
SIGILLVM ACADEMIÆ HARVARDIANÆ IN NOV: ANG:
CHRISTO ET ECCLESIÆ

PATROLOGIÆ
CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT:

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;
DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS AUCTA;
INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA;
CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;
OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;
DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.
EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS VIII.

CLEMENS ALEXANDRINUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

SÆCULUM III

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ

ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

CLEMENTIS

ALEXANDRINI

OPERA QUÆ EXSTANT OMNIA

JUXTA EDIT. OXON. AN. 1715.

ACCEDUNT

D. NICOLAI LE NOURRY

COMMENTARIA IN OMNES CLEMENTIS ALEXANDRINI LIBROS.

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,
BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,
SIVE
CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS PRIOR

VENEUNT DUO VOLUMINA 22 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO VIII CONTINENTUR.

CLEMENS ALEXANDRINUS EPISCOPUS.

Monitum. — Meminerit Lector signo ✠ in textu posito paginas editt. Oxoniensis et Parisiensis repræsentari, quarum seriem in inferiori pagina continenter exprimendam curavimus, ut loca parallela quæ varii adnotatores juxta varias editiones innuunt, quærenti facile sint obvia; numeros autem quos typis grandioribus in textu expressimus, nonnisi ad Indices spectare.

Ex Typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

NOTITIA HISTORICO-LITTERARIA

IN CLEMENTEM ALEXANDRINUM

(FABRICIUS, *Bibliotheca Græca*, editio nova, variorum curis emendatior atque auctior, curante Gottlieb Christophoro HARLES. tom. VII [Hamburgi, in-4°, 1801], p. 119).

—

Titus Flavius (1) Clemens, patria Atheniensis (2), vel, ut alii, Alexandrinus: ex ethnico philosopho Christianus (3), atque inde post peragratas Græciam, Calabriam, Italiam, Orientem, Palæstinam, et Ægyptum, Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter (4), et post Pantænum (5), itidem Atheniensem, magistrum suum (6), quem Demetrius, episcopus Alex. circa A. C. 189, in Indiam misit (7), scholæ ibi catecheticæ præfectus, sive κατηχήσεων magister: vir sanctus (8) atque eruditissimus. Inter discipulos habuit Origenem (9), qui in catechetæ (10) munere etiam Clementi, circa A. C. 202, persecutione Se-

(1) Euseb., VI, 13, *Hist.*; Photius. cod. CXI.

(2) Epiphan. XXXII, 6, tom. I, pag. 213; Meursius, pag. 203, ad Palladii Lausiacam; FABR. Ortu Atheniensis esse potuit; Alexandrinus autem appellabatur, quia Alexandriæ diu commoratus ibique munere docendi functus est. Atqui a veteribus quorum testimonia citavit Fabric. infra not. 19, plura vero collegit Potterus post præf. ad suam edit., semper vocatur Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter. Ab Epiphanio solummodo, l. c., sed incerto rumore, sic citatur : Κλήμης, ὅν φασί τινες Ἀλεξανδρέα, ἕτεροι δὲ Ἀθηναῖον : in *Chronico* autem *Paschali*, pag. 251, dicitur quidem Clem. Alexandrinus; sed pag. 7, Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, et bis a Theodoreto Clem. Stromateus. Add. Cavei *Antiqq. Patrum et eccles.* I, pag. 385; vers. Germ. Stollii, *Nachrichten von den Kirchenvätern*, pag. 91 sq.; Walchii, *Historiæ ecclesiasticæ N. T.*, pag. 627, qui copiosius disseruerunt de Clemente Alexandrino, ut alios omittam ab illis jam laudatos. HARL.

(3) Euseb., II, 2, *Præparat. evangel.*, pag. 61; Clemens ipse initio *Pædagogi*.

(4) Euseb., VI, 11; Hieron., cap. 38 *De script. eccles.*, et epist. 84, ad Magnum; Niceph., IV, 33, *Hist.*; Phot., cod. CXI.

(5) Euseb., VI, 6, *Hist.*

(6) Euseb., V, 11; VI, 13, et Hieron., c. 38, *De scriptor. eccles.*; Phot., cod. CIX. Equidem ab horum sententia recedit Philippus Sidetes, et Pantænum Clementis successorem fuisse scribit, Clementem vero Athenagoræ successorem ac discipulum. Pro Philippi Sidetæ sententia asserenda contendit etiam H. Dodwellus, qui Philippi fragmentum edidit, ad calcem Dissert. in Irenæum, pag. 501 sq. Sed malo utique Eusebio, Hieronymo et Photio accedere. De aliis Clementis præceptoribus, quos tecte innuit ipse lib. I *Strom.*, pag. 274, et quorum nomina ex mysteriorum disciplina, Hierophantas de nomine prodere vetantium, siluisse putat idem Dodwellus, Dissertat. IV ad Irenæum, pag. 293. Vide Baronium, ad A. C. 185, n. 4; Valesium, ad Euseb., pag. 95; Caveum, in *Vita Clementis Alex.*, § 2; Steph. le Moyne, ad *Varia sacra*, pag. 208; Jo. Clericum, in *Vita Clementis Alex.*, tom. X *Bibl. universal.*, pag. 181.

(7) Pantæno mortuo successisse scribit Hieronymus c. 38 *De script. eccl.* Sed vide Tillemont., tom. III *Memor. hist. eccles.*, in Vita Pantæni, p. 290, et in Vita Clementis Alex., p. 308 et 522. FABR. In disciplina Pantæni amorem philosophiæ Stoicæ imbibisse videtur Clemens Alex., neque tamen illi, neque alii sectæ unice adhæsit, sed fuit eclecticus, et Stoicos æque ac reliquos veteres philosophos refutavi. Imo vero *Strom.* I, c. 7, p. 338, ed. Potteri, cujus notam conferes, aperte profitetur se philosophiam non dicere Stoicam, nec Platonicam, aut Epicuream et Aristotelicam; sed quæcunque ab his sectis recte dicta sint, hoc totum selectum (τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικόν) se dicere philosophiam. De Pantæno et reliquis Clementis magistris, ac de controversia inter Caveum, Clericum Baltumque orta, tum de philosophandi ratione, erroribus, etc., Clementis Alex. copiosus est Brucker, in *Hist. cit., philos.*, tom. III, pag. 414 sqq. — De Clemente, qua doctore Alexandrino conf. J. G. Michaelis *Progr. de scholæ catech. Alexandr. origine* Halæ Magd. 1739, 4, novisque accessionibus amplificatum in *Symbol. litter. Bremens.* fasc. III, atque J. Augustin. Dietelmair *Progr.* quo veterum in schola Alexandrina doctorum seriem breviter exponit. Altdor. 1746. 4. HARL.

(8) Quanquam Baronius e Martyrologio Rom. Clementis nomen expunxit (confer *Acta Sanctor.*, tom. VI Maii, p. 777), et sa[…]i elogium Clementi datum excusat Combefisius, tom. I *Bibl. concionatoriæ*, Natalisque Alexander ideo censuram incurrisse se testetur virorum religiosorum, quod sanctum Clementem appellasset; tamen constat apud veteres scriptores, ne de Usuardi et juniorum Martyrologiis dicam, passim hoc encomio mactari. Ita Epiphanius XXVI, 1 : Ὡς καὶ ὁ ἅγιος Κλήμης, etc.; ἱερὸν vocat etiam Alexander episcopus, apud Euseb., VI, 14 et VI, 11, μακάριον πρεσβύτερον ἄνδρα ἐνάρετον καὶ δόκιμον. Nicetæ, *Thesaur. orthodox. fidei*, IV, 10, ex Theodoriti lib. I *De hæretic. fab.*, c. 1, Clemens dicitur ἱερὸς ἀνὴρ, καὶ πολυπειρίᾳ ἅπαντας ἀπολιπών. Et eidem Theodorito ἱερὸς ἀνὴρ, et ob πολυμάθειαν διαβόητος. Auctori Chronici Alex. pag. 7, et qui idem est, anonymo scriptori de Paschate, quem Græce edidit Petavius pag. 214 *Uranolog.*: Κλήμης ὁ ὁσιώτατος τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας γεγονὼς ἱερεὺς, ἀνὴρ ἀρχαιότατος, καὶ οὐ μακρὰν τῶν Ἀποστολικῶν γενόμενος χρόνων. Idem Clemens judicio Hieronymi, epist. 84, ad Magnum, omnium eruditissimus. Φιλόσοφον τῶν φιλοσόφων vocat S. Maximus, *Diss. cum Pyrrho*, pag. 774. Cyrillus vero Alex. : Ἄνδρα ἐλλόγιμον καὶ φιλομαθῆ, καὶ ἀναγνωσμάτων Ἑλληνικῶν πολυπραγμονήσαντα βάθος, ὡς ὀλίγοι τάχα που τῶν πρὸ αὐτοῦ, VII *in Julian.*, pag. 231. Idem alibi σοφώτατον vocat, et πολυΐστορα, et alio loco : Τοῖς ἁγίοις Ἀποστόλοις ἑπόμενον πανταχῆ, πλείστης τε ὅσης Ἑλληνικῆς ἱστορίας εἰς ἀκοὴν ἐλθόντα. [Add. Walch., l. c., pag. 629 seq.]

(9) Euseb., VI, 6, *Hist.*

(10) Id., VI, 3, licet Philippus Sidetes, in Fragmento, quod edidit Dodwellus, Origenem Pantæno, non Clementi, scribat successisse.

veri Alexandria cedere coacto (11), successit, et Alexandrum (12) Flavia lis in Cappadocia ac postea Hierosolymitanum episcopum, atque, si Baronio (13), Combefisio et Bullo credimus, etiam Hippolytum, Origeni haud ignotum. Quo anno obierit (sub Antonino Caracalla et Alexandriæ, ut suspicio est), nemo veterum tradidit, licet quarta die Decembris memoriam ejus consignarit Usuardi Martyrologium.

Tria hujus Clementis scripta, *Protrepticum*, *Pædagogum* et *Stromateon* libros, Daniel Heinsius pulchre observavit referre veterum mystagogorum ac philosophorum tres gradus, ἀποκάθαρσιν, μύησιν ac denique ἐποπτείαν: in *Protreptico* enim Clementem primo veluti purgare futuros Christianos a sordibus adhærentium superstitionum atque ethnicismi, in *Pædagogo* factos jam initiare atque instituere, in *Stromateon* denique libris ad sacra maxima et supremam Dei contemplationem (adde Clementem, pag. 83 edit. Paris. et 443 d.) admittere. Confer, si placet, quæ in eamdem sententiam de *Pædagogo* ac *Stromatibus* Clementis observat D. Mich. Foertschius, theologus Ienensis, in decade *Diss. theologicarum selectarum*, diss. x, pag. 398, sqq.

1. Προτρεπτικὸς λόγος, ad gentes liber adhortatorius de Christianismo amplectendo, cujus meminit (ne de Eusebio, Hieronymo, Cyrillo, Theodoreto, Photio, aliisque dicam), Clemens ipse in limine *Pædagogi*, et disertius etiam VII *Strom.*, pag. 711, ubi ait se in illo de gentium superstitionibus abunde disputasse. Ex hoc Clementis *Protreptico* plura in suos ad gentes libros transtulit Arnobius, ut Theodoro Cantero pulchre observatum (14). Duos codices mss. Græcos, unum regium A. C. 914 exaratum, et alterum Collegii S. J. Paris. memorat Nourrius, pag. 634 *Apparatus ad bibl. Patrum*, variasque lectiones editurum se vel cum alio Clementis futuro editore communicaturum pollicetur, atque ipse deinceps loca quædam feliciter illustrat.

2. Παιδαγωγὸς libris tribus ὑποθετικοῖς ethicam quamdam Christianam perpulchram complexus. Hujus quoque operis sui mentionem facit ipse Clemens VI *Strom.*, pag. 616, ut Eusebium, Hieronymum ac Photium omittam. Videturque illud fuisse fructus quidam κατηχήσεων Alexandriæ ab ipso institutarum (15). Cæterum, ut divisionem operis in tres libros Clemens dicto loco agnoscit, sic divisionem in capita capitibusque præfixa lemmata, quamvis in mss. codicibus obvia, alium quam Clementem videntur habere auctorem. Vide Nourrii *Apparatum*, pag. 657. Clauditur *Pædagogus* Doxologia, de qua conferendus Georgius Bullus in *Defensione fidei Nicænæ*, pag. 145. Denique subjicitur *Hymnus ad Christum*, quem Antigeni (16) martyri, Clementis æquali (nescio qua fide) tribuit Cangius in Appendice ad *Glossarium Græcum*, pag. 123, voce Αὐχενικόν. Hymnum istum separatis foliis cum Herveti versione et commentario suo atque Germanica metaphrasi edidit Hamburgi A. 1681 fol. Rudolphus Capellus. Exstat et Græce et Latine inter *Poetas Græcos Christianos*, Paris. 1609, 8, pag. 235, cum Fed. Morelli versione. Ibidem Græce et Latine occurrunt versus ἀδήλου, sive incerti, in Clementis *Pædagogum*, qui incipiunt Σοὶ τόνδε πάγῳ, Παιδαγωγέ, χρυσοῦ φέρω, qui in editione Clementis Græca Florentina Græce leguntur ad calcem *Pædagogi* pag. 92, sed in Græco-Latinis sunt prætermissi (17), atque ideo in supplemento Operum Clementis Ittigiano, p. 170, iterum recusi. Tres codices mss. *Pædagogi* Clementis evolvisse et varias lectiones ex iis notasse se refert Nourrius, p. 658 seq., ex quibus regii A. C. 814 exarati (quo præter *Protrepticum Pædagogo* præmissum etiam Justini *Epistola ad Zenam et Serenum*, atque *Admonitio ad Græcos*, Eusebii *De præparat.* et *adversus Hieroclem* atque Athenagoræ liber uterque continetur) specimen vide in Montfauconi *Palæographia Græca*, p. 274. *Pædagogum* in *Bibl. Patrum concionatoria* Græce et Latine editum scribit Nourrius, p. 904. Sed Latine quædam Clementis Combefisius a se recensita *Bibliothecæ concionatoriæ* inseruit; Græce nihil.

(11) Tillemont., pag. 592.

(12) Euseb., VI *Hist.*, ex quo loco constat, Alexandrum Clementi fuisse superstitem.

(13) Baron., ad A. C. 229, 4. Combefisius, t. I *Bibl. concionatoriæ*, ubi de S. Hippolyto, et Bullus *Defensione fidei Nicænæ*, sect. 3, cap. 8, p. 371.

(14) Add. Potteri. not. pag. 1, qui præter ea syllabum capitum 12 (tot enim capp. constat Cohortatio ad gentes), reddidit, quam, uti etiam tabellam eorum, quæ singulis *Stromatum* libris continentur, una cum observatt. atque emendationibus haud paucis in tria Clementis opera suisque locis insertis a W. Lowthio, ecclesiæ cathedralis Winton. præbendario communicatam accepit. Harl.

(15) Grave judicium de hoc opere, in quo lucidus ordo desideratur, et multa, haud probanda, leguntur, tulit Barbeyrac in : *Traité de la Morale des Pères de l'Eglise*, pag. 44, seqq., eique assentitur Stolle, l. c., pag. 94. Harl.

(16) An Athenogeni? Latine eumdem hymnum Possevinus excudi curavit in calce tom. I *Bibl. selectæ*. Fabr. Hymnus in Christum legitur in cod. Regio et Bodl., nec non Veneto D. Marci (quem describit Villoison., in *Anecd. Græc.*, tom. II, p. 98, 1), sed abest cod. quo usus est Sylburgius, Palat. et Oxon., Coll. novi. — Clem. Alex. *Hymni in Christum;* Gr. ac Lat., per Fed. Morellum., Lutetiæ 1598, 8 (*Catal. bibl. Leidens.*, pag. 46), Gr. ac Lat. in *Collect. poet. Gr.*, Colon. Allobr. 1614, fol. Harl.

(17) Sed recepti sunt in edit. Potter., p. 313. — Antea retulerat illum hymnum Jo. Fellus, Oxoniens. episcopus, inter Fragmenta Clementis in editione, inscripta : Κλήμεντος, — etc., Clementis Alexandrini liber, *Quis dives salutem consequi possit*. Acc. nonnulla in editt. Opp. Clementis hactenus desiderata. Oxoniæ e theatro Sheldon. 1683, 12. Fellus quoque admonuit, exstare illos sub ἀδήλου titulo in cod. quodam Collectaneorum miscellaneorum ex Græcis poetis, in bibl. Bodl. asservato. Præter ea subjiciunt hymnum illum præcedenti cod. Reg., Bodl. et Venet. teste Villoison, l. c., qui observat, hymni illius in *Pædagogum* initium manifesto expressum esse ex illo hymno, quem in Dianæ laudes erumpens apud Euripidem canit Hippolytus στεφανηφόρος, e venatione redux. Harl.

3. *Τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν Γνωστικῶν ὑπομνημάτων*, *Στρωματεῖς* Η' (libri VIII *Strom.*) (18), sive Miscellaneorum, Gnosticas secundum veram philosophiam commentationes complectentium : hic enim titulus operis apud Eusebium, VI, 13, *Hist.*; Photium, cod. CXI, et Clementem ipsum in extremo libri I et III, pag. 357, 473, et initio libri VI, pag. 616. Alexandro inscriptum esse hoc opus a Clemente, observat Meursius, ad *Palladii Lausiacam*, pag. 204, ex J. Damasceni lib. III *De adorand. imaginibus* : *Τοῦ ἀρχαιοτάτου Κλήμεντος πρὸς Ἀλέξανδρον ἐκ τοῦ ἑβδόμου βιβλίου τῶν Στρωματέων*. Alexandrum intelligat aliquis illum ex Clementis auditore Cappadociæ atque deinde Hierosolymitanum episcopum, cui librum *De canonibus eccles.* inscripsit, teste Eusebio, VI, 13, et de quo videnda *Acta Sanctorum* ad diem XVIII Martii. Sed Reinesius, lib. I *Var. lect.*, c. 22, pag. 92, suspicatur Damascenum non scripsisse *πρὸς Ἀλέξ.*, sed *πρεσβ. Ἀλεξ.* Scriptum est hoc opus post Commodum (extremo A. C. 192) defunctum (lib. I *Strom.*, pag. 336), cum Clemens ætatis indeflexa adhuc maturitate gauderet; quare I, pag. 274, ait, se *ὑπομνήματα ἑαυτῷ εἰς γῆρας θησαυρίζειν*. Codices illius mss. præter Mediceum, e quo Florentina editio initio libri primi mutila profluxit, vix usquam exstare, notat Montfauconus in *Diario Italico*, p. 64 [et in *Bibl. biblioth. mss.* t. I, pag. 480], ubi excerpta prolixa ex Clementis *Stromatis* in codice bombycino sæculi XIV, Venetiis apud Antonium Capellum, patricium Venetum, reperisse se refert, una cum nonnullis ex *Protreptico* et *Pædagogo*. Claromontanus recens codex, cujus Nourrius, pag. 896, meminit, e Mediceo descriptus videtur, neque alio, ac Florentino, usi sunt interpres uterque Strozza et Hervetus. Librum septimum claudit Clemens his verbis : *Καὶ δὴ μετὰ τὸν ἕβδομον τοῦτον ἡμῖν στρωματέα τῶν ἑξῆς ἀπ' ἄλλης ἀρχῆς ποιησόμεθα τὸν λόγον*. At loco illius, qui hodie sequitur, *octavi libri*, in quibusdam codicibus Photio (19), cod. CXI, lectis, secutus est liber, de quo mox dicam, *Quis dives salvetur :* alii tamen, quos idem vidit Photius, hunc ipsum octavum librum habuerunt, atque in hoc pag. 785 exstant verba, quæ Clementem philosophum laudans profert Pseudo-Dionysius, c. 5 libri *De divinis nominibus*, ut Albertinus etiam, pag. 266 operis *De Eucharistia* observavit. Octo *Stromatum* Clementis libros legerunt etiam Eusebius atque Hieronymus. Porro liber iste octavus, qui exstat, cum prioribus septem nihil habet commune; sed totus de demonstratione, definitione, divisione et causis dialectico more disputat. Eumdem tamen nos habere, quam olim legit Photius, non dubito, licet aliud sentire videam Nourrium, pag. 1289, qui in eo etiam fallitur, quod, quæ de doctrina parum sana Photius notat, de octavo hoc libro accepit, cum de toto *Stromatum* opere istud ille scripserit. Non integrum vero, sed imperfectum ad nos librum huncce, qui octavus inscribitur, pervenisse, libentius assentior Tillemontio, tom. III *Memor. histor. eccles.*, p. 318, 524. Quod vero Nourrius, p. 1308, ex *Catena ms. in Genesin* notat, ab Acacio Cæsareæ in Palæstina episcopo citari verba ex octavo Clementis *Stromatum* libro deperdito, id ampliore consideratione dignum est. Verba hæc sunt : *Καὶ ἐν τῷ ὀγδόῳ δὲ Στρωματεῖ ἀθετεῖ τὴν περὶ τοῦ προεῖναι τὰς ψυχὰς δόξαν* (Cassiani puta, quam III *Strom.*, p. 466, confutaturum se promiserat,) *λέγων αὐταῖς ταῖς λέξεσιν· « Ὁ Θεὸς ἡμᾶς ἐποίησεν οὐ προόντας. Ἐχρῆν γὰρ καὶ εἰδέναι ἡμᾶς τὸ ποῦ ἦμεν καὶ προῆμεν, καὶ πῶς καὶ διὰ τί δεῦρο ἥκομεν. Εἰ δὲ οὐ προῆμεν, τῆς γενέσεως ἡμῶν μόνος αἴτιος ὁ Θεὸς, ὃς οὐκ ὄντας ἐποίησεν, οὕτως καὶ γενομένους σώζει. Ὁ δὲ τοὺς δερματίνας χιτῶνας τὰ αἰσθητὰ λέγων σώματα, πάντως που καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς αἰσθητὸν εἶναι ὁμολογήσει· μετὰ τοὺς χιτῶνας γὰρ εἴρηται, Μήποτε*

(18) Clemens, I *Strom.*, pag. 278 : Περιέξουσι δὲ οἱ *Στρωματεῖς* ἀναμεμιγμένην τὴν ἀλήθειαν (Christianam puta) τοῖς φιλοσοφίας δόγμασι. Et pag. 279 : Σιωπῶ γὰρ ὅτι οἱ *Στρωματεῖς* τῇ πολυμαθίᾳ σωματοποιούμενοι κρύπτειν ἐντέχνως τὰ τῆς γνώσεως βούλονται σπέρματα. Lib. VII, pag. 767 : Οὔτ' οὖν τῆς τάξεως, οὔτε τῆς φράσεως στοχάζονται οἱ *Στρωματεῖς*, *nec ordinem nec dictionem curant Stromata.* Vide et lib. IV, pag. 476, ubi opus suum confert ἀπηνθισμένῃ προσφορᾷ sive εἰρεσιώνῃ ex omni genere florum atque fructuum quondam Athenis soli aliisque diis dicari solitæ, de qua videndus Tho. Gatakerus, in *Adversariis*, pag. 473. *Stromata* veluti a stragularum vestium varie contextarum colore multiplici petito nomine (vide Casaubonum, p. 15, in *Athenæum*) Mich. Neander reddit *Varietates*, Jo. Vindetus *Centones*, Samuel Petitus, ad *Leges Atticas*, pag. 145, *Florida*. Mottanus Vayerus, t. I Opp. pag. 552, *Tapisseries*. Ab illo opere Clemens Theodoreto, Cassiodoro, et aliis dicitur ὁ Στρωματεύς : etsi Clementis exemplo etiam discipulum ipsius Origenem X libros *Stromatum* scripsisse constat ex Hieronymo, Rufino, etc. Atque Cæsellium Vindicem, grammaticum Latinum, in *Stromateo* laudat Priscianus, lib. VI, pag. 685 et 696. Plutarchi *Στρωματεῖς* Eusebius, I *Præparat.*, c. 4, 5, et Lamprias, in *Catalogo* ejus scriptorum. Videturque Plutarchum ac Cæsellium respicere Gellius, *Στρωματεῖς* memorans in præfat. *Noctium Atticarum*.

(19) Photius, postquam inscriptionem operis integram in vetere quodam exemplari repertam *Τίτου Φλαβίου Κλήμεντος, πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας, τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματέων* α', β', γ', δ', ε', ϛ', ζ' καὶ η', indicarat, pergit, *primos* quidem *septem* libros eumdem præferre titulum, eosdemque prorsus esse in omnibus codd. sed *octavum cum inscriptione tum rei subjectæ variare* et in quibusdam inscribi : Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος ; — In aliis vero, Στρωματεὺς ὄγδοος, uti reliqui septem libri inscribi solent. Add. Heinsii not. ad initium libri I *Stromat.*, et ad init. libri octavi, et Stolle, l. mem. Doctum hoc *Stromatum* opus in quo etiam permulta veterum auctorum, in primis poetarum, citantur, in quibus colligendis, aut comparandis emendandisque criticus ingenium ac diligentiam potest exercere, historicorum, chronologicorum et theologicorum esse plenum errorum, David Blondellus *De Sibyllis*, lib. I, cap. 6, aliique animadverterunt. Quæ singularia falsaque aut ex nimio allegoriarum studio

λοίδῃ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, καὶ φάγῃ, καὶ ζήσηται A εἰς αἰῶνα.» Hæc (quæ Nourrium præteriit) excerpta sunt ex Ἐκλογαῖς προφητικῶν, § 17, edit. Combefisii [et Potteri]. At idem Nourrius recte observat, in mss. J. Damasceni *Parallelorum* codicibus laudari tanquam ex octavo *Stromatum* libro, quæ iisdem verbis exstant in Ἐκλογαῖς προφητικῶν, quæ Græce libro *Stromatum* subjiciuntur, § 20, edit. Græco-Lat. Combefisii : Ἀγάπη ἑκουσίων ἄρχει, ἀκόντων δὲ ὁ φόβος οὗτος ὁ φαῦλος. Ὁ δὲ εἰς ἀγαθὸν παιδαγωγῶν, εἰς Χριστὸν ἄγει, καὶ ἔστι σωτήριος. Laudantur a Damasceno etiam hæc, octavo *Stromatum* libro prænotato : Φοβηθῶμεν οὐχὶ νόσον τὴν ἔξωθεν, ἀλλὰ ἁμαρτήματα, δι' ἃ νόσος· καὶ νόσον ψυχῆς, οὐχὶ σώματος (quæ exstant in eisdem *Eclogis*, § 11). Et: Νόμος B ἐστὶ κατὰ τῶν σεμνὰ καὶ θεῖα σεμνῶς καὶ θεοπρεπῶς ὁρᾷν οὐκ ἀξιούντων, κόλασιν ἐπιφέρειν ἀορασίας.

4. Ἐκ τῶν Θεοδότου καὶ τῆς ἀνατολικῆς καλουμένης διδασκαλίας κατὰ τοὺς Οὐαλεντίνου χρόνους ἐπιτομαί. Hæc excerpta, Græce sine versione ex Florentino exemplari Græco-Latinis Clementis editionibus subjecta, varias locorum S. Scripturæ explicationes Gnosticas et Valentinianas continent. In his Theodotus (20) plus simplici vice citatur; mentio et Basilidis et Valentini ac Valentinianorum, et pag. 799, afferuntur verba, quæ Christus dixerit ad Salomen, μέχρι τότε εἶναι θάνατον, ἄχρις ἂν αἱ γυναῖκες τίκτωσιν, quæ ex Evangelio secundum Ægyptios petita esse constat C ex Clementis III *Strom.*, pag. 445, 452, 453. Combefisius Latine transtulit, sed veritus est edere (21) ob hæreses et errores Gnosticos, qui in illis continentur. Quoniam vero eisdem vix quisquam hodie poterit moveri, nec tamen inutile ad alios scriptores ecclesiasticos illustrandos, neque injucundum est specimine tam insigni cognoscere, qualis fuerit et quam longe petitis S. Scripturæ expositionibus subnixa hæreticorum istorum doctrina, non dubitavi illam Combefisii versionem, cujus apographum beneficio doctissimi viri, Erici Benzelii, in manus meas incidit, infra cum lectore communicare (22). Germanice quidem reddita hæc excerpta edidit Godfridus Arnoldus, in *Apologia hæresium*, Lipsiæ 1700, fol., tom. IV, pag. 41 sq., a quo tempore melior et emendatior, itidem Germanica, interpretatio, auctore H. G. W. E. M. (23) lucem vidit Ulmæ 1701, 4, cum præfat. D. Eliæ Veielii.

5. Ἐκ τῶν Προφητικῶν ἐκλογαί. Hæc excerpta posteriora saniora sunt prioribus, sed in Græco-Latinis Clementis editionibus (24) itidem tantum Græce exstant, atque extrema parte mutila. Cæterum cum notis Francisci Combefisii leguntur Græce et Latine in auctario ipsius novissimo ad *Bibliothecam Patrum*, Paris. 1672, fol. In his subinde refellit Clemens (illum enim auctorem non dubito) errores Heracleonis, Tatiani, Hermogenis : plura etiam refert ex Apocryphis Henochi, et Apocalypsi atque κηρύγματι Petri ; ex Hermæ etiam *Pastoris* lib. II, mandato 5, verba desumpta et illustrata videre est § 45, licet de nomine eum non laudet. Dogmatum vero hæreticorum expositionem utilem esse disputat § 29 : Φέρει δὲ καὶ ἄλλην συγγυμνασίαν ψυχῆς ζητητικῆς ἡ τῆς ἑτεροδόξου διδασκαλίας ἔκθεσις, καὶ ἀνεξαπάτητον τῆς ἀληθοῦς τηρεῖ τὸν μαθητήν. Has *Eclogas* esse partem *Hypotyposeon* Clementis Alexandrini, non ab-

enata in illis *Stromatum* reliquisque libris reperiuntur, ea post Nourrium et Ittig. Fabricio post indic. edd. laudatos, diligenter collegit et dijudicavit, neque tamen, quæ bona in illis essent libris, reticuit Semler, in *Historia doctrinæ Christianæ*, præmissa tom. II *Theolog. polemicæ*, Baumgart., § 61, pag. 133 sqq. Epitomen librorum German. confecit Chr. Frid. Rössler in *Bibl. Patrum eccles.*, part. II, pag. 1-75. HARL.

(20) Theodotum intellige Byzantinum coriarium, a Victore, Rom. episcopo, excommunicatum, cujus hæresin perstringit etiam S. Hippolytus in homilia contra errores Noëti. Cætera veterum de illo loca diligenter excerpsit Ittigius, diss. *De hæresiarchis*, pag. 259 seqq., qui pag. 243 alterum refert Theodotum, Montanistam, et pag. 261 tertium Theodotum, trapezitam, auctorem *Melchisedecianorum*. Videnda etiam de Theodoto coriario erudita dissertatio D. Mich. Waltheri, edita Witebergæ 1688, sub titulo : *Jesus ante Mariam*, § 10 sq. FABR. Valesius ad Eusebium, *H. E.*, lib. V, c. 11 (quem locum repetiit Potterus ad Clem. *Strom.* I, pag. 322, ubi Clemens de suis præceptoribus loquitur), duorum illorum, quos in Orientis partibus abs se auditos esse narrat Clemens, alterum Assyrium genere, Tatianum esse suspicatur; alterum autem Hebræum, ex Palæstina oriundum, quem Theophilum esse, Cæsariensem episcopum, opinatus est Baron., ad a. Chr. 185, potius esse Theodotum crediderit, quod ex eo conjicit, quia epitome *Hypotyposeon* Clementis inscribatur : Ἐκ τῶν Θεοδότου ἀνατολικῆς διδασκαλίας, Clementem vero ea, quæ a magistris in Oriente didicisset, vocare ἀνατολικὴν διδασκαλίαν. Quæ conjectura num admittenda sit, necne, alii judicent. — De Theodoto, cujus meminit Ignatius, epist. interp. ad Trallianos, cap. 11, vide quæ ibi adnotavit Cotelerius. HARL.

(21) Vide Combefis., tom. I, *Auctar. noviss.*, pag. 194, et Rich. Simonis *Bibliothecam criticam*, Gallice editam, tom. I, pag. 66.

(22) Fuerunt quidem viri docti, quorum auctoritas apud me multum valet, qui suaderent, ut in nova hac edit. retinerem libellum illum cum versione notisque Combefisii. Enimvero quod in edit. Potteri, pag. 966 sqq., textui Græco adjuncta est D versio Lat. Roberti Pearse, et subjunctæ sunt notæ Sylburgii, Combefisii et paucæ Potteri ; atque operis redemptor urget flagitatque, ut vela contraham ; aliorum consilio obsecutus ea omnia in nova hac edit. omittere statui. Si plures velint, ut saltem recudatur Combefisii versio Lat., hæc forsan in supplementis locum habebit. HARL.

(23) Georgio Wachtero, ecclesiaste Memmingensi. FABR. Inscriptio haud urbana hæc est : *Augenscheinliche Erweisung, dass der vermessene Ketzer-Patron*, Gottfried Arnold, *das valentinianische Ketzer-Fragmentum Theodoti weder verständlich, noch treulich übersezet, und damit seine schlechte Wissenschaft in der griechischen Sraache selbst verrathen habe.* ID.

(24) In edit. tamen Potter., pag. 989 sqq., leguntur Gr. cum versione Lat. notisque Sylburgii atque Combefisii et paucis Potteri. ID.

surde conjiciunt viri doctissimi : haud omittendum tamen est, easdem ab Acacio et Damasceno, ut e locis pluribus, supra a me descriptis, patet, habitas fuisse pro octavo *Stromatum* libro.

Operum Clementis Alex. codd. et editiones.

Plures codd. jam passim laudavit Fabricius. De codice membr. Florent. Medic. Laurent. sæc. XI, qui continet *Stromata*, cujus Fabr. supra in § 3 meminit, plura scripsit Bandin. in *Cat. codd. Gr.* I, pag. 12, qui præter ea post Fabricium (supra § 3) observat, cod. Claromontan. rec. a Nourrio memoratum, videri e Mediceo descriptum. Codicem illum præstantissimum olim fuisse apud Basilianos Messanenses monachos, putabat Montf. in *Bibl. bibliothecar.*, I, pag. 234. — In eodem codice sunt *Excerpta ex libris Theodoti* et *Selecta prophetarum*. — *Pædagogi* libri III, *Κλήμεντος λόγοι* dicuntur in codice XXIV, plut. V, cum notis incerti auctoris margin. quem Bandin., l. c. I, pag. 49 seq., uberius describit. Libri in cod. dividuntur in capita, et singulis capitibus præmittuntur argumenta. Illos libros excipiunt *Hymnus Christi servatoris*, S. Clementis et Versus incerti in Clementis *Pædagogum*. Illo cod. usus est quoque Victorius ; sed omisit scholia quædam, charactere ligato et currenti ab eodem scriptore codicis in ora libri hinc inde adjecta, quorum quædam Bandinius descripsit et promulgavit. Idem calligraphus, ait Bandin., ut ostenderet consensum textus Clementis cum quadam Arethæ, archiepiscopi Cæsariensis, interpretatione, desumpta forsan ex ejus *Catena in Apocalypsin Joannis*, longum scholium in ora libri descripsit, cujus initium ac finem edidit Bandin. — In codd. VIII, n. 55, plut. IX (a), sunt inter breves definitiones SS. PP. de substantia et natura, etc., excerpta ex Clem. Alex. Sermone de Providentia. (Band., I, pag. 402.) — Cod. Alex. Clem. cui Stephan. multas adscripsit notas, Francofurti ad Moen, memorat Folard., in *Histoire d'un Voyage littéraire, fait en* 1733, etc. Hagæ Com. 1735, mai. 12, teste Stollio, in notitia illius bibl. (Kurze Nachricht von den Büchern — in *der Stollischen Bibl.*) tom. I, p. 563. — Loca Clem. occurrunt in *Catenis* in Psalmos, in Jobum et IV Evangelia, et citatur Clem. in *Florilegio sententiarum*, in Violario compos. et a J. Cantacuzeno contra Palamam. (Bandin. I, pag. 34, 52, 161, 253, 347 et 549.) — *Pædagogi* tres libri in cod. Veneto D. Marci, cum lemmatibus singulis capp. præfixis, et notis nonnullis ad oram conjectis, vid. Villoison, *Anecd. Græc.* II, pag. 98 et pag. 249. — In cod. biblioth. Mutinensis *Προτρεπτικὸν*, *Παιδαγωγικὸν* et Hymnus, ut in editis, teste Montf. in *Diario Ital.*, pag. 31.

Neapoli, in *bibl. Regia*, cod. CLXV continet : Clem. Alex. *Pædagogum* ; Hymnum ad Christum et anonymi Versus in Clem. *Pædagogum*; excerpta

A longiora ex VII libris *Stromatum*. Inc. *τέρατα προγινώσκει καὶ ἐκβάσεις καιρῶν καὶ χρόνων ὁ τῆς σοφίας μαθητής*· quæ in editis initio libri I mutilis desunt. — Teste Montfauc. in *Bibl. bibliothec. mss.* I, pag. 14, inter codd. Vatic. Romæ *Quis dives salvetur* opusc. et alia inter Clementis papæ opera nominantur : fragmenta Clem. Alex. in *Catenis* in Exodum, Job, Epp. ad Corinth. et Galat., in Matthæum et Lucam sunt in pluribus codd. Vatic. ibid. (uti in *Catenis* in codd. Coisl. Vindob. August. Vindel. aliisque). — Romæ, in bibl. Ottobon. *Stromatum* fragm. in II codd. recent., nec non *Stromata* bis, et *Pædagog.* (ibid., pag. 183 et 190), et ibidem, in *Bibl. Patrum S. Basilii* (ib., pag. 198, D.). — In Galliis inter codd. abbatiæ S. Petri de Selincurte,
B diœc. Ambianensis, *Admonitio ad gentes* et *Pædagogus* (ibid. II, pag. 1198). — *S. Clementis Vita*, etc., in cod. bibl. Mediolan. (Ibid., I, p. 495.)

Paris., in *Bibl. publ.* (sec. catal. cod. tom. II) in cod. CDLI, A. C. 914, manu Baanis, notarii Arethæ, Cæsareæ archiepiscopi, exarato, Clem. adhortatorius liber ad Græcos, cum scholiis marg. et *Pædagogus*, sed desunt libri I decem capita prima, et undecimi initium : in cod. CDLII et DLXXXVII (in quo ea quoque desunt, quæ in cod. CCCCLI, notavimus) *Pædagogi* libri III cum *Hymno in Christum*, et anonymi Versibus in *Pædagogum*. — In cod. CDXL fragmentum, ubi de sancto Joanne, theologo et evangelista, agitur. — Cod. Paris., coll. S. J., qui integrum *Stromatum* opus complectitur, varias
C lect. Montfauc. enotavit et ad Potterum transmisit.

In bibl. Coislin., secundum Montf., in cod. LXXXVI, ex libro *Quis dives sit salvus*, historia quædam, quæ est quoque ap. Eusebium III *H. E.*, cap. 23 (pag. 140). — Loca Clem. occurrunt in cod. CXII et CXIII, in Collectionibus sententiarum, rerum moralium et interpretationum, e pluribus script. eccles. excerptarum (pag. 186, 187 ; sic quoque codd. Augus. Vind., teste Reisero, pag. 22 et 39 catal.) ; — in cod. CCLIX, in Anastasii responsionibus, etc. (pag. 305) ; — in cod. CCLXXVI, in Damasceni *Parallelis* (pag. 390) ; — in cod. CCLXXXXIV, in Damasceni *Eclogis* (pag. 412).

Codices seqq. qui in Anglia asservantur, et a
D Pottero sunt collati, ab eo nominantur in *Præfat.* Oxonii : In cod. bibl. novi Collegii, *Cohortatio ad Græcos*, una cum duobus *Pædagogi* libris posterioribus eorumdemque nonnullis fragmentis : — in cod. Bodlei. et alio, qui exstat in bibl. regis, *Pædagogi* III libri. — Ad Clementis periochas, quas Eusebius operi *De præpar. evang.* inseruit, emendandas, utilis fuit cod. Eusebii in biblioth. Collegii J. Baptistæ. — Præter ea, secundum catal. in codd. Angl. et Hibern., etc., in cod. Barocc. Bibl. Bodlei. nr. V, sunt ex Clem. Alex. aliisque excerptæ sententiæ, etc. ; — in codd. Bodl. MCCXXXXII et

(a) Hæc Scholia, quæ ex codice Parisino evulgavit Reinholdus Klotz in sua editione Operum Clementis (Lipsiæ, 1830-34, in-12), exstant tomo II nostræ recensionis. EDIT. PATR.

MMXCIV, Clementis aliorumque glossæ ad VII Epp. canon. et Epp. catholicas min. N. T. — In bibl. Jacobæa nr. MMMMMMMMDLXXV (tom. II *catal.*, p. 276), Clem. *Pædagogus.* — Dublini in cod. CCCCXXVIII Collegii S. Trinit. excerpta ex Clem. *Protreptico*, a Gent. Herveto verso, et ex *Pædagogo.*

Vindobonæ in bibl. Cæsar. in cod. XXXXIX, n. 3, et cod. L, est frag. ex Clem. oratione: *Quis salvetur dives?* (Lambec., *Comment.* III, pag. 190, seq., et 193.) — Monaci in bibl. Bavar., cod. chart. CLXX, orat. exhortatoria ad Græcos (catal. codd. pag. 66). — Augustæ Vindel. *Stromatum* epitomes fragment. in cod. ex quo quædam restituta fuisse in ed. Commel. observavit Hœschel ap. Reiser., pag. 27 cat., et Sylburg. in fine suarum not. ad Clement. Alex., ubi quoque memorat codd. Palat., in quorum uno recent. fuit *Pædagogus*, in aliis excerpta; atque cod. Guil. Xylandri. HARL.

Græce scripta Clementis, hactenus memorata, prodierunt e bibl. Medicea, collato ad *Protrepticum* et *Pædagogum* etiam Rodulfi Pii, antistitis Carpensis, codice, recensente Petro Victorio, cujus præfatio ad Marcellum Cervinum, cardinalem S. Crucis (postea per XXII dies pontificem Max. Marcellum II), præfigitur, Florentiæ 1550, fol. Hæc editio manu Josephi Scaligeri passim notata fuit in bibliotheca Grævii. FABRIC. Exemplar, in membranis impressum, exstat Florent., in bibl. Magliabech., vid. Bandini cat. codd. Gr. Medic. I, pag. 12, et in præf. præmissa edit. *Epistolarum claror. Italorum et German.*, etc., Florent., 1759, tom. I, p. XLII, atque Hamberger Z. N. II, p. 489. In bibl. Leidensi est exemplar, cui nonnulla ascripsit Hadr. Junius. (Catal. bibl., p. 35.) HARL.

Ex recensione et cum castigationibus Frid. Sylburgii. Heidelbergæ ap. Commelin. 1592, fol.

Latine *Protrepticus* et *Pædagogus* Gentiano Herveto, et libri VIII *Stromatum* Cyriaco Strozza (25) interprete, Florent. 1551, fol., apud Laurentium Torrentinum.

Protrepticus, *Pædagogus* et *Stromata* (26) Gentiano Herveto, Aureliano et Ecclesiæ Remensis postea canonico, interprete, cum ejus scholiis Basil. 1556, fol., ap. Froben. et 1566, fol., Paris. 1566, 8, 1572 et 1590, fol., et denique in *Bibliotheca Patrum Lugdunensi* tom. III, a. 1677, fol., ex Dan. Heinsii recognitione, et scholiis Herveti omissis.

Græce et Latine cum Herveti versione per Dan. Heinsium recensita, notisque et castigationibus Frid. Sylburgii et Danielis Heinsii, Lugd. Bat. 1616, fol. Hæc editio cum pluribus notis mss. Davidis Blondelli fuit in bibliotheca Samuelis Gruteri ecclesiastæ Harlemensis.

Clem. Alex. *Admonitio*, *Pædagog.*, *Stromat.* Latine inter Franc. Rous *Mella Patrum*. Lond. 1650, 8, p. 149-292. HARL.

Recusa hæc editio additis Frontonis Ducæi notis, Paris. 1629, fol., et minus emendate 1641, ibid. et Coloniæ (sive Witebergæ potius), 1688, fol.

Clementem Alex. emendatissimum et auctum se habere, et in notis ad ipsum Clementem emendationes Heinsii diligenter examinaturum se olim testatus est J. Croius cap. 21 *Observatt. in Nov. Test.*, pag. 172. Sed illa Clementis editio nunquam prodiit.

In bibliotheca Jesuitica leges Clementem Alex. notis illustratum a Jacobo Deshans, S. J.; verum nec illæ notæ editæ sunt.

Plenior cæteris, cultior et ex codd. emendatior, ed. cum notis Sylburgii, Heinsii, Wilh. Lowthi aliorumque VV. DD. est a Pottero curata: qui *Protrepticum* de integro vertit, in cæteris castigavit, ad Græca interpretationem Herveti, aliaque adjecit utilia. Est autem inscripta:

Κλήμεντος — *Clementis Alex. Opera quæ exstant, recognita et illustrata per J. Potterum*, episcopum Oxoniensem. Oxonii, e theatro Sheldon. sumpt. Ge. Mortlock, bibliop. Londinens. 1715, fol. Addita sunt supplementa, a Fello Ittigioque edita, et fragmenta a Grabio collecta. Adjectus est Herveti *Comment. in Opp. Clementis. V. Acta erud.* a. 1717, pag. 97, sqq. — Recusa est illa editio Venetiis, ex typogr. Ant. Zatta, 1757, II voll. in fol. cum fragmentis novis ex Fabricio, ac *Vita* Clementis ex tomo III Adriani Baillet desumpta et Latine reddita. Fabricius autem fragmenta, quæ in exemplo Potteri partim solummodo Græce exstant, partim in eo desiderantur, ex codd. mss. aut libris editis collegerat, et Gr. ac Lat. publicarat ad calcem tom. II Opp. Hippolyti ab ipso ed. pag. 66, sqq. — Fragm. sunt quoque in Gallandii *Bibl. vett. Patrum* II, pag. 153. HARL.

De scriptis Clementis Alexandrini diligentissime egit Nicolaus Nourrius libro tertio integro *Apparatus ad Bibliothecam Patrum*; nam et analysin singulorum post Abrahamum Scultetum, Eliamque Dupinium dedit pleniorem, et de doctrina ipsius atque ad varia Clementis loca observationes magno numero, et Chronographicam tabulam addidit qua Clementis supputatio cum Eusebiana et Syncelliana confertur, et de auctoribus, quos laudat Clemens, copiosius disseruit. Paris. 1703, fol. p. 622-1362. Vide etiam quæ de Clementis doctrina notavit Ittigius in selectis *Hist. eccles.* capitibus, sect. II, pag. 230, sq. FABR. Iis, quæ cum passim ad hoc caput, tum in Introd. in *Hist. Lat. Gr.* II, 2, pag. 209, indicavi scripta, addi possunt:

I. G. Walchii Exercitat. de Clemente Alex. ejusque erroribus, Ienæ 1737, 4, rec. in ejusdem *Mi-*

(25) Papirius Massonus *Strozzæ Vita* tom. II Elogior., p. 229: *Stromata item Clementis Alexandrini, adolescens cum esset, primus omnium Latinitate donavit.*

(26) In Gentiani versione et commentariis plura reprehendit Nourrius, quem vide *Apparatu ad Bibl. Patrum*, pag. 902 sq. [et Potterus in præf.].

scell. sacr. pag. 510, lib. III. — J. Fabric., in *Hist. biblioth. Fabricianæ*, I, pag. 78 sq.

Fabricius in *Delectu argumentorum . . . pro veritate relig. Christ.* pag. 58, sqq., ubi de Clemente Alex. agit, quædam addit, quæ hic repetam :

« Adversus Guil. Whistonum, qui Clementis scripta tanquam juvenilia contemnit, I. Ern. Grabius in libello posthumo *Some instances of the defects and omissions in* Mr. *Whistons collection of testimonies*, Londin. 1712, 8 (27), pag. 11, ostendit ex lib. I *Strom.* pag. 276, jam χρόνου μῆκος intercessisse, ex quo magistros suos audiverat Clemens, quos p. 274 testatur, sancte servasse beata dogmata, quæ a Petro, Jacobo, Joanne et Paulo acceperunt.

« Notas in Clementem affectas se habuisse testatus est Ægidius Menagius, in *Menagianis*, tom. I, pag. 385. B

« Inter Joannis Mariæ Borzini Ord. Prædic. affecta opuscula Oldoinus in *Athenæo Ligustico* refert Logicam Clementis Alexandrini explanatam. »

J. Tribbechovii *Diss. de vita et scriptis Clementis Alexandrini*, Halæ Magdeb. 1706, 4. Hæc quidem disp. nihil novi continet; sub finem tamen (§ XXV-XXXI) bene colliguntur et recensentur nævi Clementis, primum ii qui ad philologiam, deinde ii qui ad theologiam pertinent. — Altera ejusdem J. Tribbechovii *Diss. in Clementem Alexandrinum*, eaque de philosophiæ definitione, præmissa pleniore analysi libri I *Stromatum* ex *Apparatu* Nourrii ad *Bibliothecam PP. maximam*, Halæ 1706, 4, est ad meliorem C librorum atque indiciorum quorumdam Clem. intelligentiam interdum efficacior. Num Tribbechovius, quem in ultima paragrapho promisisse videtur, continuaverit laborem, equidem ignoro, et fere dubito.

J. Jortin scripsit obss. in Clement. Alex. in suis *Remarks on ecclesiastical History*, Lond. vol. II, 1751, 8, pag. 553; — vol. II, 1752, pag. 378, 401.

Jo. Christph. Dommerichi *Progr. de λόγῳ Patrum* (præcipue Justini martyris et Clementis Alexandr.), Helmstadt. 1760, 4. De λόγῳ Clem. acute docteque Semlerus quoque disputat l. supra cit., — atque J. Ge. Arn. Oelrichs in *Comment. de vera et certa eorum qui medio secundo atque ineunte tertio sæculo floruerunt Patrum, de ratione s. relatione Filii, seu Verbi cum Patre sententia*, Gottingæ 1787, 4, p. 54, sqq. D

Darstellung der moralischen Ideen des Clemens von Alexandrien und des Tertullian. Ein Beitrag zur Geschichte der Christlichen Sittenlehre, von Wilh. Münscher (prof. theol. Marburg.) in D. Henke *Magazin, für Religionsphilosophie, Exegese und Kirchengeschichte*, etc., tom. VI. Helmstadt. 1796, 8, nr. 6.

D. D. (h. e. *Josephi Wassii*) *Obss. in auctorem Titanomachiæ*, ap. Clem. Alex. laudatæ, in *Miscell.* A *observat.* vol. IV, tom. I, pag. 72, sqq., et K. *Obss. seu conjectanea quædam in Clem. Alex. Stromatum librum* I, ibid. pag. 103 sqq. HARL.

Tho. Holzclau *Diss. de Clemente et ejus morali doctrina*, Wirceb. 1779, 8. Add. Rosenmüller, *Hist. Interpr. LL. S.*, tom. I, p. 209. Flügge, *Gesch. d. theol. Wiss.* tom. I, p. 177 sq., 343 sq.

Supplementum Operum Clementis Alexandrini.

Hoc cum præfatione erudita et fasciculo Miscellanearum ad Hist. ecclesiasticam spectantium observationum editum Lipsiæ 1700, 8, ab eodem præclaro doctore meo, Thoma Ittigio, complectitur (28) :

1. Librum pium et lectione in primis dignum, qui inscribitur : Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος; *Quis dives salvetur?* Clementi hic diserte tribuitur ab Eusebio, III, 23, VI, 13, Hieronymo aliisque et Photio, qui codice CXI testatur in quibusdam exemplaribus hunc libellum fuisse loco octavi *Stromatum* libri. Unde non mirum, quod Anastasius Sinaita in psalmum VI (ap. Combefis. tom. I *Auctar. noviss.*, pag. 966), *Ex τινος τῶν στρωματικῶν Clementis λόγων* afferre se ait narrationem de Joanne apostolo, juvenem perditum persequente et ad frugem reducente, quæ capite ultimo hujus libri exstat, repetiturque inde ab Eusebio III, 23, *Hist.*, et aliis quos laudavi ad Abdiam v, 3, pag. 536. Codicis apocryphi Novi Test. meminit iterum Anastasius pag. 934, ubi Clementem τὸν ἱστορικὸν Ἀλεξανδρείας appellat. Igitur haud dubie Clementis est, non Origenis, licet in ms. Vaticano Origenis in Jeremiam homiliis adjunctus, atque inde sub falso Origenis nomine editus sit a Mich. Ghislerio tom. III *Commentar. in Jeremiam* (Lugd. 1633, fol.), p. 262, cum versione Jo. Matthæi Caryophili. Sed in præfat. c. 7, § 4, ipse errorem Ghislerius agnovit, et Clementi vindicandum illum librum statuit, sub cujus nomine cum nova versione et notis edidit Franciscus Combefisius, nullo alio ms. codice usus, in *Auctario noviss. Bibliothecæ Patrum*, tom. I, pag. 1672, fol. Ex Combefisii editione recusus Latine in *Bibliotheca Patrum*, Lugd. a. 1677, tomo III, ac Græce et Latine cum succinctis J. Felli, Oxoniensis episcopi, scholiis, Oxon. 1683, 12, e theatro Sheldoniano, sed notis Combefisii omissis, quas suæ tamen editioni præter Felli scholia, et varias e Ghisleriana et Combefisiana lectiones, Ittigius adjunxit. FABRIC. Rec. Oxon. in ed. Potteri Fellique notis subjectis textui quem excipiunt p. 961 sq. notæ Combefisii. HARL.

2. *Adumbrationes in aliquot epistolas canonicas*, ex veteri Latina versione, de qua Cassiodorus c. 8 *Institut. divinarum litterarum* : *In epistolis canonicis Clemens Alexandrinus presbyter, qui et Stromateus vocatur, id est, in Epistola S. Petri prima, S. Joannis prima et secunda, et Jacobi* (29) *quædam Attico* (30)

(27) Conf. Brüggemann. View., etc., pag. 373.

(28) Conf. de hoc Ittigii supplem., *Acta erud.*, Lips., a. 1700, pag. 451, sqq. HARL.

(29) In adumbrationibus quæ exstant, nullæ ad Epistolam Jacobi, sed in Epistolam Judæ leguntur. Et de Epistola Judæ meminit etiam Eusebius VI, 14; ubi Clementis Ὑποτυπώσεις refert.

(30) I. e. Græco.

sermone declaravit. Ubi multa quidem subtiliter, sed aliqua incaute locutus est: quæ nos ita transferri fecimus in Latinum, ut exclusis quibusdam offendiculis purificata doctrina ejus securior potuisset hauriri. Clementem in *Hypotyposeon* libris etiam Epistolas catholicas interpretatum testantur Eusebius IV, 14, *Hist.* et Photius cod. CIX. Verisimile igitur est, ex illo opere (31) Cassiodorum, *Adumbrationes* hasce, quo ipse forte vocabulo Græcum Ὑποτυπώσεων exprimere voluit, excerpendas curasse, quas Latine Ittigius dedit post editiones in *Bibliothecis Patrum*, Paris. 1575 (tom. VI Par. 1576, fol.), 1589, 1654, et Lugd. 1677, et post editionem Oxoniensem ad calcem libri *De divite salvando* 1683, 12 (in ed. Potteri pag. 1006, sqq.).

3. *Fragmenta* Clementis Alex. a Jo. Fello collecta ex Nicetæ in Jobum et Corderiana in Lucam Catena, quibus alia Ittigius addidit tum ex eadem in Jobum, tum ex Nicetæ in Matthæum Catena, ex Eusebio item atque Œcumenio. His cæterisque, quæ in præfatione etiam monet adjungenda esse, addi potest fragmentum Clementis, quod exhibet Catena in Pentateuchum, Latine edita a Francisco Zephyro, p. 146, licet consimilia quodammodo leguntur v *Strom.*, pag. 564: *Nomen illud mysticum quod vocant tetragrammaton, quo tantum muniebantur illi, quibus adytum pervium erat, sonat Jehovah, quod interpretatur* qui est et qui erit; *candelabrum vero, quod australem plagam adstabat altaris, septem planetas referebat, qui per meridianam regionem circumagi nobis videntur, cui terni utrinque rami consurgunt, quoniam sol quasi candelabrum mundi medius inter alios planetas divina sapientia libratus sua luce superiores lustrat et inferiores. Ad alteram partem ipsius aræ posita erat mensa, in qua panes proponebantur, quod ex ea parte cœli flatus nobis vitales et almi adspirent.* Fabr. Hæc et plura alia, a Grabio collecta, etiam id, quod Fabr. h. l. produxerat, reperiuntur in Oxon. Potteri edit. p. 1011 sqq. Editioni Venetæ Potter. ea, quæ Fabric. calci edit. suæ Hippolyti adjecerat, esse addita, supra me jam monere memini. Harl.

Scripta Clementis deperdita.

1. *Hypotyposeon* (32) sive compendiosarum S. Scripturæ enarrationum *libri VIII*, ex quibus petita videntur, quæ hodieque exstant, excerpta Theodoti, et Adumbrationes in aliquot Epistolas catholicas, ut jam dixi. Meminit Euseb. I, 12, II, 1, 9 et 15, et VI, 13 et 14, *Hist.*, Hieron. in *Catalogo*, c. 38, Photius cod. CIX, CXI. Fragmenta ex illis præter Eusebium locis laudatis et Œcumenium in Epistolas Pauli, servavit *Chronicon Alex.* p. 224 edit. Cangii, S. Maximus ad Dionys. c. 1 *De mystica theol.*, pag. 17, et Jo. Moschus in *Prato spirituali*, cap. 176 (33), quem locum, cum laudasset Baronius ad A. C. 31, n. 40, ut probaret Petrum a Christo baptizatum esse, Richardus Montacutius lib. II *Originum eccles.* pag. 52: *En tibicinem*, inquit, *ruituro alioqui parieti! Clemens* ὁ πολυμαθής *adnotatur in partes ex* Hypotyposibus, *sed citatus a Sophronio in* Prato spirituali. *Neque enim Baronius Clementis, credo, vidit* Hypotyposes. *Certe magnus auctor Clemens, licet nimis interdum credulus apocryphicis narrationibus et rumoribus ab incerta traditione. Secundo criticorum quidam nominatissimi opus illud* Hypotyposeon *non lectum sibi visum (sed* περὶ παντὸς ὄντος καὶ μὴ ὄντος *judicant critici) devocant in quæstionem. Quod si exstaret, multiplici procul dubio doctrina, ut ille alter* λόγος στρωματεῖος *nos recrearet. Sed an ille antiquissimus et eruditissimus Pater tale aliquid retulerit in* Hypotyposibus, *tum tandem intelligemus, cum Patres Societatis qua summa pollent gratia et auctoritate apud hodiernum patriarcham Alexandrinum, illud opus tessellatum in usum publicum Ecclesiæ impetraverint. Scribebat enim aliquando doctissimus Fronto litteris ad clarissimum Savilium missis, apud illum patriarcham librum hunc exstare.*

2. *Σύγγραμμα Κλήμεντος τοῦ Στρωματέως εἰς τὸν προφήτην* Ἀμώς memorat Palladius in *Historia Lausiaca*, pag. 147 edit. Meursii.

3. *Περὶ προνοίας*, ex quo fragmenta apud S. Maximum tom. II Opp., pag. 144, 152, itemque aliud ex mss. Reg. apud Nourrium, pag. 1336 sq. *Apparatus ad Bibl. Patrum.* Fragmentum insigne ex Clem. Alexandr. libro I προνοίας exstat apud Anastas. Sinaitam quæst. XCVI. Fabr. — Frag. in Pott. edit. pag. 1016, sq., — et in append. Fabr. in edit. Veneta. In cod. Laurent. Med. esse excerpta ex Clem. sermone *De providentia*, ex Bandin. I, pag. 402, supra jam adnotavimus. Harl.

4. *Περὶ τοῦ Πάσχα σύγγραμμα.* Euseb. IV, 26, VI, 13; Hier. *De script. eccles.*, c. 38; Phot. cod. III. Fragmenta in *Chronico Alex.*, pag. 7 edit. Cangii. Et in Petavii *Uranologio*, pag. 214. In hoc libro testatus, Eusebio teste, fuit Clemens, se a fratribus adactum ad scripto consignandas *παραδόσεις*, quas ab antiquioribus presbyteris acceperat. Per has nolim Constitutionum apostolicarum opus intelligere cum doctissimo Beveregio; sed illud ipsum de Paschate opus, in quo traditiones antiquiorum de hoc argumento exposuerat. [Fragm. in Potter. edit. pag. 1017.]

5. *Διαλέξεις περὶ νηστείας*. Hieron. *De jejunio*

(31) Levia sunt, quæ conjecturæ huic opponit Nourrius, pag. 1320.

(32) De hoc vocabulo, quod brevem et succinctam (quæ compendio et ὡς ἐν τύπῳ fit) expositionem significat, dixi ad Sexti Empirici libros Hypotyposeon Pyrrhoniarum.

(33) Fragmenta v. in præf. Ittigii ad suum Supplement. et edit. Potter. Oxon., pag. 1014 sqq., et pag. 1023. — Jacturam *Hypotyposeon* valde dolet Semler, l. c., pag. 155. Conf. Jo. Franc. Buddei, *Isagoge ad universam theologiam*, pag. 345. Harl.

disceptatio, quasi legisset *διάλεξις*, non *διαλέξεις*. Apud Photium tantum est *Περὶ νηστείας*.

6. *Περὶ καταλαλιᾶς*. Hieron. *De obtrectatione, liber unus*. Phot. *Περὶ κακολογίας*. [Vid. fragm. in Pott. ed. pag. 1020, sq.]

7. *Προτρεπτικὸς εἰς ὑπομονὴν, ἢ πρὸς τοὺς νεωστὶ βεβαπτισμένους*. Euseb. vi, 13, *Histor.*

8. *Κανὼν ἐκκλησιαστικὸς, ἢ πρὸς τοὺς Ἰουδαΐζοντας*. Hieron. *De canonibus ecclesiasticis et adversus eos qui Judæorum sequuntur errorem, liber unus, quem proprie Alexandro, Hierosolymorum episcopo, προσεφώνησε*. Canonum apostolicorum collectionem, quæ hodie exstat, per hoc opus ab Eusebio et Hieronymo innui, non crediderim. Sane Photius, qui mox lectos a se canones apostolorum cod. cxii commemorat, Clementis, Romani, sub nomine, inter ea, quæ a Clemente Alex. scripta non ipse legit, sed memorari tantum ab aliis meminit cod. cxi, refert *Περὶ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν κατὰ τῶν ἀκολουθούντων τῇ τῶν Ἰουδαίων πλάνῃ*. Atque unius, non duorum scriptorum hunc esse titulum, Eusebius et Hieron. dubitare nos haud sinunt. Fragmentum Clementis *Ἐκ τοῦ κατὰ Ἰουδαϊζόντων* servatum in Nicephori *CPol. Antirrheticis* mss. Græce et Latine edidit Nourrius p. 1334, *Apparat.* [et in Fabr. append. in ed. Pott. Veneta, circ. fin.].

9. *Ὅροι διάφοροι*. Jo. Veccus de processione Spiritus S., apud Allatium in *Græcia orthodoxa*, tom. I, pag. 248: *Ἀλλὰ καὶ ὁ Κλήμης ὁ Στρωματεὺς ἐν οἷς συνέθετο διαφόροις ὅροις ὥστε παντὸς εὐσεβοῦς δόγματος προηγεῖσθαι αὐτοὺς τῷ βουλομένῳ Θεολογίαν μετιέναι, ὁριζόμενος τί πνεῦμα, καὶ ὁσαχῶς λέγεται πνεῦμα, φησί· Πνεῦμα μέν ἐστι λεπτὴ καὶ ἄϋλος καὶ ἀσχημάτιστος ἐκπορευτικὴ ὕπαρξις*. [In append. Fabric. in edit. Veneta.]

10. Plura scripta sua sive memorat sive promittit Clemens ipse (34), ut *De principiis*, Strom. iii, p. 431: *Ἀλλὰ πρὸς μὲν τούτους* (*Μαρκιωνιστάς*) *ἀπότ' ἂν τὸν Περὶ ἀρχῶν διαλαμβάνωμεν λόγον, ἀκριβέστατα διαλεξώμεθα*. Libro, *Quis dives salvetur?* § 26, *ὅπερ ἐν τῇ ἀρχῶν καὶ θεολογίας ἐξηγήσει μυστήριον τοῦ Σωτῆρος ὑπάρχει μαθεῖν*. Iterum meminit hujus tractationis, iii *Strom.*, pag. 434: *Ἐπειδὰν δὲ περὶ τῶν ἀρχῶν διαλαμβάνωμεν*, etc. Hic est *ἀρχικὸς λόγος*, de uno Deo, qui per legem et prophetas atque Evangelium prædicatur, quem promittit, *Strom.* iv, pag. 510, licet jam de hoc argumenta quædam dixisset iii, pag. 457, seq.

De prophetia. Strom. v, pag. 531: *Καὶ ὅτι ποτέ ἐστι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἐν τοῖς Περὶ προφητείας κἀν τοῖς Περὶ ψυχῆς ἐπιδειχθήσεται ἡμῖν*. Adde iv, pag. 511.

De membris et affectibus, quando de Deo dicuntur,
A *allegorice interpretandis*, Strom. vi, pag. 580: *Ἀλληγορεῖσθαι δέ τινα ἐκ τούτων τῶν ὀνομάτων, ὁσιώτερον, ἃ δὴ καὶ προϊόντος τοῦ λόγου κατὰ τὸν οἰκεῖον καιρὸν διασαφήσομεν*.

De angelis. Strom. vi, pag. 631: *Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἐν τῷ Περὶ ἀγγέλων λόγῳ προϊούσης τῆς γραφῆς κατὰ καιρὸν διαλεξώμεθα*.

De diabolo. Strom. iv, pag. 507: *Ἀλλὰ πρὸς μὲν τὰ δόγματα ἐκεῖνα εἰ μετενσωματοῦται ἡ ψυχὴ, καὶ περὶ τοῦ διαβόλου κατὰ τοὺς οἰκείους λεχθήσεται καιρούς*.

Περὶ γενέσεως κόσμου. Strom. vi, pag. 698; *Περὶ τῆς ἀνθρώπου γενέσεως*, Strom. iii, p. 466. Hinc Eusebius *De Clemente*, vi, 13, *Hist.*: *Ὑπισχνεῖται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ εἰς τὴν γένεσιν ὑπομνηματιεῖσθαι*.
B
De Ecclesiæ unitate et excellentia, Strom. vii, pag. 765: *Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξοχὴ τῆς Ἐκκλησίας καθάπερ ἡ ἀρχὴ τῆς συστάσεως κατὰ τὴν μονάδα ἐστὶν, πάντα τὰ ἄλλα ὑπερβάλλουσα καὶ μηδὲν ἔχουσα ὅμοιον ἢ ἴσον ἑαυτῇ. Ταυτὶ μὲν οὖν ὕστερον*.

De officiis episcoporum, presbyterorum, diaconorum et viduarum videtur promittere se alio opere acturum iii, ult. *Pædagogi*, pag. 265.

De anima ὁπηνίκα ἂν περὶ ψυχῆς διαλαμβάνωμεν, Strom. iii, pag. 432. Adde iv, p. 591. [Fragm. Potter. pag. 1020.]

De resurrectione, *Pædagog.* ii, 20, pag. 199: *Ὡς*
C *ἐν τῷ Περὶ ἀναστάσεως διὰ πλειόνων δηλωθήσεται*, et lib. i, c. 6, p. 104: *Ἀλλὰ γὰρ αὖθις ἡμῖν σαφέστερον τοῦτο ἐν τῷ Περὶ ἀναστάσεως δηλωθήσεται*.

De nuptiis, *ἐν τῷ γαμικῷ διέξιμεν λόγῳ*. *Pædagog.* iii, 8, p. 237. Nisi forte respicit, quæ ii, 10, *Pædagogi* de illo argumento, aut tertio *Stromatum* disseruit. [Fragment. Potter. pag. 1022.]

De continentia, *καὶ τοῦτο ἐν τῷ περὶ ἐγκρατείας ἡμῖν δεδήλωται*, *Pædagogi*, ii, 10, p. 193. In eodem forte *λόγῳ* disputaverat de eo, quid vere sit turpe et obscenum, quod ii, 6, *Pædagogi*, p. 169, testatur se fecisse: *Διειλήφαμεν δὲ βαθυτέρῳ λόγῳ ὡς ἄρα οὔτε ἐν ὀνόμασιν, οὐδὲ μὴν ἐν τοῖς συνουσιαστικοῖς μορίοις καὶ τῇ κατὰ γάμον συμ-*
D *πλοκῇ ἡ τοῦ ὄντως αἰσχροῦ προσηγορία τάττεται*. Videtur itidem librum tertium *Stromatum* innuere, in quo pag. 434, diserte: *Ὁ δὲ περὶ ἐγκρατείας ἡμῖν προβαινέτω λόγος*.

Adversus hæreses, Strom. iv, pag. 510, ubi se unum Deum adversus illas demonstraturum promittit. Contra philosophorum sententias de summo bono, ii *Strom.*, pag. 419. Contra hæreticorum *γνῶσιν* profanam, vii *Strom.*, pag. 722. Sed forte non peculiares hi libri fuerunt, verum ut in *Stromatis* passim facit, ita et in *Hypotyposibus* hæreticos illos et philosophos oppugnare potuit.

(34) Confer Nourrium, pag. 1337 seq. [et indicem scriptorum a Clem. Alex. citatorum].

LECTORI S.

(Ed. Oxon. 1715.)

Cum mihi semper in votis fuerit, primo ut Christianæ Ecclesiæ, deinde ut Reipublicæ litterariæ pro viribus inservirem; non posse videbar horas illas, quæ cum c Regii S. theologiæ professoris munere, tum a reliquis, quæ mihi incumbunt, curis ac negotiis vacabant, cuipiam alii studio vel jucundius vel utilius impendere, quam emendandis, explicandis, publicique juris faciendis Clementis Alexandrini, antiquissimi doctissimique Patris, operibus, quæ supersunt.

Prima igitur cura fuit ut auctorem ipsum, quam fieri potuit, integrum et emaculatum exhiberem. Quo fine non solum impressos codices universos evolvi, in quibus, si Victorianum et Sylburgianum excipiamus, nihil fere accurati est; sed etiam manuscripta, quæcunque reperire potui, exemplaria diligenter perlegi, et perlecta cum editis contuli. Porro Cohortationem ad Græcos *manuscriptam, una cum duobus* Pædagogi *libris posterioribus, eorumdemque nonnullis fragmentis, suppeditavit Novi apud Oxonienses Collegii bibliotheca. Trium* Pædagogi *librorum codicem unum Bodleii, et huic in omnibus fere concordem alterum præbuit augustissimi regis nostri Bibliotheca. Ad insignes illas Clementis nostri periochas pristinæ sanitati restituendas, quas operi* De præparatione evangelica *inseruit Eusebius, non leve adjumentum attulerunt libri ejus impressi, manuscriptumque exemplar, quod apud nos in Collegio D. Joannis Baptistæ asservatur. Veterum exemplarium inopiæ remedium non raro attulerunt antiquorum scriptorum libri, Platonis præsertim ac Philonis Judæi, e quorum posteriori non breves tantum sententias, sed integras etiam paginas, nonnullis omissis, aliis mutatis vel in epitomen redactis, prout instituto suo optime conveniebat, idque celato nonnunquam auctoris nomine, in* Στρωματεῖς *suos Clemens transtulit. Scriptum* Stromatum *exemplar nullum oculis meis perlustrare hactenus licuit. Verum hoc me, cum infortunio, tum onere levavit vir clarissimus Bernardus Montefalconius, qui pro acerrimo, quo semper ardet, humaniores litteras promovendi studio variantes lectiones non solum ex Ottoboniano, qui eorum prolixiora quædam fragmenta, sed ex Parisiensi etiam codice, qui integrum* Stromatum *opus complectitur, accurate descriptas ad me transmisit; quas, cum paulo serius advectæ non antea ad manus meas pervenerunt, quam priores quatuor libri, cum quinti principio, e prælo evasissent, ad calcem operis simul exhibendas curavi.*

S. Scripturæ, necnon aliorum veterum librorum vocibus a Clementis nostri verbis distinguendis, quod nemo hactenus satis accurate præstitit, non parvus quidem labor, verum ei, qui auctorem hunc explicandum susciperet, in primis necessarius, impendendus fuit. Latinam vero versionem, seu novam concinnare, seu veterem emendare, majoris adhuc operis res erat. Nam Herveti interpretatio, quæ in hominum manibus ut plurimum versatur et posteriorum Clementis Editionum comes est individua, licet a doctis antehac viris in melius sæpe mutata; adhuc tamen in multis ab auctoris mente adeo aliena, in aliis manca et imperfecta, in quamplurimis ambigua et obscura est, ut sæpe in ipso Clemente nihil magis quam Clementem desideres, nec raro Latina potius a Græcis, quam hæc ab illis lucem exspectent; et qui hanc denique, prout res exigit, corrigendam susciperet, Augeæ plane stabulum purgare videretur. Proinde Cohortationem ad Græcos *ex Græca Latinam iterum fecimus, ad* Pædagogi *forsan ac* Stromatum *etiam libros progressuri, nisi alia nos studia, quæ diutius intermittere haud licuit, eo tandem compulissent, ut de Herveto potius ad Græcum textum accommodando deinceps cogitaremus; qui, prout nunc apparet, etiamsi parum elegans et ornatus, in plerisque tamen, uti spes est, haud plane infidus habebitur Clementis interpres.*

Græco ac Latino textui Sylburgii, Heinsii, aliorumque doctorum virorum Notas adjunximus, quas libri antehac editi, cum a se invicem, tum ab ipso etiam auctore nimium remotas in calce totius operis exhibentes, ingratas studiosis lectoribus moras injiciunt. His alias immiscuimus e philologicis hujus ac proxime superioris sæculi scriptoribus a nobismetipsis undique excerptas. In margine codicis sui, quem mihi, cum ad quartum Stromatum *librum pervenissem, moriens legavit, nonnulla adnotaverat Grabius ὁ μακαρίτης. Post nullum vero mihi memorandus est W. Lowthius, Ecclesiæ cathedralis Winton. præbendarius dignissimus; qui non solum perpetuas fere in Clementem notas ultro mihi obtulit, sed etiam* Cohortationem ad Græcos, *et octo* Stromatum *libros pro diversa materiæ, qua constant, ratione, quatenus fieri potuit, in capita redegit. Hæc autem infra, propriis auctorum nominibus distincta, et suis quæque locis disposita, reperientur. Alios præterea rogavi amicos doctosque viros, ut symbolas suas conferrent; omnibus, qui ad auctorem nostrum illustrandum emendandumve aliquid tribuissent, gratias, quas possem, maximas habiturus. Utrum his usibus quadantenus inservire poterint, quæ nos e tenui nostro penu deprompsimus, æquus lector facile judicabit. Hæc porro excipiunt quæ de Clemente ejusque scriptis collegit vir clarissimus Joannes*

Albertus Fabricius, una cum auctorum, quos laudavit Clemens, Indice locupletissimo; cui nos alterum adjecimus, qui S. Scripturæ sententias ab eo adductas monstraret. Sequitur Herveti Commentarius; *ne quid eorum, quæ reliquæ Clementis editiones exhibent, in hac nostra desideretur. Agmen claudunt Indices duo, rerum prior, verborum posterior; quos maxima quidem ex parte Sylburgio debemus. Postremo, cum editionem Sylburgianam ac Parisienses duas in manibus doctorum præcipue fuisse viderem, harum paginas in Græci textus, illius vero in Latini margine curavi perpetuo describendas.*

Hæc præcipue sunt, amice Lector, quæ de hac nostra Clementis Alexandrini editione admonitum te vellem. Quod si ea paulo quam exspectaveras serius prodeat, vel si publici nunc juris facta votis tuis minus respondeat, id aliqua saltem ex parte oculorum meorum imbecillitati imputes, rogo; quæ cum in Pædagogo *versantem primo invasisset, adeo tandem invaluit quinto* Stromatum *libro sub prælo sudante, ut alienis multo plus quam propriis deinceps fidere dura me, sed prorsus ineluctabilis, necessitas cogeret. Quod si quam tibi seu voluptatem seu utilitatem hi nostri labores attulerint, hanc vicem reddere ne dedigneris, ut Deo nos Opt. Max. precibus tuis commendes. Vale:*

Dabam Londini, XIII Kal. Septemb. A. D. MDCCXV.

Lipsiæ 1831-34 *prodiit, sed Græce tantum, nova Clementis Operum editio, curante Reinholdo Klotz, phil. doct.* (*a*). *Quid in hac recensione præstiterit editor, ipse in præfationibus suis sic explicat :*

PRÆFATIO TOMI I.

Carolus Ernestus Richterus vir clarissimus, is qui Bibliothecam hanc sacram ante paucos hos annos edere cœpit, cum qua me est amicitia complexus, a me petisset, ut quemadmodum ipse Josephi et Philonis Judæorum opera edidisset, ita ego Clementis Alexandrini scripta edenda curarem; quanquam me non præteribat quam operosum hoc esset quamque difficile negotium, non tamen putavi operam meam quantulamcunque roganti amico ac pene postulanti recusandam esse ac deprecandam: quam ob causam si quid cui vires meæ haudquaquam pares esse videantur susceperim, id magis facilitate mea, qua amicorum voluntati semper putavi esse inserviendum, quam alia ulla culpa mea contigit.

Neque vero eæ mihi præscriptæ erant leges, ut aut novis libris anquirendis aut aliis adjumentis criticis undique conquirendis novam horum scriptorum recensionem instituerem, sed ut quæ optima B haberetur editio, eam litteris mandarem, ac si quid aperte peccatum deprehendissem, id corrigerem atque emendarem: qua ego in re si quando plus quam receperam præstare conatus sum et quavis fere pagina ab iis, qui ante me orationem Clementis constituerant, discedendum esse duxi, id ut fieret et res ipsa flagitabat et a multis me spero hoc nomine, quod ultro exsolvi, bonam gratiam inivisse: ea enim huic scriptori cecidit sors, ut cum a Friderico Sylburgio discesserit, qui majorem et utiliorem in eo operam ponere aut posset aut vellet, editorem invenerit neminem. Namque Joannes Potterus, qui superiore sæculo ineunte scripta Clementis edidit, etsi ita optime est de eis meritus, quod libros scriptos diligenter accurateque contulit; non proinde tamen ac libri postulabant optimi locos corruptos emendare ausus est atque conformare. Itaque sæpe accidit, ut scriptura ea, quam et libri tuerentur et ipse duceret probandam, in adnotatione C duntaxat locum obtineret: aperta librariorum menda non tollerentur. Sylburgius contra quanquam præter editionem P. Victori uno libro Palatino usus est, multa tamen ab eo sunt emendata vitia et omnis cura atque opera in singulis universisque expoliendis posita.

Quod cum ita sit, non spero futurum, ut quisquam hac de re mecum dissentiat, quod Sylburgii editionem malui quam Potteri sequi, ita ut hanc cum illa diligenter conferrem et si quid a recen- A tioribus criticis sive ex libris sive de conjectura rectius constitutum vidissem asciscerem, qua in re quod quantumque unicuique debeatur: dicetur eo volumine, quod criticam adnotationem continebit.

Tum in emendandis his Clementis libris usus sum scholiis Parisinis nondum editis, quæ editioni nostræ adjicientur.

Deinde præter quam quod quæ viri docti hic illic de Clementis locis præceperant, studiose collegi et sicubi usus iis erat, in meam rem converti, etiam ea, quæ Villoisonius in *Epistolis Vinariensibus* inde a pag. 92-97, de locis quibusdam Clementis scripta e bibliotheca Vinariensi foras dedit, excussi. In his vero virorum doctorum adnotationibus etsi nonnulla ita erant declarata, ut et assensum meum tulerint nec ego dubitaverim quam proposuerunt scripturam recipere; multa tamen esse cognovi ita comparata, ut qui caute criticum agat, aut in dubitationem vocare ea debeat aut plane rejicere. Itaque quos locos viri docti pro corruptissimis habuerunt multos, eos ego mihi videor aut mutata interpunctione aut faciliore quadam medicina quam quæ istorum fuit persanavisse. Cujus rei quamvis permulta possim exempla edere, id tamen tum declarabitur, cum id agemus.

Quod ad libros scriptos attinet, antistare cæteris videtur ille liber, qui asservatur in bibliotheca novi apud Oxonienses Collegii, qui tamen præter *Cohortationem ad Græcos* duo tantum posteriores *Pædagogi* libros continet. Eum potissimum his in libris sequendum existimavi. Præter enim quam quod plerumque meliores exhibuit scripturas, deteriores sprevit, interdum singula vel plura etiam supplevit verba, quæ librariorum negligentia in aliis libris videmus esse omissa, ut *Protrept.*, § 2, p. 3, ed. Pott., hæc verba: *Καὶ τῶν δραμάτων οἱ ὑποκριταὶ θυμηδίας θεάματα*, quæ quin ab ipso Clemente profecta sint non potest esse dubium. *Ibid.*, § 11, p. 11, ed. Pott., hæc verba ex eo adjicienda duxi: *Καὶ πλάνης ἀκράτου κυβευτήρια*. Est enim boni critici non solum quæ merito sunt suspecta rejicere, verum etiam si quid librariorum incuria amissum sit, id quantum in se est reprehendere.

Versus quos multos laudat Clemens ita studui constituere, ut exceptis paucis quos aperte viderem esse depravatos, et metro et sententiæ poetæ satis facerem, præsertim cum in adnotatione critica quæ in libris esset scriptura essem indicaturus. Alii sic erant cum Clementis oratione conjuncti, ut separari

(*a*) *Bibliotheca sacra Patrum Ecclesiæ Græcorum. Titi Flavii Clementis Alexandrini Opera omnia. Recognovit Reinholdus* Klotz. Lipsiæ, 1830-34, sumptibus E. B. Schwickerti, in-12, vol. 1-4.

et disponi non possent. Ita *Pædagog.*, lib. II, § 109, p. 235, ed. Pott. τί γὰρ φρόνιμον γυναῖκες ἐργάσαιντο intacta reliqui, quoniam his Clemens pro suis usus est, quanquam paulo post *Pædagog.*, lib. III, § 7, p. 254, ed. Pott., versum eum, quem fecit Aristophanes, recte sic scriptum habet:

Τί γὰρ γυναῖκες φρόνιμον ἐργασαίμεθα....

Itemque *Pædag.*, lib. II, § 25, p. 181 sq., ed. Pott. hæc verba sicut vulgo legebantur edidi: Ὧν ἐστὶ τὸ ζῆν οὐδὲν ἀλλ' ἢ κῶμος, κραιπάλη, βαλανεῖα, ἄκρατος, ἀμίδες, ἀργία, πότος, in quibus ut concedam Clementem ante oculos habuisse comici poetæ versum, non tamen queo neque Marklandi probare rationem, qui *Explicat. vet. auct.*, p. 247, sic hæc verba scribi voluit:

Ὧν ἐστὶ τὸ ζῆν οὐδὲν ἀλλ' ἢ κραιπάλη,
Κῶμος, βαλανεῖ', ἄκρατος, ἀμίδες, ἀργία,
Πότος,

neque cum Porsono facere, qui *Adversar.*, p. 300 sq., hos voluit esse versus:

Ὧν ἐστὶ τὸ ζῆν οὐδὲν ἀλλ' ἢ κραιπάλη,
Βαλανεῖ', ἄκρατος, ἀμίδες, ἀργία, πότος.

Ac primum quidem verba ista ὧν ἐστὶ τὸ ζῆν οὐδὲν ἀλλ' ἢ — aperte videntur esse Clementis, ut *Pædag.*, lib. II, § 1, p. 163, ed. Pott., ubi hæc verba leguntur: Οἷς οὐδὲν ἀλλ' ἢ γαστήρ ἐστιν ὁ βίος, quæ nihil habent cum versu commune: tum in Porsoni ratione, qui verbum κῶμος ab librariis illatum sit intelligi non potest, nisi forte ex eo exstitisse ais, quod ascriptum fuerit ὁ κωμικός φησιν.

Quemadmodum igitur his in locis malui librorum auctoritati morem gerere, quam cum incerta et verisimilia consectarer, a regula severæ critices declinare, ita alibi non dubitavi conjecturis tantum tribuere, ut libris posthabitis eas recipere auderem. Quod quanquam pluribus locis factum est, unum tamen satis habeo afferre, ubi certam quamdam conjecturam meam incertæ atque haud scio an absurdæ omnium librorum scripturæ anteferendam esse arbitratus sum. *Pædag.*, lib. III, § 49, p. 283, ed. Pott., ubi hæc verba sunt in libris: Ἔτι δὲ αὐτουργικῶς προκομίζειν χρὴ ἐκ τοῦ ταμιείου τὰς γυναῖκας ὧν δεοίμεθα, καὶ τῷ μύλῳ προσελθεῖν οὐκ αἰσχρὸν αὐτάς· οὐδὲ μὴν περὶ τὸ ὕψος ἀσχολεῖσθαι, ὅπως θυμήρες ᾖ τἀνδρὶ, ὄνειδος οἰκουρῷ γαμετῇ καὶ βοηθῷ, ubi cum alius περὶ τὸ ὄψον conjecisset esse scribendum, alius περὶ τὸ ὄψος, utrumque Sylburgius recte reprobavit, quod alterum supra commemorari diceret, alterum post esse dictum, in eo tamen falsus, ut opinio mea fert, quod librorum scripturam quodam modo posse explicari ratus est: quod quam parum ei successerit tacendum arbitror. Illud dico qui diligenter Homerum lectitaverit cognitumque habeat Clementis studium hæc egregia carmina quotiescunque occasio data est in usum suum transferendi, eum non dubitaturum quin recte hæc verba a me sic sint scripta: Οὐδὲ μὴν περὶ τὸ ὕδωρ ἀσχολεῖσθαι, ὅπως θυμῆρες ᾖ τἀνδρὶ, ὄνειδος οἰκουρῷ γαμετῇ καὶ βοηθῷ· poeta enim præclare hoc mulieris officium *Odyss. K*, v. 358 sqq., his verbis descripsit:

Ἡ δὲ τετάρτη ὕδωρ ἐφόρει, καὶ πῦρ ἀνέκαιεν
Πολλὸν ὑπὸ τρίποδι μεγάλῳ· ἰαίνετο δ' ὕδωρ.
Αὐτὰρ ἐπειδὴ ζέσσεν ὕδωρ ἐνὶ ἤνοπι χαλκῷ,
Ἔς ῥ' ἀσάμινθον ἔσασα, λό' ἐκ τρίποδος μεγάλοιο,
Θυμῆρες κεράσασα, κατὰ κρατός τε καὶ ὤμων,
Ὄφρα μοι ἐκ κάματον θυμοφθόρον εἵλετο γυίων,

ubi quemadmodum hunc versum:

Θυμῆρες κεράσασα κατὰ κρατός τε καὶ ὤμων,

rectius quam Fr. A. Wolfius fecit interpunxi, ita *Iliad O*, v. 176 sq. videtur esse scribendum:

Παυσάμενόν σε κέλευσε μάχης ἠδὲ πτολέμοιο
Ἔρχεσθαι μετὰ φῦλα θεῶν, ἢ εἰς ἅλα δῖαν,

pro eo quod idem Wolfius edidit παυσάμενόν σ' ἐκέλευσε. Cf. *Iliad. B*, v. 28 et 65.

Θωρῆξαί σε κέλευσε καρηκομόωντας Ἀχαιοὺς,
Πανσυδίῃ.

et *Ω*, 175.

Λύσασθαί σε κέλευσεν Ὀλύμπιος Ἕκτορα δῖον.

In isto vero Clementis loco vel verbum θυμῆρες satis arguit esse scribenti Homeri versum ante oculos obversatum. Quapropter apud peritos judices nulla debebit esse de conjectura mea dubitatio.

PRÆFATIO TOMI II.

Etsi in præfatione quam ad primum Clementis volumen adjunxi satis est explicatum quid in hac editione adornanda secutus sim, tamen videtur de his quoque *Stromatorum* libris breviter dicendum, ne quæ ego tum de iis potissimum libris qui volumine primo continentur dixeram, ea de his quoque libris dicta esse videantur. Horum enim librorum longe alia est ratio atque illorum. Cum enim plures libri manu scripti iique auctoritate admodum diversa istos libros contineant, Stromata nobis videntur uno tantum codice, sed eo satis antiquo servata esse, ex quo primum fluxit editio Florentina, quæ plerumque manifestis vitiis vix exceptis antiquissimi istius libri scripturam exhibet. Hinc Fr. Sylburgius prudenter editionem ita derivavit suam ut librariorum menda, quantum in se esset tolleret, cum non celaret quibus locis ab editione principe discedendum fuisset. Ex hujus editione cæteræ emanarunt, quarum alia est alia vitiosior. Una tamen paulo melior, eam dico quam J. Potterus edendam curavit, quanquam is quoque pleraque vitia in suam editionem recepit, id quod eo debet videri mirabilius, quod collationem libri Parisini habebat unde poterat discere quid falso quid recte fecissent critici. Nam ille liber sive est idem quo P. Victorius usus erat in editione Florentina curanda, sive alius, ex eodem tamen fonte est derivatus, habet easdem lacunas quam editio princeps, habet eamdem Clementis orationem, habet eadem librariorum vitia aperta pariter atque tectiora, ita ut ejus collatio quæ est ad editionem Potterianam adjuncta nullam fere aliam diversitatem contineat nisi ubi editores imperitissimi artis criticæ sine ullo judicio a Victori vel Sylburgii editione discesserant, paucis exceptis locis ubi aut ex aliorum scriptorum auctoritate aut ex doctorum hominum conjectura aliquid mutatum est: id recte a me dici satis superque ex adnotationibus quas ultimo volumini adjiciam criticis patebit. Quam ob causam nolo hic exempla quæ pene sunt innumerabilia turpissimorum errorum ascribere. Illud dico me editionem Sylburgii quam etiam olim dicebam esse sequendam ita litteris mandasse, ut cum libro Parisino cujus accuratam collationem Potterus exhibuit, conferrem et quæ alii critici præstitissent antiquiora ex editionis Potterianæ fide acciperem, recentiora ex hominum doctorum commentariis colligerem, in qua re quid ab aliis acceperim, quid ipse exantlaverim patebit ex adnotatione critica. Illud tamen hic quoque debeo profiteri me nec voluisse nec potuisse nunc novam horum librorum recensionem instituere, accuratam me recognitionem suscepisse peritus nemo negabit. Postremo hoc mihi videtur adnotandum, editionem Sylburgianam editam esse a. 1592. Video enim multos, in quibus etiam eos quos non putabam his in rebus posse falli, editiones eas quæ Sylburgio plane indignæ sunt, tanquam Sylburgii laudare, uti Parisiensem et Coloniensem, ita ut eum sæpe Sylburgianæ paginæ numerum citatum viderim ad quem nunquam accrevit Sylburgii editio quæ edita est *ex typographeio Hieronymi Commelini CIↃIↃXCII*, et constat paginis 386.

VETERUM TESTIMONIA.

Eusebius, Ecclesiast. Histor. lib. IV, *cap.* 26.

Τούτου δὲ τοῦ λόγου μέμνηται Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν ἰδίῳ Περὶ τοῦ Πάσχα λόγῳ, ὃν ἐξ αἰτίας τῆς τοῦ Μελίτωνος γραφῆς φησὶν ἑαυτὸν συντάξαι.

A Hujus autem libri mentionem facit Clemens Alexandrinus in opere suo De Paschate; quod quidem ut conscriberet, Melitonis librum causam sibi præbuisse testatur.

Idem, ibid. lib. V, *cap.* 11.

Κατὰ τοῦτον (τὸν Πάνταινον) ταῖς θείαις γραφαῖς συνασκούμενος ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἐγνωρίζετο Κλήμης, ὁμώνυμος τῷ πάλαι τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας ἡγησαμένῳ φοιτητῇ τῶν ἀποστόλων· ὅς δὴ καὶ ὀνομαστὶ ἐν αἷς συνέταξεν *Ὑποτυπώσεσιν*, ὡς ἂν διδασκάλου τοῦ Πανταίνου μέμνηται. Τοῦτον δὲ αὐτὸν καὶ τῶν *Στρωματέων* ἐν πρώτῳ συγγράμματι αἰνίττεσθαί μοι δοκεῖ, ὅτε τοὺς ἐμφανεστέρους ἧς κατείληφεν ἀποστολικῆς διαδοχῆς ἐπισημαινόμενος, ταῦτά φησιν· Ἤδη δὲ οὐ γραφὴ εἰς ἐπίδειξιν τετεχνασμένη ἥδε ἡ πραγματεία· ἀλλά μοι ὑπομνήματα εἰς γῆρας θησαυρίζεται, λήθης φάρμακον, εἴδωλον ἀτεχνῶς καὶ σκιαγραφία τῶν ἐναργῶν καὶ ἐμψύχων ἐκείνων ὧν κατηξιώθην ἀκοῦσαι λόγων τε καὶ ἀνδρῶν μακαρίων καὶ τῷ ὄντι ἀξιολόγων. Τούτων ὁ μὲν, ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ἰωνικός· ὁ δὲ, ἐπὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος· τῆς κοίλης ἅτερος αὐτῶν Συρίας ἦν· ὁ δὲ, ἀπ' Αἰγύπτου· ἄλλοι δὲ, ἀνὰ τὴν Ἀνατολήν· καὶ ταύτης ὁ μέν τις, τῶν Ἀσσυρίων· ὁ δὲ, ἐν τῇ Παλαιστίνῃ, Ἑβραῖος ἀνέκαθεν. Ὑστάτῳ δὲ περιτυχών· δυνάμει δὲ ἄρα πρῶτος ἦν· ἀνεπαυσάμην ἐν Αἰγύπτῳ θηράσας λεληθότα. Ἀλλ' οἱ μὲν, τὴν ἀληθῆ τῆς μακαρίας διδασκαλίας σώζοντες παράδοσιν, εὐθὺς ἀπὸ Πέτρου τε καὶ Ἰακώβου, Ἰωάννου τε καὶ Παύλου τῶν ἁγίων ἀποστόλων, παῖς παρὰ πατρὸς ἐκδεξάμενος· ὀλίγοι δὲ οἱ πατράσιν ὅμοιοι· ἧκον δὴ σὺν Θεῷ καὶ εἰς ἡμᾶς τὰ προγονικὰ ἐκεῖνα καὶ ἀποστολικὰ καταθησόμενοι σπέρματα.

Clemens gentilis illius Clementis, qui apostolorum discipulus erat, ac Romanorum olim rexerat Ecclesiam, temporibus Pantæni, cujus opera in sacris litteris educatus, multumque exercitatus erat, Alexandriæ hominum fama et commemoratione multum nobilitatus est; qui quidem in libris *Ὑποτυπώσεων* ab ipso compositis, nominatim præceptoris sui Pantæni mentionem facit. Quem etiam in primo libro *Stromatum* videtur innuisse, ubi certos quosdam viros apostolica doctrina (quam ipse ab illis acceperat) cum primis eximios recenset, B his verbis: Istud a me jam institutum opus non est certe opus artificiose ad inanem ostentationem elaboratum, sed tanquam commentarius ad oblivionis morbum curandum in summam senectutem repositus, simulacrum plane et adumbratio non modo efficacis illius et plenæ spiritu ac vita doctrinæ quam mihi concessum est audire; verum etiam beatorum hominum, qui sunt omnium revera præconiis merito celebrandi. Quorum unus Ionicus genere, in Græcia vixit; alter magnam Græciam incoluit; alter in Cœlesyria natus, ibidem commoratus est; alter ex Ægypto oriundus fuit; alii Orientem doctrina evangelica imbuerunt: quorum unus ex Assyriis prognatus est, alius in Palæstina antiqua Hebræorum stirpe editus. Et cum demum C ipse hominem in Ægypto delitescentem vestigassem, inque eum postremum incidissem, qui virtute et doctrina erat re ipsa omnium primus, tandem cum illo conquievi. Atque isti veram sacrosanctæ doctrinæ traditionem, quam successionis serie ab ipsis usque sanctis apostolis, Petro, Jacobo, Joanne et Paulo deducta, velut filius a patre acceperant, licet pauci numero (pauci enim sunt patribus similes) assidue conservantes, ad nostram ætatem usque, divina favente clementia, vitam propagarunt, quo antiqua illa et apostolica doctrinæ prædictæ semina in animis nostris insererent.

Idem, ibid. lib. V, *cap.* 28.

Ἦν δ' ἂν τυχὸν πιθανὸν τὸ λεγόμενον, εἰ μὴ πρῶτον μὲν ἀντέπιπτον αὐτοῖς αἱ θεῖαι Γραφαί· καὶ ἀδελφῶν δέ τινων ἐστὶ γράμματα πρεσβύτερα τῶν Βίκτορος χρόνων, ἃ ἐκεῖνοι πρὸς τὰ ἔθνη ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, καὶ πρὸς τὰς τότε αἱρέσεις ἔγραψαν. Λέγω δὲ Ἰουστίνου καὶ Μιλτιάδου καὶ Τατιανοῦ καὶ Κλήμεντος, καὶ ἑτέρων πλειόνων ἐν οἷς ἅπασι θεολογεῖται ὁ Χριστός.

Ac fortasse id quod dicunt, credibile videretur, nisi eis refragarentur primum quidem divinæ Scripturæ; deinde fratrum quorumdam scripta, Victoris ætate antiquiora, quæ illi adversus gentes et contra sui temporis hæreticos pro veritatis defensione scripserunt. Justinum intelligo, et Miltiadem, et Tatianum, ac Clementem, aliosque quampluri-mos; in quorum omnium libris Christi divinitas D astruitur.

Idem, ibid. lib. VI, *cap.* 13 *et* 14.

Τοῦ δὲ Κλήμεντος *Στρωματεῖς* οἱ πάντες ὀκτὼ παρ' ἡμῖν σώζονται· οὓς καὶ τοιαύτης ἠξίωσεν ἐπιγραφῆς·

Clementis omnes octo libri *Στρωματεῖς*, id est *varie contexti*, apud nos integri servantur, quos

taii inscriptione donavit : *Titi Flavii Clementis commentaria* Στρωματεῖς, hoc est *varia ratione contexti, qui multiplicem veræ ac divinæ philosophiæ cognitionem complectuntur.* Totidem etiam libri sunt ab eo editi, qui Ὑποτυπώσεις, id est *Informationes*, inscribuntur; in quibus Pantænum doctorem et magistrum suum nominatim memorat, cum Commentarios ejus in sacras litteras recensendo, tum traditiones etiam explanando. Est ejus liber ad gentiles *Hortatorius*. Tres item, qui inscribuntur *Pædagogus*. Alius, cujus titulus sic habet : *Quisnam dives ille sit, qui salvetur. De Paschate* liber unus. *Disputationes de jejunio*. Liber *Obtrectationis*. Est præterea liber ejus *Hortatorius* ad patientiam. Alius, *Ad nuper baptizatos*. Alius qui nuncupatur *Canon ecclesiasticus*, sive contra eos qui Judæorum sequuntur errorem; quem episcopo Alexandro, de quo supra verba fecimus, dedicavit. In libris Στρωματέων, non modo sententias ex sacra Scriptura collectas disperse intexit; sed etiam ex gentilium scriptorum libris, si quid ab illis commode dictum videatur, sumit, cum Græcorum simul et barbarorum opiniones, quæ apud multos jactatæ sunt, aperiendo : tum falsos et commentitios errores eorum, qui inter hæreticos principem locum obtinebant, coarguendo; denique explanationem multiplicis doctrinæ, et litterarum cujusque generis, unde copiosa materia nobis suppetit prudentiæ, ante oculos lectoris proponit. Atque his universis philosophorum dogmata admiscuit. Unde non sine causa inscriptionem operis argumento valde consentaneam fecit, Στρωματεῖς. In eisdem octo libris utitur testimoniis Scripturarum, quibus a multis solet contradici : nimirum *Sapientiæ*, quæ Salomonis dicitur, et *Ecclesiastici*, Jesu Sirach, et Epistolæ ad Hebræos, et Barnabæ, et Clementis, et Judæ. Tatiani item librum contra gentiles citat : et librum Cassiani, quem *De temporum ordine* conscripsit. Philonis porro, et Aristobuli, Josephi et Demetrii et Eupolemi, Judæorum scriptorum, memoriam non præterit : quippe qui suis scriptis Moysen, et Judæorum gentem, vetere illa prosapia quæ apud Græcos jactatur, longe antiquiorem fuisse perspicue commonstrant. Atque isti Clementis libri, quos jam persecuti sumus, maxima optimarum disciplinarum materia referti sunt. In primo libro ejusdem operis de seipso loquitur, quod prope ad apostolorum tempora successerit. In eisdem libris *Commentarios in Genesim* se editurum pollicetur. Item in libro illius quem *De Paschate* composuit, fatetur se a familiaribus suis compulsum, ut traditiones, quas a veteribus presbyteris accepisset, litteris proderet ad posteritatem. In eodem libro Melitonem, Irenæum et alios nonnullos commemorat, narrationesque aliquot ex eorum libris pias recenset. In libris Ὑποτυπώσεων, ut summatim comprehendam, sicut in universas Scripturas, quæ omnium consentiente auctoritate confirmantur, breves scripsit explicatio-

A *Τίτου Φλαυίου Κλήμεντος τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματεῖς.* Ἰσάριθμοί τε τούτοις εἰσὶν οἱ ἐπιγεγραμμένοι *Ὑποτυπώσεων* αὐτοῦ λόγοι· ἐν οἷς ὀνομαστὶ ὡς διδασκάλου, τοῦ Πανταίνου μνημονεύει, ἐκδοχάς τε αὐτοῦ γράφων, καὶ παραδόσεις ἐκτιθέμενος. Ἔστι δὲ αὐτῷ καὶ πρὸς Ἕλληνας λόγος ὁ Προτρεπτικὸς, τρεῖς τε οἱ τοῦ ἐπιγεγραμμένου *Παιδαγωγοῦ*· καὶ *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος;* οὕτως ἐπιγραφεὶς ἕτερος αὐτοῦ λόγος· τό τε *Περὶ τοῦ Πάσχα* σύγγραμμα, καὶ *Διαλέξεις περὶ νηστείας*, καὶ *Περὶ καταλαλιᾶς*, καὶ ὁ *Προτρεπτικὸς* πρὸς ὑπομονὴν, καὶ *Εἰς τοὺς νεωστὶ βεβαπτισμένους*, καὶ ὁ ἐπιγεγραμμένος *Κάνων ἐκκλησιαστικὸς*, ἢ πρὸς τοὺς Ἰουδαΐζοντας· ὃν Ἀλεξάνδρῳ τῷ δεδηλωμένῳ ἐπισκόπῳ ἀνατέθεικεν. Ἐν μὲν B οὖν τοῖς *Στρωματεῦσιν* οὐ μόνον τῆς θείας κατάστρωσιν πεποίηται Γραφῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν παρ' Ἕλλησιν, εἴ τι ἄρα ὠφέλιμον ἐδόκει αὐτοῖς εἰρῆσθαι, μνημονεύει, τῶν τε παρὰ τοῖς πολλοῖς δογμάτων, τὰ Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ τὰ βαρβάρων ἀναπτύσσων, καὶ ἔτι τὰς τῶν αἱρεσιαρχῶν ψευδοδοξίας εὐθύνων, ἱστορίαν τε πολλὴν ἐξαπλοῖ, ὑπόθεσιν ἡμῖν πολυμαθοῦς παρέχων παιδείας. Τούτοις ἅπασι καταμίγνυσι καὶ τὰ φιλοσόφων δόγματα. Ὅθεν εἰκότως κατάλληλον τῇ ὑποθέσει καὶ τὴν προγραφὴν τῶν *Στρωματέων* πεποίηται. Κέχρηται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ἀντιλεγομένων Γραφῶν μαρτυρίαις, τῆς τε λεγομένης Σολομῶντος *Σοφίας*, καὶ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σιρὰχ, καὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς, τῆς τε Βαρνάβα καὶ C Κλήμεντος καὶ Ἰούδα. Μνημονεύει τε τοῦ πρὸς Ἕλληνας Τατιανοῦ λόγου, καὶ Κασσιανοῦ, ὡς καὶ αὐτοῦ *Χρονογραφίαν* πεποιημένου. Ἔτι μὴν Φίλωνος καὶ Ἀριστοβούλου, Ἰωσήπου τε καὶ Δημητρίου καὶ Εὐπολέμου, Ἰουδαίων συγγραφέων, ὡς ἂν τούτων ἁπάντων ἐγγράφως πρεσβύτερον τῆς παρ' Ἕλλησιν ἀρχαιογονίας Μωϋσέα τε καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀποδειξάντων. Καὶ ἄλλης δὲ πλείστης χρηστομαθείας ἔμπλεοι οἱ δηλούμενοι τυγχάνουσι τοῦ ἀνδρὸς λόγοι. Ὧν ἐν τῷ πρώτῳ περὶ ἑαυτοῦ δηλοῖ ὡς ἔγγιστα τῆς τῶν ἀποστόλων γενομένου διαδοχῆς. Ὑπισχνεῖται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ *εἰς τὴν Γένεσιν* ὑπομνηματιεῖσθαι. Καὶ ἐν τῷ λόγῳ δὲ αὐτοῦ τῷ εἰς *Πάσχα* ἐκβιασθῆναι ὁμολογεῖ πρὸς τῶν ἑταίρων, ἃς ἔτυχε παρὰ τῶν ἀρχαίων πρεσβυτέρων ἀκηκοὼς παραδόσεις, γραφῇ τοῖς μετὰ D ταῦτα παραδοῦναι. Μέμνηται δ' ἐν αὐτῷ Μελίτωνος καὶ Εἰρηναίου, καί τινων ἑτέρων, ὧν καὶ τὰς διηγήσεις τέθειται. Ἐν δὲ ταῖς *Ὑποτυπώσεσι*, ξυνελόντα εἰπεῖν, πάσης τῆς ἐνδιαθήκου Γραφῆς ἐπιτετμημένας πεποίηται διηγήσεις, μηδὲ τὰς ἀντιλεγομένας παρελθών· τὴν Ἰούδα λέγω καὶ τὰς (λοιπὰς) καθολικὰς ἐπιστολὰς, τήν τε Βαρνάβα, καὶ τὴν Πέτρου λεγομένην Ἀποκάλυψιν. Καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους δὲ Ἐπιστολὴν, Παύλου μὲν εἶναί φησι, γεγράφθαι δὲ Ἑβραίοις Ἑβραϊκῇ φωνῇ, Λουκᾶν δὲ φιλοτίμως αὐτὴν μεθερμηνεύσαντα, ἐκδοῦναι τοῖς Ἕλλησιν· ὅθεν τὸν αὐτὸν χρῶτα εὑρίσκεσθαι κατὰ τὴν ἑρμηνείαν, ταύτης τε τῆς Ἐπιστολῆς, καὶ τῶν Πράξεων· μὴ προγεγράφθαι δὲ τὸ, *Παῦλος ἀπόστολος*, εἰκότως. « Ἑβραίοις γὰρ, φησὶν, ἐπιστέλλων, πρόληψιν εἰληφόσι κατ' αὐτοῦ

καὶ ὑποπτεύουσιν αὐτὸν, συνετῶς πάνυ οὐκ ἐν ἀρχῇ ἀπέτρεψεν αὐτοὺς, τὸ ὄνομα θείς. » Εἶτα ὑποβὰς ἐπιλέγει· « Ἤδη δὲ, ὡς ὁ μακάριος ἔλεγε πρεσβύτερος, ἐπεὶ ὁ Κύριος, Ἀπόστολος ὢν τοῦ Παντοκράτορος, ἀπεστάλη πρὸς Ἑβραίους, διὰ μετριότητα ὁ Παῦλος, ὡς ἂν εἰς τὰ ἔθνη ἀπεσταλμένος, οὐκ ἐγγράφει ἑαυτὸν Ἑβραίων ἀπόστολον, διά τε τὴν πρὸς τὸν Κύριον τιμὴν, διά τε τὸ ἐκ περιουσίας καὶ τοῖς Ἑβραίοις ἐπιστέλλειν, ἐθνῶν κήρυκα ὄντα καὶ ἀπόστολον. » Αὖθις δ' ἐν τοῖς αὐτοῖς ὁ Κλήμης βιβλίοις περὶ τῆς τάξεως τῶν Εὐαγγελίων παράδοσιν τῶν ἀνέκαθεν πρεσβυτέρων τέθειται, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον· « Προγεγράφθαι ἐλέγετο τῶν Εὐαγγελίων, τὰ περιέχοντα τὰς γενεαλογίας· τὸ δὲ κατὰ Μάρκον, ταύτην ἐσχηκέναι τὴν οἰκονομίαν. Τοῦ Πέτρου δημοσίᾳ ἐν Ῥώμῃ κηρύξαντος τὸν λόγον, καὶ Πνεύματι τὸ Εὐαγγέλιον ἐξειπόντος, τοὺς παρόντας, πολλοὺς ὄντας, παρακαλέσαι τὸν Μάρκον, ὡς ἂν ἀκολουθήσαντα αὐτῷ πόῤῥωθεν, καὶ μεμνημένον τῶν λεχθέντων, ἀναγράψαι τὰ εἰρημένα· ποιήσαντα δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, μεταδοῦναι τοῖς δεομένοις αὐτοῦ. Ὅπερ ἐπιγνόντα τὸν Πέτρον, προτρεπτικῶς μή τε κωλῦσαι μή τε προτρέψασθαι· τὸν μέν τοι Ἰωάννην ἔσχατον, συνιδόντα ὅτι τὰ σωματικὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις δεδήλωται, προτραπέντα ὑπὸ τῶν γνωρίμων, Πνεύματι θεοφορηθέντα, πνευματικὸν ποιῆσαι Εὐαγγέλιον. » Τοσαῦτα ὁ Κλήμης.

A nes : ita neque eas quidem quæ a multis vocantur in controversiam, passus est interpretationum suarum experles esse : Judæ Epistolam dico, et catholicas, et epistolam Barnabæ, et Revelationem quæ Petri esse dicitur. Epistolam item ad Hebræos scriptam, Pauli esse affirmat, et Hebraico sermone ad Hebræos ab eo editam, Lucam autem eam accurate in Græcum, ut Græcis traderet, convertisse : illudque plane ex interpretatione ipsa facile intelligi posse, quod Epistola et Acta apostolorum idem orationis filum habeant; atque hanc inscriptionem, *Paulus apostolus*, non sine causa in Epistolæ principio fuisse prætermissam; « nam cum Paulus ad Hebræos Epistolam scriberet, qui præjudicatam animis sententiam, et suspectam opinio-
B nem, contra eum ejusque doctrinam combiberant, nomen consulto admodum non inscripsisse : ne in ipso exordio animos illorum prorsus ab Epistolæ lectione averteret. » Deinde longius aliquanto in oratione progressus, addit ista : « Jam vero sicut beatus quidam presbyter dicebat : quoniam Dominus, ipse Apostolus Patris sui omnipotentis, ad Hebræos missus fuit, Paulus quia erat ad gentes missus, modeste quidem, cum ad Hebræos scriberet, se apostolum Hebræorum non inscripsit, partim, ob suam erga Dominum reverentiam, partim, ne cum gentium præco et apostolus esset, præter officium ad Hebræos scribere videretur. » Rursus Clemens in iisdem libris, traditionem de ordine temporum quibus Evangelia scripta erant, a veteribus presbyteris acceptam ad hunc modum exponit : « Evangelia, quæ in se complectuntur genealogias, ante scripta dicuntur. Illud autem quod secundum Marcum inscribitur, talem causam habuisse fertur : Cum Petrus Romæ publice verbum Dei prædicaret et Spiritus sancti instinctu Evangelium Christi exponeret, multos qui præsto aderant, Marcum, utpote qui eum diutius comitatus fuisset, et ejus verba memoria teneret, magnopere obsecrasse ferunt, ut ea quæ fuissent ab illo prædicata, scriptis mandaret. Quod quidem Evangelium simul ac ediderat, illis qui illud ab eo rogavissent, impertiit; Petrum autem, ubi de eo certior factus erat, neque plane prohibuisse, neque adhortatum esse; Joannem vero, utpote sacrosancti Spiritus impulsu commotum, postquam intellexit, ea quæ ad corpus et humanitatem Christi spectabant, in illis Evangeliis explicata, quorumdam familiarium ac necessariorum rogatu, Evangelium spirituale post reliquos evangelistas conscripsisse. » Hæc Clemens.

Alexander Hierosolymitanus episcopus ibidem de eodem.

Πατέρας γὰρ ἴσμεν τοὺς μακαρίους ἐκείνους τοὺς προοδεύσαντας, πρὸς οὓς μετ' ὀλίγον ἐσόμεθα, Πάνταινον τὸν μακάριον ἀληθῶς καὶ κύριον, καὶ τὸν ἱερὸν Κλήμεντα κύριόν μου γενόμενον, καὶ ὠφελήσαντά με.

C Nam illos beatos Patres, qui ante nos viam virtutis sedulo instituerunt, ad quos non multo post nos profecturi sumus, cognovimus : Pantænum dico vere beatum ac dominum meum, et sanctum Clementem etiam dominum meum, qui multum mihi sæpe commodavit.

Rursum Euseb. ibid. lib. II, *cap.* 9.

Περὶ δὲ τούτου ὁ Κλήμης τοῦ Ἰακώβου, καὶ ἱστορίαν μνήμης ἀξίαν ἐν τῇ τῶν *Ὑποτυπώσεων* ἑβδόμῃ παρατίθεται, ὡς ἐκ παραδόσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ, φάσκων, ὅτι δὴ ὁ εἰσαγαγὼν αὐτὸν εἰς δικαστήριον, μαρτυρήσαντα αὐτὸν ἰδὼν, κινηθεὶς, ὡμολόγησεν καὶ αὐτὸς εἶναι ἑαυτὸν Χριστιανόν. Συναπήχθησαν οὖν ἄμφω, φησίν· καὶ κατὰ τὴν ὁδὸν ἠξίωσεν ἀφεθῆναι αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου. Ὁ δὲ, ὀλίγον σκεψάμενος, Εἰρήνη σοι, εἶπε, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν· καὶ οὕτως ἀμφότεροι ὁμοῦ ἐκαρατομήθησαν.

De isto Jacobo Clemens in septimo libro *Ὑποτυπώσεων* historiam plane memorabilem inserit, eamque narrat quasi ex traditione majorum acceptam; nimirum, eum ipsum, qui Jacobum in judicium adduxisset, cum testimonium Christo illum tam libere perhibentem cerneret, ea re commotum, se etiam Christianum ingenue confessum esse. Igitur ambobus una ad supplicium adductis, hunc inter eundum a Jacobo postulasse, veniam sibi concedi. Jacobum autem, paululum rem animo

complexum dixisse, Pax tibi, illumque osculatum esse; et sic tandem utrumque securi percussum vitam deseruisse.

Idem, Chronic. Canon., pag. 216.

A Clemens, *Stromatum* auctor, Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, optimus Christianæ philosophiæ magister, libris conscribendis inclaruit; et Pantænus e Stoicorum secta philosophus, in divinis litteris excelluit.

Κλήμης ὁ Στρωματεὺς πρεσβύτερος Ἀλεξανδρείας, ἄριστος διδάσκαλος ἐν τῇ κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίᾳ, συντάττων διέλαμπεν, καὶ Πάνταινος φιλόσοφος ἀπὸ Στωϊκῶν ἐν τῷ θείῳ λόγῳ διέπρεπεν.

Idem, Præpar. evangel., lib. II, *cap.* 2.

Atque horum turpitudinem admirabilis ille Clemens, ea quam *ad Græcos* dirigit *Cohortatione*, nudam omniumque spectandam oculis proponit, quippe qui cum omnes illorum cæremonias sua ipsius experientia cognoverit, tum celerrime ab infami errore caput extulerit, verbi salutaris, et evangelicæ doctrinæ vi ex tot tantorumque malorum contagione liberatus, etc. B

Ταῦτα δὲ Κλήμης ὁ θαυμάσιος ἐν τῷ *πρὸς Ἕλληνας Προτρεπτικῷ* διαῤῥήδην ἐκκαλύπτει, πάντων μὲν διὰ πείρας ἐλθὼν ἀνήρ, θᾶττόν γε μὴν τῆς πλάνης ἀνανεύσας, ὡς ἂν πρὸς τοῦ σωτηρίου λόγου, καὶ διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τῶν κακῶν λελυτρωμένος....

Idem, ibid. lib. II, *cap.* 5.

Itaque deorum ipsorum ædes, mortuorum sepulcra esse perhibentur, quemadmodum Clemens in ea quam *ad Græcos* scribit *Cohortatione* commemorat, Græcorum ipsorum testimonia proferens, etc.

Ἔνθεν αὐτοῖς καὶ οἱ τῶν θεῶν οἶκοι, νεκρῶν εἶναι τάφοι μνημονεύονται, ὡς ὁ Κλήμης ἐν τῷ *πρὸς Ἕλληνας Προτρεπτικῷ* ἱστορεῖ, τοῦ λόγου μάρτυρας αὐτοὺς Ἕλληνας ἐπαγόμενος....

Idem, ibid., lib. IV, *cap.* 16.

Jure sane et merito Clemens, vir plane singularis, in ea quam gentilibus inscripsit *Cohortatione*, eadem ista carpens, hominum illorum cæcitatem lamentatur, etc.

Εἰκότως ἄρα ὁ θαυμάσιος Κλήμης ἐν τῷ *πρὸς Ἕλληνας Προτρεπτικῷ*, αὐτὰ δὴ ταῦτα ἐπιμεμφόμενος, τοιάδε καὶ αὐτὸς τὴν πλάνην τῶν ἀνθρώπων ἀπολοφύρεται....

Idem, lib. IX, *cap.* 6.

Atque istius etiam (Clearchi scil.) Clemens noster libro primo *Stromatum* meminit, etc. C

Τούτου δὲ μνημονεύει καὶ ὁ ἡμέτερος Κλήμης ἐν τῷ πρώτῳ Στρωματεῖ...

Idem, lib. X, *cap.* 1.

Et quoniam Clemens ille noster fuse admodum Stromate sexto disputationem istam exsequitur, etc.

Ὁ μὲν οὖν ἡμέτερος Κλήμης, ἐν ἕκτῳ Στρωματεῖ, τὴν περὶ τούτου σύστασιν εἰς πλάτος ἀπηύθυνε...

Idem, ibid. cap. 5.

Jam vero Clementem audi in eadem mecum disputatione versantem, etc.

Τῆς δ' αὐτῆς ἡμῖν ὑποθέσεως ἐφαψάμενος καὶ ὁ Κλήμης, ἐπάκουσον ἅ φησιν...

Idem, ibid. cap. 11.

Hactenus Tatianus. Jam ad Clementem transeamus, etc.

Τοσαῦτα καὶ ὁ Τατιανός. Μετίωμεν δὲ καὶ ἐπὶ Κλήμεντα...

Idem, lib. XI, *cap.* 24.

Atque hactenus Philo, cui affinia plane et gemina Clemens Stromate sexto hunc in modum persequitur, etc. D

Ταῦτα ὁ Φίλων· συνᾴδει δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Κλήμης, ἐν τῷ ἕκτῳ Στρωματεῖ λέγων ὧδε..

Idem, lib. XIII, *cap.* 12.

Quo eodem in genere, quæ Clementis nostri sententia fuerit, ex sequentibus intelliges, etc.

Ὁποῖα δὲ καὶ Κλήμεντι περὶ τῆς αὐτῆς εἴρηται ὑποθέσεως, γνοίης ἂν διὰ τούτων...

Cyrillus Alexandr. contra Julianum, lib. VI, *pag.* 205, *edit. Paris.*, 1638.

Clemens enim qui sanctos apostolos ubique sequitur, quique infinitas Græcorum historias audiendo acceperat, in *Stromatis* refert, etc.

Κλήμης μὲν γὰρ τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις ἑπόμενος πανταχῇ, πλείστης τε ὅσης Ἑλληνικῆς ἱστορίας εἰς ἀκοὴν ἐλθών, ἐν τοῖς *Στρωματεῦσί* φησι...

Idem, ibid., lib. VII, *pag.* 231.

Hujus historiæ nominatim meminit Clemens in *Stromatis*, vir in primis doctus et eruditus, qui

Ταύτης ἰδίᾳ μέμνηται τῆς ἱστορίας ἐν τοῖς *Στρωματεῦσιν* ὁ Κλήμης, ἀνὴρ ἐλλόγιμος καὶ φιλομαθής,

καὶ ἀναγνωσμάτων Ἑλληνικῶν πολυπραγμονήσας A βάθος, ὡς ὀλίγοι τάχα που τῶν πρὸ αὐτοῦ.

Græcarum litterarum altitudinem, quantum forsan ante illum pauci, perscrutatus est.

Idem, ibid., lib. I, *pag.* 342.

Ἔφη δὲ καὶ Κλήμης ἀνὴρ ἐλλόγιμος, καὶ μέντοι καὶ πολυΐστωρ περί τε θεῶν καὶ ναῶν ὡδί...

Clemens autem eruditus vir et multarum historiarum scientissimus de diis ac templis ita quoque scribit, etc.

Epiphanius Adversus hæreses, lib. I, *tom.* II, *in Secundianorum hæresi.*

Εἶτα οἱ καλῶς συγγραψάμενοι, καὶ ἀλήθειαν τούτων ἐν τοῖς σφων αὐτῶν συγγράμμασιν ἤλεγξαν, Κλήμης τε, ὅν φασί τινες Ἀλεξανδρέα, ἕτεροι δὲ Ἀθηναῖον.

Verum quam hæc a veritate abhorreant omnia, egregii quidem scriptores editis adversus eos Commentariis demonstrarunt, præcipue vero Clemens Alexandrinus, quem Atheniensem alii faciunt.

Dionysius Areopagita, lib. De divinis nominibus, cap. 5.

B Εἰ δὲ ὁ φιλόσοφος ἀξιοῖ Κλήμης, καὶ πρός τι παραδείγματα λέγεσθαι τὰ ἐν τοῖς οὖσιν ἀρχηγικώτερα, πρόεισι μὲν οὐ διὰ κυρίων καὶ παντελῶν καὶ ἁπλῶν ὀνομάτων ὁ λόγος αὐτῷ.

Si autem vult Clemens philosophus, ad aliquid dici exemplaria quæ sunt in rebus principaliora, progreditur quidem, cum sic loquitur, non per propria et perfecta, et simplicia nomina.

Hieronymus in Ecclesiasticis scriptoribus.

Clemens Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, Pantæni, de quo supra retulimus, auditor, post ejus mortem Alexandriæ ecclesiasticam scholam tenuit, et *Κατηχήσεων* magister fuit. Feruntur ejus insignia volumina, plenaque eruditionis et eloquentiæ, tam de Scripturis divinis, quam de sæcularis litteraturæ instrumento. E quibus illa sunt: *Στρωματεῖς*, libri octo; *Ὑποτυπώσεων* libri octo; *Adversus gentes*, liber unus; *Pædagogi* libri tres; *De Pascha* liber unus; *De jejunio disceptatio*; et alius qui inscribitur, *Quisnam dives ille sit qui salvetur*; *De obtrectatione* liber unus; *De canonibus ecclesiasticis*, et *Adversum eos qui Judæorum sequuntur errorem*, liber unus; quem proprie Alexandro Hierosolymorum episcopo προσεφώνησεν. Meminit autem in *Stromatibus* suis voluminis Tatiani *Adversus gentes*, de quo supra diximus; et Cassiani cujusdam *Χρονογραφίας*, quod opusculum invenire non potui. Nec non et de Judæis Aristobulum quemdam, et Demetrium et Eupolemum scriptores adversus gentes refert, qui in similitudinem Josephi *Ἀρχαιογονίας* Moysi et Judaicæ genti asseruerint: exstat Alexandri Hierosolymitarum episcopi, qui cum Narcisso postea rexit Ecclesiam, epistola super ordinatione Asclepiadis confessoris ad Antiochenses, congratulantis eis; in qua ponit in fine: « Hæc vobis, domini ac fratres, scripta transmisi, per Clementem beatum presbyterum, virum illustrem et probatum; quem vos quoque scitis, et nunc plenius recognoscetis: qui cum huc venisset juxta providentiam et visitationem C Dei, confirmavit et auxit Domini Ecclesiam » Constat Origenem hujus fuisse discipulum. Floruit autem Severi et Antonini filii ejus temporibus.

Idem, ad Magnum orator. Roman.

Clemens Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, meo judicio omnium eruditissimus, octo scripsit *Stromatum* libros, et totidem *Ὑποτυπώσεων*, et alium *Contra gentes*, *Pædagogi* quoque tria volumina. Quid in illis libris indoctum, imo quid non e media philosophia est?

Rufinus, De adulteratione librorum Origenis apud Hieronymum, tom. IV *Erasmi.*

Clemens quoque alius Alexandrinus presbyter, et magister Ecclesiæ illius in omnibus pene libris suis, Trinitatis gloriam atque æternitatem unam eamdemque designat, interdum invenimus aliqua in libris ejus capitula, in quibus Filium Dei creaturam dicit. Nunquid credibile est de tanto viro tam in omnibus catholico, tam erudito, ut vel sibi contraria senserit, vel ea quæ de Deo non dicam credere, sed vel audire quidem impium est, scripta reliquerit?

Socrates, Histor. ecclesiast., lib. II, *cap.* 35.

D Οὕτω δὲ ἦν ὀλιγομαθὴς ὁ Ἀέτιος, καὶ τῶν ἱερῶν γραμμάτων ἀμύητος, τὸ ἐριστικὸν δὲ κατωρθώκει μόνον, ὅπερ ἂν καὶ ἀγροικός τις ποιήσειεν, ὡς μήτε τοὺς ἀρχαίους τοὺς τὰ Χριστιανικὰ λόγια ἑρμηνεύσαντας ἀσκηθῆναι, πολλὰ χαίρειν φράσας τοῖς περὶ Κλήμεντα, καὶ Ἀφρικανὸν, καὶ Ὠριγένην, ἄνδρας πάσης σοφίας ἐπιστήμονας.

Cæterum adeo mediocri doctrina præditus, et sacrarum litterarum imperitus erat Aetius, et in uno contendendi studio exercitatus; quod quivis etiam agrestis facile consequi possit; ut ne veterum quidem scriptorum, qui sacros Christianæ religionis libros interpretati sunt, usum ullum aut peritiam haberet; sed Clementem, et Africanum, atque Origenem, viros omni genere doctrinæ excellentes, prorsus aspernaretur.

Idem, ibid., lib. III, *cap.* 7.

Irenæus certe et Clemens, et Apollinaris Hierapolitanus, et Serapion Antiochenæ urbis episcopus, Christum, qui homo factus est, anima præditum fuisse, velut rem communi omnium consensu receptam, suis in libris asserunt.

A Καὶ γὰρ Εἰρηναῖός τε καὶ Κλήμης, Ἀπολινάριός τε ὁ Ἱεραπολίτης καὶ Σεραπίων ὁ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ προεστὼς Ἐκκλησίας, ἔμψυχον τὸν ἐνανθρωπήσαντα, ἐν τοῖς πονηθεῖσιν αὐτοῖς λόγοις ὡς ὁμολογούμενον αὐτοῖς φάσκουσιν.

Sozomenus, Histor. ecclesiast., lib. I, *cap.* 1.

Ac primo quidem historiam hanc ab initio repetere decreveram. Sed cum animadvertissem, alios jam scriptores ad sua usque tempora id præstitisse; Clementem scilicet et Hegesippum viros sapientissimos, qui apostolorum temporibus proxime successerunt, etc.

Ὡρμήθην δὲ τὰ μὲν πρῶτα, ἀπ' ἀρχῆς ταύτην συγγράψαι τὴν πραγματείαν· λογισάμενος δὲ ὡς καὶ ἄλλοι ταύτης ἐπειράθησαν μέχρι τῶν κατ' αὐτοὺς χρόνων, Κλήμης τε καὶ Ἡγήσιππος, ἄνδρες σοφώτατοι, τῇ τῶν ἀποστόλων διαδοχῇ παρακολουθήσαντες... B

Chronicon Paschale, pag. 7.

Sed et Clemens, sanctissimus Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, vir antiquissimus, et qui non multum abfuit ab apostolicis temporibus, in libro *De Paschate* consimilia docet, ita scribens : *Præteritis ergo temporibus immolatum a Judæis Pascha, festum agens, manducavit Dominus. Sed postquam prædicavit ipse, qui erat Pascha Agnus Dei, ut ovis ad occisionem ductus discipulos statim edocuit figuræ mysterium decima quarta die, qua etiam illum rogarunt : « Ubi vis paremus tibi Pascha manducare ? »*

Ἀλλὰ καὶ Κλήμης ὁ ὁσιώτατος τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας γεγονὼς ἱερεὺς, ἀνὴρ ἀρχαιότατος, καὶ οὐ μακρὰν τῶν ἀποστολικῶν γενόμενος χρόνων, ἐν τῷ *Περὶ τοῦ Πάσχα* λόγῳ τὰ παραπλήσια διδάσκει, γράφων οὕτως· *Τοῖς μὲν οὖν παρεληλυθόσιν ἔτεσι τὸ θυόμενον πρὸς Ἰουδαίων ἤσθιεν ἑορτάζων ὁ Κύριος Πάσχα· ἐπεὶ δὲ ἐκήρυξεν αὐτὸς ὢν τὸ Πάσχα ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενος, αὐτίκα ἐδίδαξε μὲν τοὺς μαθητὰς τοῦ τύπου τὸ μυστήριον τῇ ιδ', ἐν ᾗ πυνθάνονται αὐτοῦ· « Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι τὸ Πάσχα φαγεῖν; »*

Ibid., pag. 224.

De recensitis vero discipulis LXX præter XII supra dictos, agit Clemens scriptor lib. V *Hypotyposeon*.

C Περὶ δὲ τῶν προγεγραμμένων σ' μαθητῶν τῶν μετὰ τοὺς ιβ' προτεταγμένους ἱστορεῖ Κλήμης ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ πέμπτῃ *Ὑποτυπώσεων*.

Ibid., pag. 232.

Quinto hoc anno Claudii Paulus, qui antea ordinatus fuerat apostolus, ingressus est Antiochiam magnam, et cum didicisset quæ sanctus Petrus egerat, ubique scandalum sustulit; omnesque admisit, eos complexus ac adhortatus, quemadmodum de illo scribunt Clemens et Tatianus chronographi.

Τούτῳ τῷ πέμπτῳ ἔτει Κλαυδίου, προχειροτονηθεὶς Παῦλος εἰσῆλθεν εἰς Ἀντιόχειαν τὴν μεγάλην, καὶ μαθὼν περὶ τοῦ ἁγίου Πέτρου, πανταχοῦ τὸ σκάνδαλον περιεῖλεν, καὶ πάντας ἐδέξατο καὶ ἠγάπα, προτρεψάμενος πάντας, καθὼς συνεγράψαντο τὰ περὶ τούτου Κλήμης καὶ Τατιανὸς οἱ χρονογράφοι.

Ibid., pag. 251.

Joannem apostolum et evangelistam ad tempora Trajani vitam produxisse scribit Irenæus. Clemens vero Alexandrinus iisdem consona tradit, illumque Asiam et finitimas provincias peragrasse, episcopis ubique ordinatis ac clericis constitutis.

Ἰωάννην τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν μέχρι τοῦ Τραϊανοῦ χρόνων παραμεῖναι τῷ βίῳ Εἰρηναῖος ἱστορεῖ. Κλήμης δὲ ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ αὐτὸς τὰ αὐτὰ σύμφησι, καὶ περιέναι αὐτὸν τὴν Ἀσίαν, καὶ τὰς πλησιοχώρους πατρίδας, ἐπισκόπους καθιστῶντα καὶ κληρικούς. D

Theodoretus, Hæretic. fab., lib. I, *cap.* 4.

Contra hos autem decertant Agrippas cognomento Castor, et Irenæus, et Clemens Stromateus, et Origenes pro veritate dimicantes.

Καταγωνίζονται δὲ τούτους Ἀγρίππας, ὁ καὶ Κάστωρ ἐπίκλην, καὶ Εἰρηναῖος, καὶ Κλήμης ὁ Στρωματεὺς, καὶ Ὠριγένης, τῆς ἀληθείας ὑπερμαχοῦντες.

Idem, ibid. cap. 6.

Quare non solum in publicis conviviis, lucernæ lumine remoto, in quam (mulierem *sc.*) quisque inciderat cum ea coibat, sed mysticum initiationis ritum incontinentiam hanc ducebant. Cujus rei testem Stromateum Clementem producam, virum sanctum, et qui abundantia doctrinæ omnibus antecelluit. Sic autem loquitur in tertio *Stromatum*, etc.

Οὐ δὴ χάριν, οὐκ ἐν τοῖς κοινοῖς δείπνοις μόνον, τὸ λυχνιαῖον φῶς ἐκποδὼν ποιούμενοι, ᾗπερ ἂν ἕκαστος ἐπέτυχε συνεμίγνυντο· ἀλλὰ δὴ καὶ τελετὴν τὴν τοιαύτην ἀκολασίαν ὑπειλήφεσαν μυστικήν. Καὶ τούτου δὴ μάρτυρα τὸν Στρωματέα παρέξομαι Κλήμεντα ἱερὸν ἄνδρα, καὶ πολυπειρίᾳ ἅπαντας ἀπολιπόντα. Λέγει δὲ οὕτως ἐν τῷ τρίτῳ τῶν *Στρωματέων*.

Idem, ibid., cap. 19.

Κατὰ δὲ Βαλεντίνου καὶ τῶν ἐξ ἐκείνου, καὶ Εἰρηναῖος, καὶ Κλήμης, καὶ Ὠριγένης.

A Contra Valentinum autem, eosque qui ab illo prodierunt, et Irenæus, et Clemens, et Origenes.

Idem, ibid., cap. 21.

Κατὰ τούτων συγγράφει Μουσανὸς τῆς ἀληθείας συνήγορος, καὶ Κλήμης ὁ Στρωματεύς.

Contra quos scribit Musanus veritatis patronus, et Clemens Stromateus.

Idem, ibid., lib. III, c. 1.

Ἡ Νικολαϊτῶν αἵρεσις, οὐ μόνον ἐξ ἀνοίας, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀκολασίας συνέστη. Σαφέστερον δὲ τὰ περὶ ταύτης ὁ Κλήμης ἐδίδαξεν..

Nicolaitarum hæresis non solum ex amentia, verum etiam ex intemperantia conflata est. De hac autem Clemens plenius disseruit, etc.

Ibid., paulo post.

Κατὰ τούτων καὶ ὁ προῤῥηθεὶς συνέγραψε Κλήμης, καὶ Εἰρηναῖος, καὶ Ὠριγένης.

B Contra hos scripsit prædictus Clemens, et Irenæus, et Origenes.

S. Maximus, Disputat. cum Pyrrho.

Κανόνι χρώμενος πρὸς τοῦτο τῷ ὄντι Φιλοσόφῳ τῶν φιλοσόφων Κλήμεντι, ἐν τῷ ἕκτῳ τῶν *Στρωματέων* λόγῳ, τὴν μὲν *θέλησιν* νοῦν εἶναι ὀρεκτικὸν ὁρισαμένῳ· τὴν δὲ *βούλησιν*, εὔλογον ὄρεξιν ἢ τὴν περί τινος θέλησιν.

In hoc pro regula usus (Athanasius) vere Philosopho philosophorum Clemente in VI libro *Stromatum;* qui *θέλησιν* (id est *voluntatem*) definivit *mentem appetentem*, et *βούλησιν* (ei affinem vocem) *appetitum rationi consentaneum.*

Joan. Damascenus, De duabus Christi voluntatibus.

Θέλησις τοίνυν ἐστὶν, κατὰ τὸν μακάριον Κλήμεντα, *δύναμις τοῦ κυρίως ὄντος ὀρεκτική*· καὶ πάλιν, *ὄρεξις τῇ τοῦ λογικοῦ φύσει κατάλληλος*· καὶ πάλιν, *αὐτοκράτορος νοῦ κίνησις αὐτεξούσιος.*

C Voluntas autem, beati Clementis sententia, est *ejus, quod proprie est, appetitio;* rursus, *voluntas appetitio est ejus quod ratione utitur, naturæ consentanea;* itemque, *mentis imperatricis liber motus.*

Idem, De imaginibus, orat. 3.

Τοῦ ἀρχαιοτάτου Κλήμεντος πρὸς Ἀλέξανδρον ἐκ τοῦ ἑβδόμου βιβλίου τῶν *Στρωματέων*. Οὐκοῦν οὐ μόνον ἐπαινεῖ τὰ καλὰ, ἀλλὰ αὐτὸς βιάζεται τοῦ εἶναι καλός· ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πιστοῦ δούλου μεταβαίνων δι' ἀγάπης εἰς φίλον, διὰ τὸ τέλειον τῆς ἕξεως, ὃ ἐκ μαθήσεως ἀληθοῦς καὶ συνασκήσεως πολλῆς καθαρῶς ἐκτήσατο. Ὡς ἂν οὖν ἐπ' ἄκρον γνώσεως ἥκῃ βιαζόμενος τῷ ἤθει καὶ κεκοσμημένος, τῷ σχήματι κατεσταλμένος, πάντα ἐκεῖνα ἔχων, ὅσα πλεονεκτήματά ἐστι τοῦ κατὰ ἀλήθειαν γνωστικοῦ, εἰς τὰς εἰκόνας ἀφορῶν τὰς καλάς. Πολλοὺς μὲν τοὺς κατωρθωκότας πρὸ αὐτοῦ πατριάρχας, παμπόλλους δὲ προφήτας, ἀπείρους δὲ ὅσους ἡμῖν ἀριθμῷ λογιζόμενος ἀγγέλους, καὶ τὸν ἐπὶ πᾶσι Κύριον, τὸν διδάξαντα καὶ παραστήσαντα, δυνατὸν εἶναι, τὸν κορυφαίων ἐκείνων κτήσασθαι βίον.

Antiquissimi Clementis ad Alexandrum ex libro *Stromatum* sexto. Itaque non solum laudat quæ recta sunt, sed ipse nititur esse bonus; ex bono fideliquc servo per charitatem amicus evadens habitus perfectione : quod quidem doctrina vera, exercitationeque multa plane consequitur. Sic igitur ad cognitionis fastigium ascendit, dum vitam moresque componit, seque in officio continet, et omnes illas prærogativas comparat, quæ sunt illius propriæ, qui se vere studiosum, cognitionisque cupidum profitetur, tanquam exemplaria quædam pulchra intuens multos patriarchas atque prophetas, qui ante se perfecti virtutum officiis exstiterunt, innumerabilesque angelos considerans, in primis- D que Dominum ipsum, qui docet, et præbet auxilium, quo perfectam principum illorum vitæ rationem assequi valeamus.

Photius, Biblioth. codd. 109, 110, 111.

Ἀνεγνώσθη Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως πρεσβυτέρου τεύχη βιβλίων τρία· ὧν τὸ μὲν ἐπιγραφὴν ἔλαχεν, *Ὑποτυπώσεις*, τὸ δὲ *Στρωματεῖς*, τὸ δὲ *Παιδαγωγός*.

Αἱ μὲν οὖν *Ὑποτυπώσεις* διαλαμβάνουσι περὶ ῥητῶν τινων τῆς τε Παλαιᾶς καὶ Νέας Γραφῆς· ὧν καὶ κεφαλαιωδῶς, ὡς δῆθεν, ἐξήγησίν τε καὶ ἑρμηνείαν ποιεῖται. Καὶ ἔν τισι μὲν αὐτῶν ὀρθῶς δοκεῖ λέγειν, ἔν τισι δὲ παντελῶς εἰς ἀσεβεῖς καὶ μυθώδεις λόγους ἐκφέρεται. Ὕλην τε γὰρ ἄχρονον καὶ ἰδέας ὡς ἀπό τινων ῥητῶν εἰσαγομένας δοξάζει, καὶ τὸν Υἱὸν εἰς κτίσμα κατάγει. Ἔτι δὲ μετεμψυχώσεις, καὶ πολλοὺς πρὸ τοῦ Ἀδὰμ κόσμους τερατεύεται. Καὶ ἐκ τοῦ

Lecta sunt Clementis Alexandrini presbyteri tria librorum volumina; quorum unius inscriptio est, *Hypotyposes;* alterius *Stromateus;* tertii vero *Pædagogus.*

Hypotyposes quidem disceptationem continent locorum aliquot Veteris Novique Testamenti, quæ etiam summatim explicat et interpretatur. Etsi autem recte in quibusdam sentire visus est, in aliis rursus impie omnino fabuloseque disserit. Asserit enim materiam æternam esse, et ideas veluti certis decretis induci fingit : Filium quoque in rebus creatis numerat. Ad hæc animarum migrationes, multosque ante Adamum mundos prodigiose com-

miniscitur. Evam præterea, ex Adamo, non ut sacri libri tradunt, sed obscene atque impie educit. Angelos quoque cum feminis congressos, liberos inde sustulisse somniat. Quin et Verbum carnem non esse factum, sed ita visum duntaxat. Duo ad hæc Patris Verba finxisse deprehenditur, quorum minus mortalibus sit visum, imo ne hoc quidem; sic enim scribit : *Dicitur quidem et Filius Verbum æquivoce cum Patrio Verbo. Verum neque hoc illud Verbum est, quod caro factum est, neque etiam Patrium illud Verbum; sed vis quædam ac potestas Dei, tanquam a Verbo ipso profluens, mens effecta, hominum animos pervasit*. Quæ quidem omnia S. Scripturæ testimoniis aliquot astruere nititur. Quin etiam et alia id genus sexcenta blasphema voce nugatur, seu ipse, sive quis alius, ejus personam indutus; plane ut octo ipsos Libros hisce blasphemiarum portentis, de iisdem identidem disserendo, ac sparsim atque confuse, veluti stupore perculsus, Scripturas producendo, repleverit. Universi autem operis scopus fuisse videtur Geneseos, Exodi, Psalmorum, Epistolarum B. Pauli et Catholicarum, ac denique Ecclesiastici interpretatio. Hoc interim fatetur ipse, discipulum se fuisse Pantæni. Sed de *Hypotyposibus* hactenus.

Jam *Pædagogus* tribus libris conscriptus, vitam moresque informat : quibus et alium quemdam præmittit, adjungitque singularem librum, quo gentium refellit impietatem. Nihil autem simile habent hi omnes cum *Hypotyposibus*, quando et stolidis illis ac blasphemis opinionibus omnino vacant, et dictio ipsa in his floridior ad temperatam quamdam gravitatem non sine jucunditate assurgit, et varia illa, quæ in iis est, rerum cognitio, nihil habet minus conveniens. Extremo vero libro etiam de imaginibus commeminit.

Stromateon autem libri quoque octo sunt, adversus paganos atque hæreses pugnam instituentes; in quibus item sparsim, et non ordine capita recensentur; cujus quasi rationem reddere in extremo libro septimo hisce fere verbis videtur : *Hæc cum a nobis jam antea pertractata sint, et morum illa rudior formula per summa velut capita, quantum polliciti sumus, sparsim descripta, iis, quæ ad veram excitant cognitionem, dogmatibus ita hic illic inspersis; ut res illas sacras nactus quispiam, qui mysteriis nostris initiatus non sit, haud facile comperiat*, et quæ sequuntur. Hæc igitur, ut ipse fatetur, causa fuit, cur ista sine ordine congesserit.

Reperi autem in pervetere exemplari hoc opus non solum *Stromateon* nomine inscriptum, sed integre ad hunc modum : *Titi Flavii Clementis presbyteri Alexandrini Gnosticarum secundum veram philosophiam commentationum Stromateus* I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII. Ac primi quidem septem eumdem præferunt titulum, iidemque prorsus sunt in omnibus codicibus. Verum octavus, cum inscriptione, tum rei subjectæ materia, variat. In quibusdam enim inscribitur : *Quis dives salvetur*, ejusque

A Ἀδὰμ τὴν Εὔαν, οὐχ ὡς ὁ ἐκκλησιαστικὸς λόγος βούλεται, ἀλλ' αἰσχρῶς τε καὶ ἀθέως ἀποφαίνεται· μίγνυσθαί τε τοὺς ἀγγέλους γυναιξὶ, καὶ παιδοποιεῖν ἐξ αὐτῶν ὀνειροπολεῖ. Καὶ μὴ σαρκωθῆναι τὸν Λόγον, ἀλλὰ δόξαι. Λόγους τε τοῦ Πατρὸς δύο τερατολογῶν ἀπελέγχεται· ὧν τὸν ἥττονα τοῖς ἀνθρώποις ἐπιφανῆναι, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἐκεῖνον· φησὶ γάρ· *Λέγεται μὲν καὶ ὁ Υἱὸς Λόγος, ὁμωνύμως τῷ Πατρικῷ Λόγῳ· ἀλλ' οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ σὰρξ γενόμενος, οὐδὲ μὴν ὁ Πατρῷος Λόγος, ἀλλὰ δύναμίς τις τοῦ Θεοῦ οἷον ἀπόῤῥοια τοῦ Λόγου αὐτοῦ, νοῦς γενόμενος, τὰς τῶν ἀνθρώπων καρδίας διαπεφοίτηκε*. Καὶ ταῦτα πάντα ἀπὸ ῥητῶν τινων πειρᾶται κατασκευάζειν τῆς Γραφῆς. Καὶ ἄλλα δὲ μυρία βλασφημεῖ καὶ φλυαρεῖ, εἴτε αὐτὸς, εἴτε τις ἕτερος, τὸ αὐ-

B τοῦ πρόσωπον ὑποκριθείς. Ἐποιήθησαν δὲ αὐτῷ αἱ βλάσφημοι αὗται τερατολογίαι ἐν τόμοις ὀκτώ. Λέγει δὲ καὶ περὶ τῶν αὐτῶν πολλάκις, καὶ σποράδην καὶ συγκεχυμένως, ὥσπερ ἔμπληκτος, παράγει τὰ ῥητά. Ὁ δὲ ὅλος σκοπὸς, ὡσανεὶ ἑρμηνεῖαι τυγχάνουσι τῆς Γενέσεως, τῆς Ἐξόδου, τῶν Ψαλμῶν, τοῦ θείου Παύλου τῶν Ἐπιστολῶν, καὶ τῶν Καθολικῶν, καὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ. Μαθητὴς δὲ, ὡς καὶ αὐτός φησι, γέγονε Πανταίνου. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν αἱ Ὑποτυπώσεις.

Ὁ δὲ *Παιδαγωγὸς* ἐν τρισὶ τόμοις ἐστὶν αὐτῷ διαπεπονημένος, ἤθους καὶ βίου κατορθωτικὸς, ἔχει δὲ τούτων καὶ προηγούμενον καὶ συνταττόμενον λόγον ἕτερον, ἐν ᾧ τὴν Ἑλλήνων διελέγχει ἀθεότητα·

C οὐδὲν δὲ ὅμοιον ἔχουσι πρὸς τὰς Ὑποτυπώσεις οὗτοι οἱ λόγοι· τῶν τε γὰρ ματαίων καὶ βλασφήμων ἀπηλλαγμένοι δοξῶν καθεστήκασι, καὶ ἡ φράσις ἀνθηρὰ, καὶ εἰς ὄγκον ἠρμένη σύμμετρον μετὰ τοῦ ἡδέος, καὶ ἡ πολυμάθεια ἐμπρέπουσα. Μνημονεύει δὲ πρὸς τῷ τέλει περὶ εἰκόνων.

Οἱ δὲ *Στρωματεῖς* εἰσι μὲν καὶ αὐτοὶ ἐν ὀκτὼ λόγοις καθ' Ἑλλήνων καὶ αἱρέσεων τὸν ἀγῶνα εἰσενηνεγμένοι· σποράδην δὲ καὶ ὥσπερ οὐκ ἐν τάξει τὴν τῶν κεφαλαίων παράθεσιν κἀνταῦθα ποιεῖται, καὶ τὴν αἰτίαν ὥσπερ ἀποδιδοὺς ἐν τῷ τέλει τοῦ ἑβδόμου λόγου, αὐταῖς λέξεσιν οὕτως λέγει· *Τούτων ἡμῖν προδιηνυσμένων, καὶ τοῦ ἠθικοῦ τύπου ὡς ἐν κεφαλαίοις ὑπογραφέντος σποράδην τε, ὡς ὑπεσχήμεθα, καὶ διεῤῥιμμένως τὰ ζώπυρα τῆς ἀληθοῦς*

D *γνώσεως ἐγκατασπειράντων μαθήματα, ὡς μὴ ῥᾳδίαν εἶναι τῷ περιτυχόντι τῶν ἀμυήτων τὴν τῶν ἁγίων εὕρεσιν*, καὶ τὰ ἑξῆς. Ἡ μὲν οὖν διεῤῥιμμένως αὐτὰ κατατάξαι αὐτῷ αἰτία, ὥς φησι, γέγονεν.

Εὗρον μέντοι γε ἔν τινι παλαιῷ βιβλίῳ τὴν αὐτὴν πραγματείαν οὐχὶ *Στρωματεῖς* μόνον ἐπιγραφομένην, ἀλλ' ὁλοκλήρως οὕτως· *Τίτου Φλαβίου Κλήμεντος, πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν Γνωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματέων* α', β', γ', δ', ε', ς', ζ', καὶ η'. Ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος μέχρι τοῦ ἑβδόμου, τὴν αὐτὴν ἔχουσιν ἐπιγραφὴν, καὶ ἐνιαχοῦ τυγχάνουσιν ἐν ἅπασι τοῖς βιβλίοις. Ὁ μέντοι ὄγδοος διάφορός τέ ἐστι καὶ τῇ ἐπιγραφῇ καὶ τῷ ἐδάφει. Ἔν τισι μὲν γὰρ, *Τίς ὁ*

σωζόμενος κλοῦσιος, ἐπιγράφεται, καὶ ἄρχεται A οὕτως· *Οἱ μὲν τοὺς ἐγκωμιαστικοὺς λόγους*, καὶ τὰ ἑξῆς. Ἔν τισι δὲ Στρωματεὺς ὄγδοος, ὥσπερ καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἑπτὰ, ἐπιγράφεται καὶ ἀπάρχεται· *Ἀλλ' οὐδὲ οἱ παλαίτατοι τῶν φιλοσόφων*, καὶ τὰ ἑξῆς. Αὕτη δὲ ἡ τῶν *Στρωματέων* βίβλος ἐνιαχοῦ οὐχ ὑγιῶς διαλαμβάνει, οὐ μέντοι γε ὥσπερ αἱ *Ὑποτυπώσεις*, ἀλλὰ καὶ πρὸς πολλὰ τῶν ἐκεῖ διαμάχεται. Ἐπαγγέλλεται δὲ καὶ ἄλλα πεποιῆσθαι αὐτῷ συγγράμματα οὐκ ὀλίγα· καί γε καὶ ὑφ' ἑτέρων πεποιηκέναι μεμαρτύρηται, *Περί τε τοῦ Πάσχα*, καὶ *Περὶ νηστείας*, καὶ *Περὶ κακολογίας*, *Περὶ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν*, *Κατὰ τῶν ἀκολουθούντων τῇ τῶν Ἰουδαίων πλάνῃ*, ὃν Ἀλεξάνδρῳ Ἱεροσολύμων ἐπισκόπῳ προσειπεῖν ἔδοξεν. Ἤκμασε δὲ Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου υἱοῦ αὐτοῦ, Ῥώμης βασιλευόντων.

principium est: *Qui laudatorias orationes*, et reliqua. In aliis vero Stromateus octavus, ut et reliqui septem libri, inscribitur et incipit: *Sed neque philosophi antiquissimi*, quæque sequuntur. *Stromateon* autem liber hic alicubi non sana tradit, non tamen ut *Hypotyposes;* nam multa etiam quæ ibi dicta fuerunt, oppugnat. Declarat autem a se alia non pauca conscripta esse; et vero etiam alii composuisse testantur *De Paschate*, *De jejunio*, *De obtrectatione*, *De canonibus ecclesiasticis*, et *Adversus eos qui Judæorum errorem sequuntur*, quem Alexandro Hierosolymorum episcopo nuncupasse videtur. Claruit vero Severo et Antonino ejus filio Romæ imperantibus.

Idem, cod. 232.

Ὅτι Ἱππόλυτος καὶ Εἰρηναῖος τὴν πρὸς Ἑβραίους B Ἐπιστολὴν Παύλου οὐκ ἐκείνου εἶναί φασι. Κλήμης μέντοι καὶ Εὐσέβιος, καὶ πολὺς ἄλλος τῶν θεοφόρων Πατέρων ὅμιλος, ταῖς ἄλλαις συναριθμοῦσι ταύτην Ἐπιστολαῖς.

Hippolytus et Irenæus Epistolam Pauli ad Hebræos dicunt non esse illius. Clemens quidem et Eusebius, aliorumque Patrum consensus hanc etiam aliis epistolis adnumerant.

Georg. Syncellus, Chronographiæ pag. 355.

Κλήμης ὁ Στρωματεὺς, πρεσβύτερος Ἀλεξανδρείας, ἄριστος διδάσκαλος, ἐν τῇ κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίᾳ συντάττων διέλαμπεν.

Clemens *Stromatum* auctor, Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, doctor eximius, Christianæ philosophiæ scriptis clarebat.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ
ΛΟΓΟΣ ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ (35)
ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ.

CLEMENTIS ALEXANDRINI
COHORTATIO AD GENTES.

CAPUT I.

Ab orgiis et impiis idolorum mysteriis homines avocans, ad veram jubilationem Dei Verbi nomine provocat, et ad laudes Dei Patris ob revelatam veritatem celebrandas hortatur.

Ἀμφίων ὁ Θηβαῖος καὶ Ἀρίων ὁ Μηθυμναῖος ἄμφω C μὲν ἤστην ᾠδικὼ, μῦθος δὲ ἄμφω (καὶ τὸ ᾆσμα εἰσέτι τοῦτο Ἑλλήνων ᾄδεται χορῷ)· τέχνῃ τῇ μου-

I Amphion Thebanus, et Arion Methymnæus, uterque periti cantus, uterque fabula fuere (et in Græcorum choris id carmen adhuc decantari solet): quod

(35) *Λόγος Προτρεπτικός*. Protreptici titulum agnoscit et probat Auctor ipse, Strom. VII, his verbis: Καὶ περὶ μὲν τῆς δεισιδαιμονίας ἱκανῶς, οἶμαι, ἐν τῷ Προτρεπτικῷ ἐπιγραφομένῳ παρεστήσαμεν, κατακόρως τῇ κατεπειγούσῃ συγκαταχρώμενοι ἱστορίᾳ, H. SYLBURG. — Hoc est nobile illud scriptum, in quo, teste Photio, τὴν Ἑλλήνων διελέγχει ἀθεότητα, qui de ordine recepto in Clementis libris esse nos securos jubet. Postquam enim primo loco de *Pædagogo* egit, huic tamen primum deberi confitetur: Ἔχει δὲ τούτων καὶ προηγούμενον καὶ συντεττόμενον λόγον ἕτερον, ἐν ᾧ τῶν Ἑλλήνων διελέγχει ἀθεό-

* musicæ viribus, hic quidem piscem inescaverit, ille vero Thebas muris cinxerit. Alius quidam e Thracia artifex (fertur enim hæc inter gentes fabula) solo cantu feras mulsit, fagos etiam arbores e propriis sedibus in alienas transtulit. Possem tibi aliam quoque fabulam commemorare, et alium cantorem illis similem, Eunomum Locrensem et cicadam Pythicam. Nam in celebritate totius Græciæ, quæ propter mortuum draconem Pythone convenerat, Eunomus epitaphium serpenti cecinit, quod hymnus fuerit an lamentatio serpentis, haud satis dixerim: verum constituto illic certamine, Eunomus æstivo tempore cithara ludebat, dum cicadæ calore solis animatæ sub foliis canerent per montes, haud illam quidem draconi mortuo, sed sapientissimo Deo, solutam legibus cantilenam, Eunomi modis præ-

A σικῇ ὁ μὲν ἰχθὺν δελεάσας (36), ὁ δὲ Θήβας τειχίσας (37). Θρᾴκιος δὲ ἄλλος σοφιστὴς (38) (ἄλλος οὗτος μῦθος Ἑλληνικός) ἐτιθάσσευε τὰ θηρία γυμνῇ τῇ ᾠδῇ· καὶ δὴ τὰ δένδρα, τὰς φηγούς, μετεφύτευε τῇ μουσικῇ. Ἔχοιμ' ἂν σοι καὶ ἄλλον τούτοις ἀδελφὸν διηγήσασθαι μῦθον καὶ ᾠδόν, Εὔνομον τὸν Λοκρὸν (39), καὶ τέττιγα τὸν Πυθικόν. Πανήγυρις Ἑλληνικὴ ἐπὶ νεκρῷ δράκοντι συνεκροτεῖτο Πυθοῖ, ἐπιτάφιον ἑρπετοῦ, (40) ᾄδοντος Εὐνόμου· ὕμνος ἢ θρῆνος ὄφεως ἦν ἡ ᾠδή, οὐκ ἔχω λέγειν. Ἀγὼν δὲ ἦν, καὶ ἐκιθάριζεν ὥρᾳ καύματος Εὔνομος, ὁπηνίκα οἱ τέττιγες ὑπὸ τοῖς πετάλοις ᾖδον ἀνὰ τὰ ὄρη, θερόμενοι ἡλίῳ· ᾖδον δὲ ἄρα οὐ τῷ δράκοντι τῷ νεκρῷ (41), ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ πανσόφῳ, αὐτόνομον ᾠδήν, τῶν Εὐνόμου βελτίονα νόμων· ῥήγνυται χορδὴ τῷ Λοκρῷ· B ἐφίπταται ὁ τέττιξ τῷ ζυγῷ· ἐτερέτιζεν ὡς ἐπὶ κλά-

* P. 2 ED. POTTER, 2 ED. PARIS.

τητα. Tertio deinde loco ponit τοὺς Στρωματεῖς, τοὺς ἐν ὀκτὼ λόγοις καθ' Ἑλλήνων καὶ αἱρέσεων τὸν ἀγῶνα εἰσενηνεγμένους. Sed et recte scriptum hoc ἐλεγκτικόν vocat; potissima enim pars est ἀποτρεπτική· in qua de inventione et origine, de materia, templis et imaginibus gentilium deorum, et judicio de iis saniorum inter gentiles agitur. Quare non minus Ἀποτρεπτικός inscribi poterat, quemadmodum Theodoreti Θεραπευτικός, sive τῶν Ἑλληνικῶν παθημάτων θεραπευτική. Heinsius. — Quamvis, ut observat P. Victorius *Var. Lect.* lib. iv, c. 18, veteribus λόγοι προτρεπτικοί dictæ sunt orationes, quæ rem aliquam laudando ad eam capessendam *adhortabantur;* unde Aristoteles a Græcis interpretibus traditur προτρεπτικόν confecisse, quo adolescentes *impelleret* ad studia philosophiæ. Ipse autem aliquando mecum cogitavi, an Cicero verbis C his ex Hortensio quæ citat Nonius, hujuscemodi orationem significarit: *Nam quod vereris, ne non conveniat nostris ætatibus ista oratio, quæ spectat ad hortandum.* Hæc ille. Pollux libro sexto citat Antisthenem ἐν τῷ Προτρεπτικῷ, et Galeni est Προτρεπτικὸς ἐπὶ τὰς τέχνας. Collect. — Nihilominus haud immerito προτρεπτικοί sermones vocantur, qui in refutatione falsarum opinionum præcipue versantur. Nemo enim melius ad amplectendam veritatem *hortatur*, quam qui adversos ipsi errores detegit. Unde Justinus martyr orationem illam, qua gentilium superstitiones redarguit, λόγον παραινετικὸν πρὸς Ἕλληνας appellavit. Quam, ut videtur, alio titulo τοῦ ἐλέγχου insignivit. Nam de hoc libro vix dubitaverim loqui Eusebium *Eccles. Hist.* lib. iv, cap. 18, ubi de S. Justini scriptis agit: Καὶ αὖθις ἕτερον πρὸς Ἕλληνας εἰς ἡμᾶς ἐλήλυθεν αὐτοῦ σύγγραμμα, ὃ καὶ ἐπέγραψεν Ἔλεγχον. Cæterum observat Heinsius, Photium nos docere, συντετάχθαι ταῦτα, *quod conjuncta jam olim fuerunt hæc* D *Clementis scripta.* De duobus enim primis postquam egit, Stromateωn libros statim subjungit. Itaque quemadmodum in multis, etiam in ordine, Πυθαγόρειος καὶ μυστηριώδης est Clemens. Primus enim est ἀποκάθαρσις, secundus μύησίς τε καὶ κατήχησις, tertius ἐποπτικός sive ἐποπτεία. Nam in primo, qui futuri Christiani sunt, *purgantur;* in secundo, facti jam *initiantur;* in tertio, ad sacra maxima, supremam Dei admittuntur notionem, et æternam contemplationem. Quod a studioso Clementis observari velle se dicit Heinsius. His porro adjiciendum, quod cum auctori propositum esset, ut gentes in perfectos Christianos formaret, primo illis persuadere aggreditur, ut relicto simulacrorum, falsorumque deorum cultu, sese ad veram religionem convertant. Quod quidem hoc sermone exsequitur, quem vocat Λόγον προτρεπτικόν, *suasoriam orationem*, uno vocabulo *Cohortationem* dicere placuit. Hanc proxime sequitur aliud opus, quo bene et secundum Evangelii rectæque rationis normam vivendi præcepta tradit. Quod, quia *pueris*, hoc est Christianis νεοφύτοις, necessariam doctrinam contineat Παιδαγωγοῦ titulo ornat. Tandem Στρωματέων libris, quibus id nominis indidit propter multiplicem, qua *contexti* sunt, materiæ varietatem, sublimiora religionis dogmata explicat, et diversa sentientes refellit. Atque hæc est præcipuorum Clementis operum, quæ quidem hodienum exstant, ἀκολουθία, quam ipse tradit *Pædag.* lib. i, cap. 1.

Cæterum *Cohortatio ad Gentes* duodecim capitibus constat, quorum summaria, ut etiam eorum, quæ singulis *Stromatum* libris continentur, et non paucas, tam in hos, quam in *Pædagogum*, *observationes* et *emendationes*, suis locis inserendas, perhumaniter mecum communicavit vir non vulgariter eruditus W. Lowthius, Ecclesiæ cathedralis Winthon. præbendarius.

(36) *Ὁ μὲν ἰχθὺν δελεάσας*. De Arione, præter auctores ab Herveto citatos, conf. Ælianus *Hist. animal.*, lib. ii, cap. 6; lib. vi, cap. 15; lib. xii, cap. 45. Gregor. Nazianz., *Carmine Nicobuli ad Filium*. Apud Latinos, Plinius, *Nat. Hist.* lib. viii, c. 9; Solinus, cap. 12, H. et R.; Plutarchus Symposio septem Sapientum. Sylburg.

(37) *Ὁ δὲ Θήβας τειχίσας*. De Amphione vid. Pausanias *Bœoticis*, Horatius *Artis Poeticæ*, v. 394; Ejusdem lib. iii, Od. 11; Solinus, cap. 13; Plutarchus, *De musica;* Propertius, l. iii, eleg. 2; Plato, lib. iii *De legibus*.

(38) *Θρᾴκιος σοφιστής*. Orpheus, cujus tota fabula exstat apud Ovidium in *Metamorphosi*. Vid. etiam Pausanias *Bœot.* Item Gregorius Nazianz., *Carm. ad Vitalium*, et *ad Nemesium*. Idem tamen Gregor. etiam allegorice hanc de Orpheo et Amphione fabulam transfert ad eloquentiam, *Carmine Nicobuli ad filium*, his verbis:

Ὀρφείη κιθάρη μῦθος πέλεν, ὥσπερ ἐΐσκω,
Πάντας ἄγων μελέεσσιν ὁμῶς ἀγαθούς τε κακούς [τε,
Ὡς δ' Ἀμφιονίη λύρη καὶ λᾶας ἔπειθε,
Ψυχὰς ἀντιτύπους πετρώδεας.

Sylburg.

(39) *Εὔνομον τὸν Λοκρόν*. De Eunomo et cicada narrat Antigonus Παραδόξων συναγωγῇ, initio. Sylburg. — De cicadis Locrensibus Ælianus *De animalibus*, lib. v, cap. 9. Vide proverbium *Acanthia cicada.* Collect. Conf. etiam Cononis Διήγησις quinta.

(40) *Ἐπιτάφιον ἑρπ.* Ἐπιτάφιον ἑρπετοῦ· ᾄδοντος Εὐν. ms. Nov.

(41) *Δράκοντι τῷ νεκρῷ.* Τῷ Πυθικῷ addit ms. Nov., interpretamenti, ut videtur, loco.

δη, τῷ ὀργάνῳ· καὶ τοῦ τέττιγος τῷ ᾄσματι ἁρμοσάμενος (42) ὁ ᾠδὸς, τὴν λείπουσαν ἀνεπλήρωσε χορδήν. Οὐκοῦν ᾠδῇ τῇ Εὐνόμου ἄγεται ὁ τέττιξ, ὡς ὁ μῦθος βούλεται, χαλκοῦν (43) ἀναστήσας Πυθοῖ τὸν Εὔνομον, αὐτῇ τῇ κιθάρᾳ, καὶ τὸν συναγωνιστὴν τοῦ Λοκροῦ· ὁ δὲ ἑκὼν ἐφίπταται, καὶ ᾄδει ἑκών· Ἕλλησι δὲ ἐδόκει ὑποκριτὴς γεγονέναι μουσικῆς. Πῆ δὴ οὖν μύθοις κενοῖς πεπιστεύκατε, θέλγεσθαι μουσικῇ τὰ ζῶα ὑπολαμβάνοντες· ἀληθείας δὲ ὑμῖν τὸ πρόσωπον τὸ φαιδρὸν μόνον, ὡς ἔοικεν, ἐπίπλαστον εἶναι δοκεῖ, καὶ τοῖς ἀπιστίας (44) ὑποπέπτωκεν (45) ὀφθαλμοῖς; Κιθαιρὼν δὲ ἄρα, καὶ Ἑλικὼν, καὶ τὰ Ὀδρυσῶν ὄρη, καὶ Θρᾳκῶν τελεστήρια, τῆς πλάνης τὰ μυστήρια, τεθείαται καὶ καθύμνηται. Ἐγὼ μὲν, εἰ καὶ μῦθός εἰσι, δυσανασχετῶ τοσαύταις ἐκτραγῳδουμέναις συμφοραῖς· ὑμῖν δὲ, καὶ τῶν κακῶν ἀναγραφαὶ γεγόνασι δράματα (46). Ἀλλὰ γὰρ τὰ μὲν δράματα, καὶ τοὺς ληναΐζοντας ποιητὰς, τέλεον ἤδη παροινοῦντας, κιττῷ (47) που ἀναδήσαντες, ἀφραίνοντας ἐκτόπως τελετῇ βακχικῇ, αὐτοῖς σατύροις, καὶ θιάσῳ μαινάλῃ (48) σὺν καὶ τῷ ἄλλῳ δαιμόνων χορῷ, Ἑλικῶνι καὶ Κιθαιρῶνι κατακλείσωμεν γεγηρακόσιν. Κατάγωμεν (49) δὲ ἄνωθεν ἐξ οὐρανῶν ἀλήθειαν, ἅμα φανωτάτῃ φρονήσει, εἰς ὄρος ἅγιον Θεοῦ καὶ χορὸν τὸν ἅγιον τὸν προφητικόν. Ἡ δὲ ὡς ὅτι μάλιστα τηλαυγὲς ἀποστίλβουσα φῶς, καταυγαζέτω πάντῃ τοὺς ἐν σκότει κυλινδουμένους, καὶ τῆς πλάνης τοὺς ἀνθρώπους ἀπαλλαττέτω, τὴν ὑπερτάτην (50) ὀρέγουσα (51) δεξιὰν, τὴν σύνεσιν, εἰς σωτηρίαν. Οἱ δὲ ἀνανεύσαντες (52) καὶ ἀνακύψαντες, Ἑλικῶνα μὲν καὶ Κιθαιρῶνα καταλειπόντων, οἰκούντων δὲ Σιών· *Ἐκ γὰρ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ·* Λόγος οὐράνιος, ὁ γνήσιος ἀγωνιστὴς (53) ἐπὶ τῷ παντὸς κόσμου θεάτρῳ στεφανούμενος. Ἄδει δέ γε ὁ Εὔνομος ὁ ἐμὸς οὐ τὸν Τερπάνδρου νόμον, οὐδὲ

A stantiorem : tum rupta Locrensi chorda, in citharæ jugum advolat cicada, et instrumento musico tanquam ramo personat : citharœdus autem cicadæ cantui suum attemperans, deficientem chordam supplevit. Cicada ergo Eunomi cantu ducitur, ut in fabulis est, quæ æreum Eunomium, cum ipsa cithara, unaque sociam certaminis Pythone statuerunt : hæc autem sponte advolat, sponte etiam canit; et a gentibus musicam imitata fuisse credita est. Quare ergo vanissimis fabulis eam tribuistis fidem, ut bestias musica demulceri posse credatis : cum interea clarissima veritatis facies, sola vobis fuco esse obducta videatur, sola infidelibus oculis subjecta sit? Proinde Cithæron, et Helicon, et Odrysii montes, et Thracum telesteria, illa deceptionis myste-
B ria, divinum in cultum relata sunt hymnisque celebrantur : quibus ego calamitatibus, quæ tragice decantantur, quamvis fabulas esse noverim, haud leviter perturbor, utcunque inter vos humanæ miseriæ in scenis repræsentari ✠ soleant. Sed has quidem fabularum actiones, una cum poetis, qui tanquam Bacchanalia agentes penitus insaniunt, et ultra modum delirant, hedera redimitis more Bacchico, Satyris quoque ipsis, et furente turba Bacchantium, reliquoque deorum choro, in Heliconem et Cithæronem, qui jam consenuerunt, includamus. Horum loco veritatem, cum sapientia late splendente, in sanctum Dei montem, sanctumque prophetarum chorum e cœlo deducamus. Hæc autem clarissima
C sua luce omnes homines, qui in tenebris volutantur, undique illustret; et intelligentia, tanquam opitulatrice dextra, porrecta, ex erroribus in salutem vindicet. Tum illi, sublatis oculis, e tenebris emicantes, Helicone ac Cithærone desertis, Sion habitent : *Nam ex Sion egredietur lex, et verbum Do-*

✠ P. 3 ED. POTTER.

(42) *Τῷ ᾄσματι ἁρμοσάμενος*. Vult citharœdum cicadæ cantui suum instrumentum sic attemperasse, ut illa chordæ deficientis locum suppleret. Sic pag. 4 : Τὸν ἄνθρωπον ἁγίῳ Πνεύματι ἁρμοσάμενος. Et *Pædag.* lib. I sub finem cap. 12 : Ἡμᾶς ἁρμοσαμένους χρὴ σφᾶς αὐτοὺς πρὸς τὸν παιδαγωγὸν.... τῷ ὄντι ζῆν.

(43) *Ὠδῇ τῇ Εὐνόμου ἄγεται ὁ τέττιξ, ὡς ὁ μῦθος βούλεται, χαλκοῦν*. Hæc omittit ms. Nov. scriptoris haud dubio negligentia, qui sententiam inter voces ὁμοιοτελεύτους, scilicet οὐκοῦν et χαλ-
D κοῦν, positam oculo male festinanti præteriit.

(44) *Τοῖς ἀπιστίας*. Τοῖς τῆς ἀπιστίας, ms. Nov.

(45) *Ὑποπέπτωκεν*. Ὕποπτον, *suspectum*, legere mavult Lowthius. Sed ὑποπίπτειν eodem aut simili sensu adhibent, cum alii scriptores, tum etiam ipse Clemens.

(46) *Δράματα*. Hæc addit ms. Nov. : καὶ τῶν δραμάτων οἱ ὑποκριταὶ θυμηδίας θεάματα, *et fabularum actores jucunda spectacula*. Quæ propter δράματα et θεάματα, voces ὁμοιοτελεύτους, excidisse verisimile est.

(47) *Κιττῷ*. Scilicet more ebriorum et bacchantium, quibus hedera sese coronare, sacra Baccho arbore, solemne olim erat.

(48) *Μαινάλῃ*. Μαινώλῃ ms. Nov. Legendum porro μαινόλῃ. Nam μαινόλης est apud Hesychium et Suidam, et Clemens Bacchum postea vocat Διόνυσον μαινόλην p. 9, idemque in epigrammate μαινόλιος Βάκχος dicitur.

(49) *Κατάγωμεν*. Partes hujus sententiæ totidem præcedentis partibus sunt ἀντίστοιχοι· scilicet ἀλήθεια et φρόνησις Christianorum, τῇ πλάνῃ et ἀφραδίᾳ gentium : Mons Dei, poeticis montibus, Heliconi et Cithæroni : prophetarum denique chorus dæmonum et bacchantium choro respondet.

(50) *Ὑπερτάτην*. Id est, ἰσχυροτάτην. Quemadmodum apud Sophoclem, ἐξ ὑπερτέρας χειρός explicari solet ἰσχυροτέρας, seu μετὰ δυνάμεως μείζονος.

(51) *Ὀρέγουσα*. Ὀρέγουσαν ms. Nov. manifesto errore.

(52) *Οἱ δὲ ἀνανεύσαντες*. Simile est, quod postea dicit hujus libri pag. 66 : Ἀνανεύσατε τῆς γῆς εἰς αἰθέρα, ἀναβλέψατε εἰς οὐρανόν : *a terra in æthérem oculos attollite, in cœlum suspicite*. Nam ἀνανεύειν hoc loco non est ἀνανήφειν, *ad se reverti*, ut Hervetus, et post eum alii putarunt; sed idem fere quod ἀνακύψαι, *sursum oculos attollere*.

(53) *Γνήσιος ἀγων*. Per metaphoram a Græcis certaminibus sumptam, in quibus coronæ victoribus dari solebant, dicit Christum, quem οὐράνιον Logon vocat, universas totius mundi gentes tandem devicisse. Similis locus occurrit hujusce libri, pag. 68, 69. Γνήσιος γὰρ ἦν ἀγωνιστὴς, καὶ τοῦ πλάσματος συναγωνιστής· τάχιστα δὲ εἰς πάντας ἀνθρώπους διαδοθεὶς, θᾶττον ἡλίου ἐξ αὐτῆς ἀνατείλας τῆς πατρικῆς βουλήσεως ῥᾷστα ἡμῖν ἐπέλαμψε τὸν Θεόν. Conf. Strom. VII, pag. 710.

mini de Hierusalem[1]: cœleste, inquam, *Verbum*, ob legitimi certaminis victoriam in theatro totius mundi coronatum. Et meus quidem Eunomus, non Terpandri modum, non Capitonis, non Phrygium, non Lydium, non Doricum canit; sed æternum *canticum*[2], Leviticum,

Leniens dolorem, iramque, et malorum oblivionem
[*inducens omnium.*

Etenim dulce quoddam, et in animis hominum potens pharmacum, cum hoc cantico commistum est. Mihi autem videntur Thracius ille Orpheus, et Thebanus alter, tertiusque Methymnæus, viri quidam, non viri, ✠ impostores fuisse, qui prætextu musicæ labefactarunt humanam vitam, utque mores ingeniosis suis præstigiis corrumperent, dæmoniaco quodam furore stimulati, probra et dolores hominum in religionem, deorumque cæremonias trahendo, eos ad simulacrorum cultum primi converterunt. Quinetiam lapidibus et lignis, hoc est statuis et simulacris, tanquam fundamentis constituendæ inter gentes impuritatis usi, illam vere pulchram libertatem hominum sub cœlo agentium, carminibus suis et incantationibus extremæ servituti illigarunt; non est autem ejusmodi meus cantor, qui, ut servitium **2** dæmonum crudeliter dominantium brevi dissolveret, advenit; nos autem ad mite et facile jugum pietatis traducit, humique

A τὸν Καπίτωνος, οὐδὲ μὴν Φρύγιον, ἢ Λύδιον, ἢ Δώριον, ἀλλὰ τῆς καινῆς ἁρμονίας τὸν ἀΐδιον νόμον, τὸν φερώνυμον τοῦ Θεοῦ, *τὸ ᾆσμα τὸ καιν.ν* (54), τὸ Λευιτικόν,

novæ harmoniæ modum, Dei cognominem, *novum*

Νηπενθές (55) *τ' ἄχολόν τε, κακῶν ἐπίληθες*
[*ἁπάντων.*

Γλυκύ τε καὶ ἀληθινὸν φάρμακον πειθοῦς ἐγκέκραται τῷ ᾄσματι. Ἐμοὶ μὲν οὖν δοκοῦσιν ὁ Θράκιος ἐκεῖνος Ὀρφεὺς καὶ ὁ Θηβαῖος, καὶ ὁ Μηθυμναῖος, ἄνδρες τινὲς, οὐκ ἄνδρες (56), ἀπατηλοὶ γεγονέναι, προσχήματι μουσικῆς (57) λυμηνάμενοι τὸν βίον, ἐντέχνῳ τινὶ γοητείᾳ δαιμονῶντες εἰς διαφθορὰς, B ὕβρεις ὀργιάζοντες, πένθη ἐκθειάζοντες, τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ τὰ εἴδωλα χειραγωγῆσαι πρῶτοι· ναὶ μὴν λίθοις καὶ ξύλοις, τουτέστιν ἀγάλμασι καὶ σκιαγραφίαις, ἀνοικοδομῆσαι τὴν σκαιότητα τοῦ ἔθνους (58)· τὴν καλὴν ὄντως ἐκείνην ἐλευθερίαν τῶν ὑπ' οὐρανὸν πεπολιτευμένων ᾠδαῖς καὶ ἐπῳδαῖς ἐσχάτῃ δουλείᾳ καταζεύξαντες (59)· ἀλλ' οὐ τοιόσδε ὁ ᾠδὸς ὁ ἐμὸς, οὐδ' εἰς μακρὰν καταλύσων (60) ἀφῖκται τὴν δουλείαν τὴν πικρὰν τῶν τυραννούντων δαιμόνων· ὡς δὲ τὸν πρᾶον καὶ φιλάνθρωπον τῆς θεοσεβείας μετάγων ἡμᾶς ζυγὸν, αὖθις εἰς οὐρανοὺς ἀνακαλεῖται τοὺς εἰς γῆν ἐῤῥιμμένους. Μόνος γοῦν τῶν πώποτε τὰ ἀργαλεώτατα θηρία (61), τοὺς ἀνθρώπους, ἐτιθάσσευεν·

✠ P. 4 ED. POTTER, 3 ED. PARIS. [1] Isa. II, 3. [2] Psal. XCV, 1; XCVII, 1.

(54) *Τὸ ᾆσμα τὸ καινόν.* Quia hoc velit, paulo post satis plene explicat p. 5.

(55) *Νηπενθές τ'. ...τ'* omittit ms. Nov. Respicit autem Clemens *Odyss.* Δ, v. 220, quo loco de Circe hæc scribit Homerus:

Αὐτίκ' ἄρ' εἰς οἶνον βάλε φάρμακον, ἔνθεν ἔπινον,
Νηπενθές τ', ἄχολόν τε, κακῶν ἐπίληθες ἁπάντων.

Statim autem in vinum injecit medicamentum, inter
[*bibendum,*
Quod luctum sedat, iramque, et malorum omnium
[*oblivionem inducit.*

Conf. etiam Gregorii Nazianz. *Carm. Nicobuli ad filium*, v. 202.

(56) *Ἄνδρες τινὲς, οὐκ ἄνδρες.* Gatakerus, in *Advers.* cap. 8, ait: Lege οὐκ ἀΐδριες. *Non inscitos, non imperitos*, sed callidos, gnaros, astutos, i. e. ἀπατηλούς, uti continuo sequitur, appellat: utpote qui artificii musici lenocinio, tanquam carmine quodam magico delinitos in fraudem ac perniciem, morumque labem, et simulacrorum cultum, ac dæmonum malignorum servitium, mortales miseros illexerint. Hæc ille. Verumtamen veterem lectionem retinere visum est: quippe cum velit auctor, eos, qui humano generi tantam perniciem intulerunt, non tam *viros* esse, quam dæmones, habendos. Quemadmodum alias homines vitiis deditos dicit θηρία μᾶλλον ἢ ἀνθρώπους, *feras potius bestias, quam homines*, esse, *Strom.* IV, p. 479, homines ἀφελεῖς, *simplices*, ὡς ἄρνας, οὐκ ἄνδρας, *tanquam agnos* habendos esse, non *viros*, *Pædag.* lib. I, cap. 5, p. 86. Denique viros molles et effeminatos, οὐκ ἄνδρας, βατάλους δὲ, καὶ γύνιδας, *non* esse vocandos *viros*, *sed batalos et semiviros*. Simile est, quod de falso dictis philosophis protulit Tatianus pag. 15 ed. Oxon.: Μὴ παρασυρέτωσαν ὑμᾶς αἱ τῶν φιλοσόφων καὶ οὐ φιλοσόφων πανηγύρεις. *Ne vos traducant philosophorum istorum* C *non philosophorum cœtus.* Illud item Euripidis *Ores.* v. 1555.

Δισσοῖν λεόντοιν· οὐ γὰρ ἄνδρ' αὐτὼ καλῶ.
Duorum leonum: non enim viros eos voco.

Et quod dixit *Constit. apost.* auctor, lib. II, cap. 21: Παραδώσεις λύκοις εἰς κατάβρωμα, τουτέστι δαίμοσι καὶ πονηροῖς ἀνθρώποις, μᾶλλον δὲ οὐκ ἀνθρώποις, ἀλλὰ θηρίοις ἀνθρωποειδέσιν, ἐθνικοῖς, καὶ Ἰουδαϊσταῖς καὶ αἱρεσιώταις ἀθέοις. *Devorandum trades lupis, hoc est dæmonibus et pravis hominibus: imo vero non hominibus, sed feris humana forma præditis, ethnicis nempe, judaizantibus et impiis hæreticis.*

(57) *Προσχήματι μουσ.* Προσχήματι μουσικῆς· λυμηνάμενοι τὸν βίον ἐντέχνῳ τινὶ γοητείᾳ δαιμονῶντες· εἰς διαφθορὰς ὕβρεις ὀργιάζ. Ms. Nov. Similia his habet Minutius *Octavio*: *Considera denique sacra ipsa et ipsa mysteria, invenies exitus tristes, fata et funera, et luctus atque planctus.* Athenagoras *Lega-* D *tione*, Τὰ πάθη αὐτῶν, inquit, δεικνύουσι μυστήρια. *Deorum passiones et libidines vocant mysteria.*

(58) *Σκαιότητα τοῦ ἔθνους.* Scribe ἔθους *consuetudinis*, auctoritate ms. Nov. Similiter apud Philonem Judæum, lib. I *De vita Moysis*, pag. 645, pro ἐθνῶν ἰδιότητα, scribendum ex codice ms. G. Wheleri, ἐθῶν ἰδιότητα.

(59) *Καταζεύξαντες.* In exemplari scriptum ambiguo errore κατεξεύξαντες. H. legit κατιξεύσαντες, ut sit, *ceu visco involventes.* Nostrum et H. καταζεύξαντες confirmat continuata ζυγοῦ metaphora, et repetita inferius ejusdem verbi usurpatio: τῶν ἀνθρώπων τὴν συνωρίδα καταζεύξας εἰς τὸν Θεόν. SYLBURG.

(60) *Καταλύσων.* Paria sunt quæ dixit Tatianus, cap. 47, p. 103: ὅτι λύει τὴν ἐν κόσμῳ δουλείαν, καὶ ἀρχόντων μὲν πολλῶν καὶ μυρίων ἡμᾶς ἀποσπᾷ. *A servitute mundi solvunt* (sacræ sc. Scripturæ) *et a multis dominis et innumeris tyrannis liberant.*

(61) *Θηρία.* His similia habes *Strom.* IV, p. 479.

πτηνὰ μὲν, τοὺς κούφους αὐτῶν· ἑρπετὰ δὲ, τοὺς ἀπατεῶνας· καὶ λέοντας μὲν, τοὺς θυμικούς· σύας δὲ, τοὺς ἡδονικούς· λύκους δὲ, τοὺς ἁρπακτικούς. Λίθοι δὲ καὶ ξύλα οἱ ἄφρονες· πρὸς δὲ καὶ λίθων ἀναισθητότερος ἄνθρωπος ἀγνοίᾳ βεβαπτισμένος. Μάρτυς ἡμῖν προφητικὴ παρίτω φωνὴ, συνῳδὸς ἀληθείας, τοὺς ἐν ἀγνοίᾳ καὶ ἀνοίᾳ κατατετριμμένους οἰκτείρουσα· *Δυνατὸς γὰρ* (62) *ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ*· ὃς, κατελεήσας τὴν ἀμαθίαν τὴν πολλὴν καὶ τὴν *σκληροκαρδίαν* τῶν εἰς τὴν ἀλήθειαν λελιθωμένων, ἤγειρεν θεοσεβείας σπέρμα, ἀρετῆς αἰσθόμενον, ἐκ λίθων ἐκείνων, τῶν λίθοις πεπιστευκότων ἐθνῶν. Αὖθις οὖν ἰοβόλους τινὰς καὶ παλιμβόλους ὑποκριτὰς ἐφοδεύοντας δικαιοσύνῃ *γεννήματα ἐχιδνῶν* κέκληκέ που· ἀλλὰ καὶ τούτων εἴ τις τῶν ὄφεων μετανοῆσαι ἑκὼν, ἑπόμενος δὴ τῷ Λόγῳ, *ἄνθρωπος* γίνεται *Θεοῦ*. *Λύκους* δὲ ἄλλους ἀλληγορεῖ *προβάτων κωδίοις ἠμφιεσμένους*, τοὺς ἐν ἀνθρώπων μορφαῖς ἁρπακτικοὺς αἰνιττόμενος. Καὶ πάντα ἄρα ταῦτα τὰ ἀγριώτατα (63) θηρία, καὶ τοὺς τοιούτους λίθους, ἡ οὐράνιος ᾠδὴ μετεμόρφωσεν εἰς ἀνθρώπους ἡμέρους. *Ἦμεν γὰρ*, ἦμέν *ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἡδοναῖς καὶ ἐπιθυμίαις ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοὶ, μισοῦντες ἀλλήλους*, ᾗ φησιν ἡ ἀποστολικὴ γραφή. *Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης, καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ, ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτοῦ ἔλεος ἔσωσεν ἡμᾶς*. Ὅρα τὸ ᾆσμα τὸ καινὸν ὅσον ἴσχυσεν· ἀνθρώπους ἐκ λίθων, καὶ ἀνθρώπους ἐκ θηρίων πεποίηκεν· οἱ δὲ τηνάλλως ὡς νεκροὶ (64), οἱ τῆς ὄντως οὔσης ἀμέτοχοι ζωῆς, ἀκροαταὶ μόνον γενόμενοι τοῦ ᾄσματος, ἀνεβίωσαν. Τοῦτό τοι καὶ τὸ πᾶν ἐκόσμησεν ἐμμελῶς, καὶ τῶν στοιχείων τὴν διαφωνίαν εἰς τάξιν ἐνέτεινεν ἐμφωνίας (65), ἵνα δὴ ὅλος ὁ κόσμος αὐτῷ ἁρμονία γένηται· καὶ θάλασσαν μὲν ἀνῆκε λελυμένην, γῆς δὲ ἐπιβαίνειν κεκώλυκεν (66) αὐτήν. Γῆν δ' ἔμπαλιν ἐστερέωσε, φερομένην, καὶ ὅρον αὐτῇ ἔπηξε θάλασσαν. Καὶ μὴν καὶ πυρὸς (67) ὁρμὴν ἐμάλαξεν ἀέρι, οἱονεὶ Δώριον ἁρμονίαν κεράσας Λυδίῳ· καὶ τὴν ἀέρος ἀπηνῆ ψυχρότητα τῇ παραπλοκῇ τοῦ πυρὸς ἐτιθάσσευσε, τοὺς νεάτους τῶν ὅλων φθόγγους τούτους κιρνὰς ἐμμελῶς. Καὶ δὴ τὸ ᾆσμα τὸ ἀκήρατον, ἔρεισμα τῶν ὅλων, καὶ ἁρμονία τῶν πάντων, ἀπὸ τῶν μέσων ἐπὶ τὰ πέρατα, καὶ ἀπὸ τῶν ἄκρων ἐπὶ τὰ μέσα διαταθὲν, ἡρμόσατο τόδε τὸ πᾶν, οὐ κατὰ τὴν Θρᾴκιον μουσικὴν, τὴν παραπλήσιον Τουβὰλ (68), κατὰ δὲ τὴν πάτριον τοῦ

A abjectos ad cœlum revocat. Solus igitur ille inter omnes, quos adhuc novimus, feras sævissimas, homines, mansuefecit; volucres quidem, qui leves ex illis sunt; reptiles, qui deceptores; leones, qui iracundi; sues, qui voluptatibus dediti; lupos denique, qui rapaces. Lapides autem et ligna sunt insipientes, nisi quod qui ignorantia imbuitur, ipsis quoque lapidibus stupidior esse comperiatur. Testem advoco vocem illam propheticam veritati consonam, qua deploratur eorum miseria, qui ignorantia et amentia conteruntur: *Potens* enim *est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ* [3]. Qui maximam eorum inscitiam et *duricordiam* miseratus, qui ad veritatem plane lapides facti sunt, ex his lapidibus, nempe gentibus, quæ in lapides crediderunt, pietatis semen sensu virtutis B præditum suscitavit. Rursum illos veneficos et versipelles hypocritas, qui justitiæ clam insidiabantur, quodam loco *progeniem viperarum* appellavit [4]: sed tamen horum etiam serpentum si quis voluntaria ductus pœnitentia Verbum sequatur, is *homo Dei* efficitur [5]. Alios item vocat *lupos pellibus ovium indutos* [6], rapaces homines innuens. Has igitur omnes immanissimas feras, et hujusmodi lapides, cœlestis ille cantus in mansuetos homines transformavit. *Eramus enim*, eramus *aliquando et nos insipientes, increduli, errantes, servientes voluptatibus et desideriis variis, in malitia et invidia agentes, odibiles, et odientes invicem* [7], ut ait scriptura apostolica. ✠ *Cum autem benignitas et humanitas* C *apparuit Salvatoris nostri Dei, non ex operibus justitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit* [8]. En! quantam habet vim illud novum canticum, quod homines ex lapidibus, homines ex feris formavit; quin et ii, qui alioquin veluti mortui fuerunt, utpote illa, quæ sola vera est vita, privati, audito hoc cantico, statim revixerunt. Hoc et universitatem rerum apteque numeroseque concinnavit, et elementa dissonantia sic docuit servare concentum, ut totus hic mundus harmonia quadam constaret. Mari quidem humidam et instabilem naturam dedit, et tamen terram incursare prohibuit. Terram vero, quæ prius huc illuc fluitabat, immobilem fecit, eique mare pro termino con- D stituit. Quin etiam circumfuso aere vim ignis mollivit, quodammodo Doricos modos Lydiis moderans: et immite frigus aeris ignis complexu lenivit, hujus universi partibus, tanquam extremis sonis, æqualiter temperatis: proinde hoc immortale can-

✠ P. 5 ED. POTTER, 4 ED. PARIS. [3] Matth. III, 9; Luc. III, 8. [4] Matth. III, 7; Luc. III, 7. [5] II Tim. III, 17. [6] Matth. VII, 15. [7] Tit. III, 3. [8] Tit. III, 4, 5.

(62) *Δυνατὸς γάρ*. Hanc interpretationem ex Irenæo forte sumpsit Clemens. Is enim lib. IV, cap. 16, hæc ait: *Potens est enim Deus*, etc. *Hoc autem fecit Jesus a lapidum religione extrahens nos, et a nostris duris et infructuosis cogitationibus transferens nos, et similem Abrahæ fidem in nobis constituens.*

(63) *Τὰ ἀγρ*. Τά omittit ms. Nov.

(64) *Ὡς νεκρ*. Ὡς omittit ms. Nov.

(65) *Ἐνέτεινεν ἐμφωνίας*. Scribe ex ms. Nov. ἐνέτεινε συμφωνίας. Etenim συμφωνία præcedenti διαφωνίᾳ melius respondet quam ἐμφωνία. Quod Sylburgius etiam vidit.

(66) *Κεκώλ*. Κεκώλυκεν αὐτὴν δὴ γῆν ἔμπαλιν, ἐστερέωσε φέρ. Ms. Nov. Idem mox pro ἐτιθάσσευσε habet ἐτιθάσσευεν.

(67) *Πυρός*. Scilicet ignis elementaris, quem supra aerem sub concavo lunæ cum Aristotele ponere videtur.

(68) *Τουβάλ*. Ille, cum e Caini familia esset, musicam invenit; quam proinde Clemens, ut profa-

ticum, totius firmamentum, omniumque partium harmonia, a mediis ad extremos fines, et rursus a finibus ad media pertingens, hoc universum apte disposuit, non quidem secundum Thraciam musicam, quæ similis est ei, quam invenit Tubal; sed secundum eam, quam æmulatus est David, Dei Creatoris voluntatem. Verbum autem Dei, quod ex David natum, ante eum fuit, lyra et cithara, quæ inanima sunt instrumenta, contemptis, mundum hunc, et hominem, qui parvus quidam mundus est, ejusque animam et corpus divino Spiritui attemperans, multarum vocum instrumento Deum celebrat, et huic instrumento, nempe homini, accinit: *Tu enim es cithara, et tibia, et templum meum.* Cithara quidem, propter harmoniam; tibia, propter Spiritum; templum autem, propter Verbum: ut illa resonet, ista inspiret, hoc vero contineat Dominum. Porro David, rex ille citharœdus, paulo ante memoratus, ✠ hortabatur ad veritatem, a dæmoniis abducebat, tantumque ab eorum laudibus celebrandis abfuit, ut eos vera musica expelleret, et Saul malo spiritu vexatum solo cantu sanaret. Nec solum hominem pulchrum et spirans instrumentum Dominus ad sui imaginem effecit; sed ipse, supramundana sapientia, cœlesteque Verbum, est instrumentum Dei numeris omnibus instructum, concinnum, et sanctum. Quid ergo instrumentum hoc, Dominus noster Dei Verbum, quid illud novum canticum volunt? Cæcis visum restituere, surdis aures aperire, et claudos atque errantes in viam justitiæ deducere, Deum insipientibus monstrare, corruptionem tollere, mortem vincere, filios denique immorigeros patri reconciliare. Nam Dei instrumentum amat humanum genus: Dominus miseretur, castigat, hortatur, admonet, conservat, custodit, et doctrinæ

✠ P. 6 ED. POTTER, 5 ED. PARIS.

A Θεοῦ βούλησιν, ἣν ἐζήλωσε Δαβίδ. Ὁ δὲ ἐκ Δαβίδ, καὶ πρὸ αὐτοῦ, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, λύραν μὲν καὶ κιθάραν, τὰ ἄψυχα ὄργανα, ὑπεριδὼν, κόσμον δὲ (69) τόνδε, καὶ δὴ καὶ τὸν σμικρὸν κόσμον τὸν ἄνθρωπον, ψυχήν τε καὶ σῶμα αὐτοῦ, ἁγίῳ Πνεύματι ἁρμοσάμενος, ψάλλει τῷ Θεῷ, διὰ τοῦ πολυφώνου ὀργάνου, καὶ προσᾴδει τούτῳ τῷ ὀργάνῳ (70), τῷ ἀνθρώπῳ· *Σὺ γάρ εἶ* (71) *κιθάρα, καὶ αὐλὸς, καὶ ναός ἐμός*· κιθάρα διὰ τὴν ἁρμονίαν· αὐλὸς διὰ τὸ Πνεῦμα· ναὸς διὰ τὸν Λόγον (72)· ἵν' ἡ μὲν κρέκῃ, τὸ δὲ ἐμπνέῃ, ὁ δὲ χωρήσῃ τὸν Κύριον. Καὶ μὴν ὁ Δαβίδ, ὁ βασιλεὺς, ὁ κιθαριστὴς, οὗ μικρῷ πρόσθεν ἐμνήσθημεν, ὃς προὔτρεπεν (73) ὡς τὴν ἀλήθειαν, ἀπέτρεπε δὲ εἰδώλων· πολλοῦ γε ἔδει ὑμνεῖν αὐτὸν τοὺς δαίμονας, ἀληθεῖ πρὸς αὐτοῦ διωκομένους μουσικῇ, ᾗ τῷ Σαοὺλ B ἐνεργουμένῳ (74) ἐκεῖνος ᾄδων μόνον, αὐτὸν ἰάσατο. Καλὸν ὁ Κύριος ὄργανον ἔμπνουν τὸν ἄνθρωπον ἐξειργάσατο κατ' εἰκόνα τὴν ἑαυτοῦ· ἀμέλει καὶ αὐτὸς ὄργανόν ἐστι τοῦ Θεοῦ (75) παναρμόνιον, ἐμμελὲς καὶ ἅγιον, σοφία ὑπερκόσμιος, οὐράνιος Λόγος. Τί δὴ οὖν τὸ ὄργανον, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ Κύριος, καὶ τὸ ᾆσμα τὸ καινὸν, βούλεται; Ὀφθαλμοὺς (76) ἀναπετάσαι τυφλῶν, καὶ ὦτα ἀνοῖξαι κωφῶν, καὶ σκάζοντας τὼ πόδε ἢ πλανωμένους εἰς δικαιοσύνην χειραγωγῆσαι· Θεὸν ἀνθρώποις ἀφραίνουσιν ἐπιδεῖξαι, παῦσαι φθορὰν, νικῆσαι θάνατον, υἱοὺς ἀπειθεῖς διαλλάξαι πατρί. Φιλάνθρωπον (77) τὸ ὄργανον τοῦ Θεοῦ· ὁ Κύριος ἐλεεῖ, παιδεύει, προτρέπει, νουθετεῖ, σώζει, φυλάττει, καὶ μισθὸν ἡμῖν τῆς μαθήσεως ἐκ περιουσίας βασιλείαν οὐρανῶν ἐπαγγέλλεται· τοῦτο μόνον ἀπο- C λαύων ἡμῶν, ὃ σωζόμεθα. Κακία μὲν γὰρ τὴν ἀνθρώπων ἐπιβόσκεται φθοράν· ἡ δὲ ἀλήθεια, ὥσπερ ἡ μέλιττα, λυμαινομένη τῶν ὄντων οὐδὲν, ἐπὶ μόνης (78) τῆς ἀνθρώπων ἀγάλλεται σωτηρίας. Ἔχεις οὖν τὴν ἐπαγγελίαν· ἔχεις τὴν φιλανθρωπίαν· τῆς (79) χά-

nam, opponit musicæ τοῦ θεοπνεύστου David.

(69) *Κόσμον δέ. Physici*, inquit Macrobius, l. II, in *Somnium Scipionis*, cap. 12, *mundum, magnum hominem; et hominem brevem mundum esse dixerunt.* Quod sic expressit Philo Judæus libro *Quis rerum divinarum hæres*, pag. 502: Ἐναλλάττοντες, βραχὺν μὲν κόσμον τὸν ἄνθρωπον, μέγαν δὲ ἄνθρωπον ἔφασαν τὸν κόσμον εἶναι. De homine *microcosmo*, κόσμῳ συντόμῳ, ubique legas. Mox τόν omittit ms. Nov. ante σμικρόν.

(70) *Τούτῳ τῷ ὀργάνῳ*. Τούτῳ omittit ms. Nov. His similia habet Clemens *Pædag.*, lib. II, cap. 4, pag. 164, et *Strom.* VI, pag. 658, 659. Plerique veterum Patrum homines θεοπνεύστους *organis* musicis assimilant. Justinus M., *Parænes.*, pag. 61. ed. Oxon.: Αὐτὸ τὸ θεῖον ἐξ οὐρανοῦ κατιὸν πλῆκτρον, ὥσπερ ὀργάνῳ κιθάρᾳ τινὸς ἢ λύρας τοῖς ἀνδράσι δικαίοις χρώμενον, τὴν τῶν θείων ἡμῖν καὶ οὐρανίων ἀποκαλύψῃ γνῶσιν. *Ipsum divinum plectrum cœlitus descendens, quasi instrumento quopiam citharæ alicujus vel lyræ viris justis utens, divinarum nobis et cœlestium rerum cognitionem revelaret.* Athenagoras *Legat.* p. 36 ed. Oxon. de prophetis ait: Συγχρησαμένου τοῦ Πνεύματος, ὡσεὶ καὶ αὐλητὴς, αὐλὸν ἐμπνεῦσαι, *cum Spiritus eodem modo per illos operaretur, quo tibicen inflat fistulam.* Et pag. 56, de toto mundo: Εἰ τοίνυν ἐμμελὲς ὁ κόσμος ὄργανον καὶ κινούμενον ἐν ῥυθμῷ, τὸν ἁρμοσάμενον καὶ πλάσσοντα τοὺς φθόγγους, καὶ τὸ σύμφωνον ἐπᾴδοντα μέλος, οὐ τὸ ὄργανον, προσκυνῶ. *Si ergo mundus instrumentum canorum est, quod movetur ad numerum, ego eum, qui concentum temperat, et sonos evibrat, et congruum succinit carmen, non instrumentum, adoro.* Quæ sunt his, quæ dicit Clemens, persimilia.

(71) *Σὺ γάρ εἶ*. Christi verba, ut videtur, e sacro aliquo hymno citata. Cæterum pro ἐμός Nov. habet ἐμοί.

(72) *Διὰ τὸν Λόγον*. Scilicet ἐνοικοῦντα, propter Dei Verbum in animabus justorum habitantem. Ἀνθρώπου δικαίου ψυχὴ ἐν ᾗ διὰ τῆς τῶν παραγγελμάτων ὑπακοῆς τεμενίζεται καὶ ἐνιδρύεται ὁ πάντων D ἡγεμὼν ... Λόγος αἰώνιος. *Hominis justi anima, in qua per præceptorum obedientiam ut in templo collocatur omnium dux, æternum Verbum.* Strom. VII, pag. 708.

(73) *Ὃς πρ.* Nov. omittit ὅς.

(74) *Ἢ τῷ Σαοὺλ ἐνεργουμένῳ*. Ἤτω ἔναυλος ὁ ἐνεργούμενος, Nov.; ἐνεργουμένῃ edit. Flor.; ἐνεργουμένη Sylburg, mendose omnia.

(75) *Τοῦ Θεοῦ*. Τοῦ abest a Nov.

(76) *Ὀφθαλμούς*. Respicit Matth. XI, 5; Luc. VII, 22.

(77) *Φιλάνθρωπον*. Conf. Pædag., lib. I, principio c. 9, et fine c. 7.

(78) *Ἐπὶ μόνης*. *Strom.* VII, pag. 707, dicit nec sacrificia, nec aliud quidquam nunc a nobis exspectari, nisi ut nosmet Deo dedicemus. Μόνῃ γὰρ τῇ ἡμετέρᾳ σωτηρίᾳ ὁ Θεὸς ἥδεται. *Sola enim nostra salute delectatur Deus.*

(79) *Φιλανθρωπίαν· τῆς*. Φιλανθρωπίαν τῆς χάριτος μεταλάμβανε Nov.

ριτος μεταλάμβανε. Καί μου τὸ ᾆσμα τὸ σωτήριον μὴ καινὸν οὕτως ὑπολάβῃς, ὡς σκεῦος ἢ ὡς οἰκίαν· *Πρὸ ἑωσφόρου* (80) γὰρ ἦν, καὶ *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*. Παλαιὰ δὲ ἡ πλάνη, καινὸν δὲ ἡ ἀλήθεια φαίνεται. Εἴτ' οὖν ἀρχαίους τοὺς Φρύγας διδάσκουσιν αἶγες μυθικαί· εἴτε αὖ τοὺς Ἀρκάδας (81) οἱ προσελήνους ἀναγράφοντες ποιηταί· εἴτε μὴν αὖ τοὺς Αἰγυπτίους, οἱ καὶ πρώτην ταύτην ἀναφῦναι (82) τὴν γῆν Θεούς τε καὶ ἀνθρώπους ὀνειρώσσοντες· ἀλλ' οὐ πρό γε τοῦ κόσμου τοῦδε τούτων οὐδὲ εἷς. Πρὸ δὲ τῆς τοῦ κόσμου καταβολῆς ἡμεῖς, οἱ τῷ δεῖν ἔσεσθαι ἐν αὐτῷ πρότερον γεγεννημένοι τῷ Θεῷ· τοῦ Θεοῦ Λόγου τὰ λογικὰ πλάσματα ἡμεῖς· δι' ὃν ἀρχαΐζομεν, ὅτι *ἐν ἀρχῇ ὁ Λόγος ἦν*. Ἀλλ' ὅτι μὲν ἦν ὁ Λόγος ἄνωθεν, ἀρχὴ θεία τῶν πάντων ἦν τε καὶ ἔστιν· ὅτι δὲ νῦν ὄνομα ἔλαβεν τὸ πάλαι καθωσιωμένον, δυνάμεως ἄξιον, ὁ Χριστὸς, καινὸν ᾆσμά μοι κέκληται. Οὗτος γοῦν ὁ Λόγος ὁ Χριστὸς, καὶ τοῦ εἶναι πάλαι ἡμᾶς (ἦν γὰρ ἐν Θεῷ [83]) · καὶ τοῦ εὖ εἶναι, νῦν δὴ ἐπεφάνη ἀνθρώποις αὐτὸς οὗτος ὁ Λόγος, ὁ μόνος ἄμφω, Θεός τε καὶ ἄνθρωπος, ἁπάντων ἡμῖν αἴτιος ἀγαθῶν· παρ' οὗ τὸ εὖ ζῆν ἐκδιδασκόμενοι, εἰς ἀΐδιον ζωὴν παραπεμπόμεθα. Κατὰ γὰρ τὸν θεσπέσιον ἐκεῖνον τοῦ Κυρίου Ἀπόστολον· *Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπεφάνη, παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα, ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως, καὶ δικαίως, καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Τοῦτό ἐστι τὸ ᾆσμα τὸ καινὸν, ἡ ἐπιφάνεια ἡ νῦν ἐκλάμψασα (84) ἐν ἡμῖν τοῦ *ἐν ἀρχῇ* ὄντος καὶ προόντος Λόγου· ἐπεφάνη δὲ ἔναγχος ὁ προὼν Σωτήρ· ἐπεφάνη ὁ ἐν τῷ ὄντι ὤν, ὅτι ὁ Λόγος, ὃς ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, *Διδάσκαλος* ἐπεφάνη, ᾧ τὰ πάντα δεδημιούργηται· Λόγος, ὁ καὶ τὸ ζῆν ἐν ἀρχῇ μετὰ τοῦ πλάσαι παρασχὼν, ὡς δημιουργὸς, τὸ εὖ ζῆν (85) ἐδίδαξεν, ἐπιφανεὶς ὡς διδάσκαλος, ἵνα τὸ ἀεὶ ζῆν ὕστερον ὡς Θεὸς χορηγήσῃ. Ὁ δὲ, οὐ νῦν γε πρῶτον ᾤκτειρεν ἡμᾶς τῆς πλάνης, ἀλλ' ἄνωθεν ἀρχῆθεν· νῦν δὲ, ἤδη ἀπολλυμένους, ἐπιφανεὶς περισέσωκε· τὸ γὰρ πονηρὸν καὶ ἑρπυστικὸν θηρίον, γοητεῦον, καταδουλοῦται, καὶ αἰκίζεται εἰσέτι νῦν τοὺς ἀνθρώπους· ἐμοὶ δοκεῖν, βαρβαρικῶς τιμωρούμενον, οἳ νεκροῖς τοὺς αἰχμαλώτους συνδεῖν (86) λέγονται σώμασιν, ἔστ' ἂν αὐτοῖς

A mercedem, tanquam ex redundanti, regnum cœlorum pollicetur, non alium ex nobis fructum percipiens, quam quod salvi sumus. Vitium enim hominum interitu pascitur: veritas autem, quæ veluti apis innoxia rebus insidet, non nisi eorumdem salute lætatur. Habes, quid pollicetur; habes, quanto affectu humanum genus amat. Tu igitur accede, et participa hanc gratiam. Meum porro canticum ne perinde novum existimes, ac vas aliquod sive domum; nam *ante Luciferum erat* [9], et *in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* [10]. Sed error, inquis, vetus est; veritas autem recens. Proinde seu capræ Phrygas vetustissimos esse doceant; seu Arcadas poetæ, qui ante lunam eos fuisse prodiderunt; seu, denique,
B Ægyptios, qui horum terram deorumque hominumque matrem esse somniant: tamen eorum nemo se ante mundum fuisse jactat. At nos ante mundi constitutionem fuimus, ratione futuræ nostræ productionis in ipso Deo quodammodo tum præexsistentes. Divini igitur Verbi, sive rationis, nos creaturæ rationales sumus: et per eum primi esse dicimur, quoniam *in principio erat Verbum*. Quod quidem, quatenus olim ante jacta mundi fundamenta exsistebat, divinum rerum omnium principium fuit, etiamque nunc est; quatenus vero novissimis temporibus venerando illo et olim sancto Christi nomine appellari voluit, novum a me Canticum vocatur. Hoc ✠ igitur Verbum Christus, non solum ut olim essemus
C causa fuit (nam ille tum erat in Deo), sed idem etiam bene esse nobis dedit, et jam nuper hominibus apparuit, qui solus uterque, Deus et homo, est, ut omnimodam nobis felicitatem daret. Etenim ab eo recte vivere edocti, ad æternam vitam transmittimur. Nam ut ait ille divinus Domini Apostolus: *Apparuit gratia Dei salutaris omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegantes impietatem, et sæcularia desideria, sobrie, et juste, et pie vivamus in hoc sæculo, exspectantes beatam spem et adventum gloriæ magni Dei et Salvatoris nostri, Jesu Christi* [11]. Novum ergo canticum est Verbi, quod *in principio* et ante principium fuit, exortus, qui modo nobis effulsit; modo enim apparuit, qui olim erat, Servator; apparuit, qui ens est in ente; Verbum nempe, quod
D apud Deum erat, et a quo facta sunt omnia, *Præceptoris* habitu apparuit: et qui tanquam opifex

✠ P. 7 ED. POTTER, 6 ED. PARIS. [9] Psal. CIX, 3. [10] Joan. I, 1. [11] Tit. II, 11-13.

(80) *Πρὸ ἑωσφ.* Respicit psalm. CIX, 3: Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε.

(81) *Τοὺς Ἀρκάδας*. De προσελήνοις Arcadibus vide Plutarchi *Problemata Romana*. H. SYLBURG. Confer etiam Lycophronis *Cassandram* v. 482, ibique Tzetzæ, et Meursii *Commentarios*.

(82) *Ἀναφῦναι*. A. ἀναφῆναι. SYLB. Utriusque lectionis exempla infra *Pædag.*, lib. III, cap. 1, et *Strom*. lib. I. Ἀναφῦναι tamen neutraliter plerumque accipitur, ut ἀναφῦσαι active.

(83) *Οὗτος γοῦν ὁ Λόγος ὁ Χριστὸς, καὶ τοῦ εἶναι πάλαι ἡμᾶς· ἦν γὰρ ἐν Θεῷ καὶ τοῦ εὖ εἶναι*. Scribe καὶ τοῦ εἶναι πάλαι ἡμᾶς (ἦν γὰρ ἐν Θεῷ)· καὶ τοῦ εὖ εἶναι αἴτιος. Quod repræsentat ipsa quoque interpretatio. HEINS.

(84) *Ἐπιφάνεια... ἐκλάμψασα*. Locutio Sophocleæ illi similis *Œdip. Tyr.*, p. 172, edit. Steph.

Ἔλαμψε γὰρ τοῦ νιφόεντος
Ἀρτίως φανεῖσα
Φάμα Παρνασσοῦ.

(85) *Ἐν ἀρχῇ... τὸ εὖ ζῆν*. Hæc omittit Nov. Ea scilicet scriptor, a priori ζῆν in posterius oculum conjiciens, præteriit. Cæterum his similia quædam occurrunt sub finem *Pædag.* lib. I.

(86) *Οἱ νεκροῖς τοὺς αἰχμαλώτους συνδεῖν*. Mezentius idem facit Æn. VIII.

Mortua quin etiam jungebat corpora vivis.

mundi vitam nobis in prima creatione dedit, præceptoris habitu sumpto bene vivendi rationem nos docuit, ut postea tanquam Deus æternam vitam largiatur. Is vero non est nunc primum erroris nostri misertus, sed olim a principio mundi; nunc vero tandem apparens, perituros ex faucibus exitii liberavit. Nam in hunc usque diem malignus ille serpens humanum genus præstigiis suis in contumeliosam et miseram servitutem abducit; sævitque in eos, ut ita dicam, barbarorum ritu, qui captivos suos mortuorum cadaveribus, donec una putrescant, alligare feruntur. Dum enim quoscunque a sui ortus principio ad proprias trahere partes valet, crudelis ille tyrannus et serpens ad lapides, ligna, statuas, reliquaque idola misero superstitionis vinculo constringit, non incommode dicitur, vivos communi tumulo inferre, donec una cum illis intereant. Quamobrem Evam olim (unus etenim idemque seductor est) et alios nunc homines in mortem ducit. Unus itidem nobis adjutor et vindex est Dominus, qui salutem a principio prophetice prænuntiavit, et nunc ad eam consequendam aperte ac palam invitat. Fugiamus igitur, Apostoli præcepto obsequentes, *principem potestatis aeris hujus, spiritus qui nunc operatur in filios diffidentiæ* [12]; et ad Dominum Servatorem confugiamus, qui per prodigia et signa cum in Ægypto, tum etiam in deserto, et per rubum, et nubem, ✠ quæ divina gratia Hebræos, velut ancilla quædam, sequebatur, ad salutem invitat. Cæterum contumaces quidem et duri cordis homines metu impellit; alios vero, qui auribus præditi sunt, per Moysen illum sapientiæ omnis magistrum, per Isaiam veritatis cultorem, et per totum propheticum chorum magis rationali methodo ad rationem seu Verbum convertit. Aliquando conviciis utitur; est ubi et minis; hos idem deflet, illos cantu demulcet: veluti sapiens medicus alios quidem ægros cataplasmatibus, alios purgationibus curat; alios fomentis emollit, alios ferro lancinat; sunt etiam quos adurit, et quibus resectionem adhibet, si qua ratione humani corporis alicui parti vel membro sanitas restitui possit; varias enim Salvator noster voces adhibet, et varias experitur vias, ut homines ad salutem perducat. Dum minatur, admonet; dum conviciatur, emendat; dum luget, miseretur; dum cantat, hortatur; in rubo etiam loquitur, quod illi signis et prodigiis indigerent. Idem eos igne perterrefacit, flammam e columna suspensam, terroris simul et gratiæ signum, exhibens; morigeris quidem lucem, sed immorigeris ignem. Postea quod corpus humanum columna et rubo nobilius esset, prophetis usus est; ipse Dominus in Isaia loquitur, ipse in Elia, ipse in ore propheta-

A καὶ συσσαπῶσιν. Ὁ γοῦν πονηρὸς οὑτοσὶ τύραννος καὶ δράκων, οὓς ἂν οἷός τε εἴη ἐκ γενετῆς σφετερίσασθαι, λίθοις, καὶ ξύλοις, καὶ ἀγάλμασι, καὶ τοιούτοις τισὶν εἰδώλοις προσσφίγξας τῷ δεισιδαιμονίας ἀθλίῳ δεσμῷ, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον, ζῶντας ἐπιφέρων συνέθαψεν αὐτοῖς (87), ἔστ' ἂν καὶ συμφθαρῶσιν· οὗ δὴ χάριν (88) (εἷς γὰρ ὁ ἀπατεὼν) ἄνωθεν μὲν τὴν Εὔαν, νῦν δὲ ἤδη καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους εἰς θάνατον ὑποφέρων· εἷς καὶ αὐτὸς ἐπίκουρος καὶ βοηθὸς ἡμῖν ὁ Κύριος, προσμηνύων (89) ἀρχῆθεν προφητικῶς, νῦν δὲ ἤδη καὶ ἐναργῶς εἰς σωτηρίαν παρακαλῶν. Φύγωμεν οὖν, ἀποστολικῇ πειθόμενοι παραγγελίᾳ, *Τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας*· καὶ τῷ Σωτῆρι τῷ Κυρίῳ προσδράμωμεν, B ὃς καὶ νῦν καὶ ἀεὶ προὔτρεπεν εἰς σωτηρίαν, διὰ τεράτων καὶ σημείων ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν ἐρήμῳ· διά τε τῆς βάτου, καὶ τῆς ἀκολουθούσης χάριτι φιλανθρωπίας, θεραπαίνης δίκην Ἑβραίοις νεφέλης. Τούτῳ μὲν δὴ τῷ φόβῳ τοὺς σκληροκαρδίους προὔτρεπεν· ἤδη δὲ καὶ διὰ Μωϋσέως τοῦ πανσόφου, καὶ τοῦ φιλαλήθους Ἡσαΐου, καὶ παντὸς τοῦ προφητικοῦ χοροῦ, λογικώτερον ἐπὶ τὸν Λόγον ἐπιστρέφει τοὺς τὰ ὦτα κεκτημένους· καὶ ἔσθ' ὅπη μὲν λοιδορεῖται· ἔστιν δ' οὗ καὶ ἀπειλεῖ· τοὺς δὲ καὶ θρηνεῖ τῶν ἀνθρώπων· ᾄδει δὲ ἄλλοις, καθάπερ ἰατρὸς ἀγαθὸς, τῶν νοσούντων σωμάτων τὰ μὲν καταπλάττων, τὰ δὲ καταλεαίνων, τὰ δὲ καταντλῶν· τὰ δὲ καὶ σιδήρῳ διαιρῶν, ἐπικαίων δὲ ἄλλα, ἔστι δ' οὗ καὶ ἀποπρίων, εἴ πως οἷόν τε κἂν παρὰ μέρος ἢ μέλος τὸν ἄνθρωπον ὑγιᾶναι. C Πολύφωνός γε ὁ Σωτὴρ καὶ πολύτροπος εἰς ἀνθρώπων σωτηρίαν· ἀπειλῶν νουθετεῖ· λοιδορούμενος ἐπιστρέφει· θρηνῶν ἐλεεῖ· ψάλλων παρακαλεῖ· διὰ βάτου λαλεῖ· ὅτι σημείων ἐκεῖνοι καὶ τεράτων ἔχρῃζον. Καὶ τῷ πυρὶ δεδίττεται τοὺς ἀνθρώπους, ἀνάπτων ἐκ κίονος τὴν φλόγα, δεῖγμα ὁμοῦ χάριτος καὶ φόβου· ἐὰν ὑπακούσῃς, τὸ φῶς· ἐὰν παρακούσῃς, τὸ πῦρ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ κίονος καὶ βάτου ἡ σὰρξ τιμιωτέρα, προφῆται μετ' ἐκεῖνα φθέγγονται. Αὐτὸς ἐν Ἡσαΐᾳ ὁ Κύριος λαλῶν· αὐτὸς ἐν Ἠλίᾳ· ἐν στόματι προφητῶν αὐτός. Σὺ δὲ ἀλλ' εἰ προφήταις μὴ πιστεύεις, μῦθον δὲ ὑπολαμβάνεις, καὶ τοὺς ἄνδρας, καὶ τὸ πῦρ· αὐτός σοι λαλήσει ὁ Κύριος, *ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα* D *Θεῷ· ἐκένωσε δὲ ἑαυτὸν* ὁ φιλοικτίρμων Θεὸς, σῶσαι τὸν ἄνθρωπον γλιχόμενος. Καὶ αὐτὸς ἤδη σοι ἐναργῶς ὁ Λόγος λαλεῖ, δυσωπῶν τὴν ἀπιστίαν· ναὶ, φημὶ, ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ, ἄνθρωπος γενόμενος· ἵνα δὴ καὶ σὺ παρὰ ἀνθρώπου μάθῃς, πῇ ποτε ἄρα ἄνθρωπος γένηται Θεός. Εἶτ' οὐχ ἄτοπον, ὦ φίλοι, τὸν μὲν Θεὸν ἀεὶ προτρέπειν ἡμᾶς ἐπ' ἀρετὴν, ἡμᾶς δὲ ἀναδύεσθαι τὴν ὠφέλειαν, καὶ ἀναβάλλεσθαι τὴν σωτηρίαν; Ἢ γὰρ οὐχὶ καὶ Ἰωάννης ἐπὶ σωτηρίαν πα-

✠ P. 8 ED. POTTER, 7 ED. PARIS. [12] Ephes. ii, 2.

Qua de re et Livius lib. i, et Petrus Victorius, *Var. lect.*, lib. iv, cap. 18. Sylburg.

(87) *Αὐτοῖς*. Αὐτοὺς Nov.

(88) *Οὗ δὴ χ.* Hæc sic distingue: οὗ δὴ χάριν (εἷς γὰρ ὁ ἀπατεὼν) ἄνωθεν, etc., quod in Latina versione expressimus.

(89) *Προσμηνύων*. Προμηνύων Nov.

ρακαλεῖ, καὶ τὸ πᾶν γίνεται *φωνὴ* (90) *προτρεπτική*; A Πυθώμεθα τοίνυν αὐτοῦ, *Τίς πόθεν εἷς ἀνδρῶν* (91); Ἠλίας μὲν οὐκ ἐρεῖ, Χριστὸς δὲ εἶναι ἀρνήσεται· *φωνὴ* δὲ ὁμολογήσει (92) *ἐν ἐρήμῳ βοῶσα*. Τίς οὖν ἐστιν Ἰωάννης; ὡς τύπῳ λαβεῖν, ἐξέστω εἰπεῖν, *φωνὴ τοῦ Λόγου προτρεπτικὴ, ἐν ἐρήμῳ βοῶσα*. Τί βοᾷς, ὦ φωνή; Εἰπὲ καὶ ἡμῖν. *Εὐθείας ποιεῖτε τὰς ὁδοὺς Κυρίου*. Πρόδρομος Ἰωάννης, καὶ ἡ φωνὴ πρόδρομος τοῦ Λόγου, φωνὴ παρακλητικὴ, προετοιμάζουσα εἰς σωτηρίαν, φωνὴ προτρέπουσα εἰς κληρονομίαν οὐρανῶν· δι' ἣν ἡ στεῖρα καὶ ἔρημος, ἄγονος οὐκέτι. Ταύτην μοι τὴν κυοφορίαν προεθέσπισεν ἀγγέλου φωνή· πρόδρομος ἦν κἀκείνη τοῦ Κυρίου, στεῖραν εὐαγγελιζομένη γυναῖκα, ὡς Ἰωάννης τὴν ἔρημον. Διὰ ταύτην τοίνυν τοῦ Λόγου τὴν φωνὴν ἡ στεῖρα εὐτεκνεῖ, καὶ ἡ ἔρημος καρποφορεῖ. Αἱ πρόδρομοι B τοῦ Κυρίου φωναὶ δύο, ἀγγέλου καὶ Ἰωάννου, αἰνίττονταί μοι τὴν ἐναποκειμένην σωτηρίαν, ὡς, ἐπιφανέντος τοῦ Λόγου τοῦδε, εὐτεκνίας ἡμᾶς καρπὸν ἀπενέγκασθαι, ζωὴν ἀΐδιον. Ἄμφω γοῦν ἐς ταὐτὸν ἀγαγοῦσα τὰ φωνὰ ἡ Γραφὴ, σαφηνίζει τὸ πᾶν· *Ἀκουσάτω ἡ οὐ τίκτουσα· ῥηξάτω φωνὴν ἡ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πλείονα τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα*. Ἄνδρα ἡμῖν εὐηγγελίζετο ἄγγελος· ἡμᾶς προὔτρεπεν Ἰωάννης νοῆσαι τὸν γεωργὸν, ζητῆσαι τὸν ἄνδρα. Εἷς γὰρ καὶ ὁ αὐτὸς οὗτος ὁ τῆς στείρας (93) ἀνὴρ, ὁ τῆς ἐρήμου γεωργὸς, ὁ τῆς θείας ἐμπλήσας δυνάμεως καὶ τὴν στεῖραν, καὶ τὴν ἔρημον. Ἐπεὶ γὰρ πολλὰ τὰ τέκνα τῆς εὐγενοῦς, ἄπαις δὲ ἦν δι' ἀπείθειαν, ἡ πολύπαις ἀνέκαθεν C Ἑβραία γυνή· ἡ στεῖρα τὸν ἄνδρα λαμβάνει, καὶ ἡ ἔρημος τὸν γεωργόν· εἶτα ἡ μὲν καρπῶν, ἡ δὲ πιστῶν· ἄμφω δὲ μητέρες, διὰ τὸν Λόγον. Ἀπίστοις δὲ εἰσέτι νῦν καὶ στεῖρα καὶ ἔρημος περιλείπεται. Ὁ μὲν Ἰωάννης, ὁ κῆρυξ τοῦ Λόγου, ταύτῃ πῃ παρεκάλει, ἑτοίμους (94) γίνεσθαι εἰς Θεοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν· καὶ τοῦτο ἦν, ὃ ᾐνίττετο ἡ Ζαχαρίου σιωπὴ, ἀναμένουσα τὸν πρόδρομον τοῦ Χριστοῦ καρπὸν, ἵνα τῆς ἀληθείας τὸ φῶς, ὁ Λόγος τῶν προφητικῶν αἰνιγμάτων τὴν μυστικὴν ἀπολύσηται σιωπὴν, Εὐαγγέλιον γενόμενος. Σὺ δὲ εἰ ποθεῖς ἰδεῖν ὡς ἀληθῶς τὸν Θεὸν, καθαρσίων μεταλάμβανε θεοπρεπῶν· οὐ δάφνης πετάλων (95), καὶ ταινιῶν τινων, ἐρίῳ καὶ πορφύρᾳ πεποικιλμένων (96)· δικαιοσύνην

rum. Quod si nullam prophetis fidem deberi putas, sed viros, haud secus ac ignem, in numero fabularum habes; ipse Dominus tibi loquetur, *qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semetipsum exinanivit* [13] misericors Deus, ut humanum genus servaret. Ipsum adeo Dei Verbum palam tibi loquitur, ut infidelitati pudorem incutiat. Verbum, inquam, Dei homo factum, ut tu quoque ab homine discas, qua arte homo fieri Deus possit. Quam autem absurdum istud fuerit, amici, ut, cum Deus ad virtutem hortari nunquam desinit, nos spreto ejus beneficio, oblatam salutem respuamus? Annon Joannes homines ad salutem impellit, et totus *vox hortatrix* fit? Ipsum ergo rogemus, *Quisnam, unde gentium es?* Eliam se non dicet, Christum esse pernegabit; sed *vocem* se fatebitur *in deserto clamantem* [14]. Quis est ergo Joannes? summatim dicere liceat, *Vox Verbi hortatrix in deserto clamans*. Quid clamas, o vox? Dic etiam nobis. *Rectas facite semitas Domini* [15]. Præcursor est Joannes: et vox ea Verbum præcurrit, vox adhortativa, quæ ad salutem præparat; vox, quæ ad cœlorum hæreditatem invitat; qua sterilis et deserta ✠ fecundatur; quam quidem fertilitatem prædixit angeli vox, quæ, tanquam alius Domini præcursor, sterili mulieri evangelium prædicavit, non secus ac Joannes regioni desertæ. Hac igitur Domini voce sterilis fit mater, et deserta fructum fert. Cæterum duæ illæ Angeli et Joannis voces, quæ Dominum præcurrebant, innuere mihi videntur salutem nobis repositam, qui, cum apparuerit hoc Verbum, fertilitatis nostræ fructum percepturi sumus, æternam vitam. Utramque igitur vocem eodem ducens, rem totam explicat Scriptura: *Audiat, quæ non parit, erumpat vocem, quæ non parturit; quia multi filii desertæ, magis quam ejus, quæ habet virum* [16]. Virum nobis annuntiat Angelus; ut deprehendamus agricolam, ut quæramus virum, hortatur nos Joannes. Unus enim et idem est, ille sterilis vir, et desertæ agricola, qui cum sterilem, tum etiam desertam divina virtute implevit. Quia enim ingenuæ multi erant liberi, illa autem incredulitate sua meruit, ut filiis orba esset, quæ multos olim filios habuerat, uxor Hebræa; sterilis virum,

✠ P. 9 ÉD POTTER, 8 ED. PARIS. [13] Philip. II, 6, 7. [14] Joan. I, 23. [15] Isai. XL, 3. [16] Isai. LIV, 1.

(90) *Τὸ πᾶν γίνεται φωνή*. Joannis dictum respicit, qui interrogatus quis esset, nil aliud respondit, quam se esse φωνὴν βοῶντος ἐν ἐρήμῳ. Joan. I, 23.

(91) *Τίς πόθεν εἷς ἀνδρῶν*. Interpungendum quemadmodum apud Homerum, cujus ex Odyss. T, v. 105, Clemens hoc hemistichium sumpsit:

Τίς; πόθεν εἷς ἀνδρῶν; πόθι τοι πόλις ἠδὲ [τοκῆες;

Quis? undenam es virorum? ubi tibi civitas, et [parentes?

(92) *Ὁμολογήσει*. Ὁμολογήσῃ Nov. Mox τί οὖν, pro τίς οὖν.

(93) *Τῆς στείρας*. Locus ille de *sterili* et *deserta* tractatur infra *Strom*. lib. II, pag. 372. Et a Justino M., *Apol*. I, pag. 101, 102, edit. Oxon.

(94) *Ἑτοίμους*. Respicit Joannis præconium, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, Matthæi III, 3.

(95) *Δάφνης πετάλων*. Mos erat sacra facturos, D antequam in templa deorum ingrederentur, lauri ramo sacra aqua intincto aspergere; qui erat lustrandi ritus. Juvenalis, Sat. II, v. 157:

. . . Cuperent lustrari, si qua darentur
Sulphura cum tædis, et si foret humida laurus.

Sozomenus, *Eccles. hist.*, lib. VI, cap. 6, de Valentiniano Julianum sequente agens, Ἐπεὶ δὲ ἔμελλον, inquit, ὑπεραμείβειν τοῦ ναοῦ τὸν οὐδὸν, θαλλούς τινας διαβρόχους κατέχων ὁ ἱερεὺς νόμῳ Ἑλληνικῷ, περιέῤῥαινε τοὺς εἰσιόντας. *Cumque limen templi transgressurus esset, sacerdos ramos quosdam aqua tinctos manu gestans Græcorum more, ingredientes conspersit.*

(96) *Ταινιῶν τινων, ἐρίῳ καὶ πορφύρᾳ κεκ.* Qui diis supplicabant, vittas gestabant. Virgil. *Æneid*. VII, 237:

Præferimus manibus vittas, et verba precantum.

deserta agricolam accipit. Inde hæc quidem fructuum, illa fidelium, utraque Verbi virtute mater facta est : iis vero, qui in sua infidelitate permanent, sterilis et deserta etiamnum relinquitur. Joannes, Verbi præco, hac utique ratione hortabatur, ut ad Dei Christi adventum parati fierent; et hoc erat, quod innuebat Zachariæ silentium, exspectans fructum Christi præcursorem ; ut Verbum veritatis lux, mysticum propheticorum ænigmatum silentium solveret, Evangelium factum. Quamobrem, si vere Deum videre cupis, piaculorum, quæ Deo conveniunt, particeps fias; non foliorum lauri aut sertorum, quæ ex lana et purpura concinnari solent; sed justitia redimitus, et temperantiæ foliis cinctus, toto animo enitere, ut Christum invenias. Nam *ego sum ostium* [17], inquit quodam in loco; quod quidem discendum iis est, qui ad Dei notitiam pervenire cupiunt, ut simul universas cœlorum portas nobis aperiat. Sunt enim rationales Rationis seu Verbi portæ, et ✠ fidei clave panduntur. *Deum nemo novit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare* [18]. Nec mihi dubium est, quin is, qui portam antehac clausam aperuit, posthac ea, quæ intus latent, revelabit, eaque nobis ostendet, quæ a nemine unquam cognosci potuerunt, nisi qui per Christum ingressus fuerit, per quem solum Deus cernitur.

A δὲ ἀναδησάμενος, καὶ τῆς ἐγκρατείας τὰ πέταλα περιθέμενος, πολυπραγμόνει Χριστόν. *Ἐγώ γάρ εἰμι ἡ θύρα*, φησί που ἣν ἐκμαθεῖν δεῖ νοῆσαι θελήμασι (97) τὸν Θεὸν, ὅπως ἡμῖν ἀθρόας τῶν οὐρανῶν ἀναπετάσῃ πύλας· λογικαὶ γὰρ αἱ τοῦ Λόγου πύλαι πίστεως ἀνοιγνύμεναι κλειδί. *Θεὸν οὐδεὶς ἔγνω, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ*. Θύραν δὲ εὖ οἶδ' ὅτι τὴν ἀποκεκλεισμένην τέως ὁ ἀνοιγνὺς, ὕστερον ἀποκαλύπτει τἄνδον, καὶ δείκνυσιν ἃ μήτε γνῶναι οἷόν τε ἦν πρότερον, εἰ μὴ διὰ Χριστοῦ πεπορευμένοις, δι' οὗ μόνου Θεὸς ἐποπτεύεται.

CAPUT II.

Absurditatem simul ac impietatem mysteriorum ethnicorum et fabularum de deorum suorum ortu et interitu ostendit.

Nolite igitur scelerata impiaque adyta curiosius B explorare, nec profundorum antrorum hiatus, præstigiis monstrisque plenos, aut Thesprotæum lebetem, aut tripodem Cirrhæum, aut æneum Do-

Ἄδυτα τοίνυν (98) ἄθεα μὴ πολυπραγμονεῖτε, οὐδὲ (99) βαράθρων στόματα (1), τερατείας ἔμπλεα, ἢ λέβητα Θεσπρωταῖον (2), ἢ τρίποδα Κιῤῥαῖον (3), ἢ Δωδωναῖον χαλκεῖον· γεράνδρυον (4) δὲ ψάμμοις

✠ P. 10. ED. POTTER, 9 ED. PARIS. [17] Joan. x, 9. [18] Matth. xi, 27.

Homerus *Iliad*. A, v. 14 :
Στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶν ἑκηβόλου Ἀπόλλωνος.
Vittas habens in manibus eminus ferientis Apollinis.

Erat autem στέμμα *lana* plerumque obvolutum. Sophoclis scholiastes *Œdip. Tyr.* v. 3 : Στέμμα δέ ἐστίν τι προσειλημμένον ἔριον τῷ θαλλῷ. *Est autem* στέμμα, *lana quædam viridi ramo circumvoluta*. Addebant nonnunquam *purpuram*. Tertullianus *Apol.* c. 13 : *Sub iisdem vittis, et apicibus, et purpuris*. Similem Judæis morem fuisse testatur Scriptor ad Hebræos ix, 19 : Λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος, καὶ ἐρίου κοκκίνου, καὶ ὑσσώπου, αὐτό τε τὸ βιβλίον, καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐῤῥάντισε. Conf. *Archæologia* nostra Græc., l. ii, c. 4 et 5.

(97) *Θελήμασι*. Θελήσασι C; at A, θελήσουσι. In qua lectione si quem offendit δεῖ cum dativo personæ, sciat ille infra quoque in *Strom.* i similiter legi Οὐδὲ ἀντιμισθίας ἐφίεσθαι χρὴ τῷ εἰς ἄνδρας ἐγγραφομένῳ. A., SYLBURG. Θελήσασι habet Nov. quod a Clemente positum fuisse, est proinde verisimile.

(98) *Ἄδυτα τοίνυν*. Locus hic de non consulendis oraculis recitatur ab Eusebio *De præp. evang.* lib. ii, p. 61, ed. Par., ubi hæc ei præfatio est præmissa : Ταῦτα δὲ Κλήμης ὁ θαυμάσιος ἐν τῷ πρὸς Ἕλληνας *Προτρεπτικῷ* διαῤῥήδην ἐκκαλύπτει, πάντων μὲν διὰ πείρας ἐλθὼν ἀνὴρ, θᾶττόν γε μὴν τῆς πλάνης ἀνανεύσας, ὡς ἂν πρὸς τοῦ σωτηρίου λό- D γου, καὶ διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τῶν κακῶν λελυτρωμένος. *Atque horum turpitudinem admirabilis ille Clemens, ea, quam ad Græcos dirigit*, Cohortatione, *nudam omniumque spectandam oculis proponit : quippe qui cum omnes illorum cæremonias sua ipsius experientia cognoverit, tum celerrime ab infami errore caput extulerit, verbi salutaris et evangelicæ doctrinæ vi ex tot tantorumque malorum contagione liberatus*. Dein Clementis verbis, quasi tituli loco, præponit ea quæ sequuntur :

Ἐπιτομὴ τῶν ἀποῤῥήτων τελετῶν, καὶ κρυφίων μυστηρίων τῆς πολυθέου πλάνης.

(99) *Οὐδέ*. Μηδέ Nov. Euseb. et ms. Eusebii codex in Collegio D. Joannis Baptistæ Oxon. asservatus.

(1) *Βαράθρων στόματα*. Sic vocat oracula quæ ex antris et speluncis proferebantur. De specu oraculi Delphici vid. *Archæologiæ* nostræ lib. ii, quæ de cæteris etiam oraculis et vaticinandi artibus paulo infra memoratis a Clemente consuli potest.

(2) *Λέβητα Θεσπρωταῖον*. Θεσπρώτειον Euseb., Joan. ubi tamen Mont. leg. Θεσπρώτιον· quod etiam in Nov. occurrit. Quæ omnia probari posse observavit Vigerus, qui notas in illum Eusebii librum scripsit.

(3) *Τρίποδα Κιῤῥαῖον*. Modo a Græcis Κύῤῥαν scriptum reperias, modo Κίῤῥαν. Cirrham sæpius Latini dixere. Plinius lib. iv, cap. 3 : *Ultra*, inquit, *Cirrhæi Phocidis campi, oppidum Cirrha*. VIGERUS.

(4) *Γεράνδρυον*. Perperam ante apud Eusebium legebatur γεράνδρειον. Nos reposuimus γεράνδρυον ex Clemente. Nec dubium videtur, quin Libycum illud, ac Dodonæ prope Ammonis oraculum intelligat. Sed mirum est, apud scriptores omnes de quercu illa, vel alia quavis arbore pervetusta, quod γεράνδρυον hic nominat, silentium. Arrianus quidem, et Curtius lib. iv, qui omnium uberrime oraculi situmque, solumque describunt, opacissimum ei nemus circumfundunt, nullam tamen alias inter arborem signant, aut vetustate aut cultu eximiam. Plinius autem lib. xii, cap. xlix, 23, ubi de Hammoniaci sive Ammoniaci lacryma loquitur, ita scribit : *Æthiopiæ subjecta Africa*, inquit, *Hammoniaci lacrymam stillat in arenis suis (unde nomen etiam Hammonis oraculo, juxta quod gignitur arbor; quam* Metopion *vocant), resinæ modo, aut gummi*. Verum, opinor, genus arboris innuit, non singularem aliquam indicat, nec ullam aut vetustatis aut cultus notam adjungit. Theodoretus lib. x *De Græc. affect.* qui totus de oraculis est, inter cætera, καὶ τὴν ἱερὰν δρῦν commemorat, continuoque subdit, καὶ τὸ Δωδωναῖον χαλκεῖον. An ἱερὰ δρῦς nostrum hoc γεράνδρυον est? VIGER. Ita esse inde probabile videtur, quia Clemens paulo post simul memorat Ammonis et Dodonæi Jovis oracula. Verum integrum hunc Theodoreti locum, quia Clementi lucem aliquam allaturus videtur, et ex eo forte

ἐρήμαις τετιμημένον, καὶ τὸ αὐτόθι μαντεῖον, αὐτῇ A δρυΐ μεμαρασμένον, μύθοις γεγηρακόσι καταλείψατε. Σεσίγηται γοῦν ἡ Κασταλίας πηγὴ, καὶ ἡ (5) Κολοφῶνος ἄλλη πηγὴ, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως τέθνηκε νάματα μαντικά (6)· καὶ δὴ τοῦ τύφου κενὰ ὀψὲ μὲν, ὅμως δ' οὖν διελήλεγκται τοῖς ἰδίοις συνεκρεύσαντα μύθοις. Διήγησαι ἡμῖν καὶ τῆς ἄλλης μαντικῆς, μᾶλλον δὲ μανικῆς, τὰ ἄχρηστα χρηστήρια (7)· τὸν Κλάριον, τὸν Πύθιον, τὸν Διδυμέα (8), τὸν Ἀμφιάρεω (9), τὸν Ἀπόλλω (10), τὸν Ἀμφίλοχον· εἰ δὲ βούλει, καὶ τερατοσκόπους (11), καὶ οἰωνοσκόπους, καὶ τοὺς ὀνείρων κριτὰς ἀνιέρου (12) σὺν αὐτοῖς· στῆσον δὲ ὁμοῦ παρὰ τὸν Πύθιον τοὺς ἀλευρομάντεις ἄγων καὶ κριθομάντεις, καὶ τοὺς εἰσέτι παρὰ τοῖς πολλοῖς τετιμημένους ἐγγαστριμύθους· καὶ μὴν ἄδυτα Αἰγυπτίων, καὶ Τυῤῥηνῶν νεκυομαντεῖαι (13) σκότῳ B παραδιδόσθων (14). Μανικὰ ταῦτα, ὡς ἀληθῶς, ἀνθρώπων ἀπίστων σοφιστήρια (15)· συνέμποροι τῆσδε τῆς γοητείας αἶγες, αἱ (16) ἐπὶ μαντικὴν ἠσκημέναι, καὶ κόρακες, ἀνθρώποις χρᾷν ὑπὸ ἀνθρώπων διδασκόμενοι. Τί δ' εἴ σοι καταλέγοιμι τὰ μυστήρια; οὐκ ἐξορχήσομαι (17) μὲν, ὥσπερ Ἀλκιβιάδην λέγουσιν, ἀπογυμνώσω δὲ εὖ μάλα ἀνὰ τὸν τῆς ἀληθείας λόγον, τὴν γοητείαν τὴν ἐγκεκρυμμένην αὐτοῖς, καὶ αὐ-

donæ tintinnabulum; Gerandryon autem illud desertis olim in areuis cultum, quodque ibidem celebratur oraculum, jam vero cum ipsa quercu prorsus emarcuit, rancidis ac vetustate contritis fabulis relinquite. Enimvero siluit utique fons ille Castalius, siluit Colophonius alter, ac reliquæ simul omnes fatidicæ undæ aruerunt, quas ventoso fastu, sero licet, palam tamen aliquando spoliatas viderunt, posteaquam illæ suis cum fabellis omnino diffluxissent. Decanta tu nobis, per me licet, reliqua vaticinationis aut furiosæ potius vanitatis oracula, Clarium, Pythium, Didymea, Amphiaraum, Apollinem, Amphilochum; adde, si lubet, prodigiorum interpretes, adde augures, et somniorum conjectores. Quin age sis, ac simul eos coram Pythio statue, qui divinationes ✠ suas farina hordeove perficiunt, quique a plurimis etiamnum observantur ventriloquos. Jam vero et Ægyptiorum penetralia, et manium apud Hetruscos vaticinationes in tenebris jaceant. Vesanæ profecto illæ sunt infidelium hominum fallendi artes; ejusdemque fascinationis veluti negotiationis sociæ habeantur capræ ad divinandum informatæ: necnon corvi illi, quos ad responsa ho-

✠ P. 11 ED POTTER.

desumptus est, solet enim Theodoretus Clementem compilare, apposuisse haud abs re fuerit ex operum ejus vol. 4, pag. 623: Διά τοι τοῦτο πανταχοῦ τῆς γῆς τὰ τῆς ἀπάτης κατεσκεύασαν ἐργαστήρια, καὶ τὰς μαντικὰς ἐπενόησαν μαγγανείας, τοὺς ἀλευρομάντεις, καὶ στερνομάντεις, καὶ νεκυομάντεις, καὶ τὴν Κασταλίας πηγὴν, καὶ τὸ Κολοφώνιον ῥεῖθρον, καὶ τὴν C ἱερὰν δρῦν, καὶ τὸ Δωδωναῖον χαλκεῖον, καὶ τὸν Κιῤῥαῖον τρίποδα, καὶ τὸν Θεσπρώτιον λέβητα· καὶ ἐν Λιβύῃ μὲν τὸ μαντεῖον Ἄμμωνος, ἐν δέ γε Δωδώνῃ τὸ τοῦ Διός· ἐν δὲ Βραγχίδαις, καὶ Δήλῳ, καὶ Δελφοῖς, καὶ Κολοφῶνι, τοῦ Κλαρίου, καὶ Πυθίου, καὶ Δηλίου, καὶ Διδυμαίου· καὶ ἐν Λεβαδίᾳ μὲν Τροφωνίου, ἐν Ὠρωπῷ δὲ Ἀμφιάρεως, ἐν δὲ τῇ Τυῤῥηνῶν καὶ Χαλδαίων τῆς νεκυομαντείας τὰ ζοφώτατα ἄντρα· καὶ ἀλλαχοῦ δὲ Ἀμφιλόχου, ἀλλαχοῦ δὲ Γλαύκου, καὶ ἑτέρωθι Μοψοῦ, καὶ ἄλλων τινῶν δυσωνύμων ἀνθρώπων.

(5) *Καὶ ἡ Κ.* Euseb., Joan.

(6) *Νάμ. μαντικά.* Τὰ μαντ. νάματα, Eus., Joan.

(7) *Χρηστήρια.* Μυστήρια, Joan. Porro cum ea Clemens enumerasset oracula, quæ per res inanimas, velut instrumenta, sc. tripodem, lebetem, fontem, etc., futura prædicebant; jam pergit ad ἄλλην, ut vocat, μαντικήν, qua dæmones ipsis hominibus futurorum scientiam afflatu suo indebant; D mox ad tertiam μαντικῆς speciem transiturus, qua ipsi homines ex avium volatu, prodigiis, aliisve rebus futura conjectabant.

(8) *Διδυμέα.* Fed. Morello, professori regio, doctissimo viro legendum videtur Δωδωνέα, ex Cicerone lib. I *De divinat.*, Arnob., lib. VI et aliis. Collect. Verum nulla est causa, ob quam recepta lectio mutari debeat. Non enim de oraculo Dodonæo loquitur, quod supra memoravit; sed de Apollinis oraculis. Is autem non solum dicitur Διδυμαῖος, ut in Theodoreti verbis ante citatis, sed etiam Διδυμεύς. Vid. Stephanus *De urb.*

(9) *Ἀμφιάρεω.* Ἀμφιάρεων. Euseb.

(10) *Τὸν Ἀπόλλω.* Forte glossema est. Quorsum enim post Clarium, Pythium, Didymea, quæ omnia sunt Apollinis cognomenta, ejusdem Apollinis nominatim meminisse? Viger.

(11) *Καὶ τερατοσκόπους.* Καὶ omittit Joan., τερασκόπους Nov.

(12) *Κριτὰς ἀνιέρου.* Κριτὰς τοὺς ἀνιέρους legunt Euseb., Joan. Verum recepta Clementis lectio significantior et gravior est. Viger.

(13) *Τυῤῥηνῶν νεκυομαντεῖαι.* Hæc in *Odyssea* late describuntur, quo loco Ulysses ad inferos descendit. Vid. *Archæologiæ* nostræ lib. II.

(14) *Σκότῳ παραδιδόσθων.* Σκότει παραδιδόσθων Euseb., Joan.

(15) *Σοφιστήρια.* Subjungitur in ms. Nov. Euseb. et Joan. hæc sententiola, καὶ πλάνης ἀκράτου κυβευτήρια, *et comparatæ ad purum putamque fraudem quasi aleæ officinæ.* Quæ quidem, ut Vigero non immerito videtur, plane est Clementis ex genio, et fortasse propter ὁμοιοτέλευτον excidit. Quamvis nec impressæ Clementis editiones, nec Eusebii Montac. codex agnoscant.

(16) *Αἱ.* Omittunt Euseb., Joan.

(17) *Ἐξορχήσομαι.* Ea voce Clemens alias usus est; ut *Pædag.* lib. III, cap. 3, pag. 225: Τῆς φύσεως τὰ ἀπόῤῥητα εἰς τὸ συμφανὲς ἀπογυμνοῦντας, ἐξορχουμένους, *naturæ arcana palam denudantes, prodentes;* et *Strom.* I, pag. 279: Μέγας ὁ κίνδυνος τὸν ἀπόῤῥητον ὡς ἀληθῶς τῆς ὄντως φιλοσοφίας λόγον ἐξορχήσασθαι. *Magnum est periculum vere arcanam veræ philosophiæ rationem propalare.* Tatianus, perinde ac Clemens, ait quemdam ἐξορχήσασθαι μυστήρια, *mysteria propalasse*, pag. 95, edit. Oxon. Est itaque ἐξορχήσασθαι, temere, quæ tacenda fuerant, enuntiare, atque sic ea ridenda proponere; sumpta ab illis metaphora, qui extra templi vestibulum sacras choreas celebrabant. Hesychius, Ἐξορχήσομαι, χλευάζω, ὑβρίζω: ubi scribendum, mutato tempore, χλευάσω, ὑβρίσω. Suidas, Ἐξωρχησάμην· Πρὸς ὃν ἐξωρχησάμην τὰ τέως ἀνέκπυστα, ἐξεφαύλισα, κατέπαιξα. Καὶ αὖθις· Ὁ δὲ μεθυσθεὶς ἐν τῇ οἰκίᾳ Πουλτίωνος τοῦ παρασίτου τὰ μυστήρια ἐξωρχήσατο· ἀντὶ τοῦ ἐξεμυκτήρισεν, ἔκπυστα ἐποίησεν. Ad quem locum adnotavit Kusterus, fragmentum id intelligendum esse de Alcibiade, qui in domo Pultionis, vel potius Polytionis, mysteria Cereris enuntiasse et derisisse legitur. Vide Andociden *De mysteriis*, pag. 2, et Plutarchum in *Alcibiade*, pag. 200. Mox pro ἀνὰ τὸν τῆς ἀληθείας λόγον, Lowthius legere maluit μὰ τὸν, etc.

minibus reddenda homines erudiere. Quid si ipsa quoque mysteria tibi enucleem? Non ea quidem temere vulgabo, ut Alcibiadem fecisse tradunt; sed tamen belle admodum quidquid sub iis præstigiarum latet, nudabo per verbum veritatis, quosque deos nuncupatis, atque mysticis ritibus colitis, illos sic tanquam in aliqua hujus vitæ scena inclusos veritatis spectatorum oculis objiciam. Ac primum ecce tibi homines furoris œstro perciti Bacchum Mænolen solemnibus Orgiis celebrant, crudarumque carnium belluatione sacram insaniam peragentes, cæsarum victimarum partes dividunt, serpentibus coronati, Evamque vastis ululatibus inclamantes, Evam scilicet illam, per quam janua est errori primum patefacta. Et tunc cum orgiorum Bacchicorum sit quasi quoddam insigne serpens arcano ritu consecratus, tum vero si accurate vo-

τούς γε τοὺς καλουμένους ὑμῶν θεοὺς, ὧν αἱ τελεταὶ μυστικαὶ, οἷον ἐπὶ σκηνῆς τοῦ βίου τοῖς τῆς ἀληθείας ἐγκυκλήσω (18) θεαταῖς. Διόνυσον μαινόλην (19) ὀργιάζουσι Βάκχοι, ὠμοφαγίᾳ (20) τὴν ἱερομανίαν ἄγοντες (21) καὶ τελίσκουσι τὰς χρεωνομίας τῶν φόνων (22) ἀνεστεμμένοι τοῖς ὄφεσιν (23), ἐπολολύζοντες Εὐαν (24) ἐκείνην, δι' ἣν ἡ πλάνη παρηκολούθησε (25). Καὶ σημεῖον ὀργίων βακχικῶν ὄφις ἐστὶ τετελεσμένος. Αὐτίκα γοῦν κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῶν Ἑβραίων φωνὴν, τὸ ὄνομα τὸ Εὔια δασυνόμενον (26), ἑρμηνεύεται ὄφις ἡ θήλεια. Δηὼ δὲ καὶ Κόρη, δρᾶμα ἤδη (27) ἐγενέσθην μυστικόν· καὶ τὴν πλάνην, καὶ τὴν ἁρπαγὴν, καὶ τὸ πένθος αὐταῖν Ἐλευσὶς δᾳδουχεῖ. Καί μοι δοκεῖ τὰ ὄργια καὶ τὰ μυστήρια δεῖν ἐτυμολογεῖν, τὰ μὲν ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς Δηοῦς, τῆς πρὸς Δία γεγενημένης, τὰ δὲ ἀπὸ τοῦ μύσους (28) τοῦ συμβεβηκότος περὶ τὸν Διόνυσον· εἰ δὲ καὶ ἀπὸ

(18) *Ἐγκυκλήσω*. Ἐγκεκλήσθω. Euseb., Joan. Scribendum videtur ἐκκυκλήσω, id est *evolvam*, *explicabo*. Qua voce Clemens usus est *Strom.* VII, p. 752: Οὐ γὰρ ἐκκυκλεῖν χρὴ τὸ μυστήριον, *non enim evolvendum est mysterium*. Solet etiam apud alios auctores ἐγκυκλεῖν pro ἐκκυκλεῖν poni, scriptorum, ut videtur, negligentia. Hesychius et Suidas ἐκκυκλεῖν expl. ἐκκαλύπτειν. Est autem vox scenica, significans *in medium proferre*, translatione ducta a machina theatrali, cujus versatione res oculis spectatorum exhibebantur. Inde ἐκκύκλημα, vel ἐγκύκλημα, ut a nonnullis scribitur, μηχάνημα ξύλινον τροχοὺς ἔχον, ὅπερ περιστρεφόμενον τὰ δοκοῦντα ἔνδον ὡς οἰκίᾳ πράττεσθαι, καὶ τοῖς θεαταῖς ἐδείκνυεν· *machina lignea rotas habens, quæ conversa ea, quæ intus ut in ædibus geri videbantur, spectatoribus ostendebat*; ut ait Scholiastes in Aristophanis Acharn. p. 392, et ex eo Suidas v. Ἐγκυκληθῆναι. Quo loco καὶ delendum post πράττεσθαι. Conf. etiam Pollux lib. IV, et Casaubonus in Athenæi lib. VIII, cap. 15.

(19) *Μαινόλην*. Μανώμην Nov. mendose. Mox Βάκχοις pro Βάκχοι. Euseb., Joan.

(20) *Ὠμοφαγίᾳ*. In festis Bacchi insanientium more crudas carnes devorabant. Hinc Bacchus Ὠμοφάγος et Ὠμηστής, de quibus nominibus vid. *Archæologia* nostra lib. II, ubi de Bacchi festis agitur. Julius Firmicus de Bacchi festis agens: *Cretenses*, inquit, *ut furentis tyranni sævitiam mitigarent, festos funeris* (sc. Bacchi a Titanibus discerpti) *dies statuunt, et annum sacrum trieterica consecratione componunt, omnia per ordinem facientes, quæ puer* (Bacchus) *moriens aut fecit, aut passus est: vivum laniant dentibus taurum, crudeles epulas annuis commemorationibus excitantes*, etc.

(21) *Ἄγοντες*. Ἀγόντων scripsit aliquis in margine Joan. Mox χρεανομίας, pro χρεωνομίας, habent Euseb., Joan.

(22) *Τῶν φόνων*. Τῶν φόρων Eusebius. At Clementis lectionem sequitur codex Montac., φωνῶν etiam habet Joan. Arnobius tamen lib. V, legisse visus est τῶν ἐρίφων· *hædos* enim reddidit: quod etiam, ait Vigerus, magis placet; nam et illud: χρεανομία φόνων, admodum insolens; et hædis optime cum illis Bacchi sacris convenit.

(23) *Ἀνεστεμμένοι τοῖς ὄφεσιν*. Arnobius lib. V: *Bacchanalia etiam prætermittemus inania, quibus nomen Omophagiis Græcum est, in quibus furore mentito, et sequestrata pectoris sanitate, circumplicatis vos anguibus, atque ut vos plenos Dei numine ac majestate doceatis, caprorum reclamantium viscera cruentatis oribus dissipatis*. Sic apud Nonnium citatur e Lycurgo Nævii versus hic, qui forte huc pertinet: *Alte jugatos angues in se gerunt*. Plutarchus in *Alexandro* de Olympiade verba faciens, quæ Bacchi sacris addicta erat, et Mænadum more dracones alebat: Οἱ πολλοὶ περιελιττόμενοι θύρσοις τῶν γυναικῶν καὶ τοῖς στεφάνοις, ἐξέπληττον τοὺς ἄνδρας. Collect.

(24) *Ἐπολολύζοντες Εὐ*. Ἐπολολύζοντες Εὐαν· Εὐαν· ἐκείνην δὲ ἦν, etc. Nov. Non male.

(25) *Παρηκολούθησε*. Addit Eusebius, καὶ ὁ θάνατος ἐπηκολούθησε· *et mors insecuta est*; quod propter ὁμοιοτέλευτον excidisse videtur ex Clemente: unde factum etiam est, ut posterius illud Εὐαν ex Eusebii codicibus eliminaretur. Utroque loco ms. Joan. cum impressis Eusebii codd. consentit.

(26) *Τὸ Εὔια δασυνόμενον*. Gen. III, v. 1, serpens Hebraice dicitur נחש, at in Chaldaica paraphrasi חויא. Item Exod. IV, 3, ut quidem vult A. Mazius a verbo חוה, *nuntiavit*, *judicavit*: q. d. *Nuntium*; quod nuntiavit ipsi חוה, *Chavæ*, Evæ, fructum vetitum. Unde Bar-Cepha Syrus eam dictam putat ab *indicatione*, Hebræi a *vita*. Est ergo Syro-Chaldaica vox *Chevia*; sed et alibi sæpe Hebræa lingua dicitur Syriaca, ut in Actis apost. Epiphanius in *Epitome librorum contra hæreses*: Καὶ τὴν χρεωνομίαν μυοῦντες τοὺς ὄφεις ἀνεστεμμένοι, εὐάζοντες τὸ Οὐά, Οὐά, ἐκείνην τὴν Εὐαν ἔτι, τὴν διὰ τοῦ ὄφεως ἀπατηθεῖσαν, ἐπικαλούμενοι, ἢ διὰ τῆς δασείας φωνῆς τὸν ὄφιν ἀπὸ τῆς Ἑβραΐδος εἰς ἑαυτῶν πλάνην κικλήσκοντες. Εὔα γὰρ κατὰ τὴν ψιλὴν ἀπόδοσιν τὴν γυναῖκα, κατὰ δὲ τὴν δασεῖαν Εὔια τὸν ὄφιν παῖδες Ἑβραίων ὀνομάζουσι. Hoc Epiphanius atque Eusebius a Clemente acceperunt. Cæterum quod Evæ nomen scribi dicitur cum spiritu leni, non, opinor, viris doctis probabitur; multo minus J. Drusii opinio, qui *Evantes* inde putat appellatas, et Græcæ vocis etymologiam quærit in Syria, lib. I *Animadvers.*, cap. 33. Collect. Theophilus Antiochenus, lib. II *ad Autolycum*, pag. 104: Ταύτην τὴν Εὐαν, διὰ τὸ ἀρχῆθεν πλανηθῆναι ὑπὸ τοῦ ὄφεως, καὶ ἀρχηγὸν ἁμαρτίας γεγονέναι, ὁ κακοποιὸς δαίμων, ὁ καὶ Σατὰν καλούμενος, ὁ τότε διὰ τοῦ ὄφεως λαλήσας αὐτῇ, ἕως γὰρ τοῦ δεῦρο ἐνεργῶν ἐν τοῖς ἐνθουσιαζομένοις ὑπ' αὐτοῦ ἀνθρώποις, Εὐαν ἐκκαλεῖται. *Hanc Evam principem et caput peccati (quia seducta est a serpente, per quem maleficus Diabolus locutus est, qui diabolus et Satan vocatur, et usque adhuc operatur in iis, qui ipsius spiritu aguntur) diabolus non cessat vocare*. At Hesychius Εὐάν, inquit, ὁ κισσὸς ὑπὸ Ἰνδῶν. Quo facit, quod Bacchus in expeditione Indica hedera coronatus fuerit, ut in fabulis est.

(27) *Δρᾶμα ἤδη*. Δρᾶμα ἤδη ἐγενέσθην· μυστικὴν καὶ τὴν, etc. Joan.

(28) *Μύσους*. Μίσους Nov. Mox pro Μυοῦντος Eusebius habet Μυσοῦντος. Item κυνηγίῳ, pro κυνηγί- Nov.

Μυοῦντός τινος Ἀττικοῦ, ὃν ἐν κυνηγίᾳ διαφθαρῆναι Ἀπολλόδωρος λέγει, οὐ φθόνος (29) ὑμῶν δεδοξάσθαι τὰ μυστήρια ἐπιτυμβίῳ τιμῇ. Πάρεστι δὲ καὶ ἄλλως μυθήριά (30) σοι νοεῖν, ἀντιστοιχούντων τῶν γραμμάτων, τὰ μυστήρια· θηρεύουσι γὰρ, εἰ καὶ ἄλλοι τινὲς, ἀτὰρ δὴ (31) καὶ οἱ μῦθοι οἱ τοιοίδε, Θρᾳκῶν τοὺς βαρβαρικωτάτους, Φρυγῶν τοὺς ἀνοητοτάτους, Ἑλλήνων τοὺς δεισιδαίμονας (32). Ὄλλοιτο οὖν (33) ὁ τῆσδε ἄρξας τῆς ἀπάτης (34) ἀνθρώποις! εἴτε ὁ Δάρδανος, ὁ μητρὸς (35) θεῶν καταδείξας τὰ μυστήρια· εἴτε Ἠετίων, ὁ τὰ Σαμοθρᾳκῶν ὄργια καὶ τελετὰς ὑποστησάμενος· εἴτε ὁ Φρὺξ ἐκεῖνος ὁ Μίδας, ὁ παρὰ τοῦ Ὀδρύσου μαθὼν, ἔπειτα διαδοὺς τοῖς ὑποτεταγμένοις ἔντεχνον ἀπάτην. Οὐ γάρ με ὁ Κύπριος ὁ νησιώτης Κινύρας (36) παραπείσαι ποτ' ἂν, τὰ περὶ τὴν Ἀφροδίτην μαχλῶντα ὄργια, ἐκ νυκτὸς ἡμέρᾳ παραδοῦναι τολμήσας, φιλοτιμούμενος θειάσαι πόρνην πολίτιδα. Μελάμποδα (37) δὲ τὸν Ἀμυθάονος ἄλλοι φασὶν ἐξ Αἰγύπτου μετακομίσαι τῇ Ἑλλάδι τὰς Δηοῦς ἑορτὰς, πένθος ὑμνούμενον. Τούτους ἐγώγ' (38) ἂν ἀρχεκάκους φήσαιμι μύθων ἀθέων καὶ δεισιδαιμονίας ὀλεθρίου πατέρας, σπέρμα κακίας καὶ φθορᾶς ἐγκαταφυτεύσαντας τῷ βίῳ τὰ μυστήρια. Ἤδη δὲ, καὶ γὰρ καιρὸς, αὐτὰ ὑμῶν τὰ ὄργια (39) ἐξελέγξω, ἀπάτης καὶ τερατείας ἔμπλεα· καὶ εἰ μεμύησθε, ἐπιγελάσεσθε μᾶλλον τοῖς μύθοις ὑμῶν τούτοις, τοῖς τιμωμένοις (40). Ἀγορεύω δὲ ἀναφανδὸν τὰ κεκρυμμένα, οὐκ αἰδούμενος λέγειν, ἃ προσκυνεῖν οὐκ αἰσχύνεσθε. Ἡ μὲν οὖν ἀφρογενής τε (41), καὶ κυπρογενὴς, ἡ Κινύρᾳ φίλη, τὴν Ἀφροδίτην λέγω, τὴν *φιλομηδέα*, ὅτι *μηδέων ἐξεφαάνθη*, μηδέων ἐκείνων τῶν ἀποκεκομμένων Οὐρανοῦ, τῶν λάγνων, τῶν μετὰ τὴν

cem Hebraicam interpretari velis, Heva cum aspiratione graviori serpentem ✠ femininam significat. Deinde Ceres et Proserpina in mysticum etiam fabulæ genus transiere, quarum errores, et raptum, et luctum nocturnis facibus Eleusis illustrat. Ac mihi quidem tanti est propriam orgiorum et mysteriorum notationem excutere. Orgia sane ἀπὸ τῆς ὀργῆς, hoc est *ab iracundia*, nomen accepere, qua Ceres adversus Jovem exarserat; mysteria vero ἀπὸ τοῦ μύσους, hoc est *ab exsecrando scelere*, quod circa Bacchum ipsum contigerat. Quod si vocem istam a Myunte quodam Attico derivare placet, quem Apollodorus in venatione periisse testatur, equidem nihil hoc vobis invideam, ut mysteria vestra sepulcrali honore decorentur. Quinimo liceat tibi mysteria quasi μυθήρια, hoc est *fabulas venaticas*, mutua duorum elementorum permutatione, accipere; venantur enim, si quæ aliæ, hujusmodi fabulæ quotquot sive apud Thraces immanitate, sive apud Phrygas 5 insania, sive apud Græcos superstitione principes memorantur. At male pereat, quisquis tantæ vecordiæ hominum generi auctor fuit, seu Dardanus, qui Matris deum mysteria docuit; seu Ection, qui Thracum orgia, cum eorum mysteriis, protulit; seu Phryx ille Midas, qui cum ab Odryso callidam et plenam artificii fraudem accepisset, eam postmodum in subditos suæ ditioni sparsit universos. Nec enim mihi Cinyras ille Cyprius insularis unquam imposuerit, qui cum famosam insulæ suæ meretricem deam efficere vehementer optaret, flagitiosa Veneris orgia ex tenebris in lucem ausus est diemque produ-

✠ P. 12 ED. POTTER, 10 ED. PARIS.

(29) *Λέγει, οὐ φθ.* Λέγει, οὐ φθόνος· ὑμῶν δεδόξασται τὰ μ. Nov. Mox ἐπιτυμβίῳ φωνῇ καὶ τιμῇ. Joan., Euseb. Non male.

(30) *Μυθήρια.* Gulielmus Canterus, lib. VIII, cap. 18, *Nov. lect.* hæc habet, quæ huc pertinent: Hic, inquit, locus male a scriptoribus habitus pristinæ restituetur integritati, si pro μυθήρια reponatur μαστήρια, quasi a venatione velit dicta *Mysteria*. Nam hoc eum velle, satis quæ mox sequuntur indicant: Θηρεύουσι γὰρ, εἰ καὶ ἄλλοι τινὲς, ἀτὰρ δὴ καὶ οἱ μῦθοι οἱ τοιοίδε Θρᾳκῶν τοὺς βαρβαρικωτάτους. Collect. Verum μυθήρια ficta vox est, ἀπὸ τοῦ μυεῖν καὶ θηρεύειν· quasi etiam *initiando venentur*. Nihil ergo est, quamobrem μαστήρια reponatur; præsertim cum subjungat, θηρεύουσι γάρ. Dicendum enim potius fuisset, μαστεύουσι γάρ. Nunc τὸ μυθήρια cum τῷ θηρεύουσιν optime convenit. Viger., Sylburg. — Cæterum ne quis, ut nonnulli existimarunt, veram etymologiam mysteriorum hic tradi putet, advertendum est non tam grammaticum veriloquium, quam rhetoricam regulam a conjugatis argumentandi, aut a notatione nominis, ridendis his vocibus observari; in qua plerumque joco, aut non ita exacta statera res proferuntur; non enim magis hæc sunt certa, quam illa apud Athenæum lib. III Dionysium quemdam nomina nova finxisse: ut columnam, μενεκράτη, quod *valida perduret;* jaculum, βαλλάντιον, quod *jaciatur in adversum:* murium latebras, μυστήρια, quia μῦς τηροῦσι, *mures servant*. Collect.

(31) *Δή.* Δέ, Euseb. Neutrum habet Joan.

(32) *Ἑλλήνων τοὺς δεισιδαίμονας.* G. Canterus, loco jam modo citato, putat aptius esse, τοὺς δεισιδαιμονεστάτους· eo nempe comparationis gradu, quo præcedit ἀνοητοτάτους· idemque sentiunt A. et H. Sylburg. E contra pro ἀνοητοτάτους, aliquis adnotavit ἀνοήτους in margine Joan.

(33) *Ὄλλοιτο οὖν.* Ὄλοιτ' οὖν. Joan.

(34) *Ἀπάτης.* Τῆς ἀπάτης. Nov. Recte. Nam τῆς sequi solet τῆσδε ut paulo ante, τῆσδε τῆς γοητείας. Τῆς ἀτοπίας ἀνὴρ ἀνθρώποις habent Euseb., Joan.

(35) *Μητρός.* Μύθους. Nov., Euseb., Joan. Dein καταδιδάξας, pro καταδείξας, Joan. Sed in margine καταδείξας positum est.

(36) *Κινύρας.* Κιννύρας, Joan. Conf. Julius Firmicus *De errore prof. relig.*, pag. 22, edit. Lugd. Bat.; Arnobius, lib. V; Lucianus, *De dea Syria*. Mox, pro παραπείσαι, παραποιεῖσαι, et in margine παραπεῖσαι habet Joan.

(37) *Μελάμποδα.* Diodorus Sic., lib. I, p. 87: Μελάμποδά φασιν ἐξ Αἰγύπτου μετενεγκεῖν τὰ Διονύσια νομιζόμενα τελεῖσθαι παρὰ τοῖς Ἕλλησι, καὶ τὰ περὶ Κρόνου μυθολογούμενα, καὶ τὰ περὶ Τιτανομαχίας, καὶ τὸ σύνολον τὴν περὶ τὰ πάθη τῶν θεῶν ἱστορίαν. *Melampoda porro sancita Baccho sacra apud Græcos, et fabulosam de Saturno et Titanum pugna narrationem, adeoque totam de affectibus deorum historiam ex Ægypto traduxisse, perhibent.* Mox, Ἀμυθάωνος pro Ἀμυθάονος, Euseb., Joan.

(38) *Τούτους ἐγώγ' ἄν.* Ἐγώγε τούτους ἄν, Joan.

(39) *Ὄργια.* Ἔργα in marg. Joan.

(40) *Τοῖς τιμ.* Τοῖς omittunt Nov., Euseb., Joan. Mox ἀγορεύσω, pro ἀγορεύω, Euseb., Joan.

(41) *Ἀφρογενής τε.* Τε omittunt Euseb., Joan. Conf. Homeri *Iliad.* Γ, ibique vetus Scholiastes, et Hesiodi *Theogonia* a v. 188 ad v. 201. Mox καὶ Κινύρᾳ pro ἡ Κινύρᾳ, Euseb., Joan.

cere. Jam alii Melampodem Amythaonis filium, Cereris festa, luctum, inquam, illum carminibus hymnisque decantari solitum, in Græciam ex ✠ Ægypto traduxisse volunt. Istos equidem profanarum fabularum ac pestiferæ superstitionis parentes, malorum principes fuisse omnium merito dixerim, cum illa mysteria scelerum ac mortis semina in hominum vitam intulerunt. At enim jam tempus est, ut orgia vestra fraudis ac præstigiarum plena esse demonstremus; vos, si modo initiati estis, risu ac sibilis vestras illas fabulas, quibus tantum venerationis tribuitur, præ cæteris excipietis. Ego vero abdita penitusque recondita palam in omnium luce collocabo, nec me pudor ab iis proferendis revocabit, quæ vos divinis honoribus colere non pudeat. Vestra igitur illa spumæ marinæ proles, Cyprique fetus, ac Cinyræ delicium, Venerem intelligo, quam φιλομηδέα, hoc est *veretri amantem*, nominatis, quippe *membris ex genitalibus ortam*; utique abscissis illis Cœli genitalibus, usque adeo salacibus, ut secta quoque undam ipsam constuprarint; quare fetus effusis in libidinem corporis partibus longe dignissimus Venus ista procreatur. Itaque in arcanis voluptatis hujus marinæ sacris, tanquam feturæ symbolum, grumus salis, effigiesque veretri, iis tradi solet, qui flagitiosi concubitus artibus initiantur; hi vero nummum ipsi, tanquam amicæ amatores, offerunt. Jam mysteria Cereris aliud nihil sunt, quam incestuosi Jovis cum Cerere matre congressus; ejusdem, matrisne ultra

A τομὴν τὸ κῦμα βεβιασμένων· ὡς ἀσελγῶν (42) ὑμῖν μορίων ἄξιος Ἀφροδίτη γίνεται καρπὸς ἐν ταῖς τελεταῖς· ταύτης τῆς πελαγίας ἡδονῆς, τεκμήριον τῆς γονῆς, ἁλῶν χόνδρος, καὶ φαλλὸς τοῖς μυουμένοις τὴν τέχνην τὴν μοιχικὴν ἐπιδίδοται. Νόμισμα (43) δὲ εἰσφέρουσιν αὐτῇ οἱ μυούμενοι, ὡς ἑταίρᾳ (44) ἐρασταί. Δηοῦς (45) δὲ μυστήρια, καὶ Διὸς πρὸς μητέρα Δήμητραν ἀφροδίσιοι συμπλοκαὶ, καὶ μῆνις, οὐκ οἶδ' ὅτι φῶ λοιπὸν, μητρὸς ἢ γυναικὸς, τῆς Δηοῦς· ἧς δὴ χάριν Βριμὼ προσαγορευθῆναι λέγεται· ἱκετηρίαι Διὸς, καὶ πόμα χολῆς, καὶ καρδιουλκίαι, καὶ ἀῤῥητουργίαι· ταῦτα οἱ Φρύγες τελίσκουσιν Ἄττιδι, καὶ Κυβέλῃ (46), καὶ Κορύβασιν. Τεθρυλλήκασιν δὲ, ὡς ἄρα ἀποσπάσας ὁ Ζεὺς τοῦ κριοῦ τοὺς διδύμους, φέρων ἐν μέσοις ἔῤῥιψε τοῖς κόλποις τῆς Δηοῦς, τι-
B μωρίαν ψευδῆ τῆς βιαίας συμπλοκῆς ἐκτιννύων, ὡς ἑαυτὸν δῆθεν ἐκτεμών. Τὰ σύμβολα τῆς μυήσεως ταύτης, ἐκ περιουσίας παρατεθέντα, οἶδ' ὅτι κινήσει γέλωτα, κἂν μὴ γελᾶσαι ἔπεισιν ὑμῖν (47), διὰ τοὺς ἐλέγχους· *Ἐκ τυμπάνου ἔφαγον* (48), *ἐκ κυμβάλου ἔπιον· ἐκερνοφόρησα* (49)· *ὑπὸ τὸν παστὸν ὑπέδυον* (50). Ταῦτα οὐχ ὕβρις τὰ σύμβολα; οὐ χλεύη τὰ μυστήρια; Τί δ' εἰ (51) καὶ τὰ ἐπίλοιπα προσθείην; Κύει μὲν ἡ Δημήτηρ, ἀνατρέφεται δὲ ἡ Κόρη· μίγνυται δ' αὖθις ὁ γεννήσας οὑτοσὶ (52) Ζεὺς τῇ Φερεφάττῃ, τῇ ἰδίᾳ θυγατρὶ, μετὰ τὴν μητέρα τὴν Δηὼ (53), ἐκλαθόμενος τοῦ προτέρου μύσους· πατὴρ καὶ φθορεὺς Κόρης ὁ Ζεύς· καὶ μίγνυται δράκων γενόμενος· ὃς ἦν, ἐλεγχθείς. Σαβαζίων (54) γοῦν
C μυστηρίων σύμβολον τοῖς μυουμένοις ὁ διὰ κόλπου

✠ P. 13 ED. POTTER.

(42) *Ὡς ἀσελγ.* Ὡς omittunt Euseb. et Joan., sed id in margine aliquis posuit. Mox λέγεται pro γίνεται, Joan.; sed γίνεται in margine scriptum est. Dein καρπός· ἐν ταῖς τελεταῖς ταύτης, Nov.; quin etiam τελεταῖς et ταύτης conjungunt Euseb., Joan. Recte, unde id in versione expressum est.

(43) *Νόμισμα.* Julius Firmicus loco superius citato : *Statuisse etiam, ut quicunque initiari vellet, secreto Veneris sibi tradito, assem in manum mercedis nomine deæ daret.* Arnobius, lib. v : *Necnon et Cypriæ Veneris abstrusa illa mysteria prætereamus : quorum conditor indicatur Cinyras rex fuisse : in quibus sumentes ea, certas stipes inferunt ut meretrici, et referunt phallos propitii numinis signa donatos.*

(44) *Ἑταίρᾳ.* Ἑταίρας Nov., ἑτέρᾳ Joan., mendose. Solent enim *αι* et *ε* ob similitudinem pronuntiationis confundi.

(45) *Δηοῦς.* Arnobius hoc argumentum copiose tractat lib. v, qui, cum Clemente collatus, lucem dabit accipietque invicem. Conf. etiam Lycophronis *Cassandræ* v. 698 et 1176; et ibi Tzetzæ scholia.

(46) *Κυβέλῃ.* Κυβέλλῃ, Euseb., Joan.

(47) *Κἂν μὴ γελᾶσαι ἔπεισιν ὑμῖν.* Sic legunt Clementis codices, pleniore et illustriore sensu quam Eusebius; καὶ μὴ γελασείουσιν ὑμῖν, Viger.; κἂν μὴ γελασείουσιν, Nov.

(48) *Ἐκ τυμπάνου ἔφαγον.* Sequentem mysteriorum formulam Jul. Firmicus, in lib. *De errore profan. relig.*, cap. 10, paulo aliter citat : *Libet nunc explanare, quibus se signis vel quibus symbolis miseranda hominum turba cognoscat. Habent enim propria signa, propria responsa, quæ illis in ipsis sacrilegiorum cœtibus diaboli tradidit disciplina. In quodam templo ut in interiores partes homo moriturus possit admitti, dicit : « De tympano manducari, de cymbalo bibi, et religionis secreta perdidici. » Quod Græco sermone dicitur*, ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα μυστικός. Collect., Sylb.

(49) *Ἐκερνοφόρησα.* Olim scriptum fuit ἐκιρνοφόρησα, tam apud Clementem, quam Eusebium. Nostram lectionem debemus P. Leopardo, lib. iv, c. 2, *Emendat.* Athenæus, lib. xi : Τὸ κέρνος, ἀγγεῖον κεραμοῦν, ἔχον ἐν αὐτῷ κοτυλίσκους· cernos, *vas fictile, cui agglutinatæ sunt exiguæ cotylæ multæ, in quibus alba sunt papavera, triticum, farra, mel, oleum. His vescitur, qui fert cernos, ut et qui cistam gestaverit.* Pollux, lib. iv : Τὸ γὰρ κερνοφόρον ὄρχημα οἶδα ὅτι κέρνα ἢ ἐσχαρίδας ἔφερον (ms. φέροντες). κέρνα δὲ ταῦτα ἐκαλεῖτε. Hesychius, κερνοφόρος, ὁ τὰς θυσίας ἄγων. Est itaque ἐκερνοφόρησα, *cernos tuli*, vel *craticulas* illas *mysteriorum gestavi*, aut quæcunque illa fictilia fuerint vasa. Collect.

D (50) *Ὑπέδυον.* Ὑπέδυν, Euseb., Joan.

(51) *Τί δ' εἰ.* Τί δή, Euseb. Mox πεπροσθείην pro προσθείην, Joan.

(52) *Οὑτοσί.* Οὑτωσί, Euseb. Similiter porro Athenagoras *Legat.* pag. 71, edit. Oxon., postquam Jovis cum Rhea vel Cerere concubitum memorasset, addit : Εἶθ' ὅτι Περσεφόνῃ τῇ θυγατρὶ ἐμίγη, βιασάμενος καὶ ταύτην δράκοντος σχήματι, ἐξ ἧς παῖς Διόνυσος αὐτῷ. *Deinde, quo modo per vim etiam in forma draconis cum filia Proserpina concubuerit, ex qua filius ei Dionysius natus est.* Conf. etiam Tatianus, pag. 33.

(53) *Τὴν Δηώ.* Τήν omittit Euseb. Mox, πατὴρ καὶ φθορεὺς Κόρης ὁ Ζεύς e Joan. et Euseb. excidit.

(54) *Σαβαζίων γοῦν μυστηρίων.* Arnobius, l. v : *Auctorem aliquis desiderabit rei, tum illum citabimus tritum notumque senarium, quem antiquitas canit, dicens :*

Taurus draconem genuit, et taurum draco.

θεός (55)· δράκων δέ ἐστι οὗτος, διελκόμενος τοῦ κόλπου τῶν τελουμένων· ἔλεγχος ἀκρασίας Διός. Κύει καὶ ἡ Φερεφάττα παῖδα, ταυρόμορφον ἀμέλει, φησί τις ποιητὴς εἰδωλικός (56);

A dicam, an uxoris? iracundia, quæ causa fuit, cur Brimo, quasi *fremens* et *indignabunda*, vocaretur; itemque Jovis supplicationes, fellis haustus, cordis convulsiones, ac cæteræ id genus infandæ cæremoniæ. Ac Phryges quidem ejusmodi sacra in Attidis, Cybeles, et Corybantum honorem memoriamque faciunt. Passim autem fama vulgatum est, Jovem avulsos geminos arietis testiculos in medium Cereris sinum conjecisse, cum a seipso exactam abscissionis quasi voluntariæ pœnam ob stuprum vi oblatum, hac fraude simularet. Cujus initiationis egregia symbola soluto otiosoque animo producta, risum vobis utique moveant, tametsi opinor vobis ridere non libet, quod sic religionum vestrarum indignitas omnium ✠ in oculis defigatur: *Ex tympano comedi, bibi ex cymbalo, cernum gestavi, me in thalamum clam insinuavi.* Non hæc symbola probrum et infamiam sapiunt? non sannis, ludibrioque digna mysteria sunt? Quid porro, si attexam reliqua? Ceres quidem fetum enititur, Core vero educatur: rursum ecce tibi Jupiter cum Pherephatta, quam ipse genuerat, post Cererem matrem, congreditur, exsecrandi flagitii prioris oblitus; pater et corruptor est Cores Jupiter; et congreditur draconis forma tectus; sic tamen ut qui sub ea lateat, manifesto postmodum teneatur. Enimvero, Sabaziorum utique mysteriorum, iis, qui sacris initiantur, symbolum est, deus sinum pervadens: deus autem iste draco est, qui per medium eorum, quos solemni ritu initiant, sinum trahitur, certum plane impotentis Jovis libidinis argumentum. Parit etiam Pherephatta, sed filium taurina specie; nimirum, ut idolorum cultor poeta cecinit:

.... Ταῦρος
Πατὴρ δράκοντος, καὶ πατὴρ ταύρου δράκων·
Ἐν ὄρει τὸ κρύφιον βουκόλος τὸ κέντρον·

Taurus draconem genuit, et taurum draco;
In monte occultum bubulcus stimulum:

B *Βουκολικὸν*, οἶμαι, τὸ *κέντρον*, τὸν νάρθηκα ἐπιτελῶν (57), ὃν δὴ κάλον (58) ἀναστρέφουσιν οἱ βάκχοι. Βούλει καὶ τὰ Φερεφάττης ἀνθολόγια διηγήσομαί (59) σοι, καὶ τὸν κάλαθον, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τὴν ὑπὸ Αἰδωνέως, καὶ τὸ σχίσμα τῆς γῆς, καὶ τὰς ὗς τὰς Εὐβουλέως, τὰς συγκαταποθείσας ταῖν θεαῖν; δι' ἣν αἰτίαν ἐν τοῖς Θεσμοφορίοις μεγαρίζοντες, χοίρους ἐκβάλλουσιν (60). Ταύτην τὴν μυθολογίαν αἱ γυναῖκες ποικίλως κατὰ πόλιν ἑορτάζουσιν, Θεσμοφόρια, Σκιροφόρια (61), πολυτρόπως τὴν Φερεφάττης ἐκτραγῳδοῦσαι ἁρπαγήν. Τὰ γὰρ Διονύσου μυστήρια τέλεον ἀπάνθρωπα, ὃν εἰσέτι παῖδα ὄντα, ἐνόπλῳ κινήσει περιχορευόντων Κουρήτων, δόλῳ δὲ ὑποδύντων Τιτάνων (62), ἀπατήσαντες παιδαριώδεσιν ἀθύρμασιν, οὗτοι δὴ οἱ Τιτᾶνες διέσπασαν, ἔτι νηπίαχον ὄντα, C

Bubulci, opinor, *stimulum*, scuticam nominans, quam lignis quibusdam homines Bacchico furore correpti circumagunt. Vin' tu hic etiam lectos a Proserpina flores tibi commemorem, ejusdemque calathum, et raptum a Plutone patratum, et hiatum terræ, et Eubulei sues, quæ cum utraque Dea simul haustæ dicuntur? quod quidem in causa est, cur in Thesmophoriis Megarica lingua porcos ejiciant. Totam hanc fabellam variæ mulieres singulis in urbibus solemni festo celebrant, Thesmophoria, Scirrhophoria; atque ✠ ita diversis plane tragicisque modis raptum Proserpinæ recolunt. Jam Bacchi mysteria omni diritate teterrima sunt; quippe quem, dum adhuc puerulus esset, ac circum ipsum Curetes armata saltatione agerentur, sub-

✠ P. 14, 15 ED. POTTER, 11, 12 ED. PARIS.

Ipsa novissime sacra, et ritus initiationis ipsius, quibus Sebadiis nomen est, testimonio esse poterunt veritati, in quibus aureus coluber in sinum dimittitur consecratis, et eximitur rursus ab inferioribus partibus. Firmicus, cap. 27: *Sequitur aliud symbolum:*

Ταῦρος δράκοντος, καὶ δράκων ταύρου πατήρ.

Idem cap. 2: *Sebasium colentes Jovem, anguem, cum initiantur, per sinum ducunt: adhuc primi erroris vitia grassantur, et quidquid hominem perdidit, colitur, et funesti anguis callida crudelitas adoratur.* COLLECT.

(55) *Θεός*. Supra hanc vocem aliquis θεῶν scripsit in Nov. Mox, pro ἐστίν, Joan. habet καί. Eusebius neutrum agnoscit. Dein, διολκούμενος pro διελκόμενος, Euseb., Joan.

(56) *Ποιητὴς εἰδ.* Ποιητής, εἰδωλικὸς ταῦρος· πατήρ, etc. Nov.

(57) *Ἐπιτελῶν*. Sic quidem veteres Clementis editiones e cod. Florentino; nuperiores ἐπικαλῶν habent, quam lectionem firmant Nov., Euseb., Joan. Unde nec dubitari potest, quin ita scripserit auctor.

(58) *Ὃν δὴ κάλον*. Lego καλόν, ut sit καλόν pro καλῶς, inquit Hervetus; κάλων Eusebius, Joan. Montacutius conjicit καλοί, ut conveniat cum Βάκχοι. Forte leg. διὰ κάλων· nisi ea vox præcedenti ἐπικαλῶν proseminata est, inquit Vigerus. Et quidem non est absimile vero, aliquem juxta vocem ἐπιτελῶν in libri sui margine adnotasse, ut veriorem lectionem, — κάλων, idque postea ab imperito scriptore in textum, loco tamen non suo, receptum fuisse.

(59) *Διηγήσομαι*. Διηγήσωμαι, Euseb., recte. Mox τὴν ὑπ' Αἰδωνέως ἁρπαγήν, idem. Dein, τὸ χάσμα τῆς γῆς, idem et Joan. Postea τοῦ Εὐβουλέως, Euseb., sed τάς retinet Joan.

(60) *Χοίρους ἐκβάλλουσιν*. Χείρους ἐμβάλλουσιν, Joan. Mox, ποικίλως κατὰ πόλεις ἑορτάζουσιν αἱ γυναῖκες. Euseb., Joan. Dein ἐκτραγῳδοῦσιν, Euseb. pro ἐκτραγῳδοῦσαι.

(61) *Σκιροφόρια*. Σκιῤῥοφόρια, Euseb., Joan. Utrumque dici solet. Cæterum post Σκιροφόρια sequitur apud Nov. impressum, Euseb. et Joan., Ἀῤῥητοφόρια, D quod excidisse videtur propter ὁμοιοτέλευτον. Nec quidem, ait Vigerus, rejici debet; licet grammatici Ἀῤῥηφορία potius quam Ἀῤῥητοφόρια, vel Ἀῤῥητοφορία scripserint. Hoc porro festum Minervæ alii, alii vero Cereris et Proserpinæ faciunt.

(62) *Ὑποδύντων Τιτάνων*. Brevius et clarius legeretur, ὑποδύντες Τιτᾶνες, καὶ ἀπατήσαντες παιδαριώδεσιν ἀθύρμασι, διέσπασαν, ὡς ὁ τῆς, etc. Nam si prius εἰσέτι παῖδα ὄντα, quorsum deinde ἔτι νηπίαχον ὄντα; Quid? quod sententia post ὑπο-

euntes dolo Titanes puerilibus crepundiis ludicrisque deceptum membratim discerpserant, quemadmodum Thracius Orpheus hujus sacri vates cecinit :

Turbo, trochus, tum queis in flexus membra cientur
Ludicra, et auricomi blandarum ex arbore fetus
Hesperidum.

Neque vero inutile fuerit, arcani sacri symbola, inutilia licet, hoc loco subjicere, ut omnium judicio sensibusque damnentur. Sunt hæc : talus, pila, trochus, poma, turbo, speculum, vellus. Ac Minerva quidem, quæ ejusdem Bacchi cor furtim sustulisset, Pallas ἐκ τοῦ πάλλειν τὴν καρδίαν, hoc est *a cordis vibratione* seu *palpitatione*, nuncupata fuit. Titanes vero, quorum manibus laniatus erat, ipsius membra in lebetem supposito tripodi insidentem conjecerunt, eaque prius elixa verubus postmodum infigentes, *Vulcano imposita tenebant.* At Jupiter, eo repente delapsus (quippe enim, cum deus esset, eum, opinor, assarum carnium nidor afflaverat, quem dii vestri sic tanquam honorarium quoddam munus accipere se confitentur), fulmine Titanas conficit, et Bacchi membra Apollini filio suo sepelienda commendat. Ille autem, nec enim parere Jovi renuit, 6 discerptum lacerumque cadaver in Parnasso monte deponit. Sin placeat Corybantium quoque orgia contemplari, ex illis duo ✠ tertium fratrem cum occidissent, caput demortui purpura contectum et corona cinctum ad Olympi

ὡς ὁ τῆς τελετῆς ποιητὴς Ὀρφεύς φησιν ὁ Θρᾴκιος·

A *Κῶνος* (63), *καὶ ῥόμβος, καὶ παίγνια καμπεσίγυια,*
Μῆλά τε χρύσεα καλὰ παρ' Ἑσπερίδων λιγυφώνων.

Καὶ τῆσδε ὑμῖν τῆς τελετῆς τὰ ἀχρεῖα σύμβολα οὐκ ἀχρεῖον εἰς κατάγνωσιν παραθέσθαι· ἀστράγαλος, σφαῖρα, στρόβιλος (64), μῆλα, ῥόμβος, ἔσοπτρον, πόκος. Ἀθηνᾶ μὲν οὖν τὴν καρδίαν τοῦ Διονύσου ὑφελομένη, Παλλὰς ἐκ τοῦ πάλλειν τὴν καρδίαν προσηγορεύθη· οἱ δὲ Τιτᾶνες, οἱ καὶ διασπάσαντες αὐτὸν, λέβητά τινα τρίποδι ἐπιθέντες, καὶ τοῦ Διονύσου ἐμβάλλοντες (65) τὰ μέλη, καθήψουν πρότερον· ἔπειτα ὀβελίσκοις (66) περιπείραντες, *ὑπείρεχον Ἡφαίστοιο.* Ζεὺς δὲ ὕστερον ἐπιφανεὶς, εἰ θεὸς ἦν, τάχα που τῆς κνίσσης τῶν ὀπτωμένων κρεῶν μεταλαβὼν, ἧς δὴ τὸ γέρας (67) λαχεῖν ὁμο- B λογοῦσιν ὑμῶν οἱ θεοὶ, κεραυνῷ τοὺς Τιτᾶνας αἰκίζεται, καὶ τὰ μέλη τοῦ Διονύσου Ἀπόλλωνι τῷ παιδὶ παρακατατίθεται (68) καταθάψαι. Ὁ δὲ, οὐ γὰρ ἠπείθησε Διὶ, εἰς τὸν Παρνασσὸν φέρων, κατατίθεται διεσπασμένον τὸν νεκρόν. Εἰ θέλεις δ' ἐποπτεῦσαι καὶ τὰ Κορυβάντων ὄργια, τὸν τρίτον ἀδελφὸν (69) ἀποκτείναντες (70) οὗτοι, τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ φοινικίδι ἐπεκαλυψάτην· καὶ καταστέψαντες ἐθαψάτην, φέροντες ἐπὶ χαλκῆς ἀσπίδος, ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ Ὀλύμπου. Καὶ ταῦτ' ἐστὶ τὰ

✠ P. 16 ED. POTTER.

δύντων Τιτάνων, omnino pendet. Et illa, οὗτοι δὴ οἱ Τιτᾶνες, superflua sunt. Sed eruditioni potius C hic auctor servit, quam nitori. VIGER.

(63) *Κῶνος*. Arnobius *contra Gentes*, lib. v : *Cujus rei testimonium argumentumque fortunæ suis prodidit in carminibus Thracius* : Talos, speculum, turbines, volubiles rotulas, et teretes pilas, et virginibus aurea sumpta ab Hesperidibus mala, *erat nobis consilium præterire*. Hesychius, Καμπεσίγυια, κάμπτοντα τὰ μέλη. Scaliger, in *Catullum : Tympanum, tubam, Cybelle, tua, Mater, initia : non hic sacra, sed plane crepundia*. Apuleius, in *Apologetico : Etiamne cuiquam mirum videri potest, cui sit ulla memoria religionis, hominem tot mysteriis deum conscium, quædam sacrorum crepundia domi asservare?* Nam tuba et tympanum sunt crepundia Cybeles, cum adhuc in cunis esset, ut Bacchi :

Κῶνος, καὶ ῥόμβος, καὶ παίγνια καμπεσίγυια.

Παίγνια, *crepundia, initia*. Pindarus, in *Hyporchemasin, vocat* καταρχάς. Adde Glossarium : *Crepundia*, γνωρίσματα, ἀρχαί. Idem in hunc locum Varronis lib. VIII *De lingua Latina : Ac si quis puerorum per delicias pedes male ponere, atque imitari vacias cœperit, hoc corrigi oportere, ei concedant : contra si quis in consuetudine ambulandi jam factus sit vacia, aut compernis, si eum corrigi non concedant, non sequitur, ut stulte faciant, qui pueris in geniculis obligent serperastra, ut eorum depravata corrigant crura.* Καμπεσίγυια, *serperastra*. Orpheus enumerans crepundia Bacchi, in infantum supellectile recenset illa, ut citat Clemens. COLLECT. Sed vereor, ut Scaliger persuadeat, καμπεσίγυια esse *serperastra*. Hic enim Orpheus crepundia enumerat, quibus infantes oblectari solent : at serperastra puerorum geniculis illigabantur, quibus crurum pravitatem corrigerent. Lusus ergo fuere τὰ καμπεσίγυια, serperastra medicinæ. VIGER. Conf. Hyginus Fab. 167; Julius Firmicus, pag. 13, 14, 15.

(64) *Στρόβιλος*. Στροβύλος in marg. Joan Mox

οὖν omittit.

(65) *Ἐμβάλλοντες*. Ἐμβαλόντες. Euseb., Joan. Mox καθήψων. IDEM.]

(66) *Ὀβελίσκοις*. Respicit Homeri *Iliad.* B, v. 426:

Σπλάγχνα δ' ἄρ' ἀμπείραντες, ὑπείρεχον Ἡφαίστοιο·
Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ μῆρ' ἐκάη, καὶ σπλάγχν' ἐπάσαντο,
Μίστυλλόν τ' ἄρα τἆλλα, καὶ ἀμφ' ὀβελοῖσιν ἔπειραν.

(67) *Τὸ γέρας*. Respicit Homeri *Iliad.* Δ', v. 49 :

Λοιβῆς τε, κνίσσης τε· τὸ γὰρ λάχομεν γέρας ἡμεῖς

Mox, ὁμολογοῦσιν ὑμῶν οἱ θεοὶ λαχεῖν, Euseb., Joan., nisi quod hic ὑμῖν habeat.

(68) *Παρακατατίθεται*. Quæ hanc vocem sequuntur usque ad κατατίθεται excidisse videntur e Nov. propter τὸ ὁμοιοτέλευτον harum vocum. Cæterum hic θάψαι pro καταθάψαι, habent Euseb., Joan. Et οὐ γάρ pro οὐδὲ γάρ, Joan. Dein, τοῦτον τὸν νεκρόν, uterque. Item, ἐθέλεις pro εἰ θέλεις, Eu- D seb. recte, ut videtur, hanc sententiam interrogative proferens.

(69) *Τρίτον ἀδελφόν*. Hervetus hic frustra τρίτον mutavit in ἑαυτῶν. Tres enim fratres erant Corybantes. Strabo, lib. x : Τοὺς Κορύβαντας οἱ μὲν τοῦ Διὸς καὶ Καλλιόπης φασὶ, τοὺς αὐτοὺς τοῖς Καβείροις ὄντας. Paulo post ex Pherecyde tradit, Vulcanum ex Cabeira Protei filia, tres Cabeiros, totidemque nymphas Caberidas ortas. Arnobius, lib. v : *Oblivioni etiam Corybantia sacra donentur, in quibus sanctum illud mysterium traditur : Frater trucidatur a fratribus, interempti ex sanguine apium natum, prohibitum mensis olus illud apponi, ne a manibus mortui inexpiabilis contraheretur offensio.* Jul. Firmicus *De errore profan. relig.*, cap. 12 : *In sacris Corybantium parricidium colitur. Nam unus frater*

(70) *Ἀποκτείναντες*. Ἀπεκτονότες, Joan. Mox, καταστέψαντες

μυστήρια, συνελόντι φάναι, φόνοι καὶ τάφοι· οἱ δὲ ἱερεῖς οἱ τῶνδε, οὓς Ἀνακτοτελέστας (71), οἷς μέλον καλεῖν, καλοῦσι, προσεπιτερατεύονται τῇ συμφορᾷ, ὁλόῤῥιζον ἀπαγορεύοντες σέλινον ἐπὶ τραπέζης (72) τιθέναι· οἴονται γὰρ δὴ, ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ ἀποῤῥυέντος τοῦ Κορυβαντικοῦ τὸ σέλινον ἐκπεφυκέναι· ὥσπερ ἀμέλει καὶ αἱ Θεσμοφοριάζουσαι τῆς ῥοιᾶς τοὺς κόκκους παραφυλάττουσιν ἐσθίειν· τοὺς ἀποπεπτωκότας χαμαὶ ἐκ τῶν τοῦ Διονύσου αἵματος σταγόνων βεβλαστηκέναι νομίζουσι τὰς ῥοιάς. Καβείρους δὲ τοὺς Κορύβαντας καλοῦντες, καὶ τελευτὴν (73) Καβειρικὴν καταγγέλλουσιν. Αὐτὼ γὰρ δὴ τούτω τὼ ἀδελφοκτόνω, τὴν κίστην ἀνελομένω, ἐν ᾗ τὸ τοῦ Διονύσου αἰδοῖον ἀπέκειτο, εἰς Τυῤῥηνίαν κατήγαγον, εὐκλεοῦς ἔμποροι φορτίου· κἀνταῦθα διετριβέτην (74), φυγάδε ὄντε, τὴν πολυτίμητον εὐσεβείας διδασκαλίαν, αἰδοῖα καὶ κίστην, θρησκεύειν παραθεμένω Τυῤῥηνοῖς. Δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἀπεικότως τὸν Διόνυσόν τινες Ἄττιν (75) προσαγορεύεσθαι θέλουσιν, αἰδοίων ἐστερημένον. Καὶ τί θαυμαστὸν εἰ Τυῤῥηνοὶ οἱ βάρβαροι αἰσχροῖς οὕτω τελίσκονται (76) παθήμασιν,· ὅπουγε (77) Ἀθηναίοις καὶ τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, αἰδοῦμαι καὶ λέγειν, αἰσχύνης ἔμπλεως ἡ περὶ τὴν Δηὼ μυθολογία; Ἀλωμένη γὰρ ἡ Δηὼ κατὰ ζήτησιν τῆς θυγατρὸς τῆς Κόρης, περὶ τὴν Ἐλευσῖνα (τῆς Ἀττικῆς δέ ἐστι τοῦτο τὸ χωρίον [78]) ἀποκάμνει, καὶ φρέατι (79) ἐπικαθίζει λυπουμένη. Τοῦτο τοῖς μυουμένοις ἀπαγορεύεται εἰσέτι νῦν, ἵνα μὴ δοκοῖεν (80), οἱ τετελεσμένοι μιμεῖσθαι τὴν ὀδυρομένην. Ὤκουν δὲ τηνικάδε τὴν Ἐλευσῖνα οἱ γηγενεῖς· ὀνόματα αὐτοῖς, Βαυβὼ (81), καὶ Δυσαύλης, καὶ Τριπτόλεμος· ἔτι δὲ Εὔμολπός τε, καὶ Εὔβουλεύς. Βουκό-

A montis radices, quo illud æreo scuto impositum detulerant, sepeliere. Hæc illa sunt præclara mysteria, verbo, cædes, ac sepulcra; quorum sacerdotes, Ἀνακτοτελέσται, quasi *reges sacrorum*, ab iis, quorum ejusmodi appellatio interest, nuncupati, novis insuper monstris cædem istam exaggerant, apium cum tota radice ad mensam apponi omnino prohibentes, quod ex Corybantiaco illo sanguine, qui in terram effluxerat, apium germinasse arbitrentur: nempe quemadmodum illæ Thesmophoriorum antistitæ a comedendis mali punici granis, si quæ in terram ceciderint, diligenter abstinent, quod ex iis cruoris Bacchici guttis mala Punica exstitisse opinentur. Cæterum, cum illi Corybantas istos Cabiros nominent, tum vero B Cabiricum hujusmodi factum memorant. Quippe, duo enim isti fratricidæ, cistam illam secum auferentes, in qua Bacchi pudendum inclusum erat, in Tusciam detulere, mercis egregiæ mercatores, ubi cum exsules agerent, luculenta admodum pietatis doctrina Hetruscorum animos informarunt, dum cistam iis ac veretrum nova religione colenda tradiderunt. Atque hanc nonnulli causam esse volunt, quæ sane verisimilitudine non caret, quamobrem Bacchum ipsum, Attin, quasi exsectum, nuncuparint. Quanquam, quid mirum Hetruscos, homines barbaros, his flagitiorum probris initiari, cum ipsi quoque Athenienses, ac reliqui Græciæ populi, quod me vel referre pudet, illam de Cerere fabulam, C usque adeo turpem indignamque retineant? Enimvero cum in vestiganda Proserpina filia, huc atque illuc errabunda Ceres vagaretur, circa Eleusinem

frater a duobus interemptus est, et ne quod indicium necem fraternæ mortis aperiret, sub radicibus Olympi montis a parricidis fratribus consecratur. Hic est Cabirus, cui Thessalonicenses quondam cruentis manibus supplicabant. Collect.

καταστέψαντες θαψάτην. Idem. Sed melius, καταστέψαντε θαψάτην, Nov., Euseb. Paulo post, ἐπὶ τὰς ὑπωρείας, Joan. Dein, οἱ ἱερεῖς, omisso δέ. Idem.

(71) *Ἀνακτοτελέστας*. Al. Ἀνακτοτελέτας, quod usitatius est. Hesychius, Ἀνακτοτελέται, inquit, οἱ τὰς τελετὰς ἐπιτελοῦντες τῶν ἱερῶν. Itaque *Reges sacrorum*, verti. Huc referri potest locus ille Pausaniæ, τῶν *Φοινίκων* extremo: Ἄγουσι τελετὴν Ἀμφισσεῖς Ἀνάκτων καλουμένην παίδων· οἵτινες δὲ θεῶν εἰσιν οἱ Ἄνακτες παῖδες, οὐ κατὰ ταὐτά ἐστιν εἰρημένον· οἱ μὲν Διοσκούρους, οἱ δὲ Κούρητας, οἱ δὲ πλέον τι ἐπίστασθαι νομίζοντες, Καβείρους λέγουσι. Viger. — Mox, καλεῖν omittunt Euseb., Joan.

(72) *Τραπέζης*. Τραπέζῃ. Euseb., Joan. Dein ἀπορέντος, pro ἀποῤῥυέντος, Nov. — Paulo post, τοὺς τῆς ῥοιᾶς κόκκους, Euseb., Joan. Mox, τοὺς γὰρ ἀπεπτωκότας, iidem; sed supra id in Joan. aliquis scripsit ἀποπεπτωκότας. Mihi videntur hæc verba ad præcedentia spectare, idque proinde in versione expressi. Dein, malim νομίζουσαι, quam νομίζουσι.

(73) *Τελευτήν*. Τελετήν, *cæremoniam*, *sacra*, Euseb., Joan., recte. Et hanc quidem emendationem fieri debere jampridem observavit Meursius, *Græciæ Feriatæ* lib. IV, v. *Καβείρια*. Mox, καταλέγουσιν, pro καταγγέλλουσιν, Joan. Dein, αὐτῷ γὰρ δὴ τούτῳ τῷ ἀδελφοκτόνῳ, τὴν κίστην ἀνελομένῳ, Euseb. singulari numero. Mox, τοῦ Διονύσου τὸ αἰδοῖον ἀπέκειτο, Euseb., Joan.; sed, in hujus margine aliquis scripsit ἐναπέκειτο.

(74) *Διετριβέτην*. Διατριβείτην, Euseb.; διατριβέτην, Joan. Mox, πολύτιμον, pro πολυτίμητον. Idem. Paulo post, παραθεμένῳ θρησκεύειν. Item. τινὲς τὸν Διόνυσον, inverso verborum ordine, Idem.

(75) *Ἄττιν*. Arcerius convenientius scribi posse Ἄτην suspicatur; nempe παρὰ τὴν ἄτην, τὴν βλάβην· utpote mulctatum virilibus. Sed Ἄττιν habet etiam Eusebius. Sylburg. — Et quidem recte quis Attyn vocaverit, hominem castratum: erat enim Attys, Cybeles sacerdos, exsectus.

(76) *Τελίσκονται*. Aliquis in marg. Joan. τελίσκουσι scripsit.

(77) *Ὅπου γε*. Conf. Arnobius, lib. V.

(78) *Ἀττικῆς δέ ἐστι τοῦτο τὸ χωρίον*. Ἀττικῆς ἔστι τοῦτο χωρίον, Joan.

D (79) *Φρέατι*. Puteum hunc Pausanias indicat in *Atticis*, p. 36, dum scribit: Ἐλευσινίοις ἐστὶ μὲν Τριπτολέμου ναὸς, etc., φρέαρ τε καλούμενον Καλλίχορον, ἔνθα πρῶτον Ἐλευσινίων αἱ γυναῖκες χορὸν ἔστησαν, καὶ ᾖσαν ἐς τὴν θεόν. Nempe quod Ceres eo in puteo consedisset. Unde Callimachus, hymno de Cerere (qui versus in Henrici Stephani editione omissus est):

Τρὶς δ' ἐπὶ Καλλιχόρῳ χάμαδις ἐκαθίσσαο φρητί·

Cererem ipsam alloquitur. Et Nicander, in *Theriacis*:

. . . *Τὸν μέν τ' ἐρέει φάτις, οὕνεκ' Ἀχαιὴ*
Δημήτηρ ἔβλαψεν, ὅθ' ἄψεα σίνατο παιδὸς,
Καλλίχορον περὶ φρεῖαρ..... Vigér.

(80) *Δοκοῖεν*. Δοκεῖεν, Joan. Paulo post pro ᾦκουν, aliquis in marg. Joan. ᾤχνουν posuit. Dein, pro Ἐλευσῖνα, idem habet Ἐλευσίν, sed Ἐλευσῖνα in ejus margine scriptum est.

(81) *Βαυβώ*. Horum etiam omnium, si Bauhonem

(Atticæ locus est) labore debilitata, constitit, ac puteo cuidam insedit, ingenti mœrore confecta. Sed enim, iis, qui initiantur, graviter ne quid simile agant, in hodiernum usque diem prohibetur : utique ne sacris initiati lugentem Cererem imitari videantur. Cæterum ✠ Eleusinem per id tempus indigenæ quidam incolebant, quorum hæc fuere nomina : Baubo, Dysaules, Triptolemus, Eumolpus, et Eubuleus. Ac Triptolemus quidem bubulcus erat, Eumolpus pastor, Eubuleus vero subulcus, ex quibus Eumolpidarum, necnon illud præconum genus sacrorum ac religionum interpres, Athenis effloruit. Baubo igitur (nec enim ab hujus etiam rei commemoratione revocari me patiar) cum hospitio Cererem excepisset, hauriendum ei cinnum B propinat, qua propter vim doloris poculum potumque respuente, illa repulsam moleste ferens, quod se despectam spretamque fuisse putaret scilicet, reductis vestibus occultas corporis partes divæ oculis objicit; quo spectaculo delectata, oblatam sibi potionem, ægre licet, tandem tamen ebibit. Hæc Atheniensium recondita mysteria sunt, quæ scriptis Orpheus etiam ipse mandavit. Hujus ego tibi versus quoque subjiciam, ut quem tu mystagogum habes, eumdem habeas flagitiosæ ac turpis infamiæ testem :

A λος ὁ Τριπτόλεμος ἦν, ποιμὴν δὲ ὁ Εὔμολπος· συϐώτης δὲ ὁ Εὐϐουλεύς· ἀφ' ὧν τὸ (82) Εὐμολπιδῶν, καὶ τὸ Κηρύκων (83) τὸ ἱεροφαντικὸν δὴ τοῦτο (84) Ἀθήνησι γένος ἤνθηκεν. Καὶ δὴ (οὐ γὰρ ἀνήσω μὴ οὐχὶ εἰπεῖν) ξενίσασα ἡ Βαυϐὼ τὴν Δηὼ, ὀρέγει κυκεῶνα αὐτῇ· τῆς δὲ ἀναινομένης λαβεῖν, καὶ πιεῖν οὐκ ἐθελούσης (πενθήρης γὰρ ἦν) περιαλγὴς ἡ Βαυϐὼ γενομένη, ὡς ὑπεροραθεῖσα δῆθεν, ἀναστέλλεται τὰ αἰδοῖα, καὶ ἐπιδεικνύει (85) τῇ θεῷ. Ἡ δὲ τέρπεται τῇ ὄψει ἡ Δηώ· καὶ μόλις ποτὲ δέχεται τὸ ποτὸν, ἡσθεῖσα τῷ θεάματι. Ταῦτ' ἐστὶ τὰ κρύφια τῶν Ἀθηναίων μυστήρια· ταῦτά τοι καὶ Ὀρφεὺς ἀναγράφει. Παραθήσομαι δέ σοι αὐτὰ τοῦ Ὀρφέως τὰ ἔπη, ἵν' ἔχῃς μάρτυρα (86) τῆς ἀναισχυντίας τὸν μυσταγωγόν.

Dixerat, obscenam Cereri tum veste reducta
✠ Corporis ostentat speciem, puer astat Iacchus,
Quem lætata manu medias Baubonis in ulnas
Conjicit : hinc olli arridens, luctuque soluta,
Multiplicis commista hausit Dea pocula cinni.

Ὣς εἰποῦσα (87), *πέπλους ἀνεσύρετο, δεῖξε δὲ πάντα*
Σώματος οὐδὲ πρέποντα τύπον· παῖς δ' ἦεν Ἴακχος·
Χειρί τέ μιν ῥίπτασκε γελῶν Βαυϐοῦς ὑπὸ κόλποις.
Ἡ δ' ἐπεὶ οὖν μείδησε θεὰ, μείδησ' ἐνὶ θυμῷ,
Δέξατο δ' αἰόλον ἄγγος, ἐν ᾧ κυκεὼν ἐνέκειτο.

✠ P. 17, 18 ED. POTTER, 13 ED. PARIS.

unam excipias, meminit idem Pausanias, partim in *Attic.* p. 13 et 36, partim in *Corinth.* p. 57. VIGER.

(82) *Ἀφ' ὧν τό.* Ἀφ' ὧν δὴ τό, Euseb., Joan.

(83) *Κηρύκων.* Recte : fuerunt enim Eumolpidarum et Præconum familiæ Athenis conjunctissimæ. Pausanias, in *Attic.* p. 36 : Τελευτήσαντος δὲ Εὐμόλπου, κῆρυξ νεώτερος λείπεται τῶν παίδων, ὃν αὐτοὶ κήρυκες, θυγατρὸς Κέκροπος Ἀγλαύρου καὶ Ἑρμοῦ παῖδα εἶναι λέγουσιν, ἀλλ' οὐκ Εὐμόλπου. Præcipua utrique familiæ mysteriorum cura. Plutarchus, in *Alcibiade*, accusatum eum scribit, quod mysteria domi simulasset, ὀνομάζων αὐτὸν μὲν ἱεροφάντην, Πλούτωνα δὲ δᾳδοῦχον, κήρυκα δὲ Θεόδωρον, τοὺς δὲ ἄλλους ἑταίρους μύστας καὶ ἐπόπτας, idque παρὰ τὰ νόμιμα καὶ τὰ καθεστηκότα ὑπό τε Εὐμολπιδῶν, καὶ Κηρύκων, καὶ τῶν ἱερέων τῶν ἐξ Ἐλευσῖνος. VIGER.

(84) *Ἱεροφαντικὸν δὴ τ.* Ἱεροφαντικὸν τοῦτο γένος ἤνθησε, καί, etc., Euseb., Joan., ἤνθεσεν habet etiam Nov. Mox, Καὶ γάρ, οὐδὲ γὰρ ἀνήσω μὴ οὐχὶ εἰπ. Joan.

(85) *Ἐπιδεικνύει.* Ὑποδεικνύει, Euseb., Joan.

(86) *Ἵν' ἔχῃς μ.* Ἵν' ἔχοις μάρτυρα ἀναισχυντίας, Euseb. Cæterum Orpheum μυσταγωγόν vocat; quia τὰς θεῶν τελετάς, *deorum cæremonias*, instituisse fertur, referente in *Bœoticis* Pausania. Tatianus, pag. 3 : Ποίησιν μὲν γὰρ ἀσκεῖν καὶ ᾄδειν Ὀρφεὺς ὑμᾶς ἐδίδαξεν· ὁ δ' αὐτὸς καὶ μυεῖσθαι. *Poeticæ studium et canendi docuit vos Orpheus, sicut etiam initiatorios ritus.* Idem refert Justinus M. *Cohort. ad Græc.* pag. 76, 77, aliisque locis; Athenagoras *Legat.*, p. 64, alios ut mittam.

(87) *Ὣς εἰποῦσα.* Paulus Leopardus, lib. VI, cap. 25, *Emendationum*, hæc Orphei carmina, ut apud Arnobium, lib. V, et Clementem hic, itaque apud interpretem Eusebii habentur lib. II *De præparat. evang.* cap. 5, emendanda esse ait, et notandum in tertio carmine Arnobium videri aliter legisse, quam Græca habeant exemplaria, tam Clementis quam C Eusebii. Nam ab illis nulla fit mentio Iacchi; quare non παῖς δ' ἦεν Ἴακχος suspicatur eum legisse, sed παῖς νηπίαχος δ' ἦν, aut aliquid simile. Ut semel dicam quod sentio, inquit, sunt hæc involuta et μυστηριώδη et forte mendosa. Cæterum fortasse legendum est apud utrumque ut legit Arnobius, qui in hujus impuræ fabulæ narratione hunc versum videtur expressisse illis verbis : *Facit sumere habitum*, etc. In Eusebio impresso quod ad reliquum attinet, legitur ὑποδεικνύει, ut suspicatur legendum Hervetus. Cætera leguntur ut apud Clementem, nisi quod δεῖξε δὲ πάντα corrigendum est pro δεῖξαι, *cyceon*, cinnus Nonio, potio ex multis liquoribus confecta. Athenæus, lib. II : Κυκεὼν γὰρ ἐν αὐτῷ γίνεται, τοῦτ' ἔστι πόσις ἐν τῷ κράματι τυρὸν ἔχουσα καὶ ἄλφιτον. Hesychius : Κυκεὼν, πόμα ἐκ πολλῶν βοτανῶν συγκείμενον, aliis οἰνόμελι, ut et interpretationum hujus nominis *cinnus* fieri possit; sed Budæus ejus varia fuisse genera admonet. Vide Turnebum lib. XII, cap. 8, *Advers.* Arnobius etiam D et Cicero *cinnum* vertunt. COLLECT.—Nullus est criticus, peritus imperitus, e plebe aut e patribus, qui non in hoc loco sudaverit. Et in primis summus vir Paulus Leopardus, cum se diu in omnem partem vertisset, ut est homo minime ambitiosus, tandem ait, mystica videri sibi, et non minus quam hæc ipsa sacra, quæ hic vates prodidit Threicius, obscura ac involuta. Nam cur nemo, ac ne ipse quidem Arnobius, qui versus hos Latine fecit, aut ex aliquo, ut ego arbitror, poeta, qui Latine Orphica converterat, deprompsit, meminit Iacchi? meminit ætatis ejus : meminit flagitii ejus, quod Bauboni ipse Arnobius ascribit? Nam ecce tibi versus :

Sic effata, simul vestem contraxit ab imo,
Objecitque oculis formatas inguinibus res.
Quas cava concutiens Baubo manu, nam puerilis
Ollis vultus erat, plaudit, contrectat amice.
Tum dea defigens augusti luminis orbes,
Tristitias animi paulum mollita reponit :

Κἄστι (88) τὸ σύνθημα Ἐλευσινίων (89) μυστηρίων· A Jam, Eleusiniorum mysteriorum communis quædam

Inde manu poclum sumit, risuque sequenti
Perducit totum cyceonis læta liquorem.

At vero Græcus :

Ὣς εἰποῦσα, πέπλους ἀνεσύρετο, δεῖξε δὲ πάντα
Σώματος οὐδὲ πρέποντα τύπον· παῖς δ' ἦεν Ἴακχος·
Χειρί τέ μιν ῥίπτασκε γελῶν Βαυβοῦς ὑπὸ κόλποις.
Ἡ δ' ἐπεὶ οὖν μείδησε θεὰ, μείδησ' ἐνὶ θυμῷ,
Δέξατο δ' αἰόλον ἄγγος, ἐν ᾧ κυκεὼν ἐνέκειτο.

Dedit paraphrasin potius quam strictam interpretationem Arnobius. Et tamen ecce de Iaccho nihil. Totum illud drama μυστηριῶδες, fœdum, καὶ κατάπτυστον, a Baubone et Cerere peragitur. Nusquam vel levissima Iacchi mentio. Quid de versibus loquor? Idem Arnobius, verbis paulo ante suis minima maxima sigillatim persequitur, et Orphica non tam exponit quam dilatat : *Redit ad deam tristem*, inquit, *et inter illa communia, quibus moris est frangere ac temperare mœrores, retegit seipsum : atque omnia illa pudoris loca revelatis monstrat inguinibus. Atque pubi affigit oculos diva, et inaudití specie solaminis pascitur. Tum diffusior facta per risum, aspernatam sumit atque ebibit potionem : et quod diu nequivit verecundia Baubonis exprimere, propudiosi facinoris extorsit obscenitas.* Sed quid Arnobium loquor? Totam fabulam interpretatur ipse Clemens, et quasi stricta oratione, Orphica diducit. An ergo ipse Clemens meminit Iacchi? Nihil minus. Ξενίσασα ἡ Βαυβὼ τὴν Δηὼ, inquit, ὀρέγει κυκεῶνα αὐτῇ. Τῆς δὲ ἀναινομένης λαβεῖν, καὶ πιεῖν οὐκ ἐθελούσης (πενθήρης γὰρ ἦν), περιαλγὴς ἡ Βαυβὼ γενομένη, ὡς ὑπεροραθεῖσα δῆθεν, ἀναστέλλεται τὰ αἰδοῖα, καὶ ἐπιδεικνύει τῇ θεῷ. Ἡ δὲ τέρπεται τῇ ὄψει ἡ Δηώ· καὶ μόλις ποτὲ δέχεται τὸ ποτὸν, ἡσθεῖσα τῷ θεάματι. Nusquam hic est Iacchus, nusquam puer dicitur, nusquam manum proterve movet. C Plane corruperunt hunc versum homines religiosi, et, uti reor, pudebat verborum ; quæ fuerunt tamen verecunda, si quis cum Arnobianis contendat. Imo cum præfatione honoris, proferuntur a vate, pudendis, et, ut ille loquitur, propudiosis sacris præfecto. Neque ulla fœditas in verbis, sed in sacro et in facto Baubus, summa καὶ ἐσχάτη ἀσχημοσύνη est, quam nisi vellent intelligi homines sanctissimi, nunquam tot verbis totum facinus et fœditatem rei exposuisset Arnobius. Scripserat hoc modo sine ullo dubio poeta Græcus, et sic legit Arnobius :

Ὣς εἰποῦσα, πέπλους ἀνεσύρατο, δεῖξε δὲ πάντα
Σώματος οὐδὲ πρέποντα τύπον, παιδήϊον ἄνθος·
Χειρί τέ μιν ῥίπτασκεν ἑῇ Βαυβὼ ὑπὸ κόλποις.
Ἠπίη οὖν μείδησε θεὰ, μείδησ' ἐνὶ θυμῷ,
Δέξατο δ' αἰόλον ἄγγος, ἐν ᾧ κυκεὼν ἐνέκειτο.

Primo versu Eusebium secuti sumus, apud quem sic legitur, quod nec Sylburgius omisit. Nam ἀνασύρασθαι, etiam cum absolute ponitur, semper fœdum est feminis. In secundo versu, eleganti pariter ac verecunda usus est ellipsi. Nam cum aliquid efferrent cum præfatione honoris, utebantur istis verbis : Οὐδὲ πρέπον λέγεσθαι· ita Halicarnasseus Dionysius, reliquias humanas, τὴν οὐ λέγεσθαι πρέπουσαν ἀκαθαρσίαν vocavit. Ita Orpheus plane eleganter pariter et verecunde, τύπον σώματος οὐδὲ πρέποντα λέγεσθαι (nam hoc est intelligendum) vocavit, non obscenam illam partem, per quam, ut sine ulla reprehensione cum Arnobio loquar, *secus femineum et sobolem prodere, et nomen solet acquirere generi* ; verum inverecundam illam formam quam ad exprimendum risum Baubo excogitaverat. Arnobius, σώματος οὐδὲ πρέποντα τύπον, vocat *formatas inguinibus res.* Uterque intelligit παρατετιλμένην. Non quemadmodum solebant mœchi παρατίλλεσθαι, quam pœnam apud comicos, et alios Latinos etiam, tam sæpe habes, neque quemadmodum otiosi homines dicuntur παρατίλλεσθαι, cum nihil habent quod agant, et irati suo otio, pilos e naribus aut axillis vellunt. De quibus locus suavissimus est *Acharnensibus* :

Ἐγὼ δ' ἀεὶ πρώτιστος εἰς ἐκκλησίαν
Νοστῶν κάθημαι· κᾆτ' ἐπειδὰν ὦ μόνος,
Στένω, κέχηνα, σκορδινῶμαι, πέρδομαι,
Ἀπορῶ, γράφω, παρατίλλομαι, λογίζομαι.

Nam hoc est eorum, qui nihil agendo cruciantur, τῶν διὰ τὴν ἀπραξίαν ἀλυόντων, καὶ τὸν χρόνον εἰς ἀμηχανίαν δαπανώντων. Cujus verum ibi characterem dedit Comicus. Sed hic παρατιλμός, quem intelligit, est meretricularum Athenis usitatissimus, de quibus hic agit poeta. Unde subdit Arnobius : B *Quid Erechtheo sati, quid cives Minervii dicitis? Avet animus scire, quibus sitis eloquiis tam periculosa negotia defensuri.* Et Suidas notat, in deliciis fuisse id Atheniensibus antiquis : cæterum inverecundæ mulieris esse notam. Sane mulieres apud Comicum (*Lysistrate*) hoc remedium excogitant, ut viros in partes pertrahant suas. Baubo autem erat γηγενής, hoc est Atheniensium progeneratrix. Si quis plura petit a nobis, injuriam pudori nostro facit. Quanquam poteram Arnobianis verbis hoc negotio defungi, qui hoc multis admodum describit, et lævigationem vocat. Nunquam autem nefas arbitratus sum, cum iis loqui, ad quorum mores, non oratio et verba modo, sed et vita componenda est. Sequitur παιδήϊον ἄνθος. Verecunde ostendit Orpheus, qualis est τύπος οὐδὲ πρέπων λέγεσθαι fuerit : ἄνθος, inquit, παιδήϊον. Hoc interpretatur Arnobius, *puerilis ollis vultus erat.* Uterque honeste de re parum honesta. Sicut Latini pubem dicunt. Et ita hoc ipsum de quo agimus Arnobius vocat, *Atque pubi affigit oculos diva*, διὰ τὸν παρατιλμόν. Nam hoc in anu turpe ac inverecundum erat. Puerum autem intelligit Arnobius, cui prima circa genas aut alibi emergit pubes. Et Orpheo παῖς est βούπαις. Cujus λάχνην ad excutiendum risum, Baubo scilicet expresserat. Eam promiscue Græci ἥβην, id est pubem, et ἄνθος, hoc est *florem*, dicunt. Homerus vocem utramque, et qua utitur Arnobius, pariter conjunxit : Καὶ δ' ἔχει ἥβης ἄνθος, ὅ τε σθένος ἐστὶ μέγιστον. Hinc ἀνθερεὼν, *in viris*, pars illa dicitur, in qua nascitur τὸ ἄνθος. Atque idcirco Euphorion a criticis notatur, qui feminæ ἀνθερεῶνα tribuerat :

Τέκνον, μή σύγε μητρὸς ἀπ' ἀνθερεῶνας ἀμήσῃς.

Erant enim verba Clytemnestræ ἐν τοῖς ἀτάκτοις ad Orestem. Παιδήϊον autem dicitur, ut ab eodem alibi μαντήϊον, quod pueri non nesciunt. Quem Arnobius hic vultum vocat puerilem, supra vocat, D puerilioren habitum, in re eadem. Pro quo nunc legitur : *Facit sumere habitum puriorem, et in speciem lævigari nondum duri atque striculi pusionis.* Nam quæcunque versu dicit, eadem omnia ante soluta dixeral oratione. Et sane, puer nondum striculus, si Latine intelligimus, est investis puer, quem puerilioren habitum vocat doctissimus scriptor. In Arnobii tertio, scribe :

Quas cava succutiens Baubus manu : nam, etc.

Petit enim τὸ κακέμφατον, quod alias auctores vitant, in postremis vocibus, quia ultima liquescit, more

(88) *Κἄστι τὸ σύνθημα.* Sic omnino legendum ex

(89) *Τὸ σύνθημα Ἐλευσινίων.* Arnobius hæc ita vertisse videtur : *Ipsa denique symbola, quæ rogati*

quasi tessera, hæc est : *Jejunavi, cinnum ebibi; accepi e cista; operatus, in calathum reposui, ac rursum in cistam ex calatho.* Egregia vero spectacula, quæque deam in primis deceant : imo, digna sane tenebris ignique mysteria, digna ingentibus, aut potius vanitate plenis Erechthidarum, cæterorumque Græcorum animis, *quos quidem ea post obitum manent, a quibus spe et cogitatione longissime absunt.* Et vero, his tandem Heraclitus ille Ephesius vaticinatur : *Tenebrionibus* ✠ *profecto, magis, bacchis, lenis, mystis.* Hi sunt, quibus pœnas mortem secuturas comminatur, ignemque denuntiat. Nam quæ hominum ex sensu mysteria statuuntur, ea profanos habent initiandi ritus. Itaque, et statæ illæ sacrorum leges, et communis hominum opinio, et universa ista draconis mysteria, aliud nihil sunt, quam error quidam initia, quæ nihil plane initiorum habeant, superstitiose colens, impiosque ritus adulterina pietatis specie venerans. Quæ porro et cujusmodi sunt mysticæ illæ cistæ ?

Ἐνήστευσα· ἔπιον τὸν κυκεῶνα· ἔλαβον ἐκ κίστης· ἐργασάμενος ἀπεθέμην (90) *εἰς κάλαθον, καὶ ἐκ καλάθου εἰς κίστην.* Καλά γε τὰ θεάματα, καὶ θεᾷ πρέποντα· ἄξια μὲν οὖν νυκτὸς τὰ τελέσματα, καὶ πυρὸς, καὶ τοῦ μεγαλήτορος, μᾶλλον δὲ ματαιόφρονος Ἐρεχθειδῶν δήμου· πρὸς δὲ καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, *οὕστινας μένει τελευτήσαντας, ἅσσα οὐδὲ ἔλπονται.* Τοῖσι (91) δὴ μαντεύεται Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος, *νυκτιπόλοις, μάγοις, βάκχοις, ληναῖς, μύσταις*· τούτοις ἀπειλεῖ τὰ μετὰ θάνατον· τούτοις μαντεύεται τὸ πῦρ. Τὰ γὰρ νομιζόμενα κατ' ἀνθρώπους μυστήρια ἀνιέρως μυοῦνται (92). Νόμος οὖν καὶ ὑπόληψις κενή· καὶ τοῦ δράκοντος τὰ μυστήρια ἀπάτη τίς ἐστι, θρησκευομένη τὰς ἀμυήτους (93) ὄντως μυήσεις, καὶ τὰς ἀνοργιάστους τελετὰς εὐσεβείᾳ νόθῳ προστρεπομένη (94). Οἷαι δὲ καὶ αἱ κίσται αἱ μυστικαί; δεῖ γὰρ ἀπογυμνῶσαι τὰ ἅγια αὐτῶν καὶ τὰ ἄῤῥητα ἐξειπεῖν. Οὐ σησαμαῖ (95) ταῦτα, καὶ πυραμίδες, καὶ τολύπαι (96), καὶ πόπανα πολυόμφαλα, χόνδροι τε ἁλῶν (97), καὶ δράκων, ὄργιον

✠ P. 19 ED. POTTER, 14 ED. PARIS.

more antiquorum. Et ostendit, Orphei μὶν eo referendum esse quo τό quas, ad παιδήϊον nimirum ἄνθος. Porro ῥιπτάσκειν dixit Orpheus, quod Arnobius, *succutere, plaudere, contrectare.* Et legendum est Βαυβώ. In quarto non est dubium quin fuerit, ἡ ἐπεὶ οὖν, quod est ἠπίη οὖν. Arnobius suavissime *mollita* exponit : ἠπίως enim est πράως, teste Hesychio. Atqui ἡ πραότης iræ opponitur, et περὶ ὀργὴν μεσότης *Nicomachiorum* secundo dicitur. Talis autem erat Ceres, irata nempe propter injuriam illatam, non modo tristis ob calamitatem. Hæc in gratiam doctorum aliquot virorum libuit apponere, qui sententiam de his duobus locis sæpe quæsiverunt nostram. HEINSIUS. — Totum hunc locum Daniel Heinsius, in suis ad Clementem Adnotationibus, cum Arnobii versione componens, et emendat probabiliter, et copiose pertractat. Ego tamen vulgatam lectionem retineri posse crediderim, si γελῶν mutetur in γέλω, et post prius μείδησε, virgula inseratur, ut prior ille risus Bauboni, posterior Cereri tribuatur. VIGER. — Salmasius, *Exercit. Plinian.*, p. 750, cum in principio quarti versus posuerat : Τοῦτ' ἐπεὶ οὖν ἐσίδησε θεά, addit : « Sic legendi illi versus, quos perperam sollicitant docti, dum eos ex Arnobio corrigere satagunt, qui mentem eorum non percepit. » Cæterum in versu primo, pro ἀνεσύρετο, Eusebius habet ἀνεσύρατο. Item versu tertio, ῥίπτασκε pro ῥίπτεσκε, Joan.

ex Eusebio, ut observarunt Paulus Leopardus, *Emend.*, lib. IV, cap. 3, et Viger., non ut olim legebatur, κίστη, τὸ σύνθημα, quamvis hanc lectionem, ut existimavit Sylburgius, tuentur quæ sequuntur, ἔλαβον ἐκ κίστης· ἐκ καλάθου εἰς κίστην· αἱ κίσται αἱ μυστικαί. Sed Eusebii lectionem firmant mss. Nov. et Joan.

rogati sacrorum in acceptionibus respondetis: Jejunavi, atque ebibi cyceonem, exta sumpsi et in calathum misi; accepi rursus, in cistula transtuli. COLLECT.— Ubi pro *exta sumpsi*, legendum auctoritate Clementis, *ex cista sumpsi.* Scilicet, hæc initiati respondebant, Cererem se imitatos fuisse, quæ primo νῆστις, præ dolore *jejuna*, filiam quæsivit : dein, a Baubone recreata, τὸν κυκεῶνα, *cinnum*, ebibit. Pleniorem harum cæremoniarum descriptionem qui videre cupit, consulat Joannis Meursii *Eleusin.*, cap. 10.

(90) *Ἐκ κίστης· ἐργασάμενος ἀπ.* Ἐκ κίστης ἐργασάμενος, ἀπεθ., Nov.— Cæterum Reinesio, *Var. lect.* lib. I, cap. 23, vox ἐργασάμενος suspecta est, quia non respondeat ei quidquam in sacro illo, quod fecissent initiandi. Mavult igitur ille θεασάμενος, id est *postquam inspexi* sacrum illum ῥῶπον, et secretam mercem. *Cyceonem* autem e cista accepisse, ut annotat Meursius, nec hujus, nec illius conditio tulisset. Eum exemplo Cereris a Baubone hospitio acceptæ biberunt οἱ μυσταγωγούμενοι.

(91) *Τοῖσι.* Τίσι, Nov., Euseb. cum interrogat., recte. Ibidem pro Ἡράκλειτος, Eusebius habet Ἡράκλειος, utique ex Clemente corrigendus. Nam Heracliti locum respicit, quem recitat *Strom.* IV, p. 532 : Συνᾴδειν τούτῳ καὶ ὁ Ἡράκλειτος φαίνεται δι' ὧν φησι περὶ τῶν ἀνθρώπων διαλεγόμενος· Ἀνθρώπους μένει ἀποθανόντας ἅσσα οὐκ ἔλπονται, οὐδὲ δοκέουσιν. Theodoretus etiam serm. 8, quo de martyribus agit, hoc dictum memorat, p. 600 : *Heracliti vero dictum illud valde admiror :* Manere morientes homines ea quæ neque sperant, neque exspectant.

(92) *Ἀνιέρως μυοῦνται.* Ἀνιερωστὶ μυοῦνται· νόμος οὖν καὶ ὑπόληψις, Nov., Euseb. Mox, κοινή pro κενή, Euseb., Joan. Recte utrumque.

(93) *Ἀμυήτους*, etc. Augustinus, lib. *De hæresibus*, cap. 46, de Manichæorum sacro ait : *Hoc non sacramentum, sed exsacramentum.*

(94) *Προστρεπομένη.* Rectius videtur quam quod apud Eusebium exstat προτρεπομένων. Sed hic meo judicio *colendi* et *reverendi* significatio commodior sit quam adhortandi quæ potius τῷ προτρέπειν convenit quam τῷ προστρέπειν. Quid, quod præpositione quadam opus esset, ut ἐπί, πρός, aut simili? VIGER. — Προστρεπομένων, Nov.

(95) *Σησαμαῖ.* Supra hanc vocem aliquis posuit σησαμεναὶ in Joan.

(96) *Τολύπαι.* Josephus Scaliger in Varronem, *Pannus*, τολύπη, *glomus.* Unde quædam placentæ, quæ ad eum modum confectæ essent, τολύπαι dicebantur. Meminit Athenæus, lib. III; Clemens Alex., *Protreptico*, καὶ πυραμίδες καὶ τολύπαι. Glomus vocabatur Latine, quod τολύπη Græce. Festus, *Glomus*, in *sacris crustulum.* COLLECT.

(97) *Χόνδροι τε ἁλῶν.* Est qui legere maluit, χόνδροι τε ἁλός, sed receptam lectionem tuetur ipse Clemens paulo ante, ἁλῶν χόνδρος, καὶ φαλλός. Et *Strom.* VII, pag. 713 : Ἔρια πυῤῥά, καὶ ἁλῶν χόνδρους, καὶ δᾷδας... δεδίασι. Mox Βασάρου cum simplici σ habent Euseb., Joan.

Διονύσου Βασσάρου; Οὐχὶ δὲ ῥοιαὶ πρὸς τοῖσδε, καὶ καρδίαι (98), νάρθηκές τε, καὶ κιττοί; πρὸς δὲ, καὶ φθοῖς (99), καὶ μήκωνες; ταῦτ' ἐστὶν αὐτῶν τὰ ἅγια. Καὶ προσέτι τῆς Θέμιδος τὰ ἀπόῤῥητα (1) σύμβολα, ὀρίγανον, λύχνος, ξίφος, κτεὶς γυναικεῖος· ὅ ἐστιν, εὐφήμως καὶ μυστικῶς εἰπεῖν, μόριον γυναικεῖον. Ὢ τῆς ἐμφανοῦς ἀναισχυντίας! πάλαι μὲν ἀνθρώποις σωφρονοῦσιν ἐπικάλυμμα ἡδονῆς νὺξ ἦν σιωπωμένη (2), νυνὶ δὲ τοῖς μυουμένοις, ἡ ἱερὰ τῆς ἀκρασίας νύξ ἐστι λαλουμένη· καὶ τὸ πῦρ ἐλέγχει τὰ πάθη δᾳδουχούμενον (3). Ἀπόσβεσον, ὦ ἱεροφάντα, τὸ πῦρ· αἰδέσθητι, δᾳδοῦχε, τὰς λαμπάδας· ἐλέγχει τῇ νυκτὶ τὰ μυστήρια· καὶ σκότει τετιμήσθω τὰ σοῦ τὸν Ἴακχον τὸ φῶς· ἐπίτρεψον ἀποκρύψαι (4) ὄργια· τὸ πῦρ (5) οὐχ ὑποκρίνεται ἐλέγχειν καὶ κολάζειν ἃ κελεύεται. B Ταῦτα τῶν ἀθέων τὰ μυστήρια. Ἀθέους δὲ εἰκότως ἀποκαλῶ τούτους, οἳ μὲν ὄντως ὄντα Θεὸν ἠγνοήκασιν, παιδίον δὲ ὑπὸ Τιτάνων διασπώμενον, καὶ γύναιον πενθοῦν, καὶ μόρια ἄῤῥητα ὡς ἀληθῶς ὑπ' αἰσχύνης, ἀναισχύντως σέβουσιν· διττῇ ἐνεσχημένοι (6) τῇ ἀθεότητι· προτέρᾳ μὲν, καθ' ἣν ἀγνοοῦσι τὸν Θεὸν, τὸν ὄντως ὄντα μὴ γνωρίζοντες Θεόν· ἑτέρᾳ καὶ δευτέρᾳ ταύτῃ πλάνῃ, τοὺς οὐκ ὄντας, ὡς ὄντας, νομίζοντες, καὶ θεοὺς τούτους ὀνομάζοντες τοὺς οὐκ ὄντως ὄντας· μᾶλλον δὲ οὐδὲ ὄντας, μόνου (7) δὲ τοῦ ὀνόματος τετυχηκότας. Διὰ τοῦτό τοι καὶ ὁ Ἀπόστολος διελέγχει ἡμᾶς· *Καὶ ἦτε ξένοι*, λέγων, *διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ*. Πολλὰ κἀγαθὰ (8) γένοιτο τῷ τῶν Σκυθῶν βασιλεῖ, ὅστις ποτὲ ἦν Ἀνάχαρσις! οὗ- C τος τὸν πολίτην τὸν ἑαυτοῦ, τὴν παρὰ Κυζικηνοῖς μητρὸς τῶν θεῶν τελετὴν ἀπομιμούμενον παρὰ Σκύθαις, τύμπανόν τε ἐπικτυποῦντα, καὶ κύμβαλον ἐπηχοῦντα, οἷα τοῦ τραχήλου τινὰ μηναγύρτην ἐξηρτημένον (9), κατετόξευσεν· ὡς ἄνανδρον αὐτόν τε

A nudandum enim quidquid apud eos sancti est, quidquid arcani, evulgandum. Nonne hæc omnia sesamæ, pyramides, glomi, placentæ variis signatæ umbilicis, grana salis, et draco Dionysii Bassari sacramentum? non mala punica? non medullæ arborum? non ferulæ cum hederis? non pastilli ex siligine caseoque confecti? non, denique, papavera? Hæc sunt, quæ sancta vocant. Quid? Themidis nonne recondita symbola ista sunt? origanum, lychnus, gladius, pecten muliebris, quod honestum ac mysticum est muliebris pudendi nomen. O gnavam perfrictamque impudentiam! Hominum temperatiorum voluptas olim noctis silentio tegebatur; nunc vero nox est, quæ initiandis sacra libidinis enuntiat; adeoque ignis flagitia succensis facibus B illustrata pandit. Exstingue sis hunc ignem, hierophanta: tuque, o qui lumen præfers, tuas ipse faces reverere; lumen istud Iacchum traducit tuum; patere noctem mysteria tenebris occultare; orgiorum honori consulatur; ignis non simulat, arguit, punitque quæ jubetur. Hæc igitur illa sunt hominum atheorum mysteria. Jure enim atheos dixerim, qui a veri Numinis 7 cognitione prorsus alieni, pusionem a Titanibus discerptum, ejulantem muliierculam, partesque corporis, quas pudor nominare non sinit, impudentissime venerentur: ut duplici nomine impietatis ac negatæ divinitatis ✠ rei teneantur; altero, quod Deum ignorent, dum nequaquam eum, qui vere Deus est, agnoscunt; altero, C quod eos superesse, qui non sunt, arbitrentur, illosque deos nuncupent, qui tantum a vera divinitate absunt, ut ne supersint quidem, nec præter nomen aliud quidquam sint consecuti. Propterea nos redarguit Apostolus: *Et eratis*, inquiens, *hospites testamentorum promissionis, spem non ha-*

✠ P. 20 ED. POTTER.

(98) *Καὶ καρδίαι*. Fed. Morellus P. legendum suspicatur καὶ κράδαι, ut de ramis ficulneis intelligatur, quia Clemens paulo post κλαδῶν συκῆς inter Dionysiaca refert. Collect. — Hanc emendationem fecit etiam Reinesius, *Variar. lect.*, lib. I, cap. 23.

(99) *Φθοῖς*. *Phthois* non incommode reddi potest. Sic apud Athenæum, ὁ δὲ φθοῖς οὕτω γίνεται· *sic porro conficitur phthois*. Enumeratur et apud Pollucem, lib. VI, cap. 11, inter placentarum genera: sic enim legendum ex ms. φθοῖς καὶ φθοΐδια, ἐπίχυτος θρυμματῶδες, nam diversum genus ἐπίχυτος apud D Athen. lib. XIV. Interpres vertit *phthoides*, *libatoria*.

(1) *Ἀπόῤῥητα*. Ἄῤῥητα, Euseb., Joan. Mox, ὠρίγανον, Joan. Dein, κτεὶς γυναικεῖος, ὅς ἐστιν εὔφημον καὶ μυστικὸν, μόριον γυναικεῖον, Euseb., Joan. Suidæ κτεὶς est ἐφήβαιον.

(2) *Νὺξ ἦν σιωπ*. Ἦν omittit Euseb. Mox, pro ἡ ἱερὰ τῆς ἀκρασίας νύξ ἐστι λαλουμένη. legendum, particula ἡ transposita, ἱερὰ τῆς ἀκρασίας ἡ νύξ ἐ.λ., *sacra intemperantiæ nox loquitur*.

(3) *Δᾳδουχούμενον*. Δᾳδουχούμενα, Euseb., Joan.

(4) *Ἀποκρύψαι*. Ἐπικρύψαι, Nov. Mox, *καὶ* omittunt post μυστήρια, Nov., Euseb., Joan., recte.

(5) *Τὸ πῦρ*, etc. Τὸ πῦρ οὐχ ὑποκρίνεται· ἐλέγχειν καὶ κολάζειν κελεύεται, *ignis non dissimulat: arguere et punire jubetur*, Euseb., Joan.

(6) *Διττῇ ἐνεσχημένοι*. Δ. ἐνισχημένοι Nov., Euseb.; ἐνισχημένη, Joan., quod corruptum est ex ἐνισχημένοι. Porro simile est illud Jerem. II, 13: Δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαός μου· ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζωῆς, καὶ ὤρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους. Mox, ὄντα ὄντως pro ὄντως ὄντα, Nov. Dein, ἑτέρᾳ δὲ καὶ δευτέρᾳ ταύτῃ δὴ πλάνῃ Euseb., Joan. et Nov., nisi quod in hoc particula δὴ ponatur ante ταύτῃ. Itaque ex his auctoris textus supplendus esse videtur.

(7) *Μόνου*. Μόνον, Joan. Et hactenus Eusebius.

(8) *Πολλὰ κἀγ*. Historiam hanc memorat Herodotus, lib. IV, cap. 76, ubi regis nomen, quod omisit Clemens, Saulium fuisse dicit. Meminerunt etiam Diogenes Laertius, in *Anacharside*, et Josephus, *Archæol. Jud.*, lib. II, alios ut taceam. Consentiunt porro universi Anacharsidem occisum, non vero occisorem fuisse. Quid igitur vult quod Clemens subjungit de rege Scytharum, ὅστις ποτὲ ἦν Ἀνάχαρσις· *quicunque fuerit Anacharsis;* plane ac si Anacharsis rex fuisset, et civem quemdam suum, qui alienos mores in Scythiam inducere vellet, occidisset? Casaubonus, in notis ad Laertii *Anacharsidem*, *Ego vero hanc litem*, inquit, *facile componam: non enim hæc unquam Clementis fuit mens, sed scriptoris, qui glossam in textum loco alieno recepit*. Legendum aio, τῷ τῶν Σκυθῶν βασιλεῖ, ὅστις ποτὲ ἦν, deleta voce Ἀνάχαρσις, quæ perperam huc intrusa est, cum prius adnotata esset, non ad illa, ὅστις ποτὲ ἦν, ut putavit librarius, sed ad illa, τὸν πολίτην τὸν ἑαυτοῦ.

(9) *Οἷα τοῦ τραχήλου τινὰ μηναγύρτην, ἐξηρ-*

bentes, et sine Deo in mundo [19]. Bene vertat illi Scytharum regi, quocunque fuerit nomine, qui civem quemdam suum, cum sacra Matris deorum, quæ apud Cyzicenos fiebant, in Scythia imitaretur, tympanumque pulsaret, et cymbalo e collo pendenti, tanquam menagyrtes aliquis, insonaret, sagittis confodit; ut qui Græcorum mollitia corruptus, effeminatas artes in Scythiam inveheret. Mirari igitur subit (nec enim id tacere possum) quod Evemerum Agrigentinum, et Nicanorem Cyprium, et Diagoram, et Hipponem Melium, et his paulo juniorem Theodorum Cyrenæum, multosque alios, qui sobrie sapienterque vitam instituerunt, et ad pravas

A παρὰ Ἕλλησι γεγενημένον, καὶ τῆς θηλείας τοῖς ἄλλοις (10) Σκυθῶν διδάσκαλον νόσου. Ὧν δὴ χάριν (11) (οὐ γὰρ οὐδαμῶς ἀποκρυπτέον) θαυμάζειν ἔπεισί μοι, ὅτῳ τρόπῳ Εὐήμερον τὸν Ἀκραγαντῖνον, καὶ Νικάνορα (12) τὸν Κύπριον, καὶ Διαγόραν, καὶ Ἵππωνα τὸν Μήλιον, τόν τε Κυρηναῖον ἐπὶ τούτοις ἐκεῖνον, ὁ Θεόδωρος ὄνομα αὐτῷ, καί τινας ἄλλους συχνοὺς, σωφρόνως βεβιωκότας, καὶ καθεωρακότας ὀξύτερόν που τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων τὴν ἀμφὶ τοὺς θεοὺς τούτους πλάνην, ἀθέους ἐπικεκλήκασιν· εἰ καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν μὴ νενοηκότας, ἀλλὰ τὴν πλάνην γε ὑποπτευκότας· ὅπερ οὐ σμικρὸν εἰς ἀληθείας φρονήσεως ζώπυρον (13) ἀναφύεται σπέρμα· ὧν ὁ μέν τις (14) πα-

[19] Ephes. II, 12.

τημένον. Scribe, τοῦ τραχήλου, οἷα τινὰ μηναγύρτην, ἐξηρτημένον. Ita enim postulat, et sensus et Græcismus. Ut sic totus legatur locus: Τύμπανόν τε ἐπικτυποῦντα, καὶ κύμβαλον ἐπηχοῦντα, τοῦ τραχήλου οἷα τινὰ μηναγύρτην, ἐξηρτημένον, *quod illi de collo, tanquam Rheæ sacerdoti, pendebat*. Quanquam sane de collo non pendebant cymbala, quæ manu gestabantur, manu impellebantur. Nam ansata erant, manibus apprehendebantur. Hinc Ovidius *æriferas* cymbalistriarum *manus* vocavit, cum de comitatu Bacchico loquitur:

Æriferæ comitum cum crepuere manus.

Et vir summus Isaacus Casaubonus, annis superioribus jaspidem edidit, in qua una cymbalistria, una item tibicina Bacchum oblectat. Quanquam ibi cymbala non satis sint expressa. Quæ res credo effecit, ut vir ille summus tympanistriam esse putaret. Atqui tympana impellebantur aut virga, aut palmis; sicut etiam Clemens hic innuit. Ibi vero C cymbala sat manifeste inter se colliduntur; hoc est *ære æs repellitur*, ut ait poeta. Quare vel posterius respondet priori; vel transposita paulo etiam amplius sunt verba pro illis: καὶ κύμβαλον ἐπηχοῦντα, καὶ τύμπανον ἐπικτυποῦντα, τοῦ τραχήλου, οἷα τινὰ μηναγύρτην, ἐξηρτημένον. Nam quod viri eruditi, Victorius et alii, μητραγύρτην substituunt, maximus etiam vir Adrianus Junius, in Eusebio, legendum sic docuit, frustra est. Et ex ipso Eusebii secundo, ubi prolixe περὶ τῶν μητραγυρτούντων παρὰ Ῥωμαίοις agitur, aliud discere poterat. De Græcis quoque non est dubium. Suidas: Μηναγύρτης, ἀπὸ μηνὸς συνάγων· καὶ μηναγύρτης, ὁ Ῥέας ἱερεύς. Heinsius, Μηναγύρτην, *menagyrten*. Apuleius, lib. VIII *Metamorph.*: *Per plateas et oppida cymbalis et crotalis personantes, deamque Syriam circumferentes mendicare compellunt*. Minutius *Octavio*, *Mendicantes vicatim deos ducunt;* idem Tertull. *Apologet.* 13; Dionysius Halicar., lib. XI; Junius, cent. IX, proverb. 23, apud eumdem Dionysium et Eusebium, II D *De præparat.*, legit μηναγυρτοῦντες et μηναγυρτῶν, quæ vox idem cum altera μητραγυρτοῦντες et μητραγυρτῶν, sonat; nisi quod ex etymi ratione menstruum circulatorem intelligamus μηναγύρτην· nam quolibet mense cœtus faciebant, stipemque corrogabant, ut ex Suida quoque discimus. COLLECT. — Verum his missis, legendum ex Nov. (καὶ pro οἷα substituto) κύμβαλον ἐπηχοῦντα, καὶ τοῦ τραχήλου τινὰ μηναγύρτην ἐξηρτημένον). *Cymbalum resonantem, et quædam collo appensa habentem menagyrtam.* Sed quid vult illud τινά, *quædam?* Scilicet, Cybeles ἀγάλματα, seu parva ejus simulacra, quæ menagyrtæ collo suo appendebant. Testis sit Herodotus loco superius citato. Ἐς ταύτην δὴ καταδὺς ὁ Ἀνάχαρσις, τὴν ὁρτὴν πᾶσαν ἐπετέλεε τῇ θεῷ, τύμπανόν τε ἔχων, καὶ ἀγάλματα ἐκδησάμενος. *In hanc* (Hylæam) *cum venisset Anacharsis, omnem festi cæremoniam deæ persolvit, tympanum tenens, et simulacra*

B *appensa habens*. Quo loco illud ἐκδησάμενος, Valla exp. *exutis simulacris*, ac si legisset ἐκδυσάμενος, absurdo sensu, quem tamen alii hactenus secuti sunt.

(10) *Τοῖς ἄλλοις*. Τῆς ἄλλης, Nov.

(11) *Ὧν δὴ χάριν*. Muretus, lib. X, cap. 17, *Var. lect.* Diagoras et Hippo, Melii fuerunt; de iisque, et de Theodoro, quasi de hominibus impiis locuti sunt veteres, quod, etsi veri Dei cognitionem consecuti non erant, eos tamen qui colerentur a popularibus suis, deos non esse intelligebant. Ideo Aristophanes Socratem, *Melium* vocat, cui eamdem notam inurere calumniatores volebant. Idemque de Socrate testatur Justinus, in *Apol.* 2 *pro Christianis*, et de Heraclito, cum modeste ac frugaliter viverent, atheos habitos illos. Et certe Socrates nunquam docuit nullos deos esse, sed tantum supremum quemdam Deum immensum, æternum, multo superiorem iis omnibus qui tum publice colerentur: Οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες Χριστιανοί εἰσι, κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν, οἷον ἐν Ἕλλησι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος, καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς. Hæc Muretus. Arnobius lib. IV: *Possumus hoc in loco omnes istos, votis quos inducitis atque appellatis deos, homines fuisse monstrare; vel Agragantino Euhemero replicato, cujus libellos Ennius, clarum ut fieret cunctis, sermonem in Italum transtulit; vel Nicagora Cyprio, vel Cyrenensi Theodoro, vel Hippone ac Diagora Meliis, vel auctoribus aliis mille*. Lactantius, lib. I, cap. 11, meminit Euhemeri, sed Messenium dicit; Plutarchus apud Eusebium lib. XIV, cap. 6, Tegeaten, sic enim legendum est ex lib. *De placitis philos.* I. Itemque Diagoras Melius, non Milesius, paulo post. Quod apud Epiphanium legitur Heraclitus Ægyptius, sine dubio mendosus est locus; licet et Græco sit Αἰγύπτιος φησί. COLLECT.

(12) *Νικάνορα*. Nicanorem forte intelligit, Epicuri discipulum, cujus meminit Diogenes Laert., lib. X, seg. 20. Itaque malim Arnobium ex Clemente corrigere, quam hunc ex Arnobio, qui loco superius laudato, *Nicagoram* hunc atheum vocat. Porro Sextus Empiricus, initio lib. I atheos enumerans, nominat Prodicum Ceum, Diagoram Melium, Euhemerum Critiam, Theodorum cognomine Atheum, Protagoram Abderitam, Epicurum. Quibus alii alios addunt.

(13) *Οὐ σμικρὸν εἰς ἀληθείας φρονήσεως ζώπυρον*. Sunt, qui malint εἰς ἀλήθειαν, vel εἰς ἀληθοῦς φρονήσεως ζώπυρον. SYLBURG.

(14) *Ὧν ὁ μέν τις*. Is, cujus hic nomen dissimulatur, Xenophanes est Plutarcho lib. *Περὶ δεισιδαιμονίας* extremo. Heraclito Ægyptio tribuit Epiphanius, p. 512, ubi Diagoræ quoque factum his verbis memorat idem Epiphanius: Τὸν ἴδιον Ἡρακλέα, ξύλινον ὄντα, δι' ἀπορίαν ξύλων, ὑποκαίοντος, καὶ σκωμματικῶς ἐπιλέγοντος· Ἄγε δὴ, Ἡράκλεις, τὸν τρισκαιδέκατον ἆθλον ἐκτελῶν πάρελθε, τὸ ὄψον ἡμῖν

φεγγυῇ τοῖς Αἰγυπτίοις· *Εἰ θεοὺς νομίζετε, μὴ θρηνεῖτε αὐτοὺς, μηδὲ κόπτεσθε· εἰ δὲ πενθεῖτε αὐτοὺς, μηκέτι τούτους ἡγεῖσθε εἶναι θεούς.* Ὁ δ' Ἡρακλέα ἐκ ξύλου λαβὼν κατεσκευασμένον· (ἔτυχε δὲ ἕψων τι οἴκοι, οἷα εἰκός·) *Εἶα δὴ, ὦ Ἡράκλεις,* εἶπεν· *νῦν σοι ἤδη καιρὸς, ὥσπερ Εὐρυσθεῖ, ἀτὰρ* (15) *δὴ καὶ ἡμῖν, ὑπουργῆσαι τὸν τρισκαιδέκατον τοῦτον ἆθλον, καὶ Διαγόρᾳ τοῦτον παρασκευάσαι κατ' αὐτὸν*, εἰς τὸ πῦρ ἐνέθηκεν (16) ὡς ξύλον. Ἀκρότητες ἄρα ἀμαθίας ἀθεότης καὶ δεισιδαιμονία· ὧν ἐκτὸς μένειν σπουδαστέον. Οὐχ ὁρᾷς τὸν ἱεροφάντην τῆς ἀληθείας Μωϋσέα προστάττοντα, *θλαδίαν* (17) καὶ *ἀποκεκομμένον μὴ ἐκκλησιάζειν*· καὶ προσέτι *τὸν ἐκ πόρνης*; αἰνίττεται δὲ διὰ μὲν τῶν προτέρων τὸν ἄθεον τρόπον, τὸν τῆς θείας καὶ γονίμου δυνάμεως (18) ἐστερημένον· διὰ δὲ τοῦ λοιποῦ τοῦ τρίτου τὸν πολλοὺς ἐπιγραφόμενον ψευδωνύμους θεοὺς, ἀντὶ τοῦ μόνου ὄντος Θεοῦ, ὥσπερ ὁ ἐκ τῆς πόρνης τοὺς πολλοὺς ἐπιγράφεται πατέρας ἀγνοίᾳ τοῦ πρὸς ἀλήθειαν πατρός. Ἦν δέ τις ἔμφυτος ἀρχαία πρὸς οὐρανὸν ἀνθρώποις κοινωνία, ἀγνοίᾳ μὲν ἐσκοτισμένη, ἄφνω δέ που διεκθρώσκουσα τοῦ σκότους, καὶ ἀναλάμπουσα· οἷον δὴ ἐκεῖνο λέλεκταί τινι, τό·

A de diis opiniones ✠ perspicaciores reliquis hominibus fuere, *atheos* cognominarint. Quamvis nec hi veritatem sunt assecuti, sed aliorum duntaxat errores senserunt: quod quidem ipsum haud exiguum est semen, e quo lux veritati sit exoritura. Quidam ex his præcepit Ægyptiis: *Si deos existimatis, nolite eos lugere, neque plangere, sin vero lugetis, nolite amplius deos esse putare.* Alius vero, cum Herculem e ligno formatum cepisset in manus (aliquid forte domi tum coquebat, ut verisimile est): *Age,* inquit, *Hercules, tempus jam est, ut, sicut olim Eurystheo, nobis etiam in hoc decimo tertio certamine inservias, et hoc Diagoræ pares in prandium;* dein, seu inutile lignum, in focum imposuit. Extrema plane ignorantiæ sunt impietas et superstitio; extra B quæ summopere laborandum est, ut consistamus. Quo pertinet præceptum Moysis, sanctissimi veritatis interpretis, quo cum ille cui vel *contusa*, vel *exsecta sunt virilia;* tum etiam *meretricis filius concionem ingredi* [20] prohibetur; nam per illos priores significat affectum atheum, divinæ naturalisque virtutis expertem; per hunc vero tertium innuitur, qui loco unius veri Dei, multos sibi falsos ascribit; quemadmodum spurius propter veri patris ignorantiam, multos ascribit sibi patres. Erat autem antiqua quædam et nativa homini cum Deo communitas; quæ quidem, cum diu fuisset ignoratione obscurata, repente tandem e tenebris exsiliit et resplenduit, prout aliquis dixit:

Ὁρᾷς τὸν ὑψοῦ (19), *τόνδ' ἄπειρον αἰθέρα,*
Καὶ γῆν πέριξ ἔχονθ' ὑγραῖς ἐν ἀγκάλαις;

Καὶ τό·

Ὦ γῆν ὄχημα (20), *κἀπὶ γῆς ἔχονθ' ἕδραν,*
Ὅστις ποτ' εἶ σὺ, δυστόπαστος εἰσιδεῖν (21).

καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα ποιητῶν ᾄδουσι παῖδες. Ἐν-

C *Vides hunc sublimem, hunc immensum æthera,*
Qui terram humidis complectitur brachiis.

Et iterum:

Qui terræ vehiculum, et supra terram sedem habes,
Quicunque demum sis, visu difficilis.

✠ Et quæcunque hujusmodi alia canunt poetarum fi-

✠ P. 21, 22 ED. POTTER, 15, 16 ED. PARIS.

[20] Deut. XXIII, 1, 2.

ἑψήσων. SYLBURG. — Xenophanis dictum Julius Firmicus hoc modo expressit: *Si dii sunt, quos colitis, cur eos annuis luctibus plangitis? Si lacrymis et luctu digni sunt, cur eos divino honore cumulatis?* Et Minutius: *Nonne ridiculum est,* inquit, *vel lugere, quod colas; vel colere, quod lugeas?* Id etiam expressit Athenagoras *Legat.*, pag. 52, et rursus pag. 114. Idem Diagoræ factum commemorat ejusdem libri pag. 18, 19. Cui adde Scholiasten in Aristophanis *Nub.* act. 5, sc. 1, p. 173.

(15) Ἀτάρ. Αὐτάρ, Nov.

(16) *Παρασκευάσαι κατ' αὐτὸν, εἰς τὸ πῦρ ἐνέθηκεν.* Procul dubio, facta post παρασκευάσαι interpunctione, legendum, καὶ αὐτὸν εἰς τὸ πῦρ ἐνέθηκε. SYLBURG. Vel potius, κἆτ' αὐτὸν, etc.

(17) *Θλαδίαν.* Θλασίαν, Nov.

(18) *Τῆς θείας καὶ γονίμου δυνάμεως.* Explicationem hujusce commatis prolixe infra in *Pædagogo* invenies, lib. II, c. 10. SYLBURG. — Theodoretus, Τὸ ἄγονον, inquit, τῆς ψυχῆς διὰ τούτων αἰνίττεται· *Animæ sterilitatem per hæc innuit.* Cæterum Clemens hanc interpretationem, ut alias solet, e Philone Judæo sumpsit: is enim lib. *De nominum mutat.*, p. 1076, hæc dicit: Τεθλασμένοι γὰρ τὰ γεννητικὰ τῆς διανοίας, ἢ καὶ τελείως ἀποκοπέντες, οἱ τὸν ἴδιον νοῦν καὶ αἴσθησιν ἀποσεμνύνοντες, ὡς μόνα τῶν κατ' ἀνθρώπους αἴτια πραγμάτων· ἢ οἱ πολυθεΐας ἐρασταὶ, καὶ τὸν πολύθεον ἐκτετιμηκότες θίασον, οἱ ἐκ πόρνης γεγονότες, τὸν ἕνα ἄνδρα καὶ πατέρα φιλαρέτου ψυχῆς Θεὸν οὐκ εἰδότες, ἆρ' οὐκ εἰκότως ἐλαύνονταί τε καὶ φυγαδεύονται; *Nam illi, quibus prolificæ partes mentis contusæ sunt, vel penitus abscissæ, hoc est, qui proprium intellectum et sensum extollunt, ut solas humanarum rerum causas; vel illi, qui multitudinem deorum amplexi sunt, et deorum ritus celebrant, ex meretrice scilicet nati, quippè qui Deum solum probæ animæ maritum et patrem, non agnoscunt, nonne merito abiguntur et fugantur?*

(19) Ὁρᾷς τὸν ὑψοῦ. Duo priores ex his quatuor versibus Euripidis sunt, ut monet Clemens ipse lib. V. Athenagoras citat in *Legat. pro Christianis*, et Cicero lib. II *De natura deorum:*

D *Vides sublime fusum immoderatum æthera,*
Qui tenero terram circumjectu amplectitur,
Hunc summum habeto divum, hunc perhibeto Jovem.

Jo. Villiomarus in *Titium* VIII, 17, legit, *Vides sublime sursum*, non *fusum*, id est ὑψοῦ· et *immoderatum* ἄπειρον significare ait. Ennius item:

Aspice hoc sublime candens, quem invocant omnes [Jovem.

Alii legunt, *sublimem æthera, quem vocant Jovem.* COLLECT. — Hos versus ex Euripide recitat Clemens infra *Protrept.*, p. 46, *St.* V, p. 603; Stobæus *Eclog. Phys.*, lib. I, tit. 3; Heraclides Ponticus, lib. *De allegoriis Homericis.*

(20) *Ὦ γῆν ὄχ.* Rectius,

Ὦ γῆς ὄχημα, κἀπὶ γῆς ἔχων ἕδραν.

(21) *Εἰσιδεῖν.* Legitur in vulg. editionibus δυστόπαστος εἰδέναι. SYLBURG. — Superioris versiculi emendationem firmat ms. Nov. in quo γῆς pro γῆν, ἔχων pro ἔχονθ' occurrit.

lii. Sed pravæ quædam recloque alienissimæ et mani- A feste perniciosæ sententiæ, hominem, cœlesti stirpe prognatum, abduxerunt a cœlesti vita, et persuaserunt in creaturas terrenas adhærescere, sicque humi prostraverunt. Alii enim cœlorum contemplatione decepti sunt, et, solos oculos in consilium assumentes, conspectis astrorum motibus statim admiratione capti, illa in numerum deorum retulerunt, et deos a cursu nominarunt: hinc Indi soli, Phryges lunæ divinos honores tribuerunt. Alii vero, quod felicibus terrestrium plantarum fructibus vitam sustentarent, frumentum quidem appellavere Cererem, ut Athenienses; vitem vero Bacchum, ut Thebani. Alii, scelerum suorum conscientia stimulati, pœnis et calamitatibus divinitatem tribuerunt. Atque hinc scenici poetæ Furias et Eumenides, alios- B que piaculares, ac malorum vindices et ultores deos commenti sunt. Nec defuerunt philosophi, qui poetarum exemplo vestrorum affectuum formas, veluti Timoris, Amoris, Gaudii et Spei, coluerint; quemadmodum priscus ille Epimenides Contumeliæ et Impudentiæ altaria Athenis constituit. Aliæ vero ex ipsis rebus natæ, effinguntur specie corporea, et in deos referuntur: veluti illæ Atheniensium deæ, Justitia, et Clotho, et Lachesis, et Atropos, et Parca, et Auxo, et Thallo. His adjiciam sextam introducendi has fraudes, et deorum numerum augendi rationem, qua duodecim deos numerant; quo referendi sunt etiam de quorum ortu *Theogoniam* suam scripsit Hesiodus, et quæcunque Homerus de diis disse- C ruit. Superest adhuc postrema (sunt enim omnino septem) quæ a divinis erga homines beneficiis emanavit. Nam cum Deum, a quo bona ipsis tribuun-

A νοιαι δὲ ἡμαρτημέναι καὶ παρηγμέναι τῆς εὐθείας, ὀλέθριαι ὡς ἀληθῶς (22), τὸ οὐράνιον φυτὸν τὸν ἄνθρωπον, οὐρανίου ἐξέτρεψαν διαίτης, καὶ ἐξετάνυσαν ἐπὶ γῆς (23), γηΐνοις προσανέχειν ἀναπείσασαι πλάσμασιν. Οἱ μὲν γὰρ (24), εὐθέως ἀμφὶ τὴν οὐρανοῦ θέαν ἀπατώμενοι, καὶ ὄψει μόνῃ πεπιστευκότες, τῶν ἀστέρων τὰς κινήσεις ἐπιθεώμενοι, ἐθαύμασάν τε καὶ ἐξεθείασαν, θεοὺς ἐκ τοῦ θεῖν (25) ὀνομάσαντες τοὺς ἀστέρας· καὶ προσεκύνησαν ἥλιον, ὡς Ἰνδοὶ, καὶ σελήνην, ὡς Φρύγες. Οἱ δὲ, τῶν ἐκ γῆς φυομένων τοὺς ἡμέρους δρεπόμενοι καρποὺς, Δηὼ τὸν σῖτον, ὡς Ἀθηναῖοι, καὶ Διόνυσον τὴν ἄμπελον, ὡς Θηβαῖοι, προσηγόρευσαν. Ἄλλοι, τὰς ἀμοιβὰς τῆς κακίας ἐπισκοπήσαντες, θεοποιοῦσι, τὰς ἀντιδόσεις (26) προσκυνοῦντες, καὶ τὰς συμφοράς· ἐντεῦθεν τὰς Ἐριν- B νύας καὶ τὰς Εὐμενίδας, παλαμναίους τε καὶ προτροπαίους (27), ἔτι δὲ ἀλάστορας, ἀναπεπλάκασιν οἱ ἀμφὶ τὴν σκηνὴν ποιηταί. Φιλοσόφων δὲ ἤδη τινὲς, καὶ αὐτοὶ μετὰ τοὺς ποιητικοὺς, τῶν ἐν ὑμῖν παθῶν ἀνειδωλοποιοῦσι τύπους, τὸν Φόβον, καὶ τὸν Ἔρωτα, καὶ τὴν Χαρὰν, καὶ τὴν Ἐλπίδα· ὥσπερ ἀμέλει καὶ Ἐπιμενίδης ὁ παλαιὸς, Ὕβρεως καὶ Ἀναιδείας (28) Ἀθήνησιν ἀναστήσας βωμούς. Οἱ δὲ, ἐξ αὐτῶν ὁρμώμενοι τῶν πραγμάτων, ἐκθεοῦνται τοῖς ἀνθρώποις, καὶ σωματικῶς ἀναπλάττονται· Δίκη τις, καὶ Κλωθὼ, καὶ Λάχεσις, καὶ Ἄτροπος, καὶ Εἱμαρμένη, Αὐξώ τε, καὶ Θαλλὼ, αἱ Ἀττικαί. Ἕκτος ἐστὶν εἰσηγητικὸς τρόπος ἀπάτης, θεῶν περιποιητικὸς, καθ' ὃν ἀριθμοῦσι θεοὺς τοὺς δώδεκα· ὧν καὶ *Θεογονίαν* Ἡσίο- C δος ᾄδει τὴν αὐτοῦ· καὶ ὅσα θεολογεῖ Ὅμηρος. Τελευταῖος δὲ ὑπολείπεται (ἑπτὰ γὰρ οἱ ἅπαντες οὗτοι τρόποι) ὁ ἀπὸ τῆς θείας εὐεργεσίας τῆς εἰς τοὺς ἀνθρώπους καταγινομένης ὁρμώμενος. Τὸν γὰρ εὐερ-

(22) *Ὡς ἀληθῶς*. Priores editiones hæc verba connectunt cum præcedente ὀλέθριαι, quæ referre ad φυτὸν οὐράνιον, quod sequitur, suadent alia Clementis verba, hujus libri pag. 63: Τὸν ἄνθρωπον, inquit, ἐπὶ τὴν οὐρανοῦ γενόμενον θέαν, φυτὸν οὐράνιον ὡς ἀληθῶς, ἐπὶ τὴν γνῶσιν παρακαλοῦμεν τοῦ Θεοῦ. *Hominem, qui ad cœli contemplationem natus est, et vere est planta cœlestis, ad Dei cognitionem hortamur.*

(23) *Ἐξετάνυσαν ἐπὶ γῆς*. Phrasis Homerica ex Il. P, v. 58:

Βόθρου τ' ἐξέστρεψε, καὶ ἐξετάνυσσ' ἐπὶ γαίῃ.

(24) *Οἱ μὲν γάρ*. Deorum originem septem causis tribuit. 1 Cœlestium corporum splendori, quem mirati homines, ea in deos retulerunt; 2 frugibus terræ inventis; 3 scelerum pœnis in maleficos ir- D rogatis; 4 humanis affectibus in deos relatis; 5 humanæ vitæ casibus corporea specie descriptis; 6 poetarum fabulis; 7 beneficiis humano generi per divinam Providentiam collatis.

(25) *Θεοὺς ἐκ τοῦ θεῖν*. Plato in *Cratylo* existimare se dicit sidera, quibus solis Barbari et Græci veteres divinos honores solvebant, primo θεοὺς dictos fuisse, tanquam ἀεὶ ἰόντα δρόμῳ καὶ θέοντα, *quæ perpetuo cursu ferantur*; dein id nominis ad alios deos venisse. Plutarchus, lib. *De Iside et Osir.*, pag. 375, dicit omnibus diis a duabus vocibus, θεατοῦ, *spectabili*, et θέοντος, *currente*, θεοῦ nomen inditum fuisse. *Etymologici* auctor: Θεός, παρὰ τὸ θέω, τὸ τρέχω, εἰς ὃν πάντες τρέχομεν. Παρὰ τὸ θέω καὶ θεύω, θεὸς, ὡς φωλεύω φωλεός. Οἱ γὰρ ἀρχαῖοι ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπὶ ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἀστέρων, ἀστατοῦσι γὰρ, ἐτίθεσαν τὸ ὄνομα, παρὰ τὸ ἀεὶ θεῖν καὶ κινεῖσθαι. Καὶ ἐπὶ τοῦ χωρὶς τούτων λεγομένου Θεοῦ λέγοιτ' ἂν παρὰ τὸ πανταχοῦ εἶναι καὶ περιθεῖν. Clemens, *Strom.* IV, pag. 555, vult θεὸν dici κατὰ τὴν ἀμετάτρεπτον τοῦ ἀεὶ θεῖν τὰ ἀγαθὰ ἕξιν· *propter immutabilem* cursum. *quo bona semper fluunt.* Conf. Theophilus Antiochenus non procul a principio lib. I *ad Autolycum*.

(26) *Θεοποιοῦσι, τὰς ἀν*. Hæc sic distinguit Nov.: θεοποιοῦσι τὰς ἀντιδόσεις, προσκυν. *Retributiones in deos referunt, calamitates etiam ipsas adorantes.* Non male.

(27) *Προτροπαίους*. Προστροπαίους, Nov., recte. Nam δαίμονες προστρόπαιοι vel προστροπαῖοι iidem sunt, qui παλαμναῖοι et ἀλάστορες, id est *scelerum ultores*. Suidas: Παλαμναῖος, φονεὺς, ἢ μιαρός .... D καὶ Ζεὺς Παλαμναῖος, ὁ τοὺς τοιούτους τιμωρούμενος· καὶ Προστροπαῖος, ὁ προτρέπων τὸ ἄγος αὐτοῖς. Παλαμναῖος, *homicida, vel piaculo obstrictus. Et Jupiter* Παλαμναῖος, *qui tales punit*; et Προστροπαῖος, *qui piaculum in eos convertit.*

(28) *Ὕβρεως καὶ Ἀναιδ*. Fanum his deabus positum fuisse, non solum altare, memorat Cicero, *De leg.*, lib. II: *Illud vitiosum Athenis, quod Cylonis scelere expiato, Epimenide Crete suadente, fecerunt Contumeliæ fanum et Impudentiæ.* At vero, referente Pausania, in *Atticis*, ἀργυροῦς λίθους, ἐφ' ὧν ἑστᾶσιν ὅσοι δίκας ὑπέχουσι, καὶ οἱ διώκοντες· τὸν μὲν Ὕβρεως, τὸν δὲ Ἀναιδείας, αὐτοὶ ὀνομάζουσι· *Ex argento lapides, quibus insistunt, cum qui rei in* Areopagit. foro, *tum qui actores, illum Contumeliæ, istum Impudentiæ vocant.* Quo loco, pro Ἀναιδείας, Ἀναιτίας, *innocentiæ*, perperam substitui, Ciceron. ac Clement. verba manifestum faciunt.

γετοῦντα μὴ συνιέντες Θεὸν, ἀνέπλασάν τινας σωτῆρας Διοσκούρους, καὶ Ἡρακλέα ἀλεξίκακον, καὶ Ἀσκληπιὸν ἰατρόν. Αὗται μὲν αἱ ὀλισθηραί τε καὶ ἐπιβλαβεῖς παρεκβάσεις τῆς ἀληθείας, καθέλκουσαι οὐρανόθεν τὸν ἄνθρωπον, καὶ εἰς βάραθρον περιτρέπουσαι. Ἐθέλω δὲ ὑμῖν ἐν χρῷ τοὺς θεοὺς αὐτοὺς ἐπιδεῖξαι, ὁποῖοι καὶ τίνες εἰσὶν, ἵν' ἤδη ποτὲ τῆς πλάνης λήξητε, αὖθις δὲ παλινδρομήσητε εἰς οὐρανόν· *Ἦμεν γάρ που καὶ ἡμεῖς τέκνα ὀργῆς* (29), *ὡς καὶ οἱ λοιποί· ὁ δὲ Θεὸς, πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ, ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς, ὄντας ἤδη νεκροὺς τοῖς παραπτώμασιν, συνεζωοποίησεν τῷ Χριστῷ.* Ζῶν γὰρ ὁ Λόγος, καὶ συνταφεὶς Χριστῷ, συνυψοῦται Θεῷ (30). Οἱ δὲ ἔτι ἄπιστοι *τέκνα ὀργῆς* ὀνομάζονται, τρεφόμενα ὀργῇ (31)· ἡμεῖς B δὲ οὐκ ὀργῆς (32) θρέμματα ἔτι, οἱ τῆς πλάνης ἀπεσπασμένοι, ᾄσσοντες δὲ ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν. Ταύτῃ τοι ἡμεῖς οἱ τῆς ἀνομίας υἱοί ποτε, διὰ τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Λόγου νῦν υἱοὶ γεγόναμεν τοῦ Θεοῦ· ὑμῖν δὲ καὶ ὁ ὑμέτερος ὑποδύεται ποιητὴς ὁ Ἀκραγαντῖνος Ἐμπεδοκλῆς·

Τοιγάρ τοι χαλεπῇσιν ἀλύοντες κακότησιν,
Οὔ ποτε δειλαίων ἀχέων λωφήσετε θυμόν.

Τὰ μὲν δὴ πλεῖστα μεμύθευται καὶ πέπλασται περὶ θεῶν ὑμῖν· τὰ δὲ καὶ ὅσα γεγενῆσθαι ὑπείληπται, ταῦτα δὲ περὶ ἀνθρώπων αἰσχρῶν καὶ ἀσελγῶς βεβιωκότων ἀναγέγραπται·

Τύφῳ καὶ μανίῃ δὲ βαδίζετε, καὶ τρίβον ὀρθὴν
Εὐθεῖαν προλιπόντες, ἀπήλθετε τὴν δι' ἀκανθῶν C
Καὶ σκολόπων. Τί πλανᾶσθε; βροτέων παύσα-
[σθε (33) μάταιοι,
Καλλίπετε σκοτίην νυκτὸς, φωτὸς δὲ λάβεσθε.

A tur, ignorarent, commenti * sunt quosdam servatores Dioscuros, et Herculem malorum averruncum, et * Æsculapium medicum. Atque hactenus de lubricis et exitiosis egressibus a veritate, quibus homines a cœlo detrahi, et in barathrum impelli solent. Restat nunc ut interius vobis ostendam qui qualesque fuerint dii vestri: ut, ab his erroribus tandem aliquando desistentes, in cœlum revertamini: *Eramus enim et nos filii iræ, sicut et cæteri; Deus autem, qui dives est in misericordia, propter nimiam charitatem suam, qua dilexit nos, cum jam essemus mortui peccatis, convivificavit nos Christo* [21]. Vivens enim Verbum, et consepultum Christo, una cum Deo extollitur. Qui vero adhuc in sua infidelitate persistunt, *filii iræ* vocantur, ut qui ad iram Dei subeundam nutriantur. Nos autem, qui, errore liberati, totis viribus ad veritatem contendimus, nequaquam adhuc iræ filii sumus. Quocirca nos, qui quondam improbitatis filii fuimus, jam per Verbi clementiam Dei filii sumus facti; vos autem vester etiam poeta Empedocles Agrigentinus incessit:

Quamobrem importunis excruciati vitiis,
Nunquam acerbis animum doloribus levabitis.

Et quæ de vestris diis traduntur, maxima quidem ex parte ficta sunt et commentitia: cætera autem quæcunque vere gesta fuisse putantur, ad alium neminem pertinuisse memorantur, quam homines libidine atque omnibus vitiis infames.

Cum fastu miseri erratis, verique relicto
Tramite, per sentes fugitis, perque horrida spinis
Devia. Quorsum isthæc? studiis absistite vanis,
Mortales, pulsaque diem comprendite nocte.

[21] Ephes. II, 3, 4, 5.

* P. 23 ED. POTTER, 17 ED. PARIS.

(29) *Τέκνα ὀργῆς*. In vulgatis editt. Pauli Ephes. II legitur τέκνα φύσει ὀργῆς. SYLBURG. — Sed φύσει omittit etiam versio Æthiopica.

(30) *Ζῶν γὰρ ὁ Λόγος, καὶ συνταφεὶς Χριστῷ, συνυψοῦται Θεῷ*. Quæri potest, quomodo Λόγος, hoc est Deus Filius, *consepultus Christo, et cum Deo elevatus fuerit?* Quam difficultatem sic tolli posse admonuit vir quidam amicus doctusque, si Λογάς scriberetur pro Λόγος. Illi porro λογάς est *electio*, quam pro *electis* ac fidelibus Dei servis sumi posse arbitrabatur: hos autem in baptismo cum Christo sepeliri, et resurgere, sæpe affirmant post Paulum scriptores veteres recentesque. At vero hæc vox nec in ullo Clementis codice habetur, nec pro *electis* D usurpari solet: quos Græci auctores ἐκλεκτούς vocant, raro aut nunquam λογάδα. Itaque hac mutatione non tam solvitur nodus, quam secatur. Sit igitur hoc loco, ut alias, Λόγος, divina Jesu persona: Logos autem *consepultus Christo* dicitur, quia secundum humanam naturam mortuus ac sepultus fuit; *cum Deo* vero *extollitur*, quia divinæ naturæ virtute resurrexit: quemadmodum a Petro dicitur θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ πνεύματι· *mortificatus quidem carne, vivificatus vero spiritu*, I Pet. III, 18. Nam hoc loco, ut sæpe alias, πνεῦμα oppositum σαρκί, divinam Christi naturam significat. Nec vero insolens est, quod dicitur Λόγος sepultus fuisse; cum ei, propter unionem ad humanam naturam, humanos affectus tribuere soleant, cum alii, tum etiam Clemens; ut cum dicit: Τὸν Λόγον τὸν ὑπὸ πολλῶν ἐκχεόμενον, *Logon pro multis effusum*, *Pæd.* lib. II, c. 2, p. 158. Ubi Logon sumit pro Logi incarnati sanguine. Qua ratione Patres Ephesini B. Virgini non solum Χριστοτόκου, sed etiam Θεοτόκου, nomen jure deberi contra Nestorium statuerunt. Posset etiam dici Λόγος Christo consepultus fuisse, quia humanam naturam ne mortuam quidem deseruit. Quod multi Patres clare affirmant. Gregorius Nyssenus, orat. 1, *De resur.*: Τὴν μὲν ψυχὴν τοῦ σώματος ἡ θεότης ἑκουσίως διέζευξεν, ἑαυτὴν δὲ ἐν ἀμφοτέροις μένουσαν ἔδειξεν· *Animam quidem deitas a corpore voluntarie separavit, se vero in utroque manentem clare ostendit.* Augustinus, *Tract. in Joan.* 47, negat quidquam ultra *fecisse mortem* Christi, *nisi* quod *corpus ab anima separavit.* Leo, serm. 1, *De resurr.*: *Deitas, quæ ab utraque suscepti hominis substantia non recessit, quod potestate divisit, potestate conjunxit.* Fulgentius, *ad Trasimund.* lib. III, c. 34: *Non est Deus ab humanitate, quam susceperat, separatus; qui et in anima sua fuit, ut solutis inferni doloribus ab inferno victrix rediret, et in carne fuit, ut celeri resurrectione corrumpi non posset.*

(31) *Τρεφόμενοι ὀργῇ*. Similis phrasis occurrit hujusce libri pag. 70, θανάτῳ τρεφόμενοι, *ad mortem*, hoc est, ut moriantur, *nutriti*: quod de avibus saginatis dicitur. Item, p. 69, εἰς ὕλας τρεφομένῃ, *nutrita* ut ignis *materia* fiat. Iterum *Pædag.* lib. II, cap. 1, pag. 144: Βοσκημάτων δίκην πιαινόμενον, θανάτῳ τρέφεσθαι· *pecudum more saginatum, morti nutriri.*

(32) *Ἡμεῖς δὲ οὐκ ὀργ.* Particulam δὲ non agnoscunt editt. Victorii et Sylburgii; nos tamen retinuimus, quod occurrat in Nov.

(33) *Τί πλανᾶσθε; βροτέων παύσασθε. Desistite ab humanis*, studiis scilicet, aut simile quid. A et H

✠ Hæc nobis præcipit Sibylla, utriusque artis, propheticæ atque poeticæ, scientia insignis; præcipit etiam ipsa veritas, quæ deorum turbam exuit his terribilibus larvis, quæ stuporem imperitis incutiunt; et opiniones temere conceptas, detecta nominum similitudine, redarguit. Est enim a nonnullis memoriæ proditum, tres Joves fuisse; quorum unus ab Æthere in Arcadia; cæteri autem duo a Saturno, hic quidem in Creta, alter vero rursus in Arcadia, oriundi sunt. Sunt etiam, a quibus quinque Minervæ celebrantur: prima quidem Atheniensis Vulcani filia; secunda Ægyptia, Nili; tertia Saturni, cui bellicæ artis inventio tribuitur; quarta Jovis, quam Messenii de matris suæ nomine Coryphasiam appellaverunt; postrema, Pallantis et Titanidis Oceani filia, quæ cum patrem suum impie trucidasset, ejus pelle, tanquam ovino vellere, se ornavit. Quin etiam Aristoteles Apollinem primum, Vulcani et Minervæ (actum est igitur de virginitate Minervæ); secundum Creticum, Corybantis; tertium, Jovis; quartum Arcadem, Sileni (eum Arcades Nomium vocant); quintum denique, Libycum, Ammonis filium, recenset; quibus Didymus grammaticus subjungit sextum, Magnete genitum. Nunc vero quot habemus Apollines? multitudo nobis est propemodum infinita mortalium hominum; qui quod humanum genus adjuverint, eo nomine, pariter ac cæteri jam prædicti, gaudent. Quid vero, si Æsculapios vobis omnes, aut Mercurios, aut Vulcanos, qui in fabulis memorantur, recensere pergam? nonne nimius esse videbor, vestrasque aures ipsa nominum multitudine obruam? Transeundum igitur ad patrias, artes, vitas, et ipsa denique sepulcra vestrorum deorum;

A Ταῦτα ἡμῖν ἡ προφητικὴ παρεγγυᾷ καὶ ποιητικὴ Σίβυλλα· παρεγγυᾷ δὲ καὶ ἀλήθεια, γυμνοῦσα τῶν καταπληκτικῶν τουτωνὶ καὶ ἐκπληκτικῶν προσωπείων, τὸν ὄχλον τῶν θεῶν, συνωνυμίαις τισὶ τὰς δοξοποιίας διελέγχουσα. Αὐτίκα γοῦν εἰσιν, οἳ τρεῖς τοὺς Ζῆνας ἀναγράφουσιν· τὸν μὲν Αἰθέρος, ἐν Ἀρκαδίᾳ, τὼ δὲ λοιπὼ τοῦ Κρόνου παῖδε· τούτοιν τὸν μὲν ἐν Κρήτῃ, θάτερον δὲ ἐν Ἀρκαδίᾳ πάλιν. Εἰσὶ δὲ, οἳ πέντε Ἀθηνᾶς (34) ὑποτίθενται· τὴν μὲν Ἡφαίστου τὴν Ἀθηναίαν, τὴν δὲ Νείλου τὴν Αἰγυπτίαν τρίτην τοῦ Κρόνου, τὴν πολέμου εὑρέτιν· τετάρτην τὴν Διὸς (35), ἣν Μεσσήνιοι Κορυφασίαν (36) ἀπὸ τῆς μητρὸς ἐπικεκλήκασιν· ἐπὶ πᾶσι, τὴν Πάλλαντος καὶ Τιτανίδος τῆς Ὠκεανοῦ· ἣ, τὸν πατέρα δυσσεβῶς καταθύσασα, τῷ πατρῴῳ κεκόσμηται δέρματι, ὥσπερ B κῳδίῳ. Ναὶ μὴν Ἀπόλλωνα ὁ μὲν Ἀριστοτέλης πρῶτον Ἡφαίστου καὶ Ἀθηνᾶς, (ἐνταῦθα δὴ οὐκέτι παρθένος ἡ Ἀθηνᾶ·) δεύτερον ἐν Κρήτῃ, τὸν Κορύβαντος (37)· τρίτον τὸν Διός· καὶ τέταρτον τὸν Ἀρκάδα, τὸν Σιληνοῦ· (Νόμιος οὗτος κέκληται παρ' Ἀρκάσιν·) ἐπὶ τούτοις, τὸν Λίβυν καταλέγει, τὸν Ἄμμωνος· ὁ δὲ Δίδυμος ὁ γραμματικὸς τούτοις ἕκτον ἐπιφέρει, τὸν Μάγνητος. Πόσοι δὲ καὶ νῦν Ἀπόλλωνες; ἀναρίθμητοι (38), θνητοὶ, καὶ ἐπίκουροί τινες ἄνθρωποί εἰσιν, οἱ παραπλησίως τοῖς προειρημένοις ἐκείνοις κεκλημένοι. Τί δ' εἴ σοι τοὺς πολλοὺς εἴποιμι Ἀσκληπιούς; ἢ τοὺς Ἑρμᾶς τοὺς ἀριθμουμένους, ἢ τοὺς Ἡφαίστους τοὺς μυθολογουμένους; μὴ καὶ περιττὸς εἶναι δόξω, τὰς ἀκοὰς ὑμῶν τοῖς πολλοῖς τούτοις ἐπικλύζων ὀνόμασιν; Ἀλλ' αἵγε πατρίδες αὐτοὺς, καὶ αἱ τέχναι, C καὶ οἱ βίοι, πρὸς δέ γε καὶ οἱ τάφοι, ἀνθρώπους γεγονότας διελέγχουσιν. Ἄρης γοῦν, ὁ καὶ παρὰ τοῖς ποιηταῖς, ὡς οἷόν τε, τετιμημένος,

quæ singula satis convincunt eos fuisse homines. Mars autem, qui a poetis summo in honore habitus est:

Mars, Mars, hominum pestis, sanguinarie mœniorum eversor:

Ἄρες (39), Ἄρες, βροτολοιγὲ, μιαιφόνε, τειχεσιπλῆτα.

✠ P. 24 ED. POTTER, 18 ED. PARIS.

malunt τί πλανᾶσθε, βροτοί; παύσασθε μάταιοι. Sylburg. — Quam emendationem firmat Nov. At vero Theophilus Antiochenus sub finem lib. II *Ad Autol.*, hos versus sic descripsit:

Τύφῳ καὶ μανίῃ δὲ βαδίζετε, καὶ τρίβον ὀρθὴν
Εὐθεῖαν προλιπόντες, ἀπήλθετε, καὶ δι' ἀκανθῶν
Καὶ σκολόπων ἐπλανᾶσθε· βροτοὶ παύσασθε μάταιοι
Ῥεμβόμενοι σκοτίῃ, καὶ ἀφεγγεῖ νυκτὶ μελαίνῃ·
Καὶ λίπετε σκοτίην νυκτὸς, φωτὸς δὲ λάβεσθε.

Fastu et furore perciti incessistis, et callem
Rectum deserentes abiistis, ac per spinas
Et per vepres errastis: Mortales cessate vani
Errantes in tenebris, et in obscura nigraque nocte:
Relinquite tenebras noctis, et lucem apprehendite.

(34) *Οἱ πέντε Ἀθηνᾶς.* Locum de quinque Minervis latius ex Cicerone declarat Petrus Victorius, *Var. lect.*, lib. II, cap. 15. Sylburg. — Julius Firmicus, *De errore prof. relig.: Quinque Minervas fuisse legentibus nobis tradit antiquitas. Una est, Vulcani filia, quæ Athenas condidit, quam ex agrestibus locis ad urbanæ conversationis ordinem rustica turba comitata est. Fuit alia in Ægypto, Nili regis filia, textrinæ artis magistra. Tertia vero, patre Saturno genita est. Sed hanc viraginem fuisse commemorant; nam nunquam se intra feminei sexus verecundiam tenuit, sed arma semper strepitumque pugnarum, et cruenta secuta est studia bellorum. Quarta, Jovis Cretici regis fuit filia, quæ occisum patri detulit liberum. Quinta, Pallante*, etc., quæ mox sequentur.

(35) *Τὴν Διός.* Τοῦ Δ., Nov.

(36) *Κορυφασίαν.* De Minerva Coryphasia vide P. Victorium lib. II, cap. 15, qui locum Pausaniæ ex *Messeniacis* consentientis cum Clemente profert. Quod vero Minerva quinta patris pelle se induerit D tanquam ægide, Julius Firmicus, cap. 17 *De err. prof. relig.: Quinta Minerva Pallante patre et Titanide matre orta est, quæ patris appellata nomine, Pallas est ab hominibus nuncupata. Hæc parricidialis amentia furoris, et vesanæ temeritatis instinctu, patrem Pallantem crudeli morte jugulavit. Nec simplici patris morte contenta, ut diutius malis suis frueretur, et ut de morte patris crudelius triumpharet, exuviis corporis ejus ornata est.* Cicero, III *De nat.: Quinta Pallantis, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem, cui pinnarum talaria affingunt.* Isacius Tzetzes, in *Lycophronem*: Πάλλαντα τὸν ἴδιον πατέρα πτερωτὸν ὑπάρχοντα, βιάζοντα αὐτὴν, ἀνεῖλε, καὶ τὸ δέρμα αὐτοῦ ὡς αἰγίδα περιεβάλετο, καὶ τὰ πτερὰ τούτου τοῖς ποσὶν αὐτῆς προσήρμοσεν. Collect.

(37) *Κορύβαντος.* Κύρβαντος, Nov.

(38) *Ἀναρίθμητοι.* Ἐναρίθμητοι, Nov.

(39) *Ἄρες.* Homeri *Il.*, E, vers. 31. Mox eum ve-

Ὁ ἀλλοπρόσαλλος οὗτος καὶ ἀνάρσιος, ὡς μὲν Ἐπίχαρμός φησι, Σπαρτιάτης ἦν· Σοφοκλῆς δὲ Θρᾷκα οἶδεν αὐτόν· ἄλλοι δὲ Ἀρκάδα. Τοῦτον δὲ Ὅμηρος δεδέσθαι φησὶν ἐπὶ μῆνας τρισκαίδεκα·

Τλῆ μὲν (40) *Ἄρης, ὅτε μιν Ὦτος κρατερός τ' [Ἐφιάλτης,*
Παῖδες Ἀλωῆος, δῆσαν κρατερῷ ἐνὶ δεσμῷ·
Χαλκέῳ δ' ἐν κεράμῳ δέδετο τρισκαίδεκα μῆνας.

Πολλὰ κἀγαθὰ Κᾶρες σχοῖεν, οἳ καταθύουσιν αὐτῷ τοὺς κύνας! Σκύθαι (41) δὲ, τοὺς ὄνους ἱερεύοντες μὴ παυέσθων, ὡς Ἀπολλόδωρός φησι, καὶ Καλλίμαχος·

Φοῖβος (42) *Ὑπερβορέοισιν ὄνων ἐπιτέλλεται* (43) *[ἱροῖς.*

Ὁ αὐτὸς δὲ ἀλλαχοῦ·

Τέρπουσιν λιπαραὶ Φοῖβον ὀνοσφαγίαι (44).

Ἥφαιστος δὲ, ὃν ἔρριψεν (45) ἐξ Ὀλύμπου Ζεὺς, *βηλοῦ ἀπὸ θεσπεσίοιο ἐν Λήμνῳ καταπεσὼν*, ἐχάλκευε (46), πηρωθεὶς τὼ πόδε·

... ὑπὸ δὲ κνῆμαι ῥώοντο ἀραιαί.

Ἔχεις καὶ ἰατρὸν, οὐχὶ χαλκέα μόνον ἐν θεοῖς. Ὁ δὲ ἰατρὸς φιλάργυρος ἦν, Ἀσκληπιὸς (47) ὄνομα αὐτῷ. Καί σοι τὸν σὸν παραθήσομαι ποιητὴν, τὸν Βοιώτιον Πίνδαρον·

Ἔτραπεν κἀκεῖνον (48) *ἀγάνορι μι-*

A ※ Ille, inquam, *qui nunc has*, *nunc illas partes sequitur*, et *in hostes insurgit*, tradente Epicharmo, Spartanus erat; Sophocles autem Thracem, et alii Arcadem fuisse produnt. Homerus eumdem *vincula tredecim menses perpessum* memorat :

Et Mars sustinuit, cum eum Otus, fortisque [Ephialtes,
Filii Aloei, forti vinculo ligarunt :
Æneo autem in carcere ligabatur tredecim menses.

Bene vertat Caribus, quod canes ei sacrificant. Scythæ asinos immolare ne desinant; cujus sacri meminit Apollodorus, itemque Callimachus :

Phœbus Hyperboreis asinorum immolationibus [exoritur.

Idem vero alio in loco.

B *Delectant Phœbum pingues asinorum mactationes.*

Vulcanus autem, quem Jupiter ex Olympo *deturbavit, a limine divino*, cum *in Lemnum cecidisset*, ærariam exercuit, mutilatus pedibus,

... graciles autem illi tibiæ fluebant.

Nec solum æris fabrum, sed etiam medicum habes inter deos. Is vero avarus erat, et nomen habuit Æsculapii. Testis sit tuus poeta, Bœotius Pindarus :

Pervertit enim et illum ingenti mer-

※ P. 25 ED. POTTER, 18 ED. PARIS.

cat ἀλλοπρόσαλλον, quæ vox Homerica est, ex *Il.* E, v. 830 :

. . . . *μηδ' ἅζεο θοῦρον Ἄρηα*
Τοῦτον μαινόμενον, τυκτὸν κακὸν, ἀλλοπρόσ- [αλλον.
. . . . *ne timeas impetuosum Martem*
Hunc furentem; natum malum, subinde partes mu- [tantem.

Et ibidem, vers. 889 :

Μήτι μοι, ἀλλοπρόσαλλε, παρεζόμενος μινύριζε·
Ne juxta me sedens, qui partes subinde mutas, la- [menteris.

Ἀνάρσιος est etiam Homerica vox. *Iliad.* Ω, v. 365 :

. . . *δυσμενέες καὶ ἀνάρσιοι ἐγγὺς ἔασιν.*
. . . *infesti et hostiles prope sunt.*

(40) *Τλῆ μέν.* Ex *Iliad.* E, v. 385. In vers. 1. Ἐφιάλτης Homer.

(41) *Σκύθαι.* Hyperboreos in Scythia Apollini asinos sacrificasse testatur Pindarus Pyth., *Od.* 10. Ad quem locum Scholiastes Græcus posteriorem ex his Callimachi versibus citavit. Conf. etiam Antonii Liberalis *Metamorph.*, cap. 20, quo commemorat, quomodo Apollo Cleinidem, ejusque familiam punivit, eo quod Hyperboreorum ritu asinos ei Babylone mactare vellent.

(42) *Φοῖβος.* Φόβος Nov., mendose.

(43) *Ἐπιτέλλεται.* Anna T. Fabri filia in suis ad Fragmenta Callimachi notis ait : « Pater meus amantissimus putabat legendum ἐπιτέρπεται. Vel fortasse ἐπιτέλλεται significat *adest propitius et favens.* » Ricardus Bentleius, ibid. : « Placet eorum conjectura, qui pro ἐπιτέλλεται scribunt ἐπιτέρπεται. Nisi sic potius interpreteris, sacra illa fieri solita esse sub solis ortum. Ergo ἐπιτέλλεται, *exoritur.* »

(44) *Ὀνοσφαγίαι.* Arnobius, lib. IV *De Marte : Quis ei canes ab Caribus, quis ab Scythis asinos immolari? non principaliter cum cæteris Apollodorus?* Collect.

(45) *Ὃν ἔρριψ.* Hunc locum sic interpunxit Nov.

C ὃν ἔρριψεν ἐξ Ὀλύμπου Ζεὺς βηλοῦ ἀπὸ θεσπεσίοιο, ἐν Λήμνῳ κατ. *Quem deturbavit e limine cælesti Jupiter, cum in Lemnum cecidisset*, etc. Quem sensum præbet Homerus, cujus *Iliad.* A, v. 590, Vulcanus de Jove hæc dicit :

Ἤδη γάρ με καὶ ἄλλοτ' ἀλεξέμεναι μεμαῶτα
Ῥῖψε, ποδὸς τεταγὼν, ἀπὸ βηλοῦ θεσπεσίοιο.
Πᾶν δ' ἦμαρ φερόμην, ἅμα δ' ἠελίῳ καταδύντι
Κάππεσον ἐν Λήμνῳ· ὀλίγος δ' ἔτι θυμὸς ἐνῆεν.

(46) *Ἐχάλκευε.* Homerus *Il.* Σ, v. 410, de Vulcano ait :

... *ἀπ' ἀκμοθέτοιο πέλωρ αἴητον ἀνέστη*
Χωλεύων, ὑπὸ δὲ κνῆμαι ῥώοντο ἀραιαί.

(47) *Ἀσκληπιός.* Eo pertinent sequentes Pindari versus, ut ostendatur Æsculapius fulmine ictus, quod auro corruptus mortuum quemdam ad vitam revocasset. Pindari Scholiastes ad loc. : Λέγεται δὲ

D ὁ Ἀσκληπιὸς χρυσῷ δελεασθεὶς, ἀναστῆσαι Ἱππόλυτον τεθνηκότα· οἱ δὲ Τυνδάρεων· ἕτεροι Καπανέα· οἱ δὲ Γλαῦκον· οἱ δὲ Ὀρφικοὶ Ὑμέναιον. Στησίχορος δὲ ἐπὶ Καπανεῖ καὶ Λυκούργῳ· οἱ δὲ διὰ τὸ τὰς Προιτίδας ἰάσασθαι· οἱ δὲ διὰ τὸν Ὠρίωνα· Φύλαρχος, ὅτι τοὺς Φινεΐδας ἰάσατο· Φερεκύδης δὲ, ὅτι τοὺς ἐν Δελφοῖς θνήσκοντας ἀναβιοῦν ἐποίει. Conf. Plato, *Polit.* III; Cicero, *De nat. deor.*, l. III; Plinius, *Hist. nat.*, l. XXXIX, c. 1; Arnobius, *Adv. Gent.*, l. IV.

(48) *Ἔτραπε κἀκεῖνον.* Locus est ex ode 3 *Pythiorum*, antist. 3, quem disposuimus, ut in editionibus vulgatis reperitur : sed illa non satis tuto vertit Herveius,

Ῥίψαις δι' ἀμφοῖν ἀμπνοὰς
Στέρνων,

manus per ambas. N. Sudorius, qui versu reddidit, eleganter :

Phœbigenæ certe perstrinxit lumina fulvo
Nitore, et illum blanda merces impulit,

cede aurum in manibus apparens,
Virum e morte ut reduceret
Iam captum. Mani-
bus igitur Saturnius fulmen
Jaculatus per utrumque, respirationem
Pectorum abstulit
Celeriter, ardensque ful-
men inflixit mortem.

✠ Et Euripides :

Jupiter enim interfecto filio meo auctor fuit,
Æsculapio, pectoribus immisso fulmine.

9 Hic igitur ictus fulmine jacet in finibus Cynosuridis. Philochorus etiam tradit Neptunum medicum in Teno coli; et Saturnum situm esse in Sicilia, atque illic fuisse sepultum. Patrocles Thurius, et junior Sophocles tribus tragœdiis contexuit historiam de Dioscuris. Hi autem Dioscuri fuere mortales homines, si Homerus dignus sit, cui fides habeatur :

... Hos autem jam tenebat terra mater animantium,
In Lacedæmone, quæ chara ipsis patria fuit.

Accedat etiam, qui Cypriaca poemata scripsit :

Castor quidem mortalis, et mors ipsi fato decreta est :
Immortalis autem Pollux, progenies Martis.

Quod ille quidem poetico more fabulatus est; sed Homerus fide dignior est, qui de utroque Dioscuro loquitur, et ipsum præterea Herculem, idolum esse ostendit :

Virum Herculem, magnorum scientem operum.

Hinc satis constat, Herculem ab ipso Homero mortalem hominem habitum fuisse. Quin etiam

A *σθῷ χρυσὸς ἐν χερσὶ φανεὶς,*
ἄνδρ' ἐκ θανάτου κομίσαι
ἤδη ἑαλωκότα (49). Χερ-
σι δ' ἄρα Κρονίων
ῥίψας (50) δι' ἀμφοῖν, ἀμπνοὰς
στέρνων καθεῖλεν
ὠκέως· αἴθων δὲ κεραυ-
νὸς ἐνέσκηψε μόρον.

Καὶ Εὐριπίδης (51)·

Ζεὺς γὰρ, κατακτὰς παῖδα τὸν ἐμὸν, αἴτιος,
Ἀσκληπιὸν, στέρνοισιν ἐμβαλὼν φλόγα.

Οὗτος μὲν οὖν κεῖται κεραυνωθεὶς ἐν τοῖς Κυνοσούριδος ὁρίοις. Φιλόχορος δὲ, ἐν Τήνῳ Ποσειδῶνά φησι τιμᾶσθαι ἰατρόν (52)· Κρόνον δὲ ἐπικεῖσθαι Σικελίᾳ (53), καὶ ἐνταῦθα αὐτὸν τετάφθαι. Πατροκλῆς τε ὁ Θούριος, καὶ Σοφοκλῆς ὁ νεώτερος ἐν τρισὶ τραγῳ-
B δίαις, ἱστορείτων (54) τὼ Διοσκούρω πέρι· ἀνθρώπω τινὲ τούτω τὼ Διοσκούρω ἐπικήρω γενέσθην, εἴ τῳ ἱκανὸς πιστώσασθαι Ὅμηρος (55) τὸ λελεγμένον·

... τοὺς δ' ἤδη κατέχεν φυσίζοος αἶα,
Ἐν Λακεδαίμονι αὖθι, φίλῃ ἐνὶ πατρίδι γαίῃ.

Προσίτω δὲ καὶ ὁ τὰ Κυπριακὰ (56) ποιήματα γράψας·

Κάστωρ μὲν θνητὸς, θανάτου (57) δὲ οἱ αἶσα πέπρωται·
Αὐτὰρ ὅ γ' ἀθάνατος Πολυδεύκης, ὄζος Ἄρηος.

Τοῦτο μὲν ποιητικῶς ἐψεύσατο· Ὅμηρος δὲ, ἀξιοπιστότερος αὐτοῦ, εἰπὼν περὶ ἀμφοῖν τοῖν Διοσκούροιν· πρὸς δὲ, καὶ τὸν Ἡρακλέα εἴδωλον ἐλέγξας·

C *Φῶτα γὰρ (58) Ἡρακλέα, μεγάλων ἐπιίστορα ἔργων.*

Ἡρακλέα οὖν καὶ αὐτὸς Ὅμηρος θνητὸν οἶδεν ἄνθρωπον. Ἱερώνυμος δὲ ὁ φιλόσοφος καὶ τὴν σχέσιν αὐτοῦ

✠ P. 26 ED. POTTER, 19 ED. PARIS.

Jupiter iratus redivivi pectora Glauci,
Et insolentis rupit Æsculapii
Fulmine, quod toto connixus corpore torsit;
Illosque adustos liquit audax spiritus.

Scholiastes Græcus, ὥστε ἐνσκῆψαι βέλος δι' ἀμφοτέρων τῶν μαστῶν, ἢ τῶν πλευρῶν, δι' αὐτοῦ τε τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ ἰατρευθέντος. Utrumque ergo occidit Jupiter, et Æsculapium, et eum qui ab eo fuerat curatus, sive ille fuerit Glaucus, sive Hippolytus, sive Tyndarus, ut varii tradunt. Athenagoras, in *Legatione*, hunc etiam locum gentibus objicit. COLLECT.

(49) *Ἄνδρ' ἐκ θανάτου κομίσαι ἤδη ἑαλωκότα.* Hæc verba in prioribus Clementis editionibus omissa, tandem ex Pindaro supplevit Parisiensis. At vero, cum Athenagoras pag. 116, 117, *Legat.*, et Cyrill. *contra Julian.* lib. I, pag. 101, quibus locis hos versus laudarunt, eadem omittant, nec agnoscat ms. Nov., verisimile est Clementem ea, seu memoriæ lapsu, seu ut minus ad suum propositum necessaria, præteriisse.

(50) *Ῥίψας.* Ῥίψαις, Pindar. Mox, ἀμπνοάν, Pindar., Athenag., Cyril. Dein, καθέλεν pro καθεῖλεν, Pindar Paulo post, ἐπέσκηψε pro ἐνέσκηψε, Cyril.

(51) *Εὐριπίδης.* Hos versus disposuimus, ut initio *Alcestidis* Euripideæ se habent; cum in prioribus Clementis editt. scripti essent, nulla metri ratione habita. Eos porro recitat etiam Cyrillus, loco cit. statim post Pindari versus. In secundo versu Nov. Ἀσκληπιός habet, pro Ἀσκληπιόν.

(52) *Ἰατρόν.* Hoc nomen Neptuno inditum est, postquam serpentum multitudinem sustulisset. Quod memorat Hesychius Milesius in *Originibus Byzant.*

(53) *Κρόνον δὲ ἐπικεῖσθαι Σικελίᾳ.* Legendum, Κρόνῳ δὲ ἐπικεῖσθαι Σικελίαν, *Saturno autem impositam esse Siciliam*, ut habet Nov. Non enim Saturnum Siciliæ, sed eam Saturno impositam fuisse fabulantur. Verum in Epiphanii *Ancorato* Jupiter dicitur ταρταρῶσαι τὸν ἴδιον αὐτοῦ πατέρα ἐν τῷ Καυκασίῳ ὄρει, *patrem suum, Saturnum, subjecisse Caucaso monti.* Item *Clementin.*, homil. 5, cap. 23 : Κρόνου γὰρ ἐν τοῖς Καυκασίοις ὄρεσιν, οὐκ ἐν οὐρανῷ, ἀλλ' ἐν γῇ, τάφος τις δείκνυται· *Saturni enim in Caucasiis montibus, non in cælo, sed in terra, sepulcrum ostenditur.* Mox, τεθάφθαι, pro τετάφθαι, Nov.

(54) *Ἱστορείτων.* A. rectius ἱστορεῖτον, præsenti tempore. Ibidem A. mavult genit. casu τῶν Διοσκούρων πέρι· vel duali numero, τοῖν Διοσκούροιν. SYLBURG.

(55) *Ὅμηρος.* *Iliad.* Γ, vers. 243.

(56) *Ὁ τὰ Κυπριακά.* Stobæus tit. 31, *De verecundia*, citat Stasinum in *Cypriacis*, Athæneus lib. VIII et XV dubitat Cypriorum versuum auctor sitne Stasinus, an Hegesias. COLLECT.

(57) *Θανάτου.* A legendum θάνατον δὲ οἱ αἶσα πέπρωται monuit. SYLBURG.

(58) *Φῶτα γάρ.* Hic versus reperitur initio lib. Φ *Odysseæ*, ubi narratur Iphiti mors ab Hercule occisi. Cæterum quod Hervetus substituit ἄνθρωπον in locum τοῦ εἴδωλον, Homerus, *Odyss.* M, vocat etiam βίην Ἡρακλείην, εἴδωλον, cum occurrit Ulyssi apud inferos; qui locus ab Homeri reprehensoribus carpitur, et Lucianus inde sumit occasionem irri-

ὑφηγεῖται τοῦ σώματος *μικρὸν* (59), *φριξότριχα*, *ῥωστικόν*· Δικαίαρχος δὲ *σχιζίαν* (60), *νευρώδη*, *μέλανα*, *γρυπὸν*, *ὑποχαροπὸν*, *τετανότριχα*. Οὗτος οὖν ὁ Ἡρακλῆς, δύο πρὸς τοῖς πεντήκοντα ἔτη βεβιωκὼς κατέστρεψε τὸν βίον, διὰ τῆς ἐν Οἴτῃ πυρᾶς κεκηδευμένος. Τὰς δὲ Μούσας, ἃς Ἄλκανδρος Διὸς καὶ Μνημοσύνης γενεαλογεῖ, καὶ οἱ λοιποὶ ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς ἐκθειάζουσι καὶ σέβουσιν· ἤδη δὲ καὶ ὅλαι πόλεις μουσεῖα μὲν ἵζουσιν (61) αὐταῖς Μούσαις· οὔσας θεραπαινίδας ταύτας ἐώνηται Μεγακλὼ, ἡ θυγάτηρ Μάκαρος. Ὁ δὲ Μάκαρ Λεσβίων μὲν ἐβασίλευεν, διεφέρετο δὲ ἀεὶ πρὸς τὴν γυναῖκα· ἠγανάκτει δὲ ἡ Μεγακλὼ ὑπὲρ τῆς μητρός· τί δ' οὐκ ἔμελλε; καὶ Μούσας (62) θεραπαινίδας ταύτας, τοσαύτας τὸν ἀριθμὸν, ὠνεῖται, καὶ καλεῖ Μύσας κατὰ τὴν διάλεκτον τὴν Αἰολέων (63). Ταύτας ἐδιδάξατο ᾄδειν, καὶ κιθαρίζειν τὰς πράξεις τὰς παλαιὰς ἐμμελῶς. Αἱ δὲ, συνεχῶς κιθαρίζουσαι, καὶ καλῶς κατεπᾴδουσαι, τὸν Μάκαρα ἔθελγον, καὶ κατέπαυον τῆς ὀργῆς. Οὗ δὴ χάριν ἡ Μεγακλὼ, χαριστήριον αὐταῖς ὑπὲρ τῆς μητρὸς, ἀνέθηκε στήλας (64) χαλκᾶς, καὶ ἀνὰ πάντα ἐκέλευσε τιμᾶσθαι τὰ ἱερά. Καὶ αἱ μὲν Μοῦσαι, τοιαίδε· ἡ δὲ ἱστορία παρὰ Μυρσίλῳ τῷ Λεσβίῳ. Ἀκούετε δὴ οὖν τῶν παρ' ὑμῖν θεῶν τοὺς ἔρωτας, καὶ τὰς παραδόξους τῆς ἀκρασίας μυθολογίας, καὶ τραύματα αὐτῶν, καὶ δεσμὰ, καὶ γέλωτας, καὶ μάχας· δουλείας τε ἔτι, καὶ συμπόσια· συμπλοκάς τ' αὖ, καὶ δάκρυα, καὶ πάθη, καὶ μαχλώσας ἡδονάς. Κάλει μοι (65) τὸν Ποσειδῶ, καὶ τὸν χορὸν τὸν διεφθαρμένον (66) ὑπ' αὐτοῦ, τὴν Ἀμφιτρίτην, τὴν Ἀμυμώνην, τὴν Ἀλόπην, τὴν Μελανίππην, τὴν Ἀλκυόνην, τὴν Ἱπποθόην, τὴν Χιόνην, τὰς ἄλλας τὰς μυρίας· ἐν αἷς δὴ, καὶ τοσαύταις οὔσαις, ἔτι τοῦ Ποσειδῶνος ὑμῶν ἐστενοχωρεῖτο τὰ πάθη. Κάλει μοι καὶ τὸν Ἀπόλλω (67)· Φοῖβός ἐστιν οὗτος, καὶ μάντις ἁγνὸς, καὶ σύμβουλος ἀγαθός. Ἀλλ' οὐ ταῦτα ἡ Στερόπη λέγει, οὐδὲ ἡ Αἴθουσα, οὐδὲ ἡ Ἀρσινόη, οὐδὲ ἡ Ζευξίππη, οὐδὲ ἡ Προθόη, οὐδὲ ἡ Μάρπισσα, οὐδὲ ἡ Ὑψιπύλη· Δάφνη γὰρ ἐξέφυγε μόνη καὶ τὸν μάντιν, καὶ τὴν φθοράν. Αὐτός τε ὁ Ζεὺς ἐπὶ πᾶσιν ἡκέτω,

Hieronymus philosophus, quo corporis habitu fuerit enarrans, *parvum* fuisse memorat, *horrentibus capillis*, *firmis viribus*. Dicæarchus vero *quadratum*, *nervosum*, *nigrum*, *naso aquilino*, *subcæsiis oculis*, *promissis capillis*. Atque hic quidem, postquam duos supra quinquaginta annos vixisset, vitam finivit, et in Œtæa pyra funeratus ✠ est. Jam vero Musas, quas Alcander dicit esse Jovis et Mnemosynes filias, reliquique etiam poetæ et scriptores deorum honoribus afficiunt, et totæ civitates exstructis de nomine ipsarum *Museis* colunt, cum ancillæ essent, mercata est Megaclo Macaris filia. Is autem Macar, cum rex esset Lesbiorum, cum uxore assiduas lites exercebat. Matris vicem vehementer dolebat Megaclo : quid non factura erat? Itaque has ancillas totidem numero mercata, Æolica dialecto *Mysas* vocat. Has docuit vetera facta canere, et numerose ad citharam modulari. Illæ vero, cum assidue cithara luderent et dulciter accinerent, Macara permulcebant, ejusque iram sedabant. Cujus in memoriam beneficii Megaclo, ut pro matre gratias referret, illis statuas ex ære consecravit, et per omnia templa honore haberi jussit. Et sunt quidem Musæ hujusmodi. Hanc porro historiam tradit Myrsilus Lesbius. Attendite jam ad vestrorum deorum amores, ad incredibilem, quæ in fabulis habetur, intemperantiam, vulnera, et vincula, et risus, et pugnas; servitutem præterea, et convivia : denique ad complexus, et lacrymas, et perturbationes, et impudicas voluptates. Voca huc Neptunum, totumque chorum, qui ab ipso corruptus est, Amphitriten, Amymonen, Alopen, Melanippen, Alcyonen, Hippothoen, Chionen, cum aliis innumeris : quibus tamen omnibus, quamvis tot essent, nondum exsaturata est libido Neptuni vestri. Voca huc quoque Apollinem : is est Phœbus, et castus vates, et bonus consiliarius. At non id Sterope dicit, non Æthusa, non Arsinoe, non Zeuxippe, non Prothoe, non Marpissa, non denique Hypsipyle. Effugit enim sola Daphne et

✠ P. 27 ED. POTTER, 20 ED. PARIS.

dendi deum hunc ex hominibus ascitum, in *Dialogis mortuorum*; nam si ille quoque umbra est vel simulacrum, habetque suos manes ut cæteri νεκροί, argumento est hominem fuisse. COLLECT.

(59) *Μικρόν*. Pro μικρὸν, legendum esse μακρόν, *procerum*, ex A. Gellii lib. I, cap. 1, recte monet Sylb.

(60) *Σχιζίαν*. Hervetus vertit *gracilem*, vel *longis tibiis*; quod σχίζα significet ligna *fissa*, *quæ solent*, inquit, *esse gracilia*. Vid. ejus Commentarium. Quin etiam addit Sylburgius in Indice Græco, *suo idiomate* sudes *appellari*, *qui sunt corpore procero et macro*. Sed quid hoc ad Herculem, omnium hominem robustissimum, quemque hoc loco Clemens νευρώδη vocat? Melius itaque est, quod tradit Salmasius in Tertulliani lib. *De pallio*, pag. 372 : « Σχιζίας, inquit, est quadrati et compacti corporis. Nam σχίζα est corpus ipsum, vel corporis truncus; κορμίας eosdem appellarunt; κορμός idem quod σχίζα. »

(61) *Μουσεῖα μὲν ἵζουσιν*. Non male fortasse legerimus μουσεῖα τεμενίζουσιν αὐταῖς. Ibidem mox A, inverso verborum ordine, mavult, ταύτας θεραπαινίδας οὔσας. SYLBURG.

(62) *Μούσας*. Μύσας, Nov.

(63) *Τὴν Αἰολ*. Τῶν Αἰολ., Nov.

(64) *Στήλας*. Omittit Nov.

(65) *Κάλει μοι*. Hæc secutus fuisse videtur Julius Firmicus *De errore prof. relig.* pag. 24 : *Quis Amymonen, quis Menalippen, quis Chionen Hippothoenque corrupit? Nempe deus vester hæc fecisse memoratur*. Ubi legendum *Melanippen* pro Menalippen. Eadem mutatio facienda apud Theophilum Antiochen. *Ad Autolyc.* lib. II, pag. 85. Conf. Justinus M. *Paræn. ad Græcos*, Arnobius, lib. IV, Cyrillus *adv. Julianum* lib. VI, pag. 196.

(66) *Τὸν διεφθαρμένον*. Τῶν διεφθαρμένων Nov. Mox, τὴν Ἀλόπην, τὴν Μελανίππην, τὴν Ἀλκυόνην, omisit, ut videtur, propter voces ὁμοιοτελεύτους redeuntes, negligens librarius.

(67) *Ἀπόλλω*. Julius Firmicus, *loc. cit.*: *Ille, quem volunt veris oculis errantium hominum peccata corrigere, Steropen amat, Æthusam rapit, Zeuxippen stuprat, quærit Prothoen, et Arsinoæ adultera cupiditate blanditur. Sed ex isto corruptarum mulierum grege una puella amatorem deum et vitavit et vicit. Daphnen enim divinans et futura prædicens, nec invenire potuit, nec stuprare*. Tatianus, *Orat. ad Græc.*,

vatem, et vitium. Et post omnes veniat ipse Jupiter, vestra sententia *hominum pater atque deorum*, qui in venerem adeo fuit effusus, ut omnes quidem appeteret, et suam in omnes expleret libidinem. Explebatur igitur mulieribus, non minus quam hircus Thmuitarum capris. Atque tua quidem, Homere, admiror poemata ✠ :

Dixit, et cæruleis superciliis annuit Saturnius;
Ambrosiæ autem comæ concussæ sunt regis
Capite ab immortali, magnum autem tremefecit
[Olympum.

Venerabilem, Homere, Jovem effingis, et reverendum illi nutum tribuis. At si cestum semel ostenderis, mi homo, arguitur Jupiter, et ejus coma dedecore afficitur. In quantam libidinem processit ille Jupiter, qui tot noctes cum Alcmena transegit in voluptate? Intemperanti enim ne novem quidem noctes sunt longæ : sed potius tota vita breve spatium libidini esset, quo illum nobis malorum averruncatorem deum seminaret. Jovis autem filius erat Hercules, germanus certe Jovis filius, longa illa nocte procreatus : qui quidem duodecim illa certamina non nisi longo tempore absolvit, quinquaginta vero Thestii filias una nocte compressit, tot virginum adulter et sponsus eodem tempore factus : ut ipsum poetæ *infelicem* et *nefarium* non injuria appellent. Longum esset et supervacaneum omnia ejus adulteria, et puerorum stupra recensere. Nam nec a pueris quidem dii vestri abstinuere; quorum unus Hyllam, alius Hyacinthum, alius Pelopem, alius Chrysippum, alius Ganymeden

A ὁ πατὴρ (68) καθ' ὑμᾶς ἀνδρῶν τε θεῶν τε· ὃς τοσοῦτος περὶ τὰ ἀφροδίσια ἐξεχύθη, ὡς ἐπιθυμεῖν μὲν πασῶν, ἐκπληροῦν δὲ εἰς πάσας τὴν ἐπιθυμίαν. Ἐνεπίμπλατο γοῦν γυναικῶν, οὐχ ἧττον ἢ αἰγῶν ὁ Θμουϊτῶν τράγος (69). Καὶ σοῦ, ὦ Ὅμηρε, τεθαύμακα τὰ ποιήματα·

Ἦ, καὶ (70) *κυανέῃσιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων·*
Ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπεῤῥώσαντο ἄνακτος
Κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, μέγαν δ' ἐλέλιξεν (71)
[Ὄλυμπον.

Σεμνὸν ἀναπλάττεις, Ὅμηρε, τὸν Δία, καὶ νεῦμα περιάπτεις αὐτῷ τετιμημένον. Ἀλλ' ἐὰν ἐπιδείξῃς μόνον, ἄνθρωπε, τὸν κεστὸν (72), ἐξελέγχεται καὶ ὁ Ζεὺς, καὶ ἡ κόμη καταισχύνεται. Εἰς ὅσον διελήλακεν ἀσελγείας ὁ Ζεὺς ἐκεῖνος, ὁ μετ' Ἀλκμήνης τοσαύτας B ἡδυπαθήσας νύκτας; Οὐδὲ γὰρ αἱ νύκτες αἱ ἐννέα (73) τῷ ἀκολάστῳ μακραί· ἅπας δὲ ἔμπαλιν ὁ βίος ἀκρασίᾳ βραχὺς ἦν, ἵνα δὴ ἡμῖν τὸν ἀλεξίκακον σπείρῃ θεόν. Διὸς υἱὸς Ἡρακλῆς, Διὸς ὡς ἀληθῶς, ὁ ἐκ μακρᾶς γεννώμενος (74) νυκτός· τοὺς μὲν ἄθλους τοὺς δώδεκα, πολλῷ ταλαιπωρησάμενος χρόνῳ· τὰς δὲ πεντήκοντα (75) Θεστίου θυγατέρας νυκτὶ διαφθείρας μιᾷ, μοιχὸς ὁμοῦ καὶ νυμφίος τοσούτων γενόμενος παρθένων· οὔκουν ἀπεικότως οἱ ποιηταὶ σχέτλιον (76) τοῦτον καὶ αἰσυλοεργὸν ἀποκαλοῦσιν. Μακρὸν δ' ἂν εἴη, μοιχείας αὐτοῦ παντοδαπὰς, καὶ παίδων διηγεῖσθαι φθοράς. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ παίδων ἀπέσχοντο οἱ παρ' ὑμῖν θεοί· ὁ μέν τις Ὕλλου (77), ὁ δὲ Ὑακίνθου, ὁ δὲ Πέλοπος (78), ὁ δὲ Χρυσίππου, ὁ δὲ Γανυμήδους C ἐρῶντες. Τούτους ὑμῶν αἱ γυναῖκες προσκυνούντων

✠ P. 28 ED. POTTER, 21 ED. PARIS.

cap. 13 : *Laudo te nunc, o Daphne, quæ Apollinis intemperantiam vicisti, et divinationem ejus redarguisti : siquidem eventuri tibi casus ignarus, nihil arte sua fructus percepit.* Conf. idem, c. 33; Cyrillus etiam, *loc. cit.*; Ovid., *Metam.* I.

(68) *Πατήρ*. Homeri hemistichium, quod occurrit *Iliad.* A, vers. 544, et sæpe alias.

(69) *Ὁ Θμουϊτῶν τράγος*. Had. Junius, cent. III, 93. *Thmuitarum hircus* de mulieroso homine, in quem adhinniunt quodammodo scorta, ad unius nutum parata. D. Clemens, *Protreptico*, loquens de Apolline, ὁ Θμουϊτῶν τράγος. Est autem, Thmuis, oppidum Ægypti, Stephano teste. Eusebius et Nicephorus Phileæ meminerunt Thmuitarum episcopi. D. Hieronymus, II *adversus Jovinianum*, urbes ait in Ægypto ex animalium vocabulis nuncupari, Leonto, Busiris, Thmuis, quod interpretatur *hircus*. COLLECT. Ὀθμουϊτῶν τράγος Nov., mendose.

(70) *Ἦ, καί*. Ex *Iliad.* A, v. 527.

(71) *Ἐλέλιξαν*. A. ἐλέλιξεν, *torsit*. SYLBURG.

(72) *Τὸν κεστόν*. Intelligit cestum Junoni a Venere datum, quo sibi amorem Jovis conciliaret. Eum copiose describit Homerus, *Iliad.* Ξ.

(73) *Νύκτες αἱ ἐννέα*. Plerique Jovem tres noctes cum Alcmena concubuisse referunt : unde Lycophron Herculem ex illo concubitu genitum, τριέσπερον vocat, *Cassandræ* v. 33, et Justinus in *Parænesi*; *Ternoctem Herculeam* dixit Statius *Theb.* XII. Seneca, in *Agamemnone* duas noctes refert; quem numerum habet etiam Propertius lib. II, Martianus Capella lib. II, Hieronymus, *adv. Vigilantium*, etc. Arnobius novem noctes numerat, Clementem secutus, lib. IV : *Deus Hercules natus est, qui in rebus hujusmodi patris sui transiret exsuperaretque virtutes : ille noctibus vix novem unam prolem extundere, concinnare*, etc. Item Cyrillus, *adv. Julian.* lib. VI, p. 196 : Γεγράφθω δὲ καὶ Ἀλκμήνη, μεθ' ἧς τὰς ἐννέα διατετέλεκε νύκτας ὁ καὶ ἐν τοῖς ἄγαν αἰσχροῖς κόρον οὐκ ἔχων. *Pingatur etiam Alcmena, cum qua novem exegit noctes, etiam in extrema turpitudine satietatem non expertus.*

(74) *Γεννώμενος*. Legi potest etiam γενόμενος, *natus*. SYLBURG.

(75) *Πεντήκοντα*. Conf. Pausanias *Bœoticis* cap. 27; Athenæus, lib. XIII; Arnobius, *loc. cit.*; Tatian., c. 36; Suidas, v. Θεστιάδες, etc.

(76) *Σχέτλιον*. Respicit *Iliad.* E, vers. 403, quo de Hercule dicit poeta :

Σχέτλιος, ὀβριμοεργὸς, ὃς οὐκ ὄθετ' αἴσυλα ῥέζων.

(77) *Ὕλλου*. Ὕλλα Nov. Item *Clementinorum* auctor homil. 5, cap. 15, quo de deorum amoribus agens; Ὁ Ζεὺς, inquit, Γανυμήδους ἐρᾷ· Ποσειδῶν D Πέλοπος. Ἀπόλλων Κινύρου, Ζακύνθου, Ὑακίνθου, Φόρβαντος, Ὕλα, Ἀδμήτου, etc. *Jupiter Ganymedem amat, Neptunus Pelopem; Apollo, Cinyram, Zacynthum, Hyacinthum, Phorbantem, Hylam, Admetum.* Plerique Hylam Herculis amasium faciunt.

(78) *Ὁ δὲ Πέλοπος*. Julius Firmicus : *Pelops in deliciis amatoriis fuit, et diu prostituti pudoris damna sustinuit.* Tatianus, *contra Græc.* : Καὶ παρ' ὑμῖν δὲ ὁ Πέλοψ δεῖπνον τῶν θεῶν γίνεται καὶ Ποσειδῶνος ἐρώμενος. Pindarus, Od. I *Olymp.* : Πέλοπος, τοῦ μεγασθενὴς ἐράσσατο Ποσειδῶν. Ælianus. *Var. hist.* lib. XIII, c. 5, Chrysippum filium Pelopis rapuisse Laium tradit; et Athenæus, lib. XIII : *Laius apud Pelopem diversatus, adamavit ejus filium Chrysippum et cum raptum imposuisset currui, aufugit.* Praxilla Sicyonia Chrysippum a Jove raptum fuisse inquit. COLLECT.— Arnobius, lib. IV, aperte Clementem compilavit : *Ille Pelopis desideriis flagrat, hic in Chrysippum suspirat ardentius*, etc.

A τοὺς θεούς· τοιούτους δὲ εὐχέσθων εἶναι τοὺς ἄνδρας τοὺς ἑαυτῶν, οὕτω σώφρονας, ἵνα ὦσιν ὅμοιοι τοῖς θεοῖς, τὰ ἴσα ἐζηλωκότες. Τοιούτους ἐθιζόντων (79) οἱ παῖδες ὑμῶν σέβειν, ἵνα καὶ ἄνδρες γενήσωνται, εἰκόνα πορνείας ἐναγῆ τοὺς θεοὺς παραλαμβάνοντες. Ἀλλ' οἱ μὲν ἄῤῥενες αὐτοῖς τῶν θεῶν ἴσως μόνοι ἄττουσι περὶ τὰ ἀφροδίσια·

Θηλύτεραι (80) *δὲ θεαὶ μένον αἰδοῖ οἴκοι ἑκάστη,*

φησὶν Ὅμηρος, αἰδούμεναι αἱ θεαὶ διὰ σεμνότητα Ἀφροδίτην ἰδεῖν μεμοιχευμένην. Αἱ δὲ ἀκολασταίνουσιν ἐμπαθέστερον ἐν τῇ μοιχείᾳ δεδεμέναι· Ἠὼς ἐπὶ Τιθωνῷ, Σελήνη ἐπὶ Ἐνδυμίωνι (81), Νηρηῒς ἐπὶ Αἰακῷ, καὶ ἐπὶ Πηλεῖ Θέτις· ἐπὶ δὲ Ἰάσωνι Δημήτηρ, καὶ ἐπὶ Ἀδώνιδι (82) Φερσέφαττα. Ἀφροδίτη δὲ, ἐπ' Ἄρει κατησχυμένη, μετῆλθεν ἐπὶ Κινύραν, καὶ Ἀγχίσην ἔγημεν· καὶ Φαέθοντα (83) ἐλόχα, καὶ ἤρα Ἀδώνιδος· ἐφιλονείκει δὲ τῇ βοώπιδι, καὶ ἀποδυσάμεναι διὰ μῆλον (84) αἱ θεαὶ, γυμναὶ προσεῖχον τῷ ποιμένι, εἴ τις (85) αὐτῶν δόξει καλή. Ἴθι δὴ (86) καὶ τοὺς ἀγῶνας ἐν βραχεῖ περιοδεύσωμεν, καὶ τὰς ἐπιτυμβίους ταυτασὶ πανηγύρεις καταλύσωμεν, Ἴσθμιά τε, καὶ Νέμεα, καὶ Πύθια, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις Ὀλύμπια. Πυθοῖ μὲν οὖν ὁ δράκων ὁ Πύθιος θρησκεύεται, καὶ τοῦ ὄφεως ἡ πανήγυρις καταγγέλλεται (87) Πύθια· Ἰσθμοῖ δὲ σκύβαλον προσέπτυσεν ἐλεεινὸν ἡ θάλασσα· καὶ Μελικέρτην ὀδύρεται τὰ Ἴσθμια· Νεμεάσι δὲ ἄλλο (88) παιδίον (89) Ἀρχέμο-

amavit. Hos deos vestræ uxores adorent, tales sibi maritos precentur, adeo temperantes, ut similes sint diis, et similia consectentur. Hos filii vestri colere assuescant, ut exsecrabile scortandi exemplum a diis capientes, viri evadant. **10** Sed ex diis soli forte masculi in venerem feruntur :

Feminæ autem deæ manebant pudore domi singulæ,

ait Homerus, verecunde scilicet erubescentes Venerem videre in adulterio deprehensam. Verum hæ libidinosius adhuc vivunt, seque dedunt adulteriis : Aurora quidem cum Tithono, Luna cum Endymione, Nereis cum Æaco, Thetis cum Peleo, Ceres ✠ cum Jasone, Proserpina cum Adonide. Venus propter B Martem dedecus passa, transiit ad Cinyram, et nupsit Anchisæ, et insidias paravit Phaethonti, et Adonidem amavit. Eadem cum Junone contendit, et cum pomi gratia deæ vestes exuissent, permiserunt se pastori judicaturo, quænam esset ex eis pulchra. Age vero, certamina quoque vestra paucis obeamus, ac sepulcrales istos conventus, Isthmica, Nemea, Pythia, Olympia denique, dissipemus. Pythone quidem, Pythium draconem venerantur, serpentisque conventum nomine Pythiorum indicunt. Apud Isthmum autem, mare ejectitium ac miserabile cadaver exspuit, jamque Melicertem Isthmia lamentantur. Nemeæ similiter, cum alium pusionem Ar-

✠ P. 29 ED. POTTER.

(79) *Ἐθιζόντων*. Rectius, opinor, passiva forma ἐθιζέσθωσαν, *consuefiant*. Sylburg. — Mox, γένωνται pro γενήσωνται, Nov.

(80) *Θηλύτεραι*. *Odyss*. Θ, v. 324. Cæterum pro μένον, quod apud Homerum occurrit, et Nov. primæ Clementis editt. habent μόνον.

(81) *Ἐπὶ Ἐνδυμίωνι*. Ἐπί abest a vulg. edit. et Nov. Inserendam esse, perspicuum est e sequentibus. Ibidem mox pro Ἰάσωνι scribendum Ἰασίωνι ut apud Diodorum Siculum 237, 7 : Ἐκ Δήμητρος καὶ Ἰασίωνος γενέσθαι παῖδα Πλοῦτον, et Ovidium, *Metam*. IX :

—— queritur canescere mitem
Iasiona Ceres. ——

Sylburg.

(82) *Ἀδώνιδι*. Pro Ἀδώνιδι reponendum esse Ἀϊδωνεῖ, cum aliunde liquet, tum ex p. 14, l. 23, et Athenæi loco modo citato. Sylburg. Perinde apud Justinum M., cujus hæc sunt verba Apol. I, c. 23 : Περσεφόνην καὶ Ἀφροδίτην, τὰς διὰ τὸν Ἄδωνιν οἰστρηθείσας· *Proserpinam et Venerem, propter Adonidem in furorem actas :* Sylburg. scribere jussit : Τὴν μὲν διὰ τὸν Ἄδωνιν, τὴν δὲ διὰ τὸν Ἀϊδωνέα οἰστρηθεῖσαν· *Hanc quidem propter Adonin, illam vero propter Aidonea in furorem actam :* « Nam Venus quidem, inquit, Adonin deperiit; Proserpina vero ab Aidoneo, seu Plutone, rapta fuit. » Id quidem nimis audacter, Justini et Clementis codicibus receptam lectionem unanimiter tuentibus. Quin alii etiam Adonin à Proserpina, idque apud inferos, adamatum fuisse referunt. Theocritus, *Idyll*. 15, v. 86 :

Ὁ τριφίλατος Ἄδωνις, ὁ κὴν Ἀχέροντι φιλεῖται.
Ter amabilis Adonis, qui etiam apud inferos [amatur.

Ubi scholiastes, τριφίλατος, inquit, ὁ πολυφίλητος, ὡς καὶ παρ' Ὁμήρῳ· Ἀσπασίη τριφίλητος· ἢ ὅτι ὑπὸ τριῶν ἐφιλήθη, Διὸς, Ἀφροδίτης, καὶ Περσεφόνης ἐν ᾅδῃ.

(83) *Φαέθοντα*. Theodorus Canterus lib. I, cap. C 19, *Var. lect.*, in hunc locum Arnobii lib. IV : *Nonne vestris cautum est litteris, post Vulcanum, Phaonem, Martem, in Anchisæ nuptias Æneadum matrem arsisse?* Hoc loco suspicabar, pro *Phaonem*, Phæonem scribendum esse; sed in eo non acquievi; verum, consulens exemplar Romanum, longe aliam lectionem inveni, nimirum hanc, *post Vulcanum Phaethontem ;* quæ lectio prima fronte alienissima visa est : tandem consului Clementem, ubi hæc respexi, καὶ Φαέθοντα ἐλόχα· quare hic locus Arnobii non emendationem, sed observationem requirit. Hæc ille. Athenæus tamen lib. II sub finem : Κρατῖνος δέ φησι, Φάωνος ἐρασθεῖσαν τὴν Ἀφροδίτην, ἐν χαλαῖς θριδακίναις αὐτὸν ἀποκρύψαι· Μαρούας δὲ ἐν χλόῃ κριθῶν. Ælianus lib. XII, c. 18, *Var. hist. : Phaonem omnibus hominibus elegantia formæ præstantem Venus in lactucis abscondit.* Legendum itaque in utroque videtur *Phaonem*. Collect.

(84) *Μῆλον*. Μᾶλλον, Nov. mendose.

(85) *Εἴ τις*. Pro εἴ τις aptius forsan ἥτις, *quænam*. Sylburg.

D (86) *Ἴθι δή*. Ἴθι δέ, Joan. Etenim hunc locum de sacrorum certaminum institutione recitat Eusebius, *Præp. evangel.*, lib. II, cap. 6. Mox, περιουδεύσωμεν pro περιοδεύσωμεν, Joan.

(87) *Καταγγέλλεται*. A. καταλέγεται· sed καταγγέλλεται agnoscit etiam Eusebius. Sylburg.

(88) *Νεμεάσι δὲ ἄλλο*. Scholiastes Pindari in præfatione *Nemeorum :* Τὰ Νέμεα φασὶν ἄγεσθαι ἐπὶ Ὀφέλτῃ. Paulo post, Ὄφις ἀνεῖλε τὸν παῖδα· Ἀμφιάραος δὲ τούτοις μαντευόμενος, Ἀρχέμορον αὐτὸν ἐκάλεσεν, ὅτι ἀρχὴ μόρου ἐγένετο ὁ τοῦ παιδὸς θάνατος. Sed hunc Eupheti et Creusæ, non Lycurgi et Eurydices filium dici adverte. Cæterum necesse non fuit mutare lectionem apud Clementem, Καὶ τοῦ Πέλοπος τὰς χοὰς τὰ Ὀλύμπια ὁ Φειδίου σφετερίζεται Ζεύς. Collect.

(89) *Παιδίον*. Πεδίον, Joan. mendose. Nam αι et ε propter soni similitudinem εὐμετάβολοι sunt.

chemorum sepelissent, hujus sepulcrale certamen Nemea nuncuparunt. Pisa quoque apud vos, o Græcorum genus universum, aurigæ Phrygii tumulus est: atque Olympia, hoc est Pelopis inferias, Phidiacus sibi Jupiter vindicat. Verisimile igitur est, mysteria vestra, sicut etiam oracula, fuisse certamina causa mortuorum instituta : et hæc quidem utraque publica facta sunt. Quæ porro Sagræ mysteria, et Alimunte Atticæ pago celebrantur, Athenis circumscripta sunt; ea vero certamina ac phalli, quæ Baccho consecrantur, pessumdederunt vitam, et sunt pene totius mundi dedecus ac probrum. Bacchus enim descendendi ad inferos desiderio flagrabat, sed viam ignorabat : hanc Prosymnus quidam promittit se monstraturum, verum ✠ non sine mercede. Merces ea in se quidem parum erat honesta, attamen honesta satis Baccho. Erat autem gratia venerea, quam Bacchus postulabatur. Deo igitur non repugnanti petitio statim explicatur : isque jurejurando promittit, si redierit, se, quod vellet, facturum. Cum viam didicisset, abiit, rursusque rediit, nec offendit Prosymnum; erat enim mortuus. Tum vero amatori ut debitum solveret, ad monumentum ejus se confert, et muliebria patiendi desiderio flagrat. Cum ergo ficulneum excidisset ramum, instar virilis membri efformat, et ei insidens, promissum persolvit mortuo. Atque hoc facinus mystico ritu commemorant, qui Baccho phallos fere per universas Græciæ urbes erigunt. *Nam nisi Baccho pompam ducerent, et carmina canerent in laudem pudendorum impudentissima, plane actum erat*, ait Heraclitus. Hic est ille Pluto, et Bacchus, cujus gratia insaniunt et bacchantur, non tam, ut opinor, præ ebrietate, quam ut turpes cæremonias, quæ in memoriam libidinis primitus fuerunt institutæ, de more peragant. Sunt ergo jure dii vestri tales, qui affectuum suorum servi fuere. Quin etiam servile ju-

A ρος κεκήδευται, καὶ τοῦ παιδίου ὁ ἐπιτάφιος (90) προσαγορεύεται Νέμεα. Πίσα δὲ ὑμῖν τάφος ἐστὶν (91), ὦ πανέλληνες, ἡνιόχου Φρυγός· καὶ τοῦ Πέλοπος τὰς χοὰς τὰ Ὀλύμπια, ὁ Φειδίου σφετερίζεται Ζεύς. Μυστήρια ἦσαν ἄρα, ὡς ἔοικεν, οἱ ἀγῶνες ἐπὶ νεκροῖς διαθλούμενοι, ὥσπερ καὶ τὰ λόγια, καὶ δεδήμευνται ἄμφω. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἐπὶ Σάγρᾳ μυστήρια (92), καὶ τὰ ἐν Ἁλιμοῦντι τῆς Ἀττικῆς, Ἀθήνησι περιώρισται· αἶσχος δὲ δὴ κοσμικὸν οἵ τε ἀγῶνες καὶ οἱ φαλλοὶ οἱ Διονύσῳ ἐπιτελούμενοι, κακῶς ἐπινενεμημένοι τὸν βίον. Διόνυσος γὰρ κατελθεῖν εἰς ᾅδου γλιχόμενος, ἠγνόει τὴν ὁδόν· ὑπισχνεῖται δ' αὐτῷ φράσειν, Πρόσυμνος τοὔνομα (93) οὐκ ἀμισθεί. Ὁ δὲ μισθὸς οὐ καλὸς, ἀλλὰ Διονύσῳ καλός· καὶ ἀφροδίσιος ἦν ἡ χάρις ὁ μισθὸς, ὃν ᾐτεῖτο Διόνυσος. Βουλομένῳ δὲ τῷ Θεῷ

B γέγονεν ἡ αἴτησις. Καὶ δὴ ὑπισχνεῖται παρέξειν αὐτῷ, εἰ ἀναζεύξοι, ὅρκῳ πιστωσάμενος τὴν ὑπόσχεσιν. Μαθὼν, ἀπῆρεν, ἐπανῆλθεν αὖθις· οὐ καταλαμβάνει τὸν Πρόσυμνον· ἐτεθνήκει γάρ. Ἀφοσιούμενος τῷ ἐραστῇ ὁ Διόνυσος, ἐπὶ τὸ μνημεῖον ὁρμᾷ, καὶ πασχητιᾷ. Κλάδον οὖν συκῆς, ὡς ἔτυχεν, ἐκτεμὼν, ἀνδρείου μορίου σκευάζεται τρόπον· ἐφέζεταί τε τῷ κλάδῳ, τὴν ὑπόσχεσιν ἐκτελῶν τῷ νεκρῷ. Ὑπόμνημα τοῦ πάθους τούτου μυστικὸν φαλλοὶ κατὰ πόλεις ἀνίστανται Διονύσῳ· *Εἰ μὴ γὰρ Διονύσῳ πομπὴν ἐποιοῦντο, καὶ ὕμνεον ᾆσμα* (94), *αἰδοίοισιν ἀναιδέστατα εἴργασται*, φησὶν Ἡράκλειτος. Οὗτος δὲ Ἀΐδης καὶ Διόνυσος (95), ὅτεῳ μαίνονται καὶ ληναΐζουσιν οὐ διὰ τὴν μέθην τοῦ σώματος, ὡς ἐγὼ οἶμαι, τοσοῦτον, ὅσον διὰ τὴν ἐπονείδιστον τῆς ἀσελγείας

C ἱεροφαντίαν. Εἰκότως ἄρα οἱ τοιοίδε ὑμῶν θεοὶ δοῦλοι παθῶν γεγονότες. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν Εἱλώτων καλουμένων (96), τῶν παρὰ Λακεδαιμονίοις, δούλειον ὑπεισῆλθε ζυγὸν, Ἀπόλλων Ἀδμήτῳ (97) ἐν Φεραῖς, Ἡρακλῆς ἐν Σάρδεσιν Ὀμφάλῃ· Λαομέδοντι δ' ἐθήτευε Ποσειδῶν καὶ Ἀπόλλων, καθάπερ ἀχρεῖος οἰκέτης (98), μηδὲ ἐλευθερίας δήπουθεν δυνηθεὶς τυχεῖν

✠ P. 30 ED. POTTER, 22 ED. PARIS.

(90) *Ὁ ἐπιτάφιος*. Ὁ omittit Joan. Porro ἐπιτάφιον ἀγῶνα intelligit auctor, non *funebrem* orationem, ut putavit Hervetus. Itaque paulo post : Μυστήρια, inquit, ἦσαν ἄρα οἱ ἀγῶνες ἐπὶ νεκροῖς διαθλούμενοι.

(91) *Πίσα δὲ ὑμῖν τάφος ἐστίν*. Πίσσα δ' ἔστιν ἐν ὑμῖν τάφος, Eusch., Joan.

(92) *Τὰ μὲν ἐπὶ Σάγρᾳ μυστήρια*. Meursius *Eleusin.* cap. 6, his verbis recitatis, ait : Lege, Τὰ μὲν ἐπὶ Ἄγρᾳ μυστήρια. Nam τὰ μικρὰ μυστήρια Agris, ut majora Eleusine, habebantur. Stephanus, Ἄγρα καὶ Ἄγραι χωρίον, ἑνικῶς καὶ πληθυντικῶς· ἔστι δὲ καὶ τῆς Ἀττικῆς πρὸ τῆς πόλεως, ἐν ᾧ τὰ μικρὰ μυστήρια ἀποτελεῖται. Eustathius in *Iliad*. B : Ἔτι δὲ καὶ Ἀγροτέρα Ἄρτεμις, ὡς καὶ κωμικὸς δηλοῖ, ἡ καὶ Ἀγραία παρὰ Πλάτωνι κατὰ Παυσανίαν, ἀπὸ χώρας πρὸς τῷ Ἰλισσῷ, ἧ κλῆσις Ἄγρα καὶ Ἄγραι· οὗ τὰ μικρὰ ἤγετο, φησὶ, μυστήρια, ἃ ἐλέγετο τὰ ἐν Ἄγραις.

(93) *Πρόσυμνος τοὔνομα*. P. Leopardus lib. III, cap. 20. Omnia hæc habent Arnobius lib. V et Theodoretus in *Curatione Græc. affect*. Meminerunt etiam Hyginus, Lycophronis scholiastes, et Phavorinus in v. Ἐνόρχης, sed in nomine variant: nam quem Clemens, Arnobius et Gregorius *Prosymnum*, eumdem Theodoretus et Lycophronis interpres Πολύσυμνον vocant, Varinus Πολύσυννον, Hyginus mendose *Hypolipnum* vel *Hypolymnium*, Pausanias Πόλυμνον. Collect.—Πολύυμνος est Tzetzæ in Lycophronis vers. 212, quo loco nos e codd. mss. Πολύσυμνον posuimus. Wouwerius et Munckerus in Hygini *Poet. Astronom.* cap. 5, Πολύυπνον scribendum existimant.

D (94) *Καὶ ὕμνεον ᾆσμα*. Scribe et distingue, καὶ ὕμνεον ᾄσματα αἰδοίοισιν ἀναιδέστατα, εἴργαστο ἄν. Ne interpretatio quidem nobis satisfacit. Ithiphallica intelligit, quæ recte vocat ᾄσματα ἀναιδέστατα. Nam nisi illa canerentur in laudem pudendorum, plane actum erat. Hoc volebat Heraclitus. Heinsius.

(95) *Ἀΐδης καὶ Διόνυσος*. Ἀΐδης dicitur Bacchus, quod apud inferos agens, *inconspicuus* fuerit. Nam ἀΐδης exp. ἀφανής.

(96) *Ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν Εἱλώτων καλ.* Scribe totum hunc locum, et distingue hoc modo, ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν Εἱλώτων τῶν παρὰ Λακεδαιμονίοις δουλικώτεροι. Deinde, δούλειον ὑπεισῆλθε ζυγὸν Ἀπόλλων. Heinsius.

(97) *Ἀπόλλων Ἀδμήτῳ*. De Apollinis servitute prolixe Euripides *Alcestide*, et Plutarchus *Erotico*. De Herculis servitute apud Omphalen Diodorus Siculus, p. 165. Plutarchus in lib. *An seni capienda resp.* et Terentius, *Eunuchi* act. V, sc. VIII. H. Sylburg.

(98) *Καθάπερ ἀχρεῖος οἰκέτης*. Respicit veterem

παρὰ τοῦ προτέρου δεσπότου. Τότε καὶ τὰ Ἰλίου τείχη A ἀνῳκοδομησάτην τῷ Φρυγί. Ὅμηρος δὲ τὴν Ἀθηνᾶν οὐκ αἰσχύνεται *παραφαίνειν* λέγων τῷ Ὀδυσσεῖ, *χρύσεον λύχνον ἔχουσαν ἐν χεροῖν*. Τὴν δὲ Ἀφροδίτην ἀνέγνωμεν, οἷον ἀκόλαστόν τι θεραπαινίδιον, παραθεῖναι φέρουσαν τῇ Ἑλένῃ τὸν δίφρον τοῦ μοιχοῦ κατὰ πρόσωπον, ὅπως αὐτὸν εἰς συνουσίαν ὑπαγάγηται. Πανύασις γὰρ, πρὸς τούτοις, καὶ ἄλλους παμπόλλους ἀνθρώποις λατρεῦσαι θεοὺς ἱστορεῖ, ὧδέ πως γράφων·

gum, perinde ac Helotæ Lacedæmoniorum, subiit, Apollo quidem Pheris apud Admetum, Hercules autem Sardis apud Omphalen: Laomedonti Phrygi servivit Neptunus, itemque Apollo, inutilis scilicet servus, qui a priori domino libertatem consequi non potuit; quo tempore ab illis instaurata fuerunt Ilii mœnia. Homerus autem dicere non est veritus, Minervam Ulyssi *præluxisse, aureum lychnum in manibus tenentem*: Venerem vero legimus, velut impudicam aliquam ancillam, sellam Helenæ apposuisse exadversum adultero, quo eum ad coitum pelliceret. Panyasis denique, præter hos, alios quoque plures deos refert hominibus serviisse, sic scribens:

Τλῆ μὲν Δημήτηρ, τλῆ δὲ κλυτὸς Ἀμφιγυήεις,
Τλῆ δὲ Ποσειδάων, τλῆ δ' ἀργυρότοξος Ἀπόλλων
Ἀνδρὶ παρὰ θνητῷ θητευσέμεν (99) *εἰς ἐνιαυτόν.* B
Τλῆ δὲ καὶ ὁ βριμόθυμος Ἄρης, ὑπὸ πατρὸς ἀνάγκης·

Sustinuit quidem Ceres, sustinuit præclarus Mulciber,
Sustinuit Neptunus, sustinuit etiam argenteum arcum habens Apollo,
Mortali viro annum servire;
Sustinuit etiam ferox Mars a patre coactus;

καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις (1). Τούτοις οὖν εἰκότως ἕπεται, τοὺς ἐρωτικοὺς ὑμῶν καὶ παθητικοὺς τούτους θεοὺς ἀνθρωποπαθεῖς ἐκ παντὸς εἰσάγειν τρόπου· *Καὶ γὰρ ἔην κείνοις θνητὸς χρώς*. Τεκμηριοῖ δὲ Ὅμηρος (2) μάλα ἀκριβῶς, Ἀφροδίτην ἐπὶ τῷ τραύματι παρεισάγων *ὀξὺ καὶ μέγα ἰάχουσαν*· αὐτόν τε τὸν πολεμικώτατον Ἄρη ὑπὸ τοῦ Διομήδους *κατὰ τοῦ κενεῶνος οὐτασμένον* διηγούμενος. Πολέμων δὲ, καὶ τὴν Ἀθηνᾶν ὑπὸ Ὀρνύτου τρωθῆναι λέγει· ναὶ μὴν καὶ τὸν Ἀϊδωνέα ὑπὸ Ἡρακλέους τοξευθῆναι Ὅμηρος λέγει· καὶ τὸν Ἠλεῖον Αὐγέαν (3) Πανύασις ἱστορεῖ· ἤδη δὲ καὶ τὴν Ἥραν τὴν ζυγίαν ἱστορεῖ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἡρακλέους ὁ αὐτὸς οὗτος Πανύασις C *ἐν Πύλῳ ἠμαθόεντι*· Σωσίβιος δὲ καὶ τὸν Ἡρακλέα πρὸς τῶν Ἱπποκοωντιδῶν κατὰ τῆς χειρὸς οὐτασθῆναι λέγει. Εἰ δὴ τραύματα, καὶ αἵματα· οἱ γὰρ ἰχῶρες οἱ ποιητικοὶ εἰδεχθέστεροι καὶ τῶν αἱμάτων· σῆψις γὰρ αἵματος ἰχὼρ νοεῖται. Ἀνάγκη τοίνυν θεραπείας καὶ τροφὰς παρεισάγειν αὐτοῖς, ὧν εἰσιν ἐνδεεῖς. Διὸ τράπεζαι, καὶ μέθαι, καὶ γέλωτες, καὶ συνουσίαι, οὐκ ἂν ἀφροδισίοις χρωμένων ἀνθρώποις (4), οὐδὲ παιδοποιουμένων, οὐδὲ μὴν ὑπνωσόντων, εἰ ἀθάνατοι, καὶ ἀνενδεεῖς, καὶ ἀγήρως ὑπῆρχον. Μετέλαβε δὲ καὶ τραπέζης ἀνθρωπίνης παρὰ τοῖς Αἰθίοψιν, ἀπανθρώπου δὲ καὶ ἀθέσμου, αὐτὸς ὁ Ζεὺς, παρὰ Λυκάονι (5) τῷ Ἀρκάδι ἑστιώμενος. Ἀνθρωπείων γοῦν ἐνεφορεῖτο σαρκῶν, οὐχ ἑκών· ἠγνόει γὰρ ὁ Θεὸς, ὡς ἄρα Λυκάων ὁ Ἀρκὰς, ὁ D ἑστιάτωρ αὐτοῦ, τὸν παῖδα κατασφάξας τὸν αὐτοῦ,

et quæ deinceps sequuntur. Erit itaque consentaneum, ut jam vobis ostendam, hos vestros deos, qui amore languent, et animi ✠ perturbationibus vexantur, cæteris quoque omnibus quos homines pati solent, affectibus obnoxios esse: *nam illis mortale corpus erat*. Hoc autem manifeste indicat Homerus, cum Venerem præ vulneribus *acute graviterque clamantem* inducit; ipsumque Martem belli Deum, a Diomede fuisse *ventre sauciatum* narrat. Polemo autem refert, Minervam etiam ab Ornyto vulneratam fuisse. Quin etiam Plutonem ab Hercule sagitta ictum dicit Homerus: quod de Eleo quoque Augea tradit Panyasis: qui Junonem etiam pronubam *in Pylo arenosa* ab eodem Hercule vulneratam fuisse memorat. Sosibius autem refert, ipsius etiam Herculis manum ab Hippocoontis filiis sauciatam fuisse. Quod si sunt vulnera, est etiam sanguis. Sanies enim poetica, quam ἰχῶρα vocant, est ipso sanguine turpior: nam putridus sanguis ἰχὼρ dicitur. Et curationes ergo, et nutrimenta, quibus indigent, necesse est inducere. Quare et mensæ eorum memorantur, et compotationes, et risus, et coitus: cum ne homines quidem venere uterentur, aut liberis operam darent, aut somno indulgerent, si essent immortales, et nullius indigi, seniique expertes. Jupiter vero ipse humanæ quidem mensæ particeps fuit apud Æthiopes, **11** inhumanæ autem et nefariæ, cum a Lycaone Arcade exciperetur. Tum enim humanis carnibus saturabatur, idque

✠ P. 31 ED. POTTER, 23 ED. PARIS.

morem, quo fideles utilesque servi post aliquod tempus libertate donabantur. Conf. *Archæologiæ Græcæ* lib. I, cap. 10.

(99) *Θητευσέμεν*. Accipiendum pro aoristo θητεῦσαι, aut præsenti tempore θητευέμεν. SYLBURG.

(1) *Καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις*. Sic recte Nov. et posteriores Clementis editiones. Sed τά omittunt Florent. SYLBURG.

(2) *Ὅμηρος*. Conf. de Venere *Iliad*. E, vers. 343; de Plutone, v. 395; de Marte, v. 855.

(3) *Τὸν Ἠλεῖον Αὐγέαν*. Τὸν Ἡλίου Αὐγέαν, *Solis filium Augeam*, Nov. Utrumque tolerari potest; erat enim Augeas, Eleus, et Solis filius. Sed cur Augeam inter deos numeret, ratio non liquet. Legendum potius τὰς Ἡλίου αὐγάς, *Solis radios*. Herculem enim iratum ferunt sagittis suis Solem ipsum percussisse: Apollodorus, *Bibliothec*. lib. II, cap. 10: Θερμαινόμενος δὲ ὑπὸ Ἡλίου κατὰ τὴν πορείαν, τὸ τόξον ἐπὶ τὸν θεὸν ἐνέτεινεν· *Ubi vero in itinere Solis radiis calefieret, arcum in deum ipsum intendit*. Quod ignorans scriptor aliquis in poeticis fabulis minus versatus, τὸν ἡλίου, vel Ἠλεῖον Αὐγέαν substituisse videtur.

(4) *Ἀνθρώποις*. Rectius ἀνθρώπων. SYLBURG.— Idem deinde pro ὑπνωσόντων, legere mavult ὑπνωσσόντων. Mox legendum ἀγήρῳ. Hesiod. ἀθάνατοι καὶ ἀγήρῳ.

(5) *Λυκάονι*. Λυκάωνι, Nov. Mox, ἐνεφερεῖτο pro ἐνεφορεῖτο. Idem.

invitus: nesciebat scilicet deus, convivatorem suum Lycaonem filium suum interfectum (cui nomen erat Nyctimo) ipsi comedendum apposuisse. Hic est præclarus ille Jupiter, fatidicus, hospitalis, supplicum præses, clemens, panomphæus, scelerum ultor; imo potius injustus, exlex, flagitiosus, impius, inhumanus, raptor, stuprator, adulter, lascivus. Verum tunc erat forte, cum talis erat, cum homo erat. Nunc autem mihi ipsæ fabulæ vestræ consenuisse videntur: Jupiter non est amplius draco, non cycnus, non aquila, non homo lascivus; non volat deus, puerorum amore non tenetur, non dat oscula, non infert vim, etsi adhuc multæ sint pulchræ mulieres, Leda formosiores, et Semele vegetiores; adolescentes etiam multi, qui cum formæ pulchritudine, tum elegantia morum Phrygio bubulco præstant. Ubi vero nunc est aquila illa? ubi cycnus? ubi autem ipse ✠ Jupiter? Una cum pennis consenuit: nec enim legimus eum aut suorum amorum pœnituisse, aut temperantiam didicisse. Sed fabula hæc tandem detegitur, mortua est Leda, mortuus cycnus, mortua aquila. Quære tuum Jovem: nec vero cœlum, sed terram scruteris. Indicabit tibi, apud quem sepultus est, Cretensis in *Hymnis* Callimachus:

. . . . etenim sepulcrum, o rex, tuum
Cretenses fabricarunt.

A (Νύκτιμος ὄνομα αὐτοῦ·) παραθείη ὄψον τῷ Διΐ. Καλός γε ὁ Ζεὺς, ὁ μαντικὸς, ὁ ξένιος, ὁ ἱκέσιος, ὁ μειλίχιος, ὁ πανομφαῖος, ὁ προτροπαῖος (6)· μᾶλλον δὲ ὁ ἄδικος (7), ὁ ἄθεσμος, ὁ ἄνομος, ὁ ἀνόσιος, ὁ ἀπάνθρωπος, ὁ βίαιος, ὁ φθορεὺς, ὁ μοιχὸς, ὁ ἐρωτικός. Ἀλλὰ τότε μὲν ἦν ὅτε τοιοῦτος ἦν, ὅτε (8) δὴ ἄνθρωπος ἦν· νῦν δὲ ἤδη (9) μοι δοκοῦσι καὶ οἱ μῦθοι ἡμῖν γεγηρακέναι· δράκων ὁ Ζεὺς οὐκέτι, οὐ κύκνος ἐστὶν, οὐκ ἀετὸς, οὐκ ἄνθρωπος ἐρωτικός· οὐχ ἵπταται θεὸς, οὐ παιδεραστεῖ, οὐ φιλεῖ, οὐ βιάζεται, καίτοι πολλαὶ καὶ καλαὶ καὶ ἔτι (10) γυναῖκες, καὶ Λήδας εὐπρεπέστεραι, καὶ Σεμέλης ἀκμαιότεραι· μειράκια δὲ ὡραιότερα καὶ πολιτικώτερα τοῦ Φρυγίου βουκόλου. Ποῦ νῦν ἐκεῖνος ὁ ἀετός; ποῦ δαὶ (11) ὁ κύκνος; ποῦ δαὶ αὐτὸς ὁ Ζεύς; Γεγήρακε μετὰ τοῦ B πτεροῦ· οὐ γὰρ δήπου μετανοεῖ τοῖς ἐρωτικοῖς, οὐδὲ παιδεύεται σωφρονεῖν. Γυμνοῦται δὲ ὑμῖν ὁ μῦθος, ἀπέθανεν ἡ Λήδα, ἀπέθανεν ὁ κύκνος, ἀπέθανεν ὁ ἀετός. Ζήτει σου τὸν Δία· μὴ τὸν οὐρανὸν, ἀλλὰ τὴν γῆν πολυπραγμόνει. Ὁ Κρής σοι διηγήσεται, παρ' ᾧ καὶ τέθαπται, Καλλίμαχος (12) ἐν Ὕμνοις·

. . . καὶ γὰρ τάφον, ὦ ἄνα, σεῖο
Κρῆτες ἐτεκτήναντο.

Mortuus enim est Jupiter, ne commovearis, ut Leda, ut cycnus, ut aquila, ut homo amoribus deditus, ut draco. Quin etiam ipsi, qui hac prava sunt imbuti superstitione, videntur tandem suos de diis errores, quamvis inviti, et pene reluctantes, deprehendisse:

Τέθνηκε γὰρ ὁ Ζεὺς, μὴ δυσφόρει, ὡς Λήδα, ὡς κύκνος, ὡς ἀετὸς, ὡς ἄνθρωπος ἐρωτικὸς, ὡς δράκων. Ἤδη δὲ καὶ αὐτοὶ φαίνονται οἱ δεισιδαίμονες, ἄκοντες μὲν, ὅμως δ' οὖν συνιέντες τὴν πλάνην, τὴν περὶ τοὺς θεούς·

Non enim a quercu es antiqua, neque a petra,
Sed hominum ex genere es.

C *Οὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς* (13) *ἐσσὶ* (14) *παλαιφάτου, [οὐδ' ἀπὸ πέτρης,*
Ἀλλ' ἀνδρῶν γένος ἐσσί.

Statim vero invenientur iidem et *quercus* esse, et

Μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ *δρύες* ὄντες εὑρεθήσονται, καὶ

✠ P. 32 ED. POTTER, 24 ED. PARIS.

(6) *Προτροπαῖος*. Ἀποτρόπαιος scribi vult Hervet.; *προστρόπαιος*, *scelerum vindex*, Nov. Recte.

(7) *Ὁ ἄδικος*. Articulum ὁ, qui abfuit ab exemplari, inserendum esse declarant commata sequentia. SYLBURG.

(8) *Τοιοῦτος ἦν ὅτε*. Hæc e Nov. propter ὅτε repetitum excidisse videntur.

(9) *Νῦν δὲ ἤδη*. Conf. Cyprianus, *De idolorum vanitate*; Tatianus, *Orat.*, cap. 37; Theophilus, principio lib. II *ad Autolyc.*; Minucius Felix, pag. 217, Edit. Hackian.; Lactantius, lib. I, c. 16; Athenagoras, *Legat.*, cap. 26.

(10) *Καὶ ἔτι*. Scribe ex Nov. καὶ νῦν ἔτι.

(11) *Δαί*. Δέ cum in hac, tum in sequenti pericope habet Nov.

(12) *Καλλίμαχος*. Callimachi versus hodieque exstat hymno in Jovem. Chrysostomus tamen, commentario in Epistolam ad Titum, et proverbialem illum versum,

Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί,

et hos Callimachi, Epimenidi Cretensi tribuit: sic enim ibi, Ἐπιμενίδης οὖν ἐστιν ὁ εἰρηκὼς, Κρὴς καὶ αὐτὸς ὤν. Ἔχει δὲ οὕτως· Οἱ Κρῆτες τάφον ἔχουσι τοῦ Διὸς, ἐπιγραφόντα τοῦτο· ἘΝΤΑΥΘΑ ΖΑΝ ΚΕΙΤΑΙ ὋΝ ΔΙΑ ΚΙΚΛΗΣΚΟΥΣΙ. Διὰ ταύτην οὖν τὴν ἐπιγραφὴν ὁ ποιητὴς ψεύστας τοὺς Κρῆτας κωμῳδῶν, προϊὼν, πάλιν ἐπάγει, αὔξων μᾶλλον τὴν κωμῳδίαν·

. . . καὶ γὰρ τάφον, ὦ ἄνα, σεῖο. . . .
Κρῆτες ἐτεκτήναντο· σὺ δ' οὐ θάνες· ἐσσὶ γὰρ [αἰεί.

Aut memoria igitur Chrysostomum fefellit, aut duo hi poetæ idem scripserunt; quod ab aliis quoque factum docet Clemens infra in *Strom.* VI haud procul ab initio. H. SYLBURG.

(13) *Οὐ γὰρ ἀπὸ δρυός*. Versus est *Odyss.* T, v. 163:

Ἀλλὰ καὶ ὥς μοι εἰπὲ τεὸν γένος, ὁππόθεν ἐσσί.
D *Οὐ γὰρ ἀπὸ δρυός ἐσσι παλαιφάτου. . .*

Alia lectio παλαιφάγου. Verba sunt Penelopes ad Ulyssem. Reperitur et similis sententia *Iliad.* X, estque proverbium, quod magnus ille Chiliasta, chil. I, c. 8, 17, inde ductum ait, quod antiquitus in cavis quercubus habitarent homines, atque inde nati fingebantur; ideo et creditum est a Deucalione projectis e saxis natum mortalium genus. Alio item loco sibi ipsi non constat, et pejorem rationem reddit, chil. III, c. 7, 76. At Eustathius: Ὅτε νομάδα βίον εἶχον οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὀρεινόμουν, καὶ δρυῶν καὶ λίθων κοιλότησιν ἐπίστευον, τὰ νεογνὰ ἐκτιθέμενοι διὰ πενίαν τὰ φίλτατα. Ὅθεν καὶ φήμη διεσπάρη ἐκ τῶν εὑρισκόντων τὰ ἔκθετα βρέφη, ὡς ἄρα ἐκ δρυῶν καὶ λίθων γεννῶνται ἄνθρωποι. Usurpatur proverbium in eos, qui non carent genealogia, vel agrestibus non sunt moribus, ut a Sexto Empirico sub finem operis contra Mathematicos, et 438. 40. COL.

(14) *Ἐσσί*. Εἰσί hic, et in sequenti v. habet Nov.

A *πέτραι*. Ἀγαμέμνονα (15) γοῦν τινα Δία ἐν Σπάρτῃ τιμᾶσθαι Στάφυλος ἱστορεῖ· Φανοκλῆς (16) δὲ ἐν *Ἔρωσιν τοῖς Καλοῖς*, Ἀγαμέμνονα τὸν Ἑλλήνων βασιλέα, Ἀργύννου (17) νεὼν Ἀφροδίτης ἵστασθαι, ἐπ' Ἀργήννῳ τῷ ἐρωμένῳ. Ἄρτεμιν δὲ Ἀρκάδες, Ἀπαγχομένην καλουμένην, προτρέπονται (18), ὥς φησι Καλλίμαχος ἐν *Αἰτίοις*· καὶ Κονδυλῖτις ἐν Μηθύμνῃ ἑτέρα τετίμηται Ἄρτεμις. Ἔστι δὲ καὶ Ποδάγρας ἄλλης Ἀρτέμιδος ἐν τῇ Λακωνικῇ ἱερὸν, ὥς φησι Σωσίβιος. Πολέμων δὲ κεχηνότος Ἀπόλλωνος οἶδεν ἄγαλμα· καὶ ὀψοφάγου πάλιν Ἀπόλλωνος ἄλλο ἐν Ἤλιδι τιμώμενον. Ἐνταῦθα Ἀπομυίῳ Διὶ θύουσιν Ἠλεῖοι· Ῥωμαῖοι δὲ, Ἀπομυίῳ Ἡρακλεῖ (19), καὶ Πυρετῇ δὲ καὶ Φόβῳ (20) θύουσιν· οὓς καὶ αὐτοὺς μετὰ τῶν ἀμφὶ τὸν Ἡρακλέα ἐγγράφουσιν. Ἐῶ B δὲ Ἀργείους, οἳ Ἀφροδίτην τυμβωρύχον θρησκεύουσιν· (Ἀργεῖοι καὶ Λάκωνες (21) καὶ Χελύτιδα δὲ Ἄρτεμιν Σπαρτιᾶται σέβουσιν· ἐπεὶ τὸ βήττειν (22) χελύττειν καλοῦσιν. Οἴει πόθεν παραγέγραπταί σοι (23) ταῦτα; Κομίζεται τὰ ὑφ' ὑμῶν παρατιθέμενα· οὐδὲ τοὺς σοὺς γνωρίζειν ἔοικας συγγραφεῖς, οὓς ἐγὼ μάρτυρας ἐπὶ τὴν σὴν ἀπιστίαν καλῶ· ἀθέου χλεύης (24), ὦ δείλαιοι, τὸν πάντα ὑμῶν ἀβίωτον ὄντως βίον ἐμπεπληκότες. Οὐχὶ μέν τοι Ζεὺς φαλακρὸς ἐν Ἄργει, τιμωρὸς δὲ ἄλλος ἐν Κύπρῳ τε-

A *petræ*. Jovem enim quemdam Agamemnonem Spartæ coli refert Staphylus. Phanocles autem in libro, quem *Amores*, seu *Pulchros*, inscripsit, memorat Agamemnonem Græcorum regem templum Argynnæ Veneris, in memoriam amasii sui Argynni, condidisse. Callimachus in libro *Αἰτίων*, seu *Causarum*, dicit Arcadas divinos honores tribuere Dianæ Ἀπαγχομένῃ, seu *quæ se strangulavit*. Colitur etiam Methymnæ alia Diana Condylitis. Est quoque Podagræ alterius Dianæ templum in Laconica, ut refert Sosibius. Polemo autem *hiantis* Apollinis unum, et *popinonis* rursus Apollinis alterum ✠ quod in Elida colitur, simulacrum memorat: quin etiam iidem Elei Jovi muscarum depulsori, quemadmodum Romani Herculi muscarum depulsori, itemque Febri B et Pavori, quos ejus inter comites referunt, sacra faciunt. Mitto autem Argivos, qui Venerem τυμβωρύχον, seu *quæ sepulcra effodit*, colunt. Sicut etiam Spartani Dianam Chelytida, quoniam tussire ab eis dicitur χελύττειν, venerantur. An tu vero, unde hæc citata fuerunt, intelligas? Ego certe quæ a vobismetipsis afferri in medium solent, apposui tibi; tu vero ne tuos quidem scriptores, quos ad arguendam tuam incredulitatem testes advoco, agnoscere videris. O miseri, qui totam vitam vestram,

✠ P. 33 ED. POTTER, 25 ED. PARIS.

(15) *Ἀγαμέμνονα*. Agamemnonem Jovem a Spartanis coli refert Athenagoras principio *Legat*. Apud Lycophron., v. 1123, Cassandra de Agamemnone:

Ἐμὸς δὲ ἀκοίτης, δμωΐδος νύμφης ἄναξ,
Ζεὺς Σπαρτιάταις αἱμύλοις κληθήσεται.

Meus autem maritus, captivæ dominus sponsæ,
Jupiter a Spartanis fallacibus vocabitur.

Conf. ejusdem poematis vers. 335, et utroque loco adnotata. Porro Staphyli meminit Athenæus lib. II; Plinius, *Nat. hist.*, lib. V, cap. 31; Sextus Empiricus, *Adv. mathem.*, lib. I, cap. 2; Scholiastes in *Apollonii Argon.*, lib. I et IV; Harpocration, Homeri scholiastes, etc. Quæ adnotavi propter Hervetum, qui de Staphylo vel Agamemnone Jove se quidquam legisse negat.

(16) *Φανοκλῆς*. Hunc locum emendarunt P. Leopardus, lib. IV, cap. 4, et Giraldus ab Herveto citatus; sed in eo differunt, quod ille legat ἐν Ἔρωσιν, ἢ Καλοῖς, *in Cupidinibus vel Formosis*, et Ἀργυννίδος νεὼν Ἀφροδίτης, *templum Veneris Argynnidis*. Profert etiam locum Stephani de Urbibus, ex quo liquet hunc Argynnum filium fuisse Pisidicæ D Leuconis filiæ, Athamantis neptis filii Sisyphi. At A. pro Ἔρωσι, mavult Ἥρωσι. SYLBURG., COLLECT.— Φανοκλῆς δὲ ἐν Ἔρωσιν τοῖς καλοῖς Ἀγαμέμνονα, Nov. mendose: siquidem ipse Clemens veram lectionem indicat esse, Φανοκλῆς δὲ ἐν Ἔρωσιν ἢ Καλοῖς, *Strom.* VI, p. 627, quo loco hunc Phanoclis librum iterum citavit.

(17) *Ἀργύννου*. Mox Ἀργήννῳ· sed ibi Ἀργύνῳ habet Nov. Sunt, qui utrobique malint Ἄργεννος per ε, quo nomine insula quædam legitur, et tria promontoria: significat autem Ἄργεννος, Æolica forma, idem quod ἀργεινός, *albus*, *candidus*. Hesychius, ἀργεννῇσι, λαμπραῖς, λευκαῖς. Ἄργυννον, Agamemnonis amasium; et Ἀργυννίδα Ἀφροδίτην agnoscit etiam Stephanus: sed addit, eamdem Ἀργεννίδα dici, ab Aristophane vero Ἀργεινίδα per diphthongum.

(18) *Προτρέπονται*. Scribe ex Nov. προστρέπονται, ut bis superius προστροπαίους pro προτροπαίους. Hesychius, προστρεπόμενοι, σέβοντες, τιμῶντες, προσκυνοῦντες. Eidem vero προτρέπεσθαι est παρακαλεῖν. Quorum illud prius huic loco convenit.

(19) *Ἐν Ἤλιδι... Ἡρακλεῖ*. Ἐν Ἤλισι (sed Ἤλιδι supra id scriptum est) τιμώμενον· ἐνταῦθα C Ἀπομυίῳ Ἡρακλεῖ, Nov. omissis scilicet intermediis vocibus a parum diligenti scriptore propter Ἀπομυίῳ repetitum.

(20) *Πυρετῇ δὲ καὶ Φόβῳ*. Πυρετῷ, Nov. Sed verisimile est Clementem Πυρετὴν scripsisse, quod Romanis *Febris* femina sit. Lactantius, lib. I, cap. 20: *Pavorem, Palloremque Tullus Hostilius figuravit, et coluit*. Paulo post: *Mala sua pro diis habent, ut Romani Rubiginem, ac Febrem.* Minutius *Octavio*, *Pavorem Hostilius atque Pallorem. Mox a nescio quo Febris dedicata*. Ælianus Πυρετόν appellat, Græcorum idioma secutus, qui Πυρετὴν dicere non solent; *Var. hist.*, lib. XII, cap. 11: Ῥωμαῖοι ὑπὸ τῷ λόφῳ τῷ Παλλαντίῳ, Πυρετοῦ καὶ νεὼν καὶ βωμὸν ἱδρύσαντο· *Romani sub Palatio colle Febris et templum et aram ædificaverunt*. Conf. Cicero, *De legib.*, lib. II; Plautus, *Asin.* II, 2, 2; Livius, lib. I, c. 27; Valerius Maximus, lib. II, c. 5; Plinius, lib. II, c. 7; Augustinus, *De civit. Dei*, pluribus locis, etc.

D (21) *Ἀργεῖοι καὶ Λάκωνες*. Commation hoc e margine in contextum irrepsisse videtur; eoque sublato melius constat et structura, et sententia. SYLBURG.

(22) *Βήττειν*. Hesychius, Χελεύειν, βήσσειν· καὶ χελούσσειν ὁμοίως.

(23) *Οἴει πόθεν παραγέγραπταί σοι*, etc. Vetus lectio erat, Οἴει πόθεν παραγέγραπται ταῦτά σοι κομίζεσθαι, τὰ ὑφ' ἡμῶν παρατιθέμενα. Quam sic correxit Heinsius: Πόθεν οἴει παραγέγραπται ταῦτά σοι; κομίζεται τὰ ὑφ' ὑμῶν· *Unde putas*, inquit, *hæc deprompta esse? Vestris, o miseri et cæci, armis pugnamus. Vestri scriptores ista suppeditarunt nobis.*

(24) *Καλῶ· ἀθέου χλ.* Hunc locum sic distinxi. Antea scriptum erat, καλῶ, ἀθέου χλεύης. Ὦ δείλαιοι, τὸν πάντα ὑμῶν ἀβίωτον ὄντως βίον ἐμπεπληκότες. Arcerius et Sylburgius, inverso verborum ordine, sic scribunt, καλῶ· ὦ δείλαιοι, τὸν πάντα ὑμῶν ἀβίωτον βίον ἀθέου χλεύης ἐμπεπ. Sed ea transpositione opus esse non videtur.

minime quidem vitalem, tam nefariis ludibriis implevistis! Nonne Argis Jupiter *calvus*, alter vero *ultoris* nomine in Cypro colitur? Nonne Veneri *Peribasiæ* Argivi, *Meretrici* Athenienses, et *pulchris clunibus præditæ* Syracusii, quam Nicander καλλίγλουτον alicubi vocavit, sacra faciunt? Taceo nunc Bacchum χοιροψάλην, seu qui *naturam muliebrem contrectat*. Eum venerantur Sicyonii, præficiuntque mulierum pudendis; turpitudinis præsidem, et omnis protérviæ patronum, summa religione colentes. Atque tales quidem sunt ipsis dii: tales autem sunt ipsi quoque, qui in divina religione ludunt, aut potius sibi illudunt, et gravissimas contumelias intorquent. Quanto melius Ægyptii, qui vicatim et per urbes bruta animalia coluerunt, quam Græci, qui hujuscemodi deos adorant! Sint enim illa feræ: at non sunt adulterio, non illicitis libidinibus dedita; nec ex illis vel unum alias voluptates, quam quas natura indulsit, consectatur. Ili autem quales sint, quid opus est dicere, cum jam eos satis arguerimus? Porro autem Ægyptii, quorum nunc feci mentionem, distracti sunt in varios ✠ cultus et religiones. Ex his enim Syenitæ colunt piscem phagrum: qui Elephantinam habitant, alium piscem, nomine mæoten: Oxyrinchitæ similiter, piscem, qui ab eorum regione nomen habet. Heracleopolitæ præterea, ichneumonem; Saitæ autem, et Thebani, ovem; lupum, Lycopolitani; canem, Cynopolitani; Apin, Memphitani; hircum, Mendesii. Vos autem, qui estis Ægyptiis omnino melio-

A τίμησθον (25); Οὐχὶ δὲ Ἀφροδίτη Περιβασίη (26) μὲν Ἀργεῖοι, Ἑταίρᾳ δὲ Ἀθηναῖοι, καὶ Καλλιπύγῳ (27) θύουσιν Συρακούσιοι; ἣν Νίκανδρος ὁ ποιητὴς καλλίγλουτόν που κέκληκεν. Διόνυσον δὲ ἤδη σιωπῶ τὸν χοιροψάλην· Σικυώνιοι τοῦτον προσκυνοῦσιν, ἐπὶ τῶν γυναικείων τάξαντες τὸν Διόνυσον μορίων, ἔφορον αἴσχους, καὶ τῆς ὕβρεως σεβάζοντες ἀρχηγόν. Τοιοίδε μὲν αὐτοῖς οἱ θεοί· τοιοίδε καὶ αὐτοὶ παίζοντες ἐν θεοῖς, μᾶλλον δὲ ἐμπαίζοντες καὶ ἐνυβρίζοντές σφισιν αὐτοῖς. Καὶ πόσῳ βελτίους Αἰγύπτιοι, κωμηδὸν καὶ κατὰ πόλεις τὰ ἄλογα τῶν ζώων ἐκτετιμηκότες, ἤπερ Ἕλληνες, τοιούτους προσκυνοῦντες θεούς! Τὰ μὲν γὰρ, εἰ καὶ θηρία, ἀλλ' οὐ μοιχικὰ, ἀλλ' οὐ μάχλα, παρὰ φύσιν δὲ θηρεύει ἡδονὴν οὐδὲ ἕν. Οἱ δὲ ὁποῖοι, τί καὶ χρὴ λέγειν ἔτι (28), ἀπο- B χρώντως αὐτῶν διεληλεγμένων; Ἀλλ' οὖν γε Αἰγύπτιοι, ὧν νῦν δὴ ἐμνήσθην, κατὰ τὰς θρησκείας τὰς σφῶν ἐσκέδανται· σέβουσι δὲ αὐτῶν Συηνῖται (29), φάγρον τὸν ἰχθύν· μαιώτην δὲ, ὃς ἄλλος (30) οὗτος ἰχθὺς, οἱ τὴν Ἐλεφαντίνην οἰκοῦντες· Ὀξυριγχῖται τὸν φερώνυμον τῆς χώρας αὐτῶν ὁμοίως ἰχθύν· ἔτι γε μὴν Ἡρακλεοπολῖται ἰχνεύμονα· Σαῖται δὲ καὶ Θηβαῖοι πρόβατον· Λυκοπολῖται δὲ λύκον· Κυνοπολῖται δὲ κύνα· τὸν Ἆπιν (31) Μεμφῖται· Μενδήσιοι τὸν τράγον· ὑμεῖς δὲ, οἱ πάντ' ἀμείνους Αἰγυπτίων, (ὀκνῶ δὲ εἰπεῖν χείρους·) οἱ τοὺς Αἰγυπτίους ὁσημέραι γελῶντες (32), οὐ παύεσθε, ὁποῖοί τινες καὶ περὶ τὰ ἄλογα ζῶα; Θεσσαλοὶ μὲν ὑμῶν τοὺς πελαργοὺς τετιμήκασι διὰ τὴν συνήθειαν· Θηβαῖοι δὲ (33) τὰς C γαλᾶς, διὰ τὴν Ἡρακλέους γένεσιν. Τί δὲ οὐ πά-

✠ P. 34 ED. POTTER, 25 ED. PARIS.

(25) *Τετίμησθον*. *Honorati sunt*, pro τετιμήσθων. Sic enim postulat grammatica regula: et ejusmodi anomalia notata etiam supra. SYLBURG.

(26) *Οὐχὶ δὲ Ἀφροδίτη περιβασίη*. P. Leopardus, lib. VIII, cap. 25. Veneris περιβασίας meminerunt Clemens Alex. et Hesychius, Περιβασὼ, Ἀφροδίτην. Scholia in Clementem ἀσχημοποιόν interpretantur. Hæc ille.—Ipsum quoque verbum ἐμβαίνειν referunt ad turpia viri docti, exponentes illud ἐμβασικοίτης uspiam: Περιβασὼ autem decurtatum forte est ex Περιβασίη, ut Περσὼ ex Περσεφόνη, Συρακὼ ex Συράκουσα, Tarentino idiomate. Cæterum spurcum illud Dionysii epithetum, quod paulo post affert, παρὰ τὸ ψάλλειν, ἢ κόπτειν, ἢ τίλλειν, deducit Æschyli Scholiastes in *Persas* sub finem Tragœdiæ. COLLECT. — Περιβασίη forsan a promiscua *obambulatione*, ut ἡ πάνδημος. Alioqui et Παραιβασίη legi posset: ut quæ connubii leges sæpe transiliat. Hervetus Ἐπιβασίη cur maluerit, nescio. Quibusdam Περιβασὼ dicitur παρὰ τὸ περιβῆναι, a *divaricandis* cruribus, hinc *divaricatrix*. Suidæ, Περιβὰς est ἐποχούμενος.

(27) *Καλλιπύγῳ*. Scriptum erat καλλιπύργῳ, sed καλλιπύγῳ legendum declarat synonymum epitheton καλλίγλουτος. Item εὐπυγίαν affectare dicuntur feminæ in Alexidis quodam loco infra. Monuit de eodem errore Brodæus quoque *Miscell.* lib. I, cap. 19, ex Athenæi lib. XII. SYLBURG.

(28) *Λέγειν ἔτι*. Post ἔτι distingue, non ante. ID.

(29) *Συηνῖται*. Pro Εὐηνῖται, quod prius exstabat, Ortelius et Canterus Συηνῖται legendum esse docuerunt ex Æliano et Plutarcho. SYLBURG. —Evenitas non facilius, opinor, reperias, quam Osirim Ægyptii: quamobrem hic fortean legendum non Εὐηνῖται, sed Συηνῖται, *Syenitæ*. Facilius enim mutatur Συ in Εὐ. Ælianus, lib. X *De animalib.*, cap. 19: Τοὺς ἰχθῦς τοὺς φαγροὺς Συηνῖται μὲν Αἰγυπτίων ἱεροὺς νομίζουσιν· οἱ δὲ οἰκοῦντες τὴν Ἐλεφαντίνην καλουμένην τοὺς μαιώτας. Deinde causam addit, quod pisces isti accessum inundantis Nili suo adventu prænuntient. Idem scribit Plutarchus, *De Iside et Osiride*, agens de Oxyrinchitis: Σεβόμενοι γὰρ τὸν ὀξύριγχον ἰχθὺν, δεδίασι μήποτε τὸ ἄγκιστρον καθαρὸν ἐστιν ὀξυρίγχου περιπεσόντος αὐτῷ, Συηνῖται δὲ φάγρου. Hunc ipsum Strabo φαγρόριον appellat et φάγρον, unde Phagroriopolis, lib. XVII, in Arabici sinus recessu. Ibidem meminit et insulæ Elephantinæ in Nilo; et Plinius, lib. XVI, c. 21, ut circa Memphim Ægypti, et in Elephantine Thebaidis nulli arbori decidant folia, ne vitibus quidem. Athenæus, lib. VII, mæotas numerat inter Nili pisces. COLLECT.

(30) *Ὃς ἄλλος*. Ὃς redundat.

(31) *Τὸν Ἆπιν*. Conf. *Strom.* I, p. 322, 323; Herodotus, lib. II, cap. 65 et seq., Diodorus Siculus, D lib. II. Auctor *Constit. apost.*, lib. V, cap. 12: Ὡς παρ' Αἰγυπτίοις τὸν Ἆπιν, καὶ τὸν Μενδήσιον τράγον· *Ut apud Ægyptios Apim, et hircum Mendesium*. *Recognit.* Clementis, lib. V, cap. 20, de Ægyptiis ait, *Alii eorum bovem, qui Apis dicitur, colendum tradidere, alii hircum, alii cattas; nonnulli ibin; quidam serpentem; piscem quoque*, etc. Eadem fere habes *Clementinorum* homil. 10, cap. 16. De hirco Mendesiorum conf. Herodotus, lib. II, cap. 46.

(32) *Τοὺς Αἰγυπτίους . . . γελῶντες*. Simili ratione utitur Petrus in *Recognit.*, lib. V, cap. 21, et *Clementin.* hom. 10, cap. 17.

(33) *Θηβαῖοι δέ*. Ælianus, lib. XII, cap. 5, *De animalibus*: Καὶ Θηβαῖοι δὲ σέβουσιν Ἕλληνες ὄντες, ὡς ἀκούω, γαλῆν. *Thebani, quanquam Græci, mustelam religiose venerantur*; quia nimirum nutrix Herculis fuit, aut quod cum Herculem Alcmena parturiret, et parere non posset, ea prætercurrens pariendi vincula dissolvit. Ibidem etiam mures idem

λιν (34) Θετταλοὶ μύρμηκας ἱστοροῦνται σέβειν, ἐπεὶ τὸν Δία μεμαθήκασιν ὁμοιωθέντα μύρμηκι, τῇ Κλήτορος θυγατρὶ (35) Εὐρυμεδούσῃ μιγῆναι, καὶ Μυρμηδόνα γεννῆσαι; Πολέμων δὲ τοὺς ἀμφὶ τὴν Τρῳάδα κατοικοῦντας ἱστορεῖ τοὺς ἐπιχωρίους μῦς, οὓς σμίνθους καλοῦσι (36), θρησκεύειν, ὅτι τὰς νευρὰς τῶν πολεμίων διέτρωγον τῶν τόξων· καὶ Σμίνθιον Ἀπόλλωνα ἀπὸ τῶν μυῶν ἐκείνων ἐπεφήμισαν. Ἡρακλείδης δὲ ἐν *Κτίσεσιν ἱερῶν περὶ τὴν Ἀκαρνανίαν* φησὶν, ἔνθα τὸ Ἄκτιον ἐστὶν ἀκρωτήριον, καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἀκτίου τὸ ἱερὸν, ταῖς μυίαις προθύεσθαι βοῦν. Οὐδὲ μὴν Σαμίων ἐκλήσομαι (37)· πρόβατον, ὥς φησιν Εὐφορίων, σέβουσι Σάμιοι· οὐδέ γε τῶν τὴν Φοινίκην (38) Σύρων κατοικούντων, ὧν οἱ μὲν τὰς περιστερὰς, οἱ δὲ τοὺς ἰχθῦς οὕτω σέβουσι περιττῶς, ὡς Ἠλεῖοι τὸν Δία. Εἶεν δὴ, ἐπειδὴ οὐ θεοὶ, οὓς θρησκεύετε, αὖθις (39) ἐπισκέψασθαί μοι δοκεῖ, εἰ ὄντως εἶεν δαίμονες, δευτέρᾳ ταύτῃ, ὥς ὑμεῖς φατε, ἐγκαταλεγόμενοι τάξει. Εἰ γὰρ οὖν δαίμονες λίχνοι (40) τε καὶ μιαροὶ, ἔστι μὲν ἐφευρεῖν καὶ ἀναφανδὸν οὕτω κατὰ πόλεις δαίμονας ἐπιχωρίους, τιμὴν ἐπιδρεπομένους· παρὰ Κυθνίοις μὲν Ἔδημον (41)· παρὰ Τηνίοις Καλλισταγόραν· παρὰ

A res (vereor ne sit potius dicendum pejores), qui Ægyptios quotidie ludibrio habetis, quales estis in bruta animalia? Ex vobis enim Thessali ciconias coluerunt, quod id esset more majorum receptum. Thebani autem mustelas adorant, quod olim mustela nascentem Herculem adjuverit. Quid? Nonne Thessali dicuntur divinum cultum formicis tribuere, quod ex fabulis didicerint, Jovem sumpta formicæ forma, cum Eurymedusa, Cletoris filia, congressum, Myrmedonem genuisse? Polemo autem refert, eos, qui Troadem habitant, mures indigenas, quos σμίνθους vocant, venerari, quod arcuum hostilium nervos arroserint; exindeque Apollini *Sminthii* nomen imposuisse. Heraclides etiam in libro *De ædificationibus templorum in Acarnania*

B scribit, in Actio promontorio, ubi Actii Apollinis fanum est, ante cætera sacra bovem immolari muscis. Nec vero Samiorum obliviscar, a **12** quibus, prout tradit Euphorion, ovis colitur: ut nec eorum, qui Phœniciam Syrorum ✠ incolunt, quorum alii quidem columbas, alii vero pisces haud minus impense colunt, quam Elei Jovem. Age vero, cum sit satis ostensum, non esse deos, quos colitis; an

✠ P. 35 ED. POTTER, 26 ED. PARIS.

adorari tradit ab iis, qui Troadis Hamaxitum incolunt, unde Apollinem *Sminthium* appellant; tum vero in æde Sminthii cicures ali mures, σμίνθος enim illis murem significat. Addit deinde fabulam de muribus ab Apolline expulsis, et alteram quam hic innuit Clemens: Cretenses ad coloniam domo missi rogarunt, ut quempiam ad habitandum aptum locum ostenderet. Respondet ille, ubi γηγενεῖς, id est *terra geniti*, bellum eis inferrent, ibi considendum. Ita eos ad Hamaxitum profectos, castra posuisse: tum incredibilem murium multitudinem erupisse, et clypeorum lora derosisse, et arcuum nervos exedisse; ex quo conjecturam duxerunt, illos esse terrigenas; proinde hunc locum excoluisse, atque Apollini Sminthio templum excitasse. Eamdem fabulam narrat Strabo, lib. XIII *De Eurymedusa*; Arnobius, lib. IV: *Nunquid a nobis aliquando conscriptus est, modo in aurum versus, modo in Satyrum ludicrum, in draconem, in alitem, et, quod omnia genera contumeliarum transiliat, in formiculam parvulam, ut Clitoris videlicet filiam Myrmidonis redderet apud Thessalos matrem?* Collect. Conf. Ovid., *Metamorph.*, lib. IX, fab. 10.

(34) *Τί δὲ, οὐ π.* Hanc lectionem exhibuit primum Heinsius, et post eum reliquæ Clementis editiones. Vetus lectio erat, Τί δαὶ πάλιν Θετταλοὶ μύρμηκας ἱστοροῦνται σέβειν; quam quidem exhibent Flor. et Sylburg. Nec opus erat ea verba mutare, modo sic distinguantur, ut sit apud Nov. Τί δαὶ πάλιν οἱ Θετταλοί; μύρμηκας ἱστοροῦνται σέβειν, ἐπεὶ τὸν Δία, etc. *Quid autem rursus Thessali? formicas referuntur colere, quia Jovem*, etc.

(35) *Τῇ Κλήτορος θυγ. Εὐρυμεδούσῃ. Clitoris filiam* dixit Arnobius. At *Recognit.*, lib. X, c. 22, refertur Jupiter corrupisse *Eurymedusam Achelai, mutatus in formicam; ex qua nascitur Myrmidon. Acheloi* filiam dicunt *Clementina.*

(36) *Καλοῦσι.* Post καλοῦσι recte cum A inseruimus σέβεσθαι, θρησκεύειν, vel simile quid. Sylburg.

(37) *Οὐδὲ μὴν Σαμίων ἐκλήσομαι.* Ælianus, lib. XII, cap. 40: Τιμῶσι δὲ ἄρα Δελφοὶ μὲν λύκον, Σάμιοι δὲ πρόβατον. *Lupum Delphi colunt, Samii ovem venerantur.* Deinde causam addit, quod Samiis furto sublatum aurum ovis invenit. Ideo Mandrobulus Junoni ovem consecravit, ut Aristoteles tradit. Idem, lib. XI, cap. 8: *In Leucade promontorium est excelsum et sacrum, in eo Apollinis Actii fanum; cujus honori dedicatum tempus festum cum instat, in quo saltando etiam certant, bovem muscis mactant: cujus illæ sanguine saturatæ recedunt, veluti munere ad id faciendum persuasæ.* Euphorionem citat etiam idem lib. XVII, cap. 28, et Athenæus multis in locis.

C Collect.

(38) *Οὐδέ γε τῶν τὴν Φοινίκ.* P. Victorius, lib. XII, cap. 15. Tibullus in quadam elegia superstitionis Syrorum meminit, qui columbas consecrabant, timebantque violare, ita canens:

Quid referam, ut volitet crebras intacta per urbes
Alba Palæstino sancta columba Syro?

Alii legunt *suo*. Id quoque memoriæ prodidit Xenophon, in *Exped. Cyri*; narrat enim copias illas venisse ad fluvium Chalum, plenum magnorum piscium ac mansuetorum, quos Syri deos putarent, nec sinerent violari; quod etiam tribuebant columbis. Cicero, III *De nat. deorum*: *Piscem Syri venerantur.* Porphyrius, lib. IV *Περὶ ἀποχῆς*, Menandri comici versus ponit, quibus exponitur quo humilitatis descendant Syri, ut deum placent, si forte aliquando incontinentia ducti piscem comederint.

D Collect. — Conf. Diodorus Sic., lib. II.

(39) *Αὖθις.* Omittit Nov.

(40) *Λίχνοι.* Recte posteriores Clementis editt. λίχνοι habent; quam lectionem firmat Nov., λύχνοι, Flor., Sylb. Tatianus λίχνους καὶ ἀσώτους vocat, p. 48.

(41) *Παρὰ Κυθνίοις μὲν Ἔδημον.* A. C. παρὰ Κυθνίοις Μενέδημον. Item mox, pro παρὰ δ' Ἠλείοις Ἀνίον, legendum παρὰ Δηλίοις Ἄνιον. Anium certe Deli et regem fuisse, et sacerdotem, ex Dionysio Halicarnasseo et Virgilio clarum est; ex ipso etiam Clemente infra. Sylburg. — Et quidem Μενέδυμον habet Nov.; unde, quin Clemens ita scripserit, haud potest dubitari. Cæterum de Anio, Eliensium deo, hæc dicit Vossius, *De orig. et progress. idol.*, lib. I, cap. 13: « Elienses Anium pro deo habuere, teste Clemente, *Admonitione ad gentes*. Sed cum conditores urbium soleant in deos referri, suspicio mihi oborta, *Alium* legi debere. Nam Eliorum urbs ab Elio, sive Alio, condita; unde et ipsi Dorice Plauto

sint vere dæmones, quos secundum a diis ordinem tenere creditis, jam erit ulterius dispiciendum. Si igitur dæmones sint gulæ dediti et impuri, ostendi facile possunt per singulas vestras urbes indigenæ dæmones, quibus divini honores persolvuntur. Apud Cythnios, Menedemus; apud Tenios, Callistagoras; apud Delios, Anius; apud Lacones, Astrabacus. Colitur etiam Phaleri quidam heros in puppi navis: et Pythia jussit sacra facere Platæensibus Androcrati, et Democrati, et Cyclæo, et Leuconi, Medico bello fervente. Alios etiam permultos dæmones reperiet, si quis paulum dispicere valeat:

A δ' Ἠλείοις Ἄνιον· παρὰ Λάκωσιν Ἀστράβακον (42)· τιμᾶται δέ τις καὶ Φαληροῖ κατὰ πρύμναν ἥρως· καὶ ἡ Πυθία συνέταξε θύειν Πλαταιεῦσιν Ἀνδροκράτει, καὶ Δημοκράτει, καὶ Κυχλαίῳ, καὶ Λεύκωνι, τῶν Μηδικῶν ἀκμαζόντων ἀγώνων. Ἔστι καὶ ἄλλου, παμπόλλους συνιδεῖν δαίμονας, τῷγε καὶ σμικρὸν διαθρεῖν δυναμένῳ·

Ter enim decies mille sunt in terra multos pascente
Dæmones immortales, custodes mortalium hominum.

Τρὶς γὰρ (43) *μύριοι εἰσὶν ἐπὶ χθονὶ πουλυβοτείρῃ*
Δαίμονες ἀθάνατοι, φύλακες μερόπων ἀνθρώπων.

Quinam sunt hi custodes, o Bœoti, ne pigeat eloqui. Manifestum etenim est, hos esse, quos modo memoravi, et, qui sunt his honoratiores, magnos dæmones, Apollinem, Dianam, Latonam, Cererem, Proserpinam, Plutonem, Herculem, ipsum Jovem. Ne vero aufugiamus, nos custodiunt, o Ascræe: aut forte ne peccemus, qui scilicet peccata non sunt experti. Hic usurpare licet, quod proverbii loco dici solet,

Τίνες εἰσὶν οἱ φύλακες, ὦ Βοιώτιε, μὴ φθονήσῃς λέγειν. Ἢ δῆλον ὡς οὗτοι, καὶ οἱ τούτων ἐπιτιμότεροι, οἱ μεγάλοι δαίμονες, ὁ Ἀπόλλων, ἡ Ἄρτεμις, ἡ B Λητὼ, ἡ Δημήτηρ, ἡ Κόρη, ὁ Πλούτων, ὁ Ἡρακλῆς, αὐτὸς ὁ Ζεύς. Ἀλλ' οὐκ ἀποδρᾶναι ἡμᾶς φυλάττουσιν, Ἀσκραῖε· μὴ ἁμαρτάνειν δὲ ἴσως, οἱ ἁμαρτιῶν δῆτα οὐ πεπειραμένοι. Ἐνταῦθα δὴ τὸ παροιμιῶδες ἐπιφθέγξασθαι ἁρμόττει·

Pater inemendabilis emendat filium.

Πατὴρ ἀνουθέτητος παῖδα νουθετεῖ.

Quod si nos custodiunt, haudquaquam id benevolentia ducti faciunt, sed adulatorum instar, interea dum vestrum urgent exitium, fumo inescati, vitæ adhærescunt. Ipsi certe dæmones ingluviem fatentur suam, dum dicunt:

Εἰ δ' ἄρα καὶ εἰσὶ φύλακες οὗτοι, οὐκ εὐνοίᾳ τῇ πρὸς ἡμᾶς περιπαθεῖς, τῆς δὲ ὑμεδαπῆς ἀπωλείας ἐχόμενοι, κολάκων δίκην, ἐγχρίμπτονται τῷ βίῳ, δελεαζόμενοι καπνῷ. Αὐτοί που ἐξομολογοῦνται οἱ δαίμονες τὴν γαστριμαργίαν τὴν αὐτῶν·

Libaminis, nidorisque, hunc enim honorem nos sortiti [*sumus.*

Λοιβῆς (44) *τε, κνίσσης τε· τὸ γὰρ λάχομεν* [*γέρας ἡμεῖς,*

✠ Quam autem vocem ederent, si vocem acciperent Ægyptiorum dii, mustelæ et feles, et id genus animalia, nisi hanc poeticam ab Homero prolatam, qua nidorem et coquinariam sibi gratissimas esse profiteantur. Tales itaque sunt vestri dæmones, et dii, et si qui *semidei*, tanquam *semiasini* vocantur; neque enim est vobis nominum penuria, quibus ad impias hujusmodi compositiones utamini

λέγοντες. Τίνα δ' ἂν φωνὴν ἄλλην, εἰ φωνὴν λάβοιεν C Αἰγυπτίων θεοὶ, οἷα αἴλουροι καὶ γαλαῖ, προήσονται, ἢ τὴν Ὁμηρικήν τε καὶ ποιητικὴν, τῆς κνίσσης τε καὶ ὀψαρτυτικῆς φίλην; τοιοίδε μέν τοι παρ' ὑμῖν οἵ τε δαίμονες καὶ οἱ θεοὶ, καὶ εἴ τινες ἡμίθεοι, ὥσπερ ἡμίονοι, κέκληνται· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ὀνομάτων ὑμῖν πενία πρὸς τὰς τῆς ἀσεβείας συνθέσεις.

CAPUT III.

Sacrificiorum diis mactatorum crudelitatem ac feritatem perstringit.

Nunc autem superioribus illud adjungamus, quam

Φέρε δὴ οὖν (45) καὶ τοῦτο προσθῶμεν, ὡς ἀπάν-

✠ P. 36 ED. POTTER, 27 ED. PARIS.

Captivis Alii, non Elii dicuntur. Et *Alis* ibidem pro Elis constanter legas. »

(42) *Ἀστράβακον*. Ὀστράβακον, Nov. Sed Pausanias receptam lectionem firmat. Nam ille, in *Laconicis*, p. 191 edit. Hanov., dicit: Πλησίον δὲ Ἀστραβάκου καλούμενόν ἐστιν ἡρῷον· *Hic proximum est heroicum monimentum, quod Astrabaci esse dicitur.* Quis porro fuerit hic Astrabacus, paulo post declarat.

(43) *Τρὶς γάρ*. Hesiodi *Oper. et Dier*, l. I, v. 250. Cæterum pro τρίς Nov. habet τρεῖς. In secundo versu, Ἀθάνατοι Ζηνός, pro δαίμονες ἀθάνατοι, Hesiod.

(44) *Λοιβῆς*. Homeri *Iliad.* Δ, v. 49. Clemens eodem allusit, p. 15. Solent autem veteres Ecclesiæ Patres ethnicis e suis poetis exprobrare, quod eorum dii victimarum nidoribus inhient; quin etiam eorum non pauci dæmonas, ut terrenos spiritus, ejusmodi rebus delectari credebant. Tatianus Orat., cap. 20: Οἱ δαίμονες, οὓς ὑμεῖς οὕτω φατὲ, σύμπηξιν ἐξ ὕλης λαβόντες, κτησάμενοί τε πνεῦμα τὸ ὑπ' αὐτῆς, ἄσωτοι καὶ λίχνοι γεγόνασιν· *Dæmones, qui a* D *vobis dicti sunt, ex materia concreti, et spiritu ex ea sumpto, luxuriosi et delicati evaserunt.* Athenagoras, cap. 23: Οἱ περὶ τὴν ὕλην δαίμονες λίχνοι, περὶ τὰς κνίσσας καὶ τὸ τῶν ἱερείων αἷμα ὄντες· *Dæmones materiæ dediti, nidorum et sanguinis victimarum avidi.* Origenes, *in Celsum*, lib. III, pag. 133: Πάντες μὲν οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἰσι δαιμόνια λίχνα, καὶ περὶ τὰς θυσίας, καὶ τὰ αἵματα, καὶ τὰς ἀπὸ θυσιῶν ἀποφορὰς καλινδούμενα. *Omnes dii gentium sunt dæmonia, victimarum cruorisque avida, et circa nidores versantia.* Et lib. VII, pag. 334, dicit inde apparere terrenos esse dæmones, quod τοῖς ἀπὸ τῶν θυσιῶν ἀναθυμιάμασι, καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν αἱμάτων, καὶ ὁλοκαυτωμάτων ἀποφοραῖς τρεφόμενα αὐτῶν τὰ σώματα φιληδονούντων· *Sacrificiorum nidoribus, et sanguinis ac victimarum halitibus eorum corpora voluptati deditorum nutriantur.* Scilicet ex eorum sententia dæmones tenuia corpora habebant. Qua de re alius forte dicendi locus erit.

(45) *Φέρε δὴ οὖν*. Φέρ' οὖν δὴ, Euseb. *Præp. ev.* lib. IV, cap. 16, quo hæc recitata invenies; sed φέρε δὴ οὖν Joan. Mox, ὑμῖν οἱ θεοί, Euseb., pro quo mendose,

θρωποι καὶ μισάνθρωποι δαίμονες εἶεν ὑμῶν οἱ θεοὶ, καὶ οὐχὶ μόνον ἐπιχαίροντες τῇ φρενοβλαβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, πρὸς δὲ καὶ ἀνθρωποκτονίας ἀπολαύοντες· νυνὶ μὲν τὰς ἐν σταδίοις ἐνόπλους φιλονεικίας, νυνὶ δὲ τὰς ἐν πολέμοις ἀναρίθμους (46) φιλοτιμίας, ἀφορμάς σφισιν ἡδονῆς πορίζόμενοι, ὅπως ὅτι μάλιστα ἔχοιεν ἀνθρωπείων ἀνέδην (47) ἐμφορεῖσθαι φόνων· ἤδη δὲ κατὰ πόλεις καὶ ἔθνη, οἱονεὶ λοιμοὶ ἐπισκήψαντες, σπονδὰς ἀπῄτησαν ἀνημέρους. Ἀριστομένης γοῦν ὁ Μεσσήνιος τῷ Ἰθωμήτῃ Διὶ (48) τριακοσίους ἀπέσφαξε, τοσαύτας ὁμοῦ καὶ τοιαύτας καλλιερεῖν οἰόμενος ἑκατόμβας· ἐν οἷς καὶ Θεόπομπος ἦν ὁ Λακεδαιμονίων (49) βασιλεὺς, ἱερεῖον εὐγενές. Ταῦροι δὲ τὸ ἔθνος, οἱ περὶ τὴν Ταυρικὴν χεῤῥόνησον κατοικοῦντες, οὓς ἂν τῶν ξένων παρ' αὐτοῖς ἕλωσι, τούτων (50) δὴ τῶν κατὰ θάλασσαν ἐπταικότων, αὐτίκα μάλα τῇ Ταυρικῇ καταθύουσιν Ἀρτέμιδι· ταύτας σου τὰς θυσίας Εὐριπίδης (51) ἐπὶ σκηνῆς τραγῳδεῖ. Μόνιμος (52) δ' ἱστορεῖ ἐν τῇ *τῶν θαυμασίων Συναγωγῇ*, ἐν Πέλλῃ τῆς Θετταλίας Ἀχαιὸν ἄνθρωπον Πηλεῖ καὶ Χείρωνι καταθύεσθαι· Λυκτίους (53) γὰρ, Κρητῶν δὲ ἔθνος εἰσὶν, οὕτως Ἀντικλείδης (54) ἐν *Νόστοις* ἀποφαίνεται ἀνθρώπους ἀποσφάττειν τῷ Διί· καὶ Λεσβίους Διονύσῳ τὴν ὁμοίαν προσάγειν θυσίαν, Δωσίδας λέγει. Φωκαεῖς (55) δὲ (οὐδὲ γὰρ αὐτοὺς (56) παραπέμψομαι τοιούτους)· Πυθοκλῆς ἐν τρίτῳ *Περὶ ὁμονοίας*, τῇ Ταυροπόλῳ Ἀρτέμιδι ἄνθρωπον ὁλοκαεῖν (57) ἱστορεῖ. Ἐρεχθεὺς δὲ (58) ὁ Ἀττικὸς καὶ Μάριος ὁ Ῥωμαῖος, τὰς αὐτῶν ἐθυσάτην θυγατέρας· ὧν ὁ μὲν τῇ Φερσεφάττῃ, ὡς Δημάρατος ἐν πρώτῃ *Τραγῳδουμένων* (59)· ὁ δὲ τοῖς

A immanes dii vestri dæmones fuerint, quamque capitali hominum odio flagraverint, qui eorum non vecordia solum insaniaque delectarentur, sed etiam carnificina cædibusque fruerentur. Quippe modo enim armatas in stadio et ambitiosas commissiones, modo infinitas belli contentiones honoris causa gloriæque susceptas, voluptatis sibi materiem accersebant, ut sic affatim humano cruore satiari possent. Jam vero per urbes passim ac populos tanquam teterrimæ pestes grassati, crudeles dirasque libationes expetebant. Sane Aristomenes ille Messenius Ithometæ Jovi trecentos jugulavit, ratus egregie sese tot tamque lectis hecatombis litasse, quorum e numero Theopompus erat, Lacedæmoniorum rex, illustris utique nobilisque victima. Tauri vero po-
B puli, qui circa Tauricam Chersonesum habitant, quotquot apud se peregrinos eo tum errore, tum vi tempestatis appulsos interciperent, e vestigio Tauricæ Dianæ immolabant: quibus sacrificiis tragica sæpius Euripidis theatra personarunt. Scribit etiam Monimus in suo *de rebus admirabilibus* Commentario, Pellæ, oppido Thessaliæ, hominem Achivum Peleo et Chironi mactari consuevisse. A Lyctiis vero, Cretæ insulæ populis, Jovi homines jugulari solitos, auctor est Anticlides, in eo, quem *Reditus* inscripsit, opere. Itemque Baccho similem a Lesbiis oblatam esse victimam ex Dosida cognoscimus. Phocæenses quoque, ne præteriri a nobis videantur, hominem integrum Tauricæ Dianæ cremabant, ut ✠ testis est Pythocles libro *De concordia* ter-
C tio. Adde et his Erechtheum Atticum, et Romanum

✠ P. 37 ED. POTTER.

ἡμῖν οἱ θεοί, Joan. Cæterum Lactantius hoc argumentum fuse persequitur lib. I, cap. 21.

(46) *Ἀναρίθμους*. Ἐναρίθμους, Joan.

(47) *Ἀνέδην*. Ἀναιδῆν, Euseb., sed ἀνέδην Joan. Et quidem rectius. Nil porro est frequentius quam harum vocum confusio.

(48) *Τῷ Ἰθωμήτῃ Διί*. Eusebius habet Ἰθωμίτῃ, sed melius vel Ἰθωμαίῳ, vel Ἰθωμήτῃ, ut Stephanus, et alii; vel etiam, ut Pausanias, Ἰθωμάτῃ, aut Ἰθωμάτᾳ, quod Doricum, et plane Messenicum est; ab Ithoma, Messeniæ monte, ubi oppidum ejusdem nominis, situ opereque munitissimum. VIGER.

(49) *Ὁ Λακ*. Particulam ὁ inseruit Sylburgius, omissam in edit. Flor., ut etiam in ms. Nov.

(50) *Τούτων*. Τοσοῦτον Joan. Mox, θάλατταν, Euseb., Joan.

(51) *Εὐριπίδης ἐπ*. Ἐπὶ σκηνῆς τραγῳδεῖ ὁ Εὐριπίδης, inverso verborum ordine. Euseb.

(52) *Μόνιμος*. De hoc scriptore, ejusque ἀνθρωποθυσίᾳ nihil legi. Forte in Achillis immaturo fato rapti memoriam Peleo ejus parenti, et Chironi nutritio scelus hoc institutum fuerit. VIGER.— Mox θαλαττίας, pro Θετταλίας, Joan. Mendose.

(53) *Λυκτίους*. Prius scriptum erat Λυκίους, quod habet etiam Nov. Verum P. Leopardus lib. IV, c. 3, 3. *Emend.* restituendum ex Eusebio Λυκτίους monet; et addendum Eusebio nomen libri *Ἐν Νόστοις*, in *Reditibus*, seu *Reversionibus*, ut constat ex codice Eusebii Græco, Lutetiæ edito. Citatur hic auctor ab Athenæo. lib. IX, et alibi, et Atheniensis dicitur. COLLECT.— Suidas, Ἀντικλείδης· οὗτος ἔγραψε περὶ νόστων. VIGER.— Spanhemius *Observat.* in Callimachi hymn. in *Apoll.*, v. 33, contendit nec Λυκίους, nec Λυκτίους legi debere, sed Λυττίους, quippe cum Cretæ urbs Λύττος appellata fuerit.

(54) *Κρητῶν δὲ ἔθνος εἰσίν*, *οὕτως Ἀντ.* Leg. Κρητῶν δὲ ἔθνος εἰσὶν οὗτοι, Ἀντικλ. ex Euseb., Joan.

(55) *Φωκαεῖς*. Φωκεῖς. Joan., mendose. Intelligit auctor *Phocæenses*, non *Phocenses*. Nam Φωκαεῖς, Phocææ, urbis Ioniæ, cives: Φωκεῖς, incolæ Phocidis, Phocenses. COLLECT. —Φώκαια, Phocæa, urbs Ioniæ; cujus cives Φωκαεῖς, interdum etiam Φωκαιεῖς, ut Πλαταιεῖς, Phocæenses, aut Phocæi. Horatius, epod. 16: *Phocæorum velut profugit exsecrata civitas*. Φωκίς, *Phocis*, Achaiæ regio: incolæ Φωκεῖς, *Phocenses*. Thucydidis Scholiastes, lib. I: Φωκεῖς, inquit, οἱ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ Φωκίδος πόλεως· Φωκαιεῖς, οἱ τῆς Ἰωνίας, ἀπὸ Φωκαίας πόλεως. Pomponius Mela Phocidem Ioniæ urbem nominat, librariorum, opinor, vitio; cum Phocæam, ut Græci omnes, scribere debuisset.

D (56) *Οὐδὲ γὰρ αὐτ*. Οὐδὲ γὰρ αὐτοὺς παραπέμψομαι, τούτους Πυθοκλ., Nov., Euseb., Joan., nisi quod hic ἀποπέμψομαι habeat.

(57) *Ὁλοκαεῖν*. Ὁλοκαυτεῖν, Euseb., ὁλοκαυτοῦν Joan., quæ magis in usu sunt, quam ὁλοκαεῖν.

(58) *Ἐρεχθεὺς δέ*. Plutarchus, in *Historiis parallelis Græcis et Romanis*, has duas narrat historias conjunctas, numero 20. Erechtheus cum Eumolpo bellum gerens, cum didicisset victorem futurum se, si filiam immolaret; re cum uxore Praxithea communicata, puellam mactavit: cujus rei Euripides in Erechtheo meminit. Marius cum Cimbris bellum gerens, cum inferior illis esset, in somnio præmonitus est, victoriam se consecuturum, si filiam prius victimam offerret, Calpurniam nomine. Patriæ igitur charitati natura postposita, eo facto victoriam reportavit. Dorotheus IV *Rer. Ital.* COLLECT.

(59) *Δημάρατος ἐν π. Τρ*. Reinesius, *Var. lect.* lib. I, pag. 3, ait: « Demaratus ἐν πρώτῃ *Τραγῳ-*

Marium, qui suas ambo filias immolarunt : Persephonæ quidem Erechtheus, ut apud Demaratum primo *Rerum tragicarum* libro legimus; Averruncis autem Marius, ut ex quarto Dorothei *Rerum Italicarum* libro constat. Perhumani scilicet et misericordes exemplis istis exhibentur dæmones : quidni vero similem in modum religiosa sanctaque habeantur dæmonum mancipia ? illi quidem dum servatorum nomine celebrantur; hæc vero dum salutem a salutis insidiatoribus deprecantur. Enimvero dum istis litare sese opinantur, homines ab sese jugulari non cogitant. Atqui non locus profecto hostiam ex parricidio facit : nec si Dianæ quis et Jovi potius in loco sacro, quam si aliis id genus dæmonibus, vel in aris, vel in triviis hominem, seu iracundia, seu pecuniæ cupiditate commotus jugularit, sacram victimam appellet licet. Parricidium omnino est tale sacrificium. Quid igitur causæ est, vos o homines animalium omnium sapientissimi, ob quam, cum feras adeo fugere, et sicubi in immania animalia, seu in ursum, seu in leonem inciderimus, illico declinare soleamus,

A ἀποτροπαίοις, ὁ Μάριος (60), ὡς Δωρόθεος ἐν τῇ τετάρτῃ *Ἰταλικῶν* ἱστορεῖ. Φιλάνθρωποί γε ἐκ τούτων καταφαίνονται οἱ δαίμονες· πῶς δὲ οὐχ ὅσιοι ἀναλόγως (61) οἱ δεισιδαίμονες; οἱ μὲν σωτῆρες εὐφημούμενοι (62), οἱ δὲ σωτηρίαν αἰτούμενοι παρὰ τῶν ἐπιβούλων σωτηρίας· καλλιερεῖν γοῦν τοπάζοντές αὐτοῖς, σφᾶς αὐτοὺς λελήθασιν ἀποσφάττοντες ἀνθρώπους. Οὐ γὰρ οὖν παρὰ τὸν τόπον ἱερεῖον γίνεται ὁ φόνος· οὐδ' εἰ Ἀρτέμιδί τις καὶ Διὶ ἐν ἱερῷ δῆθεν χωρίῳ, μᾶλλον ἢ ὀργῇ καὶ φιλαργυρίᾳ (63), ἄλλοις ὁμοίοις δαίμοσιν, ἐπὶ βωμοῖς ἢ ἐν ὁδοῖς ἀποσφάττοι τὸν ἄνθρωπον, ἱερὸν ἱερεῖον ἐπιφημίσας· ἀλλὰ φόνος ἐστὶ καὶ ἀνδροκτασία ἡ τοιαύτη θυσία. Τί δὴ οὖν, ὦ σοφώτατοι τῶν ἄλλων ζώων ἄνθρωποι, τὰ μὲν θηρία περιφεύγομεν (64), τὰ δὲ ἀνήμερα, κἂν που περιτύχωμεν, B ἄρκτῳ (65) ἢ λέοντι, ἐκτρεπόμεθα,

Ut quis, cæruleum si forte aspexerit anguem,

Continuo resilit, membrisque pavore solutis,

Aerii montis sese valle abdit in alta :

Ὡς δ' ὅτε τίς (66) *τε δράκοντα ἰδὼν παλίνορσος ἀπέστη*

Οὔρεος ἐν βήσσῃσιν (67), *ὑπό τε τρόμος ἔλλαβε γυῖα,*

Ἄψ τ' ἀνεχώρησεν·

vos, qui exitiales ac pestiferos dæmones insidiari hominibus, eorumque succensos odio, nihil nisi ipsorum pestem interitumque moliri sentitis atque cognoscitis, non ✠ moveamini tamen, nec vestros ipsi hostes aversemini? Quomodo autem fieri potest, ut qui mali sunt, aut verum dicant, aut cui-

δαίμονας δὲ, ὀλεθρίους καὶ ἀλιτηρίους, ἐπιβούλους τε καὶ μισανθρώπους, καὶ λυμεῶνας ὄντας προαισθόμενοι καὶ συνιέντες, οὐκ ἐκτρέπεσθε (68), οὐδὲ ἀποστρέφεσθε; Τί δ' ἂν καὶ ἀληθεύσαιεν οἱ κακοὶ, ἢ τίνα ἂν ὠφελήσαιεν; Αὐτίκα γοῦν ἔχω σοι βελτίονα τῶν ὀμεδαπῶν τούτων θεῶν, τῶν δαιμόνων, ἐπιδεῖξαι τὸν

✠ P. 38 ED. POTTER, 28 ED. PARIS.

δουμένων, rerum atrocium, grandium, tristium, pugnarum, parricidiorum, conquestionum, horribilium et infelicium eventuum, et quæ alia in scenam Tragicam induci solent. » Vossius existimat *Τραγῳδουμένων* libros continuisse historiam μυθικοῦ, sive ἡρωϊκοῦ temporis : ut de bello Trojano, vel Thebano, et similibus unde, : inquit, tragœdiarum argumenta ab antiquis peti solent. Porro quod Clemens e primo *Τραγῳδουμένων* libro, id e tertio recitat Stobæus serm. 37, quo loco Demarati verba de Erechtheo jussu Pythici oraculi filiam Proserpinæ sacrificante integra exstant.

(60) *Ὁ Μάριος*. Fallor, ni glossema est istud ὁ Μάριος. Nec vero ante dixit, ὁ μὲν Φερσεφάττῃ ὁ Ἐρεχθεύς. Quid? quod barbara est hæc loquendi ratio. Quid? quod face opus non erat, ut posteriorem hunc Marium esse videremus, qui Dorotheum in *Rerum Italicarum* libris citari audiremus. VIGER.

(61) *Πῶς δὲ οὐχ ὅσιοι ἀναλόγως*. Eusebius habet ἀνόσιοι, sed omittit ἀναλόγως· sed alter ex mss. : Πῶς δὲ οὐκ ἀνόσιοι ἀλόγως. Forte, πῶς δὲ οὐκ ἂν ὅσιοι ἀναλόγως. Utraque interrogatio ironica est. Et bene ἀναλόγως, videtur enim quædam ἀναλογία dæmones inter et δεισιδαίμονας intercedere; cui ut quoquo modo servirem, δεισιδαίμονας hoc loco dæmonum mancipia, quam superstitiosos, vertere malui. VIGER. — Ἀνόσιοι ἀλόγως, Joan. — Dein, σωτῆρας, Euseb., Joan.

(62) *Εὐφημούμενοι*. Εὐφημούμενοι, Joan., sed aliquis εὐφημούμενοι in margine posuit. Mox, ἀναιτούμενοι, pro αἰτούμενοι, idem.

(63) *Ἢ ὀργῇ καὶ φιλαργυρίᾳ*. Hervetus, *quam iræ, et avaritiæ, et aliis similibus dæmonibus*, etc. Pessimi sane dæmones ira et pecuniæ sitis : sed aliam Clementis hoc loco mentem esse arbitror; alioqui scribendum fuit, καὶ ἄλλοις ὁμοί. Corruptus C locus est, qui ut sanetur, primum ex Clemente apud Eusebium ὁμοίοις pro ὁμοίως reponendum videtur : nam *similibus* quidem, non tamen *similiter*, in *loco sacro* pietatis causa, et *in triviis* impellente vel iracundia vel avaritia, homines jugularentur. Deinde, post ἄνθρωπον, distinguendum. Postremo legi possit, ἀποσφάττοι ἂν τὸν ἄνθρωπον, ἱερὸν ἂν ἱερεῖον ἐπιφημίσαι. Quorum verborum sententiam reddidi : tunc enim ἐπιφημίσαι ἄν, erit proprie, *appellare jure possit*; vel sola metathesi τοῦ ἄν, sic, ἀποσφάττοι ἂν τὸν ἄνθρωπον, ἱερὸν ἱερεῖον ἐπιφημίσας· ut ἀπὸ κοινοῦ intelligatur, ἱερὸν γίνεται ὁ φόνος. VIGER. — Pro φιλαργυρίᾳ, Joan. habet φλυαρίᾳ. Mox, ὁμοίως pro ὁμοίοις, idem. Dein, Lowthius legi vult, τὸν ἄνθρωπον, ἱερεῖον ἐπιφημίσας, ἱερόν ἐστιν, ἀλλὰ φόνος καὶ ἀνδροκτ. Forte vox ἱε- D ρεῖον ad marginem adnotata, in textum irrepsit. Nam eo sublato, nihil est, quod de sensu auctoris, aut ejus verborum constructione laboremus.

(64) *Περιφεύγομεν*. Rectius, opinor, quam quod Eusebius habet, πεφεύγαμεν, tametsi præteritum illud aoristorum more, pro præsenti usurpari possit, vel per verbum, *soleo*, explicari. VIGER.—Hunc porro locum sic scribit Eusebius, τὰ μὲν θηρία πεφεύγαμεν τὰ ἀνήμερα, κἂν που περιτύχ. Eamdem lectionem habet Joan. Τὰ μὲν θηρία περιφεύγομεν τὰ ἀνήμερα, κἂν που περιτύχ., Nov. Quam lectionem cæteris prætulerim.

(65) *Ἄρκτῳ*. Ἢ ἄρκτῳ, Euseb.

(66) *Ὡς δ' ὅτε τις*. Homerus, *Iliad.* Γ, v. 33. Notum et illud *Æneid.* II : *Improvisum aspris*. Sed malui Græcam sententiam fidelius reddere. VIGER.

(67) *Βήσσῃσιν*. Βήσσῃς, Euseb., expuncta paragoge Ionica. SYLBURG.

(68) *Οὐκ ἐκτρέπεσθε*. Melius, quam quod apud Eusebium est, οὐκ ἐντρέπεσθε· nam et præcessit

A ἄνθρωπον· τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ μαντικοῦ, τὸν Κῦρον καὶ τὸν Σόλωνα. Φιλόδωρος ὑμῶν ὁ Φοῖβος, ἀλλ' οὐ φιλάνθρωπος. Προὔδωκε τὸν Κροῖσον τὸν φίλον, καὶ τοῦ μισθοῦ ἐκλαθόμενος· οὕτω φιλόδοξος ἦν (69)· ἀνήγαγε τὸν Κροῖσον διὰ τοῦ Ἅλυος ἐπὶ τὴν πυράν. Οὕτω φιλοῦντες οἱ δαίμονες ὁδηγοῦσιν εἰς τὸ πῦρ (70). Ἀλλ' ὦ φιλανθρωπότερε καὶ ἀληθέστερε τοῦ Ἀπόλλωνος ἄνθρωπε, τὸν ἐπὶ τῆς πυρᾶς οἴκτειρον δεδεμένον. Καὶ σὺ μὲν, ὦ Σόλων, μάντευσαι τὴν ἀλήθειαν· σὺ δὲ, ὦ Κῦρε, κέλευσον ἀποσβεσθῆναι τὴν πυράν. Σωφρόνησον ὕστατον γοῦν, ὦ Κροῖσε, τῷ πάθει μεταμαθών· ἀχάριστός ἐστιν, ὃν προσκυνεῖς· λαμβάνει τὸν μισθὸν, καὶ μετὰ τὸ χρυσίον ψεύδεται. Ὦ Σόλων, *ὅρα πάλιν τέλος* (71)· ἄρα οὐχ ὁ δαίμων, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπός σοι λέγει. Οὐ λοξὰ μαντεύεται Σόλων, B τοῦτον εὖ θήσεις. Ἀληθῆ μόνον (72), ὦ βάρβαρε, τὸν χρησμὸν τοῦτον ἐπὶ τῆς πυρᾶς δοκιμάσεις. Ὅθεν ἔπεισί μοι θαυμάζειν, τίσι ποτὲ φαντασίαις ἀπαχθέντες οἱ πρῶτοι πεπλανημένοι, δεισιδαιμονίαν ἀνθρώποις κατήγγειλαν, δαίμονας ἀλιτηρίους νομοθετοῦντες σέβειν· εἴτε Φορωνεὺς (73) ἐκεῖνος ἦν, εἴτε Μέροψ (74), εἴτε ἄλλος τις, οἳ νεὼς καὶ βωμοὺς ἀνέστησαν αὐτοῖς, πρὸς δὲ καὶ θυσίας παραστῆσαι πρῶτοι (75) μεμύθευνται. Καὶ γὰρ δὴ καὶ κατὰ χρόνους ὕστερον ἀνέπλαττον θεοὺς, οἷς προσκυνοῖεν· ἀμέλει τὸν Ἔρωτα τοῦτον, ἐν τοῖς πρεσβυτάτοις τῶν θεῶν εἶναι λεγόμενον, ἐτίμα πρότερον οὐδ' εἷς, πρὶν ἢ Χαρμὸν (76) μειράκιόν τι ἑλεῖν, καὶ βωμὸν ἱδρύσασθαι ἐν Ἀκαδημίᾳ, χαριέστερον ἐπιτελοῦς γένομενης ἐπιθυμίας· καὶ τῆς νόσου τὴν ἀσέλγειαν Ἔρωτα κεκλήκασι, C θεοποιοῦντες ἀκόλαστον ἐπιθυμίαν. Ἀθηναῖοι δὲ οὐδὲ τὸν Πᾶνα ᾔδεσαν ὅστις ἦν, πρὶν ἢ Φιλιππίδην (77) εἰπεῖν αὐτοῖς. Εἰκότως (78) ἄρα ἀρχήν ποθεν ἡ δεισιδαιμονία λαβοῦσα, κακίας ἀνοήτου γέγονε πηγή· εἶτα δὲ μὴ (79) ἀνακοπεῖσα, ἀλλ' εἰς ἐπίδοσιν ἐλθοῦσα,

quam prosint? Quin ego tibi facile hominem ostendam, qui diis, seu dæmonibus vestris multo sit melior. Is autem erit Cyrus, vel Solon, quos haud dubitaverim **13** fatidico Apollini anteferre. Munera diligit Phœbus vester, non homines. Crœsum enim amicum suum prodidit, et mercedis oblitus (adeo fuit existimationis famæque suæ studiosus) cum per Halyn fluvium ad rogum deduxit. Ita dæmones, quos amant, ad ignem deducunt. Tu vero, o homo, qui impensius cum humanum genus amas, tum etiam veritatem colis, quam Apollo, miserere hominis supra rogum vincti. Et tu quidem, Solon, veritatem interpretare. Tu vero, Cyre, jube rogum exstingui. Tu denique, Crœse, fac ut sapias, tuo ipsius malo admonitus. Ingratus est, quem colis; accipit mercedem, et postquam auro tuo fuerit auctus, mentitur. O Solon, *respice iterum finem.* Hoc itaque non dæmon, sed homo tibi consilii dedit. Nulla tibi Solon obliqua oracula edit. Hunc facile intelliges : et quod hujus solius responso insit veritas, cum rogo fueris impositus, experimento deprehendes. Unde mirari subit, quibusnam fuerint opinionibus ducti erroris hujus auctores, ut tam variis superstitionibus imbuerent hominum mentes et sceleratorum dæmonum cultum legibus sancirent. Sive Phoroneus is fuerit, sive Merops, seu quis alius, qui templa illis et altaria constituisse, primique obtulisse victimas a scriptoribus fabularum referuntur; posteriorum enim temporum homines, deos sibi, quos colerent, finxisse satis constat. Hunc enim Amorem, qui dicitur esse inter deos antiquissimos, nemo ante Charmum coluit, qui postquam dilectum adolescentem obtinuisset, in memoriam expletæ libidinis in Academia altare ipsi statuit. Hinc turpis libido Amoris nomine appellari cœpit,

τὸ ἐκτρεπόμεθα, et sequitur, οὐδὲ ἀποστρέφεσθε. Quid, quod minus erga dæmones convenit illa pudoris verecundiæque significatio? VIGER.

(69) *Οὕτω φιλόδοξος ἦν. Adeo gloriæ cupidus erat*, nam φιλοδοξία Clementi semper est *gloriæ cupiditas*, pag. 217, 239, 240, 255, 262, 271, etc. Verum hæc significatio hujus loci non est, nisi Clemens Apollinem ironice φιλόδοξον dixerit, quia famæ suæ tam male consuluit. Videtur tamen φιλόδοξος esse, qui se *amicum simulat*, cum non sit : quo sensu dicendum potius erat δοξόφιλος, vel δοκησίφιλος, quemadmodum a Clemente, aliisque dici solent δοξόσοφος, et δοκησίσοφοι, qui sapientiam præ D se ferunt, quam non habent; sed cum φίλου, et φιλοδώρου, et φιλανθρώπου mentio præcesserat, simili forma φιλόδοξον dicere maluit. Porro historiam de Crœso memorant Herod. lib. I, et Plut. in *Solone.*

(70) *Εἰς τὸ πῦρ.* Alludit ad πῦρ τῆς γεέννης.

(71) *Ὦ Σόλων, ὅρα πάλιν τέλος.* Notum est, Solonem Crœso consuluisse, ut *finem respiceret.* Sed illa verba, ὦ Σόλων, redundare videntur : nec ea agnoscit Nov. Itaque verisimile est in textum irrepsisse, postquam aliquis juxta ἄνθρωπος, in seq. linea, Solonis nomen adnotasset.

(72) *Τοῦτο εὖ θήσεις. Ἀληθῆ μόνον.* Guil. Cant., in *Emend. Syntagm.*, pag. 52, conjuncte legit, τοῦτον εὑρήσεις ἀληθῆ μόνον. SYLBURG.

(73) *Φορωνεύς.* Tatianus : Μετὰ δὲ Ἴναχον ὑπὸ Φορωνέως μόλις τοῦ θηριώδους βίου καὶ νομάδος περιγραφὴ γέγονε, καὶ μετεκοσμήθησαν οἱ ἄνθρωποι. *Post Inachum vix tandem sub Phoroneo, ferina et pastoralis vita mitior et elegantior facta est.* Eum Argivis leges tulisse refert Clemens hujus libri p. 67, et Eusebius, in *Chronico.* Conf. Arnobius, lib. VI, quo loco Clementem compilavit, ut ei mos erat.

(74) *Μέροψ.* Josephus Scaliger ait, manifesto legendum esse Κέκροψ, in not. ad proœmium *Chron. can.* Eusebii, qui eo loco de Cecrope dicit : *Hic primus omnium Jovem appellavit, simulacra reperit, aram statuit, victimas immolavit, nequaquam istiusmodi rebus in Græcia unquam visis.* Interea receptam lectionem mutare non ausim, cum eam Arnobius tueatur lib. VI. Merops quidam erat Arisbæ Priami uxoris, pater, vir superstitioni addictus; de quo Apollodor., *Biblioth.*, lib. III, cap. 5. Meropem Coi insulæ regem, a quo homines dicti Meropes, memorat Hyginus, *Poet. astron.*, cap. 16.

(75) *Πρῶτοι.* Μόνοι, Nov.

(76) *Χαρμόν.* Χάρμον, Nov. Χαρῖνον dictat Scaliger loco superius dicto.

(77) *Φιλιππίδην.* Sic eum vocat Pausanias, in *Atticis* et *Arcadicis*. Herodotus, aliique Φειδιππίδην appellant. Conf. ejus lib. VI, cap. 105.

(78) *Εἰκότως.* Quæ sequuntur usque ad Homeri versum, recitat Eusebius, *Præp. evang.*, lib. II, c. 6. Maximam eorum partem laudavit Cyrill. *adv. Julian.*, lib. X, pag. 342. Eadem Arnobius pro more suo in libro VI *Adv. gentes* transcripsit. Idem porro argumentum tractat Athenagoras, *Legat.*, p. 115 seq.

(79) *Εἶτα δὲ μή.* Ἔπειτα μή, Euseb., Joan.

et in deos relata est. Nec vero quis esset Pan cognoverunt Athenienses, ✠ antequam eis diceret Philippides. Mirum profecto videri non debet, si nefandæ superstitionis error, posteaquam aliquod semel initium accepisset, flagitiosæ vesaniæ fons exstiterit. Enimvero cum intercisus ille postea non fuisset, sed potius novis in dies incrementis auctus, magna vi tandem ac vehementi cursu ferri cœpit. Mox itaque multiplicium dæmonum architectus efficitur, hecatombas sacrificat, solemnes conventus instituit, erigit simulacra, templa ædificat, sed quæ (nec enim id dissimulabo, sed potius manifeste coarguam) honesto quidem templorum nomine celebrantur, cæterum aliud nihil fuere quam sepulcra, quibus deinceps hanc templorum appellationem indidere. Vos ergo nunc saltem superstitionem dediscite, vel hac tumulorum cultus indignitate revocati. Larissæ, in Minervæ templo, quod in summa arce visitur, Acrisii sepulcrum est; Athenis autem, in ipsa pariter Acropoli, Cecropis, ut Antiochus *Historiarum* nono scriptum reliquit. Quid porro Erichthonius? nonne in Poliadis templo sepultus est? Nonne Immarus, Eumolpi filius, et Dairas, in Eleusinii septis, quod sub Arcem constructum est? nonne Celei filiæ Eleusine sepulturæ mandatæ sunt? Nam quid Hyperboreas tibi mulieres

A καὶ πολλὴ δὴ ῥυεῖσα (80), δημιουργὸς πολλῶν καθίσταται δαιμόνων, ἑκατόμβας θύουσα, καὶ πανηγύρεις ἐπιτελοῦσα, καὶ ἀγάλματα ἀνιστᾶσα, καὶ νεὼς ἀνοικοδομοῦσα· οὓς δὴ (οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τούτους (81) σιωπήσομαι, πρὸς δὲ καὶ αὐτοὺς ἐξελέγξω·) νεὼς μὲν εὐφήμως ὀνομαζομένους, τάφους δὲ γενομένους, τουτέστι τοὺς τάφους νεὼς ἐπικεκλημένους. Ἡμεῖς (82) δὲ ἀλλὰ κἂν νῦν δεισιδαιμονίας ἐκλάθεσθε τοὺς τάφους τιμᾷν αἰσχυνόμενοι. Ἐν τῷ νεῷ (83) τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Λαρίσσῃ ἐν τῇ ἀκροπόλει (84) τάφος ἐστὶν Ἀκρισίου· Ἀθήνησι δὲ ἐν ἀκροπόλει (85) Κέκρωπος, ὥς φησιν Ἀντίοχος ἐν τῷ ἐννάτῳ τῶν *Ἱστοριῶν* (86). Τί δαὶ Ἐριχθόνιος; οὐχὶ ἐν τῷ νεῷ τῆς Πολιάδος κεκήδευται; Ἴμμαρος δὲ ὁ Εὐμόλπου (87) καὶ Δαείρας οὐχὶ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Ἐλευσινίου, τοῦ ὑπὸ τῇ ἀκρο-
B πόλει; αἱ δὲ Κελεοῦ θυγατέρες οὐχὶ ἐν Ἐλευσῖνι τετάφαται (88); Τί σοι καταλέγω (89) τὰς Ὑπερβορέων (90) γυναῖκας; Ὑπερόχη καὶ Λαοδίκη κέκλησθον· ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ ἐν (91) Δήλῳ κεκήδευσθον· τὸ δὲ ἐν τῷ Ἀπόλλωνος τοῦ Δηλίου ἐστὶν ἱερῷ. Λεάνδριος (92) δὲ Κλέαρχον ἐν Μιλήτῳ τεθάφθαι ἐν τῷ Διδυμαίῳ φησίν. Ἐνταῦθα τῆς Λευκοφρύνης (93) τὸ μνημεῖον οὐκ ἄξιον παρελθεῖν, ἑπομένους (94) Ζήνωνι τῷ Μυνδίῳ (95)· ἢ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Μαγνησίᾳ κεκήδευται· οὐδὲ μὴν τὸν ἐν (96) Τελμισσῷ (97) βωμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὃν μνῆμα

✠ P. 39 ED. POTTER, 29 ED. PARIS.

(80) *Καὶ πολλὴ δὴ ῥυεῖσα.* Hæc omittit Nov. propter vocum ἐλθοῦσα et ῥυεῖσα, ut videtur, τὸ ὁμοιοτέλευτον. Πολὺ δὴ ῥυεῖσα, Joan. Πολὺ δὲ ῥυεῖσα, Euseb. Legendum videtur, καὶ πολὺ δὴ ῥυεῖσα. Mox, ποιοῦσα pro θύουσα, Euseb., Joan. Dein, ἀνιστῶσα pro ἀνιστᾶσα, iidem.

(81) *Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τούτους.* Οὐδὲ γὰρ τοῦτο, Euseb., Joan. Οὐ γὰρ οὐδὲ τοῦτο, Cyrill. Et quidem verisimile est Clementem τοῦτο potius quam τούτους scripsisse. Mox, αὐτὸ ἐλέγξω, pro τούτους ἐξελέγξω, Euseb., Joan. Ἐλέγξωεν, habet Cyrill.

(82) *Ἡμεῖς.* Leg. ὑμεῖς, quod habent Euseb., Joan.

(83) *Νεῷ.* Ναῷ, Euseb., Joan., Cyrill., eamdemque lectionem mox tuentur, ubi Clemens νεῷ repetit.

(84) *Ἐν τῇ ἀκρ.* Ἐν omittit Cyrill., quod ei ex Clemente restitui debet. Arnob.: *In templo rursus ejusdem* (Minervæ) *quod in arce Larissæ est, conditus scribitur atque indicatur Acrisius.*

(85) *Ἐν ἀκροπ.* Ἐν τῇ ἀκροπ., Euseb., Joan.

(86) *Τῶν Ἱστοριῶν.* Τῆς Ἱστορίας, Joan. Mox, τί δέ pro τί δαί, Nov., Euseb., Joan.

(87) *Ἴμμαρος δὲ ὁ Εὐμ.* Ἴσμαρος δὲ Εὐμ., Euseb. Ἴσμαρος etiam habet Joan. Ἰμμάραδος Cyrill., quam lectionem secutus est Arnob. *Dairas*, inquit, *et Immaradus fratres.* Pausanias eumdem *Immaradum* vocat. Mox Cyrill. Δαρίας pro Δαείρας habet.

(88) *Οὐχὶ ἐν Ἐλευσῖνι τετάφαται.* Ἐν Ἐλευσῖνι τετάφαται, Euseb., Joan., Cyrill. Porro unde factum, ut τετάφαται, quod tum omnes Clementis codices, tum alii, qui hunc locum recitant, tuentur, mutatum sit a Paris. editore in ἐθάψαντο, haud proclive dictu.

(89) *Τί σοι καταλέγω τὰς Ὑπερβορέων.* Τί σοι λέγω τὰς Ὑπ., Nov. Τί σοι καταλέγω τὰς ἐξ Ὑπερβορέου, Euseb., Joan. Τί σοι καταγγέλλω τὰς ἐξ Ὑπερβορέων, Cyrill.

(90) *Τὰς Ὑπερβορέων*, etc. Hervetus verbum κέκλησθον quasi superfluum delevit. Ita ergo vertendum: *Quid tibi enumerem illas Hyperboreorum uxores* (*Hyperoche et Laodice nominabantur*) *quæ in Dianæ delubro, quod in Apollinis templo situm est, sepultæ sunt?* Has enim esse feminas ex Hyperboreorum finibus advectas, ait Arnobius paulo ante. *Immarus, filius Eumolpi et Dairæ*, Græce est Ἴμμαρος δὲ, ὁ Εὐμόλπου, καὶ Δαείρας· *Immarus, filius Eumolpi, et Dairas*, nam Dairas frater ejus, non mater. ARNOB. Similisque
C error in Trapezuntio, qui vertit, *Eumolpi et Dianæ filius*, apud Eusebium. In Arnobio item legendum videtur *Cleomachum*, non *Cleochum*, neque hic fortasse *Clearchum;* nam apud Eusebium Κλεόμαχον habetur. COLLECT.

(91) *Ἀρτεμισίῳ ἐν.* Ἀρτεμισίῳ δὲ ἐν, Cyrill.

(92) *Λεάνδριος.* Λεάνδρειος, Cyrill. Leandrus, Arnob. Κλέανδρος, Joan. Diogenes Laertius in *Thalete*, Λέανδρον vocat. Solet autem hic scriptor Λέανδρος et Λεάνδριος promiscue dici. Clemens noster *Strom.* I, p. 300, Λέανδρον vocat; *Strom.* VI, p. 629, iterum Λεάνδριον. Erat porro Milesius, et de Mileto ac Milesiis commentarium reliquit. Mox, Μιλήσῳ pro Μιλήτῳ, Joan. Mendose. Dein, τετάφθαι pro τεθάφθαι, Joan., Cyrill. Recte.

(93) *Λευκοφρύνης.* Λευκοφροσύνης, Nov. Dein, μνῆμα pro μνημεῖον, Cyrill., Euseb., Joan.

(94) *Ἑπομένους Ζ.* Ἑπομένη Ζήνωνι τῷ Μυνδίῳ (μὲν δίῳ Joan.) ἐν τῷ ἱερῷ, Euseb. Mox, particulam ἢ omittit Joan.
D
(95) *Ζήνωνι τῷ Μυνδίῳ.* Fuit is grammaticus ex Myndo, urbe Cariæ pervetusta. Stephani Mutilat. in voce Μύνδος, ait, Ἀπολλώνιος καὶ Ζήνων, Μύνδιοι γραμματικοί. VIGER.

(96) *Οὐδὲ μὴν τὸν ἐν.* Dubitationem Herveti tollit Th. Canterus, lib. II, cap. 1, dum ita legit apud Arnob., lib. VI: *Sub Apollinis arula, quæ Telmessi apud oppidum visitur, Telmessum esse conditum vatem, non scriptis constantibus indicatur? Agesarchi Ptolemæus de Philopatore quem edidit primo, Cinyram regem Paphi*, etc. Nullus igitur Ptolemæus Philopator, sed Ptolemæus filius Agesarchi scripsit historiam de Philopatore, quam sæpe citat Athenæus, ut lib. V: Πτολεμαῖος δὲ, ὁ τοῦ Ἀγησάρχου, Μεγαλοπολίτης γένος, ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν περὶ τὸν Φιλοπάτορα ἱστοριῶν. COLLECT.

(97) *Ἐν Τελμισσῷ.* Ἐν Τελμησσῷ, Cyrill. Ἐν τῷ Τελμισσῷ, Euseb., Joan. Mox, τοῦ Ἀπόλλωνος βωμόν, inverso verborum ordine, Euseb., Joan.

εἶναι (98) καὶ τοῦτον Τελμισσέως τοῦ μάντεως ἱστοροῦσι. Πτολεμαῖος δὲ ὁ τοῦ (99) Ἀγησάρχου ἐν τῷ πρώτῳ τῶν περὶ τὸν Φιλοπάτορα ἐν Πάφῳ λέγει ἐν τῷ τῆς Ἀφροδίτης ἱερῷ Κινύραν τε καὶ τοὺς Κινύρου ἀπογόνους κεκηδεῦσθαι. Ἀλλὰ γὰρ ἐπιόντι μοι τοὺς προσκυνουμένους ὑμῖν τάφους, ἐμοὶ μὲν οὐδ' ὁ πᾶς ἂν ἀρκέσῃ (1) χρόνος· ὑμᾶς δὲ εἰ μὴ ὑπεισέρχεταί τις αἰσχύνη τῶν τολμωμένων, νεκροὶ ἄρα τέλεον ὄντες, νεκροῖς ὄντως πεπιστευκότες, περιέρχεσθε.

commemorem? Duæ sane, quarum altera Hyperoche, Laodice altera vocabatur, in Dianæ sacello, quod in insula Delo Apollinis Delii templo continetur, sepultæ sunt. Leandrius autem Clearchum Mileti, in Apollinis Didymæi templo conditum esse testatur. Neque vero æquum fuerit hoc loco prætcrire, aut Leucophrynes illius monumentum, quæ, si Zenonem Myndium] sequamur, Magnesiæ in ✠ Dianæ templo sepulta est; aut Telmissi erectam Apollinis aram, quod Telmissis cujusdam vatis monumentum esse historiæ prodiderunt. Quin etiam Ptolemæus, Agesarchi filius, volumine ex iis primo, quæ de Philopatore scripsit, auctor est in insula Papho Cinyram ac Cinyræ posteros in Veneris templo conditos fuisse. At enim tempus me deficiat, si tumulos omnes, quibus divinos honores tribuitis, recensere vellem; vos autem, ni scelerum istorum pudor vos aliquis ceperit, ite porro, vereque mortui cum vestram in hominibus mortuis fiduciam collocetis, passim huc illucque vagamini.

Ἆ δειλοί (2), τί κακὸν τόδε πάσχετε; νυκτὶ μὲν [ὑμῶν
Εἰλύαται κεφαλαί...

O! miseri, quid hoc mali est, quod patimini? [caligine
Capita vestra cooperiuntur....

CAPUT IV.

Simulacra quam absurda et turpia sint, quibus deos suos colunt.

Εἰ δ' ἔτι πρὸς τούτοις φέρων ὑμῖν τὰ ἀγάλματα αὐτὰ ἐπισκοπεῖν παραθείην, ἐπιόντες ὡς ἀληθῶς λῆρον εὑρήσετε τὴν συνήθειαν, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων ἀναίσθητα προτρεπόμενοι. Πάλαι μὲν οὖν οἱ Σκύθαι τὸν ἀκινάκην (3)· οἱ Ἄραβες τὸν λίθον, οἱ Πέρσαι (4) τὸν ποταμὸν προσεκύνουν· καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, οἱ ἔτι παλαιότεροι, ξύλα (5) ἱδρύοντο περιφανῆ, καὶ κίονας ἵστων ἐκ λίθων· ἃ δὴ καὶ ξόανα προσηγορεύετο, διὰ τὸ ἀπάξεσθαι τῆς ὕλης (6). Ἀμέλει ἐν Ἰκάρῳ (7) τῆς Ἀρτέμιδος τὸ ἄγαλμα ξύλον ἦν οὐκ εἰργασμένον· καὶ τῆς Κιθαιρωνίας Ἥρας ἐν Θεσπίᾳ πρέμνον ἐκκεκομμένον· καὶ τὸ τῆς Σαμίας Ἥρας (8), ὥς φησιν Ἀέθλιος, πρό-

Quod si insuper his ipsa simulacra oculis vestris subjecero, ea percurrentes optime perspicietis vos vanissima consuetudine inductos, hominum artificia, quæ sensu carent, divinis honoribus affecisse. Ac Scythæ quidem antiquitus adorabant acinacem; Arabes, lapidem; Persæ vero, fluvium. Et qui his omnibus antiquiores in aliis regionibus fuere, aut ligna excelsa et conspicua, aut lapideas columnas, quæ tum ξόανα vocabant, quod e materia limata essent, statuebant. Quemadmodum illud Dianæ simulacrum, quod in Icaro colebatur, lignum erat illaboratum; alterum vero Junonis Cithæroniæ apud Thespienses, truncus excisus. Et Samiæ

✠ P. 40 ED. POTTER.

(98) *Ὂν μνῆμα εἶναι.* Ὂν omittunt Nov., Euseb., Joan., Cyrill., quorum auctoritate, sensu quoque exigente, delendum est. Porro μνημεῖα pro μνῆμα habet Nov. Dein, καὶ τοῦ Τελμισσέως, Joan. Τελμησσοῦ, Cyrill. Telmessum vatem dicit Arnobius.

(99) *Ὁ τοῦ.* Ὁ deest in Cyrill.

(1) *Ἀρκέσῃ.* Ἀρκέσαι Euseb., Joan. Mox, τολμημάτων pro τολμωμένων Euseb., Joan. Dein, νεκροὶ ἄρα τελέως νεκροῖς πεπιστευκότες, Euseb., Joan.

(2) *Ἆ δειλοί.* Hanc exclamatiunculam H. cum sequentibus, quam cum antecedentibus, conjungere mavult. V. Sylb. Eusebius cum præcedentibus connectit. Est porro ex Homeri *Odyss.* Υ, vers. 351. Ὦ δειλοί, Euseb., Joan.

(3) *Τὸν ἀκινάκην.* Brodæus, *Miscell.*, lib. v, cap. 5. Tametsi ἀκινάκης vocabulum sit Persicum, ensem significans, ut tradit in *Polyhymnia* Herodotus, Καὶ τὸ Περσικὸν ξίφος ἀκινάκην καλέουσι, Græci tamen etiam pro gladio Scythico usurpare solent, quem sicut deum quemdam gens illa observaret et coleret: Clemens, Σκυθῶν οἱ Σαυρομάται ἀκινάκην σέβουσιν. Ammianus Marcell. lib. xxxi: *Nec templum apud eos visitur, aut delubrum, ne tugurium quidem culmo tectum; sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus, eumque ut Martem, regionum, quas circumeunt, præsulem, verecundius colunt.* Lucian., in *Jove Tragœdo:* Σκύθαι μὲν ἀκινάκῃ θύοντες, καὶ Θρᾷκες Ζαμόλξιδι. Collect. — Paulo ante, leg. προστρεπόμενοι pro προτρεπόμενοι.

(4) *Οἱ Πέρσαι.* Herodotus, lib. i, cap. 138, de Persis dicit: Ἐς ποταμὸν δὲ οὔτε ἐνουρέουσι, οὔτε ἐμπτύουσι, οὔτε χεῖρας ἐναπονίζονται, οὐδὲ ἄλλο τι οὐδὲν ποιοῦσι, ἀλλὰ σέβονται ποταμοὺς τῶν πάντων μάλιστα. *In flumen nec immeiunt, nec inspuunt, nec manus abluunt, nec denique simile quidpiam faciunt, sed flumina inter omnia religiosissime colunt.*

(5) *Ξύλα.* Latius hoc refert ac probat Clemens, *Strom.* i, p. 348, 349. Tertullian. *Ad Nation.* lib. i, cap. 12: *Pallas Attica, et Ceres Pharia, quæ sine forma, rudi palo et solo staticulo ligni informis repræsentatur.* Eadem dicit *Apolog.*, cap. 16.

(6) *Ἀπάξεσθαι τῆς ὕλης.* Pro corrupto ἀπάξεσθαι legendum puto ἀπεξέσθαι, vel præsenti tempore ἀποξεῖσθαι: ut ξόανα sic dicta sint παρὰ τὸ ξέεσθαι, sicut *delubra* proprie quidam dicta volunt, quæ ex *delibratis* stipitibus facta essent simulacra. Sylburg. — Ἀποξέσθαι Nov., quæ vox proinde retinenda est. Hesychius, Ξόανα ἀγάλματα.... κυρίως τὰ ἐκ ξύλων ἐξεσμένα, ἢ λίθων.

(7) *Ἰκάρῳ.* Ἰκαρίῳ, Nov. Mox, πέπρον pro πρέμνον, idem. Mendose.

(8) *Τῆς Σαμίας Ἥρας.* Theod. Canterus, lib. ii, c. 25, ex hoc loco illum Arnobii corrigit, *Puteum Samios pro Junone*, legitque *pluteum.* Eusebius, *De Præp. evang.*, lib. iii, cap. 3: Οὔπω σκέλμιον ἔργον εἰς ξόανον, Ἥρας δὲ καὶ ξύλινον εἶχον εἶδος. Tertullianus, *adv. Gentes: Sed et qui crucis religiosos nos putat, consectaneus erit noster, cum lignum aliquod propitiatur. Et tamen, quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica, et Ceres Pharia, quæ sine effigie, rudi palo et informi ligno, prostat?* Lucanus, lib. iii:

.... Simulacraque mœsta deorum
Arte carent, cæcisque exstant informia truncis.

Athenæus, lib. xiv: *Parmeniscus Metapontius risit Latonæ imaginem ligneam in Delo insula, cum eam*

quidem Junonis alterum, ut refert Aethlius, primo stipes erat, ex quo Procleo demum prætore statua effecta est. Postquam autem hæ statuæ humanas ✠ in figuras formari cœperunt, βρέτη eas appellabant, quod homines βροτοί dicerentur. Ex Varrone porro discimus Romanos veteres hastam pro simulacro Martis coluisse : cum artifices hoc pessime humanas formas effingendi artificio nondum essent eruditi : quo postquam proficere cœperunt, crevit in dies magis, et invaluit error. Quod itaque ex lapidibus et lignis, utque summatim dicam, alia quavis materia statuas hominibus similes feceritis, earumque formis subjecta pietate veritatem mendaciis involveritis, satis ex iis, quæ diximus, manifestum est. Verumtamen cum hic locus indigere aliqua demonstratione videatur, non est recusandum. Ac Jovem quidem Olympicum, et Poliadem Atheniensem ex auro et ebore effecisse Phidiam, cuivis notum est. Junonis autem statuam factam esse Euclidæ scalpro, ex Olympichi *Samiacis* cognoscimus. Nec est cur dubitetis quin earum, quas Athenienses *venerabiles deas* vocant, **14** duas quidem Scopas, quam vero dicuntur habere mediam Calos effinxerit, cum id Polemo affirmaverit in quarto eorum quæ scripsit ad Timæum : ut nec de Jovis et Apollinis simulacris in Patara, Lyciæ urbe, quin ea idem Phidias, una cum duobus leonibus, qui simul illic repositi sunt, formaverit. Quod si horum nonnulli dicant Bryxin artificem fuisse, haud contendam : hunc quoque habes statuarium, eorum utrilibet, inscribe. Quin etiam Telesium Atheniensem, ut ait Philochorus, Neptuni et Amphitrites, quæ Teni adorantur, novemcubitales statuæ artificem agnoscunt. Demetrius autem in secundo *Argolicorum*, statuæ Junonis Tirynthiæ et materiam pyrum, et artificem scribit fuisse

A τερον μὲν ἦν σανὶς, ὕστερον δὲ ἐπὶ Προκλέους ἄρχοντος ἀνδριαντοειδὲς ἐγένετο. Ἐπεὶ δὲ ἀνθρώποις ἀπεικονίζεσθαι τὰ ξόανα ἤρξατο (9), βρέτη (10) τὴν ἐκ βροτῶν ἐπωνυμίαν ἐκαρπώσατο. Ἐν Ῥώμῃ (11) δὲ τὸ παλαιὸν δόρυ φησὶν γεγονέναι τοῦ Ἄρεως τὸ ξόανον Οὐάῤῥων ὁ συγγραφεὺς, οὐδέπω τῶν τεχνιτῶν ἐπὶ τὴν εὐπρόσωπον ταύτην κακοτεχνίαν ὡρμηκότων· ἐπειδὴ δὲ ἤνθησεν ἡ τέχνη, ηὔξησεν ἡ πλάνη. Ὡς μὲν οὖν τοὺς λίθους, καὶ τὰ ξύλα, καὶ, συνελόντι φάναι, τὴν ὕλην ἀγάλματα ἀνδρείκελα ἐποιήσατε, οἷς ἐπιμορφάζετε εὐσέβειαν, συκοφαντοῦντες τὴν ἀλήθειαν, ἤδη μὲν αὐτόθεν δῆλον· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀποδείξεως ποσῆς ἐπιδεομένου τοῦ τόπου, οὐ παραιτητέον. Τὸν μὲν οὖν (12) Ὀλυμπιάσι Δία καὶ τὸν Ἀθήνησι Πολιάδα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος κα-
B τασκευάσαι Φειδίαν, παντί που σαφές· τὸ δὲ ἐν Σάμῳ τῆς Ἥρας ξόανον σμίλῃ τῇ Εὐκλείδου πεποιῆσθαι, Ὀλύμπιχος ἐν *Σαμιακοῖς* ἱστορεῖ. Μὴ οὖν ἀμφιβάλλετε, εἰ τῶν *Σεμνῶν* Ἀθήνησι καλουμένων *θεῶν* τὰς μὲν δύο Σκόπας ἐποίησεν ἐκ τοῦ καλουμένου λυχνέως λίθου· Κάλως (13) δὲ, ἣν μέσην αὐταῖν ἱστοροῦνται ἔχουσαι, Πολέμωνα δεικνύναι ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν πρὸς Τίμαιον· μηδὲ τὰ ἐν Πατάροις τῆς Λυκίας ἀγάλματα Διὸς καὶ Ἀπόλλωνος, ἃ Φειδίας πάλιν ἐκεῖνα τὰ ἀγάλματα (14), καθάπερ τοὺς λέοντας τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀνακειμένους, εἴργασται· εἰ δὲ, ὥς φασί τινες, Βρύξιος (15) ἦν τέχνη, οὐ διαφέρομαι, ἔχεις καὶ τοῦτον ἀγαλματουργόν· ὁπότερον αὐτοῖν βούλει, ἐπίγραφε. Καὶ μὴν Τελεσίου τοῦ Ἀθηναίου, ὥς φησι Φιλόχορος, ἔργον εἰσὶν ἀγάλματα
C ἐννεαπήχη Ποσειδῶνος καὶ Ἀμφιτρίτης ἐν Τήνῳ προσκυνούμενα. Δημήτριος γὰρ ἐν δευτέρῳ τῶν *Ἀργολικῶν* τοῦ ἐν Τίρυνθι τῆς Ἥρας (16) ξοάνου καὶ τὴν ὕλην ὄγχνην, καὶ τὸν ποιητὴν Ἄργον ἀναγράφει. Πολλοὶ δ' ἂν τάχα που θαυμάσειαν, εἰ μάθοιεν τὸ Παλλάδιον, τὸ Διοπετὲς (17) καλούμενον,

✠ P. 41 ED. POTTER, 30 ED. PARIS.

statuam puturet esse. Et apud Arnobium legendum non *Ethedius*, sed *Aethlius*. Citatur ab Athenæo lib. XIV. Ἀέθλιος. COLLECT.

(9) *Ἤρξατο*. Ἤρξαντο, Nov. Mox, ἐκαρπώσαντο pro ἐκαρπώσατο, idem.

(10) *Βρέτη*. Hesychius, βρέτας, ξόανον, εἴδωλον, ὁμοίωμά τι, παρὰ τὸ βροτῷ ἐοικέναι, ὅπερ φασὶν οἱ νεώτεροι τὸ θείκελον. Quod etymon Grammatici fere omnes tradunt.

(11) *Ἐν Ῥώμῃ*. Scaliger in Varronem : Videtur non longe ab his quæ ex Varrone affert Clemens, quod apud Nonium citatur ex lib. *De vita populi Rom. : Quid inter hos Joves intersit, et eos qui ex marmore, ebore, auro nunc fiunt, potes animo advertere, et horum temporum divitias, et illorum paupertates*. Ovid. :

Juppiter angusta vix totus stabat in æde.

Paulo post ; *imagines in Neapecha*. P. Leopardus corrigit ex Græco ἀγάλματα ἐννεαπήχη, *statuæ novem cubitorum*, lib. II, c. 11, *Emendat*. COLLECT.

(12) *Τὸν μὲν οὖν*. Hoc argumentum tractat Athenagoras *Legat*. pag. 61.

(13) *Κάλως*. Calo statuarii, qui mediam Eumenidum sculpsisse dicitur, meminit præter Pausaniam etiam Plinius, et Quintilianus, lib. XII, cap. 10. A. V. SYLBURG.

(14) *Ἃ Φειδίας πάλιν ἐκεῖνα τὰ ἀγάλματα*. Lowthius ἃ delendum judicat, ut etiam ἐκεῖνα τὰ ἀγάλματα. Mihi potius videtur, quod et Herveto olim visum est, ἃ mutandum esse in εἰ.

(15) *Βρύξιος*. A. et H. Βρυάξιος, ut mox. SYLB. Bryaxin vocant etiam Pausanias, Plinius lib. XXXIV, cap. 7, et lib. XXXVI, cap. 5, et Tatianus, pag. 117.

(16) *Ἐν Τίρυνθι τῆς Ἥρας*. Euseb., lib. III, cap. 8, ex Plutarcho, Λέγεται δὲ Πείρας ὁ πρῶτος Ἀργολίδος Ἥρας ἱερὸν εἰσάμενος, τὴν ἑαυτοῦ θυγα-
D τέρα Καλλίθυιαν ἱέρειαν καταστήσας, ἐκ τῶν περὶ Τίρυνθα δένδρων ὄγχνην τεμὼν, Ἥρας ἄγαλμα μορφῶσαι. Corrigendus autem est Euseb. in *Chronicis* ad ann. mundi 3560 : *In Argis primus sacerdotio functus est Callithyas, filius Pyrantis*. Manuscriptus Christianiss. Regg. matris, *In Argis prima sacerdotio functa est Callitias, filia Spirantis*. Meminit et Clemens lib. I *Strom*. Callithoes, sacerdotis Junonis Argivæ. COLLECT.

(17) *Διοπετές*. Epicurei, cum plurimum tribuerent Epicuri libro *Περὶ κριτηρίου*, non humano ingenio, sed divino confectum, atque de cœlo delapsum ostendere ipsum volentes, διοπετῆ appellabant, ut refert Plutarchus contra Coloten : quod verbum Cicero expressit lib. *De finibus bonor.*, dicens *delapsum de cœlo*. D. Lucas, Act. XIX, διοπετές appellat Dianæ simulacrum, quod ipsum Numa Romanis persuasit de ancili, de quo Ovid. III lib. *Fast.*, *de Palladio* lib. VI. Guilbertus Cognatus cent. 2,

ὁ Διομήδης καὶ Ὀδυσσεὺς ἱστοροῦνται μὲν ὑφελέσθαι A ἀπὸ Ἰλίου, παρακαταθέσθαι δὲ Δημοφῶντι, ἐκ τῶν Πέλοπος ὀστῶν κατεσκευάσθαι, καθάπερ τὸν Ὀλύμπιον ἐξ ἄλλων ὀστῶν Ἰνδικοῦ θηρίου (18). Καὶ δὴ τὸν ἱστοροῦντα (19) Διονύσιον (20) ἐν τῷ πέμπτῳ μέρει τοῦ Κύκλου παρίστημι. Ἀπελλᾶς δὲ ἐν τοῖς Δελφικοῖς δύο φησὶ γεγονέναι τὰ Παλλάδια, ἄμφω δ' ὑπ' ἀνθρώπων δεδημιουργῆσθαι. Ἀλλ' ὅπως μηδεὶς ὑπολάβῃ καὶ ταῦτά με ἀγνοίᾳ παρηκέναι (21), παραθήσομαι, τοῦ Μορύχου Διονύσου τὸ ἄγαλμα Ἀθήνησι γεγονέναι μὲν ἐκ τοῦ Φελλάτα καλουμένου λίθου, ἔργον δὲ εἶναι Σίμωνος (22) τοῦ Εὐπαλάμου, ὥς φησι Πολέμων ἔν τινι ἐπιστολῇ. Ἐγενέσθην (23) δὲ καὶ ἄλλω τινὲ δύω, Κρητικώ, οἶμαι, ἀνδριαντοποιώ· Σκύλης καὶ Δίποινος (24) ὠνομαζέσθην· τούτω δὲ τὰ ἐν Ἄργει τοῖν Διοσκούροιν ἀγάλματα B κατεσκευασάτην, καὶ τὸν ἐν Τίρυνθι Ἡρακλέους ἀνδριάντα καὶ τὸ τῆς Μουνυχίας Ἀρτέμιδος ξόανον ἐν Σικυῶνι. Καὶ τί περὶ ταῦτα διατρίβω, ἐξὸν αὐτὸν τὸν μεγαλοδαίμονα ὑμῖν ἐπιδεῖξαι, ὅστις ἦν; ὃν δὴ κατ' ἐξοχὴν πρὸς πάντων σεβασμοῦ κατηξιωμένον ἀκούομεν· τοῦτον ἀχειροποίητον εἰπεῖν τετολμήκασι, τὸν Αἰγύπτιον Σάραπιν (25). Οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἱστοροῦσι χαριστήριον ὑπὸ Σινωπέων Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ τῷ Αἰγυπτίων πεμφθῆναι βασιλεῖ· ὃς λιμῷ τρυχομένους αὐτούς, ἀπ' Αἰγύπτου μεταπεμψάμενος (26) σῖτον ὁ Πτολεμαῖος, ἀνεκτήσατο· εἶναι δὲ τὸ ξόανον τοῦτο, ἄγαλμα Πλούτωνος· ὃς, δεξάμενος τὸν ἀνδριάντα, καθίδρυσεν ἐπὶ τῆς ἄκρας, ἣν νῦν Ῥακῶτιν καλοῦσιν· ἔνθα καὶ τὸ ἱερὸν τετίμηται τοῦ Σαράπιδος· γειτνιᾷ δὲ τοῖς τό- C

✠ P. 42 ED. POTTER, 31 ED. PARIS.

A Argum. Multis vero mirabile fortasse videbitur, si didicerint Palladium, quod διοπετές appellatur, quia *cælitus* sit *delapsum*, ✠ quod Diomedes quidem et Ulysses feruntur e Troja sublatum apud Demophoontem deposuisse, factum esse ex ossibus Pelopis, quemadmodum Olympium Jovem ex ossibus Indicæ belluæ : atqui Dionysium hujus rei auctorem in quinta Cycli parte afferre possum. Apellas vero in Delphicis duo fuisse Palladia narrat, quorum utrumque ab hominibus fabricatum est. Ne vero quis me existimet per ignorantiam præteriisse, hoc insuper adjiciam : quod Morychi Bacchi statua, quæ Athenis est, facta quidem ex Phellensi lapide, opus autem Simonis filii Eupalami fuerit, ut ex epistola quadam Polemonis cognoscimus. Alii præterea B duo fuerunt statuarii ex Creta, nisi me fallit memoria, oriundi, quorum nomina erant Scyles, et Dipœnus ; hi autem Dioscurorum signa Argis, Herculi autem statuam Tirynthe, et Munichiæ Dianæ simulacrum Sicyone fecerunt. Sed quid his immoror, cum magnum illum dæmonem, Serapin Ægyptium, quem præ cæteris omnibus singulari quodam cultu et honore dignari universos homines scimus, quem humanis factum esse manibus negare haud verentur, quisnam fuerit monstrare possim? Nam a nonnullis quidem traditur, hoc simulacrum fuisse signum Plutonis, quod Sinopenses munere miserunt Ptolemæo Philadelpho, Ægyptiorum regi, qui gratiam ab ipsis inivisset maximam, quod cum fame laborarent, frumentum ex Ægypto deportandum ad eos curasset ; eum vero, statuam hanc ut C

proverb. 172. Locum Suidæ ascribere ex ms. non pigebit, quod auctior sit et emendatior : Διοπετὲς, ἐξ οὐρανοῦ κατερχόμενον· ὅτι οἱ παρ' Ἕλλησι τὰ ξόανα κατασκευάζοντες, φόβον ἐμποιῆσαι βουλόμενοι (Ald. φόρον) τοῖς ὁρῶσιν, ἔφασκον, ὅτι τὸ ἄγαλμα ἐξ οὐρανοῦ παρὰ τοῦ Διὸς ἐπέμφθη, καὶ κατέπτη, κρεῖττον ὑπάρχον πάσης ἀνθρωπίνης χειρὸς καὶ ἀνάλωτον· ὅθεν καὶ Διοπετὲς αὐτὸ καὶ οὐράνιον βρέτας ἐκάλουν παρὰ τὸ βροτῷ ἐοικέναι. Idem antea Clemens hoc ipso in libro. Addit Suidas addenda impresso, Ὅπερ χ' οὕτως ἦν· ἡ περὶ τῶν ἀγαλμάτων ματαία καὶ πεπλανημένη δόξα, ἀλλὰ τοὺς ἀγαλματοποιοὺς ἢ ἀποκτείνοντες, etc. In extremo est, ἄξιον μισθὸν τῆς κακουργίας κομισάμενοι· *Solebant Græci profani, ut simulacra commendarent, dicere ea a Jove missa, ut immortalia : quamobrem et solebant statuarios in exsilium mittere, aut enecare, ne manu facta viderentur.* Exemplum affert simulacri Alexandriæ ; Ptolemæus enim artifices, eo contecto, et ingenti fossa excavata, ac tabulatis impositis, dolo occultato, jussit, ut in eis epularentur ; tum in medio convivio subsidente pavimento conciderunt, atque ita oppressi sunt. Arnobius lib. IV : *Quis ex reliquiis Pelopis compactum esse Palladium prodidit ?* Julius Firmicus, *De errore prof. relig. : Palladii etiam quid sit numen, audite. Simulacrum est ex ossibus Pelopis factum. Hoc avarus Scytha fecisse perhibetur ; jam quale sit considerate, quod barbarus Scytha consecravit.* Collect. — Quo pertinere Cassandræ verba apud Lycophronem vers. 53, Meursius existimat :

Λεύσσω σε, τλῆμον, δεύτερον πυρουμένην,
Ταῖς τ' Αἰακείοις χερσί, τοῖς τε Ταντάλου
Λαίτριαν οἰκουροῦσι λειψάνοις πυρὸς
Παιδὸς καταβροχθέντος αἰθάλῳ δέμας.

(18) *Ἰνδικοῦ θηρίου.* Id est elephantis : nam eburneum erat Olympii Jovis simulacrum.

(19) *Τὸν ἱστοροῦντα.* Prius legebatur ἱστοροῦντες, verum B. H. et Sylburgius reposuerunt ἱστοροῦντα, quam lectionem firmat etiam ms. nov.

(20) *Διονύσιον.* Διόνυσον, Nov. mendose. Nam Clemens intelligit Dionysium Milesium, quem Suidas testatur scripsisse præter alia, Κύκλον ἱστορικὸν ἐν βιβλίοις ἑπτά, *Cyclum historicum in libris septem.*

(21) *Παρηκέναι.* Usitatus παρειχέναι. Sylburg.

(22) *Σίμωνος.* Σίχωνος prius legebatur, sed rectius Σίμωνος. Ex Pausania. V., Sylb. Ejusdem meminit Laertius in *Simone.*

(23) *Ἐγενέσθην.* Γενέσθην, Nov.

D (24) *Σκύλης καὶ Δίποινος.* Prius scriptum erat Ἐχύλης· verum rectius aut Σχύλης legimus, aut Σχύλλις· Scyllidis sane ac [illegible]pœni fratrum mentio apud Pausaniam duobus [illegible]locis, itemque apud Plinium : qua de re C. [illegible]e monuit. Sylburg. — Conf. Herveti Comme[illegible]m.

(25) *Τὸν Αἰγύπτιον Σάραπιν.* De accito Serapidis simulacro e Ponto per Ptolemæum Philadelphum, ut Clemens, vel Soterem, ut alii, conf. Tacitus paulo ante finem *Histor.* lib. IV, Pausanias in *Atticis*, Eusebius *Chron.* an. 1730. Plutarchus lib. *De Iside et Osiride*, et in fine lib. *De solertia animal.* Eustathius, in Dionysii *Περιήγησιν*, aliique plures.

(26) *Μεταπεμψάμενος.* Rectius μεταπεμψαμένους. Sequens commation, ὁ Πτολεμαῖος, A. redundare putat. Sed admodum familiares Clementi sunt ejusmodi pleonasmi, ut item Pausaniæ. Sylburg.

accepisset, in promontorio, quod nunc Racotim appellant, statuisse; ubi et fanum Sarapidis colitur, et prædium haud procul hinc ipsi consecratum est: demum Blistichim meretricem mortuam Canopi, Ptolemæum translatam hoc in fano sepelivisse. Aliis autem visum est Sarapin Ponticum esse simulacrum, quod solemni pompa translatum ad Alexandriam memorant. Solus Isidorus auctor est, a Seleuciensibus, qui Antiochiæ finitimi sunt, traductum eo fuisse, cum hos etiam Ptolemæus frumenti penuria laborantes sustentasset. Eo autem, nescio quo modo, prolapsus ✠ est Athenodorus Sandonis filius, ut cum studeret Sarapidi vetustatem affingere, eum esse statuam arte factam arguerit: Sesostrim quippe ait, Ægyptiorum regem, cum plurimas Græcorum gentes subjugasset, reversum in Ægyptum permultos secum artifices eo duxisse. Osirin itaque proavum suum summo artificio jussit effingi: hoc autem operis tradidit Bryaxi artifici, haud ei quidem Atheniensi, sed cuidam cognomini, qui ad id perficiendum multiplici variaque materia usus est; habebat enim auri, et argenti, et æris, et ferri, et plumbi, et stanni, denique, ramenta: nec Ægyptiorum lapidum ullus omnino deerat, nec sapphiri quidem vel hæmatitæ fragmenta, sicut nec smaragdi, nec topazii. Hæc igitur omnia expolita prius et commista cyaneo colore imbuit, unde simulacri hujus color ad nigrorem accedit: hisque demum universis pigmento, quod de funere Osiridis et Apis reliquum erat, conspersis, Sarapin effinxit: cujus ipsum nomen funeris communionem, et procreationem e sepultura innuit, quod, compositione Osiridis et Apis facta, dictum sit Osirapis. Novum item alium in Ægypto, atque in ipsa pene Græcia ad Deum turbam cum eximia religione aggregavit Romanorum rex Antinoum, qui pulcherrimos inter numerandus erat, delicias amoresque suos, quem ipse, quomodo Ganymeden antea Jupiter, consecravit. Nec enim cupiditas ea modum facile tenere potest, quæ nullo metu coercetur. Itaque sacræ Antinoi noctes ab hominibus hodie cultu divino celebrantur, quarum turpitudinis sibi amator ipse conscius erat, qui si-

✠ P. 43 ED. POTTER, 32 ED. PARIS.

A ποις τὸ χωρίον· Βλίστιχιν δὲ τὴν παλλακίδα τελευτήσασαν ἐν Κανώβῳ, μεταγαγὼν ὁ Πτολεμαῖος, ἔθαψεν ὑπὸ τὸν προδεδηλωμένον σηκόν. Ἄλλοι δέ φασιν Ποντικὸν εἶναι βρέτας τὸν Σάραπιν, μετῆχθαι δὲ εἰς Ἀλεξάνδρειαν, μετὰ τιμῆς πανηγυρικῆς. Ἰσίδωρος μόνος παρὰ Σελευκέων τῶν πρὸς Ἀντιόχειαν τὸ ἄγαλμα μεταχθῆναι λέγει, ἐν σιτοδείᾳ καὶ αὐτῶν γενομένων, καὶ ὑπὸ Πτολεμαίου διατραφέντων. Ἀλλ' ὅ γε Ἀθηνόδωρος ὁ τοῦ Σάνδωνος, ἀρχαΐζειν τὸν Σάραπιν βουληθεὶς, οὐκ οἶδ' ὅπως περιέπεσεν, ἐλέγξας αὐτὸν ἄγαλμα εἶναι γεννητόν· Σέσωστρίν φησι τὸν Αἰγύπτιον βασιλέα, τὰ πλεῖστα τῶν παρ' Ἕλλησι παραστησάμενον ἐθνῶν, ἐπανελθόντα εἰς Αἴγυπτον, ἐπαγαγέσθαι τεχνίτας ἱκανούς. Τὸν οὖν Ὄσιριν, τὸν προπάτορα τὸν αὐτοῦ, δαιδαλθῆναι ἐκέ-
B λευσεν αὐτὸς πολυτελῶς· κατασκευάζει δὲ αὐτὸν Βρύαξις ὁ δημιουργὸς, οὐχ ὁ Ἀθηναῖος, ἄλλος δέ τις ὁμώνυμος ἐκείνῳ τῷ Βρυάξιδι· ὃς ὕλῃ κατακέχρηται εἰς δημιουργίαν μικτῇ καὶ ποικίλῃ. Ῥίνημα γὰρ χρυσοῦ ἦν αὐτῷ καὶ ἀργύρου, χαλκοῦ τε, καὶ σιδήρου, καὶ μολίβδου, πρὸς δὲ καὶ κασσιτέρου· λίθων δὲ Αἰγυπτίων (27), ἐνέδει οὐδὲ εἷς, σαπφείρου καὶ αἱματίτου θραύσματα, σμαράγδου τε, ἀλλὰ καὶ τοπαζίου. Λεάνας οὖν τὰ πάντα καὶ ἀναμίξας, ἔχρωσε κυάνῳ· οὗ δὴ χάριν μελάντερον τὸ χρῶμα τοῦ ἀγάλματος· καὶ τῷ ἐκ τῆς Ὀσίριδος καὶ τοῦ Ἄπιος (28) κηδείας ὑπολελειμμένῳ φαρμάκῳ φυράσας τὰ πάντα, διέπλασε τὸν Σάραπιν· οὗ καὶ τοὔνομα αἰνίττεται τὴν κοινωνίαν τῆς κηδείας, καὶ τὴν ἐκ τῆς ταφῆς δημιουργίαν, σύνθετον ἀπό τε Ὀσίριδος
C καὶ Ἄπιος γενόμενον Ὀσίραπις. Καινὸν δὲ ἄλλον ἐν Αἰγύπτῳ, ὀλίγου δεῖν καὶ παρ' Ἕλλησι, σεβασμίως (29) τεθείακε θεὸν ὁ βασιλεὺς (30) Ῥωμαίων (31), τὸν ἐρώμενον, ὡραιότατον τῶν σφόδρα (32) γενόμενον Ἀντίνοον, ὃν ἀνιέρωσεν οὕτως, ὡς Γανυμήδην ὁ Ζεύς· οὐ γὰρ κωλύεται ῥᾳδίως ἐπιθυμία, φόβον οὐκ ἔχουσα· καὶ νύκτας ἱερὰς τὰς Ἀντινόου προσκυνοῦσιν ἄνθρωποι νῦν, ἃς αἰσχρὰς ἠπίστατο ὁ συναγρυπνήσας ἐραστής. Τί μοι θεὸν καταλέγεις, τὸν πορνείᾳ τετιμημένον; Τί δὲ καὶ ὡς υἱὸν θρηνεῖσθαι προσέταξας; Τί δαὶ (33) καὶ τὸ κάλλος αὐτοῦ διηγῇ; Αἰσχρόν ἐστι τὸ κάλλος ὕβρει μεμαραμμένον (34). Μὴ τυραννήσῃς, ἄνθρωπε, τοῦ κάλλους, μηδὲ ἐνυβρίσῃς

(27) *Αἰγυπτίων*. Αἰγυπτίῳ Nov.

(28) *Ὀσίριδος καὶ τοῦ Ἄπιος*. Sic etiam Lactantius, lib. I, c. 21. At Serapin quasi Σορόαπιν dictum vult Clemens *Strom.* I, pag. 322, 323, a σορός, *tumulus*, et Apis, propter rationem ibi redditam. Quod etymon August. *De civit. Dei*, lib. XVIII, c. 5, ex Varrone, aliique plurimi tradunt. Verisimilius est, quod refert Plutarchus, lib. *De Iside et Osiride*, hunc deum Sinopenses, a quibus ad Ægyptios profectus est, pro Plutone coluisse: ac proinde Ægyptios eo nomine illum appellasse, quo ipsi Plutonem vocabant.

(29) *Σεβασμίως*. Lowthius σεβάσμιον legendum esse putat.

(30) *Ὁ βασιλεὺς Ῥωμαίων*. Adrianus: ut in Dionis epitome tradit Xiphilinus, et Chrysostomus in II Cor. XII, pag. 81, H. V. SYLBURG.—De Antinoo mentio est apud Justinum M. *Apol.* I, pag. 59; Tatianum, pag. 40, 41; Athenagor., *Legat.* pag. 121;
D Theophilum, *ad Autolycum*, lib. III, pag. 122; Tertullian. *Apol.*, cap. 13; Euseb., *Eccles. hist.*, lib. IV, cap. 8; Origenem in *Cels.* lib. III, p. 133; Pausaniam in *Arcadicis*, p. 469, 470. Edit. Hanov. Spartianum in *Adriano*, aliosque plurimos. Porro Clementis de Antinoo verborum partem primam et postremam recitat Eusebius, *Præpar. evang.*, lib. II, cap. 6.

(31) *Ῥωμαίων*. Ὀρωμένων Nov. mendose, ut videtur, pro ὁ Ῥωμαίων.

(32) *Ὡραῖον τῶν σφόδρα*. Sic Heinsius, et post eum editores Paris., nulla, ut videtur, auctoritate freti; nam ὡραῖον τῶν σφόδρα exhibent Flor., Sylb.; ὡραιότατον σφόδρα, Euseb., Joan., qui hanc sententiam sic proferunt, ὡραιότατον σφόδρα γενόμενον Ἀντίνοον, ἀνιέρωσεν οὗτος, ὡς Γ.

(33) *Τί δαί*. Τί δέ, Nov.

(34) *Ὕβρει μεμαραμμένον*. Haud scio an aptius legerimus μεμολυσμένον, aut μεμιασμένον? SYLBURG.

ἀνθοῦντι τῷ νέῳ· τήρησον αὐτὸ καθαρὸν, ἵνα ᾖ καλόν. Βασιλεὺς τοῦ κάλλους γενοῦ, μὴ τύραννος. Ἐλεύθερος μεινάτω· τότε σου γνωρίσω τὸ κάλλος, ὅτι καθαρὰν τετήρηκας τὴν εἰκόνα· τότε προσκυνήσω τὸ κάλλος τὸ ἀληθινὸν, ὃ ἀρχέτυπόν (35) ἐστι τῶν καλῶν. Ἤδη δὲ, τάφος (36) ἐστὶ τοῦ ἐρωμένου· νεώς ἐστιν Ἀντινόου καὶ πόλις. Καθάπερ γὰρ, οἶμαι, οἱ ναοὶ, οὕτω δὲ καὶ οἱ τάφοι θαυμάζονται, πυραμίδες καὶ Μαυσώλια (37), καὶ λαβύρινθοι, ἄλλοι ναοὶ τῶν νεκρῶν, ὡς ἐκεῖνοι τάφοι τῶν θεῶν. Διδάσκαλον δὲ ὑμῖν παραθήσομαι τὴν προφῆτιν Σίβυλλαν·

A mul cum puero vigilarat. Quid mihi refers inter deos, cui præmium stupri honores persolvuntur? Cur autem eum jussisti lugeri tanquam filium? Cur ejus pulchritudinem enarras? Turpis est pulchritudo, quæ per contumeliam emarcuit. Ne tyrannidem exerceas, o homo, in pulchritudinem; ne probrum inferas florenti adolescenti; ipsam puram serva, ut sit pulchra. Pulchritudinis rex esto, non tyrannus. Liber maneat, sic tuam pulchritudinem agnoscam, quia puram servaveris imaginem. Sic veram adorabo pulchritudinem, quæ primigenium pulchrorum omnium exemplar est, et forma.✠ Nunc catamiti hujus sepulcrum, Antinoi templum et oppidum est. Enimvero simili, ut opinor, templa sepulcraque sunt in admiratione: Pyramides quippe, Mausolea, Labyrinthi; alia quædam sunt templa mortuorum, quemadmodum illa deorum sepulcra. Magistram vobis afferam fatidicam Sibyllam 15:

Οὐ ψεῦδος (38) *Φοίβου χρησμηγόρον, ὅν τε μάταιοι*
Ἄνθρωποι θεὸν εἶπον, ἐπεψεύσαντο δὲ μάντιν·
Ἀλλὰ Θεοῦ μεγάλοιο, τὸν οὐ χέρες ἔπλασαν ἀνδρῶν,
Εἰδώλοις ἀλλάλοισι λιθοξέστοισιν ὅμοιον.

B

Non oracla quidem dantis mendacia Phœbi,
Quem dixere Deum, quem falso nomine vatis
Vani appellarunt homines; sed numina veri
Magna Dei, quem non hominum manus ulla dolavit,
Signis consimilem mutis, saxoque politis.

Αὕτη μέντοι ἐρείπια τοῦ νεὼ προαγορεύει, τὸν μὲν τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος χάσμασι καὶ σεισμοῖς καταποντίσεσθαι, προμηνύουσα οὕτως·

Hæc quidem ruinas templorum prædicit, fore significans, ut templum Ephesiæ Dianæ terræ motibus hiatibusque absorbeatur, his verbis:

Ὑπτία δ' οἰμώξει Ἔφεσος κλαίουσα παρ' ὄχθαις,
Καὶ νηὸν ζητοῦσα τὸν οὐκέτι ναιετάοντα·

At lacrymas Ephesus recubans ad littora fundet,
Et quod erit nusquam templum gemebunda requiret.

Τὸν δὲ Ἴσιδος καὶ Σαράπιδος ἐν Αἰγύπτῳ κατενεχθήσεσθαί φησι, καὶ ἐμπρησθήσεσθαι·

Fanum vero Isidis et Sarapidis in Ægypto solo C æquandum, et incendio absumendum dicit:

Ἶσι, θεὰ τριτάλαινα, μενεῖς ἐπὶ χεύμασι (39) *Νείλου*
Μούνη, μαινὰς, ἄναυδος, ἐπὶ ψαμάθοις Ἀχέροντος.

Isi, dea infelix, Nili remanebis ad amnem
Sola, carens et voce, furensque Acherontis arenis.

Εἶτα ὑποβᾶσα·

Deinde subjicit:

Καὶ σὺ, Σάραπι, λίθους ἀργοὺς ἐπικείμενε πολλοὺς,
Κείσῃ πτῶμα μέγιστον ἐν Αἰγύπτῳ τριταλαίνῃ.

Tuque, Sarapi, sedens in saxis, multa dolebis,
Ægypto in misera cum magna ruina jacebis.

Σὺ δὲ ἀλλ' εἰ μὴ προφήτιδος ἐπακούεις, τοῦ γε σοῦ ἄκουσον φιλοσόφου τοῦ Ἐφεσίου Ἡρακλείτου, τὴν ἀναισθησίαν ὀνειδίζοντος τοῖς ἀγάλμασι· *Καὶ ἀγάλμασι* (40) *τουτέοισιν εὔχονται, ὁκοῖον εἴ τις δόμοις λεσχηνεύοιτο.* Ἢ γὰρ οὐχὶ τερατώδεις οἱ λίθους προστρεπόμενοι, εἶτα μέντοι καὶ πρὸ τῶν πυλῶν ἱστάντες αὐτοὺς, ὡς ἐνεργεῖς; Ἑρμῆν προς-

Tu vero, si minus ad vatem attendis, saltem tuo philosopho Heraclito Ephesio, dum exprobrat simulacris, quod sensu careant, aures adverte: *Et hæc*, inquit, *simulacra precantur, perinde ac si quis ad ædes sermonem haberet.* Annon enim sunt plane prodigiosi, qui lapides, quos præ foribus statuunt, D quasi vita atque vigore præditos colunt? Adorant

✠ P. 44 ED. POTTER, 33 ED. PARIS.

(35) *Ὁ ἀρχ.* Ὁ omittit Nov.

(36) *Ἤδη δὲ τάφ.* Scribe, ex Euseb. et Joan., Ἤδη δὲ ὁ τάφος τοῦ ἐρωμένου, νεώς ἐστιν Ἀντινόου, καὶ πόλις· καθάπερ γὰρ οἶμαι, οἱ ναοὶ, οὕτω καὶ οἱ τ. Quod in versione expressum est.

(37) *Μαυσώλια.* Μαυσῶλα Euseb., Joan. Μαυσώλειον dixit Strabo lib. v.

(38) *Οὐ ψεῦδος.* Vulg. Sibyllini, pag. 253, habent Οὐ ψευδοῦς Φοίβου χρησμήτορος. SYLBURG. Primo versu, χρησμογόρον, Nov. Ultimo, ἀλάλοις, idem. Mox, ἐρείπια τοὺς νεὼς προσαγορεύει, editt. Florent., Sylburg., quam lectionem mutavit Heinsius, non infeliciter, verum sine auctoritate.

(39) *Μενεῖς ἐπὶ χεύμασι.* Μενεῖς ἐπὶ χεύματα Nov Mox, ἐπιβᾶσα pro ὑποβᾶσα. Idem.

(40) *Καὶ ἀγάλμασι.* Origenes *contra Cels.*, lib. I, pag. 6: Ἐκτίθεται Ἡρακλείτου λέξιν, τὴν λέγουσαν, Ὅμοια, ὡς εἴ τις τοῖς δόμοις λεσχηνεύοιτο, ποιεῖν τοὺς προσιόντας ὡς θεοῖς ἀψύχοις· *Exponit Heracliti dictum, eos, qui deos inanimes accedant, perinde facere ac si fabulentur cum parietibus.* Plenius hanc sententiam recitat lib. VII, pag. 373: Καὶ μὴν καὶ Ἡράκλειτος ὧδέ πως ἀναφαίνεται· Καὶ τοῖς ἀγάλμασι τουτέοισιν εὔχονται, ὁποῖον εἴ τις τοῖς δόμοισι λεσχηνεύοιτο. *Atqui Heraclitus sic de his pronuntiat: Ita preces offerunt istis simulacris, ac si quis fabuletur cum parietibus.* Quibus testimoniis constat, perperam a nonnullis substitui δοκοῖσι *stipitibus*, pro δόμοισι. Porro legendum apud Clementem, τοῖς ἀγάλμασι τουτέοισιν, ex Origen. et Nov. Dein, δόμοισι pro δόμοις, ex Origen. Nam Heraclitus Ionica dialecto usus est.

quippe Mercurium quasi deum, sicut etiam Aguiea, seu viæ præsidem, et simul præ foribus statuunt. Nam si eos, quod sensu careant, afficiunt contumelia, cur adorant ut deos? Quod si existimant eos esse sensus participes, cur præ foribus constituunt? Romani autem, cum inceptorum suorum maximorum felicitatem Fortunæ acceptam referrent, et potentissimam deam esse existimarent, eam ✠ in latrina statuerunt, cloacam ipsi, haud indignum numine templum, consecrantes. At vero lapidi, et ligno et diviti auro parum est curæ, seu nidor, seu sanguis, seu fumus, quo dum honoris causa fumigantur, fuliginem contrahunt; imo nec honor, nec contumelia. Sunt autem ejusmodi simulacra quovis animali viliora. Et quo modo, cum sensu careant, divinis affici honoribus cœperint, sæpe mirari subit, eorumque, qui in hunc errorem inciderint, utpote summe infelicium, amentiæ misereri. Nam si quædam animalia non habent omnes sensus, ut vermes et erucæ, quæque naturæ suæ conditione a primo ortu imperfecta sunt, velut talpæ, et mus araneus, quem Nicander vocat *cæcumque, surdumque*, tamen his signis et simulacris, quæ sunt penitus stupida, multum præstant: quippe cum uno saltem sensu prædita sint, auditu scilicet, vel tactu, vel qui odoratui, aut gustui respondeat, simulacra vero omni prorsus perceptione destituantur. Sunt autem multa animalia, quæ nec visum habent, nec auditum, nec vocem, cujusmodi est ostreorum genus; vivunt tamen, et augentur, et præterea una cum luna afficiuntur. Simulacra autem nihil prorsus agunt, nihil moliuntur, nihil sentiunt; sed alligantur, et clavis panguntur, et affiguntur, et conflantur, limantur, secantur, circumraduntur, cælantur. Ac stupidam sane insensilemque terram dedecorant statuarii, dum artificio suo naturam ejus immutant, eique divinos honores conciliant: quos mea quidem sententia non diis,

A προσκυνοῦσιν ὡς θεὸν, καὶ τὸν Ἀγυιέα (41), θυρωρὸν ἱστάντες. Εἰ γὰρ ὡς ἀναισθήτους ὑβρίζουσι, τί προσκυνοῦσιν ὡς θεούς; εἰ δὲ αἰσθήσεως αὐτοὺς μετέχειν οἴονται, τί τούτους (42) ἱστᾶσι θυρωρούς; Ῥωμαῖοι δὲ τὰ μέγιστα κατορθώματα τῇ τύχῃ ἀνατιθέντες, καὶ ταύτην μεγίστην οἰόμενοι θεὸν, φέροντες εἰς τὸν κοπρῶνα ἀνέθηκαν αὐτὴν, ἄξιον νεὼν τὸν ἀφεδρῶνα νείμαντες τῇ θεῷ. Ἀλλὰ γὰρ ἀναισθήτῳ λίθῳ, καὶ ξύλῳ, καὶ χρυσίῳ πλουσίῳ, οὐθ' ὁτιοῦν μέλει, οὐ κνίσσης (43), οὐχ αἵματος, οὐ καπνοῦ, ᾧ δὴ τιμώμενοι καὶ τυφόμενοι, ἐκμελαίνονται· ἀλλ' οὐδὲ τιμῆς, οὐχ ὕβρεως· τὰ δὲ καὶ παντός ἐστιν ἀτιμότερα ζώου, τὰ ἀγάλματα. Καὶ ὅπως γε τεθείασται τὰ ἀναίσθητα, ἀπορεῖν ἔπεισί μοι, καὶ κατελεεῖν τοὺς πλανωμένους τῆς
B ἀνοίας, ὡς δειλαίους· εἰ γὰρ καί τινα τῶν ζώων οὐχὶ πάσας ἔχει τὰς αἰσθήσεις, ὥσπερ εὐλαὶ καὶ κάμπαι, καὶ ὅσα διὰ τῆς πρώτης γενέσεως εὐθὺς ἀνάπηρα φαίνεται, καθάπερ οἱ σπάλακες (44), καὶ ἡ μυγάλη, ἥν φησιν ὁ Νίκανδρος *τυφλήν τε σμερδνήν τε*· ἀλλά γε ἀμείνους εἰσὶ τῶν ξοάνων τούτων καὶ τῶν ἀγαλμάτων, τέλεον ὄντων κωφῶν· ἔχουσι γὰρ αἴσθησιν μίαν γέ τινα, φέρε εἰπεῖν ἀκουστικὴν, ἢ ἁπτικὴν (45), ἢ τὴν ἀναλογοῦσαν τῇ ὀσφρήσει, ἢ τῇ γεύσει· τὰ δὲ οὐδὲ μιᾶς αἰσθήσεως μετέχει τὰ ἀγάλματα. Πολλὰ δέ ἐστι τῶν ζώων, ὅσα οὐδὲ ὅρασιν ἔχει, οὔτε ἀκοὴν, οὔτε μὴν φωνὴν, οἷον καὶ τὸ τῶν ὀστρέων γένος, ἀλλὰ ζῇ γε (46), καὶ αὔξεται, πρὸς δὲ καὶ τῇ σελήνῃ συμπάσχει. Τὰ δὲ ἀγάλματα ἀργὰ, ἄπρακτα, ἀναίσθητα,
C προσδεῖται, καὶ προσκαθηλοῦται, καὶ προσπήγνυται, χωνεύεται, ῥινᾶται, πρίεται, περιξέεται, γλύφεται. Κωφὴν μὲν (47) δὴ γαῖαν ἀεικίζουσιν οἱ ἀγαλματοποιοὶ, τῆς οἰκείας ἐξιστάντες φύσεως ὑπὸ τῆς τέχνης προσκυνεῖν (48) ἀναπείθοντες· προσκυνοῦσι δὲ οἱ θεοποιοὶ οὐ θεοὺς καὶ δαίμονας, κατά γε αἴσθησιν τὴν ἐμὴν, γῆν δὲ καὶ τέχνην, τὰ ἀγάλματα ὅπερ ἐστίν (49). Ἔστι γὰρ ὡς ἀληθῶς τὸ ἄγαλμα ὕλη νεκρὰ, τεχνίτου χειρὶ μεμορφωμένη. Ἡμῖν δὲ (50) οὐχ

✠ P. 45 ED. POTTER, 34 ED. PARIS.

(41) Ἀγυιέα. Ἀγλέα Nov., mendose.
(42) *Τούτους*. Τούτοις Flor., Sylb., quod Heinsius mutavit in τούτους· idque firmat Nov.
(43) *Μέλει, οὐ κν*. Μέλλει· οὐ κνίσσης, οὐχ αἵματος καπνοῦ, Nov.
(44) *Σπάλακες*. Ἀσπάλακες Nov., quorum utrumque in usu est.
(45) *Ἢ ἁπτικήν*. Omittit Nov.
(46) *Ἀλλὰ ζῇ γε*. Ἀλλὰ καὶ ζῇ, Nov.
(47) *Κωφὴν μέν*. Respicit *Iliad*. Ω, v. 54:
Κωφὴν γὰρ δὴ γαῖαν ἀεικίζει μενεαίνων.
Surdam enim terram probro afficit præ furore.
(48) *Ὑπὸ τῆς τέχνης, καὶ πρ*. Ὑπὸ τῆς τέχνης προσκυνεῖν ἀναπείθοντες, *arte ut adorent inducentes*, Nov.
(49) *Τὰ ἀγάλματα, ὅπερ ἐστίν*. C., inverso ordine, legendum putat ὅπερ ἐστὶ τὰ ἀγάλματα. SYLBURG.
(50) *Ἡμῖν δέ*. Vetus lectio est, Ἡμῖν δὲ, οὐχ ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητόν· νοητὸν δὲ τὸ ἄγαλμά ἐστι νοητὸν, οὐχ αἰσθητόν ἐστι τὸ ἄγαλμα. Ubi e margine in contextum irrepsisse videntur ista verba, νοητόν, οὐχ αἰσθητόν ἐστι τὸ ἄγαλμα· uti ex iis expunctis legendum sit, ἡμῖν δὲ οὐχ ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητὸν, νοητὸν δὲ τὸ ἄγαλμά ἐστιν, ὁ Θεός. SYLBURG. — Recte irrepsisse aliquid notat Sylburgius. Veram lectionem pete ex interpretatione. Nempe, ἡμῖν δὲ οὐχ ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητὸν, νοητὸν δὲ τὸ ἄγαλμα· νοητὸν οὐχ αἰσθητόν ἐστιν ὁ Θεὸς, etc. Cætera repetuntur, et sensum turbant: quare ejiciantur. HEINSIUS. — P. Faber cap. 2 *Dodecameni* hæc habet: Verum Deum esse aut solum, vel unum Deum esse dicitur, idolorum dæmonumque falso Dei nomen usurpantium habita ratione, ut scilicet ea nequaquam pro diis habenda esse doceatur; eoque pertinet, quod apud Clementem scriptum est, τὸν ὄντα ὄντως μὴ γνωρίζοντες Θεόν. Item quod aliquanto post, ubi nullum sensile simulacrum, quale gentibus, esse Christianis, sed verum Deum ipsa mente atque cognitione comprehendi docet. His enim verbis exprimit, ἡμῖν δὲ οὐχ ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητὸν, νοητὸν δὲ τὸ ἄγαλμά ἐστι νοητὸν, οὐχ αἰσθητόν ἐστι τὸ ἄγαλμα· ὁ Θεὸς μόνος ὄντως Θεός. Sed hæc obscura et mendosa ita, meo quidem animo, correxeris, si pro priore νοητόν legeris νοητοῦ, et posterius illud αἰσθητόν ἐστι τὸ ἄγαλμα, tanquam superfluum, et a librario, vel a Scholiaste quodam, repetitum, expunxeris: neque enim dubito, quin ita prorsus Clemens exararit: ἡμῖν δὲ οὐχ ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητὸν, νοητοῦ δὲ τὸ ἄγαλμά ἐστι νοητὸν ὁ Θεὸς ὁ μόνος ὄντως Θεός. Atque ut antiquitus Judæi, Romana etiam vigente republica, Deum ineffabilem et invisibilem existimantes, nullo simulacro adhibito co-

ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητόν· νοητὸν δὲ τὸ ἄγαλμά ἐστιν, A ὁ Θεὸς, ὁ μόνος ὄντως Θεός. Καὶ δὴ ἔμπαλιν ἐν αὐταῖς που ταῖς περιστάσεσιν οἱ δεισιδαίμονες, οἱ τῶν λίθων προσκυνηταὶ, ἔργῳ μαθόντες ἀναίσθητον ὕλην μὴ σέβειν, αὐτῆς ἡττώμενοι τῆς χρείας, ἀπόλλυνται ὑπὸ δεισιδαιμονίας· καταφρονοῦντες δ' ὅμως τῶν ἀγαλμάτων, φαίνεσθαι δὲ μὴ βουλόμενοι αὐτῶν ὅλως περιφρονοῦντες, ἐλέγχονται ὑπ' αὐτῶν τῶν θεῶν, οἷς δὴ τὰ ἀγάλματα πεφήμισται (51). Διονύσιος μὲν γὰρ ὁ τύραννος, ὁ νεώτερος, θοιμάτιον τὸ χρύσεον περιελόμενος τοῦ Διὸς ἐν Σικελίᾳ, προσέταξεν αὐτῷ ἐρεοῦν περιτιθέναι, χαριέντως φήσας, τοῦτο *ἄμεινον εἶναι τοῦ χρυσίου, καὶ θέρους κουφότερον, καὶ χρύους ἀλεεινότερον*. Ἀντίοχος δὲ (52) ὁ Κυζικηνὸς, ἀπορούμενος χρημάτων, τοῦ Διὸς τὸ ἄγαλμα τὸ χρυσοῦν, πεντεκαίδεκα πηχῶν τὸ μέγεθος ὂν, προσέταξε χω- B νεῦσαι, καὶ τῆς ἄλλης τῆς ἀτιμοτέρας ὕλης ἄγαλμα παραπλήσιον ἐκείνῳ, πετάλοις κεχρυσωμένον, ἀναθεῖναι πάλιν. Αἱ δὲ χελιδόνες (53), καὶ τῶν ὀρνέων τὰ πλεῖστα, κατεξαιροῦσιν (54) αὐτῶν τῶν ἀγαλμάτων εἰσπετόμενα, οὐδὲν φροντίσαντα οὔτε Ὀλυμπίου Διὸς, οὔτε Ἐπιδαυρίου Ἀσκληπιοῦ, οὐδὲ μὴν Ἀθηνᾶς Πολιάδος, ἢ Σαράπιδος Αἰγυπτίου· παρ' ὧν οὐδὲ αὐτῶν τὴν ἀναισθησίαν τῶν ἀγαλμάτων ἐκμανθάνετε. Ἀλλ' εἰσὶ μὲν κακοῦργοί τινες ἢ πολέμιοι ἐπιθέμενοι, οἳ δι' αἰσχροκέρδειαν ἐξῄωσαν τὰ ἱερὰ, καὶ τὰ ἀναθήματα ἐσύλησαν, ἢ καὶ αὐτὰ ἐχώνευσαν τὰ ἀγάλματα· καὶ εἰ Καμβύσης (55) τις, ἢ Δαρεῖος, ἢ ἄλλος μαινόμενος τοιαῦτα ἄττα ἐπεχείρησεν, καὶ εἰ τὸν Αἰγύπτιόν τις ἀπέκτεινεν Ἄπιν, γελῶ μὲν, ὅτι τὸν θεὸν ἀπέκτεινεν αὐτῶν, ἀγανακτῶ δὲ, εἰ κέρδους C χάριν ἐπλημμέλει. Ἑκὼν οὖν ἐκλήσομαι τῆσδε τῆς κακουργίας, πλεονεξίας ἔργα, οὐχὶ δὲ ἀδρανείας τῶν εἰδώλων ἔλεγχον νομίζων. Ἀλλ' οὔτιγε τὸ πῦρ καὶ οἱ σεισμοὶ κερδαλέοι (56), οὐδὲ μὴν φοβοῦνται ἢ δυσωποῦνται, οὐ τοὺς δαίμονας, οὐ τὰ ἀγάλματα,

A aut dæmonibus, sed, ex quibus constant simulacra terræ et artificio persolvunt hi, qui deos faciunt. Nam aliud certe nihil est simulacrum, quam inanima terra, cui artificis manus formam impressit. Apud nos autem haud quidem e sensili materia sensile simulacrum, sed quod sola mente percipitur, est Deus, qui solus vere Deus est. Ac rursus cum superstitiosi illi mortales, qui lapides adorant, adversam fortunam passi, ex ipsa re didicerint, quod materia sensus expers non sit ✠ divinis honoribus afficienda, ipsa necessitate et indigentia victi, metu falsæ religionis miseram sui jacturam patiuntur: et cum simulacra contemnant, ea tamen contemnere videri nolint, ipsorum deorum, quorum nominibus inscripta sunt, infortuniis et calamitatibus B arguuntur. Nam Dionysius tyrannus junior, cum in Sicilia auream vestem Jovi detraxisset, jussit eum indui lanea, facete dicens, eam *esse aurea meliorem: ut quæ esset æstate levior, et hieme calidior*. Antiochus autem Cyzicenus, cum egeret pecunia, Jovis auream statuam, quæ quindecim cubitorum erat, fundi jussit, et ex alia viliori materia statuam illi similem, laminis inauratam, ejus loco reponi. Quinetiam hirundines, aliæque aves quamplurimæ advolantes, alvos in ipsa simulacra exonerant, nulla ratione habita, aut Olympii Jovis, aut Epidaurii Æsculapii, aut Minervæ Poliadis, aut Sarapidis Ægyptii; a quibus etiam ipsis vos necdum didicistis simulacra esse sensu penitus destituta. Nonnunquam etiam a prædonum vel hostium manu C irruptione facta, incensa templa, donaria direpta, ipsa etiam simulacra turpis lucri gratia liquata sunt. Quod si Cambyses aliquis, vel Darius, aliusve quispiam insanus hujusmodi facinus aliquod tentaverit,
16 aut Ægyptium Apin occiderit: quod quidem ipsorum deum occiderit, risum mihi commovet;

✠ P. 46 ED. POTTER.

luere; sic hodie Christianis nullum intelligibilis Dei simulacrum esse scripsit, sed intelligibile duntaxat, eum scilicet (ut equidem sentio, nam hoc a Clemente non explicatur) qui revera ipse Deus est, Filium Dei unigenitum. Collect.

(51) *Πεφήμισται*. Ἐπιπεφήμισται, Nov.

(52) *Ἀντίοχος δέ*. Arnobius, lib. vi *contra Gentes: Antiochum Cyzicenum ferunt quindecim cubitorum* (sic enim in Romana editione correctum est) *Jovem ex delubro aureum sustulisse, et ex ære bracteolis substituisse fucatum*. Fuit hic Antiochus Syriæ rex, Sidetis filius; regnavitque annos xviii. Josephus, *Antiq.* lib. xiii, cap. 19; Eusebius et Justinus. Paulo post Arnob. secutus est Clementem, qui ante tribuit juniori Dionysio, quod alii seniori. Deinde, ut notat P. Victorius, lib. xxi, cap. 10, Cicero, lib. iii *De nat. deor.*, id factum in Peloponneso ait, Clemens in Sicilia: sed vereor, inquit, ne hoc M. Tullio imposuerit, quod legens hoc factum in fano Jovis Olympii, ob dignitatem Peloponnesii fani putarit id in Peloponneso commissum. Sed in Sicilia quoque Jovis Olympii fanum fuisse T. Livius auctor est, lib. xxiv; et Diodorus Siculus. *Liberalis Dionysii* vertit Hervetus paulo post Græc. Διονύσου τοῦ Ἐλευθερέως. Arnobius: *Ubi Liber Eleutherius cum Athenis?* Ab Eleutheris, urbe Bœotiæ, cujus civis Ἐλευθερεύς. Collect.

(53) *Αἱ δὲ χελιδόνες*. Tertullian., *Apol.*, cap. 12: *Igitur si statuas, et imagines frigidas mortuorum* D *suorum simillimas, non adoramus, quas milvi, et mures, et araneæ intelligunt, nonne laudem magis quam pœnam merebatur repudium agniti erroris?* Minutius, Octavio: *Quanto verius de diis vestris animalia muta naturaliter judicant? mures, hirundines, milvi, non sentire eos sciunt, rodunt, inculcant, insident, ac nisi abigatis, in ipso dei vestri ore nidificant*, etc. Conf. Arnobius, lib. vi; Lactantius, lib. ii, cap. 4; Augustinus, *in psalm.* cxiii. Simile est illud Horatii lib. i, sat. 8, vers. 37, *De Priapo:*

Mentior at si quid, merdis caput inquiner albis Corvorum.

(54) *Κατεξαιροῦσιν*. Quod sæpius dictum est, αι et ε a librariis confundi solere, id hoc loco repetendum; nam Clemens procul dubio scripsit κατεξερῶσιν, *alvum exonerant* in simulacra: sic in *Ranis* Aristophanes κατατιλᾷ τῶν Ἑκαταίων.

(55) *Καμβύσης*. Herodotus lib. iii refert, quomodo Cambyses Apin Ægyptium occiderit. Quin etiam satis notum est, Persas, cum Græciam oppugnabant, obvia quæque templa combussisse: Cicero lib. ii *De legibus: Nec sequor*, inquit, *magos Persarum, quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Græciæ dicitur, quod parietibus includerent deos, quibus omnia deberent esse patentia et libera.*

(56) *Σεισμοὶ κερδαλέοι*. Lowthius mavult σεισμοὶ σμερδαλέοι. Verum σεισμοὺς κερδαλέους dixit, quemadmodum paulo post πῦρ σωφρονοῦν.

sin vero turpis lucri causa id patraverit, doleo et indignor. Hæc itaque scelera, quæ non minus hominum avaritiam, quam deorum imbecillitatem ostendunt, haud invitus oblivione tegam. Quinetiam ignis, motusque terræ ea sunt astutia præditi, ut dæmones et simulacra non magis quam calculos, qui littoribus maris a fluctibus accumulari solent, pertimescant aut revereantur. Satis mihi perspectum est, ignem eos arguere, et superstitioni remedium afferre posse. Ignis in lucem te deducet, si vis hac amentia liberari. Hic enim templum, quod Argis erat, una cum sacerdote ✠ Chryside, combussit. Hic Ephesiæ Dianæ templum, quod post Amazonum tempora secundum erat; Romanumque haud semel Capitolium depopulatus est. Idem a Sarapidis fano Alexandriæ non abstinuit; et Bacchi Eleutherei delubrum Athenis diruit; Apollinis autem Delphici ædem, primo quidem procella disjecit, dein vero sapiens ignis funditus delevit. Atque hæc tibi relata sunt, velut eorum præfatio, quæ pollicetur ignis. Cur etiam ipsi statuarum artifices non inducunt vobis in animum, quotquot paulo cordatiores estis, inertem materiam contemnere? Phidias quidem Atheniensis, qui Olympii Jovis digito inscripsit OMNES JUVANS PULCHER : minime quidem Jovem, sed amasium suum esse pulchrum significans : Praxiteles etiam, qui, ut auctor est Posidippus de Cnido scribens, cum Veneris simulacrum fabricaretur, Cratinæ, amicæ cuidam suæ, quam potuit simillimam effinxit, ut illi sane miseri Praxitelis amicam venerarentur. Phryne vero Thespiaca meretrix cum florebat, universi pictores ejus formam in simulacris Veneris exprimebant : quemadmodum etiam lapicidæ in Mercuriis Athe-

✠ P. 47 ED. POTTER, 35 ED. PARIS.

A οὐ μᾶλλον ἢ τὰς ψηφῖδας, τὰς παρὰ τοῖς αἰγιαλοῖς σεσωρευμένας τοῖς κύμασιν (57). Οἶδα ἐγὼ πῦρ ἐλεγκτικὸν καὶ δεισιδαιμονίας ἰατρικόν. Εἰ βούλει παύσασθαι τῆς ἀνοίας, φωταγωγήσει σε τὸ πῦρ. Τοῦτο τὸ πῦρ καὶ τὸν ἐν Ἄργει νεὼν σὺν καὶ τῇ ἱερείᾳ κατέφλεξε (58) Χρυσίδι (59)· καὶ τὸν ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀρτέμιδος, δεύτερον μετὰ Ἀμαζόνας, καὶ τὸ ἐν Ῥώμῃ Καπιτώλιον ἐπινενέμηται πολλάκις· οὐκ ἀπέσχετο δὲ οὐδὲ τοῦ ἐν Ἀλεξανδρέων πόλει Σαράπιδος ἱεροῦ, Ἀθήνησι γὰρ τοῦ Διονύσου τοῦ Ἐλευθερέως κατήρειψε τὸν νεὼν, καὶ τὸν ἐν Δελφοῖς τοῦ Ἀπόλλωνος πρότερον ἥρπασεν θύελλα, ἔπειτα ἠφάνισε πῦρ σωφρονοῦν (60). Τοῦτό σοι προοίμιον ἐπιδείκνυται, ὧν ὑπισχνεῖται τὸ πῦρ. Οἱ δὲ τῶν ἀγαλμάτων δημιουργοὶ οὐ δυσωποῦσιν ὑμῶν τοὺς ἔμφρονας, τῆς B ὕλης καταφρονεῖν; ὁ μὲν Ἀθηναῖος (61) Φειδίας ἐπὶ τῷ δακτύλῳ τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου ἐπιγράψας, ΠΑΝΤΑΡΚΗΣ ΚΑΛΟΣ· οὐ γὰρ καλὸς αὐτῷ ὁ Ζεὺς, ἀλλ' ὁ ἐρώμενος ἦν· ὁ Πραξιτέλης δὲ, ὡς Ποσίδιππος ἐν τῷ περὶ Κνίδου (62) διασαφεῖ, τὸ τῆς Ἀφροδίτης ἄγαλμα τῆς Κνιδίας κατασκευάζων, τῷ Κρατίνης τῆς ἐρωμένης εἴδει παραπλήσιον πεποίηκεν αὐτὴν, ἵν' ἔχοιεν οἱ δείλαιοι τὴν Πραξιτέλους ἐρωμένην (63) προσκυνεῖν. Φρύνη δὲ ὁπηνίκα ἤνθει ἡ ἑταίρα ἡ Θεσπιακὴ, οἱ ζωγράφοι πάντες τῆς Ἀφροδίτης εἰκόνας πρὸς τὸ κάλλος ἀπεμιμοῦντο Φρύνης, ὥσπερ αὖ καὶ οἱ λιθοξόοι τοὺς Ἑρμᾶς Ἀθήνῃσιν πρὸς Ἀλκιβιάδην ἀπείκαζον. Ὑπολείπεται τῆς σῆς κρίσεως τὸ ἔργον ἐπάξαι, εἰ βούλει, καὶ τὰς ἑταίρας προσκυνεῖν. Ἐντεῦθεν, οἶμαι, κινηθέντες οἱ βασιλεῖς C οἱ παλαιοὶ, καταφρονοῦντες τῶν μύθων τούτων, ἀνέδην (64), διὰ τὸ ἐξ ἀνθρώπων ἀκίνδυνον, σφᾶς αὐτοὺς θεοὺς ἀνηγόρευον· ταύτῃ κἀκείνους διὰ τὴν δόξαν ἀπηθανατίσθαι (65) διδάσκοντες· Κῆϋξ μὲν Αἰόλου (66), Ζεὺς

(57) *Τοῖς κύμασιν*. Τὰ κύματα, Nov. Mox, ἰατρικὸν pro ἰατικὸν, idem.

(58) *Σὺν καὶ τῇ ἱερείᾳ κατέφλεξεν Χρυσίδι*. Paulus Leopard. lib. VI, cap. 11; *Adv. Jovinianum*, lib. I, apud D. Hieron. Recte legitur, nec est *Chryseis* legendum, ut quidam arbitrantur, tametsi apud Pausaniam legatur τὴν ἱερείαν Χρυσηΐδα· auctores habeo Thucydiden in II et IV: *Templum Junonis apud Argos deflagravit Chryside sacerdote, cum lucernam ardentem coronis apposuisset, illic ita soporata, ut incensa omnia non sentiret : propter quod Argivos verita, protinus in Phliuntem nocte confugit*. Clementem item Alexandr. et Arnobium, lib. VI : *Ubi Juno regina, cum inclytum ejus fanum sacerdotemque Chrysidem eadem vis flammæ Argiva in civitate deleret? Ubi Serapis Ægyptius, cum consimili casu jacuit, solutus in cinerem cum mysteriis omnibus atque Iside?* COLLECT.

(59) *Χρυσίδι*. Arnobius et Thucydides *Chrysidem* vocant; Pausanias vero Χρυσηΐδα in *Corinthiacis*, p. 115, quo loco refert eam non quidem, ut ait Clemens, cum templo conflagrasse, sed in Arcadiam ad Tegeatas confugisse, ibique in templo Minervæ Aleæ religione loci se tutatam esse adversus Argivos, qui eam ad pœnas exposcebant, quod ejus somnolentia templum Junonis conflagrasset.

(60) *Πῦρ σωφρονοῦν*. Tertullianus, *Scorpiaco : Sapiens ignis effigiem vituli defundit illis, sugillans illic cor habentes, ubi et thesaurum*. Minutius Felix *Octavio : Illic sapiens ignis membra urit et reficit, carpit et nutrit, sicut ignes fulmine corpora tangunt, nec absumunt*. COLLECT.

(61) *Ὁ μὲν Ἀθηναῖος*. Arnobius sexto : *Inter significes ille memoratus Phidias et primus, cum Olympiam formam Jovis molimine operis extulisset immensi, super Dei digito* Pantauches (leg. *Pantarces*) *inscripsit*, Pulcher : *nomen autem fuerit amati ab se pueri, atque obscena cupiditate dilecti*. Idem iterum : *Quis Praxitelen nescit, Posidippum si relegat, ad formam Cratinæ meretricis, quam infelix perdite diligebat, os Veneris Gnidiæ solertiarum coegisse certamine? Sed sola est hæc Venus, cui de scorti vultu translatitium decus auctum est? Phryne illa Thespiaca (sicut illi referunt, qui negotia Thespiaca scriptitarunt) cum in acumine ipso esset pul-* D *chritudinis, venustatis, et floris, exemplarium fuisse perhibetur cunctarum, quæ in opinione sunt, Venerum, sive per urbes Graias, sive istic quo fluxit amor talium cupiditasque signorum*, etc. Ibidem rursus : *Quis est enim, qui ignoret, Athenienses illos Hermas Alcibiadis ad corporis similitudinem fabricatos?* Hæc scilicet Arnobius pro more suo ex Clemente.

(62) *Περὶ Κνίδου*. Sic legendum ut prius, potius quam περὶ Κνιδίου. SYLBURG.

(63) *Τὴν Πραξιτέλους ἐρωμένην*. A. et H. τὴν τοῦ Πραξιτέλους ἐρωμένην. C. τὴν ὑπὸ Πραξιτέλους ἐρωμένην. In exemplari perperam erat τὴν ὁ Πρ. ἐρωμένην. Nostræ lectionis exemplum mox. ID.

(64) *Ἀνέδην*. Ἀναίδην, Nov. Solent autem hæ voces inter se commutari, ut superius adnotatum est. Huic loco ἀναίδην magis convenire videtur.

(65) *Ἀπηθανατίσθαι*. Ἀπαθανατίσαι, Nov. Sed aliquis in margine adnotavit ἀπηθανατῆσθαι.

(66) *Κῆϋξ μὲν Αἰόλου*. Κῆϋξ μὲν ὁ Αἰόλου, Nov

ὑπὸ τῆς Ἀλκυόνης τῆς γυναικός· Ἀλκυόνη δὲ αὖθις, ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς Ἥρα προσαγορευομένη. Πτολεμαῖος δὲ (67) ὁ τέταρτος, Διόνυσος ἐκαλεῖτο· καὶ Μιθριδάτης ὁ Ποντικὸς, Διόνυσος καὶ αὐτός· ἐβούλετο δὲ καὶ Ἀλέξανδρος Ἄμμωνος υἱὸς εἶναι δοκεῖν, καὶ κερασφόρος ἀναπλάττεσθαι πρὸς τῶν ἀγαλματοποιῶν, τὸ καλὸν ἀνθρώπου ὑβρίσαι (68) σπεύδων κέρατι. Καὶ οὔτι γε βασιλεῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἰδιῶται θείαις προσηγορίαις σφᾶς αὐτοὺς ἐσέμνυνον, ὡς Μενεκράτης ὁ ἰατρὸς, Ζεὺς οὗτος ἐπικεκλημένος. Τί με δεῖ (69) καταλέγειν Ἀλέξαρχον (70); γραμματικὸς οὗτος τὴν ἐπιστήμην γεγονὼς, ὡς ἱστορεῖ Ἄριστος ὁ Σαλαμίνιος, αὐτὸν κατεσχημάτιζεν εἰς ἥλιον. Τί δεῖ καὶ Νικαγόρου μεμνῆσθαι; Ζελείτης τὸ γένος ἦν, κατὰ τοὺς Ἀλεξάνδρου γεγονὼς χρόνους· *Ἑρμῆς προσηγορεύετο ὁ Νικαγόρας, καὶ τῇ στολῇ τοῦ Ἑρμοῦ ἐκέχρητο*, ὡς αὐτὸς μαρτυρεῖ· ὅπου γε καὶ ὅλα ἔθνη (71) καὶ πόλεις αὐτανδροι, κολακείαν ὑποδυόμεναι, ἐξευτελίζουσι τοὺς μύθους περὶ (72) τῶν θεῶν, ἰσοθέους ἄνθρωποι κατασχηματίζοντες ἑαυτοὺς, ὑπὸ δόξης πεφυσημένοι, ἐπιψηφιζόμενοι τιμὰς ἑαυτοῖς ὑπερόγκους· νῦν μὲν τὸν Μακεδόνα τὸν ἐκ Πέλλης τὸν Ἀμύντορος Φίλιππον ἐν Κυνοσάργει νομοθετοῦντες προσκυνεῖν, τὸν τὴν κλεῖν κατεαγότα, καὶ τὸ σκέλος πεπηρωμένον, ὃς ἐξεκόπη τὸν ὀφθαλμόν· αὖθις δὲ τὸν Δημήτριον, θεὸν καὶ αὐτὸν ἀναγορεύοντες· καὶ ἔνθα μὲν ἀπέβη τοῦ ἵππου Ἀθήναζε εἰσιὼν *Καταιβάτου* ἱερόν ἐστι Δημητρίου· βωμοὶ δὲ πανταχοῦ, καὶ γάμος ὑπὸ Ἀθηναίων αὐτῷ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς ηὐτρεπίζετο. Ὁ δὲ τὴν μὲν θεὸν ὑπερηφάνει (73), τὸ ἄγαλμα γῆμαι μὴ δυνάμενος· Λαμίαν δὲ τὴν ἑταίραν ἔχων, εἰς ἀκρόπολιν ἀνῄει, καὶ τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐνεφύρετο (74) παστῷ, τῇ παλαιᾷ παρθένῳ τὰ τῆς νέας ἐπιδεικνὺς ἑταίρας σχήματα. Οὐ

A niensibus effingere Alcibiadem conabantur. Superest itaque, ut tu nunc judices, si velis, utrum fœdas meretrices adorare debeas. His autem, ut quidem videtur, moti sunt veteres reges, ut, contemptis ejusmodi fabulis, aperte atque palam, propterea quod nullum ab hominibus periculum impenderet, se deos renuntiarent : ea quippe ratione significabant, illos quoque gloria et dignitate sua immortalitatem esse consecutos. Ita Ceyx, filius Æoli, Jupiter ab uxore Alcyone nominatus est: sicut vicissim Alcyone, Juno a marito. Ptolemæus autem quartus, quemadmodum ✠ etiam Mithridates Ponticus, Bacchus vocabatur. Voluit autem Alexander filius videri Ammonis, et cornutus a statuariis effingi, humanam formam turpi cornu dedecorans. B Non solum vero reges, sed privati etiam sibi deorum nomina arrogabant : ut Menecrates medicus, qui cognominatus est Jupiter. Quid porro opus est referre Alexarchum? Is, cum grammaticen professus fuisset, ut scribit Aristus Salaminus, sese in solem transformavit. Aut quid refert Nicagoræ meminisse? Erat ille Zelites genere, et Alexandri tempore florebat : *Mercurius appellabatur Nicagoras, et Mercurii amictu usus est*, ut ipse testatur: cum integræ quoque gentes, urbesque frequentissimæ fœdissima adulatione fabulas, quæ de diis narrantur, in ludibria vertant; dum homines semetipsos diis pares faciunt, vanaque gloria inflati, immodicos honores sibi decernunt : jam enim Macedonii Pellæo Amyntæ filio Philippo, cui tibia et C clavicula fractæ, oculusque effossus erat, divinos honores Cynosargis tribuendos decernunt : jam vero Demetrium etiam deum renuntiant, cui Athenienses, quo loco ab equo descendit, cum Atheuas

✠ P. 48 ED. POTTER, 36 ED. PARIS.

Apollodorus, *Bibliothec.* lib. I, cap. 2, Halcyonen inter Æoli filias numerat; Ceyca, Luciferi filium, Æoli autem generum, ducta Halcyone, facit, cap. 3 : Ἀλκυόνην δὲ Κῆϋξ ἔγημεν, Ἑωσφόρου παῖς. Οὗτοι δὲ δι' ὑπερηφανίαν ἀπώλοντο· ὁ μὲν γὰρ τὴν γυναῖκα ἔλεγεν Ἥραν, ἡ δὲ τὸν ἄνδρα Δία. Ζεὺς δὲ αὐτοὺς ἀπωρνέωσε· καὶ τὴν μὲν ἀλκυόνην ἐποίησε, τὸν δὲ κήϋκα. *Cæterum Alcyonen Ceyx, Luciferi filius, sibi in matrimonium duxit. Hi ob superbiam exstincti fuerunt. Ille enim conjugem suam, Junonem : hæc vero virum suum, Jovem appellabat. Utrumque autem Jupiter in aves, illam in alcyonem, hunc in mergum, mutavit.*

(67) *Πτολεμαῖος δέ.* P. Victorius lib. VII, cap. 4, locum ex oratione pro Flacco indicat, *et Mithridatem, deum, illum patrem, illum conservatorem Asiæ, illum Dionysium Bacchum Liberum nominabant.* Athenæus, lib. V : *Obviam processisse artifices Bacchi, et libationes factas, cum Athenio regis Mithridatis prætextu per Atticam circumferretur.* Vide eumdem Victorium cap. 7, 19. Ptolemæo, Auletæ filio, Cleopatræ fratri, cognomen Dionysii tribuunt Eusebius in *Chronico*, et alii passim. Collect.

(68) *Τὸ κ. ἀνθρ. ὑβρ.* Τὸ κ. τοῦ ἀνθρ. Nov.

(69) *Τί με δεῖ.* Athenæus lib. III meminit Alexarchi cujusdam, Cassandri Macedoniæ regis fratris, qui dicebatur Uranopolidis conditor, et loquendi peculiares formas invexerat. Itaque ad Cassandri duces scripserat, *Alexarchus bellator primipilos Solis filios salvere jubet.* Idem lib. VII Menecratis meminit, ejusque epistolam ad Philippum affert, cujus

hoc initium est : *Tu quidem in Macedonia regnas, at ego in Medicina.* Recitat et versus cujusdam, qui ait Nicostratum se Herculem dixisse, et alium quemdam se Mercurium autumasse chlamide ornatum, caduceo, et alis, Nicagoram scilicet Zeliten, qui patriæ tyrannidem occupavit. Collect.

(70) *Ἀλέξαρχον.* Ἀνάξαρχον, Nov.

(71) *Ὅπου γε καὶ ὅλα ἔθνη.* Asteriscum præfigi his verbis curavimus, ut lector meminerit aliquid deesse. Desunt autem hæc sine dubio, aut ejusdem sententiæ, ἀλλὰ τί ταῦτα λέγων ὅπου γε, etc. Heinsius. Mihi vero non apparet quidquam deesse : D proinde asteriscum Heinsianum delevi.

(72) *Μύθους περί.* Μύθους τοὺς περί, Nov. Recte.

(73) *Ὑπερηφάνει.* Ὑπερηφανεῖ Nov. Hoc verbum Clemens accusativo alias etiam connectit. *Strom.* II, pag. 367 : ὑπερηφάνησεν...διδόμενα αὐτῷ· *contempsit, quæ ei dabantur.* Ignatius, *ad Smyrnæos*, cap. 10 : ἃ οὐχ ὑπερηφανήσατε, οὐδὲ ἐπαισχύνθητε· *quæ non despexistis, nec erubuistis.* Suidas : Ὑπερηφανῶ αἰτιατικῇ· *accusativo gaudet.* Origenes, *adv. Cels.*, lib. VIII, p. 412 : Ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τινα ἐπιφάνειαν γεγονέναι, τὰ μὲν τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης ὑπερηφάνειαν, ἀναβαίνειν δὲ πειραθεῖσι τῷ λογισμῷ ἐπ' αὐτὸν τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν. *Sed eis se aliquo modo ostendere, qui, spretis simulacris humana arte factis, conati sunt ad altissimum Deum ratione ascendere.* Quo loco in margine adnotatum est ὑπερφρονήσασιν; sed legendum facili litterarum permutatione, ὑπερηφανήσασιν.

(74) *Ἐνεφύρετο.* Ἐνεφυρᾶτο, Nov.

ingrederetur, Demetrii *Descensoris* templum con- A stituerunt: iidem aras illi quamplurimas, et Minervæ conjugium parabant. Hic autem interea, dea quidem contempta, cujus simulacrum haud potuit uxorem ducere, cum Lamia meretrice ascendit in arcem, quacum in thalamo Minervæ congressus, seni virgini juvenis meretricis motus ostendit. Non est ergo Hipponi succensendum, qui mortem suam immortalitate donavit : etenim ille monimento suo elegiacum hoc carmen inscribi jussit :

νέμεσις τοίνυν οὐδὲ Ἵππωνι, ἀπαθανατίζοντι τὸ θάνατον τὸν ἑαυτοῦ· ὁ Ἵππων γὰρ οὗτος ἐπιγραφῆναι ἐκέλευσεν τῷ μνήματι τῷ ἑαυτοῦ τόδε τὸ ἐλεγεῖον·

Hic est Hipponis tumulus, quem immortalibus
diis parem fecit Parca mortuum.

Ἵππωνος τόδε σῆμα, τὸν ἀθανάτοισι θεοῖσιν
Ἶσον ἐποίησεν (75) *μοῖρα καταφθιμένον.*

Præclare quidem, o Hippo, hominum errorem nobis ostendis. Et si tibi loquenti non crediderint, saltem mortui discipuli flant. Hoc oraculum Hipponis est : id igitur perpendamus. Qui a vobis adorantur, ✠ cum prius homines fuerint, deinde mortem obierunt; affecit autem ipsos honore cum temporis diuturnitas, tum etiam fabularum licentia. Solent enim, nescio quomodo, ea, quæ sunt præsentia, ipsa consuetudine in contemptum venire; quæ autem sunt præterita, quia propter obscuritatem temporis refelli haud facile possunt, ex fabularum commentis honorem consequi; et hæc quidem fidem nullam acquirere, illa vero haberi in admiratione. Proinde qui olim sunt mortui, longo tempore erroris se venditantes, a posteris dii esse existimantur : quæ quidem ita esse fidem faciunt vestra mysteria, solemnes conventus, vincula etiam, et vulnera, et lacrymæ deorum :

Εὖγε, Ἵππων, ἐπιδεικνύεις ἡμῖν τὴν ἀνθρωπίνην πλάνην. Εἰ γὰρ καὶ λαλοῦντί σοι μὴ πεπιστεύκασι, νεκροῦ γενέσθωσαν μαθηταί. Χρησμὸς οὗτός ἐστιν Ἵππωνος· νοήσωμεν αὐτόν. Οἱ προσκυνούμενοι παρ' ὑμῖν ἄνθρωποι γενόμενοί ποτε, εἶτα μέντοι τεθνᾶσιν· τετίμηκε δὲ αὐτοὺς ὁ μῦθος, καὶ ὁ χρόνος· φι- B λεῖ γάρ (76) πως, τὰ μὲν παρόντα, συνηθείᾳ καταφρονεῖσθαι, τὰ δὲ παρῳχηκότα, τοῦ παραυτίκα ἐλέγχου κεχωρισμένα χρόνων ἀδηλίᾳ, τετιμῆσθαι τῷ πλάσματι, καὶ τὰ μὲν ἀπιστεῖσθαι, τὰ δὲ καὶ θαυμάζεσθαι. Αὐτίκα γοῦν οἱ παλαιοὶ νεκροὶ τῷ πολλῷ τῆς πλάνης χρόνῳ σεμνυνόμενοι τοῖς ἔπειτα νομίζονται θεοί. Πίστις ὑμῖν τῶνδε, αὐτὰ ὑμῶν τὰ μυστήρια, αἱ πανηγύρεις, δεσμὰ καὶ τραύματα, καὶ δακρύοντες θεοί·

Hei mihi! quod Sarpedonem, hominum charissimum,
Fatum est a Patroclo, Menœtii filio, vinci.

Ὤ μοι ἐγὼ (77), *ὅτε μοι Σαρπηδόνα, φίλτατον ἀνδρῶν,*
Μοῖρ' ὑπὸ Πατρόκλοιο Μενοιτιάδαο δαμῆναι.

C

Superata est Jovis voluntas, et ille victus ob Sarpedonem luctu afficitur. Merito igitur **17** vos ipsi idola et dæmonas eos vocastis, cum et Minervam ipsam, et reliquos deos, qui eos improbe honoravit, Homerus, dæmonas appellaverit:

Κεκράτηται τὸ θέλημα τοῦ Διὸς, καὶ ὁ Ζεὺς ὑμῖν διὰ Σαρπηδόνα οἰμώζει νενικημένος. Εἴδωλα γοῦν εἰκότως αὐτοὺς, καὶ δαίμονας ὑμεῖς αὐτοὶ κεκλήκατε· ἐπεὶ καὶ τὴν Ἀθηνᾶν αὐτὴν καὶ τοὺς ἄλλους θεοὺς, κακίᾳ τιμήσας Ὅμηρος, δαίμονας προσηγόρευσεν·

— *Illa autem ascendit Olympum,*
Ad domum Jovis ægidem tenentis, aliosque dæmonas.

... *Ἡ δ' Οὔλυμπόνδε βεβήκει*
Δώματ' ἐς αἰγιόχοιο Διὸς μετὰ δαίμονας ἄλλους.

Quomodo igitur deorum adhuc numero haberi poterint simulacra et dæmones, immundi sane et abominandi spiritus, quos omnes fatentur esse terrenos, et lutulentos, qui degravantur suo pondere, et circa mortuorum monimenta atque sepulcra versantur? quibus etiam in locis umbrosa phanta-

Πῶς οὖν ἔτι θεοὶ (78) τὰ εἴδωλα καὶ οἱ δαίμονες, βδελυρὰ ὄντως καὶ πνεύματα ἀκάθαρτα, πρὸς πάντων ὁμολογούμενα γήϊνα, καὶ δεισαλέα, κάτω βρίθοντα, περὶ τοὺς τάφους καὶ τὰ μνημεῖα καλινδούμενα; D περὶ ἃ δὴ (79) καὶ ὑποφαίνονται, ἀμυδρῶς σκιοειδῆ φαντάσματα. Ταῦθ' ὑμῶν οἱ θεοὶ, τὰ εἴδωλα, αἱ

✠ P. 49 ED. POTTER, 37 ED. PARIS.

(75) *Θεοῖσιν ἶσον ἐποίησεν*. Herodianus, lib. IV in principio; Suetonius, in *Claudio*, cap. 45; Cornelius Tacitus *Annal.* XV, extremo; Eutropius, in *Joviano*. R. SYLBURG.— Mox, παρ' ὑμῶν pro παρ' ὑμῖν Nov.

(76) *Φιλεῖ γάρ*. Sententiam hanc de præsentium neglectu, tractat etiam Maximus Tyrius, p. 172 et 197, ac Plutarchus item *Περὶ εὐθυμίας*. H. SYLB.

(77) *Ὤ μοι ἐγώ*. Ἐγὼν habet Homer. *Iliad.* Π, v. 433. Versus, quos Clemens paulo post recitat, occurrunt *Iliad.* A, v. 221.

(78) *Πῶς οὖν ἔτι θεοί*. Scribe, πῶς οὖν ἔτι θεοὶ τὰ εἴδωλα, καὶ οἱ θεοὶ καὶ οἱ δαίμονες, βδελυρὰ ὄντως καὶ ἀκάθαρτα πνεύματα; HEINS.

(79) *Περὶ ἃ δή*. Nescio an rectius περὶ ᾅδη, ut infernales umbræ intelligantur. H. divise legit περὶ ἃ δὴ καὶ ὑποφαίνονται. SYLBURG. — Περὶ ἃ δὴ καὶ ὑποφαίνονται ἀμυδρῶς, σκ., *circa quæ quidem obscure apparent*, Nov., recte. Quam lectionem firmat Platonis locus, quem Clemens hæc verba scribens imitatus est: is exstat *Phædon.*, p. 61, ubi de pravorum hominum animabus agens: Ἐμβριθὲς δέ γε, ὦ φίλε, inquit, τοῦτο οἴεσθαι χρὴ εἶναι, καὶ βαρὺ, καὶ γεῶδες, καὶ ὁρατόν· ὃ δὴ ἔχουσα ἡ τοιαύτη ψυχὴ, βαρύνεταί τε καὶ ἕλκεται πάλιν εἰς τὸν ὁρατὸν τόπον φόβῳ τοῦ ἀειδοῦς τε καὶ ᾅδου, ὥσπερ λέγεται, περὶ τὰ μνήματά τε καὶ τοὺς τάφους καλινδουμένη· περὶ ἃ δὴ καὶ ὤφθη ἄττα ψυχῶν σκιοειδῆ φαντάσματα, οἷα παρέχονται αἱ τοιαῦται ψυχαὶ εἴδωλα, αἱ μὴ καθαρῶς ἀπολυθεῖσαι, ἀλλὰ τοῦ ὁρατοῦ μετέχουσαι· διὸ καὶ ὁρῶνται. *Ponderosum vero, o amice, id putandum est, et grave, terrenumque, et visibile, quod anima ejusmodi secum trahit : ideoque ab eo gravatur, et rursus ad visibilem trahitur locum metu invisibilis atque occulti : et, quemadmodum*

σκιαὶ, καὶ πρὸς τούτοις χωλαὶ ἐκεῖναι (80) καὶ ῥυσαὶ, *παραβλῶπες ὀφθαλμῶν*, *αἱ Λιταὶ*, αἱ Θερσίτου μᾶλλον αἱ Διὸς θυγατέρες (81). Ὥστε μοι δοκεῖν χαριέντως φάναι τὸν Βίωνα (82)· *Πῶς ἂν ἐνδίκως οἱ ἄνθρωποι παρὰ τοῦ Διὸς αἰτήσωνται τὴν εὐτεκνίαν, ἣν οὐδ' αὐτῷ παρασχεῖν ἴσχυσεν;* Οἴμοι τῆς ἀθεότητος! Τὴν ἀκήρατον οὐσίαν, τὸ ὅσον ἐφ' ὑμῖν, κατορύττετε (83)· καὶ τὸ ἄχραντον ἐκεῖνο, καὶ τὸ ἅγιον, τοῖς τάφοις ἐπικεχώκατε, τῆς ἀληθῶς ὄντως οὐσίας (84) συλήσαντες τὸ Θεῖον. Τί δὴ οὖν τὰ τοῦ Θεοῦ τοῖς οὐ θεοῖς προσενείματε γέρα (85); τί δαὶ, καταλιπόντες τὸν οὐρανὸν, τὴν γῆν τετιμήκατε; Τί δ' ἄλλο χρυσὸς, ἢ ἄργυρος, ἢ ἀδάμας, ἢ σίδηρος, ἢ χαλκὸς, ἢ ἐλέφας, ἢ λίθοι τίμιοι (86), οὐχὶ γῆ τε καὶ ἐκ γῆς; Οὐχὶ δὲ μιᾶς μητρὸς ἔκγονα τῆς γῆς τὰ πάντα ταῦτα ὅσα ὁρᾷς; Τί δὴ οὖν, ὦ μάταιοι καὶ κενόφρονες (πάλιν γὰρ δὴ ἐπαναλήψομαι), τὸν ὑπερουράνιον βλασφημήσαντες τόπον, εἰς τοὔδαφος κατεσύρατε τὴν εὐσέβειαν, χθονίους ὑμῖν ἀναπλάττοντες θεούς· καὶ τὰ γεννητὰ ταῦτα πρὸ τοῦ ἀγεννήτου μετιόντες Θεοῦ, βαθυτέρῳ περιπεπτώκατε ζόφῳ; Καλὸς ὁ Πάριος λίθος, ἀλλ' οὐδέπω Ποσειδῶν· καλὸς ὁ ἐλέφας, ἀλλ' οὐδέπω Ὀλύμπιος· ἐνδεὴς ἀεί ποτε ἡ ὕλη τῆς τέχνης· ὁ Θεὸς δὲ ἀνενδεής. Προῆλθεν ἡ τέχνη, περιβέβληται τὸ σχῆμα (87)· ἡ ὕλη καὶ τὸ πλούσιον τῆς οὐσίας πρὸς μὲν τὸ κέρδος ἀγώγιμον, μόνῳ δὲ τῷ σχήματι γίνεται σεβάσμιον. Χρυσός ἐστι τὸ ἄγαλμά σου, ξύλον ἐστὶ, λίθος ἐστὶ, γῆ ἐστιν, ἐὰν ἄνωθεν νοήσῃς, μορφὴν παρὰ τοῦ τεχνίτου προσλαβοῦσα. Γῆν δὲ ἐγὼ πατεῖν, οὐ προσκυνεῖν μεμελέτηκα· οὐ γάρ μοι θέμις ἐμπιστεῦσαί ποτε τοῖς ἀψύχοις τὰς τῆς ψυχῆς ἐλπίδας. Ἰτέον οὖν, ὡς ἔνι μάλιστα, ἐγγυτάτω τῶν ἀγαλμάτων, ὡς οἰκεία ἡ

A simata obscure conspici solent. Hi itaque sunt dii vestri, simulacra et umbræ; quibus addam *claudas* illas, *rugosas*, *strabisque oculis Litas*, Thersitæ potius dicendas, quam Jovis filias. Unde non infacete interrogatum a Bione videtur, *quo tandem jure homines* ✠ *formosos liberos a Jove peterent, quos ipse sibi præbere non potuit?* O impietatem! Naturam corruptionis immunem defoditis, quod sanctum intemeratumque est sepulcris obruitis, Deumque adeo ipsum, quoad a vobis fieri potest, vera sua natura spoliatis. Cur igitur Dei honores iis, qui non sunt dii, tribuistis? Cur, cœlo relicto, terram coluistis? Quid est enim aliud aurum, vel argentum, vel adamas, vel ferrum, vel æs, vel ebur, vel pretiosi lapides? annon terra, et ex terra? Nonne hæc om-
B nia, quocunque oculos vertis, ex eodem terræ, quasi communis parentis, gremio prodierunt? Cur igitur, o fatui et amentes (juvat enim id repetere), terrestres vobis deos comminiscendo in illas regiones, quæ ultra supremum cœli spatium incoluntur, contumeliosi estis, omnemque pietatem humi deprimitis; et, posthabito æterno ingenitoque Deo, quæ sunt facta et genita persequentes, in profundissimam caliginem incidistis? Pulcher quidem est Parius lapis; sed nondum est Neptunus. Pulchrum est ebur; sed nondum est Olympius. Materia semper indiget arte; Deus autem est nullius rei indigus. Prodiit ars; formam induit materia: cujus quidem substantiæ pretium est ad lucrum utile, sola vero forma venerationem ei conciliat. Itaque
C statua tua aurum est, lignum est, lapis est, terra denique est, si originem ejus persequare, quæ ab artifice formam accepit. Ego autem terram calcare

✠ P. 50 ED. POTTER, 38 ED. PARIS.

fertur, circa monumenta sepulcraque versatur, circa quæ jam nonnulla apparuerunt animarum umbrosa phantasmata, qualia præferunt simulacra tales animæ, quæ videlicet non puræ decesserunt a corpore, sed visibile aliquid trahentes: quo fit, ut videri possint. Eumdem locum respicit Origenes, *contra Cels.*, lib. VII, pag. 334: Ἡ δὲ φαύλη, καὶ ὑπὸ τῶν ἁμαρτάδων καθελκομένη ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ μηδ' ἀναπνεῦσαι (forte l. ἀνανεῦσαι) δυναμένη, τῇδε φέρεται καὶ καλινδεῖται, ἡ μέν τις ἐπὶ τὰ μνήματα, ἔνθα καὶ ὤφθη σκιοειδῶν ψυχῶν φαντάσματα, ἡ δέ τις ἁπαξαπλῶς περὶ τὴν γῆν· ποδαπὰ χρὴ νομίζειν εἶναι πνεύματα τὰ ὅλους, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, αἰῶνας προσδεθέντα, ὥσπερ εἴτε μαγγανείαις τισὶν, εἴτε καὶ διὰ τὴν σφετέραν κακίαν, οἰκοδομαῖς καὶ τόποις; *Quæcumque autem mala est* anima, *in terram depressa peccatorum onere, sine respiratione agitatur et volutatur huc illuc, quædam circa monumenta, ubi etiam umbrosa quædam animarum spectra interdum conspiciuntur, aliæ circa terram passim volitantes: quales esse spiritus eos censendum est, qui tot integris, ut ita dicam, sæculis, sive aliquibus incantationibus, sive suapte malitia, sunt alligati certis locis et ædificiis.* Putabant scilicet animas atque etiam reliquos spiritus seu materia concretos esse, seu materiali vehiculo inclusos. Conf. quæ adnotata sunt pag. 35.

(80) *Χωλαὶ ἐκ.* Respicit *Iliad.* I, v. 499:

Καὶ γάρ τε Λιταί εἰσι Διὸς κοῦραι μεγάλοιο
Χωλαί τε, ῥυσσαί τε, παραβλῶπές τ' ὀφθαλμώ.

Sunt enim Litæ Jovis filiæ magni,
Claudæ, rugosæque, et strabis oculis.

E quo loco scribendum apud Clementem παραβλῶπες ὀφθαλμώ, pro παραβλῶπες ὀφθαλμῶν.

(81) *Μᾶλλον αἱ Διὸς θυγ.* C. A. et H. μᾶλλον ἢ ὡς Διὸς θυγ. *magis quam Jovis filiæ*. SYLBURG. Vel, μᾶλλον ἢ Διός.

(82) *Βίωνα.* Aliquis in margine Nov. adnotavit juxta hoc nomen, ἱστορικὸς οὗτος ἐγένετο, *hic erat historiæ scriptor*. Porro Clemens intelligit Bionem Boristhenitem, philosophum e schola Theodori, deorum contemptoris.

(83) *Κατορύττετε.* Κατόρυττε, Nov.

(84) *Τῆς ἀληθῶς ὄντως οὐσίας.* B. et A. τῆς ἀληθῶς οὔσης οὐσίας. SYLB. Malim τῆς ἀληθῶς ὄντως οὐσίας.

D (85) *Συλήσαντες τὸ... προσενείματε γέρα.* Hæc omittit Nov.

(86) *Λίθοι τίμιοι.* Λίθος τίμιος, Nov.

(87) *Προῆλθεν ἡ τέχνη, περιβέβληται τὸ σχῆμα.* Deus nulla re indiget; idola arte indigent et certa figura. Utrumque enim illis additur, ut fiant id quod sunt, hoc est dii, ex opinione miserorum gentilium. Scribe, προσῆλθεν ἡ τέχνη, περιβέβληται τὸ σχῆμα, *accessit ars, circumjecta est figura*. Nisi quod interpres legisse videatur προσβέβληται· quod optime convenit cum altero: προσῆλθεν, προσβέβληται· utrumque enim notat accessisse aliquid; idque τῷ ἀνενδεεῖ, qui est Deus. HEINS. — Legendum iisdem verbis manentibus, sola interpunctione mutata, προῆλθεν ἡ τέχνη, περιβέβληται τὸ σχῆμα ἡ ὕλη· καὶ τ., *prodiit*, vel *præcessit*, *ars*, *figuram induit materia*, etc. Sic paulo post: Τὸ ἄγαλμα... γῆ ἐστιν, ἐὰν ἄνωθεν νοήσῃς, μορφὴν παρὰ τοῦ τεχνίτου προσλαβοῦσα.

didici, non adorare. Neque enim mihi fas unquam spem animæ meæ rebus inanimis credere. Quocirca ad simulacra quam proxime accedendum est: quam enim conjunctus, et quasi sociatus sit cum ipsis error, eorum aspectus facile convincet: solent enim speciem habitumque dæmonum clarissime exprimere. Itaque si quis statuas pictasque imagines perlustraverit, is sane ex turpibus eorum figuris deos vestros statim agnoscet; Bacchum quidem, ex amictu; Vulcanum, artis suæ insignibus; Cererem, calamitatis descriptione; Ino, vitta; Neptunum, tridente; Jovem, cygno. Rogus Herculem monstrat. Si quis nudæ mulieris imaginem conspexerit, ipsius animo aurea Venus statim obversatur. Proinde Cyprius ille Pygmalion eburneæ statuæ, ※ quæ nudam Venerem repræsentabat, amore arsit. Hunc itaque Cyprium statuæ forma captum, cum ea coivisse, auctor est Philostephanus; alteram porro Cnidi fuisse Venerem eximia pulchritudine ellictam e lapide, cujus incensum amore quemdam alium cum lapide consuetudinem habuisse, scribit Posidippus; ille quidem libro quem de Cypro, hic autem in eo, quem de Cnido conscripsit. Tanta inerat arti decipiendi potentia, ut libidinosos homines ejus fraudibus captos in barathrum illiceret. Quascunque autem vires ostentet hujusmodi ars, minime tamen eos fallere valet, qui sunt ratione præditi, ejusque ex præscripto vivunt. Utcunque enim pingendi arte columbæ fuerint adeo ad vivum expressæ, ut ad eas aliæ columbæ advolarint, imaginum similitudine deceptæ; et ad equarum imagines adhinniverint equi: utcunque puella quædam imaginis, et formosus juvenis Cnidiæ statuæ amore capti fuisse memorentur; tamen soli oculi spectantium eo artificio decepti sunt; neque enim aliquis unquam sanæ mentis aut cum dea congressus est, aut una cum mortua sese inhumavit, aut in dæmonis lapidisve amorem incidit. Vos autem ars aliis

※ P. 51 ED. POTTER, 59 ED. PARIS.

A πλάνη κὰκ τῆς προσόψεως ἐλέγχεται (88)· ἐναπομέμακται γὰρ πάνυ δὴ σαφῶς τὰ εἴδη τῶν ἀγαλμάτων τὴν διάθεσιν τῶν δαιμόνων. Εἰ γοῦν τις τὰς γραφὰς καὶ τὰ ἀγάλματα περινοστῶν θεῷτο, γνωριεῖ ὑμῶν παραυτίκα τοὺς θεοὺς ἐκ τῶν ἐπονειδίστων σχημάτων· τὸν Διόνυσον ἀπὸ τῆς στολῆς· τὸν Ἥφαιστον ἀπὸ τῆς τέχνης· τὴν Δηὼ ἀπὸ τῆς συμφορᾶς· ἀπὸ τοῦ κρηδέμνου τὴν Ἰνώ· ἀπὸ τῆς τριαίνης (89) τὸν Ποσειδῶ· ἀπὸ τοῦ κύκνου τὸν Δία· τὸν δὲ Ἡρακλέα δείκνυσιν ἡ πυρά· κἂν γυμνὴν ἴδῃ τις ἀνάγραπτον γυναῖκα, τὴν χρυσῆν Ἀφροδίτην νοεῖ. Οὕτως ὁ Κύπριος (90), ὁ Πυγμαλίων ἐκεῖνος, ἐλεφαντίνου ἠράσθη ἀγάλματος· τὸ ἄγαλμα Ἀφροδίτης ἦν καὶ γυμνὴ ἦν· νικᾶται ὁ Κύπριος τῷ σχήματι, καὶ συνέρχεται τῷ ἀγάλματι· καὶ τοῦτο Φιλοστέφανος B ἱστορεῖ. Ἀφροδίτη δὲ ἄλλη ἐν Κνίδῳ, λίθος ἦν, καὶ καλὴ ἦν· ἕτερος ἠράσθη ταύτης, καὶ μίγνυται τῇ λίθῳ (91)· Ποσίδιππος ἱστορεῖ· ὁ μὲν πρότερος ἐν τῷ περὶ Κύπρου, ὁ δὲ ἕτερος ἐν τῷ περὶ Κνίδου. Τοσοῦτον ἴσχυσεν ἀπατῆσαι τέχνη, προσαγωγὸς (92) ἀνθρώποις ἐρωτικοῖς εἰς βάραθρον γενομένη. Δραστήριος μὲν ἡ δημιουργική, ἀλλ' οὐχ οἵα τε ἀπατῆσαι λογικὸν, οὐδὲ μὴν τοὺς κατὰ λόγον βεβιωκότας (93). Ζωγραφίᾳ μὲν γὰρ, δι' ὁμοιότητα σκιαγραφίας, περιστεραῖς (94) προσέπτησαν πελειάδες· καὶ ἵπποις (95) καλῶς γεγραμμέναις προσεχρεμέτισαν ἵπποι. Ἐρασθῆναι κόρην εἰκόνος λέγουσι· καὶ νέον καλὸν Κνιδίου ἀγάλματος. Ἀλλ' ἦσαν τῶν θεατῶν αἱ ὄψεις ἠπατημέναι ὑπὸ τῆς τέχνης· οὐδὲ γὰρ ἂν θεᾷ τις συνεπλάκη, οὐδ' ἂν νεκρᾷ (96) τις συνετάφη, οὐδ' ἂν C ἠράσθη δαίμονος καὶ λίθου ἄνθρωπος σωφρονῶν. Ὑμᾶς δὲ ἄλλῃ γοητείᾳ ἀπατᾷ ἡ τέχνη, εἰ καὶ μὴ ἐπὶ τὸ ἐρᾷν προσάγουσα, ἀλλὰ ἐπὶ τὸ τιμᾷν καὶ προσκυνεῖν· τὰ δὲ ἀγάλματα (97), καὶ τὰς γραφάς. Ὁμοία γε ἡ γραφή. Ἐπαινείσθω μὲν ἡ τέχνη, μὴ ἀπατάτω δὲ τὸν ἄνθρωπον, ὡς ἀλήθεια. Ἕστηκεν (98) ὁ ἵππος ἡσυχῇ· ἡ πελειὰς, ἀτρεμής· ἀργὸν τὸ πτερόν· ἡ δὲ βοῦς ἡ Δαιδάλου, ἡ ἐκ τοῦ ξύλου πεποιημένη, ταῦρον

(88) *Ἐλέγχεται*. Scribi possit ἐλέγχηται.

(89) *Ἀπὸ τῆς σ.... τριαίνης*. Hæc omittit Nov.

(90) *Ὁ Κύπριος*. Arnobius paulo ante finem lib. VI: *Philostephanus in Cypriacis auctor est, Pygmalionem, regem Cypri, simulacrum Veneris, quod sanctitatis apud Cyprios et religionis habebatur antiquæ, adamasse, ut feminam, mente, anima, lumine rationis judiciique cæcatis: solitumque dementem, tanquam si uxoria res esset, sublevato in lectulum numine copularier et amplexibus atque ore; resque alias agere libidinis vacuæ imaginatione frustrabiles. Consimili ratione Posidippus, in eo libro quem scripserat super Gnido, superque rebus ejus adolescentem haud ignobilem memorat, sed vocabulum ejus obscurat, correptum amoribus Veneris, propter quam Gnidus in nomine est, amatorias et ipsum miscuisse lascivias, cum ejusdem numinis signo genialibus fusum toris, et voluptatum consequentium finibus.* Pygmalionem alii, non regem, sed statuarium fuisse, et a se factæ statuæ amore arsisse referunt. Conf. Ovid. *Metam.*, lib. X, v. 245. Pygmalionis statuarii meminit Philostratus, in *Vita Apollon.*, lib. V, cap. 5. De Veneris Cnidiæ amoribus conf. Plin. *Hist. nat.*, lib. XXXVI, cap. 4 et 5; Valer. Maxim., lib. VIII, cap. 11; Philostratus, *De vita Apollonii*, lib. VI, cap. 40. Similium amorum alia quædam exempla memorat Ælianus, *Var. hist.*, lib. IX, c. 39.

(91) *Μίγνυται τῇ λίθῳ*. Τῇ λίθῳ scripsit auctor: sexus exprimendi gratia usus est eo genere: q. d. τῇ λιθίνῃ Ἀφροδίτῃ. SYLB.

(92) *Προσαγωγός*. Προαγωγός Nov., quod prætulerim licet utrumque tolerari possit. Paulo post προσάγουσα habet Nov., quo loco alii codd. προάγουσα.

D (93) *Οὐδὲ μὴν τ. κ. λ. β.* Οὐδὲ μὴν οὐδὲ τοὺς κατὰ λόγον βεβιωκότας, Nov., quod plenius est.

(94) *Περιστεραῖς*. Περιστεραί, Nov.

(95) *Ἵπποις*. Ælianus, *Var. hist.* lib. II, cap. 3, meminit τοῦ ἵππου χρεμετίσαντος πρὸς τὸν ἵππον τὸν ἐν τῇ εἰκόνι, *equi adhinnientis equo picto* ab Apelle. Valer. Maxim., *loco cit.* cum de amore Cnidiæ Veneris egisset, addit: *Quo excusabilior est error equi qui, visa pictura equæ, hinnitum edere coactus est: et canum latratus, aspectu picti canis incitatus; taurusque ad amorem et concubitum æneæ vaccæ Syracusis nimiæ similitudinis irritamento compulsus.*

(96) *Νεκρᾷ*. Νεκρῷ, Nov.

(97) *Προσκυνεῖν· τὰ δὲ ἀγάλμ.* H. προσκυνεῖν τά τε ἀγάλματα καὶ τὰς γραφάς. SYLBURG. — Quam emendationem firmat Nov. Paulo ante, προσάγουσα, pro προάγουσα. Idem.

(98) *Ὡς ἀλήθεια. Ἕστηκε.* Ὡς ἀληθείᾳ ἕστηκεν conjuncte, Nov.

εἷλεν ἄγριον, καὶ κατηνάγκασε τὸ θηρίον ἡ τέχνη πλανήσασα, ἐρώσης ἐπιβῆναι γυναικός (99). Τοσοῦτον οἶστρον αἱ τέχναι κακοτεχνοῦσαι τοῖς ἀνοήτοις ἐνεποίησαν. Ἀλλὰ τοὺς μὲν πιθήκους οἱ τούτων τροφεῖς καὶ μελεδωνοὶ τεθαυμάκασιν, ὅτι τῶν κηρίνων (1) ἢ πηλίνων ὁμοιωμάτων καὶ κοροκοσμίων ἀπατᾷ τούτους οὐδέν· ὑμεῖς δὲ ἄρα καὶ πιθήκων χείρους γενήσεσθε, λιθίνοις καὶ ξυλίνοις, καὶ χρυσέοις, καὶ ἐλεφαντίνοις ἀγαλματίοις καὶ γραφαῖς προσανέχοντες; Τοσοῦτον (2) ὑμῖν οἱ δημιουργοὶ ἀθυρμάτων ὀλεθρίων, οἱ λιθοξόοι, καὶ οἱ ἀνδριαντοποιοὶ, γραφεῖς τε αὖ καὶ τέκτονες, καὶ ποιηταὶ πολύν τινα καὶ τοιοῦτον ὄχλον παρεισάγοντες, κατ' ἀγροὺς μὲν, Σατύρους καὶ Πᾶνας, ἀνὰ δὲ τὰς ὕλας Νύμφας, τὰς Ὀρειάδας, καὶ τὰς Ἀμαδρυάδας· καὶ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ ὕδατα, καὶ περὶ τοὺς ποταμοὺς, καὶ τὰς πηγὰς, τὰς Ναΐδας· καὶ περὶ τὴν θάλασσαν, τὰς Νηρεΐδας· μάγοι δὲ ἤδη, ἀσεβείας τῆς σφῶν αὐτῶν ὑπηρέτας δαίμονας αὐχοῦσιν, οἰκέτας αὐτοὺς ἑαυτοῖς καταγράψαντες, τοὺς κατηναγκασμένους, δούλους ταῖς ἐπαοιδαῖς πεποιηκότες. Γάμοι τε οὖν ἔτι, καὶ παιδοποιίαι, καὶ λοχεῖαι θεῶν μνημονευόμεναι, καὶ μοιχεῖαι ᾀδόμεναι, καὶ εὐωχίαι κωμῳδούμεναι, καὶ γέλωτες παρὰ τόπον (3) εἰσαγόμενοι, προτρέπουσι δέ με (4) ἀνακραγεῖν, κἂν σιωπῆσαι θέλω· Οἴμοι τῆς ἀθεότητος! Σκηνὴν πεποιήκατε (5) τὸν οὐρανὸν, καὶ τὸ θεῖον ὑμῖν δρᾶμα γεγένηται, καὶ τὸ ἅγιον προσωπείοις δαιμονίων κεκωμῳδήκατε, τὴν ἀληθῆ θεοσέβειαν δεισιδαιμονίᾳ σατυρίσαντες.

A præterea fallaciis et præstigiis capit, quousque in amorem inducere non valet, ad cultum atque venerationem statuarum et imaginum impellit. Atqui similis est pictura. Laudetur ergo artificium; ne vero homini imponat, aut pro veritate se ingerat. Quiete constitit equus; columba minime perturbata est, nec pennas movit. Dædali quoque vacca e ligno effìcta taurum agrestem cepit, et belluam illam artificio deceptam coegit insanientem amore mulierem inire. Ac tantum quidem furorem artes improbis artificiis amantium et fatuorum animis concitaverunt. Simias vero habere solent in admiratione, qui eas curant nutriuntque, quod eas nec ceræ, nec luteæ imagines, licet ornatu puellarum instructæ, unquam fallant. Nunquid igitur vos simiis ipsis B deteriores eritis, dum lapideis, et ligneis, et aureis, et eburneis simulacris atque picturis adhæretis? Tot sane perniciosorum ludibriorum opifices sunt lapicidæ, et statuarii, præterea pictores et fabri, ✠ atque poetæ, a quibus ingens hujusmodi colluvies inducitur, in montibus quidem Satyri et Panes; in silvis autem, Nymphæ Oreades et Hamadryades; præterea in aquis, fluviis et fontibus, Naiades; et in mari, Nereides: magi etiam, qui dæmonum ministerio se venditant, quippe qui eos in numerum famulorum suorum ascripserint, et necessitate quadam adactos carminibus **18** suis servos fecerint: præterea deorum nuptiæ, et procreationes liberorum, et puerperia, et adulteria, et convivia, et risus inter pocula, quæ a vestris auctoribus nullibi non perstringuntur, impellunt me, licet invitum, et tacere cupientem, ut exclamem, O impietatem! Cœlum convertistis in scenam, sanctum Dei numen fabula vobis est, idque impositis dæmoniorum personis ludificamini, verumque ejus cultum vestra superstitione deridendum ab omnibus exponitis.

Αὐτὰρ (6) *ὁ φορμίζων ἀνεβάλλετο καλὸν ἀείδειν.*

C *Cæterum ille, cithara ludens, incepit pulchre canere.*

Ἆσον ἡμῖν, Ὅμηρε, τὴν φωνὴν τὴν καλήν·

Ἀμφ' Ἄρεως φιλότητος ἐϋστεφάνου τ' Ἀφροδίτης·
Ὡς τὰ πρῶτα μίγησαν ἐν Ἡφαίστοιο δόμοισι
Λάθρῃ (7)· *πολλὰ δ' ἔδωκε, λέχος δ' ᾔσχυνε καὶ εὐνὴν*
Ἡφαίστοιο ἄνακτος.

Cane nobis, Homere, pulchram illam cantilenam:

Martis amorem, pulchreque coronatæ Veneris,
Ut primum commisti sunt Vulcani in domo
Clam; plurima autem dedit, lectumque deturpavit, et cubile
Vulcani regis.

Κατάπαυσον, Ὅμηρε, τὴν ᾠδήν· οὐκ ἔστι καλή· μοιχείαν διδάσκει· πορνεύειν δὲ ἡμεῖς καὶ τὰ ὦτα παρῃτήμεθα· ἡμεῖς γὰρ, ἡμεῖς ἐσμεν οἱ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ (8) περιφέροντες ἐν τῷ ζῶντι καὶ κινουμένῳ τούτῳ ἀγάλματι, τῷ ἀνθρώπῳ, σύνοικον εἰκόνα, σύμβουλον, συνόμιλον, συνέστιον, συμπαθῆ, ὑπερπαθῆ·

Desine, quæso, cantilenam, Homere. Minime quidem pulchra est; docet enim adulterium; quo vel aures nostras inquinare religio est. Sumus enim nos, sumus, qui in hoc spirante et movente simulacro, humano videlicet corpore, contubernalem nobis, consultricem, sociam et consortem vitæ,

✠ P. 52 ED. POTTER, 40 ED. PARIS.

(99) *Γυναικός*. Pasiphaës. De Tauro autem, seu Minotauro, Philo quoque pag. 538. Greg. Naz., *Carm.* κατὰ γυναικῶν καλλωπιζομένων, v. 165. Diodorus Siculus, pag. 155, et Plutarchus γαμικῶν παραγγελμάτων initio. H. Sylburg.

(1) *Κηρίνων*. Κηρίων, Nov.

(2) *Τοσοῦτον*. Τοσούτων, Nov. non male.

(3) *Παρὰ τόπον*. Scribe ex ms. Nov. παρὰ πότον, *inter pocula*. Quam emendationem ante nos factam esse a C. A. H. docet Sylburgius. Respicit autem Clemens Homeri *Iliad.* A, v. 599:

Ἄσβεστος δ' ἄρ' ἐνῶρτο γέλως μακάρεσσι θεοῖσιν,
Ὡς ἴδον Ἥφαιστον διὰ δώματα ποιπνύοντα.

D *Profusissimus autem excitatus est risus beatis diis,*
Ut viderunt Vulcanum in domibus ministrantem pocula.

(4) *Δέ με*. Scribe δή με. Sylburg.

(5) *Σκηνὴν πεπ.* Julius Firmicus, *De err. prof. relig.*: *O infelicis imitationis cruenta meditatio! Scenam de cœlo fecistis, et errantes animas per abrupta præcipitia crudeli calamitate duxistis, cum hominibus peccare cupientibus facinorum via de deorum monstratur exemplis.*

(6) *Αὐτάρ*. Ex Homeri *Odyss.* Θ, v. 266.

(7) *Λάθρῃ*. Omittit Nov.

(8) *Εἰκόνα τοῦ Θεοῦ*. De Dei in nobis imagine conf. pag. 62, et quæ ad eam annotabuntur.

quæque participat nostros affectus, et pro nobis commovetur, imaginem Dei circumferimus. Christi gratia Deo consecrati sumus. Nos *genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus quem* sibi Deus *ut proprium vindicat, qui quondam non populus, nunc autem populus Dei* sumus [22]; qui, ut ait Joannes [23], non sumus *ex inferis;* sed ab eo, *qui superne venit* [24], *omnia* didicimus [25]: qui Dei dispensationem cognitam atque perspectam habemus; qui, denique, ad id sumus exerciti, ut *in novitate vitæ ambulemus* [26]. Haud tamen eodem animo sunt affecti magna pars hominum, sed metu omni atque pudore depositis, turpes dæmonum in Venerem pruritus domi suæ depingunt. Adeo ✠ enim dediti sunt lasciviæ, ut pictis quibusdam tabellis e sublimi suspensis thalamos suos ornent, et impudicitiam pro pietate habeant. Quo fit, ut in cubili jacentes nudam illam Venerem, quæ in adulterio vinculis constricta dicitur, suos inter complexus respiciant. Quin etiam libidinosam illam avem Ledam circumvolantem in annulorum palis depingunt, utunturque sigillis, quæ Jovis impudicitiam repræsentant; nec aliam ob causam hujusmodi picturas recipiunt, quam quod effeminatæ sint atque impuræ. Hæc sunt voluptariæ vestræ ac delicatæ vitæ exemplaria. Hi vestri sermones, quibus petulantiam divino honore afficitis: hæ, denique, deorum, qui una vobiscum stupro se ac libidini dedunt, doctrinæ. Nam *quod quilibet vult, hoc etiam credit*, ut ait orator Atheniensis. Cæterum reliquæ vestræ imagines cujusmodi tandem sunt? Panisci quidam, et nudæ puellæ, et ebrii Satyri, et erecta pudenda, quæ quidem, licet ob libidinem reprehendi mereantur, tamen in tabellis nuda depingi solent. Quin etiam universas impudicitiæ figuras aperte descriptas publicitus intueri haud erubescitis; sed suspensas eo diligentius asservatis; quippe qui velut deorum imagines, has impudicitiæ columnas domi consecretis; nec minus sollicite Philænidis motus, quam Herculis labores curetis depingendos. Quarum rerum non modo usum, sed etiam aspectum, et auditionem esse jam penitus oblitteranda, et memoriæ eximenda annun-

A ἀνάθημα γεγόναμεν τῷ Θεῷ ὑπὲρ Χριστοῦ· ἡμεῖς τὸ *γένος τὸ ἐκλεκτὸν, τὸ βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς περιούσιος· οἵ ποτε οὐ λαὸς, νῦν δὲ λαὸς τοῦ Θεοῦ*, οἱ, κατὰ τὸν Ἰωάννην, οὐκ ὄντες *ἐκ τῶν κάτω, παρὰ δὲ τοῦ ἄνωθεν ἐλθόντος τὸ πᾶν μεμαθηκότες*· οἱ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ κατανενοηκότες, οἱ *ἐν καινότητι ζωῆς περιπατεῖν* μεμελετηκότες. Ἀλλ' οὐ ταῦτα φρονοῦσιν οἱ πολλοί· ἀποῤῥίψαντες δὲ τὴν αἰδῶ καὶ τὸν φόβον, οἴκοι τοὺς τῶν δαιμόνων ἐγγράφονται πασχητιασμούς. Πινακίοις (9) γοῦν τισι καταγράφοις μετεωρότερον ἀνακειμένοις, προσεσχηκότες ἀσελγείᾳ, τοὺς θαλάμους κεκοσμήκασι, τὴν ἀκολασίαν εὐσέβειαν νομίζοντες· κἀπὶ τοῦ σκίμποδος κατακείμενοι, παρ' αὐτὰς ἔτι τὰς περιπλοκὰς, ἀφορῶ-
B σιν εἰς τὴν Ἀφροδίτην ἐκείνην, τὴν γυμνὴν, τὴν ἐπὶ τῇ συμπλοκῇ δεδεμένην· καὶ τῇ Λήδᾳ περιπετώμενον τὸν ὄρνιν τὸν ἐρωτικὸν, τῆς θηλύτητος ἀποδεχόμενοι τὴν γραφὴν (10), ἀποτυποῦσι ταῖς σφενδόναις, σφραγῖδι χρώμενοι καταλλήλῳ τῇ Διὸς ἀκολασίᾳ. Ταῦτα ὑμῖν τῆς ἡδυπαθείας τὰ ἀρχέτυπα· αὗται τῆς ὕβρεως αἱ θεολογίαι· αὗται τῶν συμπορνευόντων ὑμῖν θεῶν αἱ διδασκαλίαι· ὃ γὰρ *βούλεται, τοῦθ' ἕκαστος καὶ οἴεται*, κατὰ τὸν Ἀθηναῖον ῥήτορα. Οἷαι δὲ αὖ καὶ ἄλλαι ὑμῶν εἰκόνες; Πανίσκοι τινὲς, καὶ γυμναὶ κόραι, καὶ Σάτυροι μεθύοντες, καὶ μορίων ἐντάσεις, ταῖς γραφαῖς ἀπογυμνούμεναι, ἀπὸ τῆς ἀκρασίας ἐλεγχόμεναι. Ἤδη δὲ ἀναφανδὸν τῆς ἀκολασίας ὅλης τὰ σχήματα ἀνάγραπτα πανδημεὶ θεώμενοι, οὐκ αἰσχύνεσθε, φυλάττετε δὲ ἔτι μᾶλλον ἀνακείμενα,
C ὥσπερ ἀμέλει τῶν θεῶν ὑμῶν τὰς εἰκόνας στήλας ἀναισχυντίας καθιερώσαντες οἴκοι, ἐπ' ἴσης ἐγγραφόμενοι τὰ Φιλαινίδος σχήματα (11), ὡς τὰ Ἡρακλέους ἀθλήματα. Τούτων οὐ μόνον τῆς χρήσεως, πρὸς δὲ καὶ τῆς ὄψεως καὶ τῆς ἀκοῆς αὐτῆς ἀμνηστείαν καταγγέλλομεν. Ἠταίρηκεν ὑμῖν τὰ ὦτα, πεπορνεύκασιν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ, τὸ καινότερον, πρὸ τῆς συμπλοκῆς, αἱ ὄψεις ὑμῖν μεμοιχεύκασιν (12). Ὦ βιασάμενοι τὸν ἄνθρωπον· καὶ τὸ ἔνθεον τοῦ πλάσματος ἐλέγχει. Ἀπάρξαντες (13), πάντα ἀπιστεῖτε, ἵνα ἐκπαθαίνησθε, καὶ πιστεύητε (14) μὲν τοῖς εἰδώλοις,
D ζητοῦντες (15) αὐτῶν τὴν ἀκρασίαν, ἀπιστεῖτε δὲ τῷ

✠ P. 53 ED. POTTER. [22] I Petr. II, 9, 10. [23] Joan. VIII, 23. [24] Ibid. III, 31. [25] Ibid. IV, 25. [26] Rom VI, 4.

(9) *Πινακίοις*. Πινάκιος, Nov. mendose.

(10) *Ἀποδεχόμενοι τ. γ.* Ἀποδεχόμενοι, τὴν γραφὴν ἀποτυπ. Nov. De insignibus annulorum, etc., conf. *Pæd.* lib. III, c. 11, p. 247.

(11) *Τὰ Φιλαινίδος σχήματα*. Athenæus, lib. VIII, p. 113 Aldinæ edit.: Καὶ βιβλία τά τε Φιλαινίδος, καὶ τὴν τοῦ Ἀρχεστράτου γαστρονομίαν, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς θεραπαίνας ἐμπείρους τοιῶνδε κινήσεών τε καὶ σχημάτων. Et paulo ante, turpissimum ait de rebus venereis opus illi ascriptum, sed falso honestissimæ feminæ per calumniam id tribuisse Polycratem, ut testatur Æschrion Samius. Meminit ejusdem lib. X. Vide H. Junium proverb. *Philænidis commentarii*. COLLECT. Justinus M., Apol. 2, extrema: Σωταδείοις, καὶ τοῖς Φιλαινιδείοις, καὶ ὀρχηστικοῖς, καὶ Ἐπικουρείοις, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς τοιούτοις ποιητικοῖς διδάγμασιν· *Sotadiis, et Philænidiis, et saltatoriis, et Epicureis, aliisque id genus poeticis institutionibus*. Meminit etiam Tatianus: Φιλαινίδος καὶ Ἐλεφαντίδος τῶν ἀῤῥήτων ἐπινοιῶν. *Philænidis et Elephantidis infandorum commentorum*, pag. 122, 123. Ea qualia fuerint, explicat Suidas: Ἀστυάνασσα, Ἑλένης τῆς Μενελάου θεράπαινα· ἥτις πρώτη τὰς ἐν τῇ συνουσίᾳ κατακλίσεις εὗρεν καὶ ἔγραψε περὶ σχημάτων συνουσιαστικῶν· ἣν ὕστερον παρεζήλωσαν Φιλαινὶς καὶ Ἐλεφαντίνη, αἱ τὰ τοιαῦτα ἐξορχησάμεναι ἀσελγήματα. Ejusdem mentio fit apud eumdem v. Δημοχάρης. Conf. *Anthologia Epigr.* lib. III, cap. 10.

(12) *Οἱ ὀφθαλμοὶ... μεμοιχεύκασιν*. Hæc e Nov. exciderunt propter voces ὁμοιοτελεύτους.

(13) *Ἐλέγχει. Ἀπάρξαντες*. Legendum conjuncte, ἐλέγχει ἀπάρξαντες, eo sensu, quem in versione expressimus.

(14) *Πιστεύητε*. A. πιστεύετε, indicativo modo, SYLBURG. πιστεύηται, Nov.

(15) *Ζητοῦντες*. Legendum ζηλοῦντες, *æmulantes*, quod habet Nov.

Θεῷ, σωφροσύνην μὴ φέροντες· καὶ τὰ μὲν κρείττω μεμισήκατε, τὰ δὲ ἥττω τετιμήκατε· ἀρετῆς μὲν θεαταὶ, κακίας δὲ ἀγωνισταὶ γεγενημένοι. *Ὄλβιοι μόνοι* τοίνυν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, *ὁμοθυμαδὸν*, *ἐκεῖνοι πάντες*, κατὰ τὴν Σίβυλλαν (16)·

A tiamus. Scortatæ sunt aures vestræ, oculi quoque stuprum fecerunt, et quod magis inauditum est, ipsi vultus ante concubitum commiserunt adulterium. Oh! qui humanæ naturæ vim intulistis, et quod in illa creatura Divinitatis inest, dedecori atque probro, veluti primitias quasdam, obtulistis. Prorsus increduli estis, ut affectibus vestris obsequamini: et simulacris quidem fidem habetis, quod eorum intemperantiam sequi vobis propositum sit; eam vero Deo negatis, quia moderate atque continenter vivere haud sustineatis. Quo factum est, ut quæ sunt præstantiora, odio; quæ vero deteriora, honore prosequamini: et spectatores quidem virtutis, vitii autem pugiles sitis. Quocirca ✠ *soli felices sunt*, ut ita dicam, *illi omnes*, *unanimi consensu*, ut Sibyllæ verbis utar,

Οἳ ναοὺς μὲν πάντας (17) *ἀπαρνήσονται* (18) [*ἰδόντες*,
Καὶ βωμοὺς, εἰκαῖα λίθων ἱδρύματα (19) *κω-* [*φῶν*,
Καὶ λίθινα ξόανα, καὶ ἀγάλματα χειροποίητα,
B *Αἵματι ἐμψύχῳ* (20) *μεμιασμένα, καὶ θυσίαισι*
Τετραπόδων, διπόδων, πτηνῶν, θηρῶν τε φό- [*νοισι*.

Qui sibi visa licet divorum templa negabunt,
Surdorum et lapidum, quæ sunt altaria sedes:
Ex lapide et manibus simulacra effecta virorum,
Cæsorum quæ sunt animato infecta cruore,
Quadrupedum, bipedum, volucrumque, et cæde [*ferarum*.

Καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀπηγόρευται ὑμῖν (21) ἀναφανδὸν, ἀπατηλὸν ὁρίζεσθαι (22) τέχνην· *Οὐ γὰρ ποιήσεις*, φησὶν ὁ προφήτης, *παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὅσα ἐν τῇ γῇ κάτω*. Ἢ πού γ' ἂν ἔτι τὴν Πραξιτέλους Δήμητραν, καὶ Κόρην, καὶ τὸν Ἴακχον τὸν μυστικὸν, θεοὺς ὑπολάβοιμεν, ἢ τὰς Λυσίππου τέχνας, ἢ τὰς χεῖρας τὰς Ἀπελλικὰς, αἳ δὴ τῆς θεοδοξίας τὸ σχῆμα τῇ ὕλῃ περιτεθείκασιν; Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν, ὅπως ποτὲ ὁ ἀνδριὰς ὅτι μάλιστα ὡραιότατος τεκταίνηται, προσκαρτερεῖτε· ὅπως δὲ αὐτοὶ μὴ ὅμοιοι δι' ἀναισθησίαν τοῖς ἀνδριάσιν ἀποτελεσθῆτε, οὐ φροντίζετε. Πάνυ γοῦν ἐμφανῶς καὶ συντόμως ὁ C προφητικὸς ἐλέγχει τὴν συνήθειαν λόγος, *Ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμονίων εἰσὶν εἴδωλα* (23)· *ὁ δὲ Θεὸς τοὺς οὐρανοὺς ἐποίησε καὶ τὰ ἐν τῷ*

Nos enim clare prohibemur fallacem hanc artem exercere: *Non facies* enim, inquit propheta [27], *cujusvis rei similitudinem, eorum quæ sunt in cælo, et quæ sunt in terra infra*. Utrumne vero Praxitelis Cererem et Proserpinam, et Iacchum mysticum, an potius Lysippi artem, vel Apellis manus, quæ materiam ea forma ornarunt, quæ existimationem divinitatis ei præbuit, deos esse putemus? Sed vos quidem in id omnem vestram curam atque studium impenditis, ut statua fiat quam pulcherrima; parum interea solliciti, ne vosmetipsi similes statuis per stuporem efficiamini. Verum hanc consuetudinem dilucide admodum atque breviter refellit hoc dicto Propheta: *Quod omnes dii gentium sint dæmoniorum simulacra: Deus autem cælos fecerit, et ea quæ*

✠ P. 54 ED. POTTER, 41 ED. PARIS. [27] Exod. xx, 4.

(16) *Σίβυλλαν*. Hos Sibyllæ versus, cum aliis pluribus, recitat Justinus M., *Cohort. ad Græc.*, p. 81.

(17) *Οἳ ναοὺς μὲν πάντας*. Μέν addita ex Justino, Sylburg. Νηοὺς μὲν ἅπαντας, Justin.

(18) *Ἀπαρνήσονται*. Sic etiam Justin., sed ἀποστρέψουσιν habent edita Sibyll. *Oracula*.

(19) *Ἱδρύματα*. Sic edita *Oracula*: sed ἀφιδρύματα. Justin.

(20) *Αἵματι ἐμψύχῳ*. Αἵμασιν ἐμψύχων, Justin. et edita *Oracula*. Sequentem versum hoc modo scribit Justinus:

Τετραπόδων, βλέπουσι δ' ἑνὸς Θεοῦ ἐς μέγα [*κῦδος*.
Quadrupedum, videbunt autem ad magnam unius [*Dei gloriam*.

(21) *Ἀπηγόρευται ὑμῖν*. A. et H. ἡμῖν prima persona. Sylb. — Cæterum nonnullis visum est Clementem his verbis pingendi artem, et reliquas ei similes, ut illicitas penitus damnare: quemadmodum etiam *Strom.* vi, p. 687: Ὁ τὰ θεῖα τῶν ἔργων σφετεριζόμενος διὰ τέχνης, ἤτοι πλαστικῆς ἢ γραφικῆς, καὶ λέγων ἑαυτὸν ποιητὴν εἶναι τῶν ζώων καὶ φυτῶν· *qui divina opera sibi vindicat per fingendi vel pingendi artem, dicens se esse effectorem animantium et plantarum*, dicitur quodammodo præceptum violare, quo furtum prohibetur. Et *Pædag.* lib. iii, cap. 2, p. 220, peccare dicit mulieres, quæ faciem suam in speculis contemplantur, quia Moyses prohibuit *facere imaginem*, ἀντίτεχνον τῷ Θεῷ, *Deo similem*. Quin etiam Tertullianus *Adv. Marcion.*, lib. iv, c. 22, ait apostolos *Moysen et Heliam* apparentes *non cognovisse nisi in spiritu. Nec enim imagines eorum, vel statuas populus habuisset, et similitudines, lege prohibente.* Idem, lib. *De idololatr.*, cap. 4 et seq. videtur dicere Moysen vetasse fieri quamvis cujusvis rei similitudinem. Et lib. *De spectaculis*, cap. 13: *Jam vero*, inquit, *ipsum opus personarum, quæro an Deo placeat, qui omnem similitudinem vetat fieri, quanto magis imaginis suæ?* Origen. etiam lib. iv, *adv. Cels.*, p. 181, 182, dicit inter Judæos nullum fuisse ζωγράφον οὐτ' ἀγαλματοποιόν, *pictorem nec statuarium*, *legibus totum hoc genus arcentibus*, *ne qua occasio* idololatriæ *præberetur hominibus crassis*. Id præterea Chrysost. affirmat, alios ut D prætercam. Veruntamen, quemadmodum Judæis signa et imagines in templo Salomonis erant, ita nec prædicti Patres ea illicita esse judicabant extra divinum cultum, et idololatriæ periculum. Proinde Tertullianus memorat *picturas calicum* sacrorum, in quibus Christus pastoris habitu una cum ove insculpi solebat, lib. *De pudicit.*, c. 7 et 10. Et Clemens figuris variis annulos Christianorum inscribi permittit, *Pædag.*, lib. iii, cap. 11, pag. 246, 247. Qua vero patientia hi Patres ejusmodi figuris divinum cultum tribuentes eos conspexissent, qui se Christianos profitentur?

(22) *Ὁρίζεσθαι*. Lowthius recte admonuit scribendum esse ἐργάζεσθαι. Ejus enim conjecturam firmat ms. Nov. Cæterum Exodi locum mox imperfecte recitat Clemens.

(23) *Δαιμονίων εἰσὶν εἴδωλα*. Δαιμόνια Psal. Mox, καὶ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ, additum a Clemente.

sunt in cœlo [28]. Hinc autem arrepta, nescio quo modo, occasione, nonnulli eo sunt erroris prolapsi, ut divinum artificium, Solem, Lunam, reliquumque astrorum chorum, potius quam ipsum Deum, colerent; ea scilicet perabsurde deos existimantes, quæ nil aliud sunt quam instrumenta quædam, **19** quibus tempora describuntur: *Verbo enim ejus firmata sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* [29]. Etenim humana ars et domicilia, et naves, et urbes, et picturas conficit; Dei autem opera qua ratione enumerem? Aspice hunc mundum universum. Ille cœlum et solem creavit. Angeli et homines sunt *opera digitorum ipsius* [30]. ✠Quanta est autem Dei potentia, cujus sola voluntas est mundi creatio? Solus enim Deus mundum creavit, ut qui solus sit vere Deus; is autem opera sua volendo conficit, ejusque velle sequitur fieri. Hic autem aberravit philosophorum chorus a veritate, qui perpulchre quidem fatentur ad contemplationem cœli factum fuisse hominem; tamen quæ in cœlo apparent, visuque percipiuntur, adorant. Licet enim ea, quæ sunt in cœlo, non sint hominum artificia: at hominum tamen gratia condita fuerunt. Ne quis igitur solem adoret, verum solis effectorem desideret: ne quis mundum reponat inter deos, verum mundi conditorem requirat. Quamobrem ei, qui ad portas salutis evadere cupit, unicum, ut videtur, perfugium relinquitur divina sapientia. Hinc, velut e sacrosancto quodam asylo, eum, qui ad salutem contendit, nulla vis dæmonum abducere unquam poterit.

A *οὐρανῷ*. Πλανώμενοι γοῦν τινες ἐντεῦθεν, οὐκ οἶδ' ὅπως, θείαν μὲν τέχνην, πλὴν ἀλλ' οὐ Θεὸν προσκυνοῦσιν, ἥλιόν τε καὶ σελήνην, καὶ τὸν ἄλλον τῶν ἀστέρων χορὸν, παραλόγως τούτους θεοὺς ὑπολαμβάνοντες, τὰ ὄργανα τοῦ χρόνου (24)· *Τῷ γὰρ λόγῳ αὐτοῦ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν*. Ἀλλ' ἡ μὲν ἀνθρωπεία τέχνη οἰκίας τε καὶ ναῦς, καὶ πόλεις, καὶ γραφὰς δημιουργεῖ· Θεὸς δὲ πῶς ἂν εἴποιμι ὅσα ποιεῖ; Ὅλον ἴδε (25) τὸν κόσμον· ἐκείνου ἔργον ἐστὶν καὶ οὐρανὸς καὶ ἥλιος· καὶ ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι *ἔργα τῶν δακτύλων αὐτοῦ*. Ὅση γε ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ! μόνον αὐτοῦ τὸ βούλημα κοσμοποιία (26)· μόνος γὰρ ὁ Θεὸς ἐποίησεν, ἐπεὶ καὶ μόνος ὄντως ἐστὶ Θεός· ψιλῷ τῷ βούλεσθαι δημιουργεῖ, καὶ τῷ μόνον ἐθελῆσαι αὐτὸν B ἕπεται τὸ γεγενῆσθαι. Ἐνταῦθα φιλοσόφων παρατρέπεται χορὸς, πρὸς μὲν τὴν οὐρανοῦ θέαν (27) παγκάλως γεγονέναι τὸν ἄνθρωπον ὁμολογούντων· τὰ δὲ ἐν οὐρανῷ φαινόμενα καὶ ὄψει καταλαμβανόμενα προσκυνούντων. Εἰ γὰρ (28) καὶ μὴ ἀνθρώπινα τὰ ἔργα τὰ ἐν οὐρανῷ, ἀλλὰ γοῦν ἀνθρώποις δεδημιούργηται. Καὶ μὴ τὸν ἥλιόν τις ὑμῶν προσκυνείτω, ἀλλὰ τὸν ἡλίου ποιητὴν ἐπιποθείτω, μηδὲ τὸν κόσμον ἐκθειαζέτω, ἀλλὰ τὸν κόσμου δημιουργὸν ἐπιζητησάτω. Μόνη ἄρα ὡς ἔοικεν καταφυγὴ τῷ μέλλοντι ἐπὶ τὰς σωτηρίους ἀφικνεῖσθαι θύρας ὑπολείπεται σοφία θεϊκή· ἐντεῦθεν ὥσπερ ἐξ ἱεροῦ τινος ἀσύλου, οὐδενὶ οὐκ ἔτι ἀγώγιμος τῶν δαιμόνων ὁ ἄνθρωπος γίνεται, σπεύδων εἰς σωτηρίαν.

C

CAPUT V.

Philosophorum sententias de Deo recenset.

Quin, si libitum tibi sit, philosophorum opinio-

Ἐπιδράμωμεν (29) δὲ, εἰ βούλει, καὶ τῶν φιλοσό-

✠ P. 55 ED. POTTER, 42 ED. PARIS. [28] Psal. xcv, 5. [29] Psal. xxxii, 6. [30] Psal. viii, 4.

(24) *Τὰ ὄργανα τοῦ χρόνου*. Respicit Genes. i, 14.

(25) *Ὅλον ἴδε τ.* Malim hunc locum sic distinguere: Ὅλον ἴδε τὸν κόσμον ἐκείνου ἔργον ἐστί· καὶ οὐρανὸς, καὶ ἥλιος, καὶ ἄγγελοι, καὶ ἄνθρωποι, ἔργα δακτύλων αὐτοῦ. *Ecce totum mundum, ejus opus est: et cœlum, ac sol, atque angeli, hominesque sunt opera digitorum ejus.* Ut ἔργον ad totum, ἔργα ad partes referatur. Respicit autem ps. ci, 26.

(26) *Τὸ βούλημα, κοσμοποιία*. Sane quod Clemens Alexandr. sola Dei voluntate mundum, et a solo Deo conditum, quando et solus Deus est, memorat; mihi non est dubium, quin partim excludendis dæmoniis ac idolis exaraverit; partim etiam, imo vero potissimum, confutandis vetustis hæreticis, quorum Simon quidem Magus, veluti signifer quidam, dein Menander ejus discipulus, sed et Saturninus et Carpocrates, et ex Gnosticis nonnulli mundum, et quæ in eo sunt, factum ab angelis emissis ab Ennœa seu Selene multo inferioribus ingenito Patre asserebant; Cerinthus autem et Nicolaitæ non a primo Deo, sed a virtute valde separata, et distante ab ea principalitate, quæ est super omnia. Trismegistus Pœmand. cap. 1: Καὶ πάντα ποιήσαντος καὶ ἑνὸς μόνου, τῇ δὲ αὐτοῦ θελήσει δημιουργήσαντος τὰ ὄντα. Vide Irenæi lib. i, cap. 25, et lib. iii, c. 11. Hæc P. Faber cap. 2 Dodecameni. COLLECT. Solo volendi actu mundum creatum a Deo dicit, ut ejus infinitam potentiam ostendat, per quam sine labore et conatu omnia produxit. Infra *Pædag.* lib. i, cap. 6, p. 93: Ἕπεται τῷ χαρίσασθαι μόνον βουληθῆναι αὐτὸν, πεπληρῶσθαι τὴν χάριν· *Solam voluntatem gratiam conferendi sequitur perfecta gratiæ collatio. Constitut. apost.* lib. v, cap. 7: « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· καὶ γινώσκομεν, ὅτι οὐχ ὕλης ἦν ἐνδεὴς, ἀλλὰ βουλήσει μόνῃ, ἃ προσετάγη Χριστὸς, ταῦτα καὶ παρήγαγε· etc. « *In principio fecit Deus cœlum ac terram:* » *ac scimus Deum non indiguisse materia; sed Christum sola voluntate ea, quæ jussus est, produxisse, cœlum dicimus, terram, mare, lumen, noctem, diem, luminaria, stellas, volatilia, aquatica, quadrupedia,* etc., *Clementinor.*, hom. 3, c. 33: Αὐτὸς μόνος δήμους ἀγγέλων καὶ πνευμάτων βουλῆς νεύματι δημιουργήσας, ἔπλησε τοὺς οὐρανούς· *Ipse solus populos angelorum ac spirituum, nutu voluntatis condidit,* D *eisque implevit cœlos.*

(27) *Οὐρανοῦ θέαν*. Hinc Anaxagoræ responsum, *Hominem nasci ac vivere* εἰς θεωρίαν ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ οὐρανοῦ. Laertius lib. ii, s. 10. Jamblichus, *Protrept.* cap. 6. Tritum est illud Ovidii, *Metamorph.* i, v. 85:

Os homini sublime dedit, cœlumque tueri
Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

(28) *Εἰ γάρ*. Tatianus principio cap. 8, his similia habet.

(29) *Ἐπιδράμωμεν*. Hoc argumentum modo plane simili tractat Justin. M. *Parænes.*, pag. 49, 50, 51, edit. Oxon. Quin etiam philosophorum de principiis sententias collegerunt Plutarchus, Tertull., Hermias philosophus, Eusebius Nemesius,

ϛων τὰς δόξας, ὅσας αὐχοῦσι περὶ τῶν θεῶν, εἴ πως καὶ φιλοσοφίαν αὐτὴν κενοδοξίας ἕνεκεν ἀνειδωλοποιοῦσαν τὴν ὕλην ἐφεύρωμεν· εἰ καὶ δαιμόνιά ἄττα ἐκθειάζουσαν, κατὰ παραδρομὴν παραστῆσαι δυνηθῶμεν ὀνειρώττουσαν τὴν ἀλήθειαν. Στοιχεῖα μὲν οὖν ἀρχὰς ἀπέλειπον ἐξυμνήσαντες, Θαλῆς ὁ Μιλήσιος τὸ ὕδωρ, καὶ Ἀναξιμένης, ὁ καὶ αὐτὸς Μιλήσιος, τὸν ἀέρα· ᾧ Διογένης ὕστερον ὁ Ἀπολλωνιάτης κατηκολούθησεν. Παρμενίδης δὲ ὁ Ἐλεάτης, θεοὺς εἰσηγήσατο πῦρ καὶ γῆν· θάτερον δὲ αὐτοῖν μόνοιν (30), τὸ πῦρ, θεὸν ὑπειλήφατον Ἵππασός τε ὁ Μεταποντῖνος (31) καὶ ὁ Ἐφέσιος Ἡράκλειτος· Ἐμπεδοκλῆς γὰρ ὁ Ἀκραγαντῖνος, εἰς πλῆθος ἐμπεσὼν, πρὸς τοῖς τέτταρσι στοιχείοις τούτοις, Νεῖκος καὶ Φιλίαν καταριθμεῖται. Ἄθεοι μὲν δὴ καὶ οὗτοι (32), σοφίᾳ τινὶ ἀσόφῳ τὴν ὕλην προσκυνήσαντες· καὶ λίθους μὲν ἢ ξύλα οὐ τιμήσαντες, γῆν δὲ τὴν τούτων μητέρα ἐκθειάσαντες, καὶ Ποσειδῶνα μὲν οὐκ ἀναπλάττοντες, ὕδωρ δὲ αὐτὸ προστρεπόμενοι (33). Τί γάρ ἐστι πρότερον, Ποσειδῶν, ἢ ὑγρά τις οὐσία, ἐκ τῆς πόσεως ὀνοματοποιουμένη; ὥσπερ ἀμέλει ὁ πολέμιος Ἄρης ἀπὸ τῆς ἄρσεως καὶ ἀναιρέσεως κεκλημένος. Ἧ καὶ δοκοῦσί μοι πολλοὶ μάλιστα, τὸ ξίφος μόνον πήξαντες, ἐπιθύειν ὡς Ἄρει. Ἔστι δὲ Σκυθῶν (34) τὸ τοιοῦτον, καθάπερ Εὔδοξος (35) ἐν δευτέρᾳ τῆς *Περιόδου* λέ-

A nes quas de diis jactitant, nunc persequamur; si forte contingat nobis, ut ipsam quoque philosophiam inveniamus vana de se persuasione materiam in simulacra deorum vertisse; vel si dum dæmonia quædam deorum nomine dignata est, eam tanquam in somnio veritatem vidisse, ostendere in transcursu possimus. Hi itaque elementa nobis reliquerunt principia; quorum Thales Milesius aquam celebravit; Anaximenes autem Milesius et ipse, aerem, quem postea Diogenes Apolloniates secutus est. Parmenides vero Eleates deos introduxit ignem et aquam; quorum alterum, ignem, Hippasus etiam Metapontinus, et Heraclitus Ephesius deum esse putarunt. Empedocles autem Agrigentinus, in multitudinem incidens, præter quatuor B elementa, ✠ Contentionem et Amicitiam in numerum deorum cooptavit. Et hi quidem athei sunt, qui insipienti quadam sapientia materiam coluerunt; qui lapidibus quidem et lignis honorem deferre noluerunt; sed tamen Terram, eorum matrem, retulerunt inter deos; qui Neptunum quidem non effingebant, sed Aquam tamen ipsam coluerunt. Quid enim est Neptunus, nisi humida quædam substantia, quæ ἀπὸ τῆς πόσεως sive *a potu*, dicta est Ποσειδῶν? Quemadmodum Mars ille bellicus ἀπὸ τῆς

✠ P. 56 ED. POTTER, 43 ED. PARIS.

Porphyrius, Joannes Philoponus in procemio ad lib. I Aristotelis *De anima*; auctor *Recognit.* Clementis lib. VIII, cap. 15; Cicero, *De natura deorum*, aliique plures; ac proinde singulorum sententias inter se conferre supervacaneum esset. Mox, pro εἰ καὶ δαιμ. Lowthius mavult ἢ καὶ δαιμ.

(30) *Μόνοιν*. Rectius μόνον, *solum*. V. SYLBURG.

(31) *Ἵππασός τε ὁ Μεταπ*. Consentit Theodoret. de Hippaso Metapontino et Heraclito Ephesio. Item Plutarchus, *De placitis philos.*, lib. I, cap. 3: Ἡράκλειτος καὶ Ἵππασος ὁ Μεταποντῖνος ἀρχὴν τῶν ὅλων τὸ πῦρ· ἐκ πυρὸς γὰρ πάντα γίνεσθαι, καὶ εἰς πῦρ πάντα τελευτᾷν λέγουσι. At Justinus M., *Parænes.*, p. 50, nulla Hippasi mentione facta, dicit: Ἡράκλειτος ὁ Μεταποντῖνος ἀρχὴν τῶν πάντων τὸ πῦρ εἶναι λέγει· ἐκ τοῦ πυρὸς γὰρ πάντα γίνεσθαι, καὶ εἰς τὸ πῦρ τὰ πάντα τελευτᾷν· *Heraclitus Metapontinus causam omnium rerum ignem esse asseverat; ex igne namque omnia fieri, et in ignem tandem omnia reverti*. Quo loco scribendum cum Plutarcho, Ἡράκλειτος καὶ Ἵππασος ὁ Μεταποντῖνος, *Heraclitus et Hippasus Metapontinus*. Sylburgius legendum monuit, Ἡράκλειτος δὲ ὁ Ἐφέσιος, καθάπερ καὶ Ἵππασος ὁ Μεταποντῖνος. Sed Plutarchum sequi tutius est, cum manifestum sit horum auctorum unum alterius, aut utrumque alicujus tertii verba recitare.

(32) *Ἄθεοι μὲν δὴ καὶ οὗτοι*. Idem affirmat Clemens, *Strom.* I, p. 296: Στοιχεῖα δὲ σέβουσι Διογένης μὲν τὸν ἀέρα, Θαλῆς δὲ τὸ ὕδωρ, Ἵππασος δὲ τὸ πῦρ· καὶ οἱ τὰς ἀτόμους ἀρχὰς ὑποτιθέμενοι, φιλοσοφίας ὄνομα ὑποδυόμενοι, ἄθεοί τινες ἀνθρωπίσκοι καὶ φιλήδονοι. Idem *Strom.* II, p. 364, refert, nec Thaletem, nec reliquos physicos ante Anaxagoram, Deum agnovisse. Verumtamen ex auctoribus superius laudatis certum est, philosophos, quos enumerat hoc loco Clemens, non fuisse omnes atheos. De Thalete, reliquos ut præteream, Minut. *Octavio*: *Milesius Thales*, inquit, *rerum initium aquam dixit; Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta formaverit*. Quæ fere κατὰ λέξιν descripta sunt e Ciceron., lib. I *De natura deor.* Eadem dicit Lactantius lib. I, c. 5. Quin etiam Diogen. Laertius lib. I, seg. 35, inter Thaletis ἀποφθέγματα hæc refert: Πρεσβύτατον τῶν ὄντων Θεός· ἀγέννητον γάρ. Κάλλιστον κόσμος· ποίημα γὰρ Θεοῦ· *Antiquissimum eorum omnium quæ sunt, Deus; ingenitus enim est. Pulcherrimum, mundus: a Deo enim factus est*. Conf. Plutarch., in *Convivio* C *septem Sapient*. Aliud Thaletis responsum quo pietatem suam testatus est, memorat ejusdem lib. seg. 36. Diogen. Laertius et Valer. Maxim., lib. VII, cap. 2: *Mirifice etiam Thales; nam interrogatus an facta hominum deos fallerent, Nec cogitata inquit*. Verum Clemens ideo philosophos omnes ante Anaxagoram atheos dicit fuisse, quod ille πρῶτος ἐπέστησε νοῦν τοῖς πράγμασι, *primus rebus mentem præfecit*, ut refert cum aliis pluribus *Strom.* II, loco superius dicto: unde ei Νοῦς cognominis loco inditus fuit, teste Laertio in Anaxagoræ principio, et Plutarcho, in *Pericle*. Verum licet forte Anaxagoras νοός vocabulo primus sit usus, et in Ionica schola sententiam de Deo mundi opifice renovaverit, tamen eamdem Thales antea defenderat, licet Anaximander, Anaximenes, aliique Thaletis successores in constituendis principiis Dei nullam mentionem fecerint.

(33) *Προστρεπόμενοι*. Id habent posteriores edi- D tiones, consentiente Nov.; at προτρεπόμενοι Flor., Sylb., mendose. Mox, ἄρεως pro ἄρσεως, Nov.

(34) *Ἔστι δὲ Σκυθῶν*. De Scytharum cultu in eamdem sententiam Brodæus, *Miscell.*, lib. V, cap. 5, cum alia citat, tum Ammiani Marcellini locum hunc: *Nec templum apud eos visitur, aut delubrum: nec tugurium quidem culmo tectum cerni usquam potest; sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus: eumque ut Martem, regionum quas colunt præsidem, verecundius colunt*. V. SYLBURG. — Solinus *Polyhist.* principio c. 25, de nonnullis Scythiæ populis: *Populis*, inquit, *istis Deus Mars est. Pro simulacris enses statuunt*. Pomponius Mela, lib. II, cap. 1, paulo ante finem, de Scythis: *Mars omnium*, inquit, *Deus. Ei pro simulacris enses et tentoria dedicant*. Conf. Herodotus lib. IV; Lucianus, *Jove Tragœdo*, Arnobius lib. V; Clemens, superius p. 40, ed. Potter, not.

(35) *Εὔδοξος*. Ἔνδοξος, Nov.

ἔρσεως καὶ ἀναιρέσεως, *sive ab insurgendo et interficiendo* dictus est Ἄρης. Quam præcipue ob causam mihi videntur plurimi, defixo ense, ei quasi Marti sacra facere. Quem sane morem inter Scythas obtinere, auctor est Eudoxus in secunda parte *Periodi*. Sauromatas autem, Scythiæ gentem, acinacem colere, refert Icesius in opere *De mysteriis*. Idem præterea Heraclito ejusque sectatoribus usu venit, qui ignem, quasi rerum universarum principium, adorant. Etenim hunc ignem alii nominarunt Vulcanum. Persarum autem magi, multique ex his qui Asiam incolunt, et præterea Macedones, prout Diogenes in primo *Persicorum* scribit, igni divinos honores tribuunt. Quid Sauromatas referam, quos Nymphodorus in *Moribus barbarorum* narrat ignem venerari? Quid Persas, et Medos, et Magos? Illos enim sub dio rem divinam facere, eo quod existiment ignem et aquam sola deorum esse simulacra, ex Dinone cognoscimus. Neque enim horum ignorantiam celaverim, qui licet se maxime existiment errorem effugisse, in aliam tamen fraudem delapsi ✠ sunt. Nam etsi neque cum Græcis ligna et lapides, neque cum Ægyptiis ibidas et ichneumonas, tamen cum philosophis ignem et aquam esse deorum simulacra putaverunt. Quin et aliquot postea sæculis eos coluisse simulacra humana specie prædita, ostendit in tertio *Chaldaicorum* Beros: eumque morem ab Artaxerxe, Darii filio, Ochi vero patre, introductum fuisse; etenim is primus statuam Veneris Tanaidis, quam Babylone, et Susis, et Ecbatanis posuisset, Persis, et Bactris, et Damasco, et Sardis exemplo suo præmonstravit esse

A γει. Σκυθῶν δὲ οἱ Σαυρομάται, ὥς φησιν Ἰκέσιος ἐν τῷ *Περὶ μυστηρίων*, ἀκινάκην σέβουσιν. Τοῦτό τοι καὶ οἱ ἀμφὶ τὸν Ἡράκλειτον, τὸ πῦρ ὡς ἀρχέγονον σέβοντες, πεπόνθασιν· τὸ γὰρ πῦρ τοῦτο ἕτεροι Ἥφαιστον ὠνόμασαν. Περσῶν (36) δὲ οἱ Μάγοι τὸ πῦρ τετιμήκασι, καὶ τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικούντων πολλοί· πρὸς δὲ καὶ Μακεδόνες, ὥς φησι Διογένης ἐν πρώτῳ *Περσικῶν*. Τί μοι Σαυρομάτας καταλέγειν (37) οὓς Νυμφόδωρος ἐν *Νομίμοις βαρβαρικοῖς*, τὸ πῦρ σέβειν ἱστορεῖ· ἢ τοὺς Πέρσας, καὶ τοὺς Μήδους, καὶ τοὺς Μάγους; θύειν (38) ἐν ὑπαίθρῳ τούτους ὁ Δίνων (39) λέγει, θεῶν ἀγάλματα μόνα τὸ πῦρ καὶ ὕδωρ νομίζοντας. Οὐκ ἀπεκρυψάμην οὐδὲ τὴν τούτων ἄγνοιαν· εἰ γὰρ (40) καὶ τὰ μάλιστα ἀποφεύγειν οἴονται τῆς πλάνης, ἀλλ' εἰς ἑτέραν κατολισθαίνουσιν B ἀπάτην. Ἀγάλματα μὲν θεῶν οὐ ξύλα καὶ λίθους ὑπειλήφασιν, ὥσπερ Ἕλληνες· οὐδὲ μὴν ἴβιδας καὶ ἰχνεύμονας, καθάπερ Αἰγύπτιοι, ἀλλὰ πῦρ τε καὶ ὕδωρ, ὡς φιλόσοφοι. Μετὰ πολλὰς μέντοι ὕστερον περιόδους ἐτῶν ἀνθρωποειδῆ ἀγάλματα σέβειν αὐτούς, Βήρωσος] ἐν τρίτῃ *Χαλδαϊκῶν* παρίστησι, τοῦτο Ἀρταξέρξου τοῦ Δαρείου τοῦ Ὤχου εἰσηγησαμένου, ὃς πρῶτος τῆς Ἀφροδίτης Ταναΐδος (41) τὸ ἄγαλμα ἀναστήσας ἐν Βαβυλῶνι, καὶ Σούσοις, καὶ Ἐκβατάνοις Πέρσαις, καὶ Βάκτροις, καὶ Δαμασκῷ καὶ Σάρδεσιν, ὑπέδειξε σέβειν. Ὁμολογούντων τοίνυν οἱ φιλόσοφοι, τοὺς διδασκάλους τοὺς σφῶν Πέρσας, ἢ Σαυρομάτας, ἢ μάγους, παρ' ὧν τὴν ἀθεότητα τῶν σεβασμίων αὐτοῖς μεμαθήκασιν ἀρχῶν, ἄρχοντα τὸν πάντων (42) ποιητήν, καὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν δημιουργὸν C ἀγνοοῦντες, τὸν ἄναρχον Θεόν· τὰ δὲ πτωχὰ ταῦτα καὶ ἀσθενῆ, ᾗ φησιν ὁ Ἀπόστολος, τὰ εἰς τὴν ἀνθρώ-

✠ P. 57 ED. POTTER.

(36) *Περσῶν*. Herodot. lib. I, refert Persas sacra facere ἡλίῳ, καὶ σελήνῃ, καὶ γῇ, καὶ πυρί, καὶ ὕδατι, καὶ ἀνέμοισι· *Soli, et lunæ, et terræ, et igni, et aquæ, et ventis*. Sidonius, Carmine 2 *de Magis*:

..... juratur ab illis
Ignis et unda deus....

Conf. Strabo lib. XV; Diogen. Laertius, prooemio; Chrysost. IV *Ἀνδριάντων*; Arnob., lib. VI. Auctor *Recognitionum* Clementis, lib. IV, cap. 29, de Zoroastre agens: *Busti cineres*, inquit, *tanquam fulminei ignis reliquias colligentes hi, qui primitus erant decepti, deferunt ad Persas, ut ab eis, tanquam divinus e cœlo lapsus ignis, perpetuis conservaretur excubiis, atque ut cœlestis deus coleretur*. Conf. ad eum locum auctores a Cotelerio notati.

(37) *Τί μοι Σαυρομάτ. καταλέγειν*. A. καταλέγειν δεῖ. SYLBURG.

(38) *Θύειν*. Herodotus, lib. I: *Simulacra quidem et templa, et altaria lex eos vetat statuere, et statuentes stultitiæ accusant: eo quod, ut mihi quidem videtur, non, perinde ut Græci, deos humana forma præditos esse existiment*. Conf. auctores superius memorati.

(39) *Ὁ Δίνων*. Dinonis *Persica* citat aliquoties Athenæus, in *Dipnosoph*. A. et H. SYLBURG.

(40) *Εἰ γὰρ καί*. Horatius, *Artis poet.* v. 31:

In vitium ducit culpæ fuga, si caret arte.

(41) *Ἀφροδίτης Ταναΐδος*. Strabo quidem Uxiorum meminit, apud quos Ἀφροδίτη Ἀναΐτις colebatur, et apud Persas sacra fuisse celebrata prodit Anaïtidis et Omani: Ταῦτα ἐν τοῖς Ἀναΐτιδος καὶ τοῦ Ὠμανοῦ ἱερεῖς νενόμισται. Videndum ergo, num hæc sit dea, quam Clemens hoc loco indicat. Vide Strabonem lib. XV, ubi Persas Venerem et Solem colere tradit, et lib. XI. COLLECT. Bochartus, *Geographiæ sacræ* pag. 277, ait: « Circa Arbela et Gaugamela Strabo describit naphtæ fontem, et ignis scatebras; καὶ τὸ τῆς Ἀναΐας ἱερόν, *et Anææ templum*, id est Anaitidis, de qua idem Strabo alibi passim, et Agathias lib. II, et Pausanias *Laconicis*, et Plutarchus Artaxerxe: ex quibus corrigendus Clementis locus in *Protrept.* de eodem Artaxerxe, ὃς πρῶτος τῆς Ἀφροδίτης Ταναΐδος τὸ ἄγαλ. Lege Ἀναΐτιδος, in qua emendatione non debuit hæsitare vir doctus. Nam præter Persicam illam Anaïtidem, de qua præter Strabonem Agathias lib. II, etiam Ecbatanis Anaïtidem fuisse cultam ex Plutarcho D scimus, et Susis, et in Lydia, ubi Sardes, ex Pausania. Et in illius cultum Artaxerxes quam fuerit propensus, inde colligas, quod celebrem illam Aspasiam, Cyri olim concubinam, cujus formam et reliquas dotes tam multis prædicat Ælianus in *Variis* initio lib. XII, creavit sacerdotem, ut præficeret templo Anaitidis Ecbatanenæ. Nec quemquam movere debet, quod Anaitidem alii Venerem, alii Dianam explicant. Nam raro sibi constant prisci scriptores, cum peregrina numina Græcis nominibus efferunt. Anaitidem multi Dianam esse voluerunt, quia communi fano cum Deo חמן *Omano*, id est Sole, colebatur, ut testatur Strabo XV. Vicissim alii Venerem esse maluerunt, quia infami ritu virgines in illius templo prostabant, ut idem in fine lib. XI. » — Nota infra formam dialecticam imperativi ὁμολογούντων pro ὁμολογείτωσαν. EDIT. PATROL.

(42) *Τὸν πάντων*. Legi potest etiam τῶν πάντων, ut postea τῶν ὅλων Πατέρα. SYLBURG.

πων ὑπηρεσίαν πεποιημένα στοιχεῖα, προστρεπόμενοι. Τῶν δὲ ἄλλων φιλοσόφων ὅσοι τὰ στοιχεῖα ὑπερβάντες, ἐπολυπραγμόνησάν τι ὑψηλότερον καὶ περιττότερον· οἱ μὲν αὐτῶν τὸ ἄπειρον καθύμνησαν, ὧν Ἀναξίμανδρος (43) ὁ Μιλήσιος ἦν, καὶ Ἀναξαγόρας (44) ὁ Κλαζομένιος, καὶ ὁ Ἀθηναῖος Ἀρχέλαος· τούτω μέν γε ἄμφω τὸν Νοῦν ἐπεστησάτην τῇ ἀπειρίᾳ· ὁ δὲ Μιλήσιος Λεύκιππος (45) καὶ ὁ Χῖος Μητρόδωρος διττάς, ὡς ἔοικε, καὶ αὐτὼ ἀρχὰς ἀπελιπέτην, τὸ πλῆρες καὶ τὸ κενόν. Προσέθηκε καὶ λαβὼν τούτοιν τοῖν δυεῖν τὰ εἴδωλα (46), ὁ Ἀβδηρίτης Δημόκριτος· ὁ γάρ τοι Κροτωνιάτης Ἀλκμαίων (47), θεοὺς ᾤετο τοὺς ἀστέρας εἶναι, ἐμψύχους ὄντας (οὐ σιωπήσομαι οὐδὲ τὴν τούτων ἀναισχυντίαν)· Ξενοκράτης, Καρχηδόνιος (48) οὗτος, ἑπτὰ μὲν θεοὺς τοὺς πλάνητας, ὄγδοον δὲ, τὸν ἐκ πάντων αὐτῶν συνεστῶτα κόσμον αἰνίττεται. Οὐδὲ μὴν τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς (49) παρελεύσομαι, διὰ πάσης ὕλης, καὶ διὰ τῆς ἀτιμοτάτης, τὸ Θεῖον διήκειν λέγοντας, οἳ καταισχύνουσιν ἀτεχνῶς τὴν φιλοσοφίαν. Οὐδὲν δὲ οἶμαι χαλεπὸν, ἐνταῦθα γενόμενος, καὶ τῶν ἐκ τοῦ Περιπάτου μνησθῆναι· καὶ ὅγε τῆς *αἱρέσεως* πατὴρ, τῶν ὅλων οὐ νοήσας τὸν *Πατέρα*, τὸν καλούμενον *ὕπατον*, ψυχὴν (50) εἶναι τοῦ παντὸς οἴεται· τουτέστι τοῦ κόσμου τὴν ψυχὴν

A colendam. Fateantur igitur philosophi se Persas, vel Sauromatas, vel magos magistros habuisse, a quibus didicerunt rerum principiis divinum cultum impie decernere: atque inde, Deum, qui princeps, omniumque effector, ipsorumque principiorum conditor est, ipse principii expers, ignorantes, *egena* hæc *et infirma elementa*, ut ea vocat Apostolus [31], quæ ad usum hominum ministeriumque facta sunt, coluerunt. E reliquis autem philosophis, qui elementis præteritis excelsius aliquid et præstantius indagarunt; alii quidem infinitum celebraverunt; ex quibus fuit Anaximander Milesius, et Anaxagoras Clazomenius, et Archelaus Atheniensis, qui quidem ambo infinitati Mentem præfecere. Leucippus autem Milesius et Metrodorus Chius, B ipsi quoque, ut videtur, duplex principium reliquere, plenum et inane. Quæ duo mutuatus Democritus Abderitanus, tertium adjecit simulacra. Alcmæon vero Crotoniates astra, ✠ cum ea animata esse putaret, in deos retulit (nec enim horum tacebo impudentiam), et Xenocrates Chalcedonius septem quidem deos esse planetas, octavum vero, qui ex istis omnibus constat, mundum innuit. Nec Stoicos vero prætermittam, qui cum asseverent divinum

✠ P. 58 ED. POTTER, 43-44 ED. PARIS. [31] Galat. IV, 9.

(43) Ἀναξίμανδρος. Conf. Diogen. Laertius. in *Anaximandro*, Plutarch., *De placitis philos.*; Euseb., *Præpar. Evang.*, lib. I, c. 8; lib. XIV, c. 14; Simplicius, in *Aristotelis Physic.*, lib. I, c. 2.

(44) Ἀναξαγόρας. Hunc Clemens, *Str.* II, p. 364, C refert, πρῶτον ἐπιστῆναι νοῦν τοῖς πράγμασιν. Cicero, *De natura deor.*, lib. I: *Anaxagoras*, inquit, *qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem et modum mentis infinitæ vi ac ratione designari et confici voluit*. Idem refert Laertius principio Anaxagoræ, aliique plures. Quod quo modo intelligi debeat, paulo superius explicatum est. Porro Anaxagoræ comitem dat Archelaum, quod hic illius discipulus fuerit.

(45) Λεύκιππος. Plutarch., lib. I *De placit. philos.*: Λεύκιππος, Δημόκριτος, Δημήτριος, Μητρόδωρος, Ἐπίκουρος τὰ μὲν ἄτομα ἄπειρα τῷ πλήθει, τὸ δὲ κενὸν ἄπειρον τῷ μεγέθει. Vult nempe hos principia statuisse immensum spatium et infinitos atomos, et ex atomis in se incidentibus in isto spatio omnia fieri. Conf. Laertius in *Leucippo*.

(46) Εἴδωλα. Primus Democritus teste Iren. lib. II, c. 19, dixit, *multas et varias ab universitate figuras expressas descendisse in hunc mundum*. D Minut. pag. 152: *Quid Democritus? quamvis atomorum primus inventor, nonne plerumque naturam, quæ imagines fundat, et intelligentiam, Deum loquitur?* His imaginibus omnia fieri statuit. Ὁρᾷν δὲ ἡμᾶς κατ' εἰδώλων ἐμπτώσεις, *videre nos*, ac proinde alios sensus exercere, *incidentibus in nos rerum imaginibus*; dixisse Democritum, refert Diogenes Laertius lib. IX, segm. 44. Item ὀνείρους γίνεσθαι κατὰ τὰς τῶν εἰδώλων παραστάσεις, *somnia fieri per præsentiam imaginum*, putavit, teste Plutarcho, *De plac. philos.*, lib. V, cap. 1. Inde factum, ut Deum esse negaret. Cicero, *De nat. deorum* lib. II: *Primum igitur aut negandum est deos esse, quod et Democritus simulacra, et Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat; aut qui deos esse concedant, iis fatendum est, eos aliquid agere, idque præclarum*. Verumtamen Clemens ex hoc dogmate sequi, quod Deus sit, affirmat, *Strom.* V, pag. 590: *Democritus*, inquit, *velit nolit, per dogmatum consequentiam* Deum *confitebitur; fecit enim easdem imagines in homines incurrentes, et in animantes rationis expertes*, ἀπὸ τῆς θείας οὐσίας, *a divina essentia*. Sed tamen ille per *divinam essentiam* nil aliud quam naturam intellexit. Cicero, lib. I *De natura deorum*, c. 12: *Quid Democritus, qui tum imagines earumque circuitus, in deorum numero refert; tum illam naturam, quæ imagines fundat ac mittat; tum scientiam, intelligentiamque nostram: nonne in maximo errore versatur?*

(47) Ἀλκμαίων. Cicero, lib. I *De natura deor.*: *Crotoniates autem Alcmæo, qui soli, et lunæ, reliquisque sideribus, animoque præterea divinitatem dedit, non sensit sese mortalibus rebus immortalitatem dare.*

(48) *Ξενοκράτης Καρχηδόνιος*. Clemens, *Strom.* V, p. 590, rursus hunc philosophum Καρχηδόνιον vocavit. Idem eum Χαλκηδόνιον appellat *Strom.* II, p. 419, et *Str.* V, p. 604, idque recte. Nam Xenocrates Chalcedonius fuisse dicitur a Strabone, Æliano, Athenæo, Diogene Laertio ac Suida. Sed facilis ac frequens est error scriptorum voces Χαλκηδόνιος et Καρχηδόνιος inter se permutantium. Proinde Eusebius verba *Strom.* V recitans, perpe- D ram habet Καρχηδόνιος· idque in nonnullos Laertii codices irrepsit: quemadmodum etiam apud Philostratum, *De vitis philosoph.*, lib. I, cap. 14, in editis et mss. cod. Thrasymachus dicitur Καρχηδόνιος, quem tamen omnes sciunt Chalcedone natum fuisse: itaque *Olearius* reposuit Χαλκηδόνιος.

(49) *Τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς*. Stoicorum sententiam similiter describunt Tatianus pag. 18; Athenagoras p. 28, 29; ipse Clemens *Strom.* I, p. 295, et *Str.* V, p. 591, quibus locis conf. quæ adnotata sunt. Putabant illi Deum esse materiale quoddam πνεῦμα aut animam mundi, quæ omnia pervadit.

(50) *Ψυχήν*. De hac sententia Aristotelis conf. Athenagoræ *Legat.* p. 28; Plutarchus, *De placit. philosoph.* lib. I, c. 7. Quod idem philosophus Dei providentiam intra lunæ orbem terminaverit, refert Clemens *Str.* V, p. 591, ad quem locum vide adnotata.

numen omnem, quantumvis vilem et abjectam, materiam pervadere, insignem sane notam dedecoris philosophiæ impresserunt. Nec vero molestum erit, ut arbitror, cum ad hunc locum pervenerim, meminisse etiam Peripateticorum. Cujus sectæ pater rerum omnium patrem ignorans, eum, qui *supremus* dicitur, animam esse universi existimat : adeoque animam hujus mundi pro Deo habens, ipse a se confoditur. Etenim manifesti erroris arguitur, qui, cum providentiam intra lunæ orbem definiat, tamen mundum esse Deum statuit; ac proinde eum, qui Dei expers est, Deum esse existimat. **20** Eresius autem ille Theophrastus, Aristotelis discipulus, modo quidem cœlum, modo vero spiritum esse Deum affirmat. Equidem Epicuri solius lubens obliviscar, qui cum Deum nihil prorsus curare existimet, per omnia quidem est impius. Quid vero Heraclides Ponticus? Ubique quidem is ad simulacra Democriti abripitur.

A Θεὸν ὑπολαμβάνων, αὐτὸς αὑτῷ περιπείρεται. Ὁ γάρ τοι μέχρι τῆς σελήνης αὐτῆς διορίζων τὴν πρόνοιαν, ἔπειτα τὸν κόσμον Θεὸν ἡγούμενος, περιτρέπεται, τὸν ἄμοιρον τοῦ Θεοῦ Θεὸν δογματίζων. Ὁ δὲ Ἐρέσιος ἐκεῖνος Θεόφραστος, ὁ Ἀριστοτέλους γνώριμος, πῆ μὲν οὐρανὸν, πῆ δὲ πνεῦμα τὸν Θεὸν ὑπονοεῖ. Ἐπικούρου μὲν γὰρ μόνου καὶ ἑκὼν ἐκλήσομαι, ὃς οὐδὲ μέλειν (51) οἴεται τῷ Θεῷ, διὰ πάντων ἀσεβῶν. Τί γὰρ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός; Οὐκ ἔσθ' ὅπῃ οὐκ ἐπὶ τὰ Δημοκρίτου καὶ αὐτὸς κατασύρεται εἴδωλα.

CAPUT VI.

Philosophos aliquando, ipso aspirante, verum hoc in argumento attigisse.

Ingens præterea hujusmodi turba se mihi ingerit, inauditorum dæmoniorum velut terricula quædam introducens, quæ nil aliud sunt quam absurdæ fictæque ab auctoribus fabularum imagines, et aniles nugæ. Cujusmodi sermones tantum abest ut audiri a viris permittamus, ut ne vagientes quidem, prout dici solet, pueros fabellis lenire soleamus, ne forte cum ipsis connutriamus impietatem, quam hi profitentur, qui cum vere sint rudiores infantibus, tamen sibi videntur sapientes. Quid enim, per ego te veritatem oro, eos, qui tibi crediderunt, corruptioni ac interitui gravi sane atque parum honesto, reddis obnoxios? Cur autem vitam imples simulacris, cum vel ventos, vel aerem, vel ignem, vel terram, vel lapides, vel ligna, vel ferrum, vel hunc mundum esse deos fingis; aut astrologiæ hujus vulgo jactatæ, potius quam astronomiæ ope ad cœlestia corpora tuam orationem convertens, ad homines, qui sane errant, errantia sidera deos esse mentiris? ✠ Ego vero Dominum spirituum desidero, Dominum ignis, opificem mundi, quique soli lucem suam dedit : Deum requiro, non autem opera Dei. Quem vestrum habebo disquisitionis hujus adjutorem? Platonem quidem, si tibi videatur, haud penitus repudiamus. Quibus igitur argumentis, o Plato, Deum exquiremus? *Universi enim hujus patrem et effectorem, et invenire difficile est, et cum inveneris, ut eum verbis*

B Καὶ πολύς μοι ἐπιῤῥεῖ τοιοῦτος ὄχλος, οἱονεὶ μορμώ τινα δαιμονίων παρεισάγων (52) ξένων· ἄτοπον σκιαγραφίαν μυθολόγων, ὕθλῳ γραΐκῷ· πολλοῦ γε δεῖ ἀνδράσιν ἐπιτρέπειν, ἀκροᾶσθαι τοιούτων λόγων, οἳ μηδὲ (53) τοὺς παῖδας τοὺς ἑαυτῶν, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον, κλαυθμυριζομένους ἐθίζομεν παρηγορεῖσθαι μυθίζοντες, ὀῤῥωδοῦντες συνανατρέφειν αὐτοῖς ἀθεότητα, τὴν πρὸς τῶν δοκησεισόφων (54) δὴ τούτων καταγγελλομένην, μηδέν τι νηπίων μᾶλλον τἀληθὲς εἰδότων. Τί γὰρ, ὦ πρὸς τῆς ἀληθείας, τοὺς σοὶ πεπιστευκότας δεικνύεις ῥύσει καὶ φθορᾷ δεινῶς τε καὶ ἀτάκτως (55) ὑποβεβλημένους; Τί δαί μοι εἰδώλων ἀναπίμπλῃς τὸν βίον, ἀνέμους τε, ἢ ἀέρα, ἢ πῦρ, ἢ γῆν, ἢ λίθους, ἢ ξύλα, ἢ σίδηρον, ἢ κόσμον τόνδε, θεοὺς ἀναπλάττουσα· θεοὺς δὲ καὶ τοὺς ἀστέ-C ρας τοὺς πλανήτας τοῖς ὄντως πεπλανημένοις τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῆς πολυθρυλλήτου ταύτης ἀστρολογίας, οὐκ ἀστρονομίας, μετεωρολογοῦσα καὶ ἀδολεσχοῦσα; τὸν Κύριον τῶν πνευμάτων ποθῶ, τὸν Κύριον τοῦ πυρὸς, τὸν κόσμου δημιουργὸν, τὸν ἡλίου (56) φωταγωγὸν Θεὸν ἐπιζητῶ, οὐ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ. Τίνα δὴ λάβω παρὰ σοῦ συνεργὸν τῆς ζητήσεως; Οὐ γὰρ παντάπασιν ἀπεγνώκαμέν γε, εἰ βούλει, τὸν Πλάτωνα. Πῇ δὴ οὖν ἐξιχνευτέον τὸν Θεὸν, ὦ Πλάτων (57); *Τὸν γὰρ πατέρα καὶ ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντὸς, εὑρεῖν τε ἔργον, καὶ εὑρόντα εἰς ἅπαν ἐξειπεῖν ἀδύνατον.* Διὰ τί δῆτα; ὦ πρὸς αὐτοῦ·

✠ P. 59 ED. POTTER, 45 ED. PARIS.

(51) *Οὐδὲ μ.* Lowthius mavult οὐδέν.
(52) *Παρεισάγ.* Παρεισάγων· ξένον ἄτοπον σκ. Nov.
(53) *Οἱ μηδέ.* Οἷς μηδέ, dativo casu. SYLBURG.
(54) *Δοκησεισόφων.* Δοκησόφων Nov. Rectius δοκησισόφων, aut divise δοκήσει σοφῶν.
(55) *Δεινῶς τε καὶ ἀτάκτως.* Sic Heinsius, et post eum reliquæ edit. At Flor. Sylburg. editiones et Nov. habent δειναῖς τε καὶ ἀτάκτοις, quæ proinde vera lectio est.
(56) *Τὸν ἡλίου.* Distingue cum Nov. τὸν ἡλίου φωταγωγόν· Θεὸν ἐπιζητ., quod in versione expressum est.
(57) *Πλάτων.* Platonis locus est in *Timæo* pag. 28 tomi tertii edit. Serrani. Nec dissimile illud Hermæ Trismegisti, Θεὸν νοῆσαι μὲν χαλεπὸν, φράσαι δ' ἀδύνατον, de quo quæ sit Gregorii Nazianz. epicrisis, declarat oratio 2 *Περὶ θεολογίας* pag. 198. Vide et Theodoretum lib. II *Therap.* H. SYLBURG. — Platonis locus in *Timæo*, pag. 1047 edit. Ficini, sic D se habet : Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὑρεῖν τε ἔργον, καὶ εὑρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν· *Opificem quidem et patrem mundi invenire difficile, et cum jam inveneris, prædicare in vulgus nefas.* E quo pro ἅπαν scribendum videtur πάντας, aut potius ἅπαντας, quod habet Nov. Clemens hæc verba rursus laudavit *Strom.* V, p. 585, ubi πάντας scripsit. Eorum priorem partem iterum recitavit *Strom.* V, pag. 592. Porro dictum hoc Socrati tribuit Justinus M., *Apol.* II, p. 27, memoriæ lapsu : non enim Socratis, sed Timæi effatum est apud Platonem. Id recitant præterea Athenagoras, *Legat.* p. 25; Tertullianus, *Apol.*, cap. 46; Cyrillus, *contra Julian.*, lib. I, p. 31; auctor *Recognit.* Clementis lib. VIII, cap. 20, p. 564; Minucius *Octavio*, p. 155.

Ῥητέος (58) γὰρ οὐδαμῶς ἐστιν. Εὖγε, ὦ Πλάτων, ἐπαφᾶσαι τῆς ἀληθείας· ἀλλὰ μὴ ἀποκάμῃς· ξύν μοι λαβοῦ τῆς ζητήσεως τἀγαθοῦ πέρι· πᾶσι γὰρ ἀπαξαπλῶς ἀνθρώποις, μάλιστα δὲ τοῖς περὶ λόγους ἐνδιατρίβουσιν, ἐνέστακταί τις ἀπόῤῥοια θεϊκή· οὗ δὴ χάριν καὶ ἄκοντες μὲν ὁμολογοῦσιν ἕνα τε εἶναι Θεὸν, ἀνώλεθρον καὶ ἀγένητον (59)· τοῦτον ἄνω που περὶ τὰ νῶτα τοῦ οὐρανοῦ (60) ἐν τῇ ἰδίᾳ καὶ οἰκείᾳ περιωπῇ ὄντως ὄντα ἀεί.

Θεὸν δὲ ποῖον, εἰπέ μοι, νοητέον;
Τὸν πάνθ' ὁρῶντα, κ' αὐτὸν οὐχ ὁρώμενον,

Εὐριπίδης λέγει. Πεπλανῆσθαι γοῦν ὁ Μένανδρός μοι δοκεῖ, ἔνθα φησίν·

Ἥλιε· σὲ γὰρ δεῖ προσκυνεῖν πρῶτον θεῶν,
Δι' ὃν θεωρεῖν ἔστι τοὺς ἄλλους θεούς.

Οὐδὲ γὰρ ἥλιος ἐπιδείξει ποτ' ἂν τὸν Θεὸν τὸν ἀληθῆ, οὐδὲ λόγος (61) ὁ ὑγιής, ὅς ἐστιν ἥλιος ψυχῆς, δι' οὗ μόνου ἔνδον ἀνατειλαντος ἐν τῷ βάθει τοῦ νοῦ, καὶ τοῦ νοὸς αὐτοῦ καταυγάζεται τὸ ὄμμα. Ὅθεν οὐκ ἀπεικότως ὁ Δημόκριτος *τῶν λογίων ἀνθρώπων ὀλίγους* φησὶν *ἀνατείναντας τὰς χεῖρας· ἐνταῦθα ὃν νῦν ἠέρα καλέομεν οἱ Ἕλληνες, πάντα διαμυθεῖσθαι* (62)· *καὶ πάντα οὗτος οἶδεν, καὶ διδοῖ, καὶ ἀφαιρεῖται, καὶ βασιλεὺς οὗτος τῶν πάντων.* Ταύτῃ πῃ καὶ Πλάτων (63), διανοούμενος τὸν Θεὸν, αἰνίττεται *περὶ τὸν πάντων βασιλέα, πάντ' ἐστὶ, κἀκεῖνο* (64) *αἴτιον ἁπάντων καλῶν.* Τίς οὖν ὁ βασιλεὺς τῶν πάντων; Θεὸς, τῆς τῶν ὄντων ἀληθείας τὸ μέτρον. Ὥσπερ οὖν τῷ μέτρῳ καταληπτὰ μετρούμενα, οὑτωσὶ δὲ καὶ τῷ νοῆσαι τὸν Θεὸν μετρεῖται καὶ καταλαμβάνεται ἡ ἀλήθεια. Ὁ δὲ ἱερὸς ὄντως Μωϋσῆς· *Οὐκ ἔσται,* φησὶν, *ἐν τῷ μαρσίππῳ σου στάθμιον καὶ στάθμιον, μέγα ἢ μικρὸν* (65),

✠ P. 60 ED. POTTER, 45-46 ED. PARIS.

A *enunties, prorsus impossibile.* Cur vero? quæso te per ipsum. *Enuntiari enim non potest.* Euge, o Plato, attigisti veritatem; tamen ne pigeat te laboris, sed una mecum suscipe boni inquisitionem. Universo enim generi humano, præcipue vero illis qui in studiis litterarum versati sunt, divina quædam semina sunt instillata; a quibus fateri vel inviti et reluctantes coguntur, quod unus sit Deus, interitus ortusque expers, qui supra nos in aliqua cœlestis planitiei regione, velut in propria specula, semper versetur.

Dic autem, qualem Deum concipere debeam:
Qui cuncta cernit, ipse se cerni vetat,

ait Euripides. Adeoque errasse mihi quidem Menander videtur, cum dixit:

B *Sol, nam deorum colere te primum decet,*
Cujus beneficio alios spectamus deos.

Neque enim sol unquam verum Deum ostendet, sed verum Verbum, quod est animæ sol, per quem solum mentis nostræ oculus illustratur, ubi primum interiorem ejus recessum irradiavit. Haud abs re itaque dixit Democritus, *paucos admodum e litteratis hominibus esse, qui manus ad eum locum sustulerunt, quem nos Græci aerem nunc vocamus; Jovem omnia fari: idem etiam omnia novit, omnia dat aufertque, omniumque rex est.* Similiter sentiens Plato, quodam ✠ in loco de Deo sic loquitur: *Circa regem omnium omnia sunt, estque ille causa bonorum omnium.* Quisnam igitur est rex omnium? Deus, rerum veritatis norma ac mensura. C Quemadmodum igitur mensura comprehendit res demensas, sic etiam qui Deum animo suo concepit, ipsam quoque veritatem metitur et comprehendit. Unde sanctissimus Moyses: *Non erit,* inquit, *in tuo marsupio statera et statera, magna vel parva; sed statera vera,*

(58) *Ῥητέος.* Ῥητέον Nov. Hæc porro verba non exstant apud Platonem eodem loco, quo superiora. Forte Clemens ejus sensum tantum exprimit, non verba. Mox, ἐπαφᾶσθαι pro ἐπαφᾶσαι, idem.

(59) *Ἀγένητον.* Ἀγέννητον, *ingeneratum* seu *ingenitum.* V. Sylburg. — Τοῦτον malim ad ἀγένητον referri, quam ad ea quæ sequuntur.

(60) *Νῶτα τοῦ οὐρανοῦ.* Imitatur Homeri *Il.* B, vers. 159, νῶτα θαλάσσης.

(61) *Οὐδὲ λόγος.* A. et H. cum G. Cantero pro οὐδὲ λόγος legunt ἀλλ' ὁ λόγος, ego ὁ δὲ λόγος malo. Sic enim et minor fit mutatio, et recte constat sensus. Ibidem rectius fortasse optativo modo ἐπιδείξαι, vel ἐπιδείξειε. Sylburg.

(62) *Καλέομεν οἱ Ἕλληνες, πάντα διαμ.* Locus depravatus, sed cui facilis est medicina. Scribe et distingue, ὅθεν οὐκ ἀπεικότως ὁ Δημόκριτος τῶν λογίων ἀνθρώπων ὀλίγους φησὶν ἀνατείναντας τὰς χεῖρας ἐνταῦθα ὃν νῦν ἀέρα καλέομεν οἱ Ἕλληνες. Πάντα *Δία* μυθεῖσθαι. Emendationem nostram ipse Clemens libro quinto confirmat, ubi idem adducitur Democriti locus, et quidem ex ipso, non ut hic verbis aliquantum immutatis, quemadmodum ex Ionismo apparet, quem infregit hoc loco: Ἤδη δὲ, ὡς εἰπεῖν, ὑπ' αὐγὰς ὁ Δημόκριτος, εἶναί τινας ὀλίγους γράφει τῶν ἀνθρώπων, οἳ δὴ ἀνατείνοντες τὰς χεῖρας ἐνταῦθα ὃν νῦν ἀέρα καλέομεν οἱ Ἕλληνες· πάντα Ζεὺς μυθέεται, καὶ πάνθ' οὗτος οἶδε, καὶ διδοῖ, καὶ ἀφαιρέεται. Sed Democritus procul dubio scripserat τὰς εὐχὰς ποιέουσι. Nam pendent posteriora. Et Clemens, quod ipsi usitatum est, διὰ μνήμης eum adduxit et instituto accommodavit. Ne legamus ἀνατείνουσι· quod minus placet, cum utrobique participium servarit Clemens. Et locus miram habebit venustatem: Οἱ δὲ ἀνατείνοντες τὰς χεῖρας ἐνταῦθα ὃν νῦν ἀέρα καλέομεν οἱ Ἕλληνες, ποιέουσι τὰς εὐχάς. Heinsius. — Porro Heinsianam emendationem maxima ex parte firmat Eusebius, *Præparat. evang.*, p. 675.

(63) *Πλάτων.* Platonis locus exstat in secunda epistola ad Dionysium pag. 1269, edit. Ficini. Eum D rursus laudavit Clemens *Strom.* v, pag. 598, quem locum videsis. Cæterum cum inde, tum etiam e Nov. patet hunc locum sic esse distinguendum: Ταύτῃ πῃ καὶ Πλάτων διανοούμενος, τὸν Θεὸν αἰνίττεται· Περὶ τὸν πάντων βασιλέα, πάντ' ἐστί· κἀκεῖνο αἴτιον ἁπάντων καλῶν· quem sensum in versione secuti sumus.

(64) *Κἀκεῖνο.* Κἀκεῖνος Nov. et posteriores Clementis editiones. Sed alteram lectionem firmant tum ejusdem priores editiones, tum ipse Plato.

(65) *Μικρόν.* Οὐδὲ ἔσται ἐν τῇ οἰκίᾳ σου μέτρον μέγα ἢ μικρόν, addit Nov. In Bibliis Græcis hæc pericope sic se habet: Καὶ οὐκ ἔσται ἐν τῷ μαρσίππῳ σου στάθμιον καὶ στάθμιον, μέγα ἢ μικρόν· οὐκ ἔσται ἐν τῇ οἰκίᾳ σου μέτρον καὶ μέτρον, μέγα καὶ μικρόν· στάθμιον ἀληθ. Deut. xxv, 13, 14. Quin etiam Clemens hæc verba explicans, statim mentionem μέτρου subjecit: στάθμιον καὶ μέτρον καὶ ἀριθμὸν τῶν ὅλων ὑπολαμβάνων τὸν Θεόν. Itaque veri-

et æqua erit tibi [**] : Deum esse stateram, et mensuram, et numerum universorum existimans. Injusta enim et iniqua simulacra domi in marsupio, sive squalente, ut ita dicam, anima sunt abscondita. Unicus autem verus Deus, quem per unicam justam mensuram significat, semper æqualis eodemque modo se habens, omnia justitia sua, quasi trutina, metitur et ponderat, universam naturam velut in æquilibrio continens et sustinens. *Deus itaque, ut veteri quoque verbo dicitur, principium, finem, atque media rerum omnium continens, recta peragit, secundum naturam circumiens. Eum vero justitia perpetuo sequitur, quæ de his, qui a divinis legibus desciscunt, pœnas sumit.* Undenam, o Plato, hanc veritatis significationem edis? Undenam tibi est affluens illa verborum copia, qua cultum Deo debitum exponis? *His*, inquit, *sunt sapientiores barbarorum gentes*. Tuos ego magistros novi, licet eos celare velis. Geometriam didicisti ab Ægyptiis; astronomiam a Babyloniis, sanas incantationes a Thracibus accepisti. Multa etiam Assyrii te docuerunt. Leges autem, quotquot sunt rationi consentaneæ, et illa de Deo sententia, suppeditata tibi sunt ab Hebræis:

Qui nusquam vanis erroribus inducti, hominum opera
21 *Ex ebore argentoque, ex auro denique et ære,*
E saxis lignoque hominum simulacra peremptorum,
Horrent, et quæcunque alii, vanissima turba.
At contra puras tollunt ad sidera palmas,
✠ *Mane ubi membra levant strato, quæ virgine lympha*
Perfundunt : unumque colunt, qui cuncta gubernat,
Usque immortalem. —

Nec unum modo Platonem, o philosophia, sed alios etiam quamplures in medium adducendos cures, qui præter unicum verum Deum, neminem Dei nomine dignantur, ipsius quidem spiritu, sicubi veritatem apprehenderint, inflati. Antisthenes enim, haud id quidem Cynicum dogma excogitavit, sed a Socrate, cui operam dabat, edoctus, *Deum* dixit *esse nemini similem : quare nec ex imagine co-*

A *ἀλλ' ἢ στάθμιον ἀληθινὸν καὶ δίκαιον ἔσται σοί·* στάθμιον καὶ μέτρον καὶ ἀριθμὸν τῶν ὅλων ὑπολαμβάνων τὸν Θεόν. Τὰ μὲν γὰρ ἄδικα καὶ ἄνισα εἴδωλα οἴκοι ἐν τῷ μαρσίππῳ καὶ ἐν τῇ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ῥυπώσῃ ψυχῇ κατακέκρυπται· τὸ δὲ μόνον δίκαιον μέτρον, ὁ μόνος ὄντως Θεὸς, ἴσος ἀεὶ, κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχων, μετρεῖται (66) πάντα καὶ σταθμᾶται οἱονεὶ τρυτάνῃ τῇ δικαιοσύνῃ, τὴν τῶν ὅλων ἀῤῥεπῶς περιλαμβάνων καὶ ἀνέχων φύσιν. *Ὁ μὲν δὴ Θεὸς* (67), *ὥσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος, ἀρχὴν καὶ* (68) *τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἁπάντων ἔχων, εὐθεῖαν περαίνει, κατὰ φύσιν περιπορευόμενος· τῇ* (69) *δ' ἀεὶ ξυνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός*. Πόθεν, ὦ Πλάτων, ἀλήθειαν αἰνίττῃ; Πόθεν ἡ τῶν λόγων ἄφθονος B χορηγία τὴν θεοσέβειαν μαντεύεται; *Σοφώτερα* (70), φησὶν, *τούτων βαρβάρων τὰ γένη*. Οἶδά σου τοὺς διδασκάλους, κἂν ἀποκρύπτειν ἐθέλῃς· γεωμετρίαν (71) παρ' Αἰγυπτίων μανθάνεις· ἀστρονομίαν παρὰ Βαβυλωνίων· ἐπῳδὰς τὰς ὑγιεῖς (72) παρὰ Θρᾳκῶν λαμβάνεις· πολλά σε καὶ Ἀσσύριοι πεπαιδεύκασι· νόμους δὲ τοὺς ὅσοι ἀληθεῖς, καὶ δόξαν τὴν τοῦ Θεοῦ παρ' αὐτῶν ὠφέλησαι τῶν Ἑβραίων·

Οἵτινες οὐκ ἀπάτῃσι κεναῖς, οὐδὲ ἔργα ἀνθρώπων (73),
Χρύσεα καὶ χάλκεια, καὶ ἀργύρου ἠδ' ἐλέφαντος,
Καὶ ξυλίνων, λιθίνων τε, βροτῶν εἴδωλα θανόντων,
Τιμῶσιν, ὅσαπέρ τε βροτοὶ, κενεόφρονι βουλῇ·
Ἀλλὰ γὰρ αἴρουσιν πρὸς οὐρανὸν ὠλένας ἁγνὰς,
Ὄρθριοι ἐξ εὐνῆς αἰεὶ, χρόα ἁγνίζοντες (74)
C *Ὕδασι, καὶ τιμῶσι μόνον τὸν ἀεὶ μεδέοντα*
Ἀθάνατον (75).

Καί μοι μὴ μόνον, ὦ φιλοσοφία, ἕνα τοῦτον Πλάτωνα, πολλοὺς δὲ καὶ ἄλλους παραστῆσαι σπούδασον, τὸν ἕνα ὄντως μόνον Θεὸν ἀναφθεγγομένους Θεὸν, κατ' ἐπίπνοιαν αὐτοῦ, εἴ που τῆς ἀληθείας ἐπιδράξαιντο. Ἀντισθένης μὲν γὰρ οὐ Κυνικὸν δὴ τοῦτο ἐνενόησεν· Σωκράτους δὲ ἅτε γνώριμος, *Θεὸν οὐδενὶ ἐοικέναι* φησίν· *διόπερ αὐτὸν οὐδεὶς ἐκμαθεῖν ἐξ εἰκόνος δύναται*· Ξενοφῶν (76) δὲ ὁ Ἀθηναῖος διαῤῥήδην ἂν καὶ

✠ P. 61 ED. POTTER, 46-47 ED. PARIS. [**] Deut. xxv, 13, 15.

simile est ea verba, οὐκ ἔσται ἐν τῇ οἰκίᾳ σου μέτρον καὶ μέτρον, μέγα ἢ μικρόν, per negligentiam scriptoris propter μικρόν repetitum excidisse e cod. Florentino, quem editi omnes sequuntur.

(66) *Μετρεῖται*. Respicit Isa. xl, 14 : *Quis mensus est pugillo aquas, et cælos palma ponderavit?*

(67) *Ὁ μὲν δὴ Θεός*. Hic locus Platonis exstat *De legib.* lib. iv, pag. 831, laudatur infra *Strom.* ii, p. 418, et a Justino M., *Cohort. ad Græc.*, p. 98.

(68) *Ἀρχὴν καί*. Ἀρχήν τε καί, Plat. et *Strom.*

(69) *Τῇ*. Scribendum τῷ· quod habent Plato et Clemens in *Strom.*

(70) *Σοφώτερα*. Loca Platonis infra laudata reperies *Strom.* i, pag. 302, 303.

(71) *Γεωμετρίαν*. Tatianus non procul ab initio Orat. Ἀστρονομεῖν Βαβυλώνιοι... γεωμετρεῖν Αἰγύπτιοι· *Astronomiam Babylonii... geometriam Ægyptii* docuerunt. Conf. quæ Clemens scripsit de rerum inventoribus, *Strom.* i, p. 306, seq.

(72) *Ἐπῳδὰς τὰς ὑγιεῖς*. Mira venustate Clemens vocavit ὑγιεῖς ἐπῳδάς, *sanas incantationes*, quæ conferre sanitati possunt. Intelligit autem illam, quam tantopere in Charmide commendat Socrates, quam a Thrace quodam in castris didicisse se ait. Nimirum, partem sine toto sanari non posse. Oculum non posse sine toto capite, caput sine toto corpore, corpus non posse sine anima. Τοιοῦτον D τοίνυν ἐστὶν, ὦ Χαρμίδη, καὶ τὸ ταύτης τῆς ἐπῳδῆς. Ἔμαθον δ' αὐτὴν ἐγὼ ἐκεῖ ἐπὶ στρατιᾶς παρά τινος τῶν Θρᾳκῶν Ζαμόλξιδος ἰατρῶν, οἳ λέγονται καὶ ἀθανατίζειν. Vide quæ ad Maximum Tyrium pluribus ταύτης τῆς ἐπῳδῆς πέρι adnotavimus. Nam et ipse meminit, et Θρᾴκιον ἐπῳδὴν vocat. Οὐκ αὐτὸ ἐκεῖνο, ἡ Θρᾴκιος ἐπῳδή, inquit. Heins.

(73) *Οὐδὲ ἔργα ἀνθρώπων*. Metrum postulat, οὐδ' ἔργ' ἀνθρώπων, elisis scilicet vocalibus finalibus. Sylburg.

(74) *Εὐνῆς αἰεὶ, χρόα ἁγ*. A. transposita distinctione, ἀεὶ χρόα ἁγνίζοντες ὕδασι· quod Joan. ii confirmant sex hydriæ positæ κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν Ἰουδαίων. Id.

(75) *Ἀθάνατον*. Potest etiam ἀθανάτων legi, ut apud Homerum passim. Id.

(76) *Ξενοφῶν*. Xenophontis locum infra *Strom.* v, p. 601, laudavit Clemens; item Eusebius *Præp. Evang.* lib. xiii, pag. 678; Cyrillus *contra Julian.*,

αὐτὸς περὶ τῆς ἀληθείας ἀναγράφει τι, μαρτυρῶν ὡς Σωκράτης, εἰ μὴ τὸ Σωκράτους ἐδεδίει φάρμακον· οὐδὲν δὲ ἧττον αἰνίττεται. *Ὁ γοῦν τὰ πάντα* (77), φησὶ, *σείων καὶ ἀτρεμίζων, ὡς μὲν μέγας τις, καὶ φανερῶς δυνατός* (78)· *ὁποῖος δέ τις μορφὴν* (79), *ἀφανής. Οὐδὲ μὴν ὁ παμφαὴς* (80) *δοκῶν εἶναι ἥλιος, οὐδ' αὐτὸς* (81) *ἔοικεν ὁρᾶν αὐτὸν ἐπιτρέπειν· ἀλλ' ἤν τις ἀναιδῶς αὐτὸν θεάσηται, τὴν ὄψιν ἀφαιρεῖται.* Πόθεν ἄρα ὁ τοῦ Γρύλλου σοφίζεται; ἢ δηλαδὴ παρὰ τῆς προφήτιδος τῆς Ἑβραίων (82), θεσπιζούσης ὧδέ πως;

A *gnosci a quopiam posse.* Quin etiam Xenophon Atheniensis partem aliquam veritatis libere satis atque aperte litteris prodidit, idem plane, quod Socrates, dicturus testimonium, nisi venenum Socratis timuisset : id tamen nihilominus innuit : *Qui omnia concutit, idemque tranquillat,* inquit, *eum et magnum et potentem esse constat : qua vero specie sit, non liquet. Ac ne sol ipse quidem, ut lucem quoquo versum diffundere videatur, impune tamen sese videri patitur : si quis enim in eum impudenter intueri conetur, visum amittit.* Undenam igitur hæc didicit Grylli filius? Nunquid ab Hebræorum scilicet prophetissa, quæ sic vaticinatur?

Τίς γὰρ σὰρξ (83) *δύναται τὸν ἐπουράνιον καὶ [ἀληθῆ*
Ὀφθαλμοῖσιν (84) *ἰδεῖν Θεὸν ἄμβροτον, ὃς πόλον [οἰκεῖ;* B
Ἀλλ' οὐδ' ἀκτίνων κατεναντίον ἠελίοιο
Ἄνθρωποι στῆναι δυνατοὶ (85), *θνητοὶ γεγαῶτες.*

Quæ caro cœlestem poterit verumque tueri,
Humanæ sortis qui expers in vertice cœli
Est Deus? Adversos radios neque cernere solis
Mortales possunt homines, lucemque micantem.

Κλεάνθης δὲ ὁ Πισαδεὺς (86), ὁ ἀπὸ τῆς Στοᾶς φιλόσοφος, ὃς οὐ θεογονίαν ποιητικὴν, θεολογίαν (87) δὲ ἀληθινὴν ἐνδείκνυται, οὐκ ἀπεκρύψατο τοῦ Θεοῦ πέρι ὅ τι περ εἶχεν φρονῶν·

Cleanthes autem Pisadeus, Stoicus philosophus, qui non poeticam theogoniam, sed veram theologiam exhibet, quid sentiret de Deo, minime nos celavit :

Εἰ τὸ ἀγαθὸν (88) *ἐρωτᾷς μ' οἷον ἔστ', ἄκουε δή·*
Τεταγμένον, δίκαιον, ὅσιον, εὐσεβές,
Κρατοῦν ἑαυτοῦ, χρήσιμον, καλὸν, δέον,
Αὐστηρὸν, αὐθέκαστον, αἰεὶ συμφέρον (89),
Ἄφοβον, ἄλυπον, λυσιτελὲς, ἀνώδυνον,
Ὠφέλιμον (90), *εὐάρεστον, ἀσφαλὲς, φίλον,*
Ἔντιμον, ὁμολογούμενον, εὔκλεές,
Ἄτυφον, ἐπιμελὲς, πρᾶον, σφοδρὸν,
Χρονιζόμενον, ἄμεμπτον (91), *αἰεὶ διαμένον.*

Quidnam bonum sit me rogas, jam accipe :
Quod ordinatum est, integrum, sanctum, pium,
Suique compos, utile, decens, commodum,
✠ *Grave, ac severum, quodque semper conferat,*
Metu, ac dolore majus, et molestia,
Salubre, jucundum, tutum, amicum,
Honoratum, sibi consentiens, clarum,
Modestum, sedulum, lene, potens,
Perenne, labis nescium, ac semper manens.

✠ P. 62 ED. POTTER.

lib. I, p. 32. Eumdem præ oculis habuit Minutius, p. 154 : *Nam Socraticus Xenophon formam Dei veri negat videri posse, et ideo quæri non oportere.* Cicero lib. I *De natura deorum : Xenophon,* inquit, *in iis quæ a Socrate dicta retulit, facit Socratem disputantem, formam Dei quæri non oportere.* Ea porro, quæ recitant Clemens ac reliqui, apud Xenophontem reperire nondum potui. Admodum similia occurrunt *Memorabil.* lib. IV, p. 802 : Ὁ τὸν ὅλον κόσμον συντάττων τε, καὶ συνέχων... οὗτος τὰ μέγιστα μὲν πράττων ὁρᾶται, τάδε οἰκονομῶν, ἀόρατος ἡμῖν ἐστιν· ἐννόει δὲ, ὅτι ὁ πᾶσι φανερῶς δοκῶν εἶναι ἥλιος, ἐκ ἐπιτρέπει τοῖς ἀνθρώποις ἑαυτὸν ἀκριβῶς ὁρᾶν· ἀλλ' ἐάν τις αὐτὸν ἀναιδῶς ἐγχειρῇ θεᾶσθαι, τὴν ὄψιν ἀφαιρεῖται. Forte cum Clemens hæc e memoria ac proinde imperfecte recitaret, alii eum secuti sunt.

(77) *Τὰ πάντα. Τά* omittit Cyrill. Mox, ὥσπερ pro ὡς μὲν, Id.

(78) *Μέγας τις, καὶ φανερῶς δυνατός.* Scribe, μέγας τις καὶ δυνατὸς, φανερὸς, auctoritate *Strom.*, Euseb. Cyrill.; φανερὸς δυνατός, Nov.

(79) *Ὁποῖος δέ τις μορφήν.* Ὁποῖος δ' ἐστὶ μορφήν. *Strom.*, Euseb.

(80) *Οὐδὲ μὴν ὁ παμφαής.* Οὔτε μὴν ὁ παμφαής, Cyrill.

(81) *Οὐδ' αὐτός.* Οὐδ' οὗτος, *Strom.*, Euseb., Cyrill. Mox, ὁρᾶν ἑαυτόν, pro ὁρᾶν αὐτόν Cyril. Scribe, ὁρᾶν αὐτόν. Dein, αὐτὸν ἀναιδῶς pro ἀναιδῶς αὐτόν, Xenoph., Euseb.

(82) *Προφήτιδος τῆς Ἑβραίων.* Id est Sibyllæ, quam Clemens existimavit e Judæorum libris oracula sua consarcinasse. Gregor. Nazianz. *Carmine ad Nemesium* ait, Trismegistum et Sibyllam, quæ de Deo dixerunt, non divino afflatu, sed ex sacris Hebræorum libris protulisse :

Οὐ θεόθεν, βίβλων δὲ παραβλέψαντες ἐμεῖο.

(83) *Τίς γὰρ σ.* Hos etiam versus recitant iidem

C auctores, qui Xenophontis verba laudarunt, et præterea Theophilus Antiochenus sub finem lib. II *ad Autolycum.*

(84) *Ὀφθαλμοῖσιν.* Ὀφθαλμοῖς, Nov.

(85) *Δυνατοί.* Δύνανται Theoph. ex Clemente corrigendus.

(86) *Πισαδεύς.* Nescio an auctor scripserit Πηδασεύς· apud Diogenem Laertium Cleanthes patria seu ortu dicitur Ἄσσιος. SYLBURG. — Cleanthem ex Asso, Lyciæ urbe, oriundum refert præter Laertium Diogenem in *Cleanthe; Ælianus De animal.* lib. VI, cap. 50, Strabo *Geogr.* lib. XIII, Stephanus v. Ἄσσος, etc. Proinde Menagius existimat apud Clementem Ἀσσεύς substitui debere pro Πισαδεύς.

(87) *Θεολογίαν.* Θεογονίαν, Nov.

(88) *Εἰ τὸ ἀγ.* Hos etiam versus recitavit Clemens loco superius memorato, et ex eo Eusebius. Verum quod mirum videri possit, Eusebio ac Clementi in D *Protreptico* magis inter se convenit, quam in lib. V, *Strom.*, licet Eusebius *Strom.* locum recitet, non vero *Protreptici:* proinde verisimile est *Strom.* librum ex *Protreptico* emendandum esse. Verumtamen primus ex his versibus, *Strom.* et Euseb. auctoritate hoc modo scribi debet :

Τἀγαθὸν ἐρωτᾷς μ' οἷον ἔστ', ἄκουε δή.

(89) *Αἰεὶ συμφέρον.* Ἀεισύμφορον, Euseb.

(90) *Ὠφέλ.* In *Strom.* sic se habet hic locus :

Ὠφέλιμον, εὐάρεστον, ὁμολογούμενον,
Εὐκλεές, ἄτυφον, ἐπιμελὲς, etc.

Apud Eusebium vero sic :

Ὠφέλιμον, ἀσφαλὲς, φίλον, ἔντιμον, εὐάρεστον, [ὁμολογούμενον,
Εὐκλεὲς, ἄτυφον, ἐπιμελὲς, etc.

Utrumque contra metri rationem ; ac proinde ex hoc loco corrigi debet.

(91) *Ἄμεμπτον.* Ἀμίμητον, *Strom.*

Illiberalis, quisquis intentus stupet
Opinionem, vel bonum ex illa petit.

Quibus sane verbis luculenter mihi docere videtur, qualis sit Deus; quodque consuetudo et communis opinio, eos, qui ipsas sequi, quam Deum quærere malunt, in miseram servitutem abducant. Nec vero prætereundus est Pythagoras, cujus hæc sunt verba: *Deus quidem est unus : nec is extra hunc rerum ordinem, sed in eo, totus in toto orbe, præses omnis generationis, universorum temperatio, qui semper est suarum compositionum, operumque omnium auctor, luminare cœli, et pater omnium, mens et vita totius orbis, omnium motus.* Atque hæc quidem, quæ ab illis afflatu Dei scripta, a nobis autem selecta sunt, ad agnitionem Dei suffecerint iis omnibus, qui ad perspiciendam veritatem non sunt prorsus hebetes atque indociles.

A *Ἀνελεύθερος πᾶς ὅστις εἰς δόξαν βλέπει,*
Ὡς δὴ παρ' ἐκείνης τευξόμενος καλοῦ τινος.

Ἐνταῦθα δὴ σαφῶς, οἶμαι, διδάσκει ὁποῖός ἐστιν ὁ Θεός· καὶ ὡς ἡ δόξα ἡ κοινὴ καὶ ἡ συνήθεια, τοὺς ἑπομένους αὐταῖν, ἀλλὰ μὴ τὸν Θεὸν ἐπιζητοῦντας, ἐξανδραποδιζέσθην (92). Οὐκ ἀποκρυπτέον οὐδὲ τοὺς ἀμφὶ τὸν Πυθαγόραν (93), οἵ φασιν· *Ὁ μὲν Θεὸς εἷς· χ' οὗτος δὲ* (94) *οὐχ, ὥς τινες ὑπονοοῦσιν, ἐκτὸς τᾶς διακοσμήσιος, ἀλλ' ἐν αὐτᾷ* (95) *ὅλος, ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ ἐπίσκοπος πάσας γενέσιος, κρᾶσις τῶν ὅλων· ἀεὶ ὤν, καὶ* (96) *ἐργάτας τῶν αὐτοῦ δυνάμιων καὶ ἔργων ἁπάντων, ἐν οὐρανῷ φωστὴρ* (97), *καὶ πάντων πατὴρ, νοῦς καὶ ψύχωσις τῷ ὅλῳ κύκλῳ, πάντων κίνασις* (98). Ἀπόχρη καὶ τάδε, εἰς ἐπίγνωσιν Θεοῦ, ἐπιπνοίᾳ Θεοῦ πρὸς αὐτῶν (99) μὲν B ἀναγεγραμμένα, πρὸς δὲ ἡμῶν ἐξειλεγμένα, τῷ γε καὶ σμικρὸν διαθρεῖν ἀλήθειαν δυναμένῳ.

CAPUT VII.

Poetas etiam veritati testimonium ferre.

Accedat insuper ad nos (nec enim erimus sola philosophia contenti) poetica quoque ipsa, quæ penitus dedita mendaciis, vix tandem aliquando veritati testimonium præbebit, seu potius suam ad fabulas digressionem Deo confitebitur. Accedat autem e poetis, quicunque velit, primus. Aratus igitur Dei potentiam omnia pervadere existimat:

... ut omnia firma sint,
Hunc semper primum, postremumque propitiant.
Salve, pater, hominibus magnum miraculum, ma-
[gnum emolumentum.

Pariter etiam Ascræus Hesiodus Deum significat:

Ipse enim omnium rex et princeps est,
Nec immortalium alius quispiam hoc imperium
[possidet.

Quinetiam in scena veritatem aperiunt. Ibi enim,

Ἴτω δὲ ἡμῖν (οὐ γὰρ αὐταρκεῖ μόνον (1) ἡ φιλοσοφία), ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ποιητικὴ, ἡ περὶ τὸ ψεῦδος τὰ πάντα ἠσχολημένη· μόλις ποτὲ ἤδη ἀλήθειαν μαρτυρήσουσα, μᾶλλον δὲ ἐξομολογουμένη τῷ Θεῷ τὴν μυθώδη παρέκβασιν. Παρίτω δὴ ὅς τις καὶ βούλεται ποιητὴς πρῶτος. Ἄρατος (2) μὲν οὖν, διὰ πάντων τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ διήκειν νοεῖ·

. . . ὄφρ' ἔμπεδα (3) *πάντα φύωνται.*
Τῷ μιν ἀεὶ, πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἱλάσκονται.
C *Χαῖρε, πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ' ἀνθρώποισιν*
[ὄνειαρ.

Ταύτῃ τοι καὶ ὁ Ἀσκραῖος αἰνίττεται Ἡσίοδος τὸν Θεόν·

Αὐτὸς γὰρ πάντων βασιλεὺς καὶ κοίρανός
[ἐστιν (4),
Ἀθανάτων τε, ὅ δ' οὔ τις ἐρήρεισται κράτος ἄλλος.

Ἤδη δὲ καὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς παραγυμνοῦσι τὴν ἀλή-

P. 63 ED. POTTER, 48 ED. PARIS.

(92) *Ἐξανδραποδιζέσθην.* Regula grammat. postulat ἐξανδραποδίζεσθον. V. SYLBURG.

(93) *Τοὺς ἀμφὶ τὸν Πυθαγόραν.* Pythagoræ hæc verba tribuunt Justinus M. *Cohort. ad Græc.* p. 84, 85, et Cyrillus *contra Julian.*, lib. I, p. 30. Minucius *Octavio* p. 151: *Pythagoræ Deus est animus, per universam rerum naturam commeans et intentus: ex quo etiam animalium omnium vita capitur.* Salvianus *De gubernat. Dei*, lib. I, p. 4: *Pythagoras philosophus... de Deo et beneficiis Dei disserens, sic locutus est: Animus per omnes mundi partes commeans atque diffusus, ex quo omnia, quæ nascuntur, animalia vitam capiunt.* Quæ verba Salvianus e Lactantii lib. I, c. 5, sumpsit.

(94) *Χ' οὗτος δέ.* Αὐτός Justin. αὐτὸς δέ, Cyrill.

(95) *Ἀλλ' ἐν αὐτᾷ.* Ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ, *sed ipse in se*, Justin., ἀλλ' ἐν αὐτῷ Cyril. Uterque ex Clemente, ut videtur, corrigendus. Vult enim Deum habitare in mundo a se facto: quemadmodum Pythagoras alias dixit in versibus, quos ex eo recitavit Justinus M. *De monarch.* p. 159, verum Deum non tantum fecisse mundum, sed etiam... κατοικεῖν

Αὐτὸς ἐν ᾧ πεποίηκε...
Incolere quem fecit...

Mox pro ἐν αὐτᾷ ὅλος, ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ scribendum ἐν αὐτᾷ, ὅλος ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ, auctoritate Justini et Cyrill. idque in versione expressum est. Dein. ἐπισκοπῶν pro ἐπίσκοπος habent Justin., Cyrill. Mox pro πάσας γενέσιος, Justinus τᾶς γενέσιος habet: πάσας γενεάς Cyrillus, hinc emendandus.

(96) *Κρᾶσις τῶν ὅλων· ἀεὶ ὤν, καί.* Κρᾶσις τῶν ὅλων ἀεὶ ὤν· καί, Nov.; κρᾶσις (χρῆσις al.) ἐὼν τῶν ὅλων αἰώνων καί, Justin.; ἐπίκρασις ὢν ὅλων αἰώνων, καί, Cyrill. Dein, καὶ φῶς pro καὶ ἐργάτας, Cyrill.

(97) *Ἔργων ἁπάντων, ἐν οὐρανῷ φωστήρ.* Ἔργων ἀρχὰ πάντων, ὃν ἐν οὐρανῷ φ. Justin.; ἔργων ἀρχὰ D πάντων, ἐν οὐρανῷ φ. Cyrillus.

(98) *Ψύχωσις τῷ ὅλῳ κύκλῳ, πάντων κίνασις.* Ψύχωσις τῶν ὅλων κύκλων, ἁπάντων κίνασις, Justin.; ψύχωσις τῶν ὅλων κύκλων, πάντων κίνασις, Cyrill.

(99) *Αὐτῶν.* Αὐτόν, Nov.

(1) *Μόνον.* Post hanc vocem Nov. addit παρερχέσθω: quod forte in margine cujusdam libri adnotatum juxta ἴτω ab imperito scriptore in textum, loco tamen alieno receptum est.

(2) *Ἄρατος.* Arati locus est initio *Φαινομένων*. V. SYLBURG.

(3) *Ὄφρ' ἔμπεδ.* Aratus hoc hemistichium refert ad ea quæ apud eum præcedunt, non ad ea quæ hic sequuntur.

(4) *Κοίρανός ἐστιν.* Haud scio an germana lectio sit, κοίρανός ἐστιν ἀθανάτων· Θεῷ δ' οὔτις ἐρήριστα κράτος ἄλλος, *nec ullus alius virium robore cum Deo contenderit.* SYLBURG.

θειαν· ὁ μὲν, *Καὶ εἰς* (5) *τὸν αἰθέρα, καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβλέψας, τόνδε ἡγοῦ Θεὸν*, φησὶν Εὐριπίδης· ὁ δὲ τοῦ Σοφίλου Σοφοκλῆς· A

Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν (6), *εἷς ἐστιν Θεὸς,*
Ὃς οὐρανόν τ' ἔτευξε (7) *καὶ γαῖαν μακρὴν,*
Πόντου τε χαροπὸν οἶδμα, κἀνέμων βίας (8).
Θνητοὶ δὲ (9), *πουλυκερδίᾳ πλανώμενοι,*
Ἱδρυσάμεσθα πημάτων παραψυχὴν (10)
Θεῶν ἀγάλματ' (11) *ἐκ λιθίνων, ἢ ξύλων, ἢ χαλκέων,*
Ἢ χρυσοτεύκτων, ἢ ἐλεφαντίνων τύπους·
Θυσίας τε τούτοις καὶ κενὰς (12) *πανηγύρεις*
Νέμοντες (13), *οὕτως εὐσεβεῖν νομίζομεν.*

Οὑτωσὶ μὲν ἤδη καὶ παρακεκινδυνευμένως, ἐπὶ τῆς σκηνῆς, τὴν ἀλήθειαν τοῖς θεαταῖς παρεισήγαγεν. Ὁ δὲ Θράκιος ἱεροφάντης καὶ ποιητὴς ἅμα, ὁ τοῦ B Οἰάγρου Ὀρφεὺς (14) μετὰ τὴν τῶν ὀργίων ἱεροφαντίαν, καὶ τῶν εἰδώλων τὴν θεολογίαν, παλινῳδίαν ἀληθείας εἰσάγει, τὸ ἱερὸν ὄντως ὀψέ ποτε, ὅμως δ' οὖν, ᾄδων λόγον·

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστί· θύρας δ' ἐπίθεσθε βέβηλοι
Πάντες (15) *ὁμῶς· σὺ δ' ἄκουε, φαεσφόρου ἔκγονε μήνης,*
Μουσαῖ', ἐξερέω γὰρ ἀληθέα· μὴ δέ σε τὰ πρὶν
Ἐν στήθεσσι φανέντα φίλης αἰῶνος ἀμέρσῃ.
Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας (16), *τούτῳ προσέδρευε,*
Ἰθύνων (17) *κραδίης νοερὸν κύτος, εὖ δ' ἐπίβαινε*
Ἀτραπιτοῦ, μοῦνον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἄνακτα
Ἀθάνατον... C

In æthera et cœlum cum suspexeris, hunc tu Deum existimes, ait Euripides. Sophili vero filius Sophocles:

Unus profecto est, unus est tantum Deus,
Cœli solique machinam qui condidit,
Vadumque ponti cærulum, et vim spiritus.
At ducta cæco spiritu gens mortalium
Commenta cladis in suæ solatium est
Simulacra divum, facta saxo aut arbore
Vel pondere auri, dente vel Lucæ bovis.
His victimarum sanguinem, his festos dies
Cum dedicamus, ea religio creditur.

Sic quidem ille non sine gravi suo periculo veritatem in scena spectatoribus exhibuit. Thracius autem ille sacrorum interpres juxta ac poeta, Orpheus Œagri filius, cum sacra mysteria, totumque simulacrorum cultum et religionem exposuisset, verso in contrarium sermone veritatem inducit, verumque sacrum, licet serius quam par erat, carmen canit:

Fas quibus est, narrabo; fores claudunto, profani;
Quisquis es, illustri Musæ sed edite Luna,
22 *Audi, vera loquar, nec quæ olim visa fuere*
Pectoribus, charæ te privent lumine vitæ:
Verbum ast aspiciens divinum, assistere nunquam
Huic cessa, mentemque tuam et cor dirige, recta
Atque via ingredere, mundi autem respice regem,
Solum immortalem...

(5) *Καὶ εἰς*. Hæc non sunt versus, licet in edit. Parisiens. in metricam formam distincta; verum Clemens, parum de verbis sollicitus, Euripidis sensum exponit: Verba superius recitavit p. 21, item *Strom.* v, p. 603. Eosdem, una cum duobus primis e Sophoclis versibus, qui mox hic sequuntur, laudavit etiam Athenagoras *Legat.* pag. 23, 24. Sophoclis versus recitant præterea Justinus M. *Cohort. ad Græc.*, p. 83, lib. *De monarch.*, p. 155: Clemens noster, *Strom.* v, p. 603; Eusebius, *Præparat. Evang.* lib. XIII, p. 680; Cyrillus *contra Julian.* lib. I; Theodoretus *De curat. Græc. affect.* serm. 7, p. 590.

(6) *Εἷς ταῖς ἀλ.* Ἐν ταῖς ἀληθείαις εἷς ἐστι Θεός Cyril., mendose.

(7) *Τ' ἔτευξε.* Τ' ἔτυχε. Justini quidam codex in *Monarch.* τέτευχε. Idem in *Cohort.* Euseb., ἔτευξε Cyrill., mox μακρὰν pro μακρήν, Justin. Athenag. Cyrill. Theod.

(8) *Κἀνέμων βίας*. Καὶ ἀν. β. Euseb. Cyrill. contra metri rationem. Βίαν Clemens in *Strom.*

(9) *Θνητοὶ δ.* Vox πουλυκερδίᾳ mendosa est. Hunc versum Clemens sic scripsit in *Strom.*:

Θνητοὶ δὲ πολλὸν καρδίαν πλανώμενοι.

Quæ lectio Vigero præ cæteris placuit. Justin. in *Monarch.* hoc modo eum protulit:

Θνητοὶ δὲ πολλοὶ καρδίαν πλανώμενοι.

Hæc autem lectio Grotio arrisit. Eam præterea tuentur Eusebius et Theodoretus; itemque Justinus in *Cohort.* et Cyrillus, nisi quod hic καρδίῃ, ille καρδίᾳ habeat. Πολλοὶ καρδίᾳ Nov., quæ vera lectio esse videtur.

(10) *Παραψυχήν*. Παραψυχάς Justin. in lib. *De monarch.*

(11) *Θεῶν ἀγ.* Auctoritate Clementis in *Strom.*, Eusebii, Justini in lib. *De monarch.*, metro præterea exigente, scribendum,

Θεῶν ἀγάλματ' ἐκ λίθων, ἢ χαλκέων.

ἐκ λίθων τε, καὶ ξύλων Justin. in *Cohort.*, Cyrill. Hic etiam ἀγάλματα scripsit metro repugnante; ἢ ξύλων omittit etiam Nov. Proximo versu metri gratia scribe ἢ 'λεφαντίνων pro ἢ ἐλεφαντίνων.

(12) *Κενάς*. Καλάς Clemens in *Strom.*; Euseb., Justinus utroque loco, Theodoret. Cyrillus solus κενὰς tuetur: quam vocem in marginem libri a quodam Christiano scriptam, in textum irrepsisse probabile est.

(13) *Νέμοντες*. Στέφοντες Clemens in *Strom.*, Euseb., Theod.; τεύχοντες Justin. utroque loco, Cyril. Mox, παρακεκινδυνευμένος Flor., Sylb., sed παρακεκινδυνευμένως, Nov. et reliqui impressi.

D (14) *Ὀρφεύς*. Simili cum præfatione Justinus Orphei versus introduxit lib. *De monarch.* p. 156, et Cyrillus lib. I *contra Julianum*. Eumdem Orphei locum, vel istius partem aliquam recitant Justinus *Cohort.* p. 77; Tatianus p. 34; Clemens *Str.* v, pag. 585, 607, 608, 609, 611; Eusebius *Præp. Evang.* lib. XIII, cap. 12, ex Aristobulo *Peripatetico*, ejusdem libri cap. 13, ex Clementis *Strom.*; Theodoretus serm. 1 *De curand. Græc. affect.*, p. 475 et 483, iterumque serm. 2, p. 491. Quod olim annotavi ad Justini lib. *De monarchia.*

(15) *Βέβηλοι πάντες*. Βεβήλοις πᾶσιν, Theodoret. et quidam Tatiani codd., βεβήλοις πάντες al. Utrumvis magis placet quam βέβηλοι πάντες.

(16) *Βλέψας*. Ἐμβλέψας Nov.

(17) *Ἰθύνων*. Εὐθύνων Clemens *Strom.* v, p. 607, et ex eo Eusebius. Mox, εὖ τ' ἐπίβαινε pro εὖ δ' ἐπίβαινε, Justin. aliique.

Dein ulterius pergens, clare subjicit :

✠ *Ex se unus genitus, genita et sunt omnia ab uno :*
Versaturque in eis ipse ; ex mortalibus ullus
Nec videt hunc, contra sed cunctos aspicit ipse.

Sic quidem Orpheus : inque errore se versatum fuisse tandem intellexit.

Tu vero, mortalis vario consilio prædite, ne cunc- [cteris diutius,
Sed retro versus, Deum fac tibi propitium.

Nam si Græci, qui quasdam divini verbi quasi scintillas acceperunt, exiguam aliquam veritatis partem, elocuti sunt, vim quidem ejus non occultam attestantur, una tamen, suam imbecillitatem arguunt, quia finem non attigerint : hinc existimo cuivis esse manifestum, quod perinde faciant, qui sine verbo veritatis aut agunt aliquid, aut loquuntur, ac si quis conetur ingredi absque pedibus. Vos vero, ut salutem amplectamini, saltem impellant deorum vestrorum notæ ac reprehensiones, quos poetæ vi veritatis coacti perstringunt et insectantur. Menander enim Comicus, in fabula quæ *Auriga* dicitur,

Mihi, inquit, *placere non potest anus comes*
Deus ambulator, nec qui irrepit in domos
Tabulæ præsidio.

Id quippe faciebant, qui Matri deorum stipem emendicabant, quibus Antisthenes haud abs re fertur respondisse : *Non alo matrem deorum, quam dii alunt.* Idem quoque Comicus, suorum hominum consuetudinem ægre ferens, in ea, quam *Sacerdotem* inscripsit, fabula, hæc verba, quibus impiam erroris eorum arrogantiam refellit, acute satis atque prudenter eloquitur :

... namque si quo vult Deum

A Εἶτα ὑποβὰς, διαῤῥήδην ἐπιφέρει·

Εἷς ἔστ', αὐτογενής (18)· *ἑνὸς ἔκγονα πάντα τέ- [τυκται·*
Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς (19) *περινίσσεται· οὐδέ τις [αὐτὸν*
Εἰσοράᾳ θνητῶν (20), *αὐτὸς δέ γε πάντας ὁρᾶται.*

Οὕτως μὲν δὴ Ὀρφεύς· χρόνῳ τέ ποτε συνῆκεν πεπλανημένος·

Ἀλλὰ σὺ μὴ μέλλων, βροτὲ ποικιλόμητι, βράδυνε
Ἀλλὰ παλίμπλαγκτος στρέψας, Θεὸν ἱλάσκοιο.

Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα ἐναύσματά (21) τινα τοῦ λόγου τοῦ θείου λαβόντες Ἕλληνες, ὀλίγα ἄττα τῆς ἀληθείας ἐφθέγξαντο, προσμαρτυροῦσι μὲν τὴν δύναμιν αὐτῆς οὐκ ἀποκεκρυμμένην, σφᾶς δὲ αὐτοὺς B ἐλέγχουσιν ἀσθενεῖς, οὐκ ἐφικόμενοι τοῦ τέλους. Ἤδη γὰρ οἶμαι παντί τῳ δῆλον γεγονέναι, ὡς τῶν χωρὶς τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας ἐνεργούντων τι, ἢ καὶ φθεγγομένων, ὁμοίων ὄντων τοῖς χωρὶς βάσεως βαδίζειν βιαζομένοις. Δυσωπούντων δέ σε εἰς σωτηρίαν καὶ οἱ περὶ τοὺς θεοὺς ὑμῶν ἔλεγχοι, οὓς, διὰ τὴν ἀλήθειαν ἐκβιαζόμενοι, κωμῳδοῦσι ποιηταί. Μένανδρος γοῦν ὁ κωμικὸς, ἐν *Ἡνιόχῳ*, ἐν *Ὑποβολιμαίῳ* (22) τῷ δράματι,

Οὐδείς μ' ἀρέσκει, φησὶ, *περιπατῶν ἔξω θεὸς*
Μετὰ γραὸς, οὐδ' εἰς οἰκίας (23) *παρεισιὼν*
Ἐπὶ τοῦ σανιδίου μητραγύρτης (24).

Τοιοῦτοι γὰρ οἱ μητραγύρται. Ὅθεν εἰκότως ὁ Ἀντισθένης ἔλεγεν αὐτοῖς μεταιτοῦσιν· *Οὐ τρέφω τὴν Μητέρα τῶν θεῶν, ἣν οἱ θεοὶ τρέφουσιν.* Πάλιν C δὲ ὁ αὐτὸς κωμῳδοποιὸς, ἐν *Ἱερείᾳ* τῷ δράματι, χαλεπαίνων πρὸς τὴν συνήθειαν, διελέγχειν πειρᾶται τὸν ἄθεον τῆς πλάνης τύφον, ἐπιφθεγγόμενος ἐμφρόνως·

.....Εἰ γὰρ ἕλκει (25) *τὸν Θεὸν*

✠ P. 64 ED. POTTER, 49 ED. PARIS.

(18) *Εἷς ἔστ' αὐτ.* Eusebius ex Aristobulo :

Εἷς ἔστ' αὐτοτελὴς, αὐτοῦ δ' ὕπο πάντα τε- [λεῖται.

Theodoretus vero :

Εἷς ἔστ' αὐτογενής· αὐτοῦ δ' ὕπο πάντα τε- [λεῖται.

Clemens in *Strom.* αὐτογενὴς habet.

(19) *Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτός.* Ἐν δ' αὐτὸς αὐτοῖς Cyrill. Ibidem περιγίγνεται pro περινίσσεται, Justinus utroque loco, aliique.

(20) *Εἰσοράᾳ θν.* Eusebius ex Aristob. :

Εἰσοράᾳ ψυχῶν θνητῶν, νῷ δ' εἰσοράαται.

Cernit mortalium animarum, mente autem cer- [nitur.

(21) *Ἐναύσματα.* Ἐναύματα Nov.

(22) *Ἐν Ὑποβολιμαίῳ.* Supervacanea sunt hæc verba. Nam hi versus non in Menandri *Hypobolimæo*, sed *Auriga* exstabant. Justinus lib. *De monarch.* pag. 166 locum hunc paulo aliter recitavit :

Οὐθείς μ' ἀρέσκει περιπατῶν ἔξω θεὸς,
Οὐδεὶς οἰκίαν παρειπὼν ἐπὶ τοῦ σανιδίου.
Τὸν δίκαιον δεῖ Θεὸν,
Οἴκοι μένειν σώζοντα τοὺς ἱδρυμένους.

Quem Grotius ope Clementis hoc modo correxit :

Οὐθείς μ' ἀρέσκει περιπατῶν ἔξω θεὸς
Μετὰ γραός· οὐδ' εἰς οἰκίας παρεισιὼν
Ἐπὶ τοῦ σανιδίου· τὸν δίκαιον δεῖ Θεὸν
Οἴκοι μένειν σώζοντα τοὺς ἱδρυμένους.

Quibus verbis Menander Cybeles sacerdotes perstrinxit, qui cum anu, quæ Cybeles personam sustinebat, urbes circumibant, Deæ stipem petentes.

(23) *Οὐδ' εἰς οἰκίας.* Consuluerunt nos olim viri nobiles et eruditi, qua ratione μητραγύρτης ἐπὶ σανιδίου a Menandro dicatur. Sane σανίδιον, quod alii ἱερὸν σανίδιον vocant (erat autem rhombus, ut D Grammatici docent) cum quo circuibant urbem οἱ μητραγύρται, erat indicium et tessera illius quod agebant : ipsius nimirum stipis, sacræ collectæ, quam petebant. Sicut ergo dicimus, ἐπὶ κυλίκων, *de pincerna*, quia repræsentat vinum ἡ κύλιξ, ita ἐπὶ σανιδίου, ὁ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγυρμοῦ. Dicimus enim ὁ ἐπὶ ἀγυρμοῦ τῆς θεᾶς, sive τῆς τῶν θεῶν Μητρὸς, sicut ὁ ἐπὶ ἐπιστολῶν. Quanquam non me latet, τὸ *ἐπί*, ἀντὶ τοῦ *μετὰ*, quod est usitatum, subrepere potuisse. Heinsius.

(24) *Μητραγύρτης.* Hanc vocem abjiciendam esse satis est e Justino manifestum. Grotius ait : « Quod hic apud Clementem sequitur, μητραγύρτης, additamentum est interpretis male sensum asseculi ; de ipso Deo sermo est, quem fert circulator, non de circulatore. Et hac dempta voce, quæ sequuntur, τὸν δίκαιον δεῖ, etc., optime cohærent, sive versum, sive sensum spectes. »

(25) *Εἰ γὰρ ἕλκει.* Hos etiam versus cum aliis

Τοῖς κυμβάλοις ἄνθρωπος, εἰς ὃ βούλεται,
Ὁ τοῦτο ποιῶν ἐστὶ μείζων τοῦ Θεοῦ.
Ἀλλ' ἔστι τόλμης καὶ βίου ταῦτ' ὄργανα
Εὑρημέν' ἀνθρώποισιν. A

Homo perducitat creperis tintinnabulis;
Tantum qui pollet, ipse jam major Deo est.
Sed ista sunt commenta confidentiæ,
Et impudentis ingenii molimina.

Καὶ οὐχὶ μόνος ὁ Μένανδρος, ἀλλὰ καὶ Ὅμηρος, καὶ Εὐριπίδης, καὶ ἄλλοι συχνοὶ ποιηταὶ, διελέγχουσιν ὑμῶν τοὺς θεοὺς, καὶ λοιδορεῖσθαι οὐ δεδίασιν, οὐδὲ καθ' ὁπόσον, αὐτοῖς. Αὐτίκα τὴν Ἀθηνᾶν *κυνόμυιαν* (26), καὶ τὸν Ἥφαιστον *ἀμφιγύην* καλοῦσιν· τῇ δὲ Ἀφροδίτῃ ἡ Ἑλένη φησί·

Μηκέτι σοῖσι (27) *πόδεσσιν ὑποστρέψειας Ὄλυμπον.*

Ἐπὶ δὲ τοῦ Διονύσου ἀναφανδὸν Ὅμηρος γράφει·

Ὅς ποτε μαινομένοιο Διωνύσοιο τιθήνας
Σεῦε κατ' ἠγάθεον Νυσσήϊον· αἱ δ' ἅμα πᾶσαι
Θύσθλα χαμαὶ κατέχευαν, ὑπ' ἀνδροφόνοιο Λυκούργου. B

Ἄξιος ὡς ἀληθῶς Σωκρατικῆς διατριβῆς ὁ Εὐριπίδης, εἰς τὴν ἀλήθειαν ἀπιδὼν, καὶ τοὺς θεατὰς ὑπεριδών· ποτὲ μὲν τὸν Ἀπόλλωνα,

.... *Ὃς μεσομφάλους* (28) *ἕδρας*
Ναίει, βροτοῖσιν στόμα (29) *νέμων σαφέστατα,*

διελέγχων·

Κείνῳ (30) *πειθόμενος, τὴν τεκοῦσαν ἔκτανον·*
Ἐκεῖνον ἡγεῖσθ' ἀνόσιον, καὶ κτείνατε·
Ἐκεῖνος ἥμαρτ', οὐκ ἐγὼ, ἀμαθέστερος (31)
Ὢν τοῦ καλοῦ καὶ τῆς δίκης·

ποτὲ δ' *ἐμμανῆ* (32) εἰσάγων Ἡρακλέα, καὶ *μεθύοντα*, ἀλλαχόθι, καὶ *ἄπληστον*· πῶς γὰρ οὐχὶ, ὃς, ἑστιώμενος τοῖς κρέασι, χλωρὰ σῦκα ἐπήσθιεν, *ἄμουσα ὑλακτῶν, ὥστε βαρβάρῳ μαθεῖν;* Ἤδη δὲ ἐν *Ἴωνι* C τῷ δράματι γυμνῇ τῇ κεφαλῇ (33) ἐγκυκλεῖ (34) τῷ θεάτρῳ τοὺς θεούς·

Πῶς οὖν (35) *δίκαιον, τοὺς νόμους ὑμᾶς βροτοῖς*
Γράψαντας, αὐτοὺς ἀδικίας (36) *ὀφλισκάνειν;*
Εἰ δ', οὐ γὰρ ἔσται, τῷ λόγῳ δὲ χρήσομαι·
Δίκας βιαίων δώσετ' ἀνθρώποις γάμων,
Σὺ, καὶ Ποσειδῶν, Ζεύς θ' ὃς οὐρανοῦ κρατεῖ,
Ναοὺς τίνοντες ἀδικίᾳ (37) *κενώσετε.*

Neque vero solus Menander, sed etiam Homerus, et Euripides, aliique poetæ permulti, deos vestros coarguunt, nec tantillum verentur maledictis eos proscindere. Etenim Minervam, *cynomyiam*, et Vulcanum, *utroque pede claudum* appellant. Helena autem Venerem sic alloquitur :

Neque tuis pedibus posthac revertaris ad Olympum.

De Baccho autem palam et aperte dicit Homerus :

Et qui nutrices Bacchi quandoque furentis
In dium immisit Dionysum, quæ simul omnes
Thyrsum jecerunt, sævo impellente Lycurgo.

Socratica sane schola dignum se præstat Euripides, qui respiciens ad veritatem, spectatores suos despicit ac contemnit. Modo enim Apollinem

.... *qui sedem media in terra*
Inhabitans, tribuit hominibus certissima oracula,

coarguit :

Huic parens interfeci matrem;
Illum ducite pollutum, et interficite :
Ille peccavit, non ego,
Quid sit justum atque honestum minus callens :

modo autem Herculem inducit *furiosum*, et *ebrium* alibi, et *inexplebilem*. Quidni enim? cum exceptus hospitio post carnem *comederet virides ficus, absurda* quædam *latrans, quæ vel barbarus notabat.* Jam in fabula, quæ *Ion* inscribitur, deos nudo capite in theatrum volvit :

At nonne iniquum est, vos, suas leges quibus
Gens debet hominum, nulla lege vivere?
Si, quod futurum non erit, dicam tamen,
Hominibus æquo stupra lueretis modo
Neptunus, et tu, rexque supremus poli,
Vacuaret omnes mulcta templorum deos.

CAPUT VIII.

Veram de Deo doctrinam a Prophetis esse petendam.

Ὥρα τοίνυν, τῶν ἄλλων ἡμῖν τῇ τάξει προδιηνυ-

Cæterum tempus jam est, cum cætera sint a no-

✠ P. 65 ED. POTTER, 50 ED. PARIS.

nonnullis recitavit Justinus M. in lib. *De monarchia*, p. 167.

(26) *Κυνόμυιαν. Iliad.* Φ, vers. 394 :

Τίπτ' αὖ ὦ κυνόμυια, θεοὺς ἔριδι ξυνελαύνεις;

Iterum *Iliad.* A, vers. 607 :

Ἧχι ἑκάστῳ δῶμα περικλυτὸς ἀμφιγυήεις
Ἥφαιστος ποίησ' εἰδυίῃσι πραπίδεσσι.

(27) *Μηκέτι σοῖσι. Iliad.* Γ, v. 405. Versus de Baccho, qui sequuntur, exstant *Iliad.* Z, v. 132.

(28) *Ὃς μεσομ.* Orestis verba, qui, Delphico oraculo suadente, matrem interfecerat. Exstant apud Euripid. *Orest.*, v. 590.

(29) *Στόμα.* Εἰς στόμα Nov.

(30) *Κείνῳ.* Τούτῳ Euripid. Mox, κτείνετε pro κτείνατε, idem. Exstant autem hi versus loco superius dicto.

(31) *Ἀμαθέστερος.* Hæc vox ad sequentem versum pertinet, qui non cum reliquis, quos Clemens hic recitat, sed inferius *Orest.*, v. 417, exstat, quo loco sic se habet :

Ἀμαθέστερός γ' ὢν τοῦ καλοῦ καὶ τῆς δίκης.

Eumdem locum laudavit etiam D. Justinus, lib. *De monarchia.*

(32) *Ἐμμανῆ.* Respicit Euripidis *Herculem Furentem;* in iis vero, quæ sequuntur, ejusdem *Alcestid.* actus quarti principium; quo loco Hercules D vino se et cibis ingurgitans, dicitur ἄμουσ' ὑλακτεῖν, *absurda latrare*, v. 760, vel potius ejusdem alium similem locum; nam ea, quæ sequuntur, paulum mutata in iambos transeunt :

.... *χλωρὰ σῦκ' ἐπήσθιεν,*
Ἄμουσ' ὑλακτῶν, ὥστε βαρβάρῳ μαθεῖν.

(33) *Γυμνῇ τῇ κεφαλῇ.* Parœmia est; nam qui citra pudorem et palam aliquid faciunt, dicuntur id *nudo capite* facere. Utitur D. Cyrillus in *Joan. Evangelium*, et D. Chrysost. *in Babylam.* Vide proverbiorum Centurias. Collect.

(34) *Ἐγκυκλεῖ.* Ἐκκυκλεῖ Nov., quod rectius est. Conf. quæ superius dicta sunt pag. 11, not.

(35) *Πῶς οὖν.* Hæc exstant *Ionis* v. 442. Ea recitat præterea Stobæus, itemque Justinus M. lib. *De monarchia.*

(36) *Ἀδικίας.* Ἀνομίαν Euripid.; sed ἀδικίας Justin., Stob., ex Euripide, ut videtur, corrigendi.

(37) *Ἀδικίᾳ.* Scribe ἀδικίας, quod habent Euripid., Nov., Justin., Stob.

bis ordine suo prius percursa et tractata, ad prophetarum scripturas procedere. Horum enim responsis, quæ rationem ✠ colendi Deum admodum manifeste nobis exhibent, fundata est veritas. Divinæ autem Scripturæ, sapientesque institutiones compendio ducunt ad salutem : expertesque omni fuco, et externis verborum ornamentis, blanditiis, atque illecebris, hominem vitiis plane suffocatum suscitant, dum ancipites hujus vitæ casus contemnere docent, unaque et eadem voce diversos affectus curant, cohortantes quidem a periculosa fraude, clare autem ad consequendam illam, quæ nobis posita est ante oculos, salutem adhortantes. Propterea prima nobis Sibylla vates salutare canticum accinat :

A σμένων, ἐπὶ τὰς προφητικὰς ἰέναι γραφάς· καὶ γὰρ οἱ χρησμοὶ, τὰς εἰς τὴν θεοσέβειαν ἡμῖν ἀφορμὰς ἐναργέστατα προτείνοντες, θεμελιοῦσι τὴν ἀλήθειαν· Γραφαὶ δὲ αἱ θεῖαι, καὶ πολιτεῖαι σώφρονες, σύντομοι σωτηρίας ὁδοί· γυμναὶ κομμωτικῆς, καὶ τῆς ἐκτὸς καλλιφωνίας, καὶ στωμυλίας, καὶ κολακείας ὑπάρχουσαι, ἀνιστῶσιν ἀγχόμενον ὑπὸ κακίας τὸν ἄνθρωπον, ὑπεριδοῦσαι τὸν ὄλισθον τὸν βιωτικὸν, μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ φωνῇ πολλὰ θεραπεύουσαι (38), ἀποτρέπουσαι μὲν ἡμᾶς τῆς ἐπιζημίου ἀπάτης, προτρέπουσαι δὲ ἐμφανῶς εἰς προὖπτον σωτηρίαν. Αὐτίκα γοῦν ἡ προφῆτις ἡμῖν ᾀσάτω πρώτη Σίβυλλα τὸ ᾆσμα τὸ σωτήριον·

23 *Undique clarescit, nulloque errore vagatur :*

Credite dum luci, tenebrasque relinquite noctis :
Solis adest jucunda dies, micat inclyta lampas :

Ergo agite, atque animis vigeat sapientia vestris :
Unicus est Deus, imbriferos qui decutit Euros,

Fulmina, pestes, atque fames, et tristia cuncta,
Et glaciem, atque nives. Quid opus, tibi singula [dicam ?
Est cœli Princeps, Dominus terræ, is quoque vere est;

B *Οὗτος (39) ἰδοὺ πάντ' ἐστὶ (40) σαφὴς, ἀπλάνητος ὑπάρχει·*
Ἔλθετε, μὴ σκοτίην δὲ διώκετε καὶ ζόφον αἰεί·
Ἠελίου γλυκυδερκὲς (41), ἰδοὺ, φάος ἔξοχα [λάμπει.
Γνῶτε δὲ κατθέμενοι σοφίην ἐν στήθεσιν ὑμῶν·
Εἷς Θεός ἐστι, βροχὰς, ἀνέμους, σεισμούς τ' [ἐπιπέμπων (42),
Ἀστεροπὰς, λιμοὺς, λοιμοὺς, καὶ κήδεα λυγρὰ,
Καὶ νιφετοὺς, κρύσταλλά τε. Τί καθ' ἓν ἐξαγορεύω (43);
Οὐρανοῦ ἡγεῖται, γαίης κρατεῖ, αὐτὸς ὑπάρχει·

ubi divine admodum fraudem tenebris, Dei vero cognitionem soli atque luci assimilavit; et facta comparatione, utrum ex illis eligendum sit, edocet. Nec enim falsum nuda propositione veri dissipatur, sed usu veritatis rejicitur atque fugatur. Cæterum sapientissimus propheta Jeremias, seu potius sanctus in eo Spiritus, Deum ostendit : *Deus appropinquans ego sum*, inquit, *et non Deus procul. Si fecerit homo aliquid in occulto, et ego non videbo ipsum? Annon cœlum et terram ego impleo? dicit Dominus* [33]. Rursus autem per Isaiam, *Quis metietur*, ait, *cœlum palmo, et terram omnem pugillo* [34]? Considera Dei magnitudinem, et obstupesce. Hunc nos veneremur, de quo dicit propheta : *A facie tua montes liquescent, sicut a facie ignis liquescit cera* [35]. Is, inquit, est Deus, cujus *cœlum est thronus, terra autem scabellum pedum ejus* [36]. Qui *si cœlum aperuerit, terror te apprehendet.* Quin de simulacris etiam visne audire, quid dicat hic propheta? *Traducentur coram sole, et erunt eorum morticinæ, escæ volucribus cœli et bestiis terræ; et putrefient a*

ἐνθέως σφόδρα τὴν μὲν ἀπάτην ἀπεικάζουσα τῷ σκότει, τὴν δὲ γνῶσιν ἡλίῳ καὶ φωτὶ τοῦ Θεοῦ· ἄμφω δὲ παραθεμένη τῇ συγκρίσει, τὴν ἐκλογὴν διδάσκει. Τὸ γὰρ ψεῦδος, οὐ ψιλῇ τῇ παραθέσει τἀληθοῦς διασκεδάννυται· C τῇ δὲ χρήσει τῆς ἀληθείας ἐκβιαζόμενον, φυγαδεύεται. Ἱερεμίας δὲ ὁ προφήτης, ὁ πάνσοφος, μᾶλλον δὲ ἐν Ἱερεμίᾳ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἐπιδείκνυσι τὸν Θεόν· *Θεὸς ἐγγίζων ἐγώ εἰμι*, φησὶ, *καὶ οὐχὶ Θεὸς πόῤῥωθεν. Εἰ ποιήσει τι ἄνθρωπος ἐν κρυφαίοις* (44), *καὶ ἐγὼ οὐκ ὄψομαι αὐτόν; ἢ οὐχὶ τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει Κύριος*. Πάλιν δὲ αὖ διὰ Ἡσαΐου, *Τίς μετρήσει* (45), φησὶ, *τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρακί;* Ὅρα τὸ μέγεθος τοῦ Θεοῦ, καὶ καταπλάγηθι. Τοῦτον προσκυνήσωμεν, ἐφ' οὗ φησιν ὁ προφήτης· *Ἀπὸ προσώπου* (46) *σου ὄρη τακήσονται, ὡς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τήκεται κηρός*. Οὗτος, φησὶν, ἐστὶν ὁ Θεὸς, *οὗ θρόνος μέν ἐστιν ὁ οὐρανὸς, ὑποπόδιον δὲ ἡ γῆ·* ὃς *ἐὰν ἀνοίξῃ τὸν οὐρανὸν, τρόμος σε λήψεται*. Βούλει καὶ περὶ τῶν εἰδώλων D ἀκοῦσαι τί φησιν ὁ προφήτης οὗτος; *Παραδειγματι-*

✠ P. 66 ED. POTTER, 50-51 ED. PARIS. [33] Jer. XXIII, 23, 24. [34] Isa. XL, 12. [35] Isa. LXIV, 1, 2. [36] Isa. LXVI, 1.

(38) *Θεραπεύουσαι.* Θεραπεῦσαι Nov.

(39) *Οὗτος.* Hos versus, una cum aliis multis, recitavit Theophilus Antioch. sub finem lib. II *ad Autolycum.*

(40) *Πάντ' ἐστί.* Scribe πάντεσσι, auctoritate Theophili, et ipsius Clementis, qui hunc versum inferius iterum laudavit *Strom.* v, p. 604. In seq. versu, γνόφον pro ζόφον, Theoph.

(41) *Γλυκυδερκές.* Sic etiam Theoph., sed alii malunt γλυκύδακρυς.

(42) *Σεισμούς τ' ἐπιπέμπων.* Σεισμοὺς ἐπιπέμπων Theoph. In sequenti linea λοιμούς omittit Nov.

(43) *Κρύσταλλά τε. Τί καθ' ἓν ἐξ.* Malim, κρύσταλλα. Τί δὴ καθ' ἓν ἐξαγορεύω, auctoritate Theoph; τί δὴ habet etiam Nov.

(44) *Εἰ ποιήσει τι ἄνθρωπος ἐν κρ.* In Græcis Bibliis hodiernis exstat : Εἰ κρυβήσεταί τις ἐν κρ. Mox, μὴ οὐχὶ τὸν οὐρανόν pro ἢ οὐχὶ τοὺς οὐρανούς. Ib.

(45) *Τίς μετρήσει.* Ἐμέτρησε Græc. Bib.

(46) *Ἀπὸ προσώπου.* Clemens memoriæ suæ ope hæc recitans diversa Isaiæ loca tanquam unum exhibuit. Is enim hæc dicit cap. LXIV, 1, 2 : *Ἐὰν ἀνοίξῃς τὸν οὐρανὸν, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη, καὶ τακήσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τήκεται.* Et cap. LXVI, 1 : *Οὕτω λέγει Κύριος· Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου.*

σθήσονται (47) ἔμπροσθεν τοῦ ἡλίου, καὶ ἔσται τὰ θνησιμαῖα αὐτῶν βρώματα τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοῖς θηρίοις τῆς γῆς· καὶ σαπήσεται ὑπὸ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης ἃ αὐτοὶ ἠγάπησαν, καὶ οἷς αὐτοὶ ἐδούλευσαν, καὶ ἐμπρησθήσεται ἡ πόλις αὐτῶν. Φθαρήσεσθαι δὲ καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ τὸν κόσμον σὺν καὶ αὐτοῖς λέγει· Ἡ γῆ, φησὶ, παλαιωθήσεται, καὶ ὁ οὐρανὸς παρελεύσεται· τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Τί δαὶ, ὅτ' ἂν πάλιν ἑαυτὸν δεικνύναι ὁ Θεὸς βουληθῇ διὰ Μωϋσέως· Ἴδετε, ἴδετε, ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς ἕτερος (48) πλὴν ἐμοῦ. Ἐγὼ ἀποκτενῶ, καὶ ζῇν ποιήσω· πατάξω, κἀγὼ ἰάσομαι, καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ἐξελεῖται ἐκ τῶν χειρῶν μου. Ἀλλὰ καὶ ἑτέρου ἐπακοῦσαι θέλεις χρησμῳδοῦ; ἔχεις τὸν χορὸν πάντα τὸν προφητικὸν, τοὺς συνθιασώτας τοῦ Μωϋσέως. Τί φησιν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ Ὠσηὲ (49), οὐκ ὀκνήσω λέγειν· Ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν βροντὴν, καὶ κτίζων πνεῦμα· οὗ αἱ χεῖρες καὶ τὴν στρατιὰν τοῦ οὐρανοῦ ἐθεμελίωσαν. Ἔτι καὶ διὰ Ἡσαΐου καὶ ταύτης ἀπομνημονεύσω σοι τὴν φωνήν· Ἐγώ εἰμι, ἐγώ εἰμι, φησὶν, ὁ Κύριος, ὁ λαλῶν (50) δικαιοσύνην, καὶ ἀναγγέλλων ἀλήθειαν. Συνάχθητε, καὶ ἥκετε· βουλεύσασθε ἅμα, οἱ σωζόμενοι ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Οὐκ ἔγνωσαν οἱ αἴροντες τὸ ξύλον, γλύμμα αὐτῶν· καὶ προσευχόμενοι θεοῖς (51), οἳ οὐ σώσουσιν αὐτούς. Εἶθ' ὑποβὰς, Ἐγὼ, φησὶν, ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστι πλὴν ἐμοῦ δίκαιος (52) καὶ σωτὴρ· οὐκ ἔστι πάρεξ ἐμοῦ. Ἐπιστράφητε πρός μὲ, καὶ σωθήσεσθε, οἱ ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς. Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος· κατ' ἐμαυτοῦ ὀμνύω. Τοῖς δὲ εἰδωλολάτραις δυσχεραίνει, λέγων· Τίνι ὡμοιώσατε Κύριον, ἢ τίνι ὁμοιώματι ὡμοιώσατε αὐτόν; Μὴ εἰκόνα ἐποίησε τέκτων; ἢ χρυσοχόος χωνεύσας χρυσίον περιεχρύσωσεν αὐτόν; καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Μὴ οὖν ἔτι ὑμεῖς εἰδωλολάτραι· ἀλλὰ κἂν νῦν φυλάξασθε τὰς ἀπειλάς· ὀλολύξει (53) γὰρ τὰ γλυπτὰ καὶ τὰ χειροποίητα, μᾶλλον δὲ οἱ ἐπ' αὐτοῖς πεποιθότες· ἀναίσθητος γὰρ ἡ ὕλη. Ἔτι, φησὶν, ὁ Κύριος σείσει πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψεται τῇ χειρὶ, ὡς νεοσ-

☩ sole et luna, quæ ipsi amaverunt, et quibus ipsi servierunt, et civitas eorum incendetur [37]. Dicit autem fore, ut etiam elementa et mundus cum ipsis pereant: *Terra*, inquit, *veterascet*, *et cœlum præteribit*, *verbum autem Dei manet in æternum*. Quid vero, cum Deus rursus se ostendere per Moysen velit? *Videte*, *videte*, *quod ego sum*, *et non est alius Deus præter me. Ego occidam*, *et vivere faciam*: *percutiam*, *et ego medebor*: *et non est qui eripiet e meis manibus* [38]. Placetne vero alium quoque vatem audire? universum prophetarum chorum cum Moyse concinentem habes. Quid illis dicit sanctus Spiritus per Oseam prophetam, haud gravabor enuntiare: *Ecce ego firmans tonitru*, *et creans spiritum*: *cujus manus cœli quoque fundarunt militiam* [39]. Atque iterum per Isaiam: nam et hoc quoque dictum commemorabo tibi: *Ego sum*, *ego sum*, inquit, *Dominus*, *qui loquor justitiam*, *et annuntio veritatem. Congregamini*, *et venite*; *simul consultate*, *qui servamini e gentibus. Non cognoverunt*, *qui tollunt lignum*, *sculpturam eorum*; *et deos orantes*, *qui eos non servabunt* [40]. Deinde paulo inferius: *Ego*, inquit, *Deus*, *et non est præter me justus*, *et servator*: *non est excepto me. Convertimini ad me*, *et salvi eritis*, *qui estis ex finibus terræ. Ego sum Deus*, *et non est alius*, *per meipsum juro* [41]. Et simulacrorum cultoribus iratus, ait: *Cui assimilastis Dominum*, *aut cui similitudini assimilastis ipsum? Num imaginem fecit faber*, *aut aurifex auro fuso ipsum auro illivit* [42]? et quæ deinceps inde sequuntur. Quocirca ne vosmet posthac simulacrorum cultui addicatis, sed nunc saltem cavete has minas: *Ejulabunt enim sculptilia*, *et quæ manu facta sunt* [43], vel hi potius, quibus in istis est fiducia; est enim materia sensus expers. Quinetiam Dominus, inquit, *concutiet urbes*, *quæ habitantur*, *et manu comprehendet universum orbem terræ*, *velut nidum* [44]. Quid vero mysteria tibi atque dicta Sapientiæ e sapientissimo Hebræorum puero annuntiem? *Dominus creavit me initium viarum suarum ad opera sua* [45]. Et, *Dominus dat sapientiam*, *et a*

☩ P. 67 ED. POTTER. 51-52 ED. PARIS. [37] Jer. VIII, 2; XXXIV, 20; IV, 26. [38] Deut. XXXII, 39. [39] Amos IV, 13. [40] Isa. XLV, 19, 20. [41] Ibid. 21, 22, 23. [42] Isa. XL, 18, 19. [43] Isa. X, 10, 11. [44] Ibid. 14. [45] Prov. VIII, 22.

(47) *Παραδειγματισθήσονται.* Hoc etiam loco diversas ejusdem Prophetæ sententias in unam confudit. Jerem. VIII, 2: *Καὶ ψύξουσιν αὐτὰ πρὸς τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἀστέρας, πᾶσαν τὴν στρατιὰν τοῦ οὐρανοῦ, ἃ ἠγάπησαν, καὶ οἷς ἐδούλευσαν, καὶ ἔσονται εἰς παράδειγμα ἐπὶ προσώπου τῆς γῆς.* Idem cap. XXXIV, 20: *Καὶ δώσω αὐτοὺς τοῖς ἐχθροῖς αὐτῶν, καὶ ἔσται θνησιμαῖα αὐτῶν βρῶσις τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῖς θηρίοις τῆς γῆς.* Et cap. IV, 26: *Καὶ πᾶσαι αἱ πόλεις ἐμπεπυρισμέναι πυρὶ ἀπὸ προσώπου Κυρίου.* Porro in illis, quæ mox sequuntur, respexisse videtur, et in unum confudisse Isa. XL, 8; LI, 6; Luc. XVI, 17.

(48) *Ἕτερος.* Additamentum Clementis. Mox, ἀποκτείνω pro ἀποκτενῶ, Bibl. Græc.

(49) *Ὠσηέ.* Locus, qui ex Osee citatur, reperitur Amos cap. IV, 13: Διότι Κύριος εἶ στερεῶν βροντὴν, καὶ κτίζων πνεῦμα. COLLECT. — Quæ sequuntur, petita fuisse videntur e Ps. VIII, 4: Ὄψομαι τοὺς οὐρανοὺς, ἔργα δακτύλων σου, σελήνην καὶ ἀστέρας, ἃ σὺ ἐθεμελίωσας, aliisque locis, quibus stellæ dicuntur στρατιὰ οὐρανοῦ.

(50) *Ἐγώ εἰμι, φησὶν, ὁ Κύριος ὁ λαλῶν.* Ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ λαλῶν Nov. et Bib. Græc. Proinde φησίν interpretis additamentum est.

(51) *Προσευχόμενοι θεοῖς.* Προσευχόμενοι πρὸς θεούς, Bibl. Græc.

(52) *Πλὴν ἐμοῦ δ.* Hunc locum sic distinguit Nov.: πλὴν ἐμοῦ δίκαιος· καὶ σωτὴρ οὐκ ἔστι π. ἐ. Mox, ἐπ' ἐμέ pro πρὸς μέ, Bibl. Græc. Dein, κατ' ἐμοῦ pro κατ' ἐμαυτοῦ, Nov. Paulo post, καί τινι ὁμ. pro ἢ τινι ὁμ. Bibl. Græc.

(53) *Ὀλολύξει.* Respicit Isa. X, 10, 11: Ὀλολύξατε τὰ γλυπτὰ ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐν Σαμαρείᾳ· ὃν τρόπον ἐποίησα Σαμαρείᾳ καὶ τοῖς χειροποιήτοις αὐτῆς, οὕτω ποιήσω καὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ τοῖς εἰδώλοις αὐτῆς.

facie ejus cognitio et intelligentia [46]. *Quousque, piger, jaces, quando autem ex somno excitaberis* [47]? *sin autem fueris impiger, veniet tanquam fons messis tua* [48], Verbum paternum, ✠ *bonus lychnus, Dominus qui inducit lucem, fidem omnibus, et salutem* [49]. *Dominus* enim *qui fecit terram in virtute sua*, ut ait Jeremias [50], *erexit orbem terræ in sapientia sua.* Etenim nos, qui ad simulacra procideramus, Sapientia, quæ ejus est Verbum, erigit ad veritatem: quæ prima est a lapsu resurrectio. Hinc, ut nos a cultu simulacrorum penitus averteret, pulcherrime clamavit Moyses: *Audi, Israel: Dominus Deus tuus, Deus unus est* [51]. Et, *Dominum Deum tuum adorabis, et ei soli servies* [52]. Quocirca tandem aliquando intelligite, homines, a Davide, beato illo psalmorum auctore, admoniti, *apprehendite disciplinam, ne aliquando irascatur Dominus, et pereatis de via justa, quando exarserit velociter furor ejus. Beati omnes qui confidunt in ipso* [53]. Jam vero singulari nos misericordia complectens Dominus, salutare nobis canticum, quasi modos ad quos prælia ineuntur, dedit: *Filii hominum, usquequo gravi eritis corde?*
24 *Quare diligitis vanitatem, et quæritis mendacium* [54]? Quænam igitur ea *vanitas*, quodnam est *mendacium?* Id tibi exponet sanctus Domini Apostolus, quo loco Græcos reprehendit, *Quod cum Deum cognovissent, non sicut Deum glorificaverunt, neque gratias ei egerunt; sed vani facti sunt in cogitationibus suis, et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et servierunt creaturæ potius quam creatori* [55]. Quandoquidem igitur hic *Deus* est is qui *in principio fecit cœlum et terram* [56], tu autem Deum non habens cognitum, divino cultu et honore cœlum dignaris, quæ te excusatio ab impietatis crimine defendet? Attende iterum prophetam dicentem: *Deficiet quidem sol, et cœlum obscurabitur, splendebit autem omnipotens in æternum, et concutientur cœlorum virtutes, et cœli convolventur ut pellis extensi et contracti* (etenim hæc sunt prophetarum verba), *et terra fugiet a facie Domini.*

A *σιάν*. Τί σοι σοφίας ἀναγγέλλω μυστήρια, καὶ ῥήσεις ἐκ παιδὸς Ἑβραίου σεσοφισμένου; *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*. Καὶ, *Κύριος δίδωσι σοφίαν, καὶ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ γνῶσις καὶ σύνεσις. Ἕως πότε* (54), *ὀκνηρὲ, κατάκεισαι; πότε δὲ ἐξ ὕπνου ἐγερθήσῃ; Ἐὰν δὲ ἄοκνος ᾖς, ἥξει σοι ὥσπερ πηγὴ ὁ ἀμητός σου*, ὁ Λόγος ὁ πατρικὸς, *ὁ ἀγαθὸς λύχνος* (55), *ὁ Κύριος ἐπάγων τὸ φῶς, τὴν πίστιν πᾶσι, καὶ σωτηρίαν. Κύριος* γὰρ, *ὁ ποιήσας τὴν γῆν ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ*, ὥς φησιν Ἱερεμίας, *ἀνώρθωσε τὴν οἰκουμένην ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ*· προπεσόντας γὰρ ἡμᾶς ἐπὶ τὰ εἴδωλα, ἡ σοφία, ἥ ἐστιν ὁ Λόγος αὐτοῦ, ἀνορθοῖ ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν· καὶ αὕτη πρώτη τοῦ παραπτώματος ἀνάστασις. Ὅθεν ἀποτρέπων εἰδωλολατρείας ἁπάσης ὁ B θεσπέσιος παγκάλως ἀνακέκραγε Μωϋσῆς· *Ἄκουε, Ἰσραήλ· Κύριος ὁ Θεός* (56) *σου, Κύριος εἷς ἐστι*· καὶ, *Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις*. Νῦν δὴ οὖν σύνετε, ὦ ἄνθρωποι, κατὰ τὸν μακάριον ψαλμῳδὸν ἐκεῖνον τὸν Δαβίδ· *δράξασθε παιδείας, μήποτε ὀργισθῇ Κύριος, καὶ ἀπολεῖσθε ἐξ ὁδοῦ δικαίας, ὅτ' ἂν ἐκκαυθῇ ἐν τάχει ὁ θυμὸς αὐτοῦ· μακάριοι πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτῷ*. Ἤδη δὲ, ὑπεροικτείρων ἡμᾶς ὁ Κύριος, τὸ σωτήριον ἐνδίδωσι μέλος, οἷον ἐμβατήριον ῥυθμόν· *Υἱοὶ ἀνθρώπων, ἕως πότε βαρυκάρδιοι; Ἵνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα, καὶ ζητεῖτε ψεῦδος;* Τίς οὖν ἡ *ματαιότης*, καὶ τί τὸ *ψεῦδος*; Ὁ ἅγιος Ἀπόστολος τοῦ Κυρίου, τοὺς Ἕλληνας αἰτιώμενος, ἐξηγήσεταί σοι, *Ὅτι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς* C *Θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ηὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ* (57) *ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα*. Καὶ μὴν ὅ γε Θεὸς οὗτος, ὃς *ἐν ἀρχῇ ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*. Σὺ δὲ τὸν μὲν Θεὸν οὐ νοεῖς, τὸν δὲ οὐρανὸν προσκυνεῖς, καὶ πῶς οὐκ ἀσεβεῖς; Ἄκουε πάλιν προφήτου λέγοντος· *Ἐκλείψει* (58) *μὲν ὁ ἥλιος, καὶ ὁ οὐρανὸς σκοτισθήσεται· λάμψει δὲ ὁ παντοκράτωρ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται, καὶ οἱ οὐρανοὶ εἱλιγήσονται ὡς δέῤῥις ἐκτεινόμενοι καὶ συστελλόμενοι* (αὗται γὰρ αἱ προφητικαὶ φωναί)· *καὶ ἡ γῆ φεύξεται ἀπὸ προσώπου Κυρίου.*

CAPUT IX.

Graviter illos peccare, qui benignam Dei vocationem spernunt, aut negligunt.

Possem etiam alias tibi Scripturas afferre pene innumerabiles, quarum ne *apex quidem unus præteribit* [57-58], qui non perficiatur. Spiritus enim sanctus,

D Καὶ μυρίας ἂν ἔχοιμί σοι Γραφὰς παραφέρειν, ὧν οὐδὲ *κεραία παρελεύσεται μία*, μὴ οὐχὶ ἐπιτελὴς γενομένη· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου, τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

✠ P. 68 ED. POTTER, 52-53 ED. PARIS. [46] Prov. II, 6. [47] Prov. VI, 9. [48] Ibid. 11. [49] Ibid 23. [50] Jer. X, 12. [51] Deut. VI, 4. [52] Ibid. 13; X, 20. [53] Psal. II, 12, 13. [54] Psal. IV, 3. [55] Rom. I, 21 23, 25. [56] Gen. I, 1. [57-58] Matth. V, 18; Luc. XVI, 17.

(54) *Ἕως πότε*. Ἕως τινός Bibl. Græc. Mox, σοι post ἥξει omittunt.
(55) *Ὁ ἀγαθὸς λ.* Similia occurrunt Prov. VI, 20, 22, 23: Υἱὲ, φύλαξον νόμους πατρός σου... ἡνίκα ἂν περιπατῇς ἐπάγου αὐτὴν, καὶ μετὰ σοῦ ἔστω... ὅτι λύχνος ἐντολὴ νόμου καὶ φῶς· ὁδὸς ζωῆς, καὶ ἔλεγχος, καὶ παιδεία. Ea, quæ scripsit Clemens, si verba respicias, frustra quærentur.
(56) *Κύριος ὁ Θ.* Κύριος ὁ Θεὸς, σοῦ Κύριος, εἷς ἐστι Nov.; ἡμῶν pro σου, Bibl. Græc. Mox, φοβηθήσῃ pro προσκυνήσεις, Bibl. Græc.
(57) *Τοῦ Θεοῦ*. Τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ Bibl. Græc.
(58) *Ἐκλείψει*. His similia occurrunt psal. CI 26; Isa. XIII, 10; Ezech. XXXII, 7; Joel. II, 10, 31; III, 15. Ipsa verba, prout ea recitat Clemens, nondum inveni.

ἐλάλησεν ταῦτα. *Μὴ τοίνυν μηκέτι* (59), φησὶν, *υἱέ μου, ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου· μηδ' ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος.* Ὦ τῆς ὑπερβαλλούσης φιλανθρωπίας! Οὐδ' ὡς μαθηταῖς ὁ διδάσκαλος, οὐδ' ὡς οἰκέταις ὁ κύριος, οὐδ' ὡς Θεὸς ἀνθρώποις, *πατὴρ δὲ ὥς, ἠπίως* νουθετεῖ υἱούς (60)· εἶτα Μωϋσῆς μὲν ὁμολογεῖ *ἔμφοβος* εἶναι *καὶ ἔντρομος*, ἀκούων περὶ τοῦ Λόγου· Σὺ δὲ, τοῦ Λόγου ἀκροώμενος τοῦ θείου, οὐ δέδιας; οὐκ ἀγωνιᾷς; οὐχὶ ἅμα τε εὐλαβῇ, καὶ σπεύδεις ἐκμαθεῖν, τουτέστι σπεύδεις εἰς σωτηρίαν, φοβούμενος τὴν ὀργὴν, ἀγαπήσας τὴν χάριν, ζηλώσας τὴν ἐλπίδα, ἵνα ἐκκλίνῃς τὴν κρίσιν; Ἥκετε, ἥκετε, ὦ νεολαία ἡ ἐμή· ἢν γὰρ μὴ *αὖθις ὡς τὰ παιδία γενήσεσθε, καὶ ἀναγεννηθῆτε*, ὥς φησιν ἡ Γραφὴ, τὸν ὄντως ὄντα Πατέρα οὐ μὴ ἀπολάβητε, *οὐδ' οὐ μὴ εἰσελεύσησθέ ποτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν*. Πῶς γὰρ εἰσελθεῖν ἐπιτέτραπται τῷ ξένῳ; Ἀλλ' ὅταν, οἶμαι, ἐγγραφῇ (61), καὶ πολιτευθῇ, καὶ τὸν πατέρα ἀπολάβῃ, τότε ἐν τοῖς (62) τοῦ πατρὸς γενήσεται, τότε κληρονομῆσαι καταξιωθήσεται, τότε τῆς βασιλείας τῆς πατρῴας κοινωνήσει τῷ γνησίῳ, *τῷ ἠγαπημένῳ*. Αὕτη γὰρ *ἡ πρωτότοκος* (63) *Ἐκκλησία*, ἡ ἐκ πολλῶν ἀγαθῶν συγκειμένη *παιδίων*· ταῦτ' ἐστὶ *τὰ πρωτότοκα, τὰ ἐναπογεγραμμένα ἐν οὐρανοῖς* καὶ τοσαύταις *μυριάσιν ἀγγέλων συμπανηγυρίζοντα*. Πρωτότοκοι δὲ παῖδες ἡμεῖς οἱ τρόφιμοι τοῦ Θεοῦ, οἱ τοῦ πρωτοτόκου γνήσιοι φίλοι, οἱ πρῶτοι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τὸν Θεὸν νενοηκότες, οἱ πρῶτοι τῶν ἁμαρτιῶν ἀπεσπασμένοι, οἱ πρῶτοι τοῦ διαβόλου κεχωρισμένοι. Νυνὶ δὲ τοσούτῳ τινές εἰσιν ἀθεώτεροι (64), ὅσῳ φιλανθρωπότερος ὁ Θεός· ὁ μὲν γὰρ ἐκ δούλων υἱοὺς ἡμᾶς γενέσθαι βούλεται, οἱ δὲ, καὶ υἱοὶ γενέσθαι ὑπερηφανήκασιν. Ὦ τῆς ἀπονοίας πολλῆς (65)! τὸν Κύριον ἀπαισχύνεσθε; Ἐλευθερίαν ἐπαγγέλλεται· ὑμεῖς δὲ εἰς δουλείαν ἀποδιδράσκετε. Σωτηρίαν χαρίζεται· ὑμεῖς δὲ εἰς ἄνθρωπον ὑποφέρεσθε (66). Ζωὴν δωρεῖται αἰώνιον· ὑμεῖς δὲ *τὴν κόλασιν* ἀναμένετε· καὶ *τὸ πῦρ* δὲ προσκοπεῖτε (67), *ὃ ἡτοίμασεν* ὁ Κύριος *τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ*. Διὰ τοῦτο ὁ μακάριος Ἀπόστολος, *Μαρτύρο-*

A qui Domini quasi os est, ea est elocutus. *Noli ergo amplius*, inquit, *fili, negligere castigationem Domini, neque deficias, cum ab eo argueris* [59]. O admirabilem erga homines amorem! Non se quemadmodum magister adversus discipulos gerit, nec quemadmodum dominus adversus servos, nec quemadmodum ✠ Deus adversus homines, sed *tanquam pater* filios *mitissime* admonet. Deinde fatetur quidem Moyses se *exterritum ac tremebundum fuisse* [60], cum de Verbo audiret: Tu autem ipsum Verbum audiens, nihil times? nihil admodum commoveris? Nonne simul et ipsum revereris, et ex eo discere festinas; hoc est festinas ad salutem, iram quidem timens, gratiam diligens, spem vero propositam sequens, ut declines judicium? Venite, venite, mei juvenes, nisi B enim *efficiamini rursus pueri*, et *regeneremini*, ut ait Scriptura [61], neque verum Patrem recipere, *neque in regnum cœlorum ingredi* unquam poteritis. Peregrino enim ingredi qua tandem ratione permitti potest? Is tamen, ut ego quidem existimo, cum fuerit inscriptus, et civitate donatus, patremque acceperit, tunc in sui patris domo manebit, tunc hæres instituetur, tunc ingenuo ejus *dilectoque Filio* [62] paterni regni socius atque particeps erit. Hæc enim est *primogenita Ecclesia*, quæ ex multis *pueris* constat. Hi sunt *primogeniti, qui conscripti sunt in cœlis*, et una cum tot *angelorum myriadibus dies festos concelebrant* [63]. Primogeniti autem nos filii, qui sumus Dei alumni, et primogeniti ejus germani amici; C qui primi ex omnibus hominibus Deum agnovimus, primi a peccatis liberati, primi a consortio diaboli separati sumus. Jam vero tanto magis impii sunt nonnulli, quanto benignior est Deus ac humanior. Etenim cum Deus nos ex servis filios fieri voluit, hi in numerum ejus filiorum assumi fastidiunt. O incredibilem amentiam! pudetne vos Domini? Is quidem libertatem pollicetur, vos autem aufugitis in servitutem. Is salutem largitur, vosque in perniciem vestram ruitis. Is æternam salutem donat, et vos *supplicium* exspectatis, et cum præstolamini *ignem*,

✠ P. 69 ED. POTTER, 53-54 ED. PARIS. [59] Prov. III, 11; Hebr. XII, 5. [60] Hebr. XII, 21. [61] Matth. XVIII, 3; Luc. XVIII, 17; Joan. III, 5. [62] Matth. III, 17. [63] Hebr. XII, 22, 23.

(59) *Μὴ τοίνυν μηκέτι*. Μηκέτι τοίνυν Nov.

(60) *Πατὴρ δὲ ὥς, ἠπίως νουθετεῖ υἱούς*. Malim πατὴρ δὲ ὡς ἤπιος, νουθετεῖ υἱούς· *tanquam vero mitis pater, admonet filios*. Quam lectionem præbet Nov. Eidem favet Homerus, cujus hoc hemistichium est,

. . . . *πατὴρ δ' ὡς ἤπιος ἦεν*.

Solet autem hæc vox peculiariter dici de paterno affectu in liberos. Unde apud Homer. Jupiter Minervæ dicit *Il.* Θ, v. 40:

. . . *ἐθέλω δέ τοι ἤπιος εἶναι*.

Item Paulus I Thess. II, 7, 8: Ἀλλ' ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ἂν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα, οὕτως, etc. Mox *Ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ, παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ παραμυθούμενοι*.

(61) *Ἐγγραφῇ*. Respicit veterem Atheniensium, aliarumque gentium morem, quo qui civitate donabantur, aliquem e civibus patrem sibi asciscebant, ejusque nomine in publicis tabulis inscribebantur. Conf. *Archæologiæ Græcæ* lib. I, c. 9.

D (62) *Ἐν τοῖς*. Videtur Christi dictum respexisse, quod refert Lucas II, 49: *Οὐκ ᾔδειτε, ὅτι ἐν τοῖς τοῦ Πατρός μου δεῖ εἶναί με; nesciebatis, quia in iis, quæ Patris mei sunt, oportet me esse?*

(63) *Αὕτη γὰρ ἡ πρωτότ*. Respicit Hebr. XII, 22, 23: *Ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρει καὶ Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων. Sed accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem et multorum millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cœlis.*

(64) *Ἀθεώτεροι*. Ἀθεώρητοι Nov.

(65) *Τῆς ἀπ. πολλῆς*. Τῆς ἀπ. τῆς πολλῆς Nov. Mox, ἐπαισχύνεσθε pro ἀπαισχύνεσθε substituit Tatiani editor, pag. 45.

(66) *Εἰς ἄνθρωπον ὑποφ*. Sunt qui malint, εἰς ἀπώλειαν ὑποφέρεσθε· ut σωτηρία suum habeat contrarium. SYLBURG.

(67) *Προσκοπεῖτε*. Σκοπεῖτε Nov.

quem paravit Dominus *diabolo et angelis ejus* [64]. Propterea beatus Apostolus, *Obtestor*, inquit, *per Dominum, ne amplius ambuletis sicut et gentes ambulant in vanitate mentis suæ, obtenebratum habentes intellectum, et abalienati a vita Dei propter ignorantiam, quæ est in ipsis ex obduratione cordis ipsorum. Qui, cum dedoluerant, semetipsos dediderunt* ✠ *protervia ad operandam omnem impuritatem et avaritiam* [65]. Cum autem ejusmodi testis hominum amentiam, invocato Dei nomine, arguerit, nunquid aliud restat incredulis, quam judicium et condemnatio? Nec vero curam eorum deponit Dominus, sed instat ipsis assidue hortando, perterrefaciendo, impellendo, excitando, admonendo: et hos quidem, qui erroribus fuerunt impliciti, expergefactos e mediis tenebris excitat. *Expergiscere*, inquit, *qui dormis, et surge a mortuis, et illucescet tibi Christus* Dominus [66], ille Sol resurrectionis, *qui ante luciferum genitus est* [67], suisque radiis vitam præbuit. Ne quis itaque spernat Verbum ac nihili faciat, ne forte semetipsum imprudens contempsisse reperiatur. Dicit enim alicubi Scriptura: *Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione in die tentationis in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri in probatione* [68]. Quænam autem est illa *probatio?* Si cupis discere, sanctus tibi Spiritus explicabit: *Et viderunt*, inquit, *opera mea quadraginta annis. Quare infensus fui generationi huic, et dixi, Semper errant corde; ipsi vero non cognoverunt vias meas. Itaque juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam* [69]. En minas! en exhortationem! en pœnam! Cur igitur etiamnum iratum nobis Deum ex clementi et benefico facimus? Cur non aures nostras Verbo patefacimus, Deumque hospitem puris et intaminatis animabus excipimus? Ejus enim promissio immensæ sane gratiæ ac beneficii loco erit, *si hodie vocem ejus audierimus;* cæterum illud hodie in dies augetur, quandiu hodie nominatur. Usque enim ad consummationem rerum ultimam et *hodiernus* dies, et discendi tempus permanet. Exinde verum illud *hodie*, Dei scilicet dies nunquam defecturus, in omnia usque sæcula extenditur. Quocirca *voci* divini Verbi semper *pareamus:*

A *καὶ ἐν Κυρίῳ*, φησὶ, *μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν, καθὼς καὶ τὰ ἔθνη* (68) *περιπατεῖ, ἐν ματαιότητι τοῦ νοὸς αὐτῶν, ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ ὄντες, καὶ ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν· οἵτινες ἑαυτοὺς παρέδωκαν ἀπηλγηκότες τῇ ἀσελγείᾳ εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης καὶ πλεονεξίας.* Τοιούτου μάρτυρος ἐλέγχοντος τὴν τῶν ἀνθρώπων ἄνοιαν καὶ Θεὸν (69) ἐπιβοωμένου, τί δὴ ἕτερον ὑπολείπεται τοῖς ἀπίστοις ἢ κρίσις καὶ καταδίκη; Οὐκ ἀμελεῖ δὲ ὁ Κύριος παραινῶν, ἐκφοβῶν, προτρέπων, διεγείρων, νουθετῶν· ἀφυπνίζει γέ τοι, καὶ τοῦ σκότους αὐτοῦ τοὺς πεπλανημένους διανίστησιν. *Ἔγειρε* (70), φησὶν, *ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν· καὶ ἐπιφαύσει*

B *σοι ὁ Χριστὸς* Κύριος, ὁ τῆς ἀναστάσεως Ἥλιος, ὁ *πρὸ ἑωσφόρου γεννώμενος*, ὁ ζωὴν χαρισάμενος ἀκτῖσιν ἰδίαις. Μὴ οὖν περιφρονείτω τις τοῦ Λόγου, μὴ λάθῃ καταφρονῶν ἑαυτοῦ. Λέγει γάρ που ἡ Γραφή· *Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν ἐν δοκιμασίᾳ* (71). Ἡ δὲ δοκιμασία τίς ἐστιν; Εἰ θέλεις μαθεῖν, τὸ ἅγιόν σοι Πνεῦμα ἐξηγήσεται· *Καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου*, φησὶ, *τεσσαράκοντα ἔτη* (72). *Διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ταύτῃ, καὶ εἶπον· Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου. Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσ-*

C *ελεύσονται εἰς τὴν ἀνάπαυσίν μου.* Ὁρᾶτε τὴν ἀπειλήν. Ὁρᾶτε τὴν προτροπήν· ὁρᾶτε τὴν τιμήν. Τί δὴ οὖν ἔτι τὴν χάριν εἰς ὀργὴν μεταλλάσσομεν, καὶ οὐχὶ ἀναπεπταμέναις ταῖς ἀκοαῖς καταδεχόμενοι τὸν Λόγον, ἐν ἁγναῖς ξενοδοχοῦμεν ταῖς ψυχαῖς (73) τὸν Θεόν; Μεγάλη γὰρ τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἡ χάρις, *ἐὰν σήμερον τῆς* (74) *φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσωμεν.* Τὸ δὲ σήμερον καθ' ἑκάστην αὐτοῦ αὔξεται τὴν ἡμέραν, ἔστ' ἂν ἡ σήμερον ὀνομάζηται. Μέχρι δὲ συντελείας καὶ ἡ *σήμερον* καὶ ἡ μάθησις διαμένει· καὶ τότε ἡ ὄντως *σήμερον*, ἡ ἀνελλιπὴς τοῦ Θεοῦ ἡμέρα, τοῖς αἰῶσι συνεκτείνεται. Ἀεὶ οὖν *τῆς φωνῆς ὑπακούωμεν* τοῦ θείου Λόγου· ἡ σήμερον γὰρ ἀΐδιος αἰών ἐστιν εἰκών (75)· σύμβολον δὲ τοῦ φωτὸς, ἡμέρα (76)· φῶς

✠ P. 70 ED. POTTER, 54-55 ED. PARIS. [64] Matth. xxv, 41, 46. [65] Ephes. iv, 17, 18, 19. [66] Ephes. v, 14. [67] Psal. cix, 3. [68] Psal. xciv, 8, 9. [69] Ibid. 9, 10, 11. [70] Joann. x, 3, 16.

(68) *Τὰ ἔθνη.* Τὰ λοιπὰ ἔθνη Bibl. Græc. Mox, καὶ post ὄντες omitt. Oein, ἐν πλεονεξίᾳ pro καὶ πλεονεξίας, ibid.

(69) *Καὶ Θεόν.* Τὸν Θεόν Nov.

(70) *Ἔγειρε.* Ἔγειραι Bibl. Græc.

(71) *Ἐν δοκιμασίᾳ.* Ἐδοκίμασαν Bibl. Græc. Ea, quæ sequuntur, hoc modo distinguit Nov. Ἡ δὲ δοκιμασία τίς ἐστιν εἰ θέλεις μαθεῖν.

(72) *Τεσσαράκοντα ἔτ.* Τεσσαράκοντα ἔτη προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, Bibl. Græc.

(73) *Ταῖς ψυχαῖς.* Ταῖς omittit Nov.

(74) *Ἐὰν σήμερον τ.* Hæc sic distingui possunt: *Ἐὰν σήμερον τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσωμεν (τὸ δὲ σήμερον καθ' ἑκάστην αὐτοῦ αὔξεται τὴν ἡμέραν) ἔς τ' ἂν ἡ σήμερον ὀνομάζηται· Si hodie vocem ejus audierimus (illud autem hodie singulis diebus ei accrescit) quamdiu nominetur hodie.* Po-

D strema verba sumpsit ex Hebr. iii, 13: *Ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται.*

(75) *Ἡ σήμερον γὰρ ἀΐδιος αἰών ἐστιν εἰκών.* Sic Flor., Sylb., itemque ms. Nov. In Heinsiana vero editione, quam Parisienses exprimunt, αἰών mutatum est in αἰῶνος. Sylburgius scribi voluit ἀϊδίου αἰῶνός ἐστιν εἰκών, *æterni sæculi imago est.* Quam lectionem dicit firmari a Basil. pag. 665, et Gregor. Naz., p. 229. Fortasse aliquis ad marginem libri sui εἰκών adnotavit, vel, ut interpretamentum vocis σύμβολον, quæ sequitur; vel, quia putabat τὸ σήμερον non esse αἰῶνα, sed tantum αἰῶνος εἰκόνα. Etenim sæpissime fit ut quæ ad marginem adnotata fuere, ab imperitis scriptoribus in textum recipiantur.

(76) *Ἡμέρα.* Ἡ ἡμέρα Nov. recte.

δὲ, ὁ Λόγος ἀνθρώποις, δι' οὗ καταυγαζόμεθα τὸν A Θεόν. Εἰκότως ἄρα πιστεύσασι μὴν καὶ ὑπακούουσιν *ἡ χάρις ὑπερπλεονάσει*· ἀπειθήσασι δὲ καὶ *πλανωμένοις κατὰ καρδίαν, ὁδούς τε τὰς κυριακὰς μὴ ἐγνωκόσιν*, ἃς *εὐθείας ποιεῖν* καὶ εὐτρεπίζειν παρήγγειλεν Ἰωάννης· τούτοις δὲ προσώχθισεν ὁ Θεὸς, καὶ *ἀπειλεῖ*. Καὶ δὴ καὶ τὸ τέλος τῆς ἀπειλῆς αἰνιγματωδῶς ἀπειλήφασιν οἱ παλαιοὶ τῶν Ἑβραίων πλανῆται· *οὐ γὰρ εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν* λέγονται *διὰ τὴν ἀπιστίαν*, πρινὴ (77) σφᾶς αὐτοὺς, κατακολουθήσαντας τῷ Μωϋσέως διαδόχῳ, ὀψέ ποτε ἔργῳ μαθεῖν, οὐκ ἂν ἄλλως σωθῆναι, μὴ οὐχὶ (78) ὡς Ἰησοῖ (79) πεπιστευκότας. Φιλάνθρωπος δὲ ὢν ὁ *Κύριος, πάντας ἀνθρώπους εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας* παρακαλεῖ, ὁ τὸν *Παράκλητον* ἀποστέλλων. Τίς B οὖν ἡ ἐπίγνωσις; θεοσέβεια· *θεοσέβεια δὲ πρὸς πάντα ὠφέλιμος*, κατὰ τὸν Παῦλον, *ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς, τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης*. Πόσου ὁμολογήσαιτε, ὦ ἄνθρωποι, εἰ ἐπιπράσκετο σωτηρία ἀΐδιος, ὠνήσασθαι (80) ἄν; οὐδὲ εἰ τὸν Πάκτωλόν τις ὅλον, τοῦ χρυσίου τὸ ῥεῦμα τὸ μυθικὸν, ἀπομετρήσειε, ἀντάξιον σωτηρίας μισθὸν ἀριθμήσει. Μὴ οὖν ἀποκάμητε· ἔξεστιν ὑμῖν, ἢν ἐθέλητε, ἐξωνήσασθαι τὴν πολυτίμητον σωτηρίαν οἰκείῳ θησαυρῷ, ἀγάπῃ καὶ πίστει ζωῆς (81)· ὅς ἐστιν ἀξιόλογος μισθός. Ταύτην ἡδέως τὴν τιμὴν ὁ Θεὸς λαμβάνει· *Ἠλπίκαμεν* γὰρ *ἐπὶ Θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν*. Οἱ δὲ ἄλλοι, περιπεφυκότες τῷ κόσμῳ, οἷα φύκιά τινα ἐνάλοις πέτραις, ἀθανασίας ὀλιγωροῦσιν· καθάπερ ὁ Ἰθακήσιος γέρων (82), οὐ C τῆς ἀληθείας, καὶ τῆς ἐν οὐρανῷ πατρίδος, πρὸς δὲ καὶ τοῦ ὄντως ὄντος ἱμειρόμενος φωτὸς, ἀλλὰ *τοῦ καπνοῦ*. Θεοσέβεια δὲ, ἐξομοιοῦσα τῷ Θεῷ κατὰ τὸ δυνατὸν τὸν ἄνθρωπον, κατάλληλον ἐπιγράφεται διδάσκαλον Θεὸν, τὸν (83) καὶ μόνον ἀπεικάσαι κατ' ἀξίαν δυνάμενον ἄνθρωπον Θεῷ. Ταύτην Ἀπόστολος (84) τὴν διδασκαλίαν, θείαν ὄντως ἐπιστάμενος, *Σὺ δὲ, ὦ Τιμόθεε* (85), φησὶν, *ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν διὰ πίστεως ἐν Χριστῷ* (86)· ἱερὰ γὰρ ὡς ἀληθῶς τὰ ἱεροποιοῦντα καὶ θεοποιοῦντα (87) *γράμματα*· ἐξ ὧν *γραμμάτων* καὶ συλλαβῶν τῶν *ἱερῶν*

A **25** nam *hodie* illud significat æternitatem: dies vero lucem notat: *lux* autem *hominum* est Verbum [71], cujus ope Deum videmus. Merito igitur his, qui crediderunt, et morigeri fuerunt, *superabundabit gratia* [72]; incredulis autem et contumacibus, qui *errant corde, et non cognoverunt vias* Domini [73], quas Joannes *rectas facere* jussit [74], infensus est et *minatur* Deus. Cujus quidem minationis ✠ finis veteribus illis Hebræis, qui errabant in deserto, ænigmate quodam erat significatus; dicuntur enim *non fuisse in requiem ingressi propter incredulitatem* [75], antequam Moysis successorem secuti, sero tandem ipso usu forent edocti, se non posse aliter salvos fieri, quam si Jesu crediderint. *Dominus* autem, cum sit humani generis amantissimus, *Para-* B *cletum* mittit, qui *omnes homines* hortetur *ad cognoscendam veritatem* [76]. Quæ est igitur ea cognitio? pietas erga Deum. *At pietas ad omnia utilis est*, dicente Paulo [77], *ut quæ promissionem habeat vitæ præsentis ac futuræ*. Si æterna vita venum exponeretur, quanti vos, o homines, eam empturos promitteretis? Ne si Pactolum quidem, qui totus aureo, ut est in fabulis, decurrit flumine, quis dederit, pro salute justum pretium numeraverit. Quamobrem ne vos animus deficiat. Licet vobis, si videtur, hanc pretiosissimam salutem propriis vestris thesauris, charitate, vivaque fide, quæ merces haud injusta reputatur, emere. Hoc pretium Deus lubenter accipit: *Speravimus* enim *in Deo vivo, qui* C *est servator omnium hominum, præcipue* vero *fidelium* [78]. Cæteri autem mundo, velut alga marinis rupibus, circumnati, immortalitatem spernunt: quemadmodum Ithacensis ille senex, haud quidem veræ cœlestisque patriæ, aut veræ lucis, sed *fumi desiderio* flagrabat. Pietas autem, ut hominem Deo, quoad potest, assimilet, idoneum ipsi magistrum Deum ascribit, qui solus hominem, prout est dignum, Deo similem efficere valet. Quam doctrinam cum Apostolus vere divinam esse sciat: *Tu autem*, inquit, *o Timothee, a puero sacras litteras novisti, quæ te possunt sapientem reddere ad salutem per fidem, quæ est in Christo* [79]; fieri enim nequit, ut

✠ P. 71 ED. POTTER, 55-56 ED. PARIS. [71] Joan. I, 9. [72] I Tim. I, 14. [73] Psal. XCIV, 10. [74] Matth. III, 3. [75] Hebr. III, 18, 19. [76] I Tim. II, 4. [77] I Tim. IV, 8. [78] I Tim. IV, 10. [79] II Tim. III, 15.

(77) *Πρινή*. Πρὶν ἢ Nov. Mox, κατακολουθήσαντες D pro κατακολουθήσαντας, idem.

(78) *Οὐχί*. Omittit Nov.

(79) *Ἰησοῖ*. A. Ἰησοῦ mavult Sylburg. Quam conjecturam firmare videtur ms. Nov., qui Ἰησοῦς habet, scil. pro Ἰησοῦ.

(80) *Ὠνήσασθαι*. Hanc vocem quidam perperam in ὠνήσεσθε mutandum putarunt. Paulo ante, πόσον pro πόσου habet Nov.

(81) *Πίστει ζωῆς*. Quidam scribendum putant πίστει ζωρᾷ, *fide mera, sincera* Quod inusitatum esse videtur. Forte ζωῆς juxta πολυτίμητον σωτηρίαν, interpretamenti loco, in margine libri adnotatum, postea in textum irrepsit.

(82) *Ὁ Ἰθακήσιος γέρων*. Ulysses. Respicit autem Clemens *Odyss*. A, vers. 57:

..... *αὐτὰρ Ὀδυσσεὺς,*
Ἱέμενος καὶ καπνὸν ἀποθρώσκοντα νοῆσαι
Ἧς γαίης, θανέειν ἱμείρεται ....

..... *Cæterum Ulysses*
Cupiens vel fumum exsilientem videre
Suæ terræ, mori desiderat .....

(83) *Τόν*. Omittit Nov.

(84) *Ἀπόστολος*. Malim ὁ Ἀπόστολος, cum articulo, ut et alibi passim. SYLBURG. Hanc lectionem firmat Nov.

(85) *Ὦ Τιμόθεε*. Clementis additamentum.

(86) *Πίστεως ἐν Χ*. Πίστεως τῆς ἐν Χ. Bibl. Græc.

(87) *Θεοποιοῦντα*. Clemens, Platonem secutus, sæpe dicit homines per virtutem ac pietatem non solum Deo assimilari, sed etiam deos quodammodo fieri. Conf. hujus libri pag. 71, et quæ ibi adnotata erunt.

illæ *litteræ* non sint *sacræ*, quæ non modo sanctos, sed etiam divinos faciunt. Unde *scripturas* etiam illas, seu volumina, quæ ex his *litteris* syllabisque *sacris* constant, Apostolus appellat [80] *divinitus inspiratas*, ut quæ essent *utiles ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem in justitia, ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus*. Neminem certe aliorum sanctorum hortationes perinde commovebunt, ac ipse Dominus, qui genus humanum tantopere dilexit. Is enim ✠ aliud nihil agitat, nihil molitur, nisi ut homines sint salvi ac incolumes. Quocirca urget eos ac impellit ad salutem, clamans : *Appropinquavit regnum cœlorum* [81]. Qua voce attentes sibi homines eos facit, qui paulo timidiores erant. Apostolus itidem Domini cohortans Macedonas, divinam vocem interpretatur : *Appropinquavit Dominus*, inquit, *cavete ne deprehendamur vacui* [82]. Vos autem adeone estis metu vacui, adeone potius increduli, ut nec ipsi Domino, nedum Paulo, ne quidem cum *pro Christo obsecrat* [83], fidem habentes, *gustetis ac videatis* [84] Christum esse Deum? Fides vos introducet, experientia docebit, Scriptura instituet, *Venite*, dicens, *o filii, audite me, timorem Domini docebo vos* [85]. Deinde quasi jam fide imbutis breviter subjicit : *Quis est homo qui vult vitam, qui diligit videre dies bonos* [86]? Nos, inquiemus, tales sumus, qui bonum colimus, bonosque sectamur. Audite igitur, qui *procul;* audite, qui *prope* estis [87]. Verbum a nemine unquam celatum fuit, sed, quasi publica lux, illucet *omnibus hominibus* [88], et quod ad ipsum nemo est Cimmerius. Properemus consequi salutem renascendo. Properemus, ad exemplum unitatis unicæ naturæ, uno multi amore conjungi et coalescere : bonæque monadis videndæ studio incensi, qui ejus bonitatis participes sumus, unitatem pariter sequamur. Multorum enim in unum concursus, in divinam quamdam concordiam a variis ac discordibus vocibus

A τὰς συγκειμένας γραφὰς, τὰ συντάγματα, ὁ αὐτὸς ἀκολούθως Ἀπόστολος *θεοπνεύστους* καλεῖ, *ὠφελίμους οὔσας πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ· ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος*. Οὐκ ἄν τις οὕτως ἐκπλαγείη τῶν ἄλλων ἁγίων τὰς προτροπὰς, ὡς αὐτὸν τὸν Κύριον, τὸν φιλάνθρωπον. Οὐδὲν γὰρ ἀλλ' ἢ τοῦτο ἔργον μόνος ἐστὶν αὐτῷ, σώζεσθαι τὸν ἄνθρωπον. Βοᾷ γοῦν, ἐπείγων εἰς σωτηρίαν αὐτός· *Ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν*· ἐπιστρέφει (88) τοὺς ἀνθρώπους, πλησιάζοντας τῷ φόβῳ. Ταύτῃ καὶ ὁ Ἀπόστολος τοῦ Κυρίου, παρακαλῶν τοὺς Μακεδόνας, ἑρμηνεὺς γίνεται τῆς θείας φωνῆς· *Ὁ Κύριος* (89) *ἤγγικεν*, λέγων, *εὐλαβεῖσθε μὴ καταληφθῶμεν κενοί*. Ὑμεῖς δὲ, ἐς B τοσοῦτον ἀδεεῖς (90), μᾶλλον δὲ ἄπιστοι, μήτε αὐτῷ πειθόμενοι τῷ Κυρίῳ, μήτε τῷ Παύλῳ, καὶ ταῦτα *ὑπὲρ Χριστοῦ δεομένῳ γεύσεσθε* (91), *καὶ ἴδετε ὅτι Χριστὸς ὁ Θεός*; ἡ πίστις εἰσάξει, ἡ πεῖρα διδάξει, ἡ Γραφὴ παιδαγωγήσει, *Δεῦτε, ὦ τέκνα*, λέγουσα· *ἀκούσατέ μου, φόβον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς*. Εἶτα, ὡς ἤδη πεπιστευκόσι, συντόμως ἐπιλέγει· *Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωὴν, ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθάς*; Ἡμεῖς ἐσμὲν, φήσομεν, οἱ τἀγαθοῦ προσκυνηταὶ, οἱ τῶν ἀγαθῶν ζηλωταί. Ἀκούσατε οὖν οἱ *μακρὰν* (92), ἀκούσατε οἱ *ἐγγύς*· οὐκ ἀπεκρύβη τινὰς ὁ Λόγος· φῶς ἐστι κοινὸν, ἐπιλάμπει *πᾶσιν ἀνθρώποις*· οὐδεὶς Κιμμέριος ἐν Λόγῳ. Σπεύσωμεν εἰς σωτηρίαν, ἐπὶ τὴν παλιγγενεσίαν, εἰς μίαν ἀγάπην (93) συναχθῆναι οἱ πολλοὶ, κατὰ τὴν τῆς μοναδικῆς οὐσίας ἕνωσιν· C σπεύσωμεν (94) ἀγαθοεργούμενοι ἀναλόγως ἑνότητα διώκωμεν, τὴν ἀγαθὴν ἐκζητοῦντες μονάδα. Ἡ δὲ ἐκ πολλῶν ἕνωσις, ἐκ πολυφωνίας καὶ διασπορᾶς ἁρμονίαν λαβοῦσα θεϊκὴν, μία γίνεται συμφωνία, ἑνὶ χορευτῇ καὶ διδασκάλῳ τῷ Λόγῳ ἑπομένη, ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ἀναπαυομένη, *Ἀββᾶ* λέγουσα, *ὁ πατήρ*· ταύτην ὁ Θεὸς τὴν φωνὴν τὴν ἀληθινὴν ἀσπάζεται παρὰ τῶν αὐτοῦ παίδων πρώτην καρπούμενος.

✠ P. 72 ED. POTTER, 56-57 ED. PARIS. [80] I Tim. III, 16, 17. [81] Matth. IV, 17. [82] Philipp. IV, 5. [83] II Cor. V, 20. [84] Psal. XXXIII, 9. [85] Ibid. 12. [86] Ibid. 13. [87] Esther. IX, 20. [88] Joann. I, 9.

(88) *Ἐπιστρέψει.* Sic distingue, Ἐπιστρέφει τοὺς ἀνθρώπους πλησιάζοντας, τῷ φόβῳ. *Eos, qui ad se accedunt, per timorem convertit.*

(89) *Ὁ Κύρ.* S. Scripturæ sensum, non verba, recitat. Porro καταλειφθῶμεν pro καταληφθῶμεν habet Nov.

(90) Ἀδεεῖς. Hervetus legit ἐνδεεῖς, quod A. minus placet. SYLBURG.

(91) *Γεύσεσθε.* A. et H. γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Θεός, ex psalmo XXXIII. Hervetus interpres vulgatam lectionem secutus est : in qua ut interrogatio locum habet, ita in altera non habet. SYLBURG. — Alludit ad psalm. XXXII 9 : Γεύσασθε, καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος. Sic *Pædag.* lib. I, c. 6, p. 103 illa I Pet. II, recitans, εἰ ἐγεύσασθε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος, scripsit : Εἰ ἐγεύσασθε ὅτι Χριστὸς ὁ K. *Strom.* V, pag. 579, iterum psalmi verba sic scribit, Γεύσασθε, καὶ ἴδετε ὅτι Χριστὸς ὁ Κύριος. *Protrept.*, p. 76, χρηστὸς ὁ σύμπας ἀνθρώπων βίος, τῶν Χριστὸν ἐγνωκότων. Denique *Strom.* II, similiter in his vocibus ludit : Οἱ εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότες, χρηστοί τε εἰσὶ, καὶ λέγονται· *Qui in Christum crediderunt*, χρηστοί, *boni, sunt et dicuntur*. Verum eo loco Χριστοί potius legendum esse, D nonnulli existimant. S. Justinus, *Apol.* I, p. 6 : Ὅσον τε ἐκ τοῦ κατηγορουμένου ἡμῶν ὀνόματος χρηστότατοι ὑπάρχομεν· *Quod ad nomen ipsum* Christianorum *spectat, quod criminis loco nobis objicitur, optimi* (χρηστότατοι) *certe sumus*. Idem paulo post : Χριστιανοὶ γὰρ εἶναι κατηγορούμεθα· τὸ δὲ χρηστὸν μισεῖσθαι οὐ δίκαιον· *Christiani esse deferimur : atqui bonum* (χρηστὸν) *odisse, injustum est*. Gentiles per ignorantiam *Chrestum*, sæpe vocabant Christum. Conf. Suetonius in *Claudio* cap. 25; Lucianus in *Philopatride;* Tertullianus, *Apol.*, cap. 3; Lactantius, lib. IV, cap. 7; Theophilus initio lib. I, *Ad Autolyc.*

(92) *Ἀκούσατε οὖν οἱ μ.* Hæc verba οὖν οἱ μακρὰν ἀκούσατε omittit Nov. Porro respicit Clemens Pauli verba ad Ephes. II, 17 : Εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς ἐγγύς. Ut mox Joan. I, 9 : Τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.

(93) *Εἰς μίαν ἀγάπ.* Imitatur Christi dictum, quod refert Joan. XVII, 21, 22, 23.

(94) *Ἕνωσιν· σπεύσ.* Sic distingui possit, ἕνωσιν, σπεύσωμεν· ἀγαθοεργούμενοι, ἀναλόγως ἑνότ.

redacta, unum concentum efficit, eumdemque chori ducem et magistrum sequitur, et in eadem requiescens veritate, *dicit Abba, pater* [89]. Hanc Deus germanam filiorum suorum vocem, quam primam ei offerre solent, amplectitur.

CAPUT X.

Respondens objectioni Gentilium, qua nefas esse aiebant morem patrium deserere, eo impensius hortatur illos ad veritatem amplectendam, qua ab erroribus istis liberentur.

Ἀλλ' ἐκ πατέρων (95), φατὲ, παραδεδομένον ἡμῖν A ἔθος ἀνατρέπειν οὐκ εὔλογον. Καὶ τί δὴ οὐχὶ τῇ πρώτῃ τροφῇ τῷ γάλακτι χρώμεθα, ᾧ δήπουθεν συνείθισαν ἡμᾶς ἐκ γενετῆς αἱ τιτθαί; Τί δαὶ αὔξάνομεν ἢ μειοῦμεν τὴν πατρῴαν οὐσίαν, καὶ οὐχὶ τὴν ἴσην, ὡς παρειλήφαμεν, διαφυλάττομεν; Τί δαὶ οὐκέτι τοῖς κόλποις (96) τοῖς πατρῴοις ἐναποβλύζομεν, ἢ καὶ τὰ ἄλλα, ἃ νηπιάζοντες ὑπὸ μητράσιν τε ἐκτρεφόμενοι, γέλωτα ὤφλομεν, ἐπιτελοῦμεν ἔτι (97)· ἀλλὰ σφᾶς αὐτοὺς, καὶ εἰ μὴ παιδαγωγῶν ἐτύχομεν ἀγαθῶν, ἐπανωρθώσαμεν; εἶτα ἐπὶ τῶν παθῶν αἱ παρεκβάσεις, καίτοι ἐπιζήμιοι καὶ ἐπισφαλεῖς οὖσαι, ὅμως γλυκεῖαι! πως προσπίπτουσιν (98)· ἐπὶ δὲ τοῦ βίου, B οὐχὶ τὸ ἔθος καταλείποντες τὸ πονηρὸν καὶ ἐμπαθὲς καὶ ἄθεον, κἂν οἱ πατέρες χαλεπαίνωσιν, οὐκ ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν ἐκκλινοῦμεν, καὶ τὸν ὄντως ὄντα πατέρα ἐπιζητήσομεν (99), οἷον δηλητήριον φάρμακον τὴν συνήθειαν ἀπωσάμενοι; Τοῦτ' αὐτὸ γάρ τοι τὸ κάλλιστον τῶν ἐγχειρουμένων ἐστὶν ὑποδεῖξαι ὑμῖν, ὡς ἀπὸ μανίας καὶ τοῦ τρισαθλίου τούτου ἔθους ἐμισήθη ἡ θεοσέβεια· οὐ γὰρ ἂν ἐμισήθη ποτὲ ἢ ἀπηγορεύθη ἀγαθὸν τοσοῦτον, οὗ μεῖζον (1) οὐδὲν ἐκ Θεοῦ δεδώρηταί πω τῇ τῶν ἀνθρώπων γενέσει, εἰ μὴ συναρπαζόμενοι τῷ ἔθει, εἶτα μέντοι ἀποβύσαντες τὰ ὦτα ἡμῖν, οἷον ἵπποι (2) σκληραύχενες ἀφηνιάζοντες, τοὺς χαλινοὺς ἐνδακόντες, ἀποφεύγετε τοὺς λόγους, ἀποσείσασθαι μὲν (3) τοὺς ἡνιόχους ὑμῶν τοῦ βίου ἡμᾶς ἐπιποθοῦντες, ἐπὶ δὲ τοὺς κρημνοὺς τῆς ἀπωλείας C ὑπὸ τῆς ἀνοίας φερόμενοι, ἐναγῆ τὸν ἅγιον ὑπολαμβάνετε τοῦ Θεοῦ Λόγον. Ἕπεται τοιγαροῦν ὑμῖν, κατὰ τὸν Σοφοκλέα, τὰ ἐπίχειρα τῆς ἐκλογῆς (4)·

Νοῦς φροῦδος, ὦτ' ἀχρεῖα, φροντίδες κεναί.

Καὶ οὐκ ἴστε ὡς παντὸς μᾶλλον τοῦτο ἀληθὲς, ὅτι

At vero, inquitis, evertere consuetudines a majoribus nobis traditas, rationi minime consentaneum est. Proinde cur non lacte etiam utimur, tanquam primo alimento, cui nutrices nostræ, statim ac fuimus in lucem editi, nos assuefecerunt? Cur augemus patrum facultates, vel minuimus; ✠ nec eumdem modum, quem illi nobis reliquere, deinceps perpetuo servamus? Cur nec in sinus patrum cibos nostros regerimus, nec etiam alia adhuc facimus, quibus olim, cum parvuli essemus, et a matribus aleremur, risum commovimus; sed nosmetipsos, etiam nullo præcipiente magistro, corrigimus et emendamus? Quod si in affectibus excessus, etsi sint admodum periculosi et exitiales, tamen aliqua nos voluptate afficiunt: cur non etiam in vita, ex hac flagitiosa, perturbata affectibus atque impia consuetudine ad veritatem, patribus licet ringentibus, deflectemus; et rejecta, tanquam mortifero veneno, consuetudine, verum patrem quæremus? Nam **26** a nobis quidem nihil pulchrius aut præclarius suscipi potest, quam si vobis ostenderimus, hanc insanam ac plane miserrimam consuetudinem esse veræ pietati inimicissimam. Nec enim aut odio haberi, aut omnino repudiari potuit tam eximium beneficium, quo Deus nihil unquam majus humano generi tribuit, nisi consuetudine abrepti, obturatis deinde auribus, tanquam contumaces equi detrectantes habenas, et frenos mordentes, rationes fugeretis, vitæ vestræ nos magistros et aurigas excutere cupientes: et amentia vestra præcipites in exitium acti, sanctum Dei Verbum existimaretis exsecrandum esse ac detestabile. Quamobrem vos electionis vestræ præmia sequuntur, ut ait Sophocles,

Mens vana, aures inutiles, cogitationes irritæ.

Et nescitis veris omnibus hoc esse verius, quod

✠ P. 73 ED. POTTER, 57 ED. PARIS. [89] Marc. xiv. 36; Rom. viii, 15.

(95) *Ἀλλ' ἐκ πατέρ.* Hanc rationem quam ethnici Christianis semper objiciebant, refellit etiam Justinus M. initio *Cohort. ad Græcos.*

(96) *Τοῖς κόλποις.* Respicit verba Phœnicis ad Achillem alumnum, quæ refert Homerus *Iliad.* I, v. 484:

Πρίν γ' ὅτε δή σ', ἐπ' ἐμοῖσιν ἐγὼ γούνασσι καθίσας,
Ὄψου τ' ἄσαιμι προταμὼν, καὶ οἶνον ἐπισχὼν,
Πολλάκι μοι κατέδευσας ἐνὶ στήθεσσι χιτῶνα
Οἴνου, ἀποβλύζων ἐν νηπιέῃ ἀλεγεινῇ.

(97) *Ὤφλομεν, ἐπιτελοῦμεν ἔτι.* Ὑφλῶμεν, ἐπὶ τέλους μὲν ἔτι Nov.

(98) *Γλυκεῖαι π. π.* Lowthius ait: « Locus mancus et corruptus. Sensus videtur esse: *Siquidem officium* esse ducimus, immoderatos animi affectus coercere, cur non pari ratione absurdas consuetudines ab animi perturbationibus profectas rejicimus? » Porro nos alium sensum in Latina versione expressimus.

(99) *Ἐπιζητήσομεν.* H. Ἐπιζητήσωμεν, subjunctivo modo. SYLBURG. — Quam lectionem firmat Nov.

D (1) *Οὗ μεῖζον.* Ad Christianam philosophiam accommodat quod de profana dixit Plato in *Timæo*: Οὗ μεῖζον, inquit, ἀγαθὸν οὔτ' ἦλθεν, οὔθ' ἥξει ποτὲ τῷ θνητῷ γένει δωρηθὲν ἐκ θεῶν. Id Latine vertit Cicero, *Academ. Quæst.* lib. I, c. 2: *Totum igitur illud philosophiæ studium mihi quidem ipse sumo, et ad vitæ constantiam quantum possum, et ad animi delectationem: nec ullam arbitror, ut apud Platonem est, majus aut melius a diis datum munus homini.* Idem lib. xv. epist. 4, extrema, de philosophia dicit: *Qua nec mihi charior ulla unquam res in vita fuit, nec hominum generi majus a diis munus ullum est datum.*

(2) *Οἷον ἵπποι.* Iterum Platonem imitatur Phædri pag. 1226, 1227. Eadem comparatione inferius usus est Clemens *Pædag.* lib. II, cap. 10.

(3) *Μέν.* Μέντοι Nov.

(4) *Τῆς ἐκλογῆς.* Cæcæ nempe ac stolidæ: qua mendacium veritati prætulistis. V. SYLBURG.

boni plique homines, eo quod bonum coluerunt, bonam mercedem consequentur; qui autem contra sunt mali, meritam pœnam. Quin etiam ipsi sceleris principi imminet supplicium; proinde ei minatur Zacharias: *Increpabit te, qui elegit Jerusalem. Nonne ecce hoc est ut torris evulsus ex igne* [90]? Quænam igitur insita est in animis hominum voluntariæ mortis appetitio? Cur ad hunc mortiferum *torrem*, quocum necesse est eos una comburi, ✠ confugerunt: cum integrum ipsis fuerit, honeste ex Dei præcepto, non autem ex consuetudine vivere? nam Deus quidem vitam largitur; prava autem consuetudo, postquam excesserint hac vita, seram illis affert inter supplicia pœnitentiam. *Passus autem vel stultus didicit*, quod superstitio quidem exitium et interitum, pietas vero salutem afferat. Conspiciuntur sæpenumero, qui simulacris se addixerunt, coma quidem sordida et inculta, vestibus laceratis et squalore obsitis deformati, lavationibus prorsus abstinentes, unguibus in immanem longitudinem excrescentibus plane efferati, quamplurimi etiam virilitatem exsecti, qui re quidem ipsa satis ostendunt, sepulcra quædam mortuorum aut carceres fuisse simulacrorum templa. Hi sane mihi lugere deos, non colere videntur: ut qui ea patiantur, quæ misericordia potius digna sunt, quam pietate. Vos autem etiamne estis cæci, nec ad omnium rerum Herum et totius universitatis Dominum oculos attollere curatis? An non ex his carceribus elabi, et ad misericordiam e cœlo demissam confugere vobis in animo est? Deus enim hominem, perinde ac mater ad pullum e nido excidentem advolans, pro sua singulari in eum benevolentia sustentat: quod si serpens aliquis pullo inhiet, *mater circumvolat charissimos natos deflens*; Deus vero pater figmentum suum quærit, et lapsum curat, et feram abigit, et pullum recuperans, ut subvolet in nidum, hortatur. Cæterum canes, cum aberraverunt, sagaci nare dominum persequi et indagare solent. Quin etiam equi excusso insessore, vel uno sibilo edito, domino suo paruerunt. *Novit autem*, inquit, *bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui: Israel autem me non novit* [91]. Quid ergo Dominus? Obliviscitur tantæ injuriæ, etiamnum

A ἄρα οἱ μὲν ἀγαθοὶ καὶ θεοσεβεῖς, ἀγαθῆς τῆς ἀμοιβῆς τεύξονται, τἀγαθὸν τετιμηκότες, οἱ δὲ ἐκ τῶν ἐναντίων πονηροὶ τῆς καταλλήλου τιμωρίας. Καὶ τῷ γε ἄρχοντι τῆς κακίας ἐπήρτηται κόλασις· ἀπειλεῖ γοῦν αὐτῷ ὁ προφήτης Ζαχαρίας· *Ἐπιτιμήσαι ἐν σοὶ ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ· οὐκ ἰδοὺ τοῦτο ὡς* (5) *δαλὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός;* Τίς (6) οὖν ἔτι τοῖς ἀνθρώποις ὄρεξις ἔγκειται θανάτου ἑκουσίου; τί δαὶ τῷ δαλῷ τῷ θανατηφόρῳ τούτῳ προσπεφεύγασιν (7), μεθ' οὗ καταφλεχθήσονται, ἐξὸν βιῶναι καλῶς, κατὰ τὸν Θεὸν, οὐ κατὰ τὸ ἔθος; Θεὸς μὲν γὰρ ζωὴν χαρίζεται, ἔθος δὲ πονηρὸν, μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν, μετάνοιαν κενὴν ἅμα τιμωρίᾳ προστρίβεται· *Παθὼν* (8) *δέ τε νήπιος ἔγνω*, ὡς ἀπολλύει δεισιδαιμονία, καὶ σώζει θεοσέβεια. Ἰδέτω B τις ὑμῶν τοὺς παρὰ τοῖς εἰδώλοις λατρεύοντας, κόμῃ ῥυπῶντας, ἐσθῆτι πιναρᾷ καὶ κατεῤῥηγυίᾳ (9) καθυβρισμένους, λουτρῶν μὲν παντάπασιν ἀπειράτους, ταῖς δὲ τῶν ὀνύχων ἀκμαῖς ἐκτεθηριωμένους, πολλοὺς δὲ καὶ τῶν αἰδοίων ἀφῃρημένους, ἔργῳ δεικνύντας τῶν εἰδώλων τὰ τεμένη, τάφους τινὰς ἢ δεσμωτήρια. Οὗτοί μοι δοκοῦσι πενθεῖν, οὐ θρησκεύειν τοὺς θεούς· ἐλέου μᾶλλον ἢ θεοσεβείας ἄξια πεπονθότες. Καὶ ταῦτα ὁρῶντες, ἔτι τυφλώττετε, καὶ οὐχὶ πρὸς τὸν Δεσπότην τῶν πάντων καὶ Κύριον τὸν ὅλων (10) ἀναβλέψετε; οὐχὶ δὲ καταφεύξεσθε ἐκ τῶν ἐνταῦθα δεσμωτηρίων, ἐκφεύγοντες ἐπὶ τὸν ἔλεον τὸν ἐξ οὐρανῶν; Ὁ γὰρ Θεὸς ἐκ πολλῆς τῆς φιλανθρωπίας ἀντέχεται τοῦ ἀνθρώπου, ὥσπερ ἐκ C καλιᾶς ἐκπίπτοντος νεοττοῦ ἡ μήτηρ ὄρνις ἐφίπταται· εἰ δέ που καὶ θηρίον ἑρπυστικὸν περιχάνοι τῷ νεοττῷ, *μήτηρ δ' ἀμφιποτᾶται, ὀδυρομένη φίλα τέκνα* (11)· ὁ δὲ Θεὸς πατὴρ καὶ ζητεῖ τὸ πλάσμα, καὶ ἰᾶται τὸ παράπτωμα, καὶ διώκει τὸ θηρίον, καὶ τὸν νεοττὸν αὖθις ἀναλαμβάνει, ἐπὶ τὴν καλιὰν ἀναπτῆναι παρορμῶν. Εἶτα κύνες μὲν, ἤδη πεπλανημένοι, ὀδμαῖς ῥινηλατοῦντες, ἐξίχνευσαν τὸν δεσπότην· καὶ ἵπποι τὸν ἀναβάτην ἀποσεισάμενοι, ἐν ἵππου συρίγματι ὑπήκουσαν τῷ δεσπότῃ (12)· *Ἔγνω δὲ*, φησὶ, *βοῦς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω*. Τί οὖν ὁ Κύριος; Οὐ μνησικακεῖ, ἔτι ἐλεεῖ, ἔτι τὴν μετάνοιαν ἀπαιτεῖ. Ἐρέσθαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰ D οὐκ ἄτοπον ὑμῖν δοκεῖ, πλάσμα ὑμᾶς τοὺς ἀνθρώ-

✠ P. 74 ED. POTTER, 58 ED. PARIS. [90] Zach. III, 2. [91] Isa. I, 3.

(5) Ὡς. Hæc particula addita ex vulg. Bibl. editione. Sylburg. — Hunc locum Theodoretus explicat de Jesu, Josedec filio, et aliis, qui, cum paulo ante a captivitate rediissent, captivitatis ferebant signa, paupertatem et inopiam. Torris enim semiustulatum lignum est ex igne arreptum. Hieronymus eodem modo explicat. Similis locus est Amos IV, 11, quem reperies lib. I *Pædagogi* cap. 8. Collect.

(6) Τίς. Omittit Nov.

(7) Προσπεφεύγασιν. Προσφεύγουσι Nov. Mox, καταφλεγήσονται pro καταφλεχθήσονται, idem.

(8) Παθών. Hemistichium ex Hesiod. *Oper. et Dier.* lib. I, vers. 216.

(9) Κατεῤῥηγυίᾳ. Scribe κατεῤῥωγυίᾳ, quod habet Nov.

(10) Κύριον τὸν ὅλων. Κύριον τῶν ὅλων rectius, ut supra. Sylburg. — Quam correctionem firmat Nov.

(11) Ὀδυρομένη φίλα τέκνα. Hemistichium est Homeri *Iliad.* B, v. 315, ubi describitur illud auspicium, seu prodigium avicularum, quas draco devoravit,

. . . ἀμφεποτᾶτο ὀδυρομένη φίλα τέκνα.

Collect. — Hic etiam ἀμφεποτᾶτο habet Nov.

(12) Καὶ ἵπποι τὸν ἀναβάτην ἀποσεισάμενοι, ἐν ἵππου συρίγματι ὑπήκουσαν τῷ δεσπότῃ. Hæc vel imprudenti Herveto exciderunt, vel consulto, quod mendosa essent, suppressa sunt. Forte ita corrigi possunt, ἐν ὑποσυρίγματι, vel ἀποσυρίγματι, vel etiam, ut quibusdam placet, ἑνί που συρίγματι, *equi ipsi excusso insessore, vel uno sibilo edito, domino parere solent.* Jul. Pollux Περὶ ἱππασίας· Κλωγμῷ δὲ ἐξεγείρειν (ms. ἐπεγείρειν) τὸν ἵππον ἐρεῖς καὶ ῥοίζῳ· *dicis etiam sibilo et stridore equum excitare.* Collect.

πους ἐπιγεγονότας τοῦ Θεοῦ, καὶ παρ' αὐτοῦ τὴν ψυχὴν εἰληφότας, καὶ ὄντας ὅλως τοῦ Θεοῦ, ἑτέρῳ δουλεύειν δεσπότῃ· πρὸς δὲ καὶ θεραπεύειν ἀντὶ μὲν τοῦ βασιλέως τὸν τύραννον, ἀντὶ δὲ τοῦ ἀγαθοῦ τὸν πονηρόν; Τίς γάρ, ὦ πρὸς τῆς ἀληθείας, σωφρονῶν γε, τἀγαθὸν καταλείπων, κακίᾳ σύνεστιν; Τίς δαί, ὅστις τὸν Θεὸν ἀποφεύγων, δαιμονίοις συμβιοῖ; Τίς δαί, υἱὸς εἶναι δυνάμενος τοῦ Θεοῦ, δουλεύειν ἥδεται; Ἢ τίς οὐρανοῦ πολίτης εἶναι δυνάμενος, ἔρεβον διώκει, ἐξὸν παράδεισον γεωργεῖν, καὶ οὐρανὸν περιπολεῖν, καὶ τῆς ζωτικῆς καὶ ἀκηράτου μεταλαμβάνειν πηγῆς, κατ' ἴχνος (13) ἐκείνης τῆς φωτεινῆς ἀεροβατοῦντα νεφέλης, ὥσπερ ὁ Ἠλίας, θεωροῦντα τὸν ὑετὸν σωτήριον (14); Οἱ δὲ, σκωλήκων δίκην, περὶ τέλματα καὶ βορβόρους, τὰ ἡδονῆς ῥεύματα, καλινδούμενοι, ἀνονήτους καὶ ἀνοήτους ἐκβόσκονται τρυφάς, ὑώδεις τινὲς ἄνθρωποι. Ὕες γάρ, φησὶν (15), *ἥδονται βορβόρῳ μᾶλλον ἢ καθαρῷ ὕδατι·* καὶ *ἐπὶ φορυτῷ* (16) *μαργαίνουσι*, κατὰ Δημόκριτον. Μὴ δῆτα οὖν, μὴ δῆτα ἐξανδραποδισθῶμεν, μηδὲ ὑώδεις γενώμεθα, ἀλλ' ὡς τέκνα φωτὸς γνήσια, ἀναθρήσωμεν καὶ ἀναβλέψωμεν εἰς τὸ φῶς, μὴ νόθους ἡμᾶς (17) ἐξελέγξῃ ὁ Κύριος, ὥσπερ ὁ ἥλιος τοὺς ἀετούς. Μετανοήσωμεν οὖν, καὶ μεταστῶμεν ἐξ ἀμαθίας εἰς ἐπιστήμην, ἐξ ἀφροσύνης εἰς φρόνησιν, ἐξ ἀκρασίας εἰς ἐγκράτειαν, ἐξ ἀδικίας εἰς δικαιοσύνην, ἐξ ἀθεότητος εἰς Θεόν. Καλὸς ὁ κίνδυνος (18) αὐτομολεῖν πρὸς Θεόν· πολλῶν δὲ καὶ ἄλλων ἐστὶν ἀπολαῦσαι ἀγαθῶν τοὺς δικαιοσύνης ἐραστάς, οἳ τὴν ἀΐδιον διώκομεν σωτηρίαν, ἀτὰρ δὴ καὶ ὧν αὐτὸς αἰνίττεταί ὁ Θεὸς διὰ Ἠσαΐου λαλῶν· *Ἔστι κληρονομία τοῖς θεραπεύουσι Κύριον·* καλή γε καὶ ἐράσμιος ἡ κληρονομία, οὐ χρυσίον, οὐκ ἄργυρος, οὐκ ἐσθής, ἔνθα που *σὴς καὶ τὰ τῆς γῆς ληστὴς που* καταδύεται, περὶ τὸν χαμαίζηλον πλοῦτον ὀφθαλμιῶν· ἀλλ' ἐκεῖνος ὁ θησαυρὸς τῆς σωτηρίας, πρὸς ὃν γε ἐπείγεσθαι χρή, φιλολόγους γενομένους. Συναπαίρει (19) δὲ ἡμῖν ἐνθένδε τὰ ἔργα τὰ ἀστεῖα, συνίπταται (20) τῷ τῆς ἀληθείας πτερῷ. Ταύτην ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἐγχειρίζει ἡ ἀΐδιος διαθήκη τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀΐδιον δωρεὰν χορηγοῦσα (21)· ὁ δὲ φιλόστοργος

A misereatur, etiamnum exposcit pœnitentiam. Jam vero quærere ex vobis velim, ecquidnam vobis videatur absurdius, quam ut vos, qui a Deo facti estis, qui animas vestras illi debetis acceptas, et toti denique, quanticunque forte estis, ejus estis, alii cuipiam domino serviatis; præterea ut pro rege tyrannum, pro bono pessimum colatis? Quis enim, o per veritatem, cui sana mens inest, bono derelicto, malitiæ adhæret? Quis Deum fugiet, ut dæmoniorum convictu fruatur? Quis, cum Dei filiis annumerari liceat, servitutem ducit potiorem? Aut quis in erebum recipi contendit cum ✠ cœli civis esse possit; cum ei liceat paradisum colere, et cœlos circuire, vitalisque et perennis esse fontis particeps *lucidam* illam *nubem* B per aera sequenti, et salutarem pluviam, velut olim Elias, contemplanti? Cæteri autem, instar vermium, in paludibus ac cœno, voluptatis nempe fluentis, volutantes, stultis ac inutilibus pascuntur deliciis, porcini plane homines. *Solent enim porci*, ut aiunt, *cœno potius quam puriore aqua delectari*, et, quod a Democrito dictum accepimus, *fœdas colluviones insane concupiscunt*. Nequaquam igitur nos mancipari sinamus aut porcis effici similes, sed tanquam germani *lucis filii* [92], sursum oculos attollamus adversus lucem, ne quemadmodum sol aquilas, ita nos Dominus adulterinos arguat. Agamus ergo pœnitentiam, et ab ignoratione transeamus ad scientiam, ab imprudentia ad prudentiam, ab intemperantia ad temperantiam, ab injustitia ad justitiam, C ab impietate ad Deum. Pulchrum est periculum ad Deum transfugere. Nam cum alia bona permulta proposita nobis sint, qui justitiam colimus, vitamque æternam persequimur, tum ea vero præcipue; quæ Deus ipse per Isaiam significavit: *Constat cultoribus Domini hæreditas* [93]: perpulchra sane et amabilis hæreditas, non aurum, non argentum, non vestis, quam *tinea; nec res terrenæ quas latro* subit [94], humilium abjectarumque divitiarum amore captus; verum *thesaurus* ille salutis, ad quem nos oportet contendere, Verbi amatores factos. Hinc

✠ P. 75 ED. POTTER, 59 ED. PARIS. [92] Ephes. v, 8. [93] Isa. LIV, 17. [94] Matth. VI, 19, 20.

(13) *Κατ' ἴχνος*. Respicere videtur III Reg. XVIII, 44, 45: *Ἰδοὺ νεφέλη μικρὰ, ὡς ἴχνος ἀνδρὸς, ἀνάγουσα ὕδωρ.... καὶ ἐγένετο ὑετὸς μέγας*. Et Matth. XVII, 5: *Ἰδοὺ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς*, nempe, Moysem et Eliam.

(14) *Τὸν ὑετὸν σωτήριον*. Malim, articulo geminato, τὸν ὑετὸν τὸν σωτήριον, ut alibi passim, et paulo ante. SYLBURG.

(15) *Φησίν*. A. φασὶν plurali numero: ut alludat ad proverbium. SYLBURG. — Hoc proverbiale dictum rursus laudavit Clemens *Strom*. I, p. 270: Εἰ δὲ μὴ πάντων ἡ γνῶσις, ὄνος λύρας, ἥ φασιν οἱ παροιμιαζόμενοι, τοῖς πολλοῖς τὰ συγγράμματα· ὕες γοῦν βορβόρῳ ἥδονται μᾶλλον ἢ καθαρῷ ὕδατι.

(16) *Ἐπὶ φορυτῷ*. Hervetus vertit, *in paleæ cumulo*: φορυτός licet Hesychio significet ἄχυρα, et quisquilias aridas, sumitur tamen pro colluvione quavis: ut Chrysostomus τὸν φορυτὸν τῶν ἁμαρτιῶν, dixit τὴν ἀκαθαρσίαν. Horatius, ... *amica luto sus*. COLLECT.

D (17) *Ἡμᾶς*. Sic legit Sylburgius, pro ὑμᾶς.

(18) *Καλὸς ὁ κ*. Horatius lib. III, od. 25, v. 18:

. . . *Dulce periculum est,*
O Lenæe, sequi deum.

(19) *Συναπαίρει*. Et hoc Platoni suo debet Clemens. Sane Platonici amorem illum bonum et pudicum, qui a cœlo, ut volebat Socrates, non ab ulla libidine in animum philosophi illabitur, ἀστεῖον dicunt. Alcinous, plane ut hic Clemens, τὸ φαῦλον καὶ τὸ ἀστεῖον opposuit: Ἔστι δὲ ἐρωτικὴ, ἡ μὲν ἀστεία, ἡ τῆς σπουδαίας ψυχῆς, ἡ δὲ φαύλη, ἡ τῆς κακῆς. Ita, ἀστεῖα ἔργα dicit noster, τὰ ἀγαθά. Et Theodorus, ἐν ταῖς *Ἐκλογαῖς*, τὴν ἀστείαν ἀρετὴν dixit: Νοείτω μέγα, καὶ ἀπερινόητον, καὶ κάλλιστον φῶς, ἀπρόσιτον, πᾶσαν δύναμιν ἀγαθὴν, πᾶσαν ἀστείαν ἀρετὴν συγκεκληρωμένον. HEINSIUS.

(20) *Συνίπταται*. Καὶ συνίπταται. Nov. recte.

(21) *Χορηγοῦσα*. Χορηγοῦσαν. Nov.

autem una migrant bona ac præclara opera, pennisque veritatis nobiscum simul evolant. Hanc nobis hæreditatem, æternum sane donum, æternum Dei fœdus in manus tradit. Pater autem ille noster, qui vere est pater, nosque impensius amat, **27** hortari, monere, emendare, diligere nunquam desinit; nec enim desinit servare, verum optimum dat consilium, *Justi efficiamini, inquit Dominus. Qui sititis, ite ad aquam; et quicunque non habetis pecuniam, ite et emite, et bibite, absque pecunia* [95]. Ad lavationem, ad salutem, ad illuminationem hortatur, aperte ✠ propemodum clamans, Do tibi, o fili, terram et mare, atque cœlum: quæque in eis sunt, omnia tibi largior animantia. Tu modo, o fili, patrem *sitias*, Deus tibi gratis ostendetur; veritas enim non *venditur* [96]. Tibi volatilia, tibi aquatilia, tibi, denique, dat quæcunque terram habitant. Hæc eo sunt a Patre condita, ut vos iis grato memorique animo fruamini; quæ pecunia quidem emet nothus, qui *filius* est *perditionis* [97], cuique *mammonæ servire* [98] constitutum est: tibi vero tanquam tua permittit, legitimo scilicet filio, qui Patrem diligis, cujus gratia *adhuc operatur* [99], cuique soli hoc promissum facit: *Et terra extendetur in firmitatem;* nec enim destinata est corruptioni: *mea est enim universa terra* [1], tua vero erit, si Deum receperis. Hinc iis, qui crediderunt, hoc lætissimum nuntium defert Scriptura: *Sancti autem Domini erunt hæredes gloriæ Dei, et potentiæ ejus.* Quænam est ea, dic mihi, o beate, *gloria?* quam *oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit; et lætabuntur in regno Domini sui in æternum. Amen.* [2] Jam igitur accepistis, o homines, qualem quantamque Deus gratiam polliceatur; ex altera quoque parte, quæ supplicia minatus fuerit, audivistis. His Dominus ad salutem ducit, et metu et gratia hominem instituens. Quid cunctamur? cur non effugimus supplicium? cur non recipimus donum? Cur autem ea, quæ præstantiora sunt, Deum scilicet præ malo, non eligimus, et simulacrorum cultui sapientiam

A οὗτος ἡμῶν πατὴρ, ὁ ὄντως πατὴρ, οὐ παύεται προτρέπων, νουθετῶν, παιδεύων, φιλῶν. Οὐδὲ γὰρ σώζων παύεται· συμβουλεύει δὲ τὰ ἄριστα· *Δίκαιοι γένεσθε* (22), *λέγει Κύριος. Οἱ διψῶντες, πορεύεσθε ἐφ' ὕδωρ· καὶ ὅσοι μὴ ἔχετε ἀργύριον, βαδίσατε, καὶ ἀγοράσατε, καὶ πίετε, ἄνευ ἀργυρίου.* Ἐπὶ τὸ λουτρὸν, ἐπὶ τὴν σωτηρίαν, ἐπὶ τὸν φωτισμὸν (23) παρακαλεῖ, μονονουχὶ βοῶν καὶ λέγων· Γῆν σοι δίδωμι καὶ θάλασσαν, παιδίον, οὐρανόν τε· καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα ζῶά σοι χαρίζομαι. Μόνον, ὦ παιδίον, *δίψησον* τοῦ Πατρός· ἀμισθεί σοι δειχθήσεται ὁ Θεός· οὐ *καπηλεύεται* ἡ ἀλήθεια. Δίδωσί σοι καὶ τὰ πτηνὰ, καὶ τὰ νηκτὰ (24), καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Ταῦτά σου ταῖς εὐχαρίστοις τρυφαῖς (25) δεδημιούργηκεν ὁ Πατήρ· ἅπερ ἀργυρίῳ μὲν ὠνήσεται ὁ νόθος, ὃς *ἀπωλείας* ἐστὶ *παιδίον*, ὃς *μαμωνᾷ δουλεύειν* B προῄρηται· σοὶ δὲ τὰ σὰ ἐπιτρέπει, τῷ γνησίῳ λέγει, τῷ φιλοῦντι τὸν Πατέρα, δι' ὃν ἔτι ἐργάζεται, ᾧ μόνῳ καὶ ὑπισχνεῖται, λέγων· *Καὶ ἡ γῆ παραταθήσεται* (26) *εἰς βεβαίωσιν*· οὐ γὰρ κυροῦται (27) τῇ φθορᾷ· *Ἐμὴ γάρ ἐστι πᾶσα ἡ γῆ*· ἔστι δὲ σὴ (28), ἐὰν ἀπολάβῃς τὸν Θεόν. Ὅθεν ἡ Γραφὴ εἰκότως εὐαγγελίζεται τοῖς πεπιστευκόσιν· *Οἱ δὲ ἅγιοι* (29) *Κυρίου κληρονομήσουσι τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ.* Ποίαν, ὦ μακάριε, δόξαν, εἰπέ μοι; *ἣν ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη· καὶ χαρήσονται ἐπὶ τῇ βασιλείᾳ τοῦ Κυρίου αὐτῶν εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.* Ἔχετε, ὦ ἄνθρωποι, τὴν θείαν τῆς χάριτος C ἐπαγγελίαν· ἀκηκόατε καὶ τὴν ἄλλην τῆς κολάσεως ἀπειλήν· δι' ὧν ὁ Κύριος σώζει, φόβῳ καὶ χάριτι παιδαγωγῶν τὸν ἄνθρωπον. Τί μέλλομεν; τί οὐκ ἐκκλίνομεν τὴν κόλασιν; τί οὐ καταδεχόμεθα τὴν δωρεάν; τί δαὶ οὐχ αἱρούμεθα τὰ βελτίονα, Θεὸν ἀντὶ τοῦ πονηροῦ, καὶ σοφίαν εἰδωλολατρίας προκρίνομεν, καὶ ζωὴν ἀντικαταλλασσόμεθα θανάτῳ; *Ἰδοὺ τέθεικα* (30) *πρὸ προσώπου ὑμῶν*, φησὶ, *τὸν θάνατον καὶ τὴν ζωήν.* Πειράζει σε ὁ Κύριος, *ἐκλέξασθαι τὴν ζωήν.* Συμβουλεύει σοι ὡς πατὴρ (31), πείθεσθαι τῷ Θεῷ (32). *Ἐὰν γὰρ ἀκούσητέ μου,*

✠ P. 76 ED. POTTER, 60 ED. PARIS. [95] Isa. LV, 1. [96] II Cor. II, 17. [97] Joan. XVII, 12; II Thess. II, 3. [98] Matth. VI, 24; Luc. XVI, 13. [99] Joan. V, 17. [1] Levit. XXV, 23. [2] I Cor. II, 9.

(22) *Δίκαιοι γένεσθε.* Ἔσεσθέ μοι δίκαιοι Bibl. Græc. Mox, βαδίσαντες ἀγοράσατε pro βαδίσατε καὶ ἀγ. Dein φάγετε pro πίετε. Ibid.

D (23) *Φωτισμόν.* Hac voce Patres baptismum, et gratiam baptizatis collatam ubique denotant, secuti Hebr. VI, 4: Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας Πνεύματος ἁγίου, etc. Clemens, *Pædag.* lib. I, cap. 6, p. 92, 93: Τελειοῦται δὲ τῷ λουτρῷ μόνῳ, καὶ τοῦ Πνεύματος τῇ καθόδῳ ἁγιάζεται. — Βαπτιζόμενοι, υἱοποιούμεθα· υἱοποιούμενοι, τελειούμεθα.

(24) *Νηκτά.* Νοητά. Nov. mendose.

(25) *Τρυφαῖς.* Hervetus et A. malunt τροφαῖς, *alimentis.* SYLB. — Sed Clemens τρυφαῖς dixit, ut copiam et affluentiam rerum innueret.

(26) *Παραταθήσεται.* Sic Flor., Sylb.; παρασταθήσεται, Heinsiana, et reliquæ post eam editt. Vera lectio videtur fuisse, οὐ πραθήσεται, quam exhibet Nov. Clemens enim respicit Levit. XXV, 23: Ἡ γῆ οὐ πραθήσεται εἰς βεβαίωσιν.

(27) *Κυροῦται.* Aptius κηροῦται *vitiatur, læditur*, a κὴρ *noxa.* Ut apud Hesychium quoque, κεκηρωμένη, κεκακωμένη. SYLBURG.—Sed nulla mutatione opus est.

(28) *Ἔστι δὲ σή.* A. ἔστι δὲ καὶ σὴ, *est vero, et tua.* SYLB.—Quam lectionem firmat Nov. Paulo ante, πᾶσα omittunt Bibl. Græc.

(29) *Οἱ δὲ ἅγ.* Similia quædam occurrunt Prov. III, 35, Isa. LXV, 9. Verba hæc, ut etiam ea, quæ paulo post occurrunt, χαρήσονται ἐπὶ, etc., hactenus frustra quæsivi. Conf. Apoc. XI, 15.

(30) *Ἰδοὺ τέθ.* Hæc Moysis et Isaiæ dicta eodem, quo Clemens, sensu ante illum exhibuit Justin. M. *Apol.* I, c. 56, p. 84, 85. Porro δέδωκα pro τέθεικα habent Bibl. Gr. Neutrum agnoscit Justin.

(31) *Ὡς πατήρ.* Justinus loco superius dicto, Διὰ Ἠσαΐου, τοῦ ἑτέρου προφήτου, ὡς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων καὶ δεσπότου Θεοῦ· *per Isaiam, prophetam alium, velut a Patre rerum omnium et dominatore Deo.*

(32) *Πείθεσθαι τῷ Θ.* Πείθεσθε τῷ Θεῷ, Nov.,

φησὶ, *καὶ θελήσητε, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε·* ὑπακοῆς ἡ χάρις. *Ἐὰν δὲ μὴ ὑπακούσητέ μου, μηδὲ θελήσητε, μάχαιρα ὑμᾶς καὶ πῦρ κατέδεται* (33)· παρακοῆς ἡ κρίσις. Τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησεν ταῦτα· νόμος ἀληθείας, Λόγος Κυρίου. Βούλεσθε ὑμῖν ἀγαθὸς γένωμαι σύμβουλος; Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν, ἀκούσατε· ἐγὼ (34), εἰ δυνατὸν, ἐνδείξομαι· ἐχρῆν μὲν ὑμᾶς, ὦ ἄνθρωποι, αὐτοῦ πέρι ἐννοουμένους τοῦ ἀγαθοῦ, ἔμφυτον ἐπάγεσθαι μάρτυρα ἀξιόχρεων, πίστιν αὐτόθεν οἴκοθεν περιφανῶς αἱρουμένην τὸ βέλτιστον, μηδὲ ζητεῖν εἰ μεταδιωκτέον ἐκπονεῖν (35). Καὶ γὰρ εἴ τῳ μεθυστέον, φέρε εἰπεῖν, ἀμφιβάλλειν χρή· ὑμεῖς δὲ, πρὶν ἢ ἐπισκέψασθε, μεθύετε· καὶ εἰ ὑβριστέον, οὐ πολυπραγμονεῖτε, ἀλλ' ᾗ τάχος (36) ὑβρίζετε. Μόνον δ' ἄρα, εἰ θεοσεβητέον, ζητεῖτε, καὶ εἰ τῷ σόφῳ τούτῳ δὴ τῷ B Θεῷ καὶ τῷ Χριστῷ κατακολουθητέον· τοῦτο δὲ, βουλῆς καὶ σκέψεως ἀξιοῦτε, οὐδ' ὃ πρέπει Θεῷ, ὃ τί ποτέ ἐστι, νενοηκότες. Πιστεύσατε ἡμῖν κἂν ὡς μέθῃ, ἵνα σωφρονήσητε· πιστεύσατε κἂν ὡς ὕβρει, ἵνα ζήσητε. Εἰ δὲ καὶ πείθεσθαι βούλεσθε (37), τὴν ἐναργῆ τῶν ἀρετῶν ὑποπτεύσαντες πίστιν, φέρε ὑμῖν ἐκ περιουσίας τὴν περὶ τοῦ Λόγου παραθήσομαι πειθώ. Ὑμεῖς δὲ (καὶ γὰρ (38) τὰ πάτρια ὑμᾶς ἔτι τῆς ἀληθείας ἀπασχολεῖ ἔθη προκατεσχημένους)· ἀκούοιτ' ἂν ἤδη, τὸ μετὰ τοῦτο ὅπως ἔχει· καὶ δὴ μή τις ὑμᾶς τοῦδε τοῦ ὀνόματος αἰσχύνη προκαταλαμβανέτω, *ἥ τ' ἄνδρασι μέγα σίνεται* (39), παρατρέπουσα σωτηρίας. Ἀποδυσάμενοι δ' οὖν περιφανῶς ἐν τῷ τῆς ἀληθείας σταδίῳ γνησίως ἀγωνιζώμεθα, βραβεύοντος μὲν τοῦ Λόγου τοῦ ἁγίου, ἀγωνοθετοῦν- C τος δὲ τοῦ Δεσπότου τῶν ὅλων. Οὐ γὰρ σμικρὸν ὑμῖν (40) τὸ ἆθλον ἀθανασία πρόκειται. Μὴ οὖν ἔτι φροντίζετε, μηδὲ εἰ ὀλίγον τι (41) ὑμᾶς ἀγορεύουσι σύρφακές τινες ἀγοραῖοι, δεισιδαιμονίας ἄθεοι χορευταὶ, ἀνοίᾳ καὶ παρανοίᾳ ἐπ' αὐτὸ ὠθούμενοι τὸ βάραθρον, εἰδώλων ποιηταὶ, καὶ λίθων προσκυνηταί. Οἵδε γὰρ ἀνθρώπους ἀποθεοῦν τετολμήκασι, τρισκαιδέκατον (42) Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα ἀναγράφοντες

A præferimus, et pro morte vitam comparamus? *Ecce*, inquit, *ante faciem vestram posui mortem et vitam* [a]. Tentat te Dominus, ut *vitam eligas*. Hortatur, tanquam pater, et suadet, ut Deo obedias. *Si enim me*, inquit, *audieritis et volueritis, bona terræ comedetis* [b]: hanc constituit obedientiæ gratiam. *Sin autem mihi non obedieritis, neque volueritis, gladius vos et ignis devorabit* [c]: hoc adversus contumaciam judicium pronuntiat. *Hæc enim locutum est os Domini* [d], veritatis lex, Domini Verbum. ※ Placetne, ut, quod maxime vobis expediat, consilium exponam? Vos igitur attendite; ego autem clare, pro meis viribus, exhibebo. Oportebat quidem vos, o homines, cum de bono cogitaretis, testem adhibuisse insitum ac idoneum, fidem, quæ ex se statim ac sua natura eligit, quod est præstantissimum; nec an ea sit persequenda, tam diu quærere aut laborare. Nemo enim vestrûm dubitat, verbi causa, an oporteat inebriari; verum, priusquam consideretis, inebriamini. Nec valde solliciti estis, an liceat injuriam facere; sed eam, quam potestis celerrime, facitis; in hoc solum hæretis, an Deus sit colendus? et an hic sapiens, Deus nempe et Christus, sit sequendus? Hæc digna consultatione ac deliberatione vestra existimatis; quid sit Deo aptum ac decens, minime cogitantes. Credite saltem nobis, quemadmodum soletis ebrietati, ut sobrii evadatis. Credite saltem quemadmodum injuriæ, ut vitam consequamini. Quod si agnita virtutum manifesta fide, obtemperare volueritis, ex abundanti vobis afferam, quæ ad eliciendum vestrum consensum a verbo suppeditata sunt. Vos autem (patrii enim mores sic vos præoccupaverunt, ut a veritatis studio huc usque penitus averterint) jam tandem ad ea, quæ consequuntur, animos attendite. Nec hujusce nominis pudor aliquis præceptos deterreat, *qui* a salute homines adducere, *maximumque* illis *damnum afferre* solet. Quapropter palam exuentes nos vestibus, in stadio veritatis

※ P. 77 ED. POTTER, 61 ED. PARIS. [a] Deuter. xxx, 15, 19. [b] Isa. I, 19. [c] Ibid. 20. [d] Isa. I, 20; XXXIII, 11.

hanc sententiam ad ea, quæ sequuntur, trahens. Mox, Ἐὰν θέλητε, καὶ εἰσακούσητέ μου, et paulo post ἐὰν δὲ μὴ θέλητε καὶ μὴ εἰσακούσητε. Bibl. Gr.

(33) *Μάχαιρα ὑμᾶς καὶ πῦρ κατ.* Hæc verba καὶ πῦρ, quæ Isaiæ textus hoc loco non agnoscit, interpretamentum esse vocis μάχαιρα, facile concedet, qui Justini verba legerit, loco superius dicto : Τὸ D δὲ προειρημένον, *μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται*, οὐ λέγει διὰ μαχαιρῶν φονευθήσεσθαι τοὺς παρακούσαντας, ἀλλ' ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἐστι τὸ πῦρ, οὗ βορὰ γίνονται οἱ τὰ φαῦλα πράττειν αἱρούμενοι· διὰ τοῦτο λέγει, *μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησεν*. Εἰ δὲ καὶ περὶ τεμνούσης καὶ αὐτίκα ἀπαλλασσούσης μαχαίρας ἔλεγεν, οὐκ ἂν εἶπε, *κατέδεται*. *Quod autem superius dictum est, « Gladius depascet vos, » non innuit immorigeros gladiis cæsum iri : verum gladius Dei est ignis, cui pabulum fiunt, qui mala facere eligunt : propterea, « Gladius, inquit, depascet vos : os enim Domini locutum est. » Quod si de gladio dixisset, qui dissecat et confestim dimittit, verbo « depascet » usus non fuisset.* Huic vero interpretationi ansam præbuit alius Isaiæ locus, quo dicitur πῦρ κατέδεται ὑμᾶς, Isa. XXXIII, 11.

(34) *Ἐγώ.* Ἐγὼ δὲ scribendum ex Nov.

(35) *Μηδὲ ζητεῖν εἰ μεταδιωκτέον ἐκπονεῖν.* A. ζητεῖν ἢ ἐκπονεῖν εἰ μεταδιωκτέον. SYLBURG.

(36) *Ἀλλ' ἢ τάχος.* Rectius ἀλλ' ᾗ τάχος, ut infra. ID.

(37) *Εἰ δὲ καὶ π. β.* Malim, εἰ δὲ καὶ μὴ πείθεσθαι βούλεσθε· *quod si nolitis mihi obtemperare, eo quod manifestam virtutum fidem suspectam habeatis, age vobis ex abundanti*, etc. Nam ὑποπτεύειν non est *suspicere, admirari*, quo sensu id accepit Hervetus, sed *suspicari* et *dubitare*. Nisi potius scribendum sit ἐποπτεύσαντες.

(38) *Καὶ γάρ.* Οὐ γὰρ Nov.

(39) *Ἥ τ' ἄνδρασι μέγα σίνεται.* Hesiodi est carmen in Oper. 316 :

Αἰδὼς ἥ τ' ἄνδρας μέγα σίνεται, οὐδ' ὀνίνησιν.

Et Homeri *Iliad.* Ω, v. 45. Ex quibus locis hic corrigendus. Reperitur et apud Stobæum tit. *De verecundia* 31. Non ergo fortes solum, sed quosvis indicat poeta, et vitiosam verecundiam intelligit. COLLECT. — Perperam igitur quidam γίνεται pro σίνεται substituerunt.

(40) *Ὑμῖν.* Ἡμῖν Nov. recte.

(41) *Ὀλίγον τι.* Potest etiam legi ἄλογόν τι. H. V. SYLBURG.

(42) *Τρισκαιδέκατον.* Alexandro sc. addito, duodecim majorum deorum numerum augeri volebant.

legitime certemus, judice quidem sancto Verbo, Domino autem totius rerum universitatis certaminis instructore. Nobis enim haud leve præmium, immortalitas proposita est. Ne sit igitur curæ, si contentius de vobis loquantur quidam de fæce populi, qui impios superstitionis choros exercent, amentia sua ac insania præcipites in ipsum barathrum acti, simulacrorum fabricatores, lapidumque cultores. Hi sunt enim, qui homines ausi fuerunt in deos referre; qui Alexandrum Macedonem, quem Babylon ostendit mortuum, deum decimum tertium numerabant. Proinde divinum illum Sophistam, cui nomen erat Theocrito, non possum non suspicere ac admirari. Nam is, Alexandro mortuo vanas de diis opiniones, quæ in animis hominum insederant, irridens, ad suos cives, ✠ *Bono*, inquit, *o viri, estote animo, quandiu deos ante homines mori videtis*. Sane autem qui deos sibi corporeos et aspectabiles, horumque, qui procreati ac geniti sunt, colluviem asciscit, et veneratur, longe est illis ipsis dæmonibus infelicior. Deus enim nequaquam est, sicut dæmones, injustus, sed, quam fieri potest, justissimus: nec est illi quidquam similius, quam qui ex nobis quam justissimus fuerit:

Venite e viis tota gens operariorum,
Qui Jovis filiam visu terribilem, Operariam deam,
Appositis vannis colitis, stolidi,

qui lapidibus a vobismetipsis elaboratis divinos honores tribuitis. Huc etiam accedant Phidias vester et Polycletus, Praxiteles etiam et Apelles, et cæteri denique omnes qui mechanicas artes exercent, terreni terræ opifices: *Tunc enim*, ut quadam prophetia dicitur, *infeliciter hic evenient res, cum statuis crediderint*. Accedant, inquam (nec enim desinam vocare) viles illi ac sordidi artifices. Ho-

A θεὸν, ὃν Βαβυλὼν ἤλεγξε νεκρόν. Ἄγαμαι τοίνυν τὸν θεῖον σοφιστήν· Θεόκριτος (43) ὄνομα αὐτῷ· μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτὴν ἐπισκώπτων ὁ Θεόκριτος τὰς δόξας τὰς κενὰς τῶν ἀνθρώπων, ἃς εἶχον περὶ θεῶν, πρὸς τοὺς πολίτας, Ἄνδρες, εἶπεν, *θαῤῥεῖτε ἄχρις ἂν ὁρᾶτε τοὺς θεοὺς πρότερον τῶν ἀνθρώπων ἀποθνήσκοντας*. Θεοὺς δὲ δὴ τοὺς ὁρατοὺς καὶ τὸν σύγκλυδα τῶν γενητῶν (44) τούτων ὄχλον ὁ προσκυνῶν καὶ προσεταιριζόμενος, αὐτῶν ἐκείνων τῶν δαιμόνων ἀθλιώτερος μακρῷ. Θεὸς γὰρ οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἄδικος, ὥσπερ οἱ δαίμονες· ἀλλ', ὡς οἷόν τε (45), δικαιότατος, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτῷ ὁμοιότερον οὐδὲν, ἢ ὅτ' ἂν ἡμῶν γένηται ὅτι δικαιότατος. *Βᾶτε* (46) *εἰς ὁδὸν δὴ, πᾶς ὁ χειρώναξ λεὼς, οἱ τὴν Διὸς γοργῶπιν Ἐργάτιν θεὸν στατοῖσι λίκνοις προτρέπεσθε* (47), *ἠλίθιοι*, τῶν λίθων δημιουργοί τε καὶ
B προσκυνηταί. Φειδίας (48) ὑμῶν καὶ ὁ Πολύκλειτος ἡκόντων, Πραξιτέλης τε αὖ καὶ Ἀπελλῆς, καὶ ὅσοι τὰς βαναύσους (49) μετέρχονται τέχνας, γήϊνοι γῆς ὄντες ἐργάται. *Τότε γὰρ*, φησί τις προφητεία, *δυστυχήσει τὰ τῇδε πράγματα, ὅτ' ἂν ἀνδριάσι πιστεύσωσιν*. Ἡκόντων οὖν αὖθις (οὐ καὶ ἀνήσω (50) καλῶν) οἱ μικροτέχναι (51). Οὐδεὶς που τούτων ἔμπνουν εἰκόνα δεδημιούργηκεν, οὐδὲ μὴν ἐκ γῆς μαλθακὴν ἐμάλαξε σάρκα. Τίς ἔτηξε μυελόν; ἢ τίς ἔπηξεν ὀστέα; τίς νεῦρα διέτεινεν; τίς φλέβας ἐφύσησεν; τίς αἷμα ἐνέχεεν ἐν αὐταῖς; ἢ τίς δέρμα περιέτεινεν; ποῦ δ' ἂν τίς αὐτῶν ὀφθαλμοὺς ποιῆσαι βλέποντας; τίς ἐνεφύσησε ψυχήν; τίς δικαιοσύνην ἐδωρή-
C σατο; τίς ἀθανασίαν ὑπέσχηται; μόνος ὁ τῶν ὅλων δημιουργὸς, ὁ ἀριστοτέχνας (52) Πατὴρ, τοιοῦτον ἄγαλμα ἔμψυχον ἡμᾶς, τὸν ἄνθρωπον, ἔπλασεν. Ὁ δὲ Ὀλύμπιος ὑμῶν, εἰκόνος εἰκὼν, πολύ τι τῆς ἀληθείας ἀπᾷδων, ἔργον ἐστὶ κωφὸν χειρῶν Ἀττικῶν (53). Ἡ (54) μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ εἰκὼν ὁ Λόγος αὐτοῦ· καὶ υἱὸς τοῦ Νοῦ γνήσιος, ὁ θεῖος Λόγος, φωτὸς

✠ P. 78 ED. POTTER, 61-62 ED. PARIS.

(43) *Θεόκριτος*. De Theocrito, Chio oratore, Metrodori discipulo, conf. Suidas, Vossius, *De histor. græc.*, lib. III, Jonsius, *De Scriptor. hist. philos.*, lib. I, c. 9. Memoratur illius aliud de Alexandro dictum apud Athenæum lib. I, c. 9.

(44) *Γενητῶν*. A. γεννητῶν, *genitorum*. SYLBURG. — Τούτων omittit Nov.

(45) *Οἷόν τε*. Οἴονται Nov.

(46) *Βᾶτε*. Primum memento esse versiculos, qui ab auctore adducuntur; deinde, scribendum esse,

Βᾶτ' ἐξ ὁδῶν δὲ πᾶς ὁ χειρώναξ λεὼς,
Οἱ τὴν Διὸς γοργῶπιν Ἐργάτιν θεὸν,
Στατοῖσι λίκνοις προτρέπεσθ' ἠλίθιοι.

HEINSIUS.—Gatakerus *Advers.* c. 9, hoc modo versus hos scribit:

Βᾶτ' εἰς ὁδὸν δὲ πᾶς ὁ χειρώναξ λεὼς,
Οἱ τὴν Διὸς γοργῶπιν Ἐργάτην στατοῖς
Λίκνοισι προετρέπεσθε......

Porro Ἐργάτην pro Ἐργάτιν habet Nov. Verisimile est Clementem scripsisse Ἐργάτην, quo nomine Minerva vocari solet.

(47) *Λίκνοις προτρέπεσθε*. Vannum in *Rustico* carmine appellasse Virgilium, notum omnibus est; qui tamen, dum agricolarum instrumentum hoc esse traderet, docuit in alio etiam usu illud haberi solitum; et in rebus divinis, maxime Liberi patris, frequens esse consuevisse. Eruditissimus enim poeta, quod ipse sciebat, aliis quoque ἐν παρέργῳ notum esse voluit. Intelligit autem, ut opinor, vannum, quod λίκνον Græci vocant, instrumentum ad cuncta pæne sacrificia idoneum, ut veteres grammatici tradunt; unde qui illud gerebat in sacris, λικνοφόρος vocabatur. Plutarchus, in *Alexandro*: Ἐκ τοῦ κιττοῦ καὶ τῶν μυστικῶν λίκνων. P. Victorius, in *Varronem*. Suidas, Τὸ λίκνον πρὸς πᾶσαν τελετὴν καὶ θυσίαν ἐπιτήδειόν ἐστι. Virgilius, I *Georg.*:

D *Arbuteæ crates, et mystica vannus Iacchi.*

COLLECT.

(48) *Φειδίας*. Ὁ Φειδίας Nov.

(49) *Τὰς βαναύσους...τότε*. Hæc exciderunt e Nov.

(50) *Οὐ καὶ ἀνήσω*. Aptius opinor, οὐ γὰρ ἀνήσω, ut supra. SYLBURG. — Hanc conjecturam firmat Nov.

(51) *Μικροτέχναι*. Hos opponit τῷ ἀριστοτέχνῃ, de quo paulo post. Mox, ἔμπλουν pro ἔμπνουν, Nov. mendose.

(52) *Ἀριστοτέχνας*. A. ἀριστοτέχνης, sed Doricum ἀριστοτέχνας consulto usurpatum videtur, ut clarum sit fontis indicium. SYLBURG.

(53) *Χειρῶν Ἀττικῶν*. Hoc est, Phidiæ Atheniensis. Ejus enim opus fuisse Jovem Olympicum, testantur Clemens superius; Theophilus, *ad Autolyc.* lib. I; Pausanias, *Eliac.* I.

(54) *Ἡ*. Articulum hunc omissum in edit. Flor. supplevit A. SYLBURG.—Verum genuinam lectionem exhibet Nov., εἰκὼν μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ.

ἀρχέτυπον φῶς· εἰκὼν δὲ τοῦ Λόγου, ὁ ἄνθρω- A πος. Ἀληθινὸς (55) ὁ νοῦς ὁ ἐν ἀνθρώπῳ, ὁ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν διὰ τοῦτο γενενῆσθαι λεγόμενος, τῇ κατὰ καρδίαν φρονήσει τῷ θείῳ παρεικαζόμενος Λόγῳ, καὶ ταύτῃ λογικός· ἀνθρώπου δὲ τοῦ ὁρωμένου, τοῦ γηγενοῦς, γήϊνος εἰκὼν τὰ ἀγάλματα τὰ ἀνδροείκελα, πόῤῥω τῆς ἀληθείας ἐπίκαιρον (56) ἐκμαγεῖον καταφαίνεται. Οὐδὲν οὖν ἀλλ' ἢ μανίας ἔμπλεως ὁ βίος ἔδοξέ μοι γεγονέναι, τοσαύτῃ σπουδῇ περὶ τὴν ὕλην καταγινόμενος. Ἐπιτέτραπται (57) δὲ ὑπὸ κενῆς δόξης ἡ συνήθεια, δουλείας μὲν γεύσασα ὑμᾶς, καὶ ἀλόγου περιεργασίας, νομίμων δὲ ἀνόμων καὶ ἀπατηλῶν ὑποκρίσεων ἄγνοια, αἰτία ἤδη κατασκευασθεῖσα (58) τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει κηρῶν ὀλεθρίων καὶ εἰδώλων ἐπιστυγῶν, πολλὰς τῶν δαιμόνων ἐπινοήσασα μορφάς, κηλῖδα (59) τοῖς B ἑπομένοις αὐτῇ ἐναπεμάξατο θανάτου μακροῦ. Λάβετε (60) οὖν ὕδωρ λογικὸν, λούσασθε οἱ μεμολυσμένοι, περιῤῥάνατε αὐτοὺς ἀπὸ τῆς συνηθείας ταῖς ἀληθιναῖς σταγόσιν· καθαροὺς εἰς οὐρανοὺς ἀναβῆναι δεῖ. Ἄνθρωπος εἶ (61), τὸ κοινότατον ἐπιζήτησον, τὸν δημιουργήσαντά σε· υἱὸς εἶ, τὸ ἰδιαίτατον ἀναγνώρισον, τὸν πατέρα. Σὺ δὲ ἔτι ταῖς ἁμαρτίαις παραμένεις (62), προστετηκὼς ἡδοναῖς; Τίνι λαλήσει Κύριος· *Ὑμῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν;* Ὑμῶν ἐστιν, ἐὰν θελήσητε, τῶν πρὸς τὸν Θεὸν τὴν προαίρεσιν (63) ἐσχηκότων· ὑμῶν, ἐὰν θελήσητε πιστεῦσαι μόνον, καὶ τῇ συντομίᾳ τοῦ κηρύγματος ἕπεσθαι· ᾗ ὑπακούσαντες οἱ Νινευῖται, τῆς προσδοκηθείσης ἁλώσεως μετανοίᾳ γνησίῳ τὴν καλὴν ἀντικατηλλά- C ξαντο σωτηρίαν. Πῶς οὖν ἀνέλθω, φησὶν, εἰς οὐρανούς; Ὁδός ἐστιν ὁ Κύριος· *Στενὴ μὲν, ἀλλ' ἐξ οὐρανῶν*· στενὴ μὲν, ἀλλ' εἰς οὐρανοὺς ἀναπέμπουσα· στενὴ, ἐπὶ γῆς ὑπερορωμένη· πλατεῖα, ἐν οὐρανοῖς προσκυνουμένη. Εἶθ' ὁ μὲν ἄπυστος (64) τοῦ Λόγου, συγγνώμην τῆς πλάνης ἔχει τὴν ἄγνοιαν (65)· ὁ δὲ εἰς ὦτα βαλλόμενος, καὶ τῇ ψυχῇ παρὰ τῆς γνώμης

A rum sane nemo vivam unquam et spirantem imaginem effinxit, aut ex terra teneram carnem emollivit. Quis medullam liquefecit? quis ossa induravit? quis nervos distendit? quis venas inflavit? quis in eas sanguinem infudit? quis cutem circumduxit? **28** quis eorum unquam oculis a se formatis visum est largitus? quis animam inspiravit? quis imbuit justitia? quis pollicitus est immortalitatem? Solus, qui hæc universa condidit, nobilissimus artifex Pater hujusmodi nos animatam imaginem, hominem, formavit. Olympius autem vester, imaginis hujus imago, longissime discrepans a veritate, stupidum est Atticarum manuum artificium. Est enim imago Dei, ejus Verbum: Mentis nempe germanus filius, divinum Verbum, B lucis archetypa lux. Verbi autem imago est homo. ✠ Est enim in homine vera mens, qui *ad imaginem et similitudinem* Dei propterea *factus* esse dicitur [7]; cordis nempe atque animi sui sensu divino Verbo seu rationi assimilatus, eoque particeps rationis. Aspectabilis autem hujus ac terrigenæ hominis terrenas imagines, statuas scilicet humanam exprimentes figuram, caduca et fragilia simulacra, eaque a veritate alienissima esse, manifestum est. Unde non potuit mihi vita hominum non videri plena furoris, quæ tanto in materia studio ac ardore versata est. Vana porro opinio hanc consuetudinem, quæ servituti vos, curisque inutilibus ac rationi parum consentaneis subjecit, alit atque sustentat. Rituum enim impiorum, harumque fallaC cium imitationum ignoratio, exsecranda simulacra fabricandi, unaque tristissimarum cladium causa humano generi exstitit, varias dæmonum formas commenta, et iis, qui ipsam sequuntur, omnibus diuturnæ mortis notam impressit. Rationabilem igitur aquam accipite: Lavamini, qui polluti estis; verisque vosmet guttis a consuetudine purgate; pu-

✠ P. 79 ED. POTTER, 62-63 ED. PARIS. [7] Gen. I, 26.

(55) *Ὁ ἄνθρωπος· ἀληθινός.* Absurde hæc disjunxit Hervetus interpres, ut etiam editiones Clementis omnes. Legendum, ὁ ἄνθρωπος ἀληθινὸς, ὁ νοῦς ὁ ἐν ἀνθρώπῳ· *verus homo, mens scilicet, quæ in homine est.* Lowthius. — Sæpenumero Clemens dicit humanam quidem mentem τοῦ Λόγου, filii Dei, hunc vero Patris imaginem esse. *Strom.* v, p. 594: Εἰκὼν μὲν γὰρ Θεοῦ Λόγος θεῖος... εἰκὼν δὲ εἰκόνος ἀνθρώπινος νοῦς. Conf. p. 75, 485, 671, 708, etc. Hinc Origenes εἰκόνα Θεοῦ dicit Christum fuisse, κατ' εἰκόνα vero hominem, *adv. Celsum*, lib. VI, pag. 319. Idem nescio an Clementem præ oculis habuerit lib. VIII, p. 389, 390, quo loco dicit, *Phidiæ Jovem Olympium nullius pretii videri collatum* πρὸς τὸν κατασκευασθέντα κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος Θεοῦ, *ad eum, qui ad imaginem creatoris Dei factus est.* Dein addit, Servatorem nostrum esse perfectam Dei imaginem; homines vero, quotquot eum imitantur, esse κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος.

(56) *Ἐπίκαιρον.* Malim ἐπίκηρον, quod Hesychio est ἐπίμοιρον, ἐπιθανάτιον, σαθρόν. Unde paulo post κηρῶν ὀλεθρίων mentio.

(57) *Ἐπιτέτραπται.* Hervetus exp. *permissa est*, ac si esset hæc vox ab ἐπιτρέπω deducta. Malim ἐπιτέθραπται a τρέφω, quod in versione expressimus. Quin etiam τὸ τετραμμένον apud Demosthenem a τρέφω deductum citant Lexicographi.

(58) *Ἤδη κατασκευασθεῖσα.* Forsan legendum, ἤδη κατασκευάσασα. Sylburg.

(59) *Κηλῖδα.* Lycophron vers. 165:

Πανώλεθρον κηλῖδα θωΰξας γένει.
Perniciosas posteris imprecatus diras.

D (60) *Λάβετε.* Λαβέ Nov. In iis, quæ statim sequuntur, partim ad aquam baptismi, partim ad veteres lustrandi cæremonias alludit.

(61) *Ἄνθρωπος εἶ.* Hæc sic distinguit Nov. Ἄνθρωπος εἶ, τὸ κοινότατον· ἐπιζήτησον τὸν δημιουργήσαντά σε· υἱὸς εἶ, τὸ ἰδιαίτατον· ἀναγνώρισον τὸν πατέρα. *Homo es, si id spectemus, quod tibi cum aliis maxime commune est; eum require, a quo creatus es. Filius es, si spectemus, quod tibi maxime proprium est; patrem agnosce.*

(62) *Παραμένεις.* Sic legendum indicat tum Sylburgius, tum etiam Nov. Prius scriptum erat παραμένῃς, subjunct. modo.

(63) *Προαίρεσιν.* Sic locum hunc distinguit Nov. Prius scriptum fuit, προαίρεσιν ἐσχηκότων ὑμῶν, ἐὰν θελ.

(64) *Ὁ μὲν ἄπυστος.* Conf. *Strom.* II, p. 387.

(65) *Ἄγνοιαν.* Sic legendum pro vulgato ἄνοιαν. Sylburg.

ros enim oportet esse, qui cœlum ascendunt. Homo cum sis, require quod est maxime commune, eum, a quo creatus es. Filius cum sis, agnosce quod est maxime proprium, tuum scilicet patrem. Tu autem voluptatibus addictus, et quasi illiquescens, etiampum in peccatis permanes? Cui dicet Dominus: *Vestrum est regnum cœlorum?* [8] Vestrum est, quibus Deo parere propositum est, si velitis; vestrum, inquam, modo velitis credere, et compendiariam prædicationis viam sequi : cui obtemperantes Ninivitæ, acta sincere pœnitentia exspectatum excidium pulcherrima salute commutaverunt. Qua igitur, inquit, ratione patebit mihi ad cœlum aditus? *Via* est Dominus [9] : *angusta* [10] quidem, sed quæ *e cœlo* [11] venit; angusta quidem, sed quæ ad cœlum remittit; angusta, et qua nihil est in terris contemptius; lata tamen eadem, et in cœlis divino cultu dignata. Interea qui de Verbo nil unquam audivit, is propter ignorantiam erroris veniam consequitur; qui vero auribus accepit et consulto tamen incredulam mentem gerit, quo videbitur esse prudentior, eo magis ipsi sua cognitio nocebit; cum ipsa eum prudentia condemnet, quod optimum ✠ non elegerit. Est enim alioqui a natura homini insitum, ut ei quædam sit cum Deo conjunctio. Ac proinde quemadmodum equum non cogimus arare, neque taurum venari, ad id autem, ad quod natura aptum est, animal unumquodque trahimus : sic sane hominem, qui ad contemplationem cœli natus, et plane cœlestis planta est, id quod in ipso inest præ cæteris animantibus peculiare atque eximium sumentes, ut Deum cognoscat, et viaticum sibi in omnia sæcula suffecturum comparet, hortamur ac suademus. Da, inquam, agriculturæ operam, si agricola es; interim dum agros colis, Deum cognosce. Naviga, qui rei nauticæ deditus es; non ante tamen, quam cœlestem gubernatorem invocaveris. Militantem te deprehendit cognitio? audi imperatorem, qui nil tibi, nisi quod justum est, imperat. Proinde tanquam vino ac sopore gravati, redite tandem ad vosmetipsos : apertisque aliquantulum oculis, dispicite lapides, qui a vobis coluntur, et sumptus, quos in materiam frustra impenditis, quidnam sibi velint. Opes vestras, ac facultates in ignorantiam, quemadmodum ipsam quoque vitam in mortem effunditis, atque in hac sola vanæ vestræ spei finem reperitis. Interim adeo mancipati pravæ consuetudini estis, ut nec vestrum ipsi misereri, neque his, quos misertum est vestri erroris, morem gerere possitis; verum ea suspensi, ad extremum usque spiritum ultro in perniciem vestram ruitis. *Lux enim venit in mundum, sed dilexerunt homines potius tenebras quam lucem* [12] : cum ea, quæ saluti obstant, fastum, et divitias, et timorem, hoc dicto poetico abstergere licuisset :

Quo jam has ingentes opes fero? quo autem et ipse
Erro?

A φέρων (66) τὴν ἀπείθειαν, ὅσῳ γε φρονιμώτερος εἶναι δόξει, πρὸς κακοῦ ἡ σύνεσις αὐτῷ· ὅτι τῇ φρονήσει κέχρηται κατηγόρῳ, τὸ βέλτιστον οὐχ ἑλόμενος. Πέφυκε γὰρ ἄλλως ὁ ἄνθρωπος (67)· οἰκείως ἔχειν (68) πρὸς Θεόν. Ὥσπερ οὖν τὸν ἵππον ἀροῦν οὐ βιαζόμεθα, οὐδὲ τὸν ταῦρον κυνηγετεῖν, πρὸς ὃ πέφυκε δὲ ἕκαστον τῶν ζώων περιέλκομεν· οὕτως ἀμέλει καὶ τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τὴν οὐρανοῦ γενόμενον θέαν, φυτὸν οὐράνιον (69) ὡς ἀληθῶς, ἐπὶ τὴν γνῶσιν παρακαλοῦμεν τοῦ Θεοῦ, τὸ οἰκεῖον αὐτοῦ καὶ ἐξαίρετον καὶ ἰδιωματικὸν παρὰ τὰ ἄλλα ζῶα κατειλημμένοι, αὔταρκες ἐφόδιον αἰώνων, θεοσέβειαν (70) παρασκευάζεσθαι συμβουλεύοντες. Γεώργει, φαμὲν, εἰ γεωργὸς εἶ· ἀλλὰ γνῶθι τὸν Θεὸν, γεωργῶν· Καὶ πλῆθι (71) ὁ τῆς ναυτιλίας ἐρῶν, ἀλλὰ τὸν οὐράνιον B κυβερνήτην παρακαλῶν· στρατευόμενόν σε κατείληφεν ἡ γνῶσις; τοῦ δίκαια σημαίνοντος (72) ἄκουε στρατηγοῦ. Καθάπερ οὖν κάρῳ καὶ μέθῃ βεβαρημένοι, ἀνανήψατε, καὶ διαβλέψαντες ὀλίγον, ἐννοήθητε τί θέλουσιν ὑμῖν οἱ προσκυνούμενοι λίθοι, καὶ ἃ περὶ τὴν ὕλην κενοσπούδως δαπανᾶτε. Εἰς ἄγνοιαν καὶ τὰ χρήματα καὶ τὸν βίον, ὡς τὸ ζῆν ὑμῶν εἰς θάνατον καταναλίσκετε, τοῦτο μόνον τῆς ματαίας ὑμῶν ἐλπίδος εὑράμενοι τὸ πέρας· οὐδὲ αὑτοὺς οἷοί τε ὄντες οἰκτεῖραι, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς κατελεοῦσιν ὑμᾶς τῆς πλάνης ἐπιτήδειοι πείθεσθαι γίνεσθε, συνηθείᾳ κακῇ δεδουλωμένοι, ἧς ἀπηρτημένοι, αὐθαίρετοι, μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς, εἰς ἀπώλειαν ὑποφέρεσθε· *Ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς·* C ἐξὸν ἀπομάξασθαι τὰ ἐμποδὼν τῇ σωτηρίᾳ, καὶ τὸν τῦφον, καὶ τὸν πλοῦτον, καὶ τὸν φόβον, ἐπιφθεγγομένους τὸ ποιητικὸν δὴ τοῦτο·

D *Πῆ δὴ (73) χρήματα πολλὰ φέρω τάδε; πῆ δὲ καὶ αὐτὸς*
Πλάζομαι;

✠ P. 80 ED. POTTER, 63 ED. PARIS. [8] Matth. v, 3, 10. [9] Joan. xiv, 6. [10] Matth. vii, 13, 14. [11] Joan. iii, 13, 31. [12] Ibid. 19.

(66) *Φέρων*. Φέρει Nov. Mox, καὶ ὅσῳ γε φρ. Sylb.

(67) *Ὁ ἄνθρ.* Articulum omittit Nov.

(68) *Ἔχειν*. Sic legendum pro vulgato ἔχει. Sylburg. — Quam correctionem firmat Nov.

(69) *Φυτὸν οὐράνιον*. Οὐράνιον φυτὸν esse hominem, tradit etiam Plutarchus *Περὶ φυγῆς*, et Plato, in *Timæi* epilogo. H. Sylburg.

(70) *Ἐφόδιον αἰώνων, θεοσέβειαν*. Θεοσέβειαν omittit Nov. Gregorius Thaumat., *Panegyr. in Orig.*, p. 56-57, edit. Paris., dicit, *Legum* disciplinam esse μέγιστον ἐφόδιον, *maximum subsidium*, Oratoriæ. Ἐφόδιον, *viaticum*. Persius, sat. v, v. 64, de sapientia:

. . . petite hinc, juvenesque, senesque,
Finem animo certum, miserisque viatica canis.

(71) *Πλῆθι*. Ἀντὶ τοῦ πλεῦσον, adnotavit aliquis in margine Nov.

(72) *Σημαίνοντος*. Non *significantis*, ut exp. Hervet., sed *imperantis*, quo sensu Homerus hac voce sæpe usus est, *Il.* Α, v. 296; *Il.* Κ, v. 58; *Il.* Ξ, v. 85. Quin etiam in eo, quod sequitur, imitari videtur Homeri *Odyss.* Γ, v. 139 :

Οἱ δ' ἦλθον οἴνῳ βεβαρηκότες υἷες Ἀχαιῶν.
Illi vero venerunt vino gravati filii Achivorum.

(73) *Πῆ δή*. Ulyssis verba Ithacam patriam igno-

Εἰ βούλεσθε (74) οὖν τὰς φαντασίας ταύτας τὰς κενὰς ἀποῤῥίψαντες, τῇ συνηθείᾳ αὐτῇ ἀποτάξασθαι, κενοδοξίᾳ ἐπιλέγετε, A

Ψευδεῖς ὄνειροι, χαίρετ', οὐδὲν ἦτ' ἄρα.

Τί γὰρ ἡγεῖσθε, ὦ ἄνθρωποι (75), τὸν Τυφῶνα, καὶ τὸν Ἑρμῆν, καὶ τὸν Ἀνδοκίδην, καὶ τὸν Ἀμύητον; ἢ παντί τῳ δῆλον, ὅτι λίθους, ὥσπερ καὶ τὸν Ἑρμῆν; Ὡς δὲ οὐκ ἔστι θεὸς ἡ ἅλως, καὶ ὡς οὐκ ἔστι θεὸς ἡ Ἶρις, ἀλλὰ πάθη ἀέρων καὶ νεφῶν· καὶ ὃν τρόπον οὐκ ἔστιν ἡμέρα θεὸς, οὐδὲ μὴν οὐδὲ ἐνιαυτὸς, οὐδὲ χρόνος ὁ ἐκ τούτων συμπληρούμενος· οὕτως οὐδὲ ἥλιος, οὐδὲ σελήνη, οἷς ἕκαστον τῶν προειρημένων διορίζεται. Τίς ἂν οὖν τὴν εὐθύνην, καὶ τὴν κόλασιν, καὶ τὴν δίκην, καὶ τὴν νέμεσιν, εὖ φρονῶν, ὑπολάβοι θεούς; Οὐδὲ γὰρ οὐδ' Ἐριννύες, οὐδὲ Μοῖραι, οὐδὲ Εἱμαρμένη, ἐπεὶ μηδὲ B πολιτεία, μηδὲ δόξα, μηδὲ Πλοῦτος, θεοί· ὃν καὶ ζωγράφοι τυφλὸν ἐπιδεικνύουσιν. Εἰ δὲ Αἰδῶ, καὶ Ἔρωτα, καὶ Ἀφροδίτην ἐκθειάζετε, ἀκολουθούντων αὐτοῖς Αἰσχύνη, καὶ Ὁρμὴ, καὶ Κάλλος, καὶ Συνουσία. Οὔκουν ἔτ' ἂν εἰκότως (76) Ὕπνος καὶ Θάνατος, *θεὼ διδυμάονε* παρ' ὑμῖν νομίζοιντο, πάθη ταῦτα περὶ τὰ ζῶα συμβαίνοντα φυσικῶς· οὐδὲ μὴν Κῆρα, οὐδὲ Εἱμαρμένην, οὐδὲ Μοίρας, θεὰς ἐνδίκως ἐρεῖτε. Εἰ δὲ Ἔρις (77) καὶ Μάχη οὐ θεοὶ, οὐδὲ Ἄρης (78), οὐδὲ Ἐνυώ. Ἔτι τε εἰ αἱ ἀστραπαὶ, καὶ οἱ κεραυνοὶ, καὶ οἱ ὄμβροι οὐ θεοὶ, πῶς τὸ Πῦρ καὶ τὸ Ὕδωρ θεοί; πῶς δαὶ καὶ οἱ διαΐσσοντες καὶ οἱ κομῆται, διὰ πάθος ἀέρος γεγενημένοι; ὁ δὲ τὴν Τύχην θεὸν λέγων, καὶ τὴν Πρᾶξιν λεγέτω θεόν. Εἰ δὴ οὖν τούτων οὐδὲ ἓν θεὸς εἶναι νομίζεται, οὐδὲ μὴν ἐκείνων τῶν χειροκμήτων καὶ ἀναισθήτων C πλασμάτων· πρόνοια δέ τις περὶ ἡμᾶς καταφαίνεται δυνάμεως θείκῆς· λείπεται οὐδὲν ἄλλο ἢ τοῦτο ὁμολογεῖν, ὅτι ἄρα ὄντως μόνος ἐστὶ (79) τε καὶ ὑφέστηκεν ὁ μόνος ὄντως ὑπάρχων Θεός· ἀλλὰ γὰρ μανδραγόραν ἤ τι ἄλλο φάρμακον πεπωκόσιν ἀνθρώποις ἐοίκασιν ἀνόητοι. Θεὸς δὲ ὑμῖν ἀνανῆψαι δοίη ποτὲ τοῦδε τοῦ ὕπνου, καὶ συνιέναι θεόν· μηδὲ χρυσὸν, ἢ λίθον, ἢ δένδρον, ἢ πρᾶξιν, ἢ πάθος, ἢ νόσον, ἢ φόβον ἰνδάλλεσθαι (80) ὡς θεόν. *Τρεῖς* (81) γὰρ *μύριοί εἰσιν*, ὡς ἀληθῶς, ἐπὶ

A Proinde si constitutum vobis sit, his inanibus commentis repudiatis, ipsi consuetudini renuntiare, dicite vanæ opinioni:

Valete, mendacia somnia, nil enim fuistis.

Cur enim, o homines, existimatis Typhonem esse, ✠ Mercurium, et Andocidam, et Amyetum? annon cuilibet utique manifestum est lapides esse eos, sicut etiam ipsum Mercurium? Ut vero nec halo deus est, nec iris, sed quædam aeris ac nubium affectiones: quemadmodum etiam nec dies est inter deos recensendus, nec mensis, nec annus, nec, quod his completur, tempus: sic neque sol, neque luna, quibus ea, quorum jam facta mentio est, omnia definiuntur. Quisnam itaque sanus judi-B cium, et supplicium, et justitiam, et vindictam, deos esse putaverit? Neque enim Furiæ, neque Parcæ, neque Fatum; quoniam nec respublica, nec gloria, nec Plutus, quem pictores cæcum exhibent, deorum in numero habendi sunt. Sin autem Verecundiam, et Amorem, et Venerem in deos refertis, hos consequantur Infamia, et Libido, et Pulchritudo, et Coitus. Haud igitur jure gemelli a vobis dii posthac habebuntur Somnus et Mors, cum ea sint affectiones, quæ natura animalibus accidunt. Nec par est, ut vel Fortunam, vel Fatum, vel Parcas, deas appelletis. Sin autem Lis et Pugna **29** non sunt dii, nec Mars eo nomine, nec Enyo dignandi fuerint. Quin etiam si fulgura, et fulmina, et imbres, esse deos negatis, cur in eorum C numero Ignem et Aquam reponitis? cur item stellas discurrentes, aut cometas, quæ ex affectione quadam aeris nascuntur? Qui vero deam appellat Fortunam, deam quoque appellet Actionem. Quamobrem si neque ex his, neque ex istis simulacris, quæ humanis manibus fabricata, sensusque prorsus expertia sunt, quidquam deus habetur, sed inesse nobis constat quamdam divinæ virtutis præsensionem: nil aliud restat, quam ut hoc fateamur, quod qui solus vere exsistit Deus, vere solus et sit, et

✠ P. 81 ED. POTTER, 64 ED. PARIS.

rantis, in qua cum ingenti divitiarum acervo expositus fuerat, *Odyss.* N, v. 203.

(74) Εἰ β. Οὐ β. Nov.

(75) *Τί γὰρ ἡγεῖσθε, ὦ ἄνθρ.* Argumentum tale est: An vos hujus aut illius Mercurium, aut ab hoc aut illo consecratum Mercurium putatis? Non sane. Scitis enim esse lapidem, quem videtis. Expergiscimini ergo, et scitote ipsum quoque Mercurium, nihil aliud quam lapidem esse; quem vos, quia sæpe in lapidibus vidistis, persuadetis vobis esse deum. Scribendum arbitror τὸν Τυφῶνος Ἑρμῆν, καὶ τὸν Ἀνδοκίδου, καὶ τὸν Ἀμυήτου. De Andocide Mercurio habes apud Æschinem in Oratione *contra Timarchum*, apud Hesychium et Harpocrationem. Hunc Mercurium, ut ex illis discimus, negabant plerique esse Andocidæ. Ipse quoque, ut notat Harpocration Andocides ἐν τῷ *Περὶ μυστηρίων* confessus erat, ὅτι τῆς Αἰγηΐδος εἴη τὸ ἀνάθημα. Ex hac tribu autem fuit Typho, cujus in *Eliacis* meminit Pausanias: qui et ipse alioquin de suo nomine dedicavit Mercurium, nisi ille fuerit τοῦ Ἀνδοκίδου. Nam Clemens diversos facere videtur. Heinsius. — Porro in Flor. et Sylb. scriptum est τὸν Τυφῶνα Ἑρμῆν, καὶ τὸν Ἀνδοκ. Nescio quomodo factum, ut D posteriores edit. exhiberent τὸν Τυφῶνα, καὶ τὸν Ἑρμῆν, καὶ τὸν Ἀνδοκ. Verisimile est vocem ἑρμῆν in margine juxta Τυφῶνα adnotatam, in textum irrepsisse.

(76) *Ἔτ' ἂν εἰκ.* Ἔστ' ἂν εἰκ. Nov. In sequentibus respicit cujusdam poetæ dictum, qui somnum et mortem appellavit *θεὼ διδυμάονε*. Homerus ὕπνον κασίγνητον θανάτοιο dixit *Il.* Ξ.

(77) *Εἰ δὲ Ἔρις*. Conf. Homeri *Il.* Δ, v. 440, *Il.* E, v. 891, et 592.

(78) *Ἄρης*. Ἔρις. Nov. mendose.

(79) *Ὄντως μόνος ἐστι.* Μόνος ὄντως ἐστι. Nov.

(80) *Ἰνδάλλεσθαι.* Ἰδάλλεσθε Nov. Clemens imitari videtur *Il.* Γ,

Ὥστε μοι ἀθανάτοις ἰνδάλλεται εἰσοράασθαι.

In iis quæ mox sequuntur, Hesiodi Ἔργ. α'. v. 250, exprimit:

Τρὶς γὰρ μύριοί εἰσιν ἐπὶ χθονὶ πουλυβοτείρῃ
Ἀθάνατοι Ζηνὸς, φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

(81) *Τρεῖς*. Rectius adverbialiter τρὶς, *ter*: et seq. v. *δα μονες ἀθάνατοι*, ut supra. Sylburg. — Mihi posterior lectio nequaquam esse sollicitanda videtur.

fuerit. Qui vero id non sentiunt, persimiles sunt istis, qui mandragoram, aliudve istiusmodi pharmacum biberunt. Deus autem vobis concedat, ut ex hoc somno tandem experrecti, ipsum percipiatis; nec vobis aurum, nec lapis, nec arbor, nec actio, nec affectio, nec morbus, nec metus, Deo similis videatur. *Nam* haud dubie

Ter' decies mille sunt in terra multos pascente dæmones, haud quidem *immortales*, sed neque mortales; nec enim sensus, ac proinde mortis participes sunt; sed cum e lapide ac ligno constent, dominorum loco ab hominibus habiti, eorum vitam ope consuetudinis gravissimo dedecore atque injuria ✠ afficiunt. *Domini* autem, inquit, *est terra, et plenitudo ejus* [13]. Cur igitur, cum Dei bonis frueris, eorum Dominum ignorare sustines? Relinque meam terram, inquiet Deus. Ne tu aquam, quæ per me scatet, attingas. Fructus, quos ego colo, ne percipias. Nutritia, o homo, Deo repende. Dominum tuum agnosce. Tu proprium es Dei figmentum. Quod autem est ejus proprium, quo jure fiat alienum? Nam quod abalienatum est, cum privetur proprietate, privatur etiam veritate. Annon enim quodammodo ut Niobe; vel, ut magis mystice vos alloquar, instar Hebrææ cujusdam mulieris, quam veteres Lot uxorem dicebant, sensu penitus estis orbati? Eam enim, quod Sodomorum amore capta esset, in lapidem conversam fuisse accepimus. Sunt porro Sodomitæ, homines athei, et impietati addicti, duri cordis ac stupidi. Deum credas hisce te verbis alloquentem audire: Ne lapides, et ligna, et aves, et serpentes, potius quam homines, sacras esse res existimes: econtra, homines vere sacros, feras autem id, quod sunt, habete. Nam homines quidam miseri ac infelices per corvum, aut graculum clarissimam edere vocem, per hominem vero nil prorsus loqui Deum putant: ac proinde corvum, velut Dei nuntium et interpretem, honore afficiunt; Dei vero hominem persequuntur, eumque, proh nefas! qui licet, nec crocitet, nec clocitet, tamen e ratione loquitur, eosque perhumaniter erudit, et ad colendam justitiam impellit, inhumaniter occidere conantur, nec spe cœlestis gratiæ, nec supplicii metu præpediti. Nec enim Deo fidem adhibent, aut ejus potentiam intelligunt. Cujus porro amor erga homines verbis exprimi non potest: is quanto odio scelera prosequatur, mente concipi nequit. Quemadmodum autem ira

A *χθονὶ πουλυβοτείρῃ* δαίμονες, οὐκ ἀθάνατοι, οὐδὲ μὴν θνητοί· οὐδὲ γὰρ αἰσθήσεως ἵνα καὶ θανάτου, μετειλήφασιν· λίθινοι δὲ καὶ ξύλινοι, δεσπόται ἀνθρώπων, ὑβρίζοντες καὶ παρασπονδοῦντες τὸν βίον διὰ τῆς συνηθείας. *Ἡ γῆ* δὲ, *τοῦ Κυρίου*, φησὶ, *καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς*. Εἶτα τί τολμᾷς ἐν τοῖς τοῦ Κυρίου τρυφῶν, ἀγνοεῖν τὸν Δεσπότην; Κατάλειπε τὴν γῆν τὴν ἐμὴν, ἐρεῖ σοι ὁ Κύριος· μὴ θίγῃς τοῦ ὕδατος, ὃ ἐγὼ ἀναδίδωμι· τῶν καρπῶν, ὧν ἐγὼ γεωργῶ, μὴ μεταλάμβανε (82)· ἀπόδος, ἄνθρωπε, τὰ τροφεῖα (83) τῷ Θεῷ· ἐπίγνωθί σου τὸν Δεσπότην· ἴδιον εἶ πλάσμα τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ οἰκεῖον αὐτοῦ, πῶς ἂν ἐνδίκως ἀλλότριον γένοιτο; Τὸ γὰρ ἀπηλλοτριωμένον, στερόμενον τῆς οἰκειότητος, στέρεται τῆς ἀληθείας. Ἡ γὰρ οὐχὶ Νιόβης τρόπον τινὰ, μᾶλλον δὲ, ἵνα μυστι- B κώτερον πρὸς ὑμᾶς ἀποφθέγξωμαι, γυναικὸς τῆς Ἑβραίας δίκην, Λὼτ ἐκάλουν αὐτὴν (84) οἱ παλαιοὶ, εἰς ἀναισθησίαν μετατρέπεσθε; Λελιθωμένην ταύτην παρειλήφαμεν τὴν γυναῖκα, διὰ τὸ Σοδόμων ἐρᾷν· Σοδομῖται δὲ οἱ ἄθεοι, καὶ οἱ πρὸς τὴν ἀσέβειαν ἐπιστρεφόμενοι, σκληροκάρδιοί τε καὶ ἠλίθιοι. Ταύτας οἴου θεόθεν ἐπιλέγεσθαί σοι τὰς φωνάς· Μὴ γὰρ οἴου λίθους μὲν εἶναι ἱερὰ, καὶ ξύλα, καὶ ὄρνεα, καὶ ὄφεις, ἀνθρώπους οὐδαμῇ (85)· πολὺ δὲ τοὐναντίον, ἱεροὺς μὲν ὄντως τοὺς ἀνθρώπους ὑπολαμβάνετε, τὰ δὲ θηρία καὶ τοὺς λίθους ὅπερ εἰσίν. Οἱ γάρ τοι δείλαιοι τῶν ἀνθρώπων καὶ ἄθλιοι, διὰ μὲν κόρακος καὶ κολοιοῦ νομίζουσι τὸν Θεὸν ἐμβοᾷν, διὰ δὲ ἀνθρώπου σιωπᾷν· καὶ τὸν μὲν κόρακα τετιμήκασιν, ὡς ἄγγε- C λον Θεοῦ· τὸν δὲ ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ διώκουσιν, οὐ κρώζοντα, οὐ κλώζοντα, φθεγγόμενον δὲ, οἴμοι! λογικῶς, καὶ φιλανθρώπως κατηχοῦντα, ἀποσφάττειν ἀπανθρώπως ἐπιχειροῦσιν, ἐπὶ τὴν δικαιοσύνην καλοῦντα, οὔτε τὴν χάριν τὴν ἄνωθεν ἀπεκδεχόμενοι, οὔτε τὴν κόλασιν ἐκτρεπόμενοι. Οὐ γὰρ πιστεύουσι τῷ Θεῷ, οὐδὲ ἐκμανθάνουσι τὴν δύναμιν αὐτοῦ· οὗ δὴ ἄῤῥητος ἡ φιλανθρωπία, τούτου ἀχώρητος ἡ μισοπονηρία. Τρέφει δὲ ὁ μὲν θυμὸς τὴν κόλασιν, ἐπὶ ἁμαρτίᾳ· εὖ ποιεῖ δὲ ἐπὶ μετανοίᾳ ἡ φιλανθρωπία. Οἰκτρότατον δὲ τὸ στέρεσθαι τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπικουρίας. Ὀμμάτων μὲν οὖν ἡ πήρωσις, καὶ τῆς ἀκοῆς ἡ κώφωσις, ἀλγεινοτέρα παρὰ τὰς λοιπὰς τοῦ πονηροῦ πλεονεξίας· ἡ μὲν γὰρ αὐτῶν, ἀφῄρηται τῆς οὐρανίου προσόψεως· ἡ δὲ, τῆς θείας D μαθήσεως ἐστέρηται. Ὑμεῖς δὲ, πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀνάπηροι, καὶ τυφλοὶ μὲν τὸν νοῦν, κωφοὶ δὲ τὴν σύνεσιν ὄντες, οὐκ ἀλγεῖτε, οὐκ ἀγανακτεῖτε, οὐ τὸν οὐρανὸν ἰδεῖν, καὶ τὸν τοῦ οὐρανοῦ ποιητὴν

✠ P. 82 ED. POTTER, 65 ED. PARIS. [13] Psal. XXIII, 1, 1 Cor. X, 26.

Dicit auctor, dæmones non esse vere ἀθανάτους, nec tamen θνητούς, sed penitus vita carentes.

(82) *Μὴ μετ.* Μὴ δὲ μετ. Nov.

(83) *Τὰ τροφεῖα.* Respicit proverbiale quoddam dictum, Suidas, Κριὸς τροφεῖα ἀπέτισε. Παροιμία ἐπὶ τῶν ἀχαρίστων. Καὶ γὰρ τοὺς κριοὺς ἐκτραφέντας φασὶ κυρίττειν τοὺς θρεψαμένους. Ὅ ἐστι πλήττειν. Aries mercedem pro alimentis persolvit. *Proverbium in ingratos. Aiunt enim arietes, postquam enutriti ad adultam ætatem pervenerunt, cornu petere eos, qui ipsos aluerant.*

(84) *Λὼτ ἐκάλουν αὐτήν.* Pro αὐτὴν A legendum censet αὐτῆς τὸν ἄνδρα, ex Genes. cap. XIX. Mutatione opus non est, si Λὼτ genitivo seu possessivo casu accipiamus, ut non semel infra. SYLBURG. — Sic *Strom.* II, p. 387: Τὴν Λὼτ γυναῖκα ἐπιστραφεῖσαν μόνον... κατέλιπεν ἀναίσθητον ὡς λίθον δείξας ἁλατίνην. *Uxorem Lot, quod tantum retro se convertisset, reliquit sine sensu, salis petram factam.* Et *Strom.* VII, p. 756. Μὴ ἐπιστρεφέσθω εἰς τὰ ὀπίσω, καθάπερ ἡ Λὼτ γυνή. *Ne ad ea, quæ retro sunt, convertatur, sicut uxor Lot.*

(85) *Οὐδαμῇ.* Δὲ μή. Nov.

ἐπεθυμήσατε, οὐδὲ τὸν τῶν πάντων δημιουργὸν καὶ A πατέρα ἀκοῦσαι καὶ μαθεῖν ἐξεζητήσατε, τὴν προαίρεσιν τῇ σωτηρίᾳ συνάψαντες· ἐμποδὼν γὰρ ἵσταται οὐδὲν τῷ σπεύδοντι πρὸς γνῶσιν Θεοῦ, οὐχ ἀπαιδία, οὐ πενία, οὐχ ἀδοξία, οὐχ ἀκτημοσύνη· οὐδέ τις τὴν ὄντως ἀληθῆ σοφίαν, *χαλκῷ δῃώσας* (86), μεταλλάξαι εὔχεται, *οὐδὲ σιδήρῳ*· εὖ γάρ τοι παντὸς μᾶλλον τοῦτο εἴληται· ὁ Χριστός ἐστι πανταχοῦ σωτήριος· ὁ γὰρ τοῦ δικαίου ζηλωτής, ὡς ἂν τοῦ ἀνενδεοῦς ἐραστής, ὀλιγοδεής, οὐχ ἐν ἄλλῳ τινὶ ἢ ἐν αὑτῷ καὶ τῷ Θεῷ τὸ μακάριον *θησαυρίσας*, ἔνθα οὐ *σὴς*, οὐ *λῃστής*, οὐ πειρατής, ἀλλ' ὁ τῶν ἀγαθῶν ἀΐδιος δοτήρ. Ἄρα οὖν εἰκότως ὡμοίωσθε τοῖς ὄφεσιν (87) ἐκείνοις, οἷς τὰ ὦτα πρὸς τοὺς κατεπᾴδοντας ἀποκέκλειται. *Θυμὸς γὰρ αὐτοῖς*, φησὶν ἡ Γραφή, *κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ ὄφεως, ὡς ἀσπίδος κωφῆς, καὶ* B *βυούσης τὰ ὦτα αὐτῆς, ἥτις οὐκ εἰσακούσεται φωνῆς* (88) *ἐπᾳδόντων*. Ἀλλ' ὑμεῖς γε κατεπᾴσθητε τὴν ἁγιότητα, καὶ παραδέξασθε τὸν ἥμερον καὶ ὑμέτερον (89) Λόγον, καὶ τὸν ἰὸν ἀποπτύσατε τὸν δηλητήριον, ὅπως ὅτι μάλιστα ὑμῖν τὴν φθορὰν, ὡς ἐκείνοις τὸ γῆρας, ἀποδύσασθαι δοθῇ. Ἀκούσατέ μου, καὶ μὴ τὰ ὦτα ἀποβύσατε (90), μηδὲ τὰς ἀκοὰς ἀποφράξητε, ἀλλ' εἰς νοῦν βάλεσθε τὰ λεγόμενα. Καλόν ἐστι τὸ φάρμακον τῆς ἀθανασίας· στήσατέ ποτε τοὺς ὁλκοὺς ἑρπυστικούς (91)· *Οἱ γὰρ ἐχθροὶ Κυρίου χοῦν λείξουσι*, φησίν, ἡ Γραφὴ λέγει (92). Ἀνανεύσατε τῆς γῆς εἰς αἰθέρα, ἀναβλέψατε εἰς οὐρανὸν, θαυμάσατε, παύσασθε καραδοκοῦντες (93) τῶν δικαίων τὴν πτέρναν, καὶ *τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας* C ἐμποδίζοντες· *φρόνιμοι γένεσθε* καὶ ἀβλαβεῖς· (τάχα που ὁ Κύριος ἁπλότητος ὑμῖν δωρήσεται πτερόν (94)· πτερῶσαι γὰρ προῄρηται γηγενεῖς·) ἵνα δὴ, τοὺς χηραμοὺς καταλείποντες, οἰκήσητε τοὺς οὐρανούς. Μόνον ἐξ ὅλης καρδίας μετανοήσωμεν, ὡς ὅλῃ καρδίᾳ δυνηθῆναι χωρῆσαι τὸν Θεόν. *Ἐλπίσατε ἐπ' αὐτὸν*, φησὶ, *πᾶσα συναγωγὴ λαοῦ*· ἐκχέ-

peccantibus alit supplicium, sic pœnitentiam agentes humanitas ornat beneficiis. Dei vero auxilio privari, longe miserrimum est. Hinc ab artibus maligni dæmonis nil tam grave atque acerbum patimur, quam oculorum orbitatem, ac aurium surditatem; quarum nos altera quidem cœlorum contemplationi, altera vero divinarum disciplinarum auditioni penitus ineptos reddit. Proinde vos, qui veritate quasi mutili, mente cæci, surdique intellectu estis, non doletis, nec omnino graviter fertis, nec ullo cœlum aut cœli conditorem videndi desiderio ✠ estis incensi; neque universorum opificem ac patrem audire atque cognoscere studium vobis fuit, animos ad salutem applicantibus. Nam ad cognitionem Dei contendentibus nihil est, quod moram et impedimentum inferre possit; non sane orbitas liberorum, non paupertas, non obscuritas nominis, non egestas. Neque quispiam veram sapientiam *ære ferrove excisam* optat commutare; hanc enim rebus universis longe præfert. Christus est ubique salutaris. Nam qui justi æmulus ac imitator est, cum sit ejus amicus, qui nulla re indiget, paucis eget ipse; ut qui non alibi felicitatis suæ *thesaurum reposuerit*, quam in se ipso et Deo, ubi non est *tinea*, nec *fur* [14], nec pirata, sed æternus bonorum largitor. Merito igitur istis serpentibus assimilati estis, qui adversus incantatores aures suas obstruunt. *Animus* enim *eis*, ait Scriptura, *ad similitudinem serpentis; tanquam aspidis surdæ, et aures suas obturantis, quæ non exaudit vocem incantantium* [15]. Quin vos sinite a sanctitate incantari, miteque nostrum Verbum recipite, et lethale virus exspuite, ut vobis interitum, sicut illis senium, exuere concedatur. Audite me, neque aures obstruite, neque auditum obturate; sed animis vestris, quæ dicentur, imprimite. Immortalitas egregium est medicamentum. Nolite amplius, velut

✠ P. 85 ED. POTTER, 66 ED. PARIS. [14] Matth. VI, 20, 21. [15] Psal. LVII, 5, 6.

(86) *Δῃώσας*. Δηϊώσας Nov. *Χαλκῷ δῃῶσαι* phrasis est Homerica. Conf. *Il.* Θ, v. 534; *Il.* Ξ, v. 517, 518. Mox, εἴρηται pro εἴληται, Flor. Sylb. Scribi possit εἴληπται.

(87) *Ὄφεσιν*. De aspide aures obturante Psal. LVII, 5; Sirach. XII, 13 et XXVII, 15. II. Ibidem nota ἀποκέκλειται absque σ. SYLBURG. — Verum id librarii errore contigit. Nam ms. Nov. habet ἀποκέκλεισται.

(88) *Φωνῆς*. *Φωνὴν* Bibl. Gr. Paulo ante, ὡσεὶ pro ὡς. Nov. Bibl. Gr.

(89) *Ἥμερον καὶ ὑμέτερον*. A. τὸν ἡμέτερον καὶ ὑμέτερον, *nostrum et vestrum*; rectius, quanquam etiam legi possit τὸν ἥμερον. Hervetus interpres sane ἥμερον secutus est. SYLBURG. — Vera lectio est, quam exhibet Nov. τὸν ἥμερον καὶ ἡμέτερον· ludit enim in simili vocum sono: et ἥμερον Λόγον opponit τῷ δηλητηρίῳ ἰῷ.

(90) *Ἀποβύσατε*. A. ἀποβύσητε· sed fortasse potius, retento ἀποβύσατε, mox legendum ἀποφράξατε, idemque per omnia cola erit verborum modus. SYLBURG. — Verum Nov. habet ἀποφύσητε, pro ἀποβύσατε· subjunctivum itaque prætulerim indicativo.

(91) *Τοὺς ὁλκοὺς ἑρπ.* Τοὺς ὁλκοὺς τοὺς ἑρπ. Nov. recte.

(92) *Φησὶν, ἡ Γραφὴ λέγει*. Φησὶ pleonasticum hoc loco, ut infra quoque. SYLBURG.

(93) *Καραδοκοῦντες*. Respicit Genes. XLIX, 17; Ps. LV, 7. Mox recitat Christi dictum, verbis paulum immutatis, Matth. X, 16: *Γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.*

D (94) *Πτερόν*. Facta ad columbas allusione, sequitur *alarum* mentio. Præterea vero respicere videtur Clemens Platonis locum, quo refert eos, qui pietatem ac justitiam colunt, *alis* vestitos in cœlum sublimes ferri, *Phædri* pag. 1222: Πέφυκεν ἡ πτεροῦ δύναμις τὸ ἐμβριθὲς ἄγειν, ἄνω μετεωρίζουσα, ᾗ τὸ τῶν θεῶν γένος οἰκεῖ. Κεκοινώνηκε δέ πῃ μάλιστα τῶν περὶ τὸ σῶμα τοῦ θείου ψυχή· τὸ δὲ θεῖον, καλὸν, σοφὸν, ἀγαθὸν, καὶ πᾶν ὅτι τοιοῦτο. Τούτοις δὲ τρέφεταί τε καὶ αὔξεται μάλιστα τὸ τῆς ψυχῆς πτέρωμα, αἰσχρῷ δὲ καὶ κακῷ καὶ τοῖς ἐναντίοις διόλλυται. *Naturalis alarum vis est, grave in sublime attollere, ubi deorum inhabitat genus. Omnium vero, quæ sunt circa corpus, maxime particeps divini est animus. Divinum autem, pulchrum, sapiens, bonum, et quidquid tale dici potest. His utique alitur maxime, augeturque ipsa alatio animi: turpi autem et malo, contrariisque hujusmodi deficit atque interit.*

serpentes, reptare: nam *inimici Domini pulverem lingent*, ait Scriptura [16]. A terra ad ætherem oculos attollite, suspicite in cœlum, admiremini, desinite insidiari calcaneo justorum, et *viam veritatis* [17] impedire. *Estote prudentes* et innoxii; fortasse Dominus utique vobis dabit pennam simplicitatis (is enim terrigenas pennis instruere constituit), ut ex his latibulis evadentes, cœlos habitetis. Nos tantummodo toto corde pœnitentiam agamus, ut totum nostrum cor Dominum recipere valeat. *Sperate in ipsum*, inquit, *tota populi congregatio; effundite coram ipso omnia corda vestra* [18], ad recentes ab impietate ait; miseretur, et implet justitia. Crede, ✠ homo, homini et Deo. Crede, homo, *Deo viventi*, qui passus est, et adoratur. Credite, servi, mortuo. Credite ei, universi homines, qui solus est Deus ex universis hominibus. Credite, et mercedem accipite salutem. *Quærite Deum, et vivet anima vestra* [19]. Qui Deum quærit, de propria salute sollicitus est. Invenisti Deum? habes vitam. Quæramus igitur, ut vivamus. Inventionis merces est vita apud Deum. *Exsultent et lætentur in te omnes, qui te quærunt; et dicant perpetuo, Magnificetur Deus* [20]. Optimus Dei hymnus est immortalis homo, qui justitia instructus est, et in animo suo oracula veritatis habet insculpta. Ubi enim, præterquam in sapiente anima, inscribenda est justitia? ubi charitas? ubi pudor? ubi mansuetudo? Quorum autem animæ his divinis characteribus signatæ fuerint, eos, ut ego quidem existimo, oportet putare se nactos esse optimos sapientiæ carceres, unde in quosvis vitæ casus emittantur; eamdemque tutissimum salutis portum existimare; per quam quidem liberis contingunt boni patres, qui ad Patrem confugerunt; patribus autem boni filii, qui Filium cognoverunt; uxoribus etiam boni mariti, qui Sponsi meminerunt; servis denique, boni domini, qui sunt ab extrema servitute liberati. O bestias hominibus, qui hoc errore ducuntur, beatiores!
30 Quæ quidem perinde ac vos in ignoratione versantur: nequaquam autem mentiuntur veritatem.

A ετε (95) *ἐνώπιον αὐτοῦ πάσας τὰς καρδίας ὑμῶν*, πρὸς τοὺς καινοὺς τῆς πονηρίας (96), λέγει, ἐλεεῖ, καὶ δικαιοσύνης πληροῖ. Πίστευσον (97), ἄνθρωπε, ἀνθρώπῳ καὶ Θεῷ· πίστευσον, ἄνθρωπε, *τῷ παθόντι*, καὶ προσκυνουμένῳ Θεῷ ζῶντι. Πιστεύσατε, οἱ δοῦλοι, τῷ νεκρῷ· πάντες ἄνθρωποι, πιστεύσατε μόνῳ τῷ πάντων ἀνθρώπων Θεῷ. Πιστεύσατε, καὶ μισθὸν λάβετε σωτηρίαν· *ἐκζητήσατε τὸν Θεὸν, καὶ ζήσεται ἡ ψυχὴ ὑμῶν*. Ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεὸν τὴν ἰδίαν πολυπραγμονεῖ σωτηρίαν. Εὗρες τὸν Θεόν; ἔχεις τὴν ζωήν. Ζητήσωμεν οὖν, ἵνα καὶ ζήσωμεν. Ὁ μισθὸς τῆς εὑρέσεως ζωὴ παρὰ Θεῷ. *Ἀγαλλιάσθωσαν καὶ εὐφρανθήτωσαν ἐπὶ σοὶ πάντες οἱ ζητοῦντές σε*· καὶ λεγέτωσαν *διὰ παντὸς* (98), *Μεγαλυνθήτω ὁ Θεός*. Καλὸς ὕμνος (99) τοῦ Θεοῦ,
B ἀθάνατος ἄνθρωπος, δικαιοσύνῃ οἰκοδομούμενος, ἐν ᾧ τὰ λόγια τῆς ἀληθείας ἐγκεχάρακται. Ποῦ γὰρ ἀλλαχόθι ἢ ἐν σώφρονι ψυχῇ δικαιοσύνην ἐγγραπτέον; ποῦ ἀγάπην; αἰδῶ δὲ ποῦ; πραότητα δὲ ποῦ; Ταύτας, οἶμαι, τὰς θείας γραφὰς ἐναποσφραγισαμένους χρὴ τῇ ψυχῇ, καλὸν ἀφετήριον σοφίας (1) ἡγεῖσθαι τοῖς ἐφ' ὁτιοῦν τοῦ βίου τραφεῖσι (2) μέρος, ὅρμον τε τὸν αὐτὸν ἀκύμονα σωτηρίας σοφίαν νομίζειν· δι' ἣν ἀγαθοὶ μὲν πατέρες τέκνων οἱ τῷ Πατρὶ προσδεδραμηκότες, ἀγαθοὶ δὲ γονεῖς υἱέσιν (3) οἱ τὸν Υἱὸν νενοηκότες· ἀγαθοὶ δὲ ἄνδρες γυναικῶν οἱ μεμνημένοι τοῦ Νυμφίου· ἀγαθοὶ δὲ οἰκετῶν δεσπόται οἱ τῆς ἐσχάτης δουλείας λελυτρωμένοι. Ὦ μακαριώτερα τῆς ἐν ἀνθρώποις πλάνης τὰ θηρία! ἃ ἐπινέμεται τὴν ἄγνοιαν, ὡς ὑμεῖς, οὐχ ὑποκρίνεται δὲ
C τὴν ἀλήθειαν. Οὐκ ἔστι παρ' αὐτοῖς κολάκων γένη· οὐ δεισιδαιμονοῦσιν ἰχθύες· οὐκ εἰδωλολατρεῖ τὰ ὄρνεα ἕνα. Μόνον ἐκπλήττεται τὸν οὐρανὸν, ἐπεὶ Θεὸν νοῆσαι μὴ δύναται, ἀπηξιωμένα τοῦ λόγου. Εἶτ' οὐκ αἰσχύνεσθε, καὶ τῶν ἀλόγων σφᾶς αὐτοὺς ἀλογωτέρους πεποιηκότες, οἳ διὰ τοσούτων ἡλικιῶν ἐν ἀθεότητι κατατέτριφθε; Παῖδες γεγόνατε, εἶτα μειράκια, εἶτα ἔφηβοι, εἶτα ἄνδρες· χρηστοὶ δὲ οὐδέποτε. Κἂν τὸ γῆρας (4) αἰδέσθητε, ἐπὶ δυσμαῖς τοῦ βίου γενόμενοι· σωφρονήσατε κἂν ἐπὶ τέλει τοῦ βίου· τὸν Θεὸν ἐπίγνωτε· ὡς δὴ τὸ τέλος ὑμῖν τοῦ

✠ P. 84 ED. POTTER, 67 ED. PARIS. [16] Psal. LXXI, 9. [17] II Petr. II, 2. [18] Psal. LXI, 9. [19] Psal. LXIX, 33. [20] Psal. LXIX, 5.

(95) *Ἐκχέετε*. Ἐκχέατε Bibl. Græc. Mox, *πάσας* deest, ibid.

(96) *Πρὸς τοὺς καινοὺς τῆς πον*. Πρὸς τοὺς καιροὺς τῆς πονηρίας, *temporibus iniquis*, Sylb., Flor., Heins. Recentiores editt. alteram lectionem exhibent, Herveti conjecturam secuti, quam firmat Nov. Posset etiam sic distingui: Πρὸς τοὺς καινοὺς τῆς πονηρίας, λέγει, ἐλεεῖ. *Ad novos*, hoc est a peccatis ad pietatem nuper conversos, *dicit, improbitatis miseretur*.

(97) *Πίστευσον*. Observavit Cl. Bullus, Clementem hoc loco « Christum non modo hominem, sed et Deum, Deum illum viventem, qui adoratur (quæ manifesta est veri Dei periphrasis), denique, unicum hominum omnium Deum pronuntiare, » *Defens. Fid. Nicæn.*, sect. 2, cap. 6.

(98) *Διὰ παντός*. Διαπαντός Bibl. Græc.

(99) *Καλὸς ὕμνος*. Simili allusione Christum superius vocavit καινὸν ᾆσμα, p. 6.

(1) *Σοφίας*. Σοφίαν Nov. Quam lectionem receptæ
D prætulerim, quia respondet posteriori hujus sententiæ membro. Vult enim Clemens, veram sapientiam esse utriusque, ἀφετηρίου et ὅρμου, loco habendam; quod ab ea scilicet incipiendum, et in ea desinendum sit.

(2) *Τραφεῖσι*. Scribe τραπεῖσι, a τρέπω. Quemadmodum superius ἐπιτέτραπται pro ἐπιτέθραπται. Sunt enim casus verborum τρέπω et τρέφω valde εὐμετάβολοι. Conf. sup. not. 57.

(3) *Γονεῖς υἱέσιν*. Harum sententiarum ἀντιστοιχία requirit, ut scribamus υἱοί, vel υἱεῖς, γονεῦσιν.

(4) *Κἂν τὸ γ*. Hæc malim sic distinguere cum Nov.: Κἂν τὸ γῆρας αἰδέσθητε, ἐπὶ δυσμαῖς τοῦ βίου γενόμενοι, σωφρονήσατε· κἂν ἐπὶ τέλει τοῦ βίου, τὸν Θεὸν ἐπίγνωτε, ὡς, κ. τ. λ. *Saltem senectutem reveremini: jam ad occasum vitæ provecti, resipiscite; saltem in fine vitæ Deum agnoscite, ut vitæ finis fiat vobis salutis principium.*

βίου ἀρχὴν ἀναλάβοι σωτηρίας. Ἐγηράσατε πρὸς δεισιδαιμονίαν· νέοι ἀφίκεσθε πρὸς θεοσέβειαν· παῖδας ἀκάκους ἐγκρινεῖ ὁ Θεός. Ὁ μὲν οὖν Ἀθηναῖος τοῖς Σόλωνος ἑπέσθω νόμοις· καὶ ὁ Ἀργεῖος τοῖς Φορωνέως· καὶ ὁ Σπαρτιάτης τοῖς Λυκούργου· εἰ δὲ σεαυτὸν ἀναγράφεις τοῦ Θεοῦ, οὐρανὸς μέν σοι ἡ πατρὶς, ὁ δὲ Θεὸς νομοθέτης. Τίνες δὲ καὶ οἱ νόμοι; *Οὐ φονεύσεις· οὐ μοιχεύσεις· οὐ παιδοφθορήσεις* (5)· *οὐ κλέψεις· οὐ ψευδομαρτυρήσεις· ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.* Εἰσὶ δὲ καὶ τούτων τὰ παραπληρώματα, λόγιοι νόμοι, καὶ ἅγιοι λόγοι, ἐν αὐταῖς ἐγγραφόμενοι ταῖς καρδίαις· *Ἀγαπήσεις* (6) *τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν* (7)· καὶ, *Τῷ τύπτοντί σε εἰς τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην·* καὶ, *Οὐκ ἐπιθυμήσεις· ἐπιθυμίᾳ γὰρ μόνῃ μεμοίχευκας.* Πόσῳ γοῦν ἄμεινον τοῖς ἀνθρώποις τοῦ τυγχάνειν τῶν ἐπιθυμιῶν τὸ τὴν (8) ἀρχὴν μηδὲ ἐπιθυμεῖν ἐθέλειν ὧν μὴ δεῖ; Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν τὸ αὐστηρὸν τῆς σωτηρίας ὑπομένειν οὐ καρτερεῖτε· καθάπερ δὲ τῶν σιτίων τοῖς γλυκέσιν ἡδόμεθα διὰ τὴν λειότητα τῆς ἡδονῆς προτιμῶντες· ἰᾶται δὲ ἡμᾶς καὶ ὑγιάζει τὰ πικρὰ τραχύνοντα τὴν αἴσθησιν, ἀλλὰ τοὺς ἀσθενεῖς τὸν στόμαχον ῥώννυσιν ἡ τῶν φαρμάκων αὐστηρία· οὕτως ἥδει μὲν καὶ γαργαλίζει ἡ συνήθεια· ἀλλ' ἡ μὲν εἰς τὸ βάραθρον ὠθεῖ, ἡ συνήθεια· ἡ δὲ εἰς οὐρανὸν ἀνάγει, ἡ ἀλήθεια. Τραχεῖα (9) μὲν τὸ πρῶτον, ἀλλ' *ἀγαθὴ κουροτρόφος*· καὶ σεμνὴ μὲν ἡ γυναικωνῖτις (10) αὕτη, σώφρων δὲ ἡ γερουσία· οὐδέ ἐστι (11) δυσπρόσιτος, οὐδὲ ἀδύνατος λαβεῖν, ἀλλ' ἔστιν *ἐγγυτάτω*, ἐν οἴκοις ἡμῶν· ᾗ φησιν αἰνιττόμενος ὁ πάνσοφος Μωϋσῆς· τρισὶ τοῖς καθ' ἡμᾶς (12) ἐνδιαιτωμένη μέρεσι, *χερσὶ, καὶ στόματι, καὶ καρδίᾳ*· σύμβολον τοῦτο γνήσιον τρισὶ τοῖς πᾶσι συμπληρουμένης τῆς ἀληθείας, βουλῇ, καὶ πράξει, καὶ λόγῳ. Μηδὲ γὰρ τόδε δείμαινε, μή σε τὰ πολλὰ καὶ ἐπιτερπῆ φανταζόμενον ἀφέληται σοφίας· αὐτὸς ἑκὼν ὑπερβήσῃ τὸν λῆρον τῆς συνηθείας, καθάπερ καὶ οἱ παῖδες τὰ ἀθύρματα, ἄνδρες γενόμενοι, ἀπέρριψαν. Τάχει μὲν δὴ ἀνυπερβλήτῳ εὐνοίᾳ τε εὐπροσίτῳ ἡ

A Inter eas nulla est adulatorum gens; pisces dæmonas non colunt; aves non venerantur simulacra; unum solummodo cœlum admirantur, cum Deum percipere per defectum rationis omnino nequeant. Vos igitur tandem non erubescitis, quod vosmetipsos feceritis animalibus ratione carentibus magis irrationabiles, qui tot ætates in impietate contrivistis? Fuistis enim pueri, deinde adolescentes, deinde juvenes, deinde viri; boni autem hactenus neutiquam. Senectutem saltem, cum jam ad occasum vitæ provecti estis, reveremini. Saltem in hoc extremo vitæ fine resipiscite, Deumque agnoscite; ut vobis vitæ finis initium salutis recuperet. Consenuistis in cultu dæmonum, venite juvenes ad cultum Dei; in numerum innocentium pue- B rorum vos refert Deus. Atheniensis igitur Solonis, Argivus Phoronei, et Spartanus Lycurgi leges sequatur; sin te Deo ascribis, cœlum ✠ quidem tibi patria est, Deus autem legislator. Jam vero quæ sunt leges? *Non occides. Non mœchaberis. Puero stuprum non inferes. Non furaberis. Non dices falsum testimonium* [21]. *Diliges Dominum Deum tuum* [22]. Has porro explent atque perficiunt leges illæ rationi consentaneæ, et sancta verba, quæ in ipsis hominum cordibus inscripta sunt: *Diliges proximum tuum, sicut teipsum* [23]. Et, *Qui tibi verberaverit maxillam, præbe et alteram* [24]. Et, *Non concupisces; nam, licet nil ultra, quam concupiveris, mœchatus es* [25]. Quanto igitur melius hominibus est, C ab initio quæ non oportet nolle concupiscere, quam assequi quæ concupiverint? Cæterum vos salutis austeritatem ferre non sustinetis; sed quemadmodum dulcioribus quidem cibis delectamur, eosque propter insitæ voluptatis illecebras pluris facimus; curant vero nos, et in bonam valetudinem restituunt amari, qui sensum stringunt et exasperant, quin etiam imbecillo stomacho laborantes corroborat atque confirmat medicamentorum austeritas; sic delectat ac titillat consuetudo; atqui ea in ba-

✠ P. 85 ED. POTTER, 68 ED. PARIS. [21] Exod. xx, 13, 14, 15, 16. [22] Deut. vi, 5; Matth. xxii, 37, etc. [23] Ibid, 39. [24] Luc. vi, 29. [25] Matth. v, 28.

(5) *Οὐ παιδοφθορήσεις*. Hoc præceptum, licet id nec Exodus, nec Deuteron. agnoscant, cum *οὐ μοιχεύσεις*, etc., rursus junxit Clemens *Pædag.* lib. ii, cap. 10, pag. 191; lib. iii, cap. 12, pag. 260; *Strom.* iii, pag. 440. Idem præterea factum ab auctore *Constitut. apost.* lib. vii, c. 2, et ante eos a Barnaba, epist. c. 19. Scelus id vetat Moyses Levit. xviii, 22.

(6) *Ἀγαπήσεις*. Hæc Clemens partim e Matthæo, partim e Luca consarcinavit; e memoria scilicet, pro more suo, Christi dicta recitans.

(7) *Ὡς ἑαυτόν*. A. mavult *ὡς σεαυτόν*, secundum legitimam sermonis regulam, ut infra. Sylburg. — *Σεαυτόν* habet N. Test. textus.

(8) *Τὸ τήν*. Hæc verba omittit Nov.

(9) *Τραχεῖα*. Respicit *Odyss.* I, v. 27, quo Ulysses de Ithaca dicit:

Τρηχεῖ', ἀλλ' ἀγαθὴ κουροτρόφος....
Aspera, sed bona juvenum altrix.

(10) *Γυναικωνῖτις*. Apud Lacedæmonios, Romanos, aliasque gentes, virgines inter mulieres in γυναικωνίτιδι degebant; juvenes in senum consessum, vel *senatum* duci solebant, ut eorum exemplis præceptisque ad bonos mores instruerentur.

(11) *Οὐδέ ἐστι*. Respicit Deuteron. xxx, 14: *Ἐγγύς σου ἐστι τὸ ῥῆμα σφόδρα, ἐν τῷ στόματί* D *σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ταῖς χερσί σου ποιεῖν αὐτό.* Philo Judæus, *De nominum mut.*, pag. 1081: Μωϋσῆς, διδάσκων, ὅτι ἡ ἀγαθὴ κτῆσις οὔτ' ἀδύνατός ἐστιν, οὔτε δυσθήρατος, φησίν· *Οὐκ εἰς οὐρανὸν ἀναπτῆναι δεῖ, οὐδ' ἄχρι περάτων γῆς καὶ θαλάττης ἐλθεῖν ἐπὶ τὴν σύλληψιν αὐτοῦ· ἀλλ' ἐστὶν ἐγγὺς, καὶ σφόδρα ἐγγύς·* εἶτα μόνον οὐχ ὀφθαλμοφανῶς δείκνυσι· *Πᾶν ἔργον*, φησὶ, *τῷ στόματί σου, καὶ τῇ καρδίᾳ, καὶ ταῖς χερσί·* συμβολικῶς ἐν λόγοις, ἐν βουλαῖς, ἐν ἔργοις. *Moyses docens bonam illam possessionem, neque impossibilem esse, nec investigatione difficilem, ait: « Non opus esse in cœlum volare, aut usque ad extremos terræ marisque fines se conferre, ut ea percipiatur, sed prope esse, ac valde prope. » Deinde illam propemodum ante oculos ponit, dicens: « Omne opus in ore tuo, et in corde, et in manibus. » Quæ verba idem notant ac hæc: In verbis, in consiliis, in operibus.*

(12) *Καθ' ἡμᾶς*. Sic A. rectius, quam quod olim legebatur, καθ' ὑμᾶς.

rathrum præcipites agit, veritas autem in cœlum sustollit; quæ primo quidem asperior, at certe *optima juvenum est nutrix;* hæc gravæ ac honestum est gynæceum, prudens vero senatus. Nec vero difficilis est accessu, aut ejusmodi, ut eam homines assequi haud possint; sed *proxime* est, in domibus nostris, et, quemadmodum innuit Moyses, vir omni sapientia ornatus, tribus nostris residet membris, *manibus, et ore, et corde,* quod germanum est veritatis symbolum, ad quam complendam universa hæc tria sunt requisita, consilium, et actio et oratio. Nec vero metuas, ne te voluptatum turba, quæ animo tuo subinde sese ingerit, a sapientia abducat; haud enim invitus consuetudinis nugas præteribis, sicut pueri, cum ad virilem ætatem pervenerint, ludicra abjiciunt. Cæterum potentia Dei incredibili celeritate, et benevolentia, ad quam omnibus facilis patebat aditus, orbi terrarum illucens, salutari semine universum complevit. Nec ✠ enim tam exiguo temporis spatio tantum opus absque divina Providentia perfecit Dominus, qui specie tenus despectus, reipsa adoratus est, expiator, servator, mansuetus,, divinum Verbum; verus sine controversia Deus, cum Domino totius universitatis adæquatus, quoniam ejus filius erat, et *Verbum erat in Deo:* neque cum primum prædicatus nullam impetravit fidem, neque cum hominis personam indutus, et e carne formatus, salutarem egit humanitatis actum, ignoratus; is enim legitime decertavit, et suam creaturam in certamine socius adjuvit. Cum autem sole celerius, ex ipsa Patris voluntate ortus esset, maxima celeritate ad universos homines delatus, facillime fecit, ut Deus nobis illucesceret; undenam ipse, et quis esset, doctrina atque editis a se miraculis ostendens, fœderis conciliator, et pacificator, et Servator noster, Verbum, fons vitalis, pacificus, per universam terræ faciem diffusus; per quem, ut ita dicam, rerum universitas effecta est *pelagus bonorum.*

A δύναμις ἡ θεϊκὴ επιλάμψασα τῇ γῇ (13); σωτηρίου σπέρματος ἐνέπλησε τὸ πᾶν. Οὐ γὰρ ἂν οὕτως ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ τοσοῦτον ἔργον ἄνευ θείας κηδεμονίας (14) ἐξήνυσεν ὁ Κύριος, ὄψει καταφρονούμενος, ἔργῳ προσκυνούμενος, ὁ καθάρσιος, καὶ σωτήριος, καὶ μειλίχιος (15), ὁ θεῖος Λόγος (16), ὁ φανερώτατος ὄντως Θεὸς, ὁ τῷ Δεσπότῃ τῶν ὅλων ἐξισωθείς· ὅτι ἦν υἱὸς αὐτοῦ, καὶ *ὁ Λόγος* (17) *ἦν ἐν τῷ Θεῷ*, οὐθ' ὅτε τὸ πρῶτον προεκηρύχθη ἀπιστηθεὶς, οὐθ' ὅτε τὸ ἀνθρώπου προσωπεῖον ἀναλαβὼν, καὶ σαρκὶ ἀναπλασάμενος, τὸ σωτήριον δρᾶμα τῆς ἀνθρωπότητος ὑπεκρίνετο, ἀγνοηθείς· γνήσιος (18) γὰρ ἦν ἀγωνιστὴς, καὶ τοῦ πλάσματος συναγωνιστής· τάχιστα δὲ εἰς πάντας ἀνθρώπους διαδοθεὶς, θᾶττον ἡλίου ἐξ αὐτῆς ἀνατείλας τῆς πατρικῆς βουλήσεως, ῥᾷστα ἡμῖν ἐπέλαμψε τὸν
B Θεόν· ὅθεν τε ἦν αὐτὸς, καὶ ὅς ἦν, δι' ὧν ἐδίδαξε καὶ ἐνεδείξατο, παραστησάμενος, ὁ σπονδοφόρος, καὶ διαλλακτὴς, καὶ Σωτὴρ ἡμῶν Λόγος, πηγὴ ζωοποιὸς, εἰρηνικὴ, ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς χεόμενος· δι' ὃν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τὰ πάντα ἤδη *πέλαγος* γέγονεν *ἀγαθῶν*.

CAPUT XI.

Quanta sint Dei beneficia in homines per Christi adventum collata.

Jam vero, nisi molestum fuerit, ab ipso capite repetens, intuere divinum beneficium. Primus homo olim paradisum incolens, ludebat solutus, quia puerulus erat Dei: **31** cum vero sese subjecerat voluptati (voluptatem enim innuit serpens, eo quod ventre gradiatur, terrestre vitium, igni pascendo destinatum), a pravis libidinibus seductus, contumacia adolevit, Deumque patrem suum, ipsi non parendo, ignominia affecit. Quanta vis erat voluptatis? Homo, qui ob simplicitatem fuerat solutus, inventus est peccatis ligatus. Eum cum vinculis liberare vellet Dominus, carnem induit, (o divinum mysterium!) serpentem hunc devicit, tyrannum, hoc est mortem, in servitutem redegit: et, quod maxime præter opinionem contigit, illum hominem, qui seductus ab illecebris voluptatis, et corruptioni

C Μικρὸν δὲ, εἰ βούλει, ἄνωθεν ἄθρει τὴν θείαν εὐεργεσίαν. Ὁ πρῶτος, ὅτε ἐν παραδείσῳ ἔπαιζε λελυμένος, ἐπεὶ παιδίον ἦν τοῦ Θεοῦ· ὅτε δὲ ὑπέπιπτεν (19) ἡδονῇ· (ὄφις [20] ἀλληγορεῖται ἡδονὴ ἐπὶ γαστέρα ἕρπουσα, κακία γηΐνη, εἰς ὕλας τρεφομένη·) παρήγετο ἐπιθυμίαις ὁ παῖς, ἀνδριζόμενος ἀπειθείᾳ· καὶ παρακούσας τοῦ Πατρὸς, ᾐσχύνετο τὸν Θεόν. Οἷον ἴσχυσεν ἡδονή. Ὁ δι' ἁπλότητα λελυμένος ἄνθρωπος ἁμαρτίαις εὑρέθη δεδεμένος. Τῶν δεσμῶν λῦσαι τοῦτον ὁ Κύριος αὖθις ἠθέλησεν· καὶ σαρκὶ ἐνδεθεὶς, μυστήριον θεῖον! τούτῳ (21) τὸν ὄφιν ἐχειρώσατο, καὶ τὸν τύραννον ἐδουλώσατο, τὸν θάνατον· καὶ τὸ παραδοξότατον, ἐκεῖνον τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἡδονῇ πεπλανημένον, τὸν τῇ φθορᾷ δεδεμένον χερσὶν ἡπλωμέναις ἔδειξε λελυμένον. Ὢ θαύματος μυστικοῦ!
D Κέκλιται μὲν ὁ Κύριος, ἀνέστη δὲ ἄνθρωπος· καὶ ὁ

✠ P. 86 ED. POTTER, 69 ED. PARIS.

(13) *Τῇ γῇ*. Τὴν γῆν Nov.
(14) *Κηδεμονίας*. Κομιδῆς Nov.
(15) *Ὁ καθάρσιος, καὶ σωτήριος, καὶ μειλίχιος*. Tria Jovis cognomina.
(16) *Ὁ θεῖος Λόγος*. Insignis locus contra Arianos. Conf. quæ adnotavit doctissimus Bullus, *Defens. fid. Nicæn.*, sect. 2, c. 6, p. 88, et sect. 2, cap. 2, p. 260, 261. Porro φανερώτατος ὄντως Θεός idem est ac φανερώτατος ὢν Θεός, *manifestissime Deus exsistens*. Quemadmodum *Strom.* v, p. 547, dicitur σοφία καὶ χρηστότης φανερωτάτη τοῦ Θεοῦ, *Dei sapientia et benignitas manifestissima.*
(17) *Ὁ Λόγος*. Respicit Joan. I, 1: *Ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν*.
(18) *Γνήσιος*. Superius similia dixit pag. 3, ubi conf. not.
(19) *Ὑπέπιπτεν*. Ἐπέπιπτεν Nov.
(20) *Ὄφις*. Serpentis allegoria est apud Philonem Hexaemero. H. Sic idem Philo de legum allegor. Πολύπλοκός γε καὶ ποικίλη ὥσπερ τοῦ ὄφεως ἡ κίνησις, οὕτως καὶ τῆς ἡδονῆς. A. SYLBURG. — Item lib. *De agricultura* p. 201, 202, et alibi sæpe.
(21) *Τούτῳ*. Τοῦτον Nov.

ἐκ τοῦ παραδείσου πεσὼν, μεῖζον ὑπακοῆς ἆθλον, οὐρανοὺς ἀπολαμβάνει. Διό μοι δοκεῖ, ἐπεὶ αὐτὸς ἧκεν ὡς ἡμᾶς οὐρανόθεν ὁ Λόγος, ἡμᾶς ἐπ' ἀνθρωπίνην (22) ἰέναι μὴ χρῆναι διδασκαλίαν ἔτι, Ἀθήνας καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, πρὸς δὲ καὶ Ἰωνίαν, πολυπραγμονοῦντας. Εἰ γὰρ ἡμῖν ὁ διδάσκαλος, ὁ πληρώσας τὰ πάντα δυνάμεσιν ἁγίαις, δημιουργίᾳ, σωτηρίᾳ, εὐεργεσίᾳ, νομοθεσίᾳ, προφητείᾳ, διδασκαλίᾳ, πάντα νῦν ὁ διδάσκαλος κατηχεῖ, καὶ τὸ πᾶν ἤδη Ἀθῆναι καὶ Ἑλλὰς γέγονε τῷ Λόγῳ. Οὐ γὰρ δὴ μύθῳ μὲν ἐπιστεύετε ποιητικῷ, τὸν Μίνω τὸν Κρῆτα, τοῦ Διὸς, ὡς ἄριστον, ἀναγράφοντι (23), ἡμᾶς δὲ ἀπιστήσετε (24) μαθητὰς Θεοῦ γεγονότας, τὴν ὄντως ἀληθῆ σοφίαν ἐπανῃρημένους, οὐδ' ἣν φιλοσοφίας ἄκροι μόνον ᾐνίξαντο, οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ καὶ κατειλήφασιν καὶ ἀνεκήρυξαν. Καὶ δὴ καὶ πᾶς (25), ὡς ἔπος εἰπεῖν, B ὁ Χριστὸς, οὐ μερίζεται, οὔτε βάρβαρός ἐστιν, *οὔτε Ἰουδαῖος, οὔτε Ἕλλην· οὐκ ἄῤῥεν, οὐ θῆλυ· καινὸς δὲ ἄνθρωπος* (26), Θεοῦ Πνεύματι ἁγίῳ μεταπεπλασμένος. Εἶθ' αἱ μὲν ἄλλαι συμβουλαί τε καὶ ὑποθῆκαι λυπραὶ, καὶ περὶ τῶν ἐπὶ μέρους εἰσὶν, εἰ γαμητέον, εἰ πολιτευτέον, εἰ παιδοποιητέον, καθολικὴ δὲ ἄρα προτροπὴ μόνη καὶ πρὸς ὅλον δηλαδὴ τὸν βίον, ἐν παντὶ καιρῷ, ἐν πάσῃ περιστάσει πρὸς τὸ κυριώτατον τέλος, τὴν ζωὴν, συντείνουσα, ἡ θεοσέβεια, καθ' ὃ καὶ μόνον ἐπάναγκές ἐστι ζῆν, ἵνα ζήσωμεν ἀεί. *Φιλοσοφία* δὲ, ᾗ φασιν οἱ πρεσβύτεροι, *πολυχρόνιός* ἐστι *συμβουλὴ σοφίας* (27), *ἀΐδιον μνηστευομένη ἔρωτα· ἐντολὴ* δὲ *Κυρίου τηλαυγὴς, φωτίζουσα ὀφθαλμούς*. Ἀπόλαβε τὸν Χριστὸν, ἀπόλαβε τὸ βλέπειν, ἀπόλαβέ σου τὸ φῶς·

Ὄφρ' εὖ (28) *γινώσκοις ἠμὲν Θεὸν, ἠδὲ καὶ ἄνδρα.*

Γλυκὺς ὁ Λόγος ὁ φωτίσας ἡμᾶς, *ὑπὲρ χρυσίον καὶ λίθον τίμιον· ποθεινός ἐστιν ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον*. Πῶς γὰρ οὐ ποθεινὸς, ὁ τὸν ἐν σκότει κατορωρυγμένον νοῦν ἐνεργῆ (29) ποιησάμενος, καὶ *τὰ φωσφόρα* (30) τῆς ψυχῆς ἀποξύνας *ὄμματα;* καὶ

A illigatus fuerat, explicatis manibus, solutum ostendit. O mirabile mysterium! Succubuit quidem Dominus, homo autem surrexit; et qui cecidit ex paradiso, majus obedientiæ præmium, cœlum accipit. Quamobrem, ut mihi videtur, cum ipsum Verbum ad nos venit cœlitus, non sunt nobis amplius frequentandæ hominum scholæ, nec Athenæ, reliquave Græcia, aut etiam Ionia studiorum causa adeundæ. Nam si hoc utamur magistro, qui sanctis virtutibus, opificio, salute, beneficio, legislatione, ✠ vaticinio, doctrina, complevit omnia; nulla est doctrina, quam is non tradit, ipsique, hoc est Verbo, universus jam orbis terrarum Athenæ atque Græcia factus est. Vobis enim, qui poeticæ fabulæ credidistis, Minoem Cretensem familiari Jovis consuetudine usum fuisse, difficile non erit credere, nos Dei factos discipulos, veram sapientiam suscepisse; eam nempe, quam philosophorum principes tantum obscure innuerunt, sed Christi discipuli tum comprehenderunt, tum etiam prædicarunt. Atque adeo in toto, ut ita dicam, Christo nulla jam partitio, nullum est discrimen: non enim ille barbarus est, *nec Judæus, nec Græcus; non mas, nec femina; sed novus homo* [26], sancto Dei Spiritu transformatus. Porro autem cætera consilia ac præcepta sunt quidem exilia, et de rebus singularibus agunt: veluti, an ducenda uxor? an gerenda respublica? an liberi sint procreandi? sola autem ea, quæ ad pietatem suadet, exhortatio generalis est, sola ad universam vitæ rationem pertinet, et nullo non tempore atque casu C ad supremum finem, vitam nempe, dirigit. Ex hac norma si vivamus, nihil nobis ad æternam vitam deerit. Ac *philosophia* quidem, ut veteres dicunt, est *diuturna admonitio, quæ perpetuum sapientiæ amorem conciliat: præceptum* vero *Domini lucidum est, illuminans oculos* [27]. Recipe Christum, recipe visum, recipe lucem,

Ut bene cognoscas Deum simul atque hominem.

Dulcius est Verbum, a quo illuminati sumus, *quam aurum et lapis pretiosus; magis idem desiderabile, quam mel et favus* [28]. Quidni enim desiderabile sit, quod defossam tenebris mentem in lucem produxit, et *luciferos* animæ *oculos* exacuit? Quemadmodum

✠ P. 87 ED. POTTER, 70 ED. PARIS. [26] Galat. III, 28; VI, 15; Ephes. IV, 25. [27] Psal. XVIII, 9. [28] Ibid. 11.

(22) *Ἀνθρωπίνην* Hæc eo non tendunt, ut humaniores litteras penitus rejiciamus, quarum utilitatem postea copiose ostendit, principio *Strom.* I, D sed tantum ne illas divinis præferamus.

(23) *Τοῦ Διὸς, ὡς ἄριστον, ἀναγράφοντι*. Procul dubio legendum τοῦ Διὸς ὀαριστὴν ἀναγρ. ex hoc versu *Odyss.* T:

.... ἔνθα τε Μίνως
Ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου ὀαριστής.

SYLBURG. COLLECT. — Atque hanc emendationem firmat Nov.

(24) *Ἀπιστήσετε*. Sic legendum esse, pro ἀπιστήσατε, monuit A. Sylburg.

(25) *Καὶ δὴ καὶ πᾶς*. Gentium discrimen apud Christum non esse, docet Paulus Coloss. III, et Gal. III. SYLBURG.

(26) *Καινὸς δὲ ἄν*. Hæc sic distinguit Nov.: Καινὸς δὲ ἄνθρωπος Θεοῦ, Πνεῦμ. ἅγ. κ. *Novus autem homo Dei, Spiritu S. transformatus.*

(27) *Σοφίας*. Hæc vox ad sequentia referri debet, ut fit in Nov. Vult enim philosophiam esse *συμβουλὴν σοφίας·* quemadmodum apud Diogenem Laertium in Platone, philosophia dicitur ὄρεξις τῆς θείας σοφίας, *appetitio divinæ sapientiæ*, item a Philone, ἐπιτήδευσις σοφίας, *meditatio sapientiæ*, lib. *De congr. quær. erud. grat.*, pag. 435. Idem lib. *De mundi opific.*, pag. 17, de contemplatione dicit: Ἀφ' ἧς πληχθεὶς ὁ νοῦς, ἔρωτα καὶ πόθον ἔσχε τῆς τούτων ἐπιστήμης· ὅθεν τὸ φιλοσοφίας ἀνεβλάστησε γένος. *Qua perculsa mens, amorem et desiderium hujusmodi rerum concipit; unde prognata est philosophia.* Nam philosophia non est ipsa sapientia, sed ejus amor, si vocis originem spectemus. Unde Pythagoras sese non σοφόν, sed φιλόσοφον appellari voluit.

(28) *Ὄφρ' εὖ*. Hic versus exstat *Il.* E, v. 128, quo loco *γινώσκῃς* pro *γινώσκοις* scriptum est.

(29) *Ἐνεργῆ*. Scribe ἐναργῆ ex Nov. quod Latine vertimus.

(30) *Φωσφόρα*. Phrasis poetica, e Platone comico sumpta. Euripides etiam dixit *φωσφόροι κόραι*.

rathrum præcipites agit, veritas autem in cœlum sustollit; quæ primo quidem asperior, at certe *optima juvenum est nutrix;* hæc grave ac honestum est gynæceum, prudens vero senatus. Nec vero difficilis est accessu, aut ejusmodi, ut eam homines assequi haud possint; sed *proxime* est, in domibus nostris, et, quemadmodum innuit Moyses, vir omni sapientia ornatus, tribus nostris residet membris, *manibus, et ore, et corde,* quod germanum est veritatis symbolum, ad quam complendam universa hæc tria sunt requisita, consilium, et actio et oratio. Nec vero metuas, ne te voluptatum turba, quæ animo tuo subinde sese ingerit, a sapientia abducat; haud enim invitus consuetudinis nugas præteribis, sicut pueri, cum ad virilem ætatem pervenerint, ludicra abjiciunt. Cæterum potentia Dei incredibili celeritate, et benevolentia, ad quam omnibus facilis patebat aditus, orbi terrarum illucens, salutari semine universum complevit. Nec ✠ enim tam exiguo temporis spatio tantum opus absque divina Providentia perfecit Dominus, qui specie tenus despectus, reipsa adoratus est, expiator, servator, mansuetus,, divinum Verbum; verus sine controversia Deus, cum Domino totius universitatis adæquatus, quoniam ejus filius erat, et *Verbum erat in Deo:* neque cum primum prædicatus nullam impetravit fidem, neque cum hominis personam indutus, et e carne formatus, salutarem egit humanitatis actum, ignoratus; is enim legitime decertavit, et suam creaturam in certamine socius adjuvit. Cum autem sole celerius, ex ipsa Patris voluntate ortus esset, maxima celeritate ad universos homines delatus, facillime fecit, ut Deus nobis illucesceret; undenam ipse, et quis esset, doctrina atque editis a se miraculis ostendens, fœderis conciliator, et pacificator, et Servator noster, Verbum, fons vitalis, pacificus, per universam terræ faciem diffusus; per quem, ut ita dicam, rerum universitas effecta est *pelagus bonorum.*

A δύναμις ἡ θεϊκὴ ἐπιλάμψασα τῇ γῇ (13), σωτηρίου σπέρματος ἐνέπλησε τὸ πᾶν. Οὐ γὰρ ἂν οὕτως ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ τοσοῦτον ἔργον ἄνευ θείας κηδεμονίας (14) ἐξήνυσεν ὁ Κύριος, ὄψει καταφρονούμενος, ἔργῳ προσκυνούμενος, ὁ καθάρσιος, καὶ σωτήριος, καὶ μειλίχιος (15), ὁ θεῖος Λόγος (16), ὁ φανερώτατος ὄντως Θεὸς, ὁ τῷ Δεσπότῃ τῶν ὅλων ἐξισωθείς· ὅτι ἦν υἱὸς αὐτοῦ, καὶ *ὁ Λόγος* (17) *ἦν ἐν τῷ Θεῷ*, οὐθ' ὅτε τὸ πρῶτον προεκηρύχθη ἀπιστηθεὶς, οὐθ' ὅτε τὸ ἀνθρώπου προσωπεῖον ἀναλαβὼν, καὶ σαρκὶ ἀναπλασάμενος, τὸ σωτήριον δρᾶμα τῆς ἀνθρωπότητος ὑπεκρίνετο, ἀγνοηθείς· γνήσιος (18) γὰρ ἦν ἀγωνιστὴς, καὶ τοῦ πλάσματος συναγωνιστής· τάχιστα δὲ εἰς πάντας ἀνθρώπους διαδοθεὶς, θᾶττον ἡλίου ἐξ αὐτῆς ἀνατείλας τῆς πατρικῆς βουλήσεως, ῥᾷστα ἡμῖν ἐπέλαμψε τὸν B Θεόν· ὅθεν τε ἦν αὐτὸς, καὶ ὃς ἦν, δι' ὧν ἐδίδαξε καὶ ἐνεδείξατο, παραστησάμενος, ὁ σπονδοφόρος, καὶ διαλλακτὴς, καὶ Σωτὴρ ἡμῶν Λόγος, πηγὴ ζωοποιὸς, εἰρηνικὴ, ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς χεόμενος· δι' ὃν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τὰ πάντα ἤδη *πέλαγος* γέγονεν *ἀγαθῶν*.

CAPUT XI.

Quanta sint Dei beneficia in homines per Christi adventum collata.

Jam vero, nisi molestum fuerit, ab ipso capite repetens, intuere divinum beneficium. Primus homo olim paradisum incolens, ludebat solutus, quia puerulus erat Dei: **31** cum vero sese subjecerat voluptati (voluptatem enim innuit serpens, eo quod ventre gradiatur, terrestre vitium, igni pascendo destinatum), a pravis libidinibus seductus, contumacia adolevit, Deumque patrem suum, ipsi non parendo, ignominia affecit. Quanta vis erat voluptatis? Homo, qui ob simplicitatem fuerat solutus, inventus est peccatis ligatus. Eum cum vinculis liberare vellet Dominus, carnem induit, (o divinum mysterium!) serpentem hunc devicit, tyrannum, hoc est mortem, in servitutem redegit: et, quod maxime præter opinionem contigit, illum hominem, qui seductus ab illecebris voluptatis, et corruptioni

C Μικρὸν δὲ, εἰ βούλει, ἄνωθεν ἄθρει τὴν θείαν εὐεργεσίαν. Ὁ πρῶτος, ὅτε ἐν παραδείσῳ ἔπαιζε λελυμένος, ἐπεὶ παιδίον ἦν τοῦ Θεοῦ· ὅτε δὲ ὑπέπιπτεν (19) ἡδονῇ· (ὄφις [20] ἀλληγορεῖται ἡδονὴ ἐπὶ γαστέρα ἕρπουσα, κακία γηΐνη, εἰς ὕλας τρεφομένη·) παρήγετο ἐπιθυμίαις ὁ παῖς, ἀνδριζόμενος ἀπειθείᾳ· καὶ παρακούσας τοῦ Πατρὸς, ᾐσχύνετο τὸν Θεόν. Οἷον ἴσχυσεν ἡδονή. Ὁ δι' ἁπλότητα λελυμένος ἄνθρωπος ἁμαρτίαις εὑρέθη δεδεμένος. Τῶν δεσμῶν λῦσαι τοῦτον ὁ Κύριος αὖθις ἠθέλησεν· καὶ σαρκὶ ἐνδεθεὶς, μυστήριον θεῖον! τούτῳ (21) τὸν ὄφιν ἐχειρώσατο, καὶ τὸν τύραννον ἐδουλώσατο, τὸν θάνατον· καὶ τὸ παραδοξότατον, ἐκεῖνον τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἡδονῇ πεπλανημένον, τὸν τῇ φθορᾷ δεδεμένον χερσὶν ἡπλωμέναις ἔδειξε λελυμένον. Ὢ θαύματος μυστικοῦ! D Κέκλιται μὲν ὁ Κύριος, ἀνέστη δὲ ἄνθρωπος· καὶ ὁ

✠ P. 86 ED. POTTER, 69 ED. PARIS.

(13) *Τῇ γῇ*. Τὴν γῆν Nov.

(14) *Κηδεμονίας*. Κομιδῆς Nov.

(15) *Ὁ καθάρσιος, καὶ σωτήριος, καὶ μειλίχιος.* Tria Jovis cognomina.

(16) *Ὁ θεῖος Λόγος*. Insignis locus contra Arianos. Conf. quæ adnotavit doctissimus Bullus, *Defens. fid. Nicæn.*, sect. 2, c. 6, p. 88, et sect. 2, cap. 2, p. 260, 261. Porro φανερώτατος ὄντως Θεός idem est ac φανερώτατος ὢν Θεός, *manifestissime Deus exsistens.* Quemadmodum *Strom.* v, p. 547, dicitur σοφία καὶ χρηστότης φανερωτάτη τοῦ Θεοῦ, *Dei sapientia et benignitas manifestissima.*

(17) *Ὁ Λόγος*. Respicit Joan. I, 1: *Ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν.*

(18) *Γνήσιος*. Superius similia dixit pag. 3, ubi conf. not.

(19) *Ὑπέπιπτεν*. Ἐπέπιπτεν Nov.

(20) *Ὄφις*. Serpentis allegoria est apud Philonem Hexaemero. H. Sic idem Philo de legum allegor. Πολύπλοκός γε καὶ ποικίλη ὥσπερ τοῦ ὄφεως ἡ κίνησις, οὕτως καὶ τῆς ἡδονῆς. A. SYLBURG. — Item lib. *De agricultura* p. 201, 202, et alibi sæpe.

(21) *Τούτῳ*. Τοῦτον Nov.

ἐκ τοῦ παραδείσου πεσὼν, μεῖζον ὑπακοῆς ἆθλον, οὐρανοὺς ἀπολαμβάνει. Διό μοι δοκεῖ, ἐπεὶ αὐτὸς ἧκεν ὡς ἡμᾶς οὐρανόθεν ὁ Λόγος, ἡμᾶς ἐπ' ἀνθρωπίνην (22) ἰέναι μὴ χρῆναι διδασκαλίαν ἔτι, Ἀθήνας καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, πρὸς δὲ καὶ Ἰωνίαν, πολυπραγμονοῦντας. Εἰ γὰρ ἡμῖν ὁ διδάσκαλος, ὁ πληρώσας τὰ πάντα δυνάμεσιν ἁγίαις, δημιουργίᾳ, σωτηρίᾳ, εὐεργεσίᾳ, νομοθεσίᾳ, προφητείᾳ, διδασκαλίᾳ, πάντα νῦν ὁ διδάσκαλος κατηχεῖ, καὶ τὸ πᾶν ἤδη Ἀθῆναι καὶ Ἑλλὰς γέγονε τῷ Λόγῳ. Οὐ γὰρ δὴ μύθῳ μὲν ἐπιστεύετε ποιητικῷ, τὸν Μίνω τὸν Κρῆτα, τοῦ Διὸς, ὡς ἄριστον, ἀναγράφοντι (23), ἡμᾶς δὲ ἀπιστήσετε (24) μαθητὰς Θεοῦ γεγονότας, τὴν ὄντως ἀληθῆ σοφίαν ἐπανῃρημένους, οὐδ' ἣν φιλοσοφίας ἄκροι μόνον ᾐνίξαντο, οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ καὶ κατειλήφασιν καὶ ἀνεκήρυξαν. Καὶ δὴ καὶ πᾶς (25), ὡς ἔπος εἰπεῖν, ὁ Χριστὸς, οὐ μερίζεται, οὔτε βάρβαρός ἐστιν, *οὔτε Ἰουδαῖος, οὔτε Ἕλλην· οὐκ ἄῤῥεν, οὐ θῆλυ· καινὸς δὲ ἄνθρωπος* (26), Θεοῦ Πνεύματι ἁγίῳ μεταπεπλασμένος. Εἶθ' αἱ μὲν ἄλλαι συμβουλαί τε καὶ ὑποθῆκαι λυπραὶ, καὶ περὶ τῶν ἐπὶ μέρους εἰσὶν, εἰ γαμητέον, εἰ πολιτευτέον, εἰ παιδοποιητέον, καθολικὴ δὲ ἄρα προτροπὴ μόνη καὶ πρὸς ὅλον δηλαδὴ τὸν βίον, ἐν παντὶ καιρῷ, ἐν πάσῃ περιστάσει πρὸς τὸ κυριώτατον τέλος, τὴν ζωὴν, συντείνουσα, ἡ θεοσέβεια, καθ' ὃ καὶ μόνον ἐπάναγκές ἐστι ζῆν, ἵνα ζήσωμεν ἀεί. *Φιλοσοφία* δὲ, ᾗ φασιν οἱ πρεσβύτεροι, *πολυχρόνιός* ἐστι *συμβουλὴ σοφίας* (27), *ἀΐδιον μνηστευομένη ἔρωτα· ἐντολὴ δὲ Κυρίου τηλαυγὴς, φωτίζουσα ὀφθαλμούς*. Ἀπόλαβε τὸν Χριστὸν, ἀπόλαβε τὸ βλέπειν, ἀπόλαβέ σου τὸ φῶς·

Ὄφρ' εὖ (28) *γινώσκοις ἠμὲν Θεὸν, ἠδὲ καὶ ἄνδρα.*

Γλυκὺς ὁ Λόγος ὁ φωτίσας ἡμᾶς, *ὑπὲρ χρυσίον καὶ λίθον τίμιον· ποθεινός ἐστιν ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον*. Πῶς γὰρ οὐ ποθεινὸς, ὁ τὸν ἐν σκότει κατορωρυγμένον νοῦν ἐνεργῆ (29) ποιησάμενος, καὶ τὰ *φωσφόρα* (30) τῆς ψυχῆς ἀποξύνας *ὄμματα*; καὶ

A illigatus fuerat, explicatis manibus, solutum ostendit. O mirabile mysterium! Succubuit quidem Dominus, homo autem surrexit; et qui cecidit ex paradiso, majus obedientiæ præmium, cœlum accipit. Quamobrem, ut mihi videtur, cum ipsum Verbum ad nos venit cœlitus, non sunt nobis amplius frequentandæ hominum scholæ, nec Athenæ, reliquave Græcia, aut etiam Ionia studiorum causa adeundæ. Nam si hoc utamur magistro, qui sanctis virtutibus, opificio, salute, beneficio, legislatione, ✠ vaticinio, doctrina, complevit omnia; nulla est doctrina, quam is non tradit, ipsique, hoc est Verbo, universus jam orbis terrarum Athenæ atque Græcia factus est. Vobis enim, qui poeticæ fabulæ credidistis, Minoem Cretensem familiari Jovis consuetudine usum B fuisse, difficile non erit credere, nos Dei factos discipulos, veram sapientiam suscepisse; eam nempe, quam philosophorum principes tantum obscure innuerunt, sed Christi discipuli tum comprehenderunt, tum etiam prædicarunt. Atque adeo in toto, ut ita dicam, Christo nulla jam partitio, nullum est discrimen : non enim ille barbarus est, *nec Judæus, nec Græcus; non mas, nec femina; sed novus homo* [26], sancto Dei Spiritu transformatus. Porro autem cætera consilia ac præcepta sunt quidem exilia, et de rebus singularibus agunt : veluti, an ducenda uxor? an gerenda respublica? an liberi sint procreandi? sola autem ea, quæ ad pietatem suadet, exhortatio generalis est, sola ad universam vitæ rationem pertinet, et nullo non tempore atque casu C ad supremum finem, vitam nempe, dirigit. Ex hac norma si vivamus, nihil nobis ad æternam vitam deerit. Ac *philosophia* quidem, ut veteres dicunt, est *diuturna admonitio, quæ perpetuum sapientiæ amorem conciliat : præceptum* vero *Domini lucidum est, illuminans oculos* [27]. Recipe Christum, recipe visum, recipe lucem,

Ut bene cognoscas Deum simul atque hominem.

Dulcius est Verbum, a quo illuminati sumus, *quam aurum et lapis pretiosus; magis idem desiderabile, quam mel et favus* [28]. Quidni enim desiderabile sit, quod defossam tenebris mentem in lucem produxit, et *luciferos* animæ *oculos* exacuit? Quemadmodum

✠ P. 87 ED. POTTER, 70 ED. PARIS. [26] Galat. III, 28; VI, 15; Ephes. IV, 25. [27] Psal. XVIII, 9. [28] Ibid. 11.

(22) *Ἀνθρωπίνην* Hæc eo non tendunt, ut humaniores litteras penitus rejiciamus, quarum utilitatem postea copiose ostendit, principio *Strom.* I, sed tantum ne illas divinis præferamus.

(23) *Τοῦ Διὸς, ὡς ἄριστον, ἀναγράφοντι.* Procul dubio legendum τοῦ Διὸς ὀαριστὴν ἀναγρ. ex hoc versu *Odyss.* T :

.... *ἔνθα τε Μίνως*
Ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου ὀαριστής.

SYLBURG. COLLECT. — Atque hanc emendationem firmat Nov.

(24) *Ἀπιστήσετε.* Sic legendum esse, pro ἀπιστήσατε, monuit A. Sylburg.

(25) *Καὶ δὴ καὶ πᾶς.* Gentium discrimen apud Christum non esse, docet Paulus Coloss. III, et Gal. III. SYLBURG.

(26) *Καινὸς δὲ ἄν*. Hæc sic distinguit Nov. : Καινὸς δὲ ἄνθρωπος Θεοῦ, Πνεύμ. ἅγ. κ. *Novus autem homo Dei, Spiritu S. transformatus.*

(27) *Σοφίας.* Hæc vox ad sequentia referri debet, ut fit in Nov. Vult enim philosophiam esse *συμβουλὴν σοφίας*· quemadmodum apud Diogenem D Laertium in Platone, philosophia dicitur ὄρεξις τῆς θείας σοφίας, *appetitio divinæ sapientiæ*, item a Philone, ἐπιτήδευσις σοφίας, *meditatio sapientiæ*, lib. *De congr. quær. erud. grat.*, pag. 435. Idem lib. *De mundi opific.*, pag. 17, de contemplatione dicit : Ἀφ' ἧς πληχθεὶς ὁ νοῦς, ἔρωτα καὶ πόθον ἔσχε τῆς τούτων ἐπιστήμης· ὅθεν τὸ φιλοσοφίας ἀνεβλάστησε γένος. *Qua perculsa mens, amorem et desiderium hujusmodi rerum concipit; unde prognata est philosophia.* Nam philosophia non est ipsa sapientia, sed ejus amor, si vocis originem spectemus. Unde Pythagoras sese non σοφόν, sed φιλόσοφον appellari voluit.

(28) *Ὄφρ' εὖ.* Hic versus exstat *Il.* E, v. 128, quo loco *γινώσκῃς* pro *γινώσκοις* scriptum est.

(29) *Ἐνεργῆ.* Scribe ἐναργῆ ex Nov. quod Latine vertimus.

(30) *Φωσφόρα.* Phrasis poetica, e Platone comico sumpta. Euripides etiam dixit *φωσφόροι κόραι.*

enim absente sole per cætera quidem astra nox esset ubique diffusa, sic nisi Verbum cognovissemus, et ab eo essemus illuminati, nihil sane differremus ab altilibus gallinis, in tenebris saginati, ut postea mortem patiamur. Capiamus igitur lucem, ut Deum ✠ quoque capiamus. Capiamus lucem, et Domini discipuli fiamus. Is enim Patri hoc pollicitus est : *Enarrabo nomen tuum fratribus meis; in medio Ecclesiæ celebrabo te* [29]. Celebra, quæso, et enarra mihi patrem tuum Deum. Salutem præbent tuæ enarrationes. Docebit me tuum canticum, quod Deum quærens, hactenus erraverim. Cum vero tu me, Domine, deducis in lucem, et Deum invenio per te, et Patrem accipio abs te; fio tuus *cohæres* [30], quoniam te *non puduit fratris* [31] me loco habere. Auferamus igitur, auferamus veritatis oblivionem, ignorantiam; et tenebris, quæ nos impediunt, velut ab oculis nube, remotis, verum Deum contemplemur, hanc ipsi vocem primum acclamantes : Salve lux; quia *lux* nobis e cœlo, qui *tenebris* defossi et *in umbra mortis* [32] inclusi fuimus, exorta est, sole quidem purior, et hac vita jucundior. Lux illa, vita est æterna, et vivunt, quæcunque eam participant. Nox autem fugit lucem, et præ timore sese condens, diei Domini cedit. Ubique diffusa est lux, quæ sopiri non potest; et occidens orienti, credidit. Quod quidem a *nova creatione* significatum est : *Sol* enim *justitiæ* [33], a quo universa obequitantur, totum genus humanum æqualiter lustrat Patris sui exemplo, qui *facit ut sol suus exoriatur super* omnes homines [34], eosque rore veritatis aspergit. Is occasum traduxit ad orientem, et mortem quodammodo crucifixam in vitam sustulit; hominem autem exitio ereptum ætheri suspendit divinus agricola, corruptionem in immunitatem interitus, terramque in cœlum transferens : *Prospera significans, populos autem ad opus* bonum *excitans, verum victum revocans in memoriam*; hæreditatem

A γὰρ ὥσπερ ἡλίου μὴ ὄντος, ἕνεκα τῶν ἄλλων ἄστρων νὺξ ἂν ἦν τὰ πάντα· οὕτως, εἰ μὴ τὸν Λόγον ἔγνωμεν, καὶ τούτῳ κατηυγάσθημεν, οὐδὲν ἂν τῶν σιτευομένων ὀρνίθων (31) ἐλειπόμεθα, ἐν σκότει πιαινόμενοι, καὶ θανάτῳ τρεφόμενοι. Χωρήσωμεν (32) τὸ φῶς, ἵνα χωρήσωμεν τὸν Θεόν· χωρήσωμεν τὸ φῶς, καὶ μαθητεύσωμεν τῷ Κυρίῳ. Τοῦτό τοι καὶ ἐπήγγελται τῷ Πατρί· *Διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.* Ὕμνησον, καὶ διηγήσομαι τὸν πατέρα (33) σου, τὸν Θεόν· σώζει σου τὰ διηγήματα, παιδεύσει με ἡ ᾠδὴ, ὡς μέχρι νῦν ἐπλανώμην, ζητῶν τὸν Θεόν. Ἐπεὶ δέ με φωταγωγεῖς, Κύριε, καὶ τὸν Θεὸν εὑρίσκω διὰ σοῦ, καὶ τὸν Πατέρα ἀπολαμβάνω παρὰ σοῦ, γίνομαί σου *συγκληρονόμος*, ἐπεὶ, *τὸν ἀδελφὸν οὐκ ἐπησχύνθης*. Ἀφέλωμεν οὖν, ἀφέλωμεν τὴν λήθην τῆς
B ἀληθείας, τὴν ἄγνοιαν· καὶ τὸ σκότος τὸ ἐμποδὼν, ὡς ἀχλὺν (34) ὄψεως καταγαγόντες, τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν ἐποπτεύσωμεν, ταύτην αὐτῷ πρῶτον ἀνυμνήσαντες (35) τὴν φωνήν· Χαῖρε, φῶς· ὅτι *φῶς* (36) ἡμῖν ἐξ οὐρανοῦ, τοῖς *ἐν σκότει* κατορωρυγμένοις, καὶ *ἐν σκιᾷ θανάτου* κατακεκλεισμένοις, ἐξέλαμψεν, ἡλίου καθαρώτερον, ζωῆς τῆς ἐνταῦθα γλυκύτερον. Τὸ φῶς ἐκεῖνο ζωή ἐστιν ἀΐδιος· καὶ ὅσα μετείληφεν αὐτοῦ, ζῇ. Ἡ νὺξ δὲ εὐλαβεῖται τὸ φῶς· καὶ δύνουσα διὰ τὸν φόβον, παραχωρεῖ τῇ ἡμέρᾳ Κυρίου. Τὰ πάντα φῶς ἀκοίμητον γέγονε, καὶ ἡ δύσις ἀνατολῇ πεπίστευκεν. Τοῦτο ἡ *κτίσις ἡ καινὴ* βεβούληται· ὁ γὰρ τὰ πάντα καθιππεύων (37) *δικαιοσύνης Ἥλιος* ἐπίσης περιπολεῖ τὴν ἀνθρωπότητα, τὸν Πα-
C τέρα μιμούμενος, ὃς ἐπὶ πάντας ἀνθρώπους *ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ*, καὶ καταψεκάζει τὴν δρόσον τῆς ἀληθείας· Οὗτος τὴν δύσιν εἰς ἀνατολὴν μετήγαγε, καὶ τὸν θάνατον εἰς ζωὴν ἀνεσταύρωσεν· ἐξαρπάσας δὲ τῆς ἀπωλείας τὸν ἄνθρωπον, προσεκρέμασεν αἰθέρι, μεταφυτεύων τὴν φθορὰν εἰς ἀφθαρσίαν, καὶ γῆν μεταβάλλων εἰς οὐρανοὺς, ὁ τοῦ Θεοῦ γεωργὸς, *Δεξιὰ σημαίνων* (38), *λαοὺς δ' ἐπὶ ἔρ-*

✠ P. 88 ED. POTTER, 70-71 ED. PARIS. [29] Psal. xxi, 23. [30] Rom. viii, 17. [31] Hebr. ii, 11. [32] Matth. iv, 16; Isa. ix, 2. [33] Malach. iv, 2. [34] Matth. v, 45.

(31) *Σιτευομένων ὀρνίθων*. Varro lib. iii, c. 9, De re rustica : *De tribus generibus gallinæ saginantur maxime villaticæ. Eas includunt in locum tepidum, et angustum, et tenebricosum; quod motus earum et lux pinguedini inimica*; vel, ut alii legunt, *vindicta*. Martialis lemmate, *Gallina altilis*,

Pascitur et dulci facilis gallina farina,
Pascitur et tenebris : ingeniosa gula est.

Paulo post, ἀφέλωμεν τὴν λήθην τῆς ἀληθείας, τὴν ἄγνοιαν, *auferamus oblivionem veritatis ignorantiam.* Sic Platonici scientiam dicebant esse reminiscentiam. Collect.

(32) *Χωρήσωμεν*. Χωρίσωμεν Nov.

(33) *Ὕμνησον, καὶ διηγήσομαι τὸν π.* Ὑμν. καὶ διηγήσομαί σοι τ. π. Nov. Scribi debet, ὕμνησον, καὶ διήγησόν μοι τὸν πατέρα· quod in Latina versione expressimus. Sunt enim verba hominis Christo per prosopopœiam respondentis. Sed scriptor aliquis parum attentus διηγήσομαι, quod paulo superius occurrit, hic repetendum putasse videtur.

(34) *Ἀχλύν*. Respicere videtur locum *Iliad.* E, paulo superius laudatum, quo Minerva Diomedem his alloquitur :

Ἀχλὺν δ' αὖ τοι ἀπ' ὀφθαλμῶν ἕλον, ἣ πρὶν [ἐπῆεν,
Ὄφρ' εὖ γινώσκῃς ἠμὲν θεὸν ἠδὲ καὶ ἄνδρα.

(35) *Ἀνυμνήσαντες*. Jul. Firmicus, *De errore*
D *prof. rel.* c. 20 : *Dicis etiam* Χαῖρε, νυμφίε, χαῖρε, φῶς. *Quid miserum hominem per abrupta præcipitas calamitosa persuasio? Quid illi falsæ spei polliceris insignia? Nullum apud te lumen est, nec aliquis sponsus, qui hoc mereatur audire. Unum tamen est, unus est aliquis sponsus hominum, quorum gratiam Christus accepit.* Collect.

(36) *Ὅτι φ.* Ὅτι omittit Nov.

(37) *Καθιππεύων*. Alludit ad solis equos.

(38) *Δεξιὰ σημαίνων*. Non ad aliud quid alludit, sed Arati carmina usurpat. Sic enim habent Græca,

Δεξιὰ σημαίνει, λαοὺς δ' ἐπὶ ἔργον ἐγείρει,
Μιμνήσκων βιότοιο....

Quæ reperies apud hunc ipsum Clementem lib. v *Strom.* : *Isque et numine dextera significat*, etc. Festus Avienus :

Hoc duce per tumidi ferimur freta gurgitis, iste
Præceptore solum gravidis versamur aratris,
Iste modum statuit signis.

τον ἀγαθὸν ἐγείρων, μιμνήσκων βιότοιο ἀληθινοῦ· καὶ τὸν μέγαν ὄντως καὶ θεῖον καὶ ἀναφαίρετον τοῦ Πατρὸς κλῆρον χαριζόμενος ἡμῖν, οὐρανίῳ διδασκαλίᾳ θεοποιῶν (39) τὸν ἄνθρωπον, *διδοὺς νόμους* (40) *εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίαν γράφων αὐτούς*. Τίνας ὑπογράφει νόμους; *Ὅτι πάντες εἴσονται τὸν Θεὸν, ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου*· καὶ *ἵλεως*, φησὶν ὁ Θεὸς, *ἔσομαι αὐτοῖς, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν οὐ μνησθῶ*. Δεξώμεθα τοὺς νόμους τῆς ζωῆς· πεισθῶμεν προτρεπομένῳ Θεῷ· μάθωμεν αὐτὸν, ἵνα ἵλεως ᾖ· ἀποδῶμεν (41) καὶ μὴ δεομένῳ μισθὸν εὐχάριστον, εὐπάθειαν, οἷόντι ἐνοίκιον, τὴν εὐσέβειαν τῷ Θεῷ, τῆς ἐνταῦθα ἐνοικήσεως.

Χρύσεα χαλκείων (42), *ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων*,

B ὀλίγης πίστεως γῆν σοι δίδωσι τὴν τοσαύτην γεωργεῖν, ὕδωρ πίνειν, καὶ ἄλλο πλεῖν, ἀέρα ἀναπνεῖν, πῦρ ὑπουργεῖν, κόσμον οἰκεῖν· ἐντεῦθεν εἰς οὐρανοὺς ἀποικίαν στείλασθαί σοι συγκεχώρηκεν· τὰ μεγάλα ταῦτα καὶ τοσαῦτά σοι δημιουργήματα καὶ χαρίσματα, ὀλίγης πίστεως μεμίσθωκεν. Εἶθ' οἱ μὲν τοῖς γόησι πεπιστευκότες τὰ περίαπτα καὶ τὰς ἐπαοιδὰς, ὡς σωτηρίους δῆθεν, ἀποδέχονται· ὑμεῖς δὲ οὐ βούλεσθε τὸν οὐράνιον αὐτὸν περιάψασθαι, τὸν Σωτῆρα Λόγον· καὶ τῇ ἐπῳδῇ τοῦ Θεοῦ πιστεύσαντες ἀπαλλαγῆναι μὲν παθῶν, ἃ δὴ ψυχῆς νόσοι, ἀποσπασθῆναι δὲ ἁμαρτίας· θάνατος γὰρ ἀΐδιος ἁμαρτία. Ἦ τέλεον νωδοὶ (43) καὶ τυφλοὶ, καθάπερ οἱ σπάλακες, οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐσθίοντες, ἐν σκότῳ διαιτᾶσθε, περικαταῤῥέοντες τῇ φθορᾷ. Ἀλλ' ἔστιν ἡ ἀλήθεια (44) ἡ κεκραγυῖα· *Ἐκ σκότους φῶς λάμψει* (45). Λαμψάτω οὖν ἐν τῷ C

A nobis largiens vere magnam ac divinam, et quæ eripi non potest; per cœlestem doctrinam ex homine ✠ deum faciens, *leges indens menti eorum, et cordi eorum eas inscribens*. Quas leges intelligit? *Quod omnes cognoscent* Deum, *a parvo usque ad magnum*; et *Propitius*, inquit Deus, *ero ipsis, et peccatorum eorum non recordabor* [33]. Suscipiamus leges vitæ; pareamus **32** hortanti Deo. Percipiamus ipsum, ut sit propitius. Reddamus ipsi, licet minime indigenti, animum bene compositum, gratam habitationis nostræ mercedem; Deo nempe, cujus beneficio hic habitamus, cultum ac pietatem.

Aurum pro ære, centum boum pretium pro pretio novem boum;

B exigua nempe fide hanc tantam terram tibi colendam concedit: aquam præterea, quam bibas; et aliam, in qua naviges; aerem, quem respires; ignem, cujus vi exerceas artificia; mundum, quem habites, præbet: hinc demum tibi concessit in cœlos coloniam deducere: hæc tibi tot tantaque opera ac beneficia exigua fide locavit. Illi porro, qui præstigiatoribus credunt, amuleta corporibus suis alliganda, et incantationes salutares, ut putant, recipiunt; vos autem ne ipsum quidem cœleste Verbum, ac Servatorem nostrum, alligare vobis vultis, nec Dei credentes incantationi, perturbationibus, quæ sunt animi morbi, liberari, et a peccato, quod æterna mors est, avelli. Estis plane hebetes atque cæci; perinde ac talpæ, vitam in tenebris agitis, nihil aliud quam edentes, corruptione circumfusi.

✠ P. 89 ED. POTTER, 71 ED. PARIS. [33] Hebr. VIII, 10, 11, 12; Jer. XXXI, 33, 34.

Scholiastes Græcus: Τὰ αἴσια λέγει, καὶ τὰ πρὸς τὸν λόγον συμφέροντα· ἔργον δὲ λέγει κατ' ἐξοχὴν τὴν γεωργίαν. COLLECT.

(39) *Θεοποιῶν*. Superius adnotatum est, Clementem sæpe dicere, homines per pietatem ac virtutem non solum Deo assimilari, sed quodammodo in divinam naturam transformari ac deos fieri. *Str.* VI, p. 670: Δύναμιν λαβοῦσα κυριακὴν ἡ ψυχὴ, μελετᾷ εἶναι θεός. *Anima, cum Domini vim et gratiam acceperit, meditatur esse deus. Str.* VII, p. 710: Θεαταὶ, ἄγγελοι καὶ θεοί, *Spectatores, angeli et dii*. Ubi deos appellat beatorum animas. *Ibid.*, p. 732: Τὴν ἐσομένην ἡμῖν κατὰ Θεὸν μετὰ θεῶν δίαιταν. *Futurum nobis secundum Deum cum diis convictum*, id est cum justis animabus. Mox ibidem: Θεοὶ τὴν προσηγορίαν κέκληνται οἱ σύνθρονοι τῶν ἄλλων θεῶν τῶν ὑπὸ τῷ Σωτῆρι πρώτων τεταγμένων γενησόμενοι. *Deorum appellantur nomine, qui in iisdem sedibus sunt collocati, in quibus alii dii, qui sunt primi a Servatore constituti*. Ibid., p. 761, dixit eum, qui Christo paret, ἐν σαρκὶ περιπολοῦντα θεόν, *in carne versantem deum* esse. Conf. p. 134, 405, 529, 535, 651, 702, etc. Huic autem loquendi modo ansam dedit S. Scriptura, quibus locis homines deos appellavit. Clemens *Protrept.* p. 76, ad eos, qui sancte in hoc mundo versantur, Psalmi verba applicat, *Ego dixi: Dii estis, et filii Altissimi*. Conf. *Pædag.* lib. I, cap. 6, pag. 93; *Strom.* II, p. 414. Et *Str.* IV, p. 534: Τούτῳ, inquit, δυνατὸν τῷ τρόπῳ τὸν γνωστικὸν ἤδη γενέσθαι θεόν. *Ἐγὼ εἶπα· Θεοί ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου. Str.* VI, p. 687: Τοὺς ἐπιγνόντας αὐτὸν, υἱοὺς ἀναγορεύει καὶ θεούς. E philosophis non unus huic metaphoræ favit. Clemens Heraclitum adduxit *Pædag.* lib. III, cap. 1: Ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ᾧ σύνοικος ὁ Λόγος... μορφὴν ἔχει τοῦ Λόγου, ἐξομοιοῦται τῷ Θεῷ... Θεὸς δὲ ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος γίνεται, ὅτι βούλεται ὁ Θεός. Ὀρθῶς ἄρα εἶπεν Ἡράκλειτος· Ἄνθρωποι θεοί· θεοὶ ἄνθρωποι. Item Platonem *Strom.* IV, p. 536, 537: Εἰκότως οὖν καὶ Πλάτων τὸν τῶν ἰδεῶν θεωρητικὸν Θεὸν ἐν ἀνθρώποις ζήσεσθαί φησι. Mox: Καὶ ἐν τῷ *Σοφιστῇ* δὲ τὸν Ἐλεάτην ξένον, διαλεκτικὸν ὄντα, ὁ Σωκράτης θεὸν ὠνόμασεν· οἵους τοὺς θεοὺς ξείνοισιν ἀλλοδαποῖσιν, ἐπιφοιτῶντας τοῖς ἄστεσιν.

(40) *Διδοὺς νόμ.* Hæc Clemens διὰ μνήμης recitans Scripturæ sensum potius quam verba exhibuit.

(41) *Ἀποδῶμεν*. Persius, Sat. 2, v. 71:

D *Quin damus id superis, de magna quod dare lance*
Non possit magni Messalæ lippa propago,
Compositum jus fasque animi, sanctosque recessus
Mentis, et incoctum generoso pectus honesto:
Hæc cedo, ut admoveam templis, et farre litabo.

(42) *Χρύσεα χαλκ.* Ex *Iliad.* Z, v. 236. Porro cum manifeste ad ea, quæ sequuntur, pertineat hic versus, priores Clementis editiones eum unanimiter præcedentibus adnectunt, excepta Flor. in qua ambiguum est, utram ad partem pertineat.

(43) *Νωδοί*. Haud scio, an aptius νωθοί, seu νωθροί, *ignavi* et *pigri*; nisi forte, quia sequitur ἐσθίοντες, νωδοί peculiariter hic intelligendi, qui segnius comedunt: cum alias νωδοί sint, qui comedere non possunt, dentibus carentes, edentuli. SYLBURG.

(44) *Ἀλλ' ἔστιν ἡ ἀλ.* Ἀλλ' ἔστιν, ἔστιν ἡ ἀλ. Nov.

(45) *Λάμψει*. A. mavult *λάμψαι* ex II Cor. IV, 6. SYLBURG.

At veritas est, quæ clamat : *Ex tenebris lux lucebit* [36]. Luceat ergo lux in occulta parte hominis, scilicet corde ejus : et exoriantur scientiæ radii, qui interiorem hominem splendore suo patefaciant, lucis discipulum, *Christi* familiarem atque *cohæredem* [37]; præcipue cum pio ac bono filio, boni Patris, ac lenia, et quæ filio suo salutaria sunt, imperantis, augustum ac venerabile nomen in cognitionem venerit. Ille, qui ei paret, omnibus sane rebus præcellit, sequitur Deum, paret Patri, illum errans cognovit, dilexit Deum, dilexit proximum, implevit mandatum, præmium requirit, promissum exigit. Deo autem semper propositum est servare gregem hominum : et ideo bonum pastorem bonus misit Deus. Verbum autem, explicata veritate, salutis altitudinem hominibus ostendit, ut vel ducti pœnitentia, ✠ salutem consequerentur, vel, si parere nollent, judicio forent obnoxii. Hæc est justitiæ prædicatio, quæ parentibus bonum est nuntium; cæteros, qui parere detrectaverint, judicio arcessit. Atqui bellica sane tuba clangore suo milites congregaverit, et bellum indixerit; Christo autem, pacificum carmen ad limites usque terræ afflanti, pacificos suos milites congregare non licebit? Congregavit quidem, o homo, sanguine et verbo incruentum exercitum, cui regnum cœlorum tradidit. Tuba autem Christi est ejus Evangelium. Et is quidem tuba cecinit, nos autem audivimus. Pacificis igitur armis instruamur, *induti thoracem justitiæ*, et *assumpto clypeo fidei*, et *galea salutis* imposita, *gladium* etiam *Spiritus, hoc est verbum Dei* [38], exacuamus. Ita nos Apostolus pacifice ordinat. Hæc nostra sunt arma, vulneribus prorsus impervia. His instructi adversus malum illum, in acie stemus, *ignita mali jacula exstinguamus* aqueis cuspidibus a Verbo tinctis, beneficia gratis laudibus remunerantes, et Deum per divinum Verbum honorantes. *Adhuc* enim *loquente te, dicet*, inquit: *Ecce adsum* [39]. O! sanctam et beatam hanc potentiam, per quam Deus cum hominibus versatur. Præstat igitur optimæ ac præstantissimæ naturæ imitatorem simul et cultorem fieri. Nullo enim alio modo imitari Deum licet, nisi sancte eum colendo; nec colere ac venerari, nisi imitando. Cœlestis itaque ac vere divinus amor tum conciliatur hominibus, cum in ipsa anima vera pulchritudo a Verbo divino excitata effulserit. Quod vero maximum est, cum sincera voluntate pari gressu currit salus; et vita cum libera electione eodem, ut ita dicam, jugo pendet. Proinde sola hæc veritatis cohortatio est, quæ, perinde ac fidelissimi amicorum, ad extremum usque halitum nobiscum permanet; et si quis ad

A ἀποκεκρυμμένῳ τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ καρδίᾳ, τὸ φῶς· καὶ τῆς γνώσεως αἱ ἀκτῖνες ἀνατειλάτωσαν, τὸν ἐγκεκρυμμένον ἔνδον ἐκφαίνουσαι καὶ ἀποστίλβουσαι ἄνθρωπον, τὸν μαθητὴν τοῦ φωτός, τὸν *Χριστοῦ* γνώριμόν τε καὶ *συγκληρονόμον*· μάλιστα ἐπειδὰν τὸ τιμιώτατον (46) καὶ σεβασμιώτατον, εὐσεβεῖ τε καὶ ἀγαθῷ παιδὶ ἀγαθοῦ Πατρὸς ὄνομα εἰς γνῶσιν ἀφίκηται, προστάττοντος ἤπια, καὶ τῷ παιδὶ ἐγκελευομένου τὰ σωτήρια. Ὁ δὲ πειθόμενος αὐτῷ κατὰ πάντα δὴ πλεονεκτεῖ, ἕπεται τῷ Θεῷ, πείθεται τῷ Πατρί, ἔγνω πλανώμενος αὐτόν, ἠγάπησε τὸν Θεόν, ἠγάπησε τὸν πλησίον, ἐπλήρωσε τὴν ἐντολήν, τὸ ἆθλον ἐπιζητεῖ, τὴν ἐπαγγελίαν ἀπαιτεῖ. Πρόκειται δὲ ἀεὶ τῷ Θεῷ, τὴν ἀνθρώπων ἀγέλην σώζειν· ταύτῃ καὶ τὸν ἀγαθὸν ποιμένα ὁ ἀγαθὸς ἀπέστειλεν Θεός.
B Ἁπλώσας δὲ ὁ Λόγος τὴν ἀλήθειαν, ἔδειξε τοῖς ἀνθρώποις τὸ ὕψος τῆς σωτηρίας, ὅπως ἢ μετανοήσαντες σωθῶσιν, ἢ, μὴ ὑπακούσαντες, κριθῶσιν· τοῦτο τῆς δικαιοσύνης τὸ κήρυγμα, ὑπακούουσιν εὐαγγέλιον, παρακούσασιν κριτήριον. Ἀλλὰ σάλπιγξ μὲν ἡ μεγαλόκλονος, ἠχήσασα, στρατιώτας συνήγαγεν, καὶ πόλεμον κατήγγειλεν· Χριστὸς δὲ, εἰρηνικὸν ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς ἐπιπνεύσας μέλος, οὐ συνάξει ἄρα τοὺς εἰρηνικοὺς στρατιώτας τοὺς ἑαυτοῦ; Συνήγαγε μὲν οὖν, ὦ ἄνθρωπε, τὸ στρατιωτικὸν τὸ ἀναίμακτον, αἵματι καὶ λόγῳ· καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν αὐτοῖς ἐνεχείρησεν. Σάλπιγξ ἐστὶ Χριστοῦ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ· ὁ μὲν ἐσάλπισεν, ἡμεῖς δὲ ἠκούσαμεν. Ἐξοπλισώμεθα εἰρηνικῶς, *ἐνδυσάμενοι*
C *τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης*, καὶ *τὴν ἀσπίδα τῆς πίστεως* ἀναλαβόντες, καὶ *τὴν κόρυν τοῦ σωτηρίου* περιθέμενοι· καὶ *τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ*, ἀκονήσωμεν. Οὕτως ἡμᾶς ὁ Ἀπόστολος εἰρηνικῶς ἐκτάττει· ταῦτα ἡμῶν τὰ ὅπλα τὰ ἄτρωτα· τούτοις ἐξοπλισάμενοι παραταξώμεθα τῷ πονηρῷ· *τὰ πεπυρακτωμένα τοῦ πονηροῦ ἀποσβέσωμεν βέλη* ταῖς ὑδατίναις (47) ἀκμαῖς, ταῖς ὑπὸ τοῦ Λόγου βεβαμμέναις, εὐχαρίστοις ἀμειβόμενοι τὰς εὐποιίας εὐλογίαις, καὶ τὸν Θεὸν τῷ θείῳ γεραίροντες Λόγῳ. *Ἔτι γὰρ λαλοῦντός σου, ἐρεῖ*, φησίν· *Ἰδοὺ πάρειμι*. Ὢ τῆς ἁγίας καὶ μακαρίας ταύτης δυνάμεως, δι' ἧς ἀνθρώποις συμπολιτεύεται Θεός. Λῷον οὖν καὶ ἄμεινον, τῆς ἀρίστης τῶν ὄντων οὐσίας μιμητὴν ὁμοῦ καὶ θεραπευτὴν γενέσθαι·
D οὐ γὰρ μιμεῖσθαί τις δυνήσεται τὸν Θεόν, ἢ δι' ὧν ὁσίως θεραπεύσει· οὐδ' ἂν (48) θεραπεύειν καὶ σέβειν, ἢ μιμούμενος· ὁ γέ τοι οὐράνιος καὶ θεῖος ὄντως ἔρως, ταύτῃ προσγίνεται τοῖς ἀνθρώποις, ὅτ' ἂν ἐν αὐτῇ που τῇ ψυχῇ τὸ ὄντως καλόν, ὑπὸ τοῦ θείου Λόγου ἀναζωπυρούμενον, ἐκλάμπειν δυνηθῇ· καὶ τὸ μέγιστον, ἅμα τῷ βουληθῆναι γνησίως τὸ σωθῆναι συντρέχει, ὁμοζυγούντων, ὡς ἔπος εἰπεῖν,

[36] II Cor. IV, 6. [37] Rom. VIII, 17. ✠ P. 90 ED. POTTER, 72 ED. PARIS. [38] Ephes. VI, 14, 16, 17; I Thess. V, 8; Isa. LIX, 17. [39] Isa. LVIII, 9.

(46). *Ἐπειδὰν τὸ τιμ.* Ἐπειδὰν τὸ τιμιώτατον εὐσεβῆ τε καὶ ἀγ. Nov.

(47) *Ὑδατίναις*. Aqua sc. baptismi constantibus. Mox alludit ad ferrum, quod aqua tingi solet, ut indurescat.

(48) *Ἄν*. Et ἂν retineri potest, et αὖ pro eo substitui; subaudiendum vero ex præcedente membro δυνήσεται. SYLBURG.

προαιρέσεως καὶ ζωῆς. Τοιγάρτοι μόνη αὕτη ἡ τῆς A ἀληθείας προτροπὴ τοῖς πιστοτάτοις ἀπείκασται τῶν φίλων, μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς παραμένουσα, παραπομπὸς ἀγαθὴ ὅλῳ καὶ τελείῳ τῷ (49) τῆς ψυχῆς πνεύματι τοῖς εἰς οὐρανὸν ἀπαίρουσι γινομένη (50). Τί δή σε προτρέπω; Σωθῆναί σε ἐπείγομαι· τοῦτο Χριστὸς βούλεται· ἑνὶ λόγῳ, ζωήν σοι χαρίζεται. Καὶ τίς ἐστιν οὗτος; μάθε συντόμως· Λόγος ἀληθείας, Λόγος ἀφθαρσίας (51), ὁ ἀναγεννῶν τὸν ἄνθρωπον, εἰς ἀλήθειαν αὐτὸν ἀναφέρων, τὸ κέντρον τῆς σωτηρίας, ὁ ἐξελαύνων τὴν φθορὰν, ὁ ἐκδιώκων τὸν θάνατον, ὁ ἐν ἀνθρώποις οἰκοδομήσας νεὼν, ἵνα ἐν ἀνθρώποις ἱδρύσῃ τὸν Θεόν. Ἅγνισον τὸν νεὼν, καὶ τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς ῥᾳθυμίας (52), ὥσπερ ἄνθος ἐφήμερον, καταλίμπανε ἀνέμῳ καὶ πυρί· σωφροσύνης δὲ τοὺς καρποὺς γεώργησον ἐμφρόνως, καὶ σεαυτὸν ἀκροθίνιον ἀνάστησον τῷ Θεῷ, B ὅπως οὐκ ἔργον μόνον, ἀλλὰ καὶ χάρις ᾖ τοῦ Θεοῦ· πρέπει δὲ ἄμφω, τῷ Χριστῷ γνώριμον (53) καὶ βασιλείας ἄξιον φανῆναι, καὶ βασιλείας κατηξιῶσθαι.

cœlum tendit, integro perfectoque animæ spiritui optima dux est. Ad quid autem te hortor? Sane ut salvus fias. Hoc vult Christus : et, ut uno dicam verbo, vitam tibi largitur. Ille vero quis est? paucis accipe : Verbum veritatis, Verbum immunitatis ab interitu, quod hominem regenerat, eum reducendo ad veritatem; salutis stimulus, qui abigit interitum, qui mortem expellit, qui in hominibus templum ædificavit, ut Deum in ipsis statueret. Fac ut templum hoc sit purum, et voluptates ac mollitiem, tanquam caducum florem, vento atque igni relinque. Temperantiæ autem fructus prudenter colito, teque ipsum Deo, ✠ veluti primitias, consecra; ut ejus sit non solum opus, sed etiam operis gratia. Utrumque autem decet, ut qui Christi discipulus est, regno dignus videatur, et regno dignatus sit.

CAPUT XII.

Hortatur ut missis erroribus et cupiditatibus pristinis, se Christo, unico veritatis magistro, instituendos præbeant.

Φύγωμεν οὖν τὴν συνήθειαν, φύγωμεν, οἷον ἄκραν χαλεπὴν, ἢ Χαρύβδεως ἀπειλὴν, ἢ Σειρῆνας μυθικάς· ἄγχει τὸν ἄνθρωπον, τῆς ἀληθείας ἀποτρέπει, ἀπάγει τῆς ζωῆς· παγίς ἐστι, βάραθρόν ἐστι, βόθρος ἐστὶ, λίκνος (54) ἐστὶ, κακὸν ἡ συνήθεια·

Κείνου μὲν καπνοῦ (55) *καὶ κύματος ἐκτὸς ἔεργε*
Νῆα. . . C

Φεύγωμεν, ὦ συνναῦται, φεύγωμεν τὸ κῦμα (56) τοῦτο, πῦρ ἐρεύγεται· νῆσός (57) ἐστι πονηρὰ, ὀστοῖς καὶ νεκροῖς σεσωρευμένη· ᾄδει δὲ ἐν αὐτῇ πορνίδιον ὡραῖον, ἡδονὴ, πανδήμῳ (58) τερπόμενον μουσικῇ·

Δεῦρ' ἄγ' (59) *ἰὼν, πολύαιν' Ὀδυσεῦ, μέγα κῦδος Ἀχαιῶν·*
Νῆα κατάστησον, ἵνα θειοτέρην ὄπ' ἀκούσῃς (60).

Ἐπαινεῖ σε, ὦ ναῦτα, καὶ πολυύμνητον λέγει, καὶ τὸ κῦδος τῶν Ἑλλήνων ἡ πόρνη σφετερίζεται· ἔασον αὐ-

Fugiamus igitur consuetudinem, fugiamus veluti periculosum promontorium, aut Charybdis minas, aut fabulosas Sirenes : consuetudo hominem suffocat, avertit a veritate, abducit a vita; laqueus est, barathrum est, fovea est, cribrum est malum :

Hunc quidem fumum et fluctum extra dirige
Navem . . .

Fugiamus, fugiamus, o socii, hunc fluctum, ignem eructat; periculosa est insula, ossibus 33 et cadaveribus plena; in ea autem cantat formosa meretricula, voluptas, quæ publica vulgarique musica delectat :

Huc age profectus, illustris Ulysses, ingens gloria Græcorum,
Navem siste, ut diviniorem vocem audias.

Laudat te, o nauta, et celebrem vocat, Græcorumque gloriam suam facere conatur meretrix.

✠ P. 91 ED. POTTER, 73 ED. PARIS.

(49) *Τῷ*. Hunc articulum omittit Nov.

(50) *Γινομένη*. Γενομένη Nov.

(51) *Λόγος ἀφθ.* Λόγος omittit Nov.

(52) *Τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς ῥᾳθυμίας.* Fortasse cum interprete Hervcto legendum τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς θρύψεις. A. SYLBURG. — Perperam, nam paulo post, ῥᾳθυμίας eodem plane sensu occurrit.

(53) *Πρέπει δὲ ἄμφω, τῷ Χριστῷ γνώριμον.* Scribe, πρέπει δὲ ἀμφότερον, τὸν Χριστοῦ γνώριμον καὶ βασιλείας ἄξιον φανῆναι, καὶ βασιλείας κατηξιῶσθαι. Hoc est : *utrumque decet, ut qui Christi est amicus, et dignus videatur regno, et regno dignatus sit.* HEINSIUS.

(54) *Λίκνος*. Malim λίκνον.

(55) *Κείνου μὲν κ.* Pro *κείνου* apud Homerum legitur τούτου. Proverbialiter autem καπνοῦ καὶ κύματος ἐκτὸς βαίνειν usurpat etiam Philo lib. III *Περὶ ὀνείρων*, editionis nostræ, p. 144. H. SYLBURG. — Τούτου habet etiam Nov. Proinde ea vera lectio est. Sunt autem hæc apud Homerum Ulyssis verba, quibus navis suæ gubernatorem Scyllam vitare monet. *Odyss.* M, v. 226.

(56) *Τὸ κῦμα*. Respicit *Odyss.* M, v. 237, ubi poeta fluctum, quem evomuit Charybdis, comparat D λέβητι ἐν πυρὶ πολλῷ· *lebeti in igne multo.*

(57) *Νῆσος*. Respicit ejusdem *Odyss.* M, v. 46, ubi, Sirenum insulam describens, hæc dicit :

Ἀλλά τε σειρῆνες λιγυρῇ θέλγουσιν ἀοιδῇ,
Ἥμεναι ἐν λειμῶνι· πολὺς δ' ἀμφ' ὀστεόφιν θὶς
Ἀνδρῶν πυθομένων, περὶ δὲ ῥινοὶ μινύθουσιν.

Sed Sirenes dulci demulcent cantilena,
Sedentes in prato; ingens vero circum ex ossibus acervus
Virorum putrefactorum, undique autem cutes minuuntur.

(58) *Ἡδονὴ, πανδήμῳ.* Ἡδονῇ πανδήμῳ conjuncte, Nov.

(59) *Δεῦρ' ἄγ'*. Sirenum verba, quibus Ulyssem ad sese pertrahere conabantur. *Odyss.* M, v 184.

(60) *Θειοτέρην ὄπ' ἀκ.* Νωïτέρην ὄπ' editiones vulgatæ habent *Odyss.* M. A. SYLBURG. — Utitur hoc

Sine ipsam cadavera depascere, tibi cœlestis Spiritus opem fert : prætergredere voluptatem, seducit :

Ne vero mulier te animo clunes ornata decipiat,

Blande garriens, tuum inquirens tugurium.

Præternaviga cantum; morte afficit. Si velis modo, vicisti interitum; et ligno alligatus, ab omni corruptione solutus eris. Gubernabit te Verbum Dei, et ad portum cœlorum appellet Spiritus sanctus. Tum Deum meum intueberis, et sacris illis mysteriis initiaberis, et iis rebus frueris, quæ in cœlis recondita, quæ mihi asservata sunt, *quæ nec auris audivit, nec in mentem* alicujus *venerunt* [40].

Atqui mihi videor videre duos soles,
Geminasque Thebas,

✠ dicebat quidam per simulacra in furorem actus, meraque ebrius ignorantia. Me vero ejus debacchantis misereret, nec possem committere, quin sic mente alienatum ad sobriam salutem hortarer. Dominus enim pœnitentiam peccatoris, haudquaquam autem ejus mortem amplectitur. Veni, o insane, non innixus thyrso, neque hedera redimitus. Abjice mitram, abjice nebridem, redi ad sanam mentem. Ostendam tibi Verbum, et Verbi mysteria, ea juxta tuarum imaginem rerum enarrans. Hic est mons Deo dilectus, qui haudquaquam, veluti Cithæron, tragœdiis materiam præbuit; sed veritatis actibus consecratus est. Mons sobrius, castis umbrosus silvis. In eo autem bacchantur, haud quidem fulmine ictæ Semeles sorores, Mænades, impura visceratione initiatæ; sed Dei filiæ, pulcherrimæ agnæ, quæ veneranda Verbi orgia concelebrant, sobrium instaurantes chorum. Chorum agunt viri justitia præcellentes. Canticum est hymnus regi totius rerum universitatis sacer. Psallunt puellæ, collaudant angeli, prophetæ loquuntur; editur musicæ sonus, cursu thiasum persequuntur; qui vocati sunt, desiderio recipiendi Patrem festinant. Veni, tu quoque, o senex, relictis Thebis; abjectaque divinatione et Bacchica insania, deduci te ad veritatem patere. Ecce tibi, quo innitaris, lignum præbeo. Festina, Tiresia, fidem ha-

A τὴν ἐπινέμεσθαι τοὺς νεκρούς, Πνεῦμά σε οὐράνιον (61) βοηθεῖ· πάριθι τὴν ἡδονήν, βουκολεῖ·

Μηδὲ γυνή σε νόον (62) πυγοστόλος ἐξαπατάτω,
Αἱμύλα κωτίλλουσα, τεὴν διφῶσα καλιήν.

Παράπλει τὴν ᾠδήν, θάνατον ἐργάζεται. Ἐὰν ἐθέλῃς μόνον, νενίκηκας τὴν ἀπώλειαν· καὶ τῷ ξύλῳ (63) προσδεδεμένος ἁπάσης ἔσῃ τῆς φθορᾶς λελυμένος· κυβερνήσει σε ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῖς λιμέσι καθορμίσει τῶν οὐρανῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τότε μου (64) κατοπτεύσεις τὸν Θεόν, καὶ τοῖς ἁγίοις ἐκείνοις τελεσθήσῃ μυστηρίοις, καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς ἀπολαύσεις ἀποκεκρυμμένων, τῶν ἐμοὶ τετηρημένων, *ἃ οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνέβη* τινός.

B *Καὶ μὴν ὁρᾷν (65) μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ,*
Δισσὰς δὲ Θήβας,

βακχεύων ἔλεγέ τις εἰδώλοις, ἀγνοίᾳ μεθύων ἀκράτῳ (66). Ἐγὼ δ' αὐτὸν οἰκτείραιμι παροινοῦντα, καὶ τὸν οὕτω παρανοοῦντα ἐπὶ σωτηρίαν παρακαλέσαιμι σωφρονοῦσαν· ὅτι καὶ Κύριος (67) μετάνοιαν ἁμαρτωλοῦ, καὶ οὐχὶ θάνατον ἀσπάζεται. Ἧκε, ὦ παραπλήξ, μὴ θύρσῳ σκηριπτόμενος, μὴ κιττῷ ἀναδούμενος· ῥῖψον τὴν μίτραν, ῥῖψον τὴν νεβρίδα, σωφρόνησον. Δείξω σοι τὸν Λόγον, καὶ τοῦ Λόγου τὰ μυστήρια, κατὰ τὴν σὴν διηγούμενος εἰκόνα. Ὄρος ἐστὶ τοῦτο Θεῷ πεφιλημένον· οὐ τραγῳδίαις ὡς Κιθαιρὼν ὑποκείμενον, ἀλλὰ τῆς ἀληθείας (68) ἀνακείμενον δράμασιν· ὄρος νηφάλιον, C ἁγναῖς ὕλαις σύσκιον· βακχεύουσι δὲ ἐν αὐτῷ οὐχ αἱ Σεμέλης τῆς κεραυνίας ἀδελφαὶ αἱ Μαινάδες, αἱ δύσαγνον κρεανομίαν μυούμεναι, ἀλλ' αἱ τοῦ Θεοῦ θυγατέρες, αἱ ἀμνάδες αἱ καλαί, τὰ σεμνὰ τοῦ Λόγου θεσπίζουσαι ὄργια, χορὸν ἐγείρουσαι σώφρονα. Ὁ χορὸς οἱ δίκαιοι· τὸ ᾆσμα ὕμνός ἐστι τοῦ πάντων βασιλέως. Ψάλλουσιν αἱ κόραι, δοξάζουσιν ἄγγελοι, προφῆται λαλοῦσιν· ἦχος στέλλεται μουσικῆς, δρόμῳ τὸν θίασον διώκουσι· σπεύδουσιν οἱ κεκλημένοι, Πατέρα ποθοῦντες ἀπολαβεῖν. Ἧκέ μοι, ὦ πρέσβυ, καὶ σύ, τὰς Θήβας λιπών, καὶ τὴν μαντικὴν καὶ τὴν Βακχικὴν ἀποῤῥίψας, πρὸς ἀλήθειαν χειραγωγοῦ. Ἰδού σοι τὸ ξύλον ἐπερείδεσθαι δίδωμι· σπεῦσον, Τειρεσία (69), πίστευσον, ὄψει. Χριστὸς D ἐπιλάμπει φαιδρότερον ἡλίου, δι' ὃν ὀφθαλμοὶ τυ-

[40] I Cor. II, 9. ✠ P. 92 ED. POTTER, 74 ED. PARIS.

eodem versu in iis, quæ ad mores pertinent, Aristoteles II *ad Nicomachum Ethic.* c. 9. Cæterum pro ὑπ' ἀκούσῃς, Nov. habet ἐπακούσῃς.

(61) *Πνεῦμά σε οὐρ.* Pro σέ H. mavult σοί dat. casu, ut alibi. Idem cum A. pro vulg. et corrupto πάραθι, reposuit παράθει, *prætercurre.* Nostrum πάριθι probat etiam C. Ibidem mox rectius cum A. legimus βουκολεῖ, *seducit, seu abducit ab armento.* Sylburg.

(62) *Νόου.* Νόου etsi excusari possit, usitatior tamen est νόον, subaudita præp. κατά, vel simili; atque adeo νόον habent etiam Hesiodi edit. vulgatæ sub finem τῶν Ἔργων. V. Sylburg.—Quam lectionem firmat etiam Nov.

(63) *Τῷ ξύλῳ.* Allusio a malo navis, cui alligatus Ulysses Sirenas evasit, ad lignum crucis.

(64) *Μοῦ.* Pro μοῦ rectius μοί legimus dat. casu ut passim. Sylburg. — Sed mox iterum primam personam adhibet.

(65) *Καὶ μὴν ὁρ.* Verba Penthei a Baccho in furorem acti apud Euripid. *Bacch.* v. 916. Ea rursus laudavit Clemens *Pædag.* lib. II, cap. 2, pag. 153.

(66) Ἀκράτῳ. Alludit ad eos, qui merum, ἄκρατον, bibendo inebriantur.

(67) *Κύριος.* Respicit Ezechielis XXXIII, 11, XVIII, 32. In iis, quæ statim sequuntur, Bacchanalia celebrantes describit. Illi enim, exemplo Bacchi, thyrsum manibus gestantes, hedera redimiti, pellibus induti, insanientium more, montes camposque oberrabant. Conf. Meursii *Dionysia.*

(68) *Τῆς ἀλ.* Τοῖς ἀλ. Nov. His similia superius dixit p. 3.

(69) *Τειρεσία.* Tiresiæ fortasse mentionem injecit, quod versus Euripidis paulo superius laudatos

A φλῶν ἀναβλέπουσιν· νύξ σε φεύξεται, πῦρ φοβηθήσεται, θάνατος οἰχήσεται· ὄψει τοὺς οὐρανοὺς, ὦ γέρον (70), ὁ Θήβας μὴ βλέπων. Ὦ τῶν ἁγίων ὡς ἀληθῶς μυστηρίων! ὦ φωτὸς ἀκηράτου! Δᾳδουχοῦμαι (71), τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸν Θεὸν ἐποπτεύσας· ἅγιος γίνομαι, μυούμενος. Ἱεροφαντεῖ δὲ ὁ Κύριος, καὶ τὸν μύστην σφραγίζεται (72) φωταγωγῶν· καὶ παρατίθεται τῷ Πατρὶ τὸν πεπιστευκότα, αἰῶσι τηρούμενον. Ταῦτα τῶν ἐμῶν μυστηρίων τὰ βακχεύματα· εἰ βούλει, καὶ σὺ μυοῦ· καὶ χορεύσεις μετ' ἀγγέλων ἀμφὶ τὸν ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον καὶ μόνον ὄντως Θεὸν, συνυμνοῦντος ἡμῖν τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ἀΐδιος οὗτος, Ἰησοῦς εἷς, ὁ μέγας (73) ἀρχιερεὺς Θεοῦ τε ἑνὸς τοῦ αὐτοῦ καὶ Πατρὸς, ὑπὲρ ἀνθρώπων εὔχεται, καὶ ἀνθρώποις ἐγκελεύεται. *Κέκλυτε* (74)· *μυρία φῦλα*, μᾶλλον δὲ ὅσοι τῶν ἀνθρώπων λογικοὶ, καὶ βάρβαροι, B καὶ Ἕλληνες· τὸ πᾶν ἀνθρώπων γένος καλῶ, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς θελήματι Πατρός· ἥκετε ὡς ἐμὲ, ὑφ' ἕνα ταχθησόμενοι Θεὸν, καὶ τὸν ἕνα Λόγον τοῦ Θεοῦ· καὶ μὴ μόνον τῶν ἀλόγων ζώων πλεονεκτεῖτε τῷ λόγῳ· ἐκ δὲ τῶν θνητῶν ἁπάντων ὑμῖν ἀθανασίαν μόνοις καρπώσασθαι δίδωμι. Ἐθέλω γὰρ, ἐθέλω καὶ ταύτης ὑμῖν μεταδοῦναι τῆς χάριτος· ὁλόκληρον χορηγῶν τὴν εὐεργεσίαν, ἀφθαρσίαν· καὶ Λόγον χαρίζομαι ὑμῖν τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, τέλειον ἐμαυτὸν χαρίζομαι. Τοῦτό εἰμι ἐγὼ, τοῦτο βούλεται ὁ Θεὸς, τοῦτο συμφωνία ἐστὶ, τοῦτο ἁρμονία Πατρὸς, τοῦτο Υἱὸς, τοῦτο Χριστὸς, τοῦτο ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, βραχίων Κυρίου, δύναμις τῶν ὅλων, τὸ θέλημα τοῦ Πατρός· ὧν πάλαι μὲν εἰκόνες, οὐ πᾶσαι δὲ ἐμφερεῖς· C διορθώσασθαι ὑμᾶς πρὸς τὸ ἀρχέτυπον βούλομαι, ἵνα μοι καὶ ὅμοιοι γένησθε. Χρίσω ὑμᾶς τῷ πίστεως ἀλείμματι, δι' οὗ τὴν φθορὰν ἀποβάλλετε· καὶ γυμνὸν δικαιοσύνης ἐπιδείξω τὸ σχῆμα, δι' οὗ πρὸς τὸν Θεὸν ἀναβαίνετε. *Δεῦτε πρός με* (75) *πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς· ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πραΰς* (76) *εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν· ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν*. Σπεύσωμεν, δράμωμεν, ὦ θεοφιλῆ καὶ

A be, visum recipies. Christus, per quem cæcorum visus restituitur, sole splendidius illucet. Nox te fugiet, ignis extimescet, mors abibit. Qui Thebas, o senex, contueri non potes, cœlos videbis. O vere sancta mysteria! O puram lucem! Prælatis mihi facibus, cœlos ac Deum conspicio. Dum initior, sanctus fio. Dominus autem est interpres sacrorum, qui mystam illuminatum obsignat, et eum, qui crediderit, Patri commendat in sæcula servandum. Hæc sunt meorum mysteriorum bacchanalia. Tu quoque, si videatur, initiare. Tum circa eum, qui ortus et interitus immunis solusque verus Deus est, una cum angelis, hymnum nobiscum canente Deo Verbo, chorum duces. Æternus ✠ hic Jesus, unus magnus pontifex unius Dei, qui est B idem Pater, orat pro hominibus, idemque homines hortatur. *Attendite, gentes innumerabiles;* seu potius quotquot estis inter homines ratione præditi, tam barbari quam Græci. Universum hominum genus voco, quorum ego voluntate Patris opifex sum. Venite ad me, sub uno Deo et uno Dei Verbo ordinandi. Nec sufficiat vobis animalia rationis expertia sola ratione superasse, cum vobis ex universo genere mortalium solis liceat meo munere immortalitatem consequi. Volo enim, volo hanc vobis impertire gratiam: integrum beneficium, immunitatem corruptionis, tribuens. Sed et Verbum vobis largior, Dei scilicet cognitionem, memetipsum integrum largior. Hoc sum ego, hoc vult Deus, hoc symphonia est, hoc concentus Patris, hoc Filius, hoc Christus, hoc Verbum Dei, brachium Domini, potestas rerum omnium, voluntas Patris. Quarum quidem rerum olim exhibitæ sunt imagines, verum illæ nequaquam omnes similes. Proinde volo vos ad exemplar primigenium corrigere, ut similes etiam mihi efficiamini. Fidei vos unguento, per quod corruptionem exuetis, ungam, et nudam justitiæ figuram, per quam ad Deum ascendetis, repræsentabo. *Venite ad me, omnes qui fatigati estis et onerati; et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, et discite a me, quod mitis sim et humilis*

✠ P. 93 ED. POTTER, 75 ED. PARIS.

ab illo pronuntiatos putaverit. Quo errore lapsus est *Perdag.*, lib. II, cap. 2, p. 153: Καὶ μὴν ὁρᾷν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ, μεθύων ὁ Θηβαῖος ἔλεγε γέρων· *Atque duos soles videre mihi videor, ebrius dicebat Thebanus senex.* Hæc porro sic scribit, distinguit Nov. Τειρεσίᾳ πίστευσον· ὄψει Χριστὸς ἐπιλάμπει φαιδρ. *Tiresiæ fidem habe: Christus visum tuum illuminabit sole splendidius.* Perperam in vulgatis edit. πίστευσον ὄψει, *visui tua crede*, conjuncte dicitur.

(70) *Ὦ γέρον. Odyss.* M. et K. H. SYLBURG.

(71) *Δᾳδουχοῦμαι.* Alludit ad ritus mysteriorum Eleusiniorum; in quibus erat δᾳδοῦχος, qui *facem manu ferebat;* ἱεροφάντης, qui *sacra monstrabat*, μύσται et ἐπόπται, quibus *mysteriis* initiari, eaque *intueri* permissum est. Hinc Alcibiades impietatis a guebatur, referente Plutarcho in *Alcibiade*, ἀπομιμούμενος τὰ μυστήρια, καὶ δεικνύων τοῖς ἑαυτοῦ ἑταίροις ἐν τῇ οἰκίᾳ τῇ ἑαυτοῦ, ἔχων στολὴν, οἵανπερ Ἱεροφάντης ἔχων δεικνύει τὰ ἱερὰ, καὶ ὀνομάζων αὑτὸν μὲν ἱεροφάντην, Πολυτίωνα δὲ δᾳδοῦχον, κήρυκα δὲ Θεόδωρον. *Quod imitatus mysteria,* D *ea domi suæ sociis ostendisset, indutus vestem, qualem habens Hierophantes ostendit sacra, et appellasset se quidem Hierophantam, Polytionem vero Daduchum, Theodorum vero præconem.*

(72) *Σφραγίζεται.* Alludit ad sigillum baptismi, et signum, seu characterem, qui deorum quorumdam cultoribus imprimi solebat. Unde illud Apocal. XIII, 17: *Ne quis possit emere aut vendere*, εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ χάραγμα, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου, ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Conf. *Archæologiæ Græcæ*, lib. I, c. 10; lib III, c. 2.

(73) *Ἀΐδιος οὗτος, Ἰησοῦς εἷς, ὁ μ.* Potes et sic distinguere: Ἀΐδιος οὗτος Ἰησοῦς, εἷς ὁ μέγας ἀρχιερεύς. Interpres Hervetus post εἷς distinguit, *æternus hic est Jesus unus.* SYLBURG. Est porro hoc insigne testimonium adversus Arianos.

(74) *Κέκλυτε.* Hemistichium ex *Iliad.* P, v. 220.

(75) *Πρός μέ.* Omittit Nov.

(76) *Πραΰς.* Πρᾶος Bibl. Græc. Mox, Χρηστός ἐστι Nov. Dein, καὶ τὸ φορτίον, Bibl. Græc. et Nov.

corde; et invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum facile. et onus meum leve est [41]. Festinemus, curramus, o homines Dei amantia, Deo vere similia, simulacra. Festinemus, curramus, *tollamus jugum ejus*, suscipiamus bonum aurigam, a quo homines ad immunitatem corruptionis aguntur. Christum diligamus. Is pullum ac vetulum asinum sub idem jugum duxit; et juncta nunc hominum biga ad immortalitatem dirigit currum; id evidenter implere festinans, quod olim obscure significaverat, tunc quidem ad Jerusalem, nunc vero ad cœlos contendens. Pulcherrimum sane Patri spectaculum, æternus ipsius Filius victoriam reportans. Fiamus igitur in bona ambitiosi, Deique amantes homines; et earum rerum quæ nihil a quoquam pati possunt, maximas, Deum ac vitam, consequamur. Est autem Verbum adjutor: in eo sit nobis fiducia. Nec nos unquam tantum argenti ac ✠ auri, vel gloriæ subeat desiderium, quantum ipsius Verbi veritatis. **34** Nequaquam enim Deo gratum erit, si nos ea quidem, quæ maximi sunt pretii, minimi facimus; amentiæ autem, et ignorantiæ, et socordiæ, et cultus simulacrorum apertissima probra, et extremam impietatem plurimi habemus. Etenim haud abs re philosophorum filii, quæcunque faciunt stulti, nefarie ac impie eos gerere existimant. Quin etiam dum ignorantiam adnumerant in speciebus insaniæ, nil aliud quam insanire vulgus hominum fatentur. Non est ergo dubitandum, inquiet Verbum, utrum sit melius, sobrium esse, vel insanire. Oportet autem veritatem mordicus tenentes, et sobriam gerentes mentem, Deum totis viribus sequi; et sicuti sunt, res universas existimare ejus esse. Præterea, adverten-

A θεοείκελα τοῦ Λόγου ἄνθρωποι ἀγάλματα· σπεύσωμεν, δράμωμεν, *ἄρωμεν τὸν ζυγὸν αὐτοῦ*, ὑπολάβωμεν (77) ἀφθαρσίᾳ καλὸν ἡνίοχον ἀνθρώπων, τὸν Χριστόν. Ἀγαπήσωμεν (78) τὸν πῶλον· ὑποζύγιον ἤγαγε σὺν τῷ παλαιῷ· καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν συνωρίδα καταζεύξας εἰς τὸν Θεὸν, πρὸς ἀθανασίαν κατιθύνει (79) τὸ ἅρμα, σπεύδων πληρῶσαι ἐναργῶς, ὃ ᾐνίξατο πρότερον μὲν εἰς Ἱερουσαλὴμ, νῦν δὲ εἰσελαύνων. οὐρανούς. Κάλλιστον θέαμα τῷ Πατρὶ, Υἱὸς ἀΐδιος νικηφόρος. Φιλότιμοι τοίνυν πρὸς τὰ καλὰ, καὶ θεοφιλεῖς ἄνθρωποι γενώμεθα, καὶ τῶν ἀπαθῶν τὰ μέγιστα, Θεὸν καὶ ζωὴν, κτησώμεθα. Ἀρωγὸς δὲ ὁ Λόγος· θαῤῥῶμεν αὐτῷ· καὶ μήποτε ἡμᾶς τοσοῦτος ἀργύρου καὶ χρυσοῦ, μὴ δόξης ἐπέλθῃ (80) πόθος, ὅσος αὐτοῦ τοῦ τῆς ἀληθείας Λόγου. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ
B τῷ Θεῷ αὐτῷ ἀρεστὸν, εἰ ἡμεῖς τὰ μὲν πλείστου ἄξια ὑπὲρ ἐλαχίστου ποιούμεθα, ἀνοίας δὲ, καὶ ἀμαθίας, καὶ ῥαθυμίας, καὶ εἰδωλολατρείας ὕβρεις περιφανεῖς, καὶ τὴν ἐσχάτην δυσσέβειαν, περὶ πλείονος τιθέμεθα (81). Οὐ γὰρ ἀπὸ τρόπου φιλοσόφων παῖδες (82) πάντα ὅσα πράττουσιν οἱ ἀνόητοι, ἀνοσιουργεῖν καὶ ἀσεβεῖν νομίζουσιν, καὶ αὐτήν γε ἔτι τὴν ἄγνοιαν μανίας εἶδος (83) ὑπογράφοντες, οὐδὲν ἄλλο ἢ μεμηνέναι τοὺς πολλοὺς ὁμολογοῦσιν. Οὐ δὴ οὖν ἀμφιβάλλειν (84), ἐρεῖ ὁ Λόγος, ὁπότερον αὐτοῖν ἄμεινον, σωφρονεῖν ἢ μεμηνέναι· ἐχομένους δὲ ἀπρὶξ τῆς ἀληθείας, παντὶ σθένει ἕπεσθαι χρὴ τῷ Θεῷ, σωφρονοῦντας, καὶ πάντα αὐτοῦ νομίζειν, ὥσπερ ἐστὶ· πρὸς δὲ καὶ ἡμᾶς, τὸ κάλλιστον τῶν κτημάτων, μεμαθηκότας ὄντας αὐτοῦ, σφᾶς αὐτοὺς ἐπιτρέπειν τῷ
C Θεῷ, ἀγαπῶντας Κύριον τὸν Θεὸν, καὶ τοῦτο παρ' ὅλον τὸν βίον ἔργον ἡγουμένους. Εἰ δὲ κοινὰ τὰ φίλων, θεοφιλὴς δὲ ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ· καὶ γὰρ οὖν φίλος (85), μεσιτεύοντος τοῦ Λόγου· γίνεται δὴ οὖν τὰ

[41] Matth. xi, 28, 29, 30. ✠ P. 94 ED. POTTER, 76 ED. PARIS.

(77) *Ὑπολάβωμεν*. H. ὑποβάλωμεν, *subjiciamus*. Sylburg. — Quam emendationem firmat Nov.

(78) *Τὸν Χριστόν*. Ἀγ. H. ita distinguit, τὸν Χριστὸν ἀγαπήσωμεν· τὸν πῶλον ὑποζύγιον ἤγαγε. Allusio autem ad Matth. xxi, 5. Sylburg. — Quem sensum in Latina versione secuti sumus. Lowthius ait: Locus ita forsan corrigendus: Τὸν Χριστὸν ἀγαπήσωμεν (τὸν πῶλον, quod sequitur, inducendo) ὑποζύγιον ἤγαγε σὺν τῷ πώλῳ. Nisi quis legere malit, ἀγαπήσωμεν τὸν πωλοδάμνην, quo titulo Christum compellat lib. i *Pædag.*, cap. 5, p. 87.

(79) *Καταζεύξας εἰς τὸν Θεὸν, πρὸς ἀθ. κ.* Scribi posset καταζεύξας, εἰς ἀθανασίαν κατιθύνει τὸ ἅρμα, omissis intermediis vocibus τὸν Θεὸν πρός, quæ non sunt necessariæ. Et quidem in Nov. hoc loco omissæ, mox reperiuntur, σπεύδων πρὸς τὸν Θεὸν πληρῶσαι.

(80) *Ἐπέλθῃ*. Ἐπέλθοι Nov.

(81) *Τιθέμεθα*. Αἱρώμεθα Nov.

(82) *Φιλοσόφων π.* Stoicos intelligit. Hi enim statuebant, referente Stobæo in *Eclogis ethic.*, c. 4, p. 170: ἱερέα μόνον εἶναι τὸν σοφόν, *solum sapientem esse sacerdotem*; illum solum esse εὐσεβῆ, καὶ ἔμπειρον τῆς θεῶν θεραπείας, *pium, et divini cultus scientia præditum*. E contra dicebant πάντας τοὺς ἄφρονας εἶναι ἀσεβεῖς, *omnes insipientes esse impios*; eosdemque vocabant φαύλους, ἀνοσίους, ἀκαθάρτους, μιαρούς· *pravos, profanos, impuros, sceleratos*. Denique πάντ' εἶναι τὸν ἄφρονα θεοῖς ἐχθρόν· *omnem stultum esse diis inimicum*, affirmabant, ut ibidem refertur pag. 181.

(83) *Ἄγνοιαν μανίας εἶδος*. Stoici, referente Stobæo pag. 170, dicebant malum omnem insanire, ἄγνοιαν ἔχοντα αὐτοῦ, καὶ τῶν καθ' αὐτὸν, ὅπερ ἐστὶ μανία· *ignorantia* nempe *sui, eorumque quæ ad se pertinent, laborantem, quæ insania est*. Diogenes Laertius lib. ii, seg. 224, memorat Zenonem, Stoicæ sectæ patrem, tradidisse πάντας ἄφρονας μαίνεσθαι, *stultos omnes insanire*. Quod Cicero disputavit in *Paradox*. 3, cui titulus est, Ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται.

D (84) *Οὐ δὴ οὖν ἀμ.* A. mavult δεῖ οὖν. Sed et δὴ οὖν retineri potest, subaudito impersonali δεῖ, χρή, aut simili: ut alibi sæpe præsertim apud poetas. Stoica porro hæc paradoxa tractata etiam a Cicerone. Sylburg. — Porro χρὴ statim sequitur.

(85) *Θεοφιλὴς δὲ ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ καὶ γὰρ οὖν φ.* Scribe, θεοφιλὴς δὲ ὁ ἄνθρωπος, καὶ φίλος τῷ Θεῷ. Hoc est, ἤγουν φίλος τῷ Θεῷ. Et est interpretatio alterius, quod est ambiguum. Siquidem θεοφιλὴς ὁ φιλῶν τὸν Θεὸν, ὅ τε ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φιλούμενος. Heinsius. — Verum sola interpunctione mutata, qua et alibi sensus auctoris passim depravatus est, sic scribendum: θεοφιλὴς δὲ ὁ ἄνθρωπος· τῷ Θεῷ καὶ γὰρ οὖν (vel καὶ γὰρ οὖν τῷ Θεῷ) φίλος, μεσιτεύοντος τοῦ Λόγου, γίνεται δὴ οὖν, etc. Quem sensum Latine expressimus. Porro hanc sententiam Clemens e Philone Judæo sumpsit, qui lib. i *De vita Moysis*, pag. 626, hæc dicit:

Nam si, juxta proverbium, « Amicorum omnia sunt communia, » propheta autem Dei amicus dicitur; inde consequitur, ut divinæ possessionis usum habeat.

πάντα τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι τὰ πάντα τοῦ Θεοῦ· καὶ κοινὰ ἀμφοῖν τοῖν φίλοιν τὰ πάντα, τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ὥρα οὖν ἡμῖν μόνον τὸν θεοσεβῆ Χριστιανὸν εἰπεῖν πλούσιόν τε (86), καὶ σώφρονα, καὶ εὐγενῆ· καὶ ταύτῃ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ μεθ' ὁμοιώσεως (87) καὶ λέγειν καὶ πιστεύειν, δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενόμενον ὑπὸ Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ εἰς τοσοῦτον ὅμοιον ἤδη καὶ Θεῷ. Οὐκ ἀποκρύπτεται γοῦν ὁ προφήτης τὴν χάριν, λέγων· *Ἐγὼ εἶπον, ὅτι θεοί* (88) *ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες.* Ἡμᾶς γὰρ, ἡμᾶς εἰσπεποίηται, καὶ ἡμῶν ἐθέλει μόνων κεκλῆσθαι πατὴρ, οὐ τῶν ἀπειθούντων. Καὶ γὰρ οὖν ὧδέ πως ἔχει τὰ ἡμέτερα τῶν Χριστοῦ ὀπαδῶν· *Οἷαι μὲν αἱ* (89) *βουλαὶ, τοῖοι καὶ οἱ λόγοι· ὁποῖοι δὲ οἱ λόγοι, τοιαίδε καὶ αἱ πράξεις· καὶ ὁποῖα τὰ ἔργα, τοιοῦτος ὁ βίος·* χρηστὸς ὁ σύμπας (90) ἀνθρώπων βίος τῶν Χριστὸν ἐγνωκότων. Ἅλις, οἶμαι, τῶν λόγων, εἰ καὶ μακροτέρω προῆλθον ὑπὸ φιλανθρωπίας, ὅτι περ εἶχον ἐκ Θεοῦ ἐκχέων, ὡς ἂν ἐπὶ τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν, τὴν σωτηρίαν, παρακαλῶν· περὶ γάρ τοι τῆς παύλης (91) οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἐχούσης ζωῆς (92), οὐκ ἐθέλουσιν οὐδ' οἱ λόγοι παύσασθαί ποτε ἱεροφαντοῦντες. Ὑμῖν δὲ ἔτι τοῦτο περιλείπεται πέρας, τὸ λυσιτελοῦν ἑλέσθαι, ἢ κρίσιν, ἢ χάριν. Ὡς ἔγωγε οὐδ' ἀμφιβάλλειν ἀξιῶ, πότερον ἄμεινον αὐτοῖν· οὐδὲ μὴν συγκρίνεσθαι θέμις ζωὴν ἀπωλείᾳ.

A tes nos possessionum Dei omnium esse pulcherrimam, nosmetipsos in illius tutelam committamus, diligentes Dominum Deum, et id nobis negotii per totum vitæ spatium incumbere putantes. Quod si communia sunt amicorum omnia, et homo Dei amicus est (Verbi quippe interventu is Dei factus est amicus), igitur homini jus in omnia competit, quod ad Deum omnia jure pertineant : et sunt omnia utriusque amici, Dei et hominis, communia. Restat igitur, ut solum pium Christianum appellemus divitem, et sobrium, et generosum ; et ideo imaginem Dei, effictam ad ipsius similitudinem, dicamus ipsum ac credamus : ut qui justus sanctusque et prudens a Christo sit factus, et proinde Deo similis. Hanc itaque gratiam his verbis
B expressit propheta, ubi dicit : *Ego dixi, quod dii estis, et filii Altissimi, omnes* [42]. Nos enim, nos adoptavit filios : et noster solummodo pater haberi ✠ vult, non autem eorum, qui ei non obtemperant. Res ergo nostræ, qui Christi nos asseclas profitemur, ita se quodammodo habent : *Qualia consilia, tales sermones nostri sunt ; quales autem sermones, tales etiam actiones ; et qualia opera, talis demum vita :* bona est universa hominum vita, qui Christum cognoverunt. Satis jam, opinor, verborum est; quin imo id quod mihi a Deo concessum est, effundens, amore hominum longius processi, eo quod ad salutem, bonorum omnium extremum, hortarer. Sermones enim, quibus vita nullum finem habitura declaratur, ægre tandem finiri solent. Hoc demum vobis reliquum est, ut quod utilius fuerit, sive judicium, sive gratiam, eligatis. Nam mihi ne dubitandum quidem videtur, utrum eorum sit melius; sed neque fas est, vitam cum exitio comparare.

ΣΥΓΚΕΚΡΟΤΗΤΑΙ (93) *ΚΡΗΠΙΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ, Ω ΠΑΙΔΕΣ ΥΜΕΙΣ, ΥΜΙΝ* (94) *ΑΥΤΟΙΣ, ΑΓΙΟΥ ΝΕΩ ΜΕΓΑΛΟΥ ΘΕΟΥ ΘΕΜΕΛΙΟΣ ΓΝΩΣΕΩΣ ΑΡΡΑΓΗΣ, ΠΡΟΤΡΟΠΗ ΚΑΛΗ, ΔΓ ΥΠΑΚΟΗΣ ΕΥΛΟΓΟΥ ΖΩΗΣ ΑΙΔΙΟΣ ΟΡΕΞΙΣ* (95) *ΝΟΕΡΩ ΚΑΤΑΒΛΗΘΕΙΣΑ ΧΩΡΙΩ.*

CONSTRUCTA EST VOBIS, O PUERI, VERITATIS BASIS, SACRI TEMPLI MAGNI DEI FIRMUM COGNITIONIS FUNDAMENTUM, PRÆCLARA COHORTATIO, VITÆ PER OBEDIENTIAM RATIONABILEM ÆTERNA APPETITIO INTELLIGENTI SOLO JACTA.

[42] Psal. LXXXI, 6. ✠ P. 95, 96 ED POTTER, 77, 78 ED. PARIS.

C Ante Philonem Diogenes Cynicus eodem modo ratiocinatus est, referente Laertio lib. VI, seg. 37 : *Ratiocinabatur autem hunc in modum : Omnia deorum sunt ; diis autem amici sapientes sunt ; sunt autem amicorum omnia communia ; omnia igitur sapientum sunt.* Idem hæc inferius repetit ejusdem libri seg. 72. Similia dicit Clemens *Strom.* II, p 367 et 403.

(86) *Πλούσιόν τε, καὶ σ.* Hæc epitheta Stoici suo sapienti, eique soli tribuerunt ; quod apud Stobæum et Laertium locis superius laudatis videre licet. Conf. *Strom.* II, p. 367, et quæ ibi adnotata sunt.

(87) *Εἰκόνα τοῦ Θεοῦ μεθ' ὁμοιώσεως.* Cum Moyses dixerit in Gen. I, Deum hominem creasse κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν, *secundum imaginem et similitudinem suam*, Clemens hæc duo sic distinguit, ut Dei *similitudo* sit ejus *imagine* perfectior ; et hæc quidem omni homini conveniat, illa solum ei, qui secundum Dei leges vitam instituit, nec in hac vita plena perfectaque unquam sit. Conf. *Pædag.* lib. I principio c. 12, et quæ ibi adnotata sunt.

D (88) *Ἐγὼ εἶπον, ὅτι θεοί.* Ἐγὼ εἶπα, θεοί Bibl. Græc. Clemens infra *Pædag.*, lib. I, cap. 6, p. 93; *Str.* II, p. 414 ; *Str.* IV, p. 534.

(89) *Οἷαι μὲν αἱ.* Hæc poetica sunt, et facile in iambicos versus transeunt :

Οἷαι μὲν αἱ βουλαὶ, τοιοίδε χ' οἱ λόγοι·
Ὁποῖοι δ' οἱ λόγοι, τοιαίδε χ' αἱ πράξεις·
Χ' ὁποῖα τἄργα, τοιοῦτός δ' ἔσθ' ὁ βίος.

Οἷος ὁ λόγος, τοῖος ὁ βίος· Qualis sermo, talis vita, bis inferius dixit Clemens, *Strom.* III, p. 444, et *Str.* VII, p. 760. Philo Judæus hos etiam versus in prosam vertit, lib. *De præmiis et pœnis* p. 922 : *Nam si qualia sunt consilia, tales sint sermones ; et qualia dicta, talia facta : omniaque hæc inter se respondeant, conjuncta insolubili harmoniæ vinculo*, etc.

(90) *Χρηστὸς ὁ σ.* Ludit in vocibus χρηστός et Χριστός, ut superius pag. 72, ubi conf. not.

(91) *Παύλης.* Rectius H. παῦλαν. SYLBURG.

(92) *Ἐχούσης ζωῆς.* Ἐχούσης τῆς ζωῆς Nov.

(93) *Συγκεκρότηται.* Hanc periochen nonnulli *Protreptico*, alii *Pædagogo* adnectunt. Videtur autem de *Protreptico* dicta, viam quasi parare ad *Pædagogum*. Porro κεκρότηται pro συγκεκρότηται habet ms. codex in Bibliotheca Regia, et alius in Bodleiana asservatus. Hæc vero sententia, cum primo libro *Pædagogi*, excidit e Nov.

(94) *Ὑμῖν.* Ἡμῖν Reg. Bodl.

(95) *Ἀΐδιος ὄρεξις. Æterna appetitio*, id est permanens, quæ usque ad finem vitæ non interit. Sic superius dixit philosophiam ingenerare σοφίας ἀΐδιον ἔρωτα, *sapientiæ æternum amorem*. Et *Pædag.* lib. I, cap. 7, p. 108, παιδαγωγίαν ait esse πράξεων ἁγίων ὑποτύπωσιν ἐν αἰωνίῳ διαμονῇ, *descriptionem sanctarum actionum in æterna perseverantia*.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ

—

CLEMENTIS ALEXANDRINI
PÆDAGOGUS

—

CAPITULA LIBRI PRIMI

—

α'. Τί ἐπαγγέλλεται ὁ Παιδαγωγός. A

β'. Ὅτι διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ὁ Παιδαγωγὸς ἐπιστατεῖ.

γ'. Ὅτι φιλάνθρωπος ὁ Παιδαγωγός.

δ'. Ὅτι ἐπίσης ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ὁ Λόγος Παιδαγωγός ἐστι.

ε'. Ὅτι πάντες οἱ περὶ τὴν ἀλήθειαν καταγινόμενοι παῖδες παρὰ τῷ Θεῷ.

ϛ'. Πρὸς τοὺς ὑπολαμβάνοντας τὴν τῶν παιδίων καὶ νηπίων προσηγορίαν τὴν τῶν πρώτων μαθημάτων αἰνίττεσθαι διδαχήν.

ζ'. Τίς ὁ Παιδαγωγός· καὶ περὶ τῆς παιδαγωγίας αὐτοῦ.

η'. Πρὸς τοὺς ἡγουμένους μὴ εἶναι ἀγαθὸν τὸ δίκαιον.

θ'. Ὅτι τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ εὐεργετεῖν καὶ κολάζειν δικαίως· ἐν ᾧ τίς ὁ τρόπος τῆς παιδαγωγίας τοῦ Λόγου. B

ι'. Ὅτι ὁ αὐτὸς Θεὸς διὰ τοῦ αὐτοῦ Λόγου καὶ ἀπείργει τῶν ἁμαρτιῶν, ἀπειλῶν· καὶ σώζει τὴν ἀνθρωπότητα, παρακαλῶν.

ια'. Ὅτι διὰ νόμου καὶ προφητῶν ὁ Λόγος ἐπαιδαγώγει.

ιβ'. Ὅτι ἀναλόγως τῇ πατρικῇ διαθέσει κέχρηται ὁ Παιδαγωγὸς αὐστηρίᾳ καὶ χρηστότητι.

ιγ'. Ὅτι ὡς τὸ κατόρθωμα κατὰ τὸν ὀρθὸν γίνεται λόγον, οὕτως ἔμπαλιν τὸ ἁμάρτημα παρὰ τὸν λόγον.

1. *Quid profiteatur Pædagogus.*
2. *Quod propter peccata nostra nos moderetur Pædagogus.*
3. *Quod sit benignus et hominum amans Pædagogus.*
4. *Quod Verbum ex æquo virorum et mulierum Pædagogus sit.*
5. *Quod omnes qui circa veritatem versantur, sint apud Deum pueri.*
6. *Adversus eos, qui existimant puerorum et infantium appellationem significare primarum disciplinarum doctrinam.*
7. *Quis sit Pædagogus: de ejus Pædagogia.*
8. *Adversus eos qui existimant non esse bonum id quod justum est.*
9. *Quod ejusdem sit potestatis et benefacere et juste punire; in quo etiam dicitur, quis sit modus Pædagogiæ Verbi.*
10. *Quod idem Deus per idem Verbum et a peccatis arceat, minans; et humanæ naturæ salutem det, adhortans.*
11. *Quod per legem et prophetas Verbum Pædagogi functus fuerit officio.*
12. *Quod Pædagogus convenienter paternæ affectioni severitate et benignitate usus sit.*
13. *Quod quemadmodum id, quod recte et ex virtute geritur, fit ex recta ratione, ita rursus peccatum præter rationem.*

(96)ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.

A

ΚΕΦ. Α'.

Τί ἐπαγγέλλεται ὁ Παιδαγωγός.

Τριῶν γέ τοι τούτων περὶ τὸν ἄνθρωπον ὄντων, ἠθῶν, πράξεων, παθῶν, ὁ προτρεπτικὸς εἴληχε τὰ ἤθη αὐτοῦ, θεοσεβείας καθηγεμὼν, ὁ τροπιδίου δίκην ὑποκείμενος λόγος (97) εἰς οἰκοδομὴν πίστεως· ἐφ' ᾧ μάλα γαννύμενοι, καὶ τὰς παλαιὰς ἀπομνύμενοι δόξας, πρὸς σωτηρίαν νεάζομεν (98), ψαλλούσῃ συνᾄδοντες προφητείᾳ· *Ὡς ἀγαθὸς τῷ Ἰσραὴλ ὁ Θεὸς* (99), *τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ!* πράξεών τε ἁπασῶν (1) ὁ λόγος ἐπιστατεῖ ὁ ὑποθετικός· τὰ δὲ πάθη ὁ παραμυθητικὸς ἰᾶται· εἷς ὢν πᾶς ὁ αὐτὸς οὗτος λόγος, τῆς συντρόφου καὶ κοσμικῆς συνηθείας ἐξαρπάζων τὸν ἄνθρωπον, εἰς δὲ τὴν μονότροπον τῆς (2) εἰς Θεὸν πίστεως σωτηρίαν παιδαγωγῶν. Ὁ γοῦν οὐράνιος ἡγεμὼν, ὁ Λόγος, ὁπηνίκα μὲν ἐπὶ σωτηρίαν παρεκάλει, προτρεπτικὸς (3) ὄνομα αὐτῷ ἦν· ἰδίως οὗτος παρορμητικὸς, ἐκ μέρους τὸ πᾶν, προσαγορευόμενος λόγος· προτρεπτικὴ γὰρ ἡ πᾶσα θεοσέβεια (4), ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης ὄρεξιν ἐγγεννῶσα τῷ συγγενεῖ λογισμῷ. Νυνὶ δὲ θεραπευτικός τε ὢν καὶ ὑποθετικὸς ἅμα ἄμφω, ἑπόμενος αὐτὸς αὐτῷ παραινεῖ τὸ προτετραμμένον κεφάλαιον (5), τῶν ἐν ἡμῖν παθῶν ὑπισχνούμενος τὴν ἴασιν· κεκλήσθω δ' ἡμῖν ἑνὶ προσφυῶς οὗτος ὀνόματι *Παιδαγωγός*· πρακτικὸς, οὐ μεθοδικὸς ὢν ὁ *Παιδαγωγός*· ᾗ καὶ τὸ τέλος αὐτοῦ βελτιῶσαι τὴν ψυχήν ἐστιν, οὐ διδάξαι· σώφρονός τε, οὐκ ἐπιστημονικοῦ καθηγήσασθαι βίου. Καίτοι καὶ διδασκαλικὸς ὁ αὐτός ἐστι λόγος, ἀλλ' οὐ νῦν. Ὁ μὲν γὰρ ἐν τοῖς δογματικοῖς (6) δηλωτικὸς καὶ ἀποκαλυπτικὸς, ὁ διδασκαλικός· πρακτικὸς δὲ ὢν ὁ *Παιδαγωγός*, πρότερον μὲν εἰς διάθεσιν ἠθοποιίας προὐτρέψατο, ἤδη δὲ καὶ εἰς τὴν τῶν δεόντων ἐνέργειαν παρακαλεῖ, τὰς ὑποθήκας τὰς ἀκηράτους παρεγγυῶν, καὶ τῶν πεπλανημένων πρότερον τοῖς ὕστερον ἐπιδεικνὺς τὰς εἰκόνας. Ἄμφω δὲ

* LIBER PRIMUS.

35 CAP. I.

Quid profiteatur Pædagogus.

Cum hæc tria sint in homine, mores, actiones et affectus : mores sermo sibi vindicat *cohortatorius*, pietatis dux ac religionis, qui instar carinæ subjectus est ad fidei ædificationem : quo quidem nos valde exsultantes, et opiniones veteres abjurantes, ad salutem capessendam juvenes alacresque reddimur, cum psallente prophetia concinentes : *Quam bonus Israel Deus iis qui recto sunt corde* [43]! Omnibus vero actionibus præest sermo, qui versatur in tradendis præceptis; animi autem affectibus medetur sermo ad suadendum comparatus : cum in-
B terea unus sit omnis hic sermo, a mundana, in qua educatus est, consuetudine hominem abripiens, et in simplici uniusque modi fidei in Deum salute instituens. Dux itaque cœlestis, Verbum, ad salutem quidem quando cohortabatur hominem, *cohortatorius* vocatus est; et hic sermo proprie ad incitandum aptus, ex parte scilicet totum, appellatus est. Est enim cohortatoria universa religio, ut quæ et vitæ hic recte degendæ, et futuræ desiderium menti cognatæ ingeneret. Nunc autem, cum in medendo et præcipiendo versetur, et ad utrumque simul eum, quem admonet, ipse seipsum sequens, adhortetur, affectuum nostrorum curationem in summa promittens, hic a nobis apposite uno appelletur
C nomine, *Pædagogus*. Is autem *Pædagogus* in actione, non in tradenda disciplinæ ratione, versatur : ejusque finis est, animam meliorem reddere, non doctrina imbuere : et in vita honesta et prudenti, non quæ sit scientia prædita, instituere. Quanquam hic ipse quoque ad docendum aptus sit sermo; licet nunc aliter sumatur. Qui enim quæ ad dogmata pertinent declarat et revelat, is sermo est, qui in docendo versatur. Cum autem in actione

[43] Psal. LXXII, 1. * P. 97, 98 ED. POTTER, 79 ED. PARIS.

(96) Pro his, Κλήμ. τοῦ Ἀλεξ. Παιδαγωγός, quæ supra in titulo exscripsimus, A. Palat. cod. habet, Κλήμεντος Στρωματέως *Παιδαγωγός*· λόγοι γ'. Itemque in *Excerptis mss.*, *Ἐκ τῶν τοῦ Κλήμεντος Στρωματέως λόγων παιδαγωγικῶν*· quasi Στρωματεύς cognomen sit Clementis. Sed libros qui hos παιδαγωγικούς sequuntur, *Στρωματεῖς* inscriptos esse, et quæ nominis ratio sit, infra ostendetur latius ad p. 267. *Παιδαγωγοῦ* vero nomen probat ipse statim auctor, primo hujus libri capite, et rursum infra initio sexti *Stromat.* SYLBURG. — Eumdem titulum, quem Palatinus codex, exhibent mss. Reg, Bod.

(97) *Λόγος*. Omittunt hanc vocem *Excerpta mss.* SYLBURG.

(98) *Νεάζομεν*. Hesychius, Νεάζομεν, ἀφικνούμεθα, ἢ νεωστὶ ἥκομεν. Proinde Clemens hæc opposuit, παλαιὰς ἔχειν δόξας, et νεάζειν πρὸς σωτηρίαν.

(99) *Τῷ Ἰσραὴλ ὁ Θεός*. Ὁ Θεὸς τῷ Ἰσραήλ, Bod. Mox τῇ ante καρδίᾳ omitt. Bibl. Græc.

(1) *Πράξεών τε ἁπ.* Δέ pro τέ, *Excerpt. mss.* SYLBURG.

(2) *Τῆς*. Τὴν Bod.

(3) *Προτρεπτ.* Hic locus sic distingui possit, auctoritate Reg. et Bod. *Προτρεπτικὸς* ὄνομα αὐτῷ ἦν ἰδίως· οὗτος παρορμητικὸς, ἐκ μ. *Proprio nomine* Cohortatorius *appellabatur : idem sermo ad incitandum aptus, ex p.*

(4) *Ἡ πᾶσα θεοσέβεια*. Πᾶσα ἡ θεοσέβ. SYLBURG. — Mox νῦν pro νυνί, Bod.

D (5) *Παραινεῖ τὸ προτετραμμένον κ.* Scribe προγεγραμμένον, *præscriptum* : quam lectionem confirmat epilogus infra pag. 264. SYLBURG. — Hervetus vertit, ac si legisset τὸν προτετραμμένον. Dein κεφάλαιον cum sequentibus connectit. Sed retenta veteri lectione, quam mss. codd. firmant, exp. *suadet ac præcipit idem caput*, id est, eamdem rerum summam, *ad quod cohortabatur*. Vult enim idem Dei Verbum, primo in *Protreptico* ad Christi religionem *cohortari*, dein in *Pædagogo* ejusdem præceptorum observationem *suadere*; quem in finem τῶν ἐν ὑμῖν παθῶν ὑπ. *affectuum nostrorum curationem pollicetur.* Paria sunt, quæ paulo post infert, Ὁ Παιδαγωγὸς πρότερον εἰς διάθεσιν ἠθοποιίας προὐτρέψατο· ἤδη δὲ καὶ εἰς τὴν τῶν δεόντων ἐνέργειαν παρακαλεῖ.

(6) *Δογματικοῖς*. Δηλωτικοῖς Reg., sed aliquis in margine δογματικοῖς scripsit.

versetur *Pædagogus*, postquam ad componendos mores prius cohortatus sit, jam ad ea, quæ oportet, agenda incitat, pura incorruptaque præcepta tradens, et eorum, qui erraverunt, imagines posteris ostendens. Sunt autem ambo utilissima : præceptivum quidem genus ad parendum; alterum autem, imaginis instar assumptum, quod ipsum quoque est duplex, sicut prior conjugatio : ac partim quidem in eo consistit, ut bonum eligentes imitemur; partim autem, ut malum repudiantes aversemur. Affectuum itaque hinc sequitur curatio, cum, adhibitis imaginum suasionibus, animos confirmat *Pædagogus*, benignis præceptis, tanquam lenibus medicamentis, ad perfectam veritatis cognitionem eos, qui morbo laborant, deducens. Inter sanitatem autem et cognitionem permultum interest; nam hæc quidem disciplina, illa vero curatione comparatur. Qui itaque laborat, non prius aliquid eorum, quæ ad doctrinam pertinent, discat, quam perfecte sanus fuerit. Neque enim discentibus ac laborantibus unumquodque præceptum similiter traditur; sed illis quidem id, quod ad cognitionem; his vero, quod ad medelam confert. Quemadmodum ergo, quorum corpus ægrotat, iis medico opus est : ita quorum æger est animus, ii pædagogo opus habent, qui nimirum affectibus nostris medeatur; deinde vero doctore, qui puram deducat animam ad cognitionis aptitudinem, ✠ ut possit relationem sermonis percipere. Porro autem dum salutari gradu, efficaci disciplinæ convenienti, nos studet perfectos et consummatos reddere, pulchra utitur œconomia semper benignum et hominum amans Verbum. primum *cohortans*, deinde fungens *Pædagogi* officio, tandem *docens*.

A ὠφελιμώτατα· τὸ μὲν εἰς ὑπακοὴν τὸ παραινετικὸν εἶδος, τὸ δὲ ἐν εἰκόνος μέρει παραλαμβανόμενον, διττὸν καὶ αὐτὸ, παραπλησίως τῇ προτέρᾳ συζυγίᾳ· τὸ μὲν αὐτοῦ, ἵνα μιμώμεθα αἱρούμενοι τὸ ἀγαθὸν, τὸ δὲ, ὅπως ἐκτρεπώμεθα, παραιτούμενοι τὸ θάτερον (7). Ἴασις οὖν τῶν παθῶν ἐνθένδε ἕπεται κατὰ τὰς παραμυθίας τῶν εἰκόνων, ἐπιῤῥωννύντος τοῦ *Παιδαγωγοῦ* τὰς ψυχὰς, καθάπερ ἠπίοις φαρμάκοις (8), ὑποθήκαις φιλανθρώποις εἰς τὴν παντελῆ τῆς ἀληθείας γνῶσιν τοὺς κάμνοντας διαιτωμένου. Ἴσαι δ' οὐκ ἐστὸν ὑγίεια καὶ γνῶσις· ἀλλ' ἡ μὲν μαθήσει, ἡ δὲ ἰάσει περιγίνεται. Οὐκ ἂν οὖν τις νοσῶν ἔτι πρότερόν τι τῶν διδασκαλικῶν ἐκμάθοι, πρὶν ἢ τέλεον ὑγιᾶναι· οὐδὲ γὰρ ὡσαύτως πρὸς τοὺς μανθάνοντας ἢ κάμνοντας ἀεὶ τῶν παραγγελμάτων ἕκαστον λέ- B γεται, ἀλλὰ πρὸς οὓς μὲν εἰς γνῶσιν, πρὸς οὓς δὲ εἰς ἴασιν. Καθάπερ οὖν τοῖς νοσοῦσι τὸ σῶμα ἰατροῦ χρῄζει, ταύτῃ καὶ τοῖς ἀσθενοῦσι τὴν ψυχὴν παιδαγωγοῦ δεῖ, ἵν' ἡμῶν ἰάσηται τὰ πάθη· εἶτα δὲ εἰς διδασκάλου (9), ὃς καθηγήσεται καθαρὰν πρὸς γνώσεως ἐπιτηδειότητα εὐτρεπίζων τὴν ψυχὴν, δυναμένην χωρῆσαι τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ λόγου. Σπεύδων δὲ ἄρα τελειῶσαι σωτηρίῳ ἡμᾶς βαθμῷ καταλλήλῳ εἰς παίδευσιν ἐνεργῆ, τῇ καλῇ συγχρῆται οἰκονομίᾳ ὁ πάντα φιλάνθρωπος Λόγος, *προτρέπων* (10) ἄνωθεν, ἔπειτα *παιδαγωγῶν*, ἐπὶ πᾶσιν *ἐκδιδάσκων*.

C

CAPUT II.

Quod propter peccata nostra nos moderetur Pædagogus.

Pædagogus autem noster, o vos pueri, Deo Patri suo est similis, cujus est Filius, in quem nullum omnino cadit peccatum, estque nulli reprehensioni affinis, et animo impatibilis: Deus in figura hominis impollutus, paternæ voluntati serviens, Verbum Deus, qui est in Patre, qui est a dextris Patris, et cum figura Deus est. Hic nobis est imago, in qua nulla est macula. Ei omnibus viribus tentandum est animam similem efficere. Et ille quidem ab omnibus humanis animi perturbationibus est liber.

ΚΕΦ. Β'.

Ὅτι διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ὁ Παιδαγωγὸς (11) *ἐπιστατεῖ.*

Ἔοικε δὲ ὁ Παιδαγωγὸς ἡμῶν, ὦ παῖδες ὑμεῖς, τῷ Πατρὶ αὐτοῦ τῷ Θεῷ, οὗπέρ ἐστιν Υἱὸς ἀναμάρτητος, ἀνεπίληπτος, καὶ ἀπαθὴς τὴν ψυχήν· Θεὸς ἐν ἀνθρώπου σχήματι ἄχραντος, πατρικῷ θελήματι διάκονος, Λόγος Θεὸς, ὁ ἐν τῷ Πατρὶ, ὁ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, σὺν καὶ τῷ σχήματι Θεός (12). Οὗτος ἡμῖν εἰκὼν ἡ ἀκηλίδωτος· τούτῳ παντὶ σθένει πειρατέον ἐξομοιοῦν τὴν ψυχήν. Ἀλλ' ὁ μὲν ἀπόλυτος εἰς τὸ παντελὲς ἀνθρωπίνων παθῶν· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ μόνος κριτὴς, ὅτι ἀναμάρτητος μόνος (13)· ἡμεῖς δὲ.

✠ P. 99 ED. POTTER, 80 ED. PARIS.

(7) *Τὸ θάτερον*. *A. Excerpta mss.* τὸ θατέρου· non absurde, quia in θάτερον jam inest articulus. Θάτερον enim contracte idem est, quod τὸ ἕτερον. SYLBURG.

(8) *Ἠπίοις φαρμάκοις*. Phrasis Homerica ex *Iliad.* Δ, v. 218 :

.... *ἐπ' ἄρ' ἤπια φάρμακα εἰδὼς*
Πάσσε...
Lenia medicamenta peritus inspersit.

(9) *Εἶτα δὲ εἰς διδασκάλου*. Εἰς redundat. SYLBURG., LOWTH. — Mox scribe, ὃς καθηγήσεται πρὸς καθαρὰν γνώσεως ἐπιτηδειότητα εὐτρεπ. SYLBURG.

(10) *Προτρέπων*. Tribus verbis trium Operum rationem aperit. Nam primo ὁ προτρέπων λόγος est, qui se Christo addicere, rejecto dæmonum cultu, *cohortatur*. Secundo ὁ παιδαγωγῶν, qui Christianum νεόφυτον vitæ secundum veræ religionis normam agendæ præceptis imbuit. Tertio ὁ ἐκδιδάσκων, qui Christianæ fidei dogmata plenius explicat. Primum præstat ὁ *Προτρεπτικός*, secundum ὁ *Παιδαγωγός*, tertium ὁ *Στρωματεὺς* λόγος. Conf. quæ D ad principium *Cohortationis ad Gentes* adnotata sunt.

(11) *Ἡμῶν ὁ Π.* Ἡμῶν καὶ ὁ Π. Bod. Καί etiam super has voces scriptum est in Reg.

(12) *Τῷ σχήματι Θεός*. Ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, etc. Philip. II, 6.

(13) *Ἀναμάρτητος μόνος*. Infra *Pædag.* lib III, cap. ult., pag. 262 : Μόνος γὰρ ἀναμάρτητος αὐτὸς ὁ Λόγος. *Solum enim Verbum sine peccato est*. Aperte profitetur neminem, excepto Christo, esse ἀναμάρτητον et ἀπαθῆ. Idem vero alias sæpenumero hortatur ad ἀπάθειαν, et perfectos Christianos in hac vita ἀπαθεῖς esse tradit : quo loquendi modo nil aliud intelligit, quam, quod hic clarius explicat, eos esse pravis affectibus liberos, ὅση δύναμις, *pro suis viribus*. *Strom.* II, p. 401 : Ἥ γε μὲν καρτερία καὶ αὐτὴ εἰς τὴν θείαν ἐξομοίωσιν βιάζεται, δι' ὑπομονῆς ἀπάθειαν καρπουμένη. *Tolerantia etiam ipsa ad Dei similitudinem contendit, per patientiam quo-*

A ὅση δύναμις, ὡς ὅτι ἐλάχιστα ἁμαρτάνειν πειρώμεθα. Κατεπείγει γὰρ τοσοῦτον οὐδὲν, ὡς ἡ τῶν παθῶν καὶ νοσημάτων ἀπαλλαγὴ πρῶτον· ἔπειτα δὲ καὶ ἡ κώλυσις τῆς εἰς τὴν συνήθειαν τῶν ἁμαρτημάτων εὐεμπτωσίας. Ἄριστον μὲν οὖν τὸ μηδ' ὅλως ἐξαμαρτάνειν κατὰ μηδένα τρόπον· ὃ δή φαμεν εἶναι Θεοῦ· δεύτερον δὲ μηδενὸς τῶν κατὰ γνώμην ἐφάψασθαί ποτε ἀδικημάτων· ὅπερ οἰκεῖον σοφοῦ· τρίτον, μὴ πάνυ πολλοῖς τῶν ἀκουσίων περιπεσεῖν· ὅπερ ἴδιον παιδαγωγουμένων εὐγενῶς. Τὸ μηδὲ ἐπιμήκιστον διατρίψαι (14) τοῖς ἁμαρτήμασι, τελευταῖον τετάχθω. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲ τοῖς εἰς μετάνοιαν ἀνακαλουμένοις, ἀναμαχέσασθαι, σωτήριον. Καί μοι δοκεῖ παγκάλως διὰ Μωϋσέως φάσκειν *ὁ Παιδαγωγός· Ἐάν τις ἀποθάνῃ ἐπ' αὐτῷ αἰφνίδιον* (15), *παραχρῆμα μιανθήσεται ἡ κεφαλὴ εὐχῆς αὐτοῦ, καὶ ξυρήσεται·* B τὴν ἀκούσιον ἁμαρτίαν, *αἰφνίδιον θάνατον* προσειπών. Μιαίνειν δὲ αὐτὸν λέγει κηλιδοῦντα τὴν ψυχήν· διὸ καὶ τὴν θεραπείαν, ᾗ τάχος, ὑποτίθεται, *ξυρᾶσθαι* παραχρῆμα *τὴν κεφαλὴν* συμβουλεύων, τὰς ἐπισκιαζούσας τῷ λογισμῷ τῆς ἀγνοίας κόμας ἀποψήξασθαι παραινῶν, ὡς γυμνὸν δασείας καταληφθέντα (16) ὕλης τῆς κακίας τὸν λογισμὸν (ἐνθρονίζεται δὲ οὗτος ἐν ἐγκεφάλῳ) ἐπὶ τὴν μετάνοιαν παλινδρομῆσαι. Ἔπειτα ὀλίγα προσειπὼν ἐπιφέρει· *Αἱ δὲ ἡμέραι αἱ πρότεραι ἄλογοι·* δι' ὧν δῆλον, ὅτι αἱ ἁμαρτίαι μηνύονται, αἱ μὴ γεγονυῖαι κατὰ λόγον. Καὶ τὸ μὲν ἀκούσιον *αἰφνίδιον* προσεῖπε, τὸ δὲ ἁμαρτάνειν *ἄλογον*· οὗ δὴ χάριν ὁ λόγος ὁ Παιδαγωγὸς τὴν ἐπιστασίαν εἴληχεν εἰς τὴν ἀλόγου κώ- C λυσιν ἁμαρτίας. Σκόπει δὲ ἐνθένδε ἀπὸ τῆς Γραφῆς· *Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος·* τὸ ἁμάρτημα ἐλεγκτικῶς τὸ προϋπάρξαν διὰ τῆς ἑπομένης δείκνυται ῥήσεως· *καθὸ* ἡ δικαία κρίσις ἕπεται. Καὶ τοῦτο ἐμφανὲς διὰ τῶν προφητῶν καταφαίνεται· *Ὡς εἰ μὴ ἥμαρτες*, λεγόντων (17), *οὐκ ἂν τάδε ἠπείλησε·*

Propterea enim vel solus est judex, quod solus sit, in quem peccatum non cadit. Nos autem, quoad fieri poterit, ut quam minimum peccemus, videamus. Nihil enim majori curæ ac studio esse debet, quam ut ab affectibus morbisque primum liberemur; deinde vero, ut prohibeamus, ne in peccatorum consuetudinem facile prolabamur. Atque optimum quidem est nullo modo peccare penitus: quod Dei esse dicimus. Secundum autem, nullum ex voluntariis attingere maleficiis, quod est proprium sapientis. Tertium est, in involuntariorum non adeo multa incidere, quod est proprium eorum qui a Pædagogo præclare instituti fuere. Peccatis autem non diu ✠ immorari, loco ultimo ponatur. Sed hoc iis, qui ad pœnitentiam revocantur, **36** salutare est, pugnam instaurare. Atque mihi quidem per Moysem videtur pulcherrime dicere *Pædagogus: Si quis in eo fuerit repente mortuus, statim polluetur caput voti ejus, et radetur*[44], peccatum involuntarium, *mortem repentinam* appellans. Eam autem dicit polluere, ut quæ animam macula aspergat: et ideo quam citissime ei adhibet medicinam, consulens ut statim ei *caput radatur*, nempe ignorantiæ comas, quæ umbram rationi offendunt, amovere et abstergere suadens, ut a densa vitii materia nuda relicta ratio (ea autem sedem suam collocat in cerebro) quam ocissime redeat ad pœnitentiam. Deinde cum pauca adjecisset, subjungit: *Priores autem dies, irrationales*[45]. Per quæ clarum est significari peccata, quæ facta non sunt secundum rationem. Et involuntarium quidem appellavit *repentinum*; peccare autem *irrationale*. Quamobrem sermo Pædagogus sortitus est moderamen, quo prohibeat irrationale peccatum. Id autem hinc ex Scriptura considera: *Propterea hæc dicit Dominus*; quod prius fuerit peccatum, arguendo ostenditur per sequentem di-

[44] Num. vi, 9. [45] Ibid., 12. ✠ P. 100 ED. POTTER, 81 ED. PARIS.

dammodo impatibilitatem consecuta. Strom. IV, p. 490: Τῷ Θείῳ καθαρῶς ὁμιλῶν ὁ γνωστικῶς μετέχων τῆς ἁγίας ποιότητος, προσεχέστερον ἐν ἕξει γίνεται ταυτότητος ἀπαθοῦς. *Cum Deo puram habens consuetudinem, qui per cognitionem sanctæ qualitatis particeps est. propinquius accedit in habitu identitatis impatibilis.* Ibid., p. 496: Οἱ παλαιοὶ δίκαιοι ἀπάθειαν ψυχῆς καὶ ἀταραξίαν καρπούμενοι. *Veteres justi immunitatem affectuum et tranquillitatem animi consecuti.* Ibid., p. 529, dicit perfectum hominem *non amplius esse* ἐγκρατῆ, *continentem.* sed ἐν ἕξει ἀπαθείας. *in habitu impatibilitatis* exsistentem. σχῆμα θεῖον ἐπενδύσασθαι ἀναμένειν, *exspectare divina figura indui.* Ibid., p. 535: Εἰς δὲ τὴν ἀπάθειαν θεούμενος ἄνθρωπος ἀχράντως, μοναδικὸς γίνεται. *Homo autem, qui per impatibilitatem ad divinam naturam elevatus est absque ullo inquinamento, unicus fit.* Conf. præterea, p. 533, 650, 651, 652, 666, 683, 703. 705, 706, 750, 752, etc. Solent porro ἀπάθεια et ἀναμαρτησία laxius a sanctis Patribus usurpari pro eo statu, in quo positus vir sanctus per gratiam Dei minus crebris minoribusque tentationibus obnoxius est, nec gravioribus peccatis succumbit. Maximus *De charitate* Centur. I, cap. 36: Ἀπάθεια, inquit, ἐστὶν εἰρηνικὴ κατάστασις ψυχῆς, καθ' ἣν δυσκίνητος γίνεται ψυχὴ πρὸς κακίαν. *Est* ἀπάθεια, *impatibilitas, pacatus animæ status, secundum quem difficulter moveatur anima erga malitiam.* Δυσκίνητος non ἀκίνητος. Hanc loquendi formam invexerunt Stoici, qui Sapientem suum dicebant esse ἀπαθῆ, ἀναμάρτητον, ἀβλαβῆ. Conf. Diogenes Laertius, lib. VII, seg. 122, 123; Stobæus, *Eclog. Ethic.*, lib. II, p. 181, 182.

(14) *Διατρίψαι.* Rectius H. ἐνδιατρίψαι. Mox idem H. μὴ ἀναμαχέσασθαι· ut item A. οὐκ ἀναμαχέσασθαι· et Hervetus interpres, *si iis, qui vocant ad pœnitentiam, minime repugnaverit.* Sed non videtur D opus negativam asciscere. Sensus enim est: *Sed hoc iis, qui ad pœnitentiam revocantur, salutare est, pugnam instaurare;* id est, ut non succumbant peccatis, sed pugnam adversus ea redintegrent: lectionemque hanc confirmat similis infra locus p. 124 et p. 261. SYLBURG.

(15) *Ἐπ' αὐτῷ αἰφνίδιον.* Αἰφνίδιον ἐπ' αὐτῷ Reg. H. αἰφνιδίως scribere jussit: ἐξάπινα habent Bibl. Græc. Mox παραχρῆμα omittit Bod.

(16) *Καταληφθέντα.* H. καταλειφθέντα, *relictum.* Quod sequitur de ratiocinationis, sive λογισμοῦ, sede, repetitur infra *Pædagogi* lib. II, et legitur apud Philonem quoque p. 104. Sed Hippocrates in corde locum ei assignat, ut et Gregor. Nyss. orat. 1 *Pasch.*: Ἑστία τίς ἐστι τοῦ νοῦ ἡ καρδία· ἐν ταύτῃ γὰρ τὸ ἡγεμονικὸν εἶναι πεπίστευται. SYLBURG.

(17) *Λεγόντων.* Hæc quoad sensum, cum alibi, tum præcipue Jerem. VII exstant. Vult autem Clemens, per ejusmodi prophetarum dicta ἐλέγχεσθαι

ctionem, *propterea*, eo quod justum judicium sequitur. Idque per prophetas aperte ostenditur, dum dicunt: *Si non peccasses, non hæc esset minatus*; et: *Propterea sic dicit Dominus. Propterea quod hos sermones non audiistis, ideo hæc dicit Dominus*; et: *Ecce propterea dicit Dominus*. Propterea enim est prophetia, propter obedientiam scilicet et inobedientiam. Propter illam quidem, ut servemur; propter hanc autem, ut castigemur. Pædagogus igitur noster, Verbum, præternaturales animæ affectiones curat per admonitiones. Morborum enim corporis auxilium proprie vocatur medicina, quæ docetur humana sapientia. Verbum autem paternum, solus est humanarum ægritudinum Pæonius medicus, et sanctus ægrotantis animæ incantator. *Salvum fac servum tuum*, inquit, *Deus meus, sperantem in te. Miserere mei, Domine, quia ad te clamabo toto die* [46]. *Medicina* enim, ut ait Democritus, *medetur morbis corporis; sapientia autem liberat animam a perturbationibus*; bonus autem Pædagogus, ✠ qui Sapientia, qui Verbum est Patris, qui fabricatus est hominem, totius creaturæ curam gerit, ejusque corpori et animæ medetur, qui est omni ex parte sufficiens medicus humanæ naturæ, Servator. *Surge*, inquit paralytico, *et sublato, in quo jaces, grabato, vade domum* [47]: et qui prius erat infirmus, extemplo sanus et firmus evasit. Et mortuo, *Lazare* [48], dixit, *egredere*. Ille vero mortuus, ex sepulcro exiit, qualis erat ante quam moreretur, meditatus resurrectionem. Quin etiam per se quoque medetur animæ præceptis, et donis. Sed præceptis quidem id facere utique differt; donis autem dives, *Dimittuntur tibi peccata tua* [49], nobis dicit peccatoribus. Nos autem, simul ac ipse cogitavit, facti sumus infantes, optimum ac stabilissimum locum ab optima et præclare ordinata ejus gubernatione adepti: quæ primum quidem in mundi et cœli solisque ambitibus circumagitur, inque cæterorum astrorum motibus versatur, propter hominem; deinde vero in ipso homine, in quem omne

A καί· *Διὰ τοῦτο οὕτω λέγει Κύριος. Ἀνθ' ὧν οὐκ ἠκούσατε τῶν λόγων τούτων, διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος*· καὶ, *Διὰ τοῦτο ἰδοὺ λέγει Κύριος*. Διὰ τοῦτο γὰρ ἡ προφητεία, δι' ὑπακοὴν καὶ παρακοήν· δι' ἣν μὲν, ἵνα σωθῶμεν, δι' ἣν δὲ, ἵνα παιδευθῶμεν. Ἔστιν οὖν ὁ Παιδαγωγὸς ἡμῶν Λόγος διὰ παραινέσεων θεραπευτικὸς τῶν παρὰ φύσιν τῆς ψυχῆς παθῶν. Κυρίως μὲν γὰρ ἡ τῶν τοῦ σώματος νοσημάτων βοήθεια ἰατρικὴ (18) καλεῖται τέχνη, ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ (19) διδακτή· Λόγος δὲ ὁ πατρικὸς μόνος ἐστὶν ἀνθρωπίνων ἰατρὸς ἀῤῥωστημάτων Παιώνιος, καὶ ἐπῳδὸς (20) ἅγιος νοσούσης ψυχῆς. *Σῶσον τὸν δοῦλόν σου*, φησὶν, *ὁ Θεός μου, τὸν ἐλπίζοντα ἐπὶ σοί. Ἐλέησόν με, Κύριε, ὅτι πρὸς σὲ κεκράξομαι ὅλην τὴν ἡμέραν*. Ἰατρικὴ (21) μὲν γὰρ, κατὰ Δημόκριτον, B *σώματος νόσους ἀκέεται, σοφίη δὲ ψυχὴν παθῶν ἀφαιρεῖται*· ὁ δὲ ἀγαθὸς Παιδαγωγὸς, ἡ σοφία, ὁ Λόγος τοῦ Πατρὸς, ὁ δημιουργήσας τὸν ἄνθρωπον, ὅλου κήδεται τοῦ πλάσματος· καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν ἀκεῖται αὐτοῦ ὁ παναρκὴς (22) τῆς ἀνθρωπότητος ἰατρὸς, ὁ Σωτήρ. *Ἀνάστα*, φησὶ τῷ παρειμένῳ, *τὸν σκίμποδα, ἐφ' ὃν κατάκεισαι, λαβὼν, ἄπιθι οἴκαδε*· παραχρῆμα δὲ ὁ ἄῤῥωστος ἐῤῥώσθη. Καὶ τῷ τεθνεῶτι, *Λάζαρε*, εἶπεν, *ἔξιθι*· ὁ δὲ ἐξῆλθε τῆς σοροῦ ὁ νεκρὸς, οἷος ἦν πρὶν ἢ παθεῖν (23), μελετήσας τὴν ἀνάστασιν. Ναὶ μὴν καὶ καθ' αὑτὴν ἰᾶται τὴν ψυχὴν ἐντολαῖς καὶ χαρίσμασιν· ἀλλὰ ταῖς μὲν ὑποθήκαις τάχα δὴ μέλλει (24), χαρίσμασι δὲ πλούσιος, *ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι*, τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἡμῖν λέγει. C Ἡμεῖς δὲ ἅμα νοήματι νήπιοι (25) γεγόναμεν, τὴν ἀρίστην καὶ βεβαιοτάτην τάξιν παρὰ τῆς αὐτοῦ εὐταξίας μεταλαμβάνοντες, ἣ πρῶτον μὲν ἀμφὶ τὸν κόσμον, καὶ τὸν οὐρανὸν, τάς τε ἡλιακὰς περιδινήσεις κυκλεῖται, καὶ τῶν λοιπῶν ἄστρων τὰς φορὰς ἀσχολεῖται, διὰ τὸν ἄνθρωπον· ἔπειτα δὲ περὶ τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν, περὶ ὃν ἡ πᾶσα σπουδὴ καταγίνεται· καὶ τοῦτον ἔργον ἡγουμένη μέγιστον (26), ψυχὴν μὲν αὐτοῦ φρονήσει καὶ σωφροσύνῃ κατηύθυνε, τὸ δὲ σῶμα κάλλει καὶ εὐρυθμίᾳ συνεκεράσατο· περὶ δὲ τὰς πράξεις τῆς ἀνθρωπότητος, τό τε ἐν αὐταῖς κατορ-

[46] Psal. LXXXV, 2, 3. ✠ P. 101 ED. POTTER, 82 ED. PARIS. [47] Marc. II, 11. [48] Joan. XI, 43. [49] Matth. IX, 5.

τὸ προϋπάρξαν ἁμάρτημα, *prævia* Judæorum *peccata coargui*.

(18) *Ἰατρική*. Conf. Philonis Larissæi verba, apud Stobæum *Eclog. Eth.*, c. 1, p. 160, quibus philosophiam medicinæ confert.

(19) *Ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ*. Sunt qui scribant ἀνθρωπίνη σοφία, nominativo casu.

(20) *Ἐπῳδός*. Respicit Græcorum veterum morem, qui vulnera ac morbos incantationibus sanabant. Homerus, *Odyss*. T, v. 456, de Autolyci filiis ait:

Ὠτειλὴν δ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος ἀντιθέοιο
Δῆσαν ἐπισταμένως· ἐπαοιδῇ δ' αἷμα κελαινὸν
Ἔσχεθον. . .

Vulnus autem Ulyssis præclari divini
Perite ligarunt; incantatione autem nigrum sanguinem
Cohibuerunt. . . .

Conf. *Archæologiæ Græcæ* lib. II, c. 18. Mox ἐπὶ σέ pro ἐπὶ σοί, Bibl. Græc.

(21) *Ἰατρική*. Ionismus postulat, Ἰητρικὴ μὲν σώματος νούσους ἀκέεται, σοφίη δὲ ψυχὴν παθῶν D ἀπαιρέεται. SYLBURG. — Similia multa dixit Cicero *Tusculan. Quæst.* lib. III, quale est, quod exstat cap. 3: *Est profecto animi medicina, philosophia*.

(22) *Παναρκής*. Hanc lectionem non damno; sed haud scio tamen an non verius παναχής. SYLBURG.

(23) *Παθεῖν*. A. θανεῖν. ID.

(24) *Μέλλει*. Respicit paralyticum, de quo modo locutus est. Nam eum Christus prius corporis morbo liberavit, quam salutari doctrina et S. Spiritus donis imbuit.

(25) *Νήπιοι*. Respicit Christi verba, quibus discipulos suos νηπίους et παιδία vocat, et hujusmodi homines solos Deo acceptos esse dicit.

(26) *Μέγιστον*. Hervetus legisse videtur μέγιστόν τε καὶ κάλλιστον, dum vertit, *eumque maximum ac pulcherrimum esse opus existimans*. In quam sententiam multa etiam Plinius lib. VII per totum; Lactantius *De opificio Dei*, cap. 1, et Ambrosius lib. *Hexaem*. lib. VI, cap. 7, 8, 9. SYLBURG.

θοῦν, καὶ τὸ εὔτακτον ἐνεπνεύσατο τὸ αὐτῆς (27). A ejus studium confertur: eumque maximum ac pulcherrimum esse opus existimans, prudentia quidem ac moderatione et temperantia animam ejus direxit; corpus vero pulchritudine justaque membrorum proportione temperavit; in humanis denique actionibus, quodque in eis recte et ex virtute geritur, pulchrumque qui est in eis ordinem, ex suo eis inspiravit.

ΚΕΦ. Γ'.

Ὅτι φιλάνθρωπος ὁ Παιδαγωγός.

Πάντα ὀνίνησιν ὁ Κύριος, καὶ πάντα ὠφελεῖ, καὶ ὡς ἄνθρωπος, καὶ ὡς Θεός· τὰ μὲν ἁμαρτήματα ὡς Θεὸς ἀφιείς, εἰς δὲ τὸ μὴ ἐξαμαρτάνειν παιδαγωγῶν (28) ὡς ἄνθρωπος. Εἰκότως ἄρα φίλος ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ, ἐπεὶ καὶ πλάσμα αὐτοῦ ἐστι. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα κελεύων μόνον πεποίηκε, τὸν δὲ ἄνθρωπον δι' αὐτοῦ ἐχειρούργησε, καί τι αὐτῷ ἴδιόν ἐνεφύσησε. Τὸ οὖν ὑπ' αὐτοῦ καὶ πρὸς αὐτὸν ἀπεικονισμένον, ἢ ὡς δι' αὐτὸ (29) αἱρετὸν τῷ Θεῷ, ὑπ' αὐτοῦ δεδημιούργηται τοῦ Θεοῦ, ἢ ὡς ἕνεκεν ἄλλου αἱρετὸν διαπέπλασται. B Εἰ μὲν οὖν δι' αὐτὸ αἱρετὸν, ὁ ἀγαθὸς (30) ὢν ἀγαθὸν ἠγάπησε· καὶ τὸ φίλτρον ἔνδον ἐστὶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τοῦθ', ὅπερ ἐμφύσημα λέγεται Θεοῦ· εἰ δὲ ἕνεκεν τῶν ἄλλων ὁ ἄνθρωπος αἱρετὸν γέγονεν, οὐκ ἄλλην αἰτίαν ἔχει (31) τοῦ ποιεῖν αὐτὸν ὁ Θεὸς, ἢ ὡς οὐκ ἄνευ αὐτοῦ οἵου τε ὄντος, τὸν μὲν γενέσθαι δημιουργὸν ἀγαθὸν, τὸν δὲ εἰς γνῶσιν ἀφικέσθαι Θεοῦ. Οὐ γὰρ ἄλλως (32) ἂν τὸ, οὗ ἕνεκεν ἄνθρωπος γέγονεν, ἐποίησεν ὁ Θεός, εἰ μὴ ἄνθρωπος ἐγεγόνει· καὶ ἣν εἶχεν ἐναποκεκρυμμένην ἰσχὺν τῷ βούλεσθαι ὁ Θεὸς, διὰ τῆς ἔξωθεν τοῦ (33) πεποιηκέναι προσανεπλήρωσε δυνάμεως, λαβὼν παρὰ ἀνθρώπου ὃ πεποίηκεν ἄνθρωπον· καὶ ὃν εἶχεν, εἶδεν, C καὶ γέγονεν, ὃ ἠθέλησεν· οὐδὲν δὲ, ὃ μὴ δύναται Θεός. Ὁ ἄνθρωπος ἄρα, ὃν πεποίηκεν ὁ Θεὸς, δι' αὑτὸν αἱρετόν ἐστιν· τὸ δὲ δι' αὑτὸν αἱρετὸν, οἰκεῖόν ἐστιν ὅτῳ περ ἂν ᾖ δι' αὑτὸν αἱρετόν· τοῦτο δὲ καὶ ἀσμενιστὸν καὶ φιλητόν. Ἀλλὰ καὶ φιλητὸν (34) μέν τί ἐστιν, οὐχὶ δὲ καὶ φιλεῖται ὑπ' αὐτοῦ· φιλητὸς δὲ ὁ ἄνθρωπος ἀποδέδεικται. Φιλεῖται ἄρα πρὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος. Πῶς γὰρ οὐ φιλεῖται, δι' ὃν ὁ Μονογενὴς ἐκ κόλπων Πατρὸς καταπέμπεται, Λόγος τῆς πίστεως, ἡ πίστις ἐκ περιουσίας, αὐτὸς σαφῶς ὁ Κύριος ὁμολογῶν καὶ λέγων· *Αὐτὸς γὰρ ὁ Πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε*· καὶ πάλιν ὁ αὐτός· *Καὶ ἠγάπησας αὐτοὺς, καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας*. Τί μὲν οὖν ὁ Παιδαγωγὸς βούλεται, καὶ τί ἐπαγγέλλεται, ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ διακείμενος, καὶ D

CAP. III.

Quod sit benignus et hominum amans Pædagogus.

In omnibus prodest, et in omnibus juvat Dominus, et tanquam homo, et tanquam Deus: peccata quidem remittens, ut Deus; ne peccemus autem, Pædagogi ritu instituens, ut homo. Jure ergo homo est Deo charus, quoniam ejus figmentum homo est. Et alia quidem solo jussu fecit; hominem autem per se manu fabricatus est, et quid sibi proprium inspiravit. Quod ergo ab ipso et ad ejus imaginem factum est, vel tanquam propter se Deo eligendum, ab ipso Deo fabricatum est, vel tanquam propter aliud eligendum, effictum est. Si ✠ ergo homo est propter se res eligenda, tum qui bonus est, bonum amavit: et intus est in homine id philtrum, quod Dei *inspiratio* dicitur. Si autem res propter alias eligenda factus est, non alia fuit Deo causa, cur hunc faceret, quam quod absque eo neque Deus poterat esse bonus opifex, neque homo pervenire ad Dei cognitionem. Non enim aliter id, cujus causa homo factus est, Deus fecisset, si non homo factus esset: et quam habuit reconditam volendo potentiam, per externam implevit faciendi potestatem Deus, ab homine accipiens quod fecit hominem. Et vidit quem habuit, et factum est quod voluit. Nihil est autem quod Deus non possit. Homo ergo, quem fecit Deus, res est per se eligenda. Res autem, quæ per se est eligenda, ei est conjuncta, cui per se est eligenda. Ea autem res est expetenda et diligenda. Sed et si quid est diligendum, non potest id ab ipso non diligi; diligendum autem esse hominem ostensum est; homo ergo a Deo diligitur. Qui enim fieri 37 potest, ut non diligatur, propter quem Unigenitus ex sinu Patris demittitur, Verbum fidei, fides ex superabundantia, ipse Dominus, qui aperte confitetur et dicit: *Ipse enim Pater vos diligit, quia vos me dilexistis*[30]? et ipse rursus: *Et dilexisti ipsos, quemadmodum me dilexisti*[31]. Quidnam ergo vult Pædagogus, et quid profitetur, et quomodo factis et dictis affectus sit, et in iis

✠ P. 102 ED. POTTER, 83 ED. PARIS. [30] Joan. XVI, 27. [31] Joan. XVII, 23.

(27) *Ἐνεπνεύσατο τὸ αὐτῆς*. A. dubitat an legendum ἐνεπνεύσατο αὐταῖς. Vulgata lectio retineri potest, si τὸ αὐτῆς accipiamus pro τὸ ἐν αὐτῇ. SYLBURG. — Pro αὐτῆς malim αὑτῆς. Sensus est, quod modo memorata Verbi εὐταξία humanis actionibus τὸ εὔτακτον ἐνεπνεύσατο τὸ αὑτῆς, *suum pulchrum ordinem inspiravit*. Sæpe alias αὐτός pro αὑτός irrepsit, exempla in sequenti capite occurrunt.

(28) *Παιδαγωγῶν*. Hanc lectionem præbet Palat. ms. SYLBURG. — Eamdem habent Reg. Bod. Sed παραπαιδαγωγῶν editt. Flor. Sylb. Florentinum cod. secutæ.

(29) Αὐτό. Hic et alibi non semel αὑτό scribendum.

(30) *Ὁ ἀγαθ*. Particula ὁ redundat: nec eam agnoscunt Reg., Bod.

(31) *Αἰτίαν ἔχει*. Legendum ἔσχε, quam lectionem, præter Sylburgium, præbent Reg., Bod.

(32) *Ἄλλως*. Ἄλλος Bod.

(33) *Τοῦ*. Τό Reg. sed in margine aliquis τῷ scripsit.

(34) *Ἀλλὰ καὶ φ*. Hæc sententia efferenda est interrogative: *An vero est aliquid, quod sit diligendum, quod ab ipso non diligitur?* vel addita negativa particula: ἀλλ' οὐ καὶ φιλητὸν μέν τί ἐστ. *Sed nequit fieri, ut aliquid sit diligendum, ab ipso autem non diligatur*. Nec enim probare possum Heinsii conjecturas: « Non est dubium, inquit, quin scripserit auctor, ἀλλὰ καὶ ὁ φιλητὸν μὲν ἔστι, vel φιλητὸν μὲν τί ἐστιν, οὐχὶ δὲ φιλεῖται ὑπό τινός. *Estne aliquid, quod sit diligendum, et non diligitur ab aliquo?* »

quæ sunt agenda præcipiendis, et prohibendis iis quæ sunt contraria, jam utique clarum est. Manifestum est autem, esse alterum genus sermonis, cujus est institutum docere, quod quidem est subtile et spirituale, et accuratam tractandi rationem sequitur, et in arcanis contemplandis mysteriis versatur. Id autem in præsentia differatur. Par est autem eum nos redamare, qui pro suo in nos amore dux est nobis vitæ optime degendæ: ex ejus autem voluntatis jussis vivere, non ea solum quæ jubentur exsequendo, vel quæ prohibentur cavendo; sed etiam has quidem imagines aversando, illas vero, quoad fieri poterit, imitando, Pædagogi factorum similitudinem operando referre: ut quod *secundum imaginem et similitudinem est*, impleat. In vita enim tanquam in profundis errantes tenebris, optimo et qui nunquam aberret ac offendat duce habemus ✠ opus. Optimus autem dux non *cæcus*, ut dicit Scriptura, *cæcos in foveas ducens* [52], sed Verbum, cujus est visus perspicacissimus, et qui cordis intima pervidet. Quemadmodum ergo non est lux, quæ non illuminat; neque movens, quod non movet; nec diligens, quod non diligit; ita nec bonum, quod non prodest, et ad salutem deducit. Faciamus ergo præcepta per opera et facta Domini. *Verbum* enim ipsum aperte *caro factum* [53], eamdem simul virtutem activam et contemplativam esse ostendit. Quare legem existimantes Verbum, præcepta ejus atque monita, breves et directas ad æternitatem vias, agnoscamus. Persuasione enim sunt plena præcepta, non timore.

A ὑπαγορεύσει μὲν τῶν πρακτέων, ἀπαγορεύσει δὲ τῶν ἐναντίων, ἤδη που δῆλον. Σαφὲς δὲ ὡς ἄρα θάτερον εἶδος τῶν λόγων τὸ διδασκαλικὸν ἰσχνόν (35) τέ ἐστι καὶ πνευματικὸν, ἀκριβολογίας ἐχόμενον, τὸ ἐποπτικόν· ὃ δὴ ὑπερκείσθω τανῦν. Καθήκει δ' ἡμῖν ἀνταγαπᾷν μὲν τὸν καθηγούμενον ἀγαπητικῶς ἀρίστου βίου, βιοῦν δὲ πρὸς τὰ διατάγματα τῆς αὐτοῦ προαιρέσεως (36)· οὐ μόνον ἐπιτελοῦντας τὰ προσταττόμενα, ἢ παραφυλάττοντας τὰ ἀπαγορευόμενα, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰκόνων (37) τὰς μὲν ἐκτρεπομένους, τὰς δὲ, ὡς ἔνι μάλιστα μιμουμένους, ἐπιτελεῖν καθ' ὁμοίωσιν τὰ ἔργα τοῦ Παιδαγωγοῦ· ἵνα δὴ τὸ *κατ' εἰκόνα* (38) *καὶ καθ' ὁμοίωσιν* πληρώσῃ. Ὡς γὰρ ἐν σκότῳ βαθεῖ ἀλώμενοι τῷ βίῳ, ἀπταίστου καὶ ἀκριβοῦς καθοδηγοῦ δεόμεθα· ὁδηγὸς δὲ ἄριστος, οὐχὶ τυφλὸς, καθά φησιν
B ἡ Γραφὴ, *τυφλοὺς εἰς τὰ βάραθρα χειραγωγῶν*· ὀξὺ δὲ ὁ βλέπων καὶ διορῶν τὰ ἐγκάρδια Λόγος. Καθάπερ οὖν οὐκ ἔστι φῶς ὃ μὴ φωτίζει, οὐδὲ κινοῦν ὃ μὴ κινεῖ, οὐδὲ φιλοῦν ὃ μὴ φιλεῖ, οὐδὲ ἀγαθόν ἐστιν ὃ μὴ ὠφελεῖ, καὶ εἰς σωτηρίαν καθοδηγεῖ. Ἄγωμεν οὖν τὰς ἐντολὰς (39) δι' ἔργων τοῦ Κυρίου· καὶ γὰρ *ὁ Λόγος* αὐτὸς ἐναργῶς *σὰρξ γενόμενος*, τὴν αὐτὴν ἀρετὴν πρακτικὴν ἅμα καὶ θεωρητικὴν ἐπιδεικνύς· καὶ δὴ νόμον ὑπολαμβάνοντες τὸν Λόγον, τὰς ἐντολὰς καὶ τὰς ὑποθημοσύνας αὐτοῦ, τὰς συντόμους ὁδοὺς καὶ συντόνους εἰς ἀϊδιότητα, γνωρίσωμεν· πειθοῦς
C γὰρ ἀνάπλεω, οὐ φόβου, τὰ προστάγματα.

CAP. IV.

Quod Verbum ex æquo virorum et mulierum Pædagogus sit.

Hanc ergo bonam obedientiam magis magisque amplectentes, nos ipsos Domino tradamus, firmissimum ejus fidei rudentem appendentes, cogitantes eamdem esse virtutem viri et mulieris. Si enim utrisque unus Deus est, utrisque etiam unus est Pædagogus, una Ecclesia, una moderatio ac temperantia, una verecundia, alimentum commune, conjugales nuptiæ, respiratio, visus, auditus, cognitio, spes, obedientia, charitas, omnia similia. Quorum autem est vita quidem communis, communis autem gratia, et salus communis: eorum quoque communis est dilectio et educatio. *In hoc enim*, inquit, *sæculo uxores ducunt et nubunt* [54], in quo solo femininum a masculo discernitur; *in illo autem*

ΚΕΦ. Δ'.

Ὅτι ἐπίσης ἀνδρῶν καὶ (40) *γυναικῶν ὁ Λόγος Παιδαγωγός ἐστιν.*

Ταύτην (41) τοίνυν πλέον τὴν ἀγαθὴν ἀσπασάμενοι πειθαρχίαν, σφᾶς αὐτοὺς ἐπιδῶμεν Κυρίῳ, τὸ βεβαιότατον τῆς πίστεως αὐτοῦ ἐξαψάμενοι κάλων, τὴν αὐτὴν ἀρετὴν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς εἶναι νενοηκότες. Εἰ γὰρ ἀμφοῖν ὁ Θεὸς εἷς, εἷς δὲ καὶ ὁ Παιδαγωγὸς ἀμφοῖν· μία Ἐκκλησία, μία σωφροσύνη, αἰδὼς μία, ἡ τροφὴ κοινὴ, γάμος συζύγιος, ἀναπνοὴ, ὄψις, ἀκοὴ, γνῶσις, ἐλπὶς, ὑπακοὴ, ἀγάπη, ὅμοια πάντα. Ὧν δὲ κοινὸς μὲν ὁ βίος, κοινὴ δὲ ἡ χάρις, κοινὴ δὲ καὶ ἡ σωτηρία· κοινὴ τούτων καὶ ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἀγωγή.
D *Ἐν γὰρ τῷ αἰῶνι τούτῳ*, φησὶ, *γαμοῦσι καὶ γαμίσκονται*, ἐν ᾧ δὴ μόνῳ τὸ θῆλυ τοῦ ἄῤῥενος διακρίνεται· *ἐν ἐκείνῳ δὲ οὐκέτι*· ἔνθα τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἁγίου τούτου βίου τοῦ ἐκ συζυγίας τὰ ἔπαθλα,

✠ P. 103 ED. POTTER, 84 ED. PARIS. [52] Matth. xv, 14. [53] Joan. i, 14. [54] Luc. xx, 34.

(35) *Ἰσχνόν*. Scribi possit ἰσχύον, *potens*, quod habet Reg., ἰσχνόν quidem habet Bod. Sed aliquis ῡ super ν̄ primam scripsit.

(36) *Τῆς αὐτοῦ π.* Scribi possit τῆς δι' αὐτοῦ προαιρέσεως, *instituti, quod per eum accepimus*: vel, *sectæ, cujus ille auctor fuit*. Quam lectionem præbet Reg.

(37) *Εἰκόνων*. Conf. quæ prius dixit, hujus libri cap. 1, p. 98.

(38) *Τὸ κατ' εἰκόν.* Respicit Gen. i, 26: *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν*. Conf. quæ adnotata sunt ad finem *Protreptici* pag. 94, n.

(39) *Ἄγωμεν οὖν τὰς ἐντ.* Locutio minus usitata. SYLBURG. — In *Indice Græco* exp. ἄγωμεν τὰς ἐντολὰς δι' ἔργων, *in effectum mandata producamus*. Forte scribendum, ἄγωμεν οὖν εἰς τὰς ἐντολὰς δι' ἔργων Κυρίου· *tendamus ad præcepta per opera Christi*. Nam Christi præcepta optime implebit, qui ejus opera imitatur. Agit autem auctor de bonæ vitæ εἰκόσιν, *exemplaribus*.

(40) *Ἀνδρῶν καί*. Ἀνδρῶν τε καί Reg. Mox Λόγος omittit idem.

(41) *Ταύτην*. Idem argumentum copiose tractavit *Strom.* iv, p. 497 seq. et p. 521 seq.

οὐχ ἄῤῥενι καὶ θηλείᾳ, ἀνθρώπῳ δὲ ἀπόκειται, ἐπιθυμίας διχαζούσης αὐτὸν κεχωρισμένον (42). Κοινὸν οὖν καὶ τοὔνομα ἀνδράσι καὶ γυναιξὶν, ὁ ἄνθρωπος. Ταύτῃ μοι δοκοῦσιν οἱ Ἀττικοὶ *παιδάριον* ἐπικοίνως (43) οὐ μόνον τὸ ἄῤῥεν, ἀλλὰ καὶ τὸ θῆλυ κεκληκέναι· εἴτῳ πιστὸς καταφαίνεται ὁ κωμικὸς (44) ἐν *Ῥαπιζομένῃ* Μένανδρος, ὧδέ πως λέγων·

Τοὐμὸν θυγάτριον (45)· *πάνυ γάρ ἐστι τῇ φύσει*
Φιλάνθρωπον τὸ παιδάριον σφόδρα.

Ἄρνες δὲ δὴ ἐπίκοινόν ἐστιν ἀφελείας (46) ὄνομα ἄῤῥενός τε καὶ θήλεος ζώου. Αὐτὸς δὲ ἡμᾶς ὁ Κύριος ποιμαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Ἄνευ δὲ ποιμένος οὔτε πρόβατα, οὔτε ἄλλο οὐδέν πω βιωτέον· οὐδὲ δὴ παῖδας ἄνευ τοῦ Παιδαγωγοῦ· οὐδὲ μὴν οἰκέτας ἄνευ τοῦ Δεσπότου.

ΚΕΦ. Ε'.

Ὅτι πάντες οἱ περὶ τὴν ἀλήθειαν καταγινόμενοι, παῖδες παρὰ τῷ Θεῷ.

Ὅτι μὲν οὖν ἡ παιδαγωγία *παίδων* ἐστὶν ἀγωγὴ, σαφὲς ἐκ τοῦ ὀνόματος. Λοιπὸν δέ ἐστι τοὺς παῖδας ἐπιθεωρῆσαι, οὓς αἰνίττεται ἡ Γραφή· εἶτα τὸν Παιδαγωγὸν αὐτοῖς ἐπιστῆσαι. Οἱ παῖδες, ἡμεῖς. Πολλαχῶς δὲ (47) ἡμᾶς ἐξυμνεῖ, πολυτρόπως τε ἀλληγορεῖ (48) ὀνόμασι ποικίλοις τὸ ἀφελὲς τῆς πίστεως ἐξαλλάττουσα ἡ Γραφή. Ἐν γοῦν τῷ Εὐαγγελίῳ· *Σταθεὶς* (49), φησὶν, *ὁ Κύριος ἐπὶ τῷ αἰγιαλῷ, πρὸς τοὺς μαθητὰς* (ἁλιεύοντες δὲ ἔτυχον) *ἐπεφώνησέν τε· Παιδία, μή τι ὄψον ἔχετε;* τοὺς ἤδη ἐν ἕξει τῶν γνωρίμων, παῖδας προσειπών. *Προσήνεγκάν τε αὐτῷ*, φησὶ, *παιδία εἰς χειροθεσίαν εὐλογίας. Κωλυόντων δὲ τῶν γνωρίμων, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· Ἄφετε τὰ παιδία, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός μέ·*

A *non amplius:* ubi socialis et sanctæ hujus vitæ, quæ ex conjunctione proficiscitur, præmia non masculo ac feminæ, sed homini proponuntur, cum eum, quandiu est separatus, sejungat cupido. Viris itaque et mulieribus commune nomen homo est. Ea ratione mihi videntur Attici παιδάριον epicœno genere non solum masculum, sed etiam feminam vocasse; si cui fide dignus videtur ✠ esse comicus Menander in *Rhapizomena*, qui sic dicit:

Filiola mea: admodum enim natura
Benevolum est παιδάριον, *puella.*

Jam vero ἄρνες quoque, quod *agnos* significat, est epicœnum simplicitatis nomen, animali mari et feminæ conveniens. Ipse autem Dominus nos pascit in sæcula sæculorum. Amen. Sine pastore autem, nec B oves, nec quidquam potest aliud vivere; neque pueri sine Pædagogo, nec ministri sine Domino.

CAP. V.

Quod omnes, qui circa veritatem versantur, sint apud Deum pueri.

Quod itaque pædagogia quidem sit *puerorum eductio*, ex ipso nomine clarum est. Restat autem, ut pueros, quos Scriptura significat, consideremus, deinde Pædagogum eis præficiamus. Nos pueri sumus. Multifariam autem nos celebrat, multisque modis ac variis nominibus allegorice utitur Scriptura, simplicitatem fidei diversis rationibus immutans. In Evangelio itaque: *Cum in littore*, inquit, *stetisset Dominus, discipulos* (piscabantur autem) *allocutus est: Puelli, numquid obsonium habetis* [**]? C eos pueros appellans, quos loco discipulorum habebat. *Et adduxerunt ei*, inquit, *pueros ad impositionem manuum benedictionis. Cum autem ejus discipuli prohiberent, dixit Jesus: Sinite puellos, et ne pro-*

✠ P. 104 ED. POTTER, 85 ED. PARIS. ** Joan. xxi, 4, 5.

(42) *Ἐπιθυμίας δ. αὐτ. κεχωρισμένον.* Rectius forte legatur κεχωρισμένης, in hanc sententiam: *Cupiditate quæ ipsum divisit*, nempe in marem et feminam, *ablata.* LOWTHIUS.

(43) *Ἐπικοίνως.* Post hanc vocem, οἱ Ἀττικοὶ addit Bod. quod videtur e margine irrepsisse. De voce παιδάριον audiendus Suidas: Παιδάριον· οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀῤῥένων κέχρηνται τῷ ὀνόματι οἱ ῥήτορες, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν παρθένων. *Oratores non solum pueros, sed etiam puellas* παιδάρια *appellant.* Exemplum statim addit ex Hyperidis oratione in Timandrum. Παιδός similem usum observavit Hesychius, Παῖδες, τὸ πάλαι μὲν τέκνα ἀρσενικὰ καὶ θηλυκά. D Omnes voces. usque ad παιδαρίων ætatem, communes esse refert Pollux lib. III, cap. 2: Ἐπὶ δὲ θηλειῶν τὰ μὲν πρῶτα μέχρι παιδαρίου κοινά· καὶ γὰρ τοῦτο κοινὸν ἀμφοῖν, θηλειῶν τε καὶ ἀῤῥένων. *Feminis communia sunt prima infantium nomina usque ad* παιδάριον, *quod etiam ipsum commune est utrisque, et feminis et masculis.* Dein Menandri locum allegat, qui mox apud Clementem sequitur. Porro in margine Reg. et Bod. aliquis hoc scholium adnotavit: Πιστωσάμενος τὸν λόγον, ὡς ἀδιάφορον ἀνὴρ καὶ γυνὴ πρὸς ἀρετῆς ἐργασίαν· ἄμφω γὰρ ἄνθρωποι ὀνομάζονται· ὧν δὲ κοινὸν ὄνομα, τούτων καὶ ἡ πρᾶξις κοινή· καὶ ἀπὸ Μενάνδρου τοῦ ποιητοῦ τὴν πίστιν αὖθις καταδησάμενος, ὡς καὶ ἐπὶ ἄῤῥενος καὶ θήλεος κοινῶς Ἀττικῶν τὸ παιδάριον κατηγορούντων· πιστοῦται τὸν λόγον ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, πρόβατα καὶ ἀρνία τοὺς ἑαυτοῦ πιστοὺς ἀποκαλοῦντος, ἐν οἷς ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες ἀπολαμβάνονται.

(44) *Κωμικός.* Κοινωνικός Reg. perperam.

(45) *Τοὐμὸν θυγάτριον.* Claudicant Menandri versus, quamvis non sint σκάζοντες. Una voce opus est, quæ τὸ χεχηνὸς τοῦ μέτρου suppleat:

Τοὐμὸν θυγάτριον· πάνυ γάρ ἐστι τῇ φύσει
Χαρίεν, φιλάνθρωπον τὸ παιδάριον σφόδρα.

Nam illud τηρησείδιον de ipsa voce, ὅτι ἐπικοίνως παιδάριον οὐ μόνον τὸ ἄῤῥεν, ἀλλὰ καὶ τὸ θῆλυ οἱ Ἀττικοὶ καλοῦσι, tribus Grammaticorum ad oratores trahunt, quibus hoc esse usitatum notant: ὅτι οὐ μόνον ἐπὶ ἀῤῥένων κέχρηνται τῷ ὀνόματι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν παρθένων. HEINSIUS.

(46) *Ἀφελείας.* Ὠφελείας Pal. ms. perperam. SYLBURG. — Eamdem lectionem in textu præbet Reg., sed aliquis ἀφελείας in margine adnotavit.

(47) *Δέ.* Omittit Reg.

(48) *Πολυτρόπως τε ἀλ.* Πολύτροπος Bod. itemque Reg. Sed cum in hoc accentus penultimæ insideat, videtur scriptoris errore pro πολυτρόπως positum fuisse. Porro Sylburgius in *Græco indice* ἀλληγορεῖ αὐτοὺς ὀνόμασι ποικίλοις exp. *variis nominibus eos per allegoriam appellat.* Verum hæc verba sic distingui et explicari debent: Πολλαχῶς δὲ ἡμᾶς ἐξυμνεῖ, πολυτρόπως τε ἀλληγορεῖ, ὀνόμασι ποικίλοις τὸ ἀφελὲς τῆς πίστεως ἐξαλλάττουσα ἡ Γραφή. *Multifariam nos celebrat Scriptura, multisque modis significat, fidei simplicitatem variis nominibus immutans.*

(49) *Σταθείς.* Hoc loco, et seq. Evangeliorum sensum potius quam verba exprimit.

hibete eos venire ad me: talium enim est regnum cœlorum [56]. Quid autem sibi vult, quod dictum est, ipse declarabit Dominus, dicens: *Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut hi pueri, non intrabitis in regnum cœlorum* [57]; non regenerationem allegorice hic significans, sed eam, quæ in pueris inest, simplicitatem, ut ejus similitudinem referamus, commendans. Pueros quoque nos eligit Spiritus propheticus: *Cum carpsissent*, inquit, *pueri ramos oleæ vel palmarum, exierunt obviam Domino, et clamaverunt, dicentes: Hosanna Filio David; Benedictus qui venit in nomine Domini* [58]; *Lux et gloria et laus cum supplicatione Domino*; hoc ✠ enim significat *Hosanna*, si Latine explicetur. **38** Mihi autem videtur Scriptura, hanc prophetiam innuens, quæ modo dicta est, probri loco ignavis objicere: *Nunquam legistis, ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem* [59-60]? Hac itidem ratione Dominus suos discipulos stimulat, ut ipsum diligenter attenderent incitans, ut qui jam ad Patrem properaret: auditores, ut majore desiderio eum audirent, præparans, fore ut paulo post abesset præsignificans; oportere eos ex veritate uberius quam unquam antea fructum colligere innuens, quia Verbum mox se in cœlum reciperet. Rursus ergo eos vocat puellos. Ait enim: *Puelli, adhuc modicum sum vobiscum* [61]. Et rursus assimilat regnum cœlorum *puellis in foro sedentibus et dicentibus: Tibia vobis cecinimus, et non saltastis; lamentati sumus, et non planxistis* [62]; et quæcunque alia subjunxit his consentanea. Neque vero ita solum sentit Evangelium, sed prophetia quoque est ejusdem sententiæ. Dicit itaque David: *Laudate, pueri, Dominum, laudate nomen Domini* [63]. Porro autem dicit etiam per Isaiam: *Ecce ego, et pueri, quos dedit mihi Deus* [64]. Miraris, dum audis viros, qui sunt in gentibus, a Domino vocari pueros? Non mihi dialectum videris intelligere Atticam, a qua discere poteris, elegantes et speciosas adole-

A *τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν*. Τί βούλεται τὸ λεχθὲν, αὐτὸς διασαφήσει ὁ Κύριος, λέγων· *Ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία ταῦτα, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν*· οὐ τὴν ἀναγέννησιν ἐνταῦθα ἀλληγορῶν, ἀλλὰ τὴν ἐν παισὶν ἁπλότητα εἰς ἐξομοίωσιν παρακατατιθέμενος ἡμῖν. Τοὺς παῖδας ἡμᾶς καὶ τὸ προφητικὸν ἐκλέγεται Πνεῦμα· *Δρεψάμενοι*, φησὶ, *κλάδους ἐλαίας ἢ φοινίκων οἱ παῖδες, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν Κυρίῳ, καὶ ἐκέκραγον, λέγοντες· Ὡσαννὰ τῷ Υἱῷ Δαβίδ· Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· Φῶς καὶ δόξα καὶ αἶνος μεθ' ἱκετηρίας τῷ Κυρίῳ*· τουτὶ γὰρ ἐμφαίνει ἑρμηνευόμενον Ἑλλάδι φωνῇ τὸ *Ὡς ἀννά* (50)· καί μοι δοκεῖ ἡ Γραφὴ ταύτην αἰνιττομένη τὴν

B προφητείαν, τὴν προειρημένην, ἐν ὀνείδους μέρει τοῖς ῥαθύμοις ἐγκαλεῖν· *Οὐδέ ποτε ἀνέγνωτε, ὅτι ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον*; τοῦτό τοι καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ μυωπίζει (51) τοὺς γνωρίμους, προσέχειν αὐτῷ παρορμῶν, ὡς ἤδη σπεύδων πρὸς τὸν Πατέρα· ὀρεκτικωτέρους παρασκευάζων τοὺς ἀκροατὰς, μετ' ὀλίγον ἀπεῖναι (52) προμηνύων, ὡς δέον αὐτοῖς ἀποκαρπίζεσθαι τῆς ἀληθείας ἀφειδέστερον δηλῶν, καὶ ὅσον οὐδέπω, ἀπαίροντος εἰς οὐρανὸν τοῦ Λόγου. Πάλιν οὖν αὐτοὺς παιδία καλεῖ· φησὶ γάρ· *Παιδία* (53), *ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι*. Αὖθις τε *παιδίοις ὁμοιοῖ* τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, *ἐν ἀγοραῖς καθημένοις καὶ λέγουσιν· Ηὐλήσαμεν* (54) *ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρ-*

C *χήσασθε· ἐθρηνήσαμεν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε*· καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις οἰκείως ἐπήγαγεν. Καὶ οὔτι γε μόνον τὸ Εὐαγγέλιον ταύτῃ φρονεῖ· ὁμοδοξεῖ δὲ αὐτῷ καὶ ἡ προφητεία. Λέγει γοῦν Δαβίδ· *Αἰνεῖτε, παῖδες, Κύριον· αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου*. Λέγει δὲ καὶ διὰ Ἠσαΐου· *Ἰδοὺ ἐγὼ, καὶ τὰ παιδία, ἅ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός*. Θαυμάζεις ἀκούων τοὺς ἄνδρας τοὺς ἐν ἔθνεσι παῖδας παρὰ Κυρίῳ; Οὔ μοι δοκεῖς Ἀττικῆς ἐπαΐειν φωνῆς, παρ' ἧς ἔστιν ἐκμαθεῖν τὰς καλὰς καὶ

✠ P. 105 ED. POTTER, 85-86 ED. PARIS. [56] Matth. XIX, 14. [57] Matth. XVIII, 3. [58] Matth. XXI, 9. [59-60] Ibid. 16; Psal. VIII, 3. [61] Joan. XIII, 33. [62] Matth. XI, 16, 17. [63] Psal. CXII, 1. [64] Isa. VIII, 18.

(50) *Ἑλλάδι φωνῇ τὸ Ὡς ἀννά*. Auctor operis imperfecti in Matthæum, homil. 38: *Hosanna autem quidam interpretantur gloriam, alii redemptionem, alii salvifica, sive salvum fac*. Hieronymus ad Damasum, *Alii opinati sunt Osanna gloriam dici, nonnulli gratiam*. Multi super hoc nomine diversa finxerunt, e quibus Hilarius ita posuit: *Osanna Hebraico sermone significatur redemptio Domus David*. C. Jansenius in *Concordiam Evangelicam* ait, Ambrosium secutum Hilarium idem tradere, cap. XIX in Lucam, non tamen tam crassum errorem imponendum Hilario, aut Ambrosio, quam imponitur, quod credendum sit eos existimasse hæc omnia comprehensa in significatione vocabuli Hosanna, sed populum ejusmodi acclamatione petiisse redemptionem. Deinde addit conjecturas, quibus probabile in speciem videri posset, Osanna laudem vel gloriam et gratiam significare. Primo, quod apud omnes Evangelistas per duas dictiones scribatur ὡς ἀννά, dictio autem ὡς, si Hebraice ita scribatur עז, laudem significare possit: *anna* autem, si scribatur חנה, significare *gratiam*. Deinde, quod Christus subjecerit, *Nunquam legistis, quod ex ore infantium et lacten-*

tium perfecisti laudem; sed certum esse tamen, Hieronymi sententiam esse desumptam ex hoc Ps. CXVII.

D הושיעה נא, *O Domine, salvum fac*: atque hunc versum in acclamationibus festi Tabernaculorum usurpatum, ut apud Græcos *Io Pæan*, et apud Latinos *Io Triumphe*, et ut *Halleluja*, quod *laudate Dominum* significat. Leo item Castrus in cap. IX Isaiæ, eos, qui putarunt Osanna significare gloriam, tuetur auctoritate D. Lucæ, qui acclamationem puerorum apud Matthæum et Marcum, *Osanna in excelsis*, reddiderit, *Pax in cœlo et gloria in excelsis*, qui cum præditus esset dono linguarum, haud dubium, quin Hebraice sciverit. COLLECT.

(51) *Μυωπίζει*. In margine Reg. et Bod. juxta hanc vocem aliquis scripsit, ὑποκινεῖ· ἢ ἀντὶ τοῦ μαστίζει· μύωψ γὰρ ἡ μάστιξ.

(52) Ἀπεῖναι. C. ἀπιέναι mavult; sed εἶναι pro ἰέναι in aliis quoque compositis usurpatum infra; sicut etiam ἀπουσία pro *abscessu*, et παρουσία pro *adventu*. SYLBURG.

(53) *Παιδία*. Τεκνία Evang.

(54) *Ηὐλήσαμεν*. Ηὔλισαμεν, Bod. Mox ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν Evang.

ὡραίας (55), ἔτι δὲ καὶ ἐλευθέρας νεάνιδας, *παιδίσκας* καλουμένας, *παιδισκάρια* δὲ, τὰς δούλας· καὶ νεάνιδας δὲ καὶ αὐτὰς, πρὸς τὸ εὐθαλὲς τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὑποκοριστικῶς τιμωμένας. Καὶ *Τὰ ἀρνία* (56) *δέ μου*, ὅταν λέγῃ, *στήτω ἐκ δεξιῶν*, τοὺς ἀφελεῖς αἰνίττεται παῖδας, ὡς ἄρνας, οὐχ ἄνδρας, καὶ πρόβατα ὄντας κατὰ γένος· τὰ δὲ ἀρνία προνομίας ἠξίωσεν, τὴν ἐν ἀνθρώποις ἁπαλότητα καὶ ἁπλότητα τῆς διανοίας, τὴν ἀκακίαν προτιμῶν. Αὖθίς τε ὅταν φῇ, *ὡς μοσχάρια γαλαθηνὰ* (57), ἡμᾶς πάλιν ἀλληγορεῖ· καὶ, *ὡς περιστερὰν ἄκακον καὶ ἄχολον*, πάλιν ἡμᾶς. Νεοττούς τε ἔτι δύο περιστερῶν, ἢ *τρυγόνων ζεῦγος*, ὑπὲρ ἁμαρτίας κελεύει διὰ (58) Μωϋσέως προσφέρεσθαι· τὸ ἀναμάρτητον τῶν ἁπαλῶν, καὶ ἄκακον, καὶ ἀμνησίκακον, τῶν νεοττῶν, εὐπρόσδεκτον εἶναι λέγων τῷ Θεῷ· καὶ τὸ ὅμοιον τοῦ ὁμοίου καθάρσιον ὑφηγούμενος. Ἀλλὰ καὶ τὸ δειλὸν τῶν τρυγόνων, τὴν πρὸς τὰς ἁμαρτίας εὐλάβειαν ὑποτυποῦται. Ὅτι δὲ ἡμᾶς τοὺς νεοττοὺς λέγει, μάρτυς ἡ Γραφή· *Ὃν τρόπον ὄρνις συνάγει τὰ νεόσσια* (59) *ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτῆς*· οὕτως ἐσμὲν νεοττοὶ Κυρίου· θαυμαστῶς πάνυ καὶ μυστικῶς τοῦ Λόγου τὴν ἁπλότητα τῆς ψυχῆς εἰς ἡλικίαν ὑπογραφομένου παιδικήν. Πῇ μὲν γὰρ παῖδας ἡμᾶς καλεῖ· πῇ δὲ, νεοττούς· ἔσθ' ὅτε δὲ *νηπίους*, *υἱοὺς* δὲ ἀλλαχόθι· καὶ *τέκνα* πολλάκις καὶ *λαὸν νέον*, καὶ *λαὸν καινόν*· *Τοῖς δὲ δούλοις μου* (60), φησὶ, *κληθήσεται ὄνομα καινὸν* (νέον ὄνομα λέγει, τὸ καινὸν καὶ ἀΐδιον, ἄχραντον καὶ ἁπλοῦν, καὶ νήπιον, καὶ ἀληθινόν) ὃ *εὐλογηθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς*. Ἀλληγορῶν (61) δὲ αὖθις ἡμᾶς πώλους καλεῖ, τοὺς ἀζυγεῖς (62) κακίᾳ, τοὺς ἀδαμάστους πονηρίᾳ· ἀφελεῖς δὲ, καὶ πρὸς αὐτὸν μόνον τὸν Πατέρα σκιρτητικούς· οὐχὶ τοὺς ἐπὶ ταῖς τῶν πλησίον γυναιξὶ χρεμετίζοντας ἵππους, τοὺς ἱπποζυγίους (63) καὶ θηλυμανεῖς, ἀλλὰ τοὺς ἐλευθέρους, καὶ

A scentulas et præterea ingenuas, appellari παιδίσκας, ancillas autem παιδισκάρια: et has etiam, adolescentulæ cum sint, propter ætatis puerilis florem assentatorie *puellarum* nomine honorari. Jam vero, cum dicit, *Agnelli stent a dextris* [65], simplices pueros significat, tanquam agni et oves sint genere, non viri. Agnellos autem privilegio dignos censuit, in hominibus facilitatem ac teneritudinem, et simplicitatem animi, innocentiam nempe, præferens. Et rursus quando dicit, *Tanquam vituli lactentes*, nos rursus allegorice significat. ✠ Et quando, *Tanquam columbam simplicem et felle carentem* [66], rursus nos intelligit; jubet etiam per Moysem, *duos pullos columbarum vel par turturum pro peccato offerre* [67]; eorum, quæ sunt tenera, nempe pullorum, immunitatem a peccato, innocentiam, et B acceptarum injuriarum oblivionem dicens esse Deo acceptam, et simile simili expiari exponens. Quin etiam turturum timiditas, eam, quæ ne peccetur adhibenda est, cautionem significat. Quod autem nos pullos dicat, testis est Scriptura: *Quemadmodum gallina congregat pullos sub alis suis* [68]; ita nos sumus pulli Domini, sane quam admirabiliter et mystice animæ simplicitatem ex puerili ætate describente Verbo. Alicubi enim nos vocat *pueros*, alicubi vero *pullos*, nonnunquam autem *infantes*, alicubi autem *filiolos*, et sæpe *filios*, *et populum recentem*, et *populum novum*. *Servis autem meis*, inquit, *imponetur nomen novum* [69] (nomen *novum* dicit, quod est recens et æternum, impollutum et C simplex, et infantile, et verum) *quod benedicetur in terra*. Per allegoriam autem nos rursus pullos vocat, qui vitii jugum non subimus, qui ab improbitate minime domiti sumus; sed sumus simplices, et ad ipsum solum Patrem exsilimus; non equos

✠ P. 106 ED. POTTER. [65] Matth. xxv, 33. [66] Matth. x, 16. [67] Levit. xv, 29, xii, 8; Luc. ii, 24. [68] Matth. xxiii, 37. [69] Isa. lxv, 15, 16.

(55) *Καλὰς καὶ ὡραίας*. Hesychius, Παιδισκάριον Ἀττικοὶ ἐπὶ τῆς ἡλικίας: Varinus, Παιδίσκη, ἡ ἐλευθέρα, καὶ ἡ δούλη, καὶ παιδισκάριον· παιδάριον δὲ, Ἀττικῶς μὲν τὸ θυγάτριον, Ἑλληνικῶς δὲ τὸ ἄῤῥεν. Pollux, lib. iii, cap. 8: Παιδίσκην τὴν θεραπαινίδα Λυσίας ὠνόμασεν, εἰ μὴ (sic enim manusc. non εἰ γὰρ) ἀμφίβολόν ἐστι, πότερον ἡλικίας ἢ τύχης. « Ἐξελθοῦσα αὐτοῦ παιδίσκη τὴν θύραν ἀνοίγνυσι. » *Lysias puellam vocat famulam, nisi ambiguum sit num ætatis, an fortunæ nomen sit; ita enim loquitur:* Egrediens puella, ejus fores aperit. Collect.

(56) *Ἀρνία*. Apud Joann. xxi, 15, Christus Petro dicit, Βόσκε τὰ ἀρνία μου: *Pasce agnos meos*. Eo vero loco, quem Clemens respicit, non ἀρνία, sed πρόβατα exstat: Καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, Matth. xxv, 33.

(57) *Μοσχάρια γαλ.* Μοσχάρια γαλαθηνά sæpius dixerunt LXX interpretes, ut II Reg. xvii, 2, Amos vi, 4. Sed eo sensu, quem hic tradit Clemens, nondum occurrit hæc phrasis. Quemadmodum neque hæc verba in S. Scriptura exstant, καὶ ὡς περιστερὰν ἄκακον καὶ ἄχολον. Forte respicit Christi verba: Γίνεσθε ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί, Matth. x, 16. Hunc porro locum sic distinguunt Bod. et Herv. interpres, καὶ ὥσπερ ἄκακον καὶ ἄχολον· πάλιν ἡμᾶς νεοτ. Perperam.

(58) *Διά*. Καὶ διὰ Reg. Juxta hunc locum in margine Reg. et Bod. aliquis hoc scholion adnotavit: Διὰ μὲν τῶν περιστερῶν τὸ πολύγονον αἰνιττόμενος τοῦ γένους· διὰ δὲ τῶν τρυγόνων τὸ ἄζυγὲς καὶ ἀνεπίμικτον πρὸς τὰ μὴ ὁμογενῆ ἔθνη· τοιοῦτο γὰρ καὶ ἡ τρυγὼν, τοῦ ὁμοζύγου ἀπολωλότος, οὐκ ἔστιν ἔτι ἑτέρῳ συζυγῆναι τὸν ἐγκαταλειφθέντα.

(59) *Νεόσσια*. Νόσσια Bod.

(60) *Δούλοις μου*. Δουλεύουσί μοι. Bib. Græc.

(61) *Ἀλληγορῶν*. Nulli, opinor, alii pulli quærendi sunt in bonam partem in sacris Litteris, neque illi equini, sed asinini, quamvis in editione Antuerpiensi vertatur Zachariæ ix, *super subjugalem et* D *pullum equinum novum*, καὶ πῶλον νέον. Apsyrtus xvi *Geoponic.*: Φιλοκαλώτερον δὲ ποιοῦντές τινες, ταῖς θηλείαις ἵπποις ὑποβάλλουσι τοὺς τῶν ὄνων πώλους. Varro, *De re rustica* c. 6 de asinis: *Secundum partum pullos anno non removent a matre*. Dicitur ergo et de asinis, et de onagris, et de elephantis πῶλος et pullus. Adverte autem hic citari in loco Zachariæ δίκαιος πραΰς καὶ σώζων, cum sit in Antuerpiensi δίκαιος καὶ σώζων, nempe illud ex Evangelio Matthæi, ut et apud Justinum *Dialogo cum Tryphone*. Proverb. v, 19: *Cerva charissima et gratissimus hinnulus*. LXX: Ἔλαφος φιλίας, καὶ πῶλός σου χαρίτων ὁμιλείτω σοι. *Cerva amicitiæ et pullus gratiarum conversetur tecum*. Collect.

(62) *Ἀζυγεῖς*. Aliquis in margine Reg. annotavit ἀπὸ εὐθείας τῆς ἀζυγής.

(63) *Ἱπποζυγίους*. Scribe ὑποζυγίους, quos opponit τοῖς ἐλευθέροις. Itaque mox dicit ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. Utriusque vocis vestigia apparent in Reg. ut etiam, teste Sylburgio in Pal. ms.

subjugales, qui *ad propinquorum uxores hinniunt, et feminarum insano amore tenentur* [70], sed liberos et recenter genitos, qui propter fidem exsultant, qui celeriter currunt ad veritatem, qui sunt veloces ad salutem, qui mundana proterunt et conculcant. *Lætare valde, filia Sion: annuntia, filia Jerusalem: ecce rex tuus venit tibi justus, mansuetus, et servans, et ipse mitis, et qui ascendit subjugalem et pullum novum* [71]. Non satis habuit solum dixisse *pullum*, sed etiam *novum* ei adjecit, humanitatis, quæ in Christo est, novitatem, et senii expertem cum simplicitate æternitatem ostendens. Tales autem nos novos pullos, qui infantes sumus, divinus noster alit pullorum domitor. Quod si asinus quoque novus est in Scriptura, pullus tamen est hic quoque asinus. *Et pullum*, ✠ inquit, *alligavit vineæ;* hunc simplicem et infantem populum Verbo alligans, quod vocat allegorice vitem. Fert enim vinum vitis, sicut Verbum sanguinem. Est autem utrumque poculentum hominibus ad salutem: vinum quidem corpori, sanguis vero spiritui. Quod autem nos quoque *agnos* dicit, fide dignus testis est Spiritus, loquens per Isaiam: *Sicut pastor pascet gregem suum, et brachio suo colliget agnos* [72]: ubi ovium tenerrimas, agnos vocat, simplicitatem allegorice significans. Atque adeo nos quidem certe earum, quæ sunt in vita, longe pulcherrimas et perfectissimas possessiones appellatione puerili honorantes, doctrinam et disciplinam, Græce παιδείαν et παιδαγωγίαν vocavimus. Pædagogiam autem esse confitemur bonam a pueris in virtute institutionem. Nobis itaque Dominus apertius ac evidentius revelans, quid ex appellatione puerorum significetur, cum orta esset quæstio inter apostolos, *quisnam ex eis major esset, statuit Jesus puellum in medio dicens: Qui se humiliaverit ut hic puellus, is major est in regno cælorum* [73]. Non ergo puerorum appellatione usus est, tanquam hi per ætatem essent inconsiderati, et ratione minime uti possent, quemadmodum nonnulli sensere: neque si dixerit, *nisi fueritis sicut hi puelli, non intrabitis in regnum Dei* [74], id inerudite

νεογνούς· τοὺς γαύρους διὰ τὴν πίστιν· τοὺς εἰς ἀλήθειαν εὐδρόμους· τοὺς ταχεῖς πρὸς σωτηρίαν· τοὺς καταπατοῦντας καὶ χροαίνοντας τὰ κοσμικά. *Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών· κήρυσσε, θύγατερ Ἰερουσαλήμ· ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι δίκαιος, πραΰς, καὶ σώζων· καὶ αὐτὸς πρᾶος καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον.* Οὐκ ἤρκει τὸν *πῶλον* εἰρηκέναι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν *νέον* προσέθηκεν αὐτῷ, τὴν ἐν Χριστῷ νεολαίαν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἀγήρω μετὰ ἁπλότητος ἀϊδιότητα ἐμφαίνων. Τοιούτους δὲ ἡμᾶς νέους πώλους, τοὺς νηπίους, ὁ θεῖος ἡμῶν πωλοδάμνης ἀνατρέφει. Εἰ δὲ καὶ ὄνος εἴη ὁ νέος ἐν τῇ Γραφῇ, πλὴν ἀλλὰ πῶλος ὄνος καὶ οὗτος. *Καὶ τὸν πῶλον* (64), φησὶ, *προσέδησεν ἀμπέλῳ*· ἁπλοῦν (65) τοῦτον καὶ νήπιον λαὸν τῷ Λόγῳ προσδήσας, ὃν ἄμπελον ἀλληγορεῖ. Φέρει γὰρ οἶνον ἡ ἄμπελος, ὡς αἷμα ὁ Λόγος· ἄμφω δὲ ἀνθρώποις ποτὸν εἰς σωτηρίαν· ὁ μὲν οἶνος τῷ σώματι, τὸ δὲ αἷμα τῷ πνεύματι. Ὡς δὲ καὶ *ἄρνας* ἡμᾶς λέγει, ἐχέγγυος μάρτυς διὰ Ἡσαΐου τὸ Πνεῦμα· *Ὡς ποιμὴν, ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, καὶ τῷ βραχίονι αὐτοῦ συλλέξει* (66) *ἄρνας*· τὸ ἔτι ἁπαλώτερον τῶν προβάτων εἰς ἀφέλειαν ἄρνας ἀλληγορῶν. Ἀμέλει καὶ ἡμεῖς τὰ κάλλιστα καὶ τελειότατα τῶν ἐν τῷ βίῳ κτημάτων, παιδικῇ προσηγορίᾳ τιμήσαντες, *παιδείαν* καὶ *παιδαγωγίαν* κεκλήκαμεν. Παιδαγωγίαν δὲ ὁμολογοῦμεν εἶναι ἀγωγὴν ἀγαθὴν ἐκ παίδων πρὸς ἀρετήν. Ἐμφαντικώτερον δ' οὖν ἡμῖν ἀποκαλύπτων ὁ Κύριος τὸ σημαινόμενον ἐκ τῆς παιδίων προσηγορίας, γενομένης ζητήσεως ἐν τοῖς ἀποστόλοις, *ὅστις αὐτῶν εἴη μείζων, ἔστησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν μέσῳ παιδίον, εἰπών· Ὃς ἐὰν ἑαυτὸν ταπεινώσῃ ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτος μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.* Οὐκ ἄρα καταχέχρηται τῇ τῶν παιδίων προσηγορίᾳ, ὡς ἀλογίστων ἡλικίᾳ, ᾗ τισιν ἔδοξεν· οὐδ' ἂν εἴπῃ, *ἢν μὴ γένησθε ὡς τὰ παιδία ταῦτα, οὐκ εἰσελεύσεσθε εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ*, ἀμαθῶς ἐκδεκτέον. Οὐκ ἄρ' ἔτι κυλιόμεθα οἱ νήπιοι χαμαί· οὐδὲ ἕρπομεν ὡς τὸ πρόσθεν ἐπὶ γῆς, ὄφεων δίκην (67) ὅλῳ τῷ σώματι περὶ τὰς ἀνοήτους ἐπι-

✠ P. 107 ED. POTTER, 87 ED. PARIS. [70] Jerem. v, 8. [71] Zach. IX, 9; Genes. XLIX, 11. [72] Isa. XL, 11. [73] Matth. XVIII, 1 seq. [74] Ibid.

(64) *Καὶ τὸν πῶλον.* Pulli ad vitem alligati aliam Theodoretus allegoriam affert, ut indicavi *Notationibus* ad Gregorii Naz. homiliam in *Nat. Christi*, p. 520. H. SYLBURG.—Justinus in *Dialogo cum Tryphone* pag. 67, hunc ipsum locum ita explicat: Τὸ δὲ αἷμα τῆς σταφυλῆς εἰπεῖν τὸν Λόγον, διὰ τῆς τέχνης δεδήλωκεν, ὅτι αἷμα μὲν ἔχει ὁ Χριστὸς οὐκ ἐξ ἀνθρώπου σπέρματος, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως. *Quod autem dicit Verbum uvæ sanguinem, arte quadam declaravit sanguinem quidem habere Christum, non ex hominis semine, sed vi divinitatis.* S. Chrysostomus, hom. 67 in *Genes.*: Ὅρα πῶς ἂν ἡμῖν τὸ μυστήριον ἐνταῦθα ἠνίξατο· ἴσασιν οἱ μεμυημένοι τὸ λεγόμενον· *Πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν*, στολὴν, οἶμαι, τὸ σῶμα λέγων, ὃ διὰ τὴν οἰκονομίαν φορέσαι κατηξίωσεν· εἶτα, ἵνα μάθῃς ἀκριβῶς οἶνον τί προσηγόρευσεν, ἐπήγαγεν· *Καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ.* Ὅρα πῶς τῷ τοῦ αἵματος ὀνόματι τὴν σφαγὴν ἡμῖν, καὶ τὸν σταυρὸν ἠνίξατο, καὶ πᾶσαν τῶν μυστηρίων τὴν οἰκονομίαν. *Vide quo modo nobis sacramentum insinuavit* (vox *totum* non agnoscitur a Græco manuscripto). *Sciunt qui initiati sunt, quod dicitur: «Lavabit in vino stolam suam.» Stolam puto corpus dici, quod propter dispensationem ferre dignatus est. Deinde ut accurate discas vinum quid appellarit, subdit: «et in sanguine uvæ amictum suum.» Vide quomodo sanguinis nomine crucem nobis et occisionem significet, et omnem mysteriorum dispensationem.* Eadem ratione et pullum significare ait gentium adductionem et obedientiam, quod magnæ sit mansuetudinis sustinere se ad vitis palmitem ligari. Vide etiam Eusebium lib. VIII *De demonstrat.* cap. 1. COLLECT.

(65) *Ἁπλοῦν.* Pro hac voce in Pal. ms. erat spatium vacuum. SYLBURG. — Item in Bod. Deest etiam in Reg.

(66) *Συλλέξει.* Συνάξει, Bibl. Græc.

(67) *Ὄφεων δίκην.* Historiam Serpentis simili plane modo in allegoriam trahit Philo Judæus lib. II *Legis allegor.*, et aliis locis.

θυμίας ἰλυσπώμενοι· ἀνατεινόμενοι δὲ ἄνω τῇ ἐννοίᾳ, A κόσμῳ καὶ ἁμαρτίαις ἀποτεταγμένοι, ὀλίγῳ ποδὶ ἐφαπτόμενοι τῆς γῆς, ὅσον ἐν κόσμῳ εἶναι δοκεῖν, σοφίαν μεταδιώκομεν ἁγίαν· μωρία (68) δὲ αὕτη τοῖς εἰς πανουργίαν ἠκονημένοις δοκεῖ. Παῖδές οὖν εἰκότως, οἱ Θεὸν μόνον ἐγνωκότες πατέρα, ἀφελεῖς, καὶ νήπιοι, καὶ ἀκέραιοι, οἱ κεράτων μονοκεράτων (69) ἐρασταί. Τοῖς γοῦν προβεβηκόσιν ἐν τῷ Λόγῳ, ταύτην ἐπεκήρυξε τὴν φωνὴν, ἀφροντιστεῖν κελεύων τῶν τῇδε πραγμάτων, καὶ μόνῳ προσέχειν τῷ Πατρὶ παραινῶν, μιμουμένους τὰ παιδία. Διὸ κἂν τοῖς ἐχομένοις (70) λέγει· *Μὴ μεριμνᾶτε περὶ τῆς αὔριον· ἀρκετὸν γὰρ τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς*. Οὕτως ἀποθεμένους τὰς τοῦ βίου φροντίδας, ἐξέχεσθαι μόνου τοῦ Πατρὸς παραγγέλλει. Καὶ ὁ πληρῶν τὴν ἐντολὴν ταύτην, τῷ ὄντι νήπιός τέ ἐστι καὶ παῖς Θεῷ τε καὶ B τῷ κόσμῳ· τῷ μὲν (71), ὡς πεπλανημένος (72), τῷ δὲ, ὡς ἠγαπημένος. Εἰ δὲ *εἷς διδάσκαλος ἐν οὐρανοῖς*, ὥς φησιν ἡ Γραφή; ὁμολογουμένως οἱ ἐπὶ γῆς εἰκότως ἂν πάντες κληθήσονται μαθηταί· ἔχει γὰρ οὕτως τὸ ἀληθές· τὸ μὲν τέλειον εἶναι παρὰ τῷ Κυρίῳ, τῷ διδάσκοντι ἀεὶ, τὸ δὲ παιδικὸν καὶ νήπιον παρ' ἡμῖν, τοῖς ἀεὶ μανθάνουσι. Ταύτῃ τοι ἡ προφητεία τὸ τέλειον τῇ τοῦ ἀνδρὸς τετίμηκε προσηγορίᾳ. Καὶ διά γε τοῦ Δαβὶδ ἐπὶ μὲν τοῦ διαβόλου, *Ἄνδρα αἱμάτων*, φησὶ, *βδελύσσεται Κύριος*· ἄνδρα αὐτὸν; ὡς τέλειον ἐν κακίᾳ, καλεῖ. Λέγεται δὲ καὶ ὁ Κύριος *ἀνὴρ*, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν τέλειον ἐν δικαιοσύνῃ. Αὐτίκα γοῦν ὁ Ἀπόστολος, ἐπιστέλλων πρὸς Κορινθίους, φησίν· *Ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι τῷ Χριστῷ*· C εἴτε ὡς νηπίους καὶ ἁγίους, πλὴν ἀλλὰ τῷ μόνῳ Κυρίῳ. Σαφέστατα δὲ, Ἐφεσίοις γράφων, ἀπεκάλυψε τὸ ζητούμενον, ὧδέ πως λέγων· *Μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ* (73), *εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ· ἵνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι, κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδείαν τῆς πλάνης· ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα*· ταῦτα λέγων εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστι κεφαλὴ καὶ ἀνὴρ, ὁ μόνος ἐν δικαιοσύνῃ τέλειος· ἡμεῖς δὲ νήπιοι, τοὺς παραφυσῶντας (74) εἰς φυσίωσιν φυλα-

accipiendum est. Qui enim infantes sumus, humi non adhuc volutamur: neque ut antea, serpentum more, in terra serpimus, toto corpore in stultis cupiditatibus provoluti; sed mente **39** sursum erecti, mundoque et peccatis renuntiantes, suspenso pede eatenus solum terram tangentes, ut in mundo esse videamur, sanctam persequimur sapientiam. Hæc autem videtur esse stultitia iis, qui se ad calliditatem et versutiam exacuerunt. Jure ergo sunt pueri, qui Deum solum patrem noverunt, simplices et infantes, integri ac innocentes, qui sunt unicornium cornuum amatores. Iis itaque, qui in Verbo processerunt, hanc vocem annuntiavit, rerum ac negotiorum, quæ hic sunt, jubens curam abjicere, et suadens solum Patrem attendere, pueIlos imitantes. ✠ Et ideo dicit in iis, quæ consequuntur: *Ne sitis solliciti de crastino, sufficit enim diei malitia sua* [75]. Ita curis hujus vitæ depositis, soli Patri adhærere præcipit. Qui autem hoc implet præceptum, revera infans ac puer Deo est, et mundo: huic quidem, tanquam seductus ac errabundus; illi vero, tanquam dilectus. Jam vero, si *unus est*, ut dicit Scriptura, *magister in cœlis* [76]; in confesso est, qui in terra sunt, omnes appellari discipulos. Ita enim habet veritas; id quidem quod est perfectum, esse apud Dominum, qui semper docet: quod puerile autem est et infantile, apud nos, qui semper discimus. Porro autem itidem prophetia id, quod perfectum est, honoravit *viri* appellatione. Et per David quidem, de diabolo, *Virum*, inquit, *sanguinum abominatur Dominus* [77]. Virum vocat, ut qui sit perfectus in vitio. Dicitur *vir* quoque Dominus, ut qui sit perfectus in justitia. Ecce enim Apostolus ad Corinthios scribens, dicit: *Despondi enim vos uni viro virginem castam exhibere Christo* [78]; sive tanquam infantes et sanctos, veruntamen soli Domino. Ad Ephesios autem scribens, apertissime revelavit, quod quæritur, dicens hoc modo: *Donec occurramus omnes in unitatem fidei et agnitionis Dei in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, ut non simus amplius infantes, qui fluctibus agitemur, et circumferamur omni vento doctrinæ, in præstigiis hominum, in versutia ad insidias erroris; vera autem dicentes in dilectione, augeamus in ipsum omnia* [79]: hæc dicens

✠ P. 108 ED. POTTER, 88 ED. PARIS. [75] Matth. vi, 34. [76] Matth. xxiii, 8 seq. [77] Psal. v, 7. [78] II Cor. xi, 2. [79] Eph. iv, 13, 14, 15.

(68) *Μωρία*. Respicit I Cor. ii, 14: *Μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι*, sc. S. Spiritus sapientia; et psal. LI, 4: *Ὡσεὶ ξυρὸν ἠκονημένον ἐποίησε δόλον*.

(69) *Μονοκεράτων*. Μονοκερώτων Reg. recte. Nam a μονόκερως fit μονοκερώτων. Psal. xxi, 22: *Σῶσον... ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπείνωσίν μου*. Psal. xci, 11: *Ὑψωθήσεται ὡς μονοκέρωτος τὸ κέρας μου*. Ad quem locum Theodoretus, pag. 796, ea dicit, quæ Clementi explicando inservire possunt. Ea recitavit Suidas: Μονόκερως· ζῶον, ὃ παρὰ τῆς φύσεως ἓν κέρας ἔλαβεν· οὕτω καὶ οἱ τῆς εὐσεβείας τρόφιμοι μίαν προσκυνοῦσι θεότητα. Δαβίδ· *Καὶ ὑψωθήσεται ὡς μονοκέρωτος τὸ κέρας μου*. Unicornis. *Animal, quod unicum cornu a natura accepit. Sic et pietatis alumni unum adorant* D *numen. David: « Et cornu meum extolletur ut unicornis. »*

(70) *Τοῖς ἐχομένοις*. Memoria lapsus est. Nam ea, quæ recitat, non ἐν τοῖς ἐχομένοις, *deinceps*, occurrunt, sed alio loco.

(71) *Τῷ μὲν... τῷ δέ*. Pal. ms. ᾧ μὲν... ᾧ δέ. Sed vulgata lectio convenientior, hoc quidem in loco. Sylburg.

(72) *Ὡς πεπλανημένος*. Id est, qui quoad hujusce mundi res πλανᾶται, *errat* ac decipitur. Vel, qui *hospes*, et quasi *erro*, est in hoc mundo. Suidæ πλανήτης est ξένος.

(73) *Τοῦ Θεοῦ*. *Τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ*, Ephes. iv.

(74) *Τοὺς παραφυσῶντας*. Conf. Coloss. ii, 18; Ephes. iv, 14.

ad ædificationem corporis Christi, *qui est caput et vir*, qui solus in justitia perfectus; nos autem infantes, qui ad inflationem nos sufflant, hæresium ventos vitantes, et iis, qui nos aliter docent quam patres, fidem non habentes, tunc perfecti efficimur quando sumus Ecclesia, capite, Christo scilicet, recepto. Hic autem par est attendere, appellationem hujus vocabuli νήπιος, quod infantem significat, ut intelligatur τὸ νήπιον non dici de insipientibus. Qui est enim insipiens, dicitur νηπύτιος; νήπιος autem, qui est νεήπιος; nam ἤπιος dicitur, qui est leni ac molli animo. Quo fit, ut is dicatur νήπιος, qui *lenis* ac mansuetus ✠ *recenter* evasit. Hoc autem manifestissime significavit beatus Paulus, dicens : *Cum possemus oneri esse sicut Christi apostoli, fuimus mites in medio vestri, sicut nutrix fovet filios suos* [80]. Mitis ergo est infans, et ea ratione magis mollis, et tener ac simplex, doli ac fraudis expers, et remotus a simulatione, rectoque et integro animo. Hoc autem simplicitatis ac veritatis est fundamentum. *Super quem enim*, inquit, *respiciam, nisi super mansuetum et quietum* [81]? Talis enim est sermo virginalis, mollis et minime fictus. Unde etiam virginem *mollem sponsam*, et puerum *mollis animi*, vocare consuevimus. Sumus autem nos molles, qui per-

A ξάμενοι τῶν *αἱρέσεων* ἀνέμους, καὶ μὴ καταπιστεύοντες τοῖς ἄλλως ἡμῖν νουθετοῦσι πατέρας (75), τελειούμεθα τότε, ὅτε ἐσμὲν Ἐκκλησία, τὴν κεφαλὴν τὸν Χριστὸν ἀπειληφότες. Ἐνταῦθα ἐπιστῆσαι δίκαιον τῇ προσηγορίᾳ *τοῦ νηπίου* (76), ὅτι οὐκ ἐπὶ ἀφρόνων τάττεται *τὸ νήπιον· νηπύτιος* μὲν γὰρ οὗτος· *νήπιος* δὲ *ὁ νεήπιος*· ὡς *ἤπιος* ὁ ἁπαλόφρων, οἷον *ἤπιος* νεωστὶ καὶ πρᾶος τῷ τρόπῳ γενόμενος. Τοῦτό τοι (77) σαφέστατα ὁ μακάριος Παῦλος ὑπεσημήνατο εἰπών· *Δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι, ἐγενήθημεν* (78) *ἤπιοι* (79) *ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἂν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα*. Ἤπιος οὖν ὁ νήπιος, καὶ ταύτῃ μᾶλλον ἀταλὸς (80), ἁπαλὸς καὶ ἁπλοῦς, καὶ ἄδολος καὶ ἀνυπόκριτος, ἰθὺς τὴν γνώμην καὶ ὀρθός· τὸ δέ ἐστιν
B ἁπλότητος καὶ ἀληθείας ὑπόστασις· *Ἐπὶ τίνα γὰρ*, φησὶν, *ἐπιβλέψω, ἢ ἐπὶ τὸν πρᾶον* (81) *καὶ ἡσύχιον;* Τοιοῦτος γὰρ ὁ παρθένιος λόγος, ἀταλὸς καὶ ἄπλαστος· διὸ καὶ τὴν παρθένον ἀταλὴν νύμφην (82), καὶ τὸν παῖδα *ἀταλόφρονα* κεκλῆσθαι ἔθος· ἀταλοὶ δὲ ἡμεῖς, οἱ ἁπαλοὶ πρὸς πειθὼ, καὶ εὐέργαστοι πρὸς ἀγαθωσύνην, ἄχολοί τε καὶ ἀνεπίμικτοι κακοφροσύνῃ καὶ σκολιότητι· ἡ μὲν γὰρ *γενεὰ* (83) ἡ *παλαιὰ σκολιὰ* καὶ *σκληροκάρδιος*, χορὸς δὲ νηπίων, *ὁ καινὸς* ἡμεῖς *λαός*, τρυφερὸς ὡς παῖς. Ἐπὶ δὲ ταῖς καρδίαις

[80] I Thess. II, 6, 7. [81] Isa. LXVI, 2.

✠ P. 109 ED. POTTER, 89 ED. PARIS.

(75) *Πατέρας*. Pal. ms. a vulg. editt. nihil differt, nisi quod abbreviate habet πράς· qui casus stare non potest, nisi, adverbio in nomen verso legas, μὴ καταπιστεύοντες τοῖς ἄλλους ἡμῖν νουθετοῦσι πατέρας, *non credentes iis, qui alios mentibus nostris ingerunt patres*. Hervetus interpres legit, τοῖς ἄλλως ἡμᾶς νουθετοῦσιν ἢ πατέρες, *non fidem habentes iis, qui nos aliter docent quam parentes*. SYLBURG. — In Reg. ms. aliquis super πατέρας scripsit πατράσι, *patribus:* ut sensus sit, *fidem non habentes iis patribus*, seu patrum auctoritatem sibi arrogantibus, *qui nos aliter docent*.

(76) *Νηπίου*. Hesychius tamen, Νηπύτιον, νήπιον, ἄφωνον. At Eustathius in *Iliad*. E, v. 932: Νηπύτιος, ὁ μὴ φρονῶν, ἀλλ' ἐστερημένος τοῦ πεπνύσθαι καὶ πινυτότητος, ἤγουν φρονήσεως. Sed et νήπιον addit posse deduci inde cum significat insipientem, quasi dicatur per contractionem quamdam pro νηπύτιος. Suidas vero etymologiam sinceram tradit : Νήπια τὰ βρέφη, παρὰ τὸ *νὴ* στερητικὸν καὶ τὸ *ἔπος*, a privativa νή et nomine ἔπος, quod nondum fari possint, ut infantes Latine; alii deducunt quasi valde benignum νὴ ἤπιον, vel etiam quasi νήδιον, vel etiam quasi νέον πῖον. Sed, ut diximus alibi, hæc etymologias quærendi ratio lubrica est, et sæpe argumento, et τῇ ὑποθέσει in ea servimus, non Grammatico veriloquio. COLLECT. — Etymologici auctor: Νήπιος παρὰ τὸ *ἤπιος*, πλεονασμῷ τοῦ ν, ὁ πρᾶος καὶ προσηνής. Mox, ἢ ἤπιον, πρᾶον, καὶ μὴ ἔχον ὀργήν. Suidas deducit a *νὴ* ἐπιτατικὸν καὶ τὸ *ἤπιον*· ut νήπιον sit τὸ παρὰ δέον ἤπιον, *id quod mansuetius est quam oportet*. Mox scribendum, ὡς νήπιος ὁ ἀπαλόφρ.

(77) *Τοῦτό τοι*. Τοῦτό σοι, *hoc tibi*. Pal. ms. SYLBURG.

(78) *Ἐγεννήθημεν*. Ἀλλ' ἐγεν. Thess.

(79) *Ἤπιοι*. Νήπιοι Bod. Reg. Quam lectionem sensus exigere videtur; nam e Pauli verbis colligit Clemens, νήπιον esse eum, qui ἤπιος, *mansuetis* moribus est. Νήπιοι habent alii præterea plures, quos memorat Cl. Millius.

(80) *Ἀταλός*. Hesychius, Ἀταλά, νήπια, ἁπαλά. Ἀταλοῖς, νηπίοις, ἁπαλοῖς, ἁπλοῖς. Ἀταλόφρονα, νήπια, ἁπαλόφρονα.

(81) *Πρᾶον*. Ταπεινόν Bib. Græc.

C (82) *Ἀταλὴν νύμφην*. Ἁπαλὴν νύμφ. Flor. Sed ἀταλὴν νύμφην scribendum potius videtur, ut mox παῖδα ἀταλόφρονα· aut ut ἁπαλὴν νύμφην in priore, sic in posteriore item παῖδα ἁπαλόφρονα legendum. Editio Florentina ἁπαλάφρονα, Pal. ms. ἀταλάφρονα habet, utrobique α in tertia syllaba posito pro ο. sicut et *Iliad*. Z, v. 400 :

Παῖδ' ἐπὶ κόλπον ἔχουσ' ἀταλάφρονα, νήπιον αὔτως·

contra compositionis normam usitatam. per allusionem ad adverbium, quo idem Homerus soluta compositione utitur, *Il*., Σ, *ἠΐθεοι ἀταλὰ φρονέοντες*· et Hesiod., παῖδ' ἀταλὰ φρονέοντα· quæ sententia ut Eustathio placuit, ita Hesychius maluit regulare ἀταλόφρονα. Est autem ἀταλός magis in prosa usitatum : et illud quidem, derivatum ab ἀτάλλειν, hoc vero compositi formam gerit quasi οὐ παλαίων, absque obluctatione obsequentem ac morigerum se præbens. SYLBURG. — Ἁπαλὴν νύμφην. *Virginem*
D *teneram sponsam*. Vulgata Lexica docent ab Apollonio νύμφας vocari puellas. Jam vero Synesius ita locutus est initio hymnorum,

Ἁπαλαῖς οὐκ ἐπὶ νύμφαις,
Ἀφροδίσιον γελώσαις.

Teneras non in virgines,
Venustum ridentes.

Eustathius in *Il*., Λ, v. 834 : Οὐ μόνον ἦτορ ἁπαλὸν, ἀλλὰ καὶ ἁπαλαὶ φρένες. Hesiodus sub finem *Theog*. παῖδ' ἁπαλὰ φρονέοντα vocat Phaethontem Cephali filium, et apud Pollucem inter comicas personas est ἁπαλὸς νεανίσκος, λευκὸς, σκιατροφίας ἁπαλότητα δηλῶν. *Juvenis tener, albus, educationis in umbra teneritatem præ se ferens*. COLLECT. — Ἀταλάφρονα Reg. Dein, Ἀταλοὶ δὲ ἡμεῖς Reg., Bod. Mox, ἄλοχοι pro ἄχολοι, Reg.

(83) *Γενεά*. Judæi dicuntur γενεὰ σκολιά et σκληροκάρδιος Act. II, 40; Philip. II, 15; Matth. XII, 39;

τῶν ἀκάκων ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ χαίρειν ὁ Ἀπόστολος ὁμολογεῖ· καὶ δὴ ὅρον τινὰ νηπίων, ὡς εἰπεῖν, ἀποδίδωσιν, εἰπών· *Θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς εἶναι εἰς τὸ ἀγαθὸν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν*. Καὶ γὰρ οὐδέ ἐστι τὸ ὄνομα *τοῦ νηπίου*, κατὰ στέρησιν ἡμῖν νοούμενον, ἐπεὶ τὸ *νὴ* στερητικὸν γραμματικῶν νομοθετοῦσι παῖδες. Εἰ γὰρ (84) ἄφρονας ἡμᾶς οἱ τῆς νηπιότητος κατατρέχοντες καλοῦσιν, ὁρᾶτε πῶς βλασφημοῦσιν ἐπὶ τὸν Κύριον, τοὺς εἰς Θεὸν καταπεφευγότας, ἄφρονας ὑπολαμβάνοντες· εἰ δὲ, ὅπερ καὶ μᾶλλον ἐξακουστέον, τοὺς νηπίους καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τῶν ἁπλῶν ἐκδέξονται, χαίρομεν τῇ προσηγορίᾳ· νήπιαι γὰρ αἱ νέαι φρένες εἰσὶν ἐν παλαιᾷ τῇ ἀφροσύνῃ, αἱ νεωστὶ συνεταὶ, αἱ κατὰ τὴν Διαθήκην τὴν Καινὴν ἀνατείλασαι. Ἔναγχος γοῦν (85) ἔγνωσται ὁ Θεὸς κατὰ τὴν Χριστοῦ παρουσίαν. *Θεὸν γὰρ οὐδεὶς ἔγνω, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ*. Νέοι τοίνυν ὁ *λαὸς ὁ καινὸς* πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦ πρεσβυτέρου λαοῦ, τὰ νέα μαθόντες ἀγαθά· καὶ ἔστιν ἡμῖν τὸ οὖθαρ τῆς ἡλικίας ἡ ἀγήρως αὕτη νεότης, ἐν ᾗ πρὸς νόησιν ἀεὶ ἀκμάζομεν, ἀεὶ νέοι, καὶ ἀεὶ ἤπιοι, καὶ ἀεὶ καινοί· χρὴ γὰρ εἶναι καινοὺς τοὺς Λόγου καινοῦ (86) μετειληφότας. Τὸ δὲ ἀϊδιότητος μετειληφὸς ἐξομοιοῦσθαι φιλεῖ τῷ ἀφθάρτῳ· ὡς εἶναι ἡμῖν τῆς παιδικῆς ἡλικίας τὴν προσηγορίαν ἔαρ παντὸς τοῦ ζῆν, διὰ τὸ (87) ἀγήρω εἶναι τὴν ἐν ἡμῖν ἀλήθειαν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ τὸν ἀνακεχυμένον ἡμῶν τρόπον. Σοφία δὲ ἀειθαλὴς, ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχουσα, καὶ οὔ ποτε μεταβάλλουσα. *Τὰ παιδία*, φησὶν, *αὐτῶν ἐπ' ὤμων ἀρθήσονται, καὶ ἐπὶ γονάτων παρακληθήσονται· ὡς εἴ τινα μήτηρ παρακαλέσει, οὕτως κἀγὼ ὑμᾶς παρακαλέσω*. Ἡ μήτηρ προσάγεται τὰ παιδία, καὶ ἡμεῖς ζητοῦμεν τὴν μητέρα τὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ μὲν τοίνυν καὶ ἀσθενὲς καὶ ἁπαλὸν ἅπαν, ἅτε δι' ἀσθένειαν ᾗ βοηθείας δεόμενον, κεχαρισμένον τέ ἐστι, καὶ ἡδὺ, καὶ τερπνὸν, τοῦ θυμικοῦ ἱσταμένου (88) τοῦ τηλικῷδε τὴν βοήθειαν· ὡς γὰρ οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἥδιον ὁρῶσι τῶν μὲν ἵππων τοὺς πώλους, τῶν δὲ βοῶν τὰ μικρὰ μοσχάρια, καὶ λεόντων σκύμνον, καὶ ἐλάφου νεβρὸν, καὶ ἀνθρώπου παιδίον· οὕτω (89) καὶ τῶν ὅλων ὁ Πατὴρ τοὺς εἰς αὐτὸν (90) καταπε-

A suasioni non reluctamur, et a bonitate non difficulter colimur, bileque vacui, et malitia ac perversitate minime permisti sumus. Vetus enim *generatio perversa* est et *duro corde*. Chorus autem infantium, nos, inquam, qui sumus *novus populus*, mollis est, et delicatus ut puer. Propter innocentum autem corda, fatetur se gaudere Apostolus in Epistola ad Romanos, et quamdam, ut ita dicam, infantium definitionem tradit, dicens : *Volo autem vos sapientes quidem esse ad bonum, simplices autem ad malum* [81]. Neque enim nomen τοῦ νηπίου a nobis intelligitur per privationem, quamvis a grammaticis statuitur νὴ esse privativam particulam. Si qui enim infantiam insectantes, nos vocant insipientes, videte quomodo Dominum blasphemiis et maledi- B ctis impetunt, dum eos existimant insipientes, qui ad Deum confugerunt. Sin autem, quod magis quoque intelligendum est, ipsi de simplicibus infantes acceperint, gaudemus appellatione. Infantes enim sunt mentes novæ in veteri insipientia, quæ nuper evaserunt prudentes, quæ secundum Novum Testamentum exortæ sunt. Quippe cum Deus per Christi adventum nuper cognitus sit. *Deum enim nemo novit nisi Filius, et cui Filius revelaverit* [82]. Juvenes ergo *populus novus*, ut distinguantur a veteri populo, ii sunt, qui nova bona didicerunt : et est ※ nobis uber ætatis ipsa juventus expers senii, in qua semper vigemus ad intelligentiam et mentis agitationem, semper juvenes, et semper mansueti, et C semper recentes ac novi. Oportet enim novos esse, qui Novi Verbi fuerunt participes. Quod autem æternitatis est particeps, ei, quod est incorruptum, solet assimilari : ut puerilis ætatis appellatio sit nobis ver totius vitæ, propterea quod sit senii expers, quæ est in nobis veritas, et mores nostri, qui sunt veritate perfusi : Sapientia autem semper germinans, quæ semper similiter et eodem modo se habet, et nunquam mutatur : *Puelli*, inquit, *eorum super humeros tollentur, et super genua consolationem accipient ; perinde ac si mater aliquem console-*

※P. 110 ED. POTTER, 90 ED. PARIS. [81] Rom. XVI, 19. [82] Matth. XI, 27; Luc. X, 22.

Marc. VIII, 38. Christiani, *novus populus*, II Cor. V, 17, et alias sæpe καινὴ κτίσις, καινὸς ἄνθρωπος, καινὴ Διαθήκη.

(84) *Εἰ γάρ*. Οἱ γάρ Bod. Reg.

(85) *Γοῦν*. Οὖν Reg. Mox, κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ. Idem.

(86) *Λόγου καινοῦ*. Hoc repositum e Pal. ms. In Flor. edit. perperam est χρὴ γὰρ εἶναι καινοὺς τοὺς λόγους, καινοῦ μετειληφότας, SYLBURG. Καινοῦ λόγου Bod., κοινοῦ λόγου Reg. Sed super priorem syllabam τοῦ κοινοῦ aliquis scripsit καί.

(87) *Τό*. Τοῦ, Reg.

(88) *Τοῦ θυμικοῦ ἱστ*. Paulo melius, τοῦ θυμικοῦ ἱσταμένου τῷ τηλικῷδε τὴν βοήθειαν, seu εἰς βοήθειαν. Hervetus vertit, *animosa animi parte ei, quod est tantillum, auxilium ferente*. SYLBURG. Nullo modo satisfaciunt in loci hujus emendatione viri eruditi. Nam quid sibi volunt illa, quæ hic afferunt? Ostendit Clemens, omne illud, quod est imbecille per ætatem, omnibus jucundum esse et gratum : iram quoque nostram, cum in tales intuemur, in auxilium converti, καὶ βοήθειαν. Scribe, Τὸ μὲν τοίνυν καὶ ἀσθενὲς καὶ ἁπαλὸν ἅπαν, ἅτε δι' ἀσθένειαν, ᾗ βοηθείας δεόμενον, κεχαρισμένον τέ ἐστι, καὶ ἡδὺ, καὶ τερπνόν· τοῦ θυμικοῦ, vel, καὶ τοῦ θυ- D μικοῦ, μεθισταμένου τῷ τηλικῷδε εἰς βοήθειαν. Quod planum est et expeditum. HEINSIUS. — In margine Bod. et Reg. aliquis hæc verba sic emendavit, τοῦ Θεοῦ μὴ περιισταμένου τῷ τηλικῷδε τὴν βοήθειαν, *Deo huic tantulo auxilium non detrectante*. Scribi etiam possit, τοῦ Θεοῦ περιισταμένου τῷ τηλικῷδε τὴν βοήθειαν, *Deo quidem hunc tantulum auxilio circumdante*. Tum optime sequetur, quod sicut in omni animalium genere parentes liberos amore complectuntur, οὕτω καὶ τῶν ὅλων ὁ Πατὴρ τοὺς εἰς αὐτὸν καταπεφευγότας προσίεται, *sic universorum Pater eos recipit, qui ad ipsum confugiunt*. Et quidem θῦ μέν, quo modo θεοῦ μέν in mss. codd. scribi solet, per librariorum negligentiam in θυμικοῦ facile transire potuit.

(89) *Οὕτω*. Οὕτως, Bod. Reg.

(90) *Εἰς αὐτόν*. A. mavult Attice ὡς αὐτόν *ad ipsum*. Mox haud scio an νηπίους οἶδε, *infantes novit*, verius sit quam ἠπίους οἶδε. SYLBURG.

tur, ita ego quoque consolabor [84]. Mater quidem ad se pueros adducit, et nos matrem **40** quærimus Ecclesiam. Quidquid itaque est imbecillum et tenerum, ut quod propter imbecillitatem auxilio egeat, gratum est, jucundum et delectabile, animosa animæ parte ei, quod est tantillum, auxilium ferente. Quemadmodum enim patres et matres lubentius vident, equorum quidem, pullos; boum vero, parvos vitulos; et leonum, leonculum; et cervi hinnulum; et hominis, puellum : ita etiam universorum Pater eos, qui ad ipsum confugiunt, recipit, et in filiorum adoptionem Spiritu regeneratos novit mansuetos, et eos solos diligit, eisque fert auxilium, et pro eis pugnat, eosque defendit : et ideo *puellum* nominat. Ego vero Isaac quoque ad puerum refero. Isaac, *risus* exponitur. Eum vidit ludentem cum uxore et auxiliatrice Rebecca rex curiosus [85]. Rex autem, cui nomen erat Abimelech, mihi ✠ videtur esse quædam supramundana sapientia, quæ ludi considerabat mysterium. Interpretantur autem Rebeccam, tolerantiam. O prudentem ludum! Risus et a tolerantia adjuvatus : et rex spectator est : gaudet vero et exsultat spiritus eorum, qui sunt puelli in Christo, qui in tolerantia vitam agunt. Et hic est divinus ludus. Talem ludum ludere suum Jovem, dicit Heraclitus. Quid enim aliud vero sapienti et perfecto magis convenit, quam ludere et collætari cum honestarum rerum tolerantia, et bonorum administratione, dies festos cum Deo cele-

A φευγότας προσίεται· καὶ ἀναγεννήσας Πνεύματι εἰς υἱοθεσίαν, ἠπίους οἶδε· καὶ φιλεῖ τούτους μόνους, καὶ βοηθεῖ καὶ ὑπερμαχεῖ· καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζει *παιδίον*. Ἐγὼ (91) καὶ τὸν Ἰσαὰκ εἰς παῖδα ἀναφέρω· *γέλως* ἑρμηνεύεται ὁ Ἰσαάκ. Τοῦτον ἑώρακε παίζοντα (92) μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ βοηθοῦ, τῆς Ῥεβέκκας, ὁ περίεργος βασιλεύς. Βασιλεύς μοι δοκεῖ· Ἀβιμέλεχ ὄνομα αὐτῷ· σοφία τις εἶναι ὑπερκόσμιος, κατασκοποῦσα τῆς παιδείας τὸ μυστήριον· Ῥεβέκκαν (93) δὲ ἑρμηνεύουσιν ὑπομονήν. Ὦ τῆς φρονίμου παιδείας· γέλως καὶ δι' ὑπομονῆς βοηθούμενος· καὶ ἔφορος, ὁ βασιλεύς. Ἀγαλλιᾶται τὸ Πνεῦμα τῶν ἐν Χριστῷ παιδίων, ἐν ὑπομονῇ πολιτευομένων· καὶ αὕτη ἡ θεία παιδεία. Τοιαύτην τινὰ παίζειν παιδείαν τὸν ἑαυτοῦ Δία, Ἡράκλειτος λέγει. Τί γὰρ ἄλλο εὐπρεπὲς ἔργον
B σοφῷ καὶ τελείῳ, ἢ παίζειν καὶ συνευφραίνεσθαι τῇ (94) τῶν καλῶν ὑπομονῇ, καὶ τῇ διοικήσει τῶν καλῶν, συμπανηγυρίζοντα τῷ Θεῷ; ἔστι καὶ ἄλλως ὑπολαβεῖν τὸ ὑπὸ τῆς προφητείας μηνυόμενον, χαίροντας ἡμᾶς καὶ γελῶντας ἐπὶ σωτηρίᾳ, ὡς τὸν Ἰσαάκ. Ἐγέλα δὲ κἀκεῖνος τοῦ θανάτου λελυμένος (95), παίζων καὶ ἀγαλλιώμενος σὺν τῇ νύμφῃ, τῇ εἰς σωτηρίαν ἡμῶν βοηθῷ, τῇ Ἐκκλησίᾳ, ᾗ *Ὑπομονὴ* ὄνομα πάγιον τέθειται· ἤτοι ἐπεὶ μόνη αὕτη εἰς τοὺς αἰῶνας μένει χαίρουσα ἀεί· ἢ (96) ἐξ ὑπομονῆς τῶν πιστευόντων συνέστηκεν, οἵ ἐσμεν μέλη Χριστοῦ· καὶ ἡ τῶν εἰς τέλος ὑπομεινάντων μαρτυρία, καὶ ἡ ἐπὶ τούτοις εὐχαριστία· αὕτη δέ ἐστιν ἡ μυστικὴ παιδεία (97), καὶ ἡ σὺν τῇ σεμνῇ θυμη-

✠ P. 111 ED. POTTER, 90-91 ED. PARIS.

C [84] Isa. LXVI, 12, 13. [85] Gen. XXVI, 7.

(91) *Ἐγώ*. Hæc Clemens sumpsit e fine libri Philonis Judæi *De plantatione Noe*, pag. 238 : Κατὰ γοῦν τὸν ἱερώτατον Μωϋσῆν τέλος ἐστὶ σοφίας παιδιὰ καὶ γέλως, ἀλλ' οὐχ ἃ τοῖς νηπίοις ἄνευ φρονήσεως καὶ παισὶ μελετᾶται, ἀλλὰ τοῖς ἤδη πολιοῖς, οὐ χρόνῳ, ἀλλὰ καὶ βουλαῖς ἀγαθαῖς γεγονόσιν. Οὐχ ὁρᾷς, ὅτι τὸν αὐτηκόου, καὶ αὐτομαθοῦς, καὶ αὐτουργοῦ τῆς ἐπιστήμης ἀρυσάμενον, οὐ μετέχοντα γέλωτος, ἀλλ' αὐτὸν εἶναι γέλωτά φησιν; Οὗτός ἐστιν Ἰσαὰκ, ὃς ἑρμηνεύεται *γέλως*, ὃν παίζειν μετὰ τῆς ὑπομονῆς, ἣν Ῥεβέκκαν Ἑβραῖοι καλοῦσιν, ἁρμόττει. Τὴν δὲ θείαν παιδιὰν τῆς ψυχῆς ἰδιώτῃ μὲν οὐ θέμις ἰδεῖν, βασιλεῖ δὲ ἔξεστιν, ᾧ πάμπολυν χρόνον παρῴκησεν, εἰ καὶ μὴ πάντ' ἐνῴκησεν τὸν αἰῶνα, σοφία. Προσαγορεύεται οὗτος Ἀβιμέλεχ· ὃς διακύψας τῇ θυρίδι, τῷ διοιχθέντι καὶ φωσφόρῳ τῆς διανοίας ὄμματι, τὸν Ἰσαὰκ εἶδε παίζοντα μετὰ Ῥεβέκκας τῆς γυναικὸς αὐτοῦ. Τί γὰρ ἄλλο ἐμπρέπει ἔργον σοφῷ ἢ τὸ παί-
D ζειν, καὶ γανοῦσθαι, καὶ συνευφραίνεσθαι τῇ τῶν καλῶν ὑπομονῇ; *Certe juxta sanctissimi Moysis opinionem sapientiæ finis lusus et risus est, non iste, quo pueri ac infantes delectantur, sed quo homines cani, qui non tam tempore, quam bonis consiliis consenuerunt. Non vides, quod illum a nemine alio quam a seipso præceptore scientiam, in qua sese exerceret, edoctum, non risibilem, sed ipsum risum dicit? Is est Isaac, qui* risus *explicatur, quem convenit ludere cum* tolerantia, *Rebecca Hebræis nominata. Divinum autem lusum animo plebeio non est fas videre, soli regi licet, cum quo diu habitavit, etiamsi non toto ævo, sapientia. Is appellatur Abimelech, qui prospiciens per fenestram, scilicet apertum et luciferum mentis oculum, vidit Isaac ludentem cum Rebecca uxore sua. Quod enim aliud negotium sapientem decet, quam ludere, gaudere, hilarescere cum honesta tolerantia?* Hinc præterea clarum est, per hanc totam periochen Clementis, παιδιᾶς, *lusus*, vocem semper substitui debere pro παιδείᾳ, *doctrina*.

(92) *Τοῦτον ἑώρακε παίζοντα*. Alludit ad locum Geneseos (XXVI, 7) : *Καὶ παρακύψας Ἀβιμέλεχ ὁ βασιλεὺς Γεράρων διὰ τῆς θυρίδος, εἶδε τὸν Ἰσαὰκ παίζοντα μετὰ Ῥεβέκκας τῆς γυναικὸς αὐτοῦ*. Unde facile apparet, in sequentibus ubique legendum esse, παιδιᾶς, et παιδιά, non autem παιδείας. Quanquam autem Clemens lusum istum patriarchæ cum uxore, ἐς τὸ μυστικόν τι, suo more, καὶ τὸν ἀναγωγικόν trahit sensum, recte scholiastes Græcus notat, εὐσχημόνως esse dictum. Neque enim, sicut recte quoque notat divus Augustinus, simplicem fuisse oportet lusum, sed qui aliquid a carne traheret, e quo rex cognosceret, uxorem ejus esse, quod dissimularat patriarcha. *Quid enim* (inquit ille contra Faustum) *absurdum, imo quid non convenienter futurorum prænuntiationi accommodatum, si propheta Dei carnale aliquid lusit, ut eum caperet affectus uxoris, cum ipsum Verbum Dei caro factum sit, ut habitaret in nobis?* Memento igitur, scribendum quoque esse in sequentibus, καὶ αὕτη ἡ θεία παιδιά· τοιαύτην τινὰ παίζειν παιδιὰν τὸν ἑαυτοῦ Δία, Ἡράκλειτος λέγει. HEINSIUS.

(93) *Ῥεβέκκαν*. Conf. *Str.* I, p. 284, et quæ ibi adnotata sunt.

(94) *Τῇ*. Hanc particulam, quam inseruit Sylburgius, omittunt omnes mss.

(95) *Θανάτου λελυμένος*. Mortem intelligit, quam Rebeccæ gratia Isaac sibi ab Abimelecho timebat, Gen. XXVI, 7, etc. : proinde Rebecca ei erat εἰς σωτηρίαν βοηθός, quod de Ecclesia dicit auctor, cujus typum gessisse Rebeccam putat.

(96) *Ἤ*. Disjunctivam ἢ habet etiam Pal. ms., et Hervetus interpres, sed forsan convenientius relativa ᾗ, *quæ*. SYLB.

(97) *Παιδεία*. Scribe παιδιά, ut superius.

δίᾳ βοηθοῦσα σωτηρία. Ὁ γοῦν βασιλεὺς ὁ Χριστὸς, ἄνωθεν ἡμῶν ἐπισκοπεῖ τὸν γέλωτα, καὶ διακύψας (98) τῆς θυρίδος, ὥς φησιν ἡ Γραφὴ, τὴν εὐχαριστίαν, καὶ τὴν εὐλογίαν, ἀγαλλίασίν τε καὶ εὐφροσύνην, ἔτι τε ὑπομονὴν συνεργοῦσαν (99); καὶ τὴν τούτων συμπλοκὴν, τὴν Ἐκκλησίαν ἐποπτεύει (1) τὴν ἑαυτοῦ μόνον· ἐπιδεικνὺς τὸ πρόσωπον τὸ αὐτοῦ, τὸ λεῖπον τῇ Ἐκκλησίᾳ, βασιλείῳ τελειουμένῃ κεφαλῇ. Καὶ ποῦ ἄρα ἦν ἡ θυρὶς, δι' ἧς ὁ Κύριος ἐδείκνυτο; ἡ σὰρξ, δι' ἧς πεφανέρωται. Αὐτός ἐστιν ὁ Ἰσαὰκ (καὶ γὰρ ἔστιν ἑτέρως ἐκλαβεῖν) τύπος ὅς ἐστι (2) τοῦ Κυρίου, παῖς μὲν, ὡς υἱός· καὶ γὰρ υἱὸς ἦν Ἀβραὰμ, ὡς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ· ἱερεῖον δὲ, ὡς ὁ Κύριος· ἀλλ' οὐ κεκάρπωται (3) ὡς ὁ Κύριος· μόνον ἐβάστασε τὰ ξύλα τῆς ἱερουργίας ὁ Ἰσαὰκ, ὡς ὁ Κύριος τὸ ξύλον. Ἐγέλα δὲ μυστικῶς, ἐμπλῆσαι ἡμᾶς προφητεύων χαρᾶς τὸν Κύριον, τοὺς αἵματι Κυρίου ἐκ φθορᾶς λελυτρωμένους. Οὐκ ἔπαθεν (4) δὲ μόνον εἰκότως ἄρα ὁ Ἰσαὰκ, τὰ πρωτεῖα τοῦ πάθους παραχωρῶν τῷ Λόγῳ· ἀλλὰ καὶ τοῦ Κυρίου τὴν θεότητα αἰνίττεται, μὴ σφαγείς· ἀνέστη γὰρ μετὰ τὴν κηδείαν ὁ Ἰησοῦς μὴ παθὼν (5), καθάπερ ἱερουργίας ἀφειμένος ὁ Ἰσαάκ. Μέγιστον δὲ εἰς συνηγορίαν καὶ ἄλλο παραθήσομαι τοῦ προκειμένου. Τὸν Κύριον αὐτὸν ὀνομάζει παιδίον, τοῦτο διὰ Ἡσαΐου θεσπίζον τὸ Πνεῦμα· *Ἰδοὺ* (6) *παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος*. Τί οὖν τὸ παιδίον τὸ νήπιον; οὗ κατ' εἰκόνα ἡμᾶς οἱ νήπιοι. Διὰ τοῦ αὐτοῦ (7) προφήτου διηγεῖται τὸ μέγεθος αὐτοῦ· *Θαυμαστὸς σύμβουλος* (8), *Θεὸς δυνάστης, Πατὴρ αἰώνιος, Ἄρχων εἰρήνης· τῷ πληθύνειν τὴν παιδείαν· καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας*. Ὦ τοῦ μεγάλου Θεοῦ (9)· ὦ τοῦ τελείου παιδίου. Υἱὸς ἐν Πατρὶ, καὶ Πατὴρ ἐν Υἱῷ. Καὶ πῶς οὐ τέλειος ἡ παιδεία τοῦ παιδίου ἐκείνου, ἣ ἐπὶ πάντας διήκει, τοὺς παῖδας ἡμᾶς παιδαγωγοῦσα, τοὺς νηπίους αὐτοῦ; οὗτος εἰς ἡμᾶς ἐξεπέτασε τὰς χεῖρας, τὰς ἐναργῶς πεπιστευμένας. Τούτῳ προσμαρτυρεῖ τῷ παιδίῳ καὶ Ἰωάννης, *ὁ μείζων ἐν γεννη-*

✠ P. 112 ED. POTTER, 91-92 ED. PARIS.

A brantem? Potest etiam aliter accipi, quod a prophetia significatur, nos scilicet lætari et ridere propter salutem, quemadmodum Isaac. Risit autem ille quoque a morte solutus, ludens et exsultans cum sponsa, quæ nostra est ad salutem auxiliatrix, scilicet Ecclesia, cui firmum ac solidum nomen impositum est, *Tolerantia*; vel quoniam ea manet in sæcula, semper gaudens; vel quod constet ex tolerantia credentium, qui sumus membra Christi, et eorum sit, qui ad finem sustinuerunt, testimonium, et quæ fit propterea gratiarum actio. Hic est ludus mysticus, et salus, quæ cum honesto solatio fert auxilium. Rex itaque Christus e superis risum nostrum speculatur, et *e fenestra*, ut dicit Scriptura, *prospiciens* [86], gratiarum actionem, et benedictio- B nem, et exsultationem, et lætitiam, et simul etiam iis auxiliantem tolerantiam, et eorum conjunctionem, solam suam respicit Ecclesiam: ostendens faciem suam, quæ deerat Ecclesiæ, quæ regali capite perfecta efficitur. Ubi erat autem fenestra, per quam ostendebatur Dominus? Caro, per quam fuit manifestatus. Ipse est Isaac (aliter enim accipere possumus) qui est typus ac figura Domini. Puer quidem, ut filius: erat enim filius Abrahæ, quemadmodum Christus Dei; hostia autem, sicut Dominus; sed non oblatus est, ut Dominus. Ligna solum sacrificii portavit Isaac, ut lignum Dominus. Mystice autem risit, prædicens fore ut Dominus nos risu impleret, qui sanguine Domini ab interitu et ✠ corruptione redempti sumus. Solummodo au- C tem jure Isaac non passus est, qui primas passionis partes Verbo cesserit. Quin etiam significat Domini divinitatem, dum non fuit occisus. Surrexit enim post justa facta funeris Jesus non passus, quemadmodum Isaac dimissus est e sacrificio. Porro autem ad ejus quod propositum est defensionem, maximum quoque aliud afferam. Ipsum Dominum *puellum* nominat, id per Isaiam prædicens Spiritus: *Ecce puellus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus principatus super humerum ejus, et voca-*

[86] Genes. xxvi, 8.

(98) *Διακύψας*. Παρακύψας, A. Sylburg.
(99) *Συνεργοῦσαν*. Ἐνεργοῦσαν Reg. Sed aliquis συνεργοῦσαν in margine scripsit.
(1) *Ἐποπτεύει*. Ἐποπτεύειν Reg. Sic porro distingui debet hic locus cum Bod. τὴν Ἐκκλησίαν ἐποπτεύει τὴν ἑαυτοῦ, μόνον ἐπιδεικνὺς τὸ πρ.: *suam respicit Ecclesiam, nil aliud quam solam faciem ostendens.*
(2) *Τύπος ὅς ἐστι*. Usitatiore structura A. ὅς ἐστι τύπος. Sylburg. Typum hunc iterum declarat, *Str.* ii, p. 367.
(3) *Ἀλλ' οὐ κεκάρπωται*. *Sed non est oblatus*. Hesychius: Κάρπωμα, κέρδος, προσφορὰ, θυσία. Suidas, Ἁγιάσαι, καρπῶσαι, καῦσαι ἁγίως. Ita Levitici, iv: τὸ θυσιαστήριον τῆς καρπώσεως, *altare holocausti*, vers. 10, et v. 34: τοῦ θυσιαστηρίου τῆς ὁλοκαρπώσεως. Verte igitur hic: *sed non immolatus est*, vel *mactatus, ut Dominus*. Collect.
(4) *Οὐκ ἔπαθ*. Sensus est, *Isaac in omnibus Dominum repræsentasse præter solam passionem, in qua ipse Christus primas habere debebat.* At Lowthius ait, « Lege, οὐκ ἔπαθεν δὲ εἰκότως ἄρα ὁ Ἰσαὰκ, οὐ μόνον τὰ πρωτεῖα τοῦ πάθ. »

(5) *Μὴ παθών*. *Non passus*, sc. quoad τὴν θεότητα, de qua loquitur Clemens.
(6) *Ἰδού*. Ὅτι Bibl. Græc. Dein, ἀρχὴ ἐγενήθη D ἐπὶ τ. ibid. Mox καλεῖται τὸ ὄνομα, ibid.
(7) *Διὰ τοῦ αὐτοῦ*. Δι' αὐτοῦ τοῦ Evang.
(8) *Θαυμαστὸς σύμβουλος*. *Admirabilis consiliarius*. Apud D. Hieronymum in Isaiam redditur ex Hebræo *admirabilis consiliarius*, quod efferunt LXX *magni consilii nuntius*. In Antuerpiensi editione utrumque habetur in textu Græco LXX, at in editione Procopii in Isaiam, interprete J. Curterio, LXX viris tribuitur lectio μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, altera autem θαυμαστὸς σύμβουλος Aquilæ, ut Theodotioni θαυμαστὸς βουλεύων, hic apud Clementem utrumque vides: reliqua autem partim Symmacho, partim Theodotioni, cujus est etiam illud, τῷ πληθύνειν τὴν παιδείαν, *quod multiplicet disciplinam*; sic enim vertendum est potius, quam *quod ludum multiplicet*, usque ad illud καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔσται πέρας, quod est Theodotionis et Symmachi. LXX: οὐκ ἔσται ὅριον, vel apud alios τέλος. Collect.
(9) *Ὦ τοῦ μ*. Locus insignis adversus Arianos.

tum est nomen ejus, magni consilii Angelus [87]. Quid est ergo puellus infans? Is, ad cujus imaginem nos infantes sumus. Per eumdem prophetam narrat ejus magnitudinem: *Admirabilis, Consiliarius, Deus potens, Pater æternus, Princeps pacis: eo quod disciplinam impleat: et pacis ejus non est finis* [88]. O magnum Deum! o perfectum puerum! Filius in Patre, et Pater in Filio. Et quomodo non est perfecta hujus pueri puerilis disciplina et institutio, quæ omnes pervadit, pædagogi ritu nos pueros instituens, qui sumus ejus infantes? Is manus in nos expandit, quæ aperte et evidenter fuere creditæ. De hoc puello fert quoque testimonium Joannes, *qui est major propheta inter natos mulierum* [89]: *Ecce Agnus Dei* [90]. Quoniam enim Scriptura pueros infantes, agnos nominat, Deum Verbum, qui propter nos homo factus est, qui nobis in omnibus assimilari volebat, vocavit Agnum Dei, Filium nempe Dei, infantem Patris.

A *τοῖς γυναικῶν προφήτης*· Ἰδοὺ (10) ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ γὰρ ἄρνας ὀνομάζει ἡ Γραφὴ τοὺς παῖδας τοὺς νηπίους, τὸν Θεὸν τὸν Λόγον, τὸν δι' ἡμᾶς ἄνθρωπον γενόμενον, κατὰ πάντα ἡμῖν ἀπεικάζεσθαι βουλόμενον, ἀμνὸν κέκληκε τοῦ Θεοῦ, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν νήπιον τοῦ Πατρός.

CAP. VI.

Adversus eos, qui existimant puerorum et infantium appellationem significare primarum disciplinarum doctrinam.

Licet autem nobis veluti ex abundanti eos aggredi, qui in reprehendendis aliis delectantur. Non enim nos pueri et infantes appellati sumus, quod sit puerilis et contemnenda nostra disciplina, ut nos calumniati sunt, qui sunt inflati scientia. Statim itaque regenerati recipimus perfectionem cujus causa festinabamus. ✠ Fuimus enim illuminati, id autem est Deum agnoscere. Non est ergo imperfectus, qui quod perfectum est, cognovit. Nec me reprehenderitis, quod fatear **41** me Deum nosse. Ipsi enim Verbo ita dicere visum est: is vero, *liber* est. Jam enim dum tingeretur Dominus, vox e cœlis testis dilecti resonuit: *Tu es Filius meus dilectus, ego hodie genui te.* Sapientes ergo hos rogemus; Christus hodie regeneratus, jam est perfectus, vel, quod est absurdissimum, ei aliquid deest? Si posterius ita est, ut aliquid disceret, opus fuit. Jam vero Deus cum esset, nihil didicisse fuit consentaneum. Neque enim quis Verbo major fuerit. Sed neque magister est ejus, qui solus est magister. Annon ergo vel inviti fatebuntur, Verbum perfectum ex perfecto Patre natum, ex œconomica præordinatione esse perfecte regeneratum? Et si erat perfectus, cur qui erat perfectus tingebatur? Oportebat, inquiunt, implere humanam professionem. Optime. Concedo hoc enim. Simul ac ergo a Joanne tingitur, fit perfectus. Recte. Nihil ergo ab eo amplius didicit? Nequaquam. Solo autem lavacro perficitur, et Spiritus adventu sanctificatur? Ita habet. Hoc ipsum nobis quoque evenit, quorum fuit exemplar Dominus.

ΚΕΦ. Ϛʹ.

B *Πρὸς τοὺς ὑπολαμβάνοντας τὴν τῶν παιδίων καὶ νηπίων* (11) *προσηγορίαν τὴν τῶν πρώτων μαθημάτων αἰνίττεσθαι διδαχήν.*

Ἔξεστι δὲ ἡμῖν ἐκ περιουσίας πρὸς τοὺς φιλεγκλήμονας ἐπαποδύσασθαι. Οὐ γὰρ παῖδες ἡμεῖς καὶ νήπιοι πρὸς τὸ παιδαριῶδες καὶ εὐκαταφρόνητον τῆς μαθήσεως προσηγορεύμεθα, καθὼς οἱ εἰς γνῶσιν (12) πεφυσιωμένοι διαβεβλήκασιν. Ἀναγεννηθέντες (13) γοῦν εὐθέως, τὸ τέλειον ἀπειλήφαμεν, οὗ ἕνεκεν ἐσπεύδομεν. Ἐφωτίσθημεν γάρ· τὸ δέ ἐστιν ἐπιγνῶναι τὸν (14) Θεόν. Οὔκουν ἀτελὴς ὁ ἐγνωκὼς τὸ τέλειον. Καί μου μὴ λάβησθε (15), ὁμολογοῦντος ἐγνωκέναι τὸν Θεόν· ὧδέ πως γὰρ ἔδοξεν εἰπεῖν τῷ Λόγῳ. Ὁ δὲ *ἐλεύθερος* (16). Αὐτίκα γοῦν βαπτιζομένῳ τῷ Κυρίῳ ἀπ' οὐρανῶν ἐπήχησε φωνὴ μάρτυς ἠγαπημένου· *Υἱός μου* (17) *εἶ σὺ ἀγαπητὸς, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.* C Πυθώμεθα οὖν τῶν σοφῶν· σήμερον ἀναγεννηθεὶς ὁ Χριστὸς, ἤδη τέλειός ἐστιν, ἤ, ὅπερ ἀτοπώτατον, ἐλλιπής; Εἰ δὲ τοῦτο, προσμαθεῖν τι αὐτῷ δεῖ· ἀλλὰ προσμαθεῖν μὲν αὐτὸν εἰκὸς οὐδὲ ἕν, Θεὸν ὄντα (18). Οὐ γὰρ μείζων τις εἴη τοῦ Λόγου· οὐδὲ μὴν διδάσκαλος τοῦ μόνου διδασκάλου. Μή τι οὖν ὁμολογήσουσιν ἄκοντες τὸν Λόγον τέλειον ἐκ τελείου φύντα τοῦ Πατρὸς, κατὰ τὴν οἰκονομικὴν προδιατύπωσιν ἀναγεννηθῆναι τελείως (19); Καὶ εἰ τέλειος ἦν, τί ἐβαπτίζετο ὁ τέλειος; Ἔδει, φασὶ, πληρῶσαι τὸ ἐπάγγελμα τὸ ἀνθρώπινον. Παγκάλως. Φημὶ γάρ· ἅμα τοίνυν τῷ βαπτίζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ Ἰωάννου, γίνεται τέλειος; δῆλον ὅτι. Οὐδὲν οὖν πρὸς αὐτοῦ προσέμαθεν. Οὐ γάρ· τελειοῦται δὲ τῷ λουτρῷ μόνῳ, καὶ τοῦ Πνεύματος τῇ καθόδῳ (20) D ἁγιάζεται; Οὕτως ἔχει. Τὸ δὲ αὐτὸ συμβαίνει τοῦτο καὶ περὶ ἡμᾶς, ὧν γέγονεν ὑπογραφὴ ὁ Κύριος.

✠ P. 113 ED POTTER, 92-93 ED. PARIS. [87] Isa. IX, 6. [88] Ibid. [89] Luc. VII, 28. [90] Joan. I, 29, 36.

(10) *Ἰδού.* Ἴδε Evang.

(11) *Τῶν παιδίων καὶ νηπίων.* Τῶν νηπίων καὶ τῶν παιδίων Reg.

(12) *Οἱ εἰς γν.* Respicit I Cor. VIII, 1: ἡ γνῶσις φυσιοῖ.

(13) *Ἀναγ.* Sic distingue: ἀναγεννηθέντες γοῦν, εὐθέως τὸ τέλειον ἀπειλήφαμεν: *cum igitur regenerati fuimus, statim perfectionem recepimus.*

(14) *Τόν.* Hunc articulum omittunt Reg., Bod.

(15) *Λάβησθε.* Sunt qui putarint λωβῆσθε legendum; sed λάβησθε in corripiendi et reprehendendi significatione hic retinere, non video quid vetet. Sylburg.

(16) *Ἐλεύθερος.* Respicere videtur Joan. VIII, 35, 36.

(17) *Υἱός μου.* Hic Clemens memoriæ lapsu varia S. Scripturæ loca miscet et confundit, *Σὺ εἶ ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν σοὶ ηὐδόκησα*, Luc. III, 22; Matth. III, 17; Marc. I, 11, ubi de Christi baptismo agunt. *Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε*, Psal. II, 7; Act. XIII, 33; Hebr. I, 5; V, 5.

(18) *Θεὸν ὄντα.* Locus insignis de perfecta Christi divinitate.

(19) *Τελείως.* Τελέως Reg., Bod.

(20) *Καθόδῳ.* Hæc vox pro vulg. μεθόδῳ reposita est e Pal. ms. Sylburg. Consentiunt Reg., Bod.

Βαπτιζόμενοι, φωτιζόμεθα· φωτιζόμενοι, υἱοποιούμεθα· υἱοποιούμενοι, τελειούμεθα· τελειούμενοι, ἀπαθανατιζόμεθα. Ἐγὼ, φησὶν, *εἶπα· Θεοί ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες*. Καλεῖται (21) δὲ πολλαχῶς τὸ ἔργον τοῦτο χάρισμα, καὶ φώτισμα, καὶ τέλειον, καὶ λουτρόν· λουτρὸν μὲν, δι' οὗ τὰς ἁμαρτίας ἀποῤῥυπτόμεθα, χάρισμα δὲ, ᾧ τὰ ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασιν ἐπιτίμια ἀνεῖται· φώτισμα δὲ, δι' οὗ τὸ ἅγιον ἐκεῖνο φῶς τὸ σωτήριον ἐποπτεύεται, τουτέστιν δι' οὗ τὸ Θεῖον ὀξυωποῦμεν· τέλειον δὲ τὸ ἀπροσδεές φαμεν. Τί γὰρ ἔτι λείπεται τῷ Θεὸν ἐγνωκότι; Καὶ γὰρ ἄτοπον ὡς ἀληθῶς, χάρισμα κεκλῆσθαι Θεοῦ τὸ μὴ πεπληρωμένον. Τέλειος δὲ ὢν, τέλεια χαριεῖται δήπουθεν. Ὡς δὲ ἅμα τῷ κελεῦσαι αὐτὸν πάντα γίνεται· οὕτως ἕπεται τῷ χαρίσασθαι μόνον βουληθῆναι αὐτὸν πεπληρῶσθαι τὴν χάριν. Τὸ γὰρ μέλλον τοῦ χρόνου τῇ δυνάμει τοῦ θελήματος προσλαμβάνεται (22). Πρὸς δὲ καὶ ἡ τῶν κακῶν (23) ἀπαλλαγὴ σωτηρίας ἐστὶν ἀρχή. Μόνοι δὲ ἄρα οἱ πρῶτον (24) ἀρξάμενοι τῶν ὅρων τῆς ζωῆς ἤδη τέλειοι· ζῶμεν δὲ ἤδη οἱ θανάτου κεχωρισμένοι. Σωτηρία τοίνυν τὸ ἕπεσθαι Χριστῷ. *Ὃ γὰρ γέγονεν* (25) *ἐν αὐτῷ ζωή ἐστιν* (26). *Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν*, φησὶν, *ὁ τὸν* (27) *λόγον μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται· ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν*. Οὕτω τὸ πιστεῦσαι μόνον καὶ ἀναγεννηθῆναι τελείωσίς ἐστιν ἐν ζωῇ· οὐ γάρ ποτε ἀσθενεῖ ὁ Θεός. Ὡς γὰρ τὸ θέλημα αὐτοῦ ἔργον ἐστὶ, καὶ τοῦτο κόσμος ὀνομάζεται· οὕτω καὶ τὸ βούλημα αὐτοῦ ἀνθρώπων ἐστὶ σωτηρία· καὶ τοῦτο Ἐκκλησία κέκληται. Οἶδεν οὖν οὓς κέκληκεν, οὓς σέσωκεν· κέκληκεν (28) δὲ ἅμα, καὶ σέσωκεν. *Αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς*, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, *θεοδίδακτοί ἐστε*. Οὐκ ἄρα θεμιτὸν ἡμῖν ἀτελὲς τὸ ὑπ' αὐτοῦ διδασκόμενον νοεῖν· τὸ δὲ μάθημα ἀΐδιος σωτηρία ἀϊδίου Σωτῆρος· *ᾧ ἡ χάρις εἰς τοὺς αἰῶνας αἰώνων, ἀμήν*. Καὶ ὁ μόνον ἀναγεννηθεὶς, ὥσπερ οὖν καὶ τοὔνομα ἔχει, καὶ φωτισθεὶς ἀπήλλακται μὲν παραχρῆμα τοῦ σκότους, ἀπείληφε δὲ αὐτόθεν τὸ φῶς.

✠ P. 114 ED. POTTER, 93-94 ED. PARIS.

[94] I Thess. IV, 9.

A Tincti, illuminamur; illuminati, in filios adoptamur; adoptati, perficimur; perfecti, immortales reddimur. *Ego*, inquit, *dixi : Dii estis et filii Excelsi omnes* [91]. Multis autem modis vocatur hoc opus, gratia, illuminatio, perfectum, et lavacrum. Lavacrum quidem, per quod peccata abstergimus. Gratia autem, qua remittuntur pœnæ, quæ peccatis debentur. Illuminatio autem, per quam sanctam illam et salutarem lucem intuemur, hoc est per quam Deum perspicimus. Perfectum autem dicimus, cui nihil deest. Quid enim ei desit, qui Deum novit? Est enim revera absurdum, Dei vocari gratiam, quæ non sit perfecta et undequaque plena. Nam qui est perfectus, perfecta utique largietur. Quemadmodum autem simul ac ipse jussit, fiunt omnia;

B ita sequitur, ut eo quod solum gratificari voluerit, plena fuerit gratia. Quod enim futurum est temporis, id per voluntatis potentiam anticipatur. His accedit, quod liberatio a malis est initium salutis. ✠ Soli ergo, qui primum vitæ fines attigimus, jam perfecti sumus. Jam autem vivimus, qui sumus a morte separati. Christum ergo sequi, salus est. *Quod enim factum est, in ipso vita est* [92]. *Amen, amen dico vobis*, inquit, *qui sermones meos audit et credit ei qui me misit, habet vitam æternam, et in judicium non venit, sed transiit a morte ad vitam* [93]. Ita solum credidisse et generatum esse, est in vita perfectio. Nunquam est enim Deus imbecillus. Quemadmodum enim ejus voluntas est opus, et id mun-

C dus nominatur; ita etiam ejus propositum est hominum salus, et ea vocata est Ecclesia. Novit ergo quos vocavit, quos servavit; simul autem vocavit et servavit. *Ipsi* enim *vos*, inquit Apostolus [94], *a Deo docti estis*. Nefas est ergo imperfectum judicare, quod ab ipso docetur. Quod autem ab eo discitur, est æterni Servatoris æterna salus : *cui gratia in sæcula sæculorum. Amen*. Et qui est solummodo regeneratus et illuminatus, quemadmodum ipsum nomen indicat, et protinus a tenebris

[91] Psal. LXXXI, 6. [92] Joan. I, 4. [93] Joan. V, 24.

(21) *Καλεῖται*. De variis baptismi nominibus etiam Gregorius Nazianz., Oratione in S. baptisma p. 238. H: SYLBURG.

(22) *Προσλαμβάνεται*. *Assumitur*, *acquiritur*. Sed Lowthius mavult προλαμβάνεται, *anticipatur*; quam lectionem agnoscit interpres. Quod vero solo volendi actu Deus omnia fecerit, superius dixit, *Protrept*. p. 55, ubi conf. n.

(23) *Ἡ τῶν κακῶν*. Liberationem a malis, salutis esse initium tradit et Philo p. 104, et Basil. p. 56, 94 et 580. H. SYLBURG.

. . . . . *Sapientia prima est*
Stultitia caruisse. . . . .

(24) *Πρῶτον*. Πρῶτοι Pal. ms., Sylburg., Reg.

(25) *Ὃ γὰρ γ*. Sic distinguendum : Ὃ γὰρ γέγονεν ἐν αὐτῷ, ζωή ἐστιν· *nam quod est in ipso, vita est*. Quod sensum auctoris optime exprimere videtur. Iterum *Pædag*. lib. II, c. 9, pag. 185, 186 : Ἐγρήγορεν ἄρα πρὸς τὸν Θεὸν ὁ πεφωτισμένος· ὁ δὲ τοιοῦτος ζῇ· ὃ γὰρ γέγονεν ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν. At in vulg. Novi Testamenti editionibus hodie legitur, Καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, ὃ γέγονεν. Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, Joan. I, 3, 4. Clementis lectionem tuentur Cyrillus, Gregor. Nyssen. lib. I *adv. Eunomium*, Hilarius, Augustinus, Gregor. Nazianz., Stephani codex quidam ms., teste Cl. Millio in not. ad hunc locum : item hæretici, qui S. Spiritus θεότητα negabant, ut refert Joannes Chrysostomus in Comment. Hos fuisse Macedonianos tradit Theophy-

D lactus pag. 560, edit. Paris. Ἐν αὐτῷ ζωή, etc. *Pneumatomachi, qui Spiritum negant esse Deum, hunc particulam sic legunt, « Et sine ipso factum est nihil. » Deinde, hoc loco facto puncto, legunt quasi ab altero principio : « Quod factum est in ipso, vita erat, » et interpretantur locum juxta suam mentem, dicentes quod hoc loco de Spiritu sancto evangelista disserat, dicens : « Quod factum est in ipso, » hoc est Spiritus sanctus, « vita erat. » Hæc autem dicunt Macedoniani, conantes ostendere Spiritum sanctum esse creaturam, et annumerare eum his, quæ facta sunt. Nos autem non sic, sed puncto facto postquam dixit : « Quod factum est, » a novo principio legimus*, Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν.

(26) *Ἐστιν*. Ἦν, Evang., Bod.

(27) *Ὁ τῶν*. Ὅτι ὁ τῶν, Evang.

(28) *Κέκληκεν*. Aliquis in marg. Reg. scripsit οὓς, ac si hoc loco deesset.

liberatur, et ab eo tempore lucem accipit. Quemadmodum ergo, qui somnum excusserunt, et ab eo tempore protinus intus vigilant; vel potius, quemadmodum qui oculorum suffusionem conantur amovere, non extrinsecus eis lucem suppeditant, quam non habent, sed quod oculis impedimentum afferebat depellentes, liberam efficiunt pupillam; ita etiam qui tingimur, abstersis peccatis, quæ divino Spiritui quodammodo tenebras offundebant, liberum, ab omnique impedimento vacuum, et lucidum habemus Spiritus oculum: quo quidem solo quod divinum est intuemur, cœlitus influente nobis sancto Spiritu. Hæc est æterna aciei temperatura, quæ videre potest æternam lucem; quandoquidem quod simile est, est amicum simili; quod sanctum est autem, amicum est ei, ex quo sanctum est, quod lux proprie appellatum est. *Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino* [95]. Hinc puto ab antiquis Græcis hominem vocatum ✠ esse φῶτα, id est *lucem*. At nondum, inquiunt, perfectum donum accepit. Ego quoque assentior; sed est in luce, et tenebræ ipsum non comprehendunt [96]. Inter lucem autem et tenebras, nihil est intermedium. In resurrectione autem credentium, finis est repositus. Is autem non est aliquid aliud adipisci, quam id, quod promissum erat prius, assequi. Non enim eodem tempore ambo simul consistere dicimus, nempe et accessum ad finem, et accessus anticipationem. Non est enim idem, ævum et tempus; sed neque idem est appetitio et finis. Non certe. Circa unum autem ambo, et unus circa ambo versatur. Est autem, ut ita dicam, appetitio, fides, quæ in tempore generatur; finis autem, promissi assecutio firma ac stabilis in sæcula. Ipse autem Dominus salutis æqualitatem

A Ὥσπερ οὖν οἱ τὸν ὕπνον ἀποσεισάμενοι εὐθέως ἔνδοθεν ἐγρηγόρασιν· μᾶλλον δὲ, καθάπερ οἱ τὸ ὑπόχυμα τῶν ὀφθαλμῶν (29) κατάγειν πειρώμενοι οὐ τὸ φῶς αὐτοῖς (30) ἔξωθεν χορηγοῦσιν, ὃ οὐκ ἔχουσιν, τὸ δὲ ἐμπόδιον ταῖς ὄψεσι καταβιβάζοντες, ἐλευθέραν ἀπολείπουσι τὴν κόρην· οὕτως καὶ οἱ βαπτιζόμενοι, τὰς ἐπισκοτούσας ἁμαρτίας τῷ θείῳ Πνεύματι ἀχλύος δίκην ἀποτριψάμενοι, ἐλεύθερον καὶ ἀνεμπόδιστον καὶ φωτεινὸν ὄμμα τοῦ Πνεύματος ἴσχομεν· ᾧ δὴ μόνῳ τὸ θεῖον ἐποπτεύομεν, οὐρανόθεν ἐπεισρέοντος ἡμῖν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Κρᾶμα τοῦτο αὐγῆς ἀΐδιον, τὸ ἀΐδιον φῶς ἰδεῖν δυναμένης (31)· ἐπεὶ τὸ ὅμοιον (32) τῷ ὁμοίῳ φίλον· φίλον δὲ τὸ ἅγιον τῷ ἐξ οὗ τὸ ἅγιον· ὃ δὴ κυρίως κέκληται φῶς. *Ἦτε γάρ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυ-* B *ρίῳ*. Ἐντεῦθεν τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἡγοῦμαι κεκλῆσθαι *φῶτα*. Ἀλλ' οὐδέ πω, φασὶν, ἀπείληφε (33) τὴν τελείαν δωρεάν· σύμφημι κἀγώ· πλὴν ἐν φωτί ἐστι, καὶ τὸ σκότος (34) αὐτὸν οὐ καταλαμβάνει· φωτὸς δὲ ἀνὰ μέσον καὶ τοῦ σκότους, οὐδὲ ἕν. Ἐν δὲ τῇ ἀναστάσει τῶν πιστευόντων ἀπόκειται τὸ τέλος· τὸ δὲ οὐκ ἄλλου τινός ἐστι μεταλαβεῖν, ἀλλ' ἢ τῆς προωμολογημένης ἐπαγγελίας (35) τυχεῖν. Μὴ γὰρ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἅμα ἄμφω συνίστασθαί φαμεν, τήν τε πρὸς τὸ πέρας ἄφιξιν καὶ τῆς ἀφίξεως τὴν πρόληψιν· οὐ γάρ ἐστι ταὐτὸν αἰὼν καὶ χρόνος· οὐδὲ μὴν ὁρμὴ καὶ τέλος, οὐκ ἔστι· περὶ ἓν δὲ ἄμφω· καὶ περὶ ἄμφω ὁ εἷς καταγίνεται. Ἔστι γοῦν, ὡς εἰπεῖν, ὁρμὴ μὲν ἡ πίστις ἐν χρόνῳ γεννω- C μένη· τέλος δὲ τὸ τυχεῖν τῆς ἐπαγγελίας, εἰς αἰῶνας βεβαιούμενον. Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος σαφέστατα τῆς σωτηρίας τὴν ἰσότητα (36) ἀπεκάλυψεν, εἰπών· *Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ Πατρός μου* (37), *ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν Υἱὸν, καὶ πιστεύων ἐπ' αὐτὸν ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχά-*

✠ P. 115 ED. POTTER, 94-95 ED. PARIS.

[95] Ephes. v, 8. [96] Joan. i, 5.

(29) *Τὸ ὑπόχυμα τῶν ὀφθαλμῶν. Oculorum suffusionem.* C. Plinius *De re medica* 15: *Suffusiones et albugines.* Celsus lib. vi, cap. 6: *Suffusio, quam Græci* ὑπόχυσιν *nominant, interdum oculi potentiæ, qua cernit, se opponit; sanguinem ex fronte, vel naribus mittere, in temporibus venas adurere expedit.* Definitur ab Ægineta lib. vi, cap. 21: Ἀργοῦ ὑγροῦ σύστασις ἐπὶ τὸν κερατοειδῆ χιτῶνα κατὰ τὴν κόρην, ἐμποδίζουσα τὸ ὁρᾶν, ἢ τὸ τρανῶς ὁρᾶν. *Suffusio, pigri humoris concretio juxta pupillam in cornea membrana, quæ visum impedit, aut certe, ne oculus clare cernat, efficit.* Collect.

(30) *Αὐτοῖς.* Scribe αὐτοῖς, *sibi*.

(31) *Δυναμένης.* Malim δυναμένοις, quod habet Reg.

(32) *Τὸ ὅμοιον.* Dictum proverbiale. Hesiodus:

Αἰεὶ γὰρ τὸν ὅμοιον ἄγει Θεὸς ἐς τὸν ὅμοιον.

Semper enim similem ducit Deus ad similem.

(33) *Ἀπείληφε.* Ἐπείληφε, Reg.

(34) *Καὶ τὸ σκότος.* Respicit Joan. i, 5: *Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβε.*

(35) *Προωμολογημένης ἐπαγγελίας. Prius professæ promissionis*; in baptismate scilicet, ut explicat Langbainius in epist. ad *Usserium*, inter *Usserianas* num. 216. Lowth.

(36) *Τὴν ἰσότητα.* Quid? an eodem gradu omnes beati futuri sunt? Non id dicit; sed tantum, fideles omnes *æque* salvos fieri; quod negabant hæretici quidam, se solos γνωστικοὺς et πνευματικούς, cæteros vero omnes ψυχικούς appellantes. Quo pertinet, quod paulo inferius dicit, pag. 116: Οὐκ ἄρα οἱ μὲν γνωστικοί, οἱ δὲ ψυχικοὶ ἐν αὐτῷ τῷ Λόγῳ· ἀλλ' οἱ πάντες ἀποθέμενοι τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας ἴσοι καὶ πνευματικοὶ παρὰ τῷ Κυρίῳ. *Non ergo in eodem Verbo, alii sunt Gnostici, alii vero Psychici; sed omnes, qui concupiscentias carnales deposuerunt, sunt æquales et spirituales apud Dominum.* Hi porro Valentiniani erant, quos Irenæus lib. i, cap. 11, 14, D refert homines in tria genera distribuisse. 1. Horum primum erat ὑλικόν seu χοϊκόν, *materiale* ac *terrenum*, cui salutem penitus impossibilem esse dicebant. 2. Ψυχικόν, *animale*; in quo sunt οἱ δι' ἔργων καὶ πίστεως ψιλῆς βεβαιούμενοι, καὶ μὴ τὴν τελείαν γνῶσιν ἔχοντες· εἶναι δὲ τούτους ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡμᾶς λέγουσι. *Qui per opera et fidem nudam firmantur, et non habent* cognitionem *perfectam; esse autem hos, nos qui sumus in Ecclesia.* 3. Πνευματικόν, *spirituale*, quod iis constat, qui τελείαν γνῶσιν, *perfectam cognitionem*, habent: unde se *Gnosticos* appellabant; et se non fide vel operibus quibusvis, sed natura salvos fieri, et præterea majori gloria, quam reliqui homines consequi posse, dignandos fore jactabant. Proinde adversus hos Clemens asserit, salutem ad omnes, qui vera fide præditi sunt, æqualiter pertinere.

(37) *Τοῦ Πατρός μου.* Τοῦ πέμψαντός με, Evang. Mox, εἰς αὐτόν pro ἐπ' αὐτόν, ibid. Dein, αὐτὸν ἐγὼ τῇ pro αὐτὸν ἐν τῇ. Ibid.

A τῇ *ἡμέρᾳ*. Καθόσον (38) μὲν οὖν δυνατὸν ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ, ὃν ἐσχάτην ἡμέραν ᾐνίξατο, εἰς τότε τηρούμενον ὅτε παύσηται, τελείους ἡμᾶς γενέσθαι πιστεύομεν. Πίστις γὰρ μαθήσεως τελειότης· διὰ τοῦτό φησιν· *Ὁ πιστεύων εἰς τὸν Υἱὸν* (39), *ἔχει ζωὴν αἰώνιον*. Εἰ τοίνυν οἱ πιστεύσαντες ἔχομεν τὴν ζωὴν, τί περαιτέρω τοῦ κεκτῆσθαι ζωὴν ἀΐδιον (40) ὑπολείπεται; Οὐδὲν δὲ ἐνδεῖ τῇ πίστει, τελείᾳ οὔσῃ ἐξ αὐτῆς (41) καὶ πεπληρωμένῃ. Εἰ δὲ ἐνδεῖ τι αὐτῇ, οὐκ ἔστιν ὁλοτελής· οὐδὲ πίστις ἐστὶ σκάζουσα περί τι· οὐδὲ μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀποδημίαν ἀναμένει (42) τοὺς πεπιστευκότας, ἀδιακρίτως (43) ἐνταῦθα ἠῤῥαβωνισμένους. Ἐκεῖνο (44) δὲ τὸ πιστεῦσαι ἤδη προειληφότες ἐσόμενον μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀπολαμβάνομεν γενόμενον· ὅπως τ' ἂν ἐκεῖνο πληρωθῇ τὸ λεχθέν· B *Γενηθήτω κατὰ τὴν πίστιν σου*. Οὗ δὲ ἡ πίστις, ἐνταῦθα ἡ ἐπαγγελία· τελείωσις δὲ ἐπαγγελίας ἡ ἀνάπαυσις. Ὥστε ἡ μὲν γνῶσις ἐν τῷ φωτίσματι, τὸ δὲ πέρας τῆς γνώσεως, ἡ ἀνάπαυσις· ὃ δὴ ἔσχατον νοεῖται ὀρεκτόν. Καθάπερ οὖν τῇ πείρᾳ ἡ ἀπειρία καταλύεται, καὶ τῷ πόρῳ ἡ ἀπορία· οὕτως ἀνάγκη τῷ φωτισμῷ ἐξαφανίζεσθαι τὸ σκότος· ἡ ἄγνοια δὲ τὸ σκότος, καθ' ἣν περιπίπτομεν τοῖς ἁμαρτήμασιν, ἀμβλυωποῦντες περὶ τὴν ἀλήθειαν· φωτισμὸς ἄρα ἡ γνῶσίς ἐστιν, ὁ ἐξαφανίζων τὴν ἄγνοιαν, καὶ τὸ διορατικὸν ἐντιθείς. Ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν χειρόνων ἀποβολὴ τῶν κρειττόνων ἐστὶν ἀποκάλυψις (45). Ἃ γὰρ ἡ ἄγνοια συνέδησε (46) κακῶς, ταῦτα διὰ τῆς ἐπιγνώσεως ἀναλύεται καλῶς· τὰ δὲ δεσμὰ ταῦτα, ᾗ τάχος, ἀνίεται· πίστει μὲν ἀνθρωπίνῃ, θεϊκῇ δὲ τῇ C χάριτι· ἀφιεμένων τῶν πλημμελημάτων ἑνὶ Παιωνίῳ φαρμάκῳ, Λογικῷ βαπτίσματι. Πάντα μὲν οὖν ἀπολουόμεθα τὰ ἁμαρτήματα, οὐκέτι δὲ ἐσμὲν παρὰ πόδας κακοί. Μία χάρις αὕτη τοῦ φωτίσματος, τὸ μὴ τὸν αὐτὸν εἶναι τῷ πρὶν ἢ λούσασθαι τὸν τρόπον. Ὅτι δὲ ἡ γνῶσις συνανατέλλει τῷ φωτίσματι, περιαστράπτουσα τὸν νοῦν, καὶ εὐθέως ἀκούομεν (47) μαθηταὶ οἱ ἀμαθεῖς· πότερόν ποτε τῆς μαθήσεως ἐκείνης προσγενομένης; οὐ γὰρ ἂν ἔχοις εἰπεῖν τὸν χρόνον· ἡ μὲν γὰρ κατήχησις εἰς πίστιν περιάγει, πίστις δὲ, ἅμα βαπτίσματι ἁγίῳ παιδεύεται Πνεύματι· ἐπεὶ ὅτι γε μία καθολικὴ τῆς ἀνθρωπότητος σωτηρία, ἡ πίστις, ἰσότης δὲ καὶ κοινωνία τοῦ δικαίου καὶ φιλανθρώπου Θεοῦ, ἡ αὐτὴ πρὸς πάντας, ὁ Ἀπόστολος σαφέστατα ἐξηγήσατο, ὧδέ πως εἰπών· D *Πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν, ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα*,

✠ P. 116 ED. POTTER, 95 ED. PARIS.

A apertissime revelavit, cum dixit: *Hæc est enim voluntas Patris mei, ut omnis qui contemplatur Filium et credit in ipsum, habeat vitam æternam, et resuscitabo ipsum in novissimo die* [97]. Quatenus ergo fieri potest in hoc mundo, quem per *novissimum diem* significavit, qui eousque servatur, dum cessaverit, nos perfectos factos esse credimus. Fides enim est doctrinæ perfectio. Et ideo dicit: *Qui credidit in Filium, habet vitam æternam* [98]. Si ergo qui credidimus, habemus vitam, quid reliqui est ultra vitæ æternæ **42** possessionem? Fidei autem, cum ex se perfecta et plena sit, nihil deest. Sin autem ei aliquid deest, non est undequaque perfecta. Neque fides in ulla re claudicat; neque postquam ex hoc loco excesserint, exspectare facit eos qui crediderunt, B cum absque ullo discrimine hic arrham acceperint. Sed cum illud, quod futurum est, post resurrectionem præceperimus credere, quod factum est recipimus, ut illud impleatur, quod dictum est: *Fiat secundum fidem tuam* [99]. Ubi autem fides, hic promissio; promissionis autem perfectio est requies. Quapropter cognitio ✠ quidem est in illuminatione; finis autem cognitionis, requies. Quod quidem extremum expetendum intelligitur. Quemadmodum ergo imperitia, peritia solvitur, et inventa certa via, dubitatio: ita illuminatione tenebras deleri necesse est. Tenebræ autem sunt ignoratio, per quam in peccata incidimus, circa veritatem hallucinantes. Cognitio ergo est illuminatio, C quæ delet ignorationem, et perspicacem videndi facultatem inserit. Quinetiam eorum, quæ sunt deteriora, rejectio, est meliorum revelatio. Quæ enim male colligavit ignoratio, ea pulchre resolvit agnitio. Hæc autem vincula quam celerrime remittuntur, humana quidem fide, divina vero gratia: cum nimirum remittuntur peccata uno medicamento Pæonio, nempe baptismo secundum Verbum. Omnia ergo peccata eluimus, et e vestigio mali non sumus amplius. Una enim est hæc gratia illuminationis, quod non sunt iidem mores, qui erant antequam lavaremur. Quoniam autem cognitio una oritur cum illuminatione, circa mentem refulgens, et qui rudes et ignari eramus, protinus vocamur D discipuli: utrumne id factum est, cum aliquando adventasset disciplina? non enim poteris tempus dicere. Catechesis enim ad fidem deducit. Fides

[97] Joan. VI, 40. [98] Joan. III, 36. [99] Matth. IX, 29.

(38) *Καθόσον*. Sensus est: « Igitur quatenus fieri potest in hoc mundo, quem *novissimum diem* ideo vocavit, quod certo tempore, ad quod servatur, periturus sit, nos esse perfectos credimus. » Τηρεῖσθαι hoc modo non semel usurpatum a Petro, II Epist. II, 4, 9; III, 7.

(39) *Υἱόν*. Ἰησοῦν, Reg.

(40) *Ἀΐδιον*. Αἰώνιον, Reg., Bod.

(41) *Αὐτῆς*. Scribe αὑτῆς, *se*.

(42) *Ἀναμένει*. *Exspectare facit, differt, dilationem interponit*. Sed an hæc vox alibi isto sensu sumatur, nescio. LOWTH.

(43) *Ἀδιακρίτως*. Ignatius in principio Epist. ad Romanos, *Πεπληρωμένοις χάριτος Θεοῦ ἀδιακρίτως*, *impletis gratia Dei indivisim*.

(44) *Ἐκεῖνο*. Sic scribe et distingue: Ἐκεῖνο δὲ διὰ τὸ πιστεῦσαι ἤδη προειληφότες ἐσόμενον, μετὰ τὴν ἀνάστ. Vel, Ἐκεῖνο δὲ τῷ πιστ., ut vult Lowthius. Vel, Ἐκεῖνο δὲ πιστ. Sensus est: *Futurum autem illud, quod fide jam præcepimus, post resurrectionem præsens referemus*.

(45) *Ἀποκάλυψις*. Legi possit ἀπόληψις. Gregorius Nyssen.: Ἡ τοῦ κακοῦ παῦσις ἀρχὴ τῆς κατ' ἀρετὴν ἐστιν ὁρμῆς. H. SYLBURG.

(46) *Συνέδησε*. Isa. LVIII, 6: *Λύε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας*.

(47) *Καὶ εὐθέως ἀκ*. Hæc sic scribi posse videntur: Καὶ εὐθέως ἀκούομεν μαθηταὶ οἱ ἀμαθεῖς, πό-

autem simul cum baptismo docetur a divino Spiritu. Quod enim fides una sit generalis salus humanæ naturæ, eadem sit autem justi et benigni Dei erga omnes æqualitas et communicatio, Paulus manifestissime exposuit, sic dicens : *Priusquam autem veniret fides, custodiebamur sub lege, conclusi sub fide, quæ erat revelanda. Quare lex fuit noster pædagogus in Christo, ut ex fide justificemur. Postquam autem venit fides, non sumus amplius sub pædagogo* [1]. Non auditis nos non esse amplius sub illa lege, quæ erat cum timore, sed sub Verbo, qui est Pædagogus liberi arbitrii ? Deinde subjunxit vocem, quæ est remota ab omni personarum acceptione : *Omnes enim filii estis per fidem Dei in Christo Jesu. Quicunque enim in Christum baptizati estis, Christum induistis. Non est Judæus nec Græcus, non est servus nec liber, non est masculus et femina. Omnes enim vos unus estis in Christo Jesu* [2]. Non ergo alii quidem sunt cognitione præditi, alii autem animales, in eodem Verbo; sed omnes, qui concupiscentias carnales deposuerunt, sunt æquales et spiritales apud Dominum. Et ✠ rursus alibi scribit : *Etenim uno spiritu omnes nos in unum corpus baptizati sumus, sive Judæi, sive Græci, sive servi, sive liberi : et omnes ex uno poculo bibimus* [3]. Neque vero absurdum fuerit illorum quoque ipsorum verbis uti, qui meliorum recordationem, percolationem esse dicunt Spiritus. Percolationem autem dicunt, pejorum, quæ meliorum recordatione fit, separationem. Eum itaque, qui meliora revocavit in memoriam, necessario sequitur pœnitentia propter deteriora. Ipsum ergo Spiritum pœnitentia adductum recurrisse fatentur. Eodem modo nos quoque nostrorum peccatorum moti pœnitentia, delictis renuntiantes, baptismo percolati, ad æternam quoque lucem recurrimus, filii ad patrem. Exsultans itaque in Spiritu Jesus, *Confiteor tibi, Pater*, inquit, *Deus cœli et terræ, quod abscondisti hæc a sapientibus et intelligentibus, et revelasti ea parvulis* [4]. Infantes nos ac *parvulos* Pædagogus et magister appellans, qui sapientibus ,

✠ P. 117 ED. POTTER, 96 ED. PARIS.
[3] I Cor. XII, 13. [4] Luc. X, 21.

A *συγκλειόμενοι* (48) *εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι. Ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστὸν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν· ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως, οὐκέτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν*. Οὐκ ἀκούετε, ὅτι ὑπ' ἐκεῖνον τὸν νόμον οὐκέτι ἐσμὲν, ὃς ἦν μετὰ φόβου· ὑπὸ δὲ τὸν Λόγον, τῆς προαιρέσεως τὸν Παιδαγωγόν; Εἶτα μέντοι ἐπήγαγε τὴν ἀπάσης ἐκτὸς προσωποληψίας φωνήν· *Πάντες γὰρ υἱοί ἐστε* (49) *διὰ πίστεως Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν* (50) *ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε· οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὔτε Ἕλλην· οὐκ ἔνι δοῦλος, οὔτε ἐλεύθερος· οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*. Οὐκ ἄρα (51) οἱ μὲν γνωστικοὶ, οἱ δὲ ψυχικοὶ ἐν αὐτῷ τῷ Λόγῳ, ἀλλ'
B οἱ πάντες ἀποθέμενοι τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας, ἴσοι καὶ πνευματικοὶ (52) παρὰ τῷ Κυρίῳ. Καὶ ἀλλαχόθι πάλιν γράφει· *Καὶ γὰρ ἐνὶ* (53) *πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν*, εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, καὶ ἐλεύθεροι· *καὶ πάντες ἑνὶ πόματι ἐπίομεν*. Οὐκ ἄτοπον δὲ καὶ τοῖς αὐτῶν ἐκείνων συγχρήσασθαι (54) ῥήμασιν, οἳ διυλισμὸν (55) μὲν τοῦ πνεύματος, τὴν μνήμην τῶν χρειττόνων εἶναί φασιν, διυλισμὸν δὲ νοοῦσι τὸν ἀπὸ τῆς ὑπομνήσεως τῶν ἀμεινόνων τῶν χειρόνων χωρισμόν. Ἕπεται δὲ ἐξ ἀνάγκης τῷ ὑπομνησθέντι (56) τῶν βελτιόνων ἡ μετάνοια ἡ ἐπὶ τοῖς ἥττοσιν· αὐτὸ γοῦν τὸ πνεῦμα ὁμολογοῦσι μετανοῆσαν ἀναδραμεῖν. Τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τοῖς ἡμαρτη-
C μένοις μετανενοηκότες, ἀποταξάμενοι τοῖς ἐλαττώμασιν αὐτῶν, διυλιζόμενοι βαπτίσματι, καὶ (57) πρὸς τὸ ἀΐδιον ἀνατρέχομεν φῶς, οἱ παῖδες πρὸς τὸν πατέρα. Ἀγαλλιασάμενος γοῦν ἐν τῷ Πνεύματι ὁ (58) Ἰησοῦς, *Ἐξομολογοῦμαί σοι, Πάτερ*, φησὶν, *ὁ Θεὸς* (59) *τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις*· νηπίους ἡμᾶς ὁ Παιδαγωγὸς καὶ διδάσκαλος ἀποκαλῶν, τοὺς τῶν ἐν κόσμῳ σοφῶν ἐπιτηδειοτέρους εἰς σωτηρίαν· οἳ, σοφοὺς (60) σφᾶς ἡγούμενοι, τετύφωνται (61)· καὶ ἐπιβοᾶται ἀγαλλιώμενος καὶ ὑπερευφραινόμενος, οἱονεὶ συν-

[1] Galat. III, 23, 24, 25. [2] Ibid. 26, 27, 28.

τερόν ποτε τῆς μαθήσεως ἐκείνης προσγενομένης· οὐ γὰρ ἂν ἔχ. Scilicet πότερον mutato in πρότερον, et (quod consequens est) sublata interrogationis nota. Ut sensus sit : *Statim etiam discipuli audimus, qui Doctrinæ expertes fuimus, illa doctrina prius aliquando accedente; nam certum tempus definiri haud potest.*

(48) *Συγκλειόμενοι*. *Συγκεκλεισμένοι*, Galat.

(49) *Υἱοί ἐστε*. *Υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χρ.*, Galat. Mox, οὐδέ bis occurrit pro οὔτε.

(50) *Εἰς Χριστόν*. Ἐν Χριστῷ, Reg. Sed aliquis in margine scripsit εἰς Χριστόν.

(51) *Οὐκ ἄρα*. Conf. quæ superius adnotata sunt, p. 115, not.

(52) *Πνευματικοί*. Πνευματικάς, Reg., Bod. In utroque porro codice juxta hunc locum plures lacunæ apparent, verbis, quæ hic occurrunt, supplendæ.

(53) *Ἑνί*. Ἐν ἑνί apud Paulum. Mox, εἴ τε ἐλεύθεροι. Ibid.

(54) *Συγχρήσασθαι*. Συγχρίσασθαι Reg.

(55) *Διυλισμόν*. Valentiniani dicebant animam ac spiritum quodammodo defæcari et percolari,
D id est a vitiis ex ὕλη, *materia*, secundum eorum placita, ortis, purgari. Irenæus, lib. I, sub finem cap. 11 : Ἔν τε πόνοις καὶ ταλαιπωρίαις ψυχὴ γενομένη εἰς διυλισμὸν αὐτῆς, *Cum in doloribus et calamitatibus anima fuerit ad percolationem suam*. Πνεύματα ἀκάθαρτα συμπεπλεγμένα τῇ ψυχῇ διυλίζεσθαι, *impuri spiritus cum anima complicati percolatione facta separari*, dicuntur in Clementis Epit. Theod. pag. 801, col. 1.

(56) *Ὑπομνησθέντι*. Μνησθέντι, Reg. Bod.

(57) *Καί*. Hanc particulam supplevit Sylburg. Eam mss. codd. omittunt. Et quidem recte.

(58) *Ὁ*. Hic articulus additus e Pal. ms. SYLBURG. — Eumdem agnoscunt Reg. Bod.

(59) *Ὁ Θεός*. *Κύριε*, Luc. item Matth. XI, 25.

(60) *Σοφούς*. Rom. I, 22 : *Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν*.

(61) *Τετύφωνται*. Aliqui scribunt, τετύφλωνται, *excæcati sunt*.

τραυλίζων τοῖς νηπίοις· *Ναὶ, ὁ Πατὴρ, ὅτι οὕτως* A *εὐδοκία ἐγένετο* (62) *ἔμπροσθέν σου*. Διὰ τοῦτο τὰ κεκρυμμένα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν τοῦ νῦν αἰῶνος, ἀπεκαλύφθη τοῖς νηπίοις. Ἄρα εἰκότως οἱ παῖδες τοῦ Θεοῦ, οἱ τὸν μὲν παλαιὸν (63) ἀποθέμενοι ἄνθρωπον, καὶ τῆς κακίας ἐκδυσάμενοι τὸν χιτῶνα, ἐπενδυσάμενοι δὲ τὴν ἀφθαρσίαν τοῦ Χριστοῦ, ἵνα καινὸς γενόμενος λαὸς ἅγιος ἀναγεννηθέντες, ἀμίαντον φυλάξωμεν τὸν ἄνθρωπον. Καὶ νήπιος μὲν, ὡς βρέφος τοῦ Θεοῦ, κεκαθαρμένος πορνείας καὶ πονηρίας. Σαφέστατα γοῦν ὁ μακάριος Παῦλος ἀπήλλαξεν ἡμᾶς τῆς ζητήσεως, ἐν τῇ προτέρᾳ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ ὡδέ πως γράφων· *Ἀδελφοί, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσὶν, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶν τέλειοι γίνεσθε*. Τὸ δὲ, *Ὅτε ἤμην νήπιος, ἐφρόνουν* (64) *ὡς νήπιος*, B *ἐλάλουν ὡς νήπιος*· τὴν κατὰ νόμον ἀγωγὴν αἰνίττεται, καθ' ἣν οὐχ ὡς ἁπλοῦς ἤδη, ἀλλ' ὡς ἔτι ἄφρων, νήπια μὲν (65) φρονῶν, ἐδίωκε, νήπια δὲ λαλῶν, ἐβλασφήμει τὸν Λόγον. Δύο γὰρ σημαίνει τὸ *νήπιον*. *Ἐπειδὴ* (66) *γέγονα*, φησὶν, *ἀνὴρ*, πάλιν ὁ Παῦλος λέγει, *κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου*. Οὐχ ἡλικίας μέγεθος ἀτελὲς, ἀλλ' οὐδὲ μὴν χρόνου μέτρον ὡρισμένον, ἀλλ' οὐδὲ ἀνδρικῶν καὶ ἐντελεστέρων μαθημάτων διδαχὰς ἄλλας ἀπορρήτους αἰνίττεται, τὴν νηπιότητα ὑπερόριον ἀποστέλλων, ὁ καταγγέλλειν αὐτὴν ὁμολογῶν Ἀπόστολος· ἀλλὰ νηπίους μὲν τοὺς ἐν νόμῳ λέγει, οἳ τῷ φόβῳ, καθάπερ οἱ παῖδες τοῖς μορμολυκείοις, ἐκταράττονται· ἄνδρας δὲ, τοὺς (67) Λόγῳ πειθηνίους καὶ αὐτεξουσίους κέκληκεν· οἳ πεπιστεύ- C καμεν, ἑκουσίῳ προαιρέσει σωζόμενοι, ἐμφρόνως, οὐκ ἀφρόνως δεδιττόμενοι τῷ φόβῳ. Αὐτὸς περὶ τούτου μαρτυρήσει ὁ Ἀπόστολος, τοὺς Ἰουδαίους κατὰ τὴν προτέραν Διαθήκην κληρονόμους λέγων, κατ' ἐπαγγελίαν δε ἡμᾶς. *Λέγω δὲ*, φησὶν, *ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νήπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων ὤν, ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶ καὶ οἰκονόμους ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός· οὕτως* (68) *καὶ ἡμεῖς, ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι· ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ γενόμενον* (69) *ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν δι' αὐτοῦ* (70). Ὅρα πῶς ὡμολόγησεν εἶναι νηπίους τοὺς D ὑπὸ φόβον καὶ ἁμαρτίας (71)· τοὺς δὲ ὑπὸ τὴν πίστιν, υἱοὺς καλῶν, ἀπήνδρωσεν, ὡς πρὸς ἀντιδιαστολὴν

A qui sunt in mundo, sumus aptiores ad salutem, qui sapientes seipsos existimantes, superbia inflati sunt; exclamat exsultans, et mirandum in modum lætus, tanquam una cum infantibus balbutiens : *Recte, o Pater, quia sic complacuit ante te* [5]. Propterea quæ absconsa sunt a sapientibus et intelligentibus hujus, quod nunc est, sæculi, revelata sunt infantibus. Merito ergo Dei sumus pueri, qui veterem quidem hominem deposuimus, et vitii tunicam exuimus, Dei autem incorruptionem induimus, ut novus facti populus sanctus, regenerati, impollutum hominem custodiamus. Et infans quidem, tanquam Dei puellus, a fornicatione et improbitate est expurgatus. Manifestissime itaque beatus Paulus nos ab hac quæstione expedivit, in B priore Epistola ad Corinthios sic scribens : *Fratres, ne pueri efficiamini mentibus, sed sitis vitio infantes, mentibus autem estote perfecti* [6]. Illud autem : *Quando eram parvulus, cogitabam ut parvulus, loquebar ut parvulus* [7], quam sub lege egit vitam significat in qua non ut jam simplex, sed ut adhuc insipiens, stulta quidem animo agitans, persequebatur : stulta autem loquens, blasphemiis Verbum incessebat. Duo enim significat τὸ νήπιον, *infantem* ✠ videlicet, et *stultum*. *Postquam factus sum*, inquit, *vir* (rursus dicit Paulus [8]) *feci ut cessarent ea, quæ erant infantis*. Non ætatis imperfectam magnitudinem, sed nec temporis præfinitam mensuram, neque virilium et perfectiorum disciplinarum **43** arC canas significat doctrinas, cum infantiam relegat, qui se eam annuntiare profitetur Apostolus. Sed infantes quidem dicit eos, qui sunt in lege, qui, non secus ac larvis pueri, timore perturbantur; viros autem, qui Verbo paremus, nostrique sumus juris et arbitrii vocavit nos, qui credidimus, spontanea electione servati, sapienter, non insipienter metu territi. De hac re testimonium feret ipse Apostolus, Judæos secundum prius Testamentum dicens hæredes, nos autem secundum promissionem. *Dico autem*, inquit, *quandiu hæres est infans, nihil differt a servo, cum sit dominus omnium, sed est sub tutoribus et curatoribus usque ad patris præfinitum tempus : ita et nos, quando eramus sub elementis mundi, in servitute eramus; quando autem venit plenitudo* D *temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege, ut eos, qui erant sub lege, redimeret, ut adoptionem filiorum per ipsum reciperemus* [9]. Vide

✠ P. 118 ED. POTTER, 97 ED. PARIS.

[5] Luc. x, 21. [6] I Cor. xiv, 20. [7] I Cor. xiii, 11. [8] Ibid. [9] Gal. iv, 1, 2, 3, 4, 5.

(62) *Εὐδοκία ἐγένετο*. *Ἐγένετο εὐδοκία*, Luc., Matth.

(63) *Παλαιόν*. Diversa S. Scripturæ loca, ut sæpe alias, sic hoc etiam loco, in unum confudit. Ephes. iv, 22 : *Ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον*. Jud. 23 : *Μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα*. II Cor v, 4 : *Ἐφ' ᾧ οὐ θέλωμεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς*. I Cor. xv, 53 : *Δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν*. Ephes. iv, 24 : *Καὶ ἐνδύσασθαι καινὸν ἄνθρωπον*.

(64) *Ἐφρόνουν*. *Ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν*, apud Paulum.

(65) *Μέν*. Δέ, Cod.

(66) *Ἐπειδή*. Ὅτι δέ apud Paulum.

(67) *Τούς*. Τῷ, Reg.

(68) *Οὕτως*. Οὕτω, Galat.

(69) *Γενόμενον*. Γεννώμενον, Reg. Quam lectionem Irenæus, lib. iii, cap. 18, Augustinus, et Novi Testamenti mss. codd. multi ac versiones sequuntur. Mox, ὑπὸ νόμου, Reg.

(70) *Δι' αὐτοῦ*. Additum a Clemente.

(71) Ἁμαρτίας. Ἁμαρτίαις, Reg.

quomodo confessus est esse infantes, qui timori et peccatis subjecti sunt; eos autem, qui sub fide sunt, filios vocans, viros effecit, ut eos distingueret ab infantibus, qui sunt in lege. *Non est enim*, inquit, *amplius servus, sed filius. Sin autem filius, et hæres per Deum* [10]. Quid ergo filio deest post hæreditatem? Eleganter ergo sic exponi potest illud: *Quando eram infans*, hoc est, quando eram Judæus (erat enim origine Hebræus), *cogitabam ut infans*, quoniam sequebar legem: *postquam autem factus sum vir, non amplius quæ sunt infantis*, hoc est, quæ sunt legis, sed quæ sunt viri, *cogito*; hoc est, quæ sunt Christi, quem solum virum Scriptura vocat, ut ante diximus: *Cessare feci, quæ sunt infantis*. Quæ est autem in Christo infantia, est perfectio. Itaque hac in parte contra legem patrocinari nostræ infantiæ debemus. Est præterea interpretandum id quoque, quod ab Apostolo dictum est: *Lac vobis potum dedi, tanquam infantibus in Christo, non cibum: nondum enim poteratis, sed neque adhuc nunc potestis* [11-12]. Non enim mihi videtur Judaice accipiendum, quod dicit. Nam illam Scripturam ei ex adverso ✠ opponam: *Inducam vos in terram bonam, lacte et melle fluentem* [13]. Exoritur itaque maxima dubitatio harum Scripturarum collationem attendentibus. Si enim fidei in Christum principium est, quæ per lac designatur infantia; ea autem, tanquam puerilis et imperfecta, vili penditur: quomodo ejus, qui est perfectus et scientia præditus, post cibum requies, infantili rursus lacte honorata est? Nunquid ergo hoc, ut quod quamdam parabolam declarat, tale quid significat; et est utique hoc dictum ita legendum: *Lac vobis potum dedi in Christo*; et parvo interjecto spatio subjungamus, *tanquam infantibus*: ut per lectionis distinctionem, talem sensum accipiamus: Catechizavi vos in Christo, simplici et vero et per se naturali alimento spiritali; talis est enim lactis, quæ est altrix animalium, substantia, ex amantibus uberibus scaturiens: ita ut universum sic intelligatur: Quemadmodum nutrices recenter natos infantes lacte nutriunt, ita ego Christi lacte, nempe Verbo, vobis spiritale nutrimentum instillans. Ita ergo perfectum est alimentum lac perfectum, et ad finem, qui nunquam cessaturus est, deducit. Quocirca in Requie quoque idem ipsum lac et mel promittitur. Jure enim rursus justis lac Dominus pollicetur, ut aperte Verbum esse utrumque ostendatur, *A et Ω, principium et*

A τῶν ἐν τῷ νόμῳ νηπίων. *Οὐκ ἔτι γὰρ* (72), φησὶ, *δοῦλος εἶ, ἀλλὰ υἱός· εἰ δὲ υἱὸς* (73), *καὶ κληρονόμος διὰ Θεοῦ*. Τί οὖν ἐνδεῖ τῷ υἱῷ μετὰ τὴν κληρονομίαν; χάριεν τοίνυν οὕτως ἐξηγήσασθαι τό· *Ὅτε ἤμην νήπιος*, τουτέστιν (74), ὅτε ἤμην Ἰουδαῖος (Ἑβραῖος γὰρ ἄνωθεν ἦν), *ὡς νήπιος ἐφρόνουν*, ἐπειδὴ εἱπόμην τῷ νόμῳ· *ἐπεὶ δὲ γέγονα ἀνὴρ, οὐκέτι τὰ τοῦ νηπίου*, τουτέστι τὰ τοῦ νόμου, ἀλλὰ τὰ τοῦ ἀνδρὸς φρονῶ, τουτέστι τὰ τοῦ Χριστοῦ· ὃν μόνον ἄνδρα ἡ Γραφὴ, καθὼς (75) προειρήκαμεν, καλεῖ· *κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου*. Ἡ δὲ ἐν Χριστῷ (76) νηπιότης, τελείωσίς ἐστιν. Ὡς πρὸς τὸν νόμον ἐνταῦθα γενομένοις τῇ νηπιότητι ἡμῶν συνηγορητέον. Ἔτι καὶ τὸ πρὸς τοῦ Ἀποστόλου εἰρημένον ἐπεξηγητέον· *Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα*, B *ὡς νηπίους ἐν Χριστῷ* (77), *οὐ βρῶμα· οὔπω γὰρ ἐδύνασθε, ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν δύνασθε*. Οὔ μοι γὰρ δοκεῖ Ἰουδαϊκῶς ἐκδέχεσθαι δεῖν τὸ ῥητόν. Ἀντιπαραθήσω γὰρ κἀκείνην τὴν Γραφήν· *Εἰσάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, τὴν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι*. Ἀνακύπτει τοίνυν ἀπορία μεγίστη κατὰ τὴν τῶν Γραφῶν τῶνδε συμβολὴν νοοῦσιν. Εἰ γὰρ ἀρχὴ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἡ διὰ τοῦ (78) γάλακτος νηπιότης ἐστὶν, ἐξευτελίζεται δὲ αὕτη ὡς παιδαριώδης καὶ ἀτελής· πῶς ἡ τοῦ τελείου καὶ γνωστικοῦ μετὰ τὴν βρῶσιν ἀνάπαυσις αὖθις νηπίῳ τετίμηται γάλακτι; μήτι οὖν τὸ ὡς παραβολῆς ὂν δηλωτικὸν τοιοῦτόν τι ἐμφαίνει, καὶ δὴ ἀναγνωστέον ὧδέ πως ῥητόν· *Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα ἐν Χριστῷ·* καὶ διαστήσαντες ὀλίγον ἐπαγάγωμεν *ὡς νηπίους*; C ἵνα κατὰ τὴν διαστολὴν τῆς ἀναγνώσεως, τοιαύτην ἀποδεξώμεθα διάνοιαν. Κατήχησα ὑμᾶς ἐν Χριστῷ ἁπλῇ καὶ ἀληθεῖ καὶ αὐτοφυεῖ τροφῇ τῇ πνευματικῇ· τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ γάλακτος ζωοτρόφος οὐσία, φιλοστόργοις πηγάζουσα μαστοῖς· ὡς νοεῖσθαι τὸ πᾶν τῇδε· Ὥσπερ τῷ γάλακτι αἱ τιτθαὶ τοὺς παῖδας τοὺς νεογνοὺς ἐκτρέφουσιν, κἀγὼ δὲ οὕτω τοῦ Χριστοῦ τῷ γάλακτι, Λόγῳ, πνευματικὴν ὑμῖν ἐνστάζων τροφήν. Οὕτω γοῦν τελεία τροφὴ τὸ γάλα ἐστὶ τὸ τέλειον, καὶ εἰς τέλος ἄγει τὸ ἀκατάπαυστον. Διὸ κἀν τῇ ἀναπαύσει (79) τὸ αὐτὸ τοῦτο ἐπήγγελται γάλα καὶ μέλι. Εἰκότως γάλα αὖθις ὑπισχνεῖται τοῖς δικαίοις ὁ Κύριος, ἵνα δὴ σαφῶς ὁ Λόγος ἄμφω δειχθῇ, *ἄλφα καὶ ὠμέγα, ἀρχὴ καὶ τέλος*· ὁ Λόγος ἀλ- D ληγορούμενος γάλα. Τοιοῦτόν τι καὶ Ὅμηρος ἄκων μαντεύεται, τοὺς δικαίους τῶν ἀνθρώπων *γαλακτοφάγους* (80) καλῶν· ἔξεστι δὲ καὶ οὕτως ἐκλαμβάνειν τὴν Γραφήν· *Κἀγὼ* (81) *δὲ, ἀδελφοὶ, οὐκ ἐδυνή-*

✠ P. 119 ED. POTTER, 98 ED. PARIS.

17, et sæpe alibi.

[10] Gal. IV, 7. [11-12] I Cor. III, 2. [13] Exod. III, 8,

(72) *Οὐκ ἔτι γάρ*. Ὥστε οὐκ ἔτι, Galat.

(73) *Εἰ δὲ υἱός*. Εἰ δὲ καὶ υἱός, Bod. Mox, *κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ*, Galat.

(74) *Τουτέστιν*. Τό addunt post τουτέστιν, Bod., Reg.

(75) *Καθώς*. Ὡς, Reg.

(76) *Ἡ δὲ ἐν Χρ*. Sic distingui debet: Ἡ δὲ ἐν Χριστῷ νηπιότης τελείωσίς ἐστιν, ὡς πρὸς τὸν νόμον. Ἐνταῦθα γενομέν. *Ea vero infantia, quæ in Christo est, si cum lege conferatur, est perfectio. Hoc loco cum simus, infantiæ nostræ patrocinandum est.*

(77) *Ὡς νηπίους ἐν Χριστῷ*. Clementis additamentum. Mox οὔτε pro οὐδέ apud Paulum.

(78) *Διὰ τοῦ*. Διὰ τὴν τοῦ, Reg., Bod.

(79) *Ἀναπαύσει*. Id est Chanaanitide terra, quæ dicebatur esse γῆ ῥέουσα γάλα, et cœlestis requiei typus erat.

(80) *Γαλακτοφάγους*. Sic vocat Abios, Scythiæ gentem, Homerus, *Iliad*. N, vers. 6:
Γλακτοφάγων Ἀβίων τε, δικαιοτάτων ἀνθρώπων.

(81) *Κἀγώ*. Καὶ ἐγώ, apud Paulum.

θην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς (82), *ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ·* ὡς δύνασθαι σαρκικοὺς νοεῖσθαι τοὺς νεωστὶ κατηχουμένους, καὶ νηπίους ἔτι ἐν Χριστῷ. Πνευματικοὺς μὲν γὰρ τοὺς πεπιστευκότας ἤδη τῷ ἁγίῳ Πνεύματι προσεῖπεν· σαρκικοὺς δὲ τοὺς νεοκατηχήτους, καὶ μηδέπω κεκαθαρμένους (83)· οὓς ἔτι σαρκικοὺς εἰκότως λέγει, ἐπίσης τοῖς ἐθνικοῖς τὰ σαρκὸς ἔτι φρονοῦντας· *Ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις* (84), *οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; Διὸ καὶ γάλα ὑμᾶς ἐπότισα*, φησίν· τὴν γνῶσιν ὑμῖν ἐνέχεα, λέγων, τὴν ἐκ κατηχήσεως ἀνατρέφουσαν εἰς ζωὴν ἀΐδιον. Ἀλλὰ καὶ τὸ *ἐπότισα* ῥῆμα τελείας μεταλήψεως σύμβολόν ἐστι. Πίνειν μὲν γὰρ οἱ τέλειοι λέγονται, θηλάζειν δὲ οἱ νήπιοι. *Τὸ αἷμά μου γάρ*, φησὶν ὁ Κύριος, *ἀληθής* (85) *ἐστι πόσις*. Μήτι οὖν *Γάλα*, εἰπὼν, *ἐπότισα*, τὴν ἐν Λόγῳ γάλακτι τελείαν εὐφροσύνην, τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, ᾐνίξατο; Τὸ δ' ἐπαγόμενον ἑξῆς, *Οὐ βρῶμα· οὔπω γὰρ ἐδύνασθε·* τὴν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἐναργῆ ἀποκάλυψιν, βρώματος δίκην, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, αἰνίττεσθαι δύναται. *Βλέπομεν* (86) *γὰρ ὡς δι' ἐσόπτρου νῦν*, ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος λέγει· *τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον*. Διὸ κἀκεῖνο ἐπήγαγεν· *Ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν δύνασθε· ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε*, τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦντες, ἐπιθυμοῦντες (87), ἐρῶντες, ζηλοῦντες, μηνιῶντες, φθονοῦντες. *Οὐ γὰρ ἔτι ἐν σαρκί ἐσμεν*, ὥς ὑπειλήφασί τινες· σὺν αὐτῇ (88) γὰρ τὸ πρόσωπον ἰσάγγελον ἔχοντες, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον τὴν ἐπαγγελίαν ὀψόμεθα. Πῶς δὲ, εἰ ἐκείνη ὄντως ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν, *ἣν ὀφθαλμὸς οὐκ οἶδεν* (89), *οὐδὲ ἐπὶ νοῦν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη*, εἰδέναι φασὶν, οὐ πνεύματι ἐννενοηκότες, ἀλλὰ ἐκ μαθήσεως παρειληφότες, ὃ οὓς οὐχ ἤκουσέ ποτε, ἢ μόνον ἐκεῖνο τὸ *ἐν τρίτῳ ἁρπασθὲν οὐρανῷ*, ἀλλὰ κἀκεῖνο ἐχεμυθεῖν ἐκελεύετο τότε; Εἰ δὲ ἀνθρωπίνη σοφία ἐστὶν, ὅπερ ὑπολείπεται νοεῖν, ἡ μεγαλαυχία τῆς γνώσεως, ἄκουε τὸν νόμον τῆς Γραφῆς· *Μὴ καυχάσθω ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ· καὶ μὴ καυχάσθω ὁ ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ· ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω*. Ἡμεῖς δὲ θεοδίδακτοι (90) καὶ τῷ Χριστοῦ ὀνόματι καυχώμενοι. Πῶς οὖν οὐ ταύτῃ νοεῖν τὸν Ἀπόστολον ὑποληπτέον *τὸ γάλα τῶν νηπίων;* εἴ γε ποιμένες (91) ἐσμὲν οἱ τῶν Ἐκκλησιῶν προηγούμενοι, κατ' εἰκόνα τοῦ *ἀγαθοῦ ποιμένος* (92)· τὰ δὲ πρόβατα ἡμεῖς (93)· μὴ οὐχὶ καὶ γάλα τῆς ποίμνης

A *finis* [14]; Verbum, inquam, quod lac allegorice dicitur. Tale quid Homerus vel invitus divinat, justos homines γαλακτοφάγους, hoc est, qui lacte vescuntur, appellans. Potest etiam ita Scriptura accipi: *Et ego, fratres, non potui loqui vobis tanquam spiritalibus, sed tanquam carnalibus, tanquam infantibus in Christo* [15]. Ut possint *carnales* intelligi, qui recenter fuerunt instituti, et catechumeni facti, et adhuc infantes in Christo. Spiritales enim eos, qui sancto Spiritui jam crediderunt, appellavit; carnales autem, eos, qui nuper catechizati sunt, nec adhuc sunt expurgati; quos merito *adhuc carnales* dicit [16], ut qui æque ac gentes ea, quæ erant carnis, cogitabant. *Ubi enim inter vos æmulatio et lis, annon carnales estis, et secundum hominem ambula-*
B *tis?* Quocirca etiam, *Lac vobis*, inquit [17], *potum dedi*; cognitionem, dicens, vobis infudi, quæ ex catechesi data est, quæ nutrit in vitam æternam. Quin etiam hoc verbum, *Potum dedi*, est symbolum ac signum perfectæ participationis. Qui enim perfecti sunt, dicuntur bibere; infantes autem sugere. *Sanguis enim meus*, inquit Dominus, ✠ *verus est potus* [18]. Nunquid ergo, cum dixit, *Lac potum dedi*, significavit perfectam in Verbo, lacte, lætitiam, veritatis scilicet cognitionem? Quod autem deinceps subjungitur, *Non cibum; nondum enim poteratis*, evidentem quæ erit in futuro sæculo revelationem, instar cibi, *facie ad faciem*, potest significare. *Videmus enim nunc tanquam per speculum*, dicit idem Apostolus [19], *tunc autem facie ad faciem*. Quocirca
C illud quoque subjunxit: *Sed neque nunc potestis, adhuc enim carnales estis*, quæ sunt carnis cogitantes, concupiscentes, amantes, æmulantes, irascentes, invidentes: *Non enim in carne amplius sumus* [20], ut quidam existimarunt: cum ea enim faciem angelis æqualem habentes, promissum facie ad faciem videbimus. Quomodo autem, si vere est illud promissum, postquam hinc excesserimus, *quod oculus non vidit, neque in mentem hominis ascendit* [21], se id novisse dicunt, cum spiritu non intellexerint **44**, sed ex disciplina acceperint, quod auris nunquam audivit, præterquam illa sola, quæ *in tertium cœlum rapta est* [22], et illa quoque silentio obtegere jubebatur? Sin autem humana sapien-
D tia, quod quidem restat intelligendum, sit cognitionis gloriatio, audi legem Scripturæ: *Ne glorietur sapiens in sapientia sua; et non glorietur fortis*

✠ P. 120 ED. POTTER, 99 ED. PARIS. [14] Apoc. I, 8; XXI, 6; XXII, 13. [15] I Cor. III, 1. [16] Ibid. 3. [17] Ibid. 2. [18] Joan. VI, 56. [19] I Cor. XIII, 12. [20] Rom. VIII, 9. [21] I Cor. II, 9. [22] II Cor. XII, 2, 3, 4.

(82) *Σαρκικοῖς*. Σαρκίνοις, Reg., Bod. Mox, σαρκίνους pro σαρκικούς, idem.
(83) *Κεκαθαρμένους*. Sc. aqua baptismi.
(84) *Ἔρις*. Καὶ διχοστασίαι addunt vulg. Novi T. codd.
(85) *Ἀληθής*. Ἀληθῶς, Evang.
(86) *Βλέπομεν*. Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου, ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρ., apud Paulum.
(87) *Ἐπιθυμοῦντες*. Respicit Gal. v, 19, 20, 21, ubi opera carnis enumerat Apostolus.
(88) *Σὺν αὐτῇ*. Hæc eorum ratio est, qui ἐν σαρκὶ ἡμᾶς εἶναι ὑπειλήφασι, cui Clemens mox occurrit.
(89) *Οἶδεν*. Rectius εἶδεν, *vidit*, I Cor. II, ubi etiam mox ἐπὶ καρδίαν pro ἐπὶ νοῦν. Atque adeo ita est etiam infra *Stromateon* p. 565. SYLBURG.
(90) *Ἡμεῖς*. Respicit I Thess. IV, 9: *Αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοι.*
(91) *Ποιμένες*. Hinc patet Clementem, non solum ætate, ut quibusdam visum est, sed etiam officio πρεσβύτερον fuisse.
(92) *Ἀγαθοῦ ποιμένος*. Hoc est Christi, qui dixit: Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός, Joan. x, 11, 14.
(93) *Ἡμεῖς*. Rectius ὑμεῖς, *vos*. SYLBURG.

in fortitudine sua; sed qui gloriatur, in Domino glorietur [23]. Nos autem a Deo docti sumus, et in Christi nomine gloriamur. Quomodo ergo non est existimandum, Apostolum hoc modo intelligere *lac infantium?* siquidem pastores sumus, qui Ecclesiis præsumus ad imaginem *boni Pastoris*, vos autem oves; annon eum, qui lac quoque gregis dicit Dominum, servare consequentiam in allegoria? Jam vero dictum rursus huic sensui applicare debemus. *Lac vobis potum dedi, non cibum, nondum enim poteratis;* non aliquid aliud quam lac cibum existimantes, sed idem substantia. Similiter enim idem ipsum quoque Verbum vel est laxum et mite, ut lac; vel concretum et coactum, ut cibus. Verum enim vero si sic acceperimus, potest a nobis lac intelligi prædicatio, quæ plurimum diffusa est; cibus autem, fides, quæ a catechesi in fundamentum coacta et conversa est; quæ cum sit auditione solidior, cibo assimilatur in ipsa anima, tale alimentum in substantiam convertens. ✠ Alibi quoque Dominus in Evangelio secundum Joannem aliter hoc per symbola ac signa exposuit, cum dixit: *Comedite carnes meas, et bibite meum sanguinem* [24]*;* evidens fidei et promissionis symbolum innuens id esse, quod est poculentum, per quæ Ecclesia, tanquam homo, ex multis constans membris, irrigatur et augetur, et ex utrisque conflatur et coalescit, corpore quidem, fide; anima vero, spe; quemadmodum Dominus quoque ex carne et sanguine. Revera enim sanguis fidei est spes, qua continetur fides tanquam ab anima; cum autem spes exspiraverit, perinde ac si sanguis effluxerit, vitalis fidei facultas dissolvitur. Quod si velint nonnulli contendere, dicentes *lac primas significare disciplinas, tanquam prima nu-*

A τὸν Κύριον (94) λέγοντα, τὴν ἀκολουθίαν φυλάττειν ἀλληγοροῦντα; Καὶ δὴ τὸ ῥητὸν αὖθις τῇ διανοίᾳ ἐφαρμοστέον· *Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα· οὔπω γὰρ ἐδύνασθε*, οὐκ ἄλλο τι παρὰ τὸ γάλα τὸ βρῶμα ὑπολαμβάνοντας, ταὐτὸν δὲ τῇ οὐσίᾳ· ὡσαύτως γὰρ καὶ ὁ Λόγος ὁ αὐτὸς, ἢ ἀνειμένος καὶ ἤπιος ὡς γάλα· ἢ πεπηγὼς καὶ συνεστραμμένος (95), ὡς βρῶμα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῇδε ἐκλαμβάνουσιν ἡμῖν, γάλα νοεῖσθαι τὸ κήρυγμα δύναται τὸ ἐπιπλεῖστον κεχυμένον· βρῶμα δὲ, ἡ πίστις εἰς θεμέλιον ἐκ κατηχήσεως συνεστραμμένη· ἢ δὴ στερεμνιωτέρα τῆς ἀκοῆς ὑπάρχουσα, βρώματι ἀπεικάζεται, ἐν αὐτῇ σωματοποιουμένη (96) τῇ ψυχῇ τὴν τοιάνδε τροφὴν (97). Ἀλλαχόθι δὲ καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ ἑτέρως ἐξήνεγκεν B διὰ συμβόλων· *Φάγεσθέ* (98) *μου τὰς σάρκας* (99), εἰπὼν, *καὶ πίεσθέ μου τὸ αἷμα*· ἐναργὲς τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπαγγελίας τὸ πότιμον ἀλληγορῶν, δι' ὧν ἡ Ἐκκλησία, καθάπερ ἄνθρωπος, ἐκ πολλῶν συνεστηκυῖα μελῶν, ἄρδεταί τε καὶ αὔξεται, συγκροτεῖταί τε καὶ συμπήγνυται ἐξ ἀμφοῖν· σώματος μὲν, τῆς πίστεως, ψυχῆς δὲ, τῆς ἐλπίδος· ὥσπερ καὶ ὁ Κύριος ἐκ σαρκὸς καὶ αἵματος· τῷ γὰρ ὄντι αἷμα τῆς πίστεως ἡ ἐλπὶς, ἐφ' ἧς συνέχεται, καθάπερ ὑπὸ ψυχῆς, ἡ πίστις. Διαπνευσάσης δὲ τῆς ἐλπίδος, δίκην ἐκρυέντος αἵματος, τὸ ζωτικὸν τῆς πίστεως ὑπεκλύεται. Εἰ δὲ ἄρα προσφιλονεικεῖν ἐθέλοιέν τινες, τὰ πρῶτα μαθήματα τὸ γάλα μηνύειν λέγοντες, ὡσανεὶ πρώτας τροφὰς, τὸ δὲ βρῶμα τὰς πνευματικὰς ἐπιγνώσεις, ἐφ' ἃς αὐτοὺς (1) ἀνάγουσιν εἰς γνῶσιν C ἴστωσαν ὡς ἄρα *στερεὰν τροφὴν* τὸ βρῶμα λέγοντες καὶ σάρκα καὶ αἷμα τοῦ Ἰησοῦ, ὑποφέρονται τῇ σφῶν αὐτῶν μεγαλαύχῳ σοφίᾳ ἐπὶ τὴν ἁπλότητα τὴν ἀληθῆ· πρωτόγονον γὰρ τὸ αἷμα εὑρίσκεται ἐν ἀνθρώπῳ· ὃ δή τινες οὐσίαν εἰπεῖν ψυχῆς (2) τετολμή-

✠ P. 121 ED. POTTER, 100 ED. PARIS.

[23] Jer. ix, 23; I Cor. i, 31; II Cor. x, 17.

[24] Joan. vi, 54.

(94) *Κύριον*. Nempe is, cujus corpus et sanguinem pastores ovibus, hoc est presbyteri Christiano populo, in cibum dispensant, κατ' ἀκολουθίαν, et allegorice *lac* dici potest.

(95) *Συνεστραμμένος*. *Contortus*, a συστρέφω. Forte συνεσταμένος, *compactus*, a συνίσταμαι. Sed συνεστηκώς plerumque dicitur.

(96) *Σωματοποιουμένη*. Hæc vox de nutritione dici solet, qua alimentum in corporis nutriti substantiam convertitur.

(97) *Τὴν τοιάνδε τροφήν*. Quidam hæc referunt ad ea, quæ sequuntur.

(98) *Φάγεσθε*. Φάνετε, et mox πίετε, Bod., Reg.

(99) *Τὰς σάρκας*. A. ex vulg. Bibl. mavult τὴν σάρκα, singul. numero. Sylburg.

(1) *Ἐφ' ἃς αὐτούς*. Ἐφ' ἃς agnoscit etiam Herveti versio: *Ad quas seipsos propter scientiam erigunt*. Sed procul dubio pro duabus illis vocibus, librariorum vitio divulsis, reponenda una σφᾶς, et belle constabit structura pariter ac sensus. Sylburg. — Ἀνάγουσιν, quod sequitur, quomodo irrepserit, haud scio. In Heinsiana editione primum apparuit. Sed ἀνάγοντες, præter mss. cod. habent Flor. Sylburg. Scribendum igitur, σφᾶς αὐτοὺς ἀνάγοντες εἰς γνῶσιν, *seipsos ad cognitionem evehentes*. Agit enim auctor de hæreticis, qui, vana scientiæ suæ opinione inflati, Gnosticos sese vocabant.

(2) *Οὐσίαν εἰπεῖν ψυχῆς*. Perantiqua opinio erat, sanguinem esse animam. Proinde non pauci e veteribus hominum prudentiam sanguini inesse, et pro diverso illius statu mutari fingebant. Stobæus, *Eclog. physic.* lib. i, pag. 131: Τειρεσίας δὲ ἔχει μὲν λογισμὸν τῶν ἀνθρωπίνων, μαντεύεται δὲ οὐδ' αὐτὸς περὶ τῶν εἱμαρμένων τοῖς ζῶσιν πρὶν πιεῖν τοῦ αἵματος. Οἴεται γὰρ καὶ Ὅμηρος, καθὰ καὶ πλεῖστοι τῶν μετ' αὐτὸν ὑπέλαβον, ἐν τῷ αἵματι εἶναι ἀνθρώποις τὴν περὶ τὰ θνητὰ φρόνησιν· ἐπεὶ καὶ τῶν μετ' αὐτὸν πολλοὶ τούτων πιστοῦνται, δεικνύντες, ὅπερ καὶ ὑποθερμανθὲν ὑπὸ πυρετοῦ καὶ χολῆς, ἀφραί- D νειν ποιεῖν, καὶ ἀνοητεῖν. Ἐμπεδοκλῆς τε οὕτω φαίνεται ὡς ὄργανον προσύνεσιν (leg. πρὸς σύνεσιν) τοῦ αἵματος, οὕτως λέγων·

Αἵματος ἐν πλάγεσιν τετραμμένου ἀντιθρῶντος,
Τῇ τε νόημα μάλιστα κικλήσκεται ἀνθρώποισιν·
Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα.

Tiresias quoque (scilicet, in Homerica νεκυομαντείᾳ) *tametsi rerum humanarum sensu præditus, non tamen ante vivis vaticinatur, quam sanguinem hauserit. Existimat enim Homerus, quod etiam multi post ipsum sunt arbitrati, in sanguine prudentiam humanam consistere; quemadmodum id posteriorum plerique confirmant, docentes eumdem febri vel bili succensum, stultitiam et insaniam parere. Empedocles vero sanguinem pro instrumento prudentiæ habet:*

Sanguinis in sedibus nutriti refluí,
Ubi intelligentiam præcipue esse dicunt homines.
Sanguis enim cor ambiens prudentia cuique est.

κασι. Τοῦτο δὴ (3) τὸ αἷμα, φυσικῇ τρεπόμενον πέψει, κυησάσης τῆς μητρὸς, φιλοστοργίᾳ συμπαθεῖ, ἐξανθεῖ, καὶ γηράσκει, πρὸς τὸ ἄφοβον τοῦ παιδίου· καὶ ἔστι μὲν τῆς σαρκὸς ὑγρότερον τὸ αἷμα, οἷον ὑγρά τις οὖσα σὰρξ, τοῦ δὲ αἵματος νοστιμώτερον τὸ γάλα καὶ λεπτομερέστερον. Εἴτε γὰρ τὸ ἐπιχορηγούμενον αἷμα τῷ ἐμβρύῳ, καὶ διὰ μητρῴου πρότερόν ἐστι πεμπόμενον ὀμφαλοῦ, εἴτε αὖ τὸ καταμήνιον αὐτὸ, ἀποκλεισθὲν τῆς οἰκείας φορᾶς, κατὰ φυσικὴν ἀνάχυσιν χωρεῖν κελεύεται πρὸς τοῦ παντρόφου (4) καὶ γενεσιουργοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς φλεγμαίνοντας ἤδη μαστοὺς, καὶ ὑπὸ πνεύματος ἀλλοιούμενον θερμοῦ, ποθεινὴ σκευάζεται τῷ νηπίῳ τροφή· αἷμα τὸ μεταβάλλον ἐστί· μάλιστα γὰρ πάντων μελῶν μαστοὶ συμπαθεῖς μήτρᾳ. Ἐπὰν οὖν (5) κατὰ τοὺς τόκους ἀποκοπὴν λάβῃ τὸ ἀγγεῖον, δι' οὗ πρὸς τὸ ἔμβρυον τὸ αἷμα ἐφέρετο, μύσις μὲν γὰρ τοῦ πόρου, τὴν δὲ ὁρμὴν ἐπὶ τοὺς μαστοὺς τὸ αἷμα λαμβάνει· καὶ πολλῆς τῆς ἐπιφορᾶς γενομένης, διατείνονται, καὶ μεταβάλλει τὸ αἷμα εἰς γάλα, ἀναλόγως τῇ ἐπὶ τῆς ἑλκώσεως εἰς πῦον τοῦ αἵματος μεταβολῇ· εἴτε αὖ ἀπὸ τῶν ἐν μαστοῖς παρακειμένων φλεβῶν ἀναστομουμένων κατὰ τὰς διατάσεις τῆς κυήσεως, τὸ αἷμα μεταχεῖται εἰς τὰς φυσικὰς τῶν μαστῶν σήραγγας· τούτῳ δὲ ἀνακιρνάμενον τὸ ἀπὸ τῶν γειτνιουσῶν καταπεμπόμενον ἀρτηριῶν πνεῦμα, μενούσης ἔτι τῆς ὑποκειμένης ἀκεραίου τοῦ αἵματος οὐσίας, ἐκχυμαινόμενον λευκαίνεται· καὶ τῇ τοιαύτῃ ἀνακοπῇ κατ' ἐξαφρισμὸν μεταβάλλεται, παραπλήσιόν τι πεπονθὸς τῇ θαλάττῃ, ἥν δὴ κατὰ τὰς ἐμβολὰς τῶν πνευμάτων οἱ ποιηταί φασιν *ἀποπτύειν* (6) *ἁλὸς ἄχνην*· πλὴν ἀλλὰ αἷμα ἔχει τὴν οὐσίαν. Τούτῳ τῷ τρόπῳ καὶ οἱ ποταμοὶ ῥόθῳ φερόμενοι, τῇ ἐμπεριλήψει τοῦ περικεχυμένου ἀέρος ξαινόμενοι, ἀφρὸν μορμύρουσι (7)· καὶ τὸ ἐνστόμιον (8) ἡμῶν ὑγρὸν, τῷ πνεύματι ἐκλευκαίνεται. Τίς οὖν ἡ ἀποκλήρωσις (9), μὴ οὐχὶ καὶ τὸ αἷμα ἐπὶ τὸ φωτεινότατον καὶ λευκότατον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τρέπεσθαι ὁμολογεῖν; Πάσχει δὲ τὴν μεταβολὴν κατὰ ποιότητα, οὐ κατ' οὐσίαν. Ἀμέλει γοῦν οὐ τροφιμώτερον ἄλλο τι, οὐδὲ μὴν γλυκύτερον, ἀλλ' οὐδὲ λευκότερον εὕροις ἂν γάλακτος. Πάντη δὲ ἔοικε τοῦτο τῇ πνευματικῇ τροφῇ· γλυκεῖα μὲν διὰ τὴν χάριν ὑπάρχουσα, τρόφιμος δὲ ὡς ζωή· λευκὴ δὲ ὡς ἡμέρα Χριστοῦ· καὶ τὸ αἷμα τοῦ Λόγου πεφανέρωται ὡς γάλα. Ταύτῃ τοίνυν περὶ τὴν ἀποκύησιν οἰκονομούμενον, τῷ βρέφει τὸ γάλα χορηγεῖται· καὶ οἱ μαστοὶ οἱ τέως (10) τὸν ἄνδρα περιβλεπό-

A trimenta; cibum autem, spiritales cognitiones, ad quas seipsos propter scientiam erigunt; sciant quod cum utique cibum dicant *nutrimentum solidum*, et carnem et sanguinem Jesu, gloriabunda sua sapientia ad veram simplicitatem deferantur. Sanguis enim invenitur primum genitus in homine, quem nonnulli dicere ausi sunt substantiam animæ. Hic autem sanguis naturali conversus concoctione, postquam mater concepit, et uterum gerit, per naturalem quamdam sympathiam deflorescit et senescit, ut sit infans absque metu; et carne quidem humidior est sanguis, ut qui sit veluti quædam caro humida; sanguine autem lac est jucundius et subtilius. Sive enim est sanguis, qui fetui, qui est in utero, suppeditatur, et per maternum prius umbilicum

B mittitur; sive ipsa menstrua a proprio motu exclusa, naturali diffusione ab almo et generationis auctore Deo ad ubera jam turgentia se conferre jubentur et a calore convertuntur spirituum, atque ita efficitur jucundum et suave nutrimentum; id quod mutatur, sanguis est; ex omnibus enim membris maximum habent consensum ubera cum matrice. Ubi enim in partu vas abscissum fuerit, per quod sanguis ad fetum deferebatur, obstruitur quidem meatus, sanguis ✠ autem ad ubera impellitur, et cum illuc permultum defluxerit, extenduntur, et sanguis in lac mutatur, non secus ac mutatur sanguis in pus in ulceratione; sive a venis, quæ sitæ sunt in mamillis, per fetus

C distensiones apertis, in naturales mamillarum cavernas sanguis transfunditur; ei autem commistus, qui ex vicinis arteriis emittitur, spiritus, manente integra quæ subjicitur sanguinis substantia, undæ instar agitatus albescit, et tali interruptione ritu spumæ mutatur affectione quadam ei, qui mari evenit, non absimili, quod quidem poetæ dicunt ventorum concitum insultibus, *salis aspergine exspuere;* verumtamen adhuc habet sanguinis substantiam. Eodem modo fluvii quoque, dum magno feruntur impetu, circumfusi aeris interceptione lancinati, spumam cum murmure exprimunt; et quod in ore nostro est humidum, spiritu exalbescit. Quam est ergo absurdum non fateri sanguinem in eum fulgorem, eamque albedinem a spiritu con-

D verti? Hanc autem mutationem suscipit in qualitate, non autem in substantia. Nihil certe quod melius nutriat neque quod sit dulcius, nec candidius lacte,

✠ P. 122 ED. POTTER, 101 ED. PARIS.

(3) *Τοῦτο δή*. Τοῦτο δέ, *hoc autem*. Pal. ms. et Hervetus interpres.

(4) *Παντρόφου*. Παντοτρόφου, Reg.

(5) *Ἐπὰν οὖν*. De fetus nutrimento, et lactis generatione, confer Clementem cum Plutarcho *Περὶ φιλοστοργίας*. H. Sylburg.

(6) Ἀποπτύειν. *Iliad*. Δ, vers. 423, 426:

Ὡς δ' ὅτ' ἐν αἰγιαλῷ πολυηχέϊ κῦμα θαλάσσης
Ὄρνυτ' ἐπασσύτερον Ζεφύρου ὑποκινήσαντος,
Κυρτὸν ἐὸν κορυφοῦται, ἀποπτύει δ' ἁλὸς ἄχνην.

(7) Ἀφρὸν μ. Ἀφρῷ μορμύροντα dixit Homerus *Iliad*. E, vers. 597:

Ὡς δ' ὅτ' ἀνὴρ ἀπάλαμνος ἰὼν πολέος πεδίοιο,
Στήῃ ἐπ' ὠκυρόῳ ποταμῷ ἅλαδε προρέοντι,
Ἀφρῷ μορμύροντα ἰδών...

(8) *Ἐνστόμιον*. Εὐστόμιον, Reg.

(9) *Τίς οὖν ἡ ἀποκλήρωσις*. Hoc est, si verba respiciantur, *Quænam igitur distributio?* Sed hanc explicationem contextus non patitur. Interpres vertit, *Quam est ergo absurdum?* quem sensum verba non ferunt. Videtur legi posse, Τίς οὖν ἀπολήρησις; vel, si ea vox in usu esset, ἀποληρωσις· *quænam igitur deliratio?* vel *quam delirum est?*

(10) *Οἱ μαστοὶ οἱ τ.* Legi possit, οἱ μαστοὶ οἱ τέως κατὰ τὸν ἄνδρα περιβλεπόμενοι ὀρθοί· *Ubera, quæ usque ad hoc tempus, more virorum, erecta conspiciuntur.* Cui emendationi favet scholium, quod in margine Reg. et Bod. adnotatum est : Ἀντὶ τοῦ, οἱ

inveneris. Est id itaque omni ex parte spiritali nutrimento simile, quod est quidem dulce propter gratiam, nutriens autem tanquam vita, candidum autem ut dies Christi. Sed et sanguinem Verbi ostensum est esse tanquam lac. Ea ergo ratione in puerperio dispensatum lac infanti subministratur, et ubera, quæ interim recta virum respiciebant, jam ad puellum inclinantur, quod a natura elaboratum est nutrimentum, ut facile capiendum exhibeant edocta, ad salutis refectionem. Non enim tanquam fontes ubera **45** parato lacte influente plena sunt, sed alimentum mutantia, lac in se ipsis efficiunt et exhalant. Alimentum autem, quod est ipsum conveniens ac utile puello recenter compacto et nato, a Deo altore et patre eorum, qui generantur et regenerantur, elaboratur, quemadmodum veteribus Hebræis manna cœlitus defluebat, cœleste angelorum nutrimentum. Unde et nunc quoque nutrices, ✠ eam, quæ primum funditur, lactis potiotionem eodem, quo illud nutrimentum, nomine *manna* appellaverunt. Cæterum mulieres quidem prægnantes, cum matres factæ fuerint, lac emittunt. Dominus autem Christus, fructus Virginis, non beata duxit ubera feminea, nec ea ad nutrimentum delegit; sed cum amans et benignus Pater Verbum impluisset, ipsum jam spiritale alimentum factum est bonis hominibus. O miraculum mysticum! Unus quidem est universorum Pater. Unum est etiam Verbum universorum, et Spiritus sanctus unus, et ipse est ubique. Una autem sola est mater virgo; mihi autem placet eam vocare Ecclesiam. Lac non habuit mater hæc sola, quoniam sola non fuit mulier. Virgo est autem simul, et mater; integra qui-

A μενοι ὀρθοί, ἤδη κατανεύουσι πρὸς τὸ παιδίον· τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως πεπονημένην εὔληπτον παρέχειν· διδασκόμενοι τροφὴν εἰς ἀνατροφὴν σωτηρίας· οὐ γὰρ ὡς αἱ πηγαὶ πλήρεις εἰσὶν οἱ μαστοὶ, ἐπεισρέοντος ἑτοίμου γάλακτος, ἀλλὰ μεταβάλλοντες τὴν τροφὴν, ἐν ἑαυτοῖς ἐργάζονται γάλα, καὶ διαπνέουσιν. Ἡ τροφὴ δὲ ἡ κατάλληλος αὕτη καὶ πρόσφορος νεοπαγεῖ καὶ νεοφυεῖ παιδίῳ πρὸς τοῦ Θεοῦ, τοῦ τροφέως καὶ πατρὸς τῶν γεννωμένων (11) καὶ ἀναγεννωμένων, πονουμένη· οἷον τὸ μάννα οὐρανόθεν ἀπεῤῥέετο τοῖς παλαιοῖς Ἑβραίοις ἡ τῶν ἀγγέλων (12) ἐπουράνιος τροφή. Ἀμέλει καὶ νῦν αἱ τιτθαὶ τὸ πρωτόχυτον τοῦ γάλακτος πόμα, ὁμωνύμως ἐκείνῃ τῇ τροφῇ *μάννα* κεκλήκασιν. Ἀλλ' αἱ
B μὲν γυναῖκες, αἱ κύουσαι, μητέρες γενόμεναι, πηγάζουσι γάλα· ὁ δὲ Κύριος ὁ Χριστὸς, ὁ τῆς Παρθένου καρπὸς, οὐκ ἐμακάρισε (13) τοὺς γυναικείους μαστοὺς, οὐδὲ ἔκρινεν αὐτοὺς τροφεῖς· ἀλλὰ τοῦ φιλοστόργου καὶ φιλανθρώπου Πατρὸς ἐπομβρήσαντος τὸν Λόγον, αὐτὸς ἤδη τροφὴ γέγονε πνευματικὴ τοῖς σώφροσιν. Ὢ θαύματος μυστικοῦ! εἷς μὲν (14) ὁ τῶν ὅλων Πατήρ· εἷς δὲ καὶ ὁ τῶν ὅλων Λόγος· καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἕν, καὶ τὸ αὐτὸ πανταχοῦ· μία δὲ μόνη γὰρ μήτηρ παρθένος· Ἐκκλησίαν ἐμοὶ φίλον αὐτὴν καλεῖν. Γάλα οὐκ ἔσχεν ἡ μήτηρ αὕτη μόνη, ὅτι μόνη μὴ γέγονεν γυνή· παρθένος δὲ ἅμα καὶ μήτηρ ἐστίν· ἀκήρατος μὲν ὡς παρθένος, ἀγαπητικὴ δὲ ὡς μήτηρ. Καὶ τὰ αὐτῆς παιδία προσκαλουμένη, ἁγίῳ τιθηνεῖται γάλακτι, τῷ βρεφώδει Λόγῳ. Διὸ οὐκ
C ἔσχε γάλα· ὅτι γάλα ἦν τὸ παιδίον τοῦτο (15) καλὸν καὶ οἰκεῖον, τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τὴν νεολαίαν ὑποτροφοῦσαν τῷ Λόγῳ· ἣν αὐτὸς ἐκύησεν ὁ Κύριος ὠδῖνι σαρκικῇ· ἣν αὐτὸς ἐσπαργάνωσεν ὁ Κύριος

✠ P. 123 ED. POTTER, 102 ED. PARIS.

κατ' ἄνδρα ἐπανεστηκότες, οἱ ὥσπερ ἀνδρὸς ὄρθιοι ἐμπεφυκότες. Sed nihil muto.

(11) *Τῶν γενν*. Utrosque dixit, *generatos* et *regeneratos*, quia lac utrisque cibus est eo, qui jam explicatus est, modo.

(12) *Τῶν ἀγγέλων*. Psal. LXXVII, 25, de manna dicitur: *Ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος*. Inde Solomonis Sap. XVI, 20: *Angelorum esca nutristi populum tuum*. Et IV Esdræ I, 19: *Dedi vobis manna in escam. Panem angelorum manducastis*. Hæc e sanctis Patribus non unus proprie accipienda putavit. Justinus, angelos manna vere comedere, licet non dentibus, eo, quo homines, modo, dixit, D Dialog. *cum Tryphone*, p. 279: Εἰ δὲ τοὺς τρεῖς ἠκούσαμεν λελέχθαι βεβρωκέναι, καὶ μὴ τοὺς δύο μόνους, οἵτινες ἄγγελοι τῷ ὄντι ἦσαν, καὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, δῆλόν ἐστιν ἡμῖν, τρεφόμενοι, κἂν μὴ ὁμοίαν τροφὴν, ἥπερ οἱ ἄνθρωποι χρώμεθα, τρέφονται· περὶ γὰρ τῆς τροφῆς τοῦ μάννα, ἣν ἐτράφησαν οἱ πατέρες ὑμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἡ Γραφὴ οὕτω λέγει, ὅτι ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγον· εἴποιμ' ἄν, ὅτι ὁ λόγος ὁ λέγων βεβρωκέναι οὕτως ἂν λέγοι, ὡς ἂν καὶ αὐτοὶ εἴποιμεν ἐπὶ πυρὸς, ὅτι πάντα κατέφαγεν· ἀλλὰ μὴ πάντως τοῦτο ἐξακούειν, ὅτι ὀδοῦσι καὶ γνάθοις μασώμενοι βεβρώκασιν. *Si autem, quod tres* angeli cum Abrahamo *ederint, dictum esse accipiamus, et non duo tantummodo, qui angeli revera fuere; atque in cœlis, ut nobis satis patet, illi, quamvis non eodem alimento, quo nos homines utimur, aluntur: nam de alimonia mannæ, qua patres vestri in deserto victitarunt, Scriptura ait*, panem angelorum manducasse eos; *dixerim, sermonem, qui manducasse eos testatur, perinde loqui, atque si nos de igne asseveremus, omnia eum devorare; minime vero dictum ita exaudiendum esse, quasi dentibus et maxillis mandentes ederent*. Tertullianus, *Adv. Judæos* cap. 3, de populo Israel ait: *Nec humanis passionibus contaminatus, aut sæculi hujus cibis pastus, sed angelorum panibus manna cibatus*. Idem *De carne Christi*, cap. 6, de angelis humana specie apparentibus. *Sed*, inquit, *si de materia necesse fuit angelos sumpsisse carnem, credibilius utique est de terrena materia, quam de ullo genere cœlestium substantiarum, cum adeo terrenæ qualitatis exstiterit, ut terrenis pabulis pasta sit. Fuerit nunc quoque siderea, eodem modo terrenis pabulis pasta est, quando terrena non esset, quo terrena cœlestibus pasta est, quando cœlestis non esset. Legimus enim manna esui populi fuisse: Panem, inquit, angelorum edit homo*. Conf. quæ superius adnotavimus ad *Protrept*., pag. 35, not. 6.

(13) *Οὐκ ἐμακ*. Respicit Luc. XI, 27, 28, ubi cum mulier quædam Christo dixerat, *Μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας*, respondit ille, *Μενοῦνγε μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν*.

(14) *Εἷς μέν*. Cl. Bullus, *Defens. fidei Nicænæ* sect. 2, cap. 6, art. 3, hæc adnotavit: « Animadverte: unicuique personæ sacræ Τριάδος vim divinam tribuit, quæ rerum universitatem pervadat, ita ut prima sit Pater universorum, altera Λόγος itidem universorum, ac denique tertia ubique et in universis adsit. »

(15) *Παιδίον τοῦτο*. Post has voces interpres Hervetus distinguit, et mox nominativo casu legit ὑπο-

αἵματι τιμίῳ. Ὢ τῶν ἁγίων λοχευμάτων! ὢ τῶν ἁγίων σπαργάνων! Ὁ Λόγος τὰ πάντα τῷ νηπίῳ, καὶ πατὴρ, καὶ μήτηρ, καὶ παιδαγωγὸς, καὶ τροφεύς. *Φάγεσθέ* (16) *μου*, φησὶ, *τὴν σάρκα*, *καὶ πίεσθέ μου τὸ αἷμα*. Ταύτας ἡμῖν οἰκείας τροφὰς ὁ Κύριος χορηγεῖ, καὶ σάρκα ὀρέγει, καὶ αἷμα ἐκχεῖ· καὶ οὐδὲν εἰς αὔξησιν τοῖς παιδίοις ἐνδεῖ. Ὢ τοῦ παραδόξου μυστηρίου! Ἀποδύσασθαι ἡμῖν τὴν παλαιὰν καὶ σαρκικὴν ἐγκελεύεταί φθορὰν, ὥσπερ καὶ τὴν παλαιὰν τροφήν· καινῆς δὲ ἄλλης τῆς Χριστοῦ διαίτης μεταλαμβάνοντας, ἐκεῖνον, εἰ δυνατὸν, ἀναλαμβάνοντας, ἐν ἑαυτοῖς ἀποτίθεσθαι, καὶ τὸν Σωτῆρα ἐνστερνίσασθαι (17)· ἵνα καταρτίσωμεν τῆς σαρκὸς ἡμῶν τὰ πάθη. Ἀλλ' οὐ ταύτῃ νοεῖν ἐθέλεις, κοινότερον δὲ ἴσως. Ἄκουε καὶ ταύτῃ· σάρκα ἡμῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀλληγορεῖ· καὶ γὰρ ὑπ' αὐτοῦ δεδημιούργηται ἡ σάρξ. Αἷμα ἡμῖν τὸν Λόγον αἰνίττεται· καὶ γὰρ ὡς αἷμα πλούσιον, ὁ Λόγος ἐπικέχυται τῷ βίῳ· ἡ κρᾶσις δὲ ἡ ἀμφοῖν ὁ Κύριος, ἡ τροφὴ τῶν νηπίων· ὁ Κύριος, Πνεῦμα καὶ Λόγος· ἡ τροφὴ, τουτέστι Κύριος Ἰησοῦς, τουτέστιν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα σαρκούμενον· ἁγιαζομένη σὰρξ οὐράνιος. Ἡ τροφὴ τὸ γάλα τοῦ Πατρὸς, ᾧ μόνῳ τιτθευόμεθα οἱ νήπιοι. Αὐτὸς γοῦν ὁ ἠγαπημένος καὶ τροφεὺς ἡμῶν Λόγος τὸ αὐτοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἐξέχεεν αἷμα, σώζων τὴν ἀνθρωπότητα· δι' οὗ πεπιστευκότες εἰς τὸν Θεὸν, ἐπὶ τὸν λαθικηδέα μαζὸν (18) τοῦ Πατρὸς, τὸν Λόγον, καταπεφεύγομεν. Ὁ δὲ, ὡς ἔοικεν, μόνος ἡμῖν τοῖς νηπίοις τὸ γάλα τῆς ἀγάπης χορηγεῖ· καὶ οὗτοι ὡς ἀληθῶς μακάριοι μόνοι, ὅσοι τοῦτον θηλάζουσι τὸν μαστόν. Διὰ τοῦτό φησι καὶ ὁ Πέτρος· *Ἀποθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν, καὶ πάντα δόλον, καὶ τὴν ὑπόκρισιν* (19), *καὶ φθόνον, καὶ καταλαλιὰν, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, τὸ λογικὸν γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε εἰς σωτηρίαν, εἰ ἐγεύσασθε ὅτι Χριστὸς* (20) *ὁ Κύριος*. Εἰ δὲ καὶ συνενδῴη τις αὐτοῖς, ἄλλο (21) τι εἶναι τὸ βρῶμα παρὰ τὸ γάλα, εἶτα πῶς οὐ περιπαρήσονταί σφισιν αὐτοῖς, οὐ κατανενοηκότες τὴν φύσιν; Ἡ γάρ τοι τροφὴ, χειμῶνος μὲν πυκνοῦντος τοῦ περιέχοντος, καὶ πάροδον (22) οὐ διδόντος ἐντὸς κατακλειομένῳ τῷ θερμῷ, ἑψομένη καὶ πεπτομένη, εἰς τὰς φλέβας ἐξαιματουμένη ἐχωρεῖ· αἱ δὲ, διαπνοῆς οὐ τυγχάνουσαι, πεπληρωμέναι μά-

A dem et inviolata, ut virgo; amans autem, ut mater; quæ suos accersens infantulos, sancto lacte, nempe Verbo infantili, enutrit. Ideo autem lac non habuit, quod lac esset hic infantulus pulcher et conjunctus, scilicet corpus Christi, novum cœtum Verbo nutriens; quem ipse Dominus carnali dolore peperit; quem ipse fasciis alligavit Dominus, pretioso sanguine. O sanctum partum! o sanctas fascias! Verbum est omnia infanti, et pater, et mater, et pædagogus, et altor. *Comedite*, inquit, *meam carnem, et bibite meum sanguinem* [a]. Hæc convenientia alimenta nobis suppeditat Dominus, et carnem præbet, et effundit sanguinem: et ad incrementum nihil deest infantulis. O admirabile mysterium! Veterem et carnalem nos jubet exuere corruptio-

B nem, quemadmodum et vetus nutrimentum; alterius autem novæ Christi diætæ effectos participes, illum, si fieri possit, recipientes, in nobis ipsis reponere; et Servatorem intra pectus condere, ut carnis nostræ affectus componamus. At non vis sic intelligere, sed fortasse communius. Hoc quoque modo audias. Carnem nobis allegorice sanctus significat Spiritus; ab ipso enim caro fabricata est. Sanguis Verbum ✠ nobis designat; tanquam enim dives sanguis, Verbum vitæ infusum est. Amborum autem temperatura est Dominus, alimentum infantium; Dominus, qui est Spiritus et Verbum. Alimentum, id est Dominus Jesus, hoc est Verbum Dei Spiritus incarnatus; caro cœlestis sanctificata.

C Alimentum est lac Patris, quo solo aluntur infantuli. Ipse itaque, qui est dilectus et altor noster, Verbum, effudit pro nobis suum sanguinem, salutem humanæ naturæ afferens, per quem, qui in Deum credidimus, ad mamillam Patris, quæ curarum oblivionem inducit, nempe Verbum, confugimus. Hic autem solus, ut est consentaneum, nobis lac dilectionis infantibus suppeditat. Iique sunt vere beati, qui hanc lactant mamillam. Et ideo Petrus quoque dicit: *Deposito ergo omni vitio, et omni dolo, et simulatione, et invidia, et detrectatione, tanquam nuper nati infantes verbale lac concupiistis, ut in ipso crescatis in salutem, si gustastis, quod Chri-*

D *stus Dominus* [b]. Quod si quispiam etiam eis con-

✠ P. 124 ED. POTTER, 103 ED. PARIS. [a] Joan. VI, 53, 54. [b] I Petr. II, 1, 2, 3.

τροφοῦσα. SYLBURG. — Vel potius legendum ὑποτροφῆσαν, neutro genere; quod Latine redditum est.

(16) *Φάγεσθε*. Φάγετε et πίετε, quemadmodum supra, sic hic etiam habet Reg. pro φάγεσθε et πίεσθε.

(17) *Τὸν Σωτῆρα ἐνστερνίσασθαι*. *Servatorem in pectore condere*. Eodem verbo usus est *Constit. apost.* auctor lib. I, principio, Ἐνστερνισμένοι τὸν φόβον αὐτοῦ· *timorem ejus* (Dei) *toto pectore amplexi*, ut exp. Turrianus. Vel passive, *circumdati ac pectus muniti timore Dei*, ut ait Cotelerius. Priori sensui favet Zonaras, qui ἐνστερνιζόμεθα, Canone I concilii generalis VII, exp. ἀγαπητικῶς δεχόμεθα, καὶ κατασπαζόμεθα. Sed *Constit. apost.* lib. V, cap. 14, Joannes apostolus Christum ἐνστερνίσασθαι dicitur, cum in ejus *pectus* inter cœnandum *incubuit*.

(18) *Λαθικηδέα μαζόν*, Phrasis Homerica ex *Iliad.* X, v. 83, quo Hecuba ad Hectorem filium hæc dicit:

Ἕκτορ, ἐμὸν τέκνον, τάδε τ' αἴδεο, καί μ' ἐλέ-
[*ησον*
Αὐτήν, εἴ ποτέ τοι λαθικηδέα μαζὸν ἐπέσχον.

(19) *Καὶ τὴν ὑπόκρ.* Hæc apud Petrum sic scripta sunt, Καὶ ὑποκρίσεις, καὶ φθόνους, καὶ πάσας καταλαλιὰς, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα, etc. Sed Clemens, pro more suo, διὰ μνήμης recitat. Mox, εἰς σωτηρίαν a Clemente additum. Dein, εἴπερ ἐγεύσασθε habent vulgata Biblia.

(20) *Χριστός*. Χρηστός habet S. Scriptura. Conf. quæ adnotata sunt ad *Protrept.* p. 72, not.

(21) *Ἄλλο*. Scribendum videtur, transposita παρὰ præpositione, ἄλλο τι εἶναι παρὰ τὸ βρῶμα τὸ γάλα· *lac esse aliud aliquid præter cibum*. Nam, in iis quæ sequuntur, probat Clemens lac e sanguine constare, eo quod ex alimento fit.

(22) *Πάροδον*. Non minus apte, transposita dis-

cesserit, cibum aliquid aliud esse præter lac, tum quomodo non a seipsis confligentur, ut qui naturam non consideraverint? Etenim alimentum, cum hiems continens obstruat, et intus concluso calido non præbeat exitum, concoctum et in sanguinem versum fluit in venas. Illæ autem, cum eis non detur perspiratio, impletæ maxime intenduntur, et micant. Quocirca nutrices quoque lacte tunc maxime plenæ sunt. A nobis autem paulo ante ostensum est, sanguinem prægnantibus in lac deduci, mutatum quidem, sed nequaquam conversa substantia, quemadmodum scilicet senescentibus pili flavi mutantur in canos. Æstate autem rursus corpus, cum sit rarius, ut alimentum facilius differatur, efficit: et lac minime abundat, quoniam neque sanguis, neque enim universum continetur nutrimentum. Si ergo cibi quidem confectio in sanguinem mutatur, sanguis vero lactescit, sanguis est lactis præparatio, sicut sanguis hominis, et acinus vineæ. Lacte ergo, Dominico scilicet nutrimento, statim quidem postquam editi sumus, alimur: simul ac autem regenerati ✠ fuimus, honore affecti sumus, dum spes quietis annuntiatur, superna Jerusalem, in qua et mel et lac pluere scriptum est; dum per materiale, sanctum nobis alimentum despondetur. *Cibi enim*, sicut ait Apostolus [a], *abolentur;* quod per lac autem est nutrimentum, deducit in cœlos, cives cœlorum, et cum angelis chororum ductores enutriens. Quoniam autem Verbum est fons vitæ scaturiens, et flumen olei dictum est, merito Paulus allegorice loquens, et ipsum *lac* nominans, subjungit: *Potum dedi* [b]. Verbum enim bibitur, alimentum veritatis. Certe potus quoque vocatur humidum nutrimentum. Potest autem res eadem esse et cibus, certo modo se habens, et potus, si alio et alio modo consideretur; quemadmodum **46** caseus quoque est lactis concretio, vel lac concretum; neque enim dictiones aucupari mihi in præsentia curæ est, præterquam quod utrumque nutrimentum una subministrat substantia. Cæterum pueris quoque lactentibus lac solum sufficit, ut sit et potus et alimentum. *Ego*, inquit Dominus, *habeo manducare cibum quem vos nescitis. Cibus meus est ut faciam voluntatem ejus qui misit me* [c]. Videte alium cibum, qui, quemadmodum lac, allegorice sumitur pro voluntate Dei. Quinetiam propriæ passionis complementum ab-

A λιστα συντείνονται καὶ σφύζουσι· διὸ καὶ αἱ τιτθαὶ περιπληθεῖς τότε μάλιστα γίνονται τῷ γάλακτι. Ἀποδέδεικται δὲ ἡμῖν μικρῷ πρόσθεν, τὸ αἷμα εἰς γάλα ταῖς κυούσαις κατὰ μεταβολὴν (23), οὐ κατ' οὐσίαν, χωρεῖν· ὥσπερ ἀμέλει καὶ αἱ τρίχες αἱ ξανθαὶ τοῖς γηρῶσιν εἰς πολιὰς μεταβάλλουσιν· θέρους δὲ ἔμπαλιν, ἀραιότερον ὂν (24) τὸ σῶμα, τὴν τροφὴν εὐδιαφορητοτέραν παρέχει· καὶ ἥκιστα πλεονάζει τὸ γάλα· ἐπεὶ μήτε τὸ αἷμα (25)· οὐδὲ γὰρ πᾶσα κατέχεται ἡ τροφή. Εἰ τοίνυν ἡ μὲν κατεργασία τῆς τροφῆς ἐξαιματοῦται, τὸ δὲ αἷμα ἐκγαλακτοῦται, παρασκευὴ γὰρ τὸ αἷμα τοῦ γάλακτος, ὥσπερ αἷμα ἀνθρώπου, καὶ γίγαρτον ἀμπέλου (26). Τῷ οὖν γάλακτι, τῇ Κυριακῇ τροφῇ, εὐθὺς μὲν ἀποκυηθέντες, τιθηνούμεθα· εὐθὺς δὲ ἀναγεννηθέντες, τετιμήμεθα, τῆς ἀναπαύσεως τὴν ἐλπίδα, τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ, εὐαγγελιζόμενοι· ἐν ᾗ (27) B μέλι καὶ γάλα ὀμβρεῖν ἀναγέγραπται· διὰ τῆς ἐνύλου, καὶ τὴν ἁγίαν μνηστευόμενοι τροφήν. Τὰ μὲν γὰρ *βρώματα καταργεῖται*, ᾗ φησιν ὁ Ἀπόστολος αὐτὸς, ἡ δὲ διὰ γάλακτος τροφὴ εἰς οὐρανοὺς καθηγεῖται, πολίτας οὐρανῶν καὶ συγχορευτὰς ἀγγέλων ἀναθρεψαμένη. Ἐπειδὰν δέ ἐστιν ὁ Λόγος πηγὴ ζωῆς (28) βρύουσα, καὶ ποταμὸς εἴρηται ἐλαίου, εἰκότως ἀλληγορῶν ὁ Παῦλος, καὶ γάλα αὐτὸν ὀνομάζων, *Ἐπότισα* ἐπιφέρει· πίνεται γὰρ ὁ Λόγος, ἡ τροφὴ τῆς ἀληθείας. Ἀμέλει καὶ τὸ ποτὸν ὑγρὰ καλεῖται τροφή. Δυνατὸν δὲ τὸ αὐτὸ καὶ βρῶμα εἶναί πως ἔχον, καὶ ποτὸν, πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο νοούμενον· καθάπερ καὶ ὁ τυρὸς γάλακτός ἐστι πῆξις, ἢ γάλα πεπηγός· οὐ γάρ μοι τῆς λεξιθηρίας μέλει τανῦν· C πλὴν ὅτι τὰς τροφὰς ἄμφω μία διακονεῖται οὐσία. Ἀλλὰ καὶ τοῖς ὑποτιτθίοις παιδίοις ἀρκεῖ μόνον τὸ γάλα· καὶ ποτὸν εἶναι καὶ τροφήν. *Ἐγὼ*, φησὶν ὁ Κύριος, *βρῶσιν ἔχω φαγεῖν, ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν, ἵνα ποιήσω* (29) *τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με*. Ὁρᾶτε ἄλλο βρῶμα, ἀλληγορούμενον παραπλησίως γάλακτι, τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἰδίου πάθους ποτήριον κέκληκε καταχρηστικῶς, ὅτε ἐκπιεῖν καὶ ἐκτελέσαι μόνον ἐχρῆν αὐτό. Οὕτω Χριστῷ μὲν ἡ τροφὴ τῆς πατρικῆς βουλῆς ἡ τελείωσις ἦν, ἡμῖν δὲ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἡ τροφὴ τοῖς νηπίοις, τοῖς ἀμέλγουσι τὸν Λόγον τῶν οὐρανῶν. Ἐντεῦθεν τὸ ζητῆσαι, *μαστεῦσαι* καλεῖται· ὅτι τοῖς ζητοῦσι νηπίοις τὸν D Λόγον αἱ πατρικαὶ τῆς φιλανθρωπίας θηλαὶ χορηγοῦσι τὸ γάλα. Ἔτι δὲ καὶ ἄρτον αὐτὸν οὐρανῶν

✠ P. 125 ED. POTTER, 114 ED. PARIS. [a] I Cor. VI, 13. [b] I Cor. III, 2. [c] Joan. IV, 32, 34.

tinctione atque articulo, legerimus, πάροδον οὐ διδόντος, τῷ ἐντὸς κατακλειομένῳ θερμῷ ἑψομένη. SYLBURG.

(23) *Κατὰ μεταβολήν*. Scribendum videtur, κατὰ μεταβολὴν τὴν οὐ κατ' οὐσίαν· *per mutationem, quæ fit sine substantiæ conversione*. Vel plenius, κατὰ μεταβολὴν τὴν κατὰ ποιότητα, οὐ κατ' οὐσίαν· *per mutationem quoad qualitatem, non quoad essentiam*. Sic enim superius, eo loco, quem hic respicit, pag. 122: Πάσχει δὲ τὴν μεταβολὴν κατὰ ποιότητα, οὐ κατ' οὐσίαν.

(24) *Ἀραιότερον*. Medice loquitur Clemens; nam Galenus *Therapeut*. lib. 9: Εὐδιαφόρητοι δ' εἰσὶν, inquit, οἱ ὑγροὶ τὴν φύσιν ἅπαντες, καὶ μᾶλλον ἅμα θερμότατοι, καὶ οἱ ἀραιοὶ τὴν ἕξιν. Et quod ἀραιότης sequatur τὸ θερμόν, sciunt medicorum filii.

(25) *Μήτε τὸ αἷμα*. Post hæc verba subaudiendum e præcedenti membro verbum πλεονάζει, nec enim assentior Arcerio, qui legendum putat, ἐπεὶ μήτε τὸ αἷμα, μήτε πᾶσα κατέχεται ἡ τροφή. SYLBURG.

(26) *Ἀμπέλου*. Ἀμπελίου habet Pal. ms. forma diminutiva quæ nihil huc facit. SYLBURG. — Dein, τῷ γοῦν γάλ. Pal., Bod., Reg.

(27) *Ἐν ᾗ*. Sc. in Jerusalem, seu terra Judæorum; quæ τῆς ἄνω Ἱερουσαλὴμ typus erat. Gal. IV, 26; Hebr. XII, 22; Apoc. III, 12; XXI, 2, 10.

(28) *Πηγὴ ζωῆς*. Conf. Apoc. XXI, 6; XXII, 1; Joan. VII, 38; Jac. III, 11.

(29) *Ποιήσω*. Ποιῶ Joan.

ὁμολογεῖ ὁ Λόγος· *Οὐ γὰρ Μωϋσῆς*, φησὶν, *ἔδωκεν* (30) *ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· ἀλλ' ὁ Πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, τὸν ἀληθινόν· ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ. Καὶ ὁ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μού ἐστιν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.* Ἐνταῦθα τὸ μυστικὸν τοῦ ἄρτου παρασημειωτέον, ὅτι σάρκα αὐτὸν λέγει, καὶ ὡς ἀνισταμένην δῆθεν διὰ πυρὸς (31), καθάπερ ἐκ φθορᾶς καὶ σπορᾶς ὁ πυρὸς ἀνίσταται· καὶ μέντοι διὰ πυρὸς συνισταμένην εἰς εὐφροσύνην Ἐκκλησίας, ὡς ἄρτον πεπτόμενον. Ἀλλὰ γὰρ αὖθις ἡμῖν σαφέστερον τοῦτο ἐν τῷ *Περὶ ἀναστάσεως* δηλωθήσεται. Ἐπεὶ δὲ εἶπεν, *Καὶ ὁ ἄρτος, ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μού ἐστιν*· σὰρξ δὲ αἵματι ἄρδεται· τὸ δὲ αἷμα οἶνος ἀλληγορεῖται· ἰστέον οὖν (32) ὅτι ὡς ἄρτος εἰς κρᾶμα καταθρυβεὶς, τὸν οἶνον ἁρπάζει, τὸ δὲ (33) ὑδατῶδες ἀπολείπει· οὕτω καὶ ἡ σὰρξ τοῦ Κυρίου, ὁ ἄρτος τῶν οὐρανῶν, ἀναπίνει τὸ αἷμα, τοὺς οὐρανίους τῶν ἀνθρώπων, εἰς ἀφθαρσίαν ἐκτρέφων (34), ἀπολείπων δὲ μόνας ἐκείνας εἰς φθορὰν, τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας. Οὕτω πολλαχῶς ἀλληγορεῖται ὁ Λόγος, καὶ βρῶμα, καὶ σὰρξ, καὶ τροφὴ, καὶ ἄρτος, καὶ αἷμα, καὶ γάλα· ἅπαντα ὁ Κύριος εἰς ἀπόλαυσιν ἡμῶν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων. Μὴ δὴ οὖν τις ξενιζέσθω, λεγόντων ἡμῶν ἀλληγορεῖσθαι γάλα τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου· ἢ γὰρ καὶ οὐχὶ οἶνος ἀλληγορεῖται; *Ὁ πλύνων* (35), φησὶν, *ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ.* Ἐν τῷ Πνεύματι τῷ αὐτοῦ κοσμήσειν λέγει (36) τὸ σῶμα τοῦ Λόγου, ὥσπερ ἀμέλει τῷ αὐτοῦ Πνεύματι ἐκθρέψει τοὺς πεινῶντας τὸν Λόγον. Ὅτι δὲ τὸ αἷμα ὁ Λόγος ἐστὶν, μαρτυρεῖ τοῦ Ἄβελ τοῦ δικαίου τὸ αἷμα ἐντυγχάνον τῷ Θεῷ· οὐ γὰρ τὸ αἷμα ἄν ποτε προήσεται φωνὴν, μὴ οὐχὶ ὁ Λόγος νοούμενος τὸ αἷμα· τύπος γὰρ ὁ δίκαιος ὁ παλαιὸς τοῦ νέου δικαίου· καὶ τὸ αἷμα τὸ ἐντυγχάνον τὸ παλαιὸν ὑπερεντυγχάνει τοῦ αἵματος τοῦ νέου. Φθέγγεται δὲ πρὸς τὸν Θεὸν τὸ αἷμα, ὁ Λόγος· ἐπεὶ Λόγον ἐμήνυεν τὸν πεισόμενον. Ἀλλὰ καὶ ἡ σὰρξ αὐτὴ, καὶ (37) τὸ ἐν αὐτῇ αἷμα, τῷ γάλακτι, οἷον ἀντιπελαργούμε-

A usive *poculum* [a] appellavit, quando eam ebibere ac exhaurire et perficere ipsum solum oportebat. Ita Christo quidem nutrimentum erat paternæ voluntatis adimpletio. Nobis autem ipse Christus infantibus est alimentum, qui Verbum cœlorum exsugimus. Hinc quærere Græce dicitur μαστεῦσαι, quod infantibus, qui Verbum quærunt, paterna benignitatis ubera lac suppeditent. Præterea autem seipsum quoque panem cœlorum Verbum fatetur : *Non enim Moyses*, inquit, *dedit vobis panem de cœlo, sed Pater meus dat vobis panem de cœlo verum; panis enim Dei est, qui de cœlo descendit et vitam dat mundo. Et panis quem ego dabo, caro mea est quam ego dabo pro mundi vita* [b]. Hic panis notandum est mysterium quod ipsum dicat carnem, ut quæ per B ignem resurgat, quemadmodum ex corruptione et satione frumentum resurgit; atque adeo quæ etiam per ignem consistat, in gaudium Ecclesiæ, ut panis qui pinsitur. Sed hoc rursus a nobis dicetur apertius in libro *De resurrectione*. Quoniam autem dixit, *Et panis quem ego dabo, caro mea est*; caro autem sanguine irrigatur : ✠ sanguis autem vinum allegorice dicitur; sciendum est quod panis in vinum temperatum minutatim conjectus, vinum arripit, quod est aqueum autem relinquit : ita etiam caro Domini, quæ est panis cœlorum, ebibit sanguinem; eos, qui ex hominibus sunt cœlestes, ad incorruptionem enutriens, solas autem illas carnales cupiditates ad corruptionem relinquens. Ita Verbum C multis modis allegorice dicitur, et cibus, et caro, et nutrimentum, et panis, et sanguis, et lac. Omnia est Dominus, ut nos eo fruamur, qui in ipsum credidimus. Ne quis igitur miretur quod nos sanguinem Domini *lac* allegorice dicamus : annon enim vinum quoque allegorice dicitur? *Qui lavat*, inquit, *in vino vestem suam, et in sanguine uvæ indumentum suum* [c]. In Spiritu suo dicit se ornaturum corpus Verbi, quemadmodum scilicet suo Spiritu enutriet eos, qui verbum esuriunt. Quod autem sanguis sit Verbum, Abel *justi* [d] sanguis fert testimonium, qui Deum interpellat. Sanguis enim vocem nunquam emittet, nisi sanguis Verbum intelligatur. Vetus

✠ P. 126 ED. POTTER, 105 ED. PARIS.

[a] Matth. xx, 22; Marc. x, 38; Joan. xviii 11.
[b] Joan. vi, 32, 33, 51.
[c] Gen. xlix, 11.
[d] Gen. iv, 10; Hebr. xii, 24.

(30) *Ἔδωκεν*. Δέδωκεν Joan. Mox, ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ibid.

(31) *Διὰ πυρός*. Fortasse legendum δίκην πυροῦ, *more tritici* seu *frumenti*; ut sequens indicat commation. Sylburg.—Sed recepta lectio, quam mss. codd. defendunt, explicari commode potest, de igne, quo consummandus est mundus. *Strom.* v, pag. 549 : Οἶδεν γὰρ καὶ οὗτος τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῶν κακῶς βεβιωκότων, ἣν ὕστερον ἐκπύρωσιν ἐκάλεσαν οἱ Στωϊκοί· καθ' ὃν καὶ τὸν ἴδιως ποιὸν ἀναστήσεσθαι δογματίζουσι· τοῦτ' ἐκεῖνο, τὴν ἀνάστασιν, περιέποντες. Conf. quæ ad hunc locum adnotabuntur.

(32) *Οὖν*. Deest hæc vox in ms. Pal. Sylburg.

(33) *Δέ*. Omittunt Bod., Reg.

(34) *Εἰς ἀφθαρσίαν ἐκτρ.* Antiqui Patres sæpe dicunt corpora nostra per Eucharistiæ sacramentum ad immortalitatem nutriri. Clemens postea, *Pæd.* lib. ii, cap. 2, principio, dicit εἰς ἀφθαρσίαν ὁδηγεῖν Πνεῦμα, quod Christi corpore repræsentatur. D Irenæus lib. iv, cap. 34, p. 327 edit. Oxon., dicit τὰ σώματα ἡμῶν μεταλαμβάνοντα τῆς Εὐχαριστίας, μηκέτι εἶναι φθαρτὰ, τὴν ἐλπίδα τῆς εἰς αἰῶνας ἀναστάσεως ἔχοντα· *corpora nostra percipientia Eucharistiam, jam non esse corruptibilia, spem resurrectionis habentia.* Similia habet lib. v, sub finem cap. 2, pag. 399, 400.

(35) *Ὁ πλύνων*. Πλυνεῖ Bibl. Græc. Tertullianus *Adversus Marcion.* lib. v, cap. 40 : *Multo manifestius Genesis in benedictione Judæ, ex cujus tribu carnis census Christi processurus, jam tunc Christum in Juda delineabat. « Lavabit, inquit, in vino stolam suam, et in sanguine uvæ amictum suum : » stolam et amictum, carnem demonstrans, et vinum sanguinem. Ita et nunc sanguinem suum in vino consecravit, qui tunc vinum in sanguine figuravit.*

(36) *Λέγει*. Λέγειν Reg.

(37) *Καί*. Omittunt Reg., Bod.

enim justus, typus est novi justi; et sanguis vetus, qui interpellat, pro novo sanguine interpellat. Deum autem alloquitur sanguis, qui est Verbum, quoniam significavit Verbum quod erat passurum. Cæterum caro quoque ipsa, et sanguis, qui est in ipsa, veluti per quamdam remunerationem, lacte irrigatur et augetur. Porro autem ejus, quod conceptum est, formatio fit semine commisto ac contemperato cum puro, quod relictum est, excremento menstruæ purgationis. Quæ est enim in eo facultas, sanguinis naturam conglobans, quemadmodum coagulum facit lac concrescere, formaturæ efficit substantiam. Facile enim generat bona temperatura; quæ autem sunt extrema, propensa sunt ad filiorum sterilitatem. Nam in ipsa etiam terra, quod nimiis imbribus inundatur, semen abstrahitur, propter humoris autem siccitatem desiccatur; qui est autem viscosus succus, semen continet et producit. Jam vero nonnulli quoque animalis semen statuunt esse spumam sanguinis quoad substantiam, qui innato masculi calore in conjunctione turbatus, ejectus spumescit, et deponitur in venis seminariis. Hinc Diogenes Apolloniates vult res Venereas Græce esse dictas ἀφροδίσια. ✠ Ex his omnibus clarum est, sanguinem esse humani corporis substantiam. Quin etiam quod est in utero, primum quidem est lactea humidi coagulatio; deinde hæc coagulatio in sanguinem conversa, caro efficitur; concreta autem in utero a naturali et calido spiritu, a quo effingitur fetus, vivificatur. Quin etiam postquam est in lucem editus puellus, eodem sanguine alitur. Natura enim sanguinis est fluxus lactis, et fons nutrimenti lac est, quo etiam mulier ostenditur et vere peperisse, et esse mater; per quod etiam benevolentiæ stimulum accipit. Propterea ergo qui in Apostolo erat sanctus Spiritus, Domini voce utens, dicit mystice: *Lac vobis potum dedi* [a]. Si enim in Christo regenerati sumus, qui nos regeneravit, proprio lacte nutrit, nempe Verbo. Quidquid enim generavit, ei quod generatur, protinus alimentum præbere, est consentaneum. Quemadmodum autem regeneratio convenienter, ita etiam nutrimentum fuit homini spiritale. Omni ergo ratione nos in omnibus Christo conjungimur, et in cognatione, per sanguinem ejus, quo redimimur; et in sympathia, per nutritionem, quæ ex Verbo efficitur; et in incorruptione, per ejus ipsius institutionem et vitæ agendæ rationem:

A νον, ἄρδεταί τε καὶ αὔξεται. Καὶ δὴ καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ συλληφθέντος, τῷ τῆς ἐπὶ μῆνα καθάρσεως ὑπολελειμμένῳ καθαρῷ περιττώματι κιρναμένου τοῦ σπέρματος· ἡ γὰρ ἐν τούτῳ δύναμις, θρομβοῦσα τοῦ αἵματος τὴν φύσιν, ὃν τρόπον ἡ πυτία συνίστησι τὸ γάλα, καὶ οὐσίαν ἐργάζεται μορφώσεως· εὐθαλεῖ γὰρ ἡ κρᾶσις· σφαλερὰ δὲ ἡ ἀκρότης εἰς ἀτεκνίαν. Καὶ γὰρ αὐτῆς ἤδη τῆς γῆς ὑπὸ μὲν ἐπομβρίας κατακλυσθὲν ἀποσύρεται τὸ σπέρμα· διὰ δὲ αὐχμὸν νοτίδος, ἀποξηραίνεται· κολλώδης δὲ ὁ χυμὸς ὤν, συνέχει τὸ σπέρμα καὶ φύει. Τινὲς δὲ καὶ τὸ σπέρμα τοῦ ζώου ἀφρὸν εἶναι τοῦ αἵματος κατ' οὐσίαν ὑποτίθενται· ὃ δὴ τῇ ἐμφύτῳ τοῦ ἄρσενος θέρμῃ παρὰ τὰς συμπλοκὰς ἐκταραχθὲν ἐκριπιζόμενον ἐξαφροῦται, κἀν ταῖς σπερματίσι B παρατίθεται φλεψίν· ἐντεῦθεν γὰρ ὁ Ἀπολλωνιάτης Διογένης τὰ Ἀφροδίσια (38) κεκλῆσθαι βούλεται. Συμφανὲς τοίνυν ἐκ τούτων ἁπάντων, αἷμα εἶναι τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος τὴν οὐσίαν. Καὶ δὴ καὶ τὸ κατὰ γαστρὸς, τὸ μὲν πρῶτον ὑγροῦ ἐστι σύστασις γαλακτοειδής· ἔπειτα ἐξαιματουμένη σαρκοῦται ἡ σύστασις αὕτη· πηγνυμένη δὲ ἐν τῇ ὑστέρᾳ ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ καὶ θερμοῦ πνεύματος, ὑφ' οὗ διαπλάττεται τὸ ἔμβρυον, ζωογονεῖται. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν (39) κύησιν αὖθις ἐκτρέφεται τὸ παιδίον αἵματι τῷ αὐτῷ· αἵματος γὰρ φύσις τοῦ γάλακτος ἡ ῥύσις, καὶ πηγὴ τροφῆς τὸ γάλα· ᾧ δὴ καὶ γυνὴ δήλη τεκοῦσα ἀληθῶς καὶ (40) μήτηρ· δι' οὗ καὶ φίλτρον εὐνοίας προσλαμβάνει· διὰ τοῦτο ἄρα μυστικῶς τὸ ἐν τῷ Ἀποστόλῳ ἅγιον Πνεῦμα, τῇ τοῦ C Κυρίου ἀποχρώμενον φωνῇ, *Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα*, λέγει. Εἰ γὰρ ἀνεγεννήθημεν εἰς Χριστὸν, ὁ ἀναγεννήσας ἡμᾶς ἐκτρέφει τῷ ἰδίῳ γάλακτι, τῷ Λόγῳ· πᾶν γὰρ τὸ γεννῆσαν ἔοικεν εὐθὺς παρέχειν τῷ γεννωμένῳ τροφήν. Καθάπερ δὲ ἡ ἀναγέννησις ἀναλόγως, οὕτω καὶ ἡ τροφὴ γέγονε τῷ ἀνθρώπῳ πνευματική. Πάντῃ τοίνυν ἡμεῖς τὰ πάντα Χριστῷ (41) προσῳκειώμεθα (42), καὶ εἰς συγγένειαν διὰ τὸ αἷμα αὐτοῦ, ᾧ λυτρούμεθα· καὶ εἰς συμπάθειαν διὰ τὴν ἀνατροφὴν (43) τὴν ἐκ τοῦ Λόγου· καὶ εἰς ἀφθαρσίαν διὰ τὴν ἀγωγὴν τὴν αὐτοῦ·

Aluisse autem inter homines sæpe affert
Plura amoris incitamenta, quam procreasse liberos.

Τὸ θρέψαι δ' ἐν βροτοῖσι πολλάκις
Πλείω πορίζει φίλτρα τοῦ φῦσαι τέκνα.

✠ P. 127 ED. POTTER, 106 ED. PARIS. [a] 1 Cor. III, 2.

(38) *Τὰ Ἀφροδίσια.* Plato in *Cratylo* Hesiodi esse dicit: Περὶ δὲ Ἀφροδίτης οὐκ ἄξιον Ἡσιόδῳ ἀντιλέγειν, ἀλλὰ συγχωρεῖν, ὅτι διὰ τὴν τοῦ ἀφροῦ γένεσιν Ἀφροδίτη ἐκλήθη. *De Venere Hesiodo repugnare non decet, sed concedere propter ipsam ex spuma generationem ita vocari.* Sic enim malim vertere cum Ficino, quam cum novo interprete, *propter spumæ æstum, qui in generatione fit.* Hesiodus, οὕνεκ' ἐν ἀφρῷ θρέφθη. Apud Aristotelem Euripides Hecuba, ἀφροσύνης θεά, quod sit *amentiæ Dea*, lib. II, cap. 23, *Rhetoric.* At lib. II *De generat. anim.* cap. 2: Ἔοικε δὲ οὐδὲ τοὺς ἀρχαίους λανθάνειν ἀφρώδης ἡ τοῦ σπέρματος οὖσα φύσις· τὴν γοῦν κυρίαν θεὰν D τῆς μίξεως ἀπὸ τῆς δυνάμεως ταύτης προσηγόρευσαν. *Neque vero homines antiquos latuisse videtur seminis esse spumosam naturam; deam enim, quæ rei venereæ præest, ab ipsa facultate nominarunt.* COLLECT. — Conf. *Protrept.*, pag. 13.

(39) *Τήν.* Omittunt Reg., Bod.

(40) *Καί.* Hanc particulam inseruit Sylburg. Eam mss. codices omittunt.

(41) *Χριστῷ.* Deest in Bod.

(42) *Προσῳκειώμεθα.* Alia scriptura est, προσοικειούμεθα, præs. temp. SYLBURG.

(43) *Ἀνατροφήν.* Ἀναστροφήν, Reg., Bod.

A Τὸ αὐτὸ ἄρα καὶ αἷμα καὶ γάλα τοῦ Κυρίου πάθους καὶ διδασκαλίας σύμβολον. Ἔφεῖται τοιγαροῦν ἡμῶν ἑκάστῳ τῶν νηπίων ἐγκαυχᾶσθαι τῷ Κυρίῳ, ἐπιφθεγγομένοις,

Πατρὸς (44) *δ' ἐξ ἀγαθοῖο καὶ αἵματος εὔχομαι εἶναι.*

Ὡς δ' ἐξ αἵματος γάλα κατὰ μεταβολὴν γίνεται, ἤδη μὲν σαφές· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ποιμνίων, ἔκ τε τῶν βουκολίων ἔξεστι μαθεῖν· τὰ γὰρ ζῶα ταῦτα, τοῦ ἔτους κατὰ τὴν ὥραν, ἣν ἔαρ καλοῦμεν, ὑγροτέρου τοῦ περιέχοντος γεγονότος, ἀλλὰ καὶ τῆς πόας καὶ τῶν νομῶν εὐχύλων τὸ τηνικάδε οὐσῶν καὶ ἐνίκμων, αἵματος πίμπλαται πρότερον, ὡς ἐκ τῆς διατάσεως τῶν φλεβῶν κυρτουμένων τῶν ἀγγείων δείκνυται· ἐκ δὲ τοῦ αἵματος δαψιλέστερον χεῖται τὸ γάλα· B θέρους δ' ἔμπαλιν, ὑπὸ τοῦ καύματος συγκαιόμενον καὶ ἀναξηραινόμενον, ἵστησι τὴν μεταβολὴν τὸ αἷμα, καὶ ταύτῃ ἔλαττον ἀμέλγονται. Ναὶ μὴν καὶ συγγένειάν τινα πρὸς τὸ ὕδωρ φυσικωτάτην ἔχει τὸ γάλα, καθάπερ ἀμέλει πρὸς τὴν πνευματικὴν τροφὴν τὸ λουτρὸν τὸ πνευματικόν· οἱ γοῦν ἐπιῤῥοφοῦντες τῷ προειρημένῳ γάλακτι ψυχροῦ ὀλίγον ὕδατος ὠφελοῦνται παραχρῆμα· οὐ γὰρ ἀποξύνεσθαι (45) τὸ γάλα ἐᾷ ἡ πρὸς τὸ ὕδωρ κοινωνία, οὐκ ἀντιπαθείᾳ τινὶ, προσπεπαινομένου δὲ προσπαθείᾳ. Καὶ ἣν ὁ Λόγος ἔχει πρὸς τὸ βάπτισμα κοινωνίαν, ταύτην ἔχει τὸ γάλα τὴν συναλλαγὴν πρὸς τὸ ὕδωρ, δέχεται γὰρ μόνον τῶν ὑγρῶν τοῦτο καὶ τὴν πρὸς τὸ ὕδωρ μίξιν, ἐπικάθαρσιν (46) παραλαμβανόμενον· καθάπερ τὸ βάπτισμα ἐπὶ ἀφέσει ἁμαρτιῶν. Μίγνυται δὲ C καὶ μέλιτι (47) προσφυῶς, καὶ τοῦτο ἐπὶ καθάρσει πάλιν μετὰ γλυκείας τῆς τροφῆς· μιγνύμενος γὰρ ὁ Λόγος φιλανθρωπίᾳ, ἰᾶταί γε ἅμα τὰ πάθη, καὶ ἀνακαθαίρει τὰς ἁμαρτίας· καὶ τὸ,

... *Μέλιτος* (48) *γλυκίων ῥέεν αὐδὴ,*

ἐπὶ τοῦ Λόγου λελέχθαι μοι δοκεῖ, ὅς ἐστι μέλι. Καὶ πολλαχοῦ δὲ ἡ προφητεία *ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον* ἀνάγει. Ναὶ μὴν ἐπιμίγνυται τὸ γάλα καὶ οἴνῳ (49)

Idem ergo sanguis et lac, passionis et doctrinæ Domini est symbolum. Unicuique **47** ergo nostrum, qui infantes sumus, licet de Domino gloriari, et eloqui :

Patre bono, talique ex sanguine glorior esse.

Quod autem lac ex sanguine fiat per mutationem, jam quidem clarum est; verum id etiam et ex pecoribus et ex bobus licet cognoscere. Hæc enim animalia tempore anni, quod ver vocamus, cum humidior sit aer, herbæque et pascua sint melioris succi et magis roscida, sanguine prius implentur, ut ex venarum distensione, vasibus rotundioribus factis, licet cognoscere; ex sanguine autem lac funditur uberius; contra autem æstate, ab æstu adustus et arefactus sistit sanguis mutationem, et ideo minus mulgentur. Quin etiam lac quoque habet maxime naturalem cum aqua cognationem, ✠ quemadmodum scilicet cum nutrimento spiritali lavacrum spiritale. Qui itaque in prædicto lacte frigidæ aquæ parum exsorbent, statim juvantur; non sinit enim lac acescere, quæ est illi cum aqua societas, non propter repugnantiam aliquam, sed dum per conjunctam illi affectionem maturatur. Et quam habet Verbum cum baptismo societatem, eamdem habet lac cum aqua convenientiam: hoc enim solum ex humidis suscipit cum aqua mistionem, receptum propter purgationem, quemadmodum baptismus propter remissionem peccatorum. Apte etiam et apposite melle miscetur, idque rursus propter purgationem, cum dulci nutrimento. Verbum enim benignitate commistum, simul et animi medetur affectionibus, et expurgat peccata, illudque,

.... *Melle dulcior emanat sermo*,

mihi videtur dictum esse de Verbo, quod est mel. Multis autem in locis prophetia eum extollit *super mel et favum* [a]. Porro autem miscetur quoque lac

✠ P. 128 ED. POTTER, 107 ED. PARIS. [a] Psal. XVIII, 11; CXVIII, 103.

(44) *Πατρός*. Diomedes ait, apud Homer. *Il.* Ξ, v. 113 :

Πατρὸς δ' ἐξ ἀγαθοῦ καὶ ἐγὼ γένος εὔχομαι εἶναι.

(45) Ἀποξύνεσθαι. Ἐποξύνεσθαι Bod. Sed alia manus α scripsit super priorem ε.

(46) *Ἐπικάθαρσιν*. Procul dubio diverse legendum, ut mox ἐπὶ καθάρσει. SYLBURG.

(47) *Μέλιτι*. Respicit veterum Christianorum morem, qui recens baptizatis mel, et lac ei mistum, gustandum porrigebant. Eodem paulo superius allusisse videtur, pag. 125 : Εὐθὺς δὲ ἀναγεννηθέντες τετιμήμεθα τῆς ἀναπαύσεως τὴν ἐλπίδα, τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ, εὐαγγελιζόμενοι· ἐν ᾗ μέλι καὶ γάλα ὀμβρεῖν ἀναγέγραπται. Tertullianus ejusdem ritus meminit, *De Coron.*, cap. 3 : *Inde* (e baptismo) *suscepti, lactis et mellis concordiam prægustamus.* Idem, *adv. Marcion.* lib. I, cap. 14, dicit Marcionem *nec aquam reprobare Creatoris, qua suos abluit; nec oleum, quo suos ungit, nec mellis societatem, qua suos infantat.* Nam infantes olim melle et lacte nutriebant. Barnabas, cap. 6 : Τί οὖν τὸ γάλα καὶ μέλι; ὅτι πρῶτον τὸ παιδίον μέλιτι, εἶτα γάλακτι ζωοποιεῖται. *Quare lac et mel? Quoniam infans primum melle, tum lacte vivescit.* Callimachus, hymno *in Jovem* vers. 48 :

D ... *σὺ δ' ἐθήλαο πίονα μαζὸν*
Αἰγὸς Ἀμαλθείης, ἐπὶ δὲ γλυκὺ κηρίον ἔβρως.

... *tu autem suxisti plena lactis ubera*
Capræ Amaltheæ: et insuper dulcem favum comedisti.

Proinde cum baptismus esset secunda nativitas, baptizatis, post lavacrum, velut tenellis infantibus, dabant mel cum lacte degustandum. Conf. Hieronymus *Contra Lucifer.* cap. 4; concilium Carthaginense III, can. 24.

(48) *Μέλιτος*. Homerus *Iliad.* A, v. 248, *De Nestore* dicit :

... *λιγὺς Πυλίων ἀγορητής,*
Τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή.

... *canorus Pyliorum orator,*
Cujus a lingua melle dulcior fluit vox.

(49) *Γάλα καὶ οἴνῳ*. Hieronymus ad Isa. LV, 1, adnotat, Occidentis Ecclesias recens baptizatis vinum et lac tribuisse.

vino dulci; est autem utilis mistio, veluti contemperata passione ad incorruptionem. Lac enim a vino serescit, et finditur, et quidquid est ejus adulterinum, id tanquam per aquæductum educitur. Eodem autem modo spiritalis fidei societas se habet in hominem patibilem. Serescere enim faciens carnales concupiscentias, hominem ad æternitatem una cum divinis mittit, immortalem efficiens. Sed et multi adipe lactis, quod butyrum vocant, utuntur ad lucernam, multiplicem Verbi misericordiam per hoc ænigma aperte significantes, ut quod solum juste nutriat, et augeat, et illuminet infantes. Propterea enim Scriptura quoque dicit de Domino: *Cibavit eos germine agrorum; suxerunt mel de petra, et oleum ex petra solida; butyrum boum, et lac ovium, cum adipe agnorum* [a]; et quæ sequuntur, dedit eis. Quin etiam prædicens propheta pueri generationem: *Butyrum*, inquit, *et mel comedet* [b]. Mihi autem subit nonnunquam admirari, quomodo audent quidam seipsos vocare perfectos ✠ et Gnosticos, plus de se quam apostolis sentientes, inflati et exsultantes, cum ipse Paulus de se fateatur: *Non quod jam accepi, vel jam perfectus sum; persequor autem, si etiam comprehendam, propter quod et comprehensus sum a Christo. Fratres, ego meipsum nondum existimo comprehendisse. Unum autem, eorum, quæ retro sunt, obliviscens, ad ea autem, quæ ante sunt, me extendens, secundum scopum persequor bravium supernæ vocationis in Christo Jesu* [c]. Et seipsum quidem perfectum existimat, quod a priore vita liberatus sit; meliorem autem persequitur, non tanquam in cognitione perfectus, sed tanquam id, quod est perfectum, desiderans. Et ideo subjungit: *Quicunque ergo perfecti, hoc sentimus* [d]; perfectionem scilicet dicens renuntiasse peccatis, et in fidem ejus, qui est perfectus, esse regeneratos, posteriorum peccatorum, quæ pone sunt, oblitos.

CAP. VII.

Quis sit Pædagogus: et de ejus Pædagogia.

Quoniam ergo ostendimus, *pueros* nos omnes a Scriptura vocari, nec id solum, sed etiam qui Christum secuti sumus, nos infantes dictos esse allegorice; solum autem esse perfectum Patrem universorum (in ipso enim Filius, et in Filio Pater), restat, ut nos ordinem secuti, dicamus, quis sit

A τῷ γλυκεῖ· ἐπωφελὴς δὲ ἡ μίξις· καθάπερ ἀνακιρναμένου τοῦ πάθους εἰς ἀφθαρσίαν· ἐξοῤῥοῦται γὰρ ὑπὸ τοῦ οἴνου τὸ γάλα, καὶ σχίζεται. καὶ ὅ τι περ αὐτοῦ νόθον (50), τοῦτ' ἀποχετεύεται· κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ τῆς πίστεως ἡ κοινωνία ἡ πνευματικὴ πρὸς τὸν παθητὸν ἄνθρωπον, τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας ἐξοῤῥοῦσα, εἰς ἀϊδιότητα συστέλλει τὸν ἄνθρωπον τοῖς θείοις, ἀπαθανατίζουσα. Ἀλλ' οἱ πολλοὶ δὲ καὶ τῷ λιπαρῷ τοῦ γάλακτος, ὃ δὴ βούτυρον καλοῦσι, καταχρῶνται εἰς λύχνον, τὸ πολυέλαιον (51) τοῦ Λόγου δι' αἰνίγματος ἀριδήλου σαφηνίσαντες, ὡς μόνου τοῦδε ἐνδίκως καὶ τρέφοντος, καὶ αὔξοντος, καὶ φωτίζοντος τοὺς νηπίους. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἡ Γραφὴ περὶ τοῦ Κυρίου λέγει· *Ἐψώμισεν αὐτοὺς γεννήματα ἀγρῶν· ἐθήλασαν μέλι ἐκ πέτρας, καὶ ἔλαιον ἐκ*
B *στερεᾶς πέτρας, βούτυρον βοῶν, καὶ* (52) *γάλα προβάτων, μετὰ στέατος ἀρνῶν*· καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις ἔδωκεν αὐτοῖς. Ἀλλὰ καὶ τὴν γέννησιν τοῦ παιδίου ὁ προφητεύων, *Βούτυρον* (53), φησὶν, *ἔδεται καὶ μέλι*. Ἐμοὶ δὲ καὶ θαυμάζειν ἔπεισιν, ὅπως σφᾶς τελείους τινὲς τολμῶσι καλεῖν καὶ γνωστικοὺς, ὑπὲρ (54) τὸν Ἀπόστολον φρονοῦντες, φυσιούμενοί τε καὶ φρυαττόμενοι· αὐτοῦ ὁμολογοῦντος τοῦ Παύλου περὶ ἑαυτοῦ· *Οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἢ ἤδη τετελείωμαι· διώκω δὲ, εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ' ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ Χριστοῦ* (55). *Ἀδελφοὶ, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὔπω λογίζομαι κατειληφέναι· ἓν δὲ, ὅτι, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω εἰς* (56) *τὸ*
C *βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*. Καὶ τέλειον μὲν ἑαυτὸν ἡγεῖται, ὅτι ἀπήλλακται τοῦ προτέρου βίου, ἔχεται δὲ τοῦ κρείττονος, οὐχ ὡς ἐν γνώσει τέλειος, ἀλλ' ὡς τοῦ τελείου ἐφιέμενος· διὸ καὶ ἐπιφέρει· *Ὅσοι οὖν τέλειοι, τοῦτο φρονοῦμεν* (57)· τελείωσιν δηλονότι λέγων τὸ ἀποτετάχθαι ταῖς ἁμαρτίαις, καὶ εἰς πίστιν τοῦ μόνου τελείου ἀναγεγεννῆσθαι, ἐκλαθομένους τῶν κατόπιαθεν ἁμαρτιῶν.

ΚΕΦ. Ζ'.

Τίς ὁ Παιδαγωγός· καὶ περὶ τῆς Παιδαγωγίας αὐτοῦ.

Ἐπεὶ τοίνυν ἀπεδείξαμεν *παῖδας* ἡμᾶς τοὺς πάντας ὑπὸ τῆς Γραφῆς καλουμένους, οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς Χριστῷ κατηκολουθηκότας ἡμᾶς νηπίους ἀλληγορουμένους, μόνον δὲ εἶναι τέλειον τὸν Πατέρα
D τῶν ὅλων· ἐν αὐτῷ (58) γὰρ ὁ Υἱὸς, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ ὁ Πατήρ· ὥρα (59) ἡμῖν, ἑπομένοις τῇ τάξει, καὶ

✠ P. 129 ED. POTTER, 108 ED. PARIS. [a] Deut. XXXII, 13, 14. [b] Isaiæ VII, 15. [c] Philipp. III, 12. 13, 14. [d] Ibid. 15.

(50) *Ὅ τι περ αὐτοῦ νόθον*. Ὅτι παρ' αὐτοῦ νόθον, *quidquid ab eo adulterinum proficiscitur*. Pal. ms. SYLBURG.

(51) *Τὸ πολυέλαιον*. *Multo oleo perfusum* notat hæc vox. Sed interpres legit πολυέλεον.

(52) *Καί*. Omittunt Bod., Reg.

(53) *Βούτυρον*. Βούτυρον καὶ μέλι φάγεται, Bibl. Græc.

(54) *Γνωστικοὺς, ὑπ.* De his Irenæus lib. III, cap. 2: *Adversantur traditioni, dicentes se non solum presbyteris, sed etiam apostolis exsistentes sapientiores, sinceram invenisse veritatem.*

(55) *Ὑπὸ Χριστοῦ*. Ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, apud Paulum. Dein, οὐ λογίζομ. Ibid. Mox, ἓν δὲ, τά. Ibid. et quidem particulam ὅτι, in editione Flor. omissam, inseruit Sylburgius e Pal. ms.

(56) *Εἰς*. Ἐπί, apud Paulum. Mox, κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χρ. Ibid.

(57) *Φρονοῦμεν*. Φρονῶμεν, apud Paulum.

(58) *Ἐν αὐτῷ*. Patris τελείου mentionem hæc sequuntur, quia sub finem cap. 5 et principio cap. 6, dixerat Filium esse τέλειον. Ὦ τοῦ τελείου παιδίου. Υἱὸς ἐν Πατρὶ, καὶ Πατὴρ ἐν Υἱῷ, etc. Respicit autem Christi verba, Joan. XVII, 21: *Σὺ, Πάτερ, ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν σοί.*

(59) *Ὥρα*. Καὶ ὥρα, Bod., Reg.

τὸν Παιδαγωγὸν ἡμῶν εἰπεῖν, ὅστις ἐστί. Καλεῖται δὲ Ἰησοῦς (60). Ἔσθ' ὅτε οὖν ποιμένα ἑαυτὸν καλεῖ, καὶ λέγει, *Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός*· κατὰ μεταφορὰν ἀπὸ τῶν ποιμένων τῶν καθηγουμένων τοῖς προβάτοις, ὁ καθηγούμενος τῶν παιδίων, παιδαγωγὸς νοούμενος, ὁ τῶν νηπίων κηδεμονικὸς ποιμήν· ἁπλοῖ γὰρ οἱ νήπιοι, ὡς πρόβατα ἀλληγορούμενοι· *Καὶ γενήσονται* (61), φησίν, *οἱ πάντες, μία ποίμνη, καὶ εἷς ποιμήν*. Παιδαγωγὸς οὖν εἰκότως ὁ Λόγος, ὁ τοὺς παῖδας ἡμᾶς εἰς σωτηρίαν ἄγων. Ἐναργέστατα γοῦν ὁ Λόγος περὶ ἑαυτοῦ διὰ Ὠσηὲ εἴρηκεν· *Ἐγὼ δὲ παιδευτὴς ὑμῶν εἰμί* (62). Παιδαγωγία δὲ ἡ θεοσέβεια, μάθησις οὖσα Θεοῦ θεραπείας, καὶ παίδευσις εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, ἀγωγή τε ὀρθή, ἀνάγουσα εἰς οὐρανόν. Παιδαγωγία δὲ καλεῖται πολλαχῶς· καὶ γὰρ ἡ τοῦ ἀγομένου καὶ μανθάνοντος, καὶ ἡ τοῦ ἄγοντος καὶ διδάσκοντος· καὶ αὐτὴ τρίτον ἡ ἀγωγή, καὶ τὰ διδασκόμενα τέταρτον· οἷον αἱ ἐντολαί. Ἔστι δὲ ἡ κατὰ Θεὸν παιδαγωγία κατευθυσμὸς ἀληθείας εἰς ἐποπτείαν Θεοῦ, καὶ πράξεων ἁγίων ὑποτύπωσις ἐν αἰωνίῳ διαμονῇ (63). Ὥσπερ οὖν κατευθύνει τὴν φάλαγγα ὁ στρατηγὸς, τῆς σωτηρίας τῶν μισθοφόρων προμηθούμενος· καὶ ὡς ὁ κυβερνήτης οἰακίζει τὸ (64) σκάφος, σώζειν προαιρούμενος τοὺς ἐμπλέοντας· οὕτω καὶ ὁ Παιδαγωγὸς ἄγει τοὺς παῖδας ἐπὶ τὴν σωτήριον (65) δίαιταν, τῆς ἡμῶν αὐτῶν ἕνεκεν κηδεμονίας· καὶ καθόλου, ὁπόσα ἂν παρὰ τοῦ Θεοῦ εὐλόγως αἰτησαίμεν ἡμῖν γενέσθαι, ταῦτα πειθομένοις τῷ Παιδαγωγῷ περιέσται. Ὅνπερ οὖν τρόπον ὁ κυβερνήτης οὐχ αἰεὶ τοῖς ἀνέμοις ὑπείκει, ἀντίπρῳρος δὲ ἔσθ' ὅτε ὅλαις ἀνθίσταται καταιγίσιν· οὕτως ὁ Παιδαγωγὸς οὐχὶ τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ τῷδε καταπνέουσι νόμοις ὑπείκει ποτὲ, οὐδὲ ἐπιτρέπει αὐτοῖς τὸ παιδίον, ὥσπερ σκάφος, εἰς θηριώδη καὶ ἀσελγῆ προσρῆξαι δίαιταν· μόνῳ δὲ ἄρα τῷ ἀληθείας πνεύματι ἐπουρος ἀρθεὶς, ἀντέχεται μάλα ἐῤῥωμένως τῶν οἰάκων τοῦ παιδὸς τῶν ὤτων λέγω, ἕως ἂν ἀβλαβὲς καθορμίσῃ τὸ παιδίον εἰς τὸν λιμένα τῶν οὐρανῶν. Τὸ μὲν γὰρ πάτριον καλούμενον παρ' αὐτοῖς ἔθος, ὅσον οὐδέπω παρέρχεται· ἡ δὲ ἀγωγὴ ἡ θεία κτῆμά (66) ἐστιν εἰς ἀεὶ παραμένον. Ἀχιλλέως μὲν οὖν παιδαγωγὸν τὸν Φοίνικά φασι γεγονέναι, καὶ τῶν Κροίσου παίδων Ἄδραστον. Ἀλεξάνδρου δὲ, Λεωνίδην (67), καὶ Φιλίππου Ναυσίθοον· ἀλλ' ὁ μὲν γυναικομανὴς (68), ὁ Φοῖνιξ, ἦν, ὁ δὲ φυγὰς, ὁ Ἄδραστος (69) ἦν· Λεω-

✠ P. 130 ED. POTTER, 109 ED. PARIS.

A noster Pædagogus. Vocatur autem Jesus. Nonnunquam ergo seipsum pastorem vocat, et dicit, *Ego sum pastor bonus* [a]; metaphora sumpta a pastoribus, qui ducunt oves, intelligitur, qui pueros ducit, pædagogus, qui est pastor, curam gerens infantium. Infantes enim simplices, oves dicuntur allegorice. *Et erunt*, inquit, *omnes unus grex et unus pastor* [b]. Pædagogus ergo jure Verbum dicitur, qui pueros nos ducit ad salutem. Evidentissime ergo Verbum dicit de seipso per Oseam : *Ego autem sum præceptor vester* [c]. Pædagogia autem est divina religio, ut quæ sit doctrina divini cultus, et eruditio ad assequendam veritatis agnitionem, et recta institutio, quæ in cœlum deducit. Pædagogia autem multis modis appellatur. Est enim Pædagogia ejus, B qui ducitur et discit; et Pædagogia ejus, qui ducit et docet; et tertio Pædagogia est ipsa deductio et institutio; et quarto Pædagogia est ea, quæ docentur, ut præcepta. Est autem ea, quæ est ✠ ex Deo Pædagogia, veritatis directio ad Dei **48** contemplationem, et sanctarum actionum aperta ac evidens descriptio in æterna perseverantia. Quemadmodum ergo phalangem dirigit dux exercitus, militum salutis curam gerens; et gubernator navis clavum regit, volens servare vectores; ita etiam Pædagogus ducit pueros ad salutarem vitæ agendæ rationem, ut nostri ipsorum curam gerat. Et in summa, quæcunque a Deo juste nobis fieri petierimus, ea nobis aderunt, si Pædagogo paruerimus. C Quemadmodum ergo gubernator non semper cedit ventis, sed proram contra obvertens, universis resistit tempestatibus : ita Pædagogus legibus, quæ sunt in hoc mundo, nunquam cedit, nec eis puerum, tanquam cymbam, in belluinam et libidinosam vivendi rationem impellere permittit; sed solo secundo veritatis spiritu in altum sublatus, clavum pueri, aures inquam, fortiter tenet, donec inoffensum in portum cœlorum perduxerit. Patrius enim qui ab eis vocatur mos, momento temporis præterit; divina autem vitæ institutio, est in æternum permanens possessio. Ac Achillis quidem pædagogum dicunt fuisse Phœnicem, et Crœsi filiorum Adrastum, Alexandri autem Leonidem, et Philippi Nausithoum. Sed Phœnix quidem insano mulierum D amore tenebatur : erat autem exsul Adrastus;

[a] Joan. x, 11. [b] Ibid. 16. [c] Osee. v, 2.

(60) *Ἰησοῦς*. Ὁ Ἰησοῦς, Bod., Reg.

(61) *Καὶ γεν.* Καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν, apud Joan.

(62) *Εἰμί*. Omittunt Bibl. Græc.

(63) *Αἰωνίῳ διαμονῇ*. *Perpetua perseverantia.* Sic superius ἀΐδιος ὄρεξις, pag. 95, ubi conf. not.

(64) *Τό*. Omittunt Reg., Bod.

(65) *Σωτήριον*. Σωτηρίαν, Reg.

(66) *Κτῆμα*. Thucydides lib. I, cap. 22, de suo opere dicit : Κτῆμά τε ἐς ἀεὶ μᾶλλον, ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν σύγκειται. *Nam potius perpetuum monimentum, quam ludicrum certamen, quod in præsens audiatur, est a me compositum.*

(67) *Λεωνίδην*. Plutarchus in *Alexandro* pag. 667 edit Paris. : Πολλοὶ μὲν οὖν περὶ τὴν ἐπιμέλειαν, ὡς εἰκὸς, ἦσαν αὐτοῦ, τροφῆς παιδαγωγοὶ καὶ διδάσκαλοι λεγόμενοι· πᾶσιν δὲ ἐφειστήκει Λεωνίδας. *Multi ejus*, Alexandri nempe, *institutioni appositi fuerunt, nutritii pædagogi et magistri appellati; quibus omnibus præpositus est Leonidas.* Deinceps memorat qua dignitate quibusque moribus erat Leonidas.

(68) *Γυναικομανής*. Id de se longa oratione refert Phœnix *Iliad.* I, v. 434. Conf. *Apollodori Biblioth.* lib. III, Lycophronis *Cassandræ* v. 421, et quæ ad eum locum adnotavit Tzetzes.

(69) *Φυγὰς ὁ Ἄδρ.* Adrastus, Midæ Phrygis filius, eo quod fratrem interemisset, a patre pulsus in exsilium, ad Crœsum confugit; a quo benigne receptus, et Atyi filio custos datus, cum eum per imprudentiam occidisset, tandem super ejus bustum sese transfodit, ut refert Herodot. I, 35

Leonides vero Macedonis fastum non resecuit, nec A Nausithous ebrium Pellæum curavit. Neque vero Alcibiadis scortationem Thrax Zopyrus reprimere potuit. Sed erat emptitium mancipium Zopyrus: et Themistoclis liberorum pædagogus Sicinnus, ignavus fuit famulus. Eum dicunt genus saltationis, quod Sicinnis dicitur, invenisse. Neque latent ✠ nos qui apud Persas regii vocantur pædagogi, quos numero quatuor ex omnibus Persis optimatim deligentes reges Persarum, suis præficiebant liberis. Sed solam sagittandi artem discunt eorum filii; postquam autem ad pubertatem pervenerint, cum sororibus et matribus, mulieribusque, tam uxoribus quam concubinis, innumerabilibus coeunt, tanquam apri ad Venereum congressum exercitati. Noster B autem Pædagogus, sanctus Deus Jesus, qui est lux omnis humani generis, Verbum; ipse benignus et

A νίδης δὲ οὐ περιεῖλεν τὸν τῦφον τοῦ Μακεδόνος· οὐδὲ Ναυσίθοος μεθύοντα τὸν ἐκ Πέλλης (70) ἰάσατο. Ἀλκιβιάδου δὲ τὴν πορνείαν ὁ Θρᾷξ ἐπισχεῖν οὐκ ἴσχυσε Ζώπυρος· ἀλλ' ὠνητὸν ἀνδράποδον ὁ Ζώπυρος (71) ἦν· καὶ τῶν Θεμιστοκλέους παίδων ὁ παιδαγωγὸς Σίκιννος οἰκέτης ῥᾴθυμος ἦν· ὀρχεῖσθαί φασιν αὐτὸν καὶ σικιννίζειν εὑρηκέναι (72). Οὐκ ἔλαθον ἡμᾶς οἱ παρὰ Πέρσαις βασίλειοι καλούμενοι παιδαγωγοί· οὓς τέτταρας τὸν ἀριθμὸν ἀριστίνδην ἐκλέγοντες ἐκ πάντων Περσῶν οἱ βασιλεῖς Περσῶν τοῖς σφῶν αὐτῶν ἐφίστων παισίν. Ἀλλὰ τοξεύειν (73) μόνον οἱ παῖδες αὐτοῖς μανθάνουσιν· ἡβήσαντες δὲ, ἀδελφαῖς (74), καὶ μητράσι, καὶ γυναιξὶ, γαμεταῖς τε ἅμα καὶ παλλακίσιν, ἀναρίθμοις (75) ἐπιμίσγονται, καθάπερ οἱ κάπροι (76) εἰς συνουσίαν (77) ἠσκημένοι. Ὁ δὲ ἡμέτερος Παιδαγωγὸς, ἅγιος Θεὸς Ἰησοῦς, ὁ πάσης τῆς ἀνθρωπότητος καθηγεμὼν Λόγος· αὐτὸς

✠ P. 131 ED. POTTER, 109-110 ED. PARIS.

(70) *Τὸν ἐκ Πέλλης*. Nempe, Philippum, Alexandri patrem. Nam, ut ait Strabo lib. XVI, notum est, τὴν Πέλλην ὥσπερ μητρόπολιν γεγονέναι τῶν Μακεδόνων, τὴν Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου πατρίδα· *Pellam veluti metropolin fuisse Macedonum, Philippi et Alexandri patriam.* Lucanus lib. X:

Illic Pellæi proles vesana Philippi.

Juvenalis, Sat. 10 *De Alexandro:*

Unus Pellæo juveni non sufficit orbis.

(71) *Ἀνδράποδον ὁ Ζώπ.* Plato *Alcibiade* I, pag. 441: Σοὶ δ', ὦ Ἀλκιβιάδη, Περικλῆς ἐπέστησε παιδαγωγὸν τῶν οἰκετῶν τὸν ἀχρειότατον ὑπὸ γήρως, Ζώπυρον τὸν Θρᾷκα· *Tibi autem, o Alcibiades, Pericles præposuit pædagogum, Zopyrum Thracem, omnium servorum suorum præ senio inutilissimum.* Idem refert Plutarchus principio *Alcibiadis*, et in *Lycurgo* p. 49, 50.

(72) *Σικιννίζειν εὑρηκέναι.* Pollux lib. IV, cap. 14: Εἴδη δὲ ὀρχημάτων, ἐμμέλεια, τραγικὴ· κόρδακες, κωμικὴ (sic enim habet ms., non κωμικοί) σικιννὶς, σατυρική. *Species vero saltationum, Emmelia, Tragica: Cordaces, comica; Sicinnis, Satyrica. Saltationes armatæ, Pyrrhica, et Telesias;* ita corrige interpretationem, cum auctoritate manuscripti fretus, tum Athenæi, unde hæc videtur sumpsisse Pollux. Τρεῖς εἰσι τῆς σκηνικῆς ποιήσεως ὀρχήσεις· *Tres sunt in scenica poesi saltationes, tragica, comica, satyrica,* lib. XIV. Idem lib. I, cap. 17: Italicam saltationem conflatam fuisse tradit e comica, tragica et satyrica, quam Sicinnim, a qua et Satyrarum scriptores Sicinnistas appellarunt, vel, ut alibi ait, Satyros. Quidam aiunt ejus inventorem fuisse Sicinnum, barbarum hominem; alii Cretensem natione fuisse. Alii dictam volunt Sicinnim, ἀπὸ τοῦ σείεσθαι, *a* corporis *succussu;* quidam ἀπὸ τῆς κινήσεως, *a motu* corporis. Hæc Athenæus; sed ibidem interpres ejus vertit, *Molossica modulatio*, quod est Græce Μολοσσικὴ ἐμμέλεια· quæ duo forte distinguenda sunt; nam ἐμμέλεια per se speciem constituit saltationis. Collect.— Lucianus lib. *De saltat.* tradit τοὺς Διονύσου θεράποντας, τοὺς σατύρους, *satyros, Bacchi ministros,* Sicinnidem instituisse. Eustathius, commentario ad *Iliad.* Π, ex Ariano refert nomen ei inditum fuisse a Sicinnide, Cybeles pedissequa; Phrygas autem primos ea usos, idque celebrantes Bacchum Sabazium. Alii ducunt ἀπὸ τοῦ σείεσθαι καὶ κινεῖσθαι. Conf. Hesychius, et *Etymologicon*, v. *Σικιννίς*. Hoc etiam auctore constat, alios eam deducere a Sicinno, rege Atheniensium. Alii memorant Sicinnum βάρβαρον, ἢ Κρῆτα· inter quos sunt Athenæus lib. I et XIV; Eustathius ad *Odyss.* Φ Alii denique, Sicinno eam tribuunt, liberorum Themistoclis præceptori. *Etymologicon* loco superius dicto: Οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ τῶν Θεμιστοκλέους παίδων Σικίννου. Ejus meminit etiam Plutarchus in *Themistocle*: Ἦν δὲ τῷ γένει Πέρσης ὁ Σίκιννος αἰχμάλωτος, εὔνους δὲ τῷ Θεμιστοκλεῖ, καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ παιδαγωγός· *Erat autem Sicinnus captivus natione Persa; sed benevolus Themistocli, et liberorum ejus præceptor.*

(73) *Τοξεύειν.* Herodotus addit ἱππεύειν, καὶ ἀληθίζεσθαι, lib. I, cap. 136, ejus verba sunt hæc: Παιδεύουσι δὲ τοὺς παῖδας ἀπὸ πενταετοῦς ἀρξάμενοι μέχρι εἰκοσιέτεος, τρία μοῦνα, ἱππεύειν, καὶ C τοξεύειν, καὶ ἀληθίζεσθαι· *Liberos suos, a quinto anno incipientes usque ad vicesimum, tribus duntaxat instituunt, equitare, arcu sagittas excutere, et vera loqui.* Eadem fere verba habet Strabo sub finem lib. XV. Conf. Xenophon I *De institutione Cyri*.

(74) *Ἀδελφαῖς.* Philo Judæus *De Decalogo* p. 778: Μητέρας οἱ ἐν τέλει Περσῶν τὰς αὐτῶν ἄγονται, καὶ τοὺς φύντας ἐκ τούτων εὐγενεστάτους νομίζουσιν· *Honoratiores Persæ cum matribus suis matrimonia contrahunt, et ex iis natos arbitrantur nobilissimos.* Tertullianus, *Ad Nation.* lib. I, cap. 15, itemque in *Apologia: Persas cum suis matribus misceri, Ctesias refert.* Conf. *Str.* III, p. 431, et quæ ibi adnotata sunt.

(75) *Ἀναρίθμοις.* Strabo sub finem lib. XV, de Persis ait: Γαμοῦσι δὲ πολλὰς, καὶ ἅμα παλλακὰς τρέφουσι πλείους, πολυτεκνίας χάριν. Τιθέασι δὲ οἱ βασιλεῖς ἆθλα πολυτεκνίας κατ' ἔτος. *Ducunt uxores multas, simulque concubinas alunt plures, multiplicandæ sobolis gratia. Quin et reges quotannis præmia proponunt iis, qui plures filios progenuerint.*

(76) *Καθάπερ οἱ κάπροι.* P. Leopardus lib. II, D cap. 10 *Emend.*: Quidam magni nominis interpretes κάπρον, pro capro accipiunt. Clemens Alex., lib. I, cap. 7, *Pædag.*: Καθάπερ οἱ κάπροι εἰς συνουσίαν ἠσκημένοι· ἐσσυμένοι forte. Idem lib. II, cap. 10: Κάπρῳ, ἢ συΐ τὸ ἑταιρικόν. Et lib. III, cap. 3: Κάπροι δὲ καὶ αὐτοί. Omnibus his locis interpres *caprum* vertit pro *apro*. Hinc καπρᾷν et καπριᾷν, *subare*. Hæc ille. Cæterum locus lib. II, reperitur pag. 228, 10; libri autem III, pag. 257, 50, in hac secunda editione ab Herveto emendatus. Athenæus lib. XIII, sic habet ex aliquo, πώλους Κύπριδος ἐξησκημένης. Collect. — Hesychius, Ἀφροδισία ἄγρα· Σοφοκλῆς Δανάῃ· Γόνον τε μήλων, κ' Ἀφροδισίαν ἄγραν. — Λέγει τὴν τῶν συῶν· διὰ τὸ καταφερὲς εἶναι τὸ ζῶον πρὸς συνουσίαν. Καπρᾷν γέ τοι καὶ καπραίνειν ἀπὸ τούτου. Δύναται δὲ καὶ τὴν τῶν αἰγῶν γονὴν δηλοῦν. Apud Suidam κάπρος est *aidoion*.

(77) *Εἰς σ.* Οἱ συνουσίαν ἠσκ. Bod.

ὁ φιλάνθρωπος Θεός ἐστι παιδαγωγός. Λέγει δέ που διὰ τῆς ᾠδῆς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς αὐτόν· *Αὐτάρκησε τὸν λαὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ· ἐν δίψει* (78) *καύματος, ἐν ἀνύδρῳ ἐκύκλωσεν αὐτὸν, καὶ ἐπαίδευσεν αὐτὸν, καὶ διεφύλαξεν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, ὡς ἀετὸς σκεπάσαι* (79) *νοσσιὰν αὐτοῦ· καὶ ἐπὶ τοῖς νεοσσοῖς αὐτοῦ ἐπεπόθησεν· διεὶς τὰς πτέρυγας αὐτοῦ, ἐδέξατο αὐτοὺς, καὶ ἀνέλαβεν αὐτοὺς, ἐπὶ τῶν μεταφρένων αὐτοῦ. Κύριος μόνος ἦγεν αὐτοὺς, καὶ οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν θεὸς ἀλλότριος.* Σαφῶς, οἶμαι, τὸν Παιδαγωγὸν ἐνδείκνυται ἡ Γραφὴ, τὴν ἀγωγὴν αὐτοῦ διηγουμένη. Πάλιν δὴ ὅταν λέγῃ διὰ τοῦ ἰδίου προσώπου, ἑαυτὸν ὁμολογεῖ (80) Παιδαγωγόν· *Ἐγὼ Κύριος* (81) *ὁ Θεός σου, ὁ ἐξαγαγὼν σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου.* Τίς οὖν ἔχει ἐξουσίαν τοῦ ἄγειν εἴσω τε καὶ ἔξω; οὐχὶ ὁ Παιδαγωγός; Οὗτος ὤφθη τῷ Ἀβραὰμ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· *Ἐγώ εἰμι ὁ Θεός σου, εὐαρέστει ἐνώπιόν μου* (82). Τοῦτον δὲ παιδαγωγικώτατα ὑποκατασκευάζει παῖδα πιστόν· *Καὶ γίνου*, φήσας, *ἄμεμπτος· καὶ θήσω* (83) *τὴν διαθήκην μου ἀνὰ μέσον* (84) *ἐμοῦ, καὶ ἀνὰ μέσον σου καὶ τοῦ σπέρματός σου* (85). Φιλίας ἐνταῦθα ἐπιστατικῆς ἐστι κοινωνία. Τοῦ δὲ Ἰακὼβ ἐναργέστατα Παιδαγωγὸς εἶναι φαίνεται. Λέγει γοῦν αὐτῷ· *Ἰδοὺ ἐγὼ μετὰ* (86) *σοῦ, διαφυλάσσων σε ἐν τῇ ὁδῷ πάσῃ, οὗ ἂν πορευθῇς· καὶ ἀποστρέψω σε εἰς τὴν γῆν ταύτην· ὅτι οὐ μή σε ἐγκαταλίπω ἕως τοῦ ποιῆσαί με ὅσα* (87) *ἐλάλησά σοι.* Τούτῳ δὲ καὶ συμπαλαίειν λέγεται· *Ὑπελείφθη δὲ*, φησὶν, *Ἰακὼβ μόνος, καὶ ἐπάλαιεν μετ' αὐτοῦ ἄνθρωπος* (88), ὁ Παιδαγωγὸς, *μέχρι πρωΐ.* Οὗτος ἦν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἄγων καὶ φέρων, ὁ συγγυμναζόμενος, καὶ ἀλείφων κατὰ τοῦ πονηροῦ τὸν ἀσκητὴν (89) Ἰακώβ. Ὅτι δὲ ὁ Λόγος ἦν ὁ ἀλείπτης (90) ἅμα τῷ Ἰακὼβ, καὶ Παιδαγωγὸς τῆς ἀνθρωπότητος· *Ἠρώτησε*, (91) φησὶν, *αὐτὸν, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀνάγγειλόν μοι τί τὸ ὄνομά σου. Καὶ εἶπεν· Ἵνα τί τοῦτο ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου;* Ἐτήρει γὰρ τὸ ὄνομα τὸ καινὸν τῷ νέῳ λαῷ, τῷ νηπίῳ. Ἔτι δὲ καὶ ἀνονόμαστος (92) ἦν ὁ

A clemens Deus, est Pædagogus. Et de ipso quidem alicubi dicit Spiritus sanctus in *Cantico: Populo in deserto sufficienter suppeditavit, in siti æstus, in inaquoso ipsum circumdedit, et eum erudiit et custodiit tanquam pupillam oculi, sicut aquila protexit nidum suum, et in pullis suis desideravit; expansis alis suscepit ipsos, et super dorsum eos recepit: Dominus solus duxit ipsos, et non erat cum eis deus alienus* [a]. Aperte, ut mihi quidem videtur, Scriptura ostendit Pædagogum ejus institutionis enarrans rationem. Rursus autem seipsum fatetur Pædagogum, cum hoc modo ex persona sua ait: *Ego Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti* [b]. Quis ergo habet potestatem inducendi et educendi? annon Pædagogus? Is apparuit Abrahæ, et dixit: *Ego sum*
B *Deus tuus, gratus esto coram me* [c]. Eum autem, tanquam optimus Pædagogus, ut sit fidelis puer, instruit, dicens: *Et sis irreprehensibilis. Et ponam testamentum inter me et te, et semen tuum.* Amicitiæ præceptoris hæc est communicatio. Jacobi autem Pædagogus esse evidentissime apparet. Ei itaque dicit: *Ecce ego tecum, custodiens te in universa via quocunque ambulaveris, et reducam te in terram hanc, quoniam non te derelinquam, donec* ✠ *fecerim quæcunque locutus sum tibi* [d]. Cum eo autem colluctari quoque dicitur: *Remansit autem*, inquit, *Jacob solus, et luctabatur cum eo homo*, nempe Pædagogus, *usque ad matutinum* [e]. Hic erat homo, qui agebat et ferebat, qui una exercebatur, et ad-
C versus malignum, palæstritam Jacobum inungebat. Quod autem Verbum esset, qui erat una Jacob aliptes, et Pædagogus humanæ naturæ, ex hoc sciri potest: *Interrogavit*, inquit, *ipsum, et dixit ei: Enuntia mihi, quod sit nomen tuum. Et dixit: Cur interrogas nomen meum?* [f] Nomen enim novum novo populo reservabat, nempe infanti. Adhuc autem erat innominatus Deus Dominus, ut qui nondum homo factus fuerat. *Vocavit* tamen *Jacob nomen loci illius, speciem Dei. Aspexi enim*, inquit,

✠ P. 132 ED. POTTER. [a] Deut. xxxii, 10, 11, 12. [b] Exod. xx, 1. [c] Genes. xvii, 1, 2. [d] Genes. xxviii, 15. [e] Genes. xxxii, 24. [f] Ibid. 29.

(78) *Δίψει.* Δίψῃ, Bibl. Græc., Bod. Mox, ἐν γῇ ἀνύδρῳ, Bibl. Græc. Dein, διεφύλαξεν αὐτὸν ὡς κ. Ibid.

(79) *Σκεπάσαι.* Cum σκεπάσαι subaudienda potentialis ἄν· plena enim structura est, ὡς ἂν ἀετὸς σκεπάσειε τὴν νοσσιὰν αὐτοῦ. SYLBURG. — Mox νοσσοῖς pro νεοσσοῖς, Bibl. Græc.

(80) *Ὁμολογεῖ.* Ὁμολογεῖν Bod.

(81) *Ἐγὼ K.* Ἐγώ εἰμι K. Bibl. Græc. Mox, ὅστις ἐξήγαγον pro ἐξαγαγών. Ibid.

(82) *Μου.* Ἐμοῦ Bibl. Græc.

(83) *Θήσω.* Θήσομαι Bibl. Græc.

(84) *Ἀνὰ μέσον.* Ἀναμέσον ἐμοῦ καὶ ἀναμέσον σοῦ Bod.

(85) *Καὶ τοῦ σπέρματός σου.* Hæc verba Clemens e commate 7 huc transtulit: nam ibi dicitur, Καὶ θήσω τὴν διαθήκην μου ἀνὰ μέσον σου καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματός σου. Hoc autem commate seminis nulla mentio fit.

(86) *Ἐγὼ μ.* Ἐγώ εἰμι μ. Bibl. Græc.

(87) *Ὅσα.* Πάντα ὅσα Bibl. Græc.

(88) *Μετ' αὐτοῦ ἄν.* Ἄνθρωπος μετ' αὐτοῦ, inverso ordine, Bibl. Græc.

(89) *Ἀσκητήν*, *athletam* vel *pugilem*. Sic quoque Chrysostomus homil. 58, in *Genesin:* Ἐπειδὴ γὰρ
D ἔμελλεν τὴν πρὸς τὸν ἀδελφὸν συντυχίαν ποιήσασθαι, ἵνα μάθῃ διὰ τῶν πραγμάτων, ὅτι οὐδὲν ἀηδὲς ὑποστήσεται, ἐν σχήματι ἀνθρώπου παλαίειν μετὰ τοῦ δικαίου καταδέχεται, ἵνα τὴν δειλίαν ἐξέλῃ τῆς τοῦ δικαίου ψυχῆς· *Quoniam occursurus erat fratri, ut sciret reipsa nihil se molestum laturum esse, in figura hominis luctari cum justo voluit, ut formidinem ex anima justi eximeret.* COLLECT.

(90) *Ἀλείπτης.* De hac voce vid. *Strom.* vii, pag. 710 et quæ ibi adnotata sunt. Cæterum Philo *De nominum mutatione*, pag. 1058, dicit ἄγγελον, ὑπηρέτην τοῦ Θεοῦ Λόγον, *angelum, Dei ministrum Verbum*, Jacobi nomen mutasse. Idem ostendit Justinus M., dialogo *adv. Tryph.;* Novatianus lib. *De Trinitate;* Theodoretus, *Quæst. in Genes.* xci, aliique plurimi.

(91) *Ἠρώτησε.* Ἠρώτησε δὲ Ἰακὼβ, καὶ εἶπεν, Ἀνάγγειλόν μοι τὸ ὄν. Bibl. Græc. Mox, ἐρωτᾷς σὺ τὸ ὄν. Ibid.

(92) *Καὶ ἀνονόμαστος.* Καί omittit Reg. Solet porro ἀνονόμαστος scribi, quemadmodum ἀνώνυμος.

Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea [a]. Facies autem Dei est Verbum, quo Deus illuminatur et cognoscitur. Tunc etiam nominatus est Israel, quando vidit Deum Dominum. Hic est Deus, qui est Verbum, qui Pædagogus, qui ei postea rursus dixit: *Ne timeas descendere in Ægyptum* [b]. Vide quomodo justum sequitur Pædagogus, et quomodo palæstritam inungit, docens supplantare adversarium. Hic ipse Moysem quoque docet fungi Pædagogi officio. Dicit enim Dominus: *Si quis peccavit coram me, deleo eum de libro meo; nunc autem vade, et deduc populum hunc in locum, quem dixi tibi* [c]. Hoc in loco est magister pædagogiæ. Revera enim erat Dominus per Moysem Pædagogus veteris populi, per seipsum autem, populi novi dux, facie ad faciem. *Ecce* enim, ✠ dixit Moysi, *Angelus meus præcedit te*: **49** evangelicam et principalem Verbi potestatem præficiens: Dominicam autem auctoritatem ac dignitatem conservans: *Quo autem die*, inquit, *visitavero, inducam super ipsos peccatum ipsorum* [d]; hoc est, Quo die judex fuero constitutus, reddam quæ eorum peccatis respondeant. Idem enim Pædagogus et judex, eos, qui ipsi non obedierunt, judicat. Eorum autem peccatum benignum Verbum nequaquam silentio prætерit. Arguit autem, ut ducantur pœnitentia: *Mavult enim Dominus pœnitentiam peccatoris, quam mortem* [e]. Nos autem, cum tanquam infantes aliorum peccata auditione acceperimus, minarum metu, ne similia patiamur, ab ejusmodi delictis

Θεὸς ὁ Κύριος, μηδέπω γεγενημένος (93) ἄνθρωπος· πλὴν ἀλλὰ ὁ *Ἰακὼβ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου, Εἶδος Θεοῦ· Εἶδον γὰρ*, φησὶν, *Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχή*. Πρόσωπον (94) δὲ τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος, ᾧ φωτίζεται ὁ Θεὸς καὶ γνωρίζεται. Τότε καὶ Ἰσραὴλ ἐπωνόμασται, ὅτε εἶδε τὸν Θεὸν (95) τὸν Κύριον. Οὗτός ἐστιν ὁ Θεὸς, ὁ Λόγος, ὁ Παιδαγωγὸς, ὁ φήσας αὐτῷ πάλιν ὕστερον· *Μὴ φοβοῦ καταβῆναι εἰς Αἴγυπτον*. Ὅρα πῶς μὲν ἕπεται τῷ δικαίῳ ὁ Παιδαγωγὸς, ὅπως τε καὶ ἀλείφῃ (96) τὸν ἀσκητὴν πτερνίζειν (97) διδάσκων τὸν ἀνταγωνιστήν. Αὐτὸς γοῦν οὗτος καὶ τὸν Μωϋσέα διδάσκει παιδαγωγεῖν, λέγει γὰρ ὁ Κύριος· *Εἴ τις ἡμάρτηκεν ἐνώπιόν μου, ἐξαλείφω* (98) *αὐτὸν ἐκ τῆς βίβλου μου· νυνὶ δὲ βάδιζε, καὶ ὁδήγησον τὸν λαὸν τοῦτον εἰς τὸν τόπον, ὃν εἶπόν σοι*. Ἐνταῦθα διδάσκαλός ἐστι παιδαγωγίας· καὶ γὰρ ἦν (99) ὡς ἀληθῶς διὰ μὲν Μωϋσέως Παιδαγωγὸς ὁ Κύριος τοῦ λαοῦ τοῦ παλαιοῦ, δι' αὐτοῦ (1) δὲ τοῦ νέου καθηγεμὼν λαοῦ, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. *Ἰδοὺ γὰρ*, φησὶ τῷ Μωϋσεῖ, *ὁ ἄγγελός μου προπορεύεταί σου* (2)· τὴν εὐαγγέλιον (3) καὶ ἡγεμόνιον ἐπιστήσας τοῦ Λόγου δύναμιν. Τὸ δὲ ἀξίωμα τὸ κυριακὸν φυλάττων· *Ἧ δ' ἂν ἡμέρᾳ* (4) *ἐπισκέπτωμαι*, φησὶν, *ἐπάξω ἐπ' αὐτοὺς τὴν ἁμαρτίαν αὐτῶν*· τουτέστιν, ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ κριτὴς καθεσθῶ, ἀποδώσω τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν τὰ ἀντάξια. Ὁ γὰρ αὐτὸς Παιδαγωγὸς καὶ κριτὴς τοὺς παρακούσαντας αὐτοῦ δικάζει· τὸ δὲ ἁμάρτημα αὐτῶν οὐ παρασιωπᾷ ὁ φιλάνθρωπος Λόγος· ἐλέγχει δὲ, ἵνα μετανοήσωσιν· *Θέλει γὰρ ὁ*

✠ P. 133 ED. POTTER, 111 ED. PARIS. [a] Genes. XXXII, 30. [b] Genes. XLVI, 3. [c] Exod. XXXII, 33, 34. [d] Ibid. [e] Ezech. XVIII, 23, 32.

Clemens *Strom.* v, p. 587, dicit Deum esse ἀσχημάτιστον καὶ ἀνονόμαστον· *figuræ et nominis expertem.* Quem locum, et quæ ibi adnotata sunt, videsis. Observandum porro, Clementem Christo, ut Deo, tribuere, quod uni summo Deo peculiare est, ut nullo nomine indigeat.

(93) *Γεγενημένος*. A. mavult γεγεννημένος· potest tamen et retineri γεγενημένος, sicut Joan. I, Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο. SYLBURG.

(94) *Πρόσωπον*. Paria dicit *Strom.* v, pag. 562: Πρόσωπον εἴρηται τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, ... σαρκοφόρος γενόμενος ὁ Λόγος, ὁ τοῦ πατρῴου μηνυτὴς ἰδιώματος· *Facies Patris dictus est Filius... Verbum carnem indutum, paternæ proprietatis index.* Id uberius explicat *Strom.* VII, pag. 731, et Clementis *Epitom. Theodot.* p. 791 et 793. Fortasse huic sententiæ ansam dedere Christi verba apud Joan. XIV, 9: Ὁ ἑωρακώς με ἑώρακε τὸν Πατέρα, etc.

(95) *Ὅτε εἶδε τὸν Θεόν*. Respicit etymon vocis Israel, quæ secundum Clementem significat τὸν ὁρῶντα τὸν Θεόν· eum, qui *Deum videt.* Conf. *Strom.* I, p. 284; *Strom.* II, p. 367. Novatianus lib. *De Trinitate*, cap. 27: *Hic homo, qui cum Jacob luctatus est, « Non, inquit, vocabitur etiam nunc nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum. » Ac si Israel est homo videns Deum, eleganter ostendebat Dominus, quod non tantum homo esset, qui colluctabatur tunc cum Jacob, sed et Deus.* Mox: *Jacob intelligens jam vim sacramenti, et pervidens auctoritatem ejus cum quo luctatus fuisset, nomen loci illius, in quo colluctatus est, vocavit* Visionem Dei... *Vidi enim, inquit, Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea.*

(96) *Ἀλείφῃ*. Subjunctivum ἀλείφῃ respicit usitatum particulæ ὅπως regimen; alioqui magis ad præcedens membrum congruit indicativum ἀλείφει, præsertim si πῶς utrobique legamus. SYLBURG.

(97) *Πτερνίζειν*. Alludit ad originem vocis *Jacob*, quam refert Moyses Gen. XXV, 25; XXVII, 36. Eam sæpius respicit Philo, quem Clemens sequi solet: ut lib. *De mutat. nom.*, p. 1057: Ὁ μὲν Ἰακὼβ πτερνιστής· πτερνιστοῦ μὲν οὖν ἔργον ἀσκοῦντος ἀρετήν· *Jacob quidem est, qui calcibus supplantat: quare opus supplantatoris, qui virtutem exercet*, etc. Lib. *De migratione Abrahami*, p. 419: Παλαίοντος γὰρ, καὶ κονιωμένου, καὶ πτερνίζοντος Ἰακὼβ ἐστιν ὄνομα. *Jacob luctantis in pulvere, et supplantatoris est nomen.* Lib. *De temulentia*, p. 251: Ὁ ἀσκητὴς Ἰακὼβ, καὶ τοὺς ἀρετῆς ἄθλους διαθλῶν· *Jacob ille ascela, exercens virtutis certamina.* Unde Clemens eum ἀσκητὴν appellat. Quæ vox postea de iis, qui severiorem vitam *exercebant*, peculiariter dici cœpit.

(98) *Ἐξαλείφω*. Ἐξαλείψω Bibl. Græc. Mox, βάδιζε, κατάβηθι, καὶ ὁδήγ. Ibid. Dein, εἶπά σοι, ibid.

(99) *Καὶ γὰρ ἦν*. Paria sunt, quæ Justinus in *Apologia* dixit: Λόγος γὰρ ἦν, καὶ ἔστιν, ὁ ἐν παντὶ ὤν, καὶ διὰ τῶν προφητῶν προειπὼν τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ δι' αὐτοῦ ὁμοιοπαθοῦς γενομένου καὶ διδάξαντος ταῦτα. *Verbum fuit, et est, in universo exsistens: qui et per prophetas, quæ futura erunt, prædixit; et per seipsum hæc, passionibus nobis similis factus, docuit.*

(1) Αὐτοῦ. Scribendum αὑτοῦ, *seipsum*, ut sæpe alias.

(2) *Προπορεύεταί σου*. Προπορεύσεται πρὸ προσώπου σου, Bibl. Græc.

(3) *Εὐαγγέλιον*. Sic paulo post, cap. 8, p. 117: Τὴν εὐαγγέλιον τοῦ Κυρίου παραθεμένῳ φωνήν. Ludere videtur in vocibus ἄγγελος et εὐαγγέλιον.

(4) *Ἡμέρᾳ*. Ἡμέραν Bod.

Κύριος τὴν μετάνοιαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ μᾶλλον ἢ τὸν θάνατον. A Ἡμεῖς δὲ, τὰς ἄλλων ἁμαρτίας ὡς νήπιοι δι' ἀκοῆς παραδεξάμενοι φόβῳ τῆς ἀπειλῆς τοῦ μὴ τὰ ὅμοια παθεῖν, ἀποσχώμεθα τῶν ἴσων πλημμελημάτων. Τί οὖν ἦν, ὃ ἥμαρτον; *Ὅτι ἐν τῷ θυμῷ αὐτῶν ἀπέκτειναν ἀνθρώπους, καὶ τῇ* (5) *ἐπιθυμίᾳ αὐτῶν ἐνευροκόπησαν ταῦρον· ἐπικατάρατος ὁ θυμὸς αὐτῶν.* Τίς ἂν οὖν τούτου μᾶλλον ἡμᾶς φιλανθρωπότερον παιδεύσαι; Τὸ μὲν οὖν πρότερον τῷ πρεσβυτέρῳ λαῷ πρεσβυτέρα Διαθήκη ἦν, καὶ νόμος ἐπαιδαγώγει τὸν λαὸν μετὰ φόβου (6), καὶ Λόγος ἄγγελος ἦν· καινῷ δὲ καὶ νέῳ λαῷ καινὴ καὶ νέα Διαθήκη δεδώρηται, καὶ ὁ Λόγος γεγένηται, καὶ ὁ φόβος εἰς ἀγάπην μετατέτραπται, καὶ ὁ μυστικὸς ἐκεῖνος ἄγγελος (7) Ἰησοῦς τίκτεται. Ὁ γὰρ αὐτὸς οὗτος Παιδαγωγὸς τότε μὲν, *Φοβηθήσῃ Κύριον τὸν Θεόν*, B ἔλεγεν· ἡμῖν δὲ, *Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν* (8) *σου*, παρῄνεσεν· διὰ τοῦτο καὶ ἐντέλλεται ἡμῖν· *Παύσασθε* (9) *ἀπὸ τῶν ἔργων ὑμῶν*, τῶν παλαιῶν ἁμαρτιῶν· *Μάθετε καλὸν ποιεῖν· Ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθόν· ἠγάπησας δικαιοσύνην, ἐμίσησας ἀνομίαν.* Αὕτη μου ἡ Νέα Διαθήκη Παλαιῷ κεχαραγμένη γράμματι. Οὐκ ἄρα ἡ νεότης τοῦ Λόγου ὀνειδιστέα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ ὁ Κύριος λέγει· *Μὴ λέγε ὅτι νεώτερός εἰμι· πρὸ τοῦ με πλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ, ἐπίσταμαί σε· καὶ πρὸ τοῦ σε ἐξελθεῖν ἐκ μήτρας, ἡγίακά σε·* ταῦτα δύναται πρὸς ἡμᾶς ἡ προφητεία αἰνίττεσθαι, τοὺς πρὸ καταβολῆς (10) κόσμου εἰς πίστιν ἐγνωσμένους Θεῷ· νυνὶ δὲ νηπίους, διὰ τὴν ἔναγχος πεπληρωμένην βούλησιν τοῦ Θεοῦ· καθὸ εἰς κλῆσιν C καὶ σωτηρίαν νεογνοὶ γεγόναμεν. Διὸ καὶ ἐπιφέρει, *Προφήτην εἰς ἔθνη τέθεικά* (11) *σε·* προφητεῦσαι λέγων αὐτὸν δεῖν, μὴ ὄνειδος εἶναι δοκεῖν τοῦ νεωτέρου τὴν προσηγορίαν τοῖς νηπίοις καλουμένοις. Ὁ δὲ νόμος χάρις ἐστὶ παλαιὰ, διὰ Μωϋσέως ὑπὸ τοῦ Λόγου δοθεῖσα. Διὸ καί φησιν ἡ Γραφὴ, *Ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη*· οὐχὶ ὑπὸ Μωϋσέως, ἀλλὰ ὑπὸ μὲν τοῦ Λόγου, διὰ Μωϋσέως δὲ, τοῦ θεράποντος αὐτοῦ· διὸ καὶ πρόσκαιρος ἐγίνετο (12)· ἡ δὲ ἀΐδιος χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο. Ὁρᾶτε τὰς λέξεις τῆς Γραφῆς· ἐπὶ μὲν τοῦ νόμου *ἐδόθη* φησὶ μόνον· ἡ δὲ *ἀλήθεια*, χάρις οὖσα τοῦ Πατρὸς, ἔργον ἐστὶ τοῦ Λόγου αἰώνιον· καὶ οὐκέτι δίδοσθαι λέγεται, ἀλλὰ *διὰ Ἰησοῦ γίνεσθαι, οὗ χωρὶς ἐγένετο οὐδὲ ἕν.* D Αὐτίκα γοῦν ὁ Μωϋσῆς τῷ τελείῳ προ-

abstineamus. Quidnam fuit ergo, quod peccarunt? *Quod in ira sua homines occiderunt, et sua cupiditate tauro nervos præciderunt: exsecranda est ira ipsorum* [a]. Quis ergo nos eo benignius et humanius erudierit? Prius itaque veteri populo Vetus erat Testamentum, et lex cum metu populum erudiebat, et Verbum erat angelus; novo autem et recenti populo, novum ac recens Testamentum datum est, et Verbum fuit factum, et metus in dilectionem conversus est, et mysticus ille angelus Jesus paritur. Hic enim ipse Pædagogus, tunc quidem, *Dominum Deum timebis* [b], dicebat; nobis autem hoc suasit, *Diliges Dominum Deum tuum* [c]; unde et nobis præcipit, *Cessate ab operibus vestris*, peccatis veteribus: *discite benefacere; declina a malo, et fac bonum: dilexisti justitiam, odio habuisti iniquitatem*. Hoc est meum Novum Testamentum, Veteri littera impressum. Non est ergo exprobranda Verbi novitas. Sed Dominus quoque dicit in Jeremia: *Ne dicas, quod sum junior. Antequam te formarim in utero, novi te, et antequam egredereris e matrice, sanctificavi te* [d]. His nos potest prophetia significare, qui ante mundi constitutionem Deo ad fidem fuimus cogniti; nunc autem sumus infantes propter impletam nuper Dei voluntatem, quatenus ad vocationem et salutem recenter nati sumus. Quocirca etiam subjungit: *Prophetam ad gentes posui te* [e]; dicens eum oportere prophetare, ne putent junioris appellationem probrum esse iis qui vocantur infantes. Lex autem est vetus gratia per ✠ Moysem a Verbo data. Quocirca dicit quoque Scriptura: *Lex per Moysen data est*; non a Moyse, sed a Verbo quidem; verum *per Moysem*, servum ejus, et ideo fuit ad tempus: æterna *autem gratia et veritas per Jesum Christum facta est* [f]. Videte verba Scripturæ. De lege quidem, *data est*, inquit, tantum; *Veritas* autem, quæ est gratia Patris, est æternum Verbi opus: et non dicitur dari, sed *per Jesum fieri, sine quo factum est nihil* [g]. Jam vero Moyses prophetice perfecto cedens Pædagogo, nempe Verbo, et nomen et pædagogiam prædicit, et populo commendat Pædagogum, præceptis ei obedientiæ traditis: *Prophetam vobis suscitabit*, inquit, *Deus tanquam me de fratribus vestris* [h]; per Jesum Nave filium, Jesum Dei Filium significans; nomen enim Jesu, quod in lege prædicebatur, erat adumbratio Domini. Sub-

✠ P. 134 ED. POTTER, 112 ED. PARIS. [a] Gen. XLIX, 6. [b] Deut. VI, 2. [c] Matth. XXII, 37. [d] Jer. I, 7, 5. [e] Ibid. 5. [f] Joan. I, 17. [g] Ibid. 3. Deut. XVIII, 15.

(5) *Καὶ τῇ*. Καὶ ἐν τῇ Bibl. Græc.

(6) *Μετὰ φόβου*. Respicit Rom. VIII, 15: *Οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον· ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν· Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ.*

(7) *Μυστικὸς ἐκεῖνος ἄγγελος*. Christum vocat *mysticum angelum*, quia tunc temporis divinam suam majestatem sub angeli specie occultabat. De Christo sub angeli forma apparente conf. Cl. Bulli *Defensionis Fidei Nicænæ* sect. I, cap. 1.

(8) *Τὸν Θεόν*. Τὸν Θεόν σου Reg., Bod.

(9) *Παύσασθε*. Hæc diversis Scripturæ sententiis constant. Isa. I, 16: *Παύσασθε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν*· quod Clemens sic extulit: Παύσασθε ἀπὸ τῶν ἔργων ὑμῶν· nam alibi ὑμέτερα ἔργα prophetæ peccata vocant; unde Clemens adjecit, interpretamenti gratia, τῶν παλαιῶν ἁμαρτιῶν. Dein, Isa. I, 17: *Μάθετε καλὸν ποιεῖν*. Psal. XXXVI, 27: *Ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθόν*. Psal. XLIV, 8: *Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν*.

(10) *Πρὸ καταβολῆς*. Conf. Eph. I, 4; 1 Pet. I, 20.

(11) *Τέθεικα*. Ἔθηκα Reg.

(12) *Ἐγίνετο*. Ἐγένετο A. SYLBURG.

jungit itaque, quod populo utile futurum erat consulens: *Ipsum audietis* [a], dicens: *Et homo qui non audierit Prophetam hunc* [b], ei minatur. Tale nobis prædicit nomen salutaris Pædagogi. Propterea ei virgam adjungit prophetia, virgam disciplinæ, imperii et potestatis; ut quibus Verbum suadendo non medetur, eis minæ medeantur. Quibus autem non medentur minæ, eis virga medebitur. Quibus vero virga non medetur, eos ignis depascit. *Egredietur*, inquit, *virga de radice Jesse* [c]. Vide Pædagogi curam, sapientiam, et potestatem. *Non secundum opinionem*, inquit, *judicabit, neque secundum loquelam arguet, sed judicabit humili judicium, et arguet peccatores terræ*. Et per David: *Castigans castigavit me Dominus, et morti non tradidit me* [d]. A Domino enim castigari, et tanquam a Pædagogo erudiri, est a morte liberari. Et dicit per eumdem Prophetam: *In virga ferrea pasces eos* [e]. Hinc quoque commotus Apostolus in Epistola ad Corinthios: *Quid vultis*, inquit, *in virga veniam ad vos, an in dilectione et spiritu lenitatis* [f]? Quin etiam, *virgam* ✠ *potentiæ emittet Dominus ex Sion*, dicit per alium prophetam [g]. Pædagogica autem hæc *virga tua et baculus tuus me consolata sunt* [h], dixit aliquis alius. Hæc est Pædagogi potestas, veneranda et gravis, consolatoria, salutaris.

A φητικῶς παραχωρῶν Παιδαγωγῷ τῷ Λόγῳ, καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὴν παιδαγωγίαν προθεσπίζει, καὶ τῷ λαῷ παρατίθεται τὸν παιδαγωγὸν, ἐντολὰς ὑπακοῆς ἐγχειρίσας· *Προφήτην* (13) *ὑμῖν ἀναστήσει*, φησὶν, *ὁ Θεὸς ὡς ἐμὲ ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν*· τὸν Ἰησοῦν (14) τὸν τοῦ Ναυῆ αἰνιττόμενος διὰ τὸν Ἰησοῦν τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱόν· σκιαγραφία γὰρ ἦν τοῦ Κυρίου τὸ ὄνομα τὸ Ἰησοῦ προκηρυσσόμενον ἐν νόμῳ. Ἐπιφέρει γοῦν, τὸ λυσιτελὲς τῷ λαῷ συμβουλεύων· *Αὐτοῦ ἀκούσεσθε*, λέγων· *Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἂν* (15) *μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου τούτου*, τούτῳ ἀπειλεῖ. Τοιοῦτον ἡμῖν ὄνομα σωτηρίου προφητεύει παιδαγωγοῦ. Διὰ τοῦτο αὐτῷ ῥάβδον περιτίθησιν ἡ προφητεία, ῥάβδον παιδευτικὴν, ἀρχικὴν, κατεξουσιαστικήν· ἵν' οὓς ὁ Λόγος ὁ πειθήνιος οὐκ ἰᾶται, ἀπειλὴ
B ἰάσεται· οὓς δὲ ἡ ἀπειλὴ οὐκ ἰᾶται, ἡ (16) ῥάβδος ἰάσεται· οὓς δὲ ἡ ῥάβδος οὐκ ἰᾶται, τὸ πῦρ ἐπινέμεται. *Ἐξελεύσεται*, φησὶ, *ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί*. Ὅρα καὶ τὴν ἐπιμέλειαν, καὶ τὴν σοφίαν, καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Παιδαγωγοῦ· *Οὐ κατὰ τὴν δόξαν*, φησὶν, *κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει· ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῷ κρίσιν, καὶ ἐλέγξει τοὺς ἁμαρτωλοὺς* (17) *τῆς γῆς*· καὶ διὰ Δαβίδ· *Κύριος παιδεύων ἐπαίδευσέ με, καὶ τῷ θανάτῳ οὐ παρέδωκέ με*. Τὸ γὰρ ὑπὸ Κυρίου παιδευθῆναι, καὶ παιδαγωγηθῆναι, θανάτου ἐστὶν ἀπαλλαγή. Καὶ διὰ τοῦ αὐτοῦ προφήτου φησίν· *Ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ ποιμανεῖς αὐτούς*. Ταύτῃ καὶ ὁ Ἀπόστολος κινηθεὶς, ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους, *Τί θέλετε*; φησὶν *ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ, πνεύματί τε πραότητος*; ἀλλὰ καὶ, *Ῥάβδον δυνάμεως* (18) *ἐξαποστελεῖ Κύριος* (19) *ἐκ Σιὼν*, δι' ἄλλου προφήτου (20) λέγει. Ἡ δὲ παιδαγωγικὴ αὕτη *ἡ ῥάβδος σου καὶ ἡ βακτηρία σου παρεκάλεσάν με*, εἶπέ τις ἕτερος. Αὕτη τοῦ Παιδαγωγοῦ ἡ δύναμις ἡ σεμνὴ, ἡ παρακλητικὴ, ἡ σωτήριος.

✠ P. 135 ED. POTTER, 113 ED. PARIS. [a] Deut. XVIII, 15. [b] Ibid. 19. [c] Isa. XI, 1, 3, 4. [d] Psal. CXVII, 18. [e] Psal. II, 9. [f] I Cor. IV, 21. [g] Psal. CIX, 2. [h] Psal. XXII, 4.

(13) *Προφήτην*. *Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου, ὡς ἐμὲ, ἀναστήσει σοι Κύριος ὁ Θεός σου*. Deuteron. Sed Lucas pro σοῦ et σοί posuit etiam ὑμῶν et ὑμῖν. Act. III, 22; VII, 37. Eodem modo Tertullianus *Adv. Marcion.* lib. IV, c. 22: *Hunc igitur audite, quem ab initio edixerat audiendum in nomine prophetæ, quoniam et prophetes existimari habebat a populo. « Prophetam, inquit Moyses, suscitabit vobis Deus ex filiis vestris; » secundum carnalem scilicet censum; « tanquam me audieritis illum, »* etc.

(14) *Τὸν Ἰησοῦν*. *Jesum filium Nave innuens, propter Jesum Dei Filium*. Quippe, quod ille hujus typus esset. Veteres εἰς vel πρός hoc sensu usurpant. Sic Plato, αἰνίττομαι τοῦτο πρὸς τὸν ἀέρα· *per hoc aerem significo*. Item Æschines, αἰνιττόμενος εἰς ἐμέ. Porro Justinus M., in *Dialogo cum Tryph.* Josuæ nomine Jesum præsignificatum sæpenumero affirmat: ut p. 340. edit. Paris.: Ἰησοῦν, ὡς προέφην, πολλάκις, Αὐσῆν καλούμενον, ἐκεῖνον τὸν μετὰ τοῦ Χαλὲβ κατάσκοπον εἰς τὴν Χαναὰν ἐπὶ τὴν γῆν ἀποσταλέντα, Ἰησοῦν Μωϋσῆς ἐκάλεσε. Τοῦτο σὺ οὐ ζητεῖς δι' ἣν αἰτίαν ἐποίησεν; οὐκ ἀπορεῖς, οὐδὲ φιλοπευστεῖς; τοιγαροῦν λέληθέ σε ὁ Χριστός· καὶ ἀναγινώσκων, οὐ συνίῃς· οὐδὲ νῦν ἀκούων, ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς ἡμῶν, συλλογίζῃ οὐκ ἀργῶς, οὐδ' ὡς ἔτυχεν ἐκείνῳ τεθεῖσθαι τοὔνομα· *Ausem illum, ut sæpe commemoravi, qui cum Chalebo speculator in terram Chanaan missus est, Jesum Moyses nominavit. Hoc ipsum tu quam ob causam fecerit, non quæris, non ambigis, non studio discendi percunctaris? Ilicet te fugit Christus; et legens, non intelliges; et ne nunc*

C *quidem, cum audis Jesum esse nostrum Christum, tecum reputas non fortuito, vel temere illi hoc nomen esse impositum*, etc. Conf. ejusdem libri p. 338, 341, 361, 362.

(15) *Ὃς ἂν*. *Ὃς ἐὰν μὴ ἀκούσῃ ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐκεῖνος*, Deuteron. *Πᾶσα ψυχὴ, ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου*, Act. III, 23.

(16) *Ἡ*. Hanc particulam inseruit Sylburgius.

(17) *Ἁμαρτωλούς*. Ταπεινούς Bibl. Græc. Mox, παιδεύων ἐπαίδευσέ με ὁ Κύριος, inverso verborum ordine, Bibl. Græc. ut mox etiam, ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ, ibid.

D (18) *Ῥάβδον δυνάμεως*. Chrysostomus homil. in psal. CIX: Ἡ ῥάβδος κολαστική ἐστιν, καὶ εὐεργετικὴ, καὶ παρακλητικὴ, καὶ βασιλείας σύμβολον. Τὴν μὲν δύναμιν ἐνταῦθα ῥάβδον ἐκάλεσεν, μεθ' ἧς οἱ μαθηταὶ τὴν οἰκουμένην περιέτρεχον ἤθη διορθοῦντες, καὶ ἐξ ἀλόγου τινὸς κακίας ἐπὶ λογικὴν ἄγοντες τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν. *Virga aliquando quidem castigat, et beneficio afficit, aliquando autem consolatur, et est signum regni. Virgam autem virtutem hic vocavit, cum qua discipuli orbem terræ obierunt mores corrigentes, et a quodam a ratione alieno vitio deducentes ad hominum naturam rationis compotem.*
COLLECT.

(19) *Κύριος*. Σοὶ Κύριος Bibl. Græc. Mox, βακτηρία σου, αὗταί με παρεκάλ. Ibid.

(20) *Δι' ἄλλου προφήτου*. Imo διὰ τοῦ αὐτοῦ προφήτου, *per eumdem prophetam*, nempe Psalmorum auctorem; cujus etiam est, quod Clemens ἑτέρῳ, *alii*, memoriæ lapsu mox tribuit.

ΚΕΦ. Η'.

Πρὸς τοὺς ἡγουμένους μὴ εἶναι ἀγαθὸν τὸ δίκαιον.

A

Ἐνταῦθα ἐπιφύονταί τινες (21), οὐχ ἀγαθὸν εἶναι φάμενοι τὸν Κύριον διὰ τὴν ῥάβδον, καὶ τὴν ἀπειλὴν, καὶ τὸν φόβον· καὶ παρακούσαντες (22) μὲν, ὡς ἔοικε, τῆς Γραφῆς ὡδέ που λεγούσης· *Καὶ ὁ φοβούμενος* (23) *Κύριον ἐπιστρέψει ἐπὶ καρδίαν αὐτοῦ·* ἐκλαθόμενοι δὲ τὸ μέγιστον αὐτοῦ τῆς φιλανθρωπίας, ὅτι δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος ἐγένετο. Καὶ δὴ οἰκειότερον αὐτῷ ὁ προφήτης προσεύχεται (24) διὰ τούτων· *Μνήσθητι ἡμῶν* (25), *ὅτι χοῦς ἐσμεν·* τουτέστι, Συμπάθησον ἡμῖν, ὅτι τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς αὐτοπαθῶς ἐπείρασας. Ταύτῃ γοῦν (26) ἄριστος καὶ ἀνεπίληπτός ἐστιν ὁ Παιδαγωγὸς ὁ Κύριος, τῇ ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων δι' ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας B συμπαθήσας φύσει. *Ἦν γὰρ οὐδὲν, ὃ μισεῖ ὁ Κύριος·* οὐ γὰρ δήπου μισεῖ μέν τι, βούλεται δὲ αὐτὸ εἶναι, ὃ μισεῖ· οὐδὲ βούλεται μέν τι μὴ εἶναι, αἴτιος δὲ γίνεται τοῦ εἶναι αὐτὸ, ὃ βούλεται μὴ εἶναι. Οὐδὲ μὴν (27) οὐ βούλεται μέν τι μὴ εἶναι, τὸ δὲ ἔστιν. Εἴ τι ἄρα μισεῖ ὁ Λόγος, βούλεται αὐτὸ μὴ εἶναι· οὐδὲν δέ ἐστιν, οὗ μὴ τὴν αἰτίαν τοῦ εἶναι ὁ Θεὸς παρέχεται· οὐδὲν ἄρα μισεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ τοῦ Λόγου· ἓν γὰρ ἄμφω, ὁ Θεός· ὅτι εἶπεν, *Ἐν ἀρχῇ* (28) *ὁ Λόγος ἦν ἐν τῷ Θεῷ· καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος.* Εἰ δὲ οὐ μισεῖ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων οὐδὲν, λείπεται φιλεῖν αὐτό (29)· πολὺ δὴ πλέον τῶν ἄλλων ἀγαπήσει τὸν ἄνθρωπον εἰκότως, τὸ κάλλιστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντων, καὶ φιλόθεον ζῶον. C Φιλάνθρωπος ἄρα ὁ Θεός· φιλάνθρωπος ἄρα ὁ Λόγος. Ὁ δὲ φιλῶν τι, ὠφελεῖν αὐτὸ βούλεται. Τὸ δὲ ὠφελοῦν τοῦ μὴ ὠφελοῦντος πάντως ἄν που κρεῖττον εἴη. Τοῦ δὲ ἀγαθοῦ κρεῖττον οὐδὲ ἕν. Ὠφελεῖ ἄρα τὸ ἀγαθόν. Ἀγαθὸς δὲ ὁ Θεὸς ὁμολογεῖται· ὠφελεῖ ἄρα ὁ Θεός. Τὸ δὲ ἀγαθὸν (30), ᾗ ἀγαθόν ἐστιν, οὐδὲν ἄλλο ποιεῖ ἢ ὅτι ὠφελεῖ· πάντα ἄρα ὠφελεῖ ὁ Θεός. Καὶ οὐ δήπου ὠφελεῖ μέν τι τὸν ἄνθρωπον, οὐχὶ δὲ κήδεται αὐτοῦ· οὐδὲ κήδεται μὲν, οὐχὶ δὲ καὶ (31) ἐπιμελεῖται αὐτοῦ. Κρεῖττον μὲν γὰρ τὸ

CAP. VIII.

Adversus eos, qui existimant non esse bonum id, quod justum est.

Hic exoriuntur aliqui, qui dicunt non esse bonum Dominum, propter virgam, et minas, et timorem; et Scripturam perperam intelligentes, quæ sic dicit: *Et qui timet Dominum, convertetur ad cor suum* [a]; et obliti maxime ejus benignitatis, quod propter nos homo factus sit **50**. Atqui Propheta eum familiarius precatur per hæc verba *Memento nostri, quoniam pulvis sumus* [b]; hoc est, miserere nostri, quoniam carnis imbecillitatem, tu ipse eam passus, expertus es. Ea ergo ratione optimus, et nulli reprehensioni obnoxius Pædagogus est Dominus, qui propter insignem benignitatem et clementiam cum uniuscujusque hominis natura quasi compatitur. *Nihil enim est quod odio habet Dominus* [c]; non enim aliquid quidem odisse potest, et velle id esse quod odit. Neque vero simul vult aliquid non esse, et est causa, ut sit id, quod vult non esse. Sed neque vult quidem aliquid non esse, id vero est. Si quid ergo odio habet Verbum, id vult non esse. Nihil est autem, cujus non causam Deus, quod id sit, præbeat. Nihil ergo odio habet Deus; sed neque Verbum: utrumque enim unum est, nempe Deus. Dixit enim: *In principio erat Verbum, et Verbum erat in Deo, et Deus erat Verbum* [d]. Quod si nihil odio habet eorum, quæ ab ipso facta sunt, restat, ut id diligat. Longe autem plus, quam alia, jure hominem diligit, qui est pulcherrimum animal eorum, quæ ab ipso effecta sunt, ac Dei amore præditum. Hominem ergo diligit Deus; ergo Verbum etiam hominem ✠ diligit. Qui autem aliquid amat, ei vult prodesse. Quod autem prodest, eo, quod non prodest, utique fuerit præstantius. Præstantius autem bono nihil est. Prodest ergo, quod bonum est. Deum autem esse *bonum* [e], in confesso est. Deus ergo prodest. Bonum autem quatenus bonum est, nihil aliud facit, quam prodest. Deus ergo prodest in omnibus. Nec homini

✠ P. 136 ED. POTTER, 114 ED. PARIS. [a] Eccli. xxi, 7. [b] Psal. cii, 14. [c] Sap. xi, 25. [d] Joann. i, 1. [e] Matth. xix, 17.

(21) *Τινές*. Nempe Marcionis discipuli: Οἱ δὲ ἕτερον Θεὸν φάσκοντες παρὰ τὸν δημιουργὸν, δίκαιον μὲν αὐτὸν θέλουσι, καὶ οὐκ ἀγαθὸν, σφόδρα ἰδιωτικῶς ἅμα καὶ ἀσεβῶς ἐνεχθέντες, ἐν τῷ χωρίζειν δικαιοσύνην ἀγαθότητος, καὶ ἀγαθότητα δίχα δικαιοσύνης· *Qui alium Deum asserentes præter mundi Creatorem, hunc quidem justum esse volunt, sed non bonum: stulte id quidem et impie, cum justitiam a bonitate separent, et a justitia bonitatem*; ut refert Origenes *Comment. in Exod.*, tom. i, p. 17. Tertullianus, *contra Marcion.* lib. i, cap. 6, illum ait, *dispares deos constituere; alterum judicem ferum, bellipotentem; alterum mitem, placidum, et tantummodo bonum atque optimum.*

(22) *Παρακούσαντες*. Παρακούσαντας Bod.

(23) *Καὶ ὁ φ.* Καὶ ὁ φοβούμενος τὸν Θεὸν ἐν καρδίᾳ, Bibl. vulg. καὶ ὁ φοβούμενος Κύριον ἐπιστρέψει ἐπὶ καρδίαν αὐτοῦ Ms. Alex.

(24) *Ὁ προφ. προσ.* Προσεύχεται ὁ προφήτης, inverso verborum ordine, Reg., Bod.

(25) *Μνήσθητι ἡμῶν*. Μνήσθητι ὅτι χοῦς ἐσμεν, Bibl. vulg; ἐμνήσθη ὅτι χ. ms. Alex.

(26) *Γοῦν*. Τοίνυν, Reg., Bod., Pal.

(27) *Οὐδὲ μήν*. Ignatius *Epist. ad Magnesios*, c. 10: Ἂν γὰρ ἡμᾶς μιμήσηται, ... οὐκ ἔτι ἐσμέν. *Si* D *enim nos imitetur* (Deus sc. malo malum compensans), *non amplius sumus*. Clemens *Strom.* vii, pag. 740: Οὐδενὶ μὲν ἀντικεῖσθαι λέγομεν τὸν Θεὸν, οὐδὲ ἐχθρὸν εἶναί τινος· πάντων γὰρ κτίστης, καὶ οὐδέν ἐστι τῶν ὑποστάντων, ὃ μὴ θέλει· *Deum dicimus nulli adversari, nec esse cujuspiam inimicum. Est enim Creator omnium, et nihil est ex iis quæ subsistunt, quod nolit.*

(28) *Ἐν ἀρχ.* Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, Joann.

(29) *Αὐτό.* Αὐτός, Bod. Dein, πολὺ δὲ πλ. Idem.

(30) *Τὸ δὲ ἀγαθόν*. Stoicorum more loquitur. Sextus Empiricus lib. x *adv. Mathematicos*, p. 442: Οἱ μὲν οὖν Στωϊκοὶ... ὁρίζονται τἀγαθὸν τρόπῳ τῷδε· Ἀγαθόν ἐστιν ὠφέλεια ἢ οὐχ ἕτερον ὠφελείας. *Stoici bonum hoc modo definiunt: Bonum est utilitas, aut non diversum ab utilitate.* Conf. idem *Hypotyposeon* lib. iii, cap. 20; Diogenes Laertius lib. vii, seg. 94.

(31) *Καί*. Hæc particula abest a Pal. ms. Sylb.

quidem in aliqua re prodest, non autem ejus curam gerit. Neque curam quidem ejus gerit, non autem est etiam de eo sollicitus. Est enim præstantius, quod sua sponte prodest, quam quod non sua sponte. Deo autem nihil est præstantius. Nec est aliud sua sponte prodesse, quam esse de homine sollicitum. Deus ergo curam gerit hominis, et de eo est sollicitus. Id autem reipsa ostendit, cum Verbo eum erudiat, qui est germanus coadjutor Dei in homines benevolentiæ. Bonum autem esse dicitur, non eo quod virtutem habeat: quatenus justitia quoque bonum esse dicitur, non quod habeat virtutem, ipsa enim est virtus, sed quod ipsa ex se et per se bona sit. Dicitur etiam alio modo bonum id, quod est utile, non eo quod delectet, sed eo quod prosit. Quæ quidem omnia est justitia, quæ ut virtus, et ut per se eligenda bonum est, et ut quæ non delectet; non enim judicat ad gratiam, sed pro uniuscujusque meritis distribuit. Id autem quod est utile, sequitur id, quod prodest. Per omnes ergo respectus, quibus bonum dijudicatur, justitia quoque boni characterem suscipit, utrisque æqualia æqualiter participantibus; quæ vero ex æqualibus characterem suscipiunt, ipsa sunt inter se æqualia et similia. Bonum est ergo justitia. Quomodo ergo, inquiunt, si Dominus homines diligit et bonus est, irascitur et punit? Necesse est ergo de hoc, quam fieri poterit brevissime, disserere: est enim hæc tractatio aliqua ex parte conducibilis ad rectam puerorum eductionem, necessarii auxilii locum tenens. Multæ enim animi affectiones curantur supplicio, et præceptorum acerbiorum jussu, atque etiam per doctrinam nonnullarum speculationum. Est autem reprehensio veluti quædam chirurgia affectionum animæ. Abscessus autem veritatis affectiones, quas sectione di- ✠ videntem oportet coarguere. Medicamentorum autem applicationi est similis probri insimulatio, quæ resolvit affectiones, quæ jam occalluerunt, impudicæque et libidinosæ vitæ sordes expurgat, fa-

A κατὰ γνώμην ὠφελοῦν τοῦ μὴ ὠφελοῦντος κατὰ γνώμην· τοῦ δὲ Θεοῦ κρεῖττον οὐδέν. Καὶ οὐκ ἄλλο τί ἐστι τὸ κατὰ γνώμην ὠφελεῖν, εἰ μὴ ἐπιμελεῖσθαι τοῦ ἀνθρώπου. Κήδεται ἄρα καὶ ἐπιμελεῖται τοῦ ἀνθρώπου ὁ Θεός. Τοῦτο δὲ ἐνδείκνυται ἔργῳ, παιδαγωγῶν αὐτὸν Λόγῳ, ὅς ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας συναγωνιστὴς γνήσιος. Τὸ δὲ ἀγαθὸν εἶναι (32) οὐ τῷ τὴν ἀρετὴν ἔχειν ἀγαθὸν εἶναι λέγεται· καθὸ καὶ ἡ δικαιοσύνη ἀγαθὸν εἶναι λέγεται οὐ τῷ ἀρετὴν ἔχειν, ἀρετὴ γάρ ἐστιν αὕτη, ἀλλὰ τῷ αὐτὴν καθ' αὐτὴν καὶ δι' αὐτὴν ἀγαθὴν εἶναι. Λέγεται δὲ καὶ κατ' ἄλλον τρόπον ἀγαθὸν τὸ συμφέρον, οὐ τῷ τέρπειν, ἀλλὰ τῷ ὠφελεῖν. Ἃ δὴ πάντα (33) ἡ δικαιοσύνη, καὶ ὡς ἀρετή, καὶ ὡς δι' αὐτὴν αἱρετή, ἀγαθὸν, καὶ ὡς οὐ τέρπουσα· οὐ γὰρ πρὸς χάριν κρίνει, ἀλλὰ τοῦ B κατ' ἀξίαν ἑκάστου ἐστὶν ἀπονεμητική. Ἕπεται δὲ τῷ συμφέροντι τὸ ὠφέλιμον. Κατὰ πάντα ἄρα τὰ μέρη, καθ' ἃ τὸ ἀγαθὸν ἐξετάζεται, καὶ ἡ δικαιοσύνη χαρακτηρίζεται, τῶν ἴσων ἐπίσης ἀμφοῖν μετεχόντων· τὰ δὲ τοῖς ἴσοις χαρακτηριζόμενα ἴσα τε ἀλλήλοις καὶ ὅμοια. Ἀγαθὸν ἄρα ἡ δικαιοσύνη. Πῶς οὖν (34), φασὶν, εἰ φιλάνθρωπός ἐστι καὶ ἀγαθὸς ὁ Κύριος, ὀργίζεται καὶ κολάζει; Ἀναγκαῖον οὖν καὶ περὶ τούτου, ὡς οἷόν τε, διὰ βραχυτάτων ἐπεξελθεῖν· ἐπεὶ λυσιτελής πως ἡ τοιάδε οἰκονομία πρὸς τὴν ὀρθὴν τῶν παίδων ἀγωγὴν, ἀναγκαίου βοηθήματος ἔχουσα τάξιν. Θεραπεύεται δὲ πολλὰ τῶν παθῶν τιμωρίᾳ καὶ προστάξει αὐστηροτέρων παραγγελμάτων, καὶ δὴ καὶ διὰ τῆς ἐνίων θεωρημάτων διδασκαλίας. Ἔστι δὲ οἱονεὶ χειρουργία (35) τῶν τῆς ψυχῆς παθῶν C ὁ ἔλεγχος· ἀπόστασις δὲ τὰ πάθη τῆς ἀληθείας (36), ἃ χρὴ διελέγχειν διαιροῦντα τῇ τομῇ. Φαρμακείᾳ δὲ ἔοικεν ὁ ὀνειδισμὸς, τὰ τετυλωμένα ἀναλύων τῶν παθῶν, καὶ τὰ ῥυπαρὰ τοῦ βίου τῆς λαγνείας ἀνακαθαίρων, πρὸς δὲ καὶ τὰς ὑπερσαρκώσεις (37) τοῦ τύφου ἐξομαλίζων, εἰς τὸν ὑγιῆ καὶ ἀληθινὸν ἀνασκευάζων τὸν ἄνθρωπον. Ἡ νουθέτησις οὖν οἱονεὶ δίαιτά ἐστι νοσούσης ψυχῆς, ὧν χρὴ μεταλαμβάνειν (38), συμβουλευτική· καὶ ὧν οὐ χρὴ, ἀπαγορευτική· τὰ δὲ πάντα εἰς σωτηρίαν καὶ ἀΐδιον ὑγίειαν

✠ P. 137 ED. POTTER, 115 ED. PARIS.

(32) *Εἶναι*. Supervacanea est hæc vox, et fortasse e sequentibus periochis irrepsit, in quibus bis τῷ ἀγαθόν postposita est. Sensus est: « Bonum autem non dicitur esse bonum, eo quod virtutem habeat: quemadmodum etiam justitia non dicitur esse bonum, quod habeat virtutem, cum sit ipsa virtus; sed quod ipsa ex se et per se bona sit. »

(33) *Πάντα*. Post πάντα Hervetus interpres subaudit ἐστίν: *quæ quidam omnia est justitia*. Sylb.

(34) *Πῶς οὖν*. Marcionitarum quæstio. Irenæus, lib. III, c. 42: *Rursus ut increpativum auferrent a Patre, et judiciale, indignum id Deo putantes, et sine iracundia et bonum arbitrantes se adinvenisse Deum, alterum quidem judicare, et alterum quidem salvare dixerunt, nescientes utrorumque auferentes sensum et justitiam*. Conf. Tertullianus *adv. Marcionem* lib. II, c. 11 et sq.

(35) *Χειρουργία*. Tertullianus *adv. Marcionem*, lib. II, cap. 16: *Non poterunt judici exprobrari, quæ judici accedunt, carentia et ipsa culpa, sicut et judex. Quid enim si medicum dicas esse debere, ferramenta vero ejus accuses, quod secent, et inurant, et amputent, et constricent? quando sine instrumento artis medicus esse non possit.*

(36) *Ἀπόστασις δὲ τὰ πάθη τῆς ἀ.λ.* Ἀπόστασις idem est quod ἀπόστημα, *suppuratio*, *abscessus* humorum, quos chirurgi a corpore τομῇ διαιρεῖν, *sectione abstrahere*, solent. Hinc τὰ πάθη, quæ resecare oportet, τῇ ἀποστάσει comparat. Sylburgius ait: « Ἀληθείας πάθη, si vera est scriptura, dici videntur quæ a corrupta veritate proficiscuntur vitia: ἀπειθείας ad præcedens ψυχή minus quadrat. » Lowthius dicit: « Quid si legatur ἀτιμίας, e Rom. I, 26. Stanlejus Comment. in Æschyli *Theb.* vers. 599: Legendum, inquit, τὰ βάθη, ad exemplum D. Joannis in Apocalypsi, qui τὰ βάθη τοῦ Σατανᾶ nominat. Pindarus *Nem.* IV, φρένα βαθεῖαν vocat: et βαθύφρονα sapientem. » Porro, ut meam tandem sententiam exponam, vulgata lectio satis commode retineri posse videtur si ἀληθείας non ad τὰ πάθη, quod faciunt eruditi viri jam memorati, sed ad ἀπόστασις referamus: Ἀπόστασις δὲ τὰ πάθη τῆς ἀληθείας, *sunt autem perturbationes abscessus veritatis.*

(37) *Ὑπερσαρκώσεις*. Ὑπὲρ σαρκώσεις, Bod.

(38) *Μεταλαμβάνειν*. Μεταλαμβάνει, Reg.

διατείνει. Ἀλλὰ καὶ ὁ στρατηγὸς, χρημάτων **A** ζημίας, καὶ τὰς εἰς αὐτὰ τὰ σώματα διηκούσας αἰκίας (39) μετὰ δεσμῶν καὶ τῆς ἐσχάτης ἀτιμίας προσφέρων τοῖς ἠδικηκόσιν, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ θανάτῳ κολάζων τινὰς, τέλος ἔχει τὸ ἀγαθὸν ὑπὲρ νουθεσίας τῶν ὑπηκόων στρατηγῶν. Ὡσαύτως καὶ ὁ μέγας ἡμῶν ἐκεῖνος στρατηγὸς, ὁ τῶν ὅλων ἡγεμὼν Λόγος, τοὺς παρὰ τὸν νόμον ἀφηνιάζοντας τὸν αὐτοῦ, ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς δουλείας καὶ πλάνης καὶ τῆς τοῦ ἀντικειμένου αἰχμαλωσίας, εἰς καταστολὴν τῶν τῆς ψυχῆς παθῶν νουθετῶν, ἐπὶ τὴν ἱερὰν τῆς πολιτείας ὁμόνοιαν εἰρηναγωγεῖ. Καθάπερ οὖν τῷ συμβουλευτικῷ λόγῳ παράκειται τὸ προτρεπτικὸν καὶ παρακλητικὸν εἶδος, οὕτω καὶ τῷ ἐγκωμιαστικῷ τὸ λοιδορητικὸν, καὶ ὀνειδιστικὸν καὶ ἐγκωμιαστικόν (40). Τὸ δὲ εἶδος τοῦτο τέχνη ἐστὶ ψεκτική (41). **B** Εὐνοίας δὲ τὸ ψέγειν, οὐ μίσους σύμβολον. Ἄμφω μὲν γὰρ ὀνειδίζετον, καὶ ὁ φίλος καὶ ὁ μή· ἀλλ' ὁ μὲν ἐχθρὸς, ἐπιγελῶν, ὁ δὲ φίλος, εὐνοῶν. Οὐκ ἄρα διὰ μῖσος ὁ Κύριος τοῖς ἀνθρώποις λοιδορεῖται· οὓς καὶ ἐξὸν αὐτῷ ἀπολέσαι παρὰ τὰς ἰδίας αἰτίας, ὁ δὲ ὑπὲρ ἡμῶν καὶ πέπονθεν. Παιδαγωγὸς γὰρ ἅτε ἀγαθὸς, ἐντέχνως σφόδρα καὶ διὰ τῆς λοιδορίας ὑποδύεται τὸν ψόγον, οἱονεὶ μάστιγι, τῇ βλασφημίᾳ τὸ νωθρὸν τῆς διανοίας ἐπεγείρων. Πάλιν τε αὖ ἐν μέρει προτρέπειν ἐπιχειρεῖ τοὺς αὐτούς· οὓς γὰρ ὁ ἔπαινος οὐ προετρέψατο, τούτους παρώξυνεν ὁ ψόγος· καὶ οὓς ὁ ψόγος οὐκ ἐξεκαλέσατο εἰς σωτηρίαν καθάπερ νεκροὺς (42), τούτους πρὸς ἀλήθειαν ἡ βλασφημία διανίστησι. *Μάστιγες γὰρ καὶ παιδεία ἐν παντὶ καιρῷ σοφίας. Συγκολλῶν ὄστρακον, καὶ διδάσκων* (43) *μωρὸν· εἰς αἴσθησιν* **C** *ἄγων*, φησὶ, *τὴν γῆν, καὶ τὸν ἀπηλπισμένον εἰς σύνεσιν ὀξύνων·* διὰ τοῦτο ἐναργῶς ἐπήγαγεν, *Ἐξεγείρων καθεύδοντα ἐκ βαθέος ὕπνου*, ὃς τῶν ἄλλων μάλιστα θανάτῳ ἔοικεν. Καὶ δὴ αὐτὸς περὶ αὐτοῦ σαφέστατα οὗς (44) ἐκφαίνει, τὴν πολύτροπον καὶ πολυωφελῆ θεραπείαν ἀλληγορῶν, ὁπηνίκα εἰπὼν, *Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή· καὶ ὁ Πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστιν.* Εἶτα ἐπήγαγε πάλιν, *Πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν, αἴρει αὐτό· καὶ πᾶν τὸ καρποφοροῦν* (45) *καθαίρει, ἵνα καρπὸν πλείω φέρῃ.* Καθυλομανεῖ (46) γὰρ μὴ κλαδευομένη ἡ ἄμπελος· οὕτω δὲ καὶ ὁ ἄνθρωπος. Καθαίρει δὲ αὐτοῦ τὰς ἐξυβριζούσας παραφυάδας ὁ Λόγος, ἡ μάχαιρα, καρποφορεῖν, οὐκ ἐπιθυμεῖν, τὰς ὀρέξεις ἀναγκάσας· ἡ δὲ πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐπίπληξις, **D** ἔχει σκοπὸν τὴν σωτηρίαν, μεθαρμοζομένου (47) μουσικῶς τοῦ Λόγου, κατὰ τοὺς οἰκείους ἑκάστων τρόπους· πῆ

stusque ac superbiæ tumores exæquat, sanum ac verum hominem reparans ac restituens. Jam vero admonitio est veluti quædam diæta ægrotantis animæ, quæ ea, quæ sunt sumenda, consulit, et quæ non sunt, prohibet. Hæc autem omnia tendunt ad salutem et sanitatem æternam. Quin etiam dux exercitus, cum in eos, qui maleficium admiserunt, et mulctis pecuniariis, et pœnis, quæ cum vinculis et extrema ignominia ad corpus usque pervadunt, animadvertit, et nonnullos etiam nonnunquam morte punit, finem habet id, quod bonum est, ut qui ejus imperio subsunt, duces admoneantur. Ita etiam magnus ille noster imperator, universorum dux Verbum, eos, qui suæ legi non parent, ut a servitute et errore, et ab adversarii captivitate liberentur, ut animi perturbationes coerceant admonens, ad sacram reipublicæ concordiam pacifice deducit. Quemadmodum ergo orationi suasoriæ adjunctum est genus cohortatorium et monitorium, ita etiam laudatoriæ vituperatorium et exprobratorium. Est autem hoc genus ars quædam reprehensoria. Benevolentiæ autem, non odii signum est, reprehendere. Ambo enim probrum objiciunt, et amicus et inimicus; sed inimicus quidem irridens, amicus autem bene volens. Non ergo propter odium Dominus homines vituperat, quos cum propter nostra ipsorum scelera licuisset perdere, ipse pro nobis etiam passus est. Nam tanquam bonus Pædagogus, admodum artificiose vel per maledictum ad vituperandum irrepit, maledicto tanquam flagello mentis socordiam excitans. Rursus autem eosdem vicissim conatur adhortari. Quos enim laus non movit, eos incitat vituperatio; et quos tanquam mortuos vituperatio non excitat ad salutem, eos ad veritatem expergefacit maledictum. *Flagella enim et disciplina in omni tempore sapientiæ. Qui testam conglutinat, et stultum docet, ad sensum,* **51** inquit, ✠ *terram ducens, et eum, qui est desperatus, acuens ad prudentiam.* Propterea aperte subjunxit: *Excitans dormientem e profundo somno* [a], qui est ex aliis rebus omnibus maxime morti similis. Porro autem ipse de se ipso apertissime exponit, multiplicem multisque modis utilem culturam allegorice significans, quando dicit: *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est.* Deinde rursus subjunxit: *Omnis palmes in me non ferens fructum, tollit ipsum: et quidquid fructum fert, expurgat, ut amplius fructus ferat* [b]; silvescit enim

✠ P. 138 ED. POTTER, 115-116 ED. PARIS. [a] Eccli. xxii, 6-8. [b] Joan. xv, 1, 2.

(39) *Αἰκίας*. Hanc vocem legendam pro vulg. αἰτίας, vidit etiam Hervetus interpres. SYLBURG.

(40) *Καὶ ἐγκωμιαστικόν*. Commation hoc omisit Hervetus interpres, et certe superfluum est: aut pro ἐγκωμιαστικόν reponendum ἐπιτωθαστικόν, vel simile quid. SYLBURG. Forte ἐγκωμιαστικόν in margine annotatum, postea in textum irrepsit: dein καί connexionis gratia additum est.

(41) *Ψεκτική*. Ψεκτή Reg., Bod. Sylburg. ait: « Ψεκτή Pal. ms. Hervetus interpres ψηκτική, *abstersoria*; nostrum ψεκτική satis confirmant sequentia. »

(42) *Καθάπερ νεκρούς*. Hæc verba si ad ea quæ sequuntur referantur, hunc sensum dabunt: *Et quos reprehensio non provocarit ad salutem, eos tanquam mortuos, convitia excitant ad veritatem.*

(43) *Καὶ δ.* Ὁ δ. Ecclesiast.

(44) *Οὗς*. Sic A., corruptum fortassis ex abbreviato ὁ Κς, id est ὁ Κύριος, SYLBURG. Mox εἶπεν congruentius quam εἰπών. IDEM.

(45) *Καρποφοροῦν κ.* Καρπὸν φέρον καθαίρει αὐτὸ, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ, Evang.

(46) *Καθυλομανεῖ*. Βαθυλομανεῖ Bod.

(47) *Μεθαρμοζομένου*. A. μεθαρμοσαμένου mavult, forma media. SYLBURG.

vitis, nisi putetur: ita etiam homo. Luxuriantes A autem lascivientesque propagines Verbum, qui est gladius, expurgat, cogens appetitus non concupiscere, sed fructum ferre. Eorum autem, qui peccant, salutem intendit increpatio, Verbo se concinne applicante, pro propriis uniuscujusque moribus, alicubi quidem vehementi ac intenso, alicubi autem laxo ac remisso. Apertissime itaque per Moysem dictum est : *Bono estote animo: ut vos tentet, accessit Deus; ut sit timor ejus in vobis, ut non peccetis* [a]. Hinc pulchre quoque Plato cum didicisset: *Omnibus enim*, inquit, *revera bene fit, qui dant pœnas: juvantur enim, dum eis punitis melior evadit anima*. Si qui autem corriguntur, iis a justo bene fit; et ex sententia Platonis in confesso est, bonum esse quod justum est: ipse timor prodest, B et ut hominibus bono esset, inventus est; quoniam *spiritus timens Dominum, vivet. Spes enim est in eum, qui ipsos salvos facit* [b]. Hic ipse autem, Verbum inquam, qui pœnas imponit, est judex. De quo dicit etiam Isaias : *Dominus tradidit ipsum peccatis nostris* [c]; peccatorum scilicet correctorem, et directorem : et ideo solus hic potest peccata remittere, noster a Patre universorum constitutus Pædagogus, qui solus ab obedientia potest discernere inobedientiam. Qui autem minatur, aperte ostendit se nihil mali velle facere, neque ea quæ minatur exsequi; sed incusso timore impetum ad peccata reprimit, et suam in homines benevolentiam ostendit, adhuc differens, et ostendens qualia sunt passuri si peccatores permaneant; non C autem, sicut serpens, statim infixus mordet. Bonus est ergo Deus. Atque ipse quidem Dominus sermone ante factum sæpe utitur: *Sagittæ*, inquit, *meæ conficient ipsos, consumpti fame et morsu avium, et nervorum* ✠ *in cervicem convulsio immedicabilis. Dentes belluarum immittam in ipsos, cum ira serpentium super terram. Foris filiis eos orbabit gladius, et ex promptuariis metus* [d]. Non igitur Deus irascitur, ut nonnullis visum est, sed plerumque homines cohibet, semper autem hortatur, et quæ sunt agenda indicat. Bona autem est hæc ars, terrere ne pec-

μὲν, ἐπιτεινοντος αὐτοῦ, πῆ δὲ, ἀνιέντος. Σαφέστατα οὖν διὰ Μωϋσέως λέλεκται· *Θαῤῥεῖτε, ἕνεκεν* (48) *τοῦ πειράσαι ὑμᾶς παρεγενήθη ὁ Θεός· ὅπως ἂν γένηται ὁ φόβος αὐτοῦ ἐν ὑμῖν, ἵνα μὴ ἁμαρτάνητε*. Ἐντεῦθεν καλῶς καὶ ὁ Πλάτων μαθὼν, *Πάντες* (49) *μὲν γὰρ*, φησὶν, *ὡς ἀληθῶς ἀγαθὰ πάσχουσιν οἱ δίκην διδόντες· ὠφελοῦνται γὰρ, τῷ βελτίω τὴν ψυχὴν αὐτοῖς γίνεσθαι δικαίως κολαζομένοις*. Εἰ δὲ ἀγαθὰ πάσχουσιν ὑπὸ τοῦ δικαίου οἱ ἐπανορθούμενοι, καὶ κατὰ Πλάτωνα ὁμολογεῖται ἀγαθὸν εἶναι τὸ δίκαιον (50)· αὐτὸς γοῦν ὁ φόβος ὠφελεῖ, καὶ πρὸς ἀγαθοῦ τοῖς ἀνθρώποις ἐξηύρηται· ὅτι *πνεῦμα φοβούμενον* (51) *Κύριον ζήσεται· ἡ γὰρ ἐλπὶς ἐπὶ τὸν σώζοντα αὐτούς*. Ὁ δὲ αὐτὸς οὗτος (52) Λόγος, δίκην ἐπιτιθεὶς, κριτής ἐστιν· περὶ οὗ καὶ Ἡσαΐας λέγει· *Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν*· διορθωτὴν δηλονότι, καὶ κατευθυντῆρα τῶν ἁμαρτιῶν· διὰ τοῦτο μόνος οὗτος οἷός τε ἀφιέναι τὰ πλημμελήματα, ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων ὁ ταχθεὶς Παιδαγωγὸς ἡμῶν, μόνος ὁ τῆς ὑπακοῆς διακρῖναι τὴν παρακοὴν δυνάμενος. Ὁ δὲ ἀπειλῶν δῆλός ἐστι μηδὲν ἐθέλων πρᾶξαι κακὸν, μηδὲ ἅπερ ἀπειλεῖ, ἐπιτελέσαι· καταστήσας δὲ εἰς δέος, τὴν ἐπὶ τὰς ἁμαρτίας ἀνέκοψε φοράν· καὶ τὸ φιλάνθρωπον αὐτοῦ ἐνδείκνυται, μέλλων ἔτι, καὶ διασαφῶν οἷα πείσονται, εἰ παραμένουσιν ἁμαρτωλοί· οὐχὶ δὲ, ὥσπερ ὄφις ἐμφὺς, ἔδακεν εὐθέως. Ἀγαθὸς ἄρα ὁ Θεός. Καὶ ὅ γε Κύριος εἰς πολλὰ συγχρῆται πρὸ τοῦ ἔργου τῷ λόγῳ· *Τὰ γὰρ βέλη μου* (53), φησί, *συντελέσει αὐτούς· τηκόμενοι λιμῷ καὶ βρώσει ὀρνέων· καὶ ὀπισθότονος ἀνίατος. Ὀδόντας θηρίων ἐπαποστελῶ εἰς αὐτοὺς μετὰ θυμοῦ συρόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Ἔξωθεν ἀτεκνώσει αὐτοὺς μάχαιρα, καὶ ἐκ τῶν ταμιείων φόβος*. Ὡς οὐκ ὀργίζεται (54) τὸ Θεῖον, ᾗ τισιν ἔδοξεν, ἀλλὰ τὰ μὲν πλεῖστα ἀπέχεται, τὰ πάντα δὲ παρήνεσε τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ὑπέδειξεν ὡς πρακτέα. Ἀγαθὴ δὲ αὕτη ἡ τέχνη, ἐκφοβεῖν ἵνα μὴ ἁμάρτωμεν· *Φόβος γὰρ Κυρίου ἀπωθεῖται ἁμαρτήματα· ἄφοβος δ'* (55) *οὐ δυνήσεται δικαιωθῆναι*, φησὶν ἡ Γραφή. Καὶ τὴν κόλασιν ὁ Θεὸς οὐχ ὑπὸ ὀργῆς (56) ἐπιφέρει, ἀλλὰ τὸ δίκαιον σκοπεῖ· ὡς οὐ συμφέρει παραλειφθῆναι τὸ ✠

✠ P. 139 ED. POTTER, 117 ED. PARIS. [a] Exod. xx, 20. [b] Eccli. xxxiv, 14, 15. [c] Isaiæ LIII, 6. [d] Deut. xxxII, 23, 24, 25.

(48) *Θαῤῥεῖτε, ἕν*. Θαρσεῖτε, ἕνεκεν γὰρ τοῦ π. Exod. Mox παρεγεννήθη ὁ Θεὸς παρ' ὑμᾶς ὅπ. SYLBURG.

(49) *Πάντες*. Hanc sententiam uberrime tractat et probat Socrates in *Gorgia* Platonis, pag. 525 et seq. edit. Ficini.

(50) *Τὸ δ*. Τὸν δ. Bod.

(51) *Φοβούμενον*. *Φοβουμένων*, Ecclesiast. Mox *ἐλπὶς αὐτῶν ἐπ*. Ibid.

(52) *Οὗτος*. Abest a Reg.

(53) *Βέλη μου*. Gr. in I *Pædag.*: Τὰ βέλη μου συντελέσει αὐτούς. LXX : Τὰ βέλη μου συντελέσω εἰς αὐτούς. Vulg. Latina : *Et sagittas meas complebo in eis*. Quod quidem ex Hebræo interpretantur, *extendam contra eos omnia mala*. In nova editione Romana legitur: Τὰ βέλη μου συμπολεμήσω εἰς αὐτούς. Quod vero sequitur ὀπισθότονος ἀνίατος, proprie indicat convulsionem corporis in partem posteriorem, quæ accidit ex contractione nervorum,

D qui vel in posteriorem, vel in anteriorem partem corpus flectere solent. Verbum Hebraicum *pestem amarissimam*, vel *exitialem morbum* significat, qui cito enecat. COLLECT. In Pal. ms. desunt hæc et sequentia, usque ad καὶ ἐπέκεινα τοῦ ἑνὸς, καὶ ὑπὲρ αὐτὴν μονάδα. SYLBURG. Eadem absunt etiam a Reg. et Bod.

(54) *Οὐκ ὀργίζεται*. Ad hæc congruit etiam Chrysost. : Ὡς τὰ πολλὰ τῶν ἀνθρώπων οἱ πλείους οὐχ οὕτως τῇ τῶν χρηστῶν ἐπαγγελίᾳ, ὡς τῷ φόβῳ τῶν λυπηρῶν πρὸς ἀρετὴν ἕλκονται. H. SYLBURG.

(55) *Ἄφοβος δ'*. In vulg. edit. Siracidæ legitur θυμὸς δ' ἄδικος· in quibusdam θυμώδης δ' ἀνήρ. SYLBURG.

(56) *Οὐχ ὑπὸ ὀργῆς*. Deum absque ira punire, docet etiam Lactantius, *De ira Dei*, cap. 17; Ambrosius, lib. *De Noe*, cap. IV, et præclare Augustinus, *De civitate Dei* lib. XVIII, c. 18 : *Judicia Dei*, inquit, *licet occulta multa, tamen injusta nulla*. R. SYLBURG.

χαιον δι' ἡμᾶς. Αἱρεῖται δὲ ἕκαστος ἡμῶν τὰς τιμωρίας, αὐτὸς ἑκὼν ἁμαρτάνων· αἰτία (57) δὲ ἑλομένου· ὁ Θεὸς ἀναίτιος. *Εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν Θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησι, τί ἐροῦμεν; μὴ ἄδικος ὁ Θεὸς, ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν* (58); μὴ γένοιτο! Λέγει γοῦν ἀπειλῶν· *Παροξυνῶ* (59) *τὴν μάχαιράν μου, καὶ ἀνθέξεται κρίματος ἡ χείρ μου· καὶ αὐτὸς ἀνταποδώσω δίκην τοῖς ἐχθροῖς, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἀνταποδώσω. Μεθύσω τὰ βέλη μου ἀφ' αἵματος· καὶ ἡ μάχαιρά μου φάγεται κρέα ἀπὸ αἵματος τραυματιῶν.* Σαφὲς γὰρ ἐνταῦθα ὡς ἄρα οἱ μὴ διεχθρεύοντες τῇ ἀληθείᾳ, μηδὲ μισοῦντες τὸν Λόγον, οὐκ ἂν τὴν σφῶν αὐτῶν μισήσαιεν σωτηρίαν, ἐκφύγοιεν δ' ἂν τῆς ἔχθρας τὰ ἐπιτίμια. *Στέφανος ἄρα σοφίας*, ἥ φησιν ἡ Σοφία, *φόβος Κυρίου.* Σαφέστατα γοῦν διὰ τοῦ Ἀμὼς τοῦ προφήτου, τὴν οἰκονομίαν μεμήνυκεν ὁ Λόγος τὴν ἑαυτοῦ, *Κατέστρεψα ὑμᾶς*, λέγων, *καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα, καὶ ἐγένεσθε ὡς δαλὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός· καὶ οὐδ' ὡς* (60) *ἐπεστρέψατε πρὸς μὲ*, λέγει Κύριος. Ὁρᾶτε, πῶς ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ὑπὸ φιλαγαθίας ζητεῖ· ἐνδείκνυταί τε παρὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς ἀπειλῆς ἡσυχῇ τὸ φιλάνθρωπον τὸ ἑαυτοῦ. *Ἀποστρέψω*, φησὶ, *τὸ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτῶν, καὶ δείξω τί ἔσται αὐτοῖς.* Οὗ γὰρ τὸ πρόσωπον Κυρίου ἐπιβλέπει, εἰρήνη καὶ ἀγαλλίασις· οὗ δὲ ἀπέστραπται, παρείσδυσις γίνεται πονηρίας. Οὐ βούλεται οὖν ἐφορᾷν τὰ κακά· ἀγαθὸς γάρ ἐστι· παρορῶντος δὲ αὐτοῦ ἑκοντὶ διὰ τὴν ἀπιστίαν τὴν ἀνθρωπίνην γένεσιν ἴσχει κακία. *Ἴδε οὖν*, φησὶν ὁ Παῦλος, *χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν Θεοῦ, ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας ἀποτομίαν, ἐπὶ δὲ σὲ, χρηστότητα, ἐὰν ἐπιμείνῃς τῇ χρηστότητι*, τουτέστι τῇ εἰς Χριστὸν πίστει. Ἕπεται δὲ τῷ ἀγαθῷ, ᾗ φύσει ἀγαθός ἐστιν, ἡ μισοπονηρία. Διὸ καὶ κολάζειν μὲν αὐτὸν ὁμολογήσαιμι τοὺς ἀπίστους· ἡ γὰρ κόλασις (61) ἐπ' ἀγαθῷ καὶ ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ κολαζομένου· ἔστι γὰρ ἐπανόρθωσις ἀντιτείνοντος· τιμωρεῖσθαι δὲ, μὴ βούλεσθαι. Τιμωρία δέ ἐστιν ἀνταπόδοσις κακοῦ, ἐπὶ τὸ τοῦ τιμωροῦντος συμφέρον ἀναπεμπομένη. Οὐκ ἂν δὲ ἐπιθυμήσῃ (62) τιμωρεῖσθαι ὁ ὑπὲρ *τῶν ἐπηρεαζόντων ἡμᾶς προσεύχεσθαι* διδάσκων. Ἀλλὰ ὅτι μὲν ἀγαθὸς ὁ Θεὸς καὶ ἅπαντες (63) ὁμολογοῦσιν οἱ πάντες· ὅτι δὲ καὶ δίκαιος ὁ αὐτὸς Θεὸς, οὔ μοι

cemus : *Timor enim Domini peccata extrudit : Qui est autem sine timore, non poterit justificari*, inquit Scriptura [a]. Deus autem non ex ira irrogat supplicium, sed quod justum est, considerat; nempe quod propter nos non expediat prætermittí quod justum est. Unusquisque autem nostrum supplicium eligit, cum sponte peccat : culpa est autem ejus, qui eligit; in Deum autem culpa conferri nequit. *Si autem injustitia nostra Dei justitiam commendat, quid dicemus? Nunquid est Deus injustus, qui infert iram? Absit* [b]! Dicit itaque minans : *Acuam gladium meum, et apprehendet judicium manus mea, et ipse retribuam jus inimicis, et iis, qui oderunt me, retribuam. Inebriabo sagittas meas sanguine, et gladius meus comedet carnes a sanguine vulneratorum* [c]. Hic ergo apertum est, quod qui non sunt inimici veritati, neque Verbum oderunt, illi suam ipsorum salutem odio non habuerint, sed inimicitiarum pœnas effugerint. *Corona itaque sapientiæ*, inquit Sapientia, *timor Domini* [d]. Apertissime autem per Amos prophetam sui consilii rationem Verbum significavit : *Everti vos*, dicens, *sicut Deus evertit Sodomam et Gomorrham, et fuistis sicut torris extractus ab igne : et ne sic quidem ad me conversi estis, dicit Dominus* [e]. Videte quomodo Deus propter suam bonitatem requirit pœnitentiam : et in ipsa minarum intentione tacite ostendit suam in homines benevolentiam : *Avertam*, inquit, *faciem meam ab ipsis, et ostendam quid erit ipsis* [f]. Ubi enim Domini facies respicit, illic est pax et exsultatio. Ubi autem faciem avertit, ingreditur vitium. Non vult ergo mala intueri : bonus enim est; sed cum ipse oculos avertit, sua sponte propter humanam infidelitatem ortum habet vitium. ✠ *Vide, ergo*, inquit Paulus [g], *bonitatem et severitatem Dei. In eos quidem qui ceciderunt, severitatem; in te autem bonitatem, si permanseris in bonitate*, hoc est fide in Christum. Eum autem, qui bonus est, quatenus natura bonus est, sequitur odium vitii. Et ideo fatebor quidem eum castigare infideles (castigatio enim est bono et utilitati ejus, qui castigatur; est enim ejus, qui resistit, correctio), ulcisci autem non velle. Est autem ultio, retributio mali quod immittitur, ad utilitatem ejus, qui ulciscitur. Ulcisci

✠ P. 140 ED. POTTER, 118 ED. PARIS. [a] Eccli. I, 27, 28. [b] Rom. III, 5, 6. [c] Deut. XXXII, 41, 42. [d] Eccles. I, 22. [e] Amos IV, 11. [f] Deut. XXXII, 20. [g] Rom. XI, 22.

(57) *Αἰτία*. Hanc gnomen respicit iterum Clemens *Strom.* I, pag. 271, 311, *Strom.* II, p. 393; *Strom.* IV, p 535; *Strom.* V, p. 613; *Strom.* VII, p. 705, 711. *Clement II*. homil. 15, c. 8 : Καὶ γὰρ εἴρηταί τινι Ἑλλήνων σοφῷ· Αἰτία ἑλομένων, Θεὸς ἀναίτιος. *Etenim dictum est a quodam inter Græcos sapiente : Culpa eligentium est, Deus culpa vacat.* Pari modo apud Lucianum *De mercede conductis*, in fine : Μέμνησο τοῦ σοφοῦ λέγοντος, ὡς Θεὸς ἀναίτιος, αἰτία δ' ἑλομένου. Et ut cujusdam veterum profertur in falsi Origenis Commentario ad *Job.* XXXVIII, 7. Justin. M., *Apol.* I, p. 86, edit. Oxon. e Platone recitat : Ὥστε καὶ Πλάτων εἰπὼν, Αἰτία ἑλομένου, Θεὸς δ' ἀναίτιος. Quæ verba exstant in Platonis *De repub.* lib. X, paulo ante finem. Conf. Theodoretus, Serm. 6. *De curandis Græcorum affect.*; Eusebius, *Præparat. evang.* lib. V; *Adversus Hieroclem*, p. 542, 544; Gregorius Nazianz., *Contra Julianum* Invectiv. 1.

(58) *Ὀργήν. Κατ' ἄνθρωπον λέγω* addit Paulus.

(59) *Παροξυνῶ*. Παροξυνῶ ὡς ἀστραπὴν τὴν μ. Bibl. Græc. Mox, καὶ ἀποδώσω δίκ. Dein, μισοῦσίν με ἀντ. Mox, κρέα ἀφ' αἵματ. Ibid.

(60) *Ὡς*. Οὕτως. Bibl. Græc.

(61) *Ἡ γὰρ κόλασις*. Perimus enim, si pereamus. Cyprianus epist. 4, l. IV; Ambrosius in *psal.* CXVIII, serm. 9. R. SYLBURG.

(62) *Ἐπιθυμήσῃ*. Cum potentiali ἂν magis congruit ἐπιθυμῆσαι, vel Atticum ἐπιθυμήσειε. ID.

(63) *Καὶ ἅπαντες*. Pro ἅπαντες rectius cum C. legimus ἄκοντες, *inviti*. Alioqui pro ea legi posset etiam μόνος καὶ ὄντες, ut paulo post. ID.

autem non desideraverit, qui pro iis, *qui nos calumniantur*, nos *orare* docuit [a]. Atqui quod bonus sit Deus, omnes confitentur. Quod autem idem quoque Deus **52** justus sit, non est mihi plurimis verbis opus, si evangelicam Domini vocem adduxero. Unum quidem ipsum dicit : *Ut omnes unum sint, sicut tu, Pater, in me, et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint : ut etiam mundus credat, quod tu me miseris. Et ego gloriam, quam dedisti mihi, dedi eis, ut unum sint, sicut nos unum sumus : ego in ipsis, et tu in me, ut sint perfecti in unum* [b]. Unum autem est Deus, et ultra unum, et supra ipsam unitatem. Et ideo particula illa, *Tu*, demonstrativam habens emphasim, eum, qui vere solus est, qui fuit, et est, et erit, Deum ostendit. In quibus tribus temporibus ponitur unum nomen, nempe *Qui est* [c]. Quod autem is ipse, qui solus Deus est, ipse quoque solus et vere justus sit, in ipso testabitur Dominus Evangelio, dicens : *Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego sum, illi quoque mecum sint, ut contemplentur gloriam meam quam dedisti mihi, quod dilexisti me ante constitutionem mundi. Pater juste, et mundus te non cognovit; ego autem te cognovi, et illi cognoverunt, quod tu me miseris, et notum eis feci nomen tuum, et notum faciam* [d]. Hic est qui *reddit peccata patrum in filios iis qui oderunt, et faciens misericordiam iis qui diligunt* [e]. Qui enim hos quidem statuit *a dextris* [f], illos vero *a sinistris*, quatenus quidem Pater, cum sit bonus, mente concipitur, id solum quod est, *bonus* [g], appellatus est : quatenus vero Filius, cum sit Verbum ejus, in Patre est, justus appellatur ex mutua, quæ est inter se, relatione, ut sit dilectionis æqualitate dimensum nomen potentiæ : *Virum*, inquit, *secundum opera sua judicabit* [h], Deo bono statere nobis justitiæ faciem, Jesum, notum faciente; ✠ per quem etiam, tanquam ex æquali trutina, Deum cognovimus. De eo quoque aperte dicit Sapientia : *Misericordia enim et ira cum ipso. Dominus enim his utrisque solus est potens, iram effundens ad propitiationem ex magna sua misericordia. Ita etiam ejus*

A χρὴ πλειόνων ἔτι λόγων, τὴν Εὐαγγέλιον τοῦ Κυρίου παραθεμένῳ φωνὴν (64). Ἕνα μὲν αὐτὸν λέγει, *Ἵνα πάντες ἓν ὦσι, καθὼς σὺ, Πάτερ, ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν σοί· ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν· ἵνα καὶ* (65) *ὁ κόσμος πιστεύῃ, ὅτι σύ με ἀπέστειλας. Κἀγὼ τὴν δόξαν, ἣν ἔδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἓν, καθὼς ἡμεῖς ἕν· ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοὶ, ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς ἕν.* Ἓν δὲ ὁ Θεὸς, καὶ ἐπέκεινα τοῦ ἑνὸς, καὶ ὑπὲρ αὐτὴν μονάδα. Διὸ καὶ τὸ *Σὺ* μόριον, δεικτικὴν ἔχον ἔμφασιν, τὸν ὄντως μόνον ὄντα, ὃς ἦν (66), καὶ ἔστι, καὶ ἔσται, δείκνυσι Θεόν· καθ' ὧν τριῶν χρόνων ἓν ὄνομα κεῖται, *ὁ ὤν*. Ὅτι δὲ ὁ αὐτὸς μόνος ὢν Θεὸς καὶ δίκαιός ἐστιν ὁ αὐτὸς καὶ μόνος, καὶ ὄντως, ἐν τῷ αὐτῷ μαρτυρήσει Κύριος Εὐαγγελίῳ, λέγων· *Πάτερ, οὓς ἔδωκάς* (67) *μοι, θέλω ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, κἀκεῖνοι ὦσι μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν, ἣν ἔδωκάς μοι· ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου. Πάτερ δίκαιε· καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω· ἐγὼ δέ σε ἔγνων, κἀκεῖνοι ἔγνωσαν, ὅτι σύ με ἀπέστειλας, καὶ ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου, καὶ γνωρίσω.* Οὗτός ἐστιν *ὁ ἀποδιδοὺς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα τοῖς μισοῦσι, καὶ ποιῶν ἔλεος τοῖς ἀγαπῶσιν.* Ὁ γὰρ ἱστὰς τοὺς μὲν ἐκ δεξιῶν, τοὺς δὲ ἐξ εὐωνύμων, καθὸ μὲν Πατὴρ νοεῖται, ἀγαθὸς ὢν, αὐτὸ μόνον ὃ ἐστι κέκληται ἀγαθός (68)· καθὸ δὲ Υἱὸς, ὢν ὁ Λόγος αὐτοῦ, ἐν τῷ Πατρί ἐστι, δίκαιος προσαγορεύεται, ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως· ἀγάπης ἰσότητι μεμετρημένον ὄνομα δυνάμεως· *Ἄνδρα*, φησὶ, *κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ κρινεῖ* (69)· ἀγαθοῦ ζυγοῦ C πρόσωπον ἡμῖν δικαιοσύνης, τὸν Ἰησοῦν, γνωρίσαντος τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ καὶ τὸν Θεὸν, οἷον ἐκ τρυτάνης (70) ἰσοσθενοῦς, ἔγνωμεν. Ἐπὶ τούτου καὶ ἡ Σοφία διαῤῥήδην λέγει· *Ἔλεος γὰρ* (71) *καὶ ὀργὴ μετ' αὐτοῦ. Κύριος γὰρ ἀμφοῖν οὗτος μόνος δυνάστης, εὐΐλασμον ἐκχέων ὀργὴν κατὰ τὸ πολὺ ἔλεος αὐτοῦ. Οὕτω καὶ ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ·* ἐλέους γὰρ καὶ ἐλέγχου σκοπὸς ἡ τῶν ἐλεγχομένων σωτηρία. Ναὶ μὴν ὅτι ἀγαθὸς αὐτὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ, ὁ αὐτὸς πάλιν ὁμολογήσει Λόγος, *Ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχα-*

✠ P. 141 ED. POTTER, 119 ED. PARIS. [a] Matth. v, 44. [b] Joan. xvii, 21, 22, 23. [c] Exod. iii, 14. [d] Joan. xvii, 24, 25, 26. [e] Exod. xx, 5, 6. [f] Matth. xx, 21; xxv, 33. [g] Matth. xix, 17. [h] Eccli. xvi, 13.

(64) *Εὐαγγέλιον... φωνήν*. Theophilus ad *Autolyc.* lib. iii, p. 126, edit. Paris.: Ἡ δὲ εὐαγγέλιος φωνὴ ἐπιτατικώτερον διδάσκει. *Vox Evangelica vehementius docet.*

(65) *Καί*. Abest a Joan. Mox, καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν, ἣν δέδωκας. Ibid. Dein, ἡμᾶς ἐσμέν, Ibid.

(66) *Ὃς ἦν*. Apoc. xi, 17 : *Ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος*.

(67) *Ἔδωκας*. Δέδωκας Joan. — Mox, καὶ οὗτοι pro κἀκεῖνοι ibid.

(68) *Ἀγαθός*. Lowthius mavult ἀγαθόν.

(69) *Κρινεῖ*. *Κρίνει*, Ecclesiast.

(70) *Τρυτάνης*. Hæc explicat Clemens sub finem cap. 9 hujus libri : Καὶ πρῶτος οὗτος τὴν ἐξ οὐρανῶν ἀγαθὴν κατήγγειλε δικαιοσύνην· Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, λέγων, οὐδὲ τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός. Αὕτη ἡ ἀντιταλαντεύουσα γνῶσις ἐπίσης δικαιοσύνης ἀρχαίας σύμβολον. *Isque primus e cœlis bonum annuntiavit justitiam, cum diceret :* D *« Nemo novit Filium, nisi Pater; neque Patrem, nisi Filius. » Hæc reciproca et ex æquo ponderans cognitio primævæ justitiæ symbolum.* Conf. Joan. xii, 45; xiv, 9.

(71) *Ἔλεος γάρ*. Hæc sic scribe et distingue : Ἔλεος γὰρ καὶ ὀργὴ μετ' αὐτοῦ· Κύριος γὰρ ἀμφοῖν οὗτος μόνος· δυνάστης εὐϊλασμῶν, ἐκχέων ὀργήν. Κατὰ τὸ πολὺ ἔλεος αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ. *Misericordia enim et ira est cum illo;* solus enim ambarum dominus est : *Potens propitiationum, effundens iram. Secundum multam misericordiam ejus, sic etiam correctio ejus.* Siracides hoc modo scribit, cap. xvi, 12, 13 : Ἔλεος γὰρ καὶ ὀργὴ παρ' αὐτοῦ· δυνάστης ἐξιλασμῶν, καὶ ἐκχέων ὀργήν. Κατὰ τὸ πολὺ ἔλεος αὐτοῦ, οὕτω καὶ πολὺς ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ. Ἄνδρα κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ κρίνει. Hæc porro verba, Κύριος γὰρ, ἀμφοῖν οὗτος μόνος, sunt παρενθήκη Clementis. Sylburgius εὐΐλαστον scribi voluit pro εὐΐλασμον.

A ρίστους καὶ πονηρούς· καὶ προσέτι, *Γίνεσθε οἰκτίρμονες*, λέγων, *καθὼς ὁ Πατὴρ* (72) *ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστίν*. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁπηνίκα διαῤῥήδην λέγει· *Οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ ὁ Πατήρ* (73) *μου, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*. Ἐπὶ τούτοις αὖθις· *Ὁ Πατήρ μου*, φησὶν, *ἐπιλάμπει τὸν ἥλιον τὸν αὐτοῦ ἐπὶ πάντας*. Παρασημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι τὸν αὐτοῦ Πατέρα τὸν ἀγαθὸν, καὶ δημιουργὸν εἶναι ὁμολογεῖ· δίκαιος δὲ ὁ δημιουργὸς εἶναι οὐκ ἀντιλέγεται. Καὶ πάλιν, *Ὁ Πατήρ* (74) *μου*, φησὶ, *βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους*· καὶ καθὸ μὲν βρέχει, δημιουργὸς ὑδάτων ἐστὶ καὶ νεφῶν· καθὸ (75) δὲ ἐπὶ πάντας, δικαίως ἰσοστατεῖ καὶ ἀρετῆς· ὡς δὲ ἀγαθὸς, *ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους ὁμοίως*. Σαφέστατον τοίνυν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι Θεὸν συλλογιζόμεθα, ὧδέ πως, ὅτι, *Ὄψομαι τοὺς οὐρανοὺς ἔργα τῶν δακτύλων σου*· καὶ, *Ὁ κτίσας* B *τοὺς οὐρανοὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς κατοικεῖ*· καὶ, *Ὁ οὐρανὸς θρόνος σου*, τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἔψαλλεν· ὁ δὲ Κύριος φησὶν ἐν τῇ προσευχῇ, *Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*· οὐρανοὶ δὲ τοῦ κτίσαντος τὸν κόσμον εἰσίν. Ἀναντίῤῥητον ἄρα μὴ οὐχὶ τὸν υἱὸν εἶναι τὸν Κύριον τοῦ Δημιουργοῦ. Εἰ δὲ ὁ κτίστης πρὸ πάντων ὁμολογεῖται δίκαιος, υἱὸς δὲ τοῦ Δημιουργοῦ ὁ Κύριος, υἱὸς ἄρα τοῦ δικαίου ὁ Κύριος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος φησί· *Νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέρωται*· καὶ πάλιν, ἵνα μᾶλλον ὑπολάβῃς Θεόν· *Δικαιοσύνη δὲ Θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς πάντας τοὺς* (76) *πιστεύοντας· οὐ γάρ ἐστι διαστολή*. Καὶ προσέτι μαρτυρῶν τῇ ἀληθείᾳ, μετ' ὀλίγα ἐπιφέρει· *Ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ· πρὸς τὴν ἔνδειξιν* C (77) *τοῦ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦν*. Τὸ δὲ δίκαιον ἀγαθὸν εἰδὼς, φαίνεταί που λέγων· *Ὥστε ὁ μὲν νόμος ἅγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἁγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή*· καὶ κατὰ τῆς αὐτῆς δυνάμεως ἄμφω τάσσων τὰ ὀνόματα. Ἀλλὰ καὶ *οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ* αὐτοῦ. Ὁ αὐτὸς ἄρα Πατὴρ αὐτοῦ, ὁ ἓν ὢν, πολλαῖς μηνυόμενος δυνάμεσι· καὶ τοῦτο ἦν τὸ, *Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα*, πάντα αὐτὸν ὄντα, πρὶν ἐλθεῖν τὸν Υἱόν. Ὡς εἶναι (78) ταῖς ἀληθείαις καταφανὲς τὸ τῶν συμπάντων (79) Θεὸν ἕνα μόνον εἶναι, ἀγαθὸν, δίκαιον, δημιουργὸν, Υἱὸν ἐν Πατρὶ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων (80). Ἀμήν. Ἀλλ' οὐδὲ ἀλλότριον τοῦ σωτηρίου Λόγου, κηδεμονικῶς λοιδο-

reprehensio [a]; misericordiæ enim et reprehensionis scopus salus est eorum qui reprehenduntur. Jam vero quod bonus sit idem Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, idem Verbum rursus confitebitur, dicens eum esse *bonum in ingratos et in improbos*; et præterea dum dicit: *Estote misericordes, sicut Pater vester est misericors* [b]. Quinetiam quando aperte dicit: *Nemo bonus nisi Pater meus, qui est in cœlis* [c]. Deinde rursus: *Pater*, inquit [d], *meus solem suum splendere facit super omnes*. Hic notandum est quod Patrem suum, qui bonus est, opificem quoque et creatorem esse fatetur. Quod autem justus sit creator, nulla est controversia. Et rursus: *Pater meus*, inquit, *pluit super justos et injustos* [e]; et quatenus quidem pluit, est aquarum et nubium opifex; quatenus autem super omnes, juste et cum virtute diligit æquilibrium: tanquam bonus autem, *super justos et injustos* similiter. Apertissime ergo unum et eumdem esse Deum ratiocinatione colligimus, hoc modo: *Videbo cœlos opera digitorum tuorum* [f]; et, *Qui creavit cœlos, in cœlis habitat*: et, *Cœlum sedes tua*, Spiritus sanctus cecinit [g]: Dominus autem dicit in precatione: *Pater noster, qui es in cœlis* [h]; Cœli autem sunt ejus, qui mundum creavit: contradici ergo non potest, quin Dominus sit filius Opificis. Quod si ante omnia in confesso est, justum esse Creatorem: Opificis autem filius est Dominus; ejus ergo, qui est justus, filius est Dominus. Quocirca Paulus quoque dicit: *Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est* [i]. Et rursus, ut magis Deum censeas: *Justitia autem Dei per fidem Jesu Christi in omnes credentes. Non est enim distinctio*. Et præterea ferens testimonium veritati, paulo post subjungit [j]: *In tolerantia Dei: ad ostensionem quod sit idem justus, et justificans eum, qui est ex fide, Jesus*. Quod autem justum est, id bonum esse nosse apparet, ✠ cum dicit [k]: *Quare lex quidem sancta, et præceptum sanctum, et justum, et bonum*; de eadem potestate utrumque nomen usurpans. Atqui *nullus est etiam bonus, nisi Pater* ejus [l]. Idem est ergo Pater ejus, qui, cum unum sit, multis significatur potestatibus. Et hoc sibi volebat illud: *Nemo novit Patrem* [m], qui quidem erat ipse omnia, priusquam veniret Filius: ut sit

✠ P. 142 ED. POTTER, 120 ED. PARIS. [a] Eccl. xvi, 12, 13. [b] Luc. vi, 35, 36. [c] Matth. xix, 17. [d] Matth. v, 45. [e] Ibid. [f] Psal. viii, 4. [g] Ibid. ii, 4; x, 5; cii, 19. [h] Matth. vi, 9. [i] Rom. iii, 21, 22. [j] Ibid. 26. [k] Rom. vii, 12. [l] Matth. xix, 17. [m] Luc. x, 22; Joan. xvii, 25.

(72) *Ὁ Π.* Καὶ ὁ Π. Luc.

(73) *Εἰ μὴ ὁ Π.* Paulo infra eodem modo hoc Christi dictum recitat. Sed Evangelistæ omnes habent, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός. Matth. xix, 17; Marc. x, 18; Luc. xviii, 19.

(74) *Ὁ Πατήρ.* Evangeliorum sensum, non verba, pro more suo, præbet.

(75) *Καθό.* Καθὸ δὲ ἐπὶ πάντας δικαίους, ἰσοστ. Pal. ms. Haud scio an melius δικαίου, aut dativo casu δικαίῳ καὶ ἀρετῇ. Sylb. — Scribe καθὸ δὲ ἐπὶ πάντας, δικαίως ἰσοστατεῖ, καὶ μετ' ἀρετῆς. Frustra est doctissimus Sylburgius. Heinsius.

(76) *Εἰς πάντας τούς.* Εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας τους, apud Paulum.

(77) *Ἔνδειξιν.* Ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, D ἐν τῷ νῦν καιρῷ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ, apud Paulum, διοικοῦντα pro δικαιοῦντα, Reg.

(78) *Ὡς εἶναι.* Cl. Bullus, *Defensionis fidei Nicænæ* sect. 2, cap. 6, p. 89, ad hæc verba dicit: « Hic lectori non prorsus stupido, monitore non opus est, ut intelligat, Filium in Patre et cum Patre statui universorum Deum, qui solus sit bonus et justus Opifex, cuique proinde gloria in æternum ascribi debeat. »

(79) *Τῶν συμπ.* Fortasse melius τὸν συμ. Sylburg.

(80) *Τῶν αἰώνων.* Hæc verba abesse a Pal. ms. testatur Sylburg. Absunt etiam a Reg. et Bod.

vere apertum, quod qui est universorum Deus, unus solus sit, bonus, justus, opifex, Filius in Patre, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen. Sed neque a salutari Verbo est alienum, dum cura aliquorum ab eo geritur convitiari. Etenim, hoc quoque est medicamentum divinæ benignitatis, ex quo efflorescit rubor pudoris, et ad peccandum subit verecundia. Si enim oportet vituperare, oportet etiam conviciari: quando animam, quæ dolere desiit, tempus est non lethaliter sauciare, sed salubriter, ita ut exiguo dolore mortem æternam lucretur. In pædagogia autem ejus magna est sapientia, et varia est ejus administrationis ratio ad salutem. Bonis enim fert testimonium Pædagogus. Vocatos autem, ad meliora evocat; et eos, qui ad injuriam faciendam properant, ab impetu avertit, et ad vitam meliorem sese traducere hortatur. Non est enim alterum absque testimonio, cum alteri fertur testimonium: et gratia est maxima, quæ proficiscitur ex testimonio. Porro autem iræ quoque affectio (si ira vocanda sit ejus admonitio) est plena benevolentiæ in homines, Deo ad affectiones descendente propter hominem, propter quem Verbum Dei homo factus est.

A ρεῖσθαι. Καὶ γὰρ οὖν καὶ τοῦτο τῆς θείας φιλανθρωπίας φάρμακον, ἐξ οὗ τὸ τῆς αἰδοῦς ἐρύθημα ἐξανθεῖ, καὶ ἡ πρὸς τὸ ἁμαρτάνειν αἰσχύνη παρεισδύεται· εἰ γὰρ ψέξαι χρὴ, καὶ λοιδορεῖσθαι δεῖ· ἔνθα (81) τὴν ἀπηλγηκυῖαν ψυχὴν καιρός ἐστι τρῶσαι, οὐ θανασίμως, ἀλλὰ σωτηρίως, ὀλίγης ἀλγηδόνος ἀΐδιον κερδάναντα θάνατον. Πολλὴ δὲ ἡ σοφία περὶ τὴν παιδαγωγίαν αὐτοῦ, καὶ ὁ τρόπος τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ ποικίλος εἰς σωτηρίαν. Προσμαρτυρεῖ μὲν γὰρ τοῖς ἀγαθοῖς ὁ Παιδαγωγός· ἐκκαλεῖται δὲ τοὺς κλητοὺς ἐπὶ τὰ βελτίω, καὶ τοὺς ἀδικεῖν σπεύδοντας ἀποτρέπει τῆς ὁρμῆς· μεταθέσθαι δὲ εἰς ἀμείνω βίον παρακελεύεται. Οὐχ ἕτερον γὰρ ἀμάρτυρον, θατέρου προσμαρτυρουμένου· ἥ τε χάρις ἐκ μαρτυρίας μεγίστη. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐμπαθὲς τῆς ὀρ-
B γῆς (εἰ δὲ ὀργὴν τὴν νουθεσίαν αὐτοῦ χρὴ καλεῖν) φιλάνθρωπόν ἐστιν, εἰς πάθη καταβαίνοντος τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον, δι' ὃν καὶ γέγονεν ἄνθρωπος ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ.

53 CAP. IX.

Quod ejusdem sit potestatis et benefacere, et juste punire; in quo etiam dicitur, quis sit modus pædagogiæ Verbi.

Omnibus ergo viribus, humanæ naturæ Pædagogus, divinum nostrum Verbum, utens omnibus sapientiæ machinis, infantes conservare aggressus est, admonens, reprehendens, increpans, arguens, minans, sanans, promittens, gratificans, multis quibusdam veluti frenis a ratione alienas humanæ naturæ appetitiones alligans. Ut ergo paucis dicam, in nos ita se gerit Dominus, ut nos in nostros filios. *Sunt tibi filii? castiga eos* [a], suadet Sapientia, ✠ *et inflecte eos a juventute sua. Sunt tibi filiæ? attende corpori earum, et ne vultum tuum apud eas exhilaraveris.* Atqui liberos nostros, filios et filias, valde et supra quodcunque aliud amamus. Quoniam autem iis, qui ad gratiam loquuntur, parum est quod molestia non afficiunt; qui autem ad utilitatem acerbi sunt, etsi in præsentia molesti sint, in futuram postea ætatem beneficio afficiunt; non præsentem voluptatem Dominus, sed futuram spectavit delectationem. Quare jam benignæ illius pædagogiæ modum percurramus cum prophetico testimonio. Est ergo admonitio cum cura conjuncta vituperatio, quæ intelligentiam parit. Talis est Pædagogus admonitor, ut quando dicit in Evangelio: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas, et noluistis* [b]?

ΚΕΦ. Θ'.

Ὅτι τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ εὐεργετεῖν, καὶ κολάζειν δικαίως· ἐν ᾧ, τίς ὁ τρόπος τῆς Παιδαγωγίας τοῦ Λόγου.

Παντὶ τοίνυν σθένει ὁ τῆς ἀνθρωπότητος Παιδαγωγὸς, ὁ θεῖος ἡμῶν Λόγος, πάσῃ καταχρώμενος σοφίας μηχανῇ, σώζειν ἐπιβέβληται τοὺς νηπίους,
C νουθετῶν (82), ἐπιτιμῶν, ἐπιπλήττων, ἐλέγχων, ἀπειλούμενος, ἰώμενος, ἐπαγγελλόμενος, χαριζόμενος· πολλοῖς τισὶν οἱονεὶ χαλινοῖς τὰς ἀλόγους τῆς ἀνθρωπότητος δεσμεύων ὁρμάς. Συνελόντι γοῦν εἰπεῖν, οὕτως ὁ Κύριος πρὸς ἡμᾶς, ὡς καὶ ἡμεῖς πρὸς τὰ τέκνα ἡμῶν. *Τέκνα σοί ἐστι; παίδευσον αὐτὰ*, ἡ Σοφία παραινεῖ· *καὶ κάμψον* (83) *αὐτὰ ἐκ νεότητος αὐτῶν. Θυγατέρες σοι εἰσί; πρόσεχε τῷ σώματι αὐτῶν, καὶ μὴ ἱλαρώσῃς πρὸς αὐτὰς τὸ πρόσωπόν σου.* Καίτοι τὰ τέκνα ἡμῶν, υἱούς τε καὶ θυγατέρας, σφόδρα καὶ ὑπὲρ πᾶν ὁτιοῦν ἀγαπῶμεν. Ἐπεὶ δ' οἱ μὲν πρὸς χάριν ὁμιλοῦντες, ὀλίγον ἀγαπῶσιν ὃ (84) μὴ λυποῦσιν, οἱ δὲ πρὸς ὠφέλειαν ἐπιστύφοντες, εἰ καὶ παραυτίκα λυπηροὶ, ἀλλὰ εἰς τὸν
D ἔπειτα εὐεργετοῦσιν αἰῶνα· οὐ τὴν παραυτίκα ἡδονὴν ὁ Κύριος, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐσκόπησε τρυφήν. Ἐπίωμεν δὲ ἤδη καὶ τὸν τρόπον αὐτοῦ τῆς φιλανθρώπου παιδαγωγίας μετὰ μαρτυρίας προφητικῆς. Νουθέτησις μὲν οὖν ἐστι, ψόγος κηδεμονικὸς, νοῦ ἐμποιητικός. Τοιοῦτος ὁ Παιδαγωγὸς νουθετῶν, ὡς κἀν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγων· *Ποσάκις ἠθέλησα συναγαγεῖν* (85) *τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις*

✠ P. 143 ED. POTTER, 121 ED. PARIS. [a] Eccli. VII, 25, 26. [b] Matth. XXIII, 37.

(81) *Ἔνθα.* Ἐνταῦθα, Bod.

(82) *Νουθετῶν.* Tertull. *Ad uxor.* lib. II, cap. 2: *Jubet et suadet, et præcipit et hortatur, et rogat et comminatur.* Clemens superius in *Protrept.* pag. 6: Ὁ Κύριος ἐλεεῖ, παιδεύει, προτρέπει, νουθετεῖ, σώζει, φυλάττει. Mox, ἐπιτιμῶν abest a Bod., Reg.

(83) *Κάμψον. Κάμψον ἐκ νεότητος τὸν τράχηλον αὐτῶν*, Ecclesiast.

(84) *Ὅ.* Ὃ positum pro ὅτι, seu διό, nisi malis ᾧ, id est ἐφ' ᾧ, *eo quod.* SYLBURG. — Lege ὄν. LOWTH.

(85) *Συναγαγεῖν. Ἐπισυναγαγεῖν*, ut mox, *ἐπισυνάγει*, Evang. Dein, *νοσσία ἑαυτῆς*, ibid.

συνάγει τὰ νοσσία αὐτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτῆς (86), καὶ οὐκ ἠθελήσατε; αὖθίς τε ἡ Γραφὴ νουθετεῖ· *Καὶ ἐμοίχευον*, λέγουσα, *τὸ ξύλον καὶ τὸν λίθον· καὶ ἐθυμίασαν τῇ Βάαλ*. Μέγιστον γὰρ τεκμήριον τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ, ὅτι, καίτοι σαφῶς εἰδὼς τὴν ἀναισχυντίαν τοῦ ἐκλακτίσαντος λαοῦ καὶ ἀποσκιρτήσαντος, ὅμως ἐπὶ τὴν μετάνοιαν παρακαλεῖ, καί φησι διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ· *Υἱὲ ἀνθρώπου, ἐν μέσῳ σκορπίων σὺ κατοικεῖς· πλὴν λάλησον αὐτοῖς, ἐὰν ἄρα ἀκούσωσιν*. Ἀλλὰ καὶ τῷ Μωσεῖ (87)· *Πορεύου*, φησὶ, *καὶ εἰπὲ τῷ Φαραὼ, ἵνα ἐξαποστείλῃ τὸν λαόν· ἐγὼ δὲ οἶδα ὅτι οὐ μὴ ἐξαποστείλῃ* (88) *αὐτούς*. Ἐμφαίνει γὰρ ἄμφω, καὶ τὸ θεῖον, προειδὼς τὸ ἐσόμενον, καὶ τὸ φιλάνθρωπον τὸ αὐτοῦ, τῷ αὐτεξουσίῳ τῆς ψυχῆς ἀφορμὰς μετανοίας χαριζόμενος. Νουθετεῖ δὲ καὶ διὰ Ἡσαΐου, κηδόμενος τοῦ λαοῦ (89), ὁπηνίκα λέγει· *Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσιν* (90) *αὐτῶν τιμῶσί με· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἐστὶν ἀπ' ἐμοῦ*· τοῦτό ἐστι ψόγος ἐλεγκτικός. *Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας* (91), *ἐντάλματα ἀνθρώπων*. Ἐνταῦθα ἡ κηδεμονία, φανερώσασα τὴν ἁμαρτίαν, ἐκ παραλλήλου δείκνυσι τὴν σωτηρίαν. Ἐπιτίμησις δέ ἐστι ψόγος ἐπ' αἰσχροῖς, οἰκειῶν πρὸς τὰ καλά· τοῦτο ἐνδείκνυται διὰ Ἱερεμίου· *Ἵπποι θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν· ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον αὐτοῦ ἐχρεμέτιζεν* (92). *Μὴ ἐπὶ τούτοις οὐκ ἐπισκέψομαι, λέγει Κύριος, ἢ ἐν λαῷ τῷ τοιούτῳ οὐκ ἐκδικήσει ἡ ψυχή μου;* Παραπλέκει δὲ πανταχοῦ τὸν φόβον, ὅτι φόβος (93) Κυρίου, ἀρχὴ αἰσθήσεως. Καὶ πάλιν διὰ Ὠσηέ· *Οὐκ ἐπισκέψομαι*, φησὶν, *αὐτούς; ὅτι αὐτοὶ μετὰ τῶν πορνῶν συνεφύροντο, καὶ μετὰ τῶν τετελεσμένων ἔθυον, καὶ ὁ λαὸς* (94) *ὁ συνιὼν συνεπλέκετο πόρνῃ*. Δείκνυσιν αὐτῶν φανερώτερον τὸ ἁμάρτημα συνιέναι αὐτοὺς ὁμολογῶν, ὡς ἑκόντας ἁμαρτάνοντας. Καὶ ἡ σύνεσις ὄψις ἐστὶ ψυχῆς, διὸ καὶ ὁ Ἰσραὴλ, *ὁ ὁρῶν τὸν Θεὸν* (95), τουτέστιν, ὁ συνιὼν τὸν Θεόν. Μέμψις δέ ἐστι ψόγος, ὡς ὀλιγωρούντων, ἢ ἀμελούντων. Κέχρηται τῷ τρόπῳ τούτῳ τῆς παιδαγωγίας διὰ Ἡσαΐου λέγων· *Ἄκουε, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν· Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα· αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν. Ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω*. Πῶς γὰρ οὐ δεινὸν, εἰ ὁ εἰδὼς τὸν Θεὸν, οὐ γνώσεται τὸν Κύριον, ἀλλ' ὁ μὲν (96) βοῦς καὶ ὄνος, τὰ νωθῆ ζῷα καὶ

A Et rursus Scriptura admonet: *Et mœchati sunt*, dicens, *in lignum et lapidem, et suffumigarunt Baal* [a]. Maximum autem signum est ejus benignitatis, quod licet aperte sciret impudentiam populi, qui recalcitrabat et resiliebat, aperte tamen adhortatur ad pœnitentiam, et dicit per Ezechielem: *Fili hominis, in medio scorpiorum tu habitas; verumtamen loquere ipsis, si forte audierint* [b]. Quin etiam Moysi dicit: *Vade, et dic Pharaoni, ut emittat populum: ego autem novi, quod non emittet ipsos* [c]. Utrumque enim aperte ostendit, et divinitatem, ex præscientia futuri; et benignitatem, eo quod libero animi arbitrio largitus sit occasionem pœnitentiæ. Admonet etiam per Isaiam, populi curam gerens, quando dicit: *Hic populus labiis me honorat, cor autem*
B *eorum longe est a me;* hæc est vituperatio coarguens: *Frustra autem me colunt, docentes doctrinas, mandata hominum* [d]: hic curatio, cum peccatum manifestavit, e vestigio salutem ostendit, increpatio autem est propter turpia vituperatio, quæ ad honesta conciliat. Hoc ostenditur per Jeremiam: *Equi in feminas insanientes facti sunt: unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat. Nunquid propter hæc non visitabo*, dicit Dominus, *vel in populo tali non vindicabit anima mea* [e]? Conjungit autem ubique timorem, quod *timor Domini sit principium sensus* [f]; et rursus per Osee: *Non visitabo*, inquit, *ipsos? quoniam ipsi cum meretricibus commiscebantur,* ✠ *et cum initiatis sacrificabant, et populus, qui intelligebat,*
C *conjungebatur cum meretrice* [g]. Eorum peccatum ostendit apertius, dum eos intelligere fatetur, ut qui sua sponte et consulto peccarent. Intelligentia autem est animæ oculus, et ideo Israel est, qui *Deum videt;* hoc est qui Deum intelligit. Querela autem est vituperatio, tanquam eorum qui contemnunt, vel negligunt. Hoc modo pædagogiæ usus est per Isaiam, dicens: *Audi, cælum, et ausculta, terra, quoniam Dominus locutus est: Filios genui et extuli, ipsi vero me nihili duxerunt. Novit bos possessorem, et asinus præsepe domini sui; Israel autem me non cognovit* [h]. Quomodo enim non est indignum, si qui novit Deum, non cognoscat Dominum; sed bos quidem et asinus, quæ sunt inertia et stulta animalia, noverint eum, qui ipsa alit, Israel autem iis a ratione alienior inveniatur?
D Et cum per Jeremiam pluribus de populo questus esset, subjungit: *Et me reliquerunt, dicit Domi-*

✠ P. 144 ED. POTTER, 122 ED. PARIS. [a] Jer. III, 9; VII, 9; XI, 13; XXXII, 29. [b] Ezech. II, 6, 7. [c] Exod. III, 18, 19. [d] Isa. XXIX, 13. [e] Jer. V, 8, 9. [f] Prov. I, 7. [g] Os. IV, 14. [h] Isa. I, 2, 3.

(86) *Αὐτῆς*. Abest ab Evang. Paulo post Ezechielis et Moysis sensum potius, quam verba, refert.

(87) *Μωσεῖ*. Μωϋσεῖ Reg.

(88) *Ἐξαποστείλῃ*. Ἀποστείλῃ Bod.

(89) *Κηδόμενος τοῦ λαοῦ*. Phrasis Homerica, *Iliad*. A', v. 56, de Junone:

Κήδετο γὰρ Δαναῶν ὅτι ῥα θνήσκοντας ὁρᾶτο.

(90) *Τοῖς χ.* Ἐν τοῖς χ. Bibl. Græc. Mox, ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ pro ἐστὶν ἀπ' ἐμοῦ, ibid.

(91) *Διδασκαλίας*. *Ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας*, apud Isaiam: sed Clementis lectionem defendunt Matthæus XV, 9; Marc. VII, 7.

(92) *Ἐχρεμέτιζεν*. Ἐχρεμέτιζον Bibl. Græc. Mox, ἔθνει τοιούτῳ pro λαῷ τῷ τοιούτῳ, ibid.

(93) *Φόβος*. Respicit Prov. I, 7: *Ἀρχὴ σοφίας, φόβος Κυρίου. — εὐσέβεια δὲ εἰς Θεὸν, ἀρχὴ αἰσθήσεως*. Mox, οὐ μὴ ἐπισκέψομαι pro οὐκ ἐπισκέψομαι, Bib. Græc.

(94) *Καὶ ὁ λαός*. Ὁ λαὸς ὁ μὴ συνιὼν συνεπλέκετο μετὰ πόρνης, Bib. Græc.

(95) *Ὁ ὁρῶν*. Philo Judæus, *De confusione linguarum*, p. 358: Προσονομάζεται γὰρ Ἑβραίων γλώττῃ τὸ ἔθνος Ἰσραὴλ, ὅπερ ἑρμηνεύεται Ὁρῶν Θεόν. *Nominatur enim Hebraice gens Israel, quod exponitur Deum videns.* Idem alias non semel affirmat. Conf. *Strom.* I, p. 284, et quæ ibi adnotata sunt. Item quæ superius p. 132 not.

(96) *Μέν*. Abest a Bod., Reg.

nus [a]. Insectatio autem est invectiva increpatio, vel invehens vituperatio. Hoc etiam medicamento usus est Pædagogus per Isaiam, dicens : *Væ, filii defectores : hæc dicit Dominus : Fecistis consilium non per me, et pacta conventa non per spiritum meum* [b]. Acerbissimo autem constipamento in singulis utitur, nempe metu, per ipsum simul os populo comprimens, et eum convertens ad salutem : quemadmodum lanæ quoque, quæ tinguntur, solent constringi ac constipari, dum apparantur ad colorem melius suscipiendum. Redargutio autem est peccati prolatio, ipsum proferens in medium peccatum. Eo tanquam maxime necessario pædagogiæ modo utitur, propterea quod enervata et soluta sit per multorum fides. Dicit enim per Isaiam : *Dereliquistis Dominum, et ad indignationem concitavistis sanctum Israelis* [c]. Dicit etiam per Jeremiam : *Stupuit cælum propter hoc, et terra multo magis horruit; quoniam duo mala fecit hic populus : me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, et foderunt lacus contritos, qui aquam continere non poterunt* [d]. Et rursus per eumdem : *Peccatum peccavit Jerusalem, propterea in commotionem facta est. Omnes, qui glorificabant eam, spreverunt ipsam, quoniam viderunt ejus turpitudinem* [e]. Redargutionis autem acerbitatem et vehementiam per Solomonem consolans, dicit, tacite significans pædagogiæ in filios amorem : ✠ *Fili mi, disciplinam Domini ne despicias, neque ægre feras, cum ab ipso corriperis* [f] **54**. *Quem enim diligit Dominus, castigat : flagellat autem omnem filium quem recipit* : quoniam *homo peccator fugit reprehensionem* [g]. Consequenter ergo dicit Scriptura : *Increpet me justus, et castiget: oleum autem peccatoris non impinguet caput meum* [h]. Castigatio autem est vituperatio, quæ affert intelligentiam. Nec ab hoc quidem pædagogiæ modo abstinuit, sed dicit per Jeremiam : *Quousque clamabo, et non exaudient ? ecce aures incircumcisæ eorum* [i]. O beatam tolerantiam ! Et rursus per eumdem : *Incircumcisæ omnes gentes : hic autem populus est incircumcisus corde* [j] ; *quoniam populus est inobediens : filii*, inquit, *quibus non est fides* [k].

A τὰ μωρὰ, εἴσεται τὸν τρέφοντα· ὁ δ' Ἰσραὴλ ἀλογώτερος καὶ τούτων εὑρεθήσεται ; Καὶ διὰ Ἱερεμίου πολλὰ καταμεμψάμενος τὸν λαὸν, ἐπιφέρει· *Καὶ ἐμὲ ἐγκατέλιπον, λέγει Κύριος*. Ἐπίπληξις δέ ἐστιν, ἐπιτίμησις ἐπιπληκτική, ἢ ψόγος πληκτικός. Κέχρηται δὲ καὶ ταύτῃ τῇ θεραπείᾳ ὁ Παιδαγωγὸς διὰ Ἡσαΐου, λέγων· *Οὐαὶ τέκνα ἀποστάται. Τάδε* (97) *λέγει Κύριος· Ἐποιήσατε βουλὴν οὐ δι' ἐμοῦ, καὶ συνθήκας οὐ διὰ τοῦ πνεύματός μου*. Στύμματι δὲ αὐστηροτάτῳ παρ' ἕκαστα προσχρῆται τῷ φόβῳ, ἀναστομῶν (98) ἅμα καὶ ἐπιστρέφων δι' αὐτοῦ πρὸς σωτηρίαν τὸν λαόν· καθάπερ καὶ τὰ βαπτόμενα τῶν ἐρίων προστύφεσθαι φιλεῖ, εἰς βεβαίαν εὐτρεπιζόμενα τῆς βαφῆς παραδοχήν. Ἔλεγχος δέ ἐστι προφορὰ ἁμαρτίας εἰς τὸ μέσον φέρουσα· τούτῳ μάλιστα συγχρῆται ὡς B ἀναγκαίῳ τῷ τρόπῳ τῆς παιδαγωγίας, διὰ τὸ ἔκλυτον τῆς τῶν πολλῶν πίστεως. Λέγει μὲν γὰρ διὰ Ἡσαΐου· *Ἐγκατελίπετε τὸν Κύριον, καὶ παρωργίσατε τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραήλ*. Λέγει δὲ καὶ διὰ Ἱερεμίου· *Ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἔφριξεν ἐπὶ πλεῖω ἡ γῆ* (99)· *ὅτι δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαὸς οὗτος· ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὤρυξαν λάκκους συντετριμμένους, οἳ οὐ δυνήσονται συσχεῖν* (1) *ὕδωρ*. Καὶ πάλιν διὰ τοῦ αὐτοῦ· *Ἁμαρτίαν ἥμαρτεν Ἱερουσαλήμ· διὰ τοῦτο εἰς σάλον ἐγένετο. Πάντες οἱ δοξάζοντες αὐτὴν, ἠτίμασαν* (2) *αὐτὴν, ὅτι εἶδον ἀσχημοσύνην αὐτῆς*. Τὸ δὲ αὐστηρὸν τοῦ ἐλέγχου καὶ ἐπιδεικτικὸν (3) διὰ Σολομῶντος παραμυθούμενος, λέγει, αἰνιττόμενος κατὰ τὸ παρασιωπώμενον, τὸ φιλότεκνον τῆς παιδ- C αγωγίας· *Υἱέ μου* (4), *μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου· μηδὲ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος. Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει* (5)· *μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν, ὃν παραδέχεται· ὅτι ἁμαρτωλὸς ἄνθρωπος* (6) *ἐκκλίνει ἐλεγμόν*. Ἀκολούθως τοίνυν, *Ἐλεγχέτω με δίκαιος*, ἡ Γραφὴ λέγει, *καὶ παιδευσάτω με· ἔλαιον δὲ ἁμαρτωλοῦ μὴ λιπανάτω τὴν κεφαλήν μου*. Φρένωσις δέ ἐστι, ψόγος φρενῶν ἐμποιητικός. Οὐδὲ τούτου ἀπέσχηται τοῦ τρόπου τῆς παιδαγωγίας, ἀλλὰ διὰ Ἱερεμίου φησίν· *Ἕως τίνος* (7) *κεκράξομαι, καὶ οὐκ εἰσακούσονται; Ἰδοὺ ἀπερίτμητα τὰ ὦτα αὐτῶν*. Ὢ τῆς μακαρίας ἀνεξικακίας !

✠ P. 145 ED. POTTER, 123 ED. PARIS. [a] Jer. I, 16. II, 13, 19. [b] Isa. XXX, 1. [c] Isa. I, 4. [d] Jer. II, 12, 13. [e] Thren. I, 8. [f] Prov. III, 11, 12. [g] Eccli. XXXII, 21. [h] Psal. CXL, 5. [i] Jer. VI, 10. [j] Jer. IX, 26. [k] Isa. XXX, 9.

(97) *Τάδε*. Abest a Bib. Græc.

(98) *Ἀναστομῶν*. Legendum videtur ἐπιστομῶν, vel potius ἐπιστομίζων. LOWTH. — Sed ἀναστομῶν simili sensu alias usurpatur.

(99) *Πλεῖω ἡ γῆ*. Πλεῖον σφόδρα, λέγει Κύριος, Bib. Græc. Mox, λαός μου pro λαὸς οὗτος, ibid. Dein, ὕδατος ζωῆς καὶ ὤρυξαν ἑαυτοῖς λ Ibid.

(1) *Συσχεῖν*. *Συνέχειν* Bib. Græc., συγχεῖν Reg. Mox, δι' αὐτοῦ pro διὰ τοῦ αὐτοῦ, Reg.

(2) *Ἠτίμασαν*. Ἐταπείνωσαν αὐτήν· εἶδον γὰρ τὴν ἀσχ. Bib. Gr.

(3) *Ἐπιδεικτικόν*. H. δηκτικόν, *mordax*, ut infra, principio c. 11, τῆς ἐπιτιμήσεως τὸ δηκτικόν. SYLBURG.

(4) *Μοῦ*. Abest a Bibl. Græc.

(5) *Παιδεύει*. Ἐλέγχει Bib. Græc. vulg.; sed παιδεύει habet ms. Alex. et alia quædam exemplaria, item Apostolus Heb. XII, 6. Chrysostomus in psal. CX, et Catena Græcorum in Proverb. Joannes in D Apocal. III, 19, utrumque verbum conjunxit : Ἐγὼ ὅσους ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω. Clemens Romanus sub finem Epist. 1 ad Corinth. παιδεύει scripsit; quem locum Clemens noster respexisse videtur. Ejus verba sic se habent : Ἡ νουθέτησις, ἣν ποιούμεθα εἰς ἀλλήλους, καλή ἐστι, καὶ ὑπεράγαν ὠφέλιμος· κολλᾷ γὰρ ἡμᾶς τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ· οὕτω γάρ φησιν ὁ ἅγιος Λόγος· Παιδεύων ἐπαίδευσέ με ὁ Κύριος, καὶ τῷ θανάτῳ οὐ παρέδωκέ με. Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν, ὃν παραδέχεται, Παιδεύσει με γάρ, φησὶν, δίκαιος ἐν ἐλέει, καὶ ἐλέγξει με· ἔλαιον δὲ ἁμαρτωλῶν μὴ λιπανάτω τὴν κεφαλήν μου.

(6) *Ἁμαρτωλὸς ἄνθρ.* *Ἄνθρωπος ἁμαρτωλός*, Ecclesiast. Mox, παιδεύσει με δίκαιος ἐν ἐλέει, καὶ ἐλέγξει με. Ibid. et Clemens Roman.

(7) *Ἕως τίνος*. Πρὸς τίνα λαλήσω, καὶ διαμαρτύρωμαι, καὶ εἰσακούσεται, Bib. Græc.

Καὶ πάλιν διὰ τοῦ αὐτοῦ· *Ἀπερίτμητα* (8) *πάντα τὰ ἔθνη· ὁ δὲ λαὸς οὗτος ἀπερίτμητος καρδίᾳ· ὅτι λαὸς* (9) *ἀπειθής ἐστιν· οἱ υἱοὶ*, φησὶν, *οἷς οὐκ ἔστι πίστις*. Ἐπισκοπὴ δέ ἐστιν ἐπίπληξις σφοδρά. Κέχρηται τῷ εἴδει τούτῳ ἐν Εὐαγγελίῳ· *Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν* (10). Καὶ ἡ ἐπαναδίπλωσις τοῦ ὀνόματος ἰσχυρὰν τὴν ἐπίπληξιν πεποίηται· ὁ γὰρ εἰδὼς τὸν Θεὸν, πῶς τοὺς διακόνους τοῦ Θεοῦ διώκει; *Διὰ τοῦτο*, φησὶν, *ἀφίεται ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· λέγω γὰρ ὑμῖν ἀπάρτι*, (11) *οὐ μὴ ἴδητέ με ἕως ἂν εἴποιτε· Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου*. Εἰ γὰρ οὐ δέχεσθε τὴν φιλανθρωπίαν, ἐπιγνώσεσθε τὴν ἐξουσίαν. Λοιδορία δέ ἐστι λόγος ἐπιτεταμένος. Κέχρηται δὲ τῇ λοιδορίᾳ ἐν φαρμάκου μοίρᾳ διὰ Ἡσαΐου, λέγων· *Οὐαὶ ἔθνος ἁμαρτωλὸν, υἱοὶ ἄνομοι* (12), *λαὸς πλήρης ἁμαρτιῶν, σπέρμα πονηρόν*. Κἀν τῷ Εὐαγγελίῳ διὰ Ἰωάννου (13), *Ὄφεις*, φησὶ, *γεννήματα ἐχιδνῶν*. Ἔγκλησις δέ ἐστι ψόγος ἀδικούντων. Τούτῳ τῷ παιδαγωγήματι διὰ Δαβὶδ κέχρηται· *Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων*, λέγων, *ἐδούλευσέ μοι καὶ* (14) *εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου· υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι καὶ ἐχώλαναν ἀπὸ τῶν τρίβων αὐτῶν*. Καὶ διὰ Ἱερεμίου· *Καὶ ἔδωκα αὐτῇ βιβλίον ἀποστασίου, καὶ οὐκ ἐφοβήθη ἀσύνθετος Ἰούδα* (15). Αὖθίς τε· *Καὶ ἠθέτησεν* (16) *εἰς ἐμὲ ὁ οἶκος Ἰσραὴλ· καὶ ὁ οἶκος Ἰούδα ἐψεύσατο τῷ Κυρίῳ*. Μεμψιμοιρία (17) δέ ἐστι λάθριος ψόγος τεχνικῇ βοηθείᾳ, καὶ αὐτὴ σωτηρίαν οἰκονομουμένη ἐν παρακαλύμματι. Κέχρηται δὲ αὐτῇ διὰ Ἱερεμίου· *Πῶς ἐκάθισε μόνη ἡ πόλις, ἡ πεπληθυμμένη λαῶν; ἐγενήθη ὡσεὶ χήρα* (18) *ἄρχουσα χωρῶν· ἐγενήθη εἰς φόρους· κλαίουσα ἔκλαυσεν ἐν νυκτί*. Διάσυρσις δέ ἐστι ψόγος διασυρτικός. Καὶ τούτῳ κέχρηται τῷ βοηθήματι ὁ θεῖος Παιδαγωγὸς διὰ Ἱερεμίου λέγων· *Ὄψις πόρνης ἐγένετό σοι, ἀπηναισχύντησας* (19) *πρὸς πάντας· καὶ οὐχ ὡς οἶκον ἐκά-*

A Visitatio autem est vehemens redargutio. Usa est hoc genere in Evangelio : *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt* [a]. Nominis quippe conduplicatio effecit, ut sit gravis reprehensio. Qui enim Deum novit, quomodo Dei ministros persequitur? *Propterea*, inquit, *relinquitur domus vestra deserta. Dico enim vobis, deinceps non videbitis me, donec dixeritis, Benedictus qui venit in nomine Domini*. Si enim non suscipitis benignitatem, cognoscetis potentiam. Insectatio autem est intensa et vehemens oratio. Pro medicamento autem usa est insectatione per Isaiam, dicens : *Væ gens peccatrix, filii iniqui, populus plenus iniquitatibus, semen malum* [b]. Et in Evangelio per Joannem : *Serpentes*, inquit, *genimina viperarum*. B Accusatio autem est vituperatio eorum, qui faciunt injuriam. Hac pædagogiæ ratione per David usus est, dicens : *Populus, quem non cognovi, serviit mihi, et in auditu auris obediit mihi. Filii alieni mentiti sunt mihi, et claudicaverunt a viis suis* [c]. Et per Jeremiam : *Et dedi ei libellum repudii, et non timuit incomposita Juda* [d]. Et rursus : *Et me nihili fecit domus* ✠ *Israel, et domus Judæ mentita est Domino* [e]. Expostulatio autem est, quæ artificiali auxilio clam peragitur vituperatio, quæ ipsa quoque saluti providet sub integumento. Ea autem usa est per Jeremiam : *Quomodo sedit sola civitas, quæ fuerat plena populis? facta est tanquam vidua, quæ imperabat regionibus : facta est sub tributo : flens flevit in nocte* [f]. C Obtrectatio autem est obtrectans vituperatio. Et eo usus est auxilio divinus Pædagogus, dicens per Jeremiam : *Fuit tibi aspectus meretricis, impudens fuisti erga omnes, et non in domum vocavisti me, et patrem et principem virginitatis tuæ* [g]. Et : *Pulchra meretrix et jucunda, dux venenorum* [h]. Artificiose admodum cum virgini sub nomine meretricio insultasset,

✠ P. 146 ED. POTTER, 123-124 ED. PARIS. [a] Matth. XXIII, 37, 38, 39. [b] Isai. I, 4. [c] Psal. XVII, 43, 44, 45. [d] Jer. III, 8. [e] Ibid. V, 11, 12. [f] Thren. I, 1, 2. [g] Jer. III, 3, 4. [h] Nahum III, 4.

(8) *Ἀπερίτμητα*. Πάντα τὰ ἔθνη ἀπερίτμητα σαρκὶ, καὶ πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ ἀπερίτμητοι καρδίας αὐτῶν, Bibl. Græc.

(9) *Λαός*. Ὁ λαὸς ἀπειθής ἐστιν, υἱοὶ ψευδεῖς, Bibl. Græc.

(10) *Αὐτήν*. Αὐτὴν scribendum, ut apud Matth.

(11) *Ὑμῖν ἀπ*. *Ὑμῖν· οὐ μή με ἴδητε ἀπάρτι* apud Matth. Mox, εἴπητε pro εἴποιτε. Ibid.

(12) *Υἱοὶ ἄνομοι*. Isaias, convenientiore verborum ordine, λαὸς πλήρης ἁμαρτιῶν, σπέρμα πονηρὸν, υἱοὶ ἄνομοι. SYLBURG.—Πονηρῶν pro πονηρόν, Reg.

(13) *Ἰωάννου*. Baptistam intelligit, qui Pharisæos vocavit *γεννήματα ἐχιδνῶν*, Matth. III, 7; Luc. III, 7. Sed Christus *ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν* conjunxit, Matth. XXIII, 33. Joannes vero nusquam.

(14) *Καί*. Abest a Bib. Græc. Mox, ὑπήκουσέ μοι, ibid. Dein, post ἐψεύσαντο πονηροὶ sequitur, υἱοὶ ἀλλότριοι ἐπαλαιώθησαν, ib.

(15) *Οὐκ ἐφοβήθη ἀσύνθετος Ἰούδα*. LXX : ἡ ἀσύνθετος Ἰούδα. Vulgata Latina : *Et non timuit prævaricatrix Juda, soror ejus*. Paulo post ex eodem capite Jeremiæ citatur locus, qui videri posset emendandus apud Clementem; quod enim vertit Hervetus, *Et non in domum vocasti me et patrem, et principem*. Καὶ οὐχ ὡς οἶκον ἐκάλεσάς με, καὶ πατέρα, καὶ ἄρχοντα τῆς παρθενίας sic est vers. 4, c. III : Οὐχ ἕως νῦν ἐκάλεσάς με, καὶ πατέρα καὶ ἀρχηγὸν τῆς παρθενίας σου; *Nonne usque nunc vocasti me et patrem, et ducem virginitatis tuæ?* Vulgata, *Ergo saltem a modo voca me*, etc. Chaldaicæ paraph. interpret. *Ab hoc tempore utique orabis coram me :* in quadam tamen editione Germanica legebatur ut apud Clementem, et in commentario Theodoreti, D *Num invocasti me, tanquam dominum, patrem et ducem?* vers. 1, affertque locum psalm. XXX : *Esto mihi in Deum protectorem et domum refugii*. Denique in editione Romana, auctoritate Sixti V edita, sic legitur. COLLECT.

(16) *Καὶ ἠθέτ*. Ὅτι ἀθετῶν ἠθέτησεν εἰς ἐμὲ, λέγει Κύριος, οἶκος Ἰσραὴλ, καὶ οἶκος Ἰούδ. Bibl. Græc.

(17) *Μεμψιμοιρία*. Malim sic distinguere : Μεμψιμοιρία δέ ἐστι λάθριος ψόγος, τεχνικῇ βοηθείᾳ καὶ αὐτὴ σ. *Conquestio autem est occulta vituperatio, quæ etiam ipsa, artificioso auxilio, occulte et quasi sub velo quodam salutem procurat.*

(18) *Ὡσεὶ χ*. Ὡς χήρα πεπληθυμμένη ἐν ἔθνεσιν, ἄρχουσα ἐν χώραις, ἐγεννήθη εἰς φόρον, Bibl. Græc.

(19) *Ἀπηναισχύντησας*. Scribe ex Bibl. Græc. ἀπηνησχύντησας. Mox, καὶ abest ante οὐχ, ibid. Dein, με ἐκάλεσας, ibid. Mox, ἀρχηγὸν pro ἄρχοντα, ibid.

rursus ad honestatem pudore eam afficiens evocat. Indignatio autem est legitima increpatio, seu increpatio filiorum, qui plus quam oportet extolluntur. Ea pædagogia per Moysem utitur, dicens : *Filii reprehensibiles, generatio prava et perversa : hæc Domino retribuitis ? Hic populus stultus et non sapiens : non hic ipse Pater possedit te* [a]? Et per Isaiam dicit : *Principes tui non obediunt, socii furum, diligentes munera, persequentes retributionem, orphanis non judicantes* [b]. Et, ut in summa dicam, ejus in incutiendo timore artificium, est fons salutis. Boni est autem dare salutem : *Misericordia autem Domini est super omnem carnem, dum arguit, castigat et docet, sicut pastor gregem suum. Eorum, qui disciplinam suscipiunt, miseretur : et eos, qui sunt ardenti studio, sibi conglutinat* [c]; et hac ducendi ratione *sexcenta millia peditum*, qui coacti erant in ea quam habebant cordis duritie, flagellans, miserans, verberans, medens, in miseratione et disciplina custodit. *Prout* enim *ejus est multa misericordia, ita etiam ejus reprehensio* [d]. Pulchrum enim quidem certe est non peccare : bonum est etiam, ut et qui peccat, ducatur pœnitentia : quemadmodum optimum quidem est, semper esse sanum; bonum autem est etiam a morbo convalescere. Hac etiam ratione per Solomonem præcipit : *Tu quidem virga percute filium tuum,* ✠ *animam autem ejus a morte libera* [e]. Et rursus : *Ne peperceris castigare puerum; virga autem ipsum corrige : non enim morietur* [f]. Reprehensio enim et increpatio, sicut vel ipsum Græcum nomen significat, sunt ipsi ictus animæ, qui peccata castigant, et mortem prohibent : ad moderationem autem et temperantiam deducunt eos, qui feruntur ad intemperantiam. Hac quidem certe ratione Plato, cum sciret in reprehensione maximas esse vires correctionis, et præcipuam purgationem,

A *λεσάς με, καὶ πατέρα καὶ ἄρχοντα τῆς παρθενίας σου*. Καὶ, *Πόρνη καλὴ* (20) *καὶ ἐπίχαρις, ἡγουμένη φαρμάκων*. Τεχνικῶς πάνυ τὴν παρθένον τῷ τῆς πορνείας ἐνυβρίσας ὀνόματι, αὖθις ἐπὶ τὴν σεμνότητα ἐντρέπων μετακαλεῖται. Κατανεμέσησις δέ ἐστιν ἐπιτίμησις νόμιμος, ἢ ἐπιτίμησις τῶν ὀδῶν (21) παρὰ τὸ προσῆκον ἐπαιρομένων. Ταύτῃ διὰ Μωϋσέως ἐπαιδαγώγει· *Τέκνα*, λέγων, *μωμητὰ, γενεὰ σκολιὰ καὶ διεστραμμένη· ταῦτα Κυρίῳ ἀνταποδίδοτε; Οὗτος* (22) *λαὸς μωρὸς, καὶ οὐχὶ σοφός. Οὐκ αὐτὸς οὗτος ὁ Πατὴρ ἐκτήσατό σε;* Καὶ διὰ Ἡσαΐου φησίν· *Οἱ ἄρχοντές σου ἀπειθοῦσι, κοινωνοὶ κλεπτῶν, ἀγαπῶντες δῶρα, διώκοντες ἀνταπόδομα, ὀρφανοῖς οὐ κρίνοντες*. Καθόλου δὲ ἡ περὶ τὸν φόβον αὐτοῦ τεχνολογία σωτηρίας ἐστὶ πηγή· ἀγαθοῦ
B δέ γε τὸ σώζειν· *Ἔλεος δὲ Κυρίου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, ἐλέγχων, καὶ παιδεύων, καὶ διδάσκων* (23), *ὡς ποιμὴν τὸ ποίμνιον αὐτοῦ· τοὺς ἐκδεχομένους παιδείαν ἐλεεῖ, καὶ τοὺς κατασπουδάζοντας εἰς κόλλησιν αὐτῷ*· καὶ ταύτῃ τῇ ἀγωγῇ ἑξακοσίας (24) χιλιάδας πεζῶν, τοὺς ἐπισυναχθέντας ἐν ᾗ ἔσχεν σκληροκαρδίᾳ, μαστιγῶν, ἐλεῶν, τύπτων, ἰώμενος, ἐν οἰκτιρμῷ καὶ παιδείᾳ διεφύλαξεν· *Κατὰ γὰρ τὸ πολὺ ἔλεος αὐτοῦ, οὕτω* (25) *καὶ ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ*. Καλὸν μὲν γὰρ τὸ μὴ ἁμαρτεῖν, ἀγαθὸν δὲ καὶ τὸν ἁμαρτάνοντα μετανοεῖν· ὥσπερ ἄριστον τὸ ὑγιαίνειν ἀεὶ, καλὸν δὲ καὶ τὸ ἀνασφῆλαι τῆς νόσου. Ταύτῃ τοι καὶ διὰ Σολομῶντος παραγγέλλεται· *Σὺ μὲν* (26) *ῥάβδῳ πάταξον τὸν υἱὸν, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ
C ἐκ θανάτου ῥῦσαι*. Καὶ πάλιν· *Μὴ ἀπόσχῃ νήπιον παιδεύων, εὔθυναι δὲ αὐτὸν ῥάβδῳ· οὐ γὰρ θανεῖται*. Ἔλεγχος γὰρ καὶ ἐπίπληξις, ὥσπερ οὖν καὶ τοὔνομα αἰνίττεται, αὗται πληγαὶ ψυχῆς εἰσι, σωφρονίζουσαι τὰς ἁμαρτίας, καὶ θάνατον ἀπείργουσαι· εἰς δὲ τὴν σωφροσύνην ἄγουσαι τοὺς εἰς ἀκολασίαν ὑποφερομένους. Ταύτῃ (27) τοι καὶ Πλάτων

✠ P. 147 ED. POTTER, 124-125 ED. PARIS. [a] Deut. XXXII, 5, 6. [b] Isa. I, 23. [c] Eccli. XVIII, 13, 14. [d] Ibid. XVI, 12. [e] Proverb. XXIII, 14. [f] Proverb. XXIII, 13.

(20) *Καὶ, Πόρνη καλή*. Quem inducendum censuit Hervet. locum tenuimus. Est enim ex cap. III Nahum prophetæ, quem adjunxit Jeremiæ versui Clemens, utpote quod et in hoc civitas Ninive meretrix vocetur. Et LXX : *Et meretrix speciosa et grata, dux maleficiorum*. Vulgata Latina, *Propter multitudinem fornicationum meretricis speciosæ, et gratæ, et habentis maleficia*. Hieronymus in eum locum : *Pro* duce maleficiorum *Aquila et Symmachus transtulerunt*, habens maleficia. *Nec mirabitur Ninivem scortorum jam esse gratissimam, qui tantam hominum multitudinem cum ea viderit fornicari, et maleficiis illius et quibusdam incantationibus ad amorem ejus pæne cunctos trahi*. Collect.

(21) *Ὀδῶν*. Hervetus υἱῶν mavult. Vide ejus Commentarium. Eamdem lectionem probat A. Sylburg.

(22) *Οὗτος*. Οὕτω Bibl. Gr. Mox, σοῦ πατήρ pro ὁ πατήρ, ibid.

(23) *Διδάσκων*. Καὶ ἐπιστρέφων addit Eccles. Mox, καὶ τοὺς κατασπεύδοντας ἐπὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ, pro καὶ τοὺς κατασπουδάζοντας εἰς κόλλησιν αὐτῷ, ibid. Hervetus interpres εἰσκόλλησιν conjuncte legit.

(24) *Ἑξακοσίας*. Exod. XII, 37. Ἀπάραντες δὲ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐκ Ῥαμεσσῆ εἰς Σοκχὼθ εἰς ἑξακοσίας χιλιάδας πεζῶν.

(25) *Οὕτω*. Οὕτω καὶ πολὺ ὁ ἔλ. Eccles.

(26) *Σὺ μέν*. Σὺ μὲν γὰρ πατάξεις αὐτὸν ῥάβδῳ, Bib. Græc. Mox, ῥύσῃ pro ῥῦσαι, ibid. Dein, μὴ
D ἀπόσχῃ νήπιον παιδεύειν, ὅτι ἐὰν πατάξῃς αὐτὸν ῥάβδῳ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ. *Ibid*. Pro ἀπόσχῃ Pal. ms. habere ἀπόσχου refert Sylburg ; ἀπόσχου etiam habent Reg., Bod.

(27) *Ταύτῃ*. Locus Platonis occurrit *Sophistæ* pag. 162, edit. Ficini, ubi, cum de redargutionis utilitate disseruisset, addit : Διὰ ταῦτα δὲ πάντα ἡμῖν, ὦ Θεαίτητε, καὶ τὸν ἔλεγχον λεκτέον, ὡς ἄρα μεγίστη καὶ κυριωτάτη τῶν καθάρσεων ἐστί· καὶ τὸν ἀνέλεγκτον αὖ νομιστέον, ἂν καὶ τυγχάνῃ βασιλεὺς ὁ μέγας ὤν, τὰ μέγιστα ἀκάθαρτον ὄντα, ἀπαίδευτόν τε καὶ αἰσχρὸν γεγονέναι ταῦτα, ἃ καθαρώτατον καὶ κάλλιστον ἔπρεπε τὸν ὄντως ἐσόμενον εὐδαίμονα εἶναι. *His de causis, o Theætete, dicendum, summam præcipuamque purgationem esse redargutionem : eumque, qui redargutus non est, etiamsi rex ille magnus sit, quandoquidem in maximis est impurus, rudem turpemque esse secundum illa, quibus purissimus pulcherrimusque esse debet, quisquis est felix revera futurus*. Clementis verba,

A τὴν μεγίστην τῆς ἐπανορθώσεως δύναμιν καὶ τὴν κυριωτάτην κάθαρσιν τὸν ἔλεγχον εἰδὼς, ἀκολούθως τῷ λόγῳ, *τὸν τὰ μέγιστα ἀκάθαρτον ὄντα, ἀπαίδευτον δὲ καὶ αἰσχρὸν γεγονέναι, διὰ τὸ ἀνέλεγκτον εἶναι βούλεται, ἣ καθαρώτατον καὶ κάλλιστον ἔπρεπε τὸν ὄντως ἐσόμενον εὐδαίμονα εἶναι.* Εἰ γὰρ οἱ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῷ ἀγαθῷ ἔργῳ (28), πῶς ὁ φύσει ἀγαθὸς Θεὸς φόβος ἔσται τῷ μὴ ἁμαρτάνοντι; *Ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῇς, φοβοῦ*, ἦ φησιν ὁ Ἀπόστολος. Διὰ τοῦτό τοι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀπόστολος ἐπιστύφει παρ' ἕκαστα τὰς Ἐκκλησίας κατ' εἰκόνα Κυρίου· καὶ συναισθόμενος τῆς ἑαυτοῦ παῤῥησίας καὶ τῆς τῶν ἀκουόντων ἀσθενείας, πρὸς τοὺς Γαλάτας λέγει, *Ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα, ἀληθεύων ὑμῖν;* Ὡς δὲ οἱ ὑγιαίνοντες (29) οὐ χρῄζουσιν ἰατροῦ, B παρ' ὅσον ἔῤῥωνται, οἱ δὲ νοσοῦντες ἐπιδέονται τῆς τέχνης· οὕτω καὶ ἡμεῖς οἱ ἐν τῷ βίῳ νοσοῦντες περί τε τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἐπονειδίστους, περί τε τὰς ἀκρασίας τὰς ἐπιψόγους, καὶ περὶ τὰς ἄλλας τῶν παθῶν φλεγμονὰς, τοῦ Σωτῆρος ἐπιδεόμεθα· ὁ δὲ οὐ μόνον τὰ ἤπια (30) ἐπιπάσσει φάρμακα, ἀλλὰ καὶ τὰ στυπτικά. Ἱστᾶσι γοῦν τῶν ἁμαρτιῶν τὰς νομὰς (31), αἱ πικραὶ τοῦ φόβου ῥίζαι. Διὸ καὶ σωτήριος, εἰ καὶ πικρὸς, ὁ φόβος. Εἰκότως ἄρα Σωτῆρος μὲν οἱ νοσοῦντες δεόμεθα· οἱ πεπλανημένοι δὲ τοῦ καθηγησομένου, καὶ οἱ τυφλοὶ τοῦ φωταγωγήσοντος· καὶ οἱ διψῶντες *τῆς πηγῆς τῆς ζωτικῆς*, ἀφ' ἧς οἱ μεταλαμβάνοντες *οὐκέτι διψήσουσι*· καὶ οἱ νεκροὶ δὲ τῆς ζωῆς ἐνδεεῖς· καὶ τοῦ ποιμένος τὰ πρόβατα· καὶ οἱ παῖδες τοῦ παιδαγωγοῦ· ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ C ἀνθρωπότης Ἰησοῦ· ἵνα μὴ ἀνάγωγοι καὶ ἁμαρτωλοὶ εἰς τέλος, τῇ καταδίκῃ ἐμπέσωμεν (32), διακριθῶμεν δὲ τῶν ἀχυρμιῶν, καὶ εἰς τὴν πατρῴαν ἀποθήκην σωρευθῶμεν. *Τὸ γὰρ πτύον ἐν τῇ χειρὶ* τοῦ Κυρίου, ᾧ ἀποκρίνεται τοῦ πυροῦ τὸ ἄχυρον τὸ ὀφειλόμενον τῷ πυρί. Ἐξὸν δὲ, εἰ βούλεσθε, τοῦ παναγίου ποιμένος καὶ Παιδαγωγοῦ, τοῦ παντοκράτορος καὶ πατρικοῦ Λόγου, τὴν ἄκραν σοφίαν καταμανθάνειν ἡμῖν, ἔνθα ἀλληγορεῖ, *ποιμένα* ἑαυτὸν προβάτων λέγων· ἔστι δὲ παιδαγωγὸς νηπίων. Φησὶ γοῦν διὰ Ἰεζεκιὴλ (33) πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους ἀποταθεὶς καί τινα αὐτοῖς σωτήριον παρατιθέμενος (34) εὐλόγου φροντίδος ὑπογραμμόν· *Καὶ τὸ χωλὸν καταδήσω, καὶ τὸ ὀχλούμενον ἰάσομαι, καὶ τὸ πλανώμενον ἐπι-*

convenienter ei, quod dictum est, *eum, qui est maxime impurus, vult ineruditum et turpem evasisse, propterea quod reprehendi non posset: quemadmodum purissimum et pulcherrimum eum esse conveniebat, qui futurus esset beatus.* Si enim *magistratus non sunt timori bono operi* [a], quomodo qui natura bonus est Deus, ei, qui non peccat, erit timori? *Si autem malum facies, time*, ut dicit Apostolus. Et ideo ipse quoque Apostolus ad similitudinem Domini sigillatim Ecclesias **55** peracriter incessit: et suæ conscius libertatis, et imbecillitatis eorum, qui audiebant, Galatis dicit: *Inimicus factus sum, vera vobis dicens* [b]? Quemadmodum autem qui sani sunt, non opus habent medico, quatenus recte valent: qui autem ægrotant, arte indigent: ita nos quoque, qui in vita laboramus probrosis cupiditatibus, vituperandisque intemperantiis, ac libidinibus, aliorumque vitiorum inflammationibus, Servatore opus habemus. Is autem non solum *lenia adhibet medicamenta*, sed etiam acria. Peccatorum quidem certe proserpentes corrosiones sistunt amaræ metus radices. Quamobrem salutaris est metus, licet amarus. Jure ergo qui ægrotamus, Servatore opus habemus: qui autem aberravimus, eo qui nos ducat: et qui cæci sumus, eo qui nos ad lucem deducat: et qui sitimus, *fonte vitali*, cujus qui sunt participes, *non amplius sitient* [c]: et qui mortui sumus, vita egemus: qui oves, pastore: et qui pueri, pædagogo: quinetiam universa humana natura, Jesu: ne indomiti et peccatores ad finem usque exsistentes, incidamus in condemnationem, sed a paleis segregemur, et in apothecam paternam reportemur. *Ventilabrum* enim ✠ *in manu* Domini, quo *palea*, quæ *igni* [d] debetur, a frumento secernitur. Licet autem, si vultis, sanctissimi pastoris et Pædagogi, omnipotentis et paterni Verbi, summam nobis sapientiam ediscere, ubi allegoria utitur, seipsum dicens *pastorem* [e] ovium: est autem Pædagogus infantium. Dicit ergo per Ezechielem, orationem dirigens ad presbyteros, et eis quamdam salutarem justæ sollicitudinis descriptionem exponens: *Et quod claudum est alligabo, et quod ægrum est curabo, et quod aberrat, reducam: et pascam ipsos ego ad montem sanctum meum* [f]. Hæc

✠ P. 148 ED. POTTER, 126 ED. PARIS. [a] Rom. XIII, 3, 4. [b] Gal. IV, 16. [c] Joan. IV, 13, 14. [d] Matth. III, 12. Luc. III, 17. [e] Joan. X, 11, 14. [f] Ezech. XXXIV, 14, 15 et 16.

quæ nunc obscura sunt, facile intelligi poterunt, si Platonis auctoritate, ἀπαίδευτόν τε καὶ αἰσχρόν scribamus pro ἀπαίδευτον δὲ καὶ αἰσχ. *Hinc etiam Plato*, inquit, *qui*, *perinde ac Verbum*, maximas *correctionis vires*, et summam purgationem esse redargutionem *novit; eum*, *qui* in maximis impurus est, rudem turpemque, ideo quod non fuerit redargutus, *in eo respectu esse vult*, *quo* purissimus ac pulcherrimus esse debet, quisquis est felix vere futurus.

(28) *Τῷ ἀγαθῷ ἔργῳ.* Τῶν ἀγαθῶν ἔργων apud Paulum.

(29) *Οἱ ὑγιαίνοντες.* Respicit Christi verba, Luc. V, 31: Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

(30) *Ἤπια... φάρμ.* Phrasis ex *Iliad.* Δ, vers. 218:

..... *ἐπ' ἄρ' ἤπια φάρμακα εἰδὼς*
Πάσσε.....

Lenia vero medicamenta inspersit peritus.

(31) *Νομάς.* Vox medicis familiaris. Significat autem gangrænæ vim, vel alterius cujusvis rei, quæ obvia *depascit*. Unde Suidas, ex fragmento quodam Polybii, νομήν exp. πυρὸς ὁρμήν, *ignis impetum* omnia *depascentis*.

(32) *Τῇ καταδίκῃ ἐμπέσ.* Τῆς καταδίκης ἐκπέσωμεν, Reg., Bod.

(33) *Διὰ Ἰεζεκιήλ.* Τοῦ προφήτου addit Bod. Idque in margine Reg. adnotatum est.

(34) *Παρατιθέμενος.* Ὑποτιθέμενος, Reg. Sed super ejus vocis principio aliquis περί scripsit, ac si legendum fuisset περιτιθέμενος.

sunt promissa boni pastoris. Pasce nos infantes, sicut oves. Etiam, Domine, imple tuis justitiæ pabulis: etiam, Pædagoge, pasce nos ad sanctum tuum montem, ad Ecclesiam, quæ in alto est, quæ superat nubes, quæ cœlos tangit. *Et ero*, inquit, *pastor ipsorum, et ero prope ipsos* [a], sicut tunica prope corpus ipsorum. Vult carni meæ dare salutem, me tunica incorruptionis induens: et corpus meum inunxit: *Vocabunt me*, inquit, *et dicam: Ecce adsum* [b]. Celerius exaudiisti, quam ego exspectavi, Domine. *Et si trajiciant, non cadent, dicit Dominus* [c]. Non cademus enim in corruptionem, qui ad incorruptionem trajicimus: quoniam ipse nos tenebit. Dixit enim ipse, et voluit ipse. Talis est noster Pædagogus, optimo jure bonus. *Non veni*, inquit, *ut mihi ministraretur, sed ut ipse ministrarem* [d]. Propterea in Evangelio *fessus* [e] introducitur, qui pro nobis defatigatur, et *suam ipsius animam pretium redemptionis pro multis dare* [f] pollicens. Hunc enim solum esse fatetur *bonum pastorem* [g]. Liberalis ergo est ac magnificus, qui, quod maximum est, suam pro nobis dat animam. Valdeque est hominibus utilis, et in eos benignus, quod homo voluit esse frater, cum posset esse Dominus. Ille vero etiam usque adeo bonus fuit, ut pro nobis moreretur. Quin etiam ejus clamavit justitia: *Si recti ad me veniatis, et ego rectus ad vos: si obliqui ambuletis, et ego obliquus, dicit Dominus exercituum:* peccatorum increpationes per *vias obliquas* significans. Recta enim, et quæ secundum naturam est, quæ per Jesu J litteram significatur, est ejus bonitas, quæ ✠ erga eos, qui ex auditu crediderunt, firma est et immobilis: *Quoniam vocavi, et non exaudiistis, dicit Dominus, sed mea irrita fecisti consilia: meas autem reprehensiones non attendistis* [h]. Ita est maxime utilis Domini reprehensio. De iis David quoque dicit: *Generatio perversa, et exacerbans; generatio, quæ non direxit cor suum, et non fuit fidelis cum Deo spiritus ejus, et Dei testamentum non custodierunt, et in lege ejus noluerunt ambulare* [i]. Hæ sunt causæ exacerbationis, propter quas venit Judex pœnas irrogaturus iis, qui bonam vitam no-

A *στρέψω· καὶ βοσκήσω αὐτοὺς ἐγὼ εἰς τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου.* Ταῦτ' ἐστὶν ἀγαθοῦ ποιμένος ἐπαγγέλματα. Βόσκησον ἡμᾶς τοὺς νηπίους, ὡς πρόβατα. Ναὶ, Δέσποτα, τῆς σῆς πλήρωσον νομῆς τῆς δικαιοσύνης· ναὶ, Παιδαγωγὲ, ποίμανον ἡμᾶς εἰς τὸ ἅγιόν σου ὄρος, πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν ὑψουμένην, τὴν ὑπερνεφῆ, τὴν ἁπτομένην οὐρανῶν. *Καὶ ἔσομαι*, φησὶν, *αὐτῶν ποιμὴν, καὶ ἔσομαι ἐγγὺς αὐτῶν*, ὡς ὁ χιτὼν (35) τοῦ χρωτὸς αὐτῶν. Σῶσαι βούλεταί μου τὴν σάρκα, περιβαλὼν τὸν χιτῶνα τῆς ἀφθαρσίας· καὶ τὸν χρῶτά μου κέχρικεν. *Καλέσουσί με*, φησὶ, *καὶ ἐρῶ, Ἰδοὺ πάρειμι.* Θᾶττον ὑπήκουσας ἢ προσεδόκησα, Δέσποτα. *Καὶ ἐὰν διαβαίνωσιν* (36), *οὐκ ὀλισθήσουσι*, λέγει Κύριος. Οὐ γὰρ πεσούμεθα εἰς φθορὰν οἱ διαβαίνοντες εἰς ἀφθαρσίαν,
B ὅτι ἀνθέξεται (37) ὑμῶν αὐτός· ἔφη γὰρ αὐτὸς, καὶ ἠθέλησεν αὐτός. Τοιοῦτος ἡμῶν ὁ Παιδαγωγὸς, ἀγαθὸς ἐνδίκως. *Οὐκ ἦλθον*, φησὶ, *διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι.* Διὰ τοῦτο εἰσάγεται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ *κεκμηκὼς* (38) ὁ κάμνων ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ *δοῦναι τὴν ψυχὴν τὴν ἑαυτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν ὑπισχνούμενος*. Τοῦτον γὰρ μόνον ὁμολογεῖ *ἀγαθὸν* εἶναι *ποιμένα*. Μεγαλόδωρος οὖν ὁ τὸ μέγιστον ὑπὲρ ἡμῶν, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἐπιδιδούς· καὶ μεγαλωφελὴς, καὶ φιλάνθρωπος, ὅτι καὶ ἄνθρωπος, ἐξὸν εἶναι Κύριον, ἀδελφὸς εἶναι βεβούληται· ὁ δὲ καὶ εἰς τοσοῦτον ἀγαθὸς, ὥστε ἡμῶν καὶ ὑπεραποθανεῖν. Ἀλλὰ καὶ ἡ δικαιοσύνη κέκραγεν αὐτοῦ· *Ἐὰν* (39) *ὀρθοὶ πρὸς μὲ ἥκητε, κἀγὼ ὀρθὸς πρὸς ὑμᾶς· ἐὰν πλάγιοι πορεύησθε, κἀγὼ πλάγιος, λέγει*
C *Κύριος τῶν δυνάμεων*, τὰς ἐπιπλήξεις (40) τῶν ἁμαρτωλῶν πλαγίας αἰνιττόμενος ὁδούς· ἡ γὰρ εὐθεῖα καὶ κατὰ φύσιν, ἣν αἰνίττεται τῷ ἰῶτα τοῦ Ἰησοῦ, ἡ ἀγαθοσύνη αὐτοῦ, ἡ πρὸς τοὺς ἐξ ὑπακοῆς πεπιστευκότας, ἀμετακίνητός τε καὶ ἀῤῥεπής· *Ἐπειδὴ ἐκάλουν, καὶ οὐχ ὑπηκούετε* (41), *λέγει Κύριος, ἀλλὰ ἀκύρους ἐποιεῖτε τὰς ἐμὰς βουλάς· τοῖς δὲ ἐμοῖς ἐλέγχοις οὐ προσείχετε.* Οὕτως ὁ κυριακὸς ἔλεγχος ὠφελιμώτατος. Περὶ τούτων καὶ διὰ Δαβὶδ λέγει· *Γενεὰ σκολιὰ, καὶ παραπικραίνουσα· γενεὰ, ἥτις οὐ κατηύθυνε τὴν καρδίαν ἑαυτῆς* (42), *καὶ οὐκ ἐπιστώθη μετὰ τοῦ*

✠ P. 149 ED. POTTER, 126-127 ED. PARIS. [a] Ezech. XXXIV, 14, 15, 16. [b] Isa. LVIII, 9. [c] Ibid. XLIII, 2. [d] Matth. XX, 28 Marc. X, 45. [e] Joan. IV, 6. [f] Matth. XX, 28. [g] Joan. X, 11. [h] Prov. I, 24, 25. [i] Psal. LXVII, 8, 10.

(35) *Ὡς ὁ χιτών*. Hæc verba interpretamentum esse videntur Isa. LVIII, 8: Καὶ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ περιστελεῖ σε. Mox alludere videtur ad II Cor. V, 2 et seq. In iis, quæ deinceps sequuntur, Scripturæ sensum potius quam verba recitat.

(36) *Διαβαίνωσιν*. Διαβαίνῃς Isa., καταβαίνωσιν ms. Pal. teste Sylburg. Quam lectionem defendunt Reg. et Bod.

(37) *Ὑμῶν*. Scribe ἡμῶν, quod habet Reg.

(38) *Κεκμηκώς*. Κεκμηκός Bod., κεκοπιακός Evang.

(39) *Ἐάν*. Recitare videtur sensum diversarum Scripturarum. Conf. Jerem. VI; Levit. XXVI, etc.

(40) *Ἐπιπλήξεις*. Cotelerius, notis ad *Constitut. apost.* lib. II, cap. 25, postquam retulisset diversas in primam vocis Ἰησοῦ litteram allegorias, addit: « Denique ab Alexandrino Clemente *Pædag.* I, 9, Iota nominis Jesu refertur ad rectitudinem et unitatem: juxta illud Corippi, lib. II *De laudibus Ju-*
D *stini imperatoris:*

..... *ut sua rectus*
Littera, quæ signo stabili non flectitur unquam;

juxta Methodium in *Convivio virginum* oratione 6, pag. 75, 76, et juxta omnes eos, qui testimonium Matth. V, 18, *Iota unum, aut unus apex, non præteribit*, de cruce interpretati sunt. Videsis Catenam Græcorum Patrum in Lucam, ad cap. XVI, 17, atque inde et ex sensu corrige locum Clementis *Pædag.* I, 9, p. 126, scribendo, τὰς ἐπιπλέξεις (male vulgo ἐπιπλήξεις) τῶν ἁμαρτωλῶν πλαγίας αἰνιττόμενος ὁδούς. Hoc est ad verbum, *implicationes peccantium, obliquas significans vias.* »

(41) *Ὑπηκούετε*. Ὑπηκούσατε, καὶ ἐξέτεινον λόγους, καὶ οὐ προσείχετε, ἀλλὰ ἀκύρους ἐποιεῖτε ἐμὰς β. Bibl. Græc. Mox, ἐπειθήσατε pro οὐ προσείχετε, ibid.

(42) *Τὴν καρδίαν ἑαυτῆς*. Ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς Bibl. Græc. Mox, ἐφύλαξαν pro ἐφυλάξαντο, ibid.

Θεοῦ τὸ πνεῦμα αὐτῆς· οὐκ ἐφυλάξαντο τὴν διαθήκην τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ οὐκ ἤθελον πορεύεσθαι. Αὗται αἰτίαι παραπικρασμοῦ, δι' ἃς ὁ κριτὴς ἔρχεται, τὴν δίκην ἐποίσων τοῖς τὴν εὐζωΐαν ἑλέσθαι μὴ βεβουλημένοις (43), διὰ τοῦτο αὐτοῖς παχύτερον (44) ἐνθένδε προσενήνεκται, εἴ πως ἀναχαιτίσαιεν τῆς ἐπὶ τὸν θάνατον ὁρμῆς. Λέγει γοῦν διὰ Δαβὶδ σαφεστάτην αἰτίαν τῆς ἀπειλῆς· *Οὐκ ἐπίστευσαν ἐν* (45) *τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ. Ὅταν ἀπέκτεινεν αὐτοὺς, ἐξεζήτουν αὐτὸν, καὶ ἐπέστρεφον, καὶ ὤρθριζον πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ ἐμνήσθησαν, ὅτι ὁ Θεὸς βοηθὸς αὐτῶν ἐστι, καὶ ὁ Θεὸς ὁ ὕψιστος λυτρωτὴς αὐτῶν ἐστιν.* Οὕτως οἶδεν ἐπιστρέφοντας αὐτοὺς διὰ τὸν φόβον, τῆς δὲ φιλανθρωπίας αὐτοῦ καταπεφρονηκότας· ὀλιγωρεῖται μὲν γὰρ, ὡς ἐπίπαν, τὸ ἀγαθὸν, χρηστευόμενον ἀεὶ, θεραπεύεται δὲ ὑπομιμνήσκων τῷ φιλανθρώπῳ τῆς δικαιοσύνης φόβῳ. Διττὸν δὲ τὸ εἶδος τοῦ φόβου· ὧν τὸ μὲν ἕτερον γίνεται μετὰ αἰδοῦς, ᾧ χρῶνται πολῖται μὲν πρὸς ἡγεμόνας ἀγαθοὺς, καὶ ἡμεῖς πρὸς τὸν Θεὸν, καθάπερ οἱ παῖδες οἱ σώφρονες πρὸς τοὺς πατέρας. Ἵππος γὰρ, φησὶν, *ἀδάμαστος ἐκβαίνει σκληρός· καὶ υἱὸς ἀνειμένος ἐκβαίνει προαλής* (46)· τὸ δὲ ἕτερον εἶδος τοῦ φόβου μετὰ μίσους γίνεται, ᾧ δοῦλοι πρὸς δεσπότας κέχρηνται χαλεποὺς, καὶ Ἑβραῖοι (47), δεσπότην ποιήσαντες, οὐ πατέρα τὸν Θεόν. Πολλῷ δὲ, οἶμαι, καὶ τῷ παντὶ τὸ ἑκούσιον (48) καὶ κατὰ προαίρεσιν τοῦ κατὰ ἀνάγκην εἰς εὐσέβειαν διαφέρει· *Αὐτὸς* (49) γὰρ, φησὶν, *οἰκτίρμων ἐστίν· ἰάσεται τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν, καὶ οὐ διαφθερεῖ, καὶ πληθυνεῖ τοῦ ἀποστρέψαι τὸν θυμὸν αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐκκαύσει πᾶσαν τὴν ὀργὴν αὐτοῦ.* Ὅρα πῶς τὸ δίκαιον ἐπιδείκνυται τοῦ Παιδαγωγοῦ, τὸ περὶ τὰς ἐπιτιμήσεις· καὶ τὸ ἀγαθὸν τοῦ Θεοῦ, τὸ περὶ τὰς οἰκτειρήσεις. Διὰ τοῦτο ὁ Δαβὶδ, τουτέστι τὸ Πνεῦμα τὸ δι' αὐτοῦ, ἄμφω περιλαβὼν, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ψάλλει Θεοῦ· *Δικαιοσύνη καὶ κρῖμα ἑτοιμασία τοῦ θρόνου σου· ἔλεος καὶ ἀλήθεια προπορεύσονται πρὸ προσώπου σου.* Τῆς αὐτῆς εἶναι δυνάμεως ὁμολογεῖ καὶ κρίνειν καὶ εὐεργετεῖν· ἅμα γὰρ (50) ἀμφοῖν ἡ ἐξουσία, ἡ κρίσις τοῦ δικαίου διακρίνουσα τὰ ἐναντία, καὶ ὁ αὐτὸς δίκαιος καὶ ἀγαθὸς, ὁ ὄντως Θεός· ὁ ὢν αὐτὸς τὰ πάντα, καὶ τὰ πάντα ὁ (51) αὐτός· ὅτι αὐτὸς Θεὸς, ὁ μόνος Θεός. Ὡς γὰρ τὸ ἔσοπτρον τῷ αἰσχρῷ οὐ κακὸν, ὅτι δεικνύει αὐτὸν οἷός ἐστιν· καὶ ὡς ὁ ἰατρὸς τῷ νοσοῦντι οὐ κακὸς, ὁ τὸν πυρετὸν ἀναγγέλλων αὐτοῦ· οὐ γὰρ αἴτιος τοῦ πυρετοῦ ὁ ἰατρὸς,

A luerunt eligere : et ideo cum eis paulo hic egit crassius, si modo ab eo, quo ad mortem feruntur impetu, aliquo modo eos retardare posset. Dicit itaque per David minarum causam apertissimam : *Non crediderunt in mirabilibus ejus : Quando occidebat ipsos, requirebant ipsum, et convertebantur, et mane ad Deum vigilabant, et recordati sunt, quod Deus est adjutor eorum, et Deus altissimus redemptor eorum est* [a]. Ita cognovit eos converti propter metum, contempsisse autem ejus benignitatem : bonum enim, quod semper est beneficum, plerumque contemnitur : colitur autem, qui benevolo justitiæ metu admonet. Duplex est autem genus metus; quorum alterum quidem est cum pudore conjunctum, quo utuntur cives erga bonos principes, et B nos erga Deum, quemadmodum boni filii erga parentes. *Equus enim*, inquit, *indomitus evadit durus, et filius remissus evadit præceps* [b]. Aliud autem metus genus est cum odio, quo servi utuntur erga dominos difficiles, et Hebræi, **56** qui Deum dominum fecere, non patrem. Multum autem et quidem in totum differt id, quod est spontaneum ac voluntarium, ab eo quod fit per necessitatem, quod ad religionem attinet. *Ipse* enim, inquit, *est misericors, medebitur peccatis eorum, et non perdet, et implebit ut avertat iram suam, et non incendet omnem indignationem suam* [c]. Vide quomodo Pædagogi quod justum est, ostenditur in increpationibus : et Dei quod bonum est, in miserationibus. Quocirca C David, hoc est Spiritus, qui per eum loquitur, utrumque complectens, de eodem Deo psallit : *Justitia et judicium, præparatio sedis tuæ. Misericordia et veritas præcedent ante faciem tuam* [d]. Fatetur esse ejusdem potestatis et judicare et benefacere : simul enim ✠ utrorumque potestas est, judicium justi, quod discernit contraria, et idem justus et bonus, qui est vere Deus : qui est ipse omnia, et omnia ipse : quoniam ipse Deus, qui est solus Deus. Quemadmodum enim speculum non est malum deformi, eo quod ipsum ostendat, qualis sit · et quemadmodum medicus non est ægrotanti malus, quod ei febrem annuntiet : non enim medicus febris causa est, sed febrem indicat : ita nec is, qui reprehendit, ei male vult, qui laborat animo : neD que enim infert ei delicta, sed ea, quæ adsunt, peccata ostendit, ad hoc, ut avertat ab ejusmodi studiis. Quamobrem Deus quidem bonus est pro-

✠ P. 150 ED. POTTER, 127-128 ED. PARIS. [a] Psal. LXVII, 32, 34, 35. [b] Eccli. XXX, 8. [c] Psal LXXVIII, 38. [d] Psal. LXXXIX, 15.

(43) *Βεβουλημένοις*. Βουλομένοις Bod.

(44) *Παχύτερον*. Malim τραχύτερον, *asperius*; ταχύτερον, Bod., Reg.

(45) *Ἐν*. Abest a Bibl. Græc. et Bod. Mox, ἐζήτουν pro ἐξεζήτουν, Bibl. Græc.

(46) *Προαλής*. Hesychius, Προαλὴς, προπετής. Lysis, Pythagoræ sectator προαλλὴς dixit apud Jamblichum *De vita Pythagoræ* cap. 17 : Τοιγαροῦν χαλεποὺς καὶ προαλλεῖς ἀπεργάζονται τοὺς ἀκουστάς. *Unde fit, ut auditores suos feroces et procaces reddunt.*

(47) *Ἑβραῖοι*. Rom. VIII, 15 : Οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον· ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν Ἀββᾶ, ὁ πατήρ.

(48) *Τὸ ἑκούσιον*. Absunt hæc verba a Reg., Bod.

(49) *Αὐτός*. Αὐτὸς δέ ἐστιν οἰκτίρμων, καὶ ἱλάσεται ταῖς ἁμαρτίαις αὐτ. Bibl. Græc. Mox, οὐχὶ pro οὐκ, ibid.

(50) *Ἅμα γάρ*. Id est, « Utriusque enim potestas apud eumdem : est judicium, quod a justo discernit contraria; et idem justus bonusque, qui vere Deus est. » Sed aliquid ad complendum sensum deesse videtur.

(51) *Ὁ*. Hæc particula abest a Reg., Bod. Non male.

pter se ipsum, justus autem propter nos, et ideo quia bonus. Quod justum est autem, nobis per suum ipsius Verbum ostendit illinc e superis, unde ipse fuit Pater : priusquam enim esset creator, Deus erat, bonus erat : et propterea et opifex esse et Pater voluit : et illius amoris habitudo ac relatio fuit justitiæ principium, cum et solem suum lucere faceret, et Filium suum mitteret. Isque primus e cœlis bonam annuntiavit justitiam, cum diceret : *Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem nisi Filius* [a]. Hæc reciproca, quæ ex æquo ponderat cognitio, est antiquæ justitiæ symbolum. Deinde ad homines descendit justitia, et littera et corpore, Verbo et Lege, humanam naturam ad salutarem urgens pœnitentiam : bona enim erat. At Deo non obedis? Ejus rei culpam tibi ascribe, qui judicem attrahas.

A ἀλλὰ ἔλεγχός ἐστι τοῦ πυρετοῦ· οὕτως οὐδὲ ὁ ἐλέγχων δύσνους τῷ κάμνοντι τὴν ψυχήν· οὐ γὰρ ἐντίθησι τὰ πλημμελήματα, τὰ δὲ προσόντα ἐπιδείκνυσιν ἁμαρτήματα, εἰς τὴν τῶν ὁμοίων ἐπιτηδευμάτων ἀποτροπήν. Ὥστε ἀγαθὸς μὲν ὁ Θεὸς δι' ἑαυτὸν, δίκαιος δὲ ἤδη δι' ἡμᾶς· καὶ τοῦτο ὅτι ἀγαθός. Τὸ δίκαιον δὲ ἡμῖν διὰ τοῦ Λόγου ἐνδείκνυται τοῦ ἑαυτοῦ ἐκεῖθεν ἄνωθεν, ὅθεν γέγονε πατήρ· πρὶν γὰρ κτίστην (52) γενέσθαι, Θεὸς ἦν, ἀγαθὸς ἦν· καὶ διὰ τοῦτο καὶ δημιουργὸς εἶναι καὶ πατὴρ ἠθέλησεν· καὶ ἡ τῆς ἀγάπης ἐκείνης σχέσις, δικαιοσύνης γέγονεν ἀρχὴ, καὶ τὸν ἥλιον (53) ἐπιλάμποντος τὸν αὑτοῦ, καὶ τὸν Υἱὸν καταπέμποντος τὸν αὑτοῦ. Καὶ πρῶτος οὗτος τὴν ἐξ οὐρανῶν ἀγαθὴν κατήγγειλε δικαιοσύνην· *Οὐδεὶς* (54) *ἔγνω τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ* B *Πατὴρ*, λέγων, *οὐδὲ τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός*. Αὕτη ἡ ἀντιταλαντεύουσα (55) γνῶσις ἐπίσης δικαιοσύνης ἀρχαίας σύμβολον. Ἔπειτα δὲ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους καταβέβηκεν ἡ δικαιοσύνη, καὶ γράμματι καὶ σώματι (56), τῷ Λόγῳ καὶ τῷ νόμῳ, εἰς μετάνοιαν τὴν ἀνθρωπότητα βιαζομένη σωτήριον· ἀγαθὴ γὰρ ἦν. Ἀλλ' οὐχ ὑπακούεις τῷ Θεῷ; Σεαυτὸν αἰτιῶ, τὸν κριτὴν ἐπισπώμενος.

CAP. X.

Quod idem Deus per idem Verbum et a peccatis arceat, minans; et humanæ naturæ salutem det, adhortans.

Si ergo, quæ in astringenda humana natura versatur, administrationem bonam esse et salutarem, et a Verbo necessario assumi ostendimus usque, et ad pœnitentiam, et ad peccatorum prohibitionem, accommodatam fuisse, consideranda deinceps fuerit Verbi mansuetudo et lenitas. Eum enim justum esse ostensum est. Proprias autem exponit sententias, quæ ad salutem hortantur, per quas id, quod honestum est et utile, vult ex paterna voluntate significare. Hæc autem considera : Honestum ✠ quidem est encomiastici : utile vero, suasorii. Enimvero suasorii habitudo quædam, est hortatorium et dehortatorium : encomiastici vero, laudatorium et vituperatorium. Certo enim modo se habens sententia suasoria, efficitur hortatoria, et alio modo dehortatoria. Similiter etiam genus encomiasticum, uno quidem modo se habens, est vituperatorium; alio vero, laudatorium : in quibus maxime versatur justus Pædagogus, qui quod nobis est utile, sibi tanquam scopum proposuit. Verumenimvero genus quidem vituperatorium et dehortatorium nobis prius ostensum est : nunc autem hortatorium et laudatorium rursus nobis aggrediendum est, et tanquam in trutina in æquilibrio

ΚΕΦ. Ι'.

Ὅτι ὁ αὐτὸς Θεὸς διὰ τοῦ αὐτοῦ (57) Λόγου καὶ ἀπείργει τῶν ἁμαρτιῶν, ἀπειλῶν· καὶ σώζει τὴν ἀνθρωπότητα, παρακαλῶν.

Εἰ τοίνυν τὴν περὶ τὸ ἐπιστύφειν τὴν ἀνθρωπότητα οἰκονομίαν, ἀγαθὴν οὖσαν καὶ σωτήριον, ἀναγκαίως ὑπὸ τοῦ Λόγου παραλαμβανομένην ἐπεδείξαμεν, πρός τε μετάνοιαν καὶ πρὸς τῶν ἁμαρτιῶν τὴν κώλυσιν εὔθετον γενομένην· ἑξῆς ἂν εἴη σκοπεῖν τὸ ἤπιον τοῦ Λόγου· δίκαιος γὰρ οὗτος ἀποδέδεικται· καὶ τὰς ἰδίας C παρατίθεται γνώμας, τὰς πρὸς σωτηρίαν παρακλητικάς· δι' ὧν καὶ τὸ καλὸν, καὶ τὸ συμφέρον πατρικῷ θελήματι γνωρίζειν ἡμῖν βούλεται. Σκόπει δὲ ταῦτα· Τὸ μὲν καλὸν τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ, τὸ δὲ συμφέρον τοῦ συμβουλευτικοῦ· καὶ γὰρ οὖν τοῦ μὲν συμβουλευτικοῦ σχέσις, τὸ προτρεπτικὸν καὶ ἀποτρεπτικὸν, τοῦ δὲ ἐγκωμιαστικοῦ, ἐπαινετικόν τε καὶ ψεκτικὸν γίνεται. Πῶς γὰρ ἔχουσα ἡ διάνοια ἡ συμβουλευτικὴ, προτρεπτικὴ γίνεται, καὶ πῶς ἔχουσα, ἀποτρεπτική· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ἐγκωμιαστικὸν, πῶς μὲν ἔχον, ψεκτικὸν γίνεται, πῶς δὲ ἔχον, ἐπαινετικόν· περὶ ἃ καταγίνεται μάλιστα ὁ Παιδαγωγὸς ὁ δίκαιος, ὁ τοῦ ἡμετέρου συμφέροντος ἐστοχασμένος· ἀλλὰ γὰρ τὸ μὲν ψεκτικὸν καὶ ἀποτρεπτικὸν εἶδος ὑποδέδεικται D ἡμῖν ἤδη πρότερον· νῦν δὲ αὖ τὸ προτρεπτικὸν καὶ ἐπαινετικὸν μεταχειριστέον· καὶ καθάπερ ἐπὶ ζυγοῦ τὰς ἰσοστασίους ἀντισηκώσωμεν τοῦ δικαίου πλάστιγγας. Τῇ μὲν οὖν ἐπὶ τὰ συμφέροντα προτροπῇ ὁ

✠ P. 151 ED. POTTER, 128-129 ED. PARIS. [a] Luc. x, 22.

(52) *Κτίστην*. Κτίσιν, *creaturam*. Pal., Reg., Bod.

(53) *Τὸν ἥλιον*. Sol et Christus quodammodo sunt ἀντίστοιχοι, nam quod sol mundo naturali, id mundo λογικῷ præstat Christus; qui proinde *Sol justitiæ, lux mundi*, etc., appellari solet.

(54) *Οὐδεὶς*. Οὐδεὶς γινώσκει τίς ἐστιν ὁ Υἱὸς εἰ μὴ ὁ Πατήρ· καὶ τίς ἐστιν ὁ Πατὴρ εἰ μὴ ὁ Υἱός, apud Lucam.

(55) *Ἀντιταλαντεύουσα*. Conf. quæ superius dicta sunt p. 141, not.

(56) *Γράμματι καὶ σώματι*. Γράμμα vocat Legem Moysis, Paulum sequens, Rom. II, 27, 29; VII, 6, et alibi : Christum autem σῶμα dicit, respiciens Rom. VII, 4 : Ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, vel Hebr. x, 5 : Σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, vel alium similem locum. Vel quia Lex tantum σκιά, Christus vero σῶμα esse innuitur, hoc est res per Legis *umbras*, et figuras significata. Coloss. II, 17 : Hebr. x, 1. Sed Lowthius ait : « Pro γράμματι leg. πνεύματι, ut responderet Λόγῳ, prout γράμματι respondet νόμῳ. »

(57) *Αὐτοῦ*. Abest a ms. Pal. SYLBURG.

Παιδαγωγὸς διὰ Σολομῶντος ὧδέ πως χρῆται· *Ἐγὼ ὑμᾶς, ἄνθρωποι* (58), *παρακαλῶ, καὶ προΐεμαι ἐμὴν φωνὴν υἱοῖς ἀνθρώπων· ἐπακούσατέ μου· σεμνὰ γὰρ ἐρῶ*· καὶ τὰ ἑξῆς. Συμβουλεύει δὲ τὰ σωτήρια· ὅτι ἡ συμβουλὴ πρὸς αἵρεσίν ἐστι καὶ φυγὴν ἐπιτήδειος· καθάπερ ποιεῖ διὰ τοῦ Δαβὶδ, λέγων· *Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη· καὶ ἐπὶ καθέδραν* (59) *λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν· ἀλλ' ἢ ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ*. Τῆς δὲ συμβουλίας μέρη τρία· τὸ μὲν, ἐκ τῶν παρεληλυθότων χρόνων λαμβάνον τὰ παραδείγματα· οἷον, τί ἔπαθον οἱ Ἑβραῖοι τῷ χρυσῷ εἰδωλολατρήσαντες ἐν μόσχῳ, καὶ τί ἔπαθον ἐκπορνεύσαντες, καὶ τὰ ὅμοια· τὸ δὲ, ἐκ τῶν παρόντων χρόνων κατανοούμενον, οἷον αἰσθητικῶς καταλαμβανόμενον· ὡς ἐκεῖνο εἴρηται πρὸς τοὺς ἐρομένους τὸν Κύριον, *Εἰ αὐτὸς* (60) *εἴη ὁ Χριστὸς, ἢ ἄλλον περιμένομεν; Ἀπέλθετε, καὶ εἴπατε Ἰωάννῃ· Τυφλοὶ ἀναβλέπουσι· κωφοὶ ἀκούουσι· λεπροὶ καθαρίζονται· ἀνίστανται νεκροί· καὶ μακάριός ἐστιν, ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί*. Τοῦτ' ἄρα ἦν ὃ προφητεύων εἴρηκε Δαβίδ· *Καθὼς* (61) *ἠκούσαμεν, οὕτω καὶ εἴδομεν*. Ἐκ δὲ τῶν μελλόντων τὸ τρίτον συνίσταται μέρος τῆς συμβουλίας, ᾧ τὰ ἀποβησόμενα κελεύει φυλάττεσθαι· καθὸ κἀκεῖνο εἴρηται· *Οἱ δὲ ἁμαρτίαις περιπεσόντες, βληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων*, καὶ τὰ παραπλήσια· ὡς ἐκ τούτων εἶναι συμφανὲς, διὰ πάσης θεραπείας χωροῦντα τὸν Κύριον, εἰς σωτηρίαν ἐκκαλεῖσθαι τὴν ἀνθρωπότητα. Τῇ δὲ παραμυθίᾳ, παρηγορεῖ τὰ (62) ἁμαρτήματα, μειῶν μὲν τὴν ἐπιθυμίαν, ἅμα δὲ καὶ ἐλπίδα ἐνδιδοὺς εἰς σωτηρίαν. Φησὶ γὰρ διὰ Ἰεζεκιήλ· *Ἐὰν* (63) *ἐπιστραφῆτε ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ εἴπητε, Πάτερ, ἀκούσομαι ὑμῶν, ὥσπερ λαοῦ ἁγίου*. Καὶ πάλιν λέγει· *Δεῦτε, πάντες, πρός με* (64), *οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς*· καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις αὐτοπροσωπεῖ ὁ Κύριος. Σαφέστατα δὲ ἐπὶ τὴν ἀγαθωσύνην καλεῖ διὰ Σολομῶντος, λέγων· *Μακάριος ἄνθρωπος, ὃς εὗρε σοφίαν· καὶ θνητὸς, ὃς εὗρε* (65) *φρόνησιν*. Τὸ γὰρ *ἀγαθὸν* (66) *τῷ ζητοῦντι εὑρίσκεται, καὶ ὁρᾶσθαι τῷ εὑρόντι φιλεῖ*. Ναὶ μὴν καὶ διὰ Ἱερεμίου τὴν φρόνησιν ἐξηγεῖται· *Μακάριοί ἐσμεν, Ἰσραὴλ*, λέγων, *ὅτι τὰ ἀρεστὰ τῷ Θεῷ, γνωστὰ ἡμῖν* (67) *ἐστι*. Γνωστὰ δὲ διὰ τοῦ Λόγου, δι' ὃν μακάριοι καὶ φρόνιμοι. Φρό-

A stantes justi lances expendamus. Ad ea ergo, quæ sunt utilia, adhortatione utitur Pædagogus hoc modo per Salomonem: *Ego vos, o homines, adhortor, et meam vocem edo filiis hominum: audite me: præclara enim dicam* [a]: et quæ sequuntur. Quæ sunt autem salutaria consulit: quoniam consilium ad electionem et fugam idoneum est; quemadmodum facit per David dicens: *Beatus vir, qui non ambulavit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et supra cathedram pestilentiarum non sedit: sed in lege Domini voluntas ejus* [b]. Consilia autem dandi tres sunt partes. Una quidem, quæ sumit exempla ex tempore præterito: ut, verbi gratia, quid Hebræis evenerit, qui aurum adorarunt in vitulo, et quid passi sunt, cum fornicati essent, B et quæ sunt similia. Altera vero, quæ ex præsenti tempore intelligitur, ut quæ sensu comprehendatur, sicut illud quod dictum iis, qui Dominum rogarunt, *An ipse esset Christus, an vero alium exspectamus? Abite, et dicite Joanni: Cæci vident, surdi audiunt, leprosi mundantur, mortui resurgunt; et beatus qui non fuerit scandalizatus in me* [c]. Hoc ergo fuit, quod prædixit David: *Sicut audivimus, ita et vidimus* [d]. Ex futuris autem constat tertia pars **57** dandi consilii, qua, quæ sunt eventura, jubet caveri: quemadmodum illud quoque dictum est: *Qui autem in peccata inciderint, ejicientur in tenebras exteriores: illic erit fletus et stridor dentium* [e], et quæ sunt similia: adeo ut ex his omnibus C clarum sit, Dominum per omnem medendi rationem procedentem, humanam naturam evocare ad salutem. Admonitione autem peccata mitigat, minuens quidem cupiditatem, simul autem spem præbens salutis. Dicit enim per Ezechielem: *Si conversi fueritis ex* ✠ *toto corde vestro, et dixeritis, Pater, audiam vos tanquam populum sanctum* [f]. Et rursus dicit: *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos* [g]: et ea quæ sequuntur, ex sua persona dicit Dominus. Apertissime autem ad bonitatem vocat per Salomonem, dicens: *Beatus homo, qui invenit sapientiam: et mortalis, qui invenit prudentiam* [h]. Quod *bonum* est enim, *a quærente invenitur, et solet videri ab eo, qui invenit*. Jam vero per Jeremiam quoque enarrat D prudentiam: *Beati sumus, Israel*, dicens, quod *quæ Deo grata sunt, a nobis cognita sunt* [i]. Cognoscuntur autem per Verbum, per quem sumus

✠ P. 152 ED. POTTER, 129-130 ED. PARIS. [a] Proverb. VIII, 4, 6. [b] Psal. I, 1, 2. [c] Matth. XI, 3, 4, 5, 6. Luc. VII, 19, 22, 23. [d] Psal. XLVII, 9. [e] Matth. XXII, 13, XXV, 30. [f] Ezech. XVIII et XXXIII. [g] Matth. XI, 28. [h] Proverb. III, 13. [i] Baruch IV, 4.

(58) *Ἐγὼ ὑμᾶς, ἄνθ.* Ὑμᾶς, ὦ ἄνθ. Bib. Græc. Mox. εἰσακούσατε pro ἐπακούσατε, ibid.

(59) *Καθέδραν.* Καθέδρᾳ Psal. I. Sed accusativum etiam infra *Stromat.* II, p. 389, repetit Clemens. SYLBURG.

(60) *Εἰ αὐτ.* Evangeliorum sensum, mutatis verbis, exponit, ut etiam paulo infra.

(61) *Καθώς.* Καθάπερ Bib. Græc. Mox, οὕτως pro οὕτω, ibid. et Bod.

(62) *Παρηγορεῖ τά.* Παρηγορεῖται Bod.

(63) *Ἐάν* Prophetæ sensum, mutatis verbis, exhibet.

(64) *Πάντες πρός μέ.* Πρός μὲ πάντες, Evang.

(65) *Εὗρε.* Εἶδε φρόνησιν vulg. Bib. quod et Clementis expositio declarat, et γνῶναι φρόνησιν paulo post. Atque adeo infra sic scriptum, sub finem *Pædag.* lib. II, ubi tamen οἶδε positum e Pal. ms. SYLBURG.

(66) *Ἀγαθόν.* Horum verborum sensus occurrit Prov. II, 4, 5: III, 15. Jerem. II, 24, etc.

(67) *Τῷ Θεῷ, γνωστὰ ἡμῖν.* Τοῦ Θεοῦ ἡμῖν γνωστά Baruch. ὑμῖν Bod

beati et prudentes. Prudentia enim et cognitio indicatur per eumdem prophetam dicentem: *Audi, Israel, mandata vitæ, ausculta ut cognoscas prudentiam* [a]. Per Moysem autem propter suam in homines benevolentiam donum quoque pollicetur iis qui contendunt ad salutem. Dicit enim: *Et introducam vos in terram bonam, quam juravit Dominus patribus vestris* [b]. Et præterea: *Introducam vos in montem sanctum, et vos lætitia afficiam* [c], dicit per Isaiam. Jam vero est aliud quoque genus pædagogiæ ejus, nempe beatificatio: *Beatus ille est*, per David dicit, *qui non peccavit: et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, et folium ejus non defluet.* (Per hoc etiam innuit resurrectionem.) *Et omnia, quæcunque faciet, ei recte succedent* [d]. Tales nos vult esse, ut simus beati. Rursus autem ostendens id, quod ex adverso respondet justitiæ trutinæ, *At non sic impii*, inquit, *non sic: sed tanquam pulvis, quem projicit ventus a facie terræ* [e]. Cum peccatorum pœnas, et facilem eorum tanquam ventis dissipationem ostendisset Pædagogus, per pœnam a crimine dehortatus est: et cum supplicium pro meritis intentasset, beneficentiæ suæ benignitatem ostendit, ut bona nobis paremus, iisque fruamur, per eam summo nos artificio excitans. Quinetiam ad cognitionem nos per Jeremiam hortatur, dicens: *Via Dei si ambulasses, habitasses in pace in sæculum* [f]. Cognitionis enim eis mercedem ostendens, prudentes ad ejus amorem excitat. Et ei, qui aberravit, ✠ dans veniam: *Convertere, convertere enim*, inquit, *sicut qui vindemiat ad canistrum suum* [g]. Vides bonitatem justitiæ, quæ consulit moveri pœnitentia? Præterea per Jeremiam illuminat eos qui a veritate aberrant: *Hæc autem dicit Dominus: State in viis, et videte, et rogate semitas Domini æternas, quænam est semita bona, et ambulate in ea, et invenietis sanctificationem animabus vestris* [h]. Ducit autem ad pœnitentiam, causa salutis nostræ. Propterea dicit: *Si te pœnituerit, expurgabit Dominus cor tuum, et cor seminis tui* [i]. Poteram quidem ad hujus quæstionis defensionem adducere philosophos, qui dicunt eum solum, qui est per-

A νησις γὰρ καὶ ἡ γνῶσις, διὰ τοῦ αὐτοῦ προφήτου μηνύεται, λέγοντος· *Ἄκουε, Ἰσραὴλ, ἐντολὰς ζωῆς· ἐνωτίσασθε γνῶναι φρόνησιν.* Διὰ δὲ Μωϋσέως ἔτι καὶ προσυπισχνεῖται δωρεὰν, διὰ τὴν ὑπάρχουσαν φιλανθρωπίαν, τοῖς σπεύδουσιν εἰς σωτηρίαν. Φησὶ γάρ· *Καὶ εἰσάξω ὑμᾶς* (68) *εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, ἣν ὤμοσε Κύριος* (69) *τοῖς πατράσιν ὑμῶν·* πρὸς δὲ, *Καὶ εἰσάξω ὑμᾶς εἰς τὸ ὄρος τὸ ἅγιον, καὶ εὐφρανῶ ὑμᾶς*, διὰ Ἠσαΐου λέγει. Ἔτι δὲ καὶ ἄλλο εἶδος αὐτοῦ παιδαγωγίας, ὁ μακαρισμός· καὶ, *Μακάριος ἐκεῖνος* (70), διὰ Δαβὶδ λέγει (71), *ὁ μὴ ἁμαρτών* (72)· *καὶ ἔσται ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀποῤῥυήσεται·* ταυτὶ μὲν καὶ πρὸς τὴν
B ἀνάστασιν ᾐνίξατο· *καὶ πάντα ὅσα ἂν ποιήσῃ* (73), *κατευοδωθήσεται αὐτῷ.* Τοιούτους ἡμᾶς γενέσθαι (74) βούλεται, ἵνα ὦμεν μακάριοι. Ἔμπαλιν δὲ τὸ ἀντισοῦν τοῦ τῆς δικαιοσύνης ἐνδεικνύμενος ζυγοῦ (75), Ἀλλ' (76) *οὐχ οὕτως*, φησὶν, *οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως· ἀλλ' ἢ ὡς ὁ χοῦς, ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς.* Τὸ ἐπιτίμιον τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ τὸ εὐδιαφόρητον αὐτῶν, καὶ τὸ ὑπηνέμιον δείξας ὁ Παιδαγωγὸς, ἀπετρέψατο τῆς αἰτίας διὰ τῆς ἐπιτιμίας· καὶ τὴν κόλασιν ἐπανατεινάμενος τὴν κατ' ἀξίαν, τῆς εὐεργεσίας ἐνεδείξατο τὴν εὐποιΐαν, τεχνικώτατα ἐπὶ τὴν χρῆσιν ἡμᾶς καὶ τὴν κτῆσιν τῶν καλῶν διὰ ταύτης καλῶν. Ναὶ μὴν καὶ ἐπὶ τὴν γνῶσιν παρακαλεῖ, διὰ μὲν τοῦ Ἱερεμίου λέγων· *Τῇ ὁδῷ τοῦ Θεοῦ εἰ ἐπορεύθης, κατῴκεις*
C *ἂν ἐν εἰρήνῃ εἰς τὸν αἰῶνα* (77)· ὑποδεικνύων γὰρ ἐνταῦθα τὸν μισθὸν τῆς γνώσεως, εἰς ἔρωτα αὐτῆς τοὺς συνετοὺς ἐκκαλεῖται· καὶ τῷ πεπλανημένῳ συγγνώμην νέμων· *Ἐπίστρεψε* (78), γὰρ, *ἐπίστρεψε, ὡς τρυγῶν ἐπὶ τὸν κάρταλον αὐτοῦ*, λέγει. Ὁρᾷς τὸ ἀγαθὸν τῆς δικαιοσύνης μετανοεῖν συμβουλευούσης; Ἔτι δὲ διὰ Ἱερεμίου φωτίζει τοῖς πλανωμένοις (79) τὴν ἀλήθειαν· *Τάδε λέγει Κύριος· Στῆτε ἐπὶ ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἴδετε, καὶ ἐρωτήσατε τρίβους Κυρίου αἰωνίας* (80), *ποία ἐστὶν ἡ τρίβος ἡ ἀγαθή· καὶ βαδίζετε ἐν αὐτῇ· καὶ εὑρήσετε ἁγνισμὸν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν.* Ἄγει δὲ ἐπὶ τὴν μετάνοιαν σωτηρίας χάριν τῆς ἡμῶν· διὰ τοῦτο φη-
D σίν· *Ἐὰν μετανοήσῃς* (81), *περικαθαριεῖ Κύριος*

✠ P. 155 ED. POTTER, 130-131 ED. PARIS [a] Baruch III, 9. [b] Deut. XXXI, 20. [c] Isa. LVI, 7. [d] Psal. I, 1, 2, 3. [e] Ibid. 4. [f] Baruch III, 13. [g] Jerem. VI, 9. [h] Ibid. 16. [i] Deut. XXX, 6.

(68) *Εἰσάξω ὑμᾶς*. Εἰσάξω αὐτούς, Bibl. Græc.

(69) *Ἣν ὤμοσε Κύριος*. Ἣν ὤμοσα, prima person. Bibl. Gr. Mox, αὐτῶν, pro ὑμῶν, et bis αὐτούς pro ὑμᾶς ibid.; τὸ ἅγιόν μου, ibid.

(70) *Ἐκεῖνος*. Ἀνὴρ Bibl. Græc.

(71) *Λέγει*. Post hanc vocem φησίν addunt Reg., Bod. Et alibi utramque vocem simul adhibet Clemens.

(72) *Ὁ μὴ ἁμαρτών*. Verba Clementis, quibus complectitur varias peccandi periphrases, quas adhibet David Psalm. I.

(73) *Ποιήσῃ*. Ποιῇ Bibl. Græc. Mox αὐτῷ abest.

(74) *Γενέσθαι*. Γεγονέναι Reg., Bod.

(75) *Τοῦ τῆς δ. ἐ. ζυγοῦ*. Pal. ms. τῷ ... ζυγῷ, dandi casu: excusari tamen et genitivus potest, ut supra sub finem c. 8. SYLBURG. Τῷ ζυγῷ habet etiam Reg.

(76) *Ἀλλ'*. Hanc particulam nec Bod. nec, referente Sylburg., Pal. ms. agnoscit, nec Bibl. Græc., atque adeo Clemens infra omittit *Strom.* II, p. 390. in prolixiori hujus loci expositione.

(77) *Εἰς τὸν αἰῶνα*. Baruch habet εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον, adjective accepto αἰῶνος vocabulo. SYLBURG.

(78) *Ἐπίστρεψε*. Καλαμᾶσθε, καλαμᾶσθε ὡς ἄμπελον τὰ κατάλοιπα τοῦ Ἰσραὴλ, ἐπιστρέψατε ὡς ὁ τρ. Bibl. Græc. Mox κάρταλλον cum duplici λλ. Ibid. Eodem modo hanc vocem scripsit Suidas: sed simplici λ usus est Hesychius.

(79) *Πλανωμένοις*. Pal. ms. πεπλανημένοις, tempore præterito, ut paulo ante. SYLBURG. Πεπλανημένοις etiam habet Reg.

(80) *Αἰωνίας*. Αἰωνίους, καὶ ἴδετε ποία ἐστὶν ἡ ὁδὸς ἡ ἀγ. Bibl. Græc.

(81) *Ἐὰν μετανοήσῃς*. Clementis verba, quibus

τὴν καρδίαν σου, καὶ τὴν καρδίαν τοῦ σπέρματός A σου. Ἐνῆν μὲν οὖν συνηγόρους ἡμῖν τῆς ζητήσεως ταύτης ἐπισπάσασθαι φιλοσόφους, οἵ φασιν ἐπαινετὸν (82) εἶναι μόνον τὸν τέλειον, ψεκτὸν δὲ τὸν φαῦλον τυγχάνειν. Ἀλλ' ἐπεὶ συκοφαντοῦσί τινες (83) τὸ μακάριον, ὡς πρᾶγμα οὐκ ἔχον, οὔτε αὐτὸ, οὔτε ἄλλῳ τῳ (84) παρεχόμενον, τὴν φιλανθρωπίαν ἀσυνετοῦντες αὐτοῦ· διὰ τούτους δὴ, καὶ τοὺς ἔτι τὸ δίκαιον οὐ προσάπτοντας τῷ ἀγαθῷ, ὅδε ὁ λόγος ἡμῖν παρετέθη (85). Ἑπόμενον γὰρ (86) ἦν φάσκειν ἡμᾶς τὸ ἐπιπληκτικὸν καὶ ψεκτικὸν εἶδος τῆς παιδαγωγίας ἁρμόδιον εἶναι τοῖς ἀνθρώποις, ἐπεὶ πάντας ἀνθρώπους φαύλους (87) λέγουσι· σοφὸς (88) δὲ ὁ Θεὸς μόνος, ἀφ' οὗ ἡ σοφία· καὶ τέλειος μόνος· διὰ τοῦτο καὶ μόνος ἐπαινετός. Ἀλλὰ οὐ συγχρῶμαι τῷ λόγῳ τῷδε. Φημὶ δ' οὖν ἔπαινον ἢ ψόγον, ἢ ἐπαίνῳ (89) τι B ἐοικὸς καὶ ψόγῳ, μάλιστα πάντων τοῖς ἀνθρώποις ἀναγκαιότατα φάρμακα· οἱ μὲν οὖν δυσίατοι, καθάπερ ὁ σίδηρος πρὸς τοῦ πυρὸς καὶ σφύρας καὶ ἄκμονος, τουτέστιν ἀπειλῆς, ἐλέγχου, ἐπιτιμήσεως, ἐλαύνονται· οἱ δὲ αὐτῇ (90) προσέχοντες τῇ πίστει, οἷον αὐτοδίδακτοι καὶ προαιρετικοὶ, αὔξονται τῷ ἐπαίνῳ·

Ἀρετὰ (91) γὰρ ἐπαινεομένα,
Δένδρον ὣς ἀέξεται.

Καὶ, μοὶ δοκεῖ, συνεὶς τοῦτο ὁ Σάμιος παραγγέλλει (92) Πυθαγόρας·

Δειλὰ μὲν ἐκπρήξας, ἐπιπλήσσεο· χρηστὰ δὲ, τέρπου.

Τὸ δὲ ἐπιπλήσσειν καὶ νουθετεῖν καλεῖται· τὸ δὲ ἐτυ-

fectus, esse laudabilem : qui malus est autem, vituperabilem. Sed quoniam nonnulli quod beatum est calumniantur, ut quod neque ipsum aliquid negotii habeat, neque alii exhibeat, ejus benevolentiam in homines non intelligentes, propter hos, et propter eos etiam, qui bono, quod justum est, non tribuunt, id quod a nobis dictum fuit, adjectum est. Consequens enim esset, ut diceremus, increpatorium ac vituperatorium Pædagogiæ genus convenire hominibus, quoniam omnes homines malos dicunt : sapiens autem solus Deus est, a quo sapientia; et perfectus solus; et ideo solus quoque laudabilis. Sed hac oratione non utor. Dico ergo, laudem et vituperationem, vel quod laudi et vituperationi est assimile, esse medicamenta hominibus maxime necessaria. Qui sunt itaque curatu difficiles, ab igne, malleo, incude, hoc est, minis, reprehensione, increpatione, tanquam ferrum aguntur. Qui autem fidei adhærent, tanquam homines per se docti, et libere agentes, laude augentur:

Laudata enim virtus,
Non secus ac arbor, crescit.

✠ Hoc cum intelligeret, mihi videtur Samius præcepisse Pythagoras :

Turpibus quidem perpetratis, increpare : bonis vero, delectare.

Increpare autem dicitur etiam admonere, quod

✠ P. 154 ED. POTTER, 131 ED. PARIS.

plures Deuteronomii sententias complectitur.

(82) *Ἐπαινετόν*. Stoici nil præter virtutem laudari, nec præter vitium reprehendi jure posse dicebant. Diogenes Laertius in *Zenone* segm. 100 : Λέγεσθαι δὲ τὸ καλὸν μοναχῶς μὲν, τὸ ἐπαινετοὺς παρεχόμενον τοὺς ἔχοντας ἀγαθὸν ἐπαίνου ἄξιον· *Dici autem honestum unice quidem, quod eos, qui hoc præditi sunt, laude dignos faciat.* Cicero lib. III *De finibus : Sed consectaria me Stoicorum brevia et acuta delectant. Quod est bonum, omne laudabile est; quod autem laudabile est, omne honestum est; bonum igitur quod est, honestum est.* Tacitus, *Hist.* IV, de Helvidio Prisco, Stoico : *Doctores sapientiæ secutus*, inquit, *qui sola bona quæ honesta, mala tantum quæ turpia; potentiam, nobilitatem, cæteraque extra animum, neque bonis, neque malis annumerant.*

(83) *Τινες*. Epicureos intelligit, quorum illud primarium dogma, Τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει, οὔτε ἄλλῳ παρέχει. *Quod beatum atque immortale est, neque ipsum negotia habet,* D *neque alii præbet.* Unde aliquis in margine Reg. et Bod. hoc scholium adnotavit : Εἰς Ἐπίκουρον ἀφορᾷ· αὐτὸς γὰρ οὕτω φησί· Τὸ μακάριον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει, οὔτε ἄλλοις παρέχει. Cicero *De nat. deorum* lib. I : *Vere exposita est illa sententia ab Epicuro : Quod æternum, beatumque sit, id nec habere ipsum negotii quidquam, nec exhibere alteri.*

(84) *Τῳ*. Abest a Bod., Reg., Pal. Mox ἀσυνετοῦντος pro ἀσυνετοῦντες, Bod., Reg., perperam.

(85) *Ὅδε ὁ λόγος ἡμῖν παρετέθη*. Scribi possit παρῃτέθη, ut sententia hæc ejusdem sensus sit cum alia, quæ mox sequitur : οὐ συγχρῶμαι τῷ λόγῳ τῷδε, *hac oratione non utor*, sed eam *missam facio.*

(86) *Γάρ*. Ἂν Reg., Pal.

(87) *Φαύλους*. Hervet. verterat *stultos :* scilicet, quia φαῦλοι opponuntur τῷ σοφῷ. Stoicorum dogma erat, malos omnes esse insipientes et insanos. Conf. *Protrep.* pag. 94, not.

C (88) *Σοφός*. Similiter Pythag. se φιλόσοφον appellari voluit : μηδένα γὰρ εἶναι σοφὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἢ Θεόν· *nullum hominem sapientem esse* affirmans, *sed solum Deum :* ut refert Laertius Proœmii segm. 12. Item Socrates apud Platon. sub finem *Phædri :* Τὸ μὲν σοφὸν, ὦ Φαῖδρε, καλεῖν ἔμοιγε μέγα εἶναι δοκεῖ, καὶ Θεῷ μόνῳ πρέπειν· τὸ δὲ ἢ φιλόσοφον, ἤ τι τοιοῦτον μᾶλλόν γε ἂν αὐτῷ καὶ ἁρμόττοι καὶ ἐμμελεστέρως ἔχοι. *Sapientis cognomen, o Phædre*, inquit, *magnum, solique Deo convenire videtur. Philosophi vero, aut similis alicujus cognomine ejusmodi viros, quales modo descripsimus, convenientius modestiusque nuncuparemus.*

(89) *Ἐπαίνῳ*. Ἐπαινετῷ Reg., Bod.

(90) Αὐτῇ. Αὐτοί Bod.

(91) *Ἀρετά*. Tale hoc Pindari est ode *Nemeorum* 8 : Αὔξεται δ' ἀρετὰ χλωραῖς ἐέρσαις, ὡς ὅτε δένδρον ἀΐσσει. Quod eleganter vertit N. Sudorius :

Planta uti verno satiata rore,
Crescit, assurgens tenues in auras;
Sic virum virtus decorata cœlo
Tollitur ingens.

Ovidius :

..... *Laudataque virtus*
Crescit, et immensum gloria calcar habet.

Horatius :

Crescit occulto velut arbor ævo
Fama Marcelli.

Gregorius Nazianz. Ὧν γὰρ τοὺς ἐπαίνους οἶδα, τούτῳ σαφῶς καὶ τὰς ἐπιδόσεις. *Quarum enim rerum laudes, earum quoque incrementa novi.* Illud autem carmen alterum reperitur inter *Aurea* Pythagoræ, quod qui De viro bono idyllium vertit ita reddit,

..... *Ortoque a vespere cuncta revolvens,*
Offensus pravis dat palmam et præmia rectis.
COLLECT.

(92) *Παραγγέλλει*. A. παραγγέλλειν, infinitivo modo. SYLBURG.

Græce est νουθετεῖν. Admonitionis autem, quæ Græce est νουθέτησις, etymologia est νοῦ ἐνθεματισμός, hoc est, *mentis immissio*, quod sit increpatorium genus, quod mentem pariat. Cæterum alia innumerabilia inveniri possunt præcepta de parandis bonis, et malis fugiendis : *Non est pax impiis, dicit Dominus* [a]. Propterea per Salomonem præcipit infantibus, ut caveant : *Fili, ne te in errorem abducant peccatores, neque in viis cum eis ambulaveris, si te hortati fuerint, dicentes : Veni nobiscum,*
58 *sis socius innocentis sanguinis : in terra autem virum justum injuste abscondamus, de medio eum tollamus, sicut infernus viventem* [b]. Hoc itaque de Domini quoque passione prædicitur. Porro per Ezechielem etiam vita nobis mandata suppeditat : *Anima, quæ peccat, morietur : homo autem erit justus, qui facit justitiam. Non comedit in montibus, et oculos suos non conjecit in cogitata domus Israel, et uxorem proximi sui non polluerit, et ad mulierem menstruorum tempore non appropinquabit, et hominem vi non opprimet, et pignus debitoris reddet, et rapinam non rapiet, panem suum dabit esurienti, et nudum vestiet. Pecuniam suam non dabit ad usuram, et commodum non accipiet, et ab iniquitate avertet manum suam, et justum judicium faciet inter virum et inter proximum suum. In præceptis meis ambulavit, et justificationes meas servavit, ut faceret eas. Justus hic est. Vita vivet, dicit Dominus* [c]. Hæc continent descriptionem institutionis vitæ Christianorum, et convenientem adhortationem ad beatam vitam, præmium beatitatis, vitam æternam.

μολογεῖται, ἡ *νουθέτησις* (93), *νοῦ ἐνθεματισμόν*· ὡς εἶναι τὸ ἐπιπληκτικὸν εἶδος νοῦ περιποιητικόν. Ἀλλὰ γὰρ μυρίαι ὅσαι προσεξεύρηνται παραγγελίαι εἰς κτῆσιν ἀγαθῶν καὶ φυγὴν κακῶν· *Τοῖς* (94) γὰρ *ἀσεβέσιν οὐκ ἔστιν εἰρήνη, λέγει Κύριος*. Διὰ τοῦτο φυλάττεσθαι τοῖς νηπίοις διὰ Σολομῶντος παραγγέλλει· *Υἱὲ, μὴ πλανήσωσί* (95) *σε οἱ* (96) *ἁμαρτωλοί· μηδὲ πορευθῇς μετ' αὐτῶν ὁδούς· μηδὲ πορευθῇς, ἐὰν παρακαλέσωσί σε, λέγοντες· Ἐλθὲ μεθ' ἡμῶν· κοινώνησον αἵματος ἀθώου* (97)· *κρύψωμεν δὲ εἰς γῆν ἄνδρα δίκαιον ἀδίκως· ἀφανίσωμεν αὐτὸν, ὥσπερ ᾅδης ζῶντα*. Τοῦτο μὲν οὖν (98) καὶ περὶ τοῦ Κυριακοῦ προφητεύεται πάθους. Ὑποτίθεται δὲ καὶ διὰ Ἰεζεκιὴλ ἡ ζωὴ τὰς ἐντολάς· *Ἡ ψυχὴ ἡ ἁμαρτάνουσα ἀποθανεῖται* (99)· *ὁ δὲ ἄνθρωπος ἔσται δίκαιος, ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην. Οὐκ ἐπὶ τῶν ὀρέων φάγεται· καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ οὐκ ἔθετο ἐπὶ τὰ* (1) *ἐνθυμήματα οἴκου Ἰσραήλ· καὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον αὐτοῦ οὐ μὴ μιάνῃ· καὶ πρὸς γυναῖκα ἐν ἀφέδρῳ οὖσαν οὐκ ἐγγιεῖ* (2)· *καὶ ἄνθρωπον οὐ καταδυναστεύσει· καὶ ἐνεχυρασμὸν ὀφείλοντος ἀποδώσει, καὶ ἅρπαγμα οὐχ ἁρπάσει· τὸν ἄρτον αὐτοῦ τῷ πεινῶντι δώσει, καὶ γυμνὸν περιβαλεῖ. Τὸ* (3) *ἀργύριον αὐτοῦ ἐπὶ τόκῳ δώσει, καὶ πλεόνασμα οὐ λήψεται· καὶ ἐξ ἀδικίας ἀποστρέψει τὴν χεῖρα αὐτοῦ· καὶ κρίμα* (4) *δίκαιον ποιήσει ἀνὰ μέσον ἀνδρὸς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ πλησίον αὐτοῦ. Ἐν τοῖς προστάγμασί μου πεπόρευται, καὶ τὰ δικαιώματά μου πεφύλακται, τοῦ ποιῆσαι αὐτά. Δίκαιος οὗτός ἐστι· ζωῇ ζήσεται, λέγει Κύριος*. Ταῦτα ὑποτύπωσιν Χριστιανῶν περιέχει πολιτείας, καὶ προτροπὴν ἀξιόλογον εἰς μακάριον βίον (5), γέρας εὐζωΐας, ζωὴν αἰώνιον.

✠ CAP. XI.

Quod per legem et prophetas Verbum pædagogi functus fuerit officio.

Ejus quidem in homines benevolentiæ et pædagogiæ modus, ut a nobis fieri potuit, ostensus est.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Ὅτι διὰ νόμου καὶ προφητῶν ὁ Λόγος ἐπαιδαγώγει.

Ὁ μὲν δὴ τρόπος τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ καὶ παιδαγωγίας, ὡς ἐνῆν, ἡμῖν ὑποδέδεικται. Διόπερ

✠ P. 155 ED. POTTER, 132 ED. PARIS.

[a] Isa. XLVIII, 22 ; LVII, 21. [b] Proverb. I, 10, 11, 12. [c] Ezech. XVIII, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

(93) *Ἡ νουθέτησις*. Th. Marcilius, Adnot. in Pythagoræ *Aurea carmina*, dicit : « Clemens profert Pythagoræ locum, Δειλὰ μὲν ἐκπρήξας, ἐπιπλήσσεο· ubi addit : Τὸ δὲ ἐτυμολογεῖται, ἡ νουθέτησις, νοῦ ἐνθεματισμός. Illud ἡ νουθέτησις glossema est. » Sylburgius ait : « Commatiou illud, ἡ νουθέτησις, H. expungendum censet. Sed frequentes apud hunc auctorem sunt ejusmodi epanalepses pleonasticæ, ut supra monui ad p. 42, not. »

(94) *Τοῖς*. Οὐκ ἔστι χαίρειν, λέγει Κύριος, τοῖς ἀσεβέσιν Isa. XLVIII, 22. Οὐκ ἔστι χαίρειν τοῖς ἀσεβέσιν, εἶπεν ὁ Θεός Isa. LVII, 21.

(95) *Μὴ πλ*. Prov. I, 10 : Μή σε πλανήσωσιν ἄνδρες ἀσεβεῖς, μηδὲ βουληθῇς, ἐὰν παρακαλέσ. Dein com. 15 : Μὴ πορευθῇς ἐν ὁδῷ μετ' αὐτῶν. E quo loco hæc verba Clementis, μηδὲ πορευθῇς μετ' αὐτῶν ὁδούς, petita fuisse videntur : eo sc. διὰ μνήμης Scripturas recitante.

(96) *Οἱ*. Abest a Reg.

(97) *Ἀθώου*. Abest a Bibl. Græc. Videtur autem interpretamenti loco adjectum esse. Mox, καταπίωμεν δὲ αὐτόν pro ἀφανίσωμεν αὐτόν, Bibl. Græc.

(98) *Οὖν*. Abest a Pal. ms. SYLBURG.

(99) *Ἀποθανεῖται*. Vulg. Bibl. αὕτη ἀποθανεῖται, facta nominativi epanalepsi : et mox : ὃ ἔσται δίκαιος, et rursum, ὁ ποιῶν κρῖμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῶν ὀρέων οὐ φάγεται· καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ οὐ μὴ ἐπάρῃ πρὸς τὰ εἴδωλα οἴκου Ἰσραήλ. Quin et aliter variat hujus loci citatio *Strom*. II, pag. 419. Unde apparet Clementem sæpe liberius et ex memoria plerumque allegare Scripturæ testimonia. SYLBURG.

(1) *Οὐκ ἔθετο ἐπὶ τ*. Hæc verba habet Ezechiel XVIII, 15.

(2) *Οὐκ ἐγγιεῖ*. Οὐ προσεγγιεῖ· καὶ ἄνθρωπον οὐ μὴ καταδυναστεύσει· ἐνέχ., et mox, ἁρπαγμόν pro ἅρπαγμα, Bibl. Græc., sed paulo post ἅρπαγμα occurrit, com. 16, 18. Dein, ἁρπᾶται pro ἁρπάσει, contracte sc. pro ἁρπάσεται, ut ait Sylburgius.

(3) *Τό*. Καὶ τό Bibl. Græc. Dein, πλεονασμὸν οὐ λ. Ibid.

(4) *Καὶ κρ*. Καί abest a Bibl. Græc. Dein, καὶ τοῖς προσ. Ibid.

(5) *Βίον*. Hanc vocem non agnoscit Pal. ms. nec sensus, aut constructio admodum requirit. — SYLBURG. Abest etiam a Reg., Bod.

παγκάλως αὐτὸς αὑτὸν ἐξηγούμενος, κόκκῳ νάπυος (6) εἴκασεν· καὶ τοῦ σπειρομένου Λόγου τὸ πνευματικὸν, καὶ τὸ πολύχουν τῆς φύσεως, καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς ἅμα καὶ εὐαγὲς τῆς δυνάμεως τῆς λογικῆς, πρὸς δὲ καὶ τῆς ἐπιτιμήσεως τὸ δηκτικὸν, καὶ τὸ ἀνακαθαρτικὸν, ὀνησιφόρον εἶναι ὑπὸ δριμύτητος αἰνιττόμενος. Δι' ὀλίγου γοῦν τοῦ κόκκου τοῦ ἀλληγορουμένου πάμπολυ τὴν σωτηρίαν ἁπάσῃ χαρίζεται τῇ ἀνθρωπότητι. Τὸ μὲν οὖν μέλι, γλυκύτατον ὂν, χολῆς ἐστι γεννητικόν· ὡς τὸ ἀγαθὸν (7) καταφρονήσεως· ὃ δὴ αἴτιον τοῦ ἐξαμαρτάνειν· τὸ δὲ νάπυ καὶ τῆς χολῆς ἐστι μειωτικὸν, τουτέστι τοῦ θυμοῦ. καὶ τοῦ φλέγματος διακοπτικὸν, τουτέστι τοῦ τύφου, ἐξ οὗ Λόγου ἡ ἀληθὴς τῆς ψυχῆς ὑγιεία, καὶ ἡ ἀΐδιος εὐκρασία περιγίνεται. Πάλαι μὲν οὖν διὰ Μωϋσέως ὁ Λόγος ἐπαιδαγώγει, ἔπειτα (8) καὶ διὰ προφητῶν· προφήτης δὲ καὶ ὁ Μωϋσῆς· ὁ γὰρ νόμος παιδαγωγία παίδων ἐστὶ δυσηνίων. *Χορτασθέντες* (9) *γοῦν*, φησὶν, *ἀνέστησαν παίζειν*· τὸ ἄλογον τῆς τροφῆς πλήρωμα, χόρτασμα, οὐ βρῶμα εἰπών. Ἐπεὶ δὲ ἀλόγως κορεσθέντες, ἀλόγως ἔπαιζον, διὰ τοῦτο αὐτοῖς καὶ ὁ νόμος, καὶ ὁ φόβος εἵπετο εἰς ἀνακοπὴν ἁμαρτημάτων καὶ προτροπὴν κατορθωμάτων, καταρτίζων εὐηκοΐαν εἰς τοὺς (10) τοῦ ἀληθοῦς Παιδαγωγοῦ, τὴν εὐπείθειαν· εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ὢν Λόγος, πρὸς τὸ κατεπεῖγον ἁρμοττόμενος, τὸν νόμον· *Δοθῆναι* γάρ φησιν ὁ Παῦλος *Παιδαγωγὸν εἰς Χριστόν*· ὡς ἐκ τούτου συμφανὲς εἶναι, ἕνα μόνον ἀληθινὸν, ἀγαθὸν, δίκαιον, κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Πατρὸς Υἱὸν Ἰησοῦν, τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, Παιδαγωγὸν ἡμῶν εἶναι· ᾧ παρέδωκεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς, ὡς πατὴρ φιλόστοργος γνησίῳ παιδαγωγῷ παρακατατιθέμενος τὰ παιδία, διαῤῥήδην παραγγείλας ἡμῖν· *Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός· αὐτοῦ ἀκούετε.* Ἀξιόπιστος ὁ θεῖος Παιδαγωγὸς, τρισὶ τοῖς καλλίστοις κεκοσμημένος, ἐπιστήμῃ, εὐνοίᾳ, παῤῥησίᾳ· ἐπιστήμῃ μὲν, ὅτι σοφία ἐστὶ πατρική· *Πᾶσα* (11) *σοφία παρὰ Κυρίου, καὶ μετ' αὐτοῦ ἐστιν εἰς τὸν αἰῶνα*· παῤῥησίᾳ δὲ ὅτι Θεὸς καὶ δημιουργός· *Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν*· εὐνοίᾳ δὲ, ὅτι μόνος ὑπὲρ ἡμῶν ἱερεῖον ἑαυτὸν ἐπιδέδωκεν· *Ὁ γὰρ ἀγαθὸς ποιμὴν* (12) *τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων*· καὶ δὴ ἔθηκεν. Εὔνοια (13) δὲ οὐδὲν ἀλλ' ἢ βούλησίς ἐστιν ἀγαθοῦ τοῦ πλησίον (14) αὐτοῦ χάριν ἐκείνου.

Quocirca ipse seipsum pulcherrime exponens, *grano sinapi* [a] assimilavit: et Verbi, quod seminatur, spiritalem et multiplicem naturam, ac diffusam, rationalisque potestatis magnificentiam simul et sanctitatem, et præterea reprehensionis mordacitatem, et repurgandi facultatem, esse id utile propter acrimoniam significans. Per exiguum itaque granum, quod allegorice dicitur, universæ humanæ naturæ plurimam salutem largitur. Atque mel quidem, cum sit dulcissimum, bilem generat: quemadmodum bonitas, contemptum; quod quidem causa est peccandi. Sinapi autem et bilem diminuit, hoc est, iram: et phlegma exscindit, hoc est, fastum ac superbiam. Ex quo Verbo vera animæ sanitas, æternaque bona temperatura accedit. Olim itaque per Moysem, Verbum pædagogi fungebatur officio: deinde etiam per prophetas: est autem Moyses quoque propheta. Est enim lex pædagogia puerorum insolentium, qui habenis non facile retinentur. *Saturati ergo*, inquit, *surrexerunt ludere* [b]. Saturati autem Græce est χορτασθέντες, quasi dicas, *fœno repleti:* nempe qui a ratione alienam alimenti plenitudinem χόρτασμα, hoc est, *fœni repletionem*, non autem cibum dixerit. Quoniam autem absque ratione satiati, absque ratione ludebant, propterea ipsos et lex, et timor sequebatur, ut et peccata rescinderet, et ad res ex virtute gerendas adhortaretur: aures præparans, ut vero pædagogo obedirent, qui est, unum idemque Verbum, quod præsentibus accommodabat se, Legi nimirum: *Datum* enim dicit Paulus *Pædagogum ad Christum* [c]: adeo ut ex hoc apertum sit, unum solum, verum, bonum, justum, ad imaginem et similitudinem Patris filium, Jesum, Verbum Dei, esse nostrum pædagogum: cui nos tradidit Deus, tanquam Pater benevolus vero pædagogo commendans filios, nobis dilucide præcipiens: *Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite* [d]. Fide dignus est divinus Pædagogus, tribus rebus pulcherrimis ornatus, scientia, benevolentia, dicendi libertate. Scientia quidem, quoniam ✠ est paterna Sapientia: *Omnis enim sapientia est a Domino, et cum eo est in ævum.* Dicendi autem fiducia, quoniam Deus est et opifex: *Omnia enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* [e]. Benevolentia autem, quoniam solus pro nobis se-

✠ P. 156 ED. POTTER, 133 ED. PARIS.

[a] Matth. XIII, 31; Luc. XIII, 19. [b] Exod. XXXII, 6; 1 Cor. X, 7. [c] Gal. III, 24. [d] Matth. XVII, 5. [e] Joan. I, 3.

(6) *Νάπυος*. Σινάπεως legitur in vulg. Bibl. edit. Matth. XIII, et Luc. XIII et XVII, itemque infra *Strom.* I et principio *Eclog.* Theodot. SYLBURG.

(7) *Τὸ ἀγαθόν*. Idem superius dixit pag. 126: Οὕτως οἶδεν ἐπιστρέφοντας αὐτοὺς διὰ τὸν φόβον, τῆς δὲ φιλανθρωπίας αὐτοῦ καταπεφρονηκότας· ὀλιγωρεῖται μὲν γὰρ, ὡς ἐπίπαν, τὸ ἀγαθὸν, χρηστευόμενον ἀεί· θεραπεύεται δὲ ὑπομιμνήσκων τῷ φιλανθρώπῳ τῆς δικαιοσύνης φόβῳ.

(8) *Ἔπειτα*. Ἔπειτα δέ Reg.

(9) *Χορτασθέντες*. Jerem. V, 7, dicitur: Ἐχόρτασαν αὐτοὺς, καὶ ἐμοιχῶντο. Sed χορτασθέντες, nec in loco Exodi, nec epistolæ prioris ad Corinthios, quem respicit Clemens, occurrit.

(10) *Τούς*. Mox post Παιδαγωγοῦ deest λόγους, aut simile quid; vel cum H. legendum, τὴν τοῦ ἀληθοῦς Παιδαγωγοῦ εὐπείθειαν. SYLBURG.

(11) *Πᾶσα*. Similia habes Prov. II, 6, sed verba hæc invenire nondum potui.

(12) *Ὁ γὰρ ἀγαθὸς π.* Ὁ ποιμὴν ὁ καλός Joan. Mox, αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ, ibid.

(13) *Εὔνοια*. Aristoteles, *Ethic. ad Nicomach.* lib. VIII, cap. 2: Τοὺς δὲ βουλομένους ἀγαθὰ εὔνους λέγουσιν. *Eos autem, qui bona volunt, benevolos vocant.* Conf. idem ejusdem operis lib. IX, cap. 5, et Suidas v. Εὔνους. Addit porro Clemens χάριν ἐκείνου, *gratia illius:* nempe proximi. Nam qui sui gratia bene alteri vult, non est εὔνους, sed φίλαυτος.

(14) *Τοῦ πλησίον*. H. mavult τῷ πλησίον, dativo casu; ut infra *Strom.* II, p. 371: Εὔνοια δέ ἐστι βούλησις ἀγαθῶν ἑτέρῳ, ἕνεκεν αὐτοῦ ἐκείνου. SYLBURG.

ipsum hostiam tradidit : *Bonus* enim *pastor animam suam ponit pro ovibus suis* [a]; atque adeo eam posuit. Benevolentia autem nihil est aliud, quam volitio boni proximi sui gratia illius.

CAP. XII.

Quod Pædagogus convenienter paternæ affectioni severitate et benignitate usus sit.

Iis jam peractis, consequens fuerit, ut Pædagogus noster, Jesus, vitam nobis veram describat, et eum, qui in Christo est, hominem more pædagogi instituat. Est autem forma ejus ac character, neque admodum difficilis, nec præ benignitate usque adeo dissolutus. Simul autem mandat, et mandatis ejusmodi characterem imprimit, ut ea possint perficere. Atque mihi quidem is ipse videtur hominem finxisse ex pulvere : aqua autem regenerasse : spiritu vero auxisse : verbo autem, pædagogi instar instituisse, ad filiorum adoptionem et salutem sanctis præceptis dirigens, ut cum terra genitum in sanctum et cœlestem hominem suo adventu transformasset, divinam illam vocem maxime impleret : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* [b]. Atque fuit quidem Christus hoc plenum quod dixit Deus : alii autem homines intelliguntur secundum solam **59** imaginem. Nos autem, o boni Patris filii, alumni boni Pædagogi, Patris voluntatem impleamus, Verbum audiamus, et vere salutarem Servatoris nostri vitam exprimamus : hic jam meditantes cœlestem vitæ rationem, per quam effecti dii, semper ✠ germinante lætitia et incorrupto boni odoris unguento inungamur, evidens incorruptionis exemplar habentes vitæ Domini formam, et Dei vestigia persequentes : cui soli convenit considerare, atque adeo cui curæ est, quomodo et quanam ratione futura sit vita hominum sanior. Quinetiam ad hoc ut facile contenti simus, et quæ sunt supervacanea negligamus, accinctique, et itinerantium more expediti, et ad beatæ vitæ æternitatem parati simus, nos præparat, unumquemque nostrum esse ipsum

✠ P. 157 ED. POTTER, 134 ED. PARIS.

ΚΕΦ. ΙΒʹ.

Ὅτι ἀναλόγως τῇ πατρικῇ διαθέσει κέχρηται ὁ Παιδαγωγὸς αὐστηρίᾳ καὶ χρηστότητι.

Τούτων ἤδη (15) προδιηνυσμένων, ἑπόμενον ἂν εἴη τὸν Παιδαγωγὸν ἡμῶν, Ἰησοῦν, τὸν βίον ἡμῖν τὸν ἀληθινὸν ὑποτυπώσασθαι, καὶ τὸν ἐν Χριστῷ παιδαγωγῆσαι ἄνθρωπον. Ἔστι δὲ ὁ χαρακτηρισμὸς οὐ φοβερὸς ἄγαν αὐτοῦ, οὐδὲ ἔκλυτος κομιδῇ ὑπὸ χρηστότητος. Ἐντέλλεται δὲ ἅμα, καὶ χαρακτηρίζεται τὰς ἐντολὰς αὐτὰς (16) ἐκτελεῖν δύνασθαι. Καί μοι δοκεῖ αὐτὸς οὗτος πλάσαι μὲν τὸν ἄνθρωπον ἐκ χοὸς, ἀναγεννῆσαι δὲ ὕδατι· αὐξῆσαι δὲ πνεύματι· παιδαγωγῆσαι δὲ ῥήματι, εἰς υἱοθεσίαν καὶ σωτηρίαν, ἁγίαις ἐντολαῖς κατευθύνων, ἵνα δὴ τὸν γηγενῆ εἰς ἅγιον καὶ ἐπουράνιον μεταπλάσας ἐκ προσβάσεως ἄνθρωπον, ἐκείνην τὴν θεϊκὴν μάλιστα πληρώσῃ φωνήν· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν* (17) *ἡμῶν*. Καὶ δὴ γέγονεν ὁ Χριστὸς τοῦτο πλήρες, ὅπερ εἴρηκεν ὁ Θεός· ὁ δὲ ἄλλος ἄνθρωπος κατὰ μόνην νοεῖται τὴν εἰκόνα. Ἡμεῖς δὲ, ὦ παῖδες ἀγαθοῦ Πατρὸς, ἀγαθοῦ Παιδαγωγοῦ θρέμματα, πληρώσωμεν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ἀκούωμεν τοῦ Λόγου, καὶ τὸν σωτήριον ὄντως ἀναμαξώμεθα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν βίον· ἐνθένδε ἤδη τὴν ἐπουράνιον μελετῶντες πολιτείαν, καθ' ἣν ἐκθεούμενοι (18), τὸ ἀειθαλὲς εὐφροσύνης ἀκήρατον εὐωδίας ἐπαλειφώμεθα χρίσμα (19), ἐναργὲς ὑπόδειγμα ἀφθαρσίας τὴν πολιτείαν ἔχοντες τοῦ Κυρίου, καὶ τὰ ἴχνη τοῦ Θεοῦ διώκοντες· ᾧ μόνῳ προσήκει σκοπεῖν, καὶ δὴ μέλει πῶς καὶ τίνα τρόπον ὑγιεινότερος ἂν ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος γένοιτο. Ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτάρκειαν τοῦ βίου, καὶ ἀπεριττότητα, ἔτι τε εὔζωνόν τε καὶ εὔλυτον ὁδοιπορικὴν ἑτοιμότητα, εἰς ἀϊδιότητα εὐζωΐας, παρασκευάζει, αὐτὸν αὑτοῦ ἕκαστον ἡμῶν ταμιεῖον εἶναι διδάσκων· *Μὴ* (20) γὰρ *μεριμνᾶτε*, φησὶ, *περὶ τῆς αὔ-*

[a] Joan. x, 11. [b] Gen. i, 26.

(15) *Ἤδη*. Τοίνυν Reg.

(16) *Τὰς ἐντολὰς αὐτάς*. Scribendum videtur, τὰς ἐντολὰς, ὡς αὐτὰς ἐκτ., vel aliquid simile. Nam sensus est : « Christum ejusmodi præcepta tradere, ut homines ea observare possint. »

(17) *Κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν*. Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν Bibl. Græc. Porro superius dictum est ad *Protrept.*, pag. 94, n. 8, quod cum Moyses dixerit Deum creasse hominem κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν, *secundum imaginem et similitudinem* suam, Clemens hæc duo sic distinguat, ut *similitudo* Dei sit ejus *imagine* perfectior : et hanc omni homini convenire vult, utpote rationis usu prædito ; illam solam iis, qui secundum Dei leges vitam instituunt : nec in ullo homine, præter Christum, perfectam esse in hac vita. *Strom.* ii, pag. 418 : Ἡ γὰρ οὐχ οὕτω τινὲς τῶν ἡμετέρων τὸ μὲν κατ' εἰκόνα εὐθέως κατὰ τὴν γένεσιν εἰληφέναι τὸν ἄνθρωπον, τὸ καθ' ὁμοίωσιν δὲ ὕστερον κατὰ τὴν τελείωσιν μέλλειν ἀπολαμβάνειν ἀποδέχονται ; Ibid., pag. 402 : Οὗτός ἐστιν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ὁ γνωστικὸς, ὁ μιμούμενος τὸν Θεὸν καθόσον οἷόν τε· μηδὲν παραλιπὼν τῶν εἰς τὴν ἐνδεχομένην ὁμοίωσιν, ἐγκρατευόμενος, ὑπομένων, δικαίως βιοὺς, βασιλεύων τῶν παθῶν, μεταδιδοὺς ὧν ἔχει, ὡς οἷός τε ἐστὶν εὐεργετῶν καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ. Conf. *Pædag.* lib. iii, sub finem, *Strom.* ii, pag. 405; *Strom.* iv, p. 485, 486, 529, 543; *Strom.* vi, p. 671, etc. Tertullianus lib. *De baptismo*, cap. 5 : *Proficiente itaque hominibus* (nempe per baptismum) *gratia Dei... restituitur homo ad* similitudinem *ejus, qui retro ad* imaginem *Dei fuerat. Imago in effigie, similitudo in æternitate censetur. Recipit enim illum Dei spiritum, quem tunc de afflatu ejus acceperat, sed post amiserat per delictum.* Origenes lib. iv *Contra Celsum*, pag. 180, dicit hominem factum esse κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καθ' ὁμοίωσιν ἤδη· *secundum imaginem Dei, sed nondum ad ejus similitudinem.* Nempe quod Dei similitudo in hac vita perfecta esse non possit.

(18) *Ἐκθεούμενοι*. Conf. quæ superius dicta sunt ad *Protrept.*, p. 88, not.

(19) *Χρίσμα*. Respicit χρίσμα in baptismo adhibitum. Vid. Tertullianus *De baptismo* cap. 7; *De resurrectione carnis* cap. 8. Lowth.

(20) *Μή*. Μὴ οὖν μεριμνήσετε εἰς τὴν αὔριον, Evang.

ριον· χρῆναι λέγων τὸν ἀπογεγραμμένον Χριστῷ, A αὐτάρκη, καὶ αὐτοδιάκονον, καὶ προσέτι ἐφήμερον ἐπαναιρεῖσθαι βίον (21)· οὐ γὰρ ἐν πολέμῳ, ἀλλ' ἐν εἰρήνῃ παιδαγωγούμεθα. Πολέμῳ μὲν οὖν πολλῆς δεῖ τῆς παρασκευῆς· δαψιλείας τε χρῄζει ἡ τρυφή (22)· εἰρήνη δὲ καὶ ἀγάπη, ἀφελεῖς καὶ ἀπράγμονες ἀδελφαὶ, οὐχ ὅπλων δέονται, οὐ παρασκευῆς ἀσώτου· Λόγος ἐστὶν αὐταῖς ἡ τροφή. Ὁ δὲ τὴν ἐνδεικτικὴν καὶ παιδευτικὴν ἡγεμονίαν κεκληρωμένος Λόγος, παρ' οὗ τὸ εὐτελές τε (23) καὶ ἄτυφον, καὶ τὸ ὅλον φιλελεύθερον, καὶ φιλάνθρωπον φιλόκαλόν τε ἐκμανθάνομεν· τοῦτον εἰ (24) καὶ ἑνὶ λόγῳ μετ' οἰκειότητος ἀρετῆς ἐξομοιούμενοι τῷ Θεῷ, οὐκ εἰς ἀμέλειαν καὶ ῥᾳθυμίαν μεταχωρεῖν δεῖ· ἀλλ' ἐκπόνει, καὶ μὴ ἀπόκαμνε· ἔσῃ γὰρ οἷος οὐκ ἐλπίζεις, οὐδ' εἰκάσαι δύναιο ἄν. B Ὡς δέ ἐστί τις ἄλλη μὲν φιλοσόφων ἀγωγὴ, ἄλλη δὲ ῥητόρων, παλαιστῶν δὲ ἄλλη· οὕτως ἐστὶ γενναία διάθεσις φιλοκάλῳ προαιρέσει κατάλληλος, ἐκ τῆς Χριστοῦ παιδαγωγίας περιγενομένη· καὶ τὰ τῆς ἐνεργείας πεπαιδευμέναι, σεμναὶ διαπρέπουσι, πορεία τε καὶ κατάκλισις, καὶ τροφὴ, καὶ ὕπνος, καὶ κοίτη, καὶ δίαιτα, καὶ ἡ λοιπὴ παιδεία. Οὐ γὰρ ὑπέρτονος ἡ τοιάδε ἀγωγὴ τοῦ Λόγου, ἀλλ' εὔτονος. Ταύτῃ οὖν καὶ Σωτὴρ ὁ Λόγος κέκληται, ὁ τὰ λογικὰ ταῦτα ἐξευρὼν ἀνθρώποις εἰς εὐαισθησίαν καὶ σωτηρίαν φάρμακα, ἐπιτηρῶν μὲν τὴν εὐκαιρίαν, ἐλέγχων δὲ τὴν βλάβην, καὶ τὰς αἰτίας τῶν παθῶν διηγούμενος, καὶ τὰς ῥίζας τῶν ἀλόγων ἐπικόπτων ἐπιθυμιῶν, παραγγέλλων μὲν ὧν ἀπέχεσθαι δεῖ, τὰς ἀντιδότους δὲ ἁπάσας τῆς σωτηρίας τοῖς νοσοῦσι προσφέρων· τοῦτο γὰρ τὸ μέγιστον καὶ βασιλικώτατον ἔργον τοῦ Θεοῦ, C σώζειν τὴν ἀνθρωπότητα. Τῷ μὲν οὖν ἰατρῷ οὐδὲ (25) πρὸς ὑγιείαν συμβουλεύοντι ἄχθονται οἱ κάμνοντες· τῷ δὲ Παιδαγωγῷ τῷ θείῳ πῶς οὐκ ἂν ὁμολογήσαιμεν (26) τὴν μεγίστην χάριν, μὴ σιωπῶντι, μηδὲ παρενθυμουμένῳ τὰς εἰς ἀπώλειαν φερούσας ἀπειλὰς, ἀλλὰ καὶ ταύτας διελέγχοντι, καὶ τὰς ὁρμὰς τὰς εἰς αὐτὰς διατεινούσας ἀνακόπτοντι, καὶ τὰς καθηκούσας πρὸς τὴν ὀρθὴν πολιτείαν ὑποθημοσύνας ἐνδιδάσκοντι; Πλείστην ἄρα ὁμολογητέον χάριν αὐτῷ. Τὸ γάρ τοι ζῶον τὸ λογικὸν, τὸν ἄνθρωπον λέγω, ἄλλο τί φαμεν ἢ θεάσασθαι τὸ Θεῖον (27) δεῖν; θεάσασθαι (28)

✠ P. 158 ED. POTTER, 135 ED. PARIS.

sui ipsius penum docens: *Ne solliciti* enim, inquit, *sitis de crastino* [a]; dicens oportere eum, qui Christo nomen suum dedit, sua sorte contentum, sibi per se servientem, in diem vivere. Non enim in bello, sed in pace instituimur. Ac bello quidem magno apparatu opus est, magnoque et profuso sumptu egent deliciæ, pax autem et dilectio, simplices et faciles sorores, non armis, neque profuso apparatu indigent. Nutrimentum eis Verbum est. Verbum autem is est, cui et demonstrandi et docendi principatus obtigit, a quo frugalitatem, simplicitatem, a fastuque alienationem, libertatis amorem, benignitatem, et honesti studium ediscimus. Id, etsi uno verbo cum virtutis conjunctione Deo similes reddimur, non ad socordiam ac negligentiam oportet traducere: sed elabora, et ne defatigeris: eris enim qualis non speras neque vero conjicere potueris. Quemadmodum autem philosophorum quidem est alia vivendi ratio, alia vero oratorum, alia autem luctatorum: ita est generosa dispositio voluntati honestatis studiosæ conveniens, quæ accedit ex Christi pædagogia: et quæ hac vi imbuta sunt, honestate præstant, incessus et accubitus, nutritio et somnus, cubitusque et victus, et reliqua disciplina. Non est enim nimis intensa ac vehemens ejusmodi Verbi educatio, sed moderata, et quæ justo ac recto tenore consistat. Hac etiam ratione Servator, Verbum seu Ratio dictus est, qui hæc hominibus rationalia medicamenta, quibus salventur, ac bono sensu imbuantur, invenit, opportunitatem quidem observans, vitium autem arguens, et affectionum animi causas exponens, et a ratione alienarum cupiditatum radices exscindens, a quibus quidem abstinere oporteat præcipiens, omnia ✠ autem salutis antidota ægrotantibus exhibens. Hoc est enim maximum et maxime regium Dei opus, humanam servare naturam. At medico quidem, qui nihil quod ad salutem faciat, consulit, ægroti succensent: divino autem pædagogo, quomodo non maximas nos habere gratias fatebimur, qui minime taceat, nec animi penetralibus contineat minas, quæ ferunt ad exitium: sed et eas arguat, et quæ

[a] Matth. vi, 34.

(21) *Ἐφήμερον ἐπ. βίον*. Sic postea *Pæd.* lib. II, cap. 1: Ἐφήμερον βίον διώκειν. Cicero *in diem vivere* dixit *Philip.* II, cap. 24. Et in lib. II *De oratore*, c. 40: *Barbarorum est in diem vivere*. Persius Sat. III, v. 62:

.... *Ex tempore vivis:*

id est sine omni de futuris sollicitudine.

(22) *Τρυφή*. Malet forsan aliquis τροφή, *cibus*: ut ad bellum restringamus hoc commation, sicut antecedens; ac sensus sit, « bello et magno apparatu, et largioribus alimentis opus esse. » Sed retineri tamen et τρυφή potest: ut cum *bello* conjungatur *voluptas*, sicut in oppositione cum *pace* copulatur *charitas* seu dilectio. SYLBURG.

(23) *Τέ*. Abest a Bod.

(24) *Τοῦτον εἰ*. Scribi possit τουτωί, *hoc*, vel τοῦτο, id est τούτου ἕνεκα. Forte aliquid deest. Mox, ἐξομοιούμενον scribendum esse pro ἐξομοιούμενοι, docent Sylburg. et Lowth.

(25) *Οὐδέ*. Οὐδέν mavult Hervetus.

(26) *Ὁμολογήσαιμεν*. Ὁμολογήσαμεν Reg.

D (27) *Τὸ Θεῖον*. De fine hominis philosophorum valde diversæ sententiæ erant. Aristoteles natum dixit *ad intelligendum et agendum*, ut refert Cicero *De finib.* lib. II, c. 13. Alii θεωρῆσαι τὸν λόγον τᾶς τῶν ὅλων φύσιος καὶ τᾶς σοφίας· *ad contemplandum naturæ universarum et sapientiæ rationem*, ut ait Perictione Pythagorea apud Stobæum serm. 9. Alii ad cœlum et cœlestia, alii ad Deum, contemplandum. Lactantius, principio lib. VI, pag. 499 edit. Oxon.: *Propterea facti et inspirati ab eo sumus, non ut cœlum videremus et solem, quod Anaxagoras putavit: sed ut artificem solis et cœli Deum, pura et integra mente coleremus.* Denique, alias opiniones ut prætereaın, quidam hominem ad se cognoscendum factum esse dicebant. Clemens porro duas postremas sententias conjungit, quod ante eum fecit Plato in *Alcibiade* primo. Conf. Stobæus serm. 21.

(28) *Θεάσασθαι*. Aliquis super ultimam syllabam ε scripsit in Bod., ac si scribendum esset θεάσασθε.

ad eas tendunt appetitiones exscindat, et quæ ad rectam vitæ rationem pertinent, edoceat? Magnæ ergo illi sunt agendæ gratiæ. Ratione enim præditum animal, hominem inquam, aliquidne aliud dicimus oportere quam id, quod est divinum, contemplari? Porro autem humanam quoque naturam dico eos oportere considerare, et ita vivere, ut jubet et dictat veritas, et ipsum pædagogum, et ejus præcepta plurimum admirantes, ut quæ inter se congruant et conveniant. Cui convenienter imagini oportet nos quoque, nos ipsos Pædagogo conformantes, ita vivere, ut factis oratio revera conveniat.

A δὲ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν φημὶ χρῆναι, ζῆν τε ὡς ὑφηγεῖται ἡ ἀλήθεια· ἀγαμένους ὑπερφυῶς τόν τε Παιδαγωγὸν αὐτὸν καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ὡς πρέποντα ἀλλήλοις ἐστὶ καὶ ἁρμόττοντα· καθ' ἣν εἰκόνα καὶ ἡμᾶς ἁρμοσαμένους χρὴ σφᾶς αὐτοὺς πρὸς τὸν Παιδαγωγὸν, σύμφωνον τὸν λόγον ποιησαμένους (29) τοῖς ἔργοις τῷ ὄντι ζῆν.

CAP. XIII.

Quod quemadmodum id, quod recte et ex virtute geritur, fit secundum rectam rationem; ita rursus peccatum, præter rationem.

Quidquid est præter rectam rationem, id est peccatum. Jam vero generales animi affectiones seu perturbationes hoc modo definiendas censent philosophi: Cupiditatem quidem, appetitionem, quæ non paret rationi: Metum autem, dissolutionem, quæ non paret rationi, ✠ Voluptatem autem, elationem animæ, quæ non paret rationi. Si ergo quæ in ipsam Rationem seu Verbum inobedientia committitur, peccatum generat; quomodo non necessario Rationi seu Verbo obedire, quod quidem fidem dicimus, parit id, quod vocatur officium? Ipsa enim virtus, est animæ con-

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Ὅτι ὡς τὸ κατόρθωμα (30) κατὰ τὸν ὀρθὸν γίνεται λόγον, οὕτως ἔμπαλιν τὸ ἁμάρτημα παρὰ τὸν λόγον.

Πᾶν τὸ παρὰ τὸν λόγον ὀρθὸν, τοῦτο ἁμάρτημά B ἐστι. Αὐτίκα γοῦν τὰ πάθη τὰ γενικώτατα (31) ὧδέ πως ὁρίζεσθαι ἀξιοῦσιν οἱ φιλόσοφοι· τὴν μὲν ἐπιθυμίαν (32) ὄρεξιν ἀπειθῆ λόγῳ, τὸν δὲ φόβον ἔκλυσιν (33) ἀπειθῆ λόγῳ· ἡδονὴν (34) δὲ ἔπαρσιν ψυχῆς ἀπειθῆ λόγῳ. Εἰ τοίνυν ἡ πρὸς τὸν λόγον ἀπείθεια ἁμαρτίας ἐστὶ γεννητικὴ, πῶς οὐχὶ ἐξ ἀνάγκης ἡ τοῦ λόγου ὑπακοὴ, ἣν δὴ πίστιν φαμὲν, τοῦ καλουμένου καθήκοντος ἔσται περιποιητική; Καὶ γὰρ ἡ ἀρετὴ (35) αὐτὴ διάθεσίς ἐστι ψυχῆς σύμφωνος ὑπὸ τοῦ λόγου περὶ ὅλον τὸν βίον. Ναὶ μὴν τὸ κορυφαιότατον, αὐτὴν φιλοσοφίαν (36), ἐπιτήδευσιν λόγου ὀρθότητος

✠ P. 159 ED. POTTER, 136 ED. PARIS.

(29) *Ποιησαμένους*. Post hanc vocem distinguit Pal. ms. et editio Florentina, inquit Sylburgius.

(30) *Τὸ κατόρθωμα*. Toto fere hoc capite Stoicorum more loquitur Clemens. Illi quod κατὰ λόγον fit, καθῆκον vocant: quod *officium* vertit Cicero *De offic.* lib. I, cap. 3. Id si omnibus numeris perfectum esset, κατόρθωμα dicebatur. Quod vero παρὰ λόγον factum erat, ἁμάρτημα illis erat. Stobæus *Eclog. ethic.* cap. 4, pag. 177: Κατόρθωμα δὲ εἶναι λέγουσι καθῆκον πάντας ἐπέχον ἀριθμοὺς, ἢ καθάπερ προείπομεν, τέλειον καθῆκον· ἁμαρτήματα (scribe ἁμάρτημα δὲ) τὸ παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πραττόμενον, ἢ ἐν ᾧ παραλέλειπταί τι καθῆκον ὑπὸ λογικοῦ ζώου. *Jam κατόρθωμα vocant officium, quod omnes numeros habeat; vel, ut antea diximus, perfectum officium. Peccatum autem, quod præter rectam rationem fit; vel, in quo officii aliquid a rationali animali est omissum.* Eadem proxime superiori capite uberius explicat pag. 174, 175. Diogenes Laertius lib. VII, segm. 108: Καθήκοντα μὲν οὖν εἶναι, ὅσα λόγος αἱρεῖ ποιεῖν· ὡς ἔχει, γονεῖς τιμᾶν . . . Παρὰ τὸ καθῆκον δὲ, ὅσα μὴ αἱρεῖ λόγος· ὡς ἔχει τὰ τοιαῦτα, γονέων ἀμελεῖν. *Ea autem officia esse, quæ ratio facienda suaserit: ut est, parentes honorare*, etc. *Præter officium sunt, quæ ratio non esse eligenda suggesserit: ut est, parentes negligere*, etc.

(31) *Τὰ πάθη τὰ γεν.* Stoici passiones omnes perturbationes esse, et rationi repugnare dicebant: unde Clemens post ἁμαρτήματος generalem definitionem, passiones enumerat et describit. Stobæus libri superius dicti pag. 175, 176: Πάθος δ' εἶναί φασι ὁρμὴν πλεονάζουσαν, καὶ ἀπειθῆ τῷ αἱροῦντι λόγῳ· ἢ καὶ κίνησιν ψυχῆς παρὰ φύσιν. *Passionem definiunt, appetitionem nimiam, rationi non obtemperantem: vel animæ motum præter naturam.* Non multo post refert, Stoicos passiones in quatuor genera distribuisse, ἐπιθυμίαν, φόβον, λύπην, ἡδονήν· *desiderium, timorem, dolorem, voluptatem.* Eadem fere tradunt Diogenes Laertius lib. VII, segm. 110, 111, et seq.; et Cicero *Tusc. quæst.* lib. IV. Porro ex his quatuor Clemens tertiam omisit: quam Stoici sic definiebant: Λύπη ἐστὶ συστολὴ ψυχῆς ἀπειθὴς λόγῳ· ut ait Stobæus: id est, interprete Cicerone, *dolor est animi, adversante ratione, contractio.*

(32) *Ἐπιθυμίαν*. Stobæus loco jam memorato: C Τὴν μὲν οὖν ἐπιθυμίαν λέγουσιν ὄρεξιν εἶναι ἀπειθῆ λόγῳ· *Desiderium igitur dicunt esse appetitum rationi non obtemperantem.*

(33) *Φόβον, ἔκλυσιν*. Sylburgius ait: « Pro ἔκλυσιν infra *Strom.* II, pag. 373, legitur ἔκκλισιν, *declinationem, evitationem*: itemque in Pal. ms. Insuper epitome *Stromateων* ms. habet εὐπειθῆ ἔκκλισιν, teste Hœschelio: sed ἀπειθῆ confirmat ἄλογος infra, loco jam citato. » Quinetiam ἔκκλισις habet Reg. sed super priorem ι aliquis scripsit υ. Et quod tum hoc loco, tum etiam *Strom.* II, ἔκλυσις scribi debeat, Stobæus docet: nam ille post verba jam memorata addit, Φόβον δὲ εἶναι ἔκλυσιν ἀπειθῆ λόγῳ· *Metum autem dicebant esse solutionem animi contra rationem.* Quod vero ἀπειθῆ legendum sit, non εὐπειθῆ, reliquæ passionum definitiones manifestum faciunt.

(34) *Ἡδονήν*. *Voluptatem, lætitiam.* Nam utraque voce ἡδονήν reddit Cicero. Eam Laertius loco superius dicto, et Suidas v. Ἡδονή, definiunt ἄλογον D ἔπαρσιν ἐφ' αἱρετῷ δοκοῦντι ὑπάρχειν· *irrationabilem elationem propter expetitum, quod præsens esse videtur.* Cicero lib. II *De fin.*: *Sed hoc interest, quod voluptas etiam dicitur in animo vitiosa res, ut Stoici putant, qui eam sic definiunt, sublationem animi sine ratione, opinantis se magno bono frui.*

(35) *Ἀρετή*. Similiter Stobæus pag. 167: Κοινότερον δὲ τὴν ἀρετὴν διάθεσιν εἶναι ψυχῆς σύμφωνον αὐτῇ (scrib. αὑτῇ) περὶ ὅλον τὸν βίον· *Communius autem virtutem definiunt* Stoici, *animæ affectionem secum per totam vitam consentientem.* Diogenes Laertius in *Zenone*, qui est lib. VII, segm. 89, eodem plane sensu ἀρετὴν dicit esse διάθεσιν ὁμολογουμένην, *dispositionem consentaneam*, nempe sibi: nam ὁμολογούμενον idem esse videtur, quod apud Clementem et Stobæum σύμφωνον. Perperam enim vertit Laertii interpres, *affectionem vulgo intellectam.* Quod potius vitio, quam virtuti conveniret.

(36) *Φιλοσοφίαν*. Apud Plutarchum *De placitis philosophorum*, Stoici definiunt philosophiam, ἄσκη-

ἀποδιδόασιν· ὡς ἐξ ἀνάγκης εἶναι τὸ πλημμελούμενον πᾶν διὰ τὴν τοῦ λόγου διαμαρτίαν γινόμενον· καὶ εἰκότως καλεῖσθαι *ἁμάρτημα*· αὐτίκα γοῦν ὅτι ἥμαρτεν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, καὶ παρήκουσε τοῦ Θεοῦ· *Καὶ παρωμοιώθη* (37), φησί, *τοῖς κτήνεσιν ὁ ἄνθρωπος* παρὰ τὸν λόγον ἐξαμαρτών· εἰκότως ἄλογος νομισθείς, εἰκάζεται κτήνεσιν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ Σοφία λέγει· *Ἵππος* (38) *εἰς ὀχείαν ὁ φιλήδονος, καὶ μοιχὸς ἀλογίστῳ κτήνει παρομοιωθείς*· διὸ καὶ ἐπιφέρει· *Παντὸς ὑποκάτω ἐπικαθημένου χρεμετίζει*· οὐκέτι, φησί, λαλεῖ ὁ ἄνθρωπος· οὐ γάρ ἐστι λογικὸς ἔτι, ὁ παρὰ λόγον ἁμαρτάνων· θηρίον δὲ δὴ ἄλογον, ἔκδοτον ἐπιθυμίαις, ᾧ πᾶσαι ἐπικάθηνται ἡδοναί. Τὸ δὲ κατορθούμενον κατὰ τὴν τοῦ λόγου ὑπακοὴν *προσῆκον* καὶ *καθῆκον* Στωϊκῶν ὀνομάζουσι παῖδες. Τὸ μὲν οὖν καθῆκον προσῆκόν ἐστιν· ὑπακοὴ δὲ θεμελιοῦται ἐντολαῖς. Αὗται δέ, ταῖς ὑποθήκαις (39) αἱ αὐταὶ οὖσαι, τὴν ἀλήθειαν (40) ἔχουσαι σκοπὸν (41), ἐπὶ τὸ ἔσχατον ὀρεκτὸν (42), ὃ τέλος νοεῖται, παιδαγωγοῦσι. Τέλος δέ ἐστι θεοσεβείας ἡ ἀΐδιος ἀνάπαυσις ἐν τῷ Θεῷ. Τοῦ δὲ αἰῶνός ἐστιν ἀρχὴ τὸ ἡμέτερον τέλος. Τὸ μέντοι τῆς θεοσεβείας κατόρθωμα (43) δι' ἔργων τὸ καθῆκον ἐκτελεῖ· ὅθεν εἰκότως τὰ καθήκοντα περὶ τὰς πράξεις, οὐ τὰς λέξεις, συνίσταται (44). Καὶ

A sentiens affectio, rationi subjecta per totam vitam. Quin etiam, quod est supremum omnium, ipsam philosophiam, definiunt, studium rectæ rationis, adeo ut sit necessario delictum, quidquid fit propter errorem rationis, et merito vocetur *erratum*, seu peccatum. Jam enim, quando primus homo peccavit, et Deo non obediit: *Et jumentis*, inquit, *assimilatus est homo* [a], qui præter rationem aberrasset, merito rationis expers existimatus com paratur jumentis. Hinc etiam dicit Sapientia: *Equus ad coitum libidinosus, et adulter irrationali jumento assimilatus* [b]: et ideo subjungit: *Quocunque super eum sedente hinnit.* Non amplius, inquit, ut homo loquitur: nec enim est amplius particeps rationis, qui peccat præter rationem; verum est B expers rationis bellua, dedita cupiditatibus, cui omnes voluptates insident. Quod ex rationis autem obedientia recte **60** geritur, προσῆκον et καθῆκον, hoc est, quod *incumbit*, et convenit, nempe *officium*, vocant Stoici. Quod autem convenit, id incumbit. Obedientia autem fundatur mandatis. Ea autem, monitionibus cum sint eadem, veritatem sibi scopum proponentia, ✠ ad extremum expetendum, qui finis dicitur, instituunt. Pietatis autem

[a] Psal. XLVIII, 13, 21. [b] Eccli. XXXIII, 6.

✠ P. 160 ED. POTTER, 136-137 ED. PARIS.

σιν τέχνης βίου ἐπιτηδείου· *accommodatæ vitæ artis meditationem.* Auctori cuidam apud Suidam philosophia est ἠθῶν κατόρθωσις μετὰ δόξης τῆς περὶ τοῦ ὄντος γνώσεως ἀληθοῦς· *Morum correctio, conjuncta cum opinione cognoscendæ veritatis de eo, quod est.* Quæ licet differant verbis, sensu consentiunt.

C (37) *Καὶ παρωμοιώθη*. Malim referre ad psalm. XLVIII, v. 13: *Comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis.* Apud Jeremiam quidem c. V, v. 8: *Equi amatores in feminas*, legimus, sed quoniam citat Sapientiam, referendum est hoc ad Ecclesiasticum, quem Σοφίαν Σειράχ Græci dicunt, quanquam dissimulandum non est diversam esse lectionem. Clemens ait: Ἵππος εἰς ὀχείαν ὁ φιλήδονος, καὶ μοιχὸς παντὸς ὑποκάτω ἐπικαθημένου χρεμετίζει, at cap. XXXIII, v. 6, apud LXX: Ἵππος εἰς ὀχείαν ὡς φίλος μῶκος, ὑποκάτω παντὸς ἐπικαθημένου χρεμετιεῖ. Vulgata Latina: *Equus emissarius, sic et amicus subsannator, sub omni supra sedente hinnit.* Jansenius in Ecclesiasticum: *Ut equus equa conspecta hinnit, nulla habita ratione ejus, qui insidet, non in gratiam ejus, sed propter equam; ita fictus amicus, oblata spe commodi, benevolentiam ostendit cuivis, non in gratiam ejus, sed amorem commodi.* Feder. Morellus putat, illa verba apud D Clement., Ὁ φιλήδονος καὶ μοιχὸς ἀλογίστῳ κτήνει παρομοιωθείς, per παρένθεσιν et ἐπεξήγησιν inserta esse. Indicat quod subjicitur διὸ καὶ ἐπιφέρει, Παντός, etc. COLLECT. — Hic porro locus sic distingui et explicari debet: Καὶ παρωμοιώθη, φησίν, τοῖς κτήνεσιν. Ὁ ἄνθρωπος παρὰ τὸν λόγον ἐξαμαρτών, εἰκότως ἄλογος νομισθείς, εἰκάζεται κτήνεσιν. Et assimilatus est, *inquit*, jumentis: *scilicet homo, qui cum a ratione aberrasset, merito rationis expers existimatus est, comparatur jumentis.* Porro διὰ μνήμης, recitat Psal. XLVIII, 13, 21: Παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσιν, καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς.

(38) *Ἵππος*. Hæc sic distingui et explicari debent: Ἵππος εἰς ὀχείαν· ὁ φιλήδονος, καὶ μοιχός, ἀλογίστῳ κτήνει παρομοιωθείς· διὸ καὶ ἐπιφ. Equus ad coitum: *nempe voluptati deditus, et adulter, qui jumento maxime irrationabili assimilatus est: unde etiam subjungit:* Quocunque, etc. Nam ea verba ὁ φιλήδονος usque ad παρομοιωθείς non sunt Sirachi, ut putavit Hervetus interpres, ut a Morello superius dictum est.

(39) *Ταῖς ὑποθήκαις*. Ὑποθήκη ab Hesychio et Suida exp. παραίνεσις. Clemens τὰς ὑποθήκας ταῖς ἐντολαῖς synonymas esse notat. Unde Latine verti solent *præcepta* vel *præceptiones*. Librum hoc titulo Hesiodo ascriptum memorat Quintilianus lib. I, cap. 1; Solonem εἰς ἑαυτὸν ὑποθήκας scripsisse, refert Diogenes Laertius in *Solone*, et Suidas in Σόλων. Hierocles *Aurea* Pythagoræ *carmina* ὑποθήκας vocat, non procul a principio Commentarii. Simplicius, *Commentarii in Epictetum* pag. 3 refert, ὑποθηκῶν nomen iis præceptis peculiare esse, quæ brevibus sententiis continentur: et a Pythagoreis præcipue usurpatum fuisse: Κομματικοὶ δέ εἰσιν οἱ λόγοι, καὶ γνωμονικοί, κατὰ τὸ τῶν ὑποθηκῶν καλουμένων παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις εἶδος. *Dictio* Epicteti *concisa est, et sententiosa, qualis* præceptionum, *quas Pythagorei* ὑποθήκας *vocant, esse consuevit.*

(40) *Ἀλήθειαν*. Clemens *Strom.* II refert, Posidonium Stoicum felicitatem posuisse ἐν τῷ ζῆν θεωροῦντα τὴν τῶν ὅλων ἀλήθειαν καὶ τάξιν, *in vita contemplatrice universorum veritatis et ordinis.*

(41) *Σκοπόν*. Stoicorum vox. Hi enim σκοπόν et D τέλος sic distinguunt, ut σκοπός sit quasi τὸ ἐκκείμενον, οὗ τυχεῖν πάντες ἐφιᾶσιν, οἱ τῆς εὐδαιμονίας σκεπτόμενοι· *res proposita, quam beatitudinis candidati assequi cupiunt:* ut virtus: τέλος autem sit τὸ εὐδαιμονεῖν, *esse felicem:* Τοῦτο δὲ ὑπάρχει ἐν τῷ κατ' ἀρετὴν ζῆν· *id autem statuunt, secundum virtutem vivere* · ut ait Stobæus, *Eclog. ethic.* p. 172. Itaque σκοπός illis erat beatitudo objectiva; τέλος, beatitudo formalis.

(42) *Τὸ ἔσχατον ὀρεκτόν*. Stobæus, *Eclog. ethic.* c. 2, p. 172 refert, Stoicos definivisse bonorum finem, τὸ ἔσχατον τῶν ὀρεκτῶν, ἐφ' ᾧ πάντα τὰ ἄλλα ἀναφέρεται, *extremum expetendum, ad quod reliqua omnia referuntur.*

(43) *Κατόρθωμα*. Stoicorum phrasibus in explicandis iis, quæ ad Christianam religionem pertinent, καταχρῆται.

(44) *Συνίσταται*. Pal. ms. συνίστανται, plurali numero. SYLBURG. — Συνίστανται habent etiam Reg., Bod.

finis est æterna in Deo requies. Æternitatis autem principium, est noster finis. Pietatis igitur perfecta operatio officium per opera efficit. Unde officia merito in actionibus, non autem in dictionibus consistunt. Et est Christiani quidem actio, rationalis animæ operatio, ex concinno judicio et appetitione veritatis, quæ per conjunctum et in partem veniens peragitur corpus. Officium autem est, quæ in vita Deum et Christum sequitur voluntas, quæ se propter vitam æternam recte gerit. Etenim Christianorum vita, quam nunc instituimus, est quædam rationalium quasi actionum compages: hoc est, eorum, quæ a ratione docentur, quæ labi nesciat operatio, quam quidem fidem appellavimus. Hæc autem compages sunt mandata Domini, quæ cum sint divinæ sententiæ, monita spiritalia, nobis ipsis scripta sunt, ut quæ et nobis ipsis et proximis bene quadrent. Quinetiam ipsæ quoque ad nos revertuntur, sicut pila, quæ propter repercussionem ad eum, qui jacit, recurrit. Unde etiam sunt ea, quæ decent ac conveniunt, nempe officia, ad divinam pædagogiam necessaria, quæ a Deo præcepta et ad salutem tradita sunt. Et quoniam eorum, quæ sunt necessaria, alia quidem solum ad vitam hic agendam pertinent, alia vero hinc, ut illic bene vivamus, avolare faciunt: convenienter quoque officiorum, hæc quidem ad vivendum, illa vero ad recte vivendum ordinantur. Quæcunque ergo ad gentiliter vivendam præcipiuntur, ea vulgo publicata sunt. Quæ autem ad bene vivendum conveniunt, ex quibus æterna illa vita acquiritur, ea hic veluti adumbrata ex ipsis Scripturis colligemus ac considerabimus.

A ἔστιν ἡ μὲν πρᾶξις ἡ τοῦ Χριστιανοῦ ψυχῆς ἐνέργεια λογικῆς, κατὰ κρίσιν ἀστείαν (45) καὶ ὄρεξιν ἀληθείας, διὰ τοῦ συμφυοῦς καὶ συναγωνιστοῦ σώματος ἐκτελουμένη· καθῆκον (46) δὲ ἀκόλουθον ἐν τῷ βίῳ Θεῷ καὶ Χριστῷ βούλημα, ἐγκατορθούμενον (47) ἀϊδίῳ ζωῇ· καὶ γὰρ ὁ βίος ὁ Χριστιανῶν, ὃν παιδαγωγούμεθα νῦν, σύστημά τι ἐστὶ λογικῶν πράξεων· τουτέστι τῶν ὑπὸ τοῦ Λόγου διδασκομένων ἀδιάπτωτος ἐνέργεια (48), ἣν δὴ πίστιν κεκλήκαμεν. Τὸ δὲ σύστημα ἐντολαὶ Κυριακαί· αἳ δὴ, δόξαι οὖσαι θεϊκαὶ, ὑποθῆκαι πνευματικαὶ, ἡμῖν αὐτοῖς ἀναγεγράφαται, πρός τε ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πρὸς τοὺς πέλας εὔθετοι· καὶ δὴ καὶ αὗται αὖθις πρὸς ἡμᾶς ἀνταναστρέφουσι, καθάπερ πρὸς τὸν βάλλοντα ἡ σφαῖρα (49), διὰ τὴν ἀντιτυπίαν παλινδρομοῦσα· ὅθεν καὶ ἔστιν ἀναγ- B καῖα τὰ καθήκοντα εἰς παιδαγωγίαν θεϊκὴν, ὡς ὑπὸ Θεοῦ παρηγγελμένα, καὶ εἰς σωτηρίαν πεπορισμένα. Καὶ ἐπεὶ τῶν ἀναγκαίων τὰ μὲν πρὸς τὸ ζῆν ἐπὶ τὸ ἐνταῦθα μόνον, τὰ δὲ ἔνθεν πρὸς τὸ εὖ ζῆν (50) ἐκεῖσε ἀναπτεροῖ (51)· ἀναλόγως καὶ τῶν καθηκόντων τὰ μὲν πρὸς τὸ ζῆν, τὰ δὲ πρὸς τὸ εὖ ζῆν διατάττεται. Ὅσα μὲν οὖν πρὸς τὸ (52) ἐθνικὸν ζῆν παραγγέλλεται, ταῦτα καὶ παρὰ τοῖς πολλοῖς δεδήμευται· ἃ δὲ πρὸς τὸ εὖ ζῆν ἁρμόττει, ἐξ ὧν τὸ ἀΐδιον ἐκεῖνο περιγίνεται ζῆν, ταῦτα δὲ ἐν ὑπογραφῆς μέρει ἐξ αὐτῶν C ἀναλεγομένοις τῶν γραφῶν, ἐξέστω σκοπεῖν (53).

(45) *Ἀστείαν*. Stoici honestum ac probum vocabant ἀστεῖον, cui φαῦλον opponebant. Sic apud Plutarch. lib. *De contr. Stoic.*: Τῷ μὲν ἀστείῳ ἀλλότριον οὐδὲν, τῷ δὲ φαύλῳ οὐδὲν οἰκεῖον· *Probo quidem nihil alienum, improbo nihil proprium.*

(46) *Καθῆκον*. Stoici apud Stobæum p. 174 definiunt καθῆκον τὸ ἀκόλουθον ἐν τῷ βίῳ, *in vita consentaneum*. Item, τὸ ἀκόλουθον ἐν ζωῇ, ὃ παραχθὲν (scrib. πραχθὲν) εὔλογον ἀπολογίαν ἔχει, *in vita consentaneum, cujus effecti recta ratio reddi potest.* Conf. Diogenes Laertius lib. VII, segm. 107; Sextus Empiricus *Adv. mathemat.* pag. 147. Præterea Stoici felicitatem statuebant ἐν τῷ πάντα τὰ καθήκοντα ἐπιτελοῦντα ζῆν· *in vivendo, omnia officia perficientem.* Quod alii dicebant: Ζῆν ἀκολούθως τῇ φύσει, vel τῷ δαίμονι, vel πρὸς τὴν τοῦ ὅλου διοικητοῦ βούλησιν. Conf. Stobæus loco jam dicto, et Laertius lib. VII, seg. 88, 89. Clemens utrumque conjunxit, et e Christi doctrina æternæ vitæ mentionem insuper adjecit.

(47) *Ἐγκατορθούμενον*. Hæc vox reposita est ex Pal. cod. Herveti versio secuta est vulgatam lectionem, βούλημα ἓν, κατορθ. *voluntas una, quæ se propter vitam æternam recte et ex virtute gerit.* SYLBURG. — Ἓν κατορθ. habent etiam Reg., Bod.

(48) *Ἀδιάπτωτος ἐνέργεια*. Hoc etiam Stoicorum more dictum est. Laertius in *Zenone*, qui est lib. VII, segm. 117: Φασὶ δὲ καὶ ἀπαθῆ εἶναι τὸν σοφὸν, διὰ τὸ ἀνέμπτωτον εἶναι· *Aiunt* Stoici *sapientem esse passionibus vacuum, quia labi non possit.* Item segm. 122: Ἔτι δὲ ἀναμαρτήτους, τῷ ἀπαραπτώτους εἶναι τῷ ἁμαρτήματι· *Esse itidem* sapientes *inculpatos, quia in peccata labi non possint.*

(49) *Ἡ σφαῖρα*. Similitudo de pila est apud Basil. pag. 172. H. SYLBURG.

(50) *Εὖ ζῆν*. Adhuc Stoice loquitur. Nam apud Stoicos τὸ εὖ ζῆν, καλῶς ζῆν, et κατὰ φύσιν ζῆν, idem significabant, quod τὸ εὐδαιμονεῖν, *felicem esse.* Conf. Stobæus, *Eclog. ethic.*, c. 4, p. 172.

(51) *Ἀναπτεροῖ*. Conf. quæ dicta sunt ad *Protrept.* pag. 83, not., et quæ adnotabuntur ad *Strom.* V, p. 588.

D (52) *Τό*. Abest a Bod., Reg.

(53) *Σκοπεῖν*. Post hujus libri finem, Reg. et Bod. coronidis loco addunt: Κλήμεντος Παιδαγωγοῦ τῶν εἰς τὰ τρία τὸ πρῶτον.

※ CAPITULA LIBRI SECUNDI.

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

ΚΕΦ. Α'.

Πῶς περὶ τὰς τροφὰς ἀναστρεπτέον.

Ἐχομένοις τοίνυν τοῦ σκοποῦ καὶ τὰς Γραφὰς πρὸς τὸ βιωφελὲς τῆς Παιδαγωγίας ἐκλεγομένοις, ὁποῖόν τινα εἶναι χρὴ παρ' ὅλον τὸν βίον τὸν Χριστιανὸν καλούμενον, κεφαλαιωδῶς ὑπογραπτέον. Ἀρκτέον οὖν ἡμῖν ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν, καὶ ὅπως ἁρμόττειν γε χρή. Στοχαζομένοις τοίνυν τῆς συμμετρίας τοῦ συντάγματος, ὁποῖόν τινα τῷ ἑαυτοῦ σώματι ἕκαστον ἡμῶν προσφέρεσθαι, μᾶλλον δὲ ὅπως αὐτὸ κατευθύνειν χρή, λεκτέον· ὁπόταν γάρ τις, ἀπὸ τῶν ἐκτὸς καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς τοῦ σώματος ἀγωγῆς ἐπὶ τὴν διάνοιαν ἀναχθεὶς (54) ὑπὸ τοῦ Λόγου, τὴν θεωρίαν τῶν C κατὰ τὸν ἄνθρωπον συμβαινόντων κατὰ φύσιν ἀκριβῶς ἐκμάθῃ, εἴσεται μὴ σπουδάζειν μὲν περὶ τὰ ἐκτὸς, τὸ δὲ ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὄμμα τῆς ψυχῆς ἐκκαθαίρειν, ἁγνίζειν δὲ καὶ τὴν σάρκα αὐτῆς. Ὁ γὰρ ἐκείνων καθαρῶς ἀπολυθεὶς, δι' ὧν ἔτι χοῦς ἐστι, τί ἂν ἄλλο προὐργιαίτερον ἑαυτοῦ ἔχοι πρὸς τὸ ὁδῷ ἐλθεῖν ἐπὶ τὴν κατάληψιν τοῦ Θεοῦ; Οἱ μὲν δὴ ἄλλοι ἄνθρωποι « ζῶσιν (55) ἵνα ἐσθίωσιν, » ὥσπερ ἀμέλει καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, « Οἷς (56) οὐδὲν ἄλλ' ἢ γαστὴρ ἐστιν ὁ βίος· » ἡμῖν δὲ ὁ Παιδαγωγὸς ἐσθίειν παραγγέλλει, ἵνα ζῶμεν· οὔτε γὰρ ἔργον ἡμῖν ἡ τροφὴ, οὔτε σκοπὸς ἡδονή· ὑπὲρ δὲ τῆς ἐνταῦθα διαμονῆς, ἣν ὁ Λόγος εἰς ἀφθαρσίαν παιδαγωγεῖ· διὸ καὶ ἐκκρίνεται ἡ τροφή. Ἁπλῆ δὲ αὕτη καὶ ἀπερίεργος D

LIBER SECUNDUS.

CAP. I.

Quomodo circa alimenta versari oporteat.

Propositum itaque institutum ac scopum sequentibus, et Scripturas ad eam Pædagogiæ partem, quæ vitæ utilis futura est, deligentibus, qualem esse in tota vita eum qui Christianus dicitur, oporteat, summatim describendum est. Nobis igitur a nobis ipsis incipiendum est, et quomodo nos componere ac moderari oporteat. Habita ergo operis nostri, commodæque illius dispositionis ratione, quemadmodum unumquemque nostrum se in suum corpus gerere, vel potius quomodo id dirigere oporteat, dicendum est. Quando enim quis a rebus C externis, et ab ipsa præterea corporis cultura ad mentem a ratione, seu Verbo, deductus, eorum, quæ in homine secundum naturam eveniunt, contemplatione accurate didicerit, sciet non esse studium in res externas conferendum : sed hominis quod est proprium, animæ nempe oculum, expurgandum, castamque et sanctam carnem suam tuendam. Qui enim ab illis pure emundatus exsolutusque fuerit, per quæ est adhuc pulvis, quidnam aliud commodius seipso habere poterit, ad hoc, ut recta via ad Dei procedat comprehensionem? Atque alii quidem homines *vivunt ut comedant*, quod certe etiam rationis expertibus evenit animantibus, *Quibus nihil aliud* D *quam venter vita est :* nobis autem Pædagogus præ-

※ P. 161-162 ED. POTTER, 138-139 ED. PARIS.

(54) *Ἀναχθείς*. Hoc pro vulg. ἀχθεὶς repositum e Pal. ms. SYLBURG. — Consentiunt Reg., Bod. Sed ἀχθεὶς retinet ms. Nov.

(55) *Ζῶσιν*. Socratis effatum respicit, quod refert Musonius apud Stobæum serm. 17, qui est *De incontinentia :* Προσήκει ἐσθίειν ἡμῖν ἵνα ζῶμεν, οὐχ ἵνα ἡδώμεθα, εἴ γε μέλλομεν συστοιχεῖν ἀρίστῳ ὄντι τῷ λόγῳ Σωκράτους, ὃς ἔφη, Τοὺς μὲν πολλοὺς ἀνθρώπους ζῆν ἵνα ἐσθίωσιν, αὐτὸς (scrib. αὐτόν) δὲ ἐσθίειν ἵνα ζῇ· « Edendum ut vivamus, non ut voluptuemur ; siquidem ad optimam Socratis sententiam accommodare nos voluerimus, qui bonam hominum partem vivere dixit ut edant, se autem edere ut vivat. » Clemens idem dictum iterum respexit *Strom.* VII, pag. 752. Item Juvenalis, sat. XI, v. 11 ;

Et quibus in solo vivendi causa palato est.

(56) *Οἷς*. Ut senarius constet sibi, scribe,

Οἷς οὐδὲν ἐστιν ἄλλο, πλὴν γαστὴρ, βίος.

Nihil est familiarius Clementi, quam versiculos auctorum aut citare ut in mentem veniunt, aut accommodare instituto, καὶ παραλύειν. HEINSIUS.

cipit ✠ *comesse ut vivamus :* neque enim nostrum nutritio munus est; neque scopus noster, voluptas: sed propter nostram hic mansionem, quam ad incorruptionem Verbum instituit: et ideo secernitur ac seligitur alimentum. Est autem ipsa simplex, et minime curiosa veritas, simplicibus et minime curiosis pueris apposita : utpote; quæ ad vivendum, non ad lautitias deliciasque apta sit. Ipsum autem vivere, ex duobus, sanitate scilicet et viribus, constituitur, quibus maxime convenit alimenti facilitas; ut quod et ad digestionem et corporis levitatem sit utile : ex quibus incrementum, sanitas, et justæ vires, non autem injustæ, lubricæ, et miseræ quales sunt, quæ athletis ex illa sua edendi necessitate obveniunt. Sunt itaque multiplices qualitates respuendæ, quæ varia damna pariunt, malas corporum habitudines, stomachorum subversiones, cum corruptus et constupratus sit gustus misera et infausta quadam condiendi arte, et inani in faciendis bellariis artificio. Audent enim appellare nutritionem, studium deliciarum, quod in noxias voluptates dilabitur. Antiphanes autem, Delius medicus, vel unum hanc dixit esse morborum causam, ciborum varietatem : cum qui veritatem

A ἀλήθεια (57), καταλλήλως ἁπλοῖς καὶ ἀπεριέργοις ἁρμόζουσα παιδίοις· ὡς ἂν εἰς τὸ ζῆν, οὐκ εἰς τρυφὴν ἐπιτήδειος. Τὸ δὲ ἐκ δυεῖν (58) τὸ ζῆν τοῦτο, ὑγιείας τε καὶ ἰσχύος, σύγκειται· οἷς μάλιστα κατάλληλον τῆς τροφῆς τὸ εὔκολον, εἴς τε τὰς ἀναδόσεις καὶ τὴν τοῦ σώματος κουφότητα χρησιμεῦον· ἐξ ὧν αὔξησίς τε καὶ ὑγιεία, καὶ ἰσχὺς δικαία, οὐχὶ δὲ ἄδικος, ἢ σφαλερὰ καὶ ἀθλία (59), ὡς ἡ τῶν ἀθλητῶν ἐξ ἀναγκοφαγίας (60), περιγίνεται. Αἱ μὲν οὖν πολυειδεῖς ποιότητες ἀποπτυστέαι, ποικίλας ἐντίκτουσαι βλάβας· καχεξί... (61) σωμάτων, ἀνατροπὰς στομάχων, ἐκπορνευούσης τῆς γεύσεως διά τινος κακοδαίμονος τέχνης, τῆς ὀψαρτυτικῆς, καὶ τῆς ἀμφὶ τὰ πέμματα ματαιοτεχνίας. Τροφὴν (62) γὰρ τολμῶσι καλεῖν τὴν ἐν τρυφαῖς ἐπιτήδευσιν, εἰς ἡδονὰς ἐπι-
B βλαβεῖς ὀλισθαίνουσαν. Ἀντιφάνης δὲ, ὁ Δήλιος ἰατρὸς, καὶ μίαν τῶν νόσου αἰτιῶν ταύτην (63) εἴρηκε τῶν ἐδεσμάτων τὴν πολυειδίαν· τῶν περὶ τὴν ἀλήθειαν δυσαρεστούντων, κενοδοξίᾳ ποικίλῃ τὸ σῶφρον τῆς διαίτης ἐξομνυμένων, καὶ τὰς διαποντίους πολυπραγμονούντων ἐδωδάς. Κἀμοὶ μὲν ἔλεος ὕπεισι τῆς νόσου· οἱ δὲ ἐξυμνεῖν οὐκ αἰσχύνονται τὰς σφετέρας ἡδυπαθείας (64), τὰς ἐν τῷ πορθμῷ τῷ Σικελικῷ σμυραίνας πολυπραγμονοῦντες, καὶ τὰς ἐγχέ-

✠ P.163 ED. POTTER, 140 ED. PARIS.

(57) Ἀλήθεια. Ἡ ἀλήθεια. Nov., quod hunc sensum efficit : « Est autem illud, » nempe alimentum, « simplex et minime curiosum, nempe veritas. » Scribi etiam posset ἀληθείᾳ, « revera : » ut sensus sit : « Est autem illud, » alimentum, « revera simplex, nec curiose conquirendum : quale simplicibus et minime curiosis puerulis convenit, ut quod sit
C ad vivendum, non vero ad delicias aptum. »

(58) *Δυεῖν*. Δυοῖν, Bod., Reg.

(59) *Καὶ ἀθλία*. Pal. ms. disjunctive ἢ ἀθλία. Sylburg.

(60) *Ἀναγκοφαγίας*. « Edendi necessitate. » Quantitas cibi athletarum quam fuerit cæteris hominum mensuris superior, sciri potest ex iis, quæ scriptis mandavit Galenus II *De digno pulsuum*, videlicet carnis minas duas, paucum cibum athletis fuisse, ut aliqua ex parte fabuloso illi fidem adhibere valeamus, quod de athleta Milone Crotoniata et Heraclide pugile celebratur, quorum alterum carnium minas 20 deglutisse et panis totidem, vini choas persiccasse tres, ac aliquando taurum absumpsisse; alterum prope infiniti cibi exstitisse ferunt. Atque hinc perspicuum fit, quam vere Aristoteles IV *De gen. animalium* dixerit, sæpenumero athletis membra variis formis affici, cum ob multam edacitatem natura haud valet æque in toto corpore omnes cibi partes conficere, et confectas æqualiter distribuere, sicut VIII *Politic.* cibum eorum, qui exercebantur athletice, modo βίαιον τροφὴν, modo ἀναγκοφαγίαν vocavit, quasi plus quam ferre possent edere cogerentur : qua etiam voce utitur Clemens Alexand. lib. I *Pædag.*; Mercurialis lib. I, cap. 15, *De arte gymn.* Collect. — Cum aliquid præter animi voluntatem facere cogimur, id ἀνάγκῃ fieri dicitur. Hinc ἀναγκοσιτεῖν et ἀναγκοφαγεῖν dicuntur, qui non ad libitum, sed alieno arbitrio comedunt : unde ἀναγκοφαγία pugilum, quibus a pædotribis et aliptis, qui eos ad certamina præparabant, certa cibi mensura constitui solebat, quam quotidie comedere tenebantur, ut vires eorum crescerent. Hesychius : Ἀναγκοφαγεῖν, πρὸς ἀνάγκην ἐσθίειν· ὅπερ ἀθληταὶ πάσχουσιν. Modus etiam edendi præscriptus erat, ut refert Philo Judæus, lib. I *Legis allegor.*, pag. 58 : Μὴ μόνον δέ φησι Φαγῇ, ἀλλὰ καὶ Βρώσει, τουτέστι καταλέσας καὶ ἐπιλεάνας, μὴ ἰδιώτου, ἀλλ' ἀθλητοῦ τρόπον, τὴν τροφὴν, ἰσχὺν καὶ δύναμιν περιποιήσῃ. Καὶ γὰρ τοῖς ἀθληταῖς οἱ ἀλεῖπται παραγγέλλουσι μὴ κόπτειν, ἀλλὰ κατὰ χολὴν λεαίνειν, ἵνα πρὸς ἰσχὺν ἐπιδιδῶσιν· ἑτέρως γὰρ ἐγὼ καὶ ὁ ἀθλητὴς τρεφόμεθα· ἐγὼ μὲν γὰρ ἕνεκα τοῦ ζῆν μόνον, ὁ δὲ ἀθλητὴς καὶ ἕνεκα τοῦ πιαίνεσθαι καὶ ῥώννυσθαι, παρ' ᾧ καὶ ἕν τι τῶν ἀσκητικῶν ἐστι τὸ ἀνελέσθαι τροφήν. Hinc jejunia ab athletis ægerrime ferri, refert Cicero *Tusc. quæst.* lib. II, cap. 17 : « Aniculæ sæpe inediam biduum, aut triduum ferunt. Subduc cibum unum diem athletæ; Jovem Olympium, eum ipsum, cui se excercet, implorabit : ferre non posse clamabit. Consuetudinis magna vis est. » Hinc et athletæ plerumque voraces fuisse memorantur. Theagenes taurum solus comedit : quod a Milone quoque factum. Hic etiam viginti carnis libras, totidemque panes comedit, et tres vini congias ebibit. Astydamas, quæ Ariobarzanes Persa novem convivis apparasset, solus abliguriit. Hæc, aliaque ejusmodi plura memorat Athenæus lib. X, cap. 2.

(61) *Καχεξίας*. Teste Hippocrate, cibi dissimiles invicem se corrumpunt, et seditionem concitant : τὰ γὰρ ἀνόμοια στασιάζει. Seneca epist. 2 : « Fastidientis est stomachi multa degustare, quæ ubi
D varia sunt et diversa, non alunt, sed inquietant, et inquinant. » Conf. Macrob. *Saturnal.* lib. VII, cap. 4 et 5, quibus eam quæstionem tractat, an « cibus simplex multiplici sit præferendus? »

(62) *Τροφὴν*. Τροφὴν probat etiam Herveti versio : « Audent enim nutritionem appellare deliciarum exercitationem. » Pal. ms. habet τρυφὴν, parum ad rem. Sylburg. — Τρυφὴν etiam habet Nov., Reg. Et quidem τρυφὴν pro τροφὴν, et vicissim τροφαῖς pro τρυφαῖς scribendum videtur hoc modo : Τρυφὴν γὰρ τολμῶσι καλεῖν τὴν ἐν τροφαῖς ἐπιτήδευσιν. « Sustinent enim delicias (τρυφὴν) appellare nimium circa alimenta (τροφαῖς) studium, quod ad perniciosas voluptates dilabitur. »

(63) *Τῶν νόσου αἰτιῶν ταύτην*. Excerpta ms. τῶν νόσων αἰτίαν ταύτην rectius. Sylburg.

(64) *Ἡδυπαθείας*. Jam enumerat ea, quæ suo tempore in deliciis habebantur. Conf. Juvenalis sat. XI, v. 64 et seq.

Fercula nunc audi nullis ornata macellis, etc.

A λεις (65) τὰς Μαιανδρείους, καὶ τοὺς (66) ἐν Μήλῳ ἐρίφους (67), καὶ τοὺς ἐν Σκιάθῳ (68) κεστρεῖς, καὶ τὰς Πελωρίδας κόγχας, καὶ τὰ ὄστρεια τὰ Ἀβυδηνά· οὐ παραλείποντες (69) δὲ τὰ ἐν Λιπάρᾳ μαινίδας, οὐδὲ τὴν γογγύλην τὴν Μαντινικήν· ἀλλὰ οὐδὲ τὰ παρὰ τοῖς Ἀσκραίοις τεῦτλα· κτένας τε ἐκζητοῦσι Μηθυμναίους, καὶ ψήττας Ἀττικάς, καὶ τὰς Δαφνίους κίχλας, Χελιδονίους (70) τε ἰσχάδας, δι' ἃς εἰς Ἑλλάδα πεντακοσίαις ἅμα μυριάσιν ὁ κακοδαίμων ἐστείλατο Πέρσης (71). Ὄρνεις ἐπὶ τούτοις συνωνοῦνται τοὺς ἀπὸ Φάσιδος (72), ἀτταγᾶς Αἰγυπτίας, Μῆδον ταῶνα. Ταῦτα τοῖς ἡδύσμασιν ἐξαλλάσσοντες οἱ γαστρίμαργοι, τοῖς ὄψοις ἐπικεχήνασιν· «ὅσα τε χθὼν (73), πόντου τε βένθη, καὶ ἀέρος ἀμέτρητον εὖρος ἐκτρέφει,» τῇ αὐτῶν ἐκποριζόμενοι λαιμαργίᾳ. B Σαγηνεύειν ἀτεχνῶς οἱ πλεονέκται καὶ πολυπράγμονες οὗτοι ἐοίκασιν εἰς ἡδυπάθειαν τὸν κόσμον, ταγήνοις σίζουσι περιηχούμενοι, ἀμφὶ τὴν ἴγδην καὶ τὸν ἀλετρίβανον τὸν πάντα αὐτῶν κατατρίβοντες βίον

ægre ferunt, multiplici nescio qua vana gloria frugalem et moderatum victum abjurent, et transmarinas escas anxie perquirant. Ac mihi quidem morbi eorum misereri lubet : ipsos autem ✠ non pudet suas decantare delicias : quæ sunt enim in freto Siculo, murænas anxio et sollicito animo perquirunt, et Mæandri **61** anguillas, et qui in Melo sunt hædos, et qui in Sciatho mugiles, Pelori conchas, et Abydena ostrea, nec mænidas, quæ sunt in Lipara, prætermittunt, nec bolum Mantinicum, nec betas, quæ sunt apud Ascræos, et pectines exquirunt Methymnæos, et lingulacas Atticas, et turdos Daphinios, et caricas Chelidonias, propter quas in Græciam cum quingentis myriadibus infelix Persa profectus est : Phasidis aves præterea coemunt, attagenas Ægyptias, Medicum pavonem. Hæc condimentis immutantes, ii, qui sunt gulæ dediti, obsoniis inhiant; « quæcunque tellus, et profunda ponti, immensaque alit latitudo aeris, » ingluviei ea suæ com-

✠ P. 164 ED. POTTER.

(65) *Ἐγχέλεις*. Athenæus lib. I, cap. 4 : Πολλοὶ δὲ καὶ ἄλλοι διὰ στόματος εἶχον τὰς ἐν τῷ Σικελικῷ μυραίνας, τὰς πλωτὰς ἐγχέλεις, τῶν Παχύνου θύννων τὰς ἠτριαίας, τοὺς ἐν Μήλῳ ἐρίφους, τοὺς ἐν Συμαίθῳ κεστρέας, καὶ τῶν ἀδόξων καὶ τὰς Πελωρίδας κόγχας, τὰς ἐκ Λιπάρας μαινίδας, τὴν Μαντινικὴν γογγυλίδα, τὰς ἐκ Θηβῶν βουνιάδας, καὶ τὰ παρ' Ἀσκραίοις τεῦτλα· « At vero ex convivis alii multum in ore habebant Siculas murænas, flutas anguillas, thynnorum ad Pachynum captorum sumina, hædos ex Melo, mugiles e Symætho, ex vilibus conchas Peloridas, mænidas ex Lipara, bolum Mantinicum, Thebana rapa, ex Ascris betas. » Pollux *Onomast*. lib. VI, cap. 10, C principio : Ἰστέον δὲ ὅτι παρὰ τοῖς παλαιοῖς εὐδοκίμουν μύραινα ἐκ πορθμοῦ, καὶ μύραινα Ταρτησσία, καὶ θύννος Τύριος, καὶ κεστρεὺς ἐκ Σκιάθου, καὶ ἔριφος ἐκ Μήλου, καὶ κόγχαι Πελωριναί· ὅθεν ἴσως καὶ αἱ νῦν Πελωρίδες ὠνομάσθησαν· τεῦτλον ἐξ Ἄσκρης, μαινίδες ἐκ Λιπάρας, γογγύλαι ἐκ Μαντινείας, Μηθυμναῖοι κτένες, γαλεὸς ἐκ Ῥόδου, ψῆτται ἐξ Ἐλευσῖνος, ἀφύαι Φαληρικαί, τρίγλαι Ἰωνικαί, ἐγχέλυες ἐκ Βοιωτίας Κωπαΐδες, ὡς ἐκ Σικελίας αἱ πλωταί, καὶ Θασία ἅλμη, καὶ Θάσιαι ῥαφανίδες, καὶ τυρὸς Κύθνιός τε καὶ Σικελικός, καὶ ἅλες Τραγασαῖοι, etc. Quæ quidem hi omnes ab aliquo vetustiore auctore sumpsisse videntur.

(66) *Τούς*. Τάς Nov., Bod., Reg.

(67) *Μήλῳ ἐρίφους*. Multa apud Clementem et Gellium ex Varrone ciborum genera referuntur, quæ ex longinquis regionibus Romam advecta, maximo in pretio erant : inter cætera hædum ex Ambracia nominat, quem nonnulli piscem κάπρον Athenæo vocatum putarunt. Ego vero non piscem, D sed quadrupes animal exstitisse potius existimo, ut et capras. Varro lib. II *De re rustica*, cap. 3, ex Media insula habuisse eos scribit. A Clemente quoque et a Polluce hædi Melici omnibus præferuntur. Unde et in Varrone non ex Media sed ex Melica legendum censuissem, nisi Columella cap. 2, lib. VIII, auctor esset, vulgares mutata littera Medicos dixisse Melicos, Mercurialis lib. I, cap. 25 *Var. lectionum*. Athenæus lib. I : Τοὺς ἐν Μήλῳ ἐρίφους, τοὺς ἐν Συμαίθῳ κεστρέας· « Hædos ex Melo, mugiles ex Symætho. » Pollux lib. I, cap. 10 : ἔριφος ἐκ Μήλου. Interpres, « hædus ex grege. » verte « ex Melo : » sed apud eumdem legimus, κεστρεὺς ἐκ Σκιάθου. Hesychius Sciathum numerat inter Cycladas insulas. Stephan., *De urbibus*, Σύμαιθα, πόλις Θετταλίας· Σκίαθος, Εὐβοίας. Collect.

(68) *Σκιάθῳ*. Συμαίθῳ scribendum esse monuit Bochartus, *Geograph*. part. secundæ lib. I, cap. 28, pag. 586 : « Symæthus est Siciliæ amnis, et τοὺς ἐν Συμαίθῳ κεστρέας, *in Symætho mugiles*, commendat Athenæus lib. I. Menda non vacat, quod in Polluce legere est, κεστρεὺς ἐν Σκιάθου, et in Clementis *Pæd*. lib. II, τοὺς ἐν Σκιάθῳ κεστρεῖς· utrobique enim Sciathus est pro Symætho. » Forte tamen apud Athenæum scribi debet e Clemente ac Polluce Σκιάθῳ; nam Sciathus, vel Scyathus erat Ægæi maris insula.

(69) *Παραλείποντες*. Παραλείποντας Reg., Bod. et Sylburgii excerpta ms.

(70) *Χελιδονίους*. Id est, Atticas. Pollux lib. VI, cap. 11, paulo ante finem : Ἰσχάδες Χελιδόνιοι, αἱ Ἀττικαί, αἱ καὶ Χελιδόνες καλοῦνται. « Caricæ Chelidoniæ, nempe Atticæ, quæ et Chelidones vocantur. » Nomen ductum a nigredine, qua hirundinibus, quæ Græce χελιδόνες dicuntur, similes erant : scribit enim Athenæus, lib. XIV, cap. 18 : Χελιδονίας καλεῖσθαι τὰς ἐρυθρομελαίνας ἰσχάδας· « Chelidonias vocari caricas e rubro nigrescentes. » Quemadmodum lepores etiam quosdam χελιδονίας dici, refert idem auctor lib. IX, cap. 14. Hi porro lepores erant ἄνω μὲν μέλανες, τὰ δὲ κάτω ὑπόλευκοι, ὁποῖαι καὶ αἱ χελιδόνες· « superiori parte nigri, inferiori albescentes, sicut etiam hirundines : » ut ait Eustathius.

(71) *Πέρσης*. Nempe Xerxes, Athenæus lib. XIV, cap. 18 : Σφόδρα τῶν ἰσχάδων ἐθαυμάζοντο αἱ Ἀττικαί· etc. « Caricarum ex Attica magnum pretium fuit. Dinon in *Persicis* scribit, mensæ regiæ apponi solita cibaria, primitiarum instar, quæcunque regiones proferunt ejus ditioni subditæ, peregrino vero aut cibo, aut potu sibi utendum nunquam reges priores existimasse, promulgata de illo instituto postea lege : at cum ex eunuchis quidam inter reliqua bellaria caricas ex Attica regi apposuisset, percontatum unde essent; ubi rescivit Atticas esse, vetuisse emptores rerum in foro venalium quidquam ex iis mercari vel emere, donec sibi tantum sumptum fuisset, quantum vellet. Fama est ab eunucho de industria id factum, ut expeditionis regem commonefaceret, quam destinabat adversus Athenienses. »

(72) *Φάσιδος*. Phasianos, a Phaside, Colchidis urbe ac fluvio. Hieronymus quemdam monens, ut temperate viveret, « Procul sint, » inquit, « Phasidos aves, crassi turtures, Ionicus attagen, » etc.

(73) *Ὅσα τε χ*. Cujusdam poetæ versus, quos Clemens, ut alibi solet, παραλύει. Simile est illud Juvenalis sat. XI, v. 14 :

. . . *gustus elementa per omnia quærunt.*

parantes. Videntur revera hi insatiabiles, et sollicitl ciborum indagatores, ad delicias suas mundum irretire, sibilantibus sartaginibus undique circumstrepentes, et circa cochlear et mortarium totam vitam suam consumentes, edaces atque adeo omnivori homines, materiam ignis instar apprehendentes. Quinetiam facilem cibum, nempe panem, effeminant, id quod in frumento maxime nutrit excribrantes, adeo ut alimentum ✠ maxime necessarium fiat probrum voluptatis. Apud homines autem nullum habet terminum delicata ingluvies. In liba enim ac placentas provecta est, bellariorum multitudinem excogitans, omnes saporis consectata species. At mihi quidem videtur homo, qui est ejusmodi, nihil esse aliud quam bucca aut maxilla. « Ne desideres autem, » inquit Scriptura, « edulia divitum [a], » ea enim vitæ non veræ et turpi conjuncta sunt. Illi enim dant operam obsoniis, quæ fimus paulo post excipit: nobis autem cibum cœlestem venantibus necesse est ventri, qui est sub cœlo, imperare, et multo magis iis, quæ ei amica et grata sunt. « Quæ Deus abolebit [b], » inquit Apostolus, voraces gulæ cupiditates jure exsecrans. « Escæ enim ventri, » ex quibus hæc carnalis, et exitialis vita dependet,

A οἱ παμφάγοι (74), καθάπερ τὸ πῦρ τῆς ὕλης ἐξεχόμενοι (75). Ἀλλὰ καὶ τὴν εὔκολον (76) βρῶσιν τὸν ἄρτον ἐκθηλύνουσιν, ἀποσήθοντες τοῦ πυροῦ τὸ τρόφιμον (77), ὡς τὸ ἀναγκαῖον τῆς τροφῆς, ὄνειδος γίνεσθαι ἡδονῆς. Οὐκ ἔχει δὲ ὅρον παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἡ λιχνεία. Καὶ γὰρ εἰς τὰ πέμματα καὶ τὰ μελίπηκτα, πρὸς δὲ καὶ εἰς (78) τὰ τραγήματα ἐξώκειλεν, ἐπιδορπισμάτων πλῆθος εὑρίσκουσα, παντοδαπὰς θηρωμένη ποιότητας (79). Καί μοι δοκεῖ ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος οὐδὲν ἀλλ' ἢ γνάθος (80) εἶναι· « Μηδὲ ἐπιθύμει, » φησὶν ἡ Γραφή, « τῶν ἐδεσμάτων τῶν πλουσίων (81)· » ταῦτα γὰρ ἔχεται βίου ψευδοῦς τε καὶ αἰσχροῦ· οἱ μὲν γὰρ ἐξέχονται τῶν ὄψων, ἃ μετ' ὀλίγον ἐκδέχεται κοπρών (82)· ἡμῖν δὲ τοῖς θηρωμένοις τὴν βρῶσιν τὴν
B ἐπουράνιον ἄρχειν ἀνάγκη τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν γαστρός, ἔτι τε μᾶλλον καὶ τῶν ταύτῃ προσφιλῶν· « ἃ ὁ Θεὸς καταργήσει (83), » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, εἰκότως ἐπικαταρώμενος λαιμάργοις ἐπιθυμίαις· « τὰ γὰρ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, » ἐξ ὧν ὁ σαρκικὸς ὄντως οὑτοσὶ καὶ φθοροποιὸς ἀπήρτηται βίος, ὃν (84) ἀγάπην (85) τινὲς τολμῶσι καλεῖν, ἀθύρῳ γλώττῃ (86) κεχρημένοι, δειπνάριά τινα, κνίσσης καὶ ζωμῶν ἀποπνέοντα· τὸ καλὸν καὶ σωτήριον ἔργον τοῦ Λόγου, τὴν ἀγάπην τὴν ἡγιασμένην, χυθριδίοις (87) καὶ ζωμοῦ

✠ P. 165 ED. POTTER, 141 ED. PARIS. [a] Proverb. XXIII, 3. [b] I Cor. VI, 13.

(74) *Παμφάγοι*. Recte vocat παμφάγους, quos igni comparat. Solet enim παμφάγος ignis esse epitheton:

Ὡς κρεῖσσον εἰς τὸ πῦρ ἐμπεσεῖν παμφάγον; C
Quanto melius in ignem incidere omnivorum?

(75) *Ἐξεχόμενοι*. Ἐξέχεσθαί τινος, « quidpiam apprehendere, » infra in hoc capite non semel dixit: ut ἐξέχονται ὄψων· ἐξέχεσθαι τροφῆς· μὴ ἐξεχόμενος, μήτε ἀπηρτημένος αὐτῶν.

(76) *Εὔκολον*. Fragmentum ms. habet τὴν εὔκολον βρῶσιν. H. Superior editio ambiguo errore habet εὔχολον. SYLBURG. — Sed εὔκολον habent mss. nostri.

(77) *Τὸ τρόφιμον*. Partem crassiorem: nam passive usurpari solet hæc vox. Unde ab Hesychio exp. ὁ μέγας, πολλός τε. Ingens fluctus Homero est τρόφι κῦμα. Porro tres cribrandi modos, qui olim in usu erant, vide apud Pollucem, lib. VI, cap. 11.

(78) *Εἰς*. Abest a Nov.

(79) *Ποιότητας*. Hoc est, qualitates, quæ gustum delectant. Sic paulo ante: Πολυειδεῖς ποιότητες ἀποπτυστέαι· « vitandæ sunt saporum varietates. » Item paulo post, Ποικίλοις ἀνεπίμικτον ποιότησιν, D simplicem, « nec variis deliciis mistam » cœnam laudat. Hinc ποιότης significat ἡδονήν. Hesychius, Ποιότης, χρῶμα, ἡδονή.

(80) *Οὐδὲν ἀλλ' ἢ γνάθος*. « Nihil esse aliud, quam bucca. » In Comœdiis γνάθωνες dicuntur gulosi, et « matrici, » ut vult Festus, a magnis malis, quia ματόας veteres τὰς σιαγόνας vocabant. Inde proverbium, Ἀμφοτερόγναθοι, « qui utraque mandibula simul comedunt. » Scaliger in Varronem. Apud Athen. lib. X athleta dicitur γνάθου δοῦλος, « malæ servus; » et Eubulus Thebanorum meminit ἀνδρῶν ἀρίστων ἐσθίειν δι' ἡμέραν, ὅλους τραχήλους· « Virorum, qui ad comedendum totos dies maxime sunt strenui, qui toti quanti, guttura sunt. » Ælianus *Var. histor.* lib. I, c. 1, De polypode, vocat, Πᾶν ὁτιοῦν φαγεῖν ἀμάχους, « quidquid edant insuperabiles. » COLLECT.

(81) *Τῶν πλουσίων*. Additum a Clemente, ut sensum expleret. Nam apud Solomonem præcessit τραπέζης δυνάστου mentio.

(82) *Κοπρών*. Respicit Matth. XV, 17: Πᾶν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα βάλλεται. Mox respicit Joan. VI, quo Christus se vocat ἄρτον οὐράνιον, et ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάντα, et τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον. Dein alludere videtur ad Philosophi veteris dictum, quo jubemur κρατεῖν γαστρὸς καὶ τῶν ὑπὸ τὴν γαστέρα.

(83) *Ἃ ὁ*. I Cor. VI, 13: Τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν· ὁ δὲ Θεὸς ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει.

(84) *Ὅν*. Forte scribendum ὅθεν, « unde. » Non enim τὸν βίον, sed τὰ δειπνάρια quidam ἀγάπην vocabant.

(85) *Ἀγάπην*. Antiqui merito ἀγάπας vocabant publica convivia, quæ tum propter communionem et amicitiam, tum propter alimoniam clericorum et pauperum, post Dominicam cœnam celebrari consueverunt. De his agit D. Paulus I Cor. XI, 21. Nomen ipsum exstat, Judæ epist. com. 12: Οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες συνευωχούμεναι ὑμῖν, ἀφόβους ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες. Tertullianus *Apologet.* cap. 39: « Cœna nostra de nomine rationem sui ostendit, id vocatur, quod *dilectio* penes Græcos. » Hinc imperator Julianus hæc tria conjunctim exagitat, ἀγάπην, ὑποδοχήν, διακονίαν τραπεζῶν, p. 558 edit. Petavianæ. Conf. *Constit. apostol.* lib. II, c. 28. Clementis nostri tempore, cœptum est inde quævis vulgaria convivia ἀγάπας vocare, quod ille hoc loco reprehendit. Et postea, cum in ἀγάπας ebrietas, rixæ, ambitio, necnon Judaismus, atque Paganismus irrepserant, paulatim abrogatæ sunt.

(86) *Ἀθύρῳ γλώττῃ*. Phrasis poetica. Sic ἀθυρόγλωσσος Hesychio est βλάσφημος, φλύαρος, et ἀθύρωτον στόμα apud Aristophanem in *Ranis* pag. 163, seu, ut aliis legere placet, ἀπύλωτον στόμα est ἠνεῳγμένον καὶ πύλην μὴ ἔχον· τοῦτ' ἔστι μὴ χαλιναγωγούμενον, μηδὲ κρατούμενον, ut ait Scholiastes vetus, et ex eo Suidas.

(87) *Κυθριδίοις*. Κύθρα et κυθρίδιον Ionica sunt

ῥύσει καθυβρίζοντες· ποτῷ τε, καὶ τρυφῇ, καὶ καπνῷ βλασφημοῦντες τοὔνομα, σφάλλονται τῆς ὑπολήψεως (88) τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ δειπναρίοις ἐξωνεῖσθαι (89), προσδοκήσαντες. Τὰς μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς εὐφροσύνης συναγωγὰς ἐγκαταλεγόμενοι καὶ αὐτοὶ, δειπνάριά τε καὶ ἄριστα, καὶ δοχὰς, εἰκότως ἂν καλοῖμεν τὴν συνήλυσιν ταύτην, ἑπόμενοι Λόγῳ (90)· τὰς τοιαύτας δὲ ἑστιάσεις ὁ Κύριος « ἀγάπας » οὐ κέκληκεν. Λέγει γοῦν πῇ μὲν, « Ὅταν κληθῇς εἰς γάμους, μὴ κατάκεισο εἰς τὴν πρωτοκλισίαν· ἀλλ' ὅταν κληθῇς, εἰς τὸν ἔσχατον τόπον ἀνάπιπτε· » πῇ δὲ, « Ὅταν ποιῇς ἄριστον ἢ δεῖπνον· » καὶ πάλιν· « Ἀλλ' ὅταν ποιῇς δοχὴν, κάλει τοὺς πτωχούς· » ἐφ' ᾧ μάλιστα δεῖπνον ποιητέον. Ἔτι τε· « Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγαν (91), καὶ ἐκάλεσε πολλούς. » Ἀλλ' αἰσθάνομαι ὅθεν ἡ εὐπρόσωπος ἐρρύη τῶν δείπνων προσηγορία· « Ἀπὸ τῶν φαρύγγων, καὶ φοιτητὴς μανίας ἐπιδείπνων (92), » κατὰ τὸν κωμικόν. Ἔστι γὰρ ὡς ἀληθῶς « τὰ πολλὰ τοῖς πολλοῖς τοῦ δείπνου χάριν· » οὐ γάρ που μεμαθήκασι τὸν Θεὸν παρασκευάσαι τῷ δημιουργήματι, τῷ ἀνθρώπῳ (93) λέγω, σῖτα καὶ ποτὰ τοῦ σώζεσθαι χάριν, οὐχὶ δὲ τοῦ ἥδεσθαι· ἐπεὶ μηδὲ ὠφελεῖσθαι (94) πέφυκε τὰ σώματα ἐκ τῆς πολυτελείας τῶν βρωμάτων· πᾶν γὰρ τοὐναντίον, οἱ ταῖς εὐτελεστάταις χρώμενοι τροφαῖς ἰσχυρότατοί εἰσι, καὶ ὑγιεινότατοι, καὶ γενναιότατοι (95)· ὡς οἰκέται δεσποτῶν, καὶ γεωργοὶ κτητόρων· καὶ οὐ μόνον ῥωμαλεώτεροι, ἀλλὰ καὶ φρονιμώτεροι, ὡς φιλόσοφοι πλουσίων· οὐ γὰρ ἐπέχωσαν τὸν νοῦν ταῖς τροφαῖς, οὐδὲ ἠπάτησαν αὐτὸν ἡδοναῖς. Ἀγάπη δὲ τῷ ὄντι ἐπουράνιός ἐστι τροφὴ, ἑστίασις λογική· « Πάντα (96) στέγει, πάντα ὑπομένει, πάντα ἐλπίζει· ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει. Μακάριος, ὃς φάγεται ἄριστον (97) ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ. » Χαλεπώτατον δὲ πάντων πτωμάτων, τὴν ἄπτωτον ἀγάπην (98) ἄνωθεν ἐξ οὐρανῶν ἐπὶ τοὺς ζωμοὺς ῥίπτεσθαι χαμαί. Καὶ οἴει με δεῖπνον ἡγεῖσθαι τὸ καταργούμενον; « Ἐὰν γὰρ, » φησὶ, « δια-

✠ P. 166 ED. POTTER, 141-142 ED. PARIS.

[d] I Cor. xiii, 7, 8. [e] Luc. xiv, 15.

A quam audent nonnulli agapen vocare, effrenata lingua utentes, nempe quædam prandiola nidorem et jus redolentia : sacram agapen, pulchrum ac salutare Verbi opus, ollis nescio quibus, et liquido jure dedecorantes : potuque, deliciis, et fumo illud nomen probro afficientes, falluntur opinione, ut qui Dei promissum prandiolis se posse emere exspectaverint. Quæ enim lætitiæ causa fiunt congregationes, ipsi quoque allegentes, et cœnulas, et prandia, et epulas, hunc cœtum jure vocaverimus, rationem sequentes. Has autem epulas, ἀγάπας non vocavit Dominus. Dicit itaque, alicubi quidem : « Quando fueris invitatus ad nuptias, ne primo loco accumbas, sed quando vocatus fueris, accumbe in ultimo loco [a]. » Alicubi autem : « Quando feceris prandium B aut cœnam [b]. » Et rursus : « Sed quando feceris epulum, voca mendicos; » cujus rei causa cœna maxime facienda est. Et præterea : « Homo quidam fecit cœnam magnam, ✠ et vocavit multos [c]. » Sed sentio undenam effluxerit speciosa cœnarum appellatio : nempe ex gutturibus. « Insaniæ merendarum frequentator, » ait comicus. Revera enim « multis multa sunt cœnæ gratia : » nondum enim didicerunt Deum parasse suo opificio, homini inquam, cibum et potum, ut conservetur, non autem ut voluptate afficiatur. Nam nec corporibus quidem natura insitum est, ut ex multiplici ciborum varietate juventur. Contra enim omnino, qui escis utuntur vilissimis, sunt robustiores, saniores, et generosiores : ut famuli dominis, et agricolæ possesso- C ribus : et non solum fortiores, sed etiam prudentiores, ut philosophi divitibus. Neque enim mentem nutrimentis obruerunt, neque ipsam voluptatibus deceperunt. Agape autem revera est cœleste nutrimentum, rationale epulum : « Omnia sustinet, omnia suffert, omnia sperat : charitas nunquam excidit [d]. Beatus, qui comedit prandium in regno Dei [e]. » Casus est autem omnium gravissimus, si

[a] Luc. xiv, 8, 10. [b] Ibid. 12, 13. [c] Ibid. 16.

pro χύτρα et χυτρίδιον. Itaque poetæ cujusdam verbis utitur auctor.

(88) *Καὶ καπνῷ βλασφημοῦντες τοὔνομα, σφάλλονται τῆς ὑπολήψεως.* Hæc exciderunt e Nov.

(89) *Ἐξωνεῖσθαι.* Simile est, quod Petrus Simoni Mago dixit, Act. viii, 20.

(90) *Ἑπόμενοι Λόγῳ.* Hervetus exp. « rationem sequentes. » Debuit verti, « sequentes Verbum, » nempe Christum : qui vulgaria convivia, ἄριστα, δεῖπνα, δοχάς, nunquam vero ἀγάπας vocavit. Quæ sequuntur, e Luca διὰ μνήμης recitavit auctor.

(91) *Μέγαν.* Μέγα Evang.

(92) *Ἀπὸ τῶν φ.* Scribe ἀπὸ τῶν φαρύγγων, καὶ φοιτητὴς (vel φοιτάδος) μανίας ἐπὶ δεῖπνων· « a gutturibus, et furente in cœnas amore. » Φοιτητὴς Sylburgio etiam placuit. Ἐπίδειπνον Reg., ἐπὶ δεῖπνον divisim Pal. ms.

(93) *Τῷ ἀνθρώπῳ.* Hæc totidem verbis efferuntur a Musonio in libro *Περὶ τροφῆς* apud Stobæum tit. *Περὶ ἀκρασίας*, *De incontinentia*, additurque ratio sane elegans : « Quippe alimentum, dum maxime munere suo fungitur in concoctione digestioneque, nullo suavitatis lenocinio nos afficit, sed nutrit duntaxat, et vires reficit, quamvis multo longius tempus intercedat, quam dum edimus. Idem scribit Sen. ep. 84. » Collect.

(94) *Ἐπεὶ μηδὲ ὠφελεῖσθαι.* « Præsertim cum nihil utilitatis corporibus accedat ex tam sumptuosa dapum structura. » Sic enim vertit interpres Stobæi hæc Musonii verba illis germana : Καὶ ταῦτα οὐ- D δαμῶς ὠφελουμένων τῶν σωμάτων ἐκ τῆς πολυτελείας τῶν βρωμάτων. Non enim varia vilibus, sed sumptuosa opponuntur. Reliqua apud eumdem Musonium haud minus similia : « Omnino enim contraria ratione, qui communissimis utuntur cibis, robustissimi sunt. Itaque servos dominis, agrestes urbanis, pauperes divitibus validiores ut plurimum videas, laboribus aptiores, tardius fatigari, rarius ægrotare. » Collect.

(95) *Καὶ γενναιότατοι.* Excidit e Bod. Mox, οἰκέταις pro οἰκέται, ibid.

(96) *Πάντα.* Πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει, apud Paulum.

(97) *Ἄριστον.* Vulg. Bibl. Lucæ ἄρτον, « panem : » sed ἄριστον Theophylactus agnoscit. Sylburg.

(98) *Ἄπτωτον ἀγ.* Ad hæc verba aliquis scholium hoc adnotavit in margine Bod. et Reg. : Ὥσπερ φησὶ τὴν ἀγάπην ἀνάξιον ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ τοὺς ζωμοὺς κατασπᾶν, οὕτως καὶ τὸ δεῖπνον μάλιστα τὸ πολυτελὲς εἰς τὴν ἀγάπην μεταλαμβάνειν.

quæ charitas non potest excidere, superne e cœlis ad juscula humi abjiciatur. Et tu me eam existimas intelligere cœnam, quæ aboletur? « Si facultates, » inquit, « meas distribuero, charitatem autem non habeam, nihil sum [a]. » Ab universa hac charitate dependet Lex et Verbum : et si Dominum Deum tuum et proximum dilexeris, in cœlis est hoc cœleste convivium, quod « a bene habendo » εὐωχία Græce dicitur : terrestre autem, cœna dictum est, ut ex Scriptura ostensum est : et fit quidem hæc cœna propter charitatem : sed cœna non est ipsa charitas, verum socialis benevolentiæ, et quæ sua lubenter impertit, indicium. « Ne quod ergo nostrum bonum est, maledictis lacessatur. Non est enim regnum Dei esca et potus [b], » dicit Apostolus, ne fluxum et momentaneum prandium intelligatur : « verum justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto. » De hoc prandio qui comederit, is id, quod rerum omnium optimum est, ✠ nempe regnum Dei, possidebit, sanctum charitatis conventum hic meditatus, nempe cœlestem Ecclesiam. Charitas ergo res est pura et Deo digna : officium vero ejus est communicatio : « Cura autem, disciplinæ est charitas, » quam dicit Sapientia; « charitas vero observatio legum ejus [c]. » Hæ autem lætitiæ habent quoddam charitatis incitamentum ex nutrimento publico, quod ad æternam assuefacit oblectationem. **62** Charitas ergo cœna non est; epulum autem a charitate pendeat. « Discant enim, inquit, filii tui, quos dilexisti, Domine, quod non generationes fructuum nutriant hominem, sed verbum tuum eos qui tibi credunt, conservat [d]. » Non enim in pane vivet justus. Sit autem nobis cœna

A δῶ τὰ ὑπάρχοντά μου (99), ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι. » Ταύτης ὅλης ἀπήρτηται (1) τῆς ἀγάπης ὁ νόμος καὶ ὁ Λόγος· κἂν ἀγαπήσῃς Κύριον τὸν Θεόν σου καὶ τὸν πλησίον σου, ἐν οὐρανοῖς ἐστιν αὕτη ἡ ἐπουράνιος εὐωχία (2)· ἡ δὲ ἐπίγειος, δεῖπνον κέκληται, ὡς ἐκ τῆς Γραφῆς ἀποδέδεικται· δι' ἀγάπην μὲν γινόμενον τὸ δεῖπνον· ἀλλ' οὐκ ἀγάπη τὸ δεῖπνον, δεῖγμα δὲ εὐνοίας κοινωνικῆς καὶ εὐμεταδότου. « Μὴ βλασφημείσθω οὖν ἡμῶν (3) τὸ ἀγαθόν· οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος· ἵνα μὴ τὸ ἐφήμερον ἄριστον νοηθῇ, « ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη (4), καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Τούτου ὁ φαγὼν τοῦ ἀρίστου τὸ ἄριστον (5) τῶν ὄντων, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, κτήσεται· μελετήσας ἐνθένδε ἁγίαν συνήλυσιν ἀγάπης, οὐράνιον Ἐκκλησίαν.
B Ἀγάπη μὲν οὖν χρῆμα καθαρὸν καὶ τοῦ Θεοῦ ἄξιον· ἔργον δὲ αὐτῆς ἡ μετάδοσις· « Φροντὶς (6) δὲ παιδείας ἀγάπη, » ἣν ἡ Σοφία λέγει· « Ἀγάπη δὲ τήρησις νόμων αὐτῆς. » Αἱ δὲ εὐφροσύναι αὗται ἔναυσμά τι ἀγάπης ἐκ τῆς πανδήμου τροφῆς ἔχουσι, συνεθιζόμενον εἰς ἀΐδιον τρυφήν· Ἀγάπη μὲν οὖν δεῖπνον οὐκ ἔστιν· ἡ δ' ἑστίασις ἀγάπης ἠρτήσθω. « Μαθέτωσαν γάρ (7), φησίν, οἱ υἱοί σου, οὓς ἠγάπησας, Κύριε, ὅτι οὐχ αἱ γενέσεις τῶν καρπῶν τρέφουσιν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ῥῆμά σου τοὺς σοὶ πιστεύοντας διατηρεῖ· » οὐ γὰρ (8) ἐπ' ἄρτῳ ζήσεται ὁ δίκαιος. Ἀλλὰ γὰρ τὸ δεῖπνον ἔστω λιτὸν ἡμῖν καὶ εὔζωνον, ἐπιτήδειον εἰς ἐγρήγορσιν (9), ποικίλαις ἀνεπίμικτον ποιότησιν· οὐκ ἀπαιδαγώγητον οὐδὲ τοῦτο· ἀγαθὴ (10)
C γὰρ κουροτρόφος αὐτάρκεια (11) εἰς κοινωνίαν ἀγάπη, ἐφόδιον ἔχουσα πλούσιον, τὴν αὐτάρκειαν· ἡ δὴ ἐφεστῶσα τῇ τροφῇ, δικαίᾳ ποσότητι μεμετρημένη, σωτηρίως τὸ σῶμα διοικοῦσα, καὶ τοῖς πλησίον

✠ P. 167 ED. POTTER, 142 ED. PARIS. [a] I Cor. XIII, 3. [b] Rom. XIV, 16, 17. [c] Sap. VI, 19. [d] Sap. XVI, 27.

(99) *Διαδῶ τὰ ὑπ.* Ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά σου, ἵνα καυθήσωμαι, apud Paulum. Mox, οὐδὲν ὠφελοῦμαι pro οὐδέν εἰμι, sed hoc e præcedenti sententia translatum, in qua dixit Apostolus : ...ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι.

(1) *Ὅλης ἀπ.* Scribi possit ὅλως ἀπήρτηται, « in totum pendet. » Respicit Christi verba, quæ refert Matthæus cap. XXII, 37, 39, 40.

(2) *Εὐωχία* Hoc nomine cœlestium felicitatem innuit. Quin et apud Græcos εὐωχία publicum convivium notabat, ac præsertim id, quod festis diebus celebratum erat. Itaque εὐωχεῖσθαι, πανηγυρίζειν, ἑορτάζειν, συσπένδειν, conjunxit Julius Pollux *Onomast.* lib. I, cap. 1, sect. 30. Conf. ejusdem lib. VI, c. 1.

(3) *Ἡμῶν.* Ὑμῶν apud Paulum.

(4) *Ἵνα μὴ τ.* Pal. ms. ἵνα μὴ τὸ φαγεῖν ἡ βασιλεία νοηθῇ, ἀλλὰ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη. Porro μὴ abest a Florentina edit. SYLBURG.—Abest etiam illa particula a Reg. et Bod.

(5) *Τὸ ἄριστον.* Ludit in voce ἄριστον quod τὸ μάλιστα ἀγαθόν significat, et τὸ δεῖπνον. Mox τὴν abest a Reg.

(6) *Φροντίς.* Hervetus interpres aliter distinguit : Φροντὶς δὲ παιδείας, ἀγάπη· « cura autem disciplinæ, est charitas. » SYLBURG.—Porro hæc usque ad τήρησις exciderunt e Nov.

(7) *Μαθέτωσαν γάρ.* Ἵνα μάθωσιν Bibl. Græc.

(8) *Οὐ γάρ.* Respicit Deut. VIII, 3; Matth. IV, 4 : Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ.

(9) *Ἐγρήγορσιν.* Hoc adjicere videtur propter vigilias, quibus veteres Christiani sese exercebant. Has vocabant στάσιν ἔννυχον, ut eas a diurnis stationibus distinguerent : quod videre est Gregorii Nazianz. orat. 4, et aliis locis; Joannis Chrysostomi homil. 1, in *Vidi Dominum*, etc., aliisque. Conf. Hermæ *Pastor* lib. III, simil. 5. Lactantius lib. VI, cap. 4, p. 511 edit. Oxon.: « Vigilandum, stationes agendæ, militares expeditiones obeundæ, fundendus ad ultimum cruor, omnia, denique, amara et graviora patienter ferenda : eo quidem D promptius, quo nobis imperator noster Deus præmia pro laboribus æterna constituit. » Clemens infra plura de vigiliis adjecit, libri hujusce cap. 9, quod videsis, et quæ ibi adnotata sunt. Hinc etiam non pauci dormiebant ad lumen. *Recognitiones* Clementis, principio lib. III : « Interea Petrus, gallorum cantibus surgens, et excitare nos volens, invenit vigilantes, vespertino adhuc lumine perdurante. » Conf. ejusdem operis lib. II principium, *Clementinorum* homil. 3 principium : item Plutarchus in *Quæstionibus Romanis*.

(10) *Ἀγαθή.* Respicit Homeri *Odyss.* I, vers. 27, quo de Ithaca dicit :

Τρηχεῖ', ἀλλ' ἀγαθὴ κουροτρόφος...

Aspera, sed bona juvenum nutrix.

(11) *Αὐτάρκεια.* Hanc vocem non agnoscit Herveti versio : atque adeo e margine in textum irrepsisse videtur. SYLBURG.

A ἀπένειμέ τι ἐξ αὐτῆς· ἡ δ' ὑπερβλύζουσα τὴν αὐτάρκειαν δίαιτα τὸν ἄνθρωπον κακοῖ· νωθοῖ (12) μὲν τὴν ψυχὴν, ἐπισφαλὲς δὲ εἰς τὴν (13) νόσον ἐργαζομένη τὸ σῶμα· ναὶ μὴν προστρίβονται βλασφημίας δυσανασχετοῦσαι περὶ τὰς καρυκείας ἡδοναί· λιχνείαν, λαιμαργίαν, ὀψοφαγίαν, ἀπληστίαν, ἀδηφαγίαν. Μυῖαι (14) τούτοις οἰκεῖαι τοῖς ὀνόμασι, καὶ γαλαῖ, κόλακές (15) τε, καὶ μονομάχαι (16), καὶ τὰ ἄγρια τῶν παρασίτων φῦλα· γαστρὸς ἡδονῆς οἱ μὲν τὸν λόγον, οἱ δὲ τὴν φιλίαν, οἱ δὲ τὸ ζῆν ἀποδιδόμενοι (17), ἐπὶ γαστέρας (18) ἕρποντες, θηρία ἀνδρείκελα, κατ' εἰκόνα τοῦ πατρὸς αὐτῶν, τοῦ λίχνου θηρίου. Ἀσώτους (19) τ' αὐτοὺς οἱ καλέσαντες πρῶτον, εὖ μοι δοκοῦσιν αἰνίττεσθαι τὸ τέλος αὐτῶν, ἀσώστους αὐτοὺς κατὰ ἔκθλιψιν τοῦ σ στοιχείου νενοηκότες. B Ἦ γὰρ οὐχ οὗτοι οἱ περὶ τὰς λοπάδας ἀσχολούμενοι, καὶ τὰς μεμορημένας (20) τῶν ἡδυσμάτων περιεργίας, οἱ ταπεινόφρονες, χαμαιγενεῖς, τὸν ἐφήμερον διώκοντες βίον (21), ὡς οὐ ζησόμενοι; Τούτους ταλανίζει διὰ Ἡσαΐου τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἠρέμα πως τῆς ἀγάπης τὸ ὄνομα ὑπεξελόμενον, ἐπεὶ μὴ κατὰ Λόγον ἡ ἑστίασις ἦν· « Αὐτοὶ δὲ ἐποίησαν (22) εὐφροσύνην, σφάζοντες μόσχους, καὶ θύοντες πρόβατα, λέγοντες· Φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. » Καὶ ὅτι γε τὴν τοιαύτην τρυφὴν ἁμαρτίαν λογίζεται, ἐπιφέρει· « Καὶ οὐ μὴ (23)

tenuis et expedita, apta ad vigilias, non permista diversis saporibus. Neque hoc a Pædagogi disciplina alienum est. Bona enim nutrix ad communicationem est charitas, quæ dives habet viaticum, nempe sufficientiam, quæ quidem dimenso justa quantitate alimento præfecta, salubriter corpus administrans, etiam proximis ex eo aliquid distribuit. Victus autem, qui sufficientiam excedit ac obruit, homini multum officit: animam certe segnem et inertem reddit, corpus vero valetudinarium, et quod in morbos facile prolabitur, efficit. Quinetiam voluptates, quæ in dijudicandis condimentis anxiæ sunt et difficiles, probra inurunt, utpote liguritionem, ingluviem, edacitatem, voracitatem, insatiabilitatem, et hujusmodi alia. Muscæ quoque aptissime vocantur, et feles, et adulatores, et gladiatores, et immane genus parasitorum: ✠ dum ventris voluptate hi quidem rationem, illi vero amicitiam, alii autem vitam ipsam metiuntur, super ventrem serpentes belluæ hominibus similes, ad imaginem patris sui, edacis belluæ. Et qui eos « prodigos, » quod Græce est ἀσώτους, appellarunt, bene mihi videntur eorum finem significasse: ut qui eos ἀσώστους, hoc est « a salute alienos, » per elisionem elementi σ, intellexerint. An non enim sunt ejusmodi, qui in ollis versantur, multiplicibusque exquisitorum condi-

✠ P. 168 ED. POTTER, 143 ED. PARIS.

(12) *Νωθοῖ*. Νωθῆ, « segnem, » Nov. recte.

(13) *Τήν*. Abest a Nov.

(14) *Μυῖαι*. Dixit primum vitium liguritionem, quod de muscis dicitur. Varro *De re rustica* lib. III, cap. 16: « Non ut muscæ liguriunt, quod nemo has videt, ut illas, in carne, aut sanguine, aut adipe. » P. Victorius: « Liguriunt, flosculos epularum carpunt, et delicatiores dapes studiose sectantur. » Voracitatem autem, ἀδηφαγίαν, quod aliquando gladiatoribus tribuitur vitium, ut antea ex Mercuriali adnotatum est athletis familiare id fuisse, eadem enim victus ratio, unde gladiatoria corporis firmitas. Lipsius lib. I *Saturnal.*, c. 14. Hesychius: Καὶ δρομεῖς ἀδηφάγοι ἐλέγοντο, καὶ οἱ γυμναστικοὶ παρὰ Ἀργείους οὕτως ἐλέγοντο. Et ἀδηφάγοι τριήρεις, « triremes publicæ, » in quas multi sumptus expendebantur, apud Suidam: et apud Eustathium ἀδηφάγοι ἵπποι, quibus in Circensibus utebantur. COLLECT.— Porro eos, qui se alienis conviviis ingerebant, veteres Græci μυίας, Romani « muscas » vocabant. Unde in fragmento Antiphanis, parasitus sic describitur:

Θύρας μοχλεύειν σεισμός· εἰσπηδᾶν ἀκρίς·
Δειπνεῖν ἄκλητος, μυῖα· μὴ ἐξελθεῖν, φρέαρ.
Fores pulsare, terræ motus: insilire, locusta:
Cœnare invocatus, musca: non exire, puteus.

Plautus appellat « hospitium sine muscis, » quod arbitris et advenis vacuum erat, *Pœnul.* Act. III, sc. III, v. 76. Conf. *Archæologiæ Græcæ* lib. IV, cap. 19. Iidem homines γαλαῖ dicti sunt, quod avidi essent, et aliorum rebus inhiarent. Suidas: *Γαλῆ χιτών*. Αὕτη ἐπὶ τῶν ἀδίκων τάσσεται καὶ μηδὲν ἀνιέντων. « Feli tunica. Dicitur de hominibus injustis, et alienas vestes induentibus. »

(15) *Κόλακες*. Κόλαξ Polluci est λιχνοτένθης, τραπέζης φίλος, κατὰ τοὺς νεωτέρους παράσιτος. *Onomast.* lib. VI, cap. 38. Alexis in Ψευδομένῳ·

Κόλακος δὲ βίος μικρὸν χρόνον ἀνθεῖ·
Οὐδεὶς γὰρ χαίρει πολιοκροτάφῳ παρασίτῳ.
Assentantium brevis est vitæ flos:
Nemo enim gaudet cano tempora parasito.

(16) *Μονομάχαι*. Vel μονομάχοι, utrumque enim dicitur: sicut etiam ναυμάχης et ναυμάχος. Porro hoc titulo notabantur helluones, qui voracitate inter se certabant. Similiter ἀμάχου vocem usurpat Eubulus apud Athenæum lib. I, c. 7:

. . . Εἰσὶν ἡμῖν τῶν κεκλημένων δύο
Ἐπὶ δεῖπνον ἄμαχοι. . . . .
Convivarum, quos ad cœnam accivi,
Duo sunt prorsus invicti. . . . .

(17) *Ἀποδιδόμενοι*. Ἀποδόμενοι Nov.

(18) *Ἐπὶ γαστέρας*. Respicit Gen. III, 14: Εἶπε Κύριος ὁ Θεὸς τῷ ὄφει· Ἐπὶ τὸ στῆθός σου καὶ τῇ κοιλίᾳ σου πορεύσῃ, καὶ γῆν φαγῇ πάσας τὰς ἡμέρας σου. Et Joan. VIII, 44: Ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ.

(19) *Ἀσώτους*. Similia dixit Suidas: Ἄσωτος· ὁ ἐξώλης, ὁ σώζεσθαι μὴ ὀφείλων. Σοφοκλῆς·

Ἡ τῆς ἀσώτου Σισυφιδῶν γενεᾶς.

Qui versus exstat *Ajacis Flagelliferi* pag. 12 edit. Stephan., ubi Scholiastes hæc adnotavit: Τῆς ἀσώτου· τῆς ἐξώλους καὶ σώζεσθαι μὴ δυναμένης. Conf. Clemens hujus libri cap. 2, p. 156. Mox, ἀσώτους pro ἀσώστους, Nov. perperam. Dein, πρῶτοι pro πρῶτον, idem.

(20) *Μεμορημένας*. Hoc est « exquisite paratas. » Hesychius: Μεμορημένον, ἠσχημένον, πεπονημένον.

(21) *Ἐφήμερον διώκοντες β.* Hoc est « vitam in diem sequentes, » eorum more, qui morti destinati sunt, nec diu victuros esse sese sperant. Quorum illud plerumque est:

Ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas.

Conf. quæ superius dicta sunt p. 157, not.

(22) *Ἐποίησαν*. Ἐποιήσαντο εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλίαμα Bibl. Græc. Post πρόβατα addunt, ὥστε φαγεῖν κρέα, καὶ πιεῖν οἶνον.

(23) *Οὐ μή*. Οὐκ ἀφεθήσεται ὑμῖν αὕτη ἡ ἁμαρτία Bibl. Græc.

mentorum varietatibus, humilis et abjecti animi, terræ plane filii, qui victum in dies persequuntur, perinde ac non victuri? Eos miseros pronuntiat per Isaiam sanctus Spiritus, nomen agapes tacite quodammodo ab eis auferens, quoniam non erat epulum rationi consentaneum : « Ipsi autem fecerunt lætitiam, occidentes vitulos, et oves sacrificantes, dicentes : Comedamus et bibamus, cras enim morimur [a]. » Et quod ejusmodi delicias peccatum existimet, subjungit : « Et non dimittetur hoc vestrum peccatum, donec mortui fueritis. » Non dicens peccati remissionem mortem insensibilem, sed retributionem peccati, quæ quidem mors est, a salute sejungens. « Ne læteris autem propter exsecrandas delicias [b], » dicit Sapientia. Hic autem de idolothytis quoque mentio facienda est, quonam modo præcipiat ab iis esse abstinendum. Illa mihi videntur exsecranda et abominanda, quorum ad sanguinem advolant

A ἀφεθήσεται ἡ ἁμαρτία ὑμῶν αὕτη, ἕως ἂν ἀποθάνητε· » οὐχὶ ἄφεσιν τῆς ἁμαρτίας θάνατον ἀναίσθητον, ἀλλὰ ἀνταπόδοσιν ἁμαρτίας θάνατον σωτηρίας ἀποχρίνας (24). « Μὴ εὐφρανθῇς (25) δὲ ἐπὶ μιαρᾷ τρυφῇ, » ἡ Σοφία λέγει. Ἐνταῦθα ὑπομνηστέον καὶ περὶ τῶν (26) εἰδωλοθύτων καλουμένων· ὅπως ποτὲ ἄρα παραγγέλλεται ἀποσχέσθαι δεῖν τούτων. Μιαρὰ δοκεῖ μοι (27) καὶ βδελυρὰ ἐκεῖνα ὧν ἐφίπτανται τοῖς αἵμασι.

...Animæ ex Erebo, nunc lumine cassæ.

B *Ψυχαὶ ὑπὲξ Ἐρέβους νεκύων κατατεθνειώτων.*

« Nolo enim vos fieri participes dæmoniorum, » dicit Apostolus [c]. Eorum enim qui servantur, et eorum qui perierunt, separata sunt nutrimenta. Ab his ergo abstinendum est, non quod ea pertimescamus (non est enim in eis aliqua potentia), sed quod propter nostram conscientiam, quæ sancta est, et propter dæmonum odium, eos nempe, quibus illa sunt dedicata, aversemur : et præterea propter eorum, qui multa procliviter ✠ et lubrice suspicantur, imbecillitatem, « quibus infirma polluitur conscientia : cibus enim nos non commendabit Deo [d]. » « Neque quæ intrant, coinquinant hominem, sed quæ ex ore, » inquit, « exeunt [e]. » Usus ergo naturalis nutrimenti est indifferens : « [f] Neque enim si comedamus, » inquit, « plus habemus : nec si non comedamus, deficimus. » Sed non est consentaneum, ut sint « mensæ dæmoniorum » participes, qui divino ac spiritali nutrimento digni sunt habiti. « An non habemus potestatem comedendi et bibendi [g], » dicit Apostolus, « et mulieres circumducendi [h]? » sed voluptatibus scilicet imperantes, arcemus cupiditates. « Videte » ergo, « ne hæc nostra potestas offensionem afferat imbecillis [i]. » Non oportet ergo nos veluti prodige et profuse viventes, quemad-

« Οὐ γὰρ θέλω (28) ὑμᾶς κοινωνοὺς δαιμονίων γίνεσθαι, » ὁ Ἀπόστολος λέγει· ἐπεὶ δίχα σωζομένων καὶ φθιμένων (29) τροφαί. Ἀφεκτέον τοίνυν τούτων, οὐ δεδιότας (οὐ γάρ ἐστί τις ἐν αὐτοῖς δύναμις)· διὰ δὲ τὴν συνείδησιν τὴν ἡμετέραν, ἁγίαν οὖσαν, καὶ τῶν δαιμονίων διὰ τὴν βδελυρίαν, οἷς ἐπικατωνόμασται, μυσαττομένους· καὶ προσέτι διὰ τὴν τῶν ὀλισθηρῶς τὰ πολλὰ ὑπολαμβανόντων ὑδαρότητα « οἷς ἡ συνείδησις ἀσθενοῦσα (30) μολύνεται· βρῶμα γὰρ ἡμᾶς οὐ παραστήσει τῷ Θεῷ. Οὐδὲ τὰ εἰσιόντα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὰ ἐξιόντα, φησί, τοῦ στόματος. » Ἀδιάφορος ἄρα ἡ φυσικὴ χρῆσις τῆς τροφῆς· « Οὔτε γάρ, ἐὰν φάγω- C μεν, περισσεύομεν, φησίν, οὔτε, ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα. » Ἀλλ' οὐκ (31) εὔλογον, « τραπέζης δαιμονίων μεταλαμβάνειν » τοὺς θείας μετέχειν καὶ πνευματικῆς κατηξιωμένους τροφῆς. « Μὴ γὰρ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « καὶ γυναῖκας περιάγεσθαι; » ἀλλὰ κρατοῦντες δηλονότι τῶν ἡδονῶν, κωλύομεν τὰς ἐπιθυμίας. Βλέπετε οὖν, μή ποτε (32) ἡ ἐξουσία ἡμῶν αὕτη, « πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενέσιν. » Οὐ χρὴ οὖν καθάπερ ἀσωτευομένους ἡμᾶς, κατὰ τὴν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ πλουσίου « παιδὸς » εἰκόνα, παραχρῆσθαι τοῖς τοῦ πατρὸς δωρήμασι· χρῆσθαι (33) δὲ αὐτοῖς, ὡς ἀρχον-

✠ P. 169 ED. POTTER, 144 ED. PARIS. [a] Isa. XXII, 13. [b] Eccli. XVIII, 32. [c] I Cor. X, 20. [d] I Cor. VIII, 7, 8. [e] Matth. XV, 11. [f] I Cor. VIII, 8. [g] Ibid. IX, 4. [h] Ibid. 5. [i] I Cor. VIII, 9.

(24) *Ἀποχρίνας*. Hæc vox in Heinsianam, et deinde in reliquas editiones irrepsit. Primæ editiones, et ms. codices exhibent ἐπικρίνας· quæ vera D lectio est. Vult enim Clemens, prophetæ verbis, quæ jam recitavit, « non intelligi eam mortem, quæ nos omni sensu privat; sed aliam, quæ salutis mors, seu privatio, et in pœnam peccati a Deo decreta est. »

(25) *Μὴ εὐφρανθῇς*. Μὴ εὐφραίνου ἐπὶ πολλῇ τρυφῇ Bibl. Græc. Sylburgius ait : Pal. ms. μικρᾷ τρυφῇ, parum apposite. Verumtamen eamdem lectionem præbent Nov., Reg. et Bod.

(26) *Τῶν*. Abest a Reg., Bod.

(27) *Μιαρὰ δοκεῖ μοι*. Μιαρὰ δέ μοι δοκεῖ, Reg. Quæ sequuntur, sumpta sunt ex Homeri *Odyss*. Λ, v. 34 :

Τοὺς δ' ἐπεὶ εὐχωλῇσι λιτῇσί τε ἔθνεα νεκρῶν
Ἐλλισάμην, τὰ δὲ μῆλα λαβὼν ἀπεδειροτόμησα
Ἐς βόθρον, ῥέε δ' αἷμα κελαινεφές· αἱ δ' ἀγέροντο
Ψυχαὶ ὑπ' ἐξ Ἐρέβους [al. *Ἐρέβευς*] *νεκύων*
[*κατατεθνειώτων*.

Hos autem postquam votis precibusque gentes mor-
[*tuorum*
Exoravi, pecora accepta jugulavi
Super fossam : fluebat vero sanguis niger : ipsæ
[*autem congregabantur*
Animæ ex Erebo manium defunctorum.

(28) *Οὐ γὰρ θέλω*. Οὐ θέλω δέ, apud Paulum. Mox, τῶν δαιμόνων. Ibid.

(29) *Φθιμένων*. Φθινομένων Nov.

(30) *Ἀσθενοῦσα*. Ἀσθενὴς οὖσα, apud Paulum. Mox, βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρίστησι, ibid. In iis quæ sequuntur, sensum potius Matthæi, quam verba, exhibet.

(31) *Ἀλλ' οὐκ*. Respicit I Cor. X, 20 : Οὐ δύνασθε τραπέζης Κυρίου μετέχειν, καὶ τραπέζης δαιμονίων.

(32) *Μή ποτε*. Μή πως ἡ ἐξουσία ὑμῶν apud Paulum. Mox, ἀσθενοῦσιν pro ἀσθενέσιν. Ibid.

(33) *Χρῆσθαι*. Hoc est, « imperantium more, sic uti, ut minime iis nosmet addicamus. » Est enim ἀπροσκλινῶς id, quod Clemens alias ἀπροσπαθῶς dixit. Suidas, Ἀπρόσκλιτον, τὸ ἀπροσπαθές. Hicve-

τας, ἀπροσκλινῶς· καὶ γὰρ βασιλεύειν ἐτάχθημεν καὶ κατακυριεύειν, οὐχὶ δουλεύειν τοῖς βρώμασιν. Ἀγαστὸν μὲν οὖν πρὸς τὸ ἀληθὲς ἀναθρήσαντας, τῆς ἄνω τροφῆς ἐξέχεσθαι τῆς θείας, καὶ τῆς τοῦ ὄντως ὄντος ἀπληρώτου ἐμπίμπλασθαι θέας, τῆς βεβαίου, καὶ μονίμου, καὶ καθαρᾶς γευομένους ἡδονῆς. Ταύτην γὰρ τὴν ἀγάπην ἐκδέχεσθαι δεῖν ἐμφαίνει ἡ βρῶσις ἡ Χριστοῦ· κομιδῇ δὲ ἄλογον καὶ ἀχρεῖον καὶ οὐκ ἀνθρώπειον, βοσκημάτων δίκην πιαινόμενον (34), θανάτῳ τρέφεσθαι, κάτω βλέποντας εἰς γῆν, τοὺς ἐκ γῆς (35) ἀεὶ κεκυφότας εἰς τραπέζας· τὴν λίχνον διωκάθοντας ζωὴν, τὸ ἀγαθὸν ἐνταῦθά που κατορύξαντας περὶ τὴν οὐκ ἐσομένην ζωήν· μόνην κολακεύοντας τὴν κατάποσιν, δι' ἣν πολυτιμότεροι γεγόνασι μάγειροι γεωργῶν. Μὴ γὰρ ἀφαιροῦμεν τὴν συμπεριφορὰν (36), ἀλλὰ τὸν ὄλισθον τῆς συνηθείας, ὡς συμφορὰν, ὑποπτεύομεν. Διὸ παραιτητέον τὴν λιχνείαν, ὀλίγων τινῶν καὶ ἀναγκαίων μεταλαμβάνοντας· « καὶ εἴ τις ἡμᾶς (37) καλεῖ τῶν ἀπίστων, καὶ πορεύεσθαι κρίνομεν· » (καλὸν γὰρ μὴ συναναμίγνυσθαι (38) τοῖς ἀτάκτοις), « πᾶν τὸ παρατιθέμενον κελεύει ἡμῖν ἐσθίειν, μηδὲν ἀνακρίνουσι διὰ τὴν συνείδησιν. » Ὁμοίως δὲ καὶ « τὰ ἐκ μακέλλου » ἀπεριέργως « ὠνεῖσθαι » προσέταξεν. Οὐκ ἀφεκτέον οὖν παντελῶς τῶν ποικίλων βρωμάτων, ἀλλ' οὐ περὶ αὐτὰ σπουδαστέον. Μεταληπτέον δὲ τῶν παρατιθεμένων, ὡς πρέπον Χριστιανῷ· τιμῶντας μὲν τὸν κεκληκότα (39), κατὰ τὴν ἀβλαβῆ καὶ ἀπροσκορῆ τῆς συνουσίας κοινωνίαν, ἀδιάφορον δὲ ἡγουμένους τῶν εἰσκομιζομένων τὴν πολυτέλειαν, καταφρονοῦντας τῶν ὄψων, ὡς μετ' ὀλίγον οὐκ ὄντων· « Ὁ ἐσθίων τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω· ὁ δὲ (40) μὴ ἐσθίων τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω. » Μικρὸν δὲ ὑποβὰς, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς παραγγελίας ἐξηγήσεται· « Ὁ ἐσθίων, λέγων, Κυρίῳ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ (41) τῷ Θεῷ· » καὶ ὁ μὴ ἐσθίων Κυρίῳ οὐκ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ· ὡς εἶναι τὴν δικαίαν τροφὴν εὐχαριστίαν. Καὶ ὅ γε ἀεὶ εὐχαριστῶν οὐκ ἀσχολεῖται περὶ ἡδονάς. Εἰ δὲ καὶ προτρεποίμεθα ἐπ' ἀρετῇ τῶν συνεστιωμένων τινὰς, ταύτῃ πλέον ἀφεκτέον τῶν λίχνων τούτων βρωμάτων, ἐναργὲς ὑπόδειγμα ἀρετῆς σφᾶς αὐτοὺς παριστάντας, ὡς Χριστὸν ἐσχήκαμεν ἑαυτοί. « Εἰ γάρ τι τῶν τοιούτων βρωμάτων σκανδαλίζει τὸν ἀδελφὸν, οὐ μὴ

A modum est in Evangelio similitudo « filii [a] » divitis, abuti donis patris, sed eis uti, ut qui ipsis constanter imperemus: ut in cibos enim regnum et dominatum obtineamus, non ut eis serviamus, ordinati fuimus. Res est ergo præclara et maxime expetenda, sublatis ad veritatem oculis, divino illi, qui in alto est, adhærere cibo, et ejus, qui revera est, inexhausta implere semet contemplatione, firmam, stabilem et puram gustantes voluptatem. Hanc enim agapen oportere nos suscipere ostendit cibus Christi. Est autem valde a ratione alienum et inutile, et nequaquam humanum, pecudum more saginatum, morti nutriri, deorsum in terram respicientes, et e terra semper in mensas procumbentes, gulæ deditam vitam persequentes, id quod B bonum est, hic utique in vita, quæ mox non est futura, infodientes, soli cibi devorationi blandientes, propter quam in majori pretio sunt coqui quam agricolæ. Non enim ferculorum apparatum tollimus, sed consuetudinis prolapsionem, tanquam calamitatem, suspectam habemus. Quocirca vitandus est luxus, pauca quædam, et quæ sunt necessaria, sumentibus, et « si quis nos invitat infidelium, et accedere statuamus » (bonum est enim cum insolentibus hominibus non versari), « quidquid apponitur, jubet nos comedere, nihil interrogantes propter conscientiam [b]. » Similiter autem jussit nos « ea, quæ sunt in macello [c], » ✠ citra ullum scrupulum ullamve curiosam indagationem « emere. » Non est ergo penitus a variis C cibis abstinendum, sed in eis non est studium ponendum. Ea autem, quæ apponuntur, sumere debemus, ut decet Christianum, eum quidem, qui nos invitavit, honorantes, per innoxiam, et quæ satietatem non afferat, congressionis societatem; sumptuosas, quæ inferuntur, dapes **63** indifferentes esse existimantes; obsonia despicientes, ut quæ paulo post non sint futura. « Qui comedit, eum qui non comedit, non spernat. Qui autem non comedit, eum, qui comedit, non judicet [d]. » Paulum autem progressus, præcepti quoque causam exponit: « Qui comedit, inquiens, Domino comedit, et Deo agit gratias; et qui non comedit, Domino non comedit, et Deo agit gratias [e]: » ut sit justum nu-

✠ P. 170 ED. POTTER, 145 ED. PARIS. [a] Luc. xv, 11. [b] I Cor. x, 27. [c] Ibid. 25. [d] Rom. xiv, 3. [e] Ibid. 6.

tus perperam vertit, ac si hæc conjuncta essent, ὡς ἄρχοντας ἀπροσκλινῶς.

(34) *Πιαινόμενον*. In Reg. super ultimam syllabam hujus vocis aliquis scripsit ους, ut legatur πιαινομένους. Nam in sequentibus periochis Clemens plurali numero usus est. Θανάτῳ τρέφεσθαι quid significet, vide in *Protrept.* p. 23, not.

(35) *Τοὺς ἐκ γ.* Malim τὰς ἐκ γῆς· ut sensus sit, « in mensas terrestres semper pronos. » Nam dapes terrestres sæpe opponit τῇ ἄνω τροφῇ. Nisi ad præcedentia hoc referri debeat.

(36) *Συμπεριφοράν*. Eam Cicero II *De legib.* « circumpotationem » vocat, et vetus Lexicon τὴν ἐν κύκλῳ φορὰν τοῦ κύλικος, καὶ πόσιν, non ut vertit is, qui *Antiquitates conjug.* collegit, et hunc locum citans lib. III, cap. 3, eam esse putat divisionem par- D tium, quam Xenophon περιφοράν appellat· non enim idem περιφορά et συμπεριφορά. COLLECT. — Conf. *Archeologiæ Græcæ* lib. IV, c. 20. Verum, cum de cibo esset sermo, cur συμπεριφορᾶς mentio injecta est? Scilicet ut luderet in similibus vocibus συμπεριφορά et συμφορά. Itaque Hervetus συμπεριφοράν perperam vertit « ferculorum apparatum: » quod tamen a scopo auctoris non est penitus alienum.

(37) *Ἡμᾶς*. Ὑμᾶς Nov. perperam: licet id exstet apud Paulum. Clemens enim personam mutavit.

(38) *Συναναμίγνυσθαι*. Respicit I Corinth. v, 9, 11, vel potius II Thess. III, 6, 11, 14.

(39) *Κεκληκότα*. Βεβληκότα Reg.

(40) *Ὁ δέ*. Καὶ ὁ apud Paulum.

(41) *Καὶ εὐχαριστεῖ*. Εὐχαριστεῖ γὰρ apud Pau-

trimentum, gratiarum actio. Porro autem qui semper agit gratias, is in voluptatibus non versatur. Quod si etiam ad virtutem e convivis aliquot hortari velimus, eo magis a lautis et delicatis his cibis abstinendum est, evidens virtutis exemplar nos ipsos exhibentes, sicut ipsi Christum exemplar habuimus. « Si quid enim ejusmodi ciborum fratrem offendit, non comedam hoc, inquit, in æternum, ne fratrem meum offendam [a]. » Exigua continentia hominem lucrifacio. « An non habemus potestatem comedendi et bibendi [b]? » Et veritatem « cognovimus, inquit, quod nihil sit simulacrorum in mundo, sed solus revera et unus noster Deus, ex quo omnia, et unus Dominus Jesus. Sed tua, inquit, cognitione perit frater imbecillis, propter quem Christus mortuus est. Qui autem imbecillium fratrum conscientiam verberant, in Christum peccant [c]. » Hac quidem certe ratione Apostolus nobis cavens, cœnas discernit : non « commisceri » jubens, « si quis frater inveniatur, qui dicitur esse fornicator, vel adulter, vel idololatra, cum eo ne comedere quidem [d], » nec sermonem, nec obsonium; quod illinc procedit metuens inquinamentum, quemadmodum etiam mensas dæmoniorum. « Bonum ergo esse nec carnem comedere, nec vinum bibere [e], » et ipse fatetur, et Pythagorici : hoc enim est potius ferarum; et quæ ex eis ascendit exhalatio, cum sit crassior et turbidior, ✠ offundit animæ tenebras. Quod si quis ea quoque sumat, non peccat, modo ea moderate sumat, non eis nimium deditus, neque ab eis pendens, neque obsoniis inhians. Ei enim vox insusurrabit, dicens : « Ne cibi gratia dissolve opus Dei [f]. » Est enim insipientis ea, quæ vulgaribus epulis apponuntur, valde mirari ac stupere, postquam quæ ex Verbo percipiuntur delicias senseris; multo est autem insipientius, ut oculi serviant ferculis; quo fit ut eorum intemperantia una cum his quodammodo circumferatur a ministris. Quomodo autem non est inutile sedibus insurgere, propemodum faciem in ollas injicientes, e sedibus tanquam e nido prospicientes, ut quod vulgo dicitur, « vaporem errantem

A φάγω, φησὶ, τοῦτο εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω. » Ὀλίγης ἐγκρατείας κερδαίνω τὸν ἄνθρωπον. « Μὴ γὰρ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν; » Καὶ τὴν ἀλήθειαν « ἐπεγνώκαμεν, φησὶν, ὅτι οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, ἀλλὰ μόνος ὄντως ἐστὶν εἷς ἡμῶν Θεὸς, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς. Ἀλλὰ ἀπόλλυται, φησὶ, τῇ σῇ γνώσει ὁ ἀδελφὸς ἀσθενῶν, δι' ὃν Χριστὸς ἀπέθανεν. Οἱ δὲ τὴν συνείδησιν τύπτοντες τῶν ἀσθενούντων ἀδελφῶν εἰς Χριστὸν ἁμαρτάνουσιν. » Ταύτῃ τοι ὁ Ἀπόστολος, εὐλαβούμενος περὶ ἡμῶν, τὰ δεῖπνα διακρίνει, μὴ « συναναμίγνυσθαι » φάσκων, « εἴ τις ἀδελφὸς λεγόμενος, εὑρίσκοιτο πόρνος, ἢ μοιχὸς, ἢ εἰδωλολάτρης, τούτῳ μηδὲ (42) συνεσθίειν, » ἢ τὸν λόγον, ἢ τὸ ὄψον, ὑποπτεύων
B τὸν μολυσμὸν τὸν ἐντεῦθεν, καθάπερ καὶ τῶν δαιμονίων τὰς τραπέζας. « Καλὸν μὲν οὖν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ οἶνον πιεῖν, » αὐτός τε ὁμολογεῖ, καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου (43)· θηρίον (44) γὰρ μᾶλλον τοῦτό γε· καὶ ἡ ἀπ' αὐτῶν ἀναθυμίασις, θολωδεστέρα οὖσα, ἐπισκοτεῖ τῇ ψυχῇ. Εἰ δέ τις (45) καὶ τούτων μεταλαμβάνει, οὐχ ἁμαρτάνει· μόνον ἐγκρατῶς μετεχέτω, μὴ ἐξεχόμενος, μηδὲ ἀπηρτημένος αὐτῶν, μηδὲ ἐπιλαιμαργῶν τῷ ὄψῳ· ὑπηχήσει γὰρ αὐτῷ φωνὴ, « Μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, » λέγουσα. Ἀνοήτου γὰρ σφόδρα θαυμάζειν καὶ τεθηπέναι τὰ παρατιθέμενα ταῖς δημώδεσιν ἑστιάσεσι, μετὰ τὴν ἐν Λόγῳ τρυφήν· πολλῷ δέ ἐστιν ἀνοητότερον τὰς ὄψεις τοῖς προσοψήμασι δεδουλωκέναι,
C συμμεταφερομένης αὐτῶν, ὡς εἰπεῖν, τῆς ἀκρασίας πρὸς τῶν διακόνων. Πῶς δὲ οὐκ ἀχρεῖον τὸ ἐπανίστασθαι ταῖς κλισίαις, μονονουχὶ τὸ πρόσωπον ταῖς λοπάσιν ἐπιῤῥιπτοῦντας, καθάπερ ἐκ νεοττιᾶς, τῆς κλισίας προκύπτοντας, τὸ δὴ θρυλλούμενον τοῦτο, « ἵνα πλανωμένην λάβωσι τὴν ἀτμίδα διὰ τῆς ἀναπνοῆς; » Πῶς δὲ οὐκ ἄλογον, τὰς χεῖρας ἐπεμφύρειν τοῖς ἡδύσμασιν, ἢ συνεχὲς ἐπὶ τοὔψον ἐκτείνειν, οὐκ ἀπογευομένων, ἀλλ' ἀφαρπαζόντων δίκην, ἀμέτρως καὶ ἀσχημόνως ἐμφορουμένους; Ἔστι γὰρ ὁρᾷν τοὺς τοιούτους ὑσὶν ἢ κυσὶ διὰ τὴν λαβρότητα μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις ὡμοιωμένους, τοὺς χορτάζεσθαι σπεύδοντας, ὡς καὶ γνάθους ἅμα ἄμφω ἐξογκοῦσθαι, τῶν περὶ

✠ P. 171 ED. POTTER, 146 ED. PARIS. [a] I Cor. VIII, 13. [b] Ibid. IX, 4. [c] Ibid. VIII, 6, 11, 12. [d] Ibid. V, 11. [e] Rom. XIV, 21. [f] Rom. XIV, 20.

lum. Porro in iis, quæ paulo post sequuntur, Scripturæ sensum, mutatis quandoque verbis, exhibet.

(42) Μηδέ. Pal. ms. μή. SYLBURG. Item Reg.

(43) Πυθαγόρου. De Pythagoreorum abstinentia hos versus ex Alexidis *Tarentinis* adduxit Athenæus lib. IV, c. 17:

Οἱ Πυθαγορίζοντες γὰρ, ὡς ἀκούομεν,
Οὔτ' ὄψον ἐσθίουσιν, οὔτ' ἄλλ' οὐδὲ ἓν
Ἔμψυχον, οἶνόν τ' οὐχὶ πίνουσι μόνοι.

Pythagoræ disciputi, ut fama est,
Nec opsonio vescuntur, nec alio quod sit
Animatum, nec vinum soli bibunt.

Et paulo post hæc ex eodem poeta addit de iisdem :

.... Τὰ δὲ καθ' ἡμέραν τάδε·
Ἄρτος καθαρὸς εἷς ἑκατέρῳ, ποτήριον
Ὕδατος, τοσαῦτα ταῦτα. B. Δεσμωτηρίου
Λέγεις δίαιταν. A. Πάντες οὗτοι γ' οἱ σοφοὶ
Διάγουσι, καὶ κακοπαθοῦσί που.

D *.... at pro quotidiano victu hæc sunt :*
Panis unus singulis purus, et aquæ
Poculum, et nihil amplius. B. Carceris
Vitam narras. A. Sic omnes vitam degunt
Isti sapientes, ærumnasque sane has tolerant.

Alii referunt, Pythagoreos noctu saltem vinum bibisse, nec omnibus animatis abstinuisse. Conf. Athenæus lib. X, cap. 4; Jamblichus *De vita Pythagoræ*, cap. 21; Diogenes Laertius lib. VIII, seg. 19, 20.

(44) Θηρίον. Genitivo casu legendum θηρίου, vel plurali num. θηρίων. SYLBURG. — Θηρίων habet Nov., quæ proinde vera lectio esse videtur. Hujus porro sententiæ maxima pars excidit e Nov. His similia vide apud Plutarchum lib. *Περὶ Σαρκοφαγίας*. Conf. etiam quæ Clemens dicit infra, *Strom.* VII, p. 717.

(45) Εἰ δέ τις. Imitatur Pauli dictum, quod exstat I Cor. VII, 36, 39: Εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει ... ὃ θέλει, ποιείτω, οὐχ ἁμαρτάνει . . . μόνον ἐν Κυρίῳ.

τὸ πρόσωπον ἀγγείων προσεπαιρομένων (45*)· πρὸς δὲ καὶ ἱδρῶτα περιχεῖσθαι τῇ ἀπληστίᾳ συνεχομένων καὶ ἀσθμαινόντων ὑπὸ ἀκρασίας, ὠθουμένης κατ' ἔπειξιν (46) ἀκοινώνητον εἰς κοιλίαν τῆς τροφῆς, ὥσπερ εἰς ἐφόδιον, οὐκ εἰς ἀνάδοσιν, ἀποτιθεμένων τὰ ἐδέσματα. Πανταχῇ (47) δὲ κακὸν οὖσα ἡ ἀμετρία, περὶ τὰς τροφὰς μάλιστα διελέγχεται. Ἡ γοῦν ὀψοφαγία (48) οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ ἀμετρία περὶ χρῆσιν ὄψου· καὶ ἡ λαιμαργία (49) μανία περὶ τὸν λαιμόν· καὶ ἡ γαστριμαργία ἀκρασία περὶ τὴν τροφήν· ὡς δὲ καὶ τοὔνομα περιέχει, μανία ἐπὶ γαστέρα· ἐπεὶ μάργος ὁ μεμηνώς. Τοὺς ἐπὶ ἑστιάσεως οὖν μελετῶντας ἀδικεῖν ὁ Ἀπόστολος ἀνακρούων, λέγει· « Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν· καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει. Μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖτε, καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; » Παρὰ δὲ τοῖς ἔχουσιν οἱ ἀνέδην ἐσθίοντες, οἱ ἄπληστοι, ἑαυτοὺς καταισχύνουσιν· ἄμφω δὲ πράττουσι κακῶς· οἱ μὲν, τοὺς μὴ ἔχοντας βεβαρηκότες, οἱ δὲ, τὴν ἀκρασίαν τὴν σφων παρὰ τοῖς ἔχουσι γεγυμνωκότες. Ἀναγκαίως ἄρα πρὸς τοὺς ἀπηρυθριακότας, καὶ τοῖς δείπνοις ἀφειδέστερον παρακεχρωμένους, τοὺς ἀκορέστους, οἷς μηδὲν ἱκανὸν, ἀποταθεὶς ὁ Ἀπόστολος, πάλιν ἐκ δευτέρου ἔῤῥηξε φωνὴν ἀγανακτικήν· « Ὥστε, ἀδελφοί μου, συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν, ἀλλήλους ἐκδέχεσθε. Εἰ δέ τις πεινᾷ, ἐν οἴκῳ ἐσθιέτω, ἵνα μὴ εἰς κρῖμα συνέρχησθε. » Ἀφεκτέον οὖν δουλοπρεπείας (50) ἁπάσης καὶ ἀκρασίας, τῶν παρατιθεμένων κοσμίως ἐφαπτομένοις, ἀμόλυντον καὶ τὴν χεῖρα καὶ τὴν στρωμνὴν (51) καὶ τὸ γένειον φυλάττουσι, τὸ εὐσχῆμον τοῦ προσώπου διατηροῦσιν ἀδιάστροφον, οὐκ ἀσχημονοῦσιν οὐδὲ περὶ τὴν κατάποσιν· ἀλλὰ τὴν μὲν χεῖρα μετὰ τάξεως ἐκ διαστημάτων ἐκτατέον. Παραφυλακτέον γὰρ (52) καὶ τὸ φθέγγεσθαι ὁτιοῦν ἐσθίοντα ἅμα· ἀπρεπὴς γὰρ καὶ ἄσημος ἡ φωνὴ γίνεται, πλήρεσι τοῖς γνάθοις στενο-

A excipiant per respirationem? » Quomodo autem non est a ratione alienum, manus condimentis immiscere, vel perpetuo ad obsonium extendere, non gustantium ritu, sed rapientium, immoderate et indecore se implentes? Videre enim est eos, qui sunt ejusmodi, suibus vel canibus propter voracitatem assimilari, potius quam hominibus: qui adeo festinant ut saturentur, ut ambæ maxillæ simul inflentur, elatis vasis, quæ sunt in facie: quinetiam sudor præterea diffundatur, dum propter insatiabilitatem arcte comprimuntur, et propter intemperantiam anhelant, festinatione indecora, et ab honesta consuetudine aliena, intruso in ventrem nutrimento, tanquam ad viaticum, non ad digestionem edulia reponant. Atque cum semper malum sit transire B modum, tum in nutrimentis maxime reprobatur. Ingluvies itaque, quæ Græce ὀψοφαγία dicitur, nihil est aliud quam in « obsonii » usu modi transgressio. Dicitur etiam λαιμαργία, quæ quidem est circa « guttur insania; » et γαστριμαργία, quæ est in alimento intemperantia, et, ut ipsum nomen indicat, in « ventrem insania. » Insanus enim Græce μάργος dicitur. Eos itaque qui in epulis male se gerebant, Apostolus increpans, dicit: « Unusquisque enim propriam cœnam præoccupat in comedendo: et alius quidem esurit, alius vero est ebrius. Annon domos habetis ad comedendum et bibendum? aut Dei Ecclesiam contemnitis, et pudore afficitis eos qui non habent[a]? » Apud eos autem qui habent, C qui citra ullum pudorem comedunt, qui ✠ insatiabiles sunt, seipsos dedecore afficiunt. Ambo autem male faciunt: hi quidem, dum eos qui non habent, gravant; illi vero, dum suam intemperantiam apud eos qui habent, aperiunt. Necessario ergo adversus eos qui pudorem exuerunt, et qui cœnis immoderate utebantur, insatiabiles, quibus nihil sufficit, secundo rursus Apostolus in vocem erupit indignantem:

✠ P. 172 ED. POTTER, 146-147 ED. PARIS.

[a] I Cor. xi, 21, 22.

(45*) *Τῶν π. τὸ προσ. ἀγγ. προσεπαιρομένων*. Vertit interpres, *elatis vasis quæ sunt in facie;* vertere debuisset, ni fallor, *tumentibus etiam circum faciem venis*. EDIT. PATROL.

(46) *Κατ' ἔπειξιν*. Vulg. edit. et Pal. ms. κατέπειξιν, conjuncte: nostram disparationem probat etiam A. SYLBURGIUS.

(47) *Πανταχῇ*. Paria recitat e Musonio Stobæus, serm. 18, pag. 166: Καὶ ὀψοφαγία δὲ οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ ἀμετρία περὶ ὄψου· πανταχοῦ δὲ κακὸν οὖσα ἡ ἀμετρία, ἐν τοῖς μάλιστα τῇδε τὴν ἑαυτῆς ἐπιδείκνυται φύσιν, παρεχομένη τοὺς ὀψοφάγους ἀντὶ ἀνθρώπων ὑσὶν ἢ κυσὶν ὡμοιωμένους τὴν λαβρότητα, καὶ εὐσχημονεῖν μὴ δυναμένους, οὐ ταῖς χερσὶν, οὐ τοῖς ὄμμασιν οὐ τῇ καταπόσει. « Liguritio, quam Græci ὀψοφαγίαν vocant, est immoderatio circa usum obsoniorum. Porro cum modi excessus nulla non in re vitiosus sit, hac parte profecto maxime naturam suam prodit, liguritores ex hominibus in sues aut canes quoad ingluviem transformans, omnis honestatis in gestibus, visu, esuque oblitos. »

(48) *Ὀψοφαγία*. Plutarchus *Sympos.* IV, probl. 4: Καὶ γὰρ ὀψοφάγους καὶ φιλόψους λέγομεν οὐχὶ τοὺς βοείοις χαίροντας, ἀλλὰ τοὺς περὶ τὰ ἰχθυοπώλια ἀναδιδόντας. Apud Xenophontem lib. III *De dictis et factis Socratis*, dicuntur ὀψοφάγοι non modo, qui marina amant obsonia, sed etiam qui modico pane, multo obsonio utuntur, et ii qui amant sine pane obsonia comedere. COLLECT.

(49) *Λαιμαργία*. Hesychius: Λαίμαργος, φάγος, ἄπληστος, ἐπὶ τὸ φαγεῖν μανιώδης. Idem: Γαστρίμαργοι, τῇ κοιλίᾳ μαινόμενοι, ἀκρατεῖς, ἄπληστοι, πολυφάγοι. Idem: Μάργος, μαινόμενος.

(50) *Δουλοπρεπείας*. Hac voce notat illiberalem ac fœdam ciborum ingurgitationem. Porro iis, quæ D hic sequuntur, paria dicit Musonius paulo ante memoratus, apud Strobæum, serm. 18, p. 166: Καὶ μὴν καθ' ἑκάστην προσφορὰν τροφῆς, οὐχ εἷς κίνδυνος ἁμαρτήματος, ἀλλὰ πλείονες, καὶ γὰρ ὁ παρὰ πλέον ἢ δεῖ ἐσθίων, ἁμαρτάνει, καὶ ὁ κατασπεύδων ἐν τῷ ἐσθίειν, οὐδὲν ἧττον· καὶ ὁ μολυνόμενος ὑπὸ τοῦ ὄψου μᾶλλον ἢ χρή· καὶ ὁ τὰ ἡδίω τῶν ὑγιεινοτέρων προτιμῶν· καὶ ὁ μὴ νέμων τὰ ἴσα τοῖς συνεσθίουσιν. « Præterea quoties cibum sumimus, multis peccandi modis occasio datur. Nam et qui nimium edit, peccat; et qui festinantius, nihilo minus; et qui obsonio ultra decorum se inquinat, et qui suaviora salubrioribus ante ponit, et qui sodalibus æquam partem non relinquit. »

(51) *Στρωμνήν*. Ad hunc locum aliquis in margine Reg. et Bod. hoc scholium adnotavit: Ἐκ τούτου δῆλον, ὡς οἱ παλαιοὶ ἐπὶ στιβάδων εὐωχοῦντο ἀνακείμενοι· ὃ ἐπὶ τῶν ιθ' ἀκουβίτων διατηρεῖται μόνον.

(52) *Παραφυλακτέον γάρ*. Fortasse convenientius, παραφυλακτέον δέ. SYLBURG.

« Quamobrem, fratres mei, convenientes ad comedendum, alter alterum exspectate. Si quis autem esurit, domi comedat, ne in judicium conveniatis [a]. » Ab omni ergo servili et illiberali actione et intemperantia abstinendum est, quæ apponuntur honeste attingendo, tum manum et lectum et barbam servando impolluta, faciei decorem immobilem custodiendo, nec inter comedendum se indecore gerendo, sed manum quidem ordinate certis intervallis adhibitis porrigendo. Est etiam cavendum, ne inter comedendum loquaris. **64** Fit enim vox indecora, et non satis expressa, ut quæ plenis maxillis in angustum coercetur : et lingua, quæ nutrimento premitur, a naturali operatione præpedita, obscuram et quasi oppressam edit vocem. Sed nec simul edere et bibere convenit; est enim maximæ intemperantiæ tempora confundere, quorum usus non simul conveniunt. Et, « sive comeditis, inquit, sive bibitis, omnia in gloriam Dei facite [b], » ad veram frugalitatem collimantes : quam mihi Dominus quoque videtur significasse, cum « panes » benedixit et « assos pisces, » cum quibus suos discipulos convivio excepit, cibi minime exquisiti pulchrum exemplar inducens. Ille itaque piscis [c], quem, cum jussisset Dominus, Petrus cepit, ipse quoque facile, divinitus donatum frugaleque ac moderatum alimentum significat. Per eos autem, qui ex aqua ascendunt ad escam justitiæ, monet auferre luxuriam et avaritiam tanquam a pisce numisma; ut ableget vanam gloriam, et dato statere publicanis, « redditis Cæsari quæ sunt Cæsaris, Deo » servet « quæ Dei sunt [d]. » Habet autem stater alias quoque solutiones, quæ minime ignorantur : sed ea tractare non est hujus temporis; sufficit autem nuda mentio qua ad præsens institutum utimur, cum a Verbi floribus minime sit aliena : atque idem jam sæpe fecimus, ad eam, de qua agitur, ✠ quæstionem fontem longe utilissimum attrahentes, ut irrigentur, quæ a Verbo plantata sunt. Etsi omnium « mihi licet esse particeps, non omnia tamen expediunt [e]; » cito enim adducuntur, ut ea faciant quæ non licet, qui faciunt omnia quæ licet. Quemadmodum autem non acquiritur justitia per avaritiam, neque temperantia per intemperantiam : ita nec victus

A χωρουμένη· καὶ ἡ γλῶσσα τῇ τροφῇ πιεζομένη τῆς κατὰ φύσιν ἐνεργείας παραποδισθεῖσα, τὴν προφορὰν ἐκδίδωσι τεθλιμμένην. Ἀλλ' οὐδὲ ἐσθίειν ἅμα καὶ πίνειν καθήκει· ἀκρασίας γὰρ τῆς μεγίστης συγχεῖν τοὺς καιροὺς, ὧν αἱ χρήσεις ἀσύμφωνοι. Καὶ, « Εἴτε ἐσθίετε, φησὶν, εἴτε πίνετε (53), πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε, » στοχαζόμενοι τῆς ἀληθοῦς εὐτελείας· ἥν μοι δοκεῖ καὶ ὁ Κύριος αἰνίξασθαι, « τοὺς ἄρτους εὐλογήσας (54) καὶ τοὺς ἰχθύας τοὺς ὀπτοὺς, » οἷς κατευώχησε τοὺς μαθητὰς, τῆς ἀπεριέργου τροφῆς καλὸν εἰσηγούμενος ὑπόδειγμα. Ὁ γοῦν ἰχθὺς ἐκεῖνος, ὃν κελεύσαντος τοῦ Κυρίου, ὁ Πέτρος εἷλεν, εὔκολον καὶ αὐτὸς καὶ θεοδώρητον καὶ σώφρονα αἰνίττεται τροφήν· ἀφαιρεῖν γέ τοι (55) ὑποτίθεται διὰ τῶν ἐξ ὕδατος ἀνιόντων ἐπὶ τὸ τῆς δικαιοσύνης δέ-
B λεαρ τὴν ἀσωτίαν καὶ τὴν φιλαργυρίαν, ὡς τὸ νόμισμα τοῦ ἰχθύος· ἵνα χωρίσῃ τὴν κενοδοξίαν, καὶ τὸν στατῆρα τοῖς τελώναις δοὺς, « τὰ Καίσαρος ἀποδοὺς τῷ Καίσαρι, » φυλάξῃ (56) « τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. » Ἔχει (57) δὲ καὶ ἄλλας ἐπιλύσεις οὐκ ἀγνοουμένας ὁ στατήρ· ἀλλ' οὐχ ὁ παρὼν (58) ἐπιτήδειος τῆς ἐξεργασίας καιρός. Ἀπόχρη δὲ ὑπόμνησις, συγχρωμένων ἡμῶν εἰς τὸ προκείμενον, οὐκ ἀπᾴδουσα τοῦ Λόγου τοῖς ἄνθεσιν (59)· ὅπερ ἤδη πολλάκις πεποιήκαμεν, πρὸς τὸ κατεπεῖγον τοῦ ζητήματος τὴν πολυωφελῆ περιέλκοντες εἰς ἀρδείαν τῶν φυτευομένων ὑπὸ τοῦ Λόγου πηγήν (60). « Καὶ γὰρ εἰ πάντων μεταλαμβάνειν ἔξεστί μοι, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· » ταχὺ (61) γὰρ καταπίπτουσιν ἐπὶ τὸ δρᾷν τὸ μὴ ἐξὸν οἱ πάντα δρῶντες ἃ
C ἐξόν. Ὡς δὲ ἡ δικαιοσύνη διὰ πλεονεξίας οὐ περιγίνεται, οὐδὲ ἡ σωφροσύνη δι' ἀκολασίας· οὕτως οὐδὲ ἡ τοῦ Χριστιανοῦ δίαιτα ἡδυπαθείᾳ περικτᾶται· πόῤῥω γάρ ἐστι τῶν πασχητιώντων ἐδεσμάτων ἡ τράπεζα τῆς ἀληθείας. Εἰ γὰρ καὶ μάλιστα ἕνεκεν τῶν ἀνθρώπων ἐγένετο τὰ πάντα, ἀλλ' οὐ πᾶσι χρῆσθαι καλὸν, ἀλλ' οὐδὲ ἀεί· καὶ γὰρ καὶ (62) ὁ καιρὸς, καὶ ὁ χρόνος, καὶ ὁ τρόπος, καὶ τὸ πρός τι, οὐκ ὀλίγην τῷ παιδαγωγουμένῳ πρὸς τὸ λυσιτελὲς ἐνδίδωσι ῥοπήν· καὶ τό γέ (63) ἐστιν ἐπιτήδειον, καὶ ἰσχὺν ἔχει καταργῆσαι τὸν ἐπιγάστριον βίον· ᾧ πλοῦτός ἐστιν ἐκκλητικὸς (64), οὐ βλέπων (65) ὀξὺ, ἀλλ' ἡ τυφλώττουσα περὶ τὴν γαστριμαργίαν περιου-
D σία. Οὐδεὶς δέ ἐστι πένης εἰς τὰ ἀναγκαῖα, οὐδὲ πε-

✠ P. 173 ED. POTTER, 147-148 ED. PARIS. [a] I Cor. XI, 33, 34. [b] Ibid. X, 31. [c] Matth. XVII, 26. [d] Ibid. XXII, 21. [e] I Cor. X, 23.

(53) *Πίνετε*. Εἴτε τι ποιεῖτε addit Paulus.

(54) *Εὐλογήσας*. Mentio fit ἰχθύος ὀπτοῦ, Luc. XXIV, 42, et ὀψαρίου ἐπικειμένου ἀνθρακιᾷ, Joan. XXI, 9; sed neutro loco memoratur ἡ εὐλογία. Vicissim alibi memorantur pisces, quos ηὐλόγησε Christus, Matth. XIV, 19; XV, 36; sed ibi τοῦ ὀπτοῦ nulla mentio est. Clemens diversa loca commiscuisse videtur.

(55) *Ἀφαιρεῖν γέ τοι*. Ἀφαιρεῖν δέ τοι, Pal. ms. SYLBURG.

(56) *Φυλάξῃ*. Φυλάξει Nov.

(57) *Ἔχει*. Ἔχοι Nov. non male. Porro ἐπιλύσεις vocat interpretationes allegoricas.

(58) *Οὐχ ὁ παρών*. Οὐ παρὼν Nov.

(59) *Ἄνθεσιν*. In marg. Reg. et Bod. aliquis hoc scholium adnotavit : Ἀνθέων ἐμνήσθη οὐκ ἀκαίρως· ἀλλ' ἐπειδὴ προϊὼν φυτῶν ἔμελλε, καὶ πηγῆς, καὶ ἀρδείας ὑπενεγκεῖν μνείαν, εἰκότως προείληφε καὶ τὸ κατὰ φυτῶν ἀναφυόμενον ἄνθος.

(60) *Πηγήν*. Πηγῆς Reg.

(61) *Ταχύ*. Cum hoc dicto congruit Plutarchi hoc, p. 370 : Μέγας οὖν ὁ κίνδυνος βούλεσθαι ἃ μὴ δεῖ, τὸν ἃ βούλεται ποιεῖν δυνάμενον. H. SYLBURG.

(62) *Καί*. Abest a Nov.

(63) *Τό γε*. Τὸ δέ Reg. Sylburgius ait : « Τό γε pro ὅ γε, seu ὅτι γε positum videtur : aut ἐστιν pro ἐς ταῦτα, vel alio ejusmodi : nisi potius legendum, τό γε ἐσθίειν ἐπιτήδειον, quod esui aptum est. »

(64) *Ἐκκλητικός*. In margine Reg. et Bod. aliquis hoc scholium adnotavit : Ἐκκλητικὸς, ἀντὶ τοῦ προσκλητικός· εἴληπται δὲ ἐκ τῶν ἐκκλητευόντων.

(65) *Οὐ βλέπων*. Respicit cæci Pluti fabulam.

A ριορᾶταί ποτε ἄνθρωπος· ὁ γὰρ καὶ τὰ πτηνὰ, καὶ τὰ νηκτὰ, καὶ, συνελόντι εἰπεῖν, τὰ ἄλογα ζῶα διατρέφων, εἷς ἐστιν ὁ Θεός· λείπει δὲ αὐτοῖς οὐδὲ ἓν ὁτιοῦν μὴ μεριμνῶσι τροφῆςᵃ. Ἡμεῖς δὲ καὶ τούτων ἀμείνους, ὅσῳ καὶ κύριοι· καὶ Θεῷ οἰκειότεροι, ὅσῳ σωφρονέστεροι· γεγόναμεν δὲ, οὐχ ἵνα ἐσθίωμεν καὶ πίνωμεν, ἀλλ' ἵνα ὦμεν εἰς ἐπίγνωσιν γεγονότες τοῦ Θεοῦ. « Δίκαιος γὰρ, φησὶν, ἐσθίων, ἐμπίμπλαται (66) τῇ ψυχῇ· κοιλίαι δὲ ἀσεβῶν ἐνδεεῖς, » ἀκαταπαύστου λιχνείας ὀρεγόμεναι. Πολυτέλεια δὲ οὐχ εἰς ἀπόλαυσιν ἔρημον, ἀλλ' εἰς μετάδοσιν κοινωνικὴν ἐπιτήδειος. Διὸ παραφυλακτέον τῶν βρωμάτων, ἃ μὴ πεινῶντας ἡμᾶς ἐσθίειν ἀναπείθει (67), γοητεύοντα τὰς ὀρέξεις. Μὴ γὰρ οὐχ ἔνεστι καὶ ἐν εὐτελείᾳ σώφρονι πολυειδία ἐδεσμάτων ὑγιεινή; βολβοὶ, ἐλαῖαι, B λαχάνων ἔνια (68), γάλα, τυρὸς, τά τε ὡραῖα, ἑψήματά τε παντοδαπὰ, ζωμῶν ἄνευ (69)· κἂν ὀπτοῦ δέῃ κρέως, ἢ ἑφθοῦ, μεταδοτέον. « Ἔχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε; » εἶπεν ὁ Κύριος πρὸς τοὺς μαθητὰς μετὰ τὴν ἀνάστασιν· οἱ δὲ, ἅτε ὑπ' αὐτοῦ εὐτέλειαν ἀσκεῖν δεδιδαγμένοι, « ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος. Καὶ φαγὼν ἐνώπιον αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς, φησὶν ὁ Λουκᾶς, ὅσα εἶπεν (70). » Πρὸς τούτοις οὐδὲ τραγημάτων κηρίων (71) ἀμοίρους περιορατέον τοὺς δειπνοῦντας κατὰ Λόγον. Τῶν γάρ τοι (72) βρωμάτων ἐπιτηδειότατα, οἷς αὐτόθεν χρῆ-

A Christiani ratio paratur deliciis. A cibis enim titillantibus, et ad Venerem incitantibus, procul est mensa veritatis. Etsi enim maxime propter homines omnia facta sunt, non tamen omnibus uti bonum est, sed neque semper: nam occasio, tempus, modus et respectus rei alicujus, non parvum ei, qui instituitur, momentum afferunt ad id quod ipsi est utile. Atque hoc quidem, quod aptum est, magnam etiam vim habet ad abolendam vitam, quæ est ventri dedita: ad quam quidem divitiæ incitant, non eæ quæ acute vident, sed nimiæ, quæ circa gulæ insaniam cæcutiunt, copiæ. Nemo autem quoad res necessarias pauper est, neque homo unquam despicitur. Qui enim et pennata et natatilia, B et, ut semel dicam, a ratione aliena nutrit animantia, unus est Deus; eis autem nihil deest, etsi nullam de victu curam gerantᵃ. Nos autem eis sumus eo præstantiores, quod et domini; et eo magis Deo conjuncti, quo temperantiores. Facti autem sumus, non ut comedamus et bibamus; sed ut facti Deum agnoscamus. « Justus enim, inquit, comedens, impletur animo; ventres autem impiorum egeniᵇ, » ut qui nunquam cessaturas cupedias appetant. Magnificentia autem non ad solum usum, sed etiam ad socialem communicationem apta est. Quocirca ii cibi cavendi sunt, qui non esurientes

ᵃ Matth. vi, 25 seq. ᵇ Prov. xiii, 25.

(66) *Ἐμπίπλαται*. Ἐμπιπλᾷ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· ψυχαὶ δὲ ἀσεβ. Bib. Græc.

(67) *Ἀναπείθει*. Post hanc vocem ex Plutarcho, pag. 76, addere possumus, καὶ τῶν πομάτων ὅσα πίνειν μὴ διψῶντας· ubi Socrati hoc sanitatis præceptum ascribitur. H. — Sic certe infra *Strom.* ii, p. 412. Sylburg. — Idem Socratis dictum recitavit etiam Theodoretus *De curandis Græcorum affect.* serm. 12, p. 672.

(68) *Λαχάνων ἔνια*. Primo suspecta mihi hæc lectio fuit: non enim ἔνια, « quædam, » sed πάντα λάχανα, « omnia olera. » ut mox ἑψήματα παντοδαπά, dicendum erat. Ejus loco substitui possit, λάχαν' ὤνια, « olera venalia: » vel λάχαν' ἔνι, i. e. ἔνεστι, « olera insunt, » nempe τῇ εὐτελείᾳ σώφρονι, ut modo dictum est. Item paulo post, pro ζωμῶν ἄνευ, legi non incommode possit, οὐ ζωμῶν ἄνευ, « non sine juribus esculentis. » Quod quidem auctoris proposito magis convenire videtur. Sed nihil mutare volui, quia Clemens antiquioris cujusdam auctoris verba hic recitare videtur; quæ quamvis ejus sententiæ magna parte conveniant, tamen alia continent, quæ ad rem parum faciunt. Paria habet Musonius, quæ paulo post recitabuntur.

(69) *Ζωμῶν ἄνευ*. Isaacus Casaubonus, *Animadvers. in Athenæum* lib. iv, cap. 6, dicit: « Tenuis mensæ cibos enumerans, ait, βολβοὶ... ἑψήματά τε παντοδαπὰ ζωμῶν ἄνευ· κἂν ὀπτοῦ δέῃ κρέως, ἢ ἑφθοῦ, μεταδοτέον. Separat Clemens ἑψήματα et ζωμούς, et statim addit, « sin carnibus sit opus: » unde clarum est, ζωμούς id esse, quod diximus. Sed non ferenda est menda, quæ optimi scriptoris sententiam corrumpit. Nam scribendum est, κἂν δέῃ κρέως, ὀπτοῦ μᾶλλον ἢ ἑφθοῦ μεταδοτέον. « Si carnium opus sit, assatas quam jurulentas præstat apponere. » Ita scribendum declarant, quæ sequuntur: affert enim exemplum discipulorum Domini Jesu Christi, qui illi, post resurrectionem cibum petenti, dederunt ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος. »

(70) *Ὅσα εἶπεν*. Id est, quæ prius ante mortem dixerat. Sic enim refert Lucas: Εἶπε δὲ αὐτοῖς· Οὗτοι οἱ λόγοι, οὓς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς, ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν. Vel potius, his verbis auctor eorum quæ apud C Lucam dicit Christus, repetitioni supersedere se velle innuit.

(71) *Τραγημάτων κηρίων*. Scribe ex Nov. τραγημάτων καὶ κηρίων, « bellariis ac placentis. »

(72) *Τῶν γάρ τοι*. Hæc farrago sunt e diversis auctoribus congesta: similia sunt illa Musonii, quæ recitavit Stobæus serm. 17, p. 160: Ὡς χρὴ καθάπερ τὴν εὐτελῆ τῆς πολυτελοῦς τροφὴν προτιμᾷν, καὶ τὴν εὐπόριστον τῆς δυσπορίστου, οὕτω καὶ τὴν σύμφυλον ἀνθρώπῳ. Τοιαύτην δὲ εἶναι σύμφυλον ἡμῖν τὴν ἐκ τῶν φυομένων ἐκ γῆς, ὅσα τε σιτώδη ὄντα, καὶ ὅσα μὴ τοιαῦτα ὄντα δύναται τρέφειν καλῶς τὸν ἄνθρωπον· καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ζώων οὐκ ἀναιρουμένων, ἄλλως δὲ χρησιμευόντων. Τούτων δὲ τῶν βρωμάτων ἐπιτηδειότατα μὲν οἷς αὐτόθεν χρῆσθαι ὑπάρχοι δίχα πυρὸς, ἐπεὶ καὶ ἑτοιμότατα· οἷα δὴ τά τε ὡραῖα, καὶ τῶν λαχάνων ἔνια, καὶ γάλα, καὶ τυρὸς, καὶ κηρία· καὶ ὅσα μέντοι δεῖται πυρὸς, ἢ σιτώδη, ἢ λαχανώδη ὄντα, καὶ ταῦτ' οὐκ ἀνεπιτήδεια, ἀλλὰ σύμφυλα ἀνθρώπῳ πάντα. D Τὴν μέντοι κρεώδη τροφὴν θηριωδεστέραν ἀπέφηνε, καὶ τοῖς ἀγρίοις ζώοις προσφορωτέραν. Εἶναι δὲ ταύτην ἔλεγε καὶ βαρυτέραν, καὶ τοῦ νοεῖν τι καὶ φρονεῖν ἐμπόδιον· τὴν γὰρ ἀναθυμίασιν τὴν ἀπ' αὐτῆς, θολωδεστέραν οὖσαν, ἐπισκοτεῖν τῇ ψυχῇ. « Omnino igitur præferri debet, ut vilis pretii victus sumptuoso, ita parabilis exquisito, et homini familiaris ei, qui talis non esset. Familiaria autem nobis esse dicebat, quæ terra fundit, sive frumentacei generis, sive alia ad recte nutriendum idonea: item quæ ab animalibus non occidendis, sed aliter juvantibus, sumuntur. Rursus horum maxime apta, quibus in promptu citra ignem uti liceat: hæc enim paratu facillima esse, ut plantarum fructus, quædam olera, lac, caseus, favi; non rejicienda tamen quædam, quamvis ignem requirant, ut frumentacea et oleracea nonnulla; cuncta enim ista homini familiaria esse. Ex carnibus autem alimentum, ferinum asserebat, et feris animalibus convenientius. Hoc quoque gravius esse

nos cogunt comedere, appetitiones nostras veluti quibusdam præstigiis fallentes. An non est enim etiam in moderata frugalitate multiplex ciborum varietas? bulbi, olivæ, quædam olera, lac, caseus, fructus, et quæcunque absque jure coquuntur: et si assa carne, vel ✠ elixa opus fuerit, ea est quoque impertienda. « Habetis hic aliquid, quod edi possit, » dixit Dominus discipulis post resurrectionem; illi vero, ut qui frugalitatem exercere ab eo didicerant, ei « assi piscis partem dederunt. Et cum coram eis comedisset, dixit eis, inquit Lucas, quæcunque dixit [a]. » Ad hæc autem ne bellariorum quidem, nempe favorum, expertes esse observandum est eos, qui secundum Rationem seu Verbum cœnant. Ex cibis enim ii sunt aptissimi, quibus statim uti licet absque igne, quoniam sunt paratiores; his autem secundi, qui sunt frugaliores ac viliores, ut ante diximus. Iis autem, qui ad luxum mensarum propendent, et suos sibi morbos enutriunt, præest dæmon helluo maximus, quem ego non verebor appellare ventridæmonem, et dæmonum omnium

A σθαι ὑπάρχει δίχα πυρὸς, ἐπεὶ καὶ ἑτοιμότερα· δεύτερα δὲ τὰ εὐτελέστερα, ὡς προειρήκαμεν. Τῶν δὲ ἀμφὶ τὰς φλεγμαινούσας (73) κυπταζόντων τραπέζας, τὰ σφέτερα τιθηνουμένων πάθη, δαίμων (74) καθηγεῖται λιχνότατος, ὃν ἔγωγεν οὐκ ἂν αἰσχυνθείην κοιλιοδαίμονα προσειπεῖν, καὶ δαιμόνων κάκιστον, καὶ ἐξωλέστατον. Παραπλήσιος οὖν οὗτος ἀτεχνῶς τῷ ἐγγαστριμύθῳ καλουμένῳ. Ἄμεινον δὲ πολλῷ τοῦ δαίμονα ἔχειν σύνοικον, εὐδαίμονα γενέσθαι. Εὐδαιμονία (75) δὲ ἐν χρήσει ἀρετῆς ἐξετάζεται. Ματθαῖος μὲν οὖν ὁ ἀπόστολος σπερμάτων, καὶ ἀκροδρύων, καὶ λαχάνων, ἄνευ κρεῶν (76), μετελάμβανεν· Ἰωάννης δὲ, ὑπερτείνας τὴν ἐγκράτειαν, « ἀκρίδας καὶ μέλι ἤσθιεν ἄγριον· » ὑῶν δὲ ἀπείχετο καὶ Πέτρος· ἀλλ' « ἔπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις, » ὡς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν
B ἀποστόλων γέγραπται· « καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καί τι σκεῦος τέταρσιν ἀρχαῖς ἐκδεδεμένον ἐπὶ τῆς γῆς· πάντα τὰ (77) τετράποδα καὶ τὰ ἑρπετὰ τῆς γῆς, καὶ τὰ πτηνὰ τοῦ οὐρανοῦ ἐν αὐτῷ· καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτόν· Ἀνάστα, καὶ θῦσον, καὶ φάγε. Πέτρος δὲ εἶπε· Μηδαμῶς, Κύριε, ὅτι οὐ-

✠ P. 174 ED. POTTER. [a] Luc. xxiv, 41, 42, 43, 44.

dicebat, et cogitandi, intelligendique impedimentum, impuros vapores parere, qui animam obnubilent; » etc.

(73) *Φλεγμαινούσας*. Nempe, ab effectu, quod ejusmodi mensæ φλέγμα excitent. Est autem φλέγμα, καῦμα, ἐμπρησμός, ut ait Pollux lib. ix, c. 8. Antiphanes, frugalem vitam describens, ait:

Τοιοῦτος ὁ βίος ἀπύρετος, φλέγμ' οὐκ ἔχων.

Hæc vita febre caret, et flamma vacat.

C Athenæus priscorum ætatem, qua viri ac feminæ absque sceleris periculo simul lavabantur, vocat ἀφλέγμαντον βίον, « vitam absque flamma. »

(74) *Δαίμων*. Solent antiqui Patres vitia, dæmones vocare. Sic Hermas *Pastor*. lib. ii, mandat. 2: Καταλαλιά, ἀκατάστατον δαιμόνιον. « Detractio, inconstans dæmonium est. » Ibid. mand. 10, cap. 10: « Tristitia enim omnium spirituum nequissimus est. » Lib. iii, simil. 9, cap. 22: « Magnum enim dæmonium est, audacia et confidentia inanis. » Similia alibi habet. Auctori *Recognitionum* lib. ii, cap. 25, « ignorantia » est « dæmon pessimus; » Eusebio *Præparat. evang.*, lib. ix, c. 2, « voluptas, » αἰσχρὸς καὶ ἀκόλαστος δαίμων, αὐθαίρετος δαίμων· Basilio in ebriosos, et Chrysostomo homil. 1 ad populum Antiochenum, et 29 in Genesim, ac libro *Quod nemo læditur nisi a seipso*, cap. 5, « ebrietas, » αὐθαίρετος δαίμων. Nempe quemadmodum in genere
D dæmonum artibus omne vitium ac nequitiam imputabant; sic vitiorum singulis speciebus certos dæmones præesse credebant. Origenes homil. 15 in Jesum Nave: « Unde mihi videtur, inquit, esse infinitus quidam numerus contrariarum virtutum, pro eo quod per singulos pene homines sunt spiritus aliqui, diversa in iis peccatorum genera molientes. Verbi causa, est aliquis fornicationis spiritus; est iræ spiritus alius; est avaritiæ spiritus, alius vero superbiæ. Et si invenias esse aliquem hominem, qui his omnibus malis, aut etiam pluribus agitetur, omnes hos vel etiam plures in se habere inimicos putandus est spiritus. Unde et per singulos plures esse credendi sunt; quia non singula singuli homines habent vitia, vel peccata committunt, sed plura ab unoquoque videntur admitti. Et iterum non est putandum, quod unus fornicationis spiritus seducat eum, qui, verbi gratia, in Britanniis fornicatur, et illum qui in India, et in aliis locis; neque unum esse iræ spiritum, qui diversis in locis diversos homines agitet: sed puto magis principem quidem fornicationis spiritum unum esse, innumeros vero esse qui in hoc ei officio pareant; et per singulos quosque homines, diversi spiritus, sub eo principe militantes, ad hujuscemodi eos peccata sollicitent. Similiter et iracundiæ spiritum unum esse arbitror; innumeros vero esse sub ipso agentes, qui per singulos quosque homines hujusmodi peccata succendant. Similiter et avaritiæ unum esse principem, sic superbiæ, et cæterorum malorum, » etc. Alia præterea hanc in rem aliorum testimonia congessit Cotelerius, commentario in Hermæ locum primo memoratum. Denique, non est hoc loco prætereundum, antiquos etiam putasse, bonos angelos singulis virtutibus ac rebus a Deo præfectos. « Angelus pœnitentiæ » ab eodem Herma memoratur, proœmio lib. ii, lib. iii, simil. 9, cap. 14, 23, 24, et alibi. Item « Pastor et nuntius præpositus pœnæ, » Mand. 5, c. 1; « Nuntius æquitatis, » simil. 6, cap. 2; Ἄγγελος ἐπὶ τῆς εἰρήνης, « angelus paci præpositus, » *Constitut. apost.* lib. viii, cap. 36 et 37; angeli mortis, ibid. cap. 41. Angelum orationis memorat Tertullianus *De oratione* cap. 12; angelos matrimonii, idem *Ad uxor.* lib. ii, cap. ult.; angelum baptismi, idem *De baptismo* cap. 4 et 5; angelum puerperii, idem *De anima*, c. 37.

(75) *Εὐδαιμονία.* In margine Reg. et Bod. aliquis hoc scholium adnotavit: Ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἐν χρήσει ἀρετῆς ἐξετάζεται. Οὕτω δὲ καὶ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς αὐτοῦ Ἠθικοῖς. Conf. Aristotelis *Ethic. ad Nicomachum* lib. i, cap. 7.

(76) *Ἄνευ κρεῶν*. Carnibus animantium abstinet etiam Jacobus Justus apud Eusebium *Hist. eccl.* lib. ii, cap. 23; Epiphanium *Hæres.* 78, n. 13; Hieronymum in *Catalogo*, ex Hegesippo. Petro « panis solus cum olivis, et raro etiam cum oleribus in usu » fuisse dicitur, *Recognit.* lib. vii, cap. 6. Eidem victus e lupinis tribuitur a Gregorio Nazianzeno carmine 18. Sed Epiphanius *Hæresi* 30, c. 15, videtur existimare, Petri abstinentiam ab animatis et carne, figmentum esse Ebionitarum, qui *Periodos* Petri depravarint: et Clemens ejus nullam aliam abstinentiam hic memorat, quam a suilla, de qua Lucas Act. x, cujus verba διὰ μνήμης, adeoque minus accurate mox recitat.

(77) *Τά*. Abest a Reg.

οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον. Καὶ ἡ A φωνὴ πάλιν πρὸς αὐτὸν ἐκ δευτέρου· Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.» Καὶ ἡμῖν δὲ ἄρα ἀδιάφορος ἡ χρῆσις· «Οὐ γὰρ τὰ εἰσερχόμενα (78) εἰς τὸ στόμα, κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον,» ἀλλὰ ἡ περὶ τῆς ἀκρασίας διάληψις κενή (79). Ὁ γάρ τοι Θεὸς, τὸν ἄνθρωπον πλάσας, «Πάντα ὑμῖν, εἶπεν, ἔσται εἰς βρῶσιν.» «Λάχανα (80) δὲ μετὰ ἀγάπης, ἢ μόσχον μετὰ δολιότητος.» Εὖ τοῦτο ὑπομιμνήσκει τοῦ προειρημένου λόγου, ὡς οὐ τὰ λάχανα, ἡ ἀγάπη, μετὰ δὲ ἀγάπης τὰ δεῖπνα παραληπτέα· ἐν οἷς (81) ἀγαθὴ μὲν ἡ μέση κατάστασις· ἐν πᾶσι μὲν, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ ἐν τῇ (82) ἀμφὶ τὴν ἑστίασιν παρασκευῇ· ἐπεὶ αἱ μὲν ἀκρότητες σφαλεραὶ, αἱ μεσότητες δὲ ἀγαθαί. Μέσον δέ ἐστι πᾶν τὸ ἀνενδεὲς τῶν ἀναγκαίων· B αἱ γὰρ κατὰ φύσιν ὀρέξεις αὐταρκείᾳ περιορίζονται. Ἰουδαίοις δὲ διὰ τοῦ νόμου οἰκονομικώτατα καταγγέλλεται (83) ἡ εὐτέλεια· μυρίων γὰρ ὅσων ἀφεῖλετο τὴν χρῆσιν ὁ Παιδαγωγὸς αὐτοὺς διὰ Μωϋσέως, αἰτίας προσάπτων, κεκρυμμένας μὲν τὰς πνευματικὰς, ἐμφανεῖς δὲ τὰς σαρκικὰς, αἷς καὶ πεπιστεύκασι· τοῖς μὲν, ὅτι οὐκ ἔστι δίχηλα, τοῖς δὲ, ὅτι τὴν τροφὴν οὐ μηρυκᾶται· τὰ δ' ὅτι ἄρα οὐκ ἔχει μόνα τῶν ἐνύδρων λεπίδας· ὡς ὀλίγα παντελῶς ἀπολείπεσθαι πρὸς τὴν τροφὴν αὐτοῖς ἐπιτήδεια. Ὧν δὲ ἐφῆκεν ἅπτεσθαι, πάλιν κεκώλυκε τούτων τὰ θνησιμαῖα, τά τε εἰδωλόθυτα, τά τε ἀποπεπνιγμένα· οὐδὲ γὰρ τούτων ψαύειν θέμις. Ἐπεὶ γὰρ ἀμήχανον χρώμενον τοῖς ἡδέσιν, ἀποστῆναι τῆς ἀποδοχῆς αὐτῶν, τὴν ἐναντίαν ἀντέθηκεν ἀγωγὴν, μέχρις ἂν ἐκ- C λύσῃ τὴν ἐκ τοῦ ἔθους ἐπὶ τὴν ἡδυπάθειαν καταδρομήν. Ἀνθρώποις δὲ τὰ μὲν πολλὰ βλάβην καὶ λύπην ἐγέννησεν (84) ἡδονή· δυσπάθειαν δὲ καὶ λήθην (85) καὶ ἀφροσύνην ἡ πολυτροφία ἐντίκτει τῇ ψυχῇ. Εὐαυξῆ (86) δὲ καὶ τῶν παίδων τὰ σώματα γίνεσθαί φασιν, εἰς μῆκος ἐπιδιδόντων, ἀπὸ τῆς ἐλλειπούσης τροφῆς· οὐ γὰρ κωλύεται τὸ ἀνατρέχον εἰς αὔξησιν πνεῦμα, τῆς πολλῆς τροφῆς ἀντιφραττούσης τὸ εὔπνουν τοῦ δρόμου. Ὅθεν κατηγορῶν τοῦ τρυφῶντος βίου ὁ τὴν ἀλήθειαν ἐζηλωκὼς τῶν φιλοσόφων Πλάτων, τὸ ἔναυσμα τῆς Ἑβραϊκῆς (87) φιλοσοφίας ζω-

pessimum et perniciosissimum. Is autem est revera similis ei, qui dicitur ventriloquus. Melius est autem esse felicem, quam habere cohabitantem dæmonem. In usu autem virtutis esse censetur felicitas. Matthæus itaque apostolus seminibus, baccis et oleribus, absque carnibus, utebatur. Joannes autem, continentiam * ulterius extendens, «locustas et mel agreste [a]» comedebat. Porro autem Petrus quoque abstinebat a suibus. Sed «in eum cecidit exstasis,» ut in Actibus apostolorum [b] scriptum est, «et videt cœlum apertum, et vas quoddam quatuor initiis alligatum super terram; omnes quadrupedes, et serpentes terræ, et volucres cœli in ipso. Et vox ad ipsum facta est: Surge, et occide, et comede. Petrus autem dixit: Nequaquam, Domine, quoniam omne commune et immundum nunquam comedi. Et vox rursus ad eum secundo facta est: Quæ Deus mundavit, ne communia dixeris.» Ergo nobis quoque usus est indifferens: «Non enim quæ intrant in os, coinquinant hominem [c],» sed in intemperantia inanis exercitatio. Deus enim, cum finxisset hominem, «Omnia vobis, inquit, erunt in cibum [d].» «Olera» autem «cum charitate meliora, quam vitulus cum fraude [e].» Hoc nobis recte in memoriam revocat id, quod ante dictum est, quod non sunt olera agape, seu charitas, sed sumendæ sunt cum charitate cœnæ, in quibus bona quidem est media constitutio, et in omnibus quidem, sed vel maxime in apparatu convivii. Nam sunt extrema quidem periculosa; media autem bona sunt; medium est autem, quidquid non eget rebus necessariis. Quæ sunt enim secundum naturam appetitiones, circumscribuntur sufficientia. Porro autem Judæis per legem summo consilio præcipitur frugalitas. Innumerabilium quippe rerum **65** usum per Moysem abstulit Pædagogus, causas illas adjungens, occultas quidem, quæ erant spirituales; apertas autem, quæ carnales, quibus etiam crediderunt: his quidem, quod ungulam non habeant bifidam; illis vero, quod cibum non ruminent; aliis vero,

* P. 175 ED. POTTER, 149 ED. PARIS. [a] Matth. III, 4. [b] Act. X, 10, 11, 12, 13, 14, 15. [c] Matth. XV, 11. [d] Gen. IX, 2, 3. [e] Prov. XV, 17.

(78) *Τὰ εἰσερχόμενα.* Τὸ εἰσερχόμενον Matth. D Mox Geneseos sensum, mutatis verbis, exhibet.

(79) *Ἀλλὰ ἡ περὶ τῆς ἀκρασίας δ. κ.* «Sed intemperantiæ vana opinio.» Quod quia parum appositum ad mentem auctoris esse videret Hervetus interpres, vertit, «sed in intemperantia inanis exercitatio.» Quæ interpretatio uti nihil ad rem facit, sic neque Clementis verba eam ferre possunt. Scribendum igitur, levi mutatione unius vocis facta: Ἀλλὰ ἡ περὶ ἀκαθαρσίας διάληψις κενή· «sed de impuritate vana opinio.» Vult enim auctor, non ipsos cibos, sed falsam de eorum impuritate opinionem comedentium conscientias polluere.

(80) *Λάχανα.* Subaudi προελέσθαι μᾶλλον, vel simile quid. Allusio esse videtur, ut adnotat A., ad Proverb. XV, 17: Κρείσσων ξενισμὸς μετὰ λαχάνων πρὸς φιλίαν καὶ χάριν ἢ παράθεσις μόσχων μετὰ ἔχθρας. SYLBURG.

(81) *Ἐν οἷς.* Hæc verba supervacanea sunt, nec agnoscuntur a Nov.

(82) *Ἐν τῇ.* Pal. ms. ἀμφὶ τὴν ἑστίασιν παρασκευή, brevius quidem, sed minus congruenter. SYLBURG. — Eamdem lectionem habent Reg., Bod.

(83) *Καταγγέλλεται.* Melius est παραγγέλλεται, quod habent Reg., Bod. et Pal. Porro de causis cur Deus Judæis abstinentiam a quibusdam cibis præceperit, copiose agit Joannes Spencerus *De legibus Hebræorum* lib. I, cap. 5. Deum hac arte temperantiam eos docuisse cum Clemente sentit Tertullianus *Contra Marcion.* lib. II, cap. 18, et Novatianus lib. *De cibis Judaicis* cap. 4.

(84) *Ἐγέννησεν.* Malim ἐνεγέννησεν, quod habet Nov.

(85) *Λήθην.* Λύπην Pal. ms. teste Sylburg.; item Reg. et Bod.

(86) *Εὐαυξῆ.* Ἐναυξῆ Reg.; εὐεξῆ Nov.

(87) *Ἑβραϊκῆς.* Conf. quæ infra dicuntur Strom. I, p. 274. Locus Platonis exstat haud longe a principio epist. 7, p. 1278 edit. Francofurt.

quod ex aquatilibus sola squamas non habeant [a]; adeo ut eis omnino pauca restarent apta ad alimentum. Quæ autem permisit esitare, ex iis rursus prohibuit morticina, et quæ simulacris immolata, et quæ suffocata fuerant : nam hæc ne quidem licet tractare. Quoniam enim fieri non potest, ut qui dulcibus utitur, ab eis percipiendis abstineat, ei contrariam vitæ rationem opposuit, donec eum, qui ex consuetudine ✠ nascitur, ad voluptatem impetum dissolveret. Hominibus autem sæpenumero quidem damnum et molestiam procreavit voluptas; ægritudinem autem, et oblivionem, et insipientiam in anima parit nimia alimenti copia. Jam vero dicunt etiam puerorum corpora recte crescere, in longitudinem scilicet promoveri, si desit nutrimentum : neque enim prohibetur qui se ad augmentum confert spiritus, viæ facilitatem nimio nutrimento obsepiente. Unde luxuriosam deliciisque affluentem vitam, philosophorum ille, qui veritatem sectatus est, Plato, Hebraicæ veritatis excitans scintillam : « Mihi autem eo, inquit, cum venissem, quæ illic beata vita dicitur, Italicis et Syracusanis mensis plena, nullo modo placuit : bis dio saturum fieri, nec unquam pernoctare solum, cæteraque, quæ hanc vitam comitantur. Nemo enim omnium, qui sub cœlo sunt, si in hujusmodi moribus ab adolescentia nutriatur, prudens unquam evadet, quamvis natura et ingenio excellenti præditus. » Neque enim Plato de Davide non audierat, qui cum « sua civitate in medio tabernaculo sanctam arcam collocaret, » indulta omnibus, qui ejus ditioni parebant, lætitia « coram Domino, distribuit » omnibus Israelis copiis, « a viro usque ad mulierem, uni-

A πυρῶν, « Ἐλθόντα δέ με, φησὶν, ὁ ταύτῃ (88) λεγόμενος αὖ βίος εὐδαίμων, Ἰταλικῶν τε καὶ Συρακουσίων τραπεζῶν πλήρης, οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἤρεσε, δὶς τῆς ἡμέρας ἐμπιπλάμενον ζῆν, καὶ μηδέποτε μόνον κοιμώμενον νύκτωρ· καὶ ὅσα (89) τούτῳ ἐπιτηδεύματα συνέπεται τῷ βίῳ. Ἐκ γὰρ τούτων οὔτ' ἂν φρόνιμος οὐδεὶς ποτ' ἂν γενέσθαι τῶν ὑπὸ τὸν (90) οὐρανὸν ἀνθρώπων δύναται, ἐκ νέου ἐπιτηδεύων (91) τοιαῦτα, οὐθ' οὕτω θαυμαστῇ φύσις κρατηθήσεται. » Οὐ γὰρ ἄπυστος ἦν ὁ Πλάτων τοῦ Δαβὶδ, ὃς (92) « ἐν τῇ πόλει τῇ ἑαυτοῦ τὴν ἁγίαν ἱδρύων κιβωτὸν ἐν μέσῃ τῇ σκηνῇ, » παντὶ τῷ ὑπηκόῳ εὐφροσύνην ποιήσας λαῷ « ἐναντίον τοῦ Κυρίου, διεμέρισεν » εἰς πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ Ἰσραὴλ « ἀπὸ ἀνδρὸς ἕως γυναικὸς, ἑκάστῳ κολλυρίδα ἄρτου, καὶ ἐσχαρίτην (93), καὶ B λάγανον ἀπὸ τηγάνου. » Αὐτάρκης αὕτη ἡ τροφὴ καὶ Ἰσραηλιτική· ἡ δὲ ἐθνικὴ περιττή. Σώφρων οὐδ' ἂν μελῆσαι (94) ποτὲ γενέσθαι ὁ χρώμενος αὐτῇ, τὸν νοῦν ἐγκατορύξας τῇ κοιλίᾳ, τῷ ἰχθύϊ τῷ καλουμένῳ ὄνῳ (95) τὰ μάλιστα ἐοικώς· ὃ δή φησιν Ἀριστοτέλης μόνον τῶν ἄλλων ζώων ἐν τῇ γαστρὶ τὴν καρδίαν ἔχειν· τοῦτον « ἐκτραπελόγαστρον (96) » Ἐπίχαρμος καλεῖ ὁ κωμικός. Τοιοῦτοι τῶν ἀνθρώπων οἱ εἰς γαστέρα πεπιστευκότες, « ὧν θεὸς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες. » Τούτοις οὐκ ἀγαθὰ προεθέσπιζεν ὁ Ἀπόστολος, « Ὧν τὸ τέλος, εἰπὼν, ἡ ἀπώλεια. »

✠ P. 176 ED. POTTER, 150 ED. PARIS. [a] Lev. XI; Deut. XIV.

(88) *Ταύτῃ*. Ταύτην Bod. Mox, Ἰταλωτικῶν pro Ἰταλικῶν, Plato. Dein., οὐδαμῇ abest a Reg., Bod., Nov. Mox, δίς τε τῆς ἡμέρας ἐμπιπλάμενον, Plato. Dein, κοιμώμενον μόνον, idem.

(89) *Καὶ ὅσα*. Καὶ ὅσα τούτων ἐπιτηδεύματα ξυνέπεται τῶν βίων· ἐκ γὰρ τούτων τῶν ἐθῶν οὔτ' ἂν φρόνιμος οὐδεὶς ποτε γεν. Plato.

(90) *Τόν*. Abest hæc particula a Reg., Nov.

(91) *Δύναται, ἐκ νέου ἐπ.* Ἐκ νέου ἐπιτηδεύων δύναιτο, οὐθ' οὕτως θαυμαστῇ φύσει κρατηθήσεται. Plato recte.

(92) *Ὅς*. Ὡς Reg.

(93) *Ἐσχαρίτην*. Ἰσχαρίτην Reg.

(94) *Σώφρων οὐδ' ἂν μελῆσαι*. Procul dubio legendum, σώφρων δ' οὐκ ἂν μελλῆσαι (seu μελλήσειε) ποτὲ γενέσθαι. SYLBURG. — Vel μελετῆσαι.

(95) *Ὄνῳ*. Athenæus lib. VII : Ὄνος, φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τῷ *Περὶ ζωϊκῶν*, ἔχει στόμα ἀνεῤῥωγὸς, καὶ μόνος οὗτος ἰχθύων τὴν καρδίαν ἐν τῇ κοιλίᾳ ἔχει, καὶ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ λίθους ἐμφερεῖς μύλαις. « Quod scribit Aristoteles in opere *De animalibus*, huic apertum os hiat. Solus hic piscium in alvo cor habet, et in cerebro lapides molæ similes. » Ælianus lib. V, cap. 20, et lib. VI, c. 30 *De animalibus* : Ὁ ὄνος ἔχει ἰχθύων μόνος ἐν τῇ γαστρὶ τὴν καρδίαν. Hoc verum non esse contendit Rondeletius lib. IX, c. 9 *De piscibus*. Nam si κοιλίας nomine cavitatem illam intelligit, quæ diaphragmati subest, αὐτοψία id falsum esse convincit; sin eam etiam cavitatem, quæ superior est diaphragmate, eadem in parte cor habet, qua alii omnes pisces. Salvianus historia n secus etiam esse crebra sectione se didicisse testatur in minoribus : eodem enim in loco, quo et pisces reliqui habet. Mercurialis lib. IV, c. 16, *Var. lect.* : « Ego autem, inquit, cum intelligam fieri non posse ut cor ibi sit, ubi cibi coquuntur, Philo-

C sophum adeo stupidum fuisse, ut id putaret, nunquam crediderim; idcirco si id unquam scripsit Aristoteles, nihil aliud significare voluit, quam immensam ejus animalis voracitatem, magnamque respectu stomachi cordis amplitudinem. Sicuti namque eos, qui ventrem fere non habent prominentem, dicimus in dorso illum gerere, similiter piscem, qui magnum stomachum haberet, cor pusillum, dixit Arist. in ventre cor habere. » COLLECT.

(96) *Ἐκτραπελόγαστρον*. Athenæus hunc locum citat Epicharmi eodem libro ex ejus opere, quod inscripsit *Ἥβης γάμον*, « Hebes nuptias : » Μεγαλοχάσμονάς τε χάννας, ποικιλογάστορας ὄνους. « Channæ valde hiantes, varioque ventre aselli : » legendum enim μεγαλοχάμμονας, ut alio loco apud eumdem Athen. μεγαλοχάμμονάς τε χάννας σχήπτορας, πελογάστρονας ὄνους. Colligit Salvianus mendose legi in D altero ποικιλογάστορας, alibi enim πελογάστρων, « ventriosus. » Junius ex hoc Clementis loco legit ἐκτραπελογάστρους· tu lege et hic ἐκτραπελογάστορα, et apud Athenæum χάννας καὶ ἐκτραπελογάστορας. Ἐκτράπελος « monstrosum et invenustum » significat, sic ἐριγάστωρ, πλατυγάστωρ. Posterior locus est sub finem libri VII, ubi interpres editionis ultimæ pag. 244, « vario ventre cestras, asellos. » Vide proverbiorum centurias in voce *Asellus*. COLLECT. — Est porro ἐκτράπελος « monstrosus, » et a communi naturæ ratione « alienus. » Unde Hermogenes *Περὶ πολιτ.* λόγου, de poeticis agens : Σύνθετά τινα ζῶα καὶ ἐκτράπελα, οἷον Πήγασοι, καὶ Γοργόνες, καὶ Κένταυροι, καὶ Σειρῆνες. « Composita quædam, inquit, et monstruosa animalia, ut Pegasi, et Gorgones, et Centauri, et Sirenes. » Plinius lib. VII, cap. 16, de monstrosis puerorum incrementis : « Ectrapelos, inquit, Græci vocant eos, in Latino non habent nomen. » Itaque

cuique tortam panis, et subcinericium panem, et laganum ex sartagine [a]. » Hoc est sufficiens nutrimentum et Israeliticum, gentile autem quod est, supervacaneum est. Qui autem eo utitur, nunquam, ut sit sapiens, laboraverit, ut qui mentem in ventre infoderit, admodum similis pisci, qui « asinus » dicitur: quem quidem dicit Aristoteles, solum ex aliis animalibus habere cor in ventre. Hunc Epicharmus comicus vocat ἐκτραπελόγαστρον, hoc est, « qui a communi ventris consuetudine discedit. » ✠ Tales sunt ii homines, qui in ventrem crediderunt: « Quorum deus venter est, et gloria in ignominia ipsorum, qui ea, quæ sunt terrena, cogitant. » Eis haud bona prædixit Apostolus, dicens: « Quorum finis est interitus [b]. »

ΚΕΦ. Β'.

Πῶς τῷ ποτῷ προσενεκτέον.

A *Οἴνῳ δὲ ὀλίγῳ χρῶ*, τῷ Τιμοθέῳ ὑδροποτοῦντι, *διὰ τὸν στόμαχόν σου*, φησὶν ὁ Ἀπόστολος· παγκάλως νοσηλευομένῳ καὶ πλαδῶντι σώματι κατάλληλον τὸ ἐπιστῦφον βοήθημα προσφέρων· *ὀλίγον* (97) δὲ ἐκκρίνων (98) τοῦτο, μὴ λάθῃ τὸ βοήθημα διὰ πλῆθος ἄλλης θεραπείας δεόμενον. Φυσικὸν μὲν οὖν καὶ νηφάλιον ποτὸν ἀναγκαῖον διψῶσίν ἐστιν ὕδωρ. Τοῦτο ἐκ τῆς ἀκροτόμου πέτρας κατειβόμενον τοῖς παλαιοῖς τῶν Ἑβραίων, μονότροπον σωφροσύνης ὁ Κύριος ἐχορήγει ποτόν· νήφειν δὲ μάλιστα ἐχρῆν τοὺς ἐπιπλανωμένους (99). Ἔπειτα ἡ ἄμπελος ἡ ἁγία τὸν βότρυν ἐβλάστησε τὸν προφητικόν. Τοῦτο σημεῖον τοῖς εἰς ἀνάπαυσιν ἐκ τῆς πλάνης πεπαιδαγωγημένοις, ὁ μέγας βότρυς, ὁ Λόγος ὁ ὑπὲρ ἡμῶν B θλιβεὶς (1), τοῦ αἵματος τῆς σταφυλῆς ὕδατι κίρνασθαι ἐθελήσαντος τοῦ Λόγου (2), ὡς καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ σωτηρίᾳ κίρναται. Διττὸν δὲ (3) τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου· τὸ μὲν γάρ ἐστιν αὐτοῦ σαρκικὸν, ᾧ τῆς φθορᾶς λελυτρώμεθα· τὸ δὲ πνευματικὸν, τουτέστιν ᾧ κεχρίσμεθα. Καὶ τοῦτ' ἔστι πιεῖν τὸ αἷμα τοῦ Ἰησοῦ, τῆς κυριακῆς μεταλαβεῖν ἀφθαρσίας· ἰσχὺς δὲ τοῦ Λόγου τὸ Πνεῦμα, ὡς αἷμα σαρκός. Ἀναλόγως τοίνυν κίρναται, ὁ μὲν οἶνος τῷ ὕδατι, τῷ δὲ ἀνθρώπῳ τὸ Πνεῦμα· καὶ τὸ μὲν εἰς πίστιν εὐωχεῖ,

CAP. II.

Quomodo in potu se gerere oporteat.

« Vino autem modico utere, » aquam bibenti Timotheo, « propter stomachum tuum [c], » dicit Apostolus; pulchre admodum ægrotanti et præ nimio humore languenti corpori conveniens, quod ipsum constringat et confirmet, remedium adhibens; « modicum » autem id decernens, ne eum lateret, hoc remedium, si nimis copiose sumatur, alia egere curatione. Naturalis itaque et sobrius potus sitientibus necessarius, est aqua. Eam ex prærupta petra manantem, veteribus Hebræis, unicum ac simplicem temperantiæ potum, suppeditavit Dominus [d]. Oportebat autem eos, utpote errantes, esse maxime sobrios. Postea sancta vitis botrum germinavit propheticum. Hoc signum est iis, qui ad quietem ex errore instituti sunt, magnus botrus, nempe Verbum pro nobis pressum, cum sanguis uvæ, hoc est Verbi, aqua temperari voluerit; ut etiam sanguis ejus salute temperatur. Duplex est autem sanguis Domini: alter enim est carnalis, quo redempti sumus ab interitu; alter vero spiritualis, quo scilicet uncti sumus. Et hoc est, bibere Jesu sanguinem, nempe fieri participem incorruptionis Domini. Verbi enim virtus est Spiritus, quemadmodum sanguis carnis. Unde quemadmodum vi-

✠ P. 177 ED. POTTER, 150-151 ED. PARIS.

[a] II Reg. VI, 17, 18, 19; I Paral. XVI, 1, 2, 3. [b] Philip. III, 19. [c] I Tim. V, 23. [d] Exod. XVII; Num. XX.

C ἐκτραπελογάστωρ, seu ἐκτραπελόγαστρος, est, qui ventrem habet a communi naturæ ordine alienum.

(97) *Ὀλίγον*. Chrysostomus ad hæc Pauli verba adnotat: Οὐ μὴν ἀνῆκεν αὐτὸν ἀνέδην ἐμφορεῖσθαι, ἀλλ' ὅσον πρὸς ὑγίειαν, οὐ πρὸς τρυφήν. « Non tamen ipsum permittit vino impleri: sed ad sanitatem, non ad delicias præcipit bibere. »

(98) *Ἐκκρίνων*. H. ἐγκρίνων. Sylburg.

(99) *Ἐπιπλανωμένους*. Divise, ἔτι πλανωμένους, « adhuc vagantes. » Id.

(1) *Ὁ μέγας βότρυς, ὁ Λόγος ὁ ὑπὲρ ἡμῶν θλιβείς*. Syntaxis legi suadet, τοῦ μεγάλου βότρυος, τοῦ Λόγου, τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν θλιβέντος. Lowth.

(2) *Τοῦ Λόγου*. Hunc genitivum Hervetus per appositionem cum τοῦ αἵματος conjungit: sic enim vertit: « Cum sanguis uvæ, Verbum scilicet, aqua temperari voluerit. » De magno autem botro historia est Numer. XIII. Sylburg. — Porro alludit auctor ad eucharistiam, in qua non purum vinum, sed aqua temperatum, præberi solebat. Temperatum etiam in conviviis ethnici plerique potabant. Ii quibus merum bibere mos erat, infames habebantur: quales Thraces ac Scythæ fuere. Conf. *Archæologiæ Græcæ* lib. IV, cap. 18. Temperatum etiam in Judæorum Paschate adhibitum, refert Maimonides lib. *De solemnitate paschali*, cap. 7. Quod Christus hunc ritum in cœnam suam transtulerit, tradit Irenæus lib. IV, cap. 57: « Accipiens panem, suum corpus esse confitebatur: et temperamentum calicis, suum sanguinem confirmavit. » Veterem Ecclesiam temperato eucharistiam celebrasse, ter dicit Justinus martyr *Apol.* 1, p. 125, 128, 131, edit. Oxon. Unde κεκραμένον ποτήριον vocat Irenæus sanctum poculum, lib. V, c. 2. Cyprianus utriusvis, sive vini, sive aquæ defectum reprehendit, epist. 63: « In sanctificando calice Domini offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest. » Reliqua ejusdem aliorumque veterum testimonia prætereo.

(3) *Διττὸν δέ*. Sixtus Senensis lib. VI *Biblioth. sanctæ* adnotat. 289, cum hoc Clementis loco alterum Hieronymi confert ab Herveto in commentario citatum, et ad utrumque interpretandum adjungit verba Magistri Sentent. lib. IV, dist. 8, docentis, « verba Hieronymi esse interpretanda per regulam de sacramento et re sacramenti, qua docemur, duplicem esse carnem Christi, alteram eucharistia contentam, et significatam, quæ crucifixa est et mortua, et post mortem rediviva in cœlum ascendit; alteram vero eucharistia significatam, et non contentam, quæ est unitas Ecclesiæ in prædestiD natis et glorificatis. » Collect. — Clemens duplicis tantum sanguinis Christi meminit: quorum alter σαρκικός, « carnalis, » ac verus est, quo in cruce effuso τῆς φθορᾶς λελυτρώμεθα, « a morte redempti sumus; » alter vero improprius et « spiritualis, » quo hausto ἀφθαρσίας μεταλαμβάνομεν, « immortalitatem participamus; » nempe S. Spiritus gratia, quæ sacram eucharistiam digne percipientibus immortalitatem largitur: unde paulo post iterum dicitur Πνεῦμα εἰς ἀφθαρσίαν ὁδηγεῖν, « Spiritum ad immortalitatem ducere. » Conf. quæ superius dicta sunt pag. 126, not.

num aquæ, sic etiam homini Spiritus admiscetur. Ac temperatum quidem vinum fidem convivis præbet; Spiritus autem deducit ad incorruptionem. Amborum ※ autem temperatura, potus scilicet et Verbi, dicitur eucharistia, scilicet laudabilis et « præclara gratia : » cujus qui per fidem sunt participes, sanctificantur et corpore et anima; quippe divinum temperamentum, hominem scilicet, divina voluntas Spiritu et Verbo mystice contemperat. Etenim revera spiritus animæ, quæ ab ipso fertur, conjungitur; caro autem Verbo, propter quam « Verbum caro factum est a. » Eos itaque laudo et admiror, qui vitam austeram delegerunt, et temperantiæ medicamentum, aquam, appetunt; vinum autem, tanquam ignis minas, quam longissime fugiunt. Placet ergo, ut pueri et puellæ ab hoc medicamento ut plurimum abstineant. Non enim ferventi ætati, quod est omnium humidorum calidissimum, vinum infundere convenit, perinde ac si quis ignem in ignem derivet, ex quo immanes appetitiones, ardentesque cupiditates, et mores ignei incenduntur; excalefacti autem intus adolescentes evadunt propensi ad libidines, adeo ut ipsorum corpus futuri exitii certa præbeat **66** indicia, celerius quam oportuit, maturatis membris cupiditatis. Vino enim effervescentes turgent ac intumescunt ubera et pudenda, et quamdam fornicationis imaginem jam prænuntiant; et corpus cogit vulnus animæ inflammari; et pulsus impudentes redundantiam persequuntur, temperantiam ac moderationem ad iniquitatem provocantes : hinc autem

A τὸ κρᾶμα, τὸ δὲ εἰς ἀφθαρσίαν ὁδηγεῖ, τὸ Πνεῦμα· ἡ δὲ ἀμφοῖν αὖθις κρᾶσις, ποτοῦ τε καὶ Λόγου (4), εὐχαριστία κέκληται, *χάρις* ἐπαινουμένη καὶ *καλή*· ἧς οἱ κατὰ πίστιν μεταλαμβάνοντες ἁγιάζονται καὶ σῶμα καὶ ψυχήν· τὸ θεῖον κρᾶμα, τὸν ἄνθρωπον, τοῦ Πατρικοῦ βουλήματος Πνεύματι καὶ Λόγῳ συγκίρναντος μυστικῶς· καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς μὲν τὸ πνεῦμα ᾠκείωται τῇ ἀπ' αὐτοῦ φερομένῃ ψυχῇ, ἡ δὲ σὰρξ τῷ Λόγῳ, δι' ἣν « ὁ Λόγος γέγονε σάρξ. » Ἄγαμαι τοίνυν τοὺς αὐστηρὸν ἐπανῃρημένους βίον, καὶ τῆς σωφροσύνης τὸ φάρμακον ἐπιποθοῦντας τὸ ὕδωρ· φεύγοντας δὲ ὅτι μάλιστα πορρωτάτω τὸν οἶνον, οἷον πυρὸς ἀπειλήν. Ἀρέσκει οὖν τοὺς παῖδας καὶ τὰς κόρας ὡς ἐπιτοπλεῖστον ἀπέχεσθαι τοῦ φαρμάκου τούτου· οὐ γὰρ κατάλληλον ζεούσῃ ἡλικίᾳ τῶν ὑγρῶν
B τὸ θερμότατον ἐπεγχεῖν, τὸν οἶνον, οἱονεὶ πῦρ ἐποχετεύοντας (5) πυρί· ἐξ οὗ ὁρμαί τε ἄγριαι, καὶ φλεγμαίνουσαι ἐπιθυμίαι, καὶ διάπυρον ἦθος ἐκκαίεται· προπετεῖς τε οἱ νέοι, ἔνδοθεν χλιαινόμενοι, ἐπὶ τὰς ὀρέξεις γίνονται· ὡς δὴ προὖπτον αὐτῶν τὴν βλάβην ἐλέγχεσθαι διὰ τοῦ σώματος, πεπαινομένων, θᾶττον ἢ προσῆκε, τῶν τῆς ἐπιθυμίας μελῶν. Ὀργῶσι γοῦν ἀναιδέστερον ἀναζέοντες οἴνου, καὶ οἰδοῦσι μαστοί τε καὶ μόρια, προκηρύσσοντες ἤδη πορνείας εἰκόνα· καὶ τῆς ψυχῆς τὸ τραῦμα φλεγμαίνειν ἀναγκάζει τὸ σῶμα· σφιγμοί (6) τε ἀναιδεῖς περιεργίαν διώκουσιν, εἰς παρανομίας ἐκκαλούμενοι τὸν κόσμιον (7)· ἐνθένδε ἤδη τῆς ἡλικίας τὸ γλεῦκος ὑπερβάλλει τῆς αἰδοῦς τοὺς ὅρους. Χρὴ δὲ, ὡς ἔνι μάλιστα, κατα-
C σβεννύναι πειρᾶσθαι τὰς ὁρμὰς τῶν νέων, ἀφαιροῦντας μὲν τὸ ὑπέκκαυμα τὸ τῆς ἀπειλῆς (8) βακχικὸν,

a Joan. I, 14.

※ P. 178 ED. POTTER, 151-152 ED. PARIS.

(4) *Ποτοῦ τε καὶ Λόγου*. Dicit Logon in eucharistia vino admistum esse : et superius dixit ἰσχὺν Λόγου, « vim Logi, » esse Πνεῦμα, ὡς αἷμα σαρκός· « Spiritum, ut sanguis carnis » vis est : unde paulo post addit, hominem, qui eucharistiam digne participat, esse θεῖον κρᾶμα, « divinam misturam : » quippe quem Deus Πνεύματι καὶ Λόγῳ, « Spiritui et Logo, » aduniverit, et quodammodo admiscuerit. Credebant enim ex antiquis nonnulli, divinum Christi Spiritum in panem et vinum, sacerdote gratias agente, cœlitus demitti : atque inde præterea esse, quod eucharistia dicatur caro et sanguis Christi; nempe quod ejus Spiritus iis inesset. Irenæus lib. v, cap. 2 : Ὁπότε οὖν καὶ τὸ κεκραμένον ποτήριον, καὶ ὁ γεγονὼς ἄρτος, ἐπιδέχεται τὸν Λόγον Θεοῦ, καὶ γίνεται ἡ Εὐχαριστία σῶμα Χριστοῦ. D « Quando ergo et mistus calix et factus panis percipit Verbum Dei, et eucharistia fit corpus Christi. » Paulo post addit : Προσλαμβανόμενα τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, Εὐχαριστία γίνεται, ὅπερ ἐστὶ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. « Percipientia Verbum Dei, eucharistia fiunt, quæ est corpus et sanguis Christi. »

(5) *Πῦρ ἐποχ*. Phrasis e Platone sumpta, cujus verba, quia quædam alia ex iis hoc capite recitavit Clemens, integra hoc loco apposuisse haud abs re fuerit. Ἆρ' οὐ νομοθετήσομεν πρῶτον μὲν τοὺς παῖδας μέχρις ἐτῶν ὀκτωκαίδεκα τὸ παράπαν οἴνου μὴ γεύεσθαι, διδάσκοντες ὡς οὐ χρὴ πῦρ ἐπὶ πῦρ ὀχετεύειν εἴς τε τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν, πρὶν ἐπὶ τοὺς πόνους ἐγχειρεῖν πορεύεσθαι, τὴν ἐμμανῆ εὐλαβούμενοι ἕξιν τῶν νέων· μετὰ δὲ τοῦτο οἴνου μὲν δὴ γεύεσθαι τοῦ μετρίου μέχρι τριάκοντα ἐτῶν, μέθης δὲ καὶ πολυοινίας τὸ παράπαν τὸν νέον ἀπέχεσθαι· τετταράκοντα δὲ ἐπιβαίνοντα ἐτῶν, ἐν τοῖς ξυσσιτίοις εὐωχηθέντα, καλεῖν τούς τε ἄλλους θεοὺς καὶ δὴ καὶ Διόνυσον παρακαλεῖν εἰς τὴν τῶν πρεσβυτῶν τελετὴν ἅμα καὶ παιδιὰν, ἣν [ἴσ. ὃς] τοῖς ἀνθρώποις ἐπίκουρον τῆς τοῦ γήρως αὐστηρότητος ἐδωρήσατο, τὸν οἶνον φάρμακον, ὥστ' ἀνηβᾷν ἡμᾶς, καὶ δυσθυμίας λήθην γίγνεσθαι, μαλακώτερόν τε ἐκ σκληροτέρου τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος, καθάπερ εἰς πῦρ σίδηρον ἐντεθέντα, γιγνόμενον, καὶ οὕτως εὐπλαστότερον εἶναι. « Principio lege sanciemus, ut pueri usque ad duodevigesimum annum vini usum prorsus ignorent. Nempe eos monebimus non oportere ignem igni in corpus atque animam suggerere, antequam viri effecti subire labores incipiant. Furiosum namque habitum juventutis cavere oportet. Deinde vino moderate utantur usque ad annum ætatis trigesimum. Ab ebrietate vero et vini repletione juvenes omnino abstineant. Sed cum ad quadragesimum pervenerint, tunc in conviviis liberius discumbentes, cum alios deos, tum Dionysium ad sacra senum et ludos invocent, qui hominibus vinum, quasi remedium senectutis duritiæ, est largitus, ut rejuvenescere videamur, et mœstitiæ nos oblivio capiat : et ipsa affectio animi, sicuti ferrum in igne, ex duritie in mollitiem deducta, flexibilior fiat. » Hæc Plato *De legibus* lib. II, pag. 796, edit. Francofurt, quam alibi etiam secuti sumus.

(6) *Σφιγμοί*. Convenientius σφυγμοί, « pulsus, » A. SYLBURG.

(7) *Τὸν κόσμιον*. Id est, « honestum ac moderatum » hominem. Hervetus interpres legisse videtur τὸ κόσμιον. Mox τὸ γλεῦκος vocat fervorem juventutis, τὴν ἔκζεσιν.

(8) *Ἀπειλῆς*. Id est, ignis ac fervoris, nam paulo ante dixit πυρὸς ἀπειλήν. Ἀντιφάρμακον vocat aquam, quæ vim vini restinguit.

ἐπεισχέοντας (9) δὲ τὸ ἀντιφάρμακον τῆς ἐκζέσεως, ὃ καὶ τὴν ψυχὴν τυφομένην ἤδη καθέξει, καὶ τὰ μόρια ἐφέξει διοιδοῦντα, καὶ κατακοιμίσει τὸν ἐρεθισμὸν τῆς ἤδη σαλευομένης ἐπιθυμίας. Οἱ δὲ ἀκμάζοντες, μεθ' ἡμέραν μὲν ἀρίστου μεταλαβόντες, οἷς κατάλληλον (10) τὸ ἄριστον, ἄρτου μόνον ἀπογευσάμενοι, ἀπεχέσθων πάμπαν τοῦ ποτοῦ, πρὸς τὸ ἀναπίνεσθαι τὴν περιττὴν ὑγρότητα αὐτῶν ἀνασφογγιζομένην (11) ξηροφαγίᾳ· καὶ γὰρ τὸ συνεχὲς πτύειν καὶ ἀπομύσσεσθαι, καὶ περὶ τὰς ἐκκρίσεις σπεύδειν, ἀκρασίας τεκμήριον, ἐκ τῆς ἀμέτρου προσφορᾶς ὑπερχεομένων τῶν ὑγρῶν τῷ σώματι. Εἰ δὲ καὶ ἐπιγίνοιτο δίψα, ἀρκείσθω ὕδατι τὸ πάθος οὐ πολλῷ· οὐδὲ γὰρ ὕδατος ἀνέδην ἐμφορεῖσθαι καθήκει, ὡς μὴ ἐκκλύζοιτο ἡ τροφὴ, καταλεαίνοιτο δὲ εἰς πέψιν, κατατεττομένων μὲν εἰς τὸν ὄγκον τῶν σιτίων, ὀλίγων δὲ παντάπασιν εἰς τὰς ἐκκρίσεις χωρούντων. Πρέπει δὲ καὶ ἄλλως (12) ταῖς θεϊκαῖς φροντίσι, μὴ οἰνοβαρεῖν· « ὁ γὰρ ἄκρατος, » κατὰ τὸν Κωμικὸν (13), « ὀλίγα ἀναγκάζει φρονεῖν, » μήτι δὲ οὐδὲ σωφρονεῖν. Εἰς δὲ ἑσπέραν τοῦ δείπνου περὶ τὴν ὥραν οἴνῳ χρηστέον· ἐπειδὰν μηκέτι τοῖς ἀναγνώσμασι σχολάζωμεν τοῖς νηφαλιωτέροις. Τοτηνικάδε (14) ψυχρότερον καὶ τὸ περιέχον παρὰ τὸ μεθ' ἡμέραν γίγνεται: ὡς δεῖν ὑποτρέφειν τὴν ἐκλείπουσαν ἔμφυτον ἀλέαν, ἐπεισάκτῳ θερμότητι· ὀλίγῳ δὲ τῷ οἴνῳ (15) κἀνταῦθα: οὐ γὰρ μέχρι τῶν ὕβρεως προσιτέον (16) κρατήρων. Τοῖς δὲ (17) ἤδη παρηβηκόσιν (18) ἱλαρώτερον ἐπιτρεπτέον μεταλαμβάνειν τοῦ ποτοῦ, τὸ καταψυχόμενον τῆς ἡλικίας, οἷον μαραινόμενον ὑπὸ χρόνου, ἀναζωπυροῦντας ἀβλαβῶς τῷ τῆς ἀμπέλου φαρμάκῳ· οὐδὲ γὰρ ὡς ἐπιπλεῖστον ἐγκυμαίνονται ἔτι τῶν πρεσβυτέρων αἱ ὀρέξεις περὶ τὰ τῆς μέθης ναυάγια· καθωρμισμένοι μὲν γὰρ οἷον ἀγκύραις τῷ λόγῳ καὶ τῷ χρόνῳ, τὴν ζάλην τῶν ἐπιθυμιῶν τὴν καταιγίζουσαν ἐκ μέθης ῥᾷον φέρουσιν· οἷς ἴσως καὶ χαριεντίσασθαί τι ἔξεστι παρὰ τὰς εὐωχίας. Ἀλλὰ καὶ τούτοις ὅρος ἔστω τοῦ ποτοῦ, μέχρις οὗ τὸν λογισμὸν ἄσειστον διατηρήσωσι, καὶ τὴν μνήμην ἐνεργὸν (19), καὶ τὸ σῶμα ἀσάλευτον οἴνῳ καὶ ἀκρά-

✠ P. 179 ED. POTTER.

fit, ut mustum juventutis, fines pudoris transiliat. Oportet autem quammaxime fieri potest, juvenum appetitiones conari exstinguere, minarum quidem Bacchicum fomitem auferentes, fervori autem contrarium medicamentum infundentes, quod etiam ardentem animam cohibebit, et membra intumescentia retinebit, et, quæ jam agitatur, cupiditatis incitamentum sopiet. Qui autem sunt ✠ in ipso flore ætatis interdiu quidem sumentes, quibus id convenit, prandium, pane solo gustato, a potu omnino abstineant, ut ebibatur eorum superflua humiditas, aridorum esu, veluti quadam spongia, exhausta. Assidue enim spuere et emungi, et ad excernendum properare sunt signum intemperantiæ ex immoderata exhibitione humidorum, quæ plus quam par sit in corpus infunduntur. Quod si etiam sitis accesserit, curetur aqua non multa hæc affectio. Neque enim aqua nimium profuse impleri convenit, ne eluatur nutrimentum, sed potius comminuatur ad faciendam concoctionem; quod fiat, dum cibi quidem assurgunt in molem et admodum pauci ex iis ad excretionem procedunt. Quanquam etiam alioqui convenit divinis contemplationibus, vino minime gravari. « Parum enim cogit merum, ait comicus, sapere: » tantum abest, ut temperantem possit efficere. Vespere autem, tempore cœnæ vino utendum est, quando sobriis ac seriis lectionibus non amplius operam damus. Tunc et frigidior fit aer ambiens, ut introducto calore fovendus sit tepor innatus, qui deficit. Sed hic quoque vino est exiguo utendum: neque enim usque ad contumeliæ crateras accedendum est. Iis autem, qui jam sunt provectioris ætatis, hilarius potu uti permittendum est, ut frigidam ætatem, quæ tempore quodammodo emarcuit, vitis medicamento citra noxam suscitent. Neque enim seniorum appetitiones circa ebrietatis naufragia amplius fluctuare solent. Ratione enim ac tempore, veluti quibusdam anchoris, in portu fundati, cupiditatum tempestatem, quæ ex ebrietate excitatur, ferunt facilius: quibus etiam in convivatori tertius. » COLLECT.

(9) *Ἐπεισχέοντας*. Ἐπιχέοντας Nov. Mox, κατακοιμίσῃ pro κατακοιμίσει, Bod.

(10) *Οἷς κατάλ*. Id est, « quibus convenit prandium. » Nonnulli enim tantummodo cœnabant. Conf. *Archæologiæ Græcæ* lib. IV, cap. 16. Mox, ἀπέσθων pro ἀπεχέσθων, Nov.

(11) *Ἀνασφογγιζομένην*. Ἀναςπογγιζομένην Nov.

(12) *Καὶ ἄλλως*. Καὶ ἄλλα, ὡς Nov., Reg., Bod.

(13) *Κωμικόν*. Intelligit Menandrum: ejus enim Stobæus, tit. 18, ser. *De incont.*, hunc iambum citat:

Ὁ πολὺς ἄκρατος ὀλίγ' ἀναγκάζει φρονεῖν.

SYLBURG. — Apud Stobæum tit. *De incontinentia* hæc sententia Menandro tribuitur. Quod autem subjungit de contumeliæ cratere dictum Anacharsidis, aliter effert Stobæus titulo eodem. Nam eum scribit, primum poculum dixisse sanitatis, alterum voluptatis, tertium ὕβρεως, « contumeliæ, » ultimum insaniæ. Sic Eubolus comicus apud Athenæum, lib. II, Bacchum ait miscere decem pocula sapientibus: unum bonæ valetudinis, alterum amoris et voluptatis, soporis tertium, quartum vero proterviæ seu ὕβρεως esse, quintum clamoris; atque ita usque ad decimum, quem furoris dicit. Vide proverbium « Servatori tertius. » COLLECT.

(14) *Τοτηνικάδε*. Τοτηνικάδε δέ Nov., Bod.

(15) *Τῷ οἴνῳ*. E præcedentibus subaudiendum ὑποτρέφειν δεῖ, vel extrinsecus subintelligendum χρηστέον, aut simile quid. SYLB.

(16) *Προσιτέον*. Si προϊτέον malis, per me licet. ID.

(17) *Τοῖς δέ*. Plato II *De legibus*: Ἐπίκουρον τῆς τοῦ γήρως αὐστηρότητος ἐδωρήσατο τὸν οἶνον φάρμακον, ὥστ' ἀνηβᾶν ἡμᾶς, καὶ δυσθυμίας λήθην γίνεσθαι. « Liberum Patrem invocari » vult, « qui vinum hominibus est largitus ad levandam senectutis austeritatem, tanquam opportunum remedium, ut illius beneficio tanquam juvenescere videamur, subeatque eorum quibus animus offenditur oblivio, et ipsa illa durior ea ætate animi affectio, sicuti ferrum in igne, emolliatur et flexibilior fiat. » Athenæus lib. II: « Zeno Citieus durus et iracundus, multo vini haustu cum placidus fieret, interrogatus: Quid ita ingenium mutaret? Id accidere sibi, respondit, quod lupinis, priusquam madefiant aqua amarissimis, posteaquam macerati sunt, et appoti, dulcissimis et mitissimis. » COLLECT.

(18) *Παρηβηκόσιν*. Παρηκμηκόσιν Nov.

(19) *Ἐνεργόν*. Εὐεργόν Bod.

viis licet aliquid urbane dicere ac lepide. Cæterum iis quoque sit potationis eousque terminus, dum et illabefactam rationem, et suo officio fungentem memoriam, corpusque vino immotum et inconcussum conservent: ἀκροθώρακα, hoc est qui suum « pectus » vino insigniter « armavit », vocant ✠ qui sunt harum rerum periti. Melius est ergo, ne labaris, antea desinere. Artorius autem quidam in libro *De longa vita* (sic enim commemini) existimat oportere eousque potum solummodo præbere, donec cibi humectentur, ut nobis vitam paremus longiorem. Convenit ergo, ut vinum alii quidem loco medicinæ propter solam sanitatem adhibeant; alii vero, ut se relaxent et exhilarent. Vinum enim primum quidem facit eum, qui bibit, esse sibi ipsi plus quam antea æquum, et convivis suavem et famulis mitiorem, et amicis jucundiorem; contumelia autem affectus par pari refert. Vinum enim, cum sit calidum et habeat suaves succos, moderate temperatum, turpia quidem excrementa liquefacit caliditate, acres autem et malos succos bono odore contemperat. Illud ergo bene dictum est: « Exsultatio animæ et cordis vinum creatum est ab initio, si quantum satis est bibatur [a]. » Optimum est autem aqua plurima vinum miscere, et non ipsum tanquam aquam requirere et sic per temulentiam elanguescere; neque tanquam aquam infundere, præ nimio vini amore. Sunt enim ambo Dei opera, et ea ratione conducit ad sanitatem utriusque mistura, aquæ scilicet et vini; quoniam ex eo quod est necessarium, et eo quod est utile, vita consistit. Ei itaque quod

δαντον· ἀκροθώρακα τοῦτον (20) καλοῦσιν οἱ περὶ ταῦτα δεινοί. Καλὸν οὖν τὸ προκαταλήγειν, διὰ τὸν ὄλισθον. Ἀρτώριος δέ τις ἐν τῷ *Περὶ μακροβιοτίας* (μέμνημαι (21) γάρ) ἐφ' ὅσον βρέξαι (22) τὰ σιτία μόνον οἴεται δεῖν προσάγειν, ἵνα μακροτέραν κτησώμεθα τὴν ζωήν. Ἁρμόδιον τοίνυν τὸν οἶνον τοὺς μὲν ἐπὶ θεραπείας μέρει προσφέρεσθαι διὰ τὴν ὑγίειαν μόνην, τοὺς δὲ ἐν ἀνέσει καὶ διαχύσει. Οἶνος γὰρ πρῶτον (23) μὲν αὐτὸν αὑτῷ ἵλεων ποιεῖ τὸν πιόντα μᾶλλον ἢ πρότερον, καὶ τοῖς συμπόταις μειλίχιον, καὶ τοῖς οἰκέταις πρᾳότερον, καὶ προσηνέστερον τοῖς φίλοις· παροινηθεὶς δὲ, ἀμείβεται τὴν ὕβριν· θερμὸς γὰρ ὢν, καὶ χυμοὺς ἔχων ἡδεῖς, κεχραμένος (24) ἐμμελῶς, τὰ μὲν αἰσχρὰ (25) τῶν περιττωμάτων διατήκει θερμότητι, τοὺς δὲ δριμεῖς καὶ φαύλους ταῖς εὐωδίαις κεράννυσι χυμούς. Εὖ γοῦν ἐκεῖνο (26) εἴρηται· « Ἀγαλλίαμα ψυχῆς καὶ καρδίας οἶνος ἔκτισται ἀπαρχῆς, πινόμενος αὐτάρκως. » Κίρνασθαι δὲ ἄριστον τῷ ὕδατι ὡς πλείστῳ τὸν οἶνον, καὶ μὴ ὡς ὕδωρ ἐπιζητεῖσθαι, καὶ ἀπαμβλύνεσθαι πρὸς τὴν μέθην· μηδ' ὡς ὕδωρ ἐπεγχεῖσθαι, διὰ τὴν φιλοινίαν· ἄμφω μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ ποιήματα· καὶ ταύτῃ πρὸς ὑγίειαν συνεργεῖ ἡ κρᾶσις ἡ ἀμφοῖν, ὕδατός τε καὶ οἴνου· ὅτι ἐκ τοῦ ἀναγκαίου καὶ τοῦ χρησίμου ὁ βίος συνέστηκε. Τῷ μὲν οὖν ἀναγκαίῳ τῷ ὕδατι ὡς ὅτι πλείστῳ ἐγκαταμικτέον καὶ τοῦ χρησίμου· οἴνῳ δὲ ἀμέτρῳ ἡ μὲν γλῶττα παραποδίζεται, παρεῖται (27) δὲ τὰ χείλη· ὀφθαλμοὶ δὲ παρατρέπονται, οἷον κολυμβώσης τῆς ὄψεως ὑπὸ τοῦ πλήθους τῆς ὑγρότητος· καὶ ψεύδεσθαι βεβιασμένοι, κύκλῳ (28) μὲν ἡγοῦνται περιφέρεσθαι τὰ πάντα· ἀριθμεῖν δὲ οὐ δύνανται τὰ

✠ P. 180 ED. POTTER, 153 ED. PARIS.

[a] Eccli. xxxi, 36.

(20) *Ἀκροθώρακα.* Parenthesim istam, ἀκροθώρακα τοῦτον καλοῦσιν οἱ περὶ ταῦτα δεινοί, Hieronymus Mercurialis *Variar. lect.* lib. iv, c. 6, ex margine in contextum irrepsisse putat, in eamque sententiam inclinat A. Sunt tamen apud Clementem etymologiæ, et alia ejusmodi grammatica passim obvia: ut de ἀσώτοις supra p. 62, imo etiam διττογραφίας, seu « variantis scripturæ » adnotatio, ab eo non neglecta est, ut pag. 210, 250, 279 editionis nostræ. Sylburg. — Aristotelem in iii problem. 2, manifestum est eos ἀκροθώρακας vocasse, qui leviter inebriati delirant, quive de rebus judicium ferre tentant, sed aberrant, quasi medii inter sobrios et temulentos. Erotianus in *Onomastico* ἀκροθώρακας etiam eos appellatos subjungit, qui non multum vino repleti sunt. Plutarchus in *Symposiacis* Aristotelis sententiam examinans, idem sentire videtur. Itaque non video cur Alexand. Clemens diversa sentiens, ἀκροθώρακα rationem et memoriam minime offensas gerere scribat, quo in loco verum illius vocis usum ab eo ignoratum perspicitur, nisi vitiosum contextum esse, et ea verba ab aliquo ignaro primum in margine scripta, deinceps a librario inepte inserta fuisse velimus. Mercurialis lib. iv, c. 6, *Var. lect.* Budæo ἀκροθώρακες dicuntur, qui leviter appoti sunt, quasique pectore tenus vino imbuti. Collect.

(21) *Μέμνημαι.* Μέμνηται, Nov.

(22) *Βρέξαι.* Excerpta ms. βρέξεται, « rigabitur. » Sylburg.

(23) *Πρῶτον.* Πρῶτος Nov. Hæc ex Platone videntur excerpta i *De legibus:* Πάντα τὸν ἄνθρωπον αὐτοῦ ποιεῖ πρῶτον ἵλεων εὐθὺς μᾶλλον ἢ πρότερον. « Vinum hominem continuo seipso lætiorem et hilariorem reddit, et quo plus biberit, tanto majore et meliore spe est. » Clemens: Οἶνος γὰρ πρῶτον μὲν αὐτὸν αὑτῷ (lege αὐτοῦ) ἵλεων ποιεῖ τὸν πίνοντα μᾶλλον ἢ πρότερον. « Æquum et clementem » vertit Hervetus: at ἵλεως etiam ἱλαρόν significat. Athenæus lib. viii: « Quod vero ἵλεων et ἱλαρόν eadem vocabuli notione dicerent, ostendit Ephippus. Protinus hilarem facit, molestiam abstergit omnem, redditque ἵλεων. » Collect.

(24) *Κεχραμένος.* Κεχραμένους scribendum videtur. Quin etiam super ultimam syllabam κεχραμένος aliquis posuit ους in Reg.

(25) *Αἰσχρά.* Αἰσχρά agnoscit etiam Herveti versio, « turpia excrementa. » Sed verius fortasse γλίσχρα, « lenta et viscida. » Sylburg.

(26) *Ἐκεῖνο.* Ἐκεῖνος Bod. Mox, διὰ μνήμης Ecclesiasticum recitat, in quo ea sen entia sic se habet: Τίς ζωὴ ἐλασσουμένῳ οἴνῳ; καὶ αὐτὸς ἔκτισται εἰς εὐφροσύνην ἀνθρώποις. Ἀγαλλίαμα καρδίας, καὶ εὐφροσύνη ψυχῆς οἶνος πινόμενος ἐν καιρῷ αὐτάρκης. Nov. etiam αὐτάρκης habet. Mox, τῷ abest a Nov.

(27) *Παρεῖται.* Fortasse rectius παρίεται, « resolvuntur, » præs. temp. Sylburg.

(28) *Κύκλῳ.* Hæc pene κατὰ λέξιν ex Aristotele sumpta sunt, qui sect. 3, probl. 9 et 20, has quæstiones solvit: *Διὰ τί τοῖς μεθύουσι σφόδρα κύκλῳ πάντα φαίνεται φέρεσθαι, καὶ ἤδη ἁπτομένης* (μᾶλλον idem addit c. 20) *τῆς μέθης, ἀριθμεῖν* (ἀθρεῖν c. 9, quod ex altero loco, itemque ex Clemente mutandum in ἀριθμεῖν) *τὰ πόρρω οὐ δύναται;* « Cur penitus vino captis circumferri omnia videantur, jamque inter initia ebrietatis, quæ procul sunt enumerare nequeant? »

πόῤῥω, ὡς ἔστι μόνα. « Καὶ μὴν (29) ὁρᾷν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ, » μεθύων ὁ Θηβαῖος ἔλεγε γέρων. Κινουμένη (30) μὲν γὰρ ὑπὸ τῆς τοῦ οἴνου θερμότητος ἡ ὄψις, πυκνότερον πολλαπλασίονα τοῦ ἑνὸς φαντάζεται τὴν οὐσίαν· διαφέρει δ' οὐθὲν ἧττον (31) ὄψιν κινεῖν, ἢ τὸ ὁρώμενον· ταὐτὸν γὰρ ἐξ ἀμφοῖν ἡ ὄψις πέπονθεν, τῆς τοῦ ὑποκειμένου καταλήψεως διὰ τὸν σάλον ἀκριβῶς ἐφικέσθαι μὴ δυναμένη· καὶ αἱ βάσεις καθάπερ ῥεύματι ὑποφέρονται· λυγμοί τε καὶ ἔμετοι, καὶ παραφροσύναι ἐπεισεκώμασαν. « Πᾶς (32) γὰρ οἰνωθεὶς ἀνὴρ, » κατὰ τὴν τραγῳδίαν·

A est necessarium, nempe aquæ plurimæ, ex utili etiam aliquid immiscendum est. Vino autem immodico lingua quidem præpeditur, labra vero solvuntur, oculi autem detorquentur, cum præ humiditatis multitudine visus tanquam in piscina natitet et mentiri coacti, existimant omnia in orbem ferri, quæ autem procul sunt, recensere non possunt tanquam unica : « Atqui duos soles videre mihi videor, » ebrius dicebat Thebanus senex. Motus enim ✠ a caliditate vini visus, sæpius ejus, quod unum est, multiplicem apprehendit substantiam; nihil autem differt, an visum quis moveat, an id quod videtur : nam idem visui ex utroque accidit, qui propter fluctuationem non potest subjectum perfecte comprehendere. Jam vero gressus tanquam fluctu impellente subsidunt, nec possunt tenere locum, singultusque et vomitus et desipientiæ subeunt. « Quisquis enim est temulentus, » ut dicit tragœdia :

Ἥσσων μὲν ὀργῆς ἐστι, τοῦ δὲ νοῦ κενός·
Φιλεῖ τε, πολλὴν γλῶτταν ἐκχέας μάτην,
Ἄκων ἀκούειν, ἅπερ ἑκὼν εἶπεν κακῶς.

B *Eum ira vincit, et caret sapientia,*
Demensque lingua multa cum profuderit,
Invitus audit, quæ volens dixit male.

Καὶ πρό γε τῆς τραγῳδίας ἡ Σοφία κέκραγεν· « Οἶνος (33) πινόμενος πολὺς, ἐν ἐρεθισμῷ καὶ παντὶ πτώματι πληθύνει. » Διὸ οἱ μὲν πλεῖστοι ἀνίεσθαί φασι δεῖν παρὰ τοὺς πότους, καὶ τὰ σπουδαῖα εἰς ἕω ὑπερτίθεσθαι· ἐγὼ δὴ τότε μάλιστα τὸν λόγον συνευωχησόμενον ἀξιῶ παρεισάγειν, παιδαγωγήσοντα τὴν οἰνοφλυγίαν, μὴ λάθῃ παραπεσοῦσα (34) εἰς μέθην ἡ εὐωχία. Ὡς γὰρ ὀφθαλμοὺς οὐκ ἄν τις,

Atque ante tragœdiam clamavit Sapientia : « Vinum quod bibitur multum, in irritatione et omni lapsu replet [a]. » Quocirca plurimi quidem dicunt oportere in convivio se **67** relaxare, et seria in auroram differre; ego autem tunc maxime censeo rationem esse in convivium introducendam, quæ instar pædagogi corrigat temulentiam, ne nobis imprudentibus convivium dilabatur ad ebrietatem. Quemad-

✠ P. 181 ED. POTTER, 154 ED. PARIS.

[a] Eccli. xxxi, 38.

(29) *Καὶ μήν*. Verba sunt Penthei apud Euripidem in *Bacchis :*

Καὶ μὴν ὁρᾷν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ.

Virgil., iv *Æneid.* :

Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et solem geminum, et duplices se ostendere Thebas.

Et apud eumdem, Cyclopi ebrio οὐρανὸς συμμεμιγμένος δοκεῖ τῇ γῇ φέρεσθαι. Versus autem, qui proxime citantur, Sophoclis tragici sunt, a Stobæo citati tit. 18, *De incontinentia*. Collect. — Recte jam in fine *Protreptici* Θηβαῖον γέροντα, Tiresiam vocavit. Cæterum quæ hic dicuntur, Penthei verba sunt in *Bacchidibus* Euripidis. Ergo lapsus est memoria. Heinsius. — Conf. quæ superius dicta sunt ad *Protrept*. pag. 91, 92, not.

(30) *Κινουμένη*. Hæc verba, quæ perperam hactenus intellecta fuere, sic distingui et explicari debent : Κινουμένη . . . ἡ ὄψις πυκνότερον, πολλαπλ. « Nam visus a vini calore frequentius commotus, unius rei substantiam imaginatur esse multiplicem. » Πυκνότερον enim non ad ea quæ sequuntur, sed ad id quod præcedit pertinet : quod cum ex horum verborum serie, tum ex Aristotele manifestum est, qui post verba paulo ante memorata statim addit : Ἢ ὅτι κινεῖται ὑπὸ τῆς θερμότητος τοῦ οἴνου ἡ ὄψις πυκνάκις; « An quia conspectus a calore vini sæpius commovetur? »

(31) *Ἧττον*. Vox hæc sensui repugnare videtur. Scribendum, διαφέρει δ' οὐθὲν ἢ τὴν ὄψιν κινεῖν ἢ τὸ ὁρώμενον. « Nihil autem interest utrum visus moveatur, an res visa. » Similiter Aristoteles sectæ superius memoratæ problém. 9 : Διαφέρει οὖν τὴν ὄψιν οὐθὲν κινεῖν, ἢ τὸ ὁρώμενον. Ταὐτὸ γὰρ ποιεῖ πρὸς τὸ φαίνεσθαι τὰ εἰρημένα. « Nihil vero interest utrum conspectus moveatur, an res conspectui obvia; fit enim utralibet ratione, ut id quod modo dixi appareat. » Item problem. 20 : Ὥσπερ οὖν ὅταν ὑποθῇ τις ὑπὸ τὸν ὀφθαλμὸν, δύο φαίνεται, οὕτω καὶ τοῖς μεθύουσιν· οὐθὲν γὰρ διαφέρει ἐὰν μὲν ὑποθῇ, κινῇ δὲ τὴν ὄψιν, οὐδὲ ἂν ἔξωθεν, ἢ ἔσωθεν· ἀμφοτέρως γὰρ τὸ αὐτὸ πάσχει ἡ ὄψις, ὥστε οὐ δόξει C μένειν τὸ ὁρώμενον. « Quemadmodum igitur si sub, oculo posueris rem objectam, geminari videbis; sic etiam vinolentis accidere illud potest. Nihil enim interest utrum supposueris, an aspectum commoveris; nec utrum extrinsecus, an intrinsecus. Idem enim obvenire utraque ratione potest, ut res conspecta constare non videatur. » Mox ἀφικέσθαι pro ἐφικέσθαι, Reg.

(32) *Πᾶς*. Hunc locum recitant Antonius et Maximus serm. 68, tit. *De ebrietate*, hoc modo : Πᾶς γὰρ οἰνώδης, κατὰ τὴν τραγῳδίαν, ἥττων μὲν ὀργῆς ἐστι, τοῦ δὲ νοῦ κενός. Porro Stobæus principio serm. 18, tit. *De incontinentia*, hos versus Sophocli tribuit. In tertio versu, δὲ pro τέ, et γλῶσσαν pro γλῶττα habet idem : et in quarto οὖς pro ἅπερ. In primo versu ἧσσω pro ἥσσων habet Nov.

(33) *Οἶνος*. Imperfecte recitat Ecclesiast. cap. xxxi, 39, 38 : Πικρία ψυχῆς οἶνος πινόμενος πολύς· ἐν ἐρεθισμῷ καὶ ἀντιπτώματι πληθύνει μέθη θυμὸν D ἄφρονος εἰς πρόσκομμα. Mox περὶ τοὺς πότους Nov. perperam.

(34) *Παραπεσοῦσα*. Fragmentum ms. H. παρεμπεσοῦσα. Sylburg.—Athenæus lib. viii : Εὐωχίας quidem non ἀπὸ τῆς ὀχῆς, quo vocabulo indicatur « alimentum, » nuncuparunt, sed quod in iis « recte » omnia « fierent. » Nam ad epulas convenientes, primum deos venerabantur, deinde ad animi remissionem ac hilaritatem se traducebant, potionem τὴν μέθην appellantes. Paulo post, « sub nomine benevolentiæ, » Gr. φιλοτησίας ὀνόματι· ubi alludit Clemens ad morem Græcorum. Suidas : Φιλοτησία, φιλία, δεξίωσις· φιλοτησίαν προπίνειν ἐστὶν, ἡνίκα τις ἐν ἀρίστῳ ἀπὸ τῆς φιάλης πιὼν, μέρος τὸ λοιπὸν παράσχῃ φίλῳ. « Philotesias dicunt invitationes amicitiæ gratia factas, cum quis ex phiala partem bibens, reliquum amico porrigit. » Idem mos Græciæ regibus die, qui Φιλοτησία dicebatur. Hesychius hanc adhibitam φιλοτησίαν post cœnam au-

modum enim nemo, qui sapit, æquum censuerit claudere oculos, priusquam eat dormitum; ita nec rationem abesse a convivio quis recte voluerit, neque ante res gerendas eam præsopire recte instituerit. Sed neque poterit unquam Ratio, seu Verbum, a familiaribus suis desistere, nec si dormiamus quidem: ea enim ad somnum est advocanda. Perfecta enim sapientia, quæ est divinarum et humanarum rerum scientia, quæ universa complectitur ac continet, quatenus gregis hominum curam gerit, ars vitæ efficitur, et ea ratione, quandiu vivimus, simul adest perpetuo, proprium semper munus, nempe ut bene vivamus, obiens. Miseri autem, qui e convivio temperantiam exigunt, intemperantiam in compotationibus, ✠ vitam esse beatam existimant. Quorum vita quidem nihil est aliud quam comessatio, crapula, balnea, temetum, matulæ, otium, potus. Videre ergo licet aliquos eorum semimortuos, cespitantes, in collis coronas habentes, non secus ac amphoras, inter se invicem sub benevolentiæ nomine despuentes merum; alios autem plenos crapula, sordidatos, in vultu pallentes et lividos, et hesternæ temulentiæ adhuc aliam infundentes temulentiam. Bonum, bonum est, o amici, ut cum hanc imaginem simul ridiculam et miserabilem eminus et quam longissime ab ea didicerimus, nos ipsos ad id, quod est melius, componamus et effingamus, timentes ne forte nos quoque aliis simile spectaculum fiamus, et ridiculi evadamus. Præclare profecto dictum est: « Fornacem » quidem « inter tingendum probare ferri aciem, vinum autem cor superborum [a]. » Et est quidem ebrietas, usus vini vehementior. Debacchatio vero, quæ Græce est παροινία, ex nimio vini usu immodestia. Crapula autem, quæ propter ebrietatem accipitur molestia et fastidium: quæ κραιπάλη Græce dicta est, eo quod « caput vibret » et exagitet. Hanc vitam (si quidem vita est appellanda, quæ est ignava et otiosa, libidini et voluptati dedita, ex nimio vino

A εὖ φρονῶν, πρὶν ἢ ἐπὶ τὸν ὕπνον ἰέναι, ἀξιώσει μύειν· οὕτως οὐδὲ τὸν λόγον ἀπεῖναι τοῦ συμποσίου ὀρθῶς ἄν τις βουληθείη, οὐδὲ προκατακοιμίζειν αὐτὸν τῶν πράξεων ἐπιτηδεύσαι ἂν καλῶς· ἀλλ' οὐδὲ ἀφίστασθαί ποτε δυνήσεται τῶν οἰκείων ὁ Λόγος αὐτοῦ οὐδ' ἂν καθεύδωμεν· καὶ γὰρ ἐπὶ τὸν ὕπνον παρακλητέον· τελεία γὰρ ἡ σοφία (35), θείων οὖσα καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἐπιστήμη, ἐμπεριλαβοῦσα τὰ ὅλα κατ' ἐκεῖνο, καθ' ὃ ἂν (36) ἐπισκοπῇ τὴν ἀνθρώπων ἀγέλην, τέχνη γίνεται περὶ βίον· καὶ ταύτῃ πάντῃ συμπάρεστιν, ἐφ' ὅσον βιοῦμεν, ἀεὶ τὸ ἴδιον ἔργον ἐκτελοῦσα, τὴν εὐζωΐαν. Οἱ δὲ κακοδαίμονες, οἱ ἀπελαύνοντες σωφροσύνην εὐωχίας, μακαριστὸν ἡγοῦνται βίον τὴν ἀκρασίαν τὴν περὶ τὰ συμπόσια· ὧν ἐστι τὸ ζῆν οὐδὲν ἄλλο ἢ κῶμος, κραι-
B πάλη, βαλανεῖα, ἄκρατος, ἀμίδες, ἀργία, πότος. Ὁρᾷν γοῦν ἔστιν αὐτῶν τινας ἡμιμεθεῖς (37), σφαλλομένους, περὶ τοῖς τραχήλοις ἔχοντας στεφάνους, ὥσπερ τοὺς ἀμφορεῖς, διαπτύζοντας ἀλλήλοις τὸν ἄκρατον φιλοτησίας ὀνόματι· ἄλλους δὲ πλήρεις κραιπάλης, αὐχμῶντας, ὠχριῶντας τὰ πρόσωπα, πελιδνούς· καὶ ἔτι ἐπὶ τῇ χθιζῇ μέθῃ ἄλλην εἰς ἕω αὖθις ἀναντλοῦντας μέθην. Καλὸν, ὦ φίλοι, καλὸν, καταμαθόντας ὅτι μάλιστα πόῤῥωθεν τὴν εἰκόνα ταύτην, τὴν γελοίαν ἅμα καὶ ἐλεεινὴν, σφᾶς αὐτοὺς πρὸς τὸ ἄμεινον σχηματίζειν, ὀῤῥωδοῦντας μή ἄρα πῃ καὶ ἡμεῖς παραπλήσιον θέαμα τοῖς ἄλλοις καὶ (38) γέλως γενώμεθα. Ἀστείως ἄρα εἴρηται· ὡς ἄρα « κάμινος (39) μὲν δοκιμάζει στόμωμα ἐν βαφῇ, οἶνος δὲ καρδίαν ὑπερηφάνων. » Μέθη μὲν οὖν ἐστιν
C ἀκράτου χρῆσις σφοδροτέρα· παροινία δὲ, ἡ ἐκ τῆς χρήσεως ἀκοσμία· κραιπάλη δὲ, ἡ ἐπὶ τῇ μέθῃ δυσαρέστησις καὶ ἀηδία, ἀπὸ τοῦ τὸ κάρα πάλλειν (40) ὠνομασμένη. Τοῦτον τὸν βίον (εἰ βίον καλεῖν χρὴ, ῥᾴθυμον ὄντα, καὶ περὶ τὰς ἡδυπαθείας κεκινημένον, καὶ περὶ τὴν οἰνοφλυγίαν ἐπτοημένον) ἡ θεία Σοφία ὑφορωμένη, παραγγέλλει τοῖς αὐτῆς (41) τέκνοις· « Μὴ ἴσθι οἰνοπότης· μηδὲ ἐκτείνου συμβολαῖς κρεῶν ἀγορασμοῖς· πᾶς γὰρ μέθυσος καὶ πορνοκόπος πτω-

✠ P. 182 ED. POTTER, 154-155 ED. PARIS. [a] Eccli. xxxi, 31.

ctor est. *Antiquitat. conviv.* lib. iii, cap. 10. Tale illud Didonis apud Virgilium, *Æneid.* iv:

Dixit et in mensa laticum libavit honorem,
Tum Bitiæ dedit increpitans: ille impiger hausit
Spumantem pateram, et pleno se proluit ore.

COLLECT.

(35) *Σοφία*. Conf. quæ de hac definitione dicentur infra, *Strom.* i, p. 284. Eamdem iterum tradit auctor *Strom.* iv, 4; vi, 15, 17; vii, 12.

(36) *Ἐμπεριλαβοῦσα τὰ ὅλα κατ' ἐκεῖνο, καθ' ὃ ἄν*. Ἐμπεριλαβοῦσα μὲν ἐκεῖνο καθ' ὅ... Fragmentum ms. H. In Flor. edit. antique scriptum τὸ ὅλο ' pro quo et τὸ ὅλον legi posse adnotat A. SYLBURG. Mox, περὶ τὸν βίον, Nov.

(37) *Ἡμιμεθεῖς*. « Semiebrios. » Hervetus vertit « semimortuos, » ἡμιθανεῖς. Mox, σφαλλομένους pro σφαλλομένους, Nov. De philotesiis conf. *Archæologiæ Græcæ* lib. iv, c. 20.

(38) *Καί*. Abest a Nov.

(39) *Κάμινος*. Locus est Ecclesiastici xxxi, 31. Ubi in Antuerpiensi edit.: Ἐν καρδίᾳ ὑπερηφάνων ἐν μέθῃ· at in Romana ut apud Clementem: Καρδίας ἐν μάχῃ ὑπερηφάνων. Latina vulgata: « Ignis

D probat ferrum durum, sic vinum corda superborum arguet in ebrietate potatum. » Sic quoque Glossarium vetus, de ferramentis: « Ferrum durum, » στόμωμα. Alibi: Στομῶ, « ferrumino; » στόμωμα, « ferramen; » στομωτής, « indurator. » In Lexico alio, « ferrumen, » στόμωμα, rectius. Plinius lib. xxxvi, c. 22, « aciem » appellat, quæ vox Gallicæ vicina est. Alii « duritiem mucronis » intelligunt. Jansenius: « Ignis probat et exhibet gladium acutum; quemadmodum ferrum, quod si non tingeretur in aqua, non tantam haberet duritiem; sic vinum corda superborum exhibet, dum illa vino madefiunt: nam et illa fiunt ad nocendum promptiora. » Vel certe quod, ut ait Horat. *De arte poetica*,

Reges dicuntur magnis urgere culullis,
Et torquere mero, quem perspexisse laborant.

COLLECT.

(40) *Κάρα πάλλειν*. Hesychius ad hoc etymon allusit: Κραιπάλη ἡ ἀπὸ τῆς μέθης κεφαλαλγία. Item Suidas, a quo κραιπάλη dicitur, ὁ ἐκ πολλῆς οἰνώσεως παλμός· ἀπὸ τοῦ τὸ κάρα πάλλειν τοὺς μεθύοντας.

(41) *Αὐτῆς*. Αὐτοῖς Reg. Mox, κρεῶν τε pro κρεῶν,

χεύσει· καὶ ἐνδύσεται διεῤῥηγμένα καὶ ῥακώδη πᾶς ὑπνώδης. » Ὑπνώδης γὰρ πᾶς ὁ μὴ εἰς σοφίαν ἐγρηγορῶν, ἀλλὰ ὑπὸ μέθης βαπτιζόμενος εἰς ὕπνον· « Καὶ διεῤῥωγότα, φησὶν (42), ἐνδύσεται ὁ πάροινος, ἐπαισχυνθήσεταί τε τῇ μέθῃ διὰ τοὺς κατοπτεύοντας. » Ὀπαὶ γὰρ ἁμαρτωλοῦ, τὰ διεῤῥωγότα τοῦ ὕφους τοῦ σαρκικοῦ, φιληδονίαις κατατετρημένα· δι' ὧν ἡ αἰσχύνη ἔνδοθεν τῆς ψυχῆς ἐπιθεωρεῖται, ἡ ἁμαρτία, δι' ἣν οὐδὲ σωθήσεται ῥᾳδίως τὸ ὕφος τὸ ἀπεσπασμένον πάντοθεν, εἰς πολλὰς κατασηπόμενον ἐπιθυμίας, τὸ ἀπεσχισμένον τῆς σωτηρίας. Ταύτῃ νουθετικώτατα ἐπιφέρει· « Τίνι οὐαὶ, τίνι θόρυβος, τίνι κρίσεις, τίνι ἀηδεῖς (43) λέσχαι, τίνι συντρίμματα διακενῆς; » Ὁρᾶτε ὅλον διεῤῥωγότα τὸν φίλοινον, ὃς παρορᾷ μὲν τὸν Λόγον αὐτὸν, ἔκδοτον δὲ ἑαυτὸν συνεχώρησεν τῇ μέθῃ· ὅσα τούτῳ ἠπείλησεν ἡ Γραφή. Καὶ πάλιν ἐπιφέρει τῇ ἀπειλῇ· « Τίνος πελιδνοὶ οἱ ὀφθαλμοί; οὐ τῶν ἐγχρονιζόντων ἐν οἴνοις (44); οὐ τῶν ἰχνευόντων ποῦ πότοι γίνονται; » Ἐνταῦθα μὲν καὶ νεκρὸν ἤδη τῷ Λόγῳ τὸν φιλοπότην ἀποφαίνεται διὰ τῶν « ὀφθαλμῶν τῶν πελιδνῶν, » ὃ τοῖς νεκροῖς σημεῖον ἐπιφαίνεται, τὸν ἐν Κυρίῳ θάνατον αὐτῷ καταγγείλασα· ἡ γὰρ ἀμνηστεία τῶν εἰς τὴν ἀληθῆ συντεινόντων ζωὴν ἐπὶ τὴν φθορὰν ῥέπει. Εἰκότως οὖν στεῤῥότατα ὁ Παιδαγωγὸς ἀπαγορεύει, τῆς ἡμετέρας κηδόμενος σωτηρίας, « Μὴ πίνετε (45) οἶνον ἐπὶ μέθῃ. » Διὰ τί, πεύσῃ; « Ὅτι, φησὶ, τὸ στόμα σου τότε λαλήσει σκολιά· κατάκεισαι δὲ ὥσπερ ἐν καρδίᾳ θαλάσσης, καὶ ὥσπερ κυβερνήτης ἐν πολλῷ κλύδωνι. » Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ποιητικὴ ὠφελημένη λέγει·

A hallucinans) divina suspiciens Sapientia, præcipit suis filiis : « Ne sis vini potor, nec stipem extendas ad emptiones carnium. Omnis enim ebriosus et fornicator mendicabit, et induetur laceris et pannosis omnis somnolentus [a]. » Somnolentus enim est quisquis ad sapientiam non vigilat, sed ab ebrietate in somnum demergitur. « Et laceris, inquit, induetur debacchator, et per ebrietatem pudore afficietur, propter eos qui aspiciunt. » Peccatoris enim foramina sunt partes vestis carnalis laceratæ, seu perforatæ libidinibus : per quas dedecus intra animam cernitur, nempe peccatum, propter quod non facile servabitur vestis, quæ undecunque divulsa est et dilaniata, multis scilicet marcescens cupiditatibus, a salute separata ac discissa. Unde B illud, quod efficacissime nos admonet, subjungit : « Cui væ, cui tumultus, ✠ cui judicia, cui injucundæ loquelæ, cui contritiones supervacuæ [b]? » Videte vinosum totum dilaceratum, qui ipsum quidem Verbum despicit, seipsum autem tradidit et permisit ebrietati : quot et quanta ei Scriptura minata est. Minis autem his rursus subjungit : « Cujus sunt lividi oculi? an non eorum qui in vinis tempus consumunt? an non eorum qui investigant, ubi fiant potationes [c]? » Hic quidem eum qui potu nimio delectatur, etiam Verbo mortuum esse ostendit per « liventes oculos, » quod est signum mortuorum : eam videlicet quæ est in Domino, mortem ei annuntians. Oblivio enim eorum quæ ad veram vitam pertinent, vergit ad interitum. Jure ergo Pædagogus vehementissime prohibet, nostræ salutis curam gerens : « Ne bibite vinum ad ebrietatem. » Quamobrem? rogabis. « Quoniam, inquit, os tuum tunc loquetur perversa. Jaces autem tanquam in corde maris, et tanquam gubernator in multis fluctibus [d]. » Ex hoc etiam adjuta dicit poetica :

Οἶνος (46) *θ', ὃς πυρὶ ἶσον ἔχει μένος, εὖτ' ἂν ἐς ἄνδρας* C
Ἔλθῃ· κυμαίνει δ' οἷα Λίβυσσαν ἅλα Βορέης ἠὲ Νότος.

Vinum hominum veniens, velut ignis corda furore
Pellit, ceu Libyci fluctuat unda maris
Quam Notus aut Boreas agitant.....

✠ P. 183 ED. POTTER, 156 ED. PARIS. [a] Prov. XXIII, 20, 21. [b] Ibid., 29. [c] Prov. XXIII, 29, 30. [d] Ibid. 33, 34.

Bib. Græc. Dein, διεῤῥηγμένα pro διαῤῥηγνύμενα, Nov. Mox, καὶ ῥακώδη abest a Nov., Bod., Reg. Paulo post, ἐγρηγορώς pro ἐγρηγορῶν Nov.

(42) *Φησίν*. Sc. Salomon, loco superius memorato. Hæc porro non sunt Scripturæ verba, ut hactenus quidem existimata sunt, sed Clementis.

(43) *Τίνι ἀηδ*. Proverb. XXIII, 29, apud Clement. : Τίνι ἀηδεῖς λέσχαι. At apud LXX : Τίνι ἀηδίαι καὶ D λέσχαι; « cui tristitiæ et ineptiæ. » COLLECT.

(44) *Οἴνοις*. Οἴκοις Reg. perperam.

(45) *Μὴ πίνετε*. Clementis verba sensum Prov. XXIII, 20, 21 exhibentis. Simile est, quod dicit Joel I, 5 : Θρηνήσατε πάντες οἱ πίνοντες οἶνον εἰς μέθην. Mox, κατακείσῃ pro κατάκεισαι δέ, Bib. Græc. Dein, κυβερνῆτις pro κυβερνήτης, Nov.

(46) *Οἶνος*. Versus, qui sequuntur, duorum poetarum esse vidit interpres Hervetus : qui primi loci finem fecit post Βορέης ἠὲ Νότος· et pro τὰ δέ reposuit καὶ πάλιν, sequentia continuat, tanquam ejusdem poetæ verba, sed fallitur. Aliam interpolationem discimus e Stobæo, titulo 18, *De incontinentia :* ibi enim tertii acroteleution, et quartus, ita leguntur :

.....Τὰ δὲ καὶ κεκρυμμένα φαίνει
Βυσσόθεν, ἐκ δ' ἀνδρῶν πάντ' ἐτίναξε νόον.

Ut πάντα, quod est ante φαίνει, subrepserit, vel e sequenti loco, vel aliunde. Sequens autem locus, οἴνου repetitione ita interpolari posset :

Καὶ πάλιν·
Οἶνος ἁμαρτοεπής, οἶνος μεθύουσιν ὄλισθος,
Οἶνος ψυχαπάτης.....

Sed nec conjecturæ hic indulgeo, nec cujus iste locus sit compertum habeo. Priorem Stobæus tribuit Eratostheni. Hemistichium autem illud, Βορέης ἠὲ Νότος, legitur etiam apud Homerum : anapæsto pro dactylo usurpata, ut et apud Virgil. *Fluviorum rex Eridanus.* SYLBURG.—Versus non Sapphus, neque poetriæ ullius, sed Eratosthenis sunt, apud Athenæum lib. II *Dipnosoph.* « Quod enim, inquit, scripsit poeta Cyrenæus, *Est eadem vini,* » etc. Ubi interpres Callimachum putat citari, cum sit apud Stobæum titul. 18 Eratosthenis nomen, licet communis ei sit cum Callimacho patria, ποιητικήν dixit, non feminam indicans : nam et alibi citans Menandrum, idem verbum usurpat. In Græco Clementis scribe ἄνδρα non ἄνδρας. Deinde ita hæc: Βοῤῥῆς ἠὲ Νότος, τάδε τοι κεκρυμμένα φαίνει· vel trajecta dictione, τάδε πάντα κεκρυμμένα φαίνει. Senarium vero de vino allatum ab Herveto tanquam Euripidis, apud Athenæum lib. X repertum, Æschylo vindicat Stobæus, licet Erasmus auctor erroris sit in proverbio : « In vino veritas. » De de-

Et rursus :

Abscondita mentis
Vinum errans verbis aperit, dirum usque bibentis
Vinum quod mentes fallit :.....

et quæ sequuntur. Videtis naufragii periculum : cor quidem multo potu obruitur, excessum autem temulentiæ maris minis comparavit, in quo corpus, tanquam navis, demersum, turpitudinis profundum subiit ac dedecoris, decumanis vini fluctibus obrutum. Gubernator autem, mens scilicet humana, supereminentis ebrietatis fluctu circumagitur, et in mari versans caligat propter procellæ tenebras, et a portu veritatis aberrat, donec, in saxa sub mari latentia irruens, seipsum in voluptates impactum perdiderit. Merito ergo Apostolus ✠ quoque præcipit : « Ne inebriemini vino, in quo est multa luxuria : » « non » posse « servari » ebrietatem per ἀσωτίαν, quæ Græce *luxuria* est, significans [a]. Nam etsi aquam vinum in nuptiis fecerit[b], non tamen permisit inebriari : verum quod erat aqueum in sensu legis vivificavit, cum operatorem ex Adam, universum scilicet mundum, replevit sanguine, et potum vitis veritatis, nempe temperamentum veteris legis et Verbi novi, ad **68** præstituti temporis complementum, pietati præbuit. Mysticum ergo signum sancti sanguinis vinum Scriptura nominavit. Temulentiæ autem incommoda reprehendens : « Intemperans, inquit, res est vinum, et injuriosa res ebrietas. [c] » Placet ergo rectæ rationi, ut hieme quidem propter rigorem eousque bibant, dum non rigeant ii, qui sunt ad rigendum proclives; altero autem tempore, propter medelam intestinorum. Quemadmodum enim cibo, ut non esurias, ita etiam potu, ne sitias, utendum est, diligenter cavendo, ne labamur. « Res est enim admodum periculosa vini ingressio. » Ita autem fuerit anima nostra pura, sicca et luminosa. Ipsa autem sicca anima,

A Τὰ δὲ καί (47) ·

Κεκρυμμένα πάντα φαίνει
..... ἁμαρτοεπὴς οἶνος · μεθύουσιν ὄλισθος
Οἶνος ψυχαπάτης ·

καὶ τὰ ἑξῆς. Ὁρᾶτε τοῦ ναυαγίου τὸν κίνδυνον· περικλύζεται μὲν ἡ καρδία πολυποσίᾳ · τὸ δὲ πλῆθος τῆς οἰνοφλυγίας, θαλάττης εἴκασεν (48) ἀπειλῇ, ἐν ᾗ βεβυθισμένον τὸ σῶμα, ὥσπερ ναῦς, δέδυκεν εἰς βυθὸν ἀκοσμίας, ταῖς τοῦ οἴνου τρικυμίαις ἐπικεχωσμένον· ὁ δὲ κυβερνήτης, ὁ νοῦς ὁ ἀνθρώπινος, περιφέρεται τῷ κλύδωνι ὑπερεχούσης τῆς μέθης, ἐνθαλαττεύων τε, εἰλιγγιᾷ τῷ ζόφῳ τῆς καταιγίδος, τοῦ τῆς ἀληθείας ἀστοχήσας (49) λιμένος · ἕως, ἀντιπεριπεσὼν ὑφάλοις πέτραις αὐτὸς αὑτὸν ἐξοκείλας B εἰς ἡδονὰς διαφθείρῃ. Εἰκότως οὖν καὶ ὁ Ἀπόστολος παραγγέλλει · « Μὴ μεθύσκεσθε (50) ἐν οἴνῳ, ᾧ ἐστιν ἀσωτία πολλή · » τὸ ἄσωστον τῆς μέθης διὰ τῆς ἀσωτίας αἰνιξάμενος. Εἰ γὰρ καὶ τὸ ὕδωρ οἶνον ἐν τοῖς γάμοις πεποίηκεν (51), οὐκ ἐπέτρεψε μεθύειν· τὸ δὲ ὑδαρὲς τοῦ φρονήματος ἐζωοποίησε τοῦ νόμου, τὸν ἐργάτην ἐξ Ἀδὰμ (52), τὸν κόσμον ὅλον, αἵματι πληρώσας, ἀμπέλου ποτὸν ἀληθείας, τὸ κρᾶμα τοῦ νόμου τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ Λόγου τοῦ νέου εἰς συμπλήρωσιν τοῦ χρόνου τοῦ προκατηλλαγμένου θεοσεβείᾳ παρασχών. Μυστικὸν ἄρα σύμβολον ἡ Γραφὴ αἵματος (53) ἁγίου οἶνον ὠνόμασεν · τὴν δὲ ἐκ τοῦ οἴνου ἐωλοκρασίαν διελέγχουσα, « Ἀκόλαστον οἶνος, » φησί, « καὶ ὑβριστικὸν μέθη. » Ἀρέσκει τοίνυν τῷ λόγῳ τῷ ὀρθῷ, χειμῶνος μὲν διὰ τὸ κρύος πίνειν, C μέχρι τοῦ μὴ ῥιγοῦν, οἷς εὐχερὲς τὸ ῥιγοῦν · τοῦ δὲ ἄλλου καιροῦ, διὰ τὴν τῶν ἐντοσθιδίων θεραπείαν. Ὡς γὰρ τροφαῖς ἐπὶ τὸ μὴ πεινῆν, οὕτως (54) καὶ ποτῷ ἐπὶ τὸ μὴ διψῆν χρηστέον, παραφυλάττοντας τὸν ὄλισθον ἀκριβῶς · « Ἀκροσφαλὴς γὰρ ἡ τοῦ οἴνου (55) παρείσδυσις. » Οὕτω δ' ἂν καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπάρξαι καθαρὰ, καὶ ξηρὰ, καὶ φωτοειδής · Αὐγὴ δὲ ψυχὴ ξηρὰ σοφωτάτη (56), καὶ ἀρίστη· ταύτῃ δὲ

✠ P. 184 ED. POTTER, 156-157 ED. PARIS.

[a] Ephes. v, 18. [b] Joan. II. [c] Prov. xx, 1.

cumanis fluctibus, vide Junium centuria 6, proverb. 77. COLLECT.

(47) *Καί*. Abest a Reg. et Nov.

(48) *Εἴκασεν*. Nempe Salomon, loco jam memorato

(49) Ἀστοχήσας. Ἀποστοχήσας Bod. Mox scribe, αὐτὸς αὑτὸν ἐξοκ.

(50) *Μὴ μ*. Rectius vulgata Bib. Ephes. v, transposita præpositione, μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ. SYLBURG.— Mox, πολλή abest a Bib.

(51) *Πεποίηκεν*. Subaudiendum ὁ Κύριος. ID.

(52) *Ἐξ Ἀδάμ*. Τὸν ἐξ Ἀδάμ, repetito articulo, Pal. ms. ID.

(53) *Σύμβολον.... αἵματος*. « Symbolum sanguinis, » non est ipse sanguis. Mox, διελέγχουσαν pro διελέγχουσα, Bod.

(54) *Οὕτως*. Οὕτω Nov. Dein, παρείσευσις pro παρείσδυσις, idem corrupte.

(55) *Τοῦ οἴνου*. Si contracte legamus τῷνου, melius constabit metrum. SYLBURG.

(56) *Οὕτω δ' ἂν καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπάρξαι καθαρὰ καὶ ξηρὰ καὶ φωτοειδής · αὐγὴ δὲ ψυχὴ ξηρὰ σοφωτάτη*. Hervetus correxit in libro suo αὔη δὲ ψυχή. Apud Stobæum tit. *De temperantia* ex Heraclito profertur hæc sententia : Ἀνὴρ ὁκόταν μεθυσθῇ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου σφαλλόμενος, ὑγρὴν ψυχὴν ἔχων. Αὔη ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη. « Vir inebriatus vacillat, et ab impubere puero ducitur, animam habens humidam. Est autem anima sicca sapientissima et optima. » Apud eumdem titul. 17 *De continentia*, ex Musonio citatur dictum illud, sed legitur αὐγὴ ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη. At in manuscripto Regiæ correctum est αὔη D ψυχή. Reperitur et apud Plutarchum eadem sententia lib. *De oraculorum defectu*, et *De esu carnium :* sed utrobique legendum putat αὔη ψυχή Henricus Stephanus. Αὐγή tamen retinetur a Mercuriali *Var. lection*. lib. IV, cap. 2, quo modo apud Galenum scriptum est. Scaliger in Varronem, interpretans illud Afranii : *Vigilans ac solers, sicca, sana, sobria :* « Potest hic dicta esse sicca pro sobria, ut apud Plautum in *Asinaria* et Ciceronem in *Academicis*, sicci homines pro sobriis, sicuti madidus et madulsa pro ebrio. Ita enim Græce ξηρόν. Pindarus apud Plutarchum *Περὶ σαρκοφαγίας* · Αὐγὰ ξηρὰ ψυχὰ σοφωτάτα, et Athenæus lib. II ξηρὰν τροφὴν vocat abstemiam. » Sed Scaligerum fefellit vitiosus codex, qui Pindaro tribuit Heracliti dictum. At apud Eusebium lib. VIII *Præparat. evang.* cap. 5 : Λεπτότητι ἀέρος ἡ διάνοια πέφυκεν ἀκονᾶσθαι, δι' ὃ καὶ Ἡράκλειτος οὐχ ἀπὸ σκοποῦ φησιν· Οὗ γῆ ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη. Legendum

καὶ ἐποπτική· οὐδέ ἐστι κάθυγρος ταῖς ἐκ τοῦ οἴνου ἀναθυμιάσεσι, νεφέλης δίκην σωματοποιουμένη. Οὐ πολυπραγμονητέον τοίνυν τὸν οἶνον τὸν Χῖον, ἂν ἀπῇ· οὐδὲ τὸν Ἀριούσιον (56*), ὅταν μὴ παρῇ. Δίψα γὰρ ἐνδείας τινός ἐστι πάθος καὶ τὸ κατάλληλον ἐπιζητεῖ βοήθημα πρὸς ἀναπλήρωσιν, οὐ τετυφωμένον ποτόν (57). Πλαδώσης δὲ ὀρέξεως δι' ἀκρασίαν αἱ διαπόντιοι οἰνηγίαι, παραφρονούσης, καὶ πρὸ τῆς μέθης, περὶ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς. Θάσιός τε γὰρ (58), καὶ ὁ εὐώδης, καὶ ὁ εὔπνους Λέσβιος, καὶ Κρής τις γλυκὺς, καὶ Συρακούσιος ἡδὺς, καὶ Μενδήσιός τις Αἰγύπτιος, καὶ ὁ νησιώτης Νάξιος, καὶ ἀνθοσμίας (59) τις ἄλλος τῆς Ἰταλῶν γῆς· πολλὰ ταῦτα ὀνόματα· σώφρονι συμπότῃ οἶνος εἷς, ἑνὸς γεώργιον Θεοῦ. Τί γὰρ οὐκ ἀπόχρη ὁ ἐπιχώριος ἐπιπληρῶσαι τὴν ἐπιθυμίαν; εἰ μή τι καὶ τὸ ὕδωρ ἐποίσονται, B ὡς οἱ βασιλεῖς (60) οἱ ἀνόητοι. Χοάσπης ποταμὸς οὕτω λεγόμενος τῆς Ἰνδικῆς, οὗ κάλλιστον ὕδωρ εἰς πόσιν τὸ Χοάσπιον· καθάπερ καὶ τοὺς φίλους (61), οὕτω δὲ καὶ τὸ ὕδωρ ἐπαγόμενον. Ταλανίζει τοὺς πλουσίους εἰς τρυφὴν κἀνταῦθα τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διὰ τοῦ Ἀμὼς ἐκφωνῆσαν· « Οἱ πίνοντες (62) τὸν διυλισμένον οἶνον, καὶ ἐπὶ κλίνης ἐλεφαντίνης, » φησὶ, « κατακείμενοι· » καὶ ὅσα τούτοις ἀκόλουθα ἐν ὀνείδους ἐπήγαγεν μέρει. Προνοητέον δὲ μάλιστα τῆς εὐσχημοσύνης, (ᾗ καὶ τὴν Ἀθηνᾶν (63) φησὶν ὁ μῦθος, ἥτις ποτὲ ἦν, προμηθουμένην αὐτῆς, τῶν αὐλῶν ἀποῤῥῖψαι τὸ ἐπιτερπὲς, διὰ τὸ ἀπρεπὲς τῆς ὄψεως·) ὡς ἀδιαστρόφως τῷ προσώπῳ πιεῖν, μὴ ἄδην σπά-

A est sapientissima et optima: adeoque etiam contemplationi apta, nec ex iis, quæ ex vino ascendunt, exhalationibus madefacta, instar nubis in molem corpoream cogitur. Non est ergo vinum Chium magna cura requirendum, si absit: nec Ariusium, si non adsit. Sitis enim est alicujus indigentiæ affectio, et ad eam explendam quærit conveniens auxilium, non autem vinum ardens ac fumosum. Languescentis autem et imbecillæ per intemperantiam appetitionis sunt ✠ transmarinæ vini importationes, desipiente in desideriis animo, vel ante ebrietatem. Nam et Thasium, itemque odoriferum, et suaviter spirans Lesbium, et quoddam suave Creticum, et dulce Syracusium, et Mendesium quoddam Ægyptiacum, et insulare Naxium, et aliud quoddam fragrans ex Italia; multa quidem hæc nomina: moderato autem convivæ vinum unum, quod ex unius Dei agricultura provenit. Quid enim, an non vinum in sua patria natum, cuique sufficit, ad suam explendam cupiditatem? Nisi forte etiam aquam sunt importaturi, quemadmodum stulti reges. Choaspes fluvius est Indiæ sic dictus, cujus est ad potum optima aqua Choaspia. Quemadmodum autem vinum vinosos, ita quæ assumitur aqua, sui efficit amantes. Divites autem miseros et hic pronuntiat Spiritus sanctus, per Amos elocutus: « Qui bibunt vinum percolatum, et super lectum, » inquit, « sedent eburneum[a]: » et quæcunque his similia probri loco subjunxit. Decoris autem cura est ma-

✠ P. 185 ED. POTTER, 157 ED. PARIS. [a] Amos, VI, 4, 6.

videtur censuisse, aut legisse interpres ἀὴρ ξηρή, ita enim vertit: « Aer siccior, anima prudentior, atque melior. » Hæc tam diversa viris doctis dijudicanda relinquimus. COLLECT.

(56*) *Ἀριούσιον*. In vetere exemplari, quod solum habui cum hunc pium gravemque scriptorem excudendum darem, scriptum offendi οὐδὲ τὸν Ἀρεθούσιον, ὅταν μὴ παρῇ; correxi Ἀριούσιον. Plures autem antiqui auctores Ariusii vini ut optimi mentionem fecerunt. Plutarchus in commentario, quo disputat de vita ab Epicuro laudata, et Strabo in 14, qui narrat a loco nomen hoc illi impositum, cum ager quidam asper Chii insulæ Ariusius appellatus ferat vinum optimum omnium vinorum Græcorum. Athenæus quoque in *Epitome* lib. I, necnon etiam Galenus, Virgilius quoque meminit hujus vini in pastorali carmine: ita namque in vetustissimis exemplaribus legitur versus ille:

Vina novum fundam calathis Ariusia nectar.

Inveni quoque libros calamo exaratos, in quibus sit « Arethusia. » P. Victorius lib. XV, cap. 24 *Var. lectionum*. In excuso typus est, οὐδὲ τὸν Ἀριούσιον. Sic et videtur voluisse vertere Hervetus in hac secunda editione, sed omissa est correctio ab amanuensi. COLLECT. Ἀρεθούσιον habent Nov. Reg. Bod. Verumtamen Ἀριούσιον omnino retineri debet: quod vini Chii species est. Athenæus lib. I, cap. 25: Χαριέστερος δ' ἐστὶν ὁ Χῖος καὶ τοῦ Χίου ὁ καλούμενος Ἀριούσιος. « Ante reliqua, Chio gratia est: præsertim ei, quod Ariusium vocatur. » Ibidem, et in capitibus proxime superioribus, de reliquis vini speciebus fusius agit. Conf. Julius Pollux lib. VI, cap. 2. Ejus porro verba, quæ ad rem nostram præcipue spectant, hæc sunt: Χῖος, καὶ ὁ τούτου ἄριστος, ἀρίστειος, ἀριστούσιος. Scribe, Clemente et Athenæo auctoribus, ὁ τούτου ἄριστος, Ἀριούσιος. « Hujus vini species optima, Arius.a. » Corruptio a vicinia

C et similitudine τοῦ ἄριστος, nata videtur.

(57) *Τετυφωμένον ποτόν*. Hoc est, « vinum fastum præ se ferens: » scilicet, quod rarum sit, et nec facile, nec sine magno pretio comparari possit. Eodem sensu hac voce usus est sub finem cap. 3 hujus libri, ubi reprehendit « divites mulieres, quod ex auro facerent urinæ et excrementorum receptacula, » ὡς μηδὲ ἀποτρίψασθαι ἐξὸν..... μὴ τετυφωμένως, « ut ne egerere quidem eis liceat absque fastu et superbia. »

(58) *Γάρ*. Abest a Reg. et Bod. Mox, *καί* abest a Nov.

(59) *Ἀνθοσμίας*. Quidam hoc nomen ducunt a loco Anthosmio, alii ab « odore. » Quomodo præparari debeat, Phanis Eresius docet apud Athenæum lib. I, cap. 24.

(60) *Οἱ βασιλεῖς*. Reges Persarum intelligit. Porro in margine Reg. et Bod. aliquis hoc scholium adnotavit: Ἱστορεῖ τοῦτο Ἡρόδοτος περὶ τῶν Περ- D σῶν βασιλέων, καὶ ἄλλοι πολλοί.

(61) *Καθάπερ καὶ τοὺς φίλους*. A cum Herveto interprete legit, καθάπερ καὶ ὁ οἶνος φιλοίνους ποιεῖ. SYLBURG.—Alii scribunt, καθάπερ καὶ τοὺς φίλους ὁ οἶνος.

(62) *Οἱ πίνοντ*. Amos VI, 4: Οἱ καθεύδοντες ἐπὶ κλινῶν ἐλεφαντίνων. Dein 6: Οἱ πίνοντες τὸν διυλισμένον οἶνον. Quæ Clemens conjunxit.

(63) *Ἧ καὶ τὴν Ἀθηνᾶν*. Καὶ γὰρ τὴν Ἀθ. Nov. non male. Apollodor. lib. I, cap. 4, 2: Οὗτος (Μαρσύας) γὰρ, εὑρὼν αὐλοὺς, οὓς ἔῤῥιψεν Ἀθηνᾶ διὰ τὸ τὴν ὄψιν αὐτῆς ποιεῖν ἄμορφον, ἦλθεν εἰς ἔριν περὶ μουσικῆς Ἀπόλλωνι. « Marsyas enim, cum tibias invenisset, quas Minerva abjecerat quod ejus vultum deformem efficerent, Apollinem de musica provocare non dubitavit. » Hinc Pausanias in *Atticis* memorat Minervæ statuam τὸν Μαρσύαν Σειληνὸν παιούσης, ὅτι δὴ τοὺς αὐλοὺς ἀνέλοιτο, ἐῤῥῖφθαι σφᾶς τῆς θεοῦ βουλομένης. « Marsyam Si-

xime gerenda (cujus etiam Minervam, quæcunque ea fuerit, curam gerentem dicit fabula, tibiarum abjecisse delectationem, propterea quod id esset aspectu indecorum); ut nimirum vultu stabili ac minime distorto bibamus, non nimis avide attrahentes, nec antequam biberimus, oculos indecore se gerere cogentes, præ intemperantia inconvenienter haurientes, ut mentum non conspergamus, nec vestem madefaciamus, dum potus simul totus infunditur, faciem nostram phialis proluentes, atque adeo propemodum obruentes. Etenim susurrus, dum potus magno impetu fertur, et plurimo spiritu attrahitur, perinde ac si in vas fictile infundatur, editus, gutture resonante per rapidam ingurgitationem, turpe est et indecorum intemperantiæ spectaculum. Accedit his, quod ei quoque est damnosum, qui illo utitur, potus studium. Ne ad id, quod tibi damnum affert, o amice, festinaveris. Non eripitur tibi potus, tibi datus est, et te exspectat: ne disrumpi festinaveris, ingenti biatu attrahens. Impletur tua sitis, etsi tardius biberis, honeste ac decore te gerens, dum potus, ut decet, per partes dividitur. Non enim tempore aufertur, quod præripiturab intemperantia. « In vino, » inquit, « ne te ✠ virum fortem præbeas: multos enim vinum reddit inutiles [a]. » Ebrietate autem maxime utuntur Scythæ, Celtæ, Iberi, et Thraces, quæ universæ sunt bellicosæ gentes: pulchrumque ac beatum vitæ studium se exercere putant. Nos autem, qui sumus genus pacificum, ad usum, non ad petulantiam convivantes, sobriis haustibus amicitiæ ergo bibimus, ut reverà convenienter nomini ostendantur amicitiæ. Quomodo Dominum bibisse existimatis, quando propter nos homo factus est? adeone impudenter, ut nos? an non honeste ac tem-

A σαντας, μηδὲ πρὸ πόσεως (64) τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀσχημονεῖν ἀναγκάζοντας, ἀμυστὶ ἕλκοντας ὑπὸ ἀκρασίας, μηδὲ περιχεῖν τὸ γένειον, ἢ τὴν ἐσθῆτα καταβρέχειν, ἀθρόου τοῦ ποτοῦ ἐπιχεομένου, μονονουχὶ ἐμπλύνοντα καὶ ἐναποκλυζόμενον ταῖς φιάλαις τὸ πρόσωπον τὸ αὐτῶν. Καὶ γὰρ ὁ κελαρυσμὸς, ῥαγδαίου τοῦ ποτοῦ φερομένου, σὺν πολλῷ τῷ πνεύματι ἐπισπωμένου, ὥσπερ εἰς κεραμοῦν ἄγγος ἐγχεομένου, ἠχοῦντος τοῦ λαιμοῦ διὰ τὸν ῥοώδη καταβροχθισμὸν, αἰσχρὸν καὶ ἀπρεπὲς τὸ θέαμα τῆς ἀκρασίας. Πρὸς δὲ καὶ ἐπιβλαβὲς τὸ ἐπιτήδευμα τῷ μεταλαμβάνοντι ἡ φιλοποσία. Μὴ σπεύσῃς εἰς βλάβην, ὦ οὗτος· οὐχ ἁρπάζεταί σου τὸ ποτόν· σοὶ δέδοται, καὶ ἀναμένει σε· μὴ διαῤῥαγῆναι σπουδάσῃς, χανδὸν ἑλκύσας· πίμπλαταί σου ἡ δίψα, κἂν βράδιον πίῃς, τὸ κόσμιον B προσλαβοῦσα, κοσμίως καταμεριζομένου τοῦ ποτοῦ· οὐ γὰρ ἀφαιρεῖται τῷ χρόνῳ, ὃ προαρπάζει ἡ ἀκρασία. « Ἐν οἴνῳ δὲ, » φησὶ, « μὴ ἀνδρίζου· πολλοὺς γὰρ ἠχρείωσεν (65) ὁ οἶνος. » Μέθῃ δὲ μάλιστα οἱ Σκύθαι χρῶνται, Κελτοί τε, καὶ Ἴβηρες, καὶ Θρᾷκες, πολεμικὰ ξύμπαντα ταῦτα ὄντα γένη· καὶ καλὸν καὶ εὔδαιμον ἐπιτήδευμα ἐπιτηδεύειν νενομίκασιν. Ἡμεῖς δὲ, τὸ εἰρηνικὸν γένος, εἰς ἀπόλαυσιν, οὐκ εἰς ὕβριν ἑστιώμενοι, νηφαλίους πίνομεν φιλοτησίας, ἵνα δὴ τῷ ὄντι οἰκείως τῷ ὀνόματι δειχθῶσιν φιλότητες. Πῶς οἴεσθε πεπωκέναι τὸν Κύριον, ὁπηνίκα δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος ἐγένετο; οὕτως ἀναισχύντως ὡς ἡμεῖς; οὐχὶ ἀστείως (66), οὐχὶ κοσμίως; οὐκ ἐπιλελογισμένως; Εὖ γὰρ ἴστε, μετέλαβεν οἴνου καὶ αὐτός· καὶ γὰρ ἄνθρωπος καὶ αὐτός· καὶ εὐλόγησέν γε τὸν οἶνον, εἰπών· C « Λάβετε (67), πίετε· τοῦτό μου (68) ἐστὶν τὸ αἷμα, » αἷμα τῆς ἀμπέλου· τὸν Λόγον, τὸν « περὶ πολλῶν ἐκχεόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, » εὐφροσύνης ἅγιον ἀλληγορεῖ νᾶμα (69). Καὶ ὅτι μὲν σωφρονεῖν τὸν πίνοντα δεῖ, δι' ὧν ἐδίδασκε παρὰ τὰς εὐωχίας ἔδειξε

✠ P. 186 ED. POTTER, 158 ED. PARIS. [a] Eccli. xxxi, 30.

lenum cædens, quod tibias, quas ipsa abjici voluerat, sustulisset. » Plutarchus refert Alcibiadem etiam tibias repudiasse, quod ejus faciem deformarent.

(64) *Πρὸ πόσεως*. Hanc lectionem Sylburgio debemus. Codices mss. et impressi πρὸ πόλεως exhibent: sed in Reg. aliquis super λ posuit σ.

(65) *Ἠχρείωσεν*. Ἀπώλεσεν Sirac. Quæ sequuntur, sumpta sunt e Platonis lib. I *De legibus*, p. 777: Μέθης δὲ αὐτῆς πέρι, πότερον ὥσπερ Σκύθαι χρῶνται καὶ Πέρσαι, χρηστέον, καὶ ἔτι Καρχηδόνιοι καὶ Κελτοὶ καὶ Ἴβηρες καὶ Θρᾷκες πολεμικὰ ὄντα ταῦτα γένη, ἢ καθάπερ ὑμεῖς· ὑμεῖς μὲν γὰρ, ὅπερ λέγεις, τὸ παράπαν ἀπέχεσθε· Σκύθαι δὲ καὶ Θρᾷκες τῷ ἀκράτῳ παντάπασι χρώμενοι, γυναῖκές τε καὶ αὐτοὶ, καὶ κατὰ τῶν ἱματίων καταχεόμενοι, καλὸν καὶ εὔδαιμον ἐπιτήδευμα ἐπιτηδεύειν νενομίκασι. Πέρσαι δὲ σφόδρα μὲν χρῶνται καὶ ταῖς ἄλλαις τρυφαῖς, ἃς ὑμεῖς ἀποβάλλετε, ἐν τάξει δὲ μᾶλλον τούτων, ὦ λῷστε. « Sed de ebrietate quærendum, inquam, utrum ita utendum sit, quemadmodum Scythæ ac Persæ utuntur, Carthaginenses præterea, et Galli, et Hispani, et Thraces, quæ omnes gentes bellicosissimæ sunt: vel quemadmodum vos, qui, ut ais, omnino abstinetis. Scythæ vero ac Thraces mero penitus utuntur, tam viri quam mulieres, ac mero vestes perfundunt, præclarum hoc et beatum vitæ genus existimantes. Persæ vero aliis quoque deliciis, quas vos spernitis, valde utuntur, quamvis modera ius quam isti, vir optime. » Conf. *Archæologiæ Græcæ* lib. IV, cap. 18.

(66) *Οὐχὶ ἀστείως*. Omittit Nov.

(67) *Λάβετε*. Christus de pane loquens, cum apud Matth. XXVI, tum apud Marc. XIV, et I Cor. XI, hac voce usus est: Λάβετε, φάγετε, de vino nullibi. Verum hæc, eaque quæ sequuntur, διὰ μνήμης et minus accurate recitavit Clemens.

D (68) *Τοῦτό μου*. Clementi idem est, « sanguis » Christi, et « sanguis vitis. » Adjicit præterea Christum, (εὐφροσύνης νᾶμα) « lætitiæ laticem, » seu vinum lætitiæ effectorem (ἀλληγορεῖν) « allegorice vocare » Logon, hoc est semetipsum, « qui, » hoc est cujus sanguis, « pro multis effusus est. » Quod si Clementi idem liquor sit « sanguis Christi et sanguis vitis, » vino præterea sanguinem Christi per allegoriam significante, apparet eum de sacramento Eucharistiæ idem sensisse, quod Tertullianus, qui « corpus Christi » exp. « figuram corporis, » Adv. Marcion. lib. V, cap. 40: « Acceptum panem, et distributum discipulis corpus illum suum fecit, « Hoc est corpus meum » dicendo, id est figura corporis mei, » etc. Ibid. lib. III, cap. 19: « Sic enim Deus, in Evangelio quoque vestro revelavit, panem corpus suum appellans, ut hinc jam cum intelligas corporis sui figuram pani dedisse, » etc.

(69) *Ἀλληγορεῖ νᾶμα*. Ἀλληγορεῖν ἅμα Nov. mendose.

σαφῶς· οὐ γὰρ μεθύων ἐδίδασκεν. Ὅτι δὲ οἶνος ἦν A τὸ εὐλογηθὲν, ἀπέδειξε πάλιν, πρὸς τοὺς μαθητὰς λέγων· « Οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ταύτης, μέχρις ἂν πίω αὐτὸ μεθ' ὑμῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρός μου. » Ἀλλ' ὅτι γε οἶνος ἦν τὸ πινόμενον πρὸς τοῦ Κυρίου, πάλιν αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ λέγει, τὴν Ἰουδαίων ἐπονειδίζων σκληροκαρδίαν· « Ἦλθε γὰρ, » φησὶν, « ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ λέγουσιν· Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος. » Τουτὶ μὲν ἡμῖν καὶ πρὸς τοὺς Ἐγκρατητὰς καλουμένους παραπεπήχθω. Αἱ δὲ γυναῖκες, τὸ εὔσχημον ἐπαναιρούμεναι δῆθεν, ὡς μὴ ταῖς πλατείαις κύλιξιν διαχέουσαι τὰ χείλη περιῤῥαγεῖς γένωνται πλατυνομένου τοῦ στόματος στεναῖς κομιδῇ κατὰ τὸ στόμιον ἀλαβάστροις, ἀσχημόνως πίνουσαι, B ἀνακλῶσι μὲν τὰς κεφαλὰς, γυμνοῦσι δὲ τοὺς τραχήλους οὐ κοσμίως, ἐμοὶ δοκεῖν, καὶ τὸν λάρυγγα διατείνουσαι περὶ τὴν κατάποσιν βροχθίζουσιν, οἷον ἀπογυμνούμεναι τοῖς συμπόταις ἃ δύνανται· ἐρυγάς τε ἀνδρώδεις ἐπισπώμεναι, μᾶλλον δὲ ἀνδραποδώδεις, προσεπιθρύπτονται σπαταλῶσαι· οὐδεὶς γὰρ ψόγος οἰκεῖος ἀνδρὶ λογικῷ, ἔτι δὲ μᾶλλον γυναικὶ, ᾗ καὶ τὸ συνειδέναι αὐτὴν ἑαυτῇ, ἥτις εἴη (70) μόνον, αἰσχύνην φέρει· « Ὀργὴ δὲ, » φησὶ, « μεγάλη, γυνὴ μέθυσος· » οἱονεὶ χόλος Θεοῦ, οἰνομάχλη γυνή (71). Διατί; ὅτι « ἀσχημοσύνην αὐτῆς οὐ συγκαλύψει· » ταχὺ γὰρ εἰς ἀταξίαν ὑποσύρεται γυνὴ, κἂν μόνον ἐπιδῷ τὴν προαίρεσιν εἰς ἡδονάς. Καὶ οὐχὶ ἀλαβάστροις πίνειν κεκωλύκαμεν, ἀλλὰ τὸ ἐπιτηδεύειν ἐν τούτοις μόνον πίνειν, ὡς ἀλαζονικὸν, περικόπτομεν, τοῖς παρατυχοῦσιν ἀπροσταθῶς χρῆσθαι συμβουλεύοντες, πόῤῥωθεν ἄνωθεν C ὀλισθανούσας ἀνακόπτοντες αὐταῖς τὰς ὀρέξεις. Ἡ δ' οὖν (72) πρὸς ἐρυγὴν ἀναπλωτάζουσα τοῦ ἀέρος ἔπειξις ἡσυχῇ παραπεμπτέα. Κατ' οὐδένα δὲ τρόπον ταῖς γυναιξὶν ἐπιτρεπτέον, παραγυμνούσας τι τοῦ σώματος καταφαίνεσθαι, μὴ σφαλεῖεν ἄμφω· οἱ μὲν, ἐρεθιζόμενοι κατασκοπεῖν· αἱ δὲ, τῶν ἀνδρῶν ἐφ' ἑαυτὰς ἐπισπώμεναι τὰς ὄψεις. Ἀεὶ δὲ, ὡς παρόντος τοῦ Κυρίου, κοσμίως ἀναστρεπτέον ἡμῖν, μή πη ἄρα καὶ ἡμῖν, ὡς Κορινθίοις ὁ Ἀπόστολος χαλεπήνας εἴπῃ· « Συνερχομένων ὑμῶν (73) οὐκ ἔστι κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν. » Ἐμοὶ δοκεῖ ὁ Ἀκέφαλος πρὸς τῶν μαθηματικῶν καλούμενος, ὁ πρὸ τοῦ ἀστέρος τοῦ πλανωμένου καταριθμούμενος, συνιζηκυίας τῆς κεφαλῆς εἰς τὸ στῆθος, τοὺς ὀψοφάγους καὶ D ἡδονικοὺς καὶ τοὺς ἑτοίμους εἰς μέθην αἰνίττεσθαι· καὶ γὰρ οὖν κἂν τούτῳ (74), τὸ λογιστικὸν ἵδρυται οὐκ ἐν τῇ κεφαλῇ, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐντοσθιδίοις πάθεσιν, ἐπιθυμίᾳ τε καὶ θυμῷ δεδουλωμένον. Ὥστε, ὅτῳ τρόπῳ Ἐλπήνωρ (75) ἀστράγαλον ἐάγη καταπεσὼν

A perate? an non considerate? Certo enim scitote, ipse quoque vino usus est: nam ipse quoque homo est. Et vinum benedixit, cum dixit: « Accipite, bibite, hoc est sanguis meus, » sanguis vitis: Verbum enim, quod « pro multis effunditur in remissionem peccatorum [a], » sanctum lætitiæ fluentum allegorice vocat. Et quod sobrium esse oportet eum qui bibit, ex eo, quod in conviviis docuit, aperte ostendit: neque enim ebrius docuit. Quod autem vinum esset, quod benedictum est, ostendit rursus, dicens discipulis: « Non bibam ex fructu vitis hujus, donec bibero ipsum vobiscum in regno Patris mei [b]. » Cæterum quod vinum quidem esset, quod bibebatur a Domino, rursus ipse de seipso dicit, Judæorum cordis duritiem exprobrans: « Venit B enim, » inquit, « Filius hominis, et dicunt: Ecce homo vorax, et potor vini, publicanorum amicus [c]. » Hæc quidem nobis firma et fixa sint adversus eos, qui dicuntur Encratitæ. Porro autem mulieres, honesti ac decori memores, ne labra latis calicibus diffundentes, dilatato ore disrumpantur, admodum angustis in ore alabastris indecore bibentes: capita reflectunt, colla autem non, ut mihi quidem videtur, honeste denudant, et jugulum extendentes, potum ingurgitant, quasi convivis ea, quæ possunt, denudare studeant: virilesque eructationes, vel potius serviles attrahentes, in luxu et in deliciis tempus consumunt. Nihil enim, quod probrum affert et vituperationem, viro, qui ratione est præditus, C convenit, multo autem minus mulieri, cui vel ipsum cogitare quænam sit, ei affert pudorem. **69** « Ira autem » ✠ inquit, « magna, est mulier ebria: » tanquam ira esset Dei, mulier temulenta. Quamobrem? quoniam « suam non celat turpitudinem [d]. » Facile enim mulier ad inhoneste se gerendum attrahitur, modo animum suum liberum voluptatibus permiserit. Neque vero alabastris bibere prohibuerimus, sed studium in his solis bibendi iis, ut superbum et arrogans, resecamus: hoc enim volumus, ut nulla ratione habita, iis, quæ se obtulerint, utantur, pravos appetitus eminus ab ipso principio exscindentes. Jam vero aeris impulsus, qui redeunte quadam fluctuatione incitat ad eructandum, est sensim transmittendus. Nullo autem modo permittendum est mu- D lieribus, ut nudam aliquam corporis partem offerant viris, ne ambo prolabantur; hi quidem dum ad videndum incitantur; illæ vero, dum in se virorum intuitum attrahunt. Semper autem, tanquam præsente Domino, honeste versandum est, ne nobis quoque sicut Corinthiis succensens dicat Apostolus:

✠ P. 187 ED. POTTER, 159 ED. PARIS. [a] Matth. XXVI, 27, 28. [b] Ib. 29. Marc. XIV, 25. [c] Matth. XI, 19. [d] Eccli. XXVI, 11.

(70) *Ἥτις εἴη*. Scilicet quoad muliebrem naturam.
(71) *Οἱονεὶ... γυνή*. Hæc Clementis verba sunt, non Siracidæ, ut hactenus existimata fuere.
(72) *Ἡ δ' οὖν*. Εἰ δὴ Nov. Mox, ἐναπλωτάζουσα Bod. Dein, κατ' οὐδένα τρόπον, omissa δέ part., Nov.
(73) *Ὑμῶν*. Ἐπὶ τὸ αὐτὸ addit Paulus. Mox, ἐμοὶ δοκεῖν pro ἐμοὶ δοκεῖ, Bod.
(74) *Κἂν τούτῳ*. Malim κἂν τούτοις, vel κἂν τούτων· « etiam in his: » vel « etiam horum, » nempe qui gulæ et vino dediti sint.
(75) *Ἐλπήνωρ*. Homerus *Odyss.* K, sub finem:

.... *Πέσεν, ἐκ δέ οἱ αὐχὴν*
Ἀστραγάλων ἐάγη....
......*Cecidit, ejus autem cervix*
Ex junctura fracta est.

Eustathius in illum locum: Τὸ δὲ ἀστραγάλων, ὅ ἐστι σπονδύλων, ἀρχὴ τοῖς μεθ' Ὅμηρον τοῦ εἰπεῖν

« Convenientibus vobis non licet dominicam cœnam comedere [a]. » Mihi videtur is qui a mathematicis dicitur Acephalus, qui ante stellam errantem enumeratur, capite in pectus compresso, significare helluones homines, et voluptuarios, et ad ebrietatem propensos. Nam in his quoque ratiocinandi facultas non in capite, sed in intestinis collocatur, iræ et cupiditati serviens. Quamobrem quemadmodum Elpenor colli vertebras fregit, cum cecidisset per ebrietatem : ita eorum cerebrum præ ebrietate caligine offusum, ad cor et jecur, hoc est ad voluptatem et iram, majore casu decidit, quam dicunt poetæ Vulcanum cœlitus a Jove in terram fuisse dejectum. « Labor autem, vigiliæ, » inquit, « et bilis et tormentum est cum homine insatiabili [b]. » Quocirca Noe quoque indecora vinolentia descripta est, ut ebrietatem quam maxime vitemus, manifestam scriptisque mandatam lapsus imaginem habentes : propter quam, qui ebrietatis texerunt turpitudinem, benedicuntur a Domino. Brevissime itaque comprehendens Scriptura, uno verbo omnia dixit : « Quod homini erudito satis est vinum, et in ejus cubili requiescet [c]. »

ὑπὸ μέθης, οὕτω τούτων ὁ ἐγκέφαλος, ἄνωθεν ἰλιγγιάσας ὑπὸ μέθης, ἐπὶ τὸ ἧπαρ καὶ τὴν καρδίαν, τουτέστιν ἐπὶ τὴν φιληδονίαν καὶ τὸν θυμὸν, καταπίπτει πτῶμα μεῖζον· ᾗ φασὶ ποιητῶν παῖδες (76), πρὸς τοῦ Διὸς τὸν Ἥφαιστον οὐρανόθεν ἐῤῥίφθαι χαμαί. « Πόνος δὲ ἀγρυπνίας, » φησὶ, « καὶ χολέρα (77), καὶ στρόφος μετ' ἀνδρὸς ἀπλήστου. » Διά τοῦτό τοι καὶ ἡ τοῦ Νῶε παροινία ἀνάγραπτος γεγένηται, ἵνα ὡς ὅτι μάλιστα τὴν μέθην φυλαττώμεθα, ἐμφανῆ καὶ ἔγγραπτον τὴν εἰκόνα τοῦ παραπτώματος ἔχοντες· δι' ἣν οἱ σκεπάσαντες (78) τὴν ἀσχημοσύνην τῆς μέθης, εὐλογοῦνται παρὰ Κυρίῳ. Συντομώτατα τοίνυν ἐμπεριλαβοῦσα ἡ Γραφὴ, ἅπαντα ἐν ἑνὶ λόγῳ εἴρηκεν· « Τὸ ἱκανὸν (79) ἀνθρώπῳ πεπαιδευμένῳ οἶνος, καὶ ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ ἀναπαύσεται. »

✠ CAP. III.

Quod in sumptuosam vasorum supellectilem non sit studium conferendum.

Argenteorum itaque, et aureorum, gemmeorumque poculorum irritus et inutilis est usus, ut quibus visus decipiatur tantum. Nam sive eis calidum mistum liquorem infuderis, excalefactorum vasorum molesta est tractatio; sive rursus frigidum infuderis, qualitatem materia transfundit, liquorem corrumpens, et est damnosus dives potus. Valeant ergo Thericlei calices, Antigonides, canthari, labronii et lepastæ, et poculorum genera innumerabilia, psycteres præterea et trullæ. Auri enim et argenti, et privatim et publice est invidiosa, ut semel dicam, possessio, si usum excesserit; rara ad acquirendum, difficilis ad custodiendum, et non apta ad utendum. Quin etiam curiosa ac inanis cælatorum in vitro vana gloria, ad frangendum propter artem paratior, quæ timere docet, simul ac bibas, est a nobis nostris institutis exterminanda. Sellæ autem

ΚΕΦ. Γ'.

Ὅτι οὐ χρὴ περὶ τὴν πολυτέλειαν τῶν σκευῶν ἐσπουδακέναι.

Ἐκπωμάτων τοίνυν ἀργυρίου καὶ χρυσίου (80) πεποιημένων, λιθοκολλήτων τε ἄλλων, ἄθετος ἡ χρῆσις, ὄψεως ἀπάτη μόνον. Εἴ τε γὰρ αὐτοῖς ἐγχέαι τις θερμοῦ κράματος, διαπυρουμένων τῶν σκευῶν ἐπώδυνος ἡ λῆψις· εἴτε αὖ ψυχρὸν πάλιν ἐγχέαι, μεταδίδωσι τῆς ποιότητος ἡ ὕλη, λυμαινομένη τὸ κρᾶμα· καὶ ἔστιν ἐπιβλαβὴς ἡ πόσις ἡ πλουσία. Ἐῤῥέτων τοίνυν Θηρίκλειοί (81) τινες κύλικες, καὶ Ἀντιγονίδες, κάνθαροί τε καὶ λαβρώνιοι, καὶ λεπασταὶ, καὶ τῶν ἐκπωμάτων εἴδη τὰ μυρία· ψυκτῆρές τε ἐπὶ τούτοις, καὶ οἰνοχόαι· χρυσός τε γὰρ ἁπαξαπλῶς καὶ ἄργυρος, ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ ἐστὶν ἐπίφθονον κτῆμα, τὴν χρείαν ὑπερβεβηκός· κτήσασθαί τε σπάνιον, καὶ τηρῆσαι δύσκολον, καὶ οὐκ ἐπιτήδειον χρήσασθαι. Ναὶ μὴν καὶ τορευτῶν (82) περίεργος ἐφ' ὑέλῳ κενοδοξία, εἰς θραῦσιν διὰ τέχνης ἑτοιμοτέρα, δεδιέναι τε ἅμα καὶ πίνειν διδάσκουσα,

✠ P. 188 ED. POTTER, 160 ED. PARIS.

[a] I Cor. xi, 20. [b] Eccli. xxxi, 23. [c] Ibid. 22.

ὡς ὁ δεῖνα κατεάγη τῆς κεφαλῆς. Τὸ μέν τοι κοινότερον, ἐάγη ἀστραγάλους, ἢ κεφαλήν. Collect.

(76) *Ποιητῶν παῖδες*. Homerum intelligit, apud quem Vulcanus hæc de se loquitur, *Iliad*. A, vers. 589 :

..... Ἀργαλέος γὰρ Ὀλύμπιος ἀντιφέρεσθαι.
Ἤδη γάρ με καὶ ἄλλοτ' ἀλεξέμεναι μεμαῶτα
Ῥῖψε, ποδὸς τεταγὼν, ἀπὸ βηλοῦ θεσπεσίοιο.
Πᾶν δ' ἦμαρ φερόμην, ἅμα δ' ἠελίῳ καταδύντι
Κάππεσον ἐν Λήμνῳ· ὀλίγος δ' ἔτι θυμὸς [ἐνῆεν.

(77) *Χολέρα*. Χολέρας Eccl.

(78) *Οἱ σκεπάσαντες*. Scilicet Sem et Japheth, Gen. ix, 23, 26, 27.

(79) *Τὸ ἱκανόν*. Ἱκανὸν ἀνθρώπῳ πεπαιδευμένῳ οἶνος, καὶ ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ ἀναπαύσεται. At in Ecclesiastico c. xxxi, v. 22: Ὡς ἱκανὸν α. π. ὀλίγον καὶ ἐ. τ. κ. α. οὐκ ἀσθμαίνει. « Quam sufficiens homini erudito exiguum, et super cubili suo non anhelat. » Aliter Latina vulgata. Sed nihil in utrovis mutandum est. Jansenius agi putat in hoc versu de victu parco et jejuno; nondum de vino. Collect.

(80) *Ἀργυρίου καὶ χρυσίου*. Ἀργύρου καὶ χρυσοῦ Nov. Dein, περιποιημένων pro πεποιημένων, Reg., Bod.

(81) *Θηρίκλειοι*. In marg. Reg. et Bod. aliquis hæc de poculis adnotavit : Θηρίκλειοι, ἀπὸ Θηρικλέους τοῦτο ἐφευρόντος. Ἀντιγόνιοι ὁμοίως. Κάνθαροι, ἀπὸ τοῦ σχήματος. Λεπασταὶ, ἀπὸ τοῦ σχήματος. Θηρίκλειον, τὸ σφαιροειδὲς τῷ πυθμένι, τὸ ἐπικείμενον ἔχον κωνοειδὲς, ἀφ' οὗ πιεῖν ἐστιν εὐπετές. Ἀντιγόνιος, ἡ ἄνευ τοῦ σφαιροειδοῦς πυθμένος εἰς ὀξὺ ἀποληγουσα. Κάνθαρος, τὸ λεκανοειδὲς μὲν, ἄνωθεν δὲ ὁμοίως πώματι ἐπεσκεπασμένον στομίῳ οὐ μέτρῳ, κατὰ μέσον ἀνεῤῥωγὸς, καὶ πρὸς ἄκρῳ τῆς περιφερείας προχοΐδι, ἀφ' ἧς πιεῖν ἔστιν διοιγόμενον. Λαβρώνιος, ἀσπιδοὲς ἔκπωμα, ἀφ' οὗ ἔστι λάβρως ἐμφορηθῆναι τὸν πίνοντα. Λεπαστὴ, χυτροειδὲς ἔκπωμα, ἐπωτίδι μιᾷ τὸ εἰλῆφθαι παρεχομένη. Ψυκτὴρ κυλινδρικοῦ σχήματος κατατομὴ, κάτωθεν κιονίδι ἐπὶ πρίσματι κυλινδρικῷ ἑδραζομένη· ἀφ' οὗ καὶ ἑστάναι καὶ μεταχειρισθῆναί ἐστιν αὐτῇ πρόχειρον. Conf. Athenæi *Dipnosoph*. lib. xi, per plura capita, Pollucis *Onomast*. lib. vi, cap. 16.

(82) *Ναὶ μὴν καὶ τορευτῶν*. Καὶ μὴν καὶ τορευτὸς, Reg., Bod.

περιοριστέα τῆς εὐνομίας ἡμῶν· κλιντῆρες δὲ ἀργυροῖ, καὶ λεκάναι, καὶ ὀξύβαφα, καὶ (83) πιναχίσχοι, καὶ τρυβλία· πρὸς ἐπὶ τούτοις σκεύη ἀργυρᾶ τε καὶ χρυσᾶ, τὰ μὲν εἰς διακονίαν τροφῆς, τὰ δὲ καὶ εἰς ἄλλας τινὰς, αἰσχύνομαι καὶ λέγειν, χρείας, κέδρου (84) τ' εὐχεάτοιο, καὶ θύου, καὶ ἐβένου, καὶ ἐλέφαντος τρίποδες ἠσκημένοι, κλίναι τε ἀργυρόποδες, καὶ ἐλεφαντοκόλλητοι· χρυσόστικτοί τε καὶ χελώνης πεποικιλμέναι (85) κοίτης κλισιάδες· στρωμναί τε ἁλουργεῖς καὶ ἄλλων χρωμάτων δυσποριστων, ἀπειροκάλου τρυφῆς τεκμήρια, φθόνου καὶ βλακείας ἐπίβουλα πλεονεκτήματα, παραπεμπτέα ἅπαντα· οὐδ' ἡντινοῦν ἀξιόλογον ἔχοντα σπουδήν. « Ὁ γὰρ καιρὸς συνεσταλμένος ἐστὶν, » ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος. Τοῦτο ὑπολείπεται, μὴ γελοίως σχηματισθῆναι· καθάπερ ἐν ταῖς πομπαῖς ὁρῶνταί τινες, ἔξωθεν κεχρισμένοι καταπληκτικῶς εἰς σεμνότητα, τὰ ἔνδον ἄθλιοι. Τοῦτο δὴ διασαφῶν ἀκριβέστερον, ἐπήγαγεν· « Λοιπόν ἐστιν ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας ὡς μὴ ἔχοντες ὦσιν (86)· καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες. » Εἰ δὲ ἐπὶ (87) γάμου ταῦτα, ἐφ' οὗ φησὶν ὁ Θεὸς, « Πληθύνεσθε· » πῶς οἴεσθε τὴν ἀπειροκαλίαν μὴ ἐξ αὐθεντείας Κυριακῆς ἐξοριστέαν; διὰ τοῦτο καὶ, « Πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, » λέγει ὁ Κύριος, « καὶ πτωχοῖς δὸς, καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι. » Ἕπου τῷ Θεῷ, γυμνὸς ἀλαζονείας, γυμνὸς ἐπικήρου πομπῆς· τὸ σὸν, τὸ ἀγαθὸν, τὸ ἀναφαίρετον μόνον, τὴν εἰς τὸν Θεὸν πίστιν, τὴν εἰς τὸν παθόντα ὁμολογίαν, τὴν εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίαν κεκτημένος, κτῆμα τιμαλφέστατον (88). Ἐγὼ δὲ (89) καὶ Πλάτωνα ἀποδέχομαι, ἄντικρυς νομοθετοῦντα, ὡς οὔτε ἀργυροῦν δεῖ πλοῦτον οὔτε χρυσοῦν ἀσκεῖν, ἀλλὰ μήτε σκεῦος ἀχρεῖον, ὃ μὴ μετὰ τῆς ἀναγκαίας χρήσεως, καὶ μέτριόν ἐστιν· ὡς εἰς πολλὰ τὸ αὐτὸ εὔθετον εἴη, καθαιροῖτο δὲ ἡ πολυκτημοσύνη. Παγκάλως γοῦν ἡ θεία που λέγει Γραφὴ, πρὸς τοὺς φιλαύτους καὶ ἀλαζόνας ἀποτεινομένη· « Ποῦ εἰσιν οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν, καὶ οἱ κυριεύοντες τῶν θηρίων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, οἱ ἐν τοῖς ὀρνέοις τοῦ οὐρανοῦ ἐμπαίζοντες, οἱ τὸ (90) ἀργύριον θησαυρίζοντες καὶ τὸ χρυσίον, ᾧ ἐπεποίθεισαν ἄνθρωποι, καὶ οὐκ ἔστι τέλος τῆς κτήσεως αὐτῶν· οἱ τὸ ἀργύριόν τε καὶ τὸ χρυσίον

A argenteæ, pelves et acetabula, scutellæ et catini, et præterea vasa aurea et argentea, nonnulla quidem ad ciborum ministerium, alia vero ad alios usus, quos me pudet dicere, ex secili cedro, thyo ebenoque, et ebore instructi tripodes, lectique argentei pedes et ex ebore compacti, auroque interspersæ et testudine variatæ cubilis valvæ, et stragulæ vestes purpureæ, et aliorum colorum paratu difficilium, insolentium deliciarum argumenta, invidiæ mollitiæque ignaviæ insidiosa commoda, sunt omnia amandanda, ut quæ nibil habeant propter quod sit jure in eis multum studii ponendum: « Tempus enim contractum est, » ut dicit Apostolus. Hoc ergo restat, ne habitum quempiam præ nobis ridicule feramus: quemadmodum in pompis videntur nonnulli extrinB secus ita uncti et obliti ad gravitatem, ut stuporem et admirationem incutiant, intus autem sunt plane miseri. Hoc itaque explicans accuratius, subjunxit: « Reliquum est, ut et qui habent uxores sint tan- ✠ quam non habentes, et qui emunt, tanquam non possidentes [a]. » Quod si hæc dixit de conjugio, de quo dixit Deus: « Multiplicemini [b], » quomodo putatis insolentiam non esse ex auctoritate Domini exterminandam? Quocirca dicit etiam Dominus: « Vende quæ habes, et da pauperibus, et huc me sequere [c]. » Sequere Deum nudus ab arrogantia, nudus a pompa momentanea, quod tuum est, quod bonum est, quod auferri non potest, in Deum fidem, in passum confessionem, beneficentiam in homines C possidens: quæ quidem est possessio pretiosissima. Ego autem laudo etiam Platonem, qui lege lata aperte decernit, quod neque, ut opes aureas et argenteas habeas, laborare oportet, neque vas inutile, quod non cum usu necessario moderatum quoque sit, ut sit idem ad multa accommodatum: multiplex autem et varia possessio tollatur. Pulcherrime itaque alicubi **70** dicit divina Scriptura ad eos, qui sunt sui amantes et arrogantes, verba dirigens: « Ubi sunt, qui gentibus imperabant, et qui dominabantur feris, quæ sunt super terram? qui in cœli avibus illudebant; qui argenti et auri thesauros congregabant, in quibus homines habe-

✠ P. 189 ED. POT., 161 ED. PAR. [a] I Cor. VII, 29, 30. [b] Gen. I, 28. [c] Matth. XIX, 21; Marc. X, 21; Luc. XVIII, 22.

(83) *Καί*. Abest a Nov.

(84) *Κέδρου*. Ex Homeri *Odyss.* E, vers. 60, quo Ulysses de domo Calypsus dicit:

..... *Τηλόθι δ' ὀδμὴ*
Κέδρου τ' εὐκεάτοιο, θύου ἀνὰ νῆσον ὀδώδει
Δαιομένων.....

..... *Procul autem odor*
Cedri fissilis, thurisque per insulam redolebat
Ardentium.....

(85) *Χελώνης πεποικιλμέναι*. Legendum videtur χελώνης πεποιημέναι, ut *Pædag.* c. 11. Vel χελώνῃ, aut χελώναις πεποικιλμέναι. Vulgata certe lectio structuram habet duriorem. SYLBURG.

(86) *Ὦσιν*. Quædam hic omittit Clemens. Quæ sequuntur ex Evangelio, διὰ μνήμης recitat.

(87) *Εἰ δὲ ἐπ.* Sic apud Tertullianum *De cultu feminarum* cap. 9: « Non enim utemur nostris? quis autem prohibet uti? Secundum Apostolum tamen, qui nos uti monet mundo isto, quasi non
D abutamur. Præterit enim habitus hujus mundi. Si ergo uxores quoque ipsas sic habendas demonstrat, tanquam non habeantur, propter angustias temporum, quid de vanis his instrumentis earum? » COLLECT.

(88) *Κτῆμα τιμαλφέστατον*. Phrasis poetica. Lycophron *Cassandræ* vers. 364:

Ἐξ οὐρανοῦ πεσοῦσα καὶ θρόνων Διὸς,
Ἄνακτι πάππῳ κτῆμα τιμαλφέστατον.

E cœlo delapsa, Jovisque solio,
Avo regi res pretiosissima.

(89) *Ἐγὼ δέ*. Clarius videtur ferri lex ista lib. V *De legibus*: Νόμος ἕπεται πᾶσι τούτοις μηδ' ἐξεῖναι χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον κεκτῆσθαι μηδένα μηδενὶ ἰδιώτῃ. « Ne cui privato aurum argentumve possidere fas esto. » COLLECT.

(90) *Οἱ τό*. Καὶ τό, Baruch. Mox, ἐπεποίθησαν, Ibid. et Nov. Dein, ὅτι οἱ τὸ ἀργύριον, Baruch. Dein, καὶ οὐκ ἔστιν ἐξ Ibid.

bant fiduciam, et non est finis acquisitionis eorum? qui aurum et argentum fabricabantur, et erant solliciti? Non est inventio operum eorum : evanuerunt, et ad inferos descenderunt [a]. » Hæc est merces arrogantis superbiæ. Si nobis enim agrum colentibus, ligone et aratro opus est, ligonem autem argenteum falcemque auream nemo fabricari soleat, et materia, quæ apta sit ad opus faciendum, non quæ sit dives, in agricultura utimur : quid vetat, quominus in vasis quoque domesticis idem sentiant, qui quod est simile considerant? quorum modus sit usus, non sumptus magnificentia. Quid enim, dic quæso, qui in mensa ponitur gladiolus, si clavos non habuerit argenteos, vel non fuerit factus ex ebore capulus, non scindit? An ad carnem dividendam Indicum ferrum nobis fabricandum est, auxilium veluti quoddam contra hostem evocantibus? Quid vero si fuerit pelvis fictilis, an ablutarum manuum sordes non excipiet? et vas fictile, quo pedes lavamus, pedum sordes? Ergone etiam ✠ indigne feret mensa, quæ est pedibus eburneis instructa, si panem unius oboli portaverit? neque vero lumen lucerna ministrabit, quod sit figuli opus, non aurificis? Ego autem dico, vel humile grabatum nihilo deteriorem præbere accubitum, quam lectum eburneum. Cum autem ad substernendum sit satis pellium, adeo ut purpureis aut puniceis non sit opus, propter primarum, quæ exitium attulerunt, deliciarum stultitiam, nihilo secius condemnare frugalitatem, quis tantus error et vana pulchri persuasio? Videte : Christus in vili catino cibum sumpsit, et fecit discipulos super herbam accumbere, et pedes eorum lavit, linteo accinctus, a fastu alie-

✠ P. 190 ED. POTTER, 162 ED. PARIS.

A τεκταίνοντες, καὶ μεριμνῶντες; οὐκ ἔστιν ἐξεύρεσις τῶν ἔργων (91) αὐτῶν· ἠφανίσθησαν, καὶ εἰς ᾄδου κατέβησαν. » Οὗτος τῆς ἀπειροκαλίας ὁ μισθός. Εἰ γάρ τοι (92) γεωργοῦσιν ἡμῖν, δικέλλης (93) ἐστὶ χρεία, καὶ ἀρότρου· μακέλλην δ' οὐκ ἄν τις ἀργυρᾶν, οὐδὲ ἅμην χρυσῆν χαλκεύοι, τῷ δὲ εὐεργῷ τῆς ὕλης, οὐ πλουσίως (94) εἰς γεηπονίαν συγχρώμεθα· τί κωλύει καὶ περὶ τὰ σκεύη τὰ ἐνοικίδια τὴν αὐτὴν ἔχειν διάνοιαν τοὺς τοῦ ὁμοίου θεωρητικούς; ὧν μέτρον ἡ χρεία, μὴ ἡ πολυτέλεια γινέσθω. Τί γὰρ, εἰπέ μοι, τὸ μαχαίριον τὸ ἐπιτραπέζιον, ἣν μὴ ἀργυρόηλον ᾖ, ἢ ἐξ ἐλέφαντος πεποιημένον τὴν λαβὴν, οὐ τέμνει; Ἢ ἐπὶ τὴν μοῖραν τοῦ κρέως Ἰνδικὸν σίδηρον χαλκευτέον, καθάπερ συμμαχικόν τι παρακαλοῦντας; Τί δέ; εἰ κεραμοῦν εἴη τὸ χερνίβιον, οὐ δέξεται τὸ ἀπό- B νιμμα τῆς χειρός; οὐδὲ ὁ ποδονιπτὴρ τὸ ἀπόνιμμα τοῦ ποδός; Ἀναξιοπαθήσει δὲ ἄρα καὶ ἡ τράπεζα ἡ ἐξ ἐλέφαντος τοὺς πόδας ἐσκευασμένη, ὀβολιαῖον ἄρτον βαστάζουσα; οὐδὲ μὴν ὁ λύχνος διακονήσει τὸ φῶς, ὅτι κεραμέως, οὐ χρυσοχόου ἔργον ἐστιν; Ἐγὼ δέ φημι καὶ τοὺς σκίμποδας οὐδὲν κακίω παρεχομένους κατάκλισιν, τῆς ἐλεφαντίνης κλίνης. Τῆς δὲ σισύρας ἱκανωτάτης οὔσης ὑπεστρῶσθαι, ὥστε μὴ δεῖσθαι πορφυρίδων ἢ φοινικίδων (95), κατεγνῶσθαι (96) ὅμως τῆς εὐτελείας δι' ἀβελτερίαν ἀρχεκάκου τρυφῆς· τίς ἡ τοσαύτη πλάνη, τίς ἡ δοξοκαλία; Ὁρᾶτε· ὁ Κύριος τρυβλίῳ (97) ἐπώψατο (98) εὐτελεῖ, καὶ κατέκλινε τοὺς μαθητὰς ἐπὶ τῆς πόας χαμαί· καὶ τοὺς πόδας ἔνιπτεν αὐτῶν σαβάνῳ (99) περιζωσάμενος ὁ ἄτυφος Θεὸς καὶ Κύριος τῶν ὅλων (1)· οὐκ C ἀργυροῦν δὲ ποδονιπτῆρα περιφέρων (2) ἀπ' οὐρανοῦ· καὶ τὴν Σαμαρεῖτιν ᾔτει πιεῖν σκεύει κεραμεῷ τοῦ φρέατος ἀνιμῶσαν, οὐκ ἐπιζητῶν τὸ βασιλικὸν χρυ-

[a] Baruch. III, 16, 17, 18, 19.

(91) *Τῶν ἔργων*. Repositum e Pal. ms. pro vulg. τῶν λόγων.— SYLBURG. Consentiunt Nov., Reg., Bod.

(92) *Εἰ γάρ τοι*. Tertullianus *De habitu muliebri* c. 5 : « Quod de qualitate usus gloria est auro, et argento, at quin magis ferro et æri, quorum ita disposita est utensilitas, ut et proprias operas plures, et necessariores exhibeant rebus humanis, et nihilominus auri et argenti de sua vice accommodent justioribus causis. Nullus bidens aurum demersit in terram, nullus clavus aurum intimat tabulis. Taceo totius vitæ necessitates ferro et æri innixas. » COLLECT.

(93) *Δικέλλης*. Διακενῆς Nov.

(94) *Οὐ πλουσίως*. Οὐ πλησίως Nov. Scribi possit οὐ πλουσίῳ, ut respondeat τῷ εὐεργῷ.

(95) *Πορφυρίδων ἢ φοινικ*. Pal. ms. transpositis vocabulis, φοινικίδων ἢ πορφυρίδων. SYLBURG. Consentiunt Reg. et Bod.

(96) *Κατεγνῶσθαι*. H. κατέγνωσται, indicat. modo, signif. activa. SYLBURG.— Perperam, nam κατεγνῶσθαι referri debet ad φημί superius positum. Sensus est : « Cum autem pellis ad substernendum abunde sufficiat, adeo ut nec purpureis, nec puniceis opus sit, tamen eam per deliciarum, a quibus mali origo est, vesaniam præ vilitate » dico « condemnari. Quis demum sit hic tantus error, quæ pulchritudinis opinio, videte. »

(97) *Τρυβλίῳ*. Prisci illi Græci et Latini vasis fictilibus ac ligneis domi utebantur, cum autem alia pretii majoris publice non possiderent, ea demum in sacrificiis adhibere cogebantur. Tametsi vero tractu temporis ubi gentium opes in immensum crescerent, ea tamen vasa, quibus antiquitas necessario sacra faciebat in solemnibus ceræmoniis plerumque remanserunt. Plinius lib. XXXV, cap. 12. Cicero *De legibus* II : Ad divos caste adeunto, pietatem adhibento, opes amovento. Deinde locum hunc de vili catino subjungit Brodæus lib. IV *Miscellan.*, cap. 19; idem Chrysostomus hom. 51 in Matthæum. COLLECT.

(98) *Ἐπώψατο*. Rectius ἐπωψᾶτο. SYLBURG.— In marg. Reg. et Bod. aliquis hæc adnotavit : Ἐπώψατο, ἀντὶ τοῦ εἰς ὄψον ἐχρήσατο.

(99) *Σαβάνῳ*. Hermas *Pastor*. lib. III, simil. VIII c. 4 : « Succinge te sabano, et ministra mihi. Succinxi me sabano mundo, quod factum erat ex sacco. » Ubi Cotelerius hæc adnotavit : « Sabanus, » D usitata vox Græcis, apud quos, teste Isidoro lib. XIX, cap. 26, nata est; indeque Latinis, ac Hebræorum Rabbinis. Exponitur autem « linteum, » seu « linteamen, » in Glossis, in antiquo Scholiaste Juvenalis ad Sat. XIV, 22, et in Victore Vitensi lib. V *De persecutione Africana*. Clemens Alexandrinus *Pædag.* II, utens testimonio Joannis, XIII, 4, ubi Dominus præcingit se linteo, pro λεντίῳ habet σαβάνῳ. Unde in Lexico Græco-Latino veteri : Σάβανον, « Sabanum, lentium : » et perperam faciunt, qui « linteum substituunt. »

(1) *Ὁ ἄτυφος Θεὸς καὶ Κύριος τῶν ὅλων*. Insigne testimonium contra Arianos, nam ὁ Θεὸς καὶ Κύριος τῶν ὅλων, quibus titulis Christum ornat, apud veteres semper est supremus Deus.

(2) *Περιφέρων*. Φέρων Nov.

σίον· σβεννύναι δὲ τὸ δίψος εὐκόλως διδάσκων· A σκοπὸν γὰρ τὴν χρείαν ἐτίθετο, οὐ τὴν ἀπειραγαθίαν. Ἤσθιεν δὲ καὶ ἔπινεν παρὰ τὰς εὐωχίας, οὐ γῆς ἐξορύττων μέταλλα, οὐδὲ ἀργύρου (3), καὶ χρυσοῦ, τοῦτ' ἔστιν ἰοῦ, προσόζουσι σκευαρίοις χρώμενος· οἷον ἀναπνεῖ τῆς τετυφωμένης ὕλης ὁ ἰός. Καθόλου γὰρ, καὶ τὰς τροφὰς, καὶ τὰς ἐσθῆτας, καὶ τὰ σκεύη, καὶ τἄλλα πάντα τὰ κατὰ τὸν οἶκον συλλήβδην λέγω, ἀκόλουθον εἶναι ταῖς ἐνστάσεσιν τοῦ Χριστιανοῦ (4) δεῖ, κατὰ τὸ πρόσφορον οἰκειούμενον τῷ προσώπῳ, τῇ ἡλικίᾳ, τῇ ἐπιτηδεύσει, τῷ καιρῷ. Ἑνὸς γὰρ ὄντας θεράποντας Θεοῦ (5), χρὴ καὶ τὰ κτήματα, καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῖς ἔπιπλα, ἑνὸς ἐπιδείκνυσθαι σύμβολα βίου καλοῦ, καὶ τὸν καθ' ἕνα τῶν ἀνθρώπων ἀδιακρίτῳ πίστει, τῇ μονοπροσώπῳ ταύτῃ ἐνστάσει, τὰ ἑξῆς ἀκόλουθα καὶ σύμφωνα τῇ διαθέσει τῇ μιᾷ B φαίνεσθαι ποιοῦντα. Ἃ δὲ καὶ κτώμεθα μὴ χαλεπῶς, καὶ χρώμενοι εὐκόλως, ἐπαινοῦμεν, φυλάττομεν ῥᾳδίως, καὶ κοινωνοῦμεν εὐκόλως αὐτῶν· ἀμείνω δὲ τὰ χρήσιμα· βελτίω δὲ δήπουθεν τὰ εὐτελέστερα τῶν πλουσίων. Τὸ δὲ ὅλον ὁ πλοῦτος οὐκ ὀρθῶς κυβερνώμενος, ἀκρόπολίς ἐστι κακίας· περὶ ὃν ὀφθαλμιῶντες οἱ πολλοὶ, οὐκ ἄν ποτε εἰς τὴν βασιλείαν (6) παρεισέλθοιεν τῶν οὐρανῶν· νοσοῦντες μὲν περὶ (7) τὰ κοσμικὰ, ὑπερηφάνως δὲ ζῶντες διὰ τὰς τρυφάς. Χρὴ δὲ προειληφέναι τοὺς περὶ σωτηρίᾳ σπεύδοντας, ὡς ἄρα χρήσεως μὲν ἕνεκεν ἡ πᾶσα ἡμῖν (8) κτῆσις· αὐταρκείας δὲ χάριν ἡ κτῆσις (9), ἣν καὶ ἐξ ὀλίγων ἄν τις περιποιήσαιτο. Μάταιοι γὰρ οἱ δι' ἀπληστίαν ἐπ' αὐτοῖς χαίροντες κειμηλίοις· C « Ὁ δὲ συνάγων τοὺς μισθοὺς, » φησὶ, « συνήγαγεν εἰς δεσμὸν τετρυπημένον. » Οὗτός (10) ἐστιν ὁ συνάγων καὶ ἀποκλείων τὸν σπόρον, καὶ ἐλαττούμενος, ὁ μηδενὶ μεταδιδούς. Χλεύη δὲ καὶ γέλως πλατὺς, οὐροδόχας ἀργυρᾶς καὶ ἀμίδας ὑελᾶς ἐπιφέρεσθαι τοὺς ἄνδρας, καθάπερ ἐπάγονται τοὺς συμβούλους τοὺς ἑαυτῶν· καὶ τὰς πλουτούσας ταύτας ἀλόγως (11) γυναῖκας χρυσοῦ ποιεῖσθαι τῶν ἐκκρίσεων τὰ ἐκδοχεῖα, ὡς μηδὲ ἀποτρίψασθαι ἐξὸν ταῖς πλουσίαις, μὴ τετυφωμένως. Ηὐξάμην δ' ἂν αὐτοῖς παρ' ὅλον τὸν βίον σκυβάλων ἄξιον κρίνεσθαι τὸ χρυσίον. Νυνὶ δὲ ἡ ἀκρόπολις τῆς κακίας (12), ἡ φιλαργυρία εὕρηται, ἣν ὁ

nus Deus et Dominus omnium, sane non argenteum lavacrum e cœlo deferens : et a Samaritana potum petiit, quæ aquam vase fictili hauriebat e puteo, aurum regale non requirens, sitim autem docens facile restinguere. Scopum enim constituebat usum, non inutilem magnificentiam. In conviviis autem comedebat et bibebat, non e terra metalla effodiens, neque auri et argenti, hoc est rubiginem redolentibus vasculis utens : quodammodo enim spirat e superbiente materia rubigo. In summa enim et alimenta, et vestes, vasa et supellectilem, et quæcumque in domo sunt, atque ipsam, ut semel dicam, vitam, oportet esse consentaneam rectæ Christiani hominis institutioni, prout conducibile fuerit, accommodatam personæ, ætati, studio ac tempori. Cum enim simus unius Dei ministri, oportet et possessiones, et quæ est in eis supellectilem, unius honestæ vitæ signa ostendere, et unumquemque hominem certa fide, huic uniformi institutioni ea, quæ consequuntur, consentanea, et huic uni proposito convenientia videri facere. Quæ autem non difficulter acquirimus, ea, dum eis facile utimur, laudamus, et facile custodimus, et facile communicamus : meliora ✠ autem sunt, quæ utilia. Quæ sunt utique viliora, ea sunt etiam meliora divitibus. In summa, divitiæ, quæ non recte administrantur, sunt arx vitii ac sceleris : quibus multi oculos adjicientes, cœlorum regnum nunquam ingredi poterunt ; rerum quidem mundanarum desiderio ægri, arroganter autem præ deliciis viventes. Oportet autem eos qui contendunt ad salutem, hoc animo antea præcepisse, quod usus quidem causa nobis sit universa possessio ; sufficientiæ autem gratia possessio, quam etiam ex paucis quispiam paraverit. Vani enim sunt, qui præ insatiabilitate delectantur possessionibus, quas tantum servent, ac recondant. « Qui autem cogit, » inquit, « mercedes, coegit in nodum perforatum [a]. » Is autem est, qui cogit sementem, et excludit, et detrimento afficitur, qui nulli impertitur. Res est autem plane ridicula, et digna maxime quæ ludibrio habeatur, quod viri argentea urinæ rece-

✠ P. 191 ED. POTTER. [a] Agg. I, 6.

(3) *Οὐδὲ ἀργ*. Sic distingue : Οὐδὲ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ, τουτέστιν ἰοῦ προσόζουσι, σκευαρίοις χρ. « Nec argenteis et aureis, hoc est rubiginem olentibus, vasculis utens. »

(4) *Τοῦ Χριστιανοῦ*. Congruentius τὸν Χριστιανὸν, accusativo casu. SYLBURG.— Nisi potius id, vel aliud ejusmodi substantivum, quocum vox ἀκόλουθον cohæreat, subintelligendum sit. Nam hujus periochæ sensus sic se habet : « Nam in summa, et quoad cibos, et quoad vestes, et quoad vasa, et, ut verbo omnia complectar, quoad reliqua, quæ in domo sunt, omnia, Christiani hominis instituto conformem esse oportet, prout convenit personæ, ætati, studio ac tempori accommodatum. »

(5) *Θεοῦ*. Χριστοῦ Pal. ms. SYLBURG.

(6) *Βασιλείαν*. Respicit Christi dictum in divitem, Matth. XIX, 23, 24.

(7) *Περί*. Hanc particulam inserui e Pal. ms. SYLBURG. — Consentiunt Nov., Reg., Bod.

(8) *Ἡμῖν*. Ἡμῶν Nov.

(9) *Ἡ κτῆσις*. Scribendum ἡ χρῆσις. Sensus D enim est, « possessionem omnem esse gratia usus, usum autem gratia » τῆς αὐταρκείας, « quam ex paucis quisquam conciliare poterit. »

(10) *Οὗτος*. Sensus est : « Hic est, qui frumentum colligit, et horreo suo claudit, et tamen pauperior fit, qui scilicet nemini impertit. » Respicit Prov. XI, 24, 26 : Εἰσὶν, οἳ, τὰ ἴδια σπείροντες, πλείονα ποιοῦσιν· εἰσὶ δὲ καὶ οἳ, συνάγοντες, ἐλαττοῦνται. Ὁ συνέχων σῖτον ὑπολείποιτο αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν, εὐλογία δὲ εἰς κεφαλὴν μεταδιδόντος.

(11) *Ἀλόγως*. Ἀλόγους legit interpres.

(12) *Ἡ ἀκρόπολις τῆς κακίας*. Alludere videtur ad sententiam Bionis sophistæ apud Stobæum tit. 10, qui τὴν φιλαργυρίαν μητρόπολιν ἔλεγε πάσης κακίας εἶναι, « Avaritiam dicebat esse omnis improbitatis metropolim. » Phocylides :

Ἡ φιλοχρημοσύνη μήτηρ κακότητος ἁπάσης.

COLLECT.

pocula, et vitreas matulas inferant, quemadmodum suos introducunt consiliarios: et hæ, quæ sine ratione sunt, divites mulieres, ex auro excrementorum faciant receptacula, ut ne egerere quidem eis liceat absque superbia. Vellem quidem eos per totam vitam aurum stercora existimare. Nunc autem arx vitii inventa est pecuniæ cupiditas, quam Apostolus dicit esse « radicem omnium malorum: quam quidam appetentes, a fide aberrarunt, et seipsos confixerunt multis doloribus [a]. » Veræ autem divitiæ sunt, paupertas cupiditatum: et vera animi magnitudo est, non propter divitias magnos spiritus sumere, sed eas despicere. De supellectile autem et vasis se jactare est perquam turpe : non enim in eis studium suum ponere æquum est, quæ volenti licet vel e foro emere. Sapientia autem emi non potest terreno numismate; nec in foro, sed in cœlo venditur : et justo nummo venditur, nempe Logo immortali, regali aureo.

A Ἀπόστολος « ῥίζαν ἁπάντων (13) εἶναι τῶν κακῶν » φησίν· « ἧς τινες ὀρεγόμενοι, ἀπεπλανήθησαν τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύναις πολλαῖς. » Πλοῦτος δὲ ἄριστος ἡ τῶν ἐπιθυμιῶν πενία· καὶ ἡ μεγαλοφροσύνη ἡ ἀληθὴς οὐ τὸ ἐπὶ πλούτῳ μεγαλοφρονεῖν, τούτου δὲ καταφρονεῖν. Τὸ δὲ ἐπὶ τοῖς σκεύεσι μεγαλαυχεῖν αἰσχρὸν κομιδῆ· οὐ γὰρ σπουδάζειν ἔτι περὶ τούτων πάνυ δίκαιον, ἃ καὶ ἐξ ἀγορᾶς τῷ βουλομένῳ ἔξεστιν ὠνήσασθαι. Σοφία δὲ οὐκ ὠνητὴ νομίσματι γηΐνῳ, οὐδ' ἐν ἀγορᾷ, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πιπράσκεται· καὶ πιπράσκεται νομίσματι δικαίῳ, τῷ Λόγῳ τῷ ἀφθάρτῳ, τῷ βασιλικῷ χρυσίῳ.

✠ CAP. IV.

Quomodo in conviviis se recreare oporteat.

A convivio autem rationali absit comessatio: quin etiam inanes vigiliæ, quæ de petulantia sibi placent. Est enim hæc comessatio, tibia inebrians, extemporalis amatorii pontis impotentiæ catena.
71 Amor autem, et ebrietas, et quæ ratione carent affectiones, a nostro choro procul amandentur. Una autem cum petulantia in comessatione versatur ridicula cantilena: in potu vero vigiliæ ebrietatem accersunt, et excitant libidinem, et sunt ad turpia facienda audaces. Sin autem in tibiis, et psalteriis, choris et saltationibus, et plausibus Ægyptiorum, et dissolutis ejusmodi otiis studiose versentur, valde immodesti, et a bona disciplina alieni evaserint, utpote quos cymbala et tympana circumsonent, et fraudis instrumenta circumstrepant: plane enim, ut mihi videtur, ejusmodi convivium est ebrietatis theatrum. « Cum enim tenebrarum opera exuerimus, induere arma lucis » vult Apostolus, « ut in die decore ambulantes, non in comessationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et in impudicitiis » versantes [b]. Fistula itaque tribuatur pastoribus: tibia autem superstitiosis hominibus, qui ad cultum idolorum contendunt. Revera enim hæc instrumenta sunt a sobrio convivio amandanda, quæ magis bestiis quam hominibus conveniunt, et iis hominibus, qui a ratione sunt alieniores. Cervas enim fistulis demulceri accepimus, et in laqueos inter venandum cantu duci a venatoribus. ✠ Equis autem coeuntibus,

B

ΚΕΦ. Δ'.

Πῶς χρὴ περὶ τὰς ἑστιάσεις ἀνίεσθαι.

Ἀπέστω (14) δὲ ἡμῖν τῆς λογικῆς εὐωχίας ὁ κῶμος· ἀλλὰ καὶ αἱ παννυχίδες αἱ μάταιοι, ἐπὶ παροινίᾳ κομῶσαι· ὁ μὲν γάρ ἐστι μεθυστικὸς αὐλὸς ἄλυς ἐρωτικῆς σχεδίας, τῆς ἀδημονίας, ὁ κῶμος (15)· ἔρως δὲ, καὶ μέθη, καὶ (16) τὰ ἀλόγιστα πάθη, μακρὰν ἀπῴκισται τοῦ ἡμεδαποῦ χοροῦ. Σύγκωμος δὲ παρῳδία τίς ἐστι παροινία (17)· ἡ παννυχὶς δὲ ἐπὶ πότῳ μέθης ἐκκλητικὴ καὶ συνουσίας ἐρεθιστική· τόλμα αἰσχροποιός. Εἰ δὲ ἐν αὐλοῖς καὶ ψαλτηρίοις, καὶ χοροῖς, καὶ ὀρχήμασι, καὶ κρότοις Αἰγυπτίων, καὶ τοιαύταις ῥᾳθυμίαις ἀλύοι (18) ἀτάκτοις, καὶ ἀπρεπεῖς καὶ ἀπαίδευτοι κομιδῆ γίγνοιντο ἄν, κυμ- C βάλοις καὶ (19) τυμπάνοις ἐξηχούμενοι, καὶ τοῖς τῆς ἀπάτης (20) ὀργάνοις περιψοφούμενοι· ἀτεχνῶς γὰρ, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, θέατρον μέθης τὸ τοιοῦτον γίνεται συμπόσιον. « Ἀποθεμένους γὰρ ἡμᾶς τὰ ἔργα τοῦ σκότους, ἐνδύσασθαι τὰ ὅπλα τοῦ φωτὸς » ἀξιοῖ ὁ Ἀπόστολος, « ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατοῦντας, μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις » σχολάζοντας. Σύριγξ μὲν οὖν ποιμέσιν ἀπονενεμήσθω· αὐλὸς δὲ ἀνθρώποις δεισιδαίμοσιν, εἰς εἰδωλολατρείας σπεύδουσι. Καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς ἀποπεμπτέα τὰ ὄργανα ταῦτα νηφαλίου συμποσίου, θηρίοις μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις κατάλληλα, καὶ ἀνθρώπων τοῖς ἀλογωτέροις. Τὰς μὲν γὰρ ἐλάφους ταῖς σύριγξι κηλεῖσθαι παρειλήφαμεν, καὶ ἐπὶ τὰς ποδάγρας, πρὸς τῶν κυνηγῶν θηρευομένας, ἄγεσθαι τῷ μέλει· D ταῖς δὲ ἵπποις μιγνυμέναις, οἷον ὑμέναιος, ἐπαυλεῖ-

✠ P. 192-193 ED. POTTER, 163-164 ED. PARIS.

[a] I Tim. vi, 10. [b] Rom. xiii, 12, 13.

(13) Ἁπάντων. Πάντων apud Paulum. Mox, ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως. COLLECT.

(14) Ἀπέστω. Ἀντὶ τοῦ ἐξιστάσθω, ἀναχωρείτω· Scholiastes in marg. Bod., Reg.

(15) Ὁ μὲν . . . ὁ κῶμος. Hoc est, « Hæc enim comessatio est tibia inebrians, oberratio ratis amatoriæ, nempe mœroris. » Sed pro ἄλυς, quod priores editiones exhibent, vel ἅλυς, quod posteriores, ἅλυσις, « catena, » cum Herveto interpreti, tum etiam, teste Sylburgio, A. et H. placuit.

(16) Καί. Abest a Nov. Mox, παροδία pro παρῳδία idem exhibet.

(17) Παροινία. Hervetus interpres dativo casu legit παροινίᾳ, « cum petulantia in convivio. » SYLBURG.

(18) Ἀλύοι. Ἀντὶ τοῦ ἐνευκαιρεῖ, ἐμμέριμνός ἐστι, διὰ φροντίδος ἔχει, ἐνασχολεῖται. Scholiastes in marg. Bod., Reg.

(19) Ἀπρεπεῖς . . . κυμβάλοις καί. Hæc e Nov. exciderunt propter καί repetitum.

(20) Τῆς ἀπάτης. Hoc est, idololatriæ, quam ἀπάτην vocare solet. Etenim cymbala, tympana, et reliqua ejusmodi instrumenta in Bacchi aliorumque deorum festis adhiberi solebant: unde paulo post αὐλὸν tribui jubet τοῖς δεισιδαίμοσιν, εἰς εἰδωλολατρείας σπεύδουσι.

ται (21) νόμος αὐλῳδίας· ἱππόθορον τοῦτον κεκλήκασιν οἱ μουσικοί (22). Πᾶσαν δὲ ἁπαξαπλῶς (23) ἀνελεύθερον ὄψιν τε καὶ ἀκοὴν, καὶ συνελόντι φάναι, αἴσθησιν ἀκρασίας αἰσχρὰν, τὴν ὡς ἀληθῶς ἀναισθησίαν, ἐκκοπτέον εὖ μάλα, τὴν ἐν ὄμμασι καὶ ἐν ὠσὶ γαργαλίζουσαν καὶ ἀποθηλύνουσαν ἡδονὴν εὐλαβουμένους· μελῶν γάρ τοι κατεαγότων, ῥυθμῶν γοερῶν τῆς μούσης τῆς Καρικῆς (24), αἱ ποικίλαι φαρμακεῖαι διαφθείρουσι τοὺς τρόπους, ἀκολάστῳ καὶ κακοτέχνῳ μουσικῇ εἰς πάθος ὑποσύρουσαι (25) τοῦ κώμου τούτου. Τὴν λειτουργίαν δὲ τὴν θεϊκὴν διαχωρίζων (26), ψάλλει τὸ Πνεῦμα· « Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ἤχῳ σάλπιγγος· » καὶ γὰρ ἐν ἤχῳ σάλπιγγος (27) ἀναστήσει τοὺς νεκρούς. « Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ψαλτηρίῳ· » ὅτι ἡ γλῶττα τὸ ψαλτήριον Κυρίου· « Καὶ ἐν κιθάρᾳ αἰνεῖτε αὐτόν· » κιθάρα νοείσθω τὸ στόμα, οἱονεὶ πλήκτρῳ κρουόμενον τῷ Πνεύματι. « Ἐν τυμπάνῳ καὶ χορῷ αἰνεῖτε αὐτόν· » τὴν Ἐκκλησίαν λέγει τὴν μελετήσασαν τῆς σαρκὸς (28) τὴν ἀνάστασιν ἐν ἠχοῦντι τῷ δέρματι. « Ἐν χορδαῖς καὶ ὀργάνῳ αἰνεῖτε αὐτόν· » ὄργανον (29) τὸ σῶμα λέγει τὸ ἡμέτερον, καὶ χορδὰς τὰ νεῦρα αὐτοῦ, δι' ὧν ἐναρμόνιον εἴληφε τὴν τάσιν· καὶ κρουόμενον (30) τῷ Πνεύματι τοὺς φθόγγους ἀποδίδωσι τοὺς ἀνθρωπίνους. « Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν κυμβάλοις (31) ἀλαλαγμοῦ· » κύμβαλον τοῦ στόματος τὴν γλῶτταν λέγει, ἣ τοῖς κρουομένοις ἐπηχεῖ χείλεσι· διὰ τοῦτο ἐπεφώνησεν τῇ ἀνθρωπότητι· « Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον· » ὅτι πᾶσαν, ἣν ἐποίησεν, ἐπεσκέψατο πνοήν. Εἰρηνικὸν γὰρ ὡς ἀληθῶς ὄργανον ὁ ἄνθρωπος ἐστίν. Τὰ δ' ἄλλα, ἥν πολυπραγμονῇ τις, ὄργανα εὑρήσει πολεμικὰ, εἰς τὰς ἐπιθυμίας ἐκφλέγοντα, ἢ τοὺς ἔρωτας

A veluti quidam hymenæus, tibia carmen canitur: id autem ab incitandis equis musici appellarunt ἱππόθορον. Omne autem turpe spectaculum, omnemque turpem auditionem, et, ut summatim dicam, turpem omnem sensum intemperantiæ, quæ revera quidem est sensus privatio, maxime oportet nos exscindere, voluptatem, quæ oculos et aures titillat ✠ et effeminat, caventes: fractorum enim cantuum, et flebilium Caricæ musæ modorum varia veneficia mores corrumpunt, intemperanti et pravo musicæ artificio ad hujus comessationis perturbationem trahentes. Divinum autem ministerium ab his separans, psallit Spiritus [a]: « Laudate eum in sono tubæ: » in sono enim tubæ suscitabit mortuos. « Laudate eum in psalterio, » quoniam lin-
B gua est psalterium Domini. « Et in cithara laudate eum: » per citharam os intelligatur, quod Spiritu, tanquam plectro, pulsatur. « In tympano et choro laudate eum: » dicit Ecclesiam, quæ resurrectionem carnis meditari solet in pelle resonante. « In chordis et organo laudate eum: » organum dicit corpus nostrum, et chordas ejus nervos, per quos numerose intenditur, et Spiritu pulsatum, voces edit humanas. « Laudate eum in cymbalis jubilationis: » oris cymbalum dicit linguam, quæ pulsatis labris resonat: et ideo humanæ naturæ acclamavit: « Omnis spiritus laudet Dominum: » quoniam omnis spiritus, quem fecit, curam gessit. Vere enim pacificum instrumentum homo est. Alia autem, si quis curiosius inquirat, instrumenta in-
C veniet bellica, ad cupiditates inflammantia, vel amores incendentia, vel iram irritantia. In bellis ita-

✠ P. 193 ED. POTTER. [a] Psal. CL, 3, 4, 5.

(21) Ἐπαυλεῖται. Excerpta ms. ὑπαυλεῖται· et mox, τοῦτο κεκλήκασιν neutro genere. SYLBURG. — Τοῦτο exhibent etiam Bod., Reg.

(22) Μουσικοί. Musica delectari cervos, et tibiis, et cantionibus, quæ equabus accinantur dum ineuntur, meminit Plutarchus libro VII *Symposiac.*, capite 5, et in *Præceptis nuptialibus*. Muretus ex Gothicarum rerum scriptoribus narrat ursos ita delectari tibiarum sono, ut cum in pastores impetum facturi sunt, sæpe ab eis cantu mulceantur, libro XII *Var. lection.*, cap. 15. Olaus Magnus libro XVIII, cap. 31, *De gentibus Septentr.* Quin et Ælianus lib. II *De animalibus*, cap. 28, Pythocharem tradit tibicinem concitato vehementi tibiæ sono luporum impetum cohibuisse. COLLECT.

(23) Ἁπαξαπλῶς. Ἀκρασίαν Nov. Mox, pro αἴσθησιν ἀκρασίας αἰσχράν, idem exhibet αἴσθησιν αἰσχρὰν ἀναισθησίας.

(24) Καρικῆς. Carum musica flebilibus modis constabat. Pollux lib. X, c. 10: Λέγεται δὲ καὶ Φρύγας εὑρεῖν αὐλὸν θρηνητικὸν, ᾧ κεχρῆσθαι τοὺς Κᾶρας παρ' ἐκείνων λαβόντας· θρηνῶδες γὰρ τὸ αὔλημα τὸ Καρικόν. « Fertur enim Phrygas tibiam lugubrem invenisse, qua ab illis accepta Cares utuntur; nam tibiæ cantus, qua Cares utuntur, lugubris est. » Unde mox dicit: Γίγγρας δέ τις αὐλίσκος γοώδη καὶ θρηνητικὴν φωνὴν ἀφίησιν· Φοῖνιξ μὲν ἂν τὴν εὕρεσιν, πρόσφορος δὲ μούσῃ τῇ Καρικῇ. « Est et quædam tibia Gingras, lugubrem et flebilem vocem fundens: Phœnicea quidem quoad originem, Caricæ vero musæ persimilis. »

(25) Εἰς πάθος ὑπο. Quæ sequuntur, hoc modo scribenda videntur: εἰς πάθος ὑποσύρουσαι. Τοῦ κώμου δὲ τούτου τὴν λειτουργίαν τὴν θεϊκὴν δ. ψ. « In animi perturbationem subtrahentes. Cæterum ab hac comessatione, Spiritus divinum cultum distinguit, in Psalmis dicens, » etc.

(26) Διαχωρίζων. Hanc lectionem exhibent non solum posteriores Clementis editiones, sed etiam mss. Nov., Bod., Reg. Malim tamen διαχωρίζον neutro genere, quod habent Florent. et Sylburgianæ editiones: refertur enim ad τὸ Πνεῦμα. Quæ sequuntur e Psalmis, paulum mutavit Clemens.

(27) Καὶ γὰρ ἐν ἤχῳ σάλπιγγος. Hæc e Nov. exciderunt.

(28) Τῆς σαρκός. Abest a Nov.

D (29) Ὄργανον. Chrysostomus in psal. CL: Ἀλλ' ὥσπερ οἱ Ἰουδαῖοι διὰ πάντων τῶν ὀργάνων, οὕτως ἡμῖν παρακελεύεται διὰ πάντων τῶν μελῶν ἀνυμνεῖν τὸν Θεὸν, δι' ὀφθαλμοῦ, διὰ γλώσσης, δι' ἀκοῆς, καὶ διὰ χειρός· αἰνεῖ γὰρ καὶ ὀφθαλμὸς, ὅταν μὴ ἀκόλαστα βλέπῃ· καὶ γλῶττα, ὅταν ψάλλῃ. « Quemadmodum ergo Judæi per omnia instrumenta Deum laudabant, ita nobis præcipit eum per omnia membra laudare, per oculos, per linguam, per aures, et per manus. Laudat enim oculus, quando non intuetur impudice: et lingua, cum psallit. » COLLECT.

(30) Κρουόμενον. Latius hanc metaphoram persequitur Clemens *Protrept.* p. 4, et *Strom.* VI, p. 658, 659 edit. Paris.

(31) Ἐν κυμβ. Τίς ὁ ἐν κυμβάλοις ἀλαλαγμός; Ἀλαλαγμὸς ἡ ἐπινίκιος εἴρηται βοή· τοῖς οὖν καθυπερτερήσασι τῶν σαρκικῶν ἀκαθαρσιῶν ἀκολούθως ἀλαλαγμὸς ἐπακολουθεῖ. Scholiastes in marg. Bod., Reg.

que suis tuba utuntur Etrusci, fistula Arcades; Siculi autem instrumentis quæ appellant πηκτίδας, Cretenses lyra, Lacedæmonii tibia, cornu Thraces, tympano Ægyptii, et Arabes cymbalo. Uno ergo instrumento, Logo solo pacifico, nos utimur, quo Deum honoramus, non amplius veteri psalterio, et tuba, et tympano, et tibia, quibus mos erat iis qui in bello se exercebant. Deique metum contempserunt, et festivis conventibus in choris uti, ut per ejusmodi modos solutus ac dejectus eorum excitaretur animus. Duplex autem sit nostra in potu benevolentiæ ergo invitatio, ex lege: ✠ si enim « Diliges Dominum Deum tuum, » deinde « proximum tuum [a]; » prior quidem, quæ est in Deum benevola invitatio, fiat per gratiarum actionem et psalmodiam: secunda autem, quæ est in proximum, per honestam vitæ consuetudinem: « Logos enim Domini inhabitet in vobis copiose [b], » dicit Apostolus. Hic autem Logos se accommodat et reddit conformem temporibus, personis, locis. Atque adeo nunc quoque in convivio versatur. Rursus enim subjungit Apostolus: « In omni sapientia docentes, et admonentes vos ipsos psalmis, hymnis, et canticis spiritualibus, in gratia canentes in corde vestro Deo [c]. » Et rursus: « Quidquid feceritis vel in sermone vel in opere, omnia in nomine Domini Jesu, gratias agentes Deo et Patri ejus [d]. » Hæc est gratiosa nostra comessatio. Et si ad lyram, vel citharam canere et psallere noveris, nulla in te cadet reprehensio: Hebræum illum justum regem imitaberis, Deo gratias agentem: « Exsultate, justi, in Domino, rectos decet laudatio (dicit prophetia). Confitemini Domino in cithara, in psalterio decachordo ei psallite. Cantate ei canticum novum [e]. » Nunquid autem decachordum psalterium, Logon, Jesum scilicet, significat, qui manifestatur elemento decadis? Quemadmodum autem antequam sumamus alimentum, laudare nos convenit factorem universorum: ita etiam in potu nos ei decet psallere, cum ejus creaturarum efficimur participes: est enim psalmus numerosa et sobria laudatio. « Canticum spirituale [f], » psalmum dixit Apostolus. Postremo autem antequam nos somnus invadat, pium et sanctum est Deo gratias agere, ut qui ejus benignitatem et gratiam fuerimus consecuti, ita ut cum divino quodam afflatu nos ad somnum conferamus:

A ἐκκαίοντα, ἢ ἐξαγριαίνοντα τοὺς θυμούς. Χρῶνται (32) γοῦν παρὰ τοὺς πολέμους αὐτῶν, Τυῤῥηνοὶ μὲν τῇ σάλπιγγι, σύριγγι δὲ Ἀρκάδες, Σικελοὶ δὲ πηκτίσιν, καὶ Κρῆτες λύρᾳ, καὶ Λακεδαιμόνιοι αὐλῷ, καὶ κέρατι Θρᾷκες, καὶ Αἰγύπτιοι τυμπάνῳ, καὶ Ἄραβες κυμβάλῳ· ἑνὶ δὲ ἄρα ὀργάνῳ, τῷ Λόγῳ μόνῳ τῷ εἰρηνικῷ, ἡμεῖς κεχρήμεθα, ᾧ γεραίρομεν τὸν Θεόν· οὐκ ἔτι τῷ ψαλτηρίῳ τῷ παλαιῷ (33), καὶ τῇ σάλπιγγι, καὶ τυμπάνῳ, καὶ αὐλῷ, οἷς ἔθος ἦν τοὺς ἐν πολέμῳ ἀσκητὰς, καὶ τοῦ θείου καταπεφρονηκότας φόβου, ἅμα καὶ τὰς πανηγύρεις (34) χοραίοις συγχρῆσθαι, ὡς δὴ τὸ ἔκλυτον αὐτῶν τοῦ φρονήματος διὰ τῶν τοιούτων ἐπανίστασθαι ῥυθμῶν. Ἔστω δὲ ἡμῶν ἡ παρὰ πότον φιλοφροσύνη διττὴ, κατὰ τὸν νόμον. Εἰ γὰρ « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν B σου, » ἔπειτα « τὸν πλησίον σου· » προτέρα μὲν, ἡ εἰς Θεὸν, δι' εὐχαριστίας καὶ ψαλμῳδίας γενέσθω φιλοφροσύνη· δευτέρα δὲ, ἡ (35) εἰς τὸν πλησίον διὰ τῆς ὁμιλίας τῆς σεμνῆς· « Ὁ γὰρ Λόγος ὁ τοῦ Κυρίου ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, » ὁ Ἀπόστολός φησιν. Ὁ δὲ Λόγος οὗτος συναρμόζεται καὶ συσχηματίζεται καιροῖς, προσώποις, τόποις. Συμποτικὸς δέ ἐστι νῦν· ἐπιφέρει γὰρ ὁ Ἀπόστολος πάλιν· « Ἐν πάσῃ σοφίᾳ διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς, καὶ (36) ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν τῇ χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Θεῷ· » καὶ πάλιν· « Πᾶν ὅ τι ἂν ποιῆτε ἢ ἐν λόγῳ ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ (37), εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ. » Οὗτος ἡμῶν ὁ κῶμος ὁ εὐχάριστος. C Κἂν πρὸς κιθάραν ἐθελήσῃς ἢ λύραν ᾄδειν τε καὶ ψάλλειν, μῶμος οὐκ ἔστιν· Ἑβραῖον μιμήσῃ δίκαιον βασιλέα, εὐχάριστον τῷ Θεῷ· « Ἀγαλλιᾶσθε, δίκαιοι, ἐν τῷ Κυρίῳ· τοῖς εὐθέσι πρέπει αἴνεσις, » φησὶν ἡ προφητεία. « Ἐξομολογεῖσθε (38) τῷ Κυρίῳ ἐν κιθάρᾳ, ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ ψάλατε αὐτῷ. Ἄσατε αὐτῷ ᾆσμα καινόν. » Καὶ μήτι τὸ δεκάχορδον ψαλτήριον τὸν Λόγον, τὸν Ἰησοῦν (39), μηνύει, τῷ στοιχείῳ (40) τῆς δεκάδος φανερούμενον; Ὡς δὲ ἁρμόδιον, πρὶν ἡμᾶς μεταλαβεῖν τροφῆς, τῶν συμπάντων εὐλογεῖν τὸν ποιητὴν, οὕτω καὶ παρὰ πότον (41) καθήκει ψάλλειν αὐτῷ τῶν αὐτοῦ μεταλαμβάνοντας κτισμάτων· καὶ γὰρ ὁ ψαλμὸς ἐμμελής ἐστιν εὐλογία καὶ σώφρων. « Ὠδὴν πνευματικὴν » ὁ Ἀποστόλος εἴρηκε τὸν ψαλμόν. Ἐπὶ πᾶσί τε, πρὶν ὕπνου λαχεῖν, D εὐχαριστεῖν ὅσιον τῷ Θεῷ, τῆς αὐτοῦ χάριτος καὶ φιλανθρωπίας ἀπολαύσαντας, ὡς καὶ ἐπὶ τὸν ὕπνον ἰέναι

✠ P. 194 ED. POTTER, 165 ED. PARIS. [a] Matth. XXII, 37, 39. [b] Coloss. III, 16. [c] Ibidem. [d] Ibid., 17. [e] Psal. XXXII, 1, 2, 3. [f] Eph. V, 19; Coloss. III, 16.

(32) *Χρῶνται*. De musicis instrumentis, quibus Græci veteres in præliis utebantur, conf. *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. III, cap. 9.

(33) *Παλαιῷ*. Hoc est eo, quo in Veteri Testamento Judæi usi fuisse perhibentur.

(34) *Τὰς παν*. Ταῖς Bod. et Pal. dativo casu: unde suspicetur aliquis, inquit Sylb., scriptum fuisse ταῖς πανηγύρεσι, quam quidem lectionem exhibet Reg. eamque genuinam esse probabile est: sensus enim est, musica instrumenta non solum in bello, sed etiam in festivis solemnitatibus adhibita fuisse

(35) *Ἡ*. Articulum omittit Nov. Mox, ὁ γὰρ λόγος ὁ τοῦ Χριστοῦ, Bibl. Vulg.

(36) *Ψαλμοῖς κ*. Ψαλμοῖς, ὕμνοις, ᾠδ. absque particulis conjunctivis, Nov. Mox, ἐν χάριτι absque articulo, Bibl. Vulg. Dein, ὑμῶν τῷ Κυρίῳ, Ibid. Paulo post, ἐν λόγῳ absque disjunctiva ἤ. Ib.

(37) *Ἰησοῦ*. Χριστοῦ addunt Bod., Reg. Mox, Πατρὶ δὲ αὐτοῦ, Bibl. Vulg.

(38) *Ἐξομολογεῖσθε*. Fortasse rectius ἐξομολογήσασθε imperat. mod. SYLBURG.

(39) *Τὸν Ἰησοῦν*. Articulum τόν omittit Nov. Porro Jesum denario numero significari infra dicit *Pædag*. lib. III, cap. 12. *Strom*. VI, c. 16.

(40) *Τῷ στοιχείῳ*. Τὸ στοχεῖον Bod.; Ἰ. τὸ στοιχεῖον Reg.

(41) *Παρὰ πότον*. Παρὰ πότου Bod.

ἡμᾶς εὐθέως· « Καὶ ἐξομολογήσασθε (42) αὐτῷ ἐν ᾠδαῖς χειλέων, » φησίν· « ὅτι ἐν προστάγματι αὐτοῦ πᾶσα εὐδοκία γίνεται· καὶ οὐκ ἔστιν ἐλάττωσις εἰς τὸ σωτήριον αὐτοῦ. » Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς παλαιοῖς Ἕλλησι παρὰ τὰς συμποτικὰς εὐωχίας καὶ τὰς ἐπιψεκαζούσας κύλικας, Ἑβραϊκῶν κατ' εἰκόνα ψαλμῶν, ᾆσμα τὸ καλούμενον σκολιὸν (43) ᾔδετο, κοινῶς ἁπάντων ἅμα φωνῇ παιανιζόντων, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ἐν μέρει περιελιττόντων τὰς προπόσεις τῆς ᾠδῆς· οἱ δὲ μουσικώτεροι αὐτῶν καὶ πρὸς λύραν ᾖδον. Ἀλλ' αἱ μὲν ἐρωτικαὶ μακρὰν ἐῤῥέτων (44) ᾠδαί· ὕμνοι δὲ ἔστων τοῦ Θεοῦ αἱ ᾠδαί· « Αἰνεσάτωσαν, » φησί, « τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν χορῷ· ἐν τυμπάνῳ καὶ ψαλτηρίῳ ψαλλάτωσαν (45) αὐτῷ. » Καὶ τίς ὁ ψάλλων χορός; αὐτό σοι διηγήσεται τὸ Πνεῦμα· « Ἡ αἴνεσις αὐτοῦ ἐν Ἐκκλησίᾳ ὁσίων· ἀγαλλιάσθωσαν ἐπὶ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν. » Καὶ πάλιν ἐπιφέρει· « Ὅτι εὐδοκεῖ Κύριος ἐν τῷ λαῷ αὐτοῦ. » Καὶ γὰρ ἁρμονίας παραδεκτέον τὰς σώφρονας· ἀπωτάτω ὅτι μάλιστα ἐλαύνοντας τῆς ἐῤῥωμένης ἡμῶν διανοίας, τὰς ὑγρὰς ὄντως ἁρμονίας, αἳ περὶ τὰς καμπὰς τῶν φθόγγων κακοτεχνοῦσαι, εἰς θρύψιν καὶ βωμολοχίαν ἐκδιαιτῶνται· τὰ δὲ αὐστηρὰ καὶ σωφρονικὰ μέλη ἀποτάσσεται ταῖς τῆς μέθης ἀγερωχίαις. Καταλειπτέον οὖν τὰς χρωματικὰς ἁρμονίας (46) ταῖς ἀχρώμοις παροινίαις, καὶ τῇ ἀνθοφορούσῃ καὶ ἑταιρούσῃ (47) μουσικῇ.

A « Et confitemini ei, » inquit, « in canticis labiorum, quod in ejus jussu fiat quidquid ei visum **72** est, et ad ejus salutare nihil sit neque mancum, neque diminutum [a]. » Cæterum apud Græcos quoque veteres, in conviviis ad compotandum comparatis, et rorantibus poculis, ad Hebraicorum psalmorum similitudinem, canticum, quod appellabatur σκολιόν, canebatur, communiter omnibus voce simul pæana clamantibus, et nonnunquam etiam per cantici vices propinationem circumagentibus: qui autem erant ex eis musicæ ✠ paulo peritiores, etiam ad lyram canebant. Verum amatoria quidem procul absint cantica: sint autem cantica, Dei laudes: « Laudent, » inquit, « nomen ejus in choro, in tympano, et psalterio psallant ei [b]. » Et quis est B chorus, qui psallit? Ipse tibi narrabit Spiritus: « Laudatio ejus in Ecclesia sanctorum: exsultent propter regem ipsorum [c]. » Et rursus subjungit: « Quoniam beneplacitum est Domino in populo suo [d]. » Sunt enim admittendæ modestæ et pudicæ harmoniæ; contra a forti et nervosa nostra mente vere molles harmoniæ amandandæ quam longissime, quæ improbo flexuum vocis artificio, ad effeminatam mollitiem et scurrilitatem deducunt. Graves autem, et pudicæ modulationes ebrietatis proterviæ nuntium remittunt. Chromaticæ igitur harmoniæ, impudenti in vino protervice, floribusque redimitæ et meretriciæ musicæ, sunt relinquendæ.

ΚΕΦ. Ε'.

Περὶ γέλωτος.

C

Μιμηλοὺς δὲ ἀνθρώπους γελοίων, μᾶλλον δὲ καταγελάστων παθῶν, τῆς ἡμετέρας ἐξελαστέον πολιτείας. Πάντων γὰρ τῶν λόγων ἀπὸ διανοίας καὶ ἤθους ῥεόντων, οὐχ οἷόν τέ ἐστι γελοίους τινὰς προέσθαι λόγους, μὴ οὐχὶ ἀπὸ γελοίου ἤθους φερομένους. Τὸ γάρ, « Οὐκ ἔστι δένδρον καλὸν, ποιοῦν καρπὸν σαπρόν· οὐδὲ μὴν δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλὸν (48), » κἀνταῦθα ἁρμοστέον· καρπὸς διανοίας γὰρ ὁ λόγος ἐστίν. Εἰ τοίνυν τοὺς γελωτοποιοὺς ἐξοικιστέον τῆς ἡμεδαπῆς πολιτείας, πολλοῦ γε καὶ δεῖ ἡμῖν αὐτοῖς

CAP. V.

De risu.

Ridicularum autem, vel ridendarum potius affectionum imitatores, exigendi sunt a nostra republica. Cum enim verba omnia a mente et moribus emanent, fieri non potest, ut verba aliqua emittantur ridicula, quæ non procedant a moribus ridiculis. Illud enim: « Non est arbor bona, quæ facit fructus malos: neque arbor mala, quæ facit fructus bonos [e], » hic quoque applicandum est. Sermo enim fructus est mentis. Si ergo qui risum movent sunt exterminandi a nostra republica, longe absit,

✠ P. 195 ED. POTTER, 166 ED. PARIS.

[a] Sapient. Sirach. XXXIX, 20, 23. [b] Psal. CXLIX, 3. [c] Ib., 1, 2. [d] Ib., 4. [e] Matth. VII, 18; Luc. VI, 43.

(42) *Καὶ ἐξομ.* Imperfecte recitat Sirach. XXXIX, 15. Δότε τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μεγαλωσύνην. Καὶ ἐξομολογήσασθε ἐν αἰνέσει αὐτοῦ, ἐν ᾠδαῖς χειλέων καὶ ἐν κινύραις. Dein c. 18: Ἐν προστάγματι αὐτοῦ πᾶσα ἡ εὐδοκία, καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ἐλαττώσει τὸ σωτήριον αὐτοῦ.

(43) *Σκολιόν.* Sic nonnulli scribunt: sed melius est σκόλιον· habet enim hæc vox accentum in antepenult. ut distinguatur ab adjectivo σκολιόν, observante Eustathio in *Odyss.* H. Porro de scholiis conf. *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. IV, cap. 20.

(44) *Ἐῤῥέτων.* Ἐῤῥόντων Nov.

(45) *Ψαλλάτωσαν.* Scribe ψαλάτωσαν cum simplici λ. Sequentem sententiam nonnulli codices absque interrogatione exhibent: Καὶ τίς ὁ ψ. χορὸς, αὐτ. « Et quis sit psallens chorus, ipse tibi Spiritus narrabit. » Mox, Ἐκκλησίᾳ ὁσίῳ Nov.

(46) *Χρωματικὰς ἁρμ.* E musicæ generibus tertium habebatur « chromaticum, » quod præ mollitiæ infame erat.

D

(47) *Ἀνθοφορούσῃ καὶ ἑταιρούσῃ.* Apud veteres idem erat ἀνθοφορεῖν, quod ἑταιρεύειν, quod meretrices floridis plerumque vestibus uterentur. Hinc postea Clemens noster, *Pædag.* lib. III, cap. 2: Ὡς τὸν δραπέτην τὰ στίγματα, οὕτω τὴν μοιχαλίδα δείκνυσι τὰ ἀνθίσματα. « Quemadmodum fugitivum servum stigmata, sic meretricem floridæ vestes arguunt. » Solon lege jussit, τὰς ἑταίρας ἄνθινα φορεῖν, « ut meretrices floridas vestes gestarent, » ut refert Artemidorus lib. II, cap. 3. Quam legem Locrensibus imposuit Zaleucus, auctore Diodoro Siculo. Eadem apud Syracusanos obtinuit, teste Plutarcho apud Athenæum lib. XII, et apud Lacedæmonios, ut postea refert Clemens *Pædag.* lib. II, c. 10. Conf. *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. IV, c. 12.

(48) *Καρπὸν καλόν.* Καλὸν καρπόν Bod., Reg. Dein pro ἁρμοστέον Pal. habet ἁρμόσει, « conveniet, quadrabit. » SYLBURG.—Ἁρμόσαι. Nov., Reg., Bod. Mox, γὰρ rejiciunt Nov., Reg., Bod.

ut nobis permittamus risum movere. Absurdum enim est, quorum auditores esse prohibitum est, esse eorum imitatores. Multo autem est absurdius, studere ut ipse sis ridiculus, hoc est probris incessendus et irridendus. Si enim nemo e nobis ridiculam figuram suscipere, quemadmodum in pompis videmus nonnullos, sustinuerit, quomodo internum hominem magis ridiculam sustinere figuram jure passi fuerimus, idque palam? Quare non debemus sponte ridiculam assumere personam. Et quomodo in verbis esse et ✠ videri ridiculi operam dabimus, id quod est omnium quæ sunt in homine longe pretiosissimum, nempe sermonem, ludibrio habentes? Ridiculum est ergo hæc exercere, quandoquidem nec hujusmodi ridiculorum hominum sermo dignus est, qui audiatur: cum per ipsa nomina ad turpia facta consuefaciat. Urbane ergo et lepide loquendum est, non autem risus movendus. Quinetiam ipse risus est comprimendus: nam ipse quoque, si quomodo oportet proferatur, præ se fert decorem et honestatem: sin aliter prodeat, indicat intemperantiam. Nam, ut semel dicam, quæcunque sunt naturalia hominibus, ea ab illis minime tollenda sunt, sed eis potius modus et conveniens tempus adhibendum est. Non enim quoniam homo est animal facultate ridendi præditum, ideo perpetuo ridendum est, quandoquidem nec equus, cujus est proprius hinnitus, semper hinnit; sed tanquam animalia ratione prædita, oportet nos apte componere, ut gravitatis severitatem nostræ, nimiumque intensam vehementiam concinne remittamus, non autem inconcinne dissolvamus. Quæ vultus enim, tanquam musici alicujus instrumenti, fit per harmoniam decora remissio, appellata est Græce *μειδίαμα*. Ita et

A ἐπιτρέπειν γελωτοποιεῖν (49)· ἄτοπον γὰρ, ὧν ἀκροατὰς γενέσθαι κεκώλυται, τούτων εὑρίσκεσθαι μιμητάς. Πολλῷ δὲ ἔτι ἀτοπώτερον, γελοῖον αὐτὸν σπουδάζειν γενέσθαι, τουτέστιν ἐφύβριστον καὶ καταγέλαστον. Εἰ γὰρ γελοίως σχηματισθῆναι, καθάπερ ἐν ταῖς πομπαῖς ὁρῶνταί τινες, οὐκ ἂν ὑπομείναιμεν· πῶς ἂν εἰκότως τὸν ἐντὸς ἄνθρωπον, ἐπὶ τὸ γελοιότερον σχηματιζόμενον, ἀνασχοίμεθα, καὶ εἰς τὸ πρόσωπον; Οὔκουν ἑκόντες ἐπὶ τὸ γελοιότερον μεταστρέψαιμεν ἄν ποτε. Καὶ πῶς ἂν κατὰ τοὺς λόγους ἐπιτηδεύσαιμεν εἶναί τε καὶ φαίνεσθαι γελοῖοι, τὸ (50) τιμιώτερον πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις κτημάτων καταμωκώμενοι, τὸν λόγον; Χλεύη μὲν οὖν ἐπιτηδεύειν ταῦτα· ἐπεὶ μηδὲ ὁ τῶν γελοίων λόγος τοῖος ἀκροάσεως (51) ἄξιος, διὰ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ἐπὶ B τὰ αἰσχρὰ τῶν ἔργων ἐθίζων· χαριεντιστέον τε (52), οὐ γελωτοποιητέον. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν γέλωτα ἐπιστομιστέον· καὶ γὰρ αὖ καὶ αὐτὸς, ὃν μὲν δεῖ τρόπον ἐξαγόμενος, ἐμφαίνει κοσμιότητα· μὴ ταύτῃ δὲ χωρῶν, ἀκολασίαν ἐνδείκνυται. Ἁπλῶς γὰρ, ὁπόσα φυσικὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐστὶ, ταῦτα οὐκ ἀναιρεῖν ἐξ αὐτῶν (53) δεῖ· μᾶλλον δὲ μέτρον αὐτοῖς καὶ καιρὸν ἐπιτιθέναι πρέποντα. Οὐ γὰρ ἐπειδὰν γελαστικὸν ζῶον ὁ ἄνθρωπος, γελαστέον τὰ πάντα· ἐπειδὰν οὐδὲ ὁ ἵππος, χρεμετιστικὸς ὢν, χρεμετίζει τὰ πάντα· ὡς δὲ ζῶα λογικὰ, σφᾶς αὐτοὺς ἁρμοστέον εὐκράτως, τὸ αὐστηρὸν τῆς σπουδῆς ἡμῶν καὶ τὸ ὑπέρτονον χαλῶντας ἐμμελῶς, οὐκ ἐκλύοντας ἐκμελῶς· ἡ μὲν γὰρ καθ' (54) ἁρμονίαν τοῦ προσώπου, καθάπερ ὀργάνου, C κόσμιος ἄνεσις μειδίαμα κέκληται διάχυσις· οὕτως ἀνακέκληται (55) καὶ πρόσωπον σωφρονούντων ὁ γέλως· ἡ δὲ ἐκμελὴς τοῦ προσώπου ἔκλυσις, εἰ μὲν ἐπὶ γυναικῶν γίνοιτο, κιχλιασμὸς (56) προσαγορεύεται, γέλως δέ ἐστι πορνικός· εἰ δὲ ἐπὶ ἀνδρῶν, καγ-

✠ P. 196 ED. POTTER, 167 ED. PARIS.

(49) *Γελωτοποιεῖν*. Epictetus cap. 54: Ἀπέστω δὲ καὶ τὸ γέλωτα κινεῖν. « Absit etiam, ut risum moveas. » Id quippe honesto gravique viro indignum judicabant.

(50) *Τό*. Abest a Nov.

(51) *Λόγος τοῖος ἀκρ*. Λόγος, τοῖς ἀκρ. Nov.

(52) *Τε*. Abest a Bod., Reg. Paulo post, ὃν μὲν δὴ τρόπον. Ibid. Dein, καὶ ταύτῃ δὲ χωρ. Nov.

(53) *Ἐξ αὐτῶν*. Codex, qui in Novo Collegio asservatur aliud fragmentum exhibet, quo continentur ea quæ sequuntur usque ad hæc verba in seq. capite, ὀφθαλμῶν παιδαγωγήσεις; al μετά.

(54) *Ἡ μὲν γὰρ κ.* A. ante διάχυσις interpungit. H. in tertium abhinc versum transfert, legitque, κιχλισμὸς καὶ διάχυσις προσαγορεύεται. Ego ἐξήγημα, seu glossulam, esse puto vocabuli μειδίαμα, desumptum ex sequentibus, ubi διαχέαι ἡμᾶς significat animum χαριεντισμῷ ita « perfundere, » ut vultus quoque μειδιάματι renideat. SYLBURG.—Transposita manifeste verba sunt, non aliter quam membra solent in luxato corpore. Cui tamen rei facile occurri potest. Nam quæ tentant viri eruditi, οὐδὲν πρὸς ἔπος. Et certum quidem est τὴν διάχυσιν poni in vitio plerumque. Quam cavendum esse et Stoici præcipiunt, et veteres theologi. Et Arnobius in mystica Baubonis historia, de Cerere: « Tum diffusior, » inquit, « facta per risum, aspernatam sumit, atque ebibit potionem. » Cæterum hoc loco restringitur, quia τὸ κόσμιος adhæret. Quare scribe, καθάπερ ὀργάνου κόσμιος ἄνεσις καὶ διάχυσις, μειδίαμα κέκληται. HEINSIUS.— Ego nihil mutandum sentio. Sensus est: « Illa enim vultus lætitia ac diffusio, quæ moderata et harmonica est, veluti decora quædam musici instrumenti remissio, μειδίαμα vocatur. » Vox διάχυσις transposita est: sed ejusmodi verborum transpositiones apud Clementem frequentissimæ sunt. Qualis illa est principio cap. IV hujus libri: Ὁ μὲν γάρ ἐστι μεθυστικὸς αὐλὸς, ἄλυς ἐρωτικῆς σχεδίας, τῆς ἀδημονίας, ὁ κῶμος.

(55) *Οὕτως ἀνα.* Sequentia sic fortasse legentur D melius, οὕτως καὶ ἀνὰ πρόσωπον σωφρονούντων κέκληται ὁ γέλως· ut significet, ejusmodi risum in moderati hominis vultum, etiam absque vitio, cadere. SYLBURG. —Facilior mutatio erit, si pro καί scribatur κατά, quæ voces sunt maxime εὐμετάβολοι· vel si tantum πρόσωπον mutetur in προσώπων, cui emendationi occasionem præbuit codex Reg. in quo super poster. o aliquis ω notavit. Sensus est: « Sic vocatur in vultu modestorum hominum, » vel « modestorum etiam vultuum, risus. » Epictetus cap. 43 jubet, γέλωτα μὴ πολὺν εἶναι, μηδὲ ἐπὶ πολλοῖς, μηδὲ ἀνειμένον· « risus ne sit multus, nec ob multa, nec effusus. » Ubi Simplicius, explicans quid sit γέλως ἀνειμένος, dicit, ἀλλὰ μειδιάματι μᾶλλον ἐοικέναι, ἐν τοῖς χείλεσιν ὀλίγην τὴν παράλλαξιν ἐργαζόμενον. « Sed labiis leviter diductis fieri, ut non magna vultus appareat mutatio, qui μειδίαμα dicitur. »

(56) *Κιχλιασμός*. Κιχλισμός Nov. et Fragm. Nov.

χασμός· γέλως ἐστὶν οὗτος μνηστηριώδης, κἀξυβρίζων· «Μωρὸς δὲ ἐν γέλωτι ἀνυψοῖ φωνὴν αὐτοῦ,» φησὶν ἡ Γραφή· «ἀνὴρ δὲ πανοῦργος μόγις ἡσυχῇ μειδιάσει.» Φρόνιμον λέγει τὸν πανοῦργον νῦν, τὸν (57) ἐναντίως τῷ μωρῷ διακείμενον. Ἀλλ' οὐδ' ἔμπαλιν εἶναι δεῖ σκυθρωπὸν, ἀλλὰ σύννουν· ἀποδέχομαι γὰρ (58) εὖ μάλα ἐκεῖνον, προσώποις μειδιῶντα, ὃς ἐφαίνετο μειδιόων βλοσυροῖσι προσώπασι, τὸν τοῖς βλοσυροῖς· ἧττον γὰρ ἂν καταγέλαστος ὁ γέλως αὐτῷ εἴη. Χρὴ δὲ καὶ τὸ μειδίαμα παιδαγωγεῖσθαι· καὶ εἰ μὲν ἐπ' αἰσχροῖς εἴη, ἐρυθριῶντας μᾶλλον ἢ μειδιῶντας φαίνεσθαι, μὴ συνήδεσθαι διὰ συμπάθειαν δοκῶμεν· εἰ δὲ ἐπὶ λυπηροῖς, κατηφεστέρους ἁρμόζει βλέπεσθαι, ἢ ἐφήδεσθαι δοκεῖν· τὸ μὲν γὰρ ἀνθρώπινον, οὐ λογισμοῦ τεκμήριον (59)· τὸ δὲ ὠμότητος ὑπόληψιν ἐνδείκνυται. Οὔτε γὰρ ἀεὶ γελαστέον· ἄμετρον γάρ· οὔτε πρεσβυτέρων, ἢ τινων ἑτέρων ἐντροπῆς ἀξίων, παρόντων· εἰ μὴ ἄρα τι αὐτοὶ εἰς τὸ διαχέαι ἡμᾶς χαριεντίσαιντο. Οὔτε μὴν (60) πρὸς τοὺς τυχόντας γελαστέον· οὐδ' ἐν παντὶ τόπῳ, οὐδὲ μὴν πᾶσιν, οὐδὲ ἐπὶ πᾶσιν. Μάλιστα γὰρ μειρακίοις καὶ γυναιξὶν ὄλισθος εἰς διαβολὰς ὁ γέλως ἐστίν. Τὸ δὲ καὶ φαίνεσθαι καταπληκτικὸν πόρρωθεν τῶν περιόντων (61) ἐστὶ φυγαδευτικόν. Δυνατὴ (62) γὰρ ἀποκρούσασθαι τῆς ἀσελγείας τὰς προσβολὰς καὶ ἐκ μόνης τῆς προσόψεως ἡ σεμνότης· πάντας (63) δὲ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τοὺς ἀνοήτους ὁ οἶνος (64)

Καί θ' ἁπαλὸν γελάσαι, καὶ ὀρχήσασθαι ἀνώγει,

εἰς μαλακίαν ἐκτρέπων τὸ ἀνδρόγυνον ἦθος· καὶ σχο-

A in vultu modestorum hominum quæ est diffusio, risus dicitur. Immoderata autem et inconcinna vultus dissolutio, si sit quidem in mulieribus, appellatur Græce κιχλισμός: is est autem risus meretricius. Si vero in viris, καγχασμός: est autem risus insolens et protervus ac procis conveniens. «Stultus autem in risu extollit vocem suam,» inquit Scriptura: «vir autem astutus vix sensim subridebit [a].» Astutum autem nunc dicit prudentem, qui contrario modo, quam stultus, affectus est. Sed neque rursus oportet esse tristem, sed gravem: illum enim magis admitto subridentem, ✠ qui severa visus est facie subridere, quam qui non severa: minus enim fuerit risus ille irridendus. Oportet autem ipsam quoque subrisionem doceri B et castigari, et si ob turpes res excitata fuerit, erubescere potius videri quam subridere, ne videamur per consensum collætari: si autem de rebus molestis, convenit potius tristiores videri, quam lætari: illud enim est considerationis humanæ indicium, hoc autem exhibet crudelitatis existimationem. Neque enim est semper ridendum: est enim immoderatum: neque si adsint seniores, vel aliqui, quos æquum est revereri: nisi forte ipsi quoque, ut nos exhilarent, urbane aliquid et lepide dixerint. Sed neque apud quoslibet ridendum est, neque in omni loco, sed neque omnibus, neque propter omnia. Maxime enim in adolescentulis et mulieribus risus facile ad calumniam trahitur. Rigorem autem præ se ferre eminus, eos, qui accedunt, abigit. Gravitas enim vel solo aspectu petulantiæ impetus frangere ac reprimere valet. **73** Omnes vero, ut verbo dicam, insipientes vinum

C *Et ridere jubet molle, et saltare lubenter,*

mores effeminatos convertens ad mollitiem. Est

✠ P. 197 ED. POTTER, 168 ED. PARIS. [a] Eccli. XXI, 23.

(57) *Τόν*. Τὸν δέ, Reg., Bod.

(58) *Ἀποδέχομαι γ.* A. ἀπ. γ. εὖ μ. ἐκεῖνον, ὃς ἐφαίνετο μειδιόων βλοσυροῖσι προσώπασι, ἢ τὸν μὴ βλοσυροῖσι προσώπασι μειδιῶντα. STILBURG.—Ut sibi constet sententia, dele vocem penultimam, quæ ex loco, qui mox sequitur, adhæsit. Quis enim ἀορίστως dicat, μειδιᾶν προσώποις; At vero μειδιᾶν προσώποις βλοσυροῖς, aut, ut Homerus loquitur, προσώπασι, est βλοσυρῶς μειδιᾶν. Nolo enim in re levi me excruciare, quod fecisse alios video. Studiosus enim aliquis Clementis, cum legisset in hoc loco προσώπασι, quod novum illi videbatur et inusitatum, in margine adnotarat τὸ προσώποις. Exempla rei ejusdem passim in Clemente occurrunt. HEINSIUS.—*Iliad.* K, de Ajace, μειδιόων βλοσυροῖσι προσώπασι. Ideo dixit προσώποις, deinde verba Homeri usurpans, προσώπασι· in quem locum scribens Eustathius: Σημείωσαι, ὅτι τὸ μειδιᾶν γέλωτος μὲν αὐστηρότερον, σκυθρωπότητος δὲ φαιδρότερον. Ita ut permixta sit hilaritas gravitati, nihilque interea de severitate detrahatur, quo minus venerabilis sit, et tamen tristitia vitetur. COLLECT.

(59) *Ἀνθρώπινον, οὐ λ. τ.* A. et C. cum Herveto interprete, ἀνθρωπίνου λογισμοῦ τεκμήριον. «Illud enim est humanæ ratiocinationis indicium.» STILBURG.

(60) *Οὔτε μ.* In eamdem sententiam Salvianus lib. VI *De providentia Dei*, «Christum,» inquit, «flevisse legimus, risisse nunquam legimus: et hoc utrumque in exemplum pro nobis: quia fletus, compunctio est animæ; risus, corruptio disciplinæ. D Nobis ridere et gaudere non sufficit, nisi cum peccato atque insania gaudeamus; nisi risus noster impuritatibus, nisi flagitiis misceatur: nec delectat ridere sine crimine. Rideamus et lætemur jugiter, dummodo innocenter. Quæ vecordia est, ut non possimus risum, nisi Dei injuriam in se habeat?» R. STILBURG.

(61) *Περιόντων*. F. rectius παριόντων. ID.

(62) *Δυνατή*. Ecclesiastæ VII: «Melior est ira; quia per tristitiam vultus corrigitur animus delinquentis.» Duo autem versus, qui deinceps citantur, Homeri sunt *Odyss.* Ξ, circa quadringentesimum et sexagesimum. Apud Stobæum etiam referuntur tit. *De incontinentia*, duo, inquam: nam illud, «Omnes autem,» non numerandum est inter versus, sed inter verba Clementis. COLLECT.

(63) *Πάντας*. Πάντα Nov. et Nov. Frag. Dein, ὡς ἔπος ἦν Nov. Frag.

(64) *Οἶνος*. Apud Plutarchum *Περὶ ἀδολεσχίας* et *Sympos.* lib. III, cap. 1, plenius citatur hic locus:

Οἶνος γάρ τ' ἐφέηκε πολύφρονά περ μάλ' ἀεῖσαι·
Καί θ' ἁπαλὸν γελάσαι, καί τ' ὀρχήσασθαι ἀνῆκε.

Itemque apud Stobæum tit. 18 *De incontinentia*, ubi tertii versus clausula sic legitur: ὅπερ τ' ἄρρητον ἄμεινον; per positionem producta περ, non cæsuram. Sunt autem Homeri *Od.* Ξ. STILBURG.

autem considerandum, quomodo hinc profecta dicendi licentia usque adeo auget petulantiam, ut ad turpiloquium eam perducat :

Et dixit, quod erat melius non dicere verbum.

Subdolorum itaque hominum maxime in vino perspici solent mores, ut qui sunt omni simulatione nudati, propter illiberalem ejus, quæ in vino oritur, petulantiæ licentiam; per quam sopitur quidem ratio, quæ in ipsa anima ebrietate oppressa est et gravata : agrestes autem excitantur affectiones, quæ in animi imbecillitatem facile dominatum occupant.

A πεῖν δεῖ, πῶς ἐντεῦθεν ἡ παῤῥησία τὴν ἀκοσμίαν εἰς αἰσχρολογίαν αὔξει·

Καί τι ἔπος προέηκεν (65), *ὅπερ ἄῤῥητον ἄμεινον.*

Μάλιστα γοῦν ἐν οἴνῳ καθορᾶσθαι τὰ ἤθη τῶν ὑπούλων συμβέβηκε, τῆς ὑποκρίσεως ἀπογυμνούμενα, διὰ τὴν ἀνελεύθερον παῤῥησίαν τῆς παροινίας· δι' ἣν κατακοιμίζεται μὲν ὁ λόγος, ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ καρηβαρήσας τῇ μέθῃ· τὰ δὲ ἐκτράπελα ἐπεγείρεται πάθη, καταδυναστεύοντα τῆς ἀσθενείας τοῦ λογισμοῦ.

✠ CAP. VI.

De turpiloquio.

B A turpiloquio autem et nos omnino abstinere oportet, et eis, qui illo utuntur, os obstruere, et aspectu severiore, et vultus aversione, et ea, quæ vocatur, subsannatione, et sæpe etiam asperiori oratione. « Quæ enim, » inquit, « ex ore exeunt, coinquinant hominem[a]. » Communem, et gentilem, et indoctum, et petulantem eum ostendunt: non autem proprium, honestum, et temperantem. Cum autem turpia æque in audiendo, versentur et in spectando, divinus Pædagogus eadem ratione pueris luctantibus, ne aures eorum offendantur, pudicos sermones, veluti quædam aurium munimenta, adhibet, ne possit ad frangendam animam pervadere pulsatio fornicationis: oculos autem dirigit ad rerum honestarum spectaculum, melius esse dicens C labi pedibus, quam oculis. Hoc turpiloquium propulsans Apostolus, « Omnis, » inquit, « malus sermo ex ore vestro non procedat, sed si quis bonus [b]. » Et rursus : « Sicut decet sanctos, ne nominetur in vobis turpitudo, et stultiloquium, vel scurrilis urbanitas, quæ non conveniunt: sed potius gratiarum actio [c]. » Si autem, « qui stultum dixit fratrem, obnoxius est judicio [d], » quid de eo, qui stulta loquitur, pronuntiabimus? An non etiam de eo scriptum est : « Qui locutus verbum fuerit otiosum, reddet rationem Domino in die judicii [e]? » Et rursus : « Ex sermone tuo justificaberis, »

ΚΕΦ. Ϛʹ.

Περὶ αἰσχρολογίας.

Αἰσχρολογίας (66) δὲ παντελῶς αὐτοῖς τε ἡμῖν ἀφεκτέον, καὶ τοὺς χρωμένους αὐτῇ ἐπιστομιστέον, καὶ ὄψει δριμυτέρᾳ, καὶ προσώπου ἀποστροφῇ, καὶ τῷ ἀπομυκτισμῷ (67) καλουμένῳ, πολλάκις δὲ καὶ λόγῳ τραχυτέρῳ. « Τὰ γὰρ ἐξιόντα, φησὶν, ἐκ τοῦ στόματος κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον (68)· » κοινὸν, καὶ ἐθνικὸν, καὶ ἀπαίδευτον, καὶ ἀσελγῆ δείκνυσιν αὐτόν· οὐχὶ δὲ ἴδιον (69), καὶ κόσμιον, καὶ σώφρονα. Πρὸς δὲ τὴν ἀκοὴν τῶν αἰσχρῶν καὶ τὴν θέαν, ὁμοίως (70) ἐχόντων, ὁ θεῖος Παιδαγωγὸς κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς παλαίουσι τῶν παιδίων, ὡς μὴ τὰ ὦτα θραύοιτο αὐτῶν, τοὺς σώφρονας περιτίθησι λόγους, καθάπερ ἀντωτίδας, ὡς μὴ δύνασθαι ἐξικνεῖσθαι εἰς θραῦσιν τῆς ψυχῆς τὸ κροῦμα (71) τῆς πορνείας· τοὺς δὲ ὀφθαλμοὺς κατευθύνει ἐπὶ τὴν θέαν τῶν καλῶν, ἄμεινον εἶναι λέγων, τοῖς ποσὶν ἢ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὀλισθαίνειν. Ταύτην ἀποκρουόμενος τὴν αἰσχρολογίαν ὁ Ἀπόστολος, « Πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν, φησὶν, μὴ ἐκπορευέσθω, ἀλλ' εἴ τις ἀγαθός. » Πάλιν τε αὖ· « Καθὼς πρέπει ἁγίοις μὴ (72) ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν αἰσχρότης, καὶ μωρολογία, ἢ εὐτραπελία· ἃ οὐκ ἀνῆκεν· ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριστία. » Εἰ δὲ « ὁ μωρὸν εἰπὼν τὸν ἀδελφὸν ἔνοχος εἰς κρίσιν, » τί περὶ τοῦ μωρολογοῦντος ἀποφαινούμεθα; ἢ (73) καὶ περὶ τούτου γέγραπται· « Ὃς ἂν λαλήσῃ λόγον ἀργὸν, ἀποδώσει λόγον τῷ (74) Κυρίῳ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. » Αὖθίς τε· « Ἐκ τοῦ λό-

✠ P. 198 ED. POTTER, 168-169 ED. PARIS. [a] Matth. xv, 18. [b] Ephes. iv, 29. [c] Ib. v, 3, 4. [d] Matth. v, 22. [e] Ibid. xii, 36.

(65) *Προέηκεν*. Προσέηκεν Bod., Reg. Dein. ὅπερ τ' ἄῤῥητον Nov. et Nov. Frag., item Homerus *Odyss.* Ξ, vers. 461, ubi locus hic integer exstat.

(66) *Αἰσχρολογίας*. Similia habet Epictetus cap. 55 : Ἐπισφαλὲς δὲ καὶ τὸ εἰς αἰσχρολ., etc. « Periculosum est etiam ad orationis obscenitatem progredi : cum igitur tale quidpiam inciderit, aut (si feret opporturnitas), objurgabis eum qui sermonem illum injecerit : aut taciturnitate saltem, et rubore vultuque ostendes, eam orationem tibi displicuisse. »

(67) *Ἀπομυκτισμῷ*. Vel potius ἀπομυκτηρισμῷ, non enim μυκτίζειν, sed μυκτηρίζειν, dicitur τὸ χλευάζειν.

(68) *Τὸν ἄνθρ*. Inducantur ista, tanquam glossema : κοινὸν καὶ ἐθνικὸν, καὶ ἀπαίδευτον, καὶ ἀσελγῆ δείκνυσιν αὐτόν· οὐχὶ δὲ ἴδιον, καὶ κόσμιον, καὶ σώφρονα. Nihil enim sunt aliud, quam interpretatio τοῦ κοινοῖ, quam in margine ascripsit ali- D quis. Heinsius.

(69) *Ἴδιον*. Ἥδιον Nov., Nov. Fragm., Reg., Bod. Sed recepta lectio melior est : nam homini κοινῷ opponit τὸν ἴδιον, « non vulgarem. »

(70) *Καὶ τὴν θέαν, ὁμ*. Καὶ τὴν θέαν τῶν ὁμοίως ἐχόντων Pal., Nov., Nov. Fragm., Reg., Bod.

(71) *Κροῦμα*. Κροῦσμα Nov., Nov. Fragm.

(72) *Ἐκπορευέσθω..... μή*. Hæc exciderunt e Nov. Cæterum quæ sequuntur, Bib. Vulg. sic se habent : Πορνεία δὲ, καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία, ἢ πλεονεξία μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἁγίοις. Καὶ αἰσχρότης, καὶ μωρολογία, ἢ εὐτραπελία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα, ἀλ. Quin etiam ea, quæ mox subjicit, Scripturæ loca διὰ μνήμης, uti alias solet, recitare videtur.

(73) *Ἠ*. Ἢ æque legi potest atque ἦ, i. e. « quomodo. » Vulgatum ἢ secutus est Hervetus, « annon et de illo scriptum est? » Sylburg.

(74) *Τῷ*. Abest a Nov., Nov. Fragm., Bod., Reg.

γου σου δικαιωθήσῃ, » φησίν· καί, « Ἐκ (75) τοῦ λόγου σου καταδικασθήσῃ. » Τίνες οὖν αἱ ἀντωτίδες αἱ σωτήριοι, καὶ τίνες αἱ τῶν ὀλισθηρῶν ὀφθαλμῶν παιδαγωγήσεις; αἱ μετὰ (76) τῶν δικαίων συναναστροφαί, προλαμβάνουσαι καὶ προεμφράττουσαι τὰ ὦτα, τοῖς ἀπάγειν τῆς ἀληθείας βουλομένοις.

Φθείρουσιν (77) *ἤθη χρήσθ' ὁμιλίαι κακαί,*

ἡ ποιητικὴ λέγει. Γενναιότερον δὲ ὁ Ἀπόστολος, « Γίνεσθε (78), φησίν, ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ· » ὁ γὰρ μετὰ τῶν ἁγίων ἀναστρεφόμενος ἁγιασθήσεται. Πάντῃ οὖν ἀφεκτέον τῶν αἰσχρῶν ἀκουσμάτων, καὶ ῥημάτων, καὶ θεαμάτων· πολὺ δὲ μᾶλλον ἔργων αἰσχρῶν καθαρευτέον· τοῦτο μέν, ἐν ἀποδείξεσι καὶ παραγυμνώσεσι μερῶν τινων τοῦ σώματος, ὧν οὐ χρή· τοῦτο δέ, ταῖς ἐπιθεωρήσεσι τῶν ἀποῤῥητοτέρων μερῶν· οὐδὲ γὰρ ἠνέσχετο τοῦ δικαίου τὴν γύμνωσιν, αἰσχρὰν οὖσαν, ἐπιδεῖν σώφρων υἱός· ἐσκέπασε δὲ ἡ σωφροσύνη, ὃ ἐγύμνωσεν ἡ μέθη, τὸ περίοπτον τῆς ἀγνοίας παράπτωμα. Καθαρευτέον δὲ οὐδὲν ἧττον καὶ ταῖς προφοραῖς τῶν φωνῶν· αἷς ἄβατα εἶναι χρὴ τὰ ὦτα τῶν ἐν Χριστῷ πεπιστευκότων. Ταύτῃ μοι δοκεῖ ὁ Παιδαγωγὸς μηδὲ φθέγξασθαί τι τῶν τῆς αἰσχημοσύνης ἐφιέναι ἡμῖν, πόῤῥωθεν διαβάλλων (79) πρὸς τὴν ἀκολασίαν· δεινὸν (80) γὰρ ἀεὶ τὰς ῥίζας τῶν ἁμαρτημάτων ἐκκόπτειν· τό, « Οὐ μοιχεύσεις, » διὰ τοῦ, « Οὐκ ἐπιθυμήσεις· » καρπὸς γὰρ τῆς ἐπιθυμίας ἡ μοιχεία, τῆς ῥίζης τῆς κακῆς. Ὁμοίως οὖν κἀνταῦθα ὁ Παιδαγωγὸς τὴν ἄδειαν τῶν ὀνομάτων, ὡς χρῆσιν (81), διαβέβληκεν, τὴν ἄδειαν τῆς ἀκολασίας ἐπιμιξίαν ἐκκόπτων· τὸ γὰρ (82) ἐν τοῖς ὀνόμασιν ἀτακτεῖν, μελέτην ἐμποιεῖ τοῦ καὶ εἰς τὰ ἔργα ἀκοσμεῖν· τὸ δὲ περὶ τὴν φωνὴν σωφρονεῖν ἀσκεῖν ἐστι λαγνείας, καὶ καρτερεῖν (83). Διειλήφαμεν δὲ βαθυτέρῳ λόγῳ, ὡς ἄρα οὔτε ἐν τοῖς ὀνόμασιν, οὐδὲ μὴν ἐν τοῖς συνουσιαστικοῖς μορίοις, καὶ τῇ κατὰ γάμον συμπλοκῇ, καθ' ὧν κεῖται τὰ ὀνόματα, τὰ περὶ τὴν συνήθειαν οὐ τετριμμένα, ἡ τοῦ ὄντως (84) αἰσχροῦ προσηγορία τάττεται· οὐδὲ γὰρ γόνυ καὶ κνήμη καὶ τὰ

A inquit, « et ex sermone tuo condemnaberis [a]. » Quænam sunt ergo salutares aurium defensiones, et quænam sunt lubricorum oculorum disciplinæ? Quæ cum justis sunt conversationes, quæ aures præoccupant, et prius obstruunt adversus eos, qui volunt abducere a veritate.

Corrumpunt bonos mores colloquia prava,

inquit poetica. Præclarius autem Apostolus: « Estote, » inquit, « odio habentes malum, ✠ adhærentes bono [b]. » Qui enim cum sanctis versatur, sanctificabitur. Omnino ergo abstinendum est a turpibus auditionibus, et verbis, et spectaculis; sed multo magis a factis turpibus mundos esse oportet; partim quidem in ostendendis et nudandis aliquibus B partibus corporis, quas non decet: partim autem in contemplandis secretioribus partibus. Neque enim turpem justi hominis denudationem aspicere sustinuit modestus filius; sed texit modestia, quod nudarat ebrietas, spectandum lapsum inscientiæ [c]. Mundos autem nihilo secius esse oportet et a vocum prolationibus, quibus nullum esse oportet aditum ad aures eorum qui in Christo crediderunt. Hac ratione mihi videtur Pædagogus nihil, quod sit indecorum, nobis loqui permittere, longe ante nos præmuniens adversus incontinentiam: præclare enim et mira arte solet vitiorum radices exscindere, illud, verbi causa, « Non mœchaberis: » per illud « Non concupisces [d]. » Adulterium enim fructus est concupiscentiæ, quæ quidem est mala radix. C Similiter ergo hic quoque Pædagogus nominum licentiam tanquam usum reprehendit, ut licentiam ad intemperantiæ congressionem amputet: insolenter enim se in vocibus gerere, facit ut meditemur inhoneste facere. In vocibus autem esse modestum, est seipsum exercere ad fortiter sustinendam libidinis impressionem. Prolixiori autem oratione ostendimus, quod neque in nominibus, sed neque in partibus ad coitum pertinentibus, et nuptiali congressione, pro quibus supponuntur nomina, quæ

✠ P. 199 ED. POTTER, 169-170 ED. PARIS.
[d] Exod. xx, 14, 17.

[a] Matth. xii, 37. [b] Rom. xii, 9. [c] Genes. ix, 23.

(75) *Καί, ἐκ.* Perperam distinguunt vulg. editiones post Sylburgium: nam καί non est Clementis, sed Christi vox: Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ. Matth. xii, 37.

(76) *Αἱ μετά.* Hic desinit Nov. Fragm.

(77) *Φθείρουσιν.* Tragicus iambus de improborum commercio prolixius infra commendatur *Strom.* i, pag. 129. Sylburg.—Versus est Menandri ex comœdia, ut quidam volunt, *Thaide*, cujus et meminit Athenæus lib. xiii. Tertullianus i *Ad uxor.*, 8: « Convictum atque commercia Deo digna sectare, memor illius versiculi sanctificati per Apostolum:

Bonos corrumpunt mores congressus mali. »

I Cor. xv. Collect. Senarium hunc, quem Menandro plerique ascribunt, Socrates *Histor. eccl.* lib. iii, c. 14, et post eum Nicephorus lib. x, cap. 26, Euripidi tribuunt.

(78) *Γίνεσθε.* Additamentum Clementis.

(79) *Διαβάλλων.* « Præmuniens » Herveto, ac si scriptum esset διασφαλίζων, vel διαφράττων. Clemens paulo post eadem voce usus est, verum sensu paulum diverso: τὴν ἄδειαν τῶν ὀνομάτων διαβέβληκεν.

D (80) *Δεινόν.* Id habent editiones post Sylburgianam omnes, Herveti, ut videtur, versionem secutæ: verum Florent., Sylburg. et mss. codices δεινός exhibent, quod ad præcedens Παιδαγωγός refertur: quæ lectio quin vera sit, jure dubitari non potest.

(81) *Ὡς χρῆσιν.* Supervacanea videntur esse hæc verba, et forte e margine in textum irrepserunt.

(82) *Τὸ γάρ.* Scholiastes in marg. Bod., Reg.: Ὧν γὰρ οὐκ αἰσχύνεται τοὺς λόγους, τούτων πολλῷ δήπουθεν οὐδὲ τὰ ἔργα.

(83) *Ἀσκεῖν ἐστι λαγνείας, καὶ καρτερεῖν.* Huic sententiæ sensus haud constare videtur. Sylburgius scribi voluit cum præpositione, κατὰ τῆς λαγνείας, « contra libidinem. » In Nov. hoc modo se habet: Ἀσκεῖν ἐστιν ἁγνείας καρτερεῖν, « sustinere se ad castitatem exercere. » Non incommode, si scriptum fuisset ἁγνείαν in sing. numero. Particulam καί ad seq. refert idem codex, διειλήφαμεν δὲ καὶ βαθ.

(84) *Ὄντως.* Ὄντος Reg., Bod.

usu minime trita sunt, ejus, quod vere turpe est, ponitur appellatio. Nam neque genu, et tibia, et hujusmodi membra, et quæ eis imposita sunt nomina, sunt turpia, nec quæ per ea fit actio: membra autem et hominis verenda, verecundia quidem plena, non autem turpia censenda sunt. Turpis autem res est eorum operatio quæ fit præter leges, ideoque probro digna et supplicio. Turpe enim solum revera est vitium, et quæ per ipsum aguntur. His ergo consequenter jure vocetur turpiloquium, quæ de vitiosis factis habetur oratio. Ejusmodi est, si de adulterio, vel de puerorum amore disseratur, et quæ sunt hujusmodi. Quin etiam inepti ✠ ac futiles sermones vitandi sunt. « Ex multiloquio enim, » inquit, « non effugies peccatum [a]. » Luet ergo pœnas linguæ vitium. « Est » enim « tacens qui invenitur sapiens, et est qui odio habetur propter multam loquacitatem [b]. » Quin etiam ipse nugator affert sibi ipsi fastidium ac satietatem: « Qui enim multiplicat sermonem, odit animam suam [c]. »

74 CAP. VII.

Quænam observare oporteat eos, qui honeste simul victitant.

Absit quoque a nobis, ut irrideamus quemdam, a quo primum incipit contumelia, ex quibus lites, pugnæ, et inimicitiæ erumpunt. Diximus autem contumeliam esse ebrietatis ministram. Non ex solis autem factis, sed etiam ex verbis homo judicatur. « In convivio autem, » inquit, « ne argueris proximum, et ei opprobrii sermonem ne dixeris [d]. » Si enim vel maxime cum sanctis conversari præcipitur, sanctum irridere, peccatum est. « Ex ore enim insipientium, » inquit Scriptura, « baculus contumeliæ [e]: » baculum dicens, fundamentum contumeliæ, cui innititur, et super quam requiescit contumelia. Unde admiror Apostolum, qui hic quoque suadet, « neque scurrilia, neque quæ non convenit [f], » verba effundere. Si enim propter charitatem convenitur ad convivia: convivii autem finis est in eos, qui conveniunt, benevolentia: charitatem autem consequuntur cibus et potus: quomodo non est, ut ratio postulat, conversandum, et nec propter

A μέλη τοιαῦτα, οὐδὲ μὴν τὰ ἐπ' αὐτοῖς ὀνόματα, καὶ ἡ δι' αὐτῶν ἐνέργεια, αἰσχρά ἐστι· μέλη δὲ καὶ τὰ αἰδοῖα τοῦ ἀνθρώπου, αἰδοῦς (85), οὐκ αἰσχύνης κατηξιωμένα· αἰσχρὸν δὲ ἡ παράνομος αὐτῶν ἐνέργεια, αἴσχους καὶ ὀνείδους διὰ τοῦτο καὶ κολάσεως ἀξία. Μόνον γὰρ τῷ ὄντι αἰσχρὸν ἡ κακία καὶ τὰ κατὰ ταύτην ἐνεργούμενα. Τούτοις δὲ ἀναλόγως αἰσχρολογία εἰκότως ἂν καλοῖτο ἡ περὶ τῶν τῆς κακίας ἔργων λογοποιία· οἷον, τὸ περὶ μοιχείας διαλέγεσθαι, ἢ παιδεραστίας, καὶ τὰ παραπλήσια. Ναὶ μὴν καὶ τὴν φλύαρον ἀδολεσχίαν κατασιγαστέον· « Ἐκ γάρ τοι πολυλογίας οὐκ ἐκφεύξῃ, » φησὶν, « ἁμαρτίαν. » Δίκην ἄρα ὑφέξει ἡ γλωσσαργία (86)· « Ἔστι » γὰρ « σιωπῶν εὑρισκόμενος σοφὸς, καὶ ἔστι μισητὸς ἀπὸ πολλῆς λαλιᾶς. » Ἔτι δὲ καὶ (87) αὐτὸς αὐτῷ ὁ ἀδο- B λέσχης προσκορής· « Πλεονάζων (88) γὰρ λόγον, βδελύττεται τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. »

ΚΕΦ. Ζ'.

Τίνα χρὴ παραφυλάττεσθαι τοὺς ἀστείως (89) συμβιοῦντας.

Ἀπέστω δὲ, ἀπέστω ἡμῶν καὶ τὸ σκώπτειν, ὕβρεως προκατάρχον, ἐξ ὧν ἔριδες, καὶ μάχαι, καὶ ἔχθραι διοιδαίνουσιν. Ὕβριν δὲ ἔφαμεν μέθης εἶναι διάκονον. Οὐκ (90) ἐκ μόνων δὲ τῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἐκ λόγων ἄνθρωπος κρίνεται. « Ἐν συμποσίῳ (91) δὲ, » φησὶ, « μὴ ἐλέγξῃς τὸν πλησίον· καὶ λόγον ὀνειδισμοῦ μὴ C εἴπῃς αὐτῷ. » Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα παραγγέλλεται ἁγίοις συνεῖναι, σκώπτειν τὸν ἅγιον ἁμαρτία· « Ἐκ στόματος γὰρ ἀφρόνων, » φησὶν ἡ Γραφὴ, « βακτηρία ὕβρεως· » ἐπιβάθραν ὕβρεως, βακτηρίαν λέγουσα, ᾗ ἐπερείδεται καὶ ἐπαναπαύεται (92) ἡ ὕβρις. Ὅθεν ἄγαμαι τὸν Ἀπόστολον κἀνταῦθα παραινοῦντα, « μηδὲ τὰ εὐτράπελα, μηδὲ τὰ μὴ ἀνήκοντα » προΐεσθαι ἡμᾶς ῥήματα. Εἰ γὰρ δι' ἀγάπην αἱ ἐπὶ τὰς ἑστιάσεις συνελεύσεις, συμποσίου δὲ τὸ τέλος ἡ πρὸς τοὺς συνόντας φιλοφροσύνη, παρεπόμενα δὲ τῇ ἀγάπῃ ἡ βρῶσις καὶ ἡ πόσις· πῶς οὐ λογικῶς ἀναστρεπτέον, οὐδὲ διὰ τὴν (93) ἀγάπην ἀπορητέον; Εἰ γὰρ ὡς ἐπιτείνοντες τὴν πρὸς ἀλλήλους εὔνοιαν συνῆμεν,

P. 200 ED. POTTER, 170-171 ED. PARIS.

[a] Prov. x, 19. [b] Eccli. xx, 5. [c] Ibid. 8. [d] Eccli. xxxi, 41. [e] Prov. xiv, 3. [f] Ephes. v, 4.

(85) *Αἰδοῦς*. Ludit in etymo τῶν αἰδοίων. Cæterum αἰδώς et αἰσχύνη quomodo distinguantur, explicat Ammonius, lib. *De similibus et different. voc.*: Αἰδὼς καὶ αἰσχύνη διαφέρει, ὅτι ἡ μὲν αἰδώς ἐστιν ἐντροπὴ πρὸς ἕκαστον, ὡς σεβόμενός τις ἔχει· αἰσχύνη δὲ, ἐφ' οἷς ἕκαστος ἁμαρτὼν αἰσχύνεται, ὡς μὴ δέον τι πράξας. Καὶ αἰδεῖται μέν τις τὸν πατέρα, αἰσχύνεται δὲ, ὃς μεθύσκεται.

(86) *Γλωσσαργία*. Vide, num melius γλωσσαλγία. « Luet enim pœnas garrulitas. » Collect.— Et γλωσσαλγία quidem habet Nov. Verum haud opus est receptam hactenus lectionem sollicitare: sunt enim hæ voces synonymæ.

(87) *Ἔτι δὲ καί*. Sic editt. posteriores Sylburgio: in Flor. itemque mss. codd. exstat εἰ δὲ καί, quod Sylburgius mutandum sensit in ἤδη καί, « jam et. »

(88) *Πλεονάζων*. Ecclesiastici xx, 8: Ὁ πλεονάζων λόγῳ βδελυχθήσεται.

(89) *Ἀστείως*. Ἀστείους Bod. et editiones Sylburgiana posteriores.

D (90) *Οὐκ*. Respicit Christi dictum, quod recitat Matth. xii, 37.

(91) *Συμποσίῳ*. Οἴνου addit Ecclesiast. Mox post πλησίον ibidem additur καὶ μὴ ἐξουδενώσῃς αὐτὸν ἐν εὐφροσύνῃ αὐτοῦ.

(92) *Ὕβρεως... ἐπαναπαύεται*. Hæc e Nov. exciderunt.

(93) *Οὐδὲ διὰ τ.* Οὐδὲ τὴν ἀγάπην ἀπορητέον, omissa præpositione διά, Nov. Quod si eam retinere placeat, sic exp.: « Nec sunt propter amoris studium proponendæ quæstiones, quibus convivæ ad angustias redigantur. » Nam ἀπορεῖν Clemens « quærendi » sensu uti solet. Vult igitur nos διὰ τὴν ἀγάπην, « charitatis intuitu, » abstinere ab ejusmodi quæstionibus, quæ convivas difficultatibus perplexos irridendos proponerent. Quod si hic sensus placeat, hoc modo distinguenda est hæc sententia: Πῶς οὐ λογικῶς ἀναστρεπτέον; Οὐδὲ διὰ τὴν ἀγάπην ἀπορητέον· εἰ γάρ, etc.

πῶς ἔχθρας διὰ τοῦ σκώπτειν σαλεύομεν; Σιωπᾶν δὲ κρεῖττον ἢ ἀντιλέγειν, ἁμαρτίαν ἀμαθίᾳ προφερομένους (94). « Μακάριος ὡς ἀληθῶς (95) ἀνὴρ ὃς οὐκ ὠλίσθησεν ἐν στόματι αὐτοῦ, καὶ οὐ κατενύγη ἐν λύπῃ ἁμαρτίας· » ἤτοι μετανοήσας ἐφ' οἷς λαλήσας ἥμαρτεν· ἢ ἐν τῷ μηδένα λυπῆσαι λαλήσας. Καθόλου μὲν οὖν, νέοι μὲν καὶ νεάνιδες ὡς ἐπίπαν τῶν τοιῶνδε ἀπεχέσθων εὐωχιῶν, ὡς μὴ σφάλλοιντο περὶ ἃ μὴ προσῆκε· καὶ γὰρ ἀκούσματα ἀήθη, καὶ θέαματα ἀπρεπῆ, κυμαινομένης ἔτι ἐν αὐτοῖς τῆς πίστεως, ἐκριπίζει τὴν διάνοιαν· συνεργεῖ δὲ αὐτοῖς τὸ ἄστατον τῆς ἡλικίας, πρὸς τὸ εὐκατάφορον τῆς ἐπιθυμίας. Ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ἄλλοις παραίτιοι γίνονται σφαλμάτων, τὸ ἐπικίνδυνον τῆς ὥρας ἐπιδεικνύμενοι. Εὖ γάρ τοι παραγγέλλειν ἡ Σοφία φαίνεται· « Μετὰ ὑπάνδρου γυναικὸς μὴ κάθου τὸ σύνολον, καὶ μὴ συμμετακλιθῇς (96) ἐπ' ἀγκῶνα μετ' αὐτῆς· » τουτέστι, μὴ συνδείπνει πυκνότερον· μηδὲ ἔσθιε μετ' αὐτῆς. Διὸ καὶ ἐπιφέρει· « Μηδὲ συμβολὰς ποίει μετ' αὐτῆς (97) ἐν οἴνῳ, μήποτε ἐκκλίνῃ ἡ καρδία σου ἐπ' αὐτήν, καὶ τῷ αἵματί σου ὀλισθήσῃ εἰς ἀπώλειαν. » Σφαλερὰ γὰρ ἡ πάροινος ἐλευθερία, παρανθεῖν δυναμένη. « Ὕπανδρον » δὲ ὠνόμασεν, ἐπεὶ μείζων ὁ κίνδυνος τῷ λῦσαι τὴν δέσιν τῆς συμβιώσεως πειρωμένῳ· εἰ δὲ καὶ ἀνάγκη (98) τις περιτύχοι, παριέναι κελεύουσα, αἱ μὲν κεκαλύφθων ἄγαν ἀμπεχόνῃ ἔκτοσθεν (99), ἔνδοθεν δὲ αἰδοῖ. Ὅσαι δὲ μὴ ὕπανδροι, ἐσχάτη ταύταις (1) διαβολὴ εἰς ἀνδρῶν παρεῖναι συμπόσιον, καὶ ταῦτα οἰνωμένων. Οἱ δὲ ἐπὶ τὴν κλισίαν τὰς ὄψεις πήξαντες, ἀμετασάλευτοι τοῖς ἀγκῶσιν ἐρηρεισμένοι, μόνοις παρέστων τοῖς ὠσίν· εἰ δὴ καὶ καθέζοιντο, μὴ ἐναλλὰξ τὼ πόδε ἐχόντων· μηδὲ μὴν θάτερον τοῖν μηροῖν θατέρῳ ἐπιφερόντων, ἢ τὴν χεῖρα τῷ γενείῳ ὑπερειδόντων. Ἀγεννὲς γὰρ μὴ φέρειν αὑτόν, καὶ τοῦτο κατηγόρημα τοῦ νέου. Συνεχὲς δὲ καὶ τὸ μετακινούμενον ἐναλλάττειν τὸ σχῆμα, κουφότητος σύμβολον, σώφρονος δέ, εὐθέως ἐν βρώσει καὶ ἐν πόσει τὸ ἔλαττον αἱρεῖσθαι, καὶ τὸ σχολαιότερον, οὐ τὸ προπετέ-

A charitatem dubitandum? Si enim convenimus, ut mutuam benevolentiam augeremus, quare inimicitias irridendo provocamus? Satius autem est tacere, quam contradicere, peccatum inscitiæ addendo. « Beatus revera vir ille est, qui non est lapsus in ore suo, vel non compunctus est in molestia peccati [a]: » videlicet ductus pœnitentia propter ea, quæ locutus peccavit: vel ideo, quod locutus neminem molestia affecerit. In summa ergo adolescentes et adolescentulæ ab ejusmodi conviviis omnino abstineant, ne labantur, in quibus minime decet. Inusitatæ enim auditiones, et indecora ※ spectacula, dum in eis adhuc fides fluctuat, mentem eorum eventilant; ætatis autem instabilitas simul ad hoc confert, ut in cupiditates ferantur B præcipites. Quin etiam nonnunquam aliis causæ sunt offensionum, dum florem ætatis suæ, in quo maximum est periculum, ostentant. Recte enim videtur præcipere Sapientia: « Cum muliere, quæ viro subjecta est, ne omnino sedeas, et ne super cubitum cum ea accubueris [b]; » hoc est, ne cum ea frequentius cœnes, neque cum ea comedas. Et ideo subjungit: « Neque cum ea in vino congrediaris, ne quando inclinet cor tuum in ipsam, et sanguine tuo labatur ad interitum [c]. » Lubrica enim res est libertas in vino, et apta ad deflorescendum. « Viro » autem « subjectam » nominavit, quod majus sit periculum ei, qui connubii vinculum conatur dissolvere. Quod si aliqua necessitas evenerit, quæ eas jubet accedere, illæ quidem exterius amictu pulchre C tegantur, intus autem pudore. Quæcunque autem non sunt viro subjectæ, iis est extremum probrum interesse convivio virorum, idque vinolentorum. Qui in reclinatorium autem oculos fixerint, immobiles, innixi cubitis, adsint solis auribus. Quod si etiam sederint, ne pedes sæpe permutent, nec alterum femur alteri superponant, nec manum mento sustentent. Illiberale enim est, seipsum non ferre, idque datur vitio adolescenti. Sæpe autem moveri,

※ P. 201 ED. POTTER, 171-172 ED. PARIS. [a] Eccli. xiv, 1. [b] Eccli. ix, 12. [c] Ibid. 13.

(94) Ἁμαρτίαν ἀμαθίᾳ προφερομένους. H. e. « peccatum, » vel « lapsum, inscitiæ exprobrantes. » Interpres Hervetus legisse videtur ἁμαρτίαν ἁμαρτίᾳ προσφερομένους, dum vertit, « peccatum peccato adducentes. » Ἁμαρτίαν ἀμαθίᾳ πρόσφερ., habent recentiores Sylburgio editiones: quam lectionem firmat Nov.

(95) Ὡς ἀληθῶς. Clementis additamentum.

(96) Μὴ συμ. Eccli. ix: Μὴ κατακλιθῇς ἐπ' ἀγκαλῶν· et mox, μηδὲ συμβολοκοπήσῃς μετ' αὐτῆς. Dein, ἐκκλίνῃ ἡ ψυχή σου ἐπ' αὐτήν, καὶ τῷ πνεύματί σου ὀλισθήσῃς. Sylburg. — Hæc in Græco LXX non reperiuntur, ix cap. Eccli., habentur tamen in Latina vulgata v. 12: « Nec accumbas cum ea super cubitum. » καὶ μὴ μετακλιθῇς ἐπ' ἀγκῶνα μετ' αὐτῆς· ut illud, « Et sanguini tuo illabatur in interitum; » vel potius, ut habet Vulgata, « Et sanguine tuo labaris in perditionem. » Καὶ τῷ αἵματί σου ὀλισθήσῃ εἰς ἀπώλειαν, id est, « ne affectu tuo labaris, » vel periculo vitæ tuæ adulterorum pœnam feras, nam LXX habent τῷ πνεύματι. Atque utrumque locum ex Clemente notatum reperies in exactissima editione Romana. Porro quod LXX reddunt μὴ συμβολοκοπήσῃς, Clemens μὴ συμβολὰς ποίει μετ' αὐτῆς. Vulgata, « Et non altercaris cum illa in vino. » Interpretes ecclesiastici ad symbolas referunt quæ ad convivium celebrandum conferebantur. Collect.

D (97) Διὸ καὶ... μετ' αὐτῆς. Hæc e Nov. exciderunt.

(98) Εἰ δὲ καὶ ἀν. Hæc, inverso sententiarum ordine, meliorem sensum præbitura videntur: Ὅσαι δὲ μὴ ὕπανδροι, ἐσχάτη ταύταις διαβολὴ εἰς ἀνδρῶν παρεῖναι συμπόσιον, καὶ ταῦτα οἰνωμένων· εἰ δὲ καὶ ἀνάγκη τις περιτύχοι, παριέναι κελεύουσα, αἱ μὲν κεκαλύφθων ἄγαν ἀμπεχόνῃ ἔκτοσθεν, ἔνδοθεν δὲ αἰδοῖ· οἱ δὲ ἐπὶ τὴν κλισίαν τ.· « Quæ vero non sunt viris subjectæ, his virorum, idque vinolentorum, convivio interesse, extremum est probrum. Quod si qua necessitate accedere teneantur, illæ quidem exterius palla penitus contegantur, intus autem pudore: hi vero oculis in reclinatorium defixis, immobiles, cubitis innixi, solis auribus adsint. » Quomodo autem Græcorum feminæ a conviviis abstinuerint, vid. *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. iv, c. 19.

(99) Ἔκτοσθεν. Ἔκτοθεν Nov.

(1) Ταύταις. Ταύτῃ Nov., Bod., Reg. Mox, παρὰ

habitumque et figuram mutare, signum est levitatis. Jam vero modesti etiam est, et in cibo et in potu quod minus est eligere, idque tardius, et non proclivius, tam in principio quam etiam in intervallis. Quin etiam priorem desinere, et se istis rebus minime esse deditum ostendere : « Comede, » inquit, « ut homo, quæ apponuntur; cessa autem primus disciplinæ gratia. Et si in medio plurium sederis, ne ante ipsos manum porrigas [a]. » Non debemus ergo ante alios prosilire, ab ingluvie incitati; sed nec, quamvis cupientes, non nisi aliquanto post porrigere oportet, longa mora intemperantiam fatentes. ✠ Sed neque interim videri tanquam feras cibo inhærere, eumque avide arripere. Porro autem nec obsonii multum ingerendum est : neque enim obsonio, sed frumento vesci homini naturale est. Quin etiam temperati hominis est ante alios plerosque surgere, et e convivio leniter sese subtrahere. « Cum est, » inquit, « tempus surgendi, ne sis postremus, et revertere in domum tuam [b]. » Quin etiam dicebant duodecim, cum evocassent discipulorum multitudinem : « Non est bonum nos, relicto verbo Dei, ministrare mensis [c]. » Quod si hoc diligenter caverunt, multo magis vitabant ingluviem. Hi autem ipsi apostoli scribentes « fratribus, qui erant in Antiochia, Syria et Cilicia, Visum est, » dixerunt, « Spiritui sancto et nobis, nullum vobis majus onus imponere, præterquam necessaria hæc; ut abstineatis ab immolatis, et sanguine, et suffocatis, et fornicatione; a quibus si vobis caveatis, recte facietis [d]. » Oportet autem vinolentiam non secus fugere, quam cicutam ; ambo enim ad mortem subtrahunt. Oportet vero et profusum risum arcere, et immodicas lacrymas : sæpe enim temulenti cum maximum cachinnum sustulerint, deinde rursus, nescio qua persuasi vini insolentia, descendunt ad lacrymas. A ratione enim alienum est, cum esse effeminatum, tum etiam esse petulantem. Senes autem adolescentes tanquam filios

A στερον, κἂν τῷ κατάρχεσθαι, κἂν τοῖς διαλείμμασι· καὶ τὸ προκαταλήγειν δὲ, καὶ τὸ ἀπροσπαθές· «Φάγε,» φησὶν, «ὡς ἄνθρωπος τὰ παρακείμενα (2)· παῦσαι πρῶτος χάριν παιδείας· κἂν (3) ἀναμέσον πλειόνων ἐκάθισας, πρότερον αὐτῶν μὴ ἐκτείνῃς χεῖρα.» Οὔκουν προεκπηδητέον ὑπὸ λαιμαργίας ἀναπειθομένους ποτέ· οὐδὲ (4) μὴν ἐπιγλιχομένους παρεκτείνειν μέχρι πολλοῦ χρὴ, τῇ ἐφυστερήσει (5) τὴν ἀκρασίαν ὁμολογοῦντας· ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῷ μεταξὺ (6), προσκειμένους φαίνεσθαι καθάπερ τὰ θηρία, τῇ βορᾷ· οὐδὲ μὴν πλείονος ὄψου προσφέρεσθαι· οὐ γὰρ ὀψοφάγος φύσει, ἀλλὰ σιτοφάγος ἄνθρωπος. Προανίστασθαι δὲ τῶν πολλῶν, καὶ τοῦ συμποσίου ὑπεξεῖναι ἐπιεικῶς, ἀνδρὸς σώφρονος· «Ἐν ὥρᾳ (7) γὰρ,» φησὶν, «ἀναστάσεως μὴ οὐράγει (8), καὶ ἀπότρεχε εἰς οἶκόν
B σου.» Ἔλεγον δὲ οἱ δώδεκα, προσκαλεσάμενοι τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν· «Οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ἡμᾶς, καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, διακονεῖν τραπέζαις.» Εἰ δὴ τοῦτο ἐφυλάξαντο, πολλῷ μᾶλλον γαστριμαργίαν ἔφευγον. Οἱ δὲ αὐτοὶ οὗτοι ἀπόστολοι «τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν, καὶ Συρίαν, καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς» ἐπιστέλλοντες· «Ἔδοξεν,» ἔφασαν, «τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ (9) καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπιθέσθαι ὑμῖν βάρος, πλὴν τῶν ἐπάναγκες· ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτῶν, καὶ τῆς πορνείας (10)· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε.» Φυλάττεσθαι δὲ τὰς παροινίας, ὥσπερ καὶ τὸ κώνειον, δεῖ· ἄμφω γὰρ ὑποσύρουσιν εἰς θάνατον. Χρὴ δὲ καὶ γελώτων εἴργεσθαι ἐξαισίων, καὶ δακρύων
C ὑπερμέτρων· πολλάκις γὰρ οἱ οἰνώμενοι καγχάσαντες (11) ἐπὶ πλεῖστον, εἶτα μέντοι ὑπήχθησαν, οὐκ οἶδ' ὅπως, παροινίᾳ τινὶ παραπειθόμενοι, εἰς δάκρυα· ἀπᾴδει γὰρ τοῦ λόγου, καὶ τὸ ἐκθηλύνεσθαι, καὶ τὸ ἐξυβρίζειν. Πρεσβῦται δὲ, ὡς τέκνα ἀφορῶντες τοὺς νέους, σπανιώτατα μὲν, ἴσως δ' ἂν που καὶ παίξαιεν πρὸς αὐτούς· εἰς τοῦτο ἐπισκώπτοντες (12) ὃ παιδαγωγήσει τὸ εὔσχημον αὐτῶν. Ἀμέλει πρὸς τὸν αἰσχυντηλὸν καὶ σιωπηλὸν ἔστι χαριεντίσασθαι ὧδέ πως· Ὁ δὲ ἐμὸς υἱὸς, (ἐκεῖνον λέγω τὸν σιωπῶντα,)

✠ P. 202 ED. POTTER, 172 ED. PARIS. [a] Eccli. XXXI, 19, 20, 21. [b] Eccli. XXXII, 15. [c] Act. VI, 2. [d] Act. XV, 23, 28, 29.

στων μόνοις τοῖς ὠσίν, inverso verborum ordine Bod., Reg. Ut etiam paulo post ἐν πόσει καὶ ἐν βρώσει, Nov.

(2) *Παρακείμενα*. Eccli. addit, σοὶ καὶ μὴ διαμασῶ, μὴ μισηθῇς. Dein post παιδείας infert καὶ μὴ ἀπληστεύου, μή ποτε προσκόψῃς.

(3) *Κἄν*. Eccli. καὶ εἰ. Mox πρότερος αὐτῶν Id. et Nov. Dein ἐκτείνῃς τὴν χεῖρά σου Eccli. Mox, προσεκπηδ. pro προεκπηδ. Nov.

(4) *Οὐδέ*. Postquam dixerat, non esse præ ingluvie in cibos ante cæteros convivas prosiliendum, infert : « Neque præ nimia appetentia diutius manum porrigere oportet, longiore mora intemperantiam suam fatentes. » Nam Hervetus hujusce loci sensum pervertit.

(5) *Ἐφυστερήσει*. Per ἐφυστέρησιν intelligenda ἐπιθύμησις, seu « concupiscentia » ejus, quod deest. SYLBURG.

(6) *Ἐν τῷ μεταξύ*. Sc. τοῦ συμποσίου, « medio tempore convivii : » quod paulo ante dixit ἐν τοῖς διαλείμμασι.

(7) *Ἐν ὥρ*. Ἐν ὥρᾳ ἐξεγείρου, καὶ μὴ οὐράγει, ἀπότρεχε εἰς οἶκον. Eccli.

D (8) *Μὴ οὐράγει*. Ἀντὶ τοῦ μὴ ἔσχατος ἀνίστασο· οὐραγία γὰρ, ἡ ἐφυστερίζουσα τάξις. Scholiastes in marg. Reg., Bod.

(9) *Τῷ Πν. τῷ ἁγ*. Τῷ ἁγίῳ Act. ap. Mox ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν, ibid. Dein πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων, ἀπέχ. Ibid. Πλὴν ἐπάναγκες ἀπέχεσθαι Nov. Πλὴν τῶν ἐπάναγκες ἀπέχεσθαι Bod., Reg. indistincte.

(10) *Πνικτῶν καὶ τῆς π*. Πνικτοῦ καὶ πορν. Act. apost.

(11) *Καγχάσαντες*. Βαχχάσαντες Reg., Bod.

(12) *Ἐπισκώπτοντες*. Huic simile erat Lacedæmoniorum institutum, de quo Plutarchus, in *Lycurgo* : Εἰς δὲ τὰ συσσίτια καὶ παῖδες ἐφοίτων, ὥσπερ εἰς διδασκαλεῖα σωφροσύνης ἀγόμενοι, καὶ λόγων ἠκροῶντο πολιτικῶν, καὶ παιδευτὰς ἐλευθερίους ἑώρων, αὐτοί τε παίζειν εἴθιζον, καὶ σκώπτειν ἄνευ βωμολοχίας, καὶ σκωπτόμενοι μὴ δυσχεραίνειν. « Ad convivia pueri etiam, tanquam in ludum temperantiæ ducti, ventitabant. Ibi sermones de republ. audiebant, et doctores ingenuos videbant : et assuescebant cum ipsi jocari, et dicteria citra scurrilitatem jacere, tum dicteriis aliorum non offendi. »

A οὐ παύεται λαλῶν. Ἐπιτείνει γὰρ τοῦ νέου τὴν αἰδῶ ἡ τοιαύτη ἐπίσκωψις (13), ἐμφαίνουσα χαριέντως τὰ προσόντα αὐτῷ χρηστὰ διὰ τῆς τῶν φαύλων, ἃ μὴ πρόσεστιν αὐτῷ, διαβολῆς· ἐπίνοια γὰρ καὶ αὐτὴ διδασκαλικὴ διὰ τοῦ μὴ προσόντος κυροῦσα τὸ προσόν. Ἀμέλει τοσοῦτόν τι ἐπικρίνει, ὁ τὸν ὑδροπότην καὶ σώφρονα παροινεῖν καὶ μεθύειν λέγων. Εἰ δὲ καὶ εἶέν τινες οἱ φιλοσκώμμονες, σιωπητέον ἡμῖν, καὶ παραπεμπτέον τοὺς λόγους τοὺς περιττοὺς, ὥσπερ τὰς κύλικας τὰς πεπληρωμένας· ἐπισφαλὴς γὰρ ἡ τοιαύτη παιδιά (14)· « Στόμα δὲ προπετοῦς ἐγγίζει συντριβῇ. Οὐ παραδέξῃ δὲ ἀκοὴν ματαίαν· οὐδὲ συγκαταθήσῃ μετὰ τοῦ ἀδίκου γενέσθαι μάρτυς ἄδικος, » οὔτε εἰς διαβολὰς, οὔτε εἰς βλασφημίας· ἀλλ' οὐδ' εἰς κακοηθείας. Ἐγὼ δ' ἄν μοι δοκῶ καὶ μέτρον ἐπιθεῖναι (15) φωνῇ τοῖς σώφροσιν, οἷς γε ἐφεῖται λαλεῖν B τὸν ἀντιδιαλεγόμενον. « Σιγὴ (16) μὲν γὰρ ἀρετὴ γυναικῶν ἐστι, ἀκίνδυνον (17) δὲ τῶν νέων γέρας· λόγος δὲ ἀγαθὸς ἡλικίας δεδοκιμασμένης. Λάλησον, πρεσβύτερε, ἐν συμποσίῳ (18)· πρέπει γάρ σοι· ἀλλ' ἀπαραποδίστως (19) λάλησον, καὶ ἐν ἀκριβείᾳ ἐπιστήμης. Νεανίσκε, » καί σοι (20) ἐπιτρέπει ἡ Σοφία, « λάλησον, εἰ χρεία σου, μόλις δὶς ἐπερωτηθεὶς· κεφαλαίωσον λόγον ἐν ὀλίγοις. » Ἄμφω δὲ οἱ διαλεγόμενοι τὸ φθέγμα τὸ σφῶν τῇ συμμετρίᾳ παραμετρούντων· τό τε γὰρ γεγωνὸν (21) τῆς προφορᾶς, μανιωδέστατον· τό τε ἀνήκουστον πρὸς τοὺς πέλας φθέγγεσθαι ἀναισθήτου· οὐ γὰρ ἀκούσονται· καὶ τὸ μὲν ἀγεννείας, τὸ δὲ αὐθαδείας τεκμήριον. Ἀπέστω δὲ καὶ ἡ φιλονεικία (22), κενῆς νίκης ἕνεκεν, λόγων· ἐπεὶ τέλος ἡμῖν ἡ ἀταραξία· καὶ τοῦτο ἄρα ἐστὶ τὸ, C « Εἰρήνη σοι· » πρίν τε ἀκοῦσαί σε, μὴ ἀποκρίνου ῥῆμα. Ἀλλὰ τὸ τεθρυμμένον τῆς φωνῆς θηλυδρίου· σώφρονος δὲ καὶ τὸ ἐν τῇ φωνῇ μεμετρημένον, μεγέθους τε ἅμα, καὶ μήκους, καὶ τάχους, καὶ πλήθους, εἴργοντος τὸ φθέγμά τὸ αὐτοῦ. Οὔτε γὰρ μακρολογητέον ποτὲ, οὔτε πολυλογητέον· οὔτε ἀδολεσχητέον· ἀλλ' οὐδὲ τροχαλῶς καὶ συνδιωκομένως (23) ὁμιλητέον·

respicientes, rarissime quidem, sed aliquando tamen cum eis luserint, salsum aliquod dictum in eos torquentes, quod eos decorum doceat. Videlicet cum taciturno et verecundo facete et urbane licet hoc modo agere : Meus autem filius (enim, qui tacet, intelligo) non cessat loqui. Adolescentis 75 enim verecundiam auget talis ludificatio, lepide ostendens bona quæ in eo insunt, per falsam insimulationem malorum quæ ei non insunt. Est enim hoc aptum ad docendum artificium, per id quod non adest, id, quod adest, confirmans. Certe tale quid etiam facere proponit sibi, qui eum qui aquam bibit, et est sobrius, temulentum dicit esse et petulantem. Quod si sint etiam nonnulli, qui alios lubenter irrideant, nobis quidem tacendum est, et verba superflua sunt, tanquam plena pocula, a nobis transmittenda ; lubricus enim et periculosus est ejusmodi ludus : « Os autem temerarii appropinquat contritioni [a]. ✠ Non suscipies autem inanem auditionem : neque cum injusto consenties, ut sis falsus testis [b], » neque in calumniis, neque in maledictis, sed neque in improbitate. Atque ego quidem mihi videor modestorum voci posse modum imponere, quibus permittitur, ut is, qui cum alio disserit, loquatur. « Silentium enim est virtus mulierum, a periculo autem remotum præmium adolescentum est : probatæ autem ætatis bona est oratio. Senior, loquere in convivio, te enim decet; sed citra impedimentum loquere, et in perfecta scientia. Adolescens, » tibi quoque permittit Sapientia, « loquere, si te opus sit, vix cum bis interrogatus fueris : sermonem autem tuum paucis in summam redige [c]. » Uterque autem, qui disserit, vocem suam metiatur justa proportione. Elatus enim clamor pronuntiationis, est res insanissima : cum proximis autem ita loqui, ut non audiaris, ejus est, qui nullo est sensu præditus, neque enim audient : et est hoc quidem pusilli et abjecti animi indicium,

✠ P. 203 ED. POTTER, 173 ED. PARIS. [a] Prov. x, 14. [b] Prov. xxiv, 28; Exod. xxiii, 1. [c] Eccli. xxxii, 10, 11, 13.

(13) *Ἐπίσκωψις.* Ἐπίσκεψις Nov.

(14) *Παιδιά.* Flor. edit. παιδεία, præter rem. In seq. loc. Vulg. Bibl. Prov. x habent, Στόμα ἄφρονος συντριβὴ αὐτῷ. SYLBURG. — Locus est Prov. x, 14 : Στόμα δὲ προπετοῦς ἐγγίζει συντριβῇ. « Os procacis proximum est contritioni. » Vulgata, « Os stulti confusioni proximum est. » Quidam interpretantur, « Os stulti accersit sibi perniciem. » Chaldaica paraphrasis, « Ori stultorum consumptio proxima. » In eodem capite συντριβὴ ἀσεβῶν, Scholiastes Græcus δειλία ἀσεβῶν. COLLECT.

(15) *Μέτρον ἐπ.* Legi possit etiam μέτρον ἐπιθεῖναι φωνῆς τοῖς σώφροσι· et mox, λαλεῖν πρὸς τὸν ἀντιδιαλεγόμενον. SYLBURG.

(16) *Σιγή.* Sententia ex Sophoclis *Ajace*, citatur et a Stobæo in *Œconomico* tit. 83. Altera item huic subjuncta est Athenodori apud eumdem tit. 35 *De silentio*, Ἔστι δὲ σιγᾶν ἀκίνδυνον γέρας· « Tacere autem munus est periculo vacans. » COLLECT. — Ajax μαστιγοφόρος apud Sophoclem ad *Tecmessam* dicit :

Γύναι, γυναιξὶ κόσμον ἡ σιγὴ φέρει.

(17) *Ἀκίνδυνον.* Hanc sententiam refert Clemens *Strom.* ii, p. 389. Eam Augustus Cæsar Athenodoro tribuit apud Plutarchum paulo ante finem Apophthegm. Item Stobæus, serm. 33 :

Ἔστι καὶ τὸ σιγῆς ἀκίνδυνον γέρας.
Silentii præmium periculo vacat.

(18) *Ἐν συμποσίῳ.* Additum a Clemente hæc verba ad suum institutum accommodante.

D (19) *Ἀλλ' ἀπαρ.* Eccli. ἐν ἀκριβεῖ ἐπιστήμῃ, καὶ μὴ ἐμποδίσῃς μουσικά. Mox ἐὰν ἐπερωτηθῇς pro ἐπερωτηθείς. Ibid. Dein, λόγον ἐν ὀλίγοις πολλά. Ibid.

(20) *Καί σοι.* Magis emphaticum est καὶ σοί, « etiam tibi. » SYLBURG.

(21) *Γεγωνόν.* Οἱονεὶ τὸ μεγαλόφωνον· ἀφ' οὗ καὶ τὸ μεγαλοφωνεῖν γεγωνίσκειν εἴρηται. Scholiastes in marg. Reg., Bod.; γέγονε Nov.

(22) *Φιλον.* Hæc sic distinguit Nov.: φιλονεικία κενῆς νίκης ἕνεκεν· λόγων ἐπεὶ τέλ.· « Absit etiam contentio vanæ victoriæ causa ; nam verborum finis nobis est perturbationis vacuitas ! » Porro in ἀταραξία, « vacuitate perturbationis, » felicitatem posuit Epicurus. Ejus verba hæc sunt, prout ea recitavit Clemens *Strom.* vi, pag. 628 : Δικαιοσύνης καρπὸς μέγιστος ἀταραξία. Conf. *Strom.* ii, p. 415 et seq.

(23) *Συνδιωκομένως.* Συνδιωκημένος Nov.

illud vero arrogantiæ. Absit etiam vehemens contentio verborum pro inani victoria; nobis enim finis est esse a perturbatione alienos; et hoc sibi vult illud : « Pax tibi [a]. » Priusquam autem audieris, ne verbum responde. Jam vero vox quoque fracta et enervata est effeminati; modesti autem et prudentis est in voce moderatio, qui a magnitudine simul, et prolixitate, celeritateque, et multitudine orationem temperabit. Neque enim prolixo est unquam sermone utendum, neque multum loquendum, nec nugandum; sed neque rapide et præcipitanter colloquendum est. Ipsi enim voci, ut ita dicam, jus aliquod tribuendum est, importunisque vociferatoribus et exclamatoribus ora sunt obstruenda. Ea enim de causa Thersiten plagis castigavit prudens Ulysses :

Immodicis verbis turbabat nam omnia solus,
Plurima mente sua temere is confusa tenebat,

Sed nihil ut decuit.

✠ « Terribilis enim in interitu suo vir linguosus [b]. » Nugatorum itaque, non secus ac veterum calceorum, reliqua quidem vitio detrita sunt, sola autem lingua reliqua est ad damnum. Ea de causa quæ sunt vitæ utilissima præcipit Sapientia : « Ne nugeris in multitudine seniorum [c]. » Quin etiam nugas nostras radicitus exscindens, a Deo incipiens, ut moderate nos geramus, hoc modo constituit : « Sermonem ne iteraveris in oratione tua. » Poppysmata autem, et sibili, et digitis expressi soni, quibus accersuntur famuli, cum signa sint a ratione aliena, ratione præditis hominibus vitandi sunt. Frequenter etiam spuere, et violentius excreare, et etiam emungere in convivio, vitandum est. Convivarum enim habenda est utique ratio, ne præ nausea talem aversentur turpitudinem, quæ arguit intemperantiam. Non enim sicut bobus et asinis, ibidem est præsepe et sterquilinium; multi enim eodem tempore se emungunt, spuunt et cœnant. Sternutatio autem si cui evenerit, sicut etiam ructus, non oportebit sono proximos ciere, quod pessimæ est institutionis testimonium : sed ructus quidem cum exspirato aere est transmittendus, ore decenter composito, nec instar larvarum tragicarum diducto et hiante. Sternutationis autem qui conturbat strepitus, respiratione leniter repressa ac retenta, auferendus est. Hac enim ratione, quam honestissime fieri poterit, conglobatæ spiritus minæ intus sunt exstinguendæ, providendo ut ita transeat, ut etiam cæteros celare conetur, si vi expressus aer aliquod secum excrementum eduxerit. Arrogantiæ autem et insolentiæ signum est, ipsis velle sonis aliquid addere, non autem detra-

A καὶ γὰρ αὐτῇ τῇ φωνῇ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, δικαιοσύνης μεταδοτέον· τούς τε ἀκαιροβόας καὶ τοὺς κεκράκτας ἐπιστομιστέον. Ταύτῃ γὰρ αὖ τὸν Θερσίτην πληγαῖς ᾐκίσατο ὁ σώφρων Ὀδυσσεύς, ὅτι

. . . μοῦνος ἀμετροεπὴς ἐκολῴα,
Ὅς ῥ' ἔπεα φρεσὶν ᾗσιν ἄκοσμά τε πολλά τε [ᾔδει (24)
Μὰψ, ἀτὰρ οὐ κατὰ κόσμον.

« Φοβερὸς γὰρ (25) ἐν ἀπωλείᾳ αὐτοῦ ἀνὴρ γλωσσώ-B δης. » Τῶν γοῦν φλυάρων, καθάπερ τῶν παλαιῶν ὑποδημάτων, τὰ μὲν ἄλλα ὑπὸ τῆς κακίας κατατέτριπται· μόνη δὲ ἡ γλῶσσα (26) περιλείπεται εἰς βλάβην. Ταύτῃ τοι βιωφελέστατα ἡ Σοφία παραινεῖ· « Μὴ ἀδολέσχει ἐν πλήθει πρεσβυτέρων. » Ἄνωθεν δὲ ἡμῶν τὴν φλυαρίαν (27) ἐκκόπτουσα, θεόθεν ἄρχουσα, μετριάζειν νομοθετοῦσα ὧδέ πως· « Μὴ δευτερώσῃς λόγον ἐν προσευχῇ σου. » Ποππυσμοὶ (28) δὲ, καὶ συριγμοὶ, καὶ οἱ διὰ τῶν δακτύλων ψόφοι, τῶν οἰκετῶν οἱ προκλητικοὶ, ἄλογοι σημασίαι οὖσαι, λογικοῖς ἀνθρώποις ἐκκλιτέον (29). Παραιτητέον δὲ καὶ τὸ συνεχὲς ἀποπτύειν, καὶ τὸ χρέμπτεσθαι (30) βιαιότερον, μηδὲ ἀπομύττεσθαι παρὰ πότον· στοχαστέον (31) γὰρ ἀμηγέπῃ τῶν συνευωχου-C μένων, μὴ ἀποστέρξωσιν ὑπὸ ναυτίας τὴν τοιάνδε ἀκοσμίαν, ἣ (32) κατήγορός ἐστιν ἀκρασίας. Οὐ γὰρ κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς βουσὶ καὶ τοῖς ὄνοις ἡ φάτνη ἅμα καὶ ὁ κοπρών· καὶ γὰρ οἱ πολλοὶ ἀπομύττονται καὶ πτύουσιν ἅμα ἐν τῷ αὐτῷ καὶ δειπνοῦσι. Πταρμὸς δὲ εἴ τῳ ἐπιγένοιτο, ὥσπερ ἀμέλει καὶ ἡ ἐρυγὴ, οὐκ ἐξηχεῖν δεήσει τοὺς πλησίον τῷ ψόφῳ, τῆς αὐτῶν καταμαρτυροῦντας ἀπαιδευσίας· ἀλλ' ἡ μὲν παραπεμπτέα ἡ ἐρυγὴ ἡσυχῇ σὺν τῷ ἐκπνεομένῳ ἀέρι, σχηματιζομένῳ κοσμίως τῷ στόματι, οὐχὶ δὲ τραγικῶν δίκην προσωπείων διελκομένῳ καὶ κεχηνότι· πταρμοῦ δὲ τὸ ταρακτικὸν ἀφαιρετέον, ἀπολαβομένοις πράως τὰς ἀναπνοάς· ταύτῃ γὰρ εὐσχημονέστατα τὴν ἀθρόαν τοῦ πνεύματος ἀπειλὴν ἐναποσβεστέον, οἰκονομοῦντα τὴν διέξοδον· ὡς καὶ D λαθεῖν πειρᾶσθαι, ἤν τι καὶ συνεξάξῃ ἐκβιαζόμενος ὁ ἀὴρ περίττωμα. Ἀγερωχίας δὲ καὶ ἀταξίας σύμβολον τὸ προσθεῖναι τοῖς ἤχοις ἐθέλειν, μὴ οὐχὶ ἀφαι-

✠ P. 204 ED. POTTER, 174 ED. PARIS. [a] III Joan. 14. [b] Eccli. IX, 25. [c] Eccli. VII, 15.

(24) *Ἤδει*. Ἤδη Homerus, *Iliad*. B, v. 213.
(25) *Γάρ*. Abest a Nov. Mox, ἐν πόλει αὐτοῦ pro ἐν ἀπωλείᾳ αὐτοῦ. Eccli.
(26) *Γλῶσσα*. Pollux lib. II : Καὶ γλώττας δὲ τὰς τῶν ὑποδημάτων ἔλεγον· « et calceorum linguas dixerunt, ut Isæus Socraticus. » Calceamentorum vincula intelligi putat Camerarius. Huc referendum forte, quod est apud Athenæum lib. XV : Καί τοι φορεῖτε γλῶσσαν ἐν ὑποδήμασι· « At linguam vos nunc fertis in calceis. » Hesychius : Γλώσσας, τὰς τῶν αὐλῶν καὶ ὑποδημάτων γλωσσίδας· quæ etiam « lingulæ » vocantur. Festus : « Lingula, per diminutionem linguæ dicta. Alias a similitudine linguæ exsertæ ut in calceis. » COLLECT.
(27) *Φλυαρίαν*. Φιλαργυρίαν Nov. mendose.
(28) *Ποππυσμ*. Ποππυσμὸς δὲ, καὶ συριγμός, sing. numero, Nov.
(29) *Ἐκκλιτέον*. Syntaxis requirit ἐκκλιτέοι· quod habet etiam Nov. et aliquis ι super ν scripsit in Bod.
(30) *Χρέμπτεσθαι*. Χρίμπτεσθαι Nov.
(31) *Στοχαστέον*. Hæc deinceps usque ad ea verba in seq. cap. διὰ τὴν πίστιν τὴν νέαν, λελυμένης κένοδο. exciderunt e Bod. et Reg.
(32) *Ἤ*. Id posuit Sylburg. pro ἧ· ut paulo post παραπεμπτέα ἡ ἐρυγ. pro παραπεπτέα· et mox ταρακτικὸν ἀφαιρ. pro παρακτικόν, sensu eas mutationes requirente.

ρεῖν. Οἱ δὲ δὴ γλύφοντες (33) τοὺς ὀδόντας, αἱμάσσοντες τὰ οὖλα (34), σφίσι τε αὐτοῖς εἰσὶν ἀηδεῖς καὶ τοῖς πλησίον ἀπεχθεῖς. Ναὶ μὴν καὶ τῶν ὤτων οἱ γαργαλισμοὶ καὶ τῶν πταρμῶν οἱ ἐρεθισμοὶ ὑώδεις εἰσὶ κνησμοὶ, πορνείας ἀκολάστου μελετητικοί (35). Καὶ τὰς ὑπ' ὄψιν δὲ ἀσχημοσύνας παραιτητέον, καὶ τὰς αἰσχρολογίας αὐτῶν. Καθεστὸς δὲ καὶ τὸ βλέμμα ἔστω· καὶ ἡ τοῦ τραχήλου ἐπιστροφὴ καὶ ἡ κίνησις εὐσταθής· καὶ ἡ τῶν χειρῶν κατὰ τὰς ὁμιλίας προφορά. Καθόλου καὶ ὁ Χριστιανὸς ἠρεμίας, καὶ ἡσυχίας, καὶ γαλήνης, καὶ εἰρήνης οἰκεῖός ἐστι.

A here. Jam vero qui dentes scalpunt, et ulcera cruentant, tum sibi ipsis molesti sunt, tum invisi proximis. Porro autem aurium quoque fricationes, et sternutamentorum irritationes, sunt suilli pruritus et confricationes, quæ intemperantem meditantur fornicationem. Fugiendæ quoque sunt turpitudines quæ sub aspectum cadunt, et turpes qui de eis fiunt sermones. Sit autem gravis quoque aspectus, collique conversio ac motus constans et decorus, et manuum quoque in loquendo gestus. In summa enim, quies, pax et tranquillitas, est Christiani propria.

ΚΕΦ. Η'.

Εἰ μύροις (36) καὶ στεφάνοις χρηστέον.

Στεφάνων (37) δὲ ἡμῖν καὶ μύρων χρῆσις οὐκ ἀναγκαία· ἐξοκείλει (38) γὰρ εἰς ἡδονὰς καὶ ῥᾳθυμίας, μάλιστα γειτνιώσης τῆς νυκτός. Οἶδ' ὅτι « ἀλάβαστρον μύρου » παρὰ τὸ δεῖπνον τὸ ἅγιον κομίσασα ἡ γυνὴ, τοὺς πόδας ἤλειφε τοῦ Κυρίου, καὶ ἧσεν αὐτόν· οἶδα δὲ καὶ χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ τοὺς παλαιοὺς τῶν Ἑβραίων ἀναδουμένους βασιλεῖς. Ἀλλ' ἡ μὲν γυνὴ, μηδέπω τοῦ Λόγου μεταλαβοῦσα (ἔτι γὰρ ἦν ἁμαρτωλός)· ὅπερ ἡγεῖτο τὸ κάλλιστον εἶναι παρ' αὐτῇ, τὸ μύρον, τούτῳ τετίμηκε τὸν Δεσπότην· ἀμέλει καὶ τῷ κόσμῳ τοῦ σώματος, ταῖς θριξὶ ταῖς ἑαυτῆς, ἀπεψᾶτο τὸ περιττὸν τοῦ μύρου, ἐπισπένδουσα τῷ Κυρίῳ μετανοίας δάκρυα· διὰ τοῦτο « ἀφέωνται » αὐτῆς « αἱ ἁμαρτίαι. » Δύναται δὲ τοῦτο σύμβολον εἶναι τῆς διδασκαλίας τῆς Κυριακῆς, καὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ· μύρῳ γὰρ εὐώδει ἀλειφόμενοι οἱ πόδες, θείκὴν αἰνίττονται διδασκαλίαν, ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς μετ' εὐκλείας ὁδεύουσαν· « Ἐξῆλθε γὰρ ὁ φθόγγος αὐτῶν ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς (39). » Καὶ εἰ μὴ φορτικὸς εἶναι δοκῶ, « οἱ πόδες » οἱ τοῦ Κυρίου, οἱ μεμυρισμένοι, ἀπόστολοί εἰσι, προφητείᾳ (40) τῆς εὐωδίας τοῦ χρίσματος, ἁγίου μεταλαβόντες Πνεύματος. Οἱ γοῦν περινοστήσαντες τὴν οἰκουμένην ἀπόστολοι, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον κηρύξαντες, πόδες ἀλληγοροῦνται Κυρίου· περὶ ὧν καὶ διὰ τοῦ Ψαλμῳδοῦ προθεσπίζει τὸ Πνεῦμα· « Προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ, » τουτέστιν, οὗ (41) ἔφθασαν « οἱ πόδες » αὐτοῦ, οἱ ἀπόστολοι· δι' ὧν κηρυσσόμενος, « ἐπὶ τὰ πέρατα ἧκε τῆς γῆς. » Δάκρυα δὲ ἡ μετάνοιά ἐστι· καὶ λελυμέναι τρίχες φιλοκοσμίας ἐκήρυσσον ἀπαλλαγὴν, καὶ τὴν μετὰ τοῦ κηρύγματος διὰ τὸν Κύριον θλίψιν ἐν ὑπομοναῖς (42), τῆς πα-

✠ CAP. VIII.

An unguentis et coronis utendum sit.

B Coronarum autem et unguentorum usus non est nobis necessarius; ad libidines enim et voluptates impellunt, maxime cum nox prope est. Scio quod cum « unguenti alabastrum [a] » ad sanctam cœnam mulier attulisset, unxit pedes Domini, et eum delectavit : scio etiam veteres Hebræorum **76** reges auro et lapide pretioso ornata gestasse diademata. Sed mulier quidem, quæ Verbi nondum fuerat particeps (erat enim adhuc peccatrix) eo quod apud se esse pulcherrimum existimabat, nempe unguento, honoravit Dominum : itaque etiam ornamento corporis, nempe capillis suis, abstergit unguentum quod redundabat, libans Domino lacrymas pœnitentiæ : propterea ejus « peccata remissa sunt [b]. » Potest autem hoc esse signum ac symbolum doC ctrinæ Dominicæ et ejus passionis; pedes enim, qui unguntur unguento odorifero, doctrinam divinam significant, quæ cum insigni gloria orbem terræ pervadit : « Exiit enim sonus eorum in fines terræ [c]. » Atque adeo, si non nimium importunus videor « pedes » Domini unguento delibuti, sunt apostoli, prophetia suaveolentis unguenti, scilicet sancti Spiritus participes. Itaque apostoli, qui universum orbem terræ obierunt, et Evangelium prædicarunt, per allegoriam dicuntur pedes Domini, de quibus per Psalmographum quoque prædicit Dominus : « Adoremus in loco, ubi steterunt pedes ejus [d]; » hoc est quo « pedes » ejus pervenerunt, nempe apostoli, per quos prædicatus venit « ad fines terræ. » Lacrymæ autem sunt pœnitentia : et soluti capilli præD dicabant liberationem a nimio amore superflui ornatus, et, quæ cum prædicatione propter Dominum

✠ P. 205 ED. POTTER, 175 ED. PARIS. [a] Matth. xxvi, 7; Marc. xiv, 3; Luc. vii, 37. [b] Luc. vii, 47. [c] Psal. xviii, 5; Rom. x, 18. [d] Psal. cxxxi, 7.

(33) *Οἱ δὲ δὴ γλύφ.* Οἱ δὲ διαγλύφ. Nov.

(34) *Οὖλα.* Αἱμάσσοντες τὰ οὖλα, non τὰς οὐλάς· nam οὐλή, *cicatrix :* τὰ οὖλα, « gingivæ. » Glossarium, « gingivæ, » οὖλα, γόμφος, certe de iis loquitur, qui dentes scalpunt. Pollux lib. II : Αἱ δὲ περιειληφυῖαι τοὺς ὀδόντας σάρκες οὖλα μὲν τὰ ἔξωθεν, ἔνουλα δὲ τὰ ἔνδον· οἱ δὲ μεταξὺ τῶν ὀδόντων ἁρμοί. Ita manuscriptus. COLLECT.

(35) *Μελετητικοί.* Μελετικοί Nov.

(36) *Μύροις.* Præceptis de ratione se gerendi in conviviis alia subjungit de coronis et unguentis, quibus convivæ se recreare solebant. Conf. *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. IV, c. 19.

(37) *Στεφάνων.* Cæcilius apud Minutium hæc Christianis exprobrat : « Non floribus caput nectitis, non corpus odoribus honestatis : reservatis unguenta funeribus, coronas etiam sepulcris denegatis. »

(38) *Ἐξοκέλλει.* Ἐξωκέλλει Nov.

(39) *Μετ' εὐκλ... πέρατα τῆς γῆς.* Hæc exciderunt e Nov.

(40) *Προφητεία.* Vel potius in dativo casu προφητείᾳ, hoc est κατὰ προφητείαν, « secundum prophetiam. »

(41) *Οὗ.* Οὐκ Flor. perperam. SYLBURG.

(42) *Ἐν ὑπομοναῖς.* Hæc ad sequentem clausulam refert Nov.

suscipienda erat, afflictionem in tolerantia, veteri illa per novam fidem soluta vana gloria. Quin etiam significat passionem Domini. Mystice sic intelligentibus, oleum est ipse Dominus, a quo ad nos pervenit misericordia. Unguentum autem, quod est adulterinum oleum, est Judas proditor, quo pedes unctus est Dominus, dum a conversatione in mundo liberabatur : unguntur enim mortui. Lacrymæ autem nos sumus peccatores, qui in ipsum credidimus, quibusque peccata remisit. Et capilli soluti, ✠ flens est Jerusalem, quæ inuncta fuerat, propter quam propheticæ fuerunt Lamentationes. Nos autem docebit ipse Dominus, Judam esse illum adulterinum : «Qui intinxerit mecum,» dicens, «in catinum, hic me tradet [a].» Vides convivam dolosum : hic enim ipse Judas osculo prodidit Dominum ; fuit enim idem hypocrita, ac dolosum habens osculum, alium veterem imitans hypocritam : et populum illum arguit, propter quem dictum est : « Hic populus labiis me honorant, cor autem eorum longe est a me [b]. » Est ergo satis probabile, eum quidem oleum significare, ut discipulum qui consecutus fuit misericordiam. Fraudulentum autem, utpote proditorem, oleum infectum ac venenatum. Hoc ergo erat, quod prædicebant pedes unguento delibuti, Judæ nempe proditionem, cum Dominus pergeret ad passionem. Quin etiam ipse Servator « lavans pedes [c] » discipulorum, ad præclara eos mittens agenda, eorum abitum ad benefaciendum gentibus innuit, idonee et pure propria eas præparans potestate : iis fragravit unguentum, et suavis odoris opus ad omnes perveniens ab iis celebratum est. Domini enim passio nos quidem bono odore replevit, Hebræos autem peccato. Hoc apertissime ostendit Apostolus, dicens : « Deo gratias, qui nos semper facit triumphare in Christo, et odorem suæ cognitionis per nos manifestat in omni loco, quoniam Domini bonus odor sumus Deo in iis qui salvi fiunt, et in iis qui pereunt : his quidem odor ex morte in mortem, illis vero odor ex vita in vitam [d]. » Porro autem reges Judæorum ex auro et gemmis composita ac varia corona utentes, atque etiam uncti, Christum in capite symbolice gestantes, im-

λαιᾶς ἐκείνης διὰ τὴν πίστιν τὴν νέαν λελυμένης κενοδοξίας. Ἀλλὰ καὶ πάθος ἐμφαίνει δεσποτικόν· μυστικῶς ταύτῃ νοοῦσι τὸ ἔλαιον, ὁ αὐτός ἐστιν ὁ Κύριος, ἀφ' οὗ τὸ ἔλεος (43) τὸ ἐφ' ἡμᾶς· τὸ δὲ μύρον, δεδολωμένον ἔλαιον, ἐστὶν ὁ Ἰούδας ὁ προδότης, ᾧ τοὺς πόδας ἐχρίσθη Κύριος, τῆς ἐν κόσμῳ ἀναστροφῆς ἀπαλλαττόμενος· μυρίζονται (44) γὰρ οἱ νεκροί. Δάκρυα δέ ἐσμεν οἱ ἁμαρτωλοὶ μετανενοηκότες, οἱ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες, οἷς ἀφῆκε τὰς ἁμαρτίας. Καὶ αἱ τρίχες αἱ λελυμέναι πενθοῦσα Ἱερουσαλὴμ, ἡ καταλελειμμένη (45), δι' ἣν οἱ Θρῆνοι οἱ προφητικοί. Διδάξει (46) δὲ ἡμᾶς αὐτὸς ὁ Κύριος, ὅτι δεδολωμένος ὁ Ἰούδας ἐστίν· « Ὃς ἂν ἐμβάψηται (47) μετ' ἐμοῦ, » λέγων, « εἰς τὸ τρυβλίον (48), οὗτός με παραδώσει. » Ὁρᾷς τὸν συμπότην τὸν δόλιον, καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰούδας φιλήματι προὔδωκε τὸν Διδάσκαλον· γέγονε γὰρ ὁ αὐτὸς ὑποκριτὴς, καὶ φίλημα δεδολωμένον ἔχων, ἄλλον παλαιὸν (49) μιμούμενος ὑποκριτήν· καὶ τὸν λαὸν ἐλέγχων ἐκεῖνον, δι' ὃν εἴρηται· « Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσι φιλοῦσί με· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥωτέρω ἐστὶν ἀπ' ἐμοῦ. » Οὐκ ἀπεικὸς οὖν αὐτὸν καταμηνύειν ἔλαιον (50) μὲν, ὡς μαθητὴν ἠλεημένον· δολερὸν δὲ, ὡς προδότην, ἔλαιον πεφαρμαγμένον. Τοῦτο ἄρα ἦ, ὃ προεφήτευον οἱ μυριζόμενοι πόδες, τὴν Ἰούδα προδοσίαν, εἰς πάθος ὁδεύοντος Κυρίου. Καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, « ἀπονίπτων τοὺς πόδας » τῶν μαθητῶν, εἰς τὰς καλὰς πράξεις ἀποστέλλων αὐτοὺς, τὴν ὁδοιπορίαν αὐτῶν, τὴν εἰς τὰς εὐεργεσίας τῶν ἐθνῶν, ᾐνίξατο, εὐπρεπῆ καὶ καθαρὰ (51) προπαρασκευάσας τῇ ἰδίᾳ δυνάμει· ὤζησέ τε τούτοις τὸ μύρον, καὶ τὸ ἐπὶ πάντων φθάνον (52) τῆς εὐωδίας ἔργον πεφήμισται· καὶ γὰρ πεπλήρωκε τὸ πάθος τοῦ Κυρίου ἡμᾶς μὲν εὐωδίας, Ἑβραίους δὲ ἁμαρτίας. Σαφέστατα τοῦτο ἀπέδειξεν ὁ Ἀπόστολος, εἰπών· « Τῷ Θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι δι' ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ· ὅτι Κυρίου (53) εὐωδία ἐσμὲν τῷ Θεῷ ἐν τοῖς σωζομένοις καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις· οἷς μὲν γὰρ ὀσμὴ ἐκ θανάτου εἰς θάνατον· οἷς δὲ ὀσμὴ ἐκ ζωῆς εἰς ζωήν. » Βασιλεῖς (54) δὲ οἱ Ἰουδαίων, χρυσῷ καὶ λίθοις τιμίοις συνθέτῳ καὶ ποικίλῳ χρώμενοι στεφάνῳ, οἱ χριστοὶ, τὸν Χριστὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς συμβολικῶς

✠ P. 206 ED. POTTER, 176 ED. PARIS. [a] Matth. xxvi, 23. [b] Isa. xxix, 13. [c] Joan. xiii, 5 seq. [d] II Cor. ii, 14, 15, 16.

(43) *Ἔλεος*. Ἔλαιον Bod. De mystica unctione agit etiam Ignatius epist. 11. H. Sylburg.

(44) *Μυρίζονται*. Clemens paulo post : Χρίσεις τῶν μύρων κηδείας, οὐ συμβιώσεως, ἀποπνέουσιν· « Unctiones justa mortuorum, non vitæ consuetudinem, significant. » Conf. *Archæol.* nostræ *Græciæ* iv, 3.

(45) *Καταλελειμμένη*. « Deserta, relicta, » a καταλείπομαι. Respicit Jeremiæ *Lament.* i, 2 seq. Hervetus vertit « inuncta, » ac si legisset καταληλιμμένη, a καταλείφομαι.

(46) *Διδάξει*. Διδάσκει Nov.

(47) *Ὃς ἂν ἐμβάψ*. Ὁ ἐμβάψας Matth. Ὁ ἐμβαπτόμενος Marc. xiv, 20.

(48) *Εἰς τὸ τρύβλιον*. Sic Marcus ; sed ἐν τῷ τρυβλίῳ τὴν χεῖρα Matth. Ἐν τῷ τρυβλίῳ Bod., Reg.

(49) *Παλαιόν*. Nempe Joab. Conf. II Sam. xx, 9, 10.

(50) *Ἔλαιον*. Ἔλεον Nov., Reg., Bod. Mox ἔλαιον πεφαρμαγμένον vocat id, quod paulo ante dixerat ἔλαιον δεδολωμένον. Similiter Lacedæmonii, τοὺς μυροπώλας e Sparta expulerunt, ὡς διαφθείροντας τοὔλαιον, « quod oleum corrumperent ; » ut refert Athenæus lib. xv, cap. 10.

(51) *Εὐπρεπῆ καὶ κ*. Hoc est « cum prius eas (gentes) propriis viribus nitidas ac puras præstitisset, tum eis fragrarit unguentum : quodque ad omnes pervenit, suaveolentiæ opus dictum est. » Nam alludens ad veterem consuetudinem, qua ungendi lavabantur, dicit gentes prius a Christo lotione purgatas, dein unctas fuisse. Lowthius καθαράν pro καθαρά substituit, id ad ὁδοιπορίαν referens.

(52) *Φθάνον*. Φθάνων Bod., Reg., ut hæc vox referatur ad Κύριος.

(53) *Κυρίου*. Χριστοῦ II Corinth. Mox οἷς μὲν ὀσμὴ θαν... Dein ὀσμὴ ζωῆς εἰς ζ. Ibid.

(54) *Βασιλεῖς*. Redit ad alteram objectionem, quam in principio capitis proposuerat.

ἐπιφερόμενοι, λελήθεσαν κεφαλῇ κοσμούμενοι Κυρίου (55). Λίθος γέ τοι τίμιος, ἢ μαργαρίτης, ἢ σμάραγδος, αὐτὸν αἰνίττεται τὸν Λόγον. Χρυσὸς δὲ αὐτὸς πάλιν ὁ ἀδιάφθορος Λόγος, ὁ τὸν ἰὸν (56) τῆς φθορᾶς οὐκ ἐπιδεχόμενος. Χρυσὸν γοῦν (57) αὐτῷ γεννηθέντι, βασιλείας σύμβολον, προσεκόμισαν οἱ μάγοι· μένει δὲ ἀθάνατος ὁ στέφανος οὗτος κατ' εἰκόνα τοῦ Κυρίου· οὐ γὰρ μαραίνεται, ὡς ἄνθος. Οἶδα καὶ τὰ Ἀριστίππου τοῦ Κυρηναίου· ἁβροδίαιτος ἦν ὁ Ἀρίστιππος (58)· σοφιστικὸν οὗτος ἠρώτα (59) τινὰ τοιοῦτον λόγον· « Ἵππος, μύρῳ χριόμενος, εἰς τὴν ἵππου ἀρετὴν οὐ βλάπτεται, οὐδὲ κύων μυρισθεὶς, εἰς τὴν κυνὸς ἀρετήν· οὐδ' ἄνθρωπος ἄρα, » ἐπήγαγε· καὶ συνήγαγεν. Ἀλλ' ἵππῳ μὲν καὶ κυνὶ οὐδὲ εἷς λόγος τοῦ μύρου· οἷς δὲ ἡ αἴσθησις λογικωτέρα, τούτοις ἡ ἀπόλαυσις ἐπιψογωτέρα, κορασιώδεις ὀδμὰς ἐπιφερομένοις. Τούτων δὲ τῶν μύρων ἄπειροι διαφοραί· βρένθιον (60), καὶ μετάλλιον (61), καὶ βασίλειον (62)· πλαγγόνιόν τε καὶ ψάγδας Αἰγυπτίας (63). Σιμωνίδης δὲ ἐν τοῖς ἰάμβοις οὐκ αἰδεῖται λέγων·

Κἀλειφόμην (64) μύροισι καὶ θυμιάμασι,
Καὶ βάκχαρι (65),

A prudentes capite Domini ornabantur. Lapis quidem certe pretiosus vel margarita, vel smaragdus, ipsum Logon significat. Aurum autem rursus est ipse Logos ab interitu alienus, qui corruptionis virus minime recipit. Atque ipsi quidem nato aurum obtulerunt magi, quod est regni symbolum : manet autem hæc corona immortalis ad imaginem Domini; non enim, veluti flos, flaccescit. ✠ Jam vero novi illa Cyrenæi Aristippi : molli ac luxuriosæ vitæ erat deditus Aristippus : is ejusmodi sophisticam proponebat orationem : « Equus, qui unguento ungitur, in equi virtute non læditur, nec unctus canis in virtute canis. » Subjunxit, « ergo nec homo; » et ita conclusit syllogismum. Atqui equo quidem et cani nulla est ad B unguentum cognoscendum ratio; quibus autem sensus est ratione magis præditus, iis unguenti usus est magis vituperandus, cum puellares odores adhibent. Horum autem unguentorum sunt infinitæ differentiæ : brenthium, metallium et regium, plangonium et psagdæ Ægyptiæ. Simonides autem in iambis non veretur dicere :

Ungebar unguine et bonis odoribus,
Et baccari;

✠ P. 207 ED. POTTER, 177 ED. PARIS.

(55) *Κυρίου*. In Pal. ms. est etiam Χριστοῦ. SYLB. Hoc etiam in marg. Bod. et Reg. aliquis scripsit.

(56) *Ἰόν*. Soli e metallis auro rubigo parcit.

(57) *Χρυσὸν γοῦν*. Χρυσὸν γάρ Pal. ms. De regni symbolico indicio, vide et Basil. 234, et Greg. Naz. 232. H. SYLBURG.—Χρυσὸν γάρ habent etiam Reg., Bod. Cæterum aurum regiam Christi potestatem significasse, ubique fere tradunt Patres. Irenæus lib. III, cap. 10 : « Myrrha quidem, quod ipse erat, qui pro mortali humano genere moreretur et sepeliretur. Aurum vero, quoniam rex, cujus regni finis non est. Thus vero, quoniam Deus. » Conf. Tertull. lib. *Contra Judæos*, c. 9; Origenes, I *Adv. Celsum*.

(58) *Ἀρίστιππος*. Laertius Diogenes in *Aristippo*, lib. II, seg. 76 : Πρὸς Χαρώνδαν εἰπόντα, οἱ δὲ, πρὸς Φαίδωνα· Τίς ὁ μεμυρισμένος; Ἐγὼ, φησὶν, ὁ κακοδαίμων, κἀμοῦ κακοδαιμονέστερος ὁ Περσῶν βασιλεύς. Ἀλλ' ὅρα μὴ ὡς οὐδὲν τῶν ἄλλων ζώων παρὰ τοῦτό τι ἐλαττοῦται, οὕτως οὐδ' ἂν ἄνθρωπος· « Charondæ, sive, ut quidam volunt, Phædoni interroganti, quisnam esset unguentis delibutus? Ego, inquit, infelix, et me infelicior rex Persarum. Cæterum vide, ne ut cætera animantia propterea nihil sui amittunt, sic ne homo quidem. »

(59) *Ἠρώτα*. Ἐρωτᾷ plerique codices exhibent. Dein διά τινα τ. Bod., Reg.

(60) *Βρένθιον*. Pollux lib. VI, c. 19 : Βρένθιον, ἐκ Λυδίας. Eodem modo vocem hanc proferunt Athenæus lib. XV, cap. 12, Hesychius, etc.; βρένθειον vocat *Etymologici* auctor. Scholiastes quidam in margine Reg. et Bod. hæc adnotavit : Βρένθιον, ἀπό τινος ἄνθους ἡδέος. Μετάλλιον, ἀπό τινος μετάλλου οὕτω καλουμένου, ὃς καὶ εὗρεν. Πλαγγόνιον, ἀπὸ Πλαγγόνος τῆς ἐφευρηκυίας.

(61) *Μετάλλιον*. Hesychius μετάλλειον vocat, idque a Metallo Siculo nomen accepisse refert : quo tamen loco μεγάλλειον et μέγαλλον scribendum putavit Salmasius. Et quidem μεγαλίου μύρου meminit Hesychius : quin etiam unguenti μεγαλλείου a Megallo Siculo, vel Atheniensi reperti mentio occurrit apud Athenæum lib. XV, c. 12. Pollux μεγαλήσιον appellat, ἀπὸ Μεγάλου Σικελιώτου· verum ejus mss. quidam codices exhibent μετάλλειον ἀπὸ Μετάλλου. Galenus, Dioscorides, Suidas, *Etymologici* auctor, et Eustathius in *Odyss.* f. 664, per γ, scribunt. Denique, Plinii tempore « megalii » nomen obtinuisse, apertum est; is enim refert, nonnullis visum esse, hoc genus unguenti « megalium » dictum fuisse propter ejus gloriam, sive insignem præstantiam, C nempe a μέγας. Porro Γ et Τ perfacilis mutatio.

(62) *Βασίλειον*. Plinius lib. XIII, c. 2 : « Regale unguentum appellatum, quoniam Parthorum regibus ita temperatur. »

(63) *Πλαγγόνιόν τε καὶ ψάγδας Αἰγυπτίας*. Athenæus lib. XV, ex Polemone tradit apud Eleos unguentum quoddam Plangonium vocari, a Plangone repertum. Meminit ibidem et psagdæ Ægyptii multoties ex antiquis auctoribus : ut ex Eubulo, Αἰγυπτίῳ ψάγδᾳ τρὶς λελουμένη· ubi tamen interpres diligentissimus alioquin, « Ægyptio, et Sagde lota. » Fortasse enim corrigendus locus, qui sequitur in eodem libro, et σάγδας habet, ex isto. Certe vocabulum barbarum varie scribitur, ut apud Hesychium, ψάγδης, ψάδας et σάγδας atque etiam ψέγδας. Sed femininum nusquam, id quod et in Titio reprehendit merito Villiomarus ille lib. IV, c. 27, qui et eumdem castigat aliter lib. IV, c. 30, his verbis : « Quod ignorare videris, quam originationem Megallii intellexerit Plinius, ego rem minime diffici- D lem tibi explicabo. Plinius propter gloriam Megalium dictum esse intelligit, tanquam non μεγάλλιον ab inventore, sed μεγαλεῖον ἀπὸ τοῦ μεγάλου et magnificentia appellatum sit. » Scribendum autem apud Clementem ψάγδας Αἰγύπτιος non Αἰγυπτίας. COLLECT. — Cum Αἰγυπτίας, si menda caret, subaudiendum γῆς· alioqui enim legendum potius ψάγδας Αἰγύπτιος, vel ψάγδας Αἰγύπτιον· aut ψάγδας Αἰγυπτία, ut apud Athenæum τῆς λεγομένης σάγδας· quæ tamen scriptura suspicionem movere possit, cum in Epilyci Coracisco sit, βάκχαρίς τε καὶ σάγδας ὁμοῦ· nisi forte absque flexione hoc vocabulo Athenæus utitur, ut mox apud Clementem nostrum est ex Simonide, θυμιάμασι καὶ βάκχαρι, cum βακχάρει postulet eorum

(64) *Κἀλειφόμην*. Hi versus, ope Athenæi, qui eorum

(65) *Βάκχαρι*. Βάκχαριν Nov. Κάκχαριν Bod., Reg. Hoc

nam quidam mercator aderat. Porro autem utuntur etiam unguento ex liliis et e cypro : et nardus apud eos est in maximo pretio : unguentum quoque ex rosis, et alia quibus utuntur mulieres, et humida, et sicca, et quæ asperguntur unguenta, et quibus fiunt suffitus : in dies enim ab eis nova excogitantur, ut inexplebili cupiditati infinitam odoris varietatem gratificentur : quocirca nimiam quamdam decori pulchrique curam redolent. Atque eæ quidem et sua vestimenta, et vestes stragulas, domosque suas suffumigant et aspergunt : atque adeo vel ipsas propemodum matulas olere cogunt unguentum deliciæ. 77 Quamobrem recte ✠ mihi videntur nonnulli, cum ægre ferrent tantum studii in unguenta conferri, ut vel virilitatem ipsam effeminarent, et eorum artifices, nempe unguentarios, a bene institutis civitatibus expellere, atque ipsos etiam floridarum lanarum infectores. Nefas est enim dolosa vestimenta et unguenta in civitatem veritatis ingredi : oportet autem viros in primis apud nos unguenta non olere, sed vitæ probitatem : spiret autem femina Christum, qui est regalis unctio, non unguenta et diapasmata; divina autem semper ungatur pudicitiæ unctione, sancto delectata unguento, nempe Spiritu. Hanc suavis odoris unctionem discipulis suis Christus parat, ex aromatibus cœlestibus hoc unguentum componens. Hoc autem unguento ipse quoque Dominus ungitur, sicut per David declarat : « Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ participibus tuis. Myrrha, et stacte, et casia a vestimentis tuis [a]. » Cæterum ne

A καὶ γάρ τις ἔμπορος παρῆν. Ἐπιτηδεύουσι δὲ καὶ τὸ ἀπὸ κρίνων μύρον, καὶ τὸ ἀπὸ τῆς κύπρου· καὶ ἡ νάρδος εὐδοκιμεῖ παρ' αὐτοῖς· καὶ τὸ ἀπὸ τῶν ῥόδων ἄλειμμα· καὶ τὰ ἄλλα, οἷς ἔτι (66) χρῶνται γυναῖκες, ὑγρά τε, καὶ ξηρὰ, καὶ τὰ ἐπίπαστα, καὶ ὑποθυμιώμενα μύρα· ἐπινοεῖται γὰρ αὐτοῖς (67) ὁσημέραι, πρὸς τὸ ἄπληστον τῆς ἐπιθυμίας, τὸ ἀκόρεστον τῆς εὐωδίας (68)· διὸ καὶ πολλῆς τινος ἀπειροκαλίας ἀποπνέουσιν. Αἱ δὲ καὶ τὰς ἐσθῆτας, καὶ τὰς στρωμνὰς, καὶ τοὺς οἴκους ὑποθυμιῶσί τε, καὶ καταῤῥαίνουσι· μονονουχὶ δὲ καὶ τὰς ἀμίδας ὄζειν ἀναγκάζει τοῦ μύρου ἡ τρυφή. Εὖ μοι δοκοῦσι σχετλιάσαντες τῇ περὶ τοῦτο σπουδῇ, τοσοῦτο τοῖς (69) μύροις ἀποδιαχεῖσθαί τινες, ὅτι (70) τὴν ἀνδρωνῖτιν ἐκθηλύνουσιν, ὡς καὶ τοὺς τεχνίτας αὐτῶν, τοὺς μυρεψοὺς, τῶν B εὐνομουμένων ἀπελαύνειν πόλεων (71), καὶ τῶν ἀνθινῶν ἐρίων τοὺς βαφεῖς ἀπελαύνειν καὶ αὐτούς· οὐ γὰρ θέμις δολερὰ εἵματα καὶ χρίσματα εἰς τὴν ἀληθείας παρεισιέναι (72) πόλιν· χρὴ δὲ καὶ μάλα τοὺς μὲν ἄνδρας τοὺς παρ' ἡμῖν μὴ μύρων, ἀλλὰ καλοκἀγαθίας ὄζειν· γυνὴ δὲ ἀποπνείτω Χριστοῦ τοῦ ἀλείμματος, τοῦ βασιλικοῦ (73), μὴ διαπασμάτων καὶ μύρων· ἀεὶ δὲ τῷ σωφροσύνης ἀμβροσίῳ χρίσματι συναλειφέσθω, ἁγίῳ τερπομένη μύρῳ, τῷ Πνεύματι. Τοῦτο σκευάζει Χριστὸς ἀνθρώποις γνωρίμοις εὐωδίας ἄλειμμα, ἐκ τῶν οὐρανίων συντιθεὶς ἀρωμάτων τὸ μύρον. Τούτῳ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος συναλείφεται τῷ μύρῳ· ὡς διὰ Δαβὶδ μεμήνυται· « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου· σμύρνα, καὶ στακτὴ, καὶ κασία, ἀπὸ C τῶν ἱματίων σου. » Ἀλλὰ γὰρ (74) μὴ λάθωμεν,

✠ P. 208 ED. POTTER, 177-178 ED. PARIS.

[a] Psal. XLIV, 9.

postulet regula grammatica : cum enim sit εἶδος μύρου βαρβαρικοῦ, ut in margine Pal. ms. adnotatum est, flexionis et generis exigua in talibus haberi solet ratio. De cæterorum nomenclatura docebunt indices. SYLBURG. — Athenæus loco citato, ex Polemone et Sosibio refert, παρὰ Ἠλείοις μύρον τι πλαγγόνιον καλεῖσθαι, εὑρεθὲν ὑπό τινος Πλαγγόνος· « Apud Eleos unguentum quoddam Plangonium dici, a Plangone repertum. » Porro de reliquis unguentis conf. idem, Plinius etiam, et Pollux, loc. citat., itemque Dioscorides lib. x, c. 5.

eorum priorem partem recitavit lib. xv, cap. 12, hoc modo corrigendi sunt :

Κ' ἠλειφόμην μύροισι, καὶ θυώμασι
Καὶ βακκάρει· καὶ γάρ τις ἔμπορος παρῆν. D
Et ungebar unguentis, et odoribus,
Et baccari : nam mercator quidem aderat.

Postrema autem verba non Clementis, ut vulgo habentur, sed Simonidis sunt.

Hoc loco adnotavit aliquis in marg. Bod. et Reg. εἶδος βαρβαρικοῦ μύρου.

(66) *Ἔτι.* Abest a Nov.

(67) *Αὐτοῖς.* F. convenientius αὐταῖς, fem. gen. SYLB.

(68) *Εὐωδίας.* Εὐοδίας Bod., Reg.

(69) *Τοσοῦτο τ.* Hoc est, « adeo ab unguentis abhorrere, eo quod virorum conclave effeminent. » Nam sicut ἐπιδιαχεῖσθαί τινι est, « rei cuipiam esse addictum ; » ita ἀποδιαχεῖσθαί τινι est, « a re quapiam abhorrere. »

(70) *Ὅτι.* Abest a Nov.

(71) *Ἀπελαύνειν πόλεων.* Laconicum responsum de unguenti purpuræque dolo, reperitur infra quoque pag. 126, meminit et Herodotus. SYLBURG. — Athenæus lib. xv Lacedæmonios testis est Sparta ejecisse unguentarios, quod oleum corrumperent, et lanarum infectores, quod candorem lanæ obliterarent. Solonem etiam lege vetuisse viris unguenta vendere, quod non solum in odore, sed etiam in colore luxus homines effeminet, qui ejusmodi voluptatibus se tradunt. COLLECT. — Conf. quæ adnotata sunt ad *Strom.* I, pag. 294. Scholiastes in marg. Reg. et Bod. adnotat, Πλάτωνα αἰνίττεται.

(72) *Παρεισιέναι.* Προσιέναι Nov.

(73) *Βασιλικοῦ.* Alludit ad unguentum βασίλειον supra memoratum. Mox ἀβροσίῳ pro ἀμβροσίῳ Nov.

(74) *Ἀλλὰ γάρ.* Vultures et scarabæos unguenta non ferre, docet etiam Plutarchus, 248. H. SYLBURG. — Ælianus lib. IV, c. 18, *De animalibus :* Γυπῶν γε μὴν τὸ μύρον ὄλεθρός ἐστι. Κάνθαρον δὲ ἀπολεῖς, εἰ ἐπιβάλῃς τῶν ῥόδων αὐτῷ· « Vulturum pernicies unguentum est. Scarabæi, rosis injectis, pereunt. » Idem lib. III, c. 7 ; Plinius, lib. XII, c. 53 : « Vultures, unguento qui fugantur, alios appetunt odores, scarabæi rosam. » Herm. Barbarus legendum censet, « rosa, » ex Theophrasto *De causis plant.* c. 4, qui scribit vultures unguento, scarabæos rosa necari. Idem Aristoteles in *Geoponicis.* Idem et de aliis insectis tradit Ælianus, loco primum omnium citato : Τὰ δὲ ἔντομα φθείρεται, εἰ ἐλαίῳ τις ἐγχρίσειεν αὐτά· « Insecta oleo si quis inungat, perdiderit. » Idem lib. II, c. 58 : « Tetro odore, ait, non modo apes offendi, sed unguento odorato : tanquam enim puellæ modestæ, teterrimum odorem præclare contemnunt, et unguenti suavitatem a se detestantur. » COLLECT.

ὥσπερ οἱ γῦπες, τὰ μύρα βδελυττόμενοι, ἢ οἱ κάνθαροι· (τούτους γὰρ, ῥοδίνῳ χρισθέντας μύρῳ, τελευτᾷν λέγουσιν·) καὶ τούτων ἐκκριτέον (75) ὀλίγα τινὰ τῶν μύρων ταῖς γυναιξὶν, ὅσα μὴ καρῶσι τὸν ἄνδρα· αἱ γὰρ ὑπέρμετροι χρίσεις τῶν μύρων κηδείας, οὐ συμβιώσεως, ἀποπνέουσιν. Καίτοι καὶ τὸ ἔλαιον αὐτὸ ταῖς μελίτταις καὶ τοῖς ἐντόμοις ἐστὶ πολέμιον ζώοις· ἀνθρώπων δὲ τοὺς μὲν ὤνησεν, ἔστι δὲ οὓς εἰς μάχην ἐξεκαλέσατο· καὶ τοὺς πρότερον φίλους, ἀληλιμμένους τοῦτο (76), ἐν τοῖς σταδίοις ἐκτρέπει εἰς τὸ τῆς ἀγωνίας πάμμαχον (77). Μαλθακὸν δὲ ἔλαιον τὸ μύρον ὂν, οὐκ οἴεσθε (78) τὰ ἤθη τὰ γενικὰ (79) ἐκθηλύνειν δύνασθαι; Μάλιστα. Ὥσπερ δὲ τὴν τρυφὴν καὶ τῆς γεύσεως ἀποκεκλείκαμεν, οὕτως ἀμέλει καὶ τῶν ὄψεων καὶ τῶν ὀσφρήσεων τὴν ἡδυπάθειαν B ἐξορίζομεν, μὴ λάθωμεν ἣν ἐφυγαδεύσαμεν ἀκολασίαν, κάθοδον αὐτῇ διδόντες εἰς τὴν (80) ψυχὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων, οἱονεὶ διὰ θυρῶν ἀφρουρήτων. Εἰ γοῦν τῆς εὐωδίας «τὸ θυμίαμα» τὸν μέγαν ἀρχιερέα, τὸν Κύριον (81), ἀναφέρειν λέγοιεν τῷ Θεῷ, μὴ θυσίαν ταύτην καὶ εὐωδίαν θυμιάματος νοούντων· ἀλλὰ γὰρ τὸ τῆς ἀγάπης δεκτὸν ἀναφέρειν τὸν Κύριον, τὴν πνευματικὴν εὐωδίαν, εἰς τὸ θυσιαστήριον παραδεχέσθων. Αὔταρκες μὲν οὖν τὸ ἔλαιον αὐτὸ λιπᾶναί τε τὴν ἐπιφάνειαν, καὶ ἀνεῖναι τὸ νευρῶδες, καί τινα τοῦ σώματος ὀσμὴν ἀναστεῖλαι βαρυτέραν, εἰ καὶ πρὸς τοῦτο τοῦ ἐλαίου δεοίμεθα. Ἡ δὲ ἐπιτήδευσις (82) τῆς εὐωδίας δέλεάρ ἐστι ῥᾳθυμίας, πόῤῥωθεν εἰς λίχνον ἐπιθυμίαν ἐπισπωμένης· πάντοθεν γὰρ ἀγώγιμος ὁ ἀκόλαστος, καὶ ἀπὸ ἐδωδῆς, καὶ ἀπὸ στρωC μνῆς, καὶ ἀπὸ συναναστροφῆς, καὶ ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἐκ τῶν ὤτων, καὶ ἐκ τῶν γνάθων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μυκτήρων. Καθάπερ οἱ βόες τοῖς κρίκοις καὶ τοῖς σχοίνοις, οὕτω δὲ καὶ ὁ ἀκόλαστος θυμιάμασι, καὶ μύροις, καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν στεφάνων εὐωδίαις περιέλκεται. Ἐπεὶ δὲ οὐδεμίαν χώραν ἀπονέμομεν ἡδονῇ, πρὸς οὐδεμίαν συμπεπλεγμένῃ λυσιτελῆ τῷ βίῳ χρείαν· φέρε, κἀνταῦθα διαστειλώμεθα, τὸ χρειῶδες αἱρούμενοι· εἰσὶ γάρ τινες εὐωδίαι οὐ καρωτικαὶ (83), οὐδὲ ἐρωτικαί· οὐκοῦν συμπλοκῆς καὶ τῆς ἀκολάστου ἑταιρείας (84) ἀποπνέουσαι· ὑγιειναὶ

A forte sicut vultures unguenta abhorreamus, aut sicut scarabæi (hos enim rosaceo unguento delibutos mori aiunt); pauca quædam ex his unguentis sunt eligenda feminis, quæ viro minime caput gravent. Nimiæ enim unguentorum unctiones, justa quæ fiunt mortuis potius quam familiarem vitæ redolent consuetudinem. Quanquam ipsum quoque oleum, apibus et insectis est inimicum, verum id prodest nonnullis hominibus, nonnullos autem ad pugnam excitat, et qui prius erant amici, id unctos in stadiis eo deducit, ut omni contentione omnibusque viribus in certamine depugnent. Unguentum autem, cum molle sit oleum, non existimatis generosos mores posse effeminare? Maxime. Sicut autem delicias a gustu amovimus, ita certe a visu et odoratu profectam voluptatem ✠ amandamus, ne intemperantiæ, quam fugavimus, per sensus, tanquam per portas quibus desunt custodes, in animam aditum patefaciamus. Quod si suavis odoris «suffitum [a],» pontificem magnum, nempe Dominum, dicant Deo offerre, ne id esse sacrificium et suavis odoris suffitum intelligant, sed gratam et acceptam charitatem, spiritalem scilicet odoris suavitatem, Dominum altari offerre accipiant. Sufficit itaque ipsum oleum et ad superficiem cutis irrigandam, nervosque relaxandos, et ad corporis graviorem reprimendum odorem, si vel oleo ad hoc opus habeamus; suavis autem odoris studium est esca mollitiei, quæ ad libidinosam cupiditatem paulatim attrahit. Qui est enim intemperans, undequaque ducitur ac trahitur, et a cibo, et a strato, et a conversatione, et ab oculis, et ab auribus, et a maxillis, atque adeo etiam a naribus. Et sicut boves annulis et funibus, ita etiam intemperans suffitibus, et unguentis, et suaveolentibus coronarum odoribus trahitur. Quoniam autem voluptati nihil loci tribuimus, quæ cum nullo usu qui vitæ conferat conjuncta est, age hic quoque, distinguamus, id quod est utile eligentes. Sunt enim suaves quidam odores, qui neque caput gravant, neque ad amores impellunt, neque impudicam conjunctionem ac meretricium contuber-

✠ P. 209 ED. POTTER, 178-179 ED. PARIS.

[a] Exod. xxx, 7.

(75) Ἐκκριτέον. Pal. cod. scriptura est, teste Sylburg., cui favent alii mss. ἐγκριτέον Flor. edit. quod ferri et ipsum potest. Mox forte ὅσα ἂν μὴ καρῶσι· alioqui enim sine ἂν congruentius esset καροῦσι. SYLBURG.

(76) Τοῦτο. Hoc cum sequentibus connectit Nov.

(77) Πάμμαχον. Suidas Παμμάχιον, παγκράτιον. Mercurialis lib. II, c. 9, *De arte gymnast.*: «Ex pugilatu et lucta tertium quoddam exercitationis genus componebatur, quod pancratium appellabant, in hoc ut testatur Arist. I *Rhet.* cap. 5, adversarios et pugnis ferire ut pugiles, et dejicere studebant ut luctatores, tum quacunque alia ratione, ut dentibus, genibus, calcibus, toto denique corpore, ut dixit Pausanias, adversarium vincere contendebant. His de causis hæc exercitatio παμμάχιον vocata est quandoque, sicut Plato Euthydemum πάμμαχον dixit.» De unctione vero athletarum, qui oleo simplici, vel aqua misto, vel ceromate ungebantur, ut membra labores sine ruptura sustinerent, vel ut sudorem cohiberent nec tantopere lassarentur, vide eumdem lib. I, c. 8, *De arte gymn.* COLLECT.

D (78) Οἴεσθε. Hanc lectionem debemus Sylb. quam firmat Nov. Olim scriptum erat οἴεσθαι. In Bod. aliquis ε scripsit super αι. Sunt autem ε et αι εὐμετάβολοι propter soni similitudinem.

(79) Γενικά. Pal. ms. γεννικά, gemino νν. SYLBURG. — Porro sequentia hoc modo connectunt Bod. et Reg. οὐκ οἴεσθε τὰ ἤθη τὰ γενικὰ ἐκθηλύνειν δύνασθαι μάλιστα; «nonne existimatis id ad generosos mores effeminandos vel maxime comparatum esse?» Recte.

(80) Τήν. Abest a Nov., Bod., Reg.

(81) Κύριον. Sc. Christum, cujus typus erat summus Judæorum pontifex. Conf. Ephes. v, 2; Philip. IV, 8; Heb. XIII, 16.

(82) Ἡ δὲ ἐπιτήδευσις. Aristoteles *Ethic. Nicomach.* lib. III, c. 11. II. SYLBURG.

(83) Οὐ καρωτικαί. Pal. ms. οὐκ ἀρωματικαί, minus apte. Quod vero cerebrum odoratis adjuvetur, docet etiam Plutarchus *Sympos.* lib. III, c. 1. SYLBURG. — Οὐ καρωματικαί Reg. corrupte.

(84) Καὶ τῆς ἀκ. ἑτ. Καὶ ἑταιρείας ἀκολάστου Nov.

nium redolent, sed sunt una cum temperantia salubres, ac cerebrum quidem alunt, quando male affectum fuerit, et ventriculum corroborant. Multum ergo abest, ut oporteat refrigerare floribus, quando quis vult nervos leves agilesque reddere: non est enim usus eorum omnino ablegandus, sed unguento tanquam medicamento et auxilio utendum est, et ad vires languentes excitandas, et adversus catarrhos, et frigiditates, et fastidium. Quemadmodum alicubi quoque dicit Comicus: « Unguentis manus ungitur, quod est pars sanitatis maxima, ut cerebri bonos odores faciat. » Quin etiam pedum, per eorum, quæ calefaciunt aut refrigerant, unctionem, fricatio exercetur utilitatis gratia: ut scilicet iis, qui sunt repleti in capite, fiat quædam attractio ✠ et diversio ad corporis partes minus principales. Voluptas autem, cui nulla accedit utilitas, meretriciorum morum suspicionem præbet, et medicamentum est ad provocandam libidinem aptum. Omnino autem multum differunt, esse unguento delibutum, et ungi unguento: illud enim est effeminatum; unguento autem ungi nonnunquam est utile. Aristippus itaque philosophus, cum unguento unctus esset, dicebat, « malos male perdendos esse cinædos, qui ut unguenti utilitas male audiret, effecerant. » « Honora autem medicum propter ejus utilitatem, » inquit Scriptura [a]: « ipsum enim creavit Altissimus. A Domino autem est medicina. » Deinde subjungit: « Et unguentarius faciet mistionem: » videlicet quod data essent unguenta ad

A δὲ μετὰ σωφροσύνης, καὶ τὸν μὲν ἐγκέφαλον ὑποτρέφουσαι, ὁπηνίκα ἂν καχεκτῇ, ῥωννύουσαι δὲ καὶ τὸν στόμαχον. Πολλοῦ τοίνυν δεῖ τοῖς ἄνθεσιν ἐπιψύχειν αὐτὸν (85), ὁπότε λεαίνεσθαι ἐθέλει τὸ νευρῶδες· οὐ γὰρ κατὰ πάντα ἀποσκορακιστέον (86) τὴν χρῆσιν αὐτῶν, ἀλλ' ὥσπερ φαρμάκῳ καὶ βοηθήματι χρηστέον τῷ μύρῳ, πρός τε τὸ ἐπεγεῖραι τὴν ἀπαυδῶσαν δύναμιν, καὶ πρὸς τοὺς κατάῤῥους, καὶ πρὸς τὰς καταψύξεις, δυσαρέστησίν τε· καθὰ καὶ ὁ Κωμικός φησί που· « Μύροις (87) ὑπαλείφεται τὰς χεῖρας· ὑγιείας μέρος μέγιστον, ὀδμὰς ἐγκεφάλων χρηστὰς ποιεῖν· » καὶ ἡ τῶν ποδῶν διὰ τοῦ λίπους τῶν ἀναθερμαινόντων ἢ ἐμψυχόντων μύρων ἀνάτριψις ὠφελείας ἕνεκεν ἐπιτηδεύεται· ὡς δὴ (88) ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τοῖς πεπληρωμένοις ὁλκήν τινα καὶ
B ὑποχώρησιν ἐπὶ τὰ μὴ κύρια τῶν μερῶν γίνεσθαι. Ἡδονὴ δὲ, ᾗ μὴ πρόσεστι τὸ χρειῶδες, ἤθους ἐστὶν ἑταιρικοῦ διαβολὴ, καὶ φάρμακον ἐρεθισμῶν. Διαφέρει (89) δὲ ὅλως τὸ μυραλοιφεῖν τοῦ μύρῳ χρίεσθαι· τὸ μὲν γὰρ θηλυδριῶδες, τὸ δὲ χρίεσθαι τῷ μύρῳ καὶ λυσιτελεῖ ἔσθ' ὅτε. Ἀρίστιππος (90) γοῦν ὁ φιλόσοφος, χρισάμενος μύρῳ, « Κακοὺς κακῶς ἀπολωλέναι χρῆναι τοὺς κιναίδους, » ἔφασκε, « τοῦ μύρου τὴν ὠφέλειαν εἰς λοιδορίαν διαβεβληκότας. Τίμα δὲ (91) ἰατρὸν πρὸς χρείαν αὐτοῦ, » φησὶν ἡ Γραφή· « Καὶ γὰρ αὐτὸν ἔκτισεν ὁ Ὕψιστος. Παρὰ δὲ Κυρίου ἐστὶν ἴασις. » Εἶτα ἐπάγει· « Καὶ μυρεψὸς ποιήσει μίγμα· » ὡς εἰς ὠφέλειαν δηλονότι (92), οὐχ εἰς ἡδυπάθειαν δεδομένων τῶν μύρων. Οὐ γὰρ περὶ
C τὸ ἐρεθιστικὸν τῶν μύρων σπουδαστέον οὐδαμῶς,

✠ P. 210 ED. POTTER, 179 ED. PARIS. [a] Eccli. XXXVIII, 1, 2, 7.

(85) Αὐτόν. Vel potius αὑτόν, « se. »

(86) Ἀποσκορ. Ἀποκορακιστέον Bod., Reg.

(87) Μύροις. Apud Athenæum lib. XV, ex Alexide in comœdia Πονήρᾳ, *Improba*, citatur locus hic:

... ὑγιείας μέρος,
Μέγιστον ὀδμὰς ἐγκεφάλῳ χρηστὰς ποιεῖν.

Itaque corrigendum hic est ἐγκεφάλων. At lib. II, amplior eadem sententia profertur:

Ἐναλείφεται τὰς ῥῖνας, ὑγιείας μέρος
Μέγιστον, etc.

« Nares ungit, quæ bonæ pars valetudinis est maxima, odoremque capiti suavem objicit. » At apud Clementem legimus ὑπαλείφεται τὰς χεῖρας. Quantum autem conferant ad sanitatem unguenta, indicat illud Abderitæ Democriti apophthegma, qui interrogatus, qua ratione vitam sanus degeret, respondit, « Si interiora melle rigaret, exteriora oleo. » COLLECT. — Hos porro versus Grotius in *Excerptis e trag. et com.* Athenæi ope hoc modo digessit:

... μύρῳ
Ὑπαλείφεται τὰς ῥῖνας, ὑγιείας μέρος
Μέγιστον, ὀδμὰς ἐγκεφάλῳ χρηστὰς ποιεῖν.

... naribus
Unguentum allinitur, sanitatis maxima
Quæ pars, odore cerebrum perfundi bono.

Dein hæc adnotavit: « Hoc μύρῳ ex Clemente posuimus, et ὑπαλείφεται, pro quo ἐναλείφεται apud Athenæum qui rursum recte ῥῖνας, cum male sit in Clemente χεῖρας, et ἐγκεφάλῳ non ἐγκεφάλων. »

(88) Δή. Μὴ Νῦν.

(89) Διαφέρει. Ἀλείφεσθαι hominibus voluptariis, χρίεσθαι etiam τοῖς σώφροσι convenit. Unde nata distinctio inter χρίσματα et ἀλείμματα. Athenæus lib. XV, c. 12: Ἱκέσιος δ' ἐν δευτέρῳ Περὶ ὕλης τῶν μύρων φησί· Τὰ μὲν ἐστὶ χρίσματα, τὰ δ' ἀλείμματα. Clementis distinctionem defendunt etiam Sophoclis verba, quæ recitavit Athenæus l. XV, c. 10: Σοφοκλῆς δ' ὁ ποιητὴς ἐν *Κρησὶ* τῷ δράματι τὴν μὲν Ἀφροδίτην ἡδονήν τινα οὖσαν, δαίμονα, καὶ μύρῳ ἀλειφομένην παράγει, καὶ κατοπτριζομένην, τὴν δ' Ἀθηνᾶν φρόνησιν οὖσαν καὶ νοῦν, ἔτι δὲ ἀρετὴν, ἐλαίῳ χρωμένην καὶ γυμναζομένην· « Sophocles poeta in fabula *Cretensibus*, Venerem deam, qua voluptas significatur, unguento perfusam fingit, et ad speculum se contemplantem. Minervam autem, cujus nomine mentem prudentiamque intelligimus ac virtutem, oleo perungi ac exerceri. » Porro χρίεσθαι est « lini: » ἀλείφεσθαι, « perfundi. » Glossæ veteres; « linit, » χρίει.

D (90) Ἀρίστιππος. Seneca *De beneficiis*, lib. VII, c. 25: « Aristippus aliquando delectatus unguento, Male, inquit, istis effeminatis eveniat, qui rem tam bellam infamaverunt. » SYLBURG. — Dictum hoc in Aristippo hoc modo effert Diogenes Laertius: Κακοὶ κακῶς δ' ἀπόλοιντο οἱ κίναιδοι, οἵτινες καλὸν ἡμῶν ἄλειμμα διαβάλλουσιν· « Mali vero male pereant cinædi, qui hoc nostrum unguentum ut male audiret, effecerunt. » Male hactenus interpretes, « qui unguenta pretiosa nobis exprobrant. »

(91) Τίμα δ. Bibl. τίμα τὸν ἰατρὸν πρὸς χρείαν αὐτοῦ· καὶ γὰρ αὐτόν, etc., quæ lectio magis convenit cum vulgata Latina, quam quod est in Antuerpiensi, πρὸς τὰς χρείας τιμαῖς αὐτοῦ, « ad necessitates honoribus ejus. » COLLECT. — Mox ibid. ἔκτισεν ὁ Κύριος· παρὰ γὰρ Ὑψίστου ἐστ. Dein, καὶ μυρεψὸς ἐν τούτοις ποιήσ.

(92) Δηλονότι. Sic mss., sed olim scriptum erat δῆλον ὅτι divisim.

ἀλλὰ τὸ ὠφέλιμον ἐκλεκτέον· ὅπου γε καὶ τοῦ ἐλαίου τὴν γένεσιν ἀνῆκεν ὁ Θεὸς ἀνθρώποις εἰς πόνων ἀρωγήν. Αἱ δὲ ἀφραίνουσαι γυναῖκες, βάπτουσαι μὲν τὰς πολιὰς, μυρίζουσαι δὲ τὰς τρίχας, πολιώτεραι (93) θᾶττον γίνονται (94) διὰ τὰ ἀρώματα, ξηραντικὰ ὄντα· διὸ καὶ αὐχμηρότεροι γίνονται οἱ μυριζόμενοι· ὁ δὲ αὐχμὸς πολιωτέρους ποιεῖ. Εἴτε γὰρ αὔανσις τριχὸς ἡ πολιὰ, εἴτε (95) ἔνδεια θερμοῦ, τῆς ξηρότητος τὴν οἰκείαν τῆς τριχὸς ἐκπινούσης τροφὴν τὴν ὑγρὰν, καὶ πολιοὺς ἀποτελούσης· πῶς ἂν εἰκότως ἔτι ἀγαπῷμεν τὰ μύρα, δι' ἃ αἱ πολιαὶ, οἱ φεύγοντες πολιάς; Καθάπερ δὲ οἱ κύνες, ῥινηλατοῦντες, ἐκ τῆς ὀδμῆς ἀνιχνεύουσι τὰ θηρία· οὕτως ἐκ τῆς περιέργου τῶν μύρων εὐωδίας θηρῶσιν οἱ σώφρονες τοὺς ἀσελγεῖς. Τοιαύτη δὲ καὶ τῶν στεφάνων ἡ χρῆσις, κωμαστικὴ καὶ πάροινος, ἀπέῤῥεε (96). « Μή μοι (97) στέφανον ἀμφιθῇς κάρα. Ἦρος μὲν γὰρ ὥρα, λειμῶσιν ἐνδρόσοις, καὶ μαλακοῖς ποικίλοις, χλοάζουσιν ἄνθεσιν ἐνδιαιτᾶσθαι καλὸν, » αὐτοφυεῖ καὶ εἰλικρινεῖ τινι εὐωδίᾳ, καθάπερ τὰς μελίττας, τρεφομένους. Τὸ δὲ « πλεκτὸν (98) στέφανον ἐξ ἀκηράτου λειμῶνος » κοσμήσαντας, οἴκοι περιφέρειν, οὐ σωφρόνων· οὐ γὰρ ἁρμόδιον ῥόδων κάλυξιν, ἢ ἴοις, ἢ κρίνοις, ἢ ἄλλοις τισὶ τοιούτοις ἄνθεσι χαίτην πυκάζεσθαι κωμαστικὴν, διανθιζομένους τὴν χλόην. Ἐμψύχει γὰρ χαίτην ἄλλως ὁ στέφανος περικείμενος, καὶ δι' ὑγρότητά τε, καὶ διὰ (99) ψυχρότητα. Ταύτῃ (1) καὶ οἱ ἰατροὶ, ψυχρὸν εἶναι φυσιολογοῦντες τὸν ἐγκέφαλον, μύρῳ χρίεσθαι ἀξιοῦσι τὰ στήθη καὶ μυκτῆρας ἄκρους, ὡς δυνηθῆναι τὴν πυρώδη ἀναθυμίασιν, ἡσυχῇ διοδεύουσαν, εὐρώστως ἀναθάλπειν τὴν ψυχρότητα. Πολλοῦ τοίνυν δεῖ τοῖς

A utilitatem, non autem ad suavem sensuum titillationem. Non enim in unguentis id, quod ad libidinem provocat, sectandum est, sed id, quod est in eis utile, est eligendum, cum etiam Deus hominibus oleum nasci permiserit ad levandos labores. Desipientes autem mulieres, quæ canos quidem tingunt, capillos autem ungunt, celerius canescunt propter ea, quæ desiccant, aromata. Quippe fiunt, qui unguntur, sicciores; facit autem siccitas caniores. Sive enim canities est pilorum exsiccatio, sive calidi defectus, siccitate humidum, quod est pilorum nutrimentum, ebibente et efficiente canos, quomodo unguenta **78** adhuc amaverimus, propter quæ canities fit, qui canos fugimus? Quemadmodum autem qui naribus sunt sa-
B gacibus canes, feras odore investigant: ita ex nimis curiosa unguentorum fragrantia, qui temperantes ✠ sunt, venantur intemperantes. Porro autem talis quoque usus coronarum ad comessationem et in vino proterviam comparatus effluxit. « Ne caput mihi corona cinxeris. Ver est, in roscidis pratis et mollibus variisque germinantibus floribus degere pulchrum est, » nativa et sincera odoris suavitate apum ritu fruentes. Ex « puro » autem « prato contextam coronam » pro ornamento domi circumferre non est sobriorum hominum. Non enim rosarum baccis, vel violis, vel liliis, vel aliis ejusmodi floribus lascivientem comam, prata floribus nudantes, tegere convenit. Refrigerat enim capillum circumposita corona, tum propter humidita-
C tem, tum propter frigiditatem. Ea de causa medici, cum cerebrum esse frigidum observent, pectora

✠ P. 211 ED POTTER, 180 ED. PARIS.

(93) *Πολιώτεραι.* Hæc desumpta sunt ex Athenæo lib. xv, cujus est fragmentum apud Canterum lib. iii, c. 31 *Novarum lect.*: Ζητεῖ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Φυσικοῖς προβλήμασι, διὰ τί οἱ μυριζόμενοι πολιώτεροι; ἢ ὅτι τὸ μύρον διὰ τὰ ἀρώματα ξηραντικόν ἐστι; sed ea, quæ ex Aristotele citantur, nec in *Problematibus*, neque alibi exstant, neque in libro Theophrasti *Περὶ ὀσμῶν*· ex quo conjicit Mercurialis lib. i, c. 21 *Var. lect.* perperam locum illum citari, cum neque Diogenes Laertius in catalogo operum Aristotelis mentionem ullam faciat naturalium problematum, tum quod lib. v *De generat. animalium* ex professo adversus eos disputet, qui a siccitate canitiem ortum ducere putabant, quam non ab ea, sed a putredine sola produci monstrat. Sed idem Athenæus ait, Τὰ πιλία θᾶττον ποιεῖ πολιούς, quod ibidem reperitur, ut et cap. 11 *De hist. animal.* lib. iii: Τὰ γὰρ πνεύματα κωλύει τὴν σῆψιν, ἡ δὲ σκέπη ἄπνοιαν ποιεῖ· « Corruptio canitiem gignit, pilei autem prohibita transpiratione, corrumpendo canitiem faciunt. » Atqui hunc ipsum lib. *De animalib.* apud eumdem Athenæum reperimus quamplurimis locis citatum, et multa alia Aristot. opera nominari, quæ Stagyritæ nemo alius tribuit, ut et apud Apollonium in historiis mirabilibus editum a Xylandro; et multos scimus fuisse Aristoteles. Collect. — Non inutile erit integrum Athenæi locum apponere, quo ex Aristotele duas recitat de causa canitiei sententias; alteram eorum, qui ab ariditate; alteram eorum, qui ex defectu caloris, eam ducebant. Ejus porro vero verba sic se habent lib. xv, cap. 13: Ζητεῖ δ' ὁ πολυμαθέστατος Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Φυσικοῖς προβλήμασι· Διὰ τί οἱ μυριζόμενοι πολιώτεροι; ἢ ὅτι τὸ μύρον διὰ τὰ ἀρώματα ξηραντικόν ἐστι, διὸ καὶ αὐχμηρόν; ὁ δ' αὐχμὸς πολιωτέρους ποιεῖ· εἴτε αὔανσις τριχὸς ἡ πολιά, εἴτ' ἔνδεια θερμοῦ, ἡ ξηρότης μαραίνει. Διὸ καὶ τὰ πιλία θᾶττον ποιοῦσι πολιούς· ἐκπίνεται γὰρ ἡ οἰκεία τῆς τριχὸς ὑγρότης· « Aristoteles ille doctissimus in Naturalibus quæstionibus hoc excutit: Cur magis canescant, qui unguento caput illinunt? an quod unguentum propter aromata caput exsiccet, indeque squalore arefaciat? squalor enim canitiem efficit. Nam sive canities pilorum sit ariditas, sive caloris inopia, siccitate omnia marcescunt. Quamobrem iis, qui pileo caput tegunt, canities acceleratur, quia humor absumitur alendis pilis destinatus. »

(94) *Γίνονται.* Hoc pro vulg. φαίνονται repositum
D ex Pal. ms. Sylburg.—Consentiunt Bod., Reg., verum φαίνονται habet Nov.

(95) *Εἴτε.* Οὔτε Nov.

(96) *Ἀπέῤῥεε.* Haud scio an melius ἀπεῤῥέτω, « in malam rem facessito. » Sylburg.—Ἄπαιρε Nov., corruptum ex ἄπεῤῥε· nam αι et ε εὐμετάβολοι.

(97) *Μή μοι.* Lyrici cujusdam poetæ versus recitat. Mox χάρᾳ in dativo casu Sylburgius scribi posse adnotat.

(98) *Πλεκτόν.* Hæc rursus poetica sunt.

(99) *Διά.* Abest a Bod., Reg.

(1) *Ταύτῃ.* Athenæus lib. xv profert Alcæi et Anacreontis carmina; tum addit, « hortatur videlicet ut sibi ungat pectus, in quo sedes est cordis. » Hoc autem fuit olim factitatum, non ideo solum quod natura vapor odoris a pectore sursum in caput effertur, sed etiam quia in corde sit animi domicilium, ut asserunt Philotimus et Praxagoras, illustres medici. Paulo post coronas appensas pectori ὑποθυμιάδας a poetis vocatas ait.

esse ungenda definiunt, et supremas nasi partes, ut sensim transiens calida exhalatio, ejus frigiditatem possit salubriter fovere. Longe ergo abest, ut is sit floribus refrigerandus. Accedit his, quod florum quoque delectationem perdunt ii, qui sunt coronati. Quippe nec ejus visu fruuntur, qui habent coronam supra oculos revinctam; sed neque odoris suavitate, cum supra respiratoria instrumenta sint flores. Cum enim odor secundum naturam sursum emittatur et exhaletur supra caput, respiratio nulla delectatione fruitur, cum suavitas odoris abripiatur. Sicut ergo pulchritudo, ita etiam flos delectat, dum videtur : et oportet nos eorum quæ pulchra sunt aspectu fruentes, laude et gloria afficere Opificem. Usus autem eorum est noxius, et celeriter præteriens, pœnitentia nos afficit. Statim autem probatur eorum vitæ brevitas; ambo enim flaccescunt, et flos et pulchritudo. Cæterum eos quidem, qui ea contrectant, ille quidem refrigerat, hæc vero incendit et inflammat. Ut uno autem verbo absolvam, qui præter aspectum usus eorum percipitur, petulantia est et libido, non autem delectatio. Oblectari autem nos honeste oportet tanquam in paradiso, Scripturam ✠ vere sequentes : mulieris quidem corona vir est existimandus, viri autem matrimonium, matrimonii autem flores, amborum liberi, quos quidem carnalium pratorum divinus colligit agricola. « Senum autem coronæ sunt filiorum filii; filiis autem gloria, inquit, sunt patres [a] ,» nobis autem Pater universorum, et universæ

ἄνθεσιν ἐπιψύχειν αὐτόν. Ναὶ μὴν (2) καὶ τὸ τερπνὸν τῆς ἀνθήσεως οἱ καταστεφθέντες ἀπολλύουσιν· οὔτε γὰρ ἀπολαύουσι τῆς ὄψεως οἱ ἀναδούμενοι τὸν στέφανον ὑπὲρ τὰς ὄψεις, οὐδὲ μὴν τῆς εὐωδίας, οἱ ἀπελαύνοντες ὑπὲρ τὰς ἀναπνοὰς τὰ ἄνθη. Ἀναδιδούσης γὰρ ἄνω καὶ (3) ἀναθυμιωμένης κατὰ φύσιν τῆς εὐωδίας ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν, ἔρημος τῆς ἀπολαύσεως ἡ ἀναπνοὴ καταλείπεται, ἀφαρπαζομένης τῆς εὐωδίας. Ὥσπερ οὖν (4) τὸ κάλλος, οὕτω καὶ τὸ ἄνθος τέρπει βλεπόμενον· καὶ χρὴ δι' ὄψεως ἀπολαύοντας τῶν καλῶν, δοξάζειν τὸν Δημιουργόν. Ἡ χρῆσις δὲ αὐτῶν ἐπιβλαβὴς, καὶ θᾶττον παρέρχεται μετανοίᾳ τιμωρουμένη. Αὐτίκα δὴ μάλα καὶ διελέγχεται τὸ ἐφήμερον αὐτῶν· ἄμφω γὰρ μαραίνετον (5), καὶ τὸ ἄνθος, καὶ τὸ κάλλος. Ἀλλὰ καὶ τοὺς θιγγάνοντας αὐτοῖν, τὸ μὲν ἐνέψυξε, τὸ δὲ ἐξέκαυσεν. Ἑνὶ δὲ λόγῳ ἡ παρὰ τὴν ὄψιν ἀπόλαυσις αὐτοῖν, ὕβρις ἐστὶν, οὐ τρυφή· τρυφᾷν (6) δὲ ἡμῖν, ὡς ἐν παραδείσῳ, προσῆκεν σωφρόνως, τῷ ὄντι παρεπομένους τῇ Γραφῇ· στέφανον (7) μὲν γυναικὸς τὸν ἄνδρα ὑποληπτέον, ἀνδρὸς δὲ τὸν γάμον, ἄνθη δὲ τοῦ γάμου, τὰ τέκνα ἀμφοῖν· ἃ δὴ τῶν σαρκικῶν λειμώνων ὁ θεῖος δρέπεται γεωργός. « Στέφανος δὲ γερόντων, τέκνα τέκνων· δόξα (8) δὲ παισὶν οἱ πατέρες, » φησίν· ἡμῖν δὲ ὁ Πατὴρ τῶν ὅλων· καὶ τῆς συμπάσης Ἐκκλησίας στέφανος ὁ Χριστός. Καθάπερ δὲ αἱ ῥίζαι καὶ αἱ βοτάναι, οὕτω δὲ καὶ τὰ ἄνθη ἰδίας ἔχει ποιότητας· καὶ τὰς μὲν ἐπωφελεῖς, τὰς δὲ ἐπιβλαβεῖς· ἔστι δὲ ἃς καὶ ἐπισφαλεῖς. Ὁ γοῦν κιττὸς (9) ἐμψύχει· ἡ δὲ καρύα (10) πνεῦμα ἀφίησι

✠ P. 212 ED. POTTER, 181 ED. PARIS. [a] Prov. xvii, 6.

(2) *Ναὶ μήν*. Tertullianus *De corona mil.* « res esse, ait, spiraculi aut spectaculi flores; » deinde in hunc coronarum usum invehitur : « Cæterum in capite quis sapor floris, quis coronæ sensus, nisi vinculi tantum? Quia neque color cernitur, neque odor ducitur, neque teneritas commendatur. Tam contra naturam est florem capite sectari, quam cibum aure, quam sonum nare. » Minutius Felix : « Sane quod caput non coronamus, ignoscite. Auram boni floris naribus ducere, non occipitio capillisve solemus haurire. » COLLECT. — Simile est Diogenis illud apud Laertium, lib. vi, seg. 39 : Τῷ μύρῳ τοὺς πόδας ἀλειψάμενος, ἔφη, ἀπὸ μὲν τῆς κεφαλῆς εἰς τὸν ἀέρα ἀπιέναι τὸ μύρον, ἀπὸ δὲ τῶν ποδῶν εἰς τὴν ὀσφρησιν· « Unguento cum inunxisset pedes, dixit, a capite quidem in aerem ascendere unguentum, sed a pedibus in olfactum. » Idem videbatur Nigrino philosopho Platonico, de quo Lucianus in *Nigrino* : Εἰ γάρ τοι τῇ πνοῇ τῶν ἴων τε καὶ ῥόδων χαίρουσι, ὑπὸ τῇ ῥινὶ μάλιστα ἐχρῆν αὐτοὺς στέφεσθαι παρ' αὐτὴν, ὡς οἷόν τε, τὴν ἀναπνοήν· « Nam si violarum et rosarum odore delectantur, sub naribus potissimum eos coronari oportebat, juxta ipsam, quantum fieri potest, respirationem. » Conf. etiam Tertullianus *Apolog.*, cap. 42.

(3) *Καί*. Τῆς Nov.

(4) *Ὥσπερ οὖν*. Plutarchus, *De amore* : Καὶ τοὺς καλοὺς ὁρᾷν μὲν ἐπιτερπέστατον, ἅψασθαι δὲ καὶ λαβεῖν, οὐκ ἀκίνδυνον, μᾶλλον δὲ, ὥς φησι Ξενοφῶν, τὸ μὲν πῦρ τοὺς ἁψαμένους καίει μόνον, οἱ δὲ καλοὶ καὶ τοὺς μακρὰν ἑστῶτας ὑφάπτουσιν· ἡ γὰρ ὄψις τοῦ πάθους ἐστὶ λαβή· « Formosos intueri jucundissimum est : tangere autem, non sine periculo licet : imo, ut Xenophon inquit, ignis quidem tangentes solum urit, pulchri vero etiam procul distantes inflammant : visus enim veluti ansa est capiendi amoris. » COLLECT.

(5) *Μαραίνετον*. Rectius passive μαραίνεσθον. SYLBURG.

(6) *Τρυφᾷν*. Respicit Gen. ii, 15 : Καὶ ἔθετο (Θεὸς) αὐτὸν (ἄνθρωπον) ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς.

(7) *Στέφανον*. Respicere videtur I Cor. xi, 3 : Παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστι· κεφαλὴ δὲ γυναικὸς, ὁ ἀνήρ· κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ, ὁ Θεός. Scholiastes in marg. Reg. et Bod. hæc adnotavit : Ἀλλὰ καὶ ἀνδρὸς τὴν γυναῖκα· γυνὴ γὰρ ἀνδρεία, στέφανος τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, ἡ Γραφὴ λέγει.

(8) *Δόξα*. Proverb. Καύχημα δὲ τέκνων, πατέρες αὐτῶν. A. Sequentia sunt ex Ephes. i. H. SYLBURG.

(9) *Κιττός*. Hæc de hedera, et quæ sequuntur de nuce et de narcisso mutuatus est a Plutarcho ad verbum lib. iii *Symposiac.* cap. 15. Quod vero Sophocles ait, narcissum esse στεφάνωμα χθονίων θεῶν, « coronamentum terrestrium deorum, » subterraneorum intellige, ceu inferorum; nam, ut docet Eustathius in *Iliad.* A, νάρκισσος Ἐριννύσι στεφάνωμα· dicitur enim narcissus ἐκ τοῦ ναρκᾷν, οἱ Ἐριννύες παραίτιοι, et ex Phanodemo lib. v *Rerum Atticarum* constat, coronas e narcisso consecratas fuisse Proserpinæ, quod florem illum colligeret, cum rapta fuit a Plutone, vel quod circa monumenta nascatur frequens : Cælius lib. xxvi, cap. 20, vel omnibus subterraneis diis, quod defuncti et morte torpidi flore torpido coronarentur. Dodonæus Pempt. II, lib. ii, c. 21. COLLECT.

(10) *Καρύα*. Hæc e Plutarcho Clemens, vel uterque ex eodem auctore mutuatus fuisse videtur. Ejus verba, quia Clementi lucem aliquam allatura videntur, apposuisse haud pigebit e *Sympos.* lib. iii,

χαρωτικὸν, ὡς ἐμφαίνει καὶ τοὔνομα ἐτυμολογούμενον· νάρκισσος δὲ βαρύοδμόν ἐστιν ἄνθος· ἐλέγχει δὲ αὐτὸ ἡ προσηγορία, « ναρκᾷν (11) » ἐμποιοῦν τοῖς νεύροις. Αἱ δὲ τῶν ῥόδων (12) καὶ τῶν ἴων ἀποφοραὶ, ἡσυχῇ οὖσαι ψυχραὶ, συστέλλουσι καὶ ἐπιστύφουσι τὰς καρηβαρίας· ἡμῖν (13) δὲ οὐχ ὁπωστιοῦν συμμεθύειν, ἀλλ' οὐδὲ οἰνοῦσθαι ἐπιτέτραπται· ναὶ μὴν ὁ κρόκος καὶ τῆς κύπρου τὸ ἄνθος εἰς ὕπνον ἄλυπον ὑπαγέτην (14). Πολλὰ (15) δὲ αὐτῶν, φύσει ψυχρὸν ὄντα τὸν ἐγκέφαλον, ἀναθάλπει ταῖς ἀποφοραῖς, λεπτύνοντα τῆς κεφαλῆς τὰ περιττεύματα. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ῥόδον (16) ἐπωνομάσθαι φησὶν, ὅτι πάμπολυ τῆς ὀδωδῆς (17) ἀφίησι ῥεῦμα· διὸ καὶ θᾶττον μαραίνεται. Ἀλλ' οὐδὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις (18) τῶν Ἑλλήνων, ἡ χρῆσίς πω τῶν στεφάνων ἦν· οὔτε γὰρ οἱ μνήστορες (19) οὔθ' οἱ ἁβροδίαιτοι κέχρηνται Φαίακες αὐτοῖς. Ἐν δὲ τοῖς ἀγῶσι (20), πρῶτον ἡ τῶν ἀθλητῶν δόσις ἦν, δεύτερον δὲ ὁ ἐπεγερμὸς, τρίτον ἡ φυλλοβολία (21), τελευταῖον ὁ στέφανος, ἐπίδοσιν λαβούσης εἰς τρυφὴν τῆς

A Ecclesiæ corona Christus est. Quemadmodum autem radices et herbæ, ita etiam flores proprias habent qualitates; et has quidem utiles, illas vero noxias, alias autem periculosas. Hedera itaque refrigerat : nux autem emittit spiritum, qui torporem immittit, ut vel ipsa ostendit nominis etymologia. Narcissus vero flos est gravis odoris : id autem arguit nominis appellatio, ut qui nervis νάρκην, hoc est « torporem, » afferat. Rosarum autem et violarum qui emittuntur odores, cum sint modice frigidi, gravedines capitis comprimunt et coercent. Nobis autem nullo modo non solum una inebriari, sed ne vino quidem impleri permissum est. Quin etiam crocus et flos ligustri in somnum minime molestum deducunt. Porro autem multa ex iis cerebrum, B quod est natura frigidum, suis fovent odoribus, dum excrementa cerebri subtiliora efficiunt. Hinc etiam dicunt rosam Græce ῥόδον fuisse nominatam, quod odoris fluxum emittit ingentem, et ideo cito marcescit. Cæterum nec apud antiquos

quæst. 1, qua disputat, an floreis coronis inter pocula utendum sit? Δηλοῖ καὶ τῶν ὀνομάτων ἔνια τὴν περὶ ταῦτα πολυπραγμοσύνην τῶν παλαιῶν. Τήν τε γὰρ καρύαν οὕτω ὠνόμασαν, ὅτι, πνεῦμα βαρὺ καὶ καρωτικὸν ἀφιεῖσα, λυπεῖ τοὺς ὑπ' αὐτῆς παρακεκλημένους· καὶ τὸν νάρκισσον, ὡς ἀμβλύνοντα τὰ νεῦρα, καὶ βαρύτητας ἐμποιοῦντα ναρκώδεις· « Adde, quod veterum in hisce rebus diligentiam produnt nomenclaturæ quædam. Sic nuci καρύας nomen crearunt, quod spiritu gravi et capiti nocivo, quem exhalat, soporem ea sub arbore recubantibus conciliet. Sic narcissum, quia nervos obtundit, et torporem inducat, appellavere. »

(11) *Ναρκᾷν*. Si quis νάρκην malit, per me licet. SYLBURG.

(12) *Αἱ δὲ τῶν ῥ*. Plutarchus loco prius dicto : Ὅσα δὲ ἡσυχῇ ψυχρὰ τῷ μετρίως ἐπιψαύειν ἀνακρουομένων τὰς ἀναθυμιάσεις, ὥσπερ ὁ τῶν ἴων καὶ ῥόδων στέφανος· στύφει γὰρ ἀμφότερα, καὶ στέλλει τῇ ὀσμῇ τὰς καρηβαρίας. Τὸ δὲ τῆς κύπρου ἄνθος, καὶ ὁ κρόκος, καὶ ἡ βάκχαρις εἰς ἄλυπον ὑπάγει τοὺς πεπωκότας· « Quæ vero moderate frigida leni contactu repellunt atque inhibent exhalationes, quemadmodum facit e violis atque rosis contexta corolla : uterque enim flos astringit, et capitis gravedinem odoris vi defendit. Enimvero cypri flos, crocus et baccaris, placido somno potores consopiunt. »

(13) *Ἡμῖν*. Sensus est : « Nobis, quibus vino non solum non inebriari, sed ne liberius quidem uti permissum est, rosis et violis ad comprimendam τὴν καρηβαρίαν opus haud esse. »

(14) *Ὑπαγέτην*. Grammatica regula postulat ὑπάγετον. SYLBURG. — Idque habet Nov.

(15) *Πολλά*. Plutarchus ibidem : Ἐνίων δὲ ἀνθῶν ὀσμαῖς ἄνω σχιδναμέναις περὶ τὸν ἐγκέφαλον οἵ τε πόροι τῶν αἰσθητηρίων ἐκκαθαίρονται, καὶ λεπτύνονται τὰ ὑγρὰ πράως ἄνευ πληγῆς καὶ σάλου τῇ θερμότητι διακρινόμενα, καὶ φύσει ψυχρὸς ὢν ὁ ἐγκέφαλος ἀναθάλπεται· « Quorumdam etiam florum odore sursum ad cerebrum rejecto, tum sensuum spiracula defæcantur, tum humores quoque citra omnem vim concussionemque dividuntur, et a calore clementer attenuantur : ad hæc cerebrum, quod natura frigidum est, intepescit atque fovetur. »

(16) *Ῥόδον*. Plutarchus sub finem modo laudati capitis : Τὸ δὲ ῥόδον ὠνόμασται δήπουθεν ὅτι ῥεῦμα πολὺ τῆς ὀδωδῆς ἀφίησι· διὸ καὶ τάχιστα μαραίνεται· « Rosa utique etiam inde nomen accepit, quod copiosum odoris defluvium exspuat; quæ causa etiam est cur ocissime marcescat. »

(17) *Ὀδωδῆς*. Pal. ms. ὀδμῆς, usitatius. SYLBURG.—Id habent præterea Reg., Bod. cum in textu, tum etiam in marginali nota. Sed ὀδωδῆς veram esse lectionem, ex Plutarchi verbis manifestum est.

(18) *Ἀρχαίοις*. De primo coronarum apud veteres Græcos usu conf. *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. IV, c. 20.

(19) *Οἱ μνήστορες*. Intelligit Penelopes procos, C quorum mores, ut etiam Phæacum, Homerus in *Odyssea* copiose descripsit.

(20) *Ἐν δὲ τοῖς ἀγῶσι*. Athletis non eadem quocunque tempore præmiorum genera proposita, verum ut Clem. Alex. memoriæ prodidit, primo fuit δόσις ceu *donum*, secundo plausus et excitatio, tertio foliorum conjectio, postremo corona. Quid autem δόσις Clementi significet, nisi aliquid in ejus vulgato codice desideretur, puto nihil aliud, quam congiarium significare : quo pacto apud Herodianum quoque ea vox usurpata invenitur : nisi potius leve aliquod munusculum designet, quod posterioribus omnibus vilius exstiterit. Mercur. lib. *De arte gymnast*. c. 14. Athenæus lib. X refert ex elegis Xenophanis de athletis, ἐκ πόλεως καὶ δῶρον, ὅ οἱ κειμήλιον εἴη· « aliquo donatur a civitate munere, quod suæ virtutis sit monumentum. » Plin. lib. XVI, cap. 14 : « Antiquitus quidem nulla corona, nisi Deo, dabatur : viritim vero ne in certa- D mine quidem ulli : feruntque primum omnium Liberum patrem imposuisse capiti suo, sed ex hedera, postea deorum honori sacrificantes sumpsere : novissime et in sacris certaminibus usurpatæ. » Paulo post : « Ludos ineunti semper assurgi etiam a senatu in more est. » Quod ad athletas referre voluit Mercur. lib. I, c. 3 *Gymnast.*, pulchreque cum eo, quod ἐπεγερμόν appellat Clemens, conveniret, nisi ad Romanos potius referendum esset, qui civica donati essent. Illi enim coronas non novere nisi bellicas. COLLECT. — Ferrarius de veterum plausu lib. II, Ἄθλων pro ἀθλητῶν, et ἐπαγερμός pro ἐπεγερμός substituit, hoc modo : Ἐν δὲ τοῖς ἀγῶσι πρῶτον ἡ τῶν ἄθλων δόσις ἦν· δεύτερον δὲ, ὁ ἐπαγερμός· τρίτον, ἡ φύλ. « In certaminibus vero, primo fuit præmiorum datio, secundo, munusculorum collectio; tertio, florum seu frondium conjectio; postremo corona. »

(21) *Τρίτον ἡ φ*. Τρίτον δὲ ἡ φ. Pal. ms. SYLB. — Mox, τοίνυν τῶν στεφάνων. Ibid.

quidem Græcos fuit ullus adhuc coronarum usus : neque enim proci, nec qui luxuriosam vitam agebant, Phæaces, eis usi sunt. In certaminibus autem, ✠ primo donum athletis datum est, secundo autem plausus et excitatio, tertio foliorum conjectio, ultimo autem fuit corona, cum Græcia post tempora Medica deliciis operam daret. Qui a Logo itaque instituuntur, a coronis arcentur, nec existimant rationem esse a se illigandam, quæ in cerebro sita est : non quod corona comessatricis petulantiæ sit symbolum, sed quod ea sit dedicata simulacris. Sophocles certe narcissum, « antiquam magnorum deorum coronam » appellavit, id dicens de terrestribus. Sappho autem coronat Musas rosa : « Non es rosarum Pieriarum particeps. » Junonem autem dicunt delectari lilio, et Dianam myrto. Etsi enim flores quidem maxime propter hominem facti sunt, eos tamen cum stulti acceptos, non ad proprium usum, quo grato animo uti poterant, sed in ingratum dæmonum ministerium abusi sunt, ab eis abstinendum est propter conscientiam. Est autem corona

A Ἑλλάδος μετὰ τὰ Μηδικά. Εἴργονται τοίνυν στεφάνων οἱ τῷ Λόγῳ παιδαγωγούμενοι· οὐκ ἐπικαταδεῖν δοκοῦσιν (22) τὸν λόγον, ἐν ἐγκεφάλῳ τοῦτον ἱδρυμένον· οὐδ' ὅτι κωμαστικῆς ἀγερωχίας σύμβολον ὁ στέφανος εἴη· ἀλλὰ γὰρ ὅτι (23) τοῖς εἰδώλοις κατωνόμασται· ὁ γοῦν Σοφοκλῆς (24) τὸν νάρκισσον « ἀρχαῖον (25) μεγάλων θεῶν στεφάνωμα » προσεῖπε, τῶν χθονίων λέγων· ῥόδῳ δὲ τὰς Μούσας Σαπφὼ (26) καταστέφει· « Οὐ γὰρ μετέχεις (27) ῥόδων τῶν ἐκ Πιερίας· » κρίνῳ (28) δὲ ἥδεσθαι τὴν Ἥραν φασὶ, καὶ τὴν Ἄρτεμιν, μυῤῥίνῃ· εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα μὲν δι' ἄνθρωπον γέγονε τὰ ἄνθη, ταῦτα δὲ οἱ ἀνόητοι λαβόντες, οὐκ εἰς τὴν ἰδίαν εὐχάριστον χρῆσιν, ἀλλ' εἰς τὴν τῶν δαιμονίων ἀχάριστον ὑπηρεσίαν κατεχρήσαντο· ἀφεκτέον αὐτῶν διὰ τὴν συνείδησιν (29).
B Ἀοχλήτου (30) δὲ ἀμεριμνίας ὁ στέφανος σύμβολον· ταύτῃ καὶ τοὺς νεκροὺς (31) καταστεφανοῦσιν· ᾧ λόγῳ καὶ τὰ εἴδωλα, ἔργῳ προσμαρτυροῦντες αὐτοῖς τὸ εἶναι νεκροῖς· οἱ μὲν γὰρ βακχεύοντες, οὐδὲ ἄνευ στεφάνων ὀργιάζουσιν· ἐπὰν δὲ ἀμφιθῶνται τὰ ἄνθη, πρὸς τὴν τελευτὴν ὑπερκαίονται. Οὐ δὴ κοινωνη-

✠ P. 213 ED. POTTER.

(22) *Οὐκ ἐπικαταδεῖν δ.* Lowthius mavult οὐχ ὅτι ἐπικατ. Verum facilior mutatio fiet, si scripserimus οὐκ ἐπεὶ καταδεῖν, hoc est : « Non quod existiment rationem, quæ in cerebro sita est, coronis ligari ; neque quod, » etc. Quam emendationem in Græco indice suggessit Sylburgius.

(23) *Ἀλλὰ γὰρ ὅτι.* Tertull., *De corona mil.*, 7 : « Quale igitur habendum est apud homines veri Dei, quod a candidatis diaboli introductum est, et ipsis a primordio dicatum est, quodque jam tunc
C idololatriæ initiabatur ab idolis, et id idolis adhuc vivis ; non quasi aliquid sit idolum, sed quoniam quæ idolis alii faciunt, ad dæmones pertinent. Porro si quæ alii idolis faciunt, ad dæmones pertinent, quanto magis, quod ipsa sibi idola fecerunt, cum adviverent ? » Collect.

(24) *Ὁ γοῦν Σοφ.* Ὁ γὰρ Σοφ. Bod., Reg. Plutarchus, post ea quæ de narcisso superius laudata sunt, hæc adjicit : Διὸ καὶ ὁ Σοφοκλῆς αὐτὸν ἀρχαῖον μεγάλων θεῶν στεφάνωμα, τουτέστι τῶν χθονίων, προσηγόρευκε· « Quam ob causam Sophocles vetustum magnarum, hoc est terrestrium, dearum coronamentum vocavit. »

(25) *Ἀρχαῖον.* Ἀρχαίων Pal. ms., Sylburg., Reg. Mox μεγάλων pro λέγων Nov. mendose. Pro quo fortasse rectius λέγω, « dico, inquam. » Sylburg.

(26) *Σαπφώ.* Morem fuisse veterum ut longe aliis floribus texerent coronas diversis diis, constat : Musas vero rosis coronare ipsos solitos, plures graves scriptores litteris prodiderunt. Utuntur autem
D omnes testimonio Sapphonis, quæ carmine quodam testata id fuerat. P. Victor, lib. xiv, c. 18, *Var. lect.* Deinde locum citat apud Plutarch., *Symposiac.* lib. iii, cap. 1, de nuptialibus præceptis, et Clementis hoc loco, quem ex Stobæo se correxisse ait, antequam eum excudendum daret ex Bibliotheca Medicæa : Κατ' θανοῖσα δὲ κείσεαι οὐδέποκα μναμοσύνα σέθεν ἔσετ' οὐδέποκ' ὕστερον· οὐ γὰρ πεδέχεις ῥόδων τῶν ἐκ Πιερίας, ἀλλ' ἀφανὴς κ' εἰν Ἀΐδαο δόμοις φοιτάσεις πεδ' ἀμαυρῶν νεκύων ἐκπεποταμένα. Ita reperitur scriptus hic locus in quodam Stobæi manuscripto codice, nisi quod illæ duæ voces πεδέχεις et πέδα non Dorica, sed communi lingua efferuntur, quod viri docti ex aliis grammaticis emendarunt. Sed et in Aldina Plutarchi editione alteram reperimus : « Scribit ad feminam indoctam et litterarum expertem. Mortua, inquit, jacebis, neque memoria unquam tui exstabit ; non enim es particeps rosarum ex Pieria ortarum, sed obscura Orci domos peragrabis, cum exilibus umbris volitans. » Itaque videri fortasse cuipiam possit glossema, quod præterea in hac sententia alibi legitur. In eodem loco *Sympos.* testatur Plutarchus, floribus coronatos fuisse τοὺς ἱερονίκας. Collect.

(27) *Οὐ γὰρ μετέχεις.* Pal. ms. οὐ γὰρ ἀπαρχῆς· pro quo an ἀπάρχεις scribere voluerit, nescio. Coronas vero Musarum antiquos e rosis texere solitos fuisse, prolixius docet Petrus Victorius, *Var. lect.* lib. xiv, cap. 18. Sylburg. — Οὐ γὰρ ἀπαρχῆς ῥόδων τῶν ἐκ περιεργίας Nov., Bod., Reg. corrupte.

(28) *Κρίνῳ.* Sunt qui lilium Veneri sacrum fuisse perhibent. Unde id vetus poeta χάρμ' Ἀφροδίτης, « delicias Veneris, » vocat apud Athenæum lib. xv, c. 9.

(29) *Διὰ τὴν σ.* Respicit I Cor. x, 28.

(30) *Ἀοχλήτου.* Scholiastes in marg. Reg. et Bod. hæc adnotat : Οἶμαι δὲ τοῖς γαμοῦσι καὶ τοῖς ἀθλοῦσι ἀμεριμνίας δίδοσθαι τὸν στέφανον σύμβολον, τοῖς μὲν ἀφροδισίου φροντίδος, τοῖς δὲ καμάτων καὶ πόνων γυμναστικῶν.

(31) *Ταύτῃ καὶ τοὺς νεκρούς.* P. Victorius, lib. ii, cap. 7, *Var. lect.*, Græcorum morem in efferendo honestiore aliquo funere significavit. Cicero in orat. *pro Flacco* : « Quod contineretur plebiscitis Smyrnæorum quæ fecerant in Castricium mortuum ostendens primum ut oppidum intro ferretur, deinde ut efferrent ephebi ; postremo ut imponeretur aurea corona mortuo. » Institutum autem hoc coronandi mortuos tetigit etiam Aristoph. in *Concionat.*, ubi induxit virum uxorem increpantem quod eum noctu in lectulo dormientem reliquisset tanquam cadaver ; addit enim, « nihil desiderari potuisse, nisi quod coronam capiti ejus non imposuisset. » Plinius, lib. xxi, c. 3 : « Ut ipsi mortuo parentibusque ejus sine fraude esset imposita. » Tertullian., *De corona mil.* : « Quid enim tam dignum Deo, quam quod indignum idolo ? Quid autem tam dignum idolo, quam quod et mortuo ? Nam et mortuorum est ita coronari ; vel quoniam et ipsi idola statim fiunt, et habitu et cultu consecrationis quæ apud nos secunda idololatria est. » Minutius Felix *Octavio* : « Nec mortuos coronamus. Ego vos in hoc magis miror, quemadmodum tribuatis exanimi facem, aut non sentienti coronam, cum et beatus non egeat, et miser non gaudeat floribus. » Collect.

τέον (32) οὐδ' ὁπωστιοῦν δαίμοσιν. Ἀλλ' οὐδὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τὴν ζῶσαν, δίκην εἰδώλων τῶν νεκρῶν, καταστεπτέον. Ὁ γὰρ καλὸς τοῦ ἀμαράντου (33) στέφανος ἀπόκειται τῷ καλῶς πεπολιτευμένῳ. Τὸ ἄνθος τοῦτο γῆ βαστάζειν οὐ κεχώρηκε· μόνον δὲ αὐτὸ καρποφορεῖν ἐπίσταται οὐρανός. Πρὸς δὲ, καὶ ἀλόγιστον, ἀκηκοότας ἡμᾶς τὸν Κύριον (34) «ἀκάνθαις» ἐστεμμένον (35), αὐτοὺς ἐντρυφῶντας τῷ σεμνῷ τοῦ Κυρίου πάθει, ἀναδεῖσθαι τοῖς ἄνθεσιν. Ὁ μὲν γὰρ τοῦ Κυρίου στέφανος ἡμᾶς ᾐνίττετο προφητικῶς, τοὺς ποτε ἀκάρπους, τοὺς περικειμένους αὐτῷ διὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἧς (36) ἐστι κεφαλή. Ἀλλὰ καὶ τῆς πίστεώς ἐστι τύπος· ζωῆς μὲν διὰ τὴν οὐσίαν τοῦ ξύλου, εὐφροσύνης δὲ διὰ τὴν προσηγορίαν τοῦ στεφάνου· κινδύνου δὲ διὰ τὴν ἄκανθαν· οὐδὲ γὰρ ἀναιμωτὶ προσιέναι τῷ Λόγῳ ἔξεστιν. Ὁ δὲ πλεκτὸς μαραίνεται στέφανος οὗτος, καὶ τὸ πλέγμα τῆς σκολιότητος ἀναλύεται, καὶ τὸ ἄνθος ξηραίνεται· μαραίνεται γὰρ ἡ δόξα τῶν τῷ Κυρίῳ μὴ πεπιστευκότων. Ἰησοῦν δὲ ἐστεφάνωσαν ὑψωμένον, τῆς αὐτῶν καταμαρτυροῦντες ἀμαθίας· τοῦτ' αὐτὸ γὰρ οἱ σκληροκάρδιοι, προφητείαν οὖσαν σεσοφισμένην οὐ νοοῦσιν, ἣν αὐτοὶ ὕβριν καλοῦσι Κυρίου. «Οὐκ ἔγνω τὸν Κύριον ὁ λαὸς» ὁ πεπλανημένος· οὐ περιτέτμηται τὸν λογισμόν· οὐ πεφώτισται τὸν σκοτισμόν· οὐκ εἶδε τὸν Θεόν· τὸν Κύριον ἠρνήσατο· ἀπολώλεκε τὸ εἶναι Ἰσραήλ· ἐδίωξε τὸν Θεόν· καθυβρίζειν ἤλπισε τὸν Λόγον· καὶ ὃν ἐσταύρωσεν ὡς κακοῦργον, ἀνέστεψεν ὡς βασιλέα. Διὰ τοῦτό τοι εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν ἄνθρωπον, τὸν φιλάνθρωπον Θεὸν ἐπιγνώσονται Κύριον καὶ δίκαιον· ὃν αὐτοὶ παρεπίκραναν (37) ἐπιδείξασθαι τὸν Κύριον, τούτῳ αὐτῷ ὑψουμένῳ μεμαρτυρήκασι, τὸ διάδημα τῆς δικαιοσύνης τὸ ὑπὲρ πᾶν (38) ὄνομα ἐπηρμένῳ περιάψαντες διὰ τῆς ἀειθαλοῦς ἀκάνθης (39)· τὸ διάδημα τοῦτο τοῖς ἐπιβουλεύουσι πολέμιον, ἐκώλυσεν αὐτούς· τοῖς συνεκκλησιάζουσιν φίλον, ἐθρίγκωσεν αὐτούς· ὁ στέφανος οὗτος ἄνθος ἐστὶ τῶν πεπιστευκότων εἰς τὸν δεδοξασμένον· αἱμάσσει δὲ καὶ κολάζει τοὺς ἠπιστηκότας. Ναὶ μὴν καὶ σύμβολόν ἐστι Δεσποτικοῦ κατορθώματος, βαστάσαντος αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ ἡγεμονικῷ τοῦ σώματος πάντα ἡμῶν τὰ πονηρὰ, δι' ὧν ἐκεντούμεθα·

A tranquillitatis perturbatione vacuæ signum. Qua de causa mortuos quoque coronant; quemadmodum etiam idola, eo facto mortua esse asserentes; nec ii qui bacchantur absque coronis orgia sua celebrant: postquam autem flores circumposuerint, postremo mirandum in modum incenduntur. Cum dæmonibus ergo nullo modo ✠ communicandum est. Sed nec viva Dei imago, mortuorum simulacrorum ritu est coronanda. Pulchra enim amaranti corona ei est reposita, qui se recte gesserit. Hunc florem terra ferre non potest: cœlum solummodo eum potest producere. Accedit his, quod a ratione alienum est, ut qui audierimus Dominum «spinis [a]» fuisse coronatum, ipsi venerabili Domini passioni insultantes, habeamus capita redimita floribus. Domini B enim corona nos prophetice significabat, qui fuimus aliquando infrugiferi, qui circa **79** illum positi fuimus per Ecclesiam, cujus ipse est caput. Quin etiam est typus fidei; vitæ quidem, propter ligni substantiam; lætitiæ autem, propter coronæ appellationem; periculi vero, propter spinam; neque enim citra sanguinem licet ad Logon accedere. Contexta autem hæc corona marcescit, et perversitatis sertum dissolvitur, et flos exsiccatur. Marcescit enim gloria eorum qui Domino minime crediderunt. In altum autem elatum Jesum coronaverunt, suam testantes inscitiam. Hoc enim ipsum, cum duro corde sint, sapienter prolatam non intelligunt esse prophetiam, quam ipsi appellant Domini probrum et contumeliam. «Non cognovit Dominum C populus [b],» qui aberravit, ratione minime fuit circumcisus, non fuerunt ejus illuminatæ tenebræ, non novit Deum, negavit Dominum, verum esse Israelem perdidit, Deum persecutus est, Logon speravit afficere contumelia, et quem tanquam maleficum crucifixit, tanquam regem coronavit. Quapropter in quem hominem non crediderunt, eum benignum Deum Dominum agnoscent, et justum. Quem exacerbaverunt ut se Dominum ostenderet, hoc de eo in altum sublato testati sunt, diadema justitiæ ei super omne nomen exaltato tribuentes, per spinam semper florentem. Hoc diadema est inimicum

✠ P. 214 ED. POTTER, 182 ED. PARIS. [a] Matth. xxvii, 29; Joan. xix, 2. [b] Isa. i, 3.

(32) *Οὐ δὴ κοιν.* Tertull., ibidem: «Nihil dandum idolo, sed nec sumendum ab idolo. Si in idolio recumbere alienum est a fide, quid in idoli habitu videri? Quæ communio Christi et Beliæ? et ideo fugite. Longum enim divortium mandat ab idololatria, in nullo proxime accedendum.» Et paulo post: «Indignum enim ut imago Dei vivi, imago idoli et mortui fiat.» COLLECT. — Respicere videtur I Cor. x, 20: Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι.

(33) *Ἀμαράντου.* Sic I Petri v: Κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον. «Percipietis immarcescibilem gloriæ coronam.» Quidam ad verbum, «Reportabitis coronam gloriæ amarantinam,» ceu «ex amaranto.» Perinde quasi diceret, ex vero, ceu pretioso, amaranto, aut quæ magis est immarcescibilis, quam quæ ex amaranto. COLLECT.

(34) *Κύριον.* Tertullianus, *De corona mil.*: «Si ob hæc caput ei tuum debes, tale si potes ei repende, quale suum pro tuo obtulit, aut nec floribus coroneris, si spinis non potes: quia non floribus potes. Item Christus Jesus quale oro te D sertum pro utroque sexu subiit? ex spinis opinor, et tribulis, in figuram delictorum, quæ nobis protulit terra carnis.» Gulielmus Tyrius *Belli sacri* lib. ix, c. 9, de Godefrido rege: «Promotus autem humilitatis causa, corona aurea, regum more, in sancta civitate noluit insigniri: ea contentus, et illi reverentiam exhibens, quam humani generis imperator in eodem loco usque ad crucis patibulum pro nostra salute spineam deportavit.» COLLECT.

(35) *Ἐστεμμένον.* Ἐστεφανωμένον Nov.

(36) *Ἧς.* Ἣ Pal. ms. SYLBURG.

(37) *Παρεπίκραναν.* Respicit Matth. xxvii, 40, et alia Evangeliorum loca, quibus Judæi dicuntur Christum provocasse, ut sese Dei Filium esse ostenderet.

(38) *Ὑπὲρ π.* Respicit Philip. ii, 9.

(39) *Ἀειθαλοῦς ἀκ.* Ἀειθαλὲς spinæ genus quoddam erat; e qua coronas texuisse Ægyptios, refert Hellanicus in Ægyptiacis apud Athenæum xv, 7.

iis qui insidiantur; iis autem qui in Ecclesia simul versantur, amicum, eos circumsepsit ac muniit. Hæc corona flos est eorum qui crediderunt in eum ✠ qui glorificatus est; cruentat autem et castigat eos qui non crediderunt. Porro autem hoc quoque signum est rei a Domino bene gestæ, cum ipse suo capite et principali parte corporis omnia mala nostra portaverit, propter quæ pungebamur. Cum ipse enim ab offensionibus et peccatis et ejusmodi spinis, nos propria passione liberasset, diabolumque infirmasset et abolevisset, orans merito dixit: « Ubi tuus, o mors, stimulus [a]? » Atque nos quidem uvas ex spinis colligimus, et ficus ex rubis; illi autem in vulnera laniantur, ad quos « manus extendit, » nempe ad populum infidelem et infrugiferum. Possem aliud quoque tibi mysticum dicere. Nam cum omnipotens universorum Dominus, quando cœpit per Logon legem ferre, et Moysi suam potentiam voluit manifestare, ei divina visio ostenditur formatæ lucis in rubo ardente (spinosa autem planta est rubus); postquam Logos legem ferre et cum hominibus conversari desiit, mystice rursus Dominus corona coronatur; hinc illuc unde descenderat abiens, veteris descensus principium instaurans, ut Logos, qui primum per rubum visus fuerat, per spinam rursus assumptus, ostenderet hæc omnia esse unius potentiæ opus; cum sit unus Patris, qui unus est, Filius, principium et finis sæculi. Sed a pædagogica docendi ratione ad genus orationis, quod versatur in docendis dogmatibus, digressus sum: rursus igitur revertor ad propositum. Quod ergo loco medicamenti, curationis gratia, et nonnunquam etiam moderatæ recreationis, non sit rejicienda, quæ ex floribus sentitur oblectatio, quæ ex unguentis et suffitibus accipitur utilitas, ostendimus. Quod si dixerint aliqui, quænam est ergo amplius florum gratia iis qui eis non utuntur?

A αὐτὸς γὰρ τῷ ἰδίῳ πάθει ῥυσάμενος ἡμᾶς ἀπὸ σκανδάλων καὶ ἁμαρτιῶν καὶ τῶν τοιούτων ἀκανθῶν, καὶ τὸν διάβολον καταργήσας, εἰκότως ἐπευχόμενος (40) εἴρηκε· « Ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; » Καὶ ἡμεῖς μὲν ἐξ ἀκανθῶν (41) τρυγῶμεν σταφυλὴν, καὶ σῦκα ἀπὸ βάτων· οἱ δὲ εἰς τραύματα καταξαίνονται, ἐφ' οὓς « ἐξεπέτασε (42) τὰς χεῖρας, » ἐπὶ λαὸν ἀπειθῆ καὶ ἄκαρπον. Ἔχοιμ' ἂν σοι καὶ ἄλλο μυστικὸν ἐνταῦθα εἰπεῖν· ἐπεὶ γὰρ (43) ὁ παγκρατὴς Κύριος τῶν ὅλων, ὁπηνίκα νομοθετεῖν ἤρχετο τῷ Λόγῳ, καὶ τῷ Μωϋσεῖ καταφανῆ ἐβούλετο γενέσθαι τὴν αὐτοῦ δύναμιν, ὄψις αὐτῷ δείκνυται θεοειδὴς φωτὸς μεμορφωμένου ἐπὶ φλεγομένῳ (44) βάτῳ· (τὸ δὲ ἀκανθῶδες φυτόν ἐστιν, ὁ βάτος·) ἐπειδὴ ἐπαύσατο τῆς νομοθεσίας, καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας ὁ B Λόγος, ὁ Κύριος μυστικῶς αὖθις ἀναστέφεται ἀκάνθῃ· ἐνθένδε ἀπιὼν ἐκεῖσε, ὅθεν κατῆλθεν, ἀνακεφαλαιούμενος τὴν ἀρχὴν τῆς καθόδου τῆς παλαιᾶς, ὅπως ὁ διὰ βάτου τὸ πρῶτον ὀφθεὶς ὁ Λόγος, διὰ τῆς ἀκάνθης ὕστερον ἀναληφθεὶς, μιᾶς ἔργον τὰ πάντα δείξῃ δυνάμεως, εἷς ὢν, ἑνὸς ὄντος τοῦ Πατρὸς, ἀρχὴ καὶ τέλος αἰῶνος. Ἀλλ' ἐξέβην γὰρ τοῦ παιδαγωγικοῦ τύπου, τὸ διδασκαλικὸν εἶδος παρεισάγων· αὖθις οὖν ἐπὶ τὸ προκείμενον (45) ἐπάνειμι. Ὡς μὲν οὖν ἐν φαρμάκου μοίρᾳ ἰάσεως ἕνεκα, ἔσθ' ὅπη δὲ καὶ διαχύσεως σώφρονος, οὐκ ἀποβλητέον τὴν ἀπὸ τῶν ἀνθῶν τέρψιν, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν μύρων τε καὶ θυμιαμάτων ὠφέλειαν, δεδηλώκαμεν. Εἰ δὲ καὶ λέγοιέν τινες· Τίς οὖν ἔτι (46) χάρις ἀνθῶν, τοῖς μὴ χρωμένοις αὐτοῖς; ἴστων ὡς ἄρα καὶ τὰ μύρα ἐξ αὐτῶν C σκευάζεται, καὶ ἔστι πολυωφελῆ· σούσινον (47) μὲν ἐκ κρίνων καὶ λιρίνων· ἔστι δὲ θερμαντικὸν, ἀναστομωτικὸν, ἑλκυστικὸν, ὑγραντικὸν, σμηκτικὸν, λεπτομερὲς (48), σχολῆς κινητικὸν, μαλακτικόν· ναρκίσσινον δὲ τὸ ἐκ ναρκίσσου, ἐπ' ἴσης ὀνίνησι τῷ σουσίνῳ· μύρσινον δὲ τὸ ἐκ μύρτων καὶ μυῤῥίνης (49), στυπτικὸν, παρακατέχον τὰς ἀπὸ τοῦ σώματος ἀποφοράς· τὸ δὲ

✠ P. 215 ED. POTTER, 183 ED. PARIS. [a] I Cor. xv, 55.

(40) Ἐπευχόμενος. *Orans* vertit interpres. Verum Homerica vox est *gloriantis* de victo hoste. Unde *Il.* Π, v. 828, devicto Patroclo,
Ἕκτωρ Πριαμίδης σχεδὸν ἔγχεϊ θυμὸν ἀπηύρα·
Καί οἱ ἐπευχόμενος ἔπεα πτερόεντα προσηύδα.

(41) Ἐξ ἀκανθῶν. Respicit Luc. vi, 44: Οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλήν.

(42) Ἐφ' οὓς ἐξ. Respicit Rom. x, 21: Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα.

(43) Ἐπεὶ γάρ. Ut syntaxis hujusce loci constet, illud καί ante Μωϋσεῖ delendum, deinde pro ἐπειδή scribendum ἐπεὶ δὲ ἐπαύσ., nam ἐπεὶ δέ respondet τῷ ἐπεὶ γάρ. Sensus est: « Nam cum omnipotens universorum Dominus, quo tempore per Logon legem ferre cœpit, potentiam suam Moysi manifestam facere voluit, divina ei visio ostenditur lucis formatæ in rubo ardente (est autem rubus, spinosa planta); cum vero Logos ferre, » etc.

(44) Φλεγομένῳ. Φλεγομένη Nov. Et βάτος quidem femin. gen. *rubum* significare solet, in mascul. autem genere mensuram quamdam, cujus mentio fit Luc. xvi. Verum Exod. iii, 2, quem locum respicit Clemens, βάτος mascul. « rubum » denotat.

(45) Προκείμενον. Κείμενον Nov.

(46) Ἔτι. Ἔστι Bod., Reg.

(47) Σούσινον. Susinum unguentum ex liliis constare, balano, calamo, et aliis, Plinius docet lib. xiii, c. 1; Dioscorides c. 53, l. iii: huncque explanans Herm. Barbarus in Lexicis desiderari ait ejus nominis causam. Affert Stephanus *De urbibus*: Σοῦσα, πόλις Περσικὴ, κέκληται ἀπὸ κρίνων, ἃ πολλὰ D ἐν τῇ χώρᾳ πέφυκεν ἐκείνῃ. Similia et *Etymologicum*: Σοῦσα ὑπὸ Φοινίκων τὰ λείρια λέγεται. Athen. lib. xii, narrans Persarum reges hiemare Susis, ait tradidisse Aristobulum et Charetem, κληθῆναι τὰ Σοῦσα διὰ τὴν ὡραιότητα τοῦ τόπου· σοῦσον γὰρ εἶναι τῇ Ἑλλήνων φωνῇ κρίνον. Id est, σοῦσον id significare Persis, quod κρίνον Græcis, hoc est « lilium; » itaque vertendus et intelligendus est locus ille, ut ambiguitas tollatur, quæ I. Drusium fefellit lib. xii *Observationum* c. 8, non Brodæum lib. i, cap. 2 *Miscell.* In libro *De nominibus Hebraicis*, « Susana, lilium, vel gratia ejus. » Hoc vero loco pro λιρίνων legendum apud Clementem λειρίων, quæ vox alteram speciem liliorum significat. Collect.

(48) Λεπτομερές. Idem refert Plinius, *Nat. hist.*, lib. xiii, c. 1: « Susinum quidem tenuissimum omnium est. »

(49) Ἐκ μύρτων καὶ μ. Forsan rectius ἐκ μύρτου καὶ μυῤῥίνης, eodem numero. Sylburg.

ἐκ ῥόδων ἐμψυκτικόν. Καθόλου γὰρ (50) καὶ ταῦτα εἰς τὴν ἡμετέραν εὐχρηστίαν δεδημιούργηται. « Εἰσακούσατέ μου, » φησί, « καὶ ὡς ῥόδον πεφυτευμένον ἐπὶ ῥευμάτων ὑδάτων, βλαστήσατε· ὡς λίβανος εὐωδιάσατε ὀσμήν· καὶ εὐλογήσατε Κύριον ἐπὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ. » Καὶ πολὺς ἂν εἴη ὁ περὶ τούτων λόγος, εἰς τὰς ἀναγκαίους ὠφελείας (51) λεγόντων ἡμῶν τὰ ἄνθη καὶ τὰ ἀρώματα, οὐκ εἰς τὰς ὕβρεις τῆς τρυφῆς γεγονέναι· εἰ δὲ καὶ ἄρα τι συγχωρητέον, ἀπόχρη τῆς ὀδμῆς ἀπολαύειν αὐτοῖς τῶν ἀνθῶν, μὴ καταστεφέτωσαν δέ· πολυωρεῖ γὰρ τὸν ἄνθρωπον ὁ Πατὴρ, καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τέχνην τούτῳ παρέχει μόνῳ. Λέγει γοῦν ἡ Γραφή· « Ὕδωρ (52), καὶ πῦρ, καὶ σίδηρος, καὶ γάλα, σεμίδαλιν πυροῦ, καὶ μέλι, αἷμα σταφυλῆς, καὶ ἔλαιον, καὶ ἱμάτιον, ταῦτα πάντα τοῖς εὐσεβέσιν εἰς ἀγαθά. »

A Sciant ex eis quoque componi unguenta, eaque esse admodum utilia. Susinum quidem componitur ex liliis et lerinis. Est autem calefaciens, aperiens, attrahens, humefaciens, abstergens, subtilium tenuiumque partium, bilem movens, molliens. Narcissinum autem, quod componitur ex narcisso, ✠ æque juvat ac susinum. Myrsinum vero, quod ex myrtis et myrsine constat, est constipans; eos autem, qui ex corpore emittuntur, halitus coercet ac continet. Quod ex rosis autem fit, est refrigerans. In summa enim, ut eis bene utamur, ea facta sunt. « Exaudite me, » inquit, « et tanquam rosa plantata in fluentis aquarum, germinate : tanquam libanus, suavem odorem emittite : et benedicite Dominum super opera ejus [a]. » De his autem multa B dici possent, cum nos flores et aromata ad necessarias utilitates, non ad deliciarum insolentiam facta esse dicamus. Quod si est etiam aliquid concedendum, odore florum uti sufficit, nequaquam autem coronentur : hominis enim curam gerit Pater, et ei soli propriam artem præbet. Dicit itaque Scriptura : « Aqua et ignis, et ferrum, et lac, simila frumenti, et mel, sanguis uvæ, et oleum, et vestis, hæc omnia piis ad bona sunt [b]. »

ΚΕΦ. Θʹ.

Πῶς τῷ ὕπνῳ προσενεκτέον.

Ὅπως δὲ ἐντεῦθεν ἐπὶ τὸν ὕπνον ἴωμεν, τῶν σωφροσύνης μεμνημένοι παραγγελμάτων, τοῦτο ἤδη λεκτέον. Μετὰ γὰρ τὴν εὐωχίαν εὐλογήσαντες τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ μεταδόσει τῶν ἀπολαύσεων καὶ τῇ διεκδρομῇ (53) τῆς ἡμέρας, ἐπὶ τὸν ὕπνον παρακλητέον τὸν λόγον, τὴν πολυτέλειαν τῶν ὑποστρωννυμένων, τὰς χρυσοπάστους τάπιδας, καὶ χρυσοποικίλτους ψιλοτάπιδας, ξυστίδας τε ἁλουργὰς, καὶ τοὺς γαυνάκας (54) τοὺς πολυτιμήτους, τά τε ποιητικὰ ῥήγεα (55), τὰ πορφυρᾶ, χλαίνας τ' ἐφύπερθεν οὔλας, καὶ τὰς ὕπνου μαλακωτέρας εὐνὰς παραπεμπομένους. Πρὸς γὰρ τῷ ἐπιψόγῳ τῆς ἡδυπαθείας ἐπιβλαβὴς ἡ ἐν τοῖς χνοώδεσι τῶν πτίλων ἐγκοίμησις, καθάπερ εἰς ἀχανὲς καταπιπτόντων (56) τῶν σωμάτων διὰ τὴν μαλακίαν τῶν στρωμάτων. Οὐδὲ γὰρ συνέχει (57) ἐπιστρεφομένοις τοῖς εὐναζομένοις ἐν αὐτοῖς διὰ τὴν παρ' ἑκάτερα τοῦ σώματος

✠ P. 216 ED. POTTER, 183-184 ED. PARIS.

CAP. IX.

Quomodo se in somno gerere oporteat.

Quomodo autem deinceps nos ad somnum conferamus, sobrietatis præceptorum memores, jam dicendum est. Postquam enim, finito convivio, Deo benedixerimus, quod ea participavimus, quæ suppeditaverit, et ut eum diem feliciter transmitteremus, concesserit, nobis convertenda est ad somnum C oratio : stratorum magnificentiam, pulvinos auro intertextos, auroque variegatas glabras, stragulas, puniceasque xystidas et pretiosissimas gaunacas, et poetica purpurea pallia, vestesque superne molles ac delicatas, et cubilia vel ipso somno molliora valere jubentibus. **80** Nam præterquam quod vituperandæ sint deliciæ, in lanuginosis plumis dormire est noxium, tanquam in vastum quemdam hiatum incidentibus corporibus, propter stratorum mollitiem. Neque enim eos, qui in eis versantur et dormiunt, continent, propterea quod ex utraque parte corporis,

[a] Eccli. XXXIX, 17, 18, 19. [b] Ibid. 31, 32.

(50) *Γάρ*. Δέ Pal., Bod., Reg. Quæ sequuntur e Siracida, διὰ μνήμης recitavit.

(51) *Ἀναγκαίους ὠφ.* Ἀναγκαίας Nov., Reg. Ὠφελείας abest a Nov.

(52) *Ὕδωρ*. Ὕδωρ, πῦρ, καὶ σίδηρος, καὶ ἅλας, καὶ σεμίδαλις πυροῦ, καὶ γάλα, καὶ μέλι, Sirac. Unde apud Clementem σεμίδαλις scribendum pro σεμίδαλιν accusat. Quin etiam in Bod. et Reg. super finalem hujus vocis litteram aliquis σ posuit.

(53) *Διεκδρομῇ*. Ἐκδρομῇ Bod., Reg. Dein ψιλοτάπιδας Nov.

(54) *Γαυνάκας*. Scaliger in hunc Varronis locum *de L. L.* lib. IV : In his multa peregrina, ut sagum, reno Gallica : Gaunacum, majus sagum, et amphimallon : Græca interpretatur Gaunacum, majus sagum, quod esset crassum vestimentum. Aristophanes *Vespis* : Οἱ μὲν καλοῦσι περσίδ', οἱ δὲ καυνάκην. Pollux tamen ibi legit κανδίκην. Apud Athenæum lib. IV, αὔνακας ἀμφιβεβλημένοι, perperam pro γαυνάκας. Vide Hesychium et Pollucem lib. VI et Ælianum *De animal.* lib. XVII, c. 17. Vides ergo Hervetum, ut ut sit, non aberrasse a scopo ; nam Persicum esse vocabulum docet Ælianus, et genus vestis ex murium pellibus. COLLECT. — Scholiastes in marg. Reg. et Bod. : Εἶδος παχέος ὑποστρώ- D ματος· οἵτινες καὶ καυνάκας φασὶν, ἐγκειμένου τοῦ νάκους τῷ ὀνόματι, ἵν' ᾖ γηνάκας, τὸ ὑπὸ γῆν διὰ παχύτητα ἐπιστρωννύμενον.

(55) *Ποιητικὰ ῥήγεα*. In *Odyss.* Γ' Eustath. : Ῥήγεια τὰ περιστρώματα βαπτά, « peristromata tincta. » Quia tamen sæpius eo vocabulo utitur Homerus, ideo *Poetica* appellat lib. II Deipnosophist. Homerus, ait Athenæus, e stragulis, quæ substernuntur, λιτά vocat, id est frugalia, nempe candida, nulloque colore tincta : ῥήγεα vero, quæ circumteguntur, et suspenduntur, quia tincta sint, aulæa ; nam ῥῆξαι τὸ βάψαι. COLLECT.

(56) *Καταπιπτ.* Ἐπιπιπτόντων Nov.

(57) *Συνέχει*. Non placet hæc vox ; sed ejus loco quid substitui debeat, nondum constat. Sensus esse videtur, « quod mollia cubilia, quæ ex utraque corporis parte, aggeris cujusdam instar, assurgunt, eos, qui illis indormiunt, non sinant ab uno latere in alterum sese convertere. »

✠ cubile aggeris instar assurgat: neque ut cibi concoquantur, permittunt, sed potius incendunt: quod quidem nutrimentum corrumpit. In planis autem et æquatis cubilibus decubitus, qui sunt somni veluti naturale gymnasium, ad nutrimentum digerendum conferunt. Qui autem possunt in aliis volutari cubilibus, somni veluti naturale hoc habentes gymnasium, alimenta facilius digerunt, et se ad omnes casus aptiores efficiunt. Jam vero lecticæ, quæ pedes habent argenteos, magnam arrogantiam arguunt: et ebur quod est in lectulis, cum elephantis corpus reliquit animam, non est usque adeo licitum sanctis hominibus, ut quod iners et ignavum sit quietis artificium. Non est ergo studium in ea conferendum: non est enim possessoribus eorum usus prohibitus, sed quod in eis ponitur studium est prohibitum: non est enim sita in eis felicitas. Rursus autem habet aliquid vanæ gloriæ, qualis in Cynicis fuit, ad dormiendum, quemadmodum Diomedes, se exercere:

Agrestisque bovis constrarat tergora subtus:

nisi forte cogat casus aliquis. Ulysses autem quod in lecto nuptiali claudicabat, supposito lapide corrigebat. Tanta frugalitas, et nativa, nec extrinsecus petita operis simplicitas non solum apud privatos, sed etiam apud veterum Græcorum principes exercebatur. Quanquam quid de iis mihi dicere opus est? Jacob humi dormiebat, et lapis erat ei pulvinus: atque eo quidem tempore dignus est habitus, qui visionem, quæ supra homines esset, videret. Nobis autem, ut rationi convenit, simplici cubili et frugali utendum est, quod habeat id, quod nos juvet moderatum et conveniens: si æstus sit, quod protegat; si sit frigus, quod foveat. Sit autem lectus non affabre et curiose factus, pedesque habeat planos ac leves: nimis enim curiosæ tornaturæ sæpe reptilium semitæ sunt animantium, dum in incisuris artis circumvolvuntur, et minime dilabuntur. In primis autem cubilis mollities moderate, et prout viros decet, procuranda est: non oportet enim somnum esse plenam corporis solutionem, sed tantum remissionem. Et ideo eum dico esse assumendum non ad otium et socordiam, sed ad

A ὀχθώδη τῆς εὐνῆς ἐπανάστασιν· οὐδὲ ἐπιτρέπει πέττεσθαι σιτία, εἰ μὴ καὶ συγκαίειν μᾶλλον· ὃ δὴ διαφθείρειν (58) τὴν τροφήν. Αἱ δὲ ἐπικλίσεις ταῖς ὁμαλαῖς εὐναῖς, οἷον ὕπνου γυμνάσιον ὑπάρχουσαι φυσικὸν, συνεργοῦσι πρὸς τὴν (59) κατάταξιν (60) τῆς τροφῆς. Οἱ δὲ ἐπικυλίεσθαι δυνάμενοι ἄλλαις εὐναῖς, οἷον ὕπνου γυμνάσιον τοῦτο ἔχοντες φυσικὸν, ῥᾷον κατατάττουσι τὰς τροφὰς, καὶ σφᾶς ἐπιτηδειοτέρους πρὸς τὰς περιστάσεις παρασκευάζουσιν. Ἔτι γε μὴν οἱ ἀργυρόποδες σκίμποδες (61), πολλῆς ἀλαζονείας εἰσὶ κατήγοροι· καὶ ὁ ἐν τοῖς κλινιδίοις ἐλέφας (62), ἀπολελοιπότος ψυχὴν σώματος, οὐκ εὐαγὲς ἁγίοις ἀνθρώποις, ἀναπαύσεως τέχνασμα βλακικόν. Οὐ σπουδαστέον ἄρα περὶ αὐτά· οὐ γὰρ ἀπείρηται (63) τοῖς κεκτημένοις ἡ χρῆσις, ἀλλ' ἡ περὶ
B αὐτὰ ἐπιτήδευσις κεκώλυται· οὐ γὰρ ἐν τούτοις τὸ εὔδαιμον. Πάλιν τε αὖ κενοδοξίας ἐστὶ Κυνικῆς, καθάπερ τὸν Διομήδη (64), ἐπιτηδεύειν·

... *ὑπὸ δ'* (65) *ἔστρωτο ῥινὸν βοὸς ἀγραύλοιο*,

πλὴν εἰ μὴ ἄρα ἡ περίστασις ἀναγκάζοι. Ὁ δὲ Ὀδυσσεὺς, τῆς νυμφιδίου κλίνης (66) τὸ σκάζον, λίθῳ ἐπανωρθοῦτο. Τοσαύτη τις εὐτέλεια καὶ αὐτουργία οὐ παρὰ τοῖς ἰδιώταις μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἡγουμένοις τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἠσκεῖτο. Καὶ τί μοι τούτων λόγος; ὁ Ἰακὼβ ἐκάθευδεν χαμαὶ, καὶ λίθος αὐτῷ προσκεφάλαιον ἦν· τότε καὶ τὴν ὄψιν τὴν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἰδεῖν κατηξίωται. Ἡμῖν δὲ χρηστέον ἀκολούθως τῷ λόγῳ ἀφελεῖ τῇ εὐνῇ καὶ λιτῇ, σύμ-
C μετρον ἐχούσῃ τὸ παρηγοροῦν· εἰ θέρος εἴη, τὸ σκέπον· εἰ κρύος εἴη, τὸ θάλπον. Ἡ κλίνη δὲ ἀπερίεργος ἔστω, καὶ λείους ἐχέτω τοὺς πόδας· αἱ γὰρ περίεργοι τορνεύσεις, τῶν ἑρπυστικῶν ἔσθ' ὅτε γίγνονται τρίβοι ζώων, περὶ τὰς ἐντομὰς τῆς τέχνης ἐφελισσομένων αὐτῶν, καὶ μὴ ἀπολισθαινόντων. Μάλιστα δὲ τῆς κοίτης τὸ μαλθακὸν συμμέτρως ἀῤῥενιστέον· οὐ γὰρ ἔκλυσιν (67) χρὴ τοῦ σώματος εἶναι παντελῆ τὸν ὕπνον, ἀλλὰ ἄνεσιν. Διὸ καὶ παραλαμβάνεσθαί φημι δεῖν αὐτὸν οὐκ ἐπὶ ῥᾳθυμίᾳ, ἀλλ' ἐπὶ τῇ τῶν πράξεων ἀναπαύλῃ. Ἐπεγερτικῶς οὖν ἀπονυστακτέον. « Ἔστωσαν γὰρ, φησὶν, ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι, καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι

✠ P. 217 ED. POTTER, 184-185 ED. PARIS.

(58) *Διαφθείρειν*. Subaudiendum ἐστίν· vel potius indicative legendum διαφθείρει. SYLBURG.

(59) *Συνεργοῦσι .... ἔχοντες φυσικόν*. Hæc absunt a Pal. ms. atque adeo paraphrastica exegesis esse videntur, per inconsiderantiam librariorum in contextum inserta. SYLBURG. — Verum cum ea nostri codices unanimiter retineant, mihi potius videntur, propter φυσικόν repetitum, ut alias per librariorum oscitantiam fieri solet, e Pal. excidisse.

(60) *Κατάταξιν*. A. mavult κατάπεψιν, itemque mox καταπέπτουσι· vulgatum κατάταξις pro « digestione » accipi potest. SYLB.

(61) *Ἀργυρ. σκίμ.* Ἀργυρόποδες καὶ σκίμποδες Nov.

(62) *Ἐλέφας*. H s similia sunt, quæ dicit auctor, *Strom.* v, p. 584, 585: Χρυσὸς μὲν γὰρ καὶ ἄργυρος ἐν ἄλλαις τε πόλεσιν ἰδίᾳ, καὶ ἐν ἱεροῖς ἐστιν ἐπίφθονον χρῆμα· ἐλέφας δὲ ἀπολελοιπότος ψυχὴν σώ-
D ματος, οὐκ εὐαγὲς ἀνάθημα, etc. Quæ petita sunt e Platonis lib. x *De legibus* paulo ante finem.

(63) *Ἀπείρηται*. Ἀπήρηται. Bod., Reg.

(64) *Διομήδη*. Διομήδην Bod., Reg. Mox ἔστρωται pro ἔστρωτο Nov.

(65) *Ὑπὸ δ'*. Ex *Iliad*. Π, vers. 155.

(66) *Νυμφιδίου κλίνης*. Hervetus antea verterat, « sponsæ. » νυμφίδιος κλίνη, « sponsalis lectus, » ut νυμφίδιος θάλαμος in *Epigrammatibus*. Item νυμφιδίη ἄλοχος, quæ alibi κουριδίη, Antipater, lib. III *Epigram*. *Polluci* lib. III κλίνη γαμική. Apud Homer. Ulysses *Odyss*. Ψ, narrans fabricam sponsalis lecti a se fabricati: Τῷ δ' ἐγὼ ἀμφιβαλὼν θάλαμον δ'ἐμὸν ὄφρ' ἐτέλεσσα πυκνῇσιν λιθάδεσσι. « Huic autem ego jeci thalamum meum, donec perfeci. » Vide num huc respexerit Clemens. COLLECT.

(67) *Οὐ γὰρ ἔκλ*. Chrysologus, « Indulgendum somno est, ut corpus reparet, non resolvat; et vires renovet, non enervet. »

ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν Κύριον αὐτῶν, ὅτε (68) ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων, ἵνα ἐλθόντος καὶ κρούσαντος, ἀνοίξωσιν εὐθέως αὐτῷ. Μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι, οὓς ἐλθὼν ὁ Κύριος ἐγρηγορότας εὕρῃ.» Οὐδὲν γὰρ ἀνδρὸς ὄφελος καθεύδοντος, ὥσπερ οὐδὲ τεθνεῶτος (69)· διὸ πολλάκις καὶ τῆς νυκτὸς ἀνεγερτέον τῆς κοίτης, καὶ τὸν Θεὸν εὐλογητέον· μακάριοι γὰρ οἱ ἐγρηγορότες εἰς αὐτὸν, σφᾶς αὐτοὺς ἀπεικάζοντες ἀγγέλοις, οὓς «ἐγρηγόρους» (70) καλοῦμεν· καθεύδων (71) δὲ ἄνθρωπος οὐδεὶς οὐδενὸς ἄξιος, οὐδὲν μᾶλλον τοῦ μὴ ζῶντος. Ὁ δὲ τὸ φῶς (72) ἔχων ἐγρήγορε, «καὶ ἡ σκοτία αὐτὸν οὐ καταλαμβάνει·» οὐδὲ μὴν ὕπνος, ἐπεὶ μὴ σκότος· ἐγρήγορεν ἄρα πρὸς τὸν Θεὸν ὁ πεφωτισμένος· ὁ δὲ τοιοῦτος ζῇ. «Ὃ γὰρ (73) γέγονεν ἐν αὐτῷ, ζωὴ ἦν.» «Μακάριος ἄνθρωπος (74), φησὶν ἡ Σοφία, ὃς εἰσακούσεταί μου, καὶ ἄνθρωπος, ὃς τὰς ἐμὰς ὁδοὺς φυλάσσει, ἀγρυπνῶν ἐπ' ἐμαῖς θύραις, καθ' ἡμέραν τηρῶν σταθμοὺς ἐμῶν εἰσόδων.» «Ἆρ' οὖν μὴ καθεύδωμεν ὡς οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ γρηγορῶμεν, φησὶν ἡ Γραφὴ, καὶ νήφωμεν. Οἱ γὰρ καθεύδοντες νυκτὸς καθεύδουσι· καὶ οἱ μεθύοντες (75), νυκτὸς μεθύσκονται·» τουτέστιν, ἐν τῷ τῆς ἀγνοίας σκότῳ· «ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες, νήφωμεν. Πάντες γὰρ ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε, καὶ υἱοὶ ἡμέρας· οὐκ ἐσμὲν νυκτὸς, οὐδὲ σκότους.» Ἀλλ' ὅς ἐστιν ἡμῖν (76) τοῦ ζῆν τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τοῦ φρονεῖν γνησίως μάλιστα κηδεμὼν, ἐγρήγορε χρόνον ὡς πλεῖστον, τὸ μὲν πρὸς ὑγίειαν αὐτοῦ μόνον φυλάττων ἐνταῦθα χρήσιμον, ἔστι δὲ οὐ πολὺ καλῶς εἰς ἔθος ἰὼν (77). Μελέτη δὲ ἀσκήσεως ἀΐδιον ἐγρήγορσιν ἐκ πόνων γεννᾷ. Μὴ οὖν (78) ἡμᾶς βαρείτων αἱ τροφαὶ, ἐπικουφιζόντων δέ· ἵν' ὅτι μάλιστα μὴ βλαπτώμεθα τῷ ὕπνῳ, καθάπερ τῶν νηχομένων οἱ ἐξηρτημένοι τὰ βάρη· ἔμπαλιν δὲ οἷον ἐξ ἀβύσσου κάτωθεν, τὸ νηφάλιον ἡμᾶς ἀνακουφίσει εἰς τὰς ἐπιβολὰς (79) τῆς ἐγρηγόρσεως. Ἔοικε γὰρ ἡ τοῦ ὕπνου καταφορὰ θανάτῳ, δι' ἄνοιαν (80) εἰς ἀναισθησίαν ὑποφερομένη, τῶν βλεφάρων τῇ ἐπιμύσει τὸ φῶς ἀποτεμνομένη. Τὸ οὖν φῶς τοῦτο οἱ τοῦ φωτὸς τοῦ ἀληθινοῦ υἱοὶ μὴ ἀποκλείσωμεν θύραζε· ἔνδον δὲ εἰς

A negotiorum ✠ et actionum quietem. Ita ergo dormitandum est, ut facile excitemur. «Sint enim, inquit, vestri lumbi præcincti, et lucernæ ardentes, et vos similes hominibus dominum suum exspectantibus, quando redibit a nuptiis, ut cum venerit et pulsaverit, statim illi aperiant. Beati servi illi, quos veniens Dominus invenerit vigilantes [a].» Dormientis enim hominis nullus usus, quemadmodum nec mortui. Quocirca sæpe etiam noctu e lecto surgendum est, Deusque est laudandus: beati enim, qui in ipsum vigilarunt, seipsos assimilantes angelis, quos nos ἐγρηγόρους, hoc est *vigiles*, vocamus. Dormiens autem homo nullus ullius est pretii, non magis quam qui non vivit. Qui autem lucem habet, vigilat, «et tenebræ eum non comprehendunt [b];» B nec itaque somnus, quoniam non tenebræ. Ad Deum ergo vigilavit, qui fuit illuminatus. Qui autem talis est, vivit. «Quod enim factum est in ipso, vita erat [c].» «Beatus homo, inquit Sapientia, qui me audiet: et homo, qui vias meas custodiet, vigilans in foribus meis, interdiu observans stationem mei ingressus [d].» «Ne ergo dormiamus ut cæteri, sed vigilemus, et sobrii simus. Qui enim dormiunt, noctu dormiunt: et qui ebrii sunt, noctu ebrii sunt:» hoc est in tenebris ignorantiæ. «Nos autem, qui diei sumus, sobrii simus; omnes enim vos estis filii lucis, et filii diei: non sumus noctis, nec tenebrarum [e]:» sed qui ut vere vivamus recteque sentiamus, nostri maxime curam gerit, plurimo tempore vigilavit, id solum sibi reservans, C quod erat ad suam sanitatem utile. Id autem non usque adeo est usitatum; sed exercitationis meditatio perpetuas vigilias gignit ex laboribus. Ne cibi ergo nos gravent, sed allevent; ut quam maxime fieri poterit, somno minime lædamur, ut gravantur natantes, quibus appenduntur onera. Contra autem veluti ex abysso, inferne nos allevabit sobrietas ad paratam vigiliæ stationem. Est enim somnus, qui nos deprimit, morti similis, eo deducens per mentis carentiam ut sensu careamus, et

✠ P. 218 ED. POTTER, 155-186 ED. PARIS.
[d] Prov. VIII, 34. [e] I Thess. V, 5, 6, 7, 8.

[a] Luc. XII, 35, 36, 37. [b] Joan. I, 5. [c] Ibid. 3, 4.

(68) Ὅτε. Ποτε Luc. Mox εὐθέως ἀνοίξωσιν· dein εὑρήσει γρηγοροῦντας ibid.

(69) *Τεθνεῶτος*. Plinius, in procem. *Nat. hist.* «Profecto, inquit, vita, vigilia est.»

(70) *Ἐγρηγόρους*. Inter ordines angelorum numerantur ἐγρήγοροι, Vigiles. Conf. quæ adnotavit Cotelerius ad *Constitut. apost.* lib. VIII, c. 12.

(71) *Καθεύδων*. Platonis effatum e lib. VII *De legibus*, p. 892: Καθεύδων γὰρ οὐδεὶς οὐδενὸς ἄξιος, οὐδὲν μᾶλλον τοῦ μὴ ζῶντος· «Nemo enim, dum dormit, alicujus pretii est, non magis quam si non viveret.» Idem dictum respiciunt Diogenes Laertius lib. III, seg. 39; Julianus imperator, orat. II, aliique permulti.

(72) Φῶς. Respicit Joan. I, 5: Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν.

(73) *Ὃ γάρ*. Conf. *Pædag.* lib. I, cap. 6.

(74) *Ἄνθρωπος*. Ἀνὴρ *Prov.* Mox ὁδοὺς φυλάξει. Dein ὡς καὶ οἱ λ. ibid. Porro φυλάξει habet Pal. ms. et Reg., verum in hoc super τὸ ξ aliquis σσ scripsit.

(75) *Οἱ μεθ.* Οἱ μεθυσκόμενοι νυκτὸς μεθύονται, Thessal.

D (76) *Ἡμῖν*. Mallem ἡμῶν, quod habet Plato, cujus hæc ipsa verba sunt, *De legibus* lib. VII, pag. 892: Ἀλλ' ὅστις τοῦ ζῆν ἡμῶν καὶ τοῦ φρονεῖν μάλιστά ἐστι κηδεμὼν, ἐγρήγορε χρόνον ὡς πλεῖστον, τὸ πρὸς ὑγίειαν αὐτοῦ μόνον φυλάττων χρήσιμον· ἔστι δὲ οὐ πολὺ, καλῶς εἰς ἔθος ἰόν· «Quare quicunque vivere et sapere cupit maxime, quam longissimo tempore vigilet, sola sanitatis commoditate servata: ad hanc vero non multo opus est somno, si bene assueveris.» Hinc horum verborum sensus apud Clementem quis sit, aperte constat; quem nec Hervetus, nec Sylburgius assecuti sunt.

(77) *Ἰών*. Scribendum ἰόν neutro genere. Quam lectionem præbet cum Plato, tum etiam Nov. itemque Stobæus, serm. 1 et serm. 30, quibus hanc Platonis sententiam recitavit.

(78) *Μὴ οὖν*. Similia dixit auctor hujusce libri cap. 1.

(79) *Ἐπιβολάς*. Ἐπιπλακάς Nov.

(80) *Δι' ἄνοιαν*. A. cum Herveto interprete legit δι' ἄγνοιαν, «per ignorationem.» SYLBURG.

clausis a ciliis oculis lucem amputat. Hanc ergo lucem, qui sumus veræ lucis filii, ✠ ne foras excludamus; intus autem ad nos conversi, occulti hominis visum illuminantes, et ipsam veritatem contemplantes, et ejus fluxionum effecti participes, vera somnia evidenter prudenterque revelemus. Eorum autem, qui crapula gravantur, ructus; et eorum, qui nimio cibo onusti sunt, oscitationes, stragulisque involutum stertere, ventrumque in arctum compressorum murmura, oculum animæ perspicacem obruunt, mentem infinitis pene phantasiis implendo. Causa autem est alimentum supervacaneum, quod ratiocinativam animæ facultatem eo trahit, ut sensu privetur penitus. Immodicus enim somnus, nec corporibus, nec animis nostris ullam affert utilitatem, nec iis quæ circa veritatem versantur omnino convenit actionibus, etsi sit secundum naturam. **81** Lot autem justus, (regenerationis enim œconomiæ in præsentia mitto expositionem) non ad illum nefarium inductus esset coitum, nisi inebriatus fuisset a filiabus, somnoque gravatus. Si ergo causas, quæ ad multum ac profundum somnum nos impellunt, præciderimus, magis sobrie dormiemus: non enim oportet eos qui inhabitantem et vigilantem intus habent Logon, tota nocte dormire. Noctu autem expergiscendum est, præcipue quando dies desinunt: et huic quidem danda est opera litteris, illi vero ars sua est inchoanda; feminas autem oportet lanificium aggredi. Nobis autem, ut ita dicam, omnibus adversus somnum decertandum est, ita nos paulatim et quasi sensim assuefacientibus, ut majori parte temporis per vigiliam simus vitæ participes. Somnus enim, non secus ac publicanus, dimidium vitæ tempus nobiscum dividit. Longe autem abest, ut permittatur interdiu dormire, cum maximam noctis partem vigiliis impertiamur. Tædia autem et dormitationes, pandiculationes, et oscitationes sunt instabilia animæ fastidia. Postremo autem hoc sciendum est, non esse animæ id quod somno indiget: ipsa enim semper movetur; sed corpus, quod quieti traditur, remittitur, dum interea anima non amplius corporaliter operatur, sed per se ipsa operatur et cogitat: quo fit, ut quæ sunt vera somnia, recte reputanti, sint sobriæ animæ cogitationes, dum ea corporis affectionibus non

A ἡμᾶς ἀποστρέψαντες, τοῦ κεκρυμμένου τὰς ὄψεις ἀνθρώπου φωτίσαντες, τήν τε ἀλήθειαν αὐτὴν ἐποπτεύσαντες, καὶ τῶν ταύτης ῥευμάτων μεταλαμβάνοντες, τοὺς ἀληθεῖς τῶν ὀνείρων ἐναργῶς καὶ φρονίμως ἀποκαλυπτώμεθα. Ἐρυγαὶ δὲ οἰνοβαρούντων, καὶ τῶν ἀποσεσαγμένων ταῖς τροφαῖς οἱ ῥωχμοὶ, καὶ τὸ ῥέγχειν τοῖς στρώμασιν ἐνειλημμένον, γαστέρων τε στενοχωρουμένων βορβορυγμοὶ (81), τὸ διορατικὸν τῆς ψυχῆς κατέχωσαν ὄμμα, φαντασιῶν μυρίων τῆς διανοίας ἐμπιμπλαμένης. Αἰτία δὲ ἡ περιττὴ τροφὴ, τὸ λογιστικὸν εἰς ἀναισθησίαν καθέλκουσα. Ὕπνος (82) γὰρ δὴ πολὺς οὔτε τοῖς σώμασιν οὔτε ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ὠφέλειαν ἐπιφέρων, οὐδ' αὐταῖς ταῖς περὶ τὴν ἀλήθειαν πράξεσι πάντα ἁρμόττων ἐστὶν, εἰ καὶ κατὰ φύσιν ἐστίν. Λὼτ δὲ ὁ δίκαιος (παραπέμπομαι B γὰρ νῦν τῆς παλιγγενεσίου οἰκονομίας τὴν ἐξήγησιν) οὐκ ἂν ἐπὶ τὴν ἄθεσμον ἐκείνην προήχθη μίξιν, μὴ οὐχὶ καταμεθυσθεὶς πρὸς τῶν θυγατέρων, καὶ ὕπνῳ καρωθείς. Ἢν οὖν τὰ αἴτια τῆς πολλῆς εἰς ὕπνον περικόπτωμεν καταφορᾶς, νηφαλιώτερον κοιμηθησόμεθα (83)· οὐ γὰρ χρὴ (84) παννύχιον εὕδειν τοὺς ἔνοικον ἔχοντας τὸν Λόγον, τὸν ἐγρήγορον. Ἐπεγερτέον δὲ νύκτωρ, μάλιστα ὁπότε αἱ ἡμέραι φθίνουσιν· καὶ τῷ μὲν φιλολογητέον, τῷ δὲ τῆς αὐτοῦ τέχνης ἀπαρκτέον· γυναιξὶ δὲ ταλασίας ἐφαπτέον· πᾶσι δὲ (85), ὡς ἔπος εἰπεῖν, διαμαχητέον ἡμῖν πρὸς τὸν ὕπνον, ἠρέμα ἐκ προσαγωγῆς ἐθίζουσιν, ὡς πλείονα χρόνον τοῦ ζῇν διὰ τὴν ἐγρήγορσιν μεταλαμβάνειν· ὁ γὰρ ὕπνος, ὥσπερ τελώνης, τὸν ἥμισυν C ἡμῖν τοῦ βίου συνδιαιρεῖται χρόνον. Πολλοῦ γε δεῖ μεθ' ἡμέραν ἐπιτρέπειν (86) καθεύδειν τοῖς καὶ τῆς νυκτὸς τὸ πλεῖστον εἰς ἐγρήγορσιν ἀποτεμνομένοις, ἄλυες (87) δὲ, καὶ νυσταγμοὶ, καὶ διεκτάσεις, καὶ χάσμαι, δυσαρεστίαι ψυχῆς εἰσιν ἀβέβαιοι. Χρὴ δὲ καὶ τοῦτο ἐπὶ πᾶσιν εἰδέναι, ὡς οὐ ψυχῆς τὸ δεόμενον ὕπνον ἐστίν· ἀεικίνητος γὰρ αὕτη· ἀλλὰ τὸ σῶμα, ἀναπαύλαις διαβασταζόμενον, παρίεται, μὴ ἐνεργούσης ἔτι σωματικῶς τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καθ' αὑτὴν ἐννοουμένης· ᾗ καὶ τῶν ὀνείρων (88) οἱ ἀληθεῖς ὀρθῶς λογιζομένῳ νηφούσης (89) εἰσὶ ψυχῆς λογισμοὶ, ἀπεριστάστου τὸ τηνικάδε οὔσης (90) περὶ τὰς τοῦ σώματος συμπαθείας, καὶ αὐτῆς αὐτῇ τὰ κράτιστα συμβουλευούσης· ψυχῆς δὲ ὄλεθρος τὸ ἀτρεμῆσαι αὐτῇ· διόπερ ἀεὶ τὸν Θεὸν ἐννοουμένη, διὰ τῆς συνεχοῦς D προσομιλήσεως ἐγκαταλέγουσα τῷ σώματι τὴν ἐγρήγορσιν, ἀγγελικῇ τὸν ἄνθρωπον ἐξισάζει χάριτι,

✠ P. 219 ED. POTTER, 186-187 ED. PARIS.

(81) *Βορβορυγμοί*. Κορκορυγμοί Nov.

(82) *Ὕπνος*. Hæc e loco Platonis modo dicto διὰ μνήμης recitat Clemens. Ejus porro verba sic se habent: Ὕπνος γὰρ δὴ πολὺς οὔτε τοῖς σώμασιν, οὔτε ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν, οὐδ' αὖ ταῖς πράξεσι ταῖς περὶ ταῦτα πάντα ἁρμόττων ἐστὶ κατὰ φύσιν· « Somnus enim multus nec corporibus, nec animis, nec rebus gerendis natura conducit. » Eadem reperias apud Stobæum, Serm. 1 et 30.

(83) *Κοιμηθησόμεθα*. Κοιμησόμεθα Nov.

(84) *Οὐ γὰρ χρή*. Respicit *Iliad*. B principio: *Οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα. Non decet tota nocte dormire virum consiliarium.* Conf. quæ statuit Plato *De legibus*, lib. VII, p. 892.

(85) *Πᾶσι δέ*. Quæ deinceps sequuntur usque ad hæc verba ἐγρήγορσιν ἀποτεμνομένοις, recitant Antonius et Maximus serm. *De somno*.

(86) *Ἐπιτρέπειν*. Hanc vocem omiserunt Antonius et Maximus.

(87) *Ἄλυες*. Ἄλυες, οἱονεὶ ἐκλύσεις, καὶ πρὸς τὸ δὲ δέον ἀπροσεξίας. Scholiastes in marg. Reg. et Bod.

(88) *Ὀνείρων*. M. Cicero, lib. *De senectute* cap. 22: « Jam vero videtis nihil esse morti tam simile quam somnum. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem suam. Multa enim cum remissi et liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sunt, cum se plane corporis vinculis relaxaverint. »

(89) *Νηφούσης*. Δέ addit Nov.

(90) *Οὔσης*. Abest a Nov.

τῆς ζωῆς τὸ ἀΐδιον ἐκ τῆς τοῦ ἐγρηγορέναι μελέτης προσλαμβάνουσα.

A trahitur, et ipsa sibi ipsi quæ sunt optima consulat : ✠ animæ autem est interitus, si ipsa apud se omnino quiescat : et ideo Deum mente semper versans, per continuam cum eo consuetudinem corpori vigiliam inserens, angelicæ exæquat hominem gratiæ, vitæ æternitatem ex meditatione vigiliæ suscipiens.

ΚΕΦ. Ι'.

Τίνα διαληπτέον περὶ παιδοποιίας.

Συνουσίας δὲ τὸν καιρὸν μόνοις τοῖς γεγαμηκόσιν ἀπολέλειπται σκοπεῖν· τοῖς δὲ γεγαμηκόσι σκοπὸς ἡ παιδοποιία (91)· τέλος δὲ ἡ εὐτεκνία· καθάπερ καὶ τῷ γεωργῷ τῆς τῶν σπερμάτων καταβολῆς αἰτία μὲν ἡ τῆς τροφῆς προμήθεια, τέλος δὲ αὐτῷ τῆς γεωργίας ἡ τῶν καρπῶν συγκομιδή. Μακρῷ δὲ ἀμείνων γεωργὸς, ὁ ἔμψυχον σπείρων ἄρουραν· ὁ μὲν γὰρ, ἐπικαίρου τροφῆς ὀριγνώμενος, ὁ δὲ, τῆς B τοῦ παντὸς διαμονῆς προμηθούμενος, γεωργεῖ· καὶ ὁ μὲν δι' ἑαυτὸν, ὁ δὲ διὰ τὸν Θεὸν φυτουργεῖ· « Πληθύνεσθε γὰρ, εἴρηκεν· καὶ ὑπακουστέον (92) καὶ κατὰ τοῦτο· Εἰκὼν ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ γίνεται (93), καθὸ εἰς γένεσιν ἀνθρώπου ἄνθρωπος συνεργεῖ. » Οὐ πᾶσα οὖν γῆ εὔθετος εἰς σπερμάτων ὑποδοχήν· εἰ δὲ καὶ πᾶσα, ἀλλ' οὐχὶ τῷ αὐτῷ γεωργῷ· οὐδὲ μὴν πέτρᾳ σπαρτέον (94), οὐδὲ καθυβριστέον τὸ σπέρμα, ἀρχηγὸν γενέσεως οὐσίαν, συνεσπαρμένην ἔχουσαν τῆς φύσεως τοὺς λογισμούς· τοὺς δὲ κατὰ φύσιν λογισμοὺς ἀλόγως εἰς τοὺς παρὰ φύσιν καταισχύνειν πόρους ἄθεον κομιδῇ. Ὁρᾶτε γοῦν, ὁ πάνσοφος Μωϋσῆς (95) ὅπως ποτὲ συμβολικῶς τὴν ἄκαρπον ἀποκρούεται σποράν· « Οὐκ ἔδεσαι, λέγων, τὸν λαγὼν, οὐδὲ τὴν ὕαιναν (96). » Οὐ βούλεται τῆς ποιότητος αὐτῶν μεταλαμC βάνειν τὸν ἄνθρωπον, οὐδὲ μὴν τῆς ἴσης ἀσελγείας ἀπογεύσασθαι· καταχόρως γάρ τοι περὶ τὰς μίξεις τὰ ζῶα ταῦτα ἐπτόηνται· καὶ τὸν μὲν (97) λαγὼν κατ' ἔτος πλεονεκτεῖν φασι τὴν ἀφόδευσιν (98), εἰς ἀριθμοὺς (99) οἷς βεβίωκεν ἔτεσιν ἴσχοντα τρύπας. Ταύτῃ ἄρα τὴν (1) κώλυσιν τῆς ἐδωδῆς τοῦ λαγὼ παιδεραστίας

✠ P. 220 ED. POTTER, 187-188 ED. PARIS.

CAP. X.

Quænam de procreatione liberorum tractanda sint.

Tempus autem opportunum conjunctionis solis iis relinquitur considerandum, qui juncti sunt matrimonio; qui autem matrimonio juncti sunt, iis scopus est et institutum, liberorum susceptio : finis autem, ut boni sint liberi : quemadmodum agricolæ seminis quidem dejectionis causa est, quod nutrimenti habendi curam gerat; agriculturæ autem finis est, fructuum perceptio. Multo autem melior est agricola, qui terram colit animatam : ille enim ad tempus alimentum expetens, hic vero ut universum permaneat, curam gerens, agricolæ officio fungitur : et ille quidem propter se, hic vero propter Deum plantat ac seminat. Dixit enim : « Multiplicemini [a]; » ubi hoc subaudiendum est : « Et ea ratione fit homo Dei imago, quatenus homo cooperatur ad generationem hominis. » Non est quælibet terra apta ad suscipienda semina : quod si etiam sit quælibet, non tamen eidem agricolæ. Neque vero seminandum est supra petram, neque semen est contumelia afficiendum, quod quidem dux est et princeps generationis, estque substantia, quæ simul habet insitas naturæ rationes. Quæ sunt autem secundum naturam rationes, absque ratione præternaturalibus mandando meatibus, ignominia afficere, valde est impium. Videte itaque quomodo sapientissimus Moyses infrugiferam aliquando sationem symbolice repulit : « Non comedes, inquiens, leporem, nec hyænam [b]. » Non vult homines esse qualitatis eorum participes, neque eis æqualem

[a] Gen. I, 28. [b] Deut. XIV, 7.

(91) *Παιδοποιία.* Athenagoras, *Legat.* p. 129, edit. Oxon., dicit uxori operam dandam μέχρι τοῦ παιδοποιήσασθαι, « donec liberi generentur; » ὡς γὰρ γεωργὸς καταβάλλων εἰς γῆν τὰ σπέρματα, ἄμητον περιμένει, οὐκ ἐπισπείρων· καὶ ἡμῖν μέτρον ἐπιθυμίας ἡ παιδοποιία. « Quemadmodum enim agricola, postquam in terram semina conjecit, exspectat messem, nihil insuper inferens : ita et nobis quoque finis concupiscentiæ, liberorum procreatio est. » Plura in hunc sensum inferius occurrunt.

(92) *Καὶ ὑπ.* Hoc modo distinguendum cum Herveto : καὶ ὑπακουστέον, Καὶ κατὰ τοῦτο εἰκὼν ὁ ἄνθρ.

(93) *Τοῦ Θεοῦ γ.* Γίνεται τοῦ Θεοῦ inverso ordine Nov. Mox πᾶσα γῆ οὖν εὔθ. Ibid.

(94) *Πέτρᾳ σπαρτέον*. Pal. ms. παρασπαρτέον, ut sit « præter viam seminandum, » aut præter naturam, ut seq. pag. Sed πέτρᾳ, seu πέτραν confirmat κερασβόλα σπείρειν infra pag. 83. De lepore, quæ sequuntur, refert etiam Plutarchus lib. *De non fenerando;* de hyæna, Ælianus *Animal. hist.* lib. I, c. 25. H. SYLBURG.

(95) *Μωϋσῆς*. Ubi hæc dicit Moyses? Certe nec Levit. XI, nec Deut. XIV, quibus locis varia ciborum genera prohibet, nec forte ullibi alias; verum quæ hic dicit Clemens, sumpsisse videtur e S. Barnabæ epist. cap. 10.

(96) *Τὸν λαγ. οὐδὲ τὴν ὕ.* Τὸν λαγωὸν καὶ ὕαιναν Pal., Bod., Reg.

(97) *Καὶ τὸν μέν*. Barnabas loco superius dicto : Ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ φάγῃ, φησίν. Πρὸς τί; Οὐ μὴ γένῃ παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις· ὅτι ὁ λαγωὸς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν· ὅσα γὰρ ἔτη ζῇ, τοσαύτας ἔχει τρύπας. « Ad hæc leporem, inquit, non comedes. Quamob-D rem? Scilicet non eris puerorum corruptor, nec similem te iis efficies : quoniam lepus annis singulis anum multiplicat; quotque annos vivit, tot habet foramina. » Ubi de leporum salacitate ac foraminibus conf. quæ adnotavit Cotelerius, ut etiam quæ Clemens mox dicet p. 190.

(98) *Ἀφόδευσιν*. Pro ἀφόδευσιν Hervetus legisse videtur ὀχείαν, dum vertit « multiplicare Venerem; » sed receptam lectionem tuentur ista Plinii lib. VIII, cap. 55 : « Archelaus auctor est, quot sint corporis cavernæ ad excrementa lepori, totidem annos esse ætatis; varius certe numerus reperitur. Idem, utramque vim singulis inesse, ac sine mare æque gignere. » SYLBURG. — Lowthius adnotat, « Vid. Menard. in Epist. Barnabæ n. 10. »

(99) *Εἰς ἀριθμούς*. Scribendum ἰσαρίθμους, « numero æquales. »

(1) *Ἄρα τήν*. Ἄρα καὶ τὴν Nov.

gustare libidinem : hæc enim animalia ad explendum ✠ coitum venereum feruntur insano quodam furore. Ac leporem quidem dicunt quotannis multiplicare anum, pro numero annorum, quos vixit, habentem foramina : et ea ratione dum leporis esum prohibet, significat se dehortari puerorum amorem. Hyænam autem vicissim singulis annis masculinum sexum mutare in femininum : significare autem non esse illi ad adulteria prorumpendum, qui ab hyæna abstinet. Sed non oportere quidem his assimilari animalibus, per eam, quam proponit, interdictionem, sapientissimum Moysen citra ullam dubitationem significare, ego quoque assentior; non tamen eorum, quæ symbolice dicta sunt, expositioni consentio : nunquam enim naturæ vis potest afferri, ut mutetur : quod autem semel in ipso effictum est, nefas est affectione in contrarium refingi : affectio enim non est natura. Ejus enim, quod formatum est, adulterare characterem, non autem ipsam formam transformare potest affectio. Etsi enim multæ aves dicuntur temporum vicibus mutare et vocem, et colorem : quemadmodum merula ex nigra quidem flava, ex suaviter autem canente obstrepera fieri dicitur : itidem etiam luscinia et colorem, et vocem, alternis mutare asseritur : cæterum non mutant ipsam naturam, ut figura mutata fiat mas ex femina, sed recens quidem pennarum productio, novæ vestis instar, quamdam pennarum tincturam emittit; sed ea paulo post minis hibernis exhalatur; sicut flos, dum color flaccessit. Ipsa quoque vox similiter frigore male vexata, marcescit. Cum enim exterior cutis ab aere ambiente densatur, quæ in collo sunt arteriæ compressæ et constipatæ, spiritum quoque comprimunt; is autem in arctum valde coactus, suffocatum et oppressum edit sonum. Rursus itaque ambienti aeri assimilatur, et vere relaxatus ex angustiis liberatur spiritus, qui fertur per dilatatas, quæ tunc clausæ erant, arterias. **82** Non profert itaque amplius cantum flaccidum et languidum, sed jam emittit canorum : etiam vox eorum latius diffunditur, et jam vocis avium quasi ver fit cantus. Nequaquam ergo credendum est, hyænam unquam mu-

A ἐμφαίνειν ἀποτροπήν. Τὴν δὲ ὕαιναν (2) ἐναλλὰξ ἀμείβειν τὸ ἄῤῥεν εἰς τὸ θῆλυ παρ' ἔτος ἕκαστον· αἰνίττεσθαι δὲ, μὴ χρῆν ἐπὶ μοιχείας ὁρμᾷν τὸν τῆς ὑαίνης ἀπεχόμενον. Ἀλλὰ τὸ μὲν μὴ δεῖν ἐξομοιοῦσθαι τοῖσδε τοῖς ζώοις, διὰ τῆς προκειμένης ἀπαγορεύσεως ὁμολογουμένως τὸν πάνσοφον Μωϋσέα αἰνίττεσθαι, σύμφημι κἀγώ· οὐ μέντοι (3) τῇδε ἐξηγήσει τῶν συμβολικῶς εἰρημένων συγκατατίθεμαι· οὐ γὰρ ἄν ποτε βιασθείη φύσις εἰς μεταβολήν· τὸ δὲ ἅπαξ πεπλασμένον εἰς αὐτὴν οὐ θέμις ἀντιπλασθῆναι πάθει· τὸ γὰρ πάθος οὐ φύσις· παραχαράττειν δὲ, οὐ μετακοσμεῖν, τὸ πάθος εἴωθε τὴν πλάσιν. Εἰ γὰρ καὶ τῶν ὀρνέων πολλὰ μεταβάλλειν κατὰ τὰς ὥρας λέγεται καὶ τὸ χρῶμα καὶ τὴν φωνήν· οἷον ὁ κόσσυφος, ξανθὸς μὲν ἐκ μέλανος, παταγητικὸς δὲ ἐξ ᾠδικοῦ B γενόμενος· ὡσαύτως δὲ καὶ ἀηδὼν καὶ τὸ χρῶμα καὶ τὴν ᾠδὴν συμμεταβάλλει ταῖς τροπαῖς· ἀλλ' οὔ τί γε τὴν φύσιν αὐτὴν ἀμείβουσιν, ὡς θῆλυ (4) γίγνεσθαι ἐκ τοῦ ἄῤῥενος κατὰ μετασχηματισμόν· ἀλλ' ἡ μὲν (5) τῶν πτερῶν νεοφυΐα νεαρᾶς ἐσθῆτος δίκην ἐξανθεῖ βαφήν τινα πτερῶν· ὀλίγῳ δ' ὕστερον διαπνεῖ κατὰ τὴν χειμέριον ἀπειλήν, καθάπερ ἄνθος μαραινομένης τῆς χρόας· ἡ φωνὴ δὲ καὶ αὐτὴ τὸν ὅμοιον τρόπον, τῷ κρύει πεπονημένη, μαραίνεται· πυκνουμένης γὰρ τῆς ἐπιφανείας ἐκ τοῦ περιέχοντος, αἱ περὶ τὸν αὐχένα πιεζόμεναί τε καὶ πυκνούμεναι ἀρτηρίαι προσαναθλίβουσι τὸ πνεῦμα· στενοχωρούμενον δὲ ἄγαν τοῦτο, πνιγόμενον ἀποδίδωσι τὸν ἦχον. Αὖθις οὖν συνεξομοιούμενον τῷ περιέχοντι, καὶ τῷ C ἦρι συγχαλώμενον, ἐλευθεροῦται μὲν τῆς στενοχωρίας τὸ πνεῦμα, φερόμενον δι' εὐρυχώρων, τῶν τέως μεμυκότων (6), ἀρτηριῶν· οὐ μινυρίζει δὲ ἔτι τὸ μέλος τὸ μεμαραμμένον, ἀνθεῖ δὲ ἤδη λιγυρὸν, καὶ χεῖται πλατύτερον τὸ φθέγμα αὐτῶν· καὶ ἤδη γίνεται τῆς φωνῆς τῶν ὀρνέων ἔαρ ἡ ᾠδή. Οὔκουν οὐδὲ τὴν ὕαιναν μεταβάλλειν τὴν φύσιν πιστευτέον ποτέ· οὐδὲ γὰρ αἰδοῖα ἔχει τὸ αὐτὸ ζῶον ἅμα ἄμφω, ἄῤῥενος καὶ θήλεος, καθὼς ὑπειλήφασί τινες, Ἑρμαφροδίτους τερατολογοῦντες (7), καὶ τρίτην ταύτην μεταξὺ θηλείας καὶ ἄῤῥενος, ἀνδρόγυνον καινοτομοῦντες φύσιν. Ἀπατῶνται δὲ εὖ μάλα, τὸ φιλότεχνον τῆς παμμήτορος καὶ γενεσιουργοῦ φύσεως μὴ νοήσαντες· ἐπεὶ γάρ (8) ἐστι τοῦτο λαγνίστατον

✠ P. 221 ED. POTTER, 188-189 ED. PARIS.

(2) *Τὴν δὲ ὕαιναν*. Barnabas loco superius dicto : Ἀλλὰ οὐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ. Οὐ μὴ, φησὶ, γένῃ μοιχὸς, οὐδὲ φθορεὺς, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. Πρὸς τί; Τοῦτο γὰρ τὸ ζῶον παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν; καὶ ποτὲ μὲν ἄῤῥεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίγνεται. « Sed nec hyænam manducabis. Non eris, inquit, adulter, neque corruptor, nec talibus assimilaberis. Quare? Quia istud animal annuatim sexum mutat, et modo mas, modo femina est. » Ubi conf. quæ adnotavit Cotelerius.

(3) *Οὐ μέντοι*. De hyæna cum Clemente negat etiam Aristoteles *Histor. animal.* lib. VI, c. 32. SYLBURG. — Porro hoc loco Clemens Barnabæ contradicit; sed, tanti viri reverentia ductus, nomen ejus reticet.

(4) *Ὡς θῆλυ*. Ὡς καὶ θῆλυ Nov.

(5) *Ἀλλ' ἡ μέν*. Ὡραῖον ἄγαν τὸ χωρίον τῇ φράσει ἐξηνθισμένον, inquit Scholiastes in marg. Reg. et Bod.

(6) *Μεμυκότων*. Grammaticæ regula postulat μεμυκυιῶν ἀρτηριῶν· nisi neutro genere scriptum D putes μεμυκότων ἀρτηριῶν, sc. ὀργάνων, ἀγγείων· quod est insolens. SYLBURG.

(7) *Ἑρμαφροδίτους τερατ*. Atqui juris auctores hoc statuunt, lib. X *D. De stat. hom.* lib. XVI, sect. 1, de testibus : et boni auctores, A. Gellius lib. IX, cap. 2. Ausonius, epigram. 98, et confirmat experientia. R. SYLBURG.

(8) *Ἐπεὶ γάρ*. Hæc, paucis mutatis, Eustathius in Comment. in *Hexaemeron* p. 38, transtulit : Τὸ γὰρ ζῶον, ἀσελγέστατον πάνυ ὑπάρχον, πρὸ τοῦ πόρου ὑπὸ τὴν κέρκον ἐξοχὴν κέκτηται, αἰδοίῳ θηλυκῷ παραπλήσιον· ὅπερ (scribe ἥπερ) οὐκ ἔχει πόρον, ἢ μόνην τὴν κοιλότητα εἰς οὐδὲν μέτρας χρειῶδες καθεστηκυῖαν, καὶ κενὴν μόνην λαγνείαν δέχεται. Διὰ γοῦν τὸν ὑπερβάλλοντα πασχητιασμὸν τοῦτο ὁ ἄῤῥην καὶ ἡ θήλεια ἔχουσι τὸ ἰδίωμα· ὅταν γὰρ οἱ πόροι πεπληρωμένοι ἀσχολοῦνται περὶ τὴν κύησιν, ἐν ἀλλήλοις τὴν παρὰ φύσιν μίξιν ἐργάζονται. Ὅθεν σπανιώτατόν ἐστιν εὑρεῖν θήλειαν ὕαιναν· οὐ γὰρ συνεχεῖς αἱ κυήσεις τῷ ζώῳ γίγνονται. « Nam animal

τὸ ζῶον, ἡ ὕαινα, ὑπὸ τὴν κέρκον πρὸ τοῦ πόρου τῆς περιττώσεως πέφυκεν αὐτῇ ἐξοχή τις σαρκική, παραπλησία τῷ σχήματι αἰδοίῳ θηλυκῷ· πόρον δὲ οὐδένα ἔχει τοῦτο τῆς σαρκὸς τὸ σχῆμα, εἴς τι χρειῶδες ἀπολῆγον, ἢ εἰς μήτραν, ἢ εἰς ἀπευθυσμένον λέγω· μόνην δὲ ἄρα κοιλότητα ἔχει πολλήν, ἣ τὴν λαγνείαν ὑποδέχεται τὴν κενήν, ὅτ' ἂν ἀποστραφῶσι περὶ τὴν ἀποκύησιν ἀσχολούμενοι τῆς ἀποτέξεως οἱ πόροι. Τὸ δὲ αὐτὸ τοῦτο ἄῤῥενί τε καὶ θηλείᾳ προσπέφυκεν ὑαίνῃ διὰ τὸν ὑπερβάλλοντα πασχητιασμόν· ἀλληλίζει γὰρ καὶ ὁ ἄῤῥην, ὅθεν καὶ σπανιώτατα θήλειαν ἔστιν ὕαιναν λαβεῖν· οὐ γὰρ συνεχεῖς αἱ κυήσεις τῷ ζώῳ γίγνονται τούτῳ, πλεοναζούσης ἐν αὐτοῖς ἀδεῶς τῆς παρὰ φύσιν σπορᾶς. Ταύτῃ μοι δοκεῖ καὶ ὁ Πλάτων ἐν *Φαίδρῳ* τὴν παιδεραστίαν ἀποκρουόμενος, θηρίον αὐτὴν προσειπεῖν, ὅτι τὸν χαλινὸν ἐνδακόντες οἱ ταῖς ἡδοναῖς ἔκδοτοι λάγνοι, τετραπόδων νόμῳ βαίνουσιν, καὶ παιδοσπορεῖν ἐπιχειροῦσιν. Τοὺς « δὲ » ἀθέους « παρέδωκεν ὁ Θεὸς, » ὥς φησιν ὁ Ἀπόστολος « εἰς πάθη ἀτιμίας· αἵ τε γὰρ θήλειαι (9) αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν· ὁμοίως δὲ (10) καὶ οἱ ἄῤῥενες αὐτῶν (11), ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄῤῥενες ἐν ἄῤῥεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει, τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες. » Καίτοι οὐδὲ τοῖς λαγνιστοτάτοις (12) τῶν ζώων συγκεχώρηκεν ἡ φύσις τὴν τῆς περιττώσεως πόρον ἐπιθοροῦν· τὸ μὲν γὰρ οὖρον εἰς κύστιν ἀποκρίνεται, ἡ δὲ ἐξυγρασμένη τροφὴ εἰς κοιλίαν· τὸ δάκρυον δὲ εἰς ὄμμα· αἷμα εἰς φλέβας· ῥύπος εἰς ὦτα· μύξαι ἐπὶ τὰς ῥῖνας καταφέρονται· συνεχὴς δὲ ἡ (13) ἕδρα τῷ πέρατι τοῦ ἀπευθυσμένου, δι' ἧς ἀποπτύεται τὰ περιττώματα. Μόνῃ δὲ ἄρα ἐπὶ τῶν ὑαινῶν ἡ ποικίλη φύσις ταῖς ὀχείαις ταῖς περιτταῖς μόριόν τι τοῦτο ἐπινενόηκε περιττόν· διὸ καὶ μέχρι τινὸς κοῖλόν ἐστιν εἰς διακονίαν κνηστιώντων μορίων· ἀποτυφλοῦται δὲ ἐντεῦθεν ἡ κοιλότης· οὐ γὰρ εἰς γένεσιν δεδημιούργηται. Ἐντεῦθεν συμφανὲς ἡμῖν ὁμολογουμένως, παραιτεῖσθαι δεῖν τὰς ἀῤῥενομιξίας, καὶ τὰς ἀκάρπους σπορὰς, καὶ τὰς κατόπιν εὐνὰς, καὶ τὰς ἀσυμφυεῖς ἀνδρογύνους κοινωνίας· ἑπομένους τῇ φύσει αὐτῇ, ἀπαγορευούσῃ διὰ τῆς τῶν μορίων κατασκευῆς, οὐκ εἰς παραδοχὴν σπέρματος, εἰς δὲ τὴν πρόεσιν (14) αὐτοῦ, τὸ ἄῤῥεν ἀνδρώσασα. Ὁ δὲ Ἱερεμίας ὁπηνίκα ἂν φῇ, τοῦτ' ἔστι δι' αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα· « Σπήλαιον (15) ὑαίνης

A tare naturam : idem enim animal non habet simul ambo pudenda maris et feminæ, sicut nonnulli existimarunt, qui prodigiose ✠ hermaphroditos finxerunt, et inter marem et feminam, hanc masculofeminam naturam innovarunt. Valde autem falluntur, ut qui non animadverterint, quam sit filiorum amans omnium mater et genitrix Natura : quoniam enim hoc animal, hyæna inquam, est salacissimum, sub cauda ante excrementi meatum, adnatum est ei quoddam carneum tuberculum, feminino pudendo figura persimile. Nullum autem meatum habet hæc figura carnis, qui in utilem aliquam desinat partem, vel in matricem inquam, vel in rectum intestinum : tantum habet magnam concavitatem, quæ inanem excipiat libidinem, quando aversi fuerint meatus, qui in concipiendo fetu occupati sunt.

B Hoc ipsum autem et masculo et feminæ hyænæ adnatum est, quod sit insigniter pathica : masculus enim vicissim et agit, et patitur : unde etiam rarissime inveniri potest hyæna femina : non enim frequenter concipit hoc animal, cum in eis largiter redundet ea, quæ præter naturam est, satio. Hac etiam ratione mihi videtur Plato in *Phædro*, amorem puerorum repellens, eum appellare bestiam, quod frenum mordentes, qui se voluptatibus dedunt, libidinosi, quadrupedum coeunt more, et filios seminare conantur. Impios « autem tradidit Deus, » ut ait Apostolus [a], « in perturbationes ignominiæ : nam et feminæ eorum mutaverunt

C naturalem usum in eum, qui est præter naturam : similiter autem et masculi eorum, relicto usu naturali, exarserunt in desiderio sui inter se invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem, quam oportuit, erroris sui in se recipientes. » At vero ne libidinosissimis quidem animantibus concessit natura in excrementi meatum semen immittere : urina enim in vesicam excernitur, humefactum alimentum in ventrem, lacryma vero in oculum, sanguis in venas, sordes in aures, mucus in nares defertur : fini autem recti intestini, sedes cohæret, per quam excrementa exponuntur. Sola ergo varia in hyænis natura, superfluo coitui superfluam hanc partem excogitavit, et ideo est etiam aliquantisper concavum, ut pru-

D rientibus partibus inserviat, exinde autem excæcatur concavitas : non fuit enim res fabricata ad generationem. Hinc nobis manifestum atque

✠ P. 222 ED. POTTER, 189-190 ED. PARIS.

[a] Rom. I, 26, 27.

hoc (hyæna) cum perditæ sit libidinis, præter foramen, quod sub cauda est, tumorem pudendo mulieris non dissimilem continet, in quo foramen pervium non est, sed tantum cavitas, quæ nullum vulvæ usum exhibere valet, sed duntaxat inanis libidinis receptaculum extuberat. Propter igitur immensam muliebria patiendi appetentiam, utrique, mari ac feminæ, singularis hæc proprietas dicitur inesse : dum enim plena foramina in conceptu salvando occupantur, inter se contra naturam misturam faciunt. Unde rarissime invenitur femina hyæna : nam hoc animal non frequenter concipit. »

(9) *Αἵ τε γὰρ θ.* Scholiastes in marg. Reg. et Bod. Οὐχ ἀλλήλαις βαίνουσι δηλαδὴ, ἀλλὰ ταῖς ἀνδράσι παρέχουσιν ἑαυτάς. Οὕτω Ἀναστάσιος ἐν τῷ εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους ἐξηγητικῷ.

(10) *Δέ.* Τέ Rom. ubi etiam passim ἄρσενες per σ.

(11) *Αὐτῶν.* Abest a Rom. Mox χρῆσιν τῆς θηλείας. Ibid.

(12) *Λαγνιστοτάτοις.* Scribe λαγνιστάτοις, quod habent Reg. et Bod.

(13) *Συνεχὴς δὲ ἡ.* Συνεχὴς δὲ ἄρα ἡ Nov.

(14) *Πρόεσιν.* Προαίρεσιν Nov. Mox super finalem α in ἀνδρώσασα aliquis scripsit η in Bod. et Reg. perinde ac si vera lectio esset ἀνδρωσάσῃ, recte.

(15) *Σπήλαιον.* Μὴ σπήλαιον ὑαίνης ἡ κληρονομία μου ἐμοί; Jerem. Apud eumdem cap. VII, 11 :

✠ adeo in confesso est, vitandos esse cum masculis concubitus, et infrugiferas sationes, et Venerem præposteram, et quæ naturà coalescere non possunt, androgynorum conjunctiones, ipsam naturam sequentibus, quæ id per partium prohibet constitutionem, ut quæ masculum non ad semen suspiciendum, sed ad id effundendum fecerit. Jeremias autem, hoc est, per ipsum loquens Spiritus, quando dicit: « Spelunca hyænæ facta est domus mea [a], » id quod ex mortuis constabat corporibus detestans alimentum, sapienti allegoria reprehendit cultum simulacrorum: vere enim oportet ab idolis esse puram domum Dei viventis. Rursus Moyses lepore quoque vesci prohibet. Omni enim tempore coit lepus, et salit, assidente femina, eam a tergo aggrediens: est enim ex iis, quæ retro insiliunt. Concipit autem singulis mensibus, et superfetat; init autem, et parit; postquam autem peperit, statim a quovis initur lepore (neque enim uno contenta est matrimonio) et rursus concipit, adhuc lactans: habet enim matricem, cui sunt duo sinus, et non unus solus matricis vacuus sinus, est ei sufficiens sedes ad receptaculum coitus (quidquid enim est vacuum, desiderat repleri); verum accidit, ut cum uterum gerunt, altera pars matricis desiderio teneatur et libidine furiat; quocirca fiunt eis superfetationes. A vehementibus ergo appetitionibus, mutuisque congressionibus, et cum prægnantibus feminis conjunctionibus, alternisque initibus, puerorumque stupris, adulteriis et libidine abstinere, hujus nos ænigmatis adhortata est prohibitio. Idcirco aperte, et non per ænigmata Moyses prohibuit, « Non fornicaberis; non mœchaberis; pueris stuprum non inferes [b], » inquiens. Logi itaque præscriptum totis viribus observandum, neque quidquam contra leges ullo modo faciendum est, neque mandata sunt infirmanda. Malæ enim cupiditati nomen est ὕβρις, « petulantia; » et equum cupiditatis, « petulantem » vocavit Plato, cum legisset, « Facti estis mihi equi furentes in feminas [c]. » Libidinis autem supplicium notum nobis facient illi, qui Sodomam accesserunt, angeli. Ii eos, qui probro illos afficere voluerunt, una cum ipsa civi-

A γέγονεν ὁ οἶκός μου· » τὴν ἐκ τῶν νεκρῶν σωμάτων μυσαττόμενος τροφὴν, ἀλληγορίᾳ σοφῇ. τὴν εἰδωλολατρείαν διαβέβληκε· δεῖ γὰρ ὡς ἀληθῶς ἁγνὸν εἰδώλων τὸν τοῦ ζῶντος οἶκον εἶναι Θεοῦ. Πάλιν ὁ Μωϋσῆς καὶ τὸν λαγὼν ἐσθίειν ἀπαγορεύει· ὀχεύει γὰρ πᾶσαν τὴν ὥραν ὁ λαγώς· καὶ ἐπιβαίνει, συγκαθεσθείσης τῆς θηλείας, κατόπιν ἐπιών· ἔστι γὰρ ὀπισθοβατικόν· κυεῖ δὲ κατὰ μῆνα, καὶ ἐπικυΐσκεται· ὀχεύεται δὲ (16), καὶ τίκτει· τεκοῦσα (17) δὲ, εὐθὺς ὀχεύεται ὑφ' οὗ ἂν τύχῃ λαγωοῦ· οὐ γὰρ ἑνὶ ἀρκεῖται γάμῳ· καὶ συλλαμβάνει πάλιν, ἔτι θηλαζομένη· ἔχει γὰρ τὴν ὑστέραν δικρόαν· καὶ οὐχὶ τὸ κένωμα μόνον τῆς ὑστέρας ἱκανὸν αὐτῇ γίνεται συνουσίας ὁρμητήριον· τὸ γὰρ κενὸν (18) πᾶν ἐπιθυμεῖ πληρώσεως· συμβαίνει δ' ὅτ' ἂν κυῶσι, θάτερον μέρος B τῆς ὑστέρας κατέχεσθαι τῇ ἐπιθυμίᾳ, καὶ ὀργᾷν· διὰ τοῦτο ἐπικυήσεις γίνονται αὐτοῖς. Ἀπέχεσθαι τοίνυν σφοδρῶν τε ὀρέξεων, καὶ ἐπαλλήλων συνουσιῶν, καὶ τῆς πρὸς τὰς ἐγκύους (19) ὁμιλίας, καὶ ἀλληλοβασίας, καὶ παιδοφθορίας, καὶ μοιχείας, καὶ λαγνείας, ἡ τοῦ αἰνίγματος τοῦδε ἀπαγόρευσις παρῄνεσεν. Ταύτῃ τοι ἀναφανδὸν, οὐ δι' αἰνιγμάτων ἔτι, ὁ αὐτὸς ἀπηγόρευσε Μωϋσῆς, γυμνῇ τῇ κεφαλῇ· « Οὐ πορνεύσεις· Οὐ μοιχεύσεις· Οὐ παιδοφθορήσεις (20), » λέγων. Τὸ δὲ διάταγμα τοῦ Λόγου παντὶ διατηρητέον σθένει, καὶ οὐδὲν οὐδαμῶς παρανομητέον; οὐδὲ ἀκυρωτέον τὰς ἐντολάς· ἐπιθυμίᾳ γὰρ κακῇ ὄνομα ὕβρις· καὶ τὸν τῆς ἐπιθυμίας ἵππον « ὑβριστὴν » ὁ Πλάτων (21) προσεῖπεν, « Ἵπποι θηλυμανεῖς, ἐγενήθητέ (22) μοι, » ἀναγνούς. Τὴν δὲ ἐπὶ τῇ ὕβρει δίκην C γνωριοῦσιν ἡμῖν (23) οἱ εἰς τὰ Σόδομα παραγεγονότες ἄγγελοι. Οὗτοι τοὺς πειρᾷν (24) ἐθελήσαντας σφᾶς ἐπαισχῦναι αὐτῇ πόλει κατέφλεξαν, δεῖγμα ἐναργὲς τοῦτο λαγνείας ἐπικάρπιον, τὸ πῦρ, ὑπογράφοντες. Τὰ γὰρ τῶν παλαιῶν συμπτώματα, ὡς καὶ πρόσθεν εἴπομεν, εἰς τὴν ἡμετέραν ἀναγεγράφαται (25) νουθεσίαν, ὡς μὴ τοῖς αὐτοῖς ἐνσχεθῆναι· φυλάξασθαι δὲ μὴ περιπεσεῖν τοῖς ἴσοις. Χρὴ δὲ υἱοὺς μὲν ἡγεῖσθαι τοὺς παῖδας· εἰς δὲ τὰς γυναῖκας τὰς ἀλλοτρίας ὡς ἰδίας ἀφορᾷν θυγατέρας· κρατεῖν τε (26) ἡδονῶν, γαστρός τε ἔτι καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα δεσπόζειν, ἀρχικώτατον. Εἰ γὰρ οὐδὲ τὸν δάκτυλον ὡς ἔτυχε σαλεύειν τῷ σοφῷ ὁ λόγος ἐπιτρέπει, ὡς ὁμολογοῦσιν οἱ

[a] Jer. xii, 9. [b] Exod. xx, 14. [c] Jer. v, 8.

✠ P. 233 ED. POTTER, 190-191 ED. PARIS.

D

Μὴ σπήλαιον ληστῶν ὁ οἶκός μου. Quæ loca Clemens commiscuisse videtur.

(16) Δέ. Abest a Bod., Reg.

(17) *Τεκοῦσα*. Hæc etiam a Clemente sumpsit Eustathius Operis modo laudati pag. 39: Ὁ δὲ λαγωὸς πρὸς συνουσίαν ἐστὶν ἀκρατέστερος. Ἡ δὲ θήλεια κατὰ μῆνα τίκτει, καὶ τεκοῦσα πάλιν ὑπὸ τοῦ τυχόντος λαγωοῦ ὀχεύεται, καὶ συλλαμβάνει ἔτι θηλαζομένη· οὐ γὰρ ἀρκεῖται ἑνί· « Lepus est in coitu intemperantior. Femina quolibet mense parit: cum peperit, rursus a lepore, quemcumque sors obtulerit, initur, et adhuc lactans, concipit; nec enim uno contenta est. »

(18) *Τὸ γὰρ κενόν*. Sic Aristoteles *Ethic. Nicomach.* lib. iii, c. 13: Ἀναπλήρωσις γὰρ τῆς ἐνδείας ἡ φυσικὴ ἐπιθυμία. H. Sylb.

(19) *Ἐγκύους*. Ἀγκύλους. Bod. Reg. mendose.

(20) *Οὐ παιδοφθ.* Conf. quæ superius dicta sunt ad *Protrept.* p. 67, edit. Paris.

(21) *Πλάτων*. Platonis verba occurrunt in ejus *Phædro*, p. 1226, 1227, quo loco petulantem pravamque animam comparat equo σκολιῷ, ὑβριστῇ, ἀλαζονείας καὶ ὕβρεως ἑταίρῳ, etc.

(22) *Ἐγενήθητε*. Ἐγενήθησαν apud Jerem., et postea *Strom.* iii, p. 469.

(23) *Ἡμῖν*. Ὑμῖν Bod.

(24) *Πειρᾷν*. Περᾷν Reg. Bod., quorum in marg. Scholiastes hæc adnotavit: Οὐ πειρᾷν, ἀλλὰ περᾷν, ἀφ' οὗ καὶ τὸ περαίνειν· ἐμφαντικώτερον γὰρ τὸ πειρᾷν τοῦ περᾷν πρὸς τὸ τῆς λαγνείας αἰσχρόν.

(25) *Ἀναγεγράφαται*. Potest etiam communiter scribi ἀναγέγραπται. A. Sylburg.— Respicit auctor I Cor. x, 11: Ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβαινον ἐκείνοις, ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν.

(26) *Κρατεῖν τε*. Κρατεῖν δέ Nov.

Στωϊκοί, πῶς οὐχὶ πολὺ πλέον τοῦ συνουσιαστικοῦ ἐπικρατητέον μορίου τοῖς σοφίαν διώκουσιν; Ταύτῃ μοι δοκεῖ καὶ ὠνομάσθαι αἰδοῖον, ὅτι χρὴ παντὸς μᾶλλον τούτῳ τοῦ σώματος τῷ μέρει χρῆσθαι μετὰ αἰδοῦς. Ἡ γὰρ φύσις, ὥσπερ καὶ ταῖς τροφαῖς, οὕτω δὲ καὶ τοῖς κατὰ νόμον γάμοις, ὅσον οἰκεῖον καὶ χρήσιμον καὶ εὐπρεπὲς, χρῆσθαι ἐπέτρεψεν ἡμῖν· ἐπέτρεψε δὲ ὀρέγεσθαι παιδοποιΐας. Ὅσοι δὲ τὴν ὑπερβολὴν διώκουσι, πταίουσι περὶ τὸ κατὰ φύσιν, σφᾶς αὐτοὺς βλάπτοντες κατὰ τὰς παρανόμους συνουσίας. Ἔχει γὰρ ὀρθῶς παντὸς μᾶλλον, μή ποτε κοινωνεῖν, καθάπερ θηλειῶν, πρὸς μῖξιν (27) ἀφροδισίων τοῖς νέοις. Διὸ καὶ « Μὴ εἰς (28) πέτρας τε καὶ λίθους σπείρειν, » φησὶν ὁ ἐκ Μωϋσέως φιλόσοφος· «ὅτι μήποτε φύσιν τὴν αὐτοῦ ῥιζόθεν λήψεται γόνιμον. Πάνυ γοῦν ἐμφανέστατα διὰ Μωϋσέως ὁ Λόγος παρήγγειλε. « Καὶ μετὰ ἄῤῥενος οὐ κοιμηθήσῃ κοίτην γυναικείαν· βδέλυγμα γάρ ἐστι. » Πρὸς δὲ, « καὶ ἀρούρης (29) θηλείας ἀπέχεσθαι πάσης » ὅτι μὴ τῆς ἰδίας, ὁ καλὸς, ἐκ τῶν θείων ἀναλεγόμενος Γραφῶν, συνεβούλευσε Πλάτων, ἐκεῖθεν τὸ νόμιμον ἐκλαβών· « Καὶ πρὸς τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου οὐ δώσεις κοίτην σου (30) σπέρματος, τοῦ ἐκμιανθῆναι πρὸς αὐτήν. Ἄθετα (31) δὲ παλλακίδων σπέρματα καὶ νόθα. Μὴ σπεῖρε (32), οὗ μὴ βούλοιο ἄν σοι φύεσθαι τὸ σπαρέν· μηδὲ μὴν ἅπτεσθαι τινὸς, πλὴν γαμετῆς, τὸ παράπαν, τῆς ἑαυτοῦ (33) γυναικὸς, » ἐξ ἧς μόνης καρποῦσθαι τὰς σαρκὸς ἡδονὰς δίκαιον εἰς διαδοχὰς γνησίας. Νόμιμα γὰρ ταῦτα μόνα τῷ Λόγῳ. Θείας γέ τοι μοίρας τῆς δημιουργικῆς μεταλαβόντας, σπέρμα οὐχ ἐκριπτέον, οὐδὲ καθυβριστέον, οὐδὲ μὴν κερασβόλα σπαρτέον. Ὁ γοῦν αὐτὸς οὗτος Μωϋσῆς καὶ ταῖς γαμεταῖς αὐταῖς ἀπαγορεύει πλησιάζειν, ἣν ταῖς ἐπιμηνίοις καθάρσεσιν ἐνεσχημέναι τύχωσιν. Οὐ γάρ πω εὔλογον, τῷ ἀποκαθάρματι τοῦ σώματος τὸ γονιμώτατον τοῦ σπέρματος, καὶ μετ' ὀλίγον ἄνθρωπον, μολύνειν· οὐδὲ μὴν (34) ἀποκλύζειν τῷ ῥυπαρῷ τῆς ὕλης ῥεύ-

✠ P. 224 ED. POTTER. [a] Levit. XVIII, 22.

A tate ✠ combusserunt, evidenti hoc indicio ignem, qui est fructus libidinis, describentes. Quæ enim veteribus acciderunt, sicut ante diximus, ad nos admonendos scripta sunt, ne eisdem teneamur vitiis, et caveamus, ne in pœnas similes incidamus. Oportet autem filios existimare, pueros; uxores autem alienas intueri tanquam proprias filias: voluptates quippe continere, ventrique et iis quæ sunt infra ventrem, dominari, est maximi imperii. Si enim ne digitum 83 quidem temere movere permittit sapienti ratio, ut confitentur Stoici. quomodo non multo magis iis, qui sapientiam persequuntur, in eam, qua coitur, particulam dominatus est obtinendus? Atque hac quidem de causa videtur esse nominatum pudendum, quod hac corporis parte magis, B quam qualibet alia, cum pudore utendum sit; natura enim sicut alimentis, ita etiam legitimis nuptiis, quantum convenit, utile est, et decet, nobis uti permisit: permisit autem appetere liberorum procreationem. Quicumque autem, quod modum excedit, persequuntur, labuntur in eo quod est secundum naturam, per congressus, qui sunt præter leges, seipsos lædentes. Ante omnia enim recte habet, ut nunquam cum adolescentibus perinde ac cum feminis, Veneris utamur consuetudine. Et ideo « non esse in petris et lapidibus seminandum » dicit, qui a Moyse factus est philosophus, « quoniam nunquam actis radicibus genitalem sit semen naturam suscepturum. » Logos itaque per Moysen apertissime præcepit: « Et cum masculo non dor- C mies feminino concubitu: est enim abominatio [a]. » Accedit his, quod « ab omni quoque arvo feminino esse abstinendum » præterquam a proprio, ex divinis Scripturis colligens præclarus Plato consuluit lege illinc accepta: « Et uxori proximi tui non dabis concubitum seminis, ut polluaris apud ipsam [b]. Irrita autem sunt et adulterina concubinarum se-

[b] Ibid. 20.

(27) *Πρὸς μῖξιν*. Sic Pal. ms. divise: πρόσμιξιν composite Flor. edit. SYLBURG.

(28) *Μὴ εἰς*. Verba Platonis occurrunt *De legibus* lib. VIII, pag. 912: Καλῶς ὑπέλαβες· αὐτὸ γὰρ τοῦτο ἦν τὸ παρ' ἐμοῦ λεχθὲν, ὅτι τέχνην ἐγὼ πρὸς τοῦτον τὸν νόμον ἔχοιμι τοῦ κατὰ φύσιν χρῆσθαι τῇ τῆς παιδογονίας συνουσίᾳ, τοῦ μὲν ἄῤῥενος ἀπεχομένους, μὴ κτείνοντάς τε ἐκ προνοίας τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, μηδ' εἰς πέτρας τε καὶ λίθους σπείροντας, οὗ μήποτε φύσιν τὴν αὐτοῦ λήψεται γόνιμον· « Probe conjecisti. Ideo enim a me dictum est, artem me ad hanc legem habere, ut secundum naturam ad procreationem Venere homines utantur. Abstinendum igitur a maribus jubeo. Nam qui istis utuntur, genus hominum dedita opera interficiunt, in lapidem seminantes, ubi radices agere, quod seritur, nunquam poterit. » Similia dicit Philo Judæus adversus eos qui στείραις γυναιξὶ συνέρχονται, lib. *De specialibus legibus*, pag. 781.

(29) Ἀρούρης. Post ea, quæ paulo ante laudavimus, Plato mox subjicit: Ἀπεχομένους δὲ ἀρούρας θηλείας πάσης, ἐν ᾗ μὴ βούλοιτο ἄν σοι φύεσθαι τὸ σπαρέν· « Abstinendum quoque ab agro illo feminino, ubi semen germina nolit producere. » Ubi pro βούλοιτο, sequentia ostendunt Clementem legisse βούλοιο, hoc sensu: « Abstinendum ab omni muliere, e qua liberos tibi procreari non vis, »

adeoque ab omnibus præter propriam uxorem.

(30) *Κοίτην σ*. Κοίτην, σπέρματός σου ἐκμιανθ. apud Moysem.

(31) *Ἄθετα*. Scribe ἄθυτα, id est, ἀνιερὰ, ἀθέσμα, «scelerata illicita:» idque ipsius Platonis auctoritate. Ei porro ἄθετα, « irrita » ἄγονα, non mulierum, sed ἀῤῥένων σπέρματα sunt. En ejus verba ex libri superius dicti pag. 914: Τάχα δ' ἂν, εἰ θεὸς ἐθέλοι, D κἂν δυοῖν θάτερα βιασαίμεθα περὶ ἐρωτικῶν· ἢ μηδένα τολμᾶν μηδενὸς τῶν γενναίων ἅμα καὶ ἐλευθέρων, πλὴν γαμετῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς, ἄθυτα δὲ παλλακῶν σπέρματα καὶ νόθα, μηδὲ ἄγονα ἀῤῥένων παρὰ φύσιν. « Fortasse autem, si Deus voluerit, duorum alterum in amatoriis assequemur: vel ut nemo generosas liberasque mulieres præter uxorem audeat tangere; nec ullos nothos ac illegitimos liberos ex concubina suscipiat, nec infecundos marium agros præter naturam seminet. »

(32) *Μὴ σπεῖρε*. De præcepto hoc agit etiam Plutarchus *Connub. præcept.* p. 87. SYLBURG.

(33) *Ἑαυτοῦ*. Σεαυτοῦ Nov.

(34) *Οὐδὲ μήν*. Mox pro εὐφυᾶ interpres legit ἀφυᾶ, vel ἐκφυᾶ, dum vertit. «degenerat, ineptumque redditur. » SYLBURG.—Verum huic sententiæ sensus sic demum optime constabit, si eam hoc modo scribamus: Οὐδὲ μὴν ἀποκλύζειν τῷ ῥυπαρῷ τῆς ὕλης ῥεύματι καὶ ἀποκαθάρματι σπέρμα δὴ γενέσεως εὐ-

mina. Ne semina, ubi non vis tibi nasci quod seminatum est. Neque ullam omnino tange mulierem, præterquam tuam ipsius uxorem, » ex qua sola tibi licet ✠ carnis voluptates percipere ad suscipiendam legitimam successionem. Hæc enim Logo sola sunt legitima. Eis quidem certe, qui divini muneris in producendo opificio sunt participes, semen non est abjiciendum, neque injuria afficiendum, neque tanquam si cornibus semen mandes seminandum est. Hic ipse ergo Moyses cum ipsis quoque prohibet uxoribus congredi, si forte eas detineant purgationes menstruæ. Non enim purgamento corporis genitale semen, et quod mox homo futurum est, polluere est æquum, nec sordido materiæ profluvio, et, quæ expurgantur, inquinamentis inundare ac obruere; semen autem generationis degenerat, ineptumque redditur, si matricis sulcis privetur. Neque vero ullum unquam induxit veterum Hebræorum coeuntem cum sua uxore prægnante. Sola enim voluptas, si quis ea etiam utatur in conjugio, est præter leges, et injusta, et a ratione aliena. Rursus autem Moyses abducit viros a prægnantibus, quousque pepererint. Revera enim matrix sub vesica quidem collocata, super intestinum autem, quod rectum appellatur, posita, extendit collum inter humeros in vesica; et os colli, in quod venit semen, impletum occluditur, illa autem rursus inanis redditur, cum partu purgata fuerit: fructu autem deposito, deinde semen suscipit. Neque vero nobis turpe est ad auditorum utilitatem nominare partes, in quibus fit fetus conceptio, quæ quidem Deum fabricari non puduit. Matrix itaque sitiens filiorum procreationem, semen suscipit, probrosumque et vituperandum negat coitum, post sationem ore clauso omnino jam libidinem excludens. Ejus autem appetitiones, quæ prius in amicis versabantur complexibus, intro conversæ, in procreatione sobolis occupatæ, operantur una cum Opifice. Nefas est ergo operantem jam naturam adhuc molestia afficere, superflue ad petulantem prorumpendo libidinem. Petulantia autem, quæ multa quidem habet nomina, et multas species, cum ad hanc veneream intemperantiam deflexerit, λαγνεία, id est « lascivia, » dicitur; quo nomine significatur libidinosa, publica, et incesta

A ματι καὶ ἀποκαθάρματι· σπέρμα δὲ γενέσεως εὐφυὲς, τῶν τῆς μήτρας ἀποστερούμενον αὐλάκων. Οὐδέ (35) τινα τῶν παλαιῶν Ἑβραίων ἐγκύμονι τῇ αὐτοῦ γυναικὶ συνιόντα παρήγαγεν. Ψιλὴ γὰρ ἡδονὴ, κἂν ἐν γάμῳ παραληφθῇ, παράνομός ἐστι, καὶ ἄδικος, καὶ ἄλογος (36). Ἔμπαλιν δὲ ὁ Μωϋσῆς ἀπάγει τῶν ἐγκύων τοὺς ἄνδρας, ἄχρις ἂν ἀποκυήσωσι· τῷ ὄντι γὰρ ἡ ὑστέρα, ὑποκειμένη μὲν τῇ κύστει, ἐπικειμένη δὲ τῷ ἐντέρῳ τῷ καλουμένῳ ἀρχῷ, ἐκτείνει τὸν τράχηλον μεταξὺ τῶν ὤμων ἐν τῇ κύστει· καὶ τὸ στόμιον τοῦ τραχήλου, ᾧ προσίεται τὸ σπέρμα, πεπληρωμένον μέμυκε· αὖθίς τε ἀποκενοῦται, καθαιρουμένη κυήσει· ἀποθεμένη δὲ τὸν καρπὸν, εἶτα ἐπιδέχεται τὸν σπόρον. Οὐκ αἰσχρὸν δὲ ἡμῖν, ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀκουόντων τὰ κυητικὰ ὀνομάζειν ὄργανα, ὧν οὐκ B ἐπῃσχύνθη τὴν δημιουργίαν ὁ Θεός. Διψῶσα τοίνυν ἡ ὑστέρα παιδοποιίας, προσίεται τὴν σποράν· καὶ τὸ ἐπίψογον τῆς συνουσίας ἀρνεῖται, μετὰ τὴν σπορὰν ἀποκλείουσα τέλεον ἤδη τὴν ἀσέλγειαν, μεμυκότι τῷ στόματι. Αἱ δὲ ὀρέξεις αὐτῆς, αἱ τέως περὶ τὰς φιλοστόργους συμπλοκὰς δεδονημέναι, ἀποστραφεῖσαι ἔνδον, περὶ τὴν παιδοποιίαν ἀσχολούμεναι, συνεργοῦσι τῷ Δημιουργῷ. Οὐ δὲ θέμις ἐργαζομένην τὴν φύσιν ἤδη ἐνοχλεῖν ἔτι, περιττεύοντας εἰς ὕβριν. Ὕβρις δὲ ἡ πολυώνυμος καὶ πολυειδὴς, ἐπειδὰν ἐκτραπῇ κατὰ τοῦτο τῆς ἀταξίας τὸ μέρος τὸ κατὰ τὴν ἀφροδίτην, λαγνεία κέκληται, τὸ λαγνικὸν, καὶ (37) δημῶδες, καὶ ἄναγνον τὸ περὶ τὰς ὀχείας, καὶ καταφερὲς ἐμφαίνοντος τοῦ ὀνόματος· ἐξ ὧν C αὐξηθέντων τὸ πολὺ τῶν νοσημάτων πλῆθος ἐπισυμβαίνει, φιλοψία, φιλοινία, φιλογυνία, καὶ δὴ καὶ ἀσωτία, καὶ φιληδονία πᾶσα· ὧν τυραννεύει ἐπιθυμία· μυρία δὲ τούτοις αὔξεται ἀδελφὰ παθήματα, ἐξ ὧν τὸ ἀκόλαστον κορυφοῦται ἦθος. Λέγει δὲ ἡ Γραφή· « Ἑτοιμάζονται ἀκολάστοις μάστιγες, καὶ τιμωρίαι ὤμοις ἀφρόνων (38)· » τὴν ἰσχὺν τῆς ἀκολασίας καὶ τὴν εὔτονον ὑπομονὴν, « ὤμους ἀφρόνων » καλοῦσα. Διὰ τοῦτό τοι, « Ἀπόστησον (39) ἀπὸ τῶν δούλων σου ἐλπίδας κενάς· καὶ ἐπιθυμίας, φησὶν, ἀπρεπεῖς ἀπόστρεψον ἀπ' ἐμοῦ. Κοιλίας ὄρεξις καὶ συνουσιασμὸς μὴ καταλαβέτωσάν με. » Πόῤῥωθεν οὖν ἀπερύκειν χρὴ τὴν πολλὴν τῶν ἐπιβούλων κακουργίαν· οὐ γὰρ εἰς τὴν Κράτητος (40) Πήραν μόνην, ἀλλ' οὐδὲ εἰς τὴν ἡμετέραν πόλιν (41) εἰσπλεῖ, οὐ μωρὸς

✠ P. 225 ED. POTTER, 192 ED. PARIS. D

φυὲς, τῶν τῆς μήτρ. ἀπ. αὐλ. « Nec spurco materiæ profluvio et expurgamento fertile generationis semen, matricis sulcis privatum, abluere. » In eumdem sensum nonnulla dicit Philo, *De spec. præc.*, p. 781.

(35) *Οὐδέ*. Similia reperies *Strom.* III, p. 456. Lowthius ait: « Similia habet et Justinus *Apol.* II, p. 37; Athenagoras, *Legat.* Ita Josephus de Essenis, *Bell. Jud.* lib. II, cap. 7: Ταῖς ἐγκύμοσιν οὐχ ὁμιλοῦσιν· inter quos et Christianos magna intercessit morum similitudo, ut observarunt eruditi. Vid. infra pag. 201. Verum ab hac severitate aliquid remittit Clemens *Strom.* lib. III, pag. 467. » Conf. *Constit. apostol.* lib. VI, cap. 28, et quæ ibi notavit Cotelerius: item *Recognit. Clementis* lib. VIII, c. 48.

(36) *Καὶ ἄλογος*. Pal. ms. καὶ ἄλογος καὶ ἄνομος. SYLBURG.

(37) *Καί*. Τό Nov.

(38) *Ὤμοις ἀφρόνων*. Ὁμοίως ἄφροσιν Vulg. Septuagint., sed ὤμοις ἀφρόνων vera lectio est: νώτοις ἀφρόνων Theodotionis versio.

(39) *Ἀπόστησον*. Vulg. habet: Μετεωρισμὸν ὀφθαλμῶν μὴ δῷς μοι· καὶ ἐπιθυμίαν ἀπόστρεψον ἀπ' ἐμοῦ. Κοιλ. Ibi tamen Fl. Nobilius adnotat, in quibusdam libris scriptum fuisse: Καὶ γιγαντώδη ψυχὴν ἀπόστησον διὰ παντὸς ἀπὸ τῶν δούλων σου· ἐλπίδας κενὰς καὶ ἐπιθυμίας ἀπόστρεψον ἀπ' ἐμοῦ.

(40) *Κράτητος*. Cratetem Thebanum intelligit, e Cynicorum secta philosophum; qui Peram, urbem, vel regionem imaginariam, sumpto nomine a perula, quam Cynicorum more gestabat, carmine celebravit. De eo hæc Apuleius in *Apolog.* scripsit: « Villas ornatissimas una perula mutavit, quam postea, comperta utilitate, etiam carmine laudavit; flexis ad hoc Homericis versibus, quibus ille Cretam insulam nobilitat. »

(41) *Πόλιν*. Peram γαῖαν, « regionem, » Cratetem

παράσιτος, οὐδὲ λίχνος πόρνος, πυγῇ ἀγαλλόμενος (42)· οὐ δολερὰ πόρνη· ἀλλ' οὐδὲ ἄλλο τι τοιοῦτον ἡδονῆς θηρίον. Πολλὴ οὖν ἡμῖν ἐγκατεσπάρθω (43) παρ' ὅλον τὸν βίον ἀξιοπραγία. Καθόλου μὲν οὖν ἢ γαμητέον, ἢ γάμου εἰς τὸ παντελὲς καθαρευτέον· ἔχεται γὰρ (44) ζητήσεως· καὶ τοῦτο ἐν τῷ *Περὶ ἐγκρατείας* ἡμῖν δεδήλωται. Εἰ δὲ αὐτὸ τοῦτο, εἰ γαμητέον, ἐδέησε σκέψεως, πῶς ἂν ἐπιτραπείη ἀνέδην, καθάπερ τροφῇ, οὕτω δὲ καὶ συνουσίᾳ ὡς ἀναγκαίῳ κεχρῆσθαι ἑκάστοτε; Ἔστι γοῦν συνιδεῖν ἐξ αὐτῆς, καθάπερ στήμονας, τὰ νεῦρα διαφορούμενα, καὶ περὶ τὴν ἐπίτασιν τῆς ὁμιλίας διαῤῥηγνύμενα· ναὶ (45) μὴν καὶ ἀχλὺν περισκεδάννυσι τοῖς αἰσθητηρίοις· κόπτει δὲ καὶ τοὺς τόνους. Σαφὲς τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἀλόγων ζώων καὶ ἐπὶ τῶν ἐν ἀσκήσει σωμάτων· ὧν οἱ ἀπεχόμενοι (46) ἐν τοῖς ἀγῶσι τῶν ἀντιπάλων περιγίνονται· τὰ δὲ ἀπάγεται (47) τῆς ὀχείας περιελκόμενα, μονονουχὶ συρόμενα, ἰσχύος ἁπάσης καὶ ὁρούσεως τέλεον κεκενωμένα. « Μικρὰν ἐπιληψίαν (48) τὴν συνουσίαν » ὁ Ἀβδηρίτης ἔλεγε σοφιστής, νόσον ἀνίατον ἡγούμενος. Ἢ γὰρ οὐχὶ καὶ ἐκλύσεις παρέπονται, τῷ μεγέθει τῆς ἀπουσίας (49) ἀνατιθέμεναι; « ἄνθρωπος γὰρ ἐξ ἀνθρώπου ἐκφύεταί τε, καὶ ἀποσπᾶται. » Ὅρα τὸ μέγεθος τῆς βλάβης· ὅλος ἄνθρωπος ἀποσπᾶται κατὰ συνουσίας ἀπουσίαν. Φησὶ γάρ, « Τοῦτο νῦν ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου. » Τοσοῦτον ἄρα ὁ ἄνθρωπος κενοῦται τῷ σπέρματι, ὅσος ὁρᾶται τῷ σώματι· ἀρχὴ γὰρ γενέσεως τὸ ἀπαλλαττόμενον· ἀλλὰ καὶ τῆς ὕλης ὁ βρασμὸς ἐκταράττει καὶ συγκρούει τὴν ἁρμονίαν τοῦ σώματος. Ἀστεῖος οὖν μάλα ἐκεῖνος, ὁ πρὸς τὸν ἐρόμενον, « Πῶς ἔχοι (50) πρὸς τὰ ἀφροδίσια, Εὐφήμει (51), φήσας, ἄνθρωπε· ἀσμενέστατα μέν-

✠ P. 226 ED. POTTER, 193 ED. PARIS.

A in coitum propensio: quæ cum aucta fuerit, magna simul morborum convenit multitudo, obsoniorum desiderium, vinolentia et amor in mulieres; luxus quoque, et simul universorum ✠ voluptatum studium; in quæ omnia tyrannidem obtinet cupiditas. His autem cognatæ innumerabiles augentur affectiones, ex quibus mores intemperantes ad summum provehuntur. Dicit autem Scriptura: « Parantur intemperantibus flagella, et supplicia humeris insipientium [a]: » vires intemperantiæ, ejusque constantem tolerantiam, vocans « humeros insipientium. » Quocirca, « Amove a servis tuis spes inanes, et indecoras, » inquit, « cupiditates averte a me. Ventris appetitio et coitus ne me apprehendant [b]. » Longe ergo sunt arcenda multifaria insi-
B diatorum maleficia; non ad solam enim Cratetis Peram, sed etiam ad nostram civitatem non navigat stultus parasitus, nec scortator libidinosus, qui posteriori delectatur parte: non dolosa meretrix, nec ulla ejusmodi alia voluptatis bellua. Multa ergo nobis per totam vitam seminetur, quæ bona sit et honesta, occupatio. In summa ergo, vel jungi matrimonio, vel omnino a matrimonio purum esse oportet; in quæstione enim id versatur, et hoc a nobis declaratum est in libro *De continentia*. Quod si hoc ipsum, an ducenda sit uxor, veniat in considerationem: quomodo libere permittetur, quemadmodum nutrimento, ita etiam coitu semper uti, tanquam re necessaria? Ex eo ergo videri possunt nervi tanquam stamina distrahi, et in vehementi
C congressus intensione disrumpi. Jam vero offundit etiam caliginem sensibus, et vires enervat. Patet hoc et in animantibus rationis expertibus, et in iis, quæ in exercitatione versantur, corporibus; quo-

[a] Prov. XIX, 29. [b] Eccli. XXIII, 4, 5, 6.

finxisse memorat præter Apuleium loco superius laudato, Dionysius etiam Halicarnass. *Περὶ ἑρμηνείας*. Γαῖαν habent Homeri versus, quos imitatus est Crates, *Iliad.* T, vers. 172:

Κρήτη τις γαῖ' ἐστὶ μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ
Καλὴ καὶ πίειρα, περίῤῥυτος...

Creta quædam terra est medio in mari nigro,
Pulchra et pinguis, circumflua...

Videtur autem inde γαῖα in Apuleium et Dionysium irrepsisse. Nam præter Clementem, Peram πόλιν vocant ipsi Cratetis versus, quos Laertius lib. VI, seg. 85, exhibuit:

Πήρη τις πόλις ἐστὶ μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι τύφῳ,
Καλὴ καὶ πίειρα, περίῤῥυτος, οὐδὲν ἔχουσα·
Εἰς ἣν οὐδέ τις εἰσπλεῖ ἀνὴρ μωρὸς παράσιτος,
Οὔτε λίχνος, πόρνης ἐπαγαλλόμενος πυγῇσιν.

Est quædam medio constructa urbs, Mantica, fastu,
Pulchra quidem, et pinguis, circumflua, rebus egena:
Quam nullus parasitus adit, stolidusve penetrat,
Deditus aut quisquam damnosis ganeo scortis, etc.

(42) *Λίχνος πόρνος, πυγῇ ἀγ.* Scribe ex versibus modo laudatis: λίχνος, πόρνης πυγῇ ἀγαλλόμενος· « ganeo meretricis clune gaudens. »

(43) *Ἐγκατεσπάρθω.* Ἐγκαταπεπάρθω Nov.

(44) *Ἔχεται γ.* Hæc sic distinguit Nov. ἔχεται γὰρ ζητήσεως καὶ τοῦτο· ἐν τῷ *Περὶ ἐγκρ.*

(45) *Ναί.* Καί Bod., Reg.

(46) *Ὧν οἱ ἀπεχόμενοι.* Eos, qui ad certamina se præparabant, a Venere abstinuisse, res est notissima. Horatius, *De arte poetic.*, vers. 412:

Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit fecitque, puer, sudavit et alsit,
Abstinuit venere et vino...

(47) *Ἀπάγεται.* Ἐπάγεται scribendum docent Nov., Reg., Bod.

(48) *Μικρὰν ἐπιληψ.* Dictum de coitu Stobæus
D Eryximacho tribuit, tit. VI, *De intemperantia;* sic enim ibi, Ἐρυξίμαχος τὴν συνουσίαν μικρὰν ἐπιληψίαν ἔλεγεν. Democriti sententiam idem aliquanto post paulo aliter citat: Συνουσίη ἀποπληξίη σμικρή. Ἐξέσσυται γὰρ ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου. A. Gellius lib. XIX, cap. 2, Hippocrati dictum hoc tribuit: Τὴν συνουσίαν εἶναι μικρὰν ἐπιληψίαν. SYLBURG. — Quæ postrema sunt a Plinio conversa lib. XXVIII, cap. 6. Abderitanum fuisse Democritum, Stephanus et Suidas testantur: alii Melesium eum dicunt. COLLECT.

(49) *Τῷ μεγέθει τῆς ἀπουσίας.* Pal. ms. τῷ μεγέθει τῆς συνουσίας· sed ἀπουσίας probat etiam Herveti versio, « ejus, quod abscessit, magnitudini. » SYLBURG. — Συνουσίας, Reg., Bod.

(50) *Πῶς ἔχοι.* Πῶς ἔχει, Pal. ms. indic. modo. SYLBURG. — Item, Reg.

(51) *Εὐφήμει.* Hoc Sophoclis dictum refert Plato, *Polit.* I; Cicero, in *Catone majore*, seu *De senectute*, et Ammianus Marcellinus lib. XXV, ubi Juliani vir-

rum hi quidem, qui abstinent, in certaminibus superant adversarios; **84** illa vero a coitu abducta circumaguntur, et tantum non trahuntur, omnibus viribus et omni impetu tandem quasi enervata. «Parvam epilepsiam» dicebat «coitum» sophista Abderites ✠ morbum immedicabilem existimans. Annon enim consequuntur resolutiones, quæ exinanitionis ejusque, quod abscedit, magnitudini ascribuntur? «homo enim ex homine nascitur et evellitur.» Vide damni magnitudinem: totus homo per exinanitionem coitus abstrahitur. Dicit enim: «Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea [a].» Homo ergo tantum exinanitur semine, quantus videtur corpore; est enim generationis initium id, quod recedit: quia etiam conturbat ebullitio materiæ et compagem corporis labefactat et commovet. Lepide ergo ille, qui interroganti, «Quomodo adhuc se haberet ad res venereas,» respondit: «Bona verba, quæso: ego vero lubentissime isthinc, tanquam ab agresti et insano domino, profugi.» Verum concedatur quidem et admittatur matrimonium: vult enim Dominus humanum genus repleri; sed non dicit, Estote libidinosi: nec vos, tanquam ad coitum natos, voluit esse deditos voluptati. Pudore autem nos afficiat Pædagogus, clamans per Ezechielem: «Circumcidamini fornicationem vestram.» Aliquod tempus ad seminandum opportunum habent quoque rationis expertia animantia. Aliter autem coire, quam ad liberorum procreationem, est facere injuriam naturæ; qua quidem oportet magistra, quas prudenter introducit temporis commoditates, diligenter observare, senectutem, inquam, et puerilem ætatem. His enim nondum concessit, illos autem non vult amplius uxores ducere. Sed non vult homines semper dare operam matrimonio. Matrimonium autem est filiorum procreationis appetitio, non inordinata seminis excretio, quæ est et præter leges et a ratione aliena. Secundum naturam autem nobis vita universa pro-

✠ P. 227 ED. POTTER, 194 ED. PARIS.

A τοι αὐτὰ ἀπέφυγον, ὥσπερ λυττῶντα καὶ ἄγριον δεσπότην.» Ἀλλ' ἐγκεχρίσθω δὴ ὁ γάμος, καὶ ἐγκατατετάχθω (52)· πληθύνεσθαι γὰρ ὁ Κύριος βούλεται τὴν ἀνθρωπότητα· ἀλλ' οὐχ, Ἀσελγαίνετε, λέγει· οὐδὲ σφᾶς αὐτοὺς, καθάπερ εἰς ὀχείαν γεγονότας, ἐκδίδοσθαι ἡδοναῖς ἠθέλησεν. Δυσωπείτω δὲ ἡμᾶς ὁ Παιδαγωγὸς, δι' Ἐζεκιὴλ βοῶν· «Περιτέμνεσθε (53) τὴν πορνείαν ὑμῶν.» Ἔχει τινὰ καιρὸν εὔθετον εἰς σπόρον καὶ τὰ ἄλογα τῶν ζώων. Τὸ δὲ μὴ εἰς παίδων γονὴν συνιέναι ἐνυβρίζειν ἐστὶ τῇ φύσει· ἣν χρὴ (54) διδάσκαλον ἐπιγραφομένους, τὰς σοφὰς τοῦ καιροῦ ἐπιτηρεῖν παιδαγωγίας· τὸ γῆρας λέγω καὶ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν παρεισάγουσαν. Τοῖς μὲν γὰρ οὐδέπω συνεχώρησεν, τοὺς δὲ οὐκ ἔτι βούλεται γαμεῖν· πλὴν οὐ πάντοτε γαμεῖν. Γάμος
B δὲ ἡ παιδοποιίας ὄρεξις, οὐχ ἡ τοῦ σπέρματος ἄτακτος ἔκκρισις, ἡ παράνομος καὶ ἡ παράλογος. Κατὰ φύσιν δ' ἂν ἡμῖν χωροίη (55) ὁ βίος ἅπας, κρατοῦσι τῶν ἐπιθυμιῶν ἄνωθεν, μὴ κτείνουσί τε τὸ ἐκ προνοίας θεΐκῆς φυόμενον τῶν ἀνθρώπων γένος κακοτέχνοις μηχαναῖς· αὗται γὰρ πορνείας ἐπικαλύμματι (56), τοῖς ἐς παντελῆ κατασπῶσι φθορὰν, φθορίοις συγχρώμεναι φαρμάκοις, ἐξαναλίσκουσιν ἅμα τῷ ἐμβρύῳ τὴν φιλανθρωπίαν. Ἀλλ' οἷς γε συγκεχώρηται γῆμαι, τούτοις ἐδέησεν Παιδαγωγοῦ, ὡς μὴ μεθ' ἡμέραν τὰ μυστικὰ τῆς φύσεως ἐκτελεῖσθαι ὄργια· μηδὲ ἐξ Ἐκκλησίας, φέρε, ἢ ἀγορᾶς ἥκοντα ἑωθινὸν, ἀλεκτρυόνος (57) ὀχεύειν δίκην· ὁπηνίκα (58) εὐχῆς καὶ ἀναγνώσεως, καὶ τῶν μεθ' ἡμέραν εὐεργῶν ἔργων ὁ καιρός. Ἑσπέρας δὲ ἀναπαύσασθαι καθήκει (59)
C μετὰ τὴν ἑστίασιν, καὶ μετὰ τὴν ἐπὶ ταῖς ἀπολαύσεσιν εὐχαριστίαν. Οὐκ ἀεὶ δὲ καιρὸν ἐνδίδωσιν ἡ φύσις τὴν ἔντευξιν τοῦ γάμου τελειοῦσθαι· καὶ γὰρ ποθεινοτέρα ἡ χρονιωτέρα (60) συμπλοκή. Οὐ μὴν (61) οὐδ' ὡς ἐν σκότῳ νύκτωρ ἀκολαστευτέον, ἀλλ' ἐγκαθειρκτέον τῇ ψυχῇ τὸ αἰδῆμον, οἱονεὶ φῶς τοῦ λογισμοῦ. Οὐδὲν γὰρ (62) τῆς ἱστουργούσης Πηνελόπης διοίσομεν, μεθ' ἡμέραν μὲν τὰ σωφροσύνης ἐξυφαί-

[a] Gen. II, 23.

tutes describit. R. STILBURG.— Item Stobæus, Serm. 6, tit. *De incontinentia*, et Clemens noster, *Strom.* III, p. 433.

(52) *Ἐγκατατετάχθω*. Κατατετάχθω, Reg., Bod.

(53) *Περιτέμνεσθε*. Respicere videtur Ezech. XLIII, 9, XLIV, 7.

(54) *Ἣν χρή*. Quæ sequuntur, hoc modo distinguenda et explicanda videntur: Ἣν χρὴ διδάσκαλον ἐπιγραφομένους, τὰς σοφὰς τοῦ καιροῦ ἐπιτηρεῖν παιδαγωγίας· (τὸ γῆρας λέγω, καὶ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν παρεισάγουσαν· τοῖς μὲν γὰρ οὐδέπω συνεχώρησεν, τοὺς δὲ οὐκ ἔτι βούλεται γαμεῖν·) πλὴν οὐ πάντοτε γαμεῖν· γάμος δὲ ἡ. π. «Quam (naturam) oportet magistram asciscere, et occasiones temporis, quas illa sapienter docet, observare (scilicet cum senium, et pueritiam inducit; nam pueris nondum permittit, senes autem non amplius vult uxores ducere), non autem semper matrimonio operam dare. Porro matrimonium est,» etc.

(55) *Χωροίη*. Συγχωροίη, Nov.

(56) *Πορνείας ἐπικαλ.* Πορνείας ἐπὶ καλύμματι, scribendum monuit Cotelerius in notis ad *Apostol. Constitut.* lib. VII, c. 3.

(57) *Ἀλεκτρυόνος*. Iisdem prope verbis Plutarchus *Sympos.* l. III, c. 6: Πρὸς δίκην ἀλεκτρυόνος συμπλέκεσθαι. STILBURG.

(58) *Ὁπηνίκα*. Similia dicit auctor *Strom.* VII, p. 728, edit. Paris.

(59) *Καθήκει*. Προσκαθήκει, Nov., Bod., Reg.

(60) *Χρονιωτέρα*. Tardior, quæ post longum
D tempus adest, ἡ χρόνιος ἥκουσα, ut Euripidis verbis utar. Hesychius, Χρόνιον, ἀρχαῖον, ἢ μετὰ πολὺν χρόνον.

(61) *Οὐ μήν*. Lowthius ait, «Vid. Tertullianus *Ad uxor.* lib. II, cap. 3.»

(62) *Οὐδὲν γάρ*. Ut hic maritum erga uxorem, sic uxorem erga maritum officium docens S. Gregorius Nazianz. contra mulieres se exornantes:

Ἱστὸν Πηνελόπης, τὸν νὺξ λύεν, ἦμαρ ὕφαινεν·
Ἔνδοθι τὴν Ἑκάβην, ἔκτοθι τὴν Ἑλένην.

Telam ût Penelope texis, quam nocte retexis,
Par Hecubæ interius, par Helenæ exterius.

COLLECT.

Historiam de se narrat Penelope apud Homer., *Odyss.* T, v. 149:

Ἔνθα καὶ ἠματίη μὲν ὑφαίνεσκον μέγαν ἱστὸν,
Νύκτας δ' ἀλλύεσκον, ἐπὴν δαΐδας παραθείμην,

νοντες δόγματα, νυκτὸς δὲ ἀναλύοντες, ἐπὴν εἰς κοίτην ἴωμεν. Εἰ γὰρ σεμνότητα ἀσκητέον, ὥσπερ οὖν πολὺ πλέον τῇ γυναικὶ τῇ ἑαυτοῦ τὴν σεμνότητα ἐπιδεικτέον, τὰς ἀσχήμονας συμπλοκὰς παραιτούμενον· καὶ τῆς πρὸς τοὺς πλησίον ἁγνείας ἡ ἐχέγγυος πίστις οἴκοθεν παραγινέσθω. Οὐ γάρ ἐστιν οὐκ ἔτι (63) σεμνὸν παρ' ἐκείνῃ νομισθῆναι, παρ' ᾗ τὸ σεμνὸν οὐκ ἐμμάρτυρον δείκνυται ἐν αὐταῖς ἐκείναις ταῖς ὀξείαις ἡδοναῖς. Εὔνοια δὲ, ὀλισθηρῶς εἰς συνουσίαν ἔχειν ὁμολογοῦσα, ὀλίγον ἀνθεῖ, καὶ συγγηράσκει τῷ σώματι· ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ προγηράσκει, μαρανθείσης τῆς ἐπιθυμίας, ὁπότ' ἂν τὴν γαμήλιον σωφροσύνην ἑταιρικαὶ καθυβρίσουσιν (64) ἡδοναί. Πτηναὶ γὰρ αἱ τῶν ἐρώντων καρδίαι, καὶ σβέννυται μετανοίᾳ τὰ φίλτρα· τρέπεται δὲ πολλάκις τὸ φιλεῖν εἰς τὸ μισεῖν, ὁπότ' ἂν (65) αἴσθηται τῆς καταγνώσεως ὁ κόρος. Ῥημάτων δὲ ἀκολάστων, καὶ σχημάτων ἀσχημόνων ἑταιρικῶν, φιλημάτων τε ὀνόματα πορνικὰ, καὶ τοιουτωνί τινων λαγνευμάτων, οὐδὲ ἐπιμνηστέον, τῷ μακαρίῳ πειθόμενοι Ἀποστόλῳ, διαῤῥήδην λέγοντι· « Πορνεία δὲ καὶ ἀκαθαρσία πᾶσα (66), ἢ πλεονεξία, μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἁγίοις. » Εὖ γοῦν τις εἰρηκέναι φαίνεται· « Συνουσία (67) ὤνησε μὲν οὐδένα, ἀγαπητὸν δὲ, εἰ μὴ ἔβλαψεν. » Ἡ μὲν γὰρ κατὰ νόμον σφαλερὰ, εἰ μὴ ὅσον αὐτῆς ἐπὶ παιδοποιίᾳ. Περὶ δὲ τῆς παρανόμου ἡ Γραφὴ λέγει· « Γυνὴ (68) μισθία, ἴση σιάλῳ (69) λογισθήσεται (70)· ὕπανδρος δὲ πύργος θανάτου τοῖς χρωμένοις. » Κάπρῳ, ἢ συῒ τὸ ἑταιρικὸν ἀπείκασε πάθος· « θάνατον » δὲ ζητούμενον εἴρηκε τὴν μοιχείαν ἐπὶ πόρνῃ τηρουμένῃ· « οἶκον » δὲ καὶ « πόλιν, » ἐν ᾗ ἀσελγαίνουσιν. Ναὶ μὴν καὶ ἡ παρ' ὑμῖν (71) ποιητικὴ, ὀνειδίζουσά πως, γράφει·

A cesserit, si et ab initio cupiditates contineamus, et hominum genus, quod ex divina providentia nascitur, improbis et malitiosis non tollamus artibus: eæ enim, ut fornicationem celent, exitialia medicamenta adhibentes, quæ prorsus in perniciem ducunt, simul cum fetu omnem humanitatem perdunt. Cæterum, quibus uxores ducere concessum est, iis Pædagogo opus fuerit, ut non interdiu mystica naturæ celebrentur ✠ orgia, nec ut aliquis ex ecclesia, verbi gratia, aut ex foro mane rediens, galli more coeat, quando orationis, et lectionis, et eorum quæ interdiu facere convenit, operum tempus est. Vespere autem oportet post convivium quiescere, et post gratiarum actionem, quæ fit Deo pro bonis quæ percepimus. Non semper autem concedit tempus natura, ut peragatur congressus matrimonii; est enim B eo desiderabilior conjunctio, quo diuturnior. Neque vero noctu, tanquam in tenebris, immodeste sese ac intemperanter gerere oportet, sed verecundia, ut quæ sit lux rationis, in animo est includenda. Nihil enim a Penelope telam texente differemus, si interdiu quidem texamus dogmata temperantiæ; noctu autem ea resolvamus, cum in cubile venerimus. Si enim honestatem exercere oportet, multo magis tuæ uxori honestas est ostendenda, inhonestas vitando conjunctiones: et quod caste cum proximis verseris, fide dignum e domo adsit testimonium. Non enim potest aliquid honestum ab ea existimari, apud quam honestas in acribus illis non probatur certo quasi testimonio voluptatibus. Benevolentia autem quæ C præceps fertur ad congressionem, exiguo tempore floret, et cum corpore consenescit; nonnunquam autem etiam præsenescit, flaccescente jam libidine, quando matrimonialem temperantiam meretriciæ vitiaverint libidines. Amantium enim corda sunt volucria, amorisque irritamenta exstinguuntur sæpe pœnitentia; amorque sæpe vertitur in odium, quando reprehensionem senserit satietas. Impudicorum vero verborum, et turpium figurarum, meretriciorumque osculorum, et hujusmodi lasciviarum nomina ne sunt quidem memoranda, beatum sequentibus Apostolum, qui aperte dicit: « Fornicatio autem et omnis immunditia, vel plura habendi cupiditas, ne nominetur quidem in vobis, sicut decet sanctos [a]. » Recte ergo videtur dixisse quispiam: « Nulli quidem profuit coitus, recte autem cum eo agitur, quem non læserit. » Nam et qui legitimus, est periculosus, nisi quatenus in liberorum procreatione versatur. De eo autem, qui est præter leges, dicit Scriptura: « Mulier meretrix apro similis reputabitur. Quæ autem viro subjecta est, turris est mortis iis, qui ea utuntur. » Capro, vel apro, meretricis comparavit affectionem. « Mortem » autem dixit « quæsitam, » adulterium, quod committitur in meretrice, quæ custoditur. « Domum » autem, et « urbem, » in

✠ P. 228 ED. POTTER, 195 ED. PARIS.

[a] Ephes. v, 3.

Tunc quotidiana quidem texebam magnam telam,
Nocte autem, cum lampades apposuissem, resolvebam.

(63) *Οὐκ ἔτι*. Οὐκ ἔστι, Nov.

(64) *Καθυβρίσουσιν*. H. καθυβρίσωσι mavult, subjunctivo modo, ut mox etiam. SYLBURG.

(65) *Ὁπότ' ἂν*. Hoc est: « Cum quis, satiato libidinis ardore, senserit, se ob turpia facta reprehendi meruisse. »

(66) *Ἀκ. πᾶσα*. Πᾶσα ἀκαθαρσία apud Ephes.

(67) *Συνουσία*. Hoc Epicuri effatum memorant Diogenes Laertius, lib. x, seg. 118; Porphyrius, *De abstinentia ab animal.* lib. I; Plutarchus, *Sympos.* lib. III, quæst. 6; Galenus *Comment.* 1 in lib. D III *Epidemiorum* Hippocratis; Cicero *Tusc.* III.

(68) *Γυνή*. Hæc in vulgatis codicibus frustra quæsiveris: occurrunt autem Ecclesiastici XXVI, 22, et in aliis quibusdam codicibus reperiri, adnotat Flaminius Nobilius. Quæ sequuntur, verisimile est ibidem legisse Clementem; licet ea codices nostri haud agnoscunt.

(69) *Σιάλῳ*. Σιάλων Reg., Bod.

(70) *Λογισθήσεται*. Pal. cod. νομισθήσεται· sed superscriptum λογισθήσεται. SYLBURG.

(71) *Παρ' ὑμῖν*. Pal. παρ' ἡμῖν, « apud nos; » quod probat etiam A., ut videatur Sibyllina carmina citare, sicut alibi passim. SYLBURG.

✠ qua suam exercent intemperantiam. Quin etiam quæ est apud vos poetica, quodammodo ea exprobrans, scribit :

A

Tecum et adulterium est, tecum coitusque nefan- [dus,
Fœdus, femineusque, urbs pessima, plane impura.

Econtra autem pudicos admiratur:

Quos desiderium tenuit nec turpe cubilis
Alterius, nec tetra invisaque stupra tulerunt
Ulla unquam maribus.

Quandoquidem multi hæc sua peccata, voluptates esse tantum quæ sunt præter naturam existimant; qui autem sunt his paulo meliores, esse hæc quidem peccata agnoscunt, vincuntur autem a voluptatibus, et sunt eis tenebræ vitiorum integumentum: suum enim adulterio violat matrimonium, qui eo utitur meretricio more, et non audit Pædagogum clamantem: « Homo, qui ascendit super lectum suum: qui dicit in animo, quis me videt? circa me sunt tenebræ, et parietes sunt tegumenta mea, **85** et nemo aspicit peccata mea: quid vereor, ne meminerit Altissimus [a]? » is quidem est miserrimus, qui solos veretur hominum oculos, existimat autem fore, ut Deum lateat: « Nescit enim, » Scriptura dicit, « oculi Domini Altissimi quanto sint sole splendidiores: qui respiciunt omnes vias hominum, et partes occultas intelligunt. » Itidem rursus Pædagogus eis minatur per Isaiam, dicens: « Væ iis, qui in occulto consilium capiunt, et dicunt: Quis nos videt [b]? » Sensilem enim lucem latebit fortasse quispiam, sed intelligibilem minime latere potest. « Quomodo, » ut ait Heraclitus, « id, quod nunquam occidit, possit latere quispiam? » Tenebris ergo minime nosmet obtegamus; lux enim in nobis habitat. « Et tenebræ, » inquit, « ipsum non comprehendunt [c]. » ✠ Ipsam autem noctem illuminat honesta ac pudica cogitatio. Bonorum autem virorum cogitationes, « lucernas, quæ dormire non possunt, » appellavit Scriptura. Quanquam ipsum te dare operam ut ea lateant, quæ facis, peccare est citra ullam controversiam. Quicunque autem pec-

Μοιχεία (72) *παρὰ σοί τε καὶ ἀνδρῶν μῖξις [ἄθεσμος* (73),
Θηλυγενὴς ἄδικός τε, κακήπολι, πάντ' ἀκά- [θαρτε.

Ἔμπαλιν δὲ ἄγαται τοὺς σώφρονας·

Οὔτε ἐπ' ἀλλοτρίᾳ κοίτῃ πόθον αἰσχρὸν ἔχον- [τας·
Οὐδὲ ἀπ' ἄῤῥενος ὕβριν, ἀπεχθέα τε στυγε- [ρήν τε

ὁρμωμένους. Ὅτι παρὰ φύσιν (74) ταύτας ἡγοῦνται οἱ πολλοὶ τρυφὰς, τὰς ἑαυτῶν ἁμαρτίας· οἱ δὲ τούτων ἐπιεικέστεροι γνωρίζουσι μὲν οὔσας αὐτὰς ἁμαρτίας, ἡττῶνται δὲ τῶν ἡδονῶν, καὶ τὸ σκότος αὐτοῖς ἐστι προκάλυμμα τῶν παθῶν· μοιχεύει γὰρ τὸν ἑαυτοῦ γάμον ὁ ἑταιριζόμενος αὐτὸν, καὶ οὐκ
B ἀκούει τοῦ Παιδαγωγοῦ βοῶντος· « Ὁ ἄνθρωπος (75), ὁ ἀναβαίνων ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ, ὁ λέγων ἐν τῇ ψυχῇ, Τίς με ὁρᾷ; σκότος κύκλῳ μου, καὶ οἱ τοῖχοι σκέπη μου, καὶ οὐθεὶς βλέπει τὰς ἁμαρτίας μου. Τί εὐλαβοῦμαι, μὴ μνησθήσεται ὁ Ὕψιστος; » ταλάντατος μὲν οὗτος, ὀφθαλμοὺς ἀνθρώπων δεδιὼς μόνους, λήσειν δὲ τὸν Θεὸν ὑπονοῶν. « Οὐ γὰρ γινώσκει, » φησὶν ἡ Γραφὴ, « ὅτι ὀφθαλμοὶ Κυρίου Ὑψίστου (76) μυριοπλασίως ἡλίου φωτεινότεροί εἰσιν· οἳ ἐπιβλέπουσι πάσας ὁδοὺς ἀνθρώπων, καὶ κατανοοῦσιν εἰς ἀπόκρυφα μέρη. » Ταύτῃ τε πάλιν ὁ Παιδαγωγὸς αὐτοῖς ἀπειλεῖ, διὰ Ἡσαΐου λέγων· « Οὐαὶ οἱ ἐν κρυφῇ βουλὴν ποιοῦντες, καὶ ἐροῦσι (77)· Τίς ἡμᾶς ὁρᾷ; » λήσεται μὲν γὰρ ἴσως τὸ αἰσθητὸν φῶς τις, τὸ δὲ νοητὸν, ἀδύνατόν ἐστιν. Ἤ, ὥς φησιν Ἡράκλει-
C τος, « τὸ μὴ δῦνόν ποτε πῶς ἄν τις λάθοι; » Μηδαμῶς τοίνυν ἐπικαλυπτώμεθα τὸ σκότος· τὸ γὰρ φῶς ἔνοικον ἡμῖν· « Καὶ ἡ σκοτία, » φησὶν, « αὐτὸ οὐ καταλαμβάνει (78). » Καταυγάζεται δὲ αὐτὸ (79) ἡ νὺξ τῷ σώφρονι λογισμῷ· λογισμοὺς δὲ ἀνδρῶν ἀγαθῶν, « οὓς ἀκοιμήτους λύχνους (80) » ὠνόμασεν ἡ Γραφή· καίτοι τό γε πειρᾶσθαι λανθάνειν ἐφ' οἷς πράττει τις ὁμολογούντως (81) ἁμαρτάνειν ἐστίν. Πᾶς δὲ, ὃς ἁμαρτάνει, καὶ ἀδικεῖ εὐθὺς, οὐχ οὕτως τὸν πέλας ἂν μοιχεύῃ, ὡς ἑαυτὸν, ὅτι μεμοίχευκεν, ἀλλὰ

✠ P. 229-230 ED. POTTER, 195-196 ED. PARIS.

[a] Eccli. XXIII, 18, 19. [b] Isa. XXIX, 15. [c] Joan. I, 5.

(72) *Μοιχεία*. Versus sunt e Sibyllin. lib. IV, ubi pro ἀνδρῶν vulgati libri habent παίδων, et δύσμορε πασῶν pro πάντ' ἀκάθαρτε; nam in Sibyllinis sequens versus habet id commation, Αἶ αἶ πάντ' ἀκάθαρτε. Hæc Opsop. inquit in *Addendis*. SYLBURGIUS.

(73) *Μῖξις ἄθεσμος*. Μίξεις ἄθεσμοι, Reg., Bod. Mox ὑπ' ἀλλοτρίᾳ κ. Ibid.

(74) *Ὅτι παρὰ φύσιν*. Lowthius scribit οὔ τι παρὰ φ. Verum nihil mutandum: nam hoc loco παρὰ φύσιν est « a natura. » Hæc enim præpositio nonnunquam causam denotat a qua aliquid procedit. Sensus est, « nonnullos homines arbitrari has voluptates, quibus fruendis peccare solent, a natura esse. »

(75) *Ὁ ἄνθρωπος*. Vulg. Eccl. Ἄνθρωπος παραβαίνων ἀπὸ τῆς κλίνης αὐτοῦ, λέγων ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, Τίς μ. Mox, τοῖχοί με καλύπτουσι, καὶ οὐθείς με ὁρᾷ. Τί εὐλαβοῦμαι; Τῶν ἁμαρτιῶν μου οὐ μὴ μνησθήσεται ὁ Ὕψ. Dein, καὶ οὐκ ἔγνω pro οὐ γὰρ γινώσκει.

D

(76) *Ὑψίστου*. Abest ab Eccl. ut etiam mox εἰσίν. Dein ἐπιβλέποντες pro οἳ ἐπιβλέπουσιν, et κατανοοῦντες pro κατανοοῦσιν. Ibid.

(77) *Ποιοῦντες, καὶ ἐρ*. Ποιοῦντες, καὶ ἔσται ἐν σκότει τὰ ἔργα αὐτῶν· καὶ ἐροῦσι· Τίς ἑώρακεν ἡμᾶς; Isa.

(78) *Καταλαμβάνει*. Κατέλαβεν Joan.

(79) *Αὐτό*. A. Αὐτῷ, *ei*, dativo casu. Sed non minus apte legeris, αὐτὴ ἡ νύξ, *ipsa nox*. SYLBURG.

(80) *Οὓς ἀκ. λ*. Lowthius ait: « Scribe ὡς ἀκοιμήτους λ. Vel delendum οὕς. » Possit, levi mutatione facta, scribi τοὺς ἀκοιμ. λύχνους. Quam emendationem firmat, quod in Reg. aliquis τ scripsit super οὕς. Porro respicere videtur auctor Sapient. Salom. VII, 10, ubi de Sapientia dicit: Προειλόμην αὐτὴν ἀντὶ φωτὸς ἔχειν, ὅτι ἀκοίμητον τὸ ἐκ ταύτης φέγγος.

(81) *Ὁμολογούντως*. Ἀντὶ τοῦ ὁμολογουμένως, inquit Scholiastes in marg. Reg. et Bod.

πάντως αὐτὸν χείρονα ἀποφαίνει καὶ ἀτιμότερον. Ὁ γὰρ ἁμαρτάνων, παρ' ὅσον ἁμαρτάνει, χείρων καὶ ἀτιμότερος αὐτὸς αὐτοῦ· πάντως δὲ ἤδη που καὶ ἀκολασία πρόσεστι τῷ ἡττωμένῳ αἰσχρᾶς ἡδονῆς. Διὸ καὶ πάντως ὁ πορνεύων ἀπέθανε Θεῷ, καὶ καταλέλειπται ἀπὸ (82) τοῦ Λόγου, καθάπερ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, νεκρός· βδελύττεται, γὰρ τὸ ἅγιον, μολύνεσθαι, ὥσπερ οὖν εἰκός. Ἀεὶ δὲ (83) καθαρῷ καθαροῦ θέμις θιγγάνειν. Μὴ δὴ ἅμα χιτῶνι (84) ἀποδυομένῳ ἀποδυσώμεθα καὶ τὴν αἰδῶ ποτε· ἐπεὶ οὐδέποτε τῷ δικαίῳ σωφροσύνην ἀποδύσασθαι θέμις· ἰδοὺ γὰρ τὸ φθαρτὸν (85) τοῦτο ἐπενδύεται ἀφθαρσίαν, ὁπηνίκα ἂν τὸ ἀκόρεστον τῆς ἐπιθυμίας, τὸ εἰς ἀσέλγειαν ῥέον, ἐγκρατείᾳ παιδαγωγούμενον, ἀνέραστον γενόμενον τῆς φθορᾶς, ἀϊδίῳ σωφροσύνῃ παραχωρήσῃ τὸν ἄνθρωπον· « Ἐν γὰρ τῷ αἰῶνι τούτῳ γαμοῦσι, καὶ γαμίσκονται· » καταργήσαντες δὲ τὰ τῆς σαρκὸς ἔργα, αὐτῇ καθαρᾷ τῇ σαρκὶ ἐπενδυσάμενοι τὴν ἀφθαρσίαν, τὸ πρὸς μέτρον τῶν ἀγγέλων διώκομεν. Ταύτῃ τοι καὶ Πλάτων ἐν *Φιλήβῳ*, ὁ τῆς βαρβάρου (86) μαθητὴς φιλοσοφίας, ἀθέους κέκληκε μυστικῶς τοὺς τὸν Θεὸν τὸν ἔνοικον αὐτοῖς, τὸν Λόγον, διαφθείροντας καὶ μιαίνοντας, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, ἐν τῇ τῶν παθῶν οἰκειώσει. Οὐκ ἄρα ποτὲ θνητῶς βιωτέον, ἁγιαζομένους Θεῷ· « Οὐδὲ μὴν, » ὥς φησιν ὁ Παῦλος, « οὐ χρὴ πόρνης ποιεῖν μέλη τὰ τοῦ Χριστοῦ μέλη· οὐδὲ μὴν νεὼν τῶν παθῶν τῶν αἰσχρῶν τὸν νεὼν τοῦ Θεοῦ ποιητέον. » Μέμνησθε γὰρ τὰς τέσσαρας καὶ εἴκοσι χιλιάδας διὰ πορνείαν ἀπωσμένας (87)· τὰ δὲ παθήματα τῶν πορνευσάντων, ὡς ἤδη μοι λέλεκται, τύποι παιδαγωγοῦντες ἡμῶν τὰς ἐπιθυμίας εἰσίν. Ἡμῖν δὲ ὁ Παιδαγωγὸς παραινεῖ σαφέστατα· « Ὀπίσω τῶν ἐπιθυμιῶν σου μὴ πορεύου; καὶ ἀπὸ τῶν ὀρέξεών σου (88) κωλύου. Οἶνος γὰρ, καὶ γυναῖκες ἀποστήσουσι συνετούς· καὶ ὁ κολλώμενος πόρναις, τολμηρότερος ἐκβήσεται. Σῆψις καὶ σκώληξ κληρονομήσουσιν αὐτὸν, καὶ ἐξαρθήσεται ἐν παραδειγματισμῷ μείζονι (89). » Καὶ πάλιν· οὐ γὰρ ἀποκάμνει ὠφελῶν· « Ὁ δὲ ἀντοφθαλμῶν (90) ἡδονῇ, στεφανοῖ τὴν ζωὴν αὐτοῦ. » Οὐκοῦν ἀφροδισίων ἡττᾶσθαι δίκαιον, οὐδὲ μὴν κεχηνέναι περὶ τὰς ἐπιθυμίας· ἀλλ' οὐδὲ ἐκπαθαίνεσθαι περὶ τὰς ἀλόγους ὀρέξεις, οὐδὲ ἐπιθυμεῖν μολύνεσθαι. Σπείρειν δὲ μόνον ἐπιτέτραπται τῷ γήμαντι, ὡς γεωργῷ

A cat, statim quoque facit injuriam, non tam proximo, si mœchetur, quam sibi ipsi, quod mœchatus fuerit: quin et seipsum omnino reddit deteriorem, suæque famæ detrahit. Qui enim peccat, quatenus peccat, ipse est seipso deterior et ignominiosior: omnino autem jam ei utique adest intemperantia, ut qui vincatur a turpi voluptate. Quamobrem qui fornicatur, Deo est omnino mortuus, et a Logo, quemadmodum a Spiritu, ut cadaver, relictus est. Quod enim sanctum est, ut est consentaneum, pollui aversatur. Puro autem purum semper fas est tangere. Ne simul ac exuitur tunica, pudorem quoque exuamus; nam justo temperantiam nunquam fas est exuere. Ecce enim hoc corruptibile induit incorruptionem, quando cupiditas insatiabilis, quæ
B fluxu quodam fertur in libidinem, per continentiam instituta, et a corruptionis amore aliena facta, æternæ temperantiæ hominem tradiderit. « In hoc enim sæculo uxores ducunt, et nubunt [a]; » abolitis autem carnis operibus, ipsa pura carne induti incorruptionem, id quod angelis proportione respondet, persequimur. Hac ratione Plato quoque in *Philebo*, qui fuerat barbaræ discipulus philosophiæ, atheos eos mystice vocavit, qui Deum in ipsis habitantem, nempe rationem, corrumpunt, et quantum in se est, vitiorum suorum conjunctione polluunt. Non est ergo iis unquam mortaliter vivendum, qui Deo sanctificantur. « Neque, » ut dicit Paulus, « membra Christi facienda sunt membra meretricis: nec Dei templum faciendum est templum turpium
C affectionum [b]. » Recordemini quatuor et viginti millia fuisse propter fornicationem extrusa. Ea autem, quæ evenerunt iis qui fornicati sunt, ut jam a me dictum est, sunt « figuræ [c], » quæ nostras libidines corrigunt. Porro autem Pædagogus monet nos apertissime: « Post tua desideria ne ambules, et arcearis a tuis appetitionibus [d]. Vinum enim ✠ et mulieres faciunt sapientes deficere: et qui adhæret meretricibus, evadet audacior. Putredo et vermis erunt ejus hæredes, et efferetur in majori ludibrio [e]. » Et rursus, non cessat enim juvare: « Qui autem voluptatem aversis oculis intuetur, coronat vitam suam [f]. » Non est ergo justum vinci a rebus vene-
D reis, nec libidinibus stolide inhiare, nec a ratione

✠ P. 231 ED. POTTER, 197-198 ED. PARIS.

[a] Matth. XXII, 30; Luc. XX, 34. [b] I Cor. VI, 15, 19. [c] I Cor. X, 6. [d] Eccli. XVIII, 30. [e] Eccli. XIX, 2, 3. [f] Ibid. 5.

(82) Ἀπό. Scribe ὑπὸ τοῦ Λόγου, ut mox ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Quam emendationem firmant Nov., Reg., Bod.

(83) Ἀεὶ δέ. Respicit Socratis effatum apud Platon. *Phædon.* p. 51, quod Clemens infra recitat *Strom.* v, p. 555.

(84) *Μὴ δὴ ἅμα χιτ.* Una cum tunica exui etiam pudorem, prolixe narrat Herodotus p. 3, in *Candaulis* historia. H. SYLBURG. — Scholiastes quidam in marg. Reg. et Bod. hæc adnotavit: Ἡροδότου τοῦτο· Ἅμα δὲ χιτῶνι ἐκδυομένῳ ἀποδύεται καὶ τὴν αἰδῶ γυνή. Idem fatur Epicharmus apud Stobæum, serm. 72.

(85) *Τὸ φθαρτόν.* Respicit I Cor. XV, 53: Δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν.

(86) *Βαρβάρου.* Nempe Judaicæ. Nam Platonem magnam philosophiæ suæ partem e Judaicis Scripturis hausisse, in libris *Stromatum* sæpe affirmat.

(87) *Ἀπωσμένας.* Ἀποισμένας Nov.

(88) *Σοῦ.* Abest ab Eccl. sed id agnoscit Alex. ms. Mox ἔσται pro ἐκβήσεται. Ibid. Dein σῆτες pro σῆψις. Ibid. Sed σήπης est in Alex.

(89) *Καὶ ἐξαρθ.... μείζονι.* Καὶ ἡ ψυχὴ τολμηρὰ ἐξαρθήσεται Eccl. Utrumque habet ms. Alex. Καὶ ψυχὴ τολμηρὰ ἐξαρθήσεται ἐν παραδειγματισμῷ μείζονι. Sæpe enim accidit per librariorum negligentiam, ut diversæ versiones simul in textum reciperentur. Flam. Nobilius adnotat, in quibusdam libris exstare, καὶ ξηρανθήσεται ἐν παραδειγματισμῷ μείζονι.

(90) *Ὁ δὲ ἀντ.* Hæc absunt e Vulg. Eccl. Flam. Nobilius adnotat, in quibusdam codicibus ea hoc modo scripta esse: Ὁ δὲ ἀντοφθαλμῶν ἡδοναῖς, στεφανοῖ τὴν ζωὴν αὐτοῦ.

alienis appetitionibus moveri, nec desiderare pollui. Ei autem soli, qui uxorem duxit, ut qui tunc sit agricola, serere permissum est; quando tempus sementem admittit. Adversus aliam autem intemperantiam, optimum quidem est medicamentum, ratio. Fert etiam auxilium penuria satietatis, per quam accensæ libidines prosiliunt ad voluptates. Ergo nec sumptuosa vestis est assumenda, sicut nec cibus varius. Ipse certe Dominus in animam, et corpus, et tertio loco in ea quæ externa sunt, præcepta dividens, propter corpus quidem externa comparare consulit, corpus autem administrat per animam, animam autem erudit : « Ne solliciti sitis animæ vestræ, inquiens, quid comedatis, neque corpori vestro quid induamini. Anima enim plus est quam cibus, et corpus quam vestimentum [a]. » Et subjungit apertum doctrinæ exemplum : « Considerate corvos, qui neque seminant, neque metunt, quibus non est penus, nec horreum, et Deus nutrit ipsos. Non vos præstatis volucribus? » Et hæc quidem de nutrimento. Similiter autem de veste quoque præcipit, quæ rerum externarum tertium locum obtinet : « Considerate, inquiens, lilia; quomodo neque nent, neque texunt. Dico autem vobis, quod neque Solomon induebatur ut unum ex his [b]. » De divitiis autem valde se jactabat rex Solomon. Quid est itaque floribus pulchrius et floridius? Quid est autem liliis, vel unguentis, vel rosis delectabilius? « Si autem fenum, quod hodie est in agro, et cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quanto vos magis, modicæ fidei? Et vos ne quærite, quid comedatis, aut quid bibatis [c]. » Hic, hæc particula, « Quid, » cibi varietatem expulit. Id enim significatur ex Scriptura : Ne solliciti sitis, quænam comedatis, aut quænam bibatis; » de his enim esse sollicitum, nimiam plura habendi cupiditatem, et delicias arguit. Sed illud « comedere » per se positum, est argumentum necessitatis, et defectus ✠ repletio, ut diximus. Quod est autem amplius, est ex surperfluo; quod est autem « superfluum, » esse a diabolo declaravit **86** Scriptura. Sensum autem planum facit, quæ sequitur, dictio. Cum enim dixisset : « Ne quærite quid comedatis, et quid bibatis, » subjunxit : « Et ne sublimes efferamini. » A veritate autem sublimes efferunt arrogantia et deliciæ;

A τοτηνικάδε, ὁπηνίκα ὁ καιρὸς δέχεται τὸν σπόρον. Πρὸς δὲ δὴ τὴν ἄλλην ἀκρασίαν ἄριστον μὲν ὁ λόγος φάρμακον· βοηθεῖ δὲ καὶ ἡ ἔνδεια τοῦ κόρου (91)· δι' οὗ φλεγμαίνουσαι αἱ ἐπιθυμίαι σκιρτῶσι περὶ τὰς ἡδονάς. Οὔκουν οὐδὲ ἐσθῆτος ἀντιποιητέον πολυτελοῦς, καθάπερ οὐδὲ τροφῆς ποικίλης. Αὐτὸς γοῦν ὁ Κύριος, διαιρῶν τὰς ὑποθήκας εἴς τε ψυχὴν καὶ σῶμα, καὶ τρίτον τὰ ἐκτὸς, διὰ μὲν τὸ σῶμα, τὰ ἐκτὸς πορίζεσθαι συμβουλεύει, διοικεῖ δὲ τὸ σῶμα, τῇ ψυχῇ· παιδαγωγεῖ δὲ τὴν ψυχὴν, « Μὴ μεριμνᾶτε, λέγων, τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε· μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν (92)· τί ἐνδύσησθε· ἡ γὰρ ψυχὴ πλείων ἐστὶ τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα, τοῦ ἐνδύματος. » Καὶ τῆς διδασκαλίας ἐναργὲς ὑπόδειγμα ἐπιφέρει· « Κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερί- B ζουσιν, οἷς οὐκ ἔστι ταμιεῖον, καὶ (93) ἀποθήκη, καὶ ὁ Θεὸς τρέφει αὐτούς. Οὐχ ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πτηνῶν; » Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τροφῆς. Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ ἐσθῆτος παρεγγυᾷ, ἣ τῶν τρίτων μετείληφε, τῶν ἐκτός· « Κατανοήσατε, λέγων, τὰ κρίνα· πῶς οὔτε νήθει (94), οὔτε ὑφαίνει. Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι (95) οὐδὲ Σολομῶν (96) περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων. » Σφόδρα δὲ ἐπὶ πλούτῳ ἐκόμα ὁ Σολομῶν, ὁ βασιλεύς. Τί οὖν ὡραιότερον καὶ εὐανθέστερον ἀνθέων; Τί δαὶ ἐπιτερπέστερον κρίνων, ἢ μύρων (97), ἢ ῥόδων; « Εἰ δὲ τὸν χόρτον σήμερον ἐν ἀγρῷ (98) ὄντα καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσι, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι; καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε, τί φάγητε, ἢ τί πίητε. » Ἐν- C ταῦθα τὸ τί μόριον, τὴν ποικιλίαν τῆς τροφῆς ἐκβέβληκε· σημαίνεται γὰρ ἐκ τῆς Γραφῆς τοῦτο « Μὴ μεριμνᾶτε, ποῖα φάγητε, ἢ ποῖα πίητε· » πλεονεξία γὰρ καὶ τρυφὴ μεριμνᾷν ταῦτα. Τὸ δὲ « φαγεῖν » μόνον ψιλῶς νοούμενον, ἀνάγκης ἐστὶ τεκμήριον, τὸ πλήρωμα, ὡς ἔφαμεν, τῆς ἐνδείας (99). Τὸ δ' ἔτι (1); τὸ ἐκ περισσοῦ· τὸ δὲ περιττὸν (2), ἐκ τοῦ διαβόλου μεμήνυκεν ἡ Γραφή. Σαφηνίζει δὲ τὴν διάνοιαν ἡ ἐπιφερομένη λέξις· « Μὴ γὰρ ζητεῖτε (3), τί φάγητε, ἢ τί πίητε, » εἰπὼν, ἐπήγαγεν· « Καὶ μὴ μετεωρίζεσθε. » Μετεώρους δὲ ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἀλαζονεία καὶ τρυφὴ ποιεῖ· καὶ ἡ εἰς τὰ περιττὰ ἀπασχολοῦσα ἡδυπάθεια ἀπάγει τῆς ἀληθείας. Διὸ καί φησι παγκάλως· « Ταῦτα δὲ πάντα (4) τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ζητεῖ. » Οἱ ἄτακτοι καὶ ἀνόητοι, τὰ ἔθνη D εἰσίν. Τίνα δὲ λέγει « ταῦτα; » τὴν τρυφὴν, τὴν

✠ P. 232 ED. POTTER, 198-199 ED. PARIS.

[a] Luc. XII, 22, 23, 24. [b] Ibid. 27. [c] Ibid. 28, 29.

(91) *Βοηθεῖ δὲ καὶ ἡ ἔνδεια τοῦ κόρου*. Scribi possit in dativo casu τῷ κόρῳ· quod aliquis in Reg. adnotavit, ω in utraque voce scripto super ου ut sensus sit, « inediam remedium afferre satietati. »

(92) *Ὑμῶν*. Abest a Luc. Mox, ἡ γὰρ ψυχὴ πλεῖον. Ibid.

(93) *Καί*. Οὐδέ Luc.

(94) *Πῶς οὔτε ν*. Πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει. Luc.

(95) *Ὅτι*. Abest a Luca; sed id habet Matth. VI, 29.

(96) *Σολομῶν*. Σαλαμῶν Nov. Σαλομῶν Bod. ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ addunt Evangelistæ.

(97) *Ἢ μύρων*. Commation hoc parum huc quadrat, et λειρίων ibi legere, tautologia esset. SYLBURG. — Delendum videtur. LOWTH.

(98) *Σήμερον ἐν ἀγ*. Ἐν τῷ ἀγρῷ σήμερον ὄντα. Luc. Mox, ὦ ὀλιγόπιστοι. Ibid.

(99) *Τὸ πλ. ἔτι, τὸ ἐκ περισσοῦ*. Hæc absunt a Pal. ms. SYLBURG.

(1) *Τὸ δὲ ἔτι*. Fortasse rectius τὸ δὲ τί. SYLBURG. Ejus conjecturam firmant Nov., Reg. Vult autem auctor Τί μόριον superius memoratum.

(2) *Περιττόν*. Huc detorquet illud Matth. V, 37 : Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, Ναί, ναί, Οὔ, οὔ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν.

(3) *Ζητεῖτε*. Ζητῆτε Bod., Reg. Dein, τί φάγητε ἢ πίητε, Nov. Mox, καὶ μετεωρίζεσθε, omisso μή. Nov.

(4) *Ταῦτα δὲ π*. Ταῦτα γὰρ πάντα.... ἐπιζητεῖ, Luc.

ἡδυπάθειαν (5), τὴν χαρυκείαν, τὴν ὀψοφαγίαν, τὴν A λαιμαργίαν. Ταῦτά ἐστι τὸ « Τί. » Περὶ δὲ ψιλῆς τῆς τροφῆς, τῆς τε ξηρᾶς καὶ τῆς ὑγρᾶς, ὡς ἀναγκαίων οὐσῶν, « Οἶδε, φησὶν, ὁ Πατὴρ (6) ὑμῶν, ὅτι χρῄζετε. » Εἰ δὲ ὅλως ζητητικοὶ γεγόναμεν, μὴ εἰς τρυφὴν τὸ ζητητικὸν ἀπολύωμεν (7), ἀλλὰ εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας ἀναζωπυρήσωμεν. « Ζητεῖτε γὰρ (8), φησὶ, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ τῆς τροφῆς προστεθήσεται ὑμῖν. » Εἰ τοίνυν ἐσθῆτος, καὶ τρυφῆς (9), καὶ τῶν περιττῶν ἁπαξαπλῶς, ὡς οὐκ ἀναγκαίαν, ἀφαιρεῖται τὴν μέριμναν, τί χρὴ νοεῖν ἐρεῖν αὐτὸν περὶ φιλοκοσμίας, βαφῆς τε ἐρίων, καὶ ποικιλίας χρωμάτων, καὶ λίθων περιεργίας, καὶ χρυσίου ἐξεργασίας, πλοκάμων τε ἔτι ἐπιτεχνητῶν, καὶ βοστρύχων ἑλικτῶν; πρὸς δὲ καὶ ὀφθαλμῶν ὑπογραφῆς, παρατίλσεών τε, καὶ παραφυκισμῶν, καὶ ψιμυθι- B σμοῦ, καὶ βαφῆς τριχῶν, καὶ τῶν περὶ τὰς ἀπάτας ταύτας κακοτεχνιῶν; οὐχὶ εὖ μάλα ἐκεῖνο δὲ ὑποτοπητέον, τὸ μικρῷ πρόσθεν εἰρημένον ἐπὶ τοῦ χόρτου, μὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἀκόσμων φιλοκόσμων (10) τούτων ἐλήλεγμένον (11); Ἀγρὸς γὰρ ὁ κόσμος, καὶ πόα ἡμεῖς, οἱ τῇ χάριτι δροσιζόμενοι τοῦ Θεοῦ· καρέντες δὲ αὖθις ἀνατέλλομεν, ὡς ἐν τῷ *Περὶ ἀναστάσεως*, διὰ πλειόνων δηλωθήσεται. Χόρτος δὲ, ὁ χυδαῖος ἀλληγορεῖται ὄχλος, ὁ τῆς ἐφημέρου εὐφροσύνης, οἰκεῖος, ὁ πρὸς ὀλίγον ἀνθῶν, ὁ φιλόκοσμος, καὶ φιλόδοξος, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ φιλαλήθης, εἰς οὐδὲν, ἀλλ' ἢ εἰς ὑπέκκαυμα εὔθετος πυρός. « Ἄνθρωπος γοῦν ἦν τις, ὁ Κύριος διηγούμενος λέγει, πλούσιος σφόδρα (12), ὃς ἐνδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον, εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς· » οὗτος ὁ χόρτος ἦν. « Πτωχὸς δέ τις, ὀνό- C ματι (13) Λάζαρος, ἐβέβλητο εἰς τὸν πυλῶνα τοῦ πλουσίου ἡλκωμένος, ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἐκ τῶν πιπτόντων τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· » οὗτός ἐστιν ἡ πόα. Ἀλλ' ὁ μὲν ἐκολάζετο ἐν ᾅδου, ὁ πλούσιος, μετέχων τοῦ πυρός· ὁ δὲ, ἀνέθαλλεν ἐν κόλποις τοῦ Πατρός. Ἄγαμαι τῶν Λακεδαιμονίων τὴν πόλιν τὴν παλαιὰν, ἣ μόναις ταῖς ἑταίραις ἀνθινὰς (14) ἐσθῆτας καὶ χρυσοῦν κόσμον ἐπέτρεψε (15) φορεῖν, ἀφαιρουμένη τῶν δοκίμων γυναικῶν (16) τὴν φιλοκοσμίαν, τῷ μόναις ἐφεῖναι καλλωπίζεσθαι ταῖς ἑταιρούσαις. Ἀθηναίων δὲ ἔμπαλιν οἱ ἄρχοντες, οἱ τὸ ἀστικὸν πολίτευμα ἐζηλωκότες (17), ἐκλαθόμενοι τῆς ἀνδρωνί-

et quæ in rebus supervacaneis versatur delectatio, abducit a veritate. Quocirca pulcherrime quoque dicit : « Hæc autem omnia gentes mundi quærunt [a]. » Qui immoderati sunt et insipientes, gentes sunt. Quænam autem *hæc* dicit? delicias, delectationem, cupedias, obsoniorum voracitatem, ingluviem. Hæc sunt illud *Quid*. De solo autem nutrimento, sicco scilicet et humido, ut quæ sint necessaria : « Scit, inquit, Pater vester, quid vobis opus sit [b]. » Quod si nobis omnino innatum est ut quæramus, ne quærendi facultatem in deliciis perdamus, sed eam ad veritatem inquirendam excitemus. « Quærite enim, inquit, regnum Dei, et quæ ad alimentum pertinent adjicientur vobis [c]. » Si ergo curam de veste, et deliciis, rebusque omnibus supervacaneis, tanquam non necessariam, tollit, quid censendum est eum dicere de nimio ornatus studio, de tinctura lanarum, varietate colorum, superflua cura gemmarum, auri elaboratione, capillis artificiosis, et intortis crinibus? Quid de fucata oculorum pictura, quid de vulsionibus, purpurissi ac cerussæ fucationibus, tinctisque pilorum coloribus, et improbis circa has fraudes artificiis? Annon hoc quoque recte putandum est, id, quod de feno paulo ante dictum est, de his ornamentorum amatoribus, qui a vero ornatu alieni sunt, optime posse dici? Ager enim est mundus, et nos herba, qui sumus Dei gratia irrigati : tonsi autem rursus exorimur, ut pluribus ostendetur in libro *De resurrectione*. Fenum autem, vilis turba allegorice dicitur, quæ se ad momentaneam lætitiam applicat, quæ floret parvo tempore, quæ superflua ornamenta, quæ gloriam, quæ quidvis potius quam veritatem sectatur : quæ non ad aliud apta est, quam ad ignis incendium. « Homo quidam, dicit narrans Dominus, erat valde dives, qui induebatur purpura et bysso, qui oblectabatur quotidie splendide. » ✠ Hic erat fenum. « Mendicus autem quidam, nomine Lazarus, abjectus erat in vestibulo divitis, ulceratus, cupiens repleri iis, quæ cadebant de mensa divitis [d]. » Hic est herba. Sed ille quidem dives puniebatur apud inferos, ignis particeps factus : hic autem rursus germinavit in sinu Patris. Laudo ergo et admiror veterem Lace-

✠ P. 233 ED. POTTER, 199 ED. PARIS. [a] Luc. XII, 30. [b] Ibid. [c] Ibid. 31. [d] Luc. XVI, 19, 20, 21, seq.

(5) *Τίνα δὲ... ἡδυπάθειαν*. Hæc absunt a Nov.
(6) *Οἶδε... ὁ Π.* Ὑμῶν ὁ Πατὴρ οἶδε, Luc.
(7) *Ἀπολύωμεν*. « Ablegemus, dimittamus. » Sylburgius ait, « Interpres aptius ἀπολλύωμεν, seu ἀπολέσωμεν, in deliciis perdamus. »
(8) *Ζητεῖτε γάρ*. Πλὴν ζητεῖτε, Luc. Mox, τὰ τῆς τροφῆς auctoris interpretamentum est : nam ταῦτα πάντα apud Luc. occurrit.
(9) *Τρυφῆς*. A. mavult τροφῆς, « alimentorum. » SYLBURG. — Mox, ἀναγκαίων malim quam ἀναγκαίαν.
(10) *Φιλοκόσμων*. Abest a Nov.
(11) *Ἐληλεγμένον*. « Reprehensum; » est enim perfectum ab ἐλέγχομαι. Interpres perinde vertit, ac si legisset λελεγμένον a λέγω, « dico, » ἐληλεγμένων Nov.
(12) *Σφόδρα*. Additamentum Clementis. Mox καὶ ἐνεδ. apud Luc. Dein, Πτωχὸς δέ τις ἦν ὀνόματι Λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα τοῦ πλουσίου D ἡλκωμένος, καὶ ἐπιθυμῶν χορτ. ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπ. Ibid.
(13) *Ὀνόματι*. Ὄνομα Nov.
(14) *Ἑταίραις ἀνθινάς*. Conf. quæ adnotavimus ad finem c. 4 hujus libri, p. 166 edit. Paris.
(15) *Ἐπέτρεψε*. Excerp. ms. ἐπέτρεπεν. SYLB. Ἐπέτρεπεν etiam Reg.
(16) *Τῶν δοκίμων γυν.* Heraclides lib. *De politiis :* Τῶν ἐν Λακεδαίμονι γυναικῶν κόσμος ἀφῄρηται· οὐδὲ κομᾶν ἔξεστιν, οὐδὲ χρυσοφορεῖν. « Lacedæmone ornatus omnis mulieribus interdictus : neque eas ornari licet, nec aurum gestare. »
(17) *Ἐζηλωκότες*. Flor. edit. ἐξηλωκότες ut item Hervetus interpres, « qui civilem vitæ formam expulerant. » Nostrum ἐζηλωκότες confirmat mox, ὁ τῶν ἀρχόντων τούτων ζῆλος. Petita sunt autem ista de vetere cultu Attico, ex præfatione Thucydidis, pag. 2. SYLBURG. — Ἐζηλωκότες habent etiam mss. nostri.

dæmoniorum civitatem, quæ solis meretricibus floridas vestes et aureum ornatum gestare permisit: a probis mulieribus mundi studium auferens, quod solis meretricibus se ornare concederet. Contra autem Atheniensium magistratus, qui civilem vitæ formam expulerant, loci quasi et conversationis virilis obliti, aurum gestabant, et talaribus tunicis amiciebantur, et crobulo, quod est capillorum plicaturæ genus, aureo induebantur, consertis cicadis ornati: ortum suum revera terrestrem, cinædico quodam fastu et arrogantia monstrantes. Horum autem principum æmulatio ad alios quoque Ionas pervasit, quos Homerus esse effeminatos ostendens. vocat ἑλκεσιπέπλους, hoc est *vestimenta trahentes*. Ii ergo, qui pulchri simulacrum, nimium scilicet ornatus studium, non autem ipsum pulchrum et honestum attendunt, specioso nomine simulacrorum cultum rursus inducentes, a veritate longe sunt relegandi cum opinione, non scientia, pulchri naturam somnient: et est vita, quæ ab eis hic agitur, profundus somnus ignorantiæ: e quo oportet nos excitatos, ad id, quod vere pulchrum est et ornatum, contendere; et id solum assequi desiderare, relinquentes quæ hic sunt munda ornamenta, ut cum ipso mundo valeant, priusquam penitus obdormiamus. Dico ergo hominem non alia de causa opus habere vestimentis, quam ut tegatur corpus, ✠ ad maxima frigora et vehementes æstus propulsandos, ne nos lædat ambientis aeris immoderatio. Quod si hic est vestis scopus, vide ne non alia quidem viris, alia vero feminis vestis tribuenda sit; tegi enim utrisque commune est,

A τιδος, ἐχρυσοφόρουν, ποδήρεις χιτῶνας ἐνδυόμενοι, καὶ ποδήρεις ἠμπίσχοντο (18), καὶ κρώβυλον (19), ὃ ἐμπλοκῆς ἐστιν εἶδος, ἀνεδοῦντο χρυσοῦν, ἐνέρσει τεττίγων (20) κοσμούμενοι· τὸ γηγενὲς ὡς ἀληθῶς ἀπειροκαλίᾳ κιναιδίας ἐνδεικνύμενοι. Ὁ δὲ τῶν ἀρχόντων τούτων ζῆλος, καὶ εἰς τοὺς ἄλλους Ἴωνας (21) διϊκνεῖτο, οὓς Ὅμηρος, ἐκθηλύνων, « ἑλκεσιπέπλους » (22) καλεῖ. Εἴδωλον οὖν τοῦ καλοῦ τὴν φιλοκοσμίαν, οὐχὶ δὲ αὐτὸ τὸ καλὸν προτρεπομένους (23), δι' ὀνόματος ὡραίου πάλιν εἰδωλολατροῦντας, πόῤῥω τῆς ἀληθείας ἀπῳκιστέον (24), δόξῃ, οὐκ ἐπιστήμῃ ὀνειροπολοῦντας τοῦ καλοῦ τὴν φύσιν· καὶ ἔστιν αὐτοῖς ὁ τῇδε βίος ἀγνοίας ὕπνος βαθύς· οὗ χρὴ ἐξεγειρομένους ἡμᾶς ἐπὶ τὸ ὄντως καλὸν καὶ κόσμιον σπεύδειν, καὶ τούτου μόνου ἐφάπτεσθαι γλίχεσθαι, B καταλείποντας τὰ τῇδε κόσμια αὐτῷ κόσμῳ (25) χαίροντα, πρὶν ἢ τέλεον καταδραθεῖν. Φημὶ τοίνυν οὐκ ἄλλου τινὸς ἕνεκα δεηθῆναι ὑφασμάτων τὸν ἄνθρωπον ἢ σκέπης σώματος, πρὸς ἀπαλέξησιν κρυμῶν τε ὑπερβολῆς καὶ καυμάτων ἐπιτάσεως, μή τι ἡμᾶς παραλυπῴη (26) τοῦ περιέχοντος ἡ ἀμετρία. Εἰ δὲ οὗτός ἐστι τῆς ἐσθῆτος ὁ σκοπὸς, ὅρα μὴ οὐκ ἄλλη μὲν ἀνδράσιν, ἄλλη δὲ ἐσθὴς ἀπονεμητέα γυναιξί· κοινὸν γὰρ ἀμφοῖν τὸ σκέπεσθαι, κατὰ τὰ αὐτὰ τῷ ἐσθίειν καὶ πίνειν. Κοινῆς οὖν οὔσης τῆς χρείας, τὴν ὁμοίαν κατασκευὴν δοκιμάζομεν. Ὡς γὰρ τὸ δεῖσθαι τῶν σκεπόντων κοινὸν ἑκατέροις, οὕτω καὶ τὰ σκέποντα παραπλήσια εἶναι χρή· εἰ δὲ καὶ σκέπην ταύτην παραληπτέον, καθ' ἣν (27) κρύπτειν ὄμματα θηλειῶν χρειῶν. Εἰ γὰρ καὶ πλεονεκτεῖ τὸ θῆλυ διὰ C τὴν ἀσθένειαν, τὸ ἔθος τῆς ἀγωγῆς τῆς κακῆς αἰτιατέον, δι' ἣν πολλάκις, φαύλοις διαίταις (28) ἐντρε-

✠ P. 234 ED. POTTER, 200 ED. PARIS.

(18) *Καὶ ποδήρεις ἠμπίσχοντο*. Lowthius ait: « Glossema, quod interpres minime agnoscit. »

(19) *Κρώβυλον*. Κρωβύλον Nov. Hic porro Scholiastes in marg. Reg. et Bod. adnotat: Τούτου μέμνηται τοῦ κρωβύλου καὶ Θουκυδίδης ἐν προοιμίοις τοῦ α' Πελοποννησιακῶν. Ἐμπλοκῆς δὲ εἶδος ὁ κρώβυλος, ἀπ' ἄκρων τριχῶν τοὺς πλοκάμους εἰς κορυφὴν ἀνατείνων, εἶτα εἰς ὀξὺ ταύτας συνάγων· χρυσῷ τέττιγι τετρημένῳ τὰς τρίχας ἐσφηκοῦτο, πρὸς τὸ συνεχομένας μὴ πάλιν διαῤῥεῖν πρὸς τὸ κάτω.

(20) *Χρυσοῦν, ἐνέρσει τεττίγων*. Scribendum χρυσῶν ἐν ἔρσει τεττίγων, « consertis aureis fibulis; » idque Thucydidis auctoritate, cujus verba recitat Clemens. Ea vero lib. I, c. 6, sic se habent: Πρῶτοι δὲ Ἀθηναῖοι τόν τε σίδηρον κατέθεντο, καὶ ἀνειμένῃ τῇ διαίτῃ ἐς τὸ τρυφερώτερον μετέστησαν· καὶ οἱ πρεσβύτεροι αὐτοῖς τῶν εὐδαιμόνων διὰ τὸ ἁβροδίαιτον οὐ πολὺς χρόνος, ἐπειδὴ χιτῶνάς τε λινοῦς ἐπαύσαντο φοροῦντες καὶ χρυσῶν τεττίγων ἐν ἔρσει κρώβυλον ἀναδούμενοι τῶν ἐν τῇ κεφαλῇ τριχῶν. Ἀφ' οὗ καὶ Ἰώνων τοὺς πρεσβυτέρους κατὰ τὸ ξυγγενὲς ἐπιπολὺ αὕτη ἡ σκευὴ κατέσχε· Μετρίᾳ δ' αὖ ἐσθῆτι καὶ ἐς τὸν νῦν τρόπον πρῶτοι Λακεδαιμόνιοι ἐχρήσαντο. « Primi Athenienses ferrum deposuerunt, et remissiorem cultum secuti, ad genus vitæ lautius et delicatius transierunt: nec multum est tempus, ex quo apud eos e majoribus natu locupletiores, ob delicatiorem cultum, ferre desierunt lineas tunicas, et cincinnos comæ capitis nexu aurearum cicadarum implicare. Unde etiam apud antiquiores Iones cultus iste propter cognationem in usu diu fuit. Modica vero veste, et ad hujus ætatis consuetudinem accommodata, primi Lacedæmonii sunt usi. »

(21) *Τοὺς ἄλλους Ἴωνας*. Etenim Iones Athenis oriundi fuisse, et ab Ione Xuthi filio nomen suum accepisse memorantur. Conf. *Archæolog.* nostræ *Græcæ* lib. I, cap. 1.

(22) *Ἑλκεσιπέπλους*. Epitheton mulieribus proprium. Homerus *Iliad.* Z, vers. 442:

Αἰδέομαι Τρῶας καὶ Τρωάδας ἑλκεσιπέπλους.
Revereor Troas, et Troadas peplis indutas.

Item simile epitheton ἑλκεχιτώνων Ionibus tribuit, *Il.* N, v. 685:

Ἔνθα δὲ Βοιωτοὶ, καὶ Ἰάονες ἑλκεχίτωνες.
Hic autem Bœoti, et Iaones stolitrahi.

Clemens per memoriæ lapsum ἑλκεσιπέπλους dixisse videtur. Huc referri merentur, quæ dicit Strabo, *Geograph.* lib. X, p. 466, 467, ubi de Curetum nomine agit: Θηλυστολοῦντας γὰρ ὡς αἱ κόραι, τοὔνομα σχεῖν τοῦτο τοὺς περὶ τὴν Αἰτωλίαν φασίν· εἶναι γάρ καί τινα τοιοῦτον ζῆλον ἐν τοῖς Ἕλλησι, καὶ Ἰάονας ἑλκεχίτωνας εἰρῆσθαι. « Aiunt enim Ætolicos Curetas hoc nomine affectos, quod κουρῶν, seu puellarum, in morem, muliebres vestes gererent: tale nimirum quoddam viguisse studium apud Græcos, indeque Iaonas dictos stolitrahos. »

(23) *Προτρεπομένους*. Lowthius ait: « Lege προστρεπομένους, « colentes; » quo sensu hæc vox occurrit in *Protreptico*, pag. 33. »

(24) *Ἀπῳκιστέον*. Analogia postulat ἀποικιστέον, licet etiam Pal. ms. ἀπῳκιστέον habeat, retento augmento. SYLBURG.

(25) *Κόσμῳ*. Ludit in ambiguo hujus vocis sensu.

(26) *Παραλυπῴη*. Παραλυποίη Nov.

(27) *Καθ' ἥν*. Scholiastes in marg. Reg., Bod.: Τοῦτο μεταπεποίηται ἀπὸ τοῦ τραγικοῦ. Est autem versus iambicus.

(28) *Φαύλοις δ.* Φαύλαις διαίταις Bod.

φόμενοι ἄνδρες, γυναικῶν γεγόνασι θηλύτεροι· οὐ δὴ (29) καθυφεῖναι χρὴ τούτου. Εἰ δὲ συμπεριφέρεσθαι (30) χρὴ, ὀλίγον ἐνδοτέον αὐταῖς μαλακωτέροις χρῆσθαι τοῖς ὑφάσμασιν, μόνον τὰς μεμωραμμένας λεπτουργίας, καὶ τὰς ἐν ταῖς ὑφαῖς περιέργους πλοκὰς, ἐκποδὼν μεθιστάντας· νῆμα (31) χρυσοῦ, καὶ σῆρας Ἰνδικοὺς, καὶ τοὺς περιέργους βόμβυκας (32) χαίρειν ἐῶντας· ὃς σκώληξ φύεται τὸ πρῶτον, εἶτα ἐξ αὐτοῦ δασεῖα ἀναφαίνεται κάμπη, μεθ' ἣν εἰς τρίτην μεταμόρφωσιν νεοχμοῦται βομβύλιον (33)· οἱ δὲ « νεκύδαλον » αὐτὸ καλοῦσιν, ἐξ οὗ μακρὸς τίκτεται στήμων, καθάπερ ἐκ τῆς ἀράχνης ὁ τῆς ἀράχνης μίτος. Τὰ γὰρ περιττὰ ταῦτα καὶ διαφανῆ ἔλεγχός ἐστι διανοίας οὐκ ἐῤῥωμένης, ὀλίγῳ παραπετάσματι τὴν αἰσχύνην τοῦ σώματος προαγωγεύοντα. Οὐ γὰρ ἔτι σκέπη ἡ ἁβροδίαιτός ἐστιν ἐσθὴς, τὸ σχῆμα τῆς γυμνότητος κρύπτειν μὴ δυναμένη· προσπίπτουσα γὰρ ἡ τοιαύτη ἐσθὴς τῷ σώματι, προστυποῦται αὐτῷ ὑγρότερον καὶ προαναπλάττεται, σαρκικῶς ἐμφῦσα, τῷ σχήματι (34)· καὶ τὸν τύπον ἐκμάττεται τῆς γυναικὸς, ὥστ' οὐχ ὁρῶντι τὴν ὅλην τοῦ σώματος εἶναι φανερὰν διάθεσιν. Παραιτητέον δὲ τῆς ἐσθῆτος καὶ τὰς βαφάς· αὗται γὰρ πόῤῥω καὶ τῆς χρείας καὶ τῆς ἀληθείας πρὸς τῷ (35) καὶ διαβολὴν τοῦ ἤθους ἐξανθεῖν· οὔτε γὰρ ἡ χρῆσις ὠφέλιμος· οὐ γὰρ πρὸς τὸ κρύος εὔθετος, οὔτε πρὸς σκέπην ἔχει τι περιττὸν παρὰ τὴν ἄλλην ἐσθῆτα, ἢ τὸν ψόγον μόνον. Καὶ τὸ ἐπιτερπὲς τῆς χροιᾶς τοὺς λίχνους ἀνιᾷ, εἰς τὴν ἀνόητον ὀφθαλμίαν ἐρεθίζον. Τοὺς δὲ λευκοὺς, καὶ οὐ νόθους τὰ ἔνδον, λευκαῖς καὶ ἀπεριέργοις ἁρμοδιώτατον ἐσθήσεσι (36) χρῆσθαι. Σαφῶς γοῦν (37) καὶ καθαρῶς Δανιὴλ ὁ προφήτης, « Ἐτέθησαν, » φησὶ « θρόνοι, καὶ ἐκάθισεν ἐπ' αὐτῶν, ὡσεὶ παλαιὸς ἡμερῶν, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ὡσεὶ χιὼν λευκόν. » Τοιαύτῃ χρώμενον στολῇ, τὸν Κύριον ἐν ὁράματι θεωρεῖν, καὶ ἡ Ἀποκάλυψις φησίν· « Εἶδον τὰς ψυχὰς τῶν μεμαρτυρηκότων ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου· καὶ ἐδόθη ἑκάστῳ στολὴ λευκή. » Εἰ δὲ καὶ ἄλλο τι δέοι χρῶμα ζητεῖν, τὸ αὐτοφυὲς τῆς ἀληθείας ἀπόχρη βάμμα. Αἱ δὲ τοῖς ἄνθεσιν ἐοικυῖαι ἐσθῆτες βακχικοῖς καὶ τελεστικοῖς καταληπτέαι (38) λήροις· πρὸς δὲ καὶ ἡ πορφύρα καὶ τὰ ἀργυρώματα (39), ὥς φησιν ὁ κωμικὸς,

quemadmodum comedere et bibere. Cum usus itaque sit communis, constructionem similem comprobamus. Quemadmodum enim utrisque commune est, ut egeant iis quæ tegunt, ita a quibus tegendi sunt esse oportet similia; etsi oporteat hujusmodi tegumentum assumere, quo sunt feminarum celandi oculi. Etsi enim femina propter imbecillitatem longe plura concupiscat, id malæ educationis consuetudini tribuendum est, per quam sæpenumero viri in malis vitæ institutis educati, evaserunt mulieribus magis effeminati : non est igitur eis hac in re cedendum. Quod si se eis aliquantulum accommodare oporteat, vestibus quidem paulo mollioribus eis uti concedendum est, dummodo nimis subtiliter per summam stultitiam elaborata opera, curiosæque in texturis plicaturæ, longissime amandentur; auri fila, et Indicos seres, et inutiles bombyces valere jubentibus (est enim bombyx primum vermis, deinde aspera ex eo nascitur eruca, postquam in tertia metamorphosi innovatur papilio, quem nonnulli Græce appellant νεκύδαλον, ex quo longum stamen nascitur, quemadmodum ex aranea tela araneæ). Superflua enim hæc et perspicua, mentem minime constantem arguunt, quæ exigui expassione veli, tanquam quodam lenocinio, probrum corporis illiciunt. Non est enim amplius tegumentum mollis ac delicata vestis, ut quæ nudam figuram non potest occulere : ejusmodi enim vestis in corpus incidens, facilius corporis formam et impressionem recipit **87** figuræ, carnis instar adhærens : et mulieris typum ita exprimit, ut vel non videnti manifesta sit tota constitutio corporis. Rejiciendæ quoque sunt vestimenti tincturæ : ipsæ enim et ab usu, et a veritate longe remotæ sunt; præterea quoque ex eis morum oritur reprehensio : neque enim est earum usus utilis; nam nec ad frigus propulsandum est idonea, neque ad tegumentum habet aliquid amplius, quam alia vestis, nisi solum vituperium. Coloris autem delectans suavitas male habet avidos, eos ad stultam impellens lippitudinem. Atque eos quidem, qui sunt candidi, et non ✠ intus adulterini, candidis et mi-

✠ P. 235 ED. POTTER, 201 ED. PARIS.

(29) *Δή*. Δεῖ Nov.
(30) *Εἰ δὲ συμ*. Similia dicit *Pædag*. lib. III, cap. 11, p. 245 edit. Paris.
(31) *Νῆμα*. Locum hunc contra luxum vestium, cum Seneca et aliis confert Petrus Faber, *Semestrium* lib. II, p. 145. SYLBURG.
(32) *Βόμβυκας*. Conf. Hieronymus Vida, in *Bombyce*.
(33) *Βομβύλιον*. A et H. βομβύλιον ex Aristot. *Histor. anim*. lib. v, cap. 19; Plin., lib. XI, cap. 22. SYLBURG. Κομβύλον Nov. Porro alii βομβύλιον et νεκύδαλον distinguunt. Conf. Aristoteles et Plinius, *loc. cit*., ubi quoad cætera, eadem fere de bombycis generatione referunt, quæ Clemens.
(34) *Σχήματι*. Σώματι, Reg., Bod.
(35) *Πρὸς τῷ*. Pal. ms. πρὸς τό, accusat. casu, minus recepte. SYLBURG. — Verum consentit Reg.
(36) *Λευκαῖς.... ἐσθήσεσι*. Analogia postulat ἐσθῆσι. SYLBURG. — Hic Lowthius ait : « Ita Josephus de Essenis, *De bello Jud*., lib. II, cap. 7, ait illos λευχειμονεῖν διαπαντός. Vide notas ad pag. 192, edit. Paris. » Similia Clemens *Pædag*. III, c. 11.
(37) *Γοῦν*. Οὖν Reg., Bod. Quæ sequuntur e Dan. et Apoc. διὰ μνήμης recitat.
(38) *Καταληπτέαι*. Rectius καταλειπτέαι, « relinquendæ, » ut ἐατέον paulo post. SYLBURG.
(39) *Ἀργυρώματα*. Plutarchus, lib. *Περὶ φιλοπλουτίας*, postquam Dionysiorum antiquam ac simplicem pompam descripsisset, addit : Ἀλλὰ νῦν ταῦτα παρορᾶται καὶ ἠφάνισται, χρυσωμάτων περιφερομένων, καὶ ἱματίων πολυτελῶν, καὶ ζευγῶν ἐλαυνομένων, καὶ προσωπείων. « Nunc vero ea negliguntur, et obsoleta sunt, dum interim aurea vasa gestantur, et pretiosæ vestes, et agitantur bigæ, et larvati incedunt. » Tunc etiam « floridis » utebantur; nam ipse Bacchus ἐκέχρητο μασχαλιστῆρι ἀνθινῷ, ut ait Pollux lib. IV, cap. 18. Porro Comici poetæ versus hoc modo scribi debet :

Εἰς τοὺς τραγῳδοὺς χρήσιμ', οὐκ εἰς τὸν βίον.

nime curiosis ac operosis vestibus uti convenientissimum. Aperte certe et pure Daniel propheta: « Positi sunt, inquit, throni, et sedit super ipsos tanquam Antiquus dierum, et ejus vestimentum album sicut nix [a]. » Tali veste utentem Dominum, in visione se vidisse dicit Apocalypsis : « Vidi animas eorum, qui testes fuerant sub altari, et data est unicuique vestis candida [b]. » Quod si oporteat etiam aliquem alium colorem quærere, naturalis tinctura veritatis per se sufficit. Vestes autem, quæ sunt floribus similes, Bacchicis nugis et Initiorum mysteriis relinquendæ sunt; deinde vero purpura, et vasa argentea, ut dicit comicus:

Multum tragœdis conferunt, vitæ nihil.

Vita autem nostra quidvis potius, quam pompa, est existimanda. Tinctura itaque Sardyniaca, et alia omphacina seu oleagina et alia viridis, rosacea et coccina, et aliæ innumerabiles tincturæ, excogitatæ sunt a perniciosis delectationibus : quo fit, ut ad visum conferatur jam vestis, non ad integumentum. Quæ autem ex auro affabre facta, et quæ purpura tincta sunt, et hæ animalium quæ vento feruntur deliciæ, et ille unguentis delibutus crocotus, et suspiciendarum membranularum pretia ingentia et variegatæ vestes, quæ in purpura habent animalia, cum ipsa arte valere jubenda sunt. « Quid enim prudenter ac præclare fecerint mulieres, quæ, ut ait comœdia, floribus tinctæ, cinctæ crocotis atque fucatæ sedent? » Aperte itaque suadet Pædagogus : « In amictu vestis ne glorieris, neque in omni gloria, » quæ est præter leges, « efferaris [c]. » Eos certe irridens, qui mollibus vestibus induti sunt, dicit in Evangelio : « Ecce, qui in vestitu glorioso et deliciis degunt, sunt in terrenis regiis [d]. » *Regias* dicit terrenas, mortales ac corruptibiles, ubi est vana honesti opinio, inanis gloriæ ambitio, error et adulatio. Qui aulam autem ✠ cœlestem incolunt, quæ est circa omnium regem, incorruptibilem animæ vestem, nempe carnem, sanctificantur, et hac ratione induunt incorruptionem. Quemadmodum ergo quæ non nubit, soli Deo dat operam, et ejus cura non dividitur; pudica autem, quæ nupsit, vitam cum Deo et cum marito dividit; quæ autem aliter fertur, tota conjugii, hoc est vitii, efficitur : eodem modo

Εἰς τοὺς τραγῳδοὺς χρήσιμα, καὶ οὐκ εἰς τὸν βίον.

A Τὸν δὲ ἡμέτερον βίον, πάντα μᾶλλον ἢ πομπὴν εἶναι χρεών. Βάμμα γοῦν Σαρδυνιακὸν (40), καὶ ἄλλο ὀμφάκινον, καὶ χλωρὸν ἕτερον, ῥοδομιγὲς, καὶ κοκκοβαφὲς, καὶ ἄλλα μυρία διὰ σπουδῆς βάμματα, ἐπινενόηται ταῖς ἐξώλοις (41) ἡδυπαθείαις· ὄψεως, οὐ σκέπης ἡ ἐσθὴς αὕτη. Τά τε χρυσῷ πεποιημένα (42), καὶ τὰ ἁλουργοβαφῆ, καὶ ζώων τε προσήνεμόν γέ τι τρύφημα τούτῳ (43), τόν τε μυροβαφῆ (44) ἐκεῖνον κροκωτὸν, καὶ τῶν ὑμενίνων (45) τῶν περιόπτων τὰ πολυτελῆ καὶ ποικίλα ἱμάτια, ἔχοντα ζώδια ἐν τῇ πορφύρᾳ, αὐτῇ τέχνῃ χαίρειν ἐατέον, « Τί γὰρ φρόνιμον γυναῖκες ἐργάσαιντο, ἢ λαμπρὸν (46), αἳ καθήμεθα, » φησὶν ἡ κωμῳδία, ἐξηνθισμέναι, κροκωτοφοροῦσαι, κεκαλλωπισμέναι; παραινεῖ δὲ διαῤῥήδην ὁ Παιδαγωγὸς, « Ἐν περιβολῇ (47) ἱματίου οὐ μὴ
B καυχήσῃ· μηδὲ ἐπαίρου ἐν δόξῃ πάσῃ, » ἀπαρανόμῳ (48) οὔσῃ. Ἐπισκώπτων γοῦν τοὺς τοῖς μαλακοῖς ἠμφιεσμένους ἱματίοις ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει· « Ἰδοὺ, οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ καὶ ἐν τρυφῇ διάγοντες (49), ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσὶ τοῖς ἐπιγείοις· » βασιλείοις λέγει τοῖς φθαρτοῖς, ἔνθα δοξοκαλία, καὶ δοξοκοπία (50), καὶ κολακεία, καὶ πλάνη. Οἱ δὲ τὴν οὐράνιον θεραπεύοντες αὐλὴν περὶ τὸν πάντων βασιλέα, τὴν ἀκήρατον τῆς ψυχῆς ἐσθῆτα, τὴν σάρκα, ἁγιάζονται· καὶ ταύτῃ ἐπενδύονται ἀφθαρσίαν. Καθάπερ οὖν ἡ ἄγαμος (51) μόνῳ σχολάζει τῷ Θεῷ, καὶ ἡ φροντὶς αὐτῆς οὐ περισχίζεται· γημαμένη δὲ, ἥ γε σώφρων διαιρεῖται τὸν βίον καὶ πρὸς Θεὸν (52) καὶ πρὸς ἄνδρα· ἡ δὲ ἄλλως φερομένη ὅλη γίνεται τοῦ γάμου, τουτέστι τοῦ πάθους· τὸν αὐτὸν οἶμαι τρόπον

✠ P. 236 ED. POTTER, 202 ED. PARIS. [a] Dan. VII, 9. [b] Apocal. VI, 9, 11. [c] Eccli. XI, 4. [d] Luc. VII, 25.

(40) *Σαρδυνιακόν*. Pal. ms. Σαρδηνιακόν, forte rectius Sardiniacum. SYLBURG. — Σαρδηνιακόν habent etiam mss. nostri.

(41) *Ἐξώλοις*. Ἐξώλεις, Pal., Bod., Reg. Verum in Reg. aliquis super εις scripsit εσι, ut sit ἐξώλεσι ab ἐξώλης· quæ vera lectio est.

(42) *Πεποιημένα*. Malim πεποικιλμένα, « variegata, distincta; » quod habet Nov. Sæpius enim de vestibus auro « distinctis, » quam ex eo « factis, » apud auctores mentio est.

(43) *Ζώων τε προσήνεμόν γέ τι τρύφημα τούτῳ*. Scribe ζώων τε προσώνυμόν γέ τι τρύφημα τοῦτο, « vestem hanc delicatam, quæ a bestiis nomen habet. » Erat enim vestis quædam ab animalibus intertextis ζωωτός, seu ζωδιωτός dicta, de qua Pollux *Onomast.* lib. VII, cap. 13 : Ὁ δὲ κατάστικτος χιτών ἐστιν ὁ ἔχων ζῶα ἢ ἄνθη ἐνυφασμένα· καὶ ζωωτὸς δὲ χιτὼν ἐκαλεῖτο καὶ ζωδιωτός. « Distincta autem tunica est, quæ animalia, vel flores intertextos habet; et » belluata, « aut » animalibus interstincta « dicitur. » Idem auctor de reliquis etiam vestibus, quas hoc loco memorat Clemens, consuli poterit.

(44) *Μυροβαφῆ*. Scholiastes quidam in marg.
C Reg. et Bod. adnotat : Μυροβαφῆ τοῦτον λέγει διὰ τὸ ἐκ κρόκου μολύνεσθαι· ἔστι δὲ λεπτόν τε καὶ ἀραιοστήμονον ὕφασμα.

(45) *Ὑμενίνων*. Ὑμενίων, Nov., Reg., quod usitatius est.

(46) *Ἢ λαμπρόν*. Abest a Nov.

(47) *Ἐν περ.* Ἐν περιβολῇ ἱματίων μὴ καυχήσῃ, καὶ ἐν ἡμέρᾳ δόξης μὴ ἐπαίρου. Eccl.

(48) *Ἀπαρανόμῳ*. Id habet cum Flor. edit. etiam Pal. ms. Error natus e duplici scripturæ notatione : παρανόμῳ scilicet, et ἀνόμῳ. SYLBURG. — Ἀπαρανόμῳ retinent etiam mss. nostri.

(49) *Διάγοντες*. Ὑπάρχοντες, Luc. Mox illud τοῖς ἐπιγείοις est Clementis interpretamentum : et forte ad seq. refertur.

(50) *Δοξοκοπία*. Δοξοκομπία adnotat aliquis in Reg.

(51) *Ἡ ἄγαμος*. Respicit I Cor. VII, 34 : Μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος· ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι· ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί.

(52) *Πρὸς Θ.* Πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα, Nov.

ἡ σώφρων γυνὴ, σχολάζουσα μὲν τῷ ἀνδρὶ, ἀνυποκρίτως θεοσεβεῖ· φιλοκοσμοῦσα δὲ, ἀποπέπτωκε καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ γάμου τοῦ σώφρονος, τὸν κόσμον ἀντικαταλλαττομένη τἀνδρός· κατὰ τὰ αὐτὰ τῇ Ἀργείᾳ ἑταίρᾳ, τῇ Ἐριφύλῃ λέγω·

Ἡ χρυσὸν (53) *φίλου ἀνδρὸς ἐδέξατο τιμήεντα.*

Ταύτῃ καὶ τὸν Κεῖον (54) ἀποδέχομαι σοφιστὴν, τὰς ἐοικυίας (55) καὶ καταλλήλους Ἀρετῆς καὶ Κακίας εἰκόνας ὑπογράφοντα· τὴν μὲν αὐταῖν ἀφελῶς ἱσταμένην ἐποίησε καὶ λευχείμονα καὶ καθάριον, τὴν Ἀρετὴν, αἰδοῖ μόνῃ κεκοσμημένην (τοιαύτην εἶναι χρὴ τὴν πιστὴν ἐνάρετον μετ' αἰδοῦς)· θατέραν δὲ τοὐναντίον εἰσάγει, τὴν Κακίαν, περιττῇ μὲν ἐσθῆτι ἠμφιεσμένην, ἀλλοτρίῳ δὲ χρώματι γεγανωμένην· καὶ ἡ κίνησις αὐτῆς καὶ ἡ σχέσις πρὸς τὸ ἐπιτερπὲς ἐπιτηδευομένη, ταῖς μαχλώσαις ἔγκειται σκιαγραφίᾳ γυναιξίν. Πρὸς οὐδεμίαν δὲ ὅλως ὁ ἑπόμενος τῷ Λόγῳ αἰσχρὰν ἡδονὴν οἰκειώσεται· διὸ καὶ τῆς ἐσθῆτος τὸ χρειῶδες προκριτέον. Κἂν ὁ Λόγος τοῦτο ψάλλῃ, διὰ Δαβὶδ περὶ τοῦ Κυρίου λέγων· « Εὔφρανάν (56) σε θυγατέρες βασιλέων ἐν τῇ τιμῇ· παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου ἐν ἱματισμῷ (57) διαχρύσῳ, καὶ κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιβεβλημένη· » οὐκ ἐσθῆτα τὴν τρυφητικὴν μεμήνυκεν, ἀλλὰ τὸν ἐκ πίστεως συνυφασμένον ἀκήρατον τῶν ἠλεημένων (58) κόσμον τῆς Ἐκκλησίας δεδήλωκεν, ἐν ᾗ ὁ ἄδολος (59) Ἰησοῦς ὡς χρυσὸς διαπρέπει (60), καὶ οἱ κροσσοὶ, οἱ ἐκλεκτοὶ (61), οἱ χρυσοῖ. Εἰ δὲ καὶ ὑφῆναι χρὴ τοῦτον διὰ τὰς γυναῖκας, ἡδεῖαν τὴν ἐσθῆτα καὶ προσηνῆ πρὸς τὴν ἀφὴν, ἐξυφαντέον, οὐχὶ δὲ καθάπερ τὰς γραφὰς, πρὸς τὸ τερπνὸν τῆς ὄψεως ἐξανθιστέον. Ἐξίτηλος μὲν (62) γὰρ ἡ γραφὴ τῷ χρόνῳ γίνεται· αἱ δὲ ῥύψεις καὶ αἱ στύψεις, τοῖς φαρμακώδεσι τῆς βαφῆς χυμοῖς ἐκτήκουσαι τὰ ἔρια, τῶν ἀμπεχονῶν τὰς ὑφάνσεις ἀσθενεῖς ἀποτελοῦσι· τὸ δὲ οὐδ' εἰς οἰκονομίαν εὔθετον. Ἀπειροκαλία δὲ ἡ μεγίστη, τοσοῦτον

A pudica mulier, ut ego quidem sentio, quæ marito dat operam, sincere Deum colit; quæ autem immoderato ornatus studio tenetur, et a Deo et a pudico conjugio excidit, ut quæ maritum ornamento permutet. Quemadmodum Argiva illa meretrix, Eriphyle inquam,

Auri quæ pretium sumpsit pro conjuge charo.

Quocirca Ceum sophistam jure approbo, qui Virtutis et Improbitatis aptas describit imagines; quarum hanc quidem fecit simpliciter stantem, candida veste indutam et puram, nempe Virtutem, sola verecundia ornatam: (talem esse oportet fidelem mulierem, nempe virtute præditam cum verecundia); alteram autem contra inducit, nempe Improbitatem, superflua quidem et varia veste indutam, alieno autem colore exsultantem; motusque ejus et B habitus comparatus ad delectationem describitur, non secus ac meretricis. Qui ergo Logon sequitur, nulli turpi voluptati adhærebit: et ideo quod in veste usum præbet, præferendum est. Quod si Logos hoc canit, per David dicens de Domino: « Delectaverunt te filiæ regum in honore. Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, et fimbriis aureis circumamicta [a]: » his verbis, non luxuriosas ac delicatas vestes, sed integrum ac incorruptum, ex fide contextum ornatum eorum, qui consecuti sunt misericordiam, nempe Ecclesiæ, significavit, in qua Jesus a dolo alienus splendet ut aurum, et fimbriæ ✠ aureæ, nempe electi. Quod si etiam propter feminas sit aliquid relaxandum, texenda quidem est suavis vestis et tactu mollis, sed non, sicut C picturæ, est ad visus delectationem colorum varieganda floribus. Pictura enim tempore evanescit; ablutiones autem, extersiones, ac constipationes, quæ medicatis tincturæ succis lanas inficiunt, imbecillas vestium texturas efficiunt: hoc autem nec ad bonam quidem domus administrationem aptum

✠ P. 237 ED. POTTER, 203 ED. PARIS. [a] Psal. XLIV, 9, 10.

(53) *Ἡ χρ. Odyss.* Λ, vers. 326.

(54) *Κεῖον.* Βίον Nov. mendose pro Κῖον. Nam Clemens *Strom.* V, pag. 561, hunc virum, Prodicum nempe, Κῖον vocat: quod posteriores editiones mutarunt in Χῖον. Eumdemque Basilius lib. *De legendis gent. libris*, Quintilianus, *Instit.* lib. I, c. 3, aliique, Chium vocant. Sed Κεῖος in Κῖος, hoc autem in Χῖος facile transit. Erat autem Prodicus Κεῖος, « Ceus, » ex insula Ceo oriundus. Plato, in D *Theage*: Πρόδικος ὁ Κεῖος, καὶ Γοργίας ὁ Λεοντῖνος. Κεῖος etiam dicitur a Laertio Diogene in *Protagora*, et Philostrato in prooemio lib. *De vitis sophistarum.* Suidas, Πρόδικος Κεῖος ἀπὸ τῆς νήσου, πόλεως δὲ Ἰουλίδος. Idem tradit Aristophanis Scholiastes ad *Nubes* pag. 147 edit. Aurel. Allobrog. Porro Clemens hoc loco Prodici fabellam respicit, qua Virtutem ac Vitium ad sese Herculem allicientes descripsit. Eam copiose narravit Xenophon, *Memorabil.* lib. II, quem Clemens abbreviasse videtur. Ejusdem meminerunt Cicero *De offic.* lib. I, cap. 32; Justinus M., *Apol.* II, pag. 29 edit. Oxon.; Maximus Tyrius, dissert. 4; Basilius, lib. *De legendis gentil. libris*; Philo Judæus, lib. *De mercede meretricis non recipiend. in sacrar.*; Chrysostomus orat. I, *Περὶ βασιλείας*; Philostratus, loco superius memorato, etc.

(55) *Ἐοικυίας.* Οἰκεία; Nov. Mox, τὴν μὲν γὰρ αὐταῖν. Ibid. Dein, αἰδοῖ μόνην κ. Ibid.

(56) *Εὔφραναν.* Vulg. Bibl. ηὔφρανάν σε. Dein τιμῇ σου· quam lectionem comprobant Nov., Bod., Reg., ut etiam, Sylburgio teste, Pal. ms.

(57) *Ἐν ἱματ.* Vulg. Bibl. ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ περιβεβλημένη, πεποικιλμένη, absque commatio illo καὶ κροσσωτοῖς χρυσοῖς, quod tamen infra quoque reperitur *Strom.* I, 3. SYLBURG.

(58) *Τῶν ἠλεημένων.* In Nov. aliquis adnotat τὸν ἠλεημένον.

(59) *Ὁ ἄδολος.* Nempe, is, ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, ut dicitur I Pet. II, 22.

(60) *Ὡς χρυσὸς διαπρέπει.* Respicit illud Pindari, principio *Ὀλυμπ.* α'.

Ἄριστον μὲν ὕδωρ· ὁ δὲ
Χρυσὸς αἰθόμενον πῦρ
Ἅτε διαπρέπει νυ-
κτὶ μεγάνορος ἔξοχα πλούτου.

Optima quidem est aqua: et
Aurum, velut ignis noctu ardens,
Coruscat eximie inter
Superbificas divitias.

(61) *Οἱ ἐκλεκτοί.* Καὶ ἐκλεκτ., Bod., Reg. Mox ὑφεῖναι Nov.

(62) *Μέν.* Abest a Reg., Bod.

est. Est autem maxime ineptum et indecorum, pepla, xystides, ephaptides, « lænasque, » ac « tunicas » stupere et admirari, « et quæ, » ut ait Homerus, « velant circumquaque pudorem. » Pudet me, ut vere dicam, cum videam tantum opum effundi ad tegenda pudenda. Vetus enim homo, qui erat in paradiso, ramis et foliis tegumentum dimetiebatur pudoris; nunc autem cum nobis oves factæ sint, ne similiter ac oves simus insipientes. A Logo autem instituti, sumptuosas vestes redarguamus, dicentes, « estis pili ovium. **88** » Etiamsi se jactet Miletus, etiamsi laudetur Italia, etiamsi sub pellibus pili custodiantur, quorum nonnulli insano amore tenentur, nobis quidem certe nullum est studium in ea conferendum. Beatus autem Joannes, despectis quoque ovium pilis, qui delicias redolent, « pilos camelorum » elegit, et eis se vestiit, simplicem vitam et a dolo alienam repræsentans. « Mel » enim « comedebat et locustas [a], » dulcem et spiritalem cibum, a fastu alienas et moderatas vias Domini præparans. Ille enim videlicet purpura se induisset, qui omnem urbanum erat aversatus fastum, et in solitudinem quietis, tranquille cum Deo versaturus, se recepit, ab omni inani studio, unaque boni specie ac illiberali decore remotus? Ovina autem pelle Elias utebatur indumento, et « ovinam pellem » stringebat « zona facta ex pilis [b]. » Isaias vero, alius propheta, « nudus » erat, et « nullis utebatur calceis [c]; » sæpe autem sacco quoque utebatur, quod est indumentum humilitatis. Quod si etiam vocas Jeremiam, is « cingulum » solum habuit « lineum [d]. » Quemadmodum autem bene nutrita corpora, si nuda sint, vires ac vigorem apertius indicant : ita etiam pulchritudo morum, ✠ ineptis nugis non involuta, indicat animi magnitudinem. Trahere autem vestes ad summos usque pedes demissas, valde est arrogans et superbum, quod ambulandi actionem impedit, cum vestis instar verriculi, quæ in soli sunt

ἐπτοῆσθαι περὶ τοὺς πέπλους, καὶ τὰς ξυστίδας, καὶ τὰς ἐφαπτίδας « χλαίνας (63) » τε, καὶ « χιτῶνας, τά τ' αἰδῶ ἀμφικαλύπτει, » Ὅμηρός φησιν, Αἰσχύνομαι γὰρ ὡς ἀληθῶς, ὁρῶν τοσοῦτον ἐκχεόμενον πλοῦτον εἰς τὴν αἰδοίων σκέπην. Ὁ γάρ τοι ἀρχαῖος ἄνθρωπος, ὁ ἐν τῷ παραδείσῳ, κλάδοις καὶ φύλλοις τὴν σκέπην τῆς αἰσχύνης παρεμέτρει (64)· νυνὶ δὲ, ἐπεὶ τὰ πρόβατα ἡμῖν δεδημιούργηται, μὴ κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς προβάτοις ἀφραίνωμεν· παιδαγωγούμενοι δὲ τῷ Λόγῳ, τὸ πολυτελὲς τῆς ἐσθῆτος διελέγχωμεν, ἐπιλέγοντες.« Τρίχες ἐστὲ προβάτων. » Κἂν Μίλητος αὐχῇ, κἂν Ἰταλία δοξάζηται, κἂν ὑπὸ διφθέραις (65) φυλάττωνται αἱ τρίχες, περὶ ἃς μεμήνασιν οἱ πολλοὶ, ἀλλὰ ἡμῖν γε οὐ σπουδαστέον. Ὁ δὲ μακάριος Ἰωάννης, καὶ τῶν προβάτων ὑπεριδὼν τὰς τρίχας, ὀζούσας τρυφῆς, « τὰς (66) τῶν καμήλων εἵλετο τρίχας, » καὶ ταύτας ἠμπίσχετο, τὸ εὐτελὲς καὶ ἄδολον τοῦ βίου ὑποτυπούμενος. Καὶ γὰρ « μέλι ἤσθιε καὶ ἀκρίδας, » γλυκεῖαν καὶ πνευματικὴν τροφὴν, ἀτύφους καὶ σώφρονας τὰς ὁδοὺς τοῦ Κυρίου παρασκευάζων. Ἤπου γὰρ (67) ἂν ἁλουργὴν χλανίδα περιεβάλετο, ὁ τὴν ἀλαζονείαν τὴν πολιτικὴν ἐκτραπεὶς, εἰς δὲ τὴν ἔρημον τῆς ἐρημίας (68) κατὰ γαλήνην Θεῷ συμπεπολιτευμένος, ἐκτὸς πάσης κενοσπουδίας (69), ἀπειραγαθίας, μικροπρεπείας; « μηλωτῇ » δὲ ἐχρῆτο Ἠλίας ἐνδύματι, καὶ « ζώνῃ τὴν μηλωτὴν » κατέσφιγγεν « ἐκ τριχῶν πεποιημένῃ. » [c] Ἡσαΐας δὲ, ἄλλος οὗτος προφήτης, « γυμνός » τε καὶ « ἀνυπόδετος » ἦν· πολλάκις δὲ καὶ σάκκον ἠμπίσχετο, ταπεινοφροσύνης ἔνδυμα (70). Εἰ δὲ καὶ Ἱερεμίαν καλεῖς, « λινοῦν » οὗτος « περίζωμα » εἶχε μόνον. Ὡς δὲ τὰ εὐτραφῆ τῶν σωμάτων γυμνούμενα φανερωτέραν δείκνυσι τὴν ἀκμὴν, οὕτω καὶ τῶν ἠθῶν τὸ κάλλος, μὴ ἐνειλούμενον ἀπειροκάλοις φλυαρίαις, τὸ μεγαλοπρεπὲς ἐνδείκνυται. Τὸ δὲ καὶ σύρειν τὰς ἐσθῆτας. ἐπ' ἄκρους καθιεὶς (71) τοὺς πόδας, κομιδῇ ἀλαζονικὸν, ἐμποδὼν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ περιπατεῖν γινόμενον, καλλύντρου (72) δίκην ἐπισυρομένης τῆς ἐσθῆτος τὰς ἐπιπολαίους τῆς γῆς ἀχυρμιάς· οὐδὲ τῶν κα-

✠ P. 238 ED. POTTER, 204 ED. PARIS. [a] Marc. I, 6. [b] IV Reg. I, 8. [c] Isa. XX, 2. [d] Jerem. XIII, 1.

(63) *Χλαίνας*. Ex Homeri *Iliad*. B, 262 :
Χλαῖνάν τ' ἠδὲ χιτῶνα, τά τ' αἰδῶ ἀμφικαλύπτει.
Lænamque, et tunicam, et quæ undequaque pudorem [velant.

(64) *Παρεμέτρει*. Scholiastes in marg. Reg., Bod. Ἀντὶ τοῦ παρεῖχεν, οἱονεὶ σύμμετρον τῇ χρείᾳ παρέχουσα.

(65) *Κἂν ὑπὸ διφθέραις*. Varro, lib. II *De re rustica :* « Pleraque similiter faciendum in ovibus pellitis, quæ propter lanæ bonitatem (ut sunt Tarentinæ et Atticæ) pellibus intexuntur, ne lana inquinetur, quo minus vel inflci recte possit, vel lavari ac parari. » Hor. II, Carm. 6 : « Dulce pellitis ovibus Galesi flumen. » Colum., lib. II, c. 22 : « Feriis pontificiis pellibus oves vestiri non licet. » Itaque Diogenes, ut refert Laertius, cum in Megarensi agro pellibus intectas oves spectasset, Megarensium autem liberos nudos ob mendicitatem passim videret, facete dixit, Præstare Megarensis arietem esse, quam filium. Et quod ille πρόβατα δέρμασιν ἐσκεπασμένα, hic Clemens ὑπὸ διφθέραις φυλάττονται αἱ τρίχες. COLLECT.

(66) *Τάς*. Καί Nov.

(67) *Ἤπου γάρ*. A. Forte rectius ἦπου γάρ. « utique enim. » SYLBURG.

(68) *Τὴν ἔρημον τῆς ἐρημίας*. Interpres vertit « solitudinem quietis, » ac si legisset τὴν ἔρημον τῆς ἠρεμίας. Verum ἔρημος ἐρημίας est « desertum solitudinis, » id est solitudo ingens, ἀοίκητος, quæ opponi videtur deserto ὀρεινῷ, seu montanis Judææ locis, ab urbe quidem remotioribus, sed non plane hominum vacuis. Ms. Nov. scribit τὴν ἔρημον τῆς ἐρημίας γαλήνην, « solitariam deserti tranquillitatem, » omissa præposit. κατά : quæ lectio ab aliquo forte profecta est, qui, quid esset ἔρημος ἐρημίας, ignorabat.

(69) *Κενοσπουδίας*. Κενοδοξίας Nov., sed κενοσπουδίας in marg. adnotatum est.

(70) *Ταπεινοφροσύνης ἔνδυμα*. Quo, scilicet, pœnitentes ac lugentes utebantur.

(71) *Καθιείς*. Solœcophanes est in hac voce : regula enim postulat καθιέντα. SYLBURG. — Καθιέντας, Nov. Recte : nisi potius factum sit ad vitandum τὸ σολοικοφανές· quod tamen apud bonos auctores usitatum est.

(72) *Καλλύντρου* Καλλύνθρου, Nov.

A ταγόνων, τούτων δὴ τῶν τὴν κιναιδίαν τὴν ἄφωνον ἐπὶ τὰς σκηνὰς (73) μετιόντων ὀρχηστῶν ἀποῤῥέουσαν εἰς τοσοῦτον ὕβρεως τὴν ἐσθῆτα περιορώντων· οἷς οἱ ἐπιμελεῖς στολισμοὶ, καὶ τῶν κρασπέδων αἱ ἀπαιωρήσεις, καὶ τῶν σχημάτων οἱ περίεργοι ῥυθμοὶ, βλακείας μικρολόγου (74) ἐπισυρμὸν ἐμφαίνουσι. Κἂν τὸν ποδήρη τις παραφέρῃ τὸν Κυρίου (75), ὁ ποικιλανθὴς ἐκεῖνος χιτὼν τὰ τῆς σοφίας ἄνθη δεικνύει, τὰς ποικίλας καὶ μὴ μαραινομένας Γραφὰς, τὰ λόγια τὰ τοῦ Κυρίου (76), ταῖς τῆς ἀληθείας ἀπαστράπτοντα αὐγαῖς. Τοιαύτην ἄλλην τὸν Κύριον ἐσθῆτα διὰ τοῦ Δαβὶδ ἠμφίεσε τὸ Πνεῦμα, ὧδέ πως ψάλλον· « Ἐξομολόγησιν καὶ εὐπρέπειαν ἐνεδύσω, ἀναβαλλόμενος φῶς, ὡς ἱμάτιον. » Καθάπερ οὖν περὶ τὴν κατασκευὴν τῶν ἐσθήτων καθαρευτέον πάσης B ἀτοπίας, οὕτω (77) δὲ καὶ τῆς χρήσεως τὴν ἀμετρίαν εὐλαβητέον. Οὐδὲ γὰρ ὑπὲρ γόνυ (78), καθάπερ τὰς Λακαίνας φασὶ παρθένους, ἐστολίσθαι καλόν· οὐδὲν γὰρ μέρος ὁτιοῦν ἀπογυμνοῦσθαι γυναικὸς εὐπρεπές. Καί τοι δυνατὸν ἀποφθέγξασθαι μάλα κοσμίως τὴν ἀστείαν ἐκείνην φωνὴν πρὸς εἰπόντα, « Καλὸς (79) ὁ πῆχυς· Ἀλλ' οὐ δημόσιος· » καὶ, « Κνῆμαι καλαί· Ἀλλὰ μόνου, » φάναι, « τοῦ ἀνδρὸς (80) τοὐμοῦ· » καὶ, « Πρόσωπον εὐπρεπές· Ἀλλὰ μόνου τοῦ γεγαμηκότος· » ἐγὼ δὲ οὐδὲ τὴν αἰτίαν τῶν τοιούτων ἐπαίνων θέλω παρέχειν τὰς σώφρονας τοῖς διὰ τῶν ἐπαίνων θηρωμένοις τὰ ἐπίψογα· καὶ οὐδ' ὅτι γε παραγυμνοῦν τὸ σφυρὸν κεκώλυται μόνον, ἐγκεκαλύφθαι (81) δὲ καὶ τὴν κεφαλὴν, καὶ τὸ πρόσωπον ἐπεσκιάσθαι C προστέτακται· οὐ γὰρ ὅσιον εἶναι θήρατρον ἀνθρώπων τὸ κάλλος τοῦ σώματος. Οὐδὲ ἁλουργῷ παραπετάσματι (82) χρωμένην περίβλεπτον ἐθέλειν γίνεσθαι τὴν γυναῖκα, εὔλογον. Εἴθε γὰρ καὶ τῆς ἐσθῆτος οἷόν τε ἦν ἐξελεῖν τὴν πορφύραν, ὡς μὴ ἐπὶ τὸ πρόσωπον τῶν χρωμένων τοὺς θεατὰς ἐπιστρέφειν! Αἱ δὲ ὀλίγον κομιδῇ τὸ λοιπὸν τῆς ἀμπεχόνης ὑφαίνουσαι τὸ πᾶν ἁλουργὲς εἰργάσαντο, ἐκφλέγουσαι τὰς ῥαθυμίας· καὶ δῆτα αὐτὰς περὶ τὰς μεμωραμμένας ταύτας καὶ ἁβρὰς ἁλυούσας πορφύ-

superficie sordes secum attrahat : ne fractis quidem et enervatis his saltatoribus, qui cynædicam turpitudinem mutam in scenam transferunt, vestem cum tanto dedecore diffluentem despicantibus, quibus exquisitæ vestes, fimbriarumque dilatationes, et curiosi figurarum numeri, illiberalis mollitiei tractionem indicant. Quod si quis talarem Domini vestem adducit, variegata illa tunica ostendit flores sapientiæ, variasque, et, quæ non flaccescunt, Scripturas, eloquia nempe Domini, quæ veritatis splendoribus refulgent. Ejusmodi alia veste Spiritus Dominum per David induit, sic psallens : « Confessionem et decorem indutus es, inducens lucem, sicut vestimentum [a]. » Quemadmodum ergo vestium confectionem honestam, et ab eo quod est indecorum, mundam esse oportet, ita etiam vitanda est usus immoderatio. Neque enim, sicut Lacænas virgines, supra genu vestiri honestum est : nullam enim partem feminæ nudari decorum est. Quamvis posset quidem honeste dici urbana illa vox, quæ dicta est ei, qui dixerat : « Pulcher cubitus ; At non publicus ; » et, « Tibi pulchræ sunt tibiæ » dicenti ; « Sed solius mei mariti ; » et, « Speciosa facies ; Sed est ejus tantum, qui me uxorem duxit ; » ego autem nolo pudicas feminas præbere talium laudum causam iis, qui per ejusmodi laudes, ut probrum eis afferant, venantur. Nec vero solum calcaneum est prohibitum, ut nudent iis ; verum etiam caput ut tegant atque obnubant, illis est impositum : neque enim honestum est corporis pulchritudinem esse hominum aucupium. Nec par est, ut purpureo utens velo femina velit conspici. Atque utinam posset etiam a veste eximi purpura, ne in utentium faciem spectatores ✠ convertat ! Atque illæ quidem cum reliquæ vestis admodum parum texant, fecerunt quidquid est purpureum, suas inflammantes libidines. Quæ autem his stolidis et mollibus purpuris impense delectantur, eas, ut sunt verba poetæ, « Purpurea ar-

✠ P. 239 ED. POTTER, 204-205 ED. PARIS. [a] Psal. CIII, 1, 2.

(73) *Ἐπὶ τὰς Σκηνάς*. Si quis ἐπὶ τῆς σκηνῆς malit, per me licet. SYLBURG. — Ταῖς σκηναῖς, Nov.
(74) *Μικρολ.* Σμικρολόγου, Nov.
(75) *Τὸν Κυρίου*. Pal. ms. τοῦ Κυρίου, sed retineri et τόν potest ; id est, « quem Dominus gestavit. » SYLBURG. — Τοῦ Κυρίου, Bod., Reg.
(76) *Τὰ τοῦ Κυρίου*. Articulus τά additus ex Pal. SYLBURG. — Consentiunt Reg., Bod., sed neutrum articulum agnoscit Nov. Porro hic ludit auctor in ambiguitate vocis γραφή, quæ cum « scripturam, » tum « picturam » etiam denotat.
(77) *Οὕτω*. Οὕτως, Nov.
(78) *Ὑπὲρ γόνυ*. Virginum Spartanarum vestes supra genua decurtatas fuisse, referunt auctores. Voluit nimirum Lycurgus, illas, perinde ac juvenes, certaminibus exerceri ; ad quæ brevior vestis aptior fuit. Hinc φαινομηρίδας ab Ibico poeta vocatas, memorat Plutarchus. Conf. Pollux lib. VII, c. 13.
(79) *Καλός*. Responsum illud in excerptis manuscr. tribuitur Lacænæ feminæ. Sic enim ibi : Εἶπέ τις, πῆχυν θεασάμενος τῆς Λακαίνης, Καλὸς ὁ πῆχυς· καὶ ἀντήκουσε τὸ, Ἀλλ' οὐ δημόσιος. Clemens tamen infra *Stromateo* quarto Theanoni Pythagoreæ dictum hoc tribuit, ut et Plutarchus in *Præceptis connubialibus*. Et occasionem quidem nudati brachii Plutarchus ibidem fuisse dicit, τὴν περιβολὴν τοῦ ἱματίου, in excerptis vero supradictis hæc affertur ad Lacænas accommodata ratio, Ἐπεὶ καὶ ἀχειριδώτους ἐφόρουν χιτῶνας, ὡς φαίνεσθαι ἄνωθεν ἀπὸ τῶν ὤμων βραχίονα καὶ καρπόν· καὶ τοῦτο δῆλον ἀπὸ τῶν παλαιοτέρων ἀγαλμάτων καὶ τῶν εἰκόνων τῶν γυναικείων. Adduntur-que insuper hæc : Ἐλέγοντο δὲ αἱ ταύτῃ χρώμεναι τῇ στολῇ τῇ ἀχειριδώτῳ δωρίζειν· ἐπεὶ καὶ Δωριεῖς οἱ Λάκωνες ὥσπερ ἀπεναντίου αἱ χειριδωτοῖς χρώμεναι ἰωνίζειν· ἦσαν δὲ αὗται αἱ Ἀθηναῖαι· διότι Ἴωνες οἱ Ἀθηναῖοι πρὸ τοῦ τὴν Ἰωνίαν ἀποικίσαι ἐκαλοῦντο. Καὶ ἐποίουν τοῦτο οἱ Λακεδαιμόνιοι μὲν, τὰς γυναῖκας ἀνδρίζοντες· οἱ Ἀθηναῖοι δὲ, ἐκθηλύνοντες. SYLBURG. — Eadem adnotavit Scholiastes in margine Reg., Bod. Conf. quæ adnotata sunt ad *Stromat.* IV, p. 522.
(80) *Τοῦ ἀνδρός*. Τοῦ ἀνδρός repetit Nov. Mox μόνου γεγαμηκ. omisso articulo. Ibid.
(81) *Ἐγκεκαλύφθαι*. Tertullianus, *De cultu femin.*, lib. II, c. 7 : « Deus vos velari jubet : credo, ne quorumdam capita videantur. »
(82) *Παραπετάσματι*. Pal. ms. παρασκεπάσματι, inquit Sylburg. Id habent etiam Bod., Reg.

ripuit mors. » Propter hanc itaque purpuram, et Tyrus, et Sidon, et quæ regio est mari propinqua Laconico, maxime desiderantur : quin etiam earum tinctores, et purpuræ infectores, et ipsa conchylia in magno pretio habentur propterea quod eorum sanguis producat purpuram. At etiam delicatis pannis admiscentes dolosæ mulieres, et qui sunt ex viris effeminati, fraudulentas dolosasque tincturas, insano quodam amore modi modestiæque limitem transiliunt, non amplius lintea ex Ægypto, sed quædam alia ex terra Hebræorum et Cilicum comparantes. Amorgina autem taceo, et abyssina; deliciæ enim jam nominum rationem supergressæ sunt. Porro autem oportet, ut mihi quidem videtur, id quod tegitur, ex tegumento ostendere, se esse eo melius : ut templo imaginem, et corpore animam, et veste corpus. Nunc autem contra omnino; si corpus quidem earum venundetur, nunquam mille drachmas Atticas invenerit : unam autem vestem mille talentis ementes, ipsæ se vestibus inutiliores et viliores arguunt. Cur ergo quæ sunt rara et pretiosa, plus quam ea, quæ sunt in medio sita et vilia, persequimini? Quoniam quod vere pulchrum, et quod vere bonum est ignoratis, et pro iis quæ sunt, ea quæ esse videntur, a stultis magno studio quæritis, qui perinde ac insani, quæ alba sunt, tanquam nigra, visione apprehendunt.

A ρας, κατὰ τὸ ποιητικὸν δὴ ἐκεῖνο, « Ἔλλαβε (83) πορφύρεος θάνατος. » Διὰ ταύτην γοῦν τὴν πορφύραν ἡ Τύρος, καὶ ἡ Σιδὼν, καὶ τῆς Λακωνικῆς ἡ γείτων (84) τῆς θαλάσσης, ποθεινόταται· ἀνάγονται δὲ εὖ μάλα καὶ οἱ βαφεῖς αὐτῶν, καὶ οἱ πορφυρευταὶ, καὶ αὐτὰ τὰ κογχύλια, διὰ τὸ αἷμα τούτων ἐξανθεῖν τὴν πορφύραν. Ἀλλὰ καὶ τοῖς λίχνοις ὑφάσμασιν ἐγκαταμιγνύουσαι αἱ δολεραὶ γυναῖκες, καὶ τῶν ἀνδρῶν οἱ γυναικώδεις τὰς δολερὰς βαφὰς, μαργαίνουσι περὶ τὴν ἀμετρίαν, οὐχ ἔτι τὰς ὀθόνας τὰς ἀπ' Αἰγύπτου, ἄλλας δέ τινας ἐκ γῆς Ἑβραίων καὶ Κιλίκων ἐκποριζόμενοι γῆς. Τὰ δὲ ἀμόργινα καὶ βύσσινα (85) σιωπῶ· ὑπερεκπέπαικεν ἡ τρυφὴ καὶ τὴν ὀνομασίαν. Δεῖ δὲ τὴν σκέπην (86), οἶμαι, αὐτὸ αὐτοῦ κρεῖττον ἀποφαίνειν τὸ σκεπόμενον, ὡς τὸ
B ἄγαλμα τοῦ νεὼ, καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος, καὶ τῆς ἐσθῆτος τὸ σῶμα. Νυνὶ δὲ πᾶν τοὐναντίον, τὸ μὲν σῶμα αὐταῖς εἰ πιπράσκοιτο, οὐκ ἂν ποτε χιλίας εὕροι Ἀττικάς (87)· μίαν δέ που ἐσθῆτα μυρίων ταλάντων ὠνούμεναι, σφᾶς αὐτὰς ἀχρειοτέρας καὶ ἀτιμοτέρας (88) τῶν ὑφασμάτων ἐλέγχουσιν. Τί ποτ' οὖν διώκετε τὰ σπάνια καὶ πολυτελῆ πρὸ τῶν ἐν μέσῳ (89), καὶ τῶν εὐτελῶν; Ὅτι ἀγνοεῖτε τὸ ὄντως καλὸν, καὶ τὸ ὄντως ἀγαθόν· καὶ ἀντὶ τῶν ὄντων τὰ δοκοῦντα παρὰ τοῖς ἀνοήτοις σπουδάζετε, οἳ τοῖς μεμηνόσιν ἐπίσης τὰ λευκὰ ὡς μέλανα φαντάζονται (90).

✠ CAP. XI.

De calceamentis.

Similiter autem in calceamentis superbiæ arro-

ΚΕΦ. ΙΑ'

Περὶ ὑποδέσεως.

C Παραπλήσιαι δὲ καὶ περὶ τὰς ὑποδέσεις εἰσὶν αἱ

✠ P. 240 ED. POTTER, 205-206 ED. PARIS.

(83) *Ἔλλαβε.* Admiranda versus Homerici applicatio. Nam cum ea verba de morte usurpaverit poeta, Clemens vitam illam, quæ in purpuris versatur, neque quidquam præter illas æstimat, θάνατον πορφύρεον vocavit. Hoc in Juliano Parabata, cum fastu maximo mirantur quidam apud veteres, qui si persuasissent sibi, ullo loco Christianos homines habendos esse, penes quos tum omnis erat eruditio, et qui crucem Domini ac Dei sui sub abominando illo capite, quanquam non omnes æque patienter, bajulabant, facile intellexissent, omnia illum Christianis debuisse, et hanc inter causas fuisse, quare usu litterarum iis interdiceret, cum quibus olim sacramentum Deo vivo dixerat. Apophthegma ejus decantatum tantopere, eodem modo, sensu eodem, usurpavit hic Clemens, et quidem sub Severo. Quid, quod veteres, Homerum eo ipso in loco respexisse ad purpuram contendant : quæ si uno ictu purpurarii conficiatur, colorem exhibere nativum, δυσέκνιπτόν τε καὶ δευσοποιόν, at si diu spiret postea, ad colorem fieri inutilem. Τοῦτό τοι καὶ Ὅμηρος οἶδε, φασί· καὶ τοὺς ἀποθνήσκοντας ἀθρόως μιᾷ πληγῇ τῷ τῆς πορφύρας θανάτῳ καταλαμβάνεσθαί φησι, τὸ ᾀδόμενον ἐν τοῖς ἑαυτοῦ μέτροις ἀναμέλπων ἐκεῖνο· Ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή. Nullus in antiquitate tota ἦθος æque ἀποφθεγματικόν habuit ac Theocritus Sophista, qui cum Alexander patrium mutaret habitum, et ad Persicum transiret, juberetque ex Ionia mitti purpuras sibi, ille cum astaret, præter exspectationem dixit, Ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος. Quanquam filii grammaticorum, male venustatem ejus dicti capiant, quemadmodum Eustathius, qui ad purpurarios refert. Nihil aliud Sophista voluit, quam actum esse de Alexandro, postquam cultum patrum mutasset. Nam aut vitam illi morte infeliciorem imminere, aut mortem : quam non evasit. Et ex eo tempore invisus suis esse cœpit. Unde Hermolaus mira libertate apud Curtium : « Persarum te vestis et disciplina delectat, patrios mores exosus es : Persarum ergo non Macedonum regem occidere voluimus; et te transfugam belli jure persequimur. » Quin et Diogenes eo usus fertur. Sed nunc non erat his locus. HEINSIUS. — *Iliad.* E, vers.82 :

. . . τὸν δὲ κατ' ὄσσε
Ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή.

(84) *Λακωνικῆς ἡ γ.* Plinius, lib. IX, cap. 36, de purpura et murice agens, « Præcipuus hic, inquit, Asiæ, in Meninge Africæ, et Getulo littore Oceani, et Laconica Europæ. » Conf. idem lib. XXXV, c. 6;
D Horatius, lib. II, od. 18 :

Nec Laconicis mihi
Trahunt honestæ purpuras clientæ.

(85) *Καὶ βύσσ.* Καὶ τὰ βύσσ., Nov., Bod., Reg.

(86) *Δεῖ δὲ τὴν σκ.* Scribe, Δεῖ δὲ τ. σ. ο. αὐτὸ αὐτῆς κρεῖττον ἀπ. « Oportet autem integumentum indicare id, quod tegitur esse ipso melius. » Vel, Δεῖ δὲ τῆς σκέπης, οἶμαι, αὐτῆς κρεῖττον ἀπ. Quo modo hanc sententiam effert in lib. *De vestimento* Musonius apud Stobæum serm. I, p. 17 : Δεῖ γὰρ τῆς σκέπης αὐτῆς κρεῖττον ἀποφαίνεν τὸ σκεπόμενον καὶ ἰσχυρότερον, ἀλλ' οὐχ ἀσθενέστερόν τε καὶ χεῖρον. « Decet enim tegumento præstantius et fortius exhibere id, quod tegit : non autem imbecillius ac deterius. »

(87) *Ἀττικάς.* Subaudiendum δραχμάς, aut μνᾶς. SYLBURG.

(88) *Ἀτιμοτέρας.* Τιμοτέρας, Nov. mendose.

(89) *Τῶν ἐν μέσῳ.* Τῶν ἐμμέσων, Nov.

(90) *Φαντάζονται·* Φαντάζεται, Nov.

ἀλαζόνες, τὴν πολλὴν βλακείαν κἀνταῦθα ἐπιδεικνύμεναι. Αἰσχρὰ γοῦν (91) ἀληθῶς τὰ σανδάλια ἐκεῖνα, ἐφ' οἷς ἔστι τὰ χρυσᾶ ἀναθέματα (92)· ἀλλὰ καὶ τοὺς ἥλους ἑλικοειδῶς τοῖς καττύμασιν ἐγκατακρούειν ἀξιοῦσι. Πολλαὶ δὲ καὶ ἐρωτικοὺς ἀσπασμοὺς ἐγχαράττουσιν αὐτοῖς, ὡς ἂν ἐκ τῆς ἐπιβάσεως ῥυθμίζουσαι τὴν γῆν, καὶ τὸ ἑταιρικὸν τοῦ φρονήματος ἐκ τοῦ βαδίσματος ἐναποσφραγίσωνται. Χαίρειν οὖν ἐατέον τὰς ἐπιχρύσους καὶ διαλίθους τῶν σανδαλίων ματαιοτεχνίας, καὶ κρηπῖδας Ἀττικὰς, καὶ τὰς Σικυωνίας, καὶ τοὺς κοθόρνους, Περσικάς τε καὶ Τυῤῥηνικάς (93)· προθεμένους δὲ, καθὼς ἔθος τῇ ἀληθείᾳ ἡμῶν, τὸν σκοπὸν τὸν ὀρθὸν, τὸ κατὰ φύσιν ἐκλέγειν χρή. Ἡ γὰρ χρῆσις τῶν ὑποδημάτων, ἡ μὲν αὐτῶν εἰς σκέπην ποδῶν, ἡ δὲ εἰς προφυλακὴν τῶν προπταισμάτων (94), καὶ τῶν ὀρειβατικῶν τραχυτήτων, τὸ πέλμα ποδὸς σώζουσαν. Γυναιξὶ μὲν οὖν (95) τὸ λευκὸν ὑπόδημα συγχωρητέον· πλὴν εἰ μὴ ὁδεύοιεν· τότε δὲ τῷ ἀλειπτῷ (96) χρηστέον. Ἡλωμένων δὲ δέονται τῶν καττυμάτων αἱ ὁδεύουσαι. Πλὴν τὰ πολλὰ ὑποδήμασι χρηστέον αὐταῖς· οὐ γὰρ ἁρμόζει γυμνὸν ἐπιδείκνυσθαι τὸν πόδα· ἄλλως τε καὶ εὐαίσθητον εἰς βλάβην ἡ γυνή. Ἀνδρὶ δὲ εὖ μάλα ἁρμόδιον ἀνυποδησία, πλὴν εἰ μὴ στρατεύοιτο. Καὶ γάρ πως ἐγγὺς (97) τὸ « ὑποδεδέσθαι τῷ δεδέσθαι. » Ἀσκητικώτατόν γέ τοι γυμνοῖς χρῆσθαι τοῖς ποσὶ, καὶ πρὸς ὑγίειαν καὶ εὐκολίαν εὔθετον, ἔνθα μὴ ἀνάγκη τις διακωλύοι. Εἰ δὲ μὴ ὁδεύοιμεν, ἀλλὰ μηδὲ φέροιμεν τὴν ἀνυποδησίαν, βλαύταις ἢ φαικασίοις χρηστέον·

A gantesque feminæ magnam **89** quoque ostendunt mollitiem. Vere ergo turpia sunt illa sandalia, quibus addita sunt aurea ornamenta : quin etiam circumcirca clavos soleis infigere æquum censent. Multæ autem eis quoque amatorios imprimunt complexus, ut vel ipsam terram incedentes concinnam efficiant, et meretricios spiritus incessu suo insculpant. Valere ergo jubendum est aureorum et gemmeorum sandaliorum vana artificia, cum crepidis Atticis et Sicyoniis, cothurnisque, Persicis etiam et Hetruscis : recto autem scopo, ut veritati nostræ mos est, proposito, id quod est secundum naturam, eligendum est. Calceorum enim usus hic quidem est ad tegendos pedes ; alius autem ad propulsandas offensiones, et a B montanis asperitatibus plantam pedis conservandam. Sunt itaque mulieribus albi concedendi calcei, nisi iter ineant : tunc autem eis unctis utendum est. Sunt autem illis, quæ viam conficiunt, necessariæ soleæ clavis consitæ. Quin etiam illis ut plurimum calceis utendum est ; neque enim feminam decet nudum pedem ostendere : et alioqui mulieri tener est sensus, ut facile lædatur. Viro autem pulchre convenit nullos habere calceos, præterquam si militet. Ὑποδεδέσθαι enim, hoc est *esse calceatum*, non parvam habet affinitatem cum δεδέσθαι, quod est *esse ligatum*. Optimum quidem est exercitationis genus nudis uti pedibus, et ad sanitatem et ad expeditam facilitatem conveniens, ubi non prohibeat necessitas. Quod

C

(91) *Γοῦν*. Οὖν, Bod., Reg. P. Victorius, lib. XIV, cap. 15 *Var. lect.* Sandalium erat calceamentum divitum mulierum, ut testimonio Cephisodori comici intelligitur, qui in *Trophonio* sua ita induxit mulierem conquerentem fortunas suas : Σανδάλιά τε τῶν λεπτοσχιδῶν, ἐφ' οἷς τὰ χρυσᾶ ταῦτ' ἔπεστιν ἄνθεμα· νῦν δ' ὥσπερ ἡ θεράπαινα ἔχω περιβαρίδας. Quæ namque antea sumptuoso genere calceamenti usa fuerat, postea tanquam ancillam ait se induere peribatidas. Calceorum autem clavis confixorum mentio fit etiam apud Athenæum ex Phylarcho, qui lib. XII scripsit Alexandri familiares in luxum nimium effusos fuisse, inter quos unus Agnon clavis aureis confixas crepidas et calceos gestabat. Collect.

(92) *Ἀναθέματα*. « Donaria » perperam vertit interpres. Sylburgius ἀναδήματα legi vult. Scribendum potius ἄνθεμα, « flores. » Sic enim Cephisodorus, in *Trophonio* hæc protulit. Ejus verba integra recitavit Julius Pollux, *Onomast.* lib. VII, cap. 22 :

Σανδάλιά τε τῶν λεπτοσχιδῶν,
Ἐφ' οἷς τὰ χρυσᾶ ταῦτ' ἔπεστιν ἄνθεμα.

Sandalia vero tenuiter divisorum,
Quibus aurei flores insunt.

(93) *Τυῤῥηνικάς*. Conf. Pollux loco superius dicto.

(94) *Προπταισμάτων*. Προσπταισμάτων, Nov. recte. Sic enim alibi προσκομμάτων, et προσκρουσμάτων, ut adnotat Sylburgius.

(95) *Γυναιξὶ μὲν οὖν*. De feminarum albis calceis Apuleius lib. VII *Metamorph.* : « Calceis femininis albis illis, et tenuibus indutus, et in sequiorem sexum insertus. » Vopiscus, in *Aureliano* : « Calceos mulleos, et cereos, et albos, et hederaceos, viris omnibus tulit, mulieribus reliquit. » Pollux, lib. VII, cap. 22 : Ἰδίαν δὲ γυναικῶν ὑποδήματα Περσικὰ, λευκὸν ὑπόδημα, μᾶλλον ἑταιρικόν. P. Colvius, in *Apuleium*. Cæterum in Florentina Græca editione post illa verba ἀλειπτῷ χρηστέον sequebatur, ἡλωμένων δὲ δέονται τῶν καττυμάτων αἱ ὁδεύουσαι, πλὴν τὰ πολλὰ ὑποδήμασι χρηστέον αὐταῖς, « unctis est utendum. Soleis autem clavis confixis indigent, quæ iter eunt, alioquin ut plurimum calceis utantur opus est : neque enim feminam decet, etc. » Hæc ab interprete in utraque editione, nescio quo casu, omissa sunt. Apud eumdem Pollucem reperies eamdem τοῦ κονίποδος etymologiam, qui et meminit ἐλαφροῦ φαικασίοιο ; sic enim habet manuscriptus, et ratio carminis exigit. Atque hæc duo genera sunt calceamentorum, quæ concedit viris ; nam quod vertit interpres, « soleis utendum est, » Græc. βλαύταις, ἢ φαικασίοις χρηστέον. Sed apud Latinos non est tanta varietas calceorum, ut D singulis Græcis singula respondeant. Collect.

(96) *Ἀλειπτῷ*. Τῷ βεβαμμένῳ· ἀλείφεται γὰρ τὰ βαπτόμενα τῶν ὑποδημάτων, inquit Scholiastes in marg. Reg. et Bod.

(97) *Καὶ γάρ πως ἐγ*. Musonius, lib. *De vestimento* apud Stobæum, serm. I, pag. 18 : Τοῦ γε ὑποδεδέσθαι τὸ ἀνυποδετεῖν τῷ δυναμένῳ κρεῖττον· κινδυνεύει γὰρ τὸ μὲν ὑποδεδέσθαι τῷ δεδέσθαι ἐγγὺς εἶναι· ἡ δ' ἀνυποδησία πολλὴν ἀλυπίαν τινὰ καὶ εὐκολίαν παρέχει τοῖς ποσὶν, ὅταν ἠσκημένοι ὦσιν. Ὅθεν καὶ τοὺς ἡμεροδρόμους ὁρᾷν ἔστιν οὐ χρωμένους ὑποδήμασιν ἐν ταῖς ὁδοῖς. « Ac discalceatum incedere præstat, quam calceari, si quis ferre valeat. Propemodum enim dixerim, *calceatum* esse perinde esse ac *vinctum* et *colligatum* esse. Cæterum immunitas calceorum multum facilitatis et agilitatis præbet pedibus, si exercitati fuerint : unde tabellarios videre est in viis non uti calceis, etc. »

si iter non ingrediamur, nec nudis incedere pedibus pati possimus, soleis utendum est; eas ✠ autem Attici vocabant κονίποδας, quod *pedes*, quantum ego conjicio, *pulveri* appropinquare facerent. Tenuis ac simplicis calceaturæ testis sufficit Joannes, qui dicebat se « non esse dignum solvere corrigiam calceorum » Domini [a]. Non enim curiosos aut superfluos is habebat calceos, qui veræ philosophiæ typum Hebræis ostendebat. Hoc autem nunquid aliud significet, alibi ostendetur.

A « κονίποδας (98) » αὐτὰ (99). ἐκάλουν οἱ Ἀττικοί, διὰ τὸ πελάζειν, μοὶ δοκεῖν, τῇ κόνει τὼ πόδε. Τῆς λιτῆς ὑποδέσεως ἀπόχρη μάρτυς Ἰωάννης, οὐκ « ἄξιος εἶναι » ὁμολογῶν, « τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων λύειν τοῦ Κυρίου. » Οὐ γάρ τι τῶν περιέργων ὑπεδέδετο ὁ τῆς ἀληθοῦς Ἑβραίοις φιλοσοφίας ὑποδεικνύμενος τὸν τύπον. Τοῦτο δὲ, εἰ καὶ αἰνίττεταί τι, ἐν ἄλλοις δηλωθήσεται.

CAP. XII.

Quod non oporteat gemmas et aureum ornatum stupere et admirari.

Gemmas autem fuscas et virides, et quæ peregrini maris æstu expelluntur, et quæ ex terra deteruntur, admirari et stupere est puerile. In pellucidos enim lapillos, ac peculiares colores, atque vitra varia magno ferri studio, nihil est aliud quam stultorum hominum, qui ab iis, quæ visum percellunt, trahuntur. Ita etiam pueri cum ignem aspexerint, splendore adducti ad eum feruntur, quia quam sit eum tangere periculosum, propter ignorantiam minime animadverterunt. Tales stultis sunt mulieribus gemmæ monilibus alligatæ, et inclusæ torquibus, amethysi, et ceraunitæ, et jaspides, et topazion, et Milesia

Smaraqdus, merces pretiosissima.

Maximi autem pretii margarites mulierum cubilia per summam lasciviam mirandum in modum invasit; is autem nascitur in quodam ostreo pinnis non absimili; magnitudo autem est quantus permagnus piscis oculus, nec pudet miseras totum suum studium in hoc ostreo ponere, cum eis liceat sancta ornari gemma, nempe Logo Dei, quem utique Scriptura appellavit « Margariten [b], » pellucidum et purum Jesum, qui est in carne contemplator oculus, qui est Logos perspicuus, per quem caro est pretiosa, quæ aqua regeneratur. Illud enim ostreum in aqua natum, carnem contegit : ex ea autem margarita concipitur. Ex sanctis autem lapidibus supernam Jerusalem fuisse munitam ac-

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Ὅτι οὐ χρὴ περὶ τοὺς λίθους καὶ τὸν χρυσοῦν ἐπτοῆσθαι κόσμον.

Λίθους δὲ πελίους ἢ χλωροὺς, καὶ τῆς ἀπεξενωμένης θαλάσσης τὰ ἐκβράσματα, καὶ τῆς γῆς (1) B τὰ ἐκψήγματα, μειρακιῶδές ἐστι τεθηπέναι. Ἐπὶ γὰρ τὰ διαυγῆ τῶν λιθιδίων, καὶ τὰς ἰδιαζούσας χρόας, ὑέλους τε ἴεσθαι (2) ποικίλας, οὐδὲν ἀλλ' ἢ ἀνοήτων ἐστὶν ἀνθρώπων, ὑπὸ τῶν πληκτικὴν ἐχόντων φαντασίαν ἑλκομένων. Ταύτῃ καὶ τὸ πῦρ τὰ παιδία θεασάμενα, φέρεται ἐπ' αὐτὸ, τῇ λαμπρότητι ἀγόμενα· τῆς δὲ ἐπαφήσεως τὸ ἐπισφαλὲς διὰ τὴν ἄνοιαν οὐ κατανενοηκότα. Τοιοῦτοι (3) ταῖς ἠλιθίαις οἱ λίθοι γυναιξὶ περιδούμενοι τοῖς ὅρμοις, καὶ τοῖς περιδεῤῥέοις (4) ἐγκατακλειόμενοι, ἀμέθυσοι (5), καὶ κεραυνῖται, καὶ ἴασπιδες, καὶ τοπάζιον, ἥτε Μιλησία

Σμάραγδος, ἐμπόλημα τιμηέστατον.

Ὁ δὲ πολυτίμητος μαργαρίτης (6) ὑπερφυῶς τῇ γυναι- C κωνίτιδι εἰσεκώμασε· γίνεται δὲ οὗτος ἐν ὀστρίῳ (7) τινὶ παραπλησίῳ ταῖς πίνναις· μέγεθος δὲ ἡλίκος ἰχθύος ὀφθαλμὸς, εὐμεγέθης (8). Καὶ οὐκ αἰσχύνονται αἱ κακοδαίμονες, περὶ ὄστριον ὀλίγον τοῦτο τὴν πᾶσαν σπουδὴν πεποιημέναι, ἐξὸν ἁγίῳ κοσμεῖσθαι λίθῳ, τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, ὃν « Μαργαρίτην » ἡ Γραφὴ κέκληκέ που, τὸν διαυγῆ καὶ καθαρὸν Ἰησοῦν, τὸν ἐν σαρκὶ ἐπόπτην ὀφθαλμὸν, τὸν Λόγον τὸν διαφανῆ, δι' ὃν ἡ σὰρξ τιμία ὕδατι (9) ἀναγεννωμένη· καὶ γὰρ τὸ ὄστριον ἐκεῖνο ἐν ὕδατι γιγνόμενον, περιστέγει (10) τὴν σάρκα· ἐκ δὲ ταύτης ὁ μαργαρίτης κυΐσκεται. Λίθοις δὲ ἁγίοις τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ τετειχίσθαι παρειλήφαμεν· καὶ τὰς δώδεκα τῆς οὐρανοπό-

✠ P. 241 ED. POTTER, 206 ED. PARIS. [a] Marc. I, 7; Luc. III, 16. [b] Matth. XIII, 46.

(98) *Κονίποδας.* Pollux lib. VII, c. 22 : Οἱ δὲ κονίποδες λεπτὸν ὑπόδημα πρεσβυτικόν· τὸ δὲ κάττυμα κοῦφον, ὡς ἐγγὺς εἶναι τῆς κόνεως τὸν πόδα. « Conipedes autem calcei sunt tenues, seniles : quibus solea levis, ut pes pulverem tantum non contingat. » Idem auctor de reliquis calceamentis, quorum hic mentio fit, consuli poterit.

(99) *Αὐτά.* Pal. ms. αὐτάς, femin genere, relatione ad propinquius facta : et mox, μοὶ δοκεῖ, indic. modo. SYLBURG. — Αὐτάς habe[...] etiam Reg. et Bod.; μοὶ δοκεῖ, Reg.; μοὶ δοκεῖν, Bod.

(1) *Τῆς γῆς.* Similiter Tertullianus, ut lapillorum pretium minueret, eos « terræ minutalia » vocavit, *De cultu femin.*, lib. I, c. 6.

(2) *Ὑέλους τε ἴεσθαι.* Ὑέλου τε ἴεσθαι, Nov. Et ἴεσθαι quidem asper rectius esse videtur, quam ἵεσθαι.

(3) *Τοιοῦτοι.* Τοιοῦτο, Nov.

D (4) *Περιδεῤῥέοις.* Scribe περιδεραίοις ex Nov. vel περιδεῤῥαίοις ex Bod. et Reg., ut etiam infra.

(5) *Ἀμέθυσοι.* Ἀμέθυστοι, Reg., Nov.

(6) *Μαργαρίτης.* Conf. Athenæus, lib. III, cap. 13 et 14; Plinius, lib. IX, cap. 35; Ammianus Marcellinus in fine lib. XXIII. Mox, γυναικωνίτισι Nov.

(7) *Ὀστρίῳ.* Pro ὀστρίῳ et ὄστριον, scribendum ὀστρείῳ et mox ὄστρειον, auctoritate Nov., Reg., Bod. Et quidem ὄστρεια μόνος ἔλεγον ἀρχαῖοι, ὄστρεα postea in usum venit, ut refert Athenæus, lib. III, cap. 13, ὄστριον corruptum est ex ὄστρειον.

(8) *Ὀφθαλμὸς, εὐμεγ.* Pal. ms. ὀφθαλμὸς εὐμεγ. absque distinctione. SYLBURG. — Consentiunt alii mss. codd. et Hervetus interpres.

(9) *Ἡ σὰρξ τιμία ὑδ.* Ἡ σὰρξ τιμίῳ ὑδ. « caro aqua pretiosa regenerata, » Reg., Bod.

(10) *Περιστέγει.* Περικαλύπτει, περιέχει, inquit Scholiastes in marg. Reg. et Bod.

λεως πύλας, τιμίοις ἀπεικασμένας λίθοις, τὸ περίοπτον τῆς ἀποστολικῆς φωνῆς αἰνίττεσθαι χάριτος ἐκδεχόμεθα (11). Ἐπὶ γὰρ τῶν λίθων τῶν πολυτελῶν αἱ χρόαι τετάχαται· τίμιαι δὲ αὗται· τὰ δ' ἄλλα ὕλη γεώδης καταλείπονται. Συμβολικῶς τούτοις εἰκότως τειχίζεται τῶν ἁγίων ἡ πόλις, πνευματικῶς οἰκοδομουμένη. Πρὸς τὸ ἄνθος οὖν τῶν λίθων, τὸ ἀμίμητον, τὸ ἄνθος τὸ Πνεύματος (12), τὸ ἀκήρατον καὶ ἅγιον τῆς οὐσίας νενοήκασιν· αἱ δὲ, μὴ συνιεῖσαι τὸ συμβολικὸν τῶν Γραφῶν, ὅλαι περικεχήνασι τοῖς λίθοις, τὸν θαυμάσιον ἐκεῖνον ἀπολογισμὸν προφερόμεναι· « Ὃν καὶ ἔδειξεν (13) ὁ Θεὸς, διὰ τί μὴ χρησώμεθα; » καὶ « Πάρεστί μοι, διὰ τί μὴ τρυφήσω; » καὶ, « Τίσιν οὖν ταῦτα γέγονεν εἰ μὴ ἡμῖν; » Τελέως δὲ ἠγνοηκότων τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ αἱ τοιαῦται φωναί. Πρῶτον μὲν γὰρ (14) τὰ ἀναγκαῖα, καθάπερ τὸ ὕδωρ καὶ τὸν ἀέρα, προφανῆ πᾶσι χορηγεῖται· τὰ δὲ ὅσα μὴ ἀναγκαῖα, γῇ τε καὶ ὕδατι ἔκρυψε. Διὰ τοῦτό τοι μύρμηκες χρυσωρυχοῦσι, καὶ γρῦπες χρυσοφυλακοῦσι, καὶ ἡ θάλασσα τὸν μαργαρίτην ἔκρυψε λίθον. Ὑμεῖς δὲ περίεργοι εἰς ἃ μὴ δεῖ. Ἰδοὺ ὅλος ἀνάπτεται (15) οὐρανὸς, καὶ οὐ ζητεῖτε τὸν Θεόν· τὸ δὲ κεκρυμμένον χρυσίον καὶ τοὺς λίθους, οἱ τὴν ἐπὶ θανάτῳ κεκριμένοι, γεωρυχοῦσι παρ' ἡμῖν. Ἀλλὰ καὶ τῇ Γραφῇ ἀντᾴδετε, βοώσης ἐκείνης διαῤῥήδην· « Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν (16). » Εἰ δὲ καὶ πάντα (17) ὑμῖν δεδώρηται, καὶ εἰ πάντα ὑμῖν συγκεχώρηται, καὶ εἰ « πάντα ὑμῖν (18) ἔξεστι, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει. » Παρήγαγε δὲ τὸ γένος ἡμῶν ἐπὶ κοινωνίᾳ ὁ Θεὸς, αὐτὸς τὸν ἑαυτοῦ (19) πρότερος μεταδοὺς καὶ κοινὸν πᾶσιν ἀνθρώποις τὸν ἑαυτοῦ ἐπικουρήσας Λόγον, πάντα ποιήσας ὑπὲρ πάντων. Κοινὰ οὖν τὰ πάντα, καὶ μὴ πλεονεκτούντων οἱ πλούσιοι. Τὸ οὖν, « Πάρεστί (20) μοι, καὶ πλεονάζει μοι· διὰ τί μὴ τρυφήσω; » οὐχ

A cepimus [a]: ✠ et duodecim portas cœlestis civitatis, lapidibus pretiosis assimilatas eximiam apostolicæ vocis gratiam significare admittimus. In pretiosis enim lapidibus collocati sunt colores: sunt autem ii pretiosi; cætera vero, terrestris materia, relinquuntur. Merito ergo symbolice sanctorum ex his munitur civitas spiritualiter constructa. Per immutabilem itaque illum florem lapidum, florem Spiritus, ab interitu scilicet alienam et sanctam substantiam intellexere. Quæ ergo quid sit in Scripturis symbolicum non intelligunt, totæ lapidibus inhiant, admirabilem illam defensionem afferentes: « Quæ ostendit Dominus, cur eis non utamur? » et, « Adsunt mihi, cur non eis me oblectabo? » et, « Quibusnam ergo facta sunt, si non nobis? » Eo- B rum, qui Dei voluntatem plane ignoraverunt, sunt ejusmodi voces. Primum enim quæ sunt necessaria, sicut aquam et aerem, aperte omnibus suppeditat: quæcunque autem non sunt necessaria, terra et aqua abscondit. Et ideo aurum formicæ fodiunt; aurum gryphes custodiunt; a mari teguntur margaritæ. Vos autem curam supervacaneam ponitis in iis, quæ non oportet. Ecce totum cœlum apertum est, et Deum non quæritis: aurum autem, quod absconsum est, et lapides ii apud nos scrutantur, qui sunt damnati capitis. Quin etiam Scripturæ repugnatis cum illa aperte clamet: « Quærite primum regnum cœlorum, et hæc omnia adjicientur vobis [b]. » Quod si etiam vobis omnia donata sunt, et si vobis omnia concessa sunt, et si « omnia vobis C licent [c], ait Apostolus, sed non omnia **90** expediunt. » Produxit autem genus nostrum Deus ipse ad communicationem, cum ipse prior suum Filium impertiit, et suum Logon omnibus communem subministravit, et fecit omnia pro omnibus. Sunt ergo omnia communia, ne plura quam alii

✠ P. 242 ED. POTTER, 207 ED. PARIS. [a] Apoc. XXI, 18, seq. [b] Matth. VI, 33. [c] I Cor. X, 23.

(11) *Ἐκδεχόμεθα*. Οἱονεὶ ὑπολαμβάνομεν, νοοῦμεν, inquit Scholiastes in marg. Reg. et Bod.

(12) *Ἄνθος τὸ Πν.* Pal. ms. ἄνθος τοῦ Πν. sed et τὸ retineri potest, ut sit exegetica repetitio articuli, ut bis in cap. præced. et alibi passim. SYLBURG. Τοῦ habet etiam Reg.

(13) *Ὃν καὶ ἔδ.* A. mavult, ἃ καὶ ἔδειξε, « quæ etiam monstravit. » Ibidem mox, Pal. ms. χρησόμεθα, indic. modo. SYLBURG. — Χρησόμεθα habet etiam Reg.

(14) *Πρῶτον μὲν γάρ.* His gemina illa Tertul- D liani *De Corona mil.* 8: « Dicimus enim ea demum et nostris et superiorum usibus, et Dei rebus, et ipsi Christo competisse, quæ meras utilitates et certa subsidia, et honesta solatia necessariis necessitatibus vitæ humanæ procurent: ut ab ipso Deo inspirata credantur propriore prospectore et instructore, et oblectatore si forte hominis sui. Quæ vero hunc ordinem excesserunt, ea non convenire usibus nostris. » COLLECT.

(15) *Ἀνάπτεται.* Fortasse rectius ἀναπέπταται, « expansus est, patet. » Mox, Flor. edit. γεωργοῦσι *παρ'* ἡμῖν; sed multo convenientius Pal. ms. γεωρυχοῦσι π. ἡ. « terram fodiunt apud nos, » nempe ad metalla damnati. SYLBURG. — Γεωρυχοῦσι exhibent etiam mss. nostri codices. Mox, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, Luc.

(16) *Ὑμῖν.* Ἡμῖν, Bod.

(17) *Εἰ δὲ καὶ πάντα.* Tertull., *De cultu fem.* 10: « Nonne sapientes patres familiæ de industria quædam servis suis offerunt, atque permittunt, ut experiantur an æqualiter permissis utantur, si probe, si modeste? Quanto autem laudabilior, qui abstinuerit in totum, qui timuerit etiam intelligentiam Domini? Sic igitur et Apostolus, Omnia, inquit, licent, sed non omnia ædificant. » Cyprianus, *De habitu virginum:* « Locupletem te dicis et divitem? Sed non omne, quod potest, debet et fieri: cum nec desideria prolixa et de sæculi ambitione nascentis ultra honorem ac pudorem virginitatis extendi, cum scriptum sit, Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. » COLLECT.

(18) *Ὑμῖν.* Pal. ms. ἡμῖν, « nobis. » SYLBURG. — Ἡμῖν etiam habet Bod.

(19) *Αὐτὸς τὸν ἑαυτ.* A. et H. αὐτὸς τὸν ἑαυτοῦ πρότερος μεταδοὺς υἱόν· ut interpres quoque: « ipse prior filium suum impertit. » SYLBURG. — Sed vera lectio est, αὐτοὺς τῶν ἑαυτοῦ μετ., quam unanimiter exhibent Nov., Reg., Bod. Est enim sensus, « Deus autem humanum genus ad communicationem perduxit, cum ipse prior » quæ sua erant « impertiretur, suum nempe Logon omnibus communem subministrans, » etc.

(20) *Πάρεστι.* Sic occurrit huic objectioni Cyprianus libro citato: « Locupletem te dicis, et divitem, et utendum putas iis, quæ possidere te

sibi vindicent divites. Hoc ergo, « Adsunt mihi, et supersunt, cur non me iis oblectabo? » non est humanum, ✠ nec ad societatem pertinens. Illud autem magis charitatem arguit: « Adsunt mihi, cur non impertiar pauperibus? » qui enim talis est, est perfectus, qui hoc implevit: « Diliges proximum tuum sicut te ipsum [a]. » Hæ sunt veræ deliciæ, hic est pretiosus thesaurus. Quæ autem fiunt in vanas cupiditates impensæ, interitus non sumptus locum obtinent. Scio enim Deum potestatem usus nobis dedisse, verum eum usque ad id, quod est necessarium: et usum communem esse statuit. Absurdum est autem et turpe, unum laute et luxuriose vivere, cum multi esuriant. Quanto est enim gloriosius multis benefacere, quam magnifice habitare? quanto autem prudentius, in homines, quam in lapides et in aurum impendere? quanto autem est utilius ornatos habere amicos, quam ornamenta inanima? cuinam autem agri tantum profuerint, quantum gratificari? Restat ergo nobis, ut illud quoque, quod objicitur dissolvamus. Quinam ergo habebunt quæ sunt sumptuosa et magnifica, si omnes quæ sunt vilia et frugalia deligunt? Homines, respondebo, si absque ulla vehementi affectione et discrimine eis utamur: sin autem fieri non potest, ut sint omnes frugi et temperantes, at saltem ut res necessariæ suppetant, ea quæ facile parari possunt, sunt persequenda: hæc autem supervacanea longe rejicienda. In summa ergo, ornamenta, velut virginalis ornatus, rejicienda sunt ab illis qui ipsum etiam mundum rejiciunt: oportet enim eas intus esse ornatas, et pulchram mulierem internam ostendere. In sola enim anima pulchritudo apparet et turpitudo: et ideo is solus, qui est virtute præditus, vere est pulcher, bonus et honestus: et solum quod pulchrum est et honestum, bonum esse statuitur. Sola autem virtus vel per pulchrum corpus apparet, et in carne efflorescit, amabilem temperantiæ ostendens speciem, quando mores, tanquam lux quædam, in forma resplenduerint. Uniuscujusque enim plantæ et animalis pulchritudo in uniuscujusque virtute est posita. Hominis autem

A ἀνθρώπινον, οὐδὲ κοινωνικόν. Ἐκεῖνο δὲ μᾶλλον ἀγαπητικόν, « Πάρεστί μοι, διά τί μὴ μεταδῶ τοῖς δεομένοις; » ὁ γὰρ τοιοῦτος τέλειος, ὁ τὸ, « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, » πληρώσας· αὕτη γὰρ ἡ ἀληθὴς τρυφὴ, ἡ θησαυριζομένη πολυτέλεια. Ἡ δὲ εἰς τὰς ματαίους (21) ἐπιθυμίας ἀνάλωσις ἀπωλείας οὐ δαπάνης ἐπέχει λόγον· δέδωκε γὰρ ὁ Θεὸς, οἶδ' ὅτι, τῆς χρήσεως ἡμῖν τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ μέχρι τοῦ ἀναγκαίου· καὶ τὴν χρῆσιν κοινὴν εἶναι βεβούλευται (22). Ἄτοπον δὲ ἕνα τρυφᾷν, πεναμένων πλειόνων. Πόσῳ (23) μὲν γὰρ εὐκλεέστερον τοῦ πολυτελῶς οἰκεῖν τὸ πολλοὺς εὐεργετεῖν; πόσῳ δὲ συνετώτερον τοῦ εἰς λίθους καὶ χρυσίον τὸ εἰς ἀνθρώπους ἀναλίσκειν; πόσῳ δὲ ὠφελιμώτερον τῶν ἀψύχων κοσμίων τὸ φίλους κεκτῆσθαι κοσμίους; τίνα
B δὲ ἂν ἀγροὶ τοσοῦτον, ὅσον τὸ χαρίζεσθαι ὠφελήσειαν; Λείπεται τοίνυν ἡμῖν κἀκεῖνο ἐπιλῦσαι τὸ ἐπιφερόμενον· Τίσιν οὖν τὰ πολυτελέστερα, ἂν αἱρῶνται πάντες τὰ εὐτελέστερα; Τοῖς ἀνθρώποις (24), φήσαιμ' ἂν, ἐὰν χωρὶς προσπαθείας καὶ διαφορᾶς χρώμεθα αὐτοῖς· εἰ δὲ ἀμήχανον πάντας σωφρονεῖν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τῶν ἀναγκαίων χρείαν, τὰ εὐπόριστα μεταδιωκτέον, μακρὰ τοῖς περιττοῖς τούτοις χαίρειν φράσασι. Καθόλου μὲν οὖν τὰ κόσμια, ὥσπερ κοροκόσμια, ἀποσκορακιστέον, ὅλον καὶ αὐτὸν παραιτουμέναις τὸν κόσμον· χρὴ γὰρ εἶναι κοσμίας ἔνδοθεν, καὶ τὴν τῶν (25) ἔσω γυναῖκα δεικνύναι καλήν· ἐν μόνῃ γὰρ τῇ ψυχῇ καταφαίνεσθαι (26) καὶ τὸ κάλλος καὶ τὸ αἶσχος· διὸ καὶ μόνος ὁ σπουδαῖος καλὸς κἀ-
C γαθὸς ὄντως ἐστί. Καὶ μόνον τὸ καλὸν ἀγαθὸν (27) δογματίζεται. Ἡ δὲ ἀρετὴ μόνη καὶ διὰ καλοῦ τοῦ σώματος καταφαίνεται, καὶ ἐπανθεῖ τῇ σαρκὶ, τὸ ὡραῖον τῆς σωφροσύνης ἀξιέραστον δεικνύουσα, ὅτ' ἂν οἱονεὶ φέγγος ἐπιλάμπῃ τῇ μορφῇ τὸ ἦθος· τὸ γὰρ ἑκάστου καὶ φυτοῦ καὶ ζώου κάλλος ἐν τῇ ἑκάστου ἀρετῇ εἶναι συμβέβηκεν. Ἀνθρώπου δὲ ἀρετὴ δικαιοσύνη, καὶ σωφροσύνη, καὶ ἀνδρεία, καὶ εὐσέβεια. Καλὸς ἄρα ἄνθρωπος, ὁ δίκαιος, καὶ σώφρων, καὶ συλλήβδην ὁ ἀγαθὸς, οὐχ ὁ πλούσιος. Ἤδη δὲ καὶ οἱ στρατιῶται χρυσίῳ κεκοσμῆσθαι βούλονται, οὐδὲ ἐκεῖνο ἀνεγνωκότες τὸ ποιητικὸν,

✠ P. 243 ED. POTTER, 208 ED. PARIS. [a] Matth. XIX, 19.

Deus voluit. Utere, sed ad res salutares; utere, sed ad bonas artes; utere, sed ad illa, quæ Deus præcepit, quæ Dominus ostendit. Divitem te sentiant pauperes, locupletem sentiant indigentes. » His etiam consentanea scribit D. J. Chrysost. extremo sermone sec. in beatum Job. COLLECT.

(21) *Ματαίους*. Ματαίας, Bod., Reg.

(22) *Βεβούλευται*. Forsan rectius βεβούληται, ut infra p. 91. SYLBURG.

(23) *Πόσῳ*. Hæc excerpsit auctor e Musonii lib. *De vestimento*. Ejus verba apud Stobæum, serm. 1, sic se habent: Καί τοι πόσῳ μὲν εὐκλεέστερον τοῦ πολυτελῶς οἰκεῖν τὸ πολλοὺς εὐεργετεῖν; πόσῳ δὲ καλοκἀγαθώτερον τοῦ ἀναλίσκειν εἰς ξύλα καὶ λίθους τὸ εἰς ἀνθρώπους ἀναλίσκειν; πόσῳ δὲ ὠφελιμώτερον τοῦ περιβεβλῆσθαι μεγάλην οἰκίαν τὸ κεκτῆσθαι φίλους πολλούς; ὃ περιγίνεται τῷ προθύμως εὐεργετοῦντι. Τί δ' ἂν ὄναιτό τις τηλικοῦτον ἀπ' οἰκίας μεγέθους τε καὶ κάλλους, ἡλίκον ἀπὸ τοῦ χαρίζεσθαι πόλει καὶ πολίταις ἐκ τῶν ἑαυτοῦ; « Atqui quanto
D præclarius est, multos beneficiis afficere quam splendide habitare? Quanto etiam convenientius viro bono sumptus facere in hominem, quam in ligna et lapides? Quanto, denique, utilius, multos amicos possidere, quam amplam domum comparare? quod contingit ei, qui prompto animo beneficia confert. Quem vero tantum fructum ceperit quisquam ex amplitudine et pulchritudine domus, quantum perciperet liberaliter civitati et civibus e suis bonis impertitus? »

(24) *Τοῖς ἀνθρ*. Pal. ms. brevius, τοῖς ἀνθρώποις, φήσαιμ' ἂν χωρὶς προσπαθ. SYLBURG.

(25) *Τῶν*. Supervacaneum, nam τὴν ἔσω γυναῖκα dicere potuit, quemadmodum Apostolus τὸν ἔσω ἄνθρωπον, Rom. VII, 22; Ephes. III, 16. Lowthius ait, « Forte legendum τῇ τῶν ἔσω, et supplendum κοσμιότητι. »

(26) *Καταφαίνεσθαι*. H. καταφαίνεται, indic. modo. SYLBURG.

(27) *Ἀγαθόν*. Pal. ms. κἀγαθόν, « etiam bonum. » IDEM.

virtus est justitia, temperantia, animi magnitudo, et pietas. Pulcher ergo et honestus homo est, qui justus et moderatus, et, ut summatim dicam, qui bonus est, non qui dives. Jam vero milites ✠ quoque volunt auro ornari, ut qui nec illud legerint poeticum:

Ὃς (28), *καὶ χρυσὸν ἔχων, πόλεμον κίεν ἠΰτε* A [*κούρη*
Νηπίη.

Ἀλλὰ γὰρ τὴν μὲν φιλοκοσμίαν, ἥκιστα ἀρετῆς ἐπιμελουμένην, σώματος δὲ ἀντιποιουμένην, ἐκτραπέντος τοῦ φιλοκάλου περὶ τὴν κενοδοξίαν, ἄρδην ἐκβλητέον. Τὰ γὰρ μὴ οἰκεῖα τῷ σώματι ὡς οἰκεῖα προσάπτουσα, μελέτην τοῦ ψεύδεσθαι καὶ ἔθος ἀπάτης ἐνεγέννησεν· οὔτι τὸ σεμνὸν, καὶ ἄπλαστον, καὶ νήπιον, ὡς ἀληθῶς, τὸ σοβαρὸν δὲ, καὶ θρυπτικὸν. καὶ ἁβροδίαιτον φαίνουσαι (29). Αἱ δὲ ἀμαυροῦσι τὸ κάλλος τὸ ἀληθινὸν, ἐπισκιάζουσαι χρυσίῳ (30). Καὶ οὐκ B ἴσασι τὸ πλημμέλημα οἷόν ἐστι, δεσμὰ ἑαυταῖς περιθεῖσαι πλούσια μυρία· καθάπερ καὶ παρὰ τοῖς βαρβάροις (31) φασὶ δεδέσθαι τοὺς κακούργους χρυσίῳ. Τούτους ἐζηλωκέναι δοκοῦσί μοι αἱ γυναῖκες τοὺς δεσμώτας τοὺς πλουσίους. Ἦ γὰρ οὐχὶ κλοιὸς τὸ χρυσοῦν ἐστι περιδέραιον, καὶ οἱ στρεπτοὶ, οἵ τε καθετῆρες (32) καλούμενοι, ἁλύσεων ἐπέχοντες τρόπον; καὶ παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς αὐτῷ τούτῳ τῷ ὀνόματι, «ἁλύσεις (33),» κέκληνται. Πέδας δὲ περισφυρίους τὴν περὶ τοὺς πόδας ἀκοσμίαν (34) τῶν γυναικῶν Φιλήμων ἐν *Συνεφήβῳ* προσεῖπεν·

Ἱμάτια διαφαίνοντα, καὶ πέδην τινὰ
Χρυσῆν.

Τί οὖν ἔτι ὁ καλλωπισμὸς ὁ ζηλωτὸς, ἢ ἐθέλειν ὑμᾶς C (35), ὦ γυναῖκες, σφᾶς αὐτὰς φαίνεσθαι πεπεδημένας; Εἰ γὰρ ἡ ὕλη τὸ ὄνειδος ὑπεκλύει, τὸ πάθος ἀδιάφθορον (36). Ἔμοιγ᾽ οὖν δοκοῦσιν, ἑκουσίως περιπίπτουσαι δεσμοῖς, αὐχεῖν ἐπὶ συμφοραῖς πλουσίαις. Ἴσως δὲ καὶ ὁ ποιητικὸς μῦθος τοιούτους δεσμοὺς μοιχευομένῃ τῇ Ἀφροδίτῃ περιβεβλῆσθαι λέγει· οὐδὲν ἄλλ᾽ ἢ μοιχείας σύμβολον αἰνιττόμενος τὰ κόσμια· χρυσοῦς γὰρ εἶπε κἀκείνους Ὅμηρος τοὺς

Quique aurum gestans in bellum, ut stulta puella,
Ibat.

Cæterum ornatus quidem studium, quod virtutis minime curam gerit, sed corpus sibi vindicat, boni et honesti studio converso ad vanam gloriam, funditus expellendum est. Quæ enim corpori non conveniunt, perinde ac si ei conveniant, adjungens mendacii usum, et consuetudinem fraudis progeneravit, non honestatem, simplicitatem et veram pueritiam, sed fastum, arrogantiam, mollitiem et luxuriam ostendens. Istæ vero veram pulchritudinem obscurant, auro eam adumbrantes: nec intelligunt quantum in se delictum admittunt, se innumerabilibus vinculis alligantes: quemadmodum dicunt apud barbaros, scelestos et maleficos homines auro vinciri. Captivos hos vinctosque hæ divites videntur mihi æmulari mulieres. Annon enim colli vinculum est collarium aureum, moniliaque, et quæ καθετῆρες vocantur, catenarum locum obtinent? quin etiam Attica lingua eodem nomine, nempe ἁλύσεις, hoc est, *catenæ* appellantur. Talares autem compedes, indecorum in pedibus feminarum ornamentum vocavit Philemon in *Synephebo:*

Illustrem amictum, compedemque, qui siet
Auratus.

Quid ergo est hic a vobis tantopere expetitus ornatus, nisi quod vos velitis, o feminæ, videri esse compedibus astrictas? Si materia enim probrum eluit, est hoc quidem vitium, quod minime interit. Quare mihi quidem videntur sua sponte vinculis alligatæ, de opulentis suis gloriari calamitatibus. Ac fortasse etiam poetica fabula adulterium committentem Venerem dicit fuisse comprehensam ejusmodi vinculis; nihil aliud, quam hæc ornamenta

✠ P. 244 ED. POTTER, 209 ED. PARIS.

(28) *Ὃς*. Ex Homeri *Iliad*. B, v. 872, ubi scriptum est, πόλεμον δ᾽ ἴεν ἠΰτε κούρη, Νήπιος. Mox, ἐκκλητέον pro ἐκβλητέον, Nov.

(29) *Φαίνουσαι*. Scribe φαίνουσα ex Nov., Reg.

(30) *Χρυσίῳ*. Excerpta ms. τῷ χρυσίῳ. SYLBURG.

(31) *Παρὰ τοῖς βαρβάροις*. Tertullian., *De habitu muliebri* 7: « Apud Barbaros quosdam, quia D vernaculum est aurum et copiosum, auro vinctos in ergastulis habent, et divitiis malos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores. » Et *De cultu femin.* 20: « Quanquam et aurum ipsum, cujus vos gloria occupat, cuidam genti ad vincula servire referunt gentilium litteræ: adeo non veritate bona sunt, sed raritate. » Plutarchus, in *Erotico:* Κἂν μένωσι, χρυσαῖς, ὥσπερ ἐν Αἰθιοπίᾳ, πέδαις δεδέσθαι βέλτιον ἢ πλούτῳ γυναικός. « Melius esse, inquit, aureis compedibus, ut fit in Æthiopia, vinciri, quam opibus mulieris. » Vide Th. Canter., *Var. lect.* lib. I, c. 5. COLLECT.

(32) *Καθετῆρες*. Καθετὴρ apud Pollucem lib. V, c. 16. Isaiæ III: Καὶ τοὺς μηνίσκους, καὶ τὸ κάθεμα. In quem locum D. Basilius scribit, κάθεμα mundum muliebrem esse demissum et descendentem ad pectus, laxatis ac mollibus catenulis propendentem; quo confirmatur interpretatio D. Hieronymi in cap. XVI Ezechielis: « Puto autem, inquit, κάθεμα dictum ex variis gemmis in pectus mulierum monile descendens. » Theodotion vertit τὰ καθέματα, Symmachus χαλαστά, ut est apud Procopium. Suidas, Ἁλύσεις τὰς ἀμφιδέας καλοῦσιν οἱ Ἴωνες· et Favorinus docet ἅλυσιν vocari etiam catenam ex ferro, auro vel argento confectam. COLLECT.

(33) *Ἁλύσεις*. Eadem vox « catenas » et muliebre ornamentum significat. Pollux, lib. X, c. 39: Ἡ δὲ ἅλυσις οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ δεσμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ γυναικείου κόσμου ὠνόμασται παρὰ Ἀριστοφάνει, Σφραγῖδας, ἁλύσεις. Φιλιππίδης δὲ ἔφη, Ἁλύσιον δὲ εἶχε τετταράκοντα δραχμὰς ἄγον. « Catena (ἅλυσις) non modo vinculi, sed etiam muliebris mundi nomen est: ut apud Aristophanem: sigilla, catenæ. Philippides vero inquit: Catenulam habuit, quadraginta drachmas valentem. »

(34) *Ἀκοσμίαν*. Similiter Tertullianus, « Ornatum, inquit, quem immundum muliebrem dici convenit; » *De cultu femin.*, lib. I, c. 4.

(35) *Ζηλωτὸς, ἢ ἐθέλειν ὑμ.* Ζηλωτὸς ἐθέλειν ἡμᾶς, Nov.

(36) *Ἀδιάφθορον*. Haud scio, an rectius ἀδιάφορον, inquit Sylb. Ejus conjecturam firmat Nov.

adulterii esse signa significans. Illa enim aurea quoque fuisse dixit Homerus. Jam vero vel ✠ apertissima Maligni signa nequaquam pudet eas inducere. Quemadmodum enim Evam serpens decepit, ita etiam mulieres alias mundus aureus, tanquam esca utens, serpentis figura, in probra furiose impulit; nempe murænulas quasdam aureas et serpentes ad decorem effingens. Dicit itaque comicus Nicostratus, *catenas, monilia, annulos, armillas, serpentes, periscelides, elleborum.* Summa autem earum ignominia omnem mundum muliebrem recensens Aristophanes ostendit in *Thesmophoriazusis*. Adducam autem ipsa verba comici, quæ importunum vestræ insolentiæ fastum aperte arguunt:

Mitræ, redimicula, nitrum et arcus,
Pumex, strophium, quæ post locatur funda,

A δεσμούς (37). Ἤδη δὲ καὶ φανερώτατα (38) τοῦ Πονηροῦ σύμβολα οὐκ αἰσχύνονται περικείμεναι. Ὡς γὰρ τὴν Εὔαν ὁ ὄφις ἠπάτησεν, οὕτω δὲ καὶ τὰς ἄλλας γυναῖκας ὁ κόσμος ὁ χρυσοῦς, δελέατι προσχρώμενος τοῦ ὄφεως τῷ σχήματι, ἐξέμηνεν εἰς ὕβρεις, σμυραίνας (39) τινὰς καὶ ὄφεις (40) ἀποπλαττομένας (41) εἰς εὐπρέπειαν. Λέγει γοῦν ὁ κωμικὸς Νικόστρατος (42), « Ἁλύσεις, καθετῆρας, δακτυλίους, βουβάλια, ὄφεις, περισκελίδας, ἐλλέβορον (43). » Πάνυ γοῦν ἐπιψόγως πάντα τὸν γυναικεῖον καταλεγόμενος κόσμον Ἀριστοφάνης ἐν *Θεσμοφοριαζούσαις* (44) ὑποδείκνυσι. Παραθήσομαι δὲ αὐτὰς τοῦ κωμικοῦ τὰς λέξεις, διελεγχούσας ἀκριβῶς τὸ φορτικὸν ὑμῶν τῆς ἀπειραγαθίας·

Μίτρας ἀναδήματα, νίτρον, καὶ σιδήριον,
B *Κίσηριν, στρόφιον, ὀπισθοσφενδόνην·*

✠ P. 245 ED. POTTER, 209-210 ED. PARIS.

(37) *Κἀκείνους Ὅμηρος τοὺς δ.* Excerpta ms. κἀκείνους τοὺς δεσμοὺς Ὅμηρος. Homeri locum Arcerius eum innui putat, qui est *Odyss.* Θ. Sylburg.

(38) *Καὶ φαν.* Τὰ φ. Pal. ms., inquit Sylburg. Eamdem lectionem exhibent etiam Nov., Bod., Reg.

(39) *Σμυραίνας.* Non vestium hæc sunt nomina, sed monilium. Nam Pollux lib. I, cap. 16, inter mundi muliebris nomina ad ornatum brachiorum numerat ὄφεις, « serpentes : » et legimus I *Cantici cantic.*,: « Murænulas aureas faciemus tibi. » Licet LXX habeant ὁμοιώματα χρυσίου, non μυραίνας. V. editio στρεπτοῦ χρυσίου, ut adnotatum est in Romana postrema, ubi forte legendum στρεπτοὺς χρυσίους. Nam et στρεπτοὺς numerat Pollux inter monilia, et hic Clemens ipse, quod vertit interpres « torques. » Hieronymus, *De laudib. Asellæ :* « Aurum colli sui, quod quidem murænulam vulgus C appellat, quod scilicet metallo in virgulas lentescente quædam ordinis flexuosi catena contexitur, vendidit. » Collect.

(40) *Ὄφεις.* Hesychio ὄφις est τοῦ χρυσοῦ περιβραχιόνιον. Eidem ἐλλέβορος est κόσμος γυναικεῖος χρυσοῦς. Quin etiam Pollux inter mulierum ornamenta recenset ἐλλέβορον, ὄφιν et βουβάλια, lib. v, cap. 16.

(41) *Ἀποπλαττομένας.* Hervetus ἀποπλαττόμενος legit, dum vertit, « ad decorum confingens. » Sylburg.

(42) *Νικόστρατος.* Nicostrati meminit Pollux loco citato, et ex eo quædam, quæ ad ista pertinent, citat. Libro autem VII, c. 22, hunc ipsum Aristophanis locum adnectit capiti de calceis, tanquam summam ornamentorum muliebrium, sed tamen in comœdia *Thesmophoriazusis*, quæ exstat, non reperietur, opinor, nisi forte ut ex Plautinis comœdiis, quæ exstant, multa citata reperimus, quæ non sunt apud Plautum editum, aut certe ἐν ταῖς δευτέραις *Θεσμοφοριαζούσαις*, quam alteram D comœdiam Aristophanis citat Athenæus lib. I, hic fuit a Polluce et Clemente repertus locus, nam et idem citatur ex primis *Thesmophoriaz.* pag. 628, certe ex utriusque collatione multa corrigi possunt: nos varias lectiones tantum notabimus, non enim hæ sunt justæ notæ, sed Collectanea. Clem. κίσηριν Pol. κίσσηριν pumicem; C. τρυφοκαλάσηρισιν; P. τρυφοκαλάσαριν; C. ἀμπεχόνιον; P. ἀμπεχόνη : postea addit Clemens τρύφημα, quod abest a libro Pollucis impresso, non a manuscripto. C κιθῶνα; P. χιτῶνα, quod cython est Herveto, post χιτώνιον, tunicam. Sequitur apud Clementem τὰ μέγιστα δ' οὐκ εἴρηκα τούτων· εἶτα τί; διόπας. At apud Pollucem impress. nihil tale, verum in manuscripto quidem hæc τὰ μέγιστα δ' οὐ λέγεις αὐτῶν ταυτὶ, διόπας. Apparet hæc verba fuisse alterius personæ dicentis præcipua omissa esse, et subjicientis quæ sequuntur. Sic ergo verte, « Quæ tandem illa? Atqui præcipua ex istis non dixisti, Diopas, etc. » Post illa ποτὲ λέγων, illa Clementis magis integra sunt, et senarium ἀκατάληκτον conficiunt. Cl. μολόχιον; P. μαλάκιον; C. βοτρυχλιδῶνα; P. βότρυν, χλιδῶνα : forte βότρυν hunc cum eo, quod Cyprianus botronatum appellat, non male junxeris : sunt hæc genera armillarum et dextralium : lib. *De habitu virginum* vide. C. ἀμφιλέας; P. ἀμφιδέας, redimicula; C. καταπλάσματα; P. καταπετάσματα, manuscriptus autem deficit ab impresso, stat a Clemente, ut et in hoc; C. ὀλίσβους; P. ὀλίσκους; C. ὑποθερίδας, Herveto ventilabra; P. ὑποδέρεις, forte ὑποδερίδες, monile intelligit quod colum ambit. Postremum uterque ἑλικτῆρας appellat, id est « inaures. » Collect.

(43) *Ἐλλέβορον.* A. suspicatur legendum ἐλλόβιον, quippe quod et ipsum in mulierum ornamentis sit. Sed cum et Pal. manuscr. ἐλέβορον habet, (ita enim scriptum est, uno λ), catalogus iste muliebris ornatus de industria comico joco clausus videtur : ut sensus sit, postquam omnibus illis ornamentis instructæ sunt mulieres, helleborum eis esse propinandum, cujus potu caput illarum a vesano isto ornatus studio relevetur. Aristophanis locus, qui sequitur, in vulgatis *Thesmophoriazusis* editionibus non reperitur, nec item in *Ecclesiazusis* aut *Lysistrata :* sparsim tamen aliqua ornamentorum istorum nomina ibi leguntur. Unde suspicetur aliquis, vulgatam editionem ejus fabulæ non esse integram, sed fieri potest, ut e primis *Thesmophoriazusis* hæc deprompta sint : quarum mentio infra 267. Versus eodem modo distincti in Pal. manuscr., sed metro passim luxato. Nomenclatura ipsa, in Indice, ubi suspecta est, examinabitur. Sylburg.

(44) *Ἀριστοφάνης ἐν Θεσμ.* Sunt illa non ex *Θεσμοφοριαζούσαις* posterioribus, sed prioribus. Quæ enim hodie exstant, posteriorum titulo censenda sunt. Sic et *Νεφέλαι* fuere πρῶται et δεύτεραι, ut refert Scholiastes vetus in *Προθεωρίᾳ Νεφελῶν*. Cæterum Salmasius hos Aristophanis versus ex Clemente ac Polluce hoc modo restituit ac digessit in suis *Exercitationibus Plinianis* ad Julii Solini Polyhistoria, p. 1148:

Ξυρὸν, κάτοπτρον, ψαλίδα, κηρωτὴν, νίτρον,
Προκόμιον, ὀχθοίβους, μίτρας, ἀναδήματα,
Ἄγχουσα, ὄλεθρον τὸν βαθὺν, ψιμμύθιον,
Μύρον, κίσσηριν, στρόφιον, ὀπισθοσφενδόνην,
Κάλυμμα, φῦκος, περιδέραια, ὑπογράμματα,
Τρυφοκαλάσιριν, ἐλλέβορον, κεκρύφαλον,
Ζῶσμ', ἀμπεχόνην, πόρπημα, παρυφὲς, ξύστιδα,
Χιτῶνα, βάραθρον, ἔγκυκλον κομμώτριον,
Τὰ μέγιστα δ' οὐκ εἴρηκα τούτων. Β. Ἀλλὰ τί;
Α. Ἕτερά γ' ὅσ' οὐδεὶς μνημονεύσειεν ποτε,

Ὀπισθοκάλυμμα, φῦκος, περιδέῤῥεα (45)· A
Ὑπογράμματα, τρυφοκαλάσιριν, κεκρύφαλον·
Ζῶμα, ἀμπεχόνιον, τρύφημα παρυφές·
Ξυστίδα, χιτῶνα, βάραθρον, ἐγκυκλον χιτώ-
[νιον.
Τὰ μέγιστα δ' οὐκ εἴρηκα τούτων· Εἶτα τί;

Διόπας, διάλιθον, πλάστρα, μολόχιον
Βοτρυχλιδῶνα, περόνας, ἀμφιλέας·
Ὅρμους, πέδας, σφραγῖδας, ἀλύσεις,
Δακτυλίους, καταπλάσματα (46), πομφόλυγας·
Ἀποδέσμους, ὀλίσβους, σάρδια, ὑποθερίδας,
[ἑλικτῆρας (47).

Et posterius operculum, fucus, torques,
Componendorum oculorum instrumenta, vestis
[linea, villa,
Zona, instita, prætexta delicata,
Multitia, cithon, barathrum, encyclos tunica.
Quæ sunt autem horum non dixi maxima.
B. Quid insuper?
A. Inaures, gemmæ, plastra, molochion
Botrychlidon, fibulæ, amphileæ.
✠ Monilia, pedicæ, sigilla, catenæ,
Annuli, cataplasmata, ampullæ,
Capitis ligamina, olisbi, sardia, ventilabra, eli-
[cteres.

Ἐγὼ μὲν ἔκαμον καὶ ἄχθομαι λέγων τὸ πλῆθος τῶν κοσμίων· τὰς δὲ καὶ θαυμάζειν ἔπεισί μοι, ὡς ἄρα οὐκ ἀποκναίονται, τοσοῦτον ἄχθος βαστάζουσαι. Ὢ τῆς κενῆς πολυπραγμοσύνης! Ὢ τῆς ματαίας δοξομανίας! Ἐκχέουσιν ἑταιρικῶς τὸν πλοῦτον εἰς ὄνειδος· καὶ τοῦ Θεοῦ τὰ δωρήματα ἀπειροκαλίᾳ παραχαράττουσι, ζηλοῦσαι (48) τοῦ Πονηροῦ τὴν τέχνην. B Σαφῶς δὲ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τὸν πλούσιον, τὸν θησαυρίζοντα εἰς τὰς ἀποθήκας, καὶ πρὸς ἑαυτὸν λέγοντα, « Ἔχεις (49) ἀγαθὰ πολλὰ, ἀποκείμενα εἰς ἔτη πολλά· φάγε, πίε, εὐφραίνου· » ἄφρονα κέκληκεν· « ταύτῃ γὰρ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου παραλαμβάνουσιν· ἃ οὖν ἡτοίμασας, τίνος γένηται; » Ἀπελλῆς ὁ ζωγράφος, θεασάμενός τινα τῶν μαθητῶν Ἑλένην ὀνόματι πολύχρυσον γράψαντα· «Ὦ μειράκιον, εἶπεν, μὴ δυνάμενος γράψαι καλὴν, πλουσίαν πεποίηκας.» Τοιαῦται τοίνυν Ἑλέναι αἱ νῦν εἰσι γυναῖκες, οὐ καλαὶ γνησίως, πεπλασμέναι δὲ πλουσίως. Ταύταις προφητεύει διὰ τοῦ Σοφονίου τὸ Πνεῦμα· « Καὶ τὸ C ἀργύριον αὐτῶν καὶ τὸ χρυσίον αὐτῶν οὐ μὴ δύνηται (50) ἐξελέσθαι αὐτοὺς ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς Κυρίου. » Ταῖς δὲ ὑπὸ Χριστοῦ παιδαγωγουμέναις οὐ χρυσίῳ κοσμεῖσθαι προσήκει, ἀλλὰ τῷ Λόγῳ, δι' οὗ μόνου καταφαίνεται τὸ χρυσίον. Μακάριοι μέντ' ἂν ἦσαν οἱ παλαιοὶ τῶν Ἑβραίων, εἰ περιελόμενοι τὸν κόσμον τῶν γυναικῶν, ἔῤῥιψαν, ἢ ἐχώνευσαν μόνον· νυνὶ δὲ εἰς βοῦν χρυσοχοήσαντες, καὶ τούτῳ εἰδωλολατρήσαντες, αὐτοὶ μὲν οὖν (51) οὐχ ὤναντο οὔτε τῆς τέχνης, οὔτε τῆς ἐπιβολῆς· ἐδίδαξαν δὲ ἡμῶν τὰς γυναῖκας τυπικώτατα κοσμίων ἀπεσχέσθαι. Τὸ γοῦν ἐκπορνεῦσαν τῆς ἐπιθυμίας εἰς χρυσίον εἴδωλον γίνεται, βασανιζόμενον πυρί· ᾧ μόνῳ τηρεῖται τρυφὴ, καθάπερ εἴ-

91 Ego quidem defessus sum, et indignor, dicendo tot earum ornamentorum multitudinem: mihi autem subit admirari, quod non enecentur, dum tantum onus bajulant. O curam valde inanem! O vanam et insanam gloriæ cupiditatem! Ritu meretricio opes effundunt in probra ac dedecora, suaque improba et arroganti stoliditate Dei dona corrumpunt et adulterant, artem Mali imitantes. Dominus autem in Evangelio eum divitem, qui in horreis recondebat, et apud se dicebat: « Habes multa bona in multos annos reposita, comede: bibe, lætare, » aperte « stultum » vocavit: « hac » enim « nocte animam tuam accipiunt: quæ ergo parasti, cujus erunt [a]? » Apelles pictor, cum vidisset quemdam ex suis discipulis pinxisse Helenam multo auro ornatam: « O adolescens, inquit, cum non posses pingere pulchram, fecisti divitem. » Tales sunt Helenæ, quæ nunc sunt mulieres, non vere pulchræ, sed multis effictæ et ornatæ divitiis. Eis prædicit Spiritus per Sophoniam, « argentum et aurum ipsarum non posse eas eximere in die iræ Domini [b]. » Ejs autem, quæ a Pædagogo Christo erudiuntur, non auro, sed Logó exornari convenit, per quod solum apparet aurum. Beati quidem fuissent Hebræi veteres, si mundum mulierum cum abstulerunt, abjecissent, vel solummodo fudissent: nunc autem cum aureum bovem conflassent, et in eo adorando idololatriæ peccatum admisissent, ipsi quidem nec ex arte, nec ex suo instituto commodi quidquam ceperunt, expressissima autem figura nostras mulieres docuerunt, ut ab ornamentis abstineant. Quæ itaque cupiditas in aurum fornicatur, fit idolum, cum

✠ P. 246 ED. POTTER, 210 ED. PARIS. [a] Luc. XII, 19, 20. [b] Sophon. I, 18.

D Διόπας, διάλιθον, πλάστρα, μαλάκιον, βότρυν, Χλιδῶνα, περόνας, ἀμφιδέας, ὅρμους, πέδας, Σφραγῖδας, ἀλύσεις, δακτυλίους, καταπετά-[σματα, Πομφόλυγας, ἀποδέσμους, ὀλίσβους, σάρδια, Ὑποδερίδας, εἰλικτῆρας, ἀλλ' οὐδ' ἂν λέγων [λέξαις.

Porro de singulis vocibus conf. Index Græcus, ut etiam notæ in Jul. Pollucis lib. VII, cap. 22 edit. Amstelædam., nos enim iis hoc loco diutius immorari instituti nostri ratio haud patitur.

(45) Περιδέῤῥεα. Scribe περιδέραια ex Nov. vel περιδέῤῥαια ex Reg. et Bod., ut supra. Dein, ἀμπεχόνιον, ibid. Paulo post, βοστρυχλιδῶνα, Nov.

(46) Καταπλάσματα. Forte καταπάσματα. Paulo ante, nescio an δέπας rectius sit, quam διόπας. Pal. ms. διόπας. Μολόχιον Phavorino est μολούγιον. Sylb.

(47) Ἑλικτῆρας. Ἐρικτῆρας, Nov., Bod., Reg.

(48) Ζηλοῦσαι. Ita Tertullianus, *De cultu fem.* 5: « Reprehendunt enim cum emendant, cum adjiciunt, utique ab adversario artifice sumentes additamenta ista, id est a diabolo. Nam quis corpus monstraret mutare, nisi qui et hominis spiritum malitia transfiguravit? » Item: « De adversario ejus, in cujus manu sit aliquid usui, postulare, transgressio est, Christianus a Malo adjuvabitur? nescio an hoc nomen ei perseveret. » Vide adnotat. Collect.

(49) Ἔχεις. Hæc διὰ μνήμης recitare videtur auctor.

(50) Δύνηται. Δύνῃ, Nov.

(51) Οὖν. Additum ex Pal. ms. Mox. pro ἀπεσχέσθαι fortasse convenientius ἀποσχέσθαι, « abstinere, » inquit Sylburg.; ἀπεσχῆσθαι, Nov.

igne examinatur; cui quidem soli reservantur deliciæ, ut quæ sint simulacrum, non veritas. Hinc Logos per prophetam Hebræos probris insectans: « Argentea et aurea, inquit, fecerunt Baal [a], » ornamenta scilicet. Et aperte comminans. « Et vindicabo, inquit, super ipsam dies Baalim, in quibus ei sacrificavit, et inaures ei apposuit, et torques suos. » Et ornatus causam subjungit, dicens: « Et ambulavit post amatores suos, mei autem oblita est, dicit Dominus [b]. » ✠ Cum ipso ergo improbo sophistæ, diabolo scilicet, nugas has rejicientes, ne sint hujus meretricii ornatus participes, nec per speciosum prætextum, idololatriæ crimen admittant. Admodum ergo pulchre dixit beatus Paulus: « Mulieres, inquit, similiter non in plicaturis, vel auro, vel margaritis, vel veste sumptuosa, sed, quod decet mulieres profitentes pietatem, per bona opera seipsas ornantes [c]. » Etenim jure ab his ornatum abesse jubet. Si sunt enim pulchræ, sufficit natura: non contendat ars contra naturam; hoc est, fraus minime litiget cum veritate. Sin autem sunt natura turpes, ex iis, quæ sibi applicant, quod non habent, arguunt. Eas ergo, quæ Christo serviunt, frugalitatem convenit amplecti. Frugalitas enim revera curam gerit sanctitatis, ut quæ ea, quæ redundant, exæquet, et e quibuslibet eum, qui ex supervacaneis capitur, usum percipiat. Quod enim frugale est, ut ipsum etiam nomen indicat, non eminet, neque ulla in re in molem assurgit aut intumescit, sed est universum planum, lene, æquale, et minime superfluum, et ea de causa sufficiens. Est autem sufficientia, habitus quidam, qui ad suum finem pervenit, ita ut neque quid desit, neque redundet. Eorum autem mater est justitia; nutrix autem, virtus ea, quæ Græce dicitur *αὐτάρκεια*, quæ est per quam *contenti* sumus: ea igitur est habitus iis, quibus oportet, contentus, et qui per se ea præbet, quæ ad beatam vitam conferunt. Sit ergo in vestrarum manuum carpis sanctus ornatus, nempe facilis ad largiendum communicatio, et familiæ administrandæ opera. « Qui enim dat pauperi, fœneratur Deo [d]; » Et, « Manus fortium ditescunt [e]. » Fortes vocat eos, qui pecunias contemnunt, et qui sunt ad communicandum et largiendum faciles. In pedibus autem

A δωλον, οὐχ ἀλήθεια. Ἐντεῦθεν ὀνειδίζων ὁ Λόγος διὰ τοῦ προφήτου τοὺς Ἑβραίους, « Ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ, φησὶν, ἐποίησαν τῇ Βάαλ· » κόσμια δηλονότι· καὶ ἐναργέστατα ἐπαπειλῶν, « Καὶ ἐκδικήσω, λέγει, ἐπ' αὐτὴν τὰς ἡμέρας τῶν Βααλεὶμ, ἐν αἷς ἐπέθυσαν (52) αὐτῇ, καὶ περιετίθετο τὰ ἐνώτια ἑαυτῆς, καὶ τὰ καθόρμια αὐτῆς. » Καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ κοσμήματος ἐπήγαγεν, εἰπών· « Καὶ ἐπορεύετο ὀπίσω τῶν ἐραστῶν αὐτῆς· ἐμοῦ δὲ ἐπελάθετο, λέγει Κύριος. » Ἀποθέμενοι τοίνυν τοὺς λήρους αὐτῷ πονηρῷ σοφιστῇ, τοῦ ἑταιρικοῦ τούτου μὴ μετεχόντων καλλωπισμοῦ, μηδὲ εἰδωλολατρούντων διὰ παραπετάσματος εὐπρεποῦς. Πάνυ γοῦν θαυμασίως ὁ Πέτρος (53) ὁ μακάριος, « Γυναῖκας, φησὶν, ὡσαύτως μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ, ἀλλ', ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν, δι' ἔργων ἀγαθῶν σφᾶς B αὐτὰς κοσμουσῶν. » Καὶ γὰρ εἰκότως ἀπεῖναι αὐτῶν τὸν καλλωπισμὸν κελεύει· εἰ μὲν γὰρ καλαὶ εἶεν, ἀπόχρη ἡ φύσις, μὴ φιλονεικείτω ἡ τέχνη πρὸς τὴν φύσιν· τουτέστιν, ἀπάτη ἀληθείᾳ μὴ ἐριζέτω· εἰ δὲ αἰσχραὶ φύσει, ἐλέγχουσιν ἐξ ὧν προσάπτουσιν ὃ μὴ ἔχουσιν (54). Προσήκει τοίνυν λιτότητα ἀσπάζεσθαι τὰς Χριστῷ λατρευούσας. Τῷ ὄντι γὰρ ἡ λιτότης ἁγιωσύνης προμηθεῖται, ἐξισοῦσα τὰς πλεονεξίας, καὶ διὰ τῶν τυχόντων τὴν ἀπὸ τῶν περιττῶν κομιζομένη χρείαν. Τὸ γὰρ λιτὸν, ᾗ καὶ τοὔνομα ἐμφαίνει, οὐκ ἐξέχει, οὐδὲ κατά τι ὀγκοῦται, ἢ τυποῦται (55)· ὁμαλὸν δὲ ὅλον, καὶ λεῖον, καὶ ἴσον, καὶ ἀπέριττον, καὶ ταύτῃ ἱκανόν ἐστιν. Ἱκανότης δὲ ἕξις ἐστὶν ἐξικνουμένη πρὸς τὸ οἰκεῖον πέρας ἀνελλιπῶς καὶ ἀπερίττως. Μήτηρ δὲ αὐτῶν ἡ δικαιοσύνη· τιθήνη δὲ C « ἡ αὐτάρκεια· » αὕτη γοῦν τοι (56) ἕξις ἐστὶν ἀρκουμένη οἷς δεῖ, καὶ δι' αὑτῆς ποριστικὴ τῶν πρὸς τὸν μακάριον συντελούντων βίον. Ἔστω οὖν ἐπὶ μὲν καρποῖς τῶν χειρῶν ὑμῶν κόσμος ἅγιος, εὐμετάδοτος κοινωνία, καὶ ἔργα οἰκουρίας. « Ὁ γὰρ (57) διδοὺς πτωχῷ δανείζει Θεῷ· » καὶ, « Χεῖρες ἀνδρείων πλουτίζουσιν » ἀνδρείως (58). Τοὺς καταφρονοῦντας χρημάτων, καὶ περὶ τὰς μεταδόσεις εὐκόλους εἴρηκεν. Ἐπὶ δὲ τῶν ποδῶν ἡ ἄοκνος πρὸς εὐποιίαν ἑτοιμότης ἐπιφαινέσθω, καὶ ἡ πρὸς δικαιοσύνην ὁδοιπορία. Καθετῆρες δὲ καὶ περιδέρρεα (59) αἰδὼς καὶ σωφροσύνη εἰσίν· τοιούτους ὅρμους χρυσοχοεῖ ὁ Θεός. « Μακάριος ἄνθρωπος, ὃς εὗρε σοφίαν, καὶ θνητὸς, D ὃς οἶδε (60) φρόνησιν, » διὰ Σολομῶντος τὸ Πνεῦμα

✠ B. 247 ED. POTTER, 211 ED. PARIS. [a] Osee II, 8. [b] Ibid. 13. [c] I Tim. II, 9, 10. [d] Prov. XIX, 17. [e] Prov. X, 4.

(52) *Ἐν αἷς ἐπέθ.* Vulg. Bibl. ἐπέθυσαν αὐτοῖς. Mox, ἐνώτια αὐτῆς. A. Sylburg.— Corrigendum ex LXX: ἐν αἷς ἐπέθυεν αὐτοῖς, et vertendum: « In quibus eis sacrificabat et ornabatur inauribus suis, et apponebat torques suos. » Sacrificabat Baalim, id est « falsis diis. » Collect.

(53) *Πέτρος.* Διὰ μνήμης recitat I Tim. II, 9, 10.

(54) *Ὃ μὴ ἔχ.* Ἃ μὴ ἔχ. Nov. Mox, κομιζομένην χρ. Ibid.

(55) *Τυποῦται.* H. e. « exprimitur, effingitur: » quod nihil ad auctoris sensum. Scribe, una littera mutata, τυφοῦται, « inflatur: » quod optime sequitur ὀγκοῦται.

(56) *Τοι.* Τι Bod., Reg. Mox, scribe δι' αὑτῆς, « per se. »

(57) *Ὁ γάρ.* Δανείζει Θεῷ, ὁ ἐλεῶν πτωχόν. Prov. XIX, 17.

(58) *Πλουτίζουσιν ἀνδρείως.* Ἀνδρείως abest a Græc. Bibl. Scribendum πλουτίζουσιν. Ἀνδρείους, τοὺς κατ. Quod in Latina versione expressum est. Nam ἀνδρείους ad ea, quæ sequuntur, referri debet. Porro in Nov. super ὡς finalem hujus vocis syllabam aliquis ους scripsit.

(59) *Περιδέρρεα.* Scribe περιδέραια ex Nov., vel περιδέρραια ex Bod., Reg., ut superius.

(60) *Οἶδε.* Εἶδε Proverb. Οἶδε repositum e Pal. ms. Sylburg. — Consentiunt nostri codices. Supra p. 96, pro eodem est εὗρε, inquit Sylburg.

λέγει· « Κρεῖσσον γὰρ αὐτὴν ἐμπορευθῆναι (61) ἢ χρυσίου καὶ ἀργυρίου θησαυρούς· τιμιωτέρα δέ ἐστι λίθων πολυτελῶν· » αὕτη γὰρ ἡ ἀληθινὴ εὐκοσμία. Τὰ δὲ ὦτα (62) αὐταῖς παρὰ φύσιν μὴ τιτράσθω (63), εἰς ἀπάρτησιν ἐλλοβίων καὶ πλάστρων· οὔτε γὰρ θέμις βιάζεσθαι τὴν φύσιν, παρ' ὃ βεβούληται· οὔτε μὴν ἄλλος ἀμείνων ἂν εἴη τῶν ὤτων κόσμος, εἰς τοὺς κατὰ φύσιν τῆς ἀκοῆς καταβαίνων πόρους, κατηχήσεως ἀληθοῦς. Ὀφθαλμοὶ (64) δὲ ὑπαληλιμμένοι Λόγῳ, καὶ ὦτα εἰς αἴσθησιν διατετρημένα, θείων ἀκουστὴν καὶ ἁγίων ἐπόπτην παρασκευάζουσι, δεικνύντος ὡς ἀληθῶς τοῦ Λόγου τὸ κάλλος τὸ ἀληθινὸν, « ὃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν (65), οὐδὲ οὖς ἤκουσε πρότερον. »

A appareat impigra alacritas ad benefaciendum, et ingressus ad justitiam. Torques autem et collaria sunt pudor et modestia: talia Deus fundit monilia. « Beatus homo qui invenit sapientiam, et mortalis qui vidit prudentiam, » dicit Spiritus per Salomonem. « Ejus enim est melior mercatura, quam thesauri auri et argenti: est autem pretiosis gemmis pretiosior [a]; » hæc est enim verum ornamentum. Eis autem ne perforentur aures ✠ præter naturam, ut aureæ ab eis inaures pendeant: neque enim fas est vim afferre naturæ præter id quod voluit. Nec alius fuerit melior aurium ornatus, descendens per meatus, qui sunt secundum naturam, quam vera catechesis, hoc est, quæ per auditum suscipitur institutio. Oculi autem Logo inuncti, et aures ad sensum perforatæ, divinarum rerum auditorem et sanctarum rerum contemplatorem efficiunt, ipso Logo vere veram ostendente pulchritudinem, quam « oculus non vidit, nec auris prius audivit [b]. »

✠ P. 248-249 ED. POTTER, 212-213 ED. PARIS.

[a] Prov. III, 13, 14, 15. [b] I Cor. II, 9.

(61) *Ἐμπορευθῆναι*. Ἐμπορεύσασθαι Prov.; ἐμπορευθῆναι Nov.

(62) *Τὰ δὲ ὦτα.* Tertullianus, *De cultu fem.* 10: « Scrupulosa Deus auribus vulnera intulit, et tanti habuit vexationem operis sui, et cruciatus infantiæ tum primum dolentis, ut ex illis ad ferrum nati corporis (forte ferruminati, στομωθέντος) cicatricibus grana nescio quæ penderent. » Cyprianus, *De disciplina et hab. virg.* magistrum sequitur: « An vulnera inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia, et mali sæcularis ignara crucietur; ut postea ex illis cicatricibus et cavernis pretiosa grana dependeant, gravia etsi non suo pondere, mercium quantitate? » Inaures autem exprimit duplici voce πλάστρων καὶ ἐλλοβίων, nam λοβός est ima auriculæ pars, quam Glossarium laminam appellat. Paulo post, « descendens ad meatus, qui sunt: » Græce erat εἰς τοὺς κατὰ φύσιν τῆς ἀκοῆς πόρους· « ad naturales auditus meatus. » COLLECT.

(63) *Τιτράσθω*. H. mavult τετρήσθω, « perforatum esto. » Luxum vero hunc suspensarum ex auribus gemmarum taxat etiam Plinius in proœmio lib. XII, et Seneca, *De vita beata* c. 17. SYLBURG.

(64) *Ὀφθαλμοί*. Tertull., *De habitu mulier.*: « Et medicamenta ex fuco, quibus lanæ (« malæ » alii)

B colorantur: et illum ipsum, inquam, pulverem, quo oculorum exordia producuntur. » Item, lib. *De cultu fem.*: « In illum etenim delinquunt, quæ cutem medicaminibus ungunt, genas rubore maculant, oculos fuligine collinunt. » Cyprianus, *De disciplina et hab. virg*: « Illi oculos circumducto nigrore fucare, et genas mendacio ruboris inficere docuerunt. » Ita Hieronymus, *De viduitate* ad Furiam, orbes stibio fuliginatos dixit. Erat stibium spumæ nitentis lapis, cujus præcipua vis ad dilatandos oculos. Græci πλατυόφθαλμον appellant. Porro hanc cohortationem concludit haud aliter ac Clemens, idem Tertullianus, *De cultu fem.*: « Prodite vos jam medicamentis et ornamentis exstructæ apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictæ oculos verecundia, et spiritus taciturnitate, inserentes in aures sermonem Dei, adnectentes cervicibus jugum Christi. » COLLECT.

C (65) *Εἶδεν*. Οἶδε Bod., Reg. Mox, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσ. I Cor. II, 9. Post finem libri sequitur, colophonis loco, Κλήμεντος Παιδαγωγοῦ τῶν εἰς τρία τὸ δεύτερον, Bod., Reg. Dein libri sequentis principio, Λόγος τρίτος., Nov., Bod., Reg. Eumdem titulum exstare in Pal. ms. refert Sylburg.

CAPITULA LIBRI TERTII.

α'. *Περὶ τοῦ κάλλους τοῦ ἀληθινοῦ.*
β'. *Ὅτι οὐ χρὴ καλλωπίζεσθαι.*
γ'. *Πρὸς τοὺς καλλωπιζομένους τῶν ἀνδρῶν.*
δ'. *Τίσι συνδιατριπτέον.*
ε'. *Πῶς περὶ τὰ λουτρὰ ἀναστρεπτέον.*
ς'. *Ὅτι μόνος πλούσιος ὁ Χριστιανός.*
ζ'. *Ὅτι καλὸν ἐφόδιον Χριστιανῷ ἡ εὐτέλεια.*
η'. *Ὅτι αἱ εἰκόνες καὶ τὰ ὑποδείγματα μέγιστον μέρος τῆς ὀρθῆς εἰσι διδασκαλίας.*
θ'. *Τίνος ἕνεκεν τὸ λουτρὸν παραληπτέον.*
ι'. *Ὅτι καὶ γυμνάσια ἐκκριτέον τοῖς κατὰ λόγον βιοῦσιν.*
ια'. *Ἐπιδρομὴ κεφαλαιώδης τοῦ ἀρίστου βίου.*
ιβ'. *Ἐπιδρομὴ κεφαλαιώδης ὁμοίως τοῦ ἀρίστου βίου· ὅσαι τῶν ἁγίων Γραφῶν χαρακτηρίζουσαι τὸν τῶν Χριστιανῶν βίον.*

D 1. *De vera pulchritudine.*
2. *Quod non sit cultu utendum.*
3. *Adversus viros qui formam colunt.*
4. *Cum quibus habenda sit consuetudo.*
5. *Quomodo in balneis se gerere oporteat.*
6. *Quod solus Christianus sit dives.*
7. *Quod pulchrum viaticum Christiano sit frugalitas.*
8. *Quod similitudines et exempla sint rectæ doctrinæ pars maxima.*
9. *Quanam de causa sit balneum accedendum.*
10. *Quod exercitia quoque sint eligenda iis qui vitam agunt rationi consentaneam.*
11. *Compendiosa optimæ vitæ pertractatio.*
12. *Brevis optimæ vitæ similiter pertractatio: et quot loca Scripturæ sanctæ vitam Christianorum describunt.*

*LIBER TERTIUS.

92 CAP. I.

De vera pulchritudine.

Est ergo, ut videtur, disciplinarum omnium pulcherrima et maxima, se ipsum nosse; si quis enim se ipsum norit, Deum cognoscet. Quod si Deum cognoscat, ei assimilabitur, non aurum gestans, nec talarem vestem ferens, sed benefaciens, et quam paucissimis fieri poterit indigens. Solus autem Deus nulla re omnino indiget, et maxime quidem gaudet, quando videt mentes nostras ornatu mundas; deinde et eo, qui casta corporis veste, nempe temperantia, indutus est. Cum sit itaque anima triplex : intelligentia, quæ ratiocinandi facultas appellatur, internus homo est, qui huic homini, qui videtur, imperat : eum ipsum autem alioqui Deus agit. Illa pars, quam iræ tribuunt, quæ est fera et immanis, haud ita procul a furore habitat. In varias autem formas se mutat, quæ tertia est, cupiditas, quæ plus quam Proteus, marinus dæmon varius, nunc hanc, nunc illam, nunc aliam figuram suscipit, et ad libidines, stupra et adulteria allicit :

Efficiturque leo primum, cui maxima barba est :

et dum ornatum adhuc retinet, virum esse, barbæ pili ostendunt.

Sed post illa draco, vel pardus, sus quoque magnus:

Jam prolapsum esse vides nimium cultus studium ad intemperantiam. Non amplius forti feræ similis esse homo videtur, sed

Humida lympha, et ramis sublimibus arbos:

Effunduntur affectus, erumpunt aquæ instar voluptates, flaccescit pulchritudo, et citius quam folia humi decidit, quando contra illam amatoriæ libidinis procellæ flant; etiam priusquam venerit autumnus, marcescit et interit. Omnia enim fit cupiditas, et omnia effingit, et vult fucum facere, ut occultet hominem : homo autem ille, cui Logos cohabitat, non variatur, non fingitur, formam habet Logi, Deo assimilatur, pulcher est, non ut pulcher videatur se exornat, vera est pulchritudo; est enim Deus : Deus autem ille fit homo, quoniam Deus vult. Recte ergo dixit Heraclitus : « Homines dii, dii

A

ΛΟΓΟΣ ΤΡΙΤΟΣ.

ΚΕΦ. Α'.

Περὶ τοῦ κάλλους τοῦ ἀληθινοῦ.

Ἦν ἄρα, ὡς ἔοικε, πάντων μέγιστον μαθημάτων τὸ γνῶναι αὑτόν· ἑαυτὸν γάρ τις ἐὰν γνῴη, Θεὸν εἴσεται· Θεὸν (66) δὲ εἰδὼς, ἐξομοιωθήσεται Θεῷ· οὐ χρυσοφορῶν, οὐδὲ ποδηροφορῶν, ἀλλὰ ἀγαθοεργῶν, καὶ ὅτι μάλιστα ὀλιγίστων (67) δεόμενος. Ἀνενδεὴς (68) δὲ μόνος ὁ Θεὸς, καὶ χαίρει μάλιστα μὲν καθαρεύοντας ἡμᾶς ὁρῶν τῷ τῆς διανοίας κόσμῳ· ἔπειτα δὲ καὶ τῷ τοῦ σώματος ἁγνὴν στολὴν, σωφροσύνην, περιβεβλημένῳ. Τριγενοῦς (69) οὖν ὑπαρχούσης τῆς ψυχῆς, τὸ νοερὸν, ὃ δὴ λογιστικὸν καλεῖται, B ὁ ἄνθρωπός ἐστιν ὁ ἔνδον, ὁ τοῦ φαινομένου τοῦδε ἄρχων ἀνθρώπου· αὐτὸν δὲ ἐκεῖνον ἄλλως ἄγει ὁ Θεός (70). Τὸ δὲ θυμικὸν, θηριῶδες ὂν, πλησίον μανίας οἰκεῖ. Πολύμορφον δὲ τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τρίτον, ὑπὲρ τὸν Πρωτέα, τὸν θαλάττιον δαίμονα ποικίλον, ἄλλοτε ἄλλως μετασχηματιζόμενον, εἰς μοιχείας, καὶ λαγνείας, καὶ εἰς φθορὰς ἐξαρεσκευόμενον·

Ἤτοι μὲν (71) *πρώτιστα λέων γένετ' ἠϋγένειος·*

ἔτι φέρων τὸν καλλωπισμὸν (72), ἄνδρα δείκνυσιν ἡ τοῦ γενείου κόμη.

Αὐτὰρ ἔπειτα δράκων, ἠ πάρδαλις ἠδὲ μέγας σῦς·

κατώλισθεν εἰς τὴν ἀσέλγειαν ἡ φιλοκοσμία. Οὐκ ἔτι C χαρτερῷ (73) θηρίῳ ἄνθρωπος φαίνεται,

Γίγνετο (74) *δ' ὑγρὸν ὕδωρ καὶ δένδρεον ὑψι-*
[πέτηλον.

Ἐκχεῖται τὰ πάθη, ἐκκλύζονται (75) αἱ ἡδοναὶ, μαραίνεται τὸ κάλλος, καὶ θᾶττον ἀποπίπτει τοῦ πετάλου χαμαὶ, ὅτ' ἂν αὐτοῦ καταπνεύσωσιν αἱ ἐρωτικαὶ τῆς ὕβρεως λαίλαπες· καὶ πρὶν ἢ τὸ μετόπωρον ἐλθεῖν, μαραίνεται τῇ φθορᾷ. Πάντα γὰρ ἡ ἐπιθυμία γίνεταί τε καὶ πλάττεται, καὶ φεναχίζειν βούλεται, ἵνα καταχρύψῃ τὸν ἄνθρωπον· ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ᾧ σύνοικος ὁ Λόγος, οὐ ποικίλλεται, οὐ πλάττεται· μορφὴν ἔχει τὴν τοῦ Λόγου· ἐξομοιοῦται τῷ Θεῷ· καλός ἐστιν, οὐ καλλωπίζεται· κάλλος ἐστὶ τὸ D ἀληθινόν· καὶ γὰρ ὁ Θεός ἐστιν (76)· Θεὸς δὲ ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος γίνεται, ὅτι βούλεται ὁ Θεός. Ὀρθῶς

*P. 250-251 ED. POTTER, 214-215 ED. PARIS.

(66) *Θεόν*. Conf. I Joan. III, 2.

(67) *Ὀλιγίστων*. Crates Thebanus, in *Epistola ad Hermippum*, Ἀσκεῖτε ὀλίγον δεηθῆναι. Τοῦτο γὰρ ἐγγυτάτω θεῶν. « In eo vos exercete, ut paucis rebus indigeatis. Sic enim ad deos maxime accedetis. » COLLECT.

(68) *Ἀνενδεής*. Sic infra, *Strom.* II : Ἀνενδεὲς μὲν γὰρ τὸ θεῖον καὶ ἀπαθές. Philo, lib. *De fortitudine* : Ἔτι γὰρ ὁ Θεὸς ἀνεπιδεὴς, οὐδενὸς χρῄζων, ἀλλ' αὐτὸς αὐταρκέστατος ἑαυτῷ.

(69) *Τριγενοῦς*. Platonica animæ divisio, *De repub.* lib. IX, p. 734, et alibi non semel. Justinus M., *Cohort. ad Græcos*, p. 57, edit. Oxon. : Πλάτων μὲν γὰρ τριμερῆ αὐτὴν εἶναί φησι· καὶ τὸ μὲν λογικὸν αὐτῆς, τὸ δὲ θυμικὸν, τὸ δὲ ἐπιθυμητικὸν εἶναι λέγει. « Plato tres animæ partes esse ait, rationis, iracundiæ et cupidinis. » Gemina dicit Tertullianus, lib. *De anima*, cap. 16; Philo, lib. *De agricultura*; Theodoret., serm. 5, *De natura hominis*, aliique plures.

(70) *Ἄλλως ἄγει ὁ Θεός*. Ἄλλος ἄγει ὁ Θεός, Nov. Ἄλλως ἄγει Θ. Bod., Reg.

(71) *Ἤτοι μέν*. Ἀλλ' ἤτοι Homer. *Odyss.* Δ, v. 457.

(72) *Τὸν καλλωπισμόν*. Nempe τὸ ἠϋγένειον. Mox καὶ πάρδ. apud Homer.

(73) *Οὐκ ἔτι καρτ.* Scribe, quemadmodum est in interpretatione, οὐκ ἔτι καρτερῷ θηρίῳ ὅμοιος ὁ ἄνθρωπος φαίνεται. HEINSIUS.

(74) *Γίγνετο*. Γίνετο Homer., Bod., Reg.

(75) *Ἐκκλύζονται*. Ἐκβλύζονται, Nov., Reg., Bod. Recte.

(76) *Θεός ἐστιν*. Conf. quæ superius adnotata sunt ad pag. 71, edit. Paris.

ἄρα εἶπεν Ἡράκλειτος (77)· « Ἄνθρωποι θεοί, θεοὶ ἄνθρωποι· » Λόγος γὰρ αὐτὸς μυστήριον (78) ἐμφανές· Θεὸς ἐν ἀνθρώπῳ· καὶ ὁ ἄνθρωπος Θεός· καὶ τὸ θέλημα (79) τοῦ Πατρὸς ὁ μεσίτης ἐκτελεῖ· μεσίτης γὰρ ὁ Λόγος, ὁ κοινὸς ἀμφοῖν· Θεοῦ μὲν Υἱός, Σωτὴρ δὲ ἀνθρώπων· καὶ τοῦ μὲν διάκονος, ἡμῶν δὲ παιδαγωγός. Δούλης δὲ οὔσης τῆς σαρκός, καθὼς καὶ ὁ Παῦλος μαρτυρεῖ, πῶς ἄν τις εἰκότως τὴν θεράπαιναν κοσμῴη (80), προαγωγοῦ δίκην; ὅτι γὰρ δούλου μορφὴν (81) τὸ σαρκικόν, ἐπὶ τοῦ Κυρίου φησὶν ὁ Ἀπόστολος· « ὅτι ἐκένωσεν ἑαυτόν, μορφὴν δούλου λαβών· » τὸν ἐκτὸς ἄνθρωπον, δοῦλον προσειπών, πρὶν ἢ δουλεῦσαι καὶ σαρκοφορῆσαι τὸν Κύριον. Ὁ δὲ συμπαθὴς Θεός, αὐτὸς ἠλευθέρωσε τὴν σάρκα· τῆς φθορᾶς (82) καὶ δουλείας τῆς θανατηφόρου καὶ πικρᾶς ἀπαλλάξας, τὴν ἀφθαρσίαν περιέθηκεν αὐτῇ, ἅγιον τοῦτο τῇ σαρκὶ καὶ ἀϊδιότητος καλλώπισμα περιθείς, τὴν ἀθανασίαν. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλο κάλλος ἀνθρώπων, ἀγάπη· « Ἀγάπη δέ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, μακροθυμεῖ, χρηστεύεται, οὐ ζηλοῖ, οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται. » Περπερία (83) γὰρ ὁ καλλωπισμός, περιττότητος καὶ ἀχρειότητος ἔχων ἔμφασιν. Διὸ καὶ ἐπιφέρει· « Οὐκ ἀσχημονεῖ· » ἄσχημον γὰρ τὸ ἀλλότριον καὶ μὴ κατὰ φύσιν σχῆμα· τὸ δ' ἐπίπλαστον ἀλλότριον· ὅπερ ἐξηγεῖται (84) σαφῶς· « Οὐ ζητεῖ, φήσας, τὸ μὴ ἑαυτῆς· » τὸ γὰρ ἴδιον ἡ ἀλήθεια τὸ οἰκεῖον καλεῖ· τὸ δ' ἀλλότριον ἡ φιλοκοσμία ζητεῖ, ἐκτὸς οὖσα καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Λόγου, καὶ τῆς ἀγάπης. Τὸν δὲ Κύριον αὐτὸν τὴν ὄψιν αἰσχρὸν γεγονέναι, διὰ Ἡσαΐου τὸ Πνεῦμα μαρτυρεῖ· « Καὶ εἴδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος· ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς ἀνθρώπους (85). » Καὶ τίς ἀμείνων Κυρίου (86); Ἀλλ' οὐ τὸ κάλλος τῆς σαρκός, τὸ φανταστικόν, τὸ δὲ ἀληθινὸν καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἐνεδείξατο

✠ P. 252 ED. POTTER, 216 ED. PARIS.

[d] Isa. LIII, 2, 3.

A homines; » Logos enim ipse est evidens hoc mysterium : Deus in homine, et homo Deus; et voluntatem Patris intercessor efficit. Intercessor enim est Logos, qui est communis ambobus. Dei quidem Filius, Servator autem hominum; et illius quidem minister, noster autem pædagogus. Atque cum caro quidem serva sit, quemadmodum testatur Paulus, quomodo quis jure ancillam lenonis instar exornaverit? Quod enim id, quod carneum est, sit servi forma, dicit de Domino Apostolus, « eum seipsum exinaniisse servi forma accepta [a], » externum hominem servum appellans priusquam serviisset, et carnem suscepisset Dominus. Misericors autem Deus, ipse carnem effecit liberam, cumque ab interitu acerbaque et lethifera servitute liberasset, B incorruptionem ei adjunxit, sanctum hoc et æternitatis ornamentum carni, immortalitatem videlicet, apponens. Est autem alia quoque hominum pulchritudo, charitas : « Charitas autem, ut ait Apostolus, est patiens, benigna, non æmulatur, non agit perperam, non inflatur [b]. » Perpera enim actio dicitur cultus, qui superfluitatem et inutilitatem aperte indicat, et ideo ✠ subjungit : « Non indecore se gerit. » Indecora enim est, quæ aliena, et non est secundum naturam figura; quæ autem ficta est, est aliena. Quod quidem aperte explicat, dum dicit : « Non quærit quæ sua sunt [c]. » Nam veritas suum vocat id quod proprium est. Quod alienum est autem quærit nimium ornatus studium, ut quod sit remotum a Deo, Logo et charitate. Ipsum autem C Dominum fuisse aspectu deformem, testatur Spiritus per Isaiam : « Et vidimus ipsum, et non habebat speciem, nec pulchritudinem; sed species ejus vilis, et deficiens præ hominibus [d]. » Quis autem Domino præstantior? Sed non carnis pulchritudi-

[a] Philipp. II, 7. [b] I Cor. XIII, 4. [c] Ibid., 5.

(77) *Ἡράκλειτος*. Apud Heraclidem Ponticum, in libro *De allegoriis Homericis* : Ὁ γοῦν σκοτεινὸς Ἡράκλειτος ἀσαφῆ καὶ διὰ συμβόλων εἰκάζεσθαι δυνάμενα θεολογεῖ τὰ φυσικά, δι' ὧν φησι· θεοὶ θνητοί τ' ἄνθρωποι, ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, θνήσκοντες τὴν ἐκείνων ζωήν· « Nam obscurus Heraclitus de physicis intricate et symbolice docet, ut cum inquit, dii mortalesque homines, immortales, viventes illorum mortem, morientes illorum vitam. » COLLECT.

(78) *Μυστήριον*. Μυστηρίου, Bod., Reg.

(79) *Τὸ θέλημα*. Respicit Joan. IV, 34, vel locum aliquem consimilem.

(80) *Κοσμῴη*. Κοσμοίη, Nov.

(81) *Μορφήν*. Congruentius μορφή, nomin. casu. SYLBURG.

(82) *Τῆς φθορᾶς*. Hoc ad comma præcedens referunt Bod., Reg.

(83) *Περπερία*. Περπερεία, Pal., Reg. Basilius Reg. brev. 49 : Πᾶν, ὃ μὴ διὰ χρείαν, ἀλλὰ διὰ καλλωπισμὸν παραλαμβάνεται, περπερείας ἔχει κατηγορίαν. « Omne, quod præter necessitatem ad ostentationem et ornatum assumitur, id περπερείας accusationem incurrit, seu perperam agendi. » Reperitur et hoc vocabulum apud Ciceronem lib. I ad Atticum epist. 11; Muretus, lib. VII *Var. lect.*, cap. 14. Hesychius : Πέρπερος, μετὰ βλακείας ἐπαιρόμενος. Tertullianus illud Pauli vertit lib. *De patientia*, οὐ περπερεύεται, « non protervum sapit. » COLLECT.

(84) *Σχῆμα· τὸ δ' ἐπίπλαστον ἀλλότριον· ὅπερ ἐξ*. Σχῆμα, τὸ ἐπίπλαστον· ὅπερ ἐξ, Nov. Mox τὰ ἑαυτῆς pro τὸ μὴ ἑαυτῆς, apud Paulum. Ibidem, inquit Sylburgius, post ἀλήθεια non est distinctio in Pal. ms., ut nec in Reg.

(85) *Ἐκλεῖπον παρὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους*. Καὶ ἐκλεῖπον παρὰ πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Isa. Porro hæc Isaiæ verba non de passione Christi, sed naturali corporis infirmitate interpretantur D cum alii Patres, tum etiam Clemens, *Strom.* II, p. 368; *Strom.* III, p. 470. Tertullianus, *De idololatr.* cap. 18, de Christo dicit : « Vultu, denique, et aspectu inglorius, sicut Isaias pronuntiaverat. » Idem, *Adv. Judæos*, cap. 14 : « Ne aspectu quidem honestus. Annuntiamus enim, inquit, de illo sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, et non erat ei species, neque gloria. Et vidimus eum, et non habebat speciem, neque decorem, sed species ejus inhonorata, deficiens citra filios hominum, » etc. Similia dicit lib. *De patientia*, cap. 3, et lib. III *Adv. Marcionem*. Origenes, lib. VI, *contra Celsum* : Ὁμολογουμένως τοίνυν γέγραπται τὰ περὶ τοῦ δυσειδὲς γεγονέναι τοῦ Ἰησοῦ σῶμα, etc. Augustinus, *in psal.* XLIII : « Ut homo non habebat speciem, neque decorem; sed speciosus forma ex eo quod est præ filiis hominum. » Conf. idem *in psal.* CXXVII.

(86) *Ἀμείνων Κ*. Ἀμείνων ἦν Κ. Nov. Mox φανταστικόν, Bod., Reg.

nem, quæ visione apprehenditur, sed veram animæ et corporis ostendit pulchritudinem; animæ quidem, beneficentiam; carnis vero, immortalitatem.

CAP. II.

Quod non sit cultu utendum.

Non externi ergo hominis aspectus, sed animus probitatis ornamento ornandus est. Dici potest, ornandam quoque esse carnem ornamento continentiæ. Istæ autem non animadvertunt, dum colunt id quod est extrinsecus, quæ intus in profundo sita sunt, esse plane inculta, horrida et sterilia: cujusmodi sunt etiam ornamenta Ægyptiorum, apud quos templa, eorumque porticus, vestibula ac luci magnifice instructi, eorumque atria multis columnis cincta sunt; parietes autem lapidibus externis et artificiose depictis resplendent **93**, ita ut nihil desit: ædes autem auro, argento et electro collucent, et ex India ac Æthiopia variis fulgent lapillis; adyta vero intextis auro obumbrantur peplis. Sed si penetralia septi subieris, et ad ejus quod est præstantius, spectaculum properans, imaginem quæ templum habitat quæsieris, ✠ sacerdos quispiam ex iis, qui in templo sacrificant, gravi vultu aspiciens, et Ægyptiorum lingua pæanem concinens, cum veli aliquantum contraxerit, tanquam deum ostensurus, magnam suppeditat occasionem irridendi numinis: neque enim intus invenitur Deus, qui quærebatur, ad quem festinabamus, sed felis, vel crocodilus, vel serpens indigena, vel aliqua ejusmodi bellua, quæ templo quidem est indigna, sed antro, spelunca aut cœno dignissima. Apparet deus Ægyptiorum, bellua, quæ super stragulam purpuream volutatur. Ita etiam mihi videntur feminæ, quæ aurum gestant, et in crispandis crinibus exercentur, et in genis ungendis oculisque pingendis et pilis tingendis versantur, et aliam mollitiem arte improba persequuntur, septum hoc carnale ornantes, et vere Ægyptios imitantes, infelices amatores attrahere. Sed si quis veli templum aperuerit, vittam, inquam, vestem, aurum, fucum, tincturam, et quæ eis intrita et incrustata sunt, hoc est velamentum, quod ex eis contextum est, tanquam illic veram inventurus pulchritudinem,

✠ P. 253 ED. POTTER, 217 ED. PARIS.

κάλλος· τῆς μὲν τὸ εὐεργετικὸν, τὸ δὲ ἀθάνατον τῆς σαρκός.

ΚΕΦ. Β'.

Ὅτι οὐ χρὴ (87) καλλωπίζεσθαι.

Οὐκ ἄρα ἡ πρόσοψις τοῦ ἐκτὸς ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ καλλωπιστέα τῷ τῆς καλοκαγαθίας κοσμήματι· εἴη δ' ἂν καὶ τὴν σάρκα εἰπεῖν τῷ τῆς ἐγκρατείας κόσμῳ. Αἱ δὲ τὴν ἐπιφάνειαν καλλωπιζόμεναι, καὶ τὰ βάθη χερσούμεναι, λελήθασι σφᾶς αὐτὰς, κατὰ τοὺς Αἰγυπτίων κόσμους· οἷς ναοὶ (88) καὶ προπύλαια παρ' αὐτοῖς καὶ προτεμενίσματα (89) ἐξήσκηται, ἄλση τε καὶ ὀργάδες· κίοσί τε παμπόλλοις ἐστεφάνωνται αἱ αὐλαί· τοῖχοι δὲ ἀποστίλβουσι ξενικοῖς λίθοις καὶ γραφῆς ἐντέχνου οἷς ἐνδεῖ οὐδὲ ἕν· χρυσῷ δὲ καὶ ἀργύρῳ καὶ ἠλέκτρῳ παραστίλβουσιν οἱ ναοὶ, καὶ τοῖς ἀπὸ Ἰνδίας καὶ Αἰθιοπίας πεποικιλμένοις μαρμαίρουσι λιθιδίοις· τὰ δὲ ἄδυτα χρυσοπάστοις ἐπισκιάζεται πέπλοις. Ἀλλ' ἢν παρεισέλθῃς (90) τὸ βάθος τοῦ περιβόλου, καὶ σπεύδων ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ κρείττονος, ζητήσεις (91) τὸ ἄγαλμα τὸ ἔνοικον τοῦ νεώ· παστοφόρος (92) δὲ ἤ τις ἄλλος τῶν ἱεροποιούντων περὶ τὸ τέμενος, σεμνὸν δεδορκὼς, παιᾶνα τῇ Αἰγυπτίων ᾄδων γλώσσῃ, ὀλίγον ἐπαναστείλας τοῦ καταπετάσματος, ὡς δείξων τὸν θεὸν, πλατὺν ἡμῖν ἐνδίδωσι γέλωτα τοῦ σεβάσματος· οὐ γὰρ Θεὸς ὁ ζητούμενος ἔνδον εὑρεθήσεται, ἐφ' ὃν ἐσπεύσαμεν· αἴλουρος (93) δὲ, ἢ κροκόδειλος, ἢ αὐτόχθων ὄφις, ἤ τι τοιοῦτον θηρίον· ἀνάξιον μὲν τοῦ νεὼ, χηραμοῦ δὲ, ἢ φωλεοῦ, ἢ βορβόρου ἀντάξιον· ὁ θεὸς Αἰγυπτίων ἐπὶ στρωμνῆς ἁλουργῆς καταφαίνεται κυλιόμενον θηρίον. Ταύτῃ δοκοῦσιν αἱ χρυσοφοροῦσαι γυναῖκες, τῶν πλοκάμων τοὺς ἑνουλισμοὺς ἀσκοῦσαι, χρίσματά τε παρειῶν καὶ ὑπογραφὰς ὀφθαλμῶν, καὶ βαφὰς μετιοῦσαι τριχῶν, καὶ τὴν ἄλλην βλακείαν κακομηχανώμεναι, κοσμοῦσαι τὸν περίβολον τὸν σαρκικὸν, αἰγυπτιάζουσαι ὡς ἀληθῶς, ἐπισπᾶσθαι τοὺς δεισιδαίμονας (94) ἐραστάς. Ἀλλ' ἢν ἀποκαλύψῃ τις τὸ καταπέτασμα τοῦ νεὼ, τὸ κεκρύφαλον λέγω, τὴν βαφὴν, τὴν ἐσθῆτα, τὸ χρυσίον, τὸ φῦκος, τὰ ἐντρίμματα, τουτέστι τὸ ἐκ τούτων συγκείμενον ὕφος, τὸ καταπέτασμα, ὡς ἔνδον εὑρήσων τὸ κάλλος τὸ ἀληθινὸν, μυσάξεται,

(87) *Ὅτι οὐ χρή.* Cum capite hoc *Περὶ τοῦ καλλωπισμοῦ* conf. Tertulliani lib. *De cultu fem.* SYLBURG.

(88) *Οἷς ναοί.* Scribe, οἱ ναοὶ καὶ προπύλαια παρ' αὐτοῖς καὶ προτεμενίσματα ἐξήσκηται. Deinde, ξένοις λίθοις καὶ γραφαῖς ἐντέχνοις, etc. HEINSIUS.

(89) *Προτεμενίσματα.* Προταινίσματα, Bod., Reg. Verum in hujus marg. aliquis adnotavit προτεμενίσματα.

(90) *Παρεισέλθῃς.* Παρέλθῃς, Nov.

(91) *Ζητήσεις.* Congruentius ζητήσας, vel ζητήσῃς τε. SYLBURG. — Vel potius ζητήσῃς. Simile est illud Diodori Siculi *Biblioth.* lib. I: Οἱ μὲν ναοὶ κάλλιστοι,... ἔνδον δὲ ἦν ζητῇς τὸν Θεὸν, ἢ πίθηκός ἐστιν, ἢ ἶβις, ἢ τράγος, ἢ αἴλουρος· « Templa quidem pulcherrima: si vero intus Deum quæsiveris, aut simia est, aut ibis, aut hircus, aut felis. »

(92) *Παστοφόρος.* Πατροφόρος, Bod., Reg., super quod in Reg. aliquis scripsit πατροφόνος. Perperam; nam παστοφόροι dicebantur Ægyptiorum sacerdotes.

(93) *Αἴλουρος.* Origenes sub finem lib. VI *Adv. Celsum:* Καὶ Αἰγύπτιοι μὲν, ἐν μὲν τοῖς ἀνωτέρω καὶ παρὰ τῷ Κέλσῳ ἐπλανῶντο, ὡς σεμνοὺς μὲν ἔχοντες περιβόλους τῶν νομιζομένων ἱερῶν, ἔνδον δὲ οὐδὲν ἀλλ' ἢ πιθήκους, ἢ κροκοδείλους, ἢ αἶγας, ἢ ἀσπίδας, ἤ τι τῶν ζώων· « Ægyptios quoque quamvis superius eorum errorem taxaverit Celsus, quod intra ornatissimos templorum suorum ambitus nihil sacrorum inclusum asservent præter simias, crocodilos, capras, aspidas, similesque bestias, etc. » Conf. Philo Judæus, *De Decalog.*; Cyrillus Alex., *De festo Pasch.*; Pomponius Mela, lib. I; Juvenalis, sat. 15.

(94) *Δεισιδαίμονας.* Ludit in ambiguo hujus vocis sensu, quæ cum « infelicem, » tum « superstitiosum » denotat.

εὖ οἶδ' ἐγώ. Οὐ γὰρ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ κατοικοῦσαν A ἔνδον εὑρήσει, τὴν ἀξιόλογον· πόρνη δὲ ἀντ' αὐτῆς, καὶ μοιχαλὶς τῆς ψυχῆς κατείληφε τὸ ἄδυτον, τό τε ἀληθινὸν θηρίον ἐλεγχθήσεται, ψιμμυθίῳ πίθηκος ἐντετριμμένος· καὶ ὁ παλίμβολος ὄφις ἐκεῖνος διαβιβρώσκων τὸ νοερὸν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς φιλοδοξίας, χηραμὸν ἔχει (95) τὴν ψυχήν· πάντα φαρμάκων ὀλεθρίων ἐμπλήσας, καὶ τὸν ἑαυτοῦ τῆς πλάνης ἐνερευξάμενος ἰὸν (96), μετεσκεύασε τὰς γυναῖκας εἰς πόρνας ὁ προαγωγὸς οὗτος δράκων· οὐ γὰρ γυναικὸς, ἀλλ' ἑταίρας τὸ φιλόκοσμον· αἳ τῆς παρὰ μὲν τοῖς (97) ἀνδράσιν οἰκουρίας ὀλίγα φροντίζουσιν, λύσασαι δὲ τἀνδρὸς τὸ βαλάντιον, ἐκτρέπουσι τὰς χορηγίας εἰς ἐπιθυμίας, ὡς πολλοὺς ἔχοιεν τοῦ καλαὶ δοκεῖν εἶναι μάρτυρας· καὶ τὴν πᾶσαν ἡμέραν κομμωτικῇ προσκαθεζόμεναι, ἀργυρωνήτοις σχολάζουσιν ἀνδραπόδοις. B Καθάπερ οὖν ὄψιν πονηρὸν (98), ἡδύνουσι τὴν σάρκα· καὶ τὴν μὲν ἡμέραν κομμωτικῇ προστεθήκασι θαλαμευόμεναι, μὴ ἐλεγχθῶσιν ἀνθιζόμεναι· ἑσπέρας δὲ, καθάπερ ἐκ φωλεοῦ, πρὸς τὸν λύχνον τὸ νόθον (99) τοῦτο προσέρπει κάλλος· συνεργεῖ γὰρ καὶ ἡ μέθη, καὶ τὸ ἀμυδρὸν τοῦ φωτὸς, πρὸς τὴν ἐπίζεσιν αὐτῶν. Καὶ τὴν μὲν ξανθίζουσαν τοὺς πλοκάμους ὁ κωμικὸς Μένανδρος εἴργει τῆς οἰκίας·

Νῦν δ' ἔρπ' ἀπ' οἴκων τῶνδε· τὴν γυναῖκα γὰρ
Τὴν σώφρον' οὐ δεῖ τὰς τρίχας ξανθὰς ποιεῖν (1)·

ἀλλ' οὐδὲ (2) τὰς παρειὰς φυκοῦν, οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπογράφεσθαι. Λελήθασι δὲ σφᾶς αἱ κακοδαίμονες τὸ οἰκεῖον ἀπολλύουσαι κάλλος τοῦ ὀθνείου τῇ C ἐπεισαγωγῇ· ἅμα γοῦν ἡμέρᾳ σπαρασσόμεναι, καὶ ἀποτεινόμεναι, καὶ φυράμασί τισι καταπλαττόμεναι, ψύχουσι μὲν τὸν χρῶτα, ὀρύττουσι δὲ τὴν σάρκα (3) τοῖς φαρμάκοις καὶ τῇ περιεργίᾳ τῶν ῥυμμάτων τὸ οἰκεῖον μαραίνουσαι ἄνθος. Διὰ τοῦτό τοι ὠχραὶ μὲν ἐκ καταπλασμάτων καταφαίνονται, εὐάλωτοι δὲ ὑπὸ νόσων γίνονται, τακερὰν ἤδη τὴν σάρκα φαρμάκοις τὴν ἐσκιαγραφημένην ἔχουσαι· τῶν ἀνθρώπων τὸν Δημιουργὸν ἀτιμάζουσαι (4), ὡς οὐ κατ' ἀξίαν δεδωρημένον τὸ κάλλος· εἰκότως ἀργαὶ (5) πρὸς οἰ-

A satis scio eum esse abominaturum. Neque enim Dei imaginem intus inveniet habitantem, quam est consentaneum; sed loco ejus fornicatrix et adultera animæ occupavit adytum, et vera esse bestia convincetur, fuco scilicet intrita simia: et seductor ille serpens, qui mentis exedit intelligentiam per gloriæ cupiditatem, pro spelunca habet animam, et cum omnia exitialibus venenis impleverit, et erroris sui virus eructaverit, mulieres in meretrices transformat hic draco, fungens lenonis officio: non est enim mulieris, sed meretricis, illud nimium sui ornandi studium. Quæ quidem mulieres, domus apud maritos servandæ, administrandæque familiæ curam gerunt exiguam, sed soluta mariti crumena, quæ eis suppeditantur, convertunt in suas cupiditates, ut pulchræ esse videantur, illiusque rei multos habeant testes: et ornandi artificio toto die dantes operam, ære emptis vacant mancipiis. Carnem ergo, tanquam condimentum, mollem et suavem reddunt: et interdiu quidem in thalamis delitescentes, arti ornandi affixæ sunt, ne vernantibus fucatæ coloribus deprehendantur: vespere autem tanquam ex antro ad lucernam prorepit ✠ hæc adulterina pulchritudo. Nam et ebrietas, et lux obscurior, incrustationi earum opem ferunt. Atque eam quidem, quæ suos pilos reddebat flavos, Menander comicus domo arcet:

At nunc abi ex his ædibus: nam feminam
Turpe est pudicam facere flaventes pilos:

sed et genas fucare, et oculos depingere. Non intelligunt autem miseræ, se propriam perdere pulchritudinem, dum externam inducunt. Summo itaque mane se lacerantes, et extendentes, variisque ac confusis mistionibus effingentes, vivum quidem cutis colorem refrigerant, carnem autem venenis effodiunt, curiosisque abstersionibus proprium decoris florem corrumpunt. Quocirca a cataplasmatibus quidem pallidæ cernuntur, a morbis autem facile arripiuntur, ut quæ adumbratam carnem venenis jam liquefactam habeant: hominum Opificem contumelia afficientes, tanquam qui sufficientem non fuerit eis largitus pulchritudinem. Jure ergo quod

✠ P. 254 ED. POTTER.

(95) *Ἔχει.* Ἔχειν Nov. In Reg. aliquis ν finalem delevit.

(96) *Ἰόν.* Υἱόν, Bod.

(97) *Τοῖς.* Abest a Nov. Mox, ὀλίγον φρον. Ibid.

(98) *Ὄψιν πονηρόν.* Lowthius ait: « Forte legendum πονηράν conjunctim cum σάρκα, « aspectu turpem. » Ὄψιν idem valet, quod κατ' ὄψιν. » Ὄψιν agnoscit etiam Herveti versio, « carnem ergo, ut quæ sit visu jucunda. » Sed procul dubio legendum ὄψον, etiam C. arbitro. SYLBURG. — In Reg. super ι aliquis ο scripsit.

(99) *Τὸ ν.* Τὸν ν. Nov. Mox, συνεργῇ, Bod.

(1) *Ποιεῖν.* Metro convenientius ποεῖν, ut apud Aristophanem passim. SYLBURG.

(2) *Ἀλλ' οὐδέ.* Tertullianus, *De cultu femin.* lib. II, cap. 5: « In illum (Deum) delinquunt, quæ cutem medicaminibus urgent, genas rubore maculant, oculos fuligine porrigunt. »

(3) *Ὀρύττουσι δὲ τὴν σ.* Reg. cum Herveto interprete hanc sententiam hoc modo effert: Ὀρύττουσι δὲ τὴν σάρκα τοῖς φαρμάκοις, καὶ τῇ περιεργίᾳ τῶν ῥυμμάτων τὸ οἰκεῖον μαραίνουσι. . . . Dein, κάλλος pro ἄνθος, Pal., Bod., Reg.

D (4) *Τὸν Δημιουργ. ἀτ.* Tertullianus, *De mulieribus fucatis*, loco superius laudato: « Displicet nimirum illis plastica Dei: in seipsis nimirum arguunt et reprehendunt artificem omnium, reprehendunt enim, cum emendant, cum adjiciunt. »

(5) *Εἰκότως ἀργαί.* Hanc Euripidis sententiam profert Stobæus tit. 62 in *Vituperio Amoris:*

Ἔρως γὰρ ἀργὸν κἀπὶ τοῖς ἔργοις ἔφυ,
Φιλεῖ κάτοπτρα, καὶ κόμης ξανθίσματα,
Φεύγει δὲ μόχθους.

Amor otiosa res est, inutilis ad opera,
Amat specula, et flavas comæ tincturas,
Fugit labores.

Exstat et apud Plutarch., *in Erot.*; Chrysostomus, hom. 78, *in Matthæum:* Ἡ γυνὴ πάλιν ἔστω μὲν οἰκουρὸς, πρὸ δὲ ταύτης τῆς ἐπιμελείας ἑτέραν ἀναγκαιοτέραν ἐχέτω φροντίδα, τὰ τῶν οὐρανῶν ὅπως ἅπασα ἐργάσηται οἰκία. Quod autem dixit eas hominum Opificem contumelia afficere, imitatus videtur Cyprianus, *De disciplina et hab Virginum:* « Manus Deo inferunt, quando id, quod ille formavit, re-

ad domum servandam attinet, ignavæ fiunt, ut quæ sedeant, veluti depictæ, ad spectaculum, non natæ ad domus custodiam. Et ideo apud comicum prudens ait mulier: « Quid providi fecerimus nos feminæ, vel splendidi, quæ tot colorum floribus sparsæ sedemus, liberarum in nobis feminarum characterem obliterantes, domorum eversiones, et nuptiarum perniciem, et liberorum in se accusationes concitantes. » Hac etiam ratione Antiphanes comicus in *Malthaca* irridet meretriciam mulierum consuetudinem: dicens verba omnibus communia, adversus illam earum fucationem ✠ et intritionem... « Venit: Ipsa transit, accedit, non transit. Venit, adest, abstergitur, accedit. Smegmate saponeve purgatur, pectitur, ejecit, teritur. Lavatur, se contemplatur, componitur, unguentis perfunditur, ornatur, ungitur, et si quid habeat, enecatur. » Ter enim non semel dignæ sunt quæ pereant, quæ crocodilorum excrementis utuntur, et spuma sepiarum unguntur, et supercilia fuligine illinunt, et fuco genas terunt. Quæ ergo vel poetis ethnicis erant odio propter mores, cur non magis a veritate rejiciendæ fuerint? Alius itaque comicus eas reprehendens, Alexis (ejus enim verba afferam, quæ

A κουρίας γίνονται, καθάπερ ἐζωγραφημέναι, καθεζόμεναι εἰς θέαν, οὐκ εἰς οἰκουρίαν γεγενημέναι. Διὰ τοῦτό τοι (6) ἡ παρὰ τῷ κωμικῷ ἐπιλογιστικὴ γυνὴ λέγει· « Τί δ' ἂν γυναῖκες φρόνιμον ἐργασαίμεθα, ἢ λαμπρὸν, αἳ καθήμεθ' ἐξανθισμέναι (7), τῶν ἐλευθέρων γυναικῶν λυμαινόμεναι τὸν χαρακτῆρα· οἴκων ἀνατροπὰς, καὶ γάμων ἐκτροπὰς, καὶ παίδων διαβολὰς περιποιούμεναι. » Τοῦτο αὐτὸ γάρ τοι καὶ Ἀντιφάνης ὁ κωμικὸς ἐν *Μαλθακῇ* τὸ ἑταιρικὸν τῶν γυναικῶν ἀποσκώπτει, τὰ κοινὰ πάσαις ῥήματα, εἰς τὴν κατατριβὴν (8) ἐξηυρημένα, λέγων . . . . . « Ἔρχεται· Μετέρχεθ' αὕτη, προσέρχετ', οὐ μετέρχεται· Ἥκει, πάρεστι, ῥύπτεται, προσέρχεται· Σμήχεται, κτενίζετ', ἐκβέβληκε (9), τρίβεται, Λούεται, σκοπεῖται, στέλλεται, μυρίζεται, κοσμεῖτ', ἀλεί-
B φετ'· ἂν δ' ἔχοι τι (10), ἀπάγχεται. » Τρὶς γὰρ, οὐχ ἅπαξ, ἀπολωλέναι δίκαιαι, κροκοδείλων ἀποπάτοις (11) χρώμεναι, καὶ σηπεδόνων ἀφροῖς ἐγχριόμεναι, καὶ ταῖς ὀφρύσι τὴν ἀσβόλην ἀναματτόμεναι, καὶ ψιμμυθίῳ (12) τὰς παρειὰς ἐντριβόμεναι. Αἱ τοίνυν καὶ τοῖς ἐθνικοῖς προσκορεῖς ποιηταῖς διὰ τὸν τρόπον, πῶς οὐκ ἂν ἀπόβλητοι τῇ ἀληθείᾳ γένοιντο; Ἕτερος γοῦν κωμικὸς ἐλέγχων αὐτὰς, Ἄλεξις (13)· καὶ γὰρ

✠ P. 255 ED. POTTER, 218 ED. PARIS.

formare et transfigurare contendunt, nescientes quia opus Dei est omne quod nascitur, diaboli quodcunque mutatur. » Collect.

(6) *Τοι*. Καί addit Nov. Mox, γυνή abesse a Pal. refert Sylburgius. Porro sequentes versus ex Aristophanis *Lysistrata* recitasse Clementem, monuit Gatakerus, *Adv*. c. 9. Eos hoc modo digessit ac restituit Grotius, *Excerpt. ex Trag. et Comœd.* p. 909:
C

Τί δ' ἂν γυναῖκες φρόνιμον ἐργασαίμεθα,
Ἢ λαμπρὸν, αἳ καθήμεθ' ἐξηνθισμέναι,
Κροκωτοφοροῦσαι καὶ κεκαλλωπισμέναι,
Λυμαινόμεναι χαρακτῆρα τῶν ἐλευθέρων,
Οἴκων ἀνατροπὰς, καὶ γάμων ἔτ' ἐκτροπὰς,
Καὶ παιδίων διαβολὰς περιποιούμεναι;

Quid enim faceremus providum, aut memorabile
Mulieres, quæ sedemus rutilantes comas,
Crocotulatæ, vultum pigmento illitæ,
Notam delentes omnem ingenui corporis:
Turbellas domuum, conjugum divortia
Meditantes, aut in liberos calumnias?

(7) *Ἐξανθισμέναι*. Super α priorem aliquis in Reg. scripsit η, ut sit ἐξηνθισμέναι, « floribus sparsæ. » Sylburg. ait: Hervetus interpres vertit « tot colorum floribus sparsæ. » Perperam. Significat enim « flavatæ, » id est flavo capillitio exornatæ; a verbo ξανθίζω· sicut 159 dicit, a Menandro ex ædib. exigi τὴν ξανθίζουσαν τοὺς πλοκάμους· ab ἐξανθίζω enim dicendum fuisset ἐξηνθισμέναι, ut supra 149. Quæ sequuntur, in versus distincta sunt in Pal. manuscr. quorum primus desinit in λυμαινόμεναι, secundus in ἀνατροπάς, tertius in περιποιούμεναι· quæ distinctio, cum metri legem habeat nullam, consulto a me prætermissa est.

(8) *Κατατριβήν*. Sic abusive τὴν ἐντριβήν vocat: quemadmodum B. Paulus περιτομήν appellavit κατατομήν. Porro Antiphanis versus hoc modo digessit Grotius Operis modo laudati pag. 614:

Ἔρχεται,
Μέτερχεται, προσέρχετ', οὐ μετερχεται,
Βέβηκε· τρίβεται, σμήχεται, κτενίζεται,
Λούεται, σκοπεῖται, στέλλεται, μυρίζεται,
Κοσμεῖτ', ἀλείφεται· ἂν δ' ἔχῃ τι, ἀπάγχεται.

Venit,
Retro cedit, rursum accedit, non cedit retro,
Abiit: fricatur, abstergitur, pectitur,
Lavat, spectatur, convestitur, ungitur,
Mundatur, si quid displicet, se strangulat.

Dein hæc adnotat: « Post μετέρχεται erat αὐτή apud Clementem. Ibidem ἥκει, πάρεστι, ῥύπτεται (forte θρύπτεται), προσέρχεται, quasi præcedentium et sequentium interpretamenta, aut repetitiones abjeci. »

(9) *Ἐκβέβληκε*. Pal. ms., ἐκβέβηκε, « exscendit, egressa est: » inquit Sylb. Consentiunt Bod., Reg. Mox ἀπολωλέναι δίκαιον, Bod.

(10) *Ἂν δ' ἔχοι τι*. Malim, ἂν δ' ἔχῃ τι subjunctivo modo, ubi significare videtur, delicatulas istas, si minimum quid mali habeant, continuo se præ impatientia strangulare. Ibid. Stercore crocodili ad fucandam faciem usas esse mulieres, et quidem crocodili terrestris, fusius docet Petrus Victorius *Var. lectionum* lib. XI, cap. 4. Sylburg.

(11) *Κροκοδείλων ἀποπ*. P. Victorius l. XI, c. 4, *Var. lect*. Sic Horatius

... Nec illi
Jam manet humida creta, colorque
Stercore fucatus crocodili.

Animadvertendum autem, cum duo sint genera crocodilorum, quorum alterum ancipitem vitam ducat, ac nunc in terris, nunc in aquis vivat, alte-
D rum vero terrestre tantum animal sit, posterioris hujus, cum odoratis floribus vescatur, reliquias diligenter exquiri, quæ nidorem jucundum reddant, maculasque omnes e facie deleant, ac nitorem afferant. Testatus hoc est Galenus, et « crocodileam, » has ipsas reliquias cibi, medici vocant. Gravis vero ac severus scriptor cum acriter reprehenderet sui temporis mulieres, quod hujusmodi fallaciis uterentur, usus etiam priscorum testimonio, quibus ne illæ quidem probabantur. Collect.

(12) *Ψιμμυθίῳ*. Ψιμυθίῳ cum simplici μ. Bod., Reg.

(13) *Ἄλεξις*. In Alexidis loco, plane luxati sunt versus. In Pal. ms. tres sunt distincti: quorum primus exit in κωμῳδουμένης· alter, in γυναικωνίτιδος· tertius, in μέντοι. Sed ea quoque distinctio a me de industria neglecta est, quia nihil habet metri legitimi. Si quis aliam a me petat, hanc attulerim: Οὐ γὰρ εἰς τόσον περίεργος ἦν. Ἐγὼ δ' αἰσχύνομαι, Κωμῳδουμένης τοσόνδε τῆς γυναικωνίτιδος. Εἰ βοηθὸς γενομένη, κᾆπειτα καὶ προσαπολλύει τὸν ἄνδρα.

καὶ τούτου παραθήσομαι τὴν λέξιν, δυσωποῦσαν τῷ περιέργῳ τῆς ἑρμηνείας, τὸ ἀδιάτρεπτον τῆς ἀναισχυντίας· οὐ γὰρ εἰς τοσοῦτον (14) περίεργος ἦν· ἐγὼ δὲ αἰσχύνομαι, κωμῳδουμένης εἰς τοσοῦτον τῆς γυναικωνίτιδος, εἰ βοηθὸς γενοίμην· « Εἶτα μέν τοι προσαπολλύει καὶ τὸν ἄνδρα· πρῶτα (15) μὲν γὰρ ἐς

A curiosa rerum explicatione, obstinatam earum impudentiam pudore afficiunt: neque enim erat, quantum credo, tam superfluus: me autem puderet feminis, quæ usque adeo in comœdiis punguntur, ferre auxilium velle): « Deinde vero marito quoque affert exitium: primum quidem in lucro, et in spoliandis

Πρῶτον κέρδος ἐστὶ καὶ τὸ συλᾶν τοὺς πέλας· πάντα δ' αὖ τἄλλοις πάρεργα ταύταις ἔργα γίνεται. Haud scio tamen an non e pluribus locis hic brevitatis causa in unum sit contractus. In Athenæi ms. c. post hæc sequuntur quæ in Vulg. ed. leguntur l. XIII, 281: Ῥάπτουσι δὲ πᾶσιν ἐπιβουλάς· ut indicat Petrus Victorius *Var. lect.* lib. XV, in ult. cap. appendice. Utique in *Excerptis* ms. ibid. legitur, εἰ βοηθὸς γενομένη, εἶτα μέντοι προσαπολλύει τὸν ἄνδρα, sensu admodum opposito. Priores autem versus restitui ex Athenæi lib. XIII, pag. 281. De quibus ut adnotem, quæ opus est, impressus pariter et ms. liber habent, βλαύταισιν ἐγκεχάττυται, contra metrum, quod vel βλαυτίσιν postulat, vel, ut apud Athenæum est, βαυκίσι· quod eo magis placuit; quoniam Hesychio quoque ac Polluci βαυκίδες sunt mollis et muliebris calceamenti genus: βλαῦται vero etiam virile calceamentum supra, 151. Ἔρραμμ' e P. ms. repositum pro vulg. ἐρραμμέν', « insumentum » videlicet, nates graciliores et depressiores aliquantum attollens. Seq. v. Athen. cod. q. τιτθίοις τούτοισι· alii στηθίοις. Τοὔνδυτον e corruptis vestigiis collegi: Clementis enim codices habent, οὐ τὸν δυτον· Athenæi, τοιαῦτα γοῦν αὐτῶν. Contractum autem τοὔνδυτον, ex τὸ ἔνδυτον, proxime accedit ad id, de quo modo dixi, ἔρραμμα. Ib. P. ms. κατέπασε· minus apte. Παιδέρωτ' ibidem mox ex Athen. scripsi pro vulg. πετεύρων δ'. Ex eodem Athenæo inserui, quæ in sequentibus inclusionis nota circumscripsi. Unguentum autem fuisse παιδέρωτα, præter Hesychium docet Hieronymus Mercurialis *Var. lect.* lib. V, cap. 9, forsan, ex eo quod pueros adolescentesque in amorem accenderet. Et dentium candorem ab effeminatis curiosius affectatum fuisse, latius docet Petrus Victorius *Var. lect.* libro sexto, capite decimo secundo. SYLBURG.

(14) *Οὐ γὰρ εἰς τοσ.* Existimo contra quam viri eruditi sentiunt, hæc esse Clementis verba, qui fatetur luxum quidem mulierum esse maximum, sed majorem eum tamen a comico describi, ut pudorem iis ea ratione exprimeret. Itaque non posse ipsum se, sine maximo pudore ipsa ejus verba commemorare. Plane enim dicit, quamvis quidem maximus earum esset luxus, fateri tamen se in iis esse, τὸ περίεργον τῆς ἑρμηνείας. Scribe, τὸ ἀδιάτρεπτον τῆς ἀναισχυντίας· οὐ γὰρ εἰς τοσοῦτον περίεργος ἦν. Ἐγὼ δὲ αἰσχύνομαι κωμῳδουμένης εἰς τοσοῦτον τῆς γυναικωνίτιδος κἂν βοηθὸς γενοίμην. Quasi diceret: Verba quibus luxum suum objicit feminis, ita sunt indigna, ut me pudeat illarum: et optarem posse me succurrere illis. Hinc ad verba comici se confert: ex quibus primo adducit ista et proposito accommodat, εἶναι μὲν Προσ' ἀπολλύει τὸν ἄνδρα. Deinde iterum ad reliquos se confert: quæ cohærent sensu cum illis etsi non ordine, quorum primus est:

Πρῶτα μὲν γὰρ ἐς τὸ κέρδος καὶ τὸ συλᾶν τοὺς [πέλας.

HEINSIUS.

(15) *Πρῶτα.* Hanc meretricum descriptionem ex Alexidis Ἰσοστασίῳ recitavit Athenæus, lib. XIII, cap. 3, e quo ac Clemente inter se collatis, ac mutuum auxilium præbentibus, eam hoc modo restituit Grotius, libri superius dicti p. 570 et seq.:

Πρῶτον μὲν γὰρ εἰς τὸ κέρδος καὶ τὸ συλᾶν τοὺς [πέλας
Πάντα τἄλλ' αὐταῖς πάρεργα γίνεται. Ῥάπτουσι δὲ
Πᾶσιν ἐπιβουλάς. Ἐπειδὰν δ' εὐπορήσωσίν ποτε,
Ἀνέλαβον καινὰς ἑταίρας, πρωτοπείρους τῆς τέ-[χνης.
Εὐθὺς ἀναπλάττουσι ταύτας, ὥστε μήτε τοὺς [τρόπους,
Μήτε τὰς ὄψεις ὁμοίως διατελεῖν οὔσας ἔτι.
Τυγχάνει μικρά τις οὖσα; φελλὸς ἐν ταῖς βαυ-[κίσιν
Ἐγκεκάττυται. Μακρά τις; διάβαθρον λεπτὸν [φορεῖ,
B *Τήν τε κεφαλὴν ἐπὶ τὸν ὦμον καταβαλοῦσ' ἐξέρ-[χεται·*
Τοῦτο τοῦ μήκους ἀφεῖλεν. Οὐκ ἔχει τις ἰσχία;
Ὑπενέδυσ' ἐρραμμέν' αὐτήν, ὥστε τὴν εὐπυγίαν
Ἀναβοᾶν τοὺς εἰσιδόντας. Κοιλίαν ἁδρὰν ἔχει;
Τιτθίαις ταύταισι τούτων, ὧν ἔχουσ' οἱ κωμικοί,
Ὀρθὰ προσθεῖσαι τοιαῦτα, τοὔνδυτον τῆς κοιλίας
Ὥσπερεὶ κοντοῖσι τούτοις εἰς τ' ὀπισθ' ἀπήγαγον.
Τὰς ὀφρῦς πυῤῥὰς ἔχει τις, ζωγραφοῦσιν ἀσβό-[λῳ.
Συμβέβηκ' εἶναι μέλαιναν; κατέπλασε ψιμμυθίῳ.
Λευκόχρως λίαν τίς ἐστι; παιδέρωτ' ἐντρίβεται.
Καλὸν ἔχει τοῦ σώματός τι; ταυτὸ γυμνὸν δεί-[κνυται.
Εὐφυεῖς ὀδόντας ἔσχεν; ἐξ ἀνάγκης δεῖ γελᾶν,
Ἵνα θεωροῖεν οἱ παρόντες τὸ στόμ' ὡς κομψὸν [φορεῖ.
Ἂν δὲ μὴ χαίρῃ γελῶσα, διατελεῖν τὴν ἡμέραν
Ἔνδον· ὥσπερ τοῖς μαγείροις ἃ παράκειθ' ἑκά-[στοτε,
C *Ἡνίκ' ἂν πωλῶσιν αἰγῶν κρανία, ξυλήφιον*
Μυῤῥίνης ἔχουσι λεπτὸν ὀρθὸν ἐν τοῖς χείλεσιν,
Ὥστε τῷ χρόνῳ σεσηρέναι, ἄν τε βούλωνται, ἄν [τε μή.
Σώματα καὶ ὄψεις διὰ τούτων σκευοποιοῦσι τῶν [τεχνῶν.

At si quæstum concilient ac despolient alterum,
Præ hoc labore reliqua cuncta ducunt perfunctoria.
Omnibus struunt insidias. Postquam sic rem fecerunt,
Alias sibi scortilla adsciscunt, artis tirones novas:
Has refingunt ac reformant, ut nec mores antea
Jam tuentur, nec sit idem vultus qui pridem fuit.
Si pusilla est aliqua, suber additur sculponeis.
Longa est alia? plantam tenui leviter vestit diaba-[thro,
Et capite in humeros rejecto publicam incedit viam:
Tantum abit proceritati. Si depygis altera est,
Fulmentatur assumentis, ut qui euntem conspiciant,
D *Bene clunatam exclament omnes. Si cui venter pro-[minet,*
Fasciis, videre quales in comœdiis licet,
Arrectaria insuper addunt, et sic quod protuberat
Alvi exterius, id retrorsum redigunt tanquam trudi-[bus.
Quæ rufum superciliata est, pingitur fuligine.
Nigra si qua est, de cerussa falsum candorem trahit.
Ad pallorem si qua albescit, hæc acantho inungitur.
Nudum habet ac promercale, si quid pulchrum in [corpore est.
Dentes nacta est elegantes? pernecesse est rideat,
Ut conspiciant quotquot adsunt quam sit ore venu-[stulo.
Quod si risum non amassit, desidere intra domum
Cogitur dies perpetuos, et qualia coquo adjacent
Cum caprugna capita vendit, tali myrrhæ frustulo
Labia transtinere et ori facere intercapedinem,
Ut velit nolitve risum consueat diducere.
Talibus sutelis corpus atque vultum interpolant.

Ɐ proximis: omnia enim alia opera ab eis fiunt obiter. Est aliqua parva? suber in **94** calceis insuitur. Longa est aliqua? tenues gestat soleas: caput in humerum demittens egreditur: hoc ei detrahit de longitudine. Depressiores coxæ et femora sunt alicui? eis aliquid assuit, ut qui ingrediuntur eam pulchras habere nates exclament. Mollem ac prominentem habet ventrem? ut comicorum nutrices, appositis nonnullis eum erigit. Depressior est venter? veluti contis quibusdam adhibitis efficit, ut is anterius procedat. Supercilia flava habet aliqua? depingit fuligine. Alicui ut ea nigra sint contigit? tollit cerussa nigrorem. Sunt alicui nimis alba? unguento ei rei facto deterit alborem. Habet aliquam corporis partem candidam? eam nudam ostendit. Bellos habet dentes? rideat necesse est, ut præsentes videant, quam sit ei os venustum: et quamvis læta non sit, toto tamen die ridet, in labris

A τὸ κέρδος, καὶ τὸ συλᾷν τοὺς πέλας πάντα τἄλλα ἔργ' αὐταῖς πάρεργα γίγνεται. Τυγχάνει (16) μικρά τις οὖσα; φελλὸς ἐν ταῖς βαυκίσιν (17) Ἐγκεκάττυται· μακρά τις; διάβαθρον (18) λεπτὸν φορεῖ, τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τὸν ὦμον καταβάλλουσ' ἐξέρχεται· τοῦτο τοῦ μήκους ἀφεῖλεν. Οὐκ ἔχει τις ἰσχία; Ὑπενέδυσεν ἔῤῥαμμ' αὐτὴν, ὥστε τὴν εὐπυγίαν Ἀναβοᾷν τοὺς εἰσιδόντας. Κοιλίαν ἁδρὰν ἔχει (19); Τιτθίαις ταῦταισι τούτων ὧν ἔχουσ' οἱ κωμικοὶ, Ὀρθὰ προστιθεῖσα ταῦτα, τοὔνδυτον τῆς κοιλίας Ὥσπερεὶ κοντοῖσι τούτοις εἰς τὸ πρόσθ' ἀπήγαγεν. Τὰς ὀφρῦς πυῤῥὰς ἔχει τις; ζωγραφοῦσιν ἀσβόλῳ, Συμβέβηκ' εἶναι μέλαιναν; κατέπλασε ψιμμυθίῳ. Λευκόχρως (20) λίαν τίς ἐστι; παιδέρωτ' ἐντρίβεται. Καλὸν ἔχει τοῦ σώματός τι; τοῦτο γυμνὸν δεικνύει. Εὐφυεῖς B ὀδόντας ἔσχεν; ἐξ ἀνάγκης δεῖ γελᾷν, Ἵνα θεωρῶσ' οἱ παρόντες τὸ στόμ' ὡς κομψὸν φορεῖ. Ἂν δὲ μὴ χαίρῃ (21) γελῶσα, διατελεῖ τὴν ἡμέραν Ἔνδον, ὥσπερ

Ɐ P. 256 ED. POTTER.

(16) *Τυγχάνει*. P. Victorius lib. xv, cap. 23. Mos erat Græcarum mulierum in calceis suberem gestandi, ut grandiores viderentur. Plinius lib. xvi, quo loco de subere disputat, videtur significare hieme tantum ipso feminas usas, quod concedi posset ut valetudini aptum; et tamen addit ea, quæ indicant, aliud etiam in hoc ipsas secutas; et convenit testimonio comici, quod citavit Clemens. Xenophon etiam in libro *De re familiari*, hujus fraudis meminit. Ubi de uxore Ischomachi: Ὑποδήματα ἔχουσαν ὑψηλὰ, ὅπως μείζων δοκοίη εἶναι ἢ ἐπεφύκει. Iidem autem versus citantur ab Athenæo, sed duo, qui desiderantur in principio, apud Athen. leguntur in libro exarato calamo: ita enim habe- C tur: Πρῶτον μὲν γὰρ πρὸς τὸ κέδρος καὶ τὸ σκυλᾷν τοὺς πέλας, etc. Hæc ille. Iidem etiam reperiuntur hic apud Clementem, quorum sententia incipit ab illis verbis: « Primum quidem in lucro, et in spoliandis. » Interpres Athenæi lib. xiii: « Præcipuum studium ad quæstum est, et eos, qui propius se admovent, spoliandos. » At quod sequitur, emendatius habet Clemens: Πάντα τ' ἄλλα ἔργ' αὐταῖς πάρεργα γίνεται, quam apud Athenæum πάντα τἄλλα αὐταῖς πάρεργα. Hic tamen animadverterat Fed. Morellus legendum sibi videri, πάντα τἄλλα ἔργα αὐταῖσιν πάρεργα γίνεται, ut scilicet trochaicus tetrameter suis numeris expleretur: et plerique sequentes trochaici integriore mensura sunt apud Athen. Collect.

(17) *Βαυκίσιν*. Βλαύτησιν Flor. et ms. nostri codices. Dein, ἐνεγκάττυται pro ἐγκεκάττυται, Nov., Bod., Reg. Paulo post, ἐπὶ τῶν ὤμων pro ἐπὶ τὸν ὦμον, Bod., Reg. Dein, ἐῤῥαμμένα pro ἔῤῥαμμ', D Nov., Bod., Reg. Mox εἰσιόντας pro εἰσιδόντας, Bod., Reg., edit. Flor.; εἰδόντας Nov. Dein, τιτθίδαις ταυταίσιν ὧν ἔχουσ', Nov. Mox, προσθεῖσαι pro προστιθεῖσα, Nov., Bod., Reg. Tum, οὐ τὸν τήνδυτον, vel τήνδητον, τῆς κ. Nov., Bod., Reg. Mox, κατέπασε pro κατέπλασε, Nov., Bod., Reg. Dein, πετεύρων δέ, vel πέτρευον δέ, pro παιδέρωτ', Nov., Bod., Reg. Paulo post, στόμα ὡς ὅτι κομψόν Nov., Bod., Reg. Mox, ea, quæ uncis inclusa ex Athenæo inseruit Sylburgius, absunt a Nov., Bod., Reg. Sunt præterea aliæ nonnullæ levioris momenti differentiæ, quas præterire visum est. Porro in omnibus codicibus versus prave distincti reperiuntur.

(18) *Διάβαθρον*. Pollux lib. vii: Καὶ τὰ διάβαθρα κοινὰ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. « Tum diabathra communia viris ac feminis. » Festus: « Diabathra, genus solearum Græcanicarum. » Apud Varronem ex Nævio: « Diabathra in pedibus habebat, atque amictus erat epicroco. » Interpres Athenæi reddit. « Solea tenui calceus suppingitur. » Alii minus recte « subsellium tenue » interpretantur. Quod vero corrigit Victorius καυκίσιν, et scribit βαυκίσιν, apud Clementem est βλαυτῆσιν· quod etiam calceamenti genus est muliebris. Lex tamen versus illam Victorii lectionem ex Athenæo et Polluce depromptam comprobat. Collect.

(19) *Κοιλίαν ἁδρὰν ἔχ*. At apud Athenæum κοιλίαν ἔχει στήθιες, pro quo in editione *Comicarum sententiarum* corrigunt quidam: Κοιλίαν ἔχουσι δὲ τινὲς στῆθος ὥς. « Alvum habent quædam ad pectus. » At interpres Athenæi: « Venter si tumidior est, fasciis astringitur. » Collect.

C (20) *Λευκόχρως*. Hic vero contra ex Athenæo restituendus est Clementis locus: nam cum legeretur vitiose πετεύρων δ' ἐντρίβεται, legit Hervetus ἄλευρον « et farina interitur. » At neque πέτευρον gallinarum retineri potest. Athenæus παιδέρωτ' ἐντρίβεται. « Pæderota huic affricant. » Et adnotat interpres, fucum eum fuisse, qui genas rubore tingat, qualis in pueris cernitur, et placet, et Ægyptium unguentum quoque dici, quod ex floribus Ægyptiæ spinæ conficitur. Sanior etiam est apud Athen. hic octon. Ἵνα θεωρῶσ' οἱ παρόντες τὸ στόμ' ὡς κομψὸν φορεῖ. Ἂν δὲ μὴ, etc. Collect.

(21) *Ἂν δὲ μὴ χ*. Collocanda fuit distinctio post γελῶσα, ut apud Athenæum, apud quem διὰ τέλους legitur pro διατελεῖ. « Risus autem si odiosus est, totum diem agunt domi, et virgulam myrteam in labris habent. » Id est, ut notat interpres, si nolit risu dentes ostendere, init rationem, qua dentes detegat, nempe ut assulam myrti dentibus teneat, D quod de lentisco, ceu mastiche, fieri solitum, adnotatum est in pag. 267. Et quod hic ξυλήφιον Alexis, Dioscorides ξυλάριον dicit, cujus loco reponunt hic ξυλίδον quidam frustra. Apud Athenæum additur comparatio hæc, quæ coquis apponitur caprarum, dum vendunt. Nam, ut monet interpres, qui caprinam in macello vendebant, myrtea fronde ornabant, ut in myrtetis pastas capras significarent, vel ut fœdus odor mitigaretur. Versus duo, qui apud Clement. intercidere, eo necessarii sunt, quod sensum absolvant: Ἔνδον, ὥσπερ τοῖς μαγείροις ἃ παράκειθ' ἑκάστοτε Ἡνίκ' ἂν πωλῶσιν αἰγῶν κρανία, ξυλήφιον. Et sequens explendus indidem, Μυῤῥίνης ἔχουσα λεπτὸν ὀρθὸν ἐν τ. χειλ. ex Fed. Morelli animadversione. Notat præterea P. Victorius lib. vi, cap. 12, *Var. lect.*, morem, quem exagitat Catullus in Egnatio, mulieres etiam tenere docuisse Alexin: cum enim Egnatius candidos haberet dentes, consueverat quocunque venerat, renidere; ut hoc etiam sæpe inepte atque importune faceret locis illis, quibus magis

A ταῖς μαγείροις ἃ παράκειθ' ἑκάστοτε, 'Ηνίκ' ἂν πωλῶσιν αἰγῶν κρανία, ξυλήφιον Μυῤῥίνης ἔχουσα λεπτὸν ὀρθὸν ἐν τοῖς χείλεσιν· Ὥστε τῷ χρόνῳ σέσηρεν, ἄν τε βούλετ', ἄν τε μή.» Ταῦτα ὑμῖν εἰς τὴν ἀποτροπὴν τῆς φιλοκόσμου κακομηχανίας ἐκ σοφίας κοσμικῆς παρατίθεμαι, παμμάχως σώζειν ἐθελήσαντος ἡμᾶς τοῦ Λόγου· μετὰ μικρὸν δὲ καὶ θείαις ἐπιστύφω Γραφαῖς. Φιλεῖ δέ πως τὸ μὴ λανθάνον, δι' αἰσχύνην τῶν ἐλέγχων ἀφίστασθαι τῶν ἁμαρτημάτων. Ὡς δὲ ἡ καταπεπλασμένη χεὶρ καὶ ὁ περιαληλιμμένος ὀφθαλμὸς ὑπόνοιαν τοῦ νοσοῦντος ἐκ τῆς ὄψεως ἐνδείκνυται, οὕτω τὰ ἐντρίμματα καὶ αἱ βαφαὶ νοσοῦσαν ἐν βάθει τὴν ψυχὴν αἰνίττονται. Ἡμῖν δὲ «παριέναι (22) ποταμὸν ἀλλότριον» ὁ θεῖος παραινεῖ Παιδαγωγός· τὴν ἀλλοτρίαν γυναῖκα, τὴν μάχλον, ποταμὸν ἀλλότριον ἀλληγορῶν, πᾶσιν ἐπιρ- B ῥέουσαν, πᾶσι δι' ἀσέλγειαν πορνικὴν εἰς τρυφὴν ἐκχεομένην· «Ἀπὸ ὕδατος ἀλλοτρίου ἀπέχου,» φησὶ, «καὶ ἀπὸ πηγῆς ἀλλοτρίας μὴ πίῃς·» τὸ ῥεῦμα «τῆς ἡδυπαθείας» φυλάξασθαι παραινῶν, «ἵνα πολὺν ζήσωμεν χρόνον· προστεθῇ δὲ ἡμῖν ἔτη ζωῆς,» εἴτε ἀλλοτρίαν ἡδονὴν μὴ θηρωμένοις, εἴτε καὶ τὰς αἱρέσεις ἐκτρεπομένοις. Φιλοψία (23) μὲν οὖν καὶ φιλοινία, εἰ καὶ πάθη μεγάλα, ἀλλ' οὐ τοσαῦτα τὸ μέγεθος, ὁπόση ἡ φιλοκοσμία (24). «Τράπεζα πλήρης, καὶ κύλικες ἐπάλληλοι (25),» ἱκαναὶ πληρῶσαι τὴν λαιμαργίαν· τοῖς δὲ φιλοχρύσοις, καὶ φιλοπορφύροις, καὶ φιλολίθοις οὔτε ὁ ὑπὲρ γῆς καὶ ὑπὸ γῆν χρυσὸς αὐτάρκης· οὔτε ἡ Τυρίων θάλασσα, οὔτε μὴν φόρτος ὁ ἀπ' Ἰνδῶν καὶ Αἰθιόπων· ἀλλ' οὐδὲ ὁ Πακτωλὸς ὁ ῥέων τὸν (26) πλοῦτον· οὐδ' ἂν Μίδας τις αὐτῶν γέ- C νηται, πεπλήρωται, ἀλλὰ ἔτι πένης ἐστὶ, πλοῦτον ἄλλον ποθῶν· ἕτοιμοι δὲ οὗτοι συναποθανεῖν χρυσίῳ. Εἰ δὲ καὶ ὁ Πλοῦτος τυφλὸς, ὥσπερ οὖν (27), αἱ περὶ αὐτὸν ἐπτοημέναι καὶ συμπαθοῦσαι πῶς οὐ τυφλώττουσιν; Ὅρον γοῦν ἐπιθυμίας οὐκ ἔχουσαι, εἰς ἀναισχυντίαν ἐξοκέλλουσι (28)· δεῖ γὰρ αὐταῖς καὶ θεάτρου, καὶ πομπῆς, καὶ πλήθους θεατῶν, καὶ πλάνης ἐν ἱεροῖς, καὶ τῆς ἐν τοῖς ἀμφόδοις (29) διατριβῆς, ὡς πᾶσιν αὐτὰς γίνεσθαι καταφανεῖς. Κοσμοῦνται

✠ P. 257 ED. POTTER, 219 ED. PARIS.

A habens tenuem myrsinæ tabellam, ut velit nolit ea tandem cogatur diducere.» Hæc ad dehortandum nimium sui ornatus studium ex mundana ✠ adduxi sapientia, cum velit omni ratione nos conservare Logos: mox autem divinis quoque Scripturis id muniam. Solet autem, qui non latet, propter reprehensionum dedecus abstinere a peccatis. Quemadmodum autem manui impositum cataplasma, et inuncti oculi, vel ipso aspectu præbent morbi suspicionem: ita fuci, tincturæ et colores illiti, animam intrinsecus ægrotare significant. Ne «ad alienum autem fluvium accedamus,» nobis suadet Pædagogus: per alienum fluvium alienam uxorem libidini deditam allegorice significans, ut quæ ad omnes dimanet, et per meretriciam intemperantiam in B omnium voluptatem effundatur: «Ab aliena,» inquit,» aqua abstine, et ex fonte alieno ne biberis [a]:» delectationis «fluentum» nos vitare admonens, ut «longo tempore vivamus: adjiciantur autem nobis anni vitæ,» sive alienam voluptatem non venantibus, sive etiam hæreses declinantibus. Porro cibo, vel vino nimis deditum esse, etsi sint magna vitia, non tamen tanta, quantum est, nimium sui ornandi studium. «Mensa plena, et frequentes calices,» satis sunt ad implendam ingluviem: at qui auri, purpuræ et gemmarum nimio studio tenentur, iis nec quod super terram, nec quod sub terra est, aurum, sufficeret; neque mare Tyrium, nec quæ ab Indis et Æthiopibus deportantur onera: sed nec Pactolus, cujus sunt fluenta C aurea: sed nec si quis eorum Midas forte evaserit, impleri poterit, sed adhuc pauper erit, alias opes desiderans: sed et una cum auro vel commori parati sunt. Quod si cæcus sit Plutus, ut revera cæcus est, quomodo non cæcæ sunt, quæ eum stupent, et admirantur, et in eum affectæ sunt? Dum ergo cupiditatis limites sibi non constituunt, in impudentiam impingunt. Eis enim opus est et theatro, et pompa, et spectatorum multitudine, et obambulatione in templis, et diuturna mora in

[a] Proverb. IX, 18.

fletus lacrymæque, quam risus, conveniebat. Eadem autem erat origo insulsi moris, ac vitii in utrisque, ostentatio scilicet minutæ corporis partis elegantioris. Collect.

(22) *Ἡμῖν δὲ παριέναι.* «Ne ad al.» addiderat, in suo libro Græco Hervetus. Nam Florentina editio sic habet: Ἡμῖν δὲ παριέναι ποταμὸν ἀλλότριον παραινεῖ. Locus est Prov. IX, ut citavit Hervetus in margine, dubius ad hoc, an ad Ecclesiast. XXV pertineret. Nam in Latina aut in Græca Antuerpiensi non reperitur; at in accurata Romana editione postrema sub finem capitis additur inter cætera, οὕτω γὰρ διαβήσῃ ὕδωρ ἀλλότριον, et in adnotationibus, καὶ ὑπερβήσῃ ποταμὸν ἀλλότριον. «Sic enim aquam alienam transilies, et trajicies fluvium alienum:» deinde sequitur, quod et hic citat Clemens, Ἀπὸ δὲ ὕδατος ἀλλοτρίου ἀπέχου. «Ab aliena autem aqua abstine.» In veteri libro Reginæ hæc quoque additio reperitur cum veterum Patrum interpretationibus, inter quos Didymus in hunc locum, Οὕτω διαβήσῃ καὶ ἀφέξῃ ὕδατος ἀλλοτρίου πνίγοντος καὶ οὐχὶ σώζοντος, καὶ ἀποσφάξῃ διδασκαλίαν ἀπατηλὴν καὶ παρασύρουσαν. Ὥσπερ δὲ παρὰ τῷ Θεῷ ἐστι πηγὴ ζωῆς, οὕτω παρὰ τῷ διαβόλῳ θανάτου πηγή· εἰ δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ ἀρετῆς καὶ γνώσεως, δῆλον ὡς καὶ ἡ τοῦ διαβόλου κακίας καὶ ἀγνωσίας. Collect. — Porro παριέναι hoc loco est παραιτεῖσθαι, D vel «prætergredi.»

(23) *Φιλοψία.* Idem est φιλοψία quod ὀψοφαγία. Athen. l. VII: Ὀψοφαγίστατος, «obsonii lurco voracissimus.» Vide quæ notata sunt superius. Collect.

(24) *Φιλοκοσμία.* Similia sunt illa Plutarchi paulo post principium lib. *Περὶ φιλοπλουτίας*· Ποτῷ μὲν ἔσβεσαν τὴν τοῦ ποτοῦ ὄρεξιν, καὶ τροφῇ τὴν τῆς τροφῆς ἐπιθυμίαν ἠκέσαντο· φιλαργυρίαν δὲ οὐ σβέννυσιν ἀργύριον, οὐδὲ χρυσίον· οὐδὲ πλεονεξία παύεται κτωμένη τὸ πλέον. «Potu restinguitur appetitus bibendi, et cibus medetur cibi desiderio: avaritiam vero nec argentum nec aurum restinguit; nec cessat, cum plurimum acquisiverit.»

(25) *Τράπεζα..... ἐπάλληλοι.* Versus iambicus.

(26) *Τόν.* Excidit e Bod., Reg.

(27) *Ὥσπερ οὖν.* Excidit ἐστί. Mox, αἱ περὶ ἑαυτόν, Reg.

(28) *Ἐξοκέλλουσιν.* Ἐξοκέλλουσι. Bod., Reg

(29) *Τῆς ἐν τοῖς ἀμφ.* Τοῖς ἐν ταῖς ἀμφ. Bod., Reg.

triviis, ut sint manifestæ omnibus. Ornantur enim ut aliis placeant, quæ in facie, non in corde gloriantur. ✠ Sicut enim stigmata servum fugitivum, ita etiam floridi colores adulteram indicant : « Nam etsi coccino induaris, et aureo ornamento orneris, et oculos tuos ungas stibio, frustra est pulchritudo tua [a], » dicit Logos per Jeremiam. An vero non absurdum est, equos quidem, et aves, et alia animantia, ex herba et pratis surgere ac evolare, proprio contenta ornamento, jubis et colore naturali, et pennis variis : mulierem vero, perinde ac si sit bestiis inferior, se esse adeo deformem existimare, ut externa, emptitia, et adumbrata pulchritudine egeat? Vittæ certe, et earum permultæ differentiæ, et operosæ capillorum plicaturæ, et crinium innumerabiles figuræ, et pretiosæ speculorum structuræ, quibus se componunt, dum venantur eos, qui puerorum more insipientium formas admirantur, sunt feminarum, quæ omnem pudorem exuerunt : quas qui meretrices vocaverit, is non aberraverit, ut quæ ex vultibus suis personas faciunt. Nobis autem suadet Logos, « non ea considerare quæ videntur, sed ea quæ non videntur. Quæ enim videntur, sunt temporalia : quæ autem non videntur, æterna [b]. » Quo autem nihil dici aut fingi potest absurdius, fictæ istius suæ formæ, perinde ac si res ab eis bene gesta et confecta sit, specula excogitarunt, cum huic fraudi esset potius admovendum operculum : neque enim (ut est in Græcorum fabulis) formoso Narcisso recte successit, quod suæ fuerit contemplator imaginis. Quod si Moyses præcipit hominibus, nullam facere imaginem, quæ Deum arte repræsentet : quomodo hæ recte fecerint mulieres, quæ fallaci personæ fictione suas per reverberationem imitantur imagines? Cæterum prophetæ quoque Samueli, cum mitteretur, ut ungeret in regem unum ex filiis Jesse, et vidisset ejus filium natu maximum, pulchrum et magnum, quando eo lætatus Samuel chrisma protulit, « dixit, » inquit, « ei Dominus : Ne respexeris ad aspectum ejus, et altitudinem magnitudinis ejus, quoniam repuli eum. Homo enim respiciet ad oculos, et Dominus ad cor [c]. » Et non unxit eum, qui erat pulcher cor-

✠ P. 258 ED. POTTER, 220 ED. PARIS.

γὰρ ἵνα ἄλλοις ἀρέσκοιεν, αἱ ἐν προσώποις (30) καυχώμεναι, οὐκ ἐν καρδίᾳ· ὡς γὰρ τὸν δραπέτην τὰ στίγματα (31), οὕτω τὴν μοιχαλίδα δείκνυσι τὰ ἀνθίσματα· « Κἂν περιβάλῃ κόκκινον, καὶ κοσμήσῃ (32) κόσμῳ χρυσῷ· καὶ ἐὰν χρίσῃ στίμμι (33) τοὺς ὀφθαλμούς σου, εἰς μάτην ὁ ὡραϊσμός σου, » ὁ Λόγος διὰ Ἱερεμίου φησίν. Εἶτα οὐκ ἄτοπον ἵππους μὲν, καὶ ὄρνεις, καὶ τὰ ἄλλα ζῶα ἐκ τῆς χλόης καὶ τῶν λειμώνων ἀνίστασθαι καὶ ἀνίπτασθαι, οἰκείῳ κόσμῳ χαίροντα, χαίτῃ ἱππικῇ, καὶ χροιᾷ φυσικῇ, καὶ πτερώσει ποικίλῃ· ὡς δὲ ἐνδεέστερον καὶ τῆς θηρίου φύσεως, ἡ γυνὴ ἀκαλλὴς εἰς τοσοῦτον εἶναι οἴεται, ὡς ὀθνείου δεῖσθαι κάλλους, ὠνητοῦ καὶ σκιαγραφουμένου; Κεκρύφαλοι μέν γε, καὶ κεκρυφάλων διαφοραὶ, καὶ περίεργοι πλοκαὶ, ἀλλὰ καὶ τῶν τριχῶν οἱ μυρίοι σχηματισμοὶ, κατόπτρων τε πολυτίμητοι κατασκευαὶ, οἷς κατασχηματίζονται, θηρῶσαι τοὺς δίκην παίδων ἀφρόνων περὶ τὰς μορφὰς (34) ἐπτοημένους, τέλειον ἀπηρυθριακυιῶν ἐστι γυναικῶν· ἃς ἑταίρας καλῶν, οὐκ ἄν τις ἀφαμάρτοι, προσωπεῖα (35) ποιούσας τὰ πρόσωπα. Ἡμῖν δὲ ὁ Λόγος παραινεῖ « μὴ σκοπεῖν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· τὰ γὰρ βλεπόμενα, πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια. » Ὃ δὲ καὶ πέρα τῆς ἀτοπίας προβέβηκε, τῆς ἐπιπλάστου μορφῆς τῆς ἑαυτῶν, οἷον ἀνδραγαθήματός τινος ἢ ἐπανορθώματος, κάτοπτρα ἐπινενοήκασιν· ἐφ' ἧς ἀπάτης μάλιστα κάλυμμα ἐπιτιθέναι (36) ἐχρῆν· οὐδὲ γὰρ, ὡς ὁ μῦθος Ἑλλήνων ἔχει, Ναρκίσσῳ προεχώρησεν τῷ καλῷ, τῆς ἑαυτοῦ εἰκόνος γενέσθαι θεατήν. Εἰ δὲ οὐδεμίαν (37) εἰκόνα ὁ Μωϋσῆς παραγγέλλει ποιεῖσθαι τοῖς ἀνθρώποις, ἀντίτεχνον τῷ Θεῷ, πῶς ἂν εὐλόγως ποιοῖεν αἱ γυναῖκες αὗται, σφῶν κατὰ ἀνάκλασιν ἀπομιμούμεναι τὰς εἰκόνας εἰς τοῦ προσώπου τὴν ψευδοποιίαν; Ἀλλὰ καὶ τῷ Σαμουὴλ τῷ προφήτῃ, ὁπότε πέμπεται ἕνα χρίσαι τῶν υἱῶν Ἰεσσαὶ εἰς βασιλέα, καὶ τὸν πρεσβύτατον τῶν παίδων αὐτοῦ, καλὸν καὶ μέγαν ἰδόντι, ὁπότε τὸ χρίσμα προέβαλεν (38) ὁ Σαμουὴλ, ἡσθεὶς ἐπ' αὐτῷ, « εἶπε, » φησὶν, « ὁ Κύριος αὐτῷ· Μὴ ἐπιβλέψῃς εἰς τὴν ὄψιν (39) αὐτοῦ καὶ τὸ ὕψος τοῦ μεγέθους αὐτοῦ· ὅτι ἀπῶσμαι αὐτόν. Ἄνθρωπος μὲν γὰρ εἰς ὀφθαλμοὺς ὄψεται, καὶ Κύριος εἰς καρδίαν· » καὶ οὐκ ἔχρισε τὸν καλὸν τὸ σῶμα, ἀλλὰ τὸν καλὸν τὴν ψυχήν.

[a] Jerem. IV, 30. [b] II Cor. IV, 18. [c] I Reg. XVI, 7.

(30) *Προσώποις*. Προσώπῳ Nov. Quod propius accedit ad illud Pauli, I Thess. II, 17 : Ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν... προσώπῳ οὐ καρδίᾳ.

(31) *Στίγματα*. Ea scilicet, quibus servos olim notabant. Conf. *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. I. De floridis meretricum vestibus conf. quæ superius adnotata sunt sub finem *Pædag.* lib. II, c. 4.

(32) *Περιβάλῃ... κοσμήσῃ*. Περιβάλλει.. κοσμήσει, Bod., Reg.

(33) *Καὶ ἐὰν χρίσῃ στίμμι*. Ἐὰν ἐγχρίσῃ στίβι, apud Jerem. Mox, εἰς μάταιον, ibid.

(34) *Μορφάς*. Φορμάς, Bod., Reg. Mox, τέλεον ἀπ. Idem.

(35) *Προσωπεῖα*. Seneca « personam habere eas » ait, « non faciem. » Apud Pollucem l. v, cap. 16 : Κατὰ τὸν Λοκρὸν, οὐ πρόσωπον, ἀλλὰ προσωπεῖον φέρει. Interpres. « Et secundum Locrum, non faciem, sed larvam gestat. » Citatur a Cœlio Rhodig. lib. XXIX, c. 7, Lucillii epigramma, in quo pentametrum est:

Ὥστε προσωπεῖον, κ' οὐχὶ πρόσωπον, ἔχειν.

Sequitur apud Pollucem illud in fucatas aptum : Φύσεως προκρίνει τέχνην, ἀληθείας ψεῦδος, τοῦ παραμένοντος τὸ ῥᾳδίως ἀπαλειφόμενον. « Artem naturæ anteponit, veritati mendacium, durabili quod facile deletur. » Collect.

(36) *Ἐπιτιθέναι*. Ἐπινενοηκέναι, Bod., Reg.

(37) *Εἰ δὲ οὐδεμ*. Simili ratione usus est Tertullianus lib. *De spectaculis*, cap. 23 : « Jam vero ipsum opus personarum quæro an Deo placeat, qui omnem similitudinem vetat fieri, quanto magis imaginis suæ? Proinde vocem, sexus, ætates mentientem; amores, iras, gemitus, lacrymas adseverantem non probabit, qui omnem hypocrisin damnat. »

(38) *Προέβαλεν*. Προσέβαλεν, Reg., Bod.

(39) *Εἰς τὴν ὄψ*. Ἐπὶ τὴν ὄψιν αὐτοῦ, μηδὲ εἰς

A Εἰ οὖν τὸ φυσικὸν τοῦ σώματος κάλλος ἔλαττον τοῦ ψυχικοῦ λογίζεται Κύριος, τί περὶ τοῦ νόθου φρονεῖ, ἅπαν τὸ ψεῦσμα ἄρδην ἐκβαλών; « Διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους. » Σαφέστατα γοῦν ὁ Κύριος διὰ τοῦ Ἀβραὰμ διδάσκει, καὶ πατρίδος, καὶ συγγενέων (40), καὶ κτήσεως, καὶ πλούτου παντὸς καταφρονεῖν τὸν ἑπόμενον τῷ Θεῷ, ποιήσας αὐτὸν ἔπηλυν· καὶ διὰ τοῦτο καὶ « φίλον » αὐτὸν ὠνόμασεν, τῆς οἴκοι καταφρονήσαντα περιουσίας· εὐπατρίδης γὰρ ἦν, καὶ εὔπορος σφόδρα· « τριακοσίοις » γοῦν « καὶ ὀκτὼ καὶ δέκα » οἰκέταις ἰδίοις κεχείρωται τοὺς τέσσαρας βασιλεῖς, τοὺς αἰχμαλωτεύσαντας τὸν Λώτ. Μόνην εὑρίσκομεν τὴν Ἐσθὴρ δικαίως κοσμουμένην· ἐκαλλωπίζετο μυστικῶς ἡ γυνὴ βασιλεῖ τῷ ἑαυτῆς· ἀλλὰ τὸ κάλλος αὐτῆς ἐκεῖνο λύτρον (41) B εὑρίσκεται φονευομένου λαοῦ. Ὅτι δὲ ἑταίρας μὲν ποιεῖ τὰς γυναῖκας ὁ καλλωπισμὸς, ἀνδρογύνους δὲ τοὺς ἄνδρας καὶ μοιχικοὺς, μάρτυς ἡμῖν ὁ τραγικὸς, διηγούμενος ὧδέ πως·

Ἐλθὼν (42) *δ' ἐκ Φρυγῶν ὁ τὰς θεὰς*
Κρίνων ὅδ', ὡς ὁ μῦθος Ἀργείων (43) *ἔχει,*
Λακεδαίμον', ἀνθηρὸς μὲν εἱμάτων στολῇ,
Χρυσῷ τε (44) *λαμπρὸς, βαρβάρῳ χλιδήματι·*
Ἐρῶν ἐρῶσαν ᾤχετ' ἐξαναρπάσας
Ἑλένην πρὸς Ἴδης βούσταθμ', ἔκδημον λαβὼν
Μενέλαον (45).

Ὢ κάλλους μοιχικοῦ! ἀνέστρεψε τὴν Ἑλλάδα ἡ βάρβαρος φιλοκοσμία, καὶ ἡ ἀνδρόγυνος τρυφή· σωφροσύνην διέφθειρε Λακωνικὴν ἐσθὴς, καὶ χλιδὴ, καὶ κάλλος ὡραῖον· αἱ βάρβαροι φιλοκοσμίαι ἑταίραν ἤλεγξαν τὴν Διὸς θυγατέρα. Οὐκ ἦν παιδαγωγὸς αὐ- C τοῖς, ἀνακόπτων τὰς ἐπιθυμίας· οὐδὲ (46) μὲν ὁ λέγων, « Μὴ μοιχεύσῃς, » οὐδὲ, « Μὴ ἐπιθυμήσῃς », λέγων, μηδὲ (47) εἰς μοιχείαν ὁδεύσῃς διὰ ἐπιθυμίας· ἀλλὰ μηδὲ τὰς ὀρέξεις (48) ἐκκαύσῃς διὰ φιλοκοσμίας. Οἷον αὐτοῖς τὸ ἐπὶ τούτοις ἐξηκολούθησε τέλος; καὶ ὅσον ἀπέλαυσαν κακῶν οἱ φιλαυτίαν κωλῦσαι μὴ θελήσαντες; Ἤπειροι κεκίνηνται δύο ἀπαιδεύτοις ἡδοναῖς, καὶ κλονεῖται τὰ πάντα μειρακίῳ βαρβάρῳ· Ἑλλὰς ὅλη ναυτίλλεται· στενοχωρεῖται δὲ ἡ θάλασσα, ἠπείρους φέρουσα· πόλεμος ἐκριπίζεται μακρὸς, καὶ μάχαι καταῤῥήγνυνται καρτεραί· καὶ νεκρῶν ἐμπίπλαται τὰ πεδία· ἐνυβρίζει τῷ ναυστάθμῳ ὁ βάρβαρος (49)· ἀδικία κρατεῖ, καὶ τοῦ ποιητοῦ Διὸς (50) ἐκείνου τὸ ὄμμα τοὺς Θρᾷκας βλέπει· εὐ-

A pore; sed eum, qui pulcher erat animo. ✠ Si ergo naturalem corporis pulchritudinem **95** minus quam pulchritudinem animæ æstimat Dominus, quid sentit de adulterina, qui quidquid falsum est, omnino expulit? « Per fidem enim ambulamus, non per speciem [a]. » Apertissime ergo docet Dominus per Abraham, et patriam, et cognatos, et possessiones, et omnes divitias contemnere eum qui Deum sequitur, cum eum fecit advenam [b]. Et ideo eum appellavit « Amicum [c], » ut qui suas facultates habuisset contemptui: erat enim honesto loco natus, et valde dives: « trecentis » itaque « et octodecim » suis famulis quatuor reges subegit, qui Lot captivum abduxerant [d]. Solam Esther juste invenimus ornatam [e]: mystice ornabatur mulier regi suo, sed B ejus pulchritudo pretium invenitur, quo liberatus fuit populus interficiendus. Quod autem cultus faciat mulieres meretrices, viros autem effeminatos et adulteros, testis est nobis tragicus, sic narrans:

Ex Phrygibus ille cum appulisset, qui deas
Dijudicarit, Graia ut inquit fabula,
Lacedæmona, cultu discolore vestium,
Et barbarorum textu et auro splendidus,
Amans amantem vi recessit auferens
Helenam ad Idæ caulam, abesset cum domo
Menelaus.

O adulteria concitantem pulchritudinem! Græciam evertit barbarum sui ornandi studium, et effeminatæ deliciæ; Laconicam pudicitiam corrupit vestis, et luxus, et pulchra species; barbaricum sui C ornandi studium meretricem probavit Jovis filiam. Non erat eis pædagogus, qui rescinderet libidines: nec qui diceret: « Non mœchaberis; » nec qui diceret: « Non concupisces [f], » nec ad adulterium iter ingredieris per concupiscentiam, sed neque appetitiones inflammabis per immoderatum tui ornandi studium. Sed hæc cujusmodi consecutus est exitus? et quot mala senserunt, qui nimium sui amorem prohibere noluerunt? Propter effrenatas voluptates Græcia et Asia commotæ sunt, a barbaro adolescentulo omnia agitantur, tota Græcia navigat, mare in arctum cogitur terras ferens, longum bellum excitatur, et vehementia erumpunt prælia, campique implentur cadaveribus: classi insultat barbarus, dominatum obtinet iniquitas, et ficti illius Jovis

✠ P. 259 ED. POTTER, 221 ED. PARIS. [a] II Cor. v, 7. [b] Gen. xii, 1 seq. [c] Jac. ii, 23. [d] Gen. xiv, 14 seq. [e] Esther v, 1. [f] Exod. xx, 14, 17.

D τὴν ἕξιν τοῦ μεγέθους αὐτοῦ, ὅτι ἐξουδένωκεν αὐτόν· ὅτι οὐχ ὡς ἐμβλέψεται ὁ ἄνθρωπος, ὄψεται ὁ Θεός· ὅτι ἄνθρωπος ὄψεται εἰς πρόσωπον, ὁ δὲ Θεὸς ὄψεται εἰς καρδίαν. Bibl. Vulg.

(40) *Συγγενέων*. Συγγενῶν, Bod., Reg.

(41) *Λύτρον*. Λίτρον, Bod., Reg.

(42) *Ἐλθών*. Verba Agamemnonis in Euripidis *Iphigen. Aulidens.* vers. 71.

(43) *Ἀργείων*. Ἀνθρώπων, apud. Eurip.

(44) *Χρυσῷ τε*. Pal. ms. post. χρυσῷ τε distinguit, non ante: eo prope modo, quo infra pag. 111. Ibidem Excerpta ms. εἱμάτων στολήν, accus. casu: non male. SYLBURG. — Στολήν habet etiam Reg.

(45) *Μενέλαον*. Μενέλαος Eurip. ad ea relatum, quæ ibi sequuntur.

(46) *Οὐδέ*. Μηδέ, Bod., Reg.

(47) *Μηδέ*. Οὐδέ, Bod., Reg.

(48) *Τὰς ὀρέξεις*. Cyprianus *De discipl. et hab. virg.*: « Cæterum si te sumptuosius comas, et per publicum notabiliter incedas, oculos in te juventutis illicias, suspiria adolescentum post te trahas, concupiscendi libidinem nutrias, peccandi fomenta succendas, ut et ipsa non pereas, alios tamen perdas, et velut gladium et venenum videntibus præbeas, excusari non potes, quasi mente casta sis et pudica. Redarguit te cultus improbus, et impudicus ornatus. » COLLECT.

(49) *Ὁ βάρβαρος*. Nempe Hector, qui Græcorum navibus ignem infert apud Homer. *Iliad*. N.

(50) *Καὶ τοῦ ποιητοῦ Διός*. Imo τοῦ ποιητικοῦ Διὸς ἐκείνου, quod quivis videt. Quæ sequuntur autem, versiculi sine dubio, et quidem iambi senarii sunt, neque magna opus est cura, ut id appa-

✠oculus Thraces respicit: ingenuus sanguis barbaros potat campos, et fluviorum fluenta sistuntur mortuis corporibus: pectora pulsantur planctibus, et luctus terram possidet: Idæ autem multis fontibus irriguæ omnes concutiuntur pedes, et omnia cacumina, Trojanorumque urbes, et Achivorum naves. Quo fugiemus, o Homere, et ubi consistemus? Ostende nobis terram, quæ tumultus hujus sit expers.

A γενὲς αἷμα βάρβαρα πίνει πεδία, καὶ ποταμῶν ῥεύματα σώμασιν ἵσταται νεκροῖς· στήθη κρούεται θρήνοις, καὶ τὸ πένθος ἐπινέμεται τὴν γῆν· πάντες δὲ σείονται πόδες πολυπιδάκου Ἴδης καὶ κορυφαὶ, Τρώων τε πόλεις καὶ νῆες Ἀχαιῶν. Ποῖ (51) φύγωμεν, Ὅμηρε, καὶ στῶμεν; Δεῖξον ἡμῖν γῆν μὴ κεκινημένην.

Puer, ne habenas tetigeris, qui es insciens:
Currumque, agendi ignarus, haud ascenderis:

Μὴ θίγῃς ἡνίων (52), *παιδίον, ἄπειρος* (53) *ὤν·*
Μηδὲ ἀναβῇς τὸν δίφρον, ἐλαύνειν μὴ μαθών.

Duobus aurigis cœlum lætatur, quibus solis ignis agitur. Mens enim per voluptates abducitur, et rationis integritas, quæ Logo pædagogo non utitur, labitur in libidinem: lapsus autem mercedem recipit, quod excidat. Harum rerum tibi sunt indicio « Angeli [a], » qui Dei reliquerunt pulchritudinem, propter pulchritudinem, quæ flaccescit, atque adeo e cœlis in terram ceciderunt. Quinetiam « Sicimitæ [b] » puniuntur, qui lapsi sunt, sanctæ virgini probrum inferentes. Sepulcrum eis est supplicium, et pœnæ monimentum nos ducit ad salutem.

Δυοῖν ἡνιόχοις οὐρανὸς ἥδεται, οἷς μόνοις ἐλαυνόμενον ἄγεται τὸ πῦρ· μετάγεται γὰρ ἡ διάνοια ὑπὸ ἡδονῆς (54)· καὶ τὸ ἀκήρατον τοῦ λογισμοῦ, μὴ παιδαγωγούμενον τῷ Λόγῳ, εἰς ἀσέλγειαν κατολισθαίνει, B καὶ μισθὸν τοῦ παραπτώματος τὸ ἀπόπτωμα λαμβάνει. Δεῖγμά σοι τούτων « οἱ ἄγγελοι (55), » τοῦ Θεοῦ τὸ κάλλος καταλελοιπότες διὰ κάλλος μαραινόμενον, καὶ τοσοῦτον ἐξ οὐρανῶν ἀποπεσόντες χαμαί. Ἀλλὰ καὶ « Σικιμῖται » κολάζονται καταπεπτωκότες, τὴν ἁγίαν ὑβρίζοντες παρθένον· τάφος ἡ κόλασις αὐτοῖς, καὶ τὸ μνημόσυνον τῆς ἐπιτιμίας εἰς σωτηρίαν παιδαγωγεῖ.

[a] Gen. vi, 1, 2. [b] Gen. xxxiv, 25 seq.

✠ P. 260 ED. POTTER, 222 ED. PARIS.

reat. Puto autem esse Euripideos. Et constitui sic possunt:

Τό τ' εὐγενὲς αἷμα βάρβαρα πίνει χωρία,
Καὶ ῥεύματα ποταμῶν σώμαθ' ἵσταται νεκρῶν.

Nisi forte suo more ultimam prioris ipse Clemens immutavit: quod nonnunquam fecisse eum constat. Heinsius.

(51) *Ποῖ.* Πῆ Nov., Reg. Porro Clemens respexisse videtur Archimedis illud: Δός που στῶ, καὶ τὴν γῆν κινῶ. « Da ubi consistam, et terram movebo. »

(52) *Μὴ θίγῃς ἡν.* Metrum constabit aliquanto melius, si, transpositione facta, scribamus, Μὴ δ' ἡνίων θίγῃς. Sed parum tutæ sunt ejusmodi conjecturæ. Sylburg. Versus sine dubio ex *Phaëthonte* Euripideo, e quo Athenæus quædam quoque adducit: sicut et Longinus ἐν τῷ *Περὶ ὕψους*· et quidem ipsius Solis ad filium, cujus hæc quoque sunt, quæ hic citantur:

Ἔλα δὲ, μήτε Λιβυκὸν αἰθέρ' εἰσβαλών·
Κρᾶσιν γὰρ ὑγρὰν οὐκ ἔχων ἀψῖδά σ' ἄν
Κάτω διήσει·

Et:

Ἵει δ' ἐφ' ἑπτὰ Πλειάδων ἔχων δρόμον.

Reliquis ejus iter describit. Hi autem præterquam D quod turbati sunt, ὕστερον πρότερον adduci videntur: sive id factum a Clemente, qui sententiæ tantum, quod non insolens est illi, rationem habuit: sive ab exscriptoribus. Prius enim est, ἀναβαίνειν τὸν δίφρον, ἢ τῶν ἡνίων θίγειν. Puto poetam scripsisse:

Μὴ δίφρον ἀναβῇς τόνδ', ἐλαύνειν μὴ μαθών,
Μηδ' ἡνίων θίγῃς, παιδίον, ἄπειρος ὤν.

Sane non dubito. Heinsius.

(53) *Παιδίον ἀπ.* Πεδίων ἄπειρος ὤν, « camporum cum sis inscius, » nempe cœlestium, Nov. Proverbiali forma quadrabit usurpatum hoc carmen:

Ne frena tractes, inscius cum sis puer,

cum a negotio quopiam arduo deterrebimus ei provinciæ imparem. Exstat apud Clementem lib. iii *Pædag.* apparetque sumptum e tragœdia quapiam, ubi filium deprecatur Phaëthontem pater, ne exitiale votum urgeat, sibique perniciem paret regendo Solis equos. Unde apud Ovidium, ii *Metam.*:

Magna petis, Phaëthon, et quæ non viribus istis
Munera conveniunt, nec tam puerilibus annis.

H. Junius cent. v. Proverb. 49. Collect.

(54) *Ὑπὸ ἡδονῆς.* A. mavult ὑπὸ τῆς ἡδονῆς, C vel ὑφ' ἡδονῆς. Sylburg.

(55) *Οἱ ἄγγελοι.* Eadem sententia Tertulliani *De habitu muliebri*: « Quid autem tanti fuit ista monstrare, sicut conferre? Utrumne mulieres sine materiis splendoris, et sine ingeniis decoris placere non possent hominibus, quæ adhuc incultæ, et incompositæ, et, ut ita dixerim, crudæ ac rudes angelos moverant? » Vide Sixtum Senensem lib. v *Bibliothecæ* adnotat. 73 et 77. Collect.—Vetus opinio de angelorum libidine inde nata videtur, quod in versione LXX, non « filii Dei, » sed « angeli Dei » dicantur « filias hominum » amasse. Sic ms. Alex. Ἰδόντες δὲ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπ. Gen. vi, 2. Philo in lib. *De gigantibus* prædictum versiculum sic exp.: Οὓς ἄλλοι φιλόσοφοι δαίμονας, ἀγγέλους Μωϋσῆς εἴωθεν ὀνομάζειν· ψυχαὶ δ' εἰσὶ κατ' ἀέρα πετόμεναι. Item Josephus *Antiquit. Judaic.* lib. i, c. 4: Πολλοὶ γὰρ ἄγγελοι Θεοῦ, γυναιξὶ συμμιγέντες, ὑβριστὰς ἐγέννησαν παῖδας, καὶ παντὸς ὑπερόπτας καλοῦ, διὰ τὴν ἐπὶ τῇ δυνάμει πεποίθησιν· ὅμοια τοῖς ὑπὸ γιγάντων τετολμῆσθαι λεγομένοις ὑφ' Ἑλλήνων καὶ οὗτοι δρᾶσαι παραδίδονται. Similia habuisse librum Enochi, apertum est non solum ex Origenis *Adv. Celsum* lib. v, p. 267, sed ex satis amplo ejusdem libri fragmento, quod edidit clariss. Grabius, *Spicilegii* vol. I, pag. 347. Consentit *Testamentum XII patriarcharum*, ejusdem *Spicilegii* p. 150 et 213. Hos auctores secuti sunt plerique e vetustis Patribus. Conf. Justinus M. *Apol.* 2, pag. 11 edit. Oxon.; Irenæus lib. iv, c. 70; Athenagoras *Legat.* pag. 103 edit. Oxon.; Clementinorum homil. 8, c. 13, 14; Clemens noster infra *Strom.* iii, p. 450 et *Strom.* v, p. 550, etc.; Tertullianus *De habitu mulierum* cap. 2; *De velandis virgin.* cap. 7; *De idololatr.* cap. 9, et alibi non semel, Cyprianus loco superius dicto, Lactantius lib. ii, cap. 14; Eusebius *Præparat. evangel.* lib. v, c. 4; Sulpicius Severus sub initium lib. i *Historiæ Sac.*, etc. Erant nihilominus alii, qui huic errori

ΚΕΦ. Γ'.

Πρὸς τοὺς καλλωπιζομένους τῶν ἀνδρῶν.

Εἰς (56) τοσοῦτον δὲ ἄρα ἐλήλακεν ἡ χλιδὴ, ὡς μὴ τὸ θῆλυ μόνον νοσεῖν περὶ τὴν κενοσπουδίαν ταύτην, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄνδρας ζηλοῦν τὴν νόσον. Μὴ γὰρ καθαρεύοντες καλλωπισμοῦ, οὐχ ὑγιαίνουσιν· πρὸς δὲ τὸ μαλθακώτερον ἀποκλίναντες, γυναικίζονται, κουρὰς μὲν ἀγεννεῖς καὶ πορνικὰς ἀποκειρόμενοι, χλανίσι δὲ διαφανέσι περιπεπεμμένοι (57), καὶ μαστίχην τρώγοντες, ὄζοντες μύρου. Τί ἄν τις φαίη, τούτους ἰδών; ἀτεχνῶς, καθάπερ μετωποσκόπος (58) ἐκ τοῦ σχήματος αὐτοὺς καταμαντεύεται, μοιχούς τε καὶ ἀνδρογύνους, ἀμφοτέραν (59) ἀφροδίτην θηρωμένους, μισότριχας, ἄτριχας, τὸ ἄνθος τὸ ἀνδρικὸν μυσαττομένους, τὰς κόμας δὲ, ὥσπερ αἱ γυναῖκες, κοσμουμένους· « ἐπ' οὐχ ὁσίοις (60) δὲ τόλμαις οἱ παλίμβολοι ζῶντες, ῥέζουσιν ἀτάσθαλα καὶ κακὰ ἔργα, » φησὶν ἡ Σίβυλλα. Διὰ τούτους γοῦν πλήρεις αἱ πόλεις πιττούντων, ξηρούντων, παρατιλλόντων τοὺς θηλυδρίας τούτους· ἐργαστήρια δὲ κατεσκεύασται καὶ ἀνέῳκται πάντη, καὶ τεχνῖται τῆς ἑταιρικῆς ταύτης πορνείας συχνὸν ἐμπολῶσιν ἀργύριον ἐμφανῶς, οἳ σφᾶς καταπιττοῦσιν, καὶ τὰς τρίχας τοῖς ἀνασπῶσι πάντα τρόπον παρέχουσιν, οὐδὲν αἰσχυνόμενοι τοὺς ὁρῶντας, οὐδὲ τοὺς παριόντας, ἀλλ' οὐδὲ ἑαυτοὺς ἄνδρας ὄντας· τοιοῦτοι γὰρ οἱ τῶν ἀγεννεστέρων ζηλωταὶ παθῶν, ἅπαν τὸ σῶμα τοῖς βιαίοις τῆς πίττης ὁλκοῖς λελειουργημένοι. Μέλει δὲ οὐδ' ὁπωστιοῦν (61) περαιτέρω τῆς τοιαύτης προβαίνειν ἀναισχυντίας. Εἰ γὰρ μηδὲν ἄπρακτον αὐτοῖς ὑπολείπεται, οὐδὲ ἐμοὶ ἄῤῥητον. Ἕνα τινὰ τούτων τῶν ἀγεννῶν παιδαγωγικῶς ἐπιπλήττων ὁ Διογένης (62), ὁπηνίκα ἐπιπράσκετο, ἀνδρείως σφόδρα, « Ἧκε, εἶπε, μειράκιον· ἄνδρα ὤνησαι σαυτῷ· » ἀμφιβόλῳ λόγῳ τὸ πορνικὸν ἐκείνου σωφρονίζων. Τὸ γὰρ ἄνδρας ὄντας, ξύρεσθαι (63) καὶ λεαίνεσθαι πῶς οὐκ ἀγεννές; Βαφὰς δέ τινας τριχῶν, καὶ χρίσματα πολιῶν, καὶ ξανθίσματα, ἀνδρογύνων ἐξώλων ἐπιτηδεύματα, καὶ τοῦ διακτενισμοῦ αὐτῶν τοὺς θηλυδριώδεις (64) μεθετέον. Ἡγοῦνται γὰρ, καθάπερ ὄφεις, τῆς κεφαλῆς ἀπεκδύσασθαι τὸ γῆρας, μεταγράφοντες ἑαυτοὺς καὶ νεοποιοῦντες· εἰ καὶ σοφίσονται τὰς τρίχας, ἀλλ' οὐ τὰς ῥυτίδας διαφεύξονται· ἀλλ' οὐ λήσονται τὸν θάνατον, σοφιζόμενοι τὸν χρόνον. Οὐ γὰρ

A

✠ CAP. III.

Adversus viros qui formam colunt.

Eousque ergo processit luxus, ut non solum feminæ inani hoc studio laborent, sed etiam viri hoc vitium sequantur. Qui enim a corporis cultu puri non sunt, ii nequaquam sani sunt : verum, ad mollitiem declinantes, plane effeminantur, illiberali quidem tonsu ac meretricio se tondentes : subtilibus autem ac pellucidis vestibus induti, gloriose undequaque obeuntes, mastichen rodentes, et unguenta olentes. Quid de iis dixerit quispiam, qui eos viderit? certe tanquam metoposcopus, ex habitu divinat esse adulteros, effeminatos, utrique Veneri deditos, pilis infestos, glabros, florem virilem ab-
B horrentes, comas autem non secus ac mulieres ornantes : « in nefariis » autem « et audacibus cœptis scelerati viventes, stolida admittunt atque improba facta, » ait Sibylla. Propter eos plenæ sunt civitates iis, qui effeminatos hos picant, radunt, et vellunt. Officinæ autem ubique constructæ et apertæ sunt, et hujus meretriciæ fornicationis artifices multum pecuniæ lucrantur ab iis qui seipsos pice oblinunt, et pilos vulsoribus quoquo modo præbent vellendos, quos nec eorum qui vident, nec eorum qui accedunt, nec sui ipsorum qui viri sunt, pudet. Tales sunt, qui turpes sequuntur perturbationes, quorum corpus violentis picis vulsionibus totum glabrum est et læve. Nihil est certe, quo possit ulterius progredi talis impudentia. Si enim nihil ab
C eis infectum relinquitur, nec silentio est a me prætereundum. Quemdam ex hac degeneri **96** turba pædagogi ritu increpans Diogenes, cum venderetur, magno et forti animo dixit : « Veni, adolescens : eme tibi virum : » ancipiti oratione meretricium ejus animum castigans. Eos enim, qui viri sunt, radi ac lævigari, quomodo non est degeneris? Quod pilos autem tingant, et canos ungant, ac coloribus oblinant, quæ perditorum androgynorum studia sunt; quod etiam muliebriter se pectant, omnino prætermittendum est. Putant enim se, sicut serpentes, posse senium capitis exuere, dum seipsos pingentes transformant ac renovant. ✠ Quod si pilos confingant, rugas tamen non effugient : sed neque mortem latebunt, etsi tempus per artem ementian-

D

✠ P. 261-262 ED. POTTER, 223 ED. PARIS.

contradicebant. Conf. Origenes lib. v *Adv. Cels.* pag. 267, 268; Cyrillus Alexandrinus *Adv. Anthropomorphitas* cap. 17, etc.

(56) *Εἰς*. Ἐς Nov.

(57) *Περιπεπεμμένοι*. Si mendo caret, accipiendum videtur pro « circumcirca incrustati, » eo prope modo, quo hujus ætatis καλλωπισταὶ indusiorum collaria tenuissimo polline incrustant, ut gyros et volumina, quibus exornantur, rigidius servent. SYLBURG. — Scribe περιπεπλεγμένοι. Lepide dicit illos effeminatulos, ταῖς χλανίσι ταῖς διαφανέσι περιπλέκεσθαι, ut qui meliores sint ipsis. HEINSIUS.

(58) *Μετωποσκόπος*. Μετεωροσκόπος Nov. Adnotat Scholiastes in marg. Bod.: Τοὺς φυσιογνώμονας λέγει.

(59) *Ἀμφοτέραν*. Ἀμφοτέρων Bod., Reg.

(60) *Ἐπ' οὐχ ὁσ*. Ἐπ' οὐχ ὁσίοις δὲ τόλμαις ζῶντας οἱ παλίμβολοι ῥέζ., Nov., Bod., Reg. Dein, ἀτάσθαλα κακὰ ἔρ. omisso κατά, Bod., Reg.

(61) *Μέλει δὲ οὐδ' ὁπ*. Μέλλει mavult Lowthius. Verum sensus esse videtur : « Verum in describenda hac impudentia ne tantillum procedere ulterius libet; nam si nil ab illis infectum, nec mihi quidquam indictum restat. » Quamvis Sylburgius cum ἄῤῥητον e præcedenti membro subaudiendum existimavit ὑπολειπτέον, seu ἐατέον.

(62) *Διογένης*. Diogenis apophthegma refertur etiam a Diogene Laertio p. 215, et Philone p. 605. H. SYLBURG.

(63) *Ξύρεσθαι*. Ξυρᾶσθαι Nov. Mox, Ξανθήματα pro Ξανθίσματα Bod., Reg.

(64) *Τοῦ διακτενισμοῦ αὐτῶν τοὺς θηλυδριώδεις*. Legendum videtur, τοὺς διακτενισμοὺς αὐτῶν τοὺς θηλυδριώδεις, vel τοῦ διακτενισμοῦ αὐτῶν τὸ θηλυδριῶδες. SYLBURG.

tur. Non enim malum est, non est, inquam, malum, senem videri, cum te senem esse celare non possis. Quo ergo magis homo festinat ad finem, tanto est vere venerabilior, ut qui Deum solum habeat se seniorem. Nam ille quoque est æternus senex, qui est iis quæ sunt antiquior. « Antiquum dierum » illum vocavit prophetia : « Et capilli capitis ejus tanquam lana pura [a], » ait propheta. « Nullus autem alius, inquit Dominus, potest album pilum facere, vel nigrum [b]. » Quomodo ergo opus Deo contrarium fabricantur, vel potius ei adversari contendunt impii, qui pilum transmutant, qui ab eo canus factus est? « Senum autem corona, » inquit Scriptura, « est multa experientia [c] : » et vultus eorum canities, flos est multæ experientiæ. Illi vero eum, qui canos eorum tingit, unde illis præcipua reverentiæ prærogativa, dedecore afficiunt. Fieri autem non potest, non potest, inquam, fieri, ut veram ostendat animam, qui caput habet adulterinum. « Vos autem non sic, inquit, Christum didicistis, siquidem ipsum audiistis, et in ipso docti estis, sicut est veritas in Jesu, ut deponatis secundum priorem conversationem veterem hominem : non canum, sed eum, qui corrumpitur secundum desideria deceptionis. Renovemini autem, non tincturis et cultibus, sed spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis [d]. » Eum autem, qui vir est, pecti et tonderi, crines componentem ad speculum, genasque radi, velli, ac deglabrari, quomodo non est plane muliebre? Et certe nisi quis eos nudos videret, mulieres esse putaverit. Etsi enim eis aurum gestare non sit permissum, per muliebrem tamen libidinem, quasdam auri fimbrias, et quædam fila foliis circumplectentes, vel ex eadem materia sphæricas, nescio quas, figuras facientes, talis appendunt, et a collo suspendunt. Quod est inventum fractorum hominum, qui pertrahuntur ad gynæceum, ancipitis vitæ et libidini deditarum bestiarum. Hæc est fornicatoria et impia insidiarum ratio : Deus enim voluit feminam ✠ quidem esse glabram ac lævem, sola coma, sicut equum juba, sponte naturæ exsultantem : virum au-

δεινὸν, οὐ δεινὸν, γέροντ' ἂν δοκεῖν, τὸ εἶναι λαθεῖν μὴ δυνάμενον. Ὅσῳ γοῦν ὁ ἄνθρωπος σπεύδει πρὸς τὸ τέλος, τοσούτῳ τιμιώτερος πρὸς ἀλήθειαν, μόνον ἔχων αὐτοῦ πρεσβύτερον τὸν Θεόν· ἐπεὶ κἀκεῖνος ἀΐδιος γέρων ὁ τῶν ὄντων πρεσβύτερος· « Παλαιὸν ἡμερῶν » κέκληκεν αὐτὸν ἡ προφητεία· « καὶ ἡ θρὶξ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὡσεὶ ἔριον καθαρὸν, » ὁ προφήτης λέγει· « Οὐδεὶς δὲ ἄλλος, φησὶν ὁ Κύριος, δύναται ποιῆσαι τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν. » Πῶς οὖν ἀντιδημιουργοῦσι τῷ Θεῷ, μᾶλλον δὲ ἀντικεῖσθαι βιάζονται οἱ ἄθεοι, τὴν ὑπ' αὐτοῦ πεπολιωμένην παραχαράττοντες τρίχα; « Στέφανος δὲ γερόντων πολυπειρία, » φησὶν ἡ Γραφή· καὶ τοῦ προσώπου αὐτῶν (65) ἡ πολιὰ ἄνθος πολυπειρίας. Οἱ δὲ (66), τὸ πρεσβεῖον τῆς ἡλικίας, τὸν πολιέα, καταισχύνουσιν. Οὐκ ἔστι (67) δὲ οὐκ ἔστιν ἀληθινὴν ἐνδεικνύναι τὴν ψυχὴν, τὸν κίβδηλον ἔχοντα κεφαλήν· « Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτω, φησὶν, ἐμάθετε τὸν Χριστὸν, εἴ γε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ, ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, οὐ τὸν πολιὸν, ἀλλὰ τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης. Ἀνανεοῦσθε (68) δὲ μὴ βαφαῖς καὶ καλλωπίσμασιν, ἀλλὰ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν, καὶ ἐνδύσασθε τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. » Ἄνδρα δὲ ὄντα κτενίζεσθαι καὶ ἀποκείρεσθαι ξυρῷ, πρὸς εὐπρέπειαν καὶ πρὸς τὸ ἔσοπτρον διατιθέμενον τὰς τρίχας, ξύρεσθαί τε καὶ ἀποτίλλεσθαι, καὶ λεαίνεσθαι τὰς γένυς, πῶς οὐ γυναικεῖον; καὶ εἰ μή τις αὐτοὺς γυμνοὺς ἴδοι, κἂν γυναῖκας ὑπολάβοι (69). Εἰ γὰρ μὴ χρυσοφορεῖν καὶ αὐτοῖς ἐφεῖται, ἀλλ' οὖν γε διὰ τὴν θηλυδριώδη ἐπιθυμίαν ἱμάντας καὶ λώματα (70) χρυσίου περιπτύξαντες πετάλοις, ἤ τινα σφαιρικὰ τῆς αὐτῆς ὕλης ποιησάμενοι σχήματα, σφυρῶν ἀπαρτῶνται, καὶ τραχήλων ἀπαιωροῦσι. Σόφισμα τοῦτο κατεαγότων ἀνθρώπων, εἰς τὴν γυναικωνῖτιν κατασυρομένων, ἀμφιβίων καὶ λάγνων θηρίων· πορνικὸς τῆς ἐνέδρας ὁ τρόπος καὶ ἄθεος οὗτος. Ὁ γὰρ Θεὸς (71) τὴν μὲν γυναῖκα λείαν ἠθέλησεν εἶναι, αὐτοφυῆ (72) τῇ κόμῃ μόνῃ, ὥσπερ ἵππον τῇ χαίτῃ, γαυρουμένην· τὸν δὲ ἄνδρα, καθάπερ τοὺς λέοντας, γενείοις κοσμήσας, καὶ τοῖς λασίοις ἤνδρωσε στήθεσι· δεῖγμα τοῦτο ἀλ-

✠ P. 263 ED. POTTER, 224-225 ED. PARIS.

[a] Dan. VII, 9. [b] Matth. V, 36. [c] Eccli. XXV, 6. [d] Ephes. IV, 20, 21, 22, 23, 24.

(65) *Αὐτῶν*. Abest a Nov.

(66) *Οἱ δέ*. H. e. « Illi autem ætatis honorarium, nempe caput canis vestitum, dedecorant. » Ludere videtur in voce πολιεύς, quæ proprie significat « tutorem urbis (πόλεως). » Unde Jupiter πολιεύς.

(67) *Οὐκ ἔστιν*. Huc pertinet illud apophthegma Archidami, qui cum vir quidam Chius Lacedæmonem pervenisset, qui canos tinctura obliterare conabatur, et progressus in publicum, orationem habuisset : tum surgens Archidamus dixit : « Quid ille tandem rectum dicat, qui mendacium non in anima solum, sed capite quoque circumferat. » Tertull. *De spectaculis* 23 : « Non amat falsum auctor veritatis; adulterinum est omne quod fingitur. » COLLECT.

(68) *Ἀνανεοῦσθε*. Ἀνανεοῦσθαι, et mox ἐνδύσασθαι apud Paulum.

(69) *Κἂν γυναῖκας ὑπολάβοι*. A. γυναῖκας ἂν ὑπολάβοι, sed vulgata lectio majorem habet emphasin; idem enim est, ac si legas, καὶ γυναῖκας ἂν ὑπολάβοι, « etiam mulieres esse putaret. » SYLB.

(70) *Λώματα*. Δώματα Nov.

(71) *Ὁ γὰρ Θεός*. Musonius apud Stobæum ait in libro *De tonsura* : Τὸν πώγωνα καὶ σύμβολον γεγονέναι τοῦ ἄῤῥενος, ὥσπερ ἀλεκτρυόνι λόφον, καὶ λέοντι χαίτην. « Barbam signum esse viri, tanquam gallo cristam, et leoni jubam. » Athenæus lib. XIII de Diogene refert : « Conspecto quodam cui nudatum sic mentum fuerat, « An naturæ vitio vertis, » inquit, « quod virum te generaverit, non feminam? » Ibidem citantur Alexidis versus in eamdem sententiam. COLLECT.

(72) *Αὐτοφυῆ*. Fortasse rectius αὐτοφυεῖ, dativo casu. De lævitate autem corporis muliebris disserit etiam Basil. 612, virilisque naturæ indicium esse τὸ λάσιον, notat etiam Eustathius in *Iliad*. A. II. SYLBURG.

κῆς καὶ ἀρχῆς. Ταύτῃ καὶ τοὺς ἀλεκτρυόνας, τοὺς A ὑπερμαχοῦντας τῶν ὀρνίθων, καθάπερ κόρυσι, τοῖς κάλλεσιν ἐκαλλώπισεν (73)· καὶ οὕτω περὶ πολλοῦ τὰς τρίχας ταύτας ὁ Θεὸς ἡγεῖται, ὥστε ἅμα φρονήσει κελεύειν παραγίνεσθαι αὐτὰς τοῖς ἀνδράσι· καὶ δὴ ἀγασθεὶς τῇ σεμνότητι, τὸ βλοσυρὸν τοῦ θεάματος γεραρᾷ τετίμηκε πολιᾷ. Φρόνησις δὲ, καὶ ἀκριβεῖς λογισμοὶ, πολιοὶ συνέσει, συνακμάζουσι τῷ χρόνῳ, καὶ τὸ γῆρας ἐνισχύουσι τῷ τόνῳ τῆς πολυπειρίας, ἄνθος ἀξιέραστον φρονήσεως σεμνῆς, εἰς πίστιν εὔλογον προτείνοντες πολιάν. Τοῦτο οὖν τοῦ ἀνδρὸς τὸ σύνθημα, τὸ γένειον (74), δι' οὗ καταφαίνεται ὁ ἀνὴρ, πρεσβύτερόν ἐστι τῆς Εὔας, καὶ σύμβολον τῆς κρείττονος φύσεως· τούτῳ (75) πρέπειν ἐδικαίωσε τὸ λάσιον ὁ Θεὸς, καὶ διέσπειρε παρὰ πᾶν τὸ σῶμα τοῦ ἀνδρὸς τὰς τρίχας· τὸ δὲ ὅσον λεῖον αὐτοῦ, καὶ B μαλθακὸν, ἀφείλετο τῆς πλευρᾶς, εἰς ὑποδοχὴν σπέρματος εὐαφῆ τὴν Εὔαν δημιουργήσας γυναῖκα, βοηθὸν οὖσαν γενέσεως καὶ οἰκουρίας. Ὁ δὲ, (προήκατο γὰρ τὸ λεῖον,) ἔμεινέ τε ἀνὴρ, καὶ τὸν ἄνδρα δεικνύει· καὶ τὸ δρᾷν αὐτῷ συγκεχώρηται, ὡς ἐκείνῃ τὸ πάσχειν· ξηρότερα γὰρ φύσει καὶ θερμότερα τὰ δασέα τῶν ψιλῶν ἐστι. Διὸ καὶ τὰ ἄῤῥενα τῶν θηλειῶν, καὶ τὰ ἔνορχα τῶν ἐκτομίων (76), καὶ τὰ τέλεια τῶν ἀτελῶν, δασύτερά τέ ἐστι καὶ θερμότερα. Τὸ οὖν τῆς ἀνδρώδους φύσεως σύμβολον, τὸ λάσιον, παρανομεῖν ἀνόσιον· τὸ δὲ καλλώπισμα τῆς λειάνσεως, (θερμαίνομαι γὰρ ὑπὸ τοῦ Λόγου·) εἰ μὲν ἐπὶ τοὺς ἄνδρας, θηλυδρίου, εἰ δὲ ἐπὶ τὰς γυναῖκας, μοιχοῦ (77)· ἄμφω δὲ ὅτι μάλιστα ποῤῥωτάτω τῆς ἡμετέρας ἐκτοC πιστέον πολιτείας. « Ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠριθμημέναι, » φησὶν ὁ Κύριος· ἠρίθμηνται δὲ καὶ ἐπὶ τῷ γενείῳ, καὶ μὴν καὶ αἱ παρ' ὅλον τὸ σῶμα· οὐδ' ὁπωστιοῦν ἐκτιλτέον παρὰ τὴν προαίρεσιν τοῦ Θεοῦ τὴν ἐγκατηριθμημένην τῷ αὐτοῦ θελήματι· εἰ μή τι « οὐκ ἐπιγιγνώσκετε ἑαυτοὺς, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἐν ὑμῖν· » ὃν εἰ ἐνοικοῦντα ᾔδειμεν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν αὐτὸν λωβᾶσθαι ἐτετολμήκειμεν. Τὸ δὲ καὶ πιττοῦσθαι (78) (ὀκνῶ καὶ λέγειν τὴν περὶ τοὔργον ἀσχημοσύνην) ἀπεστραμμένους καὶ κεκυφότας, καὶ τῆς φύσεως τὰ ἀπόῤῥητα εἰς τὸ συμφανὲς ἀπογυμνοῦντας, ἐξορχουμένους, καὶ λορδουμένους (79) ἀπερυθριῶσι σχήμασιν, οὐκ ἀπερυθριῶντας αὐτοὺς, ἐν αὐτῇ νεολαίᾳ καὶ γυμνα-

A tem cum sicut leones barba ornasset, virilem etiam fecit hirsuto pectore, quod quidem est roboris et imperii indicium. Ita etiam gallos, qui pro gallinis decertant, cristis, tanquam galeis, ornavit. Hos autem pilos Deus tanti facit, ut eos simul cum prudentia jubeat adesse hominibus : atque adeo honestate delectatus, gravitatem aspectus honoravit veneranda canitie. Prudentia autem, et accuratæ exactæque rationes, canæ intelligentia, una cum tempore ad summum suum vigorem perveniunt, et intensis multæ experientiæ viribus senium confirmant, amabilem venerandæ prudentiæ florem, qua fides illi concilietur, canitiem proferentes. Hoc viri signum, barba scilicet, per quod vir apparet, est Eva antiquius, et signum melioris naturæ. Eum B Deus æquum censuit hirtum esse oportere, et per totum viri corpus pilos disseminavit : quidquid autem ejus erat læve ac molle, a latere abstulit, ad seminis susceptionem mollem ac tractabilem feminam fabricatus, quæ generationis et domus custodiæ esset opitulatrix. Ille autem (quod læve enim erat, projecerat) et vir mansit, et virum ostendit; et ei agere, quemadmodum illi pati, concessum est : sunt enim natura sicciora et calidiora, quæ sunt hirsuta, lævibus. Quocirca et masculina feminis, et coleata exsectis, et perfecta imperfectis, et hirsutiora sunt et calidiora. Id ergo violare, quod est virilis naturæ signum, scilicet hirsutum, est impium. Lævoris autem ornamentum (ipsum enim C Verbum me accendit) si propter viros fiat, est effeminati : si propter feminas autem, adulteri : utrumque autem est a nostra republica longissime relegandum. « Quinetiam vestri quoque capitis omnes capilli numerati sunt [a], » ait Dominus. Sunt autem etiam pili in barba numerati, atque adeo etiam qui sunt in toto corpore : non est ergo vellendus præter Dei institutum, qui voluntate ejus annumeratus est. Nisi utique « vos ipsos non agnoscitis, » inquit Dominus, « quod Christus Jesus est in vobis [b] : » quem si inhabitantem nobis scivissemus, nescio quomodo ipsum probro afficere in animum induxissemus. Picari autem ac velli (vereor hanc turpitudinem vel nominare) ※ aversos, incurvatos, et arcana naturæ aperte denudantes, prodentes,

※ P. 264 ED. POTTER, 225-226 ED. PARIS.

[a] Matth. x, 30. [b] II Cor. xiii, 5.

D starent, qui hoc unum studium haberent : Πιττούντων, ξυρούντων, παρατιλλόντων· diversis namque rationibus ac viis idem, ut his verbis ostenditur, efficiebatur. At eodem verbo alio intellectu sæpe usi sunt veteres : pice enim corpora torquebant, unde καταπιττοῦν valebat supplicio afficere. Plautus, *Captivis :*

> *Te, si hic sapiat senex,*
> *Atra pix agitet apud carnificem, ac tuo capiti illuceat.*

COLLECT.

(73) *Κάλλεσιν ἐκαλλώπισεν*. Κόλλεσιν scribunt Bod., Reg. Unde Scholiastes in utriusque marg. adnotat : Κόλλεον γὰρ τὸ ὑπὲρ κεφαλῆς κτενοειδὲς ἐρυθρὸν σαρκίον τῶν ἀλεκτρυόνων.

(74) *Τὸ γένειον*. Similia dicit infra cap. 11, pag. 247.

(75) *Τούτῳ*. Posset exp.: « In hoc ut excelleret, æquum censuit Deus, » ac si τὸ λάσιον e margine in textum irrepsisset.

(76) *Ἐκτομίων*. Ἐντομίων, Bod., Reg.

(77) *Μοιχοῦ*. Μυχοῦ, Bod., Reg.

(78) *Τὸ δὲ καὶ πιττοῦσθαι*. P. Victorius lib. viii, c. 14 : Πιττοῦν Græcis aliquando artificium quoddam turpe significat improborum hominum, qui pice illita pilos detergebant : a materia enim, qua uterentur, studium appellatur. Usus est sæpe Clemens lib. iii *Pædag.*, ubi queritur de moribus sui temporis, quo inveniretur tanta copia cinædorum, ut ex-

(79) *Λορδουμένους*. Scholiastes in marg. Reg. et Bod. hæc adnotat : Λορδουμένους· οἱονεὶ τὰ ὀπίσθια τῶν ψυῶν συνιζάνοντας τὰ στήθη προεξανιστᾶν προπετῶς· τοιοῦτον γὰρ ὁ λόρδος σημαίνειν βούλεται, ἀντίθετος ὢν τῷ κυρτῷ, ὃν ἡ συνήθεια κυρτὸν εἴωθε καλεῖν.

repandos, et, cum erubescendæ sint eorum figuræ, ipsos non erubescentes, in ipso juvenum cœtu et medio gymnasio, ubi virtus virorum exploratur, se indecore gerentes, **97** hoc præter naturam persequi exercitium, quomodo non est extremæ intemperantiæ? Qui enim in aperto hæc faciunt, vix ullos domi fuerint reveriti. Quæ in publico autem est impudentia, testatur eam quæ est in obscuro in summa licentia libidinem. Qui enim in manifesta solis luce virum abnegat, clarum est eum noctu convinci mulierem. « Non erit autem, » dixit Logos per Moysen, « meretrix ex filiabus Israel, et non rit scortum ex filiis Israel [a]. » At pix juvat, inquiunt : imo vero facit, ut quis male audiat. Nemo autem sanæ mentis vellet scortum videri, nisi eo morbo laboraret, et studere, ut pulchra imago vituperetur. « Si eos enim, qui sunt vocati secundum propositum, Deus præscivit conformes imagini sui Filii, » propter quos, ut vult Apostolus, prædestinavit beatum, « ut sit ipse primogenitus in multis fratribus [b] : » quomodo non sunt impii, qui conforme Domino corpus injuria afficiunt? Ei autem, qui pulcher esse velit, quod est in homine pulcherrimum, ornandum est, nempe mens, quam oportet quotidie pulchriorem exhibere. Vellendi autem sunt non pili, sed cupiditates. Mihi vero misereri subit mangonum pusiones, qui ad contumeliam patiendam ornantur : et tamen probro et injuria non a seipsis afficiuntur, sed jussu alieno ad turpem quæstum miseri ornantur. Qui autem lubentes ea faciunt, ad quæ si cogerentur, morte vindicarent, si viri essent, quomodo non sunt exsecrandi? At nunc quidem vita eo processit intemperantiæ, insultante et lasciviente iniquitate : et quidquid est impudicum, diffusum est in civitatibus, et jam pro lege habetur. Apud ipsos stant in fornice mulieres, carnem suam ad probrum voluptatis venundantes : et pueri docti abnegare naturam, mulieres simulant. Omnia immutavit luxus : hominem probro affecit : mollis et luxuriosa curiositas quærit omnia, omnia aggreditur, naturam coercet : homines patiuntur muliebria, et feminæ præter naturam viros agunt; et nubunt, uxoresque ※ducunt feminæ : nullus est meatus, ad quem non pateat aditus impudicitiæ. Jam vero eis quoque

A σίῳ μέσῳ, ἔνθα ἀρετὴ ἀνδρῶν ἐξετάζεται, ἀσχημονοῦντας, τὸ παρὰ φύσιν τοῦτο διώκοντας ἐπιτήδευμα, πῶς οὐχὶ τῆς ἐσχάτης ἀσελγείας ἐστίν; Οἱ γὰρ ἐν τῷ φανερῷ τοιαῦτα διαπραττόμενοι σχολῇ γ' ἂν αἰδεσθεῖεν οἴκοι τινάς. Καταμαρτυρεῖ δὲ αὐτῶν ἡ ἐν τῷ δημοσίῳ ἀναισχυντία, τὴν ἐν τῷ ἀφανεῖ ἐπ' ἐξουσίας ἀκολασίαν· ὁ γὰρ ὑπὸ τὰς αὐγὰς (80) τὸν ἄνδρα ἀρνούμενος πρόδηλός ἐστι νύκτωρ ἐλεγχόμενος γυνή. « Οὐκ ἔσται δὲ, » εἶπεν ὁ Λόγος διὰ Μωϋσέως, « ἀπὸ θυγατέρων (81) Ἰσραὴλ πόρνη· καὶ οὐκ ἔσται ὁ πορνεύων ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ. » Ἀλλ' ὠφελεῖ, φησὶν, ἡ πίττα. Ἀλλὰ διαβάλλει, φημί. Οὐκ ἂν δὲ ἐθελήσει τις εὖ φρονῶν πόρνος εἶναι δοκεῖν, μὴ νοσῶν, καὶ διαβάλλειν (82) ἐπιτηδεύειν τὴν καλὴν εἰκόνα. Οὔκουν ἑκὼν βουληθείη τις. « Εἰ γὰρ τοὺς κατὰ πρόθεσιν

B κλητοὺς προέγνω ὁ Θεὸς, συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, » δι' οὓς κατὰ τὸν Ἀπόστολον μακάριον ὥρισεν, « εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· » πῶς οὐκ ἄθεοι τὸ σύμμορφον τοῦ Κυρίου λωβώμενοι σῶμα; Ἀνδρὶ δὲ βουλομένῳ εἶναι καλῷ τὸ κάλλιστον ἐν ἀνθρώπῳ, τὴν διάνοιαν, κοσμητέον, ἣν καθ' ἑκάστην ἡμέραν εὐπρεπεστέραν ἐπιδεικτέον· παρατιλτέον δὲ οὐ τὰς τρίχας, ἀλλὰ τὰς ἐπιθυμίας. Ἐγὼ δὲ τῶν ἀνδραποδοκαπήλων (83) τὰ παιδάρια ἐλεῶ, εἰς ὕβριν κοσμούμενα· ἀλλ' οὐχ ὑφ' ἑαυτῶν λελώβηται, κελευόμενα δὲ, εἰς αἰσχροκέρδειαν τὰ δύστηνα καλλωπίζεται. Οἱ δὲ ἑκόντες ταῦτα αἱρούμενοι δρᾷν, ἃ κελευόμενοι, θανάτῳ (84) ἂν ἐτιμήσαντο, εἰ ἄνδρες ἦσαν, πῶς οὐ κατάπτυστοι (85); Καὶ νῦν μὲν εἰς τοσοῦτον ἀκολασίας

C ἐλήλακεν ὁ βίος, ἐντρυφώσης ἀδικίας· καὶ τὸ λάγνον πᾶν ἐπικέχυται ταῖς πόλεσι, νόμος γενόμενον. Ἐπὶ τέγους ἑστᾶσι παρ' αὐτοῖς τὴν σάρκα τὴν ἑαυτῶν εἰς ὕβριν ἡδονῆς πιπράσκουσαι γυναῖκες· καὶ παῖδες, ἀρνεῖσθαι τὴν φύσιν δεδιδαγμένοι, προσποιοῦνται γυναῖκας (86). Πάντα μετακεκίνηκεν ἡ τρυφή· κατῄσχυνε τὸν ἄνθρωπον· ἁβροδίαιτος περιεργία πάντα ζητεῖ, πάντα ἐπιχειρεῖ, βιάζεται πάντα, συνέχει (87) τὴν φύσιν· τὰ γυναικῶν οἱ ἄνδρες πεπόνθασι, καὶ γυναῖκες ἀνδρίζονται (88) παρὰ φύσιν· γαμούμεναί τε, καὶ γαμοῦσαι γυναῖκες· πόρος (89) δὲ οὐδεὶς ἄβατος ἀκολασίᾳ· κοινὴ δὲ αὐτοῖς Ἀφροδίτη δημεύεται· συνέστιος τρυφή. Ὦ τοῦ ἐλεεινοῦ θεάματος! ὦ τοῦ ἀῤῥήτου ἐπιτηδεύματος! τρόπαια ταῦτα τῆς πολιτικῆς ὑμῶν (90)

D ἀκρασίας δείκνυται· τῶν ἔργων ὁ ἔλεγχος, αἱ χαμαί-

※ P. 265 ED. POTTER, 226-227 ED. PARIS.

[a] Deut. XXIII, 17. [b] Rom. VIII, 28, 29.

(80) *Αὐγάς*. Hoc pro *αὐτάς* e Pal. ms. substituit Sylburg. Consentiunt codices nostri.

(81) *Ἀπὸ θυγατ.* Πόρνη ἀπὸ θυγατέρων Ἰσραὴλ, καὶ οὐκ ἔσται πορν. Bibl. Vulg.

(82) *Καὶ διαβ.* Hæc verba tum demum præcedenti sententiæ membro responsura videntur, si absque distinctione scribantur : Καὶ διαβάλλειν ἐπιτηδεύειν τὴν καλὴν εἰκόνα οὔκουν ἑκὼν βουληθείη τις. « Neque aliquis operam lubens dare voluerit, ut pulchræ imagini infamiæ nota afferatur. »

(83) *Ἀνδραποδοκαπ.* Ἀνδροκαπήλων, Nov.

(84) *Θανάτῳ*. H. θανάτου mavult, genit. casu : structura magis usitata. SYLBURG.

(85) *Κατάπτυστοι*. Κάπτυστοι, Reg., Bod.

(86) *Καὶ παῖδες . . . προσποιοῦνται γυναῖκας*. Hæc e Nov. exciderunt.

(87) *Συνέχει*. Συνέχει agnoscit etiam Herveti versio, « naturam coercet : » sed procul dubio legendum συγχεῖ, « confundit. » SYLBURG. — Συγχέει adnotavit aliquis in marg. Reg.

(88) *Γυναῖκες ἀνδρίζονται*. Scholiastes in marg. Reg. et Bod. adnotat : Τὰς μιαρὰς τριβάδας λέγει· ἃς καὶ ἑταιριστρίας καὶ Λεσβίας καλοῦσι.

(89) *Πόρος*. Versus iambicus :

Πόρος δ' οὐδεὶς ἄβατος ἀκολασίᾳ.

Porro ἀκολασίας habet Nov.

(90) *Ὑμῶν*. Hervetus interpres prima persona ἡμῶν, « nostræ. » SYLBURG.

τυπαι. Φεῦ τῆς τοσαύτης ἀνομίας! Ἀλλ' οὐδὲ συνίασιν οἱ ταλαίπωροι, ὡς τὸ ἄδηλον τῆς συνουσίας πολλὰς ἐργάζεται τραγῳδίας· παιδὶ πορνεύσαντι (91) καὶ μαχλώσαις θυγατράσιν ἀγνοήσαντες πολλάκις (92) μίγνυνται πατέρες, οὐ μεμνημένοι τῶν ἐκτεθέντων παιδίων· καὶ ἄνδρας δείκνυσι τοὺς γεγεννηκότας ἀκρασίας ἐξουσία (93). Ταῦτα οἱ σοφοὶ τῶν νόμων (94) ἐπιτρέπουσιν· ἔξεστιν αὐτοῖς ἁμαρτεῖν κατὰ νόμον· καὶ τὸ ἀπόῤῥητον τῆς ἡδονῆς εὐχολίαν λέγουσι. Μοιχείας ἀπηλλάχθαι νομίζουσιν οἱ μοιχεύοντες τὴν φύσιν· ἕπεται δὲ αὐτοῖς τῶν τολμημάτων τιμωρὸς ἡ δίκη· καὶ καθ' ἑαυτῶν ἀπαραίτητον ἐπισπώμενοι συμφορὰν, ὀλίγου νομίσματος (95) ὠνοῦνται θάνατον. Τούτων ἔμποροι τῶν φορτίων οἱ κακοδαίμονες (96) πλέουσιν, ὡς σῖτον, ὡς οἶνον, πορνείαν ἀγώγιμον φέροντες· ἄλλοι δὲ, ἀθλιώτεροι μακρῷ, ὡς ἄρτον, ὡς ὄψον, ἀγοράζουσιν ἡδονάς· οὐδὲ ἐκεῖνο ἐν νῷ λαβόντες τὸ Μωϋσέως· « Οὐ βεβηλώσεις τὴν θυγατέρα σου, ἐκπορνεῦσαι αὐτήν· καὶ οὐχ ἐκπορνεύσει ἡ γῆ πλησθήσεται ἀνομίας. » Ταῦτα προεφητεύετο πάλαι· ἀρίδηλος δὲ ἡ ἔκβασις· πᾶσα ἤδη πεπλήρωται γῆ πορνείας καὶ ἀνομίας. Ἄγαμαι τοὺς παλαιοὺς Ῥωμαίων νομοθέτας (97)· ἀνδρόγυνον ἐμίσησαν ἐπιτήδευσιν οὗτοι, καὶ τοῦ σώματος τὴν πρὸς τὸ θῆλυ κοινωνίαν παρὰ τὸν τῆς φύσεως νόμον ὀρύγματος κατηξίωσαν κατὰ

A communis Venus publicatur, domestica est luxuria. O miserandum spectaculum! o nefandum studium! Hæc civilis vestræ intemperantiæ ostenduntur tropæa: hæ flagitia arguunt, quæ prostant in fornicibus. O quanta est hæc iniquitas! Sed neque intelligunt miseri, quantas sæpe tragœdias excitet incertus coitus. Cum meritorio filio et meretricibus filiabus, sæpe patres coeunt, expositorum liberorum immemores, et viros esse eos, qui genuerunt, ostendit nimia libidinis licentia. Hæc sapientes leges permittunt: licet autem eis peccare ex lege, et nefandam voluptatem appellant indifferentiam. Esse se ab adulterio liberos existimant, qui naturam adulterant: eos autem consequitur eorum quæ flagitiose ab eis perpetrata sunt, ultrix justitia: et B in seipsos inevitabilem attrahentes calamitatem, parvo nummo mortem emunt. Harum mercium miseri mercatores navigant, tanquam frumentum, tanquam vinum, fornicationem importantes: alii autem longe miseriores, tanquam panem, tanquam obsonium, voluptates comparant. Et nec illud quidem Moysis eis venit in mentem: « Non profanabis filiam tuam, ut eam facias meretricem: et non fornicabitur terra, et terra implebitur iniquitate [a]. » Hæc olim prophetice dicta sunt: est autem mani-

[a] Levit. XIX, 29.

(91) *Παιδὶ πορνεύσ.* Justinus M. *Apolog.* I, p. 55, edit. Oxon., de prostibulis agens: Καὶ τῶν τούτοις χρωμένων τις, πρὸς τῇ ἀθέῳ καὶ ἀσεβεῖ καὶ ἀκρατεῖ μίξει, εἰ τύχοι, τέκνῳ, ἢ συγγενεῖ, ἢ ἀδελφῷ μίγνυται. « Et cum his consuetudinem habens aliquis, præterquam quod impio scelerato et incontinenti se polluit concubitu, cum liberis etiam si sors ita ferat, aut cognato, aut germano miscetur. » Tertullianus *Apolog.* cap. 10: « In primis filios exponitis suscipiendos ab aliquo prætereunte misericordia extranea, vel adoptandos melioribus parentibus emancipatis. Alienati generis necesse est quandoque memoriam dissipari: et simul error impegerit, exinde jam tradux proficiet incesti, serpente genere cum scelere. Tunc deinde quocunque in loco, domi, peregre, trans freta comes est libido: cujus ubique saltus facile possunt alicubi ignaris filio pangere, velut ex aliqua seminis sparsione; ut ita sparsum genus per commercia humana concurrat in memorias suas, neque eas cœtus incesti sanguinis agnoscat. »

(92) *Πολλάκις.* Hoc pro vulg. πολλὰς repositum e Pal. ms. SYLBURG. — Consentiunt codices nostri.

(93) *Καὶ ἄνδρας... ἐξουσία.* Reinesius *Var. lect.* lib. I, c. 22, hæc adnotat: « Interpres, « Viros « fieri eos, qui genuerunt, efficit nimia libidinis « licentia: » quod ipsum ænigma Sphingis est. Alludit Clemens adagio noto, Ἀρχὴ ἄνδρα δείκνυσι, « Magistratus virum, » qualis sit, quid valeat, « ostendit: » et quod potentia, seu strenuitas in exercenda libidine liberis prodat, patres suos esse viros, significat: hoc est, liberi, filii, filiæque, quibus sic abutuntur πρὸς τὰ ἀνόητα καὶ ἄῤῥητα patres, eo ipso cognoscunt, quam viri sint οἱ γεγεννηκότες, « patres » sui. »

(94) *Οἱ σοφοὶ τῶν νόμων.* Nam Solonis aliorumque legibus concessa fuere prostibula. Conf. *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. IV, cap. 12.

(95) *Ὀλίγου νομίσματος.* Nempe stipendio quod meretricibus dabatur. Conf. *Archæologiæ Græc.* cap. superius laudat.

(96) *Κακοδαίμονες.* Μακεδόνες Nov.

(97) *Ῥωμαίων νομοθέτας.* Respicit legem Scantiniam: de qua Prudentius *Περὶ στεφάνων*, in Romani martyrio:

C *Sed credo magni limen amplectar Jovis:*
Qui si citetur legibus vestris reus,
Laqueis minacis implicatus Juliæ,
Luat severam victus et Scantiniam.

Plura Antonius Augustinus de Leg. et S. C. p. 186. R. SYLBURG. — Reinesius *Var. lect.* lib. I, cap. 22, ad hæc verba Clementis hæc adnotat: « Hunc locum Herveti interpretatio obscurat. Capite isto viros seorsim instruit, et horum circa cultum corporis περιττὸν taxat: istis vero verbis spurcitiem eorum, qua vel mulieres studerent adeo referre, vel muliebria paterentur, vel in mares præpostere ferantur, defricat. Vocat enim γύνιδας et θηλυδρίας, quod cum mulieres simularent, non essent tamen, uti nec viri, quia esse respuerent, abnegare naturam sic edocti. Non igitur de consuetudine viri cum femina hoc loco quidquam cogitemus, sed sic vertamus: « Laudo veteres Romanorum legis-« latores: hi effeminatum et molle vitæ institutum « (seu professionem) oderunt; et corporis ad D « muliebria communicationem (commodationem, « oblationem) præter naturæ legem ultimo suppli-« cio dignam esse e lege justitiæ censuerunt. » Ὄρυγμα apud Athenienses, e quorum consuetudine Clemens, ut qui Athenis et natus et eruditus esset, loquitur, erat locus in quo de damnatis ultimum supplicium sumebatur, idem quod βάραθρον· inde carnifex, ὁ δήμιος, dicebatur ὁ ἐπὶ τῷ ὀρύγματι. In terram vero defossio, de qua hic Hervetus somniavit, pœna erat tantum virginum Vestalium stuprum passarum (Plutarch. *Numa*), de quibus hic Clementi sermo non est. Et cum a Romanis in impuros ejusmodi gladio animadversum fuisse constet hoc testimonio, quod legem Juliam et auctorem ejus D. Augustum respicit, lex Scantinia, quæ mulctam pecuniariam τοῖς παιδοφθόροις irrogabat, huc trahenda non fuit, ut fecit Sylburgius ad hunc locum. » Hæc Reinesius. Nihilominus verum est, se-

festus exitus : omnis jam terra et fornicatione et iniquitate plena est. Suspicio autem et admiror veteres Romanorum legislatores : ii muliebre et effeminatum vitæ studium odio habuerunt, et corporis cum femina consuetudinem præter ✠ naturæ legem, terræ infodi ex lege justitiæ æquum existimarunt. Nefas est enim barbam vellere, quæ est pulchritudo congenita, pulchritudo ingenua :

Primo barbatum : namque hæc gratissima pubes.

Deinde inungitur, dum « barba » delectatur, in quam « unguentum descendit » propheticum, dum « Aaron » honorabatur [a]. Oportet autem eum, qui a Pædagogo recte instituitur, super quem pax habitavit, etiam cum pilis suis pacem agere. Quid non igitur admiserint feminæ ad libidinem propensæ, dum vident viros talia audere? Imo vero ii non viri, sed batali et feminelli dicendi sunt, quorum voces sunt compressæ et graciles, vestis autem cum tactu, tum tinctura ipsa est effeminata. Ex moribus autem externis aperte arguuntur hi homines, ex amictu, calceatu, habitu, incessu, tonsu, aspectu : « Ex aspectu enim vir cognoscetur, » inquit Scriptura, « et ex occursu hominis homo agnoscetur. Vestitus viri, et gressus pedis, et risus dentium de ipso annuntiabit [b]. » Ii enim, etsi aliis pilis maxime cani sint, eorum, qui sunt in capite

τὸν τῆς δικαιοσύνης νόμον. Οὐ γὰρ θέμις (98) ἐκτίλαί ποτε τὸ γένειον, τὸ κάλλος τὸ σύμφυτον, τὸ γενναῖον κάλλος·

Πρῶτον (99) *ὑπηνήτην· οὗπερ χαριεστάτη ἥβη.*

Προβαίνων δὲ ἤδη ἐπαλείφεται, « γανούμενος πώγωνι, » ἐφ' ὃν « κατέβαινε τὸ μύρον » τὸ προφητικὸν, « Ἀαρὼν » τιμωμένου. Χρὴ δὲ τὸν ὀρθῶς παιδαγωγούμενον (1), ἐφ' ὃν ἡ εἰρήνη κατεσκήνωσε, καὶ πρὸς τὰς ἑαυτοῦ (2) τρίχας εἰρήνην ἄγειν. Τί τοίνυν οὐκ ἂν ἐπιτηδεύσειαν αἱ γυναῖκες, αἱ εἰς μαχλοσύνην σπεύδουσαι, τοιαῦτα τολμῶσιν (3) ἐνοπτριζόμεναι τοῖς ἀνδράσιν; Μᾶλλον δὲ οὐκ ἄνδρας, βατάλους δὲ καὶ γύνιδας καλεῖν τούτους χρὴ, ὧν (4) καὶ αἱ φωναὶ τεθρυμμέναι, καὶ ἡ ἐσθὴς τεθηλυμμένη ἀφῇ καὶ βαφῇ. Δῆλοι δὲ οἱ τοιοῦτοι ἐλεγχόμενοι τὸν τρόπον ἔξωθεν ἀμπεχόνῃ, ὑποδέσει, σχήματι, βαδίσματι, κουρᾷ, βλέμματι· « Ἀπὸ ὁράσεως γὰρ ἐπιγνωσθήσεται ἀνὴρ, » ἡ Γραφὴ λέγει· « καὶ ἀπὸ ἀπαντήσεως ἀνθρώπου ἐπιγνωσθήσεται ἄνθρωπος (5)· στολισμὸς ἀνδρὸς, καὶ βῆμα ποδὸς, καὶ γέλως ὀδόντων, ἀναγγελεῖ τὰ περὶ αὐτοῦ. » Οὗτοι γὰρ, καὶ τὰ μάλιστα

✠ P. 266 ED. POTTER, 227 ED. PARIS.

[a] Psal. cxxxii, 2. [b] Eccli. xix, 26, 27.

mimares, de quibus cum verba Clementis, tum etiam Herveti versio agere videntur, apud Romanos, necari solitos fuisse; et si non ὀρύγματι, saltem simili supplicio, nempe deportatione in mare, periisse. Livius de quodam semimare Umbriæ invento, lib. xxxix : « Id prodigium abominantes, arceri Romano agro. necarique jusserunt. » Idem lib. xxxi, cap. 12, cum inter alia prodigia duos semimares memorasset, addit : « Ante omnia abominati semimares, jussique in mare deportari; sicut proxime, Cn. Clodio, Mar. Livio consulibus, deportatus similis prodigii fetus fuerat.

(98) *Οὐ γὰρ θέμις*. Iterum Reinesius : « Hæc de pilorum evulsione, qua οἱ θηλυδρίαι lævorem procurabant, huc non pertinent, et trajectione turpissima in hunc locum migraverunt. Egerat de isto ἐκτιλμῷ in antecedentibus : « Barbam viri signum « esse Eva antiquius, et melioris naturæ symbo- « lum; hoc vero violare, impium. Lævorem in viro « muliebrem esse, in feminis adulteram significare; « utrumque autem a repub. nostra longissime re- « legari : nihil esse vellendum præter Dei institu- « tum, qui et barbæ pilos numeraverit : et si « agnovissemus Jesum inhabitare nobis, » οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν αὐτὸν λωβᾶσθαι τετολμήκειμεν· « nescio « quomodo probro afficere ipsum ausi fuissemus. » Οὐ γὰρ θέμις (hic enim locus est ex iis, quæ infra capite alieno leguntur) ἐκτῖλαί ποτε τὸ γένειον, τὸ κάλλος τὸ σύμφυτον, τὸ γενναῖον κάλλος· « Πρῶτον ὑπηνήτην, οὗπερ χαριεστάτη ἥβη. » Προβαίνων δὲ ἤδη ἐπαλείφεται γανούμενος πώγων, ἐφ' ὃν κατέβαινε τὸ μύρον τὸ προφητικὸν Ἀαρὼν τιμωμένου. Χρὴ δὲ (hæc conclusio est totius de cultu barbæ sermonis) τὸν ὀρθῶς παιδαγωγούμενον, ἐφ' ὃν ἡ εἰρήνη κατεσκήνωσε, | καὶ πρὸς τὰς ἑαυτοῦ τρίχας εἰρήνην ἄγειν. I. e. : « Nefas enim est barbam evellere, congenitam pulchritudinem, generosum decus. » Primo barbatum, namque hæc gratissima pubes : « Post etiam inungitur delectatus barba, in « quam unguentum propheticum descendit, Aarone « honorato. Oportet autem eum qui recte institui- « tur, super quem pax habitavit, etiam cum pilis « suis pacem habere. » Istam trajectionem, quam indicavimus, antiquissimam esse oportet, quod ad omnes codices manaverit, qua admissa optime cohærebunt omnia. » Hæc Reinesius. Verumtamen nil aliud accidisse videtur, quam quod auctor, aliis nonnullis, pro more suo, interpositis, ad prius institutum redeat. Hoc porro loco adnotat Scholiastes in marg. Reg. et Bod. : Καὶ μὴν ἄρτι ὡς οἱ Ῥωμαίων ἱερεῖς ὥς τι τῶν ἐξαιρέτων ἀποξυροῦνται τὸ γένειον.

(99) *Πρῶτον*. Versus ex xi *Odyss.* :

. . . . . Νεηνίῃ ἀνδρὶ ἐοικὼς
Πρῶτον ὑπηνήτῃ, τοῦ περ χαριεστάτη ἥβη.

. . . Adolescenti viro similis,
Primum pubescenti, cujus gratissima pubertas.

Eustathius : Ἄρτι ὑποπιμπλαμένου γενείου, de Mercurio occurrente Ulyssi domum Circes adeunte dicitur. Seneca epist. 12 : « Pueritiæ maximus in exitu decor est. » In quem locum Muretus et hunc Homeri, et illum Ovidii :

O nec adhuc juvenis, nec jam puer.

Citatur et a Platone initio *Protagoræ*. Versus autem ille, *Lanigeræ pecudes*, ex Hesiodo est in *Operibus*. Collect.

(1) *Παιδαγ.* Quædam e Nov. exciderunt.

(2) *Ἑαυτοῦ*. Ἑαυτῶν Bod., Reg.

(3) *Τολμῶσι*. Flor. ed. τολμῶσαι, sed melius Pal. ms. τολμῶσι, « audentibus, » i. e. : cum talia viri audeant, mulieres quoque ad eorum exemplum, ceu speculum, se componunt. Sylburg. — Consentiunt mss. nostri. Mox γύννιδας, cum duplici ν, Bod., Reg.

(4) *Ὧν*. Ex Pal. auctoritate sustuli δέ, quæ in Flor. edit. legitur post ὧν. Sylburg.— Consentiunt iterum codices nostri.

(5) *Ἀνθρ. ἐπ. ἄνθ.* Προσώπου ἐπιγνωσθήσεται νοήμων Eccli. Mox, καὶ γέλως ὀδόντων, καὶ βήματα ἀνθρώπου ἀναγγέλλει. Ibid.

πρὸς τὰς ἄλλας πεπολιωμένοι (6) τρίχας, μόνον τὰς A ἐπὶ τῇ κεφαλῇ περιέπουσι, μικροῦ δεῖν ἀναδούμενοι κεκρυφάλοις τὰς κόμας, ὥσπερ αἱ γυναῖκες. Λέοντες μὲν οὖν αὐχοῦσι τὸ λάσιον αὐτῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀλκῆς ὁπλίζονται τῇ τριχί· κάπροι δὲ καὶ αὐτοὶ σεμνύνονται λοφιᾷ, ἀλλὰ φρίσσοντας αὐτοὺς τὴν τρίχα, δεδοίκασι κυνηγοί.

Εἰροπόκοι (7) *δ' ὄϊες μαλλοῖς καταβεβρίθασιν*· ἀλλὰ καὶ τούτων ἐπλήθυνε τὰς τρίχας ὁ φιλάνθρωπος Πατὴρ, εἰς σὴν, ἄνθρωπε, ὑπουργίαν, κεῖραι διδάξας τοὺς πόκους. Καὶ τῶν ἐθνῶν οἱ Κελτοὶ (8) καὶ οἱ Σκύθαι κομῶσιν, ἀλλ' οὐ κοσμοῦνται· ἔχει τι φοβερὸν τὸ εὔτριχον τοῦ βαρβάρου, καὶ τὸ ξανθὸν αὐτοῦ (9) πόλεμον ἀπειλεῖ· συγγενές τι τὸ χρῶμα τῷ αἵματι. Μεμισήκατον ἄμφω τὼ βαρβάρω τὴν B τρυφήν· μάρτυρας ἐπιδείξονται σαφεῖς τὸν Ῥῆνον (10) ὁ Γερμανὸς, ὁ Σκύθης τὴν ἅμαξαν. Ὀλιγωρεῖ δὲ ἔσθ' ὅτε καὶ τῆς ἁμάξης ὁ Σκύθης· πλοῦτος εἶναι δοκεῖ τῷ βαρβάρῳ (11) τὸ μέγεθος αὐτῆς· καὶ καταλιπὼν τὴν τρυφὴν, εὐτελὴς πολιτεύεται οἶκον αὐτάρκη, καὶ τῆς ἁμάξης εὐζωνότερον, τὸν ἵππον λαβὼν Σκύθης ἀνὴρ, ἀναβὰς φέρεται οἷ βούλεται· κάμνων δὲ ἄρα λιμῷ, αἰτεῖ τὸν ἵππον τροφάς· ὁ δὲ ὑπέχει τὰς φλέβας· καὶ ὃ κέκτηται μόνον, τῷ κυρίῳ τὸ αἷμα χορηγεῖ (12)· καὶ τῷ Νομάδι ὁ ἵππος ὄχημα γίνεται καὶ τροφή. Ἀραβίων δὲ ἄλλοι οὗτοι Νομάδες, ἡ μάχιμος ἡλικία καμηλοβάται (13) εἰσί· κυούσας οὗτοι τὰς καμήλους ἐφέζονται (14)· αἱ δὲ νέμονται ἅμα καὶ θέουσιν, ἀναλαμβάνουσαι τοὺς δεσπότας· καὶ τὸν οἶκον ἐπιφέρονται σὺν αὐτοῖς. Εἰ δὲ C καὶ ποτὸν ἐπιλίποι τοῖς βαρβάροις, ἀμέλγονται τοῦ γάλακτος· κενουμένης δὲ ἤδη τῆς τροφῆς, ἀλλ' οὐδὲ τοῦ αἵματος φείδονται, ᾗ φασι λυττήσαντας τοὺς λύκους. Αἱ δὲ ἄρα ἡμερώτεραι τῶν βαρβάρων, οὐ μνη-

solummodo curam gerunt, vittis, non secus ac feminæ, comas propemodum alligantes. Atque leones quidem de hirtis suis pilis se jactant, sed in pugna eis armantur. Apri quoque ipsi gloriantur juba; sed eos pilis inhorrescentes pertimescunt venatores.

Lanigeræ quoque oves denso sunt vellere onustæ: atqui eorum quoque pilos multiplicavit benignus Pater in tuum, o homo, usum, dum ✠ te vellera tondere docuit. Et ex gentibus quidem Galli et Scythæ comam nutriunt, sed non se ornant; et terribile quiddam præ se fert densum barbari capillitium, et flavus ille color bellum minatur, ut qui videatur, cognationem habere cum sanguine. Ambo hi barbari luxum odio habent. Apertos testes proferent, Germanus quidem Rhenum, Scytha vero plaustrum. Quanquam nonnunquam quoque evenit, ut Scytha plaustrum contemnat; divitiæ barbaro ejus esse videtur magnitudo, et relictis deliciis vitam agit frugalem; domum sufficientem, et plaustro agiliorem, equum scilicet acceptum, conscendens Scytha, eum ducit quo vult. **98** Fame autem laborans petit ab equo alimentum: ille vero præbet venas, et, quem solum possidet, sanguinem domino suppeditat. Porro autem equus quoque Nomadi est et vehiculum et cibus. Inter Arabes autem (sunt hi alii Nomades), qui ad pugnandum apta sunt ætate, camelos conscendunt: parientes hi camelos educunt: illæ vero simul et pascuntur et currunt, dominosque suscipientes una quoque cum eis domum ferunt. Quod si potus quoque barbaris defecerit, lac mulgent: exinanito autem nutrimento, ne sanguini quidem parcunt, ut fertur de lupis rabie agitatis. Illæ vero

✠ P. 267 ED. POTTER, 228 ED. PARIS.

(6) *Πεπολιωμένοι*. Lowthius ait: « Sensus suadet legendum περιτιλλόμενοι. Vide quæ paulo ante præcedunt. »

(7) *Εἰροπόκοι*. Hesiodi *Operum et dier.* I, v. 232.

(8) *Κελτοί*. Strabo de Belgis lib. IV, pag. 196, ait: Σαγηφοροῦσι δὲ, καὶ κομοτροφοῦσι: « saga ferunt et comam alunt. » Hinc Gallia comata.

(9) *Τὸ ξανθὸν αὐτοῦ*. Germanis flavæ comæ erant: Tacitus *De moribus Germanorum*: « Truces et cærulei oculi, rutilæ comæ. » Antoninus apud Herodianum, κόμας τε κεφαλῇ ἐπετίθετο ξανθὰς, καὶ εἰς D κουρὴν Γερμανῶν ἠσκημένας: « comas flavas capiti circumposuit, et ad tonsuram Germanicam factas. » C. Caligula ad Germanicum triumphum, « Galliarum procerissimum quemque legit ac seposuit ad pompam: coegit non tantum rutilare et submittere comam, sed et sermonem Germanicum ediscere: » ut refert in ejus Vita Suetonius, c. 47. Quin etiam Galli capillos flavos faciebant. Plinius *Nat. hist.*, l. XXVIII, c. 12: « Prodest et sapo: Gallorum hoc inventum rutilandis capillis, ex sevo et cinere. » Martialis in *Epigram.*:

Caustica Teutonicos accendit pluma capillos.

Id aliæ gentes imitabantur. Tertullianus *De cultu femin.*: « Video quasdam et capillum e croco vertere; pudet eas etiam nationis suæ, quod non Germanæ aut Gallæ procreatæ sint. »

(10) *Τὸν Ῥῆνον*. Rhenum scilicet fluvium, e quo potum haurit.

(11) *Βαρβάρῳ*. Βορβόρῳ Nov.

(12) *Τὸ αἷμα χορηγεῖ*. Martialis lib. *Spect.*, epigr. 3 de Sarmatis ait:

Venit et epoto Sarmata pastus equo.

De Massagetis similia refert Dionysius *Perieg.*, vers. 744:

. . . *Ἀλλὰ γὰρ ἵππων*
Αἵματι μίσγοντες λευκὸν γάλα, δαῖτα τίθενται.
. . . *Quin etiam equorum*
Sanguini miscentes album lac, convivium apparant.

Item Seneca in *Œdip.*:

Lactea Massagetes qui pocula sanguine miscet.

Silius Italicus:

Et qui, Massagetem monstrans feritate parentem,
Cornipedis fusa satiaris, Concane, vena.

Eadem de Getis ac Scythis fere omnibus memorant auctores.

(13) *Καμηλοβάται*. Strabo lib. XVI, sinum Arabicum describens: Χώρα Νομάδων, ἀπὸ καμήλων ἐχόντων τὸν βίον· καὶ γὰρ πολεμοῦσιν ἀπ' αὐτῶν, καὶ ὁδεύουσι, καὶ τρέφονται, τῷ γάλακτι χρώμενοι, καὶ ταῖς σαρξί. « Regio Nomadum e camelis victum ducentium: nam iis et in pugna, et in faciendo itinere utuntur, et lacte ac carnibus vescuntur. »

(14) *Ἐφέζονται*. Flor. edit. ἐφέρονται habet: pro quo Hervetus interpres ἐκφέρονται legisse videtur. Sylburgius e Pal. ms. ἐφέζονται substituit. Consentiunt codices nostri.

barbaris mansuetiores, etiam injuria affectæ, mali accepti non recordantur; sed solitudinem confidenter percurrunt, dominos simul portantes et alentes. Pereant ergo immanes belluæ, quibus est cibus sanguis! Neque enim hominibus fas est tangere sanguinem, quibus corpus nihil est aliud, quam caro exculta sanguine. Logi particeps fuit humanus sanguis, et gratiæ per Spiritum habet communionem. Si quis eum injuria affecerit, ✠ non latebit: licet ei, etiamsi sit nudatus figura, ipsum alloqui Dominum. Barbarorum autem probo simplicitatem: expeditam vitæ rationem diligentes, reliquerunt delicias. Tales non vocat Dominus nudos fastu et arrogantia, nudos vana gloria, avulsos a peccatis, solum vitæ lignum ferentes, solam salutem obtinentes.

CAP. IV.

Cum quibusnam habenda sit consuetudo.

Verumenimvero imprudens transilii spiritu ordinem, ad quem rursus est revertendum, et reprehendenda multorum servorum possessio. Cum enim ipsi agere singula et ministrare nolint, ad famulos confugiunt, obsonatorum et mensæ structorum, eorumque qui carnes in frusta artificiose dissecant, magnam ementes multitudinem. In multas autem et varias partes eis sunt divisi mercenarii. Ac nonnulli quidem eorum laborant in iis quæ ad explendam gulæ ingluviem pertinent, structores et ciborum conditores, et alii quidem bellariorum, alii vero liborum ac placentarum, alii pulmentorum ac sorbitionum sunt compositores et architecti; alii vero ponunt operam in vestibus superfluis: alii au-

✠ P. 268 ED. POTTER, 228-229 ED. PARIS.

A σικακοῦσιν ἀδικούμεναι· ἀλλὰ καὶ τὴν ἔρημον διεκθέουσι (15) τεθαῤῥηκότως, δεσπότας ὁμοῦ καὶ φέρουσαι καὶ τρέφουσαι. Ὄλοιντο οὖν οἱ θῆρες οἱ φυλακτικοὶ, οἷς τὸ αἷμα ἡ τροφή! οὐδὲ γὰρ θίγειν αἷμα (16) τοῖς ἀνθρώποις θέμις, οἷς τὸ σῶμα οὐδὲν ἀλλ' ἢ σάρξ ἐστιν αἵματι γεωργουμένη. Μετέσχηκε τοῦ Λόγου τὸ αἷμα τὸ ἀνθρώπινον, τῆς χάριτος κοινωνεῖ τῷ Πνεύματι· κἢν ἀδικήσῃ τις αὐτοὺς, οὐ λήσεται· ἔξεστιν αὐτῷ καὶ γυμνῷ τοῦ σχήματος πρὸς τὸν Κύριον λαλεῖν. Ἀποδέχομαι δὲ τῶν βαρβάρων τὴν λιτότητα· εὔζωνον ἀγαπήσαντες πολιτείαν οἱ βάρβαροι, κατέλειψαν τὴν τρυφήν. Τοιούτους ἡμᾶς ὁ Κύριος καλεῖ γυμνοὺς ἀπειροκαλίας, γυμνοὺς κενοδοξίας, ἁμαρτιῶν ἀπεσπασμένους, μόνον ἐπιφερομένους τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, μόνον ἐπέχοντας τὴν σωτηρίαν.

B

ΚΕΦ. Δ'.

Τίσι συνδιατριπτέον (17).

Ἀλλὰ γὰρ ἐλελήθειν παραπλεύσας τῷ πνεύματι τὴν ἀκολουθίαν, ἐφ' ἣν αὖθις παλινδρομητέον, καὶ τῶν οἰκετῶν τὴν πολυκτημοσύνην ὀνειδιστέον. Φεύγοντες γὰρ αὐτουργίαν καὶ αὐτοδιακονίαν, ἐπὶ τοὺς θεράποντας καταφεύγουσιν, ὀψοποιῶν, καὶ τραπεζοποιῶν, καὶ τῶν ἐντέχνως (18) εἰς μοίρας κατατεμνόντων τὰ κρέα, τὸν πολὺν συνωνούμενοι ὄχλον. Μεμέρισται δὲ αὐτοῖς ἡ θητεία πολυσχεδῶς (19)· καὶ οἱ μὲν περὶ τὴν γαστριμαργίαν αὐτῶν πονοῦσι, δαιτροί τε, καὶ καρυκευταὶ, καὶ οἱ τῶν πεμμάτων, καὶ οἱ τῶν μελιπήκτων, καὶ οἱ τῶν ῥοφημάτων συσκευασταί τε καὶ δημιουργοί· οἱ δὲ περὶ τὰς ἐσθῆτας
C ἀσχολοῦνται τὰς περιττάς· οἱ δὲ χρυσοφυλακοῦσιν, ὡς γρύπες (20)· οἱ δὲ τὸν ἄργυρον φυλάττουσι, καὶ

(15) *Διεκθέουσι.* Διαθέουσι Nov.

(16) *Οὐδὲ γὰρ θίγειν αἷμα.* Augustinus lib. XXXII *contra Faustum*, cap. 13: « Si hoc tunc apostoli præceperunt, ut ab animalium sanguine abstinerent Christiani, ne præfocatis carnibus vescerentur, elegisse mihi videntur pro tempore rem facilem, et nequaquam observantibus onerosam, in qua cum Israelitis etiam gentes propter angularem illum lapidem duos parietes in se condentem aliquid communiter observarent. Transacto vero illo tempore, quo illi duo parietes, unus ex circumcisione, alter ex præputio venientes, quamvis in angulari lapide concordarent, tamen suis quibusdam proprietatibus distinctius eminebant, et ubi Ecclesia gentium talis effecta est, ut in ea nullus Israelita carnalis appareat, quis jam hoc Christianus observat, ut turdos, vel minutiores avicillas non attingat, nisi quarum sanguis effusus est: aut leporem non edat, si manu a cervice percussus, nullo cruento vulnere occisus est. Et qui forte pauci adhuc tangere ista formidant, a cæteris irridentur. — COLLECT. Mox respicit Gen. IV, 10, ubi dicit, « sanguinem » humana figura « nudum » ad « Dominum loqui: » quod de sanguine Abelis refertur.

(17) *Τίσι συνδιατριπτέον.* A. negative mavult, Τίσι μὴ συνδιατριπτέον, cum quo capite utiliter conferes Senecæ epistolam 47. SYLBURG.—Τί συνδ. Nov.

(18) *Τῶν ἐντέχ.* « Structores, » vel « diribitores » intelligit qui conviviis fercula artificiose distribuebant. Eos mox δαιτρούς vocat. Seneca epist. 47: « Alius pretiosas aves scindit: pectus et clunes, certis ductibus circumferens eruditam manum, in frusta excutit. . . . Infelix qui huic rei vivit, ut altilia secet decenter. » Eorum meminit Juvenalis Sat. 5, vers. 120:

Structorem interea, ne qua indignatio desit,
Saltantem spectes, et cheironomonta volanti
Cultello, donec peragat dictata magistri
Omnia: nec minimo sane discrimine refert,
Quo gestu lepores, et quo gallina secetur.

Idem sat. 11, vers. 136:

Sed nec structor erit, cui cedere debeat omnis
Pergula, discipulus Trypheri doctoris, apud quem
Sumine cum magno lepus, atque aper, et pygar-
[gus,
Et Scythicæ volucres, et Phœnicopterus ingens
Et Gætulus oryx, hebeti lautissima ferro
Cæditur, et tota sonat ulmea cœna Suburra.

D (19) *Πολυσχεδῶς.* Malim πολυσχιδῶς per ι. Nam πολυσχιδές dicitur τὸ μεμερισμένον, τὸ εἰς πολλὰ ἐσχισμένον.

(20) *Ὡς γρύπες.* Gryphes olim credebantur aurum custodire. Pausanias *Atticis*, pag. 43, edit. Hanov., Minervæ galeam describens, ait: Καθ' ἑκάτερον δὲ τοῦ κράνους, γρύπες εἰσὶν ἐπειργασμένοι· τούτους τοὺς γρύπας ἐν τοῖς ἔπεσιν Ἀριστέας ὁ Προκοννήσιος μάχεσθαι περὶ τοῦ χρυσοῦ φησιν Ἀριμασποῖς ὑπὲρ Ἰσσηδόνων· τὸν δὲ χρυσὸν, ὃν φυλάσσουσιν οἱ γρύπες, ἀνιέναι τὴν γῆν· εἶναι δὲ Ἀριμασποὺς μὲν ἄνδρας μονοφθάλμους πάντας ἐκ γενετῆς· γρύπας δὲ θηρία λέουσιν εἰκασμένα, πτερὰ δὲ ἔχειν καὶ στόμα ἀετοῦ. « Utramque galeæ partem gryphes tenent. Hos cum Arimaspis, qui supra Issedones sunt, auri causa assidue bellare, Aristeas Proconnesius carminibus testatus est: et aurum quidem, quod custodiunt gryphes, e terra nasci: Arimaspos autem esse viros, qui unico singuli oculo nascuntur: et gryphes, belluas

σμήχουσι τὰ ἐκπώματα, καὶ τὰς περὶ τὰς ἑστιάσεις **A** παρασκευὰς εὐτρεπίζουσιν· ἄλλοι καταψήχουσι (21) τὰ ὑποζύγια· οἰνοχόων τε ὅμιλος ἀσκεῖται παρ' αὐτοῖς, καὶ μειρακίων ὡραίων (22) ἀγέλαι, καθάπερ θρεμμάτων (23), παρ' ὧν ἀμέλγονται τὸ κάλλος. Κομμωταὶ δὲ καὶ κομμώτριαι (24) περὶ τὰς γυναῖκας ἀμφιπολεύουσιν· αἱ μὲν τὰ κάτοπτρα, αἱ δὲ τοὺς κεκρυφάλους, ἄλλαι τοὺς κτένας. Εὐνοῦχοι πολλοί, καὶ οὗτοι μαστροποί, τῷ ἀξιοπίστῳ τοῦ μὴ δύνασθαι φιληδεῖν, τοῖς εἰς ἡδονὰς ἐθέλουσι ῥᾳθυμεῖν ἀνυπόπτως διακονούμενοι. Εὐνοῦχος (25) δὲ ἀληθής, οὐχ ὁ μὴ δυνάμενος, ἀλλ' ὁ μὴ βουλόμενος φιληδεῖν. Διαμαρτυρούμενος γοῦν ὁ Λόγος διὰ τοῦ προφήτου Σαμουὴλ πρὸς τοὺς παραβεβηκότας τῶν Ἰουδαίων, αἰτοῦντι τῷ λαῷ βασιλέα, οὐ τὸν φιλάνθρωπον ὑπισχνεῖται κύριον, ἀλλά τινα αὐτοῖς αὐθάδη **B** τύραννον ἀπειλεῖ τρυφητικόν· « Ὃς λήψεται, φησί, τὰς θυγατέρας ὑμῶν εἰς μυρεψούς, καὶ εἰς μαγειρίσσας, καὶ εἰς πεσσούσας· » νόμῳ πολέμου κρατήσας, οὐκ εἰρηνικὴν οἰκονομίαν ζηλώσας. Οἱ δὲ τὰ φορεῖα εἰς ὕψος αἴροντες τῶν γυναικῶν, καὶ φοράδην βαστάζοντες, Κελτοὶ πολλοί (26)· ἔριθοι δέ, καὶ ταλασίαι, καὶ ἱστοπονίαι, καὶ ἡ γυναικωνῖτις ἐργάνη, καὶ οἰκουρία, οὐδαμοῦ· ἀλλ' οἱ ψευδοποιοῦντες τὰς γυναῖκας διημερεύουσι μετ' αὐτῶν, μύθους ἐρωτικοὺς ἀδολεσχοῦντες, καὶ τὸ σῶμα, καὶ τὰς ψυχὰς αὐτῶν διακναίοντες ψευδεργίᾳ καὶ ψευδολογίᾳ. « Οὐκ ἔσῃ δὲ μετὰ πολλῶν (27), » φησίν, « ἐπὶ κακίᾳ, οὐδὲ προσθήσῃ μετὰ πλήθους· » ὅτι ἡ σοφία ἐν ὀλίγοις, ἀταξία δὲ ἐν πλήθει καταφαίνεται. Αἱ δέ, οὐ διὰ σε-

tem aurum custodiunt, ut gryphes: alii argentum servant, et abstergunt pocula, et conviviorum apparatus præparant: alii fricant jumenta: comparatur etiam ab illis turba pocillatorum, formosorumque adolescentum greges, tanquam pecorum quibus emulgent pulchritudinem. Ornatores autem et ornatrices mulieribus ✠ ornandis deserviunt: et hæ quidem speculis, illæ autem vittis, aliæ vero præsunt pectinibus. Eunuchi multi, iique lenones, propterea quod sit probabile eos libidini non posse operam dare, iis qui volunt vacare voluptati, inservientes citra ullam suspicionem. Eunuchus autem verus est, non qui non potest, sed qui non vult dare operam voluptati. Transgressis itaque Judæis per Samuelem prophetam Logos protestans, petenti regem populo non humanum pollicetur dominum, sed quemdam se insolentem daturum eis minatur tyrannum, libidini et voluptati deditum: « Qui vestras, inquit, filias accipiet in unguentarias, coquas et panificas [a]: » ut qui belli lege eas invaserit, non autem sequatur pacificam reipublicæ administrationem. Et qui mulierum quidem lecticas in altum tollant, et in humeris eas ferant, multi Galli sunt: lanificium autem, telæque texendæ artificium, muliebreque opus, ac domus administratio et custodia, nusquam est: sed qui mulieribus falsa narrant, toto die cum eis versantur, amatorias fabulas nugaciter referentes, earumque corpus et animas falsis factis et verbis mendacibus corrumpentes. « Non eris » autem, inquit, « cum multis propter vitium,

✠ P. 269 ED. POTTER, 229-230 ED. PARIS. **C**

[a] I Reg. VIII, 13.

leonibus similes, rostrum et pennas habere aquilinas. »

(21) *Καταψήχουσι*. Καταψύχουσι Bod., Reg., verum in hoc aliquis η super υ scripsit, significans veram lectionem esse καταψήχουσι.

(22) *Μειρακίων ὡραίων*. Mos erat e pueris formosissimos deligere, qui ad pocula ministrarent. Conf. *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. IV, cap. 20.

(23) *Ἀγέλαι, καθάπερ θρεμμάτων*. Justinus M., *Apol.* I, pag. 54, edit. Oxon.: Πρῶτον μὲν ὅτι τοὺς πάντας σχεδὸν ὁρῶμεν ἐπὶ πορνείᾳ προάγοντας, οὐ μόνον τὰς κόρας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄρσενας· καὶ ὃν τρόπον λέγονται οἱ παλαιοὶ ἀγέλας βοῶν ἢ αἰγῶν, ἢ προβάτων τρέφειν, ἢ ἵππων φορβάδων, οὕτω νῦν καὶ παῖδας, εἰς τὸ αἰσχρῶς χρῆσθαι μόνον, καὶ ὁμοίων θηλειῶν, καὶ ἀνδρογύνων, καὶ ἀρρητοποιῶν πλῆθος κατὰ τὸ πᾶν ἔθνος ἐπὶ τούτου τοῦ ἄγους ἕστηκεν. **D** « Primum quidem quod omnes fere videamus ad fornicationem prostitui, non puellas modo, sed et masculos. Etenim quemadmodum veteres dicuntur armenta et greges boum, vel caprarum, vel ovium, vel equorum gregalium aluisse: ita nunc et pueri ad turpem duntaxat usum, atque ibidem feminarum, et androgynorum, et nefanda patrantium turba ad istud piaculum per nationem omnem prostant. » Tatianus *Orat. ad Græc.* p. 100, edit. Oxon.: Παιδεραστία μὲν ὑπὸ βαρβάρων διώκεται, προνομίας δὲ ὑπὸ Ῥωμαίων ἠξίωται, παίδων ἀγέλας, ὥσπερ ἵππων φορβάδων, συναγείρειν αὐτῶν πειρωμένων. « Barbari puerorum amores damnant: ii vero apud Romanos prærogativa dignantur, qui pueros sibi quamplurimos, tanquam equos gregales, colligere studio habent. »

(24) *Κομμωταὶ δὲ καὶ κ.* Pollux lib. II, c. 1: Οἱ δὲ περὶ τὴν κώμην χειροτέχναι κομμωταὶ καὶ κομμώτριαι αἱ γυναῖκες. Unde quidam eum putant deducere a κομῶ; verum in manuscripto legitur κομμωταὶ καὶ κομμώτριαι, ut apud Hesychium et alios. « Comæ ergo artifices manuarii, » inquit interpres, « comptores et comptrices. » Turnebus ex Varrone citat Nævium in *Commotria*, Suetonius in *Claudio* « ornatricem » dixit. Sequitur, « illæ vero vittis, » αἱ δὲ τοὺς κεκρυφάλους, quæ alii « reticula » vertunt, quibus plena coma stringitur. Eos, qui ejusmodi vincula componebant, appellat σακχυφάντας Demosthenes in Olympiodorum. Sed corruptus est apud Pollucem locus, emendandus sub finem lib. X, Συκοφάντας, τοὺς πλεονέκτας ταῖς γυναιξὶ τοὺς κεκρυφάλους. At in manuscript. τοὺς πλέκοντας ταῖς γυναιξὶ τοὺς κεκρυφάλους. Idem habes apud scholiasten Demosthenis. COLLECT.

(25) *Εὐνοῦχος*. Respicit Matth. XIX, 12. Conf. quæ infra dicit auctor in principio *Strom.* III.

(26) *Κελτοὶ πολλοί*. Celti lecticariis utebantur, quod iis grandia corpora essent. Liburnos huic servitio destinatos non semel memorat Juvenalis, ut sat. 3, vers. 240:

Si vocat officium, turba cedente vehetur
Dives, et ingenti curret super ora Liburno.

« Multos » autem Celtas dicit, quia ditiorum lecticæ plurium servorum humeris imponebantur. Unde lecticæ « hexaphori » et « octophori. » Juvenalis « octo servos » lecticarios memorat, sat. 7, v. 142. Tertullianus ea describens, quæ Christianæ feminæ necessaria essent, ait: « Non quidem monilium pondera, non vestium tædia, » non Gallicos multos « nec » Germanicos « bajulos, quæ nuptiarum gloriam accendunt; sed sufficientiam, quæ modestiæ et pudicitiæ apta est. »

(27) *Πολλῶν*. Πλειόνων Bib. Vulg. Mox, οὐ προστεθήσῃ μετὰ π. Ibid.

nec adjicieris cum multitudine [a] : » quoniam sapientia in paucis, confusio autem et immoderatio in multis cernitur. Atque illæ quidem non propter honestatem, quod nolint aspici, qui lecticas earum portent, conducunt : recte enim ageretur, si hoc modo affectæ velamentum sibi injicerent; sed per summas delicias vehuntur a famulis, ostentare se cupientes. Aperto itaque velo eos, qui ipsas respiciunt, acrius intuentes, mores suos ostendunt : sæpe autem etiam intus prospiciunt, hanc, quæ est superficie tenus, honestatem per hanc lubricam diligentiam probro afficientes. « Ne circumspicias autem, inquit, in vicis civitatis : nec erres in ejus solitudinibus [b] : » est enim vere solitudo, etiamsi adsit turba incontinentium, ubi non est homo pudicus. Circumferuntur **99** autem per templa sacrificantes et divinantes, cum præstigiatoribus et circulatoribus, ✠ et cum sceleratis vetulis, quæ domos corrumpunt, quotidie una pompas celebrantes, et aniles susurros ad pocula sustinentes, nonnullaque amatoria et carmina in matrimonii perniciem composita a præstigiatoribus ediscentes : et alios quidem viros habent, ab aliis possidentur, alios autem eis vates pollicentur. Illæ autem falli sese nesciunt, et seipsas quidem, tanquam vas voluptatis, iis tradere, qui volunt explere libidinem : suam autem pudicitiam probro turpissimo permutantes, vituperandum in primis exitium pro magno lucro ducunt. Multi autem sunt meretriciæ impudicitiæ ministri, alii aliunde subeuntes. Facile enim ad libidinem feruntur intemperantes, sicut porci ad eam alvei partem, quæ deprimitur. Unde Scriptura constantissime admonet : « Ne introducas quemvis hominem in domum tuam : dolosi enim hominis multæ sunt insidiæ [c]. » Alibi autem : « Viri justi, inquit, sint tui convivæ, et in timore Domini tua permanebit gloriatio [d]. » Abeat in malam rem fornicatio. « Hoc enim scitote, inquit Apostolus, quod omnis fornicator, vel immundus, vel avarus, qui est cultor idolorum, non habet hæreditatem in regno Christi et Dei [e]. » Istæ vero effeminatorum virorum delectantur congressibus : intro autem confluunt cinædorum turbæ lin-

A μνότητα τοῦ κατασκοπεῖσθαι μὴ βούλεσθαι συνωνοῦνται τοὺς φορεῖς· (28) ἀγαπητὸν γὰρ ἦν ἄν, εἰ τῇ διαθέσει ταύτῃ προσεβάλλοντο τὴν σκέπην· ἀλλὰ θρυπτόμεναι ἐποχοῦνται τοῖς οἰκέταις, ἐμπομπεύειν γλιχόμεναι. Ἀναπεπταμένης γοῦν τῆς αὐλαίας περιβλέπουσαι δριμύτερον τοὺς εἰς αὐτὰς ἀφορῶντας, διελέγχονται τὸν τρόπον· πολλάκις δὲ καὶ προκύπτουσιν ἔνδοθεν, τὴν ἐπιπόλαιον σεμνότητα καταισχύνουσαι τῇ ὀλισθαινούσῃ περιεργίᾳ. « Μὴ περιβλέπου (29) δὲ, φησὶν, ἐν ῥύμαις πόλεως· μηδὲ πλανῶ ἐν ταῖς ἐρημίαις αὐτῆς· » ἐρημία γὰρ ὡς ἀληθῶς, κἂν ὄχλος ἀκολάστων ᾖ, ἔνθα μὴ πάρεστιν ἄνθρωπος σωφρονῶν. Περιφέρονται (30) δὲ αὗται ἀνὰ τὰ ἱερὰ ἐκθυόμεναι καὶ μαντευόμεναι, ἀγύρταις καὶ μητραγύρταις (31), καὶ γραίαις βωμολόχοις, οἰκοφθορούσαις,
B ὁσημέραι συμπομπεύουσαι (32)· καὶ τοὺς παρὰ ταῖς κύλιξι ψιθυρισμοὺς γραϊκοὺς ἀνεχόμεναι, φίλτρα ἄττα καὶ ἐπῳδὰς παρὰ τῶν γοήτων ἐπ' ὀλέθρῳ γάμων ἐκμανθάνουσαι· καὶ τοὺς μὲν ἔχουσι τῶν ἀνδρῶν, τοῖς δὲ ἔχονται, ἄλλους δὲ αὐταῖς οἱ μάντεις ὑπισχνοῦνται. Οὐκ ἴσασι δὲ ἀπατώμεναι, καὶ αὐτὰς (33) μὲν ὡς σκεῦος ἐκδιδοῦσαι ἡδονῆς τοῖς λαγνεύειν ἐθέλουσι· τὴν δὲ ἁγνείαν τὴν σφων τῆς αἰσχίστης ἀντικαταλλαττόμεναι ὕβρεως, ἔργον ἡγοῦνται χρηματισμοῦ τὴν ἐπονείδιστον φθοράν. Πολλοὶ δὲ οἱ τῆς ἑταιρικῆς διάκονοι ἀκολασίας, ἄλλος ἄλλοθεν παρεισδύοντες· εὐεπίφοροι γὰρ οἱ ἀκόλαστοι πρὸς τὴν ἀσέλγειαν, καθάπερ οἱ χοῖροι, πρὸς τὸ καταδυόμενον τοῦ σκάφους ἐπιφερόμενοι. Ὅθεν ἐῤῥωμενέστατα ἡ Γραφὴ παραινεῖ· « Μὴ πάντα ἄνθρωπον εἴσαγε εἰς τὸν (34) οἶκόν σου·
C πολλὰ γὰρ τὰ ἔνεδρα τοῦ δολίου. » Ἀλλαχοῦ δέ· « Ἄνδρες δίκαιοι, φησὶν, ἔστωσαν σύνδειπνοί σου· καὶ ἐν φόβῳ Κυρίου τὸ καύχημά σου διαμενεῖ (35). » Ἐς κόρακας ἡ πορνεία· « Εὖ γὰρ τοῦτο ἴστε (36), » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « ὅτι πᾶς πόρνος ἢ ἀκάθαρτος ἢ πλεονέκτης, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ. » Αἱ δὲ ἀνδρογύνων συνουσίαις ἥδονται· παρεισρέουσιν δὲ ἔνδον κιναίδων ὄχλοι, ἀθυρόγλωσσοι· μιαροὶ μὲν τὰ σώματα, μιαροὶ δὲ τὰ φθέγματα, εἰς ὑπουργίας ἀκολάστους ἠνδρωμένοι, μοιχείας διάκονοι, κιχλίζοντες καὶ ψιθυρίζοντες, καὶ τὸ πορνικὸν ἀναίδην εἰς ἀσέλγειαν διὰ ῥινῶν (37) ἐπιψοφοῦντες ἐπικιναίδισμα,

✠ P. 270 ED. POTTER. [a] Exod. xxiii, 2. [b] Eccli. ix, 7. [c] Eccli. xi, 31. [d] Eccli. ix, 22. [e] Ephes. v, 5.

(28) *Τοὺς φορεῖς*. Τοὺς διαβαστάζοντας, inquit Scholiastes in marg. Bod. et Reg.

(29) *Μὴ περιβλέπου*. Locus est Ecclesiastici ix : « Noli circumspicere in vicis civitatis, nec oberraveris in plateis illius. » Clemens μηδὲ ἐν ταῖς ἐρημίαις αὐτῆς πλανῶ. In Antuerpiensi, καὶ ἐν ταῖς ἐρήμοις αὐτῆς μὴ πλανῶ. COLLECT.

(30) *Περιφέρονται*. Similia de mulieribus libidini ac superstitioni deditis refert Juvenalis sat. 5, vers. 510 et seq.

(31) *Ἀγύρταις καὶ μητραγύρτ*. Scholiastes in marg. Bod. et Reg. hæc adnotat : Ἀγύρται καὶ μητραγύρται· ἀγύρται μὲν, οἱ ἔργον ποιούμενοι τὸ τὰς ἀγυιὰς περινοστεῖν, φλυαρίας τε συνείρειν· μητραγύρται δὲ οἱ τῇ μητρὶ τῶν θεῶν, τῇ Ῥέᾳ, ἀνακείμενοι, γοητειῶν... γυταὶ (f. ἐγγυηταὶ) καὶ φίλτρων ὅηθεν συσκευασταὶ, οὓς καὶ Πάλλους (scr. Γάλλους) καλοῦσιν, ἀποκόπους ὄντας τῶν γεννητικῶν, καὶ πρὸς τὰ ἀσχήμονα πάθη ἑτοιμοτάτους.

D (32) *Συμπομπεύουσαι*. Pal. ms. συμπολιτεύουσαι. SYLBURG. —Id habent etiam Bod., Reg.

(33) *Αὐτάς*. Scribe αὑτάς, « se : » ut alibi sæpe.

(34) *Τόν*. Abest ab Eccli.

(35) *Τὸ καύχημά σου διαμενεῖ*. Ἔστω τὸ καύχημά σου. Eccli.

(36) *Εὖ γὰρ τοῦτο ἴστε*. Τοῦτο γάρ ἐστε γινώσκοντες apud Paulum.

(37) *Διὰ ῥινῶν*. Tatianus *Orat. ad Græc.* p. 83, edit. Oxon. : Ῥιναυλοῦσι τὰ αἰσχρὰ, κινοῦνται δὲ κινήσεις ἃς οὐκ ἐχρῆν, καὶ τοὺς ὅπως δεῖ μοιχεύειν ἐπὶ τῆς σκηνῆς σοφιστεύοντας αἱ θυγατέρες ὑμῶν καὶ οἱ παῖδες θεωροῦσι. Καλὰ παρ' ὑμῖν τὰ ἀκροατήρια. Κηρύττονται πάνθ' ἅπερ ἐν νυκτὶ μοχθηρῶς πραγματεύεται, καὶ τέρποντα τοὺς ἀκροατὰς αἰσχρῶν λόγων ἐκφωνήμασι. « Obscena verba naso resonante effutiunt, et motus indecentes moventur, et adulteriorum in scena magistros filiæ et filii vestri spectant. Honesta scilicet auditoria vestra sunt. Omnes

ἀκολάστοις ῥήμασι καὶ σχήμασι τέρπειν πειρώμενοι, καὶ εἰς γέλωτας ἐκκαλούμενοι, πορνείας παράδρομον (38)· ἔστι δ' ὅτε καὶ ὑπεκκαιόμενοι διὰ τὴν τυχοῦσαν ὀργὴν, ἤτοι πόρνοι αὐτοὶ, ἢ καὶ κιναίδων ὄχλον εἰς ὄλεθρον ἐζηλωκότες, ἐπικροτοῦσι τῇ ῥινὶ, βατράχων δίκην, καθάπερ ἔνοικον τοῖς μυκτῆρσι τὴν χολὴν κεκτημένοι. Ἀλλ' αἵ γε ἀστειότεραι (39) τούτων, ὄρνεις Ἰνδικοὺς (40), καὶ ταῶνας Μηδικοὺς ἐκτρέφουσι, καὶ συνανακλίνονται (41) τοῖς φοξοῖς παίζουσαι, σικίννοις τέρασι γαννύμεναι· καὶ τὸν μὲν Θερσίτην ἀκούουσαι, γελῶσιν· αὗται (42) δὲ, πολυτιμήτους ὠνούμεναι Θερσίτας, οὐκ ἐπ' ἀνδράσιν ὁμοζύγοις, ἀλλ' ἐπ' ἐκείνοις αὐχοῦσιν, ἃ δὴ ἄχθος ἐστὶ γῆς (43)· καὶ χήραν μὲν παρορῶσι σωφρονοῦσαν, Μελιταίου πολλῷ διαφέρουσαν κυνιδίου (44)· καὶ πρεσβύτην παραβλέπουσι δίκαιον, εὐπρεπέστερον, B οἶμαι, τέρατος ἀργυρωνήτου. Παιδίον δὲ οὐδὲ προσίενται ὀρφανὸν, αἱ τοὺς ψιττακοὺς καὶ τοὺς χαραδριοὺς ἐκτρέφουσαι· ἀλλὰ τὰ μὲν οἴκοι κυϊσκόμενα ἐκτιθέασι παιδία, τοὺς δὲ τῶν ὀρνίθων ὑπολαμβάνουσι νεοττούς· καὶ τὰ ἄλογα τῶν λογικῶν προκεκρίκασι· δέον ὑποτρέφειν τοὺς σωφροσύνην ἐπαγγελλομένους γέροντας, καὶ πιθήκων, οἶμαι, εὐπροσωποτέρους, καὶ ἀηδόνων φθέγξασθαί τι βέλτιον δυναμένους· καὶ ἄγειν μὲν ἐπίπροσθεν τό, « Ὁ ἐλεῶν (45) πτωχὸν δανείζει Θεῷ· » καὶ τὸ, « Ἐφ' ὅσον δὲ, » φησὶν, « ἑνὶ τούτων ἐποιήσατε τῶν ἐλαχίστων (46), ἐμοὶ ἐποιήσατε· » αἱ δὲ ἔμπαλιν ἀπαιδευσίαν προτετιμήκασι σωφροσύνης, τὰς ἑαυτῶν οὐσίας ἀπολιθοῦσαι εἰς τοὺς μαργαρίτας καὶ τὰς σμαράγδους τὰς Ἰνδικάς. Καὶ μὴν καὶ εἰς

A gua effrenatæ, corpore pariter atque oratione impuræ, ad ministeria impudica viriles, adulterio deservientes, impudice ridentes, et susurrantes, et fornicatorium ad lasciviam sonum per nares edentes, impudicis verbis et figuris delectare conantes, et ad risum, qui est fornicationis præcursor, provocantes: nonnunquam etiam vel qualibet ira incensi; nempe qui ipsi scorta sunt, vel qui etiam cinædorum turbam in suam perniciem sectantur, naribus, non secus ac ranæ, plausum edunt, ac si in naso bilem veluti habitantem habeant. Quinetiam quæ ✠ sunt ex eis paulo urbaniores aves Indicas pavonesque Medicos nutriunt, et si quod est acuto capite, monstrum verius quam homo, ei accumbunt, et cum eo ludunt, lascivis saltationibus et portentis se oblectantes: et rident quidem, cum Thersiten audiunt; ipsæ vero Thersitas maximi pretii ementes, non de conjugibus, sed de illis, quæ sunt terræ pondus, se jactant: et modestam quidem viduam, Melitæo catello longe præstantiorem, despiciunt, et justum senem negligunt, qui est, nisi fallor, monstro ære empto magis decorus. Puerum autem orphanum non admittunt, quæ psittacos et charadrios enutriunt: sed filios quidem domi natos exponunt, gallinarum autem pullos excipiunt: et quæ sunt expertia rationis iis, quæ ratione sunt prædita, præferunt: cum oporteret senes alere, qui temperantiam profitentur, et sunt, ut ego quidem existimo, simiis formosiores, et loqui possunt melius lusciniis; et illud in medium adducere: « Feneratur Deo, qui

✠ P. 271 ED. POTTER, 231 ED. PARIS. C

nequitiæ nocturnæ, et quidquid obscene dictum demulcere potest auditores, alta voce promulgatur. »

(38) *Παράδρομον*. Interpres legit πρόδρομον, nec male. Παράδρομος esset « cursus a latere assectator. » SYLBURG.

(39) *Ἀλλ' αἵ γε ἀστ*. Reinesius *Var. lect.* lib. I, cap. 23, hæc adnotat: « Clemens *Pæd.* lib. III, cap. 4, ubi de præposteris feminarum studiis, Ἀλλ' αἵ γε ἀστειότεραι τούτων, inquit, ὄρνεις ... τέρασι γαννύμεναι. In cujus loci versione dupliciter erravit Hervetus: quod σικίννοις reddit « saltationibus, » cum tamen saltatio satyrica σίκιννις dicatur, non σίκιννος, et quod copulativam in ultimo membro præter rationem superaddit. Heinsius scribit, σικιννίζουσαι τερ. γ. « ut cum Satyris istis et mostellis satyrice et lascive saliant, » quod est σικιννίζειν. Sed huic lectioni tum omnes codices, tum etiam ῥῆσις Clementina reclamat: nam hæc non tam feminarum istarum voluptates, quas in saltationibus impudicis sectarentur, quam animorum ineptiis, quas hic commemorat, gaudentium sinisteritatem perstringit. Maluimus a recepta lectione ne minimum abire, quæ sensum commodissimum exhibet. Interpretamur autem σικίννους a Clemente appellari τέρατα appositive: monstris enim quam hominibus similiores satyri, et horum portentosis tam figuris, quam actionibus se oblectare istas. Σίκιννοι, « Sicinni, » hoc loco, iidem cum satyris, et deformitate obscenitateque ridiculis προσώποις, sive pithœciis verius ac larvis; fuisse hoc nomine satyrum quemdam e Luciano *Περὶ ὀρχήσ*. colligere est. Ait tres esse nobilium saltationum species, cordaca, sicinnim, et emmelian: quas cum οἱ Διονύσου θεράποντες οἱ σάτυροι invenissent, ἀπ' αὐτῶν ἑκάστην ὠνόμασαν. Fuerit igitur inter primos satyros Sicinnus, a quo saltationi nomen. Expresse Athenæus lib. I: Σίκιννις, ἧς εὑρετὴς Σίκιννός τις βάρβαρος· οἱ δέ φασιν ὅτι Κρὴς ἦν ὁ Σίκιννος. Ab hoc postea qui deformi specie lascivis motibus risum spectantibus conciunt, per metaphoram vel synecdochen speciei dicti « Sicinni. » Hos autem Latinæ linguæ inserere, nemo mirabitur, qui « sicinnistas » e L. Accii poetæ *Pragmaticis* a Gellio lib. XX, cap. 2, nominari, et « sicinnum » genus saltationis apud veteres fuisse, quod aliquando saltabundi cantarent isti, post et stantes, norit. Quin et verbum e Græco σικιννίζειν Latina formatione factum in Isidori *Glossario* reperiremus, nisi fecissent mangones (nam ab hisce est quod hodie legimus) « Sancenissat, et sancivissat, lætatur, triumphat. » Erat enim, antequam impuræ manus istæ collutularent, « sicinissat: » sicinissare enim, cum tripudio et cantu vinnulo lætitiam exercere. »

(40) *Ὄρνεις Ἰνδικούς*. Ψιτταχούς φησι, inquit Scholiastes in marg. Bod.

D (41) *Καὶ συνανακλίν*. Scribe, καὶ συνανακλίνονται τοῖς φοξοῖς, παίζουσαι, σικιννίζουσαι, τέρασι γαννύμεναι. Ut cum satyris illis et mostellis, satyrice et lascive saliant, quod est σικιννίζειν· sicut cum illis ludunt. HEINSIUS.

(42) *Αὗται*. Rectius αὐταί, « ipsæ. » SYLBURG.

(43) *Ἄχθος ... γῆς*. Respicit Homericum ἄχθος ἀρούρης.

(44) *Μελιταίου ... κυνιδίου*. Scholiastes in margine Reg. et Bod. adnotat: Μελιταῖον κυνίδιον, μικρὸν, χθαμαλὸν, ὃ νανούδιον καλοῦσι κατὰ στέρησιν τοῦ ἄνω ἰέναι· ἔστι γὰρ ὑποκοριστικὸν τοῦ νάνος· νάνον δὲ τὸν μικρὸν φασιν ἄνθρωπον. Μελιταῖον δὲ λέγει, ὅτι ἀπὸ Μελίτης ἐστὶ τῆς νήσου, ἣ ἔστιν ἐν τῷ Τυῤῥηνικῷ πελάγει.

(45) *Ὁ ἐλ.* Δανείζει Θεῷ ὁ ἐλεῶν πτ. inverso ordine Bibl. Vulg.

(46) *Ἐποιήσατε τῶν ἐλ.* Ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν ἐλαχίστων, Matth.

miseretur pauperis [a]; » et hoc: « Quatenus uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis [b]. » Eæ autem contra imperitiam prætulere modestiæ, ut quæ suas facultates in lapides converterint, margaritas scilicet et smaragdos Indicos. Quin etiam in futilibus et evanidis tincturis, et in emptitiis mancipiis temere opes profundunt, et abjiciunt, non secus ac gallinæ satiatæ, vitæ stercora fodientes: « Paupertas autem, inquit, virum humiliat [c]. » Per paupertatem volunt eam dicere parcimoniam, per quam pauperes sunt ii divites, qui bona non communicant.

A τὰς ἐξιτήλους βαφὰς καὶ εἰς τὰ ἀργυρώνητα ἀνδράποδα σπαθῶσι καὶ διαῤῥίπτουσι (47) τὰ χρήματα, δίκην ὀρνίθων κεχορεσμένων τὰ τοῦ βίου σκαλεύουσαι κόπρια. « Πενία (48) δὲ, » φησὶν (49), « ἄνδρα ταπεινοῖ· » τὴν φειδωλίαν βούλονται πενίαν λέγειν, καθ' ἣν οἱ πλούσιοι πένονται, μεταδόσεως οὐκ ἔχοντες.

CAP. V.

Quomodo in balneis se gerere oporteat.

Cujusmodi autem sunt eis lavacra? domus artificiose compactæ, perspicuæ, quæque circumferri possunt, teguntur sindone: et cathedræ aureæ, argenteæ, et vasa innumerabilia aurea et argentea: quorum hæc quidem ad propinandum, illa vero ad vescendum, alia autem ad lavandum circumferuntur. Quin etiam carbonum craticulæ. Eo enim deventum est intemperantiæ, ut cœnent, et sint ebriæ, dum lavantur, et argenteam supellectilem, cum qua tanquam in pompa se venditant, arroganter in balneis proferunt; atque adeo fortasse etiam divitias, per immodicam superbiam, maxime autem voluntariam insolentiam, per quam viros pusilli et effeminati animi arguunt, utpote victos a feminis, ostentant; et quomodocunque seipsas non posse convenire, nec sine multis vasis sudare, comprobant. Etenim quæ sunt pauperes, etsi pompæ non

ΚΕΦ. Ε'.

Πῶς περὶ τὰ λουτρὰ ἀναστρεπτέον.

Οἷα δὲ καὶ τὰ λουτρὰ αὐταῖς; οἶκοι τεχνητοὶ, συμπαγεῖς, καὶ περιφόρητοι, διαφανεῖς (50) σινδόνι (51) B καλύπτονται· καθέδραι τε ἐπίχρυσοι, ἀργυροῖ (52), καὶ σκεύη μυρία χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου· τὰ μὲν εἰς προπόσεις, τὰ δὲ εἰς τροφὰς, τὰ δὲ εἰς τὸ λούσασθαι περιφερόμενα. Καὶ μὴν καὶ ἐσχαρίδες ἀνθράκων· εἰς τοσοῦτον (53) γὰρ ἀκρασίας ἥκουσιν, ὡς δειπνεῖν καὶ μεθύειν ἔτι λουομένας· τά τε ἀργυρώματα (54), μεθ' ὧν ἐμπομπεύουσιν, ἀπειροκάλως ἐν τοῖς βαλανείοις προτιθέασι· τάχα μέν που καὶ τὸν πλοῦτον δι' ἀλαζονείαν περιττὴν, μάλιστα δὲ τὴν αὐτεξούσιον ἀπαιδευσίαν, καθ' ἣν κατηγοροῦσιν ἀνάνδρων ἀνδρῶν, πρὸς γυναικῶν κεκρατημένων, ἀποδεικνύμεναι· ἐλέγχουσαί τε ἀμηγέπη σφᾶς αὐτὰς μὴ οἵας τε εἶναι συνεῖναι, καὶ δίχα τῶν σκευῶν τῶν πολλῶν ἱδροῦν δύνασθαι· καὶ γὰρ αἱ πενόμεναι, τῆς πομπῆς μὴ (55) μεταλαμβάνουσαι, τῶν ἴσων κοινωνοῦσι λουτρῶν. Ἔχει (56)

P. 272 ED. POTTER, 232 ED. PARIS. [a] Prov. XIX, 17. [b] Matth. XXV, 40. [c] Prov. X, 4.

(47) *Διαῤῥίπτουσι.* Διαῤῥιπτοῦσι Bod., διαρυπτοῦσι Reg. quod aliquis in διαριπτοῦσι mutavit.

(48) *Πενία.* Locus est Proverb. X, vers. 4: Πενία ἄνδρα ταπεινοῖ. In Vulgata Lat.: « Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium divitias parat. » Translatio Chaldaicæ paraphrasis: « Paupertas attenuat virum dolosum, et manus recti divitias parat sibi. » Hebraice ad verbum, « fraudis manus, » hoc est, quæ nihil agit, sed tantum fallere cupit: at cum interpretatione Clementis convenit, quod citat Stobæus, tit. *Περὶ πλεονεξίας*:

Πλουτεῖν φασί τε πάντες, ἐγὼ δέ σε φημι πένεσθαι·
Χρῆσις γὰρ πλούτου μάρτυς, Ἀπολλόφανες.

Omnes te divitem aiunt, ego vero pauperem dico:
Usus enim divitias, o Apollophanes, testatur.

COLLECT.

(49) *Φησίν.* Congruentius plurali φασί, quod notavit etiam C. SYLBURG.

(50) *Περιφόρητοι, διαφανεῖς.* Mercurialis lib. III *Gymnast.*, c. 12: Balnea similiter pensilia a Sergio Orata teste Plinio primum inventa, non quæ supra tecta fiebant, aut concamerata loca, ut voluerunt, sed nulla alia fuisse credo, quam labra illa vel marmorea, vel ænea, vel lignea, ad lectulorum imitationem laquearibus appensa, quo minimo quolibet impulsu manuum alias leviter, alias vehementius agitari valerent, quod Seneca ad Lucilium scribens, nobis manifestabit his verbis: « Balnearum suspensura inventa est: ne quid ad lautitiam deesset. Hæc Mercurialis. Ad pellucidas vero balneas pertinent hæc ejusdem Senecæ ad Lucilium epist. 86: « At nunc blattaria vocant balnea, si qua non ita aptata sunt, ut totius diei solem fenestris amplissimis recipiant, nisi et lavantur simul et colorantur, nisi ex solio agros et maria prospiciant. » Item: C « Nec referre credebant, in quam per lucida sordes deponerent. Et quantæ nunc aliqui rusticitatis damnant Scipionem, quod non in caldarium suum latis specularibus diem admiserat? » Aptus ad id fuit phengites lapis, ex quo porticum construxit Domitianus. Suetonius c. 14. COLLECT.

(51) *Σινδόνι.* Σινδόσι, Reg., Bod.

(52) *Ἀργυροῖ.* Congruentius ἀργυραῖ fem. gen. SYLBURG.

(53) *Εἰς τοσοῦτον.* Chrysostomus, hom. 28 in Epist. ad Hebræos: Τί γὰρ ἀλογώτερον τοῦ χρυσία εἰς τοῦτο κατασκευάζειν, ἵνα περιχέωνται ἐν βαλανείοις καὶ ἐν ἀγοραῖς; ἀλλ' ἐν βαλανείοις, ἐν ἀγοραῖς οὐδὲν ἴσως θαυμαστόν· τὸ δὲ καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ οὕτω σχηματιζομένην προϊέναι ὁ πολὺς γέλως. « Quid ineptius quam ut aurea conficias ornamenta, quibus in balneis et in plateis exorneris? sed in balneis et in plateis nihil fortasse mirum, at in ecclesiam sic indutam et compositam prodire, ridiculum D plane. » Ph. Montanus hic frustra est, dum corrigit pro ἐν βαλανείοις, ἐν βασιλείοις, « in palatio: » vertit etiam vetus interpres, « in balneis sordibus maculentur. » Cæterum Galenus, lib. III Hippocratis de victus ratione in morbis acutis 56 docet, neque confestim a balneo sorbendum, neque bibendum. Nam cibum protinus, vel potum sumere caput replet, devoratumque interdiu superfluitare facit. COLLECT.

(54) *Ἀργυρώματα.* Tertullianus, *De veland. virgin.*, cap. 12: « Calceum stipant multiformem, plus instrumenti ad balneas deferunt. »

(55) *Μή.* Abest a Nov.

(56) *Ἔχει.* Sensus est: « Habent igitur vel ipsæ luxus sordes, ingentem vituperii amictum. » Vult in ipsa sordium abstersione esse, quod gravitor reprehendi mereatur.

A δὲ ἄρα ὁ ῥύπος τῆς περιουσίας βλασφημίας περιβολὴν πολλήν· τούτῳ, καθάπερ δελέατι, ἀγκιστρεύουσι τοὺς ἀθλίους, κεχηνότας ἐπὶ τὰς μαρμαρυγὰς τοῦ χρυσίου. Καὶ γὰρ ἐκπλήττουσαι τούτῳ τοὺς ἀπειροκάλους, θαυμάζειν σφᾶς τεχνῶνται τοὺς ἐραστάς, οἳ μετ' ὀλίγον αὐταῖς ἐνυβρίζουσι γυμναῖς. Καὶ δὴ τοῖς (57) μὲν ἀνδράσι τοῖς σφῶν οὐκ ἂν ἀποδύσαιντο, προσποιητὸν αἰσχύνης ἀξιοπιστίαν μνώμεναι· ἔξεστι δὲ τοῖς βουλομένοις τῶν ἄλλων οἴκοι τὰς κατακλείστους γυμνὰς ἐν τοῖς βαλανείοις θεάσασθαι· ἐνταῦθα γὰρ ἀποδύσασθαι τοῖς θεαταῖς, ὥσπερ καπήλοις σωμάτων, οὐκ αἰσχύνονται· ἀλλ' ὁ μὲν Ἡσίοδος,

Μὴ δὲ (58) *γυναικείῳ λουτρῷ χρόα φαιδρύνεσθαι*,

παραινεῖ. Κοινὰ δὲ ἀνέῳκται (59) ἀνδράσιν ὁμοῦ καὶ γυναιξὶ τὰ βαλανεῖα· κἀντεῦθεν ἐπὶ τὴν ἀκρασίαν ἀποδύονται (ἐκ τοῦ (60) γὰρ εἰσορᾷν γίνεται ἀνθρώποις ἐρᾷν [61])· ὥσπερ ἀποκλυζομένης τῆς αἰδοῦς αὐτοῖς κατὰ τὰ λουτρά. Αἱ δὲ μὴ εἰς τοσοῦτον ἀπερυθριῶσαι τοὺς μὲν ὀθνείους ἀποκλείουσιν, ἰδίοις δὲ οἰκέταις συλλούονται, καὶ δούλοις ἀποδύονται γυμναὶ, καὶ ἀνατρίβονται (62) ὑπ' αὐτῶν, ἐξουσίαν δοῦσαι τῷ κατεπτηχότι τῆς ἐπιθυμίας, τὸ ἀδεὲς τῆς ψηλαφήσεως· οἱ γὰρ παρεισαγόμενοι παρὰ τὰ λουτρὰ ταῖς δεσποίναις γυμναῖς, μελέτην ἴσχουσιν ἀποδύσασθαι πρὸς τόλμαν ἐπιθυμίας, ἔθει πονηρῷ παραγράφοντες (63) τὸν φόβον. Καὶ οἱ μὲν (64) παλαιοὶ τῶν ἀθλητῶν, γυμνὸν δεικνύναι τὸν ἄνδρα αἰδούμενοι, ἐν διαζώσμασι (65) τὴν ἀγωνίαν ἐκτελοῦντες, τὸ αἰδήμον ἐφύλαττον· αἱ δὲ, ἀποδυσάμεναι ἅμα τῷ (66) χιτῶνι καὶ τὴν αἰδῶ, φαίνεσθαι μὲν βούλονται καλαὶ, ἄκουσαι δ' ὅμως (67) ἐλέγχονται κακαί. Καὶ γὰρ δι'

sint participes, lavacris ex æquo fruuntur. Habent itaque sordes divitiarum, opes nimias maledictorum. Hac veluti esca irretiunt miseros, auri splendorem ore hiante admirantes. Ea enim ratione ejus, quod honestum est, ignaros in stuporem adducentes, ut ipsas mirentur amatores, callido comminiscuntur artificio, qui eis paulo post nudis insultant. Cum coram maritis suis vix se exuerint, opinionem pudoris simulatione affectantes, cuipiam alii, qui velit, licet eas, quæ domi clauduntur, nudas **100** videre in balneis: hic enim se exuere spectatoribus, tanquam corporum cauponibus, non erubescunt. Sed Hesiodus quidem,

Corpus femineo non exhilarare lavacro

suadet. Viris autem et feminis communia aperta B sunt balnea, et hic exuuntur ✠ ad intemperantiam (ab aspectu enim hominibus amor proficiscitur) perinde ac si eis pudor in lavacris ablueretur. Quæ autem non usque adeo omnem pudorem exuerunt, externos quidem excludunt: una autem cum suis ministris lavantur, et coram servis nudæ exuuntur, et ab eis fricantur, libidini, quæ fortasse cætera pertimescit, securum saltem contactum concedentes. Qui enim nudis dominabus ad lavacrum introducuntur, student se exuere ad cupiditatis audaciam, malo more metum circumscribentes. Ac veteres quidem athletæ virum nudum ostendere erubescentes, dum certamen peragebant, accinctis subligaculis servabant verecundiam: istæ autem cum C simul cum tunica pudorem exuerint, volunt quidem videri pulchræ, verumtamen malæ vel invitæ convincuntur. Etenim per ipsum corpus maxime

✠ P. 273 ED. POTTER, 232-233 ED. PARIS.

(57) *Καὶ δὴ τοῖς.* Καὶ δὴ καὶ τοῖς, Nov. Mox, ἀποδύναιντο, ibid.

(58) *Μὴ δέ.* Hesiodi, *Operum et dier.* lib. II, vers. 371. Hic porro adnotat Scholiastes in marg. Reg., Bod. Συνελούοντο γὰρ ἄνδρες τὸ πάλαι γυναιξί.

(59) *Κοινὰ δὲ ἀν.* Mercurialis, lib. I, cap. 10, *De arte gymnast.*: Ex hoc loco liquet, feminas tempore Antonini et Severi communes viris atque publicas balneas habuisse: quos mores postea detestans Cyprianus, hæc in libro *De virginum habitu* scripsit: « Quid vero, quæ promiscuas balneas adeunt; quæ oculis ad libidinem curiosis, pudori ac pudicitiæ dicata corpora prostituunt; quæ cum viros, ac a viris nudæ vident turpiter ac videntur, nonne ipsæ illecebram vitiis præstant? » Fuerunt, D qui hanc procacitatem coercere tentarunt, qualis fuit Adrianus princeps, quem scribit Dion viros discretos a feminis lavari voluisse, sicut et Marcum Aurelium Antoninum balnea promiscua sustulisse, eademque ab Heliogabalo renovata Alexandrum Severum prohibuisse, refert Capitolinus et Lamprid. Ob quod item aliquando lex censoria lata traditur, sub repudii et dotis amissionis pœna, quod postea in lib. lin. tit. de repud. et in Authent. de nuptiis receptum fuit. COLLECT. — Conf. *Constitution. apostol.*, lib. I, c. 6, et quæ ibi adnotavit Cotelerius.

(60) *Ἐκ τοῦ.* Respicit vulgatum illud: Ἐκ τοῦ ὁρᾷν γίνεται τὸ ἐρᾷν. Unde grammaticis placuit τὸν ἔρωτα ἀπὸ τοῦ ὁρᾷν ducere. *Etymologici* auctor: Ἔρως, παρὰ τὸ ὁρῶ, τὸ βλέπω, ὁ διὰ τῆς αἰσθητικῆς ὁράσεως ἐγγινόμενος τοῖς ἀνθρώποις.

(61) *Ἐρᾷν.* Malim cum articulo τὸ ἐρᾷν. SYLBURG.

(62) *Ἀνατρίβονται.* Similem mulierum Romanorum ἀναισχυντίαν perstringit Juv. sat. 6, v. 421.

(63) *Παραγράφοντες.* Lowthius ait: « Legendum puto περιγράφοντες, « ejicientes, » ut sumitur infra pag. 264, et apud Irenæum lib. III, cap. 11 et 27. » Sensus est, quod hi servi vestes exuere studeant, ut licentia dominas contrectandi fruantur, idque faciant, timore omni per malam consuetudinem remoto.

(64) *Καὶ οἱ μέν.* Mercurialis lib. I *De arte gymnast.* cap. ult. hunc locum citans, sed ex cap. nono pro 5, sic ait: « Clemens quasi ludens memoriæ mandavit, athletas hanc unam honestatis imaginem habuisse, ut nunquam in publicum ad certandum sine subligaculis prodirent; quem morem ab Hercule primum invectum, sicut a Palæstra Mercurii filia pudendos locos obtegendi consuetudinem inter mulieres, quæ cursu et aliis exercebantur, introductam esse memoriæ mandatum est. » Hæc ille. Romani quidem juvenes in hunc finem campestribus utebantur. Theodoretus lib. IX *contra Græcos* reprehendit Platonem, quod puellas et mulieres nudato corpore contuendas proponi voluerit coram judice, qui judicaret, quænam ætas celebrandis nuptiis apte conveniret, neque meminerit quod Candaulæ regis uxor dixisse fertur, Ἀποδυομένη τὸν χιτῶνα συναποδύεται καὶ τὴν αἰδῶ ἡ γυνή. « Mulier cum tunica simul et pudorem exuit. » Herodotus lib. I. COLLECT.

(65) *Διαζώσμασι.* Διαζώμασι Nov., Bod., Reg.

(66) *Τῷ.* Abest a Nov. Hic porro adnotat Scholiastes in marg. Reg. et Bod. Ἡροδότου τοῦτο ἐπὶ τῆς Κανδαύλου γυναικός.

(67) *Ἄκουσαι δ' ὅμως.* Ἄκουσαί θ' ὁμοίως, Nov., Reg., Bod.

apparet lasciva concupiscentia, quemadmodum hydropicis per cutis superficiem id humidum, quod continetur : quod autem in utroque ægrotat, ex visu cognoscitur. Oportet ergo viros, generosum veritatis feminis præbentes exemplum, erubescere una cum eis exui, lubricumque aspectum effugere. « Qui enim curiosius, inquit, respexit, jam peccavit.[a] » Oportet ergo domi quidem parentum et famulorum pudore affici : in viis autem, eorum, qui fiunt obviam ; in lavacris vero, mulierum : in solitudine autem, sui ipsius : ubique autem Logi, qui est ubique, « et sine ipso factum est nihil[b]. » Hac enim solum ratione fit, ut quis nunquam labatur, si Deum sibi ipsi semper adesse existimat.

CAP. VI.

Quod solus Christianus sit dives.

Sunt itaque habendæ divitiæ, ut est rationi consentaneum : suntque benigne, non autem sordide, nec insolenter communicandæ : ✠ nec est honesti studium in sui amorem superbiamque et arrogantiam consumendum, ne forte et nobis utique dicat quispiam : Equus ejus est pretii quindecim talentorum, vel fundus, vel servus, vel aurum ; ipse vero trium obolorum est aut paulo amplius. Jam enim aufer mundum a feminis, et servos a dominis, nihil invenies dominos differre ab emptitiis mancipiis, non incessu, non aspectu, non sermone, adeo sunt similes mancipiis. Quamvis in hoc discrepent, quod sint servis imbecilliores, et ita educti sint, ut sint magis valetudinarii. Hoc ergo ex dogmatibus optimum est perpetuo canendum : Quod « vir » quidem « bonus, qui est moderatus et justus, » in cœlo recondit thesaurum pecuniæ. Is, qui terrena vendidit, et dedit pauperibus, invenit thesaurum, in quem non cadit interitus, « ubi nec tinea est, nec latro. » Is ergo est vere « beatus » etiamsi « sit parvus, imbecillis et inglorius : » isque revera magnas possidet divitias. « Quod si sit vel Mida et Cinyra ditior, sit autem injustus » et insolens, quemadmodum qui purpura et bysso luxuriose vestiebatur, Lazarum autem contemnebat, et « miser est, et in mœrore vivit, » neque vivet. Divitiæ ergo sunt serpenti similes, quem si quis nescit inoffense ac-

A αὐτοῦ καταφαίνεται μάλιστα τοῦ σώματος τὸ μάχλον τῆς ἐπιθυμίας, καθάπερ τοῖς ὑδεριῶσιν τὸ περιστεγόμενον τῆς ἐπιφανείας ὑγρόν· τὸ νοσοῦν δὲ ἀμφοῖν, ἐκ τῆς ὄψεως γνωρίζεται. Χρὴ τοίνυν τοὺς ἄνδρας, γενναῖον ἀληθείας ὑπόδειγμα ταῖς γυναιξὶ γινομένους, αἰσχύνεσθαι τὰς μετ' αὐτῶν ἀποδύσεις, καὶ φυλάττεσθαι τὰς ὄψεις τὰς ὀλισθηράς. « Ὁ γὰρ (68) ἐμβλέψας, φησὶ, περιεργότερον, ἤδη ἥμαρτεν. » Οἴκοι μὲν οὖν τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς οἰκέτας αἰδεῖσθαι χρή· ἐν δὲ ταῖς ὁδοῖς τοὺς ἀπαντῶντας· ἐν δὲ τοῖς λουτροῖς τὰς γυναῖκας· ἐν δὲ ταῖς ἐρημίαις, ἑαυτούς· πανταχοῦ (69) δὲ τὸν Λόγον, ὅς ἐστι πανταχοῦ, « καὶ ἐγένετο ἄνευ αὐτοῦ οὐδὲ ἕν· » οὕτω γὰρ μόνον ἀπτὼς τις διαμένει, εἰ πάντοτε αὐτῷ συμπαρεῖναι νομίζοι τὸν Θεόν.

B

ΚΕΦ. Ϛ'.

Ὅτι μόνος πλούσιος ὁ Χριστιανός.

Πλούτου τοίνυν μεταληπτέον ἀξιολόγως, καὶ μεταδοτέον φιλανθρώπως, οὐ βαναύσως, οὐδὲ ἀλαζονικῶς· οὐδὲ ἐκτρεπτέον τὸ φιλόκαλον εἰς φιλαυτίαν καὶ ἀπειροκαλίαν· μή πη ἄρα καὶ πρὸς ἡμᾶς φήσῃ τις· Ὁ ἵππος (70) αὐτοῦ πεντεκαίδεκα ταλάντων ἐστὶν ἄξιος, ἢ τὸ χωρίον, ἢ ὁ οἰκέτης, ἢ τὸ χρυσίον· αὐτὸς δὲ χαλκῶν ἐστι τιμιώτερος τριῶν (71). Αὐτίκα γοῦν (72) περίελε τὸν κόσμον τῶν γυναικῶν, καὶ τοὺς οἰκέτας τῶν δεσποτῶν, οὐδὲν διαφέροντας τῶν ἀργυρωνήτων εὑρήσεις τοὺς δεσπότας, οὐκ ἐν βαδίσματι, οὐκ ἐν βλέμματι, οὐκ ἐν φθέγματι, οὕτω τοίνυν τοῖς ἀνδραπόδοις ἐοίκασιν· ἀλλὰ καὶ τῷ
C ἀσθενέστεροι εἶναι τῶν οἰκετῶν διακρίνονται, καὶ τῷ νοσηλότερον ἀνατετράφθαι. Ἄριστον γοῦν (73) δογμάτων τοῦτο ᾄδειν παρ' ἕκαστα χρή· « Ὡς ὁ μὲν ἀγαθὸς ἀνὴρ, σώφρων ὢν καὶ δίκαιος, » ἐν οὐρανῷ θησαυρίζει τὰ χρήματα· οὗτος ὁ τὰ ἐπίγεια καταπωλήσας καὶ πτωχοῖς ἐπιδοὺς, τὸν ἀνώλεθρον ἐξευρίσκει (74) θησαυρὸν, « ἔνθα οὐ σὴς, οὐδὲ λῃστής. » Μακάριος οὗτος ὄντως, « ἐάν τε σμικρὸς καὶ ἀσθενὴς καὶ ἄδοξος ᾖ, » καὶ πλοῦτον ὄντως πλουτεῖ τὸν μέγιστον· « Ἐὰν δὲ ἄρα πλουτῇ μὲν Κινύρα (75) τε καὶ Μίδα μᾶλλον, ᾖ δὲ ἄδικος » καὶ ὑπερήφανος, καθάπερ ὁ ἐν τῇ πορφύρᾳ καὶ βύσσῳ τρυφῶν, καὶ τὸν Λάζαρον ὑπερηφανῶν, « ἄθλιός τέ ἐστι, καὶ ἀνιαρῶς ζῇ, » καὶ οὐ ζήσεται. Ἐοικέναι γοῦν μοι δοκεῖ ὁ πλοῦτος ἑρπετῷ, ὃ εἰ
D μή τις ἐπίσταται τὸ λαβέσθαι ἀβλαβῶς πόῤῥωθεν,

✠ P. 274 ED. POTTER, 233-234 ED. PARIS.

[a] Matth. v, 28. [b] Joan. i, 3.

(68) *Ὁ γάρ*. Matthæi sensum, ut paulo post Joannis, exhibet.

(69) *Πανταχοῦ*. Insigne contra Arianos dictum.

(70) *Ὁ ἵππος*. Conf. quæ superius dixit auctor, *Pædag.* lib. ii, sub finem cap. 10.

(71) *Τιμιώτερος τριῶν*. Forte οὐ τιμιώτερος τρ. Lowth.

(72) *Γοῦν*. Οὖν Nov., Bod., Reg.

(73) *Ἄριστον γοῦν*. Hæc composita sunt partim e Matth. vi, 20, xix, 21, Luc. xviii, 22; partim e verbis Platonis, quæ lib. ii *De legibus* pag. 792, sic se habent : Τοὺς ποιητὰς ἀναγκάζετε λέγειν, ὡς ὁ μὲν ἀγαθὸς ἀνὴρ, σώφρων ὢν καὶ δίκαιος, εὐδαίμων ἐστὶ καὶ μακάριος, ἐάν τε μέγας καὶ ἰσχυρὸς, ἐάν τε σμικρὸς καὶ ἀσθενὴς ᾖ· καὶ ἐὰν πλουτῇ, καὶ ἐὰν μή· ἐὰν δὲ ἄρα πλουτῇ μὲν Κινύρα τε καὶ Μίδα μᾶλλον, ᾖ δὲ ἄδικος, ἄθλιός τ' ἐστὶ, καὶ ἀνιαρῶς ζῇ. « Poetas carminibus dicere cogitis, bonum virum, quia temperatus justusque sit, felicem esse ac beatum, sive magnus ac robustus, sive parvus ac debilis; sive pauper sit, seu dives : injustum autem hominem, etiamsi ditior sit quam Cinyras aut Midas, miserum esse, et in mœrore vitam agere. »

(74) *Ἐξευρίσκει*. Pal. ms. ἐξευρήσει, futur. temp. Sylburg. Εὑρίσκει Nov., ἐξευρήσει Bod. — ἐξευρήσῃ Reg. Mox, ἔνθα abest a Nov. Dein, μικρός, pro σμικρός, Ibid.

(75) *Κινύρα*. Scholiastes in marg. Bod. et Reg. adnotat : Κυπρίων βασιλεὺς ὑπερβάλλων πλούτῳ· οὗτος ἱστορεῖται κατὰ χόλον Ἀφροδίτης βιασθῆναι τῆς αὐτοῦ θυγατρὸς Μύῤῥας, ἐξ ἧς Ἄδωνις.

ἀκινδύνως ἄκρας οὐρᾶς ἀναχρημνὰς τὸ θηρίον, περιπλέξεται τῇ χειρὶ, καὶ δήξεται. Δεινὸς δὲ καὶ ὁ πλοῦτος, ἰλυσπώμενος παρὰ τὴν ἔμπειρον ἢ ἄπειρον αὐτοῦ λαβὴν, προσφῦναι καὶ δάκνειν. Εἰ δέ τις (76) αὐτῷ καταμεγαλοφρονῶν ἐπιστημόνως χρῷτο, ἵνα σὺν τῇ ἐπῳδῇ (77) τοῦ Λόγου, καταξέσηται (78) μὲν τὸ θηρίον, αὐτὸς δὲ ἀπαθὴς μείνῃ. Ἀλλ', ὡς ἔοικε, τὰ πλείονος ἄξια κεκτημένος, πλούσιος ὢν μόνος ἐλελήθει. Πολλοῦ δὲ ἄξια, οὐ λίθος, οὐκ ἄργυρος, οὐκ ἐσθὴς, οὐ κάλλος σώματος, ἀλλ' ἡ ἀρετή· ὅς ἐστι Λόγος διὰ τοῦ Παιδαγωγοῦ παραδιδόμενος εἰς ἄσκησιν· Λόγος οὗτος ὁ τὴν τρυφὴν ἐξομνύμενος, τὴν δὲ αὐτουργίαν (79) διάκονον παρακαλῶν, καὶ τὴν εὐτέλειαν ἐξυμνῶν, τῆς σωφροσύνης τὴν ἔγγονον. « Λάβετε παιδείαν, φησὶ, καὶ μὴ ἀργύριον, καὶ γνῶσιν ὑπὲρ χρυ-
B σίον δεδοκιμασμένον· κρείσσων γὰρ σοφία λίθων πολυτελῶν· πᾶν δὲ τίμιον οὐκ ἄξιον αὐτῆς ἐστι. » Καὶ πάλιν· « Ἐμὲ καρπίζεσθε (80) ὑπὲρ χρυσίον, καὶ λίθον τίμιον, καὶ ἄργυρον (81)· τὰ γὰρ ἐμὰ γεννήματα κρείττω ἀργύρου ἐκλεκτοῦ. » Εἰ δὲ καὶ διελεῖν χρὴ, πλούσιος μὲν ὁ πολυκτήμων ἔστω, χρυσίῳ σεσαγμένος, καθάπερ φασκώλιον (82) ἐῤῥυπωμένον· εὐσχήμων δὲ ὁ δίκαιος, ἐπεὶ εὐσχημοσύνη τάξις ἐστίν· ἐν δὲ τῷ δέοντι σχηματισμῷ (83), περὶ τὰς διοικήσεις καὶ τὰς ἐπιδόσεις μεμετρημένη· « Εἰσὶ γὰρ οἱ σπείροντες (84), καὶ πλείονα συνάγοντες, » περὶ ὧν γέγραπται· « Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν· ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα. » Ὥστε οὐχ ὁ ἔχων καὶ φυλάττων, ἀλλ' ὁ μεταδιδοὺς πλούσιος· καὶ ἡ μετάδοσις τὸν μακάριον, οὐχ ἡ κτῆσις δείκνυσι· καρπὸς δὲ ψυχῆς τὸ
C εὐμετάδοτον. Ἐν ψυχῇ ἄρα τὸ πλούσιον Καὶ μὴν τὰ μὲν ἀγαθὰ (85) ἔστω μόνοις κτητὰ τοῖς ἀγαθοῖς· ἀγαθοὶ δὲ οἱ Χριστιανοί. Ἄφρων δὲ ἡ ἀκόλαστος (86) ἄνθρωπος οὔτ' ἂν αἴσθησιν ἀγαθοῦ σχοίη, οὔτ' ἂν κτήσεως τύχοι· μόνοις ἄρα τοῖς Χριστιανοῖς κτητὰ τὰ ἀγαθά. Τούτων δὲ τῶν ἀγαθῶν πλουσιώτερον οὐθέν· πλούσιοι ἄρα οὗτοι μόνοι. Πλοῦτος γὰρ ἀληθινὸς ἡ δικαιοσύνη· καὶ ὁ παντὸς θησαυροῦ πολυτι-

✠ P. 275 ED. POTTER, 234-235 ED. PARIS.

A cipere eminus, sine periculo bestiam summa cauda apprehendens, ea manu circumplicabitur et mordebit. Pulchre norunt serpentum instar repentes divitiæ, dum a perito vel ab imperito apprehenduntur, inhærere et mordere. Sed si quis se magnificum præbens, scienter eis utatur, Logi quidem carmine bestiam punget, ipse vero illæsus manebit. Cæterum, ut videtur, non satis animadvertimus, quod sit is solus dives, qui quæ sunt pretiosissima possidet. Magni autem pretii sunt, non gemma, non argentum, non vestis, non corporis pulchritudo, sed virtus. Ea est autem Logos traditus per Pædagogum ad exercitationem. Hic est Logos, qui abjurat delicias, et eam, quæ per se fit, operationem in ministerium evocat, laudatque frugalitatem, temperantiæ filiam : « Accipite, inquit, disciplinam, et non argentum, et cognitionem super aurum probatum. Melior est enim sapientia lapidibus pretiosis : quidquid est autem pretiosum, ✠ nequaquam est ea dignum [a]. » Et rursus : « Colligite me super aurum, et lapidem pretiosum, et argentum : germina enim mea meliora sunt argento electo [b]. » Quod si etiam distinguere oporteat, sit quidem dives, qui multa possidet, auro onustus, ut sordidum marsupium : at qui justus est, est et decorus : decorum enim, est ordo ; quemadmodum autem oportet et decorum est, in administrandis bonis suis et distribuendis, moderatus. « Sunt enim qui seminant, et plura colligunt [c], » de quibus scriptum est : « Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæculum sæculi [d]. » Quare non qui habet et servat, sed qui impertit, est dives : et impertitio ac communicatio, non autem possessio, **101** beatum reddit. Animæ autem fructus est benigna communicatio. Divitiæ ergo sunt in anima. Jam vero bona possideri solum possunt a bonis ; boni autem Christiani. Homo autem insipiens vel intemperans neque boni sensum habere potest, neque consequi

[a] Prov. VIII, 10, 11. [b] Ibid., 19. [c] Prov. XI, 24. [d] Psal. CXI, 9.

(76) *Εἰ δέ τις*. Malim εἰ μή τις, « nisi quis ; » ut sensus sit, « Divitias mordere, nisi quis iis magnifice norit uti, » etc.

(77) *Τῇ ἐπῳδῇ*. Respicit veterum opinionem, qui incantationibus adversus serpentum morsus sese defendere posse existimabant. Hinc apud Ovidium, *Metam.* lib. VII, v. 203, Medea ait :

Vipereas rumpo verbis et carmine fauces.

(78) *Καταξέσηται*. Pal. ms. καταξέηται, temp. præsenti. SYLBURG. — Consentiunt Reg., Bod. Mox, μείνει pro μείνῃ, Reg.

(79) *Αὐτουργίαν*. Αὐτοῦ γεωργίαν Bod.

(80) *Ἐμὲ καρπίζεσθε*. Βέλτιον ἐμὲ καρπίζεσθαι, Bibl. Græc.

(81) *Καὶ ἄργυρον*. Abest a Bib. Græc. Mox κρείσσω ἀργυρίου, ibid. Ἀργυρίου pro ἀργύρου exhibent etiam Pal., Nov., Bod., Reg.

(82) *Φασκώλιον*. Φάκον λίνον, Bod., Reg.

(83) *Ἐπεὶ εὐσχημοσύνη τάξις ἐστίν· ἐν δὲ τῷ δέοντι σχ.* Scribe, ἐπεὶ εὐσχημοσύνη τάξις ἐστὶν ἐν τῷ δ. σχ. « Quoniam decor, vel honestas, est ordo in administrandis et distribuendis facultatibus suis, qua oportet, forma mensuratus. » Similiter τὸν εὐσχήμονα describit Suidas : Εὐσχήμων οὐχ ὁ πολλὰ κεκτημένος καὶ πλούσιος, ἀλλ' ὁ κόσμιος καὶ πειθόμενος τοῖς νόμοις καὶ συνιστῶν. « Decorus est, non qui multa possidet, et dives est, sed qui modestiæ studet, et legibus obtemperat, et constans est. »

D (84) *Εἰσὶ γὰρ οἱ σπ.* Εἰσὶν, οἱ τὰ ἴδια σπείροντες, πλείονα ποιοῦσιν· εἰσὶ δὲ καὶ οἱ συνάγοντες, ἐλαττοῦνται. Prov. XI, 24. Porro Collect. hæc addunt. Ita Chrysostomus in hunc locum : Οὐ γὰρ εἶπε διέδωκε, διένειμεν, ἀλλ' ἐσκόρπισεν, ὁμοῦ καὶ τὴν δαψίλειαν τοῦ παρέχοντος δηλῶν, καὶ σπόρον τὸ πρᾶγμα ὀνομάζων. Τοιοῦτον γὰρ οἱ σπείροντες, σκορπίζουσι τὰ ἀποκείμενα, καὶ τὰ δῆλα προδιδόασιν, ἵνα μέλλοντα λάβωσιν· σκορπίζεται χρήματα, καὶ συλλέγεται δικαιοσύνη· σκορπίζεται τὰ μὴ μένοντα, ἵνα πορισθῇ τὰ μένοντα. COLLECT.

(85) *Τὰ μὲν ἀγ.* Similia tradunt Stoici apud Stobæum *Eclog. ethic.* lib. II, p. 179. Τῶν τε ἀγαθῶν μηδενὸς μετέχειν τοὺς φαύλους, ἐπειδὴ τὸ ἀγαθὸν ἀρετή ἐστι. « Boni quoque nullius participes esse improbos, quoniam bonum sit virtus. » Paulo post : Καὶ τὸν σπουδαῖον εἶναι μόνον πλούσιον καὶ ἐλεύθερον, τὸν δὲ φαῦλον τοὐναντίον πένητα. « Et solum probum esse divitem et liberum, improbum autem pauperem. »

(86) *Ἡ ἀκ.* Ὁ ἀκόλαστος, Bod.

possessionem : a solis ergo Christianis possunt bona possideri. His autem bonis nihil est divitius : hi sunt ergo soli divites. Veræ enim sunt divitiæ, justitia et Logos, qui est quovis thesauro pretiosior. Quæ quidem divitiæ ex pecoribus et prædiis non augentur, sed a Deo donantur, divitiæ quæ auferri non possunt, quarum est thesaurus sola anima, possessio ei qui illam possidet, optima, quæ hominem vere reddit beatum. Cui enim adest, nihil eorum ut expetat quæ non sunt in nostra potestate, ea autem quæ expetit, ut consequatur : quin etiam quæ sancte desiderat, ea cum petit, a Deo ut accipiat, quomodo non is multa, imo vero omnia possidet, qui thesaurum æternum, nempe Deum, habet? « Petenti, inquit, dabitur, et pulsanti aperietur [a]. » Si Deus nihil negat, ejus sunt omnia, qui pius est.

✠ CAP. VII.

Quod pulchrum viaticum Christiano sit frugalitas.

Deliciæ autem, quæ in voluptatibus vagantur, grave sunt hominibus naufragium. A vero enim honesti studio, et quæ viro bono conveniunt voluptatibus, aliena est hæc jucunda, et laudis expers multorum vita. Homo enim est natura excelsum et erectum animal, et quod veri quærendi desiderio tenetur, ut qui Unius opus sit. Ea autem, quæ in ventrem incumbit, ejus vita nihil habet augusti, cum sit digna opprobrio, et fœda, et ridicula. A divina autem vita nihil tam alienum est quam voluptatis studium : utpote qua similiter quis vescitur, ac passeres; coit autem similiter, ut hirci et sues. Voluptatem enim bonum existimare ejus est, qui plane quid honestum sit, ignorat. Porro autem nimia divitiarum cupiditas hominem a recta vitæ ratione dimovet, ut in turpia sine pudore feratur, si modo ei, sicut feræ, copia sit quibusvis vesci, et quælibet similiter bibere, et in rebus venereis suam quacunque ratione libidinem explere; et ideo rarissime « regni Dei [b] » fit hæres. Quorsum ergo tot parantur obsonia? annon ut unum ventrem impleant? Quam res sit immunda ingluvies, arguunt sterquilinia, in quæ ventres nostri exspuunt reliquias convivii. Quorsum autem tot pocillatores congregant, cum calice uno possint impleri? quorsum autem vestium arcas? quorsum vasa aurea? et quorsum ornamenta? Compilatoribus et sceleratis hominibus hæc parantur, et oculis qui satiari nequeunt. « Elee-

A μιώτερος Λόγος, οὐκ ἀπὸ θρεμμάτων καὶ χωρίων αὐξανόμενος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δωρούμενος, πλοῦτος ἀναφαίρετος· ἡ ψυχὴ μόνη (87) θησαυρὸς αὐτοῦ· κτῆμα τῷ κεκτημένῳ ἄριστον, μακάριον τῇ ἀληθείᾳ παρεχόμενον τὸν ἄνθρωπον. Ὧ γὰρ ἂν ὑπάρχῃ, μηδενὸς μὲν ὀρέγεσθαι τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ὧν δὲ ὀρέγεται, τούτων τυγχάνειν· ἀλλὰ καὶ ὧν ὁσίως ἐφίεται, ταῦτα αἰτούμενον λαμβάνειν παρὰ τοῦ (88) Θεοῦ, πῶς οὗτος οὐ πολυκτήμων, καὶ παγκτήμων, θησαυρὸν ἔχων αἰώνιον, τὸν Θεόν; « Τῷ αἰτοῦντι (89), φησὶ, δοθήσεται, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. » Εἰ μηδὲν ἀρνεῖται ὁ Θεὸς, τὰ πάντα τοῦ θεοσεβοῦς γίνεται.

B

ΚΕΦ. Ζ'.

Ὅτι καλὸν ἐφόδιον Χριστιανῶν ἡ εὐτέλεια (90).

Τρυφὴ δὲ εἰς (91) ἡδονὰς ἀλωμένη χαλεπὸν ἀνθρώποις ναυάγιον γίνεται· ἀλλότριον γὰρ τῆς ἀληθοῦς φιλοκαλίας καὶ τῶν ἀστείων ἡδονῶν ὁ ἡδὺς οὗτος καὶ ἀκλεὴς τῶν πολλῶν βίος. Φύσει γὰρ ὁ ἄνθρωπος ὑψηλόν (92) ἐστι ζῶον καὶ γαῦρον, καὶ τοῦ καλοῦ ζητητικὸν, ἅτε τοῦ Μόνου δημιούργημα (93). Ὁ δὲ ἐπὶ γαστέρα αὐτῷ βίος ἄσεμνός τε καὶ ἐπονείδιστος, καὶ εἰδεχθὴς, καὶ καταγέλαστος. Ἀλλοτριώτατον δὲ τῆς θείας φύσεως ἡ φιληδονία· ὅμοιος μὲν σιτεῖσθαι τοῖς στρουθοῖς, ὅμοιος δὲ τοῖς (94) ὑσὶ καὶ τοῖς τράγοις ὀχεύειν. Τὸ γὰρ τὴν ἡδονὴν νομίζειν ἀγαθὸν, ἀπειροκαλίας ἐστὶ τελείας. Φιλοπλουτία δὲ ἐξίστησι τῆς C ὀρθῆς διαίτης τὸν ἄνθρωπον, ἀπερυθριᾷν πρὸς τὰ αἰσχρὰ ἀναπείθουσα· ἐὰν μόνον ἔχῃ δύναμιν, καθάπερ θηρίον, τοῦ φαγεῖν παντοδαπὰ, καὶ πιεῖν ὡσαύτως, καὶ ἀφροδισίων πᾶσαν πάντως παρέχειν πλησμονήν· διὰ τοῦτο σπανιαίτατα « τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ » κληρονομεῖ. Ποῦ τοίνυν τὰ τοσαῦτα παρασκευάζονται ὄψα, ἢ ἵνα μίαν πληρώσωσι γαστέρα; Τὸ ἀκάθαρτον τῆς γαστριμαργίας οἱ κοπρῶνες ἐλέγχουσιν, εἰς οὓς ἀποπτύουσιν ἡμῶν αἱ γαστέρες τῆς δαιτὸς τὰ λείψανα. Ποῦ δαὶ (95) τοὺς οἰνοχόους τοὺς τοσούτους συναγείρουσι, μιᾷ κύλικι πλησθῆναι δυνάμενοι; ποῦ δαὶ τῶν ἐσθήτων τὰς κιβωτούς; τὰ χρυσία δὲ ποῦ; καὶ τὰ κόσμια ποῦ; λωποδύταις δὲ αὐτὰ καὶ D κακούργοις παρασκευάζονται, καὶ τοῖς λίχνοις ὀφθαλμοῖς. « Ἐλεημοσύναι δὲ καὶ πίστεις μὴ ἐκλειπέτωσάν (96) σε, » φησὶν ἡ Γραφή. Ἰδοὺ γοῦν καὶ τὸν

✠ P. 276 ED. POTTER, 235-236 ED. PARIS.

[a] Matth. VII, 7, 8. [b] Marc. X, 24.

(87) *Πλοῦτος ἀναφαίρετος ἡ ψυχὴ μόνη*. Πλοῦτος ἀναφαίρετος τῇ ψυχῇ μόνῃ, Pal., Bod. Πλοῦτος ἀναφέρεται τῇ ψυχῇ μόνῃ, Reg. Verum aliquis ος scripsit super αι finalem syllabam τοῦ ἀναφέρεται, ut pateret legendum esse ἀναφαίρετος. Mox κτῆμα τῷ κεκτημένῳ ἀρίστῳ μακαριωτάτην ἀληθ. Nov.

(88) *Τοῦ*. Additum ex Pal. ms. SYLBURG.—Consentiunt Bod., Reg., dissentit vero Nov.

(89) *Τῷ αἰτ*. Evangelistæ sensum exhibet.

(90) *Ἐφόδιον Χριστιανῶν ἡ εὐτ*. Ἐφόδιον Χριστιανῶν εὐτέλ. Nov.

(91) *Εἰς*. Abest a Nov.

(92) *Ὑψηλόν*. Ovidius *Metam.* I, vers. 85 :

Os homini sublime dedit, cœlumque tueri
Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

Conf. Cicero *De natura deorum* lib. II; Seneca epist. 94; Lactantius lib. VI, c. 20, etc.

(93) *Τοῦ Μόνου δημιούργημα*. H. τοῦ Λόγου δημιούργημα. Alioqui τοῦ Μόνου significabit, « ejus qui unus et solus rerum auctor est et rector. » SYLBURG.

(94) *Τοῖς*. Ταῖς Nov.

(95) *Δαί*. Δέ Nov., Bod., Reg., ut etiam paulo post, ποῦ δὲ τῶν ἐσθ.

(96) *Ἐκλειπέτωσαν*. Pal. ms. ἐκλιπέτωσαν, tempore aoristo. SYLB. — Consentit Reg. Dein, σοί pro σέ, Nov.

Θεσβίτην Ἠλίαν καλὸν ὑπόδειγμα τῆς εὐτελείας ἔχομεν, ὅτε ἐκάθισεν ὑπὸ τὴν ῥάμνον (97), καὶ ὁ ἄγγελος αὐτῷ κομίζει τροφάς· « Ἐγκρυφίας (98) κρίθινος ἦν, καὶ καψάκης ὕδατος. » Τοιοῦτον ἄριστον αὐτῷ Κύριος ἔπεμψεν· ἡμῖν ἄρα ἀνάγκη πρὸς ἀλήθειαν ὁδοιποροῦσιν, εὐζώνοις γενέσθαι. « Μὴ βαστάζετε γὰρ, εἶπεν ὁ Κύριος, βαλλάντιον (99), μὴ πήραν, μηδὲ ὑπόδημα· » τουτέστι, Μὴ πλοῦτον κτήσησθε, τὸν ἐν βαλλαντίῳ μόνον θησαυριζόμενον· μὴ τὰς ἀποθήκας πληρώσητε τὰς ἰδίας, ὡς ἐν πήρᾳ παρατιθέμενοι τὸν σπόρον, ἀλλὰ καὶ τοῖς δεομένοις κοινωνήσατε· μὴ ὑποζύγια καὶ οἰκέτας πολυπραγμονεῖτε, οἵτινες « ὑποδήματα » τῆς πορείας τῶν πλουσίων, ἀχθοφοροῦντες, ἀλληγορικῶς εἴρηνται. Ἀποῤῥιπτέον οὖν τῶν σκευῶν τὸ πλῆθος, καὶ τὰ ἀργυρᾶ, καὶ τὰ χρυσᾶ ἐκπώματα, καὶ τὸν ὄχλον τῶν οἰκετῶν· καλὰς καὶ σεμνὰς παρὰ τοῦ B Παιδαγωγοῦ συνοπαδοὺς, αὐτουργίαν, καὶ εὐτέλειαν παραλαβόντας. Καὶ δὴ βαδιστέον εὐαρμόστως τῷ Λόγῳ· κἂν γυνή τῳ παρῇ καὶ τέκνα, οὐκ ἄχθος ἐστὶν ὁ οἶκος, συμμεθίστασθαι (1) μαθὼν ὁδοιπόρῳ σώφρονι. Σταλτέον δὲ καὶ τὴν φίλανδρον γυναῖκα, τἀνδρὶ παραπλησίως, ὁδοιπορικῶς. Καλὸν ἐφόδιον τῆς εἰς οὐρανοὺς πορείας, εὐτέλειαν ἐπιφερομένους μιᾷ σεμνότητι (2) σώφρονι. Μέτρον (3) δὲ, καθάπερ ὁ ποῦς τοῦ ὑποδήματος, οὕτω καὶ τῆς κτήσεως ἑκάστου τὸ σῶμα. Τὸ δὴ περιττὸν, ἃ δή φασι (4) κόσμια, καὶ τὰ ἔπιπλα τῶν πλουσίων ἄχθος ἐστὶν, οὐ κόσμος, τοῦ σώματος. Χρὴ δὲ τὸν ἀναβαίνειν βιαζόμενον (5) εἰς τοὺς οὐρανοὺς καλὴν βακτηρίαν, τὴν εὐεργεσίαν, περιφέρειν· καὶ τοῖς θλιβομένοις μεταδεδωκότα, τῆς ἀληθοῦς ἀναπαύσεως μεταλαμβάνειν. C Ὁμολογεῖ γὰρ ἡ Γραφὴ, « ὡς ἄρα λύτρον ἐστὶν ἀνδρὸς ψυχῆς ὁ ἴδιος πλοῦτος· » τουτέστιν, ἐὰν πλουτῇ, μεταδόσει σωθήσεται (6). Καθάπερ γὰρ τῶν φρεάτων, ὅσα πέφυκε βρύειν, ἀπαντλώμενα, εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀναπιδύει (7) μέτρον· οὕτως ἡ μετάδοσις, ἀγαθὴ φιλανθρωπίας ὑπάρχουσα πηγὴ, κοινωνοῦσα τοῖς διψῶσι τοῦ (8) ποτοῦ, αὔξεται πάλιν καὶ πίμπλαται· ὃν τρόπον ἐπὶ τοὺς θηλαζομένους, ἢ καὶ βδαλλομένους (9) μαστοὺς, ἐπιῤῥεῖν εἴωθε τὸ γάλα· ἀνενδεὴς γὰρ ὁ τὸν παντοκράτορα Θεὸν Λόγον (10) ἔχων, καὶ οὐδενὸς (11), ὧν χρῄζει, ἀπορεῖ ποτε· κτῆσις γὰρ ὁ Λόγος ἀνενδεὴς, καὶ εὐπορίας ἁπάσης αἴτιος.

A mosynæ autem et fides, inquit Scriptura, te non deserant [a]. » Ecce igitur Eliam quoque Thesbitem habemus pulchrum exemplum frugalitatis, cum sedit sub « rhamno, » et angelus ei affert alimentum : « Erat subcinericius panis hordeaceus, et amphora aquæ [b] ; » ejusmodi prandium ad eum misit Dominus. Proficiscentes ergo nos ad veritatem, accinctos esse oportet. « Ne portetis, inquit Dominus, crumenam, non peram, neque calceamentum, [c] » hoc est : Ne possideatis divitias, quæ solum in crumena ✠ reconduntur : ne vestra implete horrea, tanquam sementem in pera deponentes, sed iis etiam, qui egent, impertite. Ne de jumentis et famulis sitis nimium solliciti, quæ cum onera portent, « calcei » divitum in itinere allegorice dicuntur. Abjicienda est ergo vasorum multitudo, et pocula aurea et argentea, et famulorum turba : et pulchræ venerandæque pedissequæ a Pædagogo accipiendæ, qui dat nobis, ut per nos operari, et parvo contenti esse possimus. Jam vero ita incedendum est, ut convenienter Logo ingrediamur : et si cui adsit uxor et filii, domus nequaquam est onus, quæ cum prudenti viatore migrare didicerit. Uxor quoque, quæ virum diligit, est componenda, similiter ac maritus, ut ad iter parata sit. Pulchrum est viaticum viæ, quæ ducit ad cœlum, si frugalitatem una cum honesta gravitate jungamus. Mensura autem, sicut pes calcei, ita etiam uniuscujusque possessionis est corpus. Quod autem superabundat, qualia sunt, inquit, ornamenta et supellex divitum, oneri sunt, non ornatui corporis. Oportet autem vi in cœlos conscendere, et pulchrum baculum, beneficentiam scilicet, circumferre, et iis, qui affliguntur, elargiendo, veram quietem percipere. Fatetur enim Scriptura, « animæ redemptionis pretium esse proprias divitias [d] : » hoc est, si ditescat, salvus erit per elargitionem. Quemadmodum enim quicunque putei scaturiunt, exhausti in pristinam mensuram revertuntur : ita etiam elargitio, quæ est bonus fons benignitatis, potum sitientibus communicans, rursus augetur et repletur : quemadmodum ad ubera, quæ suguntur, vel etiam mulgentur, solet lac confluere. Est enim minime indigens, qui

✠ P. 277 ED. POTTER, 236-237 ED. PARIS.

[a] Prov. III, 3. [b] III Reg. XIX, 4, 6. [c] Luc. X, 4. [d] Prov. XIII, 8.

(97) *Ἐκάθισεν ὑπὸ τὴν ῥάμνον*. In Antuerpiensi edit. III Reg. XIX : Ἐκάθισεν ὑποκάτω ῥαθάν. Vulgata : « Et sederat subter unam juniperum. » Chaldaicæ paraph. interpretatio : « Sub genista una, » In aliis legitur ῥαθμέν. COLLECT.

(98) *Ἐγκρυφίας*. Scholiastes in margine Reg. et Bod. hæc adnotat : Ὁ ὑπὸ τῇ σποδῷ ὀπτώμενος ἄρτος ἐγκρυφίας εἴρηται, παρὰ τὸ τῇ σποδῷ κρυπτόμενος ὀπτᾶσθαι. Mox ὀλυρίτης pro κρίθινος, et καμψάκης pro καψάκης, Bibl. Græc.

(99) *Βαλλάντιον*. Βαλάντιον cum simplici λ, Luc. Mox μηδὲ ὑποδήματα, Bod.

(1) *Συμμεθίστασθαι*. Pal. ms., συνεπισπέσθαι. SYLBURG. — Consentiunt Bod., Reg., Nov.

(2) *Μιᾷ σεμνότητι*. Lege ἅμα σεμν. Ita etiam interpretes, inquit Lowthius.

(3) *Μέτρον*. De convenientia calcei et pedis, itidem Plutarchus lib. *Περὶ εὐθυμίας* pag. 315 : Τὸ D ὑπόδημα τῷ ποδὶ συνδιαστρέφεται, καὶ οὐ τοὐναντίον. H. SYLBURG.

(4) *Φασί*. Hoc pro singul. φησί repositum e Pal. ms. SYLBURG. — Consentiunt codices nostri.

(5) *Βιαζόμενον*. Respicit Christi dictum, quod refert Matth. XI, 12, vel Luc. XVI, 16.

(6) *Μεταδόσει σωθήσεται*. Μεταδώσει καὶ σωθήσεται, Nov.

(7) *Ἀναπιδύει*. Ἀναπιδύσει, fut. temp. Pal. ms. SYLBURG.

(8) *Τοῦ*. Abest a Pal., Bod., Reg.

(9) *Βδαλλομένους*. Scholiastes in margine Reg. et Bod. adnotat : Βδάλλειν τὸ ἀμέλγειν· παρὰ τὸ βίᾳ ἐκθλιβόμενον ἀλδήσκειν τὸ γάλα.

(10) *Τὸν παντοκράτορα Θεὸν Λόγον*. Insigne testimonium contra Arianos.

(11) *Καὶ οὐδενός*. De justi inopia negat psalm. XXXVI. H. SYLBURG.

Deum Logon habet omnipotentem, et nullo eorum, quibus opus habet, unquam eget : Logos enim possessio est, cui nihil deest, et est causa omnis copiæ: Si quis autem dixerit, se sæpe vidisse iustum, cui panis deerat; hoc quidem rarum est, et id ubi non est alius justus. **102** Sed tamen illud quoque legat : « Non in solo pane vivet justus, sed in verbo Domini [a], » qui est panis verus, panis cœlestis. Vir ergo bonus nunquam laborat inopia, quandiu habuerit salvam ✠ in Deum confessionem : licet enim ei petere et accipere ea, quibus indiget, a Patre universorum, et propriis frui, si Filium servet. Hoc quoque adest, ut nullam sentiat indigentiam. Hic noster Logos fungens munere pædagogi, dat nobis divitias; nec ditescere ulla est invidia iis, qui per ipsum id possident, ut nullius egeant. Qui has habet divitias, hæres regni Dei fiet.

A Εἰ δέ τις φαίη ἑωρακέναι πολλάκις ἄρτῳ πενόμενον δίκαιον, σπάνιον μὲν τοῦτο, καὶ ἔνθα οὐκ ἄλλος δίκαιος· ἀναγνώτω (12) δὲ ὅμως κἀκεῖνο· « Οὐ γὰρ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ δίκαιος (13), ἀλλ' ἐν τῷ ῥήματι Κυρίου· » ὅς ἐστιν (14) ἄρτος ἀληθινὸς, ἄρτος οὐρανῶν. Οὐκ ἄρα ποτὲ ὁ (15) ἀγαθὸς ἀνὴρ ἄπορος, ἕως ἂν ἔχῃ σώαν τὴν πρὸς Θεὸν ὁμολογίαν· πάρεστι μὲν γὰρ αὐτῷ αἰτεῖσθαι (16) καὶ λαμβάνειν, ὧν ἂν δέηται, παρὰ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων, καὶ τῶν ἰδίων ἀπολαύειν, εἰ φυλάττοι τὸν Υἱόν· πάρεστι δὲ καὶ τοῦτο, μηδεμιᾶς ἐνδείας αἰσθάνεσθαι. Ὁ παιδαγωγικὸς ἡμῶν οὗτος Λόγος τὸν πλοῦτον ἡμῶν (17) δίδωσι· καὶ πλουτεῖν οὐ φθόνος, τὸ ἀνενδεὲς κτωμένοις δι' αὐτοῦ. Ὁ τοῦτον ἔχων τὸν πλοῦτον βασιλείαν κληρονομήσει Θεοῦ. B

CAP. VIII.

Quod similitudines et exempla sint rectæ doctrinæ pars maxima.

Si quis autem vestrum delicias perpetuo fugerit, a frugalitate eductus, involuntarios labores facilius sustinere meditabitur, voluntarias afflictiones pro persecutionum perpetuis habens exercitiis, ut cum ad necessarios venerit labores, et dolores ac metus, ad eos tolerandos non sit inexercitatus. Et ideo patriam non habemus in terra, ut possessiones terrenas contemnamus. Est itaque ditissima frugalitas, ut quæ par sit sumptibus non deficientibus, qui in ea, in quæ oportet, et quantum oportet, impendendi sunt. Nam τέλη sunt sumptus. Et quomodo oporteat quidem uxorem simul cum marito vivere, et de ministrando sibi, et de domus administratione, et usu famulorum; præterea etiam de tempore matrimonii, et de iis quæ ad mulieres pertinent, superius disseruimus in sermone de nuptiis. Quæ autem ad pædagogicam institutionem pertinent, ea nunc nobis adumbranda restant, Christianam vitam delineantibus. Et plurima quidem jam dicta, et in formam pædagogicæ institutionis redacta sunt. Quod autem restat, subjiciemus. Neque enim parvi ad salutem momenti sunt exempla.

Ulyssis uxorem vide,

ait tragœdia,

... non eam leto dedit
Telemachus, ut quæ non superduxit viro
Virum, at cubile castum in ædibus colit.

ΚΕΦ. Η'.

Ὅτι αἱ εἰκόνες καὶ τὰ ὑποδείγματα μέγιστον μέρος τῆς ὀρθῆς εἰσι (18) διδασκαλίας.

Εἰ δέ τις ὑμῶν φεύξεται διὰ τέλους τρυφὴν, εὐτελείᾳ τιθηνούμενος, μελετήσει ῥᾷον τοὺς ἀκουσίους ὑπομένειν πόνους, τὰς ἑκουσίας θλίψεις γυμνάσματα συνεχῶς ποιούμενος διωγμῶν· ὁπότ' εἰς ἀναγκαίους ἔλθῃ πόνους, καὶ φόβους, καὶ λύπας, οὐκ ἀμελέτητος ὢν καρτερεῖν. Διὰ τοῦτό τοι πατρίδα ἐπὶ γῆς οὐκ ἔχομεν ὡς ἂν καταφρονοῖμεν τῶν ἐπιγείων κτημάτων. Πλουσιωτάτη δὲ ἡ εὐτέλεια (19), ἐξισοῦσα ἀνελλιπέσι δαπάναις, ταῖς εἰς ἃ χρὴ, καὶ ἐφ' ὅσον C χρὴ, τελεῖσθαι προσηκούσαις· « τέλη » γὰρ τὰ δαπανήματα. Ὅπως μὲν οὖν συμβιωτέον ἀνδρὶ τὴν γυναῖκα, καὶ περὶ αὐτουργίας, καὶ οἰκουρίας, καὶ οἰκετῶν χρήσεως· πρὸς δὲ καὶ τῆς ὥρας τοῦ γάμου, καὶ τῶν ὅσα γυναιξὶν ἁρμόζει, ἐν τῷ γαμικῷ διέξιμεν λόγῳ· ἃ δὲ ἁρμόδια πρὸς παιδαγωγίαν, ταῦτα ἡμῖν νῦν παράθετα μόνα ἐν ὑπογραφῆς μέρει, παρασημειουμένοις Χριστιανῶν τὸν βίον. Καὶ δὴ τὰ μὲν πλεῖστα ἤδη λέλεκται, καὶ πεπαιδαγώγηται· ὃ δὲ ἔτι λοιπὸν (20), ὑποθησόμεθα. Οὐ γὰρ μικρὰ ῥοπὴ εἰς σωτηρίαν τὰ ὑποδείγματα·

Ὅρα (21),

φησὶν ἡ τραγῳδία,

D *... Ὀδυσσέως ἄλοχον οὐ κατέκτανε*
Τηλέμαχος· οὐ γὰρ ἐπεγάμει πόσει πόσιν·
Μένει δ' ἐν οἴκοις ὑγιὲς εὐναστήριον.

✠ P. 278 ED. POTTER. [a] Deut. VIII, 3; Matth. IV, 4.

(12) Ἀναγνώτω. Scholiastes in marg. Bod. et Reg. adnotat : Ἀναγνώτω καὶ τὸ, Οὐ λιμοκτονήσει Κύριος ψυχὴν δικαίου· καὶ γνώτω ὡς οὐ περὶ αἰσθητὸν ἄρτον ὁ λόγος.

(13) Ὁ δίκαιος. Ὁ ἄνθρωπος Deut., Matth., ut etiam Θεοῦ pro Κυρίου· verum hæc verba in alia, quæ suo instituto magis convenirent, mutavit Clemens.

(14) Ὅς ἐστ. Respicit ea, quæ dicit Christus Joan. VI, 32 seq.

(15) Ὁ. Hic articulus additur e Pal. ms. SYLBURG. — Consentiunt codices nostri.

(16) Αἰτεῖσθαι. Respicit Matth. VII, 7, 8.

(17) Ἡμῶν. Lowthius ait : « Forte legendum ἡμῖν. »

(18) Εἰσί. Abest a Nov.

(19) Εὐτέλεια. Hujus vocis etymologiam respicit, nam εὐτελὴς dicitur, qui εὖ τελεῖ, « bene sumptus facit, » hoc est, εἰς ἃ χρὴ, καὶ ἐφ' ὅσον χρή. Proinde vir εὐτελὴς, cum ea semper habeat, quæ impendere debeat, ἀνελλιπὴς est. Simile etymon tradit Athenæus lib. II sub finem cap. 3 : Τελεῖν γὰρ τὸ δαπανᾶν· καὶ πολυτελεῖς οἱ πολλὰ ἀναλίσκοντες· καὶ εὐτελεῖς οἱ ὀλίγα. « Est enim τελεῖν, sumptus facere : et πολυτελεῖς, qui multa consumunt; εὐτελεῖς, qui pauca. » Quibus fere paria habet etiam *Etymologici magni* auctor.

(20) Λοιπόν. Λεῖπον Pal., Reg.

(21) Ὅρα. Orestes Euripideus in cognomine tra-

Ὀνειδίζων τις μοιχείαν (22) ἀσελγῆ, καλὴν εἰκόνα σωφροσύνης ἐδείκνυε φιλανδρίαν. Τοὺς δὲ Εἵλωτας οἰκέτας (οἰκετῶν ὀνομά εἰσιν οἱ Εἵλωτες) οἱ Λακεδαιμόνιοι μεθύειν ἀναγκάζοντες, ἐδείκνυόν σφισιν αὐτοῖς (23) τῆς μέθης τὰ ἔργα, σωφρονοῦσιν ἐν θεραπείας καὶ διορθώσεως μέρει. Παραφυλάττοντες δ' οὖν τὴν ἐκείνων ἀσχημοσύνην, ὡς μὴ περιπέσοιεν αὐτοὶ ταῖς ὁμοίαις καταγνώσεσιν, ἐπαιδεύοντο, τὸ ἐπονείδιστον τῶν μεθυόντων εἰς τὸ ἑαυτῶν ἀναμάρτητον ὠφελούμενοι. Τῶν γὰρ ἀνθρώπων οἱ μὲν, διδαχθέντες, ἐσώθησαν· οἱ δὲ αὐτοδιδάκτως ἢ ἐζήλωσαν, ἢ ἐζήτησαν ἀρετήν·

Κεῖνος (24) *μὲν πανάριστος, ὃς αὐτὸς* (25) *πάντα νοήσει·*

αὐτός ἐστιν Ἀβραὰμ, ὁ ζητήσας τὸν Θεόν.

Ἐσθλὸς δ' αὖ κἀκεῖνος, ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται·

οὗτοί εἰσιν οἱ μαθηταὶ, οἱ πεισθέντες τῷ Λόγῳ. Διὰ τοῦτο ὁ μὲν ἤκουσεν « φίλος, » οἱ δὲ « ἀπόστολοι· » ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Θεὸν, ὁ μὲν πολυπραγμονῶν, οἱ δὲ κηρύσσοντες· λαοὶ δὲ ἄμφω· ἀμφοῖν δὲ τούτοιν οἱ ἀκροαταὶ, ὁ μὲν ὠφελούμενος διὰ τὴν ζήτησιν, ὁ δὲ σωζόμενος διὰ τὴν εὕρεσιν.

Ὃς δέ κε μήτ' αὐτὸς νοέῃ (26), *μήτ' ἄλλου ἀκούων,*
Ἐν θυμῷ βάλληται, ὅδ' αὖτ' ἀχρήϊος ἀνήρ·

λαὸς ἄλλος ἐστὶν ἐθνικὸς, ἀχρεῖος· οὗτος ὁ λαὸς, ὁ μὴ Χριστῷ ἑπόμενος. Πολυτρόπως δὲ ὅμως ὠφελῶν ὁ Παιδαγωγὸς, ὁ φιλάνθρωπος, τὰ μὲν παρῄνεσε, τὰ δὲ καὶ ὠνείδισε· τὸ δὲ, καὶ ἄλλων ἁμαρτανόντων, τὸ αἶσχος αὐτῶν ὑπέδειξεν ἡμῖν, καὶ τὴν ἐπὶ τούτῳ τιμωρίαν, ψυχαγωγῶν τε ἅμα καὶ νουθετῶν, ἐφανέρωσε, φιλάνθρωπον ἀποτροπὴν τῆς κακίας μηχανώμενος διὰ τῆς τῶν προπεπονθότων (27) ἐνδείξεως· δι' ὧν εἰκόνων σαφέστατα τοὺς μὲν ἔπαυσε κακῶς διατιθέντας, τοὺς δὲ τὰ ἴσα τολμῶντας ἐκώλυσεν· ἄλλους εἰς ὑπομονὴν ἐθεμελίωσεν· ἑτέρους ἔπαυσε κακίας· τοὺς δὲ καὶ ἰάσατο τῇ τοῦ ὁμοίου θεωρίᾳ μεταθεμένους ἐπὶ τὸ βέλτιον. Τίς γὰρ οὐκ ἀντιπαραφυλάξαιτο, ἑπόμενος τῷ καθ' ὁδὸν, εἶτα μέντοι τοῦ

A Flagitiosum exprobrans adulterium, pulchram temperantiæ imaginem ostendit, in maritum amorem. Ilotas autem (servorum nomen sunt Ilotes) Lacedæmonii cogentes inebriari, sibi ipsis sobriis ea, quæ faciebat ebrietas, ut hoc quasi remedii loco sibi esset, et ad vitæ emendationem conduceret, ostendebant. Observantes ergo illorum turpitudinem, docebantur ne in idem, quod damnabant, vitium inciderent, ex ebriorum probro hoc consequentes, quod ipsi non peccarent. Ex hominibus enim alii quidem aliorum edocti exemplis servantur : alii vero sua sponte virtutem vel amplecti solent, vel quærere :

Optimus ille quidem est, qui percipit omnia per se :

B ipse est Abraham, qui Deum quæsivit.

Is bonus est rursus, qui paret recta monenti :

hi sunt discipuli, qui Logo crediderunt : ✠ et ideo ille quidem appellatus est « amicus [a], » illi autem « apostoli : » unum et eumdem Deum ille quidem magna cura et studio inquirens, hi vero prædicantes : sunt autem ambo, populi. Horum autem amborum auditores, ille quidem per inquisitionem commodum consecutus est, hic vero salvus evasit per inventionem.

Sed qui nec per se sapit; et cum recta monetur,
Non tamen ad mentem revocat, vir inutilis ille est :

populus alius est gentilis, inutilis : hic est populus, qui Christum non sequitur. Multis tamen modis C juvans Pædagogus, qui est hominibus benignus, alia suadet, alia exprobrat. Jam vero aliis quoque peccantibus, eorum nobis ostendit turpitudinem, et quod eam consequitur supplicium, simulque et alliciens, et admonens, hoc consilio ut nos a vitio averteret, ea, quæ illis evenerunt, clementissime ob oculos ponens. Per quas imagines manifeste iis, qui male affecti erant, remedium attulit : eos vero, qui iis similia audebant, prohibuit : alios ad tolerantiam fundavit : alios a vitio repressit : alios vero etiam curavit, per contemplationem ejus, quod est simile, traducendo ad id, quod est melius. Quis enim quempiam in via sequens, non caverit, si

✠ P. 279 ED. POTTER, 238 ED. PARIS.

[a] Jac. II, 23.

gœdia v. 587 hæc sic profert :
Ὁρᾷς; Ὀδυσσέως ἄλοχον οὐ κατέκτανε Τηλέμαχος·
Vides Ulyssis conjugem? non interfecit eam Telemachus, etc.

(22) *Ὀνειδίζων τις μοιχ.* Flor. edit., ὀνειδίζων τὴν μοιχείαν· ego τὶς e Pal. reposui. A. et H. legunt τὴν μοιχείαν. SYLBURG. — Τὶς μοιχ. habent etiam codices nostri.

(23) *Σφίσιν αὐτοῖς.* Liberorum suorum gratia Lacedæmonios coegisse Ilotas inebriari, et ebrios in convivia traxisse, refert in Lycurgo Plutarchus, ut illi scilicet inde discerent, « quam aspernandum ac fœdum spectaculum esset homo ebrius. » Idem in *Institutis Laconicis :* Τοῖς παισὶν ἐδείκνυον τοὺς Εἵλωτας μεθύσαντας, εἰς ἀποτροπὴν πολυοινίας. « Pueris Ilotas ebrios ostendebant, ut eos a nimis largo vini potu deterrerent. » Simile est quod de Agesilao memorat Athenæus lib. XIV, cap. 21, eum nempe bellaria a Thasiis missa accipere noluisse,

Λιπαρούντων δὲ τῶν Θασίων, Δότε, φησὶ, φέροντες D ἐκείνοις, δείξας αὐτοῖς τοὺς Εἵλωτας, εἰπὼν, ὅτι τούτους δέοι διαφθείρεσθαι τρώγοντας αὐτὰ πολὺ μᾶλλον ἢ αὐτὸν, καὶ τοὺς παρόντας Λακεδαιμονίους. « Cum instarent Thasii, rogarentque ne respueret, Ilotas ostendit, et, Amota his date, inquit : hos ego malim potius, dum illa rodent, corrumpi, quam meipsum, et, qui mecum sunt, Lacedæmonios. »

(24) *Κεῖνος.* Hesiodi versus ex *Operum et dier.* lib. I, v. 291. Porro οὗτος ibi pro κεῖνος scriptum est.

(25) *Αὐτός.* Flor. edit. et Pal. ms. αὐτῷ (i. αὐτῷ) πάντα νοήσῃ. Sed rectius αὐτός vulg. Hesiodi exemplaria : atque adeo ita est in tertio hujus sententiæ versu. Variant enim in aliis eædem editiones vulg. SYLBURG. — Αὐτῷ Nov., Bod. αὐτῷ Reg. Proinde Clementem αὐτῷ, vel αὐτῷ scripsisse indubium est.

(26) *Ὃς δέ κε μήτ' αὐτὸς ν.* Ὃς δέ κε μήθ' αὐτῷ, nonnullæ Hesiodi editt.

(27) *Προπεπονθότων.* Πεπονθότων Nov.

prior in fossam ceciderit, ut devitet periculum, peccatum sequi declinans? Quis vero athleta, qui viam, quæ ad gloriam ducit, didicerit, aliumque viderit athletam, qui eum præcessit, præmium habuisse, non contendit ad coronam, ipsum priorem imitans? Multæ sunt ejusmodi similitudines divinæ Sapientiæ. Unius autem exempli meminero, et paucis exponam. Id quod accidit Sodomitis, fuit quidem iis, qui scelus admiserant, judicium: pædagogica autem institutio iis, qui audiverint. Sodomitæ cum per multas delicias in libidinis vitium impegissent, adulteria quidem secure committentes, puerorum autem insano amore ardentes, respexit eos Logos, qui videt omnia, quem latere non possunt, qui nefaria perpetrant. Neque vero eorum libidini acquievit vigilans humani generis custos: nos autem ab illorum imitatione avertens, ad suamque moderationem et temperantiam instituens, aliquos interim invadens peccatores, ne si impunita relinqueretur impudicitia, ea frueretur nimia securitate, jussit comburi Sodoma [a]: providi illius ignis exiguam partem effundens in intemperantiam, ne si non **103** castigata esset eorum libido, fores nimis aperiret iis, qui feruntur ad voluptatem. Fuit ergo justum Sodomorum supplicium hominibus imago, qua de adipiscenda salute recte ratiocinari discerent. ✠ Qui enim non similiter peccarint ac ii, qui puniti sunt, nunquam peccatoribus similes pœnas dederint; ut qui non peccando, pœnam quoque caverint. « Volo enim vos scire, » inquit Judas, « quod Deus, qui semel servavit populum ex Ægypto, secundo perdidit eos, qui non crediderunt; et angelos, qui non custodierunt suum imperium, sed reliquerunt proprium habitaculum, in judicium magni diei, vinculis æternis sub caligine agrestium angelorum custodiit [b]. » Et paulo post eorum, qui judicantur, imagines admodum ad docendum apposite explicat: « Væ eis, quod in via Cain ambulaverunt, et in terrore Balaam effusi sunt, et in contradictione Core perierunt [c]. » Eos enim, qui non possunt attingere libertatem adoptionis filiorum Dei, arcet metus, ne se insolenter gerant. Ideo enim sunt minæ ac supplicia, ut timentes pœnas a peccatis abstineamus. Possum tibi narrare pœnas nimiæ ornatus cupiditatis et inanis gloriæ, non autem so-

A προτέρου εἰς βόθρον ἐμπεσόντος, μὴ οὐχὶ ἀποκλῖναι τὸν ἴσον κίνδυνον, τὴν ἀκολουθίαν τῆς ἁμαρτίας φυλαξάμενος; Τίς δαὶ (28) αὖθις ἀσκητὴς ὢν, καταμαθὼν τῆς φιλοδοξίας τὴν ὁδὸν, καὶ τὸ ἔπαθλον ἰδὼν τὸν πρὸς αὐτοῦ ἀγωνιστὴν εἰληφότα, οὐκ ἐπὶ τὸν στέφανον ἵεται, καὶ αὐτὸς μιμούμενος τὸν πρεσβύτερον; Πολλαὶ τοιαῦται τῆς θεϊκῆς σοφίας αἱ εἰκόνες· ἑνὸς δὲ ὑποδείγματος μνησθήσομαι, καὶ διὰ βραχέων παραθήσομαι· τὸ Σοδομιτῶν πάθος, κρίσις μὲν ἀδικήσασι, παιδαγωγία δὲ ἀκούσασιν. Οἱ Σοδομῖται, ὑπὸ πολλῆς τρυφῆς ἐξοκείλαντες εἰς ἀσέλγειαν, μοιχεύοντες μὲν ἀδεῶς, περὶ τὰ παιδικὰ ἐκμανῶς ἐπτοημένοι· ἐπεῖδεν αὐτοὺς (29) ὁ παντεπόπτης Λόγος, ὃν οὐκ ἔστι λαθεῖν ἀνόσια δρῶντας· οὐδὲ ἐπηρέμησε τῇ ἀσελγείᾳ αὐτῶν ὁ ἄγρυπνος τῆς ἀνθρωπότητος
B φύλαξ· ἀποτρέπων δὲ ἡμᾶς τῆς μιμήσεως τῆς ἐκείνων, πρὸς σωφροσύνην τὴν αὐτοῦ παιδαγωγῶν, τισὶ τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἐπιβαλὼν, ὡς μὴ τὸ ἀτιμώρητον τῆς ἀκολασίας, ἀδείας ἐπιῤῥοὴν προσλάβῃ, καταφλεγῆναι (30) προσέταξε τὰ Σόδομα, ὀλίγον τι τοῦ φρονίμου πυρὸς (31) ἐκείνου ἐπὶ τὴν ἀκολασίαν ἐκχέων, ὡς μὴ ἀκόλαστον αὐτῶν τὸ λάγνον γενόμενον, πλατείας ἀναπετάσῃ κλισιάδας τοῖς εἰς ἡδυπάθειαν φερομένοις. Γέγονε τοίνυν ἡ Σοδομιτῶν δικαία τιμωρία τῆς εὐλογίστου τοῖς ἀνθρώποις σωτηρίας εἰκών. Οἱ γὰρ (32) μὴ τὰ ὅμοια τοῖς κεκολασμένοις ἁμαρτήσαντες οὐ τὴν ὁμοίαν ποτὲ τοῖς ἁμαρτωλοῖς ὑπόσχοιεν δίκην· τῷ μὴ ἁμαρτεῖν τὸ μὴ παθεῖν πεφυλαγμένοι. « Εἰδέναι (33) γὰρ ὑμᾶς, » φησὶν ὁ Ἰούδας, « βούλομαι, ὅτι ὁ Θεὸς ἅπαξ ἐκ γῆς Αἰγύπτου λαὸν σώσας,
C τὸ δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπώλεσεν· ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας (34) τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον ἀγρίων ἀγγέλων (35) τετήρηκε. » Καὶ μετὰ μικρὸν διδασκαλικώτατα ἐκτίθεται τὰς εἰκόνας τῶν κρινομένων· « Οὐαὶ αὐτοῖς, ὅτι τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν ἐπορεύθησαν, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ Βαλαὰμ (36) ἐξεχύθησαν, καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ Κορὲ ἀπώλοντο. » Τοὺς γὰρ μὴ δυναμένους ἐξουσίαν υἱοθεσίας φέρειν ὁ φόβος μὴ ἐξυβρίζειν διατηρεῖ. Διὰ τοῦτο γὰρ αἱ κολάσεις καὶ αἱ ἀπειλαὶ, ἵνα, δείσαντες τὰς δίκας, τοῦ ἁμαρτάνειν ἀποσχώμεθα. Ἔχω σοι φιλοκοσμίας κολάσεις διηγήσασθαι καὶ φιλοδοξίας τιμωρίας, οὐκ ἀκρασίας μόνον·
D πρὸς δὲ καὶ τὰς ἐπὶ πλούτῳ (37) κακόφρονας παραθέ-

✠ P. 280 ED. POTTER, 239-240 ED. PARIS.

[a] Gen. XIX. [b] Jud. 5, 6. [c] Ibid., 11.

(28) *Δαί.* Δέ Nov., Bod., Reg.

(29) *Αὐτούς.* Id pro vulg. αὐτός reposui e Pal. SYLBURG. — Consentiunt codices nostri. Dein, παντεπότης pro παντεπόπτης Nov. mendose.

(30) *Καταφλεγῆναι.* Καταφλεχθῆναι Nov.

(31) *Τοῦ φρονίμου πυρός.* Sic superius dixit πῦρ σωφρονοῦν ἀφανίσαι falsorum deorum templa, *Protrept.* pag. 35 edit. Paris. Sed propius ad hæc accedit quod occurrit in *Eclog.* p. 804, col. 2: Ἀγαθὴ γὰρ δύναμις τὸ πῦρ νοεῖται καὶ ἰσχυρὰ, φθαρτικὴ τῶν χειρόνων καὶ σωστικὴ τῶν ἀμεινόνων· διὸ καὶ φρόνιμον λέγεται παρὰ τοῖς προφήταις τοῦτο τὸ πῦρ. Quæ videsis.

(32) *Οἱ γάρ.* Εἰ γὰρ Reg., Bod.

(33) *Εἰδέναι.* Ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰδότας ὑμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ Κύριος λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου σώσ. Jud.

(34) *Ἀπολιπόντας.* Ἀπολείποντας Nov.

(35) *Ἀγρίων ἀγγέλων.* In vulg. Epistola Judæ non legitur commation istud. SYLBURG. — Verumtamen id agnovit etiam codex, quem secutus est Lucifer Calaritanus, nisi quod pro ἀγρίων corrupte habuerit ἁγίων · lib. *De non conveniendo hæret.* sub finem: quod adnotavit ad B. Judæ verba ὁ μακαρίτης Millius.

(36) *Βαλαάμ.* Βαλαὰμ μισθοῦ Jud.

(37) *Τὰς ἐπὶ π. λ.* H. e. « et severa illa adversus divitias dicta afferre. » Qualia sunt illa apud Matth. XIX, 24; Luc. VI, 24. Lowthius ait: « Legendum videtur κακοφρόνων. Quam lectionem interpres secutus videtur. » Sed vulgata lectio tutius retinebitur.

σθαι βλασφημίας, ἐν αἷς, διὰ τοῦ φοβεῖν ὁ Λόγος ἀνείργει τῶν ἀδικημάτων· ἀλλὰ γὰρ φειδόμενος τοῦ μήκους τοῦ συντάγματος, τὰς ἑξῆς τοῦ Παιδαγωγοῦ προσάγω σοι ἐντολάς, ἵνα δὴ φυλάξῃ τὰς ἀπειλάς (38).

ΚΕΦ. Θʹ.

Πρὸς ἕνεκεν (39) *τὸ λουτρὸν παραληπτέον.*

Βαλανείου τοίνυν (ἐντεῦθεν γὰρ ἀπετράπην λέγων)· τέσσαρές εἰσιν αἰτίαι, καθ' ἃς ἐπ' αὐτὸ παραγινόμεθα· ἢ γὰρ καθαριότητος (40) ἕνεκα, ἢ ἀλέας, ἢ ὑγιείας, ἢ τελευταῖον ἡδονῆς. Ἡδονῆς μὲν οὖν ἕνεκα λούσασθαι παραπεμπτέον· ἄρδην γὰρ τὴν ἀναίσχυντον ἡδονὴν ἐκκοπτέον· παραληπτέον δὲ τὸ λουτρὸν ταῖς μὲν γυναιξὶ καθαριότητος ἕνεκεν καὶ ὑγιείας· ὑγιείας δὲ μόνης, ἀνδράσι. Περιττὸν δὲ τὸ B τῆς ἀλέας (41)· ἐξὸν δὲ καὶ ἄλλως παραμυθεῖσθαι τὸ κατεσκληκὸς ὑπὸ κρύους. Αἱ δὲ τοῦ βαλανείου συνεχεῖς χρήσεις καθαιροῦσι τὰς δυνάμεις, καὶ τοὺς φυσικοὺς χαλῶσι τόνους· πολλάκις δὲ ἐκλύσεις ἄγουσι καὶ λειποθυμίας. Τρόπον γάρ τινα πίνει τὰ σώματα, ὥσπερ τὰ δένδρα, οὐ μόνον τῷ στόματι, ἀλλὰ καὶ τῇ δι' ὅλου τοῦ σώματος κατὰ τὸ λουτρὸν, ὥς φασι, ποροποιΐᾳ. Τεκμήριον τούτου· διψήσαντες πολλάκις, ἔπειτα ἐμβάντες εἰς τὰ ὕδατα, τὴν δίψαν ἠκέσαντο. Εἰ μὴ οὖν πρός τι ὠφελεῖ τὸ λουτρὸν, ἤδη (42) σφᾶς ἐκλυτέον αὐτῷ· *ἀνθρωπογναφεῖα* ἐκάλουν αὐτὰ οἱ παλαιοί· ἐπεὶ θᾶττον ἢ προσῆκε ῥακοῖ τὰ σώματα (43), καὶ προγηράσκειν ἀναγκάζει καθεψῶντα (44) κατὰ τὰ αὐτὰ τῷ σιδήρῳ (45), μαλασσομένης τῇ θερμότητι C τῆς σαρκός· ἐντεῦθεν οἱονεὶ τῆς βαφῆς καὶ τῆς στομώσεως τοῦ ψυχροῦ δεόμεθα. Οὐδὲ μὴν ἑκάστοτε λουτέον, ἀλλ' εἴτε ἔλαττόν τις εἴη κενὸς, ἢ αὖ πλήρης ἄγαν, παραιτητέον τὸ βαλανεῖον, ναὶ μὴν κατὰ τὴν τοῦ σώματος ἡλικίαν, καὶ τοῦ ἔτους τὴν ὥραν·

A lius intemperantiæ : et præterea maledicta afferre in eos, qui propter divitias male sentiunt et se gerunt, in quibus Logos terrendo prohibet a maleficiis. Cæterum ✠ parcens prolixitati operis adducam Pædagogi præcepta, quæ sequuntur, ut minas prætercam.

CAP. IX.

Quanam de causa sit balneum accedendum.

Balnei ergo (ab eo enim digressa est oratio) quatuor sunt causæ, propter quas ad ipsum accedimus. Vel enim causa munditiei, vel caloris, vel sanitatis, vel postremo voluptatis. Voluptatis autem causa, quæ instituitur, lotio, est rejicienda : impudens enim voluptas est omnino exscindenda. Sumendum est autem lavacrum, mulieribus quidem mundationis causa et sanitatis : solius autem sanitatis causa, viris. Caloris vero causa lavari est superfluum, cum quod frigore collapsum est, possit aliter recreari. Porro autem balnei frequentes usus vires adimunt, naturalemque roboris vehementiam relaxant, sæpe autem virium defectiones et deliquia inde proveniunt. Quodammodo enim corpora, non secus ac arbores, non solum ore, sed etiam iis, qui per totum corpus inter lavandum aperiuntur, meatibus bibunt. Hujus autem rei est indicium, quod qui sitierint, deinde in aquas descenderint, siti remedium sæpe invenerunt. Nisi ergo ad aliquid prosit lavacrum, non oportet nos eo resolvere. Veteres ea ἀνθρωπόγναφεῖα, hoc est, « fullonicas hominum officinas, » vocarunt, quoniam citius quam par erat pannosa corpora efficiunt, et ante tempus cogunt ea decoquendo consenescere, dum non secus ac in ferro, calore caro mollificatur; hinc frigidi veluti tinctura et temperatura opus habemus. Neque vero semper est lavandum, sed sive paulo fueris ina

✠ P. 281 ED. POTTER, 240 ED. PARIS.

(38) *Ἵνα δὴ φυλάξῃ τὰς ἀπειλάς.* Scribe, ἵνα δὴ φυλάξω τὰς ἀπειλάς. Sequenti capite, versu εἰ μὴ οὖν, optime interpres legit, οὐ δὴ σφᾶς ἐκλυτέον αὐτῷ, non autem ἤδη. HEINSIUS. — Hervetus vertit « ut caveant, » ac si legisset ἵνα δὴ φυλάξωσι. Verum retineri debet recepta lectio, quam universi codices firmant. Est enim φυλάξῃ mediæ vocis secunda persona a φυλάττομαι, qua voce in hoc ipso capite non semel usus est Clemens. Vel scribendum φυλάξῃς. Sensus est: « Adducam tibi Pædagogi præcepta, ut ab ejus minis tibi caveas. »

(39) *Ἕνεκεν.* Ἕνεκα, Nov.

(40) *Καθαριότητος.* Καθαρότητος Pal. ms. SYLBURG.

(41) *Τῆς ἀλέας.* Calidis balneis utebantur majores ad levandas lassitudines, necnon ad corpora emollienda, calidis et tepidis ad conciliandum somnum, frigidis lavabantur et ob voluptatem, et ut robustiores redderentur, calorque naturalis intro repulsus major evaderet, ideoque fere post calidas balneas ea adhibebantur: quem usum primos omnium Euphorbum Jubæ regis, et Antonium Musam Augusti medicos monstrasse, refert Plinius, lib. XXV, c. 7. Balneis etiam quidam uti consueverant, quod non possent cibos coquere, nisi loti, ut auctor est Plutarchus, qui Titum imperatorem hac de causa interiisse prodidit ex relationibus eorum, qui ægrotanti ministrarunt. Mercurialis, lib. I, c. 10, *De arte gymnast.*; Plato, VI *De legib.*, calida vocat γεροντικὰ λουτρά, Æginetæ frigida, ψυχρόλουτρα, « psychrolutres » Senecæ. COLLECT.

(42) *Ἤδη.* Hæc vox aut interrogative accipienda videtur, aut in οὐδέ aliamve similem particulam transmutanda. SYLBURG.

(43) *Ῥακοῖ τὰ σώματα.* « Rugosa reddunt corpora, » ut apud Aristophanem, *Pluto*, τὰ ῥάκη, ἤγουν τὰς ῥυτίδας, intelligit Budæus: et apud Dioscoridem ἐῤῥακωμένα πρόσωπα, « rugosas facies » vertit Ruellius. Quod vero sequitur, « frigidi velut tinctura opus habemus, » Græce erat ἐντεῦθεν οἱονεὶ τῆς βαφῆς καὶ τῆς στομώσεως τοῦ ψυχροῦ δεόμεθα· « Inde frigida tanquam mersione ac tinctura opus habemus. » Intelligit enim immersionem ferri in aquam, cum qua comparat frigidum balneum, quo post calidum utebantur. Sic Ecclesiastici XXXI: Κάμινος δοκιμάζει στόμωμα ἐν βαφῇ. Hesychio, Σίδηρος ἄβαπτος, ἀστόμωτος. Galenus, lib. X *Methodi*, partes enumerat quatuor: primam, in quam ingredientes in aere versarentur calido; secundam, quo ex illa in aquam calidam descenditur; tertiam, ubi in frigidam ibant: in quarta, sudorem detergebant. COLLECT. — Petrus Halloixius, *Illustrium secundi sæculi scriptorum vitis*, pag. 105, hæc sic vertit: « Quoniam balnea citius, quam oporteat, deterant corpora, et illa decoquendo cogant ante tempus senescere, dum, similiter atque ferro accidit, calore caro emollitur. Hinc et rigore frigidæ, velut temperatura, indigemus. » Male verterat Hervetus.

(44) *Καθεψῶντα.* Καθέψοντα, Nov.

(45) *Τῷ σιδήρῳ.* Galenus *Θεραπευτικῆς μεθόδου* lib. X: Τοιοῦτον γάρ τοι συμβαίνειν ἔοικεν ἡμῖν εἰς τὴν ψυχρὰν δεξαμένην εἰσιοῦσιν ἐπὶ τοῖς βαλανείοις,

nior, vel ✠ rursus paulo repletior, respuendum est balneum, et sed eo certe utendum est habita ratione ætatis, corporis, et temporis anni. Non enim omnes semper, nec semper juvat, ut qui earum rerum sunt periti, fatentur. Nobis autem sufficit symmetria, quam semper, ut vitæ nostræ opem ferat, advocamus. Neque enim balneo adeo utendum est, ut manus alterius egeamus adminiculo: neque vero assidue et sæpe in die lavandum est, sicut frequenter in forum ventitamus. Jam vero multos quoque habere, qui perfundant, est proximos injuria afficere per delicias: et est eorum, qui non intelligunt, oportere esse commune eorum, qui lavantur, balneum. Oportet autem maxime quidem lavare animam, purgante Logo, et nonnunquam etiam corpus propter sordes, quæ ei adnascuntur. Quin etiam sunt nonnunquam resolvendi labores: « Væ enim vobis, Scribæ et Pharisæi hypocritæ, » dicit Dominus, « quoniam similes estis sepulcris dealbatis. Sepulcrum pulchrum apparet extrinsecus: intus autem plenum est mortuis ossibus et omni immunditia [a]. » Et rursus dicit eisdem: « Væ vobis, quoniam mundatis quod est extrinsecus poculi et patinæ, intus autem plena sunt immunditia: munda primum quod intus est poculi, ut sit etiam mundum quod est exterius [b]. » Optimum ergo lavacrum expurgat sordes animæ, estque spirituale: de quo dicit aperte prophetia: « Abluit Dominus sordes filiorum et filiarum Israel, et mundabit sanguinem ex medio ipsorum [c], » sanguinem iniquitatis et cædes prophetarum. Purgationis autem modum subjunxit Logos, dicens: « In spiritu judicii, et in spiritu ustionis. » Quod est autem e corpore carneum, vel per solam aquam abluitur: ut fit sæpe ruri. ubi non est balneum.

A οὐ γὰρ πάντας ἀεὶ (46), οὐδὲ ἀεὶ ὀνίνησιν, ὡς οἱ περὶ ταῦτα σοφοὶ ὁμολογοῦσιν. Ἡμῖν δὲ ἀπόχρη ἡ συμμετρία, ἣν πανταχοῦ βοηθὸν ἐπικαλούμεθα τῷ βίῳ. Οὐδὲ (47) γὰρ τοσοῦτον ἐνδιατριπτέον τῷ βαλανείῳ, ὡς δεῖσθαι χειραγωγοῦ· οὐδὲ συνεχῶς καὶ πολλάκις ἡμέρας λούεσθαι, καθάπερ εἰς ἀγορὰν θαμίζοντες. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὸ πλειόνων οἰκετῶν καταιονᾶσθαι, ἐξυβρίζειν ἐστὶν εἰς τοὺς πλησίον, πλεονεκτοῦντας τῇ τρυφῇ· καὶ συνιέναι μὴ ἐθελόντων, ὡς κοινὸν ἐπίσης εἶναι τῶν λουομένων τὸ βαλανεῖον δεῖν. Λούειν δὲ δεῖ μάλιστα μὲν τὴν ψυχὴν καθαρσίῳ Λόγῳ· καὶ τὸ σῶμα δὲ ἔσθ' ὅτε, διὰ τὴν ἄσην (48), τὴν ἐπιφυομένην αὐτῷ· οὐ μὴν ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ ὑπεκλύειν τοὺς καμάτους. « Οὐαὶ γὰρ ὑμῖν, Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, » φησὶν ὁ Κύριος, « ὅτι ὅμοιοί B ἐστε (49) τάφοις κεκονιαμένοις. Ἔξωθεν (50) ὁ τάφος φαίνεται ὡραῖος, ἔνδον δὲ γέμει ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας. » Καὶ πάλιν τοῖς αὐτοῖς φησιν· « Οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξω (51) τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔνδοθεν δὲ γέμουσιν ἀκαθαρσίας· καθάρισον πρῶτον τὸ ἔνδον (52) τοῦ ποτηρίου, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἔξωθεν καθαρόν. » Τὸ μὲν οὖν ἄριστον λουτρὸν τῆς ψυχῆς ἀποσμήχει τὸν ῥύπον, καὶ ἔστι πνευματικόν· ἐφ' οὗ διαῤῥήδην ἡ προφητεία λέγει· « Ἐκπλυνεῖ Κύριος τὸν ῥύπον τῶν υἱῶν καὶ τῶν θυγατέρων Ἰσραὴλ (53)· καὶ καθαριεῖ τὸ αἷμα ἐκ μέσου αὐτῶν, » τὸ αἷμα τῆς ἀνομίας καὶ τῶν προφητῶν τοὺς φόνους. Καὶ τὸν τρόπον τῆς καθάρσεως ἐπήγαγεν ὁ Λόγος, εἰπών· « Ἐν πνεύματι κρίσεως, καὶ ἐν πνεύματι καύσεως. » Τὸ δὲ τοῦ σώματος, τὸ σαρ- C κικὸν, καὶ διὰ μόνου ὕδατος ἀποπληροῦται (54), καθάπερ ἐν ἀγροῖς πολλάκις γίνεται, ὅπου βαλανεῖον οὐκ ἔστι.

CAP. X.

Quod exercitia quoque sint deligenda iis, qui vitam agunt rationi consentaneam.

Adolescentibus autem sufficit gymnasium, etiamsi adsit balneum. Etenim ut hæc viri quoque longe balneis anteferant, forte non malum fuerit; ut quæ

ΚΕΦ. Ι'.

Ὅτι καὶ γυμνάσια ἐκκριτέον (55) τοῖς κατὰ λόγον βιοῦσιν.

Μειρακίοις δὲ γυμνάσιον ἀπόχρη, κἂν βαλανεῖον παρῇ· καὶ γὰρ καὶ ταῦτα τοῖς ἀνδράσι παντὸς μᾶλλον πρὸ τῶν λουτρῶν ἐγκρῖναι (56) οὐ φαῦλον ἴσως

✠ P. 282 ED. POTTER, 241 ED. PARIS.

[a] Matth. xxiii, 27. [b] Ibid. 25, 26. [c] Isa. iv, 4.

οἷόν τι καὶ τῇ τοῦ σιδήρου βαφῇ. « Quippe simile quiddam nobis accidere videtur, cum in frigidum solium post balneum ingredimur, ei, quod accidit ferro, cum tingitur. » Etenim tum refrigeramur, tum roboramur, quemadmodum et illud, ubi candens jam redditum frigida mergitur. Ibidem: Ὅσα δὲ ἠραιώθη τε καὶ περαιτέρω τοῦ προσήκοντος ἐχαλάσθη, ταῦτα εἰς τὴν κατὰ φύσιν ἐπανέρχεται συμμετρίαν, ὡς δηλοῖ τὸ τέταρτον τοῦ λουτροῦ μέρος· « Si qua vero laxata et justo plus sunt remissa, ea in naturalem redeunt mediocritatem; id quod quarta pars balnei indicat. » Refert ad id, quod rugosa fieri dixit corpora Clemens, astringi contra frigida inquit Plinius, lib. xxv, cap. 7. Collect.

(46) Ἀεί. Expungendum videtur. Sylburg.

(47) *Οὐδέ*. Οὐ Pal. ms. Mox mallem cum articulo, πολλάκις τῆς ἡμέρας. Sylburg.

(48) *Ἄσην*. In marg. Bod. aliquis scripsit ἀηδίαν. In Reg. ἀηδίαν est in textu, utrumque autem in margine.

D (49) *Ὅμοιοί ἐστε*. Παρομοιάζετε, Matth.

(50) *Ἔξωθεν*. Οἵτινες μὲν ἔξωθεν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν, Matth.; ἔνδοθεν pro ἔνδον Bod., Reg.

(51) *Ἔξω*. Ἔξωθεν, Matth. Mox, Ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας· Φαρισαῖε τυφλέ, καθάρ. Ibid.

(52) *Ἔνδον*. Ἐντός Matth. Mox, τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρόν. Ibid.

(53) *Ἰσραήλ*. Σιὼν, καὶ τὸ αἷμα ἐκκαθαριεῖ, Bibl. Græc. Dein, καὶ πνεύμ. κ. omisso ἐν. Ibid.

(54) *Ἀποπληροῦται*. H. ἀποπλύνεται, « abluitur. » Sylburg. — Πληροῦται, Nov. Mox, ἐν ἀγροῖς γίνεται πολλάκις, Nov.

(55) *Ἐκκριτέον*. C. cum fratre mavult ἐγκριτέον. Sylburg.

(56) *Ἐγκρῖναι*. Pal. habet ἐγκρίνεται. Sylburg. — Dein, φαύλων, Reg., sed aliquis o super ω scripsit.

ἔχοντά τι χρήσιμον τοῖς νέοις πρὸς ὑγίειαν· σπουδήν τε καὶ φιλοτιμίαν ἐντιθέντα, οὐχὶ εὐεξίας μόνον, ἀλλὰ καὶ εὐψυχίας ἐπιμελεῖσθαι· ὃ δὴ γινόμενον ἄνευ τοῦ τῶν κρειττόνων ἔργων ἀποσπᾶσθαι, χαρίεν καὶ οὐκ ἀλυσιτελές. Οὐδὲ ἐνταῦθα δὲ ὑπεξαιρετέον τῆς κατὰ τὸ σῶμα διαπονήσεως τὰς γυναῖκας· ἀλλ' οὐκ ἐπὶ πάλην καὶ δρόμους παρακλητέον αὐτάς· ταλασιουργίᾳ (57) δὲ γυμναστέον, καὶ ἱστουργίᾳ, καὶ τῷ παραστῆναι τῇ πεττούσῃ, εἰ δέοι. Ἔτι δὲ αὐτουργικῶς προκομίζειν χρὴ ἐκ τοῦ ταμιείου τὰς γυναῖκας, ὧν δεοίμεθα· καὶ τῷ μύλῳ προσελθεῖν οὐκ αἰσχρὸν αὐτάς· οὐδὲ μὴν περὶ τὸ ὕψος (58) ἀσχολεῖσθαι, ὅπως θυμήρες ᾖ τἀνδρὶ, ὄνειδος οἰκουρῷ γαμετῇ καὶ βοηθῷ. Εἰ δὲ καὶ στρωμνὴν ἀνατινάξαι δι' αὐτῆς, καὶ ποτὸν ὀρέξαι διψῶντι τῷ γεγαμηκότι, καὶ ὄψον παραθείη, εὐσχημονέστατα μέντ' ἂν, καὶ εἰς σώφρονα ὑγίειαν γυμνασθείη, τὴν τοιαύτην γυναῖκα ὁ Παιδαγωγὸς ἀποδέχεται, ἣ (59) « τοὺς πήχεις ἐκτενεῖ εἰς τὰ χρήσιμα· τὰς χεῖρας (60) δὲ αὐτῆς ἐρείδεται εἰς ἄτρακτον· χεῖρας δὲ αὐτῆς διήνοιξε πένητι· καρπὸν δὲ ἐξέτεινε πτωχῷ· » τὴν μάλιστα διακονίαν (61) οὐκ ἐπῃσχύνθη, ζηλώσασα Σάῤῥαν, ὑπουργῆσαι τοῖς ὁδοιπόροις· εἶπε γὰρ αὐτῇ ὁ (62) Ἀβραάμ· « Σπεῦσον, καὶ φύρασον τρία μέτρα σεμιδάλεως· καὶ ποίησον ἐγκρυφίας. » « Ῥαχὴλ δὲ, ἡ θυγάτηρ Λάβαν, ἤρχετο, φησὶ, μετὰ τῶν προβάτων τοῦ πατρὸς αὐτῆς. » Καὶ οὐκ ἤρκει ταῦτα, ἀλλὰ τὴν ἀτυφίαν ἐκδιδάσκων, προσεπήγαγεν· « Αὕτη (63) γὰρ ἔβοσκε τὰ πρόβατα τοῦ πατρὸς αὐτῆς. » Καὶ μυρία ὅσα αἱ Γραφαὶ ὀρέγουσι, εὐτελείας ἅμα καὶ αὐτουργίας, πρὸς δὲ καὶ γυμνασίων ὑποδείγματα. Ἀνδρῶν δὲ οἱ μὲν γυμνοὶ καὶ πάλης μετεχόντων (64)· οἱ δὲ καὶ σφαίρῃ τῇ μικρᾷ παιζόντων, τὴν Φενίνδα παιδιὰν (65) ἐν ἡλίῳ μάλιστα· ἄλλοις, ὁ πε-

A habeant aliquid, quod juvenibus **104** confert ad sanitatem, studiumque ac laudis cupiditatem afferunt, ut non solum bonæ corporis habitudinis, sed ✠ etiam animi hilaritatis curam gerant. Quod si fiat ita, ut a rebus interim melioribus non abstrahantur, scitum est et non inutile. Neque vero hic sunt abducendæ mulieres a labore corporis : sed non ad luctam et cursum exhortandæ sunt; verum in lana et tela sunt exercendæ, et ut pistrici adsint, si opus sit. Præterea autem ipsas per se uxores oportet ex penu afferre ea, quibus opus habemus : et neque eis ad pistrinum accedere turpe est : sed neque in coquendo obsonio versari, ut id fiat marito gratum, mulieri domus custodi et auxiliatrici est dedecus. Jam vero si et per se vestes stragulas B excusserit, et sitienti marito potum præbuerit, cibumque apposuerit honestissime, seque ad moderatam sanitatem ita exercuerit, talem mulierem suscipit Pædagogus, quæ « cubitos extendit ad ea, quæ sunt utilia, manus suas colo fulcit, easdemque pauperi aperit, carpum vero mendico porrigit [a], » nec, quod præcipuum est ministerium, ad imitationem Saræ viatoribus succurrere erubescit : dixit enim ei Abraham : « Festina, et commisce tres mensuras similæ, et fac subcinericios [b]. » « Rachel autem filia Laban veniebat, inquit, cum ovibus patris sui [c]. » Nec ea suffecerunt, sed docens quam ab omni esset fastu aliena, subjunxit : « Ipsa enim pascebat oves patris sui [d]. » Alia nobis innumerabilia præbent Scripturæ exempla frugalitatis, mini- C sterii, et etiam exercitii. Ex viris autem, alii quidem nudi luctentur : alii vero parvo quoque globo ludant, præcipue eo ludo, quem Phenínda dicunt, in sole. Aliis vero sufficit deambulatio rus euntibus,

✠ P. 283 ED. POTTER, 242 ED. PARIS. [a] Prov. XXXI, 19, 20. [b] Gen. XVIII, 6. [c] Gen. XXIX, 9. [d] Ib.

(57) *Ταλασιουργίᾳ*. Ταλασιουργίαν Nov.

(58) *Περὶ τὸ ὕψος*. Hervetus interpres legit περὶ τὸ ὄψον, dum vertit, « in coquendo obsonio versari. » H. ὕφος legit, i. e. « texturam, » sed cum ἱστουργίας jam ante facta sit mentio, et mox de obsoniis apparandis apponendisque verba fiant, vulgata scriptura, ὕψος, ferri potest, intelligique locus sublimior, in quem per scalam ascendendum sit, ut in ædibus lectus, in horto arbor, et alibi alia. SYLBURG.

(59) *Ἣ*. Relativum ἣ cum Herveto interprete reposui pro vulg. disjunctiva ἤ. SYLBURG. — Consentiunt codices mss. Porro sequentia hoc modo exhibent Bibl. Græc.: Τοὺς πήχεις ἐκτείνει ἐπὶ τὰ συμφέροντα· τὰς δὲ χεῖρας αὐτῆς ἐρείδει, etc.

(60) *Τὰς χεῖρας*. Hæc sunt ex XXXI Prov. de laudibus fortis feminæ, v. 19. Illud vero, τὰς δὲ χεῖρας αὐτῆς ἐρείδει εἰς ἄτρακτον, quod Hervetus reddit, « manus suas colo fulcit, » Antuerpiensis editio e Græco vertit, « manus suas firmat ad fusum, » ut paulo ante v. 17 : « Firmavit brachia sua ad opus, » ἤρεισε τοὺς βραχίονας. Symmachus ἐκραταίωσεν, Aquila et Theodotio ἐκαρτέρωσεν. At non æque bene vertit, quod sequitur, καρπὸν δὲ ἐξέτεινε, « fructum autem extendit. » Nam καρπός hic partem proximam palmæ significat : sic verterunt quidam in Psalmis olim, « Labores fructuum tuorum quia manducabis. » COLLECT.

(61) *Τὴν μάλιστα διακονίαν*. « Præcipuum » ac cæteris plerisque anteferendum « ministerium, » nam φιλοξενία inter primarias virtutes numerabatur, et in canonicis Epistolis eo nomine sæpius præcipitur : eratque illis præcipue sæculis necessaria, quibus Evangelii præcones hospitio excipiendi erant.

(62) *Ὁ*. Abest a Nov.

(63) *Αὕτη*. Αὐτή Gen.

(64) *Μετεχόντων*. Μετεχέτωσαν Nov., Reg., Bod.

(65) *Τὴν Φενίνδα παιδιάν*. Apud Hesychium, Φεννίδα, παιδιὰν σφαίρας. Suidas, Φεννίς παιδιά. Varinus Φεννίς ἐστι, καὶ Φενίνδα, ἀπὸ τοῦ Φενακίδα, κατὰ συγκοπήν. Eustathius in *Odyss.* : Αὕτη D ἡ παιδιά, ἡ λεγομένη Ἐφενίνδα ἐστίν. Αὐτὴ καὶ φεννὶς ἐλέγετο. Pollux lib. IX : Φαιννίδα ἀπὸ Φαιννίδου τοῦ εὑρόντος, ἢ ἀπὸ τοῦ φενακίζειν, ὅτι ἑτέρῳ προδείξαντες, ἑτέρῳ ῥίπτουσιν, ἐξαπατῶντες τὸν οἰόμενον· ἢ διὰ τοῦ μικροῦ σφαιρίου. ὃ ἐκ τοῦ *ἁρπάζειν* ὠνόμασται. Sic enim lego in manuscripto. « Phænnida, inquit, dicitur aut a primo inventore Phænnide, aut a decipiendo, quoniam cum uni sphæram porrexerint quasi missuri, alteri projiciunt, decipientes credulum : videtur autem esse minoris pilæ ludus, qui a *rapiendo* nomen sumpsit. » Alii lusus, quos enumerat Pollux, dicuntur βασιλίνδα, χυτρίνδα, μυΐνδα. Sic apud Athenæum lib. I : Τὸ δὲ καλούμενον διὰ τῆς σφαίρας ἁρπαστὸν φαινίνδα ἐκαλεῖτο. « Quod in ludo pilæ nunc harpastum vocant, appellabatur olim phæninda, mihi quidem gratissimum ob laborem certaminis circa pilam, et quia cervicem maxime is ludus roborat, quem sic Antiphanes describit : sumptam pilam huic lætus dat,

vel in urbem descendentibus. Quod si etiam ligonem tractaverint, non est hæc illiberalis quæstus œconomici accessio ad agricolam pertinentis exercitii. Cæterum oblitus ✠ sum propemodum dicere, quod Pittacus ille, rex Mitylenæorum, molebat, acri utens exercitio. Pulchrum est autem etiam aquam per se haurire, et ligna scindere, quibus sit usurus. « Jacob » autem pascebat oves Laban, quæ relictæ fuerant, regale habens signum, « virgam styracinam [a], » quæ per lignum meditabatur naturam mutare in melius. Multis quoque, quæ alta fit voce, lectio est exercitium. Jam vero lucta quoque, quam admisimus, non assumatur gratia inutilis contentionis et vanæ gloriæ cupiditatis, sed ut viriles excernantur sudores. Nec vero laborandum est in ostentando ea in re artificio, sed recta lucta certandum est, collorum, manuum, laterum explicatione et motu. Est enim honestior et virilior, quæ cum decoro robore fit hoc modo exercitatio,

A ρίπατος αὐτάρκης ἀγρόνδε βαδίζουσιν, ἢ εἰς ἄστυ κατιοῦσιν. Εἰ δὲ καὶ σκαπάνης ἅψαιντο, οὐκ ἀγεννὲς τοῦτο (66) παρεμπόρευμα οἰκονομικὸν γυμνασίου γεωργικοῦ. Ἀλλὰ γὰρ, μικροῦ δεῖν, ἔλαθέν με εἰπεῖν ὁ Πιτταχὸς (67) ἐκεῖνος, ὅτι ἤλθεν (68) ὁ Μιτυληναίων βασιλεὺς, ἐνεργῷ γυμνασίῳ χρώμενος. Καλὸν δὲ καὶ ὕδωρ ἀντλῆσαι δι' αὑτοῦ, καὶ ξύλα διατεμεῖν, οἷς αὐτοῖς χρήσεται (69). « Ἰακὼβ » δὲ ἐποίμαινε τὰ πρόβατα Λάβαν, τὰ ὑπολειφθέντα, σημεῖον ἔχων βασιλικὸν, « ῥάβδον στυρακίνην (70), » ἐναλλάττειν μελετῶσαν διὰ τοῦ ξύλου ἐπὶ τὸ βέλτιον τὴν φύσιν. Πολλοῖς δὲ ἔσθ' ὅτε καὶ τὸ γεγωνὸν (71) τῆς ἀναγνώσεως γυμνάσιόν ἐστι. Καὶ δὴ τά γε καὶ κατὰ πάλην, ἣν ἐνεκρίναμεν, εἰ μὴ (72) φιλονεικίας ἀχρήστου παραλαμβανέσθω χάριν, εἰς δὲ ἱδρώτων B ἀνδρωδῶν ἐκκρίσεις· καὶ οὔτι γε τὸ ἔντεχνον διαπονητέον, τὸ ἐπιδεικτικὸν αὐτῆς· τὰ δὲ ἀπὸ ὀρθῆς πάλης (73), ἀπ' αὐχένων, καὶ χειρῶν, καὶ πλευρῶν ἐξειλήσεως· κοσμιωδεστέρα (74) γὰρ καὶ ἀν-

✠ P. 284 ED. POTTER, 242-243 ED. PARIS. [a] Genes. xxx, 37.

aliumve simul fugit, alium extrudit, alium sursum lapsum erigit clangore magno vocum. » Phæninda porro vocabant ἀπὸ τῆς ἀφέσεως, « a missione. » Alii ἀπὸ τοῦ φαίνεσθαι, quod missa pila « conspiciatur. » Vide, num ἀπὸ τοῦ φαίνειν, quod « monstretur, » cui non mittitur. Explicat hunc lusum Galenus libro de ea re, et Mercurialis lib. II, cap. 6, *De gymnast.* Collect. — Hic lusus etiam φεννὶς, φαινίνδα, φεννίδα et ἐφετίνδα dicebatur. Conf. Meursii *Græcia feriata* in Ἐφετίνδα.

(66) *Οὐκ ἀγ. τ.* Hæc sic distinguit Nov. οὐκ ἀγεννές· τοῦτο παρ.

C (67) *Πιτταχός.* Similia sunt, quæ scribit Isidorus Pelusiota lib. I, epist. 470 : Ὁ Μιτυληναῖος δὲ Πιττακὸς, καίτοι βασιλεὺς ὢν, τὸν μύλον ηὐτούργει, καὶ ἐνεργῶς γυμνασάμενος καὶ τὴν τροφὴν ἐργασάμενος· « Mitylenæus autem Pittacus, quamvis rex esset, in pistrino ipse opus faciebat, acriter se exercens, et cibum sibi conficiens. » Diogenes Laertius sub finem *Pittaci* : Τούτῳ γυμνάσιον σῖτον ἀλεῖν, ὥς φησι Κλέαρχος ὁ φιλόσοφος· « Huic exercitium fuit molendi tritici, ut Clearchus philosophus testatur. » Plutarchus in *Convivio* : Ἐγὼ γὰρ, εἶπε, τῆς ξένης ἤκουον ᾀδούσης πρὸς τὴν μύλην, ἐν Λέσβῳ γενόμενος· Ἄλει, μύλα, ἄλει· καὶ γὰρ Πιττακὸς ἀλεῖ μεγάλας Μιτυλήνας βασιλεύων· « Ipse enim, inquit, cum in Lesbum venissem, audivi hospitam ad pistrinum cantantem : Mole, o mola, mole : nam et Pittacus qui magnæ Mitylenæ imperat, molit. » Idem etiam auctor refert, eum πέπτειν ἑαυτῷ, « panes sibi coxisse. » Quin etiam molæ encomium scripsit, ut D refert Ælianus *Variæ hist.* lib. VII, cap. 4.

(68) *Ἤλθεν.* Flor. edit., ἤλεθεν. Pal. ms. (ut etiam Nov., Reg., Bod.) ἦλθεν, i. e. ἐβάδισεν, « ambulavit, » vera scriptura est ἤληθεν, « molebat : » ut declarant hæc apud Diogenem Laertium ex Clearcho : Τούτῳ γυμνάσιον, σῖτον ἀλεῖν. Simplicior etiam verborum hic esset ordo : Εἰπεῖν ὅτι ὁ Πιττακὸς ἐκεῖνος, ὁ Μιτυληναίων βασιλεὺς, ἤληθεν. Sylburg. — Huic exemplo subjicit Mercurialis, lib. IV, cap. 5, istud : Quin noster Galenus de se ipso refert, aliquando hieme in agro se deprehensum dum ligna finderet, hordeumque in pila tunderet, et degluberet, aliaque exercendi duntaxat corporis gratia faceret, quæ opera quotidie agrestes solent. (Lib. II *De tuenda valetudine* cap. 8.) Athenæus etiam lib. I Homerum notat decorum spectantem, finxisse heroas suos vesci carnibus, quas sibi præparassent. Nec enim vel pudendum, vel ridendum fuit, quod obsonium elixantes vel condientes aspicerentur. Sibi namque id ministerium obibant, et, quod ait Chrysippus, sua in ea re ipsis admodum placebat dexteritas. Ulyssem igitur congerendis ad focum lignis, et artem culinariam habilem, quantum alium quemvis, poeta fuisse scribit. Collect.

(69) *Αὐτοῖς χρήσεται.* Convenientius forte, αὐτὸς χρήσεται, « ipse utetur. » Sylburg.

(70) *Ῥάβδον στυρακ.* Apud LXX, loco Genesis citato, ἔλαβε καὶ Ἰακὼβ ῥάβδον στυρακίνην χλωρὰν καὶ καρυΐνην καὶ πλατάνου, « styracinam viridem, nuceam et ex platano. » Vulgata Latina : « Tollens ergo Jacob virgas populeas virides, et amygdalinas, et ex platanis. » Plinius styracis arboris meminit lib. XII, c. 17 : « Ex Syria revehunt styracem acri odore ejus in focis abigentes fastidium : » et lib. cap. 6. Collect.—Porro Clemens hoc ad lignum crucis refert.

(71) *Γεγωνόν.* Hoc pro vulg. γεγωνός reposui e Pal. ms. Seneca id dicit, « clara voce legere. » Sylburg. — Γεγωνόν etiam habent codices nostri. Porro Scholiastes in marg. Bod. et Reg. hæc adnotat : Τὸ μεγαλοφώνως καὶ τορῶς· γεγωνὸν γὰρ λέγεται τὸ μέγα φθέγμα.

(72) *Εἰ μή.* Rectius cum H. legemus οὐ μή. Sylburg.

(73) *Ὀρθῆς πάλης.* Ὀρθὴ πάλη opponitur τῇ ἀνακλινοπάλῃ, in qua luctatores in arenis se volutabant. Conf. *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. II, cap. 20.

(74) *Κοσμιωδεστέρα.* Mercurialis *De arte gymnast.* lib. II, c. 8 : Tota hæc facultas in gymnasiis tres fines habuit; tempore Galeni mirum in modum crevit. Primum, ut athletæ in illis exercerentur, quo in ludos et amphitheatra exeuntes victoriam adipisci possent; secundum, ut ad bella homines exercerentur; tertium, ut homines et pueri luctantes optimum corporis habitum acquirerent, sicque sanitatem curarent. Galenus vero non modo luctam athleticam, sed et sanitati studentem interdum parce laudavit, utpote qua robur quidem augetur, at luxationis ossium, nec non suffocationis periculum immineat. Similiter et Clemens Alexandr. qui Galeni tempore Romæ floruit, in III *Pædag.* luctas omnes improbat, eam tantum honestiorem facit quæ μετ' εὐσχήμονος, et gratia bonæ valetudinis efficitur. Lucta autem recta vel erecta distinguitur ab ea, quæ in pavimento fit, quod genus pancratium volutatorium dicitur. Vide eumdem lib. V, cap. 5. Collect.

δρωδεστέρα μετ' εὐσχήμονος ῥώμης ἡ τοιαύτη διαπόνησις, ὑγιείας ἕνεκεν εὐχρήστου καὶ ὀνησιφόρου παραλαμβανομένη· οἱ δὲ ἄλλοι λοιπὸν (75), οἱ γυμναστικῆς οὐκ ἐλευθέρων στάσεων (76) μελέτην καταγγέλλοντες. Πανταχοῦ δὲ τοῦ μέτρου στοχαστέον. Ὡς γὰρ πόνους σιτίων ἡγεῖσθαι ἄριστον, οὕτω τὸ ὑπὲρ τὸ μέτρον πονεῖν, καὶ κάκιστον, καὶ κοπῶδες, καὶ νοσοποιόν. Οὔτ' οὖν παντάπασιν ἀργὸν εἶναι χρὴ, οὐδὲ μὴν παντελῶς ἐπίπονον. Καθάπερ καὶ ἐπὶ τῆς τροφῆς διεξεληλύθαμεν, παραπλησίως ἐν πᾶσι καὶ πανταχοῦ· οὐ πρὸς ἡδυπάθειαν τετράφθαι, καὶ ἀκόλαστον χρὴ δίαιταν, οὔτ' αὖ πρὸς τὴν ἐναντίαν τὴν ἄκρατον, ἀλλὰ τὴν μεταξὺ τούτων, τὴν ἐμμελῆ τε, καὶ σώφρονα, καὶ καθαρὰν ἑκατέρας κακίας, τρυφῆς τε καὶ φειδωλίας. Ἤδη δὲ, ὡς καὶ πρόσθεν εἰρήκαμεν, ἄτυφον ἡ αὐτάρκεια γυμνάσιον· καὶ τὸ ὑποδύσασθαί τινα αὐτὸν αὑτῷ, καὶ τὸ ἀπονίψασθαι τὼ πόδε· πρὸς δὲ, καὶ τὸ ἀληλιμμένον (77) λίπα ἀνατρίψαι αὑτόν· τὸ δὲ καὶ τὴν ἀμοιβὴν τὴν ἴσην ἀνταποδοῦναι τῷ τρίψαντι ἐναλλὰξ, καὶ τοῦτο δικαιοσύνης ἐστὶ κοινωνικῆς τὸ γυμνάσιον· καὶ παραδαρθεῖν φίλῳ νοσοῦντι, καὶ ὑπουργῆσαι μὴ δυναμένῳ, καὶ παραθεῖναι δεομένῳ. « Καὶ παρέθηκεν αὐτοῖς, » φησὶν, Ἀβραὰμ τοῖς τρισὶν ἄριστον « ὑπὸ τὸ δένδρον, » καὶ « παρέστη ἐσθίουσιν αὐτοῖς. » Καὶ ἡ ἁλιεία (78), ὡς « τῷ Πέτρῳ, » εἰ σχολὴν ἀπὸ τῶν ἀναγκαίων τῶν ἐν Λόγῳ μαθημάτων ἄγοιμεν. Αὕτη δὲ βελτίων ἡ ἄγρα, ἣν ἐχαρίσατο ὁ Κύριος τῷ μαθητῇ, καθάπερ ἰχθῦς διὰ ὕδατος, « ἀνθρώπους ἁλιεύειν » διδάξας.

A quæ utilis et conducibilis sanitatis gratia assumitur. Reliquæ sunt aliæ, quæ gymnasticæ non liberalium vitæ studiorum meditationem profitentur. Modus autem est ubique attendendus. Quemadmodum enim est optimum, ut labores cibos præcedant; ita supra modum laborare, est et pessimum, et molestum, et morborum causa. Neque ergo oportet esse omnino otiosum, neque penitus labore fatigatum. Sicut enim de alimento diximus, ita etiam dicendum est ubique in omnibus. Non ad voluptatem luxuriosamque rationem vita agenda est : nec rursus ad contrariam, et quæ nullum habeat temperamentum, sed eam, quæ inter hæc medium locum obtinet, estque temperata, ac moderata, et pura ab utroque ✠ vitio, deliciarum scilicet et parB citatis. Jam vero, sicut etiam ante diximus, sibi ipsi sufficere, est exercitium a fastu alienum : ut exempli gratia, quis ipsi sibi calceos induat, pedes lavet, oleo unctum confricet. Porro autem ei quoque, qui fricavit, mutuam dare operam, id quoque est communicativæ justitiæ exercitium : et dormire juxta amicum ægrotantem, et impotenti ministrare; et egenti ea, quæ sunt necessaria, apponere. « Et apposuit » eis, inquit, tribus Abraham prandium « sub arbore, » et « astitit eis » comedentibus [a]. Piscatio quoque, quemadmodum « Petro [b], » si nobis superfuerit a necessariis Logi disciplinis otium. Hæc est autem melior piscatio, quam Dominus largitus est discipulo, qui tanquam pisces in aqua, « homines piscari » docuit [c].

C

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Ἐπιδρομὴ (79) *κεφαλαιώδης τοῦ ἀρίστου βίου.*

Διὰ τοῦτο τὸ χρυσοφορεῖν, καὶ τὸ ἐσθῆτι μαλακωτέρᾳ (80) χρῆσθαι, οὐ τέλεον περικοπτέον· χαλινωτέον δὲ τὰς ἀλόγους τῶν ὁρμῶν, μὴ εἰς τὸ ἁβροδίαιτον ἡμᾶς ἐνσείσωσι φέρουσαι, ὑπὸ πολλῆς τῆς ἀνέσεως ἐξαρπάσασαι. Δεινὴ γὰρ ἡ τρυφὴ, εἰς κόρον ἐξοκείλασα, σκιρτῆσαι, καὶ ἀναχαιτίσαι, καὶ τὸν ἡνίοχον, καὶ τὸν Παιδαγωγὸν ἀποσείσασθαι· ὃς, πόῤῥωθεν ἀνακόπτων τὰς ἡνίας, ἄγει καὶ φέρει πρὸς

CAP. XI.

Compendiosa optimæ vitæ pertractatio.

Quocirca et aurum gestare, et molliori uti veste, non omnino rescindendum est : sed frenandæ sunt rationis expertes affectiones, ne per nimiam dissolutionem abripientes, ad mollem nos ac luxuriosam vitam impellant. Quæ enim in satietatem impegerunt deliciæ, mirandum in modum exsultant, et resistunt, aurigamque et Pædagogum excutiunt, qui procul habenas retinens, equum humanum

✠ P. 285 ED. POTTER, 243-244 ED. PARIS. [a] Genes. XVIII, 8. [b] Joan. XXI, 3. [c] Matth. IV, 18, 19.

(75) *Λοιπόν.* Si mendo caret, positum videtur pro περισσόν, « superfluum quid. » Aut forte legendum λειπέσθων, « relinquuntor. » SYLBURG.

(76) *Οὐκ ἐλευθέρων στάσεων.* H. e. « illiberalium stationum. » Intelligit autem varios luctatorum motus artesque, quibus adversarios supplantare conabantur.

(77) *Ἀληλιμμένον.* Ἀληλειμμένον, Bod., Reg. Mox, ἀνατρίψαι αὑτόν, « confricare se, » recte Bod. Dein, παραδραθεῖν pro παραδαρθεῖν, Reg., Bod. In iis, quæ e Genesi sequuntur, non tam verba, quam sensum recitat.

(78) *Καὶ ἡ ἁλιεία.* Galenus quoque piscationem inter exercitationes enumerat lib. II *De sanitate tuenda*, cap. 8, sicut et Avicenna ingredientem piscatorias naves debiliter exerceri censuit : sed quoniam cunctæ prope piscationes sub sole, et in locis sæpe malo aere plenis peraguntur, una excepta maritima, credimus medicos piscationis laborem parvi æstimasse. Neque tamen defuerunt imperatores, qui exercitationis gratia interdum piscarentur : D ceu de Augusto Cæsare scriptum est a Suetonio, et de Alexandro Severo a Lampridio. Meminit et Festus ludorum piscatoriorum; Mercurialis, lib. III, cap. 13, *De arte gymnast.* De hac piscatione Petri, Joannis XXI, Augustinus Tract. 122 : « Quod si fecissent discipuli defuncto Jesu priusquam resurrexisset a mortuis, putaremus eos illa, quæ animos eorum occupaverat, desperatione fecisse. Nunc vero, post eum sibi de sepulcro redditum vivum, subito, sicut fuerant, fiunt non hominum, sed piscium piscatores. Respondendum est ergo, non eos fuisse prohibitos ex arte sua licita victum necessarium quærere, sui apostolatus integritate servata, si aliquando unde viverent, aliud non haberent. » COLLECT.

(79) *Ἐπιδρομή.* Pal. ms. titulus est : Κλήμεντος περὶ τοῦ ἀληθινοῦ κάλλους λόγος τρίτος· qui verius ad primum hujus tertii libri caput pertinet. SYLBURG. — Verumtamen eumdem etiam titulum exhibent Reg., Bod., itemque in fine capitis, Nov.

(80) *Μαλακωτέρᾳ.* Μαλθακωτέρᾳ, Nov.

fert et agit ad salutem : animæ scilicet partem a ratione alienam, quæ in voluptates, et vituperandas appetitiones, et gemmas, et aurum, et vestem variam, reliquumque luxum efferatur. Illud autem memoria maxime tenendum est, quod sancte dictum est : « Conversationem **105** vestram in gentibus habentes honestam, ut in quo de vobis male loquuntur, tanquam maleficis, ex honestis operibus suspicientes Deum glorificent [a]. » Nobis ergo concedit Pædagogus frugali veste uti, albo colore, ut diximus : ut non arti varieganti, sed naturæ generanti, nos accommodantes, quidquid est fallax, et veritatem ementitur, repellentes, simplicem et uniusmodi veritatem amplectamur. Nimis ✠ delicatam adolescentulam reprehendens Sophocles, dicit :

Quæ feminarum sunt amictæ vestibus.

Quemadmodum enim militis, et nautæ, et principis ; ita etiam viri temperantis est propria vestis, quæ non est curiose elaborata, et est decora ac munda. Unde etiam quæ in lege per Moysen de « lepra [b] » lata est lex, rejicit id, quod est varium, et multis maculis notatum, tanquam nefarium, ut quod sit serpentis variis squamis simile. Eum ergo, qui varietate colorum minime efflorescit, totus autem a vertice capitis usque ad extremos pedes est candidus, mundum esse vult ; ut a corpore transientes, varia ac versipelli mentis affectione deposita, eum, qui non est varius nec anceps, simplicem veritatis colorem diligamus. Qui autem in hoc quoque Moysis est imitator, longe optimus Plato, illam « texturam » admittit, « cui non amplius operis est adhibitum, quam pudica mulier postulet. Albi vero colores honestati conveniunt. » Alibi quoque dicit : « Et in textura non adhibere tincturas præterquam adornamenta belli. » Pacificis ergo hominibus et lucidis album convenit. Quemadmodum ergo signa, quæ quidem ad causas proxime accedunt, si adsunt, ipsas præsentes significant, vel potius effecti exsistentiam monstrant, quemadmodum fumus ignem ; bonus autem color

A σωτηρίαν τὸν ἵππον τὸν ἀνθρώπινον (81), τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ περὶ ἡδονὰς, καὶ ὀρέξεις ἐπιψόγους, καὶ λίθους, καὶ χρυσίον, καὶ ἐσθῆτα ποικίλην, καὶ τὴν ἄλλην χλιδὴν ἐκθηριούμενον (82)· ἐκεῖνο μάλιστα ἐν νῷ ἔχοντες (83) τὸ εἰρημένον ἁγίως· « Τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν (84) ἔχοντες καλὴν, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν (85) ὑμῶν, ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες δοξάσωσι τὸν Θεόν. » Δίδωσιν οὖν ἡμῖν ὁ Παιδαγωγὸς ἐσθῆτι χρῆσθαι τῇ λιτῇ, χρόᾳ δὲ τῇ λευκῇ, ὡς προειρήκαμεν· ἵνα μὴ τέχνῃ ποικιλλομένῃ, φύσει δὲ γεννωμένῃ οἰκειούμενοι, πᾶν ὅσον ἀπατηλὸν καὶ τῆς ἀληθείας καταψευδόμενον, παρωσάμενοι, τὸ μονότροπον καὶ μονοπρόσωπον τῆς ἀληθείας ἀσπασώμεθα. Ἀβροδίαιτον ἐπονειδίζων νεάνιδα (86) ὁ Σοφοκλῆς,
B λέγει·

Γυναικομίμοις ἐμπρεπεῖς ἐσθήμασιν.

Ὡς γὰρ στρατιώτου (87), καὶ ναύτου, καὶ ἄρχοντος· οὕτω δὲ καὶ σώφρονός ἐστιν οἰκεία στολὴ, ἡ ἀπερίεργος, καὶ εὐσχήμων, καὶ καθάριος. Παρ' ὃ καὶ ἐν τῷ νόμῳ « περὶ τῆς λέπρας » διὰ Μωϋσέως τεθεὶς νόμος, τὸ ποικίλον καὶ πολύστικτον, οὐχ ὡς ὅσιον (88), ἀπωθεῖται, ταῖς ποικίλαις τοῦ ὄφεως φολίσιν ἐοικός. Τὸν γοῦν μηκέτι διηνθισμένον ποικιλίᾳ χρωμάτων, ὅλον δὲ λευκωθέντα δι' ὅλων, ἀπὸ κεφαλῆς ἄκρας ἄχρι ποδῶν ἐσχάτων, καθαρὸν εἶναι ἐθέλει· ἵνα κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος μετάβασιν, τὸ ποικίλον καὶ πανοῦργον τῆς διανοίας μεταθέμενοι πάθος, τὸ ἀποίκιλτον καὶ ἀνενδοίαστον τῆς ἀληθείας ἁπλοῦν ἀγαπήσωμεν χρῶμα (89). Ὁ δὲ καὶ ἐν τούτῳ ἄρα ζηλωτὴς Μωϋ-
C σέως, ὁ πάντα ἄριστος Πλάτων (90), « ὑφὴν » ἐκείνην ἀποδέχεται, « ᾗ μὴ πλέον ἔργον πρόσεστι γυναικὸς σώφρονος. Χρώματα (91) δὲ λευκὰ πρέποντα ἂν εἴη σεμνότητι. » Καὶ ἄλλοθι (92) λέγει· « Καὶ ἐν ὑφῇ δὲ βάμματα μὴ προσφέρειν, ἀλλ' ἢ πρὸς τὰ πολέμου κοσμήματα. » Εἰρηνικοῖς ἄρα ἀνθρώποις καὶ φωτεινοῖς κατάλληλον τὸ λευκόν (93). Ὡς οὖν τὰ σημεῖα, ἐγγυτάτω ὄντα τῶν αἰτίων (94), παρόντα σημαίνει, μᾶλλον δὲ δείκνυσι τὴν τοῦ ἀποτελέσματος ὕπαρξιν, οἷον, καπνὸς μὲν πῦρ, εὔχροια δὲ καὶ εὐσφυξία ὑγίειαν· οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν ἡ τοιάδε στολὴ τοῦ ἤθους τὴν κατάστασιν

[a] I Petr. II, 12. [b] Levit. XIII.

✠ P. 286 ED. POTTER, 244 ED. PARIS.

(81) *Ἀνθρώπινον*. Ἀνθρώπειον, Nov.

(82) *Ἐκθηριούμενον*. Ἐκθησαυριούμενον, Bod., Reg.

(83) *Ἔχοντες*. Congruentius ἔχοντας, accus. casu. SYLBURG.

(84) *Ἐν τοῖς ἔθν . . . . ὑμῶν*. Hæc propter ὑμῶν repetitum, per librarii negligentiam exciderunt e Nov.

(85) *Καταλαλοῦσιν*. Καταλαλῶσιν, Bod., Reg.

(86) *Νεάνιδα*. « Adolescentulam » an potius νεανίαν, « adolescentulum ? »

(87) *Ὡς γὰρ στρ*. « Quemadmodum enim militis, et nautæ, et magistratus, ita et temperantis est propria vestis, quæ nihil habet superfluitatis, et est decora, » etc. COLLECT.

(88) *Οὐχ ὡς ὅσιον*. Simplicior ordo, ὡς οὐχ ὅσιον, seu ὡς ἀνόσιον. SYLBURG.

(89) *Χρῶμα*. Abest a Pal., Bod., Reg.

(90) *Πλάτων*. Ut huic loco sensus constet, adducenda sunt Platonis verba e lib. XII *De legibus*, p. 992, ubi de donariis, quæ diis consecranda sunt, hæc ait : Ὑφὴν δὲ μὴ πλέον ἢ τὸ ἔργον γυναικὸς μιᾶς ἔμμηνον· χρώματα δὲ λευκὰ πρέποντ' ἂν θεοῖς εἴη καὶ ἄλλοθι, καὶ ἐν ὑφῇ· βάμματα δὲ μὴ προσφέρειν, ἀλλ' ἢ πρὸς τὰ πολέμου κοσμήματα· « Textile ne
D operosius, quam mulieris opus menstruum. Color autem albus præcipue decorus diis est, cum in cæteris, tum maxime in textili. Tincta vero coloribus aliis, ad bellica insignia solum exhibeantur. » In quibus Clemens σώφρονος pro ἔμμηνον, et σεμνότητι pro θεοῖς posuit, ut suo instituto hæc accommodaret.

(91) *Σώφρονος Χρ*. Σώφρονος χρῶμα· τὰ δὲ λ. Bod., Reg.

(92) *Καὶ ἄλλ*. Scribe, Platonis ope, καὶ ἄλλοθι (λέγει) καὶ ἐν ὑφῇ· βάμματα δὲ μ. π.· « Cum alibi (inquit), tum etiam in textili. Tincta vero ne offerant, nisi, » etc.

(93) *Τὸ λευκόν*. Conf. quæ superius dixit auctor, *Pædag.* lib. II, cap. 10, pag. 201 edit. Paris. Prodicus Ceus Virtutem inducit λευχείμονα, « albis vestitam, » ibid., pag. 202. In Apocalypsi Joannes sanctis cœlestibus λευκὰ ἱμάτια tribuit.

(94) *Αἰτίων*. Αἰτιῶν Bod., Reg

ἐνδείκνυται. Καθάριος δὲ καὶ ἀφελὴς ἡ σωφροσύνη· A ἐπεὶ ἡ μὲν καθαριότης ἕξις ἐστὶ, παρασκευαστικὴ διαίτης καθαρᾶς καὶ ἀμιγοῦς αἰσχροῖς· ἡ δὲ ἀφέλεια ἕξις ἀφαιρετικὴ τῶν περιττῶν. Ἡ δὲ στερεὰ ἐσθὴς, καὶ μάλιστα ἡ ἄγναφος, ἀποστέγει τὸ θερμὸν τὸ ἐν τῷ σώματι, οὐχ ὅτι (95) ἐν αὐτῇ ἔχει τὴν θερμότητα ἡ ἐσθὴς, ἀλλ' ὅτι τὴν ἐν τῷ σώματι ἐξιοῦσαν ἀναστρέφει, καὶ πάροδον αὐτῇ οὐ παρέχει· εἰ δὲ καὶ ἐμπέσοι τις, συλλαβοῦσα αὐτὴν, ἐν αὐτῇ ἔχει, καὶ ὑπ' αὐτῆς θερμανθεῖσα, ἀντιθερμαίνει τὸ σῶμα· δι' ὃ καὶ χειμῶνος μάλιστα ταύτῃ χρηστέον. Εὔκολος δὲ αὕτη· εὐκολία δέ ἐστιν ἕξις ἀπέριττος, προσδεκτικὴ, πρὸς τὸ (96) ἀνελλιπὲς, ἐξαρκούντων εἰς τὸν κατάλογον τὸν ὑγιῆ (97), καὶ μακάριον βίον. Κεχρήσθω δὲ καὶ (98) ἡ γυνὴ τῇ λιτῇ στολῇ καὶ σεμνῇ· μαλακωτέρᾳ δὲ μᾶλλον ἢ προσῆκεν ἀνδρὶ, πλὴν οὐ τέλεον ἀπηρυθριακυίᾳ, οὐ διαῤῥεούσῃ τῇ μαλακότητι. B Ἔστων δὲ αἱ ἐσθῆτες ἁρμόζουσαι ἡλικίᾳ (99), προσώπῳ, τύποις (1), φύσει, ἐπιτηδεύμασιν. « Ἐνδύσασθαι » γὰρ παγκάλως ἡμῖν ὁ θεῖος Ἀπόστολος συμβουλεύει « τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθαι εἰς ἐπιθυμίας. » Κωλύει δὲ βιαζομένους τὴν φύσιν ὁ Λόγος, τοὺς λοβοὺς τῶν ὠτίων τιτρᾶναι. Διὰ τί γὰρ οὐχὶ καὶ τὴν ῥῖνα; ἵνα δὴ κἀκεῖνο πληρωθῇ τὸ εἰρημένον· « Ὥσπερ ἐνώτιον (2) ἐν ῥινὶ ὑὸς, οὕτω γυναικὶ κακόφρονι κάλλος. » Καθόλου γὰρ, εἴ τις ἡγεῖται κοσμεῖσθαι χρυσίῳ, ἐλάττων ἐστὶ χρυσίου· ὁ δὲ ἐλάττων χρυσίου, οὐκ ἔστι κύριος αὐτοῦ. Ἀκοσμότερον δὲ ὁμολογεῖν ἑαυτὸν καὶ ἥττονα τοῦ Λυδίου ψήγματος, πῶς οὐκ ἀτοπώτατον; Καθάπερ οὖν καὶ τὸ χρυσίον μιαίνεται τῆς συὸς C τῇ ἀκαθαρσίᾳ, τῷ ῥύγχει τὸν φορυτὸν ἐκταρασσούσης· οὕτως ἀσελγαίνειν αἱ τρυφητικώτεραι (3), ὑπὸ τῆς περιουσίας ἐπαιρόμεναι, τὸ κάλλος τὸ ἀληθινὸν καθυβρίζουσιν Ἀφροδισίων μολυσμοῖς. Δίδωσιν (4)

bonusque pulsus sanitatem : ita etiam apud nos hujusmodi amictus indicat qualis sit nostrorum morum constitutio. Pura autem est et simplex temperantia, quoniam munditia est habitus puram vitæ rationem præparans, et minime mistam turpibus. Simplicitas autem est habitus, qui tollit superflua. Solida autem vestis, et præcipue quæ fullonem experta non est, protegit calidum, quod est in corpore : non quod in se vestis habeat caliditatem, sed quod eam, quæ est in corpore, exeuntem revocet, et ei non præbeat exitum : quod si etiam aliqua in eam forte inciderit, ipsam in se comprehensam continet, et ab ipsa excalefacta corpus vicissim calefacit : quapropter hieme ✠, ea maxime utendum est. Ea autem est facilis. Facilitas autem est habitus, ab iis, quæ sunt superflua, alienus, qui ad hoc ut nihil desit, suscipit ea, quæ sufficiunt ad numerum eorum, quæ pertinent ad sanitatem, et ad beatam vitam. Porro autem utatur etiam femina veste frugali et honesta; magis autem molli quam viro conveniat, sed non quæ pudorem omnino abjecerit, nec plane mollitie diffluat. Congruant autem vestes ætati, personæ, figuris, naturæ, studiis. Pulcherrime enim nobis præcipit divinus Apostolus, « ut Jesum Christum induamus, et ne carnis curam geramus in desideriis [a]. » Prohibet autem Logos, ne auriculas sauciemus, vim naturæ afferentes. Cur non enim itidem narem? ut illud etiam impleatur, quod dictum est : « Quemadmodum inauris in nare suis, ita improbæ feminæ pulchritudo [b]. » In summa enim, si quis auro se ornari existimet, is est auro inferior : qui autem est auro inferior, is non est ejus dominus. Se autem Lydio ramento minus esse honestum et inferiorem fateri,

✠ P. 287 ED. POTTER, 245 ED. PARIS.

[a] Rom. XIII, 14. [b] Prov. XI, 22.

(95) *Οὐχ ὅτι.* Plutarchus in opusculo *De virtute et vitio* : Τὰ ἱμάτια δοκεῖ θερμαίνειν τὸν ἄνθρωπον, οὐκ αὐτὰ δήπου θερμαίνοντα καὶ προβάλλοντα τὴν θερμότητα, ἀλλ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἀναδίδωσιν ἐξ ἑαυτοῦ θερμότητα, ταύτην ἡ ἐσθὴς τῷ σώματι προσπεσοῦσα συνέχει· « Videntur hominem calefacere vestimenta ; nec tamen ipsa calefaciunt, aut calorem afferunt, sed quem ex se exerit homo, vestis corpori adjuncta continet. » Vocat autem Clemens στερεὰν ἄγναφον, « albam, quæ nondum experta sit fullonem : » nam ideo tanta olim multitudo fullonum, quod plerique, præcipue Romani, albati essent. De iis, qui auriculas perforant, vide sub finem libri primi. COLLECT.

(96) *Προσδεκτικὴ, πρὸς τ.* Malim ex Nov. προσδεκτικὴ τῶν πρὸς τὸ ἀν. quo sententia plenior fit.

(97) *Εἰς τὸν κατάλογον τ.* Scribe εἰς τὸν κατὰ Λόγον, τὸν ὑγιῆ καὶ μακάριον βίον. Sensus est, εὐκολίαν « esse habitum, qui nil superfluum admittit, ea tamen, quæ ad vitam, quæ » secundum Logon, « seu rationem, instituitur, sanaque ac beata est, sufficiant, quousque nil desit, assumit. »

(98) *Καί.* Abest a Nov. His porro similia superius dixit auctor *Pæd.* lib. II, cap. 10, pag. 200 edit. Paris.

(99) *Ἡλικίᾳ.* Τῇ ἡλικίᾳ, Bod., Reg.

(1) *Τύποις.* « Exemplaribus. » Scribi etiam possit τόποις, « locis. »

(2) *Ἐνώτιον.* Vulg. Bibl. Proverb. XI, cum epitheto habent ἐνώτιον χρυσοῦν. A. SILBURG. — In Vulgata Latin. Proverb. XI, v. 12 : « Circulus aureus in naribus suis mulier pulchra et fatua. » Item Antuerpiensis editio, ὥσπερ ἐνώτιον χρυσοῦν ἐν ῥινί. Sed a Romana editione abest χρυσοῦν, ut et a libro Clementis. Itaque citat Hieronymus in cap. XXVII Ezechielis : « Sicut inauris in naribus porcæ, sic mulieri male moratæ pulchritudo. » Chrysostomus in hunc locum, ut habet manuscript. liber : Καθάπερ ἡ ὗς τούτῳ μάλιστα τῷ μέρει τοῦ σώματος τὸν βόρβορον ἀνακινοῦσα τὸν χρυσοῦν ἐκεῖνον διαφθείρει κόσμον· οὕτω καὶ ἡ γυνὴ καταισχύνει τὴν εὐμορφίαν. D Idem ait, quod Clemens paulo post. Similis locus est apud Ezech., cap. XVI, 22 : « Et dedi inaurem super os tuum, et circulos auribus tuis. » D. Hieronymus : « Verbum Hebraicum נזם, excepto Symmacho, qui interpretatus est ἐπιῤῥίνιον, omnes *inaurem* transtulerunt. non quo inaures ponantur in naribus, quæ ex eo, quod auribus pendeant, inaures vocantur : sed quo circulus in similitudinem factus inaurium, eodem vocabulo nuncupetur : et usque hodie inter cætera ornamenta mulierum, solent aurei circuli in os ex fronte pendere et imminere naribus. » Theodoretus moraliter interpretatur a vitiis dehortationem, quæ freni instar adhibetur, translatione taurorum, qui ferreum annulum naribus excipiunt, quo circumducuntur. COLLECT.

(3) *Τρυφητικώτεραι.* Τρυφικώτεραι, Bod., Reg.

(4) *Δίδωσιν.* Nempe ὁ Λόγος, cujus mentio superius facta est.

quomodo non est absurdissimum? Quemadmodum ergo polluitur aurum suis immunditia cœnum rostro suo conturbantis; ita quæ sunt luxui deditæ mulieres, si a nimiis copiis incitentur ad libidinem et impudicitiam, veram pulchritudinem inquinamentis Veneris polluunt. Dat ergo eis aunulum aureum, nec eum quidem ad ornatum, sed ut ea obsignet, quæ domi digna sunt quæ custodiantur, propterea quod servandæ domus ad eam cura pertinet. Si enim rectam Pædagogi institutionem omnes probe sequerentur, nihil opus esset signaculis, cum omnes essent ex æquo justi et servi et domini: sed quoniam homines doctrinæ expertes sunt ad injurias faciendas propensiores, fuit opus sigillis. Sed nonnunquam etiam de illa severitate est aliquid remittendum: nonnunquam enim concedendum est illis, quæ in conjugem minus continentem incidunt, ornari, ut marito suo placeant. Hic autem ✠ eis constituatur terminus, ut a solis suis maritis laudari, et eis placere ambiant. Atque ego quidem nollem eas corporeum exercere decorem, sed eos, quibus nupserunt, pudico amore delinire, qui quidem est validum et justum medicamentum: sed quoniam ii volunt esse misera et infelici anima, propositum ipsis sit, si pudicæ esse velint, a ratione alienas maritorum cupiditates paulatim sedare. Ipsi autem ad frugalitatem sensim sunt inducendi, paulatim assuefaciendo ei, quod est temperatius. Honestas enim non ejus, quod est putidum et importunum, adjectione, sed ejus quod est supervacaneum, detractione accedit. Ea ergo, quæ a feminis ad luxum comparantur, ab eis tanquam pennæ detrahenda sunt; ut quæ instabilem insolentiam inanesque voluptates procreent, quibus excitatæ et quodammodo alatæ, sæpe a matrimoniis avolant. Quocirca feminæ honeste ornandæ, et pudico pudore constringendæ sunt, ne a veritate per insolentiam diffluant. Atque honestum quidem est, ut viri uxoribus suis fidem habentes, eis **106** domus custodiam permittant, ut quæ eis ad id opitulatrices datæ sunt. Quod si oporteat nos quoque, dum rempublicam gerimus, et in agris etiam alia opera exercemus, et sæpe etiam sumus sine uxoribus, nonnulla ut sint tutiora obsignare, dat nobis quoque unum ad hoc signaculum: alii autem sunt abjiciendi annuli. Ut

οὖν αὐταῖς δακτύλιον ἐκ χρυσίου· οὐδὲ τοῦτον εἰς κόσμον, ἀλλ' εἰς τὸ ἀποσημαίνεσθαι τὰ οἴκοι φυλακῆς ἄξια, διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς οἰκουρίας. Εἰ γὰρ εὖ (5) πάντες ἦσαν παιδαγωγούμενοι, οὐδὲν τῶν σφραγίδων ἔδει, ἐπίσης ὄντων δικαίων καὶ οἰκετῶν καὶ δεσποτῶν· ἐπεὶ δὲ ἡ ἀπαιδευσία πολλὴν ἐνδίδωσι ῥοπὴν εἰς ἀδικίαν, σφραγίδων ἐδεήθημεν. Ἀλλ' ἔστι οὗ καθυφεῖναι τοῦ τόνου καιρός· καὶ γὰρ ἔσθ' ὅτε συγγνωστέον ταῖς οὐκ ἐντυχούσαις (6) περὶ γάμον σώφρονα, καὶ τἀνδρὸς διὰ τὴν ἀρέσκειαν κοσμουμέναις. Ὅρος δὲ αὐταῖς ἐπικείσθω ἡ πρὸς μόνους τοὺς ἑαυτῶν ἄνδρας φιλοτιμία. Ἐγὼ μὲν οὐκ ἐβουλόμην τὴν σωματικὴν εὐπρέπειαν ἀσκεῖν αὐτάς, ἐπάγεσθαι δὲ τοὺς γήμαντας φιλανδρίᾳ σώφρονι, βιαστικῷ καὶ δικαίῳ φαρμάκῳ· πλὴν ἀλλ' ἐπεὶ δυστυχεῖν βούλονται τὴν ψυχὴν, προκείσθω αὐταῖς, εἴ γε σωφρονεῖν ἐθέλοιεν, τὰς ἀλόγους ὁρμὰς καὶ ἐπιθυμίας τῶν ἀνδρῶν (7) καταπραΰνειν ἠρέμα. Ἠσυχῇ δὲ αὐτοὺς ἐπὶ τὴν λιτότητα ὑπακτέον τῷ πρὸς ὀλίγον πρὸς τὸ σωφρονέστερον ἐθισμῷ. Τὸ γὰρ σεμνὸν κατάστημα, οὐ προσθήκῃ τοῦ φορτικοῦ, ἀλλὰ ἀφαιρέσει τοῦ περιττοῦ περιγίγνεται. Καθάπερ οὖν ὠκύπτερα, περικοπτέον τῶν γυναικῶν τὰ χρήματα τὰ τρυφητικά, χαυνότητας ἀβεβαίους καὶ κενὰς ἐμποιοῦντα (8) ἡδονὰς, ὑφ' ὧν ἐπαιρόμεναι, καὶ πτερούμεναι, πολλάκις ἀποπέτονται (9) τῶν γάμων. Διὸ καὶ συστέλλειν χρὴ τὰς γυναῖκας κοσμίως, καὶ περισφίγγειν αἰδοῖ σώφρονι, μὴ παραῤῥυῶσι τῆς ἀληθείας διὰ χαυνότητα. Καλὸν μὲν οὖν ταῖς γαμεταῖς, πεπιστευκότας αὐταῖς σφῶν τοὺς ἄνδρας, τὴν οἰκουρίαν αὐταῖς ἐπιτρέπειν, βοηθοῖς εἰς τοῦτο δεδομέναις. Εἰ δὲ ἄρα δέοι καὶ ἡμᾶς, ἐμπολιτευομένους, καὶ ἄλλας τινὰς τῶν κατ' ἀγρὸν διοικουμένους (10) πράξεις, πολλάκις δὲ καὶ ἄνευ γυναικῶν γενομένους (11), ὑπὲρ ἀσφαλείας ἀποσφραγίζεσθαί τινα, δίδωσι καὶ ἡμῖν εἰς τοῦτο μόνον (12) σημαντῆρα· τοὺς δὲ ἄλλους ἀποῤῥιπτέον δακτυλίους· ἐπεὶ « Κόσμος, » κατὰ τὴν Γραφὴν, « χρυσοῦς (13) φρονίμῳ παιδεία. » Αἱ δὲ χρυσοφοροῦσαι τῶν γυναικῶν δεδιέναι μοι δοκοῦσιν, μὴ, ἢν ἀφέληταί τις αὐτῶν τὰ χρυσία, δοῦλαι νομισθῶσιν, οὐ κοσμούμεναι. Τὸ δὲ εὐγενὲς (14) τῆς ἀληθείας, ἐν τῷ φύσει καλῷ κατὰ ψυχὴν ἐξεταζόμενον, οὐ πράσει καὶ ὠνῇ τὸν δοῦλον, ἀλλὰ τῇ γνώμῃ τῇ ἀνελευθέρῳ, διακέκρικεν. Ἡμῖν δὲ οὐ φαίνεσθαι ἐλευθέροις, ἀλλὰ εἶναι (15) ἁρμόζει· τοῖς Θεῷ μὲν

✠ P. 288 ED. POTTER, 246 ED. PARIS.

(5) *Εἰ γὰρ εὖ.* Plinius lib. XXXIII, cap. 1: « Ut plurimum ob scelera annuli fiunt. Quæ fuit illa priscorum vita, qualis innocentia, in qua nil signabatur? At nunc quoque cibi ac potus annulo vindicantur a rapina. »

(6) *Ἐντυχούσαις.* Aptius εὐτυχούσαις, ut mox sequitur, ἐπὶ δυστυχεῖν βούλονται. SYLBURG. — Εὐτυχούσαις, Bod. Aliquis etiam εὐ super ἐν scripsit in Reg., εὐτυχούσαις veram esse lectionem innuens.

(7) *Ἀνδρῶν.* Παθῶν, Pal., Bod., Reg.

(8) *Ἐμποιοῦντα.* Ἐμποιοῦνται, Bod.

(9) *Ἀποπέτονται.* Ἀποπέττονται, Bod.; ἀποπέττωνται, Reg.

(10) *Διοικουμένους.* Διοικουμένας, Bod., Reg.

(11) *Γενομένους.* Γενομένοις, Bod., Reg.

(12) *Μόνον.* His verbis prohibet auctor ejus temporis luxum, quo singulis digitorum articulis gemmas annulosque gestabant. Martialis, lib. V *Epigr.* 41:

Sardonychas, smaragdos, adamantas, iaspidas uno
Versat in articulo Stella, Severe, meus:
Multas in digitis, plures in carmine gemmas
Invenies: inde est hæc, puto, culta manus.

(13) *Χρυσοῦς.* Χρυσοῦ, Eccli.

(14) *Κοσμούμεναι. Τὸ δὲ εὐγ.* Κοσμούμεναι τὸ δὲ εὐγ., conjuncte Nov. Κοσμούμεναι δὲ εὐγ. Bod., Reg. Mox, φύσει καλόν, Bod., Reg.

(15) *Οὐ φαίνεσθαι . . . ἀλλὰ εἶναι.* Respicit celebre illud Amphiarai dictum apud Æschylum in *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις*, v. 592.

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει.
Non enim videri optimus sed esse vult.

παιδαγωγουμένοις, Θεῷ δὲ εἰσπεποιημένοις. Διὸ καὶ στάσιν, καὶ κίνησιν, καὶ βάδισμα, καὶ ἐσθῆτα, καὶ ἁπαξαπλῶς τὸν πάντα βίον, ὅτι μάλιστα ἐλευθεριώτατον ἐπανακτητέον. Ἀλλὰ καὶ τὸν δακτύλιον (16) οὐκ ἐπ' ἄρθρῳ (17) φορητέον τοῖς ἀνδράσι· γυναικεῖον γὰρ τοῦτο· εἰς δὲ τὸν μικρὸν δάκτυλον, καὶ τοῦτο εἰς τοὔσχατον καθιέναι· ἔσται γὰρ οὕτως εὐεργὴς ἡ χείρ, ἐν οἷς αὐτῆς δεόμεθα· καὶ οὐ ῥᾷστα ὁ σημαντὴρ ἀποπεσεῖται, τῇ μείζονι τοῦ ἄρθρου συνδέσει φυλαττόμενος. Αἱ δὲ σφραγῖδες ἡμῖν ἔστων πελειάς, ἢ ἰχθὺς (18), ἢ ναῦς οὐρανοδρομοῦσα (19), ἢ λύρα μουσική, ᾗ κέχρηται Πολυκράτης, ἢ ἄγκυρα ναυτική, ἣν Σέλευκος (20) ἐνεχαράττετο τῇ γλυφῇ· κἂν ἁλιεύων τις ᾖ, ἀποστόλου μεμνήσεται, καὶ τῶν ἐξ ὕδατος ἀνασπωμένων παιδίων. Οὐ γὰρ εἰδώλων (21) πρόσωπα ἐναποτυπωτέον (22), οἷς καὶ τὸ προσέχειν ἀπείρηται· οὐδὲ μὴν ξίφος, ἢ τόξον τοῖς εἰρήνην διώκουσιν· ἢ κύπελλα τοῖς σωφρονοῦσιν. Πολλοὶ δὲ τῶν ἀκολάστων γεγυμνωμένους (23) ἔχουσι τοὺς ἐρωμένους (24), ἢ τὰς ἑταίρας, ὡς μηδὲ ἐθελήσασιν αὐτοῖς λήθην ποτὲ ἐγγενέσθαι δυνηθῆναι τῶν ἐρωτικῶν παθημάτων διὰ τὴν ἐνδελεχῆ τῆς ἀκολασίας ὑπόμνησιν. Τριχῶν δὲ πέρι, ταύτῃ δοκεῖ· Ψιλὴ μὲν ἡ τῶν ἀνδρῶν κεφαλή, πλὴν εἰ μὴ οὔλας ἔχοι (25) τὰς τρίχας·

A vult enim Scriptura, « Aureus prudenti mundus est disciplina [a]. » Quæ aurum autem gestant mulieres, mihi videntur timere, ne si quis aurum ab eis abstulerit, existimentur ancillæ, cum non sint ornatæ. Nobilitas autem veritatis, quæ nativa animæ pulchritudine dijudicatur, non emptione et venditione, sed illiberali mente servum discrevit. Nobis autem non videri, sed esse liberos convenit, qui a Deo quidem instituti, et a Deo adoptati sumus. Et ideo et status, et motus, et incessus, et vestitus, et universa, ut semel dicam, vita est quam maxime libera suscipienda. Sed neque est a viris annulus in articulo ferendus : hoc enim est muliebre : sed in parvo digito, atque ✠ adeo in extrema ejus parte est collocandus : ita enim erit manus maxime ad operandum expedita in iis, B in quibus ea egemus; neque facile excidet sigillum, quod majore articuli ligamento custoditur. Sint autem nobis signacula, columba, vel piscis, vel navis, quæ celeri cursu a vento fertur, vel lyra musica, qua usus est Polycrates, vel anchora nautica, quam insculpebat Seleucus : et si sit aliquis qui piscetur, meminerit apostoli, et puerorum qui ex aqua extrahuntur. Neque enim idolorum sunt imprimendæ facies, quibus etiam adhæ-

✠ P. 289 ED. POTTER, 247 ED. PARIS. [a] Eccli. XXI, 24.

(16) *Δακτύλιον*. De annulorum usu conf. Plinius lib. XXXII, cap. 1; Alexander ab Alexandro *Genialium dierum;* lib. II, cap. 19; Joannes Baptista Casalius libello *De fibulis, insignibus et annulis veterum*.

(17) *Ἐπ' ἄρθρῳ*. « In articulo. » Sunt, qui scribendum existimant ἐπ' ἄκρῳ, i. e. « in summo » digiti articulo. « Extremo articulo » dixit Petronius : « Extremo vero articulo digiti sequentis minorem. » Conf. Phædrus lib. III, fab. 2. Scribi possit ἐπ' ἄρθροις, « in articulis » digitorum. Vel potius ἄρθρῳ indefinite pro quolibet digiti « articulo, » aut pro majori articulo sumendum : si quidem articulis gemmas aptabant, ut paulo superius dictum est. Hinc etiam Seneca *Nat. quæst.*, lib. VII, cap. 31 : « Exornamus annulis digitos, et in omni articulo gemma disponitur. » Quod fieri vetat Clemens, dum jubet annulum εἰς τοὔσχατον καθιέναι, « in extremam digiti partem demittere. »

(18) *Ἰχθύς*. De pisci hæc dicit P. Halloixius in *Illustrium II sæculi Script. vitis*, p. 143 : « Clemens agens de annulis Christianorum obsignatoriis, suadet inter alia, ut piscis figura in illis insculpatur, non alia, opinor, de causa, quam ut memores sint aquarum baptismi, in quibus, tanquam pisciculi, vitam acceperint, in Christo Jesu post veterem hominem renati. » Est etiam notissimum, ἰχθύς symbolum olim Christiani nominis fuisse, quod istius litteræ essent initiales Ἰησοῦ Χριστοῦ Θεοῦ Υἱοῦ Σωτῆρος. Conf. Tertullianus, *De baptismo*, cap. I.

(19) *Οὐρανοδρομοῦσα*. Hoc e Pal. ms. At Flor. edit., οὐροδρομοῦσα· pro quo fortasse οὐριοδρομοῦσα scribere voluit, id est « secundo vento currens. » Hæc Sylburg. Οὐροδρομοῦσα, Nov., οὐρανοδρομοῦσα Bod., Reg.

(20) *Σέλευκος*. Jos. Villiomarus in Titium : Ἣν Σέλευκος ἐχαράττετο, « quam insculpebat Seleucus. » Dic, « quam insculptam in sigillo habebat Seleucus. » Item, κἂν ἁλιεύων ᾖ τις, « si sit piscans aliquis. » Imo, « si sit piscator aliquis. » Nam et aliquis, qui non est piscator, piscatur. At hic intelligitur, si quis piscaturam facit. Paulo post : « Multi autem libidinosi nudatos habent, eos quos amant : » Πολλοὶ τῶν ἀκολάστων γεγυμνωμένους ἔχουσι τοὺς ἐρωμένους. Condono tibi hunc errorem. Nesciebas enim pro γεγυμνωμένους, legendum γεγλυμμένους. Pueros deamatos « insculptos » habent. Τῶν ἐρωτικῶν παθημάτων, « affectionis amoris : » barbare. Lib. III, cap. 27. COLLECT. — Alexander ab Alex. *Gen. dier.* lib. II, c. 19 : « Seleuci C annulus fatalis, in quo anchora efficta visebatur, cujus imago in femore posteris visebatur. » Conf. Justinus *Hist.* lib. XV; Ausonius in *Urbium catalogo*, ubi de Antiochia et Alexandria agit.

(21) *Εἰδώλων*. Nil olim frequentius erat, quam deorum in annulis simulacra. Plinius, lib. XXXIII, c. 3 : « Jam vero etiam Harpocratem, statuasque Ægyptiorum numinum in digitis viri quoque portare incipiunt. » Alexander ab Alex., *Gen. dierum* lib. II, c. 19 : « Augustus Octavius Sphingis, mox imagine Alexandri, nonnulli Harpocrate et Ægyptiis diis usi sunt. Notaque est Pyrrhi gemma, in qua Apollo et Musæ, cum suis insignibus, non effictæ, sed nativa specie visebantur. » Notum est Pythagoræ præceptum : « Ne quis annulum Dei imagine insignitum gestaret, » cum e Clementis *Strom.* V, tum etiam ex Jamblicho. Christiani quædam Christi nominis symbola, ut etiam crucem gestabant : verum id post Clementis tempora in usum venisse, vel ex hoc loco constat.

D (22) *Ἐναποτυπωτέον*. Ἐναποτυπωμένων, Nov. Mox ἀπήρηται pro ἀπείρηται, Bod., Reg.

(23) *Γεγυμνωμένους*. Aliquis in marg. Reg. ascripsit γεγλυμμένους, « insculptos. » Quam lectionem probavit Villiomarus. Sed utravis ferri potest : « nudam » enim Venerem, nudasque puellas quandoque effingebant. Conf. quæ superius dicit auctor, *Protrept.* pag. 40, edit. Paris.

(24) *Ἐρωμένους*. Etenim mos erat eorum omnium, quorum memoriam animo ferre cupiebant, imagines in annulis gestare. Hinc regum facies iis sæpe insculptæ. Philosophi hæresium suarum magistros in annulis habebant. Denique, amicorum quorumvis imagines illis impressæ : unde Ovid. lib. I, eleg. 6 :

Si quis habes nostris similes in imagine vultus.

Mox ibidem :

In digito qui me fersque, refersque

(25) *Ἔχοι*. Ἔχει, Nov.

rere probibitum est: sed nec ensis, vel arcus iis, qui pacem persequuntur: nec pocula iis, qui sunt temperantes. Multi autem libidinosi nudatos habent, amasios, vel amicas, ut ne si velint quidem, amatorias ex animo deponere perturbationes possint, quod libido eis perpetuo in mentem revocetur. De pilis autem ita videtur: Virorum quidem caput sit rasum, nisi forte pilos crispos habeat: barba autem hirsuta. Intorti autem capilli ne a capite nimium demittantur, in comam muliebrem dilabentes: viris enim barba sufficit. Quod si quis etiam barbam nonnihil tondeat, ea tamen non est omnino denudanda, est enim turpe spectaculum: barbæque ad cutem usque tonsura non videtur multum abesse a vulsione et levore. Statim enim ecce Psalmographus barbæ coma delectatus: « Sicut unguentum, inquit, quod descendit in barbam, barbam Aaron [a]. » Is cum « barbæ » conduplicatione decorem laudasset, vultum exhilaravit unguento Domini. Quoniam autem ✠ non decoris gratia tonsura, sed propter alias necessitates assumitur, pili quidem capitis, ne si aucti fuerint, descendentes visum impediant, et forte qui in superiori labri parte inter comedendum polluuntur, tondendi sunt, non novacula, est enim illiberale, sed duabus tonsorum forficibus: barbæ autem pili, qui nihil molestiæ afferunt, non sunt vexandi, ut qui vultui gravitatem afferant, et quemdam paternum terrorem incutiant. Porro autem multos quoque docet non peccare cor-

A λάσιον δὲ τὸ γένειον (26)· αἱ δὲ συνεστραμμέναι τῶν τριχῶν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μὴ καθιχέσθωσαν ἄγαν, εἰς πλοκάμους κατολισθαίνουσαι γυναικείους· ἀπόχρη γὰρ τὸ ἠϋγένειον τοῖς ἀνδράσιν. Εἰ δέ τις καὶ κείραιτό τι τοῦ γενείου, οὐ μέντοι παντελῶς ψιλωτέον αὐτό· αἰσχρὸν γὰρ τὸ θέαμα· καὶ κατέγνωσται ἡ τοῦ γενείου ἐν χρῷ κουρὰ, παρατίλσει καὶ λειότητι γειτνιῶσα. Αὐτίκα γοῦν ὁ Ψαλμῳδὸς, τοῦ γενείου τερπόμενος τῇ κόμῃ· « Ὡς τὸ μύρον (27), φησὶ, τὸ καταβαῖνον ἐπὶ πώγωνα, τὸν πώγωνα (28) τὸν Ἀαρών· » τῇ παλινῳδίᾳ (29) « τοῦ πώγωνος » τὸ εὐπρεπὲς ὑμνήσας, πρόσωπον τῷ μύρῳ κατεγάνωσε Κυρίου. Ἐπεὶ δὲ οὐχ (30) ὡραϊσμοῦ χάριν ἡ κουρὰ παραληπτέα, διὰ περίστασιν δὲ, τὰς μὲν τῆς κεφαλῆς τρίχας, ὡς μὴ αὐξόμεναι (31) ταῖς ὄψεσιν ἐμποδίζοιεν
B καταβαίνουσαι, καὶ ἴσως τὰς ἐπὶ τῷ μύστακι μολυνομένας κατὰ τὴν τροφὴν περικαρτέον, οὐ ξυρῷ (32), ἀγεννὲς γὰρ, ἀλλὰ ταῖς δυοῖν μαχαίραις ταῖς κουρικαῖς· τὰς δὲ τοῦ γενείου, μηδέν τι παραλυπούσας, οὐκ ἐνοχλητέον· σεμνότητα μὲν τοῦ προσώπου καὶ κατάπληξιν γεννητικὴν ἐμποιούσας· πολλοὺς δὲ καὶ τὸ σχῆμα παραπαιδαγωγεῖ μὴ ἁμαρτάνειν διὰ τὸ εὐεξέλεγκτον· τοῖς δὲ ἀναφανδὸν (33) ἁμαρτάνειν ἐθέλουσι τὸ λανθάνον τοῦ σχήματος, καὶ μὴ παράσημον, ἐπιτερπέστατον· ὑφ' ᾧ δεδοικότες (34), οἷς ἔξεστι δι' ἄγνοιαν πλημμελεῖν, τοῖς πολλοῖς ἐξομοιούμενοι, τὸ ἁμαρτάνειν ἀδεῶς κεκάρπωνται. Οὐ μόνον οὖν αὐστηρὸν δεικνύει τὸν ἄνδρα τῆς κεφαλῆς τὸ ψιλὸν, ἀλλὰ καὶ δυσπαθὲς κατασκευάζει τὸ κρανίον (35), προσο-

✠ P. 290 ED. POTTER, 247-248 ED. PARIS.

C [a] Psal. CXXXII, 2.

(26) Γένειον. Conf. quæ superius dicit auctor libri hujus c. 3, p. 224 edit. Paris.

(27) Ὡς τὸ μ. Ὡς μύρον ἐπὶ κεφαλῆς τὸ καταβ. Psalm. Chrysostomus in psalm. CXXXII: "Ὥσπερ οὖν ἐκεῖνος ὁ ἠλειμμένος τῷ μύρῳ, τούτῳ τῷ ἐμπρεπεῖ τῷ σχήματι φαιδρός ἐστι τῷ προσώπῳ, πολλῆς εὐωδίας ἐμπέπλησται, χάριν παρέχει τοῖς ὁρῶσιν ὀφθαλμοῖς, οὕτω καὶ τοῦτό ἐστι καλόν. COLLECT.

(28) Τὸν πώγωνα. Hæc absunt a Pal. ms., sed leguntur in ps. CXXXII. SYLBURG. — Itemque in codicibus nostris.

(29) Τῇ παλινῳδ. H. e. « faciem, cujus decorem repetita » barbæ « mentione celebrasset, Domini unguento perfudit. » Porro « unguentum Domini » vocat, quod a Deo benedictum erat: ut eodem psalm. v. 3, sequitur, ὅτι ἐκεῖ ἐνετείλατο Κύριος τὴν εὐλογίαν.

(30) Ἐπεὶ δὲ οὐχ. Musonius apud Stobæum tit. 6, Περὶ ἀκολασίας, ἔφη παραπλησίως τὸν ἄνδρα
D χρῆναι κεφαλῇ προσφέρειν κουρὰν, ὡς ἀμπέλῳ προσφέρομεν τομὴν, μόνον τοῦ ἀφαιρεῖν τὸ ἄχρηστον· « Perinde virum ait debere capiti adhibere tonsuram, ut viti adhibemus putationem: nempe solum auferendi gratia quod inutile est. Ut enim recte dictum est a Zenone, eadem de causa tollendi sunt pili, qua nutriuntur, scilicet quatenus natura postulat, ne quis gravetur a coma, neve turbetur in ulla actione. » Apud Athenæum Alexis lib. XIII: « Picatum aut derasum si quem videris, aut de militia cogitare, ille mihi videtur facturus omnia, quæ barbæ non conveniunt, aut in civitate flagitiis omnibus se inquinaturum. Ob cinædos ergo antiqui tantopere derasos aversabantur, barbam prolixam fovendam putabant. » COLLECT.

(31) Αὐξόμεναι. Αὐξανόμεναι, Nov.

(32) Οὐ ξυρῷ. Observandum est, olim non tam rasuram, quam tonsuram fuisse in usu: tondebantur enim demisse quidem, sed ita tamen ut cutis tecta maneret. Id apparet ex hoc Clementis loco, itemque ex Optato Milevit. qui lib. II *contra Parmen.* arguit Donatistas, quod catholicis sacerdotibus per vim capita raserint: « Docete, inquit, ubi vobis mandatum sit radere capita sacerdotibus, cum e contrario tot sint exempla proposita fieri non debere. » Item ex Hieronymo in cap. XLIV Ezech. demonstratur, nec rasis capitibus sicut sacerdotes cultoresque Isidis atque Serapidis nos esse debere, nec rursum comam demittere, quod proprie luxuriosorum est, sed in tantum capillos demittendos, ut operta sit cutis. Atque hæc forte erat causa, cur Hieronymi et Ambrosii tempore Christiani sacerdotes non raderentur: tum enim erant Isidis sacerdotes. Vide Ambros. epist. 56. Posteaquam autem illa causa cessavit, nihil absurdi faciunt, qui ad aliquid sacrum significandum caput radunt. Nam rasuram ex se malum non esse constat ex eo, quod Ezechiel jubetur radi, Ezech. v, et Nazaræus, Num. VI; unde et Paulus Act. XXI, ait: « Sunt nobis viri quatuor, » etc. R. Bellarminus, lib. II *De monachis*, cap. 41, tom. I *Disputationum de controversiis*. Hæc Collect. in moris Romani defensionem.

(33) Τοῖς δὲ ἀν. Deest negativa particula: quod vidit interpres.

(34) Ὑφ' ᾧ δεδοικότες. Hæc verba sensum nullum præbent: nec satis intelligi potest Herveti versio. Scribe ὑφ' ᾧ δεδυκότες, « quem » habitum « subeuntes. » Dixerat enim, illis, qui palam peccare verentur, gratissimum esse habitum μὴ παράσημον, eum scilicet, « qui non est insignis, » ac talis, ut ab aliorum habitu non distingui possit: addit igitur ὑφ' ᾧ δεδυκότες, etc., « quem subeuntes, eoque hominibus e vulgo, quibus incognitis peccare licet, similes facti, id consequuntur ut secure peccent. »

(35) Κρανίον. Κρανεῖον, Nov.

A μιλεῖν ἐθίζον καὶ κρύει καὶ καύματι· καὶ τὰς ἀπὸ τούτων διωθεῖται βλάβας, ἃς ἡ κόμη, σπόγγου τρόπον εἰς ἑαυτὴν ἀναλαμβάνουσα, ἐγκατασκήπτει τῷ ἐγκεφάλῳ παράμονον ἐκ τῆς νοτίδος τὴν βλάβην. Ταῖς γυναιξὶ δὲ ἀπόχρη μαλάσσειν (36) τὰς τρίχας, καὶ ἀναδεῖσθαι τὴν κόμην εὐτελῶς περόνῃ τινὶ λιτῇ παρὰ τὸν αὐχένα, ἀφελεῖ θεραπείᾳ συναυξούσαις (37) εἰς κάλλος γνήσιον τὰς σώφρονας κόμας· καὶ γὰρ αἱ περιπλοκαὶ τῶν τριχῶν αἱ ἑταιρικαὶ, καὶ αἱ τῶν σειρῶν ἀναδέσεις (38) πρὸς τῷ (39) εἰδεχθεῖς αὐτὰς δεικνύναι, κόπτουσαι (40) τὰς τρίχας, ἀποτίλλουσαι ταῖς πανούργοις ἐμπλοκαῖς· δι' ἃς οὐδὲ θιγγάνουσι τῆς κεφαλῆς τῆς σφῶν, αὐταῖς (41) συγχεῖν τὰς τρίχας φοβούμεναι. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὕπνος αὐταῖς μετὰ δέους παραγίνεται, μὴ κατασκύλωσιν λαθοῦσαι τὸ τῆς ἐμπλοκῆς σχῆμα. B Ἀλλοτρίων δὲ αἱ προθέσεις (42) τριχῶν τέλεον ἔκβλητοι, ὀθνείας τε ἐπισκευάζεσθαι τῇ κεφαλῇ τὰς κόμας ἀθεώτατον, νεκροῖς ἐνδιδυσκούσας (43) πλοκάμοις τὸ κρανίον. Τίνι γὰρ ὁ πρεσβύτερος (44) ἐπιτίθησι χεῖρα; τίνα δὲ εὐλογήσει; οὐ τὴν γυναῖκα τὴν κεκοσμημένην, ἀλλὰ τὰς ἀλλοτρίας τρίχας, καὶ δι' αὐτῶν ἄλλην κεφαλήν. Εἰ δὲ « κεφαλὴ (45) γυναικὸς μὲν ἀνὴρ, ἀνδρὸς δὲ ὁ Θεός (46)· » πῶς οὐκ ἄθεον διττοῖς αὐτὰς περιπίπτειν ἁμαρτήμασι; Τοὺς μὲν γὰρ ἀπατῶσι, τοὺς ἄνδρας, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς κόμης· καταισχύνουσι δὲ τὸν Κύριον, τὸ ὅσον ἐπ' αὐταῖς, ἑταιρικῶς κοσμούμεναι εἰς ἀπάτην ἀληθείας· καὶ τὴν ὄντως οὖσαν καλὴν βλασφημοῦσι κεφαλήν. Οὐκοῦν οὐδὲ βαπτέον τὰς τρίχας· οὐδὲ μὴν τὰς πολιὰς μεταχρωστέον· οὔτε γὰρ τὴν ἐσθῆτα ποικίλλειν C συγκεχώρηται· καὶ μάλιστα τὸ γεραιὸν τῆς ἡλικίας, καὶ ἀξιόπιστον, οὐκ ἐπικαλυπτέον· ἀναδεικτέον δὲ ὑπ' αὐγὰς τοῦ Θεοῦ τὸ τίμημα εἰς σέβασμα τῶν νέων· καὶ γὰρ ἀναισχυντοῦσιν ἔσθ' ὅτε πολιᾶς ἐπιφάνεια, παιδαγωγοῦ δίκην ἐπιστᾶσα, ἐπὶ σωφροσύνην μεθηρμόσατο αὐτοὺς, καὶ κατεπλήξατο τῇ στιλ-

A poris habitus, quod inde facile deprehendantur. Iis autem, qui nolunt aperte peccare, occultus habitus et non insignis est gratissimus. Quod veriti ii, quibus licet peccare, propterea quod non cognoscantur, multis assimilati ut secure possent peccare consecuti sunt. Non solum ergo severum virum ostendit capillorum raritas, sed etiam efficit, ut minus facile lædatur cranium, cum et frigori et æstui ipsum assuefaciat, et incommoda, quæ ab eis proficiscuntur, repellat, quæ quidem coma instar spongiæ in seipsam recipiens, perpetuam ex humore noxam cerebro infligit. Mulieribus autem crines mollire sufficit, et tenui aliqua fibula comam juxta collum alligare frugaliter, simplici cultura pudicas comas in germanam pulchritudinem alen- B tibus. Meretricii enim capillorum plexus, et catenarum nexus cum eas deformes reddunt, tum etiam pilos discerpunt, artificiosis texturis evellentes: quibus etiam fit, ut ne sua quidem tangant capita, ne capillos confundant pertimescentes. Quin etiam non sine metu eas invadit somnus, dum timent, ne texturæ figuram imprudentes conturbent. ✠ Alienorum autem capillorum appositiones sunt omnino rejiciendæ, et externas comas capiti adhibere est maxime impium, quo fit, ut mortuis pilis cranium induant. Cui enim manum imponit presbyter? Cui autem benedicet? Non mulieri quæ est ornata, sed alienis capillis, et per ipsos alii capiti. Si autem « mulieris » quidem « caput est vir, viri autem caput est Christus [a]: » quomodo non est impium C eas in duplex peccatum incidere? Per immodicam enim comam viros decipiunt: Dominum autem, quantum in ipsis est, dedecore afficiunt, dum meretricie ornantur in fraudem veritatis, et caput, quod vere pulchrum est, infamant. Nec ergo pili sunt tingendi, nec canis color mutandus. Neque

✠ P. 291 ED. POTTER. [a] I Cor. xi, 3.

(36) *Μαλάσσειν*. Pal. φυλάσσειν, « custodire. » Sylburg. — Φυλάσσειν habent etiam Bod., Reg.

(37) *Συναυξούσαις*. Συναυξούσας, Bod., Reg.

(38) *Σειρῶν ἀναδέσεις*. Villiomarus lib. iv, 13, in Titium: Σπεῖραν Naumachius vocat σειράν, hoc est « catenam, » eo versu:

Μηδὲ κόμης περίβαλλα πολυσχιδέας πλέκε σειράς.

Σειραὶ sunt veluti sertæ quædam capilli, in quas non solum feminæ, sed et viri crines, et barbam distin- D guebant atque dividebant, ut in capitibus Jovis, tam in numismatibus, quam in marmoribus videre est. « Treccias » vocant Itali; iis utebantur in capillo porrecto et, ut Apuleiana licentia loquar, « patagiato. » Vestalibus senis tantum ornari licebat sub flammeo. Hoc est enim, quod Festus dixit « senis crinibus ornari. » At matronæ pluribus ornabantur, unde πολυσχιδέας σειράς dixit Naumachius. In multis numismatibus Augustarum capita in ejusmodi sertas secta, et distincta videre potes. Hæc ille. Habes et Judic. xvi: Ἐὰν ὑφήνῃς τὰς ἑπτὰ σειρὰς τῆς κεφαλῆς μου. Latina Vulgata: « Si septem crines capitis mei plexueris. » Ita Festus, « senos crines. » Ibidem et dicit ἑπτὰ βοστρύχους, « septem cincinnos. » Pollux lib. ii, c. 1: Ὠνομάζετο πλοχμὸς καὶ σκόλλυς, σειρὰ τριχῶν, lege ex manuscripto σκολλίς, ut apud Hesychium σκόλλυν, Eustathius dicit πλοχαμίδα. Collect.

(39) *Πρὸς τῷ*. Scriptum erat πρὸς τό, quam lectionem codices nostri agnoscunt. Πρὸς τῷ maluit Sylburg.

(40) *Κόπτουσαι*. Κόπτουσι scribendum indicavit Lowthius. Quam emendationem firmavit, qui super αι in Reg. ι scripsit.

(41) *Αὐταῖς*. Lowthius ait: Lege αὐταί. Sed αὐταῖς est pro ἑαυταῖς, « sibi. »

(42) *Προθέσεις*. Προσθέσεις, « appositiones: » ut alibi πρόσθετοι κόμαι. Sylburg.

(43) *Ἐνδιδυσκούσας*. Ἐνδιδυσκούσαις, dativo casu Pal., Bod., Reg. Mox, κρανεῖον pro κρανίον, Nov. Dein, τίνι δὲ ὁ πρ. Bod.

(44) *Ὁ πρεσβύτερος*. Presbyteri nomine quandoque episcopos comprehendit, quandoque episcopum a presbytero distinguit. Conf. quæ adnotavimus ad *Strom.* vii, pag. 700 edit. Paris. Porro notum est, in veteri Ecclesia ordinatis, confirmatis, pœnitentibus, ægris, qualemcunque denique benedictionem recipientibus, ac duobus quidem prioribus a solo episcopo, reliquis autem nonnunquam a simplici etiam presbytero, manus imponi solitas fuisse.

(45) *Κεφαλή*. Παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστι· κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνήρ· κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός. I Cor. xi, 3.

(46) *Ὁ Θεός*. Ὁ Χριστός, Nov., ut apud Paulum.

enim vestem variare concessum est: **107** et maxime abest, ut senilis ætas, quæ venerationem et auctoritatem conciliare apta est, tegenda sit. Dei autem decus in lucem proferendum est, ut id revereantur adolescentes. Quandoque enim evenit, ut cum impudenter se gerentibus apparuisset instar pædagogi canities, eos traduxit ad modestiam, et visus fulgore juvenilem terruit et repressit cupiditatem. Sed neque vultus suos callidæ artis illecebris illinere debent. Pudicum autem eis ornatum ostendemus. Pulchritudo enim optima primum est pulchritudo animæ, ut sæpe significavimus, quando fuerit sancto Spiritu, et iis, quæ ab eo oriuntur, fulgoribus ornata, justitia, prudentia, fortitudine, temperantia, bonorum amore et pudore, quo nullus color nitidior unquam visus est. Dein ornetur etiam pulchritudo corporis, apta membrorum et partium competentia cum bono colore. Hic est sanitatis aptus et appositus ornatus, per quem ficti simulacri accedit ad verum transitus, convenienter figuræ quæ a Deo data est. Ad ornandum autem secundum naturam magno prædita est artificio, potus temperatura, et cibi commoderatio. Non solum enim corpus ex his sanitatem obtinet, sed etiam facit, ut ex his appareat pulchritudo. Ex igneo enim, fulgor et splendor accedit; ex humido autem, nitor et gratia; ex sicco autem, virtus et stabilitas; ex aere autem, spirandi facilitas, et par æquilibrium: ex quibus concinna ✠ et pulchra hæc Logi statua ornata est. Sanitatis autem liberalis flos est pulchritudo: sanitas enim intus operatur, exterius autem efflorescens pulchritudo bonum colorem manifestum ostendit. Pulcherrimæ ergo et saluberrimæ vitæ agendæ rationes, corpora exercendo, germanam et firmam efficiunt pulchritudinem, dum calor in seipsum attrahit succum omnem et frigidum spiritum. Est autem caliditas apta ad se trahere, cum motu ventilatur: postquam autem attraxerit, excalefactum, paulatim per ipsas carnes exhalat nutrimenti superabundantiam, aliquanta quidem humiditate, sed insigni caliditate: et ideo prius quoque exinanitur nutrimentum. Corpori autem immobili cibus minime adhæret, sed excidit: quemadmodum a frigido clibano panis, vel totus, vel solum fundum relinquens. Jure ergo iis, qui per exercitiorum abstersiones non excernunt, et urinæ et stercora redundant. Redundant etiam

✠ P. 292 ED. POTTER, 249 ED. PARIS.

A πνότητι τῆς ὄψεως τὸ νεάζον τῆς ἐπιθυμίας. Ἀλλ' οὐδὲ τὰ πρόσωπα ἐντριπτέον αὐταῖς πανούργου σοφίας τερθρεύμασιν· ὑποδείξωμεν (47) δὲ αὐταῖς κομμωτικὴν σώφρονα· κάλλος γὰρ ἄριστον πρῶτον μὲν τὸ ψυχικὸν, ὡς πολλάκις ἐπεσημηνάμην· ὅτ' ἂν ᾖ κεκοσμημένη ψυχὴ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ τοῖς ἐκ τούτου ἐμπνεομένη φαιδρύσμασιν, δικαιοσύνῃ, φρονήσει, ἀνδρίᾳ, σωφροσύνῃ, φιλαγαθίᾳ τε, καὶ αἰδοῖ, ἧς οὐδὲν εὐανθέστερον χρῶμα ἑώραται πώποτε· ἔπειτα καὶ τὸ σωματικὸν κάλλος ἠσκήσθω, συμμετρία μελῶν καὶ μερῶν μετ' εὐχροίας. Ἡ κομμωτικὴ (48) τῆς ὑγιείας ἐνταῦθα εὔθετος, καθ' ἣν ἡ τοῦ εἰδώλου τοῦ ἐπιπλάστου εἰς τὸ ἀληθὲς μετάβασις, κατὰ τὸ σχῆμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ δεδομένον, περιγίνεται. Δεινὴ δὲ καλλωπίσαι κατὰ φύσιν ἡ τῶν ποτῶν
B εὐκρασία, καὶ ἡ τῶν σιτίων συμμετρία. Οὐ γὰρ μόνον τὴν ὑγίειαν ἴσχει τὸ σῶμα ἐκ τούτων, ἀλλὰ καὶ τὸ κάλλος διαφαίνεσθαι ποιεῖ. Ἀπὸ γὰρ τοῦ πυρώδους τὸ στιλπνὸν καὶ μαρμαρυγῶδες περιγίνεται· ἀπὸ δὲ τοῦ ὑγροῦ τὸ λαμπρὸν καὶ κεχαρισμένον· ἀπὸ δὲ τοῦ ξηροῦ τὸ ἀνδρῶδες καὶ πάγιον· ἀπὸ δὲ τοῦ ἀερώδους τὸ εὔπνουν καὶ ἰσοστάσιον· ἐξ ὧν ὁ εὔρυθμος καὶ καλὸς οὗτος ἀνδριὰς τοῦ Λόγου κεκόσμηται. Ἄνθος δὲ τῆς ὑγιείας ἐλευθέριον (49) τὸ κάλλος· ἡ μὲν γὰρ ἔνδον τοῦ σώματος ἐργάζεται, τὸ δὲ εἰς τὸ ἐκτὸς τοῦ σώματος ἐξανθῆσαν, φανερὰν ἐνδείκνυται τὴν εὔχροιαν. Αἱ γοῦν κάλλισται καὶ ὑγιεινόταται ἀγωγαὶ, διαπονοῦσαι τὰ σώματα, τὸ κάλλος τὸ γνήσιον καὶ παράμονον ἐργάζονται, ἕλκοντος ἐφ' ἑαυτὸ τοῦ θερ-
C μοῦ τήν τε ἰκμάδα πᾶσαν, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ψυχρόν· ὁλκὸν δὲ εἰς ἑαυτὴν ἡ θερμότης, ἐκριπιζομένη κινήσεσιν· ἐπειδὰν δὲ ἑλκύσῃ, ἀλεαινομένων ἠρέμα δι' αὐτῶν ἀτιμάζει (50) τῶν σαρκῶν τὴν ἐκ τῆς τροφῆς περιουσίαν, πολλῇ μὲν τῇ ὑγρότητι, ὑπερβολῇ (51) δὲ θερμότητος· διὸ καὶ ἡ προτέρα κενοῦται τροφή. Ἀκινήτῳ δὲ τῷ σώματι τὸ βρωθὲν σιτίον οὐ προσφύεται, ἀλλὰ ἐκπίπτει· ὥσπερ ἀπὸ ψυχροῦ κλιβάνου ὁ ἄρτος, ἢ ὅλος, ἢ μόνον ὑπολειπόμενος τὸν πυθμένα. Εἰκότως οὖν τοῖς περιττεύουσι κατὰ τὰς ἀποτρίψεις τὰ οὖρα καὶ τὰ σκύβαλα πλεονάζει· πλεονάζει δὲ καὶ τὰ ἄλλα περιττώματα αὐτοῖς, πρὸς δὲ καὶ ἱδρῶτες, οὐκ ἀναδιδομένης τῷ σώματι (52) τῆς τροφῆς, ἀλλ' εἰς τὰ περιττὰ ἐκχεομένης. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ λαγνεῖαι ὁρμῶνται, περὶ τὰ (53) παιδοποιίας μόρια
D ἐπιῤῥεούσης τῆς περιττείας κινήσεσι συμμέτροις· διὸ τηκτέον ταύτην τὴν περιττείαν, καὶ εἰς πέψιν ἀναχυτέον, δι' ἧς τὸ κάλλος ἐρυθραίνεται. Ἄτοπον δὲ,

(47) *Ὑποδείξωμεν*. Pal. ms., ὑποδείξομεν, indic. modo. SYLBURG.

(48) *Ἡ κομμωτική*. Dixerat, corporis pulchritudinem « symmetria membrorum, bonoque colore » constare: addit, « ad ornandam eam pulchritudinem maxime aptam esse sanitatem: per quam fit, ut fictum fucatumque simulacrum in verum, juxta formam a Deo datam, transeat. » Porro « simulacrum » vocat hominem secundum divinam imaginem formatum, qui ex pravo artificiosoque ornatu et ascititia pulchritudine ad naturalem sui corporis habitum ornatumque, quem a Deo habuit, per sanitatem restituitur. Proinde statim adjicit, « cibi potusque moderatum usum ad hunc ornatum in primis conducere. » Nec multo post, hominem expresse vocat, τοῦ Λόγου ἀνδριάντα, « Logi imaginem: » et κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονότα, « secundum Dei imaginem factum fuisse » dicit.

(49) *Ἄνθος δὲ τ.* Ἄνθος γὰρ τῆς ὑγ. ἐλεύθερον, Pal., Bod., Reg.

(50) *Ἀτιμάζει*. Lowthius ait: « Lege ἀτμίζει. Ita interpres. »

(51) *Ὑπερβολῇ*. Ὑπερβολή Bod., Reg. Mox τρυφή pro τροφή. Ibid.

(52) *Τὸ βρωθὲν σιτ... ἀναδιδομένης τῷ σώματι*. Hæc e Nov. exciderunt.

(53) *Περὶ τά*. Περιττά Nov. Mox, ἐπιῤῥεούσης τῆς περιττείας κινήσεσι συμμέτροις e Nov. excidit.

τοὺς « κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ » γεγονότας, ὥσπερ ἀτιμάζοντας τὸ ἀρχέτυπον, ἔπηλυν ἐπάγεσθαι κομμωτικὴν, τὴν ἀνθρώπειον κακοτεχνίαν (54) πρὸ τῆς θείας αἱρουμένους δημιουργίας. Προϊέναι δὲ αὐτὰς ὁ Παιδαγωγὸς κελεύει « ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτὰς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς καὶ εἴ τινες (55) ἀπειθοῖεν τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς ἄνευ λόγου κερδηθήσονται, ἐποπτεύσαντες, φησὶν, τὴν ἐν λόγῳ ἁγνὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν· ὧν ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς (56), καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος· ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πραέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πολυτελές. » Ἡ δὲ αὐτουργία ταῖς γυναιξὶ μάλιστα τὸ γνήσιον ἐπιφέρει κάλλος, γυμνάζουσα (57) τὰ σώματα αὐτῶν, καὶ σφᾶς αὐτὰς δι' αὐτῶν κοσμοῦσα· οὐ τὸν ὑπ' ἄλλων πεπονημένον προσφέρουσα κόσμον ἄκοσμον (58) καὶ ἀνελεύθερον, καὶ ἑταιρικὸν, ἀλλὰ τὸν ἑκάστης σώφρονος γυναικὸς, διὰ τῶν χειρῶν αὐτῆς, ὁπότε χρῄζοι μάλιστα, ἀρκούμενον καὶ ἐξυφαινόμενον. Οὐ γάρ ποτε καθήκει ἐξ ἀγορᾶς ὠνητοῖς, ἀλλὰ τοῖς οἰκουρικοῖς, τοῖς ἰδίοις ἔργοις κοσμουμένας φαίνεσθαι τὰς κατὰ Θεὸν πολιτευομένας. Κάλλιστον γὰρ (59) ἔργον γυνὴ οἰκουρὸς, αὑτήν (60) τε καὶ τὸν ἄνδρα τοῖς ἰδίοις περιβάλλουσα κοσμήμασι· δι' ὧν ἀγάλλονται πάντες, οἱ μὲν παῖδες ἐπὶ τῇ μητρὶ, ὁ δὲ ἀνὴρ ἐπὶ τῇ γυναικὶ, αὕτη δὲ ἐπὶ τούτοις, πάντες δὲ ἐπὶ τῷ Θεῷ. Συλλήβδην γοῦν « Ταμιεῖον ἀρετῆς ἐστιν ἀνδρεία γυνή· ἥτις σῖτα (61) ὀκνηρὰ οὐκ ἔφαγε· θεσμοὶ δὲ ἐλεημοσύνης ἐπὶ τῇ γλώσσῃ αὐτῆς· ἥτις τὸ στόμα αὐτῆς διήνοιξε (62) σοφῶς καὶ ἐννόμως· ἧς τὰ τέκνα ἐμακάρισαν ἀνιστάμενα, » ὡς διὰ Σολομῶντος λέγει ὁ ἅγιος Λόγος (63)· « Ὁ δὲ ἀνὴρ αὐτῆς ἐνεκωμίασε. Γυνὴ γὰρ εὐσεβὴς (64) εὐλογεῖται· φόβον δὲ Κυρίου αὐτὴ αἰνείτω. » Καὶ πάλιν· « Γυνὴ

A eis alia excrementa, et præterea sudores, cum alimentum minime distribuatur corpori, sed effundatur in ea, quæ sunt supervacanea. Hinc etiam excitantur libidines, cum ad partes genitales moderatis motibus affluat superfluitas. Quocirca liquefacere oportet hanc superfluitatem, et eam in concoctionem effundere, per quam rubescit species. Est autem absurdum eos, qui « ad Dei imaginem et similitudinem [a] » facti sunt, archetypum quodammodo contemnentes, externum ornatum inducere, pravum hominum artificium, Dei opificio præferentes. Jubet autem Pædagogus eas prodire « in vestitu honesto, cum pudore et modestia seipsas exornare [b], subjectas viris propriis, ut si qui verbo non pareant, per uxorum conversationem absque verbo B lucrifiant. Cum viderint, inquit, castam vestram, quæ est in verbo, conversationem. Quarum sit, non qui est extrinsecus plicaturæ, vel auri appositionis, vel vestium indumenti ornatus : sed occultus cordis homo, in incorruptibilitate mitis et quieti spiritus, qui est coram Deo pretiosus [c]. » Mulieribus autem proprius labor veram et maxime germanam affert pulchritudinem, ut quod earum corpora exerceat, et ipsas per se ornet : non ab aliis laboratum mundum immundum ac illiberalem et meretricium afferens, sed mundum uniuscujusque pudicæ mulieris, qui per manus ejus, quando ✠ maxime opus fuerit, et suppeditatur et texitur. Neque enim unquam convenit iis quæ ex foro emuntur, sed propriis ac domesticis videri ornatas C operibus, quæ ex Dei legibus vitam suam instituunt. Res est enim pulcherrima, mulier domus custos, quæ et se et maritum propriis ornamentis induit; per quæ omnes exsultant, filii quidem propter matrem, maritus autem propter uxorem, ipsa autem propter eos, omnes vero propter Deum. Ut paucis

✠ P. 293 ED. POTTER, 250 ED. PARIS. [a] Gen. I, 26. [b] I Tim. II, 9. [c] I Pet. III, 1, 2, 3, 4.

(54) *Κακοτεχ.* Κακοτεχνίαν πρὸς τῆς θείας αἱρουμένας Bod., Reg.

(55) *Ὡς καὶ εἴ τ.* Ἵνα καὶ εἴ τινες ἀπειθοῦσι apud Pet. Mox, κερδηθήσωνται pro κερδηθήσονται. Dein, τὴν ἐν φόβῳ ἁγ. Mox, ἐμπλοκῆς τριχῶν, καί. Ibid.

(56) *Ἐμπλοκῆς.* Ἐμπλοκίς Nov., ἐκπλοκῆς Bod., Reg.

(57) *Γυμνάζουσα.* Super α final. aliquis scripsit αις in Bod. et Reg. Idem in Reg. factum est super finalem syllabam vocum κοσμοῦσα et προσφέρουσα· ut hæ voces non ad αὐτουργία, sed ad γυναιξὶ referantur.

(58) *Κόσμον ἄκοσμον.* Tertullianus quod hic Clemens κόσμον ἄκοσμον, *De habitu muliebri* 4 : « Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant, ornatum quem immundum muliebrem convenit dici. Ille in auro et argento, et gemmis et vestibus deputatur : iste in cura capilli, et cutis, et earum partium corporis, quæ oculos trahunt. » COLLECT.

(59) *Γάρ.* Abest a Pal., Bod., Reg.

(60) *Αὑτήν.* Respicit Prov. XXXI, 22 : Δισσὰς χλαίνας ἐποίησε τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, ἐκ δὲ βύσσου καὶ πορφύρας ἑαυτῇ ἐνδύματα.

(61) *Ἥτις σῖτα.* Ex hoc loco usque ad illum, « Mulier fortis, » omnia ex XXXI Proverbiorum sunt versu 26. In Antuerpiensi edit. : Στόμα δὲ αὐτῆς ἀνοίγει σοφῶς καὶ νομοθέσμως· ἡ δὲ ἐλεημοσύνη ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτῆς. Vulgata : « Os suum aperit sapientiæ, et lex clementiæ in lingua ejus. » Apud Clementem : Στόμα αὐτῆς διήνοιξεν σοφῶς καὶ ἐννόμως, θεσμοὶ ἐλεημοσύνης ἐπὶ γλώττῃ αὐτῆς. Item 28 versus : Ἀνέστησαν τὰ τέκνα καὶ ἐπλούτησαν, καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ᾔνεσεν αὐτήν. Vulgata : « Surrexerunt D filii ejus, et beatissimam prædicaverunt. » Clemens : Ἧς τὰ τέκνα ἐμακάρισαν ἀνιστάμενα, ὁ δ. ἀν. α. ἐνεκωμίασεν αὐτήν. In editione Romana Aquilæ Symmacho et Theodotioni tribuitur hæc lectio, ἐμακάρισαν αὐτήν, ut et apud Clementem, et legisse videtur auctor Vulgatæ Chaldaicæ paraphrasis version. « Beatitudinem illi dederunt. » In quodam manuscripto exemplari legebatur, καὶ ᾔνεσαν αὐτὴν, καὶ ὁ ἀνὴρ ἐπῄνεσεν αὐτήν. COLLECT.

(62) *Διήνοιξε.* Διοίνοιξεν, Bod., Reg. Mox Σολομῶνος, Nov.

(63) *Ὁ ἅγιος Λόγος.* Similiter *Constitut. apost.* lib. I, cap. 7 : Μάθωμεν γὰρ ἐν τῇ Σοφίᾳ τί λέγει ὁ ἅγιος Λόγος· « Audiamus enim quid in Sapientiæ libro sanctus Logos dicat. » Tum sequuntur ut hic, e Proverbiis Salomonis probæ mulieris laudes, quas conf.

(64) *Εὐσεβής.* Συνετὴ vulg. Proverb., sed εὐσεβὴς habent *Constit. apost.* lib. I, c. 8.

igitur dicam : « Virtutis penus est fortis mulier, quæ cibos otiosa non comedit : eleemosynæ autem leges sunt in ore ejus ; quæ os suum sapienter et legitime aperuit. Quam beatam dixerunt filii surgentes, » ut sanctus Logos dicit per Salomonem : « Maritus autem ejus laudavit eam. Mulier enim pia benedicitur, ipsa autem laudet timorem Domini [a]. » Et rursus : « Mulier fortis corona est marito suo [b]. » Corrigendæ autem sunt quam maxime et figuræ, et aspectus, et incessus, et voces. Non enim eas ita se gerere oportet, ut nonnullæ, quæ gestus comœdiæ imitantes, et saltatorum fractos motus servantes, effeminatis motibus mollibusque ingressibus et fictis vocibus, veluti in proscenium prodeunt, scintillantibus oculis intuentes, ad inescandum voluptate instructæ. **108** « Mel enim a labris mulieris meretricis distillat, quæ ad gratiam loquens, guttur tuum impinguat. At id quidem certe postea felle amarius invenies, et magis acutum quam gladium ancipitem. Insipientiæ enim pedes deducunt eos qui illa utuntur post mortem ad inferos [c]. » Generosum certe Samsonem vicit fornicaria, et virum suum totondit alia mulier. Sed non ita decepit Joseph alia mulier [d] ; victa est autem Ægyptia fornicatrix, et sumens vincula temperantiæ, potentior apparet soluta ✠ potestate. Optime autem se habere videtur id quod dictum est.

A ἀνδρεία στέφανος τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς. » Ἐπανορθωτέον δὲ ὅτι μάλιστα καὶ τὰ σχήματα, καὶ τὰ βλέμματα, καὶ τὰ βαδίσματα, καὶ τὰς φωνάς. Οὐ γάρ, ὥς τινες τὴν ὑπόκρισιν ζηλοῦσαι τῆς κωμῳδίας, καὶ τὰς κατεαγυίας τῶν ὀρχηστῶν κινήσεις παραφυλάττουσαι, παρὰ τὰς ὁμιλίας σκηνοβατοῦσιν, αὐτοῖς τοῖς κινήμασιν τοῖς ἁβροῖς, καὶ τοῖς ὑγροῖς βαδίσμασιν, καὶ φωναῖς ταῖς πεπλασμέναις κλαδαρὸν περιβλέπουσαι (65), δέλεαρ ἡδονῆς ἐξησκημέναι. « Μέλι γὰρ ἀποστάζει ἀπὸ χειλέων γυναικὸς πόρνης, ἣ πρὸς χάριν λαλοῦσα, λιπαίνει (66) σὸν φάρυγγα· ὕστερον μέντοι πικρότερον χολῆς εὑρήσεις, καὶ ἠκονημένον μᾶλλον ἢ μάχαιραν δίστομον· τῆς γὰρ ἀφροσύνης οἱ πόδες κατάγουσι τοὺς χρωμένους αὐτῇ μετὰ θάνατον εἰς ᾅδην (67). » Σαμψὼν γοῦν τὸν γεννάδαν ἡ πόρνη (68)
B νενίκηκε, καὶ τὸν ἄνδρα ἔκειρεν αὐτοῦ (69) ἑτέρα (70) γυνή. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἠπάτησε τὸν Ἰωσὴφ ἄλλη γυνή· νενίκηται δὲ ἡ πόρνη ἡ Αἰγυπτία· καὶ δεσμὰ σωφροσύνης λαμβάνουσα (71), κρείττων ἀναφαίνεται λελυμένης ἐξουσίας. Ἔχοι δ' ἂν κἀκεῖνο ἄριστα εἰρημένον·

In summa, nescio
Ego susurrare, neque fractus
In obliquum reflexo collo ingredi,
Quemadmodum alios hic cinædos
Multos video in civitate, vulsosque ac picatos.

Muliebres autem motus, luxus et deliciæ sunt omnino arcendæ. Mollis enim in incedendo motus, « effeminatique incessus, » ut ait Anacreon, sunt valde meretricia. « Ut mihi videtur, inquit comœdia, mere-

....Τὸ δ' ὅλον (72), οὐκ ἐπίσταμαι
Ἐγὼ ψιθυρίζειν, οὐδὲ κατακεκλασμένος,
Πλάγιον ποιήσας τὸν τράχηλον, περιπατεῖν,
Ὥσπερ ἑτέρους ὁρῶ κιναίδους ἐνθάδε
Πολλοὺς ἐν ἄστει, καὶ πεπιττοκοπημένους.

Αἱ δὲ γυναικεῖοι κινήσεις, καὶ θρύψεις, καὶ χλιδαί, κολουστέαι παντελῶς· τὸ γὰρ ἁβροδίαιτον τῆς περὶ τὸν περίπατον κινήσεως, « καὶ τὸ σαυλὰ βαίνειν (73), » ὥς φησιν
C Ἀνακρέων, κομιδῇ ἑταιρικά. « Ὥς γέ μοι φαίνεται, ἡ κωμῳδία φησί, τὰ ἴχνη τὰ ἑταιρικὰ ὥραν ἀπολείπειν (74), καὶ τρυφήν. » Ἴχνη δὲ πορνικὰ (75) « οὐκ ἐρείδεται

✠ P. 294 ED. POTTER, 251 ED. PARIS. [a] Prov. xxxi, 26, 27, 28, 30. [b] Prov. xii, 4. [c] Prov. v, 3, 4, 5. [d] Gen. xxxix.

(65) *Κλαδαρὸν περιβλέπ.* Sic paulo post κλαδαραὶ ὄψεις. Scholiastes in marg. Bod. adnotat : Κλαδαρὸν, κεκλασμένον, καὶ ἔκλυτον, καὶ τὸ ἐπαγωγὸν σοφιζόμενον. Κλαδαρὸν, ἀντὶ τοῦ διακύπτουσαι δῆθεν τοῦ μὴ βλέπειν ὑποπτευθῆναι, κλέπτουσαι δὲ τὸ ὁρᾷν τῇ προσποιητῷ ταύτῃ γνώμῃ. Casaubonus in hunc Persii versum,

. . . *tremulo scalpuntur ubi intima versu*,

hæc adnotavit : « Terentianus Maurus de galliambo versu :

Nomenque galliambi memoratur hinc datum,
Tremulos quod esse Gallis habiles putant modos.

« Sic κλαδαρόν Græci pro lascivo ac molli. Unde κλαδαραὶ ὄψεις, et κλαδαρὸν περιβλέπει apud Clementem Alex. de Veneris pusionibus ; κλαδαρός autem, idem ac « tremulus. » Hesychius, Κλαδαρόμματοι, ἔνσειστοι τὰ ὄμματα. »

(66) *Ἡ πρὸς χάριν λαλοῦσα, λιπαίνει.* Ἡ πρὸς καιρὸν λιπαίνει, Prov., ut etiam apud Clementem *Strom.* i, p. 283, et *Constit. apost.* lib. i, cap. 7. Mox μαχαίρας διστόμου pro ἢ μάχαιραν δίστομον, Proverb. et *Const. apostol.*

(67) *Μετὰ θάνατον εἰς ᾅδην.* Μετὰ θανάτου εἰς τὸν ᾅδην, Proverb. Sed lectionem suam retinet Clemens *Strom.* i, p. 283.

(68) *Ἡ πόρνη.* Nempe Philistæa mulier in Thamnatha. Judic. xiv, 1, 2, etc.

(69) *Τὸν ἄνδρα... αὐτοῦ.* « Virum suum » vertit interpres, quod esset Græce τὸν ἄνδρα αὐτῆς. Vertendum fuisset, « virum ejus, » hoc est robur ac vires quas Samson a Dalila tonsus amisit. Jud. xvi, 17.

(70) *Ἑτέρα.* Sylburgius scribi voluit ἑταίρα, « meretrix. » In Reg. aliquis αι super mediam ε scriptum obliteravit : et profecto ἑτέρα γυνή est vera lectio. Vult enim « aliam » a Philistæa, de qua prius locutus est, mulierem, nempe Dalilam, Samsoni robur cum crinibus detondisse.

(71) *Καὶ δεσμὰ σωφροσύνης λαμ.* His verbis sensus haud constat. Scribe igitur ex Nov. σωφροσύνη, « temperantia, » hoc sensu : « Et temperantia,
D dum vincula sumit, melior apparet soluta potestate. » Agit enim de Joseph, qui propter continentiam suam in vincula conjectus, se præstantiorem domina sua libera ac vinculis soluta ostendit.

(72) *Τὸ δ' ὅλον.* Cujusdam comici verba. Mox κατακεκλασμένως pro κατακεκλασμένος, Bod., Reg. Dein, ὥσπερ ἑταίρους ὁρῶμεν κιναίδους, Reg., quin etiam ἑταίρους habet Nov., et ὁρῶμεν Bod. Dein, περιπιττοκαπημένους, Bod., Reg.

(73) *Σαυλὰ βαίνειν.* Eadem phrasis e Simonide citatur :

Καὶ σαυλὰ βαίνων ἵππος ὡς κορωνιστής.

(74) *Ὥραν ἀπολείπειν.* Scribe ex Nov. ὥραν ἀπολείπει. Nisi potius legendum ὥρα ἀπολείπειν, « tempus est relinquere. » Mox aliquis in Reg. super finalem syllabam τοῦ τρυφήν scripsit ᾷ, ut legi possit τρυφᾷν.

(75) *Ἴχνη δὲ π.* Τὰ δὲ ἴχνη αὐτῆς οὐκ ἐρείδεται· ὁδοὺς γὰρ ζ. Prov. Sed Clemens hæc instituto suo,

εἰς ἀλήθειαν· ὁδοὺς γὰρ ζωῆς οὐκ ἐπέρχεται· σφαλεραὶ δὲ αἱ τροχιαὶ αὐτῆς, καὶ οὐκ εὔγνωστοι. » Μάλιστα δὲ ὀφθαλμῶν φειστέον· ἐπεὶ τοῖς ποσὶν (76) ἢ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἄμεινον ὀλισθεῖν. Ὁ γοῦν Κύριος συντομώτατα ἰᾶται τὸ πάθος τοῦτο· « Εἰ σκανδαλίζει σε ὁ ὀφθαλμός σου, ἔκκοψον (77) αὐτὸν, » λέγων, ἐκ βάθρων ἀνασπῶν τὴν ἐπιθυμίαν. Κλαδαραὶ δὲ ὄψεις, καὶ τὸ ἐνιλλώπτειν, ὃ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν βλεφαρίζειν ἐστὶν, οὐδὲν ἀλλ' ἢ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν μοιχεύειν ἐστὶν, ἀκροβολιζομένης τῆς ἐπιθυμίας δι' αὐτῶν. Πρὸ γὰρ τοῦ παντὸς σώματος διαφθείρονται οἱ ὀφθαλμοί. « Θεωρῶν δὲ καλὰ ὀφθαλμὸς, εὐφραίνει καρδίαν· » τουτέστι, καλῶς μαθὼν θεωρεῖν, εὐφραίνει· « Ἐννεύων δὲ ὀφθαλμὸν (78) μετὰ δόλου, συνάγει ἀνδράσι λύπας. » Τοιοῦτόν που τὸν θηλυδρίαν Σαρδανάπαλον, τῶν Ἀσσυρίων τὸν βασιλέα, ἐπὶ κλίνῃ ἀναβάδην ἐζόμενον εἰσάγουσι, πορφύραν ξαίνοντα, καὶ τὰ λευκὰ (79) τῶν ὀφθαλμῶν ἐπαναβάλλοντα. Αἱ ταῦτα ἐπιτηδεύουσαι γυναῖκες, ἰδίαις ὄψεσι προαγωγεύουσιν αὐτάς· « Λύχνος γὰρ τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμὸς, » φησὶν ἡ Γραφή· δι' οὗ καταφαίνεται τὰ ἔνδον, φωτὶ τῷ φαινομένῳ καταυγαζόμενα. « Πορνεία δὲ γυναικὸς ἐν μετεωρισμῷ (80) ὀφθαλμῶν. Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν (81) τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακὴν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία. δι' ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας (82), » ὁ μὲν Ἀπόστολος βοᾷ· ἡμεῖς δὲ ἀναζωπυροῦμεν τὰ πάθη, καὶ οὐκ αἰσχυνόμεθα; αἱ μὲν αὐτῶν, μαστίχην ἐντραγοῦσαι (83), περιοῦσαι, σεσήρασι τοῖς παρ-

tricia vestigia relinquere formam et delicias. » Fornicatoria autem « vestigia minime figuntur in veritate, vias enim vitæ non ingrediuntur; sunt autem lubricæ ac periculosæ ejus orbitæ, et quæ non sunt cognitu faciles [a]. » Porro autem oculis maxime parcendum est, quoniam melius est labi pedibus quam oculis. Dominus itaque compendiosissime medetur huic vitio: « Si te tuus, inquiens, scandalizat oculus, exscinde eum [b], » ex imo evellens cupiditatem; lascivi autem aspectus, et versatilibus ac tanquam conniventibus oculis intueri, nihil est aliud quam oculis mœchari, cum per eos cupiditas ineat primæ pugnæ præludia. Ante totum enim corpus corrumpuntur oculi. « Honesta autem contemplans oculus, cor lætitia afficit [c]; » hoc est qui recte contemplari didicit, lætitia afficit. « Annuens autem oculo cum dolo, viris dolores congregat [d]. » Talem utique effeminatum Sardanapalum, regem Assyriorum, in lecto pedibus sursum sublatis sedentem, purpuram carpentem, et albuginem oculorum versantem, introducunt. Quæ hæc exercent, mulieres suo intuitu sui ipsarum lenæ sunt: « Lucerna enim corporis est oculus [e], » inquit Scriptura, per quem scilicet apparent interna, luce, quæ cernitur, illustrata. « Fornicatio autem mulieris in elevatione oculorum [f]. Mortificate ergo ✠ membra vestra, quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, perturbationem, cupidita-

✠ P. 295 ED. POTTER, 252 ED. PARIS. [a] Prov. v, 5, 6. [b] Matth. v, 29. [c] Prov. xv, 30. [d] Ibid. x, 10. [e] Matth. vi, 22. [f] Eccli. xxvi, 12.

pro more, accommodavit. Mox ζωῆς ἐπέρχεται, omisso οὐκ, Nov.

(76) *Τοῖς ποσίν*. Imitatur Zenonis Cittiei dictum quod retulit Laertius lib. vii, seg. 26: Κρεῖττον εἶναι τοῖς ποσὶν ὀλισθεῖν ἢ τῇ γλώσσῃ. « Melius esse pedibus quam lingua labi. »

(77) *Ἔκκοψον*. Ἔξελε, Matth.; ἔκκοψον est e vers. seq. ubi ἐκκόπτειν χεῖρα jubet Christus. Verum hæc auctor διὰ μνήμης, atque adeo imperfecte, recitavit.

(78) *Ὀφθαλμόν*. Ὀφθαλμοῖς, Proverb.

(79) *Καὶ τὰ λευκ*. I. e. « albugines oculorum sustollentem, » nam ἀναβάλλειν est « sustollere. » Emendandus hoc loco Athenæi locus a nemine hactenus satis explicatus, qui ex eodem auctore, unde Clemens hæc protulit, sumptus est. Ille porro *Dipnos*. lib. xii principio cap. 7: Ὅτι δὴ οὖν Ἀρβάκης, εἷς τῶν ὑπ' αὐτὸν στρατηγῶν, Μῆδος γένος, διεπράξατο διά τινος τῶν εὐνούχων Παραμείζου θεάσασθαι τὸν Σαρδανάπαλον, καὶ μόλις αὐτὸ ἐπετράπη, ἐκείνου ἐθελήσαντος. Ὡς οὖν εἰσελθὼν, εἶδεν αὐτὸν ὁ Μῆδος ἐψιμμυθιωμένον καὶ κεκοσμημένον γυναικιστὶ, καὶ μετὰ τῶν παλλακίδων ξαίνοντα πορφύραν, ἀναβάδην τε μετ' αὐτῶν καθήμενον τὰς ὀφρῦς, γυναικείαν δὲ στολὴν ἔχοντα, καὶ κατεξυρημένον τὸν πώγωνα, καὶ καταχεχισσηρισμένον, ἦν δὲ καὶ γάλακτος λευκότερος, καὶ ὑπογέγραπτο τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰς ὀφρῦς (ἐπεὶ δὲ καὶ προσεῖδε τὸν Ἀρβάκην, τὰ λευκὰ ἐπαναλαβὼν τοῖς ὀφθαλμοῖς), οἱ μὲν πολλοὶ, ὧν ἐστι καὶ Δοῦρις, ἱστοροῦσιν ὑπὸ τούτου ἀγανακτήσαντος εἰ τοιοῦτος αὐτῶν βασιλεύει, συγκεντηθέντα ἀποθανεῖν· « Arbaces quidam genere Medus, unus ex iis ducibus, qui sub eo militavit, egit cum Parameize, qui inter eunuchos princeps erat, regis videndi potestas ut sibi fieret. Hoc rex cum vix annuisset ac permisisset, admissus Medus ut eum aspexit cerussa oblitum, muliebriter ornatum, cum pellicibus carminantem purpuram, ac cum illis sedentem pedibus porrectis in altumque sublatis, tinctis fuco superciliis, muliebri stola indutum, rasa barba, lævigata pumicis attritu facie, colore quam lactis candidiore, picturatis oculis, multi, et inter eos Duris, scribunt, indignatum illum, quod regi tam effeminato pareret, suo se gladio confodisse ac occidisse. » Quorum verborum partem posteriorem Clementis nostri ope sic scribe et exp..... ἀναβάδην τε μετ' αὐτῶν καθήμενον γυναικ... ὑπογέγραπτο τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰς ὀφρῦς· ἐπεὶ δὲ καὶ προσεῖδε τὸν Ἀρβάκην, τὰ λευκὰ ἐπαναβάλλων τῶν ὀφθαλμῶν· « Cum illis sedentem pedibus porrectis in altumque sublatis muliebri... erat autem lacte candidior, et oculis ac superciliis pictus, cum autem vidit Arbacem albugines oculorum sustollens: multi, interque eos Duris, eum referunt ab illo (Arbace) indignante quod tali regi pareret, confossum interiisse. » Porro ea verba, τὰ λευκὰ ἐπαναβάλλων (vel ἐπαναβαλών) τῶν ὀφθαλμῶν, imperitus aliquis librarius, qui putavit de pigmentis agi, mutasse videtur in τὰ λευκὰ ἐπαναλαβὼν τοῖς ὀφθαλμοῖς. Postrema autem perioche perinde versa est ab interprete, ac si auctor Arbacem semetipsum, non vero Sardanapalum, confodisse retulisset.

(80) *Μετεωρισμῷ*. Μετεωρισμοῖς, Eccli.

(81) *Ὑμῶν*. Abest a Nov.

(82) *Ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας*. Hæc absunt a Pal., inquit Sylb. Absunt etiam a Nov., Bod., Reg. Videtur itaque Clemens ea consulto præteriisse.

(83) *Μαστίχην ἐντραγ*. Plinius lib. xiv, cap. 24, masticen « lentiscum » vocat. Dioscorides de ea, lib. i, c. 77: Στόματος εὐωδίαν ποιεῖ διαμασσομένη, καὶ οὔλων ἐστὶ σταλτική. « Commanducata oris halitum commendat, et gingivarum tumores reprimit. » Idem: Τὰ δὲ ξυλάρια χλωρὰ ἀντὶ καλαμίδων παρατριβόμενα τοῖς ὀδοῦσι σμήχει τούτους. « Virentes surculi calamulorum vice dentibus repurgandis affricantur. » Similis ille locus cap. 2 lib. iii *Pæ-*

tem malam, et avaritiam, quæ est idolorum cultus, propter quæ venit ira Dei super filios inobedientiæ [a], » clamat Apostolus: nos autem perturbationes animi excitamus, et non erubescimus? aliæ quidem ex iis mastichen devorantes, circumeuntes, diductis labris arrident iis qui ad eas accedunt; aliæ vero, perinde ac si digitos non haberent, fibulis, quas ferunt, capita scalpentes, deliciantur, et ut eas vel ex testudine vel elephante, vel aliquo alio animali mortuo factas habeant, magno studio procurant: aliæ autem, tanquam quæ habeant pullulantes quosdam flores, ut decoræ videantur aspectantibus, floridis circumlitionibus ornatæ, vultus suos commaculant: «Stultam» et «audacem» vocat hujusmodi «mulierem» per Salomonem, «quæ nescit verecundiam. Sedit in foribus domus suæ aperte super sellam, vocans eos, qui in via prætereunt, eos qui vias suas recte dirigunt.» Vocat autem per suam speciem et universam vitam, dicens scilicet: «Quis est vestrum stultissimus? ad me declinet. Iis autem, qui egent prudentia, præcipit dicens: Absconsos panes jucunde tangite, et dulcem furti aquam:» furtivam hanc intelligens *Venerem*. (Hinc adjutus Bœotius Pindarus: *Dulcis est*, inquit, *furtiva cura Veneris*.) «Miser autem nescit eam mortem afferre terrigenis, et quod ad tignum inferorum tendit. Sed resilias, inquit

A ιοῦσιν· αἱ δὲ τὰς κεφαλὰς, ὡς μὴ δακτύλους ἔχουσαι, ταῖς ὑπ' αὐτῶν φερομέναις περόναις σκαλεύουσαι, θρύπτονται· καὶ ταύτας ἢ χελώνης, ἢ ἐλέφαντος, ἤ τινος ἄλλου ζώου νεκροῦ (84) πεποιημένας πολυπραγμονοῦσιν. Ἄλλαι δὲ, καθάπερ ἐξανθήματά τινα ἔχουσαι πρὸς εὐπρέπειαν τῶν ὁρώντων, εὐανθέσι περιχρίστοις κοσμούμεναι, σπιλοῦσι τὰ πρόσωπα τὰ αὐτῶν. «Ἄφρονα τὴν τοιαύτην καὶ θρασεῖαν γυναῖκα» διὰ Σολομῶντος λέγει, ἣ «οὐδὲ (85) ἐπίσταται αἰσχύνην· Ἐκάθισεν ἐπὶ θύραις τοῦ ἑαυτῆς οἴκου, ἐπὶ δίφρου ἐμφανῶς, προσκαλουμένη (86) τοὺς παριόντας ὁδὸν, τοὺς εὐθύνοντας τὰς ἑαυτῶν τροχιὰς,» διὰ τοῦ σχήματος (87) αὐτῆς καὶ τοῦ βίου παντὸς, δῆλον ὅτι λέγουσα· «Τίς (88) ἐστιν ὑμῶν ἀφρονέστατος; ἐκκλινάτω πρὸς μέ. Ἐνδεέσι B δὲ φρονήσεως (89) παρακελεύεται, λέγουσα· Ἄρτων κρυφίων ἡδέως ἅψασθε, καὶ ὕδατος κλοπῆς γλυκεροῦ·» τὴν ἐπίκλοπον ταύτην *Ἀφροδίτην* λέγει. Ἐντεῦθεν ὠφελημένος ὁ Βοιώτιος Πίνδαρος (90), *Γλυκύ τι*, φησὶν, *κλεπτόμενον μέλημα Κύπριδος*. Ὁ δὲ οὐκ οἶδεν ἄθλιος, «ὅτι γηγενεῖς παρ' αὐτῇ ὀλοῦνται· καὶ ἐπὶ πέταυρον ᾅδου συναντᾷ. Ἀλλὰ ἀποπήδησον (91), φησὶ, μὴ χρονίσῃς ἐν τῷ τόπῳ,» ὁ Παιδαγωγός· «μηδὲ ἐπιστήσῃς τὸ σὸν ὄμμα πρὸς αὐτήν· οὕτω γὰρ διαβήσῃ ὕδωρ ἀλλότριον, καὶ ὑπερβήσῃ τὸν Ἀχέροντα.» Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος διὰ Ἡσαΐου· «Ἀνθ' ὧν (92) ἐπορεύθησαν αἱ θυγατέρες Σιὼν ὑψηλῷ τραχήλῳ, καὶ ἐν νεύμα-

[a] Col. III, 5, 6.

dagogi: «In labris habens myrsinæ tabellam,» ubi ξυλήφιον, quod Dioscorides ξυλάριον, dicitur, et paulo inf. «mastichen rodentes.» Martialis lib. XVI, 17, *De dentisculpio*:

Lentiscum melius, sed si tibi frondea cuspis
Defuerit, dentes penna levare potest.

COLLECT.

(84) *Νεκροῦ*. Μικροῦ, Bod., Reg. Perperam, nam «mortui» mentionem injicit, quod vivos mortuorum ἀποσπασματίοις ornari indignum putaret. Similia superius dicit *Pædag*. lib. II. Mox, πεποιημέναις pro πεποιημένας, Bod.

(85) *Οὐδέ*. Οὐκ Prov. Mox ἐπὶ δ. ἐμφανῶς ἐν πλατείαις. Ibid.

(86) *Προσκαλουμ*. Προσκαλουμένη τοὺς παριόντας, καὶ κατευθύνοντας ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, Prov. Παριόντας ὁδόν habet codex Alexandrinus.

(87) *Διὰ τοῦ σχ*. Hæc ad ea quæ sequuntur, relata sic distingue: Διὰ τοῦ σχήματος αὐτῆς καὶ τοῦ βίου παντὸς δηλονότι λέγουσα· Τίς ἐστ· «Per suum nempe habitum totamque vitam hæc eloquens: Quis, etc.» Sunt enim hæc a Clemente interpolata, quibus indicat, sequentem orationem, quam Salomon meretrici tribuit, non tam ejus verbis, quam habitu totaque vitæ ratione ac instituto prolatam intelligi debere.

(88) *Τίς*. Ὅς absque interrogat. Prov.

(89) *Ἐνδεέσι δὲ φρ*. Καὶ τοῖς ἐνδεέσι φρονήσεως παρακελεύομαι, λέγ. Proverb. ac si hæc non Salomonis, sed meretricis verba essent.

(90) *Πίνδαρος*. Interserit verbis Salomonis ex IX Prov. sententiam Pindari, quæ ex solo Clemente eruta, inter ejus fragmenta numeratur: Γλυκύ τι κλεπτόμενον μέλημα Κύπριδος. «Dulce est, dum subripitur, studium Veneris:» quæ autem sequuntur, οὐκ οἶδεν ἄθλιος ὅτι γηγενεῖς παρ' αὐτῇ ὀλοῦνται, καὶ ἐπὶ πέταυρον ᾅδου συναντᾷ, sunt ex eodem cap. IX Proverb. in quibus Hervetus corrigit οἰκοῦνται pro ὀλοῦνται,

C apud LXX est ὄλλυνται. Ad verbum, «Ipse autem nescit, quod gigantes apud eam pereunt, et in profundis inferni occurrit:» vel «ad laqueum inferni vadit.» Vulgata: «Et ignoravit, quod ibi sint gigantes et in profundis inferni convivæ ejus.» Aquila et Symmachus, ῥαφαεὶμ θεομάχοι, Theodotio γίγαντες. Didymus sic exponit: Οἱ γὰρ πειθόμενοι αὐτῇ, χοϊκοὶ γινόμενοι παρ' αὐτῇ καὶ γήϊνοι, οὕτως ἀπολοῦνται· ἡδονῇ γὰρ λόγων τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν ἀπεμπολήσας, καθάπερ ὄρνεον πρὸ τοῦ ὑψῶσαι σχεδὸν τῆς φαινομένης τῷ πεταύρῳ τροφῆς, ὑπὸ τούτου ἁλίσκεται. Gigantes, seu terra genitos homines, qui terrena sapiunt, appellat, et voluptatis illecebris, ut laqueis aves, captari indicat. Sic II Proverbiorum v. 8, μετὰ τῶν γηγενῶν, «cum terrigenis,» et Ecclesiastici XXIII, γιγαντώδη ψυχὴν, in quibusdam libris, ut adnotatum est in edit. Romana. COLLECT.

(91) *Ἀλλὰ ἀποπ*. Hæc quoque ex eodem cap. IX Prov. sunt, sed a Latina tamen absunt, atque ab ipsa Græca LXX Antuerpiensi, at in Romana nuper ad- D dita sunt ex optimo codice Vaticano, cum quo etiam convenit antiquus liber bibliothecæ Christianiss. Reg. matris. ἀλλ' ἀποπήδησον, μὴ χρονίσῃς ἐν τῷ τόπῳ, μηδὲ ἐπιστήσῃς τὸ σὸν ὄμμα (sic enim apud Clementem et in manuscripto legitur, non ut in Romana, ὄνομα), πρὸς αὐτήν· οὕτω γὰρ διαβήσῃ ὕδωρ ἀλλότριον, sed addit Clemens, καὶ ὑπερβήσῃ τὸν Ἀχέροντα, pro quo in scholiis Romæ edit. ex quibusdam libris additur, καὶ ὑπερβήσῃ ποταμὸν ἀλλότριον. Certe in Latina editione vulgata in quibusdam libris post versum 18, qui in Græcis ultimus est, sequuntur ista: «Qui enim applicabitur illi, descendit ad inferos; nam qui abscesserit ab ea, salvabitur.» COLLECT.

(92) *Ἀνθ' ὧν*. Ἀνθ' ὧν ὑψώθησαν αἱ θυγατέρες Σιὼν, καὶ ἐπορεύθησαν ὑψηλῷ τρ. Isa. Mox, πορείᾳ τῶν ποδῶν ἅμ. Ibid. Dein, τοῖς ποσὶν ἅμα π. Ibid. Paulo post: Θεὸς ἀρχούσας θυγατέρας Σιὼν, καὶ Κύριος ἀνακαλύψ.

στν ὀφθαλμῶν, καὶ τῇ πορείᾳ ἅμα σύρουσαι (93) A τοὺς χιτῶνας, καὶ τοῖς ποσὶ παίζουσαι· καὶ ταπεινώσει ὁ Θεὸς τὰς θυγατέρας Σιὼν, καὶ ἀνακαλύψει τὸ σχῆμα αὐτῶν, » τὸ ἄσχημον σχῆμα. Ἐγὼ μὲν οὐδὲ τὰς θεραπαίνας ἀξιῶ ταῖς ἀρίσταις γυναιξὶ τὰς ἑπομένας αὐταῖς αἰσχρολογεῖν, ἢ αἰσχροεργεῖν· σωφρονίζεσθαι δὲ αὐτὰς πρὸς τῶν δεσποινῶν. Σφόδρα γοῦν ἐπιτιμητικώτατα (94) ὁ κωμικὸς Φιλήμων φησίν· « Ἐξὸν γυναικὸς ἐξόπισθ' ἐλευθέρας βλεπομένην θεράπαιναν κατόπιν ἀκολουθεῖν καλὴν, ἐκ τοῦ Πλαταιϊκοῦ τε παρακολουθοῦντά τινα, ταύτῃ κατιλλώπτειν. » Ἀναστρέφει γὰρ ἐπὶ τὴν δέσποιναν ἡ τῆς θεραπαίνης ἀκολασία, ἐπιβαθραίνειν ἐνδιδοῦσα τοῖς πειρῶσι τὰ ἥττονα, τὸ μὴ εὐλαβεῖσθαι (95) τὰ μείζονα, διὰ τοῦ συγγινώσκειν τοῖς αἰσχροῖς, τὸ μὴ B καταγινώσκειν ἐμφαινούσης τῆς δεσποίνης· τὸ δὲ μὴ ἐπαγανακτεῖν τοῖς ἀκολασταίνουσιν σαφὲς γίνεται τεκμήριον γνώμης εἰς τὸ ὅμοιον ἐκτρεπομένης. « Οἵα γὰρ δέσποινα, » φασὶν οἱ παροιμιαζόμενοι, « τοιάδε χ' ἁ κύων (96). » Ἀποσκορακιστέον δὲ ἡμῖν καὶ τοῦ περιπάτου τὸ μανιῶδες· τὸ δὲ σεμνὸν καὶ τὸ σχολαῖον ἐκλεκτέον, οὐ τὸ βάδισμα τὸ μελλητικόν. Οὐδὲ τὸ ἐν ταῖς ὁδοῖς σαλεύειν, καὶ ἐξυπτιάζοντα (97) παραβλέπειν εἰς τοὺς ἀπαντῶντας εἰ ἀποβλέπουσιν εἰς αὐτὸν, καθάπερ ἐπὶ σκηνῆς ἐμπομπεύοντα, καὶ δακτυλοδεικτούμενον· οὐδὲ ὑπὸ οἰκετῶν ἀναστρέφεσθαι χρὴ, πρὸς τὸ σιμὸν ὠθουμένους· ὥσπερ τοὺς τρυφητικωτέρους (98) ὁρῶμεν, ἐῤῥωμένους εἶναι δοκοῦντας, ὑπὸ μαλακίας δὲ ψυχικῆς διατεθρυμμένους. Ἀνδρὸς δὲ γενναίου σημεῖον οὐδὲν εἶναι δεῖ πε- C ριφανὲς ἐν τῷ προσώπῳ μαλακίας, ἀλλ' οὐδὲ ἐν ἑτέρῳ μέρει τοῦ σώματος. Μὴ τοίνυν μηδὲ ἐν κινήσεσι, μηδὲ ἐν σχέσεσιν εὑρεθείη ποτ' ἂν ἡ ἀσχημοσύνη τῆς ἀνδρείας. Οὐδὲ μὴν, καθάπερ ὑποζυγίοις, τοῖς οἰκέταις χρηστέον τῷ ὑγιαίνοντι. Ὡς γάρ τοι ἐκείνοις παραγγέλλεται, « παντὶ (99) φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς ὑποτάσσεσθαι, » φησὶν ὁ Πέτρος· οὕτως ἡ ἰσότης, καὶ ἡ μακροθυμία, καὶ ἡ φιλανθρωπία τοῖς δεσπόταις εὐάρμοστος (1). « Τὸ γὰρ τέλος, » φησὶ, « πάντες ὁμόφρονες, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, εὔσπλαγχνοι, ταπεινόφρονες » καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις, « ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε καλήν τινα καὶ ἀξιέραστον. Ὑπογράφειν ὁ Κιττιεὺς ἔοικε Ζήνων εἰκόνα νεάνιδα· καὶ οὕτως αὐτὴν ἀνδριαντουργεῖ· « Ἔστω, D φησὶ, καθαρὸν τὸ πρόσωπον· ὀφρῦς μὴ καθειμένη, μηδὲ ὄμμα ἀναπεπταμένον (2), μηδὲ ἀνακεκλα-

Pædagogus, « neque in loco diutius habites, neque in eam tuos defigas oculos: ita enim aquam alienam trajicies, et transibis Acherontem[a]. » Quocirca hæc dicit Dominus ✠ per Isaiam: « Propterea quod ambulaverunt filiæ Sion erecto collo, et nutibus oculorum, et simul cum incessu trahentes tunicas, et pedibus ludentes, et humiliabit Deus filias Sion, et revelabit figuram earum[b], » figuram indecoram. Ego quidem censeo ne ancillas quidem, quæ probas sequuntur feminas, oportere turpia dicere aut facere: sed ipsas debere castigari a dominis. Valde itaque acriter dicit comicus Philemon: « Cum liceat post mulierem liberam, quæ aspicitur, ancillam retro sequi pulchram, et ex Platæico consequentem quempiam, eam limis intueri. » In dominam enim retorquetur ancillæ intemperantia, quæ concedit iis qui minora aggrediuntur, ut non vereantur ad majora conscendere, cum, ignoscendo turpibus, domina præferat se ea non damnare. Non succensere autem iis, qui se dedunt libidini, est indicium animi ad similia propensi. « Qualis enim domina, talis est (ut dicitur in proverbio) catella. » A deambulatione autem nobis procul est amandandus furiosus incessus, sed honestus et lentus nobis est eligendus, non autem nimis tardus. Sed neque in via fluctuare, nec **109**
supina cervice obvios respicere, an ipsum respiciant, tanquam se in scena ostentantem, et digitis monstratum. Nec si in locum decliviorem detrudantur, eos oportet a famulis in pristinum locum reduci; ut nonnullos videmus delicatiores, qui videntur esse robusti, sed sunt ab animi mollitie effeminati. In fortis autem viri vultu nullum esse oportet signum mollitiei, sed neque in ulla parte corporis. Neque ergo in motu, neque in habitu inveniatur unquam, quod virilem animum dedecoret. Neque vero tanquam jumentis famulis utendum est ei, qui fuerit sanæ mentis. Quemadmodum enim illis præcipitur, « ut cum omni metu dominis, non solum bonis et clementibus, sed morosis etiam et pravis, » ait Petrus, « subjiciantur[c]; » ita æquitas, et patientia, et benignitas dominis pulchre convenit. « In summa este, inquit, omnes unanimes, misericordes, fratrum amantes, bonis visceribus præditi, humiles, » et quæ sequuntur, « ut » bonæ cujusdam et amabilis « benedictionis hæredes sitis[d]. » Adolescentulæ imaginem volens describere Zeno Cittieus, eam ita effingit: « Sit, inquit, munda facies, supercilium

✠ P. 296 ED. POTTER, 252-253 ED. PARIS. [a] Proverb. IX, 13, 14, 15, 16, 17, 18. [b] Isai. III, 16, 17. [c] I Pet. II, 18. [d] Ibid. III, 8, 9.

(93) *Σύρουσαι.* Σύρονται, Nov.

(94) *Ἐπιτιμητικώτατα.* Ἐπιτιμηκώτατα, B., Reg.

(95) *Τὸ μὴ εὐλ.* Forte rectius τῷ μὴ εὐλαβ. dat. casu. SYLBURG.

(96) *Τοίαδε χ' ἁ κύων.* Τοιαίδε καὶ αἱ θεραπαινίδες, Erasmus in *Adagiis*. A. SYLBURG.

(97) *Ἐξυπτιάζοντα.* Casaubonus in Persium p. 163 hæc adnotavit: « Ἐξυπτιάζειν est ὑψαυχεῖν. Persius:

. . . *Italo quod honore supinus.*

« Supinus et supinare. » Seneca, lib. II *De benefic.* « O superbia magnæ fortunæ! O stultissimum malum! Libet interrogare, quid tantopere te supinet? quid vultum habitumque oris pervertat, ut malis habere personam quam faciem? »

(98) *Τρυφητικωτέρους.* Τρυφικωτέρους Bod., τρυφηκοτέρους Reg.

(99) *Παντί.* Ἐν παντὶ Petr. Mox, οὕτως ἰσότης, absque ἡ, Bod., Reg.

(1) *Εὐάρμοστος.* Pal. Ms. εὐάρμοστον, sc. τὸ χρῆμα. SYLBURG. — Mox, τὸ δὲ τέλος, dein φιλόφρονες pro ταπεινόφρονες, Petr.

(2) *Μηδὲ ὄμμα ἀναπεπταμένον.* « Nec oculus sublimis, » inquit Hervet. Vertendum fuit, « Nec oculus apertus » vel « patens. » Nam Vitii imago quam

non demissum, nec oculus sublimis neque fractus, ✠ cervix minime supina, nec remissa membra corporis, sed erecta, et intensis similia, et erecte extensa: in sermonem acumen, et bona eorum, quæ dicta fuerint, memoria, habitusque et motus, qui nullam spem præbeat impudicis. Resideat quidem in vultu pudor, et virum aspectu præ se ferat. Procul autem absit myropolarum, aurificum, lanificum, cæterarumque officinarum caligo (8*), in quibus more meretricio ornatæ, tanquam sedentes in prostibulo, totum diem transigunt. » Neque ergo viri in tonstrinis et cauponis versantes, futiliter garriant, et assidentes mulieres cessent quandoque venari; qui etiam ut risum moveant, non cessant pluribus maledicere. Jam vero prohibendus quoque est tesserarum ludus: et præterea ex talorum ludo lucri studium, quod nonnulli acriter sequuntur. Talia enim improvida luxuria illis otiosis oblectamina suppeditat. In causa enim est desidies. Amant autem inania, qui sunt a veritate sejuncti: neque enim aliter possunt recreare animum absque damno. In quibusvis autem hominibus vitæ ratio animum eorum imitatur. Cæterum, ut est consentaneum, ea demum prodest consuetudo, quæ intercedit cum viris bonis. Contra autem vitæ usum cum improbis hominibus esse plane suillum agnoscens sapientissimus per Moysen Pædagogus, seniori populo « porcis » vesci prohibuit ᵃ: significans non oportere eos, qui Deum invocant,

A σμένον· μὴ ὕπτιος ὁ τράχηλος, μηδὲ ἀνειμένα τὰ τοῦ σώματος μέλη· ἀλλὰ τὰ μετέωρα ἐντόνοις (3) ὅμοια, ὀρθόνου (4)· πρὸς τὸν λόγον ὀξύτης, καὶ κατοχὴ (5) τῶν ὀρθῶς εἰρημένων, καὶ σχηματισμοὶ, καὶ κινήσεις μηδὲν ἐνδιδοῦσαι (6) τοῖς ἀκολάστοις ἐλπίδος, αἰδὼς μὲν ἐπανθείτω, καὶ ἀῤῥενωπία· ἀπέστω δὲ καὶ ὁ (7) ἀπὸ τῶν μυροπωλίων, καὶ χρυσοχοΐων, καὶ ἐριοπωλίων ἄλυς (8), καὶ ὁ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων, ἔνθα καὶ ἑταιρικῶς κεκοσμημέναι, ὥσπερ ἐπὶ τέγους καθεζόμεναι, διημερεύουσι. » Μὴ τοίνυν μηδὲ οἱ ἄνδρες ἐπὶ τῶν κουρείων (9) καὶ καπηλείων διατρίβοντες, ἀδολεσχούντων στωμυλευόμενοι· καὶ τὰς παριζούσας (10) θηρώμενοι γυναῖκας, παυσάσθων ποτέ· πολλοὺς δὲ καὶ βλασφημοῦντες εἰς γέλωτα οὐ παύονται. Κωλυτέα γε μὲν (11) ἔτι καὶ ἡ διὰ τῶν κύβων B παιδιά· πρὸς δὲ καὶ ἡ διὰ τῶν ἀστραγάλων μελέτη πλεονεξίας, ἣν μεταχειρίζεσθαι φιλοῦσι. Τοιαῦτά τινα, τῆς τρυφῆς τὸ ἀταμίευτον, αὐτοῖς κακοσχολοῦσιν ἐξευρίσκει· αἰτία γὰρ ἡ ἀργία. Ματαίων δέ τις ἐρᾷ (12), τῶν ἐκτὸς τῆς ἀληθείας ὄντων· οὐ γάρ ἐστι καὶ ἄλλως θυμηδίαν ἄνευ βλάβης κτήσασθαι· τῆς δὲ ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων διανοίας μίμησίς ἐστιν ἡ τοῦ βίου προαίρεσις. Ἀλλ', ὡς ἔοικε, μόναι αἱ μετὰ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν συναναστροφαὶ ὠφελοῦσιν· ἔμπαλιν γοῦν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνδιαίτησιν ἀνθρώπων, ὑώδη (13) γνωρίζων ὁ πάνσοφος διὰ Μωϋσέως (14) Παιδαγωγὸς, χοιρείων ἀπηγόρευσε μεταλαμβάνειν τῷ C λαῷ τῷ πρεσβυτέρῳ (15)· ἐμφαίνων μὴ δεῖν τοὺς Θεὸν

✠ P. 297 ED. POTTER. ᵃ Levit. xi, 7; Deut. xiv, 8.

Prodicus Ceus Herculem allocutam finxit, habuit ὀφθαλμοὺς ἀναπεπταμένους, « oculos apertos, » ut refert Xenophon *Memor.* lib. II. Quod sequitur scribi possit, μηδ' αὖ κεκαλυμμένον, « nec rursus tectum, » ut intelligatur, virginum oculos nec « apertos » esse debere et obvios quosvis, meretricum more, contuentes; nec rursum « opertos » tectosque penitus: quod non tam modestiæ, quam rusticitatis signum esset. Sed receptam lectionem sollicitare non sum ausus.

(3) *Ἐντόνοις*. Εὐτόνοις Pal. ms. Sylburg.

(4) *Ὀρθόνου*. A. legit ὀρθοτόνου. Sylb. — Verum non opus est, ut veterem lectionem sollicitemus, modo ὀρθόνου ad ea, quæ sequuntur, referamus cum Reg. Nam ὀρθόνου πρὸς τὸν λόγον ὀξύτης est « ejus, qui rectam habet mentem, ad sermonem percipiendum acumen et promptitudo. » Vel scribi posset, ὀρθόνους πρὸς τὸν λόγον ὀξύτης.

(5) *Κατοχή*. Καταχωχὴ Bod., Reg.

(6) *Κινήσεις μηδὲν ἐνδιδοῦσαι*. Κίνησις μηδὲν ἐνδιδοῦσα Pal., Bod., Reg., sing. numero.

(7) *Ὁ*. Hic articulus e Pal. additus. Sylburg. — Consentiunt codices nostri.

(8) *Ἄλυς*. Ἄνθρωπος scriptum est in marg. Bod. Verum Reg. ἄνθρωπος in textu, ἄλυς autem in marg. exhibet. Mox, τῶν ἄλλως ἐργαστηρίων, ἔνθα ἑταιρ. Nov.

(8*) *Caligo*. Sic interpres, quasi legisset ἀχλύς, non ἄλυς. Sermonis autem ἀκολουθία legendum postulat Græce ἄλυς, Latine vero *inquieta desidia*. Edit. Patrol.

(9) *Τῶν κουρείων*. Vetus mos erat, ut homines, præcipue qui e pauperioribus essent, in tonstrinis, aliisque officinis ad nugandum sermonesque conserendos convenirent. Inde hæc loca λέσχαι dicta. Antiphon. in *Orat. ad Nicoclem*, ab Harpocratione et Suida citatus v. λέσχη· Λέσχας ἔλεγον δημοσίους τινὰς τόπους, ἐν οἷς σχολὴν ἄγοντες ἐκαθέζοντο πολλοί. Hiberno tempore fabrorum officinas ignis causa præcipue frequentabant. Homerus *Odyss.* Σ, v. 327, itidem ab Harpocratione et Suida laudatus:

Οὐδ' ἐθέλεις εὕδειν, χαλκήϊον εἰς δόμον ἐλθὼν,
Ἠέ που εἰς λέσχην, ἀλλ' ἐνθάδε πόλλ' ἀγορεύεις.
Nec vis dormire, æneam in domum profectus,
Vel alicubi in lescham, sed hic multa loqueris.

Hesiodus Ἔργ. B, v. 111:

Πὰρ δ' ἴθι χάλκειον θῶκον καὶ ἐπαλέα λέσχην
Ὥρῃ χειμερίῃ...
Accede autem ad æneam sedem et calidam lescham
Tempore hiberno...

Hesiodi scholiastes adnotat: Τὸ παλαιὸν τὰ χαλκεῖα καὶ πάντα τὰ ἐργαστήρια τὰ πῦρ ἔχοντα ἄθυρα ἦν, ἃ καὶ λέσχας ἐκάλουν, ὅτι οἱ πένητες εἰσερχόμενοι, καὶ μᾶλλον ἐν χειμῶνι, ἐν τῷ θερμαίνεσθαι λέσχας καὶ φλυαρίας λόγων συνέπλεκον. Conf. Hesychius, v. D λέσχη.

(10) *Παριζούσας*. Forte rectius παριούσας, « prætereuntes. » Sylburg.

(11) *Μέν*. Vel potius μήν, quod habent Bod. et Reg.

(12) *Ἐρᾷ*. Forte legendum ἔρως, inquit Lowth.

(13) *Ὑώδη*. Ὑώδη συνδιαίτησιν, « conversationem suinam, » vertit H. Junius cent. 8, prov. 57, innuens eos qui suum ritu se voluptatibus oblectant, ὑώδεις, stolidi, crassoque ingenio: ut apud Aristophanis scholiasten Hippocratis filii dicuntur διαβεβλημένοι εἰς ὑωδίαν. Collect.

(14) *Διὰ Μωϋσέως*. Eadem fere repetit auctor, *Strom.* II, p. 389, 390; *Strom.* v, p. 571, 572. Quædam his similia scribit etiam *Strom.* VII, p. 765; quæ videsis. Porro hæc sumpsit ex epistola S. Barnabæ, cap. x, p. 30, 31 edit. Amstel.

(15) *Τῷ πρεσβυτέρῳ*. Nempe Judaico, ad quem relati Christiani sunt populus νεώτερος.

ἐπιβωμένους (16) ἀκαθάρτοις (17) ἀναμίγνυσθαι ἀνθρώποις, οἵ, δίκην ὑῶν, ἡδοναῖς σωματικαῖς, καὶ δεισαλέαις τροφαῖς (18) καὶ γαργαλισμοῖς ἀσελγέσι κνηστιῶντες πρὸς Ἀφροδίτης κακόχαρτον ἡδονὴν χαίρουσιν. Ἀλλ' οὐδ' « ἰκτῖνα, ἢ ὠκύπτερον μαστοφαγῆ (19) ἢ ἀετὸν φαγεῖν, » φησὶν, οὐκ ἐγγιεῖς, λέγων, τοῖς δι' ἁρπαγῆς τὸν βίον πορίζομένοις. Καὶ τὰ ἄλλα δὲ ὁμοίως ἀλληγορεῖται. Τίσιν οὖν (20) οἰκειωτέον; Τοῖς δικαίοις, πάλιν ἀλληγορῶν φησίν· πᾶν γὰρ « διχηλοῦν, καὶ μαρυκώμενον, » καθαρόν ἐστιν· ὅτι τὸ διχηλοῦν δικαιοσύνην ἐμφαίνει τὴν ἰσοστάσιον, μηρυκάζουσαν τὴν οἰκείαν δικαιοσύνης τροφὴν, τὸν Λόγον, ἔκτοσθεν μὲν εἰσιόντα, κατὰ ταὐτὰ τῇ τροφῇ, διὰ κατηχήσεως, ἔνδοθεν δὲ ἀναπεμπόμενον, ὥσπερ ἐκ κοιλίας, τῆς διανοίας, εἰς ἀνάμνησιν λογικήν. Μηρυκάζει δὲ ὁ δίκαιος τὴν πνευματικὴν τροφὴν, ἀνὰ στόμα ἔχων τὸν Λόγον· καὶ διχηλεῖ (21) ἡ δικαιοσύνη, εἰκότως (22) κἀνταῦθα ἁγιάζουσα, καὶ εἰς τὸν μέλλοντα παραπέμπουσα αἰῶνα. Οὐκ οὖν οὐδὲ ἐπὶ τὰς θέας (23) ὁ Παιδαγωγὸς ἄξει ἡμᾶς· οὐδὲ ἀπεικότως τὰ στάδια, καὶ τὰ θέατρα « καθέδραν λοιμῶν » (24) προσείποι τις ἄν· « βουλὴ » γὰρ κἀνταῦθα πονηρὰ, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῷ δικαίῳ (25)· διὸ καταρᾶται ὁ ἐπ' αὐτῷ σύλλογος. Πεπλήθασι γοῦν πολλῆς ἀμιξίας (26), καὶ παρανομίας αἱ συναγωγαὶ αὗται· καὶ αἱ προφάσεις τῆς συνη-

A cum impuris versari hominibus, qui porcorum instar corporalibus voluptatibus, obscenisque cibis, et impudicis ✠ titillationibus prurientes, damnosa Veneris voluptate perfunduntur. Sed neque « milvium, raptoque vescentem avem, et aquilam » dicit esse comedenda [a] : Non appropinquabis iis, inquiens, qui rapina victum sibi comparant. Porro autem alia quoque similiter eamdem habent allegoriam. Cum quibusnam autem vitæ habenda est conjunctio? Cum justis, rursus dicit per allegoriam : quidquid enim « bifidam habet ungulam, et ruminat [b], » est mundum. Quod bifidam enim habet ungulam, justitiæ ostendit æquilibrium, quæ ruminat proprium justitiæ nutrimentum, nempe Logon : qui extrinsecus quidem ingreditur per catechesin, quemadmodum B nutrimentum : ex cogitatione autem, tanquam a ventre, ad rationalem reminiscentiam intrinsecus revocatur. Ruminat autem justus spiritale nutrimentum, cum Logon habet in ore. Bifida autem jure est justitia, ut quæ et hic sanctificet, in sæculumque futurum transmittat. Ne ad spectacula quidem ergo nos Pædagogus deducet. Nec inconcinne stadia et theatra, « pestium cathedram » quis vocaverit : nam hic quoque scelestum est « consilium [c], » quemadmodum adversus justum : et ideo maledictis de-

✠ P. 298 ED. POTTER, 254 ED. PARIS. [a] Levit. xi, 13, 14; Deut. xiv, 12. [b] Levit. xi, 3; Deut. xiv, 6. [c] Psal. i, 1.

(16) *Τοὺς Θεὸν ἐπιβ.* Hoc latius exp. *Strom.* ii, p. 389 : Οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν Κύριον, ἁμαρτάνουσιν ὡς ὁ χοῖρος. Πεινῶν γὰρ, κραυγάζει· πληρωθεὶς δὲ, τὸν δεσπότην οὐ γνωρίζει· « Qui cum videantur Dominum timere, peccant ut porcus. Is enim dum esurit, clamat : repletus autem, dominum non agnoscit. » Quæ sunt e Barnaba. Hinc porro scribendum videri possit τοῖς Θεὸν ἐπιβωμένοις, etc., « cum hominibus, qui cum Deum invocent, tamen impuram vitæ rationem sequuntur, non esse versandum. » Nam ejusmodi homines per χοίρους innui, cum Barnabas, tum etiam Clemens dicunt.

(17) *Ἀκαθάρτοις. Strom.* v, p. 571 : Ὁ μὲν γὰρ χοῖρος φιλήδονον καὶ ἀκάθαρτον ἐπιθυμίαν τροφῶν, καὶ ἀφροδισίων λίχνον καὶ μεμολυσμένην ἀκρασίαν μηνύει· « Nam porcus voluptati deditam et immundam ciborum cupiditatem, et salacem ac turpem in re venerea libidinem significat. » Lactantius lib. iv, c. 17 : « Eodem spectat etiam carnis suillæ interdictio : a qua cum eos abstinere Deus jussit, id potissimum voluit intelligi, ut se a peccatis atque immunditiis abstinerent. »

(18) *Δεισαλέαις τροφαῖς.* Fortasse rectius τρυφαῖς « deliciis. » Sylburg. — Verum τροφὴν retinuit Clemens in verbis e *Strom.* v modo laudatis. Scholiastes in marg. Reg. adnotat. Δεισαλέαις, ὑγραῖς· καὶ ἡ ῥυπώδης σύστασις, ὑγρά.

(19) *Ὠκύπτερον μαστοφ.* Abest a Bibl. Græc. Ὀξύπτερον vocat Clemens *Strom.* ii et v, ubi vide adnotata.

(20) *Τίσιν οὖν.* Conf. iterum quæ ex Barnaba recitavit auctor, *Strom.* v, p. 572, quæ fere cum his eadem sunt.

(21) *Διχηλεῖ.* Διχηλῇ Nov. *Strom.* v, p. 572 : Τί δὲ τὸ διχηλοῦν; Ὅτι ὁ δίκαιος καὶ ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περιπατεῖ, καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται· « Quid vero sibi vult bifidum? Quod justus et in hoc mundo ambulat, et sanctum exspectat sæculum. » Conf. quæ ibi adnotata sunt.

(22) *Εἰκότως.* Pal. post εἰκότως distinguit. Sylb.

(23) *Θέας.* Cæcilius hæc Christianis objicit apud C Minutium p. 105, 106, edit. Lugd. Bat. : « Vos vero suspensi interim atque solliciti, honestis voluptatibus abstinetis : non spectacula visitis, non pompis interestis : convivia publica absque vobis, etc. » Respondet apud eumdem Christianus p. 343 : « Nos igitur, qui moribus et pudore censemur, merito malis voluptatibus, et pompis vestris, et spectaculis abstinemus : quorum et de sacris originem novimus, et noxia blandimenta damnamus. » Conf. Cyprianus *De spectac.*; Theophilus lib. iii *Ad Autolycum*, p. 126, 127, edit. Paris.; Tertullianus *Apol.* c. 38, *De spectac.*; Lactantius lib. vi, c. 20, et alii Patres passim.

(24) *Καθέδραν λοιμῶν.* Psal. i, 1 : Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν. Porro hæc psalmi verba conjuncte cum legibus Moysis jam memoratis, præeunte S. Barnaba, explicavit Clemens *Strom.* ii, p. 389, 390 : Καθέδρα δὲ λοιμῶν, καὶ τὰ θέατρα, καὶ τὰ δικαστήρια εἴη ἄν· ὅπερ καὶ μᾶλλον, ἡ ἐξακολούθησις ταῖς πονηραῖς καὶ D ταῖς λυμαντικαῖς ἐξουσίαις, καὶ ἡ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν κοινωνία.

(25) *Καὶ ἐπὶ τῷ δικαίῳ.* « Adversus etiam illum justum; » nempe Christum. Sic *Act.* iii, 14 : Ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε. Tertullianus *De spectac.* c. 3 : « Invenimus ad hanc quoque speciem pertinere illam primam vocem David : « Felix vir, » inquit, « qui non abiit in concilium impiorum, et « in via peccatorum non stetit, nec in cathedra pe« stium sedit. » Nam etsi justum illum videtur prædicasse, quod in concilio et in sessu Judæorum de necando Domino consultantium non communicavit, late tamen semper Scriptura divina dividitur, ubicunque secundum præsentis rei sensum etiam disciplina munitur, ut hic quoque non sit aliena vox a spectaculorum interdictione. »

(26) *Ἀμιξίας.* Forte rectius ἀναμιξίας· ea nempe forma, qua ἐπιμιξία dicitur, nisi forte ἀναρχίας, seu ἀταξίας, aut simile quidpiam verius est. Sylburg. — Aliquis in Reg. ἀναμιξίας adnotavit.

vovetur, quæ adversus eum fit, congregatio. Magna quippe confusione et iniquitate hi cœtus pleni sunt et occasio conventus causa est turpitudinis, cum viri et feminæ mistim conveniant, alter ad alterius spectaculum. Hic perperam jam agitur concilium. Dum enim lasciviunt oculi, calescunt appetitiones, et oculi per otium ibi concessum proximos impudentius respicere assuefacti, intendunt cupiditates. Prohibeantur ergo spectacula et acroamata, quæ scurrilitate ac vaniloquentia plena sunt. Quod enim turpe factum non ostenditur in theatris? Quod autem verbum impudens non proferunt, qui risum movent, scurræ et histriones? qui autem ✠ ex vitio, quod in se est, delectationem aliquam perceperunt, evidentes domi imagines imprimunt. Contra autem qui his demulceri et affici nequeunt, in ignavas voluptates non prolabentur. Si dixerint enim pro ludo assumi spectacula ad recreandos animos: dicemus non sapere civitates, quæ seriam ludis operam dant. Neque enim ludus est sæva gloriæ cupiditas, quæ tot mortes infert: sed neque vana studia, et rationis expers ambitio, et præterea suarum facultatum impensæ. Neque vero quæ his de causis excitantur seditiones amplius sunt ludi. Vano enim studio nunquam emendum est otium: neque enim qui sapit, id, quod est jucundum, ei, quod est melius, prætulerit. At non omnes, **110** inquit, philosophamur. Nunquid ergo nec omnes vitam per sequimur? Quid tu dicis? Quomodo ergo credidisti? Quomodo autem Deum amas et proximum, si non philosopharis? Quomodo autem teipsum amas, si non sis vitæ cupidus? Litteras, inquit, non didici. Sed si non didicisti legere, non est quod de auditu te possis excusare, quoniam is nequit doceri. Fides autem non sapientum secundum mundum, sed eorum, qui secundum Deum sunt sapientes, est possessio. Illa autem etiam absque litteris, discitur. Ejus autem scriptum, quod et ad rudes ignarosque homines pertinet, et etiam est divinum, charitas vocatur, quæ est volumen spirituale. Licet etiam audire divinam sapientiam, et licet in administranda republica versari: quin etiam quæ sunt in mundo, honeste ex Dei sententia auferre minime

A λύσεως, ἀκοσμίας ἐστὶν αἰτία ἀναμὶξ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν συνιόντων ἐπὶ τὴν ἀλλήλων θέαν (27). Ἐνταῦθα ἤδη περπερεύεται τὸ συνέδριον. Λυχνευούσης (28) γὰρ τῆς ὄψεως, χλιαίνονται αἱ ὀρέξεις· καὶ ἰταμώτερον βλέπειν οἱ ὀφθαλμοὶ πρὸς τοὺς πλησίον ἐθιζόμενοι, τῷ ἔχειν σχολὴν ἐφειμένην, ἐκφλέγουσι τὰς ἐρωτικὰς ἐπιθυμίας. Ἀπειρήσθων (29) οὖν καὶ αἱ θέαι, καὶ τὰ ἀκροάματα, βωμολοχίας καὶ σπερμολογίας πολλῆς γέμοντα. Τί μὲν γὰρ οὐκ ἐπιδείκνυται αἰσχρὸν ἔργον ἐν θεάτροις; Τί δ' οὐ προφέρονται ῥῆμα ἀναίσχυντον οἱ γελωτοποιοί; οἱ δὲ, ἀπολαύσαντες τῆς ἐν ἑαυτοῖς (30) κακίας, ἐναργεῖς οἴκοι ἀπομάσσονται τὰς εἰκόνας. Ἔμπαλιν δὲ, οἱ πρὸς ταῦτα ἀκήλητοι καὶ ἀπαθεῖς οὐκ ἂν περὶ τὰς ῥαθύμους ἡδονὰς σφαλεῖέν ποτε. Εἰ γὰρ καὶ ἐν B παιδιᾶς μέρει παραλαμβάνεσθαι φήσουσι τὰς θέας εἰς θυμηδίαν, οὐ σωφρονεῖν φήσαιμ' ἂν τὰς πόλεις, αἷς καὶ τὸ παίζειν σπουδάζεται. Οὐκ ἔτι γὰρ παιδιαὶ αἱ φιλοδοξίαι ἀνηλεεῖς, εἰς τοσοῦτον θανατῶσαι (31). Ἀλλ' οὐδὲ αἱ κενοσπουδίαι, καὶ αἱ ἀλόγιστοι φιλοτιμίαι· πρὸς δὲ καὶ αἱ μάταιοι καταναλώσεις τῆς οὐσίας· οὔτε μὴν αἱ ἐπὶ τούτοις στάσεις (32) ἔτι παιδιαί. Τὸ δὲ ῥαθυμεῖν οὐδέποτε ὠνητέον κενοσπουδίᾳ (33)· οὐ γὰρ πρὸς τοῦ βελτίονος ἕλοιτο ἄν ποτε ὁ νοῦν ἔχων τὸ ἥδιον. Ἀλλ' οὐ πάντες, φησὶ, φιλοσοφοῦμεν. Μήτι οὖν οὐδὲ πάντες τὴν ζωὴν μετερχόμεθα; Τί σὺ λέγεις; πῶς οὖν πεπίστευκας; Πῶς δαὶ (34) ἔτι ἀγαπᾷς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον σου, μὴ φιλοσοφῶν; πῶς δὲ σεαυτὸν C ἀγαπᾷς, εἰ μὴ φιλοζωεῖς; Γράμματα, φησὶν, οὐκ ἔμαθον. Ἀλλ' εἰ μὴ τὸ ἀναγινώσκειν ἔμαθες, τὸ ἀκούειν ἀναπολόγητον, ὅτι μὴ διδακτόν· πίστις δὲ οὐ σοφῶν (35) τῶν κατὰ κόσμον, ἀλλὰ τῶν κατὰ Θεόν ἐστι τὸ κτῆμα· ἡ δὲ καὶ ἄνευ γραμμάτων ἐκπαιδεύεται· καὶ τὸ σύγγραμμα αὐτῆς, τὸ ἰδιωτικὸν ἅμα καὶ θεῖον, ἀγάπη κέκληται, σύνταγμα πνευματικόν. Ἐξὸν δὲ ἀκροᾶσθαι μὲν σοφίας θεϊκῆς, ἀλλὰ καὶ πολιτεύσασθαι ἐξόν· ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν κόσμῳ κοσμίως κατὰ Θεὸν ἀπάγειν (36) οὐ κεκώλυται· καὶ ὁ πωλῶν τι ἢ ὠνούμενος, μή ποτε εἴπῃ δύο τιμὰς ὧν ἂν ἢ ὠνῆται ἢ πιπράσκῃ· ἁπλῆν δὲ εἰπὼν, καὶ ἀληθεύειν μελετῶν, ἂν μὴ τυγχάνῃ ταύτης, τυγχάνων τῆς ἀληθείας, πλουτεῖ τῇ δια-

✠ P. 299 ED. POTTER, 255 ED. PARIS.

(27) *Θέαν*. Tertullianus *De spectac.* cap. 25: « Nemo denique in spectaculo ineundo aliquid prius cogitat, nisi videri et videre. »

(28) *Λυχνευούσης*. Pal. ms. λιχνευούσης, « catulliente visu. » SYLBURG. — Λιχνευούσης habent etiam Nov., Reg., Bod., quæ proinde vera lectio est.

(29) *Ἀπειρήσθων*. Cf. *Const. apost.* lib. VIII, c. 32.

(30) *Ἑαυτοῖς*. Lowthius ait: « Lege αὐτοῖς: et referendum ad γελωτοποιοί, quod præcessit. »

(31) *Θανατῶσαι*. Intelligit ludos gladiatorum, eorumque qui cum feris pugnabant. Tertullianus *De spectac.* cap. 18: « Si sævitiam, si impietatem, si feritatem nobis permissam contendere possumus, eamus in amphitheatrum, etc. Lactantius *Epitomes* cap. 9: « Inventa tamen consuetudo, quatenus homicidium sine bello ac sine legibus faciant; et hoc sit voluptas, quod scelus vindicarit cædibus, » etc.

(32) *Στάσεις*. Intelligit motus seditionesque populares, quæ ludorum conventibus sæpe excitaban- D tur. Minutius p. 343: « Nam in ludis currulibus quis non horreat populi in se rixantis insaniam? in gladiatoriis homicidii disciplinam? » Tertullianus *De spect.* cap. 16 hoc argumentum latiús persequitur. Idem *adv. Marcion.*, lib. I, cap. 27: Quid non frequentas tam solemnes voluptates circi furentis, et caveæ sævientis, et scenæ lascivientis? » Lactantius *Epitom.* cap. 9: « Circus non innocentior æstimatur, sed major hic furor est: siquidem mentes spectantium tanta feruntur insania, ut non modo in convicia, sed etiam in rixas nec non et in prælia et contentiones sæpe consurgant. »

(33) *Κενοσπουδίᾳ*. Respicit eorum ambitionem, qui ad captandum populi favorem spectacula immensis sumptibus edebant. Exemplis plenæ sunt Romanorum historiæ.

(34) *Δαί*. Δέ Nov., Reg., Bod.

(35) *Οὐ σοφῶν*. Respicit I Cor. I, 26, 27.

(36) *Ἀπάγειν*. Lowth.: « Lege ἄγειν vel διάγειν. »

θέσει ὀρθῇ. Ἐπαίτιος δὲ ὅρκος (37) περὶ πάντων τοῦ πωλουμένου ἀπέστω· ἀπέστω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁ ὅρκος. Καὶ ταύτῃ φιλοσοφούντων οἱ ἀγοραῖοι καὶ οἱ κάπηλοι· « Οὐ γὰρ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου (38) ἐπὶ ματαίῳ· οὐ γὰρ μὴ καθαρίσῃ Κύριος τὸν λαμβάνοντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ ματαίῳ. » Τοὺς δὲ παρὰ ταῦτα πράττοντας, τοὺς φιλαργύρους, τοὺς ψεύστας, τοὺς ὑποκριτὰς, τοὺς καπηλεύοντας τὴν ἀλήθειαν (39), τῆς πατρῴας (40) ἐξέβαλεν αὐλῆς ὁ Κύριος, μὴ βουλόμενος ἀδίκου ἐμπορίας ἢ λόγων ἢ τῶν ἐξ ὕλης κτημάτων οἶκον εἶναι τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ τὸν ἅγιον. Ἐπὶ δὲ τὴν ἐκκλησίαν ἀκτέον (41) τὴν γυναῖκα καὶ τὸν ἄνδρα, ἐστολισμένους κοσμίως, ἀπλάστῳ βαδίσματι, ἐχεμυθίαν ἀσπαζομένους, ἀγάπην (42) ἀνυπόκριτον κεκτημένους, ἁγνοὺς τὰ σώματα, ἁγνοὺς τὰς καρδίας, ἐπιτηδείους προσεύξασθαι τῷ Θεῷ. Πλεῖον τοῦτο ἐχέτω ἡ γυνή· κεκαλύφθω (43) τὰ πάντα, πλὴν εἰ μὴ οἴκοι τύχοι· σεμνὸν γὰρ τὸ σχῆμα καὶ ἀκατάσκοπον (44)· καὶ οὔποτε αὐτὴ σφαλήσεται, πρὸς τῶν ὀμμάτων τὴν αἰδῶ καὶ τὴν ἀμπεχόνην θεμένη· οὔτε ἄλλον εἰς ὄλισθον ἁμαρτίας ἐκκαλέσεται, τὸ πρόσωπον ἀπογυμνουμένη. Τοῦτο γὰρ ὁ Λόγος βούλεται· ἐπεὶ πρέπον αὐτῇ ἐγκεκαλυμμένῃ προσεύχεσθαι (45). Τὴν δὲ Αἰνείου (46) γυναῖκά φασι δι' ὑπερβολὴν σεμνότητος μηδὲ τῆς Τροίας ἁλισκομένης περιδεᾶ γενομένην ἀποκαλύψασθαι· ἀλλὰ καίτοι φεύγουσαν ἐκ τῆς ἐκπυρώσεως, μεῖναι συγκεκαλυμμένην. Τοιούτους δὲ ἐχρῆν παρ' ὅλον τὸν βίον φαίνεσθαι καὶ διαπλάττεσθαι τοὺς Χριστῷ τελουμένους, οἵους σφᾶς ἐν ἐκκλησίαις ἐπὶ τὸ σεμνότερον σχηματίζουσι, καὶ εἶναι, μὴ δοκεῖν εἶναι τοιούτους· οὕτω πραεῖς, οὕτως εὐλαβεῖς, ἀγαπητικοὺς οὕτω. Νυνὶ δὲ, οὐκ οἶδ' ὅπως, συμμεταβάλλονται τοῖς τόποις καὶ τὰ σχήματα καὶ τοὺς τρόπους· καθάπερ καὶ τοὺς πολύποδας (47) ταῖς πέτραις φασὶν ἐξομοιουμένους, αἷς ἂν προσομιλῶσι, τοιούτους φαίνεσθαι καὶ τὴν χροιάν. Τὸ γοῦν τῆς συναγωγῆς ἔνθεον μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν ἀποθέμενοι, τοῖς πολλοῖς ἐξομοιοῦνται, μεθ' ὧν καὶ διαιτῶνται· μᾶλλον δὲ ἐλέγχονται, τὴν ἐπίπλαστον ἀποθέμενοι τῆς σεμνότητος ὑπόκρισιν,

A est prohibitum. Interea qui aliquid vendit aut emit, eorum, quæ a se venduntur aut emuntur nunquam dicat duo pretia: unum autem ac simplex dicens, et vera dicere studens, si id non consequatur, dum veritatem assequitur, dives est recta animi affectione. Absit autem ante omnia jusjurandum, causa rerum, quæ venduntur, susceptum. Absit autem etiam in aliis jusjurandum, et ita philosophentur negotiatores forenses, et caupones: « Non assumes nomen Domini in vano: neque enim eum mundaverit Dominus, qui nomen ejus in vano assumit [a]. » Eos autem, ✠ qui præter hæc faciunt, qui sunt avari, mendaces, hypocritæ, qui veritatem cauponantur, ex paterna aula expulit Dominus, nolens injustæ negotiationis, vel verborum, vel materialium possessionum domum esse

B sanctam domum Domini. In ecclesiam autem venire oportet virum et mulierem, honeste indutos, simplici incessu, silentium amplectentes, charitatem non fictam possidentes, castos corpore, castos corde, ad Deum rogandum aptos. Hoc amplius habeat mulier: semper tecta sit, nisi domi fuerit. Est enim is honestus habitus, et ex quo nihil possit offensionis suscipi. Ipsa enim nunquam labetur, si et verecundiam et vestem ante oculos posuerit: nec ad peccati lapsum alium provocabit, dum vultum suum aperit. Hoc enim Logos requirit, quandoquidem convenit eam tectam orare. Dicunt autem Æneæ uxorem per insignem honestatem, ne cum Troja quidem caperetur perterritam se detexisse: sed

C etiam dum ab incendio fugeret, mansisse coopertam. Oporteret autem tales in tota vita et videri et effingi eos, qui Christo initiantur, quales se in ecclesiis ad gravitatem et honestatem componunt; et esse, non autem videri esse tales, adeo mites, adeo pios ac religiosos, adeo charitati deditos. Nunc autem, nescio quomodo, una cum locis habitum et mores mutant, non secus ac polypos dicunt petris, quibus adhærescunt, assimilatos, videri quoque colore esse tales. Postquam itaque excesserunt e congregatione, deposita illa, quæ in ea erat, divinitus

✠ P. 300 ED. POTTER, 256 ED. PARIS. [a] Exod. xx, 7.

(37) *Ὅρκος*. Respicit adagium, quod e Platone, comico poeta, citari solet: Ὅρκος περὶ παντὸς ἀπέστω. « Juramentum ante omnia absit. »

(38) *Κυρίου*. Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, Exod. Mox, Κύριος ὁ Θεός σου. Ibid.

(39) *Καπηλεύοντας τὴν ἀλ.* Sic B. Paulus II Cor. II, 17: Καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

(40) *Τῆς πατρῴας*. Respicit Matth. XXI, 12, 13; Marc. XI, 15, 16, 17; vel Luc. XIX, 46.

(41) *Ἀκτέον*. Pal. ms. ἀκτέον et ἀνακτέον. Sylburg.

(42) *Ἀγάπην*. Respicit Rom. XII, 9; vel II Cor. VI, 6.

(43) *Κεκαλύφθω*. Conf. *Apostolicarum Constitutionum* lib. I, cap. 8 sub finem.

(44) *Σεμνὸν . . . καὶ ἀκατάσκοπον*. « Honestus et ab exploratoribus tutus, qui κατάσκοποί sunt. » Hervetus in libro suo correxit ἀκατάκοποι. Utrumque minus usitatum est. Paulo post (*col.* 661) Clemens ait: Καὶ θεασαμένους ἔστιν ἁμαρτεῖν. Sequitur autem, quod illud Æschyli refert de Amphiarao in Ἑπτὰ ἐπὶ

D Θήβαις, apud Plutarchum Aristidi affictum:

Οὐ γὰρ δοκεῖν δίκαιος, ἀλλ' εἶναι θέλει.
Neque enim videri justus hic, sed esse vult

Quod autem paulo post (*col.* 661) ex sacris Litteris est, citatur ex IV Prov. v. 25: « Oculi tui recta videant, et palpebræ tuæ præcedant gressus tuos: » Græce, Οἱ ὀφθαλμοί σου ὀρθὰ βλεπέτωσαν, τὰ δὲ βλέφαρά σου νευέτω δίκαια. Aquila et Theodotio verterunt: Οἱ ὀφθαλμοί σου εὐθυνέτωσαν κατεναντίον. Ad verbum ex Hebræo: « Oculi tui ad rectum aspiciant, et palpebræ tuæ dirigant viam tuam coram te. » Apud Theoph. lib. II *ad Autolycum*, eodem modo legitur hic locus quo apud Clementem: quamobrem sane miror, cur ita verterit Clauserus: « Oculi tui in directum aspiciant, et palpebræ tuæ rectum teneant iter ante te. » Collect.

(45) *Προσεύχεσθαι*. Respicit I Cor. XI, 5.

(46) *Αἰνείου*. Pal. ms. Αἰνεία et Αἰνείου. Nomen autem uxoris Æneæ, Creüsa, ex poetis et historiis notum est. Sylburg.

(47) *Πολύποδας*. Alludit ad Theognidos distichon,

inspirata quasi sanctitate, multitudini, cum qua versantur, assimilantur: vel potius deposita falsa ac simulata gravitatis persona, deprehenduntur quales esse ignorabantur: et cum, qui de Deo habitus est, sermonem venerati sunt, eum illic relinquunt, ubi audiverunt: foris autem impiis modis et amatoriis canticis se oblectant, tibiarum cantu, plausu, temulentia, et quovis cœno ac sorde oppleti. Hoc autem dum cantant et recantant ii, qui immortalitatem antea celebrabant, tandem perniciosissimam mali male canunt palinodiam: « Comedamus et bibamus, ✠ cras enim moriemur [a]. » Ii autem non cras vere, sed jam Deo mortui sunt, « sepelientes » suos « mortuos, » hoc est, seipsos in mortem infodientes. Eis autem fortiter resistit Apostolus : « Ne erretis, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, » et quæcunque alia his adjungit, « regnum Dei possidebunt [b]. » Quod si in regnum Dei vocati simus, digne regno ambulemus, Deum diligentes et proximum. Dilectio autem non in osculo censetur, sed in benevolentia. Illi autem nihil aliud osculo quam ecclesias conturbant, cum ipsam non habeant intus amicitiam. Etenim hoc utique turpem movit suspicionem et maledicentiam, quod impudenter osculo uterentur, quod esse oportebat mysticum. Id « sanctum [c] » vocavit Apostolus. Regno digne gustato, ore modesto et clauso benevolentiam animi dispensemus, per quod maxime se exserit mansuetudo morum. Est autem aliud quoque osculum incestum, veneno plenum, sanctitatem simulans. An nescitis, quod etiam pha-

A οἷοι (48) ὄντες ἐλελήθεσαν· καὶ τὸν περὶ τοῦ (49) Θεοῦ λόγον σεβασάμενοι, καταλελοίπασιν ἔνδον, οὗ ἤκουσαν· ἔξωθεν δὲ ἄρα μετὰ τῶν ἀθέων ἀλύουσι κρουμάτων καὶ τερετισμάτων ἐρωτικῶν, αὐλῳδίας τε καὶ κρότου, καὶ μέθης, καὶ παντὸς ἀναπιμπλάμενοι συρφετοῦ· τοῦτο δὴ ᾄδοντες καὶ ἀντᾴδοντες αὐτοὶ, οἱ πρόσθεν ἐξυμνοῦντες ἀθανασίαν, ἐπὶ τέλει τὴν ἐξωλεστάτην κακοὶ κακῶς ψάλλοντες παλινῳδίαν, « Φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. » Οἱ δὲ οὐκ αὔριον ἀληθῶς, ἀλλ' ἤδη τεθνήκασι τῷ Θεῷ, « θάπτοντες (50) » τοὺς σφετέρους « νεκροὺς, » τουτέστιν αὐτοὺς εἰς θάνατον κατορύττοντες. Ἀντιτάσσεται (51) δὲ αὐτοῖς εὖ μάλα ἐῤῥωμένως, ὁ Ἀπόστολος· « Μὴ πλανᾶσθε, οὔτε μοιχοὶ (52), οὔτε μαλακοὶ, οὔτε ἀρσενοκοῖται, οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, B οὔτε (53) μέθυσοι, οὐ λοίδοροι, » καὶ ὅσα ἄλλα (54) τούτοις ἐπᾴδει, « βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν. » Εἰ δὲ (55) καὶ εἰς βασιλείαν (56) Θεοῦ κεκλήμεθα, ἀξίως τῆς βασιλείας πολιτευώμεθα, Θεὸν ἀγαπῶντες καὶ τὸν πλησίον. Ἀγάπη δὲ οὐκ ἐν φιλήματι, ἀλλ' ἐν εὐνοίᾳ κρίνεται. Οἱ δὲ οὐδὲν ἀλλ' ἢ φιλήματι καταψοφοῦσι (57) τὰς ἐκκλησίας, τὸ φιλοῦν ἔνδον οὐκ ἔχοντες αὐτό. Καὶ γὰρ δὴ καὶ τοῦτο ἐκπέπληκεν ὑπονοίας αἰσχρᾶς (58), καὶ βλασφημίας, τὸ ἀναίδην (59) χρῆσθαι τῷ φιλήματι, ὅπερ ἐχρῆν εἶναι μυστικόν· « Ἅγιον » αὐτὸ κέκληκεν ὁ Ἀπόστολος· ἀπογευομένης (60) ἀξίως τῆς βασιλείας, πολιτευώμεθα τῆς ψυχῆς τὴν εὔνοιαν διὰ στόματος σώφρονος καὶ μεμυκότος, δι' οὗ μάλιστα διακονεῖται τρόπος ἥμερος. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλο ἄναγνον φίλημα, πλῆρες C ἰοῦ, ἁγιωσύνην ὑποκρινόμενον. Ἢ οὐκ ἴστε, ὅτι καὶ τὰ φαλάγγια (61), προσαπτόμενα μόνον τῷ στόματι,

✠ P. 301 ED. POTTER, 257 ED. PARIS. [a] I Cor. xv, 32. [b] I Cor. vi, 9, 10. [c] Rom. xvi, 16, etc.

Πουλύποδος νόον ἴσθι πολύτροπον, de cujus solertia meminerunt etiam Aristoteles, Plutarchus, Ælianus, Plinius. SYLBURG.

(48) *Οἷοι*. Οἷον Nov.

(49) *Τοῦ*. Hic articulus e Pal. additus. SYLBURG. Consentiunt Reg. Bod., dissentit vero Nov.

(50) *Θάπτοντες*. Respicit Christi dictum Ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς. Matth. viii, 22; Luc. ix, 60.

(51) *Ἀντιτάσσεται*. Ἀντιτάσσετε Bod.; utrumque habet Reg. Mox, πλανᾶσθαι pro πλανᾶσθε, Nov. Verum αι et ε sunt εὐμετάβολοι propter soni similitudinem.

(52) *Οὔτε μ*. Οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μ. apud Paulum. Mox, οὔτε μαλ... πλεονέκται, abesse a Pal. ms. refert Sylburg.

(53) *Οὔτε*. Οὐ Nov.

(54) *Καὶ ὅσα ἄλ*. Nil ibi sequitur, nisi οὐχ ἅρπαγες.

(55) *Εἰ δέ*. H. ἐπεὶ δέ. Nostra lectio εἰ δέ petita ex Pal. ms.; Flor. ed. perperam habet ἔτι δέ. SYLBURG.— Εἰ δέ habent etiam codices nostri.

(56) *Εἰς βασ*. Respicit I Thess. ii, 12 : Εἰς τὸ περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Θεοῦ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν.

(57) *Φιλήματι καταψοφοῦσι*. Hinc patet, nonnullos vel eo tempore osculo charitatis abusos fuisse. Cui malo mederi nonnulli e veteribus conati sunt. Athenagoras præceptum velut e S. Scriptura recitat, *Legat*. pag. 128, edit. Oxon.: Πάλιν ἡμῖν λέγοντος τοῦ Λόγου, Ἐάν τις διὰ τοῦτο ἐκ δευτέρου καταφιλήσῃ, ὅτι ἤρεσεν αὐτῷ· καὶ ἐπιφέροντος, Οὕτως οὖν ἀκριβώσασθαι τὸ φίλημα, μᾶλλον δὲ τὸ προσκύνημα δεῖ· ὡς, εἴ που μικρὸν τῇ διανοίᾳ παραθολωθείη, ἔξω ἡμᾶς τῆς αἰωνίου τιθέντος ζωῆς· « Lego nobis dicente : Si quis osculum suæ cupiditatis causa repetierit : et inferente : Itaque moderari osculum, vel salutationem potius, oportet; ut quæ vel si parum impura cogitatione inquinata fuerit, a vita æterna nos alienet. » *Constitutionum apostolicar*. lib. ii, cap. 57 : Εἶτα καὶ ἀσπαζέσθωσαν ἀλλήλους οἱ ἄνδρες, καὶ ἀλλήλας αἱ γυναῖκες, τῷ ἐν Κυρίῳ φιλήματι· ἀλλὰ μή τις δολίως, ὡς Ἰούδας τὸν Κύριον φιλήματι παρέδωκε· « His transactis, mutuo se salutent viri, mutuo se mulieres, osculo in Domino : nemo autem dolose id agat, sicut Judas Dominum osculo tradidit. » Ejusdem operis lib. viii, D c. 11 : Καὶ ὁ διάκονος εἰπάτω πᾶσιν· « Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ· » καὶ ἀσπαζέσθωσαν οἱ τοῦ κλήρου τὸν ἐπίσκοπον, οἱ λαϊκοὶ ἄνδρες τοὺς λαϊκοὺς, αἱ γυναῖκες τὰς γυναῖκας· « Diaconus vero dicat omnibus : « Salutate vos invicem in osculo sancto : » et clerici osculentur episcopum, laici vero laicos, feminæ feminas. »

(58) *Ἐκπέπληκεν ὑπ. αἰσχρᾶς*. « Explevit turpi suspicione. » Hervetus legisse videtur ἐκκέκληκεν ὑπονοίας αἰσχρᾶς, dum vertit, « turpem movit suspicionem. » SYLBURG.

(59) *Ἀναίδην*. Ἀνέδην Bod., Reg. Solent autem hæ voces a librariis inter se permutari.

(60) *Ἀπογευομένης*. Ἀπαγορευομένης Bod., sed ἀπογευομένης in marg. exhibet. Verum ἀπογευομένης in textu, ἀπαγορευομένης in marg. habet Reg.

(61) *Φαλάγγια*. Respicit Socratis dictum, quod infra plenius recitat *Strom*. ii, pag. 412 : Ὁ γοῦν Σωκράτης φυλάσσεσθαι κελεύε. τὰ ἀναπείθοντα μὴ

ἡδοναῖς ἐπιτρίβει τοὺς ἀνθρώπους; φιλήματα δὲ A πολλάκις ἐνίησιν ἰὸν ἀκολασίας. Σαφὲς τοίνυν ἡμῖν γεγένηται, ὡς οὐκ ἔστιν ἀγάπη τὸ φίλημα· « Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ (62) ἐστίν. » Αὕτη δέ ἐστιν ἡ (63) ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, » φησὶν Ἰωάννης, « ἵνα τὰς ἐντολὰς τηρήσωμεν, » οὐχ ἵνα σαίνωμεν ἀλλήλους ἐν τῷ στόματι· « Καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν. » Ἀλλὰ μὴν καὶ οἱ κατὰ τὰς ὁδοὺς ἀγαπητῶν ἀσπασμοί, παῤῥησίας ἀνοήτου γέμοντες, καταφανῶν τοῖς ἐκτὸς (63*) εἶναι βουλομένων, οὐδὲ ἐλαχίστης μετέχουσι χάριτος· εἰ γὰρ (64) « ἐν τῷ ταμιείῳ » μυστικῶς « προσεύχεσθαι » τῷ Θεῷ δίκαιον, ἑπόμενον ἂν εἴη καὶ « τὸν πλησίον, » ὃν δεύτερον ἀγαπᾷν κελευόμεθα, ὁμοίως τῷ Θεῷ, καὶ μυστικῶς φιλοφρονεῖσθαι ἔνδοθεν, « ἐξαγοραζομένους τὸν καιρόν· τὸ γὰρ ἅλας τῆς γῆς ἡμεῖς. Ὃς δ' ἂν εὐλογῇ, » φησί, « φίλον τὸ πρωῒ μεγάλῃ τῇ φωνῇ, B καταρωμένου οὐδὲν διαφέρειν δόξει. » Δοκεῖ δὲ ὑπὲρ πάντα τῆς τῶν γυναικῶν ὄψεως ἀπεστράφθαι· οὐ γὰρ ἁψαμένους μόνον, ἀλλὰ καὶ θεασαμένους ἔστιν ἁμαρτεῖν· ὧν μάλιστα ἀποφεύγειν χρὴ τὸν γνησίως παιδαγωγούμενον· « Οἱ ὀφθαλμοί γάρ σου ὀρθὰ βλεπέτωσαν· τὰ δὲ βλέφαρα (65) νευέτω δίκαια. » Μὴ γὰρ οὐκ ἐξὸν καὶ ἰδόντα καρτερεῖν, ἀλλὰ τὸ ἐμπεσεῖν φυλακτέον. Δυνατὸν γὰρ ἰδόντα ὀλισθεῖν· ἀμήχανον δέ, μὴ ἰδόντα, ἐπιθυμεῖν. Οὐ γὰρ τὸ καθαρεύειν μόνον ἀπόχρη τοῖς σώφροσιν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκτὸς εἶναι τοῦ ψόγου σπουδαστέον, πᾶσαν ἀποκλείσαντας ὑπονοίας αἰτίαν, πρὸς συγκεφαλαίωσιν ἁγνείας· ὡς μὴ μόνον εἶναι ἡμᾶς πιστούς, ἀλλὰ καὶ ἀξιοπίστους φανῆναι. Καὶ γὰρ οὖν καὶ τοῦτο παραφυλακτέον, ὥς φησιν ὁ C Ἀπόστολος, « μή τις ἡμᾶς μωμήσηται· προνοούμενοι γὰρ καλά, οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων. Ἀπόστρεψον δὲ τὸν (66) ὀφθαλμὸν ἀπὸ γυναικὸς κεχαριτωμένης, καὶ μὴ καταμάνθανε κάλλος ἀλλότριον, » φησὶν ἡ Γραφή· κἂν πύθῃ τὴν αἰτίαν, προσεπεξηγήσεταί σοι· « Ἐν γὰρ κάλλει γυναικὸς πολλοὶ ἀπεπλανήθησαν, καὶ ἐκ τούτου φιλία ὡς πῦρ ἀνακαίεται, » εἰς πῦρ ἄγουσα ἀκατάπαυστον διὰ τὴν ἁμαρτίαν· ἡ ἐκ πυρὸς ὁρμωμένη φιλία, ἣν ἔρωτα κεκλήκασιν.

langia, si ore tantum tangant, graves dolores hominibus afferunt? Oscula autem impudicitiæ sæpe virus immittunt. Manifestum itaque nobis factum est, osculum non esse dilectionem : « dilectio enim est Dei [a]. Hæc est autem dilectio Dei, » inquit Joannes, « ut mandata servemus : » non ut nos invicem ore demulceamus : « et mandata ejus gravia non sunt [b]. » Cæterum dilectorum quoque in via salutationes, cum stulta libertate plenæ sint, et ab iis fiant, qui volunt per res externas sese
111 ostentare, ne minimam quidem habent gratiam. Si enim in « adyto » mystice Deum « orare » ✠ convenit, consequens fuerit « proximum » quoque, quem secundo loco jubemur « diligere, » similiter ac Deum, et mystice intus complecti, « occasionem redimentes : nos enim sumus sal terræ [c]. Qui autem amico mane magna voce benedixit, ab eo, qui exsecratur, nihil videbitur differre [d]. » Videtur autem super omnia esse aversandus mulierum aspectus : non solum enim si tangantur, sed etiam si spectentur, peccari potest : quæ maxime vitare oportet eum, qui recte instituitur : « Oculi » enim « tui recta videant, supercilia autem recta annuant [e]. » Etsi enim fieri potest, ut quamvis viderit, se fortiter gerat, verumtamen ne cadat, cavendum est. Fieri enim potest, ut qui viderit, labatur; sed fieri non potest, ut qui non viderit, concupiscat. Non solum enim temperantibus satis est ut sint puri, sed etiam adhibenda est opera ut sint ab omni reprehensione alieni, ut sit consummata castitas, omni exclusa suspicionis causa : ut non simus solum fideles, sed etiam videamur fide digni. Etenim hoc quoque cavendum est, ut ait Apostolus, « ne quis nos reprehendat; providentes enim bona non solum coram Domino, sed etiam coram hominibus [f]. Averte autem oculum a muliere gratiosa, et ne discas alienam pulchritudinem [g], » inquit Scriptura. Et si causam roges, ipsa tibi enarrabit : « In pulchritudine enim mulieris multi seducti sunt, et ex ea, tanquam ignis, accenditur amicitia [h], » peccatum : amicitia, inquam, quæ ex igne oritur, quæ ad ignem nunquam cessaturum deducit propter quam appellarunt amorem.

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Ἐπιδρομὴ κεφαλαιώδης ὁμοίως τοῦ ἀρίστου βίου·

CAP. XII.

Brevis optimæ vitæ similiter pertractatio, et quot loca

✠ P. 302 ED. POTTER, 257-258 ED. PARIS. [a] I Joan. IV, 7. [b] Ibid. V, 3. [c] Matth. V, 13. [d] Prov. XXVII, 14. [e] Prov. IV, 25. [f] II Cor. VIII, 20, 21. [g] Eccli. IX, 8. [h] Ibid., 9.

πεινῶντας ἐσθίειν καὶ μὴ διψῶντας πίνειν· καὶ τὰ βλέμματα καὶ τὰ φιλήματα τῶν καλῶν, ὡς χαλεπώτερον σκορπίων καὶ φαλαγγίων ἰὸν ἐνιέναι πεφυκότα. « Socrates itaque jubet cavere illecebras, quæ suadent ut non esurientes comedamus, et bibamus non sitientes : et pulchrorum obtutus et oscula, ut quæ soleant scorpiis et araneis gravius venenum immittere. »

(62) *Τοῦ Θ.* Ἐκ τοῦ Θ. Joan.

(63) *Ἡ.* Articulum omittunt Bod., Reg. Mox, ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν, Joan.

(63*) *Τοῖς ἐκτός.* I. e. hominibus « externis, » seu ethnicis. Id enim malim, quam « per res externas, » ut vertit Hervetus.

(64) *Εἰ γάρ.* Hæc e diversis S. Scripturæ locis composita sunt : nempe Matth. VI, 6 : Σὺ δὲ ὅταν D προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου. Matth. XXII, 39, ubi cum Christus dixerat πρώτην ἐντολὴν esse ἀγαπᾷν τὸν Θεόν, statim addit : Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Coloss. IV, 5 : Ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι· quibus similia occurrunt etiam Ephes. V, 15, 16. Denique, Matth. V, 13 : Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς, ait ad suos discipulos Christus.

(65) *Βλέφαρα.* Σου addunt Prov. Mox, βλεπέτω pro νευέτω Bod., Reg. Quæ sequuntur, hoc modo confusa et mutilata exhibet Nov. Μὴ γὰρ οὐκ ἐξὸν καὶ ἰδόντα ὀλισθεῖν· ἀμήχανον· τὸ ἐμπεσεῖν φυλακτέον· δυνατὸν γάρ, ἰδόντα ὀλισθεῖν· ἀμηχ.

(66) *Τόν.* Abest ab Eccli. Mox, εὐμόρφου pro κεχαριτωμένης. Dein, Ἐν κάλλει γ. π. ἐπλανήθησαν. Ibid.

Scripturæ sanctæ vitam Christianorum describunt.

Ego vero iis quoque, qui uxores duxerint, consuluerim, ne unquam uxores suas coram famulis osculentur : nam nec famulis quidem unquam arridere permisit Aristoteles, tantum abest ut in eorum conspectu videatur quisquam complecti uxorem. Melius est autem, ut domi a matrimonio incipientes, honestatem ostendamus; est enim maxima hæc temperantiæ conjunctio, quæ puram spirat ac redolet voluptatem. Admodum enim pulchre dicit tragœdia :

✠ *O feminæ, quam in rebus humanis nihil,*
Non regna et aurum, non opum vis maxima
Tot comitates, tot voluptates ferunt,
Quot temperantis feminæ et viri boni
Mens justa, si non illa negligit virum ?

Hæc præcepta justitiæ, quæ ab iis, qui mundanam sequuntur sapientiam, dicta sunt, sunt minime recusanda. Scientes ergo suum cujusque officium, « in timore conversemini tempore vestri incolatus, scientes quod non corruptibilibus, argento et auro, redempti sumus ex vana conversatione a patribus tradita, sed pretioso sanguine, tanquam Agni immaculati, et in quem nulla cadit reprehensio, Christi[a]. Satis ergo fuit præteritum tempus, » ait Petrus, « ad faciendam gentium voluntatem, dum ambulavimus in lasciviis, concupiscentiis, temulentiis, comessationibus, potationibus, et nefariis idolorum cultibus.[b] » Limitem habemus crucem Domini, qua, tanquam vallo, cingimur, et separamur a prioribus peccatis. Regenerati ergo, in veritate affigamur, resipiscamusque atque sanctificemur : Quoniam « oculi Domini super justos, et aures ejus in deprecatione ipsorum : vultus autem Domini super facientes mala[c]. Et quis est, qui sit nobis male facturus, si bonum secuti fuerimus[d]? » Optima autem institutio, est moderatio, quæ est decorum undequaque perfectum, ac stabilis et ordinata potestas, ea, quæ sunt inter se invicem conjuncta et cohærentia, factis recte distribuens, virtute insuperabilis. Hæc quidem si asperius dixerim,

A *Ὅσαι τῶν ἁγίων Γραφῶν χαρακτηρίζουσι τὸν τῶν Χριστιανῶν βίον.*

Ἐγὼ (67) δὲ καὶ τοῖς γεγαμηκόσι παραινέσαιμι ἄν, οἴκοι τὰς γυναῖκας τάς σφων (68) μή ποτε κατὰ πρόσωπον οἰκετῶν φιλεῖν· οὐδὲ γὰρ προσγελᾷν δούλοις Ἀριστοτέλης εἴα ποτέ· πολλοῦ γε καὶ δεῖ, κατ' ὄψιν αὐτῶν φιλοφρονούμενον φαίνεσθαι τὴν γυναῖκα. Ἄμεινον δὲ, οἴκοθεν ἀρξαμένους ἀπὸ τοῦ γάμου, τὴν σεμνότητα ἐπιδείκνυσθαι· μεγίστη γὰρ ἡ σωφροσύνης συζυγία, καθαρᾶς ἡδονῆς ἀποπνέουσα (69). Πάνυ γοῦν θαυμασίως ἡ τραγῳδία φησί·

Φεῦ φεῦ (70), γυναῖκες, ὡς ἐν ἀνθρώποις ἄρα,
Οὐ χρυσὸς, οὐ τυραννὶς, οὐ πλούτου χλιδὴ
Τοσοῦτον εἶχε διαφόρους τὰς ἡδονὰς,
B *Ὡς ἀνδρὸς ἐσθλοῦ καὶ γυναικὸς εὐσεβοῦς*
Γνώμη δικαία, καὶ φρονοῦσα τἀνδρικά;

Ταῦτα τῆς δικαιοσύνης τὰ παραγγέλματα, καὶ παρὰ τοῖς τὴν κοσμικὴν μετιοῦσι σοφίαν ἐκφωνηθέντα, οὐ παραιτητέον. Ἐγνωκότες οὖν τὸ ἑκάστου ἔργον, « ἐν φόβῳ τὸν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστράφητε, εἰδότες, ὅτι οὐ φθαρτοῖς, ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ (71), ἐλυτρώθημεν ἐκ τῆς ματαίας ἡμῶν ἀναστροφῆς πατροπαραδότου, ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι, ὡς Ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου, Χριστοῦ. Ἀρκετὸς οὖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος, ὁ Πέτρος φησὶ, τὸ βούλημα τῶν ἐθνῶν κατειργάσθαι, πεπορευμένους ἐν ἀσελγείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρίαις. » Ὅρον ἔχομεν, τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου, ᾧ περισταυρούμεθα καὶ περιθριγκούC μεθα (72) τῶν προτέρων ἁμαρτιῶν· ἀναγεννηθέντες τοίνυν, προσηλωθῶμεν ἐν τῇ ἀληθείᾳ, καὶ ἀνανήψωμέν τε, καὶ ἁγιασθῶμεν· ὅτι « οἱ (73) ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν· πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά. Καὶ τίς ὁ κακώσων ἡμᾶς (74), ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ ζηλωταὶ γενώμεθα; » Ἡ δὲ ἀρίστη ἀγωγὴ, εὐταξία (75) ἐστὶ, παντελὴς οὖσα εὐσχημοσύνη, καὶ δύναμις τεταγμένη βεβαία (76), τῶν ἑξῆς ἀλλήλοις κειμένων ἐν ἔργῳ καλῶς ἀποδοτικὴ, κατ' ἀρετὴν ἀνυπέρβλητος. Ταῦτα εἰ καὶ τραχύτερον προηνέχθην (77), οἰκονομούμενος τῆς ἐπανορθώσεως τὴν σωτηρίαν, ἐμοὶ

✠ P. 303 ED. POTTER, 258-259 ED. PARIS. [a] I Pet. I, 17, 18, 19. [b] Ibid. IV, 3. [c] Psal. XXXIII, 16, 17. [d] I Pet. III, 13.

(67) Ἐγώ. Imitari videtur illud Pauli I Cor. VII, 10 : Τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω οὐκ ἐγώ, etc.

(68) *Τάς σφων*. Τάς σφων, et τὰς αὐτῶν Pal. SYLBURG. — Utrumque abest a Nov.

(69) *Καθαρᾶς ἡδονῆς ἀπ*. Pal., καθαρὰς ἡδονὰς ἀποπνέουσα. Vulgatæ lectionis exemplum supra pag. 76. SYLBURG. — Καθαρὰς ἡδονὰς ἀπ. habent etiam Bod., Reg.

(70) *Φεῦ φεῦ*. Citantur a Stobæo hi versus tit. 65; sed in tertia ejus editione tribuuntur Apollonidæ cuidam, ut et in libro manuscripto, præcedens autem versus Euripidi relinquitur : at in prima editione præcedens sententia Apollonidæ dicebatur. Postremum autem hujus carmen apud Clementem habuit, καὶ φρονοῦσα τ' ἀνδρικά· at apud Stobæum, τἄνδικα, « legitime affecta, quæ justa sapit. » COLL.

(71) *Ἢ χρυσίῳ*. Abest a Reg. et Bod. Dein, ἐλυτρώθητε apud Petr. Mox, ματαίας ὑμῶν ἀν. Paulo post, Ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ D βίου τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, Petr.

(72) *Περιθριγκούμεθα*. Περιτριγγούμεθα, Bod., Reg.

(73) *Οἱ*. Abest a psalm.

(74) *Ἡμᾶς*. Ὑμᾶς, Petr. Mox, μιμηταὶ pro ζηλωταὶ, Ibid.

(75) *Εὐταξία*. Hujus virtutis similem huic definitionem tradunt Stoici apud Stobæum *Eclog. ethic.* lib. II, c. 4, p. 168 : Εὐταξίαν δὲ, ἐπιστήμην τοῦ ποτε πρακτέον, καί τι μετά τι, καὶ καθόλου τῆς τάξεως τῶν πράξεων. Definiunt εὐταξίαν, « scientiam temporis rerum gerendarum, earumque consecutionis, et, ut summatim dicam, ordinis. »

(76) *Καὶ… βεβαία*. Hæc absunt a Pal. SYLBURG.— Absunt etiam a Reg. et Bod. τῶν ἑξῆς abest etiam a Reg.

(77) *Προηνέχθην*. Προσηνέχθην Pal. SYLBURG. — Προσηνέχθη Bod., Reg. Hic etiam Sylburgius adnotat, τραχύτερος legi posse pro τραχύτερον.

μὲν λελέχθων, φησὶν ὁ Παιδαγωγός· ἐπειδὴ « ὁ ἐλέγχων, μετὰ παῤῥησίας, εἰρηνοποιεῖ· » ὑμεῖς δὲ, εἰ μὲν ἀκούσεσθέ μου, σωθήσεσθε· εἰ δ' οὐ προσέξετε (78) τοῖς εἰρημένοις, οὔ μοι μέλει· μέλει δὲ ὅμως καὶ οὕτως· « τὴν γὰρ μετάνοιαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ μᾶλλον ἢ τὸν θάνατον αἱρεῖται. Ἢν δὲ εἰσακούσητέ (79) μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε, » ὁ Παιδαγωγὸς πάλιν λέγει· « γῆς ἀγαθὰ (80) » τὰ ἀνθρώπεια ὀνομάζων καλὰ, τὸ κάλλος, τὸν πλοῦτον, τὴν ὑγίειαν, καὶ τὴν ἰσχὺν, τὴν τροφήν· ἀγαθὰ μὲν γὰρ ὄντως, « ἃ οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνέβη ποτὲ (81), » περὶ τὸν ὄντως ὄντα βασιλέα, τὰ ὄντως (82) ὄντα, ἀγαθὰ ὄντα, καὶ ἀναμένοντα ἡμᾶς· ἀγαθῶν γάρ ἐστι καὶ δοτὴρ, καὶ φύλαξ· κατὰ μετουσίαν δὲ ἐκείνων, τὰ τῇδε συνωνυμεῖ· παιδαγωγοῦντος ἐν Θεῷ τοῦ Λόγου, τὴν ἀνθρώπων (83) ἀσθένειαν, ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ τὴν νόησιν. Ὅσα μὲν οὖν οἴκοι παραφυλακτέον, καὶ ὡς τὸν βίον ἐπανορθωτέον, ὁ Παιδαγωγὸς ἡμῖν ἄδην διείλεκται· ἃ δ' οὖν, καὶ κατὰ τὰς ὁδοὺς ὁμιλεῖν αὐτῷ φίλον τοῖς παιδίοις, ἄχρις ἂν ἀγάγῃ αὐτὰ πρὸς τὸν διδάσκαλον, ταῦτα δὲ ἡμῖν ἐν κεφαλαίου (84) μέρει δι' αὐτῶν ὑποτίθεται καὶ παρατίθεται τῶν Γραφῶν, γυμνὰς παρατιθέμενος τὰς παραγγελίας, ἁρμοζόμενος μὲν τῷ χρόνῳ τῆς καθοδηγήσεως, τὰς δὲ ἐξηγήσεις αὐτῶν ἐπιτρέπων τῷ διδασκάλῳ· καὶ γὰρ ὁ νόμος αὐτοῦ τὸν φόβον (85) ὑπεκλύειν βούλεται, τὸ ἑκούσιον ἐλευθερώσας εἰς πίστιν. Ἄκουε, φησὶν, ὦ παιδίον, καλῶς παιδαγωγούμενον, τὰ κεφάλαια τῆς σωτηρίας· γυμνώσω γὰρ τὸ ἦθος τὸ ἐμαυτοῦ, καὶ σοὶ ταύτας καλὰς ἐντολὰς ὑποθήσομαι, δι' ὧν ἀφίξῃ πρὸς σωτηρίαν· ἄγω δέ σε ὁδὸν τὴν σωτήριον· ἀπόστα τῶν τῆς πλάνης ὁδῶν· « ὅτι Κύριος γινώσκει (86) ὁδὸν δικαίων, καὶ ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολεῖται. » Ἕπου τοίνυν, ὦ παιδίον, τὴν ἀγαθὴν ὁδὸν, ἣν ἄν σοι ἐξηγήσωμαι, τὰ ὦτά μοι ὑποσχὼν τὰ ἀκουστικά· « καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινοὺς, ἀποκρύφους, ἀοράτους » ἔθνεσιν, ἡμῖν δὲ ὁρατούς (87)· σοφίας δὲ θησαυροὶ, ἀνέκλειπτοι (88)· οὓς θαυμάζων ὁ Ἀπόστολος, « Ὦ βάθος, φησὶ, πλούτου καὶ σοφίας. » Θησαυροὶ δὲ ὑφ' ἑνὸς πολλοὶ χορηγούμενοι Θεοῦ· οἱ μὲν διὰ τοῦ νόμου, οἱ δὲ, διὰ τῶν (89) προφητῶν ἀποκαλύπτονται· οἱ δὲ, τῷ θείῳ στόματι· ἄλλος δὲ τοῦ Πνεύματος τῇ ἑπτάδι (90) ἐπᾴδων· εἷς δὲ ὢν ὁ Κύριος, διὰ πάντων τούτων ὁ αὐτός ἐστι Παιδαγωγός. Ἔστι μὲν οὖν αὐτόθεν κεφαλαιώδης ὑποθήκη, καὶ βιωτικὴ παραίνεσις, πάντα ἐμπεριέχουσα· « Καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, ποιεῖτε

A procurans emendationis vestræ salutem, atqui » me quidem dicta sint, inquit Pædagogus, quoniam « qui libere arguit, est pacificus[a]. » Vos autem si me quidem audieritis, salvi eritis. Quod si ea, quæ dicta sunt, non attenderitis, non est mihi curæ: et sic tamen curæ est: « peccatoris » enim « mavult pœnitentiam quam mortem[b]. » Sin » autem « me audiveritis, bona terræ comedetis[c], » dicit rursus Pædagogus: « bona terræ » humana bona nominans, formam, divitias, sanitatem, vires, et alimentum: vere enim bona sunt ea, « quæ ✠ neque auris audivit, neque unquam in cor ascenderunt[d]: » quæ sunt apud eum qui vere rex est, quæ vere sunt, et vere sunt bona, et nos exspectant; bonorum enim est et donator et custos.
B per illorum autem participationem, quæ hic sunt, eodem nomine appellantur: scilicet hoc modo hominum imbecillitatem Logos in Deo deducit a sensilibus ad intelligentiam. Quæcunque sunt ergo domi observanda, et quo modo vita sit corrigenda, nobis abunde disseruit Pædagogus. Quæ itaque solet in via lubenter dicere pueris, donec eos ad magistrum deduxerit, ea a nobis veluti in summa per ipsas Scripturas subjicit et apponit, nuda præcepta adducens, tempori quidem deductionis **112** atque institutionis ea accommodans, interpretationes autem eorum magistro relinquens. Ejus enim lex vult timorem solvere, liberum animi arbitrium in fidem liberans. Audi, inquit, o puer, qui recte institueris, capita salutis: aperiam enim mores meos, et tibi
C pulchra hæc præcepta suggeram, per quæ pervenies ad salutem: duco autem te per viam salutarem: discede a viis erroris; « quoniam novit Dominus viam justorum, et via impiorum peribit[e]. » Sequere ergo, o puer, bonam viam, qua ego te deducam, aures mihi præbens audientes, « et dabo tibi thesauros arcanos, occultos, et qui non possunt videri[f] » a gentibus, a nobis autem possunt: sapientiæ autem thesauri non possunt deficere: quos admirans Apostolus: « O profunditas, » inquit, « divitiarum et sapientiæ[g]. » Thesauri autem multi ab uno Deo suppeditantur: hi quidem per legem, illi vero per prophetas revelantur: alii vero ori divino, alius vero heptachordo spiritus concinit.
D Cum sit autem unus Dominus, est idem per hos omnes Pædagogus. Hic est ergo, quod omnia summatim complectitur, præceptum, et ad vitam utilis

✠ P. 304 ED. POTTER, 259-260 ED. PARIS. [a] Prov. x, 10 sec. LXX. [b] Ezech. xviii, 23. [c] Isa. i, 19. [d] I Cor. ii, 9. [e] Psal. i, 6. [f] Isa. xlv, 3. [g] Rom. xi, 33.

(78) *Προσέξετε*. Προσάξετε, Nov.

(79) *Ἢν δὲ εἰσ*. Καὶ ἐὰν θέλητε, καὶ εἰσ. Isa.

(80) *Ἀγαθά*. Sic scribi debet. Verum primæ Clementis editiones ἀγαθῆς exhibent, ut etiam codices mss. Sed aliquis super ῆς final. scripsit α in Bod. et Reg.

(81) *Οὔτε... ποτέ*. Καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη apud Paulum. Οὔτε ἐπὶ κ. ἀνθρώπου ἀ. π. Nov., Bod. Mox, περιττὸν pro περὶ τόν, Nov.

(82) *Τὰ ὄν*. Τὰ ὄντως ὄντα ἀγαθὰ, ὄντα καὶ ἀν. Bod., Reg.

(83) *Τὴν ἀνθ*. Τὴν τῶν ἀνθ. Nov.

(84) *Κεφαλαίου*. Κεφαλαίῳ Bod., Reg.

(85) *Φόβον*. Respicit Rom. viii, 15, ubi dicit Apostolus legem πνεῦμα εἰς δουλείαν dedisse.

(86) *Κύριος γιν*. Γινώσκει Κύριος Psalm.

(87) *Ἔθνεσιν, ἡμῖν δὲ ὁρατούς*. Hæc interpretamenti loco adjecit auctor.

(88) *Σοφίας δὲ θησαυροὶ ἀνέκλειπτοι*. Hæc a Pal. ms. absunt. SYLBURG. — Absunt etiam a Bod. et Reg. Respicit autem Luc. xii, 33: Θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν οὐρανοῖς.

(89) *Τῶν*. Abest a Bod. et Reg.

(90) *Τῇ ἑπτάδι*. Nempe septem donis S. Spiritus, quæ enumerantur Isa. xi, 2. 3.

admonitio : « Quemadmodum vultis ut vobis faciant homines, vos quoque eis facite [a]. » Possunt etiam duobus omnia præcepta comprehendi, ut dicit Dominus : « Diliges Deum tuum in toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota virtute tua ; et proximum tuum sicut teipsum. » Deinde ex his infert : « Ex hoc dependent tota lex et prophetæ [b]. » Jam vero ei, qui interrogavit, « Quid faciam ut vitæ æternæ hæreditatem possideam ? Nosti mandata, » respondit. Qui cum affirmasset, « Hoc fac, inquit, et salvus eris [c]. » Verumtamen est etiam distinctius adducenda Pædagogi benignitas per varia et salutaria ✠ præcepta, ut ex copiosa salute et Scripturarum ordinatione, ea promptius inveniamus. Est nobis, qui per Moysem datus est, Decalogus, simplici et unius generis elemento significans, salutarem peccatis appellationem definiens : « Non mœchaberis. Idola non adorabis. Pueris stuprum non inferes. Non furaberis. Non dices falsum testimonium. Honora patrem tuum et matrem tuam [d], » et ea quæ illa consequuntur. Hæc sunt a nobis servanda, et quæcumque alia in lectione ipsa Bibliorum præcipi videbimus nobis. Porro autem præcipit etiam per Isaiam. « Lavamini, et mundi estote, auferte scelera ab animabus vestris coram oculis meis, discite bonum facere, quærite judicium, liberate eum qui injuria afficitur, judicate orphano, et justificate viduam ; et venite, et disceptemus, dicit Dominus [e]. » Multa etiam apud alios præcepta invenerimus : quemadmodum, verbi gratia, de precatione : « Bona opera, oratio Domino accepta, » dicit Scriptura. Et exponitur etiam modus orationis : « Si videris, » inquit, « nudum, operi eum, et necessarios seminis tui non despicies : tunc erumpet mane lumen tuum, et medelæ tuæ cito exorientur, et ambulabit ante te justitia tua, et gloria Dei te complectetur [f]. » Quis est autem fructus hujus orationis ? « Tunc clamabis, et Deus te exaudiet. Adhuc loquente te, dicet : Ecce adsum [g]. » De jejunio autem : « Curnam mihi jejunatis ? » ait Dominus ; « non hoc jejunium ego elegi, et diem, ut homo humiliet animam suam. Ne si collum quidem tuum flexeris ut circum, et

A καὶ ὑμεῖς αὐτοῖς (91). » Δυνατὸν δὲ καὶ διὰ δυεῖν (92) ἐμπεριλαβεῖν τὰς ἐντολάς, ὥς φησιν ὁ Κύριος· « Ἀγαπήσεις τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἰσχύϊ σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. » Εἶτα ἐκ τούτων ἐπιφέρει· « Ἐν τούτῳ ὅλος ὁ νόμος, καὶ οἱ προφῆται κρέμανται. » Ναὶ μὴν καὶ πρὸς τὸν πυθόμενον, « Τί ποιήσας, ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω ; » « Τὰς ἐντολὰς οἶδας, » ἀπεκρίνατο· τοῦ δὲ καταφήσαντος, « Τοῦτο ποίει, φησὶ, καὶ σωθήσῃ. » Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ (93) διαιρετικώτερον τὸ φιλάνθρωπον τοῦ Παιδαγωγοῦ διὰ τῶν ποικίλων καὶ σωτηρίων ἐντολῶν παραθετέον, ὡς ἔχοιμεν πρὸς ἀφθόνου σωτηρίας καὶ τῆς διατάξεως τῶν Γραφῶν, ἑτοιμοτέραν τὴν εὕρεσιν. Ἔστιν ἡμῖν ἡ Δεκάλογος ἡ διὰ Μωϋσέως, ἁπλῷ καὶ μονογενεῖ αἰνιττομένη στοιχείῳ (94), προσηγορίαν σωτήριον ἁμαρτιῶν περιγράφουσα· B « Οὐ μοιχεύσεις· Οὐκ εἰδωλολατρήσεις· Οὐ παιδοφθορήσεις (95)· Οὐ κλέψεις· Οὐ ψευδομαρτυρήσεις· Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου (96)· » καὶ τὰ ἀκόλουθα τούτοις. Ταῦτα ἡμῖν παραφυλακτέον, καὶ ὅσα ἄλλα κατὰ τὰς ἀναγνώσεις τῶν Βιβλίων παραγγέλλεται. Παραγγέλλει δὲ καὶ διὰ Ἡσαΐου· « Λούσασθε, καὶ (97) καθαροὶ γένεσθε· ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μου· μάθετε καλὸν ποιεῖν· ἐκζητήσατε κρίσιν· ῥύσασθε ἀδικούμενον· κρίνατε ὀρφανῷ, καὶ δικαιώσατε χήραν· καὶ δεῦτε, καὶ διελεγχθῶμεν (98), λέγει Κύριος. » Πολλὰς δ' ἂν καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις εὕρομεν ὑποθήκας· οἷον φέρε, εὐχῆς μὲν πέρι, « Τὰ ἔργα (99) τὰ ἀγαθὰ, » φησὶν, « εὐχὴ Κυρίῳ δεκτὴ, » λέγει ἡ Γραφή. C Καὶ ὁ τρόπος τῆς εὐχῆς ὑπαγορεύεται· « Ἐὰν ἴδῃς (1), » φησὶ, « γυμνὸν, περίβαλε, καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει· τότε ῥαγήσεται πρώϊμον τὸ φῶς σου, καὶ τὰ ἰάματά σου ταχὺ ἀνατελεῖ, καὶ προπορεύσεται ἔμπροσθεν ἡ δικαιοσύνη σου, καὶ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ περιστελεῖ σε. » Τίς οὖν ὁ καρπὸς τῆς εὐχῆς ταύτης ; « Τότε ἐπιβοήσῃ (2), καὶ ὁ Θεὸς ὑπακούσεταί σου· ἔτι λαλοῦντός σου, ἐρεῖ, Ἰδοὺ πάρειμι. » Περὶ δὲ νηστείας, « Ἵνα τί μοι, φησὶ, νηστεύετε ; » λέγει Κύριος· « οὐ ταύτην τὴν νηστείαν ἐγὼ ἐξελεξάμην, καὶ ἡμέραν, ἄνθρωπον ταπεινοῦν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ; Οὐδ' ἂν κάμψῃς ὡς κρίκον τὸν

✠ P. 305 ED. POTTER, 260-261 ED. PARIS. [a] Luc. VI, 31. [b] Matth. XXII, 37, 39, 40 ; Luc. X, 25. [c] Luc. XVIII, 18, 20 ; X, 25, 26, 27, 28. [d] Exod. XX, Deut. V. [e] Isa. I, 16, 17, 18. [f] Isa. LVIII, 7, 8. [g] Ibid., 9.

(91) *Ποιεῖτε καὶ ὑμ. ἀ.* K. ὑμ. ποιεῖτε αὐτ. ὁμ., Luc.

(92) *Δυεῖν*. Δυοῖν Bod., Reg. In iis, quæ mox sequuntur ex Evangeliis, non tam ipsa verba, quam sensum exhibet.

(93) *Καί*. Abest a Nov.

(94) *Ἁπλῷ καὶ μονογενεῖ στοιχείῳ*. Nempe τῷ ι. Sic apud Philonem, Basilium, Gregorium, Cyrillum, alios, ut in Philone adnotat H. Sylburg. Nicetas in Gregorii Nazianz. orat. 42 : « Decas autem prima unitas perfecta, et generatrix perfectionis dicitur ; quoniam est alia quoque unitas, nempe prima unitas ; verum illa, tametsi principium numerorum est, eosque procreat, nequaquam tamen perfecta est ; at prima decas has duas prærogativas habet ; alteram quod perfecta est : quatenus ad hanc usque numeri progrediuntur, ac rursus revolvuntur ; alteram, quod perfectionis est procreatrix, centenarium enim numerum, qui perfectissimus est, producit. »

D Alibi etiam Clemens hanc litteram refert ad nomen Jesu. Conf. *Pædag.* lib. II, cap. 4.

(95) *Οὐ παιδοφθορήσεις*. Conf. quæ superius dicta sunt ad *Protr.* pag. 67 edit. Paris.

(96) *Σου*. Abest a Nov., Reg.

(97) *Καί*. Abest ab Isa. Mox, post ὀφθαλμῶν μου interserit hæc : παύσασθε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν.

(98) *Δεῦτε καὶ δ.* Δεῦτε δ. omisso καί. Isa.

(99) *Τὰ ἔργα*. Hæc verba nullibi reperio. Eorum sensus occurrit Philip. IV, 18 ; Hebr. XIII, 16, etc.

(1) *Ἐὰν ἴδ.* Ἐὰν δὲ ἴδ. Nov. Mox, φανήσεται pro ῥαγήσεται, Nov. Dein, ὑπάρχοντα pro ἰάματα, Pal., Bod., Reg. Mox, ἔμπροσθέν σου ἡ δ. Isa.

(2) *Ἐπιβοήσῃ*. Βοήσῃ. Isa. Mox, εἰσακούσεται pro ὑπακούσεται. Mox, νηστεύετε, ὡς σήμερον ἀκουσθῆναι ἐν κραυγῇ τὴν φωνὴν ὑμῶν ; οὐ ταύτην τὴν ν. ἐξ. Dein, ταπεινοῦν ἄνθρωπον, inverso ordine. Paulo post, οὕτω pro οὕτως. Ibid.

τράχηλόν σου, καὶ σάκκον καὶ σποδὸν ὑποστρώσῃ, οὐδ' οὕτως καλέσετε νηστείαν δεκτήν. » Τί οὖν αἰνίττεται ἡ νηστεία; « Ἰδοὺ αὕτη (3), » φησὶν, « ἡ νηστεία ἣν ἐγὼ ἐξελεξάμην, λέγει Κύριος· Λῦε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας· διάλυε στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων· ἀπόλυέ τε θραυσμένους ἐν ἀφέσει, καὶ πᾶσαν ἄδικον συγγραφὴν διάσπα. Διάθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου· καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἴσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· ἐὰν ἴδῃς γυμνὸν, περίβαλε. » Ναὶ μὴν καὶ περὶ τῶν (4) θυσιῶν· « Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; λέγει Κύριος· πλήρης εἰμὶ ὁλοκαυτωμάτων, καὶ κριῶν (5)· καὶ στέαρ ἀρνῶν, καὶ αἷμα ταύρων καὶ ἐρίφων, οὐ βούλομαι· οὐδ' ἂν ἔρχησθε ὀφθῆναί μοι. Τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; πατεῖν μου τὴν αὐλὴν, οὐ προσθήσεσθε (6)· ἐὰν φέρητε σεμίδαλιν, μάταιον θυμίαμα βδέλυγμά μοι ἐστίν· τὰς νουμηνίας ὑμῶν καὶ τὰ σάββατα οὐκ ἀνέχομαι. » Πῶς οὖν θύσω τῷ Κυρίῳ; « Θυσία (7) », φησὶ, « τῷ Κυρίῳ πνεῦμα συντετριμμένον. » Πῶς οὖν στέψω (8), ἢ μύρῳ χρίσω, ἢ τί θυμιάσω τῷ Κυρίῳ; « Ὀσμὴ (9), » φησὶν, « εὐωδίας τῷ Θεῷ καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλακότα αὐτήν. » Ταῦτα στέφη, καὶ θυσίαι, καὶ ἀρώματα, καὶ ἄνθη τοῦ Θεοῦ. Ἔτι περὶ ἀνεξικακίας, « Ἐὰν ἁμάρτῃ (10), » φησὶν, « ὁ ἀδελφός σου, ἐπιτίμησον αὐτῷ· καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ. Ἐὰν ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμάρτῃ εἰς σὲ, καὶ τὸ ἑπτάκις ἐπιστρέφῃ πρὸς σὲ, λέγων, Μετανοῶ, ἄφες αὐτῷ· » καὶ τοῖς μὲν στρατευομένοις διὰ Ἰωάννου παραγγέλλει, « ἀρκεῖσθαι (11) μόνοις τοῖς ὀψωνίοις· » τοῖς δὲ τελώναις, « μηδὲν πλέον πράσσειν παρὰ τὰ διατεταγμένα· » δικαστῇ δὲ, « Οὐ λήψῃ (12), » φησὶ, « πρόσωπον ἐν κρίσει· τὰ γὰρ δῶρα ἐκτυφλοῖ ὀφθαλμοὺς βλεπόντων, καὶ λυμαίνεται ῥήματα δίκαια, ῥύσασθαι ἀδικουμένους (13). » Ἀλλὰ καὶ τοῖς οἰκονομικοῖς· « Κτῆσις (14) ἐπισπουδαζομένη μετὰ ἀνομίας ἐλάσσων γίνεται. » Ναὶ μὴν καὶ περὶ ἀγάπης, « Ἀγάπη, » φησὶ, « καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν. » Καὶ περὶ πολιτείας, « Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ. » Ὅρκου δὲ πέρι, καὶ μνησικακίας· « Μὴ ἐγὼ (15) ἐνετειλάμην τοῖς πατράσιν

A saccum ac cinerem substraveris, ne sic quidem vocabitis jejunium acceptum. » Quid ergo sibi vult jejunium? « Ecce hoc est, » inquit, « jejunium, quod elegi, dicit Dominus: solve omne vinculum iniquitatis: dissolve perversos nexus violentorum contractuum: libera eos, qui sunt offensi in acceptilatione, et injustam omnem scripturam discerpe. Frange esurienti panem tuum, et pauperes, qui tecto carent, introduc in domum tuam, cum videris nudum, operi eum [a]. » Jam vero de sacrificiis quoque: « Quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus? Plenus sum holocaustis arietum: et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hædorum nolo, nec ✠ veneritis ut a me videamini. Quis enim requisivit hæc de manibus vestris? Atrium meum calcare non B adjicietis. Si similam afferatis, inane incensum mihi est abominatio, neomenias vestras, et sabbata non fero [b]. » Quomodo ergo sacrificabo Domino? « Sacrificium, » inquit, « Domino spiritus contritus [c]. » Quomodo igitur coronabo, vel ungam unguento, vel Domino quodnam incensum offeram? « Odor, » inquit, « suavitatis Deo est cor, quod glorificat eum, qui ipsum fecit. » Hæ sunt coronæ, et sacrificia, et aromata, et flores Dei. Præterea de malorum tolerantia: « Si peccaverit, » inquit, « frater tuus, ipsum argue, et si eum pœnituerit, ei remitte. Si septies in die in te peccaverit, et septies ad te convertatur, dicens: Pœnitet, remitte ei [d]. » Et iis, quidem, « qui militant, » per Joannem præcipit, « ut sint solis stipendiis contenti. » C Publicanis autem, « ut non amplius exigant, quam sit constitutum [e]. » Judici autem, « Non accipies, » inquit, « personam in judicio: dona enim excæcant oculos videntium, et corrumpunt verba justa, ut liberent eos, qui afficiuntur injuria [f]. » Quinetiam iis, qui student œconomiæ: « Possessio, quæ paratur cum iniquitate, minor redditur [g]. » Quinetiam de charitate: « Charitas, » inquit, « operit multitudinem peccatorum [h]. » Et de reipublicæ **113** administratione: « Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari; et quæ sunt Dei, Deo [i]. » De jureju-

✠ P. 306 ED. POTTER, 261-262 ED. PARIS. [a] Isa. 4, 5, 6, 7. [b] Ibid. I, 11, 12, 13. [c] Psal. L, 19. [d] Luc. XVII, 3, 4. [e] Luc. III, 13. [f] Exod. XXIII, 8. [g] Prov. XIII, 11. [h] I Petr. IV, 8. [i] Matth. XXII, 21; Marc. XII, 17; Luc. XX, 25.

(3) *Ἰδοὺ αὔτ.* Οὐχὶ τοιαύτην νηστείαν ἐξελεξάμην, λέγει Κύριος· ἀλλὰ λῦε π. Isa. Mox, ἀπόστελλε pro ἀπόλυε. Dein, συγγραφὴν ἄδικον, inverso ordine. Ibid.

(4) *Τῶν.* Abest a Nov.

(5) *Ὁλοκαυτωμάτων, καὶ κριῶν.* Illud καὶ e vulg. Isaiæ se addidisse ait Sylburg. Id vero rejiciunt præter edit. Flor. nostri codices unanimiter. Ὁλοκαύτωμα τῶν κριῶν Bod., Reg., Mox, τράγων pro ἐρίφων, Isa. Dein, τὴν αὐλήν μου, inverso ordine. Paulo post σάββατα καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀν. Ibid.

(6) *Προσθήσεσθε.* Per necessitatem usurpatum indicat προσθήσεσθε, quia subjunctivo futuro carent verba omnia, hoc vero etiam aoristo primo. SYLB.

(7) *Θυσία, φησὶ, τῷ Κυρίῳ.* Hæc a Nov. absunt.

(8) *Στέψω.* Coronæ et cætera, quæ hic recenset, ad sacrificia pertinebant. Cf. *Archæologiæ* nostræ lib. II.

(9) *Ὀσμή.* Sic Irenæus lib. IV, cap. 32: « Quemadmodum alibi ait: Sacrificium Deo, cor contribulatum; odor suavitatis Deo, cor clarificans eum qui D plasmavit. » Verum hæc verba in S. Scriptura reperire nondum potui.

(10) *Ἁμάρτῃ.* Ἁμάρτῃ εἰς σέ, Luc. Mox, καὶ ἐὰ ἑπτάκ. Dein, καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπὶ σέ . . . ἀφήσεις. Ibid.

(11) *Ἀρκεῖσθαι.* Ἀρκεῖσθε, Bod., Reg. Dein, μόνοις abest a Luc. Mox, τὸ διατεταγμένον Luc.

(12) *Οὐ λ.* Καὶ δῶρα οὐ λήψῃ, Exod. Illud Οὐ λήψῃ πρόσωπον ἐν κρίσει, petitum est e Deuteron. I, 17: Οὐκ ἐπιγνώσῃ πρόσωπον ἐν κρίσει. Conf. Deut. XVI, 19.

(13) *Ῥύσασθαι ἀδικουμένους.* Scribe ex Nov. ῥύσασθε ἀδικουμένους, « liberate eos qui injuria affecti sunt, » quod præcipit Isaias c. I, 17, nisi quod ibi ἀδικούμενον singul. numero legatur. Hæc enim verba nec in Exodo, nec in Deuteronomio reperiuntur.

(14) *Κτῆσις.* Ὕπαρξις Prov. Mox, καλύψει, pro καλύπτει, Petr.

(15) *Μὴ ἐγώ.* Hæc verba in S. Scriptura frustra quæsiveris. Similia dicunt Jeremias cap. VII, 22, 23,

rando autem, et de injuriæ acceptæ recordatione: « Nunquid ego mandavi patribus vestris exeuntibus e terra Ægypti, ut offerrent mihi holocausta et sacrificia? Sed hoc mandavi vobis: Unusquisque vestrum adversus proximum in corde suo injuriæ acceptæ non recordetur, falsum jusjurandum non diligat. » Quinetiam mendacibus et superbis minatur: illis quidem hoc modo: « Væ iis, qui dicunt dulce amarum, et amarum dulce. » His vero sic: « Væ prudentes in seipsis, et coram seipsis scientes [a]. Qui enim seipsum humiliat, exaltabitur: et qui seipsum exaltat, humiliabitur [b]. » Et « misericordes » quidem « beatos » pronuntiat, « quoniam ipsi misericordiam consequentur [c]. » « Iram » autem infelicem pronuntiat Sapientia, quoniam « ipsos quoque prudentes perdet [d]. » Jam vero jubet quoque ✠ « inimicos diligere, et iis, qui nos exsecrantur, benedicere; orareque pro iis qui nobis insultant, et nos injuria afficiunt. Ei qui te, » inquit, « percutit in maxillam, præbe ei et alteram. Et si quis abstulerit tibi tunicam, ne prohibeas, quo minus tollat etiam pallium [e]. » De fide autem: « Quæcumque petieritis in oratione credentes, accipietis [f], » inquit: « infidelibus » autem « nihil est fidum, » ut ait Pindarus. Ac famulis quidem utendum est, tanquam nobis ipsis: sunt enim homines, sicut nos: Deus enim est omnibus, liberis et servis, ex æquo, si consideres. Oportet autem fratres quoque peccantes non punire, sed reprehendere: « Qui suo enim parcit baculo, suum odit filium [g]. » Præterea gloriæ quidem expellit cupiditatem, dicens: « Væ vobis, Pharisæi, quoniam amatis primas sedes in synagogis, et salutationes in foro [h]. » Peccatoris autem amplectitur pœnitentiam, quæ peccata sequitur, pœnitentiam diligens. Solus enim Logos est, in quem peccatum non cadit. Est enim peccatum natura omnibus innatum et commune: post peccatum autem resipiscere, non est cujusvis hominis, sed ejus, qui est jure magnifaciendus. De communicatione autem: « Venite, » inquit, « ad me omnes benedicti, este hæredes regni vobis parati a constitutione mundi. Esurivi enim, et dedistis mihi comedendum: sitivi, et dedistis mihi po-

A ὑμῶν, ἐκπορευομένοις (16) ἐκ γῆς Αἰγύπτου, προσένεγκαί (17) μοι ὁλοκαυτώματα καὶ θυσίας, Ἀλλὰ τοῦτο ἐνετειλάμην αὐτοῖς· Ἕκαστος ὑμῶν, κατὰ τοῦ πλησίον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ μὴ μνησικακείτω· ὅρκον ψευδῆ μὴ ἀγαπάτω. » Ἀλλὰ καὶ ψεύσταις καὶ τετυφωμένοις προσαπειλεῖ· τοῖς μὲν ὧδέ πως· « Οὐαὶ (18) τοῖς λέγουσι τὸ γλυκὺ πικρὸν, καὶ τὸ πικρὸν γλυκύ· » τοῖς δὲ ὡδί· « Οὐαὶ οἱ συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες· ὁ γὰρ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται, καὶ ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται » Καὶ « τοὺς μὲν ἐλεήμονας » μακαρίζει, « ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται· » ὀργὴν δὲ ἡ Σοφία ταλανίζει, ὅτι ἄρα « ἀπολέσει (19) καὶ φρονίμους. » Ἤδη δὲ ἀγαπᾷν τοὺς ἐχθροὺς κελεύει, καὶ τοὺς καταρωμένους ἡμᾶς εὐλογεῖν, προσεύχεσθαί τε ὑπὲρ τῶν ἐπη-
B ρεαζόντων ἡμᾶς. « Τῷ τύπτοντί σε, » φησίν, « εἰς (20) τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην· καὶ ἐὰν ἄρῃ σου τις τὸν χιτῶνα, μὴ κωλύσῃς καὶ τὸ ἱμάτιον. » Περὶ δὲ τῆς πίστεως· « Πάντα ὅσα ἐὰν αἰτήσησθε (21) ἐν τῇ προσευχῇ πιστεύοντες, λήψεσθε, » φησίν. « Πιστὸν (22) δὲ ἀπίστοις οὐδὲν, » κατὰ Πίνδαρον. Καὶ οἰκέταις (23) μὲν χρηστέον, ὡς ἑαυτοῖς· ἄνθρωποι γάρ εἰσιν, ὡς ἡμεῖς· ὁ γὰρ Θεὸς πᾶσιν, τοῖς ἐλευθέροις καὶ τοῖς δούλοις, ἐστὶν, ἂν σκοπῇς, ἴσος. Δεῖ δὲ καὶ τοὺς πλημμελοῦντας τῶν ἀδελφῶν (24) οὐ κολάζειν, ἐπιτιμᾷν (25) δέ· « Ὁ γὰρ φειδόμενος, » φησί, « τῆς βακτηρίας ἑαυτοῦ μισεῖ τὸν ἑαυτοῦ υἱόν. » Ἔτι τὴν μὲν φιλοδοξίαν ἀποσκορακίζει· « Οὐαὶ ὑμῖν, Φαρισαῖοι, » λέγων, « ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν
C ταῖς ἀγοραῖς· » τὴν δὲ μετάνοιαν (26) τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀσπάζεται, τὴν ἑπομένην ταῖς ἁμαρτίαις μετάνοιαν ἀγαπῶν· μόνος (27) γὰρ ἀναμάρτητος αὐτὸς ὁ Λόγος· τὸ μὲν γὰρ ἐξαμαρτάνειν πᾶσιν ἔμφυτον καὶ κοινόν· ἀναδραμεῖν δὲ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐ τοῦ τυχόντος ἀνδρὸς, ἀλλὰ ἀξιολόγου. Περὶ δὲ τῆς μεταδόσεως, « Δεῦτε (28), » εἶπε, « πρός με πάντες οἱ εὐλογημένοι· κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· ἐπείνασα γὰρ, καὶ δεδώκατέ (29) μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με· γυμνὸς, καὶ περιεβάλετέ με· ἀσθενὴς, καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν
D φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρός με. » Καὶ πότε τι

✠ P. 307 ED. POTTER. [a] Isa. v, 20, 21. [b] Luc. xiv, 11; xviii, 14. [c] Matth. v, 7. [d] Prov. xv, 1 sec. LXX. [e] Matth. v, 40; Luc. vi, 27, 28, 29. [f] Matth. xxi, 22. [g] Prov. xiii, 24. [h] Luc. xi, 43.

et Zacharias cap. viii, 16, e quibus locis conjunctis et paulum mutatis hæc Clemens composuisse videtur.

(16) *Ἐκπορευομένοις*. Abest a Nov.

(17) *Προσένεγκαι*. Pal. ms. προσενέγκαι, infinito modo. Sylb.— Consentit Reg., eaque vera lectio est.

(18) *Οὐαί*. Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πονηρὸν, καλὸν... οἱ τιθέντες τὸ πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρόν. Isai. Paulo post: Ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται, καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται, Luc.

(19) *Ἀπολέσει*. Ἀπόλλυσι Prov.

(20) *Εἰς*. Ἐπί, Luc. Paulo post, καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς, Luc. Verum Matthæus χιτῶνα λαβεῖν θέλοντι jubet ἀφεῖναι τὸ ἱμάτιον. Quæ Clemens, διὰ μνήμης S. Scripturas recitans, cum Lucæ verbis commiscuisse videtur.

(21) *Ἐὰν αἰτήσησθε*. Ἂν αἰτ. Bod., Reg., αἰτήσητε, Matth.

(22) *Πιστόν*. Exstat inter Pindari fragmenta.

(23) *Οἰκέταις*. Respicere videtur Coloss. iv, 1; Ephes. vi, 9, etc.

(24) *Ἀδελφῶν*. Οἰκετῶν, Nov.

(25) *Ἐπιτιμᾷν*. II Tim. iv, 2. Mox, Ὃς φείδεται τῆς βακτηρίας, μισεῖ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, Prov. Dein, Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, Luc.

(26) *Μετάνοιαν*. Ezech. xviii, 23, et alibi passim.

(27) *Μόνος*. Nempe secundum naturam; B. Maria dono gratiæ erat ἀναμάρτητος. Mox, τὸ μὲν ἐξαμαρτ. omisso γὰρ, Bod.

(28) *Δεῦτε*. Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός, Matth. Mox, πρός με abest a Bod.

(29) *Δεδώκατε*. Ἐδώκατε, Matth., Nov. Mox ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με abest a Bod. et Reg. Dein, ἠσθένησα pro ἀσθενὴς, Matth.

τούτων τῷ Κυρίῳ πεποιήκαμεν ἡμεῖς; Αὐτὸς ἐρεῖ A πάλιν ὁ Παιδαγωγὸς, τὴν εὐποιίαν καὶ τῶν ἀδελφῶν ἀγαπητικῶς εἰς ἑαυτὸν μετατρέπων (30), καὶ λέγων· « Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε τοῖς μικροῖς τούτοις, ἐμοὶ ἐποιήσατε. Καὶ ἀπελεύσονται οἱ τοιοῦτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Τοιοίδε μὲν οἱ λογικοὶ νόμοι, οἱ παρακλητικοὶ λόγοι (31) οὐκ ἐν πλαξὶ (32) λιθίναις, δακτύλῳ γεγραμμέναις Κυρίου, ἀλλ' ἐν καρδίαις ἀνθρώπων ἐναπογεγραμμένοι, ταῖς μόνον φθορὰν οὐκ ἐπιδεχομέναις. Διὰ τοῦτό τοι κατεάγασιν αἱ πλάκες τῶν σκληροκαρδίων, ἵν' αἱ πίστεις τῶν νηπίων (33) ἐν μαλθακαῖς τυπωθῶσι διανοίαις. Ἄμφω δὲ τὼ νόμω διηκόνουν τῷ Λόγῳ εἰς παιδαγωγίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ (34) μὲν διὰ Μωϋσέως, ὁ δὲ δι' ἀποστόλων. Οἵα γ' οὖν (35) καὶ δι' ἀποστόλων ἡ παιδαγωγία, ἀναγκαῖόν μοι δοκεῖ καὶ περὶ τοῦ εἴδους διαλεχθῆναι τούτου· B μᾶλλον δὲ ἐμαυτοῦ (36) μεμνημένος ὁ Παιδαγωγός φησιν· ἃς αὐτὰς σπερματικῶς πάλιν τὰς ὑποθήκας ἐκθήσομαι (37)· « Ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος (38) μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ· ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη (39). Ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν, μηδὲ δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ. Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω· μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν (40), ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρῄζοντι. Πᾶσα πικρία, καὶ ὀργὴ, καὶ θυμὸς, καὶ κραυγὴ, καὶ βλασφημία ἀρθήτω ἀφ' ὑμῶν σὺν πάσῃ κακίᾳ. Γίνεσθε εἰς ἀλλήλους χρηστοὶ, εὔσπλαγχνοι, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, καθὼς καὶ ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἐχαρίσατο ὑμῖν. Γίνεσθε οὖν φρόνιμοι, καὶ μιμηταὶ (41) τοῦ Θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητά· καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ὑμᾶς (42). C Αἱ μὲν γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτασσέσθωσαν, ὡς τῷ Κυρίῳ· οἱ δὲ ἄνδρες τὰς γυναῖκας τὰς ἑαυτῶν ἀγαπάτωσαν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν Ἐκκλησίαν. » Ἀγαπάτωσαν οὖν ἀλλήλους (43) οἱ συνεζευγμένοι, « ὡς τὰ ἴδια σώματα. Τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν. Οἱ πατέρες, μὴ παρ-

tum: peregrinus eram, et me collegistis: nudus, et me operuistis: infirmus, et visitastis me: eram in carcere, et ad me venistis [a]. » Et quando fecimus aliquid horum Domino? Ipse rursus dicet Dominus, fratrum benevolentiam benevole in seipsum convertens, et dicens: « Quodcumque fecistis his parvis, mihi fecistis. Et ibunt, qui tales sunt, in vitam æternam [b]. » Tales sunt Logi leges, verba consolatoria, non in tabulis lapideis digito Domini scriptis, sed scriptæ in cordibus hominum, in quas solum non cadit interitus. Idcirco fractæ sunt tabulæ eorum, qui erant duri cordis, ut fides puerorum imprimeretur in teneris mentibus. Ambæ autem leges Logo serviebant ad hominum institutionem: illa quidem per Moysem, hæc vero per apostolos. Cujusmodi autem tradita sit per apostolos puerilis institutio, mihi videtur de eo quoque ✠ genere necessario disserendum. Imo vero sui recordatus dicit Pædagogus. Atque ipsa quidem ejus præcepta rursus exponam veluti in semine: « Deposito mendacio, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo, quoniam sumus alter alterius membra. Sol non occidat super iracundiam vestram, neque locum date diabolo. Qui furabatur, non amplius furetur: sed potius laboret, operans bonum, ut possit impertiri egenti. Omnis amaritudo, et ira, et excandescentia, et clamor, et maledictum tollatur a vobis, cum omni vitio. Estote alter in alterum benigni, misericordes, vobis invicem gratificantes, quemadmodum Deus quoque vobis in Christo gratificatus est. Estote ergo prudentes, et Dei imitatores, sicut filii dilecti; et ambulate in dilectione, sicut et Christus dilexit vos. Mulieres quidem propriis viris subjiciantur, tanquam Domino. Mariti autem suas uxores diligant, sicut Christus dilexit Ecclesiam. » Se ergo invicem diligant, qui sunt conjuncti, « sicut propria corpora. Filii, obedite vestris parentibus. Patres, ne provo-

✠ P. 308 ED. POTTER, 263 ED. PARIS. [a] Matth. xxv, 34, 35, 36. [b] Ibid., 40, 46.

(30) *Καὶ πότε ... μεταιρέπων*. His verbis abbreviat Matth. xxv, 37, 38, 39, et partem 40. Porro εὐποιίαν τῶν ἀδελφ. omisso καὶ, habet Nov.

(31) *Οἱ παρακλητικοὶ λόγοι*. Hæc absunt a Pal., Bod., Reg.

(32) *Οὐκ ἐν πλ*. Respicit II Cor. III, 3: Φανερούμενοι, ὅτι ἐστὲ ἐπιστολὴ Χριστοῦ διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν, ἐγγεγραμμένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ D ζῶντος, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλὰ ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίναις.

(33) *Νηπίων*. H. e. Christianorum, quos Clemens Judæis σκληροκαρδίοις opponit.

(34) *Ὁ*. Οἱ, Bod., Reg.

(35) *Οἷα γ' οὖν*. Οἷα οὖν, Reg. Porro quæ præcedunt, e Moyse ac prophetis, vel ipsius Christi sermonibus petita sunt. Jam sequuntur præcepta ex apostolicis Epistolis.

(36) *Μᾶλλον δὲ ἐμαυτοῦ*. Rectius ἑαυτοῦ quam ἐμαυτοῦ A., inquit Sylburgius. Idem dicit Lowthius. Verum ea, quæ sequuntur, non δι' ἑαυτοῦ, « per semetipsum, » sed per apostolos ac Clementem suggerit Christus Pædagogus. Scribendum igitur: Μᾶλλον δὲ δι' ἐμαυτοῦ μεμν.· « Vel potius ipse Pædagogus per me memorans, illa ipsa, quæ ego rursus tanquam in semine suggeram, præcepta fatur. » Quam lectionem exhibent Bod., Reg.

(37) *Σπερματικῶς ... ἐκθήσομαι*. « Quasi principia quædam eruditionis exponam. » Ita σπερματικῶς εἰρήσθω, *Strom*. VII, p. 798. LOWTH.

(38) *Ἕκαστος*. Abest a Bod., Reg.

(39) *Μέλη*. Sequitur: Ὀργίζεσθε, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ὁ ἥλ., Ephes.

(40) *Ἀγαθόν*. Ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, Ephes. Mox χρείαν ἔχοντι pro χρῄζοντι. Dein, πᾶσα πικρία, καὶ θυμὸς, καὶ ὀργὴ, καὶ κρ. Ibid.

(41) *Γίνεσθε οὖν φρόνιμοι καὶ μ*. Φρόνιμοι καὶ abest ab Ephes. Sed Christus jubet: Γίνεσθε φρόνιμοι ὡς ὄφεις, Matth. x, 16. Unde in hunc locum irrepsisse videtur, Clemente scilicet διὰ μνήμης S. Scripturas recitante.

(42) *Ὑμᾶς*. Rectius est ἡμᾶς, « nos, » prima persona. SYLBURG. — Ἡμᾶς, Ephes., Nov. Mox αἱ γυν. omisso μὲν, Ephes. Unde in seq. periocha δὲ addit Clemens. Dein, ὑποτάσσεσθε pro ὑποτασσέσθωσαν, Ephes. Paulo post: Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν. Ibid.

(43) *Ἀλλήλους*. Ἀλλήλοις, Bod., Reg., ut cohæreat τῷ συνεζευγμένοι. Porro respicit auctor Ephes. v, 28: Οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. Paulo post: τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, inverso ordine, Ephes. vi, 5.

cate ad iram filios vestros, sed educate eos in disciplina et admonitione Domini. Servi, obedite dominis secundum carnem, cum timore et tremore, in simplicitate cordis vestri, sicut Christo ex animo cum benevolentia servientes. Et domini, benefacite servis vestris, remittentes minas, scientes quod et ipsorum et vester Dominus est in cœlis, et non est personæ acceptio [a]. » — « Si vivimus spiritu, spiritu et ambulemus. Ne simus vanæ gloriæ cupidi, alter alterum provocantes, alter alteri invidentes. Alter alterius onera portate, et ita implete legem Christi. Ne erretis, Deus non subsannatur. Quod bonum est facientes, ne animo deficiamus, proprio enim tempore metemus, non dissoluti [b]. Pacem in vobis agite. Adhortamur autem vos, fratres, admonete insolentes, consolemini pusillanimes, sustinete infirmos, patientes estote erga omnes. Videte, ne quis malum alicui pro malo reddat. Spiritum ne exstinguatis.
114 Prophetiam ne nihili ducatis. Omnia autem
✠ probate, et quod bonum est tenete. Ab omni specie mala abstinete [c]. » — « In oratione perseverate, vigilantes in ipsa, in gratiarum actione. In sapientia ambulate apud eos, qui extra sunt, tempus redimentes. Sermo vester semper in gratia, sale sit conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere [d]. » — « Enutriamini in sermonibus fidei. Exerceamini ad pietatem : corporalis enim exercitatio ad modicum est utilis : pietas autem est utilis ad omnia, habens promissionem vitæ, quæ nunc est, et futuræ [e]. » — « Qui fideles habent dominos, ne contemnant, quoniam fratres sunt ; sed magis serviant, quoniam sunt fideles [f]. » « Qui largitur, sit in simplicitate; qui præest, in studio; qui miseretur, in hilaritate; charitas non ficta ; malum odio habentes, bono adhærentes, fraterna dilectione vestri invicem amantes, honore vos invicem prævenientes, studio non pigri, spiritu ferventes, Domino servientes, spe gaudentes, afflictionem sustinentes, in oratione perseverantes, hospitalitatem persequentes, usibus sanctorum communicantes [g]. » Hæc pauca ex multis, exempli gratia, ex ipsis Scripturis percurrens Pædagogus, suis apponit pueris, per quæ, ut ita dicam, funditus exscinditur vitium et tollitur iniquitas. Plurima autem alia præcepta, quæ ad electas personas pertinent, in sanctis libris scripta sunt : hæc quidem presbyteris, alia vero episcopis, alia diaconis, alia

A ὀργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου. Οἱ δοῦλοι, ὑπακούετε τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ, ἐκ ψυχῆς (44) μετ' εὐνοίας δουλεύοντες. Καὶ οἱ κύριοι, εὐποιεῖτε τοὺς οἰκέτας ὑμῶν, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν· εἰδότες ὅτι καὶ αὐτῶν καὶ ὑμῶν ὁ Κύριός ἐστιν ἐν οὐρανοῖς, καὶ προσωποληψία οὐκ ἔστιν. » — « Εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν. Μὴ γινώμεθα (45) κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλούμενοι, ἀλλήλοις φθονοῦντες· ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ. Μὴ πλανᾶσθε· Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται. Τὸ καλὸν ποιοῦντες, μὴ ἐκκακῶμεν· καιρῷ γὰρ (46) ἰδίῳ θερίσομεν, μὴ ἐκλυόμενοι. Εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς. Παρακαλοῦ- B μεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί· νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους· παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους· ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν· μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας· ὁρᾶτε μή τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινι ἀποδῷ. Τὸ Πνεῦμα μὴ σβέννυτε· προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε. Πάντα δὲ δοκιμάζετε (47)· καὶ τὸ καλὸν κατέχετε· ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε· τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ, ἐν εὐχαριστίᾳ· ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι. Ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι, ἅλατι ἠρτυμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι. Ἐντρέφεσθε τοῖς λόγοις τῆς πίστεως. Γυμνάζεσθε πρὸς εὐσέβειαν· ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος· ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα (48) ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίαν ἔχουσα τῆς C ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης. Οἱ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν· ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσιν. Ὁ μεταδιδοὺς ἔστω (49) ἐν ἁπλότητι· ὁ προϊστάμενος ἐν σπουδῇ· ὁ ἐλεῶν ἐν ἱλαρότητι· ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος· ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ, τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι, τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι, τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί, τῷ πνεύματι ζέοντες, τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες, τῇ ἐλπίδι χαίροντες, τῇ θλίψει ὑπομένοντες, τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες, τὴν φιλοξενίαν (50) διώκοντες, ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες. » Ὀλίγα ταῦτα ἐκ πολλῶν, δείγματος χάριν, ἀπ' αὐτῶν διεξελθὼν τῶν θείων Γραφῶν ὁ Παιδαγωγὸς, τοῖς αὐτοῦ παρατίθεται παισὶν, δι' ὧν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἄρδην D ἐκκόπτεται κακία, καὶ περιγράφεται ἀδικία. Μυρίαι δὲ ὅσαι ὑποθῆκαι, εἰς πρόσωπα ἐκλεκτὰ διατείνουσαι,

✠ P. 309 ED. POTTER, 264 ED. PARIS. [a] Ephes. IV, 25, 26, 27, 28, 29, V, 1, 2, 22, 25; VI, 1, 4, 5, 6, 7, 9. [b] Galat. V, 25, 26; VI, 2, 7, 9. [c] I Thess. V, 13, 14, 15, 19, 20, 21 22. [d] Coloss. IV, 2, 5, 6. [e] I Tim. IV, 6, 7, 8. [f] Ibid. VI, 2. [g] Rom. XII, 8, 9, 10, 11, 12, 13.

(44) *Ὡς τῷ Χριστῷ, ἐκ ψ.* Ὡς τῷ Χριστῷ· μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν, ἀλλ' ὡς δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς· μετ' εὐν. Ephes. Mox, τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτούς, Clemens mutavit in εὐποιεῖτε τοὺς οἰκέτας ὑμῶν. Dein, καὶ ὑμῶν αὐτῶν pro καὶ αὐτῶν καὶ ὑμῶν, Ephes. Paulo post, προσωποληψία οὐκ ἔστι παρ' αὐτῷ. Ibid.

(45) *Γινώμεθα.* Γινόμεθα, Bod., Reg.

(46) *Καιρῷ γ.* Quæ sequuntur, sic distingue: καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν, μὴ ἐκλυόμενοι. Εἰρηνεύετε ἐν ἀλ. « proprio enim tempore metemus, si non deficiamus. Pacem inter vos ag. » Nam μὴ ἐκλυόμενοι exstat Gal. VI, 9: quæ vero sequuntur, I Thess. V, 13.

(47) *Πάντα δὲ δ.* Πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλ. omissis δέ et καί, Thess.

(48) *Πάντα.* Πάντας Bod. Mox, ἔχουσα ζωῆς, absque τῆς, Tim.

(49) *Ἔστω.* Verbum ἔστω non exstat quidem in vulg. Bibl. Rom. XII, sed necessario hic a Clemente adjectum est. SYLBURG.

(50) *Τὴν φ.* Hæ sententiæ inverso ordine exstant Rom. XII.

ἐγγεγράφαται ταῖς βίβλοις ταῖς ἁγίαις· αἱ μὲν, πρεσβυτέροις (51), αἱ δὲ, ἐπισκόποις, αἱ δὲ διακόνοις, ἄλλαι χήραις, περὶ ὧν ἄλλος ἂν εἴη λέγειν καιρός· πολλὰ δὲ καὶ δι' αἰνιγμάτων, πολλὰ δὲ καὶ διὰ παραβολῶν τοῖς ἐντυγχάνουσιν ἔξεστιν ὠφελεῖσθαι. Ἀλλ' οὐκ ἐμὸν, φησὶν ὁ Παιδαγωγὸς, διδάσκειν ἔτι ταῦτα· διδασκάλου δὲ εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν ἁγίων ἐκείνων λόγων χρῄζομεν, πρὸς ὃν ἡμῖν βαδιστέον. Καὶ δὴ ὥρα γε ἐμοὶ μὲν πεπαῦσθαι τῆς παιδαγωγίας, ὑμᾶς δὲ ἀκροᾶσθαι τοῦ διδασκάλου (52). Παραλαβὼν δὲ οὗτος ὑμᾶς, ὑπὸ καλῇ τετραμμένους ἀγωγῇ, ἐκδιδάξεται τὰ λόγια. Εἰς καλὸν δὲ ἡ Ἐκκλησία ᾖσε, καὶ ὁ νυμφίος, ὁ μόνος διδάσκαλος, ἀγαθοῦ Πατρὸς ἀγαθὸν βούλημα (53), σοφία γνήσιος, ἁγίασμα γνώσεως· « καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, » ὥς φησιν ὁ Ἰωάννης, ὁ ἰώμενος (54) ἡμῶν καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν, τὸν ἴδιον ἄνθρωπον, Ἰησοῦς· « Οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον ἁμαρτιῶν (55), ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτὸν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν. Ὁ λέγων ὅτι ἔγνωκα αὐτὸν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστὶ, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν. Ὃς δ' ἂν τηρῇ αὐτοῦ τὸν λόγον, ἀληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται. Ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμέν. Ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν, ὀφείλει καθὼς κἀκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς περιπατεῖν. » Ὦ τῆς μακαρίου θρέμματα παιδαγωγίας! τὸ καλὸν τῆς Ἐκκλησίας πληρώσωμεν πρόσωπον, καὶ πρὸς τὴν ἀγαθὴν προσδράμωμεν οἱ νήπιοι μητέρα· κἂν ἀκροαταὶ τοῦ Λόγου γενώμεθα, τὴν μακαρίαν δοξάζωμεν οἰκονομίαν (56), δι' ἣν παιδαγωγεῖται μὲν ὁ ἄνθρωπος, ἁγιάζεται δὲ ὡς Θεοῦ παιδίον· καὶ πολιτεύεται (57) μὲν ἐν οὐρανοῖς, ἀπὸ γῆς παιδαγωγούμενος, πατέρα δὲ ἐκεῖ λαμβάνει, ὃν ἐπὶ γῆς μανθάνει. Πάντα ὁ Λόγος καὶ ποιεῖ, καὶ διδάσκει, καὶ παιδαγωγεῖ. Ἵππος ἄγεται χαλινῷ, καὶ ταῦρος ἄγεται ζυγῷ, θηρίον

A autem viduis, de quibus fuerit aliud dicendi tempus. Multa autem etiam per ænigmata, multa vero per parabolas quoque possunt prodesse iis qui in ea incidunt : sed non est meum, inquit Pædagogus, hæc docere, sed magistro ad sancta verba exponenda opus habemus, ad quem nobis eundum est. Et jam quidem certe tempus est, mihi quidem cessandi a pædagogia, vobis autem audiendi magistrum. Cum is autem vos exceperit in bona disciplina eductos, edocebit eloquia. Recte autem cecinit Ecclesia, et sponsus, qui est solus magister, boni Patris bona voluntas, sapientia germana, sanctificatio cognitionis : « Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris , » ut dicit Joannes, qui medetur et corpori et animæ nostræ, ✠ proprio nempe
B homini, Jesus : « non solum autem pro peccatis nostris, sed etiam totius mundi. Et in hoc cognoscimus, quod ipsum cognovimus, si ejus mandata servemus. Qui dicit cognovi ipsum, et mandata ejus non servat, mendax est, et in eo veritas non est. Qui autem servat ejus sermonem, vere perfecta est in eo Dei dilectio : in hoc cognoscimus, quod in eo sumus. Qui dicit in ipso se manere, debet, sicut ille ambulavit, ipse quoque ambulare[a]. » O alumni beatæ pædagogiæ! impleamus pulchram Ecclesiæ personam, et ad bonam matrem infantes accurramus : et si simus sermonis auditores, beatam glorificemus œconomiam, per quam homo instituitur, sanctificatur autem tanquam Dei filiolus,
C et in cœlis quidem versatur, e terra institutus, patrem autem illic sumit, quem discit in terra. Omnia Logos et facit, et docet, et instituit. Equus freno ducitur, et taurus jugo ducitur, fera laqueo capitur : homo autem Logo transformatur, quo feræ mansuescunt, inescantur natatilia, et attrahuntur volucres. Hic revera equo frenum struit, tauro jugum, feræ laqueum, pisci arundinem, avi

✠ P. 310 ED. POTTER, 265 ED. PARIS. [a] I Joan. 2, 3, 4, 5, 6.

(51) *Πρεσβυτέροις*. Putavit igitur Clemens, S. Scripturas episcopis, presbyteris et diaconis sua officia et munera sigillatim tribuisse. Conf. *Strom.* VII, p. 700 edit. Paris. et quæ ibi adnotata sunt. Porro Clementis discipulus, Origenes, lib. *Περὶ εὐχῆς*, de debitis agens, quorum in Oratione Dominica mentio fit, postquam de generalibus officiis disseruisset, hæc addit : Χωρὶς δὲ τούτων, καθολικωτέρων ὄντων, ἔστι τις χήρας προνοουμένης ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὀφειλὴ, καὶ ἑτέρα διακόνου, καὶ ἄλλη πρεσβυτέρου, καὶ ἐπισκόπου δὲ ὀφειλὴ βαρυτάτη· « Præter hæc autem universaliora, est quoddam viduæ, cujus curam gerit Ecclesia, debitum, et aliud diaconi, et aliud presbyteri, et aliud sane gravissimum episcopi. »

(52) *Διδασκάλου*. Ejus nempe, qui adultos instituit : qualem se gerit Clemens in *Στρωματέων* libris.

(53) *Βούλημα*. Sic *Strom.* V, p. 547 : Ὁ γὰρ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων Λόγος οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ προφορικὸς, σοφία δὲ καὶ χρηστότης φανερωτάτη τοῦ Θεοῦ, δύναμίς τε αὖ παγκρατὴς ... θέλημα παντοκρατορικόν. « Logos enim, seu Verbum, Patris universorum, non est verbum prolatum, sed Dei sapientia et bonitas manifestissima, et etiam omnipotens potestas... voluntas omnipotens. » Tertullianus *De oratione* cap. IV : « Ipse erat voluntas et potestas Patris. » Origenes *De principiis*, et alibi : « Natus ex Patre, velut voluntas ex mente procedens. » Apud Athanasium orat. 3 et 4 contra Arianos : Βουλὴ καὶ θέλημα τοῦ Πατρός, « consilium et voluntas Patris. »
D *Recognitiones* S. Clementis, lib. I, cap. 24 : « Erat semper, et est, et erit illud, a quo prima voluntas genita sempiternitate constat, et ex prima voluntate iterum voluntas. » Ubi conf. quæ adnotavit Cotelerius.

(54) *Ὁ ἰώμενος*. Alludit ad etymologiam τοῦ *Ἰησοῦς*, quod nonnulli Hebraicæ linguæ ignari a Græco ἰᾶσθαι ducebant.

(55) *Ἁμαρτιῶν*. Abest a Joan. Mox, ὁ λέγων, ἔγνωκα, omisso ὅτι, Ibid. Dein, καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιπ. Ibid. ἐκεῖνος pro κἀκεῖνος exhibet etiam Nov.

(56) *Οἰκονομίαν*. Nempe Christi incarnationem, quam hoc nomine plerique Patres appellant; eamque opponunt τῇ θεολογίᾳ, seu « sermoni » de ejus « divinitate. »

(57) *Πολιτεύεται*. Respicit Philip. III, 20 : Ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει.

rete. Hic rempublicam regit et agros colit, imperat et est administer, et universa fabricatur :

A βρόχῳ ἁλίσκεται· ὁ δὲ ἄνθρωπος μεταπλάσσεται Λόγῳ, ᾧ θηρία τιθασσεύεται, καὶ νηκτὰ δελεάζεται, καὶ πτηνὰ κατασύρεται. Οὗτος ὡς ἀληθῶς τεχνάζεται ἵππῳ χαλινὸν, ταύρῳ ζυγὸν, θηρίῳ βρόχον, κάλαμον ἰχθύϊ, πάγην ὀρνέῳ· οὗτος πολιτεύεται καὶ γεωργεῖ, ἄρχει καὶ ὑπουργεῖ, καὶ τὰ ὅλα δημιουργεῖ (58).

Hic terram, ac cœlum, maris æquoraque alta creavit,
Astraque, quæ cœlum pulchra undique cuncta coronant.

Ἐν μὲν (59) *γαῖαν ἔτευξ', ἐν δ' οὐρανὸν, ἐν δὲ θάλασσαν,*
Ἐν δὲ τὰ τείρεα πάντα, τάτ' οὐρανὸς ἐστεφάνωται.

O divina opera! O divina præcepta! « Aqua hæc in seipsa fluctibus reciprocetur : hic ignis iram contineat : aer hic vagetur in æthere : terra autem et figatur, et motu feratur. Quando ego volo hominem formare, et materiam desidero, elementa sunt mihi materia, una cum meo figmento cohabito. Si me cognoveris, ignis tibi serviet. » Talis ac tantus est Logos. Hic est Pædagogus, mundi et hominis opifex, et propter ipsum jam est mundi quoque pædagogus, cujus jussu ambo constamus, exspectantes judicium. Neque enim furtivum fert hominibus vocale verbum. Erit verbum sapientia, ut ait Bacchylides : « Irreprehensibiles autem, et integri, et inculpati Dei, » ut dicit Paulus, « filii, in medio generationis pravæ et perversæ, tanquam ✠ luminaria, in mundo apparete [a]. » Quod ergo restat in tali Logi celebratione, Logon oremus : « Sis propitius tuis, o Pædagoge, pueris, pater, auriga Israel, fili et pater, unum ambo, Domine. Da nobis, ut tua sequentes præcepta, impleamus similitudinem imaginis, et pro viribus sentiamus bonum Deum, et judicem non acerbum : præstaque, ut omnes in tua pace versati, et in tuam civitatem translati, cum undas peccati tranquille tranaverimus, placidi cum sancto Spiritu feramur, **115** et ineffabili sapientia noctu et interdiu ad perfectum usque diem laudantes, gratias agamus, et gratias agentes laudemus unum Patrem et Filium, Filium et Patrem, pædagogum et magistrum Filium, una cum sancto Spiritu, qui unus est

Ὦ τῶν θείων δημιουργημάτων! Ὦ τῶν θείων παραγγελμάτων! « Ὕδωρ τοῦτο ἐν ἑαυτῷ κυμαινέτω· πῦρ τοῦτο τὴν ὀργὴν συνεχέτω· ἀὴρ τοῦτο (60) εἰς αἰθέρα πλανάσθω· γῆ δὲ καὶ πεπήχθω, καὶ φερέσθω. Ὅτ' ἂν ἐγὼ θέλω ἄνθρωπον ἔτι πλάσαι, καὶ βούλομαι ὕλην, ὕλην ἔχω τὰ στοιχεῖα· συνοικῶ μου τῷ πλά-
B σματι. Ἐάν με γνωρίσῃς, δουλεύσει σοι τὸ πῦρ. » Τοσοῦτος ὁ Λόγος· οὗτος ὁ Παιδαγωγὸς, ὁ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργὸς, καὶ δι' αὐτῶν (61) ἤδη καὶ τοῦ κόσμου παιδαγωγός· οὗ τῇ ἐγκελεύσει ἄμφω συνεστήκαμεν, προσμένοντες τὴν κρίσιν· οὐ γὰρ ὑπόκλοπον (62) φορεῖ βροτοῖσι φωνάεντα λόγον· ἔσται λόγος σοφία, ὥς φησι Βακχυλίδης. « Τὰ δὲ ἄμεμπτα καὶ ἀκέραια καὶ ἄμωμα τοῦ Θεοῦ, » κατὰ τὸν Παῦλον, « τέκνα, μέσον γενεᾶς σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης, φωστήρων δίκην, ἐν κόσμῳ φαίνεσθαι (63). » Ὅπερ οὖν λοιπὸν ἐπὶ τοιαύτῃ πανηγύρει τοῦ Λόγου, τῷ Λόγῳ προσευξώμεθα. « Ἵλαθι τοῖς σοῖς, Παιδαγωγὲ, παιδίοις, πατὴρ, ἡνίοχε Ἰσραὴλ (64), υἱὲ καὶ πατὴρ, ἓν ἄμφω, Κύριε. Δὸς
C δὲ ἡμῖν, τοῖς σοῖς ἑπομένοις παραγγέλμασι, τὸ ὁμοίωμα (65) πληρῶσαι τῆς εἰκόνος, αἰσθάνεσθαί (66) τε κατὰ κράτος ἀγαθοῦ τοῦ Θεοῦ, κριτοῦ τε μὴ πικροῦ· καὶ πάρασχε ἅπαντα (67) αὐτὸς ἐν εἰρήνῃ τῇ σῇ πολιτευομένους, ἐν τῇ σῇ μετατιθεμένους πόλει, ἀκυμάντως τῆς ἁμαρτίας τὸν κλύδωνα διαπλεύσαντας, γαληνιῶντας ἁγίῳ συμφέρεσθαι Πνεύματι· σοφίᾳ τῇ ἀνεκφράστῳ, νύκτωρ, μεθ' ἡμέραν (68), εἰς τὴν τελείαν ἡμέραν εὐχαριστοῦντας αἰνεῖν, αἰνοῦντας εὐχαριστεῖν (69), τῷ μόνῳ Πατρὶ

✠ P. 311 ED. POTTER, 286 ED. PARIS. [a] Philip. II, 15.

(58) *Τὰ ὅλα δημιουργεῖ*. Pal. ms. τὰ ἄλλα δημ. « cætera fabr. » SYLB. — Consentit Reg.

(59) *Ἐν μέν*. Verba Homeri de Vulcano Achillis clypeum fabricante. Sunt autem *Iliad*. Σ, vers. 483, 485. Medium inter hos omisit Clemens, qui sic se habet :

Ἠέλιόν τ' ἀκάμαντα, σελήνην τε πλήθουσαν.

(60) *Ἀὴρ τοῦτο*. Forte legendum ἀὴρ οὗτος, « aer hic. » SYLBURG.

(61) *Δι' αὐτῶν*. Pal. ms. δι' αὐτόν, « propter ipsum. » SYLBURG. — Consentiunt Bod., Reg.

(62) *Οὐ γὰρ ὑπ*. Scribe, ut sensus aliquis constet : Οὐ γὰρ ὃς ὑπόκλοπον φορεῖ βροτοῖσι φωνάεντα λόγον, ἔσται Λόγος σοφία, ὥς φ. Β. « Non enim, » qui furtivum fert hominibus vocalem sermonem, « ut ait Bacchylides, erit Logos Sapientia. » Porro pro ἔσται Pal. ms. habet ἔστε, quod ut putat Sylburgius, nec pro verbo, nec pro adverbio stare potest. Eamdem tamen lectionem præbent Nov. et Reg. Verum αι et ε, ut alias dictum est, admodum εὐμετάβολοι sunt. Dein, λόγυς σοφίας pro λόγος σοφία habet Bod.

(63) *Φαίνεσθαι*. Forte leg. φαίνεται. SYLBURG. — Vel φαίνεσθε ex Nov. Porro hæc e Philip. imperfecte, et tanquam e memoria recitat.

(64) *Ἰσραήλ*. Abest a Nov.

D (65) *Τὸ ὁμοίωμα*. Conf. quæ superius dicta sunt *Pædag*. I, cap. 12, p. 133, edit. Paris. et *Strom*. II, p. 405, etc. Distinguit Clemens ὁμοίωμα et εἰκόνα Dei : et posteriorem omnes homines, prius vero solos bonos habere existimat. Maximus cent. 3, *De charitate*, n. 25 : Κατ' εἰκόνα μὲν πᾶσα φύσις λογικὴ ἐστι τοῦ Θεοῦ, καθ' ὁμοίωσιν δὲ μόνοι ἀγαθοὶ καὶ σοφοί. *Recognitiones* Clementis lib. V, cap. 15 : « Qui imaginem Dei in se gerit, etiamsi similitudinem perdidit. » Dein, c. 23 : « In omni enim homine est imago Dei : non in omnibus vero similitudo, sed ubi benigna anima est et mens pura. » Clementinorum Homil. X, c. 7, similia occurrunt.

(66) *Αἰσθάνεσθαι*. Αἰσθάνεται Nov.

(67) *Ἅπαντα*. Ἅπαντας non incommode legit interpres.

(68) *Μεθ' ἡμ*. Καθ' ἡμ. Nov.

(69) *Εὐχαριστοῦντας αἰνεῖν, αἰνοῦντας εὐχαριστεῖν*. Sic procul dubio scribendum : quamvis

καὶ Υἱῷ, Υἱῷ καὶ Πατρὶ, παιδαγωγῷ καὶ διδασκάλῳ A Υἱῷ (70), σὺν καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· πάντα τῷ ἑνί· ἐν ᾧ (71) τὰ πάντα· δι' ὃν τὰ πάντα ἕν· δι' ὃν τὸ ἀεί· οὗ μέλη πάντες· οὗ δόξα, αἰῶνες (72)· πάντα τῷ ἀγαθῷ, πάντα τῷ καλῷ, πάντα τῷ σοφῷ· τῷ δικαίῳ τὰ πάντα· ᾧ ἡ δόξα καὶ νῦν (73), καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας αἰώνων. Ἀμήν. » Ἐπεὶ δὲ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡμᾶς καταστήσας ὁ Παιδαγωγὸς, αὐτὸς ἑαυτῷ παρακατέθετο, τῷ διδασκαλικῷ καὶ πανεπισκόπῳ Λόγῳ, καλῶς ἂν ἔχοι ἡμᾶς ἐνταῦθα γενομένους, μισθὸν εὐχαριστίας, δικαίας κατάλληλον ἀστείου παιδαγωγίας αἶνον ἀναπέμψαι Κυρίῳ.

omnia, in quo omnia, per quem omnia sunt unum, per quem est æternitas, cujus membra sumus omnes, cujus sunt gloria et sæcula, qui est undequaque bonus, undequaque pulcher, undequaque sapiens, undequaque justus; cui gloria nunc et in sæcula sæculorum. Amen. » Quoniam autem Pædagogus nos duxit in Ecclesiam, ipseque sibi ipsi, Logo inquam, qui docet, et omnia intuetur, adjunxit, bene habuerit, si nos, cum in hoc loco sumus, justæ gratiarum actionis mercedem pulchræ pædagogiæ convenientem laudem Domino offeramus.

Ὕμνος (74) *τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος.* B

Στόμιον πώλων ἀδαῶν,
Πτερὸν ὀρνίθων ἀπλανῶν,
Οἴαξ (75) νηπίων ἀτρεκής,
Ποιμὴν ἀρνῶν βασιλικῶν·
Τοὺς σοὺς ἀφελεῖς
Παῖδας ἄγειρον,
Αἰνεῖν ἁγίως,
Ὑμνεῖν ἀδόλως
Ἀκάκοις στόμασι
Παίδων ἡγήτορα Χριστόν.
Βασιλεῦ ἁγίων,
Λόγε πανδαμάτωρ
Πατρὸς ὑψίστου,
Σοφίας πρύτανι,
Στήριγμα πόνων
Αἰωνοχαρὲς (76),
Βροτέας γενεᾶς
Σῶτερ Ἰησοῦ,
Ποιμὴν, ἀροτὴρ C
Οἴαξ, στόμιον,
Πτερὸν οὐράνιον
Παναγοῦς (77) ποίμνης·
Ἁλιεῦ μερόπων
Τῶν σωζομένων,
Πελάγους κακίας
Ἰχθῦς ἁγνοὺς
Κύματος ἐχθροῦ
Γλυκερῇ ζωῇ (78) δελεάζων·
Ἡγοῦ, προβάτων
Λογικῶν ποιμήν.

✠ *Hymnus Christi Servatoris a sancto Clemente compositus.*

Frenum pullorum indocilium,
Penna volucrum non errantium
Verus clavus infantium,
Pastor agnorum regalium,
Tuos simplices
Pueros congrega,
Ad sancte laudandum,
Sincere canendum
Ore innoxio
Christum puerorum ducem.
Rex sanctorum,
Verbum, qui domas omnia,
Patris altissimi,
Sapientiæ rector,
Laborum sustentaculum,
Ævo gaudens,
Humani generis
Servator Jesu,
Pastor, arator,
Clavus, frenum,
Penna cœlestis
Sanctissimi gregis.
Piscator hominum,
Qui salvi fiunt;
Pelagi vitii
Pisces castos
Unda ex infesta
Dulci vita inescans.
Sis dux, ovium
Rationalium pastor.

✠ P. 312 ED. POTTER, 267 ED. PARIS.

codices mss. et impressi habeant imperfecte, αἰνοῦντας εὐχαριστεῖν, αἰνεῖν. Sylburgio αἰνεῖν, ut superfluum, expungendum videbatur.

(70) *Υἱῷ καὶ Πατρὶ, παιδαγωγῷ καὶ διδασκάλῳ Υἱῷ.* Sic recte distinguunt Pal. (teste Sylburg.), Bod. et Reg. Impressi vero codices hoc modo, Υἱῷ καὶ Πατρὶ παιδαγωγῷ, καὶ διδασκάλῳ Υἱῷ. Porro D amplissimum hoc τοῦ ὁμοουσίου Filii Dei, ejusque ac S. Spiritus veræ divinitatis, contra Arianos testimonium est.

(71) *Ἐν ᾧ.* Horum, quæ sequuntur, pars desumpta est ex Gal. III, pars ex Rom. XII. SYLBURG.

(72) *Οὗ δόξα, αἰῶνες.* Clarissimus Grabius not. in Bulli τοῦ μακαρίτου *Defensionem fidei Nicænæ*, sect. 2, cap. 6, pag. 89, ait: « Hæc potius ita vertenda puto: *Cujus gloria sunt sæcula*, i. e. spiritus cœlestes, sive angeli. De qua τῶν αἰώνων significatione vide notata ad Irenæum. »

(73) *Καὶ νῦν.* Abest a Nov.

(74) *Ὕμνος.* Clarissimus Pater Bullus in *Defensione fidei Nicænæ*, sect. 3, c. 2, p. 189, ait: « Videtur mihi hic hymnus desumptus ex canticis sacris in primæva Ecclesia usurpatis, vel certe ad eorumdem imitationem compositus. De psalmis illis celebris est Caii locus apud Eusebium *ecclesiasticæ Historiæ* lib. V cap. 28, ubi Artemoni satis impudenter objicienti, dogma de Filii æternitate ante Victoris tempora non fuisse in Ecclesia receptum, inter alia Caius ille hæc respondet: Ψαλμοὶ δὲ ὅσαι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπαρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι, τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν Χριστὸν, ὑμνοῦσι θεολογοῦντες. « Psalmi quoque et cantica fratrum ab initio a fidelibus conscripta, Christum Verbum Dei concelebrant, divinitatem ei tribuendo. » De iisdem hymnis Plinius *Epistolarum* lib. X, epist. 97, ad Trajanum, ex Christianorum apostatarum confessione hæc refert: « Affirmabant autem hanc fuisse summam vel culpæ suæ, vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem convenire, carmenque Christo, quasi Deo, dicere secum invicem. » Scilicet ipsis apostolorum temporibus æterna ac divina Filii majestas a fidelibus etiam in publica liturgia celebrabatur. » Hæc ille. Conf. Eusebius *ecclesiasticæ Hist.* lib. VII, cap. 30, ubi de Paulo Samosat. agit, et ejusdem libri cap. 24, quæque ibi adnotavit Valesius. Ab st hymnus sequens a Pal. mss. et Nov.; habent Reg. et Bod.

(75) *Οἴαξ.* Guil. Canterus legit: Οἴαξ νηῶν ἀτρεκής, metro convenientius. H. SYLBURG.

(76) *Αἰωνοχαρές.* Αἰωνοχαρῆ, Bod., Reg.

(77) *Παναγοῦς.* Παναγνοῦς, Reg.

(78) *Ζωῇ.* Ζῶν, Bod., Reg.

Sancte, sis dux,
Rex, puerorum intactorum.
Vestigia Christi,
Via cœlestis,
Verbum perenne,
Ævum infinitum,
Lux æterna,
✠ Fons misericordiæ,
Operator virtutis,
Honesta vita
Deum laudantium, Christe Jesu,
Lac cœleste
Dulcibus uberibus
Nymphæ gratiarum,
Sapientiæ tuæ expressum,
Infantuli
Ore tenero
Enutriti,
Mammæ rationalis
Roscido spiritu
Impleti,
Laudes simplices,
Hymnos veraces,
Regi Christo,
Mercedes sanctas
Vitæ doctrinæ,
Canamus simul,
Canamus simpliciter
Puerum valentem,
Chorus pacis,
Christo geniti,
Populus modestus,
Psallamus simul Deum pacis.

In Pædagogum.

Hoc, institutor, offero sertum tibi
Orationis nexibus textum integris
E pascuis, quibus frui per te licet:
Ut artifex apicula, quando gramina
Vindemiat campis, labore ex utili
Ceram e favis domino suo dat optimam.
Nam sum licet minimus, tuus sum servulus,
(At te decet laudare leges ob tuas)
O rex, bonorum munerum mortalibus
Largitor, universitatis et parens,
Qui templa magni solus ornatum et poli
Molitus es, sermone connectens sacro;
Quique indicasti lumen et clarum diem,
Et quas fideles astra discurrunt vias,
Tum quomodo consistat æquor et solum,
Annique gyro tempora obliquo meant,
Et ver et hiemem et tempus æstivum, simul
Et fructuum autumnum parentem divitem;
Ornatum et edidisti inornato e chao,
Informi et e materia adornasti omnia:
Concede vitam a te datam semper bene
Componere, atque sic gratia frui tua,
Et facere tua divina mandata et loqui,
Laudare semper et tuam sapientiam,
Verbum manens tecum, quod adstat et tibi.
Ne me opprimas penuria, opes nec des mihi:
Sed id satis quod sit, mihive idoneum
Largire, Pater, et optimum ævi terminum.

A "Αγιε, ἡγοῦ,
Βασιλεῦ, παίδων ἀνεπάφων.
Ἴχνια Χριστοῦ,
Ὁδὸς οὐρανία,
Λόγος ἀέναος,
Αἰὼν ἄπλετος,
Φῶς ἀΐδιον,
Ἐλέους πηγή,
Ῥεκτὴρ ἀρετῆς·
Σεμνὴ βιοτὴ
Θεὸν ὑμνούντων, Χριστὲ Ἰησοῦ,
Γάλα οὐράνιον
Μαστῶν γλυκερῶν
Νύμφης χαρίτων,
Σοφίας τῆς σῆς ἐκθλιβόμενον,
Οἱ νηπίαχοι
Ἀταλοῖς στόμασιν
Ἀτιταλλόμενοι,
Θηλῆς λογικῆς
B Πνεύματι δροσερῷ
Ἐμπιπλάμενοι,
Αἴνους ἀφελεῖς,
Ὕμνους ἀτρεκεῖς (79),
Βασιλεῖ Χριστῷ,
Μισθοὺς ὁσίους
Ζωῆς διδαχῆς,
Μέλπωμεν ὁμοῦ,
Μέλπωμεν ἁπλῶς,
Παῖδα κρατερόν.
Χορὸς εἰρήνης
Οἱ Χριστόγονοι (80),
Λαὸς σώφρων,
Ψάλωμεν ὁμοῦ Θεὸν εἰρήνης.

Εἰς τὸν Παιδαγωγόν (81).

Σοὶ τόνδε κἀγὼ, Παιδαγωγὲ, προσφέρω
Λόγοισι πλέξας στέφανον ἐξ ἀκηράτου
C Λειμῶνος, ἡμῖν οὗ παρέσχου τὰς νομὰς,
Ὡς ἐργάτις μέλιττα, χωρίων ἄπο
Βλάστην τρυγῶσα, χρηστὸν ἐκ σίμβλων πόνων (82),
Κηρὸν δίδωσι τὸν γλυκὺν τῷ προστάτῃ.
Εἰ καὶ βραχὺς δ' ἐγώ τις οἰκέτης γε σός·
(Δεῖ γάρ σε τοῖς σοῖς εὐλογεῖν θεσπίσμασιν·)
Ἄναξ βροτῶν (83) μέγιστε τῶν καλῶν δοτὴρ,
Ἐσθλῶν χορηγὲ, καὶ τὸ πᾶν κτίσας, πάτερ,
Ὃς οὐρανόν τε καὶ τὸν οὐρανοῦ μόνος
Κόσμον τέθεικας, ἁρμόσας θείῳ λόγῳ·
Ὁ δείξας αὐτὸς ἡμέραν τε καὶ φάος,
Καὶ τὸν πολοῦσιν ἄστρα (84) νημερτῆ δρόμον.
Εἰ τῷ δ' (85) ὅποι γῆ καὶ θάλασσα προσμένοι (86),
Τρόπων τε καιρὸν εὐστόχως δήσας κύκλῳ,
Ἔαρ τε καὶ χειμῶνα καὶ θέρος πάλιν,
Τοῦ τε μετοπώρου τάξιν ἐξηρτισμένην·
Ὅλον τε κόσμον ἐξ ἀκοσμίας κτίσας
Ὕλης ἀμόρφου, τὸ δὲ τὸ (87) πᾶν καταρτίσας,
Αὐτὸς (88) ζωήν τε τὴν σὴν ἀσφαλῶς ἀεὶ βιοῦν,
D Χάριν τε σὴν (89) ἀσφαλῶς παράσχε μοι,
Ποιεῖν τε καὶ τὰς σὰς λέγειν (90) θείας γραφὰς,
Αἰνεῖν ἀεί σε καὶ τὸν ἐκ σοῦ πάνσοφον
Τόν σοι συνόντα καὶ παρόντα σοι Λόγον.
Μή μοι καὶ (91) πενίαν, μηδὲ μὴν πλοῦτον δίδου·
Τάξιν δὲ τοῦ δέοντος αὐταρκεστάτην,
Πάτερ, παράσχου, καὶ καλὸν βίου τέλος.

✠ P. 313-315 ED. POTTER, 268-269 ED. PARIS.

(79) *Ἀτρεκεῖς*. Ἀτελεκεῖς, Bod., mendose.
(80) *Χριστόγονοι*. Χρηστόγονοι, Reg., Bod.
(81) *Εἰς τὸν Π*. Hymnum hunc B. Pater Fellus, Oxoniensis nuper episcopus, inter fragmenta Clementis retulit, quæ simul edidit cum libro, cui titulus: *Quis dives salvetur*, Oxon. 1683; exstare autem admonuit sub ἀδήλου titulo in codice quodam collectaneorum miscellaneorum ex Græcis poetis, in bibliotheca Bodleiana asservato. Eum præterea hymno præcedenti subjiciunt, Reg. et Bod.
(82) *Πόνων*. Seu potius πόνον.
(83) *Ἄναξ βρ*. Ἄναξ τῶν βρ. Reg., metro repugnante.
(84) *Ἄστρα*. Scribe ἄστροις. Utramque lectionem exhibet Reg.
(85) *Εἰ τῷ δ'*. F. ἐνταῦθ', Fell.; εἴτῳ θ', Reg., Bod.
(86) *Προσμένοι*. Προσμένει et προσμένοι, Bod.
(87) *Τό*. Abest a Bod., Reg., metro sic exigente.
(88) *Αὐτός*. Hic versus e Reg. et Bod. hoc modo scribi debet:

Αὐτὸς ζωήν τε, καὶ καλῶς ἀεὶ βιοῦν.
Ipse vitam, et beate semper vivere.

(89) *Χάριν τε σήν*. Scribe χάριν τε τὴν σὴν ex Bod. et Reg., metro etiam exigente.
(90) *Ποιεῖν τε καὶ τ. σ. λ.* Ποιεῖν τὰς σὰς καὶ λέγειν, Bod. Ποιεῖν τε τὰς σὰς καὶ λέγειν, Reg., quæ vera lectio est.
(91) *Καί*. Scribe δέ, ex Bod. et Reg.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ (92).

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATUM

LIBER PRIMUS.

✠ CAPUT PRIMUM.

SEU PRÆFATIO.

Auctor propositum suum exponit quantumque utilitatis scriptores lectoribus suis conferant ostendit.

Λείπει ἡ ἀρχή. . . . . A
ἵνα ὑπὸ χεῖρα (93) ἀναγινώσκῃς αὐτὰς, καὶ δυνηθῇς φυλάξαι αὐτάς. Πότερον δ' οὐδ' ὅλως, ἢ τισι!κα-

Deest principium. . . . .
116 ut ea sub manu legas, et ea servare possis. Utrum autem ne omnino quidem, an est aliquibus

(92) *Κλήμεντος τοῦ 'Αλεξ*. Verior sequentium librorum inscriptio hæc : Τῶν *Στρωματέων* λόγων ὁ πρῶτος, ut apud Euseb. *evang. Præpar.* pag. 292 : 'Απὸ τοῦ πρώτου τῶν Κλήμεντος *Στρωματέων* : vel Στρωματεὺς ὁ πρῶτος, ut apud eumdem Euseb. *evang. Præpar.* pag. 240 : Τούτων δὲ μνημονεύει καὶ ὁ ἡμέτερος Κλήμης ἐν τῷ πρώτῳ Στρωματεῖ, δι' ὧν φησι....et rursum p. 391 : 'Απὸ τοῦ πέμπτου Στρωματέως Κλήμεντος. Imo apud ipsummet Clementem infra 401, 20 ; 434, 32 ; 449, 5 ; 146, 20, 459, 48 ; 547, 10 (edit. Paris.) Pleniorem si velis titulum, ex epilogo primi, secundi, tertii et quinti Στρωματέως, substitui potest hic : Τῶν κατὰ τὴν B ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων ὁ πρῶτος *Στρωματεύς*. Cur vero *Στρωματέων* nomen hisce libris imposuerit, ipse luculenter declarat Clemens, hujus libri I capite primo, sub finem, et alias, ut mox notatur. De additamento autem, quod in sex sequentium librorum inscriptione additur, τῶν εἰς ὀκτώ, suspicionem movent non tantum singulorum procemia et propositio, sed etiam septimi epilogus, 766, 767, ut aut plures scripsisse, aut plures scribere voluisse videatur. Octavum sane mancum et imperfectum esse, nimis clarum est. Plutarcho quoque, inquit H., Στρωματέων libros tribuit idem Eusebius, *Demonstr. evang.* pag. 15, ubi dicit, ἀπὸ τῶν Πλουτάρχου Στρωματέων ἐκθήσομαι : eo nomine fortasse appellans librum *De placitis philosophorum*. Ad procemium quod attinet, non multa forsan desunt : nempe præludium defensionis horum librorum, cur ad eorum scriptionem se contulerit. Sylburg. — Pollux lib. VII, c. 19, docet nomen στρωματευς, vestem aliquam « sutilem » significare, in qua stragula solebant deponi ac colligari, quales erant sacci, quos ibidem memorat, ex pannis lineis aut laneis consuti, in quibus stragulæ vestes reponi solebant, ac funiculis obligari. Apud Athenæum et alios non multum videntur differre οἱ στρωματεῖς a « stromatis » ipsis. Piscis quidam lib. VII Athenæi στρωματεύς dicitur, quia ejus tergum virgis aurei coloris « variatum » est. Ita Clemens libros suos inscripsit *Στρωματεῖς*, ob « varietatem » argumenti, ut ipse ait initio lib. IV : 'Εὰν δὲ ἡμῖν τὰ ὑπομνήματα ποικίλα, ὡς αὐτό που τοὔνομά φησι, διεστρωμένα. Et paulo post : Τῶν ὑπομνημάτων *Στρωματεῖς* τὴν ἐπιγραφὴν χαιρίαν ἔχουσιν, et in fine libri I : Τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων πρῶτος ὑμῖν *Στρωματεὺς* ἐνταῦθα περιγεγράφθω· « Primus ex centonibus divinorum commentariorum ex vera philosophia contextis hic finiatur ; » et in fine lib. V. D. Hieronymus *Στρωματεῖς* et *Στρώματα* dicit, ut in *Catalogo script. eccles.* : « Meminit autem in *Stromatibus* suis voluminis Tatiani adversus gentes. » Sophronius Græcus interpres, ἐν τοῖς ἰδίοις Στρώμασι. Eusebius lib. I *Præparat.* meminit τῶν Πλουτάρχου Στρωματέων p. 15. Henr. Stephanus in *Thesauro*. His addere potes, et locum Eusebii in *Historia eccles.* lib. III, f. 29, b, citantis Clementem ἐν τρίτῳ Στρωματεῖ, et Hieronymi in *Chronico Eusebii* Olymp. XLVII : « Sententiæ autem nostræ etiam Clemens congruit in primo Stromate. » Item Olymp. LXIV : « Clemens quoque his congruit in primo Stromate ita scribens. » Quin et ipse Clemens Στρωματεύς dicitur a Theo-

✠ permittendum scribere? et si prius quidem, quis est usus litterarum? sin autem alterum, aut viris bonis, aut iis, qui non sunt ejusmodi. Ridiculum quidem certe fuerit, eorum, qui sunt boni, scriptis repudiatis, eos, qui tales non sunt, componentes admittere. Sed Theopompo quidem et Timæo, qui fabulas et maledicta componunt; præterea autem Epicuro quoque, qui est princeps et auctor impietatis; quinetiam Hipponacti et Archilocho, tam turpiter scribere concedendum est, ei autem qui veritatem prædicat, prohibendum est posteris utilitatem relinquere? Pulchrum autem esse et honestum existimo, iis etiam, qui postea futuri sunt, bonos filios relinquere. Ac filii quidem

✠ P. 316 ED. POTTER.

A ταλειπτέον συγγράμματα; καὶ εἰ μὲν τὸ πρότερον· τίς ἡ τῶν γραμμάτων χρεία; εἰ δὲ τὸ ἕτερον, ἤτοι τοῖς σπουδαίοις, ἢ τοῖς μή. Γελοῖον μέντ' ἂν εἴη, τὴν τῶν σπουδαίων ἀποδοκιμάζοντα γραφὴν, τοὺς μὴ τοιούτους ἀποδέχεσθαι συντάττοντας. Ἀλλ' ἄρα Θεοπόμπῳ μὲν καὶ Τιμαίῳ, μύθους καὶ βλασφημίας συντάττουσι· πρὸς δὲ καὶ Ἐπικούρῳ, ἀθεότητος κατάρχοντι· ἔτι δὲ Ἱππώνακτι καὶ Ἀρχιλόχῳ (94), αἰσχρῶς οὕτως ἐπιτρεπτέον γράφειν· τὸν δὲ τὴν ἀλήθειαν κηρύσσοντα κωλυτέον τοῖς ὕστερον ἀνθρώποις ὠφέλειαν ἀπολιπεῖν. Καλὸν δ', οἶμαι, καὶ παῖδας ἀγαθοὺς τοῖς ἔπειτα καταλείπειν· οἱ μέν γε παῖδες σωμάτων, ψυχῆς δὲ ἔγγονοι οἱ λόγοι· αὐτίκα πατέρας τοὺς κατηχήσαντάς (95) φαμεν. Κοινωνικὸν

B

doreto, *De hæret. fabul.* lib. I: Μάρτυρα τὸν Στρωματέα παρέξομαι Κλήμεντα. Vide Eusebium lib. VI *Histor.*, cap. 5, ubi hoc opus, regnante Severo, elaboratum fuisse tradit. Scripsit et Origenes *Stromatum* libros, qui ab Hieronymo in Danielem citantur. COLLECT. — Vera horum librorum, quos toties antiquitas laudat, inscriptio est: ΤΙΤΟΥ ΦΛΑΒΙΟΥ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΛΗΘΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ ΓΝΩΣΤΙΚΩΝ, teste Eusebio: aut si Photium sequamur, qui in codice antiquo reperisse veram se inscriptionem notat: ΤΙΤΟΥ ΦΛΑΒΙΟΥ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΛΗΘΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ ΓΝΩΣΤΙΚΩΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΩΝ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ Α. Β. Γ. Δ. Ε. Ϛ. Ζ. καὶ Η. Verba illius sunt: Εὗρον μέντοι γε ἔν τινι παλαιῷ βιβλίῳ τὴν αὐτὴν πραγματείαν οὐχὶ Στρωματεῖς μόνον ἐπιγραφομένην, ἀλλ' ὁλοκλήρως οὕτω· Τίτου Φλαβίου Κλήμεντος πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματέων α. β. γ. δ. ε. ϛ. ζ. καὶ η. Occasionem partim scripti, partim tituli, a Gnosticis, quos eleganter καταγνωστικούς vocat Epiphanius, nefandis ejus temporis hæreticis, desumpsit, qui propter scientiæ, quam sibi vindicabant, teste Augustino, excellentiam, nomen hoc assumpserant. De quibus tam multa Irenæus et alii. His ergo verum opponit gnosticon, cujus informandi causa ac delineandi, cum hi libri προηγουμένως scripti sint, tamen proprie de gnostico suo illo et vero agere incipit secunda parte libri sexti, usque ad alteram septimi, ubi de affectibus, scientia, sermone, precibus, amore erga Deum, erga veritatem, de benignitate, sacrificiis ac contemplatione veri gnostici agit. Etiam hic Platonem imitatus: nam ut ille remp., ita noster gnosticon λογοθεώρητον describit. Hoc est plane ἀνυπόθετον, cum exemplum simile non possit dari, ne in sacris quidem litteris. Qualis est Stoicorum sapiens: quem illi esse volunt ἀπαθῆ: plane ut Clemens suum gnosticon libro sexto, ubi diserte: Ἐξαιρετέον ἄρα τὸν γνωστικὸν ἡμῖν καὶ τέλειον ἀπὸ παντὸς ψυχικοῦ πάθους. Et causam addit: Ἡ μὲν γὰρ γνῶσις συνάσκησιν, ἡ συνάσκησις δὲ ἕξιν ἢ διάθεσιν, ἡ κατάστασις δὲ ἡ τοιάδε ἀπάθειαν ἐργάζεται, οὐ μετριοπάθειαν, non modo contra Christianos, sed et Peripateticos, qui ἀπάθειαν non probant, μετριοπάθειαν commendant. Quare gnosticus Clementis ἐς παράδειγμα κεῖται, μόνῳ πεπλασμένον τῷ λόγῳ, ἔργῳ δὲ συστῆναι μὴ δυνάμενον. Exemplum sine exemplo: ad quod quilibet contendat, nemo tamen hactenus expressit. Sicut omnes boni Deum imitantur, neque exhibent, a quo parum vult abesse suum gnosticum, quem θεοφορεῖν τε καὶ θεοφορεῖσθαι lib. VI, ait. At in *Pædagogo*, sicut in *Politicis* ab Aristotele, omnia πρὸς ὑπόθεσιν dicuntur. Hoc est, quæ possunt fieri, et fiunt. HEINSIUS. — Porro hujusce operis institutum ac methodum explicat ipse auctor pag. 78, 79, 259, 264, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 293, 294, 298, 359, 360, 474, 476, 477, 716, 717, 766, 762, edit. Paris. Primum autem *Stromatum* librum in hæc capita 29 digessit Cl. Lowthius *.

(93) Ὑπὸ χεῖρα. Simili phrasi usus est Irenæus lib. V, cap. 22, pag. 434 edit. Oxon.: « Præ manu habere, Non tentabis Dominum Deum tuum. » Plinius lib. III, epist. 2: « Libelli, quos emisimus, dicuntur in manibus esse. » Idem lib. II, epist. 5, de quadam oratione scribit: « Nihil enim adhuc inter manus habui, cui majorem sollicitudinem præstare deberem.' » Plautus « sub manus, » et Suetonius « sub manum » dixit, quod in promptu est. Plutarchus lib. *Quo pacto discerni possit assentator ab amico*: Εἰς τὸ παρόν εἰσιν οὗτοι καὶ τὰ ὑπὸ χεῖρα βλαβεροί, C « ii in præsens nocent » Nam τὰ ὑπὸ χεῖρα sunt παρόντα. Simili sensu τὰ ἐν τοῖς ποσίν, « quæ ante pedes » sunt, « præsentia » notant. Conf. Clemens pag. 740 et 759 edit. Paris. Porro simile argumentum tractat auctor *Epitom. Theodot.* pag. 805.

(94) Ἀρχιλόχῳ. Origenes lib. III *Adv. Celsum*, pag. 125, inde ostendit Pythii oraculis nil divinum inesse, quod dixerint Archilochum esse, « Musarum famulum, » ἄνδρα ἐν κακίστῃ καὶ ἀσελγεστάτῃ ὑποθέσει ἐπιδειξάμενον τὴν ἑαυτοῦ ποιητικὴν, καὶ ἦθος ἀσελγὲς καὶ ἀκάθαρτον παραστήσαντα· « Virum, qui in nequissimo argumento specimen poeticæ suæ, morumque simul impurorum edidit. » Huic similis erat Hipponax: unde Diphilus in *Sappho* comœdia Πεποίηκεν Σαπφοῦς ἐραστὰς Ἀρχίλοχον καὶ Ἱππώνακτα· « Sapphus amatores fecit Archilochum et Hipponactem, » ut refert Athenæus lib. XIII.

(95) *Πατέρας τοὺς κατηχήσαντας.* Irenæus l. IV, c. 79, p. 384: « Qui enim ab aliquo edoctus est D verbo, filius docentis dicitur, et ille ejus pater. » Chrysostomus homil. 11, tom. V: Οὐ τὸ σπεῖραι ποιεῖ πατέρα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ παιδεῦσαι καλῶς: « Non solum seminasse » patrem « efficit, sed etiam præclare instituisse. » Hinc B. Paulus I Cor. IV, 15: Ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας· ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα. Ejusmodi plura exempla collegit ipse Clemens *Strom.* III, pag. 468. Conf. etiam *Strom.* VI, pag. 550. Est autem hæc consuetudo a Judæorum magistris profecta, qui a discipulis suis « patres » vocari amabant. Unde monet Christus, « ne quemquam in terris » patrem « vocemus, » Matth. XXIII, 9. Maimonides tract. *De studio legis* c. 1: « Præcipit Scriptura, dicens: *Ea filiis tuis repetes*, Deut. VI, 7. Ex traditione sciendum est, in isto textu intelligi discipulos tuos; discipuli enim passim et sæpissime filii vocantur. Ita in II Reg. II, 15: « *Tunc egressi filii prophetarum*. »

* Quæ hic et initio sequentium librorum legebantur capitulorum rubricæ, nunc locum opportuniorem obtinent unicuique capitulo præmissæ. EDIT. PATR.

A δὲ ἡ σοφία καὶ φιλάνθρωπον. Λέγει γοῦν ὁ Σολομῶν· « Υἱὲ, ἐὰν δεξάμενος ῥῆσιν ἐντολῆς ἐμῆς, κρύψῃς παρὰ σεαυτῷ, ὑπακούσεται σοφίας τὸ οὖς σου. » Σπειρόμενον τὸν λόγον κρύπτεσθαι μηνύει, καθάπερ ἐν γῇ, τῇ τοῦ μανθάνοντος ψυχῇ· καὶ αὕτη πνευματικὴ φυτεία. Διὸ καὶ ἐπιφέρει· « Καὶ παραβαλεῖς καρδίαν σου εἰς σύνεσιν· παραβαλεῖς δὲ αὐτὴν εἰς νουθέτησιν τῷ υἱῷ (96). » Ψυχὴ γὰρ, οἶμαι, ψυχῇ, καὶ πνεῦμα πνεύματι συναπτόμενα, κατὰ τὴν τοῦ λόγου σπορὰν αὔξει τὸ καταβληθὲν καὶ ζωογονεῖ· υἱὸς δὲ πᾶς ὁ παιδευόμενος καθ' ὑπακοὴν τοῦ παιδεύοντος· « Υἱὲ, φησὶν, ἐμῶν θεσμῶν (97) μὴ ἐπιλανθάνου. » Εἰ δὲ μὴ πάντων ἡ γνῶσις, ὄνος λύρας, ᾗ φασιν οἱ παροιμιαζόμενοι, τοῖς πολλοῖς τὰ συγγράμματα· ὕες (98) γοῦν βορβόρῳ ἥδονται μᾶλλον ἢ καθαρῷ ὕδατι. « Διὰ τοῦτο, φησὶν ὁ Κύριος, ἐν B παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες, οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες, οὐκ ἀκούουσι, καὶ οὐ συνιᾶσι (99)· » μὴ ὡς τὴν ἄγνοιαν αὐτοῖς παρέχοντος τοῦ Κυρίου· καὶ γὰρ οὐ θεμιτὸν οὕτω φρονεῖν· ἀλλὰ τὴν ὑπάρχουσαν διελέγξαντος προφητικῶς, καὶ ἀσυνέτους τῶν λεγομένων ἐσομένους μηνύσαντος. Ἤδη δὲ καταφαίνεται ἐκ περιουσίας ὁ Σωτὴρ αὐτὸς, κατὰ τὴν τοῦ λαμβάνοντος δύναμιν, καὶ (1) δὴ ἐκ συνασκήσεως αὔξειν τοῖς δούλοις τὰ ὑπάρχοντα διανείμας, αὖθις ἐπανελθὼν, τιθέναι (2) λόγον μετ' αὐτῶν· ὁπηνίκα τοὺς μετ' αὐξήσαντας τὸ ἀργύριον αὐτοῦ, τοὺς ἐν ὀλίγῳ πιστοὺς, ἀποδεξάμενος, καὶ ἐπαγγειλάμενος ἐπὶ πολλῶν καταστήσειν, εἰς τὴν τοῦ Κυρίου χαρὰν προσέταξεν εἰσελθεῖν· τῷ δὲ ἀποκρυψαμένῳ τὸ πι- C στευθὲν ἀργύριον εἰς τὸ ἐκδανεῖσαι, καὶ αὐτὸ ὅπερ ἔλαβεν ἀποδιδόντι, ἀργὸν, « Πονηρὲ δοῦλε, εἶπε, καὶ ὀκνηρὲ, ἔδει σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις, καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμόν. » Ἐπὶ τούτοις ὁ ἀχρεῖος δοῦλος εἰς « τὸ ἐξώτερον ἐμβληθήσεται (3) σκότος. » « Σὺ οὖν (4) ἐνδυναμοῦ, καὶ Παῦλος λέγει, ἐν χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι. » Καὶ πάλιν· « Σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ Θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. » Εἰ τοίνυν ἄμφω κηρύττουσι τὸν λόγον, ὁ μὲν τῇ γραφῇ (5), ὁ δὲ τῇ φωνῇ· πῶς οὐκ ἄμφω ἀποδεκτέοι, ἐνεργὸν (6) τὴν πίστιν διὰ τῆς ἀγάπης πε- D ποιημένοι; Τῇ δὲ αἰτίᾳ (7) τοῦ μὴ τὸ βέλτιστον ἑλο-

corporum, animæ autem liberi sunt scripta, jam ✠ Patres eos dicimus, qui nos catechesi instituerunt. Philosophia autem humana est, et se lubenter communicat. Dicit itaque Solomon : « Fili, si susceptam præcepti mei dictionem apud te absconderis, exaudiet sapientiam auris tua. » Sermonem, qui seminatur, in ejus, qui discit, anima abscondi dicit, tanquam in terra : et hæc est plantatio spiritalis. Unde etiam infert : « Et applicabis cor tuum ad intelligentiam ; applicabis autem ipsam ad admonitionem filio tuo [a]. » Anima enim animæ, et spiritus spiritui copulatus, per sermonis seminationem id, quod in terram fuerat conjectum, augent et vivificant ; filius autem est, quisquis eruditur, quatenus ei, a quo eruditur, morem gerit : « Fili, inquit, præscriptorum meorum ne obliviscaris [b]. » Quod si non est omnium cognitio, asinus ad lyram, ut ii dicunt qui proverbiis utuntur, vulgo sunt quæ scripta sunt. Sues quidem certe magis delectantur luto, quam aqua munda. « Propterea, inquit Dominus, loquor eis in parabolis, quod videntes non vident, et audientes non audiunt, et non intelligunt [c] : » non quod eis Dominus præbeat ignorationem ; sic enim sentire est nefarium ; sed quod eam, quæ inerat, prophetice arguerit, et ea quæ dicebantur non esse intellecturos indicarit. Jam autem cernitur ipse Servator, qui ex redundanti copia, pro ejus qui accipit viribus, quæ ex exercitatione servis augentur, facultates distribuerat, reversus cum eis ut rationem iniret, quando iis quidem, qui ejus pecuniam auxerant, qui in modico fuerant fideles, acceptis, eos super multa constituturum pollicitus, in Domini gaudium jussit ingredi ; ei autem, qui pecuniam ad fenerandum creditam occultaverat, et eam ipsam, quam acceperat, absque ullo emolumento reddebat, « Serve, inquit, nequam et ignave ; oportebat te pecuniam meam dare nummulariis, et ego veniens meum recepissem [d]. » Propter hæc servus inutilis « injicietur in tenebras exteriores [e]. » « Tu ergo fortis esto, ait quoque Paulus, in gratia, quæ est in Christo Jesu ; et quæ audiisti a me per multos testes, ea committe fidelibus hominibus, qui quidem idonei erunt alios quoque docere [f]. » Et rursus : « Stude te ipsum Deo probum exhibere, operarium inconfusibilem, recte tractantem verbum veritatis [g]. » Si

✠ P. 317 ED. POTTER, 270 ED. PARIS. [a] Prov. II, 1, 2. [b] Prov. III, 1. [c] Matth. XIII, 13. [d] Matth. XVIII, 32, etc. ; Luc. XIX, 22, etc. [e] Matth. XXV, 30. [f] II Tim. II, 1, 2. [g] Ibid., 15.

(96) *Υἱῷ*. Υἱῷ σου, Prov.

(97) *Θεσμῶν*. Νομίμων, Prov. Mox respicit B. Pauli dictum I Cor. VIII, 7 : Οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις.

(98) *Ὕες*. Dictum proverbiale, quod superius recitavit *Protrept.*, pag. 59 edit. Paris.

(99) *Καὶ οὐ συνιᾶσι*. Οὐδὲ συνιοῦσι, Matth. Sequentia verba in Flor. edit. perplexius sic leguntur, τὴν ἄγνοιαν αὐτοῖς ὡς μὴ παρ. Nostram lectionem secutus est etiam Hervetus interpres. SYLBURG.

(1) *Καί*. In Flor. edit. pro copulat. καί legitur relativum ἥ, « quæ. » ID.

(2) *Τιθέναι*. Indicative quoque legere possis τίθεται. ID.

(3) *Ἐμβληθήσεται*. Ἐκβληθήσεται, « ejicietur, » ut Matth. XXII et XXV. Ibidem paulo ante, vulg. B. Matth. XXV, τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ. ID.

(4) *Σὺ οὖν*. Sententia mox postulat, ὡς ὁ Παῦλος λέγει, vel, ἐνδυναμοῦ, υἱὲ, Παῦλος λέγει. ID.

(5) *Ὁ μὲν, τῇ γρ.* Conf. quæ infra dicit auctor, *Strom* IV, pag. 518 et *Strom.* VI, pag. 660.

(6) *Ἐνεργόν*. Respicit B. Pauli verba, ubi « fidem per charitatem operari » dicit.

(7) *Τῇ δὲ αἰτίᾳ*. Respicit illud vulgatum, Αἰτία ἑλομένου, Θεὸς δ' ἀναίτιος. « Culpa eligentis est, Deus autem culpa vacat. » Quod aliis etiam locis citavit, pag. 217, 311, 535, 542, 613, 705, 711, edit. Paris.

✠ ambo ergo verbum prædicant, hic quidem scripto, ille vero voce; quomodo non sunt ambo admittendi, qui effecerunt, ut fides operetur per dilectionem? A culpa autem ejus, qui quod est optimum non elegit, Deus est prorsus alienus, et minime ejus causa. Jam vero illorum quidem munus est verbum fenerari; horum autem probare, et aut accipere, aut non. Judicium autem in ipsis judicatur. Sed alia prædicandi quidem scientia est, alia velut nuntii, utrovis modo juvans, seu per manum, seu per linguam operetur : « Quoniam qui seminat in spiritum, de spiritu metet vitam æternam. Quod autem bonum est facientes, ne simus pusillo et abjecto animo [a]. » In eum quidem certe, qui divina providentia in eam inciderit, confert ea, quæ sunt maxima, principium fidei, vitæ recte instituendæ promptum et alacre desiderium, veritatis appetitionem, et ad eam incitationem, motum inquisitionis, vestigium cognitionis, et, ut rem in pauca conferam, dat **117** materiam et occasionem salutis. Qui autem in verbis veritatis germane et sincere sunt educati, accepto vitæ æternæ viatico, sublimes in cœlum feruntur. Valde itaque mirabiliter dicit Apostolus : « Semper nos exhibentes ut Dei ministros, ut pauperes, multos autem ditantes; ut nihil habentes, et omnia possidentes. Os nostrum apertum est ad vos [b]. Testificor autem, » inquit, scribens ad Timotheum, « coram Deo et Christo Jesu, et electis angelis, ut hæc serves absque præjudicio, nihil faciens secundum provocationem [c]. » Necesse est ergo utrosque eos probare se ipsos : illum quidem, an dignus sit, qui dicat et monimenta relinquat; hunc vero, an jure possit audire et legere. Quemadmodum eucharistiam cum quidam, ut mos est, diviserint, permittunt unicuique ex populo ejus partem sumere. Ad accurate enim perfecteque eligendum ac fugiendum optima est conscientia. Firmum autem ejus fundamentum, est recta vita, cum ea, quæ convenit, doctrina : et sequi alios jam probatos, et qui se recte gesserunt, optimum est, et ad veritatem intelligendam, et ad exsequenda mandata. « Quamobrem qui comederit panem, et biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini. Probet autem homo seipsum, et sic de pane edat, et de calice bibat [d]. » ✠ Consequens est ergo, ut qui ut proximis prosit curam suscipit, consideret, nunquid audacter ac temere, et aliqua æmulatione, ad docendum prosiluerit, num gloriam ex eo aucupetur, quod doctrinam suam communicat : num hanc solam respiciat mercedem, eorum, qui audiunt, salutem, et quod nihil ad gratiam loquatur : tum cogitet an a sordibus corruptelisque semper alienus vixerit, qui

A μένου Θεὸς ἀναίτιος. Αὐτίκα τῶν μὲν, ἐκδανεῖσαι τὸν λόγον, ἔργον ἐστὶν, τῶν δὲ, δοκιμάσαι, καὶ ἤτοι ἑλέσθαι, ἢ μή· ἡ κρίσις δὲ ἐν αὐτοῖς κρίνεται. Ἀλλ' ἡ μὲν κηρυκτικὴ ἐπιστήμη, ἡ δέ πως ἀγγελική· ὁποτέρως ἂν ἐνεργῇ, διά τε τῆς χειρὸς διά τε τῆς γλώττης, ὠφελοῦσα· « Ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον. Τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες, μὴ ἐκκακῶμεν. » Συμβάλλεται γοῦν τὰ μέγιστα τῷ περιτυχόντι κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν, ἀρχὴν πίστεως, πολιτείας προθυμίαν, ὁρμὴν τὴν ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν, κίνησιν ζητητικὴν, ἴχνος γνώσεως, συνελόντι εἰπεῖν, ἀφορμὰς δίδωσι σωτηρίας. Οἱ δὲ ἐντραφέντες γνησίως τοῖς τῆς ἀληθείας λόγοις, ἐφόδια ζωῆς ἀϊδίου λαβόντες, εἰς οὐρανὸν πτεροῦνται. Θαυμασιώτατα τοίνυν ὁ Ἀπόστολος, « Ἐν παντὶ, φησὶ, B συνιστάντες (8) ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ διάκονοι· ὡς πτωχοὶ, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες· ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες. Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς. Διαμαρτύρομαι δὲ, » τῷ Τιμοθέῳ φησὶν ἐπιστέλλων, « ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν. » Ἀνάγκη τοίνυν ἄμφω τούτω δοκιμάζειν σφᾶς αὐτούς· τὸν μὲν, εἰ ἄξιος λέγειν τε καὶ ὑπομνήματα καταλιμπάνειν· τὸν δὲ, εἰ ἀκροᾶσθαί τε καὶ ἐντυγχάνειν δίκαιος. Ἢ καὶ τὴν Εὐχαριστίαν τινὲς διανείμαντες, ὡς ἔθος, αὐτὸν δὴ ἕκαστον τοῦ λαοῦ, λαβεῖν τὴν μοῖραν ἐπιτρέπουσιν. Ἀρίστη γὰρ πρὸς τὴν ἀκριβῆ αἵρεσίν τε καὶ φυγὴν ἡ συνείδησις. Θεμέλιος δὲ αὐτῆς βέβαιος ὀρθὸς C βίος ἅμα μαθήσει τῇ καθηκούσῃ· τό τε ἕπεσθαι ἑτέροις δοκιμασθεῖσιν ἤδη καὶ κατωρθωκόσιν ἄριστον πρός τε τῆς ἀληθείας τὴν νόησιν καὶ τὴν κατάπραξιν τῶν ἐντολῶν. « Ὥστε ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον, καὶ πίνῃ (9) τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου. Δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτὸν καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω, καὶ τοῦ ποτηρίου πινέτω. » Σκοπεῖσθαι οὖν ἀκόλουθον, ἄρα τῶν τὴν ὠφέλειαν τῶν πλησίον ἐπανῃρημένων (10), εἰ μὴ θρασέως καί τισιν ἀντιζηλούμενος ἐπεπήδησε τῇ διδασκαλίᾳ· εἰ μὴ φιλόδοξος ἡ κοινωνία τοῦ λόγου· εἰ τοῦτον μόνον καρποῦται τὸν μισθὸν, τὴν σωτηρίαν τῶν ἐπαϊόντων, τό τε μὴ πρὸς χάριν ὁμιλεῖν· δωροδοκίας τε αὖ διαβολὴν διαπέφευγεν, ὁ δι' ὑπομνημάτων λαλῶν· « Οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας D ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « οὔτε ἐν (11) προφάσει πλεονεξίας, Θεὸς μάρτυς, οὔτε ζητοῦντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀφ' ὑμῶν, οὔτε ἀπ' ἄλλων, δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι· ἀλλ' ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἂν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα. » Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ τοὺς τῶν θείων μεταλαμβάνοντας λόγων, παραφυλακτέον, εἰ μὴ περιεργίας ἕνεκεν ἱστορήσοντες, ὥσπερ τῶν πόλεων τὰ οἰκοδομήματα, εἰς τόδε ἀφι-

✠ P. 318-319, ED. POTTER, 271-272 ED. PARIS. [a] Galat. vi, 8, 9. [b] II Cor. vi, 4, 10, 11. [c] I Tim. v, 21. [d] I Cor. xi, 27, 28.

(8) *Συνιστάντες*. Συνιστῶντες I Cor. Mox, τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χρ. I Tim.

(9) *Ἄρτον, καὶ π.* Ἄρτον τοῦτον, ἢ π. I Cor. Mox, σώματος καὶ αἵμ. omisso τοῦ articulo. Dein, καὶ ἐκ τοῦ ποτ. Ibid.

(10) *Ἐπανῃρημένων*. Post hanc vocem subaudiendum εἷς ἐστι, « an sit ex eorum numero, qui proximi utilitatem spectant. » Sylburg.

(11) *Ἐν*. Hæc propositio addita ex I Thess. ii.

χνοῦνται· εἰ μὴ μεταλήψεως χάριν τῶν κοσμικῶν A προσίασι, κοινωνικοὺς τῶν ἐπιτηδείων μαθόντες τοὺς καθωσιωμένους τῷ Χριστῷ· ἀλλ' οἱ μὲν ὑποκριταὶ, καὶ δὴ λάσθωσαν· εἰ δέ τις (12) οὐ δοκεῖν δίκαιος, ἀλλ' εἶναι θέλῃ, συνιέναι (13) τὰ κάλλιστα τοῦτον αὐτῷ προσήκει. Εἴ γοῦν « ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται βραχεῖς (14), » τῷ ὄντι « δεῖσθαι » καθήκει, ὅπως ὅτι μάλιστα πλειόνων ἡμῖν ἐργατῶν εὐπορία γένηται. Ἡ γεωργία δὲ διττὴ (15)· ἡ μὲν γὰρ ἄγραφος, ἡ δὲ ἔγγραφος. Ὁποτέρως δ' ἂν ὁ τοῦ Κυρίου ἐργάτης σπείρῃ τοὺς εὐγενεῖς πυροὺς, καὶ τοὺς στάχυς αὐξήσῃ τε καὶ θερίσῃ, θεῖος ὄντως ἀναφανήσεται γεωργός. « Ἐργάζεσθε, » φησὶν ὁ Κύριος, « μὴ τὴν ἀπολλυμένην βρῶσιν, ἀλλὰ τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Τροφὴ δὲ καὶ ἡ διὰ σιτίων, καὶ ἡ διὰ λόγων λαμβάνεται· καὶ τῷ ὄντι μακάριοι οἱ B εἰρηνοποιοὶ, οἱ τοὺς ἐνταῦθα κατὰ τὸν βίον καὶ τὴν πλάνην πρὸς τῆς ἀγνοίας πολεμουμένους μεταδιδάσκοντες, καὶ μετάγοντες εἰς εἰρήνην τὴν ἐν Λόγῳ, καὶ βίῳ τῷ κατὰ τὸν Θεὸν, καὶ « τοὺς πεινῶντας δικαιοσύνην, » τρέφοντες τῇ τοῦ ἄρτου διανομῇ. Εἰσὶ γὰρ καὶ ψυχαὶ ἰδίας ἔχουσαι τροφάς· αἱ μὲν κατ' ἐπίγνωσιν, καὶ ἐπιστήμην αὔξουσαι, αἱ δὲ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν νεμόμεναι φιλοσοφίαν, ἧς, καθάπερ καὶ τῶν καρύων, οὐ τὸ πᾶν ἐδώδιμον. « Ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων, τοῦ αὔξοντος ὄντες διάκονοι, ἕν εἰσι » κατὰ τὴν διακονίαν. Ἕκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον· Θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοὶ, Θεοῦ γεώργιον· Θεοῦ οἰκοδομή ἐστε, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Οὔκουν οὐδὲ ἀπὸ συγκρίC σεως τὸ δοκίμιον ποιεῖσθαι τοῖς ἀκροωμένοις ἐπιτρεπτέον· οὐδὲ εἰς ἐξέτασιν ἔκδοτον παραδοτέον τὸν λόγον τοῖς ἐντεθραμμένοις λόγων παντοδαπῶν τέχναις καὶ δυνάμεσιν ἐπιχειρημάτων ὠγκωμένων, τοῖς προκατειλημμένοις ἤδη τὴν ψυχὴν, καὶ μὴ προκεκενωμένοις. Ὁ δ' ἂν ἐκ πίστεως ἕληταί τις ἑστιᾶσαι, βέβαιος οὗτος εἰς θείων λόγων παραδοχὴν, κρίσιν εὔλογον τὴν πίστιν κεκτημένος. Ἕπεται δὲ ἐνθένδε αὐτῷ ἡ πειθὼ ἐκ περιουσίας. Καὶ τοῦτ' ἦν ἄρα τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο· « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε. Ἄρ' οὖν ὡς καιρὸν ἔχομεν, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως. » Ἕκαστος δὲ τούτων, κατὰ τὸν μακάριον Δαβὶδ, εὐχαριστῶν ψαλλέτω· « Ῥαντιεῖς με ὑσσώπῳ, καὶ καθαρισθήσομαι· πλυνεῖς με, καὶ D ὑπὲρ χιόνα λευκανθήσομαι· ἀκουτιεῖς με εὐφροσύνην (16), καὶ ἀγαλλίασιν ἀγαλλιάσονται ὀστᾶ τεταπεινωμένα. Ἀπόστρεψον τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τῶν

per litterarum monimenta loquitur. « Nunquam enim in sermone adulationis fuimus, sicut novistis, » inquit Apostolus, « neque in prætextu avaritiæ, Deus testis, neque quærentes gloriam ab hominibus, neque a vobis, neque ab aliis, cum possemus esse oneri ut Christi apostoli; sed fuimus mansueti in medio vestri, sicut nutrix fovet filios suos [a]. » Eadem autem ratione eis quoque, qui sunt divinorum verborum participes, observandum est, num nimium curiosi animi vitio inducti, tanquam urbium ædificia visuri, ad id accedant: num veniant ut sint rerum sæcularium participes, cum audierint eos, qui sunt Christo consecrati, ea, quæ sunt ad victum necessaria, lubenter communicare. Sed sunt ii quidem hypocritæ, et ideo mittantur. Si quis autem non videri justus, sed esse velit, oportet ut optima is sit conscientia. Si est ergo « messis quidem multa, operarii vero pauci, » revera « orare » oportet, ut maxime sit plurium « operariorum » copia [b]. Est autem duplex agricultura: una quidem quæ non fit scriptis, altera vero quæ fit scriptis. Utrovis autem modo Domini operarius præclarum frumentum seminaverit, et spicas auxerit et messuerit, vere divinus apparebit agricola. « Operamini, » inquit Dominus, « non cibum, qui perit, sed qui manet in vitam æternam [c]. » Sumitur autem nutrimentum, et per cibos, et per verba: et revera « beati sunt pacifici [d], » qui eos, qui in hac vita et errore ab ignoratione oppugnantur, contraria docendo transmovent, et traducunt ad pacem quæ est in Logo, et vita quæ est ex Deo, et eos, qui « esuriunt justitiam [e], » panis distributione nutriunt. Nam etiam animæ propria habent nutrimenta, et aliæ quidem augentur per agnitionem et scientiam, aliæ vero per Græcam pascuntur philosophiam, cujus, quemadmodum nucum, non est quidvis esculentum. « Qui autem plantat et qui irrigat, cum ejus qui auget sint ministri, in ministerio unum sunt. Unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum proprium laborem. Dei enim sumus cooperatores, ✠ Dei agricultura: Dei ædificatio estis, » ut ait Apostolus [f]. Neque vero permittendum est auditoribus, ut ex comparatione faciant probationem; neque verbum tradendum est examinandum iis qui educati sunt in artibus omnis generis sermonum, et inflatorum argumentorum viribus, qui animam jam habent præoccupatam, et nondum exinanitam. Qui autem ex fide convivari instituerit, is ad divino-

✠ P. 320 ED. POTTER, 273 ED. PARIS. [a] I Thess. II, 5, 6, 7. [b] Matth. IX, 37, 38; Luc. X, 2. [c] Joan. 6, 27. [d] Matth. VI, 9. [e] Ibid., 6. [f] I Cor. III, 8, 9.

(12) *Εἰ δέ τις*. Respicit decantatum illud Amphiarai apud Æschylum in *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις*·

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει.

Non enim videri optimus, sed esse vult.

(13) *Συνιέναι*. A. et C. συνειδέναι, ut interpres quoque, « oportet ut optima is sit conscientia. » SYLBURG.

(14) *Βραχεῖς*. Ὀλίγοι, Evang. utrumque. Verum hæc auctor, ut etiam ea quæ mox e Joanne sequuntur, διὰ μνήμης recitat.

(15) *Ἡ γεωργία δὲ διτ.* Reinesius *Var. lect.* I. I, c. 22, ait: « Ἔγγραφος γεωργία eorum est, qui scriptis Ecclesiam colligunt et docent; ἄγραφος alterorum, qui voce, vel etiam exemplo solum, σεμνότητι καὶ σκληραγωγίᾳ Christiana, quam libris *Pædagogi*, quibus ἤθη, πράξεις καὶ πάθη catechumenorum format, professus est, homines ad pietatem instituunt, et Domino lucrantur. Et fortasse plures primis Ecclesiæ temporibus ἀγράφῳ ista γεωργίᾳ et exemplis piorum, quam doctrina scriptove a viris doctis comprehensi, fuerunt in horreum Domini collecti. »

(16) Ἀκουτιεῖς με εὐφ. Ἀκουτιεῖς με ἀγαλλίασιν καὶ εὐφροσύνην, ἀγαλλιάσονται ὀστ. Psalm.

rum verborum susceptionem firmus est ac stabilis: ut qui judicium, quod bona nititur ratione, nempe fidem, habeat. Eum autem hinc ex abundanti sequitur persuasio. Hoc itaque erat illud propheticum: « Nisi credideritis, non intelligetis [a]. Dum ergo tempus habemus, operemur bonum, maxime autem apud domesticos fidei [b]. » Unusquisque autem eorum beati ex Davidis sententia psallat gratias agens: « Asperges me, Domine, hyssopo, et mundabor; lavabis me, et super nivem dealbabor. Auditam mihi facies lætitiam, et exsultatione exsultabunt ossa humiliata. Averte faciem tuam a peccatis meis, et iniquitates meas dele. Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis. Ne projicias me a facie tua, et spiritum sanctum tuum ne auferas a me. Redde mihi lætitiam salutaris tui, et spiritu principali confirma me [c]. » Atque qui ad præsentes quidem dicit, et tempore probat, et judicio judicat, et discernit ab aliis eum, qui potest audire, observans sermones, mores, consuetudines, vitam, motus, habitus, **118** aspectum, vocem, trivium, petram, viam quæ conculcatur, terram fertilem, silvescentem regionem, et regionem bonam ac feracem, et excultam, et quæ potest multiplicare sementem. Qui autem per litterarum monimenta loquitur, apud Deum sese purgat, hæc in scriptis vociferans: « Nec lucri gratia, nec inanis gloriæ causa, nec vinci ab affectione, aut quæstui servire, aut efferri voluptate, sed eorum, qui legunt, sola frui salute, cujus nec est in præsentia particeps, sed spe exspectans eam, quæ omnino reddenda est, retributionem ab eo, qui operariis pollicitus est se redditurum mercedem pro meritis. » Sed nec eum, qui in virorum numerum ascriptus est, oportet desiderare remunerationem. Non enim qui sua benefacta jactavit, propter gloriationem accepit retributionem. Qui autem eorum quæ oportet aliquid facit propter remunerationem, aut ut recte operans ✠ præmium quærens, aut ut maleficus pœnam vitans, an non mundana tenetur consuetudine? Oportet autem Dominum, quoad fieri potest, imitari. Is autem fuerit, qui Dei voluntati inservit, qui cum

A ἁμαρτιῶν μου· τὰς ἀνομίας (17) μου ἐξάλειψον. Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοὶ ὁ Θεὸς, καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. Μὴ ἀποῤῥίψῃς με ἀπὸ τοῦ προσώπου σου, καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλῃς ἀπ' ἐμοῦ. Ἀπόδος μοι τὴν ἀγαλλίασιν τοῦ σωτηρίου σου, καὶ πνεύματι ἡγεμονικῷ στήριξόν με. » Ὁ μὲν οὖν πρὸς παρόντας λέγων καὶ χρόνῳ δοκιμάζει, καὶ κρίσει δικάζει, καὶ διακρίνει τῶν ἄλλων τὸν οἷόν τε ἀκούειν (18), ἐπιτηρῶν τοὺς λόγους, τοὺς τρόπους, τὰ ἤθη, τὸν βίον, τὰς κινήσεις, τὰς σχέσεις, τὸ βλέμμα, τὸ φθέγμα, τὴν τρίοδον, τὴν πέτραν (19), τὴν πατουμένην ὁδὸν, τὴν καρποφόρον γῆν, τὴν ὑλομανοῦσαν χώραν, τὴν εὔφορον καὶ καλὴν καὶ γεωργουμένην, τὴν πολυπλασιάσαι τὸν σπόρον δυναμένην· ὁ δὲ δι' ὑπομνημάτων λαλῶν
B πρὸς τὸν Θεὸν ἀφοσιοῦται, ταῦτα κεκραγὼς ἐγγράφως· « Μὴ κέρδους ἕνεκα, μὴ κενοδοξίας χάριν, μὴ προσπαθείᾳ νικᾶσθαι, μὴ φόβῳ δουλοῦσθαι, μὴ ἡδονῇ ἐπαίρεσθαι· μόνης δὲ τῆς τῶν τυγχανόντων ἀπολαύειν σωτηρίας, ἧς οὐδὲ κατὰ τὸ παρὸν μεταλαμβάνει, ἀλλὰ ἐλπίδι ἀπεκδεχόμενος τὴν ἀποδοθησομένην πάντως ἀμοιβὴν παρὰ τοῦ τὸν μισθὸν (20) τοῖς ἐργάταις κατ' ἀξίαν ἀποδώσειν ὑπεσχημένου. » Ἀλλ' οὐδὲ ἀντιμισθίας ἐφίεσθαι χρὴ τῷ εἰς ἄνδρας ἐγγραφομένῳ (21). Οὐ γὰρ ὁ μὲν καυχησάμενος (22) εὐποιίαν τὴν ἀμοιβὴν ἀπείληφε δι' εὐδοξίας· ὁ δὲ τῶν προσηκόντων δι' ἀντιμισθίαν πράσσων τι, ἤτοι ὡς εὐεργὸς σπεύδων ἀπολαβεῖν, ἢ ὡς κακοεργὸς τὴν ἀμοιβὴν περιιστάμενος, οὐχὶ τῇ κοσμικῇ ἐνέχεται συνηθείᾳ; Δεῖ δὲ, ὡς οἷόν τε, τὸν Κύριον μιμεῖσθαι.
C Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ ἐξυπηρετῶν, δωρεὰν (23) λαβὼν, δωρεὰν διδοὺς, μισθὸν ἀξιόλογον ἀπολαμβάνων, τὴν πολιτείαν αὐτήν· « Οὐκ εἰσελεύσεται (24) δὲ εἰς τὰ ἅγια μίσθωμα πόρνης, » φησίν. Ἀπείρηται δ' οὖν προσφέρειν τῷ θυσιαστηρίῳ ἄλλαγμα κυνός. Ὅτῳ δὲ ἀπήμβλυται κακὴ τροφή τε καὶ διδασκαλία (25) τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα, πρὸς τὸ οἰκεῖον φῶς βαδιζέτω, ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἐγγράφως τὰ ἄγραφα δηλοῦσαν· « Οἱ διψῶντες, πορεύεσθε ἐφ' ὕδωρ, » Ἡσαΐας λέγει· καὶ « Πῖνε ὕδωρ ἀπὸ σῶν ἀγγείων, » ὁ Σαλομὼν παραινεῖ. Ἐν γοῦν τοῖς *Νόμοις* ὁ ἐξ Ἑβραίων φιλόσοφος Πλάτων (26) κελεύει τοὺς γεωρ-

P. 321 ED. POTTER, 274 ED. PARIS. [a] Isa. VII, 9. [b] Galat. VI, 10. [c] Psal. L, 9-14.

(17) *Τὰς ἀν.* Πάσας τὰς ἀν. Psalm.

(18) *Τὸν οἷόν τε ἀκ.* Legi etiam potest, τῶν οἵων τε ἀκούειν, « eorum qui audire possunt. » SYLBURG.

(19) *Τὴν πέτραν.* Respicit Christi parabolam, quam recitat Matthæus cap. XIII, 1.

(20) *Τὸν μισθόν.* Respicit illud Christi: Ἄξιος ὁ ἐργάτης μισθοῦ αὐτοῦ, Luc. X, 7. Quod alibi etiam profertur.

(21) *Τῷ εἰς ἄνδρας ἐγγρ.* Nempe « adulto » et perfecto Christiano, cui propter solum Dei amorem, non autem spe præmii, ex Clementis sententia, bene agendum est.

(22) *Ὁ καυχησάμενος.* Nempe Pharisæus, Luc. XVIII, 11.

(23) *Δωρεάν.* Respicit Christi ad apostolos dictum: Δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε, Matth. X, 8.

(24) *Οὐκ εἰσ.* Ex memoria, atque adeo imperfecte, recitat Deut. XXIII, 2, 8. Adnotat Sylburgius, de illo: « Mercedem meretricis non esse inferendum in sacra, » tractatum esse Philonis, pag. 589. H.

D (25) *Κακὴ τροφή τε καὶ δ.* Rectius H., κακῇ τροφῇ τε καὶ διδασκαλίᾳ, dativo casu. SYLBURG. Mox πῖνε ὕδατα, Proverb.

(26) *Ὁ ἐξ Ἑβραίων φιλόσοφος Πλάτων.* Sic superius *Pædag.* lib. I cap. 1: Ὁ τὴν ἀλήθειαν ἐζηλωκὼς τῶν φιλοσόφων Πλάτων, τὸ ἔναυσμα τῆς Ἑβραϊκῆς φιλοσοφίας ζωπυρῶν· « Ille qui e philosophis veritatem sectatus est, Plato, Hebraicæ veritatis excitans scintillam. » Infra etiam plurimis locis tradit, et multis argumentis astruit, Platonem ac reliquos Græcos sua fere omnia a Judæis didicisse. Minutius in *Octavio* p. 323, edit. Lugd. Bat.: « Animadvertis philosophos eadem disputare, quæ dicimus: non quod nos simus eorum vestigia subsecuti, sed quod illi de divinis prædicationibus prophetarum umbram interpolatæ veritatis imitati sint. » His contraria dicit Lactantius lib. IV, cap. 2. Utrum id verum sit, necne, in prooemio nostro accuratius fortasse quæretur. Platonis autem verba sic se habent lib. VIII *De legibus*, pag. 917: Ἀνδρὶ δ' εἴ τισι

γοὺς μὴ ἐπαρδεῦσαι, μηδὲ λαμβάνειν ὕδωρ παρ' ἑτέρων, ἐὰν μὴ πρότερον ὀρύξαντες παρ' αὐτῶν ἄχρι τῆς παρθενίου (27) καλουμένης, ἄνυδρον εὕρωσι τὴν γῆν. Ἀπορίᾳ γὰρ ἐπαρκεῖν οὐ δίκαιον (28)· ἀργίαν δὲ ἐφοδιάζειν οὐ καλόν· εἰ καὶ φορτίον συνεπιτιθέναι μὲν εὔλογον, συγκαθαιρεῖν (29) δὲ οὐ προσήκειν ὁ Πυθαγόρας ἔλεγεν. Συνεξάπτει δὲ ἡ Γραφὴ τὸ ζώπυρον τῆς ψυχῆς, καὶ συντείνει τὸ οἰκεῖον ὄμμα πρὸς θεωρίαν, τάχα μέν τι καὶ ἐντιθεῖσα, οἷον ὁ ἐγκεντρίζων γεωργὸς, τὸ δὲ ἐνυπάρχον ἀνακινοῦσα. «Πολλοὶ γὰρ ἐν ἡμῖν (30), κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, ἀσθενεῖς καὶ ἄῤῥωστοι· καὶ κοιμῶνται ἱκανοί. Εἰ δὲ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα.» Ἤδη δὲ ἡ Γραφὴ (31) εἰς ἐπίδειξιν τετεχνασμένη ἥδε ἡ πραγματεία· ἀλλά μοι ὑπομνήματα εἰς γῆρας θησαυρίζεται λήθης φάρμακον (32), εἴδωλον ἀτεχνῶς καὶ σκιογραφία (33) τῶν ἐναργῶν καὶ ἐμψύχων ἐκείνων, ὧν κατηξιώθην ἐπακοῦσαι, λόγων τε καὶ ἀνδρῶν μακαρίων καὶ τῷ ὄντι ἀξιολόγων. Τούτων ὁ μὲν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἰωνικὸς, οἱ δὲ (34) ἐπὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος· τῆς κοίλης (35) θάτερος (36) αὐτῶν Συρίας

A gratis acceperit, dat gratis, satis magnam recipiens mercedem, ipsam vitæ rationem. «Non ingredietur autem, inquit, in sancta merces meretricis [a].» Porro autem prohibitum est offerre altari pretium canis. Cui autem mala educatione et doctrina obtusus est animæ oculus, vadat ad propriam lucem, ad veritatem, quæ in scriptis ea quæ non sunt scripta, indicat: «Qui sititis, ite ad aquam,» dicit Isaias [b]. Et: «Bibite aquam de vasis vestris,» monet Salomon [c]. In *Legibus* itaque Plato, qui est ex Hebræis philosophus, jubet agricolas non irrigare, neque aquam ab aliis sumere, nisi cum prius apud se foderint usque ad terram, quæ virginalis dicitur, terram aridam et aquæ expertem invenerint. Inopiæ enim non succurrere, injustum est; socor- B diam autem alere, minime est honestum: etiamsi onus quidem simul imponere rationi esse consentaneum, simul autem portare non convenire dicebat Pythagoras. Simul autem accendit Scriptura igniculum animæ, et convenienter oculum dirigit ad contemplationem, fortasse quidem etiam aliquid

[a] Deut. XXIII, 2. [b] Isa. LV, 1. [c] Prov. V, 15.

τόποις ξύμφυτος ἐκ γῆς τὰ ἐκ Διὸς ἰόντα ἀποστέγειν νάματα, καὶ ἐλλείπει τῶν ἀναγκαίων πομάτων, ὀρυττέτω μὲν ἐν τῷ αὐτοῦ χωρίῳ μέχρι τῆς κεραμίτιδος γῆς· ἐὰν δὲ ἐν τούτῳ τῷ βάθει μηδαμῶς ὕδατι προστυγχάνῃ, παρὰ τῶν γειτόνων ὑδρευέσθω μέχρι τοῦ ἀναγκαίου πόματος ἑκάστοις τῶν οἰκετῶν. «Quod si aquæ inopia solo insita in locis aliquibus aquas ab Jove prodeuntes non retinet, cum necessitate quispiam opprimatur, in agro suo ad cretam usque effodiat; et si hac in profunditate aquæ nihil invenerit, tantum a vicinis mutuetur, quantum familiæ suæ necessitas postulat.»

(27) *Παρθενίου*. Legitur et apud Plutarchum initio libelli, quo monet non esse pecuniam mutuo accipiendam, κεραμίτιδος γῆς. At hic Clemens legit, παρθενίου γῆς. Apud Nicandrum παρθενία γῆ, exponitur *Samia terra*, ubi jubet accipere 4 drachmas γαίης παρθενίης, in *Alexipharmacis*. COLLECT.

(28) *Ἀπορίᾳ γὰρ ἐπαρκεῖν, οὐ δίκαιον*. «Nam inopiæ succurrere, injustum est.» Quod cum tolerari non posse videret Hervetus, sic vertit, duplicata negativa particula: «Inopiæ enim non succurrere, injustum est;» ac si legisset, ἀπορίᾳ γὰρ μὴ ἐπαρκεῖν, οὐ δίκαιον. Malim, ἀπορίᾳ γὰρ ἐπαρκεῖν, δίκαιον. «Inopiæ enim succurrere, justum est;» elisa negativa particula, quæ ex seq. membro irrepsisse videtur. Quam emendationem firmant, quæ in Solone refert Plutarchus p. 91: Νόμον ἔγραψε, ὅπου μὲν ἔστι δημόσιον φρέαρ ἐντὸς ἱππικοῦ, χρῆσθαι τούτῳ· (τὸ δ' ἱππικὸν διάστημα τεσσάρων ἦν σταδίων)· ὅπου δὲ πλεῖον ἀπεῖχε, ζητεῖν ὕδωρ ἴδιον. Ἐὰν δὲ ὀρύξαντες ὀργυιῶν δέκα βάθος, παρ' ἑαυτοῖς μὴ εὕρωσι, τότε λαμβάνειν παρὰ τοῦ γείτονος, ἑξάχουν ὑδρίαν δὶς ἑκάστης ἡμέρας ἀναπληροῦντας. Ἀπορίᾳ γὰρ ᾤετο δεῖν βοηθεῖν, οὐκ ἀργίαν ἐφοδιάζειν. «Legem scripsit Solon, ubi puteus publicus intra hippicum esset, eo uti ut esset jus (hippicum erat quatuor stadiorum spatium), ut privatam aquam investigaret, ubi majus erat intervallum. Quod si fossa decem passus in altum depressa, aquam in suo non invenissent; tunc ut sumerent a vicino, et sex congiorum hydriam bis die implerent. Inopiæ enim subveniendum, non alendam existimabat ignaviam.» Scilicet Platonicæ legis rationem a Solone petiit Clemens.

(29) *Συγκαθαιρεῖν*. Rectius intellexit hoc proverbium commentarium scribens G. Hervetus, dum vertit: «Simul autem deponere,» tametsi enim Græce non legitur apud Clementem, ut effert ipse, eadem tamen sententia est; sic enim habet: Εἰ καὶ φορτίον συνεπιτιθέναι μὲν εὔλογον, συγκαθαιρεῖν δὲ οὐ προσήκειν ὁ Πυθαγόρας ἔλεγεν. Quo loco confirmatur eorum sententia, qui hoc proverbium ita efferendum Græce putant, non ut existimavit Eras- C mus, qui συγκαθαιρεῖν putavit significare «simul tollere.» Sic apud Plutarchum legimus lib. VIII, c. 7, *Symp.*: «Μηδενὸς ἀφαιρεῖν βάρος, συνεπιτιθέναι δέ. L. Gyraldus in libello *De symb. Pythag.* monet D. Hieronymum vertere: «Oneratis superimponendum onus, deponentibus non connitendum;» Olympiodorum in *Phædonem* Platonis: Μὴ ἀποτιθέναι, ἀλλὰ συνεπιτιθέναι, hoc est, συμπράττειν τῇ ζωῇ, οὐκ ἀντιπράττειν. Suidam tamen ita legere, μὴ συγκαθαιρεῖν, μηδὲ συνεπιτιθέναι· at Cyrillum: «Non oportet cooperari cuipiam ad ignaviam, sed ad virtutem.» COLLECT.

(30) *Ἡμῖν*. Ὑμῖν, I Cor. Mox εἰ γὰρ ἑαυτ. Ibid.

(31) *Ἤδη δὲ ἡ γραφή*. Οὐ δὲ ἡ γραφή, H. et C. SYLBURG. Porro Eusebius hæc Clementis verba in suæ *ecclesiasticæ Historiæ* lib. V, cap. 11, transtulit, e quo scribendum ἤδη δὲ οὐ γραφή.

(32) *Θησαυρίζεται λήθ. φάρ*. Sic ex Eusebio legimus. Olim scriptum fuit: Θησαυρίζεται· λήθης D φάρμακον ἢ δόλου ἀτεχνῶς. Quin etiam H. et C. εἴδωλον, pro ἢ δόλον vel ἢ δόλου, placuisse refert Sylburgius.

(33) *Σκιογραφία*. Σκιαγραφία, Euseb.

(34) *Οἱ δέ*. Pro plur. οἱ δέ, rectius forte singul. ὁ δέ, ut in cæteris membris. Innuitur autem iis verbis Pythagoras. SYLBURG. Hanc emendationem firmat Eusebius.

(35) *Τῆς κοίλης*. Valesius ad hæc verba apud Eusebium hæc adnotat: «Ex duobus viris a Clemente memoratis, male interpretes hoc loco quatuor fecerunt. Duos enim sacrarum litterarum doctores a se auditos memorat Clemens: alterum in Achaia, qui Ionicus dicebatur; alterum vero in Italia: et horum quidem alterum e Cœlesyria oriundum fuisse; alterum autem Ægyptium. Præter hos duos alios quoque in Orientis partibus abs se auditos esse subjungit: alterum Assyrium genere, quem Tatianum

(36) *Θάτερος*. Ἅτερος, Euseb.

immittens, ut is qui inserit agricola, id autem quod inest excitans. « Multi enim in nobis, ex divini Apostoli sententia, sunt infirmi et imbecilli, et dormiunt multi. Si autem nos ipsos dijudicaremus, ✠ non judicaremur. ª » Non est autem hoc opus scriptura artificiose comparata ad ostentationem, sed mihi ad senectutem reconduntur monimenta, oblivionis medicamentum, vere imago et adumbratio evidentium et animatarum illarum orationum, quas dignus habitus sum qui audirem, et virorum beatorum, quique revera erant maximi pretii et æstimationis. Eorum unus quidem in Græcia, Ionicus, alius vero in magna Græcia; quorum alter erat ex Cœlesyria, alter ex Ægypto oriundus. Alii autem ex Oriente, et ejus alter quidem Assyrius, alter vero in Palæstina Hebræus ex alto ducta origine. Cum autem in ultimum incidissem, erat autem hic primus potestate, conquievi, cum ipsum in Ægypto latentem indagassem. Sicula revera apis, prophetici

✠ P. 322 ED. POTTER, 274 ED. PARIS.

ἦν· ὁ δὲ ἀπ' Αἰγύπτου· ἄλλοι δὲ ἀνὰ τὴν ἀνατολήν· καὶ ταύτης ὁ μὲν τῆς (37) τῶν Ἀσσυρίων, ὁ δὲ ἐν Παλαιστίνῃ Ἑβραῖος ἀνέκαθεν. Ὑστάτῳ (38) δὲ περιτυχὼν (δυνάμει δὲ οὗτος πρῶτος ἦν), ἀνεπαυσάμην ἐν Αἰγύπτῳ θηράσας λεληθότα. Σικελικὴ τῷ ὄντι ἡ μέλιττα· προφητικοῦ τε καὶ ἀποστολικοῦ λειμῶνος τὰ ἄνθη δρεπόμενος, ἀκήρατόν τι γνώσεως χρῆμα ταῖς τῶν ἀκροωμένων ἐνεγέννησε ψυχαῖς (39). Ἀλλ' οἱ μὲν τὴν ἀληθῆ τῆς μακαρίας σώζοντες διδασκαλίας παράδοσιν, εὐθὺς ἀπὸ Πέτρου (40) τε (41) καὶ Ἰακώβου, Ἰωάννου τε καὶ Παύλου, τῶν ἁγίων ἀποστόλων, παῖς παρὰ πατρὸς ἐκδεχόμενος (ὀλίγοι δὲ οἱ πατράσιν ὅμοιοι), ἧκον δὴ σὺν Θεῷ καὶ εἰς ἡμᾶς τὰ προγονικὰ ἐκεῖνα καὶ ἀποστολικὰ καταθησόμενοι σπέρματα (42)· καὶ εὖ οἶδ' ὅτι ἀγαλλιάσονται οὐχὶ τῇ ἐκφράσει ἡσθέντες λέγω τῇδε, μόνῃ δὲ τῇ κατὰ τὴν ὑποσημείωσιν τηρήσει. Ποθούσης γάρ, οἶμαι, ψυχῆς τὴν μακαρίαν παράδοσιν ἀδιάδραστον φυλάττειν, ἡ τοιάδε ὑποτύπωσις· « Ἀνδρὸς (43) δὲ φιλοῦντος σο-

ª I Cor. xi, 31, 32.

Tatianum esse suspicor; alterum Hebræum ex Palæstina, quem Theophilum esse, Cæsariensem episcopum, credidit Baronius ad annum Christi 185. Assyrium vero illum idem Baronius Bardesanem esse opinatur. Ego vero Hebræum ex Palæstina oriundum, potius Theodotum esse crediderim: id ex eo conjicio, quod *Epitome Hypotyposeon* Clementis inscribitur: Ἐκ τῶν Θεοδότου Ἀνατολικῆς διδασκαλίας. Clemens enim ea quæ a magistris in Oriente didicerat, vocat Ἀνατολικὴν διδασκαλίαν. Theophilum vero Cæsariensem hic a Clemente non designari, duo mihi argumenta persuadent. Primum quod Theophilus æqualis fuit Clementis: floruit enim temporibus Victoris papæ, ut ex Eusebio discimus. Deinde, Theophilum hunc Hebræum, aut, quod idem est, Judæum fuisse, nemo veterum dixit. Jam vero quod spectat ad Bardesanem, neque hic intelligi a Clemente potest: non enim Assyrius fuit Bardesanes, sed Osdroenus; oriundus Edessa, quæ caput est Osdroenæ. »

(37) *Ὁ μὲν τ.* Ὁ μέν τις τῆς Ἀσσυρίων, ὁ δὲ ἐν τῇ Παλ. Euseb. elegantius: ut etiam δυνάμει δ' ἄρα πρῶτ. pro δυνάμει δὲ οὗτος πρῶτ. Porro hujusce loci prava distinctio cum Hervetum, tum etiam P. Halloixium fefellit: nec enim ὕστατος ille Clementis magister Hebræus erat; verum hoc modo hæc verba distingui debent: Ὁ μὲν τῆς τῶν Ἀσσυρίων, ὁ δὲ ἐν Παλαιστίνῃ Ἑβραῖος ἀνέκαθεν. Ὑστάτῳ δὲ περιτ. Quod jam in versione Latina expressum est.

(38) *Ὑστάτῳ*. Videtur Pantænum intelligere, qui tunc temporis scholæ catecheticæ in Alexandria præfuit, et Clementem e philosophorum scholis advenam Christiana doctrina imbuit: unde eum δυνάμει πρῶτον vocat. Eusebius loco superius memorato: Ὅς δὴ καὶ ὀνομαστὶ ἐν αἷς συνέταξεν Ὑποτυπώσεων ὡς ἂν διδασκάλου τοῦ Πανταίνου μέμνηται. Τοῦτον δὲ αὐτὸν καὶ τῶν Στρωματέων ἐν πρώτῳ συγγράμματι αἰνίττεσθαί μοι δοκεῖ, ὅτε τοὺς ἐμφανεστέρους ἧς κατείληφεν ἀποστολικῆς διαδοχῆς ἐπισημαινόμενος, ταῦτά φησιν· « Qui etiam in *Institutionum* libris a se conscriptis Pantænum præceptorem suum diserte nominat. Sed et in primo *Stromateon* libro eumdem ipsum designare mihi videtur, ubi præstantissimos quosque apostolicæ doctrinæ successores, a quibus institutus fuerat, recenset his verbis, » etc. Hæc Clementis verba recitat etiam Andradius *Orthodox. explicat.* lib. ii, p. 29, ubi per τὸν ὕστατον, Papiam intelligit. Porro Justinus M. initio *Dialogi cum Tryphone*, perinde ac Clemens, refert se ab uno magistro ad alium subinde transiisse, a Stoico ad Peripateticum, ab hoc ad Pythagoreum, ab illo ad Platonicum, ab eo ad Christianum, cui tandem, inventa, quam quæsiverat, veritate, acquievit.

(39) *Σικελικὴ... ἐνεγέννησε ψυχαῖς*. Hæc præterisse videtur Eusebius, ut ad suum institutum minus necessaria. Verumtamen hæc ad eum adnotat Valesius: « Hæc Clementis verba omittere non debuit Eusebius. Ex his enim colligi videtur, Pantænum ex Sicilia oriundum fuisse. Annon id apte innuunt hæc Clementis verba? Σικελικὴ τῷ ὄντι ἡ μέλιττα, etc. Cum enim præcedentibus verbis Clemens Pantænum designet, ut testatur Eusebius, hæc quoque ad eumdem Pantænum referantur, necesse est. Siculam igitur apem eum nominat Clemens, eo quod e Sicilia esset oriundus. Cur enim Siculam potius apem vocaret quam Atticam? P. Halloixius in *Vita Pantæni*, ait illum fuisse genere Hebræum, idque ex Clementis verbis colligit. Verum Clemens plane contrarium innuit. Nam Hebræum quidem illum ait a se auditum esse in Oriente, Pantænum vero in Ægypto. »

(40) *Πέτρου*. Quæri possit cur Petri, Jacobi, Joannis et Pauli mentionem fecerit auctor, reliquis apostolis præteritis. Respondeo id eum fecisse quod crediderit Christum his solis arcanorum scientiam præbuisse, ac tribus quidem primis ante ascensionem, postea vero Paulo, qui se affirmat in Epistolis ad Corinthios et Galatas ab ipso Christo, non vero a quoquam homine, omnia Christianæ religionis mysteria edoctum fuisse, et reliquis quibusvis apostolis æqualem esse. Eusebius *ecclesiasticæ Historiæ* lib. ii, c. 1: Ὁ δ' αὐτὸς (Κλήμης) ἐν ἑβδόμῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως (*Ὑποτυπώσεων*) ἔτι καὶ ταῦτα περὶ αὐτοῦ (Ἰακώβου) φησίν· Ἰακώβῳ, καὶ Ἰωάννῃ, καὶ Πέτρῳ μετὰ τὴν ἀνάστασιν παρέδωκε τὴν γνῶσιν ὁ Κύριος· οὗτοι τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις παρέδωκαν· οἱ δὲ λοιποὶ ἀπόστολοι τοῖς ἑβδομήκοντα. « Idem Clemens in septimo *Institutionum* libro hæc de Jacobo ait: « Jacobo, inquit, Justo, Joanni et Petro Dominus post resurrectionem scientiæ donum impertiit; quod illi cæteris apostolis, hi vero LXX discipulis tradiderunt. »

(41) *Τέ*. Hæc particula ab Eusebio abest. Mox ἐκδεξάμενος pro ἐκδεχόμενος, ibid.; utrumque, ut videtur, rectius.

(42) *Καταθ. σπέρματα*. Hactenus Eusebius.

(43) *Ἀνδρός*. H. cum Herveto interprete legit παιδός· sed cum Biblia quoque ἀνδρός agnoscant, Proverb. xxix, non videtur quærenda mutatio. Sylb.

φίαν εὐφρανθήσεται Πατήρ.» Τὰ φρέατα (44) ἐξαντλούμενα, διειδέστερον ὕδωρ ἀναδίδωσι· τρέπεται δὲ εἰς φθορὰν, ὧν μεταλαμβάνει οὐδείς. Καὶ τὸν σίδηρον ἡ χρῆσις καθαρώτερον φυλάσσει· ἡ δὲ ἀχρηστία, ἰοῦ τούτῳ γεννητική. Συνελόντι γὰρ φάναι, ἡ συγγυμνασία ἕξιν ἐμποιεῖ ὑγιεινὴν καὶ πνεύμασι καὶ σώμασιν. «Οὐδεὶς (45) ἅπτει λύχνον καὶ ὑπὸ τὸν μόδιον τίθησιν, ἀλλ' ἐπὶ τῆς λυχνίας, φαίνειν τοῖς τῆς ἑστιάσεως τῆς αὐτῆς κατηξιωμένοις.» Τί γὰρ ὄφελος σοφίας μὴ σοφιζούσης τὸν οἷόν τε ἐπαΐειν; Ἔτι τε καὶ ὁ Σωτὴρ «σώζει, καὶ αἰεὶ ἐργάζεται, ὡς βλέπει τὸν Πατέρα.» Διδάσκων (46) τις, μανθάνει πλεῖον, καὶ λέγων, συνακροᾶται πολλάκις τοῖς ἐπακούουσιν αὐτοῦ. Εἷς γὰρ (47) ὁ διδάσκαλος καὶ τοῦ λέγοντος, καὶ τοῦ ἀκροωμένου, ὁ ἐπιπηγάζων καὶ τὸν νοῦν καὶ τὸν λόγον. Ἦ καὶ οὐ κεκώλυκεν ὁ Κύριος ἀπὸ ἀγαθοῦ σαββατίζειν· μεταδιδόναι δὲ τῶν θείων μυστηρίων καὶ τοῦ φωτὸς ἐκείνου τοῦ ἁγίου τοῖς χωρεῖν δυναμένοις, συγκεχώρηκεν. Αὐτίκα οὐ πολλοῖς (48) ἀπεκάλυψεν ἃ μὴ πολλῶν ἦν, ὀλίγοις δὲ οἷς προσήκειν ἠπίστατο, τοῖς οἵοις τε ἐκδέξασθαι καὶ τυπωθῆναι πρὸς αὐτά· τὰ δὲ ἀπόρρητα, καθάπερ ὁ Θεὸς, λόγῳ πιστεύεται, οὐ γράμματι. Κἂν τις λέγῃ γεγράφθαι, «Οὐδὲν κρυπτὸν, ὃ οὐ φανερωθήσεται· οὐδὲ κεκαλυμμένον, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται·» ἀκουσάτω καὶ παρ' ἡμῶν, ὅτι τῷ κρυπτῶς ἐπαΐοντι καὶ κρυπτὸν φανερωθήσεται, διὰ τοῦδε προεθέσπισεν τοῦ λογίου· καὶ τῷ (49) παρακεκαλυμμένως τὰ παραδιδόμενα οἵῳ τε παραλαμβάνειν δηλωθήσεται τὸ κεκαλυμμένον, ὡς ἡ ἀλήθεια, καὶ τὸ τοῖς πολλοῖς κρυπτὸν, τοῦτο τοῖς ὀλίγοις φανερὸν γενήσεται. Ἐπεὶ διὰ τί μὴ πάντες ἴσασι τὴν ἀλήθειαν, διὰ τί δὲ μὴ ἠγαπήθη ἡ δικαιοσύνη, εἰ πάντων ἡ δικαιοσύνη; Ἀλλὰ γὰρ τὰ μυστήρια μυστικῶς παραδίδοται, ἵνα ᾖ ἐν στόματι λαλοῦντος καὶ ὃ λαλεῖται· μᾶλλον δὲ οὐκ ἐν φωνῇ, ἀλλ' ἐν τῷ νοεῖσθαι. «Δέδωκε δὲ ὁ Θεὸς τῇ Ἐκκλησίᾳ τοὺς μὲν ἀποστόλους, τοὺς δὲ προφήτας, τοὺς δὲ εὐαγγελιστὰς, τοὺς δὲ ποιμένας καὶ διδασκάλους, πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.» Ἡ μὲν οὖν τῶνδε

A et apostolici prati flores decerpens, sinceram quamdam et incorruptam cognitionem ingeneravit eorum, qui audiebant, animis. Sed hi veram quidem beatæ doctrinæ servabant traditionem, statim a Petro, et Jacobo, et Joanne, et Paulo, sanctis apostolis, ita ut filius acciperet a patre, (pauci autem sunt patribus similes), ad nos quoque, Deo volente, pervenerunt, illa a majoribus ✠ data et apostolica deposituri semina. Certe autem scio, fore ut exsultent, non hac dico lætati expositione, sed solum quod in hoc scripto serventur, quæ illi tradiderunt. Est enim hæc, ut opinor, institutio animæ desiderantis beatam ita conservare traditionem, ut non possit effugere: « Filio autem amante sapientiam, Pater lætitia afficietur [a]. » Putei, B qui exhauriuntur, emittunt aquam magis perspicuam; corrumpuntur autem ii, quorum nullus est particeps. Ferrum quoque usus servat purius, usus autem defectus ei generat rubiginem. Ut summatim enim dicam, exercitatio salubrem habitum ingenerat et spiritibus et corporibus. « Nemo accendit lucernam, et ponit eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus [b], » qui accepti fuerint convivio. Quid enim juvat sapientia, quæ non sapientem efficit eum, qui potest audire? Præterea autem « semper » quoque « servat » Servator, et « semper operatur ut videt Patrem [c]. » Docens aliquis plus discit, et dicens sæpe una audit cum iis qui ipsum audiunt. Unus est enim magister et C ejus qui discit, et ejus qui audit, qui et mentem irrigat et sermonem. Proinde etiam non prohibuit Dominus a bono feriari et Sabbatum agere; divinis autem mysteriis et sancta illa luce impertiri illos concessit, qui ea possent capere. Jam vero non revelavit multis ea, quæ non erant multorum, sed paucis, quibus sciebat convenire, qui et ea possent accipere, et ex eis informari. Arcana autem, sicut Deus, verbo creduntur, non scripto. Quod si quis dicat scriptum esse: « Nihil occultum, quod non manifestabitur; nihil opertum, quod non revelabi-

✠ P. 323 ED. POTTER, 275 ED. PARIS. [a] Prov. XXIX, 3. [b] Matth. v, 15; Marc. IV, 21; Luc. VIII, 16; XI, 33. [c] Joan. v, 17, 19.

— Porro δέ abest a Proverb. Mox, εὐφραίνεται pro εὐφρανθήσεται. Ibid.

(44) *Τὰ φρέατα*. Similitudo de puteis est etiam apud Basil. 154. H. SYLB.— Basilius ad Eustathium: Καὶ γὰρ τὰ φρέατα, φασὶν, ἀντλούμενα βελτίω γίνεται. « Etenim putei (quod aiunt) si hauriantur, meliores evadunt. » Philo Judæus lib. *De Gigantibus*: Πολλάκις δὲ καὶ πρὸς τὸ ἄμεινον ἐπιδίδωσιν, ὥσπερ φασὶ τὰς ἀπαντλουμένας πηγάς· καὶ γὰρ ἐκείνας λόγος ἔχει τότε μᾶλλον γλυκαίνεσθαι· « Sæpe etiam melior evadit, quemadmodum perhibent fontes si hauriantur: hos enim tunc dulcescere magis, vulgaris opinio est » H. Junius cent. 4, proverb. 19. Illud porro quod paulo ante dixit, « Sicula revera apis, » non e Sicilia ortum indicat eum, de quo loquitur, ut Xenophon dictus est Ἀττικὴ μέλιττα, sed, ut dixit Lucretius *De rerum natura* lib. III, v. 11, 12:

Floriferis ut apes in saltibus omnia libant,
Omnia nos itidem depascimur aurea dicta.

COLLECT.

(45) *Οὐδείς*. Non tam ipsa verba Evangeliorum, quam sensum exhibet. Quod etiam in iis fecit, quæ mox e Joanne et reliquis Evangeliis sequuntur.

D (46) *Διδάσκων*. Augustinus epist. 7: « Ego ex eorum numero me esse profiteor, qui scribunt proficiendo, et scribendo proficiunt. » H. SYLBURG.

(47) *Εἷς γάρ*. In sequentibus respicere videtur Matth. XXIII, 8: Εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητὴς, ὁ Χριστός· et Matth. XII, 12: Ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασι καλῶς ποιεῖν· vel Luc. VI, 9: Τί ἔξεστι τοῖς σάββασι; ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι;

(48) *Οὐ πολλοῖς*. *Strom.* VI, pag. 679: Εἴρητο γὰρ ἀπ' ἀρχῆς μόνοις τοῖς νοοῦσιν. Αὐτίκα διδάξαντος τοῦ Σωτῆρος τοὺς ἀποστόλους, ἡ τῆς ἐγγράφου ἄγραφος ἤδη καὶ εἰς ἡμᾶς διαδίδοται παράδοσις· « Dictum enim ab initio fuit iis solis, qui intelligunt. Jam vero cum apostolos docuerit Servator, scriptæ non scripta jam nobis quoque traditur traditio. » Conf. quæ de traditione τῆς γνώσεως Petro, Jacobo et Joanni, ex Eusebio superius adnotata sunt.

(49) *Τῷ*. Flor. edit., τό· mihi dativus τῷ visus est convenientior. SYLBURG.

tur [a] », a nobis quoque audiat, ei, qui occulte audit, occultum manifestatum iri; et ei, qui secrete ea, quæ traduntur, potest servare, apertum iri, quod opertum est, ut veritas, et id, quod multis est occultum, fiet **119** paucis manifestum. Nam cur non omnes sciunt veritatem; cur autem non est ab omnibus amata justitia, si est omnium justitia? Sed enim traduntur mystice mysteria, ✠ ut sit etiam in ore loquentis id, quod is loquitur; potius autem non in voce, sed in intelligentia. « Dedit autem Deus » Ecclesiæ, « alios quidem apostolos, alios vero prophetas, alios vero evangelistas, alios vero pastores et doctores, ad perfectionem sanctorum, ad opus ministerii, ad ædificationem corporis Christi [b]. » Horum itaque meorum commentariorum scriptura, scio quam sit imbecilla, si conferatur cum illo spiritu gratia pleno, quem ut audiremus digni sumus habiti; sit autem imago, archetypum in memoriam revocans ei, qui thyrso ictus fuerit. « Sapienti enim, inquit, loquere, et erit sapientior; » quinetiam « habenti adjicietur. » Profitetur autem, non arcana satis posse interpretari, multum abest, sed tantum in memoriam revocare, sive aliquando obliti fuerimus, sive ne obliviscamur. Multa autem satis scio effluxisse propter longitudinem temporis, ut quæ absque scriptis effugerint. Unde memoriæ meæ imbecillitatem sublevans expositionem certis capitibus constantem, salutare memoriæ monimentum mihi comparans, hac necessario usus sum institutione. Sunt ergo quædam, quorum ne recordati quidem sumus: erat enim apud viros beatos magna quædam vis. Sunt etiam quædam, quæ cum non adnotata aliquo tempore mansissent, nunc effugerunt; alia autem quæ prope exstinguebantur, in ipsa mente quodammodo obscurata, quoniam iis, qui non sunt exercitati, non facile est ejusmodi ministerium, hæc monimentis suscitans, nonnulla quidem consulto prætermitto, scienter delectum faciens, timens scribere, quæ etiam cavi dicere, non utique invidens (neque enim fas), sed, iis metuens, qui in ea inciderint, ne in aliam forte partem accipientes laberentur, et « puero gladium, » ut dicunt qui proverbiis utuntur, « præbere » inveniremur. Neque enim fieri potest, ut quæ scripta sunt non elabantur, etiamsi a me non edita manserint. Revoluta autem, et una semper voce, nempe ea, quæ scripta est, utentia, interroganti nihil amplius præter ea,

A μοι τῶν ὑπομνημάτων γραφὴ ἀσθενὴς μὲν εὖ οἶδ' ὅτι, παραβαλλομένη πρὸς τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο τὸ κεχαριτωμένον, οὗ κατηξιώθημεν ὑπακοῦσαι· εἰκὼν δ' ἂν εἴη ἀναμιμνήσκουσα τοὺς ἀρχετύπους τὸν θύρσῳ πεπληγότα· « Σοφῷ γάρ, φησὶ, λάλει, καὶ σοφώτερος ἔσται· καὶ τῷ ἔχοντι δὲ προστεθήσεται. » Ἐπαγγέλλεται δὲ οὐχ ὥστε ἑρμηνεῦσαι τὰ ἀπόῤῥητα ἱκανῶς, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, μόνον δὲ τοῦ ὑπομνῆσαι, εἴτε ποτὲ ἐκλαθοίμεθα, εἴτε ὅπως μηδ' ἐκλανθανοίμεθα. Πολλὰ δὲ, εὖ οἶδα, παρεῤῥύηκεν ἡμᾶς χρόνου μήκει ἀγράφως διαπεσόντα. Ὅθεν τὸ ἀσθενὲς τῆς μνήμης τῆς ἐμῆς ἐπικουφίζων, κεφαλαίων συστηματικὴν ἔκθεσιν, μνήμης ὑπόμνημα σωτήριον πορίζων ἐμαυτῷ, ἀναγκαίως κέχρημαι τῇδε τῇ ὑποτυπώσει. Ἔστι μὲν οὖν τινα μηδὲ ἀπομνημονευθέντα ἡμῖν· πολλὴ γὰρ ἡ παρὰ B τοῖς μακαρίοις δύναμις ἦν ἀνδράσιν. Ἔστι δὲ (50) καὶ ἀνυποσημείωτα μεμενηκότα τῷ χρόνῳ, ἃ νῦν ἀπέδρα· τὰ δὲ, ὅσα ἐσβέννυτο, ἐν αὑτῇ μαραινόμενα τῇ διανοίᾳ, ἐπεὶ μὴ ῥᾴδιος ἡ τοιάδε διακονία τοῖς μὴ δεδοκιμασμένοις, ταῦτα δὲ ἀναζωπυρῶν ὑπομνήμασι, τὰ μὲν ἑκὼν παραπέμπομαι, ἐκλέγων ἐπιστημόνως, φοβούμενος γράφειν, ἃ καὶ λέγειν ἐφυλαξάμην· οὔτι που φθονῶν (οὐ γὰρ θέμις), δεδιὼς δὲ ἄρα περὶ τῶν ἐντυγχανόντων, μή πη ἑτέρως σφαλεῖεν, « καὶ παιδὶ μάχαιραν, » ἥ φασιν οἱ παροιμιαζόμενοι, « ὀρέγοντες » εὑρεθῶμεν. Οὐ γὰρ ἔστι τὰ γραφέντα μὴ ἐκπεσεῖν, καίτοι ἀνέκδοτα ὑπό γ' ἐμοῦ μεμενηκότα· κυλιόμενα δὲ ἀεὶ, μόνῃ μιᾷ χρώμενα τῇ ἐγγράφῳ φωνῇ, πρὸς τὸν ἐπανερόμενον οὐδὲν πλέον παρὰ τὰ γεγραμμένα C ἀποκρίνεται· δεῖται γὰρ ἐξ ἀνάγκης βοηθοῦ, ἤτοι τοῦ ἐγγραψαμένου, ἢ καὶ ἄλλου τοῦ εἰς τὸ αὐτὸ ἴχνος ἐμβεβηκότος. Ἔστι δὲ ἃ καὶ αἰνίξεταί μοι γραφή· καὶ τοῖς μὲν παραστήσεται, τὰ δὲ μόνον ἐρεῖ· πειράσεται δὲ καὶ λανθάνουσα εἰπεῖν, καὶ ἐπικρυπτομένη ἐκφῆναι, καὶ δεῖξαι σιωπῶσα· τά τε παρὰ τῶν ἐπισήμων δογματιζόμενα αἱρέσεων παραθήσεται· καὶ τούτοις ἀντερεῖ πάνθ' ὅσα προοικονομηθῆναι καθήκει τῆς κατὰ τὴν ὑποπτικὴν θεωρίαν (51) γνώσεως, ἣ (52) προβήσεται ἡμῖν κατὰ τὸν εὐκλεῆ καὶ σεμνὸν τῆς παραδόσεως κανόνα ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως προϊοῦσιν, ἀναγκαίως ἔχοντα προδιαληφθῆναι τῆς φυσικῆς θεωρίας προπαρατιθεμένη, καὶ τὰ ἐμποδὼν ἱστάμενα τῇ ἀκολουθίᾳ προαπολυομένη· ὡς ἑτοίμους ἔχειν τὰς ἀκοὰς πρὸς τὴν παραδοχὴν τῆς γνωστικῆς παραδόσεως, προ- D κεκαθαρμένης τῆς γῆς ἀπό τε τῶν ἀκανθῶν καὶ τῆς πόας ἁπάσης γεωργικῶς εἰς καταφύτευσιν ἀμπελῶνος· ἀγὼν γὰρ καὶ ὁ προαγὼν, καὶ μυστήρια τὰ πρὸ μυ-

✠ P. 324 ED. POTTER, 276 ED. PARIS. [a] Matth. x, 26. [b] Ephes. iv, 11, 12.

(50) *Ἔστι δέ.* Hæc sic distingui et explicari poterunt: Ἔστι δὲ καὶ ἀνυποσημείωτα μεμενηκότα, τῷ χρόνῳ ἃ νῦν ἀπέδρα. « Sunt etiam nonnulla, quæ, cum adnotata non essent, tempore mihi exciderunt. »

(51) *Ὑποπτικὴν θεωρίαν.* Ut hic ὑποπτικὴν dicit, ita pag. 283 edit. Paris, τοὺς εἰρηνικῶς ὑποπτεύσαντας forsan « conjectatrices suspiciones » intelligens. Interpres legit προφητικὴν θ. « quæcunque ante propheticam contemplationem prius dispensata esse oportet. » Sylb. — Porro in utroque loco υ pro ε irrepsit. Nam ibi ἐποπτεύσαντα et hic ἐποπτικὴν θεωρίαν scribendum est. Sensus est: « Et his opponet, quæcunque interiori contemplationi scientiæ præmitti debent. » Etenim ἐπόπται dicebantur, qui arcana mysteria in Eleusiniis contemplati fuissent. Hinc postea Clemens, *Strom.* ii, p. 381: Ἡ τις ἂν εἴη θεωρία μεγίστη, ἡ ἐποπτικὴ, ἡ τῷ ὄντι ἐπιστήμη· et *Strom.* v, p. 579: Βρῶμα δὲ, ἡ ἐποπτικὴ θεωρία. Idem Lowthio videtur. Quinetiam Hervetus hunc sensum postea est amplexus: quem præterea quæ sequuntur firmant.

(52) *Ἥ.* Relativum ἥ, « quæ, » agnoscit Hervetus interpres. Flor. editio habet disjunctivam ἤ, parum apte Sylburg.

στηρίων (53). Οὐδὲ ὀκνήσει συγχρήσασθαι φιλοσοφίας A καὶ τῆς ἄλλης προπαιδείας τοῖς καλλίστοις τὰ ὑπομνήματα ἡμῖν. « Οὐ γὰρ μόνον δι' Ἑβραίους καὶ τοὺς ὑπὸ νόμον, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον, « Εὔλογον Ἰουδαῖον γενέσθαι, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς Ἕλληνας Ἕλληνα, ἵνα πάντας κερδάνωμεν. » Κἀν τῇ πρὸς Κολοσσαεῖς Ἐπιστολῇ, Νουθετοῦντες, γράφει, πάντα ἄνθρωπον, καὶ διδάσκοντες (54) ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν Χριστῷ. » Ἁρμόζει δὲ καὶ ἄλλως τῇ τῶν ὑπομνημάτων ὑποτυπώσει τὸ γλαφυρὸν τῆς θεωρίας. Αὐτίκα καὶ ἡ τῆς χρηστομαθείας περιουσία οἷον ἥδυσμά τι ἐστὶ παραπεπλεγμένον ἀθλητοῦ βρώματι, οὐ τρυφητιῶντος, ὄρεξιν δὲ ἀγαθὴν φιλοτιμίαν λαμβάνοντος. Ψάλλοντες γοῦν, τὸ ὑπέρτονον (55) τῆς σεμνότητος ἐμμελῶς ἀνίεμεν. Καθάπερ δὲ οἱ βουλόμενοι δήμῳ προσομιλῆσαι B διὰ κήρυκος τοῦτο πολλάκις ποιοῦσιν, ὡς μᾶλλον ἐξάκουστα γενέσθαι τὰ λεγόμενα· οὕτω κἀνταῦθα· πρὸς πολλοὺς γὰρ ἡμῖν ὁ λόγος ὁ πρὸ αὐτῆς τῆς παραδόσεως λεγόμενος τῆς συνήθους· διὸ δὴ παραθετέον δόξας τε καὶ φωνάς, τὰς ἐμβοώσας παρ' ἕκαστα αὐτοῖς δι' ὧν μᾶλλον οἱ ἀκούοντες ἐπιστραφήσονται. Καὶ δή, συνελόντι φάναι· ἐν πολλοῖς γὰρ τοῖς μαργαρίταις τοῖς μικροῖς ὁ εἷς· ἐν δὲ πολλῇ τῇ τῶν ἰχθύων ἄγρᾳ ὁ καλλίχθυς (56)· χρόνῳ δὲ καὶ πόνῳ τἀληθὲς ἐκλάμψει, ἀγαθοῦ παρατυχόντος βοηθοῦ· δι' ἀνθρώπων γὰρ θεόθεν αἱ πλεῖσται εὐεργεσίαι χορηγοῦνται. Πάντες μὲν οὖν ὅσοι ταῖς ὄψεσι κεχρήμεθα, θεωροῦμεν τὰ προσπίπτοντα αὐταῖς· ἄλλοι δὲ ἄλλων (57) ἕνεκα. Αὐτίκα οὐχ ὁμοίως θεωρεῖ τὸ πρόβατον ὁ C μάγειρός τε καὶ ὁ ποιμήν· ὁ μὲν γὰρ (58), εἰ πῖόν ἐστι πολυπραγμονεῖ, ὁ δὲ εἰς εὐγένειαν τηρεῖ. Τὸ γάλα τοῦ προβάτου ὁ μέν τις ἀμελξάτω, εἰ χρῄζει τροφῆς. Τὸν μαλλὸν κειράτω, εἰ σκέπης δεῖται. Ὧδέ μοι καὶ τῆς Ἑλληνικῆς χρηστομαθείας ὁ καρπὸς προχωρείτω. Οὐχ οἶμαι γάρ τινα οὕτως εὐτυχῆ γραφὴν ἡγεῖσθαι, ᾗ μηδεὶς ἀντερεῖ· ἀλλ' ἐκείνην εὔλογον νομιστέον, ᾗ μηδεὶς εὐλόγως ἀντερεῖ. Καὶ

A quæ scripta sunt, respondent. Necessario enim semper auxilio indigent, aut ejus, qui scripsit, aut alterius, qui eisdem insistit vestigiis. Sunt autem quædam etiam, quæ mihi tacite significabit scriptura : et in his quidem latius insistet, aliorum sola mentione contenta erit, conabitur autem et celans dicere, et occultans aperire, et tacens ostendere; et quæ ab insignibus hæresibus decreta sunt, adducet, et adversus ea dicet quæcunque ante propheticam contemplationem prius dispensata esse oportet, quæ nobis procedet ✠ secundum celebrem et venerandam traditionis regulam ab ortu mundi progredientibus, primo ea, quæ ex naturali contemplatione necessario prius tractanda sunt adducens, priusque ea, quæ huic methodo B obstarent, diluens, ut aures ad susceptionem gnosticæ traditionis paratæ sint, præpurgata prius terra et a spinis et ab omni herba, agricolæ ritu, ad plantandam vineam. Certamen enim est etiam præludium certaminis; et mysteria sunt ea quæ præcedunt mysteria. Neque vero verebuntur nostri commentarii uti iis, quæ sunt pulcherrima ex philosophia, et iis, quæ præcedunt, disciplinis. « Non enim solum propter Hebræos, et eos qui sunt sub lege, par est fieri Judæum, sed etiam propter Græcos Græcum, ut omnes lucrifaciamus [a]. » Et in Epistola ad Colossenses : « Admonentes, inquit, omnem hominem, et docentes in omni sapientia, ut exhibeamus omnem hominem perfectum in C Christo [b]. » Quanquam alioqui commentariorum descriptioni convenit splendor contemplationis. Jam vero ipsa quoque bonarum disciplinarum copia est veluti quoddam condimentum athletæ cibo permistum, non delicias quidem captantis, sed bonum appetitum assumentis, laudis amorem. Psallentes quidem certe. valde intensum gravitatis sonum modulate remittimus. Quemadmodum autem qui volunt alloqui populum, hoc sæpenumero fa-

✠ P. 325 ED. POTTER, 277 ED. PARIS. [a] I Cor. IX, 20, 21. [b] Coloss. I, 28.

(53) *Μυστήρια τὰ πρὸ μυστηρίων*. Respicit Eleusiniæ Cereris mysteria, in quibus qui majoribus mysteriis initiari cupiebant, per minora præparabantur. Aristophanis scholiastes ad *Pluti* act. IV, sc. II, vers. 23 : Ἔστι τὰ μικρὰ (μυστήρια) ὥσπερ προκάθαρσις καὶ προάγνευσις τῶν μεγάλων· « Sunt parva mysteria tanquam prævia purgatio et D purificatio ad majora. » Hinc ab auctoribus ad alias res sæpe allusum est. Non est inelegans illud Marini in *Vita Procli* : Ἀχθέντα δὲ διὰ τούτων ἱκανῶς, ὥσπερ διά τινων προτελείων καὶ μικρῶν μυστηρίων, εἰς τὴν Πλάτωνος ἦγε μυσταγωγίαν ἐν τάξει καὶ οὐχ ὑπερβάθμιον πόδα, κατὰ τὸ λόγιον, τείνοντα· καὶ τὰς παρ' ἐκείνων θείας ὄντως τελετὰς ἐποπτεύειν ἐποίει· « Deductum vero quantum satis erat per illa, veluti per quasdam præparationes sacras et parva mysteria, ad Platonis duxit mystagogiam ordine et non immodicum gressum, ut oraculi verbo utar, tendentem; et, quæ apud illum de re divina exstant, initia contemplari faciebat. » Clemens postea, *Strom.* IV, pag. 475 : Τότε δὴ τὴν τῷ ὄντι γνωστικὴν φυσιολογίαν μέτειμεν, τὰ μικρὰ πρὸ τῶν μεγάλων μυηθέντες μυστηρίων· « Tunc sane vere gnosticam naturæ aggredimur contemplationem, parvis ante magna initiati mysteria; » et quæ ibi sequuntur conf., ut etiam *Strom.* VI, pag. 582, et *Strom.* VII, pag. 714.

(54) *Διδάσκοντες*. Διδάσκοντες πάντα ἄνθρωπον ἐν π. Coloss.

(55) *Τὸ ὑπέρτονον*. Sic ὑπέρτονα τοξεύειν dixit Irenæus lib. I, cap. 13.

(56) *Καλλίχθυς*. Idem aliis piscis sacer, et Anthias, inquit Sylburgius.

(57) *Ἄλλοι δὲ ἄλ*. Similia dicit *Epitom. Theodot.* pag. 805, et variis exemplis probat.

(58) *Ὁ μὲν γάρ*. His verbis sensus haud constat. Sic ergo scribantur et explicentur : Ὁ μὲν γάρ, εἰ πῖόν ἐστι πολυπραγμονεῖ, ὁ δὲ εἰ εὐγένειον τηρεῖ. Τὸ γάλα τοῦ προβάτου ὁ μέν τις ἀμελξάτω, εἰ χρῄζει τροφῆς· τὸν μαλλὸν κειράτω, εἰ σκέπης δεῖται· « Ille quidem, an sit pinguis, diligenter inquirit; hic autem, an densum habeat vellus, observat. Lac ovis mulgeat, si quis cibo indigeat : vellus tondeat, si integumento ei opus sit. » Atque sic demum hujus sententiæ partes ἀντιστοιχήσειν videntur. Porro εὐγένειον, seu Homericum ἠϋγένειον, est ὁ καλὸν γένειον ἔχων, ut ait Suidas : quod quamvis proprie ad « barbam » pertineat, tamen ad alia non incommode transferri poterit.

ciunt per præconem, ut ea, quæ dicuntur, magis exaudiantur; ita hic quoque, cum ad multos habenda sit a nobis oratio, quæ solitam præcedit traditionem, adducendæ sunt opiniones et voces, quæ eis in singulis resonant, per quas ii magis attenti reddentur, qui audient. Et, ut paucis dicam (in multis enim parvis margaritis una est eximia, in multa autem piscium piscatione unus est callionymus), tempore et labore elucescet veritas, si bonus obtigerit adjutor. Per homines enim divinitus plurima beneficia suppeditantur. Atque omnes quidem qui visu utimur, ea, quæ objiciuntur illi, contemplamur, sed alii aliorum gratia. Jam non similiter ✠ ovem contemplatur coquus et pastor. Ille quidem an sit pinguis diligenter scrutatur; hic vero lac ovis observat, an sit generosum. Mulgeat quidem aliquis, si cibo egeat; vellus tondeat, si ei tegumento opus sit. Sic mihi etiam procedat fructus bonæ Græcorum doctrinæ. Nullam enim existimo scripturam adeo feliciter procedere, cui nullus omnino contradicat; sed illam existimandum est esse rationi consentaneam, cui nemo jure contradicit. Hic et actio simul **120** et institutum est admittendum, non quod est a reprehensione alienum, sed quod nullus jure reprehendit. Non statim autem, si quis non principaliter efficit, hoc facit, quod id devitet; sed id agit divinam quamdam sapienter adhibens dispensationem, et se rebus accommodans, et in omnem partem vertens. Neque enim qui habet virtutem, via ad virtutem amplius opus habet; neque qui valet viribus, eget instauratione. Quemadmodum enim terram prius rigant agricolæ, deinde sic semen injiciunt; ita etiam nos eo, quod bibi potest ex Græcorum scriptis, id, quod est in eis terrestre, prius irrigamus, ut suscipiat spiritale semen quod dejicitur, et id facile possit alere. Continebunt autem hi libri, qui dicuntur Στρωματεῖς, seu *Miscellanea*, admistam veritatem philosophiæ decretis, vel potius coopertam et absconsam, sicut testa operitur id, quod est in nuce esculentum. Fidei enim semina solis, ut existimo, convenit servari fidei agricolis. Non me autem latent ea etiam, quæ ab aliquibus imperite omnia metuentibus jactantur, qui dicunt oportere in iis versari, quæ sunt maxime necessaria, et quæ fidem continent: externa autem, et quæ sunt supervacanea transilire, quæ nos frustra conterunt et detinent in iis, quæ ad finem nihil conferunt. Alii autem philosophiam etiam cum maximo malo et ad hominum perniciem venisse in vitam existimant, ut quæ profecta sit a maligno aliquo inventore. Ego autem quod malitia quidem malam habeat naturam, nec alicujus boni esse agricola unquam possit, in his totis ostendam libris, qui dicuntur Στρωματεῖς, id etiam significans, quod divinæ quodammodo providentiæ opus sit philosophia.

A πρᾶξιν ἅμα καὶ αἵρεσιν ἀποδεκτέον οὐ τὴν ἀμεμφῆ, ἀλλ' ἣν οὐδεὶς εὐλόγως καταμέμφεται. Οὐχ εὐθὺς (59) δ', εἴ τις μὴ προηγουμένως ἐπιτελεῖ, κατὰ περίστασιν αὐτὸ ποιεῖ· ἀλλὰ οἰκονομούμενός τι θεοσόφως, καὶ συμπεριφερόμενος ἐνεργήσει· Οὔτε γὰρ ὁ ἔχων τὴν ἀρετὴν χρήζει τῆς ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἔτι ὁδοῦ, οὔθ' ὁ ἐῤῥωμένος ἀναλήψεως. Καθάπερ (60) γὰρ οἱ γεωργοὶ προαρδεύσαντες τὴν γῆν, οὕτω δὲ καὶ ἡμεῖς τῷ ποτίμῳ τῶν παρ' Ἕλλησι λόγων προαρδεύομεν τὸ γεῶδες αὐτῶν, ὡς παραδέξασθαι τὸ καταβαλλόμενον σπέρμα πνευματικὸν, καὶ τοῦτο εὐμαρῶς ἐκθρέψαι δύνασθαι. Περιέξουσι δὲ οἱ Στρωματεῖς ἀναμεμιγμένην τὴν ἀλήθειαν τοῖς φιλοσοφίας δόγμασι, μᾶλλον δὲ ἐγκεκαλυμμένην καὶ ἐπικεκρυμμένην, καθάπερ τῷ λεπύρῳ τὸ ἐδώδιμον τοῦ καρύου· ἁρμόζει γὰρ, B οἶμαι, τῆς ἀληθείας τὰ σπέρματα μόνοις φυλάσσεσθαι τοῖς τῆς πίστεως γεωργοῖς. Οὐ λέληθε δέ με καὶ τὰ θρυλλούμενα πρός τινων, ἀμαθῶς ψοφοδεῶν· χρῆναι λεγόντων περὶ τὰ ἀναγκαιότατα καὶ συνέχοντα τὴν πίστιν καταγίνεσθαι· τὰ δὲ ἔξωθεν (61) καὶ περιττὰ ὑπερβαίνειν, μάτην ἡμᾶς τρίβοντα καὶ κατέχοντα περὶ τοῖς οὐδὲν συμβαλλομένοις πρὸς τὸ τέλος. Οἱ δὲ καὶ πρὸς κακοῦ ἂν τὴν φιλοσοφίαν εἰσδεδυκέναι τὸν βίον νομίζωσιν ἐπὶ λύμῃ τῶν ἀνθρώπων, πρός τινος εὑρετοῦ πονηροῦ (62). Ἐγὼ δὲ, ὅτι μὲν ἡ κακία κακὴν φύσιν ἔχει, καὶ οὔποτ' ἂν καλοῦ τινος ὑποσταίη γεωργὸς γενέσθαι, παρ' ὅλους ἐνδείξομαι τοὺς Στρωματεῖς, αἰνισσόμενος ἀμηγέπη θείας C ἔργον προνοίας καὶ φιλοσοφίαν.

✠ P. 326 ED. POTTER, 278 ED. PARIS.

(59) *Οὐκ εὐθύς*. Nec his verbis, prout jam se habent, sensus constat. Restitui debet post ἐπιτελεῖ negativa particula, quæ propter duplicem, quæ præcessit, negationem per librariorum imperitiam excidisse videtur. Scribe igitur: Οὐχ εὐθὺς δ' εἴ τις μὴ προηγουμένως ἐπιτελεῖ, εἰ κατὰ περίστασιν αὐτὸ ποιεῖ· « Non autem statim sequitur, quod si quis aliquid per se nolit facere, ipsum non esse urgente aliquo casu id facturum; verum tunc divina quodammodo arte aliquod medium inveniet, et sese præsentibus accommodans, effectum dabit. » Quem sensum quæ sequuntur, confirmant. Hinc paulo etiam post ait, philosophiam non fuisse κατὰ τὸν προηγούμενον λόγον, hoc est « per se, » ingressam, sed quod suadendæ veritati inserviret.

(60) *Καθάπερ*. Legendum videtur, καθάπερ γὰρ οἱ γεωργοὶ προαρδεύσαντες τὴν γῆν, εἶθ' οὕτω τὸ σπέρμα καταβάλλουσιν, οὕτω δὴ καὶ ἡμεῖς ... SYLBURG. — Quod in Latina versione expressum est.

(61) *Τὰ δὲ ἔξωθεν*. Præcipitur *Constitut. apostol.* D lib. I, cap. 6: Τῶν ἐθνικῶν βιβλίων πάντων ἀπέχου· « Ab omnibus gentilium libris abstine. » Qua de re conf. quæ ad ea verba adnotavit Cotelerius.

(62) *Πονηροῦ*. Nempe diabolo, cui auctori nonnulli e veteribus Christianis philosophiam imputarunt. *Strom.* VI, pag. 693: Πῶς οὖν οὐκ ἄτοπον, τὴν ἀταξίαν καὶ τὴν ἀδικίαν προσνέμοντας τῷ διαβόλῳ, ἐναρέτου πράγματος τοῦτον, τῆς φιλοσοφίας, δοτῆρα ποιεῖν; « Quomodo non est absurdum, ut cum diabolo confusionem et injustitiam tribuamus, eum rei præclaræ, philosophiæ scilicet, datorem constituere? » Conf. etiam *Strom.* V, pag. 550, et *Strom.* I, pag. 310, quæque ibi adnotantur.

✠ CAPUT II.

Occurrit quorumdam objectioni, vituperantium quod tam multa e philosophia desumpta libris suis inserat.

Ὑπὲρ δὲ τῶν ὑπομνημάτων τῶν περιειληφότων κατὰ τοὺς ἀναγκαίους καιροὺς τὴν Ἑλληνικὴν δόξαν, τοσοῦτόν φημι τοῖς φιλεγκλήμοσι· πρῶτον μὲν, εἰ καὶ ἄχρηστος εἴη φιλοσοφία, εἰ εὔχρηστος ἡ τῆς ἀχρηστίας βεβαίωσις, εὔχρηστος· ἔπειτα, οὐδὲ καταψηφίσασθαι τῶν Ἑλλήνων οἷόν τε, ψιλῇ τῇ περὶ τῶν δογματισθέντων αὐτοῖς χρωμένους φράσει, μὴ συνεμβαίνοντας εἰς τὴν κατὰ μέρος ἄχρι συγγνώσεως ἐκκάλυψιν. Πιστὸς γὰρ εὖ μάλα ὁ μετ' ἐμπειρίας ἔλεγχος· ὅτι καὶ τελειοτάτη ἀπόδειξις εὑρίσκεται ἡ γνῶσις τῶν κατεγνωσμένων. Πολλὰ δ' οὖν, καὶ μὴ συμβαλλόμενα εἰς τέλος, συγκοσμεῖ τὸν τεχνίτην· καὶ ἄλλως ἡ πολυμαθία διασυστατικὴ τυγχάνει τοῦ παρατιθεμένου τὰ κυριώτατα τῶν δογμάτων (63) πρὸς πειθὼ τῶν ἀκροωμένων, θαυμασμὸν ἐγγεννῶσα τοῖς κατηχουμένοις, καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν συνίστησιν. Ἀξιόπιστος δὲ ἡ τοιαύτη ψυχαγωγία, δι' ἧς κακουμένην οἱ φιλομαθεῖς παραδέχονται τὴν ἀλήθειαν, πρὸς τὸ μήτε αὖ τὴν φιλοσοφίαν λυμαίνεσθαι τὸν βίον, ψευδῶν (64) πραγμάτων καὶ φαύλων ἔργων δημιουργὸν ὑπάρχουσαν· ἥν τινες διαβεβλήκασιν, ἀληθείας οὖσαν εἰκόνα ἐναργῆ, θείαν δωρεὰν Ἕλλησι δεδομένην· μήτε ἡμᾶς ἀποσπᾶσθαι τῆς πίστεως, οἷον ἀπό τινος ἀπατηλοῦ τέχνης καταγοητευομένους· ἀλλ' ὡς ἔπος εἰπεῖν, περιβολῇ πλείονι χρωμένους, ἀμηγέπη συγγυμνασίαν τινὰ πίστεως ἀποδεικτικὴν ἐκπορίζεσθαι. Ναὶ μὴν καὶ συναφῇ τῶν δογμάτων διὰ τῆς ἀντιπαραθέσεως (65) τὴν ἀλήθειαν μνηστεύεται, δι' ἧς ἐξηκολούθηκεν ἡ γνῶσις· οὐ κατὰ προηγούμενον λόγον τῆς φιλοσοφίας παρεισελθούσης, διὰ δὲ τὸν (66) ἀπὸ τῆς γνώσεως καρπὸν ἡμῶν, βέβαιον λαμβανόντων πεῖσμα τῆς ἀληθοῦς καταλήψεως, διὰ τῆς τῶν ὑπονοουμένων ἐπιστήμης (67). Σιωπῶ γὰρ ὅτι οἱ Στρωματεῖς τῇ πολυμαθίᾳ σωματοποιούμενοι, κρύπτειν ἐντέχνως τὰ τῆς γνώσεως βούλονται σπέρματα. Καθάπερ οὖν ὁ τῆς ἄγρας ἐρωτικὸς, ζητήσας, ἀνιχνεύσας, ἐρευνήσας, κυνοδρομήσας, αἱρεῖ τὸ θηρίον· οὕτω καὶ τἀληθὲς γλυκύτητι (68) φαίνεται ζητηθὲν, καὶ πόνῳ πορισθέν. Τί δή ποτ' οὖν ὧδε διατετάχθαι φίλον ἔδοξεν εἶναι τοῖς ὑπομνήμασιν; Ὅτι μέγας ὁ κίνδυνος, τὸν ἀπόρρητον ὡς ἀληθῶς τῆς ὄντως φιλοσοφίας λόγον ἐξορχήσασθαι (69) τοῖς ἀφειδῶς πάντα μὲν ἀντιλέγειν ἐθέλουσιν οὐκ ἐν δίκῃ,

A De commentariis autem hisce, qui, cum necessarium fuerit, Græcorum complexi sunt opinionem, hactenus respondeo iis, qui reprehendendi studio delectantur. Primum quidem, etiamsi sit inutilis philosophia, tamen si inutilem eam confirmare est utile, jam utilis est. Deinde nec iis licet Græcos condemnare, quibus in eorum decretis nil ultra nudas voces perceptum est, priusquam ea sigillatim atque intime explorata atque cognita habuerint. Est enim ea refutatio fide dignissima, quæ sequitur experientiam : quippe cum eorum, quæ condemnaveris certa cognitio perfectissimæ demonstrationis loco erit. Præterea multa, quæ ad finem non conferant, tamen artifici ornamentum afferunt. Et alioqui varia ac multiplex doctrina, B eum, qui maxime principalia dogmata proponit, fidei auditorum commendat, discipulis admirationem ipsius ingenerans, et ad veritatem eos adducit. Fidem autem faciet ejusmodi oblectatio, per quam a vulgo vituperatam studiosi recipiunt veritatem, quod neque ipsa philosophia vitæ perniciem afferat, quam ac si esset rerum falsarum et malorum operum artifex, quidam falso calumniati sunt, cum sit evidens veritatis imago, donum Græcis datum divinitus; neque nos per ipsam tanquam a quibusdam decepti præstigiis a fide abducamur: sed potius majori munimento tecti, et socium quodammodo exercitationem, qua fides pleniorem demonstrationem accipiet, lucrati sumus. Quinetiam C dum contraria dogmata inter se conferuntur, veritas magis elucescit. Hinc consequitur scientia. Atque adeo haudquaquam per se inducitur philosophia, sed propter fructus ex scientia provenientes ; quia nobis per scientiam rerum animo comprehensarum firmatur veræ perceptionis persuasio. Taceo quod libri hi multiplici ac varia doctrina in unum corpus coagmentati, volunt artificiose celare semina cognitionis. Quemadmodum ergo qui studio tenetur venationis, postquam quæsiit, investigavit, indagavit, canes, qui cursu persequerentur, emisit, feram capit ; ita etiam apparet verum dulcedine quæsitum, et labore paratum. Quanam ergo de causa sic tuos commentarios tibi ordinare visum est? Quo-

✠ P. 327 ED. POTTER, 279 ED. PARIS.

D

(63) *Τὰ κυριώτατα τῶν δογμάτων*. Sic alibi τὰ κύρια τῶν δογμάτων, τὰ γενναιότατα τῶν δογμάτων, etc., pag. 303, 358, 475, 550, 618, 629, 675, 770.

(64) *Ψευδῶν*. Hallucinatur omnino Hervetus, qui hæc in philosophiæ vituperium dicta existimavit; cum moneat tantum auctor, ne re præstantissima abutamur, quod fecere hæretici. Confer pag. 282, 283, 287, 318, 635, 636, præter innumera alia loca. LOWTH.

(65) *Διὰ τῆς ἀντιπαραθέσεως*. Quia sc. τῷ ἐναντίῳ τὰ ἐναντία πέφυκε μάλιστα γνωρίζεσθαι, inquit Philo, p. 191. H. SYLBURG.

(66) *Διὰ δὲ τ.* Hæc sic distingue, διὰ δὲ τὸν ἀπὸ τῆς γνώσεως καρπόν· ἡμῶν βέβαιον λ. quod in Latina versione expressimus.

(67) *Διὰ τῆς τῶν ὑπονοουμένων ἐπιστήμης*. « Per cognitionem eorum quæ figurate et per involucrum proferuntur. » Vid. p. 557, inquit Lowthius.

(68) *Γλυκύτητι*. Scribe, γλύκυ τι φαίνεται ζητηθέν. Hoc est, « ita veritas demum suavis videtur esse, si investigetur et labore paretur. » Nam quemadmodum in fine septimi, ita hic Clemens methodum occultam in his libris et confusam excusat: in quibus, sicut notat accuratus censor Photius, σποράδην τε καὶ ὥσπερ οὐκ ἐν τάξει τὴν τῶν κεφαλαίων παράθεσιν ποιεῖται. HEINSIUS.

(69) *Ἐξορχήσασθαι*. Sic superius *Pædag.* lib. III, cap. 3 : Τὰ ἀπόρρητα εἰς τὸ συμφανὲς ἀπογυμνοῦντας ἐξορχουμένους, et *Protrept.*, pag. 9, edit. Paris. : Οὐκ ἐξορχήσομαι τὰ μυστήρια. Quem locum videsis.

niam magnum est periculum vere arcanam ✠ veræ philosophiæ rationem iis propalare, qui profuse quidem ac petulanter, sed non jure volunt contra omnes dicere, omnia autem nomina ac verba turpiter et indecore ejaculantur, et seipsos fallentes, et eorum, qui sibi adhærent, oculos præstringentes. « Hebræi enim signa petunt, » ut ait Apostolus, « Græci autem sapientiam quærunt [a]. »

A πάντα δὲ ὀνόματα καὶ ῥήματα ἀποῤῥίπτουσι· οὐδαμῶς κοσμίως, αὐτούς τε ἀπατῶντες (70), καὶ τοὺς ἐχομένους αὐτῶν γοητεύοντες. « Ἑβραῖοι μὲν γὰρ, σημεῖα αἰτοῦσιν, » ᾗ φησιν ὁ Ἀπόστολος· « Ἕλληνες δὲ σοφίαν ζητοῦσι. »

CAPUT III.

Contra sophistas et inutilis scientiæ jactatores.

Magna est autem turba ejusmodi : ac eorum quidem aliqui voluptatibus mancipati, cum non velint credere, omni veneratione dignam irrident veritatem, barbariem ejus habentes ludibrio. Aliqui autem alii seipsos erigentes, ansas calumniandi sermones nostros invenire contendunt, contentiosas comparantes quæstiones dictiuncularum venatores, pusillarum quarumdam artium æmulatores, litigatores, et jurgiorum consarcinatores, ut ait ille Abderitanus :

Lingua volubilis est hominum, nec pauca profatur :
Dictorum omnimodum hinc atque hinc divisio multa est.

Et :

Quod verbum edideris, te tale audire necesse est.

Ob hanc ergo artem se efferentes sophistæ infelices, canoris quibusdam suis nugis garrientes, cum in nominum delectu et certa dictionum compositione et connexione per totam vitam laborant, turturibus apparent loquaciores, eos, quibus pruriunt aures, non satis, ut mihi videtur, viriliter demulcentes et titillantes :

Verborum non stilla cadens, sed flumen inertum.

Et certe quemadmodum veteribus in calceis, imbecilla iis sunt alia et diffluunt, sola autem eis restat

III. Πολὺς δὲ ὁ τοιόσδε ὄχλος· οἱ μὲν αὐτῶν, ἡδοναῖς δεδουλωμένοι, ἀπιστεῖν ἐθέλοντες, γελῶσι τὴν ἁπάσης σεμνότητος ἀξίαν ἀλήθειαν, τὸ βάρβαρον ἐν παιδείᾳ τιθέμενοι (71)· οἱ δέ τινες, σφᾶς αὐτοὺς ἐπαίροντες, διαβολὰς τοῖς λόγοις ἐξευρίσκειν βιάζονται, B ζητήσεις ἐριστικὰς ἐκπορίζοντες, λεξιδίων θηράτορες (72), ζηλωταὶ τεχνυδρίων, ἐριδαντέες (73) καὶ ἱμαντελικτέες, ὡς ὁ Ἀβδηρίτης ἐκεῖνός φησιν·

Στρεπτὴ γὰρ γλῶσσα βροτῶν· πολέες δ' ἔνι μῦθοι
Παντοίων· ἐπέων δὲ πολὺς νομὸς ἔνθα καὶ ἔνθα.

Καὶ,

Ὁπποῖόν κε εἴπῃσθα ἔπος, τοῖόν κ' ἐπακούσαις.

Ταύτῃ γοῦν ἐπαιρόμενοι τῇ τέχνῃ οἱ κακοδαίμονες σοφισταὶ, τῇ σφῶν αὐτῶν στωμυλλόμενοι τερθρείᾳ, ἀμφὶ τὴν διάκρισιν τῶν ὀνομάτων καὶ τὴν ποιὰν τῶν λέξεων σύνθεσίν τε καὶ περιπλοκὴν τὸν πάντα πονούμενοι βίον, C τρυγόνων (74) ἀναφαίνονται λαλίστεροι· κνήθοντες (75) καὶ γαργαλίζοντες οὐκ ἀνδρικῶς, ἐμοὶ δοκεῖν, τὰς ἀκοὰς τῶν κνίσασθαι γλιχομένων·

Ποταμὸς (76) ἀτέχνων ῥημάτων, οὐδὲ σταλαγμός·

ἀμέλει καὶ καθάπερ τῶν παλαιῶν ὑποδημάτων, τὰ μὲν ἄλλα αὐτοῖς ἀσθενεῖ καὶ διαῤῥεῖ, μόνη δὲ ἡ

✠ P. 328 ED. POTTER, 280 ED. PARIS. [a] I Cor. I, 22.

(70) *Αὐτούς τε ἀπ.* H., αὐτούς τε ἀπατῶντας, καὶ τοὺς ἐχομένους αὐτῶν γοητεύοντας. SYLBURG. Αὐτοῖς τε ἀπατῶντες, καὶ τοῖς ἐχομένοις αὐτῶν γοητεύοντες, edit. Flor. Vera lectio esse videtur, quam in textu exhibuimus. Mox, Ἰουδαῖοι pro Ἑβραῖοι, et σημεῖον pro σημεῖα, I Cor. I, 22.

(71) *Τὸ βάρβ. ἐν παιδείᾳ τιθέμενοι.* « Barbariem doctrinæ » Christianæ « causantes, » nempe pro ratione incredulitatis. Nisi potius cum Sylburgio legendum sit, τὰ βάρβ. ἐν παιδιᾷ τιθέμενοι, quod in Latina versione expressum est. Vide supra p. 109.

(72) *Θηράτορες*. Ionicæ dialecto magis convenit θηρήτορες, vel ut in ms. epitome est, θηρητῆρες. Sequenti versu si pro γάρ legamus γὰρ τά, aut μὲν γὰρ, recte constabit metrum. SYLBURG. Vera lectio est : Στρεπτὴ δὲ γλῶσσ' ἐστὶ β. ex *Iliad.* Υ, vers. 248.

(73) *Ἐριδαντέες*. Quos non ineleganti voce « Vitilitigatores » vocavit Cato, testante Plinio, eos non minore gratia ἐριδαντέας, et ἱμαντελικτέας, dixit Democritus Abderita : illud quod jurgia ferant litigiosi ; hoc vero, quod veluti nexus quosdam vinculorum implicent, quibus alios involvant irretiantque. Clemens *Strom.* lib. I : Ἐριδαντέες μὲν καὶ ἱμαντελικτέες, ὡς ὁ Ἀβδερίτης ἐκεῖνός φησιν : quæ lectio apud Plutarchum I, *Symposiacorum* decade nonnihil corrupta, legitur hoc modo ἐριδανταίων δὲ, D κατὰ Δημόκριτον, καὶ ἱμαντελικταίων λόγους ἀφετέον· id est, « missas facere oportet eorum fabulas qui de lana caprina rixantur, et nodos texunt, ut est apud Democritum. » H. Junius cent. 8, proverb. 78. At ἱμαντελικταίους exponit H. Stephanus, « qui veluti funes loreos tortuosis nodis implicant. » Versus autem, qui sequuntur, non Democriti sunt, sed Homeri *Iliad.* K. COLLECT.

(74) *Τρυγόνων*. Hervetus τεττίγων maluit; sed frustra. Conf. Hesychius v. Τρυγονοψάλλειν.

(75) *Κνήθοντες*. Respicit I Tim. IV, 3 : κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν.

(76) *Ποταμός*. P. Leopardus lib. IX *Emendat.*, cap. 3. Exstat apud Stobæum Theocriti Chii in Anaximenem oratorem scomma his verbis : Θεόκριτος ὁ Χῖος, Ἀναξιμένους λέγειν μέλλοντος, Ἄρχεται, εἶπε, λέξεων μὲν ποταμὸς, νοῦ δὲ σταλαγμός. Id est, « Theocritus Chius, cum Anaximenes orator esset habiturus orationem : Incipit, inquit, verborum quidem flumen, sed mentis gutta. » Clemens Alex. *Strom.* l. I, similem huic locum habet, sed depravatum, ποταμὸν ἀτέχνων ῥημάτων, οὐδὲ σταλαγμόν, quod Gentianus perperam ita vertit, « Verborum, » etc. Legendum autem νοῦ, id est, « flumen inertium verborum, mentis autem gutta. » COLLECT.

γλῶσσα ὑπολείπεται. Παγκάλως ὁ Ἀθηναῖος ἀποτεί-νεται, καὶ γράφει Σόλων·

Εἰς γὰρ γλῶσσαν (77) *ὁρᾶτε, καὶ εἰς ἔπη αἱμύλου [ἀνδρός.*
Εἰς ἔργον (78) *δ' οὐδὲν γιγνόμενον βλέπετε.*
Ὑμῶν δ' εἷς μὲν ἕκαστος ἀλώπεκος ἴχνεσι βαίνει,
Σύμπασιν δ' ὑμῖν χαῦνος ἔνεστι νόος.

Τοῦτό που (79) αἰνίσσεται ἡ σωτήριος ἐκείνη φωνή· « Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσιν· Ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνει (80). » Μόνῳ γάρ, οἶμαι, τῷ πιστεύοντι, διακεκριμένῳ τέλεον τῶν ἄλλων, τῶν πρὸς τῆς Γραφῆς θηρίων εἰρημένων, ἐπαναπαύεται τὸ κεφάλαιον τῶν ὄντων, ὁ χρηστὸς καὶ ἥμερος Λόγος, « ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν· Κύριος » γὰρ « μόνος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν, ὅτι εἰσὶ μάταιοι » σοφοὺς δήπου τοὺς σοφιστάς, τοὺς περὶ τὰς λέξεις καὶ τὰς τέχνας περιττοὺς (81), καλούσης τῆς Γραφῆς. Ὅθεν οἱ Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ τοὺς περὶ ὁτιοῦν πολυπράγμονας σοφοὺς ἅμα καὶ « σοφιστὰς » (82) παρωνύμως κεκλήκασι. Κρατῖνος γοῦν ἐν τοῖς *Ἀρχιλοχείοις* (83), ποιητὰς (84) καταλέξας, ἔφη·

Οἷον σοφιστῶν σμῆνος ἀνεδειφήσατε.

Ἰοφῶν (85) τε ὁμοίως ὁ κωμικὸς ἐν *Αὐλῳδοῖς σατύροις* ἐπὶ ῥαψῳδῶν καὶ ἄλλων τινῶν λέγει·

. . . . . Καὶ γὰρ εἰσελήλυθεν
Πολλῶν σοφιστῶν ὄχλος ἐξηρτυμένος.

Ἐπὶ τούτων καὶ τῶν παραπλησίων, ὅσοι τοὺς κενοὺς μεμελετήκασι λόγους, ἡ θεία Γραφὴ παγκάλως λέγει· « Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. »

A lingua. Pulchre ergo eos insectans, scribit Solon Atheniensis:

121 *Ad linguam aspicitis, et dulcia verba lo- [quentes:*
✠ *At quod fit nemo spectat agentis opus.*
Ac quivis vestrum vulpis vestigia figit,
Et mentem vacuam putidulamque gerit.

Hoc utique significat vox illa salutaris: « Vulpes foveas habent, Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet [a]. » Super enim solo eo, ut arbitror, qui credit, perfecte separato a cæteris hominibus, quas Scriptura bestias vocat, rerum omnium caput conquiescat ac princeps, nempe benignus et mansuetus Logos, « qui comprehendit sapientes in astutia ipsorum: Dominus » enim « solus cognoscit
B disceptationes sapientum, quod vanæ sunt [b]: » sapientes utique Scriptura vocante sophistas, qui in dictionibus versantur et artibus superfluis. Unde ipsi quoque Græci eos, qui in re aliqua curiose versantur, sapientes simul et « sophistas » denominative appellarunt. Cratinus itaque, cum in *Archilochiis* poetas recensuisset, ait:

Quales sophistas perpetim scrutamini.

Et similiter Iophon comicus in *Aulædis Satyris.* dicit de rhapsodis et aliquibus aliis:

..... Namque introit
Una sophistarum caterva plurima.

De iis et similibus, qui se inani dicendi genere
C exercuerunt, pulcherrime dicit divina Scriptura: « Perdam sapientiam sapientum, et prudentiam prudentum abolebo [c]. »

✠ P. 329 ED. POTTER, 280 ED. PARIS. [a] Matth. VIII, 20; Luc. IX, 58. [b] Job V, 13; I Cor. III, 19, 20; Psal. XCIII. 11. [c] Isa. XXIX, 14; I Cor. I, 19.

(77) *Εἰς γὰρ γλ.* Reperiuntur hæc carmina inter opera Solonis cum cæteris gnosticis, edita, p. 138, sed ordine mutato, primum enim tertio loco ponitur, in quo et legitur non ut apud Clementem, καὶ εἰς ἔπη αἱμύλου ἀνδρός, sed, καὶ εἰς ἔπος αἰόλον ἀνδρός, « Versutaque verba loquentis; » et in tertio χαῦνος, « mollis » vertitur: « Omnibus at vobis mollis inest animus. » Collect.

(78) *Εἰς ἔργον.* Hic pentameter additus est ex Plutarcho et Diogene Laertio. Sylburg.

(79) *Τοῦτό που.* Sic scribendum, quod priores editiones τοῦ τόπου exhibuerunt.

(80) *Κλίνει.* Κλίνῃ, Evang.

(81) *Τοὺς περὶ τὰς λέξεις καὶ τὰς τέχνας περιττούς.* « Qui verborum atque artium scientia excellunt. » Eodem sensu περιττός paulo post occurrit, ubi τὸ περὶ τὰς αἰσθήσεις περιττόν, « excellentia sensuum » dicitur.

(82) *Σοφοὺς ἅμα καὶ σοφιστάς.* Diogenes Laertius in procemio his gemina dicit: Οἱ δὲ σοφοὶ καὶ σοφισταὶ ἐκαλοῦντο· καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ ποιηταὶ, σοφισταί· καθὰ καὶ Κρατῖνος ἐν Ἀρχιλόχῳ τοὺς περὶ Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον ἐπαινῶν, οὕτως καλεῖ· « Ipsi vero sapientes sophistæ etiam sunt dicti. Neque hi solum, verum poetæ quoque sophistarum appellatione honorantur. Nam Cratinus in *Archilocho*, Homerum et Hesiodum admiratus, ita illos vocat. » Hinc Herodotus lib. I Solonem ac reliquos sapientes σοφιστάς vocavit: et Solon πρῶτος σοφιστής ab Isocrate dictus est oratione *Περὶ ἀντιδόσεως*. Postea sophistæ nomen eos solos significabat, « qui ostentatio-
D nis, aut quæstus causa philosophabantur, » ut ait Cicero *Acad. quæst.* lib. II.

(83) Ἀρχιλοχείοις. Primo scribe Ἀρχιλόχοις· quod drama ab Athenæo et aliis non semel adducitur: versum autem Cratini hoc modo:

Οἷον σοφιστῶν σμῆνος ἀεὶ διφήσατε.

Quales sophistas perpetim scrutamini. Heinsius.

Athenæus lib. III citat Cratinum ἐν Ἀρχιλόχοις, *in Archilochis:* et lib. IV atque aliis locis. Collect. — Laertius, loco superius dicto, Ἀρχίλοχον hanc fabulam vocavit: verum in quibusdam ejus codicibus Ἀρχιλόχοις plurale scriptum esse, adnotavit H. Stephanus. Menagius ibi adnotat, « legendum esse Ἀρχιλόχοις, ut legitur apud Hephæstionem in *Enchiridio* p. 50, aut Ἀρχιλοχείοις, ut legitur apud Clementem Alexandrinum. Rectius, Ἀρχιλόχοις· et ita rescribo, inquit, apud Clementem. »

(84) *Ποιητάς.* Hanc lectionem Herveto debemus; olim scriptum erat ποιηταῖς.

(85) *Ἰοφῶν.* Is. Casaubonus *De satyrica poesi* lib. I, cap. 5, ait: « Sophoclis filius, et in Tragœdiarum satyricorumque scriptione successor fuit Iophon. Videtur hic esse, cujus laudantur Clementi Alex. Αὐλῳδοὶ σάτυροι· ipse tamen comicum poetam appellat, non tragicum. Locus est in primo *Strom.:* Ἰοφῶν ὁ κωμικὸς ἐν Αὐλῳδοῖς σατύροις, etc. An scripserat Clemens ὁ τραγικός; an aliud agens hallucinatur? nam equidem præter Sophoclis filium, quem paternæ scriptionis æmulum fuisse constat,

CAPUT IV.

Humanas artes, non minus quam rerum divinarum scientiam, a Deo esse profectas.

Homerus autem et fabrum vocat sapientem: et de Margite, si id opus utique Homeri est, sic scribit:

✠ *Hunc nec aratorem dii fossoremve crearunt,*
Ullo aliove modo sapientem, arsque abfuit omnis.

Hesiodus autem cum Linum citharœdum dixisset esse « cujusvis sapientiæ peritum, » nautam etiam non veretur dicere sapientem, scribens:

Nautica in arte aliquid qui nec sapit.

Daniel autem propheta, « Mysterium, » inquit, « quod rex rogat, non est sapientum, magorum, incantatorum, Gazarenorum potestas, ut regi annuntient, sed est Deus in cœlo revelans [a]. » Ubi quidem appellat « sapientes » Babylonis. Quod autem Scriptura « sapientiam » appellet communi nomine omnem mundanam, sive scientiam, sive artem; aliæ autem sunt disciplinæ, quas insuper humana ratio adinvenit; et quod a Deo sit omnis artificiosa et sapiens inventio, manifestum erit, si hanc dictionem adjecerimus: « Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Ecce vocavi Beseleel filium Uri, filii Or de tribu Juda, et implevi eum divino spiritu sapientiæ, ut in omni opere excogitet et architectetur, operetur aurum et argentum, et æs, et hyacinthum, et purpuram et coccinum, et ut operetur opera lapidea, et fabrilem artem lignorum, » etc. usque ad « omnia opera [b]. » Deinde vero generalem infert rationem: « Et cuilibet intelligenti corde dedi intelligentiam [c]; » hoc est, ei, qui potest ipsam recipere labore et exercitatione. Rursus autem aperte scriptum est ex nomine Domini: « Et tu loquere omnibus sapientibus mente, quos implevi spiritu sensus [d]. » Habent quidem aliquam peculiarem naturæ proprietatem, qui sunt sapientes mente. Duplicem autem sensus spiritum accipiunt ab ea, quæ est principalis sapientia, ii, qui

A Ὅμηρος δὲ καὶ τέκτονα σοφὸν (86) καλεῖ· καὶ περὶ τοῦ *Μαργείτου*, εἰ δὴ αὐτοῦ (87), ὧδέ πως γράφει·

Τὸν δ' οὔτ' ἄρ σκαπτῆρα θεοὶ θέσαν, οὔτ' ἀροτῆρα,
Οὔτ' ἄλλως τι σοφόν· πάσης δ' ἡμάρτανε τέχνης.

Ἡσίοδος γὰρ τὸν κιθαριστὴν Λῖνον, *παντοίας σοφίας δεδαηκότα* εἰπών, καὶ ναύτην οὐκ ὀκνεῖ λέγειν σοφόν·

Οὔτε τι ναυτιλίης σεσοφισμένον,

γράφων. Δανιὴλ δὲ ὁ προφήτης, « Τὸ μυστήριον, » φησὶν, « ὃ ὁ βασιλεὺς ἐρωτᾷ (88), οὐκ ἔστι σοφῶν, μάγων, ἐπαοιδῶν, Γαζαρηνῶν δύναμις, τοῦ ἀναγγεῖλαι τῷ βασιλεῖ· ἀλλ' ἔστι Θεὸς ἐν οὐρανῷ ἀποκαλύπτων. » Καὶ δὴ τοὺς Βαβυλῶνος « σοφοὺς » προσαγο-
B ρεύει. Ὅτι δὲ « σοφίαν (89) » ὁμωνύμως καλεῖ ἡ Γραφὴ πᾶσαν τὴν κοσμικὴν εἴτε ἐπιστήμην, εἴτε τέχνην· ἄλλαι δέ εἰσιν αἱ κατ' ἐπισύνθεσιν ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ ἐπινενοημέναι· καὶ ὡς θεόθεν ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ σοφὴ ἐπίνοια, σαφὲς ἔσται παραθεμένοις τήνδε τὴν λέξιν· « Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωσῆν, λέγων· Ἰδοὺ ἀνακέκληκα (90) τὸν Βεσελεὴλ τὸν τοῦ Οὐρὶ, τὸν Ὤρ, τῆς φυλῆς Ἰούδα· καὶ ἐνέπλησα αὐτὸν πνεῦμα θεῖον σοφίας, καὶ συνέσεως, καὶ ἐπιστήμης, ἐν παντὶ ἔργῳ διανοεῖσθαι καὶ ἀρχιτεκτονῆσαι, ἐργάζεσθαι τὸ χρυσίον, καὶ τὸ ἀργύριον, καὶ τὸν χαλκὸν, καὶ τὴν ὑάκινθον, καὶ τὴν πορφύραν, καὶ τὸ κόκκινον, καὶ τὰ λιθουργικὰ, καὶ τεκτονικὴν (91) τῶν ξύλων ἐργάζεσθαι, » ἕως « καὶ ἅπαντα τὰ ἔργα. » Ἔπειτα ἐπιφέρει καθολικὸν δὴ λόγον· « Καὶ παντὶ
C τῷ συνετῷ καρδίᾳ δέδωκα σύνεσιν· » τουτέστιν, τῷ οἵῳ τε ἐπιδέξασθαι πόνῳ καὶ συνασκήσει. Πάλιν τε αὖ διαῤῥήδην ἐξ ὀνόματος Κυρίου γέγραπται· « Καὶ σὺ λάλησον πᾶσι τοῖς σοφοῖς τῇ διανοίᾳ, οὓς ἐνέπλησα πνεῦμα αἰσθήσεως (92). » Ἔχουσι μέν τι οἰκεῖον φύσεως ἰδίωμα οἱ σοφοὶ τῇ διανοίᾳ· λαμβάνουσι δὲ πνεῦμα αἰσθήσεως παρὰ τῆς κυριωτάτης σοφίας διτ-

✠ P. 330 ED. POTTER, 281 ED. PARIS. [a] Dan. II, 27, 28. [b] Exod. XXXI, 2-5. [c] Ibid., 6. [d] Exod. XXVIII, 3.

alium eo nomine dramaticum poetam novi nullum. Suidas, Ἰοφῶν, Ἀθηναῖος τραγικὸς, υἱὸς Σοφοκλέους τοῦ τραγῳδοποιοῦ. » Hæc ille. Reinesius *Var. lect.* lib. I, cap. 23, hæc dicit: « Ἰοφῶν δ' ὁμοίως ὁ κωμικὸς ἐν Αὐλῳδοῖς σατύροις· nomen poetæ, quod insolentius erat, corruptum est: id mutandum in Νικοφῶν. Hunc enim Athenæus lib. III, VI et IX, laudat ἐν Σειρῆσιν, ἐν Χειρογάστορσιν. Harpocration et Pollux eodem nomine. Ejus *Adonida* actam Olymp. XCVII, a. 2. Schol. Aristoph. *Pluto*. Binomine autem fuit illud Nicophontis drama: unde legendum apud Clementem, ἐν Αὐλῳδοῖς ἢ Σατύροις. De Iophonte Cnosio alia res est. Is enim vatum oracula heroicis versibus exposuit, ut constat e Pausaniæ *Atticis*. »

(86) *Τέκτονα σοφόν*. Respicit *Iliad*. O, vers. 411:

Τέκτονος ἐν παλάμῃσι δαήμονος, ὅς ῥά τε πά-
[σης
Εὖ εἰδῇ σοφίης, ὑποθημοσύνῃσιν Ἀθήνης.

(87) *Εἰ δὴ αὐτοῦ*. Epitome ms. ἤδη αὐτοῦ. Meminit autem Margitæ hujus etiam Aristoteles *Ethic. ad Nicomach*. 7, et lib. *Περὶ ποιητικῆς*· itemque Plato in *Alcibiade* altero. SYLBURG. — Aristoteles

VI *Ethic*., cap. 7, ad Nicomach., Homero tribuit
D hos versus ut Clemens; at Dion, Hesiodo. Suidas Margiten fuisse docet a comœdiis irrisum ob stultitiam, qui ultra quinarium numerare non poterat, et matrem suam aliquando interrogavit juvenis, an ex eodem patre edita esset. Margitas autem et stultos vocabant, ut Alexandrum Æschines in orat. contra Ctesiphontem. COLLECT.

(88) *Ἐρωτᾷ*. Ἐπερωτᾷ, Dan. Mox, δύναμις, τοῦ abest. Dein, ἀλλ' ἢ ἐστι pro ἀλλ' ἔστι. Ibid.

(89) *Σοφίαν*. De homonymia σοφίας appellatione agit etiam Basil. 186. H. SYLBURG.

(90) *Ἀνακέκλ*. Ἀνακέκλημαι ἐξ ὀνόματος τὸν Βεσ. τὸν τοῦ Οὐρείου, Exod. Paulo post, κόκκινον τὸ νηστόν. Ibid.

(91) *Τεκτονικήν*. Exod., τὰ τεκτονικὰ τῶν ξύλων ἐργάζεσθαι κατὰ πάντα τὰ ἔργα. Alioqui Clemens noster particula ἕως uti solet in abbreviatis locorum citationibus, pro « et cætera usque ad . . . » ut infra pag. 155, 180, 181, et alibi. Paulo post καὶ ἐγὼ δέδωκα σύνεσιν, τουτέστι . . . SYLBURG.

(92) *Πνεῦμα αἰσθ*. Πνεύματος σοφίας καὶ αἰσθ., Exod.

τὸν, ἐπιτηδείους σφᾶς αὐτοὺς παραστήσαντες· οἱ A μὲν γὰρ τὰς βαναύσους μετιόντες τέχνας τοῦ περὶ τὰς αἰσθήσεις ἀπολαύουσι περιττοῦ· ἀκοῆς μὲν ὁ κοινῶς λεγόμενος μουσικὸς, ἁφῆς δὲ ὁ πλαστικὸς (93), καὶ φωνῆς ὁ ᾠδικὸς, ὀσφρήσεως, ὁ μυρεψικὸς, ὄψεως ὁ τῶν ἐν ταῖς σφραγῖσιν ἐντυπωμάτων τορευτικὸς, οἱ δὲ ἀμφὶ τὴν παιδείαν διατρίβοντες τὴν συναίσθησιν χορηγοῦνται· καθ' ἣν τῶν μέτρων οἱ ποιηταὶ (94) καὶ τῆς λέξεως οἱ σοφισταὶ, καὶ τῶν συλλογισμῶν οἱ διαλεκτικοὶ, καὶ οἱ φιλόσοφοι τῆς κατ' αὐτοὺς θεωρίας ἀντιλαμβάνονται. Εὑρετικὸν γὰρ καὶ ἐπινοητικὸν ἡ συναίσθησις, ἐπιβάλλειν πιθανῶς ἀναπείθουσα· συναύξει δὲ τὴν ἐπιβολὴν ἡ εἰς ἐπιστήμην συνάσκησις. Εἰκότως τοίνυν ὁ Ἀπόστολος « πολυποίκιλον » εἴρηκε « τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως, » B διὰ τέχνης, διὰ ἐπιστήμης, διὰ πίστεως, διὰ προφητείας, τὴν ἑαυτῆς ἐνδεικνυμένην δύναμιν εἰς τὴν ἡμετέραν εὐεργεσίαν· « Ὅτι (95) πᾶσα σοφία παρὰ Κυρίου, καὶ μετ' αὐτοῦ ἐστιν εἰς τὸν αἰῶνα· » ἤ φησιν ἡ τοῦ Ἰησοῦ σοφία. « Ἐὰν γὰρ τὴν φρόνησιν τήν τε αἴσθησιν ἐπικαλέσῃ μεγάλῃ τῇ φωνῇ, καὶ ζητήσῃς αὐτὴν ὥσπερ ἀργυρίου θησαυροὺς, καὶ προθύμως ἐξιχνιάσῃς, νοήσεις θεοσέβειαν, καὶ αἴσθησιν θείαν εὑρήσεις. » Πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς κατὰ φιλοσοφίαν αἰσθήσεως εἴρηκεν ὁ προφήτης, ἣν μεγαλοφυῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς ἐξερευνᾷν διδάσκει, εἰς τὴν ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν προκοπήν. Ἀντέθηκεν οὖν αὐτῇ τὴν ἐν θεοσεβείᾳ αἴσθησιν, τὴν γνῶσιν αἰνισσόμενος, καὶ τάδε λέγων· « Ὁ γὰρ Θεὸς δίδωσι σοφίαν ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ στόματος, αἴσθησίν τε ἅμα καὶ φρόνησιν, καὶ C θησαυρίζει δικαίοις βοήθειαν· » τοῖς γὰρ ὑπὸ φιλοσοφίας δεδικαιωμένοις βοήθεια θησαυρίζεται καὶ ἡ εἰς θεοσέβειαν συναίσθησις.

se ipsos idoneos exhibuerunt. Qui persequuntur enim artes sordidas, sensibus excellentissimis fruuntur: auditu quidem, qui dicitur communiter musicus, tactu vero, figulus; et voce, cantor; olfactu, unguentarius; visu, qui ea, quæ in sigillis exprimuntur, est cælandi facultate præditus. Qui autem in doctrina versantur, suppeditatam habent consensionem, per quam poetæ modos, dictionem rhetores, et syllogismos dialectici, et philosophi apprehendunt eam, quæ ad se pertinet, contemplationem. Ad inveniendum enim et excogitandum res est apta consensio: ✠ hæc enim studiis animum applicare persuadet: quam applicationem exercitatio in scientiam postea auget et intendit. Merito ergo Apostolus « multiformem » dixit « Dei sapientiam [a], » ut quæ « multifariam multisque modis [b], » per artem, per scientiam, per fidem, per prophetiam, suam ostentat potentiam ad nostrum beneficium. « Quoniam omnis sapientia a Domino, et cum ipso est in sæcula, » ut dicit Jesu Sapientia. [c] « Si enim prudentiam et sensum magna voce invocaveris, et eam quæsieris, sicut argenti thesauros, et prompto et alacri animo investigaris, intelliges Dei cultum, et sensum divinum invenies [d]. » Quod dixit propheta, ut hunc distingueret a sensu, qui in philosophia versatur, quem præclare ac magnanime investigare jubet, utpote ad profectus in pietate faciendos utilem. Huic itaque eum, qui in pietate versatur, sensum opposuit, quo religionis scientiam innuit, his verbis: « Deus enim dat sapientiam ex ore suo, et sensum simul et prudentiam, et justis instar thesauri recondit auxilium. » Iis enim, qui a philosophia fuere justificati, auxilium reconditur ea quoque consensio, quæ ducit ad pietatem in Deum.

CAPUT V.

Philosophiam theologiæ ancillari; quod illustrat allegorica interpretatione historiæ Saræ et Agaris.

Ἦν μὲν οὖν (96) πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας εἰς δικαιοσύνην Ἕλλησιν ἀναγκαία φιλοσοφία· νυνὶ δὲ χρησίμη πρὸς θεοσέβειαν γίνεται, προπαιδεία τις οὖσα τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρπουμένοις· ὅτι « ὁ πούς σου, » φησὶν, « οὐ μὴ προσκόψῃ, » ἐπὶ τὴν πρόνοιαν τὰ καλὰ ἀναφέροντος, ἐάν τε Ἑλ- D ληνικὰ ᾖ, ἐάν τε ἡμέτερα. Πάντων μὲν γὰρ αἴτιος τῶν καλῶν ὁ Θεός· ἀλλὰ τῶν μὲν, κατὰ προηγούμενον, ὡς τῆς τε Διαθήκης τῆς Παλαιᾶς, καὶ τῆς Νέας, τῶν δὲ κατ' ἐπακολούθημα, ὡς τῆς φιλοσοφίας. Τάχα δὲ καὶ προηγουμένως τοῖς Ἕλλησιν ἐδόθη τότε, πρὶν ἢ τὸν Κύριον καλέσαι καὶ τοὺς Ἕλληνας· « ἐπαιδαγώγει » γὰρ καὶ αὐτὴ τὸ Ἑλληνικὸν, ὡς « ὁ νόμος » τοὺς Ἑβραίους, « εἰς Χριστόν. » Προπαρα-

Atque erat quidem ante Domini adventum philosophia Græcis necessaria ad justitiam: nunc autem est utilis ad pietatem, cui necessario præmittenda est ab iis, qui fidem ex demonstratione percipiunt. Quoniam « pes, » inquit, « tuus non offenderit [e], » si quæ bona sunt, ad Dei providentiam referas, sive Græca sint, sive nostra. Omnium enim bonorum Deus est causa: sed aliorum quidem principaliter, ut Testamenti **122** Veteris et Novi: aliorum autem per consequentiam, sicut philosophiæ. Quam tamen verisimile est, ipsum Græcis per se dedisse, priusquam Dominus Græcos quoque vocasset. Nam ipsa quoque Græcos « Pædagogi more docebat, » sicut « lex » Hebræos « ad

✠ P. 331 ED. POTTER, 282 ED. PARIS. [a] Ephes. III, 10. [b] Hebr. I, 1. [c] Eccli. I, 1. [d] Prov. II, 3-5. [e] Prov. III, 23.

(93) *Ὁ πλαστικός*. Conf. Tatianus edit. Oxon. pag. 120, not. 2; Athenagoras p. 59, not. 1.

(94) *Οἱ ποιηταί*. Ποιηταί in Flor. edit. articulo caret. Sed addendum esse satis declarant commata sequentia. SYLBURG.

(95) *Ὅτι*. Hæc e Proverb. II imperfecte et διὰ μνήμης recitavit auctor.

(96) *Ἦν μὲν οὖν*. Sic infra *Strom.* I, pag. 319: Καθ' ἑαυτὴν ἐδικαίου ποτὲ καὶ φιλοσοφία τοὺς Ἕλληνας. « Per se quoque olim Græcos justificavit philosophia. » Qua de re conf. Vossius *Historiæ Pelagianæ* lib. III, part. III, thes. 11.

Christum [a] « Præparat ergo philosophia, ei viam muniens, qui a Christo perficitur. « Jam sapientiam, » inquit Salomon, « vallo circumda, et te exaltabit, corona autem voluptatis te proteget [b]. » Nam cum tu eam philosophia, et multo prudenti rectoque ejusmodi sumptu, tanquam lorica, munieris, sophistis inaccessam servabis. Atque est quidem una via veritatis, sed in eam, tanquam in fluvium perennem, alia aliunde fluenta influunt. Divine ergo dictum est: « Audi, fili mi, et mea verba suscipe, ut sint tibi ✠ multæ viæ vitæ: vias enim sapientiæ doceo te, ne te deficiant fontes [c], » qui ex ipsa terra scaturiunt. Non autem unius tantum justi vias plures salutares recensuit, verum infert alias multorum multas justorum vias, hoc modo id indicans: « Viæ autem justorum splendent sicut lux [d]. » Fuerint autem mandata quoque, et præcedaneæ disciplinæ, viæ et adminicula vitæ. « Jerusalem, Jerusalem, quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos [e]? » Jerusalem autem exponitur « visio pacis. » Significat ergo prophetice eos, qui pacifice res sacras inspexerint, ad vocationem multis modis institui. Quid ergo? « voluit » quidem, non autem potuit. Quot autem modis? aut ubi? Bis: per prophetas, et per adventum. Multimodam ergo sapientiam ostendit dictio, « quoties: » et per omnes qualitatis et quantitatis modos cum in tempore, tum etiam in æternitate quosdam omnino servat: « Quoniam Spiritus Domini replevit orbem terræ [f]. » Quod si quis vim afferens, dicat: « Ne animum adhibe mulieri malæ, mel enim distillat a labiis mulieris meretricis, » Græcam esse dicens eruditionem, audiat quæ deinceps sequuntur: « Quæ ad tempus ungit guttur suum: » philosophia autem non adulatur. Quamnam ergo meretricem significat? Dilucide infert: « Stultitiæ enim pedes deducunt eos, qui ea utuntur, post mortem ad inferos; ejus autem vestigia minime sunt stabilia. » Fac ergo, ut via tua longe absit a stulta voluptate: « Ne steteris

A σκευάζει τοίνυν ἡ φιλοσοφία, προοδοποιοῦσα τὸν ὑπὸ Χριστοῦ τελειούμενον. « Αὐτίκα τὴν σοφίαν, » ὁ Σαλομὼν, « περιχαράκωσον, » φησὶ, « καὶ ὑπερυψώσει σε (97)· στεφάνῳ δὲ τρυφῆς ὑπερασπίσει σε· » ἐπεὶ καὶ σὺ, τῷ θριγκῷ ὑπεροχυρώσας (98) αὐτὴν, διὰ φιλοσοφίας καὶ πολυτελείας ὀρθῆς (99), ἀνεπίβατον τοῖς σοφισταῖς τηρήσεις. Μία μὲν οὖν ἡ τῆς ἀληθείας ὁδός· ἀλλ' εἰς αὐτὴν, καθάπερ εἰς ἀέναον ποταμὸν, ἐκρέουσι τὰ ῥεῖθρα ἄλλα ἄλλοθεν. Ἐνθέως οὖν ἄρα εἴρηται· « Ἄκουε, υἱέ μου, καὶ δέξαι ἐμοὺς λόγους, » φησὶν, « ἵνα σοι γένωνται πολλαὶ ὁδοὶ βίου· ὁδοὺς γὰρ σοφίας διδάσκω σε, ὅπως μὴ ἐκλίπωσίν σε αἱ πηγαὶ » αἱ τῆς αὐτῆς ἐκβλύζουσαι γῆς. Οὐ δὴ μόνον (1) ἑνός τινος δικαίου ὁδοὺς πλείονας σωτηρίους κατέλεξεν· ἐπιφέρει δὲ ἄλλας πολ- B λῶν πολλὰς δικαίων ὁδοὺς (2), μηνύων ὧδέ πως· « Αἱ δὲ ὁδοὶ τῶν δικαίων ὁμοίως φωτὶ λάμπουσιν. » Εἶεν δ' ἂν καὶ αἱ ἐντολαὶ καὶ αἱ προπαιδεῖαι, ὁδοὶ καὶ ἀφορμαὶ τοῦ βίου. « Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὡς ὄρνις τοὺς νεοσσούς; » Ἱερουσαλὴμ δὲ « ὅρασις εἰρήνης » ἑρμηνεύεται. Δηλοῖ τοίνυν προφητικῶς τοὺς εἰρηνικῶς ὑποπτεύσαντας (3), πολυτρόπως εἰς κλῆσιν παιδαγωγεῖσθαι (4). Τί οὖν; « ἠθέλησε » μὲν, οὐκ ἠδυνήθη δέ; Ποσάκις δὲ ἢ ποῦ; Δὶς, διά τε προφητῶν, καὶ διὰ τῆς παρουσίας. Πολύτροπον μὲν οὖν τὴν σοφίαν ἡ « ποσάκις » ἐνδείκνυται λέξις, καὶ καθ' ἕνα ἕκαστον τρόπον ποιότητός τε καὶ ποσότητος πάντως σώζει τινὰς, ἔν τε τῷ χρόνῳ, ἔν τε τῷ αἰῶνι· « Ὅτι Πνεῦμα C Κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην. » Κἂν τις βιαζόμενος λέγῃ· « Μὴ πρόσεχε φαύλῃ γυναικί· μέλι γὰρ ἀποστάζει ἀπὸ χειλέων γυναικὸς πόρνης· » τὴν Ἑλληνικὴν εἶναι παιδείαν, ἐπακουσάτω τῶν ἑξῆς· « Ἡ πρὸς καιρὸν λιπαίνει (5) σὸν φάρυγγα, » φησί· φιλοσοφία δὲ οὐ κολακεύει. Τίνα τοίνυν αἰνίσσεται τὴν ἐκπορνεύσασαν; ἐπιφέρει ῥητῶς· « Τῆς γὰρ ἀφροσύνης οἱ πόδες κατάγουσι τοὺς χρωμένους αὐτῇ μετὰ θάνατον εἰς ᾅδην· τὰ δὲ ἴχνη αὐτῆς οὐκ ἐρείδεται. » Μακρὰν οὖν ποίησον ἀπὸ τῆς ἄφρονος ἡδονῆς τὴν σὴν ὁδόν· « Μὴ ἐπιστῇς θύραις (6) οἴκων

✠ P. 332 ED. POTTER, 283 ED. PARIS. [a] Gal. III, 24. [b] Prov. IV, 8, 9. [c] Ibid. IV, 10, 11, 21. [d] Prov. IV, 18. [e] Matth. XXIII, 37. Luc. XIII, 34. [f] Sap. I, 7.

(97) *Ὑπερυψώσει*. Ὑψώσει, Proverb.

(98) *Ὑπεροχυρώσας*. Permutata partium qualitate, legi potest, ὑπερωχύρωσας..... τηρήσας. SYLBURG.

(99) *Πολυτελείας ὀρθῆς*. Interpres videtur legisse πολυμαθείας ὀρθῆς, dum vertit, « multam rectam eruditionem, » inquit Sylburg. Petavio legendum videbatur, πολιτείας ὀρθῆς, « recto vivendi instituto. » *Theolog. dogm.*, prolegom. cap. 4, art. 8.

(1) *Οὐ δὴ μόνον*. Flor. edit. οὗ δὴ μ., quam lectionem sequitur etiam Herveti versio, sed omissa particula μόνον· « quo quidem in loco unius cujusdam justi vias plures salutares recensuit. » Sed οὐ μόνον legendum esse, ex sequentibus satis liquet. SYLBURG.—Quæ seq. ex Evangeliis, e memoria recitavit auctor.

(2) *Πολλὰς δικαίων ὁδούς*. Clemens non multo post, p. 288 ed. Paris.: Ἀλλ' αἱ μὲν εἰς δικαιοσύνην ὁδοὶ, πολυτρόπως σώζοντος τοῦ Θεοῦ (ἀγαθὸς γάρ), πολλαί τε καὶ ποικίλαι, καὶ φέρουσαι εἰς τὴν κυρίαν ὁδόν τε καὶ πύλην· ἐὰν δὲ τὴν βασιλικήν τε καὶ αὐθεντικὴν εἴσοδον ζητῇς, ἀκούσῃ· « Αὕτη ἡ πύλη τοῦ Κυρίου· δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. » Πολλῶν τοίνυν ἀνεῳγμένων πυλῶν ἐν δικαιοσύνῃ, αὕτη ἣν ἐν Χριστῷ, ἐν ᾗ μακάριοι πάντες οἱ εἰσελθόντες. « Sed viæ quidem D ad justitiam, cum Deus variis nos modis servet (est enim bonus), sunt multæ et variæ, quæ tendunt ad Dominicam viam et portam. Quod si regiam viam, et authenticum quæris ingressum, audies: « Hæc est porta Domini, justi intrabunt in eam. » Cum ergo multæ apertæ sint portæ in justitia, hæc in Christo invenienda est, in quam beati omnes qui intrarunt. » Quorum verborum postrema perioche e Clementis Romani epistola sumpta est.

(3) *Ὑποπτεύσαντας*. Lege ἐποπτεύσαντας, ut supra p. 276. LOWTH.

(4) *Παιδαγωγεῖσθαι*. Lege παιδαγωγῆσθαι, temp. præterito. SYLB.

(5) *Ἡ πρὸς καιρὸν λ.* Ἡ πρὸς χάριν λαλοῦσα, λ. superius *Pæd.* lib. III, cap. 11, p. 250 edit. Paris., quem locum videsis.

(6) *Μὴ ἐπιστῇς θύρ.* Μὴ ἐγγίσῃς πρὸς θύρ. Proverb. Mox, ζωήν σου pro τὴν σὴν ζωήν. Dein, καὶ μεταμεληθήσῃ ἐπ' ἐσχάτων pro εἶτα μεταμελήσει σοι ἐπὶ γήρως. Ibid.

αὐτῆς, ἵνα μὴ προῇ ἄλλοις τὴν σὴν ζωήν. » Καὶ A ἐπιμαρτυρεῖ· « Εἶτα μεταμελήσει σοι ἐπὶ γήρως, ἡνίκα ἂν κατατριβῶσί σου σάρκες σώματος. » Τοῦτο γὰρ τέλος τῆς ἄφρονος ἡδονῆς. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτῃ· ὁπηνίκα δ' ἂν φῇ, « Μὴ πολὺς ἴσθι πρὸς ἀλλοτρίαν· » χρῆσθαι μὲν, οὐκ ἐνδιατρίβειν δὲ καὶ ἐναπομένειν τῇ κοσμικῇ παιδείᾳ παραινεῖ· προπαιδεύει γὰρ τῷ κυριακῷ Λόγῳ τὰ κατὰ τοὺς προσήκοντας καιροὺς ἑκάστῃ γενεᾷ συμφερόντως δεδομένα. Ἤδη γάρ (7) τινες τοῖς φίλτροις τῶν θεραπαινίδων δελεασθέντες, ὠλιγώρησαν τῆς δεσποίνης φιλοσοφίας, καὶ κατεγήρασαν οἱ μὲν αὐτῶν ἐν μουσικῇ, οἱ δὲ ἐν γεωμετρίᾳ, ἄλλοι δὲ ἐν γραμματικῇ, οἱ πλεῖστοι δὲ ἐν ῥητορικῇ. Ἀλλ' ὡς « τὰ (8) ἐγκύκλια » μαθήματα συμβάλλεται πρὸς φιλοσοφίαν, τὴν δέσποιναν αὐτῶν, οὕτω καὶ φιλοσοφία αὐτὴ πρὸς σοφίας κτῆσιν B συνεργεῖ. Ἔστι γὰρ ἡ μὲν φιλοσοφία ἐπιτήδευσις σοφίας, ἡ σοφία δὲ ἐπιστήμη (9) θείων καὶ ἀνθρωπίνων, καὶ τῶν τούτων αἰτίων. Κυρία τοίνυν ἡ σοφία

ad fores domus ejus, ut non tradat aliis vitam tuam. » Tum attestatur: « Deinde te pœnitebit in senectute, quando contritæ fuerint carnes tui corporis. » Hic est enim finis stultæ voluptatis. Et hæc quidem ita se habent. Cum autem dixerit: « Ne sis multum apud alienam [a], » uti quidem, sed non immorari et permanere in doctrina sæculari admonet. Verbo enim Domini præparant, ac prius instituunt, quæ temporibus convenientibus unicuique generationi utiliter data sunt. Jam enim quidam ancillarum inescati philtris, contempserunt dominam philosophiam, et ex ipsis alii quidem consenuerunt in musica, alii vero in geometria, ✠ alii autem in grammatica, plurimi autem in rhetorica. Sed quemadmodum liberales, quas vocant ἐγκυκλίους, hoc est « circulares » disciplinæ, conferunt ad philosophiam, quæ est ipsorum domina: ita etiam ipsa philosophia ad parandam conducit sapientiam. Est enim philosophia

✠ P. 333 ED. POTTER, 284 ED. PARIS.

[a] Prov. v, 2, 3, 5, 8, 9, 11, 20.

(7) *Ἤδη γάρ*. Hæc Clemens sumpsit e Philonis Judæi lib. *De cong. erud. quær. gratia*, p. 435: Τινὲς γὰρ, τοῖς φίλτροις τῶν θεραπαινίδων δελεασθέντες, ὠλιγώρησαν τῆς δεσποίνης φιλοσοφίας, καὶ κατεγήρασαν, οἱ μὲν ἐν ποιήμασιν, οἱ δὲ ἐν γραμμαῖς, οἱ δὲ ἐν χρωμάτων κράσεσιν, οἱ δὲ ἐν ἄλλαις μυρίαις, οὐ δυνηθέντες ἐπὶ τὴν ἀστὴν ἀναδραμεῖν. « Sunt enim qui ancillarum illecebris inescati, parvi penderunt heram philosophiam, et consenuerunt, quidam in poematibus, quidam in delineationibus, quidam in colorum temperaturis, alii in aliis rebus innumeris, non valentes sese ad matronam recipere. »

(8) *Ἀλλ' ὡς τά*. Hæc etiam sumpta sunt e Philone, C qui paulo post verba modo laudata, sic pergit: Καὶ μὴν ὥσπερ τὰ ἐγκύκλια συμφέρει πρὸς φιλοσοφίας ἀνάληψιν, οὕτω καὶ φιλοσοφία πρὸς σοφίας κτῆσιν. Ἔστι γὰρ φιλοσοφία ἐπιτήδευσις σοφίας, σοφία δὲ ἐπιστήμη θείων καὶ ἀνθρωπίνων, καὶ τῶν τούτων αἰτίων. Γένοιτ' οὖν ὥσπερ ἡ ἐγκύκλιος μουσικὴ, φιλοσοφίας, οὕτω καὶ φιλοσοφία δούλη σοφίας. Φιλοσοφία δὲ ἐγκράτειαν μὲν γαστρὸς, ἐγκράτειαν δὲ τῶν μετὰ γαστέρα, ἐγκράτειαν δὲ καὶ γλώττης ἀναδιδάσκει. Ταῦτα λέγεται μὲν εἶναι δι' αὑτὰ αἱρετὰ, σεμνότερα δὲ φαίνοιτο, εἰ Θεοῦ τιμῆς καὶ ἀρεσκείας ἕνεκα, ἐπιτηδεύοιτο· « Atqui sicut circulares, seu liberales, artes conferunt ad acquirendam philosophiam, ita philosophia ad parandam sapientiam. Est enim philosophia meditatio sapientiæ: sapientia vero, scientia rerum divinarum humanarumque, et causarum insuper. Ergo sicut encyclopædia musica philosophiæ servit, ita philosophia sapientiæ. At philosophia nos docet continere linguam, ventrem, et ea, quæ D sub ventre sunt. Hæc quamvis per se expetenda, angustiora tamen fiunt, quando in honorem Dei et causa religionis exercentur, » Ἐγκύκλιος παιδεία, « liberalium disciplinarum orbis » qualis fuerit, aliis etiam locis innuit Clemens: conf. p. 316, 343, 359, 428, 656, 661, 709, ed. Paris. His porro similia dicit Clementis discipulus, Origenes, *Contra Celsum* lib. III, p. 146, 147: Εἰ δὲ παραστήσεις μοι διδασκάλους πρὸς φιλοσοφίαν προπαιδεύοντας, καὶ ἐν φιλοσοφίᾳ γυμνάζοντας, οὐκ ἀποτρέψομεν ἀπὸ τούτων τοὺς νέους· πειράσομαι δὲ προγυμνασομένους αὐτοὺς ὡς ἐν ἐγκυκλίοις μαθήμασι καὶ τοῖς φιλοσοφουμένοις ἀναβιβάσαι ἐπὶ τὸ σεμνὸν καὶ ὑψηλὸν τῆς ἀληθείας τοὺς πολλοὺς Χριστιανῶν μεγαλοφωνίας, περὶ τῶν μεγίστων καὶ ἀναγκαιοτάτων διαλαμβανόντων· « Quod si mihi dederis præceptores philosophiam docentes et exercentes, a talibus non deterrebimus juvenes: sed ubi fuerint in horum scholis et orbe, ut vocant, disciplinarum præexercitati, subveham eos altius ad Christianorum sublimem ignotamque vulgo grandiloquentiam, disserentem de rebus maxime arduis et necessariis, » etc. Idem *Philocaliæ* cap. 13, p. 41, 42: Δύναται οὖν ἡ εὐφυΐα σου Ῥωμαῖόν σε νομικὸν ποιεῖν τέλειον, καὶ Ἑλληνικόν τινα φιλόσοφον τῶν νομιζομένων ἐλλογίμων αἱρέσεων. Ἀλλ' ἐγὼ τῇ πάσῃ τῆς εὐφυΐας δυνάμει σου ἐβουλόμην καταχρήσασθαί σε τελικῶς μὲν εἰς Χριστιανισμὸν, ποιητικῶς δέ. Διὰ τοῦτ' ἂν ηὐξάμην παραλαβεῖν σε καὶ φιλοσοφίας Ἑλλήνων τὰ οἱονεὶ εἰς Χριστιανισμὸν δυνάμενα γενέσθαι ἐγκύκλια μαθήματα, ἢ προπαιδεύματα, καὶ τὰ ἀπὸ γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας χρήσιμα ἐσόμενα εἰς τὴν τῶν ἱερῶν Γραφῶν διήγησιν· ἵν', ὥσπερ φασὶ φιλοσόφων παῖδες περὶ γεωμετρίας, καὶ μουσικῆς, γραμματικῆς τε καὶ ῥητορικῆς, καὶ ἀστρονομίας, ὡς συνερίθων φιλοσοφίᾳ, τοῦθ' ἡμεῖς εἴπωμεν καὶ περὶ αὐτῆς φιλοσοφίας πρὸς Χριστιανισμόν· « Potest igitur ingenium tuum Romanum te jurisconsultum facere absolutissimum, et Græcum philosophum ex iis sectis, quæ præstantiores habentur. Ego vero omni ingenii et animi contentione te uti volebam, quod finem attinet, ad Christianismum, sed et quoad effectionem. Idcirco cupiebam e philosophia Græcorum ea te accipere, quæ ad Christianam doctrinam circulares disciplinæ, vel præludia esse possunt, quæque ex geometria et astronomia usui futura sunt ad sacrarum Litterarum interpretationem: ut quod de geometria, musica, grammatica, rhetorica, et astronomia philosophi prædicant, tanquam philosophiæ sociis et adjutricibus, id nos de philosophia ad Christianam religionem dicamus. »

(9) *Οὕτω καὶ φιλόσοφ... σοφία δὲ ἐπ.* Οὕτω καὶ φιλοσοφία αὐτὴ πρὸς φιλοσοφίας κτῆσιν συνεργεῖ· ἔστι γὰρ ἡ μὲν φιλοσοφία ἐπιτήδευσις, ἡ σοφία δὲ ἐπ. edit. Flor. Φιλοσοφίας in σοφίας mutavit Sylburg., quem reliqui editores postea secuti sunt. Nos integram sententiam ex Philone restituimus. His porro similia sunt, quæ Stoici de « philosophia » ac « sapientia » tradebant. Plutarchus principio lib. I *De placitis philosophor.*: Οἱ μὲν οὖν Στωϊκοὶ ἔφασαν τὴν μὲν σοφίαν εἶναι θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστήμην, τὴν δὲ φιλοσοφίαν ἄσκησιν τέχνης ἐπιτηδείου. « Stoici igitur dicebant, sapientiam quidem divinarum humanarumque rerum scientiam esse: philosophiam vero accommodatæ artis exercitationem. » Clemens *Pædag.* lib. I, cap. ult., philosophiam ex mente Stoicorum definit ἐπιτήδευσιν λόγου ὀρθότητος. Eamdem, quam hic Clemens, sapientiæ definitionem tradit Origenes *Con-*

quidem exercitatio sapientiæ, sapientia vero rerum divinarum et humanarum, et causarum ipsarum scientia. Est enim sapientia domina philosophiæ, sicut illa illius, quæ præcedit, disciplinæ. Si enim philosophia profitetur continentiam et linguæ et ventris, et eorum quæ sunt sub ventrem, et est propter se eligenda : at multo videbitur venerabilior et præstantior, si exerceatur propter Dei honorem et cognitionem. Eorum autem, quæ dicta sunt, per hæc præbebit Scriptura testimonium. Sara erat olim sterilis, Abrahæ uxor; cum autem non pareret Sara, ancillam suam nomine Agar Ægyptiam permittit Abrahæ ad liberorum susceptionem. Sapientia ergo, quæ cum fideli cohabitat (fidelis autem et justus reputatus est Abraham) erat adhuc sterilis et sine liberis in illa generatione, ut quæ nihil adhuc Abrahæ, quod esset ex virtute, peperisset. Merito autem volebat, ut qui etiamnum in progressu erat, cum mundana disciplina (per Ægyptum autem allegorice significatur mundus) prius congrederetur, postea autem ad se quoque accedens divina providentia gigneret Isaac. Interpretatur autem Philo ✠ Agar quidem « incolatum : » hic enim dictum est, « Ne multum sis apud alienam [a] : » Saram autem, « meum principatum. » Licet ergo ei, qui disciplinis prius est institutus, venire ad sapientiam, quæ vel maxime principatum obtinet, ex qua crescit genus Israeliticum. Ex quibus ostenditur, sapientiam esse doctrina comparabilem, ad quam pervenit Abraham, ex contemplatione cœle-

τῆς φιλοσοφίας, ὡς ἐκείνη τῆς προπαιδείας. Εἰ γὰρ ἐγκράτειαν φιλοσοφία ἐπαγγέλλεται γλώσσης τε καὶ γαστρὸς, καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα, καὶ ἔστι δι' αὑτὴν αἱρετή· σεμνοτέρα φανεῖται καὶ κυριωτέρα, εἰ Θεοῦ τιμῆς τε καὶ γνώσεως ἕνεκεν ἐπιτηδεύοιτο. Τῶν εἰρημένων μαρτυρίαν παρέξει ἡ Γραφὴ διὰ τῶνδε· Σάῤῥα (10) στεῖρα ἦν πάλαι, Ἀβραὰμ δὲ γυνή· μὴ τίκτουσα ἡ Σάῤῥα, τὴν ἑαυτῆς παιδίσκην, ὀνόματι Ἀγὰρ, τὴν Αἰγυπτίαν, εἰς παιδοποιίαν ἐπιτρέπει τῷ Ἀβραάμ. Ἡ σοφία τοίνυν, ἡ τῷ πιστῷ σύνοικος, (πιστὸς δὲ εὐλογίσθη (11) Ἀβραὰμ καὶ δίκαιος·) στεῖρα ἦν ἔτι καὶ ἄτεκνος κατὰ τὴν γενεὰν ἐκείνην, μηδέπω μηδὲν ἐνάρετον ἀποκυήσασα τῷ Ἀβραάμ. Ἠξίου δὲ εἰκότως, τὸν ἤδη καιρὸν ἔχοντα προκοπῆς, τῇ κοσμικῇ παιδείᾳ (Αἴγυπτος δὲ ὁ κόσμος ἀλληγορεῖται·) συνευνασθῆναι πρότερον, ὕστερον δὲ, καὶ αὐτῇ προσελθόντα κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν, γεννῆσαι τὸν Ἰσαάκ. Ἑρμηνεύει δὲ ὁ Φίλων τὴν μὲν Ἀγὰρ (12) « παροίκησιν· » ἐνταῦθα γὰρ εἴρηται· « Μὴ πολὺς ἴσθι πρὸς ἀλλοτρίαν· » τὴν Σάῤῥαν (13) δὲ « ἀρχή μου. » Ἔνεστιν οὖν, προπαιδευθέντα, ἐπὶ τὴν ἀρχικωτάτην σοφίαν ἐλθεῖν, ἀφ' ἧς τὸ Ἰσραηλιτικὸν γένος αὔξεται. Ἐξ ὧν δείκνυται διδακτικὴν (14) εἶναι τὴν σοφίαν, ἣν μετῆλθεν Ἀβραὰμ, ἐκ τῆς τῶν οὐρανίων θέας μετιὼν εἰς τὴν κατὰ Θεὸν πίστιν τε καὶ δικαιοσύνην. Ἰσαὰκ (15) δὲ « τὸ αὐτομαθὲς » ἐνδείκνυται· διὸ καὶ Χριστοῦ τύπος εὑρίσκεται. Οὗτος μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τῆς Ῥεβέκκας, ἣν « ὑπομονὴν » μεταφράζουσιν· πλείοσι δὲ συνέρχεσθαι ὁ Ἰακὼβ (16) λέγεται ὡς ἂν « ἀσκητὴς » ἑρμηνευόμενος. Διὰ πλειόνων δὲ

✠ P. 334 ED. POTTER. [a] Proverb. v, 20.

tra Celsum lib. III, p. 154, ejus partem superius recitavit Clemens *Pædag.* lib. II, cap. 2, p. 154. Eamdem alii philosophiæ tribuunt quam a σοφίᾳ non distinguunt, Alcinous *Anim. in Porphyr.* cap. 1 : Φιλοσοφία δέ ἐστιν ἐπιστήμη θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων· « Philosophia autem est rerum divinarum humanarumque scientia. »

(10) *Σάῤῥα.* Hæc etiam a Philone didicit Clemens : nam hic haud procul a principio libri superius memorati in persona Saræ hæc dicit : Εἴσελθε οὖν, φησὶ, πρὸς τὴν παιδίσκην μου, τὴν τῶν μέσων καὶ ἐγκυκλίων ἐπιστημῶν μέσην παιδείαν, ἵνα τεκνοποιήσῃ πρότερον ἐξ αὐτῆς· αὖθις γὰρ δυνήσῃ καὶ τῶν πρὸς τὴν δέσποιναν ὁμιλιῶν, γενέσεις παίδων γνησίων ἀπόνασθαι· « Ingredere igitur, inquit, ad ancillam meam mediarum et encyclicarum artium mediam disciplinam, ut prius ex ea liberos suscipias; posthac enim poteris ex consuetudine cum domina frui legitimis liberis. » Ibidem plura ejusdem argumenti occurrunt, quibus Philo reliquas artes ac disciplinas sapientiæ quodammodo ancillari ostendit.

(11) *Εὐλογίσθη.* Scribendum cum Sylburgio ἐλογίσθη. Respicit enim Rom. IV, 9 : ἐλογίσθη τῷ Ἀβραὰμ ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην.

(12) *Ἀγάρ.* Philo, paulo post verba jam laudata, hæc adjicit : Γένος μὲν ἔστιν Αἰγυπτία, καλεῖται δὲ Ἀγάρ. Τοῦτο δὲ ἑρμηνευθέν ἐστι παροίκησις· « Siquidem Ægyptia genere, nominatur Agar. Hoc autem si interpretere, est incolatus. »

(13) *Τὴν Σάῤῥαν.* Philo non procul a principio libri *Περὶ τῶν χερουβίμ*, etc., ait : Σάῤῥα δὲ σύμβολον ἀρχῆς ἐμῆς· καλεῖται γὰρ ἀρχή μου· « Sarra vero symbolum principatus mei ; significatur enim eo nomine principatus meus. » Ibidem etiam allegoriam Saræ Abrahami et Agaris latius prosequitur.

(14) *Διδακτικήν.* « Docendi potestate præditam, » male vertit Hervetus. Vult enim auctor, « sapientiam doctrina comparari posse. » Quo sensu Philo, a quo Clemens hæc sumpsit, hac voce usus est, libri *Περὶ τῆς εἰς τὰ προπαιδ. συνόδου*, p. 429 : Διὰ τί; ὅτι καὶ διδακτικὴ ἀρετὴ, ἣν Ἀβραὰμ μέτεισιν· « Quare? quia virtus, quam Abraham prosequitur, docibilis est. » Si quis tamen διδακτή apud Clementem, et διδακτήν apud Philonem substituere malit, haud repugnabo. Sunt enim hujusmodi voces εὐμετάβολοι. Sic enim hujus *Strom.* p. 297, μεθεκτοί pro μεθεκτικοί occurrit, et ἐφεκτοί pro ἐφεκτικοί *Strom.* VIII, p. 777. Porro notum est, Stoicos etiam docuisse, virtutem esse διδακτήν, quod tradit in Zenone Laertius lib. VII, seg. 91.

(15) *Ἰσαάκ.* Hujus etymon et allegoriam Philoni debet Clemens : qui libri superius memorati pag. 429 eo allusit : Τὸ δὲ αὐτομαθὲς γένος, οὗ ἐκοινώνησεν Ἰσαάκ. « At genus, » inquit, « a seipso doctum, in quo Isaac censetur, » etc. Deinde Rebeccæ interpretationem tradit : Καλεῖται δὲ παρὰ μὲν Ἕλλησιν Ὑπομονὴ, παρὰ δὲ τοῖς Ἑβραίοις Ῥεβέκκα· « Vocatur autem a Græcis Tolerantia, ab Hebræis vero Rebecca. » Quam etymologiam aliis etiam pluribus locis enarrat. Eamdem Clemens superius refert *Pædag.* lib. I, cap. 5, p. 90 edit. Paris.

(16) *Ὁ Ἰακώβ.* Philo, loco superius dicto, hæc adjicit : Καὶ ἡ δι' ἀσκήσεως τελουμένη, περὶ ἣν Ἰακὼβ ἐσπουδακέναι φαίνεται· διὰ πλειόνων γὰρ καὶ διαφερόντων αἱ ἀσκήσεις δογμάτων, ἡγουμένων, προαπαντώντων, ὑστεριζόντων, πόνους τοτὲ μὲν ἐλάττους, τοτὲ δὲ μείζους ἐχόντων· « Itidem quæ per meditationem absolvitur, quod genus virtutis Jacob sectatum apparet : meditationes enim constant ex compluribus variis dogmatibus, antecedentibus, consequentibus, citius aut serius occurrentibus, et labores nunc minores, nunc majores exhibentibus. » Quæ verba Clemens abbreviavit.

καὶ διαφερόντων αἱ ἀσκήσεις δογμάτων· ὅθεν καὶ A Ἰσραὴλ (17), οὗτος μετονομάζεται, ὁ τῷ ὄντι « διορατικὸς, » ὡς ἂν πολύπειρός τε καὶ ἀσκητικός. Εἴη δ' ἄν τι καὶ ἄλλο δηλούμενον διὰ τῶν τριῶν προπατόρων, κυρίαν εἶναι τὴν σφραγῖδα τῆς γνώσεως, ἐκ φύσεως, καὶ μαθήσεως, καὶ ἀσκήσεως συνεστῶσαν. Ἔχοις δ' ἂν καὶ ἄλλην εἰκόνα τῶν εἰρημένων, τὴν Θήμαρ (18) ἐπὶ τριόδου καθεσθεῖσαν, καὶ πόρνης δόξαν παρασχοῦσαν· ἣν ὁ φιλομαθὴς Ἰούδας, (« δυνατὸς (19) » δὲ ἑρμηνεύεται,) ὁ μηδὲν ἄσκεπτον καὶ ἀδιερεύνητον καταλιπὼν, ἐπεσκέψατο, καὶ πρὸς αὐτὴν ἐξέκλινε, σώζων τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὁμολογίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀβραὰμ, παραζηλούσης τῆς Σάῤῥας τὴν Ἀγὰρ παρευδοκιμοῦσαν αὐτὴν (20), ὡς ἂν τὸ χρήσιμον ἐκλεξάμενος μόνον τῆς κοσμικῆς φιλοσοφίας, « Ἰδοὺ ἡ παιδίσκη ἐν ταῖς χερσί σου· B χρῶ αὐτῇ ὡς ἄν σοι ἀρεστὸν ᾖ, » φησί· δηλῶν ὅτι, Ἀσπάζομαι μὲν τὴν κοσμικὴν παιδείαν, καὶ ὡς νεωτέραν, καὶ ὡς συνθεραπαινίδα· τὴν δὲ ἐπιστήμην τὴν σὴν, ὡς τελείαν δέσποιναν, τιμῶ καὶ σέβω. « Καὶ ἐκάκωσεν (21) αὐτὴν Σάῤῥα· » Ἴσον τῷ, Ἐσωφρόνισε

A stium transiens ad eam, quæ ex Deo est, fidem et justitiam. Per Isaac autem id, quod « per se didicit, » indicatur. Quare etiam Christi typus invenitur. Is fuit vir unius uxoris, nempe Rebeccæ, quam transferunt « tolerantiam. » Dicitur autem Jacob congredi cum pluribus, ut qui exponatur « exercitator. » Fiunt autem exercitationes per plura et differentia dogmata. Unde hic etiam nominatur Israel, qui revera est vi « perspiciendi » præditus, ut qui sit multarum rerum peritus, et ad exercendum accommodatus. Fuerit etiam aliquid aliud quod significatur per tres illos priores patres, nempe esse firmum ac validum cognitionis signaculum, quod constat ex natura, et doctrina, et exercitatione. Habueris autem etiam aliam eorum, quæ dicta sunt, B similitudinem, Thamar, quæ sedit in trivio, **123**
et visa est esse meretrix, quam studiosus Judas ✠ (exponitur autem « potens »), qui nihil reliquit, quod non consideret ac scrutetur, consideravit, et ad eam declinavit, servans eam, quam habuit, in Deum « confessionem. » Unde etiam Abra-

✠ P. 335 ED. POTTER, 285 ED. PARIS.

(17) *Ἰσραήλ*. Philo ejusdem libri p. 431 : Ἰσραὴλ γὰρ *ὁρῶν Θεὸν* ἑρμηνεύεται. « Israel enim *videns Deum* explicatur. » Sed Clemens fortasse ea Philonis verba præ oculis habuit, quæ occurrunt libri *Περὶ μέθης* p. 251 : Ἡνίκα γοῦν ὁ ἀσκητὴς Ἰακὼβ, καὶ τοὺς ἀρετῆς ἄθλους διαθλῶν, ἔμελλεν ἀκοὰς ὀφθαλμῶν ἀντιδιδόναι, καὶ λόγους ἔργων, καὶ προκοπὰς τελειότητος, τοῦ φιλοδώρου Θεοῦ βουληθέντος αὐτοῦ τὴν διάνοιαν ἐνομματῶσαι, ἵνα ταῦτ' ἐναργῶς ἴδῃ, ἃ πρότερον ἀκοῇ παρελάμβανε· (πιστοτέρα γὰρ ὄψις ὤτων·) ἐπήχησαν οἱ χρησμοί· C Οὐ κληθήσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰακὼβ, ἀλλὰ Ἰσραὴλ ἔσται σου τὸ ὄνομα, ὅτι ἴσχυσας μετὰ Θεοῦ καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατῶς. Ἰακὼβ μὲν οὖν μαθήσεως καὶ προκοπῆς ὄνομα, ἀκοῆς ἐξηρτημένων δυνάμεων, Ἰσραὴλ δὲ τελειότητος. Ὅρασιν γὰρ Θεοῦ μηνύει τοὔνομα. « Quando igitur exercitator ille Jacob exantlans virtutis certamina, permutaturus erat aures pro oculis, verba pro operibus, profectum pro perfectione, benignissimo Deo volente illustrare mentis ejus oculos, ut jam manifeste cerneret, quæ prius auditu perceperat (oculis enim tutius creditur, quam auribus), insonuit ei hoc oraculum : « Non « nominaberis posthac Jacob, sed Israel erit nomen « tuum, quia cum Deo validus fuisti, et cum ho- « minibus. » Est igitur Jacob discentis et proficientis nomen, pendentis ex auditus viribus, perfecti vero Israel. Nam « visionem Dei » nomen id significat. » Eamdem etymologiam superius tradit Clemens, *Pædag.* lib. I, c. 7, p. 110 edit. Paris., et infra *Strom.* II, p. 367. Eo alludunt *Constitutiones apostolicæ*, lib. VII, cap. 36 : Τὸν ἀληθινὸν Ἰσραὴλ, τὸν θεοφιλῆ, τὸν ὁρῶντα Θεόν « Verum Israel, Deo charum, quique Deum videt. » Optatus Milevitanus sub fin. lib. II : « Israel, id est, qui mente Deum videat. » Justino martyri *Dialogi cum Tryphone*, pag. 354, Israel est ἄνθρωπος νικῶν δύναμιν. « Homo vincens virtutem ; » Tertulliano « cum Deo invalescens. » Qui de « visione Dei » loquuntur, Israelem ducunt a verbo ראה. Sed longe præstat alia etymologia e sacris Scripturis petita, a verbo שרה et nomine שר, secundum quam Israel Josepho est ἀντιστὰς ἀγγέλῳ Θείῳ. Hieronymo Israel est *princeps cum Deo*, vel, *princeps Dei.* « Quamvis igitur, » inquit, « grandis auctoritatis, et eloquentiæ, et ipsorum umbra nos opprimat, qui Israel « virum, » sive « mentem videntem Deum » transtulerunt ; nos magis Scripturæ, et angeli, et Dei, qui ipsum Israel vocavit, auctoritate ducimur, quam cujuslibet eloquentiæ sæcularis. » Verum in Hebraicis vocibus explicandis sæpe lapsi sunt Patres Græci Latinique.

(18) *Θήμαρ*. Vulg. Bibliis Θάμαρ est, Gen. XXXVIII. SYLBURG. — Porro hanc etiam allegoriam e libro Philonis superius dicto sumpsit Clemens, pag. 442 : Θάμαρ ἐπὶ τριόδου καθέζεται, πόρνης δόξαν παρασχοῦσα τοῖς ὁδῷ βαδίζουσιν, ἵνα οἱ περιέργως ἔχοντες, ἀνακαλύψαντες ἀναφήνωσι, καὶ καταθεάσωνται τὸ ἄψαυστον καὶ ἀμίαντον καὶ παρθένιον ὄντως αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης εὐπρεπέστατον κάλλος· τίς C οὖν ὁ ἐξεταστικὸς, καὶ φιλομαθὴς, καὶ μηδὲν ἄσκεπτον καὶ ἀδιερεύνητον τῶν ἐγκεκαλυμμένων πραγμάτων παραλιπεῖν ἀξιῶν ἐστιν, ὅτι μὴ ὁ ἀρχιστράτηγος, καὶ βασιλεὺς, καὶ ταῖς πρὸς Θεὸν ὁμολογίαις ἐμμένων τε καὶ χαίρων, ὄνομα Ἰούδας ; « Thamar sedet in trivio, pro meretrice se ostentans prætereuntibus, ut curiosior quispiam velum detrahat, et intemerati virgineique pudoris pulchritudinem decentissimam conspiciat. Sed quis est ille quæsitor discendi cupidus, nihil indiscussum et inexploratum sinens, nisi summus ille dux et rex, libenter perstans in icto semel cum Deo fœdere, Judas nomine? »

(19) *Δυνατός*. Philoni Judas est Κυρίῳ ἐξομολόγησις, lib. *De plantatione Noe*, pag. 233 : Ἰούδας, ὃς ἑρμηνεύεται *Κυρίῳ ἐξομολόγησις*. « Judas, qui explicatur *Domino confessio*. » Idem, lib. I *De legis allegor.* pag. 55 : Τοῦ μὲν ἐξομολογουμένου ὁ Ἰούδας σύμβολον· « Judas confitentem significat. » Ad quod etiam non solum alludit Philo in verbis proxime superiori nota allatis, sed etiam Clemens in iis D quæ jam sequuntur : Σώζων τὴν πρὸς Θεὸν ὁμολογίαν· « Servans confessionem in Deum. » Et *Strom.* VII, p. 763 : Ἰουδαία γὰρ ἐξομολόγησις ἑρμηνεύεται· « Judæa enim exponitur confessio. » *Constitutionum apostol.* lib. II, cap. 60 : Ἰούδας γὰρ ἐξομολόγησις ἑρμηνεύεται. « Judas enim confessio exponitur. » Ubi hæc adnotavit Cotelerius : « Passim auctores Judam de confessione et laude, confessore et laudatore interpretantur. At Clementi Alexandrino in *Miscellaneo* I, p. 285, « Judas » est « potens, » δυνατός, יד quippe significat « robur » ac « potestatem, » et ידה « dejecit, » quod est potentis. »

(20) *Αὐτήν*. F. αὐτῇ SYLBURG. — Hæc etiam Clemens sumpsit e libro Philonis *De cong. quær. erud. gratia*, p. 446.

(21) *Καὶ ἐκάκ.* Philo libri jam dicti pag. 447 : Διόπερ ἐπιφέρει· Καὶ ἐκάκωσεν αὐτὴν, ἴσον τῷ ἐνουθέτησε καὶ ἐσωφρόνισε· « Quapropter mox additur : Et afflixit eam : ac si dixisset, castigavit, et coegit

ham, cum Sara æmularetur Agar, quæ erat in majori quam ipsa existimatione, ut qui sæcularis philosophiæ solum id, quod est utile, elegisset, « Ecce, » inquit[a], « ancilla in manibus tuis, utere ea ut lubet. » Quasi diceret : Sæcularem quidem amplector doctrinam, et ut juniorem, et ut conservam : scientiam autem tuam, ut perfectam dominam, honoro, et colo. « Et afflixit eam Sara, » quod perinde est ac correxit et admonuit. Recte itaque dictum est : « Noli negligere disciplinam Domini, neque defatigeris cum ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus, castigat : flagellat autem omnem filium, quem recipit[b]. » Ac prædictæ quidem Scripturæ, cum eas in aliis locis examinabimus, alia mysteria repræsentare comperientur. Hic vero id solum dicimus, quod philosophia inquisitionem veritatis et naturæ rerum contineat : hæc autem est veritas, de qua ipse dixit Dominus : « Ego sum veritas[c]. » Et rursus, quod disciplina, quæ præcedit eam, quæ est in Christo, quietem, exerceat mentem et excitet intelligentiam, generando ingenii acumen aptum ad inquirendum per veram philosophiam, quam inventam, vel potius acceptam, mystæ habent ab ipsa Veritate.

A καὶ ἐνουθέτησεν. Εὖ γοῦν εἴρηται, « Παιδείας Θεοῦ (22), υἱὲ, μὴ ὀλιγώρει· μηδὲ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος. Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν, ὃν παραδέχεται. » Κατ' ἄλλους μέντοι γε τόπους (23) ἐξεταζόμεναι αἱ προειρημέναι γραφαὶ ἄλλα μυστήρια μηνύουσι παρεστάναι. Φαμὲν τοίνυν ἐνθένδε γυμνῷ τῷ λόγῳ, τὴν φιλοσοφίαν ζήτησιν ἔχειν περὶ ἀληθείας καὶ τῆς τῶν ὄντων φύσεως· ἀλήθεια δὲ αὕτη, περὶ ἧς ὁ Κύριος αὐτὸς εἶπεν, « Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια· » τήν τε αὖ προπαιδείαν τῆς ἐν Χριστῷ ἀναπαύσεως, γυμνάζειν τὸν νοῦν, καὶ διεγείρειν τὴν σύνεσιν, ἀγχίνοιαν γεννῶσαν ζητητικὴν διὰ φιλοσοφίας ἀληθοῦς, ἣν εὑρόντες, μᾶλλον (24) δὲ εἰληφότες, B παρ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἔχουσιν οἱ μύσται.

CAPUT VI.

Institutione plerumque, non natura, bonos fieri, multumque ad eruditionem virtutem conferre.

Multum autem confert ea promptitudo, quam prævia exercitatio conciliat, ad videndum ea quæ oportet : mentis autem fuerint exercitatio ea quæ mente possunt percipi. Triplex autem eorum natura, quæ in quantis continuis, et quantis discretis, et iis, quæ sunt dicenda, consideratur. Quæ enim ex demonstrationibus conficitur oratio, perfectam animæ fidem facit ejus, quod consequitur, ut non putet id, quod demonstratum est, aliter se habere : nec sinit ut iis succumbat, quæ nobis per fraudem incurrunt. In his ergo disciplinis a sensilibus expurgatur et excitatur anima, ut possit veritatem perspicere. Victus enim, et bona eruditio, si servetur, bonas efficit naturas : et ✠ bonæ naturæ talem suscipientes disciplinam, fiunt adhuc prioribus meliores, cum ad alia, tum ad gignendum, quemadmodum in aliis animalibus. Unde etiam dicit : « Vade ad formicam, o piger, et efficere illa sapientior, » quæ « multum » et omnis generis « nutrimentum recondit tempore messis » adversus minas hiemis[d]. « Aut vade ad apem, et disce quam laboriosa sit : ipsa enim omne pratum depascens, unum favum generat. » Si autem « oras in cella[e] » sicut docuit Dominus « adorare spiritu[f], » non utique cura tua solum circa domum versabitur, sed etiam circa animam, quænam sint ei tribuenda, et quem-

Πολλὰ δ' ἡ ἑτοιμότης πρὸς τὸ τὰ δέοντα ὁρᾷν διὰ τῆς προγυμνασίας συμβάλλεται· εἴη δ' ἂν γυμνασία τῷ νῷ τὰ νοητά. Τριττὴ δὲ ἡ τούτων φύσις, ἔν τε ποσοῖς, καὶ πηλίκοις, καὶ λεκτοῖς θεωρουμένη. Ὁ γὰρ ἀπὸ τῶν ἀποδείξεων λόγος, ἀκριβῆ πίστιν ἐντίθησι τῇ ψυχῇ τοῦ παρακολουθοῦντος, ὥστε μηδ' ἂν ἄλλως ἔχειν τὸ ἀποδειχθὲν οἴεσθαι· τοῖς τε αὖ δι' ἀπάτην ὑποτρέχουσιν ἡμῖν, ὑποπίπτειν οὐκ ἐᾷ. Ἐν τούτοις οὖν τοῖς μαθήμασιν ἐκκαθαίρεταί τε τῶν αἰσθητῶν, C καὶ ἀναζωπυροῦται ἡ ψυχὴ, ἵνα δή ποτε ἀλήθειαν διιδεῖν δυνηθῇ. Τροφὴ (25) γὰρ, καὶ ἡ παίδευσις ἡ χρηστὴ σωζομένη, φύσεις ἀγαθὰς ποιεῖ· καὶ αἱ φύσεις αἱ χρησταὶ, τοιαύτης παιδείας ἀντιλαμβανόμεναι, ἔτι βελτίους τῶν πρότερον φύονται εἴς τε τὰ ἄλλα, καὶ εἰς τὸ γεννᾷν, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις. Διὸ καί φησιν· « Ἴθι πρὸς τὸν μύρμηκα, ὦ ὀκνηρέ· καὶ γενοῦ ἐκείνου σοφώτερος, » ὃς « πολλὴν » καὶ παντοδαπὴν ἐν τῷ ἀμήτῳ παρατίθεται πρὸς « τὴν τοῦ χειμῶνος » ἀπειλὴν « τὴν τροφήν· ἢ, Πορεύθητι πρὸς τὴν μέλισσαν, καὶ μάθε ὡς ἐργάτις ἐστί· καὶ αὐτὴ γὰρ, πάντα τὸν λειμῶνα ἐπινεμομένη, ἓν κηρίον γεννᾷ. » Εἰ δὲ « ἐν τῷ ταμιείῳ εὔχῃ, » ὡς ὁ Κύριος ἐδίδαξε « πνεύματι προσκυνεῖν, » οὐκ ἔτι περὶ τὸν οἶκον εἴη ἂν μόνη ἡ οἰκονομία, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν ψυχὴν, D τίνα τε ἐπινεμητέον αὐτῇ, καὶ ὅπως, καὶ ὁπόσον· τίνα τε ἀποθετέον καὶ ἐπιθησαυριστέον εἰς αὐ-

✠ P. 336 ED. POTTER, 286 ED. PARIS. [a] Gen. xvi, 6. [b] Prov. iii, 11, 12. Heb. xii, 5, 6. [c] Joan xiv, 6. [d] Prov. vi, 6, 8. [e] Matth. vi, 6. [f] Joan. iv, 23.

officium facere. » Item paulo post p. 449, Salomonis dictum recitat, quod hic apud Clementem sequitur.

(22) *Παιδείας Θ.* Υἱὲ, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, Prov. Υἱέ μου, μὴ ὀλ. π. Κ. Hebr. Philo eodem modo hæc verba recitat, quo Clemens. Mox, καὶ μὴ ἐκλύου pro μηδὲ ἐκλύου, Philo. Dein, ἐλέγχει pro παιδεύει, Proverb. et Philo : sed παιδεύει exstat. Hebr.

(23) *Τόπους.* Scribi etiam possit τύπους, « typos. » Sic paulo superius Isaac dicitur Χριστοῦ τύπος.

(24) *Ἣν εὑρόντες, μ.* Malim sic distinguere : Ἣν εὑρόντες, μᾶλλον δὲ εἰληφότες παρ' αὐτῆς τῆς Ἀληθείας, ἔχ. « Quam inventam, vel potius ab ipsa Veritate acceptam, habent mystæ. » Ubi per « veritatem » intelligit Christum.

(25) *Τροφή.* « Victui » comparat scientias : quippe quibus mens nutrita et aucta, ad « generationem, » seu inventionem, apta fit, quemadmodum victu corpus.

A την· καὶ ὅτε ταῦτα προκομιστέον, καὶ πρὸς οὕστινας. Οὐ γὰρ φύσει, μαθήσει δὲ, οἱ καλοὶ κἀγαθοὶ γίνονται, καθάπερ ἰατροὶ καὶ κυβερνῆται. Ὁρῶμεν γοῦν κοινῶς οἱ πάντες τὴν ἄμπελον καὶ τὸν ἵππον· ἀλλ' ὁ μὲν γεωργὸς εἴσεται, εἰ ἀγαθὴ πρὸς καρποφορίαν, ἢ κακὴ ἡ ἄμπελος· καὶ ὁ ἱππικὸς ἄθυμον (26), ἢ ταχὺν διακρίνει ῥᾳδίως· τὸ δ' ἄλλους παρ' ἄλλους εὖ πεφυκέναι πρὸς ἀρετὴν, ἐπιτηδεύματα μέν τινα τῶν οὕτω πεφυκότων παρὰ τοὺς ἑτέρους ἐνδείκνυται· τελειότητα δὲ κατ' ἀρετὴν, οὐδ' ἥν τιν' οὖν τῶν ἄμεινον φύντων κατηγορεῖ, ὁπότε καὶ οἱ κακῶς πεφυκότες πρὸς ἀρετὴν, τῆς προσηκούσης παιδείας τυχόντες, ὡς ἐπίπαν καλοκἀγαθίας ἤνυσαν· καὶ αὖ τὰ ἐναντία, οἱ ἐπιτηδείως φύντες, ἀμελείᾳ γεγόνασι κακοί. Φύσει δ' αὖ κοινωνικοὺς καὶ δικαίους ὁ Θεὸς ἡμᾶς ἐδημιούργησεν, ὅθεν οὐδὲ τὸ δίκαιον ἐκ μόνης φαίνε- B σθαι τῆς θέσεως ῥητέον· ἐκ δὲ τῆς ἐντολῆς ἀναζωπυρεῖσθαι τὸ τῆς δημιουργίας ἀγαθὸν νοητέον, μαθήσει παιδευθείσης τῆς ψυχῆς ἐθέλειν αἱρεῖσθαι τὸ κάλλιστον (27). Ἀλλὰ καθάπερ καὶ ἄνευ γραμμάτων πιστὸν εἶναι δυνατόν φαμεν· οὕτω συνεῖναι (28) τὰ ἐν τῇ πίστει λεγόμενα οὐχ οἷόν τε, μὴ μαθόντα, ὁμολογοῦμεν. Τὰ μὲν γὰρ εὖ λεγόμενα προσίεσθαι, τὰ δὲ ἀλλότρια μὴ προσίεσθαι, οὐχ ἁπλῶς ἡ πίστις, ἀλλ' ἡ περὶ τὴν μάθησιν πίστιν ἐμποιεῖ. Εἰ δ' ἡ ἄγνοια, ἀπαιδευσία τε ἅμα καὶ ἀμαθία, τὴν ἐπιστήμην τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων ἐντίθησι τῇ διδασκαλίᾳ, ἀλλ' ὡς ἐν πενίᾳ βίου ὀρθῶς ἐστι βιοῦν, οὕτω δὲ καὶ ἐν περιουσίᾳ ἔξεστι· καὶ ῥᾷον ἅμα καὶ θᾶττον σὺν τῇ προπαιδείᾳ θηρᾶσαι ἄν τινα τὴν ἀρετὴν ὁμολογοῦμεν, C οὐδὲ δίχα τούτων ἀθήρατον οὖσαν· πλὴν καὶ τότε τοῖς μεμαθηκόσι, καὶ τὰ αἰσθητήρια (29) συγγεγυμνασμένοις. « Μῖσος μὲν γὰρ, » φησὶν ὁ Σολομὼν, « ἐγείρει νεῖκος, ὁδοὺς δὲ ζωῆς φυλάσσει παιδεία· » ὡς μὴ ἀπατηθῆναι, ὡς μὴ κλαπῆναι πρὸς τῶν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἀκροωμένων κακοτεχνίαν ἠσκηκότων. « Παιδεία (30) δὲ ἀνεξέλεγκτος (31) πλανᾶται, » φησί· καὶ χρὴ μετεῖναι τὸ ἐλεγκτικὸν εἶδος, ἕνεκα τοῦ τὰς δόξας τὰς ἀπατηλὰς διακρούεσθαι τῶν σοφιστῶν· Εὖ γοῦν καὶ Ἀνάξαρχος εὐδαιμονικῶς (32) ἐν τῷ *Περὶ βασιλείας* γράφει· « Πολυμαθείη κάρτα μὲν ὠφελεῖ, κάρτα δὲ βλάπτει τὸν ἔχοντα· ὠφελέει μὲν τὸν ἄξιον ὄντα (33), βλάπτει δὲ, τὸν ῥηϊδίως φωνέοντα πᾶν ἔπος, κ' ἐν παντὶ δήμῳ. Χρὴ δὲ καιροῦ μέτρα εἰδέ-

admodum, et quantum; et quænam sint reponenda, et in ipsam recondenda; et quando ea afferenda, et ad quos. Non enim natura, sed doctrina viri boni et honesti fiunt, quemadmodum medici et gubernatores. Omnes itaque communiter videmus vitem et equum: sed sciet quidem agricola, vitisne ad ferendum fructum bona sit, an mala; et qui equorum habet cognitionem, facile discernit ignavum vel celerem. Alios autem esse aliis natura ad virtutem aptiores, ostendunt quidem quædam studia eorum, qui sunt aliis natura aptiores; virtutis autem perfectionem inesse istis, qui sunt meliori natura, nullam arguit, quod etiam qui natura minime apti sunt ad virtutem, eam quam par est assecuti disciplinam, vel ad omne genus probitatis et honestatis pervenerint; et contra, qui natura apti erant ad virtutem, evaserint mali negligentia et incuria. Cum vero nos natura ad societatem aptos justosque Deus fabricatus est, justitia ex sola constitutione oriri dicenda non est, sed potius id, quod a creatione inerat, bonum vi præcepti suscitari intelligendum est, cum ex doctrina didicerit anima velle quod optimum est eligere. Sed quemadmodum vel sine litteris fidelem posse esse dicimus, ita quæ in fide dicuntur non posse intelligere eum, qui non est doctus, confitemur. Quæ enim bene dicuntur admittere, aliena autem non admittere, non simplex fides, sed ea demum, quæ cum doctrina juncta est, efficit. Quod si ignorantia, imperitia simul et inscitia, rerum divinarum et humanarum scientiam æque affert ac doctrina: at quemadmodum in egestate licet recte vivere, ita etiam licet in abundantia: quin et facilius simul et celerius disciplinis liberalibus institutum posse aliquem virtutem assequi confitemur: quæ tamen non est ejusmodi, ut sine iis capi non possit; sed tunc quoque ab iis, qui didicerunt, et sensus habent exercitatos. ✠ « Odium enim, » inquit Salomon, « excitat contentio, vias autem vitæ custodit disciplina [a]; » ut non decipiamur neque circumveniamur ab iis qui, ad auditorum perniciem, improbam artem exercuerunt: « Disciplina autem vagatur, » inquit, « inconfutabilis [b]. » Oportet itaque arguendi et refellendi genus persequi, ut sophistarum fallaces repellamus

✠ P. 337 ED. POTTER, 287 ED. PARIS. [a] Prov. x, 12, 17. [b] Ibid., 17.

(26) *Ἄθυμον*. Forte verius ῥᾴθυμον, « segnem. » SYLBURG.

(27) *Τὸ κάλλιστον*. Videtur respexisse ad illud Theognidis: Κάλλιστον τὸ δικαιότατον· « Res pulcherrima, quæ justissima. » Idem Aristoteles docet v *Ethic. ad Nicomachum*. F. Morellus P. R. COLLECT.

(28) *Συνεῖναι*. H. mavult συνιέναι, præs. temp. SYLBURG.

(29) *Τὰ αἰσθητήρια*. Respicit Hebr. v, 14: Τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφὴ, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.

(30) *Παιδεία*. Rectius vulg. Biblia Prov. x, παιδείᾳ, dat. casu. SYLBURG.

(31) *Ἀνεξέλεγκτος*. « Correptionem deserens, » vel « contemnens. » Nesciit interpres hoc e Prov. x, 17, secundum LXX desumptum: alibi etiam turpissime lapsus est in sententiis e Græco τῶν Ο' de- D sumptis, Latine vertendis. LOWTH.

(32) *Εὖ γοῦν καὶ Ἀνάξαρχος εὐδαιμονικῶς*. Εὐδαιμονικῶς agnoscit etiam *Epitome* ms. H. dubitat, an legendum sit ὁ εὐδαιμονικός. SYLBURG. — Vel, retenta voce εὐδαιμονικῶς, scribendum: Εὖ γοῦν Ἀνάξαρχος καὶ εὐδαιμονικῶς· « Bene igitur Anaxarchus, ac prout decebat eum, qui εὐδαιμονικός » dictus est. Scribit enim Laertius in Anaxarcho, Οὗτος διὰ τὴν ἀπάθειαν καὶ εὐκολίαν τοῦ βίου εὐδαιμονικὸς ἐκαλεῖτο· « Hic Anaxarchus ob animi constantiam, et facilem vivendi rationem fortunatus appellabatur. » Idem tradunt etiam Ælianus *Variæ historiæ* lib. IX, cap. 37, et Sextus Empiricus lib. *Adv. mathematicos* pag. 146. Id cognominis nonnullis etiam aliis datum, scribunt Athenæus lib. XII, et Laertius in sui operis procemio.

(33) *Τὸν ἄξιον ὄντα*. H., τὸν μὴ διεξιόντα. SYLBURG.

opiniones. Recte profecto ac divine Anaxarchus scribit in libro *De regno* : « Multa ac varia doctrina multum quidem juvat, multum autem lædit eum, qui eam possidet. Juvat quidem eum, qui dignus est : lædit autem eum, qui quidvis dicit, et coram universo populo. Oportet autem scire mensuram temporis. Hic est autem finis sapientiæ. Quicunque autem canunt præ foribus, etiamsi quid sapienter ac perite cecinerint, non reputantur sapientes, sed opinionem subeunt stultitiæ. » Et Hesiodus :

A ναι· σοφίης γὰρ οὗτος ὅρος· ὅσοι δὲ καὶ θύρησιν (34) ἀείδουσιν, ἢ ἣν πη πεπνυμένα ἀείδωσιν, οὐ τιθέμενοι ἐν σοφίῃ, γνώμην δ' ἔχουσι μωρίης. » Καὶ Ἡσίοδος·

124 *Musarum, reddunt hominem quæ multa loquentem*
Divinum, vocalem.

Μουσάων, αἵ τ' ἄνδρα πολυφραδέοντα τιθεῖσαι
Θέσπιον, αὐδήεντα·

In verbis enim copiosum dicit « multa loquentem; » acrem autem ac vehementem, « vocalem ; » et « divinum, » eum, qui est peritus, et philosophus, et sciens veritatis.

εὔπορον μὲν γὰρ ἐν λόγοις, « τὸν πολυφράδμονα » λέγει· δεινὸν δὲ, « τὸν αὐδήεντα (35)· » καὶ « θέσπιον, » τὸν ἔμπειρον, καὶ φιλόσοφον, καὶ τῆς ἀληθείας ἐπι- B στήμονα.

CAPUT VII.

Philosophiam ad divinam virtutem viam aperire, eamque non particularis alicujus sectæ, sed eclecticam.

Apparet itaque, præcedaneas illas liberales Græcorum disciplinas, una cum ipsa philosophia, venire divinitus ad homines, non principaliter, sed quemadmodum imbres erumpunt in terram bonam, et in fimum, et super domos. Similiter autem germinat et herba et frumentum, et nascitur etiam ficus in monimentis, et si qua est arbor impudentior. Et quæ temere nascuntur, in specie quidem supra ea, quæ vera sunt, emergunt, quoniam eamdem pluviæ vim assequuntur; sed non eamdem habent gratiam, quam ea, quæ in solo pingui nata sunt, ut quæ statim exsiccari vel velli soleant. Porro autem huic quoque loco est utilis parabola « sementis [a], » quam Dominus est interpretatus. Unus enim est agricola terræ, quæ est in hominibus, qui a principio seminat a constitutione mundi nutritia semina, qui illis unoquoque tempore Dominum Logon impluit; tempora autem et loca, quæ susceperunt, genuere differentiam. Et alioqui agricola non solum frumentum (etsi hujus quoque plures sint differentiæ), sed etiam alia semina seminat, ✠ hordeum, fabas, pisa, cicer, et semina quæ olera in hortis producunt, et flores. Ejusdem est autem agriculturæ, et plantandi officium, et operandi quæcunque pertinent ad ipsa plantaria, hortos, et pomaria, et in summa, ad omnis generis arbores producendas et alendas. Similiter autem non sola ars pascendarum ovium, sed et boum equorumque et canum alendorum et curandarum apum artes omnes, et, ut summatim dicam, quæ in curandis gregibus animalibusque nutriendis versantur, inter se quidem secundum magis et minus differunt, sed sunt omnes vitæ utiles. Philosophiam autem, non dico Stoicam, nec Platonicam, aut Epicuream, et Aristotelicam, sed quæcunque ab his sectis recte dicta sunt, quæ docent justitiam cum pia scientia, hoc totum selectum, dico philoso-

Καταφαίνεται τοίνυν προπαιδεία ἡ Ἑλληνική, σὺν καὶ αὐτῇ φιλοσοφίᾳ θεόθεν ἥκειν εἰς ἀνθρώπους, οὐ κατὰ προηγούμενον, ἀλλ' ὃν τρόπον οἱ ὑετοὶ καταῤῥήγνυνται εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, καὶ εἰς τὴν κοπρίαν, καὶ ἐπὶ τὰ δώματα. Βλαστάνει δ' ὁμοίως καὶ πόα καὶ πυρός· φύεταί τε καὶ ἐπὶ τῶν μνημάτων συκῆ, καὶ εἴ τι τῶν ἀναιδεστέρων δένδρων· καὶ τὰ φυόμενα ἐν τύπῳ προκύπτει τῶν ἀληθῶν· ὅτι τῆς αὐτῆς τοῦ ὑετοῦ ἀπέλαυσε δυνάμεως· ἀλλ' οὐ τὴν αὐτὴν ἔσχηκε χάριν τοῖς ἐν τῷ πίονι φυεῖσιν, ἤτοι ξηρανθέντα, ἢ ἀποτιλθέντα. Καὶ δὴ κἀνταῦθα χρησιμεύει ἡ « τοῦ σπόρου » παραβολὴ, ἣν ὁ Κύριος ἡρμήνευσεν. Εἷς γὰρ ὁ τῆς ἐν ἀνθρώποις γῆς γεωργὸς, ὁ ἄνωθεν σπείρων ἐκ καταβολῆς κόσμου τὰ C θρεπτικὰ σπέρματα, ὁ τὸν Κύριον καθ' ἕκαστον καιρὸν ἐπομβρίσας Λόγον· οἱ καιροὶ δὲ καὶ οἱ τόποι οἱ δεκτικοὶ τὰς διαφορὰς ἐγέννησαν. Ἄλλως τε ὁ γεωργὸς οὐ πυροὺς μόνον, (καίτοι καὶ τούτων πλείους εἰσὶ διαφοραί·) σπείρει δὲ καὶ τὰ ἄλλα σπέρματα, κριθάς τε καὶ κυάμους, καὶ πίσον, καὶ ἄρακα, καὶ τὰ κηπευόμενα, καὶ τὰ ἀνθευτικὰ σπέρματα. Τῆς αὐτῆς δὲ γεωργίας καὶ ἡ φυτουργία, καὶ ἐργάζεσθαι ὅσα εἰς αὐτά τε τὰ φυτώρια, καὶ εἰς παραδείσους, καὶ τὰ ὡραῖα, καὶ ὅλως παντοίων δένδρων φύσιν καὶ τροφήν. Ὡσαύτως δὲ οὐχ ἡ ποιμενικὴ μόνη, ἀλλὰ καὶ ἡ βουκολική; ἱπποτροφική τε καὶ κυνοτροφικὴ, καὶ μελισσουργικὴ, τέχναι πᾶσαι· συνελόντι δ' εἰπεῖν, ἀγελοκομική τε καὶ ζωοτροφικὴ ἀλλήλων μὲν τῷ μᾶλλον καὶ ἧττον διαφέρουσι, πλὴν D αἱ πᾶσαι βιωφελεῖς. Φιλοσοφίαν δὲ, οὐ τὴν Στωϊκὴν λέγω, οὐδὲ τὴν Πλατωνικὴν, ἢ τὴν Ἐπικούρειόν τε, καὶ Ἀριστοτελικήν· ἀλλ' ὅσα εἴρηται παρ' ἑκάστῃ τῶν αἱρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν (36) φιλοσοφίαν φημί. Ὅσα δὲ ἀνθρωπίνων λογισμῶν ἀποτεμόμενοι παρεχάραξαν, ταῦτα οὐκ ἄν ποτε θεῖα εἴποιμ' ἄν. Ἤδη δὲ κἀκεῖνο σκο-

✠ P. 338 ED. POTTER, 288 ED. PARIS. [a] Matth. XIII, Marc. IV.

(34) Ὅσοι δὲ καὶ θ. *Epitome ms.*, ὅσοι δὲ καὶ Θεοῦ ῥῆσιν ἀείδουσιν. Ἄν πη πεπνυμένα ἀείδωσιν... H. SYLBURG.

(35) *Δεινὸν δὲ τὸν αὐδήεντα.* Respexisse videtur Homeri de Circe dictum, *Odyss.* K, vers. 136 :

Κίρκη ἐϋπλόκαμος, δεινὴ θεὸς αὐδήεσσα.
Circe pulchricoma acris dea vocalis.

(36) *Τὸ ἐκλεκτικόν.* Probat hic Clemens eorum

A πῶμεν, ὡς εἴ ποτε οἱ μὴ ἐπιστάμενοι (37), διαβιοῦσι καλῶς εὖ ποιεῖν· εὐποιΐᾳ γὰρ περιπεπτώκασιν· ἔνιοι δὲ καὶ εὐστοχοῦσι διὰ συνέσεως εἰς τὸν περὶ ἀληθείας λόγον· « Ἀβραὰμ » δὲ « οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, » ἀλλ' « ἐκ πίστεως. » Οὐδὲν οὖν ὄφελος αὐτοῖς μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ βίου, κἂν εὐεργῶς ὦσι νῦν, εἰ μὴ πίστιν ἔχοιεν. Διὰ τοῦτο γὰρ Ἑλλήνων φωνῇ ἑρμηνεύθησαν (38) αἱ Γραφαὶ, ὡς μὴ πρόφασιν ἀγνοίας προβάλλεσθαι δυνηθῆναί ποτε αὐτοὺς, οἵους τε ὄντας ἐπακοῦσαι καὶ τῶν παρ' ἡμῖν, ἣν μόνον ἐθελήσωσιν. Ἄλλως τις περὶ ἀληθείας λέγει, ἄλλως ἡ ἀλήθεια ἑαυτὴν ἑρμηνεύει· ἕτερον στοχασμὸς ἀληθείας, ἕτερον ἡ ἀλήθεια· ἄλλο ὁμοίωσις, ἄλλο αὐτὸ τὸ ὄν. Καὶ ἡ μὲν μαθήσει καὶ ἀσκήσει περιγίνεται, ἡ δὲ δυνάμει καὶ πίστει. Δωρεὰ γὰρ ἡ διδασκαλία
B τῆς θεοσεβείας, χάρις δὲ ἡ πίστις. Ποιοῦντες (39) γὰρ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ θέλημα γινώσκομεν. « Ἀνοίξατε οὖν, » φησὶν ἡ Γραφὴ, « πύλας δικαιοσύνης, εἰσελθὼν ἐν αὐταῖς ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ· » ἀλλ' αἱ μὲν, εἰς δικαιοσύνην ὁδοὶ, πολυτρόπως σώζοντος τοῦ Θεοῦ, (ἀγαθὸς γάρ·) πολλαί τε καὶ ποικίλαι, καὶ φέρουσαι εἰς τὴν κυρίαν ὁδόν τε καὶ πύλην. Ἐὰν δὲ τὴν βασιλικήν τε καὶ αὐθεντικὴν εἴσοδον ζητῇς, ἀκούσῃ· « Αὕτη ἡ πύλη (40) τοῦ Κυρίου· δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. » Πολλῶν τοίνυν ἀνεῳγμένων πυλῶν ἐν δικαιοσύνῃ, αὕτη (41) ἣν ἐν Χριστῷ· ἐν ᾗ μακάριοι πάντες οἱ εἰσελθόντες, καὶ κατευθύνοντες τὴν πορείαν αὐτῶν ἐν ὁσιότητι γνωστικῇ. Αὐτίκα ὁ Κλήμης ἐν τῇ « πρὸς Κορινθίους
C

A phiam; cætera autem, quæ ex humanis ratiocinationibus præsecta adulterarunt, ea nunquam divina dixerim. Jam vero illud quoque consideremus, an quando recte vivunt, qui nesciunt bene facere; accidit enim, ut bene faciant: nonnulli autem per intelligentiam ad veritatis verbum feruntur, tanquam ad scopum: « Abraham » autem « non ex operibus justificatus est, » sed « ex fide [a]: » nihil ergo eis post vitæ finem proderit, etiam si nunc recte operentur, nisi fidem habeant. Propterea enim Græcorum lingua expositæ sunt Scripturæ, ut nullum unquam ignorantiæ possint prætextum afferre, cum possint quæ sunt apud nos audire, si tantum voluerint. Aliter dicit aliquis de veritate, aliter veritas seipsam interpretatur. Aliud est veri-
B tatis conjectura, et aliud veritas; aliud rei similitudo, aliud ipsa res. Et altera quidem accedit disciplina et exercitatione, altera vero potestate et fide. Est enim donum doctrina pietatis, gratia vero fides. Facientes enim Dei voluntatem, voluntatem cognoscimus. « Aperite ergo, » inquit Scriptura, « portas justitiæ, ingressus in eas confitebor Domino [b]. » Sed viæ quidem ad justitiam, cum Deus servet multis modis (est enim bonus), sunt multæ et variæ, et ferentes ✠ ad Dominicam viam et portam. Quod si viam regiam et authenticum ingressum quæris, audies: « Hæc est porta Domini, justi intrabunt in eam [c]. » Cum ergo multæ apertæ
C sint portæ in justitia, hæc in Christo invenienda

✠ P. 339 ED. POTTER, 289 ED. PARIS. [a] Rom. IV. [b] Psal. CXVII, 19. [c] Psal. CXVII, 20.

sententiam, qui ἐκλεκτικήν, « electivam, » philosophiam sectabantur, ac proinde alieno arbitrio soluti, solam veritatem, a quocunque prodita esset, amplecti sese velle dicebant. Hæc porro secta recentissima omnium fuit: nam, ut in fine proœmii sui refert Laertius, ἔτι πρὸ ὀλίγου καὶ ἐκλεκτική τις αἵρεσις εἰσήχθη ὑπὸ Ποτάμωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ἐκλεξαμένου τὰ ἀρέσαντα ἐξ ἑκάστου τῶν αἱρέσεων· « Haud ita pridem eclectica, seu electiva, quædam secta a Potamone Alexandrino invecta est, qui de singulis sectis ea, quæ sibi placuere, elegit. » Hunc autem Potamonem πρὸ Αὐγούστου, καὶ μετ' αὐτόν· « Ante Augustum, et post eum, » vixisse, memorat Suidas. Quinetiam inter medicinæ studiosos, quidam apud Galenum occurrunt ἐκλεκτικοί, qui Festo Latine « Miscelliones » dicuntur. Unde Galenus *Περὶ τῶν ἁμαρτημάτων καὶ παθῶν τῆς ψυχῆς*, se monitum a parente refert, ne cui sese sectarum ad-
D diceret, verum ab omnibus discens, et de omnibus judicium ferens, laudem quæreret; quod se fecisse alibi gloriatur. Quintilianus etiam lib. III, cap. 1: « Neque enim me cujusquam, » inquit, « sectæ velut quadam superstitione addixi. » Necnon ante Potamonis tempora Dio, paucique similes eamdem philosophandi rationem instituerunt, licet proprio sectæ nomine caruerint. Quod de se Cicero profitetur, *De offic.* lib. I, cap. 2: « Quoniam utrique, et Socratici et Platonici, esse volumus. » Et cap. 6: « Sequimur igitur hoc quidem tempore, et hac in quæstione potissimum Stoicos, non ut interpretes, sed, ut solemus, e fontibus eorum, judicio arbitrioque nostro, quantocunque modo videbitur, hauriemus. »

(37) *Οἱ μὴ ἐπ.* Hervetus interpres, οἱ μὴ ἐπιστάμενοι εὖ ποιεῖν διαβιοῦσι καλῶς· « quod si quando recte vivunt, qui nesciunt benefacere. » SYLBURG.— Videtur aliquid ad supplendam sententiam deesse.

(38) *Ἑρμηνεύθησαν*. Rectius ἡρμηνεύθησαν cum augmento, ut præced. paulo superius. SYLBURG.

(39) *Ποιοῦντες*. Respicit Joan. VII, 17: Εἴ τις θέλει τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γίνεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ λαλῶ. Hinc sequitur, veritatis agnitionem non tam ab humana sagacitate, quam a dono ac gratia Dei provenire. Mox adnotat Sylburgius vulg. Biblia, Psalm. CXVII, aliquantum hic variare.

(40) *Αὕτη ἡ π.* Hæc Clemens *Strom.* VI, pag. 646 ed. Par., per memoriæ lapsum Barnabæ tribuit. Sunt autem Clementis Romani verba paulum mutata, quæ in ejus *ad Corinth. Epist.* 1, c. 48, occurrunt.

(41) *Πολλῶν τοίν. ἀν. πυλῶν ἐν δικαιοσύνῃ, αὕτ.* Huic lectioni favere videtur, quod autor superius pag. 283, edit. Paris., dixit, δικαίου πολλὰς ὁδοὺς, « justi multas vias » esse. Recentiores vero editiones in *Strom.* VI hunc locum sic exhibent: Πολλῶν τοίνυν ἀνεῳγμένων πυλῶν, ἡ δικαιοσύνη αὕτ.· « Cum multæ apertæ sint portæ, justitia est ea in Christo. » Sed verior lectio esse videtur, quam ibi editio Florentina, necnon Clemens Romanus exhibet: Πολλῶν τοίνυν πυλῶν ἀνεῳγμένων, ἡ ἐν δικαιοσύνῃ, αὕτη.... « Cum ergo multæ portæ apertæ sint, quæ est in justitia, ea sola est in Christo. » Quod olim docuerunt Cotelerius in suis ad Clementem Romanum adnotationibus, et Menardus in judicio de S. Barnaba, ejus *Epistolæ* præmisso. Porro simili metaphora usus est Ignatius, *Epist. ad Philadelph.* cap. 9, ubi de Christo hæc dicit: Αὐτὸς ὢν θύρα τοῦ Πατρὸς, δι' ἧς εἰσέρχονται Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, καὶ οἱ Ἀπόστολοι, καὶ ἡ Ἐκκλησία. Ei vero Christus ansam præbuit, ubi de se dixit: Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα· δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται. Joan. X, 9.

est, in quam beati omnes qui intrarunt, et iter suum direxerunt in gnostica sanctitate. Jam Clemens in *Epistola ad Corinthios*, his verbis inquit, exponens differentiam eorum, qui sunt probati in Ecclesia : « Sit aliquis fidelis, sit potens in explicanda cognitione, sit sapiens in discretione sermonum, sit stupendus in operibus. »

A Ἐπιστολῇ, « κατὰ λέξιν φησὶ, τὰς διαφορὰς ἐκτιθέμενος τῶν κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν δοκίμων· « Ἤτω τις πιστός· ἤτω δυνατός τις γνῶσιν ἐξειπεῖν· ἤτω σοφὸς ἐν διακρίσει λόγων (42)· ἤτω γοργὸς ἐν ἔργοις (43). »

CAPUT VIII.

Artem sophisticam, aliasque quæ in verbis tantum versentur, non perinde utiles esse habendas.

Ars autem sophistica, quam sectati sunt Græci, tanquam rem præclaram et magni faciendam, est potestas imaginativa, verbis falsas opiniones tanquam veras ingenerans. Præbet enim ad persuadendum quidem artem dicendi, ad contendendum vero, litigandi ac decertandi. Hæ autem artes, si cum philosophia conjunctæ non fuerint, cuilibet exitiales erunt. Aperte itaque Plato « malam artem » appellavit sophisticam : et eum sequens Aristoteles, eam quamdam decipiendi artem pronuntiat, ut quæ totum sapientiæ officium probabiliter surripiat, et profiteatur sapientiam, in qua non est versata, nec in ea studium posuit. Ut paucis autem dicam, quemadmodum artis quidem dicendi principium est id quod probabile, opus vero, argumentum, et finis, persuasio : ita artis litigandi, principium est, id, quod apparet; opus vero, contentio : et finis, victoria. Eodem enim modo sophisticæ quoque artis principium quidem est id, quod apparet; opus vero duplex, unum quidem ex rhetorica, quod perpetua oratione rem persequitur ; alterum vero ex dialectica, interrogans ; ejus vero finis est admiratio. Et quæ rursus in scholis vulgo jactatur dialectica, est philosophi exercitatio in eo, quod est opinabile, contradicendi facultatis gratia. In his autem nusquam est veritas. Merito ergo egregius Apostolus supervacaneas has, quæ in vocibus consistunt, artes vilipendens, « Si quis non accedit, » inquit, « ad sanos sermones, ✠ doctrina autem aliqua est inflatus, nihil sciens, sed laborans circa quæstiones et pugnas **125** verborum, ex quibus fit lis, invidia, maledictum, suspiciones malæ, concertationes hominum mente corruptorum, et privatorum veritate [a]. » Vides quomodo in eos invectus sit, logicam eorum artem « morbum » appellans, propter quam se efferunt, quibus cordi est hæc ars garrula et improba, sive sint Græci, sive etiam barbari sophistæ. Pulcherrime ergo dicit tragicus Euripides in *Phœnissis :*

Ἡ δὲ σοφιστικὴ τέχνη, ἣν ἐζηλώκασιν Ἕλληνες, δύναμίς ἐστι φανταστικὴ, διὰ λόγων δοξῶν ἐμποιητικὴ ψευδῶν ὡς ἀληθῶν· παρέχει γὰρ πρὸς μὲν πειθὼ τὴν ῥητορικὴν, πρὸς τὸ ἀγωνιστικὸν δὲ τὴν ἐριστικήν. Αἱ τοίνυν τέχναι, εἰ μὴ μετὰ φιλοσοφίας B γένωνται, βλαβερώτεραι παντί που εἶεν ἄν. Ἄντικρυς γὰρ οὖν ὁ Πλάτων « κακοτεχνίαν » προσεῖπε τὴν σοφιστικήν· ὅ τε Ἀριστοτέλης (44) ἑπόμενος κλεπτικήν τινα αὐτὴν ἀποφαίνεται, ἅτε τὸ ὅλον τῆς σοφίας ἔργον πιθανῶς ὑφαιρουμένην, καὶ ἐπαγγελλομένην σοφίαν, ἣν οὐκ ἐμελέτησεν. Ἐν βραχεῖ δὲ εἰπεῖν, καθάπερ τῆς ῥητορικῆς ἀρχὴ μὲν τὸ πιθανὸν, ἔργον δὲ τὸ ἐπιχείρημα (45), καὶ τέλος ἡ πειθώ· οὕτω τῆς ἐριστικῆς ἀρχὴ μὲν τὸ δόξαν, ἔργον δὲ τὸ ἀγώνισμα, καὶ τέλος ἡ νίκη. Τὸν αὐτὸν γὰρ τρόπον καὶ τῆς σοφιστικῆς ἀρχὴ μὲν τὸ φαινόμενον, ἔργον δὲ διττόν· τὸ μὲν ἐκ ῥητορικῆς, διεξοδικὸν φαινόμενον (46), τὸ δὲ ἐκ διαλεκτικῆς, ἐρωτητικόν· τέλος δὲ αὐτῆς ἡ ἔκπληξις. Ἥ τε αὖ θρυλλουμένη κατὰ τὰς διατριβὰς C διαλεκτικὴ γύμνασμα φιλοσόφου περὶ τὸ ἔνδοξον δείκνυται, ἀντιλογικῆς ἕνεκεν δυνάμεως. Οὐδαμοῦ δ' ἐν τούτοις ἡ ἀλήθεια. Εἰκότως τοίνυν ὁ γενναῖος ἀπόστολος, ἐκφαυλίζων τὰς περιττὰς ταύτας τῶν λέξεων τέχνας, « Εἴ τις μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις, » φησὶ, « διδασκαλίᾳ δέ τινι τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας, ἐξ ὧν γίνεται ἔρις, φθόνος, βλασφημία, ὑπόνοιαι πονηραὶ, διαπαρατριβαὶ (47) διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας. » Ὁρᾷς ὅπως πρὸς αὐτοὺς κεκίνηται, « νόσον » ὀνομάζων τὴν λογικὴν τέχνην αὐτῶν, ἐφ' ᾗ σεμνύνονται, οἷς φίλη ἡ στωμύλος αὕτη κακοτεχνία, εἴτε Ἕλληνες εἶεν, εἴτε καὶ βάρβαροι σοφισταί. Παγκάλως οὖν ὁ τραγικὸς Εὐριπίδης ἐν ταῖς *Φοινίσσαις* λέγει·

Iniqua vero oratio,
In se ægra, pharmacis eget sapientibus.

D ... *Ὁ δ' ἄδικος* (48) *λόγος,*
Νοσῶν ἐν αὑτῷ, φαρμάκων δεῖται σοφῶν.

✠ P. 340 ED. POTTER, 290 ED. PARIS. [a] I Tim. vi, 3, 4, 5.

(42) *Ἐν διακρίσει λόγων.* Ἐν δικαίᾳ κρίσει λόγων Clemens Rom. Verum cum Clemens noster *Strom.* vi, pag. 647, διακρίσει retineat, vix dubitari potest, quin ea vera lectio sit. Quo facit etiam, quod διακρίσει apud S. Paulum exstet, cujus Epist. I ad Corinth. xii, 8, 9, 10, præ oculis habuisse videtur Clemens, dum hæc scriberet.

(43) *Ἤτω γοργὸς ἐν ἔργοις.* Ἤτω ἁγνὸς ἐν ἔργοις Clemens Rom. Sed noster *Strom.* vi : Ἤτω γοργὸς ἐν ἔργοις, ἤτω ἁγνός. Quæ lectio, ut plenior, sic fortasse verior est.

(44) *Ὅ τε Ἀριστ.* Malim ᾧ τε Ἀριστ.

(45) *Ἔργον δὲ τὸ ἐπιχείρημα.* « Opus vero epicherema. » Quod ad rhetorem quomodo pertineat, disce ex Fabio lib. v, cap. 10. Collect.

(46) *Φαινόμενον.* Hæc vox e præcedenti sententiæ membro irrepsisse videtur. Quæ seq. ex I Tim. vi, διὰ μνήμης recitavit auctor.

(47) *Διαπαρατριβαί.* Παραδιατριβαί, I Tim. vi, ut significentur διατριβαί, quæ παρά τε τὸν καιρὸν, καὶ παρὰ τὸ δέον. Sylburg.

(48) *Ὁ δ' ἄδ.* Hi versus occurrunt in Euripidis *Phœniss.* v. 474 et 475, e quo pro αὐτῷ scribendum in versu posteriore αὑτῷ, « se. » Ita etiam schol. ἐν ἑαυτῷ κακῶς ἔχων. Eadem correctio facienda in Theodoreti serm. 1 *De curandis Græc. affect.*, pag. 478.

« Ὑγιαίνων » μὲν γὰρ ὁ σωτήριος εἴρηται Λόγος, αὐτὸς ὢν ἀλήθεια· καὶ τὸ ὑγιαῖνον αἰεὶ ἀθάνατον μένει· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ ὑγιεινοῦ τε καὶ θείου διάκρισις ἀθεότης τε καὶ πάθος θανατηφόρον. Λύκοι (49) οὗτοι ἅρπαγες, προβάτων κῳδίοις ἐγκεχρυμμένοι, ἀνδραποδισταί τε καὶ ψυχαγωγοὶ εὔγλωσσοι, κλέπτοντες μὲν ἀφανῶς, διελεγχόμενοι δὲ λησταί, αἱρεῖν (50) ἀγωνιζόμενοι καὶ δόλῳ καὶ βίᾳ ἡμᾶς δὴ τοὺς ἀπερίττους, ὡς ἂν εἰπεῖν ἀδυνατωτέρους. A

Ἀγλωσσίᾳ (51) *δὲ πολλάκις ληφθεὶς ἀνὴρ,*
Δίκαια λέξας, ἧσσον εὐγλώσσου φέρει.
Νῦν δ' εὐρόοισι στόμασι τἀληθέστατα
Κλέπτουσιν, ὥστε μὴ δοκεῖν ἃ χρὴ δοκεῖν·

ἡ τραγῳδία λέγει. Τοιοῦτοι δὲ οἱ ἐριστικοὶ οὗτοι, εἴτε αἱρέσεις μετίοιεν, εἴτε καὶ διαλεκτικὰ συνασκοῖεν τεχνύδρια· οὗτοι « οἱ τὰ κατάρτια (52) κατασπῶντες, B καὶ μηθὲν ὑφαίνοντες, » φησὶν ἡ Γραφή· ματαιοπονίαν ἐζηλωκότες, ἣν « κυβείαν ἀνθρώπων (53) » ὁ Ἀπόστολος ἐκάλεσε, « καὶ πανουργίαν, πρὸς τὴν μεθοδείαν τῆς πλάνης ἐπιτήδειον. Εἰσὶ γάρ, » φησί, « πολλοὶ ἀνυπότακτοι, ματαιολόγοι, φρεναπατοῦντες (54). » Οὔκουν οὐ πᾶσιν εἴρηται, « Ὑμεῖς ἐστε οἱ ἅλες τῆς γῆς. » Εἰσὶ γάρ τινες τῶν καὶ τοῦ λόγου ἐπακηκοότων τοῖς ἰχθύσι τοῖς θαλασσίοις ἐοικότες, οἳ δὴ ἐν ἅλμῃ ἐκ γενετῆς τρεφόμενοι, ἁλῶν ὅμως πρὸς τὴν σκευασίαν δέονται. Ἐγὼ γ' οὖν καὶ πάνυ ἀποδέχομαι τὴν τραγῳδίαν λέγουσαν·

Ὦ παῖ (55), *γένοιντ' ἂν εὖ λεγόμενοι οἱ λόγοι*
Ψευδεῖς· ἐπῶν δὲ κάλλεσιν νικῷεν ἂν
Τἀληθές· ἀλλ' οὐ τοῦτο τἀκριβέστατον·
Ἀλλ' ἡ φύσις καὶ τοὐρθόν· ὃς δ' εὐγλωσσίαν (56) C
Εἰ καὶ σοφὸς μέν, ἀλλά γε τὰ πράγματα
Κρείσσω νομίζω τῶν λόγων ἀεί ποτε.

Οὔ ποτε ἄρα ὀρεκτέον τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν· ἃ μὲν γὰρ ἐκείνους εἰδείην (57), οὐκ ἀσκοῦμεν ἡμεῖς· ἃ δὲ ἡμεῖς ἴσμεν, μακρὰν ἐστὶ τῆς ἐκείνων διαθέσεως. « Μὴ γινώμεθα κενόδοξοι, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « ἀλλήλους προκαλούμενοι, ἀλλήλους φθονοῦντες. » Ταύτῃ τοι ὁ φιλαλήθης Πλάτων, οἷον θεοφορούμενος.

✠ P. 341 ED. POTTER, 291 ED. PARIS.

« Sanus » enim dictus est Logos salutaris, cum ipse sit veritas; et id, quod sanum est semper, manet immortale. Quæ est autem ab eo, quod est sanum et divinum, separatio, est impietas et lethalis affectio. Hi sunt lupi rapaces tecti pellibus ovium, plagiarii, et diserti animarum abigei; qui clam quidem furantur, sed fures esse convincuntur, qui et dolo et vi nos simplices conantur superare, ut qui minus eis in dicendo valeamus.

Vir impeditus sæpe linguæ infantia,
Cum justa dixit, at diserto habet minus.
Nunc flumine oris, vera quæ sunt, occulunt,
Ne veritas appareat, cum sit tamen :

inquit tragœdia. Tales autem sunt litigiosi isti, sive sectas sectentur, sive artes, nescio quas, exerceant dialecticas. Isti sunt, qui « funiculos trahunt, » inquit Scriptura, « et nihil texunt, » inanem laborem plurimi facientes, quem « hominum aleam et astutiam » ipse vocavit Apostolus, « aptam ad erroris insidias [a]. Sunt enim, » inquit, « multi inobedientes, vaniloqui, mentem decipientes [b]. » Non omnibus ergo dictum est : « Vos estis sal terræ [c]. » Sunt enim aliqui, etiam ex iis qui verbum audiunt, marinis piscibus similes, qui cum ab ipso ortu in salso nutriantur, salibus tamen ad condiendum indigent. Ego itaque vel lubentissime admitto tragœdiam, quæ dicit :

O nate, sermo commode dictus potest
Quoque esse falsus, vicitque oratio
✠ *Diserta verum : nec potissima hæc puto,*
Sed recta naturamque : at eloquentia,
Quanquam erudita, non placet : verum placet
Res ipsa, pulchris præferenda vocibus.

Multis ergo placere, minime est expetendum. Quæ enim sunt illis jucunda, nos non exercemus ; quæ nos autem scimus, procul sunt ab illorum affectione. « Ne simus, » inquit Apostolus, « inanis gloriæ cupidi, nos invicem provocantes, invicem invidentes [d]. » Sic itaque veri amator Plato, veluti

[a] Ephes. IV, 14. [b] Tit. I, 10. [c] Matth. V, 13. [d] Galat. V, 26.

(49) *Λύκοι.* Respicit Matth. VII, 15 : Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες.

(50) *Αἱρεῖν.* Aptius αἱρεῖν, « capere. » SYLBURG.

(51) *Ἀγλωσσίᾳ.* Apud Stobæum lib. *De calumnia* 40, ex Euripide citatur in Alexandra, sed corrupte legitur εὐγλωσσίᾳ, pro ἀγλωσσίᾳ. Itaque hic Clementis locus emendationem confirmat Th. Canteri lib. II, cap. 5, *Var. lect.* Atque adeo falsum videtur, inquit, secundum Euripidem, quod inquit Statius Cæcilius, « eloquentiam innocentiam esse, » ut est apud Apuleium. COLLECT. D

(52) *Κατάρτια.* Κατάρτια est etiam in *Epitome ms.* Hervetus interpres legit σπαρτία, « funiculos. » SYLBURG. — Vertendum « telas : » est enim κατάρτιον idem, quod ἱστός. Quam vero scripturam respexerit auctor, reperire nondum potui.

(53) *Κυβείαν ἀνθρώπων.* Hoc reposui pro κυβείαν αὐτὴν e Vulg. Ephes. IV. SYLBURG. — Etenim ἀνθρώπων in mss., ut fieri solet, abbreviatum in ανων, per librariorum negligentiam in αὐτὴν transiisse videtur.

(54) *Φρεναπατοῦντες.* Φρεναπάται, Tit. Mox, τὸ ἅλας pro οἱ ἅλες, Matth.

(55) *Ὦ παῖ.* Hos incerti poetæ versus hoc modo emendavit explicavitque Grotius *Excerpt. e trag. et com. Græcis*, pag. 461 :

Ὦ παῖ, γένοιντ' ἂν καὶ λεγόμενοι εὖ λόγοι
Ψευδεῖς· ἐπῶν δὲ κάλλεσιν νικῷεν ἂν
Τἀληθές· ἀλλ' οὐ τοῦτό τ' ἀκριβέστατον,
Ἀλλ' ἡ φύσις καὶ τοὐρθόν. Ὃς δ' εὐγλωσσίαν
Ἀσκεῖ, σοφὸς μέν· ἀλλ' ἐγὼ τὰ πράγματα
Κρείσσω νομίζω τῶν λόγων ἀεί ποτε.

O nate, sæpe bene polita oratio
Est falsa : blandis interim verum dolis
Exsuperat : at non ideo res hæc optima est,
Sed indoles virtusque. Qui lingua valet,
Doctum fatebor : sed tamen verbis ego
Res ante habendas et putavi, et nunc puto.

(56) *Εὐγλωσσίαν.* Cum εὐγλωσσίαν subaudiendum κατά, περί, vel similis. In seq. vers. lego, ἀλλ' ἐγὼ τὰ πράγμ. SYLBURG.

(57) *Ἐκείνους εἰδείην.* Interpres legit ἐκείνους ἥδει, seu ἐκείνοις ἁνδάνει. Alioqui legi etiam posset ἐκείνους εἰδεῖμεν, subaudito ex sequentibus verbo ἀσκεῖν, « quæ illos exercere sciverimus. » SYLBURG. — Emendandum putat F. Morellus Pr. Reg. ἃ μὲν γὰρ ἐκεῖνοι εἰδεῖεν· « Vulgo itaque ut placeas desi-

a Deo incitatus, dicit: « Ego, » inquit, « sum ejusmodi, ut nulli alii credam nisi rationi, quæ mihi consideranti optima visa fuerit. » Eos ergo reprehendit, qui absque mente et scientia credunt opinionibus: utpote quod non oporteat, relicta recta et sana ratione, ei credere, quæ est falsi particeps. A veritate enim aberrasse malum est: vera autem dicere, et ea quæ sunt opinari, bonum. Bonis autem inviti quidem privantur homines; privantur tamen, vel circumventi, vel præstigiis decepti, vel coacti, et cum non crediderint. Atque qui credidit quidem, sua sponte capitur; circumvenitur autem, qui in contrariam persuasionem traducitur, oblitus quod alia quidem tempus, alia vero ratio aufert imprudenti. Cogit autem sæpe dolor, et angor, et rursus contentio, et ira, postquam suscepta fuerit opinio. Postremo autem præstigiis decipiuntur, qui vel a voluptate sunt inducti, vel timore perterriti. Sunt autem hæ mutationes omnes voluntariæ. Atque nihil quidem horum unquam acceperit scientia.

A « Ὡς ἐγὼ (58) τοιοῦτος, » φησίν, « ὁποῖος οὐδενὶ ἄλλῳ ἢ τῷ λόγῳ πείθεσθαι, ὡς ἄν μοι σκοπουμένῳ βέλτιστος φαίνοιτο. » Αἰτιᾶται γοῦν τοὺς ἄνευ νοῦ καὶ ἐπιστήμης δόξαις πιστεύοντας· ὡς μὴ προσῆκον, ἀφιεμένους τοῦ ὀρθοῦ καὶ ὑγιοῦς λόγου, τῷ κοινωνοῦντι τοῦ ψεύδους πιστεύειν. Τὸ μὲν γὰρ ἐψεῦσθαι τῆς ἀληθείας κακόν ἐστι· τὸ δὲ ἀληθεύειν, καὶ τὰ ὄντα δοξάζειν, ἀγαθόν. Τῶν δὲ ἀγαθῶν ἀκουσίως μὲν στέρονται ἄνθρωποι· στέρονται δὲ ὅμως, ἢ κλαπέντες, ἢ γοητευθέντες, ἢ βιασθέντες, καὶ μὴ πιστεύσαντες. Ὁ μὲν δὴ πιστεύσας ἑκὼν ἤδη παραναλίσκεται· κλέπτεται δὲ ὁ μεταπεισθεὶς, ἐκλαθόμενος ὅτι τῶν μὲν ὁ χρόνος, τῶν δὲ ὁ λόγος ἐξαιρούμενος λανθάνει. Βιάζεταί τε πολλάκις ὀδύνη τε καὶ ἀλγηδὼν φιλονεικία τε αὖ καὶ θυμὸς μετὰ τὸ δοξάσαι· καὶ ἐπὶ πᾶσι B γοητεύονται οἱ ἤτοι ὑφ' ἡδονῆς κηληθέντες (59) ἢ ὑπὸ φόβου δείσαντες· πᾶσαι δὲ, ἑκούσιοι τροπαί· καὶ τούτων οὐδὲν ἄν ποτε ἐπιστήμη ἐκλάβοι.

CAPUT IX.

Scientias humaniores ad Scripturas recte intelligendas esse omnino necessarias.

Nonnulli autem, qui se putant esse ingeniosos, nec philosophiam attingere volunt, nec dialecticam, sed nec contemplationem discere naturalem, sed solam et nudam fidem requirunt; perinde ac si cum nullam vitis curam gesserint, velint ab initio statim botros accipere. Dicitur autem Dominus « vitis » allegorice [a], a quo cum cura et agri cultura, quæ fit secundum Logon, fructus est vindemiandus. Putare oportet, fodere, ligare, et reliqua facere. Falce, ut sentio, ✠ et ligone, et aliis rusticis instrumentis ad vitis curam opus est, ut nobis fructum producat esculentum. Quemadmodum autem in agricultura, ita etiam in medicina, ille utiliter didicit, qui varias attigit disciplinas, ut possit melius colere et curare: ita hic etiam eum bene et utiliter eruditum existimo, qui omnia refert ad veritatem, adeo ut ex geometria et musica, et ex grammatica et ipsa philosophia colligens quod est utile, tutam ab insidiis servet fidem. Porro autem athleta, ut prius dictum est, contemnitur, qui se non prius instruxit ad certamen. Jam vero gubernatorem quoque laudamus multarum rerum experientia instructum, qui urbes multorum vidit hominum mores; quemadmodum et medicum multos expertum ægrotos...

Ἔνιοι δὲ, εὐφυεῖς οἰόμενοι εἶναι, ἀξιοῦσι μήτε φιλοσοφίας ἅπτεσθαι, μήτε διαλεκτικῆς, ἀλλὰ μηδὲ τὴν φυσικὴν θεωρίαν ἐκμανθάνειν· μόνην δὲ καὶ ψιλὴν τὴν πίστιν ἀπαιτοῦσιν· ὥσπερ εἰ μηδεμίαν ἠξίουν ἐπιμέλειαν ποιησάμενοι τῆς ἀμπέλου, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοὺς βότρυας λαμβάνειν. « Ἄμπελος » δὲ ὁ Κύριος ἀλληγορεῖται, παρ' οὗ μετ' ἐπιμελείας καὶ C τέχνης γεωργικῆς τῆς κατὰ τὸν Λόγον τὸν καρπὸν τρυγητέον. Κλαδεῦσαι δεῖ, σκάψαι, ἀναδῆσαι, καὶ τὰ λοιπὰ ποιῆσαι· δρεπάνου τε, οἶμαι, καὶ μακέλλης, καὶ τῶν ἄλλων ὀργάνων τῶν γεωργικῶν πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀμπέλου χρεία· ἵνα ἡμῖν τὸν ἐδώδιμον καρπὸν ἐκφύῃ. Καθάπερ δὲ ἐν γεωργίᾳ, οὕτω καὶ ἐν ἰατρικῇ, χρηστομαθὴς ἐκεῖνος, ὁ ποικιλωτέρων μαθημάτων ἁψάμενος, ὡς βέλτιον γεωργεῖν τε καὶ ὑγιάζειν δύνασθαι· οὕτω κἀνταῦθα χρηστομαθῆ φημι τὸν πάντα ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν ἀναφέροντα· ὥστε καὶ ἀπὸ γεωμετρίας, καὶ μουσικῆς, καὶ ἀπὸ γραμματικῆς, καὶ φιλοσοφίας αὐτῆς, δρεπόμενον τὸ χρήσιμον, ἀνεπιβούλευτον φυλάσσειν τὴν πίστιν. Παρορᾶται δὲ καὶ ὁ ἀθλητὴς, ὡς προείρηται· ἀλλ' εἰς τὴν σύνταξιν συμβαλλόμενος (60). Αὐτίκα καὶ κυβερνήτην τὸν πολύπειρον ἐπαινοῦμεν, ὃς πολλῶν (61) ἀνθρώπων D

✠ P. 342 ED. POTTER, 292 ED. PARIS.

[a] Joan. xv, 1.

derandum non est. Quæ namque novit ille, nos non exercemus: quæ vero nos scimus, procul sunt ab illius affectibus. » COLLECT. — Idem Lowthio videtur. Scribi etiam possit ἐκείνους ᾔδειαν, vel ᾔδοιεν.

(58) *Ὡς ἐγώ*. Hæc in Platonis *Critone*, pag. 34, de se profitetur Socrates: Ὡς ἐγὼ οὐ μόνον νῦν, ἀλλὰ καὶ ἀεὶ τοιοῦτος, οἷος τῶν ἐμῶν μηδενὶ ἄλλῳ πείθεσθαι ἢ τῷ λόγῳ, ὃς ἄν μοι λογιζομένῳ βέλτιστος φαίνηται. Eadem verba sic recitavit Theodoretus, ut ei partim cum Clemente, partim cum Platone conveniret, serm. 1 *De curat. Græc. affect.*, p. 477: Ἦ οὐ τοιαῦτα καὶ Σωκράτης τῷ Κρίτωνι ἔλεγεν; Ὡς ἐγὼ οὐ μόνον νῦν, ἀλλὰ καὶ ἀεὶ τοιοῦτος, οἷος τῶν ἐμῶν οὐδενὶ ἄλλῳ πείθεσθαι ἢ τῷ λόγῳ, ὃς ἄν μοι λογιζομένῳ βέλτιστος φαίνοιτο· « An non talia Critoni Socrates dicebat? Ego autem non modo nunc, sed semper talis esse percupio, qui nulli meorum magis parendum esse, quam rationi existimem, quæ consulenti mihi optima videatur. » Porro ex utroque apud Clementem ὃς ἄν μ. pro ὡς ἄν μ. substituendum videtur.

(59) *Κληθέντες*. Verius κηληθέντες. SYLBURG.

(60) *Ἀλλ' εἰς τὴν σύντ. συμβαλ.* Forte, ὁ μὴ ἄλλῳ εἰς τὴν σύνταξιν συμβαλλόμενος, « qui non cum alio componitur. » Hervetus vertit. « qui se non prius ad certamen instruxit. » SYLBURG.

(61) *Ὃς πολλ.* Respicit Homeri *Odyss.* A, vers. 3, ubi de Ulysse dicit:

Πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα, καὶ νόον ἔγνω.
Multorum mores hominum qui vidit, et urbes.

εἶδεν ἄστεα· καὶ ἰατρὸν τὸν ἐν πείρᾳ πολλῶν γεγενημένον· ᾗ τινες καὶ τὸν ἐμπειρικὸν ἀναπλάττουσιν. Ὁ δὲ πρὸς τὸν βίον ἀναφέρων ἕκαστα τὸν ὀρθὸν, ἔκ τε τῶν Ἑλληνικῶν καὶ τῶν βαρβαρικῶν ὑποδείγματα κομίζων, πολύπειρος οὗτος τῆς ἀληθείας ἰχνευτὴς, καὶ τῷ ὄντι πολύμητις (62), δίκην τῆς βασάνου λίθου· (ἢδ' (63) ἐστὶ Λυδή), διακρίνειν πεπιστευμένη τὸ νόθον ἀπὸ τοῦ ἰθαγενοῦς χρυσίου· καὶ ἱκανὸς ὢν χωρίζειν ὁ πολύϊδρις ἡμῶν καὶ γνωστικὸς σοφιστικὴν μὲν φιλοσόφου, κομμωτικὴν δὲ γυμναστικῆς, καὶ ὀψοποιικὴν ἰατρικῆς, καὶ ῥητορικὴν διαλεκτικῆς, καὶ μετὰ τὰς (64) ἄλλας τῆς κατὰ τὴν βάρβαρον φιλοσοφίαν αἱρέσεις, αὐτῆς τῆς ἀληθείας. Πῶς δὲ οὐκ ἀναγκαῖον περὶ νοητῶν φιλοσοφοῦντα διαλαβεῖν τὸν ἐπιποθοῦντα τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἐπίβολον γενέσθαι; Πῶς δὲ οὐχὶ καὶ διαιρεῖσθαι χρήσιμον τάς τε ἀμφιβόλους φωνὰς, τάς τε ὁμωνύμως ἐκφερομένας κατὰ τὰς Διαθήκας; Παρ' ἀμφιβολίαν (65) γὰρ ὁ Κύριος τὸν διάβολον κατὰ τὸν τοῦ πειρασμοῦ σοφίζεται χρόνον· καὶ οὐκ ἔτι ἔγωγε ἐνταῦθα συνορῶ, ὅπως ποτὲ ὁ τῆς φιλοσοφίας (66) καὶ τῆς διαλεκτικῆς εὑρετὴς, ὥς τινες ὑπολαμβάνουσι, παράγεται, τῷ κατ' ἀμφιβολίαν ἀπατώμενος τρόπῳ. Εἰ δὲ οἱ προφῆται καὶ οἱ ἀπόστολοι οὐ τὰς τέχνας ἐγνώκεσαν, δι' ὧν τὰ κατὰ φιλοσοφίαν ἐμφαίνεται γυμνάσματα· ἀλλ' ὁ νοῦς γε τοῦ προφητικοῦ καὶ τοῦ διδασκαλικοῦ πνεύματος ἐπικεκρυμμένως λαλούμενος, διὰ τὸ μὴ πάντων εἶναι τὴν συνεῖσαν ἀκοὴν, τὰς ἐντέχνους ἀπαιτεῖ πρὸς σαφήνειαν διδασκαλίας. Ἀσφαλῶς γὰρ ἐγνώκεσαν τὸν νοῦν ἐκείνων οἱ προφῆται καὶ οἱ τοῦ πνεύματος μαθηταί· ἐκ γὰρ πίστεως, καὶ ὡς οὐχ οἷόν τε ῥᾳδίως, ὡς τὸ Πνεῦμα (67) εἴρηκεν· ἀλλ' οὐχ οὕτως ἐκδέξασθαι (68) μὴ μεμαθηκότας. « Τὰς δὲ ἐντολὰς (69) » φησὶν, « ἀπογράψαι δισσῶς, βουλήσει, καὶ γνώσει τοῦ ἀποκρίνασθαι λόγους ἀληθείας τοῖς προβαλλομένοις σοι. » Τίς οὖν ἡ γνῶσις τοῦ ἀποκρίνασθαι, ἢ τίς καὶ τοῦ ἐρωτᾷν; Εἴη δ' ἂν αὕτη διαλεκτική. Τί δ'; οὐχὶ καὶ τὸ λέγειν ἔργον ἐστὶ, καὶ τὸ ποιεῖν ἐκ τοῦ Λόγου γίνεται; Εἰ γὰρ μὴ Λόγῳ (70) πράττοιμεν, ἀλόγως ποιοῖμεν ἄν. Τὸ λογικὸν δὲ ἔργον κατὰ Θεὸν ἐκτελεῖται· « Καὶ οὐδὲν χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο, » φησὶ, τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἢ οὐχὶ καὶ ὁ Κύριος Λόγῳ (71) πάντα ἔπραξεν; ἐργάζεται δὲ καὶ τὰ κτήνη, ἐλαυνόμενα ἀναγκάζοντι τῷ φόβῳ· οὐχὶ (72)

A num; et medicum, qui multa est expertus, qua ratione effingunt quidam etiam empiricum. Qui autem singula refert ad rectam vitam, exempla afferens ex Græcis et ex barbaris, is valde peritus veritatis investigator, et multi revera consilii, instar lapidis indicis (is est autem Lydius) creditur posse discernere aurum adulterinum a probo, et aptus esse ad separandum is, qui ex nobis habet multam rerum experientiam et gnosticus est, sophisticam quidem a philosophia, ornatricem autem a gymnastica, et culinariam a medicina, et **126** dicendi artem a dialectica, quinetiam alias hæreses, quæ sunt in barbara philosophia, ab ipsa veritate. Quomodo autem non necesse est, ut de iis, quæ intelligentia percipiuntur, tractet philosophando, B qui Dei velit potentiam attingere? Quomodo autem non est etiam utile, dividere voces, quæ sunt ancipites, et quæ in Testamentis efferuntur æquivoce? Ex amphibolia enim Dominus sapienter eludit diabolum in tempore tentationis. Nec ego hic utique video, quonam modo philosophiæ et dialecticæ inventor, ut quidam existimant, inducitur deceptus tropo amphiboliæ. Quod si prophetæ et apostoli non fuerint ejusmodi artibus instructi, quibus philosophiæ exercitationes ostenduntur: at mens prophetici et præceptoris Spiritus occulte enuntiata, propterea quod non sint aures omnium intelligentes, sine cognitione artium haud facile explicari potest. Secure enim noverunt illorum sensum prophetæ et C Spiritus discipuli. Ex fide enim eum perceperunt, et, qui modus cæteris haud facilis fuerit, prout innuit Spiritus; sed non tam facile percipere possunt ii, qui non didicerunt. « Præcepta autem, » inquit, « scribe dupliciter: nempe voluntate, et cognitione respondendi ✠ verba veritatis iis qui tibi proponunt [a]. » Quænam est autem respondendi, vel quæ etiam interrogandi scientia? Fuerit quidem hæc dialectica. Quid vero? an non in dicendo etiam laborandum est? et facere est ex Logo? Si non enim Logo, seu ratione, agamus, citra rationem fecerimus. Opus autem rationale ex Deo efficitur. « Et nihil sine ipso factum est [b], » inquit: Logo, inquam, Deo. An non etiam Dominus omnia fecit Logo? Operantur autem etiam jumenta acta cogente

✠ P. 343 ED. POTTER, 292-293 ED. PARIS.

[a] Proverb. XXII, 20, 21. [b] Joan. I, 3.

(62) *Πολύμητις*. Πολύμητις Ὀδυσσεὺς ubique in *Odyssea* occurrit.

(63) *Ἢδ'*. Divise quoque scribi potest ἢ δ'. SYLBURG.

(64) *Καὶ μετὰ τ.* Καὶ ματὸ τ. mendose edit. Flor. Forte καὶ μὴν καὶ τὰς ἄλλας τὰς κατὰ τὴν β. ID.

(65) *Ἀμφιβολίαν*. Conf. Matth. IV, 4.

(66) *Ὁ τῆς φιλ.* Hoc adversus eos dictum, qui philosophiæ aliarumque artium inventionem diabolo tribuerunt.

(67) *Ὡς τὸ Πν.* Sensus non constat, nisi ante hæc verba subintelligamus vocem ἐγνώκεσαν ex sententia superiore. LOWTH.

(68) *Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἐκ.* Subintelligendum ἐστί.

(69) *Τὰς δὲ ἐντ.* Hæc hactenus parum intellecta fuisse videntur: sed facilia erunt advertenti auctorem respicere Proverb. XXII, 20, 21: Καὶ σὺ δὲ ἀπόγραψαι αὐτὰ σεαυτῷ τρισσῶς, εἰς βουλὴν καὶ γνῶσιν, ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς καρδίας σου. Διδάσκω οὖν σε D ἀληθῆ λόγον καὶ γνῶσιν ἀγαθὴν ὑπακούειν, τοῦ ἀποκρίνασθαί σε λόγους ἀληθείας τοῖς προβαλλομένοις σοι. Quare substituendum ἀπόγραψαι imperat. pro ἀπογράψαι infinit. mod. et hoc modo distinguendum: Τὰς δὲ ἐντολὰς, φησὶν, ἀπόγραψαι, etc. Quod Latine expressum est.

(70) *Λόγῳ*. In his, quæ sequuntur, ludit in voce Λόγου, quæ « Logon, » Dei filium, « rationem, » et « sermonem » significat.

(71) *Λόγῳ*. Ps. XXXII, 6: Τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν.

(72) *Οὐχί*. Hæc etiam sine interrogatione explicari possunt: « Et jumenta quidem metu coacta, laborant; nequaquam vero qui orthodoxi dici meruerunt, in bona opera feruntur, nescientes quid faciant. »

metu. Num etiam qui vocantur orthodoxi, bona opera aggrediuntur, nescientes quæ faciunt?

δὲ καὶ οἱ ὀρθοδοξασταὶ καλούμενοι ἔργοις προσφέρονται καλοῖς, οὐκ εἰδότες ἃ ποιοῦσιν;

CAPUT X.

Majorem bene faciendi, quam bene dicendi, curam esse habendam.

Propterea ergo Servator, cum panem accepisset, primum locutus est, et egit gratias; deinde, cum panem fregisset, apposuit, ut comedamus ex ratione, et cum Scripturas agnoverimus, vitam instituamus per obedientiam. Quemadmodum autem qui mala utuntur oratione, nihil differunt ab iis qui malo facto utuntur (calumnia enim est ministra gladii, et affert dolorem maledictum, ex quibus est vitæ eversio: hæc autem fuerint opera improbæ orationis); ita etiam qui bona utuntur oratione, prope accedunt ad eos qui bonis factis utuntur. Recreat itaque animam oratio, et hortatur ad honestatem. Beatus est autem, qui utraque manu utitur. Neque ergo qui bene potest facere, est maledictis incessendus ab eo qui bene potest dicere, neque est vituperandus qui bene potest dicere, ab eo qui bene facere potest. Faciat autem uterque id ad quod natura est aptus. Quod autem alter factum ostendit, hoc alter loquitur, beneficentiæ veluti viam præparans, et deducens auditores, ut bene operentur. Est enim etiam salutaris oratio, sicut opus salutare. Atque justitia quidem certe non consistit absque oratione. Quemadmodum autem beneficio affici nemo potest, si nemo bene faciat; ita tollitur obedientia et fides, nisi tum præceptum, tum etiam qui est ipsum explicaturus, simul assumantur. Nunc autem altero alterius gratia, et verbis et factis, abundamus. Ars autem contentiosa et sophistica est penitus repudianda, quandoquidem ipsæ sophistarum dictiones non solum multorum oculos præstringunt, et eos seducunt, sed nonnunquam etiam vim afferentes, Cadmeam ✠ referunt victoriam. Est enim longe verissimus ille psalmus: « Justus vivet in finem, quoniam non videbit interitum, quando viderit sapientes morientes [a]. » Quosnam autem dicit sapientes, audi ex Jesu Sapientia: « Non est sapientia improbitatis scientia [b]. » Eam autem dicit, quam excogitarunt artes, quæ in dicendo et disserendo versantur. « Quæres ergo apud malos sapientiam, et non invenies [c]. » Et si rursus roges, quænam ea est? « Os justi, » inquiet tibi, « distillabit sapien-

Διὰ τοῦτο οὖν ὁ Σωτὴρ, ἄρτον λαβὼν, πρῶτον ἐλάλησεν καὶ εὐχαρίστησεν· εἶτα κλάσας τὸν ἄρτον προέθηκεν (73), ἵνα δὴ φάγωμεν λογικῶς, καὶ τὰς Γραφὰς ἐπιγνόντες, πολιτευσώμεθα καθ' ὑπακοήν. Καθάπερ δὲ οἱ λόγῳ χρώμενοι πονηρῷ, οὐδὲν τῶν ἔργῳ χρωμένων πονηρῷ διαφέρουσιν· ἡ γὰρ διαβολὴ ξίφους διάκονος, καὶ λύπην ἐμποιεῖ βλασφημία· ἐξ ὧν αἱ τοῦ βίου ἀνατροπαί· ἔργα τοῦ πονηροῦ λόγου εἶεν ἂν ταῦτα· οὕτω καὶ οἱ λόγῳ ἀγαθῷ κεχρημένοι συνεγγίζουσι τοῖς τὰ καλὰ τῶν ἔργων ἐπιτελοῦσιν. Ἀνακτᾶται γοῦν καὶ ὁ λόγος τὴν ψυχὴν, καὶ ἐπὶ καλοκἀγαθίαν προτρέπει· μακάριος δὲ ὁ περιδέξιος. Οὔτ' οὖν βλασφημητέος ὁ εὐποιητικὸς πρὸς τοῦ εὖ λέγειν δυναμένου, οὐδὲ μὴν κακιστέος ὁ οἷός τε εὖ λέγειν, πρὸς τοῦ εὖ ποιεῖν ἐπιτηδείου· πρὸς δὲ ᾧ (74) ἑκάτερος πέφυκεν, ἐνεργούντων. Ὁ δ' οὖν τὸ ἔργον δείκνυσι, τοῦτο ἕτερος λαλεῖ, οἷον ἑτοιμάζων τῇ εὐποιΐᾳ τὴν ὁδὸν, καὶ ἐπὶ τὴν εὐεργεσίαν ἄγων τοὺς ἀκούοντας. Ἔστι γὰρ καὶ σωτήριος λόγος, ὡς καὶ ἔργον σωτήριον. Ἡ δικαιοσύνη γ' οὖν οὐ χωρὶς λόγου συνίσταται. Ὡς δὲ τὸ εὖ πάσχειν περιαιρεῖται, ἐὰν τὸ εὖ ποιεῖν ἀφελοῦμεν· οὕτως ἡ ὑπακοὴ καὶ πίστις ἀναιρεῖται μήτε τῆς ἐντολῆς, μήτε τοῦ τὴν ἐντολὴν σαφηνιοῦντος συμπαραλαμβανομένων. Νυνὶ δὲ ἀλλήλων ἕνεκα εὐποροῦμεν, καὶ λόγων καὶ ἔργων. Τὴν δὲ ἐριστικήν τε καὶ σοφιστικὴν τέχνην παραιτητέον παντελῶς· ἐπεὶ καὶ αἱ λέξεις αὐταὶ τῶν σοφιστῶν οὐ μόνον γοητεύουσι, κλέπτουσι (75) τοὺς πολλοὺς, βιαζόμεναι δ' ἔσθ' ὅτε, Καδμείαν νίκην (76) ἀπηνέγκαντο. Παντὸς γὰρ μᾶλλον ἀληθὴς ὁ ψαλμὸς ἐκεῖνος· « Ὁ δίκαιος (77) ζήσεται εἰς τέλος, ὅτι οὐκ ὄψεται καταφθορὰν, ὅτ' ἂν ἴδῃ σοφοὺς ἀποθνήσκοντας. » Τίνας δὴ σοφοὺς λέγει; ἄκουσον ἐκ τῆς σοφίας Ἰησοῦ· « Οὐκ ἔστι σοφία πονηρίας ἐπιστήμη. » Ταύτην δὴ λέγει, ἣν ἐπενόησαν τέχναι λεκτικαί τε καὶ διαλεκτικαί. « Ζητήσεις οὖν σοφίαν παρὰ κακοῖς, καὶ οὐχ εὑρήσεις. » Κἂν πύθῃ πάλιν ποίαν ταύτην, « Στόμα δικαίου, » φήσει σοι, « ἀποστάξει (78) σοφίαν· » σοφία δὲ ὁμωνύμως τῇ ἀληθείᾳ ἡ σοφιστικὴ λέγεται τέχνη. Ἐμοὶ δὲ εἰκότως, οἶμαι, πρόκειται, βιοῦν μὲν κατὰ τὸν Λόγον, καὶ νοεῖν τὰ σημαινόμενα· εὐγλωτ-

✠ P. 344 ED. POTTER, 293-294 ED. PARIS.

[a] Psal. XLVIII, 10, 11. [b] Eccli. XIX, 22. [c] Prov. XIV, 6.

(73) *Κλάσας τὸν ἄρτον προέθηκεν.* « Panem » igitur, cum fregisset, edendum proposuit, non tantum ejus speciem. Conf. Matth. XXVI, 26, etc.

(74) *Πρὸς δὲ ᾧ.* Forte rectius πρὸς δὲ ὃ, « ad quod autem. » SYLBURG.

(75) *Γοητεύουσι, κλέπτουσι.* Γοητεύουσαι κλέπτουσι commentatorem secutus scripsi, sed mallem reliquisse vulg. lectionem γοητεύουσι, κλέπτουσι· quia post infra similem copulæ ellipsim animadverti, p. 133, 153, 184, 185. SYLBURG.

(76) *Καδμείαν νίκην.* « Cadmeam victoriam » appellant, quæ victori perinde ac victo perniciem affert, a Cadmi terrigenis, quos fabulantur sese mutuo ad unum omnes occidisse. Alii dictam existimant a victoria, qua Thebani, Cadmei scilicet cives, Adrasto, Argivorum rege, devicto, haud minus ipsi damnum perpessi sunt. Pausanias, *Bœotic.*, pag. 556 edit. Hanov.: Ὡς τὸ σύμπαν στράτευμα πλὴν Ἀδράστου φθαρῆναι. Ἐγένετο δὲ καὶ αὐτοῖς τὸ ἔργον οὐκ ἄνευ κακῶν μεγάλων· καὶ ἀπ' ἐκείνου, τὰ σὺν ὀλέθρῳ τῶν κρατησάντων, Καδμείαν ὀνομάζουσι νίκην. « Totus itaque exercitus, uno Adrasto excepto, est ad internecionem cæsus. Sed ea Thebanis victoria magna stetit clade. Ex eo usurpatum, ut si qua victores pernicies opprimat, *Cadmea* victoria dicatur. »

(77) *Ὁ δίκαιος.* A Clemente additum.

(78) *Ἀποστάξει.* Ἀποστάζει, Proverb.

τίαν δὲ μήποτε ζηλοῦντα, ἀρκεῖσθαι μόνῳ τῷ αἰνίξασθαι τὸ νοούμενον. Ὁποίῳ δὲ ὀνόματι δηλοῦται τοῦτο, ὅπερ παραστῆσαι βούλομαι, οὐθέν μοι μέλει (79). Σωθῆναι γὰρ εὖ οἶδ' ὅτι, καὶ συνάρασθαι τοῖς σώζεσθαι γλιχομένοις, βέλτιστόν ἐστιν, οὐχὶ συνθεῖναι τὰ λεξείδια καθάπερ τὰ κόσμια. « Κἂν φυλάξῃς (80), » φησὶν ὁ Πυθαγόρειος ἐν τῷ Πλάτωνος *Πολιτικῷ*, « τὸ μὴ σπουδάζειν ἐπὶ τοῖς ὀνόμασι (81), πλουσιώτερος εἰς γῆρας ἀναφανήσῃ φρονήσεως. » Καὶ ἔν γε τῷ *Θεαιτήτῳ* εὕροις ἂν πάλιν· « Τὸ δὲ εὐχερὲς τῶν ὀνομάτων τε καὶ ῥημάτων, καὶ μὴ δι' ἀκριβείας ἐξεταζόμενον, τὰ μὲν πολλὰ οὐκ ἀγεννὲς, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ τούτου ἐναντίον, ἀνελεύθερον· ἔστι δ' ὅτε ἀναγκαῖον. » Ταῦτα, ὡς ἔνι μάλιστα, διὰ βραχέων ἐξήνεγκεν ἡ Γραφή· « Μὴ πολὺς ἐν ῥήμασι γίνου, » λέγουσα· ἡ μὲν γὰρ λέξις οἷον ἐσθὴς ἐπὶ σώματος· τὰ δὲ πράγματα, σάρκες εἰσὶ καὶ νεῦρα. Οὐ χρὴ τοίνυν τῆς ἐσθῆτος πρὸ τῆς τοῦ σώματος σωτηρίας κήδεσθαι· εὐτελῆ γὰρ οὐ μόνον δίαιταν, ἀλλὰ καὶ λόγον ἀσκητέον ἀπέριττόν τε καὶ ἀπερίεργον, τῷ τὸν ἀληθῆ βίον ἐπανῃρημένῳ, εἴ γε τὴν τρυφὴν ὡς δολεράν τε καὶ ἄσωτον παραιτοίμεθα· καθάπερ τὸ μύρον καὶ τὴν πορφύραν οἱ παλαιοὶ Λακεδαιμόνιοι (82), δολερὰ μὲν τὰ ἵματα, δολερὰ δὲ τὰ χρίσματα ὑπολαβόντες ὀρθῶς, καὶ ὀνομάσαντες· ἐπεὶ μήτε ἐκείνη καλὴ σκευασία τροφῆς, ἡ πλείω τῶν τρεφόντων ἔχουσα τὰ ἡδύσματα· μήτε λόγου χρῆσις ἀστεία ἡ τέρπειν μᾶλλον ἢ ὠφελεῖν τοὺς ἀκούοντας δυναμένη. Μούσας (83) σειρήνων ἡδίους ἡγεῖσθαι Πυθαγόρας παραινεῖ (84)· τὰς σοφίας (85) ἀσκεῖν μὴ (86) μετὰ ἡδονῆς διδάσκων, ἀπατηλὸν δὲ τὴν ἄλλην διελέγχων ψυχαγωγίαν. Σειρῆνας δὲ παραπλεύσας, εἷς ἀρκεῖ· καὶ τῇ Σφιγγὶ ὑποκρινάμενος (87) ἄλλος εἷς· εἰ δὲ

A tiam [a]. » Sapientia autem dicitur ars sophistica perinde ac veritas. Mihi autem non sine causa, ut existimo, constitutum est Logo convenienter vivere; ea autem, quæ significantur, intelligere; eloquentiam autem nunquam sectari, sed contentum esse, si quovis modo quid intelligam, significem. Quo autem nomine significetur id quod volo exponere, nihil mihi curæ est. Servari enim et opem ferre iis qui servari cupiunt, puto esse optimum, non autem dictiunculas, tanquam quædam ornamenta, componere. « Et si caveris, » inquit Pythagoreus in Platonis *Politico*, « ne sis de nominibus nimium sollicitus, prudentia locupletior apparebis in senectute. » Et rursus invenies in *Theæteto*: « Nominum autem et verborum facilitas, et non nimis B accurata examinatio, ut plurimum non est sordida et illiberalis, sed ejus potius contrarium, est tamen nonnunquam etiam necessaria. » Hæc, quam fieri potest, brevissime Scriptura enuntiavit, dicens: « Ne multum verseris in verbis. » Dictio enim est tanquam vestis in corpore; res autem sunt carnes et nervi. Non oportet ergo majorem vestis quam salutis corporis curam gerere. Non solum enim frugalis vitæ ratio, sed etiam a supervacaneo cultu ornatuque aliena oratio exercenda est ei qui veram vitam elegit: siquidem delicias ut dolosas et luxuriosas repudiamus, sicut unguentum et purpuram veteres Lacedæmonii, dolosas quidem vestes, et dolosas unctiones recte reputantes et nominantes; quoniam nec honestus est **127** ille cibi C apparatus, qui plura habet ✠ condimenta quam ea, quæ nutriunt; nec est bellus urbanusve orationis

✠ P. 345 ED. POTTER, 294-295 ED. PARIS.

[a] Prov. x, 31.

(79) *Μέλει*. Hoc pro vulg. λέγει repos. e fragmento ms. H. SYLBURG.

(80) *Κἂν φυλάξῃς*. Verba sunt hospitis Pythagorei in Platonis *Politico*, p. 531: Καλῶς γε, ὦ Σώκρατες· κἂν διαφυλάξῃς τὸ μὴ σπουδάζειν ἐπὶ τοῖς ὀνόμασι, πλουσιώτερος εἰς τὸ γῆρας ἀναφανήσῃ. « Egregie respondisti, o Socrates; et si verborum curiositatem vitabis, evades in senectute admodum prudentior. » Eamdem sententiam recitavit Theodoretus *De curand. Græc. affect.*, p. 470. Quæ sequuntur e Platonis *Theæteto*, a Socrate prolata ibi occurrunt pag. 134.

(81) *Σπουδάζειν ἐπὶ τοῖς ὀν*. Σπουδάζειν τοῖς ὀν. absque præpos. Fragment. ms. H. SYLBURG. — Sed receptam lectionem Plato ac Theodoretus firmant.

(82) *Λακεδαιμόνιοι*. Clemens superius, *Pæd.* lib. II, cap. 8, p. 177, edit. Paris.: Οὐ γὰρ θέμις δολερὰ εἵματα, καὶ χρίσματα εἰς τὴν ἀληθείας παρεισιέναι πόλιν. Plutarchus *Sympos.* lib. III, quæst. 1, cuidam barbaro hoc dictum tribuit: Ἦ καὶ τὸ μὲν μύρον εἰκότως ὑποδυσωπούμεθα καὶ τὴν πορφύραν διὰ τὴν ἐπίθετον πολυτέλειαν, ὡς δολερὰ εἵματα καὶ χρίσματα. « Unde unguentum nobis merito suspectum est, purpuraque, ceu fallax indumentum, et dolosus veluti color formidaretur. » De Lacedæmoniis conf. Cragius *De repub. Lacedæm.*, lib. III, instit. 1 et 5.

(83) *Μούσας*. Th. Canterus lib. II, cap. 1, *Var. lect.* similem ex Theodoreto locum profert lib. VIII, *De curat. Græc.*: « Pythagoram puto comptos lepidosque sermones Sirenibus opinatum esse persimiles, Musis vero, qui nihil inducti decoris fucique præferentes, nudam veritatis formam ostendunt. » COLLECT.

(84) *Παραινεῖ*. Ritterhusius not. in verba Porphyrii, quæ mox recitabuntur, conjecit scribendum esse παρῄνει, « hortabatur. » Verum Clemens aliique in hujusmodi rebus præsenti tempore uti solent. Veteres enim per ingenii sui monimenta nos etiamnum hortantur ac monent.

(85) *Τὰς σοφίας*. Accipiendum pro « sapientiæ partes » aut « genera: » vel legendum τὴν σοφίαν. SYLBURG.

(86) *Μή*. Redundare videtur: vel pro μὴ scribendum μέν. Voluit enim Pythagoras « cum voluptate sapientiam conjungi, » voluptates nempe reliquas, quæ a sapientia alienæ essent, improbans. Solent autem Musæ pro symbolo honestæ et cum virtute conjunctæ, Sirenes autem pravæ vitiosæque voluptatis haberi. Porphyrius lib. *De vita Pythagoræ*: Διττὴν γὰρ εἶναι διαφορὰν ἡδονῶν· τὴν μὲν ἐν γαστρὶ καὶ ἀφροδισίοις διὰ πολυτελείας κεχωρισμένην ἀπείκαζε ταῖς ἀνδροφόνοις σειρήνων ᾠδαῖς· τὴν δ' ἐπὶ καλοῖς καὶ δικαίοις, τοῖς πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίοις, ὁμοίως καὶ παραχρῆμα ἡδεῖαν, καὶ εἰς τὸ ἐπιὸν ἀμεταμέλητον· ἣν ἔφασκεν ἐοικέναι μουσῶν τινι ἁρμονίᾳ. « Duplex enim voluptatum discrimen esse: quarum illam, quæ ventri et Veneris libidinibus opum profusione indulget, Sirenum homicidis cantionibus comparabat; alteram vero, quæ in rebus honestis atque justis et ad vitam necessariis consisti, eam pariter et inpræsentiarum jucundam esse, neque postmodum pœnitentiam comitem habere: hanc ille Musarum cuidam concentui similem esse dicebat. » Horatius, *Sat.* III, lib. II, vers. 14:

. . . . Vitanda est improba Siren,
Desidia . . . .

(87) *Ὑποκρινάμενος*. Verius ἀποκρινάμενος,

usus, qui auditores magis aptus est delectare quam juvare. Musas existimare Sirenibus jucundiores admonet Pythagoras, docens non cum voluptate exercere sapientias, arguens autem deceptricem aliam animi oblectationem. Qui navigando prætervectus est Sirenas, unus sufficit; et qui Sphingi respondit, unus alius, aut etiam, si vultis, ne unus quidem. Non oportet ergo unquam dilatare phylacteria, vanum æmulando gloriæ studium. Sufficit autem gnostico, si ei vel unus inventus sit auditor. Licet ergo et Pindarum Bœotium audire, qui scribit : *Non apud omnes licet veterem aperire orationem, præterquam fidelissimis silentii viis. Stimulus autem pugnæ est dominans oratio.* Admodum ergo recte nos vehementer admonet beatus Apostolus, « ne verbis contendamus sine ulla utilitate, ad eversionem auditorum : profanas autem vocum novitates vitemus. Ad magnam enim proficiunt impietatem, et sermo eorum serpit ut cancer[a]. »

A βούλεσθε, μηδὲ εἷς (88). Οὔκουν πλατύνειν (89) τὰ φυλακτήρια χρή ποτε, κενοδοξίαν ζηλοῦντας· ἀρκεῖ δὲ τῷ γνωστικῷ κἂν εἷς μόνος ἀκροατὴς εὑρεθῇ. Ἔστι γ' οὖν ἀκοῦσαι καὶ Πινδάρου (90) τοῦ Βοιωτίου γράφοντος· *Μὴ πρὸς ἅπαντας ἀναῤῥῆξαι τὸν ἀρχαῖον λόγον· Ἔσθ' ὅτε πιστοτάταις* (91) *σιγᾶς ὁδοῖς. Κέντρον δὲ μάχας Ὁ κρατιστεύων λόγος.* Διατείνεται οὖν εὖ μάλα ὁ μακάριος Ἀπόστολος παραινῶν ἡμῖν « μὴ λογομαχεῖν τε δι' οὐδὲν (92) χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων· τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας, περιίστασθαι· ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόπτουσιν ἀσεβείας, καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει. »

CAPUT XI.

Quænam sit sapientia mundana et philosophia quam devitare nos vult Apostolus.

Hæc ergo « sapientia mundi, stultitia est apud B Deum. « Et horum « sapientum cognoscit Deus cogitationes, quod vanæ sunt[b]. » Nemo ergo glorietur, humana præcellens cogitatione. Recte enim scriptum est in Jeremia : « Ne glorietur sapiens in sapientia sua, et ne glorietur fortis in fortitudine sua, et ne glorietur dives in divitiis suis; sed in hoc glorietur, qui gloriatur, quod intelligat et cognoscat quod ego sum Deus faciens misericordiam, et judicium, et justitiam super terram: quoniam in his est voluntas mea, dicit Dominus[c]. » — « Ne confidamus in nobis ipsis, sed in Deo, qui suscitat mortuos, » inquit Apostolus, « qui ex tanta morte nos eripuit ; ut fides nostra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei. Spiritualis ✠ enim dijudicat omnia, ipse autem a nullo dijudicatur[d]. » Illa C quoque ejus audio : « Hæc autem dico, ne quis vos decipiat in probabilitate sermonis[e] neque subingrediatur, qui deprædatur. » Et rursus : « Videte ne quis sit qui vos seducat per philosophiam et inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum ;[f] » philosophiam quidem non omnem, sed Epicuream[g], cujus etiam meminit Paulus in Actibus apostolorum, reprehendens, quæ tollit providentiam, et in deorum numerum refert volu-

Αὕτη οὖν « ἡ σοφία τοῦ κόσμου μωρία παρὰ Θεῷ ἐστιν· » καὶ τούτων « τῶν σοφῶν Κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς, ὅτι εἰσὶ μάταιοι. « Μηδεὶς (93) τοίνυν καυχάσθω, ἐν ἀνθρωπίνῃ προανέχων διανοίᾳ. Εὖ γάρ τοι ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ γέγραπται· » Μὴ καυχάσθω ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ μὴ καυχάσθω ὁ ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ· καὶ μὴ καυχάσθω ὁ πλούσιος ἐν τῷ πλούτῳ αὐτοῦ· ἀλλ' ἐν (94) τούτῳ καυχάσθω ὁ καυχώμενος, συνιέναι καὶ γινώσκειν ὅτι ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ ποιῶν ἔλεος, καὶ κρῖμα, καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς· ὅτι ἐν τούτοις τὸ θέλημά μου, λέγει Κύριος. » « Ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκροὺς, » ὁ Ἀπόστολος φησὶν, « ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐῤῥύσατο ἡμᾶς, ἵνα ἡ πίστις ἡμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ. Ὁ γὰρ (95) πνευματικὸς ἀνακρίνει πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται. » Ἐπαΐω δὲ κἀκείνων αὐτοῦ· « Ταῦτα (96) δὲ λέγω, ἵνα μηδεὶς ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ, μηδὲ ὑπεισέρχηται ὁ συλαγωγῶν. » Καὶ πάλιν· « Βλέπετε οὖν, μή (97) τις ἔσται ὑμᾶς ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστόν· » φιλοσοφίαν μὲν οὐ πᾶσαν, ἀλλὰ τὴν Ἐπικούρειον, ἧς καὶ μέμνηται ἐν ταῖς Πράξεσιν τῶν ἀποστόλων ὁ Παῦλος, διαβάλλων, πρόνοιαν ἀναιροῦσαν καὶ ἡδονὴν

✠ P. 346 ED. POTTER, 295-296 ED. PARIS.

[a] II Tim. II, 14, 16, 17. [b] I Cor. III, 19, 20. [c] Jerem IX, 23, 24. [d] II Cor. I, 9, 10; I Cor. II, 5, 15. [e] Col. II, 4, 8. [f] Ibid., 8. [g] Act. XVII, 18.

« qui Sphingi ad ænigma respondit. » SYLBURG.

(88) *Μηδὲ εἷς*. Nempe quod fabulosa sint, quæ de Œdipo feruntur.

(89) *Οὔκουν πλατύνειν*. Respicit Christi de Pharisæis dictum, Matth. XXIII, 5 : Πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις· πλατύνουσι δὲ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν.

(90) *Πινδάρου*. Pindari effatum memorat etiam post Clementem Theodoretus, *De curat. Græc. affect.* serm. 1, pag. 482 : Ἢ οὐδὲ Πινδάρῳ τῷ λυρικῷ πείθεσθε, σαφῶς ἀπαγορεύοντι, μὴ πρὸς πάντας ἀναῤῥῆξαι τὸν ἀρχαῖον λόγον ; « An Pindaro, poetæ lyrico, auscultandum non putatis, aperte prohibenti antiquum sermonem cunctis aperire? »

(91) *Ἔσθ' ὅτε π.* F. legendum ἔσθ' ὅτε πιστοτάτα D σιγᾶς ὁδός. « Est cum silentii via fidelissima est : » seu, « Nonnunquam silentium est tutissimum. » SYLBURG.

(92) *Δι' οὐδέν*. Εἰς οὐδὲν apud B. Paulum. In sequentibus etiam Apostoli verba paulum mutata ad suum institutum accommodat.

(93) *Μηδείς*. Respicit id, quod apud B. Paulum sequitur : Ὥστε μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις.

(94) *Ἀλλ' ἐν*. Ἀλλ' ἢ ἐν, et mox συνιεῖν pro συνιέναι, Jerem.

(95) *Γάρ*. Δέ apud Paul., quod Clemens in γάρ mutavit.

(96) *Ταῦτα*. Τοῦτο, Coloss., ut etiam paulo post.

(97) *Βλέπετε οὖν, μή*. Βλέπετε, μή τις ὑμᾶς ἔσται, Coloss.

ἐκθειάζουσαν, καὶ εἰ δή τις ἄλλη τὰ στοιχεῖα ἐκτετίμηκε, μὴ ἐπιστήσασα τὴν ποιητικὴν αἰτίαν τούτοις, μηδὲ ἐφαντάσθη τὸν Δημιουργόν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Στωϊκοὶ, ὧν καὶ αὐτῶν μέμνηται, σῶμα ὄντα τὸν Θεὸν (98) διὰ τῆς ἀτιμοτάτης ὕλης πεφοιτηκέναι λέγουσιν οὐ καλῶς. « Παράδοσιν δὲ ἀνθρωπίνην » τὴν λογικὴν τερθρείαν λέγει. Διὸ κἀκεῖνα ἐπιστέλλει· « Τὰς νεωτέρας (99) ζητήσεις φεύγετε· » μειρακιώδεις γὰρ αἱ τοιαῦται φιλονεικίαι. « Ἀρετὴ δὲ οὐ φιλομειράκιον, » ὁ φιλόσοφος λέγει Πλάτων· καὶ τὸ ἀγώνισμα ἡμῶν, κατὰ τὸν Λεοντῖνον Γοργίαν, διττῶν δὲ ἀρετῶν δεῖται, τόλμης καὶ σοφίας· τόλμης μὲν, τὸ κίνδυνον ὑπομεῖναι, σοφίας δὲ, τὸ αἴνιγμα γνῶναι. Ὁ γάρ τοι Λόγος, καθάπερ τὸ κήρυγμα τὸ Ὀλυμπιάσι, καλεῖ μὲν τὸν βουλόμενον, στεφανοῖ δὲ τὸν δυνάμενον· ἀκίνητον μὲν, ὅτι πρὸς (1) ἀλήθειαν, καὶ τῷ ὄντι ἀργὸν οὐ βούλεται εἶναι τὸν πιστεύσαντα ὁ Λόγος. « Ζητεῖτε, γὰρ, καὶ εὑρήσετε, » λέγει· ἀλλὰ τὴν ζήτησιν εἰς εὕρεσιν περαιοῖ (2), τὴν καινὴν (3) ἐξελάσας φλυαρίαν, ἐγκρίνων δὲ τὴν ὀχυροῦσαν τὴν πίστιν ἡμῖν θεωρίαν. « Τοῦτο δὲ λέγω, ἵνα μή τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος· διακρίνειν δηλονότι τὰ ὑπ' αὐτῶν (4) λεγόμενα μεμαθηκόσι, καὶ ἀπαντᾷν πρὸς τὰ ἐπιφερόμενα δεδιδαγμένοις. « Ὡς οὖν παρελάβετε Ἰησοῦν Χριστὸν (5) τὸν Κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε, ἐῤῥιζωμένοι καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ, καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει. » Πειθὼ δὲ ἡ βεβαίωσις τῆς πίστεως. « Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν » ἀπὸ τῆς πίστεως τῆς εἰς τὸν Χριστὸν « διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, » τῆς ἀναιρούσης τὴν Πρόνοιαν, « κατὰ παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων· » ἡ γὰρ κατὰ τὴν θείαν παράδοσιν φιλοσοφία ἵστησι τὴν πρόνοιαν καὶ βεβαιοῖ· ἧς ἀναιρεθείσης, μῦθος ἡ περὶ τὸν Σωτῆρα οἰκονομία φαίνεται· « κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστὸν, » φερομένων ἡμῶν. Ἡ γὰρ ἀκόλουθος Χριστῷ διδασκαλία καὶ τὸν Δημιουργὸν ἐκθειάζει, καὶ τὴν πρόνοιαν μέχρι τῶν κατὰ μέρος ἄγει, καὶ τρεπτὴν καὶ γενητὴν οἶδε τὴν τῶν στοιχείων φύσιν· καὶ πολιτεύεσθαι εἰς δύναμιν ἐξομοιωτικὴν τῷ Θεῷ διδάσκει, καὶ τὴν οἰκονομίαν ὡς ἡγεμονικὸν, τῆς ἁπάσης προΐεσθαι παιδείας. Στοιχεῖα δὲ σέβουσι, Διογένης (6) μὲν τὸν ἀέρα, Θά-

platem; et si qua alia honore affecit elementa, quæ iis non præficit causam efficientem, nec apprehendit Opificem. Quin etiam Stoici [a], quorum ipse quoque meminit, non recte dicunt Deum, cum sit corpus, vilissimam pervasisse materiam. « Traditionem » autem « humanam » vocat logicam subtilitatem. Quamobrem illa quoque scribit: « Juveniles fugite quæstiones [b]: » sunt enim pueriles hujusmodi contentiones. « Virtus autem non tenetur amore juvenum, » inquit Plato philosophus; et certamen nostrum, ut vult Gorgias Leontinus, duabus opus habet virtutibus, audacia et sapientia: audacia quidem, ut adeat periculum; sapientia autem, ut discernat ænigma. Logos enim, quemadmodum in Olympia præconium, vocat quidem eum, qui vult, sed coronat eum, qui potest esse invictus: quoniam revera Logos non vult otiosum esse eum qui credidit. « Quærite » enim, inquit, « et invenietis [c]: » sed inquisitionem terminat inventione, recentes nugas exterminans, approbans autem contemplationem, quæ nostram fidem confirmat. « Hoc autem dico, ne quis vos decipiat in probabilitate sermonis [d], » ait Apostolus; ut qui, quæ ab eis dicuntur, discernere scilicet didiceritis, et iis, quæ objiciuntur, occurrere docti sitis. « Sicut ergo accepistis Jesum Christum Dominum, in eo ambulate radicati et superædificati in ipso, et confirmati in fide [e]. » Est autem persuasio, fidei confirmatio. « Videte ne quis sit qui vos abducat » a fide in Christum « per philosophiam et inanem deceptionem, » quæ tollit providentiam, « secundum traditionem hominum [f]. » Quæ est enim secundum traditionem divinam philosophia, constituit et confirmat providentiam: qua sublata videtur ✠ fabula Servatoris œconomia, cum nos « secundum elementa hujus mundi, et non secundum Christum [g] » feramur. Quæ est enim Christo consentanea doctrina, et opificem Deum esse asserit, et deducit providentiam usque ad singularia, et talem elementorum novit esse naturam, ut in eam cadat ortus et mutatio; eaque docet ad id dirigi, ut vim assimilantem Deo habeamus; ejusque dispensationem omni do-

✠ P. 347 ED. POTTER. [a] Act. XVII, 18. [b] II Tim. II, 22, 23. [c] Matth. VII, 7. [d] Col. II, 4. [e] Ibid., 6, 7. [f] Ibid., 8. [g] Ibid. 8.

(98) *Σῶμα ὄντα τὸν Θ.* Clemens in *Protrept.* p. 44 edit. Paris.: Οὐδὲ μὴν τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς παρελεύσομαι, διὰ πάσης ὕλης, καὶ διὰ τῆς ἀτιμοτάτης, τὸ Θεῖον διήκειν λέγοντας, οἳ καταισχύνουσιν ἀτεχνῶς τὴν φιλοσοφίαν. « Sed nec Stoicos prætermittam, qui omnem, quantumvis vilem et abjectam, materiam dicunt Deum pervadere, qui plane philosophiam dedecorant. » Item *Strom.* V, pag. 591, ubi conf. adnotata.

(99) *Τὰς νεωτ.* Nullibi monet Apostolus τὰς νεωτέρας ζητήσεις φεύγειν. Verum Timotheo scribit, τὰς μωρὰς ...ζητήσεις παραιτεῖν, II Tim. II, 23, et τὰς νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεύγειν, II Tim. II, 22. Quæ Clemens, e memoria S. Scripturas recitans, commiscuisse videtur.

(1) *Στεφανοῖ δὲ τὸν δυνάμενον· ἀκίνητον μὲν, ὅτι π.* Hervetus legit ἀνίκητον· fortasse verius, ἀκίνητον μέντοι πρὸς ἀλ., « immotum tamen, » etc. Guil. Canterus pro ὅτι legit ἔτι. SYLBURG. — Scribe τὸν δυνάμενον ἀνίκητον μένειν, quemadmodum legisse Hervetus videtur: non quod placet Sylburgio. HEINSIUS. — Mallem, τὸν δυνάμενον ἀκίνητον μένειν ὅτι πρὸς ἀλ., « qui valet immotus persistere, quantum ad veritatem spectat. » Respicit enim pugiles, qui « immoti » adversariorum ictus sustinebant. Ἀνίκητον frigidius est.

(2) *Περαιοῖ.* Si quis περατοῖ malit, per me licet. SYLBURG.

(3) *Καινήν.* Καινὴν agnoscit etiam Herveti versio, « recentibus nugis; » sed haud scio an verius κενὴν, « inanem. » ID.

(4) *Ὑπ' αὐτῶν.* Lege ὑπ' αὐτοῦ, inquit Lowthius.

(5) *Ἰησοῦν Χριστόν.* Τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν, Coloss.

(6) *Διογένης.* Ms. H. Διομένης. SYLBURG. — Conf. quæ superius dicta sunt *Protrept.* pag. 42 edit. Paris.

ctrinæ, ut principium, præmitti debere. Elementa autem colunt, Diogenes quidem aerem; Thales vero aquam; Hippasus vero ignem; et qui principia faciunt atomos, philosophiæ nomen arrogantes, impii quidam homunculi et voluptati dediti. « Propterea oro, inquit, ut dilectio vestra adhuc magis et magis abundet in agnitione et omni sensu, ad hoc ut vos probetis quæ sunt potiora [a]. » Nam « quando eramus, inquit Apostolus, parvuli, sub elementis hujus mundi eramus servientes. Parvulus autem, etiamsi sit hæres, nihil differt a servo usque præfinitum tempus patris [b]. » Parvuli ergo sunt etiam philosophi, nisi a Christo viri fiant. Si enim « filius ancillæ non futurus sit hæres cum filio liberæ [c], » at est quidem certe semen Abrahæ, quod non ex promissione donum suscepit proprium. **128** « Perfectorum autem est solidus cibus, qui propter habitum habent sensus exercitatos ad discretionem boni et mali. Quisquis enim est lactis particeps, non est peritus sermonis justitiæ, cum sit parvulus [d], » et nondum sciat verbum, per quod credidit et operatur, nec possit in ipso reddere rationem. « Omnia autem probate, inquit Apostolus, et quod bonum est tenete [e]. » Spiritalibus id dicens, qui omnia quæ dicuntur ex veritate, dijudicant, utrum videantur an sint vera. « Inconfutabilis autem vagatur disciplina, et plagæ et reprehensiones dant disciplinam sapientiæ, » reprehensiones scilicet, quæ sunt cum dilectione. « Cor enim rectum exquirit cognitionem. Quoniam qui quærit Deum, cognitionem invenit cum justitia. Qui ipsam autem recte quæsierunt, pacem invenerunt [f]. »—« Et cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem: » eos, qui sunt opinione sapientes, et se quidem esse putant, non autem sunt sapientes, reprehendens, hæc scribit: « Non enim est in sermone regnum Dei [g]. » Non, inquam, in eo, qui non est verus, sed opinione ✠ tantum probabilis. « In virtute » autem dixit, seu potentia; sola enim est potens veritas. Et rursus: « Si quis putat se nosse aliquid, nondum novit sicut nosse oportet. » Nunquam est enim veritas opinio. Sed « cognitionis quidem opinio inflat » et fastu replet, « charitas autem ædificat, » quæ non in opinione versatur, sed veritate. Unde, « si quis diligit, is cognitus est [h], » inquit.

A λης δὲ τὸ ὕδωρ· Ἵππασος δὲ τὸ πῦρ· καὶ οἱ τὰς ἀτόμους ἀρχὰς ὑποτιθέμενοι, φιλοσοφίας ὄνομα ὑποδυόμενοι, ἄθεοί τινες ἀνθρωπίσκοι καὶ φιλήδονοι. « Διὰ τοῦτο προσεύχομαι, φησὶν, ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα. » Ἐπεὶ « ὅτε ἦμεν νήπιοι, φησὶν ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι. Ὁ δὲ νήπιος, κἂν κληρονόμος ᾖ, οὐδὲν δούλου διαφέρει, ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. » Νήπιοι οὖν καὶ οἱ φιλόσοφοι, ἐὰν μὴ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἀπανδρωθῶσιν. Εἰ γὰρ « οὐ κληρονομήσει ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας, » ἀλλά γ' οὖν σπέρμα (7) ἐστὶν Ἀβραὰμ, τὸ μὴ ἐξ ἐπαγγελίας τὸ ἴδιον εἰληφὸς δωρεάν. « Τελείων δέ B ἐστιν ἡ στερεὰ τροφὴ, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης, νήπιος ὢν, » καὶ μηδέπω ἐπιστάμενος τὸν λόγον, καθ' ὃν πεπίστευκε (8) καὶ ἐνεργεῖ, μήτε ἀποδοῦναι δυνάμενος τὴν αἰτίαν ἐν αὐτῷ. « Πάντα δὲ δοκιμάζετε, ὁ Ἀπόστολός φησι, καὶ τὸ καλὸν κατέχετε· » τοῖς πνευματικοῖς λέγων, τοῖς ἀνακρίνουσι πάντα κατὰ ἀλήθειαν λεγόμενα, πότερον δοκεῖ, ἢ οὕτως (9) ἔχεται τῆς ἀληθείας. « Παιδεία (10) δὲ ἀνεξέλεγκτος πλανᾶται· καὶ αἱ πληγαὶ καὶ οἱ ἔλεγχοι διδόασι παιδείαν σοφίας· » οἱ μετ' ἀγάπης δηλονότι ἔλεγχοι. « Καρδία (11) γὰρ εὐθεῖα ἐκζητεῖ γνῶσιν· ὅτι ὁ ζητῶν τὸν Θεὸν εὑρήσει γνῶσιν C μετὰ δικαιοσύνης· οἱ δὲ ὀρθῶς ζητήσαντες αὐτὴν, εἰρήνην εὗρον. Καὶ γνώσομαι, φησὶν, οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν· » τοὺς δοκήσει σοφοὺς, καὶ οἰομένους εἶναι, οὐκ ὄντας δὲ σοφοὺς, ἐπιῤῥαπίζων γράφει· « Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· » οὐ τῷ μὴ ἀληθεῖ, ἀλλὰ καθ' ὑπόληψιν πιθανῷ· « ἐν δυνάμει » δὲ, εἶπε· μόνη γὰρ ἡ ἀλήθεια δυνατή. Καὶ πάλιν· « Εἴ τις (12) δοκεῖ ἐγνωκέναι τι, οὔπω ἔγνω καθὸ δεῖ γνῶναι· » οὐ γάρ ποτε ἡ ἀλήθεια οἴησις· ἀλλ' ἡ μὲν « ὑπόληψις τῆς γνώσεως φυσιοῖ » καὶ τύφου ἐμπίμπλησιν· « οἰκοδομεῖ δὲ ἡ ἀγάπη, » μὴ περὶ τὴν οἴησιν, ἀλλὰ περὶ τὴν ἀλήθειαν ἀναστρεφομένη. Ὅθεν, « Εἴ τις ἀγαπᾷ, οὗτος ἔγνωσται, » λέγει.

D

✠ P. 348 ED. POTTER, 297 ED. PARIS. [a] Phil. I, 9, 10. [b] Gal. IV, 3, 1, 2. [c] Gen. XXI, 10; Gal. IV, 30. [d] Hebr. V, 14, 13. [e] I Thess. V, 21. [f] Prov. XV, 14. [g] I Cor. IV, 19, 20. [h] I Cor. VIII, 1, 2, 3.

(7) *Ἀλλά γ' οὖν σπ.* Hæc sic distingui et explicari debent: Ἀλλά γ' οὖν σπέρμα ἐστὶν Ἀβραὰμ τὸ μὴ ἐξ ἐπαγγελίας, τὸ ἴδιον εἰληφὸς δωρεάν. « At vero, quod non erat ex promisso, est semen Abrahæ, et proprium donum accepit. » Scilicet Christianam doctrinam Isaaco dat, legitimo Abrahami filio, et ex divina promissione nato; cæteras autem disciplinas Ismaeli Agaris ancillæ filio, aut filiis Cheturæ, qui licet nec e legitimis nuptiis, nec ex singulari aliquo promisso geniti fuerant, tamen veri Abrahæ filii fuerunt, et singuli dona a patre suo acceperunt, ut scriptum est Gen. XXV, 6.

(8) *Πεπίστευκε.* Respicere videtur I Thess. II, 13: Ἐδέξασθε οὐ λόγον ἀνθρώπων, ἀλλὰ (καθώς ἐστιν ἀληθῶς) λόγον Θεοῦ, ὃς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν.

(9) *Οὕτως.* Rectius cum Guil. Cantero legemus ὄντως, « revera. » SYLBURG.

(10) *Παιδεία.* Rectius παιδείᾳ dativ. cas. quod hic et superius pag. 287 Sylburgio placuit. Sensus enim est: « Qui non corripitur disciplina, vagatur. » Tunc recte sequitur: « Reprehensiones dant disciplinam sapientiæ. »

(11) *Καρδία.* Καρδία ὀρθὴ ζητεῖ αἴσθησιν, inquit Salomon, Prov. XV, 14. Eorum, quæ sequuntur, sensus occurrit Prov. II, aliisque locis: ipsa verba frustra in S. libris quærentur.

(12) *Εἴ τις.* Εἴ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκε καθὼς δεῖ γνῶναι, I Cor. VIII, 2. Οἴδαμεν ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν· ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ. Ibid. 1.

CAPUT XII.

Fidei mysteria non esse cuivis propalanda, ideo quod non sint veritatis idonei auditores.

A Ἐπεὶ δὲ μὴ μόνη (13) ἡ παράδοσις καὶ πάνδημος τῷ γε αἰσθομένῳ τῆς μεγαλειότητος τοῦ λόγου· ἐπικρυπτέον (14) οὖν τὴν ἐν μυστηρίῳ λαλουμένην σοφίαν, ἣν ἐδίδαξεν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἤδη γ' οὖν καὶ Ἡσαΐας ὁ προφήτης πυρὶ (15) καθαίρεται τὴν γλῶτταν, ὡς εἰπεῖν δυνηθῆναι τὴν ὅρασιν· καὶ οὐδὲ τὴν γλῶτταν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀκοὰς ἁγνίζεσθαι προσήκει ἡμῖν, εἴ γε τῆς ἀληθείας μεθεκτοὶ (16) εἶναι πειρώμεθα. Ταῦτα ἦν ἐμποδὼν τοῦ γράφειν ἐμοί· καὶ νῦν ἔτι εὐλαβῶς ἔχω, ᾗ φησιν, « Ἔμπροσθεν τῶν χοίρων τοὺς μαργαρίτας βάλλειν (17), μή ποτε καταπατήσωσι τοῖς ποσὶ, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ἡμᾶς. » Χαλεπὸν γὰρ τοὺς περὶ τοῦ (18) ἀληθινοῦ φωτὸς καθαροὺς ὄντως καὶ διαυγεῖς ἐπιδεῖξαι λόγους ἀκροατῶν τοῖς ὑώδεσί τε καὶ ἀπαιδεύτοις· σχεδὸν B γὰρ οὐκ ἔστι τούτων πρὸς τοὺς πολλοὺς καταγελαστότερα ἀκούσματα· οὐδ' αὖ πρὸς τοὺς εὐφυεῖς θαυμασιώτερά τε καὶ ἐνθουσιαστικώτερα. « Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστιν. » Σοφοὶ (19) δὲ οὐκ ἐκφέρουσιν ἐκ στόματος, ἃ διαλογίζονται ἐν συνεδρίῳ. « Ἀλλ' ὃ ἀκούετε εἰς τὸ οὖς, φησὶν ὁ Κύριος, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων· » τὰς ἀποκρύφους τῆς ἀληθοῦς γνώσεως παραδόσεις, ὑψηλῶς καὶ ἐξόχως ἑρμηνευομένας ἐνδέχεσθαι (20) κελεύων· καὶ καθάπερ ἠκούσαμεν εἰς τὸ οὖς, οὕτω καὶ παραδιδόναι οἷς δέον· οὐχὶ δὲ πᾶσιν ἀναίδην (21) ἐκδιδόναι τὰ ἐν παραβολαῖς εἰρημένα πρὸς αὐτοὺς, παραγγέλλων. Ἀλλ' ἔστι τῷ ὄντι ἡ τῶν ὑπομνημάτων ὑποτύπωσις, ὅσα διασποράδην καὶ διεῤῥιμμένως ἐγκατεσπαρμένην ἔχουσι τὴν ἀλή- C θειαν, ὅπως ἂν λάθοι τοὺς δίκην κολοιῶν σπερμολόγους· ἐπὰν δὲ ἀγαθοῦ τύχῃ γεωργοῦ, ἐκφύσει τε ἕκαστον αὐτῶν, καὶ τὸν πυρὸν ἀναδείξει.

Quoniam autem non sola traditio est publica ei qui sensit sermonis magnificentiam, occultanda est sapientia, quæ dicta est in mysterio, quam docuit Dei Filius. Jam enim Isaias quoque propheta igne linguam purgatur, ut possit dicere visionem; et nec linguam solum, sed etiam aures castas nobis habere convenit, si conemur fieri veritatis participes. Hæc mihi erant impedimento, quo minus scriberem, et nunc adhuc vereor, ut ait, « ante porcos jacere margaritas, ne eas conculcent pedibus, et conversi nos lacerent [a]. » Est enim difficile de vero lumine vere puros et perspicuos declarare sermones suillis et indoctis auditoribus. His enim vix possunt apud vulgus ulla magis audiri ridicula: rursus autem apud ingeniosos magis admirabilia, et Deum magis spirantia. « Animalis autem homo non suscipit ea quæ sunt Spiritus Dei: sunt enim ei stultitia [b]. » Sapientes autem ore non proferunt, quæ in consessu cogitant. « Sed quod auditis, inquit Dominus, in aurem, prædicate super tecta [c]: » arcanas traditiones veræ cognitionis, excelse et excellenter explicatas, jubens suscipere, et sicut in aurem audivimus, ita etiam tradere quibus oportet; non autem omnibus passim divulgare, quæ eis in parabolis dicta erant, præcipiens. Sed revera commentariorum delineationi illa inserviunt, quæcunque sparsim habent seminatam hic et illic veritatem, ut eos lateant, qui more graculorum passim ac temere verba serunt; cum autem agricolam bonum nacta fuerint, germinabit unumquodque ex iis, et edet frumentum.

CAPUT XIII.

Variarum philosophiæ sectarum unamquamque aliquam veritatis particulam sibi arripuisse.

Μιᾶς τοίνυν (22) οὔσης τῆς ἀληθείας (τὸ γὰρ ψεῦδος μυρίας ἐκτροπὰς ἔχει), καθάπερ αἱ Βάκχαι (23) τὰ τοῦ Πενθέως διαφορήσασαι μέλη, αἱ τῆς φιλοσοφίας τῆς τε βαρβάρου, τῆς τε Ἑλληνικῆς αἱρέσεις, ἑκάστη, ὅπερ ἔλαχεν, ὡς πᾶσαν αὐχεῖ τὴν ἀλή-

Cum una sit itaque veritas (habet enim innumerabilia falsum diverticula), quemadmodum Bacchæ, quæ Penthei membra divulserunt ac distulerunt, philosophiæ ✠ tam barbaræ quam Græcæ hæreses, unaquæque id, quod sortita est, tanquam totam ja-

✠ P. 349 ED. POTTER, 298 ED. PARIS. [a] Matth. VII, 6. [b] I Cor. II, 14. [c] Matth. X, 27.

(13) *Ἐπεὶ δὲ μὴ μ.* Malim: Ἐπεὶ δὲ πάνδημος ἡ παράδοσις, καὶ μὴ μόνον τῷ γε αἰσθ. « Cum vero hæc traditio, non solum ad eum qui sermonis majestatem perspicere valet, sed ad alios etiam passim pertingat. »

(14) *Ἐπικρυπτέον*. Respicit I Cor. II, 7: Λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην.

(15) *Πυρί*. Respicit Isa. VI, 6, 7: Καὶ ἀπεστάλη πρός με ἓν τῶν σεραφὶμ, καὶ ἐν τῇ χειρὶ εἶχεν ἄνθρακα, ὃν τῇ λαβίδι ἔλαβεν ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου. Καὶ ἥψατο τοῦ στόματός μου, καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ ἥψατο τοῦτο τῶν χειλέων σου, καὶ ἀφελεῖ τὰς ἀνομίας σου, καὶ τὰς ἁμαρτίας σου περικαθαριεῖ.

(16) *Μεθεκτοί*. « Communicabiles. » Rectius μεθεκτικοί, « participes: » ut ἐφεκτοί pro ἐφεκτικοί, *Strom.* VIII, p. 777, et econtra διδακτικήν pro δι- D δακτήν superius p. 284, edit. Paris.

(17) *Βάλλειν*. Negative intelligendum μὴ βάλλειν, ut Matth. VII. SYLBURG.

(18) *Περὶ τοῦ*. Ἐπὶ τοῦ ms. H., et mox συώδεσι pro ὑώδεσι. ID.

(19) *Σοφοί*. Respicere videtur Prov. XXIV, 7, 8, sec. LXX: Σοφοὶ οὐκ ἐκκλίνουσιν ἐκ στόματος Κυρίου, ἀλλὰ λογίζονται ἐν συνεδρίοις.

(20) *Ἐνδέχεσθαι*. Rectius ἐκδέχεσθαι, « accipere, intelligere. » SYLBURG.

(21) *Ἀναίδην*. Rectius ἀνέδην, ut Pal. ms. SYLBURG. in *Indice Græco*, quem conf.

(22) *Μιᾶς τοίνυν*. Similia scribit Lactantius lib. VI, cap. 7.

(23) *Βάκχαι*. Fabulam de Bacchis narrat etiam Diodorus Siculus p. 139. II. SYLBURG.

ciat veritatem. Lucis autem, ut opinor, exortu omnia illuminantur. Universi ergo Græci ac barbari, qui veritatis studiosi fuere, cum illi qui non levem portionem, tum etiam alii qui exiguam forte particulam Logi veritatis asseculi sunt, in medium prodeant. Quod si sæculum quidem partes temporis futuras, præsentes, et præteritas etiam uno quasi momento simul repræsentat : certe veritas in propriis seminibus colligendis, etiamsi in terra aliena dispersa fuerit, longe potentior est quam sæculum. Permulta enim invenimus ex his, quæ opinione recepta sunt, apud hæreses, quæ non sunt omnino absurdæ, nec excisam habent naturalem consequentiam, ut quæ tanquam gynæcea Christum viri instar exsciderint, etiamsi certum sit et extra controversiam, eas esse dissimiles genere et tota veritate. Aut enim ut membrum, aut ut species, aut ut genus in unum coincidunt. Quemadmodum summa chorda, licet sit imæ contraria, tamen ambæ unam harmoniam edunt : et numerus par, cum differat ab impari, in arithmetica tamen ambo conveniunt; quemadmodum etiam in figuræ ratione circulus, et triangulus, et quadratus, et quæcunque aliæ figuræ inter se differunt; quin etiam in mundo universo partes omnes, etiam si inter se differant, servant eam, quæ est cum toto, conjunctionem et convenientiam : sic ergo et barbara et Græca philosophia æternæ veritatis avulsam quamdam particulam, non e Bacchi mythologia, sed ex æterni Logi theologia, decerpsit : qui autem divisa rursus composuerit, et unum ex iis fecerit, scias futurum ut perfectum Logon, veritatem, citra

A θειαν. Φωτὸς (24) δ', οἶμαι, ἀνατολῇ πάντα φωτίζεται. Σύμπαντες οὖν Ἕλληνές τε καὶ βάρβαροι, ὅσοι τἀληθοῦς ὠρέχθησαν, οἱ μὲν οὐκ ὀλίγα, οἱ δὲ μέρος τι εἴπερ ἄρα τοῦ τῆς ἀληθείας λόγου ἔχοντες ἀναδειχθεῖεν. Ὁ γ' οὖν αἰὼν τοῦ χρόνου τὸ μέλλον καὶ τὸ ἐνεστὼς, αὐτὰρ δὴ καὶ τὸ παρῳχηκὸς ἀκαριέως συνίστησι· πολὺ δὲ πλέον δυνατωτέρα τοῦ αἰῶνος ἡ ἀλήθεια (25) συναγαγεῖν τὰ οἰκεῖα σπέρματα, κἂν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐκπέσῃ (26) γῆν. Πάμπολλα (27) γὰρ τῶν παρὰ ταῖς αἱρέσεσι δοξαζομένων εὕροιμεν ἂν, ὅσαι μὴ τέλεον ἐκκεκώφηνται, μηδὲ ἐξετμήθησαν τὴν φυσικὴν ἀκολουθίαν, καθάπερ τὸν ἄνδρα αἱ γυναικωνίτιδες ἀποκοψάμεναι τὸν Χριστόν· εἰ καὶ ἀλλήλοις ἀνόμοια εἶναι δοκεῖ, τῷ γένει γε καὶ ὅλῃ τῇ ἀληθείᾳ ὁμολογοῦνται. Ἢ γὰρ ὡς μέλος (28), ἢ ὡς B εἶδος, ἢ ὡς γένος, εἰς ἓν συνέπεται. Ἤδη δὲ καὶ ἡ ὑπάτη, ἐναντία τῇ νεάτῃ οὖσα, ἀλλ' ἄμφω γε ἁρμονία μία· ἔν τε ἀριθμοῖς ὁ ἄρτιος τῷ περιττῷ διαφέρεται, ὁμολογοῦσι δὲ ἄμφω τῇ ἀριθμητικῇ· ὡς τῷ σχήματι ὁ κύκλος, καὶ τὸ τρίγωνον, καὶ τὸ τετράγωνον, καὶ ὅσα τῶν σχημάτων ἀλλήλων διενήνοχεν· ἀτὰρ (29) καὶ ἐν τῷ κόσμῳ παντὶ τὰ μέρη σύμπαντα, κἂν διαφέρηται πρὸς ἄλληλα, τὴν πρὸς τὸ ὅλον οἰκειότητα διαφυλάττει· οὕτως (30) οὖν ἥ τε βάρβαρος, ἥ τε Ἑλληνικὴ φιλοσοφία, τὴν ἀΐδιον ἀλήθειαν σπαραγμόν τινα, οὐ τῆς Διονύσου μυθολογίας, τῆς δὲ τοῦ Λόγου τοῦ ὄντος ἀεὶ θεολογίας πεποίηται· ὁ δὲ τὰ διῃρημένα συνθεὶς αὖθις, καὶ ἑνοποιήσας, τέλειον τὸν Λόγον ἀκινδύνως εὖ ἴσθ' ὅτι κατόψεται, τὴν ἀλήθειαν. Γέγραπταί γ' οὖν ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ· « Καὶ προσέθηκα σοφίαν ἐπὶ πᾶσιν, οἳ δὴ (31) ἐγένοντο ἔμπροC σθέν μου ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ ἡ καρδία μου εἶδε

(24) *Φωτός*. Ejus scilicet, qui dixit : Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου, Joan. VIII, 12.

(25) *Ἡ ἀλήθεια*. Scilicet Christus, qui dixit : Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή, Joan. VI, 6.

(26) *Ἐκπέσῃ*. Legi potest etiam ἐμπέσῃ, « inciderit. » SYLBURG.

(27) *Πάμπολλα*. Ut huic sententiæ sensus constet, sic scribatur et explicetur : Πάμπολλα γὰρ τῶν παρὰ ταῖς αἱρέσεσι δοξαζομένων εὕροιμεν ἂν (ὅσαι μὴ τέλεον ἐκκεκώφηνται, μηδὲ ἐξετμήθησαν τὴν φυσικὴν ἀκολουθίαν, καθάπερ τὸν ἄνδρα αἱ γυναικωνίτιδες, ἀποκοψάμεναι τὸν Χριστόν), εἰ καὶ ἀλλήλοις ἀνόμοια εἶναι δοκεῖ, τῷ γένει γε καὶ ὅλῃ τῇ ἀληθείᾳ ὁμολογοῦντα, « Etenim permulta reperire licet dogmata sectarum (earum scilicet, quæcunque non sunt prorsus fatuæ, nec naturæ ordinem ac rationem exsectæ, Christum, quemadmodum virum olim mulieres, exsciderunt), quæ quamvis inter se dissimilia videantur, tamen in genere et universali veritatis ratione conveniunt. » Porro per φυσικὴν ἀκολουθίαν intelligit ordinem, seu rationem, qua res una ad aliam sequendam natura est apta. Hinc Philo *De vita Moysis* lib. II, p. 660 : Ἀκολουθίαν φύσεως ἀσπασάμενοι, « ordinem naturæ amplexuri. » Per « mulieres » intelligit Bacchas paulo superius memoratas, quæ Penthea membratim lacerarunt, adeo ut nulla *viri* forma maneret. Denique, ὁμολογοῦντα scribendum pro ὁμολογοῦνται, quod ab imperito aliquo librario positum videtur, qui propter interjectam sententiam non advertit ὁμολογοῦντα recte sequi verbum εὕροιμεν· quod etiam Herveto interpreti accidit.

(28) *Μέλος*. Fortasse rectius μέρος, « pars, » ut paulo post. SYLBURG.

(29) *Ἀτάρ*. De partium tam dissimilium inter se concordia vide et Nemesium libro *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου*, p. 11. H. SYLBURG.

(30) *Οὕτως*. Similia dicit Justinus M. paulo ante finem *Apologiæ* minoris pag. 34 edit. Oxon. : Ἕκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θείου Λόγου τὸ συγγενὲς ὁρῶν, καλῶς ἐφθέγξατο. « Unusquisque enim ex parte divini seminarii Logi, quod eidem cognatum est videns, præclare locutus est : » etc. Conf. ejusdem *Apol*. p. 20. Ibidem p. 26 hæc dicit : Μεγαλειότερα μὲν οὖν πάσης ἀνθρωπείου διδασκαλίας φαίνεται τὰ ἡμέτερα· διὰ τοῦτο λογικὸν τὸ ὅλον τὸ φανέντα δι' ἡμᾶς Χριστὸν γεγονέναι, καὶ σῶμα, καὶ λόγον, καὶ ψυχήν· ὅσα γὰρ καλῶς ἀεὶ ἐφθέγξαντο καὶ εὗρον οἱ φιλοσοφήσαντες, ἢ νομοθετήσαντες, κατὰ λόγου μέρος εὑρέσεως καὶ θεωρίας D ἐστὶ πονηθέντα αὐτοῖς· ἐπειδὴ δὲ οὐ πάντα τὰ τοῦ λόγου ἐγνώρισαν, ὅς ἐστι Χριστὸς, καὶ ἐναντία ἑαυτοῖς πολλάκις εἶπον. « Longe sublimiores esse res nostras doctrinis humanis inde constat, quod qui nostri causa apparuit, Christus rationalis (logicus) ex omni parte factus est, corpore, ratione (logo) et anima. Et quæcunque recte quovis tempore dixerunt aut invenerunt philosophi aut legislatores, juxta eam partem, quæ rationis (logi) inventionis et contemplationis est, id ab eis est factum. Quia autem non omnia, quæ Logi sunt, is quippe est Christus, perviderunt, seipsis contraria sæpe dixerunt. » Dein addit, Socrati Christum ἀπὸ μέρους cognitum fuisse. Idem in majore *Apologia*, p. 90, 91, affirmat, Socratem, Heraclitum, et reliquos omnes μετὰ λόγου βιώσαντας, Christi participes, et quodammodo Christianos fuisse.

(31) *Δή*. Abest a vulg. Eccle. cap. I. SYLBURG.

A πολλά· σοφίαν καὶ γνῶσιν, παραβολὰς καὶ ἐπιστήμην ἔγνων ἔτι. Καί γε τοῦτό (32) ἐστι προαίρεσις πνεύματος, ὅτι ἐν πλήθει σοφίας πλῆθος γνώσεως. » Ὁ δὲ τῆς παντοδαπῆς σοφίας ἔμπειρος, οὗτος κυρίως ἂν εἴη γνωστικός. Αὐτίκα γέγραπται· « Περισσεία γνώσεως τῆς σοφίας ζωοποιήσει τὸν παρ' αὐτῆς. » Πάλιν τε αὖ βεβαιοῖ σαφέστερον τὰ εἰρημένα ἥδε ἡ ῥῆσις· « Πάντα ἐνώπια τοῖς νοοῦσι· » τὰ δὲ *πάντα* Ἑλληνικά ἐστι καὶ βαρβαρικά· θάτερα δὲ οὐκ ἔτι *πάντα*. « Ὀρθὰ (33) δὲ, τοῖς βουλομένοις ἀπενέγκασθαι αἴσθησιν. Ἀνθαιρεῖσθε (34) παιδείαν, καὶ μὴ ἀργύριον, καὶ γνῶσιν ὑπὲρ χρυσίον δεδοκιμασμένον· » ἀνθαιρεῖσθε δὲ καὶ αἴσθησιν χρυσίου καθαροῦ (35)· « κρείσσων γὰρ σοφία λίθων πολυτελῶν· πᾶν δὲ τίμιον οὐκ ἄξιον αὐτῆς. »

periculum contempletur. Scriptum est itaque in Ecclesiaste : « Et adjeci sapientiam super omnes qui fuerunt ante me in ✠ Jerusalem, et cor meum vidit multa : sapientiam et cognitionem, parabolas et scientiam novi prætereа. Et hoc quidem est præelectio spiritus, quoniam in multitudine sapientiæ est multitudo cognitionis [a]. » Qui **129** est autem omnigena multitudine sapientiæ præditus, is proprie fuerit gnosticus. Jam vero scriptum est : « Abundantia cognitionis sapientiæ vivificabit eum, qui est ex ipsa [b]. » Et rursus apertius confirmat ea quæ dicta sunt, hoc dictum : « Sunt omnia in conspectu eorum qui intelligunt. » *Omnia* autem sunt Græca et barbara : alterutra autem non sunt
B utique *omnia*. « Recta autem sunt iis qui sensum volunt accipere. Eligite disciplinam, et non argentum, et cognitionem super aurum probatum. » Eligite autem sensum quoque plus quam aurum purum : « melior est enim sapientia lapidibus pretiosis; quidquid autem est pretiosum, non est pretio cum ea conferendum [c]. »

CAPUT XIV.

Philosophorum apud Græcos successio.

Φασὶ δὲ Ἕλληνες, μετάγε Ὀρφέα καὶ Λῖνον καὶ τοὺς παλαιοτάτους παρὰ σφίσι ποιητὰς, ἐπὶ σοφίᾳ πρώτους θαυμασθῆναι τοὺς ἑπτὰ (36), τοὺς ἐπικληθέντας σοφούς· ὧν τέσσαρες μὲν ἀπὸ Ἀσίας ἦσαν, Θαλῆς τε ὁ Μιλήσιος, καὶ Βίας ὁ Πριηνεὺς, καὶ Πιτταχὸς ὁ Μιτυληναῖος, καὶ Κλεόβουλος ὁ Λίνδιος· δύο δὲ ἀπὸ Εὐρώπης, Σόλων τε ὁ Ἀθηναῖος, καὶ Χίλων ὁ Λακεδαιμόνιος· τὸν δὲ ἕβδομον, οἱ μὲν Περίανδρον εἶναι λέγουσι τὸν C Κορίνθιον, οἱ δὲ Ἀνάχαρσιν τὸν Σκύθην, οἱ δὲ Ἐπιμενίδην τὸν Κρῆτα, ὃν Ἑλληνικὸν οἶδε προφήτην, οὗ μέμνηται (37) ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Τίτον Ἐπιστολῇ, λέγων οὕτως· « Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος (38) προφήτης οὕτω· *Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί*· καὶ ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής. » Ὁρᾷς ὅπως κἀν τοῖς Ἑλλήνων προφήταις δίδωσί τι τῆς ἀληθείας, καὶ οὐκ ἐπαισχύνεται, πρός τε οἰκοδομὴν καὶ πρὸς ἐντροπὴν (39) διαλεγόμενός τινων, Ἑλληνικοῖς συγχρῆσθαι ποιήμασι; Πρός γ' οὖν Κορινθίους (οὐ γὰρ ἐνταῦθα μόνον), περὶ τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως διαλεγόμενος, ἰαμβείῳ (40) συγκέχρηται τραγικῷ· « Τί μοι ὄφελος, » λέγων, « εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; Φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. Μὴ πλανᾶσθε· *φθείρουσιν ἤθη* D

Dicunt autem Græci post Orpheum et Linum, et poetas, qui apud eos fuerunt antiquissimi, in admiratione fuisse habitos propter sapientiam primos septem, qui cognominati fuerunt sapientes, quorum quatuor quidem fuerunt ex Asia, Thales Milesius, et Bias Prieneus, et Pittacus Mitylenæus, et Cleobulus Lindius; duo autem ex Europa, Solon Atheniensis, et Chilo Lacedæmonius; septimum autem alii quidem dicunt esse Periandrum Corinthium, alii vero Anacharsim Scytham, alii vero Epimenidem Cretensem, quem Græcum prophetam novit Paulus, cujus etiam meminit in Epistola ad Titum, sic dicens : « Dixit quidam ex ipsis proprius propheta : *Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri*; et testimonium hoc verum est [d]. » Vides, quomodo etiam Græcorum prophetis dat aliquid veritatis : nec erubescit, et ad ædificationem, et ad aliquorum conversionem disserens, uti Græcis poematibus? Itaque ad Corinthios (non enim hic solum) disserens de resurrectione mortuorum, tragico iambo usus est, dicens : « Quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? Manducemus et bibamus, cras enim morimur. Nolite seduci, corrumpunt bonos mores

✠ P. 350 ED. POTTER, 299 ED. PARIS. [a] Eccle. I, 16, 17, 18. [b] Eccle. VII, 13, sec. LXX. [c] Prov. VIII, 9, 10, 11. [d] Tit. I, 12, 13.

(32) *Ἐπιστήμην ἔγνω ἔτι· καί γε τ.* Ἐπιστήμην. Ἔγνων ἐγὼ ὅτι καί γε τ. Eccle.

(33) *Ὀρθά.* « In conspectu » vertit Hervetus, scribens scilicet e verbis præcedentibus ἐνώπια. Scribere potius debuerat ὁρατά. Nam ὁρατά in ὀρθά facilius transire potuit, quam ἐνώπια. Est autem ὁρατόν Hesychio, αἰσθητὸν, θεωρητόν. Verum nil mutandum : respicit enim auctor Prov. VIII, 9, quem locum e memoria repetens paulum variavit : Πάντα ἐνώπια τοῖς συνιοῦσι, καὶ ὀρθὰ τοῖς εὑρίσκουσι γνῶσιν.

(34) *Ἀνθαιρεῖσθε.* Λάβετε, Prov.

(35) *Ἀνθαιρεῖσθε δὲ ... καθαροῦ.* Hæc verba non invenio in S. Scriptura : eorum vero sensus exstat Prov. III, 14, 15.

(36) *Τοὺς ἑπτά.* De septem sapientibus vise et Platonem tom. I, p. 343; Diogenem Laertium p. 5 et 14, et Plutarchum in eorumdem *Symposio*. H. SYLBURG. — Conf. quæ ad Laertii *Thaletem* adnotavit Menagius.

(37) *Οὗ μέμνηται.* Hæc ἐν παρόδῳ adjicit Clemens, sumpta occasione a mentione Epimenidis, ut quæ superius dixerat de profanæ doctrinæ utilitate, Pauli apostoli auctoritate firmaret.

(38) *Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος πρ.* Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν πρ. Tit. Mox, καί abest. Ibid.

(39) *Πρός τε οἰκοδομὴν καὶ πρὸς ἐντροπήν.* « Ut alios quidem ædificaret, aliis vero pudorem incuteret. » Perperam Hervetus ἐντροπὴν vertit « conversionem. » Respicit Clemens I Cor. XV, 34 : Ἀγνωσίαν γὰρ Θεοῦ τινες ἔχουσι· πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω.

(40) *Ἰαμβείῳ.* Iambus, qui sequitur, Menandro ascribitur. SYLBURG.

colloquia prava [a]. » Alii autem Acusilaum Argivum in septem sapientum numerum retulerunt; alii autem ✠ Pherecydem Syrium. Plato autem pro Periandro tanquam sapientia indigno, propterea quod fuerit tyrannus, posuit Mysonem Cheneum. Et quod longe quidem infra Moysis ætatem fuerint Græcorum sapientes, ostendetur paulo post. Quod autem modus ejus, quæ fuit apud eos, philosophiæ, fuerit Hebraicus et ænigmaticus, jam considerandum est. Brevitatem itaque amplectebantur aptam ad tradendas admonitiones, et utilissimam. Ipse enim Plato hunc modum dicit studiose ac diligenter fuisse consectatos, communiter quidem omnes Græcos, præcipue autem Lacedæmonios et Cretenses, qui optimis legibus utebantur. Atque illud quidem, « Nosce teipsum, » alii quidem existimarunt Chilonis; Chamæleo autem in libro *De diis*, Thaletis; Aristoteles autem, Pythiæ. Qua sententia fieri potest, ut cognitionem persequi admoneamur: quippe cum partes sine essentia totius universitatis cognosci nequeunt: unde ad cognitionem humanæ naturæ requiritur, ut ipsius mundi ortum prius quæramus. Chiloni rursus Lacedæmonio tribuunt: « Ne quid nimis. » Strato autem, in opere *De inventis*, ascribit hoc dictum Stratodemo Tegeatæ; Didymus autem id censet esse Solonis; sicut etiam Cleobuli, « Modus optimus. » Illud autem, « Sponde, noxa præsto est, » Cleomenes quidem in libro *De Hesiodo*, dicit prius fuisse dictum ab Homero his verbis:

Miseræ pro miseris etiam sponsiones ad spondendum;

Aristotelici autem existimant id fuisse Chilonis; Didymus autem dicit id fuisse admonitionem Thaletis. Et deinde illud: « Omnes homines mali; » vel, « Plurimi hominum mali » (hoc enim dictum duobus modis effertur) Sotades Byzantinus dicit esse Biantis; et illud: « Omnia vincit diligens me-

A *χρῆσθ' ὁμιλίαι κακαί.* » Οἱ δὲ Ἀκουσίλαον τὸν Ἀργεῖον ἐγκατέλεξαν τοῖς ἑπτὰ σοφοῖς· ἄλλοι δὲ Φερεκύδην τὸν Σύριον. Πλάτων (41) δὲ ἀντὶ Περιάνδρου, ὡς ἀναξίου σοφίας, διὰ τὸ τετυραννηκέναι, ἀντικατατάττει Μύσωνα τὸν Χηνέα. Ὡς μὲν οὖν κάτω που τῆς Μωϋσέως ἡλικίας οἱ παρ' Ἕλλησι σοφοὶ γεγόνασι, μικρὸν ὕστερον δειχθήσεται· ὁ δὲ τρόπος τῆς παρ' αὐτοῖς φιλοσοφίας, ὡς Ἑβραϊκὸς καὶ αἰνιγματιώδης, ἤδη ἐπισκεπτέος. Βραχυλογίαν (42) γοῦν ἠσπάζοντο τὴν παραινετικὴν, τὴν ὠφελιμωτάτην. Αὐτίκα Πλάτων πάλαι τὸ διὰ σπουδῆς γεγονέναι τόνδε τὸν τρόπον λέγει, κοινῶς μὲν πᾶσιν Ἕλλησιν, ἐξαιρέτως δὲ Λακεδαιμονίοις (43) καὶ Κρησὶ τοῖς εὐνομωτάτοις. Τὸ μὲν οὖν, « Γνῶθι σαυτὸν (44), » οἱ μὲν Χίλωνος ὑπειλήφασι· Χαμαιλέων (45) δὲ ἐν τῷ B *Περὶ θεῶν*, Θαλοῦ· Ἀριστοτέλης δὲ, τῆς Πυθίας. Δύναται δὲ τὴν γνῶσιν ἐγκελεύεσθαι μεταδιώκειν. Οὐκ ἔστι γὰρ ἄνευ τῆς τῶν ὅλων οὐσίας εἰδέναι τὰ μέρη· δεῖ δὴ (46) τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου πολυπραγμονῆσαι, δι' ἧς καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν καταμαθεῖν ἐξέσται. Πάλιν αὖ Χίλωνι τῷ Λακεδαιμονίῳ ἀναφέρουσι τὸ, « Μηδὲν ἄγαν (47)· » Στράτων δὲ ἐν τῷ *Περὶ εὑρημάτων* Στρατοδήμῳ τῷ Τεγεάτῃ προσάπτει τὸ ἀπόφθεγμα· Δίδυμος δὲ Σόλωνι αὐτὸ ἀνατίθησιν· ὥσπερ ἀμέλει Κλεοβούλῳ τὸ, « Μέτρον ἄριστον (48). » Τὸ δ', « Ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα (49), » Κλεομένης μὲν ἐν τῷ *Περὶ Ἡσιόδου* Ὁμήρῳ φησὶ προειρῆσθαι διὰ τούτων·

C *Δειλαί* (50) *τοι δειλῶν τε καὶ ἐγγύαι ἐγγυάασθαι·*

οἱ δὲ περὶ Ἀριστοτέλη Χίλωνος αὐτὸ νομίζουσι· Δίδυμος δὲ Θαλοῦ φησιν εἶναι τὴν παραίνεσιν. Ἔπειτα ἑξῆς τὸ, « Πάντες (51) ἄνθρωποι κακοὶ, » ἢ, « Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων κακοὶ » (διχῶς γὰρ ἐκφέρεται τὸ αὐτὸ ἀπόφθεγμα), οἱ περὶ Σωτάδαν (52) τὸν Βυζάντιον Βίαντος λέγουσιν εἶναι· καὶ τὸ, « Μελέτη

✠ P. 351 ED. POTTER, 300 ED. PARIS. [a] I Cor. xv, 32, 33.

(41) *Πλάτων*. Respicit Platonis *Protagoram* p. 238.

(42) *Βραχυλογίαν*. Hac methodo alii plerique ex antiquioribus magistris præcepta tradebant. Καὶ φασὶ τοὺς μὲν γυμνοσοφιστὰς καὶ δρυΐδας αἰνιγματωδῶς ἀποφθεγγομένους φιλοσοφῆσαι, σέβειν θεοὺς, καὶ μηδὲν κακὸν δρᾷν, καὶ ἀνδρείαν ἀσκεῖν. « Aiunt gymnosophistas ac druidas obscure ac per sententias philosophatos esse, colendos deos, nil mali faciendum, et exercendam fortitudinem, » inquit Diogenes Laertius in procemio. Ejusmodi erant Pythagoræ præcepta. Continuis sermonibus usi sunt posteriores, qui eloquentiæ doctrinæque studio sese magis ostentabant. Conf. quæ dicit Plato, *Protagoræ* p. 238, unde quæ sequuntur hausit Clemens.

(43) *Λακεδαιμονίοις*. Plato, præter ea quæ in *Protagoræ* loco jam memorato respicit Clemens, hæc dicit, *De legibus* lib. I, p. 780: Τὴν πόλιν ἅπαντες ἡμῶν Ἕλληνες ὑπολαμβάνουσιν ὡς φιλολόγος τέ ἐστι καὶ πολυλόγος· Λακεδαίμονα δὲ καὶ Κρήτην, τὴν μὲν βραχυλόγον, τὴν δὲ πολύνοιαν μᾶλλον ἢ πολυλογίαν ἀσκοῦσαν. « Græci omnes civitatem nostram Atheniensem et verborum studiosam judicant, et verbosam: Lacedæmonem vero et Cretam, alteram breviloquam, alteram intelligentiæ magis quam verbis studentem. »

(44) *Γνῶθι σ*. De auctore hujus apophthegmatis consule quæ congessit Menagius ad Laertii Thalet. lib. I, seg. 40.

(45) *Χαμαιλέων*. Hic a Tatiano p. 160 dicitur Χαμαλαιέων mendose: nam non solum mss. quidam codices, sed etiam Eusebius Tatiani verba recitans Χαμαιλέων exhibet: sicque eum infra vocat Clemens p. 351.

D (46) *Δεῖ δή*. Δεῖ δέ « oportet autem, » H. ms. SYLBURG.

(47) *Μηδὲν ἄγαν*. Conf. Laertius lib. I, segm. 63.

(48) *Μέτρον ἄριστον*. Conf. Laertius lib. I, in *Cleobulo*, segm. 93, et quæ ibi adnotavit Menagius.

(49) *Ἐγγύα· πάρα δ' ἄτα*. Sensus est, « Sponde, sed præsto est noxa: » id est, non quidem veto spondere: sed hoc tamen moneo, cum fideijussione plerumque conjunctam esse noxam: qua de re Plutarchus quoque p. 99, 321, 329, et Laertius p. 27. H. SYLB. — Conf. Clemens infra *Strom.* VI, et quæ adnotavit Menagius ad Laertii *Chilonem* lib. I, segm. 73.

(50) *Δειλαί*. Homeri *Odyss.* Θ, v. 351.

(51) *Πάντες*. Conf. Laertius sub finem *Biantis*, et quæ adnotavit Menagius. Iidemque de iis, quæ sequuntur, consulendi.

(52) *Σωτάδαν*. Σωτάδην communi more H. ms. SYLBURG.

πάντα καθαιρεῖ, » Περιάνδρου τυγχάνειν βούλονται· ὁμοίως δὲ τὴν, « Γνῶθι καιρόν, » παραίνεσιν Πιττακοῦ καθεστάναι. Ὁ μὲν οὖν Σόλων Ἀθηναίοις, Πιττακὸς δὲ Μιτυληναίοις ἐνομοθέτησαν. Ὀψὲ δὲ Πυθαγόρας, ὁ Φερεκύδους γνώριμος, φιλόσοφον (53) ἑαυτὸν πρῶτος ἀνηγόρευσε. Φιλοσοφίας τοίνυν μετὰ τοὺς προειρημένους ἄνδρας τρεῖς (54) γεγόνασι διαδοχαί, ἐπώνυμοι τῶν τόπων, περὶ οὓς διέτριψαν· Ἰταλικὴ μὲν ἡ ἀπὸ Πυθαγόρου, Ἰωνικὴ δὲ ἡ ἀπὸ Θαλοῦ, Ἐλεατικὴ δὲ ἡ ἀπὸ Ξενοφάνους. Πυθαγόρας (55) μὲν οὖν Μνησάρχου, Σάμιος, ὥς φησιν Ἱππόβοτος· ὡς δὲ Ἀριστόξενος ἐν τῷ *Πυθαγόρου Βίῳ* καὶ Ἀρίσταρχος, καὶ Θεόπομπος, Τυῤῥηνὸς ἦν· ὡς δὲ Νεάνθης, Σύριος ἢ Τύριος· ὥστε εἶναι, κατὰ τοὺς πλείστους, τὸν Πυθαγόραν βάρβαρον τὸ γένος. Ἀλλὰ καὶ Θαλῆς, ὡς Λέανδρος καὶ Ἡρόδοτος ἱστοροῦσι, Φοῖνιξ ἦν· ὡς δέ τινες ὑπειλήφασι, Μιλήσιος· μόνος (56) οὗτος δοκεῖ τοῖς τῶν Αἰγυπτίων προφήταις συμβεβληκέναι· διδάσκαλος δὲ αὐτοῦ οὐδεὶς ἀναγράφεται· ὥσπερ οὐδὲ Φερεκύδου (57) τοῦ Συρίου, ᾧ Πυθαγόρας ἐμαθήτευσεν. Ἀλλ' ἡ μὲν ἐν Μεταποντίῳ (58) τῆς Ἰταλίας, ἡ κατὰ Πυθαγόραν φιλοσοφία ἡ Ἰταλικὴ, κατεγήρασεν. Ἀναξίμανδρος δὲ Πραξιδάμου (59) Μιλήσιος, Θαλῆν διαδέχεται· τοῦτον δὲ Ἀναξιμένης

A ditatio, » volunt esse Periandri. Similiter autem admonitionem, quæ dicit: « Nosce occasionem, » fuisse Pittaci. Solon autem leges tulit Atheniensibus, Pittacus vero Mitylenæis. Tandem autem Pythagoras, Pherecydis familiaris, seipsum primus appellavit philosophum. Philosophiæ ✠ itaque, post hos, quos ante dixi, tres fuere successiones, quæ nomina sumpserunt a locis in quibus versatæ sunt. Italica quidem, quæ derivata est a Pythagora; Ionica, quæ a Thalete; Eleatica autem, quæ a Xenophane. Porro autem Pythagoras, Mnesarchi filius, Samius quidem erat, ut dicit Hippobotus; ut autem dicit Aristoxenus in *Vita Pythagoræ*, et Aristarchus, et Theopompus, erat Tuscus; ut autem Neanthes, Syrius vel Tyrius; adeo ut ex plurimo-
B rum sententia Pythagoras esset genere barbarus. Quinetiam Thales, ut referunt Leander et Herodotus, erat Phœnix; ut autem nonnulli existimarunt, Milesius. Hic solus videtur esse congressus cum prophetis Ægyptiorum; ejus autem nullus scribitur præceptor; quemadmodum nec Pherecydæ Syri, cujus fuit discipulus Pythagoras. Sed Pythagoræ quidem, quæ Italica dicta est, philosophia, consenuit in Metaponto, oppido Italiæ. Anaximander

✠ P. 352 ED. POTTER, 301 ED. PARIS.

(53) *Φιλόσοφον*. Laertius procemii p. 8, 9: Φιλοσοφίαν δὲ πρῶτος ὠνόμασε Πυθαγόρας, καὶ ἑαυτὸν φιλόσοφον. « Philosophiam primus nominavit Pythagoras, et se philosophum. » Idem tradunt Cicero *Tusc. quæst.* l. v; Quint. lib. II, 1, aliique plurimi.

(54) *Τρεῖς*. Tres philosophorum successiones, cum eorum auctoribus a Clemente doctus memorat Eusebius, *Præp. evang.* lib. x, cap. 4, p. 471. Laertio δύο sunt διαδοχαί procem. segm. 13: Φιλοσοφίας δὲ δύο γεγόνασι διαδοχαί, ἥ τε ἀπὸ Ἀναξιμάνδρου καὶ ἡ ἀπὸ Πυθαγόρου· τοῦ μὲν, Θαλοῦ διακηκοότος, Πυθαγόρου δὲ Φερεκύδης καθηγήσατο. Καὶ ἐκαλεῖτο ἡ μὲν Ἰωνικὴ, ὅτι Θαλῆς Ἴων ὢν (Μιλήσιος γάρ) καθηγήσατο Ἀναξιμάνδρου, ἡ δὲ Ἰταλικὴ ἀπὸ Πυθαγόρου, ὅτι τὰ πλεῖστα κατὰ τὴν Ἰταλίαν διέτριψε. « Cæterum philosophiæ duæ fuere successiones; quarum altera ab Anaximandro, altera a Pythagora fluxit. Anaximander Thaletis auditor fuit, Pythagoras Pherecydæ. Appellatumque est id philosophiæ genus, Ionicum, quod Thales, utpote Milesius, ex Ionia cum esset, Anaximandrum instituit; hoc autem Italicum, quod illius auctor Pythagoras in Italia ut plurimum vixerit. » Conf. Augustin. lib. VIII *De civitate Dei*, cap. 2; Themistius quatuor philosophiæ origines fuisse scribit, orat. 15: Τέως δὲ τριχῆ διεσπάσθη, μᾶλλον δὲ τέτραχα.

(55) *Πυθαγόρας*. Eusebius, *Præp. evang.* lib. x, c. 4, p. 470: Ὀψὲ δέ τι καὶ μᾶλλον τοῖς χρόνοις ὑποβεβηκότες οἱ παρ' Ἕλλησι φιλόσοφοι διαπρέψαι μνημονεύονται. Ὧν Πυθαγόρας πρῶτος, Φερεκύδους γνώριμος, τὸ φιλοσοφίαν ἀνευρὼν ὄνομα, ὡς μέν τινες, Σάμιος, ὡς δὲ ἕτεροί φασι, Τυῤῥηνὸς ἦν, τινὲς δ' αὐτὸν Σύριον ἢ Τύριον εἶναι λέγουσιν· ὥστε σε βάρβαρον, ἀλλ' οὐχ Ἕλληνα γεγονέναι ὁμολογεῖν τὸν πρῶτον φιλοσόφων. « Serius multo et sequioribus temporibus feruntur philosophi Græcorum floruisse. Quorum primus Pythagoras, Pherecydis discipulus, qui philosophiæ nomen invenit, secundum nonnullos Samius fuit, secundum alios Tyrrhenus, secundum alios autem Syrius vel Tyrius: adeo ut tu non Græcum, sed barbarum fuisse fatearis primum philosophorum. » Theodoretus *De curand. Græc. affect.* serm. 1, præter alia multa, hæc etiam a Clemente nostro didicit: Τὸν δὲ Πυθαγόραν Ἀριστόξενος, καὶ Ἀρίσταρχος, καὶ Θεόπομπος Τυῤῥηνὸν εἶναί φασιν· ὁ δὲ Νεάνθης Τύριον ὀνομάζει. Τὸν δὲ Θαλῆν οἱ μὲν Μιλήσιον λέγουσιν, Λέανδρος δὲ καὶ Ἡρόδοτος Φοίνικα προσηγόρευσαν. « Pythagoram autem Aristoxenus, Aristarchus et Theopompus Tyrrhenum esse
C dicunt; Neanthes autem Tyrium vocat. Thaletem vero nonnulli Milesium appellant, Leander autem et Herodotus Phœnicem. » Conf. Diogenes Laertius in principio *Pythagoræ*. Josephus lib. II *Adv. Apionem* dicit, perinde difficile esse Pythagoræ atque Homeri patriam indicare. Porro secundum Laertium in principio *Thaletis*, Herodotus, Duris ac Democritus e Phœnicibus oriundum Thaletem tradebant: Ὡς δ' οἱ πλείους φασὶν, ἰθαγενὴς Μιλήσιος ἦν, καὶ γένους λαμπροῦ· « Secundum vero plerosque, Milesius erat civis, e nobili familia prognatus. »

(56) *Μόνος*. Quare μόνος, « solus? » annon enim Pythagoras, aliique plures cum Ægyptiis studiorum gratia congressi sunt? Certe Clemens paulo infra pag. 302 refert Pythagoram, ac Platonem Ægyptios audivisse. Scribendum igitur μόνοις, « solis: » ut sensus sit: « Cum solis ille Ægyptiorum prophetis congressus fuisse videtur, nec præter illos ullum præceptorem habuisse. » Sic enim scribit in *Thalete* Diogenes Laertius: Οὐδείς τε αὐτοῦ καθηγήσατο,
D πλὴν ὅτ' εἰς Αἴγυπτον ἐλθὼν τοῖς ἱερεῦσι συνδιέτριψεν. « Nullus ei præceptor fuit, nisi quod quando in Ægypto erat, cum sacerdotibus versatus fuerit. »

(57) *Οὐδὲ Φερεκύδου*. Hesychius etiam Milesius et Suidas scribunt, Pherecydam nullum magistrum habuisse, ἀλλ' ἑαυτὸν ἀσκῆσαι, κτησάμενον τὰ Φοινίκων ἀπόκρυφα βιβλία· « sed reconditis Phœnicum libris instructum, semetipsum exercuisse. » Verum Diogenes Laertius, principio *Pherecydæ*, refert illum Πιττακοῦ διακηκοηκέναι, « Pittacum audivisse. »

(58) *Ἐν Μεταπ. . . . κατεγήρασεν*. « In Metaponto consenuit, » id est usque ad ejus exitum duravit. Nam hæc secta Metapontum, Italiæ urbem, semper coluit. Diogenes Laertius in procemio: Ἰταλικὴ ἀπὸ Πυθαγόρου, ὅτι τὰ πλεῖστα κατὰ τὴν Ἰταλίαν διέτριψε. « Italica secta a Pythagora: sic dicta, quod utplurimum in Italia commorata sit. »

(59) *Πραξιδάμου*. Seu potius Πραξιάδου, Praxiadæ. Laertius in principio *Anaximandri*: Ἀναξί-

autem, Praxidami filius, Milesius, succedit Thaleti. Ei Anaximenes Eurystrati Milesius; post quem Anaxagoras Hegesibuli Clazomenius. Hic ex Ionia scholam traduxit Athenas. Ei succedit Archelaus, quem audivit Socrates:

✠ *Ex his æquiloquus declinavit lapicida,*
Graium incantator,

ait Timon in *Sillis*, propterea quod a physicis declinarit ad ea quæ ad mores pertinent. Socratem autem cum audiisset, Antisthenes quidem sectam introduxit cynicam, Plato autem secessit in Academiam. **130** Apud Platonem philosophatus Aristoteles, cum transiisset in Lyceum, sectam condit peripateticam. Ei succedit Theophrastus, cui Straton, cui Lycon, deinde Critolaus, deinde Diodorus. Platoni succedit Speusippus, ei Xenocrates, cui Polemon; Polemonis autem auditores fuere Crates et Crantor, in quos desiit vetus Academia. Crantoris autem fuit particeps Arcesilaus, a quo usque ad Hegesilaum media floruit Academia. Deinde Carneades succedit Hegesilao, et alii deinceps. Cratetis autem discipulus fuit Zeno Citieus, Stoicorum sectæ princeps; huic succedit Cleanthes, post quem Chrysippus, et alii deinceps. Eleaticæ autem disciplinæ princeps fuit Xenophanes Colophonius, quem dicit Timæus fuisse tempore Hieronis, qui in Sicilia obtinuit dominatum, et Epicharmi poetæ; Apollodorus autem eum, cum natus esset

A Εὐρυστράτου Μιλήσιος· μεθ' ὃν Ἀναξαγόρας (60) Ἡγησιβούλου Κλαζομένιος. Οὗτος μετήγαγεν (61) ἀπὸ τῆς Ἰωνίας Ἀθήναζε τὴν διατριβήν. Τοῦτον διαδέχεται Ἀρχέλαος (62), οὗ Σωκράτης (63) διήκουσεν·

Ἐκ δ' ἄρα τῶν ἀπέκλινε λαοξόος ἐννομολέσχης,
Ἑλλήνων ἐπαοιδός,

ὁ Τίμων φησὶν ἐν τοῖς *Σίλλοις*, διὰ τὸ ἀποκεκλικέναι ἀπὸ τῶν φυσικῶν (64) ἐπὶ τὰ ἠθικά. Σωκράτους δὲ ἀκούσας, Ἀντισθένης μὲν ἐκύνισε, Πλάτων δὲ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἀνεχώρησε. Παρὰ Πλάτωνι Ἀριστοτέλης φιλοσοφήσας, μετελθὼν εἰς τὸ Λύκειον, κτίζει τὴν περιπατητικὴν αἵρεσιν. Τοῦτον διαδέχεται Θεόφραστος, ὃν Στράτων, ὃν Λύκων, εἶτα Κριτόλαος, εἶτα Διόδωρος. Σπεύσιππος δὲ Πλάτωνα διαδέχεται,
B τοῦτον δὲ Ξενοκράτης, ὃν Πολέμων. Πολέμωνος δὲ ἀκουσταὶ Κράτης τε καὶ Κράντωρ, εἰς οὓς ἡ ἀπὸ Πλάτωνος κατέληξεν ἀρχαία Ἀκαδημία. Κράντορος δὲ μετέσχεν Ἀρκεσίλαος, ἀφ' οὗ μέχρι Ἡγησιλάου ἤνθησεν Ἀκαδημία ἡ μέση. Εἶτα Καρνεάδης (65) διαδέχεται Ἡγησίλαον, καὶ οἱ ἐφεξῆς. Κράτητος (66) δὲ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς, ὁ τῆς Στωϊκῆς ἄρξας αἱρέσεως, γίνεται μαθητής. Τοῦτον διαδέχεται Κλεάνθης, ὃν Χρύσιππος, καὶ οἱ μετ' αὐτόν. Τῆς δὲ Ἐλεατικῆς ἀγωγῆς Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος κατάρχει, ὃν φησι Τίμαιος κατὰ Ἱέρωνα τὸν Σικελίας δυνάστην καὶ Ἐπίχαρμον τὸν ποιητὴν γεγονέναι· Ἀπολλόδωρος δὲ, κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν Ὀλυμπιάδα γενόμενον,

✠ P. 353 ED. POTTER. 301 ED. PARIS.

μανδρος Πραξιάδου Μιλήσιος· « Anaximander, Praxiadæ filius, Milesius. » Ad quæ verba hæc adnotavit Menagius: « Πραξιάδου. Ita Themistius orat. 15; Eusebius *De præpar. evangel.* lib. x, c. ult.; Simplicius ad Aristotelis *Φυσικά*, et Suidas in *Ἀναξίμανδρος*. Πραξιδάμου male apud Clem. *Στρωμ.* I. »

(60) *Ἀναξαγόρας*. Laertius: Ἀναξαγόρας, Ἡγησιβούλου ἢ Εὐβούλου, Κλαζομένιος. « Anaxagoras, Hegesibuli vel Eubuli, filius, Clazomenius. »

(61) *Οὗτος μετ.* Hoc factum Archelao tribuunt Laertius et Suidas. Sed plerique Clementi potius assentiuntur. Etenim cum aliorum non paucorum, tum etiam ipsius Laertii testimonio constat, Anaxagoram Athenis triginta annos docuisse.

(62) *Ἀρχέλαος*. Laertius initio *Archelai*: Ἀρχέλαος, μαθητὴς Ἀναξαγόρου, διδάσκαλος Σωκράτους. « Archelaus, discipulus Anaxagoræ, magister Socratis. »

(63) *Σωκράτης*. Laertius in Socrate: Διήκουσεν Ἀρχελάου τοῦ φυσικοῦ· οὗ καὶ παιδικὰ γενέσθαι φησὶν Ἀριστόξενος. Δοῦρις δὲ καὶ δουλεῦσαι αὐτὸν, καὶ ἐργάσασθαι λίθους· εἶναί τε αὐτοῦ καὶ τὰς ἐν ἀκροπόλει Χάριτας ἔνιοί φασιν, ἐνδεδυμένας οὔσας· ὅθεν καὶ Τίμωνα ἐν τοῖς *Σίλλοις* εἰπεῖν·

Ἐκ δ' ἄρα τῶν ἀπέκλινε λιθοξόος, ἐννομολέσχης,
Ἑλλήνων ἐπαοιδὸς, ἀκριβολόγους ἀποφήνας,
Μυκτὴρ, ῥητορόμυκτος, ὑπαττικὸς, εἰρωνευτής.

« Archelaum physicum audivit, cui in deliciis fuisse scribit Aristoxenus. Porro Duris serviisse illum ait, et sculpsisse lapides. Opus illius esse Gratias, quæ sunt in arce, vestitas, plerique asserunt. Unde illum et Timon in *Sillis* ita depingit his versibus:

Fluxit ab his legumque loquax, lapidumque politor,
Græcorum vates, imposturæque magister,
Derisor, rhetorque, subatticus, et simulator. »

Sextus Empiricus lib. *Adversus mathem.* p. 139:

C Τοῦ δὲ ἠθικοῦ μόνος ἐπεμελεῖτο Σωκράτης, κατά γε τοὺς ἄλλους αὐτοῦ γνωρίμους· εἴ γε καὶ ὁ Ξενοφῶν ἐν τοῖς *Ἀπομνημονεύμασι* ῥητῶς φησὶν ἀπαρνεῖσθαι αὐτὸν τὸ φυσικὸν, ὡς ὑπὲρ ἡμᾶς καθεστηκὸς, καὶ σχολάζειν τῷ ἠθικῷ, ὡς πρὸς ἡμᾶς ὄντι. Τοιοῦτο οἶδε καὶ ὁ Τίμων, ἐν οἷς φησιν,

Ἐκ δ' ἄρα τῶν ἀπέκλινε λαοξόος, ἐννομολέσχης,

τουτέστιν ἀπὸ τῶν φυσικῶν ἐπὶ τὴν ἠθικὴν θεωρίαν· διὸ καὶ *ἐννομολέσχης* προσέθηκεν, ἅτε τοῦ ἠθικοῦ μέρους ὄντος τοῦ περὶ τῶν νόμων διαλέγεσθαι. « Ethicæ solus operam dedit Socrates, secundum reliquos ejus discipulos; licet Xenophon in *Memorabilibus* expresse dicat ipsum repudiasse physicam, ut quæ supra nos esset; ethicæ autem se applicuisse, utpote juxta nos positæ. Quemadmodum in his affirmat Timon,

Ab his autem declinavit, lapidicida, legum magister:

hoc est a physicis ad ethicam contemplationem,
D ac proinde addit *legum magister*, quod de legibus disputare ad ethicam pertineat. »

(64) *Ἀπὸ τῶν φυσικῶν*. Socratem physicis relictis, ad ethica se contulisse, testatur etiam Cicero in *Bruto*. H. SYLBURG.

(65) *Καρνεάδης*. Carneadem memorare videtur, tanquam auctorem τῆς νέας Ἀκαδημίας; in quo Clementi astipulantur Galenus et Lucianus. Verum Laertius id honoris Lacydæ, Carneadis magistro, tribuit.

(66) *Κράτητος*. Cratetem intelligit, non Academicum philosophum modo memoratum, qui patria Atheniensis fuit; sed alium, Thebis oriundum, de quo Laertius in proœmio: Σωκράτους διήκουσεν Ἀντισθένης, οὗ Διογένης ὁ κύων, οὗ Κράτης ὁ Θηβαῖος, οὗ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς, οὗ Κλεάνθης, οὗ Χρύσιππος. « Socratem audivit Antisthenes, eum Diogenes canis, eum Crates Thebanus, eum Zeno Citieus, eum Cleanthes, eum Chrysippus. »

παρατετακέναι ἄχρι τῶν Δαρείου τε καὶ Κύρου χρόνων (67). Παρμενίδης (68) τοίνυν Ξενοφάνους ἀκουστὴς γίνεται· τούτου δὲ Ζήνων, εἶτα Λεύκιππος, εἶτα Δημόκριτος. Δημοκρίτου δὲ ἀκουσταὶ Πρωταγόρας ὁ Ἀϐδηρίτης καὶ Μητρόδωρος ὁ Χῖος, οὗ Διογένης ὁ Σμυρναῖος, οὗ Ἀνάξαρχος· τούτου δὲ Πύῤῥων, οὗ Ναυσιφάνης· τούτου φασὶν ἔνιοι μαθητὴν Ἐπίκουρον γενέσθαι. Καὶ ἡ μὲν διαδοχὴ τῶν παρ' Ἕλλησι φιλοσόφων, ὡς ἐν ἐπιτομῇ, ἥδε· οἱ χρόνοι δὲ τῶν προκαταρξάντων τῆς φιλοσοφίας αὐτῶν ἑπομένως λεκτέοι· ἵνα δὴ ἐν συγκρίσει ἀποδείξωμεν πολλαῖς γενεαῖς πρεσϐυτέραν τὴν κατὰ Ἑϐραίους φιλοσοφίαν. Καὶ περὶ μὲν Ξενοφάνους εἴρηται, ὃς τῆς Ἐλεατικῆς ἦρξε φιλοσοφίας· Θαλῆν (69) δὲ Εὔδημος ἐν ταῖς *Ἀστρολογικαῖς ἱστορίαις* τὴν γενομένην ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου προειπεῖν φησι, καθ' οὓς χρόνους συνῆψαν μάχην πρὸς ἀλλήλους Μῆδοί τε καὶ Λυδοί, βασιλεύοντος Κυαξάρους μὲν, τοῦ Ἀστυάγους πατρὸς, Μήδων, Ἀλυάττου δὲ τοῦ Κροίσου, Λυδῶν. Συνᾴδει δὲ αὐτῷ καὶ Ἡρόδοτος (70) ἐν τῇ πρώτῃ. Εἰσὶ δὲ οἱ χρόνοι ἀμφὶ τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα (71). Πυθαγόρας (72) δὲ κατὰ Πολυκράτη τὸν τύραννον περὶ τὴν ἑξηκοστὴν (73) δευτέραν Ὀλυμπιάδα εὑρίσκεται. Σόλωνος δὲ ζηλωτὴς Μνησίφιλος (74) ἀναγράφεται, ᾧ Θεμιστοκλῆς συνδιέτριψεν. Ἤκμασεν οὖν ὁ Σόλων κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἕκτην Ὀλυμπιάδα. Ἡράκλειτος γὰρ (75) ὁ Βαύσωνος (76) Μελαγκόμαν τὸν

A quadragesima Olympiade, pervenisse usque ad tempora Darii et Cyri. Xenophanis ergo fuit auditor Parmenides, ejus Zeno, deinde Leucippus, deinde Democritus. Democriti autem auditores, Protagoras Abderitanus et Metrodorus Chius, cujus Diogenes Smyrnæus, cujus Anaxarchus; ejus autem Pyrrhon, cujus Nausiphanes; ejus dicunt nonnulli discipulum fuisse Epicurum. Et hæc est quidem successio eorum, qui fuerunt apud Græcos, philosophorum, tanquam in epitome. Tempora autem eorum, qui fuerunt principes et auctores ipsorum philosophiæ, sunt dicenda consequenter, ut, facta comparatione, ostendamus Hebræorum philosophiam fuisse generationibus multis antiquiorem. Et de Xenophane quidem dictum est, qui fuit Eleaticæ princeps philosophiæ. Thaletem autem Eudemus ✠ in *Historiis astrologicis* dicit prædixisse defectum solis, qui fuit eo tempore, quo inter se manus conseruere Medi et Lydi, regnante quidem Cyaxare, patre Astyagis, in Media, Alyatte autem Crœsi, in Lydia. Ei autem congruit Herodotus quoque in primo. Sunt autem ea tempora circa quinquagesimam Olympiadem. Pythagoras autem invenitur tempore Polycratis tyranni circa sexagesimam secundam Olympiadem. Solonis autem æmulator fuisse scribitur Mnesiphilus, cum quo versatus est Themistocles. Floruit autem Solon quadragesima sexta Olympiade. Hera-

B

✠ P. 354 ED. POTTER, 302 ED. PARIS.

(67) *Τῶν Δαρείου τε καὶ Κύρου χρόνων*. Melius legeretur, τῶν Κύρου τε καὶ Δαρείου χρόνων, inquit Menagius in Observ. ad Diogenis Laertii l. IX, s. 20.

(68) *Παρμενίδης*. Laertius in procemio: Οὗ Ξενοφάνης, οὗ Παρμενίδης, οὗ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, οὗ Λεύκιππος, οὗ πολλοὶ μὲν, ἐπ' ὀνόματι δὲ Ναυσιφάνης καὶ Ναυκύδης, ὧν Ἐπίκουρος. « Cujus discipulus erat Xenophanes, cujus Parmenides, cujus Zeno Eleates, cujus Leucippus, cujus multi quidem, nominatim vero Nausiphanes et Naucydes, quorum Epicurus. »

(69) *Θαλῆν*. Laertius in *Thalete*: Δοκεῖ δὲ κατά τινας καὶ πρῶτος ἀστρολογῆσαι, καὶ ἡλιακὰς ἐκλείψεις καὶ τροπὰς προειπεῖν, ὥς φησιν Εὔδημος ἐν τῇ περὶ τῶν ἀστρολογουμένων ἱστορίᾳ· ὅθεν αὐτὸν καὶ Ξενοφάνης καὶ Ἡρόδοτος θαυμάζει. Μαρτυρεῖ δὲ αὐτῷ καὶ Ἡράκλειτος, καὶ Δημόκριτος. « Secundum quosdam, primus videtur astrologiam exercuisse, et solis defectus ac mutationes prædixisse, ut refert Eudemus in historia rerum astrologicarum; unde illum Xenophanes et Herodotus mirantur. Quin etiam ei testimonium perhibent Heraclitus et Democritus. » Quod vero Thales eam prædixit solis eclipsim quæ sub Halyatte contigit, testatur etiam Cicero *De Divinat.* lib. I, Plinius lib. II, cap. 12, aliique plures.

(70) *Ἡρόδοτος*. Herodoti verba sic se habent in lib. I: Συμϐολῆς γενομένης, συνήνεικε ὥστε τῆς μάχης συνεστεώσης τὴν ἡμέρην ἐξαπίνης νύκτα γενέσθαι· τὴν δὲ μεταλλαγὴν ταύτην τῆς ἡμέρης Θαλῆς ὁ Μιλήσιος τοῖς Ἴωσι προηγόρευσε. « Contigit ut, commisso jam prælio dies, in noctem converteretur. Quam mutationem Thales Milesius Ionibus prædixerat. »

(71) *Πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα*. Tatianus etiam *Orat. contra Græcos* pag. 141 edit. Oxon. refert Thaletem vixisse circa L Olympiada. Laertius eum tradit natum fuisse anno primo trigesimæ quintæ Olymp., defunctum vero quinquagesima octava; idemque refert Cyrillus *contra Julian.* lib. I.

(72) *Πυθαγόρας*. Apuleius in *Floridis*: « Fuit ferme Pythagoras id ævi, quo Polycrates Samo potiebatur. » Laertius refert, eum a Polycrate Amasidi, Ægyptiorum regi, commendatum fuisse; deinde vero

C Samon reversum, cum eam invenisset Polycratis tyrannide oppressam, in Italiam cessisse. Consentiunt Strabo lib. XIV; Plutarchus *De placitis philosophorum* lib. I, cap. 3; Jamblichus in *Vita Pythagoræ*. »

(73) *Τὴν ἑξηκοστήν*. Laertius in *Pythagora*, segm. 45: Ἤκμαζε δὲ κατὰ τὴν ἑξηκοστὴν Ὀλυμπιάδα. « Floruit autem circa Olympiadem sexagesimam. » Tatianus prope finem *Orat.* Olympiadas describens, Σόλων περὶ μ', Πυθαγόρας περὶ ξϐ'. « Solon circa quadragesimam, Pythagoras circa sexagesimam secundam. » Eusebius in *Chronico*, Pythagoræ doctrinam ad Olymp. LX refert. Ad Solonem quod attinet, eum Laertius refert leges posuisse περὶ τὴν τεσσαρακοστὴν ἕκτην Ὀλυμπιάδα. Cyrillus lib. I *contra Julianum*: Τεσσαρακοστῇ ἕκτῃ Ὀλυμπιάδι Σόλων νενομοθέτηκε. Consentiunt Eusebius, aliique.

(74) *Μνησίφιλος* Plutarchus in *Themistocle*, p. 112, edit. Paris.: Μᾶλλον οὖν τις προσέχοι τοῖς Μνησιφίλου τὸν Θεμιστοκλέα τοῦ Φρεαρίου ζηλωτὴν γε-

D νέσθαι λέγουσιν, οὔτε ῥήτορος ὄντος, οὔτε τῶν φυσικῶν κληθέντων φιλοσόφων, ἀλλὰ τὴν καλουμένην σοφίαν, οὖσαν δὲ δεινότητα πολιτικὴν καὶ δραστήριον σύνεσιν ἐπιτήδευμα πεποιημένου καὶ διασώζοντος, ὥσπερ αἵρεσιν ἐκ διαδοχῆς ἀπὸ Σόλωνος. « Potius igitur iis adhærendum, qui tradunt Themistoclem, Phrearii filium, discipulum fuisse Mnesiphili, qui nec rhetor erat, nec ex iis philosophis, qui Physici appellabantur, sed operam dabat ei, quam vocabant sapientiam, politicæ nempe activæque scientiæ, quæque peculiarem sectam a Solone descendentem constituit. »

(75) *Ἡράκλειτος γάρ*. Γάρ hoc loco transitionis nota est. Sic paulo post pag. 304, Ἡράκλειτος γὰρ οὐκ ἄνθρωπ. et pag. 307, Κάδμος γὰρ ὁ Φοῖνιξ, etc. p. 303, Δημόκριτος γάρ, etc., et alibi sæpe.

(76) *Βαύσωνος*. C. Βλύσωνος. SYLBURG.—Βλύσωνος habet Laertius in *Heraclito*, Βλοσύτωνος ἢ Βλεύτωνος, Suidas.

clitus porro, Bausonis filius, persuasit Melancomæ tyranno, ut deponeret tyrannidem. Hic despexit regem Darium adhortantem ut veniret ad Persas.

τύραννον ἔπεισεν ἀποθέσθαι τὴν ἀρχήν. Οὗτος βασιλέα Δαρεῖον (77) παρακαλοῦντα ἥκειν εἰς Πέρσας ὑπερεῖδεν.

CAPUT XV.

Græcorum philosophiam magna ex parte a barbaris haustam.

Hæc sunt quidem tempora eorum, qui apud Græcos fuere antiquissimi sapientum et philosophorum. Quod autem eorum plurimi fuerint et genere barbari, et a barbaris eruditi, quid opus est dicere? Siquidem Tuscum aut Tyrium fuisse Pythagoram ostensum est. Phryx autem erat Antisthenes: et Orpheus, Odrysius vel Thrax. Homerum enim plurimi produnt fuisse Ægyptium. Thales autem cum esset Phœnix genere, etiam cum Ægyptiorum prophetis congressus esse dicitur: sicut etiam Pythagoras cum iis ipsis, per quos etiam fuit circumcisus, ut, adyta ingrediens, Ægyptiorum ✠ mysticam disceret philosophiam: et cum Chaldæorum et magorum versatus est præstantissimis: et eam, quæ nunc vocatur, Ecclesiam significat id, quod apud ipsum est ὁμακοεῖον. Plato autem non it inficias, se ea, quæ sunt præstantissima in philosophia, mercatum esse a barbaris, et fatetur venisse in Ægyptum: unde in *Phædone* scribens, undequaque posse juvari philosophum: « Magna quidem est, inquit, Græcia, o

Οἵδε μὲν οἱ χρόνοι τῶν παρ' Ἕλλησι πρεσβυτάτων σοφῶν τε καὶ φιλοσόφων· ὡς δὲ οἱ πλεῖστοι αὐτῶν βάρβαροι τὸ γένος, καὶ παρὰ βαρβάροις παιδευθέντες, τί δεῖ καὶ λέγειν; εἴγε Τυῤῥηνὸς ἢ Τυῤῥήνιος (78) ὁ Πυθαγόρας ἐδείκνυτο· Ἀντισθένης δὲ, Φρὺξ (79) ἦν· καὶ Ὀρφεὺς, Ὀδρύσης ἢ Θρᾷξ. Ὅμηρον γὰρ οἱ πλεῖστοι Αἰγύπτιον φαίνουσιν. Θαλῆς δὲ Φοῖνιξ ὢν τὸ γένος, καὶ τοῖς Αἰγυπτίων προφήταις συμβεβληκέναι εἴρηται· καθάπερ καὶ ὁ Πυθαγόρας (80) αὐτοῖς γε τούτοις, δι' οὓς καὶ περιετέμετο (81), ἵνα δὴ, καὶ εἰς τὰ ἄδυτα κατελθὼν, τὴν μυστικὴν παρ' Αἰγυπτίων ἐκμάθοι φιλοσοφίαν· Χαλδαίων τε καὶ μάγων τοῖς ἀρίστοις συνεγένετο· καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν νῦν οὕτω καλουμένην, τὸ παρ' αὐτῷ *ὁμακοεῖον* (82) αἰνίττεται. Πλάτων δὲ οὐκ ἀρνεῖται τὰ κάλλιστα εἰς φιλοσοφίαν παρὰ τῶν βαρβάρων ἐμπορεύεσθαι· εἴς τε Αἴγυπτον ἀφικέσθαι ὁμολογεῖ. Δύνασθαι γοῦν ἐν τῷ *Φαίδωνι* πανταχόθεν τὸν φιλόσοφον ὠφελεῖσθαι γράφων, « Πολλὴ μὲν ἡ Ἑλλὰς, ἔφη, ὦ Κέβης, ἦ δ' ὅς, ἐν ᾗ εἰσὶ (83) πάμπαν ἀγαθοὶ ἄνδρες,

✠ P. 355 ED. POTTER, 302 ED. PARIS.

(77) *Δαρεῖον*. Exstant apud Laertium Darii Hystaspidæ ad Heraclitum litteræ, ejusque responsio qua pernegat se unquam ad Persas profecturum: Ἐγὼ δὲ ἀμνηστίην ἔχων πάσης πονηρίης, καὶ κόραν φεύγων παντὸς οἰκειουμένου φθόνου, καὶ διὰ τὸ περιίστασθαι ὑπερηφανίας οὐκ ἂν ἀφικοίμην εἰς Περσῶν χώραν, ὀλίγοις ἀρκεόμενος, κατ' ἐμὴν γνώμην. « Ego autem omnis immemor nequitiæ, fastidiumque devitans omnis mihi familiaris invidiæ, et quod superbos aulæ mores fugiam, nunquam in Persarum solum adveniam, paucis contentus, quæ sunt, secundum meam sententiam. »

(78) *Τυῤῥηνὸς ἢ Τυῤῥήνιος*. Τυῤῥήνιος procul dubio mendosum est. Itaque suspicor legendum Τυῤῥηνὸς ἢ Τύριος, ut superius. SYLB.

(79) *Φρύξ*. Laertius in *Antisthene*: Ἀντισθένης, Ἀντισθένους, Ἀθηναῖος. Ἐλέγετο δὲ οὐκ εἶναι ἰθαγενής· ὅθεν πρὸς τὸν ὀνειδίζοντα εἰπεῖν· Καὶ ἡ Μήτηρ τῶν θεῶν Φρυγία ἐστίν. Ἐδόκει γὰρ εἶναι Θρᾴττης μητρός. « Antisthenes, Antisthenis illius, Atheniensis. Dicebatur autem non esse indigena. Quod cum ei probro daretur, respondisse fertur: *Et Deum mater Phrygia est*; videbatur enim Thracia matre natus. » Consentiunt de Thressa ejus matre, Seneca lib. *De constantia Sapientis* c. 18; Suidas v. Ἀντισθένης, et rursus in *Socrate* Laertius. Verum Antisthenis responso magis convenire videtur, ut ejus matrem Phrygiam fuisse putemus; quod etiam asserit Plutarchus lib. *De exsilio*: Τὸ δὲ τοῦ Ἀντισθένους οὐκ ἐπαινεῖς, πρὸς τὸν εἰπόντα· Ἡ Φρυγία σου ἐστὶν ἡ μήτηρ, Καὶ γὰρ ἡ τῶν θεῶν; « Non Antisthenis illud laudas, qui ad dicentem, « Phrygia est mater tua » respondit: « Etiam deorum? »

(80) *Πυθαγόρας*. Laertius in *Pythagora*: Νέος δὲ ὢν καὶ φιλομαθὴς, ἀπεδήμησε τῆς πατρίδος, καὶ πάσας ἐμυήθη τάς τε Ἑλληνικὰς καὶ βαρβαρικὰς τελετάς. Ἐγένετο οὖν ἐν Αἰγύπτῳ. « Cum esset autem juvenis et addiscendi studiosus, patriam linquens, omnibus fere Græcis barbarisque mysteriis initiatus est. Denique Ægyptum petiit, » etc. Cicero *De finibus* lib. v: « Cur ipse Pythagoras et Ægyptum lustravit et Persarum magos adiit. » Conf. Plinius lib. xxv, c. 2. Lucianus in *Βίων πράσις*, aliique plures.

(81) *Περιετέμετο*. Superius refert Laertius, Pythagoram initiatum fuisse πάσαις Ἑλληνικαῖς καὶ βαρβαρικαῖς τελεταῖς, « omnibus Græcis et barbaris mysteriis. » Verba Porphyrii in *Vita Pythagoræ* videntur ad circumcisionem referri debere; dicit enim Pythagoram Amasidis litteris munitum ad Diospolitas profectum fuisse, ut arcanas eorum disciplinas addisceret: Τῶν δὲ οὐ δυναμένων περισχέσθαι αἰτίας διὰ τὸ δέος τοῦ βασιλέως, νομισάντων δὲ ἐν τῷ μεγέθει τῆς κακοπαθείας ἀποστήσειν αὐτὸν τῆς ἐπιβολῆς, προστάγματα σκληρὰ καὶ κεχωρισμένα τῆς Ἑλληνικῆς ἀγωγῆς κελεῦσαι ὑπομεῖναι αὐτόν· τὸν δὲ ταῦτα ἐκτελέσαντα προθυμως, οὕτω θαυμασθῆναι ὡς ἐξουσίαν λαβεῖν θύειν τοῖς θεοῖς τε, καὶ προσιέναι ταῖς τούτων ἐπιμελείαις, ὅπως ἐπὶ ἄλλου ξένου γεγονὸς οὐχ εὑρίσκεται. Theodoretus *Θεραπ.* α', p. 467: Φασὶ δὲ τὸν Πυθαγόραν καὶ περιτομῆς ἀνασχέσθαι, τοῦτο παρ' Αἰγυπτίων μεμαθηκότα. « Aiunt autem Pythagoras, ut hæc ab Ægyptiis disceret, circumcidi se passum fuisse. »

(82) *Ὁμακοεῖον*. De ὁμακοείῳ narrat Hierocles pag. 318. H. SYLBURG.

(83) *Ὦ Κέβης, ἦ δ' ὅς, ἐν ᾗ εἰσί*. Scribendum, Platone auctore, ὦ Κέβης, ἐν ᾗ ἔνεισι. Platonis autem verba *Phædon*. p. 59 sic se habent: Πόθεν οὖν (ἔφη), ὦ Σώκρατες, τῶν τοιούτων ἀγαθὸν ἐπῳδὸν ληψόμεθα, ἐπειδὴ σὺ (ἔφη) ἡμᾶς καταλείπεις;— Πολλὴ μὲν ἡ Ἑλλὰς (ἔφη), ὦ Κέβης, ἐν ᾗ ἔνεισί που ἀγαθοὶ ἄνδρες, πολλὰ δὲ καὶ τὰ τῶν βαρβάρων γένη, οὓς πάντας χρὴ διερευνᾶσθαι ζητοῦντας τοιοῦτον ἐπῳδὸν, μήτε χρημάτων φειδομένους, μήτε πόνων. « Sed undenam, inquit Cebes, medicum ejusmodi nanciscemur, o Socrates, quoniam tu nos deseris? Ampla est, inquit, o Cebes, Græcia, in qua sunt alicubi viri boni; quamplurimæ sunt etiam barbarorum nationes: per hos omnes ejusmodi medicum debetis perquirere, neque pecuniis parcentes, neque laboribus. »

πολλὰ δὲ καὶ τὰ τῶν βαρβάρων γένη.» Οὕτως οἴεται ὁ Πλάτων καὶ βαρβάρων φιλοσόφους τινὰς εἶναι. Ὁ δὲ Ἐπίκουρος ἔμπαλιν ὑπολαμβάνει μόνους φιλοσοφῆσαι Ἕλληνας δύνασθαι. Ἔν τε τῷ *Συμποσίῳ* ἐπαινῶν Πλάτων τοὺς βαρβάρους, ὡς διαφερόντως ἀσκήσαντας, μόνους (84) ἀληθῶς φησι, «καὶ ἄλλοθι πολλαχοῦ, καὶ ἐν Ἕλλησι καὶ βαρβάροις, ὧν καὶ ἱερὰ πολλὰ ἤδη γέγονε διὰ τοὺς τοιούτους παῖδας.» Δῆλοι δέ εἰσιν οἱ βάρβαροι, διαφερόντως τιμήσαντες τοὺς αὐτῶν νομοθέτας τε καὶ διδασκάλους, θεοὺς προσειπόντες. «Ψυχὰς (85) γὰρ ἀγαθὰς,» κατὰ Πλάτωνα, «καταλιπούσας τὸν ὑπερουράνιον τόπον, ὑπομεῖναι ἐλθεῖν εἰς τόνδε τὸν τάρταρον, καὶ σῶμα ἀναλαβούσας, τῶν ἐν γενέσει κακῶν ἁπάντων μετασχεῖν ὑπολαμβάνουσι, κηδεμόνας τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους,» αἳ νόμους τε ἔθεσαν, καὶ φιλοσοφίαν ἐκήρυξαν· «οὗ μεῖζον (86) ἀγαθὸν τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει οὔτ' ἦλθέ ποτε ἐκ θεῶν, οὔτ' ἀφίξεται.» Καί μοι δοκοῦσιν αἰσθόμενοι τῆς μεγάλης εὐποιΐας τῆς διὰ τῶν σοφῶν, σεβασθῆναί τε τοὺς ἄνδρας, καὶ δημοσίᾳ φιλοσοφῆσαι, Βραχμᾶνές τε σύμπαντες, καὶ Ὀδρύσαι, καὶ Γέται. Καὶ τὸ τῶν Αἰγυπτίων γένος ἐθεολόγησαν ἀκριβῶς τὰ ἐκείνων, Χαλδαῖοί τε καὶ Ἀράβιοι, οἱ κληθέντες *εὐδαίμονες*, καὶ ὅσοι γε τὴν Παλαιστίνην κατῴκησαν, καὶ τοῦ Περσικοῦ γένους οὐ τὸ ἐλάχιστον μέρος, καὶ ἄλλα πρὸς τούτοις γένη μυρία. Ὁ δὲ Πλάτων δῆλον ὡς σεμνύνων ἀεὶ τοὺς βαρβάρους εὑρίσκεται, μεμνημένος αὐτοῦ τε καὶ Πυθαγόρου, τὰ πλεῖστα καὶ γενναιότατα τῶν δογμάτων ἐν βαρβάροις μαθόντας (87). Διὰ τοῦτο καὶ γένη βαρβάρων εἶπε «γένη φιλοσόφων ἀνδρῶν βαρβάρων·» γινώσκων ἔν τε τῷ *Φαίδρῳ* τὸν Αἰγύπτιον βασιλέα, καὶ τοῦ Θωὺθ (88) ὑμῖν σοφώτερον δείκνυσιν, ὅντινα

A Cebes, ait ille, in qua sunt viri omni ex parte boni, multa sunt autem etiam genera barbarorum.» Sic existimat Plato ex barbaris quoque esse aliquos philosophos. Epicurus autem contra existimat solos Græcos posse philosophari. Et in *Convivio* Plato laudans barbaros, ut qui philosophiam insigniter exercuerint, vere dicit: «Et in multis aliis, et apud Græcos, et apud barbaros, quorum etiam templa jam multa facta sunt, propter ejusmodi filios.» Clarum est autem, barbaros eximie semper honorasse suos legumlatores et præceptores, eos deos appellantes. «Bonas enim animas,» ut dicit Plato, «supercœlesti loco relicto, sustinuisse venire in hunc tartarum, et corpore suscepto, malorum omnium quæ ex generatione contrahuntur fuisse participes
B existimant, humani generis curam gerentes:» quæ et leges tulerunt, et philosophiam prædicarunt; «quo majus bonum ad hominum genus nunquam a diis venit, nec veniet.» Atque mihi quidem videntur cum sensissent magna, quæ per sapientes conferebantur, beneficia, et eos coluisse, et publice esse philosophati, et Brachmanes universi, et Odrysæ, et Getæ. Quin etiam genus Ægyptium diligentissime illos in deos retulit, et Chaldæi et Arabes, qui dicti sunt Felices, et quicunque habitarunt Palæstinam, et non minima Persici generis pars, et alia præter hæc genera innumerabilia. Clarum est autem inveniri semper Platonem magni facere barbaros, ut qui meminisset se et Pythagoram plurima * eaque præstantissima et nobilissima dogmata didicisse
C apud barbaros. Et ideo etiam genera barbarorum vocat «genera philosophorum **131** barbarorum:» neque ignorat in *Phædro* regem Ægyptium, δωρηθὲν ἐκ θεῶν. «Quibus ex rebus philosophiam adepti sumus. Quo bono nil unquam majus mortalium generi datum est deorum munere, neque dabitur.»

* P. 356 ED. POTTER, 303 ED. PARIS.

(84) *Ἀσκήσαντας, μόνους*. Cur μόνους, «solos?» Certe a verbis Platonis, quæ sequuntur, inferri non potest eum existimavisse, quod «soli» barbari sapientiæ studia exercerent: sed contra dicit, esse Græcos perinde ac barbaros, qui id facerent. Proinde nisi aliquid ad complendam hanc sententiam desit, quod suspicor, scribendum ἀσκήσαντας νόμους, quia de legum ferendarum scientia Platoni res est. Vel omittenda vox μόνους, quæ forte e priori sententia in hanc irrepsit. Sic demum facilis erit sensus. Porro verba Platonis in *Convivii* pag. 1198 hæc sunt: Τίμιος δὲ παρ' ὑμῖν καὶ Σόλων διὰ τὴν τῶν νόμων γέννησιν, καὶ ἄλλοι ἄλλοθι πολλαχοῦ ἄνδρες, καὶ ἐν Ἕλλησι καὶ ἐν βαρβάροις, πολλὰ καὶ καλὰ ἀποφηνάμενοι ἔργα, γεννήσαντες παντοίαν ἀρετήν· ὧν καὶ ἱερὰ πολλὰ ἤδη γέγονε διὰ τοὺς τοιούτους παῖδας· διὰ τοὺς ἀνθρωπίνους, οὐδενός που. «Honoratur apud vos propter generationem legum et ipse Solon, aliique permulti alibi apud Græcos et barbaros, qui multa et præclara demonstrarunt opera, virtutem omnem progenerantes. Quibus sacra ac templa multa ob hujusmodi sæpe natos dicata sunt, ob humanos vero alicui nunquam.» E quibus verbis si quis ἄλλοι pro ἀληθῶς apud Clementem reponere velit, haud repugnabo.

(85) *Ψυχάς*. Hæc in fine *Phædonis* exstant. Sylb.

(86) *Οὐ μεῖζον*. Cicero *Academicarum quæst.* lib. I, cap. 2: «Nec ullum arbitror, ut apud Platonem est, majus aut melius a diis datum munus homini.» Platonis verba occurrunt *Timæi* p. 1058: Ἐξ ὧν ἐπορισάμεθα φιλοσοφίας γένος· οὗ μεῖζον ἀγαθὸν οὔτ' ἦλθεν, οὔθ' ἥξει ποτὲ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει

(87) *Μαθόντας*. Structuræ lex postulat μαθόντος, vel plur. μαθόντων. *Comm.* Sylburg.

(88) *Τοῦ Θωύθ*. Tertull. *De anima* c. 2: «Nedum divos, ut Mercurium Ægyptium, cui præcipue Plato adsuevit.» Pamelius in eum locum scribens meminit hujus Clementis, monetque hic legendum «Theut» quemadmodum legitur apud Platonem in *Phædro*, ubi narrat Socrates, venisse Theut ad Thamum, regem Ægypti, eique artes suas demon-
D strasse. De eodem item in *Philebo*: Φωνὴν ἄπειρον κατενόησεν, εἴ τε θεός τις, εἴτε καὶ θεῖος ἄνθρωπος, ὡς λόγος ἐν Αἰγύπτῳ Θεὺθ τινὰ τοῦτο γενέσθαι. «Vocem infinitam animadvertit, sive deus aliquis, sive divinus homo, veluti fama refert, hujusmodi hominem, nomine Theut, in Ægypto exstitisse.» Cicero lib. III *De natura deor.*, ut monet Scaliger in Varronem, Theut vocat, locus tamen Ciceronis sic legitur in editione Lambini: «Mercurius quintus, quem colunt Pheneatæ, qui Argum dicitur interemisse, ob eamque causam Ægypto præfuisse, atque Ægyptiis leges et litteras tradidisse. Hunc Ægypti Thoyth appellant.» Suidas, Θωὺθ καὶ Θὼθ ὁ Ἑρμῆς. Collect.—Philo Byblius apud Eusebium *Præparat. evangel.* lib. I, c. 9, p. 31, 32 edit. Paris., refert e Sanchoniathone, Taautum «primum litteras invenisse, ac scribendorum commentariorum auctorem fuisse: καὶ ἀπὸ τοῦδε ὥσπερ κρηπῖδα βαλόμενος τοῦ λόγου, ὃν Αἰγύπτιοι μὲν ἐκάλεσαν Θωὺθ, Ἀλεξανδρεῖς δὲ Θὼθ, Ἑρμῆν δὲ Ἕλληνες

et Thoyth nobis ostendit sapientiorem: quem quidem novit esse Mercurium. Quinetiam in *Charmide* videtur quosdam nosse Thraces, qui dicuntur animam facere immortalem. Narratur autem Pythagoras fuisse discipulus Sonchedis, archiprophetæ Ægyptii; Plato autem Sechnuphidis Heliopolitani; Eudoxus autem Cnidius Conuphidis, qui ipse quoque fuit Ægyptius. In dialogo autem *De anima*, rursus videtur Plato agnoscere prophetiam introducens prophetam Lachesis orationem enuntiantem, et apud eas, quæ sortiuntur, animas prædicentem; et in *Timæo* sapientissimum Solonem introducit discentem a barbaro. Ita autem se habet dictio: « O Solon, Solon, vos Græci semper estis pueri, senex autem nullus est Græcus; disciplinam enim nullam habetis canam. » Democritus autem

A Ἑρμῆν οἶδεν ὄντα. Ἀλλὰ κἀν τῷ *Χαρμίδῃ* (89) Θρᾷκας τινὰς ἐπιστάμενος φαίνεται, οἳ λέγονται ἀθανατίζειν τὴν ψυχήν. Ἱστορεῖται δὲ Πυθαγόρας μὲν Σώγχηδι (90) τῷ Αἰγυπτίῳ ἀρχιπροφήτῃ μαθητεῦσαι· Πλάτων δὲ Σεχνούφιδι τῷ Ἡλιοπολίτῃ· Εὔδοξος δὲ ὁ Κνίδιος Κονούφιδι (91) τῷ καὶ αὐτῷ Αἰγυπτίῳ. Ἐν δὲ τῷ *Περὶ ψυχῆς* (92) Πλάτων πάλιν προφητείαν γνωρίζων φαίνεται, προφήτην εἰσάγων τὸν τῆς Λαχέσεως λόγον ἐξαγγέλλοντα, πρὸς τὰς κληρουμένας ψυχὰς προθεσπίζοντα· κἀν τῷ *Τιμαίῳ* τὸν σοφώτατον Σόλωνα μανθάνοντα εἰσάγει πρὸς τοῦ βαρβάρου (93). Ἔχει δὲ τὰ τῆς λέξεως ὧδε· « Ὦ Σόλων (94), Σόλων, Ἕλληνες ὑμεῖς ἀεὶ παῖδές ἐστε· γέρων δὲ Ἕλλην οὐδείς· οὐ γὰρ ἔχετε μάθημα χρόνῳ πολιόν. » Δημόκριτος γὰρ τοὺς Βαβυλωνίους (95) λόγους
B ἠθικοὺς πεποίηται· λέγεται γὰρ τὴν Ἀκικάρου (96)

μετέφρασαν· ab illo autem auspicatum esse, quem ab Ægyptiis Thout, ab Alexandrinis Thoth, nominatum, Græci Hermen, seu Mercurium reddidere. »

(89) *Χαρμίδῃ*. Platonis verba, *Charmidæ* pag. 464, hæc sunt: Ἔμαθον δ' αὐτὴν (ἐπῳδὴν) ἐγὼ ἐκεῖ ἐπὶ στρατιᾶς παρά τινος τῶν Θρᾳκῶν τῶν Ζαμόλξιδος ἰατρῶν, οἳ λέγονται καὶ ἀπαθανατίζειν. « Quam incantationem didici ibidem in exercitu a quodam medicorum, Zamolxidis sectatorum, qui et immortalitatem afferre dicuntur. »

(90) *Σώγχηδι*. Forte rectius Σώγχιδι, a nomine Σῶγχις. SYLBURG.

(91) *Κονούφιδι*. « Corrige Χονούφιδι. Ita Ægyptius ille sophus dicitur Plutarcho in libro *De genio Socratis*, et ita dici debet: » inquit Menagius *Observat. ad Laertii Eudoxum*, lib. VIII, segm. 90.

(92) *Ἐν δὲ τῷ Περὶ ψυχῆς*. Per memoriæ lapsum hæc tribuit Clemens dialogo *De anima*, quæ occurrunt lib. X *De republica*, pag. 763: Σφᾶς οὖν, ἐπειδὴ
C ἀφικέσθαι εὐθὺς δεῖν ἰέναι πρὸς τὴν Λάχεσιν. Προφήτην οὖν τινα σφᾶς πρῶτον μὲν ἐν τάξει διαστῆσαι· ἔπειτα λαβόντα ἐκ τῶν τῆς Λαχέσεως γονάτων κλήρους τε καὶ βίων παραδείγματα, ἀναβάντα ἐπί τι βῆμα ὑψηλὸν, εἰπεῖν· Ἀνάγκης θυγατρὸς, κόρης Λαχέσεως, λόγος. « Illuc ergo animæ cum venerint, statim oportere ad Lachesin accedere: ubi illico propheta aliquis primum singulas disponit in ordinem, postea cum ex genibus Lachesis sortes, et vitarum exempla susceperit, sublime quoddam tribunal ascendens, sic fatur: Oratio Lachesis virginis, Necessitatis filiæ, » etc.

(93) *Πρὸς τοῦ βαρβάρου*. C. Rittherhusius not. in Porphyrium *De vita Pythagoræ*, his Clementis verbis laudatis, adjicit: « Legendum πρός του β., quod valet πρός τινος· ut apud S. Paulum I Thess. IV, 6: Ἐν τῷ πράγματι valet ἔν τινι πράγματι. Sic enim legendum, ubi vulgo ἐν τῷ. »

D (94) *Ὦ Σόλων*. Hæc infra recitat Clemens, paulo ante hujus libri finem, p. 355: item Justinus M. *Cohort. ad Græcos*, p. 71 edit. Oxon.; Eusebius *Præparat. evangel.* lib. X, cap. 4, p. 471; Cyrillus Alexandrinus *Contra Julianum*, lib. I, p. 15; Theodoretus *Θεραπ.*, serm. 1, p. 437. In Platonis autem *Timæo* p. 1043 sic se habent: Καί τινα εἰπεῖν τῶν ἱερέων εὖ μάλα παλαιῶν· Ὦ Σόλων, Σόλων, Ἕλληνες ἀεὶ παῖδές ἐστε, γέρων δὲ Ἕλλην οὐκ ἔστιν. Ἀκούσας οὖν, *Πῶς τι τοῦτο λέγεις;* φάναι. Νέοι ἐστὲ, εἰπεῖν, τὰς ψυχὰς πάντες· οὐδεμίαν γὰρ ἐν αὐταῖς ἔχετε δι' ἀρχαίαν ἀκοὴν παλαιὰν δόξαν, οὐδὲ μάθημα χρόνῳ πολιὸν οὐδέν. « Tunc e sacerdotibus Ægyptiis quemdam grandem natu dixisse: O Solon, Solon, Græci pueri semper estis, nec quisquam e Græcia senex. Cur istud diceret, percontante Solone, respondisse sacerdotem: Quia juvenis semper vobis est animus, in quo nulla est ex vetustatis commemoratione prisca opinio, nulla cana scientia. »

(95) *Βαβυλωνίους*. Eusebius *Præparat. evangel.* lib. X, cap. 4, p. 472, a Clemente edoctus, hæc ait: Καὶ Δημόκριτος δὲ ἔτι πρότερον τοὺς Βαβυλωνίων λόγους ἠθικοὺς πεποιῆσθαι λέγεται. « Quinetiam ante Platonem, Democritum ferunt, Babyloniorum de moribus disputationes edidisse. » Laertius in *Democrito* meminit libri cui titulus hic fuit: *Περὶ τῶν ἐν Βαβυλῶνι ἱερῶν γραμμάτων*, *De sacris in Babylone litteris*.

(96) *Ἀκικάρου*. Reinesius *Var. lect.* lib. I, cap. 22, ait: « Hic dignus vindice nodus, sed in quem nemo doctorum hactenus incidit, qui solveret. Democritum, quem vel κατ' ἐξοχήν, vel ut ab æquivocis, inter quos alius historicus, alius poeta, alius rhetor, cum discernerent, Physicum appellarunt, ut est apud Varronem *De re rustic.* lib. I, c. 1, et Plinium lib. XXVIII, scripsisse περὶ τῶν ἐν Βαβυλῶνι ἱερῶν γραμμάτων, e Diogene Laertio discimus. Ea cum « moralibus Babylonicis et expositione columnæ Acicari, » de quibus Clemens, eadem fuisse, vero simile est. Sed quis iste « Acicarus, » ejusque « columna? » Est inter ἅπαξ ἀναγινωσκόμενα in antiquitate, quantum ejus mihi cognitum est, universa: experiar tamen. Acoris quidam, qui et Acencheres, inter Ægypti reges fuit: Ægyptiis et Æthiopibus solemne, doctrinas suas sacras et sapientiam arcanam de naturalibus et civilibus symbolis, quibusdam figuris animalium aliarumque rerum sublunarium cælatis, seu litteris mysticis, in pyramidibus et obeliscis proponere: partem etiam in templorum adytis conservarunt soli ejus custodes et doctores Ἀμμουνέες, seu sacerdotes, quorum in Solonis, Pythagoræ, Democriti, Platonis *Vita* multa mentio. Istæ hinc ἀπόκρυφα Ἀμμουνέων γράμματα a Philone Byblio apud Eusebium *Præp. evang.* lib. X, cap. 4 appellantur. Præterea Democritum prætorquam Chaldæam, Indiam et Persidem, etiam
D Ægyptum perlustrasse, conversatum aliquandiu cum sacerdotibus, et cognitione scientiarum omnium divitem ab iis in Græciam rediisse, constat. Ex his non absurde videtur colligi posse, quæ illa « Acicari columna. » Acicarus Clementi non alius est, quam Acencheres. Babylon, de qua apud Diogenem, oppidum est Ægypti memoratum Straboni, lib. XVII, qui φρουρεῖον ἐρυμνόν appellat: olim sita super Nilum, nunc cum Cairo uno muro inclusa hoc nomine. Jac. de Vitr. lib. III *Hist. Hierosol.* A Bellonio paulo supra Cairum ponitur. De ea vero Diogenem et Clementem intelligi debere probat, quod sequitur apud eum, Democritum scripsisse περὶ τῶν ἐν Μερόῃ ἱερῶν γραμμάτων. Ἱερὰ γράμματα in solis Ægyptiorum rebus nominantur. » Hæc ille. Steph. le Moyne *Var. sacr.* pag. 346, 347, hæc dicit: « Ab ista voce עקקר, *Ak.ker*, vel *Akiker*, fluxit forsan vox, quæ occurrit apud Clementem Alexandr. *Strom.* I, p. 303, ubi mentionem ingerit

στήλην (97) ἑρμηνευθεῖσαν τοῖς ἰδίοις συντάξαι συγγράμμασι. Κἄστιν ἐπισημήνασθαι παρ' αὐτοῦ (98), « Τάδε λέγει Δημόκριτος, » γράφοντος· ναὶ μὴν καὶ περὶ αὐτοῦ, ᾗ σεμνυνόμενός φησί που ἐπὶ τῇ πολυμαθίᾳ· « Ἐγὼ (99) δὲ τῶν κατ' ἐμαυτὸν ἀνθρώπων γῆν πλείστην ἐπεπλανησάμην, ἱστορέων τὰ μήκιστα· καὶ ἀέρας τε καὶ γέας (1) πλείστας εἶδον· καὶ λογίων ἀνθρώπων πλείστων ἐσήκουσα (2)· καὶ γραμμέων (3) συνθέσιος (4) μετὰ ἀποδείξιος οὐδείς (5) κώ με παρήλλαξεν, οὐδ' οἱ Αἰγυπτίων καλεόμενοι Ἀρπεδονάπται (6)· σὺν τοῖς δ' ἐπὶ πᾶσιν ἐπ' ἔτε' ὀγδώκοντα ἐπὶ ξείνης ἐγενήθην. » Ἐπῆλθε (7) γὰρ Βαβυλῶνά τε, καὶ Περσίδα, καὶ Αἴγυπτον, τοῖς τε μάγοις καὶ τοῖς ἱερεῦσι μαθητεύων· Ζωροάστρην δὲ τὸν μάγον (8) τὸν Πέρσην ὁ Πυθαγόρας ἐδήλωσεν (9). Βίβλους ἀποκρύφους (10) τἀνδρὸς τοῦδε οἱ τὴν

A morales libros scripsit Babylonicos: dicitur autem Acicari, * quam est interpretatus columnam, suis scriptis adjunxisse. Atque ex ipso observari hoc potest, ubi, « Hæc autem dicit Democritus, » scribit. Quin etiam de seipso, de magna sua se jactans doctrina, ait : « Ego ex iis, qui meo tempore fuerunt, plurimas terras peragravi, ea quæ procul erant remota inquirens, et aeris et terræ vidi regiones plurimas, et homines doctos audivi plurimos, nec in ducendis committendisque lineis, vel eorum, qui apud Ægyptios Arpedonaptæ dicuntur, quisquam me demonstrationum certitudine superabat, quibus cum omnibus ad octoginta annos peregrinus hospesque versatus sum. » Adiit enim Babylonem, Persidem et Ægyptum, magorum et sacerdotum B se præbens discipulum. Zoroastrem autem magum

* P. 357 ED. POTTER, 304 ED. PARIS.

columnæ cujusdam « Akikeri. » Torsit locus iste viros eruditos, Bochartum inprimis et Bigotium, viros insignes. Existimavit Bochartus, per columnam Acicari apud Babylonios erectam, in qua multa secreta continebantur sculpta, posteritati transmittenda, fuisse עמוד העקרים columnam rerum fundamentalium, radicalium, et dogmatum, quorum cura homines deberet primo tangere, et quæ præcipue deberent memoriæ commendare. Et revera עקרים apud Hebræos sunt radices, et fundamenta scientiæ, et articuli primarii religionis Judaicæ. Arguta sane conjectura, et quæ forsan multis eruditis et verisimilitudinis specie, et auctoris nomine possent se commendare. Videant tamen, annon columna potius dicebatur עמוד החקר « columna exploratoris, » investigatoris, hominis, qui operam totam suam impenderat, arcanis physices, moralis, et religionis vulgandis, referendis, et cum omnibus lectoribus liberaliter communicandis. Nam apud Babylonios et Chaldæos vox חקר, « Akeker, » notat « indagatorem, » inquisitorem, ruspatorem, et qui, præteritis rebus vulgaribus et notis, ad occulta se confert, et ut illa possit eruere, nulli parcit labori et diligentiæ. Hoc est proprie דרש, חקר ἐρευνᾷν, cum maxima contentione aliquid investigare. » Hæc ille. Porro librum, Ἀκίχαρον dictum, edidisse Theophrastum, refert Laertius lib. v, seg. 50, ubi : « Qui, qualisve fuerit Acicharus, dicere, non nostrum est, sed aruspicis: » inquit Menagius. Probabile est, eumdem fuisse, quem Strabo *Achaicarum* vocat lib. XVI, pag. 762, ubi celebres μάντεις enumerans, memorat Amphiaraum, Trophonium, Persarum magos, Indorum gymnosophistas, etc., παρὰ δὲ τοῖς Βοσπορανοῖς Ἀχαΐκαρον, « apud Bosporanos autem Achaicarum. » Etenim apud Thracas, Scythasque fuisse, qui studiis operam darent, constat exemplis Orphei et Anacharsidis. Quinetiam Judæi tradunt, decem Israeliticas tribus non solum in Persiam et Mediam, sed etiam in regiones ultra Bosporum abductas fuisse. Democritus autem in omnes fere regiones, quæ suo tempore studiis florebant, discendi causa peregrinatus fuisse dicitur : unde λόγους Βαβυλωνίους, λόγον Χαλδαϊκὸν, λόγον Φρύγιον, περὶ τῶν ἐν Μερόῃ, etc., edidisse memoratur.

(97) *Στήλην*. Notum est, antiquos, quæ posteris tradi volebant, columnis insculpsisse. Unde Manetho apud Eusebium se, quæ refert, accepisse profitetur ἐκ τῶν ἐν τῇ Σηριαδικῇ γῇ κειμένων στηλῶν, ἱερᾷ διαλέκτῳ καὶ ἱερογραφικοῖς γράμμασι κεχαρακτηρισμένων ὑπὸ Θωὺθ τοῦ πρώτου Ἑρμοῦ, « a columnis in Seriadica terra positis, sacra dialecto sacris litteris a Thout, primo Herma, insculptis. » Paulo post p. 306 Clemens memorat κόσμου στήλας, quas Hercules ab Atlante accepit Hac autem de re qui plura scire cupit, adeat Fabricii *Bibliotheca Græcæ* lib. I, cap. 11, sect. 3.

(98) *Παρ' αὐτοῦ*. Forte rectius παρ' αὐτῷ, « apud eum. » SYLBURG.

(99) *Ἐγώ*. Hæc Democriti verba recitavit Eusebius *Præparat. evangel.* lib. X, cap. 4, p. 472.

(1) *Γέας*. Γαίας, Euseb.

(2) *Ἀνθρώπων π. ἐσήκουσα*. Ἀνδρῶν π. ἐπήκουσα, Euseb.

(3) *Γραμμέων*. Γραμμένων, ms. Eusebii codex in bibliotheca collegii D. Joannis Baptistæ asservatus.

(4) *Συνθέσιος*. Forte dativo casu legendum συνθέσεσι, « compositionibus. » SYLBURG. — Sed receptam lectionem firmat Eusebius. Mox, inquit Sylburgius, οὐδείς κω Ionice dictum pro οὐδείς πω, « nullus dum, nemo adhuc. »

C (5) *Μετὰ ἀποδείξιος οὐδ*. Μετὰ ἀποδείξεως οὐδείς με παρήλλαξεν, οὐδὲ Αἰγυπτίων οἱ καλούμενοι Ἀρσεπεδονάπται, οἷς ἐπὶ πᾶσιν ἐπ' ἔτεα ὀγδοήκοντα ἐπὶ ξένης ἐγέν. Euseb. Μετ' ἀποδείξεως οὐδεὶς κἀμὲ παρήλλαξεν, οὔτε Αἰγυπτίων οἱ καλούμενοι Ἀρπεδοναῦται, οἷς ἐπὶ πᾶσιν ἐπ' ἔτεα ὀγδώκοντα ἐπὶ ξένης ἐγεν. Ms. Joan.

(6) *Ἀρπεδονάπται*. Ἀρσεπεδονάπται indubitanter retinuit apud Eusebium Vigerus ejus editor, non advertens hæc e Clemente petita esse. Est autem verior lectio Ἀρπεδονάπται, unde factum Ἀρπεδοναῦται in codice Joan. Porro ἀρπεδόνας ἅπτειν idem est, quod γραμμὰς συντίθεσθαι· in quo his viris, utpote mathematicorum filiis, præcipue studium erat. Vigerus perperam ducit ab ἄρσις, πέδον et ἅπτω.

(7) *Ἐπῆλθε*. Hæc etiam Eusebius paulum mutata in suam *Præp. evang.* transtulit : Ἐπῆλθε γὰρ καὶ οὗτος Βαβυλῶνά τε, καὶ τὴν Περσίδα, καὶ Αἴγυπτον, τοῖς τε Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς ἱερεῦσι μαθητεύων. « Adiit enim ille Babylonem, et Persidem, et Ægyptum, Ægyptiis et sacerdotibus se discipulum præbens. » Ubi pro Αἰγυπτίοις restituendum ex Clemente μάγοις. Porro pro ἱερεῦσι μαθητεύων codex Joan. exhibet ἱστοροῦσι μαθητῶν. Tatianus p. 64 edit. Oxon. de Democrito ait : Ὁ τὸν μάγον Ὀστάνην καυχώμενος. « Qui de doctrina Ostanæ magi se jactabat. »

(8) *Ζωροάστρην τὸν μάγον*. Ζωροάστρης ὁ Μῆδος idem dicitur infra p. 334. Verum *Strom.* v, p. 599 seipsum appellat γένος Πάμφυλον, « genere Pamphylium. » Laertius in proœmio refert, Magorum principem fuisse Ζωροάστρην τὸν Πέρσην, « Zoroastrem Persam. » Conf. de Zoroastre *Recognitiones Clementis*, lib. IV, cap. 27; *Clementina*, homil. 9, cap. 4, et utrobique Cotelerii notæ.

(9) *Ἐδήλωσεν*. Aptius ἐζήλωσεν, « æmulatus est, » quod

(10) *Βίβλους ἀποκρύφους*. Plinius, lib. XXX,

Persam Pythagoras ostendit. Qui Prodici hæresim persequuntur, gloriantur se arcanos libros hujus viri possidere. Alexander autem, in libro *De symbolis Pythagoricis*, refert Pythagoram ✠ fuisse discipulum Nazarati Assyrii (quidam eum existimant Ezechielem, sed non est, ut ostendetur postea), et vult præterea Pythagoram Gallos audiisse et Brachmanas. Clearchus autem Peripateticus dicit se nosse quemdam Judæum, cum quo versatus est Aristoteles. Heraclitus autem non humanitus, sed divinitus potius dicit apparuisse Sibyllam. Aiunt itaque Delphis in curia ostendi petram quamdam, super quam dicitur sedisse prima Sibylla, quæ ex Helicone venerat, educata a Musis, cum esset filia Lamiæ Sidoniæ. Serapion autem in versibus dicit ne mortuam quidem a divinandi arte cessasse Sibyllam; et id quidem, quod ex ea in aerem recessit post obitum, esse, quod in ominosis vocibus ac rumoribus divinat; ex eo autem, quod in terram mutatum est, corpore, exorta, ut consentaneum est, herba, quæcunque eam bestiæ comedissent, cum in eo loco essent, scribit perfectam futuri cognitionem per exta hominibus significasse. Ejus

A Προδίκου (11) μετιόντες αἵρεσιν αὐχοῦσι κεκτῆσθαι. Ἀλέξανδρος δὲ ἐν τῷ *Περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων* Ναζαράτῳ τῷ Ἀσσυρίῳ (12) μαθητεῦσαι ἱστορεῖ τὸν Πυθαγόραν (Ἰεζεκιὴλ τοῦτον ἡγοῦνταί τινες· οὐκ ἔστι δὲ, ὡς ἔπειτα δηλωθήσεται), ἀκηκοέναι τε πρὸς τούτοις Γαλατῶν καὶ βραχμάνων τὸν Πυθαγόραν βούλεται. Κλέαρχος (13) δὲ ὁ Περιπατητικὸς εἰδέναι (14) φησί τινα Ἰουδαῖον, ὃς Ἀριστοτέλει συνεγένετο. Ἡράκλειτος (15) γὰρ οὐκ ἀνθρωπίνως φησὶν, ἀλλὰ σὺν Θεῷ μᾶλλον Σιβύλλῃ πεφάνθαι (16). Φασὶ γοῦν ἐν Δελφοῖς (17) παρὰ τὸ βουλευτήριον δείκνυσθαι πέτραν τινὰ, ἐφ' ἧς λέγεται καθίζεσθαι τὴν πρώτην Σίβυλλαν, ἐκ τοῦ Ἑλικῶνος παραγενομένην, ὑπὸ τῶν Μουσῶν τραφεῖσαν· ἔνιοι δὲ φασὶν ἐκ Μαλιαίων ἀφικέσθαι, Λαμίας οὖσαν θυγατέρα τῆς Σιδῶνος (18).
B Σαραπίων (19) δὲ ἐν τοῖς ἔπεσι, μηδὲ ἀποθανοῦσαν λῆξαι μαντικῆς φησὶ τὴν Σίβυλλαν· καὶ τὸ μὲν εἰς ἀέρα χωρῆσαν αὐτῆς μετὰ τελευτὴν (20), τοῦτ' εἶναι τὸ ἐν φήμαις καὶ κληδόσι μαντευόμενον· τοῦ δὲ εἰς γῆν μεταβαλόντος σώματος, πόας ὡς εἰκὸς ἀναφυείσης, ὅσα ἂν αὐτὴν ἐπινεμηθῇ θρέμματα, κατ' ἐκεῖνον δήπουθεν γενόμενα τὸν τόπον, ἀκριβῆ τὴν διὰ τῶν σπλάγχνων τοῖς ἀνθρώποις προφαίνειν τοῦ

✠ P. 358 ED. POTTER.

quod C. quoque monuit. Sylburg. — « Ita legebat Cyrillus, lib. III *Contra Julian.* pag. 87, uti constat non modo ex prolatis ibidem Clementis verbis, sed etiam ex sequentibus Cyrilli, qui Pythagoram appellat Zoroastris πανάριστον ζηλωτήν, » inquit eruditus Tatiani editor Oxon., p. 64.

cap. 1: « Hermippus, qui de tota ea arte diligen- C tissime scripsit, et vicies centum millia versuum a Zoroastre condita, indicibus quoque voluminibus ejus positis, explanavit. » *Recognitiones* S. Clementis, lib. IV, cap. 27: « Cham cuidam ex filiis suis, qui Mesraim appellabatur, a quo Ægyptiorum et Babyloniorum et Persarum ducitur genus, male compertam magicæ artis tradidit disciplinam: hunc gentes, quæ tunc erant, Zoroastrem appellaverunt, admirantes primum magicæ auctorem, cujus nomine etiam libri super hoc plurimi babentur. »

(11) *Προδίκου*. Prodici hæreseως meminit postea Clemens *Strom.* III, pag. 438 et *Strom.* VII, p. 722. Ad verba e *Recognitionibus* Clementis modo laudata hæc adnotavit Cotelerius: « Conf. locum Clementis Alexandrini, lib. I *Strom.* pag. 304, de apocryphis Zoroastris libris circumlatis in Gnostica hæresi Prodici, cum loco Porphyrii in *Vita Plotini* de libro adulterino Zoroastris nomine inscripto apud Gnosticos. »

(12) *Ναζαράτῳ τῷ Ἀσσυρίῳ*. Huetius *Demonstrationis evangelicæ* propos. 4 hæc dicit: « Pro eo, D quod legi debet Ζαράτῳ, perperam legitur Ναζαράτῳ, de vitiosa iteratione postremæ litteræ præcedentis. Zaratus autem est, quem Zabratum appellat Porphyrius in *Vita Pythagoræ*, et Zaratum Plutarchus lib. *Περὶ τῆς ἐν Τιμαίῳ ψυχογονίας*. Atque hunc esse Zoroastrem, supra probavimus. » De hoc nomine confer quæ adnotavit Cotelerius ad *Recognit.* Clementis lib. IV, cap. 27; Cyrillus lib. IV *Contra Julian.* qui ex Clemente sua transtulit, Zaran hunc virum appellat.

(13) *Κλέαρχος ..... συνεγένετο*. Hanc pericopen Eusebius transtulit in suæ *Præparationis evangelicæ* lib. II, c. 6, p. 410. Ipsa Clearchi verba, ex ejus lib. *De somno*, laudata reperies ejusdem libri c. 5.

(14) *Εἰδέναι*. Vigerus ad Euseb. « Dubium est, eumne sibi visum dicat, aut utcunque cognitum. »

(15) *Ἡράκλειτος*. Plutarchus hæc verba Heracliti de Sibylla affert lib. *De Pyth. oraculis*: Σίβυλλα, μαινομένῳ στόματι ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φθεγγομένη, χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται τῇ φωνῇ διὰ τὸν θεόν. « Sibylla furenti ore non ridicula, neque exornata, aut unguentis oblita verba fundens mille annos voce pervadit, ejus dei opera, qui per eam loquitur. » Ex eodem libro sumptum C est, quod sequitur de petra, quæ apud Delphos ostenditur. Sed omissa sunt quædam ab Herveto, sequitur enim post illud, *a Musis*, ὑπὸ τῶν Μουσῶν τραφεῖσαν· « ἔνιοι δὲ φασὶν ἐκ Μαλιαίων ἀφικέσθαι, Λαμίας οὖσαν θυγατέρα τῆς Σιδῶνος. At Plutarchus, εἰς Μαλεῶνα ἀφικέσθαι, Λαμίας οὖσαν θυγατέρα τῆς Ποσειδῶνος. Sic in Aldina editione: at interpres Gallicus eruditissimus nobis est sequendus, qui cum manuscriptis eum auctorem contulit: « Quidam autem aiunt ex Melea profectam illam, filiamque Lamiæ fuisse, Neptuni filiæ. » Postremo et quæ ex Serapione proferuntur, ex eodem loco decerpta sunt. Collect.

(16) *Σιβύλλῃ πεφάνθαι*. Forte legendum Σιβύλλην φάναι. Lowth. — Σιβύλλην legit etiam interpres.

(17) *Φασὶ γοῦν ἐν Δελφοῖς*. Pausanias in *Phocicis* p. 629 edit. Hanov.: Πέτρα δέ ἐστιν ἀνίσχουσα ὑπὲρ ταύτης· ἐπὶ ταύτῃ Δελφοὶ στᾶσάν φασιν ᾆσαι τοὺς χρησμοὺς ὄνομα Ἡροφίλην, Σίβυλλαν δὲ ἐπίκλησιν τὴν πρότερον γενομένην. Ταύταις ταῖς μάλι- D στα ὁμοίως οὖσαν ἀρχαίαν εὕρισκον, ἣν θυγατέρα Ἕλληνες Διὸς καὶ Λαμίας τῆς Ποσειδῶνος φασὶν εἶναι. « Supra eum porticum eminet saxum, in quo narrant Delphi stetisse et oracula cecinisse vatem nomine Herophilen, cognomine Sibyllam, quæ tamen Sibylla longe ante vixit. Eam certe, ut quamvis aliam, longe vetustissimam comperi, quam Græci Jove et Lamia, Neptuni filia, natam ferunt, » etc.

(18) *Σιδῶνος*. Pro Σιδῶνος apud Pausaniam legitur Ποσειδῶνος, « Neptuni: » paterque Sibyllæ perhibetur Jupiter. Plutarchus quoque in lib. *Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα τὴν Π.* Lamiam Neptuni filiam facit: ut monuit Joannes Opsopœus. Sylb. — Conf. quæ paulo superius dicta sunt.

(19) *Σαραπίων*. H. ms. Σεραπίων. Sylburg.

(20) *Μετὰ τελευτήν*. Malim cum articulo μετὰ τὴν τελευτήν. Id.

A μέλλοντος δήλωσιν γράφει· τὴν δὲ ψυχὴν αὐτῆς εἶναι τὸ ἐν τῇ σελήνῃ (21) φαινόμενον πρόσωπον οἴεται. Τάδε μὲν περὶ Σιβύλλης. Νουμᾶς (22) δὲ, ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς, Πυθαγόριος (23) μὲν ἦν, ἐκ δὲ τῶν Μωϋσέως ὠφεληθεὶς, διεκώλυσεν ἀνθρωποειδῆ καὶ ζωόμορφον εἰκόνα Θεοῦ Ῥωμαίους κτίζειν. Ἐν γοῦν ἑκατὸν καὶ ἑβδομήκοντα τοῖς πρώτοις ἔτεσι, ναοὺς οἰκοδομούμενοι, ἄγαλμα οὐδὲν οὔτε πλαστὸν, οὔτε μὴν γραπτὸν, ἐποιήσαντο. Ἐπεδείκνυτο γὰρ αὐτοῖς ὁ Νουμᾶς δι' ἐπικρύψεως (24), ὡς οὐχ ἐφάψασθαι (25) τοῦ βελτίστου δυνατὸν ἄλλως ἢ μόνῳ τῷ νῷ. Φιλοσοφία τοίνυν, πολυωφελές τι χρῆμα, πάλαι μὲν ἤκμασε παρὰ βαρβάροις, κατὰ τὰ ἔθνη διαλάμψασα· ὕστερον δὲ καὶ εἰς Ἕλληνας κατῆλθεν. Προέστησαν δ' αὐτῆς Αἰγυπτίων τε οἱ προφῆται, καὶ Ἀσσυρίων οἱ Χαλδαῖοι (26), καὶ Γαλατῶν
B οἱ δρυΐδαι, καὶ Σαμαναῖοι (27) Βάκτρων, καὶ Κελτῶν οἱ φιλοσοφήσαντες, καὶ Περσῶν οἱ μάγοι, οἱ μέν γε (28) καὶ Σωτῆρος προεμήνυσαν τὴν γένεσιν, ἀστέρος αὐτοῖς καθηγουμένου εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἀφικνούμενοι γῆν· Ἰνδῶν τε οἱ γυμνοσοφισταὶ, ἄλλοι τε φιλόσοφοι βάρβαροι. Διττὸν δὲ τούτων τὸ γένος· οἱ μὲν Σαρμάναι (29), αὐτῶν, οἱ δὲ Βραχμᾶνες καλού-

autem animam existimat eam esse faciem, quæ apparet in luna. Et hæc quidem de Sibylla. Numa autem, rex Romanorum, erat quidem Pythagoreus; ex iis autem quæ a Moyse tradita ✠ sunt, adjutus, prohibuit Romanis, ne homini aut animali similem Dei facerent imaginem. Cum itaque centum et septuaginta primis annis templa ædificarent, nullam imaginem nec effictam nec depictam fecere. Occulte enim eis indicarat Numa, quod id, quod est optimum, non alia ratione quam sola mente ulli licet attingere. Philosophia ergo, res quædam valde utilis, olim quidem floruit apud barbaros, per gentes resplendens: postea autem venit etiam ad Græcos. Ei autem præfuerunt et Ægyptiorum prophetæ, et Assyriorum Chaldæi, et Gallorum Druidæ, et Samanæi Bactrorum, et Celtarum ii qui philosophati sunt, et Persarum Magi, qui quidem Servatoris quoque nostri ortum significaverunt, stella eos præcedente venientes in Judæam: et Indorum Gymnosophistæ, et alii philosophi barbari. Est autem duplex horum genus; alii enim ex iis vocantur Sarmanæ, alii vero Brachmanes. Et ex Sarmanis quidem, ii, qui appellantur Allobii,

✠ P. 359 ED. POTTER, 305 ED. PARIS.

(21) *Ἐν τῇ σελήνῃ*. Plutarchus lib. *De his qui sero a Numine pun.*, p. 567 edit. Paris.: Ἔλεγε δὲ ὁ δαίμων τὴν φωνὴν εἶναι Σιβύλλης· ᾄδειν γὰρ αὐτὴν περὶ τῶν μελλόντων ἐν τῷ προσώπῳ τῆς σελήνης περιφερομένην. « Dixit autem dæmon, eam esse Sibyllæ vocem: quippe quæ in facie lunæ circumlata, de futuris canat. »

(22) *Νουμᾶς*. Hæc etiam, usque ad illa verba,
C μόνῳ τῷ νῷ, in *Præp. evang.* lib. IX, c. 6, transtulit Eusebius.

(23) *Πυθαγόριος*. Πυθαγόρειος Euseb. Sic postea *Strom.* V, p. 548: Ὁ μὲν βασιλεὺς Ῥωμαίων· (Νουμᾶς ὄνομα αὐτῷ·) Πυθαγόρειος ὤν, etc. Plutarchus *Numæ*, pag. 64 et aliis locis refert, Numæ instituta Pythagoricis simillima fuisse: ἐξ ὧν καὶ μάλιστα λόγον ἔσχεν ἡ σοφία καὶ ἡ παίδευσις τοῦ ἀνδρὸς ὡς Πυθαγόρᾳ γεγονότος: « Unde percrebuit præcipue sapientiam hanc et eruditionem eum a Pythagora accepisse. » Similia dicit Livius *Histor.* lib. I et lib. XL, ubi errorem de Numa Pythagoræ discipulo inde manasse existimat, quod utrisque similia instituta fuerint. Cicero *De oratore* lib. II, cap. 37, dicit Numam, Pythagoreum licet existimatum, tamen « annis permultis ante fuisse, quam ipse Pythagoras. » Et paulo post principium lib. IV *Tusc. quæst.*, cum dixisset, « Pythagoram fuisse in Italia temporibus iisdem, quibus L. Brutus patriam liberavit; » nonnullis interjectis, hæc adjicit: « Quin-
D etiam arbitror propter Pythagoreorum admirationem, Numam quoque regem, Pythagoreum a posterioribus existimatum: nam cum Pythagoræ disciplinam et instituta cognoscerent, regisque ejus æquitatem et sapientiam a majoribus suis accepissent, ætates autem et tempora ignorarent propter vetustatem, eum, qui sapientia excelleret, Pythagoræ auditorem fuisse crediderunt. » Dionysius Halicarnassensis *Antiq. Roman.* lib. II: Πολλοὶ μὲν οἱ γράψαντες, ὅτι Πυθαγόρου μαθητὴς ὁ Νουμᾶς ἐγένετο, καὶ καθ' ὃν χρόνον ὑπὸ τῆς Ῥωμαίων πόλεως ἀπεδείχθη βασιλεὺς, φιλοσοφῶν ἐν Κρότωνι διῆγεν. Ὁ δὲ χρόνος τῆς Πυθαγόρου ἡλικίας μάχεται, etc. « Multi scribunt Numam fuisse Pythagoræ discipulum: et quo tempore ad regnum Romanum vocatus est, apud Crotonem egisse, ac philosophiæ operam dedisse. Quod quidem ratio temporum non patitur: quando non paucis annis, sed totis quatuor ætatibus Pythagoras fuit Numa posterior, sicut e communibus historiarum monumentis comperimus. Nam hic circa medium sextæ decimæ Olympiadis, Romæ regnum iniit: Pythagoras vero, post quinquagesimam demum Olympiadem docuit in Italia. Quin et validius argumentum habeo, tempora non congruere cum iis, quæ de isto viro narrantur, historiis, quia nondum erat Crotoniatarum urbs, quando Numa Romam ad regnum accitus est. Integro enim quadriennio post assumptum a Numa principatum, Myscelus eam condidit, decimæ septimæ Olympiadis anno tertio. » Paulo post, « Quod si, » inquit, « licet meam opinionem proferre, videntur mihi qui hæc scripserunt, occasionem sumpsisse duabus ex rebus confessis, Pythagoræ commoratione in Italia, sapientia Numæ uno omnium ore celebrata; atque ita hæc contexuisse, et Numam fecisse Pythagoræ discipulum, non exquirentes, ut ego nunc, an eodem vixerint tempore. »

(24) *Ἐπικρύψεως*. Ἀποκρύψεως, Euseb. Mox, δυνατὸν γλώττῃ (γλώσσῃ codex Joann.) μόνῳ δὲ τῷ νῷ. Ibid.

(25) *Ὡς οὐκ ἐφ*. De simulacris a Numa vetitis, meminit etiam Plutarchus in Numa: cujus hæc quoque ibidem verba sunt. H. Sylburg. — Item quod Numæ tempore « nec simulacris, nec templis res divina constaret, » refert Tertullianus *Apol.* cap.
D 25 et *Ad Nation.* lib. II sub finem.

(26) *Χαλδαῖοι*. Hesychius, Χαλδαῖοι, γένος μάγων πάντα γινωσκόντων.

(27) *Σαμαναῖοι*. Cyrillus, lib. IV *Contra Julian.*: Καὶ Γαλατῶν οἱ Δρυΐδαι, καὶ ἐκ Βάκτρων τῶν Περσικῶν Σαμαναῖοι, καὶ Κελτῶν οὐκ ὀλίγοι. « Et Gallorum druidæ, et ex Bactris Persicis samanæi, et e Celtis non pauci. » Quæ quidem, ut alia etiam non pauca, e Clemente transtulit.

(28) *Οἱ μέν γε*. Magos ex Arabia profectos, refert Justinus M. *Dialogo cum Tryphone:* Ἅμα τῷ γεννηθῆναι αὐτὸν, Μάγοι ἀπὸ τῆς Ἀραβίας παραγενόμενοι, προσεκύνησαν αὐτῷ. « Simul ac in lucem edebatur, magi, ex Arabia profecti, illum adoravere. » Hunc sequuntur Tertullianus et Epiphanius. Alii e Media, Parthia, Chaldæa, Mesopotamia venisse hos magos existimant. Conf. Montacutius *Originum ecclesiasticarum* part. I, p. 206 seq.

(29) *Σαρμάναι*. Hi ab aliis Samanæi dicuntur.

neque urbes habitant, nec domus aut tecta habent: arborum autem induuntur corticibus, et glandes arborumque baccas comedunt, et aquam bibunt manibus; non nuptias, non liberorum norunt procreationem, quemadmodum ii, qui nunc vocantur Encratitæ, id est, « continentes. » Sunt autem etiam ex Indis, qui Buttæ parent præceptis, quem propter insignem virtutem ut deum honorarunt. Scytha autem erat etiam Anacharsis, qui scribitur Græcorum multis antecelluisse philosophis. Hellanicus autem scribit Hyperboreos habitasse ultra Riphæos montes, doceri autem ipsos justitiam, non vescentes ✠ carnibus, sed arborum fructibus. Ii sexagenarios extra portas ducentes, tollunt de medio. Sunt autem etiam apud Germanos sacræ, quæ vocantur, mulieres, quæ fluviorum vortices prospicientes, fluentorumque sonitus ac circumvolutiones, futura conjiciunt et prædicunt. Eæ non permiserunt, ut ipsi cum Cæsare pugnarent antequam nova luna illuxisset. His omnibus Judæum genus est longe antiquius, et eam, quæ apud ipsos scriptis mandata

A μενοι. Καὶ τῶν Σαρμάνων οἱ Ἀλλόβιοι (30) προσαγορευόμενοι, οὔτε πόλεις οἰκοῦσιν, οὔτε στέγας ἔχουσι· δένδρων δὲ ἀμφιέννυνται φλοιοῖς (31), καὶ ἀκρόδρυα σιτοῦνται, καὶ ὕδωρ ταῖς χερσὶ πίνουσιν. Οὐ γάμον, οὐ παιδοποιίαν ἴσασιν, ὥσπερ οἱ νῦν Ἐγκρατηταὶ καλούμενοι. Εἰσὶ δὲ τῶν Ἰνδῶν οἱ τοῖς Βούττα (32) πειθόμενοι παραγγέλμασιν, ὃν δι' ὑπερβολὴν σεμνότητος εἰς θεὸν (33) τετιμήκασι. Σκύθης δὲ καὶ Ἀνάχαρσις ἦν· καὶ πολλῶν παρ' Ἕλλησι διαφέρων οὗτος ἀναγράφεται φιλοσόφων. Τοὺς δὲ Ὑπερβορέους Ἑλλάνικος ὑπὲρ τὰ Ῥίπαια ὄρη οἰκεῖν ἱστορεῖ· διδάσκεσθαι (34) δὲ αὐτοὺς δικαιοσύνην, μὴ κρεωφαγοῦντας, ἀλλ' ἀκροδρύοις χρωμένους. Τοὺς ἐξηκονταετεῖς (35) οὗτοι ἔξω πυλῶν ἄγοντες, ἀφανίζουσιν. Εἰσὶ δὲ καὶ παρὰ Γερμανοῖς (36) αἱ ἱεραὶ B καλούμεναι γυναῖκες, αἳ ποταμῶν δίναις προβλέπουσαι (37), καὶ ῥευμάτων ἑλιγμοῖς καὶ ψόφοις, τεκμαίρονται καὶ προθεσπίζουσι τὰ μέλλοντα. Αὗται γοῦν οὐκ εἴασαν αὐτοὺς τὴν μάχην θέσθαι πρὸς Καίσαρα πρὶν ἐπιλάμψαι σελήνην τὴν νέαν. Τούτων ἁπάντων πρεσβύτατον μακρῷ τὸ Ἰουδαῖον (38) γένος·

✠ P. 360 ED. POTTER, 305-306 ED. PARIS.

Origenes *Contra Celsum*, lib. I, p. 19: Αἰγυπτίων οἱ σοφοὶ, ἢ τῶν παρὰ Πέρσαις μάγων οἱ λόγιοι, ἢ τῶν παρ' Ἰνδῶν φιλοσοφούντων Βραχμᾶνες, ἢ Σαμαναῖοι, καὶ οὕτω καθ' ἕκαστον τῶν ἐθνῶν. « Ægyptiorum sapientes, aut Persarum magi doctiores, aut Indicorum philosophorum brachmanes, vel Samanæi, atque ita singularum gentium. » Porphyrius lib. IV *De abstinentia*: Ἰνδῶν γὰρ τῆς πολιτείας εἰς πολλὰ νενεμημένης, ἔστι τι γένος παρ' αὐτοῖς τῶν θεοσόφων, οὓς γυμνοσοφιστὰς καλεῖν εἰώθασιν Ἕλληνες. Τούτων δὲ δύο αἱρέσεις· ὧν τῆς μὲν Βραχμᾶνες C προΐστανται, τῆς δὲ Σαμαναῖοι. « Indorum politia in plures partes cum sit distributa, est apud eos quoddam sacrorum sapientum genus, quos Græci gymnosophistas appellare consueverunt. Horum autem duæ sunt sectæ, quarum uni Brachmanes, alteri vero Samanæi præpositi sunt. »

(30) *Ἀλλόβιοι*. Ὑλόβιοι, Silvicolæ, scribendum putavit Montacutius, *Originum eccles.* part. I, pag. 171, ubi allatis Clementis nostri verbis, hæc addit: « Locus est insignis scriptoris πολυμαθεστάτου, quem intactum non possum præterire. Strabo inprimis, e Megasthenis *Indicis*, philosophorum apud Indos distinctionem facit triplicem, vel duplicem saltem, ut essent vel « Campestres, » vel « Montani: » quorum alteri Bacchum, Herculem inprimis colebant alteri. Secundo, dividebantur in brachmanas et germanas. Postremo in brachmanas et bramnas, vel pramnas. Vocat autem germanas, non alios, quam quos sarmanas appellat Clemens. Instituta D τῶν Ὑλοβίων, vel « Silvestrium, » ac « Montanorum, » erant, quæ describit idem Strabo: Τοὺς μὲν ἐντιμωτάτους Ὑλοβίους (et ita legendum apud Clementem, non ἀλλοβίους, quod doctissimus et diligentissimus Sylburgius non animadvertit) φησὶν ὀνομάζεσθαι ζῶντας ἐν ταῖς ὕλαις ἀπὸ φύλλων καὶ καρπῶν ἀγρίων· ἐσθῆτος δὲ φλοιῶν δένδρων, ἀφροδισίων χωρὶς καὶ οἴνου. Narrat autem, istorum præcipuos et colendissimos « Hylobios » nominari: quippe qui in silvis viverent, victitantes foliis et fructibus agrestibus, pro vestitu arborum corticibus utebantur, vino et venere abstinebant. Ascetarum et Scleragogarum vitam ita exercebant: quibus eos procul dubio Clemens eruditus ille adsimilasset, et non Encratitis, si ulli tum Ascetæ exstitissent. » De Brachmanum abstinentia conf. quæ infra dicet Clemens, *Strom.* III, p. 451.

(31) *Φλοιοῖς*. H. ms., φλοιούς, accusat. casu. SYLB.

(32) *Βούττα*. Βούτα, uno τ, H. ms. SYLBURG. — Idem hic, quem alii Buddam, et mendose Bubdam vocant. Ratramnus *De nativitate* Christi cap. 3: « An certe Bragmanorum sequemur opinionem, ut quemadmodum illi sectæ suæ auctorem Bubdam per virginis latus narrant exortum, ita nos Christum fuisse prædicemus? »

(33) *Εἰς θεόν*. Seu potius ὡς θεόν.

(34) *Διδάσκεσθαι*. Quamvis tolerari possit hæc vox, malim tamen ἀσκεῖν, quod habet Theodoretus *De curand. Græc. affect.* lib. XII, pag. 670, ubi, a Clemente doctus, hæc dicit: Καὶ γὰρ Ἑλλάνικος ἐν ταῖς ἱστορίαις ἔφη, τοὺς Ὑπερβορέους οἰκεῖν μὲν ὑπὲρ τὰ Ῥιπαῖα ὄρη, ἀσκεῖν δὲ δικαιοσύνην, μὴ κρεηφαγοῦντας, ἀλλὰ ἀκροδρύοις χρωμένους. « Hellanicus in historiis refert, Hyperboreos habitare quidem ultra Riphæos montes, exercere autem justitiam, non vescentes carnibus, sed arborum fructibus. »

(35) *Τοὺς ἐξηκονταετεῖς*. Similia de Massagetis refert Herodotus sub finem lib. I, et de Sardoniis Tzetzes in *Lycophronis* vers. 796.

(36) *Γερμανοῖς*. Id memorat Cæsar *De bello Gallico* lib. I, cap. 1: « Cum ex captivis quæreret Cæsar, quamobrem Ariovistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamilias sortibus et vaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, necne: eas ita dicere: Non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam prælio contendissent. » Idem referunt Dio Cassius D *Roman. hist.* lib. XXXVIII extremo, Polyænus lib. VIII, cap. 23; Julius Celsus in *Vita Cæsaris*, et Plutarchus in Cæsare p. 712, quo loco, ut alias non semel, iisdem fere verbis, quibus Clemens noster, usus est: Ἔτι δὲ μᾶλλον αὐτοὺς ἤμβλυνε τὰ μαντεύματα τῶν ἱερῶν γυναικῶν, αἳ ποταμῶν δίναις προσβλέπουσαι, καὶ ῥευμάτων ἑλιγμοῖς καὶ ψόφοις τεκμαιρόμεναι, προεθέσπιζον, οὐκ ἐῶσαι μάχην τίθεσθαι πρὶν ἐπιλάμψαι νέαν σελήνην. « Magis adhuc Germanorum animos fregerunt vaticinationes sacrarum mulierum, quæ fluviorum vorticibus inspectis, et ex fluentorum circumvolutionibus et sonitibus conjicientes, futura prædicebant, non sinentes pugnam inire antequam nova luna exorta esset. »

(37) *Προβλέπουσαι*. Rectius προσβλέπουσαι. SYLB. — Quam emendationem firmant, quæ modo e Plutarcho allata sunt.

(38) *Ἰουδαῖον*. Judaicas antiquitates cæteris omnibus anteire, docuit etiam Fl. Josephus *Contra*

A καὶ τὴν παρ' αὐτοῖς φιλοσοφίαν ἔγγραπτον γενομένην, προκατάρξαι τῆς παρ' Ἕλλησι φιλοσοφίας, διὰ πολλῶν ὁ Πυθαγόριος ὑποδείκνυσι Φίλων (39). Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ἀριστόβουλος (40) ὁ Περιπατητικὸς, καὶ ἄλλοι πλείους, ἵνα μὴ κατ' ὄνομα ἐπιὼν διατρίβω. Φανερώτατα (41) δὲ Μεγασθένης ὁ συγγραφεὺς, ὁ Σελεύκῳ τῷ Νικάτορι (42) συμβεβιωκὼς, ἐν τῇ τρίτῃ τῶν *Ἰνδικῶν* ὧδε γράφει· « Ἅπαντα μέντοι τὰ περὶ φύσεως εἰρημένα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λέγεται καὶ παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἑλλάδος φιλοσοφοῦσι· τὰ μὲν παρ' Ἰνδοῖς (43) ὑπὸ τῶν Βραχμάνων, τὰ δὲ ἐν τῇ Συρίᾳ ὑπὸ τῶν καλουμένων Ἰουδαίων. » Τινὲς δὲ μυθικώτερον τῶν Ἰδαίων (44) καλουμένων Δακτύλων σοφούς τινας πρώτους γενέσθαι λέγουσιν· εἰς οὓς ἥ τε τῶν Ἐφεσίων λεγομένων γραμμάτων (45), καὶ ἡ τῶν κατὰ μουσικὴν εὕρεσις ῥυθμῶν ἀναφέρεται. B Δι' ἣν αἰτίαν οἱ παρὰ τοῖς μουσικοῖς δάκτυλοι τὴν προσηγορίαν εἰλήφασι. Φρύγες δὲ ἦσαν καὶ βάρβαροι οἱ Ἰδαῖοι Δάκτυλοι. Ἡρόδωρος δὲ τὸν Ἡρακλέα, μάντιν καὶ φυσικὸν γενόμενον, ἱστορεῖ παρὰ Ἄτλαντος τοῦ βαρβάρου τοῦ Φρυγὸς διαδέχεσθαι τοὺς τοῦ κόσμου κίονας (46)· αἰνιττομένου τοῦ μύθου, τὴν τῶν οὐρανίων ἐπιστήμην μαθήσει διαδέχεσθαι. Ὁ δὲ Βηρύτιος Ἕρμιππος Χείρωνα τὸν κένταυρον σοφὸν καλεῖ, ἐφ' οὗ καὶ ὁ τὴν *Τιτανομαχίαν* (47) γράψας, φησὶν, ὡς « πρῶτος οὗτος (48) εἴς τε δικαιοσύνην θνητῶν γένος ἤγαγεν, δείξας ὅρκον καὶ θυσίας ἱλαρὰς, καὶ σχήματα Ὀλύμπου. »

✠ P. 361 ED. POTTER.

est, philosophiam cœpisse ante Græcam, multis verbis **132** ostendit Philo Pythagoreus. Quinetiam Aristobulus quoque Peripateticus, et alii complures, ne in eis nominatim persequendis immorer. Apertissime autem scriptor Megasthenes, qui vixit cum Seleuco Nicatore, scribit in tertio *Rerum Indicarum* : « Omnia quidem, quæ de natura dicta sunt a veteribus, dicuntur etiam ab iis, qui extra Græciam philosophantur, partim quidem apud Indos a Brachmanis, partim vero in Syria ab iis qui vocantur Judæi. » Quidam autem fabulosius ex iis, qui Idæi appellantur Dactyli, sapientes quosdam primum fuisse dicunt, ad quos et Ephesiarum, quæ dicuntur, litterarum, et eorum, qui sunt in musica, numerorum refertur inventio. Propter quam causam sunt appellati, qui sunt apud musicos, dactyli. Phryges autem erant et barbari Idæi Dactyli. Herodorus autem refert Herculem, cum esset vates et naturalis scientiæ studiosus, ab Atlante barbaro Phryge mundi suscepisse columnas. Qua fabula innuitur, eum cœlestium scientiam ab illo didicisse. Hermippus autem Berytius vocat Chironem centaurum sapientem. De quo etiam dicit, qui scripsit *Titanomachiam*, quod « is primus universum ✠ mortalium genus ad justitiam duxit, indicatis jurisjurandi formulis, deorum lætis sacrificiis, et cœli figuris. » Ab eo instituitur Achilles, qui militavit ad Ilium. Hippo autem filia Centauri, Æolo conjuncta, docuit eum naturæ contemplatio-

Apionem, Justinus Martyr *Parænesi ad Græcos*, et Eusebius *Præparatione evangelica*. H. Sylburg.

(39) *Ὁ Πυθαγόριος.... Φίλων*. Sic Sozomenus *Hist. eccles.* lib. I, cap. 12 : Φίλων δὲ ὁ Πυθαγόρειος. Ubi hæc adnotavit Valesius : « In codice Fuketiano scriptum est Πυθαγόριος. Atque ita semper in optimis exemplaribus hoc vocabulum scriptum inveni. ... Porro cur Sozomenus Philonem Pythagorium nominaverit, nescio. Melius, meo quidem judicio, Platonicum dixisset : siquidem de Philone ab antiquis dictum accepimus, Ἢ Φίλων πλατωνίζει, ἢ Πλάτων φιλωνίζει, teste Hieronymo in libro *De scriptoribus ecclesiasticis.* » Sed Pythagoram etiam sectatus est Philo. Unde τῶν Πυθαγορείων ἱερώτατον θίασον, « sanctissimum Pythagoreorum chorum, » vocat in principio lib. *Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον εἶναι ἐλεύθερον*.

(40) *Ἀριστόβουλος*. Ejus verba Clemens infra recitat p. 342 ed. Paris.

(41) *Φανερώτατα*. Hoc commation usque ad hæc verba καλουμένων Ἰουδαίων, Eusebius in suæ *Præp. evang.* lib. VIII, c. 6, p. 410 transtulit.

(42) *Νικάτορι*. Νικάνορι, Euseb. et Suidas, inquit Sylburg.

(43) *Παρ' Ἰνδοῖς*. Παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς, Euseb., ubi mox ἐν Συρίᾳ, omisso τῇ articulo.

(44) *Ἰδαίων*. De Idæis Dactylis vise et Diodorum Siculum, pag. 145, et Plutarchi *Vitas*, p. 22. H. Sylburg.

(45) *Ἐφεσίων λ. γραμμάτων*. De his Plutarchus *Sympos.* lib. VII, quæst. 5 : Οἱ μάγοι τοὺς δαιμονιζομένους κελεύουσι τὰ Ἐφέσια γράμματα πρὸς αὐτοὺς καταλέγειν καὶ ὀνομάζειν. « Magi dæmoniis vexatos jubent ad se Ephesias litteras recensere et nominare. » Quales autem hæ litteræ fuerint, docet Clemens *Strom.* v, p. 568, ubi conf. quæ adnotata sunt.

(46) *Κόσμου κίονας*. Scilicet, « columnas, » in quibus, more antiquo, cœlestium corporum motus inscripserat. Hinc de Atlante cœlorum columnas humeris sustinente nata est fabula. Conf. quæ paulo superius de veterum στήλαις adnotata sunt.

(47) *Τιτανομαχίαν*. Multi dicuntur hujus operis auctores. Athenæus ideo lib. VII citat *Titanomachiæ* scriptorem lib. II, sive is fuerit Eumelus Corinthius, sive Arctinus, sive alio quocunque nomine vocari gaudeat. Collect.

(48) *Οὗτος*. Hi versus hoc modo scribendi sunt:

. . . . *Οὗτος*
Εἴς τε δικαιοσύνην θνητῶν γένος ἤγαγε, δείξας
Ὅρκον, καὶ θυσίας ἱλαράς, καὶ σχήματ' Ὀλύμπου.

Pro θυσίας ἱλαράς Heinsius scripsit θυσίας ἱεράς, « sacrificia sacra. » Vocem ἱλαράς in sua versione omisit Hervetus interpres. Verum nil mutandum, vel omittendum. Intelligit enim sacrificia, quibus sperabant deos reddere ἱλαρούς, « propitios. » Est enim ἱλαρός Hesychio ἵλαος, ἵλεως. Quinetiam ipsi deorum cultores sacrorum tempore ἱλαροί, « hilares, » erant, genioque indulgebant, et hymnos cantabant; atque his artibus deos ἱλαρούς et ἱλάους faciebant. Quo spectant, quæ refert Athenæus lib. VIII, cap. 16, pag. 363 : Τὰς δὲ εὐωχίας ἐκάλουν οὐκ ἀπὸ τῆς ὀχῆς, ἥ ἐστι τροφή, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ κατὰ ταῦτα εὖ ἔχειν, εἰς ἃς δὴ συνιόντες οἱ τὸ Θεῖον τιμῶντες, καὶ εἰς εὐφροσύνην καὶ ἄνεσιν αὐτοὺς μεθιέντες, τὸ μὲν ποτὸν μέθυ, τὸν δὲ τοῦτο δωρησάμενον θεὸν Μεθυμναῖον, καὶ Λυαῖον, καὶ Εὔιον, καὶ Ἰήϊον προσηγόρευον· ὥσπερ καὶ τὸν μὴ σκυθρωπὸν καὶ σύννουν ἱλαρὸν, διὸ καὶ τὸ δαιμόνιον ἵλεων ἠξίουν γίνεσθαι ἐπιφωνοῦντες ἰὴ ἰή. Ὅθεν καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ τοῦτο ἔπραττον, ἱερὸν ὠνόμαζον. Ὅτι δὲ τὸν αὐτὸν ἵλεων καὶ ἱλαρὸν ἔλεγον, δηλοῖ Ἔφιππος, etc. « Εὐωχίας quidem, non ab ὀχή, quo vocabulo indicatur alimentum, nuncuparunt; sed ab εὖ ἔχειν, quod in iis bene se haberent. Nam ad epulas convenientes, primum deos venerabantur, deinde ad animi remissionem et hilaritatem sese traducebant, potum quidem μέθυ appellantes, ejusque largitorem deum Methymnæum, Lyæum, Evium, Ieium : quemadmodum et ἱλαρόν, minime tristem hominem,

nem, patris sui scientiam. De Hippone autem testatur quoque sic Euripides:

Παρὰ τούτῳ Ἀχιλλεὺς παιδεύεται, ὁ ἐπ' Ἴλιον στρατεύσας. Ἱππὼ δὲ, ἡ θυγάτηρ τοῦ κενταύρου, συνοικήσασα Αἰόλῳ, ἐδιδάξατο αὐτὸν τὴν φυσικὴν θεωρίαν, τὴν πάτριον ἐπιστήμην. Μαρτυρεῖ καὶ Εὐριπίδης περὶ τῆς Ἱπποῦς ὧδέ πως·

Divina quæ primum quidem præsagiit
Oraculis, nec non per ortus siderum.

Ἡ πρῶτα μὲν τὰ θεῖα προὐμαντεύσατο
Χρησμοῖσιν, ἢ δι' ἀστέρων ἐπαντολάς (49).

Apud hunc Æolum, Ulysses post Trojam captam hospitio excipitur. Observa mihi tempora ad comparationem ætatis Moysis, et antiquissimæ, quæ ejus tempore fuit, philosophiæ.

Παρὰ τῷ Αἰόλῳ τούτῳ Ὀδυσσεὺς μετὰ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν ξενίζεται. Παρατήρει μοι τοὺς χρόνους εἰς σύγκρισιν τῆς Μωσέως ἡλικίας, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀρχαιοτάτης φιλοσοφίας.

CAPUT XVI.

Præter philosophiam, aliarum etiam artium inventores fere barbaros fuisse.

Non solius autem philosophiæ, sed etiam omnium fere artium fuere inventores barbari. Primi itaque Ægyptii astrologiam ad homines deduxere. Similiter autem etiam Chaldæi. Ægyptii rursus et lucernas primi accendere docuerunt, et annum in menses duodecim diviserunt, et in templis cum mulieribus coire prohibuerunt, neque ad sacra ab uxore illotis adeundum esse, lege sanxerunt. Et rursus inventores fuere geometriæ. Sunt autem, qui dicunt Cares eam, quæ ex astris colligitur, invenisse præscientiam. Avium autem volatus primi Phryges observarunt. Aruspicinam autem seu extispicinam perfecte tenuerunt Tusci, vicini Italiæ. Isauri autem et Arabes auguriis studuere, sicut Telmisenses ei, quæ per somnia fit, divinationi. Etrusci tubam, et Phryges tibiam excogitavere. Phryges enim erant

Οὐ μόνον δὲ φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ πάσης σχεδὸν τέχνης εὑρεταὶ βάρβαροι (50). Αἰγύπτιοι (51) γοῦν πρῶτοι ἀστρολογίαν εἰς ἀνθρώπους ἐξήνεγκαν· ὁμοίως δὲ καὶ Χαλδαῖοι. Αἰγύπτιοι λύχνους τε αὖ καίειν πρῶτοι κατέδειξαν (52), καὶ τὸν ἐνιαυτὸν εἰς δώδεκα μῆνας διεῖλον, καὶ ἐν ἱεροῖς μίσγεσθαι γυναιξὶν (53) ἐκώλυσαν, μηδ' εἰς ἱερὰ εἰσιέναι ἀπὸ γυναικὸς ἀλούτους ἐνομοθέτησαν. Γεωμετρίας τε αὖ εὑρεταὶ γεγόνασιν (54). Εἰσὶν δὲ οἱ Κᾶρας τὴν δι' ἀστέρων πρόγνωσιν ἐπινενοηκέναι λέγουσιν. Πτήσεις δὲ ὀρνίθων παρεφυλάξαντο (55) πρῶτοι Φρύγες. Καὶ θυτικὴν ἠκρίβωσαν Τοῦσκοι (56), Ἰταλίας γείτονες. Ἴσαυροι δὲ καὶ Ἄραβες ἐξεπόνησαν τὴν οἰωνιστικὴν (57), ὥσπερ Τελμισεῖς (58) τὴν δι' ὀνείρων μαντικήν. Τυῤῥηνοὶ (59) σάλπιγγα ἐπενόησαν, καὶ Φρύγες αὐλόν· Φρύγες γὰρ ἤστην Ὄλυμπός τε καὶ Μαρσύας. Κάδμος (60)

sed cum comitate gravem. Deum autem cum Ἵλεων, propitium, sibi esse cuperent, ἰὴ ἰή acclamabant: unde templum, in quo hæc faciebant, ἱερόν vocabant. Quod vero Ἵλεων et ἱλαρόν eodem sensu dicerent, ostendit Ephippus, » etc. Hujusmodi sacrificium est, quo Græci Homerici Apollinem iratum placant, *Iliad.* A.

(49) *Ἐπαντολάς*. Forte rectius ἐπαντολῆς, vel Dorice ἐπαντολᾶς, gen. casu. Sylburg. — Sumpta autem hæc sunt e quadam Euripidis tragœdia, quæ jam non exstat.

(50) *Βάρβαροι*. Hinc de Celso Origenes lib. i, pag. 5, ait: Ἐξῆς βάρβαρόν φησιν ἄνωθεν εἶναι τὸ δόγμα, δηλονότι τὸν Ἰουδαϊσμὸν, οὗ Χριστιανισμὸς ἤρτηται. Καὶ εὐγνωμόνως γε οὐκ ὀνειδίζει ἐπὶ τῇ ἀπὸ βαρβάρων ἀρχῇ τῷ λόγῳ, ἐπαινῶν ὡς ἱκανοὺς εὑρεῖν δόγματα τοὺς βαρβάρους. « Deinceps ait, sectam hanc ab origine esse barbaram', nimirum Judaismum intelligens, cum quo Christianismus conjunctus est. Et merito non vituperat originem barbaricam, quandoquidem in ipso sermonis initio laudat barbaros, ut inventores dogmatum. » Tatianus idem argumentum copiose tractavit principio *Orat. ad Græcos*, quem Clemens fere κατὰ πόδας secutus est. Ποῖον γὰρ ἐπιτήδευμα παρ' ὑμῖν τὴν σύστασιν οὐκ ἀπὸ βαρβάρων ἐκτήσατο; « Quod enim, inquit, apud vos studium, non a barbaris traxit originem? » pag. 2. Deinde Telmissensibus tribuit τὴν δι' ὀνείρων μαντικήν, Caribus τὴν δι' ἀστέρων πρόγνωσιν, Phrygibus et Isauris πτήσεις ὀρνίθων, reliqua ut prætercam, quæ apud ipsum legi possunt. Conf. etiam Theodoretus *De curandis Græc. affect.* pag. 467. In quo opere a Clemente non pauca mutuatus est.

(51) *Αἰγύπτιοι*. Hanc de rerum inventoribus pericopen, usque ad hæc verba, Ἕλληνες τὰ ἐπιτηδεύματα ὠφέληνται, recitavit in suæ *Præparationis evangel.* lib. x, cap. 6, Eusebius ῥήμασιν αὐτοῖς, ut ait ipse. Sunt tamen quæ omisit, quæque e suis locis in aliena transtulit. Conf. *Recognitiones* Clementis lib. v, cap. 20, quæque ibi de rerum inventoribus e mss. Regiis collegit Cotelerius; et Plinius lib. vii, cap. 56.

(52) *Αἰγύπτιοι ... κατέδειξαν*. Λύχνους τε αὖ (αὖ abest a cod. Joan.) καίειν πρῶτοι κατέδειξαν Αἰγύπτιοι, Euseb.

(53) *Μίσγεσθαι γυναιξίν*. Γυναιξὶ μίγνυσθαι, Euseb. Dein, ἀπὸ γυναικῶν ἀλούτ. Ibid.

(54) *Εὑρεταὶ γεγ*. Εὑρεταὶ οἱ αὐτοὶ γεγ. Euseb.

(55) *Παρεφυλάξαντο*. Παρεφύλαξαν, Euseb.

(56) *Τοῦσκοι*. Hoc pro ὅσοι repositum ex Eusebio. Sylburg.

(57) *Ἐξεπόνησαν τὴν οἰωνιστικήν*. Ἐξεποίησαν τὴν ἰωστικήν, cod. Joan. absque sensu.

(58) *Ὥσπερ Τ*. Ὥσπερ ἀμέλει Τ. Euseb.

(59) *Τυῤῥηνοί*. Τυῤῥηνοὶ δέ Euseb. Τυῤῥηναῖοι δέ cod. Joan. Athenæus lib. iv, cap. 25: Τυῤῥηνῶν δέ ἐστιν εὕρημα κέρατά τε καὶ σάλπιγγες. « Tyrrhenorum inventum sunt cornua, et tubæ. »

(60) *Κάδμος*. Cadmum litteras primum in Græciam intulisse, tradit etiam Herodotus lib. v, pag. 194; Diodorus Siculus pag. 140; Fl. Josephus pag. 917; Plutarch. ix *Sympos.*, 2. H. Sylburg. — Quibus addi poterunt, quæ congessit Fabricius. *Bibliothecæ Græcæ* lib. i, cap. 23, sect. 2. Porro hanc de Cadmo periochen omisit Eusebius, ut etiam sequentia verba usque ad θάλασσαν ἔπλευσε, cod. Joan. Nihilominus ea, quæ ad Cadmum spectant, olim apud Clementem exstitisse, locuples testis est Cyrillus *Contra Julian.* lib. vii, pag. 231, ubi postquam dixerat, litteras a Judæis ad Phœnices descendisse, hæc addit: Παραδοῦναι δὲ τοῖς Ἑλλήνων παισὶ, Κάδμου δηλονότι παρ' αὐτοῖς γεγονότος, καὶ αὐτὰ δὲ διδάξαντος τὰ πρῶτα στοιχεῖα. Ταύτης ἰδίᾳ μέμνηται τῆς ἱστορίας ἐν τοῖς *Στρωματεῦσι* Κλήμης, ἀνὴρ ἐλλόγιμος καὶ φιλομαθὴς, καὶ ἀναγνω-

δὲ Φοῖνιξ ἦν, ὁ τῶν γραμμάτων Ἕλλησιν εὑρετής, ὥς φησιν Εὔφορος (61)· ὅθεν καὶ Φοινικήϊα τὰ γράμματα Ἡρόδοτος (62) κεκλῆσθαι γράφει. Οἱ δὲ Φοίνικας καὶ Σύρους γράμματα ἐπινοῆσαι πρώτους λέγουσιν· ἰατρικὴν δὲ Ἆπιν Αἰγύπτιον αὐτόχθονα, πρὶν εἰς Αἴγυπτον ἀφικέσθαι τὴν Ἰώ (63)· μετὰ δὲ ταῦτα Ἀσκληπιὸν τὴν τέχνην αὐξῆσαι λέγουσιν (64). Ἄτλας δὲ ὁ Λίβυς πρῶτος ναῦν ἐναυπηγήσατο, καὶ τὴν θάλασσαν ἔπλευσε. Κέλμις τε αὖ καὶ Δαμναμενεὺς (65) οἱ τῶν Ἰδαίων (66) Δάκτυλοι, πρῶτοι σίδηρον εὗρον ἐν Κύπρῳ· ὁ δὲ ἄλλος Ἰδαῖος (67) εὗρε χαλκοῦ (68) κρᾶσιν· ὡς δὲ Ἡσίοδος, Σκύθης. Καὶ μὴν

A ✠ Olympus et Marsyas. Cadmus autem erat Phœnix, qui fuit Græcis litterarum inventor, ut ait Euphorus. Unde etiam scribit Herodotus, litteras appellatas fuisse Phœnicias. Alii autem dicunt, Phœnices et Syros primos excogitasse litteras. Medicinam autem, Apim Ægyptium indigenam, priusquam Io veniret in Ægyptum: postea autem Æsculapium dicunt artem amplificasse. Atlas autem Libys, primus navem est fabricatus, et mare navigavit. Et rursus Celmis et Damnaneus, Idæi Dactyli, ferrum primi invenerunt in Cypro. Alius autem Idæus æris invenit temperaturam; ut autem Hesiodus, Scytha.

✠ P. 362 ED. POTTER, 307 ED. PARIS.

σμάτων Ἑλληνικῶν πολυπραγμονήσας βάθος, ὡς ὀλίγοι τάχα που τῶν πρὸ αὐτοῦ. « Hos (Phœnices) illa Græcorum filiis tradidisse, cum Cadmus nimirum
B apud illos versatus, ipsa prima elementa docuisset. Clemens hujus historiæ particulatim in *Stromatis* meminit, vir imprimis doctus et studiorum amans, qui Græcarum litterarum altitudinem, quantum forsan ante illum pauci, perscrutatus est. » Theodoretus etiam ut alibi sæpe, sic in his etiam Clementem nostrum secutus est, serm. 1 *De curand. Græc. affect.* pag. 467, 468: Καὶ τὰ γράμματα δὲ Φοίνικας εὑρηκέναι λογοποιοῦσιν οἱ Ἕλληνες, καὶ τὸν Κάδμον ταῦτα πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα κομίσαι. Ἰατρικῆς δὲ ἄρξαι τὸν Ἆπιν φασὶ τὸν Αἰγύπτιον, εἶτα τὸν Ἀσκληπιὸν αὐξῆσαι τὴν τέχνην. Σκάφος δὲ πρῶτον ἐν Λιβύῃ ναυπηγηθῆναι λέγουσιν. « Memorant Græci litteras a Phœnicibus inventas, Cadmum primum in Græciam intulisse. Apin Ægyptium medicinæ auctorem fuisse, eam vero postea auxisse Æsculapium ferunt. Navem primam in Libya factam tradunt. »

(61) *Εὔφορος*. Reinesius *Var. lect.* lib. II, cap. 6, pag. 166 et 167, hæc dicit: « Scimus autem non
C solum id præstitisse, sed etiam hoc effecisse confidimus, ut sæpiuscule productis Strabonis et Plinii de Ephori *Heurematibus* testimoniis omni exceptione majoribus persuasi viri docti, Athenæum, qui lib. IV, Εὔφορον ἐν τοῖς *Εὑρήμασι* laudat de tibiis tragicis, lysiodis et citharisteriis, itemque Clementem, qui lib. I *Strom.* Εὔφορον citat testem ejus, quod « Cadmus Phœnix litteras Græcis tradiderit, » emendare non ultra sunt tergiversati. Est enim Εὔφορος inter τοὺς κατεψευσμένους quoad εὑρήματα, Ἔφορος vero nemini controversus. Casaubonus *Animadvers.* ad Athenæi lib. superius dicti cap. 25, nondum se constituisse ait, sitne Euphorus iste, qui de inventis priorum scripsit, notus omnibus historicis Ephorus, an alius. Audacter Vossius lib. III, pag. 285, lectionem in Athenæo non esse mutandam, et habet igitur Euphorum *De inventis* alium ab Ephoro. Quid in hanc partem constituendum sit, e dictis patet, nimirum mutandam esse
D lectionem editam in Athenæo planissime, paritérque falsam in Clemente, videndumque ne entia præter necessitatem multiplicentur. » Hæc ille. Porro Clemens Euphorum vocat infra pag. 338, sed Ephorum pag. 334, 337, 351. Ἔφορος etiam hoc loco scribendum, dicunt Lipsius in *Annal.* Taciti cap. 11. Vossius Aristarchi lib. I, cap. 11, itemque Josephus Scaliger notis in Eusebii *Chronicon*.

(62) *Ἡρόδοτος*. Herodoti verba Terpsichores c. 58, hæc sunt: Οἱ δὲ Φοίνικες οὗτοι οἱ σὺν Κάδμῳ ἀπικόμενοι, τῶν ἔσαν οἱ Γεφυραῖοι, ἄλλα τε πολλὰ, οἰκήσαντες ταύτην τὴν χώρην, εἰσήγαγον διδασκάλια ἐς τοὺς Ἕλληνας, καὶ δὴ καὶ γράμματα, οὐκ ἐόντα πρὶν Ἕλλησιν, ὡς ἐμοὶ δοκέειν... Χρεώμενοι δὲ, ἐφάτισαν, ὥσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἔφερε, ἐσαγαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα, Φοινικήϊα κεκλῆσθαι. « Phœnices isti, qui cum Cadmo advenerunt, quorum Gephyræi fuere, dum hanc regionem incolunt, cum alias multas doctrinas in Græciam introduxere, tum vero litteras, quæ apud Græcos, ut mihi videtur, antea non fuerant. Quibus utentes, famam sparserunt, ut æquitas etiam postulabat, cum Phœnices eas in Græciam introduxissent, Phœnicias esse nominandas. » Sunt etiam, qui φοινικήϊα γράμματα a Cretensibus dicta autumant, qui litteras a sese, ut dicebant, inventas foliis palmarum, quas Græci φοίνικας vocant, inscribere consueverunt. Conf. Suidas v. Φοινικήϊα γράμματα, Apostolius cent. 20, prover. 29; Meursii *Creta* lib. IV, sub finem cap. 1.

(63) *Αὐτόχθονα ... τὴν Ἰώ*. Hæc omisit Eusebius.

(64) *Τὴν τέχνην αὐξῆσαι λέγουσιν*. Αὐξῆσαι τὴν τέχνην ἱστοροῦσιν, Euseb.

(65) *Κέλμις τε αὖ καὶ Δαμναμενεύς*. Apud Eusebium, Τέλμις τε καὶ Δαμναμενεὺς οἱ τῶν Ἰουδαίων δάκτυλοι, πρῶτοι ἐν Κύπρῳ σίδηρον εὗρον. Trapezuntius, « Tolmentem vero et Damnanenæum Judæos in Cypro primos ferrum invenisse. » Atque ita Polydorus Virgilius in lib. *De inventoribus*. Clemens habet rectius, Κέλμις τε αὖ καὶ Δαμναμενεὺς οἱ τῶν Ἰδαίων. Apollonii scholiastes auctoris *Phoronidis* (id est, poematis nomen, quod citatur pag. 372), carmina citat, in quibus tres tantum Dactyli nominantur:

Κέλμις, Δαμναμενεύς τε μέγας, καὶ ὑπέρβιος [*Ἄκμων*.

Celmis, Damnameneusque ingens, Acmonque superbus.

Vide proverbium Κέλμις ἐν σιδήρῳ, de iis qui nimium sibi credunt. Sunt qui quatuor numerent, ait Greg. Gyraldus *Synt.* I: Salaminum, Damnameneum, Herculem et Acmonem. Plin. lib. VII, c. 56: « Ferrum Hesiodus in Creta eos, qui vocati sunt Dactyli Idæi. » Itaque hic fortasse legendum erat ἐν Κρήτῃ, non ἐν Κύπρῳ. Sed et Strabo in lib. XIV scribit Telchinas, quos quidam et Corybantes putant ex Creta in Cyprum venisse, et primos ferrum, et æs operatos esse. Diod. Siculus lib. V, cap. 15, in loco, quem Berecynthum dicunt, Idæos Dactylos ignis usum et æris, ferrique naturam invenisse tradit. COLLECT. — Τέλμης τε Δαμναμενεύς codex Joan. Vera nomina esse Κέλμις, et Δαμναμενεύς, e veteri *Phoronidis* auctore constat. Eorumdem etiam multis in locis meminit Nonnus: et e multis dactylis, quos memorat Apollonii vetus scholiastes, duo præcipui sunt Κέλμις et Δαμναμενεύς.

(66) *Ἰδαίων*. Ἰουδαίων mendose Euseb.

(67) *Ὁ δὲ ἄλλος Ἰδαῖος*. At Eusebius: Δέλας δὲ ἄλλος Ἰουδαῖος εὗρε χαλκοῦ κρᾶσιν, ὡς δὲ Ἡσίοδος, Σκύθης. Trapezuntius: « Æris autem tincturam aut temperiem, qua robur accipit, Delam Judæum comperisse, quamvis Hesiodus Delam ex Scythia fuisse asserat. » Plin. lib. VII, cap. 56: « Æs conflare et temperare Aristoteles Lydum Scythem monstrasse, Theophrastus Delam Phrygem putat. » Scribe ergo: « Delas autem alius Idæus æris, » etc., quamvis de patria diversa sentiant. COLLECT. — Δέλλας habere ms. Palat., refert Sylburgius.

(68) *Χαλκοῦ*. Χαλκῷ codex Joan.

Ac Thraces quidem primi eam, quæ ἅρπη vocatur, invenerunt: est autem incurvus gladius; et peltis primi usi sunt in equis. Similiter autem Illyrii quoque peltam invenerunt. Tuscanos aiunt plasticen excogitasse, Itanumque ✠ (Samnites is fuit) primo clypeum fecisse. Cadmus autem Phœnix primus invenit lapidicinam, et in monte Pancæo excogitavit auri metalla. Jam vero alia quoque gens, Cappadoces, primi invenerunt id, quod nablium appellatur, quemadmodum Assyrii quoque dichordon. Carthaginenses autem primi construxerunt quadriremem: eamdem extemporaneam, fabricatus est Bosphorus. Medea autem, Æetæ filia, Colchis, prima pilos tingere excogitavit. Quinetiam Noropes (est autem gens Pæoniæ, nunc autem appellatur Norica) æs elaborarunt, et primi ferrum purgarunt. Amycus, rex Bebrycum, lora pugilum, id est, cæstus, primus excogitavit; et Olympus Mysius in musica harmoniam Lydiam artificiose invenit, et qui vocantur Troglodytæ, sambucam

A Θρᾷκες πρῶτοι τὴν καλουμένην ἅρπην (69) εὗρον· ἔστι δὲ μάχαιρα καμπύλη· καὶ πρῶτοι πέλταις ἐπὶ τῶν ἵππων ἐχρήσαντο. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰλλύριοι τὴν καλουμένην πέλταν ἐξεῦρον. Ἔτι φασὶ Τουσκανοὺς (70) τὴν πλαστικὴν ἐπινοῆσαι, Ἰτανόν τε (Σαμνίτης (71) οὗτος ἦν), πρῶτον θυρεὸν κατασκευάσαι. Κάδμος γὰρ ὁ Φοῖνιξ λιθοτομίαν ἐξεῦρε· καὶ μέταλλα χρυσοῦ τὰ περὶ τὸ Πάγκαιον (72) ἐπενόησεν ὄρος. Ἤδη δὲ καὶ ἄλλο ἔθνος, Καππάδοκες, πρῶτοι εὗρον τὸν νάβλαν καλούμενον (73), ὃν τρόπον καὶ τὸ δίχορδον Ἀσσύριοι. Καρχηδόνιοι γὰρ πρῶτοι τετρήρη κατεσκεύασαν· ἐναυπήγησε δὲ αὐτὴν Βόσπορος αὐτοσχέδιον (74). Μήδειά τε, ἡ Αἰήτου, ἡ Κολχὶς, πρώτη βαφὴν τριχῶν ἐπενόησεν. Ἀλλὰ καὶ Νώροπες (ἔθνος ἐστὶ Παιονικὸν, νῦν δὲ Νωρικοὶ (75) καλοῦνται·) κα-
B τειργάσαντο χαλκὸν, καὶ σίδηρον ἐκάθηραν πρῶτοι. Ἄμυκός τε, ὁ Βεβρύκων βασιλεὺς, ἱμάντας πυκτικοὺς πρῶτος (76) εὗρε· περί τε μουσικὴν (77) Ὄλυμπος ὁ Μυσὸς τὴν Λύδιον ἁρμονίαν ἐφιλοτέχνησεν· οἵ τε Τρωγλοδῦται καλούμενοι σαμβύκην εὗρον, ὄργανον

✠ P. 563 ED. POTTER.

(69) *Ἅρπην*. Hoc pro vulg. πάρμην repositum ex Euseb.: qua de re monuit et Brodæus *Miscell.* lib. I, cap. 19, et Justus Lipsius *Saturn.* lib. II, cap. 9, ubi ἅρπην esse Latinorum « sicam, » ex Josepho et veteribus glossis docet idem Lipsius. Sylburg. — Ex his postremis vocibus vides, ἅρπην restituendum esse. Eusebius quoque lib. *Evang. præpar.* IX ἅρπην scribit, quem secutus Polydorus Vergilius falcem vocat, id est, ensem falcatum, non falcem ruralem. Claudianus *De laud. Stilic.* lib. I, v. 110, 111:

C *. . . . . Non falce Gelonus*
Non arcu pepulere Getæ. . . .

Brodæus *Miscellan.* lib. I, cap. 19. Vide et Justum Lipsium lib. II, cap. 9, *Saturnal.* Collect. — Ἄρπιν cod. Joan. Mox, πέλτην εὗρον pro πέλταν ἐξεῦρον, Euseb.

(70) *Τουσκανούς*. Hoc Com. reposuit e Tatiano. Flor. editio et Eusebius divise habent τοὺς Κανούς. Samnites vero scutum invenisse, testatur etiam Athenæus, lib. VI extremo. Sylburg.

(71) *Σαμνίτης*. Quæ fuerit armatura Samnitium, de qua C. Plinius lib. VII, cap. 20, *Natur. histor.* in litteris diu multumque versati compertum habent. Clemens in *Stromatis* ait, « Itanum (Samnis is erat) post hominum memoriam primum fabricasse scutum: » quod et Eusebius *Evang. præp.* X recitat. Non est ergo quod dubites aut apud Clementem legi oportere « Tritanum, » aut in Plinio « Itanum. » Quanquam de Latini gladiatoris nomine plus equidem Plinii vetustis exemplaribus, ejusque
D Metaphrastæ Solino, quam Græco librario fidei tribuendum censeo. Plinii verba subjeci: « Tritanum in gladiatorio ludo Samnitium armatura celebrem, filiumque ejus militem magni Pompeii. » Solinus vero adnotavit Tritanum gladiatorem armatura Samnitem fuisse. J. Parrhasius *Epist. ad Lupicinitem*. His adde Ciceronem I *De finibus*, hunc Lucilii versum proferentem:

Municipem Ponti, Tritani, centurionum.

Lege ergo, Τριτανόν τε (Σαμνίτης οὗτος ἦν,) π. θ. κατασκευάσαι, « et Tritanum (Samnis is erat) primum fabricasse scutum. » Collect.

(72) *Πάγκαιον*. Euseb. Πάγγαιον, ut etiam Strabo, et alii. Mox idem Euseb. Καππαδόκαι, quod agnoscit etiam Stephanus. Mox, τὴν νάβλαν καλουμένην, Euseb. Sylburg.

(73) *Τὸν νάβλαν καλούμενον*. Eusebius τὴν νάβλαν καλουμένην. Frequentiori in usu est νάβλας, quam νάβλα, ut apud Athenæum lib. IV, νάβλα, εἶδος ὀργάνου μουσικοῦ, ἢ ψαλτήριον, ἢ κιθάρα. Diversum tamen esse a psalterio, conjicit ex Cicerone *De aruspicum resp.* et Quintiliano H. Stephanus. L. Cœlius Rhodigin. lib. IX, cap. 4, pro psalterio accipit; et quidam interpretes ex Hebræo I Paral. cap. XV, « et nablis et citharis concrepantes, » ἀναφωνοῦντες ἐν νάβλοις, καὶ κιθάραις. Ibidem, « nablis arcana cantabant, » ἐν νάβλαις περὶ τῶν κρυφίων. Vox ab Hebræo non multum discedit. Ovid. *De arte inertium*, III, 327:

C *Disce etiam duplici genialia naulia palma*
Vertere....

Pollux lib. IV: Ἀλλὰ μὴν καὶ νάβλης μνημονεύεται Φιλήμων· Ἔδει παρεῖναι Παρμένων αὐλητρίδα, ἢ νάβλην τιν'. Sic enim lego ex litterarum vestigiis scripti libri. Collect.

(74) *Βόσπορος αὐτοσχέδιον*. Eusebius, ὁ Βόσπορος αὐτόχθων. Trapezuntius « Quadriremem a Carchedoniis primum factam fuisse, cujus architectus Bosporus fuit. » Certe paulo ante medicinam invenisse dixit Αἰγύπτιον αὐτόχθονα, Apim, « Ægyptium indigenam. » Plinius lib. VII, cap. 56: « Quadriremem Aristoteles auctor est fecisse Carthaginienses. » Collect. — Vigerus ad Eusebium hæc adnotat: « Recte Eusebius Βόσπορος αὐτόχθων, ut paulo ante Ἄπιν αὐτόχθονα dixerat. Clemens αὐτοσχέδιον legit, corrupte, ut videtur. » Quinetiam αὐτόχθων habere pal. ms., refert Sylburgius.

(75) *Νῦν δὲ Νωρικοί*. Flor. edit. Νωρικόν, *durius*. Sylburg. — Eusebius νῦν δὲ Νωρικοί. Tra-
D pezuntius: « Pannones, qui Noricum habitant, quos Noropes appellant, æris usum invenisse. » Stephanus *De urbibus*: Νώραχος, πόλις Παιονίας, ὁ πολίτης Νωράχιος· ὡς Ἐπαφρόδιτος ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς φησιν, ὅτι γίγνεται ἐν Παιονίᾳ σίδηρος, ὃς ἀκονηθεὶς λαμπρότατός ἐστιν, ἀφ' οὗ καὶ τὸ, νώροπα χαλκόν. Suidas s. v. Νῶροψ, in eamdem sententiam scribit, πόλιν Παννονίας Νώραχον, et Νώροπα ὡς εἴ τις εἴποι Νωράχιος. At Eustathius in illum locum *Iliad.* Λ, ἐδύσσατο νώροπα χαλκόν, dici ait, νώροπα τὸν λαμπρότατον, διὰ τὸ στερεῖν τοῦ ὁρᾶν. Item, ὁ μὴ ἐῶν ὁρᾶν ἑαυτόν. Certe ex Strabone lib. VII, aliisque geographis constat Pannoniæ partem Noricos esse, vel eidem, secundum alios, finitimos. Collect. — Νωρικόν habet cod. Joan., ut etiam Pal.

(76) *Πρῶτος*. Abest ab Euseb.

(77) *Περί τε μουσικήν*. Vigerus ait: « Juvat Plinii locum ex lib. VII, cap. 56, ascribere: « Musicam, » inquit, « Amphion; fistulam et monaulon, Pan

A μουσικόν. Φασὶ δὲ καὶ τὴν πλαγίαν σύριγγα Σάτυρον εὑρεῖν τὸν Φρύγα (78)· τρίχορδον δὲ (79) ὁμοίως καὶ τὴν διάτονον ἁρμονίαν Ἄγνην (80), τὸν καὶ αὐτὸν Φρύγα· κρούματα δὲ Ὄλυμπον ὁμοίως τὸν Φρύγα· καθάπερ Φρύγιον ἁρμονίαν, καὶ μιξοφρύγιον, καὶ μιξολύδιον, Μαρσύαν, τῆς αὐτῆς ὄντα τοῖς προειρημένοις χώρας· καὶ τὴν Δώριον Θάμυριν (81) ἐπινοῆσαι τὸν Θρᾷκα. Πέρσας τε πρώτους ἀκηκόαμεν ἀπήνην, καὶ κλίνην, καὶ ὑποπόδιον ἐργάσασθαι· τούς τε Σιδονίους (82) τρίκροτον ναῦν κατασκευάσαι. Σικελοί τε, οἱ πρὸς τῇ Ἰταλίᾳ, πρῶτοι φόρμιγγα εὗρον, οὐ πολὺ τῆς κιθάρας λειπομένην· καὶ κρόταλα ἐπενόησαν. Ἐπί τε Σεμιράμεως βασιλέως Αἰγυπτίων (83) τὰ βύσσινα ἱμάτια εὑρῆσθαι ἱστοροῦσιν· καὶ πρώτην ἐπιστολὰς συντάξαι (84) Ἄτοσσαν, τὴν Περσῶν βασιλεύσασαν, φησὶν Ἑλλάνικος. Σκάμων (85) μὲν οὖν ὁ
B Μιτυληναῖος, καὶ Θεόφραστος ὁ Ἐρέσσιος (86), Κύδιππός τε ὁ Μαντινεὺς, ἔτι τε Ἀντιφάνης, καὶ Ἀριστόδημος, καὶ Ἀριστοτέλης, πρὸς τούτοις δὲ Φιλοστέφανος, ἀλλὰ καὶ Στράτων ὁ περιπατητικὸς ἐν τοῖς *Περὶ εὑρημάτων*, ταῦτα ἱστόρησαν. Παρεθέμην δὲ αὐτῶν ὀλίγα εἰς σύστασιν τῆς παρὰ βαρβά-

instrumentum invenere musicum. Aiunt autem, obliquam quoque fistulam Satyrum invenisse Phrygem; modos, Olympum similiter Phrygem; quemadmodum Phrygiam harmoniam et mixophrygiam et mixolydiam, Marsyam, qui erat ejusdem regionis cum iis, qui ante dicti sunt; et Doricam Thamyrim Thracem excogitasse. Persas quoque primos audivimus currum, et lectum, ✠ et pedum scabellum effecisse, et Sidonios triremem navem ædificasse. Siculi quoque, qui sunt juxta Italiam, primi invenere phormingem, quæ non multum differt a cithara; et invenere crepitacula. Quinetiam tempore Semiramidis, regis Ægyptiorum, narrant inventas fuisse vestes byssinas. Et primam composuisse epistolas Atossam, Persarum reginam, dicit Hellanicus. Scamon quidem Mitylenæus et Theophrastus Eressius, 133 et Cydippus Mantineus, et præterea Antiphanes, et Aristodemus, et Aristoteles, quinetiam Philostephanus, et Strato quoque Peripateticus, in libris suis *De inventis*, hæc narrarunt. Ex his autem pauca adjeci ad confirmandum, ad res inveniendas idoneam et vitæ utilem naturam inesse barbaris; a

✠ P. 364 ED. POTTER, 308 ED. PARIS.

Mercurii; obliquam tibiam Midas in Phrygia; geminas tibias Marsyas in eadem gente; Lydios modulos Amphion; Dorios Thamyras Thrax; Phrygios Marsyas Phryx; citharam Amphion; ut alii, Orpheus, ut alii, Linus; septem chordis additis, Terpander; octavam Simonides addidit, nonam Timotheus; cithara sine voce cecinit Thamyras primus; cum cantu, Amphion; ut alii, Linus; citharœdica carmina composuit Terpander; cum tibiis canere voce Trœzenius Dardanus instituit. »
C Hic Thamyras Plinio dicitur, quem paulo post Thamyrim ex Clemente vocat Eusebius, cum Homero. »

(78) *Σάτυρον εὑρεῖν τὸν Φρύγα*. Sequebatur in Græco Eusebii, τρίχορδον δὲ ὁμοίως καὶ τὴν διάτονον ἁρμονίαν Ἄγνην, τὸν καὶ αὐτὸν Φρύγα. Trapezuntius hæc tribuit Marsyæ cum mixophrygia harmonia, de qua paulo post, vertitque: « Marsyam Phrygem trichordum diatonamque harmoniam et mixophrygiam. » Sed abest ab Eusebio illud, καθάπερ Φρύγιον ἁρμονίαν. Plinius Marsyæ Phrygi modulos Phrygios acceptos refert. Pollux autem lib. IV, c. 9: Μονόχορδον δὲ, Ἀράβων τὸ εὕρημα· τρίχορδον δὲ, ὅπερ Ἀσσύριοι πανδοῦραν ὠνόμαζον, ἐκείνων δ' ἦν τὸ εὕρημα. Suidas, Ὄλυμπος, Μυσὸς αὐλητής, ἡγεμὼν γενόμενος τῆς κρουματικῆς μουσικῆς διὰ τῶν αὐλῶν. At Olympum alterum juniorem Phrygem facit. Exstat Olympi, ut musici insignis, nomen apud Basilium, orat. *Πρὸς νέους*· Εἰ δὲ τὰ Μαρσύου, ἢ τὰ Ὀλύμπου
D τῶν Φρυγῶν περιειργάζοντο κρούματα. « Quod si Marsyæ, vel Olympi, Phrygum musicorum, modos tentare voluissent. » Olympium perperam interpres et *Historicum dictionarium* scribunt. COLLECT.

(79) *Τρίχορδον δὲ ὁμ... τὸν Φρύγα*. Hæc Sylburgius ex Eusebio restituit, quæ negligentes librarii in Clementis codicibus propter Φρύγα repetitum omisisse videntur.

(80) *Ἄγνην*. Ἄγνιν cod. Joan. Sed Ὕαγνιν restituendum esse indicarunt Palmerius *Exercit. in Chron. marm. Arundel.*, p. 687, et Worthius, *Not. ad Tatian.*, p. 6. Plutarchus lib. *De musica*: Κρούματα Ὄλυμπον πρῶτον εἰς τοὺς Ἕλληνας κομίσαι· Ὕαγνιν δὲ πρῶτον αὐλῆσαι, εἶτα τὸν τούτου υἱὸν Μαρσύαν, εἶτα Ὄλυμπον.

(81) *Θάμυριν*. Ita quoque Eusebius. Plinius vero lib. VII: « Lydios modulos Amphion, Dorios Thamyras Thrax. » Paulo post, *τρίκροτον*, delet Brodæus, corrigitque ex Eusebio τρίκωπον, id est, τρίσκαλμον, lib. I *Miscell.*, c. 19. COLLECT.

(82) *Σιδονίους*. Σιδωνίους Euseb., ubi mox τρίκωπον ναῦν, quod sequitur Brodæus loco citato. SYLB. — Sed τρίκροτον æque in usu est.

(83) *Σεμιράμεως βασιλέως Αἰγυπτίων*. Ex Eusebio lege βασιλίδος Ἀσσυρίων. Cum Eusebiana lectione consonant *Excerpta* ms. *Palatinæ* bibliothecæ, nisi quod habent, ἰατρικὴν δὲ, Ἄπιν Αἰγύπτιοι· εἶτα μετὰ ταῦτα Ἀσκληπ. Dein, Τέλμης pro Κέλμις. Tum Δέλλας δὲ ἄλλοι Ἰδ. pro ὁ δὲ ἄλλος Ἰδ. Mox, Ἰλλυρικοὶ pro Ἰλλύριοι. Dein, Κάδμος δ' ὁ Φοιν. λιθοτομίαν τε ... Mox, περὶ τὸ Πάγγαιον ὄρος. Dein, Καρχηδόνιοι δὲ πρῶτοι. Tum, Βόσπορος αὐτόχθων pro Βόσπ. αὐτοσχέδιον. Mox, νῦν δὲ Νωρικὸν, κατειργ. Dein, τὴν ἰδίαν ἁρμονίαν pro τὴν Λύδιον ἁρμονίαν. Dein, Περσῶν βασιλίδα pro Περσῶν βασιλεύσασαν. Denique, ἔτι τε καὶ Ἀντιφ. pro ἔτι τε Ἀντιφ. SILBURG. — Eusebius, Σεμιράμεως, βασιλίδος Ἀσσυρίων, « reginæ Assyriorum. » Sed ut præstent operas mutuas, quod est apud Eusebium, Θεόφραστος Ἐφέσιος, ex Clemente corrigendum est. Diogenes enim Eresium fuisse Theophrastum Aristotelis discipulum, auctor est. Σχάμμων, demum dicitur ab Eusebio Mitylenæus ille. COLLECT.

(84) *Πρώτην ἐπιστολὰς σ.* Hæc Clemens a Tatiano didicisse videtur. Hic enim pag. 5 hæc dicit: Καὶ ἐπιστολὰς συντάσσειν ἡ Περσῶν ποτε ἡγησαμένη γυνὴ, καθάπερ φησὶν Ἑλλάνικος· Ἄτοσσα δὲ ὄνομα αὐτῇ. « Atossæ feminæ, quæ Persis olim imperavit, Hellanico teste, epistolarum compositio debetur. » Non quod illa primum epistolas scripserit, ut plerumque existimabant post Tatiani et Clementis interpretes viri eruditi, sed quod certam tabularum epistolicarum formam docuerit. Conf. Dodwellus præfat. ad libellum *De ætate Phalaridis et Pythagoræ*.

(85) *Σκάμων*. Σχάμμων Euseb. Σκάμων Athenæus lib. XV, cap. 7: *Σκάμων δ' ἐν πρώτῳ* Περὶ εὑρημάτων. « Scamo autem libro primo *De rerum inventoribus*. » Σκάμων apud Suidam etiam occurrit.

(86) *Ἐρέσσιος*. Ἐφέσιος Euseb., ubi Vigerus ait: « Legendum Ἐρέσιος. Sic enim apud Diogenem Laertium legitur: et Stephanus *De urbibus*, Ἔρεσος, inquit, πόλις ἐν Λέσβῳ, ἐξ ἧς Θεόφραστος, Ἀριστοτέλους γνώριμος καὶ διάδοχος. Τὸ ἐθνικὸν, Ἐρέσιος, καὶ Ἐρεσιεύς. »

quibus, in studiis et rebus exercendis, Græci magnam accepere utilitatem. Si quis autem vocem reprehendit barbaram : « Mihi » autem, inquit Anacharsis, « omnes Græci Scythice loquuntur. » Is autem erat, qui apud Græcos in admiratione est habitus, qui dixit : « Mihi indumentum est læna; cœna, lac et caseus. » Vides barbaram philosophiam, quæ facta, non verba profitetur. Apostolus autem dicit :« Sic et vos per linguam, si non recte significantem vocem dederitis, quomodo cognoscetur, quod dicitur? eritis enim in aerem loquentes. Tot, verbi gratia, genera linguarum sunt in mundo, et nihil est vocis expers. Si ergo non novero vim vocis, ero loquenti barbarus, et loquens mihi barbarus. » Et, « qui loquitur lingua, oret ut interpretetur [a]. » Quin et sero ad Græcos accessit componendarum orationum doctrina, et scriptura. Et Alcmæon quidem, Perithi filius, Crotoniata, primus librum scripsit de natura. Alii autem Anaxagoram, Hegesibuli filium, Clazomenium, primum librum scriptum edidisse referunt. Modos autem poematibus primus ✠ adjecit, et Lacedæmoniorum leges numerosis versibus scripsit Terpander Antissæus. Dithyrambum autem excogitavit Lassus Hermioneus; hymnum Stesichorus Himeræus, choream Alcman Lacedæmonius; amatoria Anacreon Teius; ὑπόρχησιν (id est, canticum ad saltandum accommodatum) Pindarus Thebanus. Et νόμους quos vocant, primos cecinit in choro et cithara Timotheus Milesius. Jam vero iambum quidem excogitavit Archilochus Parius; claudum autem iambum Hipponax Ephesius. Et tragœdiam quidem Thespis Atheniensis, comœdiam autem Sisarion Icarieus. Tempora horum tradunt grammatici. Longum autem fuerit ea accurate describere, cum ipse mox ostendatur Dionysius, nempe Bacchus, propter quem celebrantur et Dionysia et spectacula, esse Moyse posterior. Aiunt autem quæ in schola fiunt orationes, et rhe-

A ροις εὑρετικῆς καὶ βιωφελοῦς φύσεως (87)· παρ' ὧν Ἕλληνες τὰ ἐπιτηδεύματα ὠφέληνται (88). Εἰ δέ τις τὴν φωνὴν διαβάλλει τὴν βάρβαρον, « Ἐμοὶ » δὲ, φησὶν ὁ Ἀνάχαρσις, « πάντες Ἕλληνες Σκυθίζουσιν. » Οὗτος ἦν ὁ παρ' Ἕλλησι θαυμασθεὶς, ὁ φήσας, « ἐμοὶ περίβλημα (89) χλαῖνα· δεῖπνον, γάλα, τυρός. » Ὁρᾷς φιλοσοφίαν βάρβαρον, ἔργα (90) ἐπαγγελλομένην, οὐ λόγους. Ὁ δὲ Ἀπόστολος οὕτω φησίν· « Καὶ ὑμεῖς (91) διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὔσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον; ἔσεσθε γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες. Τοσαῦτα, εἰ τύχοι, γένη φωνῶν εἰσιν (92) ἐν κόσμῳ, καὶ οὐδὲν ἄφωνον. Ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος, καὶ ὁ λαλῶν ἐμοὶ βάρβαρος. » Καὶ, « Ὁ λαλῶν (93) γλώσσῃ προσευχέσθω, ἵνα διερμηνεύῃ. » Ναὶ μὴν
B ὀψέ ποτε εἰς Ἕλληνας ἡ τῶν λόγων παρῆλθε διδασκαλία τε καὶ γραφή. Ἀλκμαίων γοῦν ὁ Περίθου, Κροτωνιάτης, πρῶτος φυσικὸν λόγον συνέταξεν. Οἱ δὲ Ἀναξαγόραν Ἡγησιβούλου, Κλαζομένιον, πρῶτον διὰ γραφῆς ἐκδοῦναι βιβλίον ἱστοροῦσι. Μέλος τε αὖ πρῶτος περιέθηκε τοῖς ποιήμασι, καὶ τοὺς Λακεδαιμονίων νόμους ἐμελοποίησε Τέρπανδρος ὁ Ἀντισσαῖος. Διθύραμβον δὲ ἐπενόησεν Λάσσος (94) Ἑρμιονεύς· ὕμνον Στησίχορος Ἱμεραῖος· χορείαν Ἀλκμὰν Λακεδαιμόνιος· τὰ ἐρωτικὰ Ἀνακρέων Τήϊος· ὑπόρχησιν Πίνδαρος Θηβαῖος· νόμους τε πρώτους ᾖσεν (95) ἐν χορῷ καὶ κιθάρᾳ Τιμόθεος ὁ Μιλήσιος. Ναὶ μὴν ἴαμβον μὲν ἐπενόησεν Ἀρχίλοχος ὁ Πάριος· χωλὸν δὲ ἴαμβον Ἱππώναξ ὁ Ἐφέσιος· καὶ τραγῳδίαν μὲν Θέσπις ὁ Ἀθηναῖος, κωμῳδίαν δὲ Σι-
C σαρίων (96) ὁ Ἰκαριεύς. Τοὺς χρόνους τούτων παῖδες παραδιδόασι γραμματικῶν· μακρὸν δ' ἂν εἴη τούτους ἀκριβολογούμενον παραθέσθαι, αὐτοῦ δεικνυμένου τοῦ Διονύσου, δι' ὃν καὶ Διονύσια καὶ θέα (97), μεταγενεστέρου Μωϋσέως, ἢ αὐτίκα μάλα. Φασὶ δὲ καὶ τοὺς κατὰ διατριβὴν λόγους καὶ τὰ ῥητορικὰ ἰδιώματα εὑρεῖν, καὶ μισθοῦ συνηγορῆσαι πρῶτον δικανικὸν λόγον εἰς ἔκδοσιν (98)

✠ P. 365 ED. POTTER, 308-309 ED. PARIS.

[a] I Cor. XIV, 9, 10, 11, 13.

(87) *Εὑρετικῆς καὶ βιωφελοῦς φύσεως*. Excerpta ms. brevius εὑρετικῆς βιωφελείας. SYLBURG.

(88) *Ὠφέληνται*. Hactenus verba Clementis recitavit Eusebius.

(89) *Ἐμοὶ περίβλ*. In epistola Anacharsidis ad Hannonem inter epistolas Genevæ editas pag. 349 hoc effatum sic se habet : Ἐμοὶ μὲν περίβλημα, χλαῖνα Σκυθική· ὑπόδημα, δέρμα ποδῶν· κοίτη δὲ, πᾶσα γῆ· δεῖπνον καὶ ἄριστον, γάλα καὶ τυρὸς, καὶ κρέας ὀπτόν· πιεῖν, ὕδωρ. Cicero *Tuscul. quæst.* v, cap. 32 : « Illius (Anacharsidis) epistola fertur his verbis : Anacharsis Hannoni salutem. Mihi amictui est Scythicum tegmen; calceamentum, solorum callum; cubile, terra; pulpamentum, fames; lacte, caseo, carne vescor. »

(90) *Ἔργα*. Similia superius dixit *Pædagogi* initio.

(91) *Ὁ δὲ Ἀπόστολος οὕτω φησί· Καὶ ὑμ*. Rectius sic distinguendum, ὁ δὲ Ἀπόστολος, Οὕτω, φησὶ, καὶ ὑμ. Nam οὕτω Pauli vox est. Quod Latine expressimus.

(92) *Εἰσίν*. Ἐστίν, apud Paulum. Mox, οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον. Dein, ὁ λαλῶν, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος. Ibid.

(93) *Καὶ ὁ λαλ*. Scribe, καὶ, Ὁ λαλῶν, nam καί Clementis vox est. Quod Latine expressimus.

(94) *Λάσσος*. Lassum vocat etiam Tzetzes, Prolegomenis ad Lycophronem; Τάσσον mendose Stobæus serm. 27, pro Λάσσον. Sed Λάσον cum simplici σ eum appellat Diogenes Laertius l. I, seg. 42; anonymus in descriptione Olympiadum, Olymp. LVIII; Aristophanis scholiastes ad *Vespas*, et ex eo Suidas, v. Λάσος, ubi de eo hæc refert : Πρῶτος δὲ οὗτος περὶ μουσικῆς ἔγραψε λόγον, καὶ διθύραμβον εἰς ἀγῶνα εἰσήγαγε, καὶ τοὺς ἐριστικοὺς εἰσηγήσατο λόγους. « Scripsit primus librum de musica; idemque auctor aliis fuit, ut dithyrambo certarent; et contentiosum dicendi genus in usum introduxit. » Conf. idem v. Κυκλιοδιδάσκαλος.

(95) *Πρώτους ᾖσε*. Forte πρῶτος ᾖσε, « primus cecinit. » SYLBURG.

(96) *Σισαρίων*. Scribendum potius Σουσαρίων· quem primum Comœdiæ inventorem apud Athenienses fuisse, testantur etiam Diomedes scholasticus et vetus auctor in procemiis Aristophani præmissis. Eumdemque ante Pisistrati tempora comœdiam invenisse, ex marmore Arundeliano constat.

(97) *Διονύσια καὶ θέα*. Forte Διονύσια ἡ θέα, ut sit : « ob quem et Dionysia dictum id spectaculum, » seu ii ludi. SYLBURG.

(98) *Εἰς ἔκδοσιν*. Antiquiores advocati orationes a se compositas tradebant reis ac litigantibus, qui pro se eas pronuntiabant. Qualis ea fuit, quam a Lysia oblatam Socrates recusavit. Cicero *De ora-*

γραψάμενον Ἀντιφῶντα Φύλου (99), Ῥαμνούσιον, A ὥς φησι Διόδωρος. Ἀπολλόδωρος δὲ ὁ Κυμαῖος πρῶτος τοῦ κριτικοῦ εἰσηγήσατο τοὔνομα, καὶ γραμματικὸς προσηγορεύθη. Ἔνιοι δὲ Ἐρατοσθένη τὸν Κυρηναῖόν φασιν· ἐπειδὴ ἐξέδωκεν οὗτος βιβλία δύο, «Γραμματικὰ» ἐπιγράψας. Ὠνομάσθη δὲ γραμματικὸς, ὡς νῦν ὀνομάζομεν, πρῶτος Πραξιφάνης Διονυσοφάνους, Μιτυληναῖος. Ζάλευκός τε ὁ Λοκρὸς πρῶτος ἱστόρηται νόμους (1) θέσθαι· οἱ δὲ, Μίνω τὸν Διὸς ἐπὶ Λυγκέως. Οὗτος μετὰ Δαναὸν (2) γίνεται, ἑνδεκάτῃ (3) ἄνωθεν ἀπὸ Ἰνάχου καὶ Μωϋσέως γενεᾷ, ὡς ὀλίγον ὑποβάντες δείξομεν. Λυκοῦργος δὲ μετὰ πολλὰ τῆς Ἰλίου ἁλώσεως γεγονὼς ἔτη, πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων ἔτεσιν ἑκατὸν πεντήκοντα (4) νομοθετεῖ Λακεδαιμονίοις· Σόλωνος γὰρ τοὺς χρόνους προειρήκαμεν. Δράκων B δὲ, ὁ καὶ αὐτὸς νομοθέτης, περὶ τὴν τριακοστὴν καὶ ἐννάτην Ὀλυμπιάδα γεγονὼς εὑρίσκεται. Ἀντίλοχος δὲ αὖ, ὁ τοὺς ἵστορας πραγματευσάμενος ἀπὸ τῆς Πυθαγόρου ἡλικίας ἐπὶ τὴν Ἐπικούρου τελευτὴν, γαμηλιῶνος δὲ δεκάτῃ ἱσταμένου γενομένην, ἔτη φέρει τὰ πάντα τριακόσια δώδεκα. Ἔτι φασὶ τὸ ἡρῷον (5) τὸ ἑξάμετρον Φανοθέαν, τὴν γυναῖκα Ἰκα-

A toricas proprietates invenisse, et mercede advocatum fuisse, ac primum judicialem orationem alteri tradendam conscripsisse Antiphontem, Phyli filium, Rhamnusium, ut dicit Diodorus. Apollodorus autem Cumanus, primus critici nomen suscepit, et appellatus est grammaticus; nonnulli autem dicunt Eratosthenem Cyrenæum, quoniam is duos edidit libros, quos inscripsit *Grammaticos*. Nominatus autem est Grammaticus, ut nunc dicimus, primus Praxiphanes, Dionysophanis filius, Mitylenæus. Zaleucus vero Locrus primus scribitur leges tulisse: alii autem dicunt Minoem, filium Jovis, Lyncei tempore. Is fuit post Danaum, ✠ undecima generatione ab Inacho et Moyse, ut paulo inferius ostendemus. Lycurgus autem, qui fuit multis annis B post Trojam captam, centum et quinquaginta annis ante Olympiades tulit leges Lacedæmoniis. Solonis vero tempus prius diximus. Dracon autem, qui ipse quoque fuit legislator, invenitur fuisse circa tricesimam nonam Olympiadem. Antilochus autem, qui scripsit de omnibus viris doctis a Pythagoræ ætate usque ad mortem Epicuri, quæ fuit decimo Gamelionis, complectitur totos annos trecentos duode-

✠ P. 366 ED. POTTER.

tore, lib. I: «Quinetiam cum ei (*Socrati*) scriptam orationem disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in judicio uteretur, non invitus legit, et commode scriptam esse dixit; sed, inquit, ut si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles, et apti ad pedem, quia non essent viriles; sic illam orationem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et virilem non videri.»

(99) *Φύλου*. Scribe Σωφίλου, vel Σοφίλου. Erat enim Antiphon Sophili filius. Suidas, Ἀντιφῶν Σωφίλου, Ἀθηναῖος, τὸν δῆμον Ῥαμνούσιος· διδάσκαλος δὲ αὐτοῦ οὐδεὶς προγινώσκεται· ἀλλ' ὅμως ἦρξε τοῦ δικανικοῦ λόγου μετὰ Γοργίαν. «Antiphon, Sophili filius, Atheniensis, pago Rhamnusius; cujus magister quidem ignoratur, sed tamen post Gorgiam ejus dicendi generis, quod in causis forensibus versatur, auctor fuit.» Philostratus *De vitis Sophistarum* lib. I, cap. 15, pag. 498: Ῥητορικὴν δὲ τὸν Ἀντιφῶντα, οἱ μὲν οὐκ οὖσαν εὑρεῖν, οἱ δ' εὑρημένην αὐξῆσαι· γενέσθαι τε αὐτὸν οἱ μὲν αὐτομαθῶς σοφὸν, οἱ δὲ ἐκ πατρός· πατέρα δέ φασιν αὐτῷ Σόφιλον. «Artem autem oratoriam, nondum exstantem quidam Antiphonta invenisse, alii vero inventam auxisse aiunt. Nonnullique, nemine instituente, doctum evasisse, pars a patre eruditum referunt. Patrem autem Sophilum illi fuisse aiunt.» Conf. Plutarchus *Vit.* X *Rhetorum* p. 832; Photius D *Bibliothec.* p. 1452.

(1) *Νόμους*. Sc. Scriptos. Strabo de Locrensibus: Πρῶτοι δὲ νόμοις ἐγγράπτοις πεπιστευμένοι εἰσί. «Primis leges scriptæ concreditæ sunt.» Marcianus Heracleotes:

. . . . Οἱ δὲ λεγόμενοι
Ἐπιζεφύριοι, πλησίον κεῖνται Λοκροί.
Τούτους δὲ πρώτους φασὶ χρήσασθαι νόμοις
Γραπτοῖσιν, οὓς Ζάλευκος ὑποθέσθαι δοκεῖ.

. . . . Qui dicti sunt
Epizephyrii, prope jacent Locri.
Hos autem primos aiunt legibus usos fuisse
Scriptis, quas Zaleucus illis subjecisse fertur.

(2) *Μίνω τὸν Διὸς ἐπὶ Λυγκέως· οὗτος μετὰ Δαναόν*. Loci hujus restitutio debetur Paulo Leopardo, qui *Emendationum* lib. II, c. 11, ex Eusebii *Chronico* lectionem suam petiit. Flor. edit. corrupte sic habet, Μήνωτον διόσε πιλυγκέως· οὗτος μὲν Δαναόν... et corruptius interpres, «Menotum filium Diosepilyncei.» Nostram et Leopardi lectionem confirmat chronologia Clementis infra, p. 138. SYLB. — Eamdem emendationem firmat etiam ille, a quo Clemens hæc sumpsisse videtur, Tatianus, *Orat. ad Græcos*, cap. 63, p. 140, edit. Oxon.: Μίνως C γὰρ, ὁ πάσης προὔχειν νομισθεὶς σοφίας, ἀγχινοίᾳ τε καὶ νομοθεσίᾳ, ἐπὶ Λυγκέως, τοῦ μετὰ Δαναὸν βασιλεύσαντος, γέγονεν, ἑνδεκάτῃ γενεᾷ μετὰ Ἴναχον. Λυκοῦργος δὲ πολὺ γεννηθεὶς μετὰ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν, πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων ἔτεσιν ἑκατὸν νομοθετεῖ Λακεδαιμονίοις. Δράκων δὲ περὶ Ὀλυμπιάδα τριακοστὴν καὶ ἐννάτην εὑρίσκεται γεγονὼς, Σόλων περὶ μ', Πυθαγόρας περὶ ξϐ'. «Minos igitur, qui omni genere sapientiæ excellere visus est, et ingenio clarus, et legibus latis, sub Lynceo, qui post Danaum regnavit, undecima post Inachum ætate floruit. Lycurgus multo post Ilii captivitatem natus, annis centum ante Olympiades Lacedæmoniis leges præscripsit. Draco circiter tricesimam nonam Olympiadem nascitur, Solon circa quadragesimam, Pythagoras circa sexagesimam secundam.»

(3) *Ἐνδεκάτῃ*. Hervetus interpres legit ἐν δεκάτῃ, «in decima generatione.» SYLBURG.

(4) *Ἑκατὸν πεντήκοντα*. Tatianus, loco jam memorato, ἑκατόν habet. Itaque deesse in Tatiano «quinquaginta» annos, putavit Jos. Scaliger, in *Chronicum* Eusebii scribens, ad annum ab Abrahamo MCXXXII. Econtra vero adnotat ad Tatianum Fronto Ducæus, «eumdem ex Clemente p. 328 Dieuchidam citasse: Διευχίδας γὰρ ἐν τετάρτῳ Μεγαρικῶν περὶ τὸ διακοσιοστὸν ἐνενηκοστὸν ἔτος ὕστερον τῆς Ἰλίου ἁλώσεως τὴν ἀκμὴν Λυκούργου φέρει· nimirum anno MCXXV ab Abrahamo, qui tantum quinquennio distat ab anno MCXXX, in quo Eusebii *Chronicum* vult Lycurgum floruisse; ut Tatiani lectio, quæ centum annis tantum vult eum præcessisse Olympiades, eum refert ad annum MCLXI. Denique, apud Eusebium lib. X *De præpar. Evangel.*, cap. 3, pag. 291 eodem modo legitur, πολὺ μετὰ τὴν Ἰλίου γεννηθεὶς ἅλωσιν πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων ἔτεσιν ἑκατόν. Itaque nihil est necesse, ut annos illos quinquaginta textui Tatiani adjungamus.» Hæc ille.

(5) *Ἡρῷον*. De heroi inventione meminit etiam

cim. Præterea aiunt Phanotheam, Icarii uxorem, invenisse heroicum hexametrum; alii vero Themin, unam ex Titanidibus. Didymus autem, in libro *De philosophia Pythagorica*, refert Theano Crotoniatidem, primam ex mulieribus esse philosophatam et scripsisse poemata. Græca itaque philosophia, ut aliqui quidem, casu utcunque et obscure veritatem, sed non omnem assequitur; ut alii autem volunt, instituta est a diabolo. Nonnulli autem universam philosophiam quasdam potestates e cœlo delapsas inspirasse existimant. Quod si non comprehendit quidem Græca philosophia veritatis magnitudinem, et est adhuc imbecilla ad mandata Domini exsequenda, at maxime regali quidem doctrinæ viam præparat, utcunque castigans, et mores prius formans, et ad suscipiendam veritatem confirmans eum qui opinatur esse Providentiam.

A ρίου, οἱ δὲ, Θέμιν, μίαν τῶν Τιτανίδων, εὑρεῖν. Δίδυμος δ' ἐν τῷ *Περὶ Πυθαγορικῆς φιλοσοφίας* Θεανὼ τὴν Κροτωνιάτιν πρώτην γυναικῶν φιλοσοφῆσαι καὶ ποιήματα γράψαι, ἱστορεῖ. Ἡ μὲν οὖν Ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ὡς μέν τινες, κατὰ περίπτωσιν ἐπήβολος τῆς ἀληθείας ἀμηγέπη, ἀμυδρῶς τε, καὶ οὐ πάσης, γίνεται· ὡς δὲ ἄλλοι βούλονται, ἐκ τοῦ διαβόλου τὴν κίνησιν ἴσχει. Ἔνιοι δὲ δυνάμεις τινὰς ὑποβεβηκυίας ἐμπνεῦσαι τὴν πᾶσαν φιλοσοφίαν ὑπειλήφασιν. Ἀλλ' εἰ μὲν μὴ καταλαμβάνει (6) ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία τὸ μέγεθος τῆς ἀληθείας, ἔτι δὲ ἐξασθενεῖ πράττειν τὰς κυριακὰς ἐντολὰς, ἀλλ' οὖν γε προκατασκευάζει τὴν ὁδὸν τῇ βασιλικωτάτῃ διδασκαλίᾳ, ἀμηγέπη σωφρονίζουσα, καὶ τὸ ἦθος προτυποῦσα, καὶ προστύφουσα εἰς παραδοχὴν τῆς ἀλη- B θείας τὴν Πρόνοιαν δοξάζοντα.

CAPUT XVII.

De illo dicto Salvatoris: « Omnes qui me præcesserunt fures erant et latrones.»

At, inquiunt, scriptum est, « Omnes qui fuerunt ante adventum Domini, sunt fures et latrones [a]. » Omnes ergo, qui in Logo sunt (hi autem sunt etiam, qui fuerunt ante susceptam a Logo carnem), exaudiuntur generaliter. Sed prophetæ quidem, ut qui a Domino fuerunt missi et inspirati, non erant fures, sed ministri. Dicit itaque Scriptura: « Misit sapientia servos suos, convocans cum alto præconio in craterem vini [b]. » Philosophia autem non missa est a Domino, sed venit, inquit, furto surrepta, vel a fure donata. Aliquis igitur, sive potestas, sive angelus, qui veritatis ali-

Ναὶ, φασὶν, γεγράφθαι, « Πάντες (7) οἱ πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου κλέπται εἰσὶ καὶ λησταί. » Πάντες μὲν οὖν οἱ ἐν Λόγῳ (οὗτοι δὴ οἱ πρὸ τῆς τοῦ Λόγου σαρκώσεως), ἐξακούονται καθολικώτερον. Ἀλλ' οἱ μὲν προφῆται, ἅτε ἀποσταλέντες καὶ ἐμπνευσθέντες ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὐ κλέπται, ἀλλὰ διάκονοι. Φησὶ γοῦν ἡ Γραφή· « Ἀπέστειλεν ἡ σοφία (8) τοὺς ἑαυτῆς δούλους, συγκαλοῦσα μετὰ ὑψηλοῦ κηρύγματος ἐπὶ κρατῆρα οἴνου. » Φιλοσοφία δὲ οὐκ ἀπεστάλη ὑπὸ Κυρίου, ἀλλ' ἦλθε, φησὶ, κλαπεῖσα, ἢ παρὰ κλέπτου δοθεῖσα· εἴτ' οὖν δύναμις, ἢ C ἄγγελος (9), μαθών τι τῆς ἀληθείας, καὶ μὴ κατα-

[a] Joan. x, 8. [b] Prov. ix, 3.

Plutarchus lib. *Περὶ τοῦ μὴ χρᾷν ἔμμετρα τὴν νῦν Πυθίαν*, p. 621. Ἔνιοι δὲ καὶ πρῶτόν φασιν ἡρῷον ἐνταῦθα (nempe ἐν τῷ τῶν Μουσῶν ἱερῷ) μέτρον ἀκουσθῆναι· Συμφέρετε πτερὰ οἰωνοὶ, κηρόν τε μέλισσαι. H. SYLBURG.

(6) *Εἰ μὲν μὴ καταλ.* H. ms. εἰ καὶ καταλαμβ. SYLBURG.

(7) *Πάντες*. Respicit Christi dictum, Joan. x, 8: Πάντες, ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λησταί· ἀλλ' οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα. Conf. quæ adnotata sunt ad principium *Strom.* II.

(8) *Ἡ σοφία.* Adjectum est ex præcedente com. Mox οἴνου abest a Proverb.

(9) *Ἄγγελος*. Clemens superius memoravit, nonnullos fuisse, qui diabolum philosophiæ auctorem existimarent, *Strom.* I, cap. 16, sub finem. Putarunt enim e veteribus non pauci, angelos malos sive feminarum amore captos, sive ut homines in errores traherent, varias illis artes ac disciplinas revelasse. Tatianus *Orat. ad Græc.*, p. 28, 29: Ὑπόθεσις δὲ αὐτοῖς τῆς ἀποστασίας οἱ ἄνθρωποι γίνονται. Διάγραμμα γὰρ αὐτοῖς ἀστροθεσίας ἀναδείξαντες, ὥσπερ οἱ τοῖς κύβοις παίζοντες, τὴν εἱμαρμένην εἰσηγήσαντο λίαν ἄδικον. « Defectionis occasio ipsis et scopus sunt homines. Figuras enim positionis siderum hominibus ostendentes, tanquam in tesserarum ludo, fatum, rem prorsus iniquam, introduxerunt. » Hermias philosophus cum Tatiano editus, p. 213, 214: Δοκεῖ γάρ μοι (σοφία) τὴν ἀρχὴν εἰληφέναι ἀπὸ τῆς τῶν ἀγγέλων ἀποστασίας· « Videtur enim mihi sapientia ab angelorum defectione principium habuisse. » Tertullianus *Apolog.* cap. 35: « Qui astrologos, et aruspices, et augures, et magos de Cæsarum capite consultant; quas artes, ut ab angelis desertoribus proditas, et a Deo interdictas, ne suis quidem causis adhibent Christiani. » Idem *De idololatr.* cap. 9. « Angelos esse illos desertores, amatores feminarum, proditores hujus curiositatis (astrologiæ), proinde quoque damnatos a Deo. » Idem *De cultu femin.* lib. I, cap. 2: « Nam et illi, qui ea constituerunt, damnati in pœnam mortis deputantur: illi scilicet angeli, qui ad filias hominum de cœlo ruerunt, ut hæc quoque ignominia feminæ accedat. Nam et cum materias quasdam bene occultas, et artes quasdam non bene revelatas, sæculo multo magis imperito prodidis- D sent (siquidem et metallorum opera nudaverant, et herbarum ingenia traduxerant, et incantationum vires provulgaverant, et omnem curiositatem usque ad stellarum interpretationem designaverant), proprie et quasi peculiariter feminis instrumentum istud muliebris gloriæ contulerunt, lumina lapillorum, quibus monilia variantur; et circulos ex auro, quibus brachia arctantur, et medicamenta ex fuco, quibus lanæ colorantur; et illum ipsum nigrum pulverem, quo oculorum exordia producuntur. » Clemens postea *Strom.* v, p. 550: Οἱ ἄγγελοι ἐκεῖνοι, οἱ τὸν ἄνω κλῆρον εἰληχότες, κατολισθήσαντες εἰς ἡδονὰς, ἐξεῖπον τὰ ἀπόῤῥητα ταῖς γυναιξὶν, ὅσα τε εἰς γνῶσιν αὐτῶν ἀφῖκτο, κρυπτόντων τῶν ἄλλων ἀγγέλων, μᾶλλον δὲ τηρούντων εἰς τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν. Conf. *Strom.* VI, p. 693: *Pædag.*, lib. III, c. 2 extremum, et quæ ibi adnotata sunt. Porro his aliisque hujusmodi opinionibus originem præbuisse videtur Enochi liber supposititius, qui *Spicileg. Patrum* sæc. I a Joan. Grabio editi pag.

μείνας ἐν αὐτῇ, ταῦτα ἐνέπνευσε καὶ κλέψας ἐδίδαξεν, οὐχὶ μὴ εἰδότος τοῦ Κυρίου, τοῦ καὶ τὰ τέλη τῶν ἐσομένων πρὸ καταβολῆς τοῦ ἕκαστον εἶναι ἐγνωκότος, ἀλλὰ μὴ κωλύσαντος. Εἶχε γάρ τινα ὠφέλειαν τότε ἡ εἰς ἀνθρώπους ἐρχομένη κλοπή, οὐ τοῦ ὑφελομένου τὸ συμφέρον σκοπουμένου, κατευθυνούσης δὲ εἰς τὸ συμφέρον τῆς Προνοίας τὴν ἔκβασιν τοῦ τολμήματος. Οἶδα πολλοὺς ἀδιαλείπτως ἐπιφυομένους ἡμῖν, καὶ τὸ μὴ κωλῦον αἴτιον εἶναι λέγοντας· φασὶ γὰρ αἴτιον εἶναι κλοπῆς τὸν μὴ φυλάξαντα, ἢ τὸν μὴ κωλύσαντα· ὡς τοῦ ἐμπρησμοῦ, τὸν μὴ σβέσαντα τὸ δεινὸν ἀρχόμενον· καὶ τοῦ ναυαγίου, τὸν κυβερνήτην, μὴ στείλαντα τὴν ὀθόνην. Αὐτίκα κολάζονται πρὸς τοῦ νόμου οἱ τούτων αἴτιοι· ᾧ γὰρ κωλῦσαι (10) δύναμις ἦν, τούτῳ καὶ ἡ αἰτία τοῦ συμβαίνοντος προσάπτεται. Φαμὲν δὴ πρὸς αὐτούς, τὸ αἴτιον ἐν τῷ ποιεῖν καὶ ἐνεργεῖν καὶ δρᾷν νοεῖσθαι· τὸ δὲ μὴ κωλῦον, κατά γε τοῦτο ἀνενέργητον εἶναι. Ἔτι τὸ μὲν αἴτιον πρὸς τῇ ἐνεργείᾳ ἐστί· καθάπερ ὁ μὲν ναυπηγὸς πρὸς τὸ γίγνεσθαι τὸ σκάφος· ὁ δὲ οἰκοδόμος πρὸς τὸ ἐκτίσθαι (11) τὴν οἰκίαν· τὸ δὲ μὴ κωλῦον κεχώρισται τοῦ γινομένου· διὰ τοῦτο γοῦν ἐπιτελεῖται, ὅτι τὸ κωλῦσαι δυνάμενον οὐκ ἐνεργεῖ, οὐδὲ κωλύει· τί γὰρ ἐνεργεῖ ὁ μὴ κωλύων; Ἤδη δὲ καὶ εἰς ἀπέμφασιν αὐτοῖς ὁ λόγος χωρεῖ, εἴ γε τῆς τρώσεως, οὐχὶ τὸ βέλος, ἀλλὰ τὴν ἀσπίδα τὴν μὴ κωλύσασαν τὸ βέλος διελθεῖν, αἰτιάσονται· οὐδὲ γὰρ τὸν κλέπτην, ἀλλὰ τὸν μὴ κωλύσαντα τὴν κλοπὴν καταμέμψονται. Καὶ τὰς ναῦς τοίνυν τῶν Ἑλλήνων μὴ τὸν Ἕκτορα ἐμπρῆσαι λεγόντων (12), ἀλλὰ τὸν Ἀχιλλέα· διότι κωλῦσαι τὸν Ἕκτορα δυνάμενος, οὐ κεκώλυκεν· ἀλλ' ὁ μὲν διὰ μῆνιν (ἐπ' αὐτῷ δὲ ἦν (13) καὶ μηνίειν, καὶ μή)· καὶ μὴν οὐκ ἀπεῖρξε τὸ πῦρ, καὶ ἴσως συναίτιος· ὁ δὲ διάβολος, αὐτεξούσιος ὤν, καὶ μετανοῆσαι οἷός τε ἦν (14) καὶ κλέψαι· καὶ ὁ αἴτιος αὐτὸς τῆς κλοπῆς, οὐχ ὁ μὴ κωλύσας Κύριος. Ἀλλ' οὐδ' ἐπιβλαβὴς ἡ δόσις ἦν, ἵνα ἡ κώλυσις παρέλθῃ. Εἰ δὲ χρὴ ἀκριβολογεῖσθαι πρὸς αὐτούς, ἴστωσαν τὸ μὲν μὴ κωλυτικὸν (15), ὅπερ φαμὲν ἐπὶ τῆς κλοπῆς γεγονέναι, μηδ' ὅλως αἴτιον εἶναι· τὸ δὲ κωλυτικὸν ἐνέχεσθαι τῷ τοῦ αἰτίου ἐγκλήματι. Ὁ γὰρ προασπίζων αἴτιός ἐστι τῷ προασπιζομένῳ τοῦ μὴ τιτρώσκεσθαι, κωλύων τὸ τρωθῆναι αὐτόν. Καὶ τῷ Σωκράτει τὸ δαιμόνιον αἴτιον ἦν, οὐχὶ μὴ κω-

A quid didicit, ✠ et in ea non mansit, hæc inspiravit, et furto surrepta docuit; hoc faciens, non quod nescierit Dominus, qui fines eorum, quæ futura sunt, novit ante constitutionem uniuscujusque essentiæ, sed quod non prohibuerit. Tunc enim aliquam habuit utilitatem furtum, quod redibat ád homines, non quod is, qui surripuit, utile sibi proponeret, sed Providentia ad utile dirigeret istius facinoris eventum. Scio multos in nos assidue insurgere, et id, quod non prohibet, causam esse dicere. Furti enim causam esse dicunt **134** eum, qui non servavit, vel eum, qui non prohibuit: quemadmodum incendii, eum, qui ignem non exstinxit incipientem; et naufragii, gubernatorem, qui velum non contraxerit. Jam vero puniuntur a lege, qui horum B causæ sunt: nam in cujus potestate erat situm prohibere, in eum ejus, quod accidit, culpa confertur. Ad hos autem dicimus, quod in faciendo, operando, et agendo, causa cognoscatur: id autem, quod non prohibet, hoc ipso remotum est ab operatione. Præterea causa quidem versatur in operatione; quemadmodum navis ædificator in fabricanda scapha; domus autem ædificator, in ædis constructione: id autem, quod non prohibet, ab eo, quod fit, separatum est. Propterea ergo perficitur, quod id, quod potest prohibere, non operatur, nec prohibet. Quid enim operatur, qui non prohibet? Jam vero ad absurdum quoque redit id, quod ab eis dicitur: siquidem vulneris causam esse dicent, non telum, sed clypeum, qui non prohibuit, C quominus telum pervaderet. Neque igitur furem, sed eum, qui furtum non prohibuit, reprehendent. Alioqui Græcorum quoque naves non Hectorem dicant combussisse, sed Achillem; quoniam cum prohibere posset Hectorem, non prohibuit. Sed ille quidem propter iram (in ejus autem potestate erat irasci, vel non irasci), et ignem non prohibuit, et forte adjuvans causa fuit: diabolus autem cum liberum ✠ haberet arbitrium, et duci posset pœnitentia et furari, ipse quoque furti causa est, non autem Dominus, qui non prohibuit. Sed nec noxium erat donum, ut accederet prohibitio. Quod si accurate adversus eos agendum est, sciant id quidem, quod non prohibet, quod in furto factum esse di-

✠ P. 367-368 ED. POTTER, 310-311 ED. PARIS.

350, de quodam lapso angelo hæc continet: Ἐδίδαξε γὰρ τὰ μυστήρια; καὶ ἀπεκάλυψε τῷ αἰῶνι τὰ ἐν οὐρανῷ· ἐπιτηδεύουσι δὲ τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ, εἰδέναι τὰ μυστήρια, τολμῶσιν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. « Secreta palam fecit, et ista, quæ in cœlis occlusa erant, sæculo revelavit. Genium ejus student assequi, et arcana quæque perscrutari non verentur filii hominum. » Sequuntur hac de re alia non pauca, quæ perscribere nimis longum esset.

(10) *Ὧ γὰρ κωλῦσαι*. Paulus J. C. in l. *Nullum*, 109, de regul. Juris; et l. *Culpa* 50, eodem. R. Infra eadem disputatio repetitur, p. 333. SYLBURG.

(11) *Ἐκτίσθαι*. F. rectius κτίζεσθαι, præs. tempore, ut in præced. membro γίγνεσθαι. SYLBURG.

(12) *Λεγόντων*. Imperative dictum pro λεγέτωσαν, « dicant. » SYLBURG.

(13) *Ἦν*. A. cum Herveto interprete negative legit οὐκ ἦν, « in ejus potestate non erat. » Qua additione non video quid opus sit: nemo enim coge- D bat Achillem vel irasci, vel non irasci: sed utrumque in ejus arbitrio erat positum. SYLBURG.

(14) *Μετανοῆσαι οἷός τε ἦν*. Eamdem sententiam postea defendisse Origenem, Clementis discipulum, satis notum est.

(15) *Τὸ μὲν μὴ κωλυτ*. Similia dicit infra *Strom*. IV, p. 508 et *Strom*. VIII p. 784, 785: Τὸ μὴ κωλῦον ἀνενέργητόν ἐστιν· διὸ οὐκ ἔστιν αἴτιον τὸ μὴ κωλῦον, ἀλλὰ τὸ κωλῦον· ἐν γὰρ τῷ ἐνεργεῖν καὶ δρᾷν τι τὸ αἴτιον νοεῖται. Ἔτι τὸ μὴ κωλῦον κεχώρισται τοῦ γινομένου· τὸ δὲ αἴτιον πρὸς τὸ γινόμενον. Οὐκ ἂν οὖν εἴη αἴτιον τὸ μὴ κωλῦον. « Id, quod non prohibet, non operatur: quocirca non est causa id, quod non prohibet, sed id, quod prohibet; nam in agendo et operando causa dicitur. Præterea quod non prohibet, separatum est ab eo quod fit; causa autem ad id quod fit refertur. Non erit ergo causa id quod non prohibet. » Quod allatis etiam exemplis ibidem probat.

cimus, nullo modo esse causam; in id autem quod prohibet, causam culpamque conferri. Qui enim clypeo protegit, ei, qui protegitur, causa est, ne saucietur, prohibens ipsum sauciari. Et Socrati dæmonium causa erat, non prohibens, sed adhortans, etsi non adhortaretur. Sed nec laudes, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia justa sunt, si anima non habeat liberam potestatem et appetendi et abstinendi, sed sit vitium involuntarium. Unde qui prohibuit quidem, causa est; qui autem non prohibuit atque impediit, liberam animæ electionem juste judicat: ut vel maxime quidem, Deus nobis non sit causa vitii. Quoniam autem libera electio et appetitio peccata primum inchoat, falsa autem nonnunquam dominatur opinio, a qua, cum ignorantia et imperitia sit, recedere negligimus, jure infliguntur supplicia. Febrire enim est involuntarium, sed cum quis per se et propter suam intemperantiam febrierit, eum reprehendimus. Utpote cum involuntarium jam sit malum: nemo enim malum eligit, quatenus malum, sed abductus ab ea, quæ inest in ipso, voluptate, id bonum ratus, suscipiendum existimat. Quæ cum ita se habeant, et liberari ab ignoratione, et a mala et delectabili electione, et ante omnia non assentiri fallacibus illis phantasiis et visis, situm est in nostra potestate. « Latro » autem et « fur » dicitur diabolus, qui prophetis pseudoprophetas admiscuit, tanquam frumento zizania. « Omnes » ergo, « qui fuerunt ante Dominum, fures et latrones [a]: » non absolute autem omnes homines, sed omnes pseudoprophetæ, et omnes, qui non proprie ab ipso missi sunt. Habuerunt autem pseudoprophetæ quoque furtum, quod prophetæ dicerentur: cum prophetæ quidem essent, sed ejus, qui est mendax. Dicit enim Dominus: « Vos ex patre vestro diabolo estis, ✠ et desideria patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio, et in veritate non stetit, quoniam non est in ipso veritas. Cum locutus fuerit falsum, ex propriis loquitur, quoniam mendax est, et pater ejus [b]. » In falsis autem vera quoque aliqua dicebant pseudoprophetæ. Et ii revera pro-

A λῦον, ἀλλὰ προτρέπον (16), εἰ καὶ μὴ προέτρεπεν. Οὔτε δὲ οἱ ἔπαινοι, οὔτε οἱ ψόγοι, οὔθ' αἱ τιμαὶ, οὔθ' αἱ κολάσεις δίκαιαι, μὴ τῆς ψυχῆς ἐχούσης τὴν ἐξουσίαν τῆς ὁρμῆς καὶ ἀφορμῆς, ἀλλ' ἀκουσίου τῆς κακίας οὔσης. Ὅθεν ὁ μὲν κωλύσας αἴτιος· ὁ δὲ μὴ κωλύσας τὴν αἵρεσιν τῆς ψυχῆς κρίνει δικαίως· ἵν' ὅτι μάλιστα ὁ Θεὸς μὲν ἡμῖν κακίας ἀναίτιος. Ἐπεὶ δὲ τῶν ἁμαρτημάτων προαίρεσις καὶ ὁρμὴ κατάρχει, διημαρτημένη δὲ ὑπόληψις ἔσθ' ὅτε κρατεῖ, ἧς ἀγνοίας καὶ ἀμαθίας οὔσης ὀλιγωροῦμεν ἀποστῆναι, εἰκότως αἱ κολάσεις. Καὶ γὰρ τὸ πυρέττειν ἀκούσιον, ἀλλ' ὅταν δι' ἑαυτόν τις καὶ δι' ἀκρασίαν πυρέττῃ, αἰτιώμεθα τοῦτον. Ὡς δὲ καὶ τῆς κακίας ἀκουσίου οὔσης· οὐ γὰρ αἱρεῖταί τις κακὸν, ᾗ κακόν· τῇ δὲ περὶ αὐτῷ (17) ἡδονῇ συναπαγόμενος, ἀγαθὸν ὑπολαβὼν, ληπτὸν ἡγεῖται. Ὧν B οὕτως ἐχόντων, τὸ ἀπαλλάττεσθαι τῆς τε ἀγνοίας, τῆς τε αἱρέσεως τῆς φαύλης καὶ ἐπιτερποῦς, καὶ πρὸ τούτων τὸ μὴ συγκατατίθεσθαι ταῖς ἀπατηλαῖς ἐκείναις φαντασίαις, ἀπόκειται ἐφ' ἡμῖν. « Λῃστὴς δὲ καὶ κλέπτης » ὁ διάβολος λέγεται, ψευδοπροφήτας ἐγκαταμίξας τοῖς προφήταις, καθάπερ τῷ πυρῷ τὰ ζιζάνια· « Πάντες οὖν οἱ πρὸ Κυρίου κλέπται καὶ λῃσταί· » οὐχ ἁπλῶς πάντες ἄνθρωποι, πάντες δὲ οἱ ψευδοπροφῆται, καὶ πάντες οἱ μὴ κυρίως ὑπ' αὐτοῦ ἀποσταλέντες. Εἶχον δὲ καὶ οἱ ψευδοπροφῆται τὸ κλέμμα τὸ ὄνομα τὸ προφητικὸν, προφῆται ὄντες, ἀλλὰ τοῦ ψεύστου. Λέγει γὰρ ὁ Κύριος· « Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς ὑμῶν (18) τοῦ διαβόλου ἐστὲ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν C τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. Ὅτ' ἂν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ· ὅτι ψεύστης ἐστὶ, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. » Ἐν δὲ τοῖς ψεύδεσι καὶ ἀληθῆ (19) τινα ἔλεγον οἱ ψευδοπροφῆται. Καὶ τῷ ὄντι οὗτοι ἐν « ἐκστάσει » προεφήτευον, ὡς ἂν « ἀποστάτου » διάκονοι. Λέγει δὲ καὶ ὁ Ποιμὴν, ὁ ἄγγελος τῆς μετανοίας (20), τῷ Ἑρμᾷ περὶ τοῦ ψευδοπροφήτου· « Τινὰ (21) γὰρ ῥήματα ἀληθῆ λαλεῖ· ὁ γὰρ διάβολος αὐτὸν πληροῖ τῷ ἑαυτοῦ πνεύματι, εἴ τινα δυνήσεται ῥῆξαι τῶν δικαίων. » Πάντα μὲν οὖν οἰκονομεῖται ἄνωθεν εἰς καλὸν, « ἵνα γνωρισθῇ διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ

✠ P. 369 ED. POTTER, 312 ED. PARIS.

[a] Joan. x, 8. [b] Joan. VIII, 44.

(16) *Οὐχὶ μὴ κωλῦον, ἀλλὰ προτρέπον*. Lowthius scribendum admonuit, οὐχὶ μὴ προτρέπον, ἀλλὰ κωλῦον· et delenda sequentia, εἰ καὶ μὴ προέτρεπεν. Quoad vero hoc postremum, ei assentiri haud possum. Sensus enim est, « Dæmonium Socrati causam agendi fuisse, non eum hortando, sed prohibendo, etiam tum, cum non hortaretur. » Vult enim auctor ostendere non solum eum, qui hortatur; sed etiam eum, qui prohibet, etiamsi non hortetur, vere causam esse. Porro Socrates apud Platonem refert, dæmonium, quod sibi assistebat, prohibere solitum, non vero hortari, *Theag*. pag. 93: Ἔστι γάρ τι θείᾳ μοίρᾳ παρεπόμενον ἐμοὶ, ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον δαιμόνιον· Ἔστι δὲ τοῦτο φωνὴ, ἣ ὅταν γένηται, ἀεί μοι σημαίνει ὃ ἂν μέλλω πράττειν, τούτου ἀποτροπήν· προτρέπει δὲ οὐδέποτε. « Adest mihi divina quadam sorte dæmonium quoddam, a pueritia me secutum: hoc autem vox est quædam, quæ cum fit, semper ejus rei, quam facturus sum, dissuasionem innuit, hortatur vero nunquam. » Quæ infra recitat Clemens. D p. 334. Similia apud Platonem occurrunt in *Socratis apolog*. p. 30.

(17) *Περὶ αὐτῷ*. Etiam accusativo casu legi potest περὶ αὐτό. SYLBURG.

(18) *Ὑμῶν*. Abest a Joan.

(19) *Ἀληθῆ*. Quod falsi prophetæ vera quædam falsis miscuerint, notarunt etiam scriptor *Recognit.* lib. IV, c. 21, 22, et lib. VIII, c. 60, pseudo-Ambrosius ad I Thess. v, 21, et pseudo-Chrysostomus ad Matth. VII, 21. Conf. Maimonides *De fundamentis legis*, cap. 10, n. 3.

(20) *Ἄγγελος τῆς μετ*. De hoc angelo conf. quæ adnotavit Cotelerius ad Hermæ *Past.* lib. II, c. 1, p. 85 edit. Amstelod.

(21) *Τινά*. Hæc Latine exstant apud Hermam, *Pastor*. lib. II, mand. 10, p. 97: « Quædam autem verba vera loquitur. Diabolus implet eum spiritu suo, ut dejiciat aliquem ex justis. » Ubi ῥῆξαι, quod Herveto est « frangere, » melius explicatur « dejicere. » Est enim verbum athletis ac bellatoribus

Θεοῦ, κατὰ πρόγνωσιν (22) τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν Χριστῷ· » τῷ Θεῷ δὲ οὐδὲν ἀντίκειται, οὐδὲ ἐναντιοῦταί τι αὐτῷ, Κυρίῳ καὶ παντοκράτορι ὄντι. Ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν ἀποστατησάντων (23) βουλαί τε καὶ ἐνέργειαι, μερικαὶ οὖσαι, γίνονται μὲν ἐκ φαύλης διαθέσεως, καθάπερ καὶ αἱ νόσοι αἱ σωματικαί· κυβερνῶνται δὲ ὑπὸ τῆς καθόλου προνοίας ἐπὶ τέλος ὑγιεινὸν, κἂν νοσοποιὸς ᾖ ἡ αἰτία. Μέγιστον γοῦν τῆς θείας προνοίας, τὸ μὴ ἐᾶσαι τὴν ἐξ ἀποστάσεως ἑκουσίου φυεῖσαν κακίαν ἄχρηστον καὶ ἀνωφελῆ μένειν, μηδὲ μὴν κατὰ πάντα βλαβερὰν αὐτὴν γενέσθαι· τῆς γὰρ θείας σοφίας, καὶ ἀρετῆς, καὶ δυνάμεως ἔργον ἐστὶν οὐ μόνον τὸ ἀγαθοποιεῖν (φύσις γὰρ, ὡς εἰπεῖν, αὕτη τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ πυρὸς τὸ θερμαίνειν, καὶ τοῦ φωτὸς τὸ φωτίζειν)· ἀλλὰ κἀκεῖνο μάλιστα, τὸ διὰ κακῶν τῶν ἐπινοηθέντων πρός τινων, ἀγαθόν τι καὶ χρηστὸν τέλος ἀποτελεῖν, καὶ ὠφελίμως τοῖς δοκοῦσι φαύλοις χρῆσθαι, καθάπερ καὶ τῷ ἐκ πειρασμοῦ μαρτυρίῳ. Ἔστιν οὖν κἂν φιλοσοφίᾳ τῇ κλαπείσῃ, καθάπερ ὑπὸ Προμηθέως, πῦρ ὀλίγον εἰς φῶς ἐπιτήδειον χρησίμως ζωπυρούμενον, ἴχνος τι σοφίας καὶ κίνησις παρὰ Θεοῦ. Ταῦτα (24) δ' ἂν εἶεν « κλέπται καὶ λῃσταὶ » οἱ παρ' Ἕλλησι φιλόσοφοι, καὶ πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας παρὰ τῶν Ἑβραϊκῶν προφητῶν μέρη τῆς ἀληθείας οὐ κατ' ἐπίγνωσιν λαβόντες, ἀλλ' ὡς ἴδια σφετερισάμενοι δόγματα· καὶ τὰ μὲν παραχαράξαντες, τὰ δὲ ὑπὸ περιεργίας ἀμαθῶς σοφισάμενοι, τὰ δὲ καὶ ἐξευρόντες· ἴσως γὰρ καὶ « πνεῦμα αἰσθήσεως (25) » ἐσχήκασιν. Ὡμολόγησε δὲ καὶ Ἀριστοτέλης τῇ Γραφῇ, κλεπτικὴν σοφίας τὴν σοφιστικὴν εἰπὼν, ὡς προεμηνύσαμεν. Ὁ δὲ Ἀπόστολος· « Ἃ καὶ λαλοῦμεν, λέγει, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος. » Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν προφητῶν· « Πάντες, φησὶν, ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐλάβομεν· » δηλονότι τοῦ Χριστοῦ. Ὥστε οὐ κλέπται οἱ προφῆται. « Καὶ ἡ διδαχὴ ἡ ἐμὴ (26), οὐκ ἔστιν ἐμὴ, ὁ Κύριος λέγει, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός· » ἐπὶ δὲ τῶν κλεπτόντων, « Ὁ δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ, φησὶ, λαλῶν τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν ζητεῖ. » Τοιοῦτοι δὲ οἱ Ἕλληνες, « φίλαυτοι καὶ ἀλαζόνες. » Σοφοὺς δὲ αὐτοὺς λέγουσα ἡ Γραφὴ, οὐ τοὺς ὄντως σοφοὺς διαβάλλει, ἀλλὰ τοὺς δοκήσει σοφούς.

A phetabant in « exstasi, » ut « apostatæ, » ejus, inquam, qui defecerat, ministri. Dicit autem Pastor quoque, angelus pœnitentiæ, ad Hermetem, de pseudopropheta : « Quædam enim verba vera dicit : diabolus enim eum implet suo spiritu, si quem possit ex justis frangere. » Omnia ergo cœlitus in bonum dispensantur, « ut per Ecclesiam innotescat multiplex ac varia Dei sapientia, secundum sæculorum præscientiam, quam fecit in Christo [a]. » Deo autem nihil adversatur, nec est quidquam ei contrarium, ut qui sit Dominus et omnipotens. Quinetiam eorum, qui defecerunt, consilia et operationes, cum partem solum afficiant, fiunt quidem ex mala affectione, sicut morbi corporis; ab universali autem providentia diriguntur
B ad finem salubrem, etiamsi causa sit morbi efficiens. Est itaque maximum divinæ providentiæ opus, quod non sinat, ut vitium, quod ex voluntaria defectione ortum est, inconducibile maneat et inutile, sed nec sit ubique et in omnibus noxium. Divinæ enim sapientiæ, et virtutis, et potentiæ est officium, non solum benefacere (hæc est enim, ut ita dicam, Dei natura, ut ignis calefacere, et lucis illuminare), sed illud quoque maxime, ut id, quod per malos aliquos excogitatum est, ad bonum aliquem finem et utilem deducat, et commode iis, quæ videntur mala, ~~utatur, sicut eo, quod~~ ex tentatione processit, testimonio. Est ergo etiam in philosophia, quæ furto surrepta, veluti a Prome-
C theo, tanquam aliquantulum ignis, generando lumini, ~~si~~ commode excitetur, aptum, et vestigium aliquod sapientiæ, et motio a Deo orta. In hoc autem « latrones et fures » fuerint Græcorum philosophi, quod cum ante Domini adventum a prophetis **135** Hebræis quasdam partes veritatis sumpserint, id minime agnoscentes, sibi tanquam propria dogmata attribuerunt, et alia quidem adulterarunt, alia autem, supervacanea quadam diligentia imperite, ac sophistarum more interpolarunt, alia autem etiam invenerunt; nec enim vero absimile est, eos « sensus spiritum [b] » habuisse. ✠ Assentitur autem Scripturæ quoque Aristoteles, qui dixit, sophisticam esse furem sapientiæ, sicut ante ostendimus. Apostolus autem : « Quæ etiam loquimur, inquit, non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina spiritus [c]. » De prophetis enim : « Omnes, inquit, de plenitudine ejus accepimus [d], » Christi scilicet. Quare non sunt fures prophetæ. « Et doctrina mea, non est mea, inquit Dominus, sed ejus, qui misit me, Patris. » Et de furibus : « Qui autem ex seipso, inquit, loquitur, gloriam propriam quærit [e]. » Tales autem sunt Græci, « seipsos amantes, elati [f]. » Sapientes autem eos dicens Scriptura, non reprehendit eos qui sunt vere sapientes; sed eos qui sibi videntur.

✠ P. 370 ED. POTTER, 313 ED. PARIS. [a] Ephes. III, 10, 11. [b] Exod. XXVIII, 3. [c] I Cor. II, 13. [d] Joan. I, 16. [e] Joan. VII, 16, 18. [f] II Tim. III, 2.

notissimum, apud quos ῥῆξαι est καταβαλεῖν, ut exp. Hesychius. Inde epitheta ῥηξίφρων, ῥηξήνωρ, etc.

(22) *Πρόγνωσιν*. Πρόθεσιν, Ephes.

(23) *Ἀποστατησάντων*. H. ms., ἀποστησάντων· sed verior vulg. lectio; vel etiam brevius, ἀποστάντων. Sylburg.

(24) *Ταῦτα*. Si vera est scriptura, subaudienda præpositio κατά aut similis; vel legendum ταύτῃ. Id.

(25) *Πνεῦμα αἰσθήσεως*. Respicere videtur Exod. XXVIII, 3. Πᾶσι τοῖς σοφοῖς διανοίᾳ, οὓς ἐνέπλησα πνεῦμα αἰσθήσεως. Conf. quæ superius dixit auctor p. 281 edit. Paris.

(26) *Ἡ διδ. ἡ ἐμή*. Vulg. Bib. Joan. VII brevius, ἡ ἐμὴ διδαχή. Ab iisdem abest etiam appositivum πατρός. Sylburg.

CAPUT XVIII.

Illustrat illud dictum Apostoli : « Perdam sapientiam sapientum. »

De his autem dicit : « Perdam sapientiam sapientum, et prudentiam prudentum abolebo. » Infert itaque Apostolus : « Ubi sapiens? ubi scriba? ubi inquisitor hujus sæculi ? » nimirum a scribis, hujus sæculi inquisitores, philosophos ex gentibus, distinguens. « Nonne stultam fecit Deus mundi sapientiam [a] ? » quod perinde est, ac stultam ostendit, et non veram, ut illi eam esse putabant. Et si roges causam cur sibi viderentur sapientes : « propter cæcitatem cordis ipsorum [b], » inquiet : « Quoniam in sapientia Dei, » ea nempe, quæ per prophetas est annuntiata, « non cognovit mundus per sapientiam, » quæ scilicet loquitur per prophetas, « ipsum, » scilicet Deum, « ipsi Deo visum est per prædicationem stultitiæ, » quæ Græcis scilicet videtur esse stultitia, « salvos facere credentes : Quoniam Judæi, inquit, signa petunt » ad fidem, « Græci autem quærunt sapientiam : » nempe orationes, quæ vocantur ἀναγκαστικαί, hoc est, necessario concludentes, et alios scilicet syllogismos. « Nos autem prædicamus Jesum Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum ; » quod cum sciant prophetiam, non credant eventui : « Græcis autem stultitiam » ; fabulam enim esse existimant, qui sibi videntur sapientes, quod per hominem Filius Dei loquatur, et Deus habeat filium, et ille sit passus : quo fit, ut nimia sui existimatione præoccupati, credere nolint. Servatoris enim adventus, non stultos fecit, et duros corde, et infideles; sed prudentes, et aptos quibus persuadeatur, et præterea fideles. Verum, qui parere noluerunt, ab eorum, qui obedierunt, voluntaria adhæsione discedendo, ostensi sunt imprudentes, et infideles, et stulti. « Ipsis autem vocatis, Judæis et Græcis, Christus est ✠ Dei virtus, et Dei sapientia [c]. » Num ergo (quod est etiam melius) existimandum est esse negativum illud, « Οὐχὶ ἐμώρανεν Deus sapientiam mundi, » perinde ac οὐκ ἐμώρανεν, « non stultam fecit, » ne causa duritiei cordis a Deo eis facta videatur « qui stultam fecit sapientiam? » Omnino enim cum sapientes essent, majori culpæ fuere obnoxii, qui prædicationi non crediderunt : voluntaria enim est electio et delectus veritatis. Quinetiam illud : « Perdam sapientiam sapientum, » ejus, quæ contemnitur ac despicitur, barbaræ philosophiæ oppositione dicit illustrasse ; sicut etiam lucerna, quæ a sole illustratur, dicitur periisse, eo quod non sit paris ef-

A Καὶ περὶ τούτων (27) φησὶν, « Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. » Ἐπιφέρει γοῦν ὁ Ἀπόστολος· « Ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεύς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου ; » πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν γραμματέων, τοὺς τοῦ αἰῶνος τούτου ζητητὰς, τοὺς ἐξ ἐθνῶν φιλοσόφους, τάξας. « Οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου (28) ; » ἐπίσης τῷ, μωρὰν ἔδειξε, καὶ οὐκ ἀληθῆ, ὡς ᾤοντο. Κἂν πύθῃ τὴν αἰτίαν τῆς δοξοσοφίας αὐτῶν, « διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν, » ἐρεῖ· « ἐπειδὰν ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ, » τουτέστι διὰ τῶν B προφητῶν κατηγγελμένῃ, « οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας, » τῆς διὰ τῶν προφητῶν λαλούσης, « αὐτὸν (29), » δηλονότι τὸν Θεόν· « εὐδόκησεν οὗτος (30) ὁ Θεὸς διὰ τοῦ κηρύγματος τῆς μωρίας, » τῆς δοκούσης Ἕλλησιν εἶναι μωρίας, « σῶσαι τοὺς πιστεύοντας· ἐπειδὴ Ἰουδαῖοι, φησὶ, σημεῖα αἰτοῦσι » πρὸς πίστιν· « Ἕλληνες δὲ σοφίαν ζητοῦσι, » τοὺς ἀναγκαστικοὺς καλουμένους λόγους, καὶ τοὺς ἄλλους συλλογισμοὺς δηλονότι. « Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Ἰησοῦν (31) Χριστὸν ἐσταυρωμένον· Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, » διὰ τὸ, εἰδότας τὴν προφητείαν, μὴ πιστεύειν τῇ ἐκβάσει, « Ἕλλησι δὲ μωρίαν· » μυθῶδες γὰρ ἡγοῦνται οἱ δοκησίσοφοι, διά τε ἀνθρώπου Υἱὸν Θεοῦ λαλεῖν, υἱόν τε ἔχειν τὸν Θεὸν, καὶ δὴ καὶ πεπονθέναι τοῦτον· ὅθεν αὐτοὺς ἡ πρόληψις τῆς οἰήσεως ἀναπείθει ἀπιστεῖν. Ἡ γὰρ C παρουσία τοῦ Σωτῆρος οὐ μωροὺς ἐποίησε καὶ σκληροκαρδίους, καὶ ἀπίστους, ἀλλὰ συνετοὺς καὶ εὐπειθεῖς, προσέτι πιστούς. Ἐδείχθησαν δὲ, ἐκ τῆς τῶν ὑπακουσάντων ἑκουσίου προσκλίσεως χωρισθέντες, οἱ μὴ ἐθελήσαντες πείθεσθαι ἀσύνετοί τε, καὶ ἄπιστοι, καὶ μωροί. « Αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι, Χριστὸς Θεοῦ δύναμίς ἐστι, καὶ Θεοῦ σοφία· » Μή τι οὖν (ὅπερ καὶ ἄμεινον), ἀποφατικὸν ἡγητέον τὸ, « Οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου, » ἐπίσης, « Οὐκ ἐμώρανεν, » ἵνα μὴ ἡ αἰτία τῆς σκληροκαρδίας αὐτοῖς παρὰ τοῦ Θεοῦ φαίνηται γενομένη, « τοῦ μωράνοντος τὴν σοφίαν ; » Ἐν πᾶσι γὰρ, καίτοι σοφοὶ ὄντες, ἐν μείζονι αἰτίᾳ γεγόνασι, μὴ πιστεύσαντες τῷ κηρύγματι· D ἑκούσιος γὰρ ἥ τε αἵρεσις, ἥ τε τῆς ἀληθείας ἐκλογή. Ἀλλὰ καὶ τὸ, « Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, » τῇ τῆς καταφρονουμένης ὑπερορωμένης (32) βαρβάρου φιλοσοφίας ἀντιπαραθέσει καταλάμψαι φησίν· ὡς καὶ ὁ λύχνος, ὑπὸ τοῦ ἡλίου καταλαμπόμενος. ἀπολωλέναι λέγεται, τῷ μὴ τὴν ἴσην ἐκτελεῖν ἐνέργειαν. Πάντων τοίνυν ἀνθρώπων κεκλημένων, οἱ ὑπακοῦσαι βουληθέντες, « κλητοὶ (33) » ὠνομάσθησαν.

✠ P. 371 ED. POTTER, 314 ED. PARIS. [a] I Cor. I, 19, 20. [b] Ephes. IV, 18. [c] I Cor. I, 21-24.

(27) *Καὶ περὶ τούτων*. Forte καὶ ἐπὶ τούτων, « et de his, » ut paulo supra ἐπὶ τῶν προφητῶν, et ἐπὶ τῶν κλεπτόντων. Ἐπί autem in hoc loquendi genere magis convenire quam περί, liquet etiam ex aliis scriptoribus, præsertim Aristotele. SYLBURG.

(28) *Τοῦ κόσμου*. Vulg. Bib. I Cor. I, majori emphasi, τοῦ κόσμου τούτου. SYLBURG.

(29) *Αὐτόν*. Θεόν, I Cor.

(30) *Οὗτος*. Abest a I Cor. Mox τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος. Ibid.

(31) *Ἰησοῦν*. Abest a vulg. Bib.

(32) *Καταφρονουμένης ὑπερορωμένης*. Hic asyndeton est ; quale supra notatum p. 126. SYLBURG.

(33) *Κλητοί*. I Cor. I, 24 : Αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι, Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν.

Οὐ γάρ ἐστιν ἀδικία (34) παρὰ τῷ Θεῷ. Αὐτίκα ἐξ ἑκατέρου γένους οἱ πιστεύσαντες, οὗτοι « λαὸς περιούσιος (35). » Κἂν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων εὕροις ἂν κατὰ λέξιν, « Οἱ μὲν οὖν ἀποδεξάμενοι (36) τὸν λόγον αὐτοῦ ἐβαπτίσθησαν· » οἱ δὲ μὴ θελήσαντες πείθεσθαι ἑαυτοὺς ἀπέστησαν δηλαδή. Πρὸς τούτους ἡ προφητεία λέγει· « Κἂν θέλητε, καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· » ἐφ' ἡμῖν κείμενα διελέγχουσα καὶ τὴν αἵρεσιν, καὶ τὴν ἐκτροπήν. « Θεοῦ » δὲ εἴρηκεν ὁ Ἀπόστολος τὴν κατὰ τὸν Κύριον διδασκαλίαν « σοφίαν· » ἵνα δείξῃ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν δι' Υἱοῦ παραδιδομένην. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ὁ δοκησίσοφος παραινέσεις ἔχει τινάς, τὰς παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ κελευούσας « ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. Διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, B λαλεῖτε ἀλήθειαν. Μὴ δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ. Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω· μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν » (ἐργάζεσθαι δέ ἐστι τὸ προσεκπονεῖν ζητοῦντα τὴν ἀλήθειαν· σὺν γὰρ τῇ λογικῇ εὐποιΐᾳ) « ἵνα ἔχητε (37) μεταδοῦναι τῷ χρείαν ἔχοντι, » καὶ τῆς κοσμικῆς περιουσίας, καὶ τῆς θείας σοφίας. Βούλεται γὰρ ἐκδιδάσκεσθαι τὸν λόγον, καὶ εἰς τὰς τραπέζας (38) τὸ ἀργύριον βάλλεσθαι, δεδοκιμασμένον ἀκριβῶς, εἰς τὸ ἐκδανείζεσθαι. Ὅθεν ἐπιφέρει· « Λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορευέσθω. » Σαπρὸς λόγος οὗτος, ὁ ἐξ οἰήσεως· « ἀλλ' εἴ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, ἵνα δῷ χάριν τοῖς ἀκούουσιν. » Ἀγαθοῦ δ' ἂν ἀνάγκη Θεοῦ ἀγαθὸν τὸν λόγον. Πῶς δὲ οὐχ ἀγαθὸς ὁ σώζων;

A ficaciæ. Cum ergo omnes homines vocentur, qui voluerunt obedire, nominati sunt « vocati. » Non est enim apud Deum injustitia. Jam vero qui ex utroque populo crediderunt, ii sunt « populus peculiaris. » Et in Actis apostolorum hoc his verbis inveneris : « Qui itaque verbum ejus susceperunt, baptizati sunt [a]. » Qui autem noluerunt parere, seipsos scilicet abalienaverunt. Ad eos dicit prophetia : « Et si velitis, et me audieritis, bona terræ comedetis [b] : » in nobis situm esse arguens, ut eligamus, et declinemus. « Dei » autem « sapientiam » dixit Apostolus doctrinam quæ est ex Domino, ut veram philosophiam ostenderet tradi per Filium. Quinetiam qui sibi videtur sapiens, habet quasdam admonitiones, quæ jubent apud Apostolum « induere novum hominem, qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis. Quamobrem deponentes mendacium, loquimini veritatem. Ne detis locum diabolo. Qui furabatur, non amplius furetur, sed potius laboret, operans bonum » (operari autem est allaborare quærendo veritatem : nam conjunctum est illi, quæ sermone fit, beneficientiæ) « ut impertiri possitis ei qui opus habet, » et sæculares copias, et divinam sapientiam. Vult enim verbum doceri, et argentum mensis dari perfecte examinatum, ut detur fœnori. Unde infert : « Turpe verbum ex ore vestro non exeat. » Id autem turpe est, quod procedit ex opinione, quam de se quis concipit : « sed si quod est C bonum ad ædificationem utilitatis, ut det gratiam audientibus [c]. » Boni autem Dei, bonum sit verbum necesse est. Quomodo autem non est bonum, quod salvum facit?

CAPUT XIX.

Philosophos aliquam veritatis partem percepisse probat.

Ἐπεὶ οὖν μαρτυροῦνται ἀληθῆ τινα δογματίζειν καὶ Ἕλληνες, ἔξεστι κἀντεῦθεν σκοπεῖν. Ὁ Παῦλος ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων ἀναγράφεται λέγων πρὸς τοὺς Ἀρεοπαγίτας· « Δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ· διερχόμενος γὰρ καὶ ἱστορῶν (39) τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον βωμόν, ἐν ᾧ ἀνεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ· οὗτος, οὐρανοῦ καὶ γῆς ὑπάρχων Κύριος, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ· οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρωπίνων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος, αὐτὸς δοὺς (40) πᾶσι ζωὴν καὶ πνοήν, καὶ τὰ πάντα· ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς πᾶν γένος ἀνθρώπων, κατοικεῖν ἐπὶ παντὸς προσώπου

Quod itaque testimonio comprobetur, Græcos vera quædam habere dogmata, hinc quoque licet considerare. Scribitur in Actis apostolicis, Paulum hæc ✠ dicere ad Areopagitas : « Superstitiosiores vos video. Præteriens enim, et videns simulacra
136 vestra, inveni et aram, in qua scriptum erat, *Ignoto Deo*. Quem ergo ignorantes colitis, eum vobis annuntio. Deus enim, qui fecit mundum, et omnia quæ in ipso sunt, hic cœli et terræ cum D sit Dominus, non in manufactis templis habitat, nec a manibus humanis colitur, indigens aliquo, cum ipse det omnibus vitam et inspirationem et omnia, fecitque ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem terræ, definiens

✠ P. 372 ED. POTTER, 315 ED. PARIS. [a] Act. II, 41. [b] Isa. I, 19. [c] Ephes. IV, 24, 25, 27, 28, 29.

(34) Ἀδικία. Respicit Rom. IX, 14 : Τί οὖν ἐροῦμεν; μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ; Μὴ γένοιτο.

(35) Λαὸς περιούσιος. Tit. II, 14 : Καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον.

(36) Ἀποδεξάμενοι. Vulg. Bib. Act. apost. II : Ἀσμένως ἀποδεξάμενοι. SYLBURG.

(37) Ἔχητε. Ἔχῃ, Ephes.

(38) Εἰς τὰς τραπ. Lowthius ait : « Videtur alludere ad dictum istud Servatoris a veteribus laudatum : Γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται. » De quo conf. quæ postea dicentur extremo *Strom.* I, p. 354. Respicit vero hoc loco Clemens Christi verba, quæ refert Matthæus XXV, 27 : Ἔδει οὖν σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις· καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ.

(39) Ἱστορῶν. Ἀναθεωρῶν, Act. Mox ἐπεγέγραπτο pro ἀνεγέγραπτο. Ibid.

(40) Δούς. Διδούς, Act. Mox ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀν. Dein, ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. Ibid.

statuta tempora et terminos habitationis eorum; ut quærant Deum, si forte attrectent aut inveniant, quamvis non longe sit ab unoquoque nostrum. In ipso enim vivimus, et movemur, et sumus; sicut et quidam vestrorum poetarum dixerunt :

Hujus namque genus sumus...[a] »

Ex quibus clarum est, quod etiam poeticis utens exemplis ex Arati *Phænomenis*, approbat quæ apud Græcos recte dicta sunt. Et per ignotum Deum, honorari quidem per circumlocutionem a Græcis opificem Deum significavit, ex agnitione autem oportere per Filium accipere et discere. « Misi ergo propterea te ad gentes, aperire, inquit, oculos eorum, ut convertantur a tenebris ad lucem, et a potestate Satanæ ad Deum; ut ipsi accipiant remissionem peccatorum et hæreditatem in iis, qui sunt fide sanctificati in me[b]. » Ii ergo sunt, qui aperiuntur, oculi cæcorum : Patris per Filium agnitio, est circumlocutionis Græcæ comprehensio; et « converti a potestate Satanæ, » est mutari a peccato, per quod introducta erat servitus. Nec tamen absolute omnem suscipimus philosophiam, sed illam, de qua apud Platonem quoque dicit Socrates : « Sunt enim, ut aiunt, qui in mysteriis versantur, thyrsigeri quidem multi, pauci vero Bacchi » : « multos quidem esse vocatos, paucos autem electos[c], » innuens. Aperte itaque subjungit : « Hi autem, mea quidem sententia, non sunt alii, quam qui recte sunt philosophati : quorum quidem in numero ut essem, nihil in vita, quantum in me fuit, prætermisi, sed omnibus modis contendi. An vero recte contenderim, aliquidve profecerim, cum ✠ illuc pervenerimus, certi sciemus, si Deus voluerit, paulo post. » An non tibi videtur ex scripturis Hebraicis eam, quæ est post mortem, justi ex fide spem declarare? Et in *Demodoco*, si modo est opus

A τῆς γῆς· ὁρίσας προστεταγμένους καιροὺς (41) καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, ζητεῖν τὸ Θεῖον, εἰ ἄρα ψηλαφήσειαν ἢ εὕροιεν ἄν· καίτοι οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντος· ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καί ἐσμεν, ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν·

Τοῦ γὰρ (42) *καὶ γένος ἐσμέν...* »

Ἐξ ὧν δῆλον, ὅτι, καὶ ποιητικοῖς χρώμενος παραδείγμασιν ἐκ τῶν Ἀράτου *Φαινομένων*, δοκιμάζει τὰ παρ' Ἕλλησι καλῶς εἰρημένα· καὶ διὰ τοῦ ἀγνώστου Θεοῦ τιμᾶσθαι μὲν κατὰ περίφρασιν (43) πρὸς τῶν Ἑλλήνων τὸν δημιουργὸν Θεὸν ᾐνίξατο· κατ' ἐπίγνωσιν δὲ δεῖν δι' Υἱοῦ παραλαβεῖν τε καὶ μαθεῖν. « Ἀπέστειλα οὖν διὰ τοῦτό σε εἰς τὰ ἔθνη, ἀνοῖξαι, B φησὶν, ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, τοῦ (44) ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ Θεὸν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πίστει τῇ εἰς ἐμέ. » Οὗτοι οὖν οἱ ἀνοιγόμενοι τυφλῶν ὀφθαλμοί· ἡ δι' Υἱοῦ ἐπίγνωσίς ἐστι τοῦ Πατρὸς, ἡ τῆς περιφράσεως τῆς Ἑλληνικῆς κατάληψις· τό τε « ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπιστρέψαι, » τὸ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ἐστὶ μεταβάλλεσθαι, δι' ἣν ἡ δουλεία ἐγεγόνει. Οὐ μὴν ἁπλῶς πᾶσαν φιλοσοφίαν ἀποδεχόμεθα, ἀλλ' ἐκείνην περὶ ἧς καὶ ὁ παρὰ Πλάτωνι λέγει Σωκράτης· « Εἰσὶ γὰρ δὴ (45), ὥς φασι, περὶ τὰς τελετὰς Ναρθηκοφόροι (46) μὲν πολλοὶ, Βάκχοι δέ τε, παῦροι· » « πολλοὺς μὲν τοὺς κλητοὺς, ὀλίγους δὲ τοὺς ἐκλεκτοὺς » αἰνιττόμενος. Ἐπιφέρει γοῦν σαφῶς· « Οὗτοι δέ εἰσι, κατὰ C τὴν ἐμὴν δόξαν, οὐκ ἄλλοι ἢ οἱ πεφιλοσοφηκότες ὀρθῶς· ὧν δὴ κἀγὼ, κατά γε τὸ (47) δυνατὸν, οὐδὲν ἀπέλιπον ἐν τῷ βίῳ, ἀλλὰ παντὶ τρόπῳ προὐθυμήθην γενέσθαι. Εἰ δὲ ὀρθῶς προὐθυμήθην, καί τι ἠνύσαμεν, ἐκεῖσε ἐλθόντες, τὸ σαφὲς εἰσόμεθα, ἐὰν Θεὸς θέλῃ, ὀλίγον ὕστερον. » Ἆρ' οὐ δοκεῖ σοι πίστεως ἐκ τῶν Ἑβραϊκῶν Γραφῶν τὴν μετὰ θάνατον ἐλπίδα τοῦ δικαίου σαφηνίζειν; κἂν τῷ *Δημοδόκῳ* (48)· (εἰ δὴ τοῦ Πλάτωνος τὸ σύγγραμμα·) « Μὴ δὲ ἡγοῦ (49)

✠ P. 373 ED. POTTER, 316 ED. PARIS. [a] Act. XVII 22-28. [b] Act. XXVI, 17, 18. [c] Matth. XX, 16, XXII, 14.

(41) *Προστεταγμένους καιρούς*. Προτεταγμένους καιρούς, « præfinita, » seu « stata, tempora, » rectius in Act. SYLBURG. Mox ζητεῖν τὸν Κύριον, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν, καίτοι γε... ὑπάρχοντα. Ibid.

(42) *Τοῦ γάρ*. Ex Arati *Phænom.* vers. 5.

(43) *Περίφρασιν*. Flor. edit. περίφασιν absque ρ et hic et infra p. 260, et tamen mox diserte τῆς περιφράσεως. SYLBURG. *Strom.* VI, p. 635 edit. Paris., p. 260 edit. Sylburg. hæc dicit : Οὐ κατ' ἐπίγνωσιν ἴσασι τὸν Θεὸν, ἀλλὰ κατὰ περίφασιν, Ἑλλήνων οἱ δοκιμώτατοι. Ubi Joannes Clericus *Epistolarum critic.* prima p. 26 docet, legendum esse παράφασιν, « palpationem, » ut sensus sit, eos Deum cognovisse « non cognitione clara, sed palpatione. » Est enim παραφᾶσαι apud Hippocratem « manu immissa explorare vel tractare. » Hinc et secretos uteri locos παραφασίας vocari, refert Galen. in *Gloss.*

(44) *Τοῦ*. Καί, Act., ubi mox ἐπὶ τὸν Θεόν.

(45) *Εἰσὶ γὰρ δ.* Rectius apud Platonem, cujus in *Phædon.* p. 52 hæc exstant : Εἰσὶ γὰρ δὴ (φασὶν οἱ περὶ τὰς τελετάς) Ναρθηκ. Mox δέ γε π. pro δέ τε π. Ibid.

(46) *Ναρθηκοφόροι*. Proverbialis ille versus legitur etiam infra p. 236. SYLBURG.

(47) *Ὧν δὴ κἀγὼ κατά γε τό*. Ὧν δὴ καὶ ἔγωγε D κατὰ τὸ apud Platon. Mox προὐθυμούμην pro προὐθυμήθην, et ἐθέλῃ pro θέλῃ. Ibid.

(48) *Δημοδόκῳ*. Non in *Demodoco* hic locus exstat, sed in *Ἐρασταῖς*, Basil. edit. pag. 237, ut vel Clemens memoria lapsus sit, vel a librariis facta corruptela, vel duo a Platone hoc titulo scripti dialogi. A. *Demodocum* autem inter nothos ponit etiam Diogenes Laertius p. 122. H. SYLBURG.

(49) *Μὴ δὲ ἡγοῦ*. Hæc in Platonis *Amatoribus* pag. 99, sic se habent : Ἀλλὰ μὴ οὐχ οὕτως, ὦ φίλε, ἔχωσι, μηδ' ᾖ τοῦτο φιλοσοφεῖν περὶ τὰς τέχνας ἐσπουδακέναι, οὐδὲ πολυπραγμονοῦντα, κυπτάζοντα ζῆν, οὐδὲ πολυμαθοῦντα, ἀλλὰ ἄλλο τι · ἐπεὶ γε ᾤμην καὶ ὄνειδος εἶναι τοῦτο, καὶ βαναύσους καλεῖσθαι τοὺς περὶ τὰς τέχνας ἐσπουδακότας. « Verum non ita se habet, o amice; nec philosophari, circa artes studiose versari est, nec multis negotiis incumbere, nec multa perdiscere, sed aliud quiddam; siquidem existimo, et turpe hoc esse, et mechanicos rectius appellari, qui artibus incumbunt »

τὸ φιλοσοφεῖν λέγειν περὶ τὰς τέχνας κυπτάζοντα A ζῆν, οὐδὲ πολυμαθοῦντα, ἀλλὰ ἄλλο τι· ἐπεὶ ἔγωγε ᾤμην καὶ ὄνειδος εἶναι. » Ἤδει γάρ, οἶμαι, « ὡς ἄρα (50) ἤδη πολυμαθῆ νόον ἔχει· ὃ διδάσκει » καθ' Ἡράκλειτον. Ἔν τε τῷ ε' τῆς *Πολιτείας*· « Τούτους (51) οὖν πάντας, φησί, καὶ ἄλλους τοιούτων τινῶν μαθηματικούς, καὶ τῶν τεχνυδρίων (52), φιλοσόφους θήσομεν; Οὐδαμῶς, εἶπεν (53), ἀλλ' ὁμοίους μὲν φιλοσόφοις. Τοὺς δ' ἀληθινούς, ἔφη, τίνας λέγεις; Τοὺς τῆς ἀληθείας, ἦν δ' ἐγώ, φιλοθεάμονας. » Οὐ γὰρ ἐν γεωμετρίᾳ (54), αἰτήματα καὶ ὑποθέσεις ἐχούσῃ, φιλοσοφία· οὐδ' ἐν μουσικῇ, στοχαστικῇ γε οὔσῃ· οὐδ' ἐν ἀστρονομίᾳ, φυσικῶν, καὶ ῥεόντων, καὶ εἰκότων βεβυσμένῃ λόγων· ἀλλ' αὖ τοῦ ἀγαθοῦ δι' ἐπιστήμης (55) καὶ τῆς ἀληθείας, ἑτέρων μὲν ὄντων τἀγαθοῦ ὁδῶν (56)· ὥσπερ δὲ ἐπὶ τἀ- B γαθόν. Ὥστ' οὐδ' αὐτὸς τὴν « ἐγκύκλιον » παιδείαν (57) συντελεῖν πρὸς τἀγαθὸν δίδωσιν, συνεργεῖν δὲ πρὸς τὸ διεγείρειν καὶ συγγυμνάζειν πρὸς τὰ νοητὰ τὴν ψυχήν. Εἴτ' οὖν κατὰ περίπτωσίν φασιν ἀποφθέγξασθαί τινα τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας τοὺς Ἕλληνας, θείας οἰκονομίας ἡ περίπτωσις· οὐ γὰρ ταὐτόματον ἐκθειάσει τις διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς φιλοτιμίαν· εἴτε κατὰ συντυχίαν, οὐκ ἀπρονόητος ἡ συντυχία· εἴτ' αὖ φυσικὴν ἔννοιαν ἐσχηκέναι τοὺς Ἕλληνας λέγοι, τὸν τῆς φύσεως δημιουργὸν ἕνα γινώσκομεν· καθὸ καὶ τὴν δικαιοσύνην φυσικὴν εἰρήκαμεν· εἴτε μὴν κοινὸν ἐσχηκέναι νοῦν, τίς ὁ τούτου πατήρ, καὶ τίς κατὰ τὴν τοῦ νοῦ διανομὴν δικαιοσύνη, σκοπήσωμεν. Ἂν γὰρ « προαναφώνησιν » τις εἴπῃ, καὶ « συνεκφώνησιν » αἰτιάσηται, προφητείας C εἴδη λέγει. Ναὶ μὴν κατ' ἔμφασιν ἀληθείας ἄλλοι θέλουσιν εἰρῆσθαί τινα τοῖς φιλοσόφοις. Ὁ μὲν οὖν θεσπέσιος Ἀπόστολος ἐφ' ἡμῶν γράφει· « Βλέπομεν γὰρ νῦν ὡς δι' ἐσόπτρου (58), » κατ' ἀνάκλασιν ἐπ' αὐτοῦ ἑαυτοὺς γινώσκοντες, κἀκ τοῦ ἐν ἡμῖν θείου τὸ ποιητικὸν αἴτιον, ὡς οἷόν τε, συνθεωροῦντες.

Platonis : « Nec existimes me dicere philosophari, in artes incumbentem vivere, nec multa discere appetentem; absit : nam ego quidem hoc probrum esse ducebam. » Sciebat enim, ut existimo, « eum multarum rerum scientem jam habere mentem, quod docet, » ut est Heracliti sententia. Et in quinto *De republica* : « Nunquid igitur istos, » inquit, « omnes, et alios ejusmodi res percipiendi cupidos, artibus vilissimis incumbentes, philosophos dicemus? Nequaquam, » inquit, « sed similes philosophis. Veros autem, » inquit, « philosophos quosnam dicis? Eos, inquam ego, qui veritatis delectantur contemplatione. » Non enim in geometriæ postulatis et hypothesibus est philosophia; neque in musica, quæ quidem est conjecturalis; neque in astronomia, quæ naturalibus, fluxisque, et verisimilibus est referta rationibus; sed opus est ipsius boni scientia et veritate; cum aliæ quidem sint boni viæ, quemadmodum ad bonum. Quare nec ipse doctrinæ orbem, quem vocant « encyclopædiam, » ad bonum vult sufficere, sed duntaxat opem ferre ad excitandam et exercendam animam ad ea quæ percipiuntur intelligentia. Sive ergo dicunt Græcos divinæ philosophiæ esse casu aliquid elocutos; casus est ad divinam dispensationem referendus : non enim propter eam, quæ nobiscum intercedit, contentionem, casum quis in deos referet. Sive ex fortuna, ea fortuna non est expers providentiæ. Sive rursus dicat Græcis ingenitas esse naturales quasdam notiones, unum naturæ cognoscimus opificem : qua ratione esse quoque naturalem diximus justitiam. Sive mentem illis inesse ✠ communem : quisnam sit ejus pater, et quæ sit in ejus mentis distributione justitia consideremus. Si quis enim dixerit προαναφώνησιν, hoc est « prædictionem, » et συνεκφώνησιν, id est « conjunctam vocationem, » velut causam assignet, dicit species prophetiæ. Atque ex

✠ P. 374 ED. POTTER, 316 ED. PARIS.

(50) *Ὡς ἄρα.* H. ms., ὡς ἄρα πολυμάθεια νόον ἔχει. Sylburg. — Secundum Menagium, loco jam dicto, scribendum : ὡς ἄρα ἡ πολυμάθεια νόον οὐχὶ διδάσκει « quod multarum rerum scientia mentem non docet. » Malim vero, ὡς ἄρα ἤδη πολυμαθῆ νόον ἔχειν, οὐ διδάσκει· « Quod multarum rerum peritam habere mentem, non docet. » Nam hoc propius ad verba Clementis accedit : et eo modo Heracliti dictum protulit Athenæus sub finem libri XIII : *Πουλυμαθημοσύνης, τῆς οὐ κενεώτερον οὐδέν*, Ἵππων ἔφη ὁ ἄθεος· ἀλλὰ καὶ Ἡράκλειτος ὁ θεῖός φησι, πολυμαθῆ νόον ἔχειν, οὐ διδάσκειν. Καὶ ὁ Τίμων δὲ ἔφη·

.... *Ἐν δὲ πλατυσμὸς*
Πουλυμαθημοσύνης, τῆς οὐ κενεώτερον ἄλλο.

« *Multa variaque doctrina, qua nil est vanius*, dixit Hippon, atheus : divinus autem Heraclitus, nihil docere, ait, multiplici doctrina instructam mentem. Quin et Timon dixit :

..... *Inest autem amplificatio*
Multæ doctrinæ, qua nil vanius est. »

Plerique hoc modo Heracliti sententiam proferunt, Πολυμαθίη νόον οὐ διδάσκει· ut Laertius principio *Heracliti*; Julianus imp. orat. 6; Gellius lib. ult., c. ult.

(51) *Τούτους.* Hæc apud Platonem exstant lib. *De repub.* p. 667, itemque apud Theodoretum *De curand. Græc. affect.*, serm. 1, p. 470. Porro τούτους οὖν ἅπαντας καὶ τοὺς ἄλλους τ. habet Theodoret.

(52) *Καὶ τῶν τεχ.* Scribendum ex Platone et Theodoreto, καὶ τοὺς τῶν τεχνυδρίων. Quam lectionem habere H. ms. testatur Sylburg. — Mox, φήσομεν pro θήσομεν apud Plat.

(53) *Εἶπεν.* Scribendum ex Platone et Theod. εἶπον, prim. pers. qua postea iterum utitur : ἦν D δ' ἐγώ.

(54) *Οὐ γὰρ ἐν γεωμ.* Hactenus Plato. Quæ sequuntur usque ad ἑτέρων μέν, Clementis nostri verba sunt : ea tamen, tanquam Platonis, recitavit, loco jam dicto, Theodoretus : ea nempe e Clemente, pro more suo, mutuatus.

(55) *Ἀλλ' αὖ τοῦ ἀγ. δι' ἐπ.* Scribendum ope Theodoreti, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ δεῖ ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀληθ. Quod Latine expressimus.

(56) *Ὄντων τἀγαθοῦ ὁδῶν.* Ὄντων et ὁδῶν habent anomaliam generis. Sylburg. — Scribi forte melius possit : Ἑτέρων μὲν ὄντων τἀγαθῶν, ἑτέρων δὲ ὁδῶν ἐπὶ τἀγαθόν· « cum aliud sint ipsa bona, aliud viæ ac media ad bonum. » Cujusmodi quiddam cum ea, quæ præcedunt, tum quæ sequuntur etiam, postulare videntur.

(57) *Ἐγκύκλιον π.* Conf. quæ dicta sunt ad p. 284 ed. Paris.

(58) *Νῦν ὡς δι' ἐσ.* Ἄρτι δι' ἐσ. I Cor. XIII, 12.

ejusdem veritatis specie, seu imagine, alii dicunt, quædam esse a philosophis prolata. De nobis itaque dicit divinus Apostolus : « Videmus enim nunc tanquam per speculum, » per eam scilicet, quæ est in ipso, reflexionem nos ipsos cognoscentes; et ex ea, quæ est in nobis, divinitate efficientem causam, quoad ejus potest fieri, una contemplantes. « Vidisti enim, inquit, fratrem tuum, vidisti Deum tuum. » Servatorem puto Deum nunc nobis dictum esse. Post carnem autem depositam, « facie ad faciem[a];» tunc scilicet ita ut clare definire et comprehendere valeamus, quando « cor purum » fuerit. Et per imaginem quidem et transpectum Deum vident, qui apud Græcos accurate sunt philosophati. Nam per imbecillitatem nostram fit, ut ejusmodi sint, quotquot veras de Deo imagines habemus, quales per aquas cernuntur, aut per alia pellucida et perspicua corpora videre solemus. Recte ergo Salomon : « Qui seminat, » inquit, « justitiam, operatur fidem. Sunt » autem, « qui plura seminant, ii, qui plura faciunt[b]. » Et rursus : « Curam gere eorum, quæ sunt in campo viridia, et tondebis herbam; et collige fœnum maturum, ut habeas oves ad vestimentum[c]. » Vides quemadmodum externi quoque integumenti et præsidii sit cura gerenda. « Scienter autem agnoscas animas gregis tui[d]. Quando enim gentes, quæ legem non habent, natura quæ sunt legis faciunt, ii non habentes legem, sibi ipsis sunt lex[e]; » præputio scilicet servante legis justitias, ex sententia **137** Apostoli, et ante legem, et ante adventum. Tanquam comparationem autem faciens philosophorum cum iis, qui vocantur hæretici, admodum dilucide: « Melior est, » inquit Logos, « amicus prope, quam frater longe habitans[f]. Qui autem falsis innititur, is pascit ventos, et persequitur aves pennatas[g]. » Non existimo Logon nunc ✠ dicere philosophiam, licet ea sæpe argumentis probabilibus et ad fidem faciendam aptis utatur, sed in-

A « Εἶδες γάρ, φησὶ (59), τὸν ἀδελφόν σου, εἶδες τὸν Θεόν σου· » τὸν Σωτῆρα οἶμαι Θεὸν εἰρῆσθαι ἡμῖν τὰ νῦν. Μετὰ δὲ τὴν τῆς σαρκὸς ἀπόθεσιν, « πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· » τότε ἤδη ὁριστικῶς καὶ καταληπτικῶς, ὅτ' ἂν « καθαρὰ (60) ἡ καρδία » γένηται. Καὶ κατ' ἔμφασιν δὲ καὶ διάφασιν οἱ ἀκριβῶς παρ' Ἕλλησι φιλοσοφήσαντες, διορῶσι τὸν Θεόν· τοιαῦται γὰρ αἱ κατ' ἀδυναμίαν φαντασίαι ἀληθεῖς (61), ὡς φαντασία καθορᾶται ἐν τοῖς ὕδασιν, ὁρῶμεν καὶ τὰ διὰ τῶν διαφανῶν καὶ διαυγῶν σωμάτων. Καλῶς οὖν ὁ Σολομὼν, « Ὁ σπείρων (62), » φησὶ, « δικαιοσύνην, ἐργάζεται πίστιν· εἰσὶ δὲ οἱ τὰ ἴδια σπείροντες, οἳ (63) πλείονα ποιοῦσι. » Καὶ πάλιν· « Ἐπιμελοῦ τῶν ἐν τῷ πεδίῳ χλωρῶν, καὶ κερεῖς πόαν· καὶ συνάγαγε χόρτον ὥριμον, ἵνα ἔχῃς πρόβατα εἰς ἱματισμόν· » B ὁρᾷς ὅπως καὶ τῆς ἔξωθεν σκέπης τε καὶ φυλακῆς φροντιστέον· « Γνωστῶς δὲ ἐπιγνώσῃ ψυχὰς ποιμνίου σου. Ὅτ' ἂν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῶσιν (64), οὗτοι, νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσι νόμος, τῆς ἀκροβυστίας (65) τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλασσούσης, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ πρὸ τοῦ νόμου, καὶ πρὸ τῆς παρουσίας. Οἱονεὶ δὲ σύγκρισιν ποιούμενος ὁ Λόγος τῶν ἀπὸ φιλοσοφίας πρὸς τοὺς αἱρετικοὺς, καλουμένους, ἐμφανῶς πάνυ, « Κρείσσων, φησὶ, φίλος ἐγγὺς, ἢ ἀδελφὸς μακρὰν οἰκῶν. Ὃς δὲ ἐρείδεται ἐπὶ ψεύδεσιν, οὗτος ποιμαίνει ἀνέμους (66), καὶ διώκει ὄρνεα πτερωτά. » Οὐκ οἶμαι φιλοσοφίαν λέγειν τανῦν τὸν Λόγον, καίτοι ἐν πολλοῖς τὰ εἰκότα ἐπιχειρεῖ καὶ πιθανεύεται φιλοσοφία, ἀλλὰ τὰς αἱρέσεις ἐπιῤῥαπίζει. C Ἐπιφέρει γοῦν· « Ἀπέλιπε γὰρ ὁδοὺς τοῦ ἑαυτοῦ ἀμπελῶνος· τὰς δὲ τροχιὰς τοῦ ἰδίου γεωργίου πεπλάνηται. » Αὗται δέ εἰσιν αἱ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἀπολείπουσαι Ἐκκλησίαν. Αὐτίκα ὁ εἰς αἵρεσιν ὑποπεσὼν « διέρχεται δι' ἐρημίας (67) ἀνύδρου, » τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν καταλιπὼν, ἔρημος Θεοῦ, ὕδωρ ἄνυδρον ζητῶν, « τὴν ἀοίκητον καὶ δίψιον ἐπερχόμενος γῆν, συνάγων χερσὶν ἀκαρπίαν. Καὶ τοῖς ἐνδεέσι φρενῶν (68) παρακελεύομαι, » λέγουσά φησιν ἡ Σο-

✠ P. 375 ED. POTTER, 317-318 ED. PARIS. [a] I Cor. XIII, 12. [b] Prov. XI, 21, 24. [c] Prov. XXVII, 25, 26. [d] Ibid., 23. [e] Rom. II, 14. [f] Prov. XXVII, 10. [g] Prov. IX, 12.

(59) *Φησί*. Parentheticum φησίν, aliena hæc verba ostendit, ut alibi sæpe: nec φύσει substituere opus est. SYLBURG. — Hanc sententiam rursus laudavit Clemens *Strom.* II, pag. 391, tacito auctoris nomine.

(60) *Καθαρά*. Respicit Christi dictum, Matth. V, 8 : Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.

(61) *Ἀληθεῖς*. Lege ἀληθῶς. LOWTH.

(62) *Ὁ σπείρων*. Vulg. Biblia Prov. XI : Ὁ σπείρων δικαιοσύνην, λήψεται μισθὸν πιστόν. SYLBURG.— Non eum locum, quem putat Hervetus, citat Clemens, sed ex eodem Prov. XI capite, v. 21, qui tamen nonnihil diversus est apud LXX : Ὁ σπείρων δικαιοσύνην, λήψεται μισθὸν πιστῶν. Clemens ait : Ὁ σπείρων δικαιοσύνην, ἐργάζεται πίστιν. Vulgata Latina : « Semen autem justorum salvabitur. » Sic Aquila : Καὶ σπέρμα δικαίων περισωθήσεται· et qui ex Hebræo vertunt. Sequitur apud Clementem versus ejusdem capitis 24 : Εἰσὶν, οἱ τὰ ἴδια σπείροντες, οἳ πλείονα ποιοῦσιν· « Sunt, qui propria seminantes, plura faciunt. » Hervetus addidit e Græco LXX : « Sunt et qui aliena colligunt, et damno afficiuntur. » Latina : « Alii dividunt propria, et ditiores fiunt : et alii rapiunt non sua, et semper D in egestate sunt. » Ex Hebræo vero ad verbum : « Est, qui disperdit rem, et additur ei amplius : et est, qui parcit rei suæ plus æquo, sed ad inopiam redigitur. » COLLECT.

(63) *Οἵ*. Abest a Prov. Mox, σύναγε pro συνάγαγε. ID.

(64) *Ποιῶσιν*. Ποιῇ, Rom.

(65) *Τῆς ἀκροβυστίας*. Respicit Rom. II, 26 : Ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ, οὐχὶ ἡ ἀκροβυστία αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται;

(66) *Ποιμαίνει ἀν*. Proverb. IX : Ποιμανεῖ ἀνέμους· ὁ δὲ αὐτὸς διώξεται ὄρνεα πετόμενα. Mox, τοὺς δὲ ἄξονας τοῦ ἰδίου γ. pro τὰς δὲ τροχιὰς τοῦ ἰδίου γ. Ibid. SYLBURG.

(67) *Διέρχεται δι' ἐρ*. Διαπορεύεται δι' ἀνύδρου ἐρήμου, καὶ γῆν διατεταγμένην ἐν διψώδεσι, συνάγει δὲ χερσὶν ἀκαρπίαν. Proverb.

(68) *Φρενῶν*. Φρονήσεως, Proverb.

φία (69), τοῖς ἀμφὶ τὰς αἱρέσεις δηλονότι· « Ἄρτων κρυφίων ἡδέως ἅψασθε, καὶ ὕδατος κλοπῆς γλυκεροῦ (70)· » « ἄρτον » καὶ « ὕδωρ (71) » οὐκ ἐπ' ἄλλων τινῶν, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τῶν ἄρτῳ καὶ ὕδατι κατὰ τὴν προσφορὰν, μὴ κατὰ τὸν κανόνα τῆς Ἐκκλησίας, χρωμένων αἱρέσεων, ἐμφανῶς ταττούσης τῆς Γραφῆς. Εἰσὶ γὰρ οἳ καὶ ὕδωρ ψιλὸν εὐχαριστοῦσιν (72). « Ἀλλὰ ἀποπήδησον, μὴ χρονίσῃς ἐν τῷ τόπῳ αὐτῆς· τόπον » τὴν Συναγωγὴν, οὐχὶ δὲ Ἐκκλησίαν, ὁμωνύμως προσεῖπεν. Εἶτα ἐπιφωνεῖ· « Οὕτω γὰρ διαβήσῃ ὕδωρ ἀλλότριον· » τὸ βάπτισμα τὸ αἱρετικὸν, οὐχ οἰκεῖον καὶ γνήσιον ὕδωρ λογιζομένη. « Καὶ ὑπερβήσῃ ποταμὸν ἀλλότριον, » τὸν παραφέροντα καὶ κατασύροντα εἰς θάλασσαν, εἰς ἣν ἐκδίδοται ὁ παρεκτραπεὶς ἐκ τῆς κατ' ἀλήθειαν ἑδραιότητος, συνεκρυεὶς αὖθις εἰς τὰ ἐθνικὰ καὶ ἄτακτα τοῦ βίου κύματα.

sectatur hæreses. Infert itaque : « Reliquit enim vias suæ vineæ, in semitis autem propriæ agriculturæ aberravit. » Eæ autem sunt, quæ primævam Ecclesiam relinquunt. Jam vero qui cecidit in hæresim, « transit per solitudinem sine aqua, » eo, qui vere Deus est, relicto, a Deo desertus, aquam quærens sine aqua, « non habitabilem et sitibundam terram pervadens, colligens manibus sterilitatem fructuum. Et iis, qui carent prudentia, jubeo, » inquit Sapientia, scilicet, qui versantur in hæresibus, « panes absconsos lubenter tangite, et aquam furti dulcem: » ubi per « panem » et « aquam, » eas hæreses clare notat Scriptura, quæ in oblatione pane et aqua aliter utuntur, quam Ecclesiæ canonibus præcipitur. Sunt enim, qui sola aqua utuntur in eucharistia. « Sed resilias, ne diu moreris in loco ejus : locum » Synagogam, non autem Ecclesiam, æquivoce appellavit. Deinde acclamat : « Ita enim trajicies aquam alienam: » baptisma hæreticum, non convenientem et germanam aquam reputans. « Et transmeabis fluvium alienum [a], » qui in mare defert et detrahit, in quod illabitur, qui divertit a stabilitate veritatis, rursus confluens ad gentiles et inordinatos vitæ fluctus.

CAPUT XX.

Quanam ratione philosophia conferat ad divinæ veritatis comprehensionem.

Ὡς δὲ οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι, οἱ καθέλκοντες τὴν ναῦν, οὐ πολλὰ αἴτια λέγοιντ' ἂν, ἀλλ' ἐκ πολλῶν αἴτιον ἕν· οὐκ ἔστι γὰρ αἴτιος ἕκαστος τοῦ καθέλκεσθαι τὴν ναῦν, ἀλλὰ σὺν τοῖς ἄλλοις· οὕτω καὶ ἡ φιλοσοφία, πρὸς κατάληψιν τῆς ἀληθείας, ζήτησις οὖσα ἀληθείας, συλλαμβάνεται· οὐκ αἰτία οὖσα καταλήψεως, σὺν δὲ τοῖς ἄλλοις αἰτία, καὶ συνεργός· τάχα δὲ καὶ τὸ συναίτιον αἴτιον. Ὡς δὲ ἑνὸς ὄντος τοῦ εὐδαιμονεῖν, αἰτίαι τυγχάνουσιν αἱ ἀρεταὶ πλείονες ὑπάρχουσαι· καὶ ὡς τοῦ θερμαίνεσθαι ὅ τε ἥλιος, τό τε πῦρ, βαλανεῖόν τε, καὶ ἐσθής· οὕτω μιᾶς οὔσης τῆς ἀληθείας, πολλὰ τὰ συλλαμβανόμενα πρὸς ζήτησιν (73) αὐτῆς· ἡ δὲ εὕρεσις, ἡ δι' Υἱοῦ. Εἰ γοῦν σκοποῖμεν, μία κατὰ δύναμίν ἐστιν ἡ ἀρετή· ταύτην δὲ συμβέβηκε, τούτοις μὲν τοῖς πράγμασιν

Quemadmodum autem multi homines, qui navem trahunt, non dici possunt multæ causæ, sed una causa ex multis constans : non est enim unusquisque causa, ut navis trahatur, sed cum aliis; ita etiam philosophia confert ad comprehendendam veritatem, cum sit inquisitio veritatis, non quod sit causa comprehensionis, sed causa cum aliis, et cooperatrix, et forte etiam causa concausans. Quemadmodum autem cum beatitudo unum sit, ejus causæ sunt plures virtutes; et quemadmodum ut quis calefiat, efficiunt et sol et ignis, et balneum, et vestis; ita cum sit una veritas, multa sunt, quæ conferunt ad ejus inquisitionem, inveniri autem sine ✠ Filii auxilio non potest. Et si quidem recte consideremus, potestate una est virtus, accidit

✠ P. 376 ED. POTTER, 318 ED. PARIS.

[a] Prov. IX, 16, 17, 18.

(69) *Σοφία.* De Sapientiæ nomine Salomonis libris indito conf. quæ adnotavit Cotelerius ad finem Clementis Romani *Epist.* I *ad Corinthios.*

(70) *Γλυκεροῦ.* Γλυκεροῦ πίετε, Proverb., ubi mox, ἐν τῷ τόπῳ, omisso αὐτῆς. Dein, διαβήσῃ ὡς ὕδωρ, inquit Sylburg.

(71) *Ἄρτον καὶ ὕδωρ.* Hervetus perperam vertit « panem et vinum. » Scribe e Græco Clementis, « panem et aquam; » est enim error typographi, qui ex alia editione adhæsit. Sunt hæc ex IX Proverb. et familiare est sanctis Patribus τῆς Σοφίας nomine auctores innuere, qui Ecclesiastam, Ecclesiasticum et Proverbia scripserunt, ut ποιητικῆς nomine, poetas. Quod vero sequitur : « Sed resilias, ne diu moreris in loco ejus, » desumptum est ex appendice ejusdem capitis in editione Romana nuper aucti; ut et illa : « Ita enim transibis aquam alienam, et transmeabis fluvium alienum, » καὶ ὑπερβήσῃ ὕδωρ ἀλλότριον, ex uno libro adduntur, cujus auctoritas confirmari hoc Clementis loco potest, et commentario Didymi nondum edito, qui fluvium interpretatur διδασκαλίαν ἀπατηλὴν καὶ παρασύρουσαν, οὐ πρὸς καρποφορίαν ἄγουσαν. Vide quæ adnotata sunt in *Pædagogum.* COLLECT.

(72) *Ὕδωρ ψιλὸν εὐχ.* Aquarii nempe; de quibus Augustinus lib. *De hæres.* cap. 64. SYLB. — Ebionæi solam aquam in eucharistia adhibebant. Quo allusit Irenæus lib. V, cap. 1, p. 394 edit. Oxon. : « Reprobant itaque hi commistionem vini cœlestis, et sola aqua sæcularis volunt esse, non recipientes Deum ad commistionem suam. » Conf. Epiphanius hæres. 30, sect. 16. In eumdem errorem incidit etiam Tatianus, sectæ Encratitarum pater, tradente Epiphanio hæres. 46 : Μυστηρίοις δὲ ὡσαύτως κέχρηται κατὰ μίμησιν τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας, ὕδατι δὲ μόνῳ χρώμενος ἐν τοῖς αὐτοῖς μυστηρίοις· « Mysteriis etiam perinde usus est ad exemplum sanctæ Ecclesiæ, sed in iis celebrandis solam aquam adhibet. » Unde ejus discipuli appellabantur Ὑδροπαραστάται, « Aquarii, » ὡς ὕδωρ ἀντὶ οἴνου προσφέροντες, « quod aquam pro vino offerrent, » ut ait Theodoretus *Hæretic. fab.* lib. I, cap. 20. Cyprianus p. 276 edit. Amstelod. : « Quidam novella institutione in calice Dominico sanctificando et plebi ministrando non hoc faciunt, quod Christus, hujus sacrificii auctor et doctor, fecit et docuit; » tum pergit solam aquam consecrantes copiose refellere.

(73) *Πρὸς ζήτ.* Malim cum articulo, πρὸς τὴν ζήτησιν. SYLBURG.

autem, ut ea cum his quidem insit rebus, dicatur prudentia, in illis autem temperantia, in aliis vero animi magnitudo vel justitia. Eadem autem ratione cum sit una quoque veritas, in geometria geometriæ veritas; in musica autem musicæ; et in recta philosophia fuerit Græca veritas. Sola autem hæc est authentica veritas, quæque a nemine attingi potest, quam docemur a Dei Filio. Eodem modo una eademque drachma, si data fuerit nautæ, naulum; si publicano, vectigal; si ei qui domum locat, merces conductæ domus; si præceptori, operæ merces; si ei qui vendit, arrha dicitur. Singulæ autem, seu virtutes, seu veritates, communi quidem nomine conveniunt, sed proprium aliquem, eumque unicum, effectum habent; quorum omnium ex conjunctione nascitur vita beata. Non enim solis nominibus beati reddimur, cum rectam vitam dicamus beatitudinem; et illum beatum, cui virtute exornata est anima. Quod si etiam philosophia e longinquo opem fert inventioni veritatis, variis notionibus tendens ad nostram scientiam, quæ proxime attingit veritatem; sic tamen ei opem fert, qui Logi auxilio conatur apprehendere cognitionem. Proinde Græca veritas, etiamsi sit idem nomen sortita, tamen a nostra tum magnitudine cognitionis, tum demonstrationum evidentia, et divina virtute, et aliis similibus, satis distinguitur. A Deo enim docti sumus, qui litteras vere sacras a Filio Dei didicimus; unde non perinde ac nos illi movent animas, sed diversa plane methodo ac disciplina. Quod si propter eos, qui nos calumniandi ansas quærunt, oportebit nos distinguere, philosophiam, ut quæ in veritate indaganda versetur, comprehendendæ veritatis concausam et cooperatricem appellantes, fatebimur eam esse præviam hominis gnostici disciplinam, non tamen esse causam, quæ solum est concausa; neque continens, id, quod adjuvat et cooperatur, nec perinde ac si non sit veritas absque philosophia. Nam omnes fere absque disciplinarum orbe, quam « encyclopædiam » vocant, et Græca philosophia, alii autem etiam absque litteris, divina et barbara moti philosophia, potestate eum, qui de Deo est, per fidem accepimus sermonem, eruditi sapientia, quæ per se operatur. Quod autem ✠ cum alio agit, cum per imperfectionem suam

A ἐγγενομένην, λέγεσθαι φρόνησιν, ἐν τούτοις δὲ σωφροσύνην, ἐν τούτοις δὲ ἀνδρείαν ἢ δικαιοσύνην. Ἀνὰ τὸν αὐτὸν οὖν λόγον καὶ μιᾶς οὔσης ἀληθείας, ἐν γεωμετρίᾳ μὲν γεωμετρίας ἀλήθεια, ἐν μουσικῇ δὲ μουσικῆς· κἂν φιλοσοφίᾳ τῇ ὀρθῇ Ἑλληνικὴ εἴη ἂν ἀλήθεια. Μόνη δὲ ἡ κυρία αὕτη ἀλήθεια, ἀπαρεγχείρητος, ἣν παρὰ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ παιδευόμεθα. Τοῦτόν φαμεν (74) τὸν τρόπον μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δραχμῆς, τῷ μὲν ναυκλήρῳ δοθείσης, λέγεσθαι ναῦλον, τῷ δὲ τελώνῃ τέλος· καὶ ἐνοίκιον μὲν τῷ σταθμούχῳ· μισθὸν δὲ τῷ διδασκάλῳ· καὶ τῷ πιπράσκοντι ἀῤῥαβῶνα. Ἑκάστη δὲ εἴτε ἀρετὴ, εἴτε καὶ ἀλήθεια, συνωνύμως καλουμένη, μόνου τοῦ καθ' ἑαυτὴν ἀποτελέσματός ἐστιν αἰτία· κατὰ σύγχρησιν δὲ τούτων γίνεται τὸ εὐδαιμόνως ζῆν· μὴ γὰρ δὴ εὐδαιμονῶμεν πρὸς τὰ ὀνόματα, ὅτ'
B ἂν τὸν ὀρθὸν βίον εὐδαιμονίαν λέγωμεν, καὶ εὐδαίμονα τὸν κεκοσμημένον τὴν ψυχὴν εὐαρέτως (75). Εἰ δὲ καὶ πόῤῥωθεν συλλαμβάνεται φιλοσοφία τῇ πρὸς τὴν ἀλήθειαν εὑρέσει, κατὰ διαφόρους ἐπιβολὰς διατείνουσα ἐπὶ τὴν προσεχῶς ἁπτομένην τῆς ἀληθείας, τὴν καθ' ἡμᾶς εἴδησιν· ἀλλὰ συλλαμβάνεταί γε τῷ λογικῶς ἐπιχειρεῖν ἐσπουδακότι ἀνθάπτεσθαι γνώσεως. Χωρίζεταί τε ἡ Ἑλληνικὴ ἀλήθεια τῆς καθ' ἡμᾶς, εἰ καὶ τοῦ αὐτοῦ μετείληφεν ὀνόματος, καὶ μεγέθει γνώσεως, καὶ ἀποδείξει κυριωτέρᾳ, καὶ θείᾳ δυνάμει, καὶ τοῖς ὁμοίοις. Θεοδίδακτοι (76) γὰρ ἡμεῖς, ἱερὰ ὄντως γράμματα (77) παρὰ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ παιδευόμενοι· ἔνθεν οὐδ' ὡσαύτως κινοῦσι τὰς ψυχὰς, ἀλλὰ διαφόρῳ διδασκαλίᾳ. Εἰ δὲ διαστέλλεσθαι ἡμᾶς διὰ τοὺς φιλεγκλήμονας δεήσει, συναίτιον φιλο-
C σοφίαν (78) καὶ συνεργὸν λέγοντες τῆς ἀληθοῦς καταλήψεως, ζήτησιν οὖσαν ἀληθείας, προπαιδείαν αὐτὴν ὁμολογήσομεν τοῦ γνωστικοῦ, οὐκ αἴτιον τιθέμενοι τὸ συναίτιον· οὐδὲ μὴν τὸ συνεργὸν συνεκτικόν· οὐδ' ὡς οὐκ οὔσης ἄνευ τὴν φιλοσοφίαν (79). Ἐπεὶ σχεδὸν οἱ πάντες ἄνευ τῆς « ἐγκυκλίου παιδείας, » καὶ φιλοσοφίας τῆς Ἑλληνικῆς, οἱ δὲ καὶ ἄνευ γραμμάτων, τῇ θείᾳ καὶ βαρβάρῳ κινηθέντες φιλοσοφίᾳ, δυνάμει (80) τὸν περὶ Θεοῦ διὰ πίστεως παρειλήφαμεν λόγον, αὐτουργῷ σοφίᾳ πεπαιδευμένοι. Ὃ δὲ μεθ' ἑτέρου ποιεῖ, ἀτελὲς ὂν καθ' αὑτὸ ἐνεργεῖν, συνεργόν φαμεν καὶ συναίτιον, ἀπὸ τοῦ συναιτίου αἴτιον ὑπάρχειν (81), ἀπὸ τοῦ ἑτέρῳ συνελθεῖν, αἴτιον γίγνεσθαι ὠνομασμένον· καθ' ἑαυτὸ δὲ μὴ δύνασθαι τὸ ἀποτέλεσμα τὸ κατ' ἀλήθειαν παρέχειν. Καίτοι καὶ
D καθ' ἑαυτὴν ἐδικαίου (82) ποτὲ καὶ ἡ φιλοσοφία τοὺς

✠ P. 377 ED. POTTER, 319 ED. PARIS.

(74) *Τοῦτόν φαμεν*. H. ms. τοῦτον μὲν οὖν φαμεν. Sylburg.

(75) *Εὐαρέτως*. Malim ἐναρέτως.

(76) *Θεοδίδακτοι*. Respicit I Thess. IV, 9 : Αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε.

(77) *Ἱερὰ ὄντως γράμματα*. « Vere sacras » appellat Christianorum « litteras, » ut eas distingueret ab Ægyptiorum, Chaldæorum, Æthiopum, aliorumve litteris, quæ dicebantur quidem, sed vere non erant ἱερὰ γράμματα.

(78) *Συναίτιον φιλ.* Malim cum articulo συναίτιον τὴν φιλοσοφίαν.

(79) *Οὐδ' ὡς οὐκ οὔσης ἄνευ τὴν φιλοσοφίαν*. A. et H., ἄνευ τῆς φιλοσοφίας· ut interpres quoque, « nec perinde ac non sit veritas absque philosophia. » Ego legendum puto, οὐδ' ὡς οὗ οὐκ ἄνευ, τὴν φιλοσοφίαν· id est « neque ut causam sine qua non, statuentes philosophiam, » ut quemadmodum in præcedentibus membris nominata est causa adjuvans, et causa continens; ita hic exprimatur causa sine qua non; sicut infra quoque p. 180, 332, 333. Sylburg.

(80) *Δυνάμει*. Respicere videtur Rom. I, 4 : Τοῦ ὁρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης· I Thess. I, 5 : Τὸ Εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη ἐν λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει, καὶ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ· vel alium locum his consimilem.

(81) *Ὑπάρχειν*. Si quis malit participium ὑπάρχον, per me licet. Sylburg.

(82) *Ἐδικαίου*. Conf. quæ superius dixit auctor, pag. 282 edit. Paris.

Ἕλληνας, οὐκ εἰς τὴν καθόλου δὲ δικαιοσύνην, εἰς ἣν εὑρίσκεται συνεργὸς, καθάπερ καὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος βαθμὸς τῷ εἰς τὸ ὑπερῷον ἀνιόντι, καὶ ὁ γραμματιστὴς τῷ φιλοσοφήσοντι· οὐχ ὡς κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν αὐτῆς ἤτοι ἐλλείπειν τῷ καθόλου Λόγῳ, ἢ ἀναιρεῖσθαι τὴν ἀλήθειαν· ἐπεὶ καὶ ἡ ὄψις συμβάλλεται, καὶ ἡ ἀκοὴ, καὶ ἡ φωνὴ πρὸς ἀλήθειαν· νοῦς δὲ ὁ γνωρίζων αὐτὴν προσφυῶς. Ἀλλὰ τῶν συνεργῶν τὰ μὲν πλείονα, τὰ δ' ἐλάσσονα προσφέρεται δύναμιν. Ἡ γοῦν σαφήνεια συνεργεῖ πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς ἀληθείας· καὶ ἡ διαλεκτικὴ πρὸς τὸ μὴ ὑποπίπτειν ταῖς κατατρεχούσαις αἱρέσεσιν. Αὐτοτελὴς μὲν οὖν καὶ ἀπροσδεὴς ἡ κατὰ τὸν Σωτῆρα διδασκαλία, « δύναμις οὖσα (83) καὶ σοφία τοῦ Θεοῦ· » προσιοῦσα δὲ φιλοσοφία ἡ Ἑλληνικὴ, οὐ δυνατωτέραν ποιεῖ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἀδύνατον παρέχουσα B τὴν κατ' αὐτῆς σοφιστικὴν ἐπιχείρησιν, καὶ διακρουομένη τὰς δολερὰς κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπιβουλὰς, « φραγμὸς (84) » οἰκεῖος (85) εἴρηται καὶ θριγκὸς εἶναι « τοῦ ἀμπελῶνος. » Καὶ ἡ μὲν, ὡς ἄρτος, ἀναγκαία πρὸς τὸ ζῆν, ἡ κατὰ τὴν πίστιν ἀλήθεια· ἡ προπαιδεία δὲ προσοψήματι ἔοικεν καὶ τραγήματι. « Δείπνου (86) δὲ λήγοντος, γλυκὺ τρωγάλιον (87), » κατὰ τὸν Θηβαῖον Πίνδαρον. Ἄντικρυς δὲ ἐξεῖπεν ἡ Γραφή· « Πανουργότερος (88) ἔσται ἄκακος, συνιὼν· ὁ δὲ σοφὸς δέξεται γνῶσιν. » Καὶ « ὁ μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ λαβὼν (89), τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν ζητεῖ, » φησὶν ὁ Κύριος· « ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος αὐτὸν ἀληθής ἐστι, καὶ ἀδικία οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. » Ἔμπαλιν οὖν ἀδικεῖ ὁ σφετερισάμενος τὰ βαρβάρων, καὶ ὡς ἰδίαν (90) αὐχῶν, τὴν ἑαυτοῦ δόξαν C αὔξων, καὶ ψευδόμενος τὴν ἀλήθειαν· οὗτος κλέπτης ὑπὸ τῆς Γραφῆς εἴρηται. Φησὶ γοῦν· « Υἱὲ, μὴ γίνου ψεύστης· ὁδηγεῖ γὰρ τὸ ψεῦσμα πρὸς τὴν κλοπήν. » Ἤδη δὲ ὁ κλέπτης, ὅπερ ὑφελόμενος ἔχει ἀληθῶς ἔχει, κἂν χρυσίον ᾖ, κἂν ἄργυρος, κἂν λόγος, κἂν δόγμα. Ἐκ μέρους τοίνυν ἃ κεκλόφασιν, ἀληθῆ μὲν, στοχαστικῶς δὲ καὶ ταῖς τῶν λόγων ἀνάγκαις ἴσασι, μαθητευθέντες οὖν, καταληπτικῶς ἐπιγνώσονται.

A per se operari nequeat, causam cooperantem et concausam dicimus, ut quod ex conjunctione ac consociatione causæ alterius nomen causæ meruerit, per se autem non possit verum effectum producere. Quanquam per se quoque aliquando Græcos justificabat philosophia, sed non universa ac perfecta justitia, ad quam consequendam cooperatur, velut primus et secundus gradus ei, qui ascendit in cœnaculum; et grammaticus ei, qui est philosophaturus. Non quod, hac sublata, universali Logo 138 desit aliquid, vel perimatur veritas: cum et visus, et auditus, et vox conferat ad veritatem, mens autem sit, quæ eam naturaliter cognoscat. Sed ex iis quidem, quæ cooperantur, alia quidem majorem, alia vero minorem vim adhibent. Perspicuitas itaque cooperatur in traditione veritatis; dialectica, ne prosternamur ab hæresibus, quæ faciunt incursiones, adjuvat. Est autem per se perfecta, et nullius indiga Servatoris doctrina, cum sit « Dei virtus et sapientia; » accedens autem Græca philosophia, veritatem non facit potentiorem; sed cum debiles efficiat sophistarum adversus eam argumentationes, et propulset dolosas adversus veritatem insidias, dicta est « vineæ » apta « sepes » et vallus. Et ea quidem veritas, quæ fide percipitur, tanquam panis necessaria est ad vivendum; quæ autem præcedit disciplina, est obsonio similis et bellariis: « Desinente vero cœna, suavis placentula, » ut ait Pindarus Thebanus. Aperte autem dicit Scriptura: « Astutior erit simplex, intelligens: sapiens autem suscipiet cognitionem [a]. » Et: « Qui a se ipso quidem accepit, gloriam propriam quærit, » inquit Dominus: « qui autem quærit gloriam ejus, qui misit ipsum, verus est, et injustitia non est in ipso [b]. » Contra igitur se injuste gerit, qui sibi usurpavit ea, quæ sunt barbarorum, et tanquam propriam jactans, suam augens gloriam, et ementiens veritatem: is fur dictus est a Scriptura. Dicit itaque: « Fili, ne sis mendax; deducit enim mendacium ad furtum. » Jam autem fur id, quod habet surreptum, vere habet, etiamsi sit aurum, etiamsi ✠ argentum, etiamsi oratio, etiamsi dogma:

✠ P. 378 ED. POTTER, 320 ED. PARIS.

[a] Prov. xxi, 11. [b] Joan. vii, 18.

(83) *Δύναμις οὖσα*. Respicit I Cor. i, 24: Αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι, Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν.

(84) *Φραγμός*. Respicere videtur Matth. xxi, 33: Ἄνθρωπος ἦν τις οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε· vel Isa. v, 1, 2.

(85) *Οἰκεῖος*. Lowthius ait: « Forte legendum οἰκείως. » Mihi nil mutandum videtur.

(86) *Δείπνου*. Refertur inter fragmenta Pindari: Δείπνου δὲ λήγοντος, γλυκὺ τρωγάλιον. Et apud Athenæum lib. xiv, p. 274 Aldinæ edit.: Πίνδαρος δέ ἐστιν ὁ εἰπών· Δείπνου δὲ λήγοντος, γλυκὺ τρωγάλιον, καὶ περὶ παίδ' ἄφθονον βοράν. Interpres Dalechampius: « Ad exitum cœnæ, inquit Pindarus, dulce τρωγάλιον, et puerorum affluentem cibum. » Subaudit περιέθεσαν. Hesychius: Τρωγάλια, τὰ τραγήματα Λάκωνες. Pollux, Τρωγάλια esse dicit nuces, et mespila, et mala punica, et alia ejusmodi. Apud Suidam: Τρωγάλιον, οὕτω τὰ τραγήματα ἐκάλουν οἱ παλαιοί. Paulo post apud eumdem: Τρωκτὰ, τὰ καταχτά, corrige ex manuscripto: τὰ καταβρακτὰ τῶν ὀπωρῶν. Sic pag. 685: « Græcam quoque attingit philosophiam, ut qui sit bellarium, » etc. Collect.

D

(87) *Γλυκὺ τρωγάλιον*. H. ms, γλυκέα τρωγάλια. Sylburg. — Conf. *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. iv, cap. 20.

(88) *Πανουργότερος*. Videtur ea spectare, quæ sunt i cap. Prov.: Ἵνα δῷ ἀκάκοις πανουργίαν, παιδὶ δὲ νέῳ αἴσθησιν καὶ ἔννοιαν: « Ut det simplicibus astutiam: puero autem novo, sensum et cogitationem. » Versus est 4 in Latina, et « audiens sapiens, sapientior erit. » Ad verbum ex Hebræo « addet doctrinam, » id est fiet doctior, cognitionem promovebit. Collect. — Respicit auctor Prov. xxi, 11: Ζημιουμένου ἀκολάστου πανουργότερος γίνεται ὁ ἄκακος, συνιὼν δὲ σοφὸς δέξεται γνῶσιν.

(89) *Λαβών*. Λαλῶν, Joan., ubi mox, οὗτος ἀληθής ἐστιν.

(90) *Ἰδίαν*. Forte ἰδίᾳ, « privatim; » vel, ἰδίοις, « proprio » nempe invento. Sylburg.

Proinde quæ suffurati sunt, partim quidem vera sunt, verum ab illis per conjecturas, et rationum necessitatibus concluduntur : quæ, cum discipuli facti fuerint, cum fiducia ac certitudine agnoscent.

CAPUT XXI.

Ex Moysis aliorumque prophetarum ætate, prolixe cum temporibus Græcorum comparata, ostenditur instituta et leges Judæorum multo esse antiquiora philosophia Græcorum.

Quod vero philosophorum quidem dogmata ab Hebræis surrepta fuerint, tractabimus paulo post. Interea vero, ut methodus postulat, jam dicendum est de temporibus Moysis : unde patebit citra omnem controversiam, Hebræorum philosophiam esse quavis philosophia longe antiquiorem. Ac de iis quidem accurate dictum est a Tatiano in Oratione *Adversus Græcos*. Dictum est autem etiam a Cassiano in primo *Exegeticon* : postulat tamen commentarius, ut nos quoque ea percurramus, quæ in hoc argumentum dicta sunt. Apion itaque grammaticus, qui Plistonices est cognominatus, in quarto *Historiarum Ægypti*, etsi esset infensus Hebræis, utpote genere Ægyptius, adeo ut etiam adversus Judæos librum scripserit, Amosis Ægypti regis mentionem faciens, ejus rerum gestarum testem adducit Ptolemæum Mendesium. Ejus autem verba sic habent : « Evertit autem Amosis Athyriam, qui fuit tempore Inachi Argivi, ut scripsit in *Temporibus*

A Καὶ περὶ μὲν τοῦ παρ' Ἑβραίων τὰ τῶν φιλοσόφων ἐσκευωρῆσθαι δόγματα, μικρὸν ὕστερον διαληψόμεθα· πρότερον δὲ, ὅπερ ἀκόλουθον ἦν, περὶ τῶν κατὰ Μωϋσέα χρόνων ἤδη λεκτέον· δι' ὧν δειχθήσεται ἀναμφηρίστως πάσης σοφίας ἀρχαιοτάτη (91) ἡ κατὰ Ἑβραίους φιλοσοφία. Εἴρηται (92) μὲν οὖν περὶ τούτων ἀκριβῶς Τατιανῷ (93) ἐν τῷ *πρὸς Ἕλληνας* (94)· εἴρηται δὲ Κασιανῷ ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Ἐξηγητικῶν· ἀπαιτεῖ δὲ ὅμως τὸ ὑπόμνημα, καὶ ἡμᾶς ἐπιδραμεῖν τὰ κατὰ τὸν τόπον εἰρημένα. Ἀπίων (95) τοίνυν ὁ γραμματικὸς, ὁ Πλειστονίκης ἐπικληθεὶς, ἐν τῇ τετάρτῃ (96) τῶν *Αἰγυπτιακῶν ἱστοριῶν*· καίτοι φιλαπεχθημόνως πρὸς Ἑβραίους διακείμενος, ἅτε Αἰγύπτιος τὸ γένος, ὡς καὶ κατὰ Ἰουδαίων συντάξασθαι βιβλίον, Ἀμώσιος (97), τοῦ Αἰγυπτίων B βασιλέως, μεμνημένος, καὶ τῶν κατ' αὐτὸν πράξεων μάρτυρα παρατίθεται Πτολεμαῖον (98) τὸν Μενδήσιον· καὶ τὰ τῆς λέξεως αὐτοῦ ὧδε ἔχει· « Κατέσκαψε δὲ τὴν Ἀθυρίαν (99) Ἄμωσις, κατὰ τὸν Ἀρ-

(91) *Ἀρχαιοτάτη*. Græci Christianis objiciebant, eorum religionem ac dogmata nuper inventa, ac proinde falsa esse : unde apologiarum scriptores sæpe ostendunt, Judæorum res, a quibus Christiani originem suam traxerunt, Græcorum philosophia ac historiis omnibus longe vetustiores fuisse. Justinus M. prophetarum Hebræorum scripta asserit esse πρεσβύτερα πάντων τῶν γεγενημένων συγγραφέων, « scriptoribus omnibus vetustiora, » *Apol.* I, pag. 46 edit. Oxon. Idem vero argumentum latius persequitur *Parænes. ad Græc.* p. 62 et seq. Theophilus in principio lib. III *Ad Autolycum* : Λῆρον ἡγῇ τυγχάνειν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, οἰόμενος προσφάτους καὶ νεωτερικὰς εἶναι τὰς παρ' ἡμῖν γραφάς. Διὸ δὴ κἀγὼ οὐκ ὀκνήσω ἀνακεφαλαιώσασθαί σοι, παρέχοντος Θεοῦ, τὴν ἀρχαιότητα τῶν παρ' ἡμῖν γραμμάτων· « Tu quidem arbitraris veritatis sermonem esse nugas : existimans scilicet scripta nostra esse recentia ac nupera. Proinde ego nil cunctabor, Deo juvante, litterarum nostrarum antiquitatem a prima origine repetere. » Ejusdem libri pag. 127 edit. Paris. : Θέλω δέ σοι καὶ τὰ τῶν χρόνων, Θεοῦ παρέχοντος, νῦν ἀκριβέστερον ἐπιδεῖξαι, ἵνα ἐπιγνῷς ὅτι οὐ πρόσφατος, οὐδὲ μυθώδης ἐστὶν ὁ καθ' ἡμᾶς λόγος, ἀλλ' ἀρχαιότερος καὶ ἀληθέστερος ἁπάντων ποιητῶν καὶ συγγραφέων· « Cæterum nunc instituo, Deo juvante, exactius temporum computationem demonstrare, ut cognoscas non esse nuperam, nec fabulosam nostram historiam, sed vetustiorem ac veriorem esse omnibus poetis ac historicis. » Dein p. 137, sub ejusdem libri finem, hæc addit : Τῶν οὖν χρόνων καὶ τῶν εἰρημένων ἁπάντων συνηριθμημένων ὁρᾷν ἔσνι τὴν ἀρχαιότητα τῶν προφητικῶν γραμμάτων, καὶ τὴν θειότητα τοῦ παρ' ἡμῖν λόγου, ὅτι οὐ πρόσφατος ὁ λόγος, οὔ τε μὴν τὰ καθ' ἡμᾶς, ὥς οἴονταί τινες, μυθώδη καὶ ψευδῆ ἐστιν, ἀλλὰ μὲν οὖν ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα· « Ex temporum itaque computatione, et ex reliquis, quæ prædiximus, liquido constare judico, doctrinam et religionem nostram non esse nuperam ; imo, quæ supra dedimus, clare ostendunt litterarum propheticarum antiquitatem, et religionis nostræ divinitatem : quodque ea, quæ nos tradimus, non sint fabulosa et falsa, sed antiquitate et veritate profanorum scriptorum monimenta superent. » Quæ adduxi, ut pateret cur Clemens, aliique veteres apologiarum scriptores in hoc argumento tantopere laborarint. Conf. Lactantius lib. IV, cap. 5.

(92) *Εἴρηται*. Totam hanc pericopen, usque ad hæc verba ὁ Μωϋσῆς ἡμῖν ἀποδέδεικται πρεσβύτερος, Eusebius in suæ *Præparat. evangelicæ* lib. X, c. 12, transtulit p. 496 et seq.

(93) *Τατιανῷ*. Hæc in Tatiano exstant p. 125 et seq. edit. Oxon. Porro Τιχιανῷ habet Eusebii codex ms. in collegio D. Joannis Baptistæ asservatus.

C (94) *Πρὸς Ἕλληνας*. Πρὸς τοὺς Ἕλληνας, cum articulo, Euseb., ubi mox Κασσιανῷ, geminato σ, ut apud Latinos. SYLBURG.

(95) *Ἀπίων*. Apionem citat etiam Tertullianus in *Apologetico adversus gentes*, c. 19, in quem locum Pamelius scribens monet Plinium lib. XXXVII, c. 5, ejus meminisse. « Apion, inquit, cognomento Plistonices, paulo ante scriptum reliquit, esse etiam nunc in Labyrintho Ægypti colossæum Serapim. » Justinus *Orat. adhortatoria ad gentes*, eum dicit Posidonii filium, et Africanus apud Eusebium lib. III *Præpar.*, cap. 3, diligentissimum historiæ perscrutatorem. Ptolemæum etiam Mendesium et Mendetis sacerdotem testem laudant Tatianus, Justinus, et Africanus apud Eusebium. COLLECT. — Conf. etiam de Apione Tatianus cap. 59 ; A. Gellius lib. V, cap. 14, et lib. VII, cap. 8 ; *Recognitiones* Clementis lib. X, c. 52, quæque ibi adnotavit Cotelerius.

(96) *Τετάρτῃ*. Apionis de rebus Ægyptiacis πέντε D εἰσὶ γραφαί, « quinque sunt libri, » inquit Tatianus. Ille autem fuit, adversus quem Josephus Judæorum gentem defendit.

(97) *Ἀμώσιος*. Regem hunc Justinus, Theophilus, aliique Ἄμασιν vocant. Ἀμωσίου, cod. Joan. Clemens Tatianum sequitur, qui eum Ἄμωσιν vocat.

(98) *Πτολεμαῖον*. Conf. iterum Justinus in *Parænes.*, Tatianus, etc.

(99) *Ἀθυρίαν*. Ἀούαριν, Euseb. Οὐάρην, cod. Joan. Μαρίαν hodiernus Tatianus pag. 130, sed Eusebius ejus verba recitans, Αὔαριν· quod nomen

γεῖον γενόμενος Ἴναχον, ὡς ἐν τοῖς *Χρόνοις* ἀνέγραψεν ὁ Μενδήσιος Πτολεμαῖος. » Ὁ δὲ Πτολεμαῖος (1) οὗτος ἱερεὺς μὲν ἦν· τὰς δὲ τῶν Αἰγυπτίων βασιλέων πράξεις ἐν τρισὶν ὅλαις ἐκθέμενος βίβλοις, κατὰ Ἄμωσίν φησιν Αἰγύπτου (2) βασιλέα, Μωϋσέως ἡγουμένου, γεγονέναι Ἰουδαίοις τὴν ἐξ Αἰγύπτου πορείαν. Ἐξ ὧν συνῶπται, κατὰ Ἴναχον ἠκμακέναι τὸν Μωϋσέα. Παλαίτερα δὲ τῶν (3) Ἑλληνικῶν τὰ Ἀργολικά, τὰ ἀπὸ Ἰνάχου λέγω, ὡς Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς ἐν τοῖς *Χρόνοις* διδάσκει. Τούτων δὲ τεσσαράκοντα (4) μὲν γενεαῖς νεώτερα τὰ Ἀττικά, τὰ ἀπὸ Κέκροπος τοῦ διφυοῦς δὴ καὶ αὐτόχθονος, ὥς φησι κατὰ λέξιν ὁ Τατιανός· ἐννέα δὲ τὰ Ἀρκαδικά, τὰ ἀπὸ Πελασγοῦ· λέγεται δὲ καὶ οὗτος αὐτόχθων· τούτων δὲ ἄλλα πεντήκοντα δυοῖν νεώτερα (5), τὰ Φθιωτικά, τὰ (6) ἀπὸ Δευκαλίωνος. Εἰς δὲ τὸν χρόνον τῶν Τρωϊκῶν ἀπὸ Ἰνάχου γενεαὶ μὲν εἴκοσιν ἢ πλείους (7) διαριθμοῦνται· ἔτη δέ, ὡς ἔπος

A Mendesius Ptolemæus. » Hic autem Ptolemæus, ✠ fuit quidem sacerdos: regum autem Ægypti res gestas tribus libris exponens, dicit tempore Amosis, Ægypti regis, Moyse duce, Judæos exiisse ex Ægypto. Ex quibus cernitur, Moysen floruisse tempore Inachi. Ex rebus autem Græcis, sunt antiquiores Argolicæ, eæ inquam, quæ ducunt originem ab Inacho, ut docet Dionysius Halicarnassensis in *Temporibus*. His autem, quatuor generationibus sunt res Atticæ recentiores, quæ ducunt originem a Cecrope diphye et indigena, ut iisdem verbis dicit Tatianus; novem vero, res Arcadicæ a Pelasgo; dicitur autem hic quoque fuisse indigena. His autem sunt aliæ, quinquaginta duabus recentiores, nempe Phthioticæ, quæ a Deucalione. Ad B tempus autem rerum Trojanarum ab Inacho, generationes viginti vel plures numerantur; sunt autem anni, ut ita dicam, quadringenti et ultra. Jam

✠ P. 379 ED. POTTER, 321 ED. PARIS.

etiam retinet in iis quæ ex Josepho transtulit, in suæ *Præpar. evang.* lib. x, cap. 13, pag. 501. Ἄβαριν eum Josephus vocat, quod propter similem sonum β et υ idem fere est ac Αὔαριν. Hinc patet, Clementis Ἀθυρίαν, et Tatiani Μαρίαν mutandum esse in Αὔαριν, vel Ἄβαριν, vel, si placeat, Ἀούαριν.

(1) *Ὁ δὲ Πτολεμαῖος*. Tatianus pag. 129: Αἰγυπτίων δέ εἰσιν αἱ ἐπ' ἀκριβὲς χρόνων ἀναγραφαί, καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς πραγμάτων ἑρμηνεύς ἐστι Πτολεμαῖος, οὐχ ὁ βασιλεύς, ἱερεὺς δὲ Μένδητος. Οὗτος τὰς τῶν βασιλέων πράξεις ἐκτιθέμενος, κατ' Ἄμωσιν, βασιλέα Αἰγύπτου, γεγονέναι Ἰουδαίοις φησὶ τὴν ἐξ Αἰγύπτου πορείαν εἰς ἅπερ ἦλθον χωρία, Μωϋσέως ἡγουμένου. Λέγει δὲ οὕτως· Ὁ δὲ Ἄμωσις ἐγένετο κατ' Ἴναχον βασιλέα· « Exstant etiam C annales Ægyptiorum diligentissime concinnati, et rerum in eis contentarum interpres est Ptolemæus, non quidem rex, sed Mendesius sacerdos. Is ubi regum gesta narrat, sub Amasi, Ægyptiorum rege, Judæos ex Ægypto migrasse testatur in suam regionem Moysem ducem secutos; sic autem scribit: Amasis fuit tempore regis Inachi. » Origenes, *Contra Celsum* lib. IV, pag. 167, ait Moysem tradi ὑπό τινων Ἑλληνικῶν συγγραφέων κατὰ χρόνους γεγονέναι Ἰνάχου τοῦ Φορωνέως· « a quibusdam Græcis historicis, fuisse temporibus Inachi, Phoronei filii. » Tertullianus, *Apol.* cap. 19: « Si quem audistis interim Moysem, Argivo Inacho pariter ætate est. » Idem tradit Clemens infra pag. 335; Justinus etiam martyr *Parænes. ad Græcos* p. 62, et Theophilus *Ad Autolycum* lib. III, p. 129. Cæterum Eusebius, in principio præfationis *Canonis Chronici*, hunc Clementis locum respexit: Μωϋσέα γένος Ἑβραῖον, προφητῶν ἁπάντων πρῶτον, ἀμφὶ τοῦ Σωτῆρος, λέγω δὲ τοῦ Χριστοῦ, ἀμφί τε τῆς τῶν ἐθνῶν D δι' αὐτὸν θεογνωσίας χρησμοὺς καὶ λόγια θεῖα γραφῇ παραδεδωκότα, τοῖς χρόνοις ἀκμάσαι κατὰ Ἴναχον εἰρήκασιν ἄνδρες ἐν παιδεύσει γνώριμοι, Κλήμης, Ἀφρικανός, Τατιανός, τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου· τῶν τε ἐκ περιτομῆς, Ἰώσηππος καὶ Ἰοῦστος, ἰδίως ἕκαστος τὴν ἀπόδειξιν ἐκ παλαιᾶς ὑποσχόντες ἱστορίας. Ἴναχον δὲ τῶν Ἰλιακῶν ἔστησαν ἑπτακοσίοις πρεσβεύειν. Sed quid sibi vult ἑπτακοσίοις, « septingentis » annis? Etenim Clemens mox dixit, Inachum Trojæ tempora præcessisse εἴκοσι γενεάς, « viginti ætates: » vel ἔτη τετρακόσια, « annos quadringentos. » Ei consentit Tatianus pag. 131: Ὁ δὲ ἀπ' Ἰνάχου χρόνος ἄχρι τῆς Ἰλίου ἁλώσεως ἀποπληροῖ γενεὰς εἴκοσι. Paulo post, pag. 132: Διόπερ εἰ κατὰ Ἴναχον πέφηνεν Μωϋσῆς γεγονώς, πρεσβύτερός ἐστι τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι τετρακοσίοις. Porro si γενεά designet annos 19 aut 20, ut quandoque accipi solet, tum εἴκοσι γενεαί, « viginti ætates, » exhibebunt « annos quadringentos, » qui Tatiani ac Clementis numerus est. Quod si γενεαί tres annos centum includant, tum γενεαί εἴκοσι καὶ μία, « ætates viginti et una, » Eusebianum « annorum septingentorum » numerum edent. Quod vero γενεά hoc sensu usurpatum fuerit, ipse Clemens paulo infra testatur, p. 335: Εἰς μέντοι τὰ ἑκατὸν ἔτη τρεῖς ἐγκαταλέγονται γενεαί· « Ad centum annos recensentur tres ætates. » Atque hinc orta fuisse videtur de numero annorum dissensio.

(2) *Φησὶν Αἰγ.* Φησὶ τὸν Αἰγ., Euseb.

(3) *Παλαίτερα δὲ τ.* Παλαίτερα (παλαιότερα, cod. Joan.) δὲ τῶν Ἑλληνικῶν μνημονεύεσθαι (μνημονεύεται, Joan.) τὰ Ἀργολικά, τὰ ἀπὸ Ἰνάχου λέγω, Διονύσιος ὁ Ἁλ. Euseb.

(4) *Τεσσαράκοντα*. Sic Clemens et Eusebius Græce. Hervetus τέσσαρσι, « quatuor, » quia quatuor tantum Argivorum reges enumerat Tatianus ab Inacho ad Triopam, cujus tempore fuit Cecrops. Rursus: « His autem sunt aliæ 15, » in libro Clementis erat, τούτων δὲ ἄλλα πεντήκοντα δυοῖν νεώτερα, in libro Eusebii, τούτων δὲ ἄλλων δυοῖν νεώτερα. Postremo quod paulo post est, « generationes quidem viginti vel plures, » in Græco Eusebii fuit, γενεαὶ μὲν εἴκοσιν ἢ μιᾷ πλείους, « generationes viginti, aut una plures, » cum tamen Trapezuntius verterit tantum, « generationes 20 connumerentur. » Atque annis quidem quadringentis antiquiorem esse Iliacis temporibus Moysem vult Tatianus, si quidem Inachi sit ætate Moyses, ut et ait Tertullianus in *Apologetico* cap. 19; verum Eusebius in *Chronicis*, ut in illum Tertulliani locum scribens Pamelius admonet, tempore Cecropis eum floruisse tradit, non Inachi, magisque cum historia convenit. Lege D. Augustinum lib. XVIII *De civit. Dei*, cap. 8. Collect.

(5) *Τούτων δὲ ἄλλα πεντήκοντα δυοῖν ν.* Euseb., τούτων δὲ ἄλλων δυοῖν ν. Vera fortasse lectio est, τούτων δὲ ἄλλοις πεντήκοντα δυσὶ νεώτερα τὰ Φθ. ut ν in ἄλλων sit numeralis nota, πεντήκοντα videlicet, et hic sit sensus: « His autem, aliis quinquaginta duabus generationibus recentiora sunt Phthiotica. » Interpres pro numero isto πεντήκοντα δυοῖν, reponit minorem πεντεκαίδεκα, « quindecim: » et paulo ante, τέσσαρσι pro τεσσαράκοντα quod e supputatione colligi adnotat. Sylburg. — Certe πεντήκοντα ferri non potest: nam si Clemens ab Inacho numerat « viginti » vel paulo plura sæcula ad Trojæ tempora, quomodo inter Pelasgum, qui Inacho posterior, et Deucalionem, qui Trojæ temporibus longe prior erat, intercedere possunt sæcula quinquaginta duo?

(6) *Τά.* Abest ab Euseb.

(7) *Εἴκοσιν ἢ πλείους.* Scribe ex Eusebio, εἴκο-

vero res quoque Assyriorum videbuntur rebus Græcis multis annis antiquiores, ex iis quæ dicit Ctesias, tricesimo secundo movit Moyses ex Ægypto, tempore Amosis Ægyptii, et Inachi Argivi. Fuit autem in Græcia, tempore quidem Phoronei, qui fuit post Inachum, inundatio, quæ fuit ✠ tempore Ogygis, et regnum Sicyonium, primi quidem Ægialei, deinde Europis; deinde Telchinis, et regnum Cretis in Creta. Acusilaus enim dicit Phoroneum fuisse primum hominem. Unde etiam auctor *Phoronidis* dixit eum fuisse « patrem mortalium hominum. » Hinc Plato in *Timæo*, secutus Acusilaum, scribit : « Et cum vellet eos aliquando inducere, ut dicerent de rebus antiquis hujus civitatis, aggreditur dicere, quæ sunt antiquissima, de Phoroneo, qui dictus est primus, et de Neobe, et quæ fuerunt post diluvium. » Tem-

A εἰπεῖν, τετρακόσια, καὶ πρόσω. Εἰ δὲ τὰ Ἀσσυρίων (8) πολλοῖς ἔτεσι (9) πρεσβύτερα τῶν Ἑλληνικῶν, ἀφ' ὧν (10) Κτησίας λέγει, φανήσεται, τῷ δευτέρῳ καὶ τριακοστῷ ἡ Μωϋσέως, κατὰ Ἄμωσιν τὸν Αἰγύπτιον καὶ κατὰ Ἴναχον (11) τὸν Ἀργεῖον, ἐξ Αἰγύπτου κίνησις. Ἦν δὲ κατὰ τὴν Ἑλλάδα, κατὰ μὲν Φορωνέα τὸν μετ' Ἴναχον, ὁ ἐπὶ Ὠγύγου (12) κατακλυσμὸς, καὶ ἡ ἐν Σικυῶνι βασιλεία, πρώτου μὲν Αἰγιαλέως, εἶτα Εὔρωπος, εἶτα Τελχῖνος· καὶ ἡ Κρητὸς ἐν Κρήτῃ. Ἀκουσίλαος γὰρ Φορωνέα πρῶτον ἄνθρωπον (13) γενέσθαι λέγει· ὅθεν καὶ ὁ τῆς *Φορωνίδος* ποιητὴς εἶναι αὐτὸν ἔφη « πατέρα θνητῶν ἀνθρώπων. » Ἐντεῦθεν ὁ Πλάτων (14) ἐν *Τιμαίῳ*, κατακολουθήσας Ἀκουσιλάῳ, γράφει· « Καί ποτε (15) προαγαγεῖν βουληθεὶς αὐ-
B τοὺς περὶ τῶν ἀρχαίων εἰς λόγους τῶν τῇδε τῇ πόλει, τὰ ἀρχαιότατα (16) λέγειν ἐπιχειρεῖ (17), περὶ

✠ P. 380 ED. POTTER.

σιν ἢ μιᾷ πλείους. Cujus correctionis ratio e superiori nota petenda est : qua dictum est sæcula XXI annos CD comprehendere.

(8) *Εἰ δὲ τὰ Ἀσσ.* Mancus est hic locus, quem ita potes Eusebii ope restituere : Εἰ δὲ τὰ Ἀσσυρίων πολλοῖς ἔτεσι πρεσβύτερα τῶν Ἑλληνικῶν Κτησίας λέγει, φανήσεται τῷ δευτέρῳ καὶ τεσσαρακοστῷ ἔτει τῆς Ἀσσυρίων ἀρχῆς, τῆς δὲ Βηλούχου τοῦ ὀγδόου δυναστείας τῷ δευτέρῳ καὶ τριακοστῷ, ἡ Μωϋσέως, etc. « Quod si res Assyriorum multis annis antiquiores Græcis Ctesias dicit, Moysem ex Ægypto movisse quadringentesimo secundo anno imperii Assyriorum, trigesimo scilicet ac secundo regni Belochi octavi constabit, apud Ægyptios Amosi, Inacho apud Argivos regnante. » Belochum Assyriorum regem VIII reperies in *Chronicis* Eusebii ad annum mundi 3410, quanquam paulo ante quam regnaret Amasis, et paulo post Inachum. COLLECT.

(9) *Ἔτεσι.* Abest a ms. Joan.

(10) *Ἀφ' ὧν.* Abest ab Euseb.

(11) *Κατὰ Ἴναχον.* Georgius Syncellus . Κατὰ Ἴναχον, πρῶτον Ἄργους βασιλέα, καθ' ὃν καὶ πάντες, οἵ τε ἐκ περιτομῆς, οἵ τε ἐκ χάριτος, ἱστορικοὶ, Ἰώσηπος καὶ Ἰοῦστος, Κλήμης ὁ ἱερὸς Στρωματεὺς, Τατιανός τε καὶ Ἀφρικανὸς, συνομολογοῦσι γεννηθῆναι Μωϋσέα, καὶ κατὰ Φορωνέα, τὸν Ἰνάχου παῖδα καὶ Νιόβης, ἀκμάσαι. « Tempore Inachi, primi Argivorum regis, sub quo omnes, tum Judæi, tum Christiani, historici, Josephus et Justus, Clemens sanctus *Stromatum* scriptor, Tatianus et Africanus consentiunt natum fuisse Moysem, floruisse autem sub Phoroneo, Inachi et Niobes filio. »

(12) *Ὁ ἐπὶ Ὠγύγου.* Hæc respexit Eusebius in *Chronico*, p. 25, veteres Argivorum reges enumerans : Ὁ ἐπὶ Ὠγύγου παλαιότατος παρ' Ἕλλησιν ἱστορούμενος ἐν τῇ Ἀκτῇ, τῇ νῦν Ἀττικῇ, κατακλυσμὸς τούτοις γέγονε τοῖς χρόνοις. Διαφόρως γὰρ ἱστορεῖται, τῶν μὲν Φορωνέως, τῶν δὲ ἐπὶ Ἄπιδος λεγόντων. Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ἀπ' Αἰγύπτου πορεία τοῖς ἱστορικοῖς οὕτω φέρεται διαφόρως κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, τῷ ἐπὶ Ὠγύγου κατακλυσμῷ. Συμφωνοῦσι δὲ τούτοις ἐν τούτῳ καὶ Ἰώσηππος καὶ Ἰοῦστος, Ἰουδαῖοι ἱστορικοὶ, καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου Κλήμης ὁ Στρωματεὺς καὶ Ἀφρικανός· « His temporibus in Acte, quæ nunc Attica dicitur, contigit Ogygi diluvium ex iis, quæ Græci memorant, antiquissimum. Hoc porro quidam ad Phoronei, quidam ad Apidis tempora referunt. Similiter profectio ex Ægypto, coæva cum esset Ogygio diluvio, diversimode memorata est ab historicis. Quibus in hoc consentiunt, e Judæis Josephus et Justus, e nostris autem Clemens, *Stromatum* scriptor, et Africanus. » Hic porro Clemens Tatianum sequitur, qui hæc dicit pag. 132 : Κατὰ γὰρ Φορωνέα, τὸν μετ' Ἴναχον, μνημονεύεται παρ' Ἀθηναίοις Ὤγυγος, ἐφ' οὗ κατακλυσμὸς ὁ πρῶτος· « Nam tempore Phoronei, qui Inacho successit, memoratur apud Athenienses fuisse Ogygus, sub quo primum diluvium. »

(13) *Πρῶτον ἄνθρωπον.* Πρῶτον ἀνθρώπων, Eus.

(14) *Ὁ Πλάτων.* Hæc in *Timæo*, pag. 1043, de Solone agens, dicit Plato : Οἷ δὲ Σόλων ἔφη πορευθεὶς, σφόδρα τε γενέσθαι παρ' αὐτοῖς ἔντιμος, καὶ δὴ καὶ τὰ παλαιὰ ἀνερωτῶν τοὺς μάλιστα περὶ ταῦτα τῶν ἱερέων ἐμπείρους, σχεδὸν οὔτε αὑτὸν, οὔτε ἄλλον Ἕλληνα οὐδένα οὐδὲν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, εἰδότα περὶ τῶν τοιούτων ἀνευρεῖν· καί ποτε προαγαγεῖν βουληθεὶς αὐτοὺς περὶ τῶν ἀρχαίων εἰς λόγους τῶν τῇδε, τὰ ἀρχαιότατα λέγειν ἐπιχειρεῖν, περὶ Φορωνέως τε,
C τοῦ πρώτου λεχθέντος, καὶ Νιόβης, καὶ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν αὖ περὶ Δευκαλίωνος καὶ Πύῤῥας ὡς διεγένοντο μυθολογεῖν, καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν γενεαλογεῖν· « Quo (ad Sain, Ægypti urbem) Solon profectum honorifice se acceptum fuisse, referebat. Et cum de vetustatis memoria ab illis sacerdotibus, qui in hac re cæterorum peritissimi, quæsisset, expertum se esse dicebat, neque seipsum, neque alium Græcorum quemquam cognitionem antiquitatis ullam habere : quandoque vero coram sacerdotibus, ut eos ad sua narranda provocaret, de antiquissimis illis Græciæ gestis rebus verba fecisse, Phoroneo primo et Niobe, postque inundationem mundi de Deucalione et Pyrrha, eorumque posteritate, et de temporibus, quibus singula contigerunt. » Mox, Ἀκουσιλίχῳ pro Ἀκουσιλάῳ, cod. Joan. mendose.

(15) *Καί ποτε.* De Solone hæc intellige : « Qui voluit Ægyptios sacerdotes provocare in sermones (ut vertit Hieronymus in *Chronicis* ad ann. mundi
D 3390) de temporibus antiquorum, quæ cuique civitati apud veteres accidissent, de Phoroneo qui primus hoc nomine appellatus est, et Niobe, et his qui post diluvium fuere, » etc. Quo ex loco fortasse augeri, una voce posset Plato, apud quem legis, εἰς λόγους τῶν τῇδε, τὰ ἀρχαιότατα λέγειν, ut apud Clementem, τῇδε τῇ πόλει ἀρχαιότατα, et apud Eusebium, « cuique civitati. » Sic enim tres manuscripti habent. Acusilaum citat Plato in *Convivio*; Suidas Argivum fuisse tradit, historicum antiquissimum, qui genealogias scripsit ex æneis tabulis, quas pater ejus fodiens casu offenderat. COLLECT.

(16) *Τῇδε τῇ πόλει, τὰ ἀρ.* Τῇ δὲ τῇ πολιτείᾳ ἀρ. cod. Joan. mendose. Porro τῇ πόλει, quod apud Platonem non occurrit, a Clemente, qui hæc de urbe Athenarum dicta fuisse existimabat, adjectum videtur. Vigerus autem ad Eusebium hæc adnotavit : « τῇ πόλει irreptitias voces expunge, quas Plato non habet. Tantum post λόγους distinguendum

(17) *Λέγειν ἐπιχειρεῖ.* E Platone et Eusebio

Φορωνέως τε τοῦ πρώτου λεχθέντος, καὶ Νεώβης (18), καὶ τὰ μετὰ τὸν κατακλυσμόν. » Κατὰ δὲ Φόρβαντα Ἀκταῖος, ἀφ' οὗ Ἀκταία ἡ Ἀττική· κατὰ δὲ Τριόπαν, Προμηθεὺς, καὶ Ἄτλας, καὶ Ἐπιμηθεὺς, ὁ καὶ διφυὴς Κέκροψ, καὶ Ἰνώ (19). Κατὰ δὲ Κρότωπον (20), ἡ ἐπὶ Φαέθοντος ἐκπύρωσις (21)· καὶ ἡ ἐπὶ Δευκαλίωνος (22) ἐπομβρία· κατὰ δὲ Σθένελον (23), ἥ τε Ἀμφικτυόνος (24) βασιλεία· καὶ ἡ εἰς Πελοπόννησον Δαναοῦ παρουσία· καὶ ὑπὸ Δαρδάνου (25) τῆς Δαρδανίας κτίσις (26),

Ὃν πρῶτον,

φησὶν Ὅμηρος,

Τέκετο νεφεληγερέτα Ζεύς·

ἥ τε ἐκ Κρήτης εἰς Φοινίκην ἀνακομιδή· κατὰ δὲ Λυγκέα, τῆς Κόρης ἡ ἁρπαγή· καὶ ἡ τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι τεμένους καθίδρυσις· Τριπτολέμου τε γεωργία, καὶ ἡ Κάδμου εἰς Θήβας παρουσία· Μίνωός τε βασιλεία· κατὰ δὲ Προῖτον, ὁ Εὐμόλπου πρὸς Ἀθηναίους πόλεμος· κατὰ δὲ Ἀκρίσιον, Πέλοπος ἀπὸ Φρυγίας διάβασις, καὶ Ἴωνος εἰς Ἀθήνας ἄφιξις, καὶ ὁ δεύ-

A pore autem Phorbantis fuit Actæus, a quo Actæa Attica. Tempore autem Triopæ, Prometheus, et Atlas, et Epimetheus, et diphyes Cecrops, et Ino. Tempore autem Crotopi, Phaethontis inflammatio, et Deucalionis inundatio. Tempore autem Stheneli, et regnum Amphictyonis, et Danai in Peloponnesum adventus, et Dardaniæ a Dardano ædificatio:

A Jove qui genitus,

inquit Homerus,

✠ *Novit qui cogere nubes:*

et ex Creta in Phœniciam deductio. Tempore autem Lyncei, Proserpinæ raptus, et exstructio templi, quod est in Eleusine, et Triptolemi agricultu-
B ra, et Cadmi Thebas adventus, et regnum Minois. Tempore autem Prœti, bellum Eumolpi adversus Athenienses. Tempore autem Acrisii, Pelopis ex
139 Phrygia transitus, Ionis Athenas adventus, et

✠ P. 381 ED. POTTER, 321 ED. PARIS.

dum nonnihil. Ait enim Solonem, ut in eam de rebus antiquis disputationem Ægyptios sacerdotes pelliceret, de Græcanica antiquitate sermonem injecisse. Sunt qui τῇδε accipiant pro ἐκεῖ, sed perperam. Locum integrum Serranus misere depravavit. »

scribendum λέγειν ἐπιχειρεῖν, subintellecto ἔφη, quod apud Platonem præcedit. Id vero aliquis non advertens, post Eusebii tempora, scripsisse videtur λέγειν ἐπιχειρεῖ, constructionis gratia. Quo factum etiam, ut in cod. Joan. λέγει ἐπιχειρεῖν scriberetur.

(18) *Νεώβης*. Scribe ex Platone et Eusebio Νιόβης. Erat enim Niobe dicta Phoronei filia. Dionysius Halicarnass. lib. I: Φορωνέως γὰρ Νιόβη γίνεται. Conf. Eusebius in *Chron.* p. 25.

(19) *Ἰνώ*. Legendum est « Io, » non « Ino, » nam et paulo infra dicitur « Io » fuisse tempore « Triopæ. » Collect. — Quinetiam Ἰώ e Clemente scribit Eusebius. Eamdem lectionem defendit is, a quo Clemens hæc accepit, Tatianus p. 132: Κατὰ δὲ Φόρβαντα Ἀκταῖος, ἀφ' οὗ καὶ Ἀκταία ἡ Ἀττική· κατὰ Τριόπαν Προμηθεὺς, καὶ Ἐπιμηθεὺς, καὶ Ἄτλας, καὶ ὁ διφυὴς Κέκροψ, καὶ ἡ Ἰώ· « Tempore Phorbantis fuit Actæus, a quo Actæa dicta est Attica: tempore autem Triopæ, Prometheus, et Epimetheus, et Atlas, et duplicis naturæ Cecrops, et Io. »

(20) *Κρότωπον*. Mendose apud Tatianum ipsum legitur, κατὰ δὲ Κέκροπα ἡ ἐπὶ τοῦ Φαέθοντος pro κατὰ δὲ Κρότωπον· nam ita exscripsit ex Tatiano Clemens, et ex Clemente Eusebius. Cæterum apud Eusebium in *Chron.* legendum esse « Triopas » non « Troypbas, » admonuit jamdudum P. Leopardus lib. IV, c. 9, quod et manuscripti confirmant. Collect. — Quinetiam Fronto Ducæus in Tatianum adnotavit, Κρότωπον ibi pro Κέκροπα ex Eusebio ac Clemente substitui debere. Ad hæc accedit, quod paulo infra pag. 335 Clemens iterum dixerit, Deucalioneum diluvium, et Phaethontis incendium κατὰ Κρότωπον συμβῆναι, « Crotopi tempore contigisse. » Si quis autem Κέκροπα malit, is Eusebium auctorem habeat, qui in proœm. *Can. Chronici* e Tatiano ac Clemente hæc refert: Πρῶτος Κέκροψ ... ὁ διφυὴς ... κατὰ δὲ τοῦτον καὶ Μωϋσῆς παρ' Ἑβραίοις ἐγνωρίζετο, ὡς κατὰ καιρὸν ἐπιδείξομεν, ἐφ' οὗ ὁ ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμὸς ἐν Θεσσαλίᾳ, ἥ τε ἐπὶ Φαέθοντος ἐκπύρωσις ἐν Αἰθιοπίᾳ· « Primus fuit Cecrops diphyes; cujus tempore apud Hebræos inclaruit Moyses, ut suo tempore ostendemus: et sub eodem contigit in Thessalia Deucalioneum diluvium, et in Æthiopia Phaethontis incendium. » Eadem occurrunt in *Epitome regum Atheniensium*, et in *Ἱστοριῶν συναγωγῆς* pag. 361, a Scaligero translata sunt.

(21) *Ἐκπύρωσις*. Πύρωσις, cod. Joan.

(22) *Καὶ ἡ ἐπὶ Δ.* Articulum ἡ ex Eusebio et Tatiano restitui.

(23) *Σθένελον*. Σθένελον legitur apud Clem. et Tatianum, cujus hæc sunt, apud Eusebium duobus locis κατὰ δὲ Σθενέλαον, « tempore autem Sthenelai; » et in catalogo regum Argivorum Tatianus ipse duos Sthenelaos enumerat. In *Chronico* Eusebii ad annum mundi 3715, non « Sthenelus, » sed « Sthenelaus » legendum est. Quod vero sequitur: « A Jove
C qui genitus, » est Homeri versus a Clemente verbis Tatiani additus, ὃν πρῶτον τέκετο ν. Ζ.

Qui primus Jove natus, amat qui cogere nubes.

Habes deinde in Græco Clementis, ἥ τε ἐκ Κρήτης εἰς Φοινίκην ἀνακομιδή, apud Tatianum vero, ἥ τε ἐκ Φοινίκης τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Κρήτην ἀνακομιδή. Ejus interpres vertit: « Et Europæ ex Phœnicia in Cretam restitutio. » Apud Euseb. pag. 190, sic legimus ut apud Tatianum, Trapezuntius tamen vertit: « Et Europa ex Phœnicia rapta fuerat, » at pag. 292 ut apud Clementem. Certe raptam ex Phœnicia in Cretam constat Europam a Jove, ut scribit Euseb., regnante Danao, Sthenelai successore. Porro Cadmum exstitisse Lyncei tempore, Eusebius quoque in *Chronicis* testis est, qui Argivorum rex fuit undecimus, sed inibi fœdus est error in impressis, « Armenia capta a Cadmo, » P. Pithœi vetus codex, « Armonia capta, » Victorinus, « Hermiona rapta a Cadmo; » vera lectio est, « Harmonia rapta a Cadmo. » Filia fuit Veneris,
D ut fabulæ tradunt. Hoc eo addidi, quod ex nostris chronologis quidam aliam quamdam regionem viciniorem Bœotiæ, quam sit Armenia, substituat. Collect.

(24) *Ἀμφικτυόνος*. Ἀμφικτύονος, Euseb., accentu in penult. retracto. Sylburg.

(25) *Καὶ ὑπὸ Δαρδ.* Καὶ ἡ ὑπὸ Δαρδ. Euseb., ut mox, ἡ Τριπτολέμου γεωργ. Euseb. Tatian. Dein, Μίνωός τε ἡ βασιλ. Item, ἡ Πέλοπος ... διάβασις καὶ Ἴωνος εἰς τὰς Ἀθήν. Tatian. Respicit autem Clemens Homeri *Iliad.* Υ, vers. 215:

Δάρδανον αὖ πρῶτον τέκετο νεφεληγερέτα Ζεύς·
Κτίσσε δὲ Δαρδανίην, ἐπεὶ οὔπω Ἴλιος ἱρή.

Dardanum quidem primum genuit nubes cogens Jupiter.
Condidit et is Dardaniam: neque enim jam tum erat Ilios sacra.

(26) *Κτίσις*. Κτῆσις, cod. Joan., perperam.

secundus Cecrops, et Persei et Bacchi res gestæ, et Orpheus et Musæus. Octavo decimo autem anno regni Agamemnonis captum est Ilium, regnante Demophonte, Thesei filio, anno primo, duodecimo mensis Thargelionis, ut ait Dionysius Argivus; Ægias autem et Dercylus in tertio, octavo mensis Panemi desinentis; Hellanicus enim dicit duodecimo mensis Thargelionis; et nonnulli eorum qui *Attica* scripserunt, octavo desinentis, postremo anno regnante Menestheo, in plenilunio.
τικὰ συγγραφαμένων, ὀγδόῃ φθίνοντος, βασιλεύοντος

Noctis quidem erat medium,

inquit is, qui *Parvam* fecit *Iliadem,*

Et splendebat lucida luna:

alii autem eodem die Scirophorionis. Theseus autem, qui erat æmulator Herculis, est rebus Trojanis una generatione antiquior. Tlepolemi itaque, qui fuit filius Herculis, meminit Homerus, quod in Ilium militaverit. Ostenditur ergo Moysem fuisse antequam Bacchus referretur in deos, annis sexcentis quatuor: siquidem in deos refertur trigesimo se-

A τερος (27) Κέκροψ, αἵ τε Περσέως καὶ Διονύσου πράξεις, Ὀρφεύς τε καὶ Μουσαῖος (28). Κατὰ δὲ τὸ ὀκτωκαιδέκατον ἔτος τῆς Ἀγαμέμνονος βασιλείας, Ἴλιον (29) ἑάλω, Δημοφῶντος τοῦ Θησέως βασιλεύοντος Ἀθήνησι τῷ πρώτῳ ἔτει, Θαργηλιῶνος μηνὸς δευτέρᾳ ἐπὶ δέκα (30), ὥς φησι Διονύσιος ὁ Ἀργεῖος· Αἰγίας (31) δὲ καὶ Δερκύλος, ἐν τῇ τρίτῃ μηνὸς Πανήμου, ὀγδόῃ φθίνοντος· Ἑλλάνικος γὰρ (32) δωδεκάτῃ Θαργηλιῶνος μηνός· καί τινες (33) τῶν τὰ Ἀττὸ τελευταῖον ἔτος Μενεσθέως, πληθυούσης σελήνης·

Νὺξ μὲν ἔην,

φησὶν ὁ τὴν *Μικρὰν Ἰλιάδα* πεποιηκώς,

Μεσάτα, λαμπρὰ δ' ἐπέτελλε σελάνα·

B ἕτεροι (34) Σκιροφοριῶνος τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Θησεὺς δὲ, ὁ Ἡρακλέους (35) ζηλωτὴς ὤν, πρεσβύτερός ἐστι τῶν Τρωϊκῶν μιᾷ γενεᾷ. Τοῦ γοῦν Τληπολέμου (36), ὃς ἦν υἱὸς Ἡρακλέους, Ὅμηρος μέμνηται ἐπὶ Ἴλιον στρατεύσαντος. Προτερεῖν ἄρα Μωϋσῆς ἀποδείκνυται (37), τῆς μὲν Διονύσου ἀποθεώσεως, ἔτη ἑξακόσια τέσσαρα· εἴ γε τῆς Περσέως βασιλείας (38)

(27) *Καὶ ὁ δεύτερος.* Ὡς ὁ δεύτερος Tatian.

(28) *Ὀρφεύς τε καὶ Μουσαῖος.* Καὶ Ὀρφέως μαθητὴς Μουσαῖος, Tatian.

(29) *Ἴλιον.* Ἴλιος, cod. Joann.

(30) *Δευτέρᾳ ἐπὶ δέκα.* Excidit e cod. Joann.

(31) *Αἰγίας.* Eusebius loco cit.: Ἄγις δὲ καὶ Κέρκυλος ἐν τῇ τρίτῃ, μηνὸς Πανέμου ὀγδόῃ φθίνοντος. Ubi ut de auctorum nominibus dubito, ita distinctionem periodi amplector: ut ἐν τῇ τρίτῃ sit « in historiarum, » seu « chronographiæ libro tertio. » Πάνεμον autem media brevi scribit etiam Suidas, et C alii. SYLBURG.—Apud Euseb. pag. 293 *Præpar.* legitur: Ἄγις καὶ Κέρκυλος, non Αἰγίας καὶ Δέρκυλος. Jos. Scaliger lib. v *De emendat. tempor.* agens de Ilii excidio docet, « Scirrhophorionem illius anni fuisse feria VII, Junii 24, Thargelionem Maii 25, feria v, ὀγδόῃ φθίνοντος, hoc est XXIII, captum Ilion Junii 16. Solstitium, sive bissextum, Atticum 3 Julii. A 16 Junii ad 3 Julii, intervallum dies 17. Quare ideo 17 diebus ante captum Ilion scribit Ephorus. Ea est opinio eorum, qui Ilion captum censent plenilunio, aut circa plenilunium, atque alio mense. Agis et Cercylus idem volunt apud Clem. Alex. cum scribunt Ilion captum μηνὸς Πανέμου ὀγδόῃ φθίνοντος, si modo Panemus non est Hecatombæon, aut Scirrhophorion, sed Thargelion. » Hæc ille. Quod vero ad nomina historicorum attinet, quos ex libro Eusebii nominavit, non ex Clemente, eorum etiam meminit Athenæus lib. III: Ἀγίας καὶ Δέρκυλος ἐν Ἀργολικοῖς τοὺς Στραβήλους Ἀστραβύλους ὀνομάζουσι. COLLECT.— D Vigerus hæc ad Eusebium adnotavit: « Eusebius Ἄγις καὶ Κέρκυλος, Clemens Αἰγίας καὶ Δέρκυλλος. Difficile est statuere utra lectio vera sit. Posterius nomen quod attinet, plures, opinor, Δερκύλλους, seu Δερκύλους, quam Κερκύλους vocatos reperias. » Ἄγις δὲ καὶ Δέρκιλλος cod. Joann. Proinde Κέρκυλος apud hodiernum Eusebium mendosa vox est.

(32) *Γάρ.* Abest ab Euseb., ut mox μηνός.

(33) *Καί τινες.* Jos. Scaliger loco cit. pag. 207: « Addit Clemens: Καί τινες τῶν τὰ Ἀττικὰ συγγραψαμένων ὀγδόῃ φθίνοντος (Θαργηλιῶνος) βασιλεύοντος τὸ τελευταῖον ἔτος Μενεσθέως, πληθυούσης σελήνης. Itaque necesse est alium annum ab hoc diversum fuisse. Imo nullum fuisse omnino necesse est; quia in tetraeteride Attica nullius Thargelionis dies 23 incurrit in plenilunium; sed eodem anno ὀγδόῃ ἱσταμένου, habet plane confectum plenilunium. » Ad probandam sententiam suam adjicit: « Νὺξ μὲν ἔην μεσάτα, φησὶν ὁ τὴν *Μικρὰν Ἰλιάδα* πεποιηκώς, λαμπρὰ ἐπέτελλε σελάνα. Sed pace eruditi scriptoris dixerim, λαμπρὰ ἐπέτελλε σελάνα, non intelligitur de plenilunio, sed de luna media nocte oriente, quod fit quarto, aut quinto die post plenilunium confectum. Itaque longe dissentit ab Ephoro. Utrum secutus sit Virgilius, plenilunium, aut quartum diem a plenilunio, incertum est, illis versibus:

Et jam Argiva phalanx instructis navibus ibat,
A Tenedo tacitæ per amica silentia lunæ. »

C Idem in Catullum scribens, Stasimum ait poetam auctorem esse *Parvæ Iliadis*, quæ aliter *Cypriaca* inscribitur, eumque esse, quem Horatius cyclicum scriptorem appellat in *Arte poetica*. COLLECT.—Lycophronis scholiastes Leschæ *Parvam Iliadem* tribuit ad Cassandræ 1263: Λέσχης δὲ, ὁ τὴν *Μικρὰν Ἰλιάδα* πεποιηκώς· « *Parvæ Iliadis* auctor fuit Lesches. »

(34) *Ἕτεροι.* Ἕτεροι δέ, Euseb.

(35) *Θησεὺς δὲ, ὁ Ἡρακλ.* Malim cum Eusebio, Θησεὺς δὲ Ἡρακλέους ζηλωτὴς ὤν, omisso articulo. His porro similia dicit Tatianus pag. 138: Ὁ δὲ Ἡρακλῆς μιᾷ τῶν Τρωϊκῶν προγενέστερος πέφηνε γενεᾷ· τοῦτο δέ ἐστι φανερὸν ἀπὸ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ Τληπολέμου στρατεύσαντος ἐπὶ Ἴλιον· « Hercules autem uno sæculo Trojanis antiquior esse apparet; siquidem Tlepolemus, ejus filius, ad Ilium militavit. »

(36) *Τληπολέμου.* Τληπτολέμου, cod. Joann. quod poeticum est.

(37) *Ἀποδείκνυται.* Ἐπιδείκνυται Euseb. Sequens D autem numerus interpreti grandior videtur; ideoque pro ἑξακόσια τέσσαρα, legendum censet τριακόσια τέσσαρα, trecentos quatuor. Homeri autem locus de Tlepolemo est *Iliad.* B. Mox, ἀποθεοῦται apud Euseb. pro ἐκθεοῦται, ut in sententia præced. τῆς Διονύσου ἀποθεώσεως. SYLBURG.

(38) *Τῆς Περσέως βασιλ.* In Eusebii *Chronico* σύγχρονοι etiam fiunt Perseus et Liber Pater; ac primum circa ann. mundi 3860, tempore Cecropis secundi, meminit Persei, quo ex loco mendum tolles, si verba illa, « Pelops Hippodamiam duxit uxorem, » inde sublata, ante nomen Cecropis II. Atheniensium regis VII colloces, auctoribus duobus codicibus manuscriptis, deinde scribas: « Atheniensium VII Cecrops junior annis quadraginta. Hic Erechthei frater, Perseus adversus Persas dimicavit. Alii tamen Cecropem Erechthei filium scribunt; sed neque Perseus ejus est frater. » Deinde apud Eusebium scribe: « Ut vertere eos putaretur in lapides. Didymus scribit, in peregrina historia, et perhibet

τῷ τριακοστῷ δευτέρῳ ἔτει ἐχθεοῦται, ὥς φησιν Ἀπολλόδωρος (39) ἐν τοῖς *Χρονικοῖς*. Ἀπὸ δὲ Διονύσου (40) ἐπὶ Ἡρακλέα καὶ τοὺς περὶ Ἰάσονα ἀριστεῖς τοὺς ἐν τῇ Ἀργοῖ πλεύσαντας συνάγεται ἔτη ἑξήκοντα τρία· Ἀσκληπιός τε καὶ Διόσκουροι συνέπλεον αὐτοῖς, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ῥόδιος Ἀπολλώνιος (41) ἐν τοῖς *Ἀργοναυτικοῖς*. Ἀπὸ δὲ τῆς Ἡρακλέους ἐν Ἄργει βασιλείας ἐπὶ τὴν Ἡρακλέους αὐτοῦ καὶ Ἀσκληπιοῦ ἀποθέωσιν ἔτη συνάγεται τριάκοντα ὀκτὼ (42), κατὰ τὸν χρονογράφον Ἀπολλόδωρον· ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὴν Κάστορος καὶ Πολυδεύκους ἀποθέωσιν ἔτη πεντήκοντα τρία· ἐνταῦθά που καὶ ἡ Ἰλίου κατάληψις. Εἰ δὲ χρὴ πείθεσθαι καὶ Ἡσιόδῳ τῷ ποιητῇ, ἀκούσωμεν αὐτοῦ·

Ζηνὶ (43) δ' ἄρ' Ἀτλαντὶς Μαίη τέκε κύδιμον [Ἑρμῆν,
Κήρυκ' ἀθανάτων, ἱερὸν λέχος εἰσαναβᾶσα.
B
Καδμείη δ' ἄρα οἱ (44) Σεμέλη τέκε φαίδιμον [υἱὸν,
Μιχθεῖσ' ἐν φιλότητι, Διώνυσον πολυγηθῆ.

Κάδμος μὲν, ὁ Σεμέλης πατὴρ, ἐπὶ Λυγκέως εἰς Θήβας ἔρχεται, καὶ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων εὑρετὴς γίνεται· Τριόπας δὲ συγχρονεῖ Ἴσιδι, ἑβδόμῃ γενεᾷ (45) ἀπὸ Ἰνάχου. Ἶσιν δὲ, τὴν καὶ Ἰώ φασι διὰ τὸ (46) ἰέναι αὐτὴν διὰ πάσης τῆς γῆς πλανωμένην (47). Ταύτην δὲ Ἴστρος ἐν τῷ *Περὶ τῆς Αἰγυπτίων ἀποικίας* Προμηθέως θυγατέρα φησί· Προμηθεὺς δὲ κατὰ Τριόπαν, ἑβδόμῃ γενεᾷ μετὰ Μωϋσέα· ὥστε καὶ πρὸ τῆς καθ' Ἕλληνας ἀνθρωπογονίας ὁ Μωϋσῆς ἠκμακέναι φαίνεται (48). Λέων (49)

A cundo anno regni Persei, ✠ ut ait Apollodorus in *Chronicis*. A Baccho autem ad Herculem, et viros illos fortes qui cum Jasone in Argo navigarunt, colliguntur anni sexaginta tres; et Æsculapius et Dioscuri cum eis navigarunt, ut testatur Apollonius Rhodius in *Argonauticis*. A regno autem Herculis, quod fuit Argis, usque ad ipsius Herculis et Æsculapii in deos relationem, colliguntur anni triginta octo, ut vult Apollodorus chronographus. Hinc autem usque ad relationem in deos Castoris et Pollucis, sunt anni quinquaginta tres. Hoc utique tempore Troja quoque capta fuit. Quod si Hesiodo quoque poetæ oportet credere, eum audiamus:

Editus estque Jovi pulchra ex Atlantide Maia,
Præco Deum, fuerat cum sacrum ingressa cu-[bile.
Præclarum at peperit natum Cadmæa, coisset
Cum furtim, Semele, Bacchum valde exhila-[rantem.

Cadmus quidem pater Semeles tempore Lyncei venit Thebas, et fuit inventor Græcarum litterarum. Triopas autem eodem fuit tempore cum Iside, generatione septima ab Inacho. Isidem autem dicunt eamdem fuisse, quæ Io, propterea quod oberrans « obierit » totam terram. Ister autem, in libro *De colonia Ægyptiorum*, dicit eam fuisse filiam Promethei. Prometheus autem fuit tempore Triopæ, septima generatione post Moysem. Quare vel ante eam, quæ ex Græcorum sententia fuit, hominis ge-

✠ P. 382 ED. POTTER, 322 ED. PARIS.

C

scriptorem ejus. » Sequitur paulo post, « Dionysius qui et Liber pater (manuscriptus Dionysus) adversus Indos dimicans. » Rursus, notato Pandionis VIII Atheniensium regis anno, scribit Eusebius: « Perseus, Acrisio non sponte interfecto, migravit Argo. » Manuscripti iidem duo: « Migravit ab Argis, atque regnavit post Acrisium, in Mycenas Argivorum imperio translato. Et hi reges fuerunt, Perseus, Sthenelus, Eurystheus. » Atque ita conjungenda sunt hæc cum iis quæ ad latus scribuntur, ut et apud Marianum Scotum conjuncta reperies. Subjicit Eusebius: « Quidam his temporibus vindicant gesta Liberi Patris. » Deinde: « Ut Philochorus loquitur in secundo, » adde ex Victorino cod. *Attidis* libro. Citatur paulo post ad an. 27 Eurysthei, ubi de Minotauro, Philochorus in eodem libro. COLLECT.

(39) Ἀπολλόδωρος. De Apollodori *Chronologia*, conf. Th. Galæi dissertatio *De scriptoribus mythologicis*, cap. 6.

D

(40) *Ἀπὸ δὲ Διονύσου*. Herculem et Argonautas collocat Eusebius tempore Ægei Atheniensium regis, ad cujus annum 31 hæc notat: « Hercules consummat certamina; Antæum interficit, Ilium vastat. Dicitur autem Antæus Terræ filius, quia solorum palæstricæ artis certaminum, quæ in terra exercentur, scientissimus erat, et ob id videbatur a Terra matre adjuvari. Hydram autem callidissimam fuisse sophistriam asserit Plato. » Ita restituenda sunt ista ex fide trium manuscriptorum librorum. Plato in *Euthydemo*: Πολὺ γάρ πού εἰμι φαυλότερος τοῦ Ἡρακλέους· ὃς οὐχ οἷός τε ἦν τῇ Ὕδρᾳ διαμάχεσθαι, σοφιστρίᾳ οὔσῃ, pag. 279 edit. Henr. Steph. COLLECT.

(41) *Ὁ Ῥόδιος Ἀπολ.* Respicit Apollonii *Argonaut.* lib. I, v. 146. Mox, ἀπὸ τῆς Ἡρακλ. Euseb. omisso δέ.

(42) *Ἔτη συνάγεται τριάκοντα ὀκτώ*. « Colliguntur anni triginta octo. » Ita legitur apud Clementem et Eusebium: neque video cur in utraque editione scribat « triginta » tantum Hervetus. Trapezuntius vero Eusebium sic vertit: « A regno autem Herculis in Argis usque ad translationem suam et Æsculapii in deos, triginta et octo anni fuerunt, ut Apollodorus scribit. » COLLECT.

(43) *Ζηνί*. Hæc occurrunt *Theogoniæ* vers. 938.

(44) *Οἱ*. Abest ab Euseb. Mox, Διώνυσσον cum duplici σ, Euseb.; πολυγηθέα pro πολυγηθῆ, Hesiod.

(45) *Τριόπας δὲ συγχρονεῖ Ἴσιδι, ἑβδ. γ.* Τριόπας δὲ συγχρονεῖ (συγχρονιεῖ cod. Joann.) ἑβδόμῃ γεν. Euseb. omisso Ἴσιδι· quod tamen Vigerus Eusebio restituit: « Isis enim, inquit, illa est, quam sequente versu Io dictam esse confirmat. »

(46) *Ἶσιν δὲ, τὴν καὶ Ἰώ φασιν, διὰ τ.* Euseb. Εἰσὶ δὲ οἳ τὴν Ἰώ φασι διὰ τ. Sed vulgata lectio sincerior. De Ionis autem vagis erroribus narrat Diodorus Siculus pag. 12, et Plutarchus pag. 274. H. SYLBURG.—Eusebius in *Chronico* ad ann. mundi 3340: « Inachi filia Io, quam Ægyptii, mutato nomine, Isidem colunt. A patre Inacho Inachus fluvius apud Argos a filia Ione Bosphorus nuncupatur. » Ita tres manuscripti, unde impressum corrige. Rursus ad tempora Triopæ, VII Argivorum regis, hæc scribit: « Io Inachi filiæ mistus est Jupiter, quæ in bovem dicitur versa et Bosphorus appellatur. » Legendum puto, « a qua et Bosphorus. » COLLECT.

(47) *Πλανωμένην*. Πλανωμένης, cod. Joann.

(48) *Ἠκμακέναι φαίνεται*. Abest ab impressis Eusebii codd.

(49) *Λέων*. Tertullianus de corona militis: « Si et Leonis Ægyptii scripta evolvas, prima Isis repertas spicas capite circumtulit, rem magis ventris. » In hunc Tertull. locum scribens, J. Pamelius eumdem hunc esse existimat Leonem a Clemente citatum, qui tractavit de diis, qui sunt in Ægypto. COLLECT.—Hyginus *Poetico Astronomico*, cap. 20: « Sed de Hammonis simulacro Leon, qui res Ægyptias conscripsit, ait, » etc. Ejusdem meminit Tatianus *Orat. ad*

nerationem, Moyses apparet floruisse. Leo autem, qui tractavit de diis Ægypti, dicit Isidem a Græcis vocari Cererem, quæ fuit ✠ tempore Lyncei, undecima generatione post Moysem. Apis autem, rex Argorum, ædificat Memphin, ut dicit Aristippus in primo *Arcadicorum*. Aristeas vero Argivus dicit eum nominatum esse Sarapin, et eum esse, quem colunt Ægyptii. Nymphodorus autem Amphipolitanus, in tertio *De legibus Asiæ*, dicit Apim taurum mortuum et conditum, « loculo, » qui σορός Græce dicitur, fuisse repositum in templo dæmonis, qui colebatur, et hinc appellatum fuisse Soroapim, et postea quadam eorum, qui illic habitabant, consuetudine Sarapim. Est autem Apis tertius ab Inacho. Jam vero Latona fuit tempore Tityi:

Namque Latonam traxit per vim, Jovis inclytam [conjugem.

Tityus autem fuit eodem tempore cum Tantalo. Merito ergo scribit etiam Pindarus Bœotius: « In tempore autem Apollo fuit genitus. » Nec mirum, cum etiam Admeto, una cum Hercule, inveniatur serviisse mercede « in magnum annum. » Zethus autem et Amphion, inventores musicæ fuerunt circa Cadmi ætatem. Quod si quis dicat Phemonoea pri-

✠ P. 383 ED. POTTER; 323 ED. PARIS.

A δὲ, ὁ τὰ περὶ τῶν κατ' Αἴγυπτον θεῶν πραγματευσάμενος, τὴν Ἶσιν ὑπὸ Ἑλλήνων Δήμητρα (50) καλεῖσθαί φησιν· ἣ κατὰ Λυγκέα γίνεται, ἑνδεκάτῃ ὕστερον Μωϋσέως γενεᾷ (51). Ἆπις (52) τε, ὁ Ἄργους βασιλεὺς, Μέμφιν οἰκίζει, ὥς φησιν Ἀρίστιππος ἐν πρώτῃ *Ἀρκαδικῶν*. Τοῦτον δὲ Ἀριστέας ὁ Ἀργεῖος ἐπονομασθῆναί φησι Σάραπιν· καὶ τοῦτον εἶναι, ὃν Αἰγύπτιοι σέβουσιν. Νυμφόδωρος δὲ ὁ Ἀμφιπολίτης, ἐν τρίτῳ *Νωμίμων* Ἀσίας, τὸν Ἆπιν (53) τὸν ταῦρον, τελευτήσαντα καὶ ταριχευθέντα, εἰς « σορὸν » ἀποτίθεσθαι τῷ ναῷ (54) τοῦ τιμωμένου δαίμονος· κἀντεῦθεν Σορόαπιν κληθῆναι, καὶ Σάραπιν συνηθείᾳ τινὶ τῶν ἐγχωρίων (55) ὕστερον. Ἆπις δὲ τρίτος ἐστὶν (56) ἀπὸ Ἰνάχου. Ναὶ μὴν ἡ Λητὼ κατὰ Τιτυὸν γίνεται·

B *Λητὼ (57) γὰρ ἥλκησε, Διὸς κυδρὴν παράκοιτιν.*

Τιτυὸς δὲ συνεχρόνισε Ταντάλῳ. Εἰκότως ἄρα καὶ (58) Βοιώτιος Πίνδαρος γράφει· « Ἐν χρόνῳ δὲ γένετ' Ἀπόλλων· » καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν, ὅπου γε καὶ Ἀδμήτῳ θητεύων εὑρίσκεται σὺν καὶ Ἡρακλεῖ (59) « μέγαν εἰς ἐνιαυτόν (60). » Ζῆθος δὲ καὶ Ἀμφίων, οἱ μουσικῆς εὑρεταὶ, περὶ τὴν Κάδμου γεγόνασιν ἡλικίαν. Κἂν τις ἡμῖν λέγῃ, Φημονόην πρώτην χρησμῳ-

Græcos, p. 96, ubi eruditus editor ex Arnobii lib. IV *Contra gentes* colligit, hunc non fuisse Byzantium, vel Alabandensem, quorum meminit Suidas, et quos Vossius Αἰγυπτιακά scripsisse existimavit, « sed Leonem Pellæum. »

(50) *Δήμητρα*. Δήμητραν, Euseb. Apollodorus lib. II: Ἱδρύσατο δὲ ἄγαλμα Δήμητρος, ἣν ἐκάλεσαν Ἶσιν Αἰγύπτιοι, καὶ τὴν Ἶσιν Ἰὼ ὁμοίως προσηγόρευσαν· « Erexit autem Cereris simulacrum, quam Ægyptii Isin vocarunt, et Isin Io similiter appellabant. » C

(51) *Μωϋσέως γενεᾷ*. Γενεᾷ Μωϋσέως, Euseb.

(52) *Ἆπις*. Euseb. in *Chron.*: « Apis, III Argivorum, ann. 35. Aiunt hunc Apin esse Serapim. Siquidem cum fratrem Ægialeum regem præfecisset Achaiæ, ipse cum populo ad Ægyptum navigavit. » Illa verba, « cum populo, » aberant ab antiquo manuscripto. Sed et Apim, Jovis et Niobes filium, scribit fuisse paulo ante illa circa tempora Belochi VIII Assyriorum regis, et Clemens Apim memorat pag. 335, quem dicit αὐτόχθονα. Collect.

(53) *Τὸν Ἆπιν*. Conf. quæ superius dixit Clemens, *Protrept*. pag. 31, 32, edit. Paris. Nicephorus *Histor. eccles*. lib. XV, c. 8: Σέραπις δέ ἐστιν ὁ Ζεὺς, ἢ ὁ Νεῖλος, ἢ Ἆπις τις ἀνὴρ ἐν Μέμφιδι πόλει· ὃς, λιμοῦ γενομένου, ἐκ τῶν ἰδίων Ἀλεξανδρεῦσιν ἐπήρκεσεν· ᾧ τελευτήσαντι νεὼν καὶ στήλην ἱδρύσαντο· ὅπου δὴ καὶ βοῦς ἐπίσημά τινα ἔχων διετρέφετο, εἰς σύμβολον, ὡς εἰκάσαι, γεωργίας· ὃν καὶ αὐτὸν Ἆπιν ὁμωνύμως τῷ δεσπότῃ ἐκάλουν. Τὴν δὴ σορὸν Ἄπιδος ἐκείνου τοῦ ἀνθρώπου μεταγαγόντες εἰς τὸν ναὸν, Σόραπιν ἐκάλουν αὐτοῦ τὴν στήλην, ἢ καὶ Σέραπιν μεταθέσει τῶν στοιχείων· « Serapis est Jupiter, vel Nilus, vel Apis quidam in Memphi urbe vir: qui cum tempore famis, e suis facultatibus Alexandriæ incolis necessaria suppeditasset, templum ei et columnam mortuo statuerunt. Quin etiam bos, quædam habens insignia, alebatur, in symbolum, ut videtur, agriculturæ; quem etiam heri nomine Apin appellabant. Conditorium autem, quod Græce σορός dicitur, Apidis illius hominis, cum in templum transtulissent, ejus columnam vocabant Sorapin, vel, mutatis litteris, Serapin. » De Apide conf. etiam Herodotus in *Thalia*, Themistius ὑπατικῷ λόγῳ, Orosius *Histor*. lib. II. D

(54) *Ἀποτίθεσθαι τῷ ν*. Ἀποτεθεῖσθαι ἐν τῷ ν., Euseb.

(55) *Συνηθείᾳ τινὶ τῶν ἐγχωρίων* Abest ab Eus.

(56) *Ἐστὶν*. Hoc etiam ab Euseb. abest.

(57) *Λητώ*. Homerus *Odyss*., Λ, vers. 579:

C *Λητὼ γὰρ ἥλκησε, Διὸς κυδρὴν παράκοιτιν.*
Latonam enim traxit per vim Jovis gloriosam uxo- [rem.

Grynæus apud Eusebium vertit: « Latonam enim Jovis duxit uxorem. » Eustathius ἥλκησε, ἐβιάσατο, τὸ πειρᾶν ἐπὶ βίας τεθὲν γυναικός. Apollonius Rhodius ait Apollinem interfecisse Tityum Latonæ vim afferre parantem. Apud Heraclidem Ponticum legitur εἵλκυσε, Gesnerus vertit:

Ausus enim fuerat quondam cœlestis amores
Sollicitare Jovis Latonam ....

Euseb. *Chron*. paulo ante, tempore Cecropis Atheniensium regis VII: « Tityus convixit Tantalo, sed Tityoni Latona mater Apollinis, qui cum Hercule servivit Admeto. » Collect.

(58) *Ἄρα καί*. Ἄρα ὁ, Euseb. Quæ sequuntur e Pindaro, inter ejus fragmenta exstant.

(59) *Σὺν καὶ Ἡρακλεῖ*. Eusebius in procemio D *Canonis Chronici* pag. 55: « Hercules, cum quo Apollo servivit Admeto. » Ubi hæc adnotavit Jos. Scaliger: « Herculem Admeto serviisse nuspiam me legere memini: sed Apollinem et Herculem ambos Admeti amatores fuisse, scimus ex Plutarcho in *Ἐρωτικῷ*· Admeto autem Apollinem ideo serviisse, ut Admetum in amore suo morigerum haberet. Et tamen ita habetur apud Clementem Alexandrinum *Stromateo* primo, unde hoc desumptum est: Καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν, ὅπου γε καὶ Ἀδμήτῳ θητεύων εὑρίσκεται σὺν Ἡρακλεῖ μέγαν εἰς ἐνιαυτόν. Unde hoc hausit Clemens, studiosis, quibus plus otii superest, investigandum relinquimus. »

(60) *Εἰς ἐνιαυτόν*. Sic apud Homerum *Iliad*. Φ, v. 443, Apollo de se ac Neptuno ait:

.... Ὅτ' ἀγήνορι Λαομέδοντι,
Πὰρ Διὸς ἐλθόντες, θητεύσαμεν εἰς ἐνιαυτόν.

.... Cum superbo Laomedonti,
A Jove profecti, servivimus in annum.

A δῆσαι Ἀκρισίῳ, ἀλλ' ἴστω γε (61), ὅτι μετὰ Φημονόην ἔτεσιν ὕστερον εἰκοσιεπτὰ, οἱ περὶ Ὀρφέα, καὶ Μουσαῖον, καὶ Λῖνον, τὸν Ἡρακλέους διδάσκαλον. Ὅμηρος δὲ καὶ Ἡσίοδος πολλῷ νεώτεροι τῶν Ἰλιακῶν· μεθ' οὓς μακρῷ νεώτεροι οἱ παρ' Ἕλλησι νομοθέται, Λυκοῦργός τε καὶ Σόλων, καὶ οἱ ἑπτὰ σοφοὶ, οἵ τε ἀμφὶ τὸν Σύριον Φερεκύδην, καὶ (62) Πυθαγόραν τὸν μέγαν, κάτω που περὶ τὰς Ὀλυμπιάδας γενομένους (63), ὡς παρεστήσαμεν. Καὶ θεῶν ἄρα τῶν πλείστων παρ' Ἕλλησιν, οὐ μόνον τῶν λεγομένων σοφῶν τε καὶ ποιητῶν, ὁ Μωϋσῆς ἡμῖν ἀποδέδεικται πρεσβύτερος. Καὶ οὔτι γε μόνος οὗτος, ἀλλὰ καὶ ἡ Σίβυλλα Ὀρφέως παλαιοτέρα· λέγεται γὰρ καὶ περὶ τῆς ἐπωνυμίας αὐτῆς, καὶ περὶ τῶν χρησμῶν τῶν καταπεφημισμένων ἐκείνης εἶναι λόγοι πλείους· Φρυγίαν τε οὖσαν, κεκλῆσθαι Ἄρτεμιν (64)· καὶ ταύτην B παραγενομένην εἰς Δελφοὺς ᾆσαι·

Ὦ Δελφοὶ, θεράποντες ἑκηβόλου Ἀπόλλωνος,
Ἦλθον ἐγὼ χρήσουσα Διὸς νόον αἰγιόχοιο,
Αὐτοκασιγνήτῳ κεχολωμένη Ἀπόλλωνι.

Ἔστι δὲ καὶ ἄλλη Ἐρυθραία, Ἡροφίλη (65) καλουμένη. Μέμνηται τούτων Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ἐν τῷ *Περὶ χρηστηρίων*. Ἐῶ δὲ τὴν Αἰγυπτίαν, καὶ τὴν Ἰταλὴν, ἣ τὸ ἐν Ῥώμῃ Κάρμαλον (66) ᾤκησεν, ἧς υἱὸς Εὔανδρος, ὁ τὸ ἐν Ῥώμῃ τοῦ Πανὸς ἱερὸν, τὸ Λουπέρκιον (67) καλούμενον, κτίσας. Ἄξιον δὴ, ἐνταῦθα γενομένους, διερευνῆσαι καὶ τῶν ἄλλων, τῶν μετὰ Μωϋσέα παρὰ τοῖς Ἑβραίοις προφητῶν, τοὺς χρόνους. Μετὰ τὴν Μωϋσέως τοῦ βίου τελευτὴν διαδέχεται τὴν ἡγεμονίαν τοῦ λαοῦ Ἰησοῦς, πολεμῶν μὲν ἔτη ξε', ἐν δὲ τῇ γῇ τῇ ἀγαθῇ ἄλλα πέντε καὶ εἴκοσι C ἀναπαυσάμενος. Ὡς δὲ τὸ βιβλίον τοῦ Ἰησοῦ

mam Acrisio responsa cecinisse; sciat quod viginti et septem annis post Phemonoen fuit Orpheus, et Musæus, et Linus, præceptor Herculis. Homerus autem et Hesiodus fuere Iliacis multo recentiores: post quos longe fuere recentiores Græcorum legislatores, Lycurgus et Solon, et septem sapientes, et Syrius Pherecydes, et magnus Pythagoras; qui longe fuerunt inferius circa Olympiadas, ut prius ostendimus. Plurimis ergo, qui apud Græcos coluntur, diis, non solum iis, qui dicuntur ✠ sapientes et poetæ, ostensum est nobis Moysem esse antiquiorem. Neque vero is solus, sed etiam Sibylla dicitur Orpheo antiquior. De ejus enim cognomine, et de iis, quæ ab ea prolata sunt, responsis multa dicuntur, et cum esset Phrygia, appellatam esse Dianam, et cum ea ad Delphos accessisset, cecinisse:

O Delphi, Phœbi ferientis qui eminus estis
Servi, veni ad vos Jovis expositura potentis
Mentem, germano succensens plurima Phœbo.

Est autem alia quoque, quæ vocatur Herophile, Erythræa. Harum meminit Heraclides Ponticus in libro *De oraculis*. Mitto Ægyptiam, et Italicam, quæ Romæ habitavit Carmentale, cujus fuit filius Evander, qui Romæ templum Panis, quod Lupercal appellatur, condidit. Operæ pretium est autem, cum in hunc locum devenerimus, aliorum quoque prophetarum, qui post Moysem fuerunt apud Hebræos, tempora exquirere. Postquam e vita excessit Moyses, dux populi succedit Jesus, qui bellum quidem gessit sexaginta quinque annis: in terra autem illa bona **140** quievit viginti quinque annis: ut

✠ P. 384 ED. POTTER, 323 ED. PARIS.

(61) *Γέ*. Abest ab Euseb. Mox, καὶ ὁ Ἡσίοδος cod. Joan. Dein, νεώτερον pro νεώτεροι. Ibid.

(62) *Καί*. Abest ab Euseb.

(63) *Γενομένους*. Euseb. nominat. casu γενόμενοι, congruentius. Sylburg.

(64) *Ἄρτεμιν*. Ita in *Phocicis* Pausanias p. 630 edit. Hanov.: Καλεῖ δὲ οὐχ Ἡροφίλην μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἄρτεμιν ἐν τοῖς ἔπεσιν αὐτήν. Καὶ Ἀπόλλωνος γυνὴ γαμετὴ, τὸ δὲ ἀδελφὴ, καὶ αὖθις θυγάτηρ φησὶν εἶναι· « Ipsa vero se non solum Herophilem, sed Dianam etiam suis versibus vocat. Est ubi uxorem se, et ubi sororem, vel filiam Apollinis dicit. » Dein addit, eam se dixisse Phrygia quadam Idæ montis nympha natam (unde eam « Phrygiam » vocat Clemens) et in Troade vaticinatam ac mortuam fuisse.

(65) *Ἄλλη Ἐρυθραία, Ἡροφίλη*. Hanc Pausanias, loco jam dicto, eamdem cum superiori Sibylla fuisse, et de ea contendisse Erythræos, refert: Ἐρυθραῖοι δὲ (ἀμφισβητοῦσι γὰρ τῆς Ἡροφίλης προθυμότατα Ἑλλήνων·) Κώρυκόν τε καλούμενον ὄρος, καὶ ἐν τῷ ὄρει σπήλαιον ἀποφαίνουσι, τεχθῆναι τὴν Ἡροφίλην ἐν αὐτῷ λέγοντες· Θεοδώρου δὲ, ἐπιχωρίου ποιμένος, καὶ νύμφης παῖδα εἶναι, etc. « Erythræi (de Herophile enim hi acerrime Græcorum omnium certant) Corycum montem, et in eo antrum ostendunt, in quo natam Herophilem dicunt: parentes ejus fuisse Theodorum, pastorem indigenam, et nympham, cui fuerit cognomen Idææ: cognominis non esse aliam rationem, quam quod condensa arboribus loca Idas tunc homines appellarint. »

(66) *Κάρμαλον* Ad Κάρμαλον proxime accedit Cermalus, locus in Urbe sic nominatus, teste Festo: « Carmenta » tamen, quam hic innuit, potius requirit Καρμεντάλιον. Sylburg. — Hanc autem Sibyllam Ἰταλήν vocat auctor, non quod ex Italia oriunda fuit, sed quia Italiam incoluit. Dionysius Halicarnass. *Antiq. Roman.* lib. I: Ἡγεῖτο δὲ τῆς ἀποικίας Εὔανδρος, Ἑρμοῦ γενόμενος καὶ νύμφης τινὸς Ἀρκάσιν ἐπιχωρίας, ἣν οἱ μὲν Ἕλληνες Θέμιν εἶναι λέγουσι, καὶ θεοφόρητον ἀποφαίνουσιν· οἱ δὲ τὰς Ῥωμαϊκὰς συγγράψαντες ἀρχαιολογίας τῇ πατρῴᾳ γλώσσῃ Καρμένταν ὀνομάζουσιν· εἴη δ' ἂν Ἑλλάδι φωνῇ θεσπιῳδὸς τῇ νύμφῃ τοὔνομα· τὰς μὲν γὰρ ᾠδὰς καλοῦσι Ῥωμαῖοι κάρμινα. « Eam coloniam a Palantio, urbe Arcadiæ, deduxit Evander, Mercurii filius et nymphæ cujusdam Arcadicæ, quam Græci Themin fuisse dicunt, et divino afflatu instinctam: Romanarum vero antiquitatum scriptores Carmentam patria lingua nominant, hoc est fatidicam: nam fatidicas cantio- D nes Romani vocant carmina. » Paulo post refert, se vidisse aras consecratas Carmentæ ὑπὸ τῷ καλουμένῳ Καπιτωλίῳ παρὰ ταῖς Καρμεντίσι πύλαις· « sub Capitolio apud Carmentalem portam. »

(67) *Λουπέρκιον*. Dionysius, loco citato, addit: Οἱ δ' οὖν Ἀρκάδες, ὑπὸ τῷ λόφῳ συνοικισθέντες, τά τε ἄλλα διεκοσμοῦντο κτίσματα, τοῖς οἴκοθεν νομίμοις χρώμενοι, καὶ ἱερὰ ἱδρύονται· πρῶτον μὲν τῷ Λυκαίῳ Πανὶ, τῆς Θέμιδος ἐξηγουμένης· (Ἀρκάσι γὰρ θεῶν ἀρχαιότατός τε καὶ τιμιώτατος ὁ Πάν·) χωρίον ἐξευρόντες ἐπιτήδειον, ὃ καλοῦσι Ῥωμαῖοι Λουπερκάλιον, ἡμεῖς δ' εἴποιμεν Λυκαῖον· « Cæterum Arcades, conjunctis sub colle sedibus, exædificatis more patrio domiciliis, templa quoque construunt; primum Lycæo Pani, jubente Themide (Arcadibus enim deorum antiquissimus et honoratissimus est Pan) idoneo loco invento: quod Romani Lupercal nominant, nos Lycæum dicere possemus. »

autem continet liber Jesu, Moysi successit vir prædictus annis viginti septem. Deinde cum peccassent Hebræi, traduntur Mesopotamiæ regi, Chusachar, octo annis, ut refert liber *Judicum*. Cum autem postea Deum orassent, ducem accipiunt Gothoniel, fratrem Chaleb juniorem, ex tribu Juda, qui, cum interfecisset regem Mesopotamiæ, præfuit populo annis deinceps quinquaginta. Et cum rursus peccassent, traditi sunt Æglom, regi Moabitarum, annis duodeviginti. Cum autem rursus rediissent, ✠ eorum dux fuit Aod annis octoginta, vir qui ambabus manibus pro dextra utebatur, ex tribu Ephraim; is est, qui Æglom de medio sustulit. Mortuo autem Aod, cum rursus peccassent, traditi sunt Jabim regi Chanaan viginti annis. Ejus tempore fuit prophetissa Debbora, uxor Labidoth, ex tribu Ephraim. Erat autem pontifex Ozius filius Rhiesu. Cum ejus suasu exercitum ductasset Barac, filius Benner, ex tribu Nephthalim, acie congressus cum Sisara principe exercitus Jabim, potitus est victoria. Atque ex eo quidem tempore populo præfuit Debbora, eum quadraginta annos judicans. Ea autem mortua, cum rursus peccasset populus, Madianitis traditur annis septem. Post hæc Gedeon, ex tribu Manasse, filius Joæ, cum trecentos in aciem produxisset, et centum et viginti eorum millia cecidisset, præfuit annis quadraginta. Post quem, ejus filius Achimelech tribus annis. Ei successit Boleas, filius Bedan, filii Charran, ex tribu Ephraim, viginti tribus annis magistratum obtinens. Post quem cum rursus peccasset populus, octodecim annis traditur Ammanitis: cum autem ducti fuissent pœnitentia, eis præest Jephthe Ga-

✠ P. 385 ED. POTTER, 324 ED. PARIS.

A περιέχει, διεδέξατο τὸν Μωϋσέα ὁ προειρημένος ἀνὴρ ἔτη κζ' (68). Ἔπειτα ἁμαρτόντες οἱ Ἑβραῖοι, παραδίδονται Χουσαχὰρ (69), βασιλεῖ Μεσοποταμίας, ἔτεσιν ὀκτὼ, ὡς ἡ τῶν *Κριτῶν* ἱστορεῖ βίβλος. Δεηθέντες δὲ ὕστερον τοῦ Θεοῦ, λαμβάνουσιν ἡγεμόνα Γοθονιὴλ, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Χαλὲβ τὸν νεώτερον, ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ὃς, ἀποκτείνας τὸν τῆς Μεσοποταμίας βασιλέα, ἦρξε τοῦ λαοῦ ἔτεσιν ἐφεξῆς ν' (70). Καὶ πάλιν ἁμαρτόντες, παρεδόθησαν Αἰγλὼμ βασιλεῖ Μωαβιτῶν, ἔτεσιν ὀκτωκαίδεκα. Ἐπιστρεψάντων δὲ αὐτῶν, αὖθις ἡγήσατο αὐτῶν Ἀὼδ ἔτεσιν ὀγδοήκοντα, ἀνὴρ ἀμφοτεροδέξιος (71), ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ· οὗτός ἐστιν ὁ ἀνελὼν τὸν Αἰγλώμ. Τελευτήσαντος δὲ Ἀὼδ, ἁμαρτήσαντες αὖθις, παρεδόθησαν βασιλεῖ Χαναὰν Ἰαβεὶμ ἔτεσιν εἴκοσι· ἐπὶ τούτου προφητεύει B Δεββώρα, γυνὴ Λαβιδὼθ, ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ· καὶ ἦν ἀρχιερεὺς Ὀζιοῦς ὁ τοῦ Ῥιησοῦ (72). Διὰ ταύτης ἡγησάμενος τῆς στρατιᾶς Βαρὰκ ὁ τοῦ Βεννὴρ, ἐκ φυλῆς Νεφθαλὶμ, παραταξάμενος Σισάρᾳ τῷ ἀρχιστρατήγῳ τοῦ Ἰαβεὶμ, ἐνίκησε· καὶ ἦρξεν ἐντεῦθεν τοῦ λαοῦ διακρίνουσα ἡ Δεββώρα ἔτη τεσσαράκοντα. Τελευτησάσης δὲ αὐτῆς, ἁμαρτὼν αὖθις ὁ λαὸς, παραδίδοται Μαδιηναίοις ἔτη ἑπτά. Ἐπὶ τούτοις Γεδεὼν ἐκ φυλῆς Μανασσῆ, ὁ τοῦ Ἰωᾶς, τριακοσίους ἐκστρατεύσας, καὶ δώδεκα μυριάδας αὐτῶν ἀπολέσας, ἦρξεν ἔτη τεσσαράκοντα· μεθ' ὃν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀχιμέλεχ (73) ἔτη τρία. Διαδέχεται τοῦτον Βωλεᾶς (74) υἱὸς Βηδᾶν, υἱοῦ Χαῤῥὰν, ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ, ἄρξας ἔτη γ' πρὸς τοῖς εἴκοσι. Μεθ' ὃν (75) ἐξαμαρτὼν πάλιν ὁ λαὸς, ἔτεσιν ὀκτωκαίδεκα Ἀμμανίταις παραδίδοται· C μετανοησάντων δὲ αὐτῶν ἡγεῖται Ἰεφθάε ὁ Γαλααδίτης, ἐκ φυλῆς Μανασσῆ· καὶ ἦρξεν ἔτη ἕξ. Μεθ' ὃν ἦρξεν Ἀβατθὰν (76) ὁ ἐκ Βηθλεὲμ, φυλῆς Ἰούδα,

(68) Ἔτη κζ'. Eusebius *Præpar. evangelicæ* lib. x, c. 14, ubi rerum Judaicarum seriem chronologicam exhibet, Josue præfecturæ annos triginta tribuit: sed in *Chronico* Clementem sequitur: Ἑβραίων ἡγεμόνευσεν Ἰησοῦς Ναυῆ ἔτη κζ' « Hebræis dux fuit Jesus, Nave filius, annos viginti septem. »

(69) *Χουσαχάρ*. Χουσαρσαθαΐμ Judic. III, 8; Χουσαράθων Theophilus *ad Autolycum* lib. III; Χουσάρθην eum vocat Josephus *Antiq. Jud.* lib. v, c. 3, mutato in Græcam formam nomine.

(70) *Ἔτεσιν ἐφεξῆς ν'*. Gothonieli pro annis ν', Eusebii *Chronicon* tribuit annos μ', id est « quadraginta. » Quæ discrepantia facit ut cæteris quoque collatione opus esse videatur. In propriis etiam nominibus nonnulla est diversitas: ut Αἰγλώμ et Ἐγλώμ. In Μαδιηναίοις η est pro α, ut supra in Θήμαρ p. 122, in Ἀμμανίταις α pro ω, per allusionem fortassis ad Amanum montem, Græcis notiorem: sicut item in Φυλιστιείμ allusio est ad φυλῆς appellationem tritissimam. De quibus calculum permitto Hebraicæ linguæ peritioribus. SYLBURG. — Porro annos ν' cum Clemente Gothonieli tribuit Eusebius *Præparat. evang.* loco superius dicto. Idem vero in *Chronico* annos λβ' eidem adnumerat. Verum ἡσύχασεν ἡ γῆ ἔτη μ', « quievit terra annos quadraginta, » inquit auctor Judic. III, 11, quocum consentit Theophilus.

(71) *Ἀνὴρ ἀμφοτεροδέξιος*. Sic LXX interpretes. Τὸν Ἀὼδ υἱὸν Γήρα, υἱὸν τοῦ Ἰεμενὶ, ἄνδρα ἀμφοτεροδέξιον, Judic. III, 15. Eum vero sinistra tantum usum fuisse, Hebraica veritas perhibet.

(72) *Ὀζιοῦς ὁ τοῦ Ῥιησοῦ*. Josepho Ozis filius est Boceæ, nepos Abiezeris, *Antiquit. Judaic.* l. v, c. 12: Μεθ' ὃν Ἀβιεζέρης, υἱὸς ὢν αὐτοῦ, τὴν τιμὴν παραλαβὼν, παιδὶ αὐτοῦ, Βοχήει τοὔνομα, αὐτὸς αὐτὴν κατέλιπεν αὐτῷ· παρ' οὗ διεδέξατο Ὄζις, υἱὸς ὢν, μεθ' ὃν Ἠλὶς ἔσχε τὴν ἱερωσύνην. « Post Phinees, Abiezeres, ejus filius, accepto sacerdotii honore, eum filio suo, Bocejæ, reliquit: ab hoc Ozis, filius ejus, accepit, post quem Elis sacerdotio potitus est. » Abiezer Ἀβισοῦ dictus est I Paral. VI, 4, 5: Φινεὲς ἐγέννησε τὸν Ἀβισοῦ, Ἀβισοῦ ἐγέννησε τὸν Βοκκὶ, καὶ Βοκκὶ ἐγέννησε τὸν Ὀζί. Porro Ἀβισοῦ vel Ἀβιησοῦ, deperdita initiali littera, in Ῥιησοῦ transisse videtur. Quemadmodum in verbis proxime sequentibus Βεννὴρ ex Ἀβινεὲμ corruptum est. D Nam Abineem dictus est pater Baraci: Καὶ ἀπέστειλε Δεββῶρα, καὶ ἐκάλεσε τὸν Βαρὰκ, υἱὸν Ἀβινεὲμ, ἐκ Κάδης Νεφθαλείμ. Judic. IV, 6.

(73) *Ἀχιμέλεχ*. Hic ab aliis Ἀβιμέλεχ dictus est.

(74) *Βωλεᾶς*. Videtur legendum Θωλεᾶς, quamvis neque patris, neque avi nomen illi congruat. LOWTH.—Καὶ ἀνέστη μετὰ Ἀβιμέλεχ, τοῦ σῶσαι τὸν Ἰσραὴλ, Θαλὰς, υἱὸς Φουὰ, υἱὸς πατραδέλφου αὐτοῦ, ἀνὴρ Ἰσσάχαρ. Judic. x, 1, 2. Cum igitur e tribu Issachar fuerit, cur dicit Clemens eum fuisse ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ, « e tribu Ephraim? » Scilicet in ea tribu habitavit, ut sequitur Judic. x, 2: Καὶ αὐτὸς ᾤκει ἐν Σαμὶρ ἐν ὄρει Ἐφραΐμ· καὶ ἔκρινε Ἰσραὴλ εἴκοσι τρία ἔτη, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἐτάφη ἐν Σαμίρ.

(75) *Μεθ' ὅν*. Omisit Clemens Jair, filium Galaad, qui dicitur Israel judicasse annos viginti duo. Judic. x, 3.

(76) *Ἀβατθάν*. Ἐσβὼν Eusebius et Theophilus: Ἀβαισσὰν LXX interpretes, Judic. XII, 8.

ἔτη ζ'. Ἔπειτα Ἐβρὼν (77) ὁ Ζαβουλωνίτης, ἔτη η'. Ἔπειτα Ἐγλὼμ, Ἐφραῒμ, ἔτη η'. Ἔνιοι δὲ τοῖς τοῦ Ἀβατθὰν ἔτεσιν ζ' συνάπτουσι τὰ Ἐβρὼμ μ' ἔτη (78). Καὶ μετὰ τοῦτον ἐξαμαρτὼν πάλιν ὁ λαὸς, ὑπὸ ἀλλοφύλοις γίνεται τοῖς Φυλιστιεὶμ ἔτη μ'. Ἐπιστρεψάντων δὲ αὐτῶν, Σαμψὼν ἡγεῖται, ἐκ φυλῆς Δὰν, νικήσας ἐν πολέμῳ τοὺς ἀλλοφύλους. Οὗτος ἦρξεν ἔτεσιν εἴκοσι. Καὶ μετὰ τοῦτον ἀναρχίας οὔσης, διέκρινε (79) τὸν λαὸν Ἠλὶ ὁ ἱερεὺς, τεσσαράκοντα ἔτη (80). Τοῦτον δὲ διαδέχεται Σαμουὴλ ὁ προφήτης· σὺν οἷς Σαοὺλ ἐβασίλευσεν, ἔτη εἰκοσιεπτὰ κατασχών. Οὗτος καὶ τὸν Δαβὶδ ἔχρισεν. Ἐτελεύτα δὲ Σαμουὴλ δυοῖν ἐτῶν πρότερος τοῦ Σαοὺλ ἐπὶ ἀρχιερέως Ἀβιμέλεχ. Οὗτος (81) τὸν Σαοὺλ εἰς βασιλέα ἔχρισεν, ὃς πρῶτος ἐβασίλευσεν ἐπὶ Ἰσραὴλ μετὰ τοὺς κριτάς· ὧν ὁ πᾶς ἀριθμὸς ἕως τοῦ Σαμουὴλ γίνεται ἔτη τετρακόσια ἑξηκοντατρία, μῆνες ἑπτά. Ἔπειτα διὰ τῆς πρώτης βίβλου τῶν *Βασιλειῶν*, τοῦ Σαοὺλ ἔτη εἴκοσι (82) ἐπιανακαινισθεὶς ἐβασίλευσε. Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Σαοὺλ βασιλεύει Δαβὶδ τὸ δεύτερον (83) ἐν Χεβρὼν, ὁ τοῦ Ἰεσσαὶ, ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ἔτη τεσσαράκοντα, ὡς περιέχει ἡ δευτέρα τῶν *Βασιλειῶν*. Καὶ ἦν ἀρχιερεὺς Ἀβιάθαρ, ὁ τοῦ Ἀβιμέλεχ, ἐκ συγγενείας Ἠλί. Προφητεύουσι δὲ Γὰδ καὶ Νάθαν ἐπ' αὐτοῦ. Γίνονται οὖν ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἕως παρέλαβε τὴν βασιλείαν Δαβὶδ, ὡς μέν τινες, ἔτη τετρακόσια πεντήκοντα· ὡς δὲ ἡ προκειμένη δείκνυσι χρονογραφία, συνάγονται ἔτη πεντακόσια εἰκοσιτρία, μῆνες ἑπτὰ, εἰς τὴν τοῦ Δαβὶδ τελευτήν. Καὶ μετὰ ταῦτα ἐβασίλευσε Σολομὼν, υἱὸς Δαβὶδ, ἔτη τεσσαράκοντα. Διαμένει ἐπὶ τούτου Νάθαν προφητεύων, ὃς καὶ παρεκάλει αὐτὸν περὶ τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς· ὁμοίως καὶ Ἀχίας ἐκ Σηλὼμ προφητεύει. Ἦσαν δὲ καὶ οἱ βασιλεῖς ἄμφω, ὅ τε Δαβὶδ ὅ τε Σολομὼν, προφῆται. Σαδὼκ δὲ ὁ ἀρχιερεὺς πρῶτος ἐν τῷ ναῷ, ὃν ᾠκοδόμησε Σολομὼν, ἱεράτευσεν· ὄγδοος ὢν ἀπὸ Ἀαρὼν, τοῦ πρώτου ἀρχιερέως. Γίνονται οὖν ἀπὸ Μωϋσέως ἐπὶ τὴν Σολομῶνος ἡλικίαν, ὡς μέν τινές φασιν, ἔτη πεντακόσια ἐν-

✠ P. 386 ED. POTTER, 325 ED. PARIS.

laadites, ex tribu Manasse, præfuitque sex annis. Post quem dux fuit Abatthan, qui erat ex Bethleem, de tribu Juda, annis septem. Deinde Ebron Zabulonites octo annis. Deinde Æglom ex Ephraim octo annis. Nonnulli autem septem annis Abatthan conjungunt octo annos Ebrom. Et cum post eum rursus peccasset populus, alienigenis Philistæis subjicitur quadraginta annis. His autem ad Deum reversis, præest Samson, ex tribu Dan, cum in bello vicisset alienigenas. Is fuit dux viginti annis. Et post eum, cum nullus esset qui præesset, populum judicavit Eli sacerdos quadraginta annis. Ei succedit Samuel propheta, cum quo regnavit Saul, qui viginti septem annis regnum ✠ obtinuit. Is etiam Davidem unxit regem. Mortuus est autem Samuel duobus annis ante Saulem, cum esset pontifex Abimelech. Is Saulem unxit in regem, qui primus post judices regnavit in Israel. Quorum universus numerus usque ad Samuelem, annos efficit quadringentos sexaginta tres, menses septem. Deinde, ut habetur *Regum* primo, regnavit renovatus Saul viginti annis. Post mortem autem Saulis, regnat David secundo in Chebron, filius Jesse, ex tribu Juda, quadraginta annis, ut continet secundus *Regum*. Erat autem pontifex Abiathar, filius Abimelech, ex cognatione Eli. Fuerunt autem Gad et Nathan prophetæ ejus tempore. Fiunt ergo a Jesu Nave usque ad tempus quo David regnum accepit, ut nonnulli quidem volunt, anni quadringenti quinquaginta; ut autem proposita ostendit chronographia, colliguntur anni quingenti viginti tres, menses septem, usque ad mortem Davidis. Postea regnavit Salomon, filius David, annis quadraginta. Ejus tempore perrexit prophetæ munere fungi Nathan, qui etiam eum adhortatus est ut templum exstrueret. Similiter autem Achias Silonita quoque prophetavit. Erant autem ambo quoque reges, David et Salomon, prophetæ. Sadoc autem primus pontifex sa-

(77) *Ἐβρών*. Hujus S. Litteræ non meminerunt: sed proxime post Ibsan, vel Abaissan, numerant Elon Zebulonitam, qui decem; dein, Abdon Pirathonitam e tribu Ephraim, qui octo annos Israelitis præfuit: Judic. XII, 11, 13 et seq. Theophilus: Αἰλὼν, ἔτεσιν ι'· Ἀβδὼν, ἔτεσιν η'· « Ælon, annos decem; Abdon, annos octo. » Eusebius: Αἰαλὼν, ἔτη ι'· Λαβδὼν, ἔτη η'· « Æalon, annos decem; Labdon, annos octo. »

(78) *Μ' ἔτη*. Hervetus exp. « quatuor annos. » Rectius Lowthius: « Legendum, inquit, η' ἔτη, ut modo. »

(79) *Καὶ μετὰ τοῦτον ἀναρχίας οὔσης, δ.* Hervetus exp. « Et post eum, cum nullus esset qui præesset, populum judicavit Eli sacerdos. » Perperam, nam quo tempore « Eli populum judicavit, » quomodo verum est, « neminem ei præfuisse? » Vertendum igitur: « Et post eum (Samsonem) cum per aliquod tempus nullus fuisset magistratus summus, Eli sacerdos populum judicavit. » Nam post mortem Samsonis, interregnum secutum fuisse, satis notum est. Conf. Judic. XVIII, 1; XIX, 1 et seq.

(80) *Τεσσαράκοντα ἔτη*. Sic textus Hebræus, I Sam. IV, 18. Verum LXX interpretes Eli sacerdoti tantum viginti annos tribuunt: ut etiam eos secutus Theophilus: Ἠλὶς ἔτεσιν κ'. Quam diversitatem olim notavit Eusebius in *Chronico*: Ἠλὶ ἱερεὺς ἡγήσατο τοῦ Ἰσραὴλ ἔτη κ', κατὰ τοὺς Ο', κατὰ δὲ τὸ Ἑβραϊκὸν ἔτη μ'· « Eli sacerdos Israeli præfuit, annos viginti secundum LXX, sed secundum Hebraicum textum, annos quadraginta. » Eadem repetit *Præparationis evangelicæ* loco superius notato.

(81) *Οὗτος*. Hoc est Samuel. Conf. I Sam. X, 1.

(82) *Τοῦ Σαοὺλ ἔτη εἴκ.* Forsan aliquis legerit, τοῦ Σαοὺλ ἔτη εἴκοσι, ἐπεὶ ἀνακαινισθεὶς ἐβασίλευσε, id est, « Saulis anni viginti, ex quo renovatus regnum tenuit: » ut etiam Hervetus vertit: « regnavit renovatus Saul annis viginti. » Fr. Junius legendum putat, ὁ Σαοὺλ ἔτη εἴκοσι ἀνακαινισθεὶς ἐβασίλευσε, ut paulo ante. Porro cum Eusebii *Chronicon* Saulem annos quadraginta, Theophilus autem et *Chronicon* meum ms. viginti annos regnasse dicant, discrepantiæ ratio hæc videtur esse, quod Saul regnum partim cum Samuele, partim solus administravit, ut Clemens quoque non obscure hic significat, et clarius Zonaras his verbis: Ἐβασίλευσε δὲ Σαοὺλ, ζῶντος ἔτι τοῦ Σαμουὴλ, ὀκτωκαίδεκα ἔτη· ἐκείνου δ' ἀποθανόντος, δύο καὶ εἴκοσι. SYLB. — Conf. I Sam. IX, 15.

(83) *Τὸ δεύτερον*. Hoc est secundo post Saulem loco.

crificavit in templo quod ædificavit Salomon, qui erat octavus ab Aaron, primo pontifice. Sunt ergo a Moyse usque ad ætatem Salomonis, ut dicunt quidem aliqui, anni quingenti nonaginta quinque; ut alii autem, quingenti septuaginta sex. Si quis autem iis, qui sunt a Jesu usque ad David, quadringentis quinquaginta annis, quadraginta annos, quibus dux fuit Moyses, connumeraverit et alios octoginta annos, quot natus erat Moyses, priusquam exirent ex Ægypto Hebræi, et his adjecerit quadraginta annos regni David, colliget omnes annos sexcentos decem. Accuratius autem ac perfectius procedet nostra chronographia, si quingentis et viginti tribus annis et septem mensibus usque ad mortem Davidis, adjecerit quis centum et viginti annos Moysis, et Salomonis quadraginta. Colliget enim omnes usque ad mortem Salomonis, annos sexcentos octoginta tres, septem menses. Iramus dat suam filiam Salomoni, quo tempore ✠ post Trojam captam venit Menelaus in Phœniciam, ut ait Menander Pergamenus, et Lætus in *Phœniciis*. Post Salomonem autem regnat Roboam, filius ejus, annis septemdecim. Erat autem pontifex Abimelech, filius Sadoc. Ejus tempore diviso regno, in Samaria regnat Jeroboam ex tribu Ephraim, servus Salomonis. Prophetavit autem

νενήκοντα πέντε, ὡς δὲ ἕτεροι, πεντακόσια ἑβδομήκοντα ἓξ (84). Εἰ δέ τις τοῖς ἀπὸ Ἰησοῦ μέχρι Δαβὶδ τετρακοσίοις πεντήκοντα ἔτεσι συγκαταριθμήσαι τὰ τῆς Μωϋσέως στρατηγίας τεσσαράκοντα, καὶ τὰ ἄλλα τὰ ὀγδοήκοντα ἔτη, ἃ γεγόνει ὁ Μωϋσῆς, πρὸ τοῦ τὴν ἔξοδον τοῖς Ἑβραίοις ἀπὸ Αἰγύπτου γεγονέναι, προσθείη τε τούτοις τὰ τῆς βασιλείας τῆς Δαβὶδ τεσσαράκοντα ἔτη, συνάξει ἔτη τὰ πάντα ἑξακόσια δέκα. Ἀκριβέστερον δὲ ἡ καθ' ἡμᾶς χρονογραφία πρόεισιν, εἰ τοῖς πεντακοσίοις εἴκοσι καὶ τρισὶ, καὶ μησὶν ἑπτὰ, μέχρι τῆς Δαβὶδ τελευτῆς, προσθείη τις τά τε τοῦ Μωϋσέως ἑκατὸν εἴκοσι ἔτη, τά τε τοῦ Σολομῶνος τεσσαράκοντα· συνάξει γὰρ τὰ πάντα ἐπὶ τὴν Σολομῶνος τελευτὴν ἔτη ἑξακόσια ὀγδοήκοντα τρία, μῆνας ἑπτά. Εἴραμος (85) τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα Σολομῶνι δίδωσι, καθ' οὓς χρόνους μετὰ τὴν Τροίας ἅλωσιν Μενελάῳ εἰς Φοινίκην ἄφιξις, ὥς φησι Μένανδρος (86) ὁ Περγαμηνὸς, καὶ Λαῖτος ἐν τοῖς *Φοινικοῖς* (87). Μετὰ δὲ Σολομῶνα βασιλεύει Ῥοβοὰμ, υἱὸς αὐτοῦ, ἔτη ἑπτακαίδεκα· καὶ ἦν ἀρχιερεὺς Ἀβιμέλεχ (88) ὁ τοῦ Σαδώκ. Ἐπὶ τούτου μερισθείσης τῆς βασιλείας, ἐν Σαμαρείᾳ βασιλεύει Ἱεροβοὰμ, ἐκ φυλῆς Ἐφραῒμ, ὁ δοῦλος Σολομῶνος· προφητεύει δὲ ἔτι Ἀχίας ὁ Σηλωνίτης, καὶ Σαμαίας υἱὸς Ἀμαμὴ (89), καὶ ὁ ἐξ Ἰούδα ἀπελθὼν ἐπὶ Ῥοβοὰμ, καὶ προφητεύσας (90) ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου. Μετὰ τοῦτον βασιλεύει

✠ P. 387 ED. POTTER, 526 ED. PARIS.

(84) *Πεντακόσια ἑβδομήκοντα ἕξ*. Ab exitu Judæorum ex Ægypto ad ædificatum a Salomone templum annos πεντακοσίους ἑξήκοντα ἓξ ex Tyriorum commentariis numerat Theophilus *ad Autolyc.* lib. III, p. 131 edit. Paris.

(85) *Εἴραμος*. Is a LXX interpretibus III Reg v, 1, Χιράμ dicitur, a Josepho Εἴρωμος, a Theophilo Ἱέρωμος, a Tatiano Χείραμος, ab Eusebio ejus verba recitante et alibi etiam Εἴραμος, a *Chronico Alexandrino*, p. 91, Θείραμος, ubi adnotat Du Fresne, solum Clementem Alexandrinum meminisse, eum filiam suam Salomoni in uxorem dedisse. At vero Clemens ea, quæ hic narrat, e Tatiano, vel saltem uterque ex iisdem auctoribus sumpsit. Tatiani verba hæc sunt, *Orat. ad Græcos*, p. 128, 129 : Παρ' αὐτοῖς τρεῖς ἄνδρες, Θεόδοτος, Ὑψικράτης, Μῶχος· τούτων τὰς βίβλους εἰς Ἑλληνικὴν κατέταξεν φωνὴν Χαῖτος, καὶ ὁ τοὺς βίους τῶν φιλοσόφων ἐπ' ἀκριβὲς πραγματευσάμενος. Ἐν δὲ ταῖς τῶν προειρημένων δηλοῦται ἱστορίαις, κατά τινα τῶν βασιλέων Εὐρώπης ἁρπαγὴν γεγονέναι, Μενελάου τε εἰς τὴν Φοινίκην ἄφιξιν, καὶ τὰ περὶ Χείραμον, ὅστις Σολομῶνι, τῷ Ἰουδαίων βασιλεῖ, πρὸς γάμον δοὺς τὴν θυγατέρα, καὶ ξύλων παντοδαπῶν ὕλην εἰς τὴν τοῦ ναοῦ κατασκευὴν ἐδωρήσατο. Καὶ Μένανδρος δὲ ὁ Περγαμηνὸς περὶ τῶν αὐτῶν τὴν ἀναγραφὴν ἐποιήσατο· « Fuerunt apud Phœnices tres viri, Theodotus, Hypsicrates et Mochus : horum libros in Græcam linguam transtulit Chætus, qui et philosophorum vitas accurate conscripsit. Porro in historiis eorum indicatur, sub rege quodam raptum Europæ contigisse, et Menelaum in Phœniciam advenisse : item Chirami regis mentio fit, qui Salomoni, Judæorum regi, filiam in matrimonium collocavit, et omne genus lignorum ad exstructionem templi donavit. Menander etiam Pergamenus hæc eadem scriptis testatur. » Eusebius in *Chronico :* Εἰράμου, τοῦ Τυρίων βασιλέως, θυγατέρα ἔγημε Σολομὼν, ὡς Τατιανὸς ἱστορεῖ. « Irami, Tyriorum regis, filiam in uxorem duxit Salomon, ut refert Tatianus. » Idem rursus in *Epitome temporum :* Τυρίων ἐβασίλευσε Χείραμος, οὗ τὴν θυγατέρα ἔγημε Σολομὼν, καθὼς ἱστορεῖ Τατιανός· « Tyriorum rex fuit Iramus, cujus filiam Salomon in uxorem duxit, ut refert Tatianus. »

(86) *Μένανδρος*. De Menandro conf. quæ ad locum Tatiani modo dictum adnotata sunt.

(87) *Λαῖτος ἐν τοῖς Φοινικοῖς*. Scribendum Φοινικικοῖς. Lætus is est, quem Tatianus mendose Χαῖτον vocat, et Eusebius ejus verba recitans, Ἄσιτον. Conf. præter notas ad Tatianum, Bochartus, *Chanaan.* lib. II, cap. 17, et Reinesius *De lingua Punica*, cap. 12.

(88) *Ἀβιμέλεχ*. Eusebius in *Chronico*, Abiiæ tempora describens : Ἑβραίων ἱερεὺς Ἀβιμέλεχ ἐγνωρίζετο. Προεφήτευον δὲ Ἀχίας, Σαμαίας, καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ ἐν Σαμαρείᾳ θυσιαστηρίου· « Hebræorum sacerdos Abimelech hoc tempore floruit. Prophetabant Achias, Samæas, et qui adversus altare in Samaria futura prædixit. » Quorum ea, quæ ad prophetas spectant, in *Canone Chron.* repetit : utroque autem loco Betheliticum altare Samariæ perperam tribuit.

(89) *Σαμαίας υἱὸς Ἀμαμὴ, καὶ ὁ ἐξ Ἰούδ.* « Samæas filius Amame, et qui ex Jud. » ut distincti homines sint Samæas, et qui e Juda profectus, adversus altare Betheliticum prophetavit. Eos perinde distinguit Eusebius locis jam dictis. Hervetus sic vertit : « Samæas filius Amamæ, qui etiam ex Juda abiit, » etc., ut Samæas is sit, qui e Juda ad Jeroboamum profectus fuerit, ac si scriptum esset, ὁ καὶ ἐξ Ἰούδ., quemadmodum in Tatiano verbis modo memoratis καὶ ὁ τοὺς βίους scriptum est pro ὁ καὶ τοὺς β. Et sunt qui huic prophetæ nomen Samææ, Sameæ, Semeiæ, vel Semei tribuunt. Tertullianus *De jejuniis*, cap. 16 : « Samæas, homo Dei, cum exitum prophetasset idololatriæ introductæ a rege Jeroboam, post manum ejus regis arefactam, et statim restitutam, » etc. Sunt vero alii, qui eum Adoniam, Jadon, Addo, Oded, etc., appellant, et a Samea distinguunt. De quibus sententiis conf. quæ adnotavit Cotelerius ad *Constitutionum Apost.* l. IV, c. 6.

(90) *Καὶ ὁ ἐξ Ἰούδα ἀπελθὼν ἐπὶ Ῥοβοὰμ, καὶ πρ.* Cotelerius, loco jam dicto, ait : « Insigniter lapsus est interpres Clementis Alexandrini, cum ea verba sic vertit : « Qui etiam ex Juda abiit ad Ro-

Ἀβιοὺμ (91), υἱὸς αὐτοῦ, ἔτη εἰκοσιτρία· καὶ ὁμοίως ὁ τούτου υἱὸς Ἀσαμάν. Οὗτος ἐπὶ γήρως ἐποδάγρησε· προφητεύει δὲ ἐπ' αὐτοῦ Ἰοῦ, υἱὸς Ἀνανίου. Μετὰ τοῦτον βασιλεύει Ἰωσαφὰτ, υἱὸς αὐτοῦ, ἔτη ε' (92). Ἐπὶ τούτου προφητεύουσιν Ἠλίας ὁ Θεσβίτης, καὶ Μιχαίας υἱὸς Ἰεβλᾶ, καὶ Ἀβδίας υἱὸς Ἀνανίου. Ἐπὶ δὲ Μιχαίου, καὶ ψευδοπροφήτης ἦν Σεδεκίας ὁ τοῦ Χαναάν. Ἕπεται τούτοις ἡ βασιλεία Ἰωράμ, τοῦ υἱοῦ Ἰωσαφὰτ, ἐπὶ ἔτη ὀκτώ· ἐφ' οὗ προφητεύει Ἠλίας, καὶ μετὰ Ἠλίαν Ἐλισαῖος ὁ τοῦ Σαφάτ. Ἐπὶ τούτου οἱ ἐν Σαμαρείᾳ κόπρον (93) ἔφαγον περιστερᾶς, καὶ τὰ τέκνα τὰ ἑαυτῶν. Ὁ δὲ χρόνος Ἰωσαφὰτ, ἀπὸ τῶν ὑστάτων τῆς τρίτης τῶν Βασιλειῶν ἄχρι τῆς τετάρτης ἐπεκτείνει. Ἐπὶ δὲ τοῦ Ἰωρὰμ ἀνελήφθη μὲν Ἠλίας· ἤρξατο δὲ προφητεύειν Ἐλισαῖος, υἱὸς Σαφὰτ, ἔτη ἕξ, ὢν ἐτῶν τεσσαράκοντα. Εἶτα Ὀχοζίας ἐβασίλευσεν ἔτος ἕν· ἐπὶ τούτου ἔτι προφητεύει Ἐλισαῖος, καὶ σὺν αὐτῷ Ἀβδαδωναῖος (94). Μετὰ τοῦτον ἡ μήτηρ Ὀζίου (95) Γοθολία βασιλεύει ἔτη ὀκτὼ (96), κατακτείνασα τὰ τέκνα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς (97)· ἐκ γὰρ τοῦ γένους ἦν Ἀχαάβ. Ἡ δὲ ἀδελφὴ Ὀζίου Ἰωσαβαία ἐξέκλεψε τὸν υἱὸν Ὀζίου Ἰωᾶς, καὶ τούτῳ περιέθηκεν ὕστερον τὴν βασιλείαν. Ἐπὶ τῆς Γοθολίας ταύτης ἔτι ὁ Ἐλισαῖος προφητεύει· μεθ' ἣν βασιλεύει, ὡς προεῖπον, Ἰωᾶς ὁ περισωθεὶς ὑπὸ Ἰωσαβαίας τῆς Ἰωδαὲ τοῦ ἀρχιερέως γυναικός· καὶ τὰ πάντα γίνεται ἔτη τεσσαράκοντα. Συνάγεται (98) οὖν ἀπὸ Σολομῶντος ἐπὶ Ἐλισαίου τοῦ προφήτου τελευτὴν ἔτη, ὡς μὲν

A Achias quoque Silonites, et Samæas filius Amame, et qui ex Juda abiit ad Roboam, et prophetavit adversus altare. Post eum regnavit Abiu, filius ejus,
141 annis viginti tribus, et similiter ejus filius Asaman. Is in senectute laboravit podagra. Prophetavit autem ejus tempore Jehu, filius Ananiæ. Post eum regnavit Josaphat, ejus filius annis quinque. Ejus tempore prophetarunt Elias Thesbites, et Michæas filius Ieble, et Abdias filius Ananiæ. Tempore autem Michææ erat pseudopropheta Sedecias, filius Chanaan. Post eos sequitur regnum Joram, filii Josaphat, ad octo annos; cujus tempore prophetavit Elias, et post Eliam Elisæus filius Saphat. Ejus tempore, ii, qui erant in Samaria, comederunt stercus columbæ, et suos liberos. Tempus
B autem Josaphat extenditur ab ultima parte tertii Regum usque ad quartum. Tempore autem Joram assumptus est Elias. Cœpit autem prophetare Elisæus, filius Saphat, sex annis, cum esset natus annos quadraginta. Deinde Ochozias regnavit anno uno. Ejus tempore adhuc prophetabat Elisæus, et cum eo Abdadonæus. Post eum mater ✠ Oziæ Gotholia regnat octo annis, interfectis filiis sui fratris; erat enim ex genere Achab. Soror autem Oziæ Jesabæa suffurata est filium Oziæ, Joas, et ei postea regnum tribuit. Tempore hujus Gotholiæ adhuc prophetabat Elisæus, post quam regnavit, ut dixi antea, Joas, qui fuit servatus a Jesabæa uxore Jodeæ pontificis; et vixit integris annis quadraginta.

✠ P. 388 ED. POTTER.

C

boam, et prophetavit super altare. » Nam reddere debuit : « Et qui ex Juda abiit sub Roboamo, atque ad altare prophetavit. » Si quis vero existimet supervacaneum esse illud ἐπὶ Ῥοβοάμ, « sub Roboamo, » cum ante dixisset auctor hæc omnia facta fuisse « regnante Roboamo, » scribat is ἐπὶ Ἱεροβοάμ, hoc sensu, « qui ex Juda abiit ad Jeroboam. » Conf. III Reg. XIII, 1, 2.

(91) *Ἀβιούμ*. Theophilus, Ἐβίας ἔτεσι ζ'. Eusebius *Præparat. evangel.* Ἀβιὰ ἔτεσι γ'. Quod in *Chronico* etiam bis dixit; idque S. Scripturæ auctoritas firmat. Quem Clemens Ἀσαμάν vocat, is a cæteris Ἀσά dicitur, et annos quadraginta unum regnasse ab illis perhibetur. Quo fit ut Clementis tempora ad ea, quæ a reliquis numerata sunt, prope accedant. Nam sacri codices et Eusebius Abiæ tres, Asæ quadraginta unum annos tribuunt, utrisque quadraginta quatuor. Theophilus Abiæ septem, Asæ quadraginta unum, utrisque quadraginta octo. Clemens autem Abiæ annos viginti tres tribuit, et totidem Asæ, ac proinde utrisque quadraginta sex.

D

(92) *Ἔτη ε'*. Recte adnotavit Lowthius, scribendum esse ἔτη κε'. Omnes enim Josaphati regnum viginti quinque annos durasse fatentur.

(93) *Κόπρον*. IV Reg. VI, 25, 28, 29.

(94) *Ἀβδαδωναῖος*. An legendum Ἀδαδωναῖος, id est *Azarias* ὁ τοῦ Ὠδήδ, vel, ut quidam legunt Ἀδάδ; II Paralip. XV, 1. LOWTH. — Quidam doctus monuit, hunc esse « Obadiam, » et id nominis compositum esse ex Ἀβδίας et Ἀδωναί, quod est Dei nomen, non advertens, Clementem paulo infra Abdiam, seu Obadiam, ab Abdadonæo distinguere pag. 335. Μιχαίας, Ἀβδιού, Ἐλισαῖος, Ἀβδαδωναῖ, Ἀμώς. Scaliger in *Hist. Synag.* cum Eusebii *Chronico* edita, pag. 377 : Ἐπὶ τούτῳ (Ὀχοζίᾳ) ἔτι προφητεύει Ἐλισαῖος, καὶ σὺν αὐτῷ Ἀβδαδωναῖος. Hæc scilicet, ut alias etiam non pauca, a Clemente nostro mutuatus. Abdadonæi meminit etiam Epiphanius, vel quicunque auctor fuit *Catalogi prophetarum*, quem e ms. Regio crutum, in suis ad *Constitutionum apostol.* lib. IV, cap. 6, notis edidit Cotelerius : Ἐλισαῖος, λζ'. Ἰωναδὰμ, λη'. Ζαχαρίας, ὁ καὶ Ἀζαρίας, λθ'. Ζαχαρίας ἄλλος, μ'. Ὠσηέ, μα'. Ἰωὴλ, μβ'. Ἀμὼς, μγ'. Ἀβδιού, μδ'. Ἰωνᾶς, με'. Ἡσαΐας, μς'. Μιχαίας, μζ'. Ναοὺμ, μη'. Ἀμβακοὺμ, μθ'. Ὠβήδ, ν'. Ἀβδαδὼν, να'. Ἱερεμίας, νβ'. Quo loco Abdadon longe ab Elisæo, quocum Clemens eum junxit, remotus est.

(95) *Ὀζίου*. Hoc est, Ὀχοζίου jam supra dicti. Ejus enim mater erat Γοθολία, seu Athalia. Emendandus Theophilus, qui Γοθονιήλ pro Γοθολία, virum pro muliere, substituit.

(96) *Ἔτη ὀκτώ*. Septimo regni sui anno cæsa Athalia, Joas ei successisse fertur, II Paral. XXIV, 1 et seq.; IV Reg. XI, 4 et seq., ἔτεσιν ζ', inquit Eusebius tam in *Chronico*, quam in *Præparat. evangel.*, ἔτεσιν ἕξ, Theophilus. Apud LXX interpretes, loco Regum jam dicto, Athalia sex annos regnasse, septimo autem anno ei Joas successisse dicitur : et II Paralip. XXII, 12, Joas dicitur κατακεκρυμμένος ἓξ ἔτη, καὶ Γοθολία ἐπὶ τῆς γῆς. Sed Clementem in errorem duxisse videtur, quod II Paral. XXIII, 1, Joas a Jodae sacerdote regno dicatur restitutus ἔτει ὀγδόῳ, « anno octavo. »

(97) *Τέκνα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς*. « Filios fratris sui. » Verum Athalia non memoratur quemquam ex Achabi, regis Israelitici, a quo oriunda fuit, stirpe occidisse. Scribendum igitur fuerat τέκνα τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, « liberos filii sui. » Nam Ahaziæ, filii sui, liberos ad unum omnes occidit, excepto Joas, qui post eam regnavit. Conf. IV Reg. XI, 1; II Paralip. XXII, 10.

(98) *Συνάγεται*. Hæc usque ad πρὸ τῆς τῶν Ὀλυμπίων θέσεως, Jos. Scaliger in *Histor. Synagogen* cum Eusebiano *Chronico* editam transtulit, pag. 3[illegible]7.

Colliguntur ergo a Salomone usque ad mortem Elisæi prophetæ, ut nonnulli quidem dicunt, centum et quinque; ut alii autem, centum duo; ut proposita autem ostendit chronographia, a regno Salomonis anni centum octoginta unus. A temporibus autem Trojanis usque ad ortum Homeri, ex Philochori quidem sententia, fiunt centum et octoginta anni, post Ionicam deductam coloniam. Aristarchus autem, in *Commentariis Archilochiis*, dicit eum fuisse tempore deductionis coloniæ Ionicæ, quæ fuit centum et quadraginta annis post Trojana tempora; Apollodorus autem centum annis post deductam coloniam Ionicam, cum Agesilaus, Doryssæi filius, esset rex Lacedæmoniorum; atque sic ei admovet Lycurgum legislatorem, cum esset ✠ adhuc juvenis. Euthymenes autem in *Chronicis* dicit eum floruisse cum Hesiodo, tempore Acasti, et natum fuisse in Chio circiter annum ducentesimum post Trojam captam. In hac autem sententia est etiam Archemachus in tertio *Euboicorum*. Quo fit ut ipse et He-

A τινές φασιν, ἑκατὸν πέντε, ὡς δὲ ἕτεροι, ἑκατὸν δύο· ὡς δὲ ἡ προκειμένη δηλοῖ χρονογραφία, ἀπὸ βασιλείας τῆς Σολομῶντος ἔτη ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ἕν· ἀπὸ δὲ τῶν Τρωϊκῶν (99) ἐπὶ τὴν Ὁμήρου γένεσιν, κατὰ μὲν Φιλόχορον, ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ἔτη γίνεται, ὕστερον τῆς Ἰωνικῆς ἀποικίας. Ἀρίσταρχος (1) δὲ, ἐν τοῖς *Ἀρχιλοχείοις ὑπομνήμασι*, κατὰ τὴν Ἰωνικὴν ἀποικίαν φησὶ φέρεσθαι αὐτόν· ἣ ἐγένετο μετὰ ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἔτη τῶν Τρωϊκῶν· Ἀπολλόδωρος (2) δὲ μετὰ ἔτη ἑκατὸν τῆς Ἰωνικῆς ἀποικίας, Ἀγησιλάου τοῦ Δορυσσαίου, Λακεδαιμονίων βασιλεύοντος· ὥστε ἐπιβαλεῖν αὐτῷ Λυκοῦργον (3) τὸν νομοθέτην, ἔτι νέον ὄντα. Εὐθυμένης δὲ ἐν τοῖς *Χρονικοῖς* συνακμάσαντα Ἡσιόδῳ ἐπὶ Ἀκάστου ἐν Χίῳ γενέσθαι περὶ τὸ διακοσιοστὸν ἔτος
B ὕστερον τῆς Ἰλίου ἁλώσεως· ταύτης δέ ἐστι τῆς δόξης καὶ Ἀρχέμαχος ἐν *Εὐβοϊκῶν* τρίτῳ· ὡς εἶναι αὐτόν τε καὶ τὸν Ἡσίοδον καὶ Ἐλισαίου (4) τοῦ προφήτου νεωτέρους. Κἂν ἕπεσθαί τις βουληθῇ τῷ γραμματικῷ Κράτητι (5), καὶ λέγῃ περὶ τὴν Ἡρα-

✠ P. 389 ED. POTTER, 327 ED. PARIS.

(99) *Ἀπὸ δὲ τῶν Τρωϊκῶν*. Eadem Tatianus *Oratione contra Græcos*: Ὅμηρον ἠκμακέναι Φιλόχορος μετὰ τὴν Ἰωνικὴν ἀποικίαν ἐπὶ ἄρχοντος Ἀθήνησιν Ἀρχίππου, τῶν Ἰλιακῶν ὕστερον ἔτεσιν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα· « Homerum floruisse Philochorus post Ionicam migrationem, archonte Atheniensium Archippo, post Ilii captivitatem annis centum et octoginta. » Eusebius lib. x *Præpar.* citans hæc verba Tatiani legit pag. 289: Μετὰ τὴν Ἰωνικὴν ἀποικίαν ἔτεσι μ', ἐπὶ ἄρχοντος Ἀθήνησιν Ἀρξίππου, « Post Ionicam coloniam annis quadraginta, » quæ verba, omissa a Trapezuntio, interprete Eusebii, Tatiano etiam videntur addenda, sed illud Ἀρξίππου, mendosum est. Eusebius idem in *Chronico* de Homeri ætate agens ad annum mundi 4090 Philochori sententiam ita narrat: « Philochorus emigrationis Ionicæ tempore sub Archippo Atheniensium magistratu, et post captam Trojam annis centum et octoginta. » Itaque huic non convenit cum Tatiano, qui quadraginta annis post Ionicam emigrationem ait. Hoc loco in interpretatione Herveti collocanda est interpunctio post illud, « octog. anni, » nam computantur ab excidio Trojano, non ab Ionica colonia. Collect. — Clementis sententiam hoc modo supplevit Scaliger: ἑκ. ὀγδ. ἔτη γίνεται, ἔτεσι μ' ὕστερον τῆς Ἰωνικῆς ἀποικίας. Porro de Homeri ætate hoc loco agit Clemens, quod ille scriptorum Græcorum antiquissimus habitus sit. Hinc Tatianus, quem secutus est Clemens, de barbaræ Græcæque doctrinæ antiquitate acturus, pag. 105: Ὅροι δὲ ἡμῖν κείσονται Μωϋσῆς καὶ Ὅμηρος, τῷ ἑκάτερον αὐτῶν εἶναι παλαιότερον· καὶ τὸν μὲν ποιητῶν καὶ ἱστορικῶν εἶναι πρεσβύτερον, τὸν δὲ πάσης βαρβάρου σοφίας ἀρχηγόν· « Moyses, inquit, et Homerus nobis metæ sint, eo quod uterque in suo genere vetustissimus sit: hic enim poetas et historicos omnes ætate præit, ille totius barbaricæ sapientiæ auctor est. » Cicero *Tusc. quæst.* lib. I, initio: « Cum apud Græcos antiquissimum sit e doctis genus poetarum: siquidem Homerus fuit et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo. »

(1) *Ἀρίσταρχος*. Eadem diversitas hic reperitur. Nam Tatianus quidem et Clemens Aristarchum dicunt Ionicam ἀποικίαν constituisse centesimo et quadragesimo post excidium Trojanum anno, Eusebius autem in *Chronico* centesimo tantum. Idemque in manuscriptis legitur. Collect. — Tatianus pag. 108: Οἱ δὲ περὶ Ἀρίσταρχον, κατὰ τὴν Ἰωνικὴν ἀποικίαν, ἥ ἐστι μετὰ ἑκατὸν καὶ τεσσαράκοντα ἔτη τῶν Ἰλιακῶν. « Aristarchus, circa Ionicam migrationem, quæ annis centum et quadraginta res Iliacas secuta est. »

(2) *Ἀπολλόδωρος*. Tatianus, οἱ δὲ περὶ Ἀπολλόδωρον ὕστερον τῶν Ἰλιακῶν διακοσίων πεντήκοντα· sed in editione Basiliensi additur in margine alia lectio, quæ cum Clemente convenit, τεσσαράκοντα, « ab Ilio capto annis ducentis quadraginta. » Apud Eusebium *Præpar.* x, rectius citantur eadem illa, ὕστερον τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι διακοσίοις τεσσαράκοντα.
C Nec abscedit in *Chronico* scribens: « Apollodorus Atheniensis post ducentesimum quadragesimum annum eversionis Ilii. » Illud porro, « cum Agesilaus Doryssæus, » Græce fuit, Ἀγησιλάου τοῦ Δορυσσαίου Λακεδαιμονίων βασιλεύοντος. Eusebius in *Chronico* circa tempora Roboami Salomonis f. quintum Lacedæmoniorum regem numerat Doristhum, ac deinde sextum Agesilaum. Rectius apud Pausaniam in *Laconicis*: Τοὺς δὲ ἐφεξῆς βασιλεύσαντας τῆς οἰκίας ταύτης Δόρυσσον τὸν Λαβώτα, καὶ Ἀγησίλαον Δορύσσου· « Jam qui in regnum ex hac familia successerunt Doryssum Labotæ filium, et Agesilaum Doryssi. » Sic ergo in *Chronico*, et apud Clementem scribendum est, nisi istud velis tanquam patronymicum retinere. Collect. — Tatiani verba sic se habent: Οἱ δὲ περὶ Ἀπολλόδωρον μετὰ τὴν Ἰωνικὴν ἀποικίαν ἔτεσιν ἑκατὸν, ὅπερ γένοιτο ἂν ὕστερον τῶν Ἰλιακῶν διακοσίων πεντήκοντα. « Apollodorus autem, post migrationem Ionicam annis centum,
D quod esset post Iliaca tempora, ann. ducentis quinquaginta. »

(3) *Λυκοῦργον*. Plutarchus in principio *Lycurgi* e *Timæo* refert, Lycurgum οὐ πόῤῥω τῶν Ὁμήρου χρόνων γεγονέναι· ἔνιοι δὲ, καὶ κατ' ὄψιν ἐντυχεῖν Ὁμήρῳ· « Non longe fuisse infra Homeri ætatem: nonnulli autem etiam cum eo congressum memorant. » Strabo *Geogr.* lib. x, pag. 482, eumdem dicit, ἐντυχόντα, ὥς φασί τινες, καὶ Ὁμήρῳ διατρίβοντι ἐν Χίῳ· « cum Homero congressum, ut nonnulli autumant, in Chio degente. » Cicero *Tuscul. quæst.* lib. v, cap. 3: « Lycurgi temporibus Homerum fuisse traditur. »

(4) *Καὶ Ἐλισαίου*. Ἡλίου καὶ Ἐλισαίου, Scaliger in *Histor. Synag.*

(5) *Κράτητι*. Περὶ τὴν Ἡρακλειδῶν κάθοδον, quod hic, « reditum, » alibi rectius Hervetus « descensum. » Eusebius in *Chron.*: « Quidam eum, ex quibus Crates, ante descensum Heraclidarum ponunt. »

A κλειδῶν κάθοδον Ὅμηρον γεγονέναι, μετὰ ἔτη ὀγδοήκοντα τῆς Ἰλίου ἁλώσεως, εὑρεθήσεται πάλιν Σολομῶντος μεταγενέστερος, ἐφ' οὗ ἡ Μενελάου εἰς Φοινίκην ἄφιξις, ὡς προείρηται. Ἐρατοσθένης (6) δὲ, μετὰ τὸ ἑκατοστὸν ἔτος τῆς Ἰλίου ἁλώσεως, τὴν Ὁμήρου ἡλικίαν φέρει. Ναὶ μὴν Θεόπομπος (7) μὲν, ἐν τῇ τεσσαρακοστῇ τρίτῃ τῶν *Φιλιππικῶν* μετὰ ἔτη πεντακόσια τῶν ἐπὶ Ἰλίῳ στρατευσάντων γεγονέναι τὸν Ὅμηρον ἱστορεῖ. Εὐφορίων (8) δὲ ἐν τῷ *Περὶ Ἀλιάδων* (9), κατὰ Γύγην αὐτὸν τίθησι γεγονέναι, ὃς βασιλεύειν ἤρξατο ἀπὸ τῆς ὀκτωκαιδεκάτης Ὀλυμπιάδος· ὃν καί φησι πρῶτον ὠνομάσθαι τύραννον. Σωσίβιος (10) δὲ ὁ Λάκων, ἐν *Χρόνων ἀναγραφῇ*, κατὰ τὸ ὄγδοον ἔτος τῆς Χαρίλλου τοῦ Πολυδέκτου βασιλείας Ὅμηρον φέρει. Βασιλεύει μὲν οὖν Χάριλλος B ἔτη ἑξηκοντατέσσαρα, μεθ' ὃν υἱὸς Νίκανδρος ἔτη τριακονταεννέα. Τούτου κατὰ τὸ τριακοστὸν τέταρτον ἔτος τεθῆναί φησι τὴν πρώτην Ὀλυμπιάδα, ὡς εἶναι ἐνενήκοντά που ἐτῶν πρὸ τῆς τῶν Ὀλυμπίων θέσεως Ὅμηρον. Μετὰ δὲ τὸν Ἰωὰν διαδέχεται τὴν βασιλείαν Ἀμασίας, ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ἔτη τριακονταεννέα (11). Τοῦτον Ὀζίας ὁμοίως, ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ἐπὶ ἔτη πεντηκονταδύο· καὶ λεπρῶν οὗτος ἐτελεύτα. Προφητεύουσι δὲ ἐπ' αὐτοῦ Ἀμὼς καὶ Ἡσαΐας (12)

siodus sint etiam Elisæo propheta recentiores. Quod si quis velit sequi grammaticum Cratetem, et dicat fuisse Homerum circa descensum Heraclidarum, octoginta annis post captam Trojam, invenietur rursus Salomone posterior, cujus tempore fuit Menelai adventus in Phœniciam, ut ante dictum est. Eratosthenes autem, centesimo anno post captam Trojam, refert Homeri ætatem. Quin etiam Theopompus in quadragesimo tertio *Philippicorum*, refert Homerum fuisse quingentis annis post eos qui in Ilium militarunt. Euphorion autem in opere *De Aliadibus*, dicit eum fuisse tempore Gygis, qui cœpit regnare decima octava Olympiade: quem etiam dicit primum nominatum esse tyrannum. Sosibius autem Lacon, in *Descriptione temporum*, redigit Homerum in octavum annum regni Charilli, Polydectæ filii. Ac regnavit quidem Charillus annis sexaginta quatuor, post quem filius Nicander annis triginta novem; in tricesimo quarto ejus anno dicit fuisse institutam primam Olympiadem, adeo ut esset utique Homerus nonaginta annis antequam instituta essent Olympia. Post Joam regnum excipit Amasias ejus filius, annis triginta novem. Ei similiter succedit Ozias, ejus filius, annis quinquaginta

Tatianus *Contra gentes:* Τούτων δὲ οἱ περὶ Κράτητα πρὸ τῆς Ἡρακλειδῶν καθόδου φασὶν αὐτὸν ἠκμακέναι μετὰ τὰ Τρωϊκὰ ἐνδοτέρω τῶν ὀγδοήκοντα ἐτῶν. « Ex istis Crates ante Heraclidarum descensum Homerum floruisse tradit intra octoginta annos post bellum Trojanum. » Trapezuntius x *Præparat. Evangel.* minus apte vertit: « Crates enim ante C reductionem Herculidarum octoginta post Trojana tempora annos floruisse contendit. » Collect.

(6) *Ἐρατοσθένης*. Hæc etiam e Tatiano sumpta sunt: Οἱ δὲ περὶ Ἐρατοσθένη, μετὰ ἑκατοστὸν ἔτος τῆς Ἰλίου ἁλώσεως. In iis porro, quæ sequuntur, Clemens Tatiano paulum latior est. Eusebius in *Chronico*, ad Salomonis tempora, horum auctorum de Homeri ætate sententias breviter, Tatianum, ut videtur, secutus, exposuit.

(7) *Θεόπομπος*. Flor. edit.: Θεόπομπος μὲν ἔτη τεσσαράκοντα τρία· sed ἐν τῇ τεσσαρακοστῇ τρίτῃ legendum esse, vidit etiam interpres, dum vertit: « In xliii *Rerum Philippicarum*, » inquit Sylburgius. Olim erat, Θεόπομπος ἔτη τεσσαράκοντα τρία τῶν Φιλιππικῶν, recte correxit Hervetus, ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ τρίτῳ. Theopompus historicus scripsit τὰ *Φιλιππικά*. Citatur ab Athenæo lib. ix *Dipnosoph.*, xiii *Philippicorum*, seu rerum a Philippo gestarum, et lib. iv *Dipnosoph.*, lib. xlvi *Philippic.* Collect. — Quæ sequuntur, his verbis complexus est Ta- D tianus pag. 109: Ἕτεροι δὲ κάτω τῶν χρόνων ὑπήγαγον, σὺν Ἀρχιλόχῳ γεγονέναι τὸν Ὅμηρον εἰπόντες· ὁ δὲ Ἀρχίλοχος ἤκμασε περὶ Ὀλυμπιάδα τρίτην καὶ εἰκοστὴν, κατὰ Γύγην τὸν Λυδὸν, ὕστερον τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι πεντακοσίοις; « Alii longius descendentes, Archilochi sæculo Homerum conjungunt. Claruit autem Archilochus circa Olympiadem vicesimam tertiam, tempore Gygis Lydi, annis a bello Trojano quingentis. »

(8) *Εὐφορίων*. Tertullianus *Apolog.* 19: « Si quem audistis interim Moysem, Argivo Inacho par est ætate, quadringentis pene annis, nam et septem minus, Danaum et ipsum apud vos vetustissimum prævenit, mille circiter cladem Priami antecedit. Possem etiam dicere quingentis amplius et Homerum, habens quos sequar. » Theopompum scilicet quem paulo ante Clemens, et Euphorionem, qui Gygi σύγχρονον Homerum facit, qui anno post illi excidium fuit quingentesimo. Tatianus *Contra gentes:* Ἕτεροι δὲ σὺν Ἀρχιλόχῳ γεγονέναι τὸν Ὅμηρον εἰπόντες· ὁ δὲ Ἀρχίλοχος ἤκμασε περὶ Ὀλυμπιάδα τρίτην καὶ εἰκοστὴν κατὰ Γύγην τὸν Λυδὸν, ὕστερον τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι πενταχοσίοις. « Alii Archilochi sæculo Homerum conjungunt. Claruit autem Archilochus circa Olympiadem vicesimam tertiam, tempore Gygis Lydi, annis a bello Trojano quingentis. » Jam conferat hæc peritus lector cum illis Eusebii verbis in *Chronico:* « Licet Archilochus viginti tres Olympiades et quintum Trojanæ eversionis annum supputet. » Nam in duobus quidem manuscriptis erat, « quingentesimum Trojanæ eversionis, » et in altero, « vicesimam tertiam Olympiadem: » sed quod ait Archilochum ita supputare, subolet quid erroris. Collect.

(9) *Ἀλιάδων*. Legendum Ἀλευάδων, Ælian. lib. viii *Animal.*, cap. 11, inquit Henricus Valesius in Harpocrationis *Lex.* p. 75.

(10) *Σωσίβιος*. Hunc forte intellexit Tatianus cum hæc diceret: Τινὲς δὲ πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων ἔφασαν αὐτὸν γεγονέναι. « Sunt etiam qui ante Olympiadas Homerum vixisse affirmant. »

(11) *Ἔτη τριακονταεννέα*. Clementi de numero annorum consentit Theophilus. Annos εἴκοσι ἐννέα Amasiæ regno tribuit S. Scriptura, IV Reg. xiv, 2, II Paralip. xxv, 1. Quem numerum Eusebius in *Chronico* secutus est. Idem vero in *Præparat. Evangelica*, ἔτη μθ' numerat: sed illud μ e x corruptum videtur.

(12) *Ἀμὼς καὶ Ἡσαΐας*. S. Hieronymus præfatione in Amos prophetiam: « Hic Amos propheta et pastor, qui sequitur Joelem, et est tertius duodecim prophetarum, non fuit pater Isaiæ prophetæ: quanquam et ille propheta exstiterit. Nam aliis litteris ille, aliis iste apud Hebræos scribitur; quæ differentia litterarum apud Latinos non habetur: et ille *fortis* vel *robustus*, hic vero *populus avulsus* interpretatur. » Et paulo post: « Prophetavit autem eisdem temporibus, quibus Joel, Nahum, Jonas, Osee, Isaias, sed aliquantulum exorsus est prophetare antequam Isaias. » Secutus est tamen Clementem Epiphanius in libello de prophetarum vita et interitu, qui Amos, e Thecue oriundum, scribit Isaiæ prophetæ parentem fuisse. Porro patriam

duobus. Is autem mortuus est leprosus. Ejus autem tempore prophetarunt Amos, et Isaias ejus filius, et Osee filius ✠ Beeri, et Jonas filius Amathi, qui erat ex Geth Chober, qui prædicavit Ninivitis, qui ex ventre ceti excessit. Deinde regnat Jonathan, filius Oziæ, annis sexdecim. Ejus tempore adhuc prophetabat Isaias et Osee, et Michæas Moraethites, et Joel filius Bathuel. Ei succedit ejus filius Achaz annis sexdecim. Ejus tempore, decimo quinto anno, abductus est Israel Babylonem, et Salmanasar, rex Assyriorum transmigrare fecit eos qui habitabant in Samaria, ad Medos et Babylonem. Achazo rursus succedit Osee annis octo. Deinde Ezechias annis viginti novem. Ei propter sanctitatem, cum ad finem vitæ pervenisset, largitus Deus per Isaiam, ut viveret alios quindecim annos, per regressum solis. Ad eum usque pervenerunt prophetantes Isaias, et Osee, et Michæas. Hi autem dicuntur fuisse post ætatem Lycurgi, legislatoris Lacedæmoniorum. Dieuchidas enim in quarto *Megaricorum*, circa ducentesimum nonagesimum annum, ex quo Troja fuit capta, dicit floruisse Lycurgum. Isaias autem a regno Salomonis, cujus tempore ostensum est Menelaum venisse in Phœniciam, ducentesimo anno adhuc prophetasse cernitur, et cum eo Michæas, et Osee, et Joel filius Bathuel. Post Ezechiam autem, filius ejus Manasses regnat annis quinquaginta quinque. Deinde ejus filius Amos, duobus annis. Post quem ejus filius Josias justi et æqui observantissimus, annis triginta et uno. Is imposuit « membra » hominum « super membra idolorum [a], » quemadmodum **142** scriptum est in Levitico. Ejus tempore, anno decimo octavo Pascha actum est, nec a Samuele, neque

A ὁ υἱὸς αὐτοῦ, καὶ Ὠσηὲ ὁ τοῦ Βηρεὶ, καὶ Ἰωνᾶς ὁ τοῦ Ἀμαθὶ, ὁ ἐκ Γὲθ Χοβὲρ, ὁ κηρύξας Νινευΐταις, ὁ ἐκ τοῦ κήτους διελθὼν (13). Ἔπειτα βασιλεύει Ἰωνάθαν (14), ὁ υἱὸς Ὀζίου, ἔτη ἑκκαίδεκα. Ἐπὶ τούτου ἔτι Ἡσαΐας προφητεύει, καὶ Ὠσηὲ, καὶ Μιχαίας ὁ Μωραηθίτης (15), καὶ Ἰωὴλ ὁ τοῦ Βαθουήλ. Τοῦτον διαδέχεται ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀχὰζ ἐπὶ ἔτη ἑκκαίδεκα (16). Ἐπὶ τούτου, πεντεκαιδεκάτῳ ἔτει (17), ὁ Ἰσραὴλ εἰς Βαβυλῶνα (18) ἀπήχθη· Σαλμανασάρ τε, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀσσυρίων, μετῴκισε τοὺς ἐν Σαμαρείᾳ εἰς Μήδους καὶ Βαβυλῶνα. Πάλιν τὸν Ἀχὰζ διαδέχεται Ὠσηὲ (19) ἐπὶ ἔτη ὀκτώ. Εἶτα Ἐζεκίας, ἐπὶ ἔτη εἰκοσιεννέα. Τούτῳ δι' ὁσιότητα (20), πρὸς τῷ τέλει τοῦ βίου γενομένῳ, διὰ Ἡσαΐου δωρεῖται ὁ Θεὸς ἄλλα ἔτη βιῶσαι πεντεκαίδεκα,
B δι' ἀναποδισμοῦ ἡλίου (21). Μέχρι τούτου διατείνουσι προφητεύοντες Ἡσαΐας, καὶ Ὠσηὲ, καὶ Μιχαίας. Λέγονται δὲ οὗτοι μετὰ τὴν Λυκούργου (22) τοῦ νομοθέτου Λακεδαιμονίων ἡλικίαν γεγονέναι. Διευχίδας γὰρ ἐν τετάρτῳ *Μεγαρικῶν* περὶ τὸ διακοσιοστὸν ἐννενηκοστὸν ἔτος ὕστερον τῆς Ἰλίου ἁλώσεως τὴν ἀκμὴν Λυκούργου φέρει. Ἡσαΐας δὲ ἀπὸ τῆς Σολομῶντος βασιλείας, ἐφ' οὗ Μενέλεως εἰς Φοινίκην γενόμενος ἐδείχθη, διακοσιοστῷ (23) ἔτει προφητεύων ἔτι φαίνεται, Μιχαίας τε σὺν αὐτῷ, καὶ Ὠσηὲ, καὶ Ἰωὴλ ὁ τοῦ Βαθουήλ. Μετὰ δὲ Ἐζεκίαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μανασσῆς βασιλεύει ἔτη πεντηκονταπέντε· ἔπειτα ὁ τούτου υἱὸς Ἀμὼς ἔτη δύο· μεθ' ὃν Ἰωσίας ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ νομικώτατος, ἔτη τριάκοντα καὶ ἕν. Οὗτος ἐπέθηκε « τὰ κῶλα » τῶν ἀν-
C θρώπων « ἐπὶ τὰ κῶλα τῶν εἰδώλων, » καθὼς ἐν τῷ Λευιτικῷ (24) γέγραπται. Ἐπὶ τούτου ὀκτωκαιδεκάτῳ ἔτει τὸ Πάσχα ἤχθη, ἐξ οὗ ἀπὸ Σαμουὴλ (25), μήτε ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τελεσθέν.

✠ P. 390 ED. POTTER, 328 ED. PARIS.

[a] Levit. xxvi, 30.

Jonæ sic effert Clemens. ὁ ἐκ Γὲθ Χοβέρ. LXX vero IV Reg. xiv, τοῦ ἀπὸ Γαιθεφέρ, unde apud Theodoretum in Jonam, « de Getepher : » et apud Theophylactum, « Gethephra. » S. Hieronymus præfatione *Comment.* : « Qui erat de Geth, quæ est in Opher. » Ut vero nunc addita sunt puncta in Hebræo Antuerp. editionis, legendum esset, « de Gath in Chefer. » Epiphanius patriam ei fuisse narrat ex terra Cariathamaum, haud porro ab Azoto, urbe Græcorum mari vicina. At in Græco manuscripto Reg., ἐκ γῆς Καριαθιαρεὶμ πλησίον Ἀζώτου. Coll.

(13) *Ἐκ τοῦ κήτους διελθών*. Ἐκ τοῦ κήτους προελθών maluit Jos. Scaliger in *Histor. Synagoge*.

(14) *Ἰωνάθαν*. Scribendum Ἰωάθαμ, quod monuit etiam Lowthius. Nam Uzziæ successit Joatham, ejus filius.

(15) *Μωραηθίτης*. Scribendum Μωρασθίτης. Sic enim LXX interpretes Mich. i, 1 : Καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Μιχαίαν τὸν τοῦ Μωρασθεί. Consentiunt textus Hebræus, et Jos. Scaliger hæc in *Hist. Synagoge* recitans.

(16) *Ἔτη ἑκκαίδεκα*. Consentiunt S. Scriptura et Eusebius tum in *Chronico*, tum in *Præparat. evangelica*. Perperam igitur Theophilus : Μετὰ δὲ τοῦτον Ἀχὰζ ἔτεσιν ιζ'. « Post hunc autem Achaz annis septemdecim. »

(17) *Πεντεκαιδεκάτῳ ἔτει*. Scaliger in *Hist. Synag.* pag. 378 : Ἀχὰζ ἔτη ἑκκαίδεκα. Ἐπὶ τούτου πεντεκαιδεκάτῳ ἔτει, κατὰ Κλήμεντα, ὁ Ἰσραὴλ εἰς Βαβυλῶνα ἀπήχθη. Σαλμανασσάρ τε, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀσσυρίων, μετῴκισε τοὺς ἐν Σαμαρείᾳ εἰς Μήδους καὶ Βαβυλῶνα. At S. Scriptura refert, Assyriæ regem, capta Samaria, Israelitas secum abduxisse nono anno regni Oseæ, qui incidit in annum Ezechiæ sextum, IV Reg. xviii, 10, 11.

(18) *Εἰς Βαβυλῶνα*. Εἰς τὴν Μηδίαν καὶ Περσίδα, inquit Josephus *Antiq. Judaic.* lib. ix, c. 14 : Εἰς ὄρη Μήδων καὶ Χαλδαίων, Eusebius in *Chronico*. Post aliquot sæcula Judæi, capta Hierosolyma, a Nebuchadnezzere ad Babylonem abducti sunt.

(19) *Ὠσηέ*. Lowthius ait : « Fœdo errore interponit Oseam, regem Israelis, inter reges Judæ. »

(20) *Τούτῳ δι' ὁσιότητα*. C. τούτῳ δ' ὁσιωτάτῳ.
D Flor. edit. ambiguo errore, δ' ὁσιότητα. Sylburg.

(21) *Δι' ἀναποδισμοῦ ἡλίου*. Conf. IV Reg. xx, 6 et seq.

(22) *Μετὰ τὴν Λ*. Jos. Scaliger in *Hist. Synag.*, κατὰ τὴν Λ. scripsit.

(23) *Διακοσιοστῷ*. Scribendum esse τριακοσιοστῷ, « trecentesimo, » monuit R. Bentleius. Dissert. in Phalaridis epist. p. 55.

(24) *Λευιτικῷ*. Minatur Deus Israelitis, Levit. xxvi, 30 : Καὶ ἐρημώσω τὰς στήλας ὑμῶν, καὶ ἐξολοθρεύσω τὰ ξύλινα χειροποίητα ὑμῶν, καὶ θήσω τὰ κῶλα ὑμῶν ἐπὶ τὰ κῶλα τῶν εἰδώλων ὑμῶν, καὶ προσοχθιεῖ ἡ ψυχή μου ὑμῖν. Quod implevisse in aram Betheliticam dicitur Josias. Scilicet hoc ritu altaria deorum pollui credebantur. Conf. III Reg. xiii, 2 ; IV Reg. xxiii, 14, 20.

(25) *Ἐξ οὗ ἀπὸ Σαμουήλ*. Scribendum οἷον οὐκ ἀπὸ Σαμουήλ· « quale non fuit a Samuele. » Jos. Scaliger in *Hist. Synag.*, οἷον μήτε ἀπὸ Σαμουήλ. Respexit auctor II Paral. xxxv, 18 : Καὶ οὐκ ἐγένετο φασὲκ

Τότε καὶ Χελκίας, ὁ ἱερεὺς, ὁ τοῦ προφήτου Ἱερεμίου πατὴρ, περιτυχὼν τῷ τοῦ Νόμου βιβλίῳ ἐν τῷ ἱερῷ ἀποκειμένῳ, ἀναγνοὺς ἐτελεύτησεν. Ἐπὶ τούτου προφητεύει Ὀλδὰ, καὶ Σοφωνίας, καὶ Ἱερεμίας. Ἐπὶ δὲ Ἱερεμίου ψευδοπροφήτης γίνεται Ἀνανίας ὁ Ἰωσίου (26). Οὗτος, παρακούσας Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, ὑπὸ Νεχαὼ, βασιλέως Αἰγύπτου, ἀνῃρέθη, κατὰ ποταμὸν Εὐφράτην, ὁρμῶντι αὐτῷ πρὸς Ἀσσυρίους (27) ἀπαντήσας. Ἰωσίαν διαδέχεται Ἰεχωνίας, καὶ Ἰωάχας, ὁ υἱὸς (28) αὐτοῦ, μῆνας τρεῖς καὶ ἡμέρας δέκα. Τοῦτον Νεχαὼ, βασιλεὺς Αἰγύπτου, δήσας, ἀπήγαγεν εἰς Αἴγυπτον, καταστήσας ἀντ' αὐτοῦ βασιλέα τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἰωακεὶμ, ἐπὶ φόρῳ τῆς γῆς, ἔτη ἕνδεκα. Μετὰ τοῦτον ὁ ὁμώνυμος αὐτοῦ Ἰωακεὶμ (29) τρίμηνον βασιλεύει. Εἶτα Σεδεκίας, ἔτη ἕνδεκα (30)· καὶ μέχρι τούτου προφητεύων διατείνει Ἱερεμίας· προφητεύουσι δὲ καὶ Βουζὶ (31), καὶ Οὐρίας (32) ὁ υἱὸς Σαμαίου, καὶ Ἀμβακοὺμ σὺν αὐτῷ· καὶ τέλος ἔχει τὰ τῶν Ἑβραϊκῶν βασιλέων. Γίνονται οὖν ἀπὸ μὲν τῆς Μωϋσέως γενέσεως ἕως τῆς μετοικεσίας ταύτης ἔτη, ὡς μέν τινες, ἐννεακόσια ἑβδομήκοντα δύο· κατὰ δὲ τὴν ἀκριβῆ χρονογραφίαν, χίλια ὀγδοηκονταπέντε, μῆνες ἕξ, ἡμέραι δέκα· ἀπὸ δὲ τῆς Δαβὶδ βασιλείας ἕως τῆς αἰχμαλωσίας, τῆς ὑπὸ Χαλδαίων γενομένης, ἔτη τετρακόσια πεντηκονταδύο, μῆνες ἕξ· ὡς δὲ ἡ καθ' ἡμᾶς τῶν χρόνων ἀκρίβεια συνάγει, ἔτη τετρακόσια ὀγδοηκονταδύο, μῆνες ἕξ, ἡμέραι δέκα. Ἐν δὲ τῷ δωδεκάτῳ ἔτει τῆς

A in eo, quod intercesserat, tempore fuerat celebratum. Tunc etiam Chelcias sacerdos, pater Jeremiæ prophetæ, cum in librum Legis incidisset in templo reconditum, eo ✠ lecto vitam finiit. Ejus tempore prophetavit Olda, et Sophonias, et Jeremias. Tempore autem Jeremiæ fuit pseudopropheta Ananias, filius Josiæ. Is, cum non audiisset Jeremiam prophetam, interemptus est a Nechao, rege Ægypti, juxta fluvium Euphratem, cum ei occurrisset proficiscenti adversus Assyrios. Josiæ succedit Jechonias, et Joachas ejus filius, mensibus tribus et decem diebus. Eum Nechao, rex Ægypti, vinctum abduxit in Ægyptum, cum pro eo constituisset regem fratrem ejus Joachim, tributarium regionis, annis undecim. Post eum Joachim
B ejusdem cum eo nominis, regnavit tribus mensibus. Deinde Sedecias annis undecim : et ad eum usque perdurat prophetans Jeremias. Prophetarunt autem et Buzi, et Urias filius Samæi, et cum eo Abacum. Hic accipiunt finem Hebræi reges. Fiunt ergo a Moysis quidem ortu usque ad hanc transmigrationem, ut nonnulli quidem dicunt, anni nongenti septuaginta duo; ex accurata autem chronographia, mille octoginta quinque, sex menses, dies decem. A regno autem Davidis usque ad captivitatem, quæ facta est a Chaldæis, anni quadringenti quinquaginta duo, menses sex; ut autem colligit nostra accurata temporum supputatio, anni qua-

✠ P. 391 ED. POTTER, 329 ED. PARIS.

ὅμοιον αὐτῷ ἐν Ἰσραήλ. Ἀπὸ ἡμερῶν Σαμουὴλ τοῦ προφήτου καὶ παντὸς βασιλέως Ἰσραὴλ οὐκ ἐποίησαν τὸ φασὲκ, ὃ ἐποίησεν Ἰωσίας, etc. Conf. IV Reg. XXIII, 22.

(26) Ἀνανίας ὁ Ἰωσίου. Ἀνανίας, υἱὸς Ἀζὼρ, ὁ ψευδοπροφήτης. Jerem. XXVIII. Cur itaque eum Clemens Josiæ filium vocavit? An cum aliquis juxta proximam vocem οὗτος in margine adnotasset ὁ Ἰωσίας, id postea in ὁ Ἰωσίου mutatum? Scaliger in *Hist. Synag.* utrumque posuit, Ἀνανίας ὁ Ἰωσίου, Ἰωσίας παραχ. Nam illud οὗτος obscurum erat, utrum ad Ananiam, cujus proxime facta fuit mentio, an ad remotum Josiam referretur.

(27) Πρὸς Ἀσσυρίους. Hervetus vertit, « adversus Ægyptios » Scribe, « adversus Assyrios. » Adhæsit ex aliis editionibus hic error. Narratur IV Reg. cap. XXIII, et II Paralip. XXXV, ut in Maceddo fuerit occisus Josias ab Ægyptio ascendente contra Assyriorum Nechaone, quem Herodotus, ut quidam volunt, Necum appellat, Psammetichi filio, quique Necepsos dicitur. Eusebii *Chronici* locum hac de re sic lego in duobus manuscriptis, ad Olympiadem XL : « Josias, rex Judæorum cum Nechaone, rege Ægyptiorum, congressus, occiditur. At mihi miraculo est, quomodo ad unum tempus uterque convenerit; cum Scriptura divina hunc eumdem Pharaonem, Nechaonem appellet. » COLLECT.

(28) Ἰεχωνίας, καὶ Ἰωάχας ὁ υἱός. Ἰωάχας, vel Ἰωάχαζ, ut eum vocant LXX interpretes et Eusebius, vel Ὀχάζ, ut Theophilus, Josiæ filius et successor erat. Jechoniam Josiæ nepotem fuisse, ex historia regum Judæorum discimus. Proinde Lowthio videtur has voces Ἰεχωνίας καὶ, ut superfluas, esse delendas. Scribendum vero, Ἰεχωνίας, ὁ καὶ Ἰωάχας, etc. « Jechonias, qui etiam Joachas dictus est. » Sic enim in *Chronico* Eusebius, Ἑβραίων Ἰούδα ἐβασίλευσε κα' Ἰωακεὶμ, ὁ καὶ Ἰεχωνίας, μῆνας γ'. « Hebræis Judææ vicesimus primus rex fuit Joachim, qui etiam Jechonias est dictus, per tres menses. » Idem alio loco : Ἰεχονίας, ὁ καὶ Ἰωακεὶμ

C μῆνας γ'. « Jechonias, qui etiam Joacim dictus est, tres menses. » Porro Jechoniam dictum Joachim existimabant propter illud Matth. I, 11 : Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος.

(29) Ὁ ὁμώνυμος αὐτοῦ Ἰωακείμ. Scaliger ad Eusebii *Chronicon* hæc adnotavit : « Eliakim Hebraice vocatur יהויקים *Joakim*, Græci interpretes, Ἰωακίμ, vel Ἰωακείμ. At is, qui ante Sedekiam tres menses tantum regnavit, penultimus rex Judæorum, cum quo captivus abductus est Ezechiel propheta, vocatur יהויכין, Ἰωϊαχίν, in Bibliis Græcis Ἰωαχίμ. Itaque distinguuntur a Græcis interpretibus, solis litteris κ et χ : cum tamen finalibus litteris distinguendi essent μ et ν. Hoc necessario monendum fuit, quia horum regum nomina in Latinis exemplaribus culpa librariorum sæpe confunduntur; et utriusque regis, ut nomina, sic gesta. Atque adeo Clemens Alexandrinus eum,
D cui Sedekias successit, ὁμώνυμον dicit τῷ μετὰ Ἰωσίαν βασιλεύσαντι. Doctissimus Hieronymus, initio *Commentarii in Danielem*, recte monuit alterius nomen desinere in CIM, alterius in CHIN. »

(30) Σεδεκίας, ἔτη ἕνδεκα. Sic plerique alii ac speciatim in *Chronico* Eusebius. Idem vero in *Præparat. evangel.* Sedeciæ ἔτη ιϐ', « annos duodecim, » tribuit. Quod factum videtur, vel ad supplendum tempus, quo regnavit Joachin, cujus ibi nulla facta mentio est : vel quod Sedecias aliquot menses ultra undecim annos compleverit : unde Clemens dicit Nabuchodonosorem, tradente Beroso, Sedeciæ δωδεκάτῳ ἔτει, « duodecimo anno, » Judæis bellum intulisse.

(31) Βουζί. Lowthius ait : « Videtur legendum Ἰεζεκιὴλ Βουζί. Ezechiel quidem memoratur paulo post : sed solet Clemens prophetarum tempora diversis epochis assignare, ut videre est supra in Elia et Elisæo. Nisi quis malit legere Σοφωνίας Χουζί. Vide p. 335. »

(32) Οὐρίας. Hic memoratur Jerem. XXVI, 20, et

quadringenti octoginta duo, menses sex, dies decem. In duodecimo autem anno regni Sedeciæ, Nabuchodonosor septuaginta annis ante ※ principatum Persarum adversus Phœnicas et Judæos bellum gessit, ut dicit Berosus in *Historiis Chaldaicis*. Joabas autem scribens de Assyriis, fatetur se a Beroso sumpsisse historiam, vera esse, quæ ab eo dicuntur, testificans. Nabuchodonosor ergo excæcatum Sedeciam abducit Babylonem, et totum populum a suis sedibus in alienas transfert (fuit autem hæc captivitas septuaginta annis), paucis exceptis, qui confugerunt in Ægyptum. Prophetarunt autem etiam tempore Sedeciæ Jeremias adhuc, et Abacum. Quinto autem anno ejus regni Babylone prophetavit Ezechiel, postque eum Nahum propheta, deinde Daniel. Rursus vero post eum prophetarunt Aggæus et Zacharias, primi Darii tempore, duobus annis. Post quem Angelus, qui fuit e duodecim unus. Post Aggæum autem et Zachariam, Nehemias, qui fuit princeps pocillatorum Artaxerxis, filius autem Acheli Israelitæ, ædificavit civitatem Jerusalem, et templum exstruxit. In hac captivitate fuit Esther et Mardochæus, cujus habetur liber, sicut etiam Macchabaicorum. In hac captivitate cum statuam adorare noluissent Misael, Ananias et Azarias, injecti in fornacem ignis, servati sunt per apparentem angelum. Tunc per draconem Daniel injectus in caveam leonum, ab Aba-

A Σεδεκίου βασιλείας Ναβουχοδονόσορ (33), πρὸ τῆς Περσῶν ἡγεμονίας ἔτεσιν ἑβδομήκοντα, ἐπὶ Φοίνικας καὶ Ἰουδαίους ἐστράτευσεν, ὥς φησι Βήρωσσος ἐν ταῖς *Χαλδαϊκαῖς ἱστορίαις*. Ἰωάβας (34) δὲ, περὶ Ἀσσυρίων γράφων, ὁμολογεῖ τὴν ἱστορίαν παρὰ Βηρώσσου εἰληφέναι, μαρτυρῶν τἀλήθειαν τἀνδρί (35). Ὁ τοίνυν Ναβουχοδονόσορ, τυφλώσας τὸν Σεδεκίαν, εἰς Βαβυλῶνα ἀπάγει, καὶ τὸν λαὸν (36) πάντα μετοικίζει (καὶ γίνεται ἡ αἰχμαλωσία ἐπὶ ἔτη ἑβδομήκοντα), πλὴν ὀλίγων, οἳ εἰς Αἴγυπτον κατέφυγον. Προφητεύουσι δὲ καὶ ἐπὶ Σεδεκίου ἔτι Ἱερεμίας καὶ Ἀμβακούμ. Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν Βαβυλῶνι προφητεύουσιν (37) Ἰεζεκιὴλ, μεθ' ὃν Ναοὺμ ὁ προφήτης, ἔπειτα Δανιήλ· πάλιν αὖ μετὰ τοῦτον προφητεύουσιν Ἀγγαῖος καὶ Ζαχα-
B ρίας ἐπὶ Δαρείου τοῦ πρώτου (38), ἔτη δύο· μεθ' ὃν ὁ ἐν τοῖς δώδεκα ἄγγελος (39). Μετὰ δὲ Ἀγγαῖον καὶ Ζαχαρίαν Νεεμίας ὁ ἀρχιοινοχόος Ἀρταξέρξου, υἱὸς δὲ Ἀχηλὶ τοῦ Ἰσραηλίτου, οἰκοδομεῖ τὴν πόλιν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὸν νεὼν ἐπισκευάζει. Ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ ταύτῃ γίνεται Αἰσθὴρ (40) καὶ Μαρδοχαῖος, οὗ φέρεται βιβλίον, ὡς καὶ τὸ τῶν Μακκαβαϊκῶν. Κατὰ τὴν αἰχμαλωσίαν ταύτην, τῇ εἰκόνι λατρεῦσαι μὴ θελήσαντες Μισαὴλ, Ἀνανίας τε, καὶ Ἀζαρίας, εἰς κάμινον ἐμβληθέντες πυρὸς, δι' ἐπιφανείας ἀγγέλου σώζονται. Τότε διὰ δράκοντα Δανιὴλ, εἰς λάκκον λεόντων βληθεὶς (41), ὑπὸ Ἀμβακοὺβ προνοίᾳ Θεοῦ τραφεὶς, ἑβδομαῖος ἀνασώζεται. Ἐνταῦθα καὶ ※

※ P. 392 ED. POTTER, 330 ED. PARIS.

interfectus fuisse dicitur a rege Joachin, ante Sedeciæ tempora. Non voluit igitur Clemens hunc ad Sedeciæ tempus pervenisse, sed tantum coævum fuisse Jeremiæ, qui ad id usque tempus superfuit: ac proinde paulo post eos prophetas enumerans, qui ad Judæorum usque captivitatem superstites fuerunt, solos Jeremiam et Habacuc memorat.

(33) *Ναβουχοδονόσορ*. Tatianum abbreviavit Clemens, cujus verba sunt hæc, *Orat. ad Græc.* p. 125 et seq.: Βηρωσὸς ἀνὴρ Βαβυλώνιος, ἱερεὺς τοῦ παρ' αὐτοῖς Βήλου, κατ' Ἀλέξανδρον γεγονὼς, Ἀντιόχῳ τῷ μετ' αὐτὸν τρίτῳ τὴν Χαλδαίων ἱστορίαν ἐν τρισὶ βιβλίοις κατατάξας, καὶ τὰ περὶ τῶν βασιλέων ἐκθέμενος, ἀφηγεῖταί τινος αὐτῶν ὄνομα Ναβουχοδονόσορ, τοῦ στρατεύσαντος ἐπὶ Φοίνικας καὶ Ἰουδαίους· ἅ τινα διὰ τῶν καθ' ἡμᾶς προφητῶν ἴσμεν κεκηρυγμένα, γεγονότα μὲν πολὺ τῆς Μωϋσέως ἡλικίας κατώτερα, πρὸ τῆς τῶν Περσῶν ἡγεμονίας ἔτεσιν ἑβδομήκοντα. Βηρωσὸς δέ ἐστιν ἀνὴρ ἱκανώτατος, καὶ τούτου τεκμήριον, Ἰόβας περὶ Ἀσσυρίων γράφων, παρὰ Βηρωσσοῦ φησὶ μεμαθηκέναι τὴν ἱστορίαν. « Berosus igitur Babylonius, Beli in Babylone sacerdos, qui Alexandri ætate vixit, et Antiocho post Alexandrum tertio Chaldæorum historiam perscripsit, et regum gesta exposuit, cujusdam Nabuchodonosor nomine, qui Phœnicibus et Judæis bellum intulerit, mentionem facit: quæ quidem a prophetis nostris commemorata sic evenisse scimus, sed multo post Moysis ætatem, annis ante Persarum regnum septuaginta. Berosum certe locupletissimum esse testem, vel ex Jubæ de Assyriis scripta constat historia, quam se a Beroso accepisse fatetur. » His similia scripsit Theophilus Antiochenus sub finem lib. III *ad Autolycum*. Berosi etiam meminit Justinus M. *Parænes*. p. 124 edit. Oxon., alios ut prætercam.

(34) *Ἰωάβας*. Ἰόβας, « Juba, » scribendum esse cum Tatiano, monuit ejus editor: quo nomine citatur a Suida, Harpocratione, Athenæo. Stephano Byzantino, auctore *Etymologici magni*, aliisque.

C (35) *Μαρτυρῶν τἀλήθειαν τἀνδρί*. Forte μαρτυρῶν ἀλήθειαν τἀνδρὶ, expuncto τ. SYLBURG.

(36) *Καὶ τὸν λ.* Hæc sic distinximus quæ priores editiones hoc modo confusa exhibuerunt: Καὶ τὸν λαὸν μετοικίζει· καὶ γίνεται ἡ αἰχμαλωσία ἐπὶ ἔτη ἑβδομήκοντα πλὴν ὀλίγων, οἱ εἰς Αἴγυπτον κατέφυγον. « Et totum populum in alienas sedes transfert. Fuit autem hæc captivitas septuaginta annis, paucis exceptis, qui confugerunt in Ægyptum. »

(37) *Προφητεύουσιν*. In sententia præcedente et sequente plurale προφητεύουσιν exstat, sed huic loco magis convenit singulare προφητεύει· quod adhibuit Scaliger in *Histor. Synag.* Sedeciæ tempora ex Clemente nostro describens: Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν Βαβυλῶνι προφητεύει Ἰεζεκιὴλ. Μεθ' ὃν Ναοὺμ ὁ προφήτης.

(38) *Δαρείου τοῦ πρώτου*. De Dario Hystaspide hoc accipiendum esse, postea dicit auctor.

(39) *Ὁ ἐν τοῖς δώδεκα ἄγγελος*. Ille hic et pag. seq. ἐκ τῶν δώδεκα ἄγγελος. Malachias est: ea
D enim vox « angelum » Hebraice significat, ut notat interpres. SYLB. — Hoc modo Clemens infra tribus locis describit Malachiam p. 331, 332, 335 edit. Paris. Similiter Tertullianus, lib. *Adv. Judæos* cap. 5: « Malachiam, inquit, angelum, unum ex duodecim prophetis. » Idem *Scorpiaces* c. 8: « Ipse clausula legis et prophetarum, nec prophetes, sed angelus dictus. » Quibus ansam præbuit apocryphus Esdras IV, cap. I, vers. ult.: « Malachiæ, qui et angelus Domini dictus est. » Etenim « Malachi » Hebraice « angelus meus » est; unde etiam quidam e Judæis Esdræ, vel Aggæi cognomen, non autem nomen proprium fuisse, commenti sunt.

(40) *Αἰσθήρ*. Usitatius alibi Ἐσθήρ. SYLB. — Sed nil mutandum: nam αι et ε sunt εὐμετάβολα. Sic Αἰλώμ supra dictus est pag. 324, qui Ἐγλώμ a LXX interpretibus appellatur Jud. III, idemque vir Ἐγλώμ vocatur eadem pag. qui ab aliis Αἰλων, vel Ἐλών dictus est.

(41) *Τότε διὰ δράκοντα Δανιήλ... βληθείς*. Poies

A σημεῖον ἐγένετο Ἰωνᾶ, καὶ Τωβίας διὰ Ῥαφαὴλ τοῦ ἀγγέλου Σάῤῥαν ἄγεται γυναῖκα, τοῦ δαίμονος αὐτῆς ἑπτὰ τοὺς πρώτους μνηστῆρας ἀνελόντος· καὶ μετὰ τὸν γάμον Τωβίου ὁ πατὴρ αὐτοῦ Τωβὴτ ἀναβλέπει. Ἐνταῦθα Ζοροβάβελ, σοφίᾳ νικήσας τοὺς ἀνταγωνιστὰς, τυγχάνει παρὰ Δαρείου ὠνησάμενος ἀνανέωσιν Ἱερουσαλὴμ, καὶ μετὰ Ἔσδρα εἰς τὴν πατρῴαν γῆν ἀναζεύγνυσι, δι' ὃν γίνεται ἡ ἀπολύτρωσις τοῦ λαοῦ, καὶ ὁ τῶν θεοπνεύστων ἀναγνωρισμὸς, καὶ ἀνακαινισμὸς (42) λογίων, καὶ τὸ σωτήριον ἄγεται Πάσχα, καὶ λύσις ὀθνείας ἐπιγαμβρίας. Προεκεκηρύχει (43) δὲ καὶ Κῦρος τὴν Ἑβραίων ἀποκατάστασιν. Τελεσθείσης (44) δὲ ἐπὶ Δαρείου τῆς ὑποσχέσεως, ἡ τῶν Ἐγκαινίων ἄγεται ἑορτὴ, καθὼς καὶ ἐπὶ τῆς Σκηνῆς (45)· καὶ γίνεται τὰ πάντα ἔτη σὺν τοῖς τῆς αἰχμαλωσίας μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ λαοῦ, ἀπὸ μὲν τῆς B Μωϋσέως γενέσεως, ἔτη χίλια ἑκατὸν νε', μῆνες ἓξ, ἡμέραι δέκα, ἀπὸ δὲ τῆς Δαβὶδ βασιλείας, ἔτη, ὡς μέν τινες, τριακόσια (46) πεντήκοντα δύο· ὡς δὲ ἀκριβέστερον, πεντακόσια ἑβδομήκοντα δύο, μῆνες ἓξ, ἡμέραι δέκα. Πεπλήρωται τοίνυν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας τῆς ἐπὶ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου εἰς Βαβυλῶνα γενομένης τὰ ὑπὸ Δανιὴλ (47) τοῦ προφήτου εἰρημένα οὕτως ἔχοντα· « Ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες (48) συνετμήθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν (49), τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίας, καὶ τοῦ ἀπαλεῖψαι (50) τὰς ἀδικίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι, καὶ τοῦ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι ὅρασιν καὶ προφήτην, καὶ τοῦ χρῖσαι Ἅγιον ἁγίων· C καὶ γνώσῃ, καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκρίνασθαι, καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλὴμ, ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἑβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες

A cum divina Providentia nutritus, septimo die servatur. Hic etiam factum est signum Jonæ, et Tobias ope Raphaelis angeli Saram ducit uxorem, cum dæmon septem primos ejus procos sustulisset; et post nuptias Tobiæ, pater ejus Tobet visum recipit. Hic Zorobabel, cum adversarios vicisset sapientia, emit a Dario renovationem Jerusalem, et cum Esdra rediit in patriam, per quem facta populi redemptio, et divinitus inspiratorum eloquiorum recensio et renovatio, et Pascha salutare celebratum est, et soluta est affinitas, quæ Hæbræis intercesserat cum alienigenis. Publico autem præconio ✠ antea proclamaverat Cyrus Hebræorum restitutionem. Cum autem Darii tempore effectum esset, quod promiserat, celebratum festum est Encæniorum, B sicut etiam Tabernaculorum. Fiunt autem anni omnes cum annis captivitatis, usque ad populi restitutionem, ab ortu quidem Moysis, anni mille centum quinquaginta quinque, menses sex, decem dies; a regno autem David, anni, ut nonnulli quidem, trecenti quinquaginta duo; ut autem dicam accuratius, quingenti septuaginta duo, menses sex, decem dies. Impleta sunt ergo a captivitate, quam tempore Jeremiæ prophetæ Babylone passi sunt, ea, quæ a propheta Daniel dicta sunt, quæ sic habent: « Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt super populum tuum, et super civitatem sanctam tuam, ut consumatur peccatum, et ut obsignet peccata, et deleat iniquitates, et ut expiet, et ut agat justitiam sempiternam, et obsignet visio- C nem et prophetam, et ungat Sanctum sanctorum; et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeas, et ædifices Jerusalem, usque ad Chri-

✠ P. 393 ED. POTTER, 330 ED. PARIS.

vertere: « Tunc propter draconem Daniel injectus. » Nam quia draconem interfecerat, ideo missus est a Darii aulicis in lacum leonum, Danielis XIV. COLLECT.

(42) Ἀνακαινισμός. Respicit Apocryphum Esdræ librum, quo Esdras refertur legem, quæ igne absumpta fuerat, per Dei afflatum restituisse. Conf. IV Esdræ XIV, 39 et seq.

(43) Προεκεκηρύχει. Conf. I Esdræ I, 1; VI, 1 et seq.

(44) Τελεσθείσης. Conf. I Esdræ VI, 16; item I Esdræ VII, 15.

(45) Καὶ ἐπὶ τῆς Σκ. Malim cum articulo, καὶ ἡ ἐπὶ τῆς Σκ. conf. Nehem. VIII, 16.

(46) Τριακόσια. Lege πεντακόσια, inquit Lowth.

(47) Τὰ ὑπὸ Δανιήλ. Conf. Tertullianus lib. *Adv. Judæos*, cap. 8, ubi ut hæc Danielis verba per adventum Christi completa fuisse ostenderet, Persicorum et Ægyptiorum regum, ac Romanorum etiam imperatorum seriem chronologicam exhibet, in qua tamen in numeris annorum recensendis a Clemente sæpe abit.

(48) Ἑβδομήκοντα ἑβδομάδ. Quoniam adversus Judæos tractari solet hic locus de septuaginta hebdomadibus, et varietas quædam lectionis apparet in iis quæ citantur a Clemente, propterea ad hæc nonnulla colligemus. Ac primum quod συνετμήθησαν vertit « abbreviatæ sunt » Hervetus, ex Vulgata Latina est; sed et Tertullianus *Adversus Judæos* ita reddidit. Quidam teste Theodoreto, « decretæ sunt; » Pagninus, « decisæ; » rabbini, « præcisæ, prædefinitæ, prædestinatæ; » Vatablus, « præfinitæ. » D. Hieronymus « abbreviatas » dicit, quod post « breve » tempus venturus esset Messias, ut Matth. XXIV dies persecutionis dicuntur « breviandi propter electos, » id est pauci futuri. Eusebius lib. VIII *Demonstrat. evang.*, dem. 22: Ὁ ἀρχάγγελος, ἐπιφανεὶς, τὴν ἀνανέωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ αὐτίκα τότε καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἔσεσθαι θεσπίζει, τόν τε μετὰ τὴν ἀνανέωσιν αὐτῆς χρόνον εἰς ἐτῶν ἀριθμὸν περιορίζει, προλέγει τε ὡς κατὰ τὴν ὡρισμένην προθεσμίαν αὖθις καθαιρήσεται. Sic in manuscr. legitur, non κατὰ τὴν ἀνανέωσίν αὐτῆς. COLLECT.

(49) Τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν. Hervetus addidit « tuam, » nam a Græco Clementis et LXX abest; et notat Eusebius, loco citato, vocem illam Aquilæ et Symmachi propriam esse, atque in quibusdam exemplaribus sub asterisco addi. Item lege hic, « ut D consummetur peccatum, » τοῦ συντελεσθῆναι τὴν ἁμαρτίαν. COLLECT.

(50) Καὶ τοῦ ἀπ. Vulg. Biblia Danielis cap. IX: Καὶ τοῦ ἀπαλεῖψαι τὰς ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας. Mox, πλατεῖα καὶ περίτειχος pro πλατεῖα καὶ τεῖχος· sed simplex τεῖχος habet etiam Complut. editio. Rursum, τὴν δὲ πόλιν pro καὶ τὴν π. Tum, ὡς ἐν κατακλυσμῷ· et mox, τάξει ἀφανισμοῖς. Tum, διαθήκην πολλὴν pro διαθ. πολλοῖς· et mox Complut. καὶ ἐν ἡμίσει τῆς ἑβδ. Quæ deinceps sequuntur, cum Complutensi editione plane consonant: excepta ultima periodo, quæ a Complut. edit. abest: in cæteris editionibus ponitur ea periodus post illa Clementis, δυναμώσει διαθήκην πολλὴν ἑβδομὰς μία. Post ea enim verba in vulg. editionibus sequuntur ista: Καὶ ἥμισυ τῆς ἑβδομάδος καταπαύσει θυσιαστήριον καὶ θυσίας, καὶ πτερυγίου ἀπὸ ἀφανισμοῦ, καὶ ἕως συντελείας καὶ σπουδῆς τάξει ἐπὶ ἀφανισμῷ. SYLBURG. — In codice Vaticano hæc postrema in margine scripta esse, adnotavit Flam. Nobilius.

stum ducem hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ erunt, et convertetur et ædificabitur platea et murus, et inanientur tempora, et post sexaginta duas hebdomadas exterminabitur chrisma, et judicium non erit ipsi, et civitatem et sanctum destruet cum duce veniente. Exscindentur in inundatione, et usque ad finem belli abbreviati dejectionibus. Et confirmabit ✠ testamentum multum hebdomade una, et **143** in dimidio hebdomadis tolletur sacrificium meum et libamen, et in templo abominatio desolationum, et usque ad consummationem temporis, consummatio dabitur in desolationem. Et dimidium hebdomadis cessare faciet thymiama sacrificii; et expansio destructionis usque ad consummationem et instar destructionis libaminis [a]. » Quod itaque in septem hebdomadibus ædificatum sit templum, hoc clarum est; in Esdra enim scriptum est. Et sic fuit Christus rex dux Judæorum, cum impletæ essent septem hedomades, in Jerusalem: et in sexaginta duabus hebdomadibus quievit universa Judæa, et fuit absque bellis, et Dominus noster Christus, « Sanctus sanctorum, » cum venisset, et « visionem » implesset et « prophetam, » in carne « unctus » est Patris sui Spiritu. In his « sexaginta duabus hebdomadibus, » quemadmo-

A ἑξηκονταδύο (51)· καὶ ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται (52) πλατεῖα, καὶ τεῖχος· καὶ κενωθήσονται οἱ καιροὶ (53), καὶ μετὰ τὰς ἑξηκονταδύο ἑδδομάδας, ἐξολοθρευθήσεται χρῖσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔσται ἐν αὐτῷ· καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ. Καὶ ἐκκοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετμημένοι ἀφανισμοῖς (54). Καὶ δυναμώσει διαθήκην πολλὴν ἑδδομὰς μία (55)· καὶ ἡμίσει τῆς ἑδδομάδος (56) ἀρθήσεταί μου θυσία καὶ σπονδή· καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τὸ ἐρημώσεων, καὶ ἕως συντελείας καιροῦ, συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. Καὶ ἥμισυ τῆς ἑδδομάδος καταπαύσει θυμίαμα θυσίας, καὶ πτερυγίου ἀφανισμοῦ ἕως συντελείας καὶ σπουδῆς τάξιν ἀφανισμοῦ. » Ὅτι μὲν οὖν ἐν ἑπτὰ ἑδδομάσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς, τοῦτο φανερόν ἐστι· καὶ γὰρ ἐν B τῷ Ἔσδρᾳ γέγραπται. Καὶ οὕτως ἐγένετο Χριστὸς βασιλεὺς Ἰουδαίων ἡγούμενος, πληρουμένων τῶν ἑπτὰ ἑδδομάδων, ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐν ταῖς ἑξηκονταδύο ἑδδομάσιν ἡσύχασεν ἅπασα ἡ Ἰουδαία, καὶ ἐγένετο ἄνευ πολέμων· καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Χριστὸς, « Ἅγιος τῶν ἁγίων, » ἐλθὼν καὶ πληρώσας « τὴν ὅρασιν, καὶ τὸν προφήτην, ἐχρίσθη » τὴν σάρκα τῷ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ Πνεύματι· ἐν ταύταις « ταῖς ἑξηκονταδύο (57) ἑδδομάσι, » καθὼς εἶπεν ὁ προφήτης,

✠ P. 394 ED. POTTER, 331 ED. PARIS. [a] Dan. IX, 24, 25, 26, 27.

(51) Ἑξηκονταδύο. Scribendum est « sexaginta duæ, » non ut Hervetus, « septuaginta duæ. » Paulo ante recte ad verbum, « visionem et prophetam; » non ut in Vulgata, « visionem et prophetiam; » licet enim sit etiam in Antuerpiensi ὅρασιν καὶ προφητείαν, tamen in Romana editione postrema LXX legitur καὶ προφήτην. Tertullianus « ut signetur visio et prophetes. » Aquila, ὁραματισμὸν καὶ προφήτην. COLLECT.

(52) Καὶ ἐπιστρέψει καὶ οἰκοδομηθήσεται. « Et convertet et ædificabitur, » vertere debuit interpres, nec imposuisset imprudens J. Pamelio, qui castigandum esse Clementem existimavit, quod hic legisset: « Et convertetur, » neque enim videtur Græcum exemplar habuisse. Vulgata Latina: « Et rursum ædificabitur; » quæ periphrasis est Hebraicæ phraseos, « redibit et reædificabitur, » hoc est rursus ædificabitur. Tertullianus: « Et convertet et ædificabitur. » Theodoreti interpres: « Et revertetur, et ædificabitur. » COLLECT.

(53) Καὶ κενωθήσονται οἱ καιροί. Sic etiam legitur in optima edit. Xysti V, καὶ ἐκκενωθήσονται, et apud Eusebium pag. 237. Tertullianus: « Et innovabuntur tempora, » quasi legerit Græce καὶ καινωθήσονται· quomodo etiam legi putant hic quidam apud Clementem, et hæc duo confundunt. Sequitur καὶ μετὰ τὰς ἑξήκοντα δύο ἑδδομάδας, « post sexaginta duas hebdomad. » ut habet Romana editio, non, ut Antuerpiensis « sexaginta quatuor. » Postremo κρῖμα οὐκ ἔστιν αὐτῷ, non ut cæteri ἐν αὐτῷ. Eusebius in *Chron.*: « Et judicium non erit in eo. » COLLECT.

(54) Ἐκκοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετμημένοι ἀφανισμοῖς. Ita Romana editio, nisi quod addit τάξει ante ἀφανισμοῖς. Eusebius cum Clemente legit. Tertullianus: « Et concidentur quomodo in cataclysmo, usque ad finem belli, quod concidetur usque ad interitum: » atque ita quoque Theodoretus. In Eusebii *Chronico* sic vertit Hieronymus: « Et templum et sanctum corrumpet p. p. duce veniente, et cædentur in cataclysmo bellis » Sic enim legimus in duobus codicibus manuscriptis, non, « cataclysmo belli. » Latina: « Et post finem belli statuta desolatio, » propius ad Hebr. COLLECT.

(55) Διαθήκην πολλὴν ἑδδομὰς μία. At Romana et Antuerp. διαθήκην πολλοῖς. Tertullianus: « Et C confirmabit testamentum multis. Hebdomada una, et dimidium hebdomadis auferetur meum sacrificium. » Latina: « Confirmabit testamentum multis hebdomada una. » COLLECT.

(56) Καὶ ἡμίσει τῆς ἑδδομάδος. Hæc apud LXX, in contextu Danielis non reperiuntur, quæ Græce sic habuit Florentina editio Clementis: Καὶ ἥμισυ τῆς ἑδδομάδος καταπαύσει θυμίαμα θυσίας, καὶ πτερυγίου ἀφανισμοῦ, ἕως συντελείας καὶ σπουδῆς τάξιν ἀφανισμοῦ· quæ quomodo corrigenda censuerit interpres, apparet ex ejus translatione. In editionis Romanæ adnotationibus admonetur ante illa verba, ἀρθήσεται θυσία, in quibusdam libris hæc scripta reperiri, et in marginem libri Vaticani intrusa esse: Καταπαύσει θυσιαστήριον καὶ θυσίας καὶ ἕως πτερυγίου ἀπὸ ἀφανισμοῦ, καὶ ἕως συντελείας καὶ σπουδῆς τάξει ἐπὶ ἀφανισμῷ. Ea vero sunt ex alia forte quadam editione, ex qua sumpsit hæc Tertullianus: « Et destruet pinnaculum usque ad interi-D tum. » Nam, ut monet D. Hieronymus, tres fuerunt editiones Danielis, Aquilæ scilicet, Theodotionis et Symmachi, sed tamen juxta Theodotionem Ecclesiæ legebant. Quidam extrema hujus loci Danielis ex Hebræo sic vertunt: « Cessare faciet sacrificium et oblationem, et propter alam vel extensionem abominationum destruet, donec consummatio se effuderit super admirantem, » hoc est admirari fecerit videntes desolationem. Jerem. XVIII, 16: « Ut fieret terra eorum in desolationem, » εἰς ἀφανισμὸν καὶ συρισμόν, ad verbum, « in admirationem; » et XXV, 9: « Ponamque eos in stuporem, » omnes scilicet, qui id audiverint, obstupescent. Vide etiam hæc extrema aliter reddita apud D. Augustinum epist. 79. Eusebius in *Chron.*: « Et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur super desolationem: » hoc est, irreparabilis erit et in perpetuum stabilita destructio. COL.

(57) Ἐν ταύταις ταῖς ἑξ. In Græcis, quæ proferuntur ab Herveto, Florentina editio interpunctio-

καὶ « ἐν τῇ μιᾷ ἑβδομάδι, » ὁ Κύριος· ἑβδομάδος τὸ A ἥμισυ κατέσχε Νέρων βασιλεύων, καὶ ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἔστησε τὸ βδέλυγμα· καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος (58) ἀνῃρέθη καὶ αὐτὸς, καὶ Ὄθων (59), καὶ Γάλβας, καὶ Οὐϊτέλλιος· Οὐεσπεσιανὸς δὲ ἐκράτησε, καὶ καθεῖλε τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὸ ἅγιον ἠρήμωσε. Καὶ ὡς ταῦθ' οὕτως ἔχει, τῷ δὲ συνιέναι δυναμένῳ δῆλον, καθὰ καὶ ὁ προφήτης εἴρηκε. Τοῦ ἑνδεκάτου τοίνυν ἔτους (60) πληρουμένου, κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑπομένου, βασιλεύοντος Ἰωακεὶμ, ἡ αἰχμαλωσία εἰς Βαβυλῶνα γίνεται ὑπὸ βασιλέως Ναβουχοδονόσορ, τῷ ἑβδόμῳ ἔτει (61) βασιλεύοντος αὐτοῦ Ἀσσυρίων, Αἰγυπτίων δὲ Οὐαφρῆ (62) βασιλεύοντος τῷ δευτέρῳ ἔτει, Φιλίππου δὲ Ἀθήνησιν ἄρχοντος, τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ὀγδόης καὶ τεσσαρακοστῆς Ὀλυμπιάδος. Καὶ ἔμεινεν (63) ἡ B

dum dixit propheta, et « in una hebdomade, » Dominus: dimidium hebdomadis tenuit Nero regnans, et in sancta civitate Jerusalem statuit abominationem; et in dimidio hebdomadis, et ipse sublatus est, et Otho, et Galba, et Vitellius; Vespasianus autem et imperium obtinuit, et Jerusalem diruit, et sanctum desolatum reddidit. Et quod hæc ita se habeant, ei, qui potest quidem intelligere, clarum est, sicut dixit propheta. Cum itaque impleretur undecimus annus, in principio sequentis, regnante Joachim, facta est captivitas Babylonica a rege Nabuchodonosor, cum septimo jam anno rex esset Assyriorum, Vaphreus ✠ autem secundo anno esset rex Ægyptiorum, Philippus autem magistratum summum gereret Athenis, primo anno quadragesimæ octavæ Olympiadis. Mansit autem captivitas

✠ P. 395 ED. POTTER.

nem habuit post vocem ἥμισυ, quod si in Latina interpretatione constituatur post vocem « Dominus, » sic retineri poterit hæc lectio et exponi. In loco Danielis, qui allatus est a Clemente complectens ea, quæ apud LXX reperiuntur, et quæ aliunde adjici diximus, mentio fit primum septuaginta hebdomadum, deinde septem, tertio loco sexaginta duarum, postea unius, quarto dimidii hebdomadis, postremo alterius dimidii. Septem hebdomadas concludi ædificatione templi ait, jam in sexaginta duabus Christum esse et in una hebdomade, in qua dictum est illum confirmaturum pactum, sequitur dimidium hebdomadæ numerandum a tempore, quo constituta est a Nerone abominatio desolationis in civitate sancta usque ad ejus necem, postremo alterum dimidium a nece Neronis ad eversionem Jerusalem. Non enim septem annos continere vult hanc hebdomadem, sed annos sex, menses quatuor, quorum unum dimidium pertinet ad ultimos imperii Neronis annos, alterum ad septemdecim menses Galbæ, Othonis et Vitellii cum biennio imperii Vespasiani, cujus anno secundo eversa fuisse Hierosolyma, *Chronica* Eusebii testantur. Vide, quæ postea Clemens ait, seipsum explicans p. 367. Quod vero attinet ad hanc Clementis chronologiam, in qua immanis reperitur annorum numerus, et qui septuaginta excedit hebdomadas, animadvertendum est, nonnullos non continuare annos omnes septuaginta hebdomadum, sed interrumpere: ut ab edicto Darii ad initium belli Judaici, ab eodem edicto ad discessum Nehemiæ, ab edicto Artaxerxis ad Christi cædem, item ab initio duodecimi Neronis ad annum secundum Vespasiani; quominus admirandum, Clementem usque ad eversionem urbis deducere hebdomadas: aut non continuare hiatum illum annorum a Christi passione ad tempus quo Nero abominationem desolationis constituit. Vide quæ ad stabiliendam suam sententiam, quæ in quibusdam cum Clemente convenit, disserit pluribus Scaliger lib. VI *De emendat. temp.* p. 288. COLL. — Apponam Eusebii verba *Chronic.* serm. 1, quæ huc spectare videntur: Τὰς μέν τοι Ο' ἑβδομάδας παρὰ τῷ Δανιὴλ, ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἐντεῦθεν εἴτις ἀριθμήσειεν, αἳ γίνονται ἔτη υϞ' εὕροι ἂν αὐτὰς ἐπὶ Νέρωνα, Ῥωμαίων αὐτοκράτορα, περαιουμένας, καθ' ὃν πολιορκεῖσθαι ἀρξαμένη ἡ πόλις μετὰ Νέρωνα ἔτει β', Οὐεσπασιανοῦ τὴν ἐσχάτην ἅλωσιν ὑπομένει.

(58) *Ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδ.* Vid. p. 341 ed. Paris.

(59) *Καὶ αὐτὸς, καὶ Ὄ.* Rectius καὶ αὐτὸς, καὶ Γάλβας, καὶ Ὄθων, ut infra pag. 147, nam ante Othonem imperavit Galba. SYLBURG.

(60) *Τοῦ ἑνδεκάτου ἔτους.* Scilicet Joachimi: qui cum annos undecim regnasset, cessit Jechoniæ, seu Joachino, cujus regni tertio mense Judæi captivitatem passi sunt. Conf. IV Reg. XXIII, 36; XXIV, 8, 10, 14. Porro, quod Clemens Joachinum, Ἰωακεὶμ imprudenter appellarit, superius adnotatum est.

(61) *Τῷ ἑβδόμῳ ἔτει.* Seu « octavo, » ut dicitur IV Reg. XXIV, 12.

(62) *Οὐαφρῆ.* In Flor. ed., Οὐαφρηοῦς, duplici lectione in unam contracta, Οὐαφρῆ nempe, et Οὐαφροῦ, vel potius, retracto accentu, Οὐάφρου, ut bis postea. SYLBURG. — Exscripsit hunc locum Eusebius in *Chron.* ad Olympiad. XLVII: « Sententiæ autem nostræ etiam Clemens congruit, in primo Stromate, XLVII Olympiade captivitatem Judæorum factam esse contestans, regnante apud Ægyptios Vaphre, apud Athenas Phænippo, et supputari septuaginta annos desolationis templi usque in secundum an. Darii. » Clemens ait Φιλίππου, Ἀθή- C νησιν ἄρχοντός, « prætore » vel « principe Athenis Philippo, » et ad XLVIII, non XLVII, refert Olymp.; in uno manuscr. P. Pithœi erat XLIX Olymp., in aliis duobus XLVII. Sequitur apud Eusebium locus alter sic ex auctoritate codicum vet. legendus: « Capta Hierosolyma ab Assyriis, ad Vaphrem, regem Ægypti, Judæorum reliqui transfugerunt. Hujus Vaphris Jeremias quoque propheta certo loco meminit. » Vide Jeremiæ XLIV, 30: « Ecce ego tradam Pharaonem Ephree, regem Ægypti, in manu inimicorum ejus. » LXX: Ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι τὸν Φαραὼ Οὐαφρῆ, βασιλέα Αἰγύπτου, εἰς χεῖρας ἐχθροῦ αὐτοῦ. Clemens ait: Οὐαφρηοῦς βασιλεύοντος. COLLECT. — Porro non « Philippum, » sed « Phænippum, » archontis Atheniensis, quem memorat Clemens, nomen fuisse existimavit Jos. Scaliger.

(63) *Καὶ ἔμεινεν.* Hæc quoque retulit in *Chronicum* suum Eusebius ad Olymp. LXIV: « Clemens quoque his congruit in primo Stromate ita scribens: Et perseveravit captivitatis ann. septuaginta, usque D ad secundum Darii filii Hystaspis, qui Persis, Assyriis et Ægypto regnavit: sub quo Aggæus, et Zacharias, et unus de duodecim, qui vocatur Angelus, prophetaverunt, sacerdotioque functus est Jesus, filius Josedech. Hæc supradictus vir. Quod autem septuagesimus annus desolationis templi altero anno Darii fuerit expletus, domesticus testis est Zacharias propheta, secundo anno Darii dicens: Domine omnipotens, quousque non misereberis Jerusalem, et civitatibus Judæ, quas despexisti? iste septuagesimus annus est. » Ita legitur in manuscriptis: atque illud, « despexisti, » verius est, quam quod fuit hactenus, « aspexisti: » nam et Vulgata vertit, « quibus iratus es, » quod in margine additum erat. Nihilominus tamen hic locus non efficit, ut ei assentiamur, præsertim cum Eusebius ipse lib. X *De præpar. Evang.*, cap. ult. in primo anno Cyri finitos esse captivitatis annos fateatur. Quod ipsum affirmant et Josephus lib. XI *Antiq.*,

annis septuaginta, ut quæ cessarit anno secundo Darii Hystaspis filii, qui fuit rex Persarum, Assyriorum et Ægyptiorum; cujus tempore, ut prius dixi, Aggæus, et Zacharias, et Angelus qui fuit ex duodecim unus, prophetavere; erat autem pontifex Jesus, Josedec filius. In secundo autem anno regni Darii, quem dicit Herodotus magorum dissolvisse imperium, mittitur Zorobabel, filius Salathiel, ut excitet et exornet templum, quod erat Hierosolymis. Colliguntur autem sic quoque Persarum tempora: Cyrus, annis triginta; Cambyses, novemdecim; Darius, quadraginta sex; Xerxes, viginti sex; Artaxerxes, quadraginta et unum; Darius, octo; Artaxerxes, quadraginta duos; Ochus vel Arses, tres. Colliguntur autem simul anni regum Persarum, ducenti triginta quinque. Cum hunc itaque Darium sustulisset Alexander Macedo, intra hos annos regnare incipit. Similiter ergo Macedonum quoque regum tempora sic colliguntur: Alexander, annis decem et octo; Ptolemæus, ✠Lagi filius, annis quadraginta; Ptolemæus Philadelphus, annis viginti septem; deinde Evergetes, annis viginti quinque; deinde Philopator, annis septemdecim; post quem Epiphanes, annis viginti quatuor; ei succedit Phi-

✠ P. 396 ED. POTTER, 332 ED. PARIS.

αἰχμαλωσία ἐπὶ ἔτη ἑβδομήκοντα, καταλήξασα εἰς τὸ δεύτερον ἔτος τῆς Δαρείου (64) τοῦ Ὑστάσπου, τοῦ Περσῶν καὶ Ἀσσυρίων καὶ Αἰγυπτίων γεγενημένου βασιλέως· ἐφ' οὗ, ὡς προεῖπον, Ἀγγαῖος καὶ Ζαχαρίας, καὶ ὁ ἐκ τῶν δώδεκα Ἄγγελος, προφητεύουσι· καὶ ἦν ἀρχιερεὺς Ἰησοῦς, ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ. Κἀν τῷ δευτέρῳ ἔτει τῆς Δαρείου βασιλείας, ὅν φησιν Ἡρόδοτος (65) καταλῦσαι τὴν τῶν μάγων ἀρχὴν, ἀποστέλλεται Ζοροβάβελ, ὁ τοῦ Σαλαθιὴλ, ἐγεῖραι καὶ ἐπικοσμῆσαι τὸν νεὼν, τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις. Συνάγονται οὖν καὶ τῶν Περσῶν οἱ χρόνοι οὕτω· Κῦρος, ἔτη τριάκοντα (66)· Καμβύσης, δεκαεννέα (67)· Δαρεῖος, ἓξ καὶ τεσσαράκοντα (68)· Ξέρξης, ἓξ καὶ εἴκοσι· Ἀρταξέρξης ἓν καὶ τεσσαράκοντα· Δαρεῖος, ὀκτὼ (69)· Ἀρταξέρξης, τεσσαρακονταδύο· Ὦχος ἢ Ἀρσῆς, τρία (70). Συνάγεται ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῶν Περσικῶν ἔτη διακόσια τριακονταπέντε (71). Καθελὼν δὲ τὸν Δαρεῖον τοῦτον Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν κατὰ τὰ προκείμενα ἔτη, βασιλεύειν ἄρχεται· ὁμοίως οὖν καὶ τῶν Μακεδονικῶν βασιλέων οἱ χρόνοι οὕτω κατάγονται· Ἀλέξανδρος, ἔτη δεκαοκτὼ (72)· Πτολεμαῖος (73) ὁ Λαγοῦ (74), ἔτη τεσσαράκοντα· Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος, ἔτη εἰκοσιεπτά (75)· εἶτα ὁ

Lactant. lib. IV, c. 5; Cyril. VIII *in Julianum;* Julius Africanus *Annal.* V; Sulpitius II *Hist.*, et alii. Nam si in secundo Darii anno finirentur, necesse esset, ut a desolatione Jerusalem ad primum Cyri annum non plus triginta numerarentur, cum quadraginta ab eo ad secundum Darii numerent auctores hujus sententiæ. At constat Nabuchodonosor regnasse post desolationem, ut traditur IV Reg. XXV, annos viginti octo. Post eum quatuor imperarunt Evilmerodach, Niglissarus, Laborsadachus, et Nabonidus, ut Josephus, Hieronymus, et Eusebius tradunt, septemdecim annis; ita erunt anni quadraginta tres a desolatione Jerusalem usque ad primum Cyri. Ergo ad secundum Darii plures septuaginta. Vide B. Pererium, lib. X in Danielem. COLLECT.

(64) *Τῆς Δαρείου.* Subaudiendum βασιλείας· ut paulo post, τῆς Δαρείου βασιλείας. SYLBURG.

(65) *Ἡρόδοτος.* Respicit Herodoti lib. III, c. 70.

(66) *Ἔτη τριάκοντα.* Consentit in *Chronico* Eusebius; ἑνὸς δέοντα τριάκοντα, « unum de triginta, » inquit Herodotus lib. I, cap. 214; τριάκοντα ὀκτώ, Theophilus.

(67) *Καμβύσης δεκαεννέα.* « Cambyses novemdecim. » Nisi potius scribendum sit: Καμβύσης δὲ ἐννέα, « Cambyses autem novem. » Nam Eusebius Cambysi octo annos tribuit, quibus si septem menses addantur, quibus magi ante Darium regno potiti sunt, Cambyses novennali spatio potietur. Herodotus Cambysi annos septem et menses quinque tribuit, lib. III, cap. 66: Ἀπήνεικε Καμβύσεα τὸν Κύρου, βασιλεύσαντα μὲν τὰ πάντα ἑπτὰ ἔτεα καὶ μῆνας πέντε. « Vitam eripuit Cambysi, Cyri filio, cum regnasset septem omnino annos et menses quinque. »

(68) *Δαρεῖος, ἓξ καὶ τεσσαράκοντα.* Ἓξ πρὸς τοῖς τριάκοντα, Eusebius. Idem Xerxæ tribuit annos viginti quinque, et post eum Artabano menses septem, ante quam Artaxerxes imperio potitus est: cui, perinde ac Clemens, annos quadraginta unum tribuit.

(69) *Ὀκτώ.* Δεκαοκτώ, Eusebius.

(70) *Ὦχος ἢ Ἀρσῆς, τρία.* Ochi duo fuere: primo, Artaxerxes Ochus, cui Eusebius annos viginti sex et alio loco viginti septem tribuit: dein, Arses Ochus, seu Arsiochus, cui Eusebius annos duos et alio loco quatuor dedit. Clemens priorem Ochum, seu nominum similitudine deceptus, seu memoriæ lapsu, omisit; ut etiam Darium, Arsæ filium, regum Persiæ postremum, qui cum sex annos regnasset, ab Alexandro devictus est, ut statim sequitur.

(71) *Τριακονταπέντε.* Δεκαπέντε potius, prout jam numeri sese habent.

(72) *Δεκαοκτώ.* Δώδεκα, Eusebius, aliique.

(73) *Πτολεμαῖος ὁ Λαγοῦ.* Quoniam varia erant Lagidarum Ptolemæorum cognomina, eo factum est, ut in iis enumerandis historici non consentiant. Consentiunt plerique a Lagi filio usque ad Philometora, ut Tertullianus, Eusebius, Epiphanius (nisi quod hic eum Philopatora dicat), et Strabo, qui reges illos successisse ait, παῖς παρὰ πατρὸς ἀεὶ διαδεχόμενοι, usque ad Philometora. Tertius, Evergetes dicitur etiam Epiphanes in prologis Trogi cum Justino editis; sic enim lego illud Utrulphonæ. Quartus, Straboni ὁ Φιλοπάτωρ τῆς Ἀγαθοκλείας, de quo Justinus lib. XXX. Quintus, ejus filius Epiphanes, cui tutor a Romanis datus M. Lepidus, maritus Cleopatræ, Antiochi Epiphanis sororis. Sextus, Philometor, quem Popilius adversus Antiochum est tutatus. Strabo: Τοῦτον ἀδελφὸς διεδέξατο ὁ δεύτερος Εὐεργέτης, ὃν καὶ Φύσκωνα προσαγορεύουσι. Hic fratris filium occidit. Justinus lib. XXXVIII. Idem ergo est Evergetes et Physcon et Soter, frater Philometoris, non duo, ut viri docti cum Eusebio volunt. Septimus, ejus filius ὁ Λάθουρος ἐπικληθεὶς Straboni, Latyros in prologo Trogi XXXIX, Lathyrus aliis, quem mater ejecit. Octavus, Alexander, Eusebio IX, quem ita de eo lego in 2 manuscr.: « Expulso de regno Physcone Ptolemæo per matrem Cleopatram, et in Cyprum secedente, Ptolemæus, qui et Alexander, succedit. » Nonus, Lathyrus iterum, de quo ita Euseb. legendus: « Ptolem. qui a matre fuerat ejectus, regressus de fuga, regnum obtinuit, quia Alexandrum, qui ante eum fuerat, ob interfectionem matris cives pepulerant. » Decimus, filius ejus, quem Strabo Auletem, Euseb. Dionysium. Alii Dionysium fratrem Cleopatræ putant; sed quia non diu regnavit, ab aliis cum Notho et Alexandro II omittitur. COLLECT.

(74) *Λαγοῦ.* Scribendum Λάγου, ut Clemens infra, et alii.

(75) *Εἰκοσιεπτά.* Eusebius, ὀκτὼ καὶ τριάκοντα.

A Εὐεργέτης, ἔτη πέντε καὶ εἴκοσι· εἶτα ὁ Φιλοπάτωρ, ἔτη ἑπτακαίδεκα· μεθ' ὃν ὁ Ἐπιφανής, ἔτη τέσσαρα καὶ εἴκοσι· τοῦτον διαδέχεται ὁ Φιλομήτωρ, καὶ βασιλεύει ἔτη πέντε καὶ τριάκοντα· μεθ' ὃν ὁ Φύσκων, ἔτη ἐννέα καὶ εἴκοσι (76)· εἶτα ὁ Λάθουρος, ἔτη ἓξ καὶ τριάκοντα· εἶτα ὁ ἐπικληθεὶς Διόνυσος, ἔτη ἐννέα καὶ εἴκοσι (77)· ἐπὶ πᾶσιν ἡ Κλεοπάτρα ἐβασίλευσεν ἔτη δύο καὶ εἴκοσι· μεθ' ἣν ἡ τῶν Καππαδόκων βασιλεία ἡμερῶν ὀκτωκαίδεκα. Γίνονται τοίνυν ἐπὶ ταὐτὸ καὶ οἱ τῶν Μακεδόνων βασιλέων χρόνοι, ἔτη τριακόσια δώδεκα, ἡμέραι ὀκτωκαίδεκα.

Ἀποδείκνυνται τοίνυν οἱ ἐπὶ Δαρείου τοῦ Ὑστάσπου προφητεύσαντες, κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς βασιλείας αὐτοῦ, Ἀγγαῖος καὶ Ζαχαρίας, καὶ ὁ ἐκ τῶν δώδεκα Ἄγγελος, κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ὀγδόης B καὶ τεσσαρακοστῆς Ὀλυμπιάδος προφητεύσαντες, πρεσβύτεροι εἶναι Πυθαγόρου, τοῦ κατὰ τὴν δευτέραν καὶ ἑξηκοστὴν Ὀλυμπιάδα φερομένου· καὶ τοῦ πρεσβυτάτου τῶν παρ' Ἕλλησι σοφῶν Θαλοῦ, περὶ τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα γενομένου. Συνεχρόνισαν δὲ οἱ συγκαταλεγέντες σοφοὶ τῷ Θαλεῖ, ὥς φησιν Ἄνδρων ἐν τῷ *Τρίποδι*. Ἡράκλειτος γάρ, μεταγενέστερος ὢν Πυθαγόρου, μέμνηται αὐτοῦ ἐν τῷ συγγράμματι. Ὅθεν ἀναμφιλέκτως τῆς τῶν προειρημένων προφητῶν ἡλικίας, σὺν καὶ τοῖς ἑπτὰ λεγομένοις σοφοῖς, προγενεστέρα ἂν εἴη ἡ Ὀλυμπιὰς ἡ πρώτη, ἣ καὶ ὑστέρα τῶν Ἰλιακῶν δείκνυται ἔτεσι τετρακοσίοις ἑπτά. Ῥᾴδιον τοίνυν συνιδεῖν Σολομῶντα, τὸν κατὰ Μενέλαον γενόμενον (ὁ δὲ κατὰ τὰ Ἰλιακὰ ἦν), πολλοῖς ἔτεσι πρεσβύτερον τῶν παρ' C Ἕλλησι σοφῶν. Τούτου δ' αὖ ὁπόσοις ἔτεσι Μωϋσῆς προτερεῖ, ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἡμῖν δεδήλωται. Ἀλέξανδρος δὲ ὁ Πολυΐστωρ ἐπικληθείς, ἐν τῷ περὶ Ἰουδαίων συγγράμματι ἀνέγραψέν τινας ἐπιστολὰς (78), Σολομῶντος μὲν πρός τε Οὐάφρην τὸν Αἰγύπτου βασιλέα, πρός τε τὸν Φοινίκης Τυρίων, τάς τε αὐτῶν πρὸς Σολομῶντα· καθ' ἃ δείκνυται ὁ μὲν Οὐάφρης ὀκτὼ μυριάδας ἀνδρῶν Αἰγυπτίων ἀπεσταλκέναι αὐτῷ εἰς οἰκοδομὴν τοῦ νεώ· ἅτερος δὲ τὰς ἴσας σὺν ἀρχιτέκτονι Τυρίῳ, ἐκ μητρὸς Ἰουδαίας, ἐκ τῆς φυλῆς Δαβὶδ (79), ὡς ἐκεῖ γέγραπται, Ὑπέρων τοὔνομα (80). Ναὶ μὴν Ὀνομά-

lometor, et regnat annis triginta quinque; post quem Physcon, annis viginti novem; deinde Lathurus, annis triginta sex; deinde qui fuit cognominatus Dionysius, annis viginti novem; postrema regnavit Cleopatra viginti duobus annis. Post quam fuit regnum Cappadocum octodecim dierum. Fiunt ergo simul conjuncta Macedonum tempora regum, anni trecenti duodecim, dies octodecim. Apparet ergo, eos, qui tempore Darii, Hystaspis filii, secundo anno ejus regni prophetavere, nempe Aggæum et Zachariam, et Angelum, qui fuit ex duodecim prophetis unus, cum in primo anno quadragesimæ octavæ Olympiadis prophetarint, esse Pythagora antiquiores, qui fertur fuisse sexagesima secunda Olympiade; et Thalete, qui ex Græcorum sapientibus fuit antiquissimus, qui fuit circa quinquagesimam Olympiadem. Qui autem cum Thalete connumerati sunt sapientes, fuerunt eodem tempore, ut ait Andron in *Tripode*. Heraclitus enim, cum esset Pythagora posterior, ejus in suis scriptis meminit. Unde citra controversiam, ætate eorum, qui prius dicti sunt, prophetarum, simul cum iis etiam, qui septem dicuntur sapientes, antiquior fuerit prima Olympias, quæ etiam ostenditur fuisse Iliacis posterior, quadringentis septem annis. Facile ergo potest perspici, Salomonem, qui fuit tempore Menelai (is autem fuit temporibus Trojanis), fuisse Græcorum sapientibus multis annis antiquiorem. Eo autem rursus quot sit annis prior Moyses, in iis, quæ ante dicta sunt, a nobis declaratum est. Alexander autem, qui Polyhistor est cognominatus, in suo opere de Judæis, aliquas descripsit epistolas, Salomonis quidem, et ad Vaphrem regem Ægypti, et ad regem Phœniciæ Tyriorum, et eorum ad Salomonem, in quibus ostenditur quidem Vaphrem octoginta millia virorum Ægyptiorum ei misisse ad templi ædificationem; alterum autem totidem cum architecto Tyrio, ex matre Judæa, ex tribu David, ut ✠illic scriptum est, cui nomen Hyperon. Quinetiam Onomacritus Atheniensis, cujus dicuntur esse poemata quæ Orpheo ascribuntur, tempore principa-

✠ P. 397 ED. POTTER, 332-333 ED. PARIS.

(76) *Ἔτη ἐννέα καὶ εἴκοσι*. Eusebius, ἔτη ιζ', μῆνας ς'. Idem Ptolemæo Evergetæ, quem a Physcone diversum facit, annos viginti novem tribuit.

(77) *Ἐννέα καὶ εἴκοσι*. Sic etiam quodam in loco Eusebius: sed alias huic regi triginta annos tribuit.

(78) *Ἐπιστολάς*. Salomonis et Hirami Tyrii epistolas memorant Menander Ephesius apud Theophilum Antiochenum, *Ad Autolycum* lib. III, p. 131, 132 edit. Paris., et Josephus *Antiquitat. Judaic.* lib. VIII, cap. 2, ubi refert, ipsas epistolas in Tyri archivis suo tempore asservatas fuisse. Idem eosdem reges ænigmata sibi invicem misisse, ex Dii *Historia Phœnicia* refert, lib. I *Adv. Apionem*. Ipsæ epistolæ etiamnum exstant apud Eusebium *Præp. Evangel.* lib. IX, c. 31 et seq.

(79) *Ἐκ τῆς φυλῆς Δαβίδ*. Sic etiam apud Eusebium legitur. Scribendum erat, ἐκ τῆς φυλῆς Δάν, « ex tribu Dan. » Respexit enim harum epistolarum auctor II Paralip. II, 13: « Misi tibi virum prudentem et scientissimum... filium mulieris de filiabus Dan; cujus pater fuit Tyrius. »

(80) *Ὑπέρων τοὔνομα*. Architectus hic Hiram, vel Huram, dictus est, III Reg. VII, 13 et 40. Unde D igitur Ὑπέρων nomen? scilicet ex epistolæ verbis perperam scriptis aut lectis. Ea vero apud Eusebium sic se habent: Ἀπέσταλκά σοι Τυρίων καὶ Φοινίκων ὀκτακισμυρίους, καὶ ἀρχιτέκτονά σοι ἀπέσταλκα ἄνθρωπον Τύριον, ἐκ μητρὸς Ἰουδαίας, ἐκ τῆς φυλῆς τῆς Δαβίδ· ὑπὲρ ὧν ἂν αὐτὸν ἐρωτήσῃς τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν πάντων κατ' ἀρχιτεκτονίαν, ὑφηγήσεταί σοι, καὶ ποιήσει. « Misi tibi Tyriorum et Phœnicum octo myriadas, et architectum misi tibi hominem Tyrium, ex Judæa matre, e tribu David. Quæcunque eum interrogaveris eorum quæ sub cœlo sunt, et ad architectonicam spectant, ille tibi explicabit, et effecta dabit. » Clemens legisse videtur, ἐκ τῆς φυλῆς Δαβίδ, Ὑπέρων, ἂν αὐτ. pro ἐκ τῆς φυλῆς Δαβίδ· ὑπὲρ ὧν ἂν αὐτ., indeque Ὑπέρωνα proprium esse architecti nomen putavit. Quod in codicibus continuo ductu absque ulla vocum distinctione exaratis facilius, quam in nostris, fieri potuit.

tus Pisistratidarum, circa quinquagesimam Olympiadem, invenitur. Et Orpheus, Musæi discipulus, qui una cum Hercule navigavit. Amphion autem duabus generationibus præcedit **144** Iliaca. Demodocus vero et Phemius, post Trojam captam; ille quidem apud Phæacas, hic vero apud procos, propter artem pulsandi citharam in magna erant existimatione. Jam vero quæ Musæi feruntur esse *Responsa*, aiunt esse Onomacriti; *Craterem* vero Orphei, Zopyri Heracleotæ; et *Descensum ad inferos* esse Prodici Chii. Ion autem Chius in *Trigrammis* refert Pythagoram quoque quædam ad Orpheum retulisse. Epigenes autem in iis quæ scripsit de poesi, quæ refertur ad Orpheum, dicit esse Cercopis Pythagorei *Descensum ad inferos*, et *Sacram orationem*; *Peplum* autem et *Physica*, Brontini. Porro autem nonnulli quoque Terpandrum inter priscos referunt. Hellanicus certe eum refert

A κριτος (81) ὁ Ἀθηναῖος, οὗ τὰ εἰς Ὀρφέα φερόμενα ποιήματα λέγεται εἶναι, κατὰ τὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀρχὴν, περὶ τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα, εὑρίσκεται· Ὀρφεύς τε, ὁ συμπλεύσας Ἡρακλεῖ, Μουσαίου μαθητής (82)· Ἀμφίων γὰρ δυσὶ προάγει γενεαῖς τῶν Ἰλιακῶν· Δημόδοκος δὲ καὶ Φήμιος, μετὰ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν (83)· ὁ μὲν γὰρ παρὰ τοῖς Φαίαξιν, ὁ δὲ παρὰ τοῖς μνηστῆρσι, κατὰ τὸ κιθαρίζειν εὐδοκιμοῦν (84). Καὶ τοὺς μὲν ἀναφερομένους εἰς Μουσαῖον (85) *Χρησμοὺς* Ὀνομακρίτου εἶναι λέγουσι· τὸν *Κράτητα* (86) δὲ τὸν Ὀρφέως, Ζωπύρου τοῦ Ἡρακλεώτου· τήν τε *Εἰς ᾄδου κατάβασιν* (87), Προδίκου τοῦ Σαμίου. Ἴων δὲ ὁ Χῖος ἐν τοῖς *Τριγράμμοις* (88) καὶ Πυθαγόραν εἰς Ὀρφέα ἀνενεγκεῖν τινα ἱστορεῖ. Ἐπιγένης δὲ ἐν τοῖς
B περὶ τῆς εἰς Ὀρφέα ποιήσεως, Κέρκοπος (89) εἶναι λέγει τοῦ Πυθαγορείου τὴν *Εἰς ᾄδου κατάβασιν* καὶ τὸν *Ἱερὸν λόγον*· τὸν δὲ *Πέπλον* καὶ τὰ

(81) *Ὀνομάκριτος*. E Tatiano hæc sumpsit Clemens, cujus verba sub finem *Orat. ad Græc.* sunt hæc : Ὀρφεὺς δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον Ἡρακλεῖ γέγονεν, ἄλλως τε καὶ τὰ εἰς αὐτὸν ἐπιφερόμενά φασιν ὑπὸ Ὀνομακρίτου τοῦ Ἀθηναίου συντετάχθαι, γενομένου κατὰ Πεισιστρατιδῶν ἀρχὴν, περὶ τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα. Τοῦ δὲ Ὀρφέως μαθητὴς Μουσαῖος. Ἀμφίων δὲ, δυσὶ προάγων γενεαῖς, τοῦ πλείονα πρὸς τοὺς φιλομαθεῖς συντάττειν ἀπείργει ἡμᾶς. Δημόδοκος δὲ καὶ Φήμιος κατὰ τὸν αὐτὸν τῶν Τρωϊκῶν πόλεμον γεγόνασι, διέτριβον γὰρ ὁ μὲν παρὰ τοῖς μνηστῆρσιν, ὁ δὲ παρὰ τοῖς Φαίαξιν. « Orpheus una cum Hercule vixit; nam quæ attribuuntur ei poemata Onomacritus Atheniensis, Pisistrati filiis imperantibus, circa quinquagesimam Olympiadem composuisse fertur. Orphei discipulus fuit Musæus. De Amphione autem non opus est plura dicere, quod constet duabus ætatibus ante Trojanum bellum claruisse. Porro Demodocus et Phemius sub ipso bello Trojano celebres fuerunt : hic enim procis, ille Phæacibus conversabatur. » Suidas Orphei scripta recitans : *Χρησμοὺς*, οἳ ἀναφέρονται εἰς Ὀνομάκριτον. *Τελετὰς*, ὁμοίως δέ φασι καὶ ταύτας Ὀνομακρίτου. Alii aliis auctoribus Orphei poemata tribuerunt. Conf. Lilius Gyraldus in *Vitis poetarum*, Vossius *De poetis Græcis*.

(82) *Ὀρφεύς τε, ὁ συμπλεύσας Ἡρακλεῖ, Μουσαίου μαθητής*. Hæc hoc, vel alio simili modo scribenda sunt : Ὀρφεύς τε, ὁ συμπλεύσας Ἡρακλεῖ, οὗ Μουσαῖος μαθητής. Vel, Ὀρφέως τε, τοῦ συμπλεύσαντος Ἡρακλεῖ, Μουσαῖος μαθητής. « Et Orphei, qui cum Hercule » in Argonautica expeditione « navigavit, Musæus discipulus fuit. » Nam Tatianus, loco superius posito, unde horum pleraque Clemens accepit, dicit : Ὀρφέως μαθητὴς Μουσαῖος. « Orphei discipulus fuit Musæus. » Quinetiam alii omnes consentiunt, Orpheum Musæi magistrum fuisse.

(83) *Μετὰ τὴν Ἰ. ἅ.* Tatiani editor scribendum putavit, κατὰ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν· quod quidem respondet Tatiani verbis, κατὰ τὸν αὐτὸν τῶν Τρωϊκῶν πόλεμον. Sed nihil muto, quia μετὰ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν, decem scilicet annos « post Trojam captam, » Ulysse domum redeunte, introducitur ab Homero, inter Phæaces quidem Demodocus, inter Penelopes autem procos Phemius. *Odyss.* A, vers. 153 :

Κῆρυξ δ' ἐν χερσὶν κίθαριν περικαλλέα θῆκεν
Φημίῳ, ὅς τέ νυ πολλὸν ἐκαίνυτο πάντας ἀείδων·
Φημίῳ, ὅς ῥ' ἤειδε παρὰ μνηστῆρσιν ἀνάγκῃ.

Præco autem in manus citharam perpulchram posuit
Phemio, qui quidem multum omnes superabat [versus fundens;
Phemio, qui quidem cecinit inter procos vi coactus.

Odyss. Θ, vers. 43 :

. . . . . Καλέσασθε δὲ θεῖον ἀοιδὸν,
Δημόδοκον· τῷ γάρ ῥα Θεὸς πέρι δῶκεν ἀοιδὴν
Τερπνὴν, ὅππῃ θυμὸς ἐποτρύνῃσιν ἀείδειν.

. . . . . Advocate etiam divinum cantorem,
Demodocum : huic enim Deus excellenter dedit [cantilenam
Ad oblectandum, quocunque animus eum impulerit [canere.

(84) *Εὐδοκιμοῦν*. Structuræ lex postulat εὐδοκίμουν, vel dualiter εὐδοκιμείτην, vel singulariter εὐδοκίμει. Sylburg.

(85) *Μουσαῖον*. Pausanias in *Atticis* pag. 39 edit. Hanov. : Ἐγὼ δὲ ἔπη ἐξελεξάμην, ἐν οἷς ἐστι, πέτεσθαι Μουσαῖον ὑπὸ Βορέου δῶρον (f. φερόμενον)· δοκεῖν δέ μοι, πεποίηκεν αὐτὰ Ὀνομάκριτος, καὶ ἔστιν
C οὐδὲν Μουσαίου βεβαίως, ὅτι μὴ μόνον εἰς Δημήτερα ὕμνος Λυκομήδει· « Ego etiam carmina adnotavi, in quibus dictum, Musæum volitare a Borea vectum. Ut mihi autem videtur, ea fecit Onomacritus; nec quidquam exstat, quod Musæi certo sit, præter hymnum in Cererem, Lycomedi dicatum. »

(86) *Κράτητα*. Scribendum Κρατῆρα. Suidas Κρατῆρας vocat, v. Ὀρφεύς· Κρατῆρας, ταῦτα Ζωπύρου φασίν. Idem Ἱεροὺς λόγους vocat, quos Clemens in singul. num. Ἱερὸν λόγον. Κρατῆρα legendum, monuerunt etiam Lowthius et Reinesius *Var. lect.* lib. I, et rursus lib. III, cap. 3.

(87) *Εἰς ᾄδου κατάβ.* Suidas hoc opus Herodico Perinthio tribuit : Εἰς ᾄδου κατάβασιν· ταῦτα Ἡροδίκου Περινθίου.

(88) *Τριγράμμοις*. Τριασμοὺς hoc poema vocavit Suidas : Ἔγραψε δὲ τριασμούς· λέγονται δὲ εἶναι Ἴωνος τοῦ τραγικοῦ. Sed verum hujus operis no-
D men fuisse Τριαγμοί, locuples testis est Harpocration v. Ἴων, quod olim observavit Casaubonus, itemque Menagius *Observat.* in hæc Diogenis Laertii verba (e quibus sua sumpsisse videtur Clemens) in Pythagora pag. 493 : Ἴων δὲ ὁ Χῖος ἐν τοῖς Τριαγμοῖς φησιν αὐτὸν ἔνια ποιήσαντα ἀνενεγκεῖν εἰς Ὀρφέα· « Ion autem in *Triagmis* ait Pythagoram, cum poema quoddam scripsisset, Orphei titulum adnotasse. » Conf. Reinesius *Var. lect.* lib. I, cap. 22, et Bentleius nostras in Dissertatione critica Malelæ subjuncta.

(89) *Κέρκοπος*. Malim Κέρκωπος per ω. Sic enim scribendum esse monuit Suidas, Κέρκωψ, Κέρκωπος· Κέκροψ δὲ, Κέκροπος. Idem Orphei scripta enumerans, Κέρκωπος retinuit, v. Ὀρφεύς· *Ἱεροὺς λόγους* ἐν ῥαψῳδίαις κδ', λέγονται δὲ εἶναι Θεογνήτου τοῦ Θεσσαλοῦ· οἱ δὲ Κέρκωπος τοῦ Πυθαγορείου. Cicero lib. I *De natura deorum* : « Orpheum poetam Aristoteles docet nunquam fuisse; et hoc Orphicum

Φυσικὰ Βροντίνου (90). Ναὶ μὴν καὶ Τέρπανδρον ἀρχαΐζουσί τινες· Ἑλλάνικος γοῦν τοῦτον ἱστορεῖ κατὰ Μίδαν γεγονέναι· Φανείας δὲ, πρὸ Τερπάνδρου τιθεὶς Λέσχην τὸν Λέσβιον, Ἀρχιλόχου νεώτερον φέρει τὸν Τέρπανδρον· διημιλλῆσθαι δὲ τὸν Λέσχην Ἀρκτίνῳ, καὶ νενικηκέναι· Ξάνθος δὲ ὁ Λυδὸς, περὶ τὴν ὀκτωκαιδεκάτην Ὀλυμπιάδα· ὡς δὲ Διονύσιος, περὶ τὴν πεντεκαιδεκάτην (91) Θάσον ἐκτίσθαι (92)· ὡς εἶναι συμφανὲς (93), τὸν Ἀρχίλοχον μετὰ τὴν εἰκοστὴν ἤδη γνωρίζεσθαι Ὀλυμπιάδα. Μέμνηται γοῦν καὶ τῆς Μαγνητῶν ἀπωλείας, προσφάτως γεγενημένης. Σιμωνίδης μὲν οὖν κατὰ Ἀρχίλοχον φέρεται· Καλλῖνος (94) δὲ, πρεσβύτερος οὐ μακρῷ· τῶν γὰρ Μαγνήτων ὁ μὲν Ἀρχίλοχος ἀπολωλότων, ὁ δὲ εὐημερούντων μέμνηται. Εὔμηλος δὲ ὁ Κορίνθιος, πρεσβύτερος ὤν, ἐπιβεβληκέναι Ἀρχίᾳ τῷ Συρακού- B σας κτίσαντι. Καὶ ταῦτα μὲν προήχθημεν εἰπεῖν, ὅτι μάλιστα ἐν τοῖς πάνυ παλαιοῖς τοὺς τοῦ κύκλου ποιητὰς (95) τιθέασιν. Ἤδη δὲ καὶ παρ' Ἕλλησι χρησμολόγοι συχνοὶ γεγονέναι φέρονται, ὡς οἱ Βάκιδες (96),

A fuisse ✠ tempore Midæ; Phanias autem ponens Leschen Lesbium ante Terpandrum, refert Terpandrum esse Archilocho recentiorem, Leschen autem concertasse cum Arctino, et vicisse; Xanthus autem Lydius circa octavam decimam Olympiadem; ut autem Dionysius, circa quintam decimam Olympiadem Thasum fuisse conditam; ut sit evidens jam cognitum fuisse Archilochum post vicesimam Olympiadem. Meminit certe et Magnetum exitii, ut paulo ante facti. At fertur quidem Simonides fuisse tempore Archilochi; Callinus autem non multo antiquior; Magnetum enim interitus meminit Archilochus; hic vero eorumdem, ut quorum essent res secundæ, meminit. Eumelus autem Corinthius, cum esset antiquior, dicitur congressus fuisse cum Archia, qui condidit Syracusas. Et hæc quidem inductus sum ut dicerem, quod maxime quidem inter vetustissimos poetas ponant cyclicos. Jam vero inter Græcos quoque dicuntur fuisse multi, qui responsa dederunt, sicut Bacides; unus quidem Bœo-

✠ P. 398 ED. POTTER.

carmen Pythagorici ferunt cujusdam fuisse Cercopis. »

(90) *Βροντίνου*. Suidas, loco jam dicto: *Πέπλον καὶ Δίκτυον*· καὶ ταῦτα Ζωπύρου τοῦ Ἡρακλεώτου· οἱ δὲ, Βροτίνου. Ubi scribendum Βροντίνου, ut paulo post hunc virum rectius ipse vocat.

(91) *Πεντεκαιδεκάτην*. Archilochum Olymp. XXIII claruisse testantur Tatianus et Eusebius.

(92) *Θάσον ἐκτίσθαι*. Quomodo ex eo, quod Thasus Olympiade XV condita fuit, apparet Archilochum post Olymp. XX claruisse? Certe Archilochus non e Thaso, sed Paro oriundus fuit, idque ante Thasum conditum. Porro videtur hic locus mutilus esse. Thasi autem una cum Archilocho meminit fortasse Clemens, eo quod urbs ea jussu oraculi Telesicli, Archilochi filio, dati condita fuerit. Stephanus Byzantinus v. Θάσσος· Ὅτι δὲ καὶ Ἀερία ἡ Θάσσος, δῆλον ἐκ τοῦ χρησμοῦ τοῦ δοθέντος τῷ τοῦ Ἀρχιλόχου·

Ἄγγειλον Παρίοις, Τελεσίκλεις, ὥς σε κελεύω,
Νήσῳ ἐν Ἠερίῃ κτίζειν εὐδείελον ἄστυ.

« Quod autem Thassus dicta etiam fuerit Aeria, patet ex oraculo Archilochi filium sic hortanti:

Dic Pariis, Telesicles, ut te jubeo,
Insula in Aeria urbem claram ut condant. »

Hinc Thasum, Pariorum coloniam vocat Thucydides lib. IV, et Strabo lib. X, p. 487, ait: Πάρος· ἐντεῦθεν ἦν Ἀρχίλοχος ὁ ποιητής· ὑπὸ δὲ Παρίων ἐκτίσθη Θάσσος. « Parus, unde oriundus fuit Archilochus poeta. A Pariis autem condita est Thassus. »

(93) *Συμφανές*. Flor. edit., συμπαθές, nihil ad rem. SYLBURG.

(94) *Καλλῖνος*. Hæc Clemens a Strabone, vel uterque ab eodem auctore didicit. Sic enim ille, *Geograph.* lib. XIV, p. 647: Καὶ τὸ παλαιὸν δὲ συνέβη τοῖς Μάγνησιν ὑπὸ Τρηρῶν ἄρδην ἀναιρεθῆναι, Κιμμερικοῦ ἔθνους, εὐτυχήσαντος πολὺν χρόνον· τῷ δὲ ἑξῆς ἔτει Μιλησίους κατασχεῖν τὸν τόπον. Καλλῖνος μὲν οὖν ὡς εὐτυχούντων ἔτι Μαγνήτων μέμνηται, καὶ κατορθούντων ἐν τῷ πρὸς Ἐφεσίους πολέμῳ· Ἀρχίλοχος δὲ ἤδη φαίνεται γνωρίζων τὴν γενομένην αὐτοῖς συμφοράν, κλαίειν. θάσσον οὐ τὰ Μαγνήτων κακά· ἐξ οὗ καὶ νεώτερον εἶναι Καλλίνου τεκμαίρεσθαι πάρεστιν. « Antiquitus contigit Magnetibus, ut funditus a Treribus delerentur, gente Cimbrica, quæ diu lætis usa est successibus; sequenti autem anno Milesii locum obtinerent. Unde Callinus quidem ita meminit Magnetum, ut qui secundis adhuc rebus uterentur, et in bello contra Ephesios feliciter decertarent: Archilochus autem jam cognitam habens eorum calamitatem, videtur plorare Magnetum mala; unde etiam colligi potest, fuisse eum Callino posteriorem. »

(95) *Κύκλου ποιητάς*. Κύκλον, Ἐπικὸν κύκλον, vel τὸν τῶν ἐποποιῶν κύκλον vocabant corpus quoddam poeticum, constans ex antiquissimis poetis epicis, qui historiam fabularem descripserunt. Ejus meminit Horatius *De arte poet.* vers. 132:

Nec circa vilem patulumque moraberis orbem

Et rursus vers. 136:

C *Nec sic incipies, ut scriptor cyclicus olim:*
Fortunam Priami cantabo et nobile bellum.

Totum epici cycli argumentum Photius in *Bibliotheca* ex Proclo declaravit his verbis: Διαλαμβάνει δὲ καὶ περὶ τοῦ λεγομένου Ἐπικοῦ κύκλου· ὡς ἄρχεται μὲν ἐκ τῆς Οὐρανοῦ καὶ Γῆς μυθολογουμένης μίξεως· ἐξ ἧς αὐτῷ καὶ τρεῖς παῖδας γινώσκουσιν Ἑκατόγχειρας, καὶ τρεῖς ἑτέρους ἀποτίκτουσι Κύκλωπας. Διεξέρχεται δὲ περὶ θεῶν, τά τε ἄλλα τοῖς Ἕλλησι μυθολογούμενα, καὶ εἴ πού τι καὶ πρὸς ἱστορίαν ἐξαληθίζεται. Καὶ περατοῦται ὁ *Ἐπικὸς κύκλος* συμφορούμενος ἐκ διαφόρων ποιητῶν μέχρι τῆς εἰς Ἰθάκην ἀποβάσεως Ὀδυσσέως. Λέγει δὲ, ὡς τοῦ *Ἐπικοῦ κύκλου* τὰ ποιήματα διασώζεται καὶ σπουδάζεται τοῖς πολλοῖς οὐχ οὕτω διὰ τὴν ἀρετὴν, ὡς διὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἐν αὐτῷ πραγμάτων. Λέγει δὲ καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὰς πατρίδας τῶν πραγματευσαμένων τὸν *Ἐπικὸν κύκλον*. « Disserit etiam de cyclo epico, quod incipiat a fabulari Cœli ac D Terræ commistione, ex qua tres liberi Centimani, et tres alii Cyclopes nati fuisse memorantur. Quin etiam de diis tractat, et quæcunque a Græcis seu fabulose, seu vere traduntur, comprehendit. Denique, *Epicus* hic *cyclus*, ex diversis auctoribus compositus, Ulyssis in Ithacam descensu terminatur. Refert præterea, *Cycli epici* poemata a plerisque, non tam propter excellentiam suam, quam propter rerum, quas continent, seriem atque ordinem æstimari. Quin etiam eorum nomina ac patrias describit, qui *Epicum cyclum* composuerunt. » Conf. quæ de hoc Cyclo collegit Casaubonus, *Animadvers.* in Athenæi lib. VII, cap. 3.

(96) *Βάκιδες*. Aristophanis scholiastes tres Bacidas enumerat, ad *Equites*, Τρεῖς Βάκιδες ἐγένοντο· οὗτος μὲν Ἀττικὸς καὶ μάντις, ὁ δὲ Λοχρὸς, ὁ δὲ Βοιωτός. Idem ad *Aves*, et rursus ad *Pacem* adnotat: Βάκιδες ὁμοίως τρεῖς· ὁ μὲν, ἐξ Ἐλεῶνος, τῆς Βοιωτίας, ὁ δὲ Ἀθηναῖος, ὁ δὲ Ἀρκάς.

tius, alter vero Areas, qui multa multis prædixerunt. Atheniensis autem Amphileti consilio Pisistratus quoque confirmavit tyrannidem, cum ei invadendi tempus significasset. Taceatur enim Cometa Cretensis, Cinyras Cyprius, Admetus Thessalus, Aristæus ✠ Cyrenæus, Amphiaraus Atheniensis, Timoxeus Corcyræus, Demænetus Phocensis, Epigenes Thespiensis, Nicias Carystius, Aristo Thessalus, Dionysius Carthaginensis, Cleophon Corinthius, Hippo filia Chironis, et Bœo, et Manto, et Sibyllarum turba, Samia, Colophonia, Cumæa, Erythræa, Phyto, Taraxandra, Macetis, Thessala, Thesprotis; et rursus Calchas et Mopsus, qui fuerunt Trojanis temporibus: antiquior autem erat Mopsus, ut qui navigaret una cum Argonautis. Aiunt autem Battum Cyrenæum composuisse eam, quæ Mopsi dicitur, *Divinationem*. Et Dorotheus in primo *Pandecta*, refert Mopsum audiisse Alcyonem et Coronem. Præscientiæ autem Pythagoras quoque magnus semper mentem adhibuit, et Abaris Hyperboreus, et Aristæas Proconnesius, et Epimenides Cretensis qui venit Spartam, et Zoroaster Medus, et Empedocles, Agrigentinus, et Phormio Lacon. Quin etiam Polyaratus Thasius, et Empedotimus Syracusanus, et post hos maxime Socrates Atheniensis: « Est enim mihi, » inquit in *Theage*, « quod ab ineunte ætate divina sorte accidit, signum dæmonis. Id autem est vox, quæ ubi fuerit edita, retinet ne faciam quod sum facturus, hortatur autem nunquam. » Et Execestus Phocensium tyrannus, duos gestans incantatos annulos, per sonitum, quem inter se invicem edebant, sciebat tempus rerum gerendarum: est tamen dolo interfectus, etiamsi id ei prius significasset sonitus, ut dicit Aristoteles in *Republica Phocensium*. Quin etiam ex iis qui aliquando fuere homines in Ægypto, opinione autem hominum

A ὁ μὲν Βοιώτιος, ὁ δὲ Ἀρκάς, πολλὰ πολλοῖς προαγορεύσαντες. Τῇ δὲ τοῦ Ἀθηναίου Ἀμφιλήτου (97) συμβουλῇ καὶ Πεισίστρατος ἐκράτυνε τὴν τυραννίδα, τὸν καιρὸν τῆς ἐπιθέσεως δηλώσαντος. Σιγάσθω γὰρ Κομήτης ὁ Κρὴς, Κινύρας ὁ Κύπριος, Ἄδμητος ὁ Θετταλὸς, Ἀρισταῖος (98) ὁ Κυρηναῖος, Ἀμφιάραος ὁ Ἀθηναῖος (99), Τιμόξεος (1) ὁ Κερκυραῖος, Δεμαίνετος ὁ Φωκαεὺς, Ἐπιγένης ὁ Θεσπιεὺς, Νικίας ὁ Καρύστιος, Ἀρίστων ὁ Θετταλὸς, Διονύσιος ὁ Καρχηδόνιος, Κλεοφῶν ὁ Κορίνθιος, Ἱππώ τε ἡ Χείρωνος, καὶ Βοιὼ, καὶ Μαντὼ, καὶ τῶν Σιβυλλῶν τὸ πλῆθος, ἡ Σαμία (2), ἡ Κολοφωνία, ἡ Κυμαία, ἡ Ἐρυθραία, ἡ Φυτὼ (3), ἡ Ταραξάνδρα, ἡ Μακέτις, ἡ Θετταλὴ, ἡ Θεσπρωτίς· Κάλχας τε αὖ, καὶ Μόψος, οἳ κατὰ τὰ Τρωϊκὰ γεγόνασι· πρεσβύτερος δὲ ὁ Μόψος (4), ὡς ἂν συμπλεύσας B τοῖς Ἀργοναύταις. Φασὶ δὲ τὴν Μόψου καλουμένην *Μαντικὴν* συντάξαι τὸν Κυρηναῖον Βάττον· Δωρόθεός τε ἐν τῷ πρώτῳ *Πανδέκτῃ* Ἀλκυόνος καὶ Κορώνης ἐπακοῦσαι τὸν Μόψον ἱστορεῖ. Προγνώσει (5) δὲ καὶ Πυθαγόρας ὁ μέγας προσανεῖχεν αἰεὶ, Ἄβαρίς τε ὁ Ὑπερβόρεος, καὶ Ἀρισταίας (6) ὁ Προκοννήσιος, Ἐπιμενίδης τε ὁ Κρὴς, ὅστις εἰς Σπάρτην ἀφίκετο, καὶ Ζωροάστρης ὁ Μῆδος, Ἐμπεδοκλῆς τε ὁ Ἀκραγαντῖνος, καὶ Φορμίων ὁ Λάκων· ναὶ μὴν Πολυάρατος ὁ Θάσιος, Ἐμπεδότιμός τε ὁ Συρακούσιος· ἐπί τε τούτοις Σωκράτης ὁ Ἀθηναῖος μάλιστα· « Ἔστι (7) γάρ μοι, » φησὶν ἐν τῷ *Θεάγει*, « ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον θείᾳ μοίρᾳ παραγινόμενον δαιμόνιον σημεῖον. Τοῦτο δέ ἐστι φωνὴ, ἣ ὅταν γένηται, ἐπίσχει τοῦτο, ὃ μέλλω πράττειν, προτρέπει δὲ οὐδέποτε. » C Ἐξήκεστός τε, ὁ Φωκέων τύραννος, δύο δακτυλίους φορῶν γεγοητευμένους, τῷ ψόφῳ τῷ πρὸς ἀλλήλους διῃσθάνετο τοὺς καιροὺς τῶν πράξεων· ἀπέθανε δὲ ὅμως δολοφονηθεὶς, καίτοι προσημήναντος τοῦ ψόφου, ὥς φησιν Ἀριστοτέλης ἐν τῇ *Φωκέων πολιτείᾳ*. Ἀλλὰ καὶ τῶν παρ' Αἰγυπτίοις ἀνθρώπων ποτὲ, γε-

✠ P. 399 ED. POTTER, 334 ED. PARIS.

(97) *Τοῦ Ἀθηναίου Ἀμφιλήτου*. Ἀμφιλύτου scribendum. Erat autem Amphilytus vates Acarnania oriundus. Ejus historiam fuse narrat Herodotus lib. I, c. 62: Ἐνθαῦτα θείῃ πομπῇ χρεώμενος παρίσταται Πεισιστράτῳ Ἀμφίλυτος ὁ Ἀκαρνὰν, χρησμολόγος ἀνὴρ, κ. τ. λ. « Ibidem divino impetu fretus Amphilytus Acarnan ariolus, Pisistrato adfuit, » etc. Clemens eum Atheniensem appellat, quod Athenis commoratus sit: unde etiam ἡμεδαπόν, « nostratem, » eumdem vocat Socrates in Platonis *Theage*, pag. 90: Βάκις τε, καὶ Σίβυλλα, καὶ ὁ ἡμεδαπὸς Ἀμφίλυτος. « Bacis, et Sibylla, et Amphilytus nostras. »

(98) *Ἀρισταῖος*. Ἀριστέας scribendum esse docuit D. Hœschelius in not. ad Origen. *Adv. Celsum*, p. 113. Conf. Herodotus *Melpom.*; Plutarchus *Romulo*; Strabo lib. XIV; Athenæus lib. XIII; Suidas, Gellius lib. IX, cap. 4.

(99) *Ἀμφιάραος ὁ Ἀθηναῖος*. An potius, ὁ Ἀργεῖος, « Argivus? » Notum enim est, Argis oriundum, ibique plerumque versatum fuisse Amphiaraum, Oicli filium, vatem Thebano bello clarissimum.

(1) *Τιμόξεος*. A. Τιμόθεος· sed rectius forte Τιμόξενος. SYLB.

(2) *Ἡ Σαμία*. Auctor *Epitomes temporum*, sub Osea, postremo Israelis rege, hoc modo Sibyllas enumerat: Τούτῳ τῷ ἔτει Σίβυλλα ἡ Ἐρυθραία ἐν Αἰγύπτῳ ἐγνωρίζετο. Γεγόνασι δὲ καὶ ἄλλαι ια' Σίβυλλαι, ἡ Ἑβραία, ἡ Περσὶς, ἡ Δελφὶς, ἡ Ἀδάη, ἡ Κιμμερία, ἡ Σαμία, ἡ Ῥοφία, ἡ Κυμαία, ἡ Λιβύη, ἡ Τρῳὰς, ἡ Φρυγία, ἡ Τιβυρτία· « Hoc anno Sibylla Erythræa in Ægypto claruit. Erant autem aliæ præterea Sibyllæ undecim, Hebræa, Persica, Delphica, Adae, Cimmeria, Samia, Rhophia, Cumæa, Libyca, Troica, Phrygia, Tiburtina. » Lactantius lib. I, cap. 6, e Varrone decem Sibyllas numeravit: 1, Persicam; 2, Libyssam; 3, Delphicam; 4, Cumæam; 5, D Erythream; 6, Samiam; 7, Cumanam, nomine Amaltheam, Demophilen, vel Herophilen; 8, Hellesponticam in agro Trojano natam; 9, Phrygiam; 10, Tiburtem, nomine Albuneam. Alii alia eis nomina et patrias, diversum etiam numerum tribuunt.

(3) *Φυτώ*. Verius forte Πυθώ, transposita aspiratione: ut intelligatur Delphica Sibylla. SYLBURG.

(4) *Πρεσβύτερος δὲ ὁ Μόψος*. Duo fuere Mopsi, quorum prior cum Argonautis navigavit, posterior Calchantem vicit. Conf. Lycophronis *Cassandra*, v. 426 et 980, ibique Tzetzæ scholia.

(5) *Προγνώσει*. De Pythagoræ et Abaridis vaticinatione conf. Porphyrius *De vita Pythagoræ* num. 24 et seq., quæque ibi adnotavit C. Ritterhusius.

(6) *Ἀρισταίας*. Ἀριστέας scribendum, ut supra.

(7) *Ἔστι*. Hæc dicit Socrates in Platonis *Theage* p. 93: Ἔστι γάρ τι θείᾳ μοίρᾳ παρεπόμενον ἐμοὶ, ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον, δαιμόνιον· ἔστι δὲ τοῦτο φωνὴ, ἣ ὅταν γένηται, ἀεί μοι σημαίνει, ὃ ἂν μέλλω πράτ-

νομένων δὲ ἀπ' ἀνθρωπίνῃ δόξῃ θεῶν, Ἑρμῆς τε ὁ Θηβαῖος καὶ Ἀσκληπιὸς ὁ Μεμφίτης· Τειρεσίας τε αὖ καὶ Μαντὼ ἐν Θήβαις, ὥς φησιν Εὐριπίδης (8)· Ἕλενος ἤδη (9) καὶ Λαοκόων, καὶ Οἰνώνη, καὶ Βρῆνος (10) ἐν Ἰλίῳ· Κρῆνος γὰρ εἷς τῶν Ἡρακλειδῶν ἐπιφανὴς φέρεται μάντις· καὶ Ἴαμος ἄλλος ἐν Ἤλιδι, ἀφ' οὗ οἱ Ἰαμίδαι· Πολύϊδός τε ἐν Ἄργει, ἐν Μεγάροις, οὗ μέμνηται ἡ τραγῳδία. Τί μοι Τήλεμον καταλέγειν, ὃς, Κυκλώπων μάντις ὤν, Πολυφήμῳ θεσπίζει τὰ κατὰ τὴν Ὀδυσσέως πλάνην, ἢ τὸν Ἀθήνησιν Ὀνομάκριτον· ἢ τὸν Ἀμφιάρεων, τὸν σὺν τοῖς ἑπτὰ τοῖς ἐπὶ Θήβας στρατεύσασι, μιᾷ γενεᾷ τῆς Ἰλίου ἁλώσεως πρεσβύτερον φερόμενον· ἢ Θεοκλύμενον ἐν Κεφαλληνίᾳ· ἢ Τελμισὸν ἐν Καρίᾳ, ἢ Γάλεον ἐν Σικελίᾳ; Εἶεν δ' ἂν καὶ ἕτεροι πρὸς τούτοις, Ἴδμων ὁ σὺν τοῖς Ἀργοναύταις, Φημονόη Δελφὶς, Μόψος ὁ Ἀπόλλωνος καὶ Μαντοῦς (11) ἐν Παμφυλίᾳ, καὶ Ἀμφίλοχος Ἀμφιαράου ἐν Κιλικίᾳ, Ἀλκμέων (12) ἐν Ἀκαρνᾶσιν, Ἀνίας ἐν Δήλῳ, Ἀρίστανδρός τε ὁ Τελμισσεὺς, ὁ σὺν Ἀλεξάνδρῳ γενόμενος. Ἤδη δὲ καὶ Ὀρφέα Φιλόχορος μάντιν ἱστορεῖ γενέσθαι ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ μαντικῆς*. Θεόπομπος δὲ, καὶ Ἔφορος, καὶ Τίμαιος, Ὀρθαγόραν τινὰ μάντιν ἀναγράφουσι· καθάπερ ὁ Σάμιος Πυθοκλῆς ἐν τετάρτῳ *Ἰταλικῶν*, Γάϊον Ἰούλιον Νέπωτα. Ἀλλ' οἱ μὲν, « κλέπται πάντες καὶ λῃσταί, » ὥς φησιν ἡ Γραφὴ (13), τὰ πλεῖστα ἐκ παρατηρήσεως καὶ ἐξ εἰκότων προειρηκότες, καθάπερ οἱ φυσιογνωμονοῦντες ἰατροί τε καὶ μάντεις· οἱ δὲ καὶ ὑπὸ δαιμόνων κινηθέντες, ἢ ὑδάτων, καὶ θυμιαμάτων, καὶ ἀέρος ποιοῦ ἐκταραχθέντες· παρὰ Ἑβραίοις δὲ οἱ προφῆται δυνάμει Θεοῦ καὶ ἐπιπνοίᾳ· πρὸ μὲν τοῦ Νόμου Ἀδὰμ (14), ἐπί τε τῆς γυναικὸς ἐπί τε τῆς ζώων ὀνομασίας προθεσπίσας· καὶ Νῶε, μετάνοιαν κηρύξας (15)· Ἀβραάμ τε, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, ἄντικρυς οὐκ ὀλίγα τῶν μελλόντων καὶ ἤδη

A dii fuerunt, Hermes Thebanus, et Æsculapius Memphitanus; et rursus Tiresias, et Manto Thebis, ut dicit Euripides. Jam Helenus, et Laocoon, et Œnone, et Brenus in Ilio. Crenus enim unus Heraclidarum dicitur insignis vates, et Jamus alius in Elide, a quo Jamidæ; et Polyidus Argis et Megaris, cujus meminit tragœdia. Quid opus est recensere Telemum, ✠ qui, cum esset vates Cyclopum, prædixit Polyphemo ea, quæ in errore Ulyssis evenerunt; aut eum, qui erat Athenis, Onomacritum, aut Amphiaraum, qui cum septem qui adversus Thebas bellum gesserunt fertur Troja capta una generatione fuisse prior; aut Theoclymenum in Cephallenia, aut Telmessum in Caria, aut Galeum in Sicilia? Præter hos autem fuerint etiam alii, B Idmon, qui fuit cum Argonautis, Phemonoe Delphica, Mopsus Apollinis filius et Manteus in Pamphylia, et Amphilochus, Amphiarai filius, in Cilicia, Alcmeon apud Acarnanes, Anias in Delo, Aristander Telmessensis, qui fuit cum Alexandro. Jam vero Philochorus, in primo *De divinatione*, refert Orpheum fuisse vatem. Theopompus autem, et Ephorus, et Timæus Orthagoram quemdam vatem fuisse scribunt: quemadmodum Pythocles Samius in quarto *Rerum Italicarum*, Caium Julium Nepotem. Sed illi quidem « fures omnes, et latrones [a], » ut dicit Scriptura, plurima ex observatione et ex verisimilibus prædixerunt, sicut medici et vates, qui conjectant ex regula naturæ; alii autem etiam a dæmonibus incitati, vel per aquas, et suffitus, et C aerem aliqua qualitate præditum, perturbati; apud Hebræos autem Dei virtute et inspiratione, ante legem quidem Adam, qui et de muliere et de animantum nominatione futura prædixit; et Noe, qui 145 prædicavit pœnitentiam; et Abraham, Isaac et

✠ P. 400 ED. POTTER, 335 ED. PARIS. [a] Joan. x, 8.

τειν, τούτου ἀποτροπήν· προτρέπει δὲ οὐδέποτε· « Adest mihi divina quadam sorte dæmonium quoddam, a pueritia me secutum: hoc autem vox est quædam, quæ cum fit, semper ejus rei, quam facturus sum, dissuasionem innuit, provocat vero nunquam. »

(8) *Εὐριπίδης*. Respicere videtur Euripidis *Phœniss.* v. 841, etc.

(9) *Ἤδη*. Ἔτι legimus aptius. SYLBURG.

(10) *Οἰνώνη, καὶ Βρῆνος*. Guil. Canterus, Notis ad Lycophronem, legit Οἰνώνη Κεβρῆνος, scil. θυγάτηρ· ut Apollodorus lib. III, Οἰνώνην, τὴν Κεβρῆνος τοῦ ποταμοῦ θυγατέρα. Non tamen male A, qui legendum censet, Οἰνώνη καὶ Κρῆνος· causalis sane particula, quæ sequitur, ei lectioni quadantenus patrocinatur. De Jamo, et Jamidis posteris ejus, meminit etiam Pausanias 94, 10 et 179, 1; de Telemo Homerus *Odyss.* D, extremo. SYLBURG. — Conf. de Jamo Petrus Victorius *Var. lect.* lib. XIII, c. 15.

(11) *Μόψος ὁ Ἀπόλλωνος καὶ Μαντοῦς*. Flor. edit., Μόψος ὁ Ἀπόλλωνος, καὶ Μαντεύς· quasi de duobus, Mopso nempe et Manteo. Nostram lectionem, Μόψος ὁ Ἀπόλλωνος καὶ Μαντοῦς, cum alia tuentur, tum ea, quæ a Natale Comite narrantur *Mythologiæ* lib. IV, p. 557. SYLBURG.

(12) *Ἀλκμέων*. Scribendum Ἀλκμαίων· nam ε et αι propter soni similitudinem sunt admodum εὐμετάβολοι. Clemens Acarnanem vocat, quod eum locum habitarit, quem qui postea Acarnanes dicti sunt, tenuerunt. Nam Acarnanes ab Acarnane, Alcmæonis filio, nominati sunt, teste Pausania in *Arcadicis*, p. 492 edit. Hanov. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀκαρνᾶνος τοὺς ἐν τῇ ἠπείρῳ ταύτῃ τὸ ὄνομα τὸ νῦν γενέσθαι λέγουσι τὰ προτοῦ Κούρησι καλουμένοις· « Ab Acarnane, Alcmæonis et Callirhoes filio, gentem, quæ illam continentis oram tenet, denominatam existimant, cum antea Curetes vocarentur. » De Anio Delio notus est Virgilii versus *Æneid.* lib. III, v. 80:

D *Rex Anius, rex idem hominum, Phœbique sacerdos.*

(13) *Ἡ Γραφή*. Conf. quæ ad principium *Strom.* II dicenda sunt.

(14) *Ἀδάμ*. Adamum prophetam credidit Justinus M. cum dixit, Christi adventum prædictum fuisse, πρὶν ἢ φανῆναι αὐτὸν ἔτεσιν πεντακισχιλίοις, « priusquam apparuerit annis quinquies mille: » *Apolog.* 1, p. 62 edit. Oxon. In *Recognitionibus* Clementis Petrus affirmat, « certum esse primum hominem prophetam fuisse: » lib. I, sect. 47. Conf. *Clementinorum* homil. 3, sect. 17 et seq., 42 et seq.; homil. 8, sect. 10, et Clementina *Epitome de gestis Petri*, sect. 40. Unde hæretici librum Adami nomine inscriptum ediderunt, de quo conf. *Constitutionum apostol.* lib VI, c. 16, et quæ ibi adnotavit Cotelerius.

(15) *Μετάνοιαν κηρύξας*. Νῶε δικαιοσύνης κήρυκα, II Pet. II, 5.

Jacob, qui aperte non pauca ex futuris, et iis, quæ jam instabant, præsignificabant; legis autem tempore, Moyses et Aaron; post quos prophetavere Jesus filius Nave, Samuel, Gad, Nathan, Achias, Samæas, Jehu, Elias, Michæas, Abdiu, Elisæus, Abdadonai, Amos, Isaias, Osee, Jonas, Joel, Jeremias, Sophonias filius Buzi, Ezechiel, Urias, Ambacum, Nahum, Daniel, Misael qui præerat rationibus, Aggæus, Zacharias, et Angelus, qui erat ex duodecim unus. Sunt autem omnes prophetæ triginta quinque. Ex mulieribus autem (nam eæ quoque prophetabant), Sara, et Rebecca, et Maria, Debbora, ✠ et Olda. Deinde circa eadem tempora prophetavit Joannes usque ad baptismum salutarem. Post Christi autem ortum, Anna et Simeon. Zacharias enim, pater Joannis, ante filium quoque in Evangeliis dicitur prophetasse. Jam usque ergo a Moyse colligamus temporum secundum Græcos rationem. Ab ortu Moysis usque ad Judæorum ex Ægypto exitum, anni octoginta; et qui fuerunt usque ad ejus mortem, alii quadraginta. Fuit Hebræorum exitus tempore Inachi, ante Sothiacam revolutionem; nam egressus ex Ægypto Moyses annis prius quadringentis quadraginta quinque. A Moysis autem principatu et Inacho usque ad inundationem Deucalionis, secundum, inquam, diluvium, et incendium Phaethontis, quæ quidem tempore Crotopi acciderunt, enumerantur quadraginta generationes. Ad centum autem annorum numerum reducuntur tres generationes. Ab inundatione autem ad Idæ incendium, et ferri inventionem, et Idæos Dactylos, anni septuaginta tres, ut ait Thrasyllus; et ab Idæ incendio usque ad raptum Ganymedis, anni sexaginta quinque. Hinc autem ad Persei expeditionem, quando etiam Glaucus Isthmia statuit propter Melicertam, anni quindecim. A Persei autem expeditione ad Trojam conditam, anni triginta quatuor. Hinc ad navis, quæ Argo dicta est, navigationem, anni sexaginta quatuor. Ab eo tempore ad Theseum et Minotaurum, anni triginta duo. Deinde ad eos septem, qui Thebas oppugnavere, anni decem. Ad Olympicum autem certamen, quod insti-

A ἐνεστώτων προφαίνοντες. Σὺν δὲ τῷ Νόμῳ, Μωῦσῆς τε καὶ Ἀαρών· μεθ' οὓς προφητεύουσιν Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, Σαμουὴλ, Γὰδ, Νάθαν, Ἀχίας, Σαμαίας, Ἰοὺ, Ἡλίας, Μιχαίας, Ἀβδιοὺ, Ἐλισαῖος, Ἀβδαδωναὶ, Ἀμὼς, Ἡσαΐας, Ὡσηὲ, Ἰωνᾶς, Ἰωὴλ, Ἱερεμίας, Σοφωνίας Βουζὶ (16), Ἰεζεκιὴλ, Οὐρίας, Ἀμβακοὺμ, Ναοὺμ, Δανιὴλ, Μισαὴλ ὁ τοὺς συλλογισμοὺς (17), Ἀγγαῖος, Ζαχαρίας, ὁ καὶ ἐν τοῖς δώδεκα Ἄγγελος. Γίνονται δὲ οἱ πάντες προφῆται πέντε καὶ τριάκοντα· γυναικῶν δὲ (καὶ γὰρ καὶ αὗται προεφήτευον), Σάῤῥα τε, καὶ Ῥεβέκκα, καὶ Μαριὰμ, Δεββώρα τε, καὶ Ὀλδά. Ἔπειτα περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους (18) Ἰωάννης προφητεύει μέχρι τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος· μετὰ δὲ τὴν γένεσιν τοῦ Χριστοῦ, Ἄννα καὶ Συμεών· Ζαχαρίας γὰρ, ὁ Ἰωάννου πατὴρ, καὶ πρὸ τοῦ B παιδὸς προφητεύειν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις λέγεται. Ἄνωθεν οὖν ἀπὸ Μωϋσέως συναγάγωμεν τὴν καθ' Ἕλληνας χρονογραφίαν. Ἀπὸ τῆς Μωϋσέως γενέσεως ἐπὶ τὴν ἐξ Αἰγύπτου τῶν Ἰουδαίων ἔξοδον, ἔτη ὀγδοήκοντα· καὶ τὰ μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ, ἄλλα τεσσαράκοντα. Γίνεται ἡ ἔξοδος κατὰ Ἴναχον, πρὸ τῆς Σωθιακῆς περιόδου (19), ἐξελθόντος ἀπ' Αἰγύπτου Μωϋσέως ἔτεσι πρότερον τριακοσίοις τεσσαρακονταπέντε. Ἀπὸ δὲ τῆς Μωϋσέως στρατηγίας καὶ Ἰνάχου ἐπὶ τὸν Δευκαλίωνος κατακλυσμὸν, τὴν δευτέραν λέγω ἐπομβρίαν, καὶ ἐπὶ τὸν Φαέθοντος ἐμπρησμὸν, ἃ δὴ συμβαίνει κατὰ Κρότωπον, γενεαὶ τεσσαράκοντα (20) ἀριθμοῦνται· εἰς μέντοι τὰ ἑκατὸν ἔτη τρεῖς ἐγκαταλέγονται γενεαί. Ἀπὸ δὲ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐπὶ τὸν Ἴδης ἐμπρησμὸν καὶ τὴν εὕ- C ρεσιν τοῦ σιδήρου, καὶ Ἰδαίους Δακτύλους, ἔτη ἑβδομηκοντατρία, ὥς φησι Θράσυλλος· καὶ ἀπὸ Ἴδης ἐμπρησμοῦ ἐπὶ Γανυμήδους ἁρπαγὴν, ἔτη ἑξηκονταπέντε. Ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὴν Περσέως στρατείαν, ὅτε καὶ Γλαῦκος ἐπὶ Μελικέρτῃ τὰ Ἴσθμια ἔθηκεν, ἔτη πεντεκαίδεκα· ἀπὸ δὲ Περσέως στρατείας ἐπὶ Ἰλίου κτίσιν, ἔτη τριακοντατέσσαρα. Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὸν εἴσπλουν τῆς Ἀργοῦς, ἔτη ἑξηκοντατέσσαρα. Ἐκ τούτου ἐπὶ Θησέα καὶ Μινώταυρον, ἔτη τριακονταδύο· εἶτα ἐπὶ τοὺς ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις, ἔτη δέκα. Ἐπὶ δὲ τὸν Ὀλυμπιάσιν ἀγῶνα ὃν Ἡρακλῆς ἔθηκεν ἐπὶ Πέλοπι, ἔτη τρία· εἴς τε τὴν Ἀμαζόνων εἰς Ἀθήνας στρατείαν, καὶ

✠ P. 401 ED. POTTER, 336 ED. PARIS.

(16) *Σοφωνίας Βουζί.* Sophoniæ initio legitur, Σοφονίαν τὸν Χουσί, « Sophoniam filium Chusi. » SYLBURG.

(17) *Ὁ τοὺς συλλογισμούς.* Cum his verbis putarit fortasse aliquis subaudiendum ἐπιτετραμμένος, vel simile participium: aut legendum, ὁ ἐπὶ τοὺς λογισμούς, « qui rationibus præerat, » ut notavit interpres. Sed verisimilior est Fr. Junii sententia ὁ τοὺς συλλογισμούς, sc. γράψας· ut Misaelis liber sanctarum argumentationum significetur: cujusmodi complures alii recensentur inter apocryphos. ID.

(18) *Τοὺς αὐτοὺς χρόνους.* Hoc est, tempora τοῦ Νόμου, « Judaicæ legis. »

(19) *Τῆς Σωθιακῆς περιόδου.* « Sothiacæ revolutionis » meminit etiam Plutarchus in *Sympos. Problem*. Sed interpres mavult, πρὸ τῆς Ἰλιακῆς ἁλώσεως, « ante captum Ilium: » quippe quod ab Inacho usque ad captam Trojam intercesserint plus quam quadringenti anni, ut ipse Clemens ante D docuit p. 138. SYLBURG. — Sothiaca vero περίοδος est πλάνη Ἰσιακή, « error, » seu « peregrinatio, Isidis, » seu « Ius, » Inachi filiæ, poeticis scriptoribus notissimæ. Nam Σῶθις eadem est, quæ Io, vel Isis: et περίοδος est πλάνη. Hesychius, Περίοδος, ἡ τῆς γῆς περιήγησις. Unde Περίοδος Πέτρου, *Peregrinatio Petri*, ab apocryphis scriptoribus celebrata. Maximinus apud Eusebium *Historiæ eccles.* lib. IX: Τῆς τυφλῆς ἐκείνης πλάνης καὶ περιόδου παντάπασιν ἀποστάντες.

(20) *Κατὰ Κρότωπον, γενεαὶ τεσσαράκοντα.* Pro Κρότωπον quidam Κέκροπα legunt, ut superius p. 320 edit. Paris., ubi dicit Clemens, Cecropem τεσσαράκοντα γενεαῖς Inacho posteriorem esse. Ibidem vero vult, inter Inachum et Trojæ tempora, quæ Cecrope et Crotopo longe posteriora fuere, tantum intercessisse paulo plures quam εἴκοσι γενεαί. Unde pro τεσσαράκοντα Hervetus hoc loco legit τέσσαρες, « quatuor. » Conf. quæ superius adnotata sunt.

τὴν Ἑλένης ὑπὸ Θησέως ἁρπαγὴν, ἔτη ἐννέα. Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν Ἡρακλέους ἀποθέωσιν, ἔτη ἕνδεκα· εἶτα ἐπὶ τὴν Ἑλένης (21) ὑπὸ Ἀλεξάνδρου ἁρπαγὴν, ἔτη τέσσαρα. Ἀπὸ δὲ Τροίας ἁλώσεως (22) ἐπὶ τὴν Αἰνείου κάθοδον, καὶ κτίσιν Λαουινίου, ἔτη δέκα· ἐπί τε τὴν Ἀσκανίου ἀρχὴν, ἔτη ὀκτώ· καὶ ἐπὶ τὴν Ἡρακλειδῶν κάθοδον, ἔτη ἑξήκοντα ἕν· ἐπί τε τὴν Ἰφίτου Ὀλυμπιάδα, ἔτη τριακόσια τριακονταοκτώ (23). Ἐρατοσθένης δὲ τοὺς χρόνους ὧδε ἀναγράφει· « Ἀπὸ μὲν Τροίας ἁλώσεως ἐπὶ Ἡρακλειδῶν κάθοδον, ἔτη ὀγδοήκοντα (24)· ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὴν Ἰωνίας κτίσιν, ἔτη ἑξήκοντα· τὰ δὲ τούτοις ἑξῆς, ἐπὶ μὲν τὴν ἐπιτροπίαν τὴν Λυκούργου, ἔτη ἑκατὸν πεντηκονταεννέα· ἐπὶ δὲ προηγούμενον ἔτος τῶν πρώτων Ὀλυμπίων, ἔτη ἑκατὸν ὀκτώ. Ἀφ' ἧς Ὀλυμπιάδος ἐπὶ τὴν Ξέρξου διάβασιν, ἔτη διακόσια ἐννενήκοντα ἑπτά· ἀφ' ἧς ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἔτη τεσσαρακονταοκτώ· καὶ ἐπὶ τὴν κατάλυσιν καὶ Ἀθηναίων ἧτταν, ἔτη εἰκοσιεπτά· καὶ ἐπὶ τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην, ἔτη τριακοντατέσσαρα· μεθ' ἣν ἐπὶ τὴν Φιλίππου τελευτὴν, ἔτη τριακονταπέντε. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρου (25) μεταλλαγὴν, ἔτη δώδεκα. » Πάλιν ἀπὸ τῆς πρώτης (26) Ὀλυμπιάδος ἔνιοί φασιν ἐπὶ Ῥώμης κτίσιν (27) συνάγεσθαι ἔτη εἰκοσιτέσσαρα· ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνος ἀναίρεσιν (28) ὕπατοι ἐγέ-

A tuit Hercules propter Pelopem, anni tres; et ad Amazonum in Athenas expeditionem, et Helenæ raptum a Theseo, anni novem. Hinc ad Herculis relationem in deos, anni undecim. Deinde ad Helenæ raptum ab Alexandro, anni quatuor. A Troja autem capta ad Æneæ descensum, et conditum Lavinium, anni decem; et ad ✠ Ascanii imperium, anni octo; et ad Heraclidarum descensum, anni sexaginta unus; et ad Iphiti Olympiadem, anni trecenti triginta octo. Eratosthenes autem tempora sic describit: « A capta quidem Troja ad Heraclidarum descensum, anni octoginta. Hinc autem ad conditam Ioniam, anni sexaginta. Quæ autem deinceps consequuntur, ad Lycurgi quidem tutelam, anni centum quinquaginta novem. Ad annum
B autem primum primæ Olympiadis, anni centum octo. A qua Olympiade ad transitum Xerxis, anni ducenti nonaginta septem; a quo ad principium belli Peloponnesiaci, anni quadraginta octo; et ad ejus finem usque ad cladem, quam a Lacedæmoniis accepere Athenienses, anni viginti septem; et ad pugnam Leuctricam, anni triginta. Post quam ad Philippi mortem, anni triginta quinque. Post hæc autem ad Alexandri obitum, anni duodecim. » Rursus a prima Olympiade nonnulli dicunt ad Ro-

✠ P. 402 ED. POTTER.

(21) *Εἶτα ἐπὶ τὴν Ἑλένης*. Conveniunt hæc cum Eusebii *Chronicis*, modo ita corrigantur ex fide optimi codicis Pithœani, ut ad annum Menesthei nonum scribantur illa: « Hercules in morbum incidit pestilentem, qui ob remedium doloris se jecit in flammas, et sic morte finitus est, anno ætatis
C quinquagesimo secundo. Quidam ante trigesimum eum periisse scribunt. » Deinde ad decimum quartum Menesthei hæc referenda, quæ ita lego in codice Reg. ms.: « Alexander Helenam rapuit, et Trojanum bellum decennale surrexit: causa mali, quod trium mulierum de pulchritudine certamen fuit, una earum Helenam pastori judici pollicente. Excidium autem Trojæ accidit tempore Elon, judicis Hebræorum, cui successit Abdon, eique mox Samson, ut ad res sacras profana referamus. » Sed primi illius judicis nomen restituendum est Eusebio, legendumque: « Post Esebonem libro Hebræorum fertur judex Elon rexisse populum annis decem, qui non habetur apud LXX interpretes. » In cod. Pith. dicitur Ælaon, in Vict. Ælon, in Reg. Elaon, in Vulgata Ahialon. Sane mirum est, quod a LXX prætermissum dicit hunc judicem, cum ita legamus Judicum XII, v. 11: Καὶ ἔκρινε μετ' αὐτὸν τὸν Ἰσραὴλ
D Αἰλὼμ ὁ Ζαβουλωνίτης. Sed et hic noster ante pag. 354: « Deinde Ebron Zabulonites octo annis. Deinde Æglon ex Ephraim octo annis. Nonnulli autem septem annis Abatthan conjungunt quatuor annos Ebron. » In Græco erat τὰ Ἔβρωμ τεσσαράκοντα ἔτη. Plane Ebrom ille est Elon, Æglon autem Abdon Ephraimites, Abatthan demum Esebon sive Ἐβεσάν, cujus forte annos cum Elonis annis jungebant. COLLECT.

(22) *Ἀπὸ δὲ Τροίας ἁλ.* Excidit periodus a raptu Helenæ ad captam Trojam· unde Scaliger in *Histor. Synag.* ante hæc verba inserit, ἐντεῦθεν ἐπὶ Τροίας ἅλωσιν ἔτη δέκα· « hinc ad captam Trojam anni decem. » Quæ forte omisit negligens librarius propter ἔτη δέκα in proxime sequenti sententia repetitum.

(23) *Τριακονταοκτώ*. Εἴκοσι ὀκτώ, Scaliger in *Histor. Synag.*

(24) *Ἔτη ὀγδοήκοντα*. Conf. Tatianus p. 107, 108 edit. Oxon.

(25) *Ἐπὶ τὴν Ἀλεξ.* Flor. ed., μετὰ τὴν Ἀλεξ., sed ἐπί legendum esse, sensus ipse arguit, idque confirmat *Chronicon* Eusebii. SYLB.

(26) *Πάλιν ἀπὸ τῆς πρώτης*. Jos. Scaliger lib. V *De emend. temp.* Sentit Plinius Urbem conditam anno 1 Olympiadis septimæ, quæ sententia multos assertores habet, Dionysium, Eusebium, alios, et in primis veterem Chronologum apud Clementem: ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος ἐπὶ τῆς Ῥώμης κτίσιν ἔτη κδʹ. Nam quo minus integri sint 24, desunt tot dies, quot sunt a Palilibus ad proximos dies æstivos, quibus ludicrum Olympicum celebrabatur. Neque aliter Solinus censet, qui dicit cœptante Olympiade VII Romam Palilibus conditam, hoc est circa initia VII Olympiadis. COLLECT.

(27) *Ἐπὶ Ῥώμης κτ.* Theophilus p. 137 edit. Paris.: Ἐκτισμένης τῆς Ῥώμης ὑπὸ Ῥωμύλου, τοῦ παιδὸς ἱστορουμένου Ἄρεως καὶ Ἰλίας, Ὀλυμπιάδι ἑβδόμῃ· « Condita Roma a Romulo, qui dicitur fuisse filius Martis et Iliæ, Olympiade septima. »

(28) *Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνος ἀναίρεσιν ὑπ.* Idem eodem libro pag. 221 agens de consulatu Junii et Bruti, ita legit hunc locum. At vetus chronologus, apud Clementem: Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν βασιλέων ἀναίρεσιν ὕπατοι ἐγένοντο ἐπ' ἔτη διακόσια τεσσαράκοντα τρία· « Hinc ad tempus quo sublati sunt reges et consules creati, anni 243. » In Florent. edit. Clem. legebatur: Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνος ἀναίρεσιν ὕπατοι ἐγένοντο ἐπὶ ἔτη διακόσια μγʹ· Hervetus hæc convertens, addidit « a Dario. » Certe si chronologos cæteros consulas, annorum numerus, quos affert Clemens, magis convenit cum spatio temporis a condita Roma ad regifugium, quam ad eversionem Babylonis. Et hic omissis Græcis videtur epochas Romanorum persequi: quamobrem huic emendationi assentientes, quod sequebatur, ἀπὸ τῆς Βαβυλῶνος ἁλώσεως ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτὴν, legemus ita, ἀπὸ δὲ τῆς βασιλέων ἀναιρέσεως ἐπὶ τὴν Ἀ. τ.· « A regifugio autem ad Alexandri obitum ann. 186. » Totidem reperies in *Chron.* Eusebii ab Olymp. LXVI ad CXIV, ubi regifugium et Alexandri mors notantur. COLLECT. — Theophilus p. 137 vult, a Roma condita ad Tarquinium Superbum annos fuisse 220, hunc vero regnasse annos 25. Itaque

mam conditam colligi annos viginti quatuor. Hinc ad Babylonis eversionem consules creati sunt annos circiter ducentos quadraginta tres. A capta autem Babylone ad mortem Alexandri, anni centum octoginta sex. Hinc ad victoriam Augusti, quando Antonius sibi ipsi mortem conscivit Alexandriæ, anni ducenti nonaginta quatuor, cum tunc esset Augustus quater consul. A quo têmpore ad certamen quod Romæ exhibuit Domitianus, anni centum quatuordecim. A primo autem certamine usque ad mortem Commodi, anni centum undecim. Sunt autem, qui a Cecrope quidem usque ad Alexandrum Macedonem, colligunt annos mille octingentos viginti octo; a Demophonte ✠ autem, mille ducentos quinquaginta; et a Troja capta ad descensum Heraclidarum, annos centum viginti, vel centum octoginta. Ab eo usque ad Evænetum Athenis summum gerentem magistratum, cujus tempore dicunt Alexandrum trajecisse in Asiam, ut Phanias quidem, anni septingenti quindecim; ut Ephorus autem, septingenti triginta quinque; ut autem Timæus et Clitarchus, octingenti viginti; ut autem Eratosthenes, septingenti septuaginta tres; ut autem Duris, a Troja capta ad Alexandri in Asiam adventum, anni mille. Hinc ad Evænetum, qui Athenis summum gerebat magistratum, quo tempore obiit Alexander, anni undecim. Hinc ad imperium Germanici Claudii Cæsaris, anni trecenti sexaginta quinque. A quo tempore manifesti sunt anni, qui colliguntur usque ad mortem Commodi. Post Græca autem sunt etiam ex barbarorum supputatione, maxima temporum tradenda spatia. Ab Adam quidem usque ad diluvium colliguntur anni bis mille centum quadraginta octo, dies quatuor. A Sem autem usque ad Abraham,

A νοντο ἐπὶ ἔτη διακόσια τεσσαράκοντα τρία· ἀπὸ δὲ τῆς Βαβυλῶνος ἁλώσεως (29) ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτὴν, ἔτη ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ἕξ. Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν Αὐγούστου νίκην (30), ὅτε Ἀντώνιος ἀπέσφαξεν ἑαυτὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἔτη διακόσια ἐννενήκοντα τέσσαρα· ὑπάτευεν (31) Αὔγουστος τὸ τέταρτον. Ἀφ' οὗ χρόνου ἐπὶ τὸν ἀγῶνα, ὃν ἔθηκε Δομετιανὸς (32) ἐν Ῥώμῃ, ἔτη ἑκατὸν δεκατέσσαρα· ἀπὸ δὲ τοῦ πρώτου ἀγῶνος ἐπὶ τὴν Κομόδου τελευτὴν, ἔτη ἑκατὸν ἕνδεκα. Εἰσὶ δὲ, οἳ ἀπὸ Κέκροπος μὲν ἐπὶ Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα συνάγουσιν ἔτη χίλια ὀκτακόσια εἰκοσιοκτώ· ἀπὸ δὲ Δημοφῶντος, χίλια διακόσια πεντήκοντα· καὶ ἀπὸ Τροίας ἁλώσεως ἐπὶ τὴν Ἡρακλειδῶν κάθοδον, ἔτη ἑκατὸν εἴκοσιν, ἢ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα. Ἀπὸ τούτου ἐπὶ Εὐαί-
B νετον ἄρχοντα, ἐφ' οὗ φασιν Ἀλέξανδρον εἰς τὴν Ἀσίαν διαβῆναι, ὡς μὲν Φανείας, ἔτη ἑπτακόσια δεκαπέντε, ὡς δὲ Ἔφορος, ἑπτακόσια τριακονταπέντε· ὡς δὲ Τίμαιος καὶ Κλείταρχος, ὀκτακόσια εἴκοσιν· ὡς δὲ Ἐρατοσθένης, ἑπτακόσια ἑβδομηκοντατέσσαρα· ὡς δὲ Δοῦρις, ἀπὸ Τροίας ἁλώσεως ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρου εἰς Ἀσίαν διάβασιν, ἔτη χίλια. Ἐντεῦθεν ἐπὶ Εὐαίνετον (33) τὸν Ἀθήνῃσιν ἄρχοντα, ἐφ' οὗ θνήσκει Ἀλέξανδρος, ἔτη ια'. Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν ἡγεμονίαν Γερμανικοῦ Κλαυδίου Καίσαρος, ἔτη τριακόσια ἑξήκοντα πέντε· ἀφ' οὗ χρόνου δῆλα γίνεται καὶ τὰ ἐπὶ τὴν Κομόδου τελευτὴν ἔτη, ὅσα γε συνάγεται. Μετὰ δὲ τὰ Ἑλληνικὰ, καὶ ἀπὸ τῶν κατὰ τοὺς βαρβάρους χρόνων, ἀποδοτέον καὶ τὰ μέγιστα διαστήματα. Ἀπὸ
C μὲν Ἀδὰμ (34) ἕως τοῦ κατακλυσμοῦ συνάγεται ἔτη δισχίλια ἑκατὸν τεσσαρακονταοκτὼ, ἡμέραι τέσσαρες· ἀπὸ δὲ Σὴμ ἕως Ἀβραὰμ, ἔτη χίλια διακόσια ν'. Ἀπὸ δὲ Ἰσαὰκ ἕως τῆς κληροδοσίας, ἔτη ἑξακόσια δεκαέξ. Ἔπειτα ἀπὸ κριτῶν ἕως Σαμουὴλ, ἔτη τετρακόσια ἑξή-

✠ P. 403 ED. POTTER, 337 ED. PARIS.

ejus sententia, inter Urbem conditam et τὴν βασιλέων ἀναίρεσιν, « regum expulsionem, » intercedebant anni 245.

(29) *Βαβυλῶνος ἁλώσεως*. Βαβυλῶνος ἅλωσις intelligenda est, quæ per Cyrum facta est, ut declarat Eusebii *Chronicon*. SYLBURG.

(30) *Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν Αὐγούστου νίκ*. Scaliger lib. V, p. 237: Dupliciter sumitur initium Actiacæ victoriæ: aut enim a classe Antonii et Cleopatræ victa, et Thoth fixo, aut ab Alexandria recepta. Diem ipsum docet Dio, classis devicta IV Non. Sept., Cæsare Octav. tertio, M. Valerio, Messala Corvino coss., anno imperii Augusti 15, Juliano 16. Rursus D Chronologus vetus apud Clementem: Ἀπὸ τῆς Ἀλεξάνδρου τελευτῆς ἐπὶ τὴν Αὐγούστου νίκην, ὅτε Ἀντώνιος ἔσφαξεν αὑτὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἔτη ἐννενήκοντα τέσσαρα. A sequenti igitur anno Juliano putat Actiacam victoriam, nempe a consulatu 4 Augusti et Alexandria recepta. Horatius lib. IV, ode 4:

. . . . Nam tibi quo die
Portus Alexandria supplex,
Et vacuam patefecit aulam,
Fortuna lustro prospera tertio
Belli secundos reddidit exitus. COLLECT.

(31) *Ὑπάτευεν*. Lege ὅτε ὑπάτ. LOWTH.

(32) *Ἐπὶ τὸν ἀγῶνα, ὃν ἔθηκε Δομετιανός*. Scaliger, lib. V, p. 243, hunc locum citans: Tetraeterides, inquit, per Capitolinos agonas servabantur. Quorum primus a Domitiano institutus fuit, duodecimo ejus et Servii Cornelii consulatu. Anno Iphiti 1014 scribebat librum suum *De die natali* Censorinus, quo anno prodit celebratum undequadragesimum agonem Capitolinum, anno Christi 238. Idem lib. I, cap. 10, *Auson. lectionum*, docet exemplo ludorum Olympicorum institutos fuisse hos agonas, in quibus omne genus artifices certabant, et quercu coronabantur, et Romæ, non per lustra ut antea, magnum annum vocabant, sed per Capitolinos agonas computabant. COLLECT.

(33) *Εὐαίνετον*. Seu potius Ἡγησίαν. Erat enim Evænetus archon, cum Alexander in Asiam profectus est, ut paulo ante refert Clemens; Hegesias vero, cum post undecim annos Babylone mortuus est.

(34) Ἀπὸ *μὲν Ἀδάμ*. Discrimen illud est inter Hebræos et LXX, quod ab illis quidem ab Adamo ad diluvium numerentur anni tantum 1656, at LXX, ut est apud Eusebium circa tempora Salomonis, « ab Adamo usque ad diluvium 2242 anni, » quæ verba sunt addenda etiam alio ejusdem *Chronici* loco circa CXCIX Olympiadem post illa verba, « a diluvio usque ad Abraham, » consentientibus tribus manuscriptis codicibus. Vide D. Augustinum lib. XV, c. 23 *De civit. Dei*, Marianum Scotum et Adonem Viennensem, et his historicis antiquiorem Gregorium Turonensem, ex cujus historiæ calce corrigendum est caput, et idem numerus LXX scribendus. COLLECT. — Theophilus *Ad Autolyc.* lib. III, p. 138, ab Adamo ad M. Aurelium Verum, eumdem recenset annorum numerum, quem Clemens ab Adamo ad Commodum: in intermediis annorum numeris computandis non semper inter eos convenit.

A χοντα τρία, μῆνες ἑπτά. Καὶ μετὰ τοὺς κριτὰς, βασιλειῶν ἔτη πεντακόσια ἑβδομηκονταδύο, μῆνες ἕξ, ἡμέραι δέκα. Μεθ' οὓς χρόνους, Περσικῆς βασιλείας ἔτη διακόσια τριακονταπέντε· ἔπειτα τῆς Μακεδονικῆς ἕως Ἀντωνίου ἀναιρέσεως ἔτη τριακόσια δώδεκα, ἡμέραι δεκαοκτώ. Μεθ' ὃν χρόνον ἡ Ῥωμαίων βασιλεία ἕως τῆς Κομόδου τελευτῆς, ἔτη διακόσια εἰκοσιδύο. Πάλιν τε αὖ ἀπὸ τῆς ἑβδομηκονταετοῦς αἰχμαλωσίας, καὶ τῆς τοῦ λαοῦ εἰς πατρῴαν γῆν ἀποκαταστάσεως εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν τὴν ἐπὶ Οὐεσπεσιανοῦ ἔτη συνάγεται τετρακόσια δέκα· τελευταῖα δὲ ἀπὸ Οὐεσπεσιανοῦ ἕως τῆς Κομόδου τελευτῆς εὑρίσκεται ἔτη ἑκατὸν εἴκοσι ἕν, μῆνες ἕξ, ἡμέραι εἰκοσιτέσσαρες. Δημήτριος δέ φησιν ἐν τῷ *Περὶ τῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ βασιλέων*, τὴν Ἰούδα φυλὴν, καὶ Βενιαμεὶν, καὶ Λευῒ
B μὴ αἰχμαλωτισθῆναι ὑπὸ τοῦ Σεναχηρεὶμ, ἀλλ' εἶναι ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας ταύτης εἰς τὴν ἐσχάτην, ἣν ἐποιήσατο Ναβουχοδονόσορ ἐξ Ἱεροσολύμων, ἔτη ἑκατὸν εἰκοσιοκτὼ, μῆνας ἕξ· ἀφ' οὗ δὲ αἱ φυλαὶ αἱ δέκα ἐκ Σαμαρείας αἰχμάλωτοι γεγόνασιν ἕως Πτολεμαίου τετάρτου, ἔτη πεντακόσια ἑβδομηκοντατρία, μῆνας ἐννέα· ἀφ' οὗ δὲ ἐξ Ἱεροσολύμων, ἔτη τριακόσια τριακονταοκτὼ, μῆνας τρεῖς. Φίλων δὲ καὶ αὐτὸς ἀνέγραψε τοὺς βασιλεῖς τοὺς Ἰουδαίων διαφώνως τῷ Δημητρίῳ. Ἔτι δὲ καὶ Εὐπόλεμος ἐν τῇ ὁμοίᾳ πραγματείᾳ τὰ πάντα ἔτη φησὶν ἀπὸ Ἀδὰμ ἄχρι τοῦ πέμπτου ἔτους Δημητρίου Πτολεμαίου, τὸ δωδέκατον βασιλεύοντος Αἰγύπτου, συνάγεσθαι ἔτη ,ε ρ μ θ'. Ἀφ' οὗ δὲ χρόνου ἐξήγαγε Μωϋσῆς τοὺς Ἰουδαίους ἐξ Αἰγύπτου ἐπὶ τὴν προειρημένην προθεσμίαν συνάγεσθαι ἔτη δισχίλια
C πεντακόσια ὀγδοήκοντα. Ἀπὸ δὲ τοῦ χρόνου τούτου ἄχρι τῶν ἐν Ῥώμῃ ὑπάτων Γαΐου Δομετιανοῦ, Κασιανοῦ (35) συναθροίζεταί ἔτη ἑκατὸν εἴκοσιν. Εὔφορος (36) δὲ καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν, καὶ ἔθνη, καὶ γλώσσας πέντε καὶ ἑβδομήκοντα λέγουσιν εἶναι· ἐπακούσαντες τῆς φωνῆς Μωϋσέως λεγούσης· «Ἦσαν (37) δὲ πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἐξ Ἰακὼβ πέντε καὶ ἑβδομήκοντα, αἱ εἰς Αἴγυπτον κατελθοῦσαι.» Φαίνονται δὲ εἶναι καὶ κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον αἱ γενικαὶ διάλεκτοι δύο καὶ ἑβδομήκοντα (38), ὡς αἱ ἡμέτεραι πα-

anni mille ducenti quinquaginta. Ab Isaac autem
146 usque ad terræ divisionem, anni sexcenti sexdecim. Deinde a Judicibus usque ad Samuelem, anni quadringenti sexaginta tres, menses septem. Et post Judices, anni Regnorum quingenti septuaginta duo, menses sex, dies decem. Post quæ tempora, Persici regni anni ducenti triginta quinque. Deinde Macedonici usque ad mortem Antonii, anni trecenti duodecim, dies decem et octo. Post quod tempus, regnum Romanorum usque ad mortem Commodi, anni ducenti viginti duo. Et rursus a captivitate septuagenaria, et populi in patriam terram restitutione, ad captivitatem quæ fuit tempore Vespasiani, colliguntur anni quadringenti decem. Postremo autem a Vespasiano usque ad mortem Commodi inveniuntur anni centum viginti unus, menses sex, dies viginti quatuor. Demetrius autem dicit in lib. *De regibus Judææ*, tribum Juda, et Benjamin, et Levi, non fuisse abductam in captivitatem a Sennacherib, sed esse ab hac captivitate usque ad ultimam, quam Nabuchodonosor fecit ex Hierosolymis, annos centum viginti octo, menses sex; ex quo autem decem tribus abductæ fuerunt captivæ ex Samaria, usque ad Ptolemæum quartum, annos quingentos septuaginta tres, novem menses; a quo autem ex Hierosolymis ⚹ annos trecentos triginta octo, menses tres. Philo autem descripsit ipse quoque reges Judæorum aliter quam Demetrius. Præterea autem Eupolemus quoque in simili opere dicit omnes annos ab Adam usque ad quintum annum Demetrii Ptolemæi, qui duodecimus in Ægypto regnavit, colligi annos quinquies mille centum quadraginta novem; a quo autem tempore Moyses Judæos eduxit ex Ægypto usque ad prædictum tempus, colligi annos bis mille quingentos octoginta. Ab hoc autem tempore usque ad consules Romæ Caium Domitianum et Casianum, colliguntur anni centum viginti. Euphorus autem et alii multi historici, et gentes, et linguas dicunt esse septuaginta quinque, cum audiissent vocem Moysis dicentis:

⚹ P. 404 ED. POTTER, 338 ED. PARIS.

(35) *Γαΐου Δομετιανοῦ, Κασιανοῦ*. Forte legendum, Καίσαρος Δομετιανοῦ, καὶ Σαβίνου, «Cæsare Domitiano et Sabino;» ii enim primo Domitiani anno erant consules, ut docent fasti. SYLB.

(36) *Εὔφορος*. Scribendum Ἔφορος, ut superius p. 306 edit. Paris. Nec insolitum est ευ pro ε positum. Unde in numismate Antonini Pii, Εὐφυσίων δὶς νεωκόρων, pro Ἐφεσίων.

(37) *Ἦσαν*. Πᾶσαι ψυχαὶ οἴκου Ἰακὼβ, αἱ εἰσελθοῦσαι μετὰ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον, ψυχαὶ ἑβδομήκοντα πέντε. Gen. XLVI, 27.

(38) *Δύο καὶ ἑβδομήκοντα*. Antiqui Patres septuaginta, vel septuaginta duas linguas, gentesque, totidem prætcrea angelos illis præfectos, numerabant. Quem numerum e diversis sanctæ Scripturæ locis colligebant. *Clementinorum* auctor homil. 18, c. 4, cum Clemente nostro a numero filiorum Jacob rationem init: Ὅστις κατὰ ἀριθμὸν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, οἳ εἰσῆλθον εἰς Αἴγυπτον, οἵ εἰσιν ἑβδομήκοντα, καὶ πρὸς τὰ ὅρια τῶν ἐθνῶν περιγράψας γλώσσαις ἑβδομήκοντα· «Qui juxta numerum filiorum Israel, qui ingressi sunt in Ægyptum numero septuaginta, et terminos gentium definivit septuaginta linguis,» etc. Quod quidem inferebant ex Deut. XXXII, 8: «Quando dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam: constituit terminos populorum juxta numerum filiorum Israel. Pars autem Domini populus
D ejus.» Quem locum præ oculis habuit auctor *Recognitionum* sancti Clementis lib. II, cap. 42, hæc scribens: «Est enim uniuscujusque gentis angelus, cui credita est gentis ipsius dispensatio a Deo. . . Deus enim excelsus, qui solus potestatem omnium tenet, in septuaginta et duas partes divisit totius terræ nationes, ejusque principes angelos statuit; uni vero, qui in archangelis erat maximus, sorte data est dispensatio eorum qui præ cæteris omnibus excelsi Dei cultum atque scientiam receperunt.» Alii eidem numero aptabant eorum numerum qui turrim Babylonicam exstruxerunt. Epiphanius *Contra hæreses* lib. I, t. I, sect. 6, pag. 6: Διεσκέδασε γὰρ αὐτῶν τὰς γλώσσας, καὶ ἀπὸ μιᾶς εἰς ἑβδομήκοντα δύο διένειμε, κατὰ τῶν τότε ἀνδρῶν ἀριθμὸν εὑρεθέντα. «Dispersit *Deus* ipsorum linguas, et ab una in septuaginta duas divisit, secundum numerum hominum, qui ibi inventus est.» Conf. idem hæres. 39 Sethianorum, Procopius Gazæus in Deut. locum

« Erant autem omnes animæ ex Jacob septuaginta quinque, quæ descenderunt in Ægyptum[a]. » Videntur autem secundum veram rationem, dialecti, ut vocant, genitales esse septuaginta duæ, ut nostræ tradunt Scripturæ. Fiunt autem reliquæ vulgares per communionem duarum, vel trium, vel etiam plurium dialectorum. Est autem dialectus, dictio, quæ loci proprium ostendit characterem; vel dictio, quæ proprium vel communem gentis characterem ostendit. Dicunt autem Græci esse quinque apud se dialectos, Atticam, Ionicam, Doricam, Æolicam, et quintam communem; innumerabiles autem esse voces barbarorum, nec dici dialectos, sed linguas. Plato autem diis quoque quamdam dialectum attribuit, maxime quidem id conjiciens ✠ ex somniis et oraculis; alias autem etiam ex dæmoniacis, qui nec sua voce, nec dialecto loquuntur, sed dæmonum, qui ipsos ingrediuntur. Existimat autem rationis quoque expertium esse animantium dialectos, quas exaudiunt quæ sunt ejusdem generis. Cum itaque in cœnum ceciderit elephas, et clamaverit, præsens aliquis alius id contemplatus, revertitur paulo post, et secum ducit gregem elephantum, et eum servat, qui ceciderat. Aiunt autem scorpium quoque in Libya, si non ei succedit, ut hominem feriat, abeuntem reverti cum pluribus, alterum autem ab altero instar catenæ dependentem, ita moliri insidias : non obscuro nutu bestiis utentibus, sed nec figura sibi significantibus, sed propria, ut puto, dialecto. Dicunt autem

✠ P. 405 ED. POTTER, 338-339 ED. PARIS.

ραδιδόασι Γραφαί· αἱ δὲ ἄλλαι αἱ πολλαὶ ἐπὶ κοινωνίᾳ διαλέκτων δύο ἢ τριῶν ἢ καὶ πλειόνων γίνονται. Διάλεκτος δέ ἐστι λέξις, ἴδιον χαρακτῆρα τόπου ἐμφαίνουσα· ἢ λέξις ἴδιον, ἢ κοινὸν ἔθνους ἐπιφαίνουσα χαρακτῆρα. Φασὶ δὲ οἱ Ἕλληνες διαλέκτους εἶναι τὰς παρὰ σφίσι πέντε, Ἀτθίδα, Ἰάδα, Δωρίδα, Αἰολίδα, καὶ πέμπτην τὴν κοινήν· ἀπεριλήπτους δὲ οὔσας τὰς βαρβάρων φωνὰς, μηδὲ διαλέκτους, ἀλλὰ γλώσσας λέγεσθαι. Ὁ Πλάτων δὲ καὶ τοῖς θεοῖς (39) διάλεκτον ἀπονέμει τινὰ, μάλιστα μὲν ἀπὸ τῶν ὀνειράτων τεκμαιρόμενος καὶ τῶν χρησμῶν· ἄλλως δὲ καὶ ἀπὸ τῶν δαιμονώντων, οἳ τὴν αὑτῶν οὐ φθέγγονται φωνὴν οὐδὲ διάλεκτον, ἀλλὰ τὴν τῶν ὑπεισιόντων δαιμόνων. Οἴεται δὲ καὶ ἀλόγων ζώων διαλέκτους (40) εἶναι, ὧν τὰ ὁμογενῆ ἐπακούειν. Ἐλέφαντος γοῦν ἐμπεσόντος εἰς βόρβορον καὶ βοήσαντος, παρών τις ἄλλος καὶ τὸ συμβὰν θεωρήσας, ὑποστρέψας μετ' οὐ πολὺ, ἄγει μεθ' ἑαυτοῦ ἀγέλην ἐλεφάντων, καὶ σώζει τὸν ἐμπεπτωκότα. Φασὶ δὲ καὶ ἐν τῇ Λιβύῃ σκορπίον, ἐὰν μὴ ἐφικνῆται παίειν τὸν ἄνθρωπον, ἀπιόντα μετὰ πλειόνων ἀναστρέφειν· ἐξαρτώμενον δὲ θάτερον θατέρου ἁλύσεως δίκην, οὕτω δὴ φθάνειν ἐπιχειροῦντα τῇ ἐπιβουλῇ· οὐ δήπου νεύματι ἀφανεῖ τῶν ἀλόγων ζώων κεχρημένων, οὐδὲ μὴν τῷ σχήματι μηνυόντων σφίσιν, ἀλλ' οἶμαι τῇ οἰκείᾳ διαλέκτῳ. Φασὶ δὲ καὶ ἄλλοι τινὲς, ὡς εἴ τις ἰχθὺς ἀνασπώμενος, τῆς μηρίνθου ἀποῤῥαγείσης ἀποδράσει, οὐκ ἔτ' ἂν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ τοῦ αὐτοῦ εἴδους ἰχθὺς αὐτῆς ἐκείνης εὑρεθήσεται τῆς ἡμέρας. Αἱ δὲ πρῶται καὶ γενικαὶ διάλεκτοι βάρβαροι μὲν, φύσει (41)

[a] Gen. XLVI, 27.

jam dictum utramque rationem conjunxit. Alii LXX vel LXXII seniorum numerum respiciunt. Isidorus in *Allegoriis S. Scripturæ :* « Septuaginta (al. 72) viri seniores, super quos cecidit Spiritus Dei, septuaginta (al. 72) nationum linguas in hoc mundo diffusas ostendunt. » Alii huc trahunt septuaginta duas ab Adamo ad Christum generationes, Luc. III, 23. Irenæus lib. III, cap. 23 : « Propter hoc Lucas genealogiam, quæ est a generatione Domini nostri usque ad Adam, septuaginta duas generationes habere ostendit, finem conjungens initio, et significans quoniam ipse est, qui omnes gentes exinde ab Adam dispersas, et universas linguas, et generationem hominum cum ipso Adam in semetipso recapitulatus est. » Rufinus, *Expositione in Symbolum apostolorum*, refert de 70 seu 72 nationibus, totidemque angelis præfectis, et linguis, veteres Christianos et Judæos consentire. Eumdem numerum gentium agnovisse Ægyptios, testis est Horapollo lib. I, c. 14 : Οἰκουμένην δὲ γράφοντες, κυνοκέφαλον ζωγραφοῦσιν, ἐπειδὴ ἑβδομήκοντα δύο χώρας τὰς ἀρχαίας φασὶ τῆς οἰκουμένης εἶναι· « Terrarum orbem delineantes, cynocephalum pingunt, quia septuaginta duas ferunt fuisse jam olim orbis terrarum regiones. »

(39) *Τοῖς θεοῖς*. Homerus peculiarem dialectum diis tribuit, *Iliad*. A, vers. 403 :

Ὃν Βριάρεων καλέουσι θεοὶ, ἄνδρες δέ τε πάντες
Αἰγαίων'...

Quam Briareum vocant dii, homines autem omnes
Ægæona...

Idem *Iliad*. B, vers. 813 :

Τὴν ἤτοι ἄνδρες Βατίειαν κικλήσκουσιν,
Ἀθάνατοι δέ τε σῆμα πολυσκάρθμοιο Μυρίννης.

Quam quidem homines Batieam vocant,
Immortales autem sepulcrum agillimæ Myrinnæ.

Dein *Iliad*. Ξ, vers. 291 :

Χαλκίδα κικλήσκουσι θεοὶ, ἄνδρες δὲ Κύμινδιν.
Chalcidem nominant dii, homines autem Cymindin.

Et *Iliad*. Υ, vers. 74 :

Ὃν Ξάνθον καλέουσι θεοὶ, ἄνδρες δὲ Σκάμανδρον.
Quem Xanthum vocant dii, homines autem Scamandrum.

Vetus scholiastes ad *Iliad*. A versum jam dictum hæc adnotavit : Τῶν δὲ διωνύμων τὸ μὲν πρότερον ὄνομα Ὅμηρος εἰς θεοὺς ἀναφέρει, τὸ δὲ δεύτερον εἰς ἀνθρώπους.

(40) *Ἀλόγων ζώων διαλέκτους*. Celsus apud Origenem lib. IV, pag. 222 : Φασὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων οἱ συνετοὶ καὶ ὁμιλίας ἐκείνοις εἶναι, δηλονότι τῶν ἡμετέρων ἱερωτέρας, καὶ αὐτοί που γνωρίζειν τὰ γινόμενα, καὶ ἔργῳ δεικνύειν ὅτι γνωρίζουσιν, ὅταν προειπόντες, ὅ τι ἔφασαν οἱ ὄρνιθες ὡς ἀπίασί ποι, καὶ ποιήσωσι τόδε ἢ τόδε, δεικνύωσιν ἀπελθόντας ἐκεῖ, καὶ ποιοῦντας ἃ δὴ προεῖπον. Ἐλεφάντων δὲ οὐδὲν εὐορκώτερον, οὐδὲ πρὸς τὰ θεῖα πιστότερον εἶναι δοκεῖ. « Aiunt præterea viri prudentes etiam colloquia inter aves fieri, dubio procul sacratiora nostris; eaque se intelligere, et quod intelligant declarare, cum prædictis iis, quæ aves dixerant, se abire aliquo, et hoc vel illud facturas, ostendunt illuc abiisse et fecisse quæ prædixerant; elephantis autem nihil circa jusjurandum religiosius, nihil adversum deos fidelius esse videtur. »

(41) *Φύσει*. Putabant olim nonnulli, certa nomina rebus natura convenire; ea vero inter barbaros præcipue quærenda esse, quod illi Græcis an-

δὲ τὰ ὀνόματα ἔχουσιν· ἐπεὶ καὶ τὰς εὐχὰς ὁμολογοῦσιν οἱ ἄνθρωποι δυνατωτέρας εἶναι τὰς βαρβάρῳ φωνῇ λεγομένας. Καὶ Πλάτων (42) δὲ ἐν *Κρατύλῳ* τὸ πῦρ ἑρμηνεῦσαι βουλόμενος, βαρβαρικόν φησιν εἶναι τὸ ὄνομα. Μαρτυρεῖ γοῦν τοὺς Φρύγας οὕτω καλοῦντας, μικρόν τι παρακλίνοντας. Οὐδὲν δὲ, οἶμαι, ἐπὶ τούτοις χεῖρον, καὶ τοὺς χρόνους τῶν Ῥωμαϊκῶν βασιλέων παραθέσθαι, εἰς ἐπίδειξιν τῆς τοῦ Σωτῆρος γενέσεως. Αὔγουστος (43) ἔτη τεσσαρακοντατρία· Τιβέριος ἔτη κβ'· Γάϊος ἔτη δ'. Κλαύδιος ἔτη ιδ'· Νέρων ἔτη ιδ'· Γάλβας ἔτος ἕν· Οὐεσπεσιανὸς ἔτη ι'· Τίτος ἔτη γ'· Δομιτιανὸς ἔτη ιε'· Νέρβας ἔτος α'· Τραϊανὸς ἔτη ιθ'· Ἀδριανὸς ἔτη κα'. Ἀντωνῖνος ἔτη κα'· ὁμοίως πάλιν Ἀντωνῖνος καὶ Κόμοδος ἔτη λβ'. Γίνεται τὰ πάντα ἀπὸ Αὐγούστου ἕως Κομόδου ἔτη σκβ'· καὶ τὰ ἀπὸ Ἀδὰμ ἕως Κομόδου τελευτῆς ἔτη ͵εψπδ', μῆνες δύο, ἡμέραι δώδεκα. Τινὲς μέντοι τοὺς χρόνους τῶν Ῥωμαϊκῶν βασιλέων οὕτως ἀναγράφουσι· Γάϊος Ἰούλιος Καῖσαρ ἔτη γ', μῆνας δ', ἡμέρας ε'· μεθ' ὃν Αὔγουστος ἐβασίλευσεν ἔτη μς', μῆνας δ', ἡμέραν μίαν. Ἔπειτα Τιβέριος ἔτη κς', μῆνας ς', ἡμέρας ιθ'· ὃν διαδέχεται Γάϊος Καῖσαρ ἔτη τρία, μῆνας ι', ἡμέρας ὀκτώ· τοῦτον Κλαύδιος ἔτη ιγ', μῆνας η', ἡμέρας κη'·

A aliqui quoque alii, quod si quis piscis, qui evellitur, rupto laqueo evaserit, non amplius invenietur eo die piscis ejus generis. Primæ autem et geniiales dialecti barbaræ quidem sunt, nomina autem habent natura. Nam et homines fatentur preces esse potentiores, quæ dicuntur voce barbara. Porro autem Plato in *Cratylo*, cum πῦρ, quod « ignem » significat, vellet interpretari, dicit esse nomen barbaricum. Testatur itaque, Phrygas sic vocantes, paululum quid ab eo declinare. Nihil autem, ut existimo, post hæc offecerit Romanorum quoque imperatorum tempora adducere, ad ortum Servatoris ostendendum. Augustus annis quadraginta tribus, ✠ Tiberius annis XXII, Caius annis IV, Claudius annis XIV, Nero annis XIV, Galba anno uno, B Vespasianus annis X, Titus annis III, Domitianus annis XV, Nerva anno uno, Trajanus annis XIX, Adrianus annis XXI, Antoninus annis XXI, similiter rursus Antoninus et Commodus annis XXXII. Fiunt ergo ab Augusto usque ad Commodum anni omnes CCXXII, et anni ab Adam usque ad mortem Commodi MMMMM.DCCLXXXIV, duo menses, duodecim dies. Quidam Romanorum imperatorum tempora sic descri-

✠ P. 406 ED. POTTER.

tiquiores essent. Plato in *Cratylo*, pag. 292, disserens περὶ ἀληθείας τῶν πρώτων ὀνομάτων, seu quod « prima » nomina « verissima » sint, et rerum naturis maxime consona, hanc ejus rei rationem affert : Ὅτι παρὰ βαρβάρων τινῶν αὐτὰ παρειλήφαμεν· εἰσὶ δὲ ἡμῶν ἀρχαιότεροι βάρβαροι. « Quod illa a quibusdam barbaris accepimus : nobis quippe » Græcis « antiquiores sunt barbari. » Hinc Psammetichi, Ægyptiorum regis, commentum, quod refert Tertullianus lib. I *Ad nationes*, cap. 8 : « Psammetichus quidem putavit tibi se ingenio exploratus si de prima generis : dicitur enim infantes recentie partu scorsum a commercio hominum alendos tradidisse nutrici, quam et ipsam propterea elinguaverat, ut in totum exsules vocis humanæ, non auditu formarent loquelam, sed suo promentes, eam primam nationem designarent, cujus sonum natura dictasset. Prima vox Βέκκος renuntiata est : interpretatio ejus « panis » apud Phrygas nomen est : Phryges primi genus exinde habentur. » Quam historiam latius exposuit Herodotus in principio lib. II. Origenes *Adv. Celsum* lib. I, p. 18, 19 : Λεκτέον δὲ καὶ πρὸς τοῦτο, etc. « Respondendum et ad hoc, præsentem disputationem de natura nominum altiorem esse et reconditiorem : utrum, sicut placet Aristoteli, ex instituto imposita sint rebus vocabula, an, ut Stoici malunt, natura, primis vocibus D res ipsas, quibus sunt nomina, imitantibus, quam ob causam etiam elementa quædam etymologiæ et notationis nominum inducunt? an, sicut Epicurus aliter docet quam putent Stoici, natura quidem sunt nomina, sed quatenus primi homines quasdam voces de rebus ipsis temere ejectarunt? Si igitur potuerimus in hac dissertatione proferre naturam nominum efficacium, quorum aliquot utuntur Ægyptiorum sapientes, aut Persarum magi doctiores, aut Indicorum philosophorum vel Brachmanes, vel Samanæi, atque ita singularum gentium; valuerimusque declarare, quod etiam magia quæ vocatur, non ut Epicurus et Aristoteles existimant, res incongrua sit; sed sicut ejus periti demonstrant, constans quidem, sed habens rationes paucis cognitas : tum demum dicemus, nomen illud « Sabaoth et Adonai, » aliaque apud Hebræos cum magna veneratione tradita, non super vulgaribus istis et creatis rebus esse imposita, sed occultam quamdam continere theologiam, quæ universitatis opifici congruat : quapropter nomina hæc efficacia sunt, si pronuntientur quodam ipsis congruenti modo et ordine. Alia quoque Ægyptiaca lingua prolata dæmonum nomina suam quamdam vim habent, rursusque aliam alia linguæ Persicæ : et sic apud singulas C gentes alias ad quosdam assumuntur usus. » Idem lib. V, pag. 261 : Ἀλλ' ἐπεὶ Κέλσος, etc. « Et quia Celsus putat nil referre, Jupiter dicas an Diespiter, an Adonæus vel Sabaoth, an Ammus ut Ægyptii, an ut Scythæ Pappæus, disseramus de his paulisper: modo meminerit lector quid superius circa eamdem quæstionem diximus, per occasionem a Celso nobis oblatam : et nunc idem repetimus, nominum naturam non esse ad hominum placitum, ut visum est Aristoteli : nec enim ab hominibus initium sumpserunt linguæ hominum, ut liquet animadvertentibus proprietates incantationum in linguis variis, et varios accentus nominum pro diversis regionibus. De quo supra paucis tractavimus, dicendo quod voces, genuinam vim habentes in lingua quapiam, si transferuntur in aliam, non eamdem vim obtinent. Idem reperitur in hominibus : hominem enim a nativitate Græco nomine hoc vel illo vocatum, si mutato nomine in Romanum, aut Ægyptium, aut cujusvis D gentis incantaveris, non erit efficax incantatio, alioqui futura, si vocetur nomine illi dudum imposito. Idem accedet in Romano nomine, si in Græcum mutato incantationem tentes : non valebit, quæ valitura erat non mutato hominis nomine pristino. » Ubi conf. quæ ad hæc loca adnotavit Guil. Spencerus.

(42) *Πλάτων*. In *Cratylo* Platonis, p. 281, hæc dicit Socrates : Ὅρα τοίνυν καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα τὸ πῦρ, μήτι βαρβαρικὸν ᾖ· τοῦτο γὰρ οὔτε ῥᾴδιον προσάψαι ἐστὶν Ἑλληνικῇ φωνῇ, φανεροί τ' εἰσὶ οὕτως αὐτὸ καλοῦντες Φρύγες, σμικρόν τι παρακλίνοντες· καὶ τό γε ὕδωρ, καὶ τοὺς κύνας, καὶ ἄλλα πολλά. « Vide itaque, ne nomen hoc πῦρ (ignis) barbaricum sit; neque enim facile est istud Græcæ linguæ accommodare; constatque ita hoc Phryges nominare, parum quid declinantes : ut et ὕδωρ (aquam) et κύνας (canes) aliaque permulta. »

(43) Αὔγουστος. Theophilus *Ad Autolyc.* lib. VII, p.

bunt: C. Julius Cæsar annis tribus, quatuor mensibus, quinque diebus. Post quem regnavit Augustus annis quadraginta sex, mensibus quatuor, die uno. Deinde **147** Tiberius annis viginti sex, mensibus VI, diebus XIX. Cui succedit C. Cæsar annis tribus, decem mensibus, diebus VIII. Ei Claudius XIII annis, VIII mensibus, XXVIII diebus; Nero annis XIII, VIII mensibus, XXVIII diebus; Galba mensibus septem, VI diebus; Otho V mensibus, die uno; Vitellius VII mensibus, die uno. Vespasianus annis XI, mensibus XI, diebus XXII; Titus II annis, mensibus duobus; Domitianus annis XV, mensibus VIII, diebus quinque; Nerva anno uno, mensibus quatuor, diebus X; Trajanus XIX annis, VII mensibus, XV diebus; Adrianus annis XX, mensibus decem, diebus XXVIII; Antoninus annis XXII, mensibus III, diebus VII; Marcus Aurelius Antoninus annis XIX, diebus undecim; Commodus annis XII, mensibus novem, diebus XIV. A Julio ergo Cæsare usque ad mortem Commodi, sunt anni CCXXXVI, menses sex. Colliguntur autem omnes anni a Romulo,

A Νέρων ἔτη ιγ', μῆνας ὀκτὼ, ἡμέρας κη'· Γάλβας μῆνας ἑπτὰ, ἡμέρας ς'· Ὄθων μῆνας ε', ἡμέραν α'· Οὐϊτέλλιος μῆνας ἑπτὰ (44), ἡμέραν α'· Οὐεσπεσιανὸς ἔτη ια' (45), μῆνας ια', ἡμέρας κβ'· Τίτος ἔτη β', μῆνας β'· Δομιτιανὸς ἔτη ιε', μῆνας η', ἡμέρας ε'· Νέρβας ἔτος α', μῆνας δ', ἡμέρας ι'· Τραϊανὸς ἔτη ιθ', μῆνας ζ', ἡμέρας ιε'· Ἀδριανὸς ἔτη κ', μῆνας ι', ἡμέρας κη'· Ἀντωνῖνος ἔτη κβ', μῆνας τρεῖς, ἡμέρας ζ'· Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος ἔτη ιθ', ἡμέρας ια'· Κόμοδος ἔτη ιβ', μῆνας θ', ἡμέρας ιδ'. Ἀπὸ Ἰουλίου τοίνυν Καίσαρος ἕως Κομόδου τελευτῆς γίνονται ἔτη σλς', μῆνες ς'. Συνάγεται δὲ πάντα τὰ ἀπὸ Ῥωμύλου τοῦ κτίσαντος Ῥώμην ἕως Κομόδου τελευτῆς ἔτη ϡνγ' (46), μῆνες ς'. Ἐγεννήθη δὲ ὁ Κύριος (47) ἡμῶν τῷ ὀγδόῳ καὶ εἰκοστῷ ἔτει, ὅτε B πρῶτον ἐκέλευσαν « ἀπογραφὰς » γενέσθαι, ἐπὶ Αὐγούστου. Ὅτι δὲ τοῦτ' ἀληθές ἐστιν, ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τῷ κατὰ Λουκᾶν γέγραπται οὕτως· « Ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ ἐπὶ Τιβερίου (48) Καίσαρος, ἐγένετο ῥῆμα Κυρίου ἐπὶ Ἰωάννην, τὸν Ζαχαρίου υἱόν. » Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ· « Ἦν δὲ Ἰησοῦς (49) ἐρχόμενος

137, ex Cratore, M. Aurelii Veri liberto, et Tertullianus *Adv. Judæos* c. 8, Romanorum imperatorum seriem chronologicam exhibent, sed in numeris annorum recensendis a Clemente non parum dissentiunt.

(44) Ἑπτά. Ὀκτώ emendat Casaubonus ex Eutropio, ad Suetonii Vitellium, cap. ult. LOWTH.

(45) Ἔτη ια'. Legendum videtur ἔτη θ'. Imperavit siquidem decem annis, demptis diebus sex, teste Xiphilino. Vide notata paulo post. ID.

(46) ϡγγ'. Florent. ed. λ ν Ɣ perperam decadis nota pro hecatontade posita. Nostræ scripturæ ϡνγ', id est 953, patrocinatur *Chronicon* Eusebii, aliquot tamen annis variantibus. Puto autem illam nongenarii notam ex octingenarii nota deflexam esse, nempe ω inverso, et deorsum cum cauda quadam devexo; eo prope modo, quo Indicarum sive Arabicarum zifrarum V septem, Λ octo significat. Necessitas vero eum characterem excogitavit: quia post ω non supererat alius ex alphabeto, quo nona centuria designaretur. SYLBURG.

(47) Ἐγεννήθη δὲ ὁ Κ. Edidimus hunc locum e Græco Florent. edit. nihil morati correctionem interpretis, qui et ita priori editione converterat. Neque enim hic valet illud Sophocleum, Δεύτεραι φροντίδες. Illexit in errorem virum doctum diversa ratio numerandi annos Augusti. Alii enim annos ejus imperii putant a primo consulatu ipsius, atque ita 46 reperiunt. Natus enim est Augustus Cicerone et Antonio coss. U. C. 691. Consulatum gessit 711, annum agens 20, ut Suetonius et Dio tradunt, vel ut ipse ait in indice suo ab A. Schotto vulgato 19, mortuus est XIV Kalend., Septemb. 5, c. 767, ætatis suæ 75, m. 10, d. 26. Natus est Christus ætatis ejus 62, Urbis 752, ab ejus consulatu 42 inchoato, ut scribit Eusebius lib. I, cap. V, *Hist.*, Epiphanius hæres. 51, et in *Anchor.* Orosius lib. VII, cap. 2. At Tertullianus *Adversus Judæos* et Irenæus lib. III, cap. 25, ann. 41 absoluto scilicet. Alii vero annos Augusti numerant ab Actiaca victoria, quo tempore solus imperavit ann. 43, atque ita præcedenti pag. Clemens 43 annos Augusto tribuit, et nunc anno ejus 28 natum Christum ait, ut Eusebius lib. I, cap. 5, *Hist.*, octavo et vicesimo ab Ægypto occupata. Beda lib. *De sex ætatibus mundi* natum eum vult anno 27 Actiacæ victoriæ, quod probat Jos. Scaliger VI *De emendat. tempor.*, p. 256. On. Panvinius in *Chronico eccles.* ann. 29, in *Commentar. in fastos* 30. Victoria illa notatur a Dione IV Non. Septemb., an. U. C. 723. Panvinius ortum Christi an. U. C. 725. Maneat ergo an. 28 Augusti et hoc in loco Clementis, et aliis chronologis relinquatur quadragesimus secundus, vel restituatur potius Hesychio apud Anastasium in *Quæstionibus in Scripturam*, quæst. 92, quod fragmentum quoniam et Clementis nostri meminit, adjiciam ex manuscripto Reg. M.: Ἐν γὰρ τῷ μβ' ἔτει τῆς βασιλείας Αὐγούστου, μηνὶ δεκεμβρίῳ κε', ἡμέρᾳ ἕκτῃ, ὥρᾳ ζ' τῆς ἡμέρας ἐγεννήθη ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς C Χριστὸς κατὰ σάρκα ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου Μαρίας ἔτους κατὰ Ἀντιοχεῖς ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἕως τῆς Χριστοῦ γεννήσεως καὶ σταυρώσεως ἑξακισχιλίου· συνάγεται γὰρ ἀπὸ Ἀδὰμ ἕως Φαλὲκ, υἱοῦ Ἔβερ, ἔτη τρισχίλια, καὶ ἀπὸ Φαλὲκ ἕως μβ', τῆς βασιλείας Αὐγούστου ἔτη ,αξζ', καὶ λοιπὸν συνανεστράφη ὁ Σωτὴρ τοῖς ἀνθρώποις ἔτη λγ'· ὡς γίνεσθαι ἀπὸ Ἀδὰμ ἕως τῆς Χριστοῦ γεννήσεως καὶ σταυρώσεως ἔτη ς', πλήρη· ὁ γὰρ Φαλὲκ κατὰ τὴν προφητείαν Μωϋσέως τὸ ἥμισυ λέγεται τοῦ χρόνου τῆς Χριστοῦ ἐπιφανείας. Ὥσπερ γὰρ τὸν ἄνθρωπον τῇ ς' ἡμέρᾳ πλάσας ὁ Θεὸς, καὶ ἑξῆς ὑπέπεσε τῇ ἁμαρτίᾳ, οὕτω καὶ τῇ ς' ἡμέρᾳ τῆς χιλιάδος ἐπὶ τῆς γῆς ἦλθε καὶ ἔσωσεν αὐτόν· τοῦτο γὰρ δηλοῖ καὶ ἡ θεία Γραφὴ λέγουσα, Ἡμέρα Κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη· ἅτινα καὶ Κλήμης καὶ Θεόφιλος καὶ Τιμόθεος, οἱ θεοφιλέστατοι χρονογράφοι, ἐξέθεντο. Hæc a G. Herveto Latina facta reperies in *Bibliotheca sanctor. Patrum*, in quibus hæc mutanda sunt: « Nam in 42 anno imperii D Augusti, mense Decembri 25, die sexto, hora 7 diei natus est. » Item: « Usque ad natalem et crucifixionem 6,000. Nam ab Adam usque ad Phalec, filium Heber, anni 3,000, et a Phalec usque ad 42 annum. » Postremo: « Ita etiam sexto die millenarii venit in terram, et servavit eum. » Sic enim corrigendum esse constat e Græco et rationibus ipsis annorum: quin ne illud quidem vacare mendo videtur in Græco, dum ait ad annum Augusti esse tantum 1067. Nam si additis 33 fiunt sex annorum millia plena, 2967 fuerint oportet. Quanquam rara est et paucorum chronologia sexto millenario natum Christum: Ecclesia quidem Græca circa annum mundi 5500 ortum Christi notat cum Eusebio in fragmentis *Chronicorum* a Curterio editis, at Romana 5199. COLLECT.

(48) Πεντεκαιδεκάτῳ ἐπὶ Τιβ. Πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβ. Luc. Dein, ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ. Mox, τοῦ Ζαχαρίου. Ibid.

(49) Ἦν δὲ Ἰησοῦς. Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς

ἐπὶ τὸ βάπτισμα, ὡς ἐτῶν λ'. » Καὶ ὅτι ἐνιαυτὸν μόνον (50) ἔδει αὐτὸν κηρύξαι, καὶ τοῦτο γέγραπται οὕτως· « Ἐνιαυτὸν δεκτὸν Κυρίου κηρῦξαι ἀπέσταλκέν με. » Τοῦτο καὶ ὁ προφήτης εἶπε, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον. Πεντεκαιδεκάτῳ οὖν ἔτει Τιβερίου, καὶ πεντεκαιδεκάτῳ Αὐγούστου (51)· οὕτω πληροῦνται τὰ τριάκοντα ἔτη, ἕως οὗ ἔπαθεν. Ἀφ' οὗ δὲ ἔπαθεν, ἕως τῆς καταστροφῆς Ἱερουσαλήμ, γίνονται ἔτη μϐ' (52), μῆνες γ'· καὶ ἀπὸ τῆς καταστροφῆς Ἱερουσαλήμ, ἕως Κομόδου τελευτῆς ἔτη ρκη', μῆνες ι', ἡμέραι γ'. Γίνονται οὖν ἀφ' οὗ ὁ Κύριος ἐγεννήθη, ἕως Κομόδου τελευτῆς, τὰ πάντα ἔτη ἑκατὸν ἐννενηκοντατέσσαρα, μὴν εἷς, ἡμέραι ιγ'. Εἰσὶ δὲ (53) οἳ περιεργότερον τῇ γενέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οὐ μόνον τὸ ἔτος, ἀλλὰ καὶ τὴν ἡμέραν προστιθέντες, ἥν φασιν ἔτους κη' Αὐγούστου, ἐν πέμπτῃ Πάχων (54) καὶ εἰ-

A qui Romam condidit, usque ad mortem Commodi, anni DCCCCLIII, menses sex. Natus est autem Dominus ✠ noster XXVIII anno, cum « primum » jusserunt « censum[a] » descriptionemve fieri, tempore Augusti. Quod autem hoc verum sit, sic scriptum est in Evangelio secundum Lucam : « Anno autem quintodecimo Tiberii Cæsaris, factum est verbum Domini super Joannem, Zachariæ filium. » Et rursus in eodem : « Erat Jesus veniens ad baptisma, quasi triginta annorum[b]. » Et quod anno solo oporteret eum prædicare, hoc quoque sic scriptum est : « Annum acceptabilem Domini prædicatum misit me[c]. » Hoc et propheta dixit, et Evangelium. Quintodecimo ergo anno Tiberii, et quintodecimo Augusti, sic implentur triginta anni usque ad tempus B quo passus est. Ex quo autem passus est, usque ad

✠ P. 407 ED. POTTER, 540 ED. PARIS. [a] Luc. II, 1. [b] Luc. III, 1, 2, 23. [c] Isa. LXI, 1, 2; Luc. IV, 19.

ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος. Luc. III, 23.

(50) Ἐνιαυτὸν μόνον. Clemens ab Ignatio hic dissentit. Is enim, epistola 2, scribit Christum τρεῖς ἐνιαυτοὺς τὸ Εὐαγγέλιον κηρύξαντα κριθῆναι. Vise et Epiphanium. H. SYLBURG. — Locus est Isaiæ LXI, 2 : « Ut prædicarem annum placabilem Domino. » LXX : Καὶ καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν· « Et vocare annum acceptabilem Domini. » Clemens κηρύξαι legit. Hilarius in Psalm. LII : « Prædicare annum Domini acceptum. » Hieronymus : « Et annuntiarem annum placabilem Domino. » Procopius in Isaiam : Δεκτὸς ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους εὐδοκίας, τὸν τῆς ἐνανθρωπήσεως καιρὸν οὕτως εἰπών, ἐν ᾧ διάγων ἐπὶ γῆς φῶς ἡμέρας τοῖς προσιοῦσι παρεῖχετο. At hanc Clementis de anno uno prædicationis Christi constat etiam fuisse Tertulliani *in Judæos* sen- C tentiam, J. Africani v *Annal.*, et Lactantii lib. IV, cap. 10, quin et S. Augustini XVIII *Civit.*, c. 54, nisi forte in nomine consulum deceptus est. Communis chronologorum sententia est, Christum mortuum esse non eo ipso anno, quo baptizatus est, hoc est 30, sed quarto mense anni sui 33. COLLECT. — Clemens infra, *Strom.* v, pag. 564 : Οἵ τε τριακόσιοι ἑξήκοντα κώδωνες οἱ ἀπηρτημένοι τοῦ ποδήρους, χρόνος ἐστὶν ἐνιαύσιος, ἐνιαυτὸς Κυρίου δεκτός, κηρύσσων καὶ κατηχῶν τὴν μεγίστην τοῦ Σωτῆρος ἐπιφάνειαν· « Trecenta autem sexaginta tintinnabula, quæ pendent a talari « pontificis » veste, est tempus annuum, « annus, » inquam, « Domini acceptabilis, » et resonans maximum Servatoris adventum. » Eamdem sententiam, licet minus veram, multi ex antiquis, hæretici pariter ac Catholici, secuti sunt. Origenes, Clementis nostri discipulus, *Philocaliæ* cap. 1 : Τεκμήριον γὰρ τῆς ἐγχυθείσης χάριτος ἐν χείλεσιν αὐτοῦ τὸ, ὀλίγου διαγεγενημένου χρόνου τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ (ἐνιαυτὸν γάρ που καὶ μῆνας ὀλίγους ἐδίδαξε), πεπληρῶσθαι τὴν οἰκουμένην τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. « Certissimum argumentum diffusæ gratiæ in labiis ipsius hoc est, quod cum pauco tempore docuisset (annum enim et menses aliquot docuit), universus orbis doctrina ejus impletus est. » Idem in Luc. IV : « Juxta simplicem intelligentiam, in Judæa uno anno prædicasse Evangelium aiunt. Et hoc esse, quod dicitur, annum acceptabilem prædicare. » Auctor *Clementinorum*, sub finem homil. 17 : Ὅλῳ ἐνιαυτῷ ἐγρηγορόσι παραμένων ὡμίλησεν ὁ Διδάσκαλος. « Per annum integrum cum vigilantibus permanens collocutus est Magister. » Valentiniani ἐνιαυτῷ ἑνὶ βούλονται αὐτὸν μετὰ τὸ βάπτισμα κεκηρυχέναι· « Uno anno volebant Christum post baptismum prædicasse ; » teste Irenæo lib. I, cap. 1, lib. II, cap. 36, 38, 39, ubi hunc errorem copiose refellit. Conf. Tertullianus *Adv. Judæos* cap. 8, *Adv. Marcionem* lib. I, cap. 15 ; Lactantius lib. IV, c. 10, Julius Africanus apud Hieronymum in Danielem, Paulus Orosius lib. VII, cap. 10, etc., qui Clementis errorem tuentur. Conf. etiam Montacutius *Originum eccles.* tom. I, pag. 331, et seq. ; Natalis Alexander *Historiæ eccles.* tom. I, disput. 2.

(51) Πεντεκαιδεκάτῳ Αὐγούστου. Πεντεκαιδέκατον ἔτος non ita accipiendum est, ac si Christus inciderit in Augusti annum 15, sed simpliciter pro spatio 15 annorum, quos Christus, Augusto regnante, implevit : proinde hoc spatio totidem annis, quibus Christus sub Tiberio vixit, addito, πληροῦνται τριάκοντα ἔτη, « complentur triginta anni, » ut ait auctor. Alioqui si Christus natus fuisset Augusti anno 15, et alios 15 annos sub Tiberio implesset, necesse est ut annos 43 attigisse dicatur, siquidem Augustus annos 43 regnavit, ut paulo superius retulit Clemens. Tertullianus *Adv. Judæos* cap. 8 : « Post enim Augustum, qui supervixit post nativitatem Christi, anni 15 efficiuntur : cui successit Tiberius Cæsar, et imperium habuit annis 22, mensibus septem, diebus viginti. Hujus quintodecimo anno imperii passus est Christus, annos habens quasi 30, cum pateretur. » Idem paulo ante : « Supervixit idem Augustus, ex quo nascitur Christus, annis 15. » Conf. Clemens infra, *Strom.* VII, p. 764.

(52) Ἔτη μϐ'. Origenes *Contra Celsum* lib. IV, p. 174 : Τεσσαράκοντα γὰρ ἔτη καὶ δύο, οἶμαι, ἀφ' οὗ ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν γεγονέναι ἐπὶ τὴν Ἱεροσολύμων καθαίρεσιν· « Nam quadraginta duo anni, non amplius, opinor, intercesserunt inter Jesu crucem et deleta Hierosolyma. » Idem tradit Eusebius in *Chronico* : Συνάγεται ὁ πᾶς χρόνος ἐπὶ τὸ δεύτερον ἔτος Οὐεσπεσιανοῦ, καὶ τὴν ὑστάτην ἅλωσιν Ἱεροσολύμων, ἀπὸ μὲν πεντεκαιδεκάτου ἔτους Τιβερίου, καὶ τοῦ σωτηρίου κηρύγματος, ἔτη τεσσαράκοντα δύο. D Ubi Scaliger adnotat : « Clemens non uni Eusebio, sed et Origeni imposuit. — Certe a 15 anno Tiberii ad excidium templi, sunt anni solidi 41, cum aliquot diebus, non 40, ut Phlegon apud Origenem tract. 22 in Matthæum ; neque 42, ut Clemens. »

(53) Εἰσὶ δέ. J. Pamelius in librum Tertulliani *Adversus Judæos* cap. 8, Clementem ait hoc loco afferre opinionem cum eorum qui 41, tum eorum qui 42 Augusti anno Christum volunt natum, quod antea ortum ejus retulerat in annum 28, post devictam Cleopatram, et nunc addat aliorum sententiam, qui « subtilius natali Domini non solum annum, sed et diem addunt, quem dicunt 28 anno Augusti » (sic enim legendum est, pro eo quod mendose iterum est 28), « in 25 mensis Pachon, » quem nos Decembrem dicimus, « natum. » Vide etiam G. Mercatoris *Chronolog.* COLLECT.

(54) Ἐν πέμπτῃ Πάχων. Pachonis 25. Kalendarium vetus manuscriptum, ut et Christmani Kalen-

eversionem Jerusalem, fiunt anni XLII, menses tres. Et ab eversione Jerusalem, usque ad mortem Commodi, anni CXXVIII, menses decem, dies très. Fiunt autem ex quo natus est Dominus usque ad mortem Commodi, anni omnes CXCIV, mensis unus, dies tredecim. Sunt autem qui curiosius natali Domini non solum annum, sed etiam diem addunt, quem dicunt XXVIII anni Augusti, in XXV Pachon. Basilidis autem sectatores, ✠ ejus quoque baptismi diem celebrant, totam præcedentem noctem in lectionibus transigentes. Dicunt autem eum esse quintumdecimum annum Tiberii, quintumdecimum mensis Tubi ; aliqui autem eum esse undecimum ejusdem mensis. Et de ejus passione subtilius disserentes, aliqui quidem sextodecimo anno Tiberii Cæsaris, XXV Phamenoth, alii vero XXV Pharmuthi, alii autem Pharmuthi XIX, dicunt passum esse Dominum. Quinetiam dicunt ex iis aliqui, eum natum esse XXIV vel XXV Pharmuthi. Præterea autem illa quoque sunt referenda ad chronographiam, dies inquam, quos significat Daniel a desolatione Jerusalem : Vespasiani anni VII, menses VII. Duo enim anni

χάδι. Οἱ δὲ ἀπὸ Βασιλείδου (55) καὶ τοῦ βαπτίσματος αὐτοῦ τὴν ἡμέραν ἑορτάζουσι, προδιανυκτερεύοντες ἀναγνώσεσι. Φασὶ δὲ εἶναι τὸ πεντεκαιδέκατον ἔτος Τιβερίου Καίσαρος, τὴν πεντεκαιδεκάτην τοῦ Τυβὶ μηνός (56)· τινὲς (57) δὲ αὐτὴν ἑνδεκάτην τοῦ αὐτοῦ μηνός. Τό τε πάθος αὐτοῦ ἀκριβολογούμενοι φέρουσιν οἱ μέν τινες τῷ ἑκκαιδεκάτῳ ἔτει Τιβερίου Καίσαρος, Φαμενὼθ (58) κε'· οἱ δὲ, Φαρμουθὶ κε'· ἄλλοι δὲ, Φαρμουθὶ ιθ', πεπονθέναι τὸν Σωτῆρα λέγουσι. Ναὶ μὴν τινες αὐτῶν φασι Φαρμουθὶ γεγεννῆσθαι κδ' ἢ κε'. Ἔτι δὲ κἀκεῖνα (59) τῇ χρονογραφίᾳ προσαποδοτέον· τὰς ἡμέρας λέγω, ἃς αἰνίττεται Δανιὴλ ἀπὸ τῆς ἐρημώσεως Ἱερουσαλὴμ· τὰ Οὐεσπεσιανοῦ ἔτη ζ', μῆνας ζ' (60). Τὰ γὰρ δύο ἔτη, προσλαμβάνεται ταῖς Ὄθωνος, καὶ Γάλβα, καὶ Οὐιτελλίου μησὶ ιζ', ἡμέραις η'· καὶ οὕτω γίνεται ἔτη τρία, καὶ μῆνες ς'· ὅ ἐστι « τὸ ἥμισυ τῆς ἑβδομάδος, » καθὼς εἴρηκε Δανιὴλ ὁ προφήτης. Εἴρηκε δὲ ‚βτ' ἡμέρας γενέσθαι, ἀφ' οὗ ἔστη τὸ βδέλυγμα ὑπὸ Νέρωνος εἰς τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν μέχρι τῆς καταστροφῆς αὐτῆς. Οὕτω γὰρ τὸ ῥητὸν τὸ ὑποτεταγμένον δείκνυσιν· « Ἕως πότε ἡ ὅρασις στήσεται,

✠ P. 408 ED. POTTER.

darium, facit Maii 20. Sylburg. — Conf. quæ adnotavit Cotelerius ad *Constitutionum apostolicarum* lib. v, principio cap. 13.

(55) *Βασιλείδου*. Seu potius Βασιλείδους, ut infra pag. 350, 363, 371, 409, 426.

(56) *Τοῦ Τυβὶ μηνός*. Beda lib. *De temporum ratione* c. XI : « Ægyptii, qui primi ad solis cursum, cujus motus tardior facilius poterat comprehendi, menses computare cœperunt, sumpto ab autumni tempore primordio, tricenis hos produntur includere diebus, quorum primus mensis Thoth IV Kal. Septembr., II Paophi IV Kal. Octob., III Athyr V Kal. Novemb., IV Chæac. V Kal. Decemb., V Tybi VI Kal. Januar., VI Mechir VII Kal. Februar., VII Phamenoth V Kal. Martiar., VIII Pharmuthi VI Kal. April., IX Pachon VI Kal. Maiar., X Payni VII Kal. Juniar., XI Epiphi VII Kal. Jul., XII Mesori VIII Kal. Aug. sumit exordium : quem X Kal. Septemb. die terminantes, residuos 5 dies ἐπαγομένας, vel intercalares, sive additos, vocant, quibus etiam quarto anno diem sextum, qui ex quadrantibus confici solet, adnectunt. » Hæc Bedæ enumeratio pertinet ad annos Ægyptiorum Actiacos : nam veterum Ægyptiorum ante victoriam Actiacam anni, cum bissextum omitterent ob quadrantem sex horarum addendum, anticipabant uno die quarto quoque anno, et, ut ait Jos. Scaliger *De emendat. temp.*, p. 135, eorum Thoth laxis habenis in anteriora fugiebat, eoque fiebat, ut cum Romanis mensibus non possent comparari. Verum anno Juliano recepto et Thoth fixo, diem sextum addiderunt, ut scribit Eusebius in *Chronicis* a J. Curterio editis, sic n. manuscript.: Συμπληροῦνται δὲ τῇ κγ' τοῦ αὐτοῦ κατ' ἔτος, καὶ ποιοῦσιν ἄλλον μῆνα πενθήμερον ἀπὸ τῶν λοιπῶν πέντε ἡμερῶν. Ἐὰν δὲ καταντήσῃ τετραετηρικὸς, τοῦτ' ἔστι βίσεκτος, ἓξ γίνεται τοιαῦται ἐπακταί. Hæc ideo addidi, quod et graves auctores Ægyptiorum veterum menses vagos a recentioribus fixis non distinguentes errarint, quod in Plutarcho notat Scaliger, p. 163, et quidam alios immerito reprehendant Ægyptios menses cum Latinis comparantes, ut J. Lalamantius Lactantium Firmianum quod lib. I, c. 6, *De falsa religione*, Thoth Septembri nostro respondere censuerit. Est in eodem Anastasii libro fragmentum quoddam *Constitutionum apostolicarum*, quod subjiciam ex manuscripto, tum quia in iis quæ a F. Turriano editæ sunt non reperitur, tum quia in interpretatione quædam restitui possunt e Græcis : Ἐτέχθη μὲν γὰρ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας ἐν Βηθλεὲμ κατὰ Αἰγυπτίους χοιὰκ κε' ὥρᾳ ἑβδόμῃ τῆς ἡμέρας (sic apud Hesychium paulo ante), ὅ ἐστιν πρὸ ὀκτὼ καλανδῶν Ἰανουαρίων· ἐβαπτίσθη δὲ ἐν τῷ τριακοστῷ αὐτοῦ ἔτει ὑπὸ Ἰωάννου, τοῦ Τυβὶ ια', ὥρᾳ ι' τῆς νυκτὸς, ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ. Ἔμεινε δὲ σὺν ἡμῖν ἐν τῷ κόσμῳ κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ, ἕως ἐγένετο ἐτῶν λβ' καὶ μηνῶν τριῶν. Ἐν δὲ τῷ τριακοστῷ τρίτῳ ἔτει αὐτοῦ ἐσταυρώθη φαμενὼθ κθ', ἡμέρᾳ ς', ὥρᾳ ς' τῆς ἡμέρας, καὶ τῆς σελήνης ιδ'. Ἀνέστη δὲ ἐν τριημέρῳ φαρμουθὶ ἡμέρᾳ α', ὥρᾳ ς' τῆς νυκτὸς, καὶ ὤφθη πᾶσιν ἡμῖν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ δι' ἡμερῶν μ', διδάσκων ἡμᾶς κηρύσσειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· ἀνελήφθη δὲ Παχὼμ γ', ὥρᾳ θ' τῆς ἡμέρας. Collect. — Conf. quæ adnotavit Cotelerius loco superius dicto.

(57) *Τινές*. Epiphanius, hæresi 51, refert natum esse Christum circa Januarium mensem, hoc est ante octavum Iduum Januarii, quæ est sexta (non quinta) ejusdem mensis secundum Romanos, secundum Ægyptios Tybi undecima, juxta Syros sive Græcos Audinæi sexta ; et ab eo die usque ad diem ante decimum tertium Kal. April. et secundum Ægyptios Phamenoth mensis 24 complevisse annos triginta duos ; et resurrexisse 26 Phamenoth, ante II Kal. Apriles. Collect.

(58) *Φαμενώθ*. Conf. quæ adnotavit Cotelerius ad *Constitutionum apost.* lib. v, cap. 14.

(59) *Κἀκεῖνα*. Forte rectius κἀκεῖνο, sing. numero. De anno autem nativitatis cum Clemente consentit etiam Eusebius, in hæc verba : Ἤδη οὖν τοῦτο δεύτερον καὶ τεσσαρακοστὸν ἔτος Αὐγούστου βασιλείας, Αἰγύπτου δ' ὑποταγῆς, καὶ τελευτῆς Ἀντωνίου καὶ Κλεοπάτρας (i. e. monarchiæ Augusti Cæsaris : quippe quæ post Actiacam de Antonio victoriam incœpit) ὄγδοον ἔτος καὶ εἰκοστὸν, ὁπηνίκα ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπὶ τῆς τότε πρώτης ἀπογραφῆς, ἡγεμονεύοντος Κυρηνίου τῆς Συρίας, ἀκολούθως ταῖς περὶ αὐτοῦ προφητείαις, ἐν Βηθλεὲμ γεννᾶται τῆς Ἰουδαίας. Sylburg.

(60) *Ἔτη ζ', μῆνας ζ'*. Legendum puto ἔτη ζ', μῆνας ια', deductis siquidem duobus imperii annis,

ἡ θυσία ἡ ἀρθεῖσα, ἡ ἁμαρτία ἐρημωθήσεται (61), ἡ δοθεῖσα, καὶ ἡ δύναμις καὶ τὸ ἅγιον συμπατηθήσεται; Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἕως ἑσπέρας καὶ πρωῒ ἡμέραι ͵βτʹ (62)· καὶ ἀρθήσεται τὸ ἅγιον.» Αὗται οὖν αἱ ͵βτʹ ἡμέραι, γίνονται ἔτη ςʹ, μῆνες δʹ (63)· ὧν τὸ ἥμισυ κατέσχε Νέρων βασιλεύων, καὶ ἐγένετο ἥμισυ ἑβδομάδος· τὸ δὲ ἥμισυ Οὐεσπεσιανὸς σὺν Ὄθωνι, καὶ Γάλβᾳ, καὶ Οὐϊτελλίῳ. Καὶ διὰ τοῦτο λέγει Δανιήλ· «Μακάριος ὁ φθάσας εἰς ἡμέρας ͵ατλεʹ.» Μέχρι γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ὁ πόλεμος ἦν, μετὰ δὲ ταῦτα ἐπαύσατο. Δείκνυται δὲ καὶ οὗτος ὁ ἀριθμὸς ἐκ τοῦ ὑποτεταγμένου κεφαλαίου, ἔχοντος ὧδε· «Καὶ ἀπὸ καιροῦ παραλλάξεως τοῦ ἐνδελεχισμοῦ, καὶ δοθῆναι βδέλυγμα (64) ἐρημώσεως, ἡμέρας χιλίους διακοσίους (65) ἐννενήκοντα. Μακάριος ὁ ὑπομένων, καὶ φθάσας εἰς ἡμέρας ͵ατλεʹ.» Φλαύϊος δὲ Ἰώσηπος, ὁ Ἰουδαῖος, B ὁ τὰς Ἰουδαϊκὰς συντάξας ἱστορίας, καταγαγὼν τοὺς χρόνους, φησὶν ἀπὸ Μωϋσέως ἕως Δαβὶδ ἔτη γίγνεσθαι φπεʹ· ἀπὸ δὲ Δαβὶδ ἕως Οὐεσπεσιανοῦ δευτέρου ἔτους ͵αροθʹ· εἶτα ἀπὸ τούτου μέχρι Ἀντωνίνου (66) δεκάτου ἔτους ἔτη οζʹ· ὡς εἶναι ἀπὸ Μωϋσέως ἐπὶ τὸ δέκατον ἔτος Ἀντωνίνου πάντα ἔτη ͵αϡλγʹ. Ἄλλοι δὲ μέχρι τῆς Κομόδου τελευτῆς ἀριθμήσαντες ἀπὸ Ἰνάχου καὶ Μωϋσέως, ἔτη ἔφησαν γίνεσθαι ͵βϡμϐʹ· οἱ δὲ, ͵βωκαʹ. Ἐν δὲ τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ ἡ ἀπὸ Ἀβραὰμ γενεαλογία μέχρι Μαρίας τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου περαιοῦται· «Γίνονται γὰρ (67),» φησὶν, «ἀπὸ Ἀβραὰμ ἕως Δαβὶδ γενεαὶ ιδʹ, καὶ ἀπὸ Δαβὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος γενεαὶ ιδʹ· καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος ἕως τοῦ Χριστοῦ ὁμοίως ἄλλαι (68) γενεαὶ ιδʹ· τρία διαστήματα μυστικὰ, ἓξ C ἑβδομάσι τελειούμενα.

A adjunguntur Othonis et Galbæ et Vitellii XVII mensibus, VIII diebus: et sic fiunt anni tres, et menses VI, quod est «dimidium hebdomadis [a],» quemadmodum dixit Daniel propheta. Dixit enim bis mille trecentos dies fuisse, ex quo stetit abominatio a Nerone in civitatem sanctam usque ad ejus eversionem. Sic enim ostendit dictum, quod subjicitur: «Quousque stabit visio, sacrificium sublatum, peccatum desolationis, quod datum est: et potestas et Sanctum conculcabitur? Et dixit ei: Usque ad vesperam, dies bis mille trecenti, et tolletur Sanctum [b].» Hi ergo bis mille trecenti dies fiunt anni sex, menses quatuor: quorum dimidium tenuit Nero imperium obtinens, et fuit dimidium hebdomadis: ✠ dimidium autem Vespasianus cum Othone, B Galba et Vitellio. Et ideo dicit Daniel: «Beatus qui pervenerit ad dies mille trecentos triginta quinque [c].» Ad eos enim usque dies fuit bellum, post hæc autem cessavit. Ostenditur autem hic quoque numerus ex subjecto capite, quod sic habet: «Et a tempore immutationis perennitatis, et quo data fuerit abominatio desolationis, dies mille ducenti nonaginta. Beatus qui sustinuerit, et pervenerit ad dies mille trecentos triginta quinque.» Flavius autem Josephus Judæus, qui Judaicas composuit historias, colligens tempora, ait a Moyse usque ad David esse annos DLXXXV; a David usque ad secundum annum Vespasiani, MCLXXIX; deinde ab eo usque ad decimum annum Antonini, annos LXXVII; ita ut a Moyse usque ad decimum annum Antonini C sint omnes anni MCMXXXIII. Alii autem numerantes ab Inacho et Moyse usque ad mortem Commodi, dixerunt esse annos MMCMXLII. Alii vero, MMDCCCXXI. In Evangelio autem secundum Matthæum, quæ ab Abraham deducitur genealogia, usque ad Mariam matrem Domini terminatur: «Sunt enim,» inquit, «ab Abraham usque ad David XIV generationes, et a David usque ad transmigrationem Babylonis generationes XIV, et a transmigratione Babylonis usque ad Christum similiter aliæ generationes XIV [d],» tria mystica intervalla, quæ sex complentur hebdomadibus.

CAPUT XXII.

De Græca Veteris Testamenti interpretatione.

Καὶ τὰ μὲν περὶ τῶν χρόνων διαφόρως πολλοῖς ἱστορηθέντα καὶ πρὸς ἡμῶν ἐκτεθέντα, ὧδε ἐχέτω· ἑρμηνευθῆναι (69) δὲ τὰς Γραφὰς, τάς τε τοῦ Νόμου,

Et quæ de temporibus quidem varie a multis scripta, et a nobis exposita fuerunt, sic habeant. Versas autem fuisse Scripturas et legis et prophe-

✠ P. 409 ED. POTTER, 341 ED. PARIS. [a] Dan. IX, 27. [b] Dan. VIII, 13, 14. [c] Dan. XII, 12. [d] Matth. I, 17.

juxta verba sequentia reliqui erunt septem anni, menses undecim, diebus excurrentibus minime computatis. LOWTH.

(61) Ἐρημωθήσεται. Legendum ἐρημώσεως e Dan. VIII, 13. ID.

(62) Ἡμέραι ͵βτʹ. Hinc constat mendosam esse lectionem τετρακόσιαι, Dan. VIII, 14, quæ in Romana edit. occurrit. ID.

(63) Αἱ ͵βτʹ ἡμέραι γίνονται ἔτη ςʹ, μῆνες δʹ. Scilicet non computatis diebus 20, qui excurrunt. ID.

(64) Δοθῆναι βδ. Δοθήσεται τὸ βδέλυγμα ἐρημώσεως, ἡμέραι χίλιαι διακόσιαι ἐννενήκοντα, Dan. XII, 12.

(65) Ἡμέρας χιλίους διακοσίους. Usitatius ἡμέρας χιλίας διακοσίας, feminino fine. SYLBURG.—Cui emendationi favent Danielis verba jam allata.

(66) Ἀντωνίνου. Antoninus hic intelligendus D cognomento Pius; ad ejus enim annum decimum a secundo Vespasiani, 77 intersunt anni etiam in Fastis. SYLBURG.

(67) Γίνονται γάρ. Hæc a Clemente addita, non agnoscit Matthæus.

(68) Ὁμοίως ἄλλαι. Hæc etiam a Clemente addita sunt.

(69) Ἑρμηνευθῆναι. Historiam de Bibliorum interpretatione refert etiam Philo lib. III *De vita Moysis*; Josephus *Antiquit. Jud.* lib. XII, c. 2; Justinus martyr, p. 16; Eusebius *Præpar. evang.*, p. 206; Epiphanius, p. 535, et Aristeas libro singulari; item Augustinus *De civitate Dei*, lib. VIII, cap. 11; lib. XV, c. 11 et 13; lib. XVIII, c. 42 et seq., ut H. et R. adnot. SYLBURG. — Quibus addi possunt Tertullianus *Apol.*, c. 18; Irenæus lib. III, c. 25, a quo Clemens quæ hac de re narrat, sumpsisse videtur; alios ut taceam fere innumeros.

A tarum ex Hebræo sermone in linguam Græcam aiunt tempore Ptolemæi, Lagi filii : ✠ aut, ut dicunt nonnulli, tempore ejus, qui fuit cognominatus Philadelphus, cum maximam ad eam rem contulisset diligentiam Demetrius Phalereus, et quæ ad interpretationem necessaria erant, summo studio procurasset. Nam cum adhuc Asiam obtinerent Macedones, rex magno studio contendens **148** eam, quæ Alexandriæ in ejus postestate erat, bibliothecam omnibus scripturis exornare, voluit ut Hierosolymitani quoque eas, quæ apud se erant, prophetias in sermonem Græcum interpretarentur. Illi autem, ut qui adhuc obedirent Macedonibus, ex iis, qui apud se erant probatissimi, et maximæ existimationis, Scripturarum peritos, et Græcæ linguæ scientes, septuaginta seniores delectos ad eum B miserunt cum libris divinis. Cum autem unusquis-

A καὶ τὰς προφητικὰς, ἐκ τῆς τῶν Ἑβραίων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν φασὶν ἐπὶ βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ Λάγου (70)· ἢ, ὥς τινες, ἐπὶ τοῦ Φιλαδέλφου ἐπικληθέντος, τὴν μεγίστην φιλοτιμίαν εἰς τοῦτο προσενεγκαμένου Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, καὶ τὰ περὶ τὴν ἑρμηνείαν ἀκριβῶς πραγματευσαμένου (71). Ἔτι γὰρ (72) Μακεδόνων τὴν Ἀσίαν κατεχόντων, φιλοτιμούμενος ὁ βασιλεὺς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πρὸς αὐτὸν (73) γενομένην βιβλιοθήκην πάσαις κατακοσμῆσαι γραφαῖς, ἠξίωσε καὶ τοὺς Ἱεροσολυμίτας τὰς παρ' αὐτοῖς προφητείας εἰς τὴν Ἑλλάδα διάλεκτον ἑρμηνεῦσαι. Οἱ δὲ (74) ἅτε ἔτι ὑπακούοντες Μακεδόσι, τῶν παρὰ σφίσιν εὐδοκιμωτάτων, περὶ τὰς Γραφὰς ἐμπείρους καὶ τῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου εἰδήμονας, ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρους ἐκλεξάμενοι, B ἀπέστειλαν αὐτῷ μετὰ καὶ τῶν θείων βίβλων. Ἑκάστου δὲ ἐν μέρει κατ' ἰδίαν ἑκάστην ἑρμηνεύσαντος

✠ P. 410 ED. POTTER, 342 ED. PARIS.

(70) *Τοῦ Λάγου*. Sic Irenæus, quem sequitur Clemens. Reliqui fere omnes sub Philadelpho institutam perfectamque Bibliorum interpretationem fuisse referunt. Qua de re hæc dicit Vossius *De Hist. Græc.*, lib. I, c. 12: « Demetrius Phalereus auctor fuit Ptolemæo Lagidæ cognomento Σωτῆρι, ut liberos, quos ex Eurydice haberet, regni successores designaret, non filium Beronices, qui postea dictus Philadelphus. Sed Σωτὴρ etiam superstes Philadelphum regni consortem fecit. Exinde Demetrius Philadelpho semper fuit exosus : qui et eum mox post obitum patris honore omni privavit, inque carcerem conjecit, ubi aspidis morsu periit. Hæc ætatem Demetrii liquido ostendunt : sed non satis convenire videntur iis qui illum sub Phila- C delpho præfuisse bibliothecæ Alexandrinæ, eoque procurante Biblia ex Hebræo fonte in Græcum sermonem translata esse, tradiderunt. Et tamen ea res magnos etiam viros ex antiquis auctores habet. Equidem, quomodo hæc concilientur haud facile dictu puto. Sed in medium afferam, quod maxime sit verisimile. Censeo, translationem eam fuisse institutam, quo tempore cum parente suo regnabat Philadelphus. Sane si hoc dicamus, etiam Irenæus et Clemens Alexandrinus conciliari poterunt cum aliis veterum. Nam duo isti tradunt, sacrum codicem Græce versum esse tempore Ptolemæi Lagi. At referunt hoc ad Philadelphi tempus Aristæus, Aristobulus Judæus, Philo, Josephus, Tertullianus, Eusebius, Epiphanius, et alii multi adeo, ut referre eos longum sit. Nec causa obscura est, cur plerique omnes id Philadelphi potius temporibus factum dicant. Nam humanissimus semper hic erga Judæos fuit : ut unum consilii istius de Bibliis transferen- D dis et proram et puppim fuisse, per sit verisimile. Et fortasse parente vivo, labor ille duntaxat cœptus : at, cum solus regnaret Philadelphus, absolutus demum fuit. Equidem tale aliquid dicere malim, quam cum Scaligero, in *Animadversionibus* Eusebianis, propter unum Hermippum (sive is Smyrnæus, qui sub Ptolemæo Evergete fuisse videtur ; sive Berytius, qui demum Adriani Cæsaris tempore vixit) omnibus illis, et Judæis, et Christianis, antiquis derogare fidem, qui Demetrium Phalereum bibliothecæ Philadelphi præfuisse, summo consensu tradiderunt. Atque hæc cum scripsissem, visum accuratius perpendere, quæ apud Eusebium memineram legere lib. VII *Hist. ecclesiast.*, cap. 26, sive Græce κεφ. λϛ', ubi habemus Anatolii ista de Aristobulo : Ὅς ἐν τοῖς ἑβδομήκοντα κατειλεγμένος, τοῖς τὰς ἱερὰς καὶ θείας Ἑβραίων ἑρμηνεύσασι Γραφὰς Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ καὶ τῷ τούτου πατρὶ, καὶ βίβλους ἐξηγητικὰς τοῦ Μωϋσέως νόμου τοῖς αὐτοῖς προσεφώνησε βασιλεῦσι. « Qui unus ex septuaginta interpretibus, qui sacras divinasque Hebræorum Scripturas interpretati sunt Ptolemæo Philadelpho et patri ejus, quique commentarium in legem Mosaicam iisdem regibus dedicavit. » Ubi clare videmus, utrumque regem jungi, patrem et filium. Hæc sane omnem scrupulum eximunt, conjecturamque nostram penitus confirmant. »

(71) *Ἢ, ὥς τινες, ἐπὶ τοῦ Φιλ.... ἀκριβῶς πραγματευσαμένου*. Hanc periochen Clemens ex libro Aristobuli, Ptolemæo Philometori dicato, paucis pro more suo mutatis, inseruisse videtur. Aristobuli verba sic se habent apud Eusebium, *Præparationis evang.* lib. XIII, cap. 12: Ἡ δ' ὅλη ἑρμηνεία τῶν C διὰ τοῦ Νόμου πάντων ἐπὶ τοῦ προσαγορευθέντος Φιλαδέλφου βασιλέως, τοῦ δὲ προγόνου, προσενεγκάμενον μείζονα φιλοτιμίαν, Δημητρίου Φαληρέως πραγματευσαμένου τὰ περὶ τούτων. Ubi pro προσενεγκάμενον ex Clemente scribi poterit προσενεγκαμένου.

(72) *Ἔτι γάρ*. Hæc ex Irenæo petita sunt, loco superius dicto : Πρὸ γὰρ τοὺς Ῥωμαίους κρατῆσαι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἔτι τῶν Μακεδόνων τὴν Ἀσίαν κατεχόντων, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, φιλοτιμούμενος τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατεσκευασμένην βιβλιοθήκην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κοσμῆσαι τοῖς πάντων ἀνθρώπων συγγράμμασιν, ὅσα γε σπουδαῖα ὑπῆρχεν, ᾐτήσατο παρὰ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν διάλεκτον σχεῖν αὐτῶν μεταβεβλημένας τὰς Γραφάς· « Prius enim quam Romani possiderent regnum suum, adhuc Macedonibus Asiam possidentibus, Ptolemæus, Lagi filius, cupiens eam bibliothecam, quæ a se fabricata esset in Alexandria, omnium hominum dignis conscriptio- D nibus ornare, petiit ab Hierosolymitis in Græcum sermonem interpretatas habere Scripturas eorum. »

(73) *Πρὸς αὐτόν*. Etiam genitivo casu legi potest πρὸς αὐτοῦ, « ab ipso. » SYLBURG.

(74) *Οἱ δέ*. Pergit Irenæus : Οἱ δὲ, ὑπήκουον γὰρ ἔτι τοῖς Μακεδόσι τότε, τοὺς παρ' αὐτοῖς ἐμπειροτάτους τῶν Γραφῶν καὶ ἀμφοτέρων τῶν διαλέκτων, ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρους ἔπεμψαν Πτολεμαίῳ, ποιήσαντος τοῦ Θεοῦ ὅπερ ἐβούλετο. Ὁ δὲ, ἰδίᾳ πεῖραν αὐτῶν λαβεῖν θελήσας, εὐλαβηθείς τε μήτι ἄρα συνθέμενοι, ἀποκρύψωσι τὴν ἐν ταῖς Γραφαῖς διὰ τῆς ἑρμηνείας ἀλήθειαν, χωρίσας αὐτοὺς ἀπὸ ἀλλήλων, ἐκέλευσε τοὺς πάντας τὴν αὐτὴν ἑρμηνείαν γράφειν· καὶ τοῦτ' ἐπὶ πάντων τῶν βιβλίων ἐποίησε. Συνελθόντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ, καὶ συναντιβαλόντων ἑκάστου τὴν ἑαυτοῦ ἑρμηνείαν, ὁ μὲν Θεὸς ἐδοξάσθη, αἱ δὲ Γραφαὶ ὄντως θεῖαι ἐγνώσθησαν, τῶν πάντων τὰ αὐτὰ ταῖς αὐταῖς λέξεσι καὶ τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν ἀναγορευσάντων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους· ὥστε καὶ τὰ παρόντα ἔθνη γνῶναι, ὅτι

A προφητείαν (75), συνέπνευσαν αἱ πᾶσαι ἑρμηνεῖαι συναντιβληθεῖσαι καὶ τὰς διανοίας καὶ τὰς λέξεις· Θεοῦ γὰρ ἦν βούλημα μεμελετημένον εἰς Ἑλληνικὰς ἀκοάς. Οὐ δὴ ξένον (76) ἐπιπνοίᾳ Θεοῦ, τοῦ τὴν προφητείαν δεδωκότος, καὶ τὴν ἑρμηνείαν, οἱονεὶ Ἑλληνικὴν προφητείαν, ἐνεργεῖσθαι· ἐπεὶ κἀν τῇ Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλωσίᾳ (77) διαφθαρεισῶν τῶν Γραφῶν, κατὰ τοὺς Ἀρταξέρξου, τοῦ Περσῶν βασιλέως, χρόνους, ἐπίπνους Ἔσδρας ὁ Λευΐτης, ὁ ἱερεὺς, γενόμενος, πάσας τὰς παλαιὰς αὖθις ἀνανεούμενος προεφήτευσε Γραφάς. Ἀριστόβουλος (78) δὲ ἐν τῷ πρώτῳ τῷ πρὸς (79) τὸν Φιλομήτορα κατὰ λέξιν γράφει· « Κατηκολούθηκε δὲ καὶ ὁ Πλάτων (80) τῇ καθ' ἡμᾶς (81) νομοθεσίᾳ· καὶ φανερός ἐστι περιεργασάμενος (82) ἕκαστα τῶν ἐν αὐτῇ λεγομένων (83). B Διερμήνευται δὲ πρὸ Δημητρίου (84), ὑφ' ἑτέρου (85), πρὸ τῆς Ἀλεξάνδρου καὶ Περσῶν ἐπικρατήσεως, τά τε κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου (86) ἐξαγωγὴν τῶν Ἑβραίων τῶν ἡμετέρων πολιτῶν, καὶ ἡ τῶν γεγονότων ἁπάντων αὐτοῖς ἐπιφάνεια, καὶ κράτησις τῆς χώρας, καὶ τῆς ὅλης νομοθεσίας ἐπεξήγησις· ὥστε (87) εὔδηλον εἶναι, τὸν προειρημένον φιλόσοφον εἰληφέναι πολλά· γέγονε γὰρ πολυμαθής· καθὼς καὶ Πυθαγόρας (88) πολλὰ τῶν παρ' ἡμῖν μετενέγκας (89) εἰς τὴν ἑαυτοῦ δογματοποιίαν. » Νουμήνιος δὲ, ὁ Πυθαγόρειος (90) φιλόσοφος, ἄντικρυς γράφει· « Τί γάρ ἐστι Πλάτων, ἢ

quæ sigillatim ex suo singulas interpretatus esset prophetias, conspirarunt omnes simul collatæ interpretationes et sensibus, et dictionibus. Dei enim erat voluntas, quæ id ad Græcorum aures consulto comparaverat. Neque vero ab inspiratione Dei erat alienum, qui prophetiam dederat, ut interpretationem quoque tanquam Græcam efficeret prophetiam. Nam etiam in captivitate regis Nabuchodonosor, cum interiissent Scripturæ, tempore Artaxerxis, Persarum regis, inspiratus Esdras Levites sacerdos, prophetavit, omnes veteres rursus Scripturas renovans. Aristobulus autem in primo libro ad Philometorem scribit his verbis : « Secutus est autem nostras quoque leges ✠ Plato, et satis aperte ostendit se eorum, quæ in eis dicuntur, fuisse admodum studiosum. Ante Demetrium autem, priusquam rerum potirentur Alexander et Persæ, ab alio versa fuerant, quæ ab Hebræis nostris gesta fuerant in exitu ex Ægypto, et quæcunque eis insignia et facta erant et apparuerant, et regionis per vim quæsita possessio, et omnium, quæ latæ sunt, legum descriptio, adeo ut clarum sit antedictum philosophum multa ex eis sumpsisse : fuit enim multa doctrina præditus ; sicut etiam Pythagoras multa ex nostris transtulit in suorum dogmatum traditionem. » Numenius autem philosophus

✠ P. 411 ED. POTTER.

κατ' ἐπίπνοιαν τοῦ Θεοῦ εἰσιν ἡρμηνευμέναι αἱ Γραφαί. « Illi vero, obediebant enim tunc adhuc Macedonibus, eos, quos habebant perfectiores Scripturarum intellectores, et utriusque loquelæ, septuaginta seniores miserunt Ptolemæo, facturos hoc, quod ipse voluisset. Ille autem experimentum eorum sumere volens, et metuens ne forte consentientes, eam veritatem, quæ esset in Scripturis, absconderent per interpretationem, separans eos ab invicem, jussit omnes eamdem interpretari Scripturam ; et hoc in omnibus libris fecit. Convenientibus autem ipsis in unum apud Ptolemæum, et comparantibus suas interpretationes, Deus glorificatus est, et Scripturæ vere divinæ creditæ sunt, omnibus eadem, et eisdem verbis, et eisdem nominibus, recitantibus ab initio usque ad finem : uti et præsentes gentes cognoscerent quoniam per aspirationem Dei interpretatæ sunt Scripturæ. »

(75) *Προφητείαν*. Pro libris sacris sumitur hæc vox, ut paulo superius. LOWTH.

(76) *Οὐ δὴ ξένον*. Hæc etiam Clemens Irenæo debet, qui hoc modo pergit : Καὶ οὐδέν γε θαυμαστὸν, τὸν Θεὸν τοῦτο ἐνηργηκέναι, ὅς γε καὶ ἐν τῇ ἐπὶ Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλωσίᾳ τοῦ λαοῦ, διαφθαρεισῶν τῶν Γραφῶν, καὶ μετὰ ἑβδομήκοντα ἔτη τῶν Ἰουδαίων ἀνελθόντων εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἔπειτα ἐν τοῖς χρόνοις Ἀρταξέρξου, τοῦ Περσῶν βασιλέως, ἐνέπνευσεν Ἔσδρᾳ τῷ ἱερεῖ ἐκ τῆς φυλῆς Λευὶ, τοὺς τῶν προγεγονότων προφητῶν πάντας ἀνατάξασθαι λόγους, καὶ ἀποκαταστῆσαι τῷ λαῷ τὴν διὰ Μωϋσέως νομοθεσίαν· « Et non est mirabile, Deum hoc in eis operatum, quando in ea captivitate populi, quæ facta est a Nabuchodonosor, corruptis Scripturis, et post septuaginta annos Judæis descendentibus in regionem suam, post deinde, temporibus Artaxerxis, Persarum regis, inspiravit Esdræ sacerdoti tribus Levi, præteritorum prophetarum omnes rememorare sermones, et restituere populo eam legem quæ data est per Moysem. »

(77) *Τῇ Ναβουχοδ. αἰχ.* Malim cum Irenæo τῇ ἐπὶ Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλωσίᾳ.

(78) *Ἀριστόβουλος*. Hunc Clementis locum usque ad.... ἢ Μωϋσῆς ἀττικίζων recitavit Eusebius *Præp.* C *evang.*, lib. VIII, c. 6. Idem hæc Aristobuli verba, una cum aliis ejusdem auctoris, recitavit etiam *Præp. evang.*, lib. XIII, c. 12.

(79) *Πρώτῳ τῷ πρός*. Malim cum Eusebio, πρώτῳ τῶν πρὸς τὸν Φ.

(80) *Κατηκολούθηκε δὲ καὶ ὁ Πλ.* Φανερὸν, ὅτι κἀτηκολούθησεν ὁ Πλ. Euseb., lib. XIII.

(81) *Καθ' ἡμᾶς*. Καθ' ἡμῶν Eusebii codex ms. in bibliotheca collegii D. Joannis Baptistæ asservatus.

(82) *Περιεργασάμενος*. Περιειργασμένος Euseb. utroque loco.

(83) *Λεγομένων*. Abest ab Euseb. lib. XIII.

(84) *Διηρμήνευται δὲ πρὸ Δημητρίου*. Διηρμήνευται γὰρ πρὸ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, Euseb. lib. XIII.

(85) *Ὑφ' ἑτέρου*. Ὑφ' ἑτέρων, Euseb. lib. VIII, δι' ἑτέρων lib. XIII. Mox, πρὸ τοῦ Ἀλεξ. codex Joan.

(86) *Τά τε κατὰ τὴν ἐξ Αἰγ.* Τά τε κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν τὴν ἐξ Αἰγύπτου τῶν Ἑβραίων, ἡμετέρων D δὲ πολιτῶν, Euseb., lib. XIII.

(87) *Ὥστε*. Ὡς Euseb., lib. XIII.

(88) *Καθὼς καὶ Πυθαγόρας*. Hac in re Lactantius a plerisque veterum Patrum abit, lib. IV, c. 2 : « Unde equidem soleo mirari, quod cum Pythagoras, et postea Plato, amore indagandæ veritatis accensi, ad Ægyptios, et magos, et Persas penetrassent, ut earum gentium ritus et sacra cognoscerent (suspicabantur enim sapientiam in religione versari), ad Judæos tamen non accesserint, penes quos tunc solos erat, et quo facilius ire potuissent. Sed aversos esse arbitror divina providentia, ne scire possent veritatem ; quia nondum fas erat alienigenis hominibus religionem Dei veri justitiamque cognoscere. » Conf. quæ dicenda sunt ad principium *Strom.* II.

(89) *Μετενέγκας*. Μετενεγκών, Euseb., lib. VIII.

(90) *Πυθαγόρειος*. Πυθαγορικός cod. Joan.

Pythagoreus aperte scribit : « Quid enim est Plato, nisi Moyses Attice loquens ? » Hic Moyses erat theologus et propheta, ut autem nonnulli, sacrarum legum interpres. Genus ejus et res gestas, et vitam, ipsæ Scripturæ, quæ sunt fide dignæ, prædicant : et tamen a nobis quoque dicendum est.

A Μωῦσῆς ἀττικίζων (91); » Οὗτος ὁ Μωϋσῆς (92) θεολόγος καὶ προφήτης (93), ὡς δέ τινες (94), νόμων ἱερῶν ἑρμηνεὺς ἦν. Τὸ γένος αὐτοῦ καὶ τὰς πράξεις, καὶ τὸν βίον, ἀξιόπιστοι κηρύσσουσαι αὗται αἱ Γραφαί (95)· λεκτέον δὲ ὅμως καὶ ἡμῖν, ὡς ὅτι μάλιστα.

CAPUT XXIII.

De Moysis ætate, ortu et vita.

Moyses, cum prima origine genere esset Chaldæus, natus est in Ægypto, cum majores ejus propter diuturnam famem ex Babylone migrassent in Ægyptum. Septima generatione genitus, et regaliter educatus, tali fortunæ casu usus est. Cum Hebræi in Ægypto crevissent in magnam multitudinem, veritus rex regionis ne multitudo ei pararet insidias, eorum, qui ex Hebræis nascebantur, jubet ipsos alere quidem feminas (est enim res ad bellum imbecilla mulier), masculos autem interimere, suspectam habens validam juventutem. Cum autem ingenuus esset puer, tribus deinceps ✠ mensibus celantes eum parentes alebant, naturali amore vincente tyrannicam crudelitatem. Postea

Μωϋσῆς, ἄνωθεν (96) τὸ γένος Χαλδαῖος ὤν, ἐν Αἰγύπτῳ γεννᾶται, τῶν προγόνων αὐτοῦ διὰ πολυχρόνιον λιμὸν ἐκ Βαβυλῶνος εἰς Αἴγυπτον μεταναστάντων. Ἑβδόμῃ (97) γενεᾷ γεννηθεὶς, καὶ τραφεὶς βασιλικῶς, περιστάσει κέχρηται τοιαύτῃ. Εἰς πολυ- B ανθρωπίαν ἐπιδεδωκότων ἐν Αἰγύπτῳ τῶν Ἑβραίων, δείσας ὁ βασιλεὺς τῆς χώρας τὴν ἐκ τοῦ πλήθους ἐπιβουλὴν, τῶν γεννωμένων ἐκ τῶν Ἑβραίων κελεύει τὰ μὲν θήλεα τρέφειν αὐτοὺς (ἀσθενὲς γὰρ εἰς πόλεμον γυνή·), διαφθείρειν δὲ τὰ ἄῤῥενα, εὐαλκῆ νεότητα ὑφορώμενος. Εὐπατρίδην (98) δὲ τὸν παῖδα ὄντα τρεῖς ἐφεξῆς κρύπτοντες ἔτρεφον μῆνας οἱ γονεῖς, νικώσης τῆς φυσικῆς εὐνοίας τὴν τυραννικὴν ὠμότητα. Δείσαντες (99) δὲ ὕστερον μὴ συναπόλωνται

✠ P. 412 ED. POTTER, 343 ED. PARIS.

(91) *Τί γάρ*. De hoc celeberrimo effato passim ab auctoribus mentio facta est. Suidæ verba apposuisse, haud abs re fuerit : Νουμήνιος, Ἀπαμεὺς, ἀπὸ Συρίας, φιλόσοφος Πυθαγόρειος. Οὗτός ἐστιν ὁ τὴν τοῦ Πλάτωνος ἐξελέγξας διάνοιαν, ὡς ἐκ τῶν Μωσαϊκῶν τὰ περὶ Θεοῦ καὶ κόσμου γενέσεως ἀποσυλήσασαν· καὶ διὰ τοῦτό φησι· Τί γάρ ἐστι Πλάτων, ἢ Μωϋσῆς Ἀττικίζων; « Numenius, Apamensis, Syrus, philosophus Pythagoreus : qui Platonem coarguit, quod sententiam suam de Deo et creatione mundi ex Mosaicis scriptis suffuratus esset. Hinc dicit : Quid est Plato, nisi Moyses Atticissans? »

C (92) *Οὗτος ὁ Μωϋσῆς*. Quæ jam sequuntur epitome sunt prioris partis primi libri Philonis *De vita Moysis*. Quinetiam Justinus M. in sua *ad Græcos Parænesi*, p. 67, edit. Oxon. brevem Mosaicæ vitæ historiam ex eodem Philone contexuit.

(93) *Θεολόγος καὶ προφήτης*. Hæc verba e Philonis titulo sumpta sunt, qui sic se habet : Περὶ βίου Μωϋσέως, ὅπερ ἐστὶ περὶ θεολογίας καὶ προφητείας· « De vita Moysis, seu de theologia et prophetia. »

(94) *Ὡς δέ τ*. Philonis liber jam dictus hoc modo incipit : Μωϋσέως, τοῦ κατά τινας νομοθέτου τῶν Ἰουδαίων, κατὰ δέ τινας ἑρμηνέως νόμων ἱερῶν, τὸν βίον ἀναγράψαι διενοήθην· « Moysis, qui secundum D quosdam Judæorum legislator, secundum alios vero sacrarum legum interpres fuit, vitam perscribere in animum induxi. »

(95) *Αὗται αἱ Γρ*. Αὐταὶ αἱ Γραφαί, « ipsæ Scripturæ. » SYLBURG.

(96) *Μωϋσῆς, ἄν*. Philonis verba, e quibus sua transtulit Clemens, cum ei lucis nonnihil allatura videantur, deinceps apposuisse haud pigebit. Is itaque hæc dicit, loco jam notato : Μωϋσῆς γένος μέν ἐστιν Ἑβραῖος, ἐγεννήθη δὲ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐτράφη, τῶν προγόνων αὐτοῦ διὰ πολυχρόνιον λιμὸν, ὃς Βαβυλῶνα καὶ τοὺς πλησιοχώρους ἐπίεζε, κατὰ ζήτησιν τροφῆς εἰς Αἴγυπτον πανοικὶ μεταστάντων· « Moyses genere fuit Hebræus, in Ægypto vero natus educatusque, eo quod majores ipsius ob diuturnam famem, quæ Babylonem ac propinquas regiones tum premebat, alimenta quærentes in Ægyptum cum universa familia migraverant. »

(97) *Ἑβδόμῃ*. Philo hæc paulo post adjicit : Ἑβδόμη γενεὰ οὗτός ἐστιν ἀπὸ τοῦ πρώτου, ὃς, ἐπηλύτης ὤν, τοῦ σύμπαντος Ἰουδαίων ἔθνους ἀρχηγέτης ἐγένετο. Τροφῆς δ' ἠξιώθη βασιλικῆς ἀπ' αἰτίας τοιᾶσδε· Τῆς χώρας ὁ βασιλεὺς, εἰς πολυανθρωπίαν ἐπιδιδόντος ἀεὶ τοῦ ἔθνους, δείσας μὴ οἱ ἔποικοι, πλείους γενόμενοι, δυνατωτέρᾳ χειρὶ τοῖς αὐτόχθοσι περὶ κράτους ἀρχῆς ἁμιλλῶνται, τὴν ἰσχὺν αὐτῶν ἀφαιρεῖν ἐπινοίαις ἀνοσίοις ἐμηχανᾶτο· καὶ κελεύει τῶν γεννομένων τὰ μὲν θήλεα τρέφειν, (ἐπεὶ γυνὴ διὰ φύσεως ἀσθένειαν, ὀκνηρὸν εἰς πόλεμον·) τὰ δ' ἄῤῥενα διαφθείρειν· ἐπεὶ εὐανδροῦσα δύναμις δυσάλωτον καὶ δυσκαθαίρετον ἐπιτείχισμα· « Septima progenies hic est a primo qui, peregrinus ipse, princeps fuit universi Judæorum generis. Educatus est regio more, per occasionem hanc : Istius regionis rex, cum animadvertisset hanc gentem in dies magis magisque crescere, veritus ne inquilini superante numero cum indigenis de principatu contenderent, vires eorum nefariis artibus conatus est excidere : jussitque ut ex recens editis, alerentur feminæ, propter sexum bello inutiles; tollerentur mares, quandoquidem virorum copia est murus inexpugnabilis. »

(98) *Εὐπατρίδην*. Philo statim hæc subjungit : Γεννηθεὶς οὖν ὁ παῖς, εὐθὺς ὄψιν ἐνέφηνεν ἀστειοτέραν ἢ κατ' ἰδιώτην, ὡς καὶ τῶν τοῦ τυράννου κηρυγμάτων, ἐφ' ὅσον οἷόν τε ἦν, τοὺς γονεῖς ἀλογῆσαι. Τρεῖς γοῦν φασι μῆνας ἐφεξῆς οἴκοι γαλακτοτροφηθῆναι λανθάνοντα τοὺς πολλούς. « Eo tempore natus hic puer, indolem minime vulgarem præ se ferre visus est, adeo ut ejus parentes edictum tyranni, quantum potuerunt, negligerent. Fertur igitur tribus mensibus domi lacte nutritus, nemine conscio. » Similia sunt, quæ occurrunt Hebr. XI, 23 : Πίστει Μωϋσῆς γεννηθεὶς ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως.

(99) *Δείσαντες*. Philo paulo post : Φοβηθέντες, μὴ σωτηρίαν ἑνὶ μνώμενοι, πλείους ὄντες αὐτοὶ σὺν ἐκείνῳ προσαπόλωνται, δεδακρυμέναι τὸν παῖδα, ἐκτιθέασι περὶ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ. « Timentes, ne, dum uni consulerent, ipsi necis ejus fierent accessio, deploratum puerum exponunt in ripa fluminis. » Dein, interjectis aliquot sententiis, hoc modo pergit : Ἀδελφὴ δὲ τοῦ ἐκτεθέντος βρέφους, ἔτι παρθένος, ὑπὸ φιλοικείου πάθους μικρὸν ἄπωθεν ἐκαρα-

τῷ παιδὶ, ἐκ βίβλου τῆς ἐπιχωρίου σκεῦός τι ποιησάμενοι, τὸν παῖδα ἐνθέμενοι, ἐκτιθέασι παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ, ἑλώδους ὄντος. Ἐπετήρει δὲ τὸ ἀποβησόμενον, ἄπωθεν ἑστῶσα, τοῦ παιδὸς ἡ ἀδελφή. Ἐνταῦθα ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως, συχνῷ χρόνῳ μὴ κυΐσκουσα, τέκνων δὲ ἐπιθυμοῦσα, ἐκείνης ἀφικνεῖται τῆς ἡμέρας ἐπὶ τὸν ποταμὸν, λουτροῖς καὶ περιῤῥαντηρίοις χρησομένη· ἐπακούσασα δὲ κλαυθμυριζομένου τοῦ παιδὸς, κελεύει προσενεχθῆναι αὐτῇ· καὶ κατοικτείρασα, ἐζήτει τροφόν. Ἐνταῦθα προσδραμοῦσα (1) ἡ ἀδελφὴ τοῦ παιδὸς, ἔχειν ἔφασκεν Ἑβραίαν γυναῖκα μὴ πρὸ πολλοῦ τετοκυῖαν, παραστήσειν αὐτῇ τροφὸν, εἰ βούλοιτο· τῆς δὲ συνθεμένης, καὶ δεηθείσης, παρήνεγκε τὴν μητέρα τὴν τοῦ παιδὸς τροφὸν ἐσομένην, ὥς τινα ἄλλην οὖσαν, ἐπὶ B ῥητῷ μισθῷ· εἶτα τίθεται τῷ παιδίῳ ὄνομα ἡ βασιλὶς Μωϋσῆν, ἐτύμως, διὰ τὸ ἐξ « ὕδατος » ἀνελέσθαι αὐτό· τὸ γὰρ ὕδωρ « μῶϋ » (2) ὀνομάζουσιν Αἰγύπτιοι· εἰς ὃ ἐκτέθειται (3) τεθνηξόμενος. Καὶ γάρ τοι Μωϋσῆν « τὸν ἀποπνεύσαντα τῷ ὕδατι » προσαγορεύουσι. Δῆλον οὖν ὡς ἐν τῷ ἔμπροσθεν χρόνῳ περιτμηθέντι τῷ παιδίῳ οἱ γονεῖς ἔθεντο ὀνομά τι· ἐκαλεῖτο δὲ Ἰωακείμ. Ἔσχεν δὲ καὶ τρίτον ὄνομα ἐν οὐρανῷ μετὰ τὴν ἀνάληψιν (4), ὥς φασιν οἱ μύσται,

A autem veriti, ne una cum puero perirent, cum ex papyro, quæ in iis locis nascitur, vas construxissent, ad palustris stagnantisque fluvii ripas puerum impositum exponunt. Observabat autem pueri soror, quid esset eventurum, procul stans. Hic regis filia, quæ longo tempore non concipiebat, filium autem desiderabat, illo die eo venit ad fluvium, ut se lavaret et aspergeret. Cum flentem autem puerum audiisset, jussit ad se adduci, ejusque miserta, quærebat nutricem. Tunc accurrens soror pueri, dixit se habere Hebræam feminam, quæ non multo ante peperisset, eamque adducturam, si velit; quæ cum assensa esset, et rogasset, adduxit ipsius pueri matrem, tanquam aliquam aliam, mercede constituta nutricem ejus futuram. Deinde puero imponit nomen regina, Moysem, apta etymologia, eo quod eum ex « aqua » sustulisset. « Aquam » enim « moy » vocant Ægyptii, in qua moriturus fuerat expositus. Moysem enim vocant eum, qui « ex aqua emersus » respiraverit. Clarum est ergo, quod prius circumciso puero, parentes aliquod nomen imposuerunt; vocabatur autem Joacim. Habuit autem tertium quoque nomen in cœlo postquam assumptus est, ut ✠ dicunt

✠ P. 413 ED. POTTER, 543-344 ED. PARIS.

ἔδοκει τὸ ἀποβησόμενον ... Θυγάτηρ ἦν τῷ βασιλεῖ τῆς χώρας ἀγαπητὴ καὶ μόνη. Ταύτην φασὶ γημαμένην ἐκ πολλοῦ χρόνου μὴ κυΐσκειν, τέκνων, ὡς εἰκὸς, ἐπιθυμοῦσαν — ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ — ἐξορμῆσαι μετὰ θεραπαινίδων ἐπὶ τὸν ποταμὸν, ἔνθα ὁ παῖς ἐξέκειτο· κἄπειτα λουτροῖς καὶ περιῤῥαντηρίοις χρῆσθαι μέλλουσαν ἐν τῷ δασυτέρῳ τῶν ἑλῶν, αὐτὸν θεάσασθαι, C καὶ κελεῦσαι προσφέρειν· εἶτα δεδακρυμένον ὁρῶσαν ἐλεεῖν· ... καὶ βουλεύεσθαι περὶ τῆς τροφῆς αὐτοῦ. « Interea puella, soror infantis expositi, affectu mota domestico, paulum digressa, exspectabat exitum. Erat regionis istius regi unica dilecta filia. Eam ferunt dudum nuptam non potuisse matrem fieri, quamvis, ut est verisimile, liberorum cupidam; illa vero die proripuisse se cum puellis familiaribus ad fluvium, ubi puer fuit expositus: deinde lavantem, aspergentemque se inter opaca stagnorum, conspicatam jussisse afferri puerum; tum ploranti condoluisse, et de eo alendo consilium cepisse. »

(1) Ἐνταῦθα προσδραμ. Philo non multo post hæc adjicit: Διαπορούσης δ' ἔτι, τὴν ἀδελφὴν τοῦ παιδὸς, καθάπερ ἀπὸ σκοπῆς τὸν ἐνδοιασμὸν στοχασαμένην, πυνθάνεσθαι προσδραμοῦσαν, εἰ βουλήσεται γαλακτοτροφηθῆναι τοῦτο παρὰ γυναικῶν Ἑβραϊκῶν οὐ πρὸ πολλοῦ κυησασῶν· τῆς δὲ βούλεσθαι φαμένης, τὴν αὐτῆς καὶ τοῦ βρέφους μητέρα παραγαγεῖν D ὡς ἀλλοτρίαν· ἣν ἑτοιμότερον ἀσμένην ὑπισχνεῖσθαι προφάσει τοῦ ἐπὶ μισθῷ τροφεύσειν. « Sic hæsitanti sororem infantis supervenisse, tanquam e specula dubitationem intuitam, rogasse num juberet eum nutriri apud quamdam Hebræam mulierem non dudum partu levatam; annuente vero illa, infantem ut alienum suæ matri commendasse, eamque libenter pollicitam suam operam in nutricando, tanquam mercedis gratia. »

(2) Ὕδωρ, μῶϋ. Philo: Εἶτα δίδωσιν ὄνομα, θεμένη Μωσῆν ἐτύμως, διὰ τὸ ἐκ τοῦ ὕδατος ἀνελέσθαι· τὸ γὰρ ὕδωρ μῶς ὀνομάζουσιν Αἰγύπτιοι. « Post hæc nomen ei datur sumptum ex ipsa re, quod esset ex aqua sublatus. Nam Ægyptiorum lingua *mos* aqua dicitur. » Josephus, lib. I *Contra Apionem*: Τὸ δὲ ἀληθὲς ὄνομα δηλοῖ τὸν *ἐκ τοῦ ὕδατος σωθέντα* Μωϋσῆν· τὸ γὰρ ὕδωρ Αἰγύπτιοι *Μῶϋ* καλοῦσιν. « Verum autem nomen denotat Moysen *ex aqua servatum*, nam aquam Ægyptii *moy* vocant. » Idem *Archæolog.*, lib. II, cap. 5: Τὸ γὰρ ὕδωρ *μῶ* οἱ Αἰγύπτιοι καλοῦσιν· ὕσης δὲ τοὺς ἐξ ὕδατος σωθέντας· συνθέντες οὖν ἐξ ἀμφοτέρων, τὴν προσηγορίαν αὐτῷ ταύτην τίθενται. « Nam aquam Ægyptii *mo* vocant; *yses* vero, ex aqua servatus: unde ex utraque voce conjuncta Moysem appellarunt. » Conf. Exod. II, 10. Hæc addunt *Collectanea*: « Jos. Scaliger in notis quibusdam ad Orpheum: *Moi* Syriace est aqua, sed manifeste Moyses ipse dicit nomen impositum sibi quod *extractus sit ab aquis*, משה *extractus*, non a Syriaco מי. Hoc enim ridiculum est; quare in eo errant, et Philo et Josephus, et alii veteres, dum eum falso ὑδατογενῆ interpretantur. »

(3) Ἐκτέθειται. Convenientius ἐκτέθειτο, temp. plusquamperfect. SYLBURG.

(4) Μετὰ τὴν ἀνάληψιν. Hæc non e Philonis loco superius dicto, sed aliunde a Judæorum magistris didicit Clemens. Nam licet Deuteron. cap. XXXIV, 5, 6, Moyses mortuus et in quadam valle sepultus fuisse dicatur; erat tamen inter Judæos vetus et constans opinio, eum in cœlos fuisse assumptum. Hinc Maimonides præfat. sua in Talmud: « Sic dixerunt magistri nostri: Moyses, magister noster, non est mortuus, sed ascendit, ac Deo in cœlo ministrat. » Quod sic accipiebant nonnulli, ac si post mortem reddita fuisset ipsius corpori anima, quia Judæorum magistri putabant vere mortuum fuisse, ut patet ex longissima fabula in Rabboth in ultimum Deuteronomii Parascha, ubi narrant Deum ad Moysem in verticem montis descendisse, et eum osculando animam e corpore eduxisse: verum Josephus eum ἀφανισθῆναι refert, quo modo de Enocho et Elia loquitur, sed sese mortuum scripsisse, ne Judæi δι' ὑπερβολὴν τῆς ἀρετῆς πρὸς τὸ θεῖον αὐτὸν ἀναχωρῆσαι τολμήσωσιν εἰπεῖν· « propter virtutis præstantiam eum in divinum numen recessisse affirmare auderent. » *Antiquit.* lib. IV, cap. ult., pag. 132 edit. Genev. Porro ejus corpus non inventum, angelico ministerio custoditum nonnulli putabant, ne cederet in potestatem diaboli τοῦ ἔχοντος τὸ κράτος τοῦ θανάτου, ut scriptor ad Hebræos loquitur cap. II, 14, quem « Samaelem, »

mystæ, nempe Melchi. Cum autem ætate esset grandior, arithmeticam et geometriam, rhythmicam et harmonicam, et præterea medicinam simul et musicam doctus est ab iis, qui erant insignes inter Ægyptios; et præterea eam, quæ traditur per symbola, philosophiam, quam in litteris ostendunt hieroglyphicis. Reliquum autem doctrinæ orbem tanquam puerum regium, Græci eum docuere in Ægypto, ut dicit Philo in *Vita Moysis*. Ad hæc litteras Ægyptiorum, et cœlestium scientiam a Chaldæis, et ab Ægyptiis didicit. Unde in Actis dicitur, « edoctus fuisse in omni sapientia Ægyptiorum [a]. » Eupolemus autem in opere *De Judææ regibus* dicit, « Moysem primum fuisse sapientem, et grammaticam primum tradidisse Judæis, et eam Phœnices a Judæis accepisse, Græcos autem a Phœnicibus. » Ad eorum autem naturam deductus, sapientiam suam auxit; verumtamen consanguineorum ac majorum suorum disciplinam et instituta adeo coluit, ut Ægyptium, qui Hebræum injuste esset adortus, percussum interficeret. Tradunt autem, qui arcanos sensus sequuntur, solo verbo occidisse Ægyptium: quemadmodum certe postea in Actis [b] Petrus fertur eos, qui pretium agri sibi usurpaverant, et mentiti fuerant, **149** verbo interemisse. Porro Artapanus, in opere *De Judæis*, refert « Moysem in custodiam traditum a Nechephre

Μελχί. Ἐν δὲ ἡλικίᾳ (5) γενόμενος, ἀριθμητικήν τε καὶ γεωμετρίαν, ῥυθμητικήν (6) τε καὶ ἁρμονικὴν, ἔτι τε ἰατρικὴν ἅμα καὶ μουσικὴν παρὰ τοῖς διαπρέπουσιν Αἰγυπτίων ἐδιδάσκετο· καὶ προσέτι τὴν διὰ συμβόλων φιλοσοφίαν, ἣν ἐν τοῖς ἱερογλυφικοῖς γράμμασιν ἐπιδείκνυνται. Τὴν δὲ ἄλλην ἐγκύκλιον παιδείαν Ἕλληνες ἐδίδασκον ἐν Αἰγύπτῳ, ὡς ἂν βασιλικὸν παιδίον, ᾗ φησι Φίλων ἐν τῷ *Μωϋσέως Βίῳ*. Προσεμάνθανε δὲ τὰ Αἰγυπτίων γράμματα, καὶ τὴν τῶν οὐρανίων ἐπιστήμην παρά τε Χαλδαίων παρά τε Αἰγυπτίων· ὅθεν ἐν ταῖς Πράξεσι « πᾶσαν σοφίαν Αἰγυπτίων πεπαιδεῦσθαι » φέρεται. Εὐπόλεμος δὲ ἐν « τῷ περὶ τῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ βασιλέων, » « τὸν Μωϋσῆ, φησὶ, πρῶτον σοφὸν γενέσθαι, καὶ γραμματικὴν (7) πρῶτον τοῖς Ἰουδαίοις παραδοῦναι· καὶ παρὰ Ἰουδαίων Φοίνικας παραλαβεῖν, Ἕλληνας δὲ παρὰ Φοινίκων. » Εἰς δὲ τὴν αὐτῶν φύσιν ἄξας (8), ἐπέτεινε τὴν φρόνησιν, τὴν συγγενικὴν (9) καὶ προγονικὴν ζηλώσας παιδείαν, ἄχρι καὶ τὸν Αἰγύπτιον τὸν τῷ Ἑβραίῳ ἀδίκως ἐπιθέμενον πατάξας, ἀποκτεῖναι. Φασὶ δὲ οἱ μύσται λόγῳ μόνῳ ἀνελεῖν τὸν Αἰγύπτιον, ὥσπερ ἀμέλει ὕστερον Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσι φέρεται τοὺς νοσφισαμενους (10) τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου, καὶ ψευσαμένους, λόγῳ ἀποκτείνας. Ἀρτάπανος (11) γοῦν ἐν τῷ *Περὶ Ἰουδαίων* συγγράμματι ἱστορεῖ « κατακλεισθέντα εἰς φυλακὴν Μωϋσέα ὑπὸ Νεχεφρέους (12) τοῦ Αἰγυπτίων βασιλέως, ἐπὶ

[a] Act. vii, 22. [b] Act. v, 1.

et « angelum mortis » Hebræi vocant, et cujus imperio aiunt defunctorum corpora in pulverem dissolvi. Hanc Mosaici corporis custodiam indicari putabant in Epistola Judæ vers. 9. Clemens noster *Adumbrat. in Jud.* 9. « Quando Michael archangelus cum diabolo disputans, altercabatur de corpore Moysis. Hic confirmat assumptionem Moysis. » Quod in cœlum fuerit receptus, colligebant præterea ex Evangeliis, ubi cum Elia apparuisse refertur. Matth. xvii, 3; Marc. ix; Luc. ix.

(5) *Ἐν δὲ ἡλικίᾳ*. Philo paulo post: Ἀριθμοὺς μὲν οὖν καὶ γεωμετρίαν, τήν τε ῥυθμικὴν καὶ ἁρμονικὴν καὶ μετρικὴν θεωρίαν, καὶ μουσικὴν τὴν σύμπασαν, διά τε χρήσεως ὀργάνων, καὶ λόγων τῶν ἐν ταῖς τέχναις καὶ διεξόδοις τοπικωτέραις, Αἰγυπτίων οἱ λόγιοι παρέδοσαν· καὶ προσέτι τὴν διὰ συμβόλων φιλοσοφίαν, ἣν ἐν τοῖς λεγομένοις ἱεροῖς γράμμασιν ἐπιδείκνυνται, καὶ διὰ τῆς τῶν ζώων ἀποδοχῆς, ἃ καὶ θεῶν τιμαῖς γεραίρουσιν. Τὴν δ' ἄλλην ἐγκύκλιον παιδείαν Ἕλληνες ἐδίδασκον· οἱ δ' ἐκ τῶν πλησιοχώρων, τά τε Ἀσσύρια γράμματα, καὶ τὴν τῶν οὐρανίων Χαλδαϊκὴν ἐπιστήμην· ταύτην καὶ παρ' Αἰγυπτίων ἐλάμβανε, μαθηματικὴν ἐν τοῖς μάλιστα ἐπιτηδευόντων. « Itaque numeros, et geometriam, universamque musicam, rhythmicam, harmonicam et metricam contemplationem, per instrumenta vocesque se variis modis promentem, accepit ab Ægyptiis doctoribus; et insuper occultam philosophiam descriptam litteris, ut vocant, hieroglyphicis, hoc est, notis animalium, quæ ipsi venerantur etiam pro numinibus. Reliquas liberales artes Græci docebant: ex propinquis autem regionibus evocati Assyrii suas litteras, Chaldæi sideralem scientiam; hanc et ab Ægyptiis didicit, mathematicæ cum primis deditis. »

(6) *Ῥυθμητικήν*. Malim ῥυθμικήν, quod habet Philo.

(7) *Γραμματικήν*. Legendum γράμματα. Nam Phœnices Græcis non grammaticam, sed litteras tradiderunt. Hanc autem lectionem comprobat Eusebius, qui eadem hæc ex Eupolemo recitavit, *Præpar. evang.*, lib. ix, cap. 26, pag. 431: Εὐπόλεμος δέ φησι τὸν Μωϋσῆν πρῶτον σοφὸν γενέσθαι, καὶ γράμματα παραδοῦναι τοῖς Ἰουδαίοις πρῶτον· παρὰ δὲ Ἰουδαίων Φοίνικας παραλαβεῖν, Ἕλληνας δὲ παρὰ Φοινίκων· « Narrat autem Eupolemus Moysem primum sapientem fuisse, Judæisque primum litteras tradidisse, a quibus eas Phœnices, ut a Phœnicibus Græci acceperint. »

(8) *Εἰς δὲ τὴν αὐτῶν φύσιν ἄξας*. Hæc verba sensum vel plane nullum, vel ineptum et absurdum præbent. Scribi igitur velim: εἰς δὲ τὴν αὐτῶν φιλοσοφίαν ἄξας· nam φιλοσοφίαν abbreviatum in φύσιν ab imperito exscriptore facile mutari potuit. Cæterum ἐπὶ φιλοσοφίαν ἄξαι a Diogene Laertio, aliisque passim dicitur, qui « ad philosophiæ studia se contulit. » Atque hinc oritur sensus, quem sermonis contextus exigere videtur: scilicet, « Moysem, data Ægyptiorum disciplinis opera, inde adeo doctrinam, qua fuerat ab Hebræis magistris imbutus, plurimum auxisse. » Lowthius ait: « Corruptus locus; forte legendum: εἰς δὲ τὴν τῶν ὄντων φύσιν ἄξας. »

(9) *Τὴν συγγεν*. A Philone Judæo hæc verba, pro more suo, sumpsit Clemens. Etenim ille de Moyse dixit, lib. i *De vita* ejus, pag. 607: Τὴν συγγενικὴν καὶ προγονικὴν ἐζήλωσε παιδείαν· « consanguineorum et majorum suorum disciplinam secutus est. »

(10) *Τοὺς νοσφισ*. Scilicet Ananiam et Sapphiram: de quibus agit Lucas in Act. apost. v, 1.

(11) *Ἀρτάπανος*. Hæc Judæorum fabulis plena, una cum aliis non paucis, ex Artapano, seu, ut alii vocant, Artabano, recitat Eusebius *Præpar. evang.*, lib. ix, cap. 27.

(12) *Νεχεφρέους*. Scribendum potius, litteris paulum transpositis, Χενεφρέους, « Chenephræ. » Quo nomine Eusebius Ægyptium hunc regem aliquoties appellavit. *Chronicon Alexandrinum* ex Ar-

τῷ παραιτεῖσθαι τὸν λαὸν ἐξ Αἰγύπτου ἀπολυθῆναι, νύκτωρ ἀνοιχθέντος τοῦ δεσμωτηρίου κατὰ βούλησιν τοῦ Θεοῦ, ἐξελθόντα, καὶ εἰς τὰ βασίλεια παρελθόντα, ἐπιστῆναι κοιμωμένῳ τῷ βασιλεῖ, καὶ ἐξεγεῖραι αὐτόν. Τὸν δὲ, καταπλαγέντα τῷ γεγονότι, κελεῦσαι τῷ Μωϋσεῖ τὸ τοῦ πέμψαντος εἰπεῖν ὄνομα Θεοῦ· καὶ τὸν μὲν προσκύψαντα πρὸς τὸ οὖς εἰπεῖν· ἀκούσαντα δὲ τὸν βασιλέα, ἄφωνον πεσεῖν· διακρατηθέντα δὲ ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως, πάλιν ἀναβιῶναι. » Περὶ δὲ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ Μωϋσέως συνᾴσεται ἡμῖν καὶ ὁ Ἐζεκίηλος, ὁ τῶν Ἰουδαϊκῶν τραγῳδιῶν ποιητής, ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ δράματι « Ἐξαγωγή, » γράφων ὧδε ἐκ προσώπου Μωϋσέως·

Ἰδὼν (12*) *γὰρ ἡμῶν γένναν ἄλις ηὐξημένην,*
Δόλον καθ' ἡμῶν πολὺν ἐμηχανήσατο
Βασιλεὺς Φαραώ· τοὺς μὲν ἐν πλινθεύμασιν
Οἰκοδομίας (13) *τε βάρεσιν αἰκίζων βροτοὺς,*
Πόλεσί (14) *τε πύργους σφῶν ἔκητι δυσμόρων.*
Ἔπειτα κηρύσσει μὲν Ἑβραίων γένει
Τἄρσενικὰ ῥίπτειν ποταμὸν ἐς βαθύῤῥοον.
Ἐνταῦθα μήτηρ ἡ τεκοῦσ' ἔκρυπτέ με
Τρεῖς μῆνας, ὡς ἔφασκεν· οὐ λαθοῦσα δὲ,
Ὑπεξέθηκε, κόσμον ἀμφιθεῖσά μοι,
Παρ' ἄκρα (15) *ποταμοῦ, λάσιον* (16) *εἰς ἕλος βαθύ·*
Μαριὰμ δ' ἀδελφή μου (17) *κατώπτευεν πέλας.*
Κἄπειτα θυγάτηρ (18) *βασιλέως ἅβραις ὁμοῦ*
Κατῆλθε (19) *λουτροῖς χρῶτα φαιδρῦναι νέον.*
Ἰδοῦσά μ' εὐθὺς, καὶ λαβοῦσ', ἀνείλετο.
Ἔγνω δ' Ἑβραῖον ὄντα· καὶ λέγει τάδε·
Μαριὰμ δ' (20) *ἀδελφὴ, προσδραμοῦσα βασιλίδι,*
Θέλεις τροφόν σοι παιδὶ τῷδ' (21) *εὕρω ταχὺ*
Ἐκ τῶν Ἑβραίων; Ἡ δὲ ἐπένευσεν κόρη (22).
Μολοῦσα δ' εἶπε μητρί· καὶ παρῆν ταχὺ
Αὐτή τε (23) *μήτηρ, καὶ ἔλαβέν μ' ἐς ἀγκάλας.*
Εἶπεν δὲ θυγάτηρ βασιλέως· Τοῦτον, γύναι,
Τρόφευε· κἀγὼ μισθὸν ἀποδώσω σέθεν.
Ὄνομα δὲ Μωσῆν ὠνόμαζε, τοῦ χάριν
Ὑγρᾶς ἀνεῖλε ποταμίας ἀπ' ἠόνος.
Ἐπεὶ (24) *δὲ καιρὸς νηπίων παρῆλθέ μοι* (25),

A Ægyptiorum rege, quod peteret ut populus ex Ægypto dimitteretur, noctu Dei voluntate aperto carcere egressum fuisse, et ad regiam profectum, dormienti regi astitisse, eumque excitasse. Tum illum eo, quod factum fuerat, perculsum, jussisse, ut Moyses Dei, a quo erat missus, nomen diceret, et hunc quidem inclinatum dixisse ei in aurem: quo audito, regem statim quidem exanimem cecidisse; verum a Moyse erectum, ad vitam rediisse. » ✠ Quinetiam de Moysis educatione Ezechielus nobiscum consentiet, Judaicarum tragœdiarum scriptor, qui in fabula, quæ *Eductio* dicitur, ex persona Moysis sic scribit:

Nostrum videret cum genus crescere,
Est machinatus in nos plus satis doli
B *Rex Pharao, laterum acribus laboribus,*
Ædificiorumque opprimens nos molibus,
Et exstruendo turrium munimine.
Edicit inde totum ut Hebræum genus,
Quos procrearat, flumini immergat mares.
Ibi miserta, casta me abscondit parens,
Quæ tertio post mense prodita, arripuit
Me rursus, atque involvit ornatu novo,
Juxtaque ripam ponit in paludibus
Quod Maria, nostra vidit eminus soror.
Dein nata regis, quæ carebat liberis,
Stipata famularum agmine, ad flumen venit
Lotura corpus, protinusque sustulit.
Utque esse Hebræum me vidit, sic incipit
Maria soror, celerem ad eam movens pedem,
Tibi ex Hebræis visne nutricem parem
Puero? puellæ nata regis annuit.
Profecta matri dixit, ipsaque advenit
Mox mater, et me suaviter comp'ectitur.
C *Tum nata regis dixit: Hunc, o femina,*
Tibi educandum est: posce mercedem, feres.
Nomenque Moyses indidit, quod scilicet
Ripa repertum sustulit me fluminis.
Infantiæ ut cum tempus elapsum mihi est,

✠ P. 414 ED. POTTER.

tabano eumdem vocat Χενεβρών, « Chenebren. »

(12*) *Ἰδών*. Hæc etiam, cum aliis pluribus, habemus apud Eusebium, libri memorati cap. 28, pag. 436.

(13) *Οἰκοδομίας*. Οἰκοδομαῖς βαρείαις ἀεικίζων, Euseb. At Vigerus, Eusebii interpres, repositum voluit: Βαρέαις τ' οἰκοδομαῖς.

(14) *Πόλ*. Πόλεις τε πύργους τε, σφῶν ἕκητι, Euseb. Ego, si nihil deest, hunc versum sic lego:

Πόλεις τ' ἐπύργου, σφῶν ἕκητι δυσμόρων,

Urbesque turribus instruebat, ipsorum opera infelicium.

D Sylburg. — Lowthio pro ἕκητι scribendum videtur ἀέκητι· ipsorum opera « ingratiis » utentes.

(15) *Παρ' ἄκρα*. Παρ' ὄχθην, Euseb.; sed ms. Eusebii codex, quo usus est Vigerus, Clementis lectionem comprobat, ut etiam codex Joan.

(16) *Λάσιον*. Λάσια, ms. Vigeri codex. Mox, ἕλος δασύ, Euseb.

(17) *Ἀδελφή μου*. Ἀδελφ' ὑμῶν, codex Joan.

(18) *Κἄπειτα θυγ*. Exstant hæc carmina Ezechieli apud Eusebium *Præpar.*, lib. IX, cap. 4, multaque alia ex eodem, cum quibus hæc collata si fuerint, multa corrigi in Græca editione poterunt. Ea ita Græce habet liber Clement. Κἄπειτα θυγάτηρ βασιλέως ἅβραις ὁμοῦ· quod correxit Hervetus ἄπαις ὁμοῦ. Apud Eusebium legitur illud rectius. Itaque, retenta vera lectione, verte: « Dein nata regis cum suis pedissequis. » Abras vocabant ancillas Attici. Suidas, Ἅβρα, οἰκότριψ γυναικὸς, κόρη ἔντιμος. Deinde affert exempla ex Menandro in *Pseudheracle* et in *Sicyonia*: quod ideo moneo a manuscripti interpunctione monitus, quod vir doctus existimasse videatur, nomen patriæ Sicyoniam fuisse. Citatur poema illud a Stobæo, lib. LI. Usi sunt ipsi LXX Exodi cap. II: Κατέβη ἡ θυγάτηρ Φαραὼ λούσασθαι ἐπὶ τὸν ποταμὸν, καὶ αἱ ἅβραι αὐτῆς παρὰ τὸν ποταμὸν παρεπορεύοντο. Absque hoc loco esset, probari poterat emendatio interpretis, cui occasionem dedit fortean locus ille Eusebii, lib. IX *Præpar.*, cap. 4, qui ex Artabano tradit, Merrhin filiam hanc fuisse Palmanothis, uxorem Chenephris, regis terræ Memphiticæ, quæ cum sterilis esset, subjecit sibi quemdam Judæorum infantem. Collect.

(19) *Κατῆλθε*. Hos versus sic scribit Eusebius, ex Clemente, ut videtur, corrigendus:

Κατῆλθε λουτροῖς φαιδρῦναι τὸ ἑὸν δέμας.
Νέον δ' ἰδοῦσά μ' εὐθὺς.....

(20) Δ'. Abest ab Euseb.

(21) *Σοὶ παιδὶ τῷδ'*. Σοὶ τῷ παιδίῳ, Euseb., ex Clemente rursum corrigendus. Hunc versum sic exhibet Joan.:

Θέλεις τροφόν σοι τῷ παιδὶ εὕρω ταχύ.

(22) *Ἐπένευσε κόρη*. Ἐπέσπευσε κόρην, Joan. non male.

(23) *Αὐτή τε*. Αὐτή γε, Euseb.

(24) *Ἐπεί*. Hæc, aliquot versibus interjectis, apud Ezechielum sequebantur. Eusebius, Τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει καὶ περὶ τούτων ὁ Ἐζεκίηλος ἐν Τραγῳδίᾳ, τὸν Μωϋσῆν παρεισάγων λέγοντα· Ἐπεί... « Quibus

(25) *Παρῆλθέ μοι*. Flor. edit. Παρῆλθέ με nos Eusebium secuti sumus.

Ad regiam me mater adduxit domum,
Cum cuncta nobis retulisset ordine,
Genusque patrium, donaque auctoris Dei.
Dum prima puero fluxit ergo ætas mihi,
✠ *Tum victus amplus, disciplina regia*
Æque dabantur, atque si natus forem :
Plenus dierum verum ubi affuit sinus,
Egressus ædes regias sum. ....

Deinde cum narrasset pugnam Hebræi et Ægyptii, et sepultum in arena Ægyptium, de alia pugna sic dicit :

.... Cur imparem tibi feris?
At ille : Nobis te dedit quis judicem,
Summum aut magistrum? num manum nobis pa-
[ras
Inferre, ut illum nempe mactabas heri?
Hic trepidus : Ecquis fecit hoc, dixi, palam?

Deinde autem ex Ægypto fugit, et oves pascit, ad principatum prius hoc modo eruditus. Ei enim, qui mansuetissimo hominum gregi est præfuturus, præexercitatio quædam est ars pastoralis, sicut iis, qui sunt natura bellicosi, venandi ars. Hinc autem eum ducit Deus, ut esset dux Hebræorum exercitus. Deinde sæpe quidem admonentur Ægyptii, qui sæpe fuere insipientes. Fuerunt autem Hebræi spectatores malorum quæ patiebantur alii, Dei potentiam citra ullum discentes periculum. Quoniam vero Ægyptii divinæ potentiæ effectis per suam insipientiam stulti fidem derogabant, ideo « stulti » ut in proverbio est, experiundo « cognoverunt ; » et postea exeuntes Hebræi, magna Ægyptiorum præda exportata, recesserunt : non propter avaritiam, ut dicunt accusatores (neque enim Deus eis aliena persuasit concupiscere); sed primum quidem, earum, quas toto tempore Ægyptiis præbuerunt, operarum ac servitiorum necessariam mercedem refe-

✠ P. 415 ED. POTTER, 345 ED. PARIS.

A *Ἠγέν με* (26) *μήτηρ βασιλίδος πρὸς δώματα,*
Ἅπαντα μυθεύσασα καὶ λέξασά μοι,
Γένος πατρῷον καὶ Θεοῦ δωρήματα.
Ἕως μὲν οὖν τὸν παιδὸς εἴχομεν χρόνον,
Τροφαῖσι βασιλικαῖσι καὶ παιδεύμασιν
Ἅπανθ' ὑπισχνεῖθ', ὡς ἀπὸ σπλάγχνων ἐών·
Ἐπεὶ δὲ πλήρης κόλπος ἡμερῶν παρῆν,
Ἐξῆλθον οἴκων βασιλικῶν.....

Ἔπειτα τὴν διαμάχην τοῦ τε Ἑβραίου καὶ τοῦ Αἰγυπτίου διηγησάμενος, καὶ τὴν ταφὴν τὴν ἐν τῇ ψάμμῳ τοῦ Αἰγυπτίου, ἐπὶ τῆς ἑτέρας μάχης φησὶν οὗτος (27) ·

.... τί τύπτεις ἀσθενέστερον σέθεν;
Ὁ δ' εἶπεν· Ἡμῖν τίς σ' ἀπέστειλε κριτὴν,
Ἢ 'πιστάτην ἐνταῦθα; μὴ κτείνεις δέ (28) με,
Ὥσπερ τὸν ἐχθὲς ἄνδρα; Καὶ δείσας ἐγὼ
Ἔλεξα· Πῶς ἐγένετο συμφανὲς τόδε;

B

Φεύγει δὴ ἐντεῦθεν, καὶ ποιμαίνει πρόβατα, προδιδασκόμενος εἰς ἡγεμονίαν ποιμενικὴν (29)· προγυμνασία γὰρ βασιλείας, τῷ μέλλοντι τῆς ἡμερωτάτης τῶν ἀνθρώπων ἐπιστατεῖν ἀγέλης ἡ ποιμενικὴ, καθάπερ καὶ τοῖς πολεμικοῖς τῇ φύσει ἡ θηρευτική· Ἄγει δὲ αὐτὸν ἐντεῦθεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὴν τῶν Ἑβραίων στρατηγίαν. Ἔπειτα νουθετοῦνται μὲν Αἰγύπτιοι πολλάκις ἀσύνετοι· θεαταὶ δὲ Ἑβραῖοι ἐγίνοντο ὧν ἕτεροι κακῶν ὑπέμενον, ἀκινδύνως ἐκμανθάνοντες τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ δὲ Αἰγύπτιοι ἀκοῇ μὴ παραδεχόμενοι τὰ τῆς δυνάμεως ἀποτελέσματα, δι' ἀφροσύνην οἱ νήπιοι ἀπιστοῦντες (30)· τότε, ὡς εἴρηται, ῥεχθὲν δέ τε « οἱ νήπιοι (31) ἔγνωσαν· » ὕστερόν τε ἐξιόντες (32) οἱ
C
Ἑβραῖοι, πολλὴν λείαν τῶν Αἰγυπτίων ἐκφορήσαντες, ἀπῄεσαν, οὐ διὰ φιλοχρηματίαν, ὡς οἱ κατήγοροί φασιν· οὐδὲ γὰρ ἀλλοτρίων αὐτοὺς ἀνέπειθεν ἐπιθυμεῖν ὁ Θεός. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν, ὧν παρὰ πάντα τὸν χρόνον ὑπηρέτησαν τοῖς Αἰγυπτίοις, μισθὸν ἀνα-

« Quibus idem Ezechielus Moysis ipsius de eis rebus, quæ sequitur, orationem post alia quædam subjungit : Infantiæ at cum, » etc.

(26) *Ἠγέν με*. Ἤγαγε Joan.

(27) *Οὗτος*. Si quis malit adverb. οὕτως, vel οὑτωσί, non repugnabo. SYLBURG.

(28) *Κτείνεις δέ*. Legi potest etiam fut. temp. κτενεῖς, « occides. » SYLBURG. —Κτείνεις σύ, Euseb., κτενεῖς σύ, cod. Joan.

(29) *Προδιδασκόμενος εἰς ἡγεμονίαν ποιμενικήν*. Absurdum est προδιδάσκεσθαι εἰς ἡγ. ποιμενικήν· siquidem vult Auctor, ποιμενικήν, « artem pastoralem, » esse προδίδαγμα quoddam, seu « præviam institutionem, » ad artem imperandi. Vel igitur delenda est vox ποιμενικήν, vel scribendum προδιδασκόμενος εἰς ἡγεμονίαν· ποιμενικὴ γὰρ προγυμνασία βασιλείας, et delendum ἡ ποιμενική, quod mox sequitur. Quod Latine expressimus. Hanc emendationem firmant Philonis verba, quæ Clemens præ oculis habuit, hæc scribens : Μετὰ δὲ τὸν γάμον παραλαβὼν τὰς ἀγέλας ἐποίμαινε, προδιδασκόμενος εἰς τὴν ἡγεμονίαν. Ποιμενικὴ γὰρ μελέτη καὶ προγυμνασία βασιλείας μέλλοντι τῆς ἡμερωτάτης τῶν ἀνθρώπων ἐπιστατεῖν ἀγέλης, καθάπερ καὶ τοῖς πολεμικοῖς τὰς φύσεις τὰ κυνηγέσια· « Post eas nuptias præfuit gregibus, ad principatum se præparans. Nam pastoralis ars ad regnum est præexercitatio, hoc est ad hominum, mansuetissimi gregis, præfecturam, quemadmodum bellicosis ingeniis venatio. »

(30) *Ἀπιστοῦντες*. Sensus postulat διηπίστουν, vel ἀπιστοῦντες διετέλουν, aut simile quid. SYLBURG.

(31) *Οἱ νήπιοι*. Respicit proverbiale illud Hesiodi effatum, *Ἔργ*. A. 216 :
.... *Παθὼν δέ τε νήπιος ἔγνω.*
.... *Passus vero stultus etiam novit.*
Philo : Καὶ πληγῶν ἑσμῷ οἱ ἄφρονες νουθετοῦνται, οὓς λόγος οὐκ ἐπαίδευσε. « Afflictionibus agminatim irruentibus castigantur stolidi, quos ratio non eru-
D
divit. » Paulo post : Παθόντες δ' ἀνεδιδάσκοντο νηπίων παίδων τρόπον· « More autem puerorum per ætatem nondum sapientium, suo malo edocti sunt. »

(32) *Ὕστερόν τε ἐξιόντες*. Philo : Πολλὴν γὰρ λείαν ἐκφορήσαντες, τὴν μὲν αὐτοὶ διεκόμιζον ἐπηχθισμένοι, τὴν δὲ τοῖς ὑποζυγίοις ὑπέθεσαν, οὐ διὰ φιλοχρηματίαν, ἤ, ὡς ἄν τις κατηγορῶν εἴποι, τὴν τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμίαν (πόθεν;) ἀλλὰ πρῶτον μὲν, ὧν παρὰ πάντα τὸν χρόνον ὑπηρέτησαν, ἀναγκαῖον μισθὸν κομιζόμενοι· εἶτα δὲ, ὑπὲρ ὧν κατεδουλώθησαν, ἐν ἐλάττοσι καὶ οὐχὶ τοῖς ἴσοις ἀντιλυποῦντες· « Multum enim prædæ nacti, sarcinas partim suis humeris, partim jumentis imposuerunt : non præ avaritia, ut obtrectatores dicerent, aut alienarum fortunarum concupiscentia : quæ enim esse poterat? sed primum, ut diuturni laboris necessariam mercedem reciperent; deinde, ut pro acceptis tempore, quo servierant, injuriis, si non pro merito, aliquid tamen damni reponerent. »

A καῖον κομιζόμενοι· ἔπειτα δὲ καὶ τρόπον τινὰ ἠμύναντο, ἀντιλυποῦντες ὡς φιλαργύρους, Αἰγυπτίους, τῇ τῆς λείας ἐκφορήσει, καθάπερ ἐκεῖνοι τοὺς Ἑβραίους τῇ καταδουλώσει· εἴτ' οὖν (33), ὡς ἐν πολέμῳ φαίη τις τοῦτο γεγονέναι, τὰ τῶν ἐχθρῶν φέρειν ἠξίουν νόμῳ τῶν κεκρατηκότων, ὡς κρείττονες ἡττόνων (καὶ τοῦ πολέμου ἡ αἰτία δικαία. Ἱκέται διὰ λιμὸν Ἑβραῖοι ἧκον πρὸς Αἰγυπτίους· οἱ δὲ, τοὺς ξένους καταδουλωσάμενοι, τρόπον αἰχμαλώτων ὑπηρετεῖν ἠνάγκασαν σφίσι, μηδὲ τὸν μισθὸν ἀποδιδόντες)· εἴτε, ὡς ἐν εἰρήνῃ, μισθὸν ἔλαβον τὴν λείαν παρὰ ἀκόντων τῶν πολὺν χρόνον οὐκ ἀποδιδόντων, ἀλλὰ ἀποστερούντων.

rentes; deinde etiam quodammodo ulti sunt Ægyptios, ut avaris par pari referentes prædæ exportatione, sicut illi Hebræis prius molestiam attulerant, redigendo eos in servitutem. Sive ✠ ergo ut in bello quis hoc factum esse dixerit, res hostium victoriæ jure auferre volebant, ut potentiores inferiorum (belli autem justa erat causa : supplices enim propter famem Hebræi venerunt ad Ægyptios; illi autem hospites redactos in servitutem, instar mancipiorum servire coegerunt, ne mercedem quidem eis solventes) : sive ut in pace, mercedem prædam ab invitis acceperunt, qui longo tempore non solvissent, sed ipsos ea privassent.

CAPUT XXIV.

Quomodo Moyses ducis partes absolverit aliisque ad id munus exsequendum exemplo suo præiverit.

B Ἔστιν οὖν ὁ Μωϋσῆς (34) ἡμῖν προφητικὸς, νομοθετικὸς, τακτικὸς, στρατηγικὸς, πολιτικὸς, φιλόσοφος. Ὅπως μὲν οὖν ἦν προφητικὸς, μετὰ ταῦτα λεχθήσεται, ὁπηνίκα ἂν περὶ προφητείας διαλαμβάνωμεν· τὸ τακτικὸν δὲ μέρος ἂν εἴη τοῦ στρατηγικοῦ· τὸ στρατηγικὸν δὲ, τοῦ βασιλικοῦ. Πάλιν τε αὖ τὸ νομοθετικὸν μέρος ἂν εἴη τοῦ βασιλικοῦ, καθάπερ καὶ τὸ δικαστικόν. Τοῦ δὲ βασιλικοῦ τὸ μὲν θεῖον μέρος ἐστὶν, οἷον τὸ κατὰ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἅγιον Υἱὸν αὐτοῦ, παρ' ὧν τά τε ἀπὸ γῆς ἀγαθὰ καὶ τὰ ἐκτὸς, καὶ ἡ τελεία εὐδαιμονία χορηγεῖται· « Αἰτεῖσθε (35) » γὰρ, φησὶ, « τὰ μεγάλα, καὶ τὰ μικρὰ ὑμῖν προστεθήσεται. » Δεύτερον δέ ἐστιν εἶδος βασιλείας, μετὰ τὴν ἀκραιφνῶς λογικὴν καὶ θείαν διοίκησιν, τὸ μόνον τῷ θυμοειδεῖ τῆς ψυχῆς εἰς βασιλείαν συγχρώμενον· καθ' ὃ εἶδος Ἡρακλῆς μὲν Ἄργους, Ἀλέξανδρος δὲ Μακεδόνων, ἐβασίλευσε. Τρίτον δὲ, τὸ ἑνὸς ἐφιέμενον, τοῦ νικῆσαι μόνον καὶ καταστρέψασθαι· τὸ δὲ πρὸς καλὸν ἢ ἀγαθὸν τὴν νίκην ποιεῖσθαι, τῷ τοιού-

Est itaque noster Moyses propheticus, legum ferendarum peritus, ordinandæ et instruendæ aciei gnarus, exercitus ducendi artem tenens, politicus, et philosophus. Ac quomodo quidem fuerit propheticus, post hæc dicetur, quando de prophetia tractabimus. Ordinandæ autem aciei peritia fuerit pars artis imperatoriæ, seu ducendi exercitus. Ars autem ducendi exercitus est pars regnandi scientiæ. Et rursus legum ferendarum peritia regnandi scientiæ pars fuerit, sicut etiam judicandi facultas. Regii autem officii una quidem species est divina, ut quæ sit secundum Deum et sanctum ejus Filium, a quibus cum quæ ex terra bona sunt, et quæ externa, tum etiam perfecta **150** felicitas suppeditatur. « Petite » enim, inquit, « magna, et parva vobis adjicientur. » Secunda est autem regni species, post eam C administrationem, quæ rationalis pure est ac divina, ea, quæ irascibili animæ parte solum in regnando utitur : qua Hercules quidem

✠ P. 416 ED. POTTER, 346 ED. PARIS.

(33) *Εἴτ' οὖν*. Philo paulo post : Ἐν ἑκατέρῳ δὴ κατώρθουν, εἴθ' ὡς ἐν εἰρήνῃ μισθὸν λαμβάνοντες, ὃν παρ' ἀκόντων πολὺν χρόνον οὐκ ἀποδιδόντων ἀπεστεροῦντο· εἴθ' ὡς ἐν πολέμῳ τὰ τῶν ἐχθρῶν φέρειν ἀξιοῦντες νόμῳ τῶν κεκρατηκότων· οἱ μὲν γὰρ χειρῶν ἦρξαν ἀδίκων, ξένους καὶ ἱκέτας, ὡς ἔφην, πρότερον καταδουλωσάμενοι τρόπον αἰχμαλώτων· οἱ δὲ, καιροῦ παραπεσόντος, ἠμύναντο δίχα τῆς ἐν ὅπλοις παρασκευῆς· « Itaque utrumque factum jure tueri possunt, sive ut in pace mercedem receperunt, qua tamen diu fraudati fuerant : sive ut bello victos bonis spoliaverunt : ab illis enim orta fuerat injuria, qui hospites supplicesque suos, ut antea dixi, quasi captivos in servitutem redegerant. Tandem, ubi se obtulit meliorum temporum opportunitas, populus inermis illatam sibi vim ultus est. »

(34) *Ἔστιν οὖν ὁ Μ.* Philo lib. II *De vita Moysis*, pag. 654 : Ὑπέλαβον γὰρ τῷ αὐτῷ πάντ' ἐφαρμόττειν, εἰ ἐγένετο προνοίᾳ Θεοῦ βασιλεύς τε καὶ νομοθέτης, καὶ ἀρχιερεὺς, καὶ προφήτης, καὶ ἐν ἑκάστῳ τὰ πρωτεῖα ἠνέγκατο· « Compertum enim habeo, hæc omnia in unum hominem competere : siquidem hic factus divina providentia rex, et legislator, et pontifex, et propheta : et in his functionibus ita se gessit, ut omnes alios a tergo reliquerit. »

(35) *Αἰτεῖσθε*. Allusio est ad dictum Christi Matth. VI. SYLBURG. — Hoc dictum Christi nullibi memorant evangelistæ. Id vero cum additamento recitat Origenes, lib. *De oratione*, sect. 2 : Αἰτεῖτε τὰ μεγάλα, καὶ τὰ μικρὰ ὑμῖν προστεθήσεται· καὶ αἰτεῖτε τὰ ἐπουράνια, καὶ τὰ ἐπίγεια ὑμῖν προστεθήσεται· « Petite magna, et parva vobis adjicientur. Petite cœlestia, et terrestria vobis adjicientur. » Eodem allusit Origenes *Contra Celsum* lib. VII, p. 362 edit. Cantabrig., ubi de homine Christiano hæc dicit : Ἀναπέμπει οὐ περὶ τῶν τυχόντων τὴν εὐχὴν τῷ Θεῷ· ἔμαθε γὰρ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ μηδὲν μικρὸν, τουτέστιν αἰσθητὸν, ζητεῖν, ἀλλὰ μόνα τὰ μεγάλα καὶ ἀληθῶς θεῖα, ὅσα συμβάλλεται διδόμενα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ ὁδῶσαι ἐπὶ τὴν παρ' αὐτῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Λόγου ὄντος Θεοῦ, μακαριότητα· « Non D offert Deo preces de rebus vulgaribus : didicit enim a Jesu nihil parvum, hoc est sensibile, petere, sed sola magna et revera divina, quæcunque a Deo concessa, perducunt ad eam, quæ apud ipsum est, per Logon Deum, ejus Filium, beatitudinem. » Quibus par est, quod profert Christus Matth. VI, 33, cum quo conjuncte, et perinde ac si alterius interpretamentum esset, Clemens hoc Christi effatum infra etiam retulit, *Strom.* IV, p. 488 : Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν καὶ τὴν δικαιοσύνην· ταῦτα γὰρ τὰ μεγάλα· τὰ δὲ μικρὰ καὶ περὶ τὸν βίον, ταῦτα προστεθήσεται ὑμῖν. « Quærite autem primum regnum cœlorum, et justitiam : ea enim magna sunt. Parva autem, et quæ ad vitam pertinent, ea adjicientur vobis. »

Argivorum, Alexander vero rex fuit Macedonum. Tertia est, quæ unum solum concupiscit, nempe ut vincat et evertat; in malum autem vel bonum finem victoria uti, ei minime inest: qua quidem usi sunt Persæ, cum bellum gererent adversus Græciam. Nam irascibilis appetitus alias quidem prorsus est contentiosus, qui imperium quærit solius dominationis gratia, alias vero boni studiosus, quo anima ad id, quod bonum est et honestum, utitur. Quarta autem regnandi species est omnium pessima, quæ prout fert libido ordinatur: quale fuit regnum Sardanapali et eorum, qui hunc finem sibi proponunt, ut quamplurimum indulgeant suis cupiditatibus. Regnandi autem scientiæ, tam quæ ✠ virtute vincit, quam quæ vi, instrumentum est ordinandi scientia. Ea vero pro objecti sui diversitate varia est. Nam arma quidem et pugnacia animalia, ope cum animatorum, tum etiam inanimatorum, anima et mens ordinat; animæ autem affectus, in quos ope virtutis imperium obtinemus, ordinat ratio, ut quæ continentiam et temperantiam cum sanctitate, et bonam cognitionem cum veritate obsignet, omnia demum ad pietatem Deique cultum referens: sic enim virtute utentibus prudentia est, quæ res ordinat; ac divinas quidem, sapientia; humanas vero, politica; universas autem, scientia regnandi. Rex itaque is est, qui imperat secundum leges, et præditus est scientia imperandi volentibus: cujusmodi est Dominus, qui eos, qui in ipsum et per ipsum credunt, admittit. Omnia enim tradidit Deus, et omnia Christo subjecit regi nostro, « ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, et infernorum; et omnis lingua confiteatur, quod Dominus Jesus Christus in gloriam Dei Patris [a]. » Ars porro imperatoria tribus continetur speciebus: cautione, audacia, et tertia, quæ ex utrisque mista est. Unaquæque autem earum componitur ex tribus, et vel per orationem, vel per facta, vel per utraque simul exercetur. Hæc autem omnia licebit efficere, vel persuadendo, vel cogendo, vel injuria afficiendo, quos ulcisci expedit; et hæc, vel faciendo id quod justum est; vel mentiendo, vel vera dicendo; vel etiam harum artium pluribus eodem tempore utendo. Hæc autem omnia, et quomodo oporteat uti unoquoque eorum, cum Græci accepissent a Moyse, non parvam accepere utilitatem. Verbi autem gratia, unius aut alterius imperatorii exempli meminero. Moyses, cum populum eduxisset, suspicatus fore ut persequerentur Ægyptii, brevi et compendiosa via relicta, conversus est in solitudinem, et maxima ex parte iter noctu faciebat. Nam quod Hebræi diuturno per ingentem solitudinem transitu ad unum Deum credendum erudirentur, et ad prudentem tolerantiam

A τῷ οὐ πρόσεστιν· ᾧ Πέρσαι ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατεύσαντες συνεχρήσαντο. Τοῦ γὰρ θυμοῦ τὸ μὲν φιλόνεικον (36) μόνον ἐστὶν, αὐτοῦ τοῦ κρατεῖν ἕνεκα τὴν δυναστείαν πεποιημένον· τὸ δὲ φιλόκαλον, εἰς καλὴν καταχρωμένης τῆς ψυχῆς τῷ θυμῷ. Τετάρτη δὲ, ἡ πασῶν χειρίστη, ἡ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τάττεται βασιλεία· ὡς ἡ Σαρδαναπάλου, καὶ τῶν τὸ τέλος ποιουμένων, ταῖς ἐπιθυμίαις ὡς πλεῖστα χαρίζεσθαι. Τοῦ δὲ βασιλικοῦ, τοῦ τε κατ' ἀρετὴν νικῶντος καὶ τοῦ κατὰ βίαν, ὄργανον τὸ τακτικόν. Ἄλλο δὲ κατ' ἄλλην φύσιν τε καὶ ὕλην· ἐν μέν γε ὅπλοις, καὶ τοῖς μαχίμοις ζώοις, δι' ἐμψύχων τε καὶ ἀψύχων, ψυχὴ τὸ τάττον ἐστὶ καὶ νοῦς· ἐν δὲ τοῖς τῆς ψυχῆς πάθεσιν, ὧν ἐπικρατοῦμεν τῇ ἀρετῇ, λογισμός ἐστι τὸ τακτικὸν, ἐπισφραγιζόμενος ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην B μεθ' ὁσιότητος, καὶ γνῶσιν ἀγαθὴν μετ' ἀληθείας, τὸ τέλος εἰς εὐσέβειαν ἀναφέρων Θεοῦ· οὕτω γὰρ τῇ ἀρετῇ χρωμένοις φρόνησις ἡ τάττουσά ἐστι· τὰ δὲ θεῖα ἡ σοφία· τὰ ἀνθρώπεια δὲ ἡ πολιτική· σύμπαντα δὲ ἡ βασιλική. Βασιλεὺς τοίνυν ἐστὶν ὁ ἄρχων κατὰ νόμους, ὁ τὴν τοῦ ἄρχειν ἑκόντων ἐπιστήμην ἔχων· οἷός ἐστιν ὁ Κύριος, τοὺς εἰς αὐτὸν καὶ δι' αὐτοῦ πιστεύοντας προϊέμενος (37). Πάντα (38) γὰρ παρέδωκεν ὁ Θεὸς, καὶ πάντα ὑπέταξε Χριστῷ, τῷ βασιλεῖ ἡμῶν· « ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ, ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων· καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός. » Ἰδέαις δὲ ἐνέχεται τὸ στρατήγημα τρισὶν, ἀσφαλεῖ, παραβόλῳ, C καὶ τῷ ἐκ τούτων μικτῷ· συντίθεται δὲ τούτων ἕκαστον ἐκ τριῶν, ἢ διὰ λόγου, ἢ δι' ἔργων, ἢ καὶ δι' ἀμφοτέρων ἅμα τούτων. Ταῦτα δὲ ὑπάρξει πάντα ἐπιτελεῖν, ἢ πείθοντας, ἢ βιαζομένους, ἢ ἀδικοῦντας, ἐν τῷ ἀμύνασθαι, οἷς ἐμπεριέχεται· ἢ τὰ δίκαια ποιοῦντας, ἢ ψευδομένους, ἢ ἀληθεύοντας, ἢ καὶ τούτων ἅμα τισὶ χρωμένους κατὰ τὸν αὐτὸν καιρόν. Ταῦτα δὲ σύμπαντα, καὶ τὸ πῶς δεῖ χρῆσθαι τούτων ἑκάστῳ, παρὰ Μωϋσέως λαβόντες Ἕλληνες, ὠφέληνται. Τύπου δὲ ἕνεκεν, ἑνὸς ἢ καὶ δευτέρου ἐπιμνησθήσομαι παραδείγματος στρατηγικοῦ. Μωϋσῆς, τὸν λαὸν ἐξαγαγὼν, ὑποπτεύσας ἐπιδιώξειν τοὺς Αἰγυπτίους, τὴν ὀλίγην καὶ σύντομον ἀπολιπὼν ὁδὸν, ἐπὶ τὴν ἔρημον ἐτρέπετο· καὶ νύκτωρ τὰ πολλὰ τῇ πορείᾳ ἐκέχρητο. Ἑτέρα γὰρ ἦν οἰκονομία, καθ' ἣν ἐπαι- D δεύοντο Ἑβραῖοι, δι' ἐρημίας πολλῆς καὶ χρόνου μακροῦ, εἰς μόνον τὸ πιστεύειν τὸν Θεὸν εἶναι, δι' ὑπομονῆς ἐθιζόμενοι σώφρονος. Τὸ γοῦν στρατήγημα τοῦ Μωϋσέως διδάσκει πρὸ τῶν κινδύνων δεῖν τὰ χρήσιμα συνιδεῖν, καὶ οὕτως ἐπιβαλεῖν. Ἀμέλει γέγονεν ὅπερ καὶ ὑπώπτευσεν· ἐπεδίωξαν γὰρ οἱ Αἰγύπτιοι ἐφ' ἵππων καὶ ὀχημάτων· ἀλλ' ἀπώλοντο θᾶττον, ῥαγείσης τῆς θαλάσσης, καὶ σὺν ἵπποις καὶ ἅρμασιν αὐτοὺς κατακλυσάσης, ὡς μηδὲ λείψανον αὐτῶν ἀπολειφθῆναι. Μετὰ δὲ ταῦτα στύλος πυρὸς ἑπόμενος

✠ P. 417 ED. POTTER, 347 ED. PARIS.

[a] Philip. II, 10, 11.

(36) *Τὸ μὲν φ*. Hanc sententiam priores editiones sic distinguunt: Τὸ μὲν φιλόνεικον μόνον ἐστὶν αὐτοῦ, τοῦ κρατεῖν ἕν.

(37) *Προϊέμενος*. Convenientius προσιέμενος, *admittens*, inquiunt Sylburg., Lowth.

(38) *Πάντα*. Respicit Luc. X, 22: Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρός μου· et I Cor. XV, 27: Πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.

(ὡδήγει γὰρ ἔμπροσθεν αὐτῶν) ἦγε νύκτωρ τοὺς Ἑβραίους δι' ἀβάτου, ἐν πόνοις καὶ ὁδοιπορίαις εἴς τε ἀνδρείαν εἴς τε καρτερίαν γυμνάζων καὶ συμβιβάζων αὐτούς· ἵνα καὶ χρηστὰ τὰ τῆς χώρας μετὰ τὴν πεῖραν τῶν δοκούντων δεινῶν φανῇ, εἰς ἣν ἐξ ἀνοδίας παρέπεμπεν αὐτούς. Ναὶ μὴν καὶ τοὺς πολεμίους, τοὺς τῆς χώρας προκαθεζομένους, τροπωσάμενος, ἀπέκτεινεν, ἐξ ἐρήμου καὶ τραχείας ὁδοῦ (τοιαύτη γὰρ ἡ ἀρετὴ τοῦ στρατηγικοῦ) ἐπιθέμενος αὐτοῖς. Ἐμπειρίας γὰρ καὶ στρατηγίας ἔργον ἦν τὸ τὴν χώραν τῶν πολεμίων λαθεῖν. Τοῦτο συνιδὼν Μιλτιάδης, ὁ τῶν Ἀθηναίων στρατηγὸς, ὁ τῇ ἐν Μαραθῶνι μάχῃ νικήσας τοὺς Πέρσας, ἐμιμήσατο τόνδε τὸν τρόπον· ἤγαγε τοὺς Ἀθηναίους νύκτωρ, δι' ἀνοδίας βαδίσας, καὶ πλανήσας τοὺς τηροῦντας αὐτὸν τῶν βαρβάρων· ὁ γὰρ Ἱππίας, ὁ τῶν Ἀθηναίων ἀποστὰς, ἐπήγαγε τοὺς βαρβάρους εἰς τὴν Ἀττικὴν, καὶ τοὺς ἐπικαίρους τῶν τόπων προκαταλαβόμενος ἐφύλαττε, διὰ τὸ τῆς χώρας ἔχειν τὴν ἐμπειρίαν. Ἔργον μὲν οὖν ἦν τὸν Ἱππίαν λαθεῖν· ὅθεν εἰκότως ὁ Μιλτιάδης συγχρησάμενος ἀνοδίᾳ τε, καὶ νυκτὶ ἐπιθέμενος τοῖς Πέρσαις, ὧν Δάτις ἡγεῖτο, τὰ κατὰ τὸν ἀγῶνα, μετ' ἐκείνων ὧν αὐτὸς ἡγεῖτο, κατώρθωσεν. Ἀλλὰ καὶ Θρασυβούλῳ τοὺς ἐκπεσόντας ἀπὸ Φυλῆς (39) καταγαγόντι καὶ βουλομένῳ λαθεῖν στύλος ὁδηγὸς γίνεται διὰ τῶν ἀτριβῶν ἰόντι· τῷ Θρασυβούλῳ νύκτωρ, ἀσελήνου καὶ δυσχειμερίου τοῦ καταστήματος γεγονότος, πῦρ ἑωρᾶτο προηγούμενον, ὅπερ αὐτοὺς ἀπταίστως προπέμψαν, κατὰ τὴν Μουνυχίαν ἐξέλιπεν· ἔνθα νῦν ὁ τῆς Φωσφόρου βωμός ἐστι. Πιστὰ τοίνυν τὰ ἡμέτερα κἂν ἐντεῦθεν γενέσθω τοῖς Ἕλλησιν· ὅτι ἄρα δυνατὸν τῷ παντοκράτορι Θεῷ, προηγεῖσθαι ποιῆσαι τοῖς Ἑβραίοις νύκτωρ στῦλον πυρὸς, τὸν καὶ καθηγησάμενον αὐτοῖς τῆς ὁδοῦ. Λέγεται δὲ καὶ ἐν χρησμῷ τινι·

Στύλος Θηβαίοισι Διώνυσσος πολυγηθής,

ἐκ τῆς παρ' Ἑβραίοις ἱστορίας. Ἀλλὰ καὶ Εὐριπίδης ἐν *Ἀντιόπῃ* φησίν·

.... Ἔνδον δὲ θαλάμοις βουκόλον
Κομῶντα κισσῷ, στῦλον Εὐΐου θεοῦ.

Σημαίνει δὲ ὁ στύλος τὸ ἀνεικόνιστον τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ πεφωτισμένος στύλος, πρὸς τῷ τὸ ἀνεικόνιστον σημαίνειν, δηλοῖ τὸ ἑστὼς καὶ μόνιμον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἄτρεπτον αὐτοῦ φῶς, καὶ ἀσχημάτιστον. Πρὶν γοῦν ἀκριβωθῆναι τὰς τῶν ἀγαλμάτων σχέσεις, κίονας (40) ἱστάντες οἱ παλαιοὶ, ἔσεβον τούτους ὡς ἀφιδρύματα τοῦ Θεοῦ. Γράφει γοῦν ὁ τὴν *Φορωνίδα* ποιήσας·

Καλλιθόη κλειδοῦχος Ὀλυμπιάδος βασιλείης
Ἥρης Ἀργείης, ἣ στέμμασι καὶ θυσάνοισι

A assuefierent, id alterius dispensationis fuit. Moysis ergo docet stratagema, tum demum aggrediendu esse pericula, cum ea, quæ sunt iis repellendis utilia, provisa fuerint. Et certe evenit id, quod suspicatus est. In equis enim et curribus persecuti sunt Ægyptii; sed cito perierunt, cum mare disruptum esset, et ipsos cum equis et curribus obruisset, adeo ut eorum nullæ remanserint reliquiæ. Post hæc autem sequens et comitans columna ignis (eos enim ✠ præcedebat) duxit noctu Hebræos per regionem inaccessam, laboribus et itineribus ad robur et fortitudinem eos exercens ac inducens: ut postquam eorum, quæ videbantur gravia, periculum fecissent, quam bona esset appareret regio, ad quam eos ex via invia transmittebat. Quinetiam hostes, B qui prius eam regionem insidebant, in fugam versos occidit, eos ex solitudine et via aspera (ea enim ars fuit imperatoria) aggressus. Hoc enim erat peritiæ et imperatoriæ scientiæ opus, hostium regionem occupasse. Quod cum animadvertisset Miltiades, imperator Atheniensis, qui Marathonia pugna vicit Persas, hoc modo est imitatus: noctu duxit Athenienses per loca invia iter faciens, et eos qui ipsum observabant, barbaros decipiens. Hippias enim, qui defecerat ab Atheniensibus, barbaros in Atticam induxerat, et opportuniora loca cum istius regionis esset peritus, præoccupaverat. Ac difficile quidem erat latere Hippiam: unde merito Miltiades et locis inviis usus, et nocte aggressus Persas, qui- C bus præerat Datis, cum suis militibus superior evasit. Quinetiam Thrasybulo, cum exsules ex Phyla reducens, latere cupiebat, dux fuit columna, per loca non trita ingredienti; et noctu cum nec luceret luna, hibernumque cœlum esset et caliginosum, apparebat ignis præcedens, qui cum eos tutos deduxisset, prope Munychiam defecit, ubi nunc est ara Luciferæ. Vel ex hoc ergo fiant nostra Græcis credibilia, nempe quod facere potest Deus omnipotens, ut columna ignis Hebræos noctu præcedat, quæ etiam dux sit eorum itineris. Porro autem dicitur etiam in quodam responso:

Exhilarans Bacchus Thebanis esse columna,

151 ex Hebræorum historia. Quinetiam Euripides dicit in *Antiopa:*

.... Bubulcum hic in cubilibus
Hedera comantem, columnam Evii dei.

Significat autem columna, non posse effingi Dei D imaginem. Illuminata autem columna, præter hoc quod significat, non posse effingi imaginem, Dei quoque stabilitatem significat ac firmitatem, et immutabilem ejus lucem, quæque non potest figurari. Prius itaque quam reperta est ars varias simulacrorum formas effingendi, veteres columnas erigentes, eas colebant tanquam Dei statuas. Atque idcirco sic scribit *Phoronidis* auctor:

Callithoe clavem reginæ gestat Olympi,
A qua Junonis serto pulchraque corolla

✠ P. 418 ED. POTTER, 348 ED. PARIS.

(39) Ἀπὸ Φυλῆς. H., ἀπὸ φυλακῆς, « a custodia. » Sed Φυλὴν, dæmon Atticum, agnoscit etiam Æschines *De falsa leg.* cum ait: Ὅσοι αὐτῶν ἐπὶ Φυλῆς ἐπολιορκήθησαν, ὅτε Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ τριάκοντα προσέβαλον τοῖς καταλαβοῦσι Φυλήν. Vide et Stephani *Ethnica.* SYLBURG.

(40) *Κίονας.* Conf. Eusebius *Præparationis evangelicæ* lib. I, cap. 9, et *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. II, cap. 2.

✠ *Argivæ quondam primum exornata columna est.*

Quinetiam qui fecit *Europiam*, significat eam, quæ est in Delphis, Apollinis imaginem, ésse columnam, per hæc :

Ut decimamque deo primos fructusque dicemus
Sedibus in sacrosanctis, celsuque columna.

Apollo quidem certe, qui mystice a « privatione multorum » dicitur, est unus Deus. Quinetiam ignis ille, qui columnæ erat similis, et ignis, qui ingrediebatur per loca invia, est symbolum sanctæ lucis, quæ transit ex terra, et in cœlum rursus recurrit per lignum, per quam etiam datum est nobis videre intellectualiter.

A *Πρώτη ἐκόσμησεν περὶ κίονα μακρὸν ἀνάσσης.*

Ἀλλὰ καὶ ὁ τὴν *Εὐρωπίαν* (41) ποιήσας ἱστορεῖ τὸ ἐν Δελφοῖς ἄγαλμα Ἀπόλλωνος κίονα εἶναι διὰ τῶνδε·

Ὄφρα Θεῷ δεκάτην ἀκροθίνιά τε κρεμάσαιμεν
Σταθμῶν ἐκ ζαθέων καὶ κίονος ὑψηλοῖο.

Ἀπόλλων (42) μέν τοι, μυστικῶς κατὰ « στέρησιν τῶν πολλῶν » νοούμενος, ὁ εἷς ἐστι Θεός. Ἀλλ' οὖν τὸ πῦρ ἐκεῖνο τὸ ἐοικὸς στύλῳ, καὶ πῦρ τὸ δι' ἀβάτου, σύμβολόν ἐστι φωτὸς ἁγίου, τοῦ διαβαίνοντος ἐκ γῆς, καὶ ἀνατρέχοντος αὖθις εἰς οὐρανὸν διὰ τοῦ ξύλου (43), δι' οὗ καὶ τὸ βλέπειν ἡμῖν νοητῶς δεδώρηται.

CAPUT XXV.

Quomodo Plato in legibus suis condendis Moysen imitatus est.

Plato autem philosophus, a Moysis scriptis in legibus ferendis adjutus, reprehendit quidem Minois et Lycurgi reipublicæ administrandæ rationem, ut quæ ad solam quidem respicerent fortitudinem; laudavit autem, ut honestiorem et magis venerandam, eam, quæ unum quid dicit, et semper ad unum dirigitur decretum. Nam et robore, et honestate, et prudentia dicit nos decere magis philosophari, si ad cœli dignitatem respicientes, immutabiliter, et citra ullam pœnitentiam, eadem sententia, et de iisdem utamur. Quin igitur interpretatur ea quæ in Lege dicuntur, ut ad unum Deum respiciamus, et ea, quæ justa sunt, agamus, præcipiens. Politici autem dicit esse duas species, unam quidem legalem; alteram vero, servato nomine, politicam. Et politicum quidem proprie significare rerum omnium Opificem, innuit in libro ejusdem nominis; quinetiam eos, qui ad ipsum respiciunt, vitamque activam et justam eligunt, et contemplationi etiam vacant, politicos appellat. Id vero politicum, quod

B Πλάτων (44) δὲ ὁ φιλόσοφος, ἐκ τῶν Μωϋσέως τὰ περὶ τὴν νομοθεσίαν ὠφεληθεὶς, ἐπετίμησε μὲν τῇ Μίνωος καὶ Λυκούργου πολιτείᾳ, πρὸς ἀνδρείαν μόνην ἀποβλεπομέναις· ἐπῄνεσε δὲ, ὡς σεμνοτέραν, τὴν ἕν τι λέγουσαν, καὶ πρὸς δόγμα ἓν νεύουσαν αἰεί· καὶ γὰρ ἰσχύϊ, καὶ σεμνότητι, καὶ φρονήσει πρέπειν ἂν μᾶλλον φιλοσοφεῖν ἡμᾶς λέγει, πρὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ οὐρανοῦ ἀμετανοήτως χρωμένους γνώμῃ τῇ αὐτῇ, καὶ περὶ τῶν αὐτῶν. Ἄρα οὖν τὰ κατὰ τὸν Νόμον ἑρμηνεύει, πρὸς ἕνα Θεὸν ἀφορᾷν καὶ δικαιοπραγεῖν ἐντελλόμενος. Τοῦ δὲ πολιτικοῦ δύο εἴδη λέγει· τὸ μὲν νομικὸν, τὸ δὲ πολιτικὸν, ὁμωνύμως ὠνομασμένον. Καὶ πολιτικὸν μὲν κυρίως αἰνίττεται τὸν Δημιουργὸν, ἐν τῷ ὁμωνύμῳ βιβλίῳ· τούς τε εἰς αὐτὸν ἀφορῶντας καὶ βιοῦντας ἐνεργῶς καὶ δικαίως C σὺν καὶ τῇ θεωρίᾳ, καὶ αὐτοὺς πολιτικοὺς ὀνομάζει. Τὸ δὲ ἐπίσης τῷ νομικῷ κεκλημένον πολιτικὸν, εἴς τε κοσμικὴν (45-46) μεγαλόνοιαν διαιρεῖ, εἴς τε ἰδιωτικὴν σύνταξιν, ἣν κοσμιότητα, καὶ ἁρμονίαν, καὶ σωφροσύνην ὠνόμασεν, ὅταν ἄρχοντες μὲν πρέπωσι τοῖς

✠ P. 419 ED. POTTER, 349 ED. PARIS.

(41) *Εὐρωπίαν*. Pausanias in *Bœoticis*, pag. 550 edit. Hanov. : Ὁ δὲ τὰ ἔπη ἐς Εὐρώπην ποιήσας· « Qui carmina in Europam fecit. » Eumelum, *Europiæ* auctorem vocat Eusebius in *Chronico* Olymp. III : « Eumelus poeta, qui *Bugoniam* et *Europiam*; et Arctinus, qui *Æthiopiam* composuit. » Ubi conf. quæ adnotavit Jos. Scaliger.

(42) *Ἀπόλλων*. In Apollinis etymologia consentit cum Plutarcho, qui et ipse pag. 205 : Ἀπόλλων μὲν γὰρ, οἷον ἀρνούμενος τὰ πολλὰ, καὶ τὸ πλῆθος ἀποφάσκων ἐστίν· et pag. 202 : Τὴν μὲν εἰς πῦρ μεταβολὴν Ἀπόλλωνά τε, τῇ μονώσει, Φοῖβόν τε, τῷ καθαρῷ καὶ ἀμιάντῳ, καλοῦσι. H. SYLBURG.

(43) *Ξύλου*. Crucis lignum forte respicit auctor.

(44) *Πλάτων*. Perperam refert Clemens, Platonem « laudasse » legislatores πρὸς ἕν τι βλέποντας, « unum quid spectantes. » Nam econtra, Plato cum *De legibus* lib. I, pag. 772, dixisset : Οἰώμεθα πάντα τά τ' ἐν Λακεδαίμονι καὶ τὰ τῇδε πρὸς τὸν πόλεμον μάλιστα βλέποντας Λυκοῦργόν τε καὶ Μίνω τίθεσθαι τὰ νόμιμα. « Putemus, et hic, et apud Lacedæmonios Lycurgum et Minoem ad bellum præcipue respicientes, leges condidisse; » addit alia multa a legislatore præter belli peritiam procurari debere, nempe prudentiam, temperantiam, justitiam, et his similia; ac proinde reprehendit legislatores πρὸς ἕν τι βλέποντας, « qui ad unum aliquod respiciunt, » reliquis posthabitis. Idem statim a principio lib. IV *De legibus*, pag. 825, hæc dicit : Ὦ δαιμόνιε, φύλαττέ με, εἰς τὸ κατ' ἀρχὰς ἀποβλέπων, τὸ περὶ τῶν Κρητικῶν νόμων, ὡς πρὸς ἕν τι βλέποιεν· καὶ δὴ καὶ τοῦτ' ἐλέγετον, αὐτὸ εἶναι σφὼ τὸ πρὸς τὸν πόλεμον. Ἐγὼ δὲ ὑπολαβὼν εἶπον, ὡς ὅτι μὲν εἰς ἀρετήν ποι βλέποι τὰ τοιαῦτα νόμιμα κείμενα, καλῶς ἔχοι· τὸ δ' ὅτι πρὸς μέρος, D ἀλλ' οὐ πρὸς πᾶσαν, σχεδὸν οὐ πάνυ ξυνεχώρουν. « Observa me, vir præclare, nempe illius gratia, quod est ab initio de Cretensium legibus dictum, quas vos ad unum aliquid, id est bellum, respicere dicebatis. Eas ego quoniam ad virtutem quodammodo referrentur, probe positas esse dixi : quoniam vero non ad universam, sed ad virtutis partem ferme, equidem non valde laudabam. »

(45-46) *Κοσμικήν*. Malim κοσμητικήν, « ordinatricem : » vel κομικήν, « curatricem; » nam Plato *Politici* pag. 541, τέχνην ἀγελαιοκομικήν, « artem curandi greges, » politicæ similem esse ostendit. Hujus loci sensus est, « hanc politicæ speciem ad duo hominum genera spectare : 1° ad imperantes, quibus aliorum regendorum cura incumbit; 2° ad subditos, ἰδιωτικὴν τάξιν, quorum est imperantibus parere. »

ἀρχομένοις, πειθήνιοι δὲ οἱ ἀρχόμενοι τοῖς ἄρχουσι A γίγνωνται· ὅπερ ἡ κατὰ Μωϋσέα πραγματεία διὰ σπουδῆς ἔχει γενέσθαι. Ἔτι τὸ μὲν νομικὸν (47) πρὸς γενέσεως εἶναι, τὸ πολιτικὸν δὲ πρὸς φιλίας καὶ ὁμονοίας, ὁ Πλάτων ὠφεληθεὶς, τοῖς μὲν *Νόμοις* τὸν φιλόσοφον τὸν ἐν τῇ *Ἐπινομίδι* (48) συνέταξε, τὸν τὴν διέξοδον πάσης γενέσεως, τῆς διὰ τῶν πλανωμένων, εἰδότα· φιλόσοφον δὲ ἄλλον τὸν *Τίμαιον* (49), ὄντα ἀστρονομικὸν καὶ θεωρητικὸν τῆς ἐκείνων φορᾶς, συμπαθείας τε καὶ κοινωνίας τῆς πρὸς ἄλληλα, ἑπομένους (50) τῇ *Πολιτείᾳ* συνάπτει· ἔπειτα· τέλος γὰρ (51), οἶμαι, τοῦ τε πολιτικοῦ, τοῦ τε κατὰ νόμον βιοῦντος ἡ θεωρία· ἀναγκαῖον γοῦν τὸ πολιτεύεσθαι ὀρθῶς· ἄριστον δὲ τὸ φιλοσοφεῖν. Ὁ γὰρ νοῦν ἔχων πάντα τὰ αὐτοῦ εἰς γνῶσιν συντείνας, βιώσει, κατευθύνας μὲν τὸν βίον ἔργοις ἀγαθοῖς, B ἀτιμάσας δὲ τὰ ἐναντία, τά τε πρὸς ἀλήθειαν συλλαμβανόμενα μεθέπων μαθήματα. Νόμος δέ ἐστιν οὐ τὰ νομιζόμενα, (οὐδὲ γὰρ τὰ ὁρώμενα ὅρασις·) οὐδὲ δόξα πᾶσα· (οὐ γὰρ καὶ ἡ πονηρά·) ἀλλὰ νόμος ἐστὶ χρηστὴ δόξα, χρηστὴ δὲ ἡ ἀληθής. ἀληθὴς δὲ ἡ « τὸ ὂν » εὑρίσκουσα, καὶ τούτου τυγχάνουσα. « Ὁ ὢν δὲ ἐξαπέσταλκέ (52) με, » φησὶν ὁ Μωϋσῆς. Ἧ τινες (53) ἀκολούθως, δηλονότι τῇ χρηστῇ δόξῃ, λόγον ὀρθὸν τὸν νόμον ἔφασαν· προστακτικὸν μὲν, ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ, ὧν οὐ ποιητέον.

legale dicitur, in mundanam dividit mentis magnitudinem, et in privatum ordinem, quem moderationem et concinnitatem vocavit, et temperantiam, quando magistratus quidem convenientes fuerint iis, quibus imperant, ii autem, quibus imperatur, ✠ paruerint magistratibus. Quod quidem ut fiat, Moysis scripta contendunt. Præterea legale quidem ad generationem, politicum autem ad amicitiam et concordiam pertinere, dicit adjutus Plato; unde *Legibus* quidem eum, qui est in *Epinomide*, philosophum conjunxit, qui novit transitus omnis generationis, quæ fit per errantia; philosophum autem alium *Timæum*, qui est et astronomiæ peritus, et illorum motuum, et eam, quæ est inter se, consensionem et societatem contemplatur, conjungit libris *De republica*. Finis enim est, ut existimo, et politici, et ejus qui ex lege vivit, contemplatio. Necesse est ergo civitatem recte administrare: optimum est autem philosophari. Qui enim sapit, omnia sua ad cognitionem vivet referens, vitam quidem suam bonis factis dirigens, quæ autem sunt contraria despiciens, et, quæ ad veritatem conferunt, disciplinas persequens. Lex autem est, non ea, quæ lege decernuntur (nam nec sunt ea, quæ videntur, visus), neque quævis opinio (non enim ea quoque quæ est mala), sed lex est opinio bona, bona est autem quæ est vera; vera est autem, quæ id « quod est » invenit, et id assequitur: « Qui est autem, misit me [a], » inquit Moyses. Cui consequenter, bonæ scilicet opinioni, quidam dixerunt legem esse rectam rationem, quæ jubet quidem ea quæ sunt facienda, prohibet autem quæ non sunt facienda.

✠ P. 420 ED. POTTER, 350 ED. PARIS. [a] Exod. III, 13.

(47) *Ἔτι τὸ μὲν ν.* Eorum, quæ jam dicit, sensus sic se habet: « Præterea a Moyse edoctus Plato, « legalem » quidem scientiam ad humanæ societatis « generationem » et institutionem, « politicam » vero ad ejusdem amorem et concordiam spectare, libris *De legibus* philosophum in *Epinomidis* libro totius generationis, quæ per errantia in cœlo corpora fit, peritum adjecit: et alterum philosophum *Timæum*, astronomiæ et cœlestium corporum motus, consensionis ac communionis inter se invicem studiosum, libris *De republica* comitem dedit. »

(48) *Ἐν τῇ Ἐπινομίδι.* Intelligit Platonis librum, qui libros *De legibus* sequitur: in quo viro sapienti necessarium esse docet, ut sciat qua ratione cœlestia corpora, quæ deos esse putabat, rerum in hoc mundo omnium causæ sint, eumque gubernent, et quomodo adoranda sint: unde ejus titulus est *Ἐπινομὶς ἢ Φιλόσοφος*.

(49) *Τίμαιον.* Alius hic Platonis liber est, *Timæi Locri* nomen inscriptus, philosophi Pythagorici, qui *De natura universi* tractatum ediderat. Hujusce libri materiam ac scopum ibi explicat auctor pag. 1046: Ἔδοξε γὰρ ἡμῖν Τίμαιον μὲν ἅτε ἀστρονομικώτατον ἡμῶν, καὶ περὶ φύσεως τοῦ παντὸς εἰδέναι μάλιστα ἔργον πεποιημένον, πρῶτον λέγειν, ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως, τελευτῶντα δὲ εἰς ἀνθρώπων φύσιν· ἐμὲ δὲ μετὰ τοῦτον, ὡς παρὰ τούτου δεδεγμένον ἀνθρώπους τῷ λόγῳ γεγονότας, παρὰ σοῦ δὲ πεπαιδευμένους διαφερόντως αὐτῶν τινας, κατὰ δὲ τὸν Σόλωνος λόγον τε καὶ νόμον εἰσαγαγόντα αὐτοὺς ὡς εἰς δικαστὰς ὑμᾶς, ποιῆσαι πολίτας τῆς πόλεως τῆσδε, ὡς ὄντας τοὺς τότε Ἀθηναίους, οὓς ἐμήνυσεν ἀφανεῖς ὄντας ἡ τῶν ἱερῶν γραμμάτων φήμη. « Visum nobis est, ut Timæus, C tanquam in astronomia nostrorum omnium peritissimus, maximeque in rerum natura cognoscenda versatus, primus edisserat, ita ut a mundi generatione exordiens, usque ad generis humani naturam deveniat. Atque ego deinde suscipiens homines a Timæo quidem genitos, a Critia vero ut plurimum institutos, secundum Solonis sermonem legemque in judicium vestrum adducam, civitatisque istius cives efficiam eos, qui prisci illi Athenienses fuerunt, quos jam exstinctos sacræ Ægyptiorum litteræ in lucem e tenebris eruerunt. » Quod *Timæum* libris *De republica* subjecit Plato, indicat ibid. p. 1040: Χθὲς που τῶν ὑπ' ἐμοῦ ῥηθέντων λόγων Περὶ πολιτείας, ἦν τὸ κεφάλαιον, οἵα τε, καὶ ἐξ οἵων ἀνδρῶν ἀρίστη κατεφαίνετ' ἂν μοι γενέσθαι· « Summa disputationis hesternæ de republica erat, qualis mihi, et ex qualibus viris optima posse fieri videretur. » Hinc patet *Timæum* libros *De republica*, ut *Epinomidem* libros *De legibus*, statim sequi debere: D quamvis in vulg. Platonis editionibus alio jam ordine collocati sint.

(50) *Ἑπομένους.* Legendum ἑπομένως, « similiter: » qua voce alibi etiam usus est. Vide *Indicem Græcum*. LOWTH.

(51) *Ἔπειτα· τέλος γ.* Ἔπειτα τέλος γ. conjuncte Flor. edit. Præsens lectio, quæ Sylburgii est, indicat ea, quæ sequuntur, Platonis esse.

(52) *Ἐξαπέσταλκε.* Ἀπέσταλκε, Exod.

(53) *Τινές.* Nempe Stoici. Stobæus, *Eclog. ethic.* c. 4, p. 179, Stoicorum moralem doctrinam describens, ait: Τοῦ δὲ ὄντως σπουδαίου, καθάπερ εἴπομεν, ἐπειδὴ λόγος ὀρθός ἐστι μὲν, προστακτικὸς ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸς δὲ ὧν οὐ ποιητέον, μόνον τὸν σοφὸν εἶναι λέγουσι νόμιμον. Clemens Philonis verba præ oculis habuisse videtur, quæ exstant

CAPUT XXVI.

Moysem recte dici divinum legislatorem, licet Christo inferiorem, et longe potiori jure quam Græcorum legislatores Minoem et Lycurgum.

A Unde merito dictum est legem datam esse per Moysem, ut quæ sit regula justorum et injustorum : et eam propterea θεσμὸν dixerimus, quæ a Deo per Moysem est tradita. Ea itaque ad Deum deducit. ✠ Dicit autem Paulus quoque : « Lex propter prævaricationes est posita, donec veniret semen, cui promissum est. » Quam sententiam ut plenius explicaret, statim infert : « Priusquam autem veniret fides, sub lege custodiebamur, conclusi, » timore scilicet ex peccatis, « in eam fidem, quæ erat revelanda : quare lex pædagogus noster fuit in Christum, ut ex fide justificemur[a]. » Est autem legis ferendæ peritus, qui id, quod convenit, unicuique animæ parti, et ejus factis tribuit. Moyses autem, ut summatim dicam, erat lex animata, quæ Logo bono gubernabatur. B Subministravit itaque bonam reipublicæ administrandæ rationem. Ea autem est bona educatio hominum in societate. Jam vero facultatem tractavit judiciariam, quæ est scientia peccatores corrigendi, ut justitiam discant. Ejusdem autem cum ea ordinis, est puniens facultas, quæ tenet modum in puniendo. Ea vero, dum punit, animam corrigit. Versatur autem, ut ita dicam, tota Moysis institutio, et in docendis iis, qui possunt esse boni et honesti, et in iis venandis, qui sunt his similes : quæ quidem fuerit ars imperatoria. Quæ autem versatur in recte utendo iis, quæ Logo capta sunt, ea fuerit legum ferendarum sapientia. Ejus enim, ut quæ sit maxime regia, est proprium et possidere, et uti. C Solum itaque sapientem philosophi, regem, legislatorem, **152** imperatorem, justum, sanctum, Deo amicum prædicant. Si hæc autem in Moyse invenerimus, ut ex ipsis ostenditur Scripturis, recte persuasi dixerimus, sapientem revera esse Moysem. Quemadmodum ergo pastoralem artem ovium curam gerere dicimus : inde enim dicitur, quod « pastor bonus animam ponit pro ovibus[b] : » ita etiam legum ferendarum artem, cum hominum gregis curam gerat, eorum virtutem astruere, et quod in illis bonum est, suscitare dicemus. Quod si gregis allegoria gregem hominum innuit, Dominus idem erit bonus et pastor et le-

A Ὅθεν ὁ νόμος εἰκότως εἴρηται διὰ Μωϋσέως δεδόσθαι, κανὼν τυγχάνων δικαίων τε καὶ ἀδίκων· καὶ τοῦτον κυρίως θεσμὸν (54) ἂν εἴποιμεν, τὸν ὑπὸ Θεοῦ διὰ Μωϋσέως παραδεδομένον. Ἔχει γοῦν τὴν ἀγωγὴν εἰς τὸ Θεῖον. Λέγει δὲ καὶ ὁ Παῦλος· « Ὁ νόμος τῶν παραβάσεων χάριν ἐτέθη, ἄχρις ἂν (55) ἔλθῃ τὸ σπέρμα, ᾧ ἐπήγγελται. » Εἶτα, οἱονεὶ ἐπεξηγούμενος τὴν διάνοιαν, ἐπιφέρει· « Πρὸ τοῦ δὲ (56) ἐλθεῖν τὴν πίστιν ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα, συγκεκλεισμένοι, » φόβῳ δηλαδὴ ἀπὸ ἁμαρτιῶν, « εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθήσεσθαι· ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν ἐγένετο εἰς Χριστὸν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν. » Ὁ νομοθετικὸς δέ ἐστιν ὁ τὸ προσῆκον ἑκάστῳ μέρει τῆς ψυχῆς καὶ τοῖς τούτων ἔργοις ἀπονέμων. Μωϋσῆς δὲ, συνελόντι εἰπεῖν, νόμος B ἔμψυχος ἦν, τῷ χρηστῷ Λόγῳ κυβερνώμενος. Πολιτείαν γοῦν διηκόνησεν ἀγαθήν· ἡ δέ ἐστι τροφὴ ἀνθρώπων καλὴ κατὰ κοινωνίαν. Αὐτίκα τὴν δικαστικὴν μετεχειρίζετο, ἐπιστήμην οὖσαν διορθωτικὴν τῶν ἁμαρτανομένων, ἕνεκεν τοῦ δικαίου. Σύστοιχος δὲ αὐτῇ ἡ κολαστικὴ, τοῦ κατὰ τὰς κολάσεις μέτρου ἐπιστημονική τις οὖσα. Κόλασις δὲ οὖσα, διόρθωσίς ἐστι ψυχῆς. Ἔστι δὲ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τῷ Μωϋσεῖ ἡ πᾶσα ἀγωγὴ, παιδευτικὴ μὲν τῶν οἵων τε γενέσθαι καλῶν κἀγαθῶν ἀνδρῶν, θηρευτικὴ δὲ τῶν ὁμοίων τούτοις· ἥτις ἂν εἴη στρατηγική· ἡ δὲ χρηστικὴ τοῖς θηρευθεῖσι Λόγῳ κατὰ τρόπον σοφία εἴη ἂν νομοθετική· κτᾶσθαί τε γὰρ καὶ χρῆσθαι ταύτης ἴδιον, βασιλικωτάτης οὔσης. Μόνον γοῦν τὸν σοφὸν οἱ φιλόσοφοι βα- C σιλέα, νομοθέτην, στρατηγὸν, δίκαιον, ὅσιον, θεοφιλῆ κηρύττουσιν. Εἰ δὲ ταῦτα περὶ τὸν Μωϋσέα εὕροιμεν, ὡς ἐξ αὐτῶν δείκνυται τῶν Γραφῶν, εὖ μάλα πεπεισμένως ἂν ἀγορεύοιμεν σοφὸν τῷ ὄντι τὸν Μωϋσέα. Καθάπερ οὖν τὴν ποιμενικὴν τῶν προβάτων προνοεῖν φαμεν· οὕτω γὰρ « ὁ ἀγαθὸς (57) ποιμὴν (58) τὴν ψυχὴν τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων· » οὕτω γε καὶ τὴν νομοθετικὴν τὴν ἀνθρώπων ἀρετὴν κατασκευάζειν ἐροῦμεν, τὸ ἀνθρώπινον κατὰ δύναμιν ἀγαθὸν αναζωπυροῦσαν, ἐπιστατικὴν οὖσαν καὶ κηδεμονικὴν τῆς ἀνθρώπων ἀγέλης. Εἰ δὲ ἡ ποίμνη ἡ ἀλληγορουμένη πρὸς τοῦ Κυρίου οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀγέλη τις ἀνθρώπων ἐστὶν, ὁ αὐτὸς (59) ἔσται ποιμήν τε καὶ νομοθέτης

✠ P. 421 ED. POTTER, 351 ED. PARIS.

[a] Galat. III, 19, 23, 24. [b] Joan. X, 11.

paulo a principio lib. II *De vita Moysis* : Βασιλεῖ προσήκει προστάττειν ἃ χρὴ, καὶ ἀπαγορεύειν ἃ μὴ χρή· πρόσταξις δὲ τῶν πρακτέων, καὶ ἀπαγόρευσις τῶν οὐ πρακτέων, ἴδιον νόμου· ὡς εὐθὺς εἶναι τὸν μὲν βασιλέα νόμον ἔμψυχον, τὸν δὲ νόμον βασιλέα δίκαιον· « Regis officium est, jubere quæ oportet fieri ; et vetare, a quibus abstinere decet. Cæterum jussio faciendorum, et interdictio cavendorum proprie ad legem spectat. Atque ita sequitur, ut rex animata lex sit, lex vero rex justissimus. » Idem *De migratione Abrahami* p. 408 : Νόμος δὲ οὐδὲν ἄρα ἢ λόγος θεῖος, προστάσσων ἃ δεῖ, καὶ ἀπαγορεύων ἃ μὴ χρή· « Lex porro nil aliud est, quam divinum eloquium, facienda præcipiens, vitanda prohibens. » Eamdem legis definitionem respicit Clemens *Strom.* III, p. 462.

(54) *Θεσμόν*. Alludit ad etymon τοῦ θεσμοῦ, D quod a θεός duci solet. Hesychius, θεσμῶν, θείων νόμων. Philo libri jam dicti pag. 408 ait : Τέλος οὖν ἐστι, κατὰ τὸν ἱερώτατον Μωϋσῆν, τὸ ἕπεσθαι Θεῷ· « Finis igitur est, juxta sacratissimum Moysem, sequi Deum. » Hinc illud Clementis, quod sequitur : Ἔχει γοῦν τὴν ἀγωγὴν εἰς τὸ Θεῖον.

(55) *Ἄχρις ἄν*. Ἄχρις οὗ Galat.

(56) *Πρὸ τοῦ δέ*. Πρὸ δὲ τοῦ Galat. Dein, ἀποκαλυφθῆναι pro ἀποκαλυφθήσεσθαι, et γέγονεν pro ἐγένετο. Ibid.

(57) *Οὕτω γὰρ ὁ ἀγαθός*. Legendum ὁ γὰρ ἀγαθός. Vox οὕτω ex sequentibus irrepsit. LOWTH.

(58) *Ποιμήν*. Ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων, Joan. X, 11.

(59) *Ὁ αὐτός*. Respicit Joan. X, 16 : Καὶ ἄλλα

ἀγαθὸς, μιᾶς τῆς ἀγέλης, « τῶν αὐτοῦ ἐπαϊόντων προβάτων, » ὁ εἷς κηδεμὼν, « ὁ τὸ ἀπολωλὸς ἐπιζητῶν τε » καὶ εὑρίσκων, νόμῳ καὶ λόγῳ· εἴ γε ὁ νόμος πνευματικὸς, καὶ ἐπὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἄγων· ὁ γὰρ Πνεύματι ἁγίῳ γενόμενος, πνευματικός. Οὗτος δὲ ὁ τῷ ὄντι νομοθέτης, ὃς οὐ μόνον ἐπαγγέλλεται τὰ ἀγαθά τε καὶ καλὰ, ἀλλὰ καὶ ἐπίσταται. Τούτου καὶ ὁ νόμος, τοῦ τὴν ἐπιστήμην ἔχοντος, τὸ σωτήριον πρόσταγμα· μᾶλλον δὲ ἐπιστήμης πρόσταγμα ὁ νόμος· « Δύναμις » γὰρ « καὶ σοφία » ὁ Λόγος « τοῦ Θεοῦ. » Νόμων τε αὖ ἐξηγητὴς οὗτος αὐτὸς, δι' οὗ ὁ νόμος ἐδόθη· ὁ πρῶτος ἐξηγητὴς τῶν θείων προσταγμάτων, ὁ τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς ἐξηγούμενος, Υἱὸς μονογενής. Ἔπειτα οἱ μὲν πειθόμενοι τῷ νόμῳ, τῷ τε γνῶσιν ἔχειν τινὰ αὐτοῦ, οὔτ' ἀπιστεῖν, οὔτ' ἀγνοεῖν δύνανται τὴν ἀλήθειαν· οἱ δὲ ἀπιστοῦντες, ἥκιστά τε ἐν τοῖς ἔργοις εἶναι βεβουλημένοι, εἴπερ τινὲς ἄλλοι, καὶ οὗτοι ἀγνοεῖν ὁμολογοῦνται τὴν ἀλήθειαν. Τίς τοίνυν ἡ ἀπιστία τῶν Ἑλλήνων; Μή πη βούλεσθε (60) πείθεσθαι τῇ ἀληθείᾳ, φασκούσῃ θεόθεν διὰ Μωϋσέως δεδόσθαι τὸν νόμον, ὁπότε γε καὶ αὐτοὶ ἐκ τῶν παρὰ σφίσι τιμῶσι Μωσῆ (61); τόν τε Μίνω παρὰ Διὸς δι' ἐννάτου ἔτους λαμβάνειν τοὺς νόμους ἱστοροῦσι, φοιτῶντα εἰς τὸ τοῦ Διὸς ἄντρον· τόν τε αὖ Λυκοῦργον τὰ νομοθετικὰ, εἰς Δελφοὺς πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα συνεχὲς ἀπιόντα, παιδεύεσθαι γράφουσι Πλάτων τε, καὶ Ἀριστοτέλης, καὶ Ἔφορος· Χαμαιλέων τε ὁ Ἡρακλεώτης ἐν τῷ *Περὶ μέθης*, καὶ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ *Λοκρῶν πολιτείᾳ*, Ζάλευκον (62) τὸν Λοκρὸν παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς τοὺς νόμους λαμβάνειν ἀπομνημονεύουσιν. Οἱ δὲ, τὸ ἀξιόπιστον τῆς παρ' Ἕλλησι νομοθεσίας, ὡς οἷόν τε αὐτοῖς, ἐπαίροντες εἰς τὸ θεῖον, κατ' εἰκόνα τῆς κατὰ τὸν Μωϋσέα προφητείας, ἀγνώμονες, οὐκ αὐτόθεν ὁμολογοῦντες τήν τε ἀλήθειαν καὶ τὸ ἀρχέτυπον τῶν παρὰ σφίσιν ἱστορουμένων.

A gislator: et ejusdem gregis, nempe « earum, quæ ipsum audiunt, ovium [a], » unus est curator, nempe is, qui « perditam et quærit [b] » et invenit, lege et ratione: siquidem lex est spiritalis, et quæ ad ipsam ducit beatitudinem. Quæ enim Spiritu sancto facta est, est spiritalis. Is autem est revera legislator, qui non solum bona et honesta profitetur, sed scit etiam. Et lex est ejus, qui scientiam habet, jussum salutare; vel potius, lex est jussum scientiæ. « Potentia » enim « et sapientia » est ipse Logos « Dei [c]. » Et hic ipse rursus est legum interpres, per ✠ quem lex data est; qui est primus expositor divinorum præceptorum, qui sinum Patris aperit ac exponit, Filius unigenitus. Deinde qui legi quidem parent, quod habeant aliquam ejus cognitionem, B neque possunt non credere, nec ignorare veritatem. Qui autem non credunt, et legis operibus minime vacant, ii quoque, si ulli alii, se veritatem ignorare fatentur. Quænam est ergo Græcorum incredulitas? An quod nolint credere veritati, quæ dicit legem per Moysem datam esse divinitus, cum ipsi suorum auctoritate inducti Moysem honorent? Et Minoem ad Jovis antrum venientem, novem annorum spatio leges a Jove accepisse; et Lycurgum assidue Delphos euntem ad Apollinem, leges ab eo didicisse, scribunt Plato, Aristoteles, et Ephorus; et Chamæleo Heracleotes in opere *De ebrietate*, et Aristoteles in *Republica Locrorum*, Zaleucum Locrum leges a Minerva accepisse, litterarum monumentis mandarunt. C Qui autem Græcorum leges, ut majori fide dignæ videantur, pro viribus efferentes, ad deos referunt, exemplo Mosaicæ prophetiæ, ideo sunt ingrati, quod non fateantur veritatem et exemplar archetypum eorum, quæ a se traduntur.

CAPUT XXVII.

Legem commoda hominum spectare, etiam dum corrigit et punit.

Μὴ τοίνυν κατατρεχέτω τις τοῦ νόμου διὰ τὰς τιμωρίας, ὡς οὐ καλοῦ κἀγαθοῦ· οὐ γὰρ ὁ μὲν τὴν τοῦ σώματος νόσον ἀπάγων εὐεργέτης δόξει· ψυχῆς δὲ ἀδικίας (63) ὁ πειρώμενος ἀπαλλάττειν οὐ μᾶλλον ἂν εἴη κηδεμὼν, ὅσῳπερ ψυχὴ σώματος ἐντιμότερον· ἀλλ' ἄρα τῆς μὲν τοῦ σώματος ὑγιείας ἕνεκα, καὶ τομὰς, καὶ καύσεις, καὶ φαρμακοποσίας ὑφιστάμεθα· καὶ ὁ ταῦτα προσάγων σωτήρ τε καὶ ἰατρὸς καλεῖται· οὐ φθόνῳ τινὶ, οὐδὲ δυσμενείᾳ τῇ πρὸς τὸν πάσχοντα, ὡς δ' ἂν ὁ τῆς τέχνης ὑπαγορεύοι λόγος, καὶ μέρη

Nemo autem propter supplicia insectetur legem, ut non bonam et honestam. Non enim qui aufert morbum corporis, beneficio afficere videbitur, qui autem ab injustitia animam conatur liberare, non tanto magis videbitur curam nostri gerere, quanto D est anima corpore præstantior; sed pro sanitate quidem corporis, et secari, et uri, et medicamenta potare sustinemus, et qui hæc adhibet, et servator vocatur et medicus; et idem nec ex invidia, nec ex odio in ægrotum, sed artis dictante ratione, partes

✠ P. 422 ED. POTTER, 352 ED. PARIS. [a] Joan. x, 16. [b] Matth. xviii, 12. [c] I Cor. i, 24.

πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι· καὶ γενήσεται μία ποίμνη, καὶ εἷς ποιμήν. Matth. xviii, 12: Ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα, καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐννενηκονταεννέα, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθεὶς, ζητεῖ τὸ πλανώμενον;

(60) *Βούλεσθε*. Scribendum βούλεσθαι.

(61) *Μωσῆ*. H. ms. Μοϋσῆν, usitatius, et mox συνεχῶς ἀπιόντα. Sylb.

(62) *Ζάλευκον*. Valerius Maximus: « Zaleucus sub nomine Minervæ prudentissimus habitus est. »

(63) *Ψυχῆς δὲ ἀδικίας*. Congruentius, vel ψυχὴν δὲ ἀδικίας, vel ψυχῆς δὲ ἀδικίαν, alterutro in accus. casum verso: aut certe ἀδικίας plurali numero accipiendum. Belle huc quadrant, inquit H., ista poetæ Latini:

Ut valeat corpus, ferrum patieris et ignes,
Arida nec sitiens ora rigabis aqua:
Ut valeas animo, quidquam tolerare recuses?
At pars hæc pretium corpore majus habet.

Sylb. Eamdem similitudinem in *Pædagogo* Clemens, et in principio *Θεραπευτ. α'*, Theodoretus latius persequuntur.

aliquas rescindit, ne sanæ partes una cum eis intereant; nec tamen quis medici artem criminis arguerit: animæ autem gratia, non similiter tolerabimus aut exsilia, aut mulctas, aut vincula, si modo quis ex injustitia sit restituendus in justitiam? Lex enim eorum, qui ei parent, curam gerens, ad pietatem in Deum instituit, et dictat ea, quæ sunt facienda, et propulsat unumquodque peccatum, pœnas imponens etiam iis quæ sunt minora. Cum autem viderit aliquem ita se habere, ut videatur immedicabilis, utpote qui ad extremam provectus sit injustitiam: tunc aliorum jam curam gerens, ne ab ipso corrumpantur, tanquam ✠ aliquam partem a toto corpore resecans, sic eum, qui est hujusmodi, salubri consilio morti adjudicat. « Judicati autem a Domino, » inquit Apostolus, « castigamur, ne cum mundo condemnemur [a]. » Prædixit enim propheta: « Castigans castigavit me Dominus, morti autem non tradidit me [b]. Ut enim te suam doceret justitiam, castigavit te, » inquit, « et tentavit, et fame et siti te afflixit in deserto. Ut cognoscerentur omnes justificationes et judicia ejus in corde tuo, quæcunque ego tibi præcipio hodie, et scias in corde tuo, quod ut si quis homo castigabit filium suum, ita castigabit te Dominus Deus noster [c]. » Quod autem aliorum nos exemplum corrigat, statim dicit: « Astutus videns malum puniri, ipse vehementer castigatur: » nam « generatio sapientiæ est timor Domini [d]. » Est autem maximum et perfectissimum bonum, quando a malefaciendo ad virtutem bonamque vitam possit quis aliquem traducere: quod quidem lex facit. Quare si quis in immedicabile aliquod malum ceciderit, injustitiæ et avaritiæ mancipatus, beneficio afficietur, si interficiatur. Lex est enim benefica, quæ alios quidem justos ex injustis facit, si modo velint audire; alios vero liberat a malis præsentibus. Eos enim, qui temperate et juste vivere elegerint, immortales satagit reddere. Nosse autem legem est bonæ mentis. Et rursus: « Viri mali legem non intelligunt: qui autem quærunt Dominum, intelligent in omni bono [e]. » Oportet autem eam, quæ administrat, Providentiam, esse et dominam, et bonam. **153** Utraque enim vis procurat salutem: illa quidem, supplicio castigans, ut domina: hæc vero, per beneficentiam commodans, ut benefica. Id vero expedit, ut desinentes filii incredulitatis esse, transeamus a tenebris ad vitam, et aures sa-

A τινὰ ἀποτέμνων, ὡς μὴ τὰ ὑγιαίνοντα συνδιαφθείρεσθαι αὐτῷ· καὶ οὐκ ἄν τις πονηρίας αἰτιάσαιτο τοῦ ἰατροῦ τὴν τέχνην· τῆς δὲ ψυχῆς ἕνεκα οὐχ ὁμοίως ὑποστησόμεθα, ἐάν τε φεύγειν ἐάν τε ἐκτίνειν ζημίας, ἐάν τε δεσμὰ, εἰ μέλλοι τις μόνον ἐξ ἀδικίας ποτὲ δικαιοσύνην κτᾶσθαι; Ὁ γὰρ νόμος, κηδόμενος τῶν ὑπηκόων, πρὸς μὲν τὴν θεοσέβειαν παιδεύει, καὶ ὑπαγορεύει τὰ ποιητέα, εἴργει τε ἕκαστον τῶν ἁμαρτημάτων, δίκας ἐπιτιθεὶς τοῖς μετρίοις αὐτῶν· ὅταν δέ τινα οὕτως ἔχοντα κατίδῃ ὡς ἀνίατον δοκεῖν, εἰς ἔσχατον ἀδικίας ἐλαύνοντα, τότε ἤδη τῶν ἄλλων κηδόμενος, ὅπως ἂν μὴ διαφθείρωνται πρὸς αὐτοῦ, ὥσπερ μέρος τι τοῦ παντὸς σώματος ἀποτεμὼν, οὕτω που τοιοῦτον ὑγιέστατα ἀποκτίννυσι. «Κρινόμενοι δὲ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « παιδευόμεθα, B ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν. » Προεῖπε γὰρ ὁ προφήτης· « Παιδεύων ἐπαίδευσέ με ὁ Κύριος, τῷ δὲ θανάτῳ (64) οὐ παρέδωκέ με. Ἕνεκα (65) γὰρ τοῦ διδάξαι σε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ἐπαίδευσέ σε, » φησὶ, «καὶ ἐπείρασέ σε, καὶ ἐλιμαγχόνησέ σε, καὶ ἐδίψησέ σε ἐν γῇ ἐρήμῳ· ἵνα γνωσθῇ πάντα τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαί σοι σήμερον· καὶ γνώσῃ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ὅτι ὡς εἴ τις παιδεύσει ἄνθρωπος τὸν υἱὸν αὐτοῦ, οὕτω παιδεύσει σε Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. » Ὅτι δὲ τὸ ὑπόδειγμα σωφρονίζει, αὐτίκα φησί· « Πανοῦργος ἰδὼν τιμωρούμενον πονηρὸν, κραταιῶς αὐτὸς παιδεύεται· » ἐπεὶ « γενεὰ σοφίας φόβος Κυ- C ρίου. » Μέγιστον δὲ καὶ τελεώτατον ἀγαθὸν, ὅταν τινὰ ἐκ τοῦ κακῶς πράττειν εἰς ἀρετήν τε καὶ εὐπραγίαν μετάγειν δύνηταί τις· ὅπερ ὁ νόμος ἐργάζεται· ὥστε καὶ ὅταν ἀνηκέστῳ τινὶ κακῷ περιπέσῃ τις, ὑπό τε ἀδικίας καὶ πλεονεξίας καταληφθεὶς, εὐεργετοῖτ' ἂν ὁ ἀποκτιννύμενος· εὐεργέτης γὰρ ὁ νόμος, τοὺς μὲν δικαίους ἐξ ἀδίκων ποιεῖν δυνάμενος, ἢν μόνον ἐπαΐειν ἐθελήσωσιν αὐτοῦ· τοὺς δὲ ἀπαλλάττων τῶν παρόντων κακῶν· τοὺς γὰρ σωφρόνως καὶ δικαίως βιοῦν ἑλομένους ἀθανατίζειν ἐπάγεται (66). Τὸ δὲ γνῶναι νόμον διανοίας ἐστὶν ἀγαθῆς. Καὶ πάλιν· «Ἄνδρες (67) κακοὶ οὐ νοοῦσι νόμον· οἱ δὲ ζητοῦντες τὸν Κύριον συνήσουσιν ἐν παντὶ ἀγαθῷ. » Δεῖ δὴ (68) τὴν διοικοῦσαν Πρόνοιαν D κυρίαν τε εἶναι καὶ ἀγαθήν· ἀμφοῖν γὰρ ἡ δύναμις οἰκονομεῖ σωτηρίαν· ἡ μὲν, κολάσει σωφρονίζουσα, ὡς κυρία· ἡ δὲ, δι' εὐποιίας χρηστευομένη, ὡς εὐεργέτις. Ἔξεστι δὲ μὴ εἶναι ἀπειθείας υἱὸν, ἀλλὰ μεταβαίνειν ἐκ τοῦ σκότους εἰς ζωὴν, καὶ παραθέντα τῇ σοφίᾳ τὴν ἀκοὴν, νόμιμον εἶναι Θεοῦ δοῦλον μὲν

✠ P. 423 ED. POTTER, 353 ED. PARIS. [a] I Cor. xi, 32. [b] Psal. cxvii, 18. [c] Deut. viii, 2, 3, 5, 11. [d] Prov. xxii, 3, 4. [e] Prov. xxviii, 5.

(64) *Τῷ δὲ θανάτῳ*. Καὶ τῷ θανάτῳ, Psal.

(65) *Ἕνεκα*. Hæc auctor composuit ex Deuteron. viii, 2. 3: Καὶ μνησθήσῃ πᾶσαν τὴν ὁδὸν, ἣν ἤγαγέ σε Κύριος ὁ Θεός σου ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὅπως ἂν κακώσῃ σε, καὶ πειράσῃ σε, καὶ διαγνωσθῇ τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, εἰ φυλάξῃ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἢ οὔ. Καὶ ἐκάκωσέ σε, καὶ ἐλιμαγχόνησέ σε, καὶ ἐψώμισέ σε τὸ μάννα. V. 5. Καὶ γνώσῃ τῇ καρδίᾳ σου, ὅτι ὡς εἴ τις ἄνθρωπος παιδεύσῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, οὕτω Κύριος ὁ Θεός σου παιδεύσει σε. V. 11. Πρόσεχε σεαυτῷ, μὴ ἐπιλάθῃ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, τοῦ μὴ φυλάξαι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, καὶ τὰ κρίματα, καὶ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαί σοι σήμερον.

(66) *Ἀθανατίζειν ἐπάγεται*. Malim ἀθανατίζειν ἐπαγγέλλεται, « immortales reddere promittit. »

(67) *Ἄνδρες*. Ἄνδρες κακοὶ οὐ συνήσουσι κρῖμα· οἱ δὲ ζητοῦντες τὸν Κύριον συνήσουσιν ἐν παντί, Proverb. xxviii, 5.

(68) *Δεῖ δή*. Clemens infra *Strom*. vii: Καὶ δὴ πάρεστιν ἀεὶ τῇ τε ἐποπτικῇ, τῇ τε εὐεργετικῇ, τῇ τε παιδευτικῇ ἁπτομένῃ ἡμῶν δυνάμει δύναμις τοῦ Θεοῦ.

τὰ πρῶτα, ἔπειτα δὲ πιστὸν γενέσθαι θεράποντα, φοβούμενον Κύριον τὸν Θεόν· εἰ δέ τις ἐπαναβαίη, τοῖς υἱοῖς ἐγκαταλέγεται. Ἐπὰν δὲ «ἀγάπη καλύψῃ πλῆθος ἁμαρτιῶν,» μακαρίας ἐλπίδος τελειώσει, αὐξηθέντα ἐν ἀγάπῃ ἐκδέχεσθαι τοῦτον. ἐγκαταταγέντα τῇ ἐκλεκτῇ υἱοθεσίᾳ, τῇ φίλῃ κεκλημένῃ τοῦ Θεοῦ, ᾄδοντα ἤδη τὴν εὐχήν, καὶ λέγοντα· «Γενέσθω μοι Κύριος εἰς Θεόν.» Τοῦ νόμου δὲ τὴν εὐποιίαν διὰ τῆς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους περικοπῆς δεδήλωκεν ὁ Ἀπόστολος, γράφων ὧδέ πως· «Εἰ δὲ (69) σὺ Ἰουδαῖος ἐπονομάζῃ, καὶ ἐπαναπαύῃ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν Θεῷ, καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ (70), καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου, πέποιθάς τε σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει, παιδευτὴν ἀφρόνων, διδάσκαλον νηπίων, ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως καὶ ἀληθείας ἐν τῷ νόμῳ·» ταῦτα γὰρ δύνασθαι τὸν νόμον ὁμολογεῖται· κἂν οἱ κατὰ νόμον μὴ πολιτευόμενοι, ὡς ἐν νόμῳ ἀλαζονεύονται βιοῦντες. «Μακάριος δὲ ἀνὴρ (71) ὃς εὗρε σοφίαν, καὶ θνητὸς ὃς εἶδε φρόνησιν. Ἐκ δὲ τοῦ στόματος αὐτῆς,» τῆς σοφίας δηλονότι, «δικαιοσύνη ἐκπορεύεται· νόμον δὲ καὶ ἔλεον ἐπὶ γλώσσης φορεῖ.» Ἑνὸς γὰρ Κυρίου ἐνέργεια, ὅς ἐστι «δύναμις (72) καὶ σοφία τοῦ Θεοῦ,» ὅ τε νόμος, τό τε Εὐαγγέλιον· καὶ ὃν ἐγέννησε φόβον ὁ νόμος, ἐλεήμων (73) οὗτος εἰς σωτηρίαν. «Ἐλεημοσύναι δὲ (74), καὶ πίστεις, καὶ ἀλήθεια, μὴ ἐκλιπέτωσάν σε· ἄφαψαι δὲ αὐτὰς περὶ σῷ τραχήλῳ.» Ὁμοίως δὲ τῷ Παύλῳ ἡ προφητεία (75) ὀνειδίζει τὸν λαὸν, ὡς μὴ συνιέντα τὸν νόμον· «Σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν· οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν. Οἴδαμεν δὲ ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρήσηται (76)· οἱ δὲ θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι οὐ νοοῦσι (77),» φησὶν ὁ Ἀπόστολος, «οὔτε ἃ λέγουσιν, οὔτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται·» Τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου.

A pientiæ adhibentes, primo legitimi Dei servi, dein ejusdem fideles famuli fiamus, timentes Dominum Deum. Quod si quis ulterius ascenderit, refertur in numerum filiorum. Postquam autem «charitas operuerit multitudinem peccatorum [a],» beatæ spei consummatione, licet tunc auctum charitate suscipere, relatum in electam filiorum adoptionem, quæ Dei vocata est amica, jam votum canentem, et dicentem: «Sit mihi Dominus in Deum.» Legis autem beneficentiam, per eum locum, in quo agit cum Judæis, declaravit Apostolus, sic scribens: «Si tu autem ✠ Judæus cognominaris, et in lege requiescis, et in Deo gloriaris, et cognoscis voluntatem Dei, et probas utiliora instructus per legem, et confidis teipsum esse ducem cæcorum, lumen eorum B qui sunt in tenebris, eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiæ et veritatis in lege [b].» Hæc enim posse legem, est extra controversiam; etiamsi ii, qui vitam ex lege non instituunt, se tanquam in lege glorientur vivere. «Beatus est autem vir, qui invenit sapientiam: et mortalis, qui vidit prudentiam. Ex ore autem ipsius,» sapientiæ scilicet, «justitia egreditur. legem autem et misericordiam fert in lingua [c].» Sunt enim unius Domini «operatio, qui est Dei virtus et sapientia [d],» lex et Evangelium: et quem timorem genuit lex, is est misericors ad salutem. «Eleemosynæ autem, fides, et veritas ne te deserant, alliga autem eas collo tuo [e].» Similiter autem ac Paulus, prophetia exprobrat populo, quod legem C non intelligat: «Contritio et afflictio in viis ipsorum, et viam pacis non cognoverunt [f]. Non est timor Dei ante oculos ipsorum [g]. Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt [h]. Scimus autem, quod lex bona sit, si quis ea legitime utatur.» Qui autem «volunt esse legis doctores, non intelligunt,» inquit Apostolus, «nec quæ dicunt, nec de quibus affirmant. Finis autem præcepti est charitas ex corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta [i].»

CAPUT XXVIII.

Quadripartita legis Mosaicæ divisio.

Ἡ μὲν οὖν κατὰ Μωϋσέα φιλοσοφία τετραχῇ τέμνεται, εἴς τε τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ κυρίως λεγόμενον νομοθετικόν· ἅπερ ἂν εἴη τῆς ἠθικῆς πραγματείας

At Mosaica quidem philosophia quadripartito dividitur, in partem historicam, et eam quæ specialiter vocatur legalis: quæ duæ ad morum doctri- D

✠ P. 424 ED. POTTER, 354 ED. PARIS. [a] I Petr. IV, 8. [b] Rom. II, 17, 18, 19, 20. [c] Prov. III, 13, 16. [d] I Cor. I, 24. [e] Prov. III, 3. [f] Isa. LIX, 7, 8; Rom. III, 16, 17. [g] Psal. XIII, 3; Rom. III, 18. [h] Rom. I, 22. [i] I Tim. I, 8, 7, 5.

(69) *Εἰ δέ.* Rom. II, ἴδε, *vide*, inquit Sylburg. Legendum ἴδε, quod non vidit interpres. LOWTH. — Mox, ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, ut paulo post τῆς ἀληθείας. SYLBURG.

(70) *Τοῦ Θεοῦ.* Abest a Rom.

(71) *Ἀνήρ.* Prov. III generalius ἄνθρωπος habent. SYLBURG.

(72) *Δύναμις.* Respicit I Cor. I, 24: Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν.

(73) *Ἐλεήμων.* Hoc addit, ut hæreticorum argumento occurrat, negantium legem a bono Deo datam fuisse, eo quod timorem pœnæ incuteret.

(74) *Ἐλεημοσύναι δ.* Ἐλεημοσύναι καὶ πίστεις μὴ ἐκλειπέτωσάν σε, Proverb., ubi mox ἐπὶ σῷ τρ. pro περὶ σῷ τρ.

(75) *Προφητεία.* Ad id, quod dixerat, confirmandum, scilicet quod lex bona sit, et charitatem præceperit, perinde ac Evangelium, quamvis Judæi hoc non satis intellexerint, quædam utriusque Testamenti loca adducit, in quibus Judæorum ignorantia reprehensa est.

(76) *Χρήσηται.* Χρῆται apud Paulum. Mox, οἱ δέ, Clementis additamentum est.

(77) *Οὐ νοοῦσι.* Μὴ νοοῦντες apud Paulum. Dein, μήτε ἃ λέγουσι, μήτε π. Mox, τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη. Ibid.

nam pertinent; tertiam autem eam, quæ pertinet ad sacrificia, quæ ad physicam contemplationem spectat; et postremo quartam speciem, theologicam, quæ ἐποπτεία seu sacrorum arcanorum « inspectio » est: quam Plato dicit esse mysteriorum revera magnorum contemplationem; Aristoteles autem hanc speciem vocat *Metaphysicam*. Et quæ est quidem ex Platonis sententia dialectica, ut dicit in *Politico*, est quædam scientia, quæ entium explicationem invenit. A viro autem bono et prudente est acquirenda, non ut aliquid dicat vel faciat ✠ eorum, quæ dicuntur aut fiunt apud homines (ut faciunt qui nunc sunt dialectici, qui versantur in rebus sophisticis), sed ut possint quidem dicere et facere ea quæ Deo grata sunt, idque universum pro viribus. Cum sit autem vera dialectica, philosophia permista veritate, res considerans, facultatesque et potestates examinans, transcendit ad præstantissimam omnium essentiam, et audet etiam ultra progredi ad Deum universorum, non rerum mortalium peritiam, sed divinarum cœlestiumque scientiam profitens: quam consequitur etiam in rebus humanis, idque cum in dicendo, tum in agendo, proprius usus. Merito ergo Scriptura quoque tales nos esse volens dialecticos, sic hortatur: « Efficiamini autem probi trapezitæ, » alia quidem reprobantes, quod autem bonum est tenentes. Hæc enim revera dialectica est scientia dividendi ea quæ intellectu percipiuntur, et singulorum entium subjectum pure ac perspicue ostendendi: sive facultas res in sua genera dividendi, descendens usque ad ea quæ sunt maxime specialia, et unumquodque ens purum, ac prout in se est, intuendum exhibens. Quocirca ea sola veluti manu ducit ad veram sapientiam, quæ quidem est divina facultas, quæ entia, quatenus sunt entia, cognoscit, id, quod est perfectum, consecuta,

✠ P. 425 ED. POTTER, 355 ED. PARIS.

A ἴδια· τὸ τρίτον δὲ, εἰς τὸ ἱερουργικὸν, ὅ ἐστιν ἤδη τῆς φυσικῆς θεωρίας· καὶ τέταρτον ἐπὶ πᾶσι τὸ θεολογικὸν εἶδος, ἡ «ἐποπτεία·» ἥν φησιν ὁ Πλάτων τῶν μεγάλων ὄντως εἶναι μυστηρίων (78)· Ἀριστοτέλης δὲ τὸ εἶδος τοῦτο *Μετὰ τὰ φυσικὰ* καλεῖ. Καὶ ἥ γε κατὰ Πλάτωνα διαλεκτικὴ (79), ὥς φησιν ἐν τῷ *Πολιτικῷ*, τῆς τῶν ὄντων δηλώσεως εὑρετική τίς ἐστιν ἐπιστήμη. Κτητὴ δὲ αὕτη τῷ σώφρονι, οὐχ ἕνεκα τοῦ λέγειν τι, πράττειν τι (80) τῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους· (ὥσπερ οἱ νῦν διαλεκτικοὶ, περὶ τὰ σοφιστικὰ ἀσχολούμενοι, ποιοῦσιν·) ἀλλὰ τῷ Θεῷ κεχαρισμένα μὲν λέγειν δύνασθαι, κεχαρισμένα δὲ πράττειν, τὸ πᾶν εἰς δύναμιν. Μικτὴ δὲ φιλοσοφία οὖσα τῇ ἀληθείᾳ (81) ἡ ἀληθὴς διαλεκτικὴ, ἐπισκοποῦσα τὰ πράγματα, καὶ τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἐξουσίας δο- B κιμάζουσα, ὑπεξαναβαίνει περὶ τὴν πάντων κρατίστην οὐσίαν, τολμᾷ τε ἐπέκεινα ἐπὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, οὐκ ἐμπειρίαν τῶν θνητῶν, ἀλλ' ἐπιστήμην τῶν θείων καὶ οὐρανίων ἐπαγγελλομένη· ᾗ συνέπεται καὶ ἡ περὶ τῶν ἀνθρωπείων, περί τε τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις, οἰκεία χρῆσις. Εἰκότως ἄρα καὶ ἡ Γραφὴ τοιούτους τινὰς ἡμᾶς διαλεκτικοὺς οὕτως ἐθέλουσα γενέσθαι, παραινεῖ· «Γίνεσθε (82) δὲ δόκιμοι τραπεζῖται,» τὰ μὲν ἀποδοκιμάζοντες, τὸ δὲ καλὸν (83) κατέχοντες. Αὕτη γὰρ τῷ ὄντι ἡ διαλεκτικὴ φρόνησίς ἐστι περὶ τὰ νοητὰ διαιρετικὴ, ἑκάστου τῶν ὄντων ἀμίκτως τε καὶ εἰλικρινῶς τοῦ ὑποκειμένου δεικτική· ἡ δύναμις περὶ τὰ τῶν πραγμάτων γένη διαιρετικὴ, μέχρι τῶν ἰδικωτάτων καταβαίνουσα, παρεχομένη ἕκαστον τῶν ὄντων καθαρὸν, οἷόν ἐστι, φαίνεσθαι. C Διὸ καὶ μόνη αὕτη ἐπὶ τὴν ἀληθῆ σοφίαν χειραγωγεῖ, ἥτις ἐστὶ δύναμις θεία τῶν ὄντων ὡς ὄντων γνωστικὴ, τὸ τέλειον ἔχουσα, παντὸς πάθους ἀπηλλαγμένη· οὐκ ἄνευ τοῦ Σωτῆρος, τοῦ καταγαγόντος ἡμῶν τῷ θείῳ Λόγῳ τοῦ ὁρατικοῦ τῆς ψυχῆς τὴν ἐπιχυθεῖσαν ἐκ φαύλης ἀναστροφῆς (84) ἄγνοιαν ἀχλυώδη, καὶ τὸ βέλτιστον ἀποδεδωκότος, ὄφρ' εὖ γινώσκοιμεν ἡμὲν

(78) *Μεγάλων ὄντως ... μ.* « Vere magnorum mysteriorum: » quo distinguit auctor Evangelii mysteria ab Eleusiniis, aliisque profanis: quæ licet a plerisque habita fuerint, tamen non erant vere, magna.

(79) *Διαλεκτική*. Quam Aristoteles metaphysicam, Plato dialecticam vocavit. Conf. ejus *Phædrus*, p. 1234; *Sophist.* p. 177; *De repub.* lib. VII, p. 704.

(80) *Λέγειν τι, πράττειν τι.* A. et H. λέγειν ἢ πράττειν τι. Ego vulg. lectionem retineo, cum suprà quoque talia notârim asyndeta, ad pag. 126. SYLBURG.

(81) *Μικτὴ δὲ φιλοσοφία οὖσα τῇ ἀληθείᾳ.* Mallem μικτὴ δὲ φιλοσοφίᾳ οὖσα τῇ ἀληθινῇ. LOWTH.

(82) *Γίνεσθε*. Nicephorus lib. x, cap. 26, *Historiæ*: « Spectatores nummularios (in margine erat λογίμους τραπεζίτας, utrumque suspectum) nos esse divinum oraculum jubet, et ut pulcherrimum quodque ex rebus omnibus deligentes, quod malum est abjiciamus, quod bonum autem disquiramus, et inventum retineamus. » S. Basilius in principium Proverb.: Καὶ ὡς δόκιμος τραπεζίτης, τὸ μὲν δόκιμον καθέξει, ἀπὸ δὲ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀφέξεται. Idem in I cap. Isaiæ: « Pauci probi trapezitæ. Rari admodum sunt, qui cuncta queant explorare, et bona quidem penes se noverint retinere, ab omni autem specie mala sibi temperare. » S. Ambrosius procemio explanat. in Lucam: « Erat autem populi gratia discernere spiritus, ut cognosceret, quos referre deberet in numerum prophetarum, quos autem, quasi bonus nummularius, improbare, D in quibus materia magis corrupta sorderet, quam veri splendor luminis resultaret. » I Thessalonicens. v, 21: « Omnia probate, quod bonum est tenete, ab omni specie mala abstinete vos. » Gr. Πάντα δοκιμάζοντες, τὸ καλὸν κατέχετε. Tertullianus *De præscriptionibus*: « Omnia examinate, quod bonum est tenete. » COLLECT.— Hoc dictum iterum respicit Clemens *Strom.* II, p. 365; *Strom.* VI, p. 655; *Strom.* VII, p. 754. Hoc effatum plures alii ex antiquis Patribus, Christo, vel apostolis tribuunt; quos si quis consulere cupiat, is adeat Usserii Prolegomena ad Ignatii epistolas cap. 8, sect. 7; Valesii not. ad Eusebii lib. VIII, c. 7; Huetii not. ad *Comment.* Origenis p. 114, et præcipue Cotelerii not. ad *Constitutionum apost.* lib. II, c. 36, Clementinorum homil. 2, c. 52, et *Monument. Ecclesiæ Græcæ* pag. 756.

(83) *Καλόν*. Allusio est ad dictum Pauli I Thess. v. A. SYLBURG.

(84) *Ἐκ φαύλης ἀναστροφῆς*. H. ἀνατροφῆς, ex mala « educatione: » ut infra pag. 200. SYLBURG.

Θεὸν, ἠδὲ καὶ (85) ἄνδρα. Οὗτός ἐστιν ὁ τῷ ὄντι δείξας ὅπως (86) τε γνωστέον ἑαυτούς· οὗτος ὁ τῶν ὅλων τὸν Πατέρα ἐκκαλύπτων, ᾧ ἂν βούληται, καὶ ὡς οἷόν τε τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν χωρῆσαι νοεῖν (87)· « Οὐδεὶς (88) γὰρ ἔγνω τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. » Εἰκότως ἄρα ὁ Ἀπόστολος, κατὰ ἀποκάλυψιν, φησὶν, ἐγνωκέναι τὸ μυστήριον, « καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ, πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ. » Πρὸς ὃ δύνασθε (89), εἶπεν· ἐπεὶ ᾔδει τινὰς γάλα (90) μόνον εἰληφότας, οὐδέπω δὲ καὶ βρῶμα, αὐτίκα οὐχ ἁπλῶς γάλα (91). Τετραχῶς (92) δὲ ἡμῖν ἐκληπτέον τοῦ νόμου τὴν βούλησιν· ἢ ὡς σημεῖον ἐμφαίνουσαν, ἢ ὡς ἐντολὴν κυροῦσαν εἰς πολιτείαν ὀρθὴν, ἢ θεσπίζουσαν ὡς προφητείαν. Ἀνδρῶν (93) δὲ εὖ οἶδ' ὅτι τὰ τοιαῦτα διακρίνειν τε, καὶ λέγειν· οὐ γὰρ δὴ μία Μύκονος (94) ἡ πᾶσα πρὸς νόησιν Γραφὴ, ᾗ φασὶν οἱ παροιμιαζόμενοι· διαλεκτικώτερον δὲ, ὡς ἔνι μάλιστα, προσιτέον αὐτῇ, τὴν ἀκολουθίαν τῆς θείας διδασκαλίας θηρωμένοις.

A et libera ab omni animi perturbatione : idque non sine Servatore, qui semota ab oculis animæ per Logon divinum caligine ignorantiæ, quam illis prava conversatio offuderat, optimum statum restituit, ut clare percipiamus, Deusne sit, an homo. Is est, qui revera ostendit, quomodo nos ipsos cognoscere oporteat; is, qui universorum Patrem revelat, cui vult, et quoad humana natura comprehendere valeat. « Nemo enim novit Filium nisi Pater, neque Patrem nisi Filius, et cui Filius revelaverit [a]. » Merito ergo Apostolus dicit, per revelationem se nosse mysterium, « quemadmodum prius scripsi in brevi, ut possitis legentes intelligere ✠ intelligentiam meam in mysterio Christi [b]. » Ut possitis, dixit, quoniam sciebat aliquos lac solum accepisse, B nondum autem cibum, et nec lac quidem solummodo. Tribus autem modis legis sententia est nobis accipienda : ut quæ signum aliquod repræsentet, vel præceptum constituat ad rectam vitæ institutionem, vel tanquam prophetia futura prædicat. Sat autem scio esse virorum, ea, quæ sunt hujusmodi, discernere, **154** ac dicere. Non enim una Myconus est universa ad intelligendum Scriptura, ut dicunt, qui utuntur proverbiis. Est autem quam maxime fieri potest dialectice ad eam accedendum, consequentiam divinæ doctrinæ venantibus.

CAPUT XXIX.

Græcos recte ab Ægyptio pueros dictos respectu ad Hebræos eorumque instituta habito.

Ὅθεν παγκάλως ὁ παρὰ τῷ Πλάτωνι Αἰγύπτιος ἱερεὺς, « Ὦ Σόλων (95), Σόλων, » εἶπεν, « Ἕλληνες ὑμεῖς αἰεὶ παῖδές ἐστε, οὐδ' ἥντιναοῦν ἐν ταῖς ψυχαῖς ἔχοντες δι' ἀρχαίαν ἀκοὴν (96) παλαιὰν δόξαν· γέρων δὲ Ἑλλήνων οὐκ ἔστιν οὐδείς· » γέροντας, οἶμαι, εἰπὼν τοὺς τὰ πρεσβύτερα, τουτέστι τὰ ἡμέτερα, εἰδότας· ὡς ἔμπαλιν νέους τοὺς τὰ νεώτερα καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων ἐπιτετηδευμένα, τὰ χθὲς καὶ πρώην γενόμενα, ὡς παλαιὰ καὶ ἀρχαῖα, ἱστοροῦντας. Ἐπήγαγεν οὖν, « μάθημα χρόνῳ πολιὸν, » κατὰ βαρβαρικόν τινα τρόπον ἀπλάστῳ καὶ οὐκ εὐκρινεῖ χρωμένων ἡμῶν τῇ μεταφορᾷ. Ἀτεχνῶς γοῦν οἱ εὐγνώμονες ὅλῳ τῷ πλάσματι τῷ τῆς ἑρμηνείας προσίασιν. Ἐπὶ δὲ τῶν Ἑλ-

Unde pulcherrime sacerdos apud Platonem Ægyptius : « O Solon, Solon, » inquit, « vos Græci C semper estis pueri, nullam penitus in animis per veterem auditionem antiquam habentes opinionem : ex Græcis autem nullus est senex. » Senes, ut arbitror, dicens, qui antiquiora, hoc est, nostra, noverant : ut rursus juvenes, qui recentiora, et quæ exercebantur a Græcis, quæ heri et nuper facta fuerant, ut vetera et antiqua, referebant. Subjunxit itaque : « Nec disciplinam ullam canam tempore, » nos enim more quodam barbarico simplicibus ac obscuris metaphoris uti solemus. Qui sunt ergo bona mente præditi absque ullo artificio accedunt

✠ P. 426 ED. POTTER, 356 ED. PARIS. [a] Matth. xi, 27. [b] Ephes. iii, 3, 4.

Sed ἀναστροφὴ apostolica vox est : ut I Petr. i, 18 : Ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν ἀναστροφῆς πατροπαραδότου. II Pet. ii, 7 : Ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς· et alibi sæpe.

(85) *Ἠδὲ κ.* Scribendum ἠὲ κ. Respicit Homericum illud :

Ὄφρ' εὖ γιγνώσκῃς, ἠμὲν θεὸν ἠδὲ καὶ ἄνδρα.
Ut bene cognoscas, utrum deus sit, an homo.

(86) *Ὅπως.* Forte, addito uno membro, legendum, ὅπως τε τὸν Θεὸν, ὅπως τε γνωστέον ἑαυτούς. Sylburg.

(87) *Χωρῆσαι νοεῖν.* Χωρῆσαι absque νοεῖν sæpius dicitur : Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, Matth. xix, 11. Et : Ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω, ibid., 12.

(88) *Οὐδείς.* Matth. xi, 27 : Καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι.

(89) *Πρὸς ὃ δύνασθε.* Flor. edit., πρὸς τὸ δύνασθαι, « secundum possibilitatem, pro viribus. » Ego S. Scripturæ verba retinere malui. Sylburg.

(90) *Γάλα.* Respicit I Cor. iii, 2 : Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ βρῶμα· οὔπω γὰρ ἠδύνασθε.

D (91) *Αὐτίκα οὐχ ἁπλῶς γάλα.* Forte legendum, ἢ τάχα pro αὐτίκα. Lowth.— Οὐχ ἁπλῶς γάλα dicit, quia nonnulli venenum, i. e. hæresin, cum lacte sumpserant.

(92) *Τετραχῶς.* Aut deest membrum in ista partitione, aut cum interprete legendum τριχῶς. Sylb. —Vult auctor, triplicem esse S. Scripturæ sensum, mysticum, moralem, et propheticum.

(93) *Ἀνδρῶν.* « Adultorum : » quos opponit τὸ γάλα sumentibus.

(94) *Μύκονος.* Sylburgius in *Indice Latino*, v° *Myconus* : « Flor. edit. Μύκωνος, et subaudit γραμμή· ut intelligatur *Myconis linea.* » Sed Myconem insulam in hoc proverbio significari, declarant Stephani *Ethica.* » Conf. Strabo lib. x.

(95) *Ὦ Σόλων.* Superius hæc laudavit auctor pag. 356, ubi conf. adnotata.

(96) *Δι' ἀρχαίαν ἀκοήν.* Congruentius fortasse, δι' ἀρχαίας ἀκοῆς. Sylburg. — Sed recepta lectio apud Platonem exstat.

ad totum figmentum interpretationis : de Græcis autem dicit eorum opinionem « parum quid differre a fabulis. » Non sunt enim pueriles audiendæ fabulæ, sed nec illæ fabulæ, quæ a pueris factæ sunt. « Pueros » autem dixit ipsas quidem certe fabulas, utpote quod parum perspiciant, qui se apud Græcos existimant sapientes : per « canam disciplinam, » tacite significans antiquissimam, quæ est apud barbaros, veritatem : cui verbo opposuit illud, « puer fabula : » arguens fabulosam recentium tractationem, ut quæ, puerorum instar, nihil habeat antiquius ; utrumque communiter, et fabulas eorum, et orationes, esse pueriles ostendens. Divine ergo potestas illa, quæ Hermæ loquitur in revelatione, « Visiones, » inquit, « et revelationes propter eos qui sunt duplici corde, qui disputant in cordibus suis, sint ea, necne. » Similiter autem ex redundanti quoque doctrinæ ✠ copia corroborant demonstrationes, firmantque ac fundant rationes demonstrativas, quatenus eorum, tanquam juvenum, mentes adhuc pendent instabiles aere. « Lucerna ergo est præceptum bonum [a], » ut vult Scriptura : « lex autem est lumen viæ ; vias enim vitæ arguit disciplina. » Lex regina est omnium mortalium et immortalium, inquit Pindarus. Ego autem per hæc eum, qui legem tulit, intelligo : et Hesiodeum illud dictum accipio de Deo universorum, etiamsi ex conjectura a poeta dictum est, non autem ex comprehensione :

Humano generi lex namque est a Jove lata,
Pisces atque feræ volucresque per aera nantes
Sese ut consumant : nam jus nescire putantur.
Ast hominum generi jus, res pulcherrima, cessit.

Sive ergo naturalem legem, quæ est una cum gene-

λήνων φησὶ, τὴν οἴησιν αὐτῶν « βραχύ (97) τι διαφέρειν μύθων· » οὐ γὰρ μύθων παιδικῶν ἐξακουστέον, οὐδὲ μὴν τῶν τοῖς παισὶ γενομένων μύθων. « Παῖδας » δὲ εἴρηκεν αὐτούς γε τοὺς μύθους, ὡς ἂν μικρὸν διορώντων τῶν παρ' Ἕλλησιν οἰησισόφων· αἰνιττόμενος « τὸ μάθημα τὸ πολιὸν » τὴν παρὰ βαρβάροις προγενεστάτην ἀλήθειαν· ᾧ ῥήματι τέθεικε τὸ, « παῖς μῦθος· » τὸ μυθικὸν τῆς τῶν νεωτέρων ἐπιβολῆς διελέγχων, ὡς, δίκην παίδων, μηδὲν πρεσβύτερον ἐχούσης· ἄμφω κοινῶς, τοὺς μύθους αὐτῶν καὶ τοὺς λόγους, παιδικοὺς εἶναι παριστάς. Θείως τοίνυν (98) ἡ δύναμις ἡ τῷ Ἑρμᾷ κατὰ ἀποκάλυψιν λαλοῦσα, « Τὰ ὁράματα, » φησὶ, « καὶ τὰ ἀποκαλύμματα διὰ τοὺς διψύχους, τοὺς διαλογιζομένους ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, εἰ ἄρα ἐστὶ ταῦτα, ἢ οὐκ ἔστι. » Ὁμοίως δὲ καὶ ἐκ τῆς πολυμαθοῦς περιουσίας ἀποδείξεις ἰσχυροποιοῦσι, καὶ βεβαιοῦσι καὶ θεμελιοῦσι τοὺς λόγους τοὺς ἀποδεικτικοὺς, ὅσον ἔτι αἱ αὐτῶν ὡς νέων φρένες (99) ἠερέθονται. « Λαμπτὴρ (1) ἄρα ἐντολὴ ἀγαθὴ, » κατὰ τὴν Γραφήν· « νόμος δὲ φῶς ὁδοῦ· ὁδοὺς γὰρ βιότητος ἐλέγχει παιδεία. » Νόμος (2) ὁ πάντων βασιλεὺς, θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, λέγει Πίνδαρος. Ἐγὼ δὲ τὸν θέμενον τὸν νόμον διὰ τούτων ἐξακούω· καὶ τό γε Ἡσιόδιον (3) ἐπὶ τοῦ πάντων λελέχθαι Θεοῦ λαμβάνω, εἰ καὶ στοχαστικῶς εἴρηται τῷ ποιητῇ, ἀλλ' οὐ καταληπτικῶς·

Τόνδε γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων,
Ἰχθύσι γὰρ (4) καὶ θηρσὶ καὶ οἰωνοῖς πετεηνοῖς,
Ἐσθέμεν ἀλλήλους· ἐπεὶ οὐ δίκη ἐστὶ μετ' αὐτῶν.
Ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην, ἣ πολλὸν ἀρίστη.

Εἴτ' οὖν τὸν ἅμα τῇ γενέσει φύσει (5) νόμον, εἴτε καὶ

✠ P. 427-428 ED. POTTER, 357-358 ED. PARIS.

[a] Prov. vi, 23.

(97) *Βραχύ*. Plato in *Timæo*, paulo post verba jam citata, hæc adjicit : Τὰ γοῦν νῦν δὴ γενεαλογηθέντα, ὦ Σόλων, περὶ τῶν παρ' ὑμῖν ἃ διῆλθες, παίδων βραχύ τι διαφέρει μύθων· « Nam et ea ipsa, quæ modo ex vestris historiis recensebas, a fabulis puerilibus, o Solon, parum distant. »

(98) *Παριστάς. Θείως* τ. Παριστῶν. Θεία τ. H. ms. SYLBURG. — Porro quæ sequuntur ex Herma, exstant *Pastoris* lib. I, vis. 4 : « Alii enim priores te sunt, et meliores te, quibus oportebat revelari visiones has : sed ut honorificetur nomen Dei, tibi revelatum est, et revelabitur, propter dubios, qui cogitant in cordibus suis, utrum sint hæc, an non sint. Dic illis, quod hæc omnia sunt vera, et nihil extra veritatem est, sed omnia firma, certeque fundata sunt. »

(99) *Νέων φρένες*. Allusio est ad illud Homeri *Iliad.*, Γ, v. 108 :

Αἰεὶ δ' ὁπλοτέρων ἀνδρῶν φρένες ἠερέθονται.

SYLBURG.

(1) *Λαμπτήρ*. Λαμπτὴρ ἄρα ἐντολὴ ἀγαθὴ, νόμος δὲ φῶς ὁδοῦ. Proverb. VI, 23 : Ὅτι λύχνος ἐντολὴ νόμου καὶ φῶς. « Quoniam lucerna mandatum legis, et lux. » Aquila, Symmachus et Theodotio : Λύχνος ἐντολὴ, καὶ νόμος φῶς· ut in editione Romana adnotatur. Vulg. : « Quoniam mandatum lucerna est, et lex lux. » Ex Hebræo ad verbum : « Quia ut lucerna est mandatum, et lex ut lux : et via vitæ sunt increpationes eruditionis. » Vide pag. 392. COLLECT.

(2) *Νόμος*. Muretus in Senecam : Quare bonis viris mala accidant. « Hanc in offensam velocitatem procedere æternæ legis imperio. » Ita vocabant, inquit, mentem ac consilium divinum : sive, ut Cicero II *De legibus*, « rationem rectam summi Jovis : » et eo sensu dixit Pindarus, νόμον εἶναι πάντων βασιλέα θνητῶν καὶ ἀθανάτων, ut est apud Platonem in *Gorgia*, quod etiam posuerat Chrysippus lib. II *Περὶ νόμου*, ut est lib. II *De legibus*, et apud Euripidem Hecuba ait, legi illi etiam deos paruisse : Ἀλλ' οἱ θεοὶ σθένουσι, χ' ὁ κείνων κρατῶν νόμος. Vide fragmenta Pindari. Illud quoque paulo ante de juvenum mentibus ex Homeri est *Iliad.* Γ :

Ὁπλοτέρων δ' ἀνδρῶν αἰεὶ φρένες ἠερέθονται.

COLLECT. — Eamdem Pindari sententiam infra laudat Clemens, *Strom.* II, pag. 367. Origenes *Contra Celsum* lib. V, pag. 255 : Καὶ ὀρθῶς μοι δοκέει Πίνδαρος ποιῆσαι, νόμον πάντων βασιλέα φήσας εἶναι· « Et recte videtur Pindarus cecinisse, legem esse regem omnium. » Quæ petita sunt ex Herodoti lib. III, cap. 38. Eodem respexisse videtur Chrysippus in sua *legis* definitione, quam refert Marcianus in lib. II Digest. *De legibus* : Ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς, θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων· « Lex omnium est rex, divinarumque et humanarum rerum. »

(3) *Τό γε Ἡσιόδιον*. H. ms., τό γε Ἡσιόδου. SYLBURG. — Hi versus exstant *Oper.* lib. I, v. 274.

(4) *Γάρ*. Μέν, Hesiod., ubi mox, πετεεινοῖς pro πετεηνοῖς, ἔσθειν pro ἐσθέμεν, ἐστὶν ἐπ' αὐτοῖς pro ἐστὶ μετ' αὐτῶν.

(5) *Γενέσει φύσει*. Si mendo caret scriptura, asyndeton est : qualia supra notata ad pag. 126. Aut legendum φήσει, « dicet. » SYLBURG.

A τὸν αὖθις δοθέντα, πλὴν ἐκ Θεοῦ, ὅ τε τῆς φύσεως, ὅ τε τῆς μαθήσεως νόμος εἷς· ὡς καὶ Πλάτων ἐν τῷ *Πολιτικῷ* ἕνα τὸν νομοθέτην φησίν· ἐν δὲ τοῖς *Νόμοις*, ἕνα τὸν συνήσοντα τῶν μουσικῶν· διὰ τούτων διδάσκων τὸν Λόγον εἶναι ἕνα, καὶ τὸν Θεὸν ἕνα. Μωϋσῆς δὲ φαίνεται τὸν Κύριον διαθήκην καλῶν· « Ἰδοὺ ἐγὼ (6), » λέγων· « ἡ διαθήκη μου μετὰ σοῦ· » ἐπεὶ καὶ πρότερον εἶπεν (7), διαθήκην μὴ ζητεῖν αὐτὴν ἐν γραφῇ· ἔστι γὰρ διαθήκη, ἣν ὁ αἴτιος τοῦ παντὸς Θεὸς τίθεται. Θεὸς δὲ παρὰ τὴν θέσιν εἴρηται, καὶ τάξιν, τὴν διακόσμησιν. Ἐν δὲ τῷ Πέτρου *Κηρύγματι* (8) εὕροις ἂν Νόμον καὶ Λόγον τὸν Κύριον προσαγορευόμενον. Ἀλλ' ὁ μὲν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων πρῶτος ἡμῖν Στρωματεὺς ἐνταῦθα περιγεγράφθω.

ratione; sive eam dicat, quæ postea data est, verum a Deo; et naturæ et disciplinæ una eademque est lex: ut etiam Plato in *Politico* dicit unum legislatorem: in *Legibus* autem, unum ea quæ ad musicam pertinent intellecturum: per hæc docens unum esse Logon, et Deum unum. Moyses autem videtur Dominum appellare διαθήκην, hoc est fœdus: « Ecce ego, » dicens, « fœdus meum tecum [a]. » Nam antea dixit, fœdus ipsum non esse quærendum in scriptura: est enim fœdus, quod Deus statuit, qui est auctor universi. Deus autem Græce Θεὸς dictus, παρὰ τὴν θέσιν, hoc est « ex positione, » et ordine, seu constitutione. In Petri autem *Prædicatione* inveneris Dominum vocari Legem et Logon. Verum primus gnosticorum secundum veram philosophiam commentariorum B Stromateus hic terminetur.

[a] Gen. XVII, 4.

(6) *Ἰδοὺ ἐγώ*. Καὶ ἐγώ, ἰδού, Genes. XVII, 4.

(7) *Πρότερον εἶπεν*. Ubi prius id dixisse Deum putabat? Forte in capitis modo notati vers. 2: Καὶ θήσομαι τὴν διαθήκην μου ἀνὰ μέσον ἐμοῦ, καὶ ἀνὰ μέσον σου· καὶ πληθυνῶ σε σφόδρα.

(8) *Πέτρου Κηρύγματι*. Sic infra in Excerptis, ἐκ τῶν προφητ. sub finem: Νόμος καὶ Λόγος αὐτὸς ὁ Σωτὴρ λέγεται, ὡς Πέτρος ἐν *Κηρύγματι*· « Lex et Logos ipse Servator appellatur, ut Petrus in *Prædicatione* ait. » *Strom*. II, pag. 390: Ὁ Πέτρος ἐν τῷ *Κηρύγματι*, νόμον καὶ Λόγον τὸν Κύριον προεῖπεν· « Petrus in *Prædicatione*, legem et Logon Dominum appellavit. »

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ
ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ
ΤΩΝ ΕΙΣ ΟΚΤΩ (9) ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

CLEMENTIS ALEXANDRINI
STROMATUM
LIBER SECUNDUS.

CAPUT PRIMUM.

SEU PRÆFATIO.

Auctor res a se deinceps tractandas proponit.

C Ἑξῆς δ' ἂν εἴη διαλαβεῖν, ἐπεὶ κλέπτας τῆς βαρβάρου (10) φιλοσοφίας Ἕλληνας εἶναι προσεῖπεν ἡ

Deinceps autem fuerit nitendum, quoniam barbaræ philosophiæ fures Scriptura Græcos esse

(9) *Τῶν εἰς ὀκτώ*. Commation illud, τῶν εἰς ὀκτώ, repetitur etiam in quinque librorum sequentium inscriptione: sed suspectum cur sit, supra exposui lib. I, cap. I, not. 1. SYLBURG.

(10) *Βαρβάρου*. Per *barbaros* imprimis Judæos intelligit. Sic ante Clementem S. Justinus *Apol*. 1, pag. 10 edit. Oxon.: Οὐ γὰρ μόνον Ἕλλησι διὰ Σωκράτους ὑπὸ Λόγου ἠλέγχθη ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἐν βαρβάροις ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου μορφωθέντος καὶ ἀνθρώπου γενομένου, καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ κληθέντος·

dixit, ut hoc paucis ostendatur. Non solum enim illa miracula, quæ hominum opinionem superant, e scriptis ✠ nostris in sua transtulisse, sed etiam principalia eorum dogmata inde surrepta (quandoquidem illorum scripturis nostras antiquiores esse, prius demonstratum sit) atque ab ipsis adulterata esse ostendemus, tum in illis, quæ ad fidem, tum etiam in his, quæ ad sapientiam, cognitionem, et scientiam, itemque ad spem, et charitatem, ut etiam ad pœnitentiam, et continentiam, quinetiam ad Dei timorem, quæ plane sunt virtutum veritatis examen, pertinent. Adjicientur etiam, quæcunque fuerint ad hujus loci, in quo versamur, explicationem necessaria : tum etiam, quod qui solertissime priscam sectati sunt philosophiam, occultum hoc, symbolicum et ænigmaticum barbaræ philosophiæ genus, quod quidem ad cognitionem veritatis est imprimis utile, seu potius necessarium, æmulati sint. Post hæc consentaneum videtur, ea, quorum causa in nos Græci invehuntur, defendere, paucis Scripturis sermoni immistis, si forte contingat ut Judæus quoque hæc audiens, ex iis, quæ credidit, possit sensim converti ad eum, quem non credidit. Ingenuos autem philosophorum excipiet forsan eorum vitæ et inventionis novorum dogmatum amica reprehensio, non **155** ulciscentibus quidem nobis inimicos (multum quidem abest, cum etiam eis bene precari ac benedicere didicerimus, qui nos exsecrantur, etiamsi in nos maledictis invehantur), sed ut illi convertantur, si forte erubuerint, qui omnimoda cumulati sunt sapientia, per barbaram reprehensionem ad saniorem mentem redacti, ut possint tandem perspicere, cujusmodi sint disciplinæ, quarum gratia, peregrinando transmarinas obeunt regiones. Quorum enim sunt fures, ea palam sunt monstranda, ut nimium eis sui amorem detrahamus : quæ autem ipsi investigando gloriantur se invenisse, ea sunt refutanda.

A Γραφὴ (11), ὅπως τοῦτο δι' ὀλίγων δειχθήσεται. Οὐ γὰρ μόνον τὰ παράδοξα τῶν παρ' ἡμῖν ἱστορουμένων ἀπομιμουμένους ἀναγράφειν αὐτοὺς παραστήσομεν· πρὸς δὲ τὰ κυριώτατα τῶν δογμάτων σκευωρουμένους καὶ παραχαράσσοντας (προγενεστέρων οὐσῶν τῶν παρ' ἡμῖν γραφῶν, ὡς ἀπεδείξαμεν), διελέγξομεν ἔν τε τοῖς περὶ πίστεως (12), περί τε σοφίας, γνώσεώς τε καὶ ἐπιστήμης, ἐλπίδος τε καὶ ἀγάπης, περί τε μετανοίας καὶ ἐγκρατείας, καὶ δὴ καὶ φόβου Θεοῦ· σμῆνος ἀτεχνῶς τῶν ἀληθείας ἀρετῶν (13)· ὅσα τε ἀπαιτήσει ἡ κατὰ τὸν τόπον τὸν προκείμενον ὑποσημείωσις, περιληφθήσεται, καὶ ὡς τὰ μάλιστα τὸ ἐπικεκρυμμένον τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας, τὸ συμβολικὸν τοῦτο καὶ αἰνιγματῶδες εἶδος, ἐζήλωσαν οἱ B πραγματικῶς τὰ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφήσαντες, χρησιμώτατον, μᾶλλον δὲ ἀναγκαιότατον, τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας ὑπάρχον. Ἐπὶ τούτοις, ἀκόλουθον οἶμαι, ὑπὲρ ὧν κατατρέχουσιν ἡμῶν Ἕλληνες, ἀπολογήσασθαι, ὀλίγαις συγχρωμένους Γραφαῖς, εἴ πως ἠρέμα καὶ ὁ Ἰουδαῖος ἐπαΐων ἐπιστρέψαι δυνηθείη ἐξ ὧν ἐπίστευσεν, εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσεν. Διαδέξεται δὲ εἰκότως τοὺς γενναίους τῶν φιλοσόφων ἔλεγχος ἀγαπητικὸς τοῦ βίου τε αὐτῶν, καὶ τῆς εὑρέσεως τῶν καινῶν δογμάτων, οὐκ ἀμυνομένων ἡμῶν τοὺς κατηγόρους (πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τοὺς εὐλογεῖν μεμαθηκότας τοὺς καταρωμένους, κἂν βλασφήμους κενῶς καταφέρωσιν ἡμῶν λόγους), ἀλλ' εἰς ἐπιστροφὴν τὴν ἐκείνων αὐτῶν· εἴ πως ἐπαισχυνθεῖεν οἱ πάνσοφοι δι' ἐλέγχου βαρβάρου σωφρονισθέντες, ὡς διιδεῖν οὐδὲ C γοῦν δυνηθῆναι, ὁποῖα ἄρα εἴη τὰ μαθήματα, ἐφ' ἃ στέλλονται τὰς ἀποδημίας τὰς διαποντίους. Ὧν μὲν γὰρ δὴ κλέπται, καὶ δὴ καὶ ταῦτα ἀποδεικτέα, περιαιρεθείσης αὐτοῖς τῆς φιλαυτίας· ἃ δὲ αὐτοὶ διζησάμενοι, ἑαυτοὺς ἐξευρηκέναι φρυάττονται, τούτων ὁ ἔλεγχος. Κατεπακολούθημα δὲ καὶ περὶ τῆς ἐγκυκλίου καλουμένης παιδείας, εἰς ὅσα ἄχρηστος (14)· περί τε ἀστρολογικῆς, καὶ μαθηματικῆς, καὶ μαγικῆς, γοητείας τε, ἐπιδραμητέον. Αὐχοῦσι γὰρ δὴ καὶ ἐπὶ

✠ P. 429 ED. POTTER, 359 ED. PARIS.

Non solum enim apud Græcos per Socratem a Logo, hæc sunt reprehensa; sed apud barbaros etiam ab illo ipso Logo, formam ac naturam humanam induto, ac Jesu Christi nomen adepto. Porro Tertullianus Græcorum philosophos a Judæis dogmata sua didicisse negat, lib. *De anima* cap. 2, ut etiam Lactantius superius laudatus ad *Strom*. I, pag. 342 edit. Paris.

(11) *Προσεῖπεν ἡ Γραφή*. A. προεῖπεν, *jam ante dixit*, inquit Sylburgius. Existimans scilicet, non S. Scripturam, sed Clementem in suis scriptis *fures barbaræ philosophiæ* prius vocasse Græcos. At non ea Clementi mens fuit : qui *Scripturæ* nomine, ut alias, ita hoc etiam loco SS. libros intelligit. Proinde generale τῆς Γραφῆς nomen ad Christum restringit, paulo ante finem *Strom*. V, pag. 614 : Δεδειγμένου τοίνυν σαφῶς, ὡς οἶμαι, ὅπως «κλέπτας» εἰρῆσθαι πρὸς τοῦ Κυρίου τοὺς Ἕλληνας ἐξακουστέον· *Cum ergo aperte, ut arbitror, ostensum sit, quomodo sit intelligendum, quod fures a Domino dicti fuerint Græci*. Ubi vero id dixit Dominus? Scilicet Joan. X, 8 : Πάντες ὅσοι ἦλθον πρὸ ἐμοῦ, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί. Etenim hoc de veteribus philosophis, qui ante Christum vixerunt, accipit auctor, *Strom*. I, pag. 309 edit. Paris. : Ναί φασι γεγράφθαι, «Πάντες οἱ πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί.» Πάντες μὲν οὖν οἱ ἐν Λόγῳ, οὗτοι δὴ οἱ πρὸ τῆς τοῦ Λόγου σαρκώσεως, ἐξακούονται καθολικώτερον, ἀλλ' οἱ μὲν προφῆται, ἅτε ἀποσταλέντες καὶ ἐμπνευσθέντες ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὐ κλέπται, ἀλλὰ διάκονοι. Item *Strom*. I, pag. 334, 335 : Ἀλλ' οἱ μὲν κλέπται πάντες καὶ λῃσταί, ὥς φησιν ἡ Γραφή. D Ejusdem libri pag. 319, alium Scripturæ locum huc trahit : Ἔμπαλιν οὖν ἀδικεῖ ὁ σφετερισάμενος τὰ βαρβάρων, καὶ ὡς ἰδίαν αὐχῶν, τὴν ἑαυτοῦ δόξαν αὔξων καὶ ψευδόμενος τὴν ἀλήθειαν· οὗτος κλέπτης ὑπὸ τῆς Γραφῆς εἴρηται. Φησὶ γοῦν· «Υἱὲ, μὴ γίνου ψεύστης· ὁδηγεῖ γὰρ τὸ ψεῦσμα πρὸς τὴν κλοπήν.» Conf. etiam pag. 310, 312, 313, 320, etc., edit. Paris.

(12) *Πίστεως*. Respicere videtur I Cor. XII, 8 : Ὧ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα· ἑτέρῳ δὲ πίστις, etc.

(13) *Σμῆνος ..... ἀρετῶν*. Metaphora e Platone sumpta, lib. *Περὶ ὁσίου*. Porro σμήνους Lowthio legendum videbatur, eodem nempe casu, quo præcedentes virtutes. Sed nil muto : est enim parenthetice hoc dictum.

(14) *Ἄχρηστος*. Rectius Il., εὔχρηστος, *ad quot et quanta utilis*. SYLBURG.

- ταῖσδε οἱ Πανέλληνες, ὡς μεγίσταις ἐπιστήμαις. Ὃς δ' *ἐλέγχει μετὰ παῤῥησίας, εἰρηνοποιεῖ*. Ἔφαμεν δὲ πολλάκις ἤδη μήτε μεμελετηκέναι, μήτε μὴν ἐπιτηδεύειν ἑλληνίζειν· ἱκανὸν γὰρ δὴ τοῦτο, ἀποδημαγωγεῖν τῆς ἀληθείας τοὺς πολλούς· τὸ δὲ τῷ ὄντι φιλοσόφημα, οὐχ εἰς τὴν γλῶσσαν, ἀλλ' εἰς τὴν γνώμην ὀνήσει τοὺς ἐπαΐοντας. Δεῖ δ', οἶμαι, τὸν ἀληθείας κηδόμενον οὐκ ἐξ ἐπιβουλῆς καὶ φροντίδος τὴν φράσιν συνθεῖναι· πειρᾶσθαι δὲ ὀνομάζειν μόνον ὡς δύναται, ὃ βούλεται· τοὺς γὰρ τῶν λέξεων ἐχομένους καὶ περὶ ταύτας ἀσχολουμένους διαδιδράσκει τὰ πράγματα. Γεωργοῦ μὲν οὖν ἴδιον τὸ ἐν ἀκάνθαις φυόμενον *ῥόδον* ἀβλαβῶς λαβεῖν· καὶ τεχνίτου, τὸν ἐν ὀστρείῳ σαρκὶ (15) κατορωρυγμένον *μαργαρίτην* ἐξευρεῖν. Φασὶ δὲ καὶ τὰς ὄρνιθας ἡδίστην ἔχειν τὴν σαρκὸς ποιότητα, ὅτε, οὐκ ἀφθόνου τροφῆς παρατεθείσης αὐταῖς, αἵδε σκαλεύουσαι τοῖς ποσὶν, ἐκλέγονται μετὰ πόνου τὰς τροφάς. Εἴ τις οὖν τοῦ ὁμοίου θεωρητικὸς ἐν πολλοῖς τοῖς πιθανοῖς τε καὶ Ἑλληνικοῖς τὸ ἀληθὲς διαλεληθέναι (16) ποθεῖ, καθάπερ ὑπὸ τοῖς μορμολυκείοις τὸ πρόσωπον τὸ ἀληθινὸν, πολυπραγμονήσας, θηράσεται. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ ὁράματι τῷ Ἑρμᾷ ἡ Δύναμις ἡ φανεῖσα· *Ὃ ἐὰν ἐνδέχεται* (17) *σοι ἀποκαλυφθῆναι, ἀποκαλυφθήσεται.*

A Consequens autem est, ut disciplinarum, qui vocatur, orbis ostendamus quam sit inutilis: et de astrologia, mathematica, et magica, et præstigiis, cursim est a nobis tractandum. De iis enim, tanquam maximis scientiis, omnes Græci se jactant. *Qui autem libere reprehendit, est pacificus* [a]. Sæpe autem diximus, neque nos ut Græce loquamur nosmet exercuisse, neque in eo studium ponere. Hoc enim illis prodest, qui vulgus a veritate abducunt. Vera autem philosophia, non tam linguas audientium, quam mentes juvat. Oportet autem, ut opinor, eum, qui curam gerit veritatis, ✠ non artificiose et longo studio composita oratione uti; sed conari tantum id, quod vult, qualicunque potest modo exponere. Eos enim, qui hærent dictionibus, et in eis sunt occupati, res ipsæ effu-B giunt. Atque agricolæ quidem est proprium, rosam, quæ in spinis nascitur, citra noxam carpere; similiter et artificis, eam, quæ in ostrei carne infossa est, margaritam invenire. Quinetiam aiunt gallinas quoque carnem habere suavissimam, quando eis non copiosus appositus fuerit cibus, sed ipsæ pedibus fodientes, cum labore alimentum colligunt. Si quis ergo verisimilium contemplationi deditus, cupit in multis probabilibus, itaque Græcis, id, quod verum est, persequi, haud dissimilis erit ei, qui verum vultum larvis obtectum discernere satagit. Dicit enim, quæ Hermæ in visione apparuit, Potestas: *Quod tibi contingit revelari, revelabitur.*

CAPUT II.

Per fidem solam ad Dei cognitionem perveniri posse.

Ἐπὶ δὲ σῇ σοφίᾳ μὴ ἐπαίρου, αἱ Παροιμίαι λέγουσιν· *ἐν πάσαις δὲ ὁδοῖς γνώριζε* (18) *αὐτὴν, ἵνα ὀρθοτομῇ τὰς ὁδούς σου, ὁ δὲ πούς σου οὐ μὴ προσκόπτῃ*. Βούλεται μὲν γὰρ διὰ τούτων δεῖξαι, ἀκόλουθα δεῖν γενέσθαι τῷ λόγῳ τὰ ἔργα· ἤδη δὲ ἐμφαίνειν, χρῆναι τὸ ἐξ ἁπάσης παιδείας χρήσιμον ἐκλεγομένους ἡμᾶς ἔχειν· αἱ δὴ ὁδοὶ σοφίας ποικίλαι, ὀρθοτομεῖν ἐπὶ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας· ὁδὸς δὲ ἡ πίστις. *Ὁ δὲ πούς σου μὴ προσκοπτέτω*, λέγει περί τινων ἐναντιοῦσθαι δοκούντων τῇ μιᾷ καὶ θείᾳ τῇ προνοητικῇ διοικήσει. Ὅθεν ἐπάγει· *Μὴ ἴσθι φρόνιμος παρὰ σεαυτῷ*, κατὰ τοὺς ἀθέους λογισμοὺς τοὺς ἀντιστασιώδεις τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ· *Φοβοῦ δὲ* τὸν μόνον δυνατὸν *Θεόν*· ᾧ ἕπεται, μηδὲν ἀντικεῖσθαι τῷ Θεῷ. Ἄλλως τε καὶ ἡ ἐπαγωγὴ διδάσκει σαφῶς, ὅτι *ὁ θεῖος φόβος ἔκκλισίς ἐστι κακοῦ*. Φησὶ γάρ· *Καὶ ἔκκλινον ἀπὸ παντὸς κακοῦ*. Αὕτη παιδεία σοφίας· *Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει*· ἀλγεῖν μὲν ποιῶν εἰς σύνεσιν, ἀποκαθιστὰς δὲ εἰς εἰρήνην καὶ ἀφθαρσίαν. Ἡ μὲν οὖν βάρβαρος φιλοσοφία, ἣν μεθέπομεν ἡμεῖς, τελεία τῷ ὄντι καὶ ἀληθής. Φησὶ γοῦν ἐν τῇ Σοφίᾳ· *Αὐτὸς γάρ μοι*

C *Propter tuam autem ne efferaris sapientiam*, dicunt Proverbia: *in omnibus autem viis agnosce ipsam, ut recto tramite dirigat vias tuas, pes autem tuus ne offendat*. Vult enim per hæc ostendere, oportere opera esse rationi convenientia; et prætera nos oportere ex omni doctrina eligere id quod est utile. Sunt autem viæ sapientiæ variæ, ut recto tramite incedamus ad viam veritatis. Via autem est fides. *Pes autem tuus non offendat*, ait de aliquibus, qui videbantur adversari unius divinæ providentiæ administrationi. Unde subjungit: *Ne sis sapiens apud teipsum*, per impias scilicet rationes, quæ adversus Dei providentiam contendunt. *Time autem Deum*, qui solus est potens:
D cui est consequens, Deo nunquam adversari. Quinetiam quod sequitur, aperte quoque docet, quod *Dei timor, est mali declinatio*. Dicit enim: *Et declina ab omni malo*. Hæc est disciplina sapientiæ. *Quem enim diligit Dominus, castigat* [b]; afficiens quidem dolore ut intelligat, restituens autem ad pacem et incorruptionem. Barbara itaque, quam nos sectamur, philosophia, vera est,

✠ P. 430 ED. POTTER, 360 ED. PARIS. [a] Proverb. x, 10 sec. LXX. [b] Prov. III, 5, 6, 7, 12, 23.

(15) *Ἐν ὀστρείῳ σ.* Legi etiam potest ἐν ὀστρείου σαρκί· et mox divise αἱ δὲ σκαλ. SYLBURG.

(16) *Διαλεληθέναι*. Aptius forte διεληλυθέναι, *pervadere*. ID.

(17) *Ὃ ἐὰν ἐνδέχεται*. Usitatius ὃ ἐὰν ἐνδέχηται, subjunctivo modo. SYLBURG. — Hæc porro exstant apud Hermam, *Pastor*. lib. I, vis. 3, pag. 79 edit. Amstelod. *Ait mihi: Quodcunque oportuerit tibi revelari, revelabitur*.

(18) *Ἐν πάσαις δὲ ὁδοῖς γ.* Πάσαις ὁδοῖς σου γ. Prov. In iis quæ sequuntur, diversa ejusdem capitis Proverbiorum commata commiscuit.

et vere perfecta. Dicit itaque in Sapientia : *Ipse mihi dedit non falsam eorum quæ sunt cognitionem, ut cognoscam mundi constitutionem*, et ea, quæ deinceps sequuntur, usque ad illud : *Et vires radicum.* In his omnibus naturalem comprehendit contemplationem, quæ circa omnia, quæ fiunt in mundo sensili, versatur. Deinceps autem tacite quoque ea significat, quæ solo intellectu comprehenduntur, cum subjungit : *Et quæcunque sunt occulta et aperta, cognovi. Quæ est enim omnium* ✠ *artifex, me docuit, sapientia* [a]. Paucis habes, quid nostra profiteatur philosophia. Horum autem doctrina cum recta vitæ institutione fuerit exercitata, per omnium artificem sapientiam, deducit ad eum qui est princeps universi, qui apprehensu est admodum difficilis, ut qui semper recedat, et procul se proripiat ab eo qui persequitur. Ipse autem cum procul sit, incedit quam proxime, miraculum certe ineffabile. *Deus appropinquans ego*, inquit Dominus. Procul quidem essentia : quomodo enim quod est genitum, appropinquarit ingenito? proxime autem est potestate, quæ sinu suo omnia complectitur. *Si clanculum quis fecerit*, inquit, *et non videbo eum* [b]*?* Atqui et vidente, et benefaciente, et docente pote-

A *δέδωκε τῶν ὄντων γνῶσιν ἀψευδῆ, εἰδέναι σύστασιν κόσμου*, καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως· *Καὶ δυνάμεις ῥιζῶν*. Ἐν τούτοις ἅπασι τὴν φυσικὴν ἐμπεριείληφε θεωρίαν, τὴν κατὰ τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἁπάντων τῶν γεγονότων. Ἑξῆς δὲ καὶ περὶ τῶν νοητῶν αἰνίττεται, δι' ὧν ἐπάγει· *Ὅσα τέ ἐστι κρυπτὰ καὶ ἐμφανῆ, ἔγνων· ἡ γὰρ πάντων τεχνῖτις ἐδίδαξέ με, σοφία.* Ἔχεις ἐν βραχεῖ τὸ ἐπάγγελμα τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας. Ἀνάγει δὲ ἡ τούτων μάθησις μετὰ ὀρθῆς πολιτείας ἀσκηθεῖσα, διὰ τῆς πάντων τεχνίτιδος σοφίας, ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα τοῦ παντὸς, δυσάλωτόν τι χρῆμα καὶ δυσθήρατον, ἐξαναχωροῦν ἀεὶ καὶ πόῤῥω ἀφιστάμενον τοῦ διώκοντος. Ὁ δὲ αὐτὸς, μακρὰν ὢν, ἐγγυτάτω βέβηκε, θαῦμα ἄῤῥητον. *Θεὸς ἐγγίζων ἐγὼ*, φησὶ Κύριος· πόῤῥω μὲν B κατ' οὐσίαν (19)· πῶς γὰρ ἂν συνεγγίσαι ποτὲ τὸ γεννητὸν ἀγεννήτῳ; Ἐγγυτάτω δὲ δυνάμει, ᾗ (20) τὰ πάντα ἐγκεκόλπισται (21). *Εἰ ποιήσει* (22) *τις κρύφα*, φησὶ, *τὶ, καὶ οὐκ ἐπόψομαι αὐτόν;* Καὶ δὴ πάρεστιν ἀεὶ τῇ τε ἐποπτικῇ, τῇ τε εὐεργετικῇ, τῇ τε παιδευτικῇ ἁπτομένη ἡμῶν δυνάμει· δύναμις τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν ὁ Μωϋσῆς, οὔ ποτε ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ γνωσθήσεσθαι τὸν Θεὸν πεπεισμένος, *Ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν*, φησί· καὶ εἰς τὸν γνόφον (23), οὗ ἦν

✠ P. 431 ED. POTTER, 361 ED. PARIS. [a] Sap. VII, 17, 20, 21, 22. [b] Jer. XXIII, 23, 24.

(19) *Πόῤῥω μὲν κατ' οὐσίαν.* Non dixit Deum procul abesse, quoad essentiam, quod putaret eum cœli limitibus circumscribi, quem asserit πάντα χωρεῖν, *omnia continere*, *Strom.* V, πάντη παρεῖναι, *ubique adesse*, et non esse τόποις τισὶν ὡρισμένοις καταχεκλεισμένον, *certis aliquibus locis conclusum*, *Strom.* VII, sed quod Dei essentia, cum spiritualis sit, sensus nostros fugiat : vel quod nec loco ulli insit, nec rebus corporeis permista sit, neque sit C quid περιέχον, aut περιεχόμενον, ut paulo post dicitur; verum extra hæc omnia exsistat, licet interea suo modo omnibus intime adsit. Sic theologi cum veteres, tum recentiores, tradunt spirituales substantias quascunque non per essentiam suam, sed per actiones, locis corporeis inesse. Unde Clemens noster *Strom.* V, Deum non *pervadere creaturas* contendit adversus Stoicos, qui Deum, instar tenuis, sed tamen corporeæ, substantiæ, τὰ πάντα διήκειν, *omnia pervadere*, putabant. Auctor *Quæst. et respons. ad orthodoxos*, una cum Justino M. editus, quæst. 11, ait : Ἔτι δὲ τὰ λεχθέντα περιεκτικὰ τῷ εἶναι περιέχει τὰ περιέχοντα (f. περιεχόμενα)· μόνος δὲ ὁ Θεὸς περιέχει τῇ βουλήσει τὸ πᾶν· *Præterea quæ continere alia dicuntur, ea continent essentia : solus autem Deus voluntate universa continet.* Ubi illud *voluntate continere*, quemadmodum apud Clementem δυνάμει ἐγκολπίζειν, *potentia continere*, opponitur continentiæ, seu circumscriptioni corporeæ. Hinc Athanasius in libro *Adversus Sabellianos* ait : D Οὐ συμπαρεκτεινόμενος τοῖς πᾶσι πεπλήρωκε τὰ πάντα Θεός· σωματικὸν γὰρ τοῦτο· ὥσπερ εἴ τὸν ἀέρα φαίη πεπληρωκέναι τις τὸ μεταξὺ γῆς καὶ οὐρανοῦ· ἀλλ' ὡς δύναμις συνέχει τὰ πάντα· δύναμις γὰρ ἀσώματος, ἀόρατος, οὐ κυκλοῦσα, οὐ κυκλουμένη· *Non cum omnibus rebus extensus, omnia complet Deus : hoc enim corporeum est. Ut si quis aerem dixerit implevisse quidquid inter cœlum ac terram interjacet. Verum tanquam vis omnia continet. Est enim vis corporis expers, sub aspectum non cadens, nec ambiens, nec ambita.* Cyrillus Alexandrinus : Οὐ γὰρ ἐν τόπῳ τὸ Θεῖον· ἄπεστι δὲ παντελῶς τῶν ὄντων οὐδενός· πληροῖ γὰρ τὰ πάντα, καὶ διὰ πάντων ἐρχόμενον, ἔξω τε πάντων, καὶ ἐν πᾶσίν ἐστιν· *Non est divinum Numen in loco : nec tamen ab ulla re penitus abest. Nam implet omnia, et omnia permeans, extra omnia est, et in omnibus.* Unde idem eum alibi vocavit ἄτοπον, *loci expertem* : ut etiam ἀμεγέθη, *expertem magnitudinis*, seu corporeæ quantitatis.

(20) *Ἧ.* Etiam dativo casu legi potest ᾗ, *qua*, inquit SYLBURG. — Unde ᾗ exstat in editionibus illo recentioribus. Sed prius receptum ἣ, *quæ*, veram esse lectionem, constat e verbis Philonis, quæ statim apponenda sunt.

(21) *Ἐγκεκόλπισται.* Sic auctor *Strom.* V, pag. 587, Deum ait περιειληφέναι καὶ ἐγκολπίσαι τὰ πάντα, *universa comprehendere et sinu suo complecti*. Hæc autem phrasis, δύναμις ἐγκεκόλπισται, e Philone Judæo sumpta est, lib. *De confusione linguarum*, pag. 339, 340, ubi Dei immensitatem describens, ait : Δύναμις δὲ, ἣ ἔθηκε καὶ διετάξατο τὰ πάντα, κέκληται μὲν ἐτύμως Θεὸς, ἐγκεκόλπισται δὲ τὰ ὅλα, καὶ διὰ τῶν τοῦ παντὸς μερῶν διελήλυθε· τὸ δὲ Θεῖον καὶ ἀόρατον καὶ ἀκατάληπτον πανταχοῦ· *Potentia autem illa, quæ condidit et disposuit universa, vere Deus dicitur, suo autem sinu omnia continet, et per omnes universi totius partes pervadit : ipsum autem divinum Numen invisibile, et incomprehensibile ubique*, etc.

(22) *Εἰ ποιήσει.* Εἰ κρυβήσεταί τις ἐν κρυφαίοις, καὶ ἐγὼ οὐκ ὄψομαι αὐτόν; Jerem. XXIII, 24.

(23) *Εἰς τὸν γνόφον.* Conf. Exod. XXXIV, 5. Porro hæc etiam Clemens hausit e principio libri Philonis *De nominum mutatione*, p. 1045 : Μωϋσῆς οὖν, ὁ τῆς ἀειδοῦς φύσεως θεατὴς, καὶ θεόπτης· εἰς γὰρ τὸν γνόφον φασὶν αὐτὸν εἰσελθεῖν, τὴν ἀόρατον οὐσίαν αἰνιττόμενοι· .... τὴν ἀπὸ τῶν ἄλλων διδασκαλίαν ἀπογνοὺς, ἐπ' αὐτὸ καταφεύγει τὸ ζητούμενον, καὶ δεῖται λέγων· Ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε. « Quapropter Moyses, inaspectabilis naturæ spectator, Deique inspector (aiunt quippe ipsum in caliginem ingressum fuisse, ita subobscure inaspectabilem essentiam designantes); abjecta spe doctrinam ejusmodi percipiendi ab aliis, ad illud ipsum se recepit, quod indagabat, hacque usus est precatione : Ostende mihi teipsum, aperte videam te. »

ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ, εἰσελθεῖν βιάζεται, τουτέστιν, εἰς A τὰς ἀδύτους καὶ ἀειδεῖς περὶ τοῦ ὄντως ἐννοίας. Οὐ γὰρ ἐν γνόφῳ ἢ τόπῳ ὁ Θεὸς, ἀλλ' ὑπεράνω καὶ τόπου, καὶ χρόνου, καὶ τῆς τῶν γεγονότων ἰδιότητος· διὸ οὐδ' ἐν μέρει καταγίνεταί ποτε, οὔτε περιέχων, οὔτε περιεχόμενος, ἢ κατὰ ὁρισμόν τινα, ἢ κατὰ ἀποτομήν. *Ποῖον γὰρ οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; λέγει Κύριος*· ἀλλ' οὐδὲ ἑαυτῷ ᾠκοδόμησεν, ἀχώρητος ὤν· κἂν ὁ *οὐρανὸς θρόνος* αὐτοῦ λέγηται, οὐδ' οὕτω περιέχεται, ἐπαναπαύεται δὲ τερπόμενος τῇ δημιουργίᾳ. Δῆλον οὖν ἡμῖν ἐστι κεκρύφθαι τὴν ἀλήθειαν· εἰ καὶ ἐξ ἑνὸς παραδείγματος ἤδη δέδεικται, μικρὸν δ' ὕστερον καὶ διὰ πλειόνων παραστήσομεν. Πῶς δὲ οὐχὶ ἀποδοχῆς ἄξιοι οἵ τε μαθεῖν ἐθέλοντες, οἵ τε δυνάμενοι, κατὰ τὸν Σολομῶντα, *γνῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν, νοῆσαί τε λόγους φρονήσεως, δέξασθαί τε* B *στροφὰς λόγων* (24), *νοῆσαί τε δικαιοσύνην ἀληθῆ*; ὡς οὔσης καὶ ἑτέρας τῆς μὴ κατὰ τὴν ἀλήθειαν διδασκομένης πρὸς τῶν νόμων τῶν Ἑλληνικῶν, καὶ τῶν ἄλλων τῶν φιλοσόφων. *Καὶ κρίματα*, φησὶν, *εὐθῦναι*, οὐ τὰ δικαστικὰ, ἀλλὰ τὸ κριτήριον τὸ ἐν ἡμῖν, ὑγιὲς καὶ ἀπλανὲς ἔχειν δεῖν μηνύει· *Ἵνα δῷ ἀκάκοις πανουργίαν, παιδὶ δὲ νέῳ αἴσθησίν τε καὶ εὔνοιαν* (25). *Τῶνδε γὰρ ἀκούσας σοφὸς* ὁ ὑπακούειν ταῖς ἐντολαῖς πεπεισμένος, *σοφώτερος ἔσται* κατὰ τὴν γνῶσιν· *ὁ δὲ νοήμων κυβέρνησιν κτήσεται· νοήσει τε παραβολὴν καὶ σκοτεινὸν λόγον, ῥήσεις τε σοφῶν καὶ αἰνίγματα*. Οὐ γὰρ κιβδήλους οἱ ἔπιπνοι ἐκ Θεοῦ λόγους προφέρουσιν, οὐδ' οἱ παρὰ τούτων ἐμπορευόμενοι· οὐδὲ μὴν πάγας, C αἷς οἱ πολλοὶ τῶν σοφιστῶν τοὺς νέους ἐμπλέκουσι, πρὸς οὐδὲν ἀληθὲς σχολάζοντες· ἀλλ' οἱ μὲν τὸ ἅγιον *Πνεῦμα* (26) κεκτημένοι, *ἐρευνῶσι τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ*, τουτέστι, τῆς περὶ τὰς προφητείας ἐπικρύψεως ἐπήβολοι γινόμενοι. *Τῶν δὲ ἁγίων μεταδιδόναι τοῖς κυσὶν* ἀπαγορεύεται, ἔστ' ἂν μένῃ θηρία· οὐ γάρ ποτε ἐγκιρνάναι προσήκει φθονεροῖς καὶ τεταραγμένοις, ἀπίστοις τε ἔτι ἤθεσιν, εἰς ὑλακὴν ζητήσεως ἀναιδέσι, τοῦ θείου (27) καὶ καθαροῦ νάματος τοῦ ζῶντος ὕδατος. *Μὴ δὴ ὑπερεκχείσθω* (28) *σοι ὕδατα ἔξω πηγῆς σου· εἰς δὲ σὰς πλατείας διαπορευέσθω σὰ ὕδατα. Οὐ γὰρ φρονέουσι τοιαῦτα πολλοὶ, ὀκόσοι* (29) *ἐγκυρσεύουσιν· οὐδὲ μαθόντες, γινώσκουσιν· ἑωυτοῖσι δὲ δοκέουσι*, κατὰ τὸν γενναῖον Ἡράκλειτον. Ἆρ' οὐ δοκεῖ σοι καὶ οὗτος τοὺς μὴ D

state semper nobis adest, et plane tangit nos Dei potestas. Unde Moyses, cum persuasum haberet Deum nunquam humana cognitum iri sapientia, *Ostende te mihi* [a], inquit : et in caliginem, ubi erat Dei vox, ingredi contendit, hoc est, ad arcanas et informes de eo quod est notiones. Non est enim in caligine Deus, aut in loco, sed supra locum, et tempus, et proprietatem eorum quæ facta sunt : quare nunquam est in parte, nec ut continens, nec ut contentus, aut per circumscriptionem, aut per sectionem. *Quam enim domum ædificabitis mihi? inquit Dominus* [b]. Sed nec sibi ædificavit, cum capi non possit. Et quamvis *cælum* dicatur ejus *sedes*, ne sic quidem continetur, sed requiescit delectatus opificio. Clarum est ergo, occultatam nobis esse veritatem : et si id jam uno exemplo ostensum est, id quoque paulo post monstrabitur pluribus. Quare autem non sunt merito ✠ recipiendi, qui et discere volunt, et ex sententia Salomonis possunt *nosse sapientiam et disciplinam, et intelligere rationes* 156 *prudentiæ, et suscipere strophas orationum, et veram intelligere justitiam?* cum et alia utique sit, quæ non ex veritate doceatur a Græcis legibus, et aliis philosophis. *Et judicia*, inquit, *dirigere :* non forensia, sed quod est in nobis judicium sanum et ab errore alienum oportere nos habere, significat : *Ut det simplicibus astutiam, puero autem nuper nato sensum et benevolentiam. Hæc enim cum audierit sapiens*, cui persuasum est obedire præceptis, *erit* per cognitionem *sapientior : qui est autem intelligens, acquiret gubernationem, et intelliget parabolam et obscurum sermonem, et sapientum dicta et ænigmata* [c]. Non enim adulterinas proferunt rationes, qui sunt a Deo inspirati, nec ii, qui ab eis mercantur : sed nec laqueos, quibus plerique sophistæ adolescentes implicant, veritati minime vacantes. Sed qui *Spiritum* sanctum possident, *profunda Dei scrutantur* [d]; hoc est, ea assequuntur, quæ latent in prophetis. *Sancta* autem *canibus impertire* [e] vetatur, scilicet quandiu manserint feræ. Non oportet enim illis, qui invidiosi et perturbati, et adhuc infideles moribus, et ad impudenter latrandum adversus veritatis inquisitionem parati sunt, imminiscere divinum et purum fluentum aquæ vivæ : *Ne effundantur*, inquit, *aquæ extra fontem*

✠ P. 432. ED. POTTER, 362 ED. PARIS. [a] Exod. xxxiii, 13. [b] Isa. lxvi, 1. [c] Prov. i, 2-6. [d] I Cor. ii, 10. [e] Matth. vii, 6.

(24) *Στροφὰς λ.* Vulg. Biblia Proverb. i, στροφὰς λόγων, καὶ λύσεις αἰνιγμάτων· et mox, κρίμα κατευθύνειν, sing. numero : quæ lectio si recipiatur, mox etiam singulariter legendum erit τὸ δικαστικόν. Sylburg.

(25) *Εὔνοιαν*. Scribendum ἔννοιαν cum LXX interpretibus, quod Sylburgio etiam placuit.

(26) *Πνεῦμα*. D. Paulus I Cor ii, 10 : *Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei*. Ita locum hunc de Spiritu sancto exposuit Didymus Alexandrinus lib. i *De Spiritu sancto : Sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi* τὸ Πνεῦμα, id est, *Spiritus Dei :* Τὸ γὰρ Πνεῦμα, hoc est, *Spiritus enim scrutatur omnia, etiam alta Dei*. Collect.

(27) *Τοῦ θείου*. Respicere videtur Apocal. xxii, 1 : Καὶ ἔδειξέ μοι καθαρὸν ποταμὸν ὕδατος ζωῆς, λαμπρὸν ὡς κρύσταλλον, ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ.

(28) *Μὴ δὴ ὑπ.* Duæ istæ particulæ, μὴ δή, absunt a Vulg. Bibl. Proverb. v, ubi etiam legitur τὰ ὕδατα ἐκ τῆς σῆς πηγῆς· itemque mox, τὰ σὰ ὕδατα. Clementem tamen de industria prohibitivam particulam usurpasse declarant tum antecedentia, tum sequentia : ut vetet, in loca supervacua et rigationis non capacia effundere aquas suas, sed tantum in sua loca, quibus cum fructu impenditur opera, rivos diduci. Sylburg.

(29) *Ὀκόσοι*. Legendum existimem ὀκόσοις, inquit Gatakerus, Comment. in Marci Antonini lib. iv, p. 168.

tuum, in tuas autem plateas transeant aquæ tuæ [a]. *Non enim hæc multi percipiunt, qui in ea incidunt : sed nec cum didicerint, cognoscunt, licet sibi videantur :* ut ait egregius Heraclitus. An non is quoque tibi videtur eos, qui non credunt, vituperare? *Justus autem meus ex fide vivet* [b], dixit propheta. Dicit autem alius quoque propheta : *Nisi credideritis, non intelligetis* [c]. Quomodo enim admirabilem eorum contemplationem capere potuerit anima, si intus adversetur eorum, quæ discenda sunt, incredulitas? Fides autem, quam Græci calumniantur, existimantes inanem et barbaram, est voluntaria anticipatio; pietatis assensio; *rerum quæ sperantur substantia; argumentum* ✠ *earum quæ non videntur*, ut est sententia divini Apostoli. *Per eam enim* maxime *testimonium acceperunt antiquiores. Sine fide autem impossibile est* Deo *placere* [d]. Alii autem, rei non apparentis unientem assensionem tradiderunt esse fidem : sicut demonstrationem, rei, quæ ignoratur, evidentem assensionem. Si sit itaque voluntaria electio, quandoquidem aliquid appetit, certe appetitio est intellectiva. Quoniam autem actionis principium est electio voluntaria, sequitur fidem esse principium actionis, quæ fundamentum est prudentis electionis, aliquo ei prius per fidem ostendente demonstrationem. Lubenter autem sequi et appetere id, quod est utile, est principium prudentiæ. Jam magnum momentum ad cognitionem affert electio firma et inconcussa. Statim igitur fidei meditatio fit scientia, stabili innixa fundamento. Scientiam

A πιστεύοντας ψέγειν; *Ὁ δὲ δίκαιός* (30) *μου ἐκ πίστεως ζήσεται*, ὁ προφήτης εἴρηκε. Λέγει δὲ καὶ ἄλλος προφήτης· *Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε.* Πῶς γὰρ τούτων ὑπερφυᾶ θεωρίαν χωρῆσαι ποτ' ἂν ψυχὴ, διαμαχομένης ἔνδον τῆς περὶ τὴν μάθησιν ἀπιστίας; πίστις δὲ (31), ἣν διαβάλλουσι κενὴν καὶ βάρβαρον νομίζοντες Ἕλληνες, πρόληψις ἑκούσιός ἐστι, θεοσεβείας συγκατάθεσις, *ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων*, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον· *ταύτῃ* (32) *γὰρ μάλιστα ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι. Χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατόν ἐστιν εὐαρεστῆσαι* Θεῷ. Ἄλλοι δ' ἀφανοῦς πράγματος ἑνωτικὴν συγκατάθεσιν ἀπέδωκαν εἶναι τὴν πίστιν· ὥσπερ ἀμέλει τὴν ἀπόδειξιν ἀγνοουμένου πράγματος φανερὰν B συγκατάθεσιν. Εἰ μὲν οὖν προαίρεσίς (33) ἐστιν, ὀρεκτική τινος οὖσα, ἡ ὄρεξις νῦν διανοητική· ἐπεὶ δὲ πράξεως ἀρχὴ ἡ προαίρεσις, πίστις εὑρίσκεται (34)· ἀρχὴ γὰρ τῆς πράξεως, θεμέλιος ἔμφρονος προαιρέσεως, προαποδεικνύντος τινὸς αὐτῷ (35) διὰ τῆς πίστεως τὴν ἀπόδειξιν. Ἐθελοντὴν δὲ συνέπεσθαι τῷ συμφέροντι, συνέσεως ἀρχή. Μεγάλην γοῦν εἰς γνῶσιν ῥοπὴν ἀπερίσπαστος παρέχει προαίρεσις. Αὐτίκα ἡ μελέτη τῆς πίστεως ἐπιστήμη γίνεται, θεμελίῳ βεβαίῳ ἐπερηρεισμένη. Τὴν γοῦν ἐπιστήμην (36) ὁρίζονται φιλοσόφων παῖδες, ἕξιν ἀμετάπτωτον ὑπὸ λόγου. Ἔστιν οὖν ἄλλη τις τοιαύτη κατάστασις ἀληθὴς θεοσεβείας αὐτῆς (37), ἧς μόνος διδάσκαλος ὁ λόγος; Οὐχ ἔγωγε οἶμαι. Θεόφραστος δὲ τὴν αἴσθησιν (38) ἀρχὴν εἶναι πίστεώς φησιν· ἀπὸ γὰρ ταύτης αἱ ἀρC χαὶ πρὸς τὸν λόγον τὸν ἐν ἡμῖν καὶ τὴν διάνοιαν ἐκ-

✠ P. 433 ED. POTTER, 363 ED. PARIS. [a] Prov. v, 16. [b] Habac. II, 4. [c] Isa. VII, 9. [d] Heb. XI, 1, 2, 6.

(30) *Ὁ δὲ δ.* Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζ. Habac. II, 4.

(31) *Πίστις δέ.* Operæ pretium erit, has *fidei* definitiones cum iis conferre, quas Theodoretus partim e Clemente nostro, partim ex aliis auctoribus congessit, *Θεραπευτ.* Α', p. 479, ubi postquam fidem ex Epicuri sententia πρόληψιν vocasset, hæc addit : Κατὰ δὲ τὸν ἡμέτερον λόγον, πίστις ἐστὶν ἑκούσιος τῆς ψυχῆς συγκατάθεσις· ἢ, ἀφανοῦς πράγματος θεωρία· ἢ, περὶ τὸ ὂν ἔνστασις, καὶ κατάληψις τῶν ἀοράτων τῇ φύσει σύμμετρος· ἢ, διάθεσις ἀναμφίβολος ταῖς ψυχαῖς τῶν κεκτημένων ἐνιδρυμένη. *Cæterum, prout nos definimus, fides est voluntaria animi assensio : vel, latentis rei contemplatio : vel, circa id, quod est, adhæsio, invisibiliumque apprehensio naturæ congruens : vel, insita credentium animis citra ambiguitatem aliquam dispositio.*

(32) *Ταύτῃ.* Vulg. Bibl. Hebr. XI : Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν. A. SYLBURG.

(33) *Εἰ μὲν οὖν πρ.* Contra philosophos, qui dicebant κενὴν esse fidem, probat eam omnis appetitionis, et consequenter actionis, causam esse. Theodoretus loco jam dicto : Ἕπεται τῇ πίστει ἡ γνῶσις· ἔχεται δὲ τῆς γνώσεως ἡ ὁρμή· ἀκολουθεῖ δὲ ταύτῃ ἡ πρᾶξις. Δεῖ γὰρ πιστεῦσαι πρῶτον, εἶτα μαθεῖν· γνόντα δὲ, ὁρμῆσαι· ὁρμήσαντα δὲ, πρᾶξαι. *Sequitur fidem cognitio : cognitionem subit appetitus : appetitum actio sequitur. Prius enim credere oportet, postea addiscere : tum vero, qui cognorit, appetitu aliquo commoveri : commotum denique agere.*

(34) *Ἡ προαίρεσις πίστις εὑρ.* Sensus esse videtur, πίστις οὖσα εὑρίσκεται ἡ προαίρεσις. Hervetus interpres hoc commation cum sequenti connexuit, dum vertit, *invenitur fides esse principium actionis*, inquit Sylburg. Unde in editionibus Sylburgiana posterioribus exstat, ἡ προαίρεσις, πίστις εὑρίσκεται ἀρχὴ τῆς πράξεως, θ.

(35) *Αὐτῷ.* Seu potius αὑτῷ, *sibi*. Nam fides est πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων, ac proinde præmonstrat ea, quæ cum postea apparuerint, demonstrari poterint.

(36) *Ἐπιστήμην.* Eamdem definitionem infra tradit p. 364, 381, 393, 641 edit. Paris. Philo lib. *De congressu quær. erud. gratia*, pag. 444 : Ἐπιστήμη γὰρ πλέον ἐστὶ τέχνης, τὸ βέβαιον καὶ ἀμετάπτωτον ὑπὸ λόγου προσειληφυῖα. Ibidem paulo post. Ἐπιστήμης δὲ (ὅρος) κατάληψις ἀσφαλὴς καὶ βέβαιος, ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου. Stobæus eam Stoicis tribuit, *Eclog. ethic.* c. 4, p. 171 : Εἶναι δὲ ἐπιστήμην κατάληψιν ἀσφαλῆ καὶ ἀμετάπτωτον ὑπὸ λόγου. *Esse autem scientiam* tradunt Stoici *firmam et certam rationis comprehensionem*. Porro hæc a Clemente sumpsit Theodoretus, libri superius dicti p. 481 : Ὑποβάθρα μέντοι καὶ κρηπὶς τῆς ἐπιστήμης ἡ πίστις· τὴν μὲν γὰρ πίστιν καὶ οἱ ὑμέτεροι φιλόσοφοι ὡρίσαντο εἶναι ἐθελούσιον τῆς ψυχῆς συγκατάθεσιν· τὴν δὲ ἐπιστήμην ἕξιν ἀμετάπτωτον μετὰ λόγου. *Est itaque fides velut primaria quædam basis et fundamentum scientiæ. Fidem enim vestri quoque philosophi esse voluerunt voluntariam quamdam animi assensionem : scientiam, habitum indeciduum cum ratione.*

(37) *Θεοσεβείας αὐτῆς.* Quid si legamus, πλὴν θεοσεβείας αὐτ. in hunc sensum : *Estne enim revera alius quis ejusmodi status, præterquam ipsius pietatis?* Scilicet, id agit Clemens, ut fidem omni scientia potiorem ostendat. LOWTH.

(38) *Τὴν αἴσθησιν.* Hoc a magistro suo Aristotele didicit Theophrastus : ejus enim sententia : *Nihil est in intellectu, quod non prius fuit in sensu.*

D

τείνονται. Ὁ πιστεύσας τοίνυν ταῖς Γραφαῖς ταῖς θείαις, τὴν κρίσιν βεβαίαν ἔχων (39), ἀπόδειξιν ἀναντίῤῥητον τὴν τοῦ τὰς Γραφὰς δεδωρημένου φωνὴν λαμβάνει Θεοῦ. Οὐκέτ' οὖν πίστις γίνεται δι' ἀποδείξεως ὠχυρωμένη. *Μακάριοι τοίνυν, οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες*. Αἱ γοῦν τῶν σειρήνων ἐπιτελέσεις, δύναμιν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐνδεικνύμεναι, ἐξέπληττον τοὺς παρατυγχάνοντας, πρὸς τὴν τῶν λεγομένων παραδοχὴν σχεδὸν ἄκοντας εὐτρεπίζουσαι.

A enim definiunt philosophi habitum, a ratione qui transmoveri non potest. Estne ergo aliquis alius ejusmodi verus status pietatis, cujus sola est magistra ratio? Non ego quidem arbitror. Cæterum Theophrastus dicit, sensum esse fidei principium. Is enim principia rationi et intellectui nostro suppeditat. Qui divinis ergo Scripturis firmo judicio credit, demonstrationem, cui contradici nequit, Dei scilicet, qui Scripturas nobis dedit, vocem accipit. Ita fides per demonstrationem firmior fieri nequit. *Beati itaque, qui non viderunt, et crediderunt* [a]. Ac sirenum quidem cantus, vi plus quam humana eos, qui in eas inciderant, obstupefaciebant, ut ea, quæ dicebantur, exciperent, propemodum invitos inducentes.

CAPUT III.

Contra hæreticos disputat, qui fidem ex naturæ necessitate provenire statuunt.

Ἐνταῦθα φυσικὴν ἡγοῦνται τὴν πίστιν οἱ ἀμφὶ τὸν Βασιλείδην· καθὸ καὶ ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τάττουσιν αὐτὴν, τὰ μαθήματα ἀναποδείκτως εὑρίσκουσαν καταλήψει νοητικῇ. Οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντίνου, τὴν μὲν πίστιν τοῖς ἁπλοῖς ἀπονείμαντες ἡμῖν, αὐτοῖς δὲ τὴν γνῶσιν (40), τοῖς φύσει σωζομένοις (41), κατὰ τὴν τοῦ διαφέροντος πλεονεξίαν σπέρματος ἐνυπάρχειν βούλονται, μακρῷ (42) δὲ κεχωρισμένην πίστεως, ἢ τὸ πνευματικὸν τοῦ ψυχικοῦ λέγοντες. Ἔτι φασὶν οἱ ἀπὸ Βασιλείδου (43), πίστιν ἅμα καὶ ἐκλογὴν οἰκείαν εἶναι καθ' ἕκαστον διάστημα· κατ' ἐπακολούθημα δ' αὖ τῆς ἐκλογῆς τῆς ὑπερκοσμίου, τὴν κοσμικὴν ἁπάσης φύσεως συνέπεσθαι πίστιν, κατάλληλόν τε εἶναι τῇ ἑκάστου ἐλπίδι καὶ τῆς πίστεως τὴν δωρεάν. Οὐκέτ οὖν προαιρέσεως κατόρθωμα ἡ πίστις, εἰ φύσεως πλεονέκτημα· οὐδὲ ἀμοιβῆς δικαίας τεύξεται, ἀναίτιος ὢν, ὁ μὴ πιστεύσας· καὶ οὐχ αἴτιος ὁ πιστεύσας. Πᾶσα δὲ ἡ τῆς πίστεως καὶ ἀπιστίας ἰδιότης καὶ διαφορότης οὔτ' ἐπαίνῳ, οὔτε μὴν ψόγῳ ὑποπέσοι ἂν, ὀρθῶς λογιζομένοις, προηγουμένην ἔχουσα τὴν ἐκ τοῦ τὰ πάντα δυνατοῦ φυσικὴν ἀνάγκην γενομένην. Νευροσπαστουμένων δὲ ἡμῶν, ἀψύχων δίκην, φυσικαῖς ἐνεργείαις, τό τε ἀκούσιον παρέλκει (44), ὁρμή τε, ἡ προκαθηγουμένη τούτων. Καὶ οὐκ ἔτι ἔγωγε ἐννοῶ ζῶον τοῦτο, οὗ τὸ ὁρμητικὸν ἀνάγκῃ (45) λέλογχεν ὑπὸ τῆς ἔξωθεν αἰτίας κινούμενον. Ποῦ δὲ ἔτι ἡ τοῦ ποτε ἀπίστου μετάνοια, δι' ἣν ἄφεσις ἁμαρτιῶν; Ὥστε οὐδὲ βάπτισμα ἔτι εὔλογον, οὐδὲ μακαρία σφραγὶς (46), οὐδὲ ὁ Υἱὸς, οὐδὲ ὁ Πατήρ· ἀλλὰ Θεὸς, οἶμαι, ἡ τῶν φύσεων αὐτοῖς εὑρίσκεται διανομὴ, τὸν

B Hic fidem esse naturalem existimant Basilidis sectatores: qua ratione etiam eam electioni tribuunt, ut quæ intellectuali comprehensione disciplinas inveniat citra demonstrationem. Valentiniani autem cum nobis quidem simplicibus fidem tribuerint, sibi, qui natura salvi fiunt, volunt esse ✠ cognitionem ab excellentis abundantia seminis: dicentes eam longe magis a fide distare, quam spiritale ab animali. Præterea dicunt Basilidei, fidem simul et electionem esse propriam in unoquoque spatio: rursus autem ex consequentia supermundanæ electionis consequi mundanam totius naturæ fidem, et pro modo spei uniuscujusque conveniens quoque esse donum fidei. Voluntariæ ergo ac liberæ electionis non est fides utique officium, si est naturæ prærogativa: neque justam consequetur retributionem, C qui non credidit, quia ejus culpa id non evenit; nec is, qui credidit, quia causa non fuit. Nulla autem fidei et incredulitatis proprietas, vel differentia, laudi, vel vituperationi fuerit obnoxia, si recte consideremus, cum habeat præcedentem naturalem necessitatem, quæ orta est ab eo, qui potest omnia. Quod si nos, tanquam inanima, naturalibus operationibus, veluti fidiculis, trahamur, frustra est involuntarium, et appetitio, quæ ea præcedit. Nec ego illud utique animal quale sit intelligo, cujus vim appetendi, quæ ab externa causa movetur, sortita est necessitas. Ubi autem est ejus, qui fuit aliquando incredulus, pœnitentia, per quam remissio peccatorum? Quare nec amplius baptismus rationis con- D

✠ P. 454 ED. POTTER, 364 ED. PARIS. [a] Joan. xx, 29.

(39) *Βεβαίαν ἔχων*. Hervetus post has voces distinguit. SYLB.

(40) *Γνῶσιν*. Unde Gnostici dicti sunt.

(41) *Τοῖς φύσει σωζ*. Sic infra in *Excerptis*, pag. 798: Τὸ μὲν πνευματικὸν, φύσει σωζόμενον. *Spirituale quidem natura servatur.* Irenæus lib. I, c. 11, p. 30: Αὐτοὺς δὲ μὴ διὰ πράξεων, ἀλλὰ διὰ τὸ φύσει πνευματικοὺς εἶναι πάντη τε καὶ πάντως σωθήσεσθαι. *Semetipsos autem non per operationem, sed eo quod sint naturaliter spirituales omnino salvari dicunt.*

(42) *Μακρῷ*. Hervetus cum μακρῷ subintelligit μᾶλλον, *longe magis a fide separatam, quam spirituale ab animali.* Alioqui pro ἢ legendum esset ᾗ, *quo modo, sicut*. SYLB.

(43) *Βασιλείδου*. Seu Βασιλείδους. Conf. quæ dicta sunt ad p. 340 edit. Paris.

(44) *Τό τε ἀκούσιον π.* Pro ἀκούσιον legendum omnino ἑκούσιον. LOWTH. Malim: Τό τε ἀκούσιον καὶ τὸ ἑκούσιον παρέλκει, ὁρμή τε, ἡ προκαθηγουμένη τούτων. *Nam si naturæ viribus, velut quibusdam fidiculis, trahamur, frustra erunt invitum et spontaneum, ut etiam ea, quæ hæc præcedit, appetitio.* Nam illud τούτων duplex antecedens respicit.

(45) *Ἀνάγκη*. Nominativum ἀνάγκη agnoscit Herveti versio, *sortita est necessitas.* Dativum si quis malit, tolerabilem et ipse reddet sensum. SYLB.

(46) *Σφραγίς*. Hoc nomen ecclesiastici scriptores interdum baptismo tribuerunt, interdum impositioni manuum quæ baptismum sequebatur.

sentaneus, nec beatum signaculum, nec Filius, nec Pater, sed est eis Deus, ut videtur, impia naturarum distributio, quæ fidem voluntariam non habet fundamentum salutis.

A θεμέλιον τῆς σωτηρίας, τὴν ἑκούσιον πίστιν, οὐκ ἔχουσα.

CAPUT IV.

Iterum de utilitate credendi, fidemque esse omnis scientiæ fundamentum.

Nos autem, qui liberam potestatem **157** eligendi et vitandi a Domino datam esse hominibus, a Scripturis accepimus, judicio firmo ac immobili fidei acquiescamus, alacrem et promptum ostendentes spiritum, quoniam vitam elegimus, et Deo per vocem illius credidimus; et qui Logo credidit, novit rem esse veram: Logos enim est veritas. Qui autem non credidit dicenti, Deo non credidit. *Fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei, ut ex invisibilibus visibilia fierent*, inquit Apostolus. *Fide majorem hostiam Abel, quam Cain, obtulit, per quam testimonium est consecutus, quod esset justus, testimonium perhibente muneribus ejus Deo, et per illam defunctus adhuc loquitur*, et quæ deinceps sequuntur, usque ad illud, ✠ *quam temporalis peccati habere jucunditatem.* Hos ergo cum etiam ante Legem fides justificasset, constituit hæredes divinæ promissionis. Quid ergo adhuc fidei ex nostra historia recensens adduco testimonia? *Deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barac, Sampson, Jephte, David, Samuel, et prophetis* [a], et quæ sequuntur. Cum autem sint quatuor, in quibus verum consistit, sensus, intelligentia, scientia, opinio; natura quidem prima est intelligentia; nobis autem et respectu nostri sensus: ex sensu autem et intelligentia consistit scientiæ essentia. Intelligentiæ autem et sensus communis est evidentia. Sed sensus quidem est gradus ad scientiam. Fides autem progressa per sensilia, relinquit opinionem: contendit autem ad ea, quæ mendacio carent, et permanet in veritate. Si quis autem dicat scientiam esse demonstrativam ex ratione; is perpendat, quod scientiæ principia demonstrari nequeant: neque enim ea cognosci possunt ex arte, vel prudentia. Hæc enim versatur in iis, quæ contingit se aliter habere: illa autem est efficiens et propemodum contemplans. Fide ergo sola existimant se consequi principium universorum. Quævis enim scientia doceri potest: quod autem doceri potest, docetur ex eo, quod prius cognoscitur: non prius autem cognoscebatur a Græcis principium universorum. Neque enim a Thalete, qui

Ἡμεῖς δὲ, οἱ τὴν αἵρεσιν καὶ φυγὴν δεδόσθαι τοῖς ἀνθρώποις αὐτοκρατορικὴν παρὰ τοῦ Κυρίου διὰ τῶν Γραφῶν παρειληφότες, ἀμεταπτώτῳ κριτηρίῳ τῇ πίστει ἐπαναπαυώμεθα, τὸ πνεῦμα πρόθυμον ἐνδειξάμενοι, ὅτι εἱλόμεθα τὴν ζωὴν, καὶ τῷ Θεῷ διὰ ἐκείνου (47) φωνῆς πεπιστεύκαμεν· καὶ ὁ τῷ Λόγῳ πιστεύσας οἶδε τὸ πρᾶγμα ἀληθές· ἀλήθεια γὰρ ὁ Λόγος. Ὁ δὲ ἀπιστήσας τῷ λέγοντι ἠπίστησε τῷ Θεῷ. B *Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὸ βλεπόμενον* (48) *γεγονέναι*, φησὶν ὁ Ἀπόστολος· *πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν προσήνεγκε, δι' ἧς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτῷ τοῦ Θεοῦ· καὶ δι' αὐτῆς, ἀποθανὼν, ἔτι λαλεῖ*, καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως (49), *ἢ πρόσκαιρον ἔχει ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν.* Τούτους μὲν οὖν καὶ πρὸ Νόμου ἡ πίστις δικαιώσασα, κληρονόμους κατέστησε τῆς θείας ἐπαγγελίας. Τί οὖν ἔτι τὰ τῆς πίστεως ἐκ τῆς παρ' ἡμῖν ἱστορίας ἀναλεγόμενος, παρατίθεμαι μαρτύρια (50); *Ἐπιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος περὶ Γεδεὼν, Βαρὰκ* (51), *Σαμψὼν, Ἰεφθάε, Δαβίδ τε καὶ Σαμουὴλ, καὶ τῶν προφητῶν*, καὶ τὰ τούτοις ἑπόμενα. Τεσσάρων C δὲ ὄντων, ἐν οἷς τὸ ἀληθὲς, αἰσθήσεως, νοῦ, ἐπιστήμης, ὑπολήψεως· φύσει μὲν πρῶτος ὁ νοῦς, ἡμῖν δὲ καὶ πρὸς ἡμᾶς ἡ αἴσθησις· ἐκ δὲ αἰσθήσεως καὶ τοῦ νοῦ ἡ τῆς ἐπιστήμης συνίσταται οὐσία· κοινὸν δὲ νοῦ τε καὶ αἰσθήσεως τὸ ἐναργές. Ἀλλ' ἡ μὲν αἴσθησις ἐπιβάθρα τῆς ἐπιστήμης· ἡ πίστις δὲ, διὰ τῶν αἰσθητῶν (52) ὁδεύσασα, ἀπολείπει τὴν ὑπόληψιν· πρὸς δὲ τὰ ἀψευδῆ σπεύδει, καὶ εἰς τὴν ἀλήθειαν καταμένει. Εἰ δέ τις λέγοι τὴν ἐπιστήμην ἀποδεικτικὴν εἶναι μετὰ λόγου, ἀκουσάτω, ὅτι καὶ αἱ ἀρχαὶ ἀναπόδεικτοι· οὔτε γὰρ τέχνῃ, οὔτε μὴν φρονήσει γνωσταί. Ἡ μὲν γὰρ περὶ τὰ ἐνδεχόμενά ἐστιν ἄλλως ἔχειν· ἡ δὲ ποιητικὴ (53), μονονουχὶ δὲ καὶ θεωρητική. Πίστει οὖν ἐφικέσθαι μόνῃ οἴονται τῆς τῶν ὅλων ἀρχῆς. Πᾶσα γὰρ ἐπιστήμη διδακτή ἐστι· τὸ δὲ δι-D δακτὸν ἐκ προγινωσκομένου. Οὐ προεγινώσκετο δὲ ἡ τῶν ὅλων ἀρχὴ τοῖς Ἕλλησιν· οὔτ' οὖν Θαλῇ (54), ὕδωρ ἐπισταμένῳ τὴν πρώτην αἰτίαν, οὔτε τοῖς ἄλ-

✠ P. 435 ED. POTTER, 365 ED. PARIS.

[a] Hebr. xi, 3, 4, 25, 32.

(47) *Ἐκείνου.* Scilicet ζωῆς, *vitæ:* cui masculinam vocem adjungit, quia τὸν Λόγον intelligit, qui est ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή, ut ipse se vocat Joan. xiv, 6.

(48) *Τὸ βλεπόμενον.* Τὰ βλεπόμενα Hebr. xi. Mox, προσήνεγκε τῷ Θεῷ. Dein, ἔτι λαλεῖται. Ibid.

(49) *Καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως.* Hæc verba Clementis sunt. Contrahit enim loci prolixioris citationem, et transilit a versu ejus capitis 4 usque ad 25, ab Abele nempe usque ad Moysem. Ibidem mox ex eodem capite legendum, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν, *quam temp. habere.* Sylb.

(50) *Τί οὖν... μαρτύρια.* Hæc paraphrastice exponunt illa D. Pauli verba: Καὶ τί ἔτι λέγω; Hebr. xi, 32.

(51) *Βαράκ.* Βαράκ τε καὶ Σαμψὼν, καὶ Ἰεφθάε, Hebr.

(52) *Διὰ τῶν αἰσθητῶν.* Nam fides *per auditum* fit, ut ait Apostolus Rom. x, 17.

(53) *Ἡ δὲ π.* Petavius Prolegom. ad *Theolog. dogmata*, c. 7, ait: « Lege, ἡ δὲ ποιητικὴ μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ θεωρητική. *Siquidem prudentia circa contingentia versatur, quæ aliter habere possunt; ars autem effectrix solum est, non contemplatrix.* » Idem Lowthio placuit.

(54) *Θαλῇ.* Conf. *Protrept.* p. 42, *Strom.* i, p. 295 edit. Paris.

[A] λοις τοῖς φυσικοῖς τοῖς ἑξῆς· ἐπεὶ καὶ Ἀναξαγόρας (55) πρῶτος ἐπέστησε τὸν νοῦν τοῖς πράγμασιν· ἀλλ' οὐδὲ οὗτος ἐτήρησε τὴν ἀξίαν τὴν ποιητικὴν, δίνους τινὰς ἀνοήτους ἀναζωγραφῶν, σὺν τῇ τοῦ νοῦ ἀπραξίᾳ τε καὶ ἀνοίᾳ. Διὸ καί φησιν ὁ Λόγος· *Μὴ εἴπητε* (56) *ἑαυτοῖς διδάσκαλον ἐπὶ τῆς γῆς*. Ἡ μὲν γὰρ ἐπιστήμη ἕξις ἀποδεικτική· ἡ πίστις δὲ χάρις ἐξ ἀναποδείκτων εἰς τὸ καθόλου ἀναβιβάζουσα τὸ ἁπλοῦν, ὃ οὔτε σὺν ὕλῃ ἐστὶν, οὔτε ὕλη, οὔτε ὑπὸ ὕλης. Οἱ δὲ ἄπιστοι (57) ὡς ἔοικεν, ἐξ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου πάντα ἕλκουσιν εἰς γῆν, ταῖς χερσὶν ἀτεχνῶς πέτρας καὶ δρῦς περιλαμβάνοντες, κατὰ τὸν Πλάτωνα· τῶν γὰρ τοιούτων ἐφαπτόμενοι πάντων, διϊσχυρίζονται τοῦτ' εἶναι μόνον, ὅπερ ἔχει προσβολὴν καὶ ἐπαφήν τινα· ταὐτὸν σῶμα καὶ οὐσίαν ὁριζόμενοι, πρὸς αὐτοὺς [B] ἀμφισβητοῦντες, μάλα εὐλαβῶς ἄνωθεν ἐξ ἀοράτου ποθὲν ἀμύνονται νοητὰ ἄττα καὶ ἀσώματα εἴδη, βιαζόμενοι τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν εἶναι. *Ἰδοὺ δὴ* (58), *ποιῶ καινὰ*, ὁ Λόγος φησὶν, *ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη*· καινῷ ὀφθαλμῷ, καινῇ ἀκοῇ, καινῇ καρδίᾳ, ὅσα ὁρατὰ καὶ ἀκουστὰ, καταληπτὰ διὰ τῆς πίστεως καὶ συνέσεως, πνευματικῶς λεγόντων, ἀκουόντων, πραττόντων τῶν τοῦ Κυρίου μαθητῶν. Ἔστι γὰρ δόκιμον (59) νόμισμα, καὶ ἄλλο κίβδηλον, ὅπερ οὐδὲν ἔλαττον ἀπατᾷ τοὺς ἰδιώτας, οὐ μὴν τοὺς ἀργυραμοιβούς· οἳ ἴσασι μαθόντες τό τε παρακεχαραγμένον καὶ τὸ δόκιμον χωρίζειν καὶ διακρίνειν· οὕτως ὁ ἀργυραμοιβὸς τῷ ἰδιώτῃ, τὸ νόμισμα τοῦτο μόνον (60) ὅτι κίβδηλόν ἐστι, φησί· τὸ [C] δὲ πῶς, μόνος ὁ τοῦ τραπεζίτου γνώριμος, καὶ ὁ ἐπὶ τοῦτο ἀλειφόμενος, μανθάνει. Ἀριστοτέλης δὲ τὸ ἐπό-

[A] aquam statuit primam causam; neque ab aliis, qui deinceps consecuti sunt, physicis. Primus enim Anaxagoras mentem rebus præfecit. Sed nec ille dignitatem servavit causæ efficientis, nescio quas amentes describens revolutiones, cum mentis ab agendo cessatione et amentia. Quocirca Logos quoque dicit: *Ne dixeritis vobis magistrum super terram* [a]. Est enim scientia habitus demonstrativus: fides autem gratia, quæ ex iis, quæ demonstrari nequeunt, deducit ad id, quod est simplex, generale, et universum, quod neque est cum materia, neque materia, neque sub materia. Increduli autem, ut videtur, ex cœlo, et invisibili, omnia trahunt in ✠ terram, manibus petras et quercus plane apprehendentes, ut ait Plato. Omnia enim, quæ sunt [B] ejusmodi, attingentes, nil aliud uspiam esse affirmant, nisi quod contingi et contrectari possit: idem statuentes esse corpus et essentiam, adversus se decertantes, pie admodum de parte superiori atque ex invisibili alicunde vindicant incorporeas quasdam, et quæ intelligentia sola percipiuntur, formas, urgentes veram esse essentiam. *Ecce facio nova* ait Verbum, *quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt* [b]: novo oculo, nova aure, novo corde, quæcunque videri et audiri possunt, sunt per fidem et intelligentiam comprehendenda, spiritualiter dicentibus, audientibus, agentibus Domini discipulis. Est enim inter nummos alius probus, alius adulterinus, qui nihilo secius rudes [C] decipit, sed non argentarios, qui didicerint separare et discernere probum ab altero, qui est malæ notæ. Sic argentarius rudi solum indicat nummum esse

✠ P. 436 ED. POTTER. [a] Matth. XXIII, 9. [b] Isa. LXIV, 4, 19; I Cor. II, 9.

(55) *Ἀναξαγόρας*. Diogenes Laertius in principio Anaxagoræ: Πρῶτος τῇ ὕλῃ νοῦν ἐπέστησεν, ἀρξάμενος οὕτω τοῦ συγγράμματος, ὅ ἐστιν ἡδέως καὶ μεγαλοφρόνως ἑρμηνευμένον· « Πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ, εἶτα νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησε· » παρ' ὃ καὶ Νοῦς ἐπεκλήθη. *Primus hic materiæ mentem adjecit, in principio operis sui suavi et magnifica oratione sic scribens: « Omnia simul erant, deinde accessit mens, eaque composuit: » quamobrem et Mens cognominatus est.*

(56) *Μὴ εἴπ*. Exprimit sensum Matth. XXIII, 9.

(57) *Οἱ δὲ ἄπιστοι*. Theodoretus *Θεραπευτ*. Α', p. 477: Ὅπερ γὰρ ὀφθαλμὸς ἐν σώματι, τοῦτο ἄρα πίστις ἐν διανοίᾳ· μᾶλλον δὲ ὥσπερ ὀφθαλμὸς δεῖται φωτὸς ἐπιδεικνύντος τὰ ὁρατὰ, οὕτω δὴ αὖ καὶ ὁ [D] νοῦς δεῖται πίστεως ἐπιδεικνυούσης τὰ θεῖα, καὶ τὴν περὶ τούτων δόξαν φυλαττούσης βεβαίαν. Τῶν δέ γε τὰ νοητὰ θεωρεῖν οὐ βουλομένων ἀκούσατε ὅπως ὁ Πλάτων κατηγορεῖ· « Ἄθρει γὰρ δὴ, φησὶ, περισκοπῶν μή τις τῶν ἀμυήτων ἐπακούσῃ· εἰσὶ δὲ οὗτοι οἱ μηδὲν ἄλλο ἡγούμενοι εἶναι, ἢ οὗ ἐὰν ἀπρὶξ ταῖς χερσὶ λαβέσθαι δύναιντο· πράξεις δὲ, καὶ γενέσεις, καὶ πᾶν τὸ ἀόρατον οὐκ ἀποδεχόμενοι ὡς ἐν οὐσίας μέρει. » *Nam quod est oculus in corpore, hoc est fides in mente. Aut potius sicut oculus luce indiget, per quam ipsi visibilia ostendantur; pari modo intellectus indiget fide, quæ divina ipsi ostendat, quæque stabilem de his conceptum perpetuumque conservet. Audite vero, et quo pacto Plato eos accuset, qui nolunt animo contemplari, quæ sunt intellectu solo perceptibilia: « Vide*, inquit, *circumspiciens, ne quis nondum initiatus hæc audiat: cujusmodi sunt qui nihil aliud esse usquam opinantur, nisi quod ipsi queant manibus tenaciter apprehendere; actiones vero et generationes, ac demum quidquid videri non potest, in substantiæ partem non admittunt. »*

(58) *Δή*. Abest ab Isa. Mox, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ κ. ἀν. οὐκ ἀνέβη. Ibid.

(59) *Ἔστι γὰρ δ*. In hanc sententiam multa disserit Theodoretus, e quibus postrema sunt hæc libri jam dicti p. 481: Οὐκοῦν, ὦ φιλότης, κοινόν τι χρῆμα πάντων ἡ πίστις, καὶ τῶν μαθεῖν τινα τέχνην ἐφιεμένων, καὶ τῶν πλεόντων, καὶ γεωργούντων, καὶ ἰατροῖς προσεδρευόντων· ἡ δὲ γνῶσις οὐ πάντων, ἀλλὰ μόνον τῶν τὰς τέχνας ἐπισταμένων. Αὐτίκα τοίνυν ἐὰν ἐθελήσομεν διαγνῶναι χρυσὸν δόκιμόν τε καὶ ἄπεφθον, οὐχ ἡμεῖς τῇ βασάνῳ τοῦτον προσφέρομεν, ἀλλ' ἐπιστάμενον τὰ τοιαῦτα δοκιμάσαι κελεύομεν· ὁ δὲ ἢ τῇ λίθῳ προσφέρων, ἢ τῷ πυρὶ, ἢ κίβδηλον, ἢ δόκιμον ἀποφαίνει. *Fides itaque, o amici, communis quædam res est omnibus, et qui videlicet artem quampiam cupiant discere, et qui navigent, et qui agriculturæ inserviant, medicisve operam dent: peritia vero non omnium, sed illorum duntaxat, qui illarum artium scientiam tenent. Itaque si, exempli causa, probum aurum et excoctum discere velimus, minime nos ipsi id probationi subjicimus, sed ipsum id explorare rogamus, qui harum rerum peritus sit; is vero aut indici admotum, aut igni, vel adulterinum esse, vel legitimum decernit.* Paulo post hæc addit: Οὐκοῦν οὐχ ἁπάντων ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ τῶν διδασκαλίᾳ, καὶ χρόνῳ, καὶ πείρᾳ ταῦτα μεμαθηκότων· ἡ δέ γε πίστις ἁπάντων ἐστὶ τῶν μαθεῖν τι προθυμουμένων. *Non igitur omnium est scientia, sed eorum, qui doctrina, diuturnitate temporis et experientia sunt eam assecuti; at vero fides omnium est, qui quidquam discere cupiunt.*

(60) *Τοῦτο μ*. Simplicior ordo est, μόνον τοῦτό

adulterinum : qua vero ratione id indicat, solus discit argentarii discipulus, et qui ad id est exercitatus. Aristoteles autem, id, quod consequitur scientiam, judicium, quo verum esse hoc aut illud judicamus, dicit esse fidem. Est ergo fides scientia præstantior, et ejus criterium. Fidem autem imitatur conjectura, quæ est imbecilla opinio, sicut adulator amicum, et lupus canem. Quoniam autem videt faber, quod, quædam discendo fit artifex ; et gubernator, quod cum artem perceperit, gubernare poterit ; non satis esse reputat, velle fieri bonum et honestum : sed necesse est, eum alicui parendo discere : parere autem Logo, quem magistrum esse diximus, est illi credere, in nulla re ei repugnando. Quomodo enim fieri potest, ut adversus Deum in acie stemus? Est ergo cum fide cognitio, et vicissim cum cognitione fides, quadam divina consecutione mutuo connexa. Quinetiam Epicurus, qui veritati maxime prætulit ✠ voluptatem, mentis anticipationem existimat esse fidem. Anticipationem autem definit, adjectionem animi ad aliquid evidens, et ad evidentem rei intelligentiam : neminem autem posse nec quærere, nec dubitare, neque vero opinari, sed neque probare, aut arguere, absque anticipatione. Quomodo autem si non habeat quis anticipationem ejus, quod desiderat, didicerit id, de quo quærit? Qui autem didicit, anticipationem jam facit comprehensionem. Si autem is, qui discit, non discit absque anticipatione, quæ possit ea, quæ dicuntur, suscipere, ipse quidem habet aures præditas facultate au-

A μενον τῇ ἐπιστήμῃ κρῖμα ὡς ἀληθὲς τὸ δέ τι (61) πίστιν εἶναί φησι. Κυριώτερον οὖν τῆς ἐπιστήμης ἡ πίστις, καὶ ἔστιν αὐτῆς κριτήριον. Ὑποκρίνεται δὲ τὴν πίστιν ἡ εἰκασία (62), ἀσθενὴς οὖσα ὑπόληψις· καθάπερ ὁ κόλαξ τὸν φίλον, καὶ ὁ λύκος τὸν κύνα. Ἐπειδὴ δὲ ὁρῶν ὁ τέκτων, ὅτι μαθών (63) τινα, τεχνίτης γίνεται· καὶ ὁ κυβερνήτης, παιδευθεὶς τὴν τέχνην, κυβερνᾷν δυνήσεται, οὐκ ἀπαρκεῖν (64) λογιζόμενος τὸ βούλεσθαι καλὸν γενέσθαι κἀγαθὸν, ἀνάγκη δὲ ἄρα πειθόμενον μαθεῖν· τὸ δὲ πείθεσθαι τῷ Λόγῳ, ὃν διδάσκαλον ἀνηγορεύσαμεν, αὐτῷ ἐκείνῳ πιστεῦσαί ἐστι, κατ' οὐδὲν ἀντιβαίνοντα· πῶς γὰρ οἷόν τε ἀνεπίστασθαι τῷ Θεῷ; Πιστὴ (65) τοίνυν ἡ γνῶσις· γνωστὴ δὲ ἡ πίστις θείᾳ τινὶ ἀκολουθίᾳ τε καὶ ἀντακολουθίᾳ γίνεται. Ναὶ μὴν
B καὶ ὁ Ἐπίκουρος, ὁ μάλιστα τῆς ἀληθείας προτιμήσας τὴν ἡδονὴν, πρόληψιν (66) εἶναι διανοίας τὴν πίστιν ὑπολαμβάνει· πρόληψιν δὲ ἀποδίδωσιν, ἐπιβολὴν ἐπί τι ἐναργὲς, καὶ ἐπὶ τὴν ἐναργῆ τοῦ πράγματος ἐπίνοιαν· μὴ δύνασθαι δὲ μηδένα μήτε ζητῆσαι, μήτε ἀπορῆσαι, μηδὲ μὴν δοξάσαι, ἀλλ' οὐδὲ ἐλέγξαι χωρὶς προλήψεως. Πῶς δ' ἂν, μὴ ἔχων τις πρόληψιν οὗ ἐφίεται, μάθοι περὶ οὗ ζητεῖ; Ὁ μαθὼν (67) δὲ ἤδη κατάληψιν ποιεῖ τὴν πρόληψιν. Εἰ δὲ ὁ μανθάνων οὐκ ἄνευ προλήψεως μανθάνει τῆς τῶν λεγομένων παραδεκτικῆς, αὐτὸς μὲν ὦτα ἔχει τὰ ἀκουστικὰ τῆς ἀληθείας· μακάριος δὲ ὁ λέγων εἰς ὦτα ἀκουόντων· ὥσπερ ἀμέλει μακάριος καὶ αὐτὸς, ὁ τῆς ὑπακοῆς (68). Τὸ δὲ κατακοῦσαι συνεῖναί ἐστιν. Εἰ τοίνυν ἡ
C πίστις οὐδὲν ἄλλο ἢ πρόληψίς ἐστι διανοίας περὶ τὰ

✠ P. 437 ED. POTTER, 366 ED. PARIS.

φασιν, ὅτι τὸ νόμισμα κίβδηλόν ἐστι. Sylburg.

(61) *Τὸ δέ τι*. Rectius τόδε τι, ut passim apud Aristotelem ; atque ita etiam interpres, *hoc quidpiam*, inquit Sylburgius. Theodoretus, libri jam dicti pag. 479 : Μηδεὶς τοίνυν, ὦ φίλοι, κατηγορείτω τῆς πίστεως· καὶ γὰρ δὴ τὴν πίστιν Ἀριστοτέλης κριτήριον ἐπιστήμης ἐκάλεσεν. *Nemo itaque vestrum, o amici, fidem accuset ; quandoquidem Aristoteles fidem scientiæ criterium appellavit.*

(62) *Εἰκασία*. Quemadmodum ἡ εἰκασία est ἀσθενὴς ὑπόληψις, *opinio debilis* ; sic fides est ὑπόληψις σφοδρά, *opinio vehemens* ; secundum Aristotelem, *Topic*. lib. IV, c. 5.

(63) *Ὅτι μαθών*. Forte legendum καὶ μαθών, vel ὡς μαθών. Lowth. Sed non video cur recepta lectio sollicitari debeat.

(64) *Οὐκ ἀπαρκεῖν*. Conf. Herveti Commentarius.

(65) *Πιστή* Forte rectius πειστή, ut mox sequitur γνωστή, ut significet persuasionis effectum esse cognitionem, sicut fides e cognitione oritur. Sylburg. — Sed nil mutandum. Sensus est, fidem et cognitionem sibi mutuam operam præstare. Theodoretus, libri superius dicti pag. 479 : Δεῖται μέντοι ἡ πίστις τῆς γνώσεως, καθάπερ αὖ ἡ γνῶσις τῆς πίστεως· οὔτε γὰρ πίστις ἄνευ γνώσεως, οὔτε γνῶσις δίχα πίστεως γένοιτ' ἄν. Ἡγεῖται μέντοι τῆς γνώσεως ἡ πίστις, ἕπεται δὲ τῇ πίστει ἡ γνῶσις. *Indiget autem fides cognitione, sicut et cognitio vicissim fide. Neque enim esse potest fides sine cognitione, neque cognitio sine fide. Cognitionem quidem fides præcedit, subsequitur autem fidem cognitio.*

(66) *Πρόληψιν*. Cicero, lib. I *De natura deorum*, πρόληψιν vertit *anticipationem*. *Quæ enim*, inquit, *gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quamdam deorum?* Est autem Epicuri πρόληψις, *antecepta* in animo rei cujusvis notio, sine qua nec intelligi quidquam, nec quæri, nec disputari possit. Unde *anticipatio* hæc est *animi ad aliquid manifestum adjectio*. Nam qui de homine disputat, notionem hominis evidentem animo prius teneat, necesse est. Diogenes Laertius in Epicuro. lib. X, seg. 33 : Τὴν πρόληψιν λέγουσιν οἱονεὶ κατάληψιν, ἢ δόξαν ὀρθὴν, ἢ ἔννοιαν, ἢ καθολικὴν νόησιν ἐναποκειμένην, τουτέστι μνήμην τοῦ πολλάκις ἔξωθεν φανέντος. Οἷον τό· Τοιοῦτόν ἐστιν ἄνθρωπος· ἅμα γὰρ τῷ ῥηθῆναι ἄνθρωπος, εὐθὺς κατὰ πρόληψιν καὶ ὁ τύπος αὐτοῦ νοεῖται, προηγουμένων τῶν αἰσθήσεων. Πᾶν οὖν πρᾶγμα ὀνόματι τῷ πρώτως ἐπιτεταγμένῳ ἐναργές ἐστι· καὶ οὐκ ἂν ἐζητήσαμεν τὸ ζητούμενον, εἰ μὴ πρότερον ἐγνώκειμεν αὐτό. *Cæterum anticipationem dicunt veluti comprehensionem, sive cogitationem, sive universalem in-*
D *telligentiam insitam, hoc est, memoriam ejus rei, quæ sæpe extrinsecus apparuit ; ut, exempli gratia : Tale quiddam homo est. Simul enim atque homo nominatur, continuo per anticipationem forma illius intelligitur, præcedentibus ac ducibus sensibus. Omnis enim res nomine principaliter imposito manifesta est. Neque enim profecto quæreremus, quod inquirimus, nisi prius illud novissemus*, etc.

(67) *Ὁ μαθών*. Theodoretus, libri jam dicti p. 479 : Ὁ δέ γε Ἐπίκουρος πρόληψιν διανοίας αὐτὴν (πίστιν) εἶπε· τὴν δὲ πρόληψιν, προσλαβοῦσαν τὴν γνῶσιν, κατάληψιν γίνεσθαι. *Epicurus vero anticipationem mentis fidem esse asserit ; anticipationem autem, accepta cognitione, in comprehensionem evadere.*

(68) *Μακάριος καὶ αὐτὸς, ὁ τῆς ὑπ.* Scribi etiam possit, omisso ὁ articulo, μακάριος καὶ αὐτὸς τῆς ὑπακοῆς, *beatus etiam est ille*, qui discit, *propter obedientiam.*

λεγόμενα, καὶ τοῦτο ὑπακοή τε εἴρηται, σύνεσίς τε πειθὼ (69), οὐ μὴν μαθήσεταί τις ἄνευ πίστεως· ἐπεὶ μηδὲ ἄνευ προλήψεως. Ἀληθὲς δ' οὖν ὂν πάντως μᾶλλον ἀποδείκνυται τὸ ὑπὸ τοῦ προφήτου εἰρημένον· *Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε.* Τοῦτο καὶ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος τὸ λόγιον παραφράσας, εἴρηκεν· *Ἐὰν μὴ ἔλπηται* (70) *ἀνέλπιστον οὐκ ἐξευρήσει, ἀνεξερεύνητον ἐὸν καὶ ἄπορον.* Ἀλλὰ καὶ Πλάτων ὁ φιλόσοφος ἐν τοῖς *Νόμοις* (71) *τὸν μέλλοντα μακαριόν τε καὶ εὐδαίμονα γενέσθαι. τῆς ἀληθείας ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς εἶναι μέτοχον χρῆναι* φησὶν, *ἵν' ὡς πλεῖστον χρόνον ἀληθὴς ὢν διαβιῴη· πιστὸς γάρ. Ὁ δὲ ἄπιστος, ᾧ φίλον ψεῦδος ἑκούσιον· ὅτῳ δὲ ἀκούσιον, ἄνους ὢν, οὐ ζῶον· οὐθ' ἕτερον οὖν ζηλωτόν* (72). *Ἄφιλος γὰρ πᾶς, ὅ γε ἄπιστος καὶ ἀμαθής.* Καὶ μή τι ταύτην *σοφίαν βασιλικὴν* ἐν *Εὐθυδήμῳ* ἐπικεκρυμμένως λέγει; Ἐν γοῦν τῷ *Πολιτικῷ* πρὸς λέξιν φησίν· *Ὥστε ἡ τοῦ* (73) *ἀληθινοῦ βασιλέως ἐπιστήμη βασιλική· καὶ ὁ ταύτην κεκτημένος, ἐάν τε ἄρχων, ἐάν τε ἰδιώτης ὢν τυγχάνῃ, πάντως κατά γε τὴν τέχνην αὐτὴν βασιλικὸς ὀρθῶς προσαγορευθήσεται.* Αὐτίκα οἱ εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότες χρηστοί (74) τέ εἰσι καὶ λέγονται· ὡς οἱ (75) τῷ ὄντι βασιλικοὶ βασιλεῖ μεμελημένοι. Ὡς γὰρ οἱ σο-

✠ P. 458 ED. POTTER, 367 ED. PARIS.

A diendæ veritatis. Beatus est autem, qui dicit in aures audientium; sicut certe beatus quoque est is, qui est obedientiæ. Audire autem est intelligere. Si ergo fides nihil est aliud, quam anticipatio cognitionis circa ea, quæ dicuntur; et hoc **158** dictum est obedientia et intelligentia persuasio, tum sine fide nemo discet, quoniam nec sine anticipatione. Verum ergo omnino ostenditur, quod a propheta dictum est: *nisi credideritis, non intelligetis* [a]. Hoc eloquium Heraclitus quoque Ephesius circumlocutione quadam est interpretatus: *Nisi speret, id quod est insperatum, non inveniet, cum sit et inscrutabile, et nullus ad id pateat aditus.* Sed Plato quoque philosophus, in *Legibus*, *eum, qui beatus et felix est futurus*, dicit *oportere esse ab initio parti-*
B *cipem veritatis, ut in veritate plurimum vivat tempus: is fidelis enim. Infidelis* ✠ *autem est, cui voluntarium placet falsum. Cui autem involuntarium, cum sit amens, non est animal. Neutrum ergo est expetendum. Nam ab amicitia alienus est, quisquis est infidelis et ignarus.* Nunquid autem in *Euthydemo* occulte hanc esse dicit *regalem sapientiam?* In *Politico* quidem certe his verbis utitur: *Quare veri regis regalis est sapientia, et qui eam possederit, sive princeps, sive privatus fuerit, omnino ex hac*

[a] Isa. VII, 9.

(69) *Σύνεσίς τε πειθώ.* Scribendum σύνεσίς τε καὶ πειθώ, *intelligentia etiam, et persuasio.*

(70) *Ἐὰν μὴ ἔλπ.* Ita legitur hic locus in Florentina editione Clementis; apud Theodoretum autem: Εἰ μὴ ἐλπίζητε τὸ ἀνέλπιστον, οὐκ ἐξευρή-
C σετε. Fortasse Clemens scripserat, ἐὰν μὴ ἔλπησθε, ἀνέλπιστον οὐκ ἐξευρήσετε. Utitur autem et alibi Heraclitus verbo ἔλπεσθαι potius quam τῷ ἐλπίζειν. Est enim illud magis Ionicum. Henricus Stephanus in *Poesi philosoph.* Interpres Theodoreti lib. I *Therapeutices Græc.* vertit: *Ni speretis, quod sperare non est, nequaquam invenietis, quod inscrutabile, dubium, inaccessumque est.* Pindari porro dictum, quod paulo post addit, habes et p. 30. Collect. Theodoreti locus sic se habet, libri jam dicti p. 478: Καὶ ὁ Ἡράκλειτος πάλιν παρεγγυᾷ ξεναγεῖσθαι ὑπὸ τῆς πίστεως, οὕτω λέγων· « Ἐὰν μὴ ἐλπίζητε, ἀνέλπιστον οὐχ εὑρήσετε, ἀνεξερεύνητον ἐὸν καὶ ἄπορον. » *Ipse etiam Heraclitus hortatur, ut fidei ductum sequamur, sic loquens: « Nisi speretis, insperatum non invenietis, cum inscrutabile sit et inaccessum. »*

(71) *Ἐν τοῖς Νόμοις.* Platonis verba occurrunt in lib. V *De legibus*, p. 841: Ἀλήθεια δὴ πάντων
D μὲν ἀγαθῶν θεοῖς ἡγεῖται, πάντων δὲ ἀνθρώποις· ἧς ὁ γενήσεσθαι μέλλων μακάριός τε καὶ εὐδαίμων ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μέτοχος εἴη, ἵνα ὡς πλεῖστον χρόνον ἀληθὴς ὢν διαβιοῖ· πιστὸς γάρ· ὁ δὲ ἄπιστος, ᾧ φίλον ψεῦδος ἑκούσιον· ὅτῳ δὲ ἀκούσιον, ἄνους· ὧν οὐδέτερον ζηλωτόν. Ἄφιλος γὰρ δὴ πᾶς, ὅ γε ἄπιστος καὶ ἀμαθής. χρόνου δὲ προϊόντος γνωσθεὶς, εἰς τὸ χαλεπὸν γῆρας ἐρημίαν αὐτῷ πᾶσαν κατεσκευάσατο ἐπὶ τέλει τοῦ βίου, ὥστε ζώντων καὶ μὴ ἑταίρων καὶ παίδων, σχεδὸν ὁμοίως ὀρφανὸν αὐτῷ γενέσθαι τὸν βίον. *Veritas profecto tum diis, tum hominibus dux est omnium bonorum. Cujus, qui felix beatusque futurus est, statim ab initio particeps esse debet, ut in veritate plurimum tempus vitam agat. Fidus hic certe est; infidus autem, qui sponte mentitur; qui vero non sponte, amens; quorum neutrum optabile est: nam et infidus et amens ab amicitia admodum alienus; ac procedente tempore cognitus, in tantam odiosa senecta vitæque termino solitudinem incidit, ut seu vivant, seu decesserint filii ac amici, pene similiter orbam vitam misere agat.* Theodoretus, Clementis vestigiis insistens, libri superius dicti p. 483 ait: Προσγενομένη δὲ τῇ πίστει ἡ γνῶσις, τελεσιουργεῖ τῆς ἀληθείας τὴν ἐπιστήμην· ὁ δέ γε ταύτην κεκτημένος, ὄλβιος καὶ τρισόλβιος. Καὶ τοῦτο δὴ ὁ Πλάτων ἐν τοῖς *Νόμοις* δεδήλωκε. Τὸν μέλλοντα γὰρ, φησὶ, μακάριον καὶ εὐδαίμονα ἔσεσθαι τῆς ἀληθείας εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μέτοχον εἶναι χρὴ, ἵν' ὡς ἐπὶ πλεῖστον χρόνον ἀληθὴς ὢν διαβιῴη. *Fidei autem adjuncta cognitio perficit scientiam veritatis: quam qui assequitur, felix nimirum et felicissimus est habendus. Hoc et Plato in suis* Legibus *ostendit: Oportere eum, qui beatus felixque futurus sit,* etc.

(72) *Ἄνους ὢν, οὐ ζῶον· οὐθ' ἕτερον οὖν ζηλωτόν.* Scribendum e Platone, ἄνους· ὧν οὐδέτερον ζηλωτόν eo sensu, qui superius expositus est.

(73) *Ὥστε ἡ τοῦ.* Platonis verba occurrunt in principio *Politici*, pag. 529: Ξ. Τί δ'; ὅστις βασιλεύοντι χώρας ἀνδρὶ παραινεῖν δεινὸς, ἰδιώτης ὢν αὐτὸς, ἆρ' οὐ φήσομεν ἔχειν αὐτὸν τὴν ἐπιστήμην, ἣν ἔδει τὸν ἄρχοντα αὐτὸν κεκτῆσθαι; Ν. Σ. Φήσομεν. Ξ. Ἀλλὰ μὴν ἥ γε ἀληθινοῦ βασιλέως, βασιλική; Ν. Σ. Ναί. Ξ. Ταύτην δὲ ὁ κεκτημένος, οὐκ, ἄν τε ἄρχων ἄν τε ἰδιώτης ὢν τυγχάνῃ, πάντως κατά γε τὴν τέχνην αὐτὴν βασιλικὸς προσρηθήσεται; X. *Quid porro? si quis privatus regem civitatis admonere et instruere potest, nonne scientiam illam habere dicetur, qua pollere, qui regit, debebat?* N. S. *Dicetur.* X. *Atqui veri regis scientia, regia disciplina est.* N. S. *Est.* X. *Quisquis ea præditus est, seu publico fungatur munere, sive privatus vivat, nonne omnino secundum hanc peritiam regius merito nuncupabitur?*

(74) *Χρηστοί.* A Christi nomine ad χρηστόν sæpe allusum est ab antiquis Ecclesiæ scriptoribus. Conf. *Protrept.* pag. 56 edit. Paris., et quæ ibi adnotata sunt: et *Strom.* II, p. 168.

(75) *Ὡς οἱ.* Congruentior ordo est, ὡς βασιλικοὶ οἱ τῷ ὄντι βασιλεῖ μεμελημένοι. Sylburg. — Vel, ὡς τῷ ὄντι βασιλικοὶ, οἱ τῷ β. μ., *ut vere regales, qui regi curæ sunt.* Conf. *Strom.* VI, pag. 696, *Strom.* VII, p. 713, 746, 750, edit. Paris.

quidem arte regalis recte appellabitur. Jam qui in Christum crediderunt, chresti, id est, *probi*, et sunt, et dicuntur: sicut ii, qui sunt revera regales, regi curæ sunt. Sicut enim sapientes sunt sapientia sapientes, et qui sunt justi, jure justi sunt; ita etiam sunt a Christo rege reges; et qui Christi sunt, sunt Christiani. Deinde inferius aperte subjungit: *Quod rectum est autem fuerit legitimum, et lex, cum natura sit recta ratio, neque in scriptis, neque in aliis continetur.* Et hospes Eleates virum regalem et politicum *legem animatam* pronuntiat. Talis autem est, qui legem quidem implet, *facit autem voluntatem patris* [a], aperte in excelso aliquo ligno inscriptus, divinæ virtutis exemplar expositus iis, qui possunt perspicere. Sciunt autem Græci, ephororum Lacedæmoniorum scytalas fuisse lege in lignis inscriptas. Lex autem mea, ut prius dictum est, est et regia, et animata, et recta ratio: *Lex, quæ est rex omnium mortalium et immortalium*, ut canit Pindarus Bœotius. Speusippus autem in primo adversus Cleophontem, videtur dicere similia Platoni, sic scribens: *Si enim regnum res bona est, et sapiens solus est rex et princeps: lex cum sit recta ratio, bona fuerit.* Quæ quidem ita se habent. His convenientia statuunt philosophi Stoici, qui regnum, sacerdotium, prophetiam, legis ferendæ scientiam, divitias, veram pulchritudinem, nobilitatem, libertatem, soli sapienti tribuunt. Fatentur autem ipsi quoque eum inveniri difficiliter.

φοὶ σοφίᾳ εἰσὶ σοφοὶ, καὶ οἱ νόμιμοι νόμῳ νόμιμοι· οὕτως οἱ Χριστῷ βασιλεῖ βασιλεῖς, καὶ οἱ Χριστοῦ Χριστιανοί. Εἶθ' ὑποβὰς, ἐπιφέρει σαφῶς· *Τὸ μὲν ὀρθὸν* (76) *ἂν εἴη νόμιμον, καὶ νόμος φύσει ὢν ὁ λόγος ὁ ὀρθὸς, καὶ οὐκ ἐν γράμμασιν, οὐδὲ ἑτέροις.* Ὅ τε Ἐλεάτης ξένος τὸν βασιλικὸν καὶ πολιτικὸν ἄνδρα *νόμον ἔμψυχον* ἀποφαίνεται. Τοιοῦτος δὲ ὁ πληρῶν μὲν τὸν νόμον, *ποιῶν δὲ τὸ θέλημα τοῦ Πατρός*, ἀναγεγραμμένος δὲ ἄντικρυς ἐπὶ ξύλου (77) τινὸς ὑψηλοῦ, παράδειγμα θείας ἀρετῆς τοῖς διορᾷν δυναμένοις ἐκκείμενος. Ἴσασι δὲ Ἕλληνες τὰς τῶν ἐν Λακεδαίμονι ἐφόρων σκυτάλας, νόμῳ ἐπὶ ξύλων ἀναγεγραμμένας· ὁ δὲ ἐμὸς νόμος, ὡς προείρηται, βασιλικός τέ ἐστι, καὶ ἔμψυχος· καὶ ὁ λόγος ὁ ὀρθός· *Νόμος* (78), *ὁ πάντων βασιλεὺς, θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων*, ὡς ὁ Βοιώτιος ᾄδει Πίνδαρος. Σπεύσιππος (79) γὰρ ἐν τῷ πρὸς Κλεοφῶντα πρώτῳ τὰ ὅμοια τῷ Πλάτωνι ἔοικε διὰ τούτου γράφειν· *Εἰ γὰρ ἡ βασιλεία σπουδαῖον, ὅ τε σοφὸς μόνος βασιλεὺς καὶ ἄρχων· ὁ νομος, λόγος ὢν ὀρθὸς, σπουδαῖος·* ἃ καὶ ἔστιν. Τούτοις ἀκόλουθα οἱ Στωϊκοὶ (80) φιλόσοφοι δογματίζουσι, βασιλείαν, ἱερωσύνην, προφητείαν, νομοθετικὴν, πλοῦτον, κάλλος ἀληθινὸν, εὐγένειαν, ἐλευθερίαν, μόνῳ προσάπτοντες τῷ σοφῷ· ὁ δὲ δυσεύρετος πάνυ σφόδρα καὶ πρὸς αὐτῶν ὁμολογεῖται.

CAPUT V.

Græcos e sacris scriptoribus plurima hausisse multis exemplis probat.

✠ Videntur ergo omnia, quæ prius dicta sunt, dogmata, a magno Moyse Græcis esse tradita. Et omnia quidem esse sapientis per hæc docet: Et *quoniam misertus est mei Deus, mihi sunt omnia* [b]. Eum autem Deo esse amicum significat, dicens: *Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob* [c]. Horum enim unus quidem aperte vocatur *amicus* [d]: alius autem *videns Deum*, mutato nomine, dictus est; et Isaac, tanquam victimam consecratam allegorice innuens, sibi delegit, typum futuram salutaris œconomiæ. Et a Græcis celebratur Minos, qui novem annis

Πάντα τοίνυν τὰ προειρημένα φαίνεται παρὰ Μωϋσέως τοῦ μεγάλου ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας διαδεδόσθαι δόγματα. Πάντα (81) μὲν οὖν τοῦ σοφοῦ ὑπάρχειν διὰ τούτων διδάσκει· *Καὶ διότι* (82) *ἠλέησέ με ὁ Θεὸς, ἔστι μοι πάντα*· Θεοφιλῆ δὲ αὐτὸν μηνύει, λέγων· *Θεὸς Ἀβραὰμ, Θεὸς Ἰσαὰκ, Θεὸς Ἰακώβ*. Ὁ μὲν γὰρ *φίλος* ἄντικρυς κεκλημένος εὑρίσκεται· ὁ δὲ *Ὁρῶν τὸν Θεὸν* (83), μετωνομασμένος δείκνυται· τόν τε Ἰσαὰκ, ὡς καθωσιωμένον ἱερεῖον ἀλληγορήσας, ἐξελέξατο ἑαυτῷ, τύπον ἐσόμενον ἡμῖν οἰκονομίας σωτηρίου. Παρά τε Ἕλλησιν ᾄδεται ὁ Μίνως

✠ P. 439 ED. POTTER, 367-368 ED. PARIS. [a] Matth. xxi, 31. [b] Gen. xxxiii, 11. [c] Exod. iii, 16. [d] Jac. ii, 23.

(76) *Τὸ μὲν ὀ.* Horum verborum sensus exstat *Politici* p. 552, 553.

(77) *Ἐπὶ ξύλου.* Respicit eorum morem, qui leges, quas promulgari vellent, in columnis ligneis, lapideisve, legendas omnibus exhibere solebant.

(78) *Νόμος.* Hanc Pindari sententiam superius laudavit Clemens *Strom.* i, p. 357.

(79) *Σπεύσιππος.* Is Platonis discipulus, et ex sorore nepos, post magistri sui mortem Platonicæ scholæ octo annos præfuit. Conf. Diogenes Laertius.

(80) *Στωϊκοί.* Diogenes Laertius refert Stoicos statuisse, μόνους ἱερέας σοφούς· *solos sapientes esse sacerdotes*: lib. vii, seg. 119: μόνον τε ἐλεύθερον, eumdem *solum esse liberum*, ibid. seg. 121: οὐ μόνον δὲ ἐλευθέρους εἶναι σοφοὺς, ἀλλὰ καὶ βασιλέας· . . . ὁμοίως δὲ καὶ ἀρχικοὺς, δικαστικούς τε, καὶ ῥητορικοὺς μόνους εἶναι· τῶν δὲ φαύλων οὐδένα· *non modo autem liberos esse sapientes, sed etiam reges; similiter ad magistratus, et judicia, et oratoriam, solos illos esse idoneos, neminemque malorum*, ibid. seg. 122. Plutarchus *De communibus notionibus* adv. Stoicos: Μόνους βασιλεῖς, καὶ μόνους πλουσίους, καὶ καλούς· αὐτοὺς καὶ πολίτας, καὶ δικαστὰς μόνους. *Solos reges, et solos divites, et pulchros: cives etiam, et judices solos*, sapientes suos existimavisse eos memorat. Conf. Stobæus *Eclog. ethic.* cap. 4, p. 170 et seq., et Clemens infra p. 403.

(81) *Πάντα.* Similia superius dixit sub finem *Protreptici*, ubi conf. quæ a nobis adnotata sunt,

(82) *Διότι.* Hæc Jacobus ad Esavum loquitur, Gen. xxxiii, 11: Λάβε τὰς εὐλογίας μου, ἃς ἤνεγκά σοι· ὅτι ἠλέησέ με ὁ Θεὸς, καὶ ἔστι μοι πάντα. Conf. quæ infra dicit Clemens, p. 403 edit. Paris.

(83) *Ὁρῶν τὸν Θεόν.* Conf. quæ superius dicta sunt. *Strom.* i, pag. 284, et *Pædag.* i, cap. 5, p. 94 edit. Paris.

ἐννέωρος (84) βασιλεὺς, ὀαριστὴς Διός· ἀκηκοότων A αὐτῶν ὅπως ποτὲ μετὰ Μωϋσέως διελέγετο ὁ Θεὸς, *ὡς εἴ τις λαλήσαι πρὸς τὸν ἑαυτοῦ φίλον*. Ἦν δ' οὖν ὁ μὲν Μωϋσῆς σοφὸς, βασιλεὺς, νομοθέτης· ὁ Σωτὴρ δὲ ἡμῶν ὑπερβάλλει πᾶσαν ἀνθρωπίνην φύσιν· καλὸς μὲν ὡς ἀγαπᾶσθαι μόνος πρὸς ἡμῶν, τὸ καλὸν τὸ ἀληθινὸν ἐπιποθούντων· *ἦν γὰρ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν*. Βασιλεὺς (85) δὲ καὶ ὑπὸ παίδων ἀπείρων ἔτι, καὶ ὑπὸ Ἰουδαίων ἀπιστούντων καὶ ἀγνοούντων ἀναγορευόμενος, καὶ πρὸς αὐτῶν προφητῶν ἀνακηρυττόμενος δείκνυται. Πλούσιος δὲ εἰς τοσοῦτον, ὡς πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ τὸ ὑπὲρ γῆς καὶ ὑπ' αὐτὴν χρυσίον, ὑπερηφάνησεν σὺν καὶ δόξῃ πάσῃ διδόμενα αὐτῷ πρὸς τοῦ Ἀντικειμένου (86). Τί δεῖ λέγειν, ὡς μόνος ὁ ἀρχιερεὺς, ὁ μόνος ἐπιστήμων (87) τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας; *Βασιλεὺς εἰρήνης, Μελχισεδὲκ*, B ὁ πάντων ἱκανώτατος ἀφηγεῖσθαι τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους· νομοθέτης δὲ, ὡς ἂν διδοὺς τὸν νόμον ἐν τῷ στόματι τῶν προφητῶν, τά τε πρακτέα καὶ μὴ, σαφέστατα ἐντελλόμενός τε καὶ διδάσκων. Τίς δ' ἂν τούτου εὐγενέστερος, οὗ μόνος πατὴρ ὁ Θεός; Φέρε δὴ καὶ Πλάτωνα τοῖς αὐτοῖς ἐπιβάλλοντα παραστησώμεθα δόγμασιν· πλούσιον μὲν τὸν σοφὸν εἴρηκεν ἐν τῷ Φαίδρῳ (88), *Ὦ φίλε* (89) *Πᾶν*, λέγων, *καὶ ὅσοι ἄλλοι τῇδε θεοὶ, δοίητέ μοι καλῷ γενέσθαι τἄνδοθεν· ἔξωθεν δὲ ὅσα ἔχω, τοῖς ἐντὸς εἶναί μοι φίλια· πλούσιον δὲ νομίζοιμι τὸν σοφόν!* Καταμεμφόμενος δὲ ὁ Ἀθηναῖος ξένος τῶν οἰομένων πλουσίους εἶναι τοὺς πολλὰ κεκτημένους χρήματα, ὧδε λέγει· *Πλουσίους* (90) *δ' αὖ σφόδρα εἶναι κἀγαθοὺς* (91) *ἀδύνατον, οὕς γε δὴ πλουσίους οἱ πολλοὶ καταλέγουσι· λέγουσι δὲ τοὺς κεκτημένους* C *ἐν ὀλίγοις τῶν ἀνθρώπων πλείστου* (92) *νομίσματος ἄξια κτήματα· ἃ καὶ κακός τις κέκτηται* (93). *Τοῦ πιστοῦ* (94) *ὅλος ὁ κόσμος τῶν χρημάτων*, ὁ Σολομὼν λέγει· *τοῦ δὲ ἀπίστου οὐδὲ ὀβολός*. Πιστέον οὖν πολλῷ μᾶλλον τῇ Γραφῇ, λεγούσῃ, *θᾶττον κάμηλον διὰ τρυπήματος βελόνης διελεύσεσθαι, ἢ πλούσιον* φιλοσοφεῖν· *μακαρίζει* δ' ἔμπαλιν *τοὺς πένητας*, ὡς συνῆκε (95) Πλάτων, λέγων· *Πενίαν δὲ ἡγητέον οὐ τὸ τὴν οὐσίαν ἐλάττω ποιεῖν, ἀλλὰ τὸ τὴν ἀπληστίαν πλείω· οὐ γὰρ πε-*

regnavit, et familiariter cum Jove est versatus, cum audivissent, quod Deus cum Moyse loquebatur, *ut si quis cum suo amico loqueretur* [a]. Erat autem Moyses quidem sapiens, rex, legislator. Servator autem noster humanam omnem naturam superat; adeo quidem pulcher, ut a nobis solus ametur, qui veram desideramus pulchritudinem : *erat* enim *lux vera* [b]. Rex autem et a pueris imperitis, et a non credentibus Judæis et ignorantibus vocatus, et ab ipsis prophetis prædicatus ostenditur. Adeo autem dives, ut omnem terram, et quod super terram, et sub terra est aurum, quæ ei cum omni gloria ab Adversario dabantur, despexerit. Quid attinet dicere, quod sit solus pontifex, qui solus Dei cultus tenet scientiam? *Rex pacis, Melchisedech* [c], qui solus est vel omnium aptissimus, ut præsit humano generi. Legislator autem, ut qui dat legem in ore prophetarum, quæ sunt agenda, et quæ non, apertissime præcipiens et docens. Quis autem eo nobilior, cujus solus pater est Deus? Age vero, ostendamus Platonem quoque eisdem suffragari dogmatibus. Sapientem in *Phædro* quidem dixit esse divitem, dicens : *O dilecte Pan, et quicunque alii dii hic adestis, date mihi, ut pulcher intus efficiar; et quæcunque extrinsecus habeo, intrinsecis sint amica; divitem autem sapientem solum existimem!* Hospes autem Atheniensis eos reprehendens, qui existimabant illos esse divites, qui multas possident pecunias, sic dicit : *Ut autem valde sint divites simul et probi, nequit fieri : dico autem divites, ut vulgus existimat, asserens eos esse divites, qui* ✠ *pauci e multis maximi pretii possessiones possident, quas etiam possit malus quilibet possidere. Fidelis est totus mundus pecuniarum*, ait Salomon, *infidelis autem ne obolus quidem*. Multo ergo magis Scripturæ credendum est, quæ dicit *fore ut celerius camelus per foramen acus transeat, quam ut dives* [d] philosophetur. Contra autem *pauperes beatos* [e] censet, quemadmodum Plato intellexit, dicens : *Pauper autem fieri est existimandus,* **159** *non cujus pecuniæ facultates minuuntur, sed cujus insatietas augetur. Non est enim paupertas, pecuniæ paucitas, sed insa-*

✠ P. 440 ED. POTTER, 569 ED. PARIS. [a] Exod. xxxiii, 11. [b] Joan. i, 9. [c] Hebr. vii, 2. [d] Matth. xix, 24. [e] Matth. v, 3.

(84) *Ἐννέωρος*. Homerus *Odyss.* T, vers. 178, Cretæ incolas describens, ait :

Τοῖσι δ' ἐνὶ Κνωσσὸς, μεγάλη πόλις· ἔνθα τε Μίνως
Ἐννέωρος βασίλευε, Διὸς μεγάλου ὀαριστής.
Inter hos est Cnossus, magna urbs : ubi Minos
Per novem annos regnavit, Jovis magni confabulator.

(85) *Βασιλεύς*. Respicit Matth. xxi, 9, 10; Marc. xi, 9, 10, vel Luc. xix, 38.

(86) *Ἀντικειμένου*. Hoc est *Satanæ* : nam שטן est ἀντίδικος, *adversarius*. Barnabas cap. 2 : *Cum sint ergo dies nequissimi, et Contrarius habeat hujus sæculi potestatem*. Respicit autem Clemens Matth. iv, 8, 9, 10.

(87) *Ὁ μόνος ἐπιστ*. Hæc Stoicorum verba sunt : qui εὐσέβειαν, teste Laertio lib. vii, seg. 119, definiebant ἐπιστήμην θεῶν θεραπείας. Eamdem definitionem memorant etiam Sextus Empiricus *Adv. Mathematicos* p. 330, Stobæus in *Eclogis ethicis*, et D Suidas v. Εὐσέβεια.

(88) *Φαίδρῳ*. Hæc sub finem *Phædri* profert Socrates, p. 1243.

(89) *Ὦ φ.* Ὦ φίλε Πάν τε, καὶ ἄλλοι ὅσοι τῇδε θ. Plato. Mox, τἄξωθεν pro ἔξωθεν, et φίλια pro φίλα. Ibid.

(90) *Πλουσίους*. Hæc occurrunt sub finem lib. v *De legibus*, pag. 849.

(91) *Σφόδρα εἶναι κἀγαθούς*. Σφόδρα καὶ ἀγαθ. Plato.

(92) *Πλείστου*. Hæc vox a nonnullis Platonis editionibus perperam abest.

(93) *Κέκτηται*. Malim κέκτητ' ἄν, quod habet Plato.

(94) *Τοῦ π.* Hanc sententiam Clemens ex apocrypho quodam libro sumpsisse videtur.

(95) *Ὡς συνῆκε*. Legi potest etiam, ὃ συνῆκε, *quod intellexit*. Mox, vulg. Platonis ed. lib. v *De legib.* μὴ τὸ τὴν pro οὐ τὸ τ. Sylburg.

tietas : quæ si recesserit, qui bonus est, dives quoque fuerit. Et in *Alcibiade*, rem quidem servilem dicit esse vitium, virtutem vero rem liberalem. *Tollite*, inquit, *a vobis jugum grave, et sumite leve* [a], ait Scriptura : quemadmodum vocant etiam poetæ *jugum servile*. Et illud : *Venundati estis peccatis vestris*, iis, quæ prius dicta sunt, convenit. *Omnis ergo, qui facit peccatum, servus est; qui est autem servus, non manet in domo in æternum. Si autem filius vos liberaverit, liberi eritis, et veritas liberabit vos* [b]. Pulchrum autem esse sapientem, non alia ratione dicit hospes Atheniensis, quam si quis affirmet, quosdam esse justos, etsi sint deformes corpore : nec sane male id diceret, ea ratione pulchros esse asserens, quatenus justis moribus præditi sunt. Et, *species ejus deficiebat præter omnes filios hominum* [c], prædixit prophetia. Plato autem sapientem dixit *regem* in *Politico*, ut prius jam dictum est. His autem demonstratis, revertamur ad susceptam de fide orationem. Jam vero Plato quoque plena ostendit demonstratione, quod ubique fide opus sit, celebrans simul pacem : *Fidelis enim et sincerus in seditionibus nunquam fuerit absque omni* ✠ *virtute. Pugnaces autem sunt et in bello mori volunt permulti mercenarii, quorum plerique fere omnes sunt audaces et injusti, insolentes et prudentiæ expertes, paucis admodum exceptis.* Si hæc autem recte dicuntur, *quivis legislator, a quo est aliqua utilitas, ad maximam virtutem maxime respi-*

νία ποτὲ ἡ ὀλιγοχρηματία, ἀλλ' ἡ ἀπληστία (96)· *ἧς φροῦδος ὁ ἀγαθὸς ὢν, καὶ πλούσιός γ' ἂν εἴη.* Ἔν τε τῷ *Ἀλκιβιάδῃ* (97) δουλοπρεπὲς μὲν τὴν κακίαν προσαγορεύει, ἐλευθεροπρεπὲς δὲ τὴν ἀρετήν. *Ἄρατε* (98), φησὶν (99), *ἀφ' ὑμῶν τὸν βαρὺν ζυγὸν, καὶ λάβετε τὸν πρᾶον*, ἡ Γραφή φησι· καθάπερ καὶ οἱ ποιηταὶ *δούλειον* καλοῦσι *ζυγόν* (1). Καὶ τὸ, *Ἐπράθητε* (2) *ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν*, τοῖς προειρημένοις συνᾴδει. *Πᾶς μὲν οὖν ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστιν· ὁ δὲ δοῦλος, οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ* (3) *εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐὰν δὲ ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ἐλεύθεροι ἔσεσθε, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.* Καλὸν δ' αὖ εἶναι τὸν σοφὸν, ὁ Ἀθηναῖος ξένος (4) ὡδὶ λέγει, ὡς εἴ τις διισχυρίζοιτο εἶναι τοὺς δικαίους, ἂν καὶ τυγχάνωσιν ὄντες αἰσχροὶ τὰ σώματα· κατά γε τὸ δικαιότατον ἦθος, ταύτῃ ἂν καλοὺς εἶναι σχεδὸν οὐδεὶς ἂν λέγων οὕτω, πλημμελῶς δόξειεν λέγειν· καὶ, *Τὸ εἶδος* (5) *αὐτοῦ ἐκλεῖπον παρὰ πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων ἦν*, ἡ προφητεία προηγόρευσε. Πλάτων δὲ *βασιλέα* τὸν σοφὸν εἴρηκεν ἐν τῷ *Πολιτικῷ*· καὶ πρόκειται (6) ἡ λέξις. Τούτων δὴ ἐπιδεδειγμένων, ἀναδράμωμεν αὖθις ἐπὶ τὸν περὶ τῆς πίστεως λόγον. Ναὶ μὴν μετὰ πάσης ἀποδείξεως ὁ Πλάτων, ὅτι πίστεως χρεία πανταχοῦ, ὧδέ πως παρίστησιν, ἐξυμνῶν ἅμα τὴν εἰρήνην· *Πιστὸς* (7) *μὲν γὰρ καὶ ὑγιὴς ἐν στάσεσιν οὐκ ἄν που γένοιτο ἄνευ ξυμπάσης ἀρετῆς· μαχητικοὶ δὲ καὶ ἐθελονταὶ ἀποθνήσκειν ἐν πολέμῳ τῶν μισθοφόρων εἶναι* (8) *πάμπολλοι*·

✠ P. 441 ED. POTTER. [a] Matth. XI, 28, 29, 30. [b] Joan. VIII, 32, 34, 35, 36. [c] Isa. LIII, 3.

(96) *Οὐ γὰρ πενία ποτὲ ἡ ὀλιγοχρηματία, ἀλλ' ἡ ἀπληστία.* Ita edidimus, cum ante legeretur, οὐ γάρ ποτε ἡ ὀλιγοχρηματία· quemadmodum adhuc in Sylburgiana legitur. HEINSIUS.

(97) Ἀλκιβιάδῃ. Sub finem *Alcibiadis primi*, p. 450, hæc loquuntur Socrates et Alcibiades : Σ. Πρέπει ἄρα τῷ κακῷ δουλεύειν· ἄμεινον γάρ. Α. Ναί. Σ. Δουλοπρεπὲς ἄρα ἡ κακία. Α. Φαίνεται Σ. Ἐλευθεροπρεπὲς δὲ ἡ ἀρετή. Α. Ναί. S. *Decet itaque malum servire : melius enim*. A. *Ita est*. S. *Servilis .. pravitas*. A. *Apparet*. S. *Liberalis autem virtus*. A. *Decet*.

(98) *Ἄρατε*. Respicit Matth. XI, 28, 29, 30.

(99) *Φησίν*. Redundat hæc vox, ut quandoque etiam alias. Nisi potius e præced. sententia irrepsisse putanda sit.

(1) *Δούλειον... ζυγόν*. Phrasis poetis familiaris. Lycophron noster *Cassandræ* vers. 504 :

.... *ἣ μόνῃ ζυγὸν*
Δούλειον ἀμφήρεισαν Ἀκταίων λύκοι.

.... *cui soli jugum*
Servile imposuerunt Attici lupi.

(2) *Ἐπράθητε*. Respicere videtur Rom. VII, 14 : Ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Quæ sequuntur e Joannis Evangelio διὰ μνήμης recitat auctor.

(3) *Οἰκίᾳ*. Flor. edit. οἰκείᾳ, minus apte. Nostra lectio petita est ex Joan. VIII. SYLBURG.

(4) *Ὁ Ἀθηναῖος ξένος*. Is scilicet, quem Plato in libris *De legibus* introduxit cum Socrate loquentem.

(5) *Τὸ εἶδος*. Τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, καὶ ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, Isa. LIII, 3. Quæ verba de Christo secundum litteram interpretantur, cum alii ex antiquis Patribus, tum etiam Clemens noster *Strom.* III, p. 470, et *Pædag.* lib. III sub finem cap. 1, ubi quæ adnotata sunt, conferri poterunt.

(6) *Πρόκειται*. Nempe pag. 366 edit. Paris.

(7) *Πιστός*. Hæc clarius intelligi poterunt integra Platonis sententia perlecta : quæ lib. I *De legibus*, p. 772 sic se habet : Ἡμεῖς δέ γε ἀγαθῶν ὄντων τούτων, ἔτι φαμὲν ἀμείνους εἶναι καὶ πολὺ τοὺς ἐν τῷ μεγίστῳ πολέμῳ γιγνομένους ἀρίστους διαφανῶς· Ποιητὴν δὲ καὶ ἡμεῖς μάρτυρα ἔχομεν τὸν Θέογνιν, πολίτην τῶν ἐν Σικελίᾳ Μεγαρέων· ὅς φησι·

Πιστὸς ἀνὴρ χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου ἀντερύσασθαι
Ἄξιος ἐν χαλεπῇ, Κύρνε, διχοστασίῃ.

Τοῦτον δὴ φαμὲν ἐν πολέμῳ χαλεπωτέρῳ ἀμείνονα ἐκείνου πάμπολυ γίγνεσθαι, σχεδὸν ὅσον ἀμείνων δικαιοσύνη καὶ σωφροσύνη καὶ φρόνησις εἰς ταὐτὸν ἐλθοῦσα μετ' ἀνδρείας. Πιστὸς μὲν γὰρ καὶ ὑγιὴς ἐν στάσεσιν οὐκ ἄν ποτε γένοιτο, ἄνευ ξυμπάσης ἀρετῆς· διαβάντες δ' εὖ καὶ μαχόμενοι ἐθέλοντες ἀποθνήσκειν ἐν τῷ πολέμῳ, φράζει Τύρταιος, τῶν μισθοφόρων εἰσὶ πάμπολλοι, ὧν οἱ πλεῖστοι γίγνονται θρασεῖς καὶ ἄδικοι καὶ ὑβρισταὶ, καὶ ἀφρονέστατοι σχεδὸν ἁπάντων, ἐκτὸς δή τινων μάλα ὀλίγων. *Nos autem cum hi præstantes sint, longe præstantiores eos existimamus, qui maximo in bello præstant. Testemque et nos poetam habemus Theognin, Megarensem civem ex Sicilia, qui ait :*

Argento fuerit fulvo æquiparandus et auro
Fidus in insana seditione manens.

Hunc itaque dicimus in gravissimo bello, tanto illo esse meliorem, quanto sola fortitudine melior est justitia, et temperantia, et prudentia, fortitudini conjuncta. Nemo enim integer et fidelis sine omnium virtutum numero in seditionibus reperiri poterit. Multi autem etiam mercenarii, inquit Tyrtæus, reperiuntur, qui externo in bello intrepide pugnant : quorum plurimi feroces, injurii, contumeliosi, et omnium amentissimi, paucis quidem exceptis.

(8) *Εἶναι*. Scribendum e Platone εἰσί.

A *ὧν πλεῖστοι γίνονται θρασεῖς καὶ ἄδικοι, ὑβρισταί τε καὶ ἄφρονες, ἐκτὸς δή τινων μάλα ὀλίγων*. Εἰ δὴ ταῦτα ὀρθῶς λέγεται, *πᾶς νομοθέτης, οὗ καὶ σμικρὸν ὄφελος, παρὰ τὴν* (9) *μεγίστην ἀρετὴν ἀποβλέπων, μάλιστα σταθήσεται τοὺς νόμους* (10). **Αὕτη δέ ἐστι πιστότης·** ἧς κατὰ πάντα καιρὸν χρῄζομεν, ἔν τε εἰρήνῃ καὶ παντὶ πολέμῳ, κἀν τῷ ἄλλῳ σύμπαντι βίῳ· συλλαβοῦσα γὰρ ἔοικε τὰς ἄλλας περιέχειν. *Τὸ δὲ ἄριστον* (11) *οὔθ' ὁ πόλεμος, οὔτε ἡ στάσις· ἀπευκτὸν γὰρ τὸ δεηθῆναι τούτων· εἰρήνη δὲ πρὸς ἀλλήλους ἅμα καὶ φιλοφροσύνη* τὸ κράτιστον. Ἐκ δὴ τούτων καταφαίνεται μεγίστη μὲν εὐχὴ, τὸ εἰρήνην ἔχειν, κατὰ Πλάτωνα· μεγίστη δὲ ἀρετῶν μήτηρ, ἡ πίστις. Εἰκότως οὖν εἴρηται παρὰ τῷ Σολομῶντι· *Σοφία* (12) *ἐν στόματι πιστῶν*. Ἐπεὶ καὶ Ξενοκράτης ἐν τῷ B *Περὶ φρονήσεως τὴν σοφίαν ἐπιστήμην τῶν πρώτων αἰτίων καὶ τῆς νοητῆς οὐσίας εἶναί* φησι· τὴν φρόνησιν ἡγούμενος διττήν· τὴν μὲν πρακτικὴν, τὴν δὲ θεωρητικήν· ἣν δὴ σοφίαν ὑπάρχειν ἀνθρωπίνην. Διόπερ ἡ μὲν σοφία φρόνησις, οὐ μὴν πᾶσα φρόνησις σοφία. Δέδεικται δὲ τῆς τῶν ὅλων ἀρχῆς ἐπιστήμη πιστὴ, ἀλλ' οὐκ ἀπόδειξις (13) εἶναι. Καὶ γὰρ ἄτοπον τοὺς μὲν Πυθαγόρου τοῦ Σαμίου ζηλωτὰς, τῶν ζητουμένων τὰς ἀποδείξεις παραιτουμένους, τὸ, *Αὐτὸς ἔφα* (14), πίστιν ἡγεῖσθαι, καὶ ταύτῃ ἀρκεῖ-

A *ciens, feret leges. Ea est autem fidelitas:* qua in omni tempore opus habemus, et in pace, et in bello, et in alia universa, denique, vita: ea quippe alias simul omnes videtur continere. *Quod optimum est autem, non est bellum, nec seditio: iis enim opus habere deprecandum fuerit. Pax autem inter se invicem, et benevolentia,* res est longe optima. Ex his quidem constat, maxime esse optandum pacem habere, ex Platonis sententia: maximam autem matrem virtutum esse fidem. Merito ergo dictum est apud Salomonem: *Sapientia est in ore fidelium* [a]. Nam Xenocrates quoque, in libro *De prudentia*, *sapientiam* dicit esse *scientiam primarum causarum, et essentiæ, quæ percipitur intelligentia:* existimans esse duplicem prudentiam, unam quidem, quæ versatur in agendo; alteram quæ in contemplando, quam quidem esse dicit humanam sapientiam. Quocirca sapientia quidem est prudentia, sed non quævis prudentia est sapientia. Ostensum est autem, principium universorum per fidem sciri, non autem per demonstrationem. Absurdum enim fuerit, Pythagoræ quidem Samii sectatores, rejectis eorum, quæ quærebantur, demonstrationibus, illud, *Ipse dixit*, fidem facere arbitrari, et ad ea, quæ audierunt, confirmanda ✠, hanc vocem satis esse ducere; eos autem, qui contemplandæ veritatis

✠ P. 442 ED. POTTER, 369-370 ED. PARIS. [a] Eccli. xv, 10.

(9) *Παρά*. Scribendum e Platone πρὸς τ. Sunt enim hæc etiam e Platone sumpta, qui post verba jam posita, sic pergit: Ποῖ δὴ τελευτᾷ νῦν ἡμῖν οὗτος ὁ λόγος; καὶ τί φανερόν ποτε ποιῆσαι βουληθεὶς, λέγει ταῦτα; δῆλον, ὅτι τόδε, ὡς παντὸς μᾶλλον καὶ ὁ τῇδε παρὰ Διὸς νομοθέτης, πᾶς τε, οὗ καὶ σμικρὸν ὄφελος, οὐκ ἄλλο ἢ πρὸς τὴν μεγίστην ἀρετὴν βλέπων ἀεὶ, θήσει τοὺς νόμους. Ἔστι δὲ, ὥς φησι Θέογνις, αὕτη πιστότης ἐν τοῖς δεινοῖς· ἣν δικαιοσύνην ἄν τις τελείαν ὀνομάσειεν. *Quorsum hæc? quidque ex his declaratum esse voluit, cum hæc dixit? Quod videlicet omnino, tam ille, qui leges hic ab Jove dedit, quam alius omnis legumlator, si quid modo profuturus est, ita leges condet, ut non ad aliud, quam ad amplissimam virtutem, semper respiciat. Est autem, ut inquit Theognis, fides illa, quæ maxime in periculis luceat: quam justitiam perfectam quis nominabit.*

(10) *Σταθήσεται τοὺς νόμους*. Auctor videtur scripsisse σταθμήσεται· pro quo vulg. edit. Platonis habet στήσει. Sylburg.—Vel θήσει.

(11) *Τὸ δὲ ἄριστον*. Hæc etiam Platonis sunt, D quæ quo clarius intelligi possint, ex libri jam dicti p. 771 integram ejus sententiam apposuisse, haud abs re fuerit: Τό γε μὴν ἄριστον οὔτε ὁ πόλεμος, οὔτε ἡ στάσις· ἀπευκτὸν δὲ τὸ δεηθῆναι τούτων· εἰρήνη δὲ πρὸς ἀλλήλους ἅμα καὶ φιλοφροσύνη. Καὶ δὴ καὶ τὸ νικᾶν, ὡς ἔοικεν, αὐτὴν αὑτὴν πόλιν οὐκ ἦν τῶν ἀρίστων, ἀλλὰ τῶν ἀναγκαίων· ὅμοιον ὡς εἰ κάμνον σῶμα, ἰατρικῆς καθάρσεως τυχὸν, ἡγοῖτό τις ἄριστα πράττειν τότε, τῷ δὲ μηδὲ τοπαράπαν δεηθέντι σώματι μηδὲ προσέχοι τὸν νοῦν. *Atqui optimum, nec bellum, nec seditio est; omnes enim deprecantur, nequid horum sibi ineundum sit; sed pax, mutuaque benevolentia. Sed neque victoria illa, qua civitas ipsa seipsam superat, optimum quiddam est, sed necessarium potius. Putare autem optimum civitatis statum in pugnando et vincendo consistere, simile est ac si quis optime cum ægrotante agi putet, dum curatur; de eo vero ne cogitet quidem, qui nunquam ægrotaverit.*

(12) *Σοφία*. Est in Ecclesiastici cap. xv, v. 10, C unde hoc fortasse Clemens: *Sapientiæ enim astabit laus, et in ore fideli abundabit, et dominator dabit eam illi.* In quem locum scribens C. Jansenius, relativum putat referendum ad laudem, et non ad sapientiam, quod Græca habeant: Ἐν γὰρ σοφίᾳ ῥηθήσεται αἶνος, καὶ ὁ Κύριος εὐοδώσει αὐτόν. *In sapientia enim dicetur laus, et Dominus prosperabit illam.* At Dionysius Carthusianus et N. Lyranus utrumque membrum, quod sequitur, referunt ad sapientiam, et exponunt: *Sapientiam augebit suo laudatori fideli.* Clemens videtur editionem legisse, quam secutus est auctor Vulgatæ. Sic in præcedenti versu παρὰ Κυρίου ἀπεστάλη, alius ad laudem, alius ad sapientiam refert. Similis est ille locus c. 34: *Sapientia in ore fidelis complanabitur.* Gr., Σοφία στόματι πιστῷ τελείωσις. *Sapientia ori fideli consummatio.* Collect.

(13) *Πιστὴ, ἀλλ' οὐκ ἀπ.* Legendum πειστὴ, *quod suaderi potest, demonstrari non potest.* Vide p. 365. Lowth. — Sed πιστὴ cum hoc loco, tum etiam p. 365 edit. Paris. vera lectio esse videtur, et eo sensu accipi debere, quem in Latina versione expressimus.

(14) *Αὐτὸς ἔφα*. Hoc dictum Laertius lib. viii seg. 46, a Pythagora Zacynthio manasse tradit: Τρίτος, Ζακύνθιος, οὗ φασιν εἶναι τἀπόῤῥητα τῆς φιλοσοφίας, αὐτῶν διδάσκαλος· ἐφ' οὗ καὶ τὸ Αὐτὸς ἔφα παροιμιακὸν εἰς τὸν βίον ἦλθε. *Tertius, Zacynthius, cujus esse aiunt philosophiæ arcana, eorum præceptor; sub quo item proverbiale illud: «Ipse dixit» in vitam manavit.* Suidas id Pythagoræ Samio tribuit, in v. Αὐτὸς ἔφα· a quo prolatum fuisse refert, cum a Deo se sua dogmata accepisse jactaret, Αὐτὸς ἔφη, q. d. οὐχ ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ λόγος ἐστίν· *non meus, sed ipsius Dei sermo est.* Plerique autem a Pythagoræ Samii discipulis de suo magistro dici solitum memorant, ut Cicero lib. i *De natura deorum*, Quintilianus *Institut. orat.* lib. xi, c. 1, Hermias in *Irrisione gentilium philosophorum*, Origenes lib. i *Contra Celsum*, Gregorius

tenentur desiderio, fide digno magistro, soli Servatori Deo, fidem non habere, sed velle eorum, quæ dicuntur, probationes ab eo exigere. Ille autem, *qui habet aures ad audiendum, audiat* [a], dicit. Et quis is? Dicat Epicharmus: *Mens videt, mens audit: reliqua autem sunt surda et cæca.* Aliquos incredulos arguens Heraclitus, dicit: *Audire nescientes, nec dicere.* Adjutus utique a Salomone dicente: *Si dilexeris audire, suscipies: et si inclinaveris aurem tuam, eris sapiens* [b].

A σθαι μόνη τῇ φωνῇ πρὸς τὴν βεβαίωσιν ὧν ἀκηκόασι· τοὺς δὲ τῆς ἀληθείας φιλοθεάμονας, ἀπιστεῖν ἐπιχειροῦντας ἀξιοπίστῳ διδασκάλῳ, τῷ μόνῳ Σωτῆρι Θεῷ, βασάνους τῶν λεγομένων ἀπαιτεῖν παρ' αὐτοῦ. Ὁ δὲ, *ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω*, λέγει. Καὶ τίς οὗτος; Ἐπίχαρμος εἰπάτω· *Νοῦς* (15) *ὁρῇ, νοῦς ἀκούει· τὰ δ' ἄλλα, κωφὰ καὶ τυφλά.* Ἀπίστους εἶναί τινας ἐπιστύφων Ἡράκλειτός φησιν· *Ἀκοῦσαι οὐκ ἐπιστάμενοι, οὐδ' εἰπεῖν·* ὠφεληθεὶς δήπουθεν παρὰ Σολομῶντος· *Ἐὰν ἀγαπήσῃς ἀκούειν, ἐκδέξῃ· καὶ ἐὰν κλίνῃς τὸ οὖς σου, σοφὸς ἔσῃ.*

CAPUT VI.

De fidei præstantia et utilitate.

Domine, quis credidit auditui nostro? inquit Isaias [c]. *Fides* enim *est ex auditu: auditus autem per verbum Dei*, inquit Apostolus. *Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt? Quomodo autem credent ei, quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? Quomodo autem prædicabunt, nisi missi fuerint? Quemadmodum scriptum est: Quam speciosi pedes evangelizantium bona* [d]! Vides, quomodo per auditum, et prædicationem apostolorum, fidem ad verbum Domini et Filium Dei attollit? Nondum intelligimus demonstrationem esse verbum Domini. Quemadmodum ergo sphæræ lusus non solum dependet ab eo, qui mittit ex arte sphæram, sed alium etiam requirit, qui illam numerose excipiat, ut ex sphæræ legibus peragatur ludi exercitatio: ita etiam doctrina tum demum fide digna esse cernitur, quando fides eorum, qui audiunt, quæ est ars, ut ita dicam, naturalis, ad eam discendam confert. Haud aliter adjuvat etiam terra fertilis ad seminum dejectionem. Neque enim optimæ doctrinæ est aliqua utilitas, nisi qui discit, probe eam suscipiat; neque prophetiæ, nisi morem gerant,

B *Κύριε, τίς ἐπίστευσεν τῇ ἀκοῇ ἡμῶν;* Ἠσαΐας φησίν· *Ἡ μὲν γὰρ πίστις ἐξ ἀκοῆς· ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ*, φησὶν ὁ Ἀπόστολος· *Πῶς οὖν ἐπικαλέσονται, εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν; Πῶς δὲ πιστεύσουσιν, οὗ οὐκ ἤκουσαν; Πῶς δὲ ἀκούσουσι χωρὶς κηρύσσοντος; Πῶς δὲ κηρύξουσιν, ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσι; Καθὼς γέγραπται· Ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθά* (16). Ὁρᾷς, πῶς ἀνάγει τὴν πίστιν δι' ἀκοῆς καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων κηρύξεως ἐπὶ τὸ ῥῆμα Κυρίου καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ; Οὐδέπω (17) συνίεμεν ἀπόδειξιν εἶναι τὸ ῥῆμα Κυρίου. Ὥσπερ οὖν τὸ σφαιρίζειν οὐκ ἐκ τοῦ κατὰ τέχνην πέμποντος τὴν σφαῖραν ἤρτηται μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐρύθμως ἀποδεχομένου προσδεῖ αὐτῷ, ἵνα δὴ κατὰ νόμους τοὺς σφαιρητικοὺς τὸ C γυμνάσιον ἐκτελῆται· οὕτω καὶ τὴν διδασκαλίαν ἀξιόπιστον εἶναι συμβέβηκεν, ὅταν ἡ πίστις τῶν ἀκροωμένων, τέχνη τις, ὡς εἰπεῖν, ὑπάρχουσα φυσική, πρὸς μάθησιν συλλαμβάνει. Συνεργεῖ οὖν καὶ ἡ γόνιμος (18) ὑπάρχουσα πρὸς τὴν τῶν σπερμάτων καταβολήν· οὔτε γὰρ τῆς ἀρίστης παιδεύσεως ὄφελός τι ἄνευ τῆς τοῦ μανθάνοντος παραδοχῆς, οὔτε μὴν

[a] Matth. xi, 15, et sæpe alias. [b] Eccli. vi, 34. [c] Isa. liii, 1. [d] Rom. x, 17, 14, 15.

Nazianzenus invectiva 1 in Julianum, Cyrillus lib. iii *Comment. in Isai.*, cap. xxxii, et, alios ut prætereeam, Theodoretus serm. 1, ubi Clementis nostri sensum hoc modo expressit: Πυθαγόρας .... νόμον ἐτεθείκει τοῖς φοιτηταῖς πενταετῆ χρόνον σιγὴν ἄγειν, καὶ μόνον ἐπέχειν τῷ λόγῳ τὰς ἀκοὰς, ἵνα ἀναμφισβήτως καὶ ἀμαχήτως δέχωνται τὰ λεγόμενα, πιστεύοντες οὕτως ἔχειν, καὶ μὴ πολυπραγμονοῦντες ὡς ἐνδοιάζοντες· τῷ τοι καὶ οἱ ἐκεῖνον διαδεξάμενοι, εἴ τις ἐπήτησε τῶν λεγομένων ἀπόδειξιν, Αὐτὸς ἔφα λέγειν εἰώθεσαν, πάσης ἀποδείξεως ἰσχυροτέραν καὶ εἶναι νομίζοντες, καὶ ἔχειν κελεύοντες τὴν Πυθαγόρου φωνήν. Εἰ δὲ ἀποχρᾶν εἰς πίστιν ἐνόμιζον καὶ οἱ λέγοντες καὶ οἱ ἀκούοντες τοῦ Πυθαγόρου εἶναι δόγματα καὶ μαθήματα, τίς οὕτως ὥρα ἠλίθιος, μᾶλλον δὲ ἐμβρόντητος, ὡς τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων διδάσκοντος ἐνδοιάσαι, καὶ μὴ πιστεῦσαι τοῖς λεγομένοις, καὶ μηδὲ τοσοῦτον ἀπονεῖμαι σέβας τῷ τῶν ὅλων Θεῷ, ὅσον τῷ Πυθαγόρᾳ προσένειμαν οἱ τῆς ἐκείνων διδασκαλίας μετεσχηκότες;

(15) *Νοῦς*. Epicharmi locus citatur etiam a Plutarcho, 59, 337, 474. H, Sylburg. — Tertullianus *De anima* 18: *Meminerat Epicharmi comici: Animus cernit, animus audit, reliqua surda et cæca sunt.* Apud Plutarchum ii *De fortuna Alexandri*, longior profertur hæc sententia: Οἱ μὲν γὰρ, ὥς φησιν Ἐπίχαρμος, νοῦς ὁρᾷ, καὶ νοῦς ἀκούει, τἆλλα

D δὲ τυφλὰ καὶ κωφὰ τυγχάνει λόγου δεόμενα. Citatur et a Theodoreto lib. i contra Græcos, et ab Aristotele sect. 11, Problem. 33. Sententia vero sacra legitur Ecclesiast. vi, v. 34, in Antuerpiensi edit.: Ἐὰν ἀγαπήσῃς ἀκούειν, ἐκδέξῃ σύνεσιν. *Si dilexeris audire, recipies intellectum.* In Latina vulg: *Si inclinaveris aurem tuam, excipies doctrinam.* In Romana tamen editione omittitur vox σύνεσιν, ut apud Clementem, et adnotatur in quibusdam libris eam addi. Certe in Hebræo est, unde vertunt quidam: *Si affectus fueris studio audiendi, prudentiam percipies.* Collect. — Dicti, quod Epicharmo tribuit Clemens, meminit etiam Jamblichus *De vita Pythagoræ* cap. 32; Porphyrius *De vita* ejusdem num. 46, ubi pro κωφά perperam scripsit χωλά. Porro Epicharmi versus hoc modo scribendus videtur:

Νοῦς ὁρῇ, καὶ νοῦς ἀκούει· τἆλλα κωφὰ [καὶ τυφλά.

(16) *Τῶν εὐαγ*. Vulg. Bibl. Rom. x: τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθά. Sylburg.

(17) *Οὐδέπω*. Possit hoc interrogative melius intelligi.

(18) *Ἡ γόνιμος*. Subaudiendum γῆ, frequenti ellipseos genere. Sylburg.

προφητείας (19), οὔτε τῆς τῶν ἀκουόντων εὐπειθείας μὴ παρούσης. Καὶ γὰρ τὰ κάρφη τὰ ξηρὰ, ἕτοιμα ὄντα καταδέχεσθαι τὴν δύναμιν τὴν καυστικὴν, ῥᾷον ἐξάπτεται· καὶ ἡ λίθος (20) ἡ θρυλλουμένη, ἕλκει τὸν σίδηρον διὰ συγγένειαν· ὥσπερ καὶ τὸ δάκρυον τὸ σούχιον ἐπισπᾶται τὰ κάρφη, καὶ τὸ ἤλεκτρον τὰς ἀχυρμιὰς ἀνακινεῖ. Πείθεται δὲ αὐτοῖς τὰ ἑλκόμενα, ἀῤῥήτῳ ἑλκόμενα πνεύματι, οὐχ ὡς αἴτια, ἀλλ' ὡς συναίτια. Διπλοῦ τοίνυν ὄντος τοῦ τῆς κακίας εἴδους· τοῦ μὲν, μετὰ ἀπάτης καὶ τοῦ λανθάνειν, τοῦ δὲ μετὰ βίας ἄγοντος καὶ φέροντος· ὁ θεῖος Λόγος κέκραγε, πάντας συλλήβδην καλῶν· εἰδὼς μὲν καὶ μάλιστα τοὺς μὴ πεισθησομένους, ὅμως δ' οὖν, ὅτι ἐφ' ἡμῖν τὸ πείθεσθαί τε καὶ μὴ, ὡς μὴ ἔχειν ἄγνοιαν προφασίσασθαί τινας, δικαίαν τὴν κλῆσιν πεποίηται, τὸ κατὰ δύναμιν δὲ ἑκάστου ἀπαιτεῖ (21). Τοῖς μὲν γὰρ ὁμοῦ τῷ θέλειν καὶ τὸ δύνασθαι πάρεστιν, ἐκ συνασκήσεως ηὐξηκόσι τοῦτο (22), καὶ κεκαθαρμένοις· οἱ δὲ, εἰ καὶ μήπω δύνανται, τὸ βούλεσθαι ἤδη ἔχουσιν. Ἔργον δὲ τὸ μὲν βούλεσθαι ψυχῆς, τὸ πράττειν δὲ, οὐκ ἄνευ σώματος. Οὐδὲ μὴν τῷ τέλει παραμετρεῖται μόνῳ τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ τῇ ἑκάστου κρίνεται προαιρέσει, εἰ ῥᾳδίως εἵλετο, εἰ ἐφ' οἷς ἥμαρτεν μετενόησεν, εἰ σύνεσιν ἔλαβεν ἐφ' οἷς ἔπταισεν, καὶ μετέγνω, ὅπερ ἐστὶ, *μετὰ ταῦτα ἔγνω*· βραδεῖα γὰρ γνῶσις μετάνοια· γνῶσις δὲ ἡ πρώτη ἀναμαρτησία. Πίστεως οὖν καὶ ἡ μετάνοια κατόρθωμα· ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσῃ ἁμάρτημα εἶναι ᾧ προκατείχετο, οὐδὲ μεταθήσεται· κἂν μὴ πιστεύσῃ, κόλασιν μὲν ἐπηρτῆσθαι τῷ πλημμελοῦντι, σωτηρίαν δὲ τῷ κατὰ τὰς ἐντολὰς βιοῦντι, οὐδ' οὕτω μεταβαλεῖται. Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἐλπὶς ἐκ πίστεως συνέστηκεν. Ὁρίζονται γοῦν οἱ ἀπὸ Βασιλείδου τὴν πίστιν, ψυχῆς συγκατάθεσιν πρός τι τῶν μὴ κινούντων αἴσθησιν, διὰ τὸ μὴ παρεῖναι. Ἐλπὶς δὲ προσδοκία κτήσεως ἀγαθοῦ. Πιστὴν δὲ ἀνάγκη τὴν προσδοκίαν εἶναι. Πιστὸς δὲ ὁ ἀπαραβάτως τηρητικὸς τῶν ἐγχειρισθέντων· ἐγχειρίζονται δὲ ἡμῖν οἱ περὶ Θεοῦ λόγοι, καὶ οἱ θεῖοι λόγοι, αἱ ἐντολαὶ (23), σὺν τῇ καταπράξει τῶν παραγγελμάτων. Οὗτός ἐστιν *ὁ δοῦλος ὁ πιστὸς*, ὁ πρὸς τοῦ Κυρίου ἐπαινούμενος. Ἐπὰν

A qui eam audiunt. Quinetiam aridæ festucæ, quæ sunt paratæ ad suscipiendam ignis vim, facilius accenduntur; et lapis vulgo celebratus ferrum trahit ✠ propter naturæ cognationem, et lacryma succini attrahit festucas, et electrum commovet paleas. Eis autem parent, quæ trahuntur, occulto quodam spiritu tracta, non ut principales causæ, sed ut adjuvantes. Cum sit ergo duplex vitii genus: unum quidem, quod dolo nos et clanculum; alterum autem, quod aperta vi aggreditur et rapit; divinus Logos clamavit, omnes simul vocans; et licet eos certissime noverit, qui non sunt parituri, tamen, quoniam **160** in nostra potestate situm est, utrum pareamus, necne, ne quis possit causari prætextum ignorantiæ, justam fecit vocationem, B et quod præstare possunt uniuscujusque vires, exigit. Nonnullis enim simul adest et velle et posse; ut iis, qui per exercitationem eo pervenerint, et purgati sint. Alii autem, etsi nondum possunt, jam tamen habent velle. Est autem velle quidem munus animæ; agere autem non sine corpore. Neque vero solus finis res dimetitur, sed eæ etiam uniuscujusque electione dijudicantur: si facile elegit, si peccatorum suorum ductus est pœnitentia, si propter ea, in quibus lapsus est, eum remordet conscientia, et errorem recognovit, quod est, *postea cognovit*: est enim tarda cognitio pœnitentia; cognitio autem est innocentia ab ipso principio. Fidei ergo opus est pœnitentia. Nisi enim crediderit esse peccatum, quo prius tenebatur, ab C eo non dimovebitur: et nisi crediderit, ei quidem, qui delinquit, impendere supplicium: paratam autem esse salutem ei, qui ex præceptis vivit, ne sic quidem mutabitur. Jam autem spes quoque consistit ex fide. Definiunt itaque fidem sectatores Basilidis, animæ assensionem alicui eorum quæ sensum non movent, propterea quod non adsunt. Spes autem est bonæ possessionis exspectatio. Fidelem autem necesse est esse exspectationem. Fidelis autem est, qui citra transgressionem ea servat, quæ sunt ei tradita. Nobis autem traduntur, quæ de Deo dicuntur, et verba divina, nempe mandata, cum exsecutione præceptorum. Hic est *servus fidelis* [a], qui laudatur a Domino. Cum autem dixerit, *Fidelis* D

✠ P. 443 ED. POTTER. 370-371 ED. PARIS.

[a] Matth. xxiv, 45; xxv, 21.

(19) *Οὔτε μὴν πρ.* Forte legendum, οὔτε μὴν προφητείας ὄνησίς τις, τῆς τῶν ἀκ., alioqui vel expungendum istud οὔτε, vel genitivus aliquis post illud deest. Sylburg.

(20) *Ἡ λίθος.* Quid est, cur Heraclius lapis ferrum ad se trahat, ingens inter physicos pugna est. Galenus *Περὶ στοιχείων, β'*: Φυσικὴ γάρ τίς ἐστι δύναμις ἑλκτικὴ τῶν οἰκείων ἑκάστῳ τῶν ὄντων, ὥσπερ ἐν τῇ λίθῳ τῇ Ἡρακλείᾳ τοῦ σιδήρου. Clemens Alexandr., ἕλκειν τὸν σίδηρον διὰ συγγένειαν· Gregorius, ἀῤῥήτῳ τῆς φύσεως βίᾳ· alii, ἀποφοραῖς πνευματώδεσι, teste Plutarcho: quidam magnetem ferrum appetere tanquam cibum, quo vitam sustentet, eaque lapides omnes via vivere, probare non cessant: nos τῇ ἀῤῥήτῳ ἰδιότητι, id fieri putamus. Nonnullæ porro pluresque hujusmodi sententiæ, quas referre piget, indignæ sunt, quæ refutentur, præter unam Galeni, cui succinit Clemens: quæ ideo mihi non arridet, quod permulta varias res ad se derivent, cum quibus nulla est prorsus συγγένεια· quæ enim rhabarbari cum flava bile, quæ agarici cum pituita οἰκειότης? alia sileo: quæ succini cum paleis, quæ adamantis cum festucis, quæ plantæ cujusdam cum sanguine eum, ut tradit ipse Galenus, elicientis affinitas? Brodæus, *Miscel.* lib. iii, cap. 29. Collect.

(21) *Τὸ κατὰ δ. . . . ἀπαιτεῖ.* Lowth. mavult τῷ κατὰ δ. . . . ἀπαιτεῖν.

(22) *Τοῦτο.* Forte εἰς τοῦτο.

(23) *Καὶ οἱ θεῖοι λόγοι αἱ ἐντολ.* H. ms. λόγοι καὶ αἱ θεῖαι ἐντολ. Sylburg.

Deus, eum, cui aliquid declaranti par sit credere, significat: declarat autem Logos ejus, qui etiam fuerit *Deus* ille *fidelis* [a]. Quomodo ergo, si credere est existimare, quæ ab ipsis dicuntur philosophi firma esse putant? Non est enim existimatio, voluntaria demonstrationis præcedentis ✠ assensio, sed alicui valido ac potenti assensio. Quis autem Deo fuerit potentior? Infidelitas autem est oppositi imbecilla ac negativa existimatio: quemadmodum credendi difficultas est habitus, qui fidem difficiliter admittit. Et fides quidem est voluntaria existimatio, et anticipatio prudentis præcomprehensionis. Exspectatio autem est opinio futuri. Et cæteræ quidem exspectationes sunt opiniones de incertis: fiducia autem est firma de aliquo apprehensio. Quare ei credimus, in quo fiduciam habemus, nos gloriam divinam et salutem consecuturos. In solo autem Deo fiduciam habemus, quem scimus non transgressurum ea, quæ sunt pulchre nobis promissa, quæ cum in hunc finem creata fuerint, ab ipso benevole nobis data sunt. Est autem benevolentia, bene velle alteri illius ipsius gratia. Ille enim nullius indiget: in nos autem desinit beneficentia, et quæ est a Domino benignitas, cum sit plane divina benevolentia, quæque in hoc solum tendit, ut bene faciat. Si autem *Abrahæ, qui credidit, reputatum est ad justitiam* [b]; semen autem Abrahæ sumus nos; per auditum quoque nobis est credendum. Israelitæ enim sumus nos, qui non per signa, sed per auditum credimus. Propterea, *Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et clama*, inquit, *quæ non parturis; quoniam multi sunt filii desertæ magis quam ejus, quæ habet virum* [c]. *Vixisti in circuitu populi, benedicti sunt filii tui in tabernaculis patrum tuorum*. Si autem eædem mansiones a prophetia et nobis rursus et Patriarchis annuntiantur: ostenditur unum esse Deum utriusque testamenti. Subjungit itaque manifestius: *Hæreditasti testamentum, Israel;* alloquens eam, quæ est ex gentibus, vocationem, quæ erat aliquando sterilis hujus viri, qui est Logos, quæ prius fuerat deserta a sponso. *Justus autem ex fide vivet* [d], ea scilicet, quæ secundum testamentum et præceptum est; quoniam hæc duo nomine et tempore, secundum ætatem et profectum providenter data, cum potestate quidem unum sint, illud quidem novum, hoc vero vetus, per Filium ab uno Deo suppeditantur. Qua ratione dicit etiam Apostolus in Epistola ad Romanos: *Justitia enim Dei in*

A δὲ εἴπῃ, *Πιστὸς ὁ Θεὸς*, ᾧ ἀποφαινομένῳ πιστεύειν ἄξιον, μηνύει· ἀποφαίνεται δὲ ὁ Λόγος αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ἂν εἴη *πιστὸς ὁ Θεός* (24). Πῶς οὖν, εἰ τὸ πιστεύειν ὑπολαμβάνειν ἐστὶ, βέβαια τὰ παρ' αὐτῶν οἱ φιλόσοφοι νομίζουσιν; Οὐ γάρ ἐστιν ὑπόληψις ἡ ἑκούσιος προαποδείξεως (25) συγκατάθεσις, ἀλλὰ συγκατάθεσις ἰσχυρῷ τινι. Τίς δ' ἂν εἴη δυνατώτερος Θεοῦ; Ἡ δὲ ἀπιστία ὑπόληψις τοῦ ἀντικειμένου ἀσθενὴς ἀποφατική· καθάπερ ἡ δυσπιστία ἕξις δυσπαράδεκτος πίστεως. Καὶ ἡ μὲν πίστις ὑπόληψις ἑκούσιος καὶ πρόληψις εὐγνώμονος προκαταλήψεως· προσδοκία δὲ δόξα μέλλοντος· ἡ δὲ τῶν ἄλλων προσδοκία δόξα ἀδήλου· πεποίθησις δὲ διάληψις βεβαία περί τινος. Διὸ πιστεύομεν, ᾧ ἂν πεποιθότες ὦμεν εἰς δόξαν B θείαν καὶ σωτηρίαν· πεποίθαμεν δὲ τῷ μόνῳ Θεῷ, ὃν γινώσκομεν, ὅτι οὐ παραβήσεται τὰ καλῶς ἡμῖν ἐπηγγελμένα, καὶ διὰ ταῦτα δεδημιουργημένα καὶ δεδωρημένα ὑπ' αὐτοῦ ἡμῖν εὐνοϊκῶς. Εὔνοια (26) δέ ἐστι βούλησις ἀγαθῶν ἑτέρῳ ἕνεκεν αὐτοῦ ἐκείνου· ὁ μὲν γάρ ἐστιν ἀνενδεής· εἰς ἡμᾶς δὲ ἡ εὐεργεσία, καὶ ἡ παρὰ τοῦ Κυρίου εὐμένεια καταλήγει, εὔνοια θεία οὖσα, καὶ εὔνοια πρὸς τὸ εὐποιεῖν οὖσα. Εἰ δὲ τῷ *Ἀβραὰμ πιστεύσαντι ἐλογίσθη εἰς δικαιοσύνην*, σπέρμα δὲ Ἀβραὰμ ἡμεῖς, δι' ἀκοῆς καὶ ἡμῖν πιστευτέον. Ἰσραηλῖται (27) γὰρ ἡμεῖς, οἱ μὴ διὰ σημείων, δι' ἀκοῆς δὲ εὐπειθεῖς. Διὰ τοῦτο, *Εὐφράνθητι* (28) *στεῖρα, ἡ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον*, φησὶν, *ἡ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς* C *ἐχούσης τὸν ἄνδρα. Ἐβίωσας εἰς τὸ περίφραγμα τοῦ λαοῦ, ἐνευλογήθησαν τὰ τέκνα σου εἰς τὰς σκηνὰς τῶν πατέρων* (29). Εἰ δὲ αἱ αὐταὶ μοναὶ ὑπὸ τῆς προφητείας ἡμῖν τε αὖ καὶ τοῖς Πατριάρχαις καταγγέλλονται, εἷς ἀμφοῖν ταῖν διαθήκαιν δείκνυται ὁ Θεός. Ἐπιφέρει γοῦν σαφέστερον· *Ἐκληρονόμησας* (30) *τὴν διαθήκην τοῦ Ἰσραὴλ*, τῇ ἐξ ἐθνῶν κλήσει, λέγων, τῇ στείρᾳ ποτὲ τούτου τοῦ ἀνδρὸς, ὅς ἐστιν ὁ Λόγος, τῇ ἐρήμῳ πρότερον τοῦ νυμφίου. *Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται*, τῆς κατὰ τὴν διαθήκην καὶ τὰς ἐντολάς· ἐπειδὴ δύο αὗται ὀνόματι καὶ χρόνῳ, καθ' ἡλικίαν καὶ προκοπὴν οἰκονομικῶς δεδομέναι, δυνάμει μία οὖσαι, ἡ μὲν παλαιὰ, ἡ δὲ καινὴ, διὰ Υἱοῦ παρ' ἑνὸς D Θεοῦ χορηγοῦνται· ᾗ καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ λέγει· *Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν*, τὴν μίαν, τὴν ἐκ προφητείας εἰς Εὐαγγέλιον τετελειωμένην, δι' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Κυρίου διδάσκων σωτηρίαν.

✠ 444 ED. POTTER, 371-372 ED. PARIS.

[a] I Cor. I, 9; X, 13. [b] Rom. IV, 3. [c] Isa. LIV, 1; Galat. IV, 27. [d] Rom. I, 17.

(24) *Ὁ Θεός*. Hæc Lowthio delenda videntur: sed quo sensu accipienda sint, in Latina versione declaravimus.

(25) *Προαποδείξεως*. Sic conjuncte legit interpres, dum vertit, *voluntaria præcedentis demonstrationis assensio*. Si quis tamen divise malit, πρὸ ἀποδείξεως, non multum refragabor. SYLBURG. — Πρὸ ἀποδείξεως Lowthio etiam placet.

(26) *Εὔνοια*. Similem *benevolentiæ* definitionem tradidit Clemens *Pædag.* lib. I, cap. 11 extremo.

(27) *Ἰσραηλῖται*. Respicit Gal. IV, 27.

(28) *Εὐφράνθητι*. Conf. Justinus M. *Apol.* 1, p. 101 ed. Oxon.

(29) *Ἐβίωσας . . . πατέρων*. Hanc sententiam in SS. libris reperire nondum potui.

(30) *Ἐκληρονόμησας*. Isaias LIV, 3: Καὶ τὸ σπέρμα σου ἔθνη κληρονομήσει. Dein, v. 10: Ἡ διαθήκη τῆς εἰρήνης σου οὐ μὴ μεταστῇ. Verba, quæ recitavit auctor, reperire nondum potui.

Ταύτην (31), ἔφη, *παρατίθεμαί σοι τὴν παραγγελίαν, τέκνον Τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σὲ προφητείας, ἵνα στρατεύσῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν, ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν, ἥν τινες ἀπωσάμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν*· ὅτι τὴν θεόθεν ἥκουσαν συνείδησιν ἀπιστίᾳ κατεμίαναν. Οὐκοῦν ἔτ' εἰκότως πρόχειρον τὴν πίστιν διαβλητέον, ὡς εὔκολόν τε καὶ πάνδημον, καὶ πρὸς ἔτι τῶν τυχόντων. Εἰ γὰρ ἀνθρώπινον ἦν τὸ ἐπιτήδευμα, ὡς Ἕλληνες ὑπέλαβον, κἂν ἀπέσβη· εἰ δὲ αὔξει, οὐκ ἔστιν (32) ἔνθα οὐκ ἔστιν. Φημὶ τοίνυν τὴν πίστιν, εἴτε ὑπὸ ἀγάπης θεμελιωθῇ εἴτε καὶ ὑπὸ φόβου, ᾗ φασιν οἱ κατήγοροι, θεῖόν τι εἶναι· μήτε ὑπὸ ἄλλης φιλίας κοσμικῆς διασπωμένην, μήτε ὑπὸ φόβου παρόντος διαλυομένην. Ἡ μὲν γὰρ ἀγάπη τῇ πρὸς τὴν πίστιν φιλίᾳ τοὺς πιστοὺς ποιεῖ· ἡ δὲ πίστις ἕδρασμα ἀγάπης, ἀντεπάγουσα τὴν εὐποιίαν· ὅτε καὶ τοῦ νόμου παιδαγωγὸς φόβος, ἀφ' ὧν πιστεύεται, καὶ φόβος εἶναι πιστεύεται. Εἰ γὰρ ἐν τῷ ἐνεργεῖν τῷ εἶναι δείκνυται (33), ὁ δὲ μέλλων καὶ ἀπειλῶν, οὐχὶ δὲ ἐνεργῶν καὶ παρὼν, πιστεύεται· καὶ τὸ εἶναι πιστευόμενος, οὐκ αὐτὸς τῆς πίστεως γεννητικὸς, ὅ γε πρὸς αὐτῆς ἀξιόπιστος εἶναι δοκιμασθείς. Θεία τοίνυν ἡ τοσαύτη μεταβολὴ, ἐξ ἀπιστίας πιστόν τι γενόμενον, καὶ τῇ ἐλπίδι καὶ τῷ φόβῳ πιστεῦσαι. Καὶ δὴ ἡ πρώτη πρὸς σωτηρίαν νεῦσις ἡ πίστις ἡμῖν ἀναφαίνεται, μεθ' ἣν φόβος τε καὶ ἐλπὶς καὶ μετάνοια, σύν τε ἐγκρατείᾳ καὶ ὑπομονῇ προκόπτουσαι, ἄγουσιν ἡμᾶς ἐπί τε ἀγάπην ἐπί τε γνῶσιν. Εἰκότως οὖν ὁ ἀπόστολος Βαρνάβας, Ἀφ' οὗ (34), φησὶν, *ἔλαβον μέρους, ἐσπούδασα κατὰ μικρὸν ὑμῖν πέμψαι· ἵνα μετὰ τῆς πίστεως ὑμῶν τελείαν ἔχητε καὶ τὴν γνῶσιν. Τῆς μὲν* (35) *οὖν πίστεως ἡμῶν εἰσιν οἱ συλλήπτορες φόβος καὶ ὑπομονή· τὰ δὲ συμμαχοῦντα ἡμῖν μακροθυμία καὶ ἐγκράτεια. Τούτων οὖν*, φησὶ, *τὰ πρὸς τὸν Κύριον* (36), *μενόντων ἁγνῶς, συνευφραίνονται αὐτοῖς σοφία, σύνεσις, ἐπιστήμη, γνῶσις*. Στοιχείων γοῦν τῆς γνώσεως τῶν προειρημένων ἀρετῶν, στοιχειωδεστέραν εἶναι συμβέβηκε τὴν πίστιν, οὕτως ἀναγκαίαν τῷ γνωστικῷ ὑπάρχουσαν, ὡς τῷ κατὰ τὸν κόσμον τόνδε βιοῦντι πρὸς τὸ ζῆν τὸ ἀναπνεῖν. Ὡς δ'

※ P. 445 ED POTTER, 372-373 ED. PARIS.

A *ipso revelatur ex fide in fidem* [a] unam, quæ ex prophetia perficitur in Evangelio, per unum et eumdem Dominum docens salutem. *Hoc*, inquit, *præceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum præcedentes in te prophetias, ut* ※ *milites in illis bonam militiam, habens fidem et bonam conscientiam, quam quidam repellentes, circa fidem naufragium fecerunt* [b]; quoniam conscientiam, quæ a Deo venit, polluerunt infidelitate. Non est ergo amplius fides merito temere reprehendenda, ut et facilis et vulgaris, et quæ fit quorumlibet. Si humanum enim esset inventum, ut existimabant Græci, etiam exstinctum esset. Sin autem augetur, non est ubi non est. Dico ergo fidem, sive fundata sit a charitate, sive etiam a timore, ut dicunt accusatores, B esse divinum aliquid; ut quæ neque ab alia mundana amicitia distrahatur, neque a timore præsente dissolvatur. Charitas enim per eam, quæ illi cum fide intercedit, amicitiam facit fideles. Fides autem est stabilimentum charitatis, vicissim inducens beneficentiam; quandoquidem etiam timor, qui legis pædagogus est, a quibus credatur, timor esse creditur. Si enim in operando, quod is sit, ostenditur: hic autem cum futurus est et minatur, non autem operans et præsens, creditur; ideo quod esse creditur, non ipse fidem procreat, qui esse fide dignus est ab ipsa probatus. Hæc ergo tanta mutatio a Deo procedit, qua fit, ut qui ex infidelitate **161** fidelis factus fuerit, spem quoque et timorem, ut res fide dignas, amC plectatur. At prima quidem ad salutem esse inclinatio nobis fides apparet, post quam timor et spes et pœnitentia, cum continentia et tolerantia proficientes, nos ducunt ad charitatem et ad cognitionem. Merito ergo Barnabas apostolus: *Ex ea, quam accepi*, inquit, *parte studui paulatim ad vos mittere, ut cum fide vestra perfectam etiam habeatis cognitionem. Fidei ergo nostræ coadjutores sunt timor et tolerantia: quæ autem nobis opem ferunt, sunt longanimitas et continentia. His ergo*, inquit, *in iis, quæ ad Dominum pertinent, caste manentibus, una cum eis lætantur sapientia, intelligentia, scientia, cognitio*. Cum itaque prius dictæ virtutes sint ele-

[a] Rom. I, 17. [b] I Tim. I, 18, 19.

(31) *Ταύτην*. Ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι apud D. Paulum. Dein, στρατεύῃ, pro στρατεύσῃ. Ibid.

(32) *Εἰ δὲ αὔξει, οὐκ ἔστ*. Malim hanc sententiam sic scribere: Εἰ δὲ αὔξει, καὶ οὐκ ἔστιν ἔνθα οὐκ ἔστιν. Φημὶ τοίνυν τὴν π. Sensus est: *Si fides humani ingenii commentum fuisset, jampridem esset exstincta: sin vero tantum ceperit incrementum, ut nullus sit in toto orbe locus, quo non pervasit, haud dubitaverim affirmare, eam, seu in amore fundata sit, seu potius, ut dicunt calumniatores, in timore, rem esse divinam.*

(33) *Εἰ γὰρ ἐν τῷ ἐνεργεῖν τῷ εἶν. δ.* Interpres nominativo casu legit τὸ εἶναι δείκνυται, *in operando quod is sit ostenditur*. Mox, haud scio an verius, καί τοι εἶναι πιστευόμενος, *quanquam esse creditur*, inquit Sylburg.

(34) *Ἀφ' οὗ*. Hæc apud S. Barnabam cap. 1, in veteri Latina versione sic se habent: *Cogitans* D *ergo hoc, quasi curæ mihi fuerit, ut vobiscum partiar ex ea, quod accepi, futurum mihi talibus spiritus servientes* (f. *spiritu servienti*) *hoc in mercede, appropiavi pauca vobis mittere, ut fidem vestram consummatam habeatis, et scientiam.*

(35) *Τῆς μέν*. Hæc paulo post ibidem occurrunt, cap. 2: *Fidei ergo nostræ adjutor est timor et sustinentia: quæ autem nobiscum pugnant, patientia est, et continentia. Hæc cum apud Dominum permanent casta, conlætantur illis sapientia et intellectus.*

(36) *Τὰ πρὸς τὸν Κύριον*. Cum hoc commatio subaudienda κατά, vel similis præpositio. Sensus est, *quod ad Dominum attinet*: seu, *in rebus ad Dominum pertinentibus*, inquit Sylburg. — Sed τά articulo omisso, vetus Barnabæ interpres hoc commation propinquis ex utraque parte verbis connectit: *Hæc cum apud Dominum permanent casta*: Τούτων οὖν πρὸς τὸν Κύριον μενόντων ἁγνῶς.

menta cognitionis, evenit ut fides sit magis elementaris, nec minus homini gnostico necessaria, quam ei, qui in hoc mundo vivit, ad vivendum respiratio. Ut autem absque quatuor elementis non possumus vivere; ita nec absque fide possumus assequi cognitionem. Hæc est ergo basis veritatis.

A ἄνευ τῶν τεσσάρων στοιχείων οὐκ ἔστι ζῆν, οὐδ' ἄνευ πίστεως γνῶσιν ἐπακολουθῆσαι. Αὕτη τοίνυν κρηπὶς ἀληθείας.

CAPUT VII.

Timoris usum ostendit eumque a vituperantium objectionibus vindicat.

✠ Qui timorem autem accusant, legem insectantur. Quod si legem, clarum est, quod illum quoque, qui legem dedit, Deum. Hæc enim tria necesse est consistant in subjecto: is qui administrat, administratio, et id quod administratur. Si ergo legem supponant esse tollendam, necesse est utique, ut unusquisque, qui ducitur a cupiditate, voluptati obsequens, id quidem, quod recte honesteque se habet, negligat, Deum autem despiciat, absque metu autem simul sit impius et injustus, et a veritate penitus exsiliat. At certe, inquiunt, timor est a ratione aliena declinatio, et animi perturbatio. Quid tu dicis? et quomodo tibi amplius servari possit hæc definitio, cum præceptum mihi per Logon, seu *rationem*, datum sit? Præceptum autem timorem pronuntiat per disciplinam, eum, qui id suscipit, parans ut corrigatur. Non est ergo timor a ratione alienus: est itaque rationi consentaneus. Quidni enim? cum adhortetur: *Non occides, non mœchaberis, non furaberis, non falsum dices testimonium* [a]. Sed si nomina argute excogitare velint, εὐλάβειαν, id est, *cautionem*, per me licet vocent legis timorem philosophi, quæ est consentanea rationi declinatio. Hos Critolaus Phaselites non inepte vocavit ὀνοματομάχους, id est, qui *depugnant de nominibus*. Pulchrum ergo, atque adeo pulcherrimum, iis, qui nos accusant, præceptum apparuit, excogitata mutatione nominis. Cautio ergo esse rationi consentanea ostenditur, cum sit ejus, quod lædit, declinatio: ex qua exoritur eorum, quæ præcesserunt, peccatorum pœnitentia. *Principium enim sapientiæ est timor Domini. Intellectus autem bonus omnibus facientibus eum* [b].

Οἱ δὲ τοῦ φόβου κατηγοροῦντες κατατρέχουσι τοῦ νόμου. Εἰ δὲ τοῦ νόμου, δῆλόν που ὡς καὶ τοῦ δεδωκότος τὸν νόμον Θεοῦ. Τρία γὰρ ταῦτα ἐξ ἀνάγκης ὑφέστηκεν παρὰ τὸ ὑποκείμενον, ὁ διοικῶν, ἡ διοίκησις, τὸ διοικούμενον. Εἰ γοῦν καθ' ὑπόθεσιν ἐξέλοιεν τὸν νόμον, ἀνάγκη δήπου ἕκαστον, ὃς ἄγεται (37) ὑπὸ B ἐπιθυμίας, ἡδονῇ χαριζόμενον, ἀμελεῖν μὲν τοῦ καλῶς ἔχοντος, ὑπερφρονεῖν δὲ τοῦ θείου, ἀσεβεῖν δὲ ἅμα καὶ ἀδικεῖν ἀδεῶς, ἀποσκιρτήσαντα τῆς ἀληθείας. Ναὶ, φασὶν, ἄλογος ἔκκλισις (38) ὁ φόβος ἐστὶ, καὶ πάθος. Τί σὺ λέγεις; καὶ πῶς ἂν σοι ἔτι σώζοιτο οὗτος ὁ ὅρος, διὰ Λόγου δοθείσης μοι τῆς ἐντολῆς; Ἐντολὴ δὲ ἀπαγορεύει τὸν φόβον, ἐπαρτῶσα διὰ παιδείαν τὸν οὕτως ἐπιδεχόμενον νουθετεῖσθαι (39). Οὐ τοίνυν ἄλογος ὁ φόβος· λογικὸς μὲν οὖν, πῶς γὰρ οὔ; παραινῶν, *Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις*. Ἀλλ' εἰ σοφίζονται τὰ ὀνόματα, εὐλάβειαν (40) καλούντων (41) οἱ φιλόσοφοι τὸν τοῦ νόμου φόβον, εὔλογον οὖσαν ἔκκλισιν. Ὀνοματομάχους C τούτους οὐκ ἀπὸ τρόπου ὁ Φασηλίτης ἐκάλει Κριτόλαος. Ἀστεία μὲν οὖν ἤδη καὶ καλλίστη πέφηνε τοῖς ἐγκαλοῦσιν ἡμῖν ἡ ἐντολὴ, ὀνόματος ἐναλλαγῇ νοηθεῖσα. Ἡ οὖν εὐλάβεια λογικὴ δείκνυται, τοῦ βλάπτοντος ἔκκλισις οὖσα· ἐξ ἧς ἡ μετάνοια τῶν προημαρτημένων φύεται. *Ἀρχὴ γὰρ σοφίας φόβος Κυρίου· σύνεσις δὲ ἀγαθὴ πᾶσι τοῖς ποιοῦσιν αὐτήν*. Τὴν σοφίαν λέγει (42) ποίησιν; ἥ ἐστι φόβος Θεοῦ, ὁδοποιῶν εἰς σοφίαν. Εἰ δὲ ὁ νόμος φόβου ἐμποιητικὸς, ἀρχὴ σοφίας γνῶσις νόμου· καὶ οὐκ ἔστιν ἄνευ νόμου σοφός. Ἄσοφοι τοίνυν οἱ παραιτούμενοι τὸν νόμον· ᾧ ἕπεται ἀθέους αὐτοὺς λογίζεσθαι. Παιδεία δὲ ἀρχὴ σοφίᾳ (43). Σο-

✠ P. 448 ED. POTTER 373-374 ED. PARIS. [a] Exod. xx, 13-16. [b] Psal. cx, 10; Prov. i, 7.

(37) *Ὃς ἄγ*. Non minus aptum ὡς ἄγεται, *ut ducitur*. SYLBURG.

(38) *Ἔκκλισις*. Scribendum potius videtur, ἔκλυσις, *solutio*. Est enim metus secundum Stoicos, *solutio animi contra rationem*. Clemens *Pædag.* lib. i, in principio cap. 13: Αὐτίκα γοῦν τὰ πάθη τὰ γενικώτατα ὧδέ πως ὁρίζεσθαι ἀξιοῦσιν οἱ φιλόσοφοι· τὴν μὲν ἐπιθυμίαν ὄρεξιν ἀπειθῆ λόγῳ, τὸν δὲ φόβον ἔκλυσιν ἀπειθῆ λόγῳ. Consentit Stobæus in *Eclogis ethicis*, p. 176: Τὴν μὲν οὖν ἐπιθυμίαν λέγουσιν ὄρεξιν εἶναι ἀπειθῆ λόγῳ. . . φόβον δὲ εἶναι ἔκλυσιν ἀπειθῆ λόγῳ. *Cupiditatem igitur dicunt esse appetitum contra rationem, metum autem esse solutionem animi contra rationem*. Veruntamen paulo post ἔκκλισιν retinuit auctor: Εὐλάβειαν καλούντων οἱ φιλόσοφοι τὸν τοῦ Νόμου φόβον, εὔλογον οὖσαν ἔκκλισιν. Et alias e Proverbiis notat, φόβον esse ἔκκλισιν κακοῦ, p. 391: Τῷ δὲ φόβῳ Κυρίου ἐκκλίνει πᾶς ἀπὸ κακοῦ. Et p. 394: Εὐλάβεια, ἔκκλισις οὖσα σὺν λόγῳ.

D (39) *Ἐντολὴ . . . νουθετεῖσθαι*. Nullus inest huic periodo ita conceptæ sensus. Forte legend. et interpungend. hoc modo: ἐντολὴ ἀπαγορεύει, τὸν φόβον ἐπαρτῶσα διὰ παιδείαν τῶν οὕτως ἐπιδεχομένων νουθετεῖσθαι. *Præceptum vetat res turpes, metum intentans in disciplinam illorum, qui ita corrigi sustinent.* Vid. pag. 412 et 478. LOWTH.

(40) *Εὐλάβειαν*. Stoici εὐλάβειαν, non vero φόβον, sapienti suo tribuerunt

(41) *Καλούντων*. Imperative positum pro καλείτωσαν, *vocent*. SYLBURG. — Mox, ἐξ ἧς ἡ μετάν. pro ἐξῆς ἡ μ., posui.

(42) *Τὴν σοφίαν λ*. Vulg. lectionem sequitur etiam interpres: *Sapientiam vocat effectionem, quæ est timor Domini*. Sed forte legendum, ἧς ἀρχή ἐστι φόβος Θεοῦ, *cujus initium est timor Dei*. SYLBURG.

(43) *Ἀρχὴ σοφίᾳ*. Vulg. Bib. Proverb. i, ἀρχὴ σοφίας, ut etiam paulo ante.

A *φίαν δὲ καὶ παιδείαν ἀσεβεῖς ἐξουθενήσουσι*, λέγει ἡ Γραφή. Τίνα δὲ τὰ φοβερὰ ὁ νόμος καταγγέλλει, θεασώμεθα. Εἰ μὲν τὰ μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας, οἷον πενίαν, καὶ νόσον, καὶ ἀδοξίαν, καὶ δυσγένειαν, καὶ ὅσα παραπλήσια· ταῦτα μὲν καὶ οἱ κατὰ πόλιν νόμοι προτείνοντες, ἐπαινοῦνται· καὶ τοῖς ἐκ Περιπάτου τρία γένη τῶν ἀγαθῶν εἰσηγουμένοις, καὶ τὰ τούτων ἐναντία λογιζομένοις εἶναι κακὰ, ἁρμόνιος ἥδε ἡ δόξα· ἡμῖν δὲ ὁ δοθεὶς νόμος τὰ τῷ ὄντι κακὰ ἀποφεύγειν προστάττει, μοιχείαν, ἀσέλγειαν, παιδεραστίαν, ἄγνοιαν, ἀδικίαν, νόσον ψυχῆς, θάνατον· οὐ τὸν διαλύοντα ψυχὴν ἀπὸ σώματος, ἀλλὰ τὸν διαλύοντα ψυχὴν ἀπὸ ἀληθείας· δειναὶ γὰρ καὶ φοβεραὶ τῷ ὄντι κακίαι αὗται, καὶ αἱ ἀπὸ τούτων ἐνέργειαι. *Οὐ μὴν* (44) *ἀδίκως ἐκτείνεσθαι δίκτυα πτερωτοῖς*, λέγουσιν οἱ χρησμοὶ B οἱ θεῖοι· *αὐτοὶ γὰρ αἱμάτων μετέχοντες, θησαυρίζουσιν ἑαυτοῖς κακά*. Πῶς οὖν ἔτι οὐκ ἀγαθὸς ὁ νόμος πρός τινων αἱρέσεων λέγεται, ἐπιβοωμένων τὸν Ἀπόστολον λέγοντα, *Διὰ γὰρ νόμου γνῶσις* (45) *ἁμαρτίας;* Πρὸς οὓς φαμεν· Ὁ νόμος οὐκ ἐποίησεν, ἀλλ' ἔδειξεν τὴν ἁμαρτίαν. Προστάξας γὰρ ἃ ποιητέον, ἤλεγξε τὰ μὴ ποιητέα. Ἀγαθοῦ δὲ τὸ μὲν σωτήριον ἐκδιδάξαι, τὸ δὲ δηλητήριον ἐπιδεῖξαι· καὶ τῷ μὲν χρῆσθαι συμβουλεῦσαι, τὸ δὲ ἀποφυγεῖν κελεῦσαι. Αὐτίκα ὁ Ἀπόστολος, ὃν οὐ συνιεῖσι, γνῶσιν εἶπεν ἁμαρτίας διὰ νόμου πεφανερῶσθαι, οὐχὶ ὑπόστασιν εἰληφέναι. Πῶς δ' οὐκ ἀγαθὸς ὁ παιδεύων νόμος, *ὁ παιδαγωγὸς εἰς Χριστὸν* δοθεὶς, ἵνα δὴ ἐπιστρέψωμεν, διὰ φόβου παιδευτικῶς κατευθυνόμενοι, C πρὸς τὴν διὰ Χριστοῦ τελείωσιν; *Οὐ βούλομαι* (46), φησὶν, *τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ*. Μετάνοιαν δὲ ἐντολὴ ποιεῖ, κωλυτικὴν μὲν τῶν μὴ ποιητέων, ἐπαγγελτικὴν δὲ τῶν (47) εὐεργεσιῶν. *Θάνατον* δὲ, οἶμαι, τὴν ἄγνοιαν λέγει. *Καὶ ὁ ἐγγὺς* (48) *Κυρίου, πλήρης μαστίγων*· ὁ συνεγγίζων δηλονότι τῇ γνώσει, κινδύνων, φόβων, ἀνιῶν, θλίψεων, διὰ τὸν πόθον τῆς ἀληθείας ἀπολαύει· *Υἱὸς γὰρ πεπαιδευμένος σοφὸς ἀπέβη· καὶ διεσώθη ἀπὸ καύματος υἱὸς νοήμων. Υἱὸς δὲ νοήμων δέξεται ἐντολάς*. Καὶ Βαρνάβας ὁ Ἀπόστολος, *Οὐαὶ* (49) *οἱ συνετοὶ παρ' ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες*, προστάξας (50), ἐπήγαγε· *Πνευματικοὶ γενώμεθα, ναὸς τέλειος τῷ Θεῷ· ἐφ' ὅσον ἐστὶν ἐφ' ἡμῖν*, D

Sapientiam vocat effectionem, quæ est timor Domini, deducens ad sapientiam. Si autem lex affert timorem, principium sapientiæ est legis cognitio, et non est sapiens absque lege. Insipientes ergo sunt, qui legem recusant: cui est consequens, ut ipsi repulentur ἄθεοι, seu *impii*. Disciplina autem est principium sapientiæ. *Sapientiam autem et disciplinam impii nihili pendent*, ait Scriptura [a]. Videamus autem, quænam esse timenda lex annuntiet. Si ea quidem, quæ sunt media inter virtutem et vitium, ut paupertatem, et morbum, et ignominiam, et ignobilitatem, et quæ sunt his similia; hæc quidem pleræque civitatum leges proponentes laudantur; et Peripateticis, qui tria bonorum genera introducunt; et eorum contraria mala esse reputant, ea conformis est opinio. Nobis autem data lex ea, quæ vere mala sunt, jubet fugere, adulterium, petulantiam, puerorum amorem, ignorantiam, injustitiam, morbum animæ, mortem; non eam, quæ solvit animam a corpore; sed eam, quæ animam dissolvit a veritate. Hæc sunt enim vere gravia et timenda vitia, et quæ ex eis proficiscuntur operationes. Verumenimvero *non injuste pennatis tendi retia*, dicunt divina responsa. *Ipsi enim dum sunt sanguinum participes, mala sibi recondunt* [b]. Quomodo ergo a nonnullis hæresibus lex adhuc mala dicitur, vociferantibus dicere Apostolum: *Per legem enim cognitio peccati* [c]? Quibus dicimus: Lex peccatum non fecit, sed ostendit. Cum enim ea, quæ sunt facienda, jusserit, reprehendit ea, quæ non facienda. Boni autem est, id, quod salutare quidem est, docere; quod exitiale autem, ostendere: et illo quidem uti consulere, hoc vero jubere fugere. Jam Apostolus, quem non intelligunt, dixit peccati cognitionem per legem esse manifestatam, non autem accepisse substantiam. Quomodo autem non est bona lex castigans, quæ data est *pædagogus ad Christum* [d], ut dum per timoris castigationem dirigimur, ad eam, quæ est per Christum, perfectionem convertamur? *Nolo*, inquit, *mortem peccatoris, sed ejus pœnitentiam* [e]. Pœnitentiam autem efficit præceptum, quod ea quidem prohibet, quæ non sunt facienda, benefacta autem mandat. *Mortem* autem, ut arbitror, dicit ignorantiam. *Et qui est prope Dominum, est plenus*

P. 447 ED. POTTER. 374-375 ED. PARIS. [a] Prov. I, 7. [b] Ibid., 17, 18. [c] Rom. III, 20. [d] Galat. III, 24. [e] Ezech. XXXIII, 11; XVIII, 23, 32.

(44) *Μήν*. Γάρ Proverb. Mox, οἱ φόνου μετέχοντες pro αἱμάτων μετέχ. Ibid.

(45) *Γνῶσις*. Ἐπίγνωσις, Rom. III.

(46) *Οὐ βούλομαι*. Διὰ μνήμης recitat Ezech. XXXIII, 2, vel XVIII, 23, 32.

(47) *Κωλυτικὴν μὲν... ἐπαγγελτικὴν δὲ τ.* Malim κωλυτικὴ et ἐπαγγελτικὴ, ut hæ voces ad ἐντολὴ relatæ intelligantur: quod Latine expressum est. Sic superius legem definit, λόγον ὀρθὸν, προστακτικὸν μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ ὧν οὐ ποιητέον: *rectam rationem, quæ ea quæ oportet fieri jubet: quæ autem non oportet fieri, prohibet. Strom.* I, p. 350.

(48) *Καὶ ὁ ἐγ.* Respicere videtur Judith VIII, 27. In iis, quæ sequuntur, διὰ μνήμης recitat Proverb. X, 4: Υἱὸς πεπαιδευμένος σοφὸς ἔσται: V. 5: Διεσώθη ἀπὸ καύματος υἱὸς νοήμων. V. 8: Σοφὸς καρδίᾳ δέξεται ἐντολάς.

(49) *Οὐαί*. Hæc e Græco S. Barnabæ textu exciderunt, sed apud veterem ejus interpretem hoc modo exstant, cap. 4: *Dicit enim Scriptura: « Væ illis, qui sibi solis intelligunt, et apud se docti videntur. » Simus spiritales: simus templum consummatum Deo: in quantum est in nobis, meditemur timorem Dei, et custodiamus mandata illius.*

(50) *Προστάξας*. Forte rectius προτάξας, *cum præposuisset*. Sylb.

flagellis [a]. Qui cognitioni scilicet appropinquat, periculis, timoribus, molestiis, affectionibus utitur, propter desiderium veritatis. *Filius* enim *castigatus evasit sapiens, et servatus est ab æstu filius intelligens. Filius autem intelligens suscipiet præcepta* [b]. Et Barnabas apostolus: *Væ qui sunt intelligentes apud seipsos, et coram se scientes* [c], cum dixisset, subjunxit: *Efficiamur spirituales, templum Deo perfectum: quatenus est in nobis, Dei timorem meditemur, et ejus præcepta servare contendamus, ut lætemur in ejus justificationibus.* ✠ Unde *sapientiæ principium timor Dei* [d] divine dictus est.

A *μελετῶμεν τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσειν ἀγωνιζώμεθα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἐν τοῖς δικαιώμασιν αὐτοῦ εὐφρανθῶμεν.* Ὅθεν, Ἀρχὴ *σοφίας φόβος Θεοῦ* θείως λέλεκται.

CAPUT VIII.

Basilidis et Valentini deliria de timore ut rerum causa refutat.

Hic Basilidis sectatores hoc dictum exponentes, dicunt « ipsum principem, cum exaudiisset **162** dictionem Spiritus, qui ministrabatur, auditione et spectaculo fuisse obstupefactum, cum ei præter spem annuntiatum esset Evangelium, et ejus obstupefactionem appellatam esse timorem, qui fuit principium sapientiæ genera dijudicantis, et discernentis, et perficientis, et restituentis. Cum enim non solum mundum, sed etiam electionem discrevisset, qui omnibus præest, emittit. » Videtur autem Valentinus quoque in quadam epistola talia quædam mente apprehendisse. His enim verbis scribit: « Et sic ex illo figmento terrore affectus fuit auctor angelorum, quando majora elocutus est, quam quæ convenirent efflictioni, propter eum, qui in ipso inspectabiliter dederat semen supernæ essentiæ, et libere loquebatur. Ita etiam in mundanorum hominum generationibus, timores fuerunt opera hominum iis, qui ea faciebant, quemadmodum statuæ et imagines: et omnium manus efficiunt in nomine Dei; in nomine enim hominis formatus Adam, timorem præbuit ejus, qui prius erat, hominis, ut qui ipse esset in ipso constitutus, et obstupuerunt, et opus cito aboleverunt ». Sed cum sit unum principium, ut ostendetur paulo post, canoras quasdam nugas et figmenta videbuntur isti homines effingere. Quoniam autem a lege et prophetis prius erudiri per Dominum, utile esse Deo visum est, *principium sapientiæ* dictus est *timor Domini* [e], qui a Domino per

Ἐνταῦθα οἱ ἀμφὶ τὸν Βασιλείδην, τοῦτο ἐξηγούμενοι τὸ ῥητὸν, « αὐτόν φασιν Ἄρχοντα (51), ἐπακούσαντα τὴν φάσιν τοῦ διακονουμένου Πνεύματος, B ἐκπλαγῆναι τῷ τε ἀκούσματι καὶ τῷ θεάματι, παρ' ἐλπίδας εὐηγγελισμένον· καὶ τὴν ἔκπληξιν αὐτοῦ φόβον κληθῆναι, ἀρχὴν γενόμενον σοφίας φυλοκρινητικῆς τε, καὶ διακριτικῆς, καὶ τελεωτικῆς, καὶ ἀποκαταστατικῆς. Οὐ γὰρ μόνον τὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκλογὴν διακρίνας, ὁ ἐπὶ πᾶσι προπέμπει. » Ἔοικε δὲ καὶ Οὐαλεντῖνος ἔν τινι ἐπιστολῇ τοιαῦτά τινα ἐν νῷ λαβών· αὐταῖς γὰρ γράφει ταῖς λέξεσι· « Καὶ ὡς περίφοβος (52) ἐπ' ἐκείνου (53) τοῦ πλάσματος ὑπῆρξε τοῖς ἀγγέλοις, ὅτε μείζονα ἐφθέγξατο τῆς πλάσεως, διὰ τὸν ἀοράτως ἐν αὐτῷ σπέρμα δεδωκότα τῆς ἄνωθεν οὐσίας, καὶ παῤῥησιαζόμενον· οὕτω καὶ ἐν ταῖς γενεαῖς τῶν κοσμικῶν ἀνθρώπων, φόβοι τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων τοῖς ποιοῦσιν ἐγένετο, οἷον ἀνδριάντες καὶ εἰκόνες· καὶ πάντων αἱ χεῖρες C ἀνύουσιν εἰς ὄνομα Θεοῦ· εἰς γὰρ ὄνομα ἀνθρώπου πλασθεὶς Ἀδὰμ, φόβον παρέσχεν πρὸ ὄντος (54) ἀνθρώπου, ὡς δὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ καθεστῶτος, καὶ κατεπλάγησαν, καὶ ταχὺ τὸ ἔργον ἠφάνισαν. » Μιᾶς δ' οὔσης ἀρχῆς, ὡς δειχθήσεται ὕστερον, τερετίσματα καὶ μινυρίσματα ἀναπλάσσοντες οἵδε οἱ ἄνδρες φανήσονται. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ νόμου καὶ προφητῶν προπαιδεύεσθαι διὰ Κυρίου, τῷ Θεῷ συμφέρειν ἔδοξεν, ἀρχὴ σοφίας φόβος εἴρηται Κυρίου, παρὰ Κυρίου διὰ Μωϋσέως δοθεὶς τοῖς ἀπειθοῦσι καὶ σκληροκαρδίοις. Οὓς γὰρ οὐχ αἱρεῖ λόγος, τιθασσεύει τούτους φόβος.

✠ 448 ED. POTTER, 375-376 ED. PARIS. [a] Judith VIII, 27. [b] Prov. X, 4, 5, 8. [c] Isa. V, 21. [d] Prov. I, 7. [e] Psal. CX, 10.

(51) *Ἄρχοντα*. Quem ἄρχοντα intellexerint hæretici, explicat Irenæus lib. I, cap. 25, p. 98 edit. Oxon. *Eos autem, qui posterius continent cœlum, angelos: quod etiam a nobis videtur, constituisse ea quæ sunt in mundo, omnia, et partes sibi fecisse terræ, et earum, quæ super eam sunt, gentium. Esse autem principem ipsorum eum, Judæorum putatur esse Deus.*

(52) *Καὶ ὡς περίφοβος*. Joannes Ern. Grabius in *Spicilegio sæculi* II, pag. 50, 51, scribit: « Καὶ ὥσπερεὶ φόβος, etc. *Et quemadmodum illa creatura* (homo) *terrorem incussit angelis,* qui ipsi hominum conditores erant ex hæreticorum istorum hypothesi, ut ex sequentibus patet. Atque tunc apte respondet apodosis: Οὕτω καὶ . . . φόβοι τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων τοῖς ποιοῦσιν ἐγένετο, οἷον ἀνδριάντες, καὶ εἰκόνες, καὶ πάντα, ἃ (pro duabus vocibus πάντων αἱ, quorum priorem ex conjectura, posteriorem ex Florentino exemplari emendo) ἀνύουσιν εἰς ὄνομα Θεοῦ. *Ita et . . . timori fuerunt opera hominum iis, qui ea faciebant: veluti statuæ et imagines, et omnia quæ manus perficiunt in nomen* (sive honorem) *Dei*. Εἰς γὰρ ὄνομα ἀνθρώπου πλασθεὶς Ἀδὰμ, φόβον παρέσχεν προόντος (non πρὸ ὄντος) ἀνθρώπου, ὡς δὴ αὐτοῦ D ἐν αὐτῷ καθεστῶτος, etc. *Quippe in honorem*, et ad imaginem, *hominis* prototypi *formatus Adam, timorem sive reverentiam præexistentis hominis, utpote in ipso habitantis, præbuit* angelis, *indeque obstupuerunt, et opus cito aboleverunt*. Quæ ultima dicto modo legenda atque intelligenda esse, non solum ipse horum verborum contextus, atque hypotheses antiquorum hæreticorum, sed et paulo post p. 376, sequentia Clementis contra hæc disputantis verba unicuique probabunt: Εἰ δὲ ὁ φόβος τοῦ προόντος ἀνθρώπου ἐπιβούλους τοῦ σφετέρου πλάσματος πεποίηκε τοὺς ἀγγέλους, etc. *Si autem metus ejus, qui prius exsistebat, hominis, angelos fecit sui figmenti insidiatores*, ut scilicet illud corruptum irent, etc. Ipsum Clementem, si placet, lege. » Hæc ille.

(53) *Ἐπ' ἐκείνου*. Aptius ὑπ' ἐκείνου, vel ἀπ' ἐκείνου. SYLBURG.

(54) *Πρὸ ὄντος*. Aptius προόντος conjunctim, ut bis paulo post. SYLB.

A Ὁ καὶ προϊδὼν ἄνωθεν ὁ παιδεύων Λόγος, ἑκατέρῳ τῶν τρόπων ἐκκαθαίρων, οἰκείως εἰς θεοσέβειαν ἥρμοσεν ὄργανον. Ἔστι μὲν οὖν ἡ μὲν ἔκπληξις φόβος ἐκ φαντασίας ἀσυνήθους, ἢ ἐπ' ἀπροσδοκήτῳ φαντασίᾳ, ἅτε καὶ ἀγγελίας· φόβος δὲ, ὡς γεγονότι, ἢ ὄντι, ἢ (55) θαυμασιότης ὑπερβάλλουσα. Οὐ συνορῶσι τοίνυν ἐμπαθῆ ποιήσαντες δι' ἐκπλήξεως, τὸν μέγιστον καὶ πρὸς αὐτῶν ἀνυμνούμενον Θεὸν, καὶ πρό γε τῆς ἐκπλήξεως ἐν ἀγνοίᾳ γενόμενον. Εἰ δὴ ἄγνοια προκατῆρξε τῆς ἐκπλήξεως, εἰ δ' ἡ ἔκπληξις καὶ ὁ φόβος ἀρχὴ σοφίας φόβος τοῦ Θεοῦ γεγένηται, κινδυνεύει τῆς τε σοφίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς κοσμοποιίας ἁπάσης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῆς τῆς ἐκλογῆς (56) ἄγνοια προκατάρχειν αἰτιώδης. Πότερον οὖν τῶν καλῶν ἢ φαύλων ἡ ἄγνοια; B Ἀλλ' εἰ μὲν τῶν καλῶν, τί παύεται ἐκπλήξει; καὶ παρέλκει ὁ διάκονος αὐτοῖς καὶ τὸ κήρυγμα καὶ τὸ βάπτισμα· εἰ δὲ τῶν φαύλων, πῶς τῶν καλλίστων αἴτιον τὸ κακόν; Εἰ μὴ γὰρ προϋπῆρχεν ἄγνοια, οὐκ ἂν ὁ διάκονος κατῆλθεν· οὐδ' ἂν ἔκπληξις εἷλε τὸν Ἄρχοντα, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν· οὐδ' ἂν ἀρχὴν σοφίας ἐκ τοῦ φόβου ἔλαβεν εἰς τὴν φυλοκρίνησιν τῆς τε ἐκλογῆς τῶν τε κοσμικῶν. Εἰ δὲ ὁ φόβος τοῦ προόντος ἀνθρώπου ἐπιβούλους τοῦ σφετέρου πλάσματος πεποίηκε τοὺς ἀγγέλους, ὡς ἐνιδρυμένου τῷ δημιουργήματι ἀοράτου τοῦ σπέρματος τῆς ἄνωθεν οὐσίας, ἢ ὑπολήψει κενῇ παρεζήλωσαν (57), ὅπερ ἀπίθανον, ἀγγέλους δημιουργίας ἧς ἐπιστεύθησαν, οἷον τέκνου τινὸς, αὐθέντας γενέσθαι, ἄγνοιαν πᾶσαν κατεγνωσμένους· ἢ προγνώσει ἐνεχόμενοι κεκίνηνται· C ἀλλ' οὐκ ἂν ἐπεβούλευσαν δι' οὗ ἐπεχείρησαν, ᾧ προέγνωσαν· οὐδ' ἂν κατεπλάγησαν τὸ ἔργον τὸ αὐτῶν ἐκ προγνώσεως τὸ ἄνωθεν σπέρμα νενοηκότες· ἢ τὸ τελευταῖον γνώσει πεποιθότες ἐτόλμησαν, ὃ καὶ αὐτὸ ἀδύνατον· μαθόντες τὸ διαφέρον τὸ ἐν πληρώματι ἀνθρώπῳ ἐπιβουλεύειν, ἔτι καὶ τὸ κατ' εἰκόνα, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἀρχέτυπον, καὶ ὃ σὺν τῇ γνώσει τῇ λοιπῇ ἄφθαρτον, παρειλήφεσαν. Τούτοις τε οὖν αὐτοῖς καὶ ἑτέροις τισὶ, μάλιστα δὲ τοῖς ἀπὸ Μαρκίωνος, ἐκβοᾷ (58) οὐκ ἐπαΐουσιν ἡ Γραφή· *Ὁ δὲ ἐμοῦ ἀκούων ἀναπαύσεται ἐπ' εἰρήνης πεποιθὼς, καὶ ἡσυχάσει ἀφόβως ἀπὸ παντὸς κακοῦ.* Τί τοίνυν τὸν νόμον βούλονται; Κακὸν μὲν οὖν οὐ φήσουσι, δίκαιον δὲ διαστέλλοντες τὸ ἀγαθὸν τοῦ δικαίου. Ὁ δὲ Κύριος, φοβεῖσθαι τὸ κακὸν προστάτ- D των, οὐ κακῷ τὸ κακὸν ἀπαλλάττει, τῷ δὲ ἐναντίῳ τὸ ἐναντίον καταλύει. Ἀγαθῷ δὲ κακὸν ἐναντίον, ὡς

A Moysen datus est iis, qui non obediunt, et qui sunt duri corde. Quos enim non expugnat ratio, eos mansuefacit metus. Quod quidem cum a principio prævidisset Logos, qui erudit, utroque modo eos expurgans ad pietatem convenienter concinnavit instrumentum. Est igitur obstupefactio, timor ex insueta repræsentatione, vel propter inexspectatam repræsentationem, ut verbi causa, alicujus nuntii. Timor autem est insignis admiratio, tanquam ob id, quod vel exstitit, vel est. Non animadvertunt ※ itaque se affectionibus ac perturbationibus fecisse obnoxium, maximum, et qui ab eis celebratur, Deum, per obstupefactionem, et ante obstupefactionem versatum esse in ignoratione, si quidem ignoratio fuit ante obstupefactionem. Si autem obstupefactio, et timor, sapientiæ princi- B pium, timor Dei fuit, videndum est, ne et ante Dei sapientiam et totius mundi creationem, quinetiam restitutionem et ipsam electionem causa, quæ præcessit, fuerit ignoratio. Utrum ergo rerum bonarum aut malarum est ignoratio? Sed si rerum quidem bonarum, quid cessat obstupefactione? et frustra est eis et minister, et prædicatio, et baptisma. Sin autem malarum, quomodo est malum causa rerum optimarum? Si enim non prior fuisset ignoratio, non descendisset minister. Sed nec obstupefactio cepisset principem, ut ipsi dicunt; neque sapientiæ principium cepisset ex timore ad electionem et mundana dijudicanda. Si autem metus ejus, qui prius erat, hominis, fecit ut suo figmento insidiarentur angeli, utpote quod C inaspectabile supernæ substantiæ semen collocaretur intus in opificio, aut ex inani opinione, quod quidem est incredibile, æmulatione perciti sunt in angelos propter opificium, cujus tanquam filii alicujus crediti sunt esse auctores adeo ut nulla non in eos cadat ignorantia: aut moti sunt cum tenerentur præscientia; sed non insidiati essent isto conatu ei, quod præsciverunt, neque ob suum opus obstupefacti essent, cum ex præscientia semen supernum intellexissent: aut postremo freti cognitione ausi sunt, quod ipsum quoque non potest fieri, cum didicissent id, quod est in pleromate excellens, homini insidiari. Præterea et id, quod est factum ad imaginem, in quo etiam exsistit exem- D plar, et id, quod cum reliqua cognitione est ab interitu alienum, assumpserunt. His ergo ipsis, et aliquibus aliis, maxime autem Marcionistis, non

※ P. 449 ED. POTTER, 376-377 ED. PARIS.

(55) Ἤ. Interpres legit ἡ.
(56) Τῆς ἐκ. Interpres legit τῆς τε ἐκλογῆς.
(57) *Παρεζήλωσαν.* Scribi possit in singulari numero παρεζήλωσεν, hoc sensu : *Quod si angeli, metu præexsistentis hominis, suæ creaturæ insidiati sint, eo quod invisibile supernæ substantiæ semen opificio isti inesset; aut angelos vana suspicione motos tantam ad æmulationem* provocavit, *ut creaturæ ipsis creditæ, perinde ac filii, quod quidem est incredibile, omnimodæ ignorantiæ condemnatos*, etc.
(58) *Ἐκβοᾷ.* Aptius ἐμβοᾷ. Mox Vulg. Bib. Prov. I, ἀκούων, κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι, καὶ ἡσυχ. SYLBURG.—LXX, Proverb. I, v. 33 : Ὁ δὲ ἐμοῦ ἀκούων κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι, καὶ ἡσυχάσει ἀφόβως ἀπὸ παντὸς κακοῦ. *At me audiens habitabit in spe, et requiescet absque terrore ab omni malo.* Latina Vulg. : *Qui autem me audierit, absque terrore requiescet, et abundantia perfruetur, timore malorum sublato.* In editione Romana Sixti V adnotatur ex quodam scholiaste ad alteram partem hujus versus, ἀναπαύσεται ἐπ' εἰρήνῃ πεποιθὼς, quomodo legit Clemens. Ex Hebræo : *Qui autem obedit mihi, habitabit confidenter, et requiescet a timore mali.* COLLECT.]

audientibus clamat Scriptura : *Qui autem me audit, requiescet in pace confidens, et sine metu cessabit ab omni malo* [a]. Quid ergo hi legem esse volunt? Malam quidem non inquient, sed justam, bonum a justo distinguentes. Dominus autem cum jubet timere malum, non malum malo liberat, sed dissolvit contrarium contrario. Bono autem malum est contrarium, ut justum injusto. Si ergo malorum dixit principium metus ✠ vacuitatem, quam facit Domini timor : timor bonum est, et qui est ex Lege metus, non solum est justus, sed etiam bonus, ut qui auferat vitium : metu autem inducens metus vacuitatem, non animi perturbatione perturbationum vacuitatem, sed disciplina ingenerat affectionum moderationem. Cum itaque audierimus : *Honora Dominum, et eris fortis; præter ipsum autem ne time alium* [b] : timere peccatum, sequi autem, quæ a Deo data sunt, præcepta, a Deo honorem accipimus. Δέος autem est Dei metus. Sed etsi timor sit passio, ut volunt aliqui timorem esse passionem, non est quivis metus passio. Superstitio quidem est passio, ut quæ sit dæmonum metus, qui passionibus susque deque feruntur et agitantur; e contra igitur Dei impatibilis metus est impatibilis : timet enim quis non Deum, sed a Deo excidere. Qui autem hoc veretur, nempe ne in mala incidat, mala timet et veretur; qui autem timet ne cadat, esse se ab interitu alienum vult et impatibilem. *Sapiens timens declinavit a malo ; insipiens autem confidens aggreditur*, ait Scriptura. Et rursus : *In timore Domini est*, inquit, *spes fortitudinis* [c].

A δίκαιον ἀδίκῳ. Εἰ τοίνυν κακῶν ἀρχὴν ἀφοβίαν (59) εἴρηκεν, ἣν ὁ τοῦ Κυρίου φόβος ἐργάζεται, ἀγαθὸν ὁ φόβος· καὶ ὁ ἐκ τοῦ Νόμου φόβος, οὐ μόνον δίκαιος, ἀλλὰ καὶ ἀγαθὸς, κακίαν ἀναιρῶν· φόβῳ δὲ ἀφοβίαν εἰσάγων, οὐ πάθει ἀπάθειαν, παιδείᾳ δὲ μετριοπάθειαν ἐμποιεῖ. Ἐπὰν οὖν ἀκούσωμεν· *Τίμα τὸν Κύριον, καὶ ἰσχύσεις· πλὴν δὲ αὐτοῦ μὴ φοβοῦ ἄλλον*· τὸ φοβεῖσθαι ἁμαρτάνειν, ἕπεσθαι δὲ ταῖς ὑπὸ Θεοῦ δοθείσαις ἐντολαῖς, τιμὴν ἣν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ (60) ἐκδεχόμεθα. Δέος (61) δέ ἐστι φόβος Θεοῦ. Ἀλλ' εἰ καὶ πάθος ὁ φόβος, ὡς βούλονταί τινες ὅτι φόβος ἐστὶ πάθος, οὐχ ὁ πᾶς φόβος πάθος· ἡ γοῦν δεισιδαιμονία πάθος, φόβος δαιμόνων οὖσα, ἐκπαθῶν τε καὶ ἐμπαθῶν. Ἔμπαλιν οὖν ὁ τοῦ ἀπαθοῦς Θεοῦ φόβος ἀπαθής· φοβεῖται γάρ τις οὐ τὸν Θεὸν, ἀλλὰ B τὸ ἀποπεσεῖν τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ τοῦτο δεδιὼς, τὸ τοῖς κακοῖς περιπεσεῖν, φοβεῖται καὶ δέδιεν τὰ κακά· ὁ δεδιὼς δὲ τὸ πτῶμα, ἄφθαρτον ἑαυτὸν καὶ ἀπαθῆ εἶναι βούλεται (62). *Σοφὸς φοβηθεὶς ἐξέκλινεν ἀπὸ κακοῦ· ὁ δὲ ἄφρων* (63) *μίγνυται πεποιθὼς*, ἡ Γραφὴ λέγει· αὖθίς τε, *Ἐν φόβῳ Κυρίου ἐλπὶς ἰσχύος*, φησίν.

CAPUT IX.

Virtutes Christianas esse inter se connexas.

Deducit ergo talis metus et ad pœnitentiam, et ad spem. Spes autem est exspectatio bonorum, vel absentis boni bona speratio. Certe casus quoque vel ad bonam spem assumitur, quam ad charitatem deducere didicimus. Charitas autem fuerit consensio eorum quæ sunt in ratione **163** et vita et moribus; aut, ut paucis dicam, vitæ societas; vel amicitiæ et benevolentiæ perseverantia cum recta ratione, in usu amicorum ac familiarium, qui ἑταῖροι vocantur (dicitur autem ἑταῖρος, quasi ἕτερος ἐγώ, id est, *ego alter*), qua ratione eos *fratres* appellamus, qui sunt eodem verbo regenerati. Adhæret autem charitati et hospitalitas; quæ

C Ϛ Ἀνάγει γοῦν ὁ τοιοῦτος φόβος ἐπί τε τὴν μετάνοιαν ἐπί τε τὴν ἐλπίδα. Ἐλπὶς δὲ προσδοκία ἀγαθῶν, ἢ ἀπόντος ἀγαθοῦ εὔελπις· ἀμέλει καὶ ἡ ἐμπτωσία λαμβάνεται εἰς εὐέλπιδα (64), ἣν ἐπὶ τὴν ἀγάπην χειραγωγεῖν μεμαθήκαμεν. Ἀγάπη δὲ ὁμόνοια ἂν εἴη τῶν κατὰ τὸν λόγον καὶ τὸν βίον καὶ τὸν τρόπον, ἢ, συνελόντι φάναι, κοινωνία βίου· ἢ ἐκτένεια φιλίας καὶ φιλοστοργίας μετὰ λόγου ὀρθοῦ περὶ χρῆσιν ἑταίρων. Ὁ δὲ ἑταῖρος ἕτερος ἐγώ. Ἢ καὶ ἀδελφοὺς (65) τοὺς τῷ αὐτῷ λόγῳ ἀναγεννηθέντας προσαγορεύομεν. Παράκειται δὲ τῇ ἀγάπῃ ἥ τε φιλοξενία, φιλοτεχνία τις οὖσα περὶ χρῆσιν ξένων· ξένοι δὲ, ὧν ξένα τὰ κοσμικά· κοσμικοὺς γὰρ τοὺς εἰς γῆν

P. 450 ED. POTTER, 377-378 ED. PARIS. [a] Prov. I, 33. [b] Prov. VII, 2. [c] Prov. XIV, 16, 26.

(59) *Κακῶν ἀρχὴν ἀφοβίαν*. Respiciens auctor Proverbiorum locum jam dictum, dixisset potius κακῶν ἀπαλλαγὴν ἀφοβίαν. Nam illa ἀφοβία, quam *timor Dei* operatur, non est κακῶν ἀρχὴ, *malorum origo ac principium*; sed κακῶν ἀπαλλαγὴ, *liberatio a malis*. Scribi etiam possit, una littera mutata, κακῶν ἀργὴν ἀφοβίαν, *malorum expertem metus vacuitatem*. Quo sensu ἀργὸς πόνων, *laborum expers* : et ἀργὸς κλήρου, *sorte privatus*, a Platone dicitur. Clementis sententia sic intellecta erit hæc : *Si igitur illa metus vacuitas, quam efficit timor Domini, sit malorum expers, tum timor erit quid bonum*, nempe, quod a malis liberet. Sed Lowthius ait : « Quid si legatur καλῶν ἀρχὴν, vel καταλύσεως κακῶν. »

(60) *Τιμὴν ἣν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ*. Forte τιμὴν τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, *honorem qui a Deo est*. SYLBURG. — Vel, τιμὴν εἶναι, ἀπὸ τ., *honorem esse, a Deo ipso accipimus*. Vel, τιμὴν εἶναι τοῦ Θ. ἐ., *honorem Dei* D *esse accipimus*.

(61) *Δέος*. Unde δεισιδαιμονία.

(62) *Ἔμπαλιν οὖν ... βούλεται*. Cl. Grabius in margine libri sui adnotavit hanc sententiam citari a Damasceno *Parallel*. lib. I, cap. 4.

(63) *Ὁ δὲ ἄφρ*. Vulg. Bib. Proverb. XIV, plenius, ὁ δὲ ἄφρων, ἑαυτῷ πεποιθὼς, μίγνυται ἀνόμῳ. A. SYLBURG.

(64) *Εἰς εὐέλπιδα*. Flor. edit. εἰς εὐέλπιδα, unde aliquis suspicetur, transposito εὖ legendum esse ἡ εὐεμπτωσία λαμβ. εἰς ἐλπίδα. Præcedenti quoque sententia, disjunctiva in articulum versa, legi potest ἡ ἀπόντος ἀγαθοῦ εὔελπις, *de absente bono bona spe freta*. Εὔελπις sane, seu εὐελπίς, pro substantivo, rarum est, mihi quidem. SYLBURG.

(65) *Ἀδελφούς*. Similia dicit infra pag. 397 edit. Paris.

ἐλπίζοντας καὶ τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας ἐξακούομεν· *Μὴ συσχηματίζεσθε*, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, *τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς* (66), *εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς, τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον, καὶ τέλειον.* Ἀναστρέψει τοίνυν ἡ φιλοξενία περὶ τὸ ὠφέλιμον τοῖς ξένοις· ξένοι δὲ οἱ ἐπίξενοι· ἐπίξενοι δὲ οἱ φίλοι· φίλοι δὲ οἱ ἀδελφοί· *Φίλε κασίγνητε* (67), φησὶν Ὅμηρος· ἥ τε φιλανθρωπία, δι' ἣν καὶ ἡ φιλοστοργία, φιλικὴ χρῆσις ἀνθρώπων ὑπάρχουσα· ἥ τε φιλοστοργία, φιλοτεχνία τις οὖσα περὶ στέρξιν φίλων ἢ οἰκείων, συμπαρομαρτοῦσιν (68) ἀγάπῃ. Εἰ δὲ τῷ ὄντι ἄνθρωπος ὁ ἐν ἡμῖν, ἐστὶν ὁ πνευματικὸς, φιλαδελφία (69) ἡ φιλανθρωπία, τοῖς τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος κεκοινωνηκόσιν. Στέρξις δ' αὖ, τήρησίς ἐστιν εὐνοίας ἢ ἀγαπήσεως· ἀγάπησις δὲ ἀπόδειξις (70) παντελής· καὶ τὸ ἀγαπᾶσθαι ἀρέσκεσθαι τῷ ἤθει, ἀγόμενόν τε καὶ ἀπαγόμενον. Ἄγονται δὲ εἰς ταυτότητα δι' ὁμόνοιαν, ἐπιστήμην οὖσαν κοινῶν ἀγαθῶν. Καὶ γὰρ ἡ ὁμογνωμοσύνη συμφωνία γνωμῶν. Καὶ, *Ἡ ἀγάπη* (71), φησὶν, *ἀνυπόκριτος ἔστω ἡμῖν αὐτοῖς, καὶ ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρὸν, γινώμεθα κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ τῇ φιλαδελφίᾳ τε*, καὶ τὰ ἑξῆς ἕως, *Εἰ δυνατὸν, τὸ ἐξ ὑμῶν μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες.* Ἔπειτα, *Μὴ νικῶ*, λέγει, *ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.* Ἰουδαίοις τε ὁ αὐτὸς ἀπόστολος *μαρτυρεῖν* ὁμολογεῖ, *ὅτι ζῆλον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν· ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἰδίαν ζητοῦντες* (72) *στῆσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν*· οὐ γὰρ τὸ βούλημα τοῦ νόμου ἔγνωσάν τε καὶ ἐποίησαν, ἀλλ' ὃ ὑπέλαβον αὐτοὶ, τοῦτο καὶ βούλεσθαι τὸν νόμον ᾠήθησαν· οὐδ' ὡς προφητεύοντι (73) τῷ νόμῳ ἐπίστευσαν, λόγῳ δὲ ψιλῷ· καὶ φόβῳ, ἀλλ' οὐ διαθέσει καὶ πίστει ἠκολούθησαν· *Τέλος γὰρ νόμου Χριστὸς εἰς δικαιοσύνην* ὁ ὑπὸ νόμου προφητευθεὶς *παντὶ τῷ πιστεύοντι.* Ὅθεν εἴρηται τούτοις παρὰ Μωϋσέως· *Ἐγὼ* (74) *παραζηλώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ ὑμᾶς*, τῷ εἰς ὑπακοὴν δηλονότι εὐτρεπεῖ γενομένῳ. Καὶ διὰ Ἡσαΐου, *Εὑρέθην*, λέγει, *τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· ἐμφανὴς ἐγενόμην* (75) *τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι*· πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας δηλαδὴ, μεθ' ἣν καὶ τῷ Ἰσραὴλ ἐκεῖνα τὰ προφητευθέντα οἰκείως λέγεται νῦν· *Ἐξεπέτασα τὰς*

A est artificiosa amicitiæ ratio circa usum peregrinorum. Peregrini autem sunt, quibus peregrina sunt, quæ sunt mundana. Mundanos enim eos, qui in terram sperant, et concupiscentias carnales, intelligimus : *Nolite conformari*, inquit Apostolus, *huic sæculo, sed transformamini renovatione mentis, ad hoc ut vos probetis, quæ sit voluntas Dei bona, bene placens, et perfecta* [a]. Versabitur ergo hospitalitas in ✠ eo, quod est utile peregrinis. Peregrini autem sunt, qui etiam dicuntur ἐπίξενοι, seu *hospitio excepti* : ἐπίξενοι autem sunt amici ; amici autem sunt fratres. *Frater amice*, inquit Homerus : et humanitas, per quam fit bona affectio, quæ est amicus usus hominum; et ipsa bona affectio, quæ est quædam artificiosa amicitiæ ratio circa amicorum vel necessariorum dilectiones, comitantur B charitatem. Si autem revera homo, qui est in nobis, est spiritalis, humanitas est fraternitas iis, qui sunt ejusdem Spiritus participes. Affectio autem rursus est conservatio benevolentiæ, vel dilectionis. Dilectio autem est perfecta et absoluta demonstratio : et diligi, quod est ἀγαπᾶσθαι, est placere moribus, ducique et abduci. In idem autem ducuntur per consensionem, quæ est scientia communium bonorum. Consensio enim, quæ ὁμογνωμοσύνη, est consensus animorum. Et : *Non ficta*, inquit, *charitas sit nobis, et odio habentes malum, adhæreamus bono et fratrum amori*, et quæ sequuntur, usque ad illud : *Si possibile est, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.* C Deinde : *Ne vincaris*, inquit, *a malo, sed vince in bono malum* [b]. Et idem apostolus fatetur se Judæis *ferre testimonium quod zelum Dei habeant, sed non secundum scientiam : ignorantes enim Dei justitiam, et propriam quærentes statuere, Dei justitiæ non fuere subjecti.* Non enim legis voluntatem cognoverunt et fecerunt, sed quod ipsi existimaverunt, hoc etiam legem velle putarunt. Neque legi tanquam prophetiam continenti crediderunt, sed tanquam nudo sermoni : et præ timore, sine affectu et fide, obsecuti sunt. *Finis enim legis est Christus ad justitiam*, qui est a lege prædictus, *omni credenti* [c]. Unde eis dictum est a Moyse : *Ego æmulatione vos provocabo in non gente, in populo stulto vos ad iram irritabo* [d], qui fuit scilicet paratus ad obe- D diendum. Et per Isaiam : *Inventus sum*, inquit, *iis*,

✠ P. 451 ED. POTTER, 378-379 ED. PARIS. [a] Rom. XII, 2. [b] Ibid. XII, 9, 10, 18, 21. [c] Rom. X, 2, 3, 4. [d] Ibid. 19; Deut. XXXII, 21.

(66) *Νοός*. Νοὸς ὑμῶν, Rom.

(67) *Φίλε κ.* Homer. *Iliad.* E, v. 359.

(68) *Συμπαρομαρτοῦσιν.* Non assentior Lowthio scribenti συμπαρομαρτοῦσα.

(69) *Φιλαδελφία.* Tertullianus *Apologiæ* cap. 39 : *Fratres dicuntur et habentur, qui unum Patrem Deum agnoverunt, qui unum Spiritum biberunt sanctitatis.*

(70) Ἀπόδειξις. Forte scribendum ἀπόδεξις. Nam amoris est amatos παντελῶς ἀποδέχεσθαι, δοκιμάζειν καὶ συναινεῖν, et, ut sequitur, ἀρέσκεσθαι τῷ ἤθει.

(71) *Ἡ ἀγ.* Ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος. Ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ, Rom. XII, 9.

(72) *Ἰδίαν ζ.* Ἰδίαν δικαιοσύνην ζ. Rom.

(73) *Οὐδ' ὡς προφ.* Hoc est, non assensi sunt prophetico ac mystico legis sensui, quo Christus venturus indicatus est : sed duntaxat externam ejus litteram, idque timore potius, quam sincero affectu, aut fide, secuti sunt.

(74) *Ἐγώ.* Clemens in his, ut etiam in iis quæ ex Isaia sequuntur, recitandis Epistolam ad Romanos potissimum secutus est. Κἀγὼ pro ἐγώ, Deuter. Dein, αὐτοὺς bis pro ὑμᾶς, ibid.

(75) *Ἐμφανὴς ἐγ.* Εἶπα, Ἰδού εἰμι, τῷ ἔθνει οἳ οὐκ ἐκάλεσάν μου τὸ ὄνομα, Isa.

qui me non quærunt; manifestus fui iis qui me non interrogant: ante Domini adventum scilicet, post quem Israeli quoque illa, quæ prædicta sunt, convenienter jam dicuntur: *Expandi manus meas toto die ad populum inobedientem et contradicentem* [a]. Vides causam vocationis gentium aperte a propheta dictam esse, populi inobedientiam et contradictionem? Deinde, in hos quoque Dei ostenditur bonitas. Dicit enim Apostolus: ✠ *Sed eorum delicto salus gentibus, ad hoc ut eos ad æmulationem provocaret* [b], ut et vellent ipsi duci pœnitentia. Pastor autem de iis solis, qui dormiissent, verba faciens, novit quosdam justos in gentibus et in Judæis, non solum ante adventum Domini, sed etiam ante legem, qui Deo grati acceptique fuerint, ut Abel, ut Noe, ut si quis alius justus. Dicit ergo, « apostolos et doctores, qui prædicarunt nomen Filii Dei, etiam cum dormiissent, potestate et fide prædicasse iis, qui prius dormierant. » Deinde subjungit: « Et ipsi dederunt ipsis signaculum prædicationis. Descenderunt ergo cum ipsis in aquam, et rursus ascenderunt. Sed hi viventes descenderunt, et rursus viventes ascenderunt; illi autem, qui prius dormierant, mortui descenderunt, vivi autem ascenderunt. Per hos ergo vivificati sunt, et agnoverunt nomen Filii Dei, et ideo una quoque cum illis ascenderunt, et una quadrarunt in turris ædificationem, et qui in lapides cæsi non sunt, coædificati sunt. In justitia dormierunt, et in magna puritate. Solum autem hoc signaculum non habebant. » *Quando enim gentes legem non habentes, natura quæ sunt legis faciunt, ii legem non habentes, sibi ipsi sunt lex*, ut ait Apostolus [c]. Quod itaque virtutes se invicem consequuntur, quid opus est dicere, cum jam ostenderimus, quod fides quidem sperat propter pœnitentiam, timor autem propter fidem, et quæ in iis est perseverantia et exercitatio, una cum doctrina terminatur in charitate, illa vero perficitur cognitione? Illud autem necessario adnotandum est, quod solus Deus est intelligendus natura esse

A *χεῖράς μου ὅλην τὴν ἡμέραν* (76) *ἐπὶ λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα.* Ὁρᾷς τὴν αἰτίαν τῆς ἐξ ἐθνῶν κλήσεως, σαφῶς πρὸς τοῦ προφήτου ἀπείθειαν τοῦ λαοῦ καὶ ἀντιλογίαν εἰρημένην; Εἶθ' ἡ ἀγαθότης καὶ ἐπὶ τούτοις δείκνυται τοῦ Θεοῦ· φησὶ γὰρ ὁ Ἀπόστολος· *Ἀλλὰ τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτηρία τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτοὺς καὶ μετανοῆσαι βουληθῆναι.* Ὁ Ποιμὴν (77) δέ, ἁπλῶς ἐπὶ τῶν κεκοιμημένων θεὶς τὴν λέξιν, δικαίους οἶδέ τινας ἐν ἔθνεσι καὶ ἐν Ἰουδαίοις οὐ μόνον πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας, ἀλλὰ καὶ πρὸ νόμου κατὰ τὴν πρὸς Θεὸν εὐαρέστησιν, ὡς Ἄβελ, ὡς Νῶε, ὡς εἴ τις ἕτερος δίκαιος. Φησὶ γοῦν, « τοὺς ἀποστόλους καὶ διδασκάλους, τοὺς κηρύξαντας τὸ ὄνομα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ κοιμηθέντας, τῇ δυνάμει καὶ τῇ πίστει B κηρύξαι τοῖς προκεκοιμημένοις. » Εἶτα ἐπιφέρει· « Καὶ αὐτοὶ ἔδωκαν αὐτοῖς τὴν σφραγῖδα τοῦ κηρύγματος. Κατέβησαν οὖν μετ' αὐτῶν εἰς τὸ ὕδωρ, καὶ πάλιν ἀνέβησαν. Ἀλλ' οὗτοι ζῶντες κατέβησαν, καὶ πάλιν ζῶντες ἀνέβησαν· ἐκεῖνοι δὲ οἱ προκεκοιμημένοι νεκροὶ κατέβησαν, ζῶντες δὲ ἀνέβησαν. Διὰ τούτων οὖν ἐζωοποιήθησαν καὶ ἐπέγνωσαν τὸ ὄνομα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· διὰ τοῦτο καὶ συνανέβησαν μετ' αὐτῶν, καὶ συνήρμοσαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου, καὶ ἀλατόμητοι συνῳκοδομήθησαν· ἐν δικαιοσύνῃ ἐκοιμήθησαν, καὶ ἐν μεγάλῃ ἁγνείᾳ· μόνην δὲ τὴν σφραγῖδα ταύτην οὐκ ἔσχον. » *Ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῶσιν* (78), *οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσι νόμος*, κατὰ τὸν C Ἀπόστολον. Ὡς μὲν οὖν ἀντακολουθοῦσιν (79) ἀλλήλαις αἱ ἀρεταί, τί χρὴ λέγειν, ἐπιδεδειγμένοι (80) ἤδη, ὡς πίστις μὲν ἐπὶ μετανοίᾳ ἐλπίζεται, εὐλάβεια δὲ ἐπὶ πίστει· καὶ ἡ ἐν τούτοις ἐπιμονή τε καὶ ἄσκησις ἅμα μαθήσει συμπεραιοῦται εἰς ἀγάπην, ἡ δὲ τῇ γνώσει τελειοῦται; Ἐκεῖνο δὲ ἐξ ἀνάγκης παρασημειωτέον, ὡς μόνον τὸ θεῖον σοφὸν εἶναι φύσει νοεῖσθαι χρή. Διὸ καὶ ἡ σοφία δύναμις Θεοῦ, ἡ διδάξασα τὴν ἀλήθειαν· κἀνταῦθά που εἴληπται ἡ τελείωσις (81) τῆς γνώσεως. Φιλεῖ (82) δὲ καὶ ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν ὁ φιλόσοφος, ἐκ τοῦ θεράπων (83) εἶναι γνήσιος, δι' ἀγάπην ἤδη φίλος νομισθείς. Ταύτης (84)

✠ P. 452 ED. POTTER, 379-380 ED. PARIS.

[a] Isa. LXV, 1, 2; Rom. X, 20, 21. [b] Rom. XI, 11. [c] Rom. II, 14.

(76) *Ἐξεπέτασα ... ἡμέραν.* Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου, Rom. Mox, πρὸ λ. pro ἐπὶ λ. Rom., Isa.

(77) *Ὁ Ποιμήν.* Hæc occurrunt in Hermæ *Past.* lib. III, cap. 16: *Quoniam hi apostoli et doctores, qui prædicaverunt nomen Filii Dei, cum, habentes fidem ejus et potestatem, defuncti essent, prædicaverunt his, qui ante obierunt, et ipsi dederunt eis illud signum. Descenderunt igitur in aquam cum illis, et iterum ascenderunt. Sed hi vivi ascenderunt; at illi, qui fuerunt ante defuncti, mortui quidem descenderunt, sed vivi ascenderunt. Per hos igitur vitam receperunt, et cognoverunt Filium Dei; ideoque ascenderunt cum eis, et convenerunt in structuram turris; nec circumcisi, sed integri ædificati sunt; quoniam cum æquitate pleni, cum summa castitate defuncti sunt; sed tantummodo hoc sigillum defuerat eis.* Ubi conf. quæ adnotavit Cl. Cotelerius. Eadem recitat Clemens *Strom.* VI, pag. 637. Ubi conf. adnotata.

(78) *Ποιῶσιν.* Ποιῇ, Rom.

D (79) *Ἀντακολουθοῦσιν.* Similia dicit infra *Strom.* VIII, p. 786.

(80) *Ἐπιδεδειγμένοι.* Convenientius ἐπιδεδειγμένον, « *cum demonstratum sit.* » Siquis ἐπιδεδειγμένους malit, activa significatione accipiendum erit id participium. SYLBURG.

(81) *Τελείωσις.* Christus enim apostolis dixit: Πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν. Joan. XV, 15.

(82) *Φιλεῖ.* Ludit in etymo τοῦ φιλόσοφος.

(83) *Ἐκ τοῦ θεράπων.* Imitari videtur Christi sermonem, Joan. XV, 15: Οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν.

(84) *Ταύτης.* Scilicet ἀληθείας, vel γνώσεως, nam admirationem ad investigandam veritatem excitare, monet Socrates Platonicus in *Theæteto* pag. 115: Θε. Καὶ νὴ τοὺς θεούς γε, ὦ Σώκρατες, ὑπερφυῶς θαυμάζω, τί ποτ' ἐστὶ ταῦτα· καὶ ἐνίοτε ὡς ἀληθῶς

δὲ ἀρχὴ τὸ θαυμάσαι τὰ πράγματα, ὡς Πλάτων ἐν *Θεαιτήτῳ* λέγει· καὶ Ματθίας (85) ἐν ταῖς *Παραδόσεσι* παραινῶν, *Θαύμασον τὰ παρόντα*· βαθμὸν τοῦτον πρῶτον τῆς ἐπέκεινα γνώσεως ὑποτιθέμενος. Ἡ κἀν τῷ καθ' Ἑβραίους Εὐαγγελίῳ, *Ὁ θαυμάσας βασιλεύσει, γέγραπται· καὶ ὁ βασιλεύσας ἀναπαυθήσεται* (86). Ἀδύνατον οὖν τὸν ἀμαθῆ, ἔστ' ἂν μένῃ ἀμαθὴς, φιλοσοφεῖν· τόν γε μὴ ἔννοιαν (87) σοφίας εἰληφότα, φιλοσοφίας οὔσης ὀρέξεως τοῦ ὄντως ὄντος καὶ τῶν εἰς τοῦτο συντεινόντων μαθημάτων. Κἂν τῷ ποιεῖν (88) καλῶς ᾖ τισιν ἐξησκημένον, ἀλλὰ τὸ ἐπίστασθαι ὡς χρηστέον, καὶ ποιητέον, καὶ συνεκπονητέον· καθὸ καὶ ὁμοιοῦταί τις Θεῷ, Θεῷ λέγω τῷ Σωτῆρι, θεραπεύων τὸν τῶν ὅλων Θεὸν διὰ τοῦ ἀρχιερέως Λόγου, δι' οὗ καθορᾶται τὰ κατ' ἀλήθειαν καλὰ καὶ δίκαια. Εὐσέβειά ἐστι πρᾶξις ἑπομένη καὶ B ἀκόλουθος Θεῷ.

A sapiens. Quare sapientia quoque est Dei virtus, quæ docuit veritatem; in qua etiam continetur perfectio cognitionis. Amat autem et diligit veritatem philosophus, ex germano famulo jam propter amorem existimatus amicus. Ejus autem est principium, res admirari, ut dicit Plato in *Theæteto*; et Mathias adhortans in *Traditionibus*, *Admirare* ✠ *præsentia*; eum esse primum gradum statuens ulterioris cognitionis. Qua ratione etiam scriptum est in Evangelio secundum Hebræos : *Qui admiratus fuerit, regnabit; et qui regnavit, requiescet.* Fieri ergo non potest, ut philosophetur, qui est rudis et ignarus, quandiu rudis manet : quippe qui sapientiæ notionem non ceperit, cum philosophia sit ejus, quod vere est, appetitio, et earum, quæ ad id tendunt, disciplinarum. Et **164** quamvis in recte agendo se aliqui exercuerint, ut sciatur tamen quomodo sit utendum, et faciendum, est allaborandum. Nam in hoc Deo quoque assimilatur aliquis, Deo inquam Servatori, colens Deum universorum per Logon pontificem, per quem perspiciuntur quæ in veritate sunt honesta et justa. Pietas enim est actio, quæ Deum sequitur.

CAPUT X.

Quid sibi vindicet philosophus Christianus.

Τριῶν τοίνυν (89) τούτων ἀντέχεται ὁ ἡμεδαπὸς φιλόσοφος· πρῶτον μὲν τῆς θεωρίας, δεύτερον δὲ τῆς τῶν ἐντολῶν ἐπιτελέσεως, τρίτον ἀνδρῶν ἀγαθῶν κατασκευῆς· ἃ δὴ συνελθόντα τὸν γνωστικὸν ἐπιτελεῖ. Ὅ τι δ' ἂν ἐνδέῃ τούτων, χωλεύει τὰ τῆς γνώσεως. Ὅθεν θείως ἡ Γραφή φησι· *Καὶ εἶπεν* (90) *Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, λέγων· Λάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς· Ἐγὼ Κύριος ὁ* C *Θεὸς ὑμῶν. Κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα γῆς* (91) *Αἰγύπτου, ἐν ᾗ κατῳκήσατε ἐν αὐτῇ, οὐ ποιήσετε· καὶ κατὰ ἐπιτηδεύματα* (92) *γῆς Χαναὰν, εἰς ἣν ἐγὼ εἰσάγω ὑμᾶς ἐκεῖ, οὐ ποιήσετε* (93)· *καὶ τοῖς νομίμοις αὐτῶν οὐ πορεύσεσθε* (94)· *τὰ κρίματά*

Hæc ergo tria noster sibi vindicat philosophus : primum quidem, contemplationem; secundo autem, præceptorum exsecutionem; tertio vero, bonorum virorum constitutionem. Quæ quidem cum convenerint, efficiunt virum gnosticum. Si quid autem defecerit ex istis, claudicat cognitio. Unde divine dixit Scriptura : *Et dixit Dominus ad Moysem, dicens : Loquere filiis Israel, et dices illis : Ego Dominus Deus vester. Secundum studia terræ Ægypti, in qua habitastis in ea, non facietis, et secundum studia terræ Chanaan, in quam vos ego illuc introduco, non facietis, et in eorum legitimis non incedetis. Judicia mea facietis, et præcepta mea servabitis.*

✠ P. 453 ED. POTTER.

βλέπων εἰς αὐτὰ σκοτοδινιῶ. Σωκ. Θεόδωρος γὰρ, ὦ φίλε, φαίνεται οὐ κακῶς τοπάζειν περὶ τῆς φύσεώς σου· μάλα γὰρ φιλοσόφου τοῦτο πάθος τὸ θαυμάζειν· οὐ γὰρ ἄλλη ἀρχὴ φιλοσοφίας ἢ αὕτη· καὶ ἔοικεν ὁ τὴν Ἶριν Θαύμαντος ἔκγονον φήσας οὐ κακῶς γενεαλογεῖν. The. *Per deos, o Socrates, quid ista sint admiror, interdumque ipsa maxime inspiciens tenebris offundor.* Soc. *Theodorus, o amice, non male de tuo ingenio conjectasse videtur. Maxime enim philosophis hoc usu venit, ut admirentur. Neque enim aliud* D *præter hoc est philosophiæ principium. Et qui Irin Thaumantis, id est admirationis, filiam esse tradidit, non absurde originem ejus explicuit.*

(85) *Ματθίας.* De Matthiæ *Traditionibus* conf. Cl. Grabii *Spicilegium*, sæc. II, p. 117, 118. De Evangelio secundum Hebræos ejusdem *Spicilegium* sæc. I, p. 15 et seq.

(86) *Ἐπαναπαυθήσεται.* Ἐπαναπαύσεται, Flor. Sylburg.

(87) *Ἔστ' ἂν μένῃ ἀμαθὴς, φιλοσοφεῖν· τόν γε μὴ ἔν.* Sic scribendus hic locus, quem editiones Florent. et Sylburg. hoc modo exhibent : ἔστ' ἂν μένῃ ἀμαθὴς· φιλοσοφεῖν δὲ τόν γε μὴ ἔν. Unde hæc adnotavit Sylburgius : « Post ἀμαθὴς desideratur φιλολογεῖν, aut aliud consimile verbum, ut et structura, et sensus arguit. »

(88) *Κἂν τῷ π.* Sententia talem quampiam lectionem postulat : κοὐ τὸ ποιεῖν καλοῖς ἤθεσιν ἐξησκημένον, *nec honestis moribus excultum reddere* : inquit Sylburg. Sic etiam scribi possit, una littera mutata, κἂν τὸ ποιεῖν καλῶς ᾖ τισιν ἐξησκημένον, *licet quidam usu bene agant, tamen ut sciant utendi atque agendi rationem, allaborandum est.*

(89) *Τριῶν τοίνυν.* His similia sunt, quæ scribit Auctor *Strom.* VII, p. 701 : Ἡ καί μοι καταφαίνεται τρία εἶναι τῆς γνωστικῆς δυνάμεως ἀποτελέσματα, τὸ γινώσκειν τὰ πράγματα, δεύτερον τὸ ἐπιτελεῖν ὅτι ἂν ὁ Λόγος ὑπαγορεύῃ, καὶ τρίτον τὸ παραδιδόναι δύνασθαι θεοπρεπῶς τὰ παρὰ τῇ ἀληθείᾳ ἐπικεκρυμμένα. *Unde videntur mihi tria gnosticæ potentiæ effecta esse : primo, res nosse; secundo, id facere, quod Logos, seu ratio, dictaverit; tertio, ea quæ apud veritatem occulta fuerunt, prout Dei majestati convenit, aliis tradere posse.*

(90) *Καὶ εἶπεν.* Hæc Clemens sumpsisse videtur e Philonis libro *De congressu quær. erudit. gr.*, p. 437.

(91) *Γῆς.* Τῆς, Philo : utrumque abest a Levit. Mox, ἐπ' αὐτῇ pro ἐν αὐτῇ, Levit.

(92) *Κατὰ ἐπ.* Κατὰ τὰ ἐπ. Levit., Philo.

(93) *Καὶ κατὰ ἐπ. ... ποιήσετε.* Hæc sententia apud Philonem post hæc verba, κρίματά μου ποιήσετε, occurrit.

(94) *Πορεύσεσθε.* Πορεύεσθε, Levit. sed Philo Clementis lectionem tuetur.

— *Ambulate in eis. Ego Dominus Deus vester. Et servabitis omnia præcepta mea, et facietis ea. Qui fecerit ea homo, vivet in eis. Ego Dominus Deus vester* [a]. Utrum autem mundi et deceptionis, an animi perturbationum et vitiorum sint symbolum Ægyptus et terra Chanaan, a quibus abstinendum sit, quibus autem rebus danda sit opera, quod divinis potius quam mundanis, nobis ostendit oraculum. Cum autem dicit : *Qui fecerit homo, vivet in eis* : et ipsorum Hebræorum correctionem, et proximorum nostrorum exercitationem et profectum, ✠ ipsorum vitam dicit et nostram. *Qui enim sunt mortui delictis, convivificantur Christo* [b], per nostrum testamentum. Sæpe autem repetens Scriptura illud : *Ego Dominus Deus vester*, pudore afficiendo pulcherrime hortatur, docens sequi Deum, qui dedit præcepta. Quinetiam tacite commonet, Deum quærere, et, quoad fieri potest, conari cognoscere; quæ quidem fuerit maxima contemplatio, sacra mysteria inspiciens, vere scientia, certa et immutabilis ratione facta. Hæc sola est sapientiæ cognitio, a qua nunquam separatur justa operatio.

A *μου ποιήσετε, καὶ τὰ προστάγματά μου φυλάξεσθε· πορεύεσθε ἐν αὐτοῖς· ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν· καὶ φυλάξεσθε πάντα τὰ προστάγματά μου* (95), *καὶ ποιήσετε αὐτά. Ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος* (96), *ζήσεται ἐν αὐτοῖς. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν.* Εἴτ' οὖν κόσμου καὶ ἀπάτης, εἴτε παθῶν καὶ κακιῶν (97) σύμβολον Αἴγυπτος καὶ ἡ Χαναναῖτις γῆ, ὧν μὲν ἀφεκτέον, ὁποῖα δὲ ἐπιτηδευτέον, ὡς θεῖα καὶ οὐ κοσμικά, δείκνυσιν ἡμῖν τὸ λόγιον. Ὅταν δὲ εἴπῃ, *Ὁ ποιήσας ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς*, τήν τε Ἑβραίων αὐτῶν ἐπανόρθωσιν, τήν τε τῶν πέλας (98) ἡμῶν αὐτῶν συνάσκησίν τε καὶ προκοπὴν, ζωὴν λέγει αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν. *Οἱ γὰρ νεκροὶ τοῖς παραπτώμασι συζωοποιοῦνται Χριστῷ*, διὰ τῆς ἡμετέρας Διαθήκης. Πολλάκις δὲ ἐπα-B ναλαμβάνουσα ἡ Γραφὴ, τὸ, *Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν*, δυσωπεῖ μὲν διατρεπτικώτατα ἕπεσθαι διδάσκουσα τῷ τὰς ἐντολὰς δεδωκότι Θεῷ, ὑπομιμνήσκει δὲ ἠρέμα ζητεῖν τὸν Θεὸν, καὶ ὡς οἷόν τε γινώσκειν ἐπιχειρεῖν· ἥτις ἂν εἴη θεωρία μεγίστη, ἡ ἐποπτικὴ, ἡ τῷ ὄντι ἐπιστήμη (99), ἡ ἀμετάπτωτος λόγῳ γινομένη· αὕτη ἂν εἴη μόνη ἡ τῆς σοφίας γνῶσις, ἧς οὐδέποτε χωρίζεται ἡ δικαιοπραγία.

CAPUT XI.

Cognitionem illam quæ per fidem traditur esse omnium certissimam.

Sed eorum quidem, qui se sapientes existimant, sive sint barbaræ hæreses, sive Græcorum philosophi, *inflat scientia* [c], ex sententia Apostoli. Fidelis est autem cognitio, quæ fuerit scientifica demonstratio eorum quæ traduntur in vera philosophia. Dixerimus autem eam esse rationem, quæ iis, de quibus dubitatur, ex iis, quæ sunt certa et extra controversiam, fidem facit. Cum sit autem duplex fides, una quidem quæ est cum scientia conjuncta, altera vero quæ cum opinione : nihil obstat, quo minus duplex nominetur quoque demonstratio, una scientiam, altera opinionem parens : quandoquidem cognitio quoque, et præcognitio duplex dicitur : una quidem accurata et exacta, altera vero imperfecta. Numquid autem ea sola, quæ est apud nos, vera fuerit demonstratio, ut quæ ex divinis suppeditetur Scripturis, quæ sunt sacræ litteræ, et ex ea, *quæ a Deo docetur, sapientia* [d], ut ait Apostolus ? Est igitur doctrina quædam parere præceptis, quod est Deo credere; et fides est quædam Dei potentia, cum sit vis veritatis. Dixit nimirum : *Si habeatis fidem ut granum sinapis, montem trans-*

Ἀλλ' ἡ μὲν τῶν οἰησισόφων, εἴτε αἱρέσεις εἶεν βάρβαροι εἴτε οἱ παρ' Ἕλλησι φιλόσοφοι, *γνῶσις* C *φυσιοῖ* κατὰ τὸν Ἀπόστολον· πιστὴ δὲ ἡ γνῶσις, ἥτις ἂν εἴη ἐπιστημονικὴ ἀπόδειξις τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν παραδιδομένων. Φήσαιμεν δὲ ἂν αὐτὴν λόγον εἶναι τοῖς ἀμφισβητουμένοις ἐκ τῶν ὁμολογουμένων ἐκπορίζοντα τὴν πίστιν. Πίστεως δ' οὔσης διττῆς, τῆς μὲν ἐπιστημονικῆς, τῆς δὲ δοξαστικῆς, οὐθὲν κωλύει ἀπόδειξιν ὀνομάζειν διττὴν, τὴν μὲν ἐπιστημονικὴν, τὴν δὲ δοξαστικήν· ἐπεὶ καὶ ἡ γνῶσις καὶ ἡ πρόγνωσις διττὴ λέγεται, ἡ μὲν ἀπηκριβωμένην ἔχουσα τὴν ἑαυτῆς φύσιν, ἡ δὲ ἐλλιπής. Καὶ μήτι ἡ παρ' ἡμῖν ἀπόδειξις μόνη ἂν εἴη ἀληθὴς, ἅτε ἐκ θείων χορηγουμένη Γραφῶν, τῶν ἱερῶν γραμμάτων, καὶ τῆς *θεοδιδάκτου σοφίας*, κατὰ τὸν Ἀπόστολον; Μάθησις γοῦν καὶ τὸ πείθεσθαι ταῖς ἐντολαῖς, ὅ ἐστι πιστεύειν τῷ Θεῷ. Καὶ ἡ πίστις D δύναμίς τις τοῦ Θεοῦ, ἰσχὺς οὖσα τῆς ἀληθείας. Αὐτίκα φησίν· *Ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, μεταστήσετε* (1) *τὸ ὄρος*· καὶ πάλιν, *Κατὰ τὴν πίστιν σου γενηθήτω σοι*· καὶ ὁ μὲν (2) θεραπεύεται, προσλαβὼν τῇ πίστει τὴν ἴασιν· ὁ δὲ (3)

✠ P. 454 ED. POTTER, 381 ED. PARIS. [a] Levit. XVIII, 1, 2, 3, 4, 5. [b] Eph. II, 5. [c] I Cor. VIII, 1. [d] I Thess. IV, 9.

(95) *Μου.* Καὶ τὰ κρίματά μου addit Philo : καὶ πάντα τὰ κρίματά μου, Levit.

(96) *Ἄνθρωπος.* Abest a Philone. Mox post Θεὸς ὑμῶν, repetit Philo, errore, ut videtur, librarii, καὶ φυλάξεσθε πάντα τὰ προστάγματά μου, καὶ τὰ κρίματά μου.

(97) *Παθῶν καὶ κακιῶν.* Philo, loco jam dicto : Εἰδέναι χρὴ, ὅτι παθῶν μὲν Αἴγυπτος σύμβολόν ἐστι, κακιῶν δὲ ἡ Χαναναίων γῆ. *Sciendum, affectus per Ægyptum significari, vitia per terram Chananæam.* Mox, νῦν μὲν ἀφεκ. aliqui malunt.

(98) *Τήν τε τῶν πέλας.* Hoc est, nostram. Nam eos, *qui prope sunt*, scilicet Christianos, opponit τοῖς μακρὰν, *exteris, qui procul sunt*. Ephes. II, 13: Νῦν δὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ὑμεῖς, οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν, ἐγγὺς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ.

(99) *Ἐπιστήμη.* Conf. quæ de scientiæ definitione superius dicta sunt p. 362 edit. Paris.

(1) *Μεταστήσετε.* Non verba, sed sensum Evangeliorum hic, et in iis, quæ sequuntur, exhibet.

(2) *Καὶ ὁ μέν.* Respicere videtur Matth. IX, 22, vel Luc. XVIII, 42.

(3) *Ὁ δέ.* Matth. IX, vel Joan. XI, 40.

νεκρὸς ἀνίσταται διὰ τὴν τοῦ πιστεύσαντος, ὅτι ἀναστήσεται, ἰσχύν. Ἡ δὲ δοξαστικὴ ἀπόδειξις ἀνθρωπική τέ ἐστι καὶ πρὸς τῶν ῥητορικῶν γινομένη ἐπιχειρημάτων ἢ καὶ διαλεκτικῶν συλλογισμῶν. Ἡ γὰρ ἀνωτάτω (4) ἀπόδειξις, ἣν ᾐνιξάμεθα, ἐπιστημονικὴν πίστιν ἐντίθησι διὰ τῆς τῶν Γραφῶν παραθέσεώς τε καὶ διοίξεως (5) ταῖς τῶν μανθάνειν ὀρεγομένων ψυχαῖς, ἥτις ἂν εἴη γνῶσις. Εἰ γὰρ τὰ παραλαμβανόμενα πρὸς τὸ ζητούμενον ἀληθῆ λαμβάνεται, ὡς ἂν θεῖα ὄντα καὶ προφητικὰ, δῆλόν που ὡς καὶ τὸ συμπέρασμα τὸ ἐπιφερόμενον αὐτοῖς ἀκολούθως ἀληθὲς ἐπενεχθήσεται· καὶ εἴη ἂν ὀρθῶς ἡμῖν ἀπόδειξις ἡ γνῶσις. Ἡνίκα γοῦν τῆς οὐρανίου καὶ θείας τροφῆς (6) τὸ μνημόσυνον ἐν στάμνῳ χρυσῷ καθιεροῦσθαι προσετάττετο, *Τὸ γόμορ*, φησὶ, *τὸ δέκατον* B *τῶν τριῶν μέτρον ἦν*· ἐν ἡμῖν γὰρ αὐτοῖς τρία μέτρα, τρία κριτήρια μηνύεται· αἴσθησις μὲν αἰσθητῶν, λεγομένων δὲ ὀνομάτων καὶ ῥημάτων ὁ λόγος, νοητῶν δὲ νοῦς. Ὁ τοίνυν γνωστικὸς ἀφέξεται μὲν τῶν κατὰ λόγον καὶ τῶν κατὰ διάνοιαν καὶ τῶν κατὰ αἴσθησιν καὶ ἐνέργειαν ἁμαρτημάτων, ἀκηκοὼς, ὅπως *Ὁ ἰδὼν* (7) *πρὸς ἐπιθυμίαν ἐμοίχευσεν*· λαβών τε ἐν νῷ, ὡς *Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται*· κἀκεῖνο ἐπιστάμενος, ὅτι *Οὐ τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὰ ἐξερχόμενα διὰ τοῦ στόματος, ἐκεῖνα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοί*. Τοῦτ', οἶμαι, τὸ κατὰ Θεὸν ἀληθινὸν καὶ δίκαιον μέτρον, ᾧ μετρεῖται τὰ μετρούμενα, ἡ τὸν ἄνθρωπον συνέχουσα δεκὰς, ἣν ἐπὶ κεφαλαίων τὰ προειρημένα τρία ἐδήλωσεν μέτρα. C Εἴη (8) δ' ἂν σῶμά τε καὶ ψυχὴ, αἵ τε πέντε αἰσθήσεις, καὶ τὸ φωνητικὸν καὶ σπερματικὸν, καὶ τὸ διανοητικὸν ἢ πνευματικὸν, ἢ ὅπως καὶ βούλει καλεῖν. Χρὴ δὲ (9), ὡς ἔπος εἰπεῖν, τῶν ἄλλων πάντων ὑπεραναβαίνον-

A *feretis* [a]. Et rursus: *Secundum fidem tuam fiat tibi* [b]. Et unus quidem curatur, suscepta per fidem curatione: mortuus autem alter resurgit per vim ejus qui crediderat quod esset resurrecturus. Quæ autem opinionem generat demonstratio, est et humana, et fit ex argumentis rhetoricis, vel etiam dialecticis syllogismis. Suprema enim demonstratio, quam scientificam esse jam innuimus, fidem inserit, per allationem et apertionem Scripturarum, animis eorum, qui discere cupiunt, quæ quidem fuerit cognitio. Si enim quæ assumuntur ad id probandum, quod quæritur, vera sumuntur, ut quæ sunt divina et prophetica, clarum est utique, quod quæ etiam ex eis infertur conclusio, ✠ vera inferetur, et recte nobis demonstratio fuerit B cognitio. Cum itaque divini et cœlestis nutrimenti monimentum in urna aurea consecrare jubebatur, *gomor*, inquit, *erat decima trium mensura* [c]. In nobis enim ipsis per tres mensuras tria significantur criteria, sensus quidem sensilium; eorum autem, quæ dicuntur, scilicet nominum, et verborum, sermo; eorum autem, quæ percipiuntur intelligentia, mens. Qui est ergo gnosticus, abstinebit quidem a peccatis, quæ fiunt et sermone, et cogitatione, et sensu, et opere, cum audierit, quod *qui videt ad concupiscendum, mœchatus est* [d]; et animo perceperit, quod *beati sunt, qui sunt mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* [e]: illud quoque sciens, quod *non quæ intrant per os, coinquinant hominem; sed illa, quæ per os exeunt, hominem coinquinant. Ex* C *corde enim exeunt cogitationes* [f]. Hæc est, ut existimo, quæ ex Deo est, vera et justa mensura, quæ metitur ea, quæ veniunt in dimensionem, ea, quæ hominem continet, decas, quam in summa tres prius dictæ significarunt mensuræ. Fuerit autem

P. 455 ED. POTTER, 382 ED. PARIS. [a] Matth. xvii, 20. [b] Matth. ix, 29. [c] Exod. xvi, 36. [d] Matth. v, 28. [e] Ibid. 8. [f] Matth. xv, 11, 19.

(4) *Ἡ μὲν γὰρ ἄν*. Malim hæc sic distinguere: Ἡ γὰρ ἀνωτάτω ἀπόδειξις, ἣν ᾐνιξάμεθα ἐπιστημονικὴν, πίστιν ἐντίθησι διὰ τ., quod Latine expressimus.

(5) *Τῆς τῶν Γραφῶν ... διοίξεως*. (H. ms., διανοίξεως.) Sic διοιχθέντων τῶν ὀφθαλμῶν pag. 583, διανοιχθείσης τῆς παλ. Γραφῆς pag. 677, Sylburg in *Indice Græco*.

(6) *Οὐρανίου . . . τροφῆς*. Scilicet mannæ. Conf. Exod. xvi, 33. Porro hæc sumpsit auctor e Philonis libro *De congr. quærendæ erudit. gr.*, pag. 438: Παγκάλως οὖν καὶ ἀναγκαίως ἅμα ἐν εἴδει παραδείγματος, ἡνίκα τῆς οὐρανίου καὶ θείας τροφῆς τὸ μνημεῖον ἐν στάμνῳ χρυσῷ καθιεροῦτο, φησὶν ὡς ἄρα τὸ γόμορ δέκατον τῶν τριῶν μέτρων ἦν. Ἐν ἡμῖν γὰρ αὐτοῖς τρία μέτρα εἶναι δοκεῖ, αἴσθησις, λόγος, νοῦς· αἰσθητῶν μὲν αἴσθησις, ὀνομάτων δὲ καὶ ῥημάτων καὶ τῶν λεγομένων λόγος, νοητῶν δὲ νοῦς. *Pulcherrime igitur et simul necessarie per speciem enarrationis, quando cœlestis illius et divini alimenti monimentum in urna aurea consecratum est, ait, quod gomor erat decima pars trium mensurarum. In nobis enim ipsis tres mensuræ videntur esse, sensus, sermo et mens: sensibilia sensu, verba, dictiones et orationes sermone, intelligibilia mente metimur.* Hinc τριῶν μέτρων pro τριῶν μέτρον substituendum.

(7) *Ὁ ἰδών*. Hæc ex Matthæo διὰ μνήμης recitasse videtur.

(8) *Εἴη*. Hoc aptius quam receptum εἶδη. De eodem loco Notat. D. Hœschelii ad Philonis opusc. 228. SYLBURG.

(9) *Χρὴ δέ*. Hæc etiam transtulit Clemens e Philonis libro jam dicto, p. 439: Ἔμαθον γὰρ τὸν ἔνατον ὑπερβαίνοντες αἰσθητὸν δοκήσει Θεὸν, τὸν δέκατον καὶ μόνον ὄντα ἀψευδῶς προσκυνεῖν. Ἐννέα γὰρ ὁ κόσμος ἔλαχε μοίρας, ἐν οὐρανῷ μὲν ὀκτὼ, τήν τε ἀπλανῆ, καὶ τὰς πεπλανημένας ἐν τάξεσι D φερομένας ταῖς αὐταῖς, ἐνάτην δὲ γῆν σὺν ὕδατι καὶ ἀέρι. Τούτων γὰρ μία συγγένεια, τροπὰς καὶ μεταβολὰς παντοίας δεχομένων. Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ τὰς ἐννέα ταύτας μοίρας καὶ τὸν παγέντα κόσμον ἐξ αὐτῶν ἐτίμησαν· ὁ δὲ τέλειος τὸν ὑπεράνω τῶν ἐννέα δημιουργὸν αὐτὸν Θεὸν δέκατον. Ὅλον γὰρ ὑπερκύψας τὸ ἔργον, ἐπόθει τὸν τεχνίτην, καὶ ἱκέτης καὶ θεραπευτὴς ἐσπούδαζεν αὐτοῦ γενέσθαι. *Didicerant enim, transcenso novenario sensibili existimato Deo, decimum et solum verum vere colere: in novem enim partes mundus distribuitur, octo in cœlo, supremum orbem et septem reliquos erraticorum siderum similes cursus habentium; nonam autem, terram cum aqua et aere. Horum enim una est cognatio, varias mutationes recipientium. Vulgus autem has novem partes, et compactum ex his mundum colebat: at vir perfectus superiorem his opificem Deum decimum. Emergens enim super omnia ejus opera, desiderabat artificem ipsum, supplex ejus cultor fieri cupiens.*

corpus et anima, et quinque sensus, et vocis edendæ potestas, visque seminaria, et cogitandi seu spiritalis facultas, aut quocunque alio nomine vis vocare. Oportet autem, ut uno verbo dicam, alia omnia transcendentes, in mente sistere; sicut certe in mundo quoque, cum novem partes transilierimus, primam quidem, quæ constat quatuor elementis, quæ in uno loco ponuntur, ut inter se æqualiter commisceantur; deinde septem **165** errantes, et nonam inerrantem; venire ad perfectum numerum, qui est super deos, nempe decimam partem, et, ut summatim dicam, ad Dei cognitionem, post creaturam desiderantes Creatorem. Propterea offerebantur Deo decimæ œphi, et hostiarum, et Paschæ dies festus incipiebat a decima, ✠ quæ omnis perturbationis et omnium sensibilium transitum significat. Fide ergo consistit gnosticus: qui se autem existimat sapientem, ea, quæ sunt veritatis, non attingit, infirmis et instabilibus affectibus abreptus. Jure ergo scriptum est: *Egressus est autem Cain a facie Dei, et habitavit in terra Naid, contra Edem* [a]. Interpretatio autem Naid, est *commotio;* Edem autem, *deliciæ*. Fides autem, et cognitio, et pax sunt *deliciæ*, e quibus, qui non paruerit, ejicitur. Qui se autem existimat sapientem, ne omnino quidem divina vult audire præcepta; sed, tanquam qui per se didicerit, effrenatus, lubens fertur in salum fluctuans, descendens ad mortalia, et ea quæ sunt generabilia, a cognitione ingeniti, alias alia opinans. *Qui* autem *sunt gubernatione soluti, ii cadunt sicut folia* [b]. Ratio et pars principalis cum immota maneat, et animam ducat ac regat, dicta est ejus gu-

A τας ἐπὶ τὸν νοῦν ἵστασθαι, ὥσπερ ἀμέλει κἀν τῷ κόσμῳ τὰς ἐννέα μοίρας ὑπερπηδήσαντας· πρώτην μὲν τὴν διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐν μιᾷ χώρᾳ τιθεμένων διὰ τὴν ἴσην τροπὴν, ἔπειτα δὲ τὰς ἑπτὰ τὰς πλανωμένας, τήν τε ἀπλανῆ, ἐνάτην, ἐπὶ τὸν τέλειον ἀριθμὸν (10) τὸν ὑπεράνω τῶν θεῶν (11), τὴν δὲ δεκάτην (12) μοῖραν ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἀφικνεῖσθαι τοῦ Θεοῦ, συνελόντι φάναι, μετὰ τὴν κτίσιν τὸν ποιητὴν ἐπιποθοῦντας. Διὰ τοῦτο αἱ δεκάται (13), τοῦ τε οἶφι τῶν τε ἱερείων, τῷ Θεῷ προσεκομίζοντο· καὶ ἡ τοῦ Πάσχα (14) ἑορτὴ ἀπὸ δεκάτης ἤρχετο, παντὸς πάθους καὶ παντὸς αἰσθητοῦ διάβασις οὖσα. Πέπηγεν οὖν τῇ πίστει ὁ γνωστικός· ὁ δὲ οἰησίσοφος ἐκ τῶν τῆς ἀληθείας οὐχ ἅπτεται, ἀστάτοις καὶ ἀϊδρύτοις ὁρμαῖς κεχρημένος. Εἰκότως (15) οὖν γέγραπται·
B *Ἐξῆλθεν δὲ Κάϊν ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ Ναΐδ, κατέναντι Ἐδέμ.* Ἑρμηνεύεται δὲ ἡ μὲν Ναΐδ, *σάλος*, ἡ δὲ Ἐδὲμ *τρυφή*· πίστις δὲ καὶ γνῶσις καὶ εἰρήνη ἡ *τρυφή*· ἧς ὁ παρακούσας ἐκβάλλεται. Ὁ δὲ οἰησίσοφος τὴν ἀρχὴν οὐδὲ ἐπαΐειν βούλεται τῶν θείων ἐντολῶν, ἀλλ', οἷον αὐτομαθὴς, ἀφηνιάσας, εἰς σάλον κυμαινόμενον ἑκὼν μεθίσταται, εἰς τὰ θνητά τε καὶ γενητὰ καταβαίνων ἐκ τῆς τοῦ ἀγενήτου (16) γνώσεως, ἄλλοτε ἀλλοῖα δοξάζων. *Οἷς δὲ μὴ ὑπάρχει κυβέρνησις, πίπτουσιν ὥσπερ φύλλα*· ὁ λογισμὸς καὶ τὸ ἡγεμονικὸν, ἄπταιστον μένον καὶ καθηγούμενον τῆς ψυχῆς, κυβερνήτης αὐτῆς εἴρηται· ὄντως γὰρ ἀτρέπτως πρὸς τὸ ἄτρεπτον ἡ προσαγωγή. Οὕτως Ἀβραὰμ (17) *ἑστὼς ἦν ἀπέναντι Κυρίου, καὶ ἐγγίσας εἶπεν*. Καὶ τῷ Μωϋσεῖ
C λέγεται· *Σὺ δὲ αὐτοῦ στῆθι μετ' ἐμοῦ*. Οἱ δὲ ἀμφὶ τὸν Σίμωνα τῷ ἑστῶτι (18), ὃν σέβουσιν (19), ἐξο-

✠ P. 456 ED. POTTER, 582-383 ED. PARIS. [a] Gen. IV, 16. [b] Prov. XI, 14.

(10) *Τέλειον ἀριθμόν*. De perfectione denarii numeri conf. *Stromat.* VI, p. 656.

(11) *Ὑπεράνω τῶν θεῶν*. Ὑπὲρ ἄνω divise exhibent Clementis editiones, nos ὑπεράνω e Philone restituimus. Quid vero est illud τῶν θεῶν, *super deos?* An sidera ex sententia gentilium *deos* appellat? Apud Philonem exstat ὑπεράνω τῶν ἐννέα, *super novem* mundi partes. Unde admodum verisimile est, apud Clementem scriptum fuisse ὑπεράνω τῶν θ', nota numerali pro voce ἐννέα posita; ac deinde imperitum librarium θ' illud mutasse in θεῶν.

(12) *Τὴν δὲ δεκ.* Legendum τὴν δὴ δεκ. LOWTH.

(13) *Διὰ τοῦτο αἱ δεκάται*. Philo ante ea, quæ jam ex eo citata fuerunt, hæc etiam dicit: Τούτοις συνᾴδει καὶ ἡ τῶν ἱερέων ἐνδελεχὴς θυσία· τὸ γὰρ δέκατον τοῦ Οἶφι σεμιδάλεως ἀεὶ διείρηται προσφέρειν αὐτοῖς. *Huc facit et quotidianum sacerdotum sacrificium. His enim præceptum est, ut decimam partem Ephi similæ semper offerant.*

(14) *Ἡ τοῦ Πάσχα*. Philo post verba superius posita sic pergit: Διὰ τοῦτο δεκάτην ἐνδελεχῆ τῷ δεκάτῳ καὶ μόνῳ καὶ αἰωνίῳ ὁ ἱερεὺς ἀνατίθησι, τουτέστι, κυρίως εἰπεῖν, τὸ ψυχικὸν πάσχα, ἡ παντὸς πάθους καὶ παντὸς αἰσθητοῦ διάβασις πρὸς τὸ δέκατον, ὃ δὴ νοητόν ἐστι καὶ θεῖον. *Ideo decimas perpetuas decimo illi, qui solus æternus est, dedicat sacerdos, quod propriæ animæ pascha dicitur, omnium affectuum et omnium sensibilium* transitus, *dum properat ad decimum illud, quod est divinum et intelligibile.* Eamdem τοῦ Πάσχα interpretationem tradit Philo in lib. *De Abrahamo*, p. 392.

(15) *Εἰκότως*. Hæc transtulit Clemens e Philonis lib. *De Cherubim*, p. 110: Τοῦ μὲν ἀντιτεταγμένου παράδειγμα τὸ ἐπὶ τῷ Κάϊν εἰρημένον, ὅτι ἐξῆλθεν ἀπὸ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ Ναΐδ κατέναντι Ἐδέμ. Ἑρμηνεύεται δὲ Ναΐδ μὲν σάλος, Ἐδὲμ δὲ τρυφή. *Exemplum contrariorum infestorum est in Cain, quando dicitur: « Exivit a facie Dei, et habitavit in terra Naid contra Edem. » Explicatur autem Naid commotio, et Edem deliciæ.*

(16) *Γενητὰ . . . ἀγενήτου*. A. mavult γεννητά, et ἀγεννήτου· nempe a themate γεννᾷν. SYLBURG.

(17) *Ἀβραάμ*. Genes. XVIII: Ἀβραὰμ δὲ ἔτι ἦν ἑστηκὼς ἐναντίον Κυρίου. Καὶ ἐγγίσας Ἀβραὰμ, εἶπε. Exod. XXXIV: Καὶ στήσῃ μοι ἐκεῖ ἐπ' ἄκρου τοῦ ὄρους. Verum Clemens hæc, pro more suo, διὰ μνήμης recitasse videtur.

(18) *Τῷ ἑστῶτι*. Ἑστὼς Clementi is est, qui in eodem statu absque ulla mutatione consistit. Sic *Strom.* I, p. 348 edit. Paris.: Τὸ ἑστὼς καὶ μόνιμον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἄτρεπτον αὐτοῦ φῶς. *Dei stabilitatem ac permanentiam, et immutabilem ejus lucem.* Strom. VII, pag. 733: Φῶς ἑστὼς, καὶ μένον ἰδίως, πάντῃ πάντως ἄτρεπτον. *Lux stans et manens proprie, ex omni parte omnino immutabilis.* Hinc Deum alii etiam auctores ἑστῶτα vocant. Philo Judæus lib.

(19) *Ὃν σέβουσιν*. Justinus M. refert, Simonem προσκυνεῖσθαι ὡς τὸν πρῶτον Θεόν· *adorari ut primum Deum: Apol.* 1, p. 52 edit. Oxon. et tanquam Θεὸν ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως· *Deum super omne principium, potestatem et potentiam: Dialog. cum Tryphone* pag. 349 edit. Paris. Irenæus lib. I, sub finem cap. 20: *Imaginem quoque Simonis habent factam ad figuram Jovis, et Helenæ in figuram Minervæ; et has adorant.* Conf. Theodoretus *Hæret. fab.* lib. I, sub finem cap. 1.

μοιοῦσθαι τρόπον βούλονται. Ἡ πίστις οὖν ἥ τε γνῶσις τῆς ἀληθείας αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχειν κατασκευάζουσι τὴν ἑλομένην αὐτὰς ψυχήν. Συγγενὲς (20) δὲ τῷ ψεύδει (21) μετάβασις, ἐκτροπὴ καὶ ἀπόστασις, ὥσπερ τῷ γνωστικῷ ἠρεμία, καὶ ἀνάπαυσις, καὶ εἰρήνη. Καθάπερ οὖν τὴν φιλοσοφίαν ὁ τύφος καὶ ἡ οἴησις διαβέβληκεν, οὕτως καὶ τὴν γνῶσιν ἡ ψευδὴς γνῶσις, ἥ τε ὁμωνύμως καλουμένη· περὶ ἧς ὁ Ἀπόστολος γράφων, *Ὦ Τιμόθεε*, φησὶν, *τὴν παραθήκην* (22) *φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν.* Ὑπὸ ταύτης ἐλεγχόμενοι τῆς φωνῆς οἱ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων (23) τὰς πρὸς Τιμόθεον ἀθετοῦσιν Ἐπιστολάς. Φέρε οὖν, εἰ ὁ Κύριος ἀλήθεια (24), καὶ σοφία καὶ δύναμις Θεοῦ, ὥσπερ οὖν ἐστι, B δειχθείη, ὅτι τῷ ὄντι γνωστικὸς ὁ τοῦτον ἐγνωκὼς, καὶ τὸν Πατέρα τὸν αὐτοῦ δι' αὐτοῦ· συναίσθεται (25) γὰρ τοῦ λέγοντος· *Χείλη δικαίων ἐπίσταται ὑψηλά.*

A bernator. Nam per aliquid immutabile ad id, quod est immutabile, deduci oportet. Sic *Abraham stabat rectus ex adverso Domini, et appropinquans, dixit* [a]. Et dicitur Moysi: *Tu autem sta ibi mecum* [b]. Simonis autem sectatores, stanti, quem colunt, volunt assimilari moribus. Fides ergo et cognitio veritatis efficiunt, ut quæ eas acceperit anima, eodem modo et semper similiter se habeat. Cum falso autem cognatione conjunctæ sunt transitio, declinatio et defectio; sicut cum gnostico tranquillitas, quies, et pax. Quemadmodum ergo suspectam reddit philosophiam arrogantia ✠ et gloriosa de se persuasio: ita etiam cognitionem falsa cognitio, et quæ appellatur æquivoce. De qua scribens Apostolus: *O Timothee*, inquit, *depositum custodi, devitans profanas vocum novitates et oppositiones falsi nominis scientiæ, quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt* [c]. Cum ab hac voce convincantur hæretici, Epistolas ad Timotheum rejiciunt. Age ergo, si Dominus est veritas, et sapientia ac virtus Dei, sicut est; patet, quod revera is est gnosticus, qui eum cognovit, et per ipsum ejus Patrem. Sentit enim una cum, qui dicit: *Labia justorum sciunt excelsa* [d].

CAPUT XII.

De fide duplici.

Τῆς δὲ πίστεως, καθάπερ τοῦ χρόνου, διττῶν ὄντων, εὕροιμεν ἂν διττὰς ἀρετὰς, συνοικούσας ἄμφω. Τοῦ γὰρ χρόνου τῷ μὲν παρῳχηκότι ἡ μνήμη, τῷ δὲ μέλλοντι ἐλπίς ἐστι. Πιστεύομεν δὲ τὰ παρῳχηκότα γεγονέναι, καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι· ἀγαπῶμέν τε

Cum autem fidei, sicut etiam temporis, duæ sunt partes, duas etiam inveniemus, quæ simul habitant, virtutes. Temporis enim parti præteritæ adest memoria; ei autem, quæ futura est, spes. Credimus enim fuisse præterita, et fore ea quæ futura sunt.

✠ P. 457 ED. POTTER, 383-384 ED. PARIS. [a] Gen. XVIII, 22, 23. [b] Exod. XXXIV, 2. [c] I Tim. VI, 20, 21. [d] Prov. X, 21; XII, 1.

lib. *De nominum mutatione*, pag. 1054, agens de Abrahamo, qui coram Deo *pronus in faciem cecidit:* Ἆρ' οὐκ ἔμελλεν ὑποσχέσεσι θείαις γνῶναί τε ἑαυτὸν καὶ τὴν τοῦ θνητοῦ γένους οὐθένειαν, καὶ πεσεῖν παρὰ τὸν Ἑστῶτα εἰς ἔνδειξιν τῆς ὑπολήψεως, ἣν περὶ ἑαυτοῦ τε ἔσχε καὶ Θεοῦ, ὅτι ὁ μὲν κατὰ αὐτὰ ἑστὼς κινεῖ τὴν σύμπασαν στάσιν; *Annon ex divinis promissis seipsum cogniturus erat, et mortalis generis inanitatem, et procubiturus coram* Stante, *ut ostenderet opinionem eam, quam de se habebat, ac de Deo? nimirum Deum in eodem statu* consistentem *id omne, quod stat, movere.* Hunc autem loquendi modum Plato docuit: nam Cyrillus, lib. III *Contra Julianum*, scribit, Platonem duos constituisse deos, quorum *primum stantem esse* voluit, *secundum vero semper moveri.* Δῆλον δὲ, ὅτι ὁ μὲν πρῶτος Θεὸς ἑστὼς, ὁ δὲ δεύτερος ἔμπαλίν ἐστι κινούμενος. Cur vero Simon Magus *stantem* sese appellari jusserit, constat e Clementinis, homil. 2, cap. 22: Οὗτος (Σίμων) ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πάνυ ἐξασκήσας ἑαυτὸν, καὶ μαγείᾳ πολὺ δυνηθεὶς, καὶ φρενωθεὶς θέλει νομίζεσθαι ἀνωτάτη τις εἶναι δύναμις, καὶ αὐτοῦ τοῦ τὸν κόσμον κτίσαντος Θεοῦ· ἐνίοτε δὲ, καὶ Χριστὸν ἑαυτὸν αἰνισσόμενος, Ἑστῶτα προσαγορεύει. Ταύτῃ δὲ τῇ προσηγορίᾳ κέχρηται, ὡς δὴ *στησόμενος* ἀεὶ, καὶ αἰτίαν φθορᾶς, τὸ σῶμα πεσεῖν, οὐκ ἔχων, καὶ οὔτε Θεὸν τὸν κτίσαντα τὸν κόσμον ἀνώτατον εἶναι λέγει. *Simon Alexandriæ cum multum se exercuerat, et arte magica polleret, mente elatus se vult existimari esse Virtutem supremam, ipso quoque Deo mundi conditore superiorem. Interdum etiam Christum se significans,* Stantem *appellat. Eam autem appellationem sumpsit, quasi qui* exstiturus *semper sit, nec habeat corruptionis causam, ut corpore concidat. Neque vero Deum mundi creatorem, supremum esse ait.* Idem auctor τοῦ ἑστῶτος iterum meminit, ejusdem homiliæ cap. 24. Quin etiam homil. 18, cap. 6. de eodem hæc C Petrus Simoni dicit: Σὺ δὲ οὐκ εἶ ὁ ἑστὼς Υἱός. Εἰ γὰρ Υἱὸς ἦς, πάντως ἂν ᾔδεις τῆς τοιαύτης ἀποκαλύψεως τοὺς ἀξίους. *Tu autem non es* stans *Filius. Nam si Filius esses, omnino cognosceres hac dignos revelatione.* Ejusdem iterum mentio facta est in eadem homilia, cap. 7, 12 et 14. Meminit etiam Simonis *Stantis* auctor *Recognitionum* S. Clementis lib. I, cap. 72: *Zachæus de Cæsarea scripserit sibi, Simonem quemdam Samareum magum plurimos nostrorum subvertere, asserentem se esse quemdam* Stantem, *hoc est alio nomine, Christum, et Virtutem summam excelsi Dei, quæ sit supra conditorem mundi.* Conf. ejusdem operis lib. II, cap. 7 et 11; lib. III, cap. 47, et *Clementinæ Epitomes* cap. 25.

(20) *Συγγενές.* Malim συγγενεῖς.

(21) *Ψεύδει.* Malim adjectivo ψευδεῖ, ut hæc vox respondeat τῷ γνωστικῷ.

(22) *Παραθήκην.* A. cum Vulg. Bibl. I Tim. VI, παρακαταθήκην mavult: et recte. SYLBURG.

D (23) *Αἱρέσεων.* Marcionitas intelligit, de quorum principe Marcione hæc dicit Irenæus lib. I, cap. 29: *Similiter autem et Pauli epistolas abscidit, auferens quæcunque manifeste dicta sunt ab Apostolo de eo Deo, qui mundum fecit, quoniam hic Pater Domini nostri Jesu Christi,* etc. Conf. idem lib. III, cap. 12; Tertullianus *Contra Marcionem* lib. IV et V; Epiphanius hæres. 42.

(24) *Ὁ Κύριος ἀλήθεια.* Respicit Joan. XIV, 6: Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή. Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. I Cor. I, 24: Χριστὸν, Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν.

(25) *Συναίσθεται.* Rectius συνῄσθηται, temp. præterito. SYLBURG.

corpus et anima, et quinque sensus, et vocis edendæ potestas, visque seminaria, et cogitandi seu spiritalis facultas, aut quocunque alio nomine vis vocare. Oportet autem, ut uno verbo dicam, alia omnia transcendentes, in mente sistere; sicut certe in mundo quoque, cum novem partes transilierimus, primam quidem, quæ constat quatuor elementis, quæ in uno loco ponuntur, ut inter se æqualiter commisceantur; deinde septem **165** errantes, et nonam inerrantem; venire ad perfectum numerum, qui est super deos, nempe decimam partem, et, ut summatim dicam, ad Dei cognitionem, post creaturam desiderantes Creatorem. Propterea offerebantur Deo decimæ œphi, et hostiarum, et Paschæ dies festus incipiebat a decima, ✠ quæ omnis perturbationis et omnium sensibilium transitum significat. Fide ergo consistit gnosticus: qui se autem existimat sapientem, ea, quæ sunt veritatis, non attingit, infirmis et instabilibus affectibus abreptus. Jure ergo scriptum est: *Egressus est autem Cain a facie Dei, et habitavit in terra Naid, contra Edem* [a]. Interpretatio autem Naid, est *commotio*; Edem autem, *deliciæ*. Fides autem, et cognitio, et pax sunt *deliciæ*, e quibus, qui non paruerit, ejicitur. Qui se autem existimat sapientem, ne omnino quidem divina vult audire præcepta; sed, tanquam qui per se didicerit, effrenatus, lubens fertur in salum fluctuans, descendens ad mortalia, et ea quæ sunt generabilia, a cognitione ingeniti, alias alia opinans. *Qui autem sunt gubernatione soluti, ii cadunt sicut folia* [b]. Ratio et pars principalis cum immota maneat, et animam ducat ac regat, dicta est ejus gu-

A τας ἐπὶ τὸν νοῦν ἵστασθαι, ὥσπερ ἀμέλει κἀν τῷ κόσμῳ τὰς ἐννέα μοίρας ὑπερπηδήσαντας· πρώτην μὲν τὴν διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐν μιᾷ χώρᾳ τιθεμένων διὰ τὴν ἴσην τροπὴν, ἔπειτα δὲ τὰς ἑπτὰ τὰς πλανωμένας, τήν τε ἀπλανῆ, ἐνάτην, ἐπὶ τὸν τέλειον ἀριθμὸν (10) τὸν ὑπεράνω τῶν θεῶν (11), τὴν δὲ δεκάτην (12) μοῖραν ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἀφικνεῖσθαι τοῦ Θεοῦ, συνελόντι φάναι, μετὰ τὴν κτίσιν τὸν ποιητὴν ἐπιποθοῦντας. Διὰ τοῦτο αἱ δεκάται (13), τοῦ τε οἰφι τῶν τε ἱερείων, τῷ Θεῷ προσεκομίζοντο· καὶ ἡ τοῦ Πάσχα (14) ἑορτὴ ἀπὸ δεκάτης ἤρχετο, παντὸς πάθους καὶ παντὸς αἰσθητοῦ διάβασις οὖσα. Πέπηγεν οὖν τῇ πίστει ὁ γνωστικός· ὁ δὲ οἰησίσοφος ἐκ τῶν τῆς ἀληθείας οὐχ ἅπτεται, ἀστάτοις καὶ ἀϊδρύτοις ὁρμαῖς κεχρημένος. Εἰκότως (15) οὖν γέγραπται·
B *Ἐξῆλθεν δὲ Κάϊν ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ Ναῒδ, κατέναντι Ἐδέμ*. Ἑρμηνεύεται δὲ ἡ μὲν Ναῒδ, *σάλος*, ἡ δὲ Ἐδὲμ *τρυφή*· πίστις δὲ καὶ γνῶσις καὶ εἰρήνη ἡ *τρυφή*· ἧς ὁ παρακούσας ἐκβάλλεται. Ὁ δὲ οἰησίσοφος τὴν ἀρχὴν οὐδὲ ἐπαΐειν βούλεται τῶν θείων ἐντολῶν, ἀλλ', οἷον αὐτομαθὴς, ἀφηνιάσας, εἰς σάλον κυμαινόμενον ἑκὼν μεθίσταται, εἰς τὰ θνητά τε καὶ γενητὰ καταβαίνων ἐκ τῆς τοῦ ἀγενήτου (16) γνώσεως, ἄλλοτε ἀλλοῖα δοξάζων. *Οἷς δὲ μὴ ὑπάρχει κυβέρνησις, πίπτουσιν ὥσπερ φύλλα*· ὁ λογισμὸς καὶ τὸ ἡγεμονικὸν, ἀπταιστον μένον καὶ καθηγούμενον τῆς ψυχῆς, κυβερνήτης αὐτῆς εἴρηται· ὄντως γὰρ ἀτρέπτως πρὸς τὸ ἄτρεπτον ἡ προσαγωγή. Οὕτως Ἀβραὰμ (17) *ἑστὼς ἦν ἀπέναντι Κυρίου, καὶ ἐγγίσας εἶπεν*. Καὶ τῷ Μωϋσεῖ
C λέγεται· *Σὺ δὲ αὐτοῦ στῆθι μετ' ἐμοῦ*. Οἱ δὲ ἀμφὶ τὸν Σίμωνα τῷ ἑστῶτι (18), ὃν σέβουσιν (19), ἐξο-

✠ P. 456 ED. POTTER, 582-383 ED. PARIS. [a] Gen. IV, 16. [b] Prov. XI, 14.

(10) *Τέλειον ἀριθμόν*. De perfectione denarii numeri conf. *Stromat.* VI, p. 656.

(11) *Ὑπεράνω τῶν θεῶν*. Ὑπὲρ ἄνω divise exhibent Clementis editiones, nos ὑπεράνω e Philone restituimus. Quid vero est illud τῶν θεῶν, *super deos?* An sidera ex sententia gentilium *deos* appellat? Apud Philonem exstat ὑπεράνω τῶν ἐννέα, *super novem* mundi partes. Unde admodum verisimile est, apud Clementem scriptum fuisse ὑπεράνω τῶν θ', nota numerali pro voce ἐννέα posita; ac deinde imperitum librarium θ' illud mutasse in θεῶν.

(12) *Τὴν δὲ δεκ.* Legendum τὴν δὴ δεκ. LOWTH.

(13) *Διὰ τοῦτο αἱ δεκάται*. Philo ante ea, quæ jam ex eo citata fuerunt, hæc etiam dicit: Τούτοις συνᾴδει καὶ ἡ τῶν ἱερέων ἐνδελεχὴς θυσία· τὸ γὰρ δέκατον τοῦ Οἰφὶ σεμιδάλεως ἀεὶ διείρηται προσφέρειν αὐτοῖς. *Huc facit et quotidianum sacerdotum sacrificium. His enim præceptum est, ut decimam partem Ephi similæ semper offerant.*

(14) *Ἡ τοῦ Πάσχα*. Philo post verba superius posita sic pergit: Διὰ τοῦτο δεκάτην ἐνδελεχῆ τῷ δεκάτῳ καὶ μόνῳ καὶ αἰωνίῳ ὁ ἱερεὺς ἀνατίθησι, τουτέστι, κυρίως εἰπεῖν, τὸ ψυχικὸν πάσχα, ἡ παντὸς πάθους καὶ παντὸς αἰσθητοῦ διάβασις πρὸς τὸ δέκατον, ὃ δὴ νοητόν ἐστι καὶ θεῖον. *Ideo decimas perpetuas decimo illi, qui solus æternus est, dedicat sacerdos, quod propriæ animæ pascha dicitur, omnium affectuum et omnium sensibilium* transitus, *dum properat ad decimum illud, quod est divinum et intelligibile.* Eamdem τοῦ Πάσχα interpretationem tradit Philo in lib. *De Abrahamo*, p. 392.

(15) *Εἰκότως*. Hæc transtulit Clemens e Philonis lib. *De Cherubim*, p. 110: Τοῦ μὲν ἀντιτεταγμένου παράδειγμα τὸ ἐπὶ τῷ Κάϊν εἰρημένον, ὅτι ἐξῆλθεν ἀπὸ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ Ναῒδ κατέναντι Ἐδέμ. Ἑρμηνεύεται δὲ Ναῒδ μὲν σάλος, Ἐδὲμ δὲ τρυφή. *Exemplum contrariorum infestorum est in Cain, quando dicitur: « Exivit a facie Dei, et habitavit in terra Naid contra Edem. » Explicatur autem Naid commotio, et Edem deliciæ.*

(16) *Γενητὰ . . . ἀγενήτου*. A. mavult γεννητά, et ἀγεννήτου· nempe a themate γεννᾷν. SYLBURG.

(17) *Ἀβραάμ*. Genes. XVIII: Ἀβραὰμ δὲ ἔτι ἦν ἑστηκὼς ἐναντίον Κυρίου. Καὶ ἐγγίσας Ἀβραὰμ, εἶπε. Exod. XXXIV: Καὶ στήσῃ μοι ἐκεῖ ἐπ' ἄκρου τοῦ ὄρους. Verum Clemens hæc, pro more suo, διὰ μνήμης recitasse videtur.

D (18) *Τῷ ἑστῶτι*. Ἑστώς Clementi is est, qui in eodem statu absque ulla mutatione consistit. Sic *Strom.* I, p. 348 edit. Paris.: Τὸ ἑστὼς καὶ μόνιμον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἄτρεπτον αὐτοῦ φῶς. *Dei stabilitatem ac permanentiam, et immutabilem ejus lucem.* *Strom.* VII, pag. 733: Φῶς ἑστὼς, καὶ μένον ἰδίως, πάντη πάντως ἄτρεπτον. *Lux stans et manens proprie, ex omni parte omnino immutabilis.* Hinc Deum alii etiam auctores ἑστῶτα vocant. Philo Judæus lib.

(19) *Ὃν σέβουσιν*. Justinus M. refert, Simonem προσκυνεῖσθαι ὡς τὸν πρῶτον Θεόν· *adorari ut primum Deum: Apol.* 1, p. 52 edit. Oxon. et tanquam Θεὸν ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως· *Deum super omne principium, potestatem et potentiam: Dialog. cum Tryphone* pag. 349 edit. Paris. Irenæus lib. I, sub finem cap. 20: *Imaginem quoque Simonis habent factam ad figuram Jovis, et Helenæ in figuram Minervæ; et has adorant.* Conf. Theodoretus *Hæret. fab.* lib. I, sub finem cap. 1.

μοιοῦσθαι τρόπον βούλονται. Ἡ πίστις οὖν ἥ τε γνῶσις τῆς ἀληθείας αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχειν κατασκευάζουσι τὴν ἑλομένην αὐτὰς ψυχήν. Συγγενὲς (20) δὲ τῷ ψεύδει (21) μετάβασις, ἐκτροπὴ καὶ ἀπόστασις, ὥσπερ τῷ γνωστικῷ ἠρεμία, καὶ ἀνάπαυσις, καὶ εἰρήνη. Καθάπερ οὖν τὴν φιλοσοφίαν ὁ τύφος καὶ ἡ οἴησις διαβέβληκεν, οὕτως καὶ τὴν γνῶσιν ἡ ψευδὴς γνῶσις, ἥ τε ὁμωνύμως καλουμένη· περὶ ἧς ὁ Ἀπόστολος γράφων, *Ὦ Τιμόθεε*, φησὶν, *τὴν παραθήκην* (22) *φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν*. Ὑπὸ ταύτης ἐλεγχόμενοι τῆς φωνῆς οἱ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων (23) τὰς πρὸς Τιμόθεον ἀθετοῦσιν Ἐπιστολάς. Φέρε οὖν, εἰ ὁ Κύριος ἀλήθεια (24), καὶ σοφία καὶ δύναμις Θεοῦ, ὥσπερ οὖν ἐστι, δειχθείη, ὅτι τῷ ὄντι γνωστικὸς ὁ τοῦτον ἐγνωκὼς, καὶ τὸν Πατέρα τὸν αὐτοῦ δι' αὐτοῦ· συναίσθεται (25) γὰρ τοῦ λέγοντος· *Χείλη δικαίων ἐπίσταται ὑψηλά.*

A bernator. Nam per aliquid immutabile ad id, quod est immutabile, deduci oportet. Sic *Abraham stabat rectus ex adverso Domini, et appropinquans, dixit* [a]. Et dicitur Moysi: *Tu autem sta ibi mecum* [b]. Simonis autem sectatores, stanti, quem colunt, volunt assimilari moribus. Fides ergo et cognitio veritatis efficiunt, ut quæ eas acceperit anima, eodem modo et semper similiter se habeat. Cum falso autem cognatione conjunctæ sunt transitio, declinatio et defectio; sicut cum gnostico tranquillitas, quies, et pax. Quemadmodum ergo suspectam reddit philosophiam arrogantia ✠ et gloriosa de se persuasio: ita etiam cognitionem falsa cognitio, et quæ appellatur æquivoce. De qua scribens Apostolus: *O Timothee*, inquit, *depositum custodi, devitans profa-* B *nas vocum novitates et oppositiones falsi nominis scientiæ, quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt* [c]. Cum ab hac voce convincantur hæretici, Epistolas ad Timotheum rejiciunt. Age ergo, si Dominus est veritas, et sapientia ac virtus Dei, sicut est; patet, quod revera is est gnosticus, qui eum cognovit, et per ipsum ejus Patrem. Sentit enim una eum, qui dicit: *Labia justorum sciunt excelsa* [d].

CAPUT XII.

De fide duplici.

Τῆς δὲ πίστεως, καθάπερ τοῦ χρόνου, διττῶν ὄντων, εὕροιμεν ἂν διττὰς ἀρετὰς, συνοικούσας ἄμφω. Τοῦ γὰρ χρόνου τῷ μὲν παρῳχηκότι ἡ μνήμη, τῷ δὲ μέλλοντι ἐλπίς ἐστι. Πιστεύομεν δὲ τὰ παρῳχηκότα γεγονέναι, καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι· ἀγαπῶμέν τε

Cum autem fidei, sicut etiam temporis, duæ sunt partes, duas etiam inveniemus, quæ simul habitant, virtutes. Temporis enim parti præteritæ adest memoria; ei autem, quæ futura est, spes. Credimus enim fuisse præterita, et fore ea quæ futura sunt.

✠ P. 457 ED. POTTER, 383-384 ED. PARIS. [a] Gen. XVIII, 22, 23. [b] Exod. XXXIV, 2. [c] I Tim. VI, 20, 21. [d] Prov. X, 21; XII, 1.

lib. *De nominum mutatione*, pag. 1054, agens de Abrahamo, qui coram Deo *pronus in faciem cecidit*: Ἆρ' οὐκ ἔμελλεν ὑποσχέσεσι θείαις γνῶναί τε ἑαυτὸν καὶ τὴν τοῦ θνητοῦ γένους οὐθένειαν, καὶ πεσεῖν παρὰ τὸν Ἑστῶτα εἰς ἔνδειξιν τῆς ὑπολήψεως, ἣν περὶ ἑαυτοῦ τε ἔσχε καὶ Θεοῦ, ὅτι ὁ μὲν κατὰ αὐτὰ ἑστὼς κινεῖ τὴν σύμπασαν στάσιν; *Annon ex divinis promissis seipsum cogniturus erat, et mortalis generis inanitatem, et procubiturus coram* Stante, *ut ostenderet opinionem eam, quam de se habebat, ac de Deo? nimirum Deum in eodem statu* consistentem *id omne, quod stat, movere.* Hunc autem loquendi modum Plato docuit: nam Cyrillus, lib. III *Contra Julianum*, scribit, Platonem duos constituisse deos, quorum *primum stantem esse* voluit, *secundum vero semper moveri*. Δῆλον δὲ, ὅτι ὁ μὲν πρῶτος Θεὸς ἑστὼς, ὁ δὲ δεύτερος ἔμπαλίν ἐστι κινούμενος. Cur vero Simon Magus *stantem* sese appellari jusserit, constat e Clementinis, homil. 2, cap. 22: Οὗτος (Σίμων) ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πάνυ ἐξασκήσας ἑαυτὸν, καὶ μαγείᾳ πολὺ δυνηθεὶς, καὶ φρενωθεὶς θέλει νομίζεσθαι ἀνωτάτη τις εἶναι δύναμις, καὶ αὐτοῦ τοῦ τὸν κόσμον κτίσαντος Θεοῦ· ἐνίοτε δὲ, καὶ Χριστὸν ἑαυτὸν αἰνισσόμενος, Ἑστῶτα προσαγορεύει. Ταύτῃ δὲ τῇ προσηγορίᾳ κέχρηται, ὡς δὴ στησόμενος ἀεὶ, καὶ αἰτίαν φθορᾶς, τὸ σῶμα πεσεῖν, οὐκ ἔχων, καὶ οὔτε Θεὸν τὸν κτίσαντα τὸν κόσμον ἀνώτατον εἶναι λέγει. *Simon Alexandriæ cum multum se exercuerat, et arte magica polleret, mente elatus se vult existimari esse Virtutem supremam, ipso quoque Deo mundi conditore superiorem. Interdum etiam Christum se significans,* Stantem *appellat. Eam autem appellationem sumpsit, quasi qui* exstiturus *semper sit, nec habeat corruptionis causam, ut corpore concidat. Neque vero Deum mundi creatorem, supremum esse ait.* Idem auctor τοῦ ἑστῶτος iterum meminit, ejusdem homiliæ cap.

C 24. Quin etiam homil. 18, cap. 6. de eodem hæc Petrus Simoni dicit: Σὺ δὲ οὐκ εἶ ὁ ἑστὼς Υἱός. Εἰ γὰρ Υἱὸς ἦς, πάντως ἂν ᾔδεις τῆς τοιαύτης ἀποκαλύψεως τοὺς ἀξίους. *Tu autem non es* stans *Filius. Nam si Filius esses, omnino cognosceres hac dignos revelatione.* Ejusdem iterum mentio facta est in eadem homilia, cap. 7, 12 et 14. Meminit etiam Simonis *Stantis* auctor *Recognitionum* S. Clementis lib. I, cap. 72: *Zachæus de Cæsarea scripserit sibi, Simonem quemdam Samareum magum plurimos nostrorum subvertere, asserentem se esse quemdam* Stantem, *hoc est alio nomine, Christum, et Virtutem summam excelsi Dei, quæ sit supra conditorem mundi.* Conf. ejusdem operis lib. II, cap. 7 et 11; lib. III, cap. 47, et *Clementinæ Epitomes* cap. 25.

(20) *Συγγενές*. Malim συγγενεῖς.

(21) *Ψεύδει*. Malim adjectivo ψευδεῖ, ut hæc vox respondeat τῷ γνωστικῷ.

(22) *Παραθήκην*. A. cum Vulg. Bibl. I Tim. VI, παρακαταθήκην mavult: et recte. SYLBURG.

D (23) *Αἱρέσεων*. Marcionitas intelligit, de quorum principe Marcione hæc dicit Irenæus lib. I, cap. 29: *Similiter autem et Pauli epistolas abscidit, auferens quæcunque manifeste dicta sunt ab Apostolo de eo Deo, qui mundum fecit, quoniam hic Pater Domini nostri Jesu Christi*, etc. Conf. idem lib. III, cap. 12; Tertullianus *Contra Marcionem* lib. IV et V; Epiphanius hæres. 42.

(24) *Ὁ Κύριος ἀλήθεια*. Respicit Joan. XIV, 6: Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή. Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. I Cor. I, 24: Χριστὸν, Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν.

(25) *Συναίσθεται*. Rectius συνῄσθηται, temp. præterito. SYLBURG.

Et rursus diligimus, sic se præterita habere fide persuasi, futura, spe exspectantes. Gnostico enim in omnibus adest dilectio, ut qui unum Deum sciverit: *Et ecce omnia, quæcunque est architectatus, erant valde bona* [a], et novit, et admiratur. Pietas autem adjicit vitæ longitudinem, et timor Domini adjicit dies. Quemadmodum ergo dies sunt pars vitæ, quæ in progressu est; ita etiam timor est principium dilectionis, qui fit per incrementum fides, deinde dilectio. Sed non sicut feram et timeo et odi, ita etiam patrem vereor, quem timeo et amo. Rursus timens ne castiger, meipsum diligo, timorem eligens. Qui timet offendere patrem, seipsum diligit. Beatus ergo, qui invenitur fidelis, dilectione et timore contemperatus. Fides autem est virtus ad salutem, et potentia ad vitam æternam. Rursus, prophetia est præcognitio; cognitio autem est prophetiæ intelligentia; et veluti cognitio illorum, quæ illis prius fuere cognita, a Domino, qui omnia prius manifestat. Cognitio ergo eorum, quæ prædicta sunt, triplicem ostendit eventum; aut eum, qui fuit olim; aut eum, qui jam est præsens; aut eum, qui est futurus. Deinde extrema quidem sub fidem cadunt, tum eorum, quæ sunt perfecta; tum eorum, quæ sperantur: ad confirmanda ✠ autem ambo extrema, affert persuasionem præsens operatio. Si enim cum una sit prophetia, ejus quidem una pars jam perficitur, altera vero pars est impleta; hinc fit credibile et id, quod speratur; et id, quod præteriit. Prius enim erat præsens, deinde nos præteriit: adeo ut sit etiam fides præteritorum, præteriti comprehensio; et spes quidem futura, comprehensio rei futuræ. Assensiones autem, non solum Platonici, sed etiam Stoici, dicunt esse in nostra potestate. Omnis ergo opinio, et judicium, et existimatio, et disciplina, quibus semper vivimus, et versamur cum humano genere, est assensio. Ea autem nihil fuerit aliud, quam fides. Et incredulitas seu infidelitas, quæ est fidei interemptio aut destructio, ostendit posse esse assensionem, aut fidem; ejus enim, quæ esse non potuerit, non fuerit privatio. Et si quis verum consideret, inveniet hominem quidem natura circumventum ad præbendam falso assensionem; ta-

A αὖ, οὕτως ἔχειν τὰ παρῳχηκότα, πίστει πεπεισμένοι, τὰ μέλλοντα ἐλπίδι ἀπεκδεχόμενοι. Διὰ πάντων γὰρ ἡ ἀγάπη τῷ γνωστικῷ πεφοίτηκεν, ἕνα Θεὸν εἰδότι· *Καὶ ἰδοὺ* (26) *πάντα, ὅσα δεδημιούργηκε, λίαν καλά*· οἶδέν τε καὶ θαυμάζει· Θεοσέβεια (27) δὲ προστίθησι μῆκος βίου, καὶ φόβος Κυρίου προστίθησιν ἡμέρας. Ὡς οὖν αἱ ἡμέραι μόριον βίου τοῦ κατ' ἐπανάβασιν, οὕτω καὶ ὁ φόβος τῆς ἀγάπης ἀρχὴ, κατὰ παραύξησιν πίστις γινόμενος, εἶτα ἀγάπη. Ἀλλ' οὐχ ὡς (28) φοβοῦμαι τὸ θηρίον, καὶ μισῶ, διττοῦ τυγχάνοντος τοῦ φόβου, ὡς δὲ καὶ τὸν πατέρα δέδια, ὃν φοβοῦμαι ἅμα καὶ ἀγαπῶ· πάλιν φοβούμενος μὴ κολασθῶ, ἐμαυτὸν ἀγαπῶ, αἱρούμενος τὸν φόβον· ὁ φοβούμενος προσκόψαι τῷ πατρὶ ἀγαπᾷ ἑαυτόν. Μακάριος οὖν ὃς πιστὸς γίνεται, ἀγάπῃ καὶ φόβῳ κεκραμένος·
B πίστις δὲ ἰσχὺς εἰς σωτηρίαν καὶ δύναμις εἰς ζωὴν αἰώνιον. Πάλιν ἡ προφητεία, πρόγνωσίς ἐστιν· ἡ δὲ γνῶσις προφητείας νόησις, οἷον γνῶσις τῶν ἐκείνοις προεγνωσμένων ὑπὸ τοῦ προφαίνοντος τὰ πάντα Κυρίου. Ἡ τοίνυν γνῶσις τῶν προαγορευθέντων τριττὴν ἐνδείκνυται τὴν ἔκβασιν, ἢ γεγονυῖαν πάλαι, ἢ ἐνεστηκυῖαν ἤδη, ἢ ἔσεσθαι μέλλουσαν. Εἶθ' αἱ μὲν ἀκρότητες (29) ὑποπεπτώκασι πίστει, ἢ τελεσθέντων ἢ ἐλπιζομένων· πειθὼ δὲ παρέχει ἡ ἐνεστηκυῖα ἐνέργεια πρὸς τὴν βεβαίωσιν ἀμφοῖν τοῖν ἄκροιν. Εἰ γὰρ, μιᾶς οὔσης τῆς προφητείας, τὸ μὲν ἤδη τελεῖται, τὸ δὲ πεπλήρωται, πιστὸν ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἐλπιζόμενον καὶ τὸ παρῳχηκὸς ἀληθές. Πρότερον γὰρ ἐνεστὼς ἦν, εἶτα ἡμῖν παρῴχηκεν, ὡς εἶναι καὶ τὴν τῶν παρῳχηκότων πίστιν κατάληψιν παρῳχηκότος,
C καὶ τὴν μὲν ἐσομένην ἐλπίδα κατάληψιν ἐσομένου πράγματος. Τὰς δὲ συγκαταθέσεις (30) οὐ μόνον οἱ ἀπὸ Πλάτωνος, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, ἐφ' ἡμῖν εἶναι λέγουσιν. Πᾶσα οὖν δόξα, καὶ κρίσις, καὶ ὑπόληψις, καὶ μάθησις, οἷς ζῶμεν καὶ σύνεσμεν αἰεὶ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, συγκατάθεσίς ἐστιν· ἡ δ' οὐδὲν ἄλλο ἢ πίστις εἴη ἄν· ἥ τε ἀπιστία, ἀποσύστασις (31) οὖσα τῆς πίστεως, δυνατὴν δείκνυσι τὴν συγκατάθεσίν τε καὶ πίστιν· ἀνυπαρξία γὰρ στέρησις οὐκ ἂν λεχθείη. Κἂν τις τἀληθὲς σκοπῇ, εὑρήσει τὸν ἄνθρωπον φύσει διαβεβλημένον μὲν πρὸς τὴν τοῦ ψεύδους συγκατάθεσιν, ἔχοντα δὲ ἀφορμὰς πρὸς πίστιν τἀληθοῦς. « Ἡ τοίνυν (32) συνέχουσα τὴν Ἐκκλησίαν (33), ὡς

✠ P. 458 ED. POTTER, 384-385 ED. PARIS.

[a] Gen. I, 31.

(26) *Καὶ ἰδ.* Respicit Genes. I, 31: Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα, ὅσα ἐποίησε· καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν.

(27) *Θεοσέβεια.* Respicit Prov. III, 2, 16.

(28) *Ἀλλ' οὐχ ὡς φ.* Hæc, quibus jam sensus haud constat, levi mutatione facta, sic scribi et explicari poterunt: Ἀλλ' οὐχ ὡς φοβοῦμαι τὸ θηρίον καὶ μισῶ· διττοῦ τυγχάνοντος τοῦ φόβου· ὡς δὴ καὶ τὸν πατέρα δέδια, ὃν φοβοῦμαι ἅμα καὶ ἀγαπῶ. Πάλιν, φοβούμενος μὴ κολασθῶ, ἐμαυτὸν ἀγαπῶ, αἱρούμενος τὸν φόβον· ὁ δὲ φοβούμενος προσκόψαι τῷ πατρὶ ἀγαπᾷ αὐτόν. *Sed non sicut feram timeo et odi (cum duplex sit timor), sic patrem metuo, quem vereor simul ac diligo. Rursus, timens ne castiger, meipsum diligo, timorem eligens: qui vero patrem offendere timet, illum diligit.* Vult enim auctor duplicem esse timorem: alterum, cum ejus, quod timetur, odio; alterum, cum ejusdem amore conjunctum.

D (29) *Ἀκρότητες.* Hoc est, præterita ac futura, inter quæ media sunt præsentia.

(30) *Συγκαταθέσεις.* Sic vocabant *deliberatas assensiones*: de quibus elegans est locus A. Gellii lib. XIX, cap. 1.

(31) *Ἀποσύστασις.* Legendum ἀπόστασις. LOWTH. — Qua voce infra usus est auctor p. 386.

(32) *Ἡ τοίνυν.* Hæc occurrunt in Hermæ *Pastor.* lib. I, vis. 3, principio c. 8: *Respiciens me, subrisit, et ait mihi: Vides septem mulieres circa turrim? Video, inquam, domina. Turris hæc, inquit, ab iis supportatur secundum præceptum Domini; audi nunc effectus earum: Prima earum, quæ continet manu, Fides vocatur: per hanc salvi fiunt electi Dei. Alia vero,*

(33) *Τὴν Ἐκκλησίαν.* Hoc abest ab hodierno Herma, et interpretamenti loco a Clemente adjectum videtur.

φησὶν ὁ Ποιμὴν, ἀρετὴ ἡ πίστις ἐστὶ, δι' ἧς σώζονται οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ· ἡ δὲ ἀνδριζομένη ἐγκράτεια. Ἕπεται δ' αὐταῖς ἁπλότης, ἐπιστήμη, ἀκακία, σεμνότης, ἀγάπη. Πᾶσαι δὲ αὗται πίστεώς εἰσι θυγατέρες. Καὶ πάλιν, προηγεῖται μὲν πίστις, φόβος δὲ οἰκοδομεῖ, τελειοῖ δὲ ἡ ἀγάπη (34). Φοβητέον (35) οὖν τὸν Κύριον, λέγει, εἰς οἰκοδομὴν, ἀλλ' οὐ τὸν διάβολον εἰς καταστροφήν. Ἔμπαλιν δὲ, τὰ μὲν ἔργα τοῦ Κυρίου, τουτέστι τὰς ἐντολὰς, ἀγαπητέον καὶ ποιητέον, τὰ δὲ ἔργα τοῦ διαβόλου φοβητέον καὶ οὐ ποιητέον· ὁ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ φόβος παιδεύει καὶ εἰς ἀγάπην ἀποκαθίστησιν, ὁ δὲ τῶν τοῦ διαβόλου ἔργων μῖσος ἔχει σύνοικον.» Ὁ δὲ αὐτὸς καὶ «τὴν μετάνοιαν (36) σύνεσιν εἶναι φησι μεγάλην· μετανοῶν γὰρ ἐφ' οἷς ἔδρασεν, οὐκ ἔτι ποιεῖ ἢ λέγει· βασανίζων δὲ ἐφ' οἷς ἥμαρτεν, τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀγαθοεργεῖ. Ἄφεσις (37) τοίνυν ἁμαρτιῶν μετανοίας διαφέρει· ἄμφω δὲ δείκνυσι τὰ ἐφ' ἡμῖν.»

A men occasiones habere, quæ eum moveant et incitent ad veri fidem. « Quæ ergo Ecclesiam continet, ut Pastor inquit, virtus, est fides, per quam servantur electi Dei; quæ autem se viriliter ac fortiter gerit, est continentia. Eas autem consequitur simplicitas, scientia, innocentia, honestas, dilectio. Hæ autem omnes sunt filiæ **166** fidei. Et rursus: Præcedit quidem fides, timor autem ædificat, perficit autem dilectio. Dicit itaque, timendum esse Dominum ad ædificationem, sed non diabolum ad eversionem. Rursus autem, opera quidem Domini, hoc est præcepta, esse diligenda et facienda; opera autem diaboli esse timenda, et non facienda. Timor enim Dei erudit ac castigat, et in dilectionem restituit: timor autem operum diaboli, secum habet odium. » B Idem autem dicit etiam, pœnitentiam esse magnam intelligentiam. Qui enim eorum, quæ fecit, ducitur pœnitentia, non amplius facit, vel dicit: propter ea autem, quæ peccavit, torquens animam, bona facit. Remissio ergo peccatorum ✠ differt a pœnitentia: ambo autem eo ostendit in nostra esse potestate. »

CAPUT XIII.

De prima et secunda pœnitentia.

« Τὸν οὖν εἰληφότα τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν οὐκ ἔτι ἁμαρτάνειν χρή· ἐπὶ γὰρ τῇ πρώτῃ καὶ μόνῃ μετανοίᾳ τῶν ἁμαρτιῶν αὕτη ἂν εἴη τῶν προϋπαρξάντων κατὰ τὸν ἐθνικὸν καὶ πρῶτον βίον, τὸν ἐν ἀγνοίᾳ λέγω (38), αὐτίκα τοῖς κληθεῖσι πρόκειται μετάνοια, ἡ καθαίρουσα τὸν τόπον τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν πλημμελημάτων, ἵνα ἡ πίστις θεμελιωθῇ. Καρ-

« Eum ergo, qui accepit remissionem peccatorum, non oportet amplius peccare; nam in prima et unica peccatorum pœnitentia, ea fuerit eorum, quæ prius fuerunt in gentili et prima vita, ea, inquam, quæ fuit in ignorantia, iis etiam, C qui vocati sunt, continuo proponitur pœnitentia, expurgans locum animæ a peccatis, ut fides funde-

✠ P. 459 ED. POTTER. 385-386 ED. PARIS.

vero, quæ succincta est, et viriliter agit, Abstinentia vocatur: hæc filia est Fidei. Quisquis ergo secutus fuerit illam, felix fiet in vita sua; quoniam ab omnibus malis operibus abstinebit; credens quod, si se continuerit ab omni concupiscentia, hæres erit vitæ æternæ. Cæteræ autem, inquam, domina, quinque, quæ sunt? Filiæ, inquit, invicem sunt. Vocatur autem quædam Simplicitas, alia Innocentia, alia Modestia, alia Disciplina, alia autem Charitas.

(34) *Προηγεῖται . . . . ἡ ἀγάπη*. Hermas paulo post: *Ex fide nascitur Abstinentia, de Abstinentia Simplicitas, de Simplicitate Innocentia, de Modestia Disciplina et Charitas.*

(35) *Φοβητέον*. Eorum, quæ sequuntur, sensus exstat apud Hermam lib. II, mandat. 7: *Time, inquit, Dominum, et mandata ejus custodi . . . Timens enim Dominum, omnia bona opera operaberis. Hic est timor, quo timere oportet, ut salvus esse possis. Diabolum autem ne timeas . . . . Time plane facta diaboli, quoniam maligna sunt: metuens enim Dominum, timebis, et opera diaboli non facies, sed abstinebis te ab eis. Duplex enim timor est. Si enim malum operari volueris, timens Dominum ne id quidem facies. Si autem bonum operari volueris, timor utique Domini validus*, etc.

(36) *Τὴν μετάνοιαν*. Horum etiam sensus exstat *Pastoris* lib. II, mandat. 4, sect. 2: *Annon tibi videtur, pœnitentiam agere, magnam sapientiam esse, quoniam qui pœnitentiam agit, sensum magnum adipiscitur? Sentit enim se peccasse, et fecisse nequiter in conspectu Domini; et recordatur intellectu quod deliquit; et pœnitentiam agit, et amplius non operatur nequiter; sed operatur bene, et humiliat animam suam, et torquet eam, quia peccavit. Vides ergo, quod pœnitentia sensus est magnus.*

(37) *Ἄφεσις*. Hæc clariora fient, appositis Hermæ verbis, qui paulo post hoc modo pergit: *Et dixi illi: Etiam nunc, Domine, audivi a quibusdam doctoribus, quod alia pœnitentia non est, nisi illa, cum in aquam descendimus, et accipimus remissionem peccatorum nostrorum, ulterius non peccare, sed in castitate permanere. Et ait mihi: Recte audisti. Nunc autem, quia diligenter omnia quæris, et hoc tibi demonstro, non dans occasionem illis qui credituri sunt, aut qui crediderunt Domino. Qui enim jam crediderunt, aut qui credituri sunt, pœnitentiam peccatorum non habent, sed remissionem. Illis enim, qui vocati sunt ante hos dies, posuit Dominus pœnitentiam. Quoniam cogitationes præcordiorum* D *novit Deus, et scit infirmitatem hominum, et multiplicem nequitiam diaboli, qua molitur aliquid sinistri servis Dei, et maligne insidiatur illis. Misericors ergo Dominus misertus est figmenti sui: et posuit pœnitentiam istam, et potestatem pœnitentiæ hujus mihi dedit. Et ideo dico tibi, quod post vocationem illam magnam et sanctam, si quis tentatus fuerit a diabolo, unam pœnitentiam habet. Si autem subinde peccet, et pœnitentiam agat, non proderit homini talia agenti: difficile enim vivet Deo.* Ubi conf. quæ adnotavit Cotelerius.

(38) *Ἐπὶ γὰρ τῇ π.... λέγω*. Hæc parenthesi includenda sunt. LOWTH. — Clarissimo Grabio hoc modo hæc distinguere visum est: ἐπὶ γὰρ τῇ πρώτῃ καὶ μόνῃ μετανοίᾳ τῶν ἁμαρτιῶν· αὕτη ἂν εἴη τῶν πρ. — λέγω· αὐτίκα τοῖς κλ. *Nam post primam et unicam peccatorum pœnitentiam (ea fuerit eorum, quæ prius fuerunt in gentili et prima vita: ea, inquam, quæ fuit in ignorantia), iis etiam, qui vocati sunt, continuo proponitur pœnitentia, exp.*

tur. Cum autem sit Dominus cognitor cordium, et futura præsciat, facilem hominis mutationem, et ad revertendum propensionem, et diaboli calliditatem ab alto vidit a principio, quod homini invidens propter remissionem peccatorum, aliquas peccatorum causas servis Dei suggeret, astute hoc moliens, ut ipsi quoque cum eo cadant. Dedit ergo, cum sit multæ misericordiæ, iis etiam qui in fide in aliquod peccatum incidunt, secundam pœnitentiam, quam, si quis tentatus fuerit post vocationem, coactus et callide circumventus, unam adhuc non pœnitendam acceperit pœnitentiam. » *Voluntarie enim peccantibus nobis, postquam acceperimus agnitionem veritatis, non amplius relinquitur pro peccatis hostia, sed terribilis quædam exspectatio judicii, et zelus ignis, qui est devoraturus adversarios*[a]. Continuæ autem et se vicissim excipientes propter peccata pœnitentiæ, nihil differunt ab iis qui omnino non crediderunt, præterquam in eo solo, quod se peccare senserunt : neque scio utrum sit deterius prudentemne ac scientem peccare, an cum pro iis, quæ peccavit, pœnitentia ductus fuerit, rursus peccare. Eo enim, quod utrinque arguatur, peccatum apparet : illud quidem, quod dum fit, condemnatur ab ipso auctore iniquitatis : hoc vero, quod cum antequam fieret, auctor præsciverit, tamen aggreditur ut malum. Et ille quidem iræ fortasse et voluptati obsequitur, non ignorans quibus gratificetur : hic autem, qui cum ductus sit pœnitentia, propterea quod sit gratificatus, deinde rursus recurrerit ad voluptatem, ei propinquus est, qui ab initio peccat voluntarie. Cujus enim ductus est aliquis pœnitentia, hoc rursus faciens, quod ✠ a se condemnatum fuit, hoc sua sponte peragit. Ille ergo ex gentibus et priore illa vita ad fidem se conferens, remissionem peccatorum semel est consecutus; hic autem, qui etiam postea peccavit, deinde pœnitentia ducitur, etiamsi veniam assequatur, debet erubescere, ut qui non amplius lavetur in remissionem peccatorum. Oportet enim non solum idola relinquere, quæ prius pro diis habebat, sed etiam facta prioris vitæ, eum, *qui non est ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis*[b], sed in spiritu regeneratur : quod quidem tum fuerit, si nunquam in idem revolutus peccatum, ducatur pœnitentia. Est enim rursus meditatio peccatorum sæpe resipiscere, et ad facilem mutationem aptitudo ex defectu exercita-

A διαγνώστης δὲ ὢν ὁ Κύριος καὶ τὰ μέλλοντα προγινώσκων, τό τε εὐμετάβολον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ παλίμβολον καὶ πανοῦργον τοῦ διαβόλου, ἄνωθεν ἀρχῆθεν προεῖδεν, ὡς, ζηλώσας ἐπὶ τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν τὸν ἄνθρωπον, προστρίψηταί τινας αἰτίας τῶν ἁμαρτημάτων τοῖς δούλοις τοῦ Θεοῦ· φρονίμως πονηρευόμενος, ὅπως δὴ καὶ αὐτοὶ συνεκπέσοιεν αὐτῷ. Ἔδωκεν οὖν ἄλλην ἐπὶ τοῖς κἀν τῇ πίστει περιπίπτουσί τινι πλημμελήματι, πολυέλεος ὤν, μετάνοιαν δευτέραν, ἣν (39) εἴ τις ἐκπειρασθείη μετὰ τὴν κλῆσιν, βιασθεὶς δὲ (40) καὶ κατασοφισθεὶς, μίαν ἔτι μετάνοιαν ἀμετανόητον λάβῃ. » *Ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας οὐκέτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία, φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος, B ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς ὑπεναντίους*. Αἱ δὲ συνεχεῖς καὶ ἐπάλληλοι ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι μετάνοιαι, οὐδὲν τῶν καθάπαξ μὴ πεπιστευκότων διαφέρουσιν, ἢ μόνῳ τῷ συναισθέσθαι ὅτι ἁμαρτάνουσι· καὶ οὐκ οἶδ' ὁπότερον αὐτοῖν χεῖρον, ἢ τὸ εἰδότα ἁμαρτάνειν, ἢ μετανοήσαντα ἐφ' οἷς ἥμαρτεν, πλημμελεῖν αὖθις· τῷ ἐλέγχεσθαι γὰρ ἑκατέρωθεν ἡ ἁμαρτία φαίνεται, ἡ μὲν ἐπὶ τῷ πραχθῆναι καταγινωσκομένη πρὸς τοῦ ἐργάτου τῆς ἀνομίας, ἡ δὲ τὸ πραχθησόμενον προγινώσκοντος, ὡς φαῦλον ἐπιχειροῦντος. Καὶ ὃς μὲν θυμῷ χαρίζεται ἴσως καὶ ἡδονῇ, οὐκ ἀγνοῶν τίσι χαρίζεται, ὃς δὲ ἐφ' οἷς ἐχαρίσατο μετανοῶν, εἶτα παλινδρομῶν αὖθις εἰς ἡδονὴν, συνάπτει τῷ τὴν ἀρχὴν ἑκουσίως ἐξαμαρτάνοντι· ἐφ' ᾧ γάρ τις μετενόησεν, αὖθις τοῦτο ποιῶν, οὗ πράσσει κατεγνωκὼς, τοῦτο C ἑκὼν ἐπιτελεῖ. Ὁ μὲν (41) οὖν, ἐξ ἐθνῶν καὶ τῆς προβιότητος ἐκείνης ἐπὶ τὴν πίστιν ὁρμήσας, ἅπαξ ἔτυχεν ἀφέσεως ἁμαρτιῶν· ὁ δὲ καὶ μετὰ ταῦτα ἁμαρτήσας, εἶτα μετανοῶν, κἂν συγγνώμης τυγχάνῃ, αἰδεῖσθαι ὀφείλει, μηκέτι λουόμενος (42) εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Δεῖ γὰρ οὐ τὰ εἴδωλα μόνον καταλιπεῖν, ἃ πρότερον ἐξεθείαζεν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα τοῦ προτέρου βίου, *τὸν οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς*, ἐν πνεύματι δὲ ἀναγεννώμενον· ὅπερ εἴη ἂν τὸ μὴ εἰς ταυτὸν ὑπενεχθέντα πλημμέλημα μετανοῆσαι· μελέτη γὰρ ἔμπαλιν ἁμαρτιῶν τὸ πολλάκις μετανοεῖν, καὶ ἐπιτηδειότης εἰς εὐτρεψίαν ἐξ ἀνασκησίας. Δόκησις τοίνυν μετανοίας, οὐ μετάνοια, τὸ πολλάκις αἰτεῖσθαι συγγνώμην, ἐφ' οἷς πλημμελοῦμεν πολλάκις· *Δικαιοσύνη δὲ ἀμώμους* (43) *ὀρθοτομεῖ* D *ὁδοὺς*, κέκραγεν ἡ Γραφή. Καὶ πάλιν αὖ, *Ἡ τοῦ ἀκάκου* (44) *δικαιοσύνη κατορθώσει τὴν ὁδὸν*

✠ P. 460 ED. POTTER, 587 ED. PARIS.

[a] Hebr. x, 26, 27. [b] Joan. i, 13.

(39) Ἥν. Forte scribendum ἵν' εἴ τις ἐκπ., ut *si quis post vocationem tentatus fuerit... unicam adhuc habeat non pœnitendam pœnitentiam*. Idem sensit etiam Grabius.

(40) Δέ. Malim δή.

(41) Ὁ μέν. Origenes tract. 35, in Matthæum, videtur astruere, impossibile esse eos, qui post susceptam Evangelicæ prædicationis gratiam et fidem, abnegaverunt Christum, rursum ad pœnitentiam reverti, et veniam delicti impetrare, qui error in Novatianis damnatus est. Et hunc errorem videtur hausisse e schola Clementis Alexandrini, præceptoris sui : is enim lib. ii *Stromat.* duas tantum pœnitentias per omnem vitam admittere videtur, alteram ante baptismum, alteram post, plures autem minime. Cæterum credibile est, tam Clementem, quam Origenem noluisse pœnitentiam lapsis denegare, sed peccantes a relapsu deterrere voluisse his dictis. Sixtus Senen. lib. vi *Bibliothecæ* an. 119. COLLECT.

(42) Λουόμενος. Nempe aqua baptismali. Conf. quæ adnotavit Cotelerius in Hermæ lib. ii, mand. 4.

(43) Δικαιοσύνη δ' ἀμώμους. Vulg. Bibl. Proverb. 11, δικαιοσύνη δὲ ἀμώμου. SYLBURG.

(44) Ἡ τοῦ ἀκάκου. Hæc sententia pertinet ad Prov. xiii, 6. Eam Romanus codex, et post eum vulgatæ editiones τῶν Ο' interpretum desiderant. In Alexandrino et Complutensi codd. hoc modo ex-

A αὐτοῦ. Ναὶ μὴν, *Καθὼς οἰκτείρει πατὴρ υἱοὺς, ᾠκτείρησεν Κύριος τοὺς φοβουμένους αὐτὸν*, ὁ Δαβὶδ γράφει. *Οἱ σπείροντες* οὖν *ἐν δάκρυσιν ἐν ἀγαλλιάσει θεριοῦσι*· τῶν ἐν μετανοίᾳ ἐξομολογουμένων. *Μακάριοι* γὰρ *πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον*. Ὁρᾷς τὸν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἐμφερῆ μακαρισμόν; *Μὴ φοβοῦ*, φησὶν, *ὅταν* (45) *πλουτήσῃ ἄνθρωπος, καὶ ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ· ὅτι οὐκ ἐν τῷ ἀποθνήσκειν αὐτὸν λήψεται τὰ πάντα, οὐδὲ συγκαταβήσεται αὐτῷ ἡ δόξα αὐτοῦ. Ἐγὼ δὲ ἐν τῷ ἐλέει σου* (46) *εἰσελεύσομαι εἰς τὸν οἶκόν σου· προσκυνήσω πρὸς ναὸν ἅγιόν σου ἐν φόβῳ σου. Κύριε, ὁδήγησόν με ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου*. Ὁρμὴ μὲν οὖν φοβερὰ διανοίας (47) ἐπί τι ἢ ἀπό του· πάθος (48) δὲ πλεονάζουσα ὁρμὴ, ἢ B ὑπερτείνουσα τὰ κατὰ τὸν λόγον μέτρα, ἢ ὁρμὴ ἐκφερομένη, καὶ ἀπειθὴς λόγῳ. Παρὰ φύσιν οὖν κίνησις ψυχῆς κατὰ τὴν πρὸς τὸν λόγον ἀπείθειαν, τὰ πάθη. Ἡ δ' ἀπόστασις, καὶ ἔκστασις, καὶ ἀπείθεια, ἐφ' ἡμῖν, ὥσπερ καὶ ἡ ὑπακοὴ ἐφ' ἡμῖν· διὸ καὶ τὰ ἑκούσια κρίνεται. Αὐτίκα καθ' ἓν ἕκαστον τῶν παθῶν, εἴ τις ἐπεξίοι, ἀλόγους ὀρέξεις εὕροι ἂν αὐτά.

tionis. Apparet ergo, sed non est pœnitentia, sæpe petere veniam de iis quæ sæpe peccamus. *Justitia autem munit vias a reprehensione alienas*, clamat Scriptura [a]. Et rursus : *Viri innocentis justitia diriget viam suam* [b]. Quinetiam, *Sicut pater miseretur filiorum suorum, misertus est Dominus timentium eum* [c], scribit David. *Qui seminant* ergo *in lacrymis, in exsultatione metent* [d], de iis loquens, qui confitentur in pœnitentia. *Beati* enim *omnes, qui timent Dominum* [e]. Vides enim, quæ est in Evangelio, similem beatitudinem. *Ne timeas*, inquit, *quando dives fuerit homo, et quando multiplicata fuerit gloria domus ejus. Quoniam cum ipse moritur, non sumet omnia, neque descendet cum ea gloria ejus* [f]. *Ego autem in misericordia tua introibo in domum tuam, adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo. Domine, deduc me in justitia tua* [g]. Atque est quidem timorem incutiens, mentis ad aliquid, vel ab aliquo impulsio : affectio autem, seu perturbatio est nimia appetitio, vel quæ excedit mensuras rationis : vel appetitio quæ effertur, et non paret rationi. Affectus igitur sunt præternaturales animæ motus, rationi repugnantes. Defectio autem, et recessus, et inobedientia sunt in nostra potestate, sicut etiam est in nostra potestate obedientia. Quocirca ea in judicium veniunt, quæ sunt voluntaria. Quod si quis ✠ persequatur singulos affectus, eos a ratione alienos invenerit.

CAPUT XIV.

Quot modis fiat involuntarium.

Τὸ γοῦν ἀκούσιον οὐ κρίνεται. Διττὸν δὲ τοῦτο, C τὸ μὲν γινόμενον μετ' ἀγνοίας, τὸ δὲ, ἀνάγκῃ· ἐπεὶ πῶς ἂν καὶ δικάσειας περὶ τῶν κατὰ τοὺς ἀκουσίους τρόπους ἁμαρτάνειν λεγομένων; Ἢ γὰρ αὐτὸν τὶς ἠγνόησεν, ὡς Κλεομένης (49) καὶ Ἀθάμας, οἱ μανέντες, ἢ τὸ πρᾶγμα, ὃ πράσσει, ὡς Αἰσχύλος, τὰ μυστήρια ἐπὶ σκηνῆς ἐξειπὼν, ἐν Ἀρείῳ πάγῳ κριθεὶς, οὕτως ἀφείθη, ἐπιδείξας αὐτὸν μὴ μεμυημένον (50)· ἢ ὅπερ πράττεται ἀγνοήσας τις, ὥσπερ ὁ τὸν

Non venit autem in judicium id, quod est involuntarium. Id autem est duplex; unum quidem, quod fit ex ignoratione; alterum vero quod ex necessitate. Nam quomodo judicaveris de iis, qui dicentur peccare modis involuntariis? Aut enim quis seipsum ignoravit, ut Cleomenes et Athamas, qui erant correpti furore; aut rem, quam facit, ut Æschylus, qui in scena effatus mysteria, in Areopago dicta causa fuit absolutus, cum ostendisset se

P. 461 ED. POTTER. [a] Prov. XI, 5. [b] Prov. XIII, 6. [c] Psal. CII, 13. [d] Psal. CXXV, 5. [e] Psal. CXXVII, 1. [f] Psal. XLVIII, 16, 17. [g] Psal. V, 7, 8.

stat : Δικαιοσύνη φυλάσσει ἀκάκους ὁδῷ, τοὺς δὲ ἀσεβεῖς φαύλους ποιεῖ ἁμαρτία. Eamdem in aliis plerisque codicibus, omissa voce ὁδῷ, apparere refert Flaminius Nobilius.

(45) *Ὅταν*. Vulg. Bibl. disjunctive ἢ ὅταν, *aut cum*. SYLBURG.

(46) *Ἐν τῷ ἐλέει σου*. Ἐν τῷ πλήθει τοῦ ἐλέους σου, Psalm.

(47) *Ὁρμὴ μὲν οὖν φοβερὰ διανοίας*. Locus insigniter corruptus. Scribendum, ὁρμὴ μὲν οὖν φορὰ διανοίας, etc. *Appetitio est motus animi in aliquid, vel ab aliquo*. Cicero *De offic.* lib. II, c. 5 : *Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci* πάθη *nominant : appetitionesque, quas illi* ὁρμὰς, *obedientes efficere rationi.*

(48) *Πάθος*. Hanc πάθους definitionem a Stoicis didicit auctor. Laertius lib. VII, seg. 110. Ἔστω δὲ αὐτὸ τὸ πάθος, κατὰ Ζήνωνα, ἡ ἄλογος καὶ παρὰ φύσιν κίνησις, ἢ ὁρμὴ πλεονάζουσα. Cicero *Tuscul. quæst.* lib. IV: *Est igitur Zenonis hæc definitio, ut perturbatio sit, quod* πάθος *ille dicit, aversa a recta ratione animi commotio*. Conf. Stobæus *Eclog. ethic.* cap. De affectibus, pag. 175.

(49) *Κλεομένης*. Κλεομήδης legit Hervetus, hæc scilicet de Cleomede Astypalæo accipiens. Sed non opus est ea mutatione, si quidem Cleomenes, Lacedæmoniorum rex, furore correptus, mortem sibi inscius intulit. Pausanias in *Laconicis*, p. 165 edit. Hanov.: Κλεομένην δὲ ὕστερον τούτων ἐπέλαβε τέλος μανέντα. Ὡς γὰρ ἔλαβετο ξίφους, ἐτίτρωσκε αὐτὸς D αὐτὸν, καὶ διεξῄει τὸ σῶμα ἅπαν κόπτων τε καὶ λυμαινόμενος. *Cleomenes post hæc diem suum obiit, cum per furorem accepto gladio ipse se vulneravit, et totum corpus fœdissime confodit laceravitque.*

(50) *Αὐτὸν μὴ μεμ*. H. ms. αὐτὸν μεμ. absque negativa : et mox, ταῖς ἐμφερομέναις λόγχαις, parum convenienter. SYLBURG.— Campidoctores et exercitatores, qui juventutem gladiis depugnare docent, pila buxea aut eburnea mucrones gladiorum muniunt, ne lædant. Eæ pilæ tam in Italis, quam hic in Gallia *botones* vocantur. Græci σφαῖραν dicunt : Clemens Τοῦ δόρατος ἀποβαλόντος τὴν σφαῖραν. Polybio dicitur ἐπισφαίριον lib. X. Similiter hastarum λόγχας præmuniebant, a quo vocabant ἐσφαιρωμένας. Ibidem Polybius : Τοὺς δὲ τοῖς ἐσφαιρωμένοις γρόσφοις ἀκοντίζειν. Livius ad verbum hæc vertens dixit : *Præpilatisque missilibus jaculati sunt*. Neque adeo male G. Hervetus locum Clementis vertit, cum tu potius rem totam penitus ignoraveris. Vertendum igitur : *Quemadmodum si quis præpilatis*

non esse mysteriis initiatum; aut ignorans id quod agitur, ut qui, dimisso adversario, domesticum occidit pro inimico; aut id quo agitur, ut qui præpilatis exerceretur lanceis, et aliquem interfecit, cum pilam lancea **167** amisisset; aut ignorans quemadmodum esset faciendum, ut qui in stadio occidit adversarium; non enim ut occideret, sed ut vinceret, certabatur; aut id, cujus gratia agitur, quemadmodum dedit medicus salubre antidotum, et occidit. Is autem non ea de causa dedit, sed ut eum servaret. Ac puniebat quidem tunc quoque lex eum, qui non sponte interfecit; ut eum, qui non sponte laborabat profluvio seminis: sed non æque atque eum, qui sponte. Quanquam ille quoque punietur tanquam propter voluntarium, si quis affectum traduxerit ad veritatem. Revera enim est puniendus is, qui est verbi genitalis incontinens: quod ipsum quoque est animi affectio aliena a ratione, quæ prope accedit ad futilem loquacitatem: *Fidelis autem eligit res celare spiritu* [a]. Quæ sponte ergo et ex electione suscipiuntur, puniuntur. *Dominus enim scrutatur corda et renes* [b]: et judicatur is, qui *respexit ad concupiscentiam* [c]. Quare etiam dicit, *Ne concupiscas* [d]. Et, *Hic populus*, inquit, *honorat me labiis; cor autem ipsorum procul est a me* [e]. Deus enim respicit ad animum. Nam uxorem quoque Lot, quæ sua sponte solum erat conversa ad mundanum vitium, reliquit insensilem, in similitudinem salinæ petræ conversam, et sic fixam, ne ulterius progrederetur, non stultam et quæ nihil efficeret imaginem, sed quæ condire et confirmare posset eum qui potest perspicere spiritaliter.

A ἀντίπαλον ἀφεὶς, καὶ ἀποκτείνας οἰκεῖον ἀντὶ τοῦ πολεμίου· ἢ τὸ ἐν τίνι πράττεται, καθάπερ ὁ ταῖς ἐσφαιρωμέναις λόγχαις γυμναζόμενος καὶ ἀποκτείνας τινὰ, τοῦ δόρατος ἀποβαλόντος τὴν σφαῖραν· ἢ τὸ παρὰ τὸ πῶς, ὡς ὁ ἐν σταδίῳ ἀποκτείνας τὸν ἀνταγωνιστήν· οὐ γὰρ θανάτου, ἀλλὰ νίκης χάριν ἠγωνίζετο· ἢ τὸ οὗ ἕνεκα πράττεται, οἷον ὁ ἰατρὸς δέδωκεν ἀντίδοτον ὑγιεινὴν, καὶ ἀπέκτεινεν· ὁ δὲ οὐ τούτου χάριν δέδωκεν, ἀλλὰ τοῦ σῶσαι. Ἐκράτει μὲν οὖν ὁ νόμος τότε καὶ τὸν ἀκουσίως φονεύσαντα, ὡς τὸν ἀκουσίως γονοῤῥυῆ, ἀλλ' οὐ κατ' ἴσον τῷ ἑκουσίως. Καίτοι κἀκεῖνος ὡς ἐπὶ ἑκουσίῳ κολασθήσεται, εἴ τις μεταγάγοι τὸ πάθος ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν· τῷ ὄντι γὰρ κολαστέος ὁ ἀκρατὴς τοῦ γονίμου λόγου· ὃ καὶ αὐτὸ, πάθος ἐστὶ ψυχῆς ἄλογον, ἐγγὺς ἀδολεσχίας ἰόν· *Πι-* B *στὸς δὲ ᾕρηται πνοῇ κρύπτειν πράγματα* (51). Τὰ προαιρετικὰ τοίνυν κρίνεται. *Κύριος γὰρ ἐτάζει καρδίας καὶ νεφρούς*· καὶ ὁ *ἐμβλέψας πρὸς ἐπιθυμίαν* κρίνεται. Διὸ, *Μηδὲ ἐπιθυμήσῃς*, λέγει· καὶ, *Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσί με τιμᾷ*, φησίν· *ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἐστὶν ἀπ' ἐμοῦ*. Εἰς αὐτὴν γὰρ ἀφορᾷ τὴν γνώμην ὁ Θεός· ἐπεὶ καὶ τὴν Λὼτ γυναῖκα ἐπιστραφεῖσαν μόνον ἑκουσίως ἐπὶ τὴν κακίαν τὴν κοσμικὴν, κατέλιπεν ἀναίσθητον, ὡς λίθον δείξας ἁλατίνην, καὶ στήσας, εἰς τὸ μὴ πρόσω χωρεῖν, οὐ μωρὰν καὶ ἄπρακτον εἰκόνα, ἀρτῦσαι δὲ καὶ στῦψαι τὸν πνευματικῶς δυνάμενον διορᾷν.

CAPUT XV.

De diversis voluntarii et peccatorum exinde sequentium generibus.

✠ Voluntarium autem, seu spontaneum, est, vel ex appetitione, vel ex electione, vel ex animi sententia. Jam vero hæc quodammodo inter se prope sita sunt, peccatum, infortunium, scelus seu injuria. Et est peccatum quidem, verbi gratia, luxuriose et intemperanter vivere. Infortunium autem, amicum tanquam inimicum inscienter occidere. Scelus autem seu injuria est, sepulcrorum effossio, aut sacrilegium. Peccare autem constat ex eo, quod nesciat quis judicare quidnam facere oporteat, aut quod facere non possit: sicut certe in fossam quoque incidit aliquis, vel quod ignoraverit, vel quod transilire non potuerit propter imbecillitatem corporis. Sed in nostra quidem certe est potestate, ut percipiendæ disciplinæ operam demus, et ut pareamus præceptis: quorum si noluerimus esse participes, iræ et voluptati nos ipsos dedentes, peccabimus, vel potius injuria nostram afficiemus animam. Laius enim ille dicit in tragœdia:

C Τὸ δ' ἑκούσιον ἢ τὸ κατ' ὄρεξίν ἐστιν, ἢ τὸ κατὰ προαίρεσιν, ἢ τὸ κατὰ διάνοιαν. Αὐτίκα παράκειταί πως ταῦτα ἀλλήλοις, ἁμάρτημα (52), ἀτύχημα, ἀδίκημα. Καὶ ἔστιν ἁμάρτημα μὲν, φέρε εἰπεῖν, τὸ τρυφητικῶς καὶ ἀσελγῶς βιοῦν· ἀτύχημα δὲ τὸν φίλον, ὡς πολέμιον, ὑπ' ἀγνοίας βαλεῖν· ἀδίκημα δὲ ἡ τυμβωρυχία ἢ ἡ ἱεροσυλία. Τὸ δὲ ἁμαρτάνειν ἐκ τοῦ ἀγνοεῖν κρίνειν ὅ τι χρὴ ποιεῖν συνίσταται, ἢ τῷ ἀδυνατεῖν ποιεῖν· ὥσπερ ἀμέλει καὶ βόθρῳ περιπίπτει τις, ἤτοι ἀγνοήσας, ἢ ἀδυνατήσας ὑπερβῆναι δι' ἀσθένειαν σώματος. Ἀλλ' ἐφ' ἡμῖν γε ἥ τε πρὸς τὴν παιδείαν ἡμῶν παράστασις ἥ τε πρὸς τὰς ἐντολὰς ὑπακοή· ὧν εἰ μὴ μετέχειν βουληθείημεν, θυμῷ D τε καὶ ἐπιθυμίᾳ ἐκδότους σφᾶς αὐτοὺς ἐπιδόντες, ἁμαρτησόμεθα, μᾶλλον δὲ ἀδικήσομεν τὴν ἑαυτῶν ψυχήν. Ὁ μὲν γὰρ Λάϊος ἐκεῖνος κατὰ τὴν τραγῳδίαν φησίν·

462 ED. POTTER, 388 ED. PARIS. [a] Prov. XI, 13. [b] Psal. VII, 9. Jerem. XVII, 10. [c] Matth. V, 28. [d] Exod. XX, 17. [e] Isa. XXIX, 13; Matth. XV, 8; Marc. VII, 6.

hastis deludens aliquem interfecerit, pila ex cuspide hastæ delapsa. Villiomarus in Tjtium lib. V, cap. 11. COLLECT.

(51) *Πνοῇ κρύπτειν πρ.* Vulgatam lectionem sequitur etiam interpretis versio, *eligit res celare spiritu:* inquit Sylburgius, existimans, ut videtur, textum auctoris corruptum. Sed nil mutari debet: respicit enim Clemens Prov. XI, 13: Ἀνὴρ δίγλωσσος ἀποκαλύπτει βουλὰς ἐν συνεδρίῳ· πιστὸς δὲ πνοῇ κρύπτει πράγματα. Loca Scripturæ, quæ sequuntur, auctor e memoria recitavit.

(52) *Ἁμάρτημα.* Ἁμαρτήματος, ἀτυχήματος et ἀδικήματος explicatio est etiam apud Aristotelem lib. V, c. 8. SYLBURG.

Δέληθεν (53) οὐδέν τῶνδέ μ', ὧν σὺ νουθετεῖς· A
Γνώμην δ' ἔχοντά μ' ἡ φύσις βιάζεται,

τουτέστι, τὸ ἔκδοτον γεγενῆσθαι τῷ πάθει. Ἡ Μήδεια δὲ, καὶ αὐτὴ ὁμοίως ἐπὶ τῆς σκηνῆς βοᾷ·

Καὶ μανθάνω (54) μὲν οἷα δρᾷν μέλλω κακά (55)·
Θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων.

Ἀλλ' οὐδὲ Αἴας σιωπᾷ, μέλλων δὲ ἑαυτὸν ἀποσφάττειν, κέκραγεν·

Οὐδὲν (56) οὖν ἦν πῆμα, ἐλευθέρου
Ψυχὴν δάκνον οὕτως ὡς ἀνδρὸς ἀτιμία.
Οὕτως πέπονθα, καί με συμφοροῦσα
Βαθεῖα κηλὶς, ἐκ βυθῶν ἀναστρέφει,
Λύσσης πικροῖς κέντροισιν ἠρεθισμένον.

Τούτους μὲν οὖν ὁ θυμός· μυρίους δὲ ἄλλους ἡ ἐπιθυμία τραγῳδεῖ, τὴν Φαίδραν, τὴν Ἀνθίαν, τὴν B
Ἐριφύλην,

Ἡ χρυσὸν φίλου ἀνδρὸς ἐδέξατο τιμήεντα (57).

Τὸν γὰρ κωμικὸν ἐκεῖνον Θρασωνίδην ἄλλη σκηνή (58), *Παιδισκάριόν με*, φησὶν, *εὐτελὲς καταδεδούλωκεν*. Ἀτύχημα (59) δὲ νοῦ παράλογός ἐστιν ἁμαρτία· ἡ

Nihil me eorum, quæ mones, latet quidem,
Natura sed me, cum sciam, rapit tamen :

Hoc est, se tradidisse in affectuum potestatem. Medea quoque ipsa similiter clamat in scena :

Factura quænam sim satis scio mala :
At ira major consili vires domat.

Sed nec tacet Ajax, sed sibi manus illaturus vociferatur :

Res ergo mentem est nulla, quæ sic liberi
Mordet viri, ac iniqua injusta infamia.
Affectus ipse sic sum ego, quem nunc rapit
Condensa labes, ex profundo commovet,
Stimulis furoris concitum peracribus.

✠ Atque hos quidem ira, alios vero innumerabiles cupiditas deducit in tragœdiam, Phædram, Anthiam, Eriphylen,

Quæ pro dilecto viro pretiosum acceperat aurum.

Comicum enim Thrasonidem alia scena, *Puellula*, inquit, *vilis me sibi servum fecit*. Infortunium autem est peccatum mentis præter rationem; pecca-

✠ P. 465 ED. POTTER; 388-389 ED. PARIS.

(53) Δέληθεν. H. legit, Λέληθε μὲν οὐθέν. Sylburg. — Hi versus exstant inter fragmenta Euripidis, v. 278.

(54) *Καὶ μανθάνω. Medeam* Euripidis Latino carmine reddidit G. Buchananus :

Videoque quantum perpetrabitur nefas;
Sed pessimorum facinorum genitor furor,
Ratione major me retrorsum distrahit.

Et apud Ovid. *Metamorph.* vii, 19 seqq.:

.... aliudque cupido,
Mens aliud suadet : video meliora, proboque,
Deteriora sequor.

Collect. Hi versus ex Euripidis *Medea* sunt, v. 1078.

(55) *Οἷα δρᾷν μέλλω κακά.* Οἷα μελλήσω κακά, Euripid., eamque lectionem in omnibus Euripidis exemplaribus reperiri, testatur Barnesius. Hierocles οἷα μέλλω δρᾷν κακά habet, edit. Cantabrig. pag. 75. Clementis lectionem exhibent Simplicius in Epictet. cap. 4 et 11; Arrianus in Epictet. lib. I, c. 28 et alii, quos enumerat Thom. Gatakerus *Advers. Miscellan.*, c. 10.

(56) *Οὐδέν.* Plane luxatum est metrum. In *Ajace* Sophoclis, qui exstat, nihil horum invenio. Sylburg. — Ordo verborum mire est turbatus, et, tanquam membra Virbii, immutatæ dictiones sunt, aut sparsæ. Neque novum aut inusitatum est Clementi, vocem æquipollentem pro voce substituere. Quanquam non sit magni admodum negotii 3 elegantissimos versus sanitati suæ restituere. Et parum abest, quin ita fuerint concipiendi : nam priores duo cum dimidio, maxime luxati sunt, et transpositi :

.... Οὐδὲν ὡς ἐλευθέρου
Πῆμ' ἀνδρὸς ἦτορ δάκνον, ὡς ἀτιμία.
Οὕτως πέπονθα· καί με συμφοροῦσα δὴ
Βαθεῖα κηλὶς ἐκ βυθῶν ἀναστρέφει,
Λύσσης πικροῖς κέντροισιν ἠρεθισμένον.

Verum est, in *Ajace* Sophoclis non exstare quidem. Sed profecto præter Sophoclem, aut fallor, aut non exstat quisquam ex antiquitate tota, qui sic scribat. Τὸ σεμνὸν, τὸ γοργόν, mores, quos Ajaci tribuit, in paucis versibus mirum in modum redolent cœleste illud os. Conferantur cum postremis illis ῥήσεσι, quas moriturus Ajax loquitur, nihil illis est similius. Quid, quod critici observant, neminem ex reliquis tragicis, Ajacem morientem in scena repræsentasse, sed tantum δι' ἐπαγγελίας factum exposuisse? quod et Æschylus fecit in tragœdia quam *Θρῇσσας* inscripsit. Itaque tanquam singulare factum hoc Sophoclis notant. Hæc autem videntur deprompta esse ex ῥήσει aliqua, quæ mortem ejus in theatro exhibitam præcessit, et hoc Clemens C innuere videtur. Quanquam minus hoc sit certum, quam τὸ ἴδιον τῆς ἑρμηνείας, quæ Sophoclem sapit. Heinsius. Hos versus sic restituit et explicavit H. Grotius in Excerptis e Tragœd. pag. 460 :

.... Πῆμα δ' οὐδὲν ἐλευθέρου
Ψυχὴν ἔδακνεν ἀνδρὸς, ὡς ἀτιμία·
Οὕτως πέπονθα καί με συμφοροῦσ' ἀεὶ
Βαθεῖα κηλὶς ἐκ β. etc....

.... Nihil infamia
Gravius perurit pectus ingenuum viri :
Ea me calamitas terret, et penitus fibris
Adacta miserum versat ex imo lues,
Stimulisque mentem durus exagitat furor.

(57) *Ἡ χρ.* Hervetus vertit :

Quæ sibi dilecti pretiosum acceperat aurum.

Rectius convertit e Græco pag. 231, cap. 10, lib. ii *Pædagog.* hunc versum *Ὀδυσσ.* Λ. Non enim fuit aurum illud mariti, sed ut docet Eustathius, ἐδωροδοκήθη κατὰ τοῦ ἀνδρὸς, ἢ χρυσὸν ἔλαβεν ἀντὶ τοῦ D ἀνδρὸς, ὡς οἷον ἀπεμπολήσασα ἐκεῖνον ὅρμου χρυσοῦ δοθέντος παρὰ Πολυνείκους ἢ Ἀδράστου. Nam cum ejus arbitrio permissum esset, ut vir ejus proficisceretur ad bellum, aureo illo torque corrupta secundum adversarios ejus litem dedit. Cicero lib. iv *in Verrem : Eriphylam accepimus in fabulis ea cupiditate, ut cum vidisset monile, ut opinor, ex auro et gemmis, pulchritudine ejus incensa salutem viri proderet.* Athenæus lib. i tradit, ideo celebre fuisse Eriphyles aureum monile, quia tum aurum foret in magna apud Græcos penuria, quin et argenteum poculum illa ætate non sine admiratione, velut novum et insolens quippiam, visum fuisse. In vulgata interpretatione Homeri idem error emendandus est, et apud Pausaniam in *Bœoticis* ex interpretatione Loescheri. Collect.

(58) *Ἄλλη σκηνή.* Nempe comica.

(59) *Ἀτύχημα.* Hervetus hujus et reliquarum, quæ hic explicantur, vocum sensum, non tam ex

tum autem est voluntaria injustitia; injuria autem est vitium voluntarium. Est ergo peccatum quidem meum voluntarium. (Et ideo dicit. *Peccatum vobis non dominabitur. Non enim estis sub lege, sed sub gratia* [a]; dicens iis, qui jam crediderant: *Quoniam ejus nos livore sanati sumus* [b].) Infortunium autem est alterius in me actio involuntaria. Injuria autem invenitur solum voluntaria, sive sit mea, sive alterius. Has autem peccatorum differentias significat Psalmographus, beatos dicens, quorum Deus delevit iniquitates, texit autem peccata; et non quidem alia imputavit, alia vero dimisit: scriptum est enim: *Beati, quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata; beatus, cui non imputaverit Dominus peccatum, nec est in spiritu ejus dolus* [c]. Hæc beatitudo facta est super electos a Deo per Jesum Christum Dominum nostrum. *Operit enim charitas multitudinem peccatorum* [d]. Delet autem is, qui *magis vult pœnitentiam quam mortem peccatoris* [e]. Non imputantur autem, quæ non procedunt ex libera electione. *Qui enim concupivit, jam*, inquit, *mœchatus est* [f]. Et remittit peccata Logos illuminans: *Et in tempore illo, inquit Dominus, quærent injustitiam Israel, et non erit: et peccata Judæ, et non invenientur* [g]. *Quoniam quis sicut ego, et quis stabit contra faciem meam* [h]? Vides ✠ unum Deum annuntiari bonum, qui retribuit pro meritis, et peccata remittit. Videtur autem Joannes quoque in majore epistola, in his peccatorum docere differentias: *Si quis viderit fratrem suum peccantem peccatum non ad mortem, petet, et dabit ei vitam: peccantibus non ad mortem*, inquit. *Est* enim *peccatum ad mortem: non de illo dico, ut roget quis. Omnis injustitia est peccatum: et est peccatum non ad mortem* [i]. « Sed et David, et ante David Moyses, per hæc trium dogmatum ostendunt cognitionem. *Beatus vir, qui non ambulavit in via impiorum*, sic-

A δὲ ἁμαρτία ἑκούσιος ἀδικία· ἀδικία δὲ ἑκούσιος κακία. Ἔστιν οὖν ἡ μὲν ἁμαρτία ἐμὸν ἑκούσιον· (διὸ καὶ φησίν· *Ἁμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει· οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν*· τοῖς ἤδη πεπιστευκόσι λέγων· *Ὅτι τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν*). Ἀτυχία δέ ἐστιν ἄλλου εἰς ἐμὲ πρᾶξις ἀκούσιος· ἡ δὲ ἀδικία μόνη εὑρίσκεται ἑκούσιος, εἴτε ἐμὴ εἴτε ἄλλου. Ταύτας δ' αἰνίσσεται τῶν ἁμαρτιῶν τὰς διαφορὰς ὁ Ψαλμῳδός, μακαρίους λέγων, ὧν ὁ Θεὸς τὰς μὲν ἀπήλειψεν ἀνομίας, τὰς δὲ ἐπεκάλυψεν ἁμαρτίας· οὐκ ἐλογίσατό τε τὰς ἄλλας, καὶ ἀφῆκε τὰς λοιπάς. Γέγραπται γάρ· *Μακάριοι* (60), *ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι· μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν, οὐδὲ ἔστιν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ δόλος*· B οὗτος ὁ μακαρισμὸς (61) ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἐκλελεγμένους ἀπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. *Καλύπτει μὲν γὰρ ἀγάπη πλῆθος ἁμαρτιῶν*, ἀπαλείφει δὲ *ὁ τὴν μετάνοιαν* (62) *μᾶλλον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἢ τὸν θάνατον αἱρούμενος*. Οὐ λογίζονται δὲ, ὅσαι μὴ κατὰ προαίρεσιν συνίστανται· *Ὁ γὰρ* (63) *ἐπιθυμήσας ἤδη μεμοίχευκε*, φησίν. Ἀφίησί τε τὰς ἁμαρτίας ὁ φωτίζων Λόγος· *Καὶ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, φησὶν ὁ Κύριος, ζητήσουσι τὴν ἀδικίαν Ἰσραὴλ, καὶ οὐχ ὑπάρξει* (64), *καὶ τὰς ἁμαρτίας Ἰούδα, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῶσιν. Ὅτι τίς ὥσπερ ἐγώ; καὶ τίς ἀντιστήσεται κατὰ πρόσωπόν μου;* Ὁρᾷς ἕνα Θεὸν καταγγελλόμενον ἀγαθὸν, τῶν κατ' ἀξίαν ἀπονεμητικόν τε C καὶ ἀφετικὸν ἁμαρτημάτων. Φαίνεται δὲ καὶ Ἰωάννης ἐν τῇ μείζονι ἐπιστολῇ τὰς διαφορὰς τῶν ἁμαρτιῶν ἐκδιδάσκων ἐν τούτοις· *Ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ* (65) *ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει καὶ δώσει αὐτῷ ζωήν· τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον*, εἶπεν. *Ἔστι γὰρ ἁμαρτία πρὸς θάνατον· οὐ περὶ ἐκείνης λέγω, ἵνα ἐρωτήσῃ τις*(66)· *πᾶσα ἀδικία ἁμαρτία ἐστί· καὶ ἔστιν*

✠ P. 464 ED. POTTER. [a] Rom. vi, 14. [b] Isa. liii, 5; I Petr. ii, 24. [c] Psal. xxxi, 1, 2; Rom. iv, 7, 8. [d] I Pet. iv, 8. [e] Ezech. xxxiii, 11. [f] Matth. v, 28. [g] Jerem. l, 20. [h] Jerem. xlix, 19. [i] I Joan. v, 16-17.

mente Clementis, quam apparet eum non fuisse assecutum, quam Aristotelis, vel alterius cujuspiam, tradidit. Sunt autem hæc admodum turbata atque confusa. Constat enim, ἁμαρτίαν, Clementis sententia, esse quiddam involuntarium: nam paulo D superius dixit, eam provenire ἐκ τοῦ ἀγνοεῖν, ἢ ἀδυνατεῖν· *ex defectu scientiæ, vel virium*: et paulo post affirmat, ἀδικίαν μόνην εὑρίσκεσθαι ἑκούσιον· *solam ἀδικίαν ex his esse voluntariam*. Unde procul dubio hæc corrupta sunt: ἁμαρτία, ἑκούσιος ἀδικία· et, ἔστιν οὖν ἡ μὲν ἁμαρτία ἐμὸν ἑκούσιον. Proinde, ut huic sententiæ sensus constet, sic eam scribi, distingui, et explicari vellem: Ἀτύχημα δὲ οὖν παράλογός ἐστιν ἁμαρτία· ἡ δὲ ἁμαρτία ἑκούσιος ἀδικία· ἀδικία δὲ ἑκούσιος κακία. Ἔστιν οὖν ἡ μὲν ἁμαρτία ἐμὸν ἀκούσιον· — ἀτυχία δέ ἐστιν ἄλλου εἰς ἐμὲ πρᾶξις ἀκούσιος· ἡ δὲ ἀδικία μόνη εὑρίσκεται ἑκούσιος, εἴτε ἐμὴ εἴτε ἄλλου. *Est igitur* infortunium (ἀτύχημα) *peccatum* (ἁμαρτία) *quod præter opinionem accidit*. Peccatum (ἁμαρτία) *autem voluntarium est injustitia* (ἀδικία). Injustitia (ἀδικία) *autem voluntaria, est malitia* (κακία). *Est igitur* peccatum, *id quod a meipso fit contra voluntatem*; infortunium, *quod ab alio in me contra ejus voluntatem committitur; sola autem* injustitia *est voluntaria sive a me, sive ab alio fiat*. Vult igitur Clemens, malum id ἀδικίαν dici, quod a quopiam voluntarie perpetratum est; ἁμαρτίαν, quod quis imprudens, aut vi coactus, fecerit; ἀτυχίαν, quod quis ab alio præter voluntatem agente passus fuerit.

(60) *Μακάριοι*. Hæc exstant Psal. xxxi, 1, 2, et ex eo Rom. iv, 7, 8, excepta postrema sententia, οὐδὲ ἔστιν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ δόλος.

(61) *Οὗτος ὁ μ.* Respicit sententiam, quæ in Epistola ad Romanos statim sequitur: Ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος ἐπὶ τὴν περιτομὴν, ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν;

(62) *Ὁ τὴν μετ.* Conf. p. 375 ed. Paris., ubi hunc Ezechielis locum prius citavit.

(63) *Ὁ γάρ*. Conf. superius pag. 382 edit. Paris.

(64) *Οὐχ ὑπάρξει*. Sequitur apud Jeremiam, ὅτι ἵλεως ἔσομαι τοῖς ὑπολελειμμένοις. Quæ hic apud Clementem sequuntur, petita sunt ex ejusdem prophetæ cap. xlix, 19: Ὅτι τίς ὥσπερ ἐγώ; καὶ τίς ἀντιστήσεταί μοι; καὶ τίς οὗτος ποιμὴν, ὃς στήσεται κατὰ πρόσωπόν μου;

(65) Αὐτοῦ. Αὐτοῦ, Joan.

(66) *Τίς*. Abest a Joan. Mox, οὐ πρὸς θ. Ibid.

A ἁμαρτία μὴ πρὸς θάνατον. « Ἀλλὰ καὶ Δαβὶδ (67), καὶ πρὸ Δαβὶδ ὁ Μωϋσῆς, τῶν τριῶν δογμάτων τὴν γνῶσιν (68) ἐμφαίνουσι διὰ τούτων· *Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν·* καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη· οἱ γὰρ λεπίδα μὴ ἔχοντες, ὧν ἀπαγορεύει Μωϋσῆς ἐφάπτεσθαι, κάτω τῆς θαλάσσης νέμονται (69). *Οὐδὲ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν ἔστη* (70)· καθὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν Κύριον ἁμαρτάνουσιν, ὡς ὁ χοῖρος (71)· πεινῶν γὰρ, κραυγάζει· πληρωθεὶς δὲ, τὸν δεσπότην οὐ γνωρίζει (72). *Οὐδὲ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν ἐκάθισε*, καθὼς τὰ πτηνὰ εἰς ἁρπαγὴν ἕτοιμα (73). Παρῄνεσε δὲ Μωϋσῆς (74) οὐ φάγεσθαι χοῖρον, οὐδὲ ἀετὸν, οὐδὲ ὀξύπτερον (75), οὐδὲ κόρακα, οὐδὲ πάντ' ἰχθὺν ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα ἐν αὑτῷ. « Ταῦτα μὲν ὁ Βαρνάβας. Ἀκήκοα δ' ἔγωγε σοφοῦ τὰ τοιαῦτα ἀνδρὸς, *βουλὴν μὲν ἀσεβῶν*, τὰ ἔθνη λέγοντος, *ὁδὸν δὲ ἁμαρτωλῶν*, τὴν Ἰουδαϊκὴν ὑπόληψιν, καὶ *καθέδραν λοιμῶν*, τὰς αἱρέσεις ἐκλαμβάνοντος. Ἕτερος δὲ κυριώτερον ἔλεγεν, τὸν μὲν πρῶτον μακαρισμὸν τετάχθαι ἐπὶ τῶν μὴ κατακολουθησάντων ταῖς γνώμαις ταῖς πονηραῖς, ταῖς ἀποστατησάσαις τοῦ Θεοῦ, τὸν δεύτερον δὲ ἐπὶ τῶν τῇ εὐρυχώρῳ (76) καὶ πλατείᾳ ὁδῷ οὐκ ἐμμενόντων, ἢ τῶν ἐν νόμῳ τραφέντων, ἢ καὶ τῶν ἐθνῶν μετανενοηκότων (77). *Καθέδρα δὲ λοιμῶν* καὶ

ut pisces vadunt in tenebris ac in profundo. Qui enim squamas non habent, quos prohibet Moyses attingere, pascuntur in profundo **168** maris. *Neque in via peccatorum stetit*, sicut ii, qui cum Dominum videantur timere, peccant ut porcus. Esuriens enim, clamat : repletus autem, non agnoscit dominum. *Neque sedit super cathedram pestilentiæ* [a], sicut volucres paratæ ad rapinam. Suasit autem Moyses non vesci porco, nec aquila, nec accipitre, neque corvo, neque quovis pisce qui non habet squamas [b]. » Hæc quidem Barnabas. Audivi autem ego virum in his rebus doctum, dicentem *consilium impiorum* significare gentes ; *viam autem peccatorum*, Judaicam opinionem ; et *pestilentiæ cathedram*, hæreses interpretantem. Alius autem dicebat magis pro-
B prie, intelligendam quidem esse primam beatitudinem de iis, qui non sunt sceleratas secuti sententias, quæ a Deo defecerunt ; secundam autem de iis, qui in lata via non manent, sive nutriti in lege, sive ex gentibus ✠ conversi fuerint. *Cathedra* autem *pestilentiæ* et theatra fuerint, et tribunalia, ubi inprimis solent homines sequi improbas et exitiales potestates, et operum earum participes fieri. *Sed in lege Domini voluntas ejus* [c]. Petrus in *Prædicatione* legem et Logon appellavit Dominum. Aliter autem

✠ P. 465 ED. POTTER, 390 ED. PARIS. [a] Psal. I, 1. [b] Levit. XI ; Deut. XIV. [c] Psal. I, 2.

(67) *Ἀλλὰ καὶ Δαβίδ.* Similia dicit Clemens *Pædag.* lib. III, c. 11, p. 254, et infra *Strom.* V, p. 571, 572 edit. Paris. Sunt autem horum pleraque ex epist. S. Barnabæ cap. X petita, nonnullis a Clemente additis, aliis autem omissis. Barnabæ verba sic se habent : Περὶ τῶν βρωμάτων μὲν οὖν Μωϋσῆς τρία δόγματα ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς ὡς περὶ βρωμάτων προσεδέξαντο. Λαμβάνει δὲ τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαβὶδ, καὶ λέγει ὁμοίως· *Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν·* καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη. *Καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη·* καθὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν Κύριον ἁμαρτάνουσιν ὡς οἱ χοῖροι. *Καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε·* καθὼς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἁρπαγήν. *Igitur Moyses de escis tria decreta locutus est in spiritu : illi vero, juxta carnis cupiditatem, quasi de escis simpliciter egisset, acceperunt. Horum porro trium decretorum cognitionem sumit David, et ait similiter : « Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum : » sicut pisces vadunt in tenebris ac maris profundo. « Et in via peccatorum non stetit : » sicut ii, qui videntur timere Dominum, et sicut sues peccant. « Et in cathedra pestilentium non sedit : » quemadmodum aves quæ ad rapinam sedent.*

(68) *Τὴν γνῶσιν.* Hoc est, spiritualem sensum, sive *Midrasch.*

(69) *Οἱ γὰρ λεπίδα... νέμονται.* Hanc sententiam Clemens ex Barnaba sumpsit, qui paulo ante verba jam allata, hæc dicit : Οὐ μὴ, φησὶν, ὁμοιωθήσῃ κολλώμενος ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς, καὶ κεκριμένοι τῷ θανάτῳ· ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθύδια, μόνα ἐπικατάρατα, ἐν τῷ βυθῷ νήχεται, μὴ κολυμβῶντα, ὡς τὰ λοιπὰ, ἀλλὰ ἐν τῇ γῇ κατὰ τοῦ βυθοῦ κατοικεῖ. *Non, inquit, adhærebis, nec similis eris hujusmodi hominibus, qui in perpetuum impii sunt et ad mortem sunt adjudicati : quemadmodum isti pisciculi, soli maledicti, in profundo volutantur, nec ut reliqui pisces natant, sed in terra quæ in profundo maris est, degunt.*

(70) *Οὐδὲ... ἔστη. Καὶ οὐκ ἔστη*, Psalm. Barnab. Mox, καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν οὐκ ἐκάθ. Iidem. Καθέδραν habent *Constit. apost.* lib. II, cap. 61.

C (71) *Ὡς ὁ χοῖρος.* Sic Barnabæ vetus interpres, *tanquam porcus.* Sed in Græco textu hodierno ὡς χοῖροι exstat.

(72) *Πεινῶν... οὐ γνωρίζει.* Hæc etiam e Barnaba sumpta abbreviavit Clemens. Ejus verba, paulo ante sententiam modo allatam, sic se habent : Τὸν οὖν χοῖρον πρὸς τοῦτο εἴρηκεν· οὐ μὴ κολληθήσῃ, φησὶν, ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες ὅμοιοι εἰσι χοίροις. Ὅταν γὰρ σπαταλῶσιν, ἐπιλανθάνονται τοῦ Κυρίου ἑαυτῶν· ὅταν δὲ ὑστερηθῶσι, ἐπιγινώσκουσι τὸν Κύριον. Καὶ χοῖρος ὅταν τρώγῃ, οὐκ οἶδε τὸν κύριον· ὅταν δὲ πεινάζῃ, κραυγάζει· καὶ λαβὼν, πάλιν σιωπᾷ. *Quapropter sic suem ait quasi diceret : Non adhærebis hominibus talibus, qui similes sunt porcis. Nam cum in deliciis vivunt, Domini sui obliviscuntur ; cum autem destituuntur necessariis, Dominum agnoscunt. Et quidem porcus quando comedit, dominum non novit ; quando autem esurit, clamat ; et accepta iterum esca tacet.* Ubi postrema verba sic
D distinguere malim : καὶ λαβὼν, πάλιν σιωπᾷ· *et accepta esca iterum tacet.*

(73) *Τὰ πτηνὰ εἰς ἁρπ. ἕτοιμα.* Τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἁρπαγὴν, inquit S. Barnabas.

(74) *Παρῄνεσε δὲ Μωϋσῆς.* S. Barnabas in principio capitis superius dicti hæc ait : ὅτι δὲ Μωϋσῆς εἴρηκεν· « Οὐ φάγεσθε χοῖρον, οὐδὲ ἀετὸν, οὐδὲ ὀξύπτερον, οὐδὲ κόρακα, οὐδὲ πάντα ἰχθὺν ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα ἐν αὑτῷ, » τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνέσει δόγματα. *Cum autem Moyses dixit : « Non manducabis suem, neque aquilam, neque accipitrem, neque corvum, nec ullum piscem qui non habet squamam ; » tria dogmata in intellectu comprehendit.*

(75) *Ὀξύπτερον.* Conf. quæ de hac voce ad Barnabam adnotavit Cl. Cotelerius.

(76) *Εὐρυχώρῳ.* Respicit Matth. VII, 13 : Πλατεῖα ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς ἀπώλειαν.

(77) *Μετανενοηκότων.* Lege, μὴ μετανενοηκότων. Ita etiam interpres Hervetus, *non sunt ducti*

videtur quoque legislator docere tres modos, quibus accipitur peccatum; eorum quidem, quæ in sermone fiunt, per pisces mutos; est enim revera ubi *silentium est sermone præstantius;* est etiam *silentii honor expers periculi;* eorum autem, quæ sunt in facto, per aves rapaces et carnivoras; porcus cœno et stercore delectatur; et oportet ne *conscientiam* quidem habere *pollutam* [a]. Merito ergo dicit propheta : *Non sic*, inquit, *impii*, *sed tanquam pulvis, quem projicit ventus a facie terræ. Propterea non resurgent impii in judicio* [b], qui jam sunt condemnati : quoniam *qui non credit, jam judicatus est ; neque peccatores in consilio justorum* [c], qui jam sunt damnati ad hoc, ut non uniantur iis qui innocenter vixerunt : *Quoniam novit Dominus viam justorum, et via peccatorum peribit* [d]. Rursus Dominus aperte ostendit in nostra esse potestate delicta et peccata, cum modos curationis animi morbis convenientes ostendit, et nos a pastoribus corrigi debere per Ezechielem monet; accusans, opinor, eorum aliquos, quod præcepta non servaverint : *Quod imbecillum fuit, non confirmastis* [e], et quæ deinceps consequuntur, usque ad illud : *Et non erat qui requireret, nec averteret* [f]. *Magnum est enim gaudium apud Patrem, uno peccatore servato* [g], inquit Dominus. Quamobrem magis est laudandus Abraham, qui ambulavit sicut locutus est ei Dominus. Cum hinc hausisset quidam ex Græcorum sapientibus, illud dictum protulit, *Deum sequere. Pii autem*, inquit Isaias, *ea quæ sunt sapientia, consultarunt* [h]. Consilium autem est quæstio, ✠ quomodo in præsentibus rebus recte transigamus; εὐβουλία autem, id est *bona consultatio*, est prudentia in consiliis. Quid vero? annon Deus quoque post Cain datam veniam, consequenter non multo post introducit Enoch, qui ductus fuerat pœnitentia, significans solere pœnitentiam generare veniam? Consistit autem venia non ex remissione, sed ex medela. Hoc ipsum etiam fit apud Aaron in

A τὰ θέατρα καὶ τὰ δικαστήρια (78) εἴη ἄν· ὅπερ καὶ μᾶλλον ἡ ἐξακολούθησις ταῖς πονηραῖς καὶ ταῖς λυμαντικαῖς ἐξουσίαις καὶ ἡ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν κοινωνία. Ἀλλ' ἢ *ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ*· ὁ Πέτρος (79) ἐν τῷ *Κηρύγματι* νόμον καὶ Λόγον τὸν Κύριον προσεῖπεν. Δοκεῖ δὲ καὶ ἄλλως τριῶν ἀποδοχὴν ἁμαρτίας τρόπων διδάσκειν ὁ νομοθέτης· τῶν μὲν ἐν λόγῳ διὰ τῶν ἰχθύων τῶν ἀναύδων· ἔστι (80) γὰρ τῷ ὄντι οὗ *σιγὴ λόγου διαφέρει*· ἔστι καὶ *σιγῆς ἀκίνδυνον γέρας*· τῶν δὲ ἐν ἔργῳ διὰ τῶν ἁρπακτικῶν καὶ σαρκοβόρων ὀρνέων· χοῖρος βορβόρῳ ἥδεται καὶ κόπρῳ· καὶ χρὴ (81) μηδὲ *τὴν συνείδησιν* ἔχειν *μεμολυσμένην*. Εἰκότως οὖν φησὶν ὁ προφήτης· *Οὐχ οὕτως*, φησὶν, *οἱ ἀσεβεῖς* (82), *ἀλλ' ἢ ὡσεὶ χνοῦς, ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος* B *ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστήσονται ἀσεβεῖς* (83) *ἐν κρίσει*, οἱ ἤδη κατακεκριμένοι· ἐπεὶ *ὁ μὴ πιστεύων* (84) *ἤδη κέκριται· οὐδὲ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐν βουλῇ δικαίων*· οἱ ἤδη κατεγνωσμένοι, εἰς τὸ μὴ ἑνωθῆναι τοῖς ἀπταίστως (85) βεβιωκόσιν· *ὅτι γινώσκει Κύριος ὁδὸν δικαίων, καὶ ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολεῖται*. Πάλιν ὁ Κύριος δείκνυσιν ἄντικρυς ἐφ' ἡμῖν καὶ τὰ παραπτώματα καὶ τὰ πλημμελήματα, τρόπους θεραπείας καταλλήλους τοῖς πάθεσιν ὑποτιθέμενος, πρὸς τῶν ποιμένων ἐπανορθοῦσθαι βουλόμενος ἡμᾶς διὰ Ἰεζεκιὴλ· αἰτιώμενος αὐτῶν, οἶμαι, τινὰς, ἐφ' οἷς οὐκ ἐτήρησαν τὰς ἐντολάς· *Τὸ ἠσθενηκὸς οὐκ ἐνισχύσατε*, καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως, *Καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐπιζητῶν, οὐδὲ ἀποστρέφων* (86). *Μεγάλη* (87) *γὰρ χαρὰ παρὰ τῷ Πατρὶ* C *ἑνὸς ἁμαρτωλοῦ σωθέντος*, ὁ Κύριός φησι. Ταύτῃ πλέον ἐπαινετὸς ὁ Ἀβραὰμ, ὅτι ἐπορεύθη καθάπερ ἐλάλησεν αὐτῷ ὁ Κύριος. Ἐντεῦθεν ἀρυσάμενός τις τῶν παρ' Ἕλλησι σοφῶν, τὸ *Ἕπου Θεῷ* (88), ἀπεφθέγξατο. *Οἱ δὲ εὐσεβεῖς*, φησὶν Ἡσαΐας, *συνετὰ ἐβουλεύσαντο*. Βουλὴ δέ ἐστι ζήτησις περὶ τοῦ πῶς ἂν ἐν τοῖς παροῦσι πράγμασιν ὀρθῶς διεξάγοιμεν· εὐβουλία δὲ φρόνησις πρὸς τὰ βουλεύματα. Τί δέ; οὐχὶ καὶ ὁ Θεὸς μετὰ τὴν ἐπὶ τῷ Κάϊν συγγνώμην

✠ P. 466 ED. POTTER, 390-391 ED. PARIS. [a] I Cor. VIII, 7. [b] Psal. I, 4, 5. [c] Joan. III, 8. [d] Psal. I, 5, 6. [e] Ezech. XXXIV, 4. [f] Ibid. 6. [g] Luc. XV. [h] Isa. XXXII, 8.

pœnitentia, inquit Lowthius. Mihi recepta lectio, cujus sensum in Latina versione explicavimus, mutanda non esse videtur.

(78) *Δικαστήρια*. Δικαστηρίων loco, τὰ στάδια superius posuit, *Pædagog.* lib. III, cap. 11.

(79) *Ὁ Πέτρος*. Eadem e Petri *Prædicatione* superius laudavit auctor in fine *Strom.* I, ubi conf. adnotata.

(80) *Ἔστι*. Ex Euripidis *Oreste* hæc esse monuit nos doctissimus vir Fed. Morellus, aliquantulum immutata; sic enim habent : Ἔστι δ' οὗ σιγὴ λόγου κρείσσων γένοιτ' ἄν, ἔστι δ' οὗ σιγῆς λόγος. Versum proxime sequentem Athenodoro tribuit Stobæus tit. 126. Vide quæ in p. 208 adnotata sunt. COLLECT.—Solet etiam illud ex incerto poeta citari :

Σιγὴ ποτ' ἐστὶν αἱρετωτέρα λόγου.

Est, ubi loquela melius est silentium.

(81) *Καὶ χρή*. Tertium peccati genus innuit, quod in animo consistit. Vult enim tribus modis peccari, sermone, opere, cogitatione. Respicit autem I Cor. VIII, 7 : Καὶ ἡ συνείδησις αὐτῶν, ἀσθενὴς οὖσα, μολύνεται.

(82) *Οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβ.* Οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως· ἀλλ' ἢ ὡς ὁ χν. Psal. et ipse Clemens *Pædag.* lib. I, cap. 10.

(83) *Ἀσεβεῖς*. Οἱ ἀσεβ. Psalm. Mox, οὐδὲ ἁμαρτ. D omisso articulo οἱ, Ibid.

(84) *Ὁ μὴ πιστεύων*. Respicit Joan. III, 18 : Ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν οὐ κρίνεται· ὁ δὲ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς ὄνομα τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

(85) *Ἀπταίστως*. Τοῖς ἤδη κατεγνωσμένοις, *jam condemnatis*, opponit τοὺς ἀπταίστως βεβιωκότας. Hesychius, Ἀπταίστως, ἀκαταγνώστως.

(86) *Ὁ ἐπιζητῶν, οὐδὲ ἀποστρέφων*. Vulg. Biblia Ezech. XXXIV : Ὁ ἐκζητῶν, οὐδὲ ὁ ἀποστρέφων, rectius. A. SYLBURG.

(87) *Μεγάλη*. Hæc verba in Scriptura non reperiuntur. Eorum vero sensus exstat Luc. XV, ubi, cum prodigus ad patrem suum reversus, magno cum gaudio exceptus ab eo fuisset, dicit Christus v. 7 : Χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, et v. 10 : Χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι.

(88) *Ἕπου Θεῷ*. Solet hoc adagium inter re-

ἀκολούθως οὐ πολλῷ ὕστερον τὸν μετανοήσαντα Ἐνὼχ (89) εἰσάγει, δηλῶν, ὅτι συγγνώμην μετάνοια πέφυκε γεννᾷν; Ἡ συγγνώμη δὲ οὐ κατὰ ἄφεσιν, ἀλλὰ κατὰ ἴασιν συνίσταται. Τὸ δ' αὐτὸ γίνεται κἂν τῇ κατὰ τὸν Ἀαρὼν τοῦ λαοῦ μοσχοποιίᾳ. Ἐντεῦθέν τις τῶν παρ' Ἕλλησι σοφῶν, *Συγγνώμη* (90) *τιμωρίας κρεῖσσον* (91), ἀπεφθέγξατο· ὥσπερ ἀμέλει καὶ τὸ, *Ἐγγύα* (92), *πάρα δ' ἄτα*, ἀπὸ τῆς Σολομῶντος φωνῆς λεγούσης, *Υἱὲ, ἐὰν ἐγγυήσῃ σὸν φίλον, παραδώσεις σὴν χεῖρα ἐχθρῷ· παγὶς γὰρ ἀνδρὶ ἰσχυρὰ* (93) *τὰ ἴδια χείλη, καὶ ἁλίσκεται ῥήμασιν ἰδίου στόματος*. Μυστικώτερον δὲ ἤδη τὸ *Γνῶθι σαυτὸν* ἐκεῖθεν εἴληπται, *Εἶδες* (94) *τὸν ἀδελφόν σου, εἶδες τὸν Θεόν σου*. Ταύτῃ που Ἀγαπήσεις (95) *Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης καρδίας, καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν*· ἐν ταύταις λέγει ταῖς *ἐντολαῖς ὅλον τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας κρεμᾶσθαί τε καὶ ἐξηρτῆσθαι*. Συνᾴδει τούτοις κἀκεῖνα· *Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πληρωθῇ* (96)· *αὕτη δέ ἐστιν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμὴ, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς*. Ἐλεήμων γὰρ *καὶ οἰκτίρμων ὁ Κύριος, καὶ Χριστὸς* (97) *Κύριος τοῖς σύμπασι*. Σαφέστερον δὲ τὸ, *Γνῶθι σαυτὸν*, παρεγγυῶν ὁ Μωϋσῆς, λέγει πολλάκις· *Πρόσεχε σεαυτῷ*. Ἐλεημοσύναις (98)

A fabricatione vituli. Hinc quidam ex Græcorum sapientibus dixit: *Venia est melior supplicio;* sicut certe illud quoque: *Sponde, noxa præsto est,* ex voce Salomonis dicentis: *Fili, si pro amico tuo fidejusseris, trades manum inimico. Laqueus enim viro validus labia propria, et capitur verbis oris proprii* [a]. Paulo autem jam magis mystice sumptum est illud: *Nosce teipsum;* illinc: *Vidisti fratrem tuum, vidisti Deum tuum.* Hac utique ratione *diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et proximum sicut teipsum. In his* dicit *præceptis totam legem et prophetas pendere* [b]. His illa quoque concinunt: *Hæc locutus sum vobis, ut gaudium meum impleretur. Hoc autem est præceptum meum, ut vos invicem diligatis, sicut dilexi vos* [c]. *Est enim miseB ricors et miserator Dominus* [d], et Dominus est Christus universis. Apertius autem, *Nosce teipsum,* præcipiens Moyses, sæpe dicit: *Attende tibi ipsi* [e]. Eleemosynis ergo et fide expurgantur peccata; timore autem Domini quilibet a malo declinat. *Timor autem Domini est disciplina et sapientia* [f].

[a] Prov. VI, 1, 2. [b] Luc. X, 27; Matth. XXII, 37, 39, 40; Marc. XII, 30. [c] Joan. XV, 11, 12. [d] Psal. CII, 8; CX, 4. [e] Gen. XXIV, 6; Exod. X, 28, XXXIV, 12; Deut. IV, 9. [f] Eccli. I, 27.

ponsa septem sapientum referri. Cicero veterum id sapientum præceptis annumerat, *De fin.* lib. III: *Quæque sunt vetera præcepta sapientum, qui jubent tempori parere, et sequi Deum, et se noscere, et ne quid nimis.* Plutarchus, lib. *De auditione* pag. 37, ait, ταὐτὸν εἶναι τὸ ἕπεσθαι Θεῷ καὶ τὸ πείθεσθαι λόγῳ· *idem esse Deum sequi, et rationi parere.* Idem voluit Zeno, jubens ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν, *secundum naturam vivere;* et tum omnia feliciter cessura esse affirmans, ὅταν πράττηται κατὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ παρ' ἑκάστῳ δαίμονος· *cum geruntur ex dæmonis, qui apud unumquemque est, consensu;* quod refert Laertius in Zenone.

(89) *Τὸν μετανοήσαντα Ἐνώχ.* Hæc utcunque explicatu difficilia videantur, facillima erunt, appositis Philonis Judæi verbis, quæ secutus est Clemens. Ea vero lib. *De vita sapientis,* seu *De Abrahamo,* pag. 352, sic se habent: Δευτέραν δ' ἔχει τάξιν μετὰ τὴν ἐλπίδα ἡ ἐπὶ τοῖς ἁμαρτανομένοις μετάνοια καὶ βελτίωσις· ὅθεν ἑξῆς ἀναγράφει τὸν ἀπὸ χείρονος βίον πρὸς τὸν ἀμείνονα μεταβαλόντα, ὃς καλεῖται παρὰ μὲν Ἑβραίοις Ἐνὼχ, ὡς δ' ἂν Ἕλληνες εἴποιεν, κεχαρισμένος· ἐφ' οὗ καὶ ταυτὶ λέλεκται, ὡς « ἄρα εὐηρέστησεν Ἐνὼχ τῷ Θεῷ, καὶ οὐχ ηὑρίσκετο, ὅτι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός· » ἡ γὰρ μετάθεσις τροπὴν ἐμφαίνει καὶ μεταβολήν· πρὸς δὲ τὸ βέλτιον ἡ μεταβολὴ, διότι προμηθείᾳ γίνεται Θεοῦ. *Post spem secundum ordinem tenet pænitentia peccatorum et correctio; ideo deinceps memorat in melius ex pejore vita mutatum hominem. Enoch dictum Hebræis, hoc est gratiosum, de quo sic legimus, quod « placuit Enoch Deo, et non est inventus, quoniam transtulit eum Deus. » Nam translatio versionem et mutationem significat; erat autem hæc mutatio in melius, quandoquidem per Dei providentiam facta sit,* etc.

(90) *Συγγνώμη.* Hoc Pittaci, seu Alcæi dictum memorant Julianus imperator orat. 2, et Stobæus serm. 16, plenissime vero Diogenes Laertius in *Pittaco,* lib. I, seg. 76: Παμφίλη δέ φησιν ἐν δευτέρῳ τῶν *Ὑπομνημάτων*, ὡς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τυῤῥαῖον καθήμενον ἐπὶ κουρείου ἐν Κύμῃ χαλκεύς τις πέλεκυν ἐμβαλὼν ἀνέλοι· τῶν δὲ Κυμαίων πεμψάντων τὸν φονέα τῷ Πιττακῷ, μαθόντα, καὶ ἀπολύσαντα, εἰπεῖν· « Συγγνώμη μετανοίας κρείσσων. » Ἡράκλειτος C δέ φησιν, Ἀλκαῖον ὑποχείριον λαβόντα καὶ ἀπολύσαντα, « φάναι· Συγγνώμη τιμωρίας κρείσσων. » *Pamphila autem in secundo Commentariorum, Tyrrhæum refert, Pittaci filium, cum sederet in tonstrina Cumis, injecta securi ab ærario fuisse necatum; a Cumanis vero vinctum homicidam ad Pittacum missum, atque ab eo pæna fuisse absolutum, dicente, cum rem cognovisset, « indulgentiam pænitentiæ esse præferendam. » Heraclitus autem asserit Alcæum, captivo suo libero dimisso, dixisse: « Venia supplicio melior. »*

(91) *Κρεῖσσον.* A. mavult κρείσσων, *potior,* fem. gen. SYLBURG. — Consentit Laertius in verbis jam allatis.

(92) *Ἐγγύα.* Hoc adagium, et id quod mox sequitur, *de se cognoscendo,* superius retulit auctor *Strom.* I, p. 300 ed. Paris.

(93) *Ἀνδρὶ ἰσχυρά.* Ἰσχυρὰ ἀνδρὶ, et mox χείλεσιν pro ῥήμασιν, Proverb.

(94) *Εἶδες.* Hæc tanquam e S. Scriptura superius etiam recitavit Clemens, *Strom.* I, p. 316 edit. D Paris., quæ tamen in sacro codice nunc non reperiuntur. Cl. Grabius conjecit Clementem id respexisse, quod Moysi de se et Aarone dicit Deus, Exod. IV, 16: Καὶ αὐτός σοι προσλαλήσει πρὸς τὸν λαόν, καὶ αὐτὸς ἔσται σου στόμα· σὺ δὲ αὐτῷ ἔσῃ τὰ πρὸς τὸν Θεόν. Mihi potius videtur hæc sumpsisse ex quodam apocrypho scriptore, vel ex Jacobi ad Esavum, fratrem suum, verbis, Gen. XXXIII, 10: Ἴδον τὸ πρόσωπόν σου, ὡς ἄν τις ἴδοι πρόσωπον Θεοῦ, καὶ εὐδοκήσεις με.

(95) *Ἀγαπήσεις.* Hæc partim e Luca, partim e Marco et Matthæo ab auctore διὰ μνήμης ea recitante sumpta sunt.

(96) *Ἡ ἐμὴ πλ.* Ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μείνῃ, καὶ ἡ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῇ· αὕτη ἐστ. Joan.

(97) *Χριστός.* Vel χρηστός. Conf. quæ superius dicta sunt ad *Protrept.* p. 56, et *Strom.* II, p. 366 edit. Paris.

(98) *Ἐλεημοσύναις.* Respicere videtur Prov. III,

οὖν καὶ πίστεσιν ἀποκαθαίρονται ἁμαρτίαι· τῷ δὲ φόβῳ Κυρίου ἐκκλίνει πᾶς ἀπὸ κακοῦ. **Φόβος δὲ** ***Κυρίου παιδεία καὶ σοφία.***

CAPUT XVI.

Quomodo loca S. Scripturæ exponenda sunt quæ affectus humanos Deo tribuunt.

Hic rursus exoriuntur accusatores, gaudium et tristitiam dicentes esse animi passiones. Gaudium enim definiunt elationem rationi consentaneam; et exsultare, propter ea, quæ sunt bona, lætari; ✠ misericordiam autem, tristitiam propter eum, qui indigne mala patitur; animæ autem mutationes et perturbationes esse ea, quæ sunt ejusmodi. Nos autem, ut videtur, non cessamus Scripturas carnaliter intelligere, et ex nostris animi affectionibus abducti, Dei impatibilis voluntatem nostris motionibus similem existimare. Quod si res ita esse in omnipotenti Deo existimamus, prout nos eas audire et percipere valemus, impie erramus. Non enim Deus, prout in se est, enarrari potuit; sed ut nos audire poteramus, qui carne eramus illigati, ita nobis sunt locuti prophetæ, Domino se salubriter accommodante ac demittente ad hominum imbecillitatem. Quoniam igitur est Dei voluntas, ut servetur is, qui paret præceptis, et suorum peccatorum ducitur pœnitentia; nos autem gaudemus propter nostram salutem; nostram lætitiam, sibi ut propriam attribuit Dominus, qui locutus est **169** per prophetas: quemadmodum humane dicens in Evangelio: « *Esurivi, et dedistis mihi manducare; sitivi, et dedistis mihi bibere; quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis* [a]. Quemadmodum ergo nutritur, qui non nutritur, propterea quod sit nutritus is, quem velit: ita absque mutatione gavisus est, propterea quod gaudio affectus sit is, qui pœnitentia ductus est, ut volebat. Quoniam autem affatim miseretur Deus, cum sit bonus, et præcepta dans per legem et prophetas, et jam propinquius per Filii adventum, servans et miserans eos, qui misericordiam obtinuerunt: et proprie miseretur major minoris; homo autem non est homine major, quatenus est homo, est autem Deus homine major in omnibus: si ergo qui est major, miseretur minoris, solus Deus nostri miserebitur. Homo enim justitiæ regulis paret sua libenter communicans, et ea impertit, quæ a Deo accepit, et propter naturalem benevolentiam, et propter præcepta, quibus paret. Deus autem nullam habet in nos naturalem habitudinem seu relationem, ut volunt hæresium conditores; neque si

Ἐνταῦθα πάλιν ἐπιφύονται οἱ κατήγοροι, χαρὰν καὶ λύπην πάθη ψυχῆς λέγοντες· τὴν μὲν γὰρ χαρὰν εὔλογον ἔπαρσιν ἀποδιδόασι, καὶ τὸ ἀγάλλεσθαι χαίρειν ἐπὶ καλοῖς· τὸ δὲ ἔλεος λύπην ἐπὶ ἀναξίως κακοπαθοῦντι· τροπὰς δὲ εἶναι ψυχῆς καὶ πάθη τὰ τοιαῦτα. Ἡμεῖς δὲ, ὡς ἔοικεν, οὐ παυόμεθα τὰ τοιαῦτα σαρκικῶς νοοῦντες τὰς Γραφὰς, καὶ ἀπὸ τῶν ἡμετέρων παθῶν ἀναγόμενοι, τὸ βούλημα τοῦ ἀπαθοῦς Θεοῦ ὁμοίως τοῖς ἡμεδαποῖς κινήμασιν ἀπεκδεχόμενοι. Ὡς δ' ἡμεῖς ἀκοῦσαι δυνατοὶ, οὕτως ἔχειν ἐπὶ τοῦ παντοκράτορος ὑπολαμβάνοντες, ἀθέως πλανώμεθα. Οὐ γὰρ ὡς ἔχει τὸ θεῖον, οὕτως οἷόν τε ἦν λέγεσθαι· ἀλλ' ὡς οἷόν τε ἦν ἐπαΐειν ἡμᾶς σαρκὶ πεπεδημένους, οὕτως ἡμῖν ἐλάλησαν οἱ προφῆται, συμπεριφερομένου σωτηρίως τῇ τῶν ἀνθρώπων ἀσθενείᾳ τοῦ Κυρίου. Ἐπεὶ τοίνυν βούλημά ἐστι τοῦ Θεοῦ σώζεσθαι τὸν ταῖς ἐντολαῖς πειθήνιον τόν τε ἐκ τῶν ἁμαρτημάτων μετανοοῦντα, χαίρομεν δὲ ἡμεῖς ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ ἡμῶν· τὸ χαρτὸν ἡμῶν ἐξιδιοποιήσατο ὁ διὰ τῶν προφητῶν λαλήσας Κύριος· καθάπερ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ φιλανθρώπως λέγων· *Ἐπείνασα, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐδώκατέ μοι πιεῖν* (99)· ὃ γὰρ ἑνὶ τούτων (1) τῶν ἐλαχίστων πεποιήκατε, ἐμοὶ πεποιήκατε. Ὥσπερ οὖν τρέφεται μὴ τρεφόμενος διὰ τὸ τετράφθαι ὅνπερ βούλεται, οὕτως ἐχάρη μὴ τραπεὶς, διὰ τὸ ἐν χαρᾷ γεγονέναι τὸν μετανενοηκότα ὡς ἐβούλετο. Ἐπεὶ δὲ πλουσίως ἐλεεῖ ἀγαθὸς ὢν ὁ Θεὸς, τάς τε ἐντολὰς διδοὺς, διὰ νόμου καὶ διὰ προφητῶν, καὶ προσεχέστερον ἤδη διὰ τῆς τοῦ Υἱοῦ παρουσίας, σώζων καὶ ἐλεῶν, ὡς εἴρηται, τοὺς ἠλεημένους· κυρίως τε ἐλεεῖ ὁ κρείττων τὸν ἐλάσσω· καὶ κρείττων μὲν ἄνθρωπος ἀνθρώπου οὐκ ἂν εἴη, καθὸ ἄνθρωπος πέφυκεν· κρείττων δὲ ὁ Θεὸς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ πάντα· εἰ τοίνυν ὁ κρείττων τὸν ἥσσω ἐλεεῖ, μόνος ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐλεήσει· κοινωνικὸς μὲν γὰρ ἄνθρωπος ὑπὸ δικαιοσύνης γίνεται, καὶ μεταδίδωσιν ὧν ἔλαβε παρὰ τοῦ Θεοῦ, διά τε φυσικὴν εὔνοιαν καὶ σχέσιν διά τε τὰς ἐντολὰς αἷς πείθεται. Ὁ Θεὸς δὲ οὐδεμίαν ἔχει πρὸς ἡμᾶς φυσικὴν σχέσιν, ὡς οἱ τῶν αἱρέσεων κτίσται θέλουσιν, οὔτ' εἰ ἐκ μὴ ὄντων ποιοίη, οὔτ' εἰ ἐξ ὕλης (2) δημιουργοίη· ἐπεὶ τὸ μὲν οὐδ' ὅλως ὄν, ἡ δὲ κατὰ πάντα ἑτέρα τυγχάνει τοῦ Θεοῦ· εἰ μή τις μέρος αὐτοῦ (3) καὶ ὁμοουσίους ἡμᾶς τῷ Θεῷ τολμήσει λέ-

✠ P. 467 ED. POTTER, 391-392 ED. PARIS.

[a] Matth. xxv, 35, 40.

3, 4: Ἐλεημοσύναι καὶ πίστεις μὴ ἐκλειπέτωσάν σε· ἄφαψαι δὲ αὐτὰς ἐπὶ σῷ τραχήλῳ, καὶ εὑρήσεις χάριν. 7. Φοβοῦ δὲ τὸν Θεὸν, καὶ ἔκκλινε ἀπὸ παντὸς κακοῦ. Ecclesiastici cap. III, 29: Ἐλεημοσύνη ἐξιλάσεται ἁμαρτίας. Ejusdem cap. I, 27: Σοφία γὰρ καὶ παιδεία φόβος Κυρίου.

(99) *Ἐδώκατέ μοι πιεῖν*. Ἐποτίσατέ με, Matth.

(1) *Ὁ γὰρ ἑνὶ τ.* Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε, Matth.

(2) *Ἐξ ὕλης*. Valentiniani, aliique hæretici, gentiles philosophos secuti, mundum e materia præexsistente a Deo creatum existimaverunt. Irenæus lib. II, cap. 19, p. 141 edit. Oxon.: *Et hoc autem, quod ex subjecta materia dicunt fabricatorem fecisse mundum, et Anaxagoras, et Empedocles, et Plato primi ante hos dixerunt*, Conf. *Strom.* VII, p. 707 et quæ ibi adnotanda sunt.

(3) *Μέρος αὐτοῦ*. Origenes *Contra Celsum* lib. V, p. 235: Σαφῶς δὲ τὸν ὅλον κόσμον λέγουσιν εἶναι Θεὸν, Στωϊκοὶ μὲν τὸν πρῶτον, οἱ δὲ ἀπὸ Πλάτωνος τὸν δεύτερον, τινὲς δὲ αὐτῶν τὸν τρίτον. *Certe totum*

A γειν· καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως ἀνέξεταί τις ἐπαΐων τούτου Θεὸν ἐγνωκὼς, ἀπιδὼν εἰς τὸν βίον τὸν ἡμέτερον, ἐν ὅσοις φυρόμεθα κακοῖς. Εἴη γὰρ ἂν οὕτως, ὃ μηδ' εἰπεῖν θέμις, μερικῶς ἁμαρτάνων ὁ Θεὸς, εἴ γε τὰ μέρη τοῦ ὅλου μέρη καὶ συμπληρωτικὰ τοῦ ὅλου· εἰ δὲ μὴ συμπληρωτικὰ, οὐδὲ μέρη εἴη ἄν. Ἀλλὰ γὰρ φύσει πλούσιος ὢν ὁ Θεὸς ἐν ἐλέῳ, διὰ τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα κήδεται ἡμῶν, μήτε μορίων ὄντων αὐτοῦ μήτε φύσει τέκνων. Καὶ δὴ ἡ μεγίστη τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος ἔνδειξις αὕτη τυγχάνει· ὅτι οὕτως ἐχόντων ἡμῶν πρὸς αὐτὸν, καὶ φύσει ἀπηλλοτριωμένων (4) παντελῶς, ὅμως κήδεται. Φυσικὴ μὲν γὰρ ἡ πρὸς τὰ τέκνα φιλοστοργία τοῖς ζώοις, ἥ τε ἐκ συνηθείας τοῖς ὁμογνώμοσι φιλία (5)· Θεοῦ δὲ ὁ ἔλεος εἰς ἡμᾶς πλουσίως (6), τοὺς κατὰ μηδὲν αὐτῷ προσήκοντας, ἢ οὐσίᾳ ἡμῶν λέγω, ἢ φύσει, ἢ δυνάμει τῇ B οἰκείᾳ τῆς οὐσίας ἡμῶν· μόνῳ δὲ τῷ ἔργον εἶναι τοῦ θελήματος αὐτοῦ· καὶ δὴ τὸν ἑκόντα μετὰ ἀσκήσεως καὶ διδασκαλίας τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας ἐπανῃρημένον εἰς υἱοθεσίαν καλεῖ, τὴν μεγίστην πασῶν προκοπήν. *Παρανομίαι δὲ ἄνδρα ἀγορεύουσι* (7) *σειραῖς δὲ τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτιῶν ἕκαστος σφίγγεται*, καὶ ἔστιν ὁ Θεὸς ἀναίτιος (8)· καὶ τῷ ὄντι *μακάριος ἀνὴρ, ὃς καταπτήσσει πάντα δι' εὐλάβειαν.*

A ex nihilo omnia produxerit, nec si ex præexsistente materia fecerit: quandoquidem illud quidem ne omnino quidem est, hæc vero est a Deo diversa in omnibus; nisi quis nos ejus esse partem, et ejusdem cum Deo essentiæ ausit dicere. Nescio autem quomodo quis, qui Deum novit, æquo ✠ hoc audire animo possit, si respiciens ad nostram vitam, in quot versemur malis, consideret. Sic enim, quod nefas est dicere Deus peccaret in quibusdam partibus, siquidem partes sunt totius partes, et totum complent. Sin autem non complent, ne partes quidem fuerint. Verum enim vero cum natura Deus sit dives misericordia, nostri propter suam bonitatem curam gerit, qui nec sumus ejus partes, nec filii natura. Et est hoc quidem certe maximum Dei in nos bonitatis B indicium, quod cum sic in ipsum nos geramus, et natura simus omnino alieni, nostri tamen curam gerat. Ac naturalis quidem est animantibus in suos fetus affectio, et quæ ex consuetudine oritur amicitia iis, qui sunt ejusdem sententiæ. Est autem in nos copiosa Dei misericordia, qui nihil ad eum attinemus, vel essentia, inquam, nostra, vel natura, vel propria nostræ essentiæ facultate, sed eo tantum quod simus opus ejus voluntatis. Atque adeo eum, qui sua sponte cum exercitatione et doctrina cognitionem accepit veritatis, vocat ad adoptionem, quæ est maximus omnium profectus. *Loquuntur autem virum iniquitates: suorum autem peccatorum catenis unusquisque astringitur* [a]; nec eorum causa Deo est ascribenda; et revera *beatus est vir, qui omnia veretur propter pietatem* [b].

CAPUT XVII.

De variis Cognitionis generibus.

Ὡς οὖν ἡ ἐπιστήμη ἐπιστητική ἐστιν ἕξις, ἀφ' ἧς C τὸ ἐπίστασθαι συμβαίνει· γίνεται δὲ ἡ κατάληψις (9) αὐτῇ (10) ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου· οὕτω καὶ ἡ ἄγνοια φαντασία ἐστὶν εἴκουσα, μεταπτωτικὴ ὑπὸ λόγου· τὸ δὲ μεταπῖπτον, ὡς καὶ τὸ συνασκούμενον, ἐκ λόγου ἐφ' ἡμῖν. Παράκειται δὲ τῇ ἐπιστήμῃ ἥ τ' ἐμπειρία καὶ ἡ εἴδησις, σύνεσίς τε καὶ νόησις, καὶ γνῶσις. Καὶ ἡ μὲν εἴδησις ἐπιστήμη τῶν καθ' ὅλου κατ' εἶδος εἴη ἄν, ἡ δὲ ἐμπειρία ἐπιστήμη περιληπτική· ὥστε καὶ οἷόν ἐστιν ἕκαστον πολυπραγμονεῖν· νόησις δὲ ἐπιστήμη νοητοῦ, καὶ σύνεσις ἐπιστήμη συμβλητοῦ, ἢ σύμβλησις ἀμετάπτωτος, ἢ συμβλητικὴ δύναμις, ὧν φρόνησίς ἐστι καὶ ἐπιστήμη, καὶ ἑνὸς καὶ ἑκάστου, καὶ πάντων τῶν εἰς ἕνα λόγον· γνῶσις δὲ ἐπιστήμη τοῦ ὄντος αὐτοῦ, ἢ ἐπιστήμη σύμφωνος τοῖς γινομένοις· ἀλήθειά τε ἐπιστήμη ἀλη- D

C Quemadmodum ergo scientia est habitus sciendi, a quo scire evenit: fit autem ei comprehensio, quæ dimoveri non potest a ratione: ita etiam ignoratio est conceptio cedens, quæ dimoveri potest a ratione. Quod autem dimovetur, ut id, quod constituitur ac confirmatur, a ratione, est in nostra potestate. Scientiæ autem est adjuncta et experientia, et quæ Græce dicitur εἴδησις, et quæ σύνεσις et intelligentia, et cognitio. Et erit quidem εἴδησις, universorum scientia per species. Experientia autem, scientia comprehensiva, quæ singularia perscrutatur quomodo se habeant. Intelligentia autem est scientia ejus, quod sola mente percipitur. Et σύνεσις est scientia ejus, quod potest in unum conferri, aut compago, quæ dimoveri non potest: aut facultas D simul conferendi ea, circa quæ versantur prudentia,

✠ P. 468 ED. POTTER, 392-393 ED. PARIS. [a] Prov. v, 22. [b] Prov. xxviii, 14.

mundum Deum esse dicunt; Stoici quidem primarium; Platonici vero secundarium; nec desunt, qui tertium inter deos locum ei assignent. Didymus apud Eusebium *De præparatione Evangel.* lib. xv: Στωϊκοὶ δὲ, ὅλον τὸν κόσμον σὺν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ, προσαγορεύουσι Θεόν. *Stoici autem, totum mundum, cum partibus ejus, Deum appellant.* Seneca epist. 97: *Totum hoc quo continetur, et unum est, et Deus est; et socii ejus, et membra sumus.*

(4) *Ἀπηλλοτριωμένων.* Respicere videtur Coloss. i, 21.

(5) *Τοῖς ὁμογνώμοσι φιλία.* Catilina apud Sallustium: *Idem velle ac nolle, ea demum firma amicitia est.*

(6) *Πλουσίως.* A. mavult πλούσιος. Sylburg.

(7) *Ἀγορεύουσι.* A. Rectius ἀγρεύουσιν, *venantur*, ex Proverb. v, 22. Sylburg.

(8) *Ὁ Θεὸς ἀναίτιος.* Respicit dictum, de quo conf. quæ adnotata sunt ad *Pædag.* lib. i, cap. 8, *Strom.* i, p. 271, edit. Paris.

(9) *Κατάληψις.* De hac scientiæ definitione conf. quæ superius dicta sunt ad p. 362, edit. Paris.

(10) *Αὐτῇ.* Scribi possit αὕτη, vel αὐτή, in nominat. casu.

est scientia, et unius, et singulorum, et omnium, A quæ in unam conferuntur rationem. Cognitio autem est rei prout est scientia; aut scientia iis, quæ fiunt, congrua. Veritas autem, veri scientia. Habitus autem veritatis, est scientia verorum. Scientia autem consistit per rationem, et alia ratione ✠ dimoveri non potest; et hic cognitionem inquirit. Quæ autem non facimus, ea aut non facimus propterea quod non possimus, aut propterea quod nolimus, aut propter utrumque. Non volamus itaque, quoniam nec possumus, nec volumus. Non natamus autem adhuc, verbi gratia, quoniam possumus quidem, sed non volumus. Non sumus autem sicut Dominus, quoniam volumus quidem, sed non possumus. *Nullus est enim discipulus super magistrum: satis est autem, si facti fuerimus* B *sicut magister* [a], non essentia (fieri enim non potest, ut id quod est adoptione, sit essentia æquale ei, quod est natura), sed quod facti simus sempiterni, et ad contemplationem eorum, quæ sunt, admissi, et filii appellati simus, et patrem ex iis solum, quæ sunt ei conjuncta, videamus. Velle ergo omnia antecedit: rationales enim facultates sunt voluntatis ministræ. *Velis*, inquit, *et poteris*. Gnostici autem et voluntas, et judicium, et exercitatio est eadem. Si sunt enim eædem animi propositiones, eadem quoque erunt et dogmata et judicia, ut et verba, et vita, et mores sint ejus instituto consentanea. *Cor autem rectum exquirit cognitiones, et illas exaudit. Deus docuit me sapientiam, et novi sanctorum cognitionem* [b].

A θοῦς· ἡ δὲ ἕξις τῆς ἀληθείας ἐπιστημη ἀληθῶν. Ἡ δὲ ἐπιστήμη διὰ τοῦ λόγου συνίσταται, καὶ ἀμετάπτωτός ἐστιν ἄλλῳ λόγῳ· ἐνταῦθα τὴν γνῶσιν πολυπραγμονεῖ (11). Ἃ δὲ μὴ ποιοῦμεν, ἤτοι διὰ τὸ μὴ δύνασθαι οὐ ποιοῦμεν, ἢ διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι, ἢ δι' ἀμφότερα. Οὐχ ἱπτάμεθα μὲν οὖν, ἐπειδὴ οὔτε δυνάμεθα οὔτε βουλόμεθα· οὐ νηχόμεθα δὲ, φέρε εἰπεῖν, ἄρτι, ἐπειδὴ δυνάμεθα μὲν, οὐ βουλόμεθα δέ· οὐκ ἐσμὲν δὲ ὡς ὁ Κύριος, ἐπειδὴ βουλόμεθα μὲν, οὐ δυνάμεθα δέ. *Οὐδεὶς γὰρ μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον· ἀρκετὸν δὲ, ἐὰν γενώμεθα ὡς ὁ διδάσκαλος*, οὐ κατ' οὐσίαν· ἀδύνατον γὰρ ἴσον εἶναι πρὸς τὴν ὕπαρξιν τὸ θέσει τῷ φύσει· τὸ δὲ (12) ἀϊδίους γεγονέναι, καὶ τὴν τῶν ὄντων θεωρίαν ἐγνωκέναι, καὶ υἱοὺς προσηγορεῦσθαι, καὶ τὸν πατέρα B ἀπὸ τῶν οἰκείων καθορᾷν μόνον. Προηγεῖται τοίνυν πάντων τὸ βούλεσθαι· αἱ γὰρ λογικαὶ δυνάμεις τοῦ βούλεσθαι διάκονοι πεφύκασι· *Θέλε*, φησὶ, *καὶ δυνήσῃ* (13)· τοῦ γνωστικοῦ δὲ καὶ ἡ βούλησις, καὶ ἡ κρίσις, καὶ ἡ ἄσκησις ἡ αὐτή. Εἰ γὰρ αἱ αὐταὶ προθέσεις, τὰ αὐτὰ καὶ τὰ δόγματα καὶ αἱ κρίσεις, ἵνα δὴ ὦσιν αὐτῷ καὶ οἱ λόγοι, καὶ ὁ βίος, καὶ ὁ τρόπος ἀκόλουθοι τῇ ἐνστάσει. *Καρδία δὲ εὐθεῖα ἐκζητεῖ γνώσεις, καὶ ἐκείνων ἐπαΐει* (14). *Ὁ Θεὸς δεδίδαχέ με σοφίαν, καὶ γνῶσιν ἁγίων ἔγνωκα.*

CAPUT XVIII.

Legem Mosaicam omnis doctrinæ moralis esse fontem, atque inde Græcos ethica sua hausisse.

Clarum est ergo, omnes quoque alias virtutes, C quæ scriptæ sunt apud Moysem, præbuisse Græcis principium totius loci moralis, fortitudinem, inquam, et temperantiam, et prudentiam, et justitiam, et tolerantiam etiam, et patientiam, et modestiam, et honestatem, et continentiam, et, quæ eas superat, pietatem. Sed de pietate quidem est cuilibet manifestum, quod supremam et antiquissimam causam doceat colere et honorare. Eadem quoque lex exhibet justitiam: et docet etiam prudentiam, per abstinentiam a simulacris sensilibus, et ad universorum effectorem et patrem evocatio-

C Προφανεῖς μὲν οὖν καὶ πᾶσαι ἄλλαι ἀρεταὶ, αἱ παρὰ τῷ Μωϋσεῖ ἀναγεγραμμέναι, ἀρχὴν Ἕλλησι παντὸς τοῦ ἠθικοῦ τόπου παρασχόμεναι· ἀνδρείαν λέγω, καὶ σωφροσύνην, καὶ φρόνησιν, καὶ δικαιοσύνην, καρτερίαν τε καὶ ὑπομονὴν, καὶ τὴν σεμνότητα, καὶ ἐγκράτειαν, τήν τε ἐπὶ τούτοις εὐσέβειαν. Ἀλλ' ἡ μὲν εὐσέβεια παντί που δήλη τὸ ἀνωτάτω καὶ πρεσβύτατον αἴτιον (15) σέβειν καὶ τιμᾷν διδάσκουσα (16), καὶ δικαιοσύνην δὲ αὐτὸς ὁ νόμος παρίστησι, παιδεύων τήν τε φρόνησιν διὰ τῆς τῶν αἰσθητῶν εἰδώλων ἀποχῆς καὶ τῆς πρὸς τὸν ποιητὴν καὶ Πατέρα τῶν ὅλων προσκλήσεως (17)· ἀφ' ἧς

✠ P. 469 ED. POTTER, 392-394 ED. PARIS.

[a] Matth. x, 24, 25; Luc. vi, 40. [b] Prov. xxx, 3.

(11) *Ἐνταῦθα τὴν γνῶσιν πολυπραγμονεῖ.* Suspicor aliquem in libri sui margine adnotasse: Ἐνταῦθα τὴν γνῶσιν πολυπραγμόνει. *Hic observa, quid sit* γνῶσις, de qua scilicet toties a Clemente mentio facta est: idque postea in textum receptum fuisse, πολυπραγμόνει imperat, mutato in πολυπραγμονεῖ indicat. modi, ut cum præcedentibus cohæreret.

(12) *Τὸ δέ.* Etiam dativo casu legi potest τῷ δέ. SYLBURG.

(13) *Θέλε.., καὶ δυνήσῃ.* Ubi hoc dictum? Forte respicit auctor verba Christi ad infirmum, Joan. v, 6: Θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι; vel potius leprosi verba ad Christum, Marc. i, 40: Ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

(14) *Καρδία... ἐπαΐει.* Hanc sententiam in S. Scriptura reperire nondum potui. Ea, quæ sequitur, a plerisque τῶν Ο' interpretum editionibus abest.

(15) *Τὸ ἀνωτάτω καὶ πρ. αἴτιον.* Τὸ ἀνώτατον D καὶ πρεσβύτατον αἴτιον Philo in loco mox apponendo. Sed ἀνωτάτω cum articulo pro ἀνώτατος alias dixit Clemens: quemadmodum p. 381: ἡ γὰρ ἀνωτάτω ἀπόδειξις.

(16) *Τιμᾷν διδάσκουσα.* Flor. edit., καὶ διδάσκουσα, ne quid ergo e corruptis vestigiis decedat, legi potest καταδιδάσκουσα. SYLBURG.

(17) *Προσκλήσεως.* Aptius προσκλίσεως. SYLBURG. — Vera autem lectio videtur esse προσκληρώσεως. Vult enim auctor legem Moysis Judæos *Deo, universalis conditori, in hæreditatem addixisse.* Hoc ita se habere, didicimus e verbis Philonis, quæ imitatus est Clemens. Ea vero exstant in ejus libro *De fortitudine*, p. 741: Οὗτοι πρὸς Ἑβραίους φιλαπεχθημόνως ἔχοντες, οὐδενὸς ἑτέρου μᾶλλον ἢ ὅτι τὸ ἀνώτατον καὶ πρεσβύτατον αἴτιον σέβουσι καὶ τιμῶσι, τῷ ποιητῇ καὶ Πατρὶ τῶν ὅλων προσκεκληρωμένοι. *Madianæi odio Hebræos hac præcipue causa prosecuti, quod summam et antiquissimam causam co-*

δόξης, οἷον πηγῆς (18), πᾶσα σύνεσις αὔξεται. *Θυσίαι γὰρ ἀνόμων* (19) *βδέλυγμα Κυρίῳ· εὐχαὶ δὲ κατευθυνόντων δεκταὶ παρ' αὐτῷ·* ἐπεὶ δεκτὴ (20) παρὰ Θεῷ (21) δικαιοσύνη μᾶλλον, ἢ θυσία. Τοιαῦτα καὶ τὰ παρὰ Ἡσαΐᾳ· *Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; λέγει Κύριος·* καὶ πᾶσα ἡ περικοπή. *Λύε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας· αὕτη γὰρ θυσία Θεῷ δεκτὴ* (22), *καρδία συντετριμμένη, καὶ ζητοῦσα τὸν πεπλακότα. Ζυγὰ δόλια* (23) *βδέλυγμα ἔναντι Θεοῦ· στάθμιον δὲ δίκαιον δεκτὸν αὐτῷ.* Ἐντεῦθεν, *ζυγὸν μὴ ὑπερβαίνειν*, Πυθαγόρας (24) παραινεῖ. *Δικαιοσύνη* δὲ *δολία* εἴρηται ἡ τῶν αἱρέσεων ἐπαγγελία· καὶ, *Γλῶσσα* (25) *μὲν ἀδίκων ἐξολεῖται, στόμα δὲ δικαίων ἀποστάζει σοφίαν.* Ἀλλὰ γὰρ τοὺς σοφοὺς καὶ φρονίμους (26) φαύλους καλοῦσιν. Μακρὸν δ' ἂν εἴη περὶ τῶν ἀρετῶν τούτων μαρτυρίας παρατίθεσθαι, ἁπάσης ταύτας ἐξυμνούσης τῆς Γραφῆς· ἐπεὶ δ' οὖν τὴν μὲν ἀνδρείαν ὁρίζονται ἐπιστήμην δεινῶν καὶ οὐ δεινῶν καὶ μεταξὺ, τὴν δὲ σωφροσύνην ἕξιν εἶναι, αἱρέσει καὶ φυγῇ σώζουσαν τὰ τῆς φρονήσεως κρίματα· παράκειται τῇ μὲν ἀνδρείᾳ ἥ τε ὑπομονὴ, ἣν καρτερίαν καλοῦσιν, ἐπιστήμην (27) ἐμμενετέων καὶ οὐκ ἐμμενετέων· ἥ τε μεγαλοψυχία ἐπιστήμη τῶν συμβαινόντων ὑπεραίρουσα· ἀλλὰ καὶ τῇ σωφροσύνῃ ἡ εὐλάβεια (28), ἔκκλισις οὖσα σὺν λόγῳ. Φυλακὴ δὲ τῶν ἐντολῶν, τήρησις οὖσα αὐτῶν ἀβλαβὴς, περιποίησίς ἐστιν ἀσφαλείας βίου. Καὶ οὐχ

nem. Ex qua quidem sententia, tanquam ex fonte aliquo, augetur omnis intelligentia. *Sacrificia enim iniquorum, sunt* **170** *Domino abominatio: vota eorum autem, qui recta via incedunt, sunt ei accepta* [a]. Deo enim magis ✠ est accepta justitia, quam sacrificium. Talia sunt etiam ea, quæ sunt apud Isaiam: *Quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum? inquit Dominus* [b]; et cætera, quæ sequuntur. *Solve omne vinculum iniquitatis; hoc* enim *sacrificium est Deo acceptum; cor contritum, et quærens eum, qui formavit* [c]. *Trutinæ dolosæ abominatio coram Domino; statera autem justa est Domino accepta* [d]. Hinc suadet Pythagoras, *stateram non transilire. Dolosa* autem *justitia* dicta est, professio hæresium. Et *lingua quidem injustorum peribit, os autem justorum distillat sapientiam* [e]. Etenim *sapientes et prudentes, stultos appellant* [f]. Longum autem fuerit de his virtutibus testimonia adducere, cum universa eas celebret Scriptura. Quoniam autem fortitudinem definiunt scientiam eorum, quæ sunt gravia, et non gravia, et eorum quæ sunt intermedia; temperantiam autem, habitum, qui eligendo et vitando servat judicia prudentiæ; adjungitur fortitudini quidem patientia, quam appellant tolerantiam, scientiam scilicet eorum, quæ sunt sustinenda, et quæ non; et celsitudo animi quæ scientia est, qua quis quibuscunque casibus superior evasit. Quinetiam temperantiæ adjuncta est cautio, quæ est

✠ P. 470 ED. POTTER, 394-395 ED. PARIS. [a] Prov. xv, 8. [b] Isa. I, 11. [c] Isa. LVIII, 6 [d] Prov. XI, 1. [e] Isa. x, 31. [f] Prov. XVI, 21.

lerent et adorarent, et omnium conditori ac patri in hæreditatem addicti essent. Nempe secundum illud: Διεμέριζεν ὁ Ὕψιστος ἔθνη. . . καὶ ἐγεννήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ· σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. Deuteron. XXXII, 8, 9.

(18) *Πηγῆς*. H. Ms. αὐγῆς. SYLBURG. — Sed πηγῆς Philonis vox est loco citato: Ἡ περὶ τοῦ ἑνὸς Θεοῦ δόξα, ἀφ' ἧς, οἷα πηγῆς, ἑνωτικῇ καὶ ἀδιαλύτῳ φιλίᾳ κέχρηται πρὸς ἀλλήλους. *De uno Deo sententia, a qua, ceu fonte, nascitur indissolubilis amicitia.*

(19) *Θυσίαι γὰρ ἀνόμων*. Θυσίαι ἀσεβῶν, Proverb.

(20) *Δεκτή*. Respexisse videtur Matth. IX, 13; XII, 7: Ἔλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν· vel Os. VI, 6: Ἔλεος θέλω ἢ θυσίαν.

(21) *Παρὰ Θεῷ*. S. Cyrillus Alexand. x *in Julianum*: Ἡμεῖς νοητὴν καὶ πνευματικὴν ἀποπληροῦντες λατρείαν, προστετάγμεθα προσκομίζειν εἰς ὀσμὴν εὐωδίας πάντα τρόπον ἐπιεικείας, πίστιν, ἐλπίδα, ἀγάπην, δικαιοσύνην, ἐγκράτειαν, ἀκαταπαύστους δοξολογίας· ἄϋλος γὰρ αὕτη θυσία τῷ ἀΰλῳ καὶ καθαρῷ πρέπουσα Θεῷ, καὶ νοητῆς εὐκοσμίας ἀναθήματα τῆς ἀληθοῦς εὐζωΐας οἱ τρόποι. Hæc ita citantur ab Anastasio in *Quæstionibus de Scripturæ locis*, quas *G. Hervetus* interpretatus est: *Nos cultum implentes spiritualem, et qui cadit sub intelligentiam, jussi sumus offerre in odorem suavitatis omne genus virtutis, fidem, spem, charitatem, justitiam, continentiam, perpetuas glorificationes. Nam hoc materiæ expers sacrificium Deum decet, qui est expers materiæ, et purus, et honestatis cadentis sub intelligentiam donaria sunt modi veræ, quæ recte agitur, vitæ.* Interpres Cyrilli hic videtur aliter legisse in 5 responsione lib. x, ut cum vertit extrema: *Et mentalis fragrantiæ oblationes sunt vere honestæ vitæ modi*, εὐοσμίας. COLLECT.

(22) Αὕτη γὰρ θυσία δ. Clemens supra *Pædag.* lib. III, cap. 12, p. 261, edit. Paris.: Πῶς οὖν θύσω τῷ Κυρίῳ; Θυσία, φησὶν, τῷ Κυρίῳ πνεῦμα συντετριμμένον. Πῶς οὖν στέψω, ἢ μύρῳ χρίσω, ἢ τί θυμιάσω τῷ Κυρίῳ; Ὀσμὴ, φησὶν, εὐωδίας τῷ Θεῷ, καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλακότα αὐτήν. Ubi conf. adnotata.

(23) *Ζυγὰ δόλια*. Ζυγοὶ δόλιοι, et mox ἐνώπιον pro ἔναντι, Prov.

(24) *Πυθαγόρας*. Simili modo hoc Pythagoræ symbolum explicavit auctor *Strom.* v, p. 560, edit. Paris., ubi conf. adnotata.

(25) *Γλῶσσα*. Στόμα δικαίου ἀποστάζει σοφίαν, γλῶσσα δὲ ἀδίκου ἐξολεῖται. Proverb., inverso sententiarum ordine.

(26) *Φρονίμους*. Συνετούς, Proverb.

(27) *Ἐπιστήμην*. Sic ante Clementem Philo τὴν ἀνδρείαν definivit, *Legis allegor.* lib. I, p. 53: Ἐπιστήμη γάρ ἐστι ὑπομενετέων, καὶ οὐχ ὑπομενετέων καὶ οὐδετέρων. *Est enim scientia sustinendorum, et non sustinendorum, et neutrorum.* Item Sextus Empiricus *Adv. mathematicos* lib. VIII, pag. 336: Εἰ πανάρετόν ἐστι τὸ Θεῖον, καὶ ἀνδρείαν ἔχει· εἰ δὲ ἀνδρείαν ἔχει, ἐπιστήμην ἔχει δεινῶν, καὶ οὐ δεινῶν, καὶ τῶν μεταξύ. *Quod si Deus est omni virtute præditus, habet etiam fortitudinem; si eam autem habet, scientiam habet eorum, quæ sunt gravia, et quæ non sunt gravia, et quæ sunt intermedia.* Et ante hos Zeno τὴν καρτερίαν dixit esse ἐπιστήμην, ἢ ἕξιν τῶν ἐμμενετέων, καὶ μὴ, καὶ οὐδετέρων· *scientiam, vel habitum eorum, quibus acquiescendum sit, vel non, atque mediorum*: ut refert in *Zenone* Diogenes Laertius, lib. VII, seg. 93.

(28) *Εὐλάβεια*. Clemens superius p. 374, edit. Paris.: Εὐλάβειαν καλούντων οἱ φιλόσοφοι τὸν τοῦ νόμου φόβον, εὔλογον οὖσαν ἔκκλισιν. *Philosophi* εὐλάβειαν *appellant legis timorem, cum sit rationi consentanea declinatio.*

declinat ✠ cum ratione. Custodia autem præceptorum, cum sit innocens eorum observatio, est securitatis vitæ conciliatio. Nec potest esse quis tolerans absque fortitudine, neque continens absque temperantia. Se autem invicem consequuntur virtutes; et apud quem sunt virtutum consequentiæ, apud eum est etiam salus, quæ est boni status conservatio. Jure ergo si de his virtutibus adhuc tractaverimus, de omnibus consideraverimus : quoniam qui gnostice habet unam virtutem, omnes per mutuam habet consequentiam. Jam continentia est affectio, quæ non transilierit ea, quæ rectæ rationi consentanea videntur. Continens autem est is, qui continet eas appetitiones, quæ sunt præter rectam rationem : vel ✠ qui seipsum continet, ne appetitione efferatur præter rectam rationem. Temperantia autem ipsa non est sine fortitudine; quandoquidem ex præceptis oritur prudentia, quæ Deum, qui omnia disposuit, sequitur; et justitia, quæ divinam dispositionem imitatur; per quam cum simus continentes, mundi ad pietatem et actiones exemplo Dei conformes tendimus, Domino, quoad a mortalibus fieri potest, assimilati. Id autem est, justum et sanctum fieri cum prudentia. Deus enim nullius rei indiget, et affectibus non est obnoxius : unde nec est proprie continens. In eum enim nulla unquam cadit affectio aut perturbatio, quam contineat. Nostra autem natura, quæ est obnoxia affectionibus, opus habet continentia, per quam dum exercetur, ut paucis indigeat, conatur habitu ad divinam naturam accedere. Vir enim bonus paucis indiget, ut qui sit in confinio naturæ mortalis et immortalis; agens quidem, et propter corpus, et propter mortalem originem; paucis autem egere doctus, propter susceptam ratione continentiam. Quamnam enim habet rationem, quod lex viro prohibet, *ne vestem induat muliebrem* [a]? Annon nos vult esse viros, et nec corpore, nec factis, nec mente, nec verbis effeminari? Vult enim eum esse masculum, qui veritati dat operam, in ferendis laboribus et perpessionibus, in vita et moribus, et in sermone et

ἔστιν ἄνευ ἀνδρείας καρτερικὸν εἶναι, οὐδὲ μὴν ἄνευ σωφροσύνης ἐγκρατῆ. Ἀντακολουθοῦσι δὲ ἀλλήλαις αἱ ἀρεταί· καὶ παρ' ᾧ αἱ τῶν ἀρετῶν ἀκολουθίαι, παρὰ τούτῳ καὶ ἡ σωτηρία, τήρησις οὖσα τοῦ εὖ ἔχοντος. Εἰκότως ἔτι περὶ τούτων διαλαβόντες τῶν ἀρετῶν, περὶ πασῶν ἂν εἴημεν ἐσκεμμένοι, ὅτι ὁ μίαν ἔχων ἀρετὴν γνωστικῶς πάσας ἔχει διὰ τὴν ἀντακολουθίαν. Αὐτίκα ἡ ἐγκράτεια διάθεσίς ἐστιν ἀνυπέρβατος τῶν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον φανέντων. Ἐγκρατεύεται δὲ ὁ κατέχων τὰς παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ὁρμὰς, ἢ ὁ κατέχων αὑτὸν, ὥστε μὴ ὁρμᾷν παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον. Σωφροσύνη (29) δὲ αὐτὴ οὐκ ἄνευ ἀνδρείας· ἐπειδὴ ἐξ ἐντολῶν γίνεται, ἑπομένη τῷ διατεταγμένῳ Θεῷ, φρόνησίς τε καὶ ἡ μιμητικὴ τῆς θείας διαθέσεως δικαιοσύνη· καθ' ἣν ἐγκρατευόμενοι, καθαροὶ πρὸς εὐσέβειαν καὶ τὴν ἑπομένην ἀκολούθως τῷ Θεῷ πρᾶξιν στελλόμεθα, ἐξομοιούμενοι τῷ Κυρίῳ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, ἐπικήροις τὴν φύσιν ὑπάρχουσιν. Τοῦτο δέ ἐστι δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι. Ἀνενδεὲς μὲν γὰρ τὸ Θεῖον καὶ ἀπαθές· ὅθεν οὐδὲ ἐγκρατὲς κυρίως· οὐ γὰρ ὑποπίπτει πάθει ποτὲ, ἵνα καὶ κρατήσῃ τοῦδε· ἡ δὲ ἡμετέρα φύσις, ἐμπαθὴς οὖσα, ἐγκρατείας δεῖται, δι' ἧς πρὸς τὸ ὀλιγοδεὲς συνασκουμένη, συνεγγίζειν πειρᾶται κατὰ διάθεσιν τῇ θείᾳ φύσει· ὁ γὰρ σπουδαῖος (30) ὀλιγοδεὴς, ἀθανάτου καὶ θνητῆς φύσεως μεθόριος· τὸ μὲν ἐνδεὲς διά τε τὸ σῶμα διά τε τὴν γένεσιν αὐτὴν ἔχων· ὀλίγων δὲ διὰ τὴν λογικὴν ἐγκράτειαν δεῖσθαι. δεδιδαγμένος· ἐπεὶ τίνα λόγον ἔχει τὸ ἀπειπεῖν τὸν Νόμον ἀνδρὶ *γυναικὸς ἀμπεχόνην* (31) *ἀναλαμβάνειν*; Ἢ οὐχὶ ἀνδρίζεσθαι ἡμᾶς βούλεται, μήτε κατὰ τὸ σῶμα καὶ τὰ ἔργα, μήτε κατὰ τὴν διάνοιαν καὶ τὸν λόγον ἐκθηλυνομένους; ἠῤῥενῶσθαι γὰρ τὸν ἀληθείᾳ σχολάζοντα ἔν τε ὑπομοναῖς, ἔν τε καρτερίαις, κἂν τῷ βίῳ, κἂν τῷ τρόπῳ, κἂν τῷ λόγῳ, κἂν τῇ ἀσκήσει, νύκτωρ τε καὶ μεθ' ἡμέραν, καὶ εἴ που μαρτυρίου δι' αἵματος χωροῦντος ἐπικαταλάβοι χρεία, βούλεται. Πάλιν, *Εἴ τις* (32), φησὶ, *νεωστὶ δειμάμενος οἰκίαν, οὐκ ἔφθη εἰσοικίσασθαι· ἢ ἀμπελῶνα νεόφυτον ἐργασάμενος, μηδέπω τοῦ καρποῦ μετείληφεν, ἢ παρθένον ἐγγυησάμενος, οὐδέπω ἔγημεν*· τούτους ἀφεῖ-

✠ P. 471 ED. POTTER, 395-396 ED. PARIS.

[a] Deut. xxii, 5.

(29) *Σωφροσύνη*. Ante Clementem Philo has virtutes, ἀνδρείαν, ἐγκράτειαν, σωφροσύνην, φρόνησιν, δικαιοσύνην et καρτερίαν, conjunctas esse dixit, id præterea subjiciens, quod vir bonus sit ὀλιγοδεής· *De vita Moysis*, lib. iii, p. 680, 681 : Ἀλλ' εἰ χρὴ τἀληθὲς εἰπεῖν, ὁ φρονήσεως καὶ σωφροσύνης, ἀνδρείας τε καὶ δικαιοσύνης ἱερώτατος θίασος ἀσκητὰς μετατρέχει, καὶ ὅσοι αὐστηρὸν καὶ σκληροδίαιτον βίον, ἐγκράτειαν καὶ καρτερίαν ζηλοῦσι, σὺν εὐτελείᾳ, δι' ὧν τὸ κυριώτατον τῶν ἐν ἡμῖν ὁ λογισμὸς εἰς ὑγίειαν ἄνοσον καὶ εὐεξίαν ἐπιδίδωσι, etc. *Imo si verum fatendum est, sacer ille virtutum chorus, prudentiæ, temperantiæ, fortitudinis, justitiæque, ultro sibi quærit, quos exerceat, præsertim eos, qui tetricam duramque vitam sequuntur, conjunctam cum patientia continentiaque, simplicitate quoque, et frugalitate paucis contenta : quibus artibus pars nostri præcipua, scilicet ratio, sanitatem tuetur bonamque habitudinem.*

(30) *Ὁ γὰρ σπουδαῖος*. Hæc didicit Clemens e Philonis libro *De fortitudine*, p. 337 : Ὁ δὲ σπουδαῖος ὀλιγοδεὴς, ἀθανάτου καὶ θνητῆς φύσεως μεθόριος· τὸ μὲν ἐπιδεὲς ἔχων διὰ σῶμα θνητὸν, τὸ δὲ μὴ πολυτελὲς διὰ ψυχὴν ἐφιεμένην ἀθανασίας. *Vir autem bonus paucis eget, in naturæ mortalis immortalisque situs confinio : propter corpus quidem mortale egestati obnoxius est, paucis vero contentus propter animam, quæ ad immortalitatem aspirat.*

(31) *Γυναικὸς ἀμπ.* Philo Judæus, libri jam dicti pag. 738 : Τοσαύτη δέ τίς ἐστι τῷ Νόμῳ σπουδὴ καὶ φιλοτιμία περὶ τοῦ γυμνάσαι καὶ συγκροτῆσαι ψυχὴν πρὸς ἀνδρείαν, ὥστε καὶ περὶ ἐσθημάτων, ὁποῖα ἐχρῆν ἀμπέχεσθαι, διετάξατο, ἀπειπὼν ἀνὰ κράτος ἀνδρὶ γυναικὸς ἀμπεχόνην ἀναλαμβάνειν. *Tanta porro contentione lex studet exercere confirmareque animos ad fortitudinem, ut et de vestimentis, qualibus utendum sit, præcipiat, diserte interdicens, ne vir sumat muliebria.*

(32) *Εἴ τις*. Hæc propius accedunt ad Philonis Judæi verba, p. 740, quam Moysis, Deut. xx, 5-7.

σθαι τῆς στρατείας, ὁ φιλάνθρωπος κελεύει Νόμος· A στρατηγικῶς μὲν, ὡς μὴ περισπώμενοι πρὸς τὰς ἐπιθυμίας, ἀπρόθυμοι τῷ πολέμῳ ἐξυπηρετῶμεν· ἐλεύθεροι (33) γὰρ τὰς ὁρμὰς οἱ ἀπροφασίστως τοῖς δεινοῖς ἐπαποδυόμενοι· φιλανθρώπως δὲ, ἐπειδὴ τὰ κατὰ τοὺς πολέμους ἄδηλα· ἄδικον εἶναι λογισάμενος, τὸν μὲν μὴ ὄνασθαι τῶν αὑτοῦ πόνων, ἕτερον δὲ τὰ τῶν καμόντων ἀταλαιπώρως λαβεῖν. Ἔοικε δὲ ὁ Νόμος καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἐμφαίνειν ἀνδρείαν, δεῖν νομοθετῶν τὸν φυτεύσαντα καρποῦσθαι, καὶ τὸν οἰκοδομησάμενον οἰκεῖν, καὶ τὸν μνώμενον γαμεῖν· οὐ γὰρ (34) ἀτελεῖς τὰς ἐλπίδας τοῖς ἀσκήσασι κατὰ τὸν λόγον τὸν γνωστικὸν κατασκευάζει· *Τελευτήσαντος* (35) γὰρ καὶ ζῶντος *ἀνδρὸς ἀγαθοῦ οὐκ ἀπόλλυται ἐλπίς*. Ἐγὼ, φησὶ, *τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ*, ἡ Σοφία λέγει· *οἱ δὲ ἐμὲ ζητοῦντες* B *εὑρήσουσιν εἰρήνην* (36), καὶ τὰ ἑξῆς. Τί δέ; οὐχὶ αἱ Μαδιηναίων γυναῖκες τῷ κάλλει τῷ σφῶν πολεμοῦντας τοὺς Ἑβραίους ἐκ σωφροσύνης δι' ἀκρασίαν εἰς ἀθεότητα ὑπηγάγοντο; Προσεταιρισάμεναι γὰρ τοὺς (37) ἐκ τῆς σεμνῆς ἀσκήσεως εἰς ἡδονὰς ἑταιρικὰς τῷ κάλλει δελεάσασαι, ἐπί τε τὰς τῶν εἰδώλων θυσίας ἐπί τε τὰς ἀλλοδαπὰς ἐξέμηναν γυναῖκας· γυναικῶν δὲ ἅμα καὶ ἡδονῆς ἡττηθέντες, ἀπέστησαν μὲν τοῦ Θεοῦ, ἀπέστησαν δὲ καὶ τοῦ νόμου· καὶ μικρὸν δεῖν (38) ὁ πᾶς λεὼς ὑποχείριος τοῖς πολεμίοις, γυναικείῳ στρατηγήματι ἐγεγόνει, ἕως αὐτοὺς κινδυνεύοντας ἀνεχαίτισε νουθετήσας φόβος. Αὐτίκα οἱ περιλειφθέντες, φιλοκινδύνως τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶνα ἀράμενοι κύριοι κατέστησαν τῶν πολεμίων. Ἀρχὴ (39) *οὖν σοφίας θεοσέβεια· σύνεσις δὲ ἁγίων προμήθεια· τὸ* C *δὲ γνῶναι Νόμον, διανοίας ἐστὶν ἀγαθῆς*. Οἱ τοίνυν ἐμπαθοῦς φόβου περιποιητικὸν τὸν Νόμον ὑπολαβόντες, οὔτε ἀγαθοὶ συνιέναι (40), οὔτε ἐνενόησαν τῷ ὄντι τὸν Νόμον· *Φόβος* (41) γὰρ *Κυρίου ζωὴν ποιεῖ. Ὁ δὲ πλανώμενος ὀδυνηθήσεται ἐν πόνοις, οἷς οὐκ ἐπισκέπτεται γνῶσις*. Ἀμέλει μυστικῶς ὁ Βαρνάβας, *Ὁ δὲ Θεὸς* (42) *ὁ τοῦ παντὸς κόσμου* (43) *κυριεύων*, φησὶ, *δῴη καὶ ὑμῖν σοφίαν καὶ σύνεσιν, ἐπιστήμην, γνῶσιν τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ, ὑπομονήν. Γίνεσθε οὖν θεοδίδακτοι, ἐκζητοῦντες τί ζητεῖ ὁ Κύριος ἀφ' ὑμῶν, ἵνα εὑρη-*

A exercitatione, noctu et interdiu, et sicubi testimonio, seu martyrio, opus sit, quod procedat per sanguinem. Rursus : *Si quis*, inquit, *domum a se nuper ædificatam nondum habitavit, aut vitem nuper plantatam operatus, fructus nondum fuit particeps, aut sibi desponsæ virgini nondum nupsit* [a] : eos vult humana lex esse immunes a militia, prudenter et imperatorie, ne dum avellimur a cupiditatibus, ignavo et dejecto animo demus operam militiæ ; sunt enim liberi ab appetitionibus, qui alacri animo quævis gravia pericula adeunt ; humane autem, quoniam incertos bellorum casus reputans, iniquum esse duxit, ut hic quidem suis non frueretur laboribus, alter autem citra ullum laborem ea perciperet, quæ alii magno labore comparant. B Videtur ✠ autem lex quoque fortitudinem indicare, statuens oportere eum, qui plantavit, fructum percipere ; et eum, qui ædificavit, habitare ; et eum, qui puellam ambiit, uxorem ducere. Iis enim, qui se secundum gnosticam rationem exercuerunt, spes non reddit irritas : nam *boni viri*, nec *mortui*, nec viventis, *spes perit. Ego eos, qui me diligunt, amo*, inquit Sapientia : *qui autem me quærunt, inveniunt pacem* [b] : et ea, quæ sequuntur. Quid vero ? annon mulieres Madianitarum sua pulchritudine bellantes Hebræos a temperantia per incontinentiam deduxerunt ad impietatem ? Meretriciis enim illecebris allectos, et a gravi ac honesta exercitatione ad meretricias voluptates forma inescatos, ad sacrificia idolorum, et ad peregrinas C mulieres, veluti quodam furore percitos, deduxerunt. A mulieribus autem simul victi et voluptate, a Deo quidem defecerunt et a lege : et propemodum universus populus in hostium manus venit ac potestatem muliebri stratagemate, donec ipsos in periculum adductos coercuit timor admonens. Tum ii, qui reliqui erant, audacter pro pietate ac religione certamen suscipientes, evaserunt hostibus superiores. *Sapientiæ ergo principium est religio. Intelligentia autem est rerum sanctarum cura et providentia. Nosse autem legem est bonæ mentis* [c]. Qui ergo existimarunt **171** legem efficere timorem cum prava perturbatione conjunctum, nec sunt ad in-

✠ P. 472 ED. POTTER [a] Deut. xx, 5, 6, 7. [b] Prov. xi, 7; viii, 17. [c] Prov. ix, 10.

(33) *Ἐλεύθεροι*. Philo : Ὅπως ἐλευθέροις καὶ D ἀφέτοις ὁρμαῖς ἀπροφασίστως τοῖς δεινοῖς ἐπαποδύωνται.

(34) *Οὐ γάρ*. Philo : Ὡς οὐ δεῖν ἀτελεῖς τὰς ἐλπίδας κατασκευάζειν τοῖς χρηστὰ τῶν κατὰ τὸν βίον προσδοκήσασιν. Reliqua etiam, quæ ad Judæorum instituta spectant, paucis mutatis, e Philone sumpta sunt.

(35) *Τελευτήσαντος*. Proverb. x, 7 : Τελευτήσαντος ἀνδρὸς δικαίου, οὐκ ὄλλυται ἐλπίς.

(36) *Εὑρήσουσιν εἰρήνην*. Hoc legitur Proverb. cap. xvi. Sed Prov. viii, unde petitus hic locus, εὑρήσουσι χάριν. A. Madianitarum mulierum strategema exstat Num. xxv, Deut. iv, Psalm. cv, apud Philonem p. 441, 506. Chrysostom. homilia contra novilunii observatores, p. 16. H. SYLBURG.

(37) *Τούς*. Malim αὐτούς, *illos*.

(38) *Μικρὸν δεῖν*. Usitatius μικροῦ δεῖν. SYLBURG.

(39) *Ἀρχή*. Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου, καὶ βουλὴ ἁγίων σύνεσις· τὸ γὰρ γνῶναι νόμον διαν. Proverb. ix, 10.

(40) *Ἀγαθοὶ συν*. Subaudiendum εἰσίν. SYLBURG.

(41) *Φόβος*. Proverb. xix, 23 : Φόβος Κυρίου εἰς ζωὴν ἀνδρὶ, ὁ δὲ ἄφοβος αὐλισθήσεται ἐν τόποις, οὗ οὐκ ἐπισκοπεῖται γνῶσις. Flaminius Nobilius adnotavit, partem posteriorem a nonnullis hoc modo scribi : Πλανώμενος καὶ ἐμπλησθεὶς αὐλισθήσεται ἄνευ ἐπισκοπῆς πονηρᾶς.

(42) *Ὁ δὲ Θεός*. Hæc sub finem epistolæ S. Barnabæ exstant.

(43) *Τοῦ π. κ.* Παντὸς τοῦ κόσμου, Barnab. Mox, δῴη ὑμῖν, omissa καί particula. Dein, σοφίαν, ἐπιστήμην, σύνεσιν, γνῶσιν τῶν δ. αὐτοῦ, ἐν ὑπομονῇ. Γίνεσθε δὲ θεοδ. Ibid.

telligendum prompti, nec legem revera perceperunt. *Timor* enim *Domini vivificat. Qui autem errat, affligetur in laboribus, quos non considerat cognitio* [a]. Mystice profecto Barnabas: *Deus, qui universo mundo dominatur,* inquit, *det etiam vobis sapientiam et intelligentiam, scientiam, cognitionem, justificationem ejus, patientiam. Efficiamini ergo a Deo docti, exquirentes quid a vobis requirat Dominus, ut inveniatis in die judicii horum insidiatores. Dilectionis et pacis filios* appellavit ex cognitione. De elargitione autem et communicatione ✠ cum multa dici possunt, sufficit hoc dicere, quod lex prohibet fratri fœnerari: fratrem nominans non eum solum, qui ex iisdem natus parentibus, sed etiam qui fuerit ejusdem tribus, ejusdemque sententiæ, et ejusdem Logi particeps; non æquum censens, ut ex pecuniis usuras legamus, sed laxis manibus et animis gratificemur egentibus. Deus enim est hujus doni conditor; ut etiam qui lubenter largitur, sufficientes accipit usuras, ea, quæ sunt apud homines pretiosissima, nempe mansuetudinem, benignitatem, magnificentiam, bonam

A *ται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τοὺς τούτων ἐπιβούλους.* Ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης γνωστικῶς προσηγόρευσεν (44). Περί τε τῆς μεταδόσεως καὶ κοινωνίας, πολλῶν ὄντων, ἀπόχρη μόνον τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι νόμος ἀπαγορεύει ἀδελφῷ δανείζειν· ἀδελφὸν (45) ὀνομάζων οὐ μόνον τὸν ἐκ τῶν αὐτῶν φύντα γονέων, ἀλλὰ καὶ ὃς ἂν ὁμόφυλος ᾖ, ὁμογνώμων τε καὶ τοῦ αὐτοῦ Λόγου κεκοινωνηκώς· οὐ δικαιῶν ἐκλέγειν τόκους ἐπὶ χρήμασιν, ἀλλὰ ἀνειμέναις χερσὶ καὶ γνώμαις χαρίζεσθαι τοῖς δεομένοις· Θεὸς γὰρ ὁ κτίστης τοιᾶσδε χάριτος, ἤδη δὲ ὁ μεταδοτικὸς, καὶ τόκους ἀξιολόγους λαμβάνει, τὰ τιμιώτατα τῶν ἐν ἀνθρώποις, ἡμερότητα, χρηστότητα, μεγαλόνοιαν, εὐφημίαν, εὔκλειαν. Ἆρ' οὐ δοκεῖ σοι φιλανθρωπίας εἶναι τὸ παράγγελμα τοῦτο; ὥσπερ κἀκεῖνο· Μισθὸν (46) πένητος B αὐθήμερον ἀποδιδόναι, ἀνυπερθέτως δεῖν διδάσκει ἐκτίνειν τὸν ἐπὶ ταῖς ὑπηρεσίαις μισθόν· παραλύεται γὰρ, οἶμαι, ἡ προθυμία τοῦ πένητος ἀτροφήσαντος πρὸς τοὐπιόν. Ἔτι φησὶ (47)· Δανειστὴς μὴ ἐπιστῇ χρεώστου οἰκίᾳ, ἐνέχυρον μετὰ βίας ληψόμενος· ἀλλ' ὁ μὲν ἔξω προφέρειν κελευέτω, ὁ δὲ, ἔχων, μὴ ἀναδυέσθω. Ἔν τε τῷ ἀμήτῳ (48) τὰ ἀποπίπτοντα

✠ P. 473 ED. POTTER, 397 ED. PARIS. [a] Prov. xix, 23.

(44) *Ἵνα εὕρηται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τοὺς τούτων ἐπιβούλους. Ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης γν. πρ.* Sylburgius ait: Ἵνα εὕρηται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τοὺς τούτων ἐπηβόλους, ἀγάπης τέκνα . . vel, ἵνα εὕρηται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τούτων ἐπηβόλους. Τοὺς τοιούτους ἀγάπης τεκ. Editiones Sylburgiana recentiores εὕρητε pro εὕρηται habent. Cotelerius, quocum consentiunt Grabius et Lowthius, ad Barnabam hæc adnotavit: « Locus Clementis Alexandrini, in quo ista laudantur, prava interpunctione deformatus jacet. Quippe ediderunt, ἵνα εὕρητε ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τοὺς τούτων ἐπιβούλους. Ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης γνωστικῶς προσηγόρευσεν. *Ut inveniatis in die judicii horum insidiatores. Dilectionis et pacis filios appellavit ex cognitione.* Quibus quid insulsius? Tu meo periculo sic distingue: ἵνα εὕρητε ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. Τοὺς τούτων ἐπιβούλους ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης γνωστικῶς προσηγόρευσεν. Hoc est, *ut inveniatis in die judicii. Ista capessentes,* dilectionis et pacis filios *ex cognitione appellavit* (Barnabas nimirum in fine epistolæ). » Porro Barnabæ verba sic se habent: Ἐκζητοῦντες τί ζητεῖ Κύριος ἀφ' ὑμῶν, καὶ ποιεῖτε, ἵνα σωθῆτε ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. *Exquirentes quid a vobis requirat Dominus, et facite, ut salvi sitis in die judicii.*

(45) *Ἀδελφόν.* Respicit Levit. xxv, 35, 36; Deut. xxiii, 19, 20. Porro eorum pleraque fere omnia, quæ hic ad Judæorum leges moresque spectant, e Philone sumpta sunt: cujus præcipuas sententias adnotasse sufficiat. Inprimis quæ ad mutuum absque fenere spectant, petita sunt e libro *De charitate,* pag. 701. Ἀπαγορεύει τοίνυν ἀδελφῷ δανείζειν, ἀδελφὸν ὀνομάζων οὐ μόνον τὸν ἐκ τῶν αὐτῶν φύντα γονέων, ἀλλ' ὃς ἀστὸς ἢ ὁμόφυλος ᾖ, τόκους ἐπὶ χρήμασιν οὐ δίκαιον (scribendum ex Clemente δικαιῶν) ἐκλέγειν, ὡς ἀπὸ θρεμμάτων ἔγγονα,...ἀλλ' ἀνειμέναις χερσὶ καὶ γνώμαις μάλιστα μὲν χαρίζεσθαι τοῖς δεομένοις, λογιζομένους ὅτι καὶ ἡ χάρις τρόπον τινὰ δάνειον . . . . οὔθ' οἱ συμβαλόντες (ἔμελλον) ἀδικεῖσθαι ἃ προσῆκε, χρηστότητα, μεγαλόνοιαν, εὐφημίαν, εὔκλειαν. *Vetat igitur fratri fenerari: fratrem vocans, non solum ex eisdem parentibus natum, sed etiam quemcunque civem, contribulemve: iniquum ducens colligere fœnus e pecuniis tanquam feturam e pecoribus; sed apertis manibus menteque præcipue gratis donare oportere indigentibus, reputantes etiam gratiam esse feneris genus. Nec creditoribus quidquam decedet de rebus pretiosissimis, bonitate, magnificentia, bona existimatione ac laude.* Dein alia sequuntur, in quibus mentio fit Θεοῦ τῶν συμπάντων γεννητοῦ, quæ iis, quæ de Deo subjicit Clemens, occasionem præbuisse videntur.

(46) *Μισθόν.* Levit. xix, 13, Deut. xxiv, 14, 15. Philo post verba jam apposita, statim hæc addit, p. 702: Ἔτι τῶν εἰς φιλανθρωπίαν τεινόντων παράγγελμα κἀκεῖνο διατέτακται, μισθὸν πένητος αὐθήμερον ἀποδιδόναι· οὐ μόνον ὅτι . . . δίκαιον ἦν, τὸν ἐπὶ τῇ ὑπηρεσίᾳ μισθὸν ἀνυπερθέτως ἀπολαβεῖν, ἀλλ' ὅτι... ἐπὶ τῷ μισθῷ τέθειται τὴν ἐλπίδα, ὃν εἰ μὲν εὐθὺς κομίσαιτο, γηθεὶ, χαίρων τε νῷ, καὶ πρὸς τὴν ἐπιοῦσαν προθυμίᾳ ἐργαζόμενος· εἰ δὲ μὴ κομίσαιτο, ἀναπέπτωκεν. *Illud quoque præceptum ad charitatis officia refertur: Mercedem eodem die reddi pauperi: non solum ob id, quia æquum est, post exhibitam operam repræsentari pecuniam sine dilatione; sed etiam quia spem omnem in mercede collocat; quam si mox referat, et in præsens gaudet, et in crastinum redit ad opus alacrior; quod si non referat, concidit.*

(47) *Ἔτι φησί· Δαν.* Deut. xxiv, 10, 11. Philo in loco jam dicto: Ἔτι φησὶ, Δανειστὴς μὴ εἰσίτω χρεωστῶν οἰκίας, ἐνέχυρον καὶ χρυσὸν μετὰ βίας ληψόμενος, ἀλλ' ἐν προθύροις ἔξω προεστὼς ἀναμενέτω, κελεύων ἡσυχῇ προφέρειν· οἱ δ' ἃ ἔχωσι μὴ ἀναδυέσθωσαν. *Præterea vetat ne creditor intret debitorum domus, ut pignus et aurum inde capiat; sed jubet eum ante januam exspectare, dum ultro proferantur; debitores autem vult non tergiversari.*

(48) *Ἔν τε τῷ ἀμήτῳ.* Levit. xix, 9, xxiii, 22; Deut. xxiv, 19. Philo, non multo post verba jam dicta, hæc insuper addit, pag. 703: Κελεύει γὰρ ἐν μὲν ἀμήτῳ, μήτε τὰ ἀποπίπτοντα τῶν πραγμάτων (scribendum ex Clemente δραγμάτων) ἀναιρεῖσθαι, μήτε πάντα τὸν σπόρον κεῖραι, ἀλλ' ὑπολιπέσθαι τὸ τοῦ κλήρου μέρος ἄτμητον· ἅμα μὲν τοὺς εὐπόρους, μεγαλόφρονας καὶ κοινωνικοὺς κατασκευάζων, ἐκ τοῦ τι παριέναι (προϊέναι Clemens) τῶν ἰδίων, . . . ἅμα δὲ καὶ τοὺς πένητας εὐθυμοτέρους ἀπεργαζόμενος. *Vetat enim colligi spicas prolapsas e manipulis, vetat et totam segetem demeti, ut agelli pars a falce relinquatur intacta: simul divitibus consulens, ut assuescant sua communicare liberaliter, et etiam pauperibus afferens solatium.*

A τῶν δραγμάτων ἀναιρεῖσθαι κωλύει τοὺς κτήτορας· καθάπερ κἀν τῷ θερισμῷ ὑπολείπεσθαί τι παραινεῖ ἄτμητον· διὰ τούτου εὖ μάλα τοὺς μὲν κτήτορας εἰς κοινωνίαν καὶ μεγαλοφροσύνην συνασκῶν ἐκ τοῦ προϊέναι τι τῶν ἰδίων τοῖς δεομένοις, τοῖς πένησι δὲ ἀφορμὴν πορίζων τροφῶν. Ὁρᾷς ὅπως ἡ νομοθεσία τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην ἅμα καὶ ἀγαθότητα καταγγέλλει, τοῦ πᾶσιν ἀφθόνως χορηγοῦντος τὰς τροφάς. Ἔν τε αὐτῇ τρυγῇ (49) τὸ ἐπιέναι πάλιν τὰ καταλειφθέντα δρεπομένους, καὶ τὸ τὰς ἀποπιπτούσας ῥῶγας συλλέγειν κεκώλυκεν· τὰ δ' αὐτὰ καὶ τοῖς ἐλαίας συλλέγουσι διατάσσεται. Ναὶ μὴν καὶ αἱ δεκάται (50) τῶν τε καρπῶν καὶ τῶν θρεμμάτων, εὐσεβεῖν τε εἰς τὸ Θεῖον καὶ μὴ πάντα εἶναι φιλοκερδεῖς, μεταδιδόναι δὲ φιλανθρωπίας καὶ τοῖς πλησίον, ἐδίδασκεν (51). Ἐκ τούτων γὰρ, οἶμαι, τῶν ἀπαρχῶν καὶ οἱ ἱερεῖς διε- B τρέφοντο· ἤδη οὖν συνίεμεν, εἰς εὐσέβειαν, καὶ εἰς κοινωνίαν, καὶ εἰς δικαιοσύνην, καὶ εἰς φιλανθρωπίαν παιδευομένους ἡμᾶς πρὸς τοῦ νόμου. Ἢ γὰρ οὐχὶ διὰ μὲν τοῦ ἑβδόμου ἔτους (52) ἀργὴν ἀνίεσθαι τὴν χώραν προστάττει, τοὺς πένητας δὲ ἀδεῶς τοῖς κατὰ Θεὸν φυεῖσι (53) καρποῖς χρῆσθαι ἐκέλευεν, τῆς φύσεως τοῖς βουλομένοις γεωργούσης; Πῶς οὖν οὐ (54) χρηστὸς ὁ νόμος καὶ δικαιοσύνης διδάσκαλος; Πάλιν τε αὖ τῷ πεντηκοστῷ ἔτει (55) τὰ αὐτὰ ἐπιτελεῖν κελεύει, ἃ καὶ τῷ ἑβδόμῳ, προσαποδιδοὺς ἑκάστῳ τὸ ἴδιον, εἴ τις ἐν τῷ μεταξὺ διά τινα περίστασιν ἀφῃρέθη χωρίον, τήν τε ἐπιθυμίαν τῶν κτᾶσθαι ποθούντων περιορίζων χρόνῳ μεμετρημένῳ καρπώσεως, τούς τε πενίᾳ μακρᾷ ὑποσχόντας δίκην μὴ διὰ βίου κολαζομένους ἐλῶν (56). *Ἐλεημοσύναι* (57) *δὲ καὶ πί-* C

A existimationem, laudemque. Annon hoc tibi videtur esse præceptum humanitatis? sicut illud: Mercedem pauperis ipso die reddere, docet oportere sine mora exsolvere mercedem ministris. Remittitur enim, ut opinor, ad id, quod in postremum sequitur, faciendum pauperis alacritas, si desit alimentum. Præterea: Fenerator, inquit, ne ingrediatur domum debitoris, vi pignus accepturus: sed ille quidem jubeat extra proferre: is vero, si habeat, ne recuset. Et in messe ea, quæ a manipulis excidunt, tollere prohibet possessores, sicut etiam in metendo jubet aliquid insectum relinquere; per hoc possessores valde exercens ad communicationem et magnificentiam, ex eo quod ex propriis aliquid dimittant egentibus, pauperibus autem præ- B bens materiam sibi quærendi victus. Vides quomodo lex simul annuntiat Dei justitiam et bonitatem, qui omnibus alimenta abunde suppeditat; et in ipsis vindemiis regredi ut carpant ea, quæ sunt relicta; et uvas, quæ excidunt, colligere prohibet. Eadem etiam præcipit iis, qui colligunt oleas. Jam vero decimæ quoque fructuum et pecorum, docebant et pios esse in Deum, et non esse lucro penitus deditos, ✠ sed proximos humanitatis efficere participes. Ex his enim, ut puto, et primitiis alebantur sacerdotes. Jam ergo intelligimus nos per legem erudiri ad pietatem et communicationem, et ad justitiam et humanitatem. Annon enim septimo quoque anno jubet agrum relinqui otiosum; pauperes autem iis, qui divinitus producti fuerint, fru- C ctibus secure frui præcepit, agrum colente natura

✠ P. 474 ED. POTTER, 397-398 ED. PARIS.

(49) *Ἔν τε αὐτῇ τρυγῇ*. Levit. xix, 10; Deut. xxiv, 20, 21. Philo loco jam dicto: Ἐν δὲ τῷ καιρῷ τῆς ὀπώρας, πάλιν δρεπομένοις τοῖς κληρούχοις προστάττει, μήτε ῥᾶγας ἀποπιπτούσας συλλέγειν, μήτε ἀνατρυγᾶν ἀμπελῶνας. Τὰ δ' αὐτὰ καὶ τοῖς ἐλαιολογοῦσι διατάττεται. *Similiter vindemiæ tempore præcipit, ne colligantur acini, neve fiat racematio. Idem mandat et olivatoribus.*

(50) *Αἱ δεκάται*. Levit. xxii, 30, 32; Numer. xviii, 21, 24. Philo, p. 704: Κελεύουσιν οἱ νόμοι δεκάτας μὲν ἀπὸ τοῦ σίτου, οἴνου, καὶ θρεμμάτων ἡμέρων, καὶ ἐρίων ἀπάρχεσθαι τοῖς ἱερωμένοις . . . ὅπως ἐρεθιζόμενοι τῇ μὲν τιμᾷν τὸ Θεῖον, τῇ δὲ μὴ πάντα κερδαίνειν, εὐσεβείᾳ καὶ φιλανθρωπίᾳ, ταῖς ἀρετῶν ἡγεμονίσι, κοσμῶνται. *Eædem leges jubent decimas frumenti, vini, olei, pecorum, lanarum decidi sacerdotibus: ut invitati ad religionem moderandumque lucri studium, pietate charitateque ornentur, duabus virtutibus præcipuis.*

(51) *Ἐδίδασκεν*. Scribendum in plurali numero ἐδίδασκον.

(52) *Ἑβδόμου ἔτους*. Exod. xxiii, 10, 11; Levit. xxv, 2-7. Philo, loco jam dicto: Τὰ δὲ περὶ ἑβδόμου ἔτους νομοθετηθέντα, καθ' ὃ δεῖ τὴν χώραν ἀνίεσθαι ἀργὴν πᾶσαν ἀφιεμένην, τοὺς δὲ πένητας ἀδεῶς τοῖς τῶν πλουσίων χωρίοις δρεψομένους αὐτοματισθέντα καρπὸν δώρημα φύσεως, ἆρ' οὐχὶ χρηστὰ καὶ φιλάνθρωπα; *Quod lex de anno septimo, quo cessat agricultura, et pauperibus licet e divitum agris fructus sponte natos, ceu naturæ donum, secure tollere, annon bonitatis humanitatisque plenum est?*

(53) *Τοῖς κατὰ Θεὸν φυεῖσι*. Hoc est sine cultu et cura hominum germinantibus. Sic enim Philo hanc phrasim explicavit, loco jam dicto: Μὴ συνεφαψαμένης γεωργίας ἄρτιοι καὶ πλήρεις αἱ χάριτες ἐκ Θεοῦ μόνον γένωνται. *Nulla terram attingente cultura, integra gratia Deo debeatur.*

(54) *Οὐ*. Negativum οὐ, in Flor. edit. omissum agnoscit etiam Herveti versio: *Quomodo ergo non bona est lex?* inquit Sylburgius. Recte: nam hæc verba Clementis: Πῶς οὖν οὐ χρηστὸς ὁ νόμος; respondent illis quæ e Philone jam citata sunt, τὰ δὲ ...νομοθετηθέντα...ἆρ' οὐχὶ χρηστὰ καὶ φιλάνθρωπα;

(55) *Πεντηκοστῷ ἔτει*. Levit. xxv, 8, 9 seq. Philo, loco jam dicto de quinquagesimo anno agens, hæc dicit: Ἐπιτελεῖται μὲν γὰρ ἃ καὶ τῷ ἑβδόμῳ, προσείληφε δέ τινα μείζονα λῆψιν τῶν ἰδίων κτημάτων, ἃ διὰ καιροὺς ἀβουλήτους παρεχώρησαν ἑτέροις· οὔτε γὰρ τὴν κτῆσιν ἔχειν τῶν ἀλλοτρίων ἐφίησι, τὰς εἰς πλεονεξίαν ἐπιφράττων ὁδοὺς, ἕνεκα τοῦ στεῖλαι τὴν D ἐπίβουλον καὶ πάντων αἰτίαν ἐπιθυμίαν, οὔτε τοὺς κληρούχους εἰς ἅπαν ᾠήθη χρῆναι τῶν οἰκείων ἀποστερεῖσθαι, πενίᾳ διδόντας δίκας, ἣν κολάζεσθαι μὲν οὐ θέμις, ἐλεεῖσθαι δ' ἀναγκαῖον. *Fiunt enim tunc eadem, quæ anno septimo, et accedunt alia majora, scilicet in pristinas possessiones restitutio, ex quibus aliquis propter temporum difficultates exciderat. Non permittit enim possessionem alienorum bonorum, occludens aditum avaritiæ, ut cohibeat insidiatricem fontemque omnium malorum concupiscentiam: nec censet æquum, ut coloni suis agris priventur in perpetuum, et paupertatis pœnas dent, miserandi potius, quam puniendi.*

(56) *Ἐλῶν*. Scribendum ἐλεῶν, *misertus*, siquidem Philonem sequi libeat.

(57) *Ἐλεημοσύναι*. Proverb. xx, 28. Ἐλεημοσύνη καὶ ἀλήθεια φυλακὴ βασιλεῖ. *Eleemosyna et veritas, custodia regi.* Latina Vulg.: *Misericordia et veritas*

volentibus? Quomodo ergo non est bona lex, et magistra justitiæ? Et rursus quinquagesimo anno jubet eadem facere, quæ septimo: præterea reddens unicuique proprium, si cui casu aliquo ablatus esset fundus: et eorum cupiditatem, qui possidere desiderant, dimenso utendi ac fruendi tempore circumscribens; et eos qui propter longam paupertatem pœnas dederunt, nolens perpetuo puniri. *Eleemosynæ autem et fides, custodiæ regiæ. Benedictio autem in caput ejus, qui elargitur* : etc. *Qui miseretur mendicorum, beabitur* [a]; quoniam charitatem ostendit in sibi similem, propter eam, quam habet, charitatem, in Opificem humani generis. Habent autem ea, quæ prius dicta sunt, alias quoque magis naturales expositiones, de quiete, et receptione hæreditatis; quæ non opus est in præsens dicere. Multis autem modis intelligitur charitas, per mansuetudinem, per benignitatem, per tolerantiam, per invidiæ et æmulationis vacuitatem, per odii remotionem, per injuriæ oblivionem. Est ejusmodi in omnibus, ut dividi et discerni non possit, sua lubenter communicans. Rursus: Si videris, inquit, ✠ jumentum necessariorum aut amicorum, aut eorum, quos cognoscis, hominum, errans in solitudine, abduc ipsum et redde: et si procul abfuerit dominus, postquam servaveris cum tuis donec redierit, redde. Naturalem docet communionem, nempe ut inventum existimemus depositum, et ne simus memores injuriæ ab inimico acceptæ.

A *στεις φυλακαὶ βασιλικαί* · *εὐλογία* (58) *δὲ εἰς κεφαλὴν τοῦ μεταδιδόντος* · καὶ, *Ὁ ἐλεῶν πτωχοὺς μακαρισθήσεται* · ὅτι τὴν ἀγάπην ἐνδείκνυται εἰς τὸ ὅμοιον (59) διὰ τὴν ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Δημιουργὸν τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους. Ἔχει μὲν οὖν καὶ ἄλλας ἐκδόσεις τὰ προειρημένα, φυσικωτέρας, περί τε ἀναπαύσεως καὶ τῆς ἀπολήψεως τῆς κληρονομίας · ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ παρόντι λέλεκται. Ἀγάπη δὲ πολλαχῶς νοεῖται, διὰ πραότητος, διὰ χρηστότητος, δι' ὑπομονῆς, δι' ἀφθονίας καὶ ἀζηλίας, δι' ἀμισίας, δι' ἀμνησικακίας · ἀμέριστός (60) ἐστιν ἐν πᾶσιν, ἀδιάκριτος, κοινωνική. Πάλιν · Ἐὰν ἴδῃς (61), φησὶ, τῶν οἰκείων (62) ἢ φίλων, ἢ καθόλου ὧν γνωρίζεις (63) ἀνθρώπων, ἐν ἐρημίᾳ πλανώμενον ὑποζύγιον, ἀπαγαγὼν ἀπόδος · κἂν οὖν τύχῃ (64) μακρὰν
B ἀφεστὼς ὁ δεσπότης, μετὰ τῶν σαυτοῦ (65) διαφυλάξας, ἄχρις ἂν κομίσηται, ἀπόδος. Φυσικὴν κοινωνίαν διδάσκει τὸ εὕρημα παρακαταθήκην λογίζεσθαι, μηδὲ μνησικακεῖν τῷ ἐχθρῷ (66). *Πρόσταγμα Κυρίου πηγὴ ζωῆς* ὡς ἀληθῶς, *ποιεῖ* (67) *ἐκκλίνειν ἐκ παγίδος θανάτου*. Τί δέ; οὐχὶ τοὺς ἐπήλυδας (68) ἀγαπᾷν κελεύει, οὐ μόνον ὡς φίλους καὶ συγγενεῖς, ἀλλ' ὡς ἑαυτοὺς, κατά τε σῶμα καὶ ψυχήν; Ναὶ μὴν τὰ ἔθνη τετίμηκεν, καὶ τοῖς γε κακῶς πεποιηκόσιν οὐ μισοπονηρεῖ (69). Ἄντικρυς γοῦν φησιν · *Οὐ βδελύξῃ Αἰγύπτιον, ὅτι πάροικος ἐγένου κατ' Αἴγυπτον* (70), ἤτοι τὸν ἐθνικὸν, ἢ καὶ πάντα τὸν κοσμικὸν (71), *Αἰγύπτιον* προσειπών. Τούς τε

✠ P. 475 ED. POTTER, 398-399 ED. PARIS.

[a] Prov. xx, 28; xi, 26; xiv, 21.

custodiunt regem, et roboratur clementia thronus ejus. Aquila pariter vertit ἔλεος καὶ ἀλήθεια, ac sæpe convenit cum Latina Vulgata hic interpres: sed Hebræis eadem vox et *veritatem, et fidem* significat, ut Græcis, *misericordiam et eleemosynam*; Prov. iii, v. 3: Ἐλεημοσύναι καὶ πίστεις μὴ ἐκλειπέτωσάν σοι. Latina: *Misericordia et veritas te non deserant*: et c. xvi, v. 22: Ἐλεημοσύναι καὶ πίστεις παρὰ τέκτοσιν ἀγαθοῖς, *Eleemosynæ et fides apud fabricatores bonos*. Quem locum hic indicari putavit Hervetus. Latina: *Misericordia et veritas præparant bona*. Utrobique eædem reperiuntur voces Hebrææ. COLLECT.

(58) *Εὐλογία*. Prov. xi, 26: Ὁ συνέχων σῖτον, ὑπολείποιτο αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν · εὐλογία δὲ εἰς κεφαλὴν τοῦ μεταδιδόντος. Prov. xiv, 21: Ὁ ἀτιμάζων πένητας ἁμαρτάνει · ἐλεῶν δὲ πτωχοὺς, μακαριστός.

(59) *Εἰς τὸ ὅμοιον*. A. εἰς τὸν ὅμοιον, masc. gen. SYLBURG.

(60) *Ἀμέριστος*. Amorem vocat *individuum, indiscretum*, quod per eum plures quodammodo unus idemque fiant; secundum illud, *Amicus alter ego*. Hoc sensu intelligendum esse Clementem patebit, appositis Philonis verbis e libri superius dicti pag. 705: Κελεύει δὴ τοῖς ἀπὸ τοῦ ἔθνους ἀγαπᾷν τοὺς ἐπήλυδας, μὴ μόνον ὡς φίλους καὶ συγγενεῖς, ἀλλὰ καὶ ὡς ἑαυτοὺς, κατά γε σῶμα καὶ ψυχὴν, ὡς οἷόν τε κοινοπραγοῦντας · κατὰ δὲ τὴν διάνοιαν, τὰ αὐτὰ λυπουμένους τε καὶ χαίροντας, ὡς ἐν διαιρετοῖς μέρεσιν ἓν ζῶον εἶναι δοκεῖν ἁρμοζομένης καὶ συμφυὲς ἀπεργαζομένης αὐτὸ κοινωνίας. *Jubet etiam ut gentiles sui amarent advenas, non solum ut amicos et cognatos, sed tanquam seipsos, et unius fortunæ participes, tum animo, tum corpore, unaque sincere iisdem rebus dolentes ac gaudentes, tanquam ejusdem animalis diversæ partes, conciliante cunctos quodammodo in congenitam naturam benevolentia.*

C (61) *Ἐὰν ἴδῃς*. Horum præceptorum sensus exstat Exod. xxiii, 4; Deut. xxii, 1, 2, 3; verba, paucis mutatis, e Philone sumpta sunt.

(62) *Τῶν οἰκ.* Τινὸς τῶν οἰκείων, Philo.

(63) *Ἢ καθόλου ὧν γνωρίζεις*. Ἢ συνόλως ὧν οἶδας, Philo.

(64) *Κἂν οὖν τύχῃ*. Καὶ ἐὰν ἄρα τύχῃ, Philo.

(65) *Μετὰ τῶν σ.* Philo: Μετὰ τῶν σῶν διαφύλαξον, ἄχρις ἂν ἐπανελθὼν κομίσηται παρακαταθήκην, ἣν οὐκ ἔδωκεν, ἀλλ' ἣν αὐτὸς ἐξευρὼν, ἐκ φυσικῆς κοινωνίας ἀποδίδως. *Asserva cum tuis, donec ille veniens, depositum recipiat, quod ille non donarit, sed quod inventum ultro reddis propter naturale jus societatis.*

(66) *Τῷ ἐχθρῷ*. Nempe Exod. xxiii, mentio τοῦ ἐχθροῦ facta est · Ἐὰν δὲ συναντήσῃς τῷ βοῒ τοῦ ἐχθροῦ σου, etc.

(67) *Ποιεῖ*. Ποιεῖ δέ, Proverb.

D (68) *Τοὺς ἐπήλυδας*. Conf. Exod. xxii, 21, xxiii, 9; Levit. xix, 10, 33, 34; Numer. xv, 12, 15, ut etiam verba Philonis paulo superius posita.

(69) *Μισοπονηρεῖ*. Aptius, opinor, μνησιπονηρεῖ, id est μνησικακεῖ, *illati mali memoriam servat*: inquit Sylburgius. Recte: nam hæc Philonis verba imitatus est Clemens: Οἴεται δεῖν καὶ τοῖς κακῶς πεποιηκόσι μὴ μνησικακεῖν. ... Ἄντικρυς οὖν φησιν, Οὐ βδελύξῃ τὸν Αἰγύπτιον. *Vult etiam injuriarum memoriam aboleri. Proinde diserte ait: « Ægyptium odio non prosequeris. »*

(70) *Κατ' Αἴγυπτον*. Interpretamentum Clementis: ἐν τῇ γῇ αὐτοῦ, Deuteron.

(71) *Πάντα τὸν κοσμ.* Superius pag. 380 edit. Paris. dixit Ægyptum esse σύμβολον τοῦ κόσμου, *signum mundi*: unde dubitat, utrum *Ægyptii* nomine notetur, qui e terra Ægypti fuit, vel alius quisquam in toto mundo.

πολεμίους (72), κἂν ἤδη τοῖς τείχεσιν ἐφεστῶτες ὦσιν, ἑλεῖν τὴν πόλιν πειρώμενοι, μήπω νομίζεσθαι πολεμίους, ἄχρις ἂν αὐτοὺς ἐπικηρυκευσάμενοι προσκαλέσωνται πρὸς εἰρήνην. Ναὶ μὴν (73) καὶ τῇ αἰχμαλώτῳ οὐ πρὸς ὕβριν ὁμιλεῖν κελεύει· ἀλλὰ τὰς λ' ἡμέρας ἐπιτρέψας, φησὶ, πενθῆσαι, ὡς βούλεται, μεταμφιάσας ὕστερον, ὡς γαμετῇ νόμῳ συνέρχου· οὔτε γὰρ ἐφ' ὕβρει τὰς συνουσίας, οὐδὲ μὴν διὰ μισθαρνίαν, ὡς ἑταίρας, ἀλλ' ἢ διὰ μόνην τῶν τέκνων γένεσιν (74), γίνεσθαι τὰς ὁμιλίας ἀξιοῖ. Ὁρᾷς φιλανθρωπίαν μετ' ἐγκρατείας; τῷ ἐρῶντι, κυρίῳ τῆς αἰχμαλώτου γεγονότι, οὐκ ἐπιτρέπει χαρίζεσθαι τῇ ἡδονῇ· ἀνακόπτει δὲ τὴν ἐπιθυμίαν διαστήματι μεμετρημένῳ, καὶ προσέτι ἀποκείρει τῆς αἰχμαλώτου καὶ τὰς τρίχας, ἵνα τὸν ἐφύβριστον δυσωπήσῃ ἔρωτα· εἰ γὰρ λογισμὸς ἀναπείθει γῆμαι, καὶ γενομένης B αἰσχρᾶς ἀνθέξεται. Ἔπειτα ἐάν τις, τῆς ἐπιθυμίας κατάκορος γενόμενος, μηκέτι κοινωνεῖν τῇ αἰχμαλώτῳ καταξιώσῃ, μηδὲ πιπράσκειν ταύτην ἐξεῖναι διατάττεται, ἀλλὰ μηδὲ ἔτι θεράπαιναν ἔχειν, ἐλευθέραν δὲ εἶναι, καὶ τῆς οἰκετίας ἀπαλλάττεσθαι βούλεται, ὡς μή, γυναικὸς ἑτέρας ἐπεισελθούσης, πάθῃ τι τῶν κατὰ ζηλοτυπίαν ἀνήκεστον (75). Τί δέ; καὶ (76) ἐχθρῶν ὑποζύγια ἀχθοφοροῦντα συνεπικουφίζειν καὶ συνεγείρειν προστάσσει, πόῤῥωθεν διδάσκων ἡμᾶς ὁ Κύριος ἐπιχαιρεκακίαν μὴ ἀσπάζεσθαι, μηδὲ ἐφήδεσθαι τοῖς ἐχθροῖς· ἵνα, τούτοις ἐγγυμνασαμένους, ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν προσεύχεσθαι διδάξῃ. Οὔτε γὰρ φθονεῖν (77) καὶ ἐπὶ τοῖς τοῦ πέλας ἀγαθοῖς λυπεῖσθαι προσῆκεν, οὐδὲ μὴν ἐπὶ τοῖς τοῦ πλησίον κακοῖς ἡδονὴν καρποῦσθαι. Κἂν πλανώμενον (78) μέντοι, φησὶν, ἐχθροῦ τινος ὑποζύγιον εὕρῃς, τὰ τῆς διαφορᾶς διαλιπὼν ὑπεκκαύματα, ἀπαγαγὼν ἀπόδος· τῇ γὰρ ἀμνηστίᾳ (79) ἕπεται ἡ καλοκἀγαθία· καὶ ταύτῃ ἡ τῆς

A *Præceptum Domini*, quod est revera *fons vitæ, facit declinare a laqueo mortis* [a]. Quid vero? annon jubet diligere advenas, non solum ut amicos et cognatos, sed etiam ut nos ipsos, et animo, et corpore? Jam vero gentes quoque honoravit, et nec in eos, qui male fecerunt, infenso est animo. Aperte itaque dicit : *Non abominaberis Ægyptium, quoniam fuisti advena in terra Ægypti* [b] : vel hominem istius gentis, vel etiam e quavis alia mundi regione vocans *Ægyptium :* et hostes, etiamsi muris immineant, conantes urbem capere, nondum hostes vult existimari, priusquam missis ad eos legatis ad pacem provocaverint. Quinetiam ne cum captiva quidem vult contumeliosam esse consuetudinem. Sed cum ei, inquit, permiseris triginta diebus B ut vult lugere, cum ejus postea vestes mutaveris, tanquam cum uxore legitime cum ea congredere. Non enim solius libidinis causa, sed propter solam liberorum procreationem vult esse consuetudinem. Vides una cum continentia humanitatem? domino **172** amanti captivam non permittit explere voluptatem, sed præstituto spatio resecat cupiditatem : et præterea tondet etiam captivæ pilos, ut probrosum retundat amorem. Si enim ei suadet ratio ut uxorem ducat, eam retinebit, etiam si turpis evaserit. Deinde si quis expleta cupiditate, noluerit amplius cum captiva habere consuetudinem, neque eam ei licere vendere constituit, sed neque amplius habere ancillam, verum vult esse liberam, et liberari a servitute, ne si alia C fuerit ingressa mulier, ei grave aliquid et intolerabile accidat ex zelotypia. ✠ Quid vero? inimicorum quoque jumenta onere pressa allevare et erigere præcipiens, eminus nos docet Dominus, non

✠ P. 476 ED. POTTER. [a] Prov. xiv, 27. [b] Deut. xxiii, 7.

(72) *Τούς τε πολεμίους*. Deut. xx, 10. Philo pag. 706 : Χρηστὰ δ' ἕτερα καὶ μεστὰ ἡμερότητος ὑπὲρ τῶν πολεμίων· ἀξιοῖ γὰρ αὐτοὺς, κἂν ἐπὶ θύραις ὦσιν, ἤδη τοῖς τείχεσιν ἐφεστῶτες ἐν πανοπλίαις, καὶ ταῖς πόλεσιν ἐφιστάντες, μήπω νομίζεσθαι πολεμίους, ἄχρις ἂν αὐτοὺς, ἐπικηρυκευσάμενοι, προκαλέσωνται πρὸς εἰρήνην. *Ac ne belli quidem jus ab humanitate alienum est. Vult enim, etiamsi armati portis immineant ac mœnibus, nondum tamen pro hostibus habere, nisi per caduceatorem ad pacem invitati, conditiones aspernati fuerint.*

(73) *Ναὶ μήν*. Hæc præcepta quoad sensum exstant Deuter. xxi, 10 et seq. Porro totum hunc locum, in quo de mulieribus captivis agit auctor, plenius explicatum videre licet apud Philonem, pag. 706, 707. Conf. *Strom.* iii, pag. 195 edit. Sylburg., pag. 456 edit. Paris.

(74) *Διὰ μόνην τέκνων γ.* Similia superius dixit *Pædagog.* lib. ii, cap. 10, pag. 187, 191, 192, et infra *Strom.* iii, pag. 456 edit. Paris.

(75) *Ἀνήκεστον*. Si cui ἀνηκέστων magis arriserit, is Philonem sequi poterit, cujus hæc sunt verba : Μὴ γυναικὸς ἑτέρας ἐπεισελθούσης, ἐξ ἔριδος, οἷα φιλεῖ κατὰ ζηλοτυπίαν, πάθῃ τι τῶν ἀνηκέστων. *Ne forte superinducta muliere alia, contentione, ut fieri solet, per zelotypiam exorta, prior fastidita gravius aliquid patiatur.*

(76) *Τί δὲ καί*. Legi potest etiam ἔτι δὲ καί....... sublata interrogationis nota. Sylburg. — Philo pag. 707 : Ἕτερα δ' ἐφ' ἑτέροις ἐπαντλῶν ὠσὶ φιληκόοις ἡμερότητα προστάττει· κἂν ἐχθρῶν ὑποζύγια, ἀχθοφοροῦντα, τῷ βάρει πιεσθέντα προσπέσῃ, μὴ παρελθεῖν, ἀλλὰ συνεπικουφίσαι καὶ συνεγεῖραι· πόῤῥωθεν ἀναδιδάσκων τὸ μὴ τοῖς ἀβουλήτοις ἐφήδεσθαι, βαρύμηνι πάθος τὴν χαιρεκακίαν εἰδώς. *Adduntur et alia præcepta humanitatis, et cumulatim ingeruntur auditoribus : etiamsi inimici jumentum conciderit sub onere, noli præterire, sed sublevantem erigentemque adjuva; nimirum in minimis quoque docet, non gaudendum alienis adversitatibus, sciens* D *molestum esse affectum exsultationem in alienis miseriis.* Conf. Exod. xxiii, 4, 5; Deuteron. xxii, 4.

(77) *Φθονεῖν*. Φθόνον et χαιρεκακίαν pariter distinguit etiam Philo, loco jam dicto : Ὁ μὲν ἐπὶ τοῖς τοῦ πέλας ἀγαθοῖς λύπην, ἡ δὲ χαρὰν τοῖς τοῦ πλησίον κακοῖς κατεργάζεται. *Invidia proximi felicitate offenditur, altera vero lætatur ejus calamitatibus.*

(78) *Κἂν πλαν*: Eadem dicit etiam Philo, nisi quod pro ὑποζύγιον εὕρῃς ille habeat ἴδῃς ὑποζύγιον· et mox καταλιπὼν ὑπεκκαύματα τοῖς βαρυτέροις ἤθεσι.

(79) *Τῇ γὰρ ἀμν*. Hæc paulo clarius exposuit Philo : Οὐ γὰρ ἐκεῖνον μᾶλλον ὀνήσεις ἢ σαυτόν· ἐπειδὴ τῷ μὲν ἄλογον ζῶον, καὶ οὐδενὸς ἴσως ἄξιον περιγίνεται, σοὶ δὲ τὸ μέγιστον καὶ τιμιώτατον τῶν ἐν τῇ φύσει, καλοκἀγαθία. Διέξεισι δὲ καὶ τῆς τὸ ἀναγκαῖον. ὥσπερ σκιὰ σώματος, καὶ τῆς ἔχθρας διάλυσις. *Id enim non magis illi, quam tibi. proderit. Lucrabitur ille brutum fortasse non magni pre-*

esse exsultandum in aliorum malis, neque in miseriis inimicorum lætandum, ut in his exercitatos pro inimicis quoque doceat orare. Neque enim invidere, et propter proximi bona dolore affici convenit, neque propter mala proximi, gaudii usuram percipere. Quod si alicujus, inquit, inimici errans jumentum inveneris, contentionis interno relicto incendio, ipsum abduc et redde. Injuriæ enim oblivionem consequitur vera vitæ probitas : et eam, inimicitiarum dissolutio. Hinc apparamur ad concordiam, ea vero nos veluti manu deducit ad beatitudinem. Et si aliquem ex consuetudine inimicum existimaveris, eum autem vel a cupiditate, vel ira citra rationem decipi deprehenderis, converte ad vitæ probitatem. Jamne videtur humana lex et benigna, quæ est *pædagogus ad Christum* [a]? et Deus idem bonus cum justitia, ab initio usque ad finem unoquoque genere apte usus ad salutem? « Misereminì, inquit Dominus, ut misericordiam consequamini; remittite, ut remittatur vobis; ut facitis, ita fiet vobis; ut datis, ita dabitur vobis; ut judicatis, ita judicabimini; ut benigni estis, ita vobiscum agetur benigne; *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis* [b]. » Præterea eis, qui propter victum serviunt, infamiam omnino irrogari prohibet : et iis, qui propter debita redacti sunt in servitutem, septimo anno dat plenas inducias. Quinetiam prohibet supplices dare ad supplicium. Est ergo verissimum illud eloquium : *Sicut probatur*

A ἔχθρας διάλυσις. Ἐντεῦθεν εἰς ὁμόνοιαν καταρτιζόμεθα· ἡ δὲ εἰς εὐδαιμονίαν χειραγωγεῖ. Κἂν τὸν ἐξ ἔθους ἐχθρὸν ὑπολάβῃς, παραλογιζόμενον δὲ τοῦτον ἀλόγως ἤτοι ἐπιθυμίᾳ ἢ καὶ θυμῷ καταλάβῃς, ἐπίστρεψον αὐτὸν εἰς καλοκἀγαθίαν. Ἆρα ἤδη καταφαίνεται φιλάνθρωπος καὶ χρηστὸς ὁ νόμος *ὁ εἰς Χριστὸν παιδαγωγῶν*; Θεός τε ὁ αὐτὸς ἀγαθὸς μετὰ δικαιοσύνης, ἀπ' ἀρχῆς εἰς τέλος ἑκάστῳ γένει προσφυῶς εἰς σωτηρίαν κεχρημένος; « Ἐλεεῖτε (80), φησὶν ὁ Κύριος, ἵνα ἐλεηθῆτε· ἀφίετε, ἵνα ἀφεθῇ ὑμῖν· ὡς ποιεῖτε, οὕτω ποιηθήσεται ὑμῖν· ὡς δίδοτε, οὕτω δοθήσεται ὑμῖν· ὡς κρίνετε, οὕτω κριθήσεσθε· ὡς χρηστεύεσθε, οὕτω χρηστευθήσεται ὑμῖν· *ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.* » Ἔτι (81) τοὺς τροφῇ δουλεύοντας (82) ἀτιμάζεσθαι κω-
B λύει· τοῖς τε ἐκ δανείων καταδουλωθεῖσιν, ἐκεχειρίαν τῆς εἰς πᾶν (83) δίδωσιν ἐνιαυτῷ ἑβδόμῳ. Ἀλλὰ καὶ ἱκέτας (84) ἐκδιδόναι εἰς κόλασιν κωλύει. Παντὸς οὖν μᾶλλον ἀληθὲς τὸ λόγιον ἐκεῖνο· *Ὥσπερ* (85) *δοκιμάζεται χρυσὸς καὶ ἄργυρος εἰς κάμινον, οὕτως ἐκλέγεται καρδίας ἀνθρώπων Κύριος.* Καὶ, *Ὁ μὲν ἐλεήμων* (86) *ἀνὴρ μακροθυμεῖ· ἐν παντί τε μεριμνῶντι ἔνεστι σοφία· ἐμπεσεῖται γὰρ μέριμνα ἀνδρὶ νοήμονι· φροντιστής τε ὤν, ζωὴν ζητήσει· καὶ ὁ ζητῶν τὸν Θεὸν εὑρήσει γνῶσιν μετὰ δικαιοσύνης. Οἱ δὲ ὀρθῶς ζητήσαντες αὐτὸν εἰρήνην εὗρον.* Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ καὶ Πυθαγόρας (87) τὸ ἥμερον τὸ περὶ τὰ ἄλογα ζῶα παρὰ τοῦ νόμου εἰληφέναι. Αὐτίκα (88) τῶν γεννωμένων κατά τε τὰς ποίμνας κατά τε τὰ

[a] Galat. III, 24. [b] Matth. VII, 2.

tii : tu honestatem, qua nil in rerum natura pretiosius. Hanc necessario sequetur, sicut umbræ corpus, finis simultatis. Dein, paucis interjectis, dicit præcipue contendisse Moysen, ut stabiliret ὁμόνοιαν, κοινωνίαν, ὁμοφροσύνην, κρᾶσιν ἐθῶν, ἐξ ὧν . . . . . τὸ σύμπαν ἀνθρώπων γένος εἰς τὴν ἀνωτάτω προέλθοιεν εὐδαιμονίαν : *concordiam, societatem, unanimitatem, morumque consensum, unde universo humano generi contigerit summa felicitas.*

(80) *Ἐλεεῖτε.* Hæc præcepta, quoad sensum, occurrunt Matth. v, vi, vii; Luc. vi.

(81) *Ἔτι.* A Christi præceptis ad Mosis leges revertitur : quæ exstant Levit. xxv, 39, 40 seq.; Exod. xxi, 2, 3 seq.; Deut. xv, 12, 13 seq. Eadem apud Philonem occurrunt pag. 707, 708.

(82) *Τοὺς τροφῇ δουλεύοντας.* Sic vocat ingenuos homines, qui indigentia coacti, operam suam aliis locabant : quos, ut ait Philo, jussit legislator, μηδὲν ἀνάξιον ὑπομένειν τῆς εὐγενοῦς ἐλευθερίας, *nil hominibus liberis indignum pati* : quod Clemens ἀτιμάζεσθαι, *ignominiam pati*, dicit.

(83) *Ἐκεχειρίαν τῆς εἰς πᾶν.* Cum τῆς εἰς πᾶν subaudiendum δουλείας, ut sit, *perpetuæ servitutis*. inquit Sylburg. Verum scribendum potius ἐκεχειρίαν τὴν εἰς πᾶν, vel ἐκεχειρίαν εἰς πᾶν, omisso articulo. Philo : Διδοὺς ἐκεχειρίαν εἰς ἅπαν ἐνιαυτῷ ἑβδόμῳ. *Dans plenas inducias anno septimo.*

(84) *Ἀλλὰ καὶ ἱκ.* Hoc latius exposuit Philo, loco superius dicto.

(85) *Ὥσπερ.* Prov. xvii, v. 3 : Ὥσπερ δοκιμάζεται ἐν καμίνῳ ἄργυρος καὶ χρυσὸς, οὕτως ἐκλεκταὶ καρδίαι παρὰ Κυρίῳ. *Sicut probatur in camino argentum et aurum, sic electa corda apud Dominum.* Latina ad verbum ex Hebræo : *Sicut igne probatur argentum et aurum camino, ita probat corda Dominus.* Aquila, Symmachus, et Theodotio, καὶ δοκιμάζων καρδίας Κύριος. In editione Romana hæc

C adnotantur : Scholion, ἐκλέγεται καρδίας Κύριος, quomodo legit Clemens. Bene sit animæ doctissimi viri G. Herveti, qui si viveret, nobis gratias ageret. COLLECT.

(86) *Ὁ μὲν ἐλ.* Hæc e variis Scripturæ locis concinnavit auctor : ut Proverb. xix, 11 : Ἐλεήμων ἀνὴρ μακροθυμεῖ. Prov. xiv, 23 : Ἐν παντὶ μεριμνῶντι ἔνεστι περισσόν. Prov. xvii, 12 : Ἐμπεσεῖται μέριμνα ἀνδρὶ νοήμονι.

(87) *Πυθαγόρας.* Dicitur Pythagoras animalia neque in cibum, neque in sacrificia, cædere voluisse. Jamblichus in *Vita Pythag.* I, 24 : Καὶ αὐτὸς οὕτως ἔζησεν, ἀπεχόμενος τῆς ἀπὸ τῶν ζώων τροφῆς, καὶ τοὺς ἀναιμάκτους βωμοὺς προσκυνῶν. *Et ipse sic vixit, abstinens ab animalium carne, et altaria nullo sanguine polluta colens.* Conf. Clemens *Strom.* VII, et Laertius in Pythagora. Sunt tamen, qui dicant, eum *reliqua animantia in cibum permisisse*, μόνων δὲ ἀπέχεσθαι ἀροτῆρος βοὸς καὶ κριοῦ· *solis vero bove aratore et ariete abstinuisse*, ut refert Laertius lib. VIII, seg. 20.

D (88) *Αὐτίκα.* Locus corruptus. Ostendit Pythagoram, hoc quoque ex lege hausisse, quod voluerit recens natis parci animalibus. Auctor, ut magis cum lege, et inprimis loco, quem adducit infra, accommodet Pythagoræ scitum, ait eum eamdem habuisse causam, quam lex habuit, fecisse enim id partim matrum, partim ipsius fetus causa. At Pythagoras simpliciter nulla diis mactabat animalia. Et, ut docet Jamblichus, idem hoc vetabat illis, qui vacabant contemplationi, cum reliquis permitteret, quos ἀκουστάς dicebat. Quare? quia qui perpetuo contemplantur, proxime ad Deum accedunt : contemplationi autem ἡ κρεωφαγία officit, διὰ τὸ παχὺ τῆς ἀναδόσεως. Scribe autem locum hoc modo : Αὐτίκα τῶν γεννωμένων κατά τε τὰς ποίμνας κατά τε τὰ αἰπόλια καὶ βουκόλια, τῆς παραχρῆμα ἀπολαύ-

αἰπόλια καὶ βουκόλια, τῆς παραχρῆμα ἀπολαύσεως, μηδὲ ἐπὶ προφάσει θυσιῶν, διηγόρευσεν, ἐκ γονέων τε ἕνεκα, καὶ μητέρων, εἰς ἡμερότητα τὸν ἄνθρωπον κάτωθεν ἀπὸ τῶν ἀλόγων ζώων ἀνατρέφων. Χάρισαι (89) γοῦν, φησὶ, τῇ μητρὶ τὸ ἔκγονον, κἂν ἑπτὰ τὰς πρώτας ἡμέρας· εἰ γὰρ μηδὲν (90) ἀναιτίως γίνεται, γάλα τε ἐπομβρεῖται ταῖς τετοκυίαις εἰς διατροφὴν τῶν ἐκγόνων, ἀποσπῶν (91) τῆς τοῦ γάλακτος οἰκονομίας τὸ τεχθὲν, ἀτιμάζει τὴν φύσιν. Δυσωπήσθωσαν (92) οὖν Ἕλληνες, καὶ εἴ τις ἕτερός ἐστι τοῦ νόμου κατατρέχων· εἰ ὁ μὲν καὶ ἐπ' ἀλόγων ζώων χρηστεύεται, οἱ δὲ καὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἐκτιθέασιν ἔγγονα (93), καίτοι μακρόθεν καὶ προφητικῶς ἀνακόπτοντος αὐτῶν τὴν ἀγριότητα τοῦ νόμου διὰ τῆς προειρημένης ἐντολῆς· εἰ γὰρ τῶν ἀλόγων τὰ ἔκγονα διαζεύγνυσθαι τῆς τεκούσης πρὸς τῆς γαλακτουχίας B ἀπαγορεύει, πολὺ πλέον ἐπ' ἀνθρώπων τὴν ὠμὴν καὶ ἀτιθάσσευτον προθεραπεύει γνώμην, ἵν' εἰ καὶ τῆς φύσεως, μαθήσεως γοῦν μὴ καταφρονῶσιν. Ἐρίφων μὲν γὰρ καὶ ἀρνῶν ἐμφορεῖσθαι ἐπιτέτραπται· καί τις ἴσως ἀπολογία τῷ διαζεύξαντι τῆς τεκούσης τὸ ἔκγονον· ἡ δὲ τοῦ παιδίου ἔκθεσις τίνα τὴν αἰτίαν ἔχει; Ἐχρῆν γὰρ μηδὲ τὴν ἀρχὴν γῆμαι τῷ μηδὲ παιδοποιεῖσθαι γλιχομένῳ, ἢ δι' ἡδονῆς ἀκρασίαν, παιδοκτόνον γεγονέναι. Πάλιν αὖ ὁ χρηστὸς νόμος ἀπαγορεύει ἡμέρᾳ (94) τῇ αὐτῇ συγκαταθύειν ἔκγονον καὶ μητέρα. Ἐντεῦθεν καὶ Ῥωμαῖοι (95), εἴ καί τις ἔγκυος καταδικασθείη τὴν ἐπὶ θανάτῳ, οὐ πρότερον ἐῶσιν ὑποσχεῖν τὴν τιμωρίαν πρὶν ἢ ἐκτεκεῖν. C Ἄντικρυς γοῦν καὶ ὅσα τῶν ζώων (96) κυοφορεῖ, ὁ νόμος οὐκ ἐπιτρέπει, ἄχρις ἂν ἀποτέκῃ, σφαγιάζεσθαι, μακρόθεν ἐπισχὼν τὴν εὐχέρειαν τῶν εἰς ἄνθρωπον ἀδικούντων. Οὕτως ἄχρι (97) καὶ τῶν

A *aurum et argentum in fornace, ita Dominus eligit* ✠ *corda hominum.* Et : *Vir quidem misericors est longanimis; et in quolibet qui est sollicitus, inest sapientia. In virum enim intelligentem cadit sollicitudo; et qui est sollicitus ac curam gerit, vitam quæret; et qui Deum quærit, inveniet cognitionem cum justitia. Qui eum autem recte quæsiverunt, pacem invenerunt* [a]. Mihi autem videtur etiam Pythagoras suam in animantes rationis expertes mansuetudinem a lege accepisse. Ecce enim iis, quæ in ovium et caprarum gregibus boumque armentis nascuntur, protinus uti interdixit, ne prætextu quidem sacrificiorum, patrum et matrum gratia, hominem ad mansuetudinem vel ex infimis a brutis animantibus educens. Concede, inquit, matri fetum, vel septem primis diebus. Si enim nihil fit sine causa, et enixis animantibus lac redundat ad fetus nutriendos : qui a dispensatione lactis fetum avellit, naturam afficit contumelia. Erubescant ergo Græci, et si quis est alius, legem insectari; cum ea quidem vel in bestias benigna sit, illi autem etiam hominum fetus exponunt, quanquam longe ante et prophetice eorum feritatem lex per hoc præceptum exscinderet. Si enim fetus bestiarum a matre separari prohibet ante lactis effusionem : multo magis in hominibus crudeli et immani menti præparat remedium, ut etsi naturam, disciplinam certe non negligant. Hœdis enim et agnis eis impleri permissum est; et aliqua quidem fortasse fuerit excusatio ei, qui fetum a matre separat; infantis autem expositionis quænam causa fuerit? Ab initio enim oportebat ne uxorem quidem ducere ei, qui non cupiebat procreare libe-

✠ P. 477 ED. POTTER, 400 ED. PARIS..

[a] Prov. XIX, 11; XIV, 23; XVII, 12.

σεως, μηδὲ ἐπὶ προφάσει θυσιῶν συγχωρήσας, διηγόρευσε, ἐκγόνων τε ἕνεκα καὶ μητέρων· εἰς ἡμερότητα τὸν ἄνθρωπον κάτωθεν ἀπὸ τῶν ἀλόγων ζώων ἀνατρέφων. HEINSIUS. — C. Rittershusio legendum videtur ὃς αὐτίκα, vel αὐτίκα γάρ· et postea cum Heinsio, ἐκγόνων uno vocabulo, pro ἐκ γονέων. « Hoc enim, inquit, vult Clemens, tam ipsorum fetuum, quæ ipsi sunt ἔκγονα, quam matrum, rationem habitam fuisse a legislatore. » Hæc ille in not. ad Porphyrium *De vita Pythagoræ*. Et quidem ἐκγόνων, seu, quod idem est, ἐγγόνων, veram esse lectionem, e Philone constat, cujus verba sunt hæc, pag. 708, 709 : Κελεύει γὰρ ἔν τε ἡμέραις ἀγέλαις, κατά τε ποίμνας, καὶ αἰπόλια, καὶ βούκολια, τῆς παραχρῆμα τῶν γεννωμένων ἀπολαύσεως ἀπέχεσθαι, μήτε πρὸς ἐδωδὴν μήτε προφάσει θυσιῶν λαμβάνοντας. Ὠμῆς γὰρ ὑπέλαβεν εἶναι ψυχῆς ἐφεδρεύειν ἀποκυϊσκομένοις, ἀνυπέρθετον διάζευξιν ἐγγόνων τε αὖ καὶ μητρῶν, etc. *Jubet enim abstinere ab omnibus recenso natis tam in armentis quam in gregibus, vetans ea vel mensæ inferri, vel altari. Nimirum crudele existimavit facinus, insidiari parturientibus, et protinus a matribus fetus rapere.* E quo loco post θυσιῶν apud Clementem inseri possit λαμβάνοντας· quamvis nec Heinsianum συγχωρήσας, incommodum sit. Porro de præceptis quæ ad animalia spectant, conf. Levit. XXII, 27, 28; Exod. XXII, 30; XXIII, 19; XXXIV, 26; Deuter. XIV, 21; XXII, 6, 7.

(89) *Χάρισαι*. Philo, paucis interjectis, hoc modo pergit : Χάρισαι, φησὶ, τῇ μητρὶ τὸ ἔγγονον, εἰ καὶ μὴ τὸν σύμπαντα χρόνον, ἑπτὰ γοῦν τὰς πρώτας ἡμέρας, γαλακτοτροφῆσαι. *Sine, inquit, ut mater* D *fetum suum lacte alat, si non diutius, saltem septem dies.* Dein alia addit iis, quæ de lacte infert Clemens, non dissimilia.

(90) *Εἰ γὰρ μ.* Apud Plutarchum quoque p. 272 similiter legitur, εἰ γὰρ οὐδὲν ἀναιτίως πέφυκε γενέσθαι· itemque apud Basil. p. 22. H. SYLBURG.

(91) *Ἀποσπῶν*. Malim cum articulo, ὁ ἀποσπῶν. ID.

(92) *Δυσωπήσθωσαν*. Malim δυσωπείσθωσαν, præs. temp. ID. — Similem apostrophum apud Philonem, loco superius dicto, videre licet.

(93) *Ἐκτιθέασιν ἔκγονα*. Quam fuerit hoc apud Græcos more receptum, videre licet in *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. IV, cap. 14.

(94) *Ἡμέρᾳ*. Philo pag. 711 : Προσδιαταξάμενος μὴ θύειν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μητέρα καὶ ἔγγονον. *Adjecto hoc præcepto, ne quis eodem die matrem cum suo fetu mactaret.*

(95) *Ῥωμαῖοι*. Vide Quintiliani *Declamat.* SYLBURG. — Philo generalius, ἔνιοι τῶν νομοθετῶν, *quidam legislatores*. Is porro hæc argumenta copiose tractavit libri superius dicti pag. 709, 710, 711.

(96) *Ὅσα τῶν ζώων*. Philonis verba sunt etiam hæc, p. 710 : Ὅσα τῶν ζώων κυοφορεῖ, μὴ ἐπιτρέπων, ἄχρις ἂν ἀποτέκῃ, σφαγιάζεσθαι, ... ὑπὲρ τοῦ μακρόθεν ἐπισχεῖν τὴν εὐχέρειαν τῶν εἰωθότων πάντα φύρειν. *Gravida fetu animalia non permittens mactari, nisi partu levato; e longinquo eorum temeritatem compescens, qui omnia confundunt.*

(97) *Οὕτως ἄχρι*. Philo pag. 710, 711 : Ἄχρι καὶ τῶν ἀλόγων ζώων τὸ ἐπιεικὲς ἐπιτείνει, ἵν' ἐν τοῖς νόμοις πᾶσιν ἀσκήσαντες, πολλῇ τινι περιουσίᾳ χρώ-

ros, potius quam per voluptatis intemperantiam, filii fieri homicidam. ✠ Rursus autem benigna Lex prohibet eodem die fetum et matrem sacrificare. Hinc etiam Romani, si qua mulier prægnans fuerit damnata capitis, non prius permittunt, ut supplicium subeat, quam pepererit. Aperte itaque quæcunque uterum gerunt animalia, Lex non prius mactari permittit, quam pepererint, eminus cohibens hominum ad injuriam in homines faciendam propensionem. Ita vel usque ad bruta animantia extendit benignitatem : ut cum eam in ea quæ sunt diversi generis, exercuerimus, longe majori humanitate utamur in ea quæ sunt ejusdem generis. Qui autem in quorumdam animantium ventres ante partum calces impingunt, ut contemperata lacte carne vescantur, matricem, quæ est creata ad generationem, faciunt sepulcrum fetus, qui gestatur in utero : cum Lex aperte jubeat : *Sed neque coques agnum in lacte matris suæ*[a]. Non fiat enim, inquit, id, quod est viventis nutrimentum, interempti animalis condimentum : neque quod est vitæ causa, opem ferat ad consumptionem corporis. Eadem autem Lex edicit, *ne obturetur os bovi trituranti*. Oportet enim *operarium dignum censere nutrimento*[b]. **173** Et prohibet simul in aratro conjungere bovem et asinum : fortasse quidem

A ἀλόγων ζώων τὸ ἐπιεικὲς ἀπέτεινεν· ἵνα, ἐν τοῖς ἀνομογενέσιν ἀσκήσαντες πολλῇ τινι περιουσίᾳ φιλανθρωπίας ἐν τοῖς ὁμογενέσι χρησώμεθα. Οἱ δὲ καὶ περιλακτίζοντες (98) τὰς γαστέρας πρὸ τῆς ἀποτέξεως ζώων τινῶν, ἵνα δὴ γάλακτι ἀνακεκραμένην σάρκα θοινάζωνται, τάφον τῶν κυοφορουμένων τὴν εἰς γένεσιν κτισθεῖσαν μήτραν πεποιήκασι, διαῤῥήδην τοῦ νομοθέτου κελεύοντος· *Ἀλλ' οὐδὲ ἑψήσεις* (99) *ἄρνα ἐν γάλακτι μητρὸς αὐτοῦ*· μὴ γὰρ γινέσθω ἡ τοῦ ζῶντος τροφὴ ἥδυσμα τοῦ ἀναιρεθέντος ζώου, φησὶν, ἡ σάρξ (1)· μηδὲ τὸ τῆς ζωῆς αἴτιον συνεργὸν τῇ τοῦ σώματος καταναλώσει γινέσθω. Ὁ δὲ αὐτὸς (2) νόμος διαγορεύει, *βοῦν ἀλοῶντα μὴ φιμοῦν*· δεῖ γὰρ (3) *καὶ τὸν ἐργάτην τροφῆς ἀξιοῦσθαι*· ἀπαγορεύει τε ἐν ταὐτῷ καταζευγνύναι πρὸς ἄροτρον B γῆς (4) βοῦν καὶ ὄνον (5)· τάχα μὲν καὶ τοῦ περὶ τὰ ζῶα ἀνοικείου στοχασάμενος, δηλῶν δ' ἅμα, μηδένα τῶν ἑτεροεθνῶν ἀδικεῖν καὶ ὑπὸ ζυγὸν ἄγειν, οὐδὲν ἔχοντας αἰτιάσασθαι ἢ ὅτι τὸ ἀλλογενὲς, ὅπερ ἐστὶν ἀναίτιον, μήτε κακία, μήτε (6) ἀπὸ κακίας ὁρμώμενον. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ καὶ μηνύειν ἡ ἀλληγορία, μὴ δεῖν ἐπίσης καθαρῷ καὶ ἀκαθάρτῳ, πιστῷ τε καὶ ἀπίστῳ τῆς τοῦ Λόγου μεταδιδόναι γεωργίας· διότι τὸ μὲν ἐστι καθαρὸν, ὁ βοῦς, ὄνος δὲ τῶν ἀκαθάρτων λελόγισται. Δαψιλευόμενος δὲ τῇ φιλανθρωπίᾳ ὁ χρηστὸς Λόγος,

✠ H. 478 ED. POTTER, 400-401 ED. PARIS. [a] Deut. xiv, 21. [b] Deut. xxv, 4; 1 Tim. v, 18.

μεθα φιλανθρωπίας, τοῦ μὲν λυπεῖν καὶ ἀντιλυπεῖν ἀλλήλους ἀπεχόμενοι. *Æquitatem ad bruta etiam extendit, ut in omnibus legibus exercitati, tanto ma-* C *gis mutuam humanitatem colamus, nec inferendo, nec referendo injuriam.* Quo loco, pro ἐν τοῖς νόμοις πᾶσιν ἀσκ., e quibus verbis commodus sensus elici haud potest, scribendum ex Clemente nostro ἐν τοῖς ἀνομογενέσιν ἀσκήσαντες, *ut exercendo in ea, quæ diversi generis sunt, humanitatem, eamdem erga nos invicem multo magis colere discamus.*

(98) *Οἱ δὲ καὶ περιλακ.* Plutarchus ii *De esu carnium* : Οἱ μὲν εἰς σφαγὴν ὑῶν ὠθοῦντες ὀβελοὺς διαπύρους, ἵνα, τῇ βαφῇ τοῦ σιδήρου περισβεννύμενον τὸ αἷμα καὶ διαχεόμενον, τὴν σάρκα θρύψῃ καὶ μαλάξῃ· οἱ δὲ, οὔθασι συῶν ἐπιτόκων ἐναλλόμενοι καὶ λακτίζοντες, ἵνα αἷμα καὶ γάλα καὶ λύθρον, ἐμβρύων ὁμοῦ συμφθαρέντων, ἐν ὠδῖσιν ἀναδεύσαντες, ὦ Ζεῦ καθάρσιε, φάγωσι τοῦ ζώου τὸ μάλιστα φλεγμαῖνον. *Alii verubus ignitis porcos jugulant, ut ferri tinctura sanguis exstinctus atque diffusus, carnem molliat, delicatamque reddat. Alii uberibus suum fetarum, instante jam partu, insiliunt, eaque calcant, ut sanguinem et lac et tabum fetus simul* D *interfecti inter matris dolores eximentes, proh piacularis Jupiter! maxime inflammatam animalis partem vorent.* Collect.

(99) *Ἀλλ' οὐδὲ ἑψ.* Philo post verba jam dicta, hæc insuper addit : Φάσκων, « Οὐχ ἑψήσεις ἄρνα ἐν γάλακτι μητρός· » πάνυ γὰρ ὑπέλαβεν εἶναι δεινὸν, τὴν τροφὴν ζῶντος ἥδυσμα γενέσθαι καὶ παράρτυσιν ἀναιρεθέντος· κα ... τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀκρασίαν τοσοῦτον ἐπιβῆναι, ὡς τῷ τῆς ζωῆς αἰτίῳ καταχρήσασθαι καὶ πρὸς τὴν τοῦ ὑπολοίπου σώματος ἀνάλωσιν. *Dicens : « Non coques agnum in lacte materno; » judicavit enim valde iniquum, id, quod viventi animali cibus fuerat, in condimentum occisi vertere; et hominum intemperantiam eo progredi, ut vitali alimento abutatur ad absumendas corporis reliquias.*

(1) *Ἡ σάρξ.* Supervacuum est. Sylburg. — Nec a Philone agnoscitur.

(2) *Ὁ δὲ αὐτ.* Philo : Ἄγαμαι δὲ κἀκεῖνον τὸν νόμον, ὃς ... διαγορεύει, « βοῦν ἀλοῶντα μὴ φιμοῦν. » *Illa quoque lex laudabilis, quæ vetat, « bovi trituranti os obturari. »*

(3) *Δεῖ γάρ.* Hanc rationem præcedenti legis præcepto connectit Apostolus, 1 Tim. v, 18. Est autem ipsius Christi effatum : Ἄξιος γὰρ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστι, Luc. x, 7; Matth. x, 10.

(4) *Καταζευγνύναι πρὸς ἄροτρον γῆς.* Γῆς redundat, ut paulo ante ἡ σάρξ. Unde id in Latina versione recte omisit interpres. Nisi potius scribendum sit ἄροτον γῆς, *arationem terræ* : vel ἄρουραν γῆς. Nam Philo, loco jam citato, ζευγνύναι πρὸς ἄρουραν dixit.

(5) *Βοῦν καὶ ὄνον.* Μόσχον καὶ ὄνον, Deuter. xxii, 10. Sed Clemens Philonem sequitur, cujus verba sunt hæc, pag. 712 : Ἀπαγορεύει γὰρ ἐν ταυτῷ ζευγνύναι πρὸς ἄρουραν βοῦν καὶ ὄνον, οὐ μόνον τοῦ περὶ τὰ ζῶα ἀνοικείου στοχασάμενος, διότι τὸ μέν ἐστι καθαρὸν, ὄνος δὲ τῶν οὐ καθαρῶν, ... ἀλλ' ὅμως οὔτε τῆς τῶν ἀκαθάρτων ἀσφαλείας ὠλιγώρησεν, οὔτε τοῖς καθαροῖς ἐφῆκεν ἰσχύϊ πρὸ δίκης χρῆσθαι, μονονοὺχ ἄντικρυς βοῶν καὶ κεκραγὼς τοῖς ὦτα ἔχουσιν ἐν ψυχῇ, μηδένα τῶν ἑτεροεθνῶν ἀδικεῖν, οὐδενὸς ἔχοντας αἰτιάσασθαι, ὅτι μὴ τὸ ἀλλογενὲς, ὅπερ ἐστὶν ἀναίτιον· ὅσα γὰρ μήτε κακία μήτε ἀπὸ κακιῶν, ἔξω παντὸς ἐγκλήματος ἵσταται. *Vetat enim ibidem, ne arandi causa sub idem jugum mittantur bos et asinus; non solum quoniam genere plurimum differunt; bos enim purus, asinus impurus est : ..... attamen impurorum etiam securitati prospicitur, purorum robori non plus, quam æquum est, permittitur, lege tantum non acclamante habentibus aures animæ, nemini alienigenæ injuriam inferre, in quo nil præterea sit culpabile, quam quod externo genere sit, quod imputari in culpam non debet. Quidquid enim nec vitium est, nec a vitio proficiscitur, culpa vacat.*

(6) *Μήτε κακία, μ.* Sic edidimus, Philonem secuti. Prius scriptum fuit, κακίᾳ, in dativo casu. Unde locum hunc sic vertit interpres, *nec fit vitio, nec ex vitio proficiscitur.*

μηδὲ ὅσα τῆς ἡμέρου ὕλης (7) ἐστὶ, δενδροτομεῖν ταῦτα προσῆκον εἶναι διδάσκει, μηδὲ μὴν κείρειν ἐπὶ λύμῃ στάχυν πρὸ τοῦ θερισμοῦ· ἀλλὰ μηδὲ συνόλως καρπὸν ἥμερον διαφθείρειν, μήτε τὸν γῆς (8) μήτε τὸν τῆς ψυχῆς· οὐδὲ γὰρ (9) τὴν τῶν πολεμίων χώραν τέμνειν ἐᾷ. Ναὶ μὴν καὶ γεωργικοὶ παρὰ τοῦ νόμου καὶ ταῦτα ὠφέληνται· κελεύει γὰρ (10) τὰ νεόφυτα τῶν δένδρων ἐπὶ τριετίαν ἑξῆς τιθηνεῖσθαι, τάς τε περιττὰς ἐπιφύσεις ἀποτέμνοντας, ὑπὲρ τοῦ μὴ βαρυνόμενα πιέζεσθαι, καὶ ὑπὲρ τοῦ μὴ κατακερματιζομένης τῆς τροφῆς δι' ἔνδειαν ἐξασθενεῖν, ἀροῦν (11) τε καὶ περισκάπτειν, ὡς μηδὲν παραβλαστάνον κωλύῃ τὴν αὔξησιν. Τόν τε καρπὸν οὐκ ἐᾷ δρέπεσθαι ἀτελῆ ἐξ ἀτελῶν, ἀλλὰ μετὰ τριετίαν (12) ἔτει τετάρτῳ, καθιερώσαντα (13) τὴν ἀπαρχὴν τῷ Θεῷ, μετὰ τὸ τελειωθῆναι τὸ δένδρον. Εἴη δ' ἂν οὗτος ὁ τῆς γεωργίας τύπος διδασκαλίας τρόπος· διδάσκων δεῖν τὰς παραφύσεις τῶν ἁμαρτιῶν ἐπικόπτειν, καὶ τὰς συναναθαλλούσας τῷ γονίμῳ καρπῷ ματαίας τῆς ἐννοίας πόας, ἔστ' ἂν τελειωθῇ καὶ βέβαιον γένηται τὸ ἔρνος τῆς πίστεως. Τῷ τε γὰρ τετάρτῳ ἔτει, ἐπεὶ καὶ χρόνου χρεία τῷ κατηχουμένῳ βεβαίως, ἡ τετρὰς τῶν ἀρετῶν καθιεροῦται τῷ Θεῷ, τῆς τρίτης ἤδη μόνης συναπτούσης, ἐπὶ τὴν τοῦ Κυρίου τετάρτην ὑπόστασιν (14). Θυσία (15) δὲ αἰνέσεως ὑπὲρ ὁλοκαυτώματα. *Οὗτος γάρ σοι*, φησὶ, *δίδωσιν ἰσχὺν ποιῆσαι*

A etiam eo collimans, quod nulla sit inter eos animantes convenientia: simul autem significans, non oportere quemquam ex diversa gente injuria afficere, neque jugo subjungere, si nullius alterius rei eum possimus insimulare, quam quod sit diversi generis: quod quidem ✠ culpa caret, cum nec sit vitium, nec ex vitio proficiscatur. Mihi autem videtur quoque significare allegoria, Logi culturam non esse ex æquo communicandam mundo et immundo, fideli et infideli: quoniam bos quidem est mundus, in immundis autem reputatus est asinus. Redundanti autem quadam humanitate bonus Logos utens, nec quæ sunt frugiferæ mitisque materiæ arbores docet esse exscindendas, neque segetem ante messem sola perniciei causa tondendam: sed

B neque fructum mitem omnino interimendum, neque terræ, neque animæ: neque enim agros hostium permittit exscindere. Jam vero qui sunt etiam studiosi agriculturæ, in his quoque possunt utilitatem a lege accipere: jubet enim arbores nuper plantatas, tribus annis ordine sequentibus fovere et alere, et superfluas, quæ adnascuntur, exscindendo propagines, ne nimis gravatæ opprimantur, et ne alimento minutatim diviso imbecillæ fiant propter inopiam, arareque et circumfodere, ut nihil prope germinans ac pullulans prohibeat

✠ P. 479 ED. POTTER, 401-402 ED. PARIS.

(7) *Ἡμέρου ὕλης*. Deut. xx, 19, 20, ξύλον καρπόβρωτον. Sed Clemens Philonem secutus est. Ejus verba sunt hæc: Ἐπιδαψιλευόμενος δὲ τὸ ἐπιεικὲς ... ἀπείρηκε τοίνυν ἄντικρυς μήτε δενδροτομεῖν ὅσα

C τῆς ἡμέρου ὕλης, μήτε κείρειν ἐπὶ λύμῃ σταχυοφοροῦσαν πρὸ καιροῦ πεδιάδα, μήτε συνόλως καρπὸν διαφθείρειν. *Adeo autem abundat æquitas legislatoris, ut diserte caveat, ne quis cædat frugiferas arbores, neve segetes in detrimentum colonorum ante tempus demetat, neve ullum fructum corrumpat.*

(8) *Τὸν γῆς*. Malim cum articulo, τὸν τῆς γῆς, ut mox τὸν τῆς ψυχῆς. Sylburg. — Porro τὸν τῆς ψυχῆς fructum, appellat animalium fetus, quibus parcere jussit Moyses Deut. xx, 14.

(9) *Οὐδὲ γάρ*. Philo hæc adjicit: Καὶ προσυπερβάλλων, οὐδὲ τῶν πολεμίων χώραν τέμνειν ἐᾷν. *Imo, quod amplius est, ne hostium quidem arbusta cædere sinit.*

(10) *Κελεύει γάρ*. Philo, libri superius dicti pag. 713: Κελεύει γὰρ τὰ νέα φυτὰ τῶν δένδρων ἐπὶ τριετίαν ἑξῆς τιθηνεῖσθαι, τάς τε περιττὰς ἐπιφύσεις ἀποτεμόντας, ὑπὲρ τοῦ μὴ βαρυνόμενα πιέζεσθαι, καὶ ὑπὲρ τοῦ μὴ κατακερματιζομένης τῆς

D τροφῆς δι' ἔνδειαν ἐξασθενεῖν, γυροῦν τε καὶ περισκάπτειν, ἵνα μηδὲν τῶν ἐπὶ ζημίᾳ παραβλαστάνῃ. Τόν τε καρπὸν οὐκ ἐᾷ δρέπεσθαι κατὰ μετουσίαν ἀπολαύσεως, οὐ μόνον ἐπειδὴ ἀτελῆ ἐξ ἀτελῶν ἔμελλεν ἔσεσθαι, etc. *Jubet enim novellas plantas nutricari per triennium, resectis superfluis stolonibus, ne graventur onere, neve absumpto alimento in minutos ramulos languescant stirpes ipsæ: easdemque ablaqueari, ne quid in proximo succrescens, earum augmenta impediat. Fructum quoque harum non sinit decerpi pro cujusque arbitrio, non solum quia imperfectus ex imperfectis nascitur*, etc.

(11) *Ἀροῦν*. Ἀροῦν φυτά, *arare plantas*, dici non solet. Scribendum igitur, Philone auctore in verbis jam citatis, γυροῦν, *ablaqueare*. Sic Aratus *Phænomen.* v. 9:

Καὶ φυτὰ γυρῶσαι, καὶ σπέρματα πάντα βαλέσθαι.
Et plantas ablaqueare, et omnia semina injicere.

Ubi vetus scholiastes, quid sit γυρῶσαι, hoc modo explicat: Γυρῶσαι, φυτεῦσαι ἢ βόθρον ὀρύξαι, ἐν ᾧ τὰ φυτὰ κατατίθεται· ἢ καλῶς περισκάψαι, ἤγουν τὰ φυτὰ περιλαβεῖν κύκλῳ τῇ γῇ περὶ τὴν ἐπιφάνειαν, πρὸς τὸ μὴ ψύχεσθαι, ἡ γὰρ θερμασία συμβάλλεται αὐτοῖς· ἢ γυρῶσαι, τουτέστι κύκλῳ τῶν φυτῶν γῆν σωρεῦσαι.

(12) *Μετὰ τριετίαν*. Philo in princip. pag. 714: Μετὰ δὲ τριετίαν ..... δύναται τελειογονεῖν ἔτει τετάρτῳ κατὰ τέλειον ἀριθμόν· τετράδι δὲ κελεύει δρέπεσθαι τὸν καρπὸν οὐ πρὸς ἀπόλαυσιν, ἀλλ' ὅλον αὐτὸν καθιεροῦν ἀπαρχὴν τῷ Θεῷ. *At post triennium potest perfectos fructus gignere anno quarto juxta perfectum numerum. Tum vero jubet decerpere fructum, sed non ut in privatos usus vertatur, verum ut Deo primitiarum nomine sacretur.*

(13) *Καθιερώσαντα*. Malim καθιερώσοντα, futuro temp. Id enim verba Philonis jam posita indicant.

(14) *Τὴν τοῦ Κυρίου τετάρτην ὑπόστασιν*. Sic vocare videtur humanam Christi naturam, quæ cum *tribus* divinis personis numerata, *quaternionem* quodammodo efficit.

(15) *Θυσία*. Quærit hoc loco G. Hervetus, quomodo hæc cum iis, quæ præcedunt, connectenda sint. Nec immerito, cum sermo abruptior sit. Quod vero suspicatur, quædam e Clementis codicibus excidisse, quæ ad sensum complendum necessaria sunt, id ei concedere haud opus est. Etenim Clemens, ut ornatus sermonis, sic etiam ordinis, et connexionis paulo negligentior esse solet. Cæterum Philo, cujus vestigia premit Clemens, cum enumerasset *instituta*, quibus putavit *Judæos ad mansuetudinem exercitatos, a superbia autem et arrogantia, gravissimis vitiis, liberatos fuisse*: principio p. 715 addit, legislatorem, *quo magis superbiam compesceret*, jussisse ut *beneficiorum Dei memores essent*; eo fine, *ut infirmitatem pristinam in animo servarent, et inde Deo magis grati redderentur*: quod θυσίαν αἰνέσεως appellat Clemens. *Nam gratus animus*, inquit Philo, *alienus est ab arrogantia, sicut e contrario ingratus est affinis superbiæ*. Tum recitat ea Deut. viii, 18, verba, quæ hoc loco affert etiam

incrementum, et fructum non sinit imperfectum colligi ex imperfectis, sed post triennium, quarto anno, primitiis Deo prius consecratis, postquam arbor perfecta fuerit. Qua agriculturæ figura utitur ad docendum, quod oporteat exscindere peccatorum propagines, et, quæ una cum genitali fructu pullulant, inanes herbas cogitationis, donec perficiatur, et firmum fiat germen fidei. Quarto enim anno, quoniam tempore quoque opus est ei, qui stabiliter per catechesin instituitur, quaternio virtutum Deo consecratur, cum tertia jam sola conjungatur cum quarta Domini hypostasi. Sacrificium autem laudis super holocausta. ✠ *Hic enim*, inquit, *dat tibi vires ad faciendam virtutem* [a]. Sin autem res tibi illuminatæ fuerint, cum vires ceperis et acquisieris, fac in cognitione virtutem. Per hæc enim ostendit et bona et dona a Deo suppeditari, et oportere nos, cum ministri facti simus divinæ gratiæ, seminare Dei beneficia, et eos, qui appropinquant, bonos et honestos reddere: ut quam maxime quidem temperans, continentes; qui est autem fortis, generosos; et sapiens intelligentes, et justus justos efficiat.

A *δύναμιν*. Ἐὰν δὲ φωτισθῇ (16) σοι τὰ πράγματα, λαβὼν καὶ κτησάμενος ἰσχὺν, ἐν γνώσει ποίει δύναμιν. Ἐμφαίνει γὰρ διὰ τούτων τά τε ἀγαθὰ τάς τε δωρεὰς παρὰ τοῦ Θεοῦ χορηγεῖσθαι, καὶ δεῖν ἡμᾶς, διακόνους γενομένους τῆς θείας χάριτος, σπείρειν τὰς τοῦ Θεοῦ εὐποιίας, καὶ τοὺς πλησιάζοντας κατασκευάζειν καλούς τε καὶ ἀγαθούς. Ἵνα ὡς ὅτι μάλιστα (17) ὁ μὲν σώφρων τοὺς ἐγκρατεῖς, ὁ δὲ ἀνδρεῖος τοὺς γενναίους, συνετούς τε ὁ φρόνιμος, καὶ δίκαιος τοὺς δικαίους ἐκτελῇ.

CAPUT XIX.

De vero Gnostico, quod sit Dei imitator, præcipue in beneficentia.

Hic est, qui ad imaginem et similitudinem Dei est gnosticus, qui Deum imitatur quoad ejus fieri potest, nihil prætermittens eorum, quæ faciunt ad conciliandum, quatenus fieri potest, similitudinem, continens, sustinens, juste vivens, imperans animi perturbationibus, ea, quæ habet, impertiens, pro viribus benefaciens, et verbo, et opere. Hic est, inquit, *maximus in regno, qui fecerit et docuerit* [b], Deum imitans, consimiliter beneficia conferendo. Sunt enim communiter utilia Dei dona. *Quicunque autem superbia aliquid agere aggressus fuerit, Deum*, inquit, *irritat* [c]. Est enim arrogantia animæ vi-

B Οὗτός ἐστιν ὁ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν (18) ὁ γνωστικὸς, ὁ μιμούμενος τὸν Θεὸν καθόσον οἷόν τε, μηδὲν παραλιπὼν τῶν εἰς τὴν ἐνδεχομένην ὁμοίωσιν· ἐγκρατευόμενος, ὑπομένων, δικαίως βιοὺς, βασιλεύων τῶν παθῶν, μεταδιδοὺς ὧν ἔχει ὡς οἷός τε ἐστὶν εὐεργετῶν καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ. *Οὗτος μέγιστος* (19), φησὶν, *ἐν τῇ βασιλείᾳ, ὃς ἂν ποιῇ καὶ διδάσκῃ*, μιμούμενος (20) τὸν Θεὸν τῷ παραπλήσια χαρίζεσθαι· κοινωφελεῖς γὰρ αἱ τοῦ Θεοῦ δωρεαί. *Ὃς δ' ἂν ἐγχειρῇ* (21) *τι πράσσειν μεθ' ὑπερηφανίας, τὸν Θεὸν παροξύνει*, φησίν· ἀλαζονεία γὰρ ψυχῆς ἐστι κακία· ἀφ' ἧς καὶ τῶν ἄλλων κακιῶν μετανοεῖν (22)

[a] Deut. VIII, 18. [b] Matth. v, 19. [c] Num. xv, 30.

✠ P. 480 ED. POTTER, 402 ED. PARIS.

Clemens: Οὗτος γάρ σοι, φησὶ, δίδωσιν ἰσχὺν ποιῆσαι δύναμιν. *Hic enim, inquit, tibi præstat robur ad faciendam virtutem.* Clemens autem noster, iis, quæ apud Philonem interjacent, omissis, aliisque, pro more suo, insertis, connexione sententiarum posthabita, pergit virtutes, gratitudinem, modestiam, et his consimiles, ex legis institutis præceptisque nobis proponere.

(16) *Ἐὰν δὲ φωτ.* Philo pag. 715: Εὐρωστεῖ σοι τὰ πράγματα; λαβὼν καὶ κτησάμενος σώματος ἰσχὺν, ἣν ἴσως οὐ προσεδόκησας, ποίει δύναμιν. *Bene se habent tua negotia? accepto igitur corporis robore, quod fortasse non exspectaveras, exerce potentiam.* Est igitur φωτισθῆναι apud Clementem idem, quod Philo εὐρωστεῖν dicit.

(17) *Ἵνα ὡς ὅτι μ.* Philo paulo post: Χρὴ δὲ καὶ τὸν φρόνιμον καὶ ἀγχίνουν ὡς ἔνι μάλιστα τοιούτους καὶ τοὺς πλησιάζοντας κατασκευάζειν, καὶ τὸν σώφρονα ἐγκρατεῖς, καὶ γενναίους τὸν ἀνδρεῖον, καὶ τὸν δίκαιον δικαίους, καὶ συνόλως ἀγαθοὺς τὸν ἀγαθόν. *Atqui decet, ut vir prudens et solers familiares reddat sibi similes, fortis item fortes, et justus justos, et in universum bonus bonos.*

(18) *Κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν.* Conf. finem *Protreptici.* Philo, loco jam dicto, hæc adjicit: Ἄλλως τε καὶ μάθημα ἀναδιδάσκει τῇ λογικῇ φύσει πρεπωδέστατον, μιμεῖσθαι Θεὸν καθόσον οἷόν τε, μηδὲν παραλιπὼν τῶν εἰς τὴν ἐνδεχομένην ὁμοίωσιν. *Alioquin etiam hic tradit præceptum rationali naturæ convenientissimum, ut Deum pro viribus imitetur, nihil omittens eorum quæ ad ejus similitudinem, quatenus fieri potest, conciliandum conducunt.*

(19) *Οὗτος μ.* Respicit Matth. v, 19: Ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

(20) *Μιμούμενος.* Philo ibidem: Ἵνα μιμήσῃ Θεὸν τῷ παραπλήσια χαρίζεσθαι· κοινωφελεῖς γὰρ αἱ τοῦ πρώτου ἡγεμόνος δωρεαί. *Ut Deum per similem beneficiorum largitionem imiteris; publicam enim utilitatem afferunt largitiones summi principis.*

(21) *Ὃς δ' ἂν ἐγχ.* Philo, sub finem pag. 715: Ὃς ἂν ἐγχειρῇ τι πράττειν μεθ' ὑπερηφανίας, τὸν Θεὸν παροξύνει· Διὰ τί; Ὅτι πρῶτον μὲν ἀλαζονεία ψυχῆς ἐστι κακία. *Ait enim: « Quicunqae aliquid aggreditur agere cum superbia, Deum irritat. » Cur ita? Primum quoniam arrogantia est vitium animi;* etc. Ubi respicit Num. xv, 30: Καὶ ψυχὴ, ἥτις ποιήσει ἐν χειρὶ ὑπερηφανίας, ἀπὸ τῶν αὐτοχθόνων ἢ ἀπὸ τῶν προσηλύτων, τὸν Θεὸν οὗτος παροξυνεῖ.

(22) *Μετανοεῖν.* Philo pag. 717: Παγκάλους μέντοι καὶ τὰς εἰς μετάνοιαν ὑφηγήσεις ποιεῖται, αἷς διδασκόμεθα μεθαρμόζεσθαι τὸν βίον ἐξ ἀναρμοστίας εἰς τὴν ἀμείνω μεταβολήν. Φησὶ γὰρ, ὅτι τοῦτο τὸ πρᾶγμα οὐχ ὑπέρογκόν ἐστιν, οὔτε μακρὰν ἀφεστὼς . . . . . ἀλλ' ἔστιν ἐγγυτάτω, τρισὶ μέρεσι τῶν καθ' ἡμᾶς ἐνδιαιτώμενον, στόματι, καὶ καρδίᾳ, καὶ χερσί· διὰ συμβόλων, λόγοις, καὶ βουλαῖς, καὶ πράξεσι. Λόγου μὲν στόμα σύμβολον, καρδία δὲ βουλευμάτων, πράξεων δὲ χεῖρες. *Itaque pulchre præcipitur, ut discamus vitam componere, et ex perturbatione in meliorem statum reformare. Ait enim id non esse nimis arduum, nec e longinquo petendum, sed in promptu esse, nempe in ore, pectore, et manibus; hoc est in dictis, factis, et consiliis. Nempe verborum symbolum est os, consiliorum pectus, actionum manus.* Quo loco respicit Deuter. xxx, 14: Ἐγγύς σου ἐστὶ τὸ ῥῆμα σφόδρα, ἐν τῷ στόματί σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ταῖς χερσί σου ποιεῖν αὐτό. Similia superius dixit Clemens, *Protreptici* pag. 68 edit. Paris., ubi conf. adnotata.

κελεύει, ἁρμοζομένοις τὸν βίον ἐξ ἀναρμοστίας πρὸς A τὴν ἀμείνω μεταβολὴν διὰ τῶν τριῶν τούτων, στόματος, καρδίας, χειρῶν. Σύμβολον δ' ἂν εἴη ταῦτα, πράξεως μὲν αἱ χεῖρες, βουλῆς δὲ ἡ καρδία, καὶ λόγου στόμα. Καλῶς οὖν (23) ἐπὶ τῶν μετανοούντων εἴρηται τὸ λόγιον ἐκεῖνο· *Τὸν Θεὸν εἵλου σήμερον, εἶναί σου Θεόν· καὶ Κύριος εἵλετό σε σήμερον, γενέσθαι λαὸν αὐτῷ* (24). Τὸν γὰρ σπεύδοντα θεραπεύειν τὸ ὂν (25), οἰκέτην ὄντα, ἐξοικειοῦται ὁ Θεός· κἂν εἷς ᾖ τὸν ἀριθμὸν, ἐπίσης τῷ *λαῷ* τετίμηται· μέρος γὰρ ὢν τοῦ λαοῦ, συμπληρωτικὸς αὐτοῦ γίνεται, ἀποκατασταθεὶς ἐξ οὗ ἦν· καλεῖται δὲ καὶ ἐκ μέρους τὸ πᾶν. Αὕτη δὲ ἡ εὐγένεια (26) ἐν τῷ ἑλέσθαι καὶ συνασκῆσαι τὰ κάλλιστα διαδείκνυται· ἐπεὶ τί τὸν Ἀδὰμ ὠφέλησεν ἡ τοιαύτη αὐτοῦ εὐγένεια; πατὴρ (27) δὲ αὐτοῦ θνητὸς οὐδείς· αὐτὸς γὰρ ἀνθρώπων τῶν ἐν B γενέσει πατήρ. Τὰ μὲν αἰσχρὰ (28) οὗτος προθύμως εἵλετο, ἑπόμενος τῇ γυναικὶ, τῶν δὲ ἀληθῶν καὶ καλῶν ἠμέλησεν, ἐφ' οἷς θνητὸν ἀθανάτου βίον, ἀλλ' οὐκ εἰς τέλος (29), ἀνθυπηλλάξατο. Νῶε δὲ, ὁ μὴ οὕτω γενόμενος ὡς ὁ Ἀδὰμ, ἐπισκοπῇ θείᾳ διασώζεται· φέρων γὰρ αὐτὸν (30) ἀνέθηκε τῷ Θεῷ. Τόν τε Ἀβραὰμ (31) ἐκ τριῶν παιδοποιησάμενον γυναικῶν οὐ δι' ἡδονῆς ἀπόλαυσιν, δι' ἐλπίδα δὲ, οἶμαι,

tium: cujus et aliorum vitiorum jubet duci pœnitentia, ex inconcinnitate concinnando vitam ad meliorem mutationem, per hæc tria, os, cor, manus. Symbolum autem signumque hæc fuerint, actionis quidem, manus; cor autem, consilii; et os, sermonis. Recte ergo dictum est de pœnitentibus illud eloquium: *Deum elegisti hodie, ut esset Deus tuus; et Dominus elegit te hodie, ut esses ejus populus* [a]. ✠ Eum enim, qui studium adhibet, ut medeatur ei, qui est famulus, Deus suum facit familiarem: et si unus fuerit numero, æque ac *populus* est honoratus. Cum enim sit pars populi, eum adimplet, in eum, ex quo erat, restitutus. Vocatur autem ex parte quoque totum. Ipsa autem nobilitas ostenditur in eo, quod quæ sunt pulcherrima eligat ac exerceat. Quid enim Adæ profuit talis ejus nobilitas, et quod ejus nullus esset pater mortalis: ipse enim pater hominum, qui sunt generatione propagati? Turpia quidem ille prompto et alacri animo delegit, uxorem sequens: vera autem et honesta neglexit. Quo factum est, ut vitam immortalem mortali commutaret, licet non in perpetuum. Noe autem, qui non sic factus est ut Adam, cura ac providentia divina conservatur: se enim Deo obla-

✠ P. 481 ED. POTTER, 403 ED. PARIS. [a] Deut. xxvi, 17, 18.

(23) *Καλῶς οὖν*. Si quæratur quomodo hæc eum præcedentibus connecti possint, respondendum, ut paulo superius, Clementem nonnulla Philonis omisisse, quibus adjectis, aptissime inter se C cohærebunt. Etenim Philo, paulo post verba jam ex eo citata, sic pergit, pag. 718: Εἰ μή τις τῆς ἁρμονίας ταύτης ἐπιλάθοιτο, γενόμενος ὁμοῦ καὶ θεοφιλὴς καὶ φιλόθεος. Ὅθεν εὖ καὶ συμφώνως τοῖς εἰρημένοις ἐχρήσθη τὸ λόγιον ἐκεῖνο· « Τὸν Κύριον ἀντηλλάξω σήμερον εἶναί σοι εἰς Θεὸν, καὶ Κύριος ἀντηλλάξατό σε σήμερον γενέσθαι λαὸν αὐτῷ. » *Nisi quis hanc harmoniam acceperit, ut amet Deum, et ab eo vicissim ametur. Proinde pulchre nobis attestatur istud oraculum: « Fœdus fecisti hodie cum Domino, ut sit tibi Deus: et Dominus fœdus fecit hodie tecum, ut fias ei populus. »*

(24) *Γενέσθαι λαὸν αὐτῷ*. Γενέσθαι σε αὐτῷ λαόν, Deuteron.

(25) *Τὸ ὄν*. A. dubitat, an potius legendum τῷ ὄντι, dativo casu. Sylb.—Verum nec ille, nec Hervetus interpres videtur advertisse τὸ ὂν esse ipsum Deum, qui in Scripturis ὁ ὢν appellari solet. Hæc itaque prout jam scribuntur, sic explicanda sunt: D *Eum enim, qui verum Deum colit, Deus e servo familiarem faciet*. Unde, quin τὸ ὄν, vera lectio sit, amplius dubitari jure non potest. Verum οἰκέτην mendosum est, pro quo scribendum ἱκέτην, *supplicem*: Τὸν γὰρ σπεύδοντα θεραπεύειν τὸ ὄν, ἱκέτην ὄντα, ἐξοικειοῦται ὁ Θεός. *Eum enim, qui Deum colere festinat, cum supplex sit, sibi in familiarem adsciscit Deus*. Cui emendationi fidem facit Philo, qui paulo post ea, quæ proxime citata sunt, hæc adjicit, p. 718: Παγκάλη γε τῆς αἱρέσεως ἡ ἀντίδοσις, σπεύδοντος ἀνθρώπου μὲν θεραπεύειν Θεὸν, Θεοῦ δὲ ἀνυπερθέτως ἐξοικειοῦσθαι τὸν ἱκέτην, καὶ προαπαντᾷν τῷ βουλεύματι τοῦ γνησίως καὶ ἀνόθως ἰόντος ἐπὶ τὴν θεραπείαν αὐτοῦ. Ὁ δ' ἀληθὴς θεραπευτής τε καὶ ἱκέτης, κἂν εἷς ὢν ἀνὴρ ἀριθμῷ, δυνάμει, καθάπερ αὐτὸς αἱρεῖται, σύμπας ἐστὶν ὁ λεὼς, ἰσότιμος ὅλῳ ἔθνει γεγονώς· καὶ πέφυκεν οὕτως ἔχειν· ὡς γὰρ ἐν νηῒ μὲν κυβερνήτης, πᾶσι τοῖς ναύταις ἀντίῤῥοπος, ἐν δὲ στρατοπέδῳ στρατηγὸς ἅπασι τοῖς στρατιώταις, κ.τ.λ. *Pulchra sane permutatio, homine properante ad cultum Dei, Deo quoque sine dilatione supplicem in familiarem admittente, et occurrente accedenti ad se sincero animo. Talis porro cultor et deprecator, etiamsi unus homo fuerit, ipsius Dei existimatione non minus honoratur, quam totus populus; id, quod et alias usu venit. Nam quemadmodum in navi gubernator est omnibus nautis æquivalens, et in castris imperator toti exercitui*, etc.

(26) *Αὕτη δὲ ἡ εὐγένεια*. Eorum, quæ mox sequuntur, non pauca sumpsit Clemens e libro Philonis *De nobilitate*, p. 905, 906, 907.

(27) *Πατήρ*. Philo p. 906: Τοῦ δὲ πατὴρ μὲν θνητὸς οὐδεὶς, οὐδ' αἴτιος, ἀλλ' ἡ Θεός. *Illi vero nemo parens auctorve vitæ, nisi Deus fuit*.

(28) *Τὰ μὲν αἰσχ*. Philo ibidem: Τὰ μὲν ψευδῆ, καὶ αἰσχρὰ, καὶ κακὰ προθύμως εἵλετο, τῶν δὲ ἀγαθῶν, καὶ καλῶν, καὶ ἀληθῶν ὠλιγώρησεν, ἐφ' οἷς θνητὸν ἀντ' ἀθανάτου βίον ἀνθυπηλλάξατο. *Dedecus, vitium et mendacium honestati, bonitati ac veritati prætulit, atque ideo suo merito pro immortali mortalem vitam accepit*.

(29) *Ἀλλ' οὐκ εἰς τέλος*. *Sed non in perpetuum*. Quod a Clemente adjectum videtur, ne favere videretur hæreticis, qui tradebant Adamum peccati sui pœnitentiam nunquam egisse, ac proinde ab æterna salute excidisse, Τατιανοῦ τινος πρώτως ταύτην εἰσενέγκαντος τὴν βλασφημίαν, *Tatiano primum hanc blasphemiam introducente*; ut refert Irenæus lib. I, c. 31, p. 103 ed. Oxon.

(30) *Αὐτόν*. Seu potius αὑτόν, *se*. Sic pag. 414 de Patriarchis ait: Ὅλους αὐτοὺς (vel αὑτοὺς) φέροντες ἀνέθηκαν Θεῷ. *Se totos Deo dicaverunt*. Porro Noachi exemplum uberius persequitur Philo p. 905, 906.

(31) *Ἀβραάμ*. Philo sub finem p. 906: Πολύπαις ἦν ὁ πρῶτος ἐκ τριῶν παιδοποιησάμενος γυναικῶν οὐ δι' ἡδονῆς ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ δι' ἐλπίδα τοῦ πληθῦναι τὸ γένος. Ἀλλ' ἐκ τῶν πολλῶν εἷς μόνος ἀπεδείχθη κληρονόμος τῶν πατρῴων ἀγαθῶν· οἱ δ' ἄλλοι πάντες, γνώμης ὑγιοῦς σφαλέντες, καὶ μηδὲν τοῦ γεννήσαντος ἀπομαξάμενοι, διῳκίσθησαν, ἀλλοτριωθέντες τῆς ἀοιδίμου εὐγενείας. *Primus Judaicæ*

tum dedicavit. Et Abrahæ, qui ex tribus uxoribus liberos susceperat, non ut frueretur voluptate, sed quod speraret, ut puto, in principio genus multiplicare, unus solus hæres succedit bonis paternis, alii autem divulsi sunt a cognatione. Et cum ex eo nati essent gemini, est hæres junior, qui patri complacuit, et ejus vota suscipit : ei autem servit is, qui erat ætate major. Malo enim homini bonum est maximum, ut non sit suæ potestatis. Hæc autem œconomia est et prophetica, et typica. Quod autem sunt omnia sapientis, aperte indicat, dicens : *Quoniam Deus mei misertus est, sunt mihi omnia* ✠[a]. Unum enim oportere docet expetere, per quem facta sunt omnia, et qui iis, qui digni sunt, promissa tribuit. Eum ergo, qui bonus fuerit, regni hæredem, et concivem, per divinam describit sapientiam, eorum, qui olim fuere justi, qui et in lege, et ante legem juste vixere, quorum actiones sunt nobis pro legibus. Et sapientem rursus docens esse regem, quosdam alienigenas introducit ei dicentes : *Rex a Deo tu es* **174** *in nobis* [b] ; iis, qui ab eo reguntur, propter admirationem virtutis viro bono sua sponte parentibus. Plato autem philosophus finem ponens beatitudinis, dicit eam esse Deo assimilationem, quoad fieri potest : sive cum legis decreto quodammodo concurrens (magnæ enim naturæ et liberæ a passionibus, nescio quomodo, fe-

A τοῦ πληθῦναι τὸ γένος ἐν ἀρχῇ (32), εἷς μόνος διαδέχεται κληρονόμος τῶν πατρῴων ἀγαθῶν· οἱ δὲ ἄλλοι διῳκίσθησαν τῆς συγγενείας· ἔκ τε αὐτοῦ (33) διδύμων γενομένων, ὁ νεώτερος κληρονομεῖ, εὐάρεστος τῷ πατρὶ γενόμενος, καὶ τὰς εὐχὰς λαμβάνει· δουλεύει δὲ ὁ πρεσβύτερος αὐτῷ· ἀγαθὸν γὰρ μέγιστον τῷ φαύλῳ, τὸ μὴ αὐτεξούσιον. Ἡ δὲ οἰκονομία αὕτη καὶ προφητικὴ καὶ τυπική. Ὅτι δὲ τοῦ σοφοῦ πάντα (34) ἐστὶ, σαφῶς μηνύει λέγων· *Διότι ἠλέησέν με ὁ Θεὸς, ἔστι μοι πάντα.* Ἑνὸς γὰρ δεῖν ὀρέγεσθαι διδάσκει, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονε, καὶ τοῖς ἀξίοις τὰ ἐπηγγελμένα νέμεται. Κληρονόμον οὖν τὸν σπουδαῖον γενόμενον τῆς βασιλείας συμπολίτην διὰ τῆς θείας σοφίας ἀναγράφει καὶ τῶν πάλαι δικαίων, τῶν κατὰ τὸν νόμον καὶ πρὸ νόμου νομίμως βεβιω- B κότων, ὧν αἱ πράξεις νόμοι γεγόνασιν εἰς ἡμᾶς. Πάλιν τε αὖ βασιλέα (35) τὸν σοφὸν διδάσκων, τοὺς μὴ ὁμοφύλους ποιεῖ λέγοντας αὐτῷ· *Βασιλεὺς* (36) *παρὰ Θεοῦ σὺ ἐν ἡμῖν εἶ·* ἐθελουσίῳ γνώμῃ τῶν ἀρχομένων διὰ ζῆλον ἀρετῆς ὑπακουόντων τῷ σπουδαίῳ. Πλάτων (37) δὲ ὁ φιλόσοφος, εὐδαιμονίας τέλος τιθέμενος, ὁμοίωσιν Θεῷ φησιν αὐτὴν εἶναι κατὰ τὸ δυνατόν· εἴτε καὶ συνδραμών πως τῷ δόγματι τοῦ νόμου (αἱ γὰρ μεγάλαι φύσεις (38) καὶ γυμναὶ παθῶν εὐστοχοῦσί πως περὶ τὴν ἀλήθειαν, ὡς φησὶν ὁ Πυθαγόρειος Φίλων (39), τὰ Μωϋσέως ἐξηγούμενος)· εἴτε καὶ παρά τινων τότε λογίων ἀναδιδαχθεὶς, ἅτε μα-

✠ P. 482 ED. POTTER, 403-404 ED. PARIS. [a] Genes. xxxiii, 11. [b] Gen. xxxiii, 6.

gentis conditor multos liberos suscepit e tribus mulieribus, non indulgens libidini, sed spe ampliandæ familiæ. Unus tamen e multis solus successit in patrimonium; reliqui omnes, sicut a pietate degenerarunt, ita separati sunt ab ejus gentilitate, cujus nullas virtutes expresserant, exciderunt que ab illa nobilitate celebratissima.

(32) *Ἐν ἀρχῇ*. Scilicet *in principio* mundi post diluvium restituti. Quod eo fine additum a Clemente videtur, ne quis hoc ac similibus exemplis nunc quoque eadem licentia sibi indulgeret.

(33) *Ἔκ τε αὐτοῦ*. Nempe Isaaco. Philo in principio p. 907 : Πάλιν ἐκ τοῦ δοκιμασθέντος κληρονόμου δύο δίδυμοι γεννῶνται. *Rursum ex hoc ipso probato hærede nati sunt gemelli*. Ibidem paulo post, hæc addit : Ὁ μὲν γὰρ νεώτερος καταπειθὴς γονεῦσιν ἀμφοτέροις ἦν, καὶ ὄντως εὐάρεστος.... Τοιγαροῦν τῷ μὲν εὐχὰς τίθενται τὰς ἀνωτάτω, βεβαιοῦντος αὐτὰς Θεοῦ, καὶ μηδεμίαν ἀξιώσαντος ἀτελῆ καταλιπεῖν· τῷ δὲ κατ' ἔλεον χαρίζονται τὴν ὑπήκοον τάξιν, ἵνα δουλεύῃ τῷ ἀδελφῷ, νομίζοντες, ὅπερ ἐστὶν, ἀγαθὸν εἶναι τῷ φαύλῳ τὸ μὴ αὐτεξούσιον· καὶ εἴ γε ὑπέμενε τὴν δουλείαν ἄσμενος, δευτερείων ἂν ἠξιοῦτο, ὡς ἐν ἄθλοις, ἀρετῆς. *Nam minor utriusque parentis benevolentiam demerebat obsequiis : at ita evenit, ut illi pro eo vota facerent amplissima, quæ Deus absque ulla exceptione rata esse voluit : alterum vero, nempe majorem, miserti, hoc afficerent beneficio, ut fratri eum subjicerent, existimantes id ei utile fore, si homo nequam in sua potestate non relinqueretur : qui si hanc servitutem libenter tulisset, poterat mereri, velut in certaminibus, secunda virtutis præmia.*

(34) *Ὅτι δὲ τοῦ σοφοῦ πάντα*. Similia superius dixit, hujusce libri pag. 438, 439, ut etiam sub finem *Protreptici*, ubi conf. adnotata.

(35) *Βασιλέα*. Conf. iterum Philo, libri superius dicti p. 908.

(36) *Βασιλεύς*. His verbis filii Cheth Abrahamum alloquuntur, Genes. xxiii, 11.

(37) *Πλάτων*. Platonis verba in *Theæteto* exstant, p. 129 : Ἀλλ' οὔτ' ἀπολέσθαι τὰ κακὰ δυνατὸν, ὦ Θεόδωρε· ὑπεναντίον γάρ τι τῷ ἀγαθῷ αἰεὶ εἶναι ἀνάγκη· οὔτ' ἐν θεοῖς αὐτὰ ἱδρύσθαι· τὴν δὲ θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης. Διὸ καὶ πειρᾶσθαι χρὴ ἐνθένδε ἐκεῖσε φεύγειν ὅτι τάχιστα· φυγὴ δὲ, ὁμοίωσις Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι. *At impossibile est, o Theodore, mala penitus exstirpari. Nam bono oppositum aliquid esse, semper necesse est. Neque illa tamen apud deos locum habere possunt ; naturam vero mortalem, regionemque inferiorem necessario circumeunt. Quare conandum est, ut hinc illuc celerrime fugiamus ; fuga autem est, ut Deo similes pro viribus efficiamur ; Deo autem similes efficit cum prudentia justitia simul et sanctitas.* Nec multo post addit : Παραδειγμάτων, ὦ φίλε, ἐν τῷ ὄντι ἑστώτων τοῦ μὲν θείου εὐδαιμονεστάτου, τοῦ δὲ ἀθέου ἀθλιωτάτου· οὐχ ὁρῶντες, ὅτι οὕτως ἔχει, ὑπὸ ἠλιθιότητός τε καὶ ἐσχάτης ἀνοίας λανθάνουσι, τῷ μὲν ὁμοιούμενοι διὰ τὰς ἀδίκους πράξεις, τῷ δὲ ἀνομοιούμενοι. *Cum in rerum ordine, o amice, exemplaria duo sint, divinum quidem, beatissimum ; quod vero Dei expers, miserrimum ; non videntes, ita rem se habere, stultitia extremaque dementia occupati, latenter huic quidem similes ob actiones iniquas redduntur, illi contra dissimiles.* Theodoretus, paulo post principium *Θεραπευτ.* ια', p. 645, de Platone ait : Τὸ γὰρ ὁμοιωθῆναι τῷ Θεῷ κατὰ τὸ δυνατὸν τέλος ὡρίσατο τῶν ἀγαθῶν. *Bonorum siquidem finem statuit Deo, quoad possumus, assimilari.*

(38) *Μεγάλαι φ.* Philo lib. I *De vita Moysis*, pag. 685 : Πολλὰ γὰρ αἱ μεγάλαι φύσεις καινοτομοῦσι τῶν εἰς ἐπιστήμην. *Magna enim ingenia multas in scientias novitates introducunt*, etc.

(39) *Ὁ Πυθαγόρειος Φίλων*. Philonem Pythagoreum hic et superius forte vocavit, quod symboli-

θήσεως ἀεὶ διψῶν. Φησὶ γὰρ ὁ νόμος· *Ὀπίσω* (40) *Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν πορεύεσθε, καὶ τὰς ἐντολάς μου φυλάξετε.* Τὴν μὲν γὰρ ἐξομοίωσιν ὁ νόμος ἀκολουθίαν ὀνομάζει· ἡ δὲ τοιαύτη ἀκολουθία κατὰ δύναμιν ἐξομοιοῖ. *Γίνεσθε*, φησὶν ὁ Κύριος, *ἐλεήμονες καὶ* (41) *οἰκτίρμονες, ὡς ὁ Πατὴρ* (42) *ὑμῶν ὁ οὐράνιος οἰκτίρμων ἐστίν.* Ἐντεῦθεν καὶ οἱ Στωϊκοὶ τὸ ἀκολούθως τῇ φύσει (43) ζῆν τέλος εἶναι ἐδογμάτισαν, τὸν Θεὸν εἰς φύσιν μετονομάσαντες εὐπρεπῶς· ἐπειδὴ ἡ φύσις καὶ εἰς φυτὰ, καὶ εἰς σπαρτὰ, καὶ εἰς δένδρα, καὶ εἰς λίθους διατείνει. Σαφῶς τοίνυν εἴρηται· *Ἄνδρες κακοὶ* (44) *οὐ νοοῦσι νόμον· οἱ δὲ ἀγαπῶντες νόμον προβάλλουσιν ἑαυτοῖς τεῖχος. Σοφία* (45) *γὰρ πανούργων ἐπιγνώσεται τὰς ὁδοὺς αὐτῆς· ἄνοια δὲ ἀφρόνων ἐν πλάνῃ. Ἐπὶ τίνα γὰρ ἐπιβλέψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν πρᾶον* (46) *καὶ ἡσύχιον καὶ τρέμοντά μου τοὺς λόγους;* ἡ προφητεία λέγει. Τριττὰ (47) δὲ εἴδη φιλίας διδασκόμεθα· καὶ τούτων τὸ μὲν πρῶτον καὶ ἄριστον τὸ κατ' ἀρετήν· στεῤῥὰ γὰρ ἡ ἐκ λόγου ἀγάπη· τὸ δὲ δεύτερον καὶ μέσον κατ' ἀμοιβήν· κοινωνικὸν δὲ τοῦτο καὶ μεταδοτικὸν καὶ βιωφελές· κοινὴ γὰρ ἡ ἐκ χάριτος φιλία· τὸ δὲ ὕστατον καὶ τρίτον, ἡμεῖς μὲν τὸ ἐκ συνηθείας φαμὲν, οἱ δὲ τὸ καθ' ἡδονὴν τρεπτὸν καὶ μεταβλητόν. Καί μοι δοκεῖ παγκάλως Ἱππόδαμος ὁ Πυθαγόρειος γράφειν τὰς φιλίας· *Ἃ μὲν* (48) *ἐξ ἐπιστάμας θεῶν· ἃ δ' ἐκ παροχᾶς ἀνθρώπων, ἃ δὲ ἐξ ἁδονᾶς ζώων.* Οὐκοῦν ἡ μέν τις ἐστὶ φιλοσόφου φιλία, ἡ δὲ ἀνθρώπου, ἡ δὲ ζώου. Τῷ γὰρ ὄντι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος εὐεργετῶν· ἐν ᾧ καὶ αὐτὸς εὐεργετεῖται· ὥσπερ γὰρ ὁ κυβερνήτης, ἅμα σώζει καὶ σώζεται. Διὰ τοῦτο ὅταν τις αἰτῶν τύχῃ,

A runtur ad scopum veritatis, ut dicit Philo Pythagoreus, Moysis res gestas describens), sive etiam doctus ab aliquibus, quæ tunc erant, divinis eloquiis, ut qui doctrinæ siti semper teneretur. Dicit enim lex : *Post Dominum Deum vestrum ambulate, et mandata mea servate* [a]. Assimilationem enim lex nominat consectationem. Talis autem consectatio, quoad fieri potest, assimilat. *Estote*, inquit Dominus, *misericordes, sicut Pater vester cœlestis misericors est* [b]. Hinc Stoici quoque, naturæ consequenter vivere, finem esse statuerunt, eleganter Dei nomine transmutato in naturam : quoniam natura et ad plantas, et ad ea quæ seminantur, et ad arbores, et ad lapides extenditur. Aperte ergo dictum est : *Viri mali legem non intelligunt : qui au-* B *tem legem diligunt, sibi muri propugnaculum muniunt* [c]. *Astutorum* enim *sapientia agnoscet vias suas : ignorantia autem sapientum erit in errore* [d]. *Super* ✠ *quem enim respiciam, nisi super mitem et mansuetum et trementem verba mea* [e]? ait prophetia. Docemur autem, esse triplex genus amicitiæ : et eorum primum quidem est, idque optimum ac præstantissimum, id quod virtute conciliatur : valida enim est, quæ ex ratione oritur, dilectio. Secundum autem ac medium, ex remuneratione : est autem hoc genus aptum ad societatem ac communicationem, lubenter impertiens, et vitæ conducibile. Communis enim est, quæ ex gratia oritur, amicitia. Ultimum autem ac tertium, nos quidem dicimus C id quod est ex consuetudine : illi vero id, quod propter voluptatem vertitur ac mutatur. Ac mihi quidem pulcherrime Hippodamus Pythagoreus vi-

✠ P. 483 ED. POTTER, 404-405 ED. PARIS.

[a] Deut. XIII, 4. [b] Luc. VI, 36. [c] Prov. XXVIII, 4, 5. [d] Prov. XIV, 8. [e] Isa. LXVI, 2.

cum dicendi genus, quo Pythagorei inclaruerunt, tantopere secutus sit. Conf. quæ dicta sunt ad *Strom.* I, p. 505 edit. Paris.

(40) *Ὀπίσω*. Ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν πορεύεσθε, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φυλάξατε, *Strom.* V, p. 594 edit. Paris. Ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν πορεύεσθε (πορεύσεσθε Vulg. Bibl.) καὶ αὐτὸν φοβηθήσεσθε, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φυλάξεσθε, Cod. Alex. Deut. XIII, 4.

(41) *Ἐλεήμονες καί*. Clementis interpretamentum.

(42) *Ὡς ὁ Π.* Ὡς καὶ ὁ Π. Luc. Ὁ οὐράνιος e Matthæo additum videtur.

(43) *Ἀκολούθως τῇ φύσει*. Conf. quæ superius adnotata sunt in illud adagium, quo jubemur *Deum sequi*, p. 590, edit. Paris.

(44) *Ἄνδρες κακοί*. Prov. XXVIII, 4, 5 : Οἱ ἐγκαταλείποντες τὸν νόμον ἐγκωμιάζουσιν ἀσέβειαν· οἱ δὲ ἀγαπῶντες τὸν νόμον, περιβάλλουσιν ἑαυτοῖς τεῖχος. Ἄνδρες κακοὶ οὐ συνήσουσι (al. νοήσουσι) κρῖμα. Sed auctor superius eodem modo, quo hic, hanc sententiam recitavit, *Strom.* I, p. 553, edit. Paris.

(45) *Σοφία*. Sic penitus legimus Proverb. XIV, v. 8, excepto illo τὰς ὁδοὺς αὐτῶν. Aquila et Theodotio ἀφρόνων ἐπίθεσις, Symmachus ἀφρόνων λόγος. Latina Vulg. *Sapientia callidi est intelligere viam suam, et imprudentia stultorum errans.* Hanc enim potius lectionem postulant et Græca et Hebræa. Chaldaicæ paraphrasis interpretatio : *Sapientia callidi est intelligentia viæ suæ, et stultitia stultorum fraudulenta.* Itaque sic potes hæc vertere : *Ignorantia autem insipientum in deceptione ;* id est nihil aliud cogitant, quam quomodo imponere aliis possint. Præcedenti sententiæ non absimilis est illa Proverb. XXVIII, 5 : Ἄνδρες κακοὶ οὐ νοήσουσι κρίσιν· οἱ δὲ ζητοῦντες τὸν Κύριον συνήσουσιν ἐν παντί, vel, ut alibi, συνήσουσι πάντα. Latina : *Viri mali non cogitant judicium ; qui autem inquirunt Dominum, animadvertunt omnia.* Cæterum quamvis in malam partem sumatur vox πανοῦργος, tamen, ut docet Suidas, significat et τὸν πάνυ φρόνιμον καὶ πάντα ἐπιστάμενον. Quo loco et manuscripti ope mendum sustuleris, si legas, καλεῖ δὲ οὕτως ἀπὸ Διομείων τοῦ δήμου. COLLECT.

D (46) *Πρᾶον*. Ταπεινόν, Isa., ubi mox, τοὺς λόγους μου.

(47) *Τριττά*. Similiter Aristoteles *Ethicorum* ad Nicomachum lib. VIII, cap. 3, docet, τρία εἶναι εἴδη τῆς φιλίας, *tres esse amicitiæ species.* Quarum primam eorum esse ait, οἳ διὰ τὸ χρήσιμον φιλοῦσιν ἀλλήλους, *qui se invicem amant propter utilitatem* Secundam, quæ contrahi solet διὰ τὴν ἡδονήν, *propter voluptatem :* qualem plerumque dicit esse τὴν τῶν νέων φιλίαν, *juvenum amicitiam.* Tertio autem loco ei est τελεία ἡ τῶν ἀγαθῶν φιλία καὶ κατ' ἀρετὴν ὁμοίων· *perfecta, quæ bonorum est et secundum virtutem similium, amicitia. Isti enim*, inquit, *benevoli invicem sunt, qualenus boni.* Brevius dixeris amicitiam utilem, jucundam ac honestam.

(48) *Γράφειν τὰς φιλίας· Ἃ μέν*. Rectius, γράφειν, Τᾶς φιλίας ἃ μὲν.... quod vidit etiam H. Sylburg.

detur describere amicitias : *Una quidem est*, inquit, *ex scientia deorum ; altera vero, ex hominum suppeditatione ; tertia vero, ex voluptate animantium*. Est ergo una quidem philosophi amicitia, altera vero hominis, tertia autem animalis. Revera enim Dei est imago homo benefaciens : qua in re ipse etiam beneficio afficitur ; nam, sicut gubernator, simul servat et servatur. Et ideo cum quis petens fuerit consecutus, non dicit danti, Recte dedisti, sed, Recte accepisti. Ita accipit quidem, qui dat ; dat autem, qui accipit. *Justi autem miserentur* [a] ; *benigni autem erunt habitatores terræ ; innocentes autem relinquentur in ea ; qui autem inique se gerunt, exterminabuntur ab ea* [b]. Ac mihi videtur Homerus fidelem prædivinans, dixisse : *Da amico.* Inimico autem ferendum est auxilium, ne maneat inimicus. Auxilio enim vincitur quidem benevolentia, dissolvuntur vero inimicitiæ. Sed *si adsit quidem promptitudo animi, quatenus habet, est accepta, non quatenus non habet. Non enim ut aliis remissio, vobis autem afflictio, sed ex æqualitate in præsenti tempore* [c], et quæ sequuntur. *Dispersit, dedit pauperibus : justitia ejus manet in sæculum sæculi* [d], ait Scriptura. Quod enim est ad imaginem et similitudinem, sicut etiam prius diximus, non elucet corpore (nefas enim est, mortale assimilari immortali), sed mente ac ratione : qua et eam, quæ est in benefaciendo, et eam, quæ in imperando, obsignat Dominus similitudinem. Non enim principatus corporum qualitatibus, sed judicio mentis recte geruntur. Sanctorum enim virorum consiliis ✠ civitates recte administrantur, et recte domus.

A οὔ φησι τῷ διδόντι, Καλῶς ἔδωκας, ἀλλά, Καλῶς εἴληφας. Οὕτω λαμβάνει μὲν ὁ διδοὺς, δίδωσι δὲ ὁ λαμβάνων. Δίκαιοι (49) δὲ *οἰκτείρουσι, καὶ ἐλεοῦσι· χρηστοὶ δὲ ἔσονται οἰκήτορες γῆς· ἄκακοι δὲ ὑπολειφθήσονται ἐπ' αὐτῆς· οἱ δὲ παρανομοῦντες ἐξολοθρευθήσονται ἀπ' αὐτῆς*. Καί μοι δοκεῖ τὸν πιστὸν προμαντευόμενος (50) Ὅμηρος εἰρηκέναι, *Δὸς φίλῳ*· ἐχθρῷ δὲ ἐπικουρητέον, ἵνα μὴ μείνῃ ἐχθρός· ἐπικουρίᾳ γὰρ (51) εὐνοίᾳ μὲν συνδεῖται, λύεται δὲ ἔχθρα. Ἀλλ' *εἰ καὶ προθυμία πρόκειται καθὸ ἐὰν ἔχῃ, εὐπρόσδεκτος, οὐ καθὸ οὐκ ἔχει· οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἄνεσις, ὑμῖν δὲ θλίψις, ἀλλ' ἐξ ἰσότητος ἐν τῷ νῦν καιρῷ*· καὶ τὰ ἑξῆς· *Ἐσκόρπισεν, ἔδωκεν τοῖς πένησιν· ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα*, ἡ Γραφὴ λέγει. Τὸ γὰρ B κατ' εἰκόνα (52) καὶ ὁμοίωσιν, ὡς καὶ πρόσθεν εἰρήκαμεν, οὐ τὸ κατὰ σῶμα μηνύεται (οὐ γὰρ θέμις θνητὸν ἀθανάτῳ ἐξομοιοῦσθαι), ἀλλ' ἢ κατὰ νοῦν καὶ λογισμόν· ᾧ καὶ τὴν πρὸς τὸ εὐεργετεῖν καὶ τὴν πρὸς τὸ ἄρχειν ὁμοιότητα προσηκόντως ὁ Κύριος ἐνσφραγίζεται· οὐ γὰρ αἱ ἡγεμονίαι σωμάτων ποιότησιν, ἀλλὰ διανοίας κρίσεσι κατορθοῦνται· βουλαῖς γὰρ ἀνδρῶν ὁσίων εὖ μὲν οἰκοῦνται πόλεις, εὖ δ' οἶκος.

CAPUT XX.

Verum Gnosticum tolerantiam et abstinentiam exercere

Porro autem tolerantia ipsa quoque contendit ad divinam similitudinem, ut quæ impatibilitate quodammodo fruatur per patientiam, si quis in memoria teneat ea, quæ narrantur de Anania : quorum unus quoque fuit Daniel propheta, divina fide plenus. Babylonem habitabat Daniel, sicut Lot quidem Sodoma, Chaldæorum autem terram Abraham, qui paulo post fuit Dei amicus. In antrum feris plenum adduxit Danielem rex Babyloniorum : ipsum autem eduxit illæsum rex universorum, fidelis Dominus. Hanc possidebit tolerantiam gnosticus, quatenus est ejusmodi. Si tentatur, benedicet, ut generosus Job ; si devoretur a cete, ut Jonas precabitur, et fides eum restituet prædicentem Ninivitis ; et si inclusus fuerit cum leonibus, feras mansuefaciet ; et si in ignem fuerit injectus, rore recreabitur, non igne exuretur. Noctu erit martyr, interdiu martyr, in sermone, in vita, in moribus erit

Ἥ γε μὴν καρτερία καὶ αὐτὴ εἰς τὴν θείαν ἐξομοίωσιν βιάζεται, δι' ὑπομονῆς ἀπάθειαν (53) καρπουμένη, εἴ τῳ ἔναυλα τὰ ἐπὶ τὸν Ἀνανίαν (54) ἱστορούμενα· ὧν εἷς καὶ Δανιὴλ ὁ προφήτης ἦν, θείας πίστεως πεπληρωμένος. Βαβυλῶνα ᾤκει Δανιὴλ, καθάπερ ὁ μὲν Λὼτ τὰ Σόδομα, τὴν Χαλδαίων δὲ γῆν ὁ Ἀβραὰμ, ὁ μετ' ὀλίγον φίλος τοῦ Θεοῦ. Κατήγαγεν οὖν εἰς ὄρυγμα θηρίων ἔμπλεων τὸν Δανιὴλ ὁ Βαβυλωνίων βασιλεύς· ἀνήγαγε δὲ αὐτὸν ἀβλαβῆ ὁ ἁπάντων βασιλεὺς, ὁ πιστὸς Κύριος. Ταύτην κτήσεται τὴν ὑπομονὴν ὁ γνωστικὸς, ᾗ γνωστικός· εὐλογήσει πειραζόμενος, ὡς ὁ γενναῖος Ἰὼβ, ὡς Ἰωνᾶς εὔξεται καταπινόμενος ὑπὸ κήτους, καὶ ἡ D πίστις αὐτὸν ἀποκαταστήσει Νινευΐταις προφητεύοντα· κἂν μετὰ λεόντων καθειρχθῇ, ἡμερώσει τὰ θηρία· κἂν εἰς πῦρ ἐμβληθῇ, δροσισθήσεται, ἀλλ' οὐκ ἐκπυρωθήσεται· μαρτυρήσει νύκτωρ, μαρτυρήσει μεθ' ἡμέραν· ἐν λόγῳ, ἐν βίῳ, ἐν τρόπῳ μαρτυρήσει·

✠ P. 484 ED. POTTER, 405 ED. PARIS. [a] Prov. xxi, 26. [b] Prov. ii, 21, 22. [c] II Cor. viii, 12, 13. [d] Psal. cxi, 9.

(49) *Δίκαιοι*. Proverb. xxi, 26 : Ὁ δίκαιος ἐλεεῖ καὶ οἰκτείρει ἀφειδῶς. Proverb. ii, 21, 22 : Χρηστοὶ ἔσονται οἰκήτορες γῆς, ἄκακοι δὲ ὑπολειφθήσονται ἐν αὐτῇ. (Ὅτι εὐθεῖς κατασκηνώσουσι γῆν, καὶ ὅσιοι ὑπολειφθήσονται ἐν αὐτῇ.) Ὁδοὶ δὲ ἀσεβῶν ἐκ γῆς ὀλοῦνται· οἱ δὲ παράνομοι ἐξωσθήσονται ἐξ αὐτῆς.

(50) *Προμαντευόμενος*. H. ms., πραγματευόμενος. SYLBURG.

(51) *Ἐπικουρία γ*. Inversis casibus, legendum, Ἐπικουρίᾳ γὰρ εὔνοια μὲν συνδεῖται, λύεται δὲ ἔχθρα. Quod cum interpreti, tum etiam Sylburgio placuit.

(52) *Τὸ γὰρ κατ' εἰκόνα*. Conf. p. 133, 266, 418, 645, ed. Paris.

(53) *Ἀπάθειαν*. Stoicorum more loquitur, qui sapientem esse ἀπαθῆ dicebant. Conf. quæ superius dicta sunt ad pag. 80 edit. Paris.

(54) *Ἀνανίαν*. Similia superius dixit *Strom*. i, p. 329 edit. Paris.

σύνοικος ἐν τῷ Κυρίῳ (55) ὀαριστής τε καὶ συνέστιος A κατὰ τὸ πνεῦμα διαμένει· καθαρὸς μὲν τὴν σάρκα, καθαρὸς δὲ τὴν καρδίαν· ἡγιασμένος τὸν λόγον. Ὁ *κόσμος τούτῳ*, φησὶν, *ἐσταύρωται, καὶ αὐτὸς τῷ κόσμῳ*. Οὗτος, τὸν σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος περιφέρων, ἕπεται Κυρίῳ μετ' ἴχνιον, ὥστε Θεὸς (56), ἅγιος ἁγίων γενόμενος. Πάσης τοίνυν ἀρετῆς μεμνημένος ὁ θεῖος νόμος, ἀλείφει μάλιστα τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τὴν ἐγκράτειαν, θεμέλιον ἀρετῶν κατατιθέμενος ταύτην· καὶ δὴ προπαιδεύει ἡμᾶς εἰς τὴν περιποίησιν τῆς ἐγκρατείας, ἀπὸ τῆς τῶν ζώων χρήσεως ἀπαγορεύων μεταλαμβάνειν τῶν ὅσα φύσει πίονα, καθάπερ τὸ τῶν συῶν γένος, εὐσαρκότατον τυγχάνον· τρυφητῶσι γὰρ ἡ τοιαύτη χρῆσις χορηγεῖται. Λέγεται γοῦν, τινὰ τῶν φιλοσοφούντων (57) ἐτυμολογοῦντα τὴν ὗν, θῦν εἶναι φάναι, ὡς εἰς θύσιν καὶ σφαγὴν μόνον (58) ἐπι- B τήδειον· δεδόσθαι γὰρ τῷδε τῷ ζώῳ ψυχὴν πρὸς οὐδὲν ἕτερον ἢ ἕνεκα τοῦ τὰς σάρκας σφριγᾷν. Τῶν τε ἰχθύων ὁμοίως ἀπηγόρευσε μεταλαμβάνειν, στέλλων ἡμῶν τὰς ἐπιθυμίας, ἐκείνων οἷς μήτε πτερύγια μήτε λεπίδες εἰσίν· εὐσαρκίᾳ γὰρ καὶ πιότητι τῶν ἄλλων ἰχθύων οὗτοι διαφέρουσιν. Ἐντεῦθεν οἶμαι καὶ τὰς τελετὰς οὐ μόνων τινῶν ζώων ἀπαγορεύειν ἅπτεσθαι, ἀλλ' ἔστιν ἃ καὶ τῶν καταθυομένων ὑπεξείλετο τῆς χρήσεως μέρη (59), δι' αἰτίας ἃς ἴσασιν οἱ μύσται. Εἰ δὴ γαστρὸς καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα κρατητέον, δῆλον ὡς ἄνωθεν παρειλήφαμεν παρὰ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ νόμου τὴν ἐπιθυμίαν ἐκκόπτειν. Γένοιτο δ' ἂν τελείως τοῦτο, εἰ τοῦ ὑπεκκαύματος τῆς ἐπιθυμίας, τῆς ἡδονῆς λέγω, ἀνυποκρίτως κατα- C γνοίημεν. Φασὶ δὲ αὐτῆς εἶναι τὴν ἔννοιαν, κίνησιν λείαν (60) καὶ προσηνῆ μετά τινος αἰσθήσεως. Ταύτῃ δουλεύοντα τὸν Μενέλεων, μετὰ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν, φασὶν ὁρμήσαντα τὴν Ἑλένην ἀνελεῖν, ὡς κακῶν τοσούτων αἰτίαν γενομένην, ὅμως οὐ κατισχῦσαι πρᾶξαι, ἡττηθέντα τῷ κάλλει, δι' οὗ ἐπὶ τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἡδονῆς ἀφίκετο. Ὅθεν ἐπισκώπτοντες οἱ τραγῳδοποιοὶ, ὀνειδιστικῶς ἐπεβόησαν αὐτῷ·

Σὺ (61) δ', ὡς ἐσεῖδες μαστὸν, ἐκβαλὼν ξίφος,
Φίλημ' ἐδέξω, προδότιν αἰκάλλων κύνα.

martyr. Cum Domino cohabitans, eoque familiariter utens, in spiritu permanet; mundus quidem carne, mundus autem corde, sanctificatus sermone. *Mundus*, inquit, *ei crucifixus est, et ipse mundo* [a]. Is crucem Servatoris circumferens, Domini sequitur vestigia, tanquam Deus, effectus sanctus sanctorum. Omnis ergo virtutis cum meminerit lex divina, hominem maxime exercet ad continentiam, eam statuens fundamentum virtutum: atque adeo nos præerudit ad continentiam acquirendam, ex usu animantium, iis vesci prohibens, quæ sunt natura pinguia, quemadmodum genus suum, quod carnis habet plurimum. Delicatis enim ac luxuriosis suppeditatur talis usus. Dicitur itaque quidam philosophus suis afferens etymologiam, qui ὗς dicitur, ὗν dixisse quasi θῦν, ut qui ad θύσιν, hoc est *mactationem*, aptus esset solummodo: datam enim esse huic animali ad nihil aliud animam, quam ut carnes luxuriarent. Et similiter nostras cupiditates reprimens, prohibuit illis vesci piscibus, qui nec pinnas habent, nec squamas. **175** Carnium enim bonitate et pinguedine hi aliis piscibus antecellunt. Hinc existimo mysteria quoque non solum prohibere ✠ aliqua tangere animalia, sed etiam nonnullas eorum, quæ sacrificantur, eximere ab usu partes, propter eas, quas mystæ sciunt, causas. Si est itaque venter continendus, et ea, quæ sunt sub ventre, clarum est, quod jam olim a Domino accepimus, per legem exscindere debere nos cupiditatem. Id autem perfecte fiet, si cupiditatis fomitem, voluptatem, inquam, non ficte damnaverimus. Dicunt ejus hanc esse notionem, ut sit lenis et blandus motus cum aliquo sensu. Ei servientem Menelaum post Trojam captam dicunt, cum impetu ferretur ad occidendam Helenam, quod tot et tantorum fuisset causa malorum, id tamen non potuisse efficere victum pulchritudine, per quam in mentem venit recordatio pristinæ voluptatis. Unde ludificantes tragici, cum probro ac dedecore in eum exclamant:

At tu papillam contuens gladium abjicis,
Et proditrici figis osculum cani.

✠ P. 485 ED. POTTER, 406 ED. PARIS. [a] Galat. vi, 14.

(55) *Σύνοικος ἐν τῷ Κ.* Hæc sic scribere et distinguere malim: Σύνοικος ὢν τῷ Κυρίῳ, ὀαριστής τε καὶ συνέστιος κατὰ τὸ πνεῦμα, διαμένει καθ. *Cum Domini sit cohabitator, et confabulator, et convictor quoad spiritum, permanet mundus carne*, etc. Illud ὀαριστής, quod perperam ὁ ἀριστής est in Flor. edit., ex Homero sumptum est qui Minoem Cretensem vocavit Διὸς μεγάλου ὀαριστήν, *Jovis magni confabulatorem*. Συνέστιος κατὰ τὸ πνεῦμα contradistinguitur ei, qui est συνέστιος κατὰ τὸ σῶμα. Vir enim bonus, licet corpore distans, quoad spiritum cum Christo conjunctus est.

(56) *Ὥστε Θεός.* Sic superius dixit θεοποιεῖσθαι τὸν ἄνθρωπον, *hominem Deum fieri*, *Protrept.* p. 71, ubi conf. adnotata.

(57) *Τινὰ τῶν φιλοσοφ.* Is Cleanthes est infra pag. 304. SYLBURG.—Varro lib. II *De re rustica*, cap. 4: « Sus Græce dicitur ὗς, olim thysus ab illo verbo, quod dicitur θύειν, quod est *immolare*. Ab suillo enim genere pecoris immolandi initium primum D sumptum videtur: cujus vestigia, quod initiis Cereris porci immolantur. » P. Victorinus in Varronem, hunc citat Clementis locum, et Jos. Scaliger legit θῦς ὗς, quod Latine Varro scripsit thysus. Vide libro VII *Strom.*, p. 707, Cleanthis, Philemonis et Æsopi dicta in hanc sententiam. COLLECT.— Porro de præcepto quo Judæi suillæ carnis esu interdicebantur, conf. Lactantius lib. IV, cap. 17, p. 367 edit. Oxon.

(58) *Μόνον.* Μόνην mavult Rittershusius in Notis ad Porphyrii librum *De vita Pythagoræ*, p. 8.

(59) *Μέρη.* Scilicet adipem, et quasdam alias partes, quas comedere nefas habebatur.

(60) *Κίνησιν λείαν.* Aristippus definivit τὴν ἡδονὴν λείαν κίνησιν· τὸν πόνον τραχεῖαν κίνησιν. *Voluptatem, lenem motum; dolorem, asperum motum.* Cicero lib. *De finib.*, c. 65: *Omnes jucundum motum, quo sensus hilarentur, Græce* ἡδονὴν, *Latine voluptatem appellant.*

(61) *Σύ.* Euripides in *Andromach.*, v. 627, Peleum

Et rursus:

Hebescit ensis ergo pulchritudine?

Ego vero Antistheni assentior qui dicit : *Ego Venerem si acciperem, jaculis confoderem : quia hæc nobis honestas probasque mulieres multas corrupit.* Cupidinem vero *naturæ vitium* appellabat, *cui succumbentes miseri, ægritudinem deum vocant.* Per hæc enim ostenditur vinci imperitiores, propter ignorationem voluptatis, quæ non est admittenda, etsi dea dicatur, hoc est, etsi divinitus data sit ad usum liberorum procreationis. Et Xenophon voluptatem aperte vitium dicens, inquit : « O misera, quid vero tu bonum nosti, aut quid honestum consideras? quæ ne eorum quidem, quæ sunt jucunda, appetitum exspectas, sed priusquam esurias quidem, comedis priusquam autem sitias, bibis : et ut jucunde vescaris, obsoniorum conditores excogitas : ut autem suaviter bibas, magno sumptu vina comparas, et per æstatem nivis quærendæ causa circumcursas : ut autem ✠ jucunde dormias, non solum molles lectos, sed etiam, quæ lectis supponantur, fulcra paras. » Unde, ut dicebat Aristo, ad *totum tetrachordon, voluptatem,* inquam, *et dolorem, et metum, et cupiditatem, et multa exercitatione et pugna opus est.*

Hi namque ad intima usque penetrant viscera,
Fluctusque in animo concitant mortalium.

A Καὶ πάλιν·

Ἆρ' (62) εἰς τὸ κάλλος ἐκκεκώφηνται (63) ξίφη;

Ἐγὼ δὲ ἀποδέχομαι τὸν Ἀντισθένη (64), *Τὴν Ἀφροδίτην* (65), λέγοντα, *κἂν κατατοξεύσαιμι, εἰ λάβοιμι· ὅτι πολλὰς ἡμῶν καλὰς καὶ ἀγαθὰς γυναῖκας διέφθειρεν.* Τόν τε ἔρωτα *κακίαν* φησὶ *φύσεως, ἧς ἥττους ὄντες οἱ κακοδαίμονες, θεὸν τὴν νόσον καλοῦσιν·* δείκνυται γὰρ διὰ τούτων ἡττᾶσθαι τοὺς ἀμαθεστέρους δι' ἄγνοιαν ἡδονῆς, ἣν οὐ χρὴ προσίεσθαι, κἂν θεὸς λέγηται, τουτέστι κἂν θεόθεν ἐπὶ τὴν τῆς παιδοποιίας χρείαν δεδομένη τυγχάνῃ. Καὶ ὁ Ξενοφῶν ἄντικρυς κακίαν λέγων τὴν ἡδονὴν, φησίν· « Ὦ τλῆμον (66), τί δὲ σὺ ἀγαθὸν (67) οἶσθα, ἢ τί καλὸν σκοπεῖς; ἥτις οὐδὲ τὴν τῶν ἡδέων ἐπιθυμίαν ἀναμένεις (68), B πρὶν μὲν πεινῆν ἐσθίουσα, πρὶν δὲ διψῆν πίνουσα· καὶ ἵνα μὲν ἡδέως φάγῃς, ὀψοποιοὺς μηχανωμένη, ἵνα δὲ ἡδέως πίνῃς, οἴνους (69) πολυτελεῖς παρασκευάζῃ· καὶ τοῦ θέρους χιόνα περιθέουσα ζητεῖς· ἵνα δὲ κατακοιμηθῇς (70) ἡδέως, οὐ μόνον τὰς κλίνας (71) μαλθακὰς, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπόβαθρα ταῖς κλίναις παρασκευάζῃ. » Ὅθεν, ὡς ἔλεγεν Ἀρίστων, *πρὸς ὅλον* (72) *τὸ τετράχορδον, ἡδονὴν, λύπην, φόβον, ἐπιθυμίαν, πολλῆς δεῖ τῆς ἀσκήσεως καὶ μάχης.*

Οὗτοι γὰρ, οὗτοι, καὶ διὰ σπλάγχνων ἔσω
Χωροῦσι, καὶ κυκῶσιν ἀνθρώπων κέαρ.

✠ P. 486 ED. POTTER, 406-407 ED. PARIS.

Introducit his verbis Menelaum alloquentem :

Ἐλὼν δὲ Τροίαν (εἶμι γὰρ κἀνταῦθά σοι),
Οὐκ ἔκτανες γυναῖκα χειρίαν λαβών·
Ἀλλ' ὡς ἐσεῖδες μαστὸν, ἐκβαλὼν ξίφος,
Φίλημ' ἐδέξω, προδότιν αἰκάλλων κύνα,
Ἥσσων πεφυκὼς Κύπριδος, ὦ κάκιστε σύ.

Capta autem Troja (nam et huc tua causa veniam)
Non interfecisti uxorem reductam in tuam potestatem:
Sed postquam vidisti ubera, abjecto gladio,
Osculum accepisti, adulans canem proditricem,
Factus inferior Venere, o ignavissime tu.

(62) Ἆρ'. Non minus aptum ἄρ', *igitur*, inquit Sylburg. Sed ἆρ' interrogat. retinet Euripides *Orest.* v. 1287.

(63) Ἐκκεκώφηνται. Alii scribunt ἐκκεκώφηται, ut etiam ἐκκεκώφωνται et ἐκκεκώφωται.

(64) Ἀντισθένη. Theodoretus *De curat. aff. Græc.*, lib. III : *Antisthenes quidem, Socratis familiaris Diogenisque præceptor, qui temperantiam dicitur fecisse quam maximi, hæc de Venere olim dixit: Ego, si Venerem capere mihi liceat, jaculis, nihil moratus, transfigam; quando hæc nobis honestas probasque mulieres una corrupit. Idem Antisthenes Cupidinem naturæ vitium appellabat, cui vitio miseri homines succumbentes, pessimam ægritudinem deum vocant.* Stobæus, tit. 29, ait, cum dixisse, *voluptates esse venandas, quæ labores sequuntur, non quæ præcedunt.* COLLECT.

(65) Τὴν Ἀφροδ. Ἐγὼ δὲ τὴν Ἀφροδίτην κατατοξ. Theodoret., qui hæc, pro more suo, e Clemente nostro sumpsit, Θεραπευτ. γ', p. 519.

(66) Ὦ τλῆμ. Verba sunt hæc Virtutis ad Vitium apud Xenophontem lib. II *Memorabil.*, pag. 739 edit. Francofurt.

(67) Τί δὲ σὺ ἀγ. Xenophon plenius : Τί δὲ σὺ ἀγαθὸν ἔχεις, ἢ τί ἡδὺ οἶσθα, μηδὲν τούτων ἕνεκα πράττειν ἐθέλουσα; *Quid boni habes, aut quam dele-* C *ctationem nosti, cum nihil horum causa facere velis?*

(68) Ἀναμένεις. Post hoc verbum addit Xenophon : Ἀλλὰ πρὶν ἐπιθυμῆσαι, πάντων ἐμπίπλασαι. *Sed prius, quam appetas, omnibus repleris.*

(69) Οἴνους. Melius Xenoph., οἴνους τε.

(70) Κατακοιμηθῇς. Καθυπνώσῃς, Xenoph.

(71) Οὐ μόνον τὰς κλ. Xenophon plenius et melius : Οὐ μόνον τὰς στρωμνὰς μαλακὰς, ἀλλὰ καὶ τὰς κλίνας, καὶ τὰ ὑπόβαθρα ταῖς κλίναις παρασκευάζεις. *Non tantum stragula mollia, sed etiam lectulos, lectulorumque fulcra paras.*

(72) Πρὸς ὅλον. H. Grotius in *Excerptis e trag.*, p. 437, hæc ad metri leges redacta Agathoni tribuit :

. . . . Πρὸς τὸ τετράχορδον δ' ὅλον,
Τὴν ἡδονὴν, ἐπιθυμίαν, λύπην, φόβον,
Ἀσκήσεώς γε καὶ μάχης πολλῆς δέει·
Οὗτοι γὰρ, οὗτοι καὶ διὰ σπλάγχνων ἔσω
Χωροῦσι, καὶ κυκῶσιν ἀνθρώπων κέαρ.

. . . . Hos in quadrijuges,
D *Metum, dolorem, cupiditatem, gaudia,*
Meditatione maxima et pugna est opus :
Hi namque sunt, hi, nostra qui sub viscera
Intrant, et imo corde qui fluctus cient.

Dein hæc adnotat : « Ascribitur hæc sententia in Clemente Aristoni. Ego Agathoni ex conjectura ascripsi, quod Aristonem inter tragicos non invenirem. Priores duo versus confusi ibidem exstant. » Sed Gatakerus *Advers.* c. 9, postquam integrum Clementis locum attulisset, hæc dicit: Hæc omnia Agathoni in *Excerptis* ascribit vir clarissimus Hugo Grotius, quod Aristonem inter tragicos nullum inveniret. Itaque ad metri leges reducere conatur: Haud est difficile multa sermone soluto scripta ad iambi etiam puri leges traducere: quod et alibi virum clarissimum fecisse deprehendimus. Cæterum mihi priora illa Aristonis philosophi omnino videntur; novissima tantum disticho comprehensa esse poetæ, et tragici forsan, sed incerti.

A *Καὶ γὰρ* (73) *τῶν σεμνῶν οἰομένων εἶναι τοὺς θυμοὺς ἡ ἡδονὴ κηρίνους ποιεῖ*, κατὰ Πλάτωνα· ὅτι *ἑκάστη ἡδονὴ* (74) *τε καὶ λύπη προσπασσαλοῖ τῷ σώματι ψυχὴν* τοῦ γε μὴ ἀφορίζοντος καὶ ἀποσταυροῦντος ἑαυτὸν τῶν παθῶν (75). *Ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν τὴν ἑαυτοῦ*, φησὶν ὁ Κύριος, *σώσει αὐτήν*· ἤτοι ῥιψοκινδύνως ὑπὲρ τοῦ Σωτῆρος, αὐτὴν ἐπιδιδοὺς, ὡς αὐτὸς ὑπὲρ ἡμῶν πεποίηκεν, ἢ ἀπολέσας αὐτὴν ἐκ τῆς πρὸς τὸν συνήθη βίον κοινωνίας. Ἐὰν γὰρ ἀπολῦσαι, καὶ ἀποστῆσαι, καὶ ἀφορίσαι (τοῦτο γὰρ ὁ σταυρὸς σημαίνει) τὴν ψυχὴν ἐθελήσῃς τῆς ἐν τούτῳ τῷ ζῆν τέρψεώς τε καὶ ἡδονῆς, ἕξεις αὐτὴν ἐν τῇ ἐλπίδι τῇ προσδοκωμένῃ, εὑρημένην καὶ ἀναπεπαυμένην. Εἴη (76) δ' ἂν τοῦτο μελέτη θανάτου, εἰ μόναις ταῖς κατὰ φύσιν μεμετρημέναις ὀρέξεσι, B μηδὲν ὑπεροριζούσαις τῶν κατὰ φύσιν, ἐπὶ τὸ μᾶλλον ἢ παρὰ φύσιν, ἔνθα τὸ ἁμαρτητικὸν φύεται, ἀρκεῖσθαι βουλοίμεθα. *Ἐνδύσασθαι οὖν δεῖ τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου· ἐπεὶ τὰ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικὰ, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων, λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ*, ὁ θεῖος φησιν Ἀπόστολος. Ἀνδρὸς δὴ χρεία, ὅστις θαυμαστῶς καὶ ἀσυγχύτως τοῖς πράγμασι χρήσεται, ἀφ' ὧν τὰ πάθη ὁρμᾶται· οἷον πλούτῳ καὶ πενίᾳ, καὶ δόξῃ καὶ ἀδοξίᾳ, ὑγείᾳ καὶ νόσῳ, ζωῇ καὶ θανάτῳ, πόνῳ καὶ ἡδονῇ. Ἵνα γὰρ ἀδιαφόρως τοῖς διαφόροις χρησώμεθα, πολλῆς C ἡμῖν δεῖ διαφορᾶς, ἅτε προκεκακωμένοις ἀσθενείᾳ πολλῇ, καὶ προδιαστροφῇ κακῆς ἀγωγῆς τε καὶ τρυφῆς, μετὰ ἀμαθίας προαπολελαυκόσιν. Ὁ μὲν οὖν ἁπλοῦς λόγος τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας τὰ πάθη πάντα ἐναπερείσματα τῆς ψυχῆς φησιν εἶναι, τῆς μαλθακῆς καὶ εἰκούσης, καὶ οἷον ἐναποσφραγίσματα τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, πρὸς ἃς ἡ πάλη ἡμῖν. Ἔργον γὰρ, οἶμαι, ταῖς κακούργοις δυνάμεσιν ἐνεργεῖν τι τῆς ἰδίας ἕξεως παρ' ἕκαστα πειρᾶσθαι, εἰς τὸ καταγωνίσασθαι καὶ ἐξιδιοποιήσασθαι τοὺς ἀπειπαμένους (77) αὐτάς. Ἕπεται δ' εἰκότως τοὺς μὲν καταπαλαίεσθαι, ὅσοι δὲ ἀθλητικώτερον τὸν ἀγῶνα μεταχειρίζονται, πάμμαχον ἀγωνισάμεναι, καὶ μέχρι τοῦ στεφάνου χωρήσασαι (78) αἱ προειρημέναι δυνά-

Eorum enim, qui graves existimantur, animos voluptas facit cereos, ex sententia Platonis: quoniam *unaquæque voluptas, et unusquisque dolor corpori affigit animam* ejus, qui non se separat ab affectibus, eosque cruci affigit. *Qui perdiderit animam suam*, inquit Dominus, *servabit ipsam* [a]: scilicet aut eam lubenter pro Domino periculis exponens, sicut ille se nostri gratia exposuit: aut eam perdens ex ea, quæ est ei cum hac vita, consuetudine. Si enim solvere, abducere, et segregare (id enim crux significat) animam volueris ab ea, quæ est in hac vita, voluptate et delectatione, habebis eam, in ea, quæ exspectatur, spe inventam et conquiescentem. Hoc enim fuerit meditatio mortis, si solis iis, quæ sunt secundum naturam dimensæ, appetitionibus, et quæ ea quæ sunt secundum naturam, non excedunt, declinando ad id, quod exsuperat, vel quod est præter naturam, in quo peccandi enascitur occasio, contenti esse velimus. *Oportet ergo nos Dei induere armaturam, ad hoc ut possimus resistere insidiis diaboli* [b]*: quoniam arma militiæ nostræ non sunt carnalia, sed Deo potentia, ad destructionem munitionum, cogitationes destruentes, et omnem altitudinem se extollentem adversus Dei cognitionem, et captivantes omnem intellectum ad obediendum fidei* [c], ait divinus Apostolus. Viro utique opus est, qui admirabiliter et inconfuse iis rebus sit usurus, a quibus oriuntur affectus: quemadmodum ✠ divitiis et paupertate, gloria et ignominia, sanitate et morbo, vita et morte, labore et voluptate. Ut enim indifferenter utamur differentibus, magna nobis opus est differentia, ut qui multa imbecillitate prius male affecti simus, et in mala educatione et institutione prius versati cum ignoratione. Simplex ergo ratio nostræ philosophiæ, dicit omnes affectus esse impressiones mollis et cedentis animæ, et veluti obsignationes potestatum spiritualium, adversus quas nobis est colluctatio. Maleficarum enim, ut puto, potestatum est opus, proprii habitus aliquid conari singulis rebus imprimere, ut nos, qui iis abrenuntiavimus, in certamine superent, et suos efficiant. Est ergo jure consequens, ut aliqui quidem in lucta prosternantur. Quicunque autem certamen magis athletice aggrediuntur, omni contentione decertan-

✠ P. 487 ED. POTTER, 407-408 ED. PARIS.

[a] Matth. x, 39; Marc. viii, 35. [b] Ephes. vi, 11. [c] II Cor. x, 4, 5.

Qualia multa laudat Clemens, tacito etiam auctoris nomine. Et Agathonis quidem tragici nomine citat Jo. Pricæus noster *Adnotat. ad Jac.* cap. iv, v. 1. Quanquam et Aristonis nomine quædam adducit iambica Theophilus *ad Autolyc.* lib. iii, sed quæ Aristophanis comici suspicetur esse Grotius. Verum istud inter conjectanea locum habet. »

(73) *Καὶ γάρ*. Platonis locus est in *Phædone*, Basil. edit. p. 33. Sylburg.

(74) *Ἑκάστη ἡδονή*. Plato in *Phædone*, p. 63 edit. Francofurt. qua in hoc opere semper usi sumus, ait: Ἡ τοῦ ὡς ἀληθῶς φιλοσόφου ψυχὴ οὕτως ἀπέχεται τῶν ἡδονῶν, καὶ ἐπιθυμιῶν, καὶ λυπῶν, καὶ φόβων, καθ' ὅσον δύναται. *Veri philosophi animus a voluptatibus, cupiditatibus, doloribus, et timoribus, pro viribus abstinet.* Dein paulo post hæc addit: Ἑκάστη ἡδονὴ καὶ λύπη, ὥσπερ ἧλον ἔχουσα, προσ-D ηλοῖ αὐτὴν (ψυχὴν) πρὸς σῶμα, καὶ προσπερονᾷ· *Omnis voluptas atque dolor, quasi clavum tenens, animam corpori affigit atque connectit.*

(75) *Ἀποσταυροῦντος ἑαυτὸν τῶν παθῶν*. Legendum videtur ἀποσταυροῦντος ἑαυτῷ τὰ πάθη, Vid. p. 405. Lowth. — Sed nil muto.

(76) *Εἴη*. Plato in *Phædone*, p. 6, cum dixisset animam a corporis communione ac voluptatibus quam maxime abstrahendam esse, hæc adjicit: Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶ ἢ ὀρθῶς φιλοσοφοῦσα, καὶ τῷ ὄντι τεθνάναι μελετῶσα ῥᾳδίως· ἢ οὐ τοῦτ' ἂν εἴη μελέτη θανάτου; *Quod quidem nihil aliud est, quam recte philosophari, mortem revera facile meditari. Annon hoc est meditatio mortis?*

(77) *Ἀπειπαμένους*. Nempe in voto baptismali.

(78) *Ἀγωνισάμεναι . . . χωρήσασαι*. Lege ἀγωνισάμενοι . . . χωρήσαντες. Lowth. — Sed, retenta

tes, ad coronam usque perveniunt; prædictæ autem potestates in multo sudore et cruore tunc deficiunt, victores admirantes. Eorum enim, quæ moventur, alia quidem ex appetitione moventur et imaginatione, sicut animalia; alia autem per translationem, sicut inanimata; ex inanimis autem plantas quoque quidam dicunt moveri transeundo ad augmentum, si quis eis esse plantas inanimas concesserit. Et habitum quidem lapides; naturam plantæ; appetitionem vero et imaginationem, et ea præterea duo, quæ prius dicta sunt, bruta quoque participant. Ratiocinandi autem potestas, quæ est propria humanæ animæ, non debet similiter impelli atque animantia ratione carentia, sed imaginatione percepta discernere, et non ab eis abduci. Hæ ergo, **176** de quibus diximus, potestates, pulchritudines et glorias, et adulteria et voluptates, et tales ejusmodi inescantes imagines, iis, quæ facile seduci possunt, animabus protendunt, quemadmodum qui pecora abigunt, eis frondes porrigunt. Deinde cum eos astu circumvenerint, qui non possunt veram voluptatem a falsa discernere, fluxamque ac caducam injuriæque obnoxiam a sancta pulchritudine, ducunt in servitutem. Unaquæque autem deceptio assidue premens animam, in ea imprimit imaginem: et imprudens insciensque anima affectus circumfert imaginem, quæ ex inescatione et nostra assensione oritur. Basilidis ✠ autem sectatores affectus consueverunt vocare προσαρτήματα, id est, appendices: et ea esse quoad essentiam spiritus appensos animæ ratione præditæ, per quamdam conturbationem et confusionem primigeniam: et alias rursus spirituum adulterinas et diversi generis naturas iis adnasci, utpote lupi, simiæ, leonis, ursi, quorum proprietates animæ subinde occurrentes, ejus cupiditates animantibus dicunt assimilare. Quarum enim ferunt proprietates, earum opera factaque imitantur. Et non solum cum rationis expertium animantium appetitionibus et imaginibus accommodantur, sed etiam plantarum æmulantur motus et pulchritudines, propterea quod plantarum quoque adjunctas habeant

A μεις ἐν πολλῷ τῷ λύθρῳ, τότε δὴ ἀπαυδῶσι, θαυμάζουσαι τοὺς νικηφόρους. Τῶν γὰρ κινουμένων ἃ μὲν καθ' ὁρμὴν καὶ φαντασίαν κινεῖται, ὡς τὰ ζῶα· τὰ δὲ κατὰ μετάθεσιν, ὡς τὰ ἄψυχα. Κινεῖσθαι δὲ καὶ τῶν ἀψύχων τὰ φυτὰ μεταβατικῶς φασὶν εἰς αὔξησιν, εἴ τις αὐτοῖς ἄψυχα εἶναι συγχωρήσει τὰ φυτά. Ἕξεως (79) μὲν οὖν οἱ λίθοι, φύσεως δὲ τὰ φυτά, ὁρμῆς τε καὶ φαντασίας, τῶν τε αὖ δυεῖν τῶν προειρημένων (80), καὶ τὰ ἄλογα μετέχει ζῶα. Ἡ λογικὴ δὲ δύναμις, ἰδία οὖσα τῆς ἀνθρωπείας ψυχῆς, οὐχ ὡσαύτως τοῖς ἀλόγοις ζώοις ὁρμᾷν ὀφείλει, ἀλλὰ καὶ διακρίνειν τὰς φαντασίας, καὶ μὴ συναποφέρεσθαι αὐταῖς. Αἱ τοίνυν δυνάμεις, περὶ ὧν εἰρήκαμεν, κάλλη, καὶ δόξας, καὶ μοιχείας, καὶ ἡδονάς, καὶ τοιαύτας τινὰς φαντασίας δελεαστικὰς περιτείνουσι
B ταῖς εὐεπιφόροις ψυχαῖς, καθάπερ οἱ ἀπελαύνοντες τὰ θρέμματα, θαλλοὺς προσιέντες· εἶτα κατασοφισάμεναι τοὺς μὴ διακρίνειν δυνηθέντας τὴν ἀληθῆ ἀπὸ ψεύδους (81) ἡδονήν, καὶ τὸ ἐπίκηρόν τε καὶ ἐφύβριστον ἀπὸ τοῦ ἁγίου κάλλους, ἄγουσιν δουλωσάμεναι. Ἑκάστη δὲ ἀπάτη συνεχῶς ἐναπερειδομένη τῇ ψυχῇ, τὴν φαντασίαν ἐν αὐτῇ τυποῦται· καὶ δὴ τὴν εἰκόνα ἔλαθεν περιφέρουσα τοῦ πάθους ἡ ψυχὴ τῆς αἰτίας, ἀπό τε τοῦ δελέατος, καὶ τῆς ἡμῶν συγκαταθέσεως γινομένης. Οἱ δ' ἀμφὶ τὸν Βασιλείδην προσαρτήματα τὰ πάθη καλεῖν εἰώθασιν· πνεύματά τινα ταῦτα κατ' οὐσίαν ὑπάρχειν προσηρτημένα τῇ λογικῇ ψυχῇ, κατά τινα τάραχον καὶ σύγχυσιν ἀρχικήν· ἄλλας τε αὖ πνευμάτων νόθους καὶ ἑτερογενεῖς φύσεις προσεπι-
C φύεσθαι ταύταις, οἷον λύκου, πιθήκου, λέοντος, τράγου· ὧν τὰ ἰδιώματα περὶ τὴν ψυχὴν φανταζόμενα, τὰς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς τοῖς ζώοις ἐμφερῶς ἐξομοιοῦν λέγουσιν. Ὧν γὰρ ἰδιώματα φέρουσι, τούτων τὰ ἔργα μιμοῦνται· καὶ οὐ μόνον ταῖς ὁρμαῖς καὶ φαντασίαις τῶν ἀλόγων ζώων προσοικειοῦνται, ἀλλὰ καὶ φυτῶν κινήματα καὶ κάλλη ζηλοῦσι, διὰ τὸ καὶ φυτῶν ἰδιώματα προσηρτημένα φέρειν. Ἔχει δὲ καὶ ἕξεως ἰδιώματα, οἷον ἀδάμαντος σκληρίαν. Ἀλλὰ μὲν πρὸς τὸ δόγμα τοῦτο διαλεξόμεθα ὕστερον, ὁπηνίκα περὶ ψυχῆς διαλαμβάνομεν· νῦν δὲ τοῦτο μόνον παρασημειωτέον, ὡς Δουρείου τινὸς ἵππου (82), κατὰ

✠ P. 488 ED. POTTER, 408-409 ED. PARIS.

veteri lectione, hoc modo poterint hæc explicari: *Quicunque vero athletice ac fortiter certamen ineunt, hos prædicti spiritus omni genere pugnæ adorti, et ad ipsam usque coronam, non sine multo sudore ac cruore, persequentes, tandem deficiunt, et victores admirantur.*

(79) *Ἕξεως*. Philo *Legis allegoriarum* lib. III, p. 1091: Ἡ μὲν ἕξις κοινὴ καὶ τῶν ἀψύχων ἐστὶ λίθων καὶ ξύλων, ἧς μετέχει καὶ τὰ ἐν ἡμῖν ἐοικότα λίθοις ὀστέα· ἡ δὲ φύσις διατείνει καὶ ἐπὶ τὰ φυτά· καὶ ἐν ἡμῖν δέ ἐστιν ἐοικότα φυτοῖς, ὄνυχές τε καὶ τρίχες. Ἔστι δὲ ἡ φύσις ἕξις ἤδη κινουμένη. Ψυχὴ δέ ἐστι φύσις προσειληφυῖα φαντασίαν καὶ ὁρμήν· αὕτη κοινὴ καὶ τῶν ἀλόγων ἐστίν. Ἔχει δὲ καὶ ἡμέτερος νοῦς ἀναλογοῦν τι ἀλόγῳ ψυχῇ. Πάλιν ἡ διανοητικὴ δύναμις ἰδία τοῦ νοῦ ἐστι, καὶ ἡ λογική. *Habitus quidem communis est et inanimatis, lapidibus et lignis, cujus participant, quæ in nobis similia sunt lapidibus, ossa: natura autem extendit sese ad plantas; et in nobis similia sunt plantis, ungues et capilli. Est vero natura, habitus jam motus. Anima autem est natura,*
D *quæ assumit imaginationem et impetum; ipsa communis et irrationalium est. Habet autem et mens nostra analogum quid irrationali animæ.* Idem latius persequitur lib. *Quod Deus sit immut.*, pag. 299. Conf. etiam ejusdem lib. *Quod mundus sit incorruptibilis.*

(80) *Δυεῖν τῶν πρ.* Nempe ἕξεως et φύσεως.

(81) *Τὴν ἀληθῆ ἀπὸ ψεύδους.* Concinnius, τὴν ἀληθῆ ἀπὸ τῆς ψευδοῦς· ut mox, τὸ ἐφύβριστον ἀπὸ τοῦ ἁγίου. Sylburg.

(82) *Δουρείου τινὸς ἵππου. Durei cujusdam equi speciem præfert.* Hoc potest de homine multifariis et diversis inter se vitiis obnoxio. Dureo equo ligneo ab Epeo fabricato multos Græcorum proceres fuisse inclusos, notum est. Hen. Junius cent. 3, proverb. 77. Hominem ergo quemvis intelligit qualem describebat Basilides, ὁ κατὰ Βασιλείδην ἄνθρωπος: Suidas, Δούρειος ὁ ξύλινος. Ἵππος τῶν Ἑλλήνων dicitur, et δουράτεος, et δούριος. Epiphanius hæresi 21, Simonianorum: Διὸ καὶ τὸν παρ' Ὁμήρῳ Δούριον ἵππον μεμηχανημένον, ὃν νο-

τὸν ποιητικὸν μῦθον, εἰκόνα σώζει ὁ κατὰ Βασιλείδην ἄνθρωπος, ἐν ἑνὶ σώματι τοσούτων πνευμάτων διαφόρων στρατὸν ἐγκεκολπισμένος. Αὐτὸς γοῦν ὁ τοῦ Βασιλείδου υἱὸς Ἰσίδωρος (83) ἐν τῷ *Περὶ προσφυοῦς ψυχῆς*, συναισθόμενος τοῦ δόγματος, οἷον ἑαυτοῦ κατηγορῶν, γράφει κατὰ λέξιν· « Ἐὰν γάρ τινι πεῖσμα δῷς, ὅτι μὴ ἔστιν ἡ ψυχὴ μονομερής, τῇ δὲ τῶν προσαρτημάτων βίᾳ τὰ τῶν χειρόνων γίνεται πάθη, πρόφασιν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἕξουσιν οἱ μοχθηροὶ τῶν ἀνθρώπων λέγειν· Ἐβιάσθην, ἀπηνέχθην, ἄκων ἔδρασα, μὴ βουλόμενος ἐνήργησα· τῆς τῶν κακῶν ἐπιθυμίας αὐτὸς ἡγησάμενος, καὶ οὐ μαχεσάμενος ταῖς τῶν προσαρτημάτων βίαις. Δεῖ δὲ, τῷ λογιστικῷ κρείττονας γενομένους, τῆς ἐλάττονος ἐν ἡμῖν κτίσεως φανῆναι κρατοῦντας. » Δύο γὰρ δὴ ψυχὰς ὑποτίθεται B καὶ οὗτος ἐν ἡμῖν, καθάπερ οἱ Πυθαγόρειοι, περὶ ὧν ὕστερον ἐπισκεψόμεθα. Ἀλλὰ καὶ Οὐαλεντῖνος, πρός τινας ἐπιστέλλων, αὐταῖς λέξεσι γράφει περὶ τῶν προσαρτημάτων· « Εἷς δέ ἐστιν ἀγαθὸς, οὗ παῤῥησίᾳ (84) ἡ διὰ τοῦ Υἱοῦ φανέρωσις, καὶ δι' αὐτοῦ μόνου δύναιτο ἂν ἡ καρδία καθαρὰ γενέσθαι, παντὸς πονηροῦ πνεύματος ἐξωθουμένου τῆς καρδίας· πολλὰ γὰρ ἐνοικοῦντα αὐτῇ πνεύματα οὐκ ἐᾷ καθαρεύειν· ἕκαστον δὲ αὐτῶν, τὰ ἴδια ἐκτελεῖ ἔργα, πολλαχῶς ἐνυβριζόντων ἐπιθυμίαις οὐ προσηκούσαις. Καί μοι δοκεῖ ὅμοιόν τι πάσχειν τῷ πανδοχείῳ ἡ καρδία· καὶ γὰρ ἐκεῖνο κατατιτρᾶταί τε καὶ ὀρύττεται, καὶ πολλάκις κόπρου πίμπλαται, ἀνθρώπων ἀσελγῶς ἐμμενόντων, καὶ μηδεμίαν πρόνοιαν ποιουμένων τοῦ χωρίου, καθάπερ ἀλλοτρίου καθεστῶτος. Τὸν τρόπον C τοῦτον καὶ ἡ καρδία μέχρι μὴ προνοίας τυγχάνει, ἀκάθαρτος οὖσα, πολλῶν οὖσα δαιμόνων οἰκητήριον (85)· ἐπειδὰν δὲ ἐπισκέψηται αὐτὴν ὁ μόνος ἀγαθὸς Πατὴρ, ἡγίασται καὶ φωτὶ διαλάμπει· καὶ οὕτω μακαρίζεται (86) ὁ ἔχων τὴν τοιαύτην καρδίαν, ὅτι

A proprietates: habent autem etiam habitus proprietates, utpote duritiem adamantis. Sed adversus hoc dogma quidem postea disseremus, quando de anima tractabimus. nunc autem hoc solum adnotandum est, quod Durii equi, ut est in poeticis fabulis, imaginem servat homo ex sententia Basilidis, ut qui in uno corpore tot diversorum spirituum exercitum habeat inclusum. Ipse itaque filius Basilidis Isidorus, in lib. *De adnata anima*, ejusdem dogmatis particeps, scribit his verbis, veluti seipsum accusans: « Si enim alicui persuaseris non esse animam unius partis, vi autem appendicum fieri deteriorum affectus, non levem prætextum habebunt homines scelerati, dicendi: Coactus sum, abductus sum, coactus feci, non volens operatus sum: cum ipse dux fuerit malorum cupiditatis, et cum appendicum violentia non depugnarit. Oportet autem, ope partis rationalis factos superiores, minorem, quæ est in nobis creaturam, superasse apparere. » Is enim duas quoque in nobis ponit animas, sicut Pythagorei, quas postea considerabimus. Quin etiam Valentinus scribens ad aliquos, his verbis utitur de appendicibus: « Est ✠ autem unus bonus, cujus fiducia est ea, quæ fit per Filium manifestatio, et per eum solum potest cor fieri mundum, ejecto ex corde omni maligno spiritu. Multi enim in eo habitantes spiritus, id mundum esse non sinunt. Unusquisque autem eorum propria efficit opera, sæpe non convenientibus insultans cupiditatibus. Ac mihi quidem videtur cor non esse absimile diversorio: illud enim perforatur et effoditur, et stercore sæpe repletur, cum homines se petulanter gerant, et locum nihil omnino curent, ut qui sit alienus. Eodem modo cor quoque: cum, quandiu nulla ejus providentia geritur, sit immundum et multorum dæmonum habita-

✠ P. 489 ED. POTTER, 409-410 ED. PARIS.

μίζουσιν Ἕλληνες ἐπίτηδες γεγενῆσθαι, ἔλεγε πάλιν ὁ γόης, ὅτι ἀγνοίᾳ ἐστὶ τῶν ἐθνῶν. Cæterum eadem ratione Athenæus lib. IX ex Diphilo dixit: Δούρειον ἐπάγω χῆνα τῷ φυσήματι. *Dureum anserem adduco magna inflatum mole*; aut: *Vobis fero anserem tumore Durium*; quod scilicet farcimine distentus esset. Macrobius lib. III *Saturnal.*, cap. 13, refert Cincium in oratione, qua suasit legem Fanniam de moderandis sumptibus, objecisse suo sæculo, quod D porcum Trojanum mensis inferrent, hoc est differtum variis animantium generibus. Vide *Proverbia Chil.* IV, cent. 10, 70. COLLECT.

(83) *Ἰσίδωρος*. Theodoretus *Hæretic. fabul.* lib. I, cap. 4: Ἰσίδωρος, ὁ τοῦ Βασιλείδου υἱὸς, μετά τινος ἐπιθήκης τὴν τοῦ πατρὸς μυθολογίαν ἐκράτυνε. *Isidorus, Basilidæ filius, fabulosa patris dicta cum aliquo etiam additamento confirmavit.*

(84) *Εἷς δέ ἐστιν ἀγαθός· οὗ παῤῥησίᾳ*. Clarissimus Grabius in *Spicilegio* sæc. II in Valentini verba, hæc adnotavit: « Hæc iterum emendatione aliqua egent, et pro illis, οὗ παῤῥησίᾳ ἡ διὰ τοῦ Υἱοῦ φανέρωσις (ut in omnibus editionibus leguntur) ponenda, οὗ παρουσίᾳ, etc., *cujus præsentiam nobis exhibuit ea, quæ per Filium facta est, manifestatio*. Patet ex sequentibus: Ἐπειδὰν δὲ ἐπισκέψηται αὐτὴν ὁ μόνος ἀγαθὸς Πατήρ, etc. Quod autem προσαρτήματα attinet, de quibus Valentinus hæc scripsisse dicitur, ea declaranda sunt ex præcedentibus pag. 408 edit. Paris., Clementis verbis: Οἱ ἀμφὶ τὸν Βασιλείδην προσαρτήματα τὰ πάθη καλεῖν εἰώθασιν· πνεύματά τινα ταῦτα κατ' οὐσίαν ὑπάρχειν προσηρτημένα τῇ λογικῇ ψυχῇ κατά τινα τάραχον καὶ σύγχυσιν ἀρχικήν. Ἄλλας τε αὖ πνευμάτων νόθους καὶ ἑτερογενεῖς φύσεις προσεπιφύεσθαι ταύταις, οἷον λύκου, πιθήκου, λέοντος, τράγου· ὧν τὰ ἰδιώματα περὶ τὴν ψυχὴν φανταζόμενα, ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς τοῖς ζώοις ἐμφερῶς ἐξομοιοῦν λέγουσι. *Basilidis autem sectatores perturbationes animæ vocare solent* προσαρτήματα (*id est, appendices*), *eaque esse quosdam spiritus, secundum essentiam adhærentes animæ rationali per quamdam conturbationem et confusionem in principio factam. Et alias rursus adulterinas ac diversi generis spirituum naturas iis adnasci, utpote lupi, simiæ, leonis, ursi: quarum proprietatibus animæ per phantasiam obversantibus, cupiditates animæ animantibus plane similes reddi dicunt.* Ridiculam hanc opinionem breviter in sequentibus perstringit Clemens, et ubi Isidori atque Valentini verba adduxit, orthodoxam sententiam ex Barnabæ epistola declarat, ubi etiam cor infidelium οἶκος δαιμόνων dicitur quidem, sed de vi atque operationibus, non natura vel substantiis dæmonum intelligitur. »

(85) *Δαιμόνων οἰκητήριον*. Conf. *Recognitiones S. Clementis* sub finem lib. II, et lib. IV, cap. 15 et seq.

(86) *Μακαρίζεται*. Respicit Matth. v, 8. Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.

culum: postquam autem id inviserit, qui solus est bonus Pater, sanctificatum est, et luce resplendet: et sic qui tali corde est præditus, beatur, quoniam Deum videbit. » Quænam est ergo causa, quod non ab initio talis animæ cura ac providentia geratur, dicant nobis. Aut enim non est digna, et quodammodo sicut ex pœnitentia accedit ad eam providentia, vel natura, ut ipse vult, servatur? et necesse est eam, cum ab initio ejus cura geratur propter cognationem, immundis spiritibus nullum dare aditum, nisi ei vis afferatur, et imbecilla probetur. Si enim dederit, eam pœnitentia ductam, eligere quæ sunt meliora, invitus dicet id, quod decernit, quæ est apud nos, veritas: nempe ex obediente mutatione, non autem ex natura, esse salutem. Quemadmodum enim exhalationes, cum e terra, tum e paludibus ortæ, in caliginem et nimbos conglobantur: ita etiam carnalium cupiditatum vapores malam animæ inurunt habitudinem, voluptatis species ante animam undique spargentes. Intelligentiæ itaque luci tenebras offundunt, attrahente anima vapores concupiscentiæ, et condensante affectuum globos, ex perpetuo voluptatum usu. Gleba e terra sublata non est aurum, sed coquitur et percolatur, deinde pura evadens, aurum vocatur, quod est terra purificata. *Petite* enim, *et dabitur vobis* [a], iis, qui ex seipsis possunt ea, quæ sunt optima, eligere, dicitur. Quomodo autem nos diaboli operationes, et spiritus immundos in peccatoris animam seminare dicamus, non mihi pluribus verbis opus est, si adduxero testem Barnabam apostolicum (erat autem is ex septuaginta, et Pauli adjutor) ✠ his verbis sic dicentem: « Antequam nos Deo crederemus, erat nostrum cordis habitaculum interitui obnoxium et imbecillum, vere templum manu ædificatum: quia erat quidem plenum cultu idolorum **177**, et erat domus dæmonum, quod faceret quæcunque Deo sunt contraria. » Operationes ergo dæmonibus convenientes dicit peccatores efficere: non autem ait ipsos spiritus habitare in anima infidelis. Et ideo subjungit: « Attendite ut templum Domini gloriose ædificetur. Discite vos accepisse remissionem pec-

ὄψεται τὸν Θεόν. » Τίς οὖν ἡ αἰτία τοῦ μὴ προνοεῖσθαι ἐξ ἀρχῆς τὴν τοιαύτην ψυχὴν, εἰπάτωσαν ἡμῖν. Ἤτοι (87) γὰρ οὐκ ἔστιν ἀξία (καὶ πῶς ὥσπερ ἐκ μετανοίας ἡ πρόνοια πρόσεισιν αὐτῇ;) ἢ φύσις σωζομένη, ὡς αὐτὸς βούλεται, τυγχάνει· καὶ ἀνάγκη ταύτην, ἐξ ἀρχῆς διὰ συγγένειαν προνοουμένην, μηδεμίαν παρείσδυσιν τοῖς ἀκαθάρτοις παρέχειν πνεύμασιν, ἐκτὸς εἰ μὴ βιασθείη, καὶ ἀσθενὴς ἐλεγχθείη. Ἐὰν γὰρ δῷ μετανοήσασαν αὐτὴν ἑλέσθαι τὰ κρείττω, τοῦτ' ἐκεῖνος ἄκων ἐρεῖ, ὅπερ ἡ παρ' ἡμῖν ἀλήθεια δογματίζει, ἐκ μεταβολῆς πειθηνίου, ἀλλ' οὐκ ἐκ φύσεως, τὴν σωτηρίαν. Ὥσπερ γὰρ αἱ ἀναθυμιάσεις, αἵ τε γῆθεν αἵ τε ἀπὸ τελμάτων, εἰς ὁμίχλας συνίστανται καὶ νεφελώδεις συστροφάς· οὕτως αἱ τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν ἀναδόσεις καχεξίαν προστρίβονται ψυχῇ, κατασκεδαννύουσαι τὰ εἴδωλα τῆς ἡδονῆς ἐπίπροσθεν τῆς ψυχῆς. Ἐπισκοτοῦσι γοῦν τῷ φωτὶ τῷ νοερῷ, ἐπισπωμένης τῆς ψυχῆς τὰς ἐκ τῆς ἐπιθυμίας ἀναδόσεις, καὶ παχυνούσης τὰς συστροφὰς τῶν παθῶν, ἐνδελεχείᾳ ἡδονῶν. Χρυσὸς δὲ ἀπὸ γῆς οὐκ αἴρεται βῶλος (88), ἀλλ' ἀφεψόμενος διυλίζεται· ἔπειτα καθαρὸς γενόμενος, χρυσὸς ἀκούει, γῆ κεκαθαρμένη. *Αἰτεῖσθε* (89) γὰρ, *καὶ δοθήσεται ὑμῖν*, τοῖς ἐξ ἑαυτῶν ἑλέσθαι τὰ κάλλιστα δυναμένοις λέγεται. Ὅπως δ' ἡμεῖς τοῦ διαβόλου τὰς ἐνεργείας καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα εἰς τὴν τοῦ ἁμαρτωλοῦ ψυχὴν ἐπισπείρειν φαμὲν, οὗ μοι δεῖ πλειόνων λόγων, παραθεμένῳ μάρτυν τὸν ἀποστολικὸν Βαρνάβαν (ὁ δὲ, τῶν ἑβδομήκοντα (90) ἦν, καὶ συνεργὸς τοῦ Παύλου), κατὰ λέξιν ὧδέ πως λέγοντα (91)· « Πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ Θεῷ, ἦν ἡμῶν τὸ οἰκητήριον (92) τῆς καρδίας καὶ ἀσθενὲς, ἀληθῶς (93) οἰκοδομητὸς ναὸς διὰ χειρός· ὅτι ἦν πλήρης μὲν εἰδωλολατρείας, καὶ ἦν οἶκος δαιμόνων (94), διὰ τὸ ποιεῖν ὅσα ἦν ἐναντία τῷ Θεῷ. » Τὰς ἐνεργείας οὖν τὰς τοῖς δαιμονίοις καταλλήλους ἐπιτελεῖν φησὶ τοὺς ἁμαρτωλούς· οὐχὶ δὲ αὐτὰ τὰ πνεύματα ἐν τῇ τοῦ ἀπίστου κατοικεῖν ψυχῇ λέγει. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπιφέρει (95)· « Προσέχετε ἵνα ὁ ναὸς τοῦ Κυρίου ἐνδόξως (96) οἰκοδομηθῇ· πῶς· μάθετε λαβόντες τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν· καὶ ἐλπίσαντες ἐπὶ τὸ ὄνομα, γενώμεθα καινοὶ, πάλιν ἐξ ἀρχῆς κτιζόμενοι. Οὐ γὰρ οἱ δαίμονες (97) ἡμῶν ἀπ-

[a] Matth. VII, 7. ✠ P. 490 ED. POTTER, 410-411 ED. PARIS.

(87) *Ἤτοι*. Hæc sententia sic scribenda et explicanda videtur: Ἤτοι γὰρ οὐκ ἔστιν ἀξία, καὶ πως ὥσπερ ἐκ μετανοίας ἡ πρόνοια πρόσεισιν αὐτῇ· ἢ φύσει σωζομένη, ὡς αὐτὸς βούλεται, τυγχάνει: *Aut enim talis anima non est digna, et quodammodo acta veluti pœnitentia accedit ad eam providentia: aut natura, ut ille vult, servatur*. Putavit enim hæreticus ille, sui suorumque animas natura esse ad salutem comparatas. Quod cum superius, tum etiam paulo infra latius explicatum est.

(88) *Χρυσὸς δὲ.... βῶλος*. Non inconvenienter legeris: Χρυσοῦ δὲ ἀπὸ γῆς οὐκ αἴρεται βῶλος, *auri gleba*. SYLBURG.

(89) *Αἰτεῖσθε*. Sic *Strom*. I, p. 346 edit. Paris.

(90) *Τῶν ἑβδομήκοντα*. Conf. quæ adnotavit Cotelerius ad *Recognitionum* S. Clementis lib. I, cap. 7.

(91) *Ὧδέ πως λέγοντα*. Quæ sequuntur, occurrunt in Epist. S. Barnabæ cap. 16.

(92) *Οἰκητήριον*. Κατοικητήριον, Barnab

(93) *Ἀληθῶς*. Barnabas, melius ὡς ἀληθῶς.

(94) *Ὅτι ἦν πλ... δαιμόνων*. Ex hoc loco corrigenda sunt illa Barnabæ: Ὅτι ἦν πλήρης μὲν εἰδωλολατρείας οἶκος, εἰδωλολατρεία ἦν οἶκος δαιμονίων.

(95) *Ἐπιφέρει*. Nempe, hac sententia interjacente: Οἰκοδομηθήσεται δὲ ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου· *ædificabitur autem in nomine Domini*.

(96) *Ἐνδόξως*. Ἔνδοξος, Barnab. Porro hæc sententia S. Barnabæ auctoritate hoc modo scribenda et explicanda est: Προσέχετε, ἵνα ὁ ναὸς τοῦ Κυρίου ἐνδόξως (vel ἔνδοξος) οἰκοδομηθῇ. Πῶς; Μάθετε· Λαβόντες τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ ἐλπίσαντες ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου, ἐγενόμεθα καινοὶ, πάλιν ἐξ ἀρχῆς κτιζόμενοι. *Attendite, ut templum Domini magnifice ædificetur. Quomodo? Discite: Accepta remissione peccatorum, et spe habita in nomen Domini, facti sumus novi, iterum ab integro creati*.

(97) *Οὐ γὰρ οἱ δ... πρὶν ἢ πιστεῦσαι*. Perperam Menardus, in suis ad S. Barnabam notis,

λαύνονται, ἀλλ' αἱ ἁμαρτίαι, φησὶν (98), ἀφίενται, ἃς ὁμοίως ἐκείνοις ἐπετελοῦμεν πρὶν ἢ πιστεῦσαι. Εἰκότως οὖν ἀντέθηκε τὰ ἐπιφερόμενα· « Διὸ ἐν τῷ κατοικητηρίῳ (99) ἡμῶν ἀληθῶς ὁ Θεός· κατοικεῖ ἐν ἡμῖν πως ὁ Λόγος αὐτοῦ τῆς πίστεως, ἡ κλῆσις αὐτοῦ τῆς ἐπαγγελίας, ἡ σοφία τῶν δικαιωμάτων, αἱ ἐντολαὶ τῆς διδαχῆς. » Οἶδα ἐγὼ αἱρέσει τινὶ ἐντυχών· καὶ ὁ ταύτης προϊστάμενος διὰ τῆς χρήσεως ἔφασκε τῆς ἡδονῆς ἡδονῇ μάχεσθαι, αὐτομολῶν πρὸς ἡδονὴν διὰ προσποιητοῦ μάχης ὁ γενναῖος οὗτος γνωστικός· ἔφασκε γὰρ δὴ αὐτὸν καὶ γνωστικὸν εἶναι· ἐπεὶ οὐδὲν μέγα ἔλεγεν τὸ ἀπέχεσθαι ἡδονῆς μὴ πεπειραμένον, ἐν αὐτῇ δὲ γενόμενον, μὴ κρατεῖσθαι· ὅθεν γυμνάζεσθαι δι' αὐτῆς ἐν αὐτῇ. Ἐλάνθανε δὲ ἑαυτὸν κατασοφιζόμενος ὁ ἄθλιος τῇ φιληδόνῳ τέχνῃ. Ταύτῃ δῆλον οὖν τῇ δόξῃ καὶ Ἀρίστιππος ὁ Κυρηναῖος προσέβαλε, τοῦ τὴν ἀλήθειαν αὐχοῦντος σοφιστοῦ· ὀνειδιζόμενος οὖν ἐπὶ τῷ συνεχῶς ὁμιλεῖν τῇ ἑταίρᾳ τῇ Κορινθίᾳ (1), *Ἔχω γὰρ*, ἔλεγεν, *Λαΐδα, καὶ οὐκ ἔχομαι ὑπ' αὐτῆς*. Τοιοῦτοι δὲ καὶ οἱ φάσκοντες ἑαυτοὺς Νικολάῳ (2) ἕπεσθαι, ἀπομνημόνευμά τι τἀνδρὸς φέροντες ἐκ παρατροπῆς (3), τὸ δεῖν παραχρῆσθαι τῇ σαρκί (4). Ἀλλ' ὁ μὲν γενναῖος κολούειν δεῖν ἐδήλου τάς τε ἡδονὰς τάς τε ἐπιθυμίας, καὶ τῇ ἀσκήσει ταύτῃ καταμαραίνειν τὰς τῆς σαρκὸς ὁρμάς τε καὶ ἐπιθέσεις. Οἱ δὲ, εἰς ἡδονὴν τράγων δίκην ἐκχυθέντες, οἷον ἐφυβρίζοντες τῷ σώματι, καθηδυπαθοῦσιν· οὐκ εἰδότες, ὅτι τὸ μὲν ῥακοῦται, φύσει ῥευστὸν ὄν, ἡ ψυχὴ δὲ αὐτῶν ἐν βορβόρῳ κακίας κατορώρυκται, δόγμα ἡδονῆς αὐτῆς, οὐχὶ δὲ ἀνδρὸς ἀποστολικοῦ, μεταδιωκόντων. Τίνι γὰρ οὗτοι Σαρδαναπάλου διαφέρουσιν; οὗ τὸν βίον δηλοῖ τὸ ἐπίγραμμα·

catorum, et postquam speravimus in illud nomen, efficiamur novi, creati rursus ab initio. » Non enim dæmones a nobis expelluntur, sed peccata, inquit, remittuntur, quæ similiter atque illi faciebamus, priusquam crederemus. Merito ergo contra opposuit ea, quæ subjunguntur: « Quare in nostro habitaculo vere Deus inhabitat: in nobis est quodammodo Verbum ejus fidei, vocatio ejus promissionis, sapientia justificationum, mandata doctrinæ. » Scio me in quamdam incidisse hæresim: cujus princeps dicebat se per usum voluptatis pugnare cum voluptate, adeoque per simulatam pugnam ad voluptatem transfugit præclarus hic gnosticus. Se enim dicebat esse gnosticum: dicebat enim, nil magnum facere, si quis abstineret a voluptate, qui eam non esset expertus; sed eum, qui in ea versatus, non vinceretur: ideoque per eam dicebat se in ea exerceri. Seipsum autem miser imprudens decipiebat arte voluptaria. In eandem ergo, ut patet, venit sententiam Aristippus quoque Cyrenæus cum sophista, qui se jactat tenere veritatem. Cui cum probro daretur, quod cum meretrice Corinthia assidue versaretur: *Habeo*, inquiebat, *Laidem, sed ab ipsa non habeor*. Tales autem sunt etiam, qui dicunt se sequi Nicolaum, adducentes quoddam ejus viri adagium, sed ✠ ab eis detortum, nempe oportere carne abuti. Sed ille quidem vir præclarus significabat oportere voluptates arcere et cupiditates, et hac exercitatione marcidas flaccidasque reddere carnis appetitiones et insultus. Hi autem instar hircorum effusi in voluptatem, quodammodo corpus contumelia afficientes, in luxu et deliciis vitam agunt; nescientes quod id quidem, cum sit natura fluxum, deteritur; ipsorum autem infossa est anima in cœno vitii, ut qui decretum ipsius voluptatis, non autem viri apostolici, sequantur. Quid hi enim differunt a Sardanapalo? cujus vitam significat epigramma:

Ταῦτ' ἔχω (5) ὅσσ' ἔφαγον, καὶ ἐφύβρισα, καὶ μετ' ἔρωτος
Τέρπν' ἔπαθον· τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια κεῖνα, λέλειπται.

Hæc habeo quæ edi, quæque exsaturata libido
Hausit, at illa jacent multa et præclara relicta.

✠ P. 491 ED. POTTER, 411-412 ED. PARIS.

hæc ipsius Barnabæ verba esse asseruit, quæ nec in Græco ejus textu, nec in veteri Latina versione exstant; et præterea hæreticos respiciunt, qui post Barnabæ tempora exorti sunt.

(98) *Φησίν*. Scilicet in iis, quæ modo citata sunt, ubi nos λαβεῖν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, *peccatorum remissionem accipere*, dixit.

(99) *Διὸ ἐν τῷ κ.* Hæc ipsius Barnabæ auctoritate sic distinguenda et explicanda sunt: Διὸ ἐν τῷ κατοικητηρίῳ ἡμῶν ἀληθῶς ὁ Θεός· κατοικεῖ ἐν ἡμῖν. Πῶς; Ὁ λόγος αὐτ. *Quare in domicilio nostro vere Deus exsistit: habitat in nobis. Quomodo? Verbum ejus fidei, voc.* Idem Lowthio visum est.

(1) *Τῇ Κορινθίᾳ*. Nempe Laide. Diogenes Laertius in *Aristippo*, lib. II, segm. 75: Ἐχρῆτο καὶ Λαΐδι τῇ ἑταίρᾳ, καθὰ φησὶ καὶ Σωτίων ἐν δευτέρᾳ τῶν *Διαδοχῶν*. Πρὸς οὖν τοὺς μεμφομένους ἔφη· Ἔχω Λαΐδα, ἀλλ' οὐκ ἔχομαι. Ἐπεὶ καὶ τὸ κρατεῖν, καὶ μὴ ἡττᾶσθαι ἡδονῶν ἄριστον, οὐ τὸ μὴ χρῆσθαι. *Utebatur et Laide meretrice, ut refert Sotion in secundo Successionum libro. Qua ex re cum sugillaretur à plurimis, habere se Laidem respondit, non haberi a Laide. Nam vincere, nec cedere voluptatibus præclarum esse, non earum usum sibi interdicere.* Conf. Lactantius lib. III, c. 15. Theodoretus serm. *De curand. Græc. affect.*, pag. 671. Cicero epist. ad Pætum, Athenæus lib. XII, Plutarchus in *Erotico*, Hesychius Milesius, etc.

(2) *Νικολάῳ*. Nicolai et Nicolaitarum historiam uberius pertractat auctor, *Strom.* III, p. 436.

(3) *Ἐκ παρατροπῆς*. Hinc intelligi poterit, cur ψευδωνύμους Νικολαΐτας dixerint auctor *Constitutionum apost.* lib. VI, c. 8, et Ignatius interpolatæ *Epistolæ ad Trallianos* cap. 11, scilicet quia hi hæretici *falso* se Nicolai discipulos esse jactabant, φάσκοντες ἑαυτοὺς Νικολάῳ ἕπεσθαι, cum tamen ille sobrie admodum pieque vixerit. Porro quos defensores, quos etiam accusatores habuit Nicolaus, accurate exposuit Cl. Cotelerius in suis ad *Constit. apost.* locum jam dictum notis.

(4) *Παραχρῆσθαι τῇ σαρκί*. Pejore sensu hanc phrasin adhibet auctor *Constitutionum apostol.*, lib. VI, cap. 10: Ἄλλοι δὲ ἀναίδην ἐκπορνεύειν, καὶ παραχρᾶσθαι τῇ σαρκὶ ἐδίδασκον, καὶ διὰ πάσης ἀνοσιουργίας ἰέναι. *Alii sine verecundia scortari, et carne abuti docebant, et per omne nequiter factum volutari.* Suidas: Παραχρῆται, πολὺ, σφοδρῶς συνουσιάζει, ἀκολάστως μίγνυται. Εἴρηται δὲ καὶ περὶ ἑκάστου

(5) *Ταῦτ' ἔχω*. Sardanapali epitaphium et latius,

Namque et ego cinis ecce, Nini rex maximus olim. A

Non est enim omnino necessaria fruitio voluptatis, sed accessio et consequentia quædam naturalium necessitatum, famis, sitis, frigoris, matrimonii. Si itaque fieri posset, ut absque ea vel biberetur, vel alimentum susciperetur, vel liberi procrearentur, non posset ostendi alius ejus usus. Neque enim operatio, neque affectio, sed neque aliqua pars nostri est voluptas; sed vicarii ministerii gratia in vitam accessit, quemadmodum dicunt accessisse sales nutrimenti concoquendi causa. Ea autem effrenata, et domus administrationem vi sibi usurpans, primam generat concupiscentiam, quæ est a ratione alienum desiderium, et appetitus ejus, quod ei gratificatur. Ea Epicuro persuasit, ut philosophi finem poneret voluptatem. ✠ Divinam itaque rem is esse statuit, firmum ac stabilem carnis habitum, et certam de bona ejus valetudine spem. Quid enim est aliud luxus, quam intemperata liguritio, et opipara redundantia eorum, qui deliciis ac voluptatibus dediti sunt? Significanter scribit Diogenes in quadam tragœdia:

Effeminatis queis mere ac fetentibus
Cor alligatum est usque et usque luxibus,
Qui nec laboris diligunt tantillulum:

Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι, Νίνου μεγάλης βασιλεύσας.

Καθόλου γὰρ οὐκ ἀναγκαῖον τὸ τῆς ἡδονῆς πάθος, ἐπακολούθημα δὲ χρείαις τισὶ φυσικαῖς, πείνῃ, δίψει, ῥίγει, γάμῳ. Εἰ γοῦν ταύτης δίχα πιεῖν οἷόν τε ἦν, ἢ τροφῆς προσίεσθαι, ἢ παιδοποιεῖν, ἐδείχθη ἂν οὐδεμία ἑτέρα χρεία ταύτης. Οὔτε γὰρ ἐνέργεια, οὔτε διάθεσις, οὐδὲ μὴν μέρος τι ἡμέτερον ἡδονή· ἀλλ' ὑπουργίας ἕνεκα παρῆλθεν εἰς τὸν βίον, ὥσπερ τοὺς ἅλας φασὶ, τῆς παραπέψεως τῆς τροφῆς χάριν. Ἡ δὲ, ἀφηνιάσασα καὶ τοῦ οἴκου κατακρατήσασα, πρώτην ἐπιθυμίαν γεννᾷ, ἔφεσιν καὶ ὄρεξιν οὖσαν ἄλογον τοῦ κεχαρισμένου αὐτῇ· καὶ τὸν Ἐπίκουρον τέλος εἶναι τοῦ φιλοσόφου ἀνέπεισε θέσθαι τὴν ἡδονήν. Θειάζει (6) γοῦν σαρκὸς εὐσταθὲς κατάστημα καὶ τὸ B περὶ ταύτης πιστὸν ἔλπισμα (7). Τί γὰρ ἕτερον ἡ τρυφὴ ἢ φιλήδονος λιχνεία, καὶ πλεονασμὸς περίεργος, πρὸς ἡδυπάθειαν ἀνειμένων; Ἐμφαντικῶς ὁ Διογένης ἔν τινι τραγῳδίᾳ γράφει·

Οἱ τῆς ἀνάνδρου καὶ διεσκατωμένης (8)
Τρυφῆς ὑφ' ἡδοναῖσιν ἀχθέντες κέαρ,
Πονεῖν ἐθέλοντες (9) *οὐδὲ βαιὰ . . . .*

✠ P. 492 ED. POTTER, 412 ED. PARIS.

ἑκάστου πράγματος ἐκ συνουσίας γενομένου. Περὶ Ὠριγένους· Σοὶ δὲ κακομηχανία εἰς αἴσχρότατον ἄνδρα ἐπενοήθη· Αἰθίοπα γὰρ αὐτῷ παρεσκευάσας εἰς παράχρησιν τοῦ σώματος,

et alio versuum ordine legitur apud Athenæum lib. C VIII, 167, hoc modo:

Εὖ εἰδὼς ὅτι θνητὸς ἔφυς, τὸν θυμὸν ἄεξε,
Τερπόμενος θαλίῃσι· θανόντι σοι οὔ τις ὄνησις.
Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι, Νίνου μεγάλης βασιλεύσας,
Ταῦτ' ἔχω ὅσσ' ἔφαγον, καὶ ἐφύβρισα, καὶ μετ' ἔρωτος
Τέρπν' ἔπαθον· τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια κεῖνα λέλειπται.

Cujus postremum distichum Crates in saniorem sententiam sic transformavit, apud Plutarch. 298:

Ταῦτ' ἔχω ὅσσ' ἔμαθον καὶ ἐφρόντισα καὶ μετὰ Μουσῶν
Σέμν' ἐδάην· τὰ δὲ λοιπὰ καὶ ἡδέα πάντα λέλειπται.

Alii tamen non Crateti hoc distichon tribuunt, sed Chrysippo. Meminit ejusdem epitaphii idem Plutarchus 534; Diodorus Sic. 58, et Strabo 77. H. Sylburg. — Hæc conversa sunt a Cicerone lib. V *Tusc. Quæst.* Græca ita legenda hic, ut apud Theodoretum lib. XII τῆς Θεραπευτικῆς, *De Curat. Græc. aff.*: Ἐκείνους δὲ θηριωδῶς βιοτεύοντας καὶ περιιόντας θρηνήσωμεν, καὶ ἀποθανοῦσιν τὸ Σαρδαναπάλου ἐπίγραμμα προσενέγκωμεν, τόδε γὰρ ἐκείνου ἐπιγέγραπτο τάφῳ·

Τόσσ' ἔχω ὅσσ' ἔφαγον, καὶ ἐφύβρισα, καὶ μετ' ἔρωτος
Τέρπν' ἔπαθον· τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια πάντα λέλειπται·
Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι, Νίνου μεγάλης βασιλεύσας.

Ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦτο ψεῦδος οἱ γεγραφότες ἐπέγραψαν· οὐ γὰρ ἔχει ὁ τελευτήσας ἅπερ ἔφαγε καὶ ἔπιεν, ἀλλ' εἰς τὴν δυσώδη φθορὰν ἐκεῖνα κεχώρηκεν· ἔχει δὲ μόνον τοῦ παρανόμου βίου τὴν δυσωδίαν ἣ διηνεκῶς τὴν ψυχὴν ἀλγύνει καὶ ἀνιᾷ ξυνειδυῖαν αὐτῇ τὰ κάκιστα, καὶ μεμνημένην ὧν παρανόμως εἰργάσατο. *Illos brutorum animantium vitam degentes, vivos quidem luctu commiseremur, defunctorum vero sepulcris epigramma Sardanapali inscribamus. Ita enim illius tumulo inscriptum fuit:*

Hæc habeo quæ edi, quæque exsaturata libido
Hausit, multa quidem et felicia cuncta reliqui.
Nam cinis ecce ego sum, magna qui celsa tenebam
Regna Nini....

Sed enim egregie mentiti sunt, qui sic inscripserunt; neque enim qui vita defunctus est, habet amplius, quæ comedit olim ac bibit, sed ea omnia in putrem corruptionem abierunt. Habet autem solum iniquitatis suæ fetorem, qui animam scelerum sibi consciam, eaque in memoriæ sinu perpetuo retinentem continuo dolore discruciat. Proferuntur et a Strabone lib. XIV, et ab Athenæo lib. VIII *Deipnosoph.*, apud quos tertius versus alios duos præcedit. Ad verbum ita vertuntur: *Habeo quod comedi, quod proterve feci, quod in amoribus voluptatis percepi: multa vero felicia exoleverunt:* legitur enim apud Athenæum, καὶ ὄλβια πάντα λέλυνται· et apud Strabonem, καὶ ὄλβια κεῖνα λέλειπται, ut hic apud Clementem: in manuscripto libro *Quæstionum* Anastasii, unde Theodoreti locum D exscripsimus, πάντα λέληπται. Aliud elogium in Sardanapali tumulo exaratum invenies, lib. XII Athenæi a Chœrilo versum, apud interpretem Aristophanis *Avium* ex Apollodoro, et Suidam ex Callisthene: Ἔσθιε καὶ πῖνε καὶ παῖζε, ὡς τά γε ἄλλα ἀνθρώπεια οὐκ ὄντα τούτου ἄξια. Sculpta in lapide fuit imago dextræ manus conjunctis digitis, velut ad sonum elidendum in eoque litteris Assyriis hoc inscriptum: *Ede, bibe, et lude, reliqua humana nec digitorum crepitu digna sunt.* Collect.

(6) Θειάζει. Clemens infra pag. 179 Metrodoro, Epicuri discipulo, hoc dictum tribuit, ubi conf. adnotata.

(7) Σαρκὸς . . . ἔλπισμα. Ex Cicerone ita vertas lib. II *De fin.*: *Cum corpus bene constitutum sit, et sit exploratum ita futurum.*

(8) Οἱ τῆς ἀνάνδρου καὶ διεσκατωμένης. Cynicum

(9) Πονεῖν ἐθέλοντες. Metro convenientius, πονεῖν θέλοντες. Sylb.

καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις, ὅσα αἰσχρῶς μὲν εἴρηται, ἐπαξίως δὲ τῶν φιληδόνων. Διό μοι δοκεῖ θείως ὁ νόμος ἀναγκαίως (10) τὸν φόβον ἐπαρτᾷν, ἵν' εὐλαβείᾳ καὶ προσοχῇ τὴν ἀμεριμνίαν ὁ φιλόσοφος κτήσηταί τε καὶ τηρήσῃ, ἀδιάπτωτός τε καὶ ἀναμάρτητος ἐν πᾶσι διαμένων. Οὐ γὰρ ἄλλως εἰρήνη καὶ ἐλευθερία περιγίνεται ἢ διὰ τῆς ἀπαύστου καὶ ἀναπαυδήτου πρὸς τὰς τῶν παθῶν ἡμῶν ἀντιμαχήσεις (11). Οὗτοι γὰρ οἱ ἀνταγωνισταὶ παχεῖς καὶ Ὀλυμπικοὶ, σφηκῶν, ὡς εἰπεῖν, εἰσὶ δριμύτεροι (12), καὶ μάλιστα ἡ ἡδονὴ, οὐ μόνον μεθ' ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ νύκτωρ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐνυπνίοις μετὰ γοητείας δελεαστικῶς ἐπιβουλεύουσα καὶ δάκνουσα. Πῶς οὖν ἔτι δίκαιοι κατατρέχειν τοῦ Νόμου Ἕλληνες, φόβῳ καὶ αὐτοὶ τὴν ἡδονὴν δουλοῦσθαι διδάσκοντες; Ὁ γοῦν Σωκράτης (13) *φυλάσσεσθαι* κελεύει *τὰ ἀναπείθοντα μὴ πεινῶντας ἐσθίειν, καὶ μὴ διψῶντας πίνειν, καὶ τὰ βλέμματα καὶ τὰ φιλήματα τῶν καλῶν, ὡς χαλεπώτερον σκορπίων καὶ φαλάγγων* (14) *ἰὸν ἐνιέναι πεφυκότα*. Καὶ Ἀντισθένης (15) δὲ *μανῆναι μᾶλλον ἢ ἡσθῆναι* αἱρεῖται. Ὅ τε Θηβαῖος Κράτης·

Τῶν (16) *δὲ*, φησὶ, *κράτει, ψυχῆς ἤθει ἀγαλλομένη,*
Οὐθ' ὑπὸ χρυσίων δουλουμένη οὐθ' ὑπ' ἐρώτων
Τηξιπόθων· οὐδ' ἔτι συνέμποροί εἰσι φιλύβρι.

Καὶ τὸ ὅλον ἐπιλέγει·

Ἡδονῇ (17) *ἀνδραποδώδει ἀδούλωτοι καὶ ἄκναπτοι* (18),
Ἀθάνατον βασιλείαν ἐλευθερίαν τ' ἀγαπῶσιν.

Οὗτος ἐν ἄλλοις εὐθυῤῥημόνως γράφει· *Τῆς εἰς τὰ Ἀφροδίσια ἀκατασχέτου ὁρμῆς κατάπλασμα* (19)

A et quæ deinceps sequuntur: quæ turpiter quidem dicta sunt, sed pro meritis eorum qui sunt dediti voluptati. Divinitus itaque mihi videtur lex voluisse, ut metus impenderet necessario, ut sollicitudinis vacuitate per cautionem et attentionem comparata et conservata, philosophus, a lapsu alienus, et peccato non affinis, in omnibus permaneret. Pax enim et libertas non aliter accedit, quam per perpetuam et indefatigabilem adversus animi nostri motus repugnantiam. Sunt enim hi adversarii crassi et Olympici, et vespis, ut ita dicam, acriores: et maxime voluptas, quæ non solum interdiu, sed etiam noctu in ipsis insomniis, nos cum præstigiis inescando, insidiatur et mordet. Quomodo B ergo possunt adhuc Græci jure legem insectari, cum ipsi quoque voluptatem doceant servire metui? Socrates itaque jubet *cavere ab illecebris, quæ suadent ut non esurientes comedamus, et bibamus non sitientes; et pulchrorum obtutibus et osculis, ut quæ soleant scorpiis et araneis gravius venenum immittere.* Antisthenes autem vult *potius insanire, quam voluptate* affici. Et Crates Thebanus ait:

Hæc vincas, rectis exsultans moribus, atque
Te auro haud addicens, cupidis nec amoribus unquam
Servum: nec servatores sunt amplius ulli.

Et tandem infert:

✠ *Mancipat at quem non turpis tangitque voluptas,*
C *Regnum immortale, et libertas huic quoque amatur.*

Hic autem alibi expresse scribit, *Rerum venerearum effrenati desiderii cataplasma esse famem: sin*

✠ P. 493 ED. POTTER, 413 ED. PARIS.

cum tragœdias scripsisse, notant veteres. Et quidem septem enumerant. In istis autem ipsa spurcitas et σαπρολογία auctorem καὶ τὸ ἀναιδὲς τοῦ κυνισμοῦ evincit. Voluptatem, quam alius contentus fuisset κατάπτυστον dixisse, ipse διεσκατωμένην vocat, ab *excrementis*, sive reliquiis humanis. Heinsius.

(10) *Θείως ὁ νόμος ἀναγκ.* Rectius forte ὁ θεῖος νόμος ἀναγκ. Sylburg.

(11) *Ἀντιμαχήσεις*. Structuræ lex postulat ἀντιμαχήσεως, genit. casu. Sylburg.

(12) *Δριμύτεροι. Acriores*. Isti enim obesi adversarii et Olympici vespis, ut ita dicam, acerbiores sunt, ac præcipue voluptas. *Vespa acerbior*, proverbium de præferoce et crudeli dicitur: vespæ namque, insecti exigui, ictus acerbi sunt, et haud temere sine febri sunt, testante Plinio; quippe cujus ter novenis punctis interire hominem prodidere nonnulli. H. Junius cent. 6, proverb. 64; Plin. lib. II, cap. 22. Præcipue gustata serpente infestior est morsus vesparum, Ælianus, lib. XV, c. 9 *De animalibus*, aut cum in cadavere viperæ aculeum imbuerunt, lib. V, c. 16. Collect.

(15) *Σωκράτης*. Socratis præceptum hoc adnotatur etiam a Plutarcho pag. 76 et 310. H. Sylburg. Item a Theodoreto Θεραπευτ. ιϐ', pag. 672. Unam ejus partem superius retulit Clemens, *Pædag.* lib. I, cap. 1, alteram vero, *Pædag.* lib. III, cap. 11.

(14) *Φαλάγγων*. Pro φαλαγγίων ut etiam Theod. Sylburg. in *Indice Græco*.—Φαλάγγια superius dixit Clemens *Pædag.* lib. III, cap. 11, quem locum conf.

(13) *Ἀντισθένης*. Theodoretus Θεραπευτ. ιϐ'. p. 670: Καὶ Ἀντισθένης ὁ Κυνικὸς, Σωκρατικός γε καὶ οὗτος, τοῦ ἥδεσθαι τὸ μαίνεσθαι κρεῖττον εἴρηκεν εἶναι. *Et Antisthenes Cynicus, qui Socratis quoque auditor fuit, potius esse insanire, quam delectari, dixit.* Diogenes Laertius lib. VI, segm. 3: Ἔλεγέ τε συνεχές· Μανείην μᾶλλον ἢ ἡσθείην. *Dicebat autem identidem: Insaniam potius quam delecter.* Conf. Sextus Empiricus *adv. Mathemat.* lib. X.

(16) *Τῶν*. Primus versus, si pentameter est, recte habet. Sequenti, rectius χρυσείων, penultima diphthongo. Tertius, si hexameter est, ita interpo-
D lari potest, οὐδ' εἴ τι συνέμπορόν ἐστι φιλύβρι. Sylburg.

(17) *Ἡδονῇ*. Hos etiam versus e Clemente transtulit Theodoretus in *Θεραπευτ.* p. 671.

(18) *Ἄκναπτοι*. C. mavult ἄκαμπτοι. Sylburg.—Ἄκαμπτοι, Theodoret. Verumtamen ἄκναπτοι tolerari possit. Hesychius: Ἄκναπτος, ἀκατάκλαστος.

(19) *Κατάπλασμα*. Κατάπαυμα, Theodoret., loco jam dicto hæc etiam recitans: idque comm. apud Sylburgium adnotat magis convenire Cratetis verbis, prout metrice referuntur a Diogene Laertio in Cratete, lib. VI, seg. 86:

Ἔρωτα παύει λιμός· εἰ δὲ μὴ, χρόνος·
Ἐὰν δὲ μὴ τούτοις δύνῃ χρῆσθαι, βρόχος.

Amorem sedat fames; sin minus, tempus;
Eis vero si uti non vales, laqueus.

Eosdem versus recitavit Suidas in v. Κράτης. In vero *Anthologi.* lib. I, cap. 27. et apud Stobæum

minus autem, laqueum. Zenonis autem stoici quænam esset doctrina, testantur comici, etiam dum eam insectantur, hoc modo :

Sapientiam iste Zeno quam vanam docet,
Quippe esurire qui suos tantum docet,
Panis sit unus, caricaque, et aquam bibas.

Hi omnes utique non erubescunt aperte confiteri eam, quæ ex cautione accipitur, utilitatem. Quæ est autem vera et non **178** expers rationis sapientia, non solis verbis confidens et decretis, sed tegumentis invulnerabilibus et mysteriis efficacibus, in divinis præceptis meditans, et se exercens, vim divinam per eam, quæ inspirata est, partem a logo seu ratione accipit. Jam vero poetici quoque Jovis depingunt ægidem

Terribilem, Timor immensus quam cingit et ambit.

Lis quoque inest, et Vis urgens, et frigidus Horror,
Gorgoneumque caput, monstrum olim quod fuit [ingens,
Terribile, horrendum, ostentum Jovis ægida ha- [bentis.

Iis autem, qui id, quod est salutare, recte possunt perspicere, nescio an quid videbitur amabilius honestate ac gravitate legis, et ejus filia cautione ac religione. Verumenimvero quando aliquis nimis intensum, et quod justum tonum excedat, dicatur canere, sicut etiam Dominus in aliquos, ne aliqui ex iis, qui eum æmulantur ac sequuntur, aliquid canant, quod a tono fidiumque concentu discrepet; sic sumo, non ut quod sit per se nimis intensum, et quod justum tonum excedat, sed quod sit ejusmodi iis, qui divinum nolunt jugum tollere. Iis enim, qui sunt remissi et imbecilli, id, quod est moderatum, ✠ videtur nimis intensum, et tonum excedere : et injustis quod est æquum, videtur esse summum jus. Nam qui propterea quod peccati amore tenentur, ad indulgendam veniam faciles sunt, ii veritatem existimant esse molestiam, et severitatem sævitiam : et eum, qui non simul peccat et una trahitur, immisericordem. Recte ergo sic scribit de Plutone tragœdia :

Venturus ad quem dæmonem tu sis rogas?

εἶναι λιμόν· εἰ δὲ μὴ, βρόχον. Ζήνωνι δὲ τῷ Στωϊκῷ τὴν διδασκαλίαν μαρτυροῦσι, καί τοι διασύροντες, οἱ κωμικοὶ, ὧδέ πως·

Φιλοσοφίαν κενὴν (20) γὰρ οὗτος φιλοσοφεῖ·
Πεινῆν διδάσκει, καὶ μαθητὰς λαμβάνει·
Εἷς ἄρτος, ὄψον ἰσχὰς, ἐπιπιεῖν ὕδωρ.

Πάντες δὴ οὗτοι οὐκ αἰσχύνονται σαφῶς ὁμολογεῖν τὴν ἐκ τῆς εὐλαβείας ὠφέλειαν· ἡ δὲ ἀληθὴς καὶ οὐκ ἄλογος σοφία, οὐ λόγοις ψιλοῖς καὶ θεσπίσμασι πεποιθυῖα, ἀλλὰ σκεπαστηρίοις ἀτρώτοις καὶ μυστηρίοις δραστικοῖς, ταῖς θείαις ἐντολαῖς συγγυμνασίᾳ τε καὶ συνασκήσει μελετῶσα, δύναμιν θείαν κατὰ τὸ ἐμπνεόμενον μέρος αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Λόγου λαμβάνει. Ἤδη γοῦν καὶ τοῦ ποιητικοῦ Διὸς τὴν αἰγίδα γράφουσι

Δεινὴν (21), ἣν πέρι μὲν πάντη Φόβος ἐστεφάνω- [ται (22)
Ἐν δ' Ἔρις, ἐν δ' Ἀλκὴ, ἐν δὲ κρυόεσσα (23) [Ἰωκή·
Ἐν δέ τε Γοργείη κεφαλὴ, δεινοῖο πελώρου,
Δεινή τε σμερδνή τε, Διὸς τέρας αἰγιόχοιο.

Τοῖς δὲ τὸ σωτήριον διορᾷν ὀρθῶς δυναμένοις οὐκ οἶδα εἴ τι φίλτερον φανήσεται τῆς τε σεμνότητος τοῦ νόμου καὶ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ εὐλαβείας. Ἀλλὰ γὰρ ὅταν ὑπέρτονον ᾄδειν λέγηται, ὥσπερ καὶ ὁ Κύριος ἐπί τινας, ἵνα μή τινες τῶν ζηλούντων αὐτὸν ἔκτονον καὶ ἀπόχορδον ᾄσωσιν, οὕτως ἀκούω οὐχ ὡς ὑπέρτονον, ἀλλὰ τοῖς μὴ βουλομένοις ἀναλαβεῖν τὸν θεῖον ζυγὸν, τούτοις ὑπέρτονον· τοῖς γὰρ ἀτόνοις καὶ ἀσθενικοῖς τὸ μέτριον ὑπέρτονον δοκεῖ, καὶ τοῖς ἀδίκοις ἀκροδίκαιον τὸ ἐπιβάλλον. Ὅσους γὰρ διὰ τὸ φιλικῶς πρὸς ἁμαρτίας ἔχειν ἡ συγγνώμη παρεισέρχεται, οὗτοι τὴν ἀλήθειαν ἀπήνειαν ὑπολαμβάνουσιν, καὶ τὴν αὐστηρίαν ἀποτομίαν, καὶ ἀνηλεῆ τὸν μὴ συναμαρτάνοντα μηδὲ συγκατασπώμενον. Εὖ γοῦν ἡ τραγῳδία ἐπὶ τοῦ Ἅϊδου γράφει·

Πρὸς δ' οἷον ἥξεις δαίμονα, ὡς ἔρωτα (24)·

✠ P. 494 ED. POTTER, 413-414 ED. PARIS.

serm. *De mulieribus*, hoc modo exstant :

Ἔρωτα παύει λιμός· εἰ δὲ μὴ, χρόνος·
Ἐὰν δὲ μηδὲ ταῦτα τὴν φλόγα σβέσῃ,
Θεραπεία σοι τολοιπὸν ἠρτήσθω βρόχος.

(20) *Φιλοσοφίαν κενήν.* Κενὴν non inepte forsan : ut jejuna et macra philosophia intelligatur : unde Timoni quoque secta illa dicitur :

Πτωχότατοί τ' ἦσαν καὶ κουφότατοι βροτοὶ [ἀστῶν.

C. καινὴν mavult, ut est apud Diog. Laertium p. 248, ubi etiam alio hi versus ordine collocantur. SYLBURG. — Diogenes Laert. in Vita Zenonis Cittiei hos ait esse Philemonis in comœdia *Philosophi*, sed primo loco tertium ponit :

Εἷς ἄρτον ὄψον ἰσχὰς, ἐπιπιεῖν ὕδωρ.
Φιλοσοφίαν καινὴν,

et cætera, ut apud Clementem, non Εἷς ἄρτος, et κενήν. *Cum pane caricas vorat, et aquam bibit. Exercet ignotum philosophiæ genus. Docet esurire, dehinc auditores capit.* COLLECT.

(21) *Δεινήν.* Ex Homeri *Iliad.* E, v. 739.

(22) *Ἐστεφάνωται.* Ἐστεφάνωτο, Homer.

(23) *Ἐν δὲ κρ.* Ἐν δ' ὀκρυόεσσα, Homer. Ubi tamen scholiastes vetus Clementis nostri lectionem tuetur.

(24) *Ὡς ἔρωτα.* Metrum quidem explebitur, si legamus, ὡς σεσηρότα, vel οὐκ ἐρωτά γε, aut οὐκ ἐρωτικόν. Sed earum lectionum nulla quidem mihi satisfacit. SYLBURG. — Grotius in *Excerpt. e trag.*, p. 147, scripsit, ὡς ἀρηρότα, *quam fixum* ac rigidum. Verumtamen suspicor retinendum esse ἔρωτα, et aliquid aliud excidisse, vel a Clemente de industria omissum fuisse. Etenim Sophocles his in versibus dixit Plutonem cæteris quidem omnibus rigidum esse, soli vero Ἔρωτι, *Amori*, mitem. Plutarchus in *Amatorio*, p. 761 edit. Paris.: Δηλοῖ δὲ τὰ περὶ τὴν Ἄλκηστιν, καὶ Πρωτεσίλεων, καὶ Εὐριδίκην τὴν Ὀρφέως, ὅτι μόνῳ θεῶν ὁ Ἅϊδης ποιεῖ τὸ προστασσόμενον· καίτοι πρός γε τοὺς ἄλλους ἅπαντας οὔτε τὸ ἐπιεικὲς οὔτε τὴν χάριν οἶδε, μόνην δὲ στέρξαι τὴν ἁπλῶς δίκην· αἰδεῖται δὲ τοὺς ἐρῶντας, καὶ μόνοις τούτοις οὐκ ἔστιν ἀδάμαστος, οὐδ' ἀμεί-

Ος οὔτε τοὐπιεικὲς, οὔτε τὴν χάριν
Ἤδει· μόνον (25) *δ' ἔστεργε τὴν ἁπλῶς δίκην.*

A *Qui haud novit æquum, sed neque ullam gratiam :*
Sed jus severum respicit, nec amplius.

Καὶ γὰρ εἰ μηδέπω ποιεῖν τὰ μὴ προσταττόμενα (26) ὑπὸ τοῦ νόμου οἷοί τέ ἐστε, ἀλλά τοι συνορῶντες ὡς ὑποδείγματα ἡμῖν ἔκκειται κάλλιστα ἐν αὐτῷ, τρέφειν καὶ αὔξειν τὸν ἔρωτα τῆς ἐλευθερίας (27) δυνάμεθα· καὶ τῇδε ὠφελοίμεθ' (28) ἂν κατὰ δύναμιν προθυμότερον, τὰ μὲν προκαλούμενοι, τὰ δὲ μιμούμενοι, τὰ δὲ καὶ δυσωπούμενοι. Οὔτε γὰρ οἱ παλαιοὶ δίκαιοι κατὰ νόμον βιώσαντες, *ἀπὸ δρυὸς ἦσαν παλαιφάτου, οὐδ' ἀπὸ πέτρης*· τῷ γοῦν βουληθῆναι γνησίως φιλοσοφεῖν, ὅλους αὐτοὺς (29) φέροντες ἀνέθεσαν τῷ Θεῷ, καὶ εἰς πίστιν ἐλογίσθησαν. Καλῶς ὁ Ζήνων ἐπὶ τῶν Ἰνδῶν (30) ἔλεγεν, ἕνα Ἰνδὸν παροπτώμενον ἐθέλειν (31) ἰδεῖν, ἢ πάσας τὰς περὶ πόνου ἀποδείξεις μαθεῖν. Ἡμῖν δὲ ἄφθονοι μαρτύρων πηγαὶ B ἑκάστης ἡμέρας, ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν θεωρούμεναι, παροπτωμένων, ἀνασχινδαλευομένων (32), τὰς κεφαλὰς ἀποτεμνομένων. Τούτους πάντας ὁ παρὰ τοῦ νόμου φόβος εἰς Χριστὸν παιδαγωγήσας, συνήσκησε τὸ εὐλαβὲς καὶ δι' αἱμάτων ἐνδείκνυσθαι. *Ὁ Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν· ἐν μέσῳ δὲ θεοὺς διακρινεῖ.* Τίνας τούτους; Τοὺς ἡδονῆς κρείττονας, τοὺς τῶν παθῶν διαφέροντας, τοὺς ἕκαστον ὧν πράσσουσιν ἐπισταμένους, τοὺς Γνωστικοὺς, τοὺς τοῦ κόσμου μείζονας. Καὶ πάλιν, *Ἐγὼ* (33) *εἶπα, θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες,* τίσι λέγει ὁ Κύριος; Τοῖς παραιτουμένοις, ὡς οἷόν τε, πᾶν τὸ ἀνθρώπινον. Καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει· *Ὑμεῖς γὰρ οὐκ ἔτι ἐστὲ* (34) *ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι.* C Καὶ πάλιν λέγει· *Ἐν σαρκὶ ὄντες* (35), *οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα· σὰρξ γὰρ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύνανται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ. Ἰδοὺ δὲ* (36), *ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε*, διελέγχων ἡμᾶς τὸ Πνεῦμα εἴρηκεν. Χρὴ τοίνυν συνασκεῖν αὐτοὺς εἰς εὐλάβειαν τῶν ὑποπιπτόντων τοῖς πάθεσι, φυγαδεύοντας κατὰ τοὺς ὄντως φιλοσόφους τὰ πασχητιῶντα τῶν βρωμάτων καὶ τὴν παρὰ τὴν κοίτην ἔκ-

Etsi enim nondum potestis facere quæ a lege imperantur, attamen considerantes esse nobis proposita pulcherrima exemplaria libertatis, amorem libertatis nutrire et augere possumus : et ea ratione promptiori et alacriori animo juvabimur, alia quidem provocantes, alia vero imitantes, et alia reverentes. Neque enim veteres illos, qui ex lege vixerunt, *Annosa quercus genuit, aut prærupta petra :* quoniam igitur sincere volebant philosophari, totos seipsos Deo obtulerunt ac dedicarunt, et in fidei rationem relati sunt. Pulchre de Indis dicebat Zeno, se unum malle Indum videre, qui torreatur, quam omnia pro laboris perpessione argumenta discere. Nobis autem sunt quotidie redundantes martyrum fontes, qui nostris spectantur oculis, qui torrentur, torquentur, et capite truncantur. Eos omnes legis metus, qui veluti pædagogus ad Christum deduxit, exercuit, ut pietatem vel per sanguinem ostenderent. *Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos dijudicat* [a]. Quosnam? Eos qui sunt voluptate superiores, qui vincunt affectus, qui sciunt unumquodque eorum quæ faciunt, eos qui sunt gnostici, qui mundo sunt majores. Et rursus, *Ego dixi, dii estis et filii Altissimi omnes* [b], quibusnam dicit Dominus? Iis qui, quoad fieri potest, mortalia omnia repudiant. Et dicit Apostolus : *Vos autem* ✠ *non amplius estis in carne, sed in spiritu* [c]. Et rursus dicit : *In carne cum simus, non secundum carnem militamus* [d]. *Caro enim et sanguis regnum Dei non possunt possidere, neque corruptio possidet incorruptionem* [e]. *Ecce tanquam homines moriemini* [f], nos redarguens dixit Spiritus. Oportet ergo nos exercere ad ea cavenda, quæ sunt obnoxia vitiis, fugiendo, ut ii, qui vere sunt philosophi, eos cibos, qui incitant ad libidinem, et dissolutam in cubili remissionem, et delicias, et ita agendo, ut ea quæ in fruendis deliciis accidunt, sint aliis ma-

✠ P. 495 ED. POTTER, 414-415 ED. PARIS. [a] Psal. LXXXI, 1. [b] Ibid. 6. [c] Rom. VIII, 9. [d] I Cor. X, 3. [e] I Cor. XV, 50. [f] Psal. LXXXI, 7.

λιχος· *Alcestidis, Protesilai, et Eurydices Orphei uxoris, historiæ ostendunt, soli Amori Plutonem esse dicto audientem : quanquam hic adversus alios omnes, ut est apud Sophoclem, neque æquitatem curat, neque gratiam, soloque jure simpliciter stricto utitur; tamen amantes reveretur, iisque solis non est implacabilis, nec indomitus.*

(25) *Μόνον.* Μόνην. Plutarch.

(26) *Μηδέπω ποιεῖν τὰ μὴ πρ.* Lege, μηδέπω μὴ ποιεῖν τὰ πρ. LOWTH.

(27) *Ἐλευθερίας.* Nempe evangelicæ libertatis.

(28) *Καὶ τῇδε ὠφ.* Quæ sequuntur, hoc modo distingui et explicari potuerint : Καὶ τῇδε ὠφελοίμεθ' ἂν, κατὰ δύναμιν προθυμότερον τὰ μὲν προκαλούμενοι, τὰ δὲ μ. *Et ea ratione non levem inde utilitatem percipiemus, si pro viribus, et quanta possumus alacritate alia quidem provocemus, alia imitemur, alia vero rejiciamus.*

(29) *Ὅλους αὐτ.* Sic superius p. 403 edit. Paris. de Noacho dixit : Φέρων γὰρ αὐτὸν ἀνέθηκε τῷ Θεῷ. *Nam se Deo oblatum dedicavit.*

(30) *Ἰνδῶν.* Conf. *Strom.* IV, p. 494 edit. Paris.

(31) *Ἐθέλειν.* Cum ἐθέλειν subaudiendum μᾶλλον· quæ ellipsis usurpatur interdum etiam a Latinis. SYLBURG.

(32) *Ἀνασχινδαλευομένων.* Rectius ἀνασχινδυλευομένων, inquit in *Indice Græco* Sylburgius. Clemens infra *Strom.* IV, p. 504, 505 : Διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ διωχθησόμεθα, φονευθησόμεθα, ἀνασχινδυλευθησόμεθα. *Propter nomen Domini persecutionem patiemur, occidemur, suspendemur.* Idem *Strom.* VI, pag. 601, ex Platone hæc recitat : Οὕτω δὲ διακείμενος ὁ δίκαιος μαστιγωθήσεται, στρεβλωθήσεται.... πάντα κακὰ παθὼν ἀνασχινδυλευθήσεται. *Sic affectus autem justus, flagris cædetur, torquebitur, et omnia mala perpessus suspendetur.* Hesychius, Ἀνασχινδυλεύεσθαι, ἀνασχολοπισθῆναι. Sin cognatas ei voces respicias, ἀνασχινδαλεύεσθαι tolerari saltem posse videbitur. Hesychius, Σχινδάλαμος, σκόλοψ· τινὲς δὲ διὰ τοῦ χ σχινδάλομος (leg. σχινδάλαμος)· ἄλλοι σχινδαλμός.

(33) *Ἐγώ.* Conf. *Protreptrici* finem.

(34) *Ὑμεῖς γὰρ οὐκ ἔτι ἐστέ.* Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστέ. Rom.

(35) *Ἐν σαρκὶ ὄντες.* Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, I Cor. X, 3.

(36) *Ἰδού.* Ὑμᾶς, Psalm.

gnum præmium, nobis autem non itidem. Est enim donum Dei maximum temperantia. *Ipse enim dixit : Non te dimitto, nec te derelinquo* [a] : ut qui te dignum judicaverim propter germanam electionem. Sic ergo nos pie ac caute accedere conantes, excipiet benignum ac *suave jugum* Domini *a fide in fidem*, uno auriga, per profectum, unumquemque nostrum vehente ad salutem, ut accedat is, quem par est, fructus beatitudinis. Fit autem *exercitatio*, ex sententia Coi Hippocratis, *non solum corporis sanitas, sed etiam animæ, impigra laborum susceptio, et non nimia nutrimenti exsaturatio.*

A λυτον ἄνεσιν, καὶ τὴν τρυφὴν, καὶ τὰ εἰς τρυφὴν πάθη ἄλλοις εἶναι ἆθλον βαρύ· ἡμῖν δὲ οὐχ ἔτι ἔ[...]ρον γὰρ τοῦ Θεοῦ σωφροσύνη τὸ μέγιστον. Αὐτὸς *γὰρ εἴρηκεν· Οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκαταλίπω·* ἄξιον κρίνας διὰ τὴν γνησίαν αἵρεσιν. Οὕτω τοίνυν ἡμᾶς εὐλαβῶς προσιέναι πειρωμένους ἐκδέξεται (37) ὁ χρηστὸς τοῦ Κυρίου ζυγὸς ἐκ πίστεως εἰς πίστιν, ἑνὸς ἡνιόχου κατὰ προκοπὴν ἐλαύνοντος ἕκαστον ἡμῶν εἰς σωτηρίαν, ὅπως ὁ προσήκων τῆς εὐδαιμονίας περιγένηται καρπός. Γίνεται δὲ ἡ ἄσκησις κατὰ τὸν Κῷον Ἱπποκράτην, *οὐ μόνον τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχῆς ὑγίεια* (38), *ἀοκνίη πόνων, ἀκορίη τροφῆς.*

CAPUT XXI.

Recenset varias philosophorum de summo bono sententias.

Epicurus autem, in non esuriendo, nec sitiendo, nec frigendo, ponens beatitudinem, vocem illam Deo parem exclamavit, impie dicens, se in his vel cum Jove patre esse pugnaturum : tanquam porcorum stercoribus vescentium, et non ratione præditorum ac philosophorum, beatam decernens victoriam. Ex iis enim, qui voluptati parent, constat esse Cyrenaicos et Epicurum : eos enim aperte dicere, finem esse jucunde vivere : perfectum autem bonum solum esse voluptatem. Epicurus autem doloris quoque amotionem dicit esse voluptatem : eligendum autem et expetendum esse dicit id, quod primum a seipso trahit ad seipsum, quod videlicet est omnino in motu. Dinomachus autem et Callipho dixerunt esse finem, quidquid in se est facere consequendæ et fruendæ voluptatis gratia. Et Hieronymus peripateticus, finem quidem esse vivere sine molestia ✠ ac perturbatione : extremum autem bonum, esse felicitatem. Nec aliter Diodorus, qui fuit ex eadem secta, finem esse pronuntiat, citra ullam molestiam et honeste vivere. Atque Epicurus

B Ἐπίκουρος (39) δὲ, ἐν τῷ μὴ πεινῆν, μηδὲ διψῆν, μήτε ῥιγοῦν, τὴν εὐδαιμονίαν τιθέμενος, τὴν ἰσόθεον ἐπεφώνησε φωνὴν, ἀσεβῶς εἰπὼν, ἐν τούτοις κἂν Διῒ πατρὶ μαχεσθαι· ὥσπερ ὑῶν σκατοφάγων, καὶ οὐχὶ τῶν λογικῶν καὶ φιλοσόφων, τὴν μακαρίαν νίκην δογματίζων· τῶν γὰρ ἀπὸ τῆς ἡδονῆς ἀρχομένων τούς τε Κυρηναϊκοὺς εἶναι, καὶ τὸν Ἐπίκουρον· τούτους γὰρ τέλος εἶναι λέγειν διαῤῥήδην τὸ ἡδέως ζῇν· τέλειον δὲ ἀγαθὸν μόνον τὴν ἡδονήν. Ὁ δὲ Ἐπίκουρος καὶ τὴν τῆς ἀλγηδόνος ὑπεξαίρεσιν (40) ἡδονὴν εἶναι λέγει· αἱρετὸν δὲ εἶναι φησιν (41), ὃ πρῶτον ἐξ ἑαυτοῦ ἐφ' ἑαυτὸ ἐπισπᾶται, πάντως δηλονότι ἐν κινήσει ὑπάρχων (42). Δεινόμαχος δὲ καὶ Καλλιφῶν τέλος εἶναι ἔφασαν πᾶν τὸ καθ' αὐτὸν ποιεῖν ἕνεκα τοῦ ἐπιτυγχάνειν ἡδονῆς, καὶ τυγχάνειν· ὅ τε Ἱερώνυμος ὁ περιπατητικὸς, τέλος μὲν εἶναι τὸ ἀοχλήτως ζῇν, C τελικὸν δὲ ἀγαθὸν μόνον τὴν εὐδαιμονίαν. Καὶ Διόδωρος ὁμοίως, ἀπὸ τῆς αὐτῆς αἱρέσεως γενόμενος, τέλος ἀποφαίνεται τὸ ἀοχλήτως καὶ καλῶς ζῇν. Ἐπίκουρος μὲν οὖν καὶ οἱ Κυρηναϊκοὶ τὸ πρῶτον οἰκεῖον (43) φασὶν ἡδονὴν εἶναι· ἕνεκα γὰρ ἡδονῆς παρ-

[a] Hebr. XIII, 5. ✠ 496 ED. POTTER, 415-416 ED. PARIS.

(37) Ἐκδέξεται. Hæc sic distingui et explicari poterunt : Ἐκδέξεται ὁ χρηστὸς τοῦ Κυρίου ζυγὸς, ἐκ πίστεως εἰς πίστιν ἑνὸς ἡνιόχου κατὰ προκοπὴν ἐλαύν. *Excipiet nos suave jugum Domini, eodem auriga singulos nostrum a fide in fidem agente ad salutem, ut debitum felicitatis præmium adipiscamur.* Ubi respicit Christi dictum, Matth. XI, 30 : Ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστός. Item Rom. I, 17 : Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν.

(38) Ὑγίεια. Malim ὑγιείας, ut sensus sit, *laborem et temperantiam esse* ἄσκησιν ὑγιείας, *exercitationem sanitatis.*

(39) Ἐπίκουρος. Theodoretus Θεραπ. ια', p. 647 : Ἐπίκουρος δὲ τὸ μήτε πεινῆν, μήτε διψῆν, εὐδαιμονίαν ὡρίσατο· καὶ τούτων τὸν ἀπολαύοντα ἔλεγε καὶ Διῒ πατρὶ μάχεσθαι· οὕτως αὐτὸν τὸ φιλήδονον ἐπαιδοτρίβησεν εἰς ἀσέβειαν. *At Epicurus felicitatem hominis eam definivit, ut nec famem, nec sitim patiatur : et eum, qui his frueretur, dicebat cum Jove patre pugnare posse.*

(40) Τῆς ἀλγηδόνος ὑπεξαίρεσιν. Clemens infra *Strom.* VI, p. 628 : Ὁ Ἐπίκουρος λέγει· Δικαιοσύνης καρπὸς μέγιστος ἀταραξία. *Dicit Epicurus : Justitiæ fructus maximus est perturbationis vacuitas.*

(41) Φησίν. Menagius in Diogenis Laertii lib. X, segm. 136, ait : « Legendum videtur φασίν· non enim Epicurus voluptatem, quæ in motu est, amplectebatur, sed Cyrenaici, ut hoc Laertii loco disertissimis verbis habetur. Adde ipsummet Clementem in iis, quæ paulo post sequuntur. Et falsus est omnino Athenæus, qui hanc opinionem Epicuro, similiter ac Aristippo, tribuit, lib. XII, cap. 12. » Nihilominus fieri potuit, ut Clemens existimaret D Epicurum duo bonorum genera secutum fuisse, alterum scilicet ἀταραξίαν, alterum ἐν κινήσει. Sic enim Laertius lib. X, segm. 136, Epicuri dogmata describens : Ἡ μὲν γὰρ ἀταραξία καὶ ἀπονία καταστηματικαὶ εἰσὶν ἡδοναί, ἡ δὲ χαρὰ καὶ εὐφροσύνη κατὰ κίνησιν ἐνεργίᾳ βλέπονται. *Namque perturbationis dolorisque vacatio constitutivæ sunt voluptates : gaudium vero et lætitia secundum motum in actu cernuntur.* Unde Athenæus, loco jam dicto : Οὐ μόνον δὲ Ἀρίστιππος καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ τὴν κατὰ κίνησιν ἡδονὴν ἠσπάζοντο, ἀλλὰ καὶ Ἐπίκουρος καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ. In hoc autem differunt Epicurei ab Aristippo et Cyrenaicis, quod hi μόνην ἐν τῇ κινήσει voluptatem esse putarent.

(42) Ὑπάρχων. Vel potius ὑπάρχον· quod interpres Latine vertit.

(43) Πρῶτον οἰκεῖον. Laertius, Epicuri dogmata describens, lib. X, segm. 129, ait : Πᾶσα οὖν ἡδονὴ, διὰ τὸ φύσιν οἰκείαν ἔχειν, ἀγαθόν. *Omnis igitur voluptas, eo quod naturam familiarem habeat, bonum*

ελθοῦσα, φασὶν, ἡ ἀρετὴ ἡδονὴν ἐνεποίησε. Κατὰ A δὲ τοὺς περὶ Καλλιφῶντα, ἕνεκα μὲν τῆς ἡδονῆς παρεισῆλθεν ἡ ἀρετὴ, χρόνῳ δὲ ὕστερον, τὸ περὶ αὐτὴν κάλλος κατιδοῦσα, ἰσότιμον ἑαυτὴν τῇ ἀρχῇ, τουτέστι τῇ ἡδονῇ, παρέσχεν· οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀριστοτέλη τέλος ἀποδιδόασιν εἶναι τὸ ζῆν κατ' ἀρετήν· οὔτε δὲ τὴν εὐδαιμονίαν οὔτε τὸ τέλος παντὶ τῷ τὴν ἀρετὴν ἔχοντι παρεῖναι· βασανιζόμενον γὰρ, καὶ τύχαις ἀβουλήτοις περιπίπτοντα τὸν σοφὸν, καὶ διὰ ταῦτα ἐκ τοῦ ζῆν ἀσμένως ἐθέλοντα διαφεύγειν, μὴ εἶναι μήτε μακάριον μήτ' εὐδαίμονα· δεῖ γὰρ καὶ χρόνου τινὸς τῇ ἀρετῇ· οὐ γὰρ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ περιγίνεται, ἢ καὶ ἐν τελείῳ (44) συνίσταται· ἐπεὶ μὴ ἔστιν, ὥς φασι, παῖς εὐδαίμων ποτέ· τέλειος δ' ἂν εἴη χρόνος ὁ ἀνθρώπινος βίος· συμπληροῦσθαι τοίνυν τὴν εὐδαιμονίαν ἐκ τῆς τριγενείας τῶν ἀγαθῶν (45). Οὔτ' οὖν ὁ B πένης, οὔθ' ὁ ἄδοξος, ἀλλ' οὐδ' ὁ ἐπίνοσος, ἀλλ' οὐδ' ἂν οἰκέτης ἤ τις κατ' αὐτούς. Πάλιν δ' αὖ Ζήνων (46) μὲν ὁ Στωϊκὸς τέλος ἡγεῖται τὸ κατ' ἀρετὴν

quidem et Cyrenaici id, quod est primum naturæ proprium et conveniens, dicunt esse voluptatem. Voluptatis enim causa accedens, inquiunt, virtus peperit voluptatem. Ex Calliphontis autem sententia, **179** voluptatis quidem causa accessit virtus, procedente autem tempore cum suam vidisset pulchritudinem, effecit, ut principio, hoc est, voluptati, esset honore æqualis. Aristotelei autem finem esse tradunt, vivere ex virtute : sed nec felicitatem nec finem adesse cuilibet, qui habeat virtutem : sapientem enim, qui vexatur, et in varios casus præter voluntatem incidit, et ideo vult lubenter e vita effugere, nec esse beatum nec felicem. Virtuti autem tempore quoque aliquo opus est : non enim accedit uno die : ut quæ etiam in perfecto constet; quandoquidem non est unquam, ut aiunt, puer beatus : perfectum autem tempus fuerit vita hominis : compleri itaque beatitudinem ex triplici genere bonorum. Neque ergo pauper, nec

est. Id, quod Clemens πρῶτον οἰκεῖον, itidem ille dicit ἀγαθὸν πρῶτον καὶ συγγενικόν· item paulo post, πρῶτον ἀγαθὸν καὶ σύμφυτον.

(44) *Ἐν τελείῳ*. Eodem modo Aristotelis de summo bono dogma explicavit Diogenes Laertius, lib. V, segm. 30 : Τέλος δὲ ἓν ἐξέθετο, χρῆσιν ἀρετῆς ἐν βίῳ τελείῳ. Ἔφη δὲ καὶ τὴν εὐδαιμονίαν συμπλήρωμα ἐκ τριῶν ἀγαθῶν εἶναι, τῶν περὶ ψυχὴν, ἃ δὴ καὶ πρῶτα τῇ δυνάμει καλεῖ· ἐκ δευτέρων δὲ, τῶν περὶ σῶμα, ὑγιείας, καὶ ἰσχύος, καὶ κάλλους, καὶ τῶν παραπλησίων· τῶν δὲ ἐκτὸς, πλούτου, καὶ εὐγενείας, καὶ δόξης, καὶ τῶν ὁμοίων. Τὴν δὲ ἀρετὴν μὴ εἶναι αὐτάρκη πρὸς εὐδαιμονίαν, προσδεῖσθαι γὰρ τῶν τε περὶ τὸ σῶμα καὶ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν· ὡς κακοδαιμονήσαντος τοῦ σοφοῦ, κἂν ἐν πόνοις ᾖ, καὶ ἐν C πενίᾳ, καὶ τοῖς ὁμοίοις. *Finem autem unum exposuit, virtutis usum in vita perfecta. Felicitatem ait, plenitudinem ex tribus bonis maxime constantem. Ex primis quidem, iis nimirum, quæ in animo sunt, quæ et viribus prima appellat; ex secundis, iis, quæ ad corpus attinent, ut sunt bona valetudo, fortitudo, pulchritudo, cæteraque his similia : atque ex tertiis, iis, quæ extrinsecus veniunt, divitiis, et nobilitate, et claritudine, atque his similibus. Virtutem ad beatam vitam non sufficere dixit : bonis enim corporis, atque exterioribus nos indigere : miserum atque infelicem fore sapientem, sive doloribus afficiatur, sive inopia et cæteris hujusmodi incommodis prematur.* Conf. Aristotelis *Ethic.* ad Nicomach. lib. I. Hinc Tatianus *Orat. ad Græc.* cap. 4 ait : Παρ' οἷς δὲ οὐκ ἔστι κάλλος, οὐ πλοῦτος, οὐ ῥώμη σώματος, οὐκ εὐγένεια, παρὰ τούτοις οὐκ ἔστι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, τὸ εὔδαιμον. *Illi, quibus aut pulchritudo, aut divitiæ, aut corporis robur, aut nobilitas deest, felices, secundum Aristotelis sententiam, esse non possunt.*

(45) *Τριγενείας τῶν ἀγαθῶν*. Huc spectant, quæ de Aristotele scripsit Theodoretus *Θεραπευτ.* ια', pag. 647 : Συμπληροῦσθαι τὴν εὐδαιμονίαν ἐκ τριγενείας ἔφη, ἐκ τῶν κατὰ ψυχὴν, ἐκ τῶν κατὰ σῶμα, ἐκ τῶν ἐκτός. *Ex triplici bonorum genere, id est, animæ, corporis et externis bonis, compleri felicitatem asseruit*, et seq. Conf. *Strom.* IV, p. 485 ed. Paris., et quæ ibi adnotanda sunt.

(46) *Ζήνων*. Zenonis et Stoicorum de summo bono sententias paulo aliter describit Diogenes Laertius in Zenone, lib. VII, segm. 87, 88, 89 : Διόπερ πρῶτος Ζήνων ἐν τῷ *Περὶ ἀνθρώπου φύσεως* τέλος εἶπε τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, ὅπερ ἐστὶ κατ' ἀρετὴν ζῆν. *Quocirca Zeno primus, in libro De natura hominis, finem ait consentanee secundum naturam vivere : id autem est, secundum virtutem vivere.* Paulo post hæc addit : Ὁ μὲν οὖν Διογένης τέλος φησὶ ῥητῶς τὸ εὐλογιστεῖν ἐν τῇ τῶν κατὰ φύσιν ἐκλογῇ· Ἀρχέδημος δὲ τὸ πάντα τὰ καθήκοντα ἐπιτελοῦντα ζῆν. Φύσιν δὲ Χρύσιππος ἐξακούει, ᾗ ἀκολούθως δεῖ ζῆν, τήν τε κοινὴν, καὶ ἰδίως τὴν ἀνθρωπίνην· ὁ δὲ Κλεάνθης τὴν κοινὴν μόνην ἐκδέχεται φύσιν. *Diogenes igitur finem diserte dicit esse, rationi rite obtemperare in eis eligendis, quæ secundum naturam sunt : Archedemus autem, omnia officia perficientem vivere. Naturam autem Chrysippus quidem eam, cui consentanee oportet vivere, et communem intelligit, et specialiter humanam; at vero Cleanthes communem tantummodo naturam recipit.* Ad quem locum hæc adnotavit Ægid. Menagius, quæ huc transferri merentur : « Laertianis non absimilia leges apud Stobæum in Stoicis : Τὸ τέλος μὲν Ζήνων οὕτως ἀπέδωκε, Τὸ ὁμολογουμένως ζῆν· τοῦτο δ' ἐστὶ καθ' ἕνα λόγον καὶ σύμφωνον ζῆν, ὡς τῶν ἀλόγων ζώων κακοδαιμονούντων· οἱ δὲ μετὰ τοῦτον προσδιαρθροῦντες οὕτως ἐξέφερον, Ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, ὑπολαβόντες ἔλαττον εἶναι κατηγόρημα τὸ ὑπὸ Ζήνωνος ῥηθέν. Κλεάνθης γὰρ πρῶτος διαδεξάμενος αὐτοῦ τὴν αἵρεσιν, προσέθηκε, τῇ φύσει· ὅπερ ὁ Χρύσιππος σαφέστερον βουλόμενος ποιῆσαι, ἐξήνεγκε τὸν τρόπον τοῦτον, Ζῆν κατ' ἐμπειρίαν τῶν φύσει συμβαινόντων· Διογένης δὲ, εὐλογιστίαν ἐν τῇ τῶν κατὰ φύσιν ἐκλογῇ καὶ ἀπεκλογῇ· Ἀρχέδημος δὲ, πάντα καθήκοντα ἐπιτελοῦντα ζῆν. Eadem, sed paulo aliter, habes apud Clementem *Στρωματέων* II : Ζήνων Στωϊκὸς τὴν τῶν ὅλων ἀλήθειαν καὶ τάξιν. In verbis Clementis dissensum aliquem a Stobæanis et Laertianis observare est : præcipue vero, quod hanc ὁμολογίας interpretationem, εὐλογιστίαν ἐν τῇ τῶν κατὰ φύσιν ἐκλογῇ καὶ D ἀπεκλογῇ, Cleanthi ascribit : quam tamen Diogenis Babylonii faciunt Laertius et Stobæus. Putabat *Justinus Lipsius* non scripsisse hæc Clementem, doctum hominem et accuratum, sed exscriptorem ea depravasse : sequitur quippe apud Clementem, ὅ τε Ἀντίπατρος, ὁ τούτου γνώριμος· constat autem Antipatrum, non Cleanthem, sed Diogenem Babylonium audivisse. Addo, Clementem a magistro suo Pantæno, germanissimo Stoico, stoica disciplina apprime imbutum fuisse. Sed dissentit quoque a Laertio Stobæus, ut Casaubono belle observatum : quod ille Zenonem ait primum τέλος definiisse, τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν· hic vero, tantum τὸ ὁμολογουμένως ζῆν· cui definitioni vocem φύσει addiderit Cleanthes. Cæterum proxime memoratos locos Stobæi et Clementis, atque hunc Laertii perspicue juxta et erudite declaratos, vide apud eumdem Lipsium lib. II *Manuductionis ad Stoicam philosophiam*, dissert. 14, 15, 16, 17 et 18.

inglorius, sed nec valetudinarius, sed nec si quis fuerit servus, est beatus ex eorum sententia. Rursus autem Zeno quidem stoicus finem esse putat ex virtute vivere; Cleanthes autem, naturæ convenienter vivere, ✠ obtemperando rationi : quod in iis, quæ sunt secundum naturam, eligendis situm esse statuit. Et Antipater ejus familiaris in iis quidem, quæ sunt secundum naturam, assidue et absque ulla prolapsione deligendis, iis autem, quæ sunt præter naturam, rejiciendis, positum esse existimat. Et rursus Archedemus sic finem esse exponebat, in iis, quæ sunt secundum naturam maxima et præcipua, deligendis, non posse transilire. Præter hos autem Panætius, convenienter vivere occasionibus, quæ datæ sunt nobis a natura, finem statuit. Postremo autem Posidonius, vivere contemplando universorum veritatem et ordinem, et se, quoad ejus fieri potest, ita instituere, ut nulla in re ducatur a parte animæ, quæ caret ratione. Quidam autem ex recentioribus stoicis finem esse tradiderunt, vivere consequenter constitutioni hominis. Quid tibi Aristonem recenseam? is finem dicebat esse indifferentiam : indifferens autem plane relinquit indifferens : aut ea, quæ ab Herillo dicuntur, in medium adducam? Ex scientia vivere, ponit Herillus finem. Ex Academia enim recentiores volunt nonnulli finem tradere, firmam ac stabilem a phantasiis abstinentiam. Quinetiam Lycus peripateticus veram animæ lætitiam dicebat esse finem, quemadmodum Leucimus eam, quæ ex honestis proficiscitur. Critolaus autem, qui ipse quoque fuit Peripateticus, dicebat esse perfectionem vitæ recte fluentis secundum naturam, eam, quæ completur ex tribus generibus, a majoribus per manus traditam significans perfectionem. Ne-

A ζῆν, Κλεάνθης δὲ τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν ἐν τῷ εὐλογιστεῖν (47)· ὃ ἐν τῇ τῶν κατὰ φύσιν ἐκλογῇ κεῖσθαι διελάμβανεν· ὅ τε Ἀντίπατρος, ὁ τούτου γνώριμος, τὸ τέλος κεῖσθαι ἐν τῷ διηνεκῶς καὶ ἀπαραβάτως ἐκλέγεσθαι μὲν τὰ κατὰ φύσιν, ἀπεκλέγεσθαι δὲ τὰ παρὰ φύσιν ὑπολαμβάνει. Ἀρχέδημός τε αὖ οὕτως ἐξηγεῖτο εἶναι τὸ τέλος, ἐκλεγόμενος τὰ κατὰ φύσιν μέγιστα καὶ κυριώτατα, ὡς οἷόν τε ὄντα ὑπερβαίνειν. Πρὸς τούτοις ἔτι Παναίτιος τὸ ζῆν κατὰ τὰς δεδομένας ἡμῖν ἐκ φύσεως ἀφορμὰς τέλος ἀπεφήνατο. Ἐπὶ πᾶσί τε ὁ Ποσειδώνιος τὸ ζῆν, θεωροῦντα τὴν τῶν ὅλων ἀλήθειαν καὶ τάξιν, καὶ συγκατασκευάζοντα αὐτὸν κατὰ τὸ δυνατὸν, κατὰ μηδὲν ἀγόμενον ὑπὸ τοῦ ἀλόγου μέρους τῆς ψυχῆς. Τινὲς δὲ τῶν νεωτέρων Στωϊκῶν οὕτως B ἀπέδοσαν, τέλος εἶναι, τὸ ζῆν ἀκολούθως τῇ τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῇ. Τί δή σοι Ἀρίστωνα (48) καταλέγοιμι; τέλος οὗτος εἶναι τὴν ἀδιαφορίαν ἔφη· τὸ δὲ ἀδιάφορον ἁπλῶς ἀδιάφορον ἀπολείπει· ἢ τὰ Ἡρίλλου (49) εἰς μέσον παράγοιμι; τὸ κατ' ἐπιστήμην ζῆν τέλος εἶναι τίθησιν Ἥριλλος. Τοὺς γὰρ ἐκ τῆς Ἀκαδημίας νεωτέρους ἀξιοῦσί τινες τέλος ἀποδιδόναι τὴν ἀσφαλῆ πρὸς τὰς φαντασίας ἀποχήν. Ναὶ μὴν Λύκος ὁ περιπατητικὸς τὴν ἀληθινὴν χαρὰν τῆς ψυχῆς τέλος ἔλεγεν εἶναι, ὡς Λεύκιμος (50) τὴν ἐπὶ τοῖς καλοῖς. Κριτόλαος δὲ, ὁ καὶ αὐτὸς περιπατητικὸς, τελειότητα ἔλεγε κατὰ φύσιν εὐροοῦντος βίου, τὴν ἐκ τῶν τριῶν γενῶν συμπληρουμένην προγονικὴν τελειότητα μηνύων. Οὐκουν ἐπὶ τούτοις ἀρκουμένοις καταπαυστέον, φιλοτιμητέον δὲ, ὡς ἔνι μάλιστα, καὶ C τὰ πρὸς τῶν φυσικῶν δογματιζόμενα περὶ τοῦ προκειμένου παραθέσθαι. Ἀναξαγόραν (51) μὲν γὰρ τὸν Κλαζομένιον τὴν θεωρίαν φάναι τοῦ βίου τέλος εἶναι, καὶ τὴν ἀπὸ ταύτης ἐλευθερίαν, λέγουσιν· Ἡράκλειτόν (52) τε τὸν Ἐφέσιον τὴν εὐαρέστησιν. Πυθαγό-

✠ P. 497 ED. POTTER.

(47) *Ἐν τῷ εὐλογιστεῖν*. An legendum, ἢ τὸ εὐλογιστεῖν? inquit Menagius. Mox συγκατασκευάζοντα αὐτὴν, edit. Flor. SYLBURG.

(48) *Ἀρίστωνα*. Diogenes Laertius, lib. VII, seg. 160 : Ἀρίστων ὁ Χῖος ὁ Φάλανθος, ἐπικαλούμενος Σειρὴν, τέλος ἔφησεν εἶναι τὸ ἀδιαφόρως ζῆν πρὸς τὰ μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας, μηδὲ ἡντινοῦν ἐν αὐτοῖς παραλλαγὴν ἀπολείποντα, ἀλλ' ἐπίσης ἐπὶ πάντων ἔχοντα· εἶναι γὰρ ὅμοιον τῷ ἀγαθῷ ὑποκριτῇ τὸν σοφόν· ὃς ἄν τε Θερσίτου, ἄν τε Ἀγαμέμνονος πρόσωπον ἀναλάβῃ, ἑκάτερον ὑποκρίνει προσηκόντως. *Aristo Chius Phalanthusque, cognomento Siren, finem esse dixit, ad ea, quæ sunt inter virtutem et vitium, indifferenter se habentem vivere, nullam omnino varietatem relinquendo, sed se eodem plane modo in omnibus habendo : esse enim sapientem bono histrioni similem, qui, sive Thersitæ, sive Agamemnonis personam sumat, utramque decentissimo gestu imitatur.* Cicero, *De finibus bonorum et malorum* lib. IV : *Atque ut Aristonis esset explosa sententia, dicentis nihil differre aliud ab alio, nec esse res ullas præter virtutes et vitia, inter quas quidquam omnino interesset.*

(49) *Ἡρίλλου*. Diogenes Laertius, lib. VII, seg. 165 : Ἥριλλος δὲ ὁ Καρχηδόνιος τέλος εἶπε τὴν ἐπιστήμην, ὅπερ ἐστὶ ζῆν ἀεὶ πάντα ἀναφέροντα πρὸς τὸ μετ' ἐπιστήμης ζῆν, καὶ μὴ τῇ ἀγνοίᾳ διαβεβλημένον. *Herillus Carthaginiensis finem scientiam dixit, quod est vivere semper referendo cuncta ad vivendum* D *cum scientia, ne propter ignorantiam circumveniamur.* Cicero lib. V *De finibus : Hoc uno captus Herillus, scientiam summum bonum esse defendit, nec rem ullam aliam per se expetendam.*

(50) *Λεύκιμος*. Forte Λεύκιππος, ut supra p. 130. Ego quidem nec Λεύκιμον hic novi, nec Λεύκιππον quanquam Diogenes Laertius physica tantum dogmata Leucippo tribuit. SYLBURG.

(51) *Ἀναξαγόραν*. Theodoretus in principio Θεραπευτ. ια', pag. 165 : Ἀναξαγόρας δὲ ὁ Κλαζομένιος, τὴν θεωρίαν τοῦ βίου, καὶ τὴν ἀπὸ ταύτης ἐλευθερίαν. *Anaxagoras vero Clazomenius, in vitæ speculatione, animique libertate, quæ ex illa proficiscitur.* E quibus verbis vel excidit τέλος, vel Theodoretus Clementem perperam intellexit : secundum quem non dixit Anaxagoras θεωρίαν βίου esse τέλος, sed θεωρίαν esse τέλος βίου. Similiter in Anaxagora Laertius, lib. II, segm. 10 : Ἐρωτηθείς ποτε, εἰς τί γεγέννηται; Εἰς θεωρίαν, ἔφη, ἡλίου καὶ σελήνης καὶ οὐρανοῦ. *Rogatus, cujus rei causa natus esset? Contemplandi, inquit, solis, et lunæ, et cœli.* Jamblichus in *Protreptico* addit, ὡς τῶν ἄλλων γε πάντων οὐδενὸς ἀξίων ὄντων· *quasi cætera omnia nullius essent momenti.*

(52) *Ἡράκλειτον*. Rursum ex Clemente Theodoretus, loco jam dicto : Δημόκριτος δὲ ὁ Ἀβδηρίτης ..... ἀντὶ τῆς ἡδονῆς τὴν εὐθυμίαν τέθεικεν ὀνομάτων, οὐ δογμάτων, ἐναλλαγὴν ποιησάμενος, καὶ Ἡράκλειτος δὲ ὁ Ἐφέσιος τὴν μὲν προσηγορίαν

ραν δὲ ὁ Ποντικὸς Ἡρακλείδης ἱστορεῖ τὴν ἐπιστήμην τῆς τελειότητος τῶν ἀρετῶν τῆς ψυχῆς (53) εὐδαιμονίαν εἶναι παραδεδωκέναι· ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀβδηρῖται τέλος ὑπάρχειν διδάσκουσι· Δημόκριτος (54) μὲν, ἐν τῷ *Περὶ τέλους*, τὴν εὐθυμίαν, ἣν καὶ εὐεστὼ προσηγόρευσεν· καὶ πολλάκις ἐπιλέγει· *Τέρψις* (55) *γὰρ καὶ ἀτερπίη οὖρος τῶν περιηκμακότων*· Ἑκαταῖος δὲ αὐτάρκειαν· καὶ δὴ Ἀπολλόδοτος ὁ Κυζικηνὸς τὴν ψυχαγωγίαν· καθάπερ Ναυσιφάνης (56) τὴν κατάπληξιν (57)· ταύτην γὰρ ἔφη ὑπὸ Δημοκρίτου ἀθαμβίην λέγεσθαι. Ἔτι πρὸς τούτοις Διότιμος τὴν παντέλειαν τῶν ἀγαθῶν, ἣν εὐεστὼ προσαγορεύεσθαι, τέλος ἀπέφηνεν. Πάλιν Ἀντισθένης μὲν, τὴν ἀτυφίαν· οἱ δὲ Ἀννικέρειοι (58) καλούμενοι, ἐκ τῆς Κυρηναϊκῆς διαδοχῆς, τοῦ μὲν ὅλου βίου τέλος οὐδὲν ὡρισμένον ἔταξαν· ἑκάστης δὲ πράξεως ἴδιον ὑπάρχειν τέλος τὴν ἐκ τῆς πράξεως περιγινομένην ἡδονήν. Οὗτοι οἱ Κυρηναϊκοὶ τὸν ὅρον τῆς ἡδονῆς Ἐπικούρου, τουτέστι τὴν τοῦ ἀλγοῦντος ὑπεξαίρεσιν, ἀθετοῦσιν (59), νεκροῦ κατάστασιν ἀποκαλοῦντες· χαίρειν γὰρ ἡμᾶς μὴ μόνον ἐπὶ ἡδοναῖς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὁμιλίαις καὶ ἐπὶ φιλοτιμίαις. Ὁ δὲ Ἐπίκουρος πᾶσαν χαρὰν τῆς ψυχῆς οἴεται ἐπὶ πρωτοπαθούσῃ τῇ σαρκὶ γενέσθαι. Ὅ τε Μητρόδωρος (60) ἐν

A que vero nobis his contentis quiescendum est, sed quam maxime contendendum est, ut ea quoque, quæ a physicis de re proposita decernuntur, abducamus. Anaxagoram enim Clazomenium aiunt dixisse, contemplationem esse vitæ finem, et eam, quæ ex ea procedit, libertatem. Heraclitum autem Ephesium, εὐαρέστησιν, seu placidum mentis statum. Pythagoram autem refert Heraclides ✠ Ponticus, scientiam perfectionis virtutum animæ, tradidisse esse beatitudinem. Quinetiam Abderitani docent esse finem : Democritus quidem in libro *De fine*, animi tranquillitatem, quam etiam appellavit εὐεστώ : et sæpe exclamat : *Delectatio et ejus privatio sunt eorum terminus, qui ad summum vigorem pervenerunt* ; Hecatæus autem sufficientiam. Quine-
B tiam Apollodotus Cyzicenus animi delectationem, quemadmodum Nausiphanes admirationem. Eam enim dicit a Democrito vocari ἀθαμβίην. Præter hos autem Diotimus, absolutam omnium bonorum perfectionem, quam dicit appellari εὐεστώ, finem pronuntiavit. Rursus Antisthenes quidem, fastus vacuitatem. Qui autem vocantur Annicerei ex successione Cyrenaica, nullum totius vitæ finem definitum statuerunt : uniuscujusque autem actionis.

✠ II. 498 ED. POTTER, 417 ED. PARIS.

μετέβαλε, τὴν δὲ διάνοιαν οὐ καταλέλοιπεν· ἀντὶ γὰρ τῆς ἡδονῆς εὐαρέστησιν τέθεικεν. *Democritus autem Abderites pro voluptate tranquillitatem animi posuit, non sententiæ, sed nominum duntaxat facta mutatione. Heraclitus item Ephesius nomen quidem mutavit, sed sensum servavit; nam pro voluptate beneplacitum dixit.*

(53) *Τῶν ἀρετῶν τῆς ψυχῆς. Virtutum animæ.* Scribendum τῶν ἀριθμῶν τῆς ψυχῆς, *numerorum animæ*. Quod cum imperitus exscriptor non intelligeret, mutasse videtur in ἀρετῶν τῆς ψυχῆς. At Pythagoras beatitudinem dixit esse scientiam perfectionis, non virtutum, sed numerorum animæ. Testis est, loco superius dicto, Theodoretus : Ὁ δὲ πολυθρύλλητος Πυθαγόρας τὴν τελεωτάτην τῶν ἀριθμῶν ἐπιστήμην ἔσχατον ὑπελάμβανεν ἀγαθόν. *Celeberrimus autem Pythagoras ultimum bonum in perfectissima numerorum scientia opinatus est esse.* Satis notum est, Pythagoram ἀρχὰς τοὺς ἀριθμούς, rerum omnium *principia numeros*, statuisse. Speciatim animas nostras numero quaternario consistere putavit. Plutarchus, *De placitis philosophorum* lib. I, pag. 876 edit. Paris. : Καὶ ἡ ἡμετέρα ψυχή, φησί, ἐκ τετράδος σύγκειται· εἶναι γὰρ νοῦν, ἐπιστήμην, δόξαν, αἴσθησιν, ἐξ ὧν πᾶσα τέχνη, καὶ πᾶσα ἐπιστήμη, καὶ αὐτοὶ λογικοί ἐσμεν. *Et animam nostram Pythagoras ait quaternione constare : esse enim hæc quatuor, mentem, scientiam, opinionem, sensum ; unde omnes artes scientiæque profectæ sint, ipsique ratione præditi propterea simus.*

(54) *Δημόκριτος*. Diogenes Laertius lib. IX, segm. 45 : Τέλος δὲ εἶναι τὴν εὐθυμίαν, οὐ τὴν αὐτὴν οὖσαν τῇ ἡδονῇ, ὡς ἔνιοι παρακούσαντες ἐξεδέξαντο, ἀλλὰ καθ' ἣν γαληνῶς καὶ εὐσταθῶς ἡ ψυχὴ διάγει, ὑπὸ μηδενὸς ταραττομένη φόβου, ἢ δεισιδαιμονίας, ἢ ἄλλου τινὸς πάθους. Καλεῖ δὲ αὐτὴν καὶ εὐεστὼ, καὶ ἄλλοις πολλοῖς ὀνόμασι. *Finem vero* dixit Democritus *esse rectum quietumque animi statum, qui non, ut quidam oblique interpretantur, idem sit, quod voluptas ; verum secundum quem animus magna tranquillitate constantiaque beatus est, dum nullo metu, nulla superstitione, aut alia quavis perturbatione agitatur. Eamdem vero et* εὐεστώ, *seu rectum statum, appellat, multisque nominibus aliis.* Cicero *De finibus* lib. V de Democrito ait : *Agros deseruit incultos, quid quærens aliud, nisi beatam vitam? quam etiamsi in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa investigatione naturæ consequi volebat, ut esset* bono animo : *id enim ille summum bonum,*
C εὐθυμίαν, *et sæpe* ἀταραξίαν *appellat, id est animum terrore liberum.*

(55) *Τέρψις*. Stobæus, serm. *De prudentia*, hanc Democriti sententiam hoc modo effert : Ὅρος συμφορέων καὶ ἀσυμφορέων τέρψις καὶ ἀτερψίη. *Utilium ac inutilium termini sunt jucundum ac injucundum.*

(56) *Ναυσιφάνης*. Hic Democritum sectatus est, et, secundum nonnullos, Epicuri magister fuit. Laertius in *Pyrrhone* : Ναυσιφάνης, Τήϊος, οὗ φασί τινες ἀκοῦσαι Ἐπίκουρον. *Nausiphanes, Teius, quem quidam dicunt Epicuri fuisse magistrum.* Cicero *De natura deorum* lib. I : *In Nausiphane Democriteo tenetur.* Sextus Empiricus in principio operis adv. mathemat. : Πύῤῥωνος ἀκουστήν, *Pyrrhonis auditorem*, vocat.

(57) *Κατάπληξιν*. Scribe ἀκαταπληξίην· nam ea respondet τῇ ἀθαμβίῃ, quam Democrito tribuit : et inepte interpres. HEINSIUS. — Similiter Æg. Menagius Observat. in Diogenis Laertii lib. IX, segm. 45, postquam hunc Clementis locum attulisset, hæc ad-
D dit : « Ubi legendum omnino ἀκατάπληξιν. Strabo lib. I : Προστιθέασι δὲ καὶ τὰς ἐκ τῶν μεταστάσεων μεταβολὰς, ἐπιπλέον τὴν ἀθαυμαστίαν ἡμῖν κατασκευάζειν ἐθέλοντες, ἣν ὑμνεῖ Δημόκριτος καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι πάντες. »

(58) *Ἀννικέρειοι*. Horum sectæ princeps fuit Anniceris Cyrenæus, de quo Strabo lib. XV, ubi de Cyrenæis agit, hæc dicit : Καὶ Ἀννίκερις, ὁ δοκῶν ἐπανορθῶσαι τὴν Κυρηναϊκὴν αἵρεσιν, καὶ παραγαγεῖν ἀντ' αὐτῆς τὴν Ἀννικέρειον. *Et Anniceris, qui videtur emendasse Cyrenaicam sectam, ejusque loco Annicereain protulisse.*

(59) *Ἀθετοῦσιν*. Conf. superius pag. 415 edit. Paris.

(60) *Μητρόδωρος*. Cicero lib. II Tusculan. : *Metrodorus quidem eum perfecte putat beatum, cui corpus bene constitutum sit, et exploratum ita semper fore.* Idem III *De officiis* : *Nam si non modo utilitas, sed vita omnis beata, corporis firma constitutione,*

proprium esse finem, nempe eam, quæ ex actione efficitur, voluptatem. Hi Cyrenaici Epicuri voluptatis definitionem, hoc est, doloris ablationem, rejiciunt, eam constitutionem mortui appellantes: non solum enim nos gaudio affici propter voluptates, sed etiam propter consuetudines et honores. Epicurus autem existimat, omnem animæ lætitiam ex præcedenti carnis affectione oriri. Metrodorus autem in opere, quod inscribitur, *Majorem esse causam ad felicitatem eam quæ est ex nobis, ea quæ ex rebus oritur: Animæ*, inquit, *bonum quid est aliud, quam stabilis ac bona carnis constitutio, et spes fide digna, quod ea sic futura sit?*

A τῷ *Περὶ τοῦ μείζονα εἶναι τὴν παρ' ἡμᾶς αἰτίαν πρὸς εὐδαιμονίαν τῆς ἐκ τῶν πραγμάτων*, Ἀγαθὸν (61), φησὶ, *ψυχῆς τί ἄλλο, ἢ τὸ σαρκὸς εὐσταθὲς κατάστημα καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν ἔλπισμα;*

CAPUT XXII.

Plato summum bonum in assimilatione cum Deo consistere ait, quocum concordant sacri scriptores.

✠ At vero Plato philosophus finem dicit esse duplicem: unum quidem, id quod est participabile et primum in ipsis formis, quod quidem nominat bonum; alterum autem id, quod est illius particeps, ejusque accipit similitudinem, quod quidem est in hominibus, qui virtutem et veram philosophiam sibi vindicant. Quare Cleanthes quoque in secundo *De voluptate*, dicit Socratem ubique docere, eumdem esse virum justum et beatum, eumque exsecrari qui primus divisit justum ab utili, ut qui rem fecerit impiam. Revera enim sunt impii, qui utile a justo, quod est secundum legem, separant. Ipse autem Plato dicit beatitudinem, quæ est εὐδαιμονία, esse, *bene habere dæmonem;* dici autem dæmonem, principalem animæ nostræ partem; beatitudinem autem esse perfectissimum bonum et plenissimum. Aliquando autem eam vocat vitam sibi consentientem et convenientem, et nonnunquam id, quod est ex virtute perfectissimum. Id autem ponit in scientia boni, et in ea, quæ est cum Deo, similitudine, similitudinem pronuntians in eo consistere, ut quis sit justus et sanctus cum prudentia. Annon sic quidem **180** ex nostris illud, *ad imaginem* quidem, statim in ortu accepisse hominem; *ad similitudinem* autem, per perfectionem postea esse accepturum, intelligunt? Jam vero docens Plato hanc similitudinem viro

Ναὶ μὴν Πλάτων ὁ φιλόσοφος διττὸν εἶναι τὸ τέλος B φησίν, τὸ μὲν μεθεκτόν τε καὶ πρῶτον ἐν αὐτοῖς ὑπάρχον τοῖς εἴδεσιν, ὃ δὴ καὶ τἀγαθὸν προσονομάζει· τὸ δὲ μετέχον ἐκείνου, καὶ τὴν ἀπ' αὐτοῦ δεχόμενον ὁμοιότητα, ὃ περὶ ἀνθρώπους γίνεται, τοὺς μεταποιουμένους ἀρετῆς τε καὶ τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας. Διὸ καὶ Κλεάνθης ἐν τῷ δευτέρῳ *Περὶ ἡδονῆς* τὸν Σωκράτην φησὶ παρ' ἕκαστα διδάσκειν, ὡς ὁ αὐτὸς δίκαιός τε καὶ εὐδαίμων ἀνὴρ· καὶ τῷ πρώτῳ διελόντι τὸ δίκαιον ἀπὸ τοῦ συμφέροντος καταρᾶσθαι, ὡς ἀσεβές τι πρᾶγμα δεδρακότι· ἀσεβεῖς γὰρ τῷ ὄντι οἱ τὸ συμφέρον ἀπὸ τοῦ δικαίου τοῦ κατὰ νόμον χωρίζοντες. Αὐτὸς δὲ ὁ Πλάτων τὴν εὐδαιμονίαν *τὸ εὖ τὸν δαίμονα ἔχειν* (62), δαίμονα δὲ λέγεσθαι τὸ τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἡγεμονικόν· τὴν δὲ C εὐδαιμονίαν τὸ τελειότατον ἀγαθὸν καὶ πληρέστατον λέγει. Ὁτὲ δὲ βίον ὁμολογούμενον καὶ σύμφωνον αὐτὴν ἀποκαλεῖ· καὶ ἔσθ' ὅτε τὸ κατ' ἀρετὴν τελειότατον· τοῦτο δὲ ἐν ἐπιστήμῃ τοῦ ἀγαθοῦ τίθεται, καὶ ἐν ἐξομοιώσει (63) τῇ πρὸς τὸν Θεόν· ὁμοίωσιν ἀποφαινόμενος δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως εἶναι. Ἦ γὰρ οὐχ οὕτως τινὲς τῶν ἡμετέρων τὸ μὲν *κατ' εἰκόνα* (64) εὐθέως κατὰ τὴν γένεσιν εἰληφέναι τὸν ἄνθρωπον, τὸ *καθ' ὁμοίωσιν* δὲ ὕστερον κατὰ τὴν τελείωσιν μέλλειν ἀπολαμβάνειν ἐκδέχονται; Αὐτίκα ὁ Πλάτων (65), τὴν ὁμοίωσιν ταύτην μετὰ ταπεινοφροσύνης ἔσεσθαι τῷ ἐναρέτῳ διδάσκων

✠ P. 499 ED. POTTER, 417-418 ED. PARIS.

ejusque constitutionis spe explorata, ut a Metrodoro scriptum est, continetur. Plutarchus *De vita secundum Epicurum:* Τὸ γὰρ εὐσταθὲς σαρκὸς κατάστημα καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν ἔλπισμα τὴν ἀκροτάτην χαρὰν ἔχει καὶ βεβαιοτάτην. Gellius lib. IX, cap. 5; Th. Canterus lib. II, cap. 6. COLLECT.

(61) *Ἀγαθόν.* Sic superius, Metrodori magister, Epicurus pag. 412 edit. Paris., dicit τέλος εἶναι τοῦ φιλοσόφου ἡδονήν. Θειάζει γοῦν σαρκὸς εὐσταθὲς κατάστημα καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν ἔλπισμα.

(62) *Τὸ εὖ τὸν δ.* Similia dixerunt etiam Stoici. Laertius in Zenone, lib. VII, segm. 88: Εἶναι δὲ αὐτὸ τοῦτο τὴν τοῦ εὐδαίμονος ἀρετὴν, καὶ εὔροιαν βίου, ὅταν πάντα πράττηται κατὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ παρ' ἑκάστῳ δαίμονος. *Esse autem hoc ipsum felicis hominis virtutem, et felicem vitæ decursum, cum omnia geruntur ex consensu dæmonis qui apud unumquemque est.* Eum Antoninus, lib. III extremo, vocat τὸν ἔνδον ἐν τῷ στήθει ἱδρυμένον δαίμονα. *Dæmonem intus in pectore situm.* Apuleius etiam in *Apologia Socratis* hæc dicit: *Bona cupido bonus Deus est:* et mox addit εὐδαίμονας dici, *quorum* D *dæmon bonus, id est animus virtute perfectus, est.* Item Platonis discipulus Xenocrates apud Aristotelem *Topic.* lib. II, c. 6: Ὁμοίως δὲ καὶ εὐδαίμονα, οὗ ἂν ὁ δαίμων ᾖ σπουδαῖος· καθάπερ ὁ Ξενοκράτης φησὶν εὐδαίμονα εἶναι τὸν τὴν ψυχὴν ἔχοντα σπουδαίαν· ταύτην γὰρ ἑκάστῳ εἶναι δαίμονα. *Similiter* εὐδαίμονα *eum, cujus dæmon est bonus: quemadmodum Xenocrates ait* εὐδαίμονα *esse, cujus animus sit bonus; hunc enim cuique esse dæmonem.*

(63) *Ἐν ἐξομοιώσει.* Conf. supra pag. 403, 404, 405, edit. Paris.

(64) *Κατ' εἰκόνα.* Conf. *Pædag.* lib. I, cap. 12 principio.

(65) *Πλάτων.* Platonis locus iste citatus supra *Protrept.*, pag. 20. Exstat autem lib. IV *De leg.*, pag. 715; exstat et apud Aristot. *De mundo*, cap. 7; apud Plutarch. pag. 636, et Justin. mart. pag. 23 H. Legitur autem in vulg. edit., ἀρχήν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσαν τῶν ὄντων ἁπάντων. SYLBURG.—Conf. etiam Origenes *Adv. Celsum* lib. VI, p. 285. Exstant hæc in Platonis edit. Francof. p. 831.

ἐκεῖνό που ἑρμηνεύει· *Πᾶς ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται.* Λέγει οὖν ἐν τοῖς *Νόμοις· Ὁ μὲν δὴ Θεὸς, ὥσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος, ἀρχήν τε καὶ μέσα καὶ τελευτὴν τῶν πάντων ἔχων, εὐθεῖαν περαίνει κατὰ φύσιν περιπορευόμενος· τῷ δὲ αἰεὶ* (66) *ξυνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός.* Ὁρᾷς ὅπως καὶ αὐτὸς εὐλάβειαν προσάγει τῷ θείῳ νόμῳ. Ἐπιφέρει γοῦν· *Ἧς ὁ μὲν εὐδαιμονήσειν μέλλων ἐχόμενος, ξυνέπεται ταπεινὸς καὶ κεκοσμημένος.* Εἶτα τούτοις τὰ ἀκόλουθα συνάψας, καὶ τῷ φόβῳ νουθετήσας, ἐπιφέρει· *Τίς οὖν* (67) *δὴ πρᾶξις φίλη καὶ ἀκόλουθος Θεῷ; μία καὶ ἕνα λόγον ἔχουσα ἀρχαῖον· ὅτι τῷ μὲν ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον, ὄντι μετρίῳ, φίλον ἂν εἴη· τὰ δὲ ἄμετρα οὔτε ἀλλήλοις οὔτε τοῖς ἐμμέτροις* (68). *Τὸν οὖν τῷ Θεῷ* (69) *προσφιλῆ γενησόμενον, εἰς δύναμιν ὅτι μάλιστα καὶ αὐτὸν τοιοῦτον ἀναγκαῖον γίνεσθαι. Καὶ κατὰ τοῦτον δὴ τὸν λόγον ὁ μὲν σώφρων ἡμῶν Θεῷ φίλος· ὅμοιος γάρ· ὅ τε* (70) *μὴ σώφρων ἀνόμοιός τε καὶ διάφορος.* Τοῦτο ἀρχαῖον εἶναι φήσας τὸ δόγμα, τὴν ἐκ τοῦ Νόμου εἰς αὐτὸν ἥκουσαν διδασκαλίαν ᾐνίξατο. Κἂν τῷ *Θεαιτήτῳ* τὰ κακὰ ἀμφὶ τὴν θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖν ἐξ ἀνάγκης δοὺς, ἐπιφέρει· *Διὸ* (71) *καὶ πειρᾶσθαι χρὴ ἐνθένδε ἐκεῖσε φεύγειν ὅτι τάχιστα. Φυγὴ δὲ ὁμοίωσις Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι.* Σπεύσιππός τε, ὁ Πλάτωνος ἀδελφιδοῦς (72), τὴν εὐδαιμονίαν φησὶν ἕξιν εἶναι τελείαν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν ἔχουσιν· ἢ ἕξιν ἀγαθῶν· ἧς δὴ καταστάσεως ἅπαντας μὲν ἀνθρώπους ὄρεξιν ἔχειν, στοχάζεσθαι δὲ τοὺς ἀγαθοὺς τῆς ἀοχλησίας· εἶεν δ' ἂν αἱ ἀρεταὶ τῆς εὐδαιμονίας ἀπεργαστικαί. Ξενοκράτης τε ὁ Χαλκηδόνιος (73) τὴν εὐδαιμονίαν ἀποδίδωσι κτῆσιν τῆς οἰκείας ἀρετῆς καὶ τῆς ὑπηρετικῆς αὐτῇ δυνάμεως. Εἶτα ὡς μὲν ἐν ᾧ γίνεται, φαίνεται λέγων τὴν ψυχήν· ὡς δ' ὑφ' ὧν, τὰς ἀρετάς· ὡς δ' ἐξ ὧν, ὡς μερῶν, τὰς καλὰς πράξεις, καὶ τὰς σπουδαίας ἕξεις τε καὶ διαθέσεις, καὶ κινήσεις, καὶ σχέσεις· ὡς τούτων οὐκ ἄνευ τὰ σωματικὰ καὶ τὰ ἐκτός. Ὁ γὰρ Ξενοκράτους γνώριμος Πολέμων φαίνεται τὴν εὐδαιμονίαν αὐτάρκειαν εἶναι βουλόμενος ἀγαθῶν πάντων, ἢ τῶν πλείστων καὶ μεγίστων. Δογματίζει γοῦν χωρὶς μὲν ἀρετῆς μηδέποτε ἂν εὐδαιμονίαν ὑπάρχειν, δίχα δὲ καὶ τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ἐκτὸς τὴν ἀρετὴν αὐτάρκη πρὸς εὐδαιμονίαν εἶναι. Καὶ τὰ μὲν ὧδε ἐχέτω· αἱ δὲ ἀντιῤῥήσεις αἱ πρὸς τὰς εἰρημένας δόξας κατὰ καιρὸν τεθήσονται· ἡμῖν δὲ αὐτοῖς εἰς τέλος ἀτελεύτητον ἀφικέσθαι πρόκειται, πειθομένοις ταῖς ἐντολαῖς, τουτέστι τῷ Θεῷ, καὶ κατ' αὐτὰς

A bono futuram esse cum humilitate, illud utique interpretatur : *Omnis qui seipsum humiliat, exaltabitur* [a]. Dicit itaque in *Legibus : Deus quidem certe, ut vetus est oratio, continens principium et medium et finem universorum, recta pergit secundum naturam circumiens. Eum autem semper consequitur justitia, ultrix eorum, qui a lege divina desciverint.* Vides, quomodo ipse quoque legi divinæ adjungit cautionem, seu timorem. Subjungit itaque : *Cui qui beatus quidem est futurus, adhærens, sequitur humilis et compositus.* Deinde cum his ea, quæ sunt consequentia, conjunxisset, et timore adhibito admonuisset, subjungit : *Quænam est ergo actio, quæ a Deo amata, et eum consequitur? Una certe, rationem unam antiquam habens et præcipuam, quod* B *simili, quod quidem est moderatum, simile fuerit amicum; quæ sunt autem immoderata, neque sibi invicem, neque moderatis* ✠ *amica sunt. Qui igitur Deo talis amicus fore studet, necesse est, ut quam maxime pro viribus efficiatur talis. Hac itaque ratione quisquis est temperans, est Deo amicus; est enim similis; intemperatus autem, dissimilis et diversus.* Hoc autem vetus decretum esse dicens, eam, quæ a lege ad ipsum pervenit, doctrinam tacite significavit. Et in *Theæteto*; cum mala circa mortalem naturam et hunc locum necessario vagari concessisset, subjungit : *Quare oportet tentare hinc illuc fugere quam celerrime. Fuga autem est, Deo, quoad fieri potest, assimilatio; assimilatio autem,* C *justum et sanctum fieri cum prudentia.* Et Speusippus, Platonis ex sorore filius, dicit beatitudinem esse perfectum habitum in iis, qui se habent secundum naturam : aut habitum bonorum : quam constitutionem omnes quidem homines appetere; solos autem bonos consequi molestiæ vacuitatem : et quod virtutes felicitatem efficiant. Xenocrates vero Chalcedonensis definit beatitudinem, convenientis virtutis possessionem, et ejus, quæ ei inservit, facultatis; deinde, ut in quo quidem sit, apparet dicere animam ; ut autem a quibus, virtutes; ut ex quibus tanquam partibus, bonas actiones, et honestos habitus, et affectiones, et motus, et habitudines; utpote quod non sine his sint ea, quæ sunt corporis et externa. Xenocratis enim discipulus D Polemo, videtur velle beatitudinem esse sufficientiam omnium bonorum, vel plurimorum et maximorum. Decernit itaque, sine virtute quidem non futuram unquam beatitudinem ; absque bonis autem corporis et externis, virtutem esse sufficientem ad beatitudinem. Et hæc quidem sic habeant. Quæ au

✠ P. 500 ED. POTTER, 418-419 ED. PARIS. [a] Luc. XIV, 11.

(66) *Τῷ δὲ αἰεί.* Plato, Τῷ δ' αἰεί.

(67) *Τίς οὖν.* Hæc exstant in libro Platonis jam dicto, p. 832.

(68) *Ἐμμέτροις.* Adjicit Plato : Ὁ δὲ Θεὸς ἡμῖν ἁπάντων χρημάτων μέτρον ἂν εἴη μάλιστα, καὶ πολὺ μᾶλλον ἤπου τὶς, ὥς φασιν, ἄνθρωπος. *Deus profecto nobis rerum omnium maxime sit mensura, multoque magis, quam quivis, ut ferunt, homo.*

(69) *Τῷ Θεῷ.* Plato, τῷ τοιούτῳ.

(70) *Ὅ τε.* Plato, ὁ δέ. Ibidem mox, διάφορός τε καὶ ἄδικος.

(71) *Διό.* Hæc exstant *Theæteti* p. 129. Superius ea recitavimus ad Clementis p. 403 edit. Paris.

(72) *Ἀδελφιδοῦς.* Nempe υἱὸς τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Ποτώνης, *filius Potones sororis* Platonis, ut refert Suidas, et Laertius in principio lib. IV.

(73) *Χαλκηδόνιος.* Conf. quæ superius adnotata sunt ad *Protrept.* p. 44 edit. Paris.

tem sunt ad refellendas eas, quæ jam dictæ sunt, sententias necessaria, dicentur suo tempore. Nobis autem est propositum pervenire ad finem minime finiendum, mandata, hoc est Deum, sequentibus, et secundum ea, sine reprehensione et scienter, per divinæ voluntatis cognitionem viventibus. Rectæ autem rationi seu Logo, quoad fieri potest, assimilatio, et finis, et in finalem seu perfectam adoptionem per Filium nos restituit, Patremque semper glorificat per magnum pontificem, qui nos fratres et cohæredes dignatus est appellare. Et Apostolus quidem breviter finem describens in Epistola ad Romanos, dicit : *Nunc vero liberati a peccatis, Deo autem servientes, habetis fructum vestrum in sanctificatione n ; finem autem, vitam æternam* [a]. Cum autem spem novisset ✠ duplicem, unam quidem, quæ exspectatur, alteram vero, quæ minis intenditur, finem adhuc esse docet spei restitutionem. *Patientia* enim, inquit, *probationem ; probatio vero spem : spes autem non confundit, quoniam charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis* [b]. Propter quam charitatem est etiam in spem restitutio, *quam requiem* dicit alibi nobis esse repositam. Similia etiam invenias apud Ezechielem, quæ sic habent : *Anima peccans ipsa morietur. Et vir, qui fuerit justus, et fecerit judicium, et justitiam, supra montes non comedit, et suos oculos non sustulit ad idola domus Israel, et uxorem proximi sui non polluit, et ad uxorem in tempore immunditiei suæ non accessit* (non vult enim semen hominis probro ac vituperio affici), *et virum*, inquit, *non male afficiet, pignus debitoris reddet, raptum non rapiet, panem suum dabit esurienti, et amplius non accipiet, ab iniquitate avertet manum suam, verum faciet judicium inter virum et proximum, in justificationibus meis ambulabit, et justificationes meas custodiet, ad faciendam veritatem : est justus, vita vivet, dicit Adonai Dominus* [c]. Et Isaias, eum quidem, qui credidit, ad vitæ honestatem ; eum autem, qui est gnosticus, ad considerationem adhortans, ostendens non esse eamdem hominis et Dei virtutem, sic inquit : *Quærite Dominum, et in inveniendo ipsum invocate. Quando autem vobis appropinquaverit*, *relin-*

✠ P. 501 ED. POTTER, 419-420, ED. PARIS.
5, 6, 7, 8, 9.

A βιώσασιν ἀνεπιλήπτως καὶ ἐπιστημόνως, διὰ τῆς τοῦ θείου θελήματος γνώσεως· ἥ τε πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον ὡς οἷόν τε ἐξομοίωσις τέλος ἐστὶ, καὶ εἰς τὴν τελείαν υἱοθεσίαν διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀποκατάστασις, δοξάζουσα ἀεὶ τὸν Πατέρα διὰ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως, τοῦ ἀδελφοὺς καὶ συγκληρονόμους (74) καταξιώσαντος ἡμᾶς εἰπεῖν. Καὶ ὁ μὲν Ἀπόστολος, συντόμως τὸ τέλος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ διαγράφων, λέγει· *Νυνὶ δὲ, ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ Θεῷ, ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμόν· τὸ δὲ τέλος ζωὴν αἰώνιον*. Διττὴν δὲ εἰδὼς τὴν ἐλπίδα, τὴν μὲν προσδοκωμένην, τὴν δὲ ἀπειλημμένην (75), ἤδη τέλος διδάσκει τὴν τῆς ἐλπίδος ἀποκατάστασιν· *Ἡ γὰρ ὑπομονὴ*, φησὶ, *δοκιμήν· ἡ δὲ δοκιμὴ, ἐλπίδα· ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ* B *καταισχύνει· ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν*. Δι᾽ ἣν ἀγάπην καὶ εἰς τὴν ἐλπίδα ἀποκατάστασις, ἣν ἀνάπαυσιν (76) ἀλλαχοῦ λέγει ἀποκεῖσθαι ἡμῖν. Τὰ ὅμοια καὶ παρὰ τῷ Ἰεζεκιὴλ εὕροις ἂν, οὕτως ἔχοντα· *Ἡ ψυχὴ* (77) *ἁμαρτάνουσα, αὐτὴ ἀποθανεῖται· καὶ ἀνὴρ, ὃς ἂν γένηται δίκαιος, καὶ ποιήσῃ κρῖμα καὶ δικαιοσύνην, ἐπὶ τὰ ὄρη οὐκ ἔφαγεν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ οὐκ ἦρεν ἐπὶ τὰ εἴδωλα οἴκου Ἰσραὴλ, καὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον οὐκ ἐμίανεν, καὶ πρὸς γυναῖκα ἐν καιρῷ ἀκαθαρσίας αὐτῆς οὐ προσῆλθεν* (οὐ γὰρ ἐφύβριστον τὴν ἀνθρώπου σποράν εἶναι βούλεται). *καὶ ἄνδρα*, φησὶ, *μὴ κακώσῃ·* C *ἐνεχύρασμα ὀφείλοντος ἀποδώσει· ἅρπαγμα οὐ μὴ ἁρπάσῃ· τὸν ἄρτον αὐτοῦ πεινῶντι δώσει* (78)· *καὶ πλεονασμὸν οὐ λήψεται· ἐξ ἀδικίας ἀποτρέψει τὴν χεῖρα αὐτοῦ· κρῖμα ἀληθινὸν ποιήσει ἀνὰ μέσον ἀνδρὸς καὶ τοῦ πλησίον· ἐν τοῖς δικαιώμασί μου πορεύσεται, καὶ τὰ δικαιώματά μου ἐφύλαξε, τοῦ ποιῆσαι ἀλήθειαν· δίκαιός ἐστι, ζωῇ ζήσεται, λέγει* Ἀδωναΐ *Κύριος*. Ὅ τε Ἡσαΐας τὸν μὲν πιστεύσαντα εἰς σεμνότητα βίου, τὸν γνωστικὸν δὲ εἰς ἐπίστασιν (79) παρακαλῶν, μὴ τὴν αὐτὴν εἶναι ἀρετὴν (80) ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ παριστὰς, ὧδέ φησι· *Ζητήσατε τὸν Κύριον, καὶ ἐν τῷ εὑρίσκειν αὐτὸν ἐπικαλέσασθε. Ἡνίκα δ᾽ ἂν ἐγγίζῃ ὑμῖν, ἀπολειπέτω ὁ ἀσεβὴς τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ· καὶ ἀνὴρ ἄνομος τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ·*

[a] Rom. VI, 22. [b] Rom. V, 4, 5. [c] Ezech. XVIII. 4

(74) *Ἀδελφοὺς καὶ συγκληρ.* Respicere videtur Hebr. II, 11 : Οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελφοὺς αὐτοὺς καλεῖν· et Rom. VIII, 17, ubi fideles vocati sunt συγκληρονόμοι Χριστοῦ.

(75) *Ἀπειλημμένην*. Interpres, *quæ minis intenditur :* perinde ac si ab ἀπειλεῖν profecta esset hæc vox. Vertendum fuerat, *quæ jam recepta est*, vel *cujus jam compotes sumus facti :* nam ab ἀπολαμβάνω ducta est. Vult auctor, Apostolum duplicem nostram spem descripsisse : priorem, cujus in hac vita *participes sumus*, nempe *sanctificationem :* alteram, quam *exspectamus*, nempe *vitam æternam.*

(76) *Ἀνάπαυσιν*. Respicit forte Heb. IV, 8, 9, 11 : Εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας. Ἄρα ἀπολείπεται D σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ. Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν.

(77) *Ἡ ψυχή*. Hæc superius occurrunt *Pædag.* lib. I, sub. finem c. 10, e quo loco cum hoc collato patebit, Clementem διὰ μνήμης has Scripturas recitasse.

(78) *Δώσει*. Sequitur apud Ezechielem, καὶ γυμνὸν περιβαλεῖ, καὶ τὸ ἀργύριον αὐτοῦ ἐπὶ τόκῳ οὐ δώσει· quod librariorum negligentia propter δώσει repetitum excidisse videtur.

(79) *Ἐπίστασιν*. Scribi etiam possit ἐπίτασιν.

(80) *Τὴν αὐτὴν ἀρ.* Hoc addit propter Stoicos, qui eamdem esse Dei ac hominum virtutem dicebant : quos Clemens infra refellit, *Strom.* VII, p. 753.

A *καὶ ἐπιστραφήτω πρὸς Κύριον, καὶ ἐλεηθήσεται*, ἕως, *Καὶ τὰ διανοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς διανοίας μου*. Ἡμεῖς τοίνυν κατὰ τὸν γενναῖον Ἀπόστολον, *ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιοσύνης ἀπεκδεχόμεθα· ἐν γὰρ Χριστῷ* (81) *οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. Ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος*, ἕως, *Κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς τὸν αἰῶνα*. Τὰ ὅμοια τῷ Παύλῳ ἡ πανάρετος Σοφία (82) λέγει· *Ὁ δὲ ἐμοῦ* (83) *ἀκούων, κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι πεποιθώς* (84)· ἡ γὰρ τῆς ἐλπίδος ἀποκατάστασις ὁμωνύμως *ἐλπὶς* εἴρηται· διὰ τοῦ *κατασκηνώσει* τῇ λέξει (85) παγκάλως προσέθηκε τὸ *πεποιθώς*, δεικνὺς τὸν τοιοῦτον ἀναπεπαῦσθαι, ἀπολαβόντα ἣν B ἤλπιζεν ἐλπίδα· διὸ καὶ ἐπιφέρει, *Καὶ ἡσυχάσει ἀφόβως ἀπὸ παντὸς κακοῦ*. Ἄντικρυς δὲ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ προτέρᾳ τῶν πρὸς Κορινθίους διαῤῥήδην φησί· *Μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ*· ἵνα γένηται ἐκεῖνο· Εἰ ὑμεῖς (86) ἐμοῦ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ· ὑμεῖς οὖν μιμηταὶ Χριστοῦ γίνεσθε, Χριστὸς δὲ Θεοῦ. *Τὴν ἐξομοίωσιν* (87) τοίνυν τῷ Θεῷ, *εἰς ὅσον οἷόν τε ἦν δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι*, σκοπὸν τῆς πίστεως ὑποτίθεται· τέλος δὲ τὴν ἐπὶ τῇ πίστει τῆς ἐπαγγελίας ἀποκατάστασιν. Ἐκ τούτων οὖν αἱ πηγαὶ τῶν περὶ τέλους δογματισάντων, ἃς προειρήκαμεν, βλύζουσιν. Ἀλλὰ τούτων μὲν ἅλις.

quat impius vias suas, et convertatur ad Dominum, et misericordiam consequetur, usque ad : *Cogitata vestra a cogitatione mea* [a]. *Nos* ergo, ex præclari Apostoli sententia, *ex fide spem justitiæ exspectamus : in Christo enim neque* **181** *circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed fides, quæ per dilectionem operatur* [b]. *Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostendere sollicitudinem ad expletionem spei*, usque ad illud : *Secundum ordinem Melchisedec factus pontifex in æternum* [c]. Paulo quoque similia dicit Sapientia omni virtute plena : *Qui autem me audit, habitabit in spe confidens* [d]. Spei enim restitutio, *spes* dicta est æquivoce : propterea huic dictioni, ✠ *habitabit*, pulcherrime adjecit, *confidens :* ostendens eum, qui est hujusmodi, requievisse, recepta ea spe, quam sperabat. Quare etiam subjungit : *Et quiescet secure ab omni malo*. Aperte autem dicit Apostolus in priori ad Corinthios : *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* [e] : ut illud efficiatur : Si vos mei, ego autem Christi; vos ergo estis Christi imitatores, Christus vero Dei. *Deo* ergo *assimilari, ut, quoad fieri potest, fiat quis justus et sanctus cum prudentia*, statuit esse scopum fidei; finem autem, eam, quæ fit per fidem, promissi restitutionem. Ex his ergo fontes eorum, qui de fine decreverunt, quos prius diximus, scaturiunt. Sed de his quidem satis est.

CAPUT XXIII.

De matrimonii commodis et præceptis in ejus usu observandis; quæ plenius tractat libro sequenti.

Ἐπεὶ δὲ ἡδονὴ καὶ ἐπιθυμία ὑποπίπτειν γάμῳ C δοκεῖ, καὶ περὶ τούτου διαληπτέον. Γάμος μὲν οὖν ἐστι σύνοδος ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἡ πρώτη (88) κατὰ νόμον ἐπὶ γνησίων τέκνων σπορᾷ. Ὁ γοῦν κωμικὸς Μένανδρος·

.... *Παίδων*, φησί, *σπόρῳ τῶν γνησίων*
Δίδωμί σοί γε τὴν ἐμαυτοῦ θυγατέρα.

Ζητοῦμεν δὲ, εἰ γαμητέον· ὅπερ τῶν κατὰ πρός τι (89) πως ἔχειν ὠνομασμένων ἐστίν. Τινὶ γὰρ

Quoniam autem voluptas et cupiditas videntur cadere in matrimonium, de hoc quoque tractandum est. Est ergo matrimonium prima legitima viri et mulieris conjunctio ad legitimorum liberorum procreationem. Menander itaque comicus ait :

Ad seminandos legitimos liberos
Tibi meam trado filiam.

Quærimus autem, an sit uxor ducenda : quod quidem est ex iis, quæ secundum ad aliquid quodam-

✠ P. 502 ED. POTTER, 420-421 ED. PARIS. [a] Isa. LV, 6, 7, 9. [b] Gal. V, 5, 6. [c] Heb. VI, 11, 20. [d] Prov. I, 33. [e] I Cor. XI, 1.

(81) *Χριστῷ*. Χριστῷ Ἰησοῦ, Galat.

(82) *Ἡ πανάρετος Σοφία*. Sic Clemens Romanus sub finem prioris Epistolæ : Οὕτως γὰρ λέγει ἡ πανάρετος Σοφία. *Ita siquidem dicit Sapientia omnem virtutem complectens*. Post quem, librum Proverbiorum, πανάρετον Σοφίαν appellarunt, non solum Clemens Alexandrinus, sed etiam Hegesippus, Irenæus, καὶ ὁ πᾶς τῶν ἀρχαίων χορός, *et totus antiquorum chorus*, apud Eusebium *Hist. eccles.* lib. IV, cap. 18. Conf. quæ ad Clementem Romanum adnotavit Cotelerius.

(83) *Ὁ δ' ἐμ*. Vide, quæ superius in pag. 342 edit. Paris. adnotata sunt. COLLECT.

(84) *Πεποιθώς*. Abest a Prov. I, 33, ubi tamen adnotat Flaminius Nobilius, in scholio quodam hæc exstare, ἀναπαύσεται ἐν εἰρήνῃ πεποιθώς.

(85) *Διὰ τοῦ κατασκηνώσει τῇ λέξει*. Clarius divise, δι' ἃ, *quapropter :* inquit Sylburg. Rectius legetur, ἐπὶ τῇ τοῦ κατασκηνώσει λέξει. LOWTH.

(86) *Ὑμεῖς*. Illa etiam Pauli verba respicere videtur Clemens, quæ occurrunt I Cor. III, 22, 23 : Πάντα ὑμῶν ἐστιν· ὑμεῖς δὲ Χριστοῦ· Χριστὸς δὲ D Θεοῦ.

(87) *Ἐξομοίωσιν*. Cum apostoli doctrina confert, quæ paulo superius e Platone recitavit.

(88) *Ἡ πρώτη*. Videtur Clemens σύνοδον πρώτην, *primam conjunctionem*, nuptias appellans, eas distinguere a concubinatu, γάμοις ἐπεισάκτοις. Nec enim secundas nuptias post mortem alterius e conjugibus contractas damnavit, ut e *Strom.* III satis patet. Sic Hermas lib. II, sub finem mandat. IV : *Si vir, vel mulier alicujus decesserit, et nupserit aliquis illorum, numquid peccat? Qui nubit, non peccat, inquit : sed si per se manserit, magnum sibi conquirit honorem apud Dominum*. Ubi quid de secundis nuptiis senserint antiqui Patres, multis testimoniis edocuit Cotelerius. Qui tamen existimasse videtur, Clementem ea causa σύνοδον πρώτην vocasse τὸν γάμον, quod μονογαμίαν solam probaret.

(89) *Κατὰ πρός τι*. Lowthius mavult κατὰ ἢ πρός τι.

modo se habere dicuntur. Est enim alicui ducenda uxor, hoc est aliquo modo se habenti, et aliqua uxor ducenda, et quæ aliquo modo se habeat. Neque enim est uxor ducenda cuilibet, neque semper; sed tempus quoque est, in quo convenit; et persona, cui convenit; et ætas, usque ad quam. Neque ergo est cuilibet uxor quælibet ducenda, neque semper, sed neque omni modo ac temere; sed ei, qui aliquo modo se habet, et qualem, et quando oportet, et liberorum gratia, et ea, quæ est in omnibus similis, et non vi aut necessitate virum amantem diligit. Unde Abraham, uxorem suam sororem esse defendens, ait: *Mihi soror est ex patre, sed non ex matre, fuit autem mihi quoque in uxorem* [a]; docens eas, quæ ex eadem matre natæ sunt, non esse ducendas uxores. Jam vero paucis persequamur historiam. Plato ergo matrimonium collocat ✠ in bonis externis, astruens scilicet nostri generis immortalitatem, et quamdam perpetuitatem, qua posteritas posteritati lampadem quasi vicissim in manus tradit. Democritus autem repudiat matrimonium et procreationem liberorum, propter multas, quæ ex ipsis oriuntur, molestias, et quod abstrahant ab iis quæ sunt magis necessaria. Ei autem Epicurus quoque assentitur, et quicunque in voluptate, molestiæque et doloris vacuitate bonum collocant. Præterea ex Stoicorum quidem sententia est indifferens, et matrimonium et

A γαμητέον, ὅπερ καὶ πῶς ἔχοντι, καὶ τίνα, καὶ πῶς ἔχουσαν· οὔτε γὰρ παντὶ γαμητέον, οὔτε πάντοτε, ἀλλὰ καὶ χρόνος ἐστὶν, ἐν ᾧ καθήκει, καὶ πρόσωπον, ᾧ προσήκει, καὶ ἡλικία, μέχρι τίνος. Οὔτε οὖν παντὶ γαμητέον πᾶσαν οὔτε πάντοτε, ἀλλ' οὐδὲ παντελῶς καὶ ἀναίδην (90)· ἀλλὰ τὸ πῶς ἔχοντι (91), καὶ ὁποίαν, καὶ ὁπότε δεῖ, καὶ χάριν παίδων, καὶ τὴν κατὰ πάντα ὁμοίαν, καὶ μὴ βίᾳ ἢ ἀνάγκῃ στέργουσαν τὸν ἀγαπῶντα ἄνδρα. Ὅθεν ὁ Ἀβραὰμ φησὶν, ἐπὶ τῆς γυναικὸς σκηπτόμενος ὡς ἀδελφῆς· *Ἀδελφή μοί ἐστιν ἐκ πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ μητρός· ἐγένετο δέ μοι* (92) *καὶ* (93) *εἰς γυναῖκα·* τὰς ὁμομητρίους μὴ δεῖν ἄγεσθαι πρὸς γάμον διδάσκων. Ἐπίωμεν δὲ ἐν βραχεῖ τὴν ἱστορίαν. Πλάτων (94) μὲν οὖν ἐν τοῖς ἐκτὸς ἀγαθοῖς τάττει τὸν B γάμον, ἐπισκευάσας τὴν ἀθανασίαν τοῦ γένους ἡμῶν, καὶ οἱονεὶ διαμονήν τινα παισὶ παίδων μεταλαμπαδευομένην· Δημόκριτος δὲ γάμον καὶ παιδοποιίαν παραιτεῖται διὰ τὰς πολλὰς ἐξ αὐτῶν ἀηδίας τε καὶ ἀφολκὰς ἀπὸ τῶν ἀναγκαιοτέρων. Συγκατατάττεται δὲ αὐτῷ καὶ Ἐπίκουρος (95), καὶ ὅσοι ἐν ἡδονῇ καὶ ἀοχλησίᾳ, ἔτι δὲ καὶ ἀλυπίᾳ, τἀγαθὸν τίθενται. Ἔτι κατὰ μὲν τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἀδιάφορον (96) ὅ τε γάμος ἥ τε παιδοτροφία· κατὰ δὲ τοὺς ἐκ τοῦ Περιπάτου ἀγαθόν. Συλλήβδην οὗτοι, μέχρι γλώττης ἀγαγόντες τὰ δόγματα, ἡδοναῖς ἐδουλώθησαν· οἱ μὲν παλλακίσιν, οἱ δὲ ἑταίραις, μειρακίοις τε οἱ πλεῖστοι κεχρημένοι. Ἡ σοφὴ δὲ ἐκείνη τετρακτὺς ἐν τῷ

✠ P. 503 ED. POTTER, 421-422 ED. PARIS. [a] Genes. xx, 12.

(90) *Ἀναίδην*. Et hic et infra aliquoties scribi possit ἀνέδην. Conf. *Index Græcus*.

(91) *Τὸ πῶς ἔχοντι*. Congruentius dativo casu, τῷ πῶς ἔχοντι· ut paulo superius, τίνι. SYLBURG.

(92) *Δέ μοι*. Δέ μου, Genes.

(93) *Καί*. Abest. a Genes.

(94) *Πλάτων*. Respicit Platonis *De legibus* lib. VI, p. 869 extrema: Περὶ γάμων δὴ ταῦτ' ἔστω παραμύθια λεγόμενα, καὶ δὴ καὶ τὰ ἔμπροσθεν τούτων ῥηθέντα, ὡς χρὴ τῆς ἀειγενοῦς φύσεως ἀντέχεσθαι τῷ παῖδας παίδων καταλείποντα ἀεὶ τῷ Θεῷ ὑπηρέτας ἀνθ' αὑτοῦ παραδιδόναι. *Ad nuptias igitur ut decet celebrandas et hæc exhortantur, et illa, quæ in superioribus diximus, asserentes oportere filiorum filios relinquendo, nostros videlicet in divino ministerio successores, naturam assequi sempiternam.* Nec multo post hæc addit, p. 871, de connubio junctis agens: Ὧν δὴ χάριν μητρὶ καὶ πατρὶ καὶ τοῖς γυναικὸς οἰκείοις παρέντας χρὴ τὰς αὑτῶν οἰκήσεις, οἷον εἰς ἀποικίαν ἀφικνουμένους αὐτοὺς, ἐπισκοποῦντάς τε ἅμα καὶ ἐπισκοπουμένους οἰκεῖν, γεννῶντάς τε καὶ ἐκτρέφοντας παῖδας, καθάπερ λαμπάδα τὸν βίον παραδιδόντας ἄλλοις ἐξ ἄλλων. *Quapropter parentibus utrisque, affinibusque relictis, seorsim quasi ad coloniam proficiscantur, ac vicissim seipsos observantes habitent, liberos generando, et educando: et vitam, quam ab aliis acceperunt, a se, quasi lampada, aliis tradant.* Idem *De legibus* l. IV, p. 835, jubet uxorem ducere, διανοηθέντα, ὡς ἔστιν ᾗ τὸ ἀνθρώπινον γένος φύσει τινὶ μετείληφεν ἀθανασίας· *cogitantem, quod sic natura quadam humanum genus quodammodo immortalitatem consequitur.* Dein paulo post hæc adjicit: Γένος οὖν ἀνθρώπων ἐστί τι ξυμφυὲς τοῦ παντὸς χρόνου, ὃ διὰ τέλους αὐτῷ ξυνέπεται καὶ συνέψεται τούτῳ τὸ ἀθάνατον ὄν· τῷ παῖδας παίδων καταλιπόμενον, ταυτὸν καὶ ἓν ὂν ἀεὶ γενέσει, τῆς ἀθανασίας μετειληφέναι. *Genus itaque hominum immortale hoc modo in sempiternum perdurat, quod filiorum filios relinquendo unum et idem semper per generationem immortalitatem adipiscatur.* Porro Theodoretus hunc Clementis locum transtulit in *Θεραπευτ.* ιβ', p. 675: Καὶ ἀποδεχόμεθα τὸν Πλάτωνα, τοῖς ἀγαθοῖς τὸν γάμον ξυντάξαντα, καὶ ἀθανασίας ἐπίνοιαν, καὶ διαμονὴν τοῦ γένους καλέσαντα· Δημοκρίτῳ δὲ καὶ Ἐπικούρῳ λίαν μεμφόμεθα, παραιτεῖσθαι καὶ τὸν γάμον καὶ τὴν παιδογονίαν κελεύουσι· τὴν μὲν γάρ τοι ἡδονὴν ὁρισάμενοι τέλος, τὰς φροντίδας ἔχοντα, καὶ τινὰς ἀηδίας, παντελῶς ἀπεκήρυξαν. Οἱ δὲ τῆς ποικίλης μέσην τινὰ ὁδὸν ὥδευσαν· τοῖς γὰρ ἀδιαφόροις τὸν γάμον καὶ τὴν παιδογονίαν ξυνέζευξαν. *Platonemque admittimus nuptias inter bona collocantem, immortalitatisque parandæ inventum, et stabilitatem generis appellantem; Democritum vero et Epicurum vehementer damnamus, qui nuptias et liberorum procreationem vitari jubent. Qui enim humanam felicitatem voluptate metiebantur, quidquid curarum aliquid vel fastidii afferre poterat, omnino repudiarunt. At Stoici media quadam via incesserunt: conjugia enim et liberorum susceptionem inter indifferentia recensuerunt.*

(95) *Ἐπίκουρος*. Diogenes Laertius in *Epicuro*, lib. X, seg. 119: Καὶ μηδὲ γαμήσειν, μηδὲ τεκνοτροφήσειν. *Et nec uxorem ducere, nec liberos nutrire sustinuit.* Ubi conf. quæ adnotavit cl. Menagius.

(96) *Ἀδιάφορον*. A. Gellius lib. II, cap. 7: *Quæ vero in medio sunt, et a Græcis tum ἀδιάφορα, tum μέσα appellantur, ut in militiam ire, rus colere, honores capessere, causas defendere, uxorem ducere, ... quoniam hæc, et his similia per sese ipsa neque honesta sunt, neque turpia, sed proinde ut a nobis aguntur, ita ipsis actionibus aut probanda fiunt, aut reprehendenda.* Conf. paulo superius, p. 916 edit. Paris. et Origenes *Adv. Celsum*, lib. IV, p. 194.

κήπῳ μετὰ τῆς ἑταίρας (97) ἔργοις ἐκύδαινον τὴν ἡδονήν. Οὐκ ἂν οὖν ἐκφύγοιεν τὴν βουζύγιον ἀρὰν, ὅσοι μὴ δοκιμάζοντες σφίσι συμφέρειν τινὰ, ἑτέροις ταῦτα παρακελεύονται ποιεῖν· ἢ αὖ τοὔμπαλιν. Τοῦτο βραχέως ἡ Γραφὴ δεδήλωκεν, εἰρηκυῖα· *Ὃ μισεῖς* (98), *ἄλλῳ οὐ ποιήσεις*. Πλὴν οἱ γάμον δοκιμάζοντες, Ἡ φύσις ἡμᾶς ἐποίησεν, φασὶν, εὐθέτους πρὸς γάμον, ὡς δῆλον ἐκ τῆς σωμάτων κατασκευῆς, τῶν τε ἀῤῥένων καὶ τῶν θηλειῶν· καὶ τὸ *Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε* συνεχῶς ἐπιβοῶνται. Εἰ δὲ καὶ ταῦθ' οὕτως ἔχει, ἀλλ' αἰσχρόν γε αὐτοῖς δοκεῖ τὸ καὶ τῶν ἀλόγων ζώων τὸν ὑπὸ Θεοῦ δημιουργηθέντα ἄνθρωπον ἀκρατέστερον εἶναι, ἃ τὴν ἐπιμιξίαν οὐ ποιεῖται πρὸς πολλὰ καὶ ἀναίδην (99), ἀλλὰ πρὸς ἓν καὶ ὁμόφυλον· οἷαι αἱ πελειάδες, καὶ αἱ φάσσαι, καὶ τὸ τρυγόνων γένος, καὶ ὅσα τούτοις παραπλήσια. Ἔτι φασὶν, « Ὁ ἄτεκνος τῆς κατὰ φύσιν τελειότητος ἀπολείπεται, ἅτε μὴ ἀντικαταστήσας τῇ χώρᾳ τὸν οἰκεῖον διάδοχον· τέλειος γὰρ ὁ πεποιηκὼς ἐξ αὑτοῦ τὸν ὅμοιον· μᾶλλον δὲ, ἐπειδὰν κἀκεῖνον τὸ αὐτὸ πεποιηκότα ἐπίδῃ, τουτέστιν, ὅταν εἰς τὴν αὐτὴν καταστήσῃ φύσιν τὸ τεκνωθὲν τῷ τεκνώσαντι. » Γαμητέον οὖν πάντως καὶ τῆς πατρίδος ἕνεκα, καὶ τῆς τῶν παίδων διαδοχῆς, καὶ τῆς τοῦ κόσμου, τὸ ὅσον ἐφ' ἡμῖν, συντελειώσεως· ἐπεὶ καὶ γάμον τινὰ οἰκτείρουσιν οἱ ποιηταὶ ἡμιτελῆ (1) καὶ ἄπαιδα· μακαρίζουσι δὲ *τὸν ἀμφιθαλῆ*. Αἱ δὲ σωματικαὶ νόσοι μάλιστα τὸν γάμον ἀναγκαῖον δεικνύουσι· ἡ γὰρ τῆς γυναικὸς κηδεμονία, καὶ τῆς παραμονῆς ἡ ἐκτένεια, τὰς ἐκ τῶν ἄλλων οἰκείων καὶ φίλων ἔοικεν ὑπερτίθεσθαι προσκαρτερήσεις, ὅσῳ τῇ συμπαθείᾳ διαφέρειν καὶ προσεδρεύειν μάλιστα πάντων προαιρεῖται· καὶ τῷ ὄντι κατὰ τὴν Γραφὴν ἀναγκαία βοηθός (2). Ὁ γοῦν κωμικὸς Μένανδρος, καταδραμὼν τοῦ γάμου, ἀλλὰ καὶ τὰ χρήσιμα ἀντιτιθεὶς, ἀποκρίνεται τῷ εἰπόντι·

A liberorum susceptio; ex peripateticorum vero, bonum. Ut semel autem dicam, illi lingua tenus sua deducentes dogmata, voluptatibus servierunt, alii quidem pellicibus, alii vero meretricibus, plurimi autem utentes adolescentulis. Sapiens autem illa quaternio, in horto cum meretrice, factis voluptatem colebat. Non ergo eam gravissimam effugerint exsecrationem, qui cum sibi aliqua non conferre judicent, alios ea hortentur facere, vel contra. Hoc breviter Scriptura significavit, dicens: *Quod odio habes, alii ne feceris* [a]. Cæterum qui matrimonium approbant, Nos, inquiunt, fecit natura aptos ad matrimonium, ut liquet ex compositione corporum masculorum et feminarum: et frequenter illud acclamant: *Crescite et multiplicamini* [b]. Etsi B autem hæc quoque ita se habeant, ipsis tamen turpe videtur, quod homo, quem Deus est architectatus, sit animantibus brutis intemperantior, quæ cum multis et temere non congrediuntur, sed cum uno, et quod sit ejusdem generis: cujusmodi sunt columbæ, et palumbes, et genus turturum, et quæ sunt his similia. « Præterea, inquiunt, qui caret liberis, est ea perfectione defectus, quæ est secundum naturam, ut qui suum successorem in suum locum non substituerit. ✠ Perfectus enim est, qui ex seipso fecit similem: vel potius quando illum idem fecisse viderit, hoc est, quando in eamdem pervenerit naturam filius, cujus est, qui eum genuit. » Est ergo omnino uxor ducenda, et patriæ C causa, et liberorum successionis, et mundi, quantum est in nobis, perfectionis. Nam istius etiam matrimonii miserentur poetæ, quod est *semiperfectum* et caret liberis; beatum autem prædicant id, quod floret et *germinat undequaque*. Morbi autem corporis maxime indicant necessarium esse matrimonium. Uxoris enim cura et assidua ejus perseverantia videtur aliorum necessariorum et amicorum tantum superare tolerantiam, quanto ea mutua doloris consensione et misericordia antecellit, et vult omnium maxime lubenter adesse et præsentia sua succurrere. Et revera ex Scripturæ sententia est necessaria *adjutrix* [c]. Menander itaque comicus, cum matrimonium esset insectatus, alia etiam utilia opponens, respondet ei, qui dixerat:

.... πρὸς τὸ πρᾶγμ' ἔχω κακῶς·
Ἐπαριστερῶς γὰρ αὐτὸ λαμβάνεις....

Affectus in rem sum male:
Nam tu sinistre, nec bene, hanc quidem capis.

✠ P. 504 ED. POTTER. [a] Tob. IV, 16. [b] Genes. I, 28. [c] Genes. II, 18.

(97) *Τῆς ἑταίρας*. Præcipue Leontium innuere videtur, quæ Epicuro et Epicureis *in horto* sese prostituit. Athenæus lib. XIII, cap. 6: Οὗτος οὖν Ἐπίκουρος οὐ Λεόντιον εἶχεν ἐρωμένην, τὴν ἐπὶ ἑταιρείᾳ διαβόητον γενομένην; Ἡ δὲ οὐχ ὅτε φιλοσοφεῖν ἤρξατο, ἐπαύσατο ἑταιροῦσα, πᾶσί τε τοῖς Ἐπικουρείοις συνῆν ἐν τοῖς κήποις· Ἐπικούρῳ δὲ καὶ ἀναφανδὸν, ὥστ' ἐκεῖνον, πολλὴν φροντίδα ποιούμενον αὐτῆς, τοῦτ' ἐμφανίζειν διὰ τῶν πρὸς Ἕρμαχον ἐπιστολῶν. *Hujus Epicuri annon famosa meretrix Leontium amica fuit? Illa autem philosophiæ operam navare cum cœpisset, non ideo scortari destitit, sed Epicureis omnibus in hortis se prostituit, et palam quidem Epicuro, adeo ut de illa multum fuerit sollicitus Epicurus: quod suis ad Hermachum litteris declaravit.* Conf. Diogenes Laertius lib. X, seg. 4 et seq.

(98) *Ὃ μισεῖς*. Tob. IV, 16: Καὶ ὃ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσῃς. *Constitutionum apostol.* lib. I, cap. 1: Ὃ σὺ μισεῖς ὑφ' ἑτέρου σοὶ γενέσθαι, σὺ ἄλλῳ οὐ ποιή- D σεις. Ubi conf. quæ adnotavit Cotelerius. Conf. etiam *Const. apost.* lib. III, cap. 15; lib. VII, cap. 2; *Recognitionum* S. Clementis lib. VIII, cap. 56.

(99) *Ἀναίδην*. Ἀνέδην hic et aliquoties infra scribendum monuit Heinsius.

(1) *Ἡμιτελῆ*. Homerus de Protesilao ait, *Iliad.* Β', v. 700:

Τοῦ δὲ καὶ ἀμφιδρυφὴς ἄλοχος Φυλάκῃ ἐλέλειπτο,
Καὶ δόμος ἡμιτελής· τὸν δ' ἔκτανε Δάρδανος ἀνήρ.

Hujus ambas lacerata genas uxor in Phylace relicta erat,
Et domus semiperfecta: hunc etenim interfecerat Dardanus vir.

Ubi scholiastes vetus ait: Ἡμιτελὴς, ἤτοι ἄτεκνος. Dein,

(2) *Βοηθός*. Deus uxorem appellat βοηθὸν κατ' αὐτόν, Genes. II, 18. Mox, ἀλλὰ καὶ τὰ χρ. legit interpres.

Deinde subjungit :

Gravia fuerunt et molesta quæ tibi,
Vides in ipso, sed bona haud contra vides;

182 et quæ deinceps sequuntur. Fert autem opem quoque matrimonium iis, qui ætate processerunt, ut quod exhibeat uxorem curam gerentem, et alat, qui ex ea suscepti sunt, liberos, ut in senectute parentes suos nutriant :

Nam liberi sunt fama defuncto viro,
Et ex profundo retia, ut suber, trahunt,

fila servantes lino ex tragici Sophoclis sententia. Non permittunt autem legislatores maximos magistratus gerere iis, qui uxorem non duxerint. Jam vero Laconum ✠ legislator, non solum pœnam imposuit ei qui uxorem non duxisset, sed etiam ei qui unam tantum, et ei qui duxisset serius, et ei qui solus viveret. Præclarus autem Plato jubet uxoris quoque alimentum publico pendere ærario eum, qui uxorem non duxisset, et sumptus convenientes dare magistratibus. Si enim, ductis uxoribus, li-

A Εἶτ' ἐπιφέρει·

Τὰ δυσχερῆ (3) τε καὶ τὰ λυπήσαντά σε
Ὁρᾷς ἐν αὐτῷ· τὰ δ' ἀγάθ' οὐκ ἐπιβλέπεις·

καὶ τὰ ἑξῆς. Βοηθεῖ δὲ ὁ γάμος καὶ ἐπὶ τῶν προβεβηκότων τῷ χρόνῳ, παριστὰς τὴν γαμετὴν ἐπιμελουμένην, καὶ τοὺς ἐκ ταύτης παῖδας γηροβοσκοὺς ἐκτρέφων. Παῖδες (4) δὲ ἀνδρὶ,

Κατ' αἶαν ὄντι κληδόνες γεγάασι·
Φελλοὶ δ' ὣς ἄγουσι δίκτυον τὸν ἐκ βυθοῦ,

καὶ κλωστῆρα σώζοντες λίνῳ, κατὰ τὸν τραγικὸν Σοφοκλέα. Οἵ τε νομοθέται οὐκ ἐπιτρέπουσι τὰς μεγίστας ἀρχὰς τοῖς μὴ γαμήσασι μετεῖναι. Αὐτίκα ὁ τῶν Λακώνων (5) νομοθέτης οὐκ ἀγαμίου μόνον B ἐπιτίμιον ἔστησεν, ἀλλὰ μονογαμίου (6), καὶ ὀψιγαμίου, καὶ μονοδιαιτησίας. Ὁ δὲ γενναῖος Πλάτων (7), καὶ τροφὴν γυναικὸς ἀποτίνειν εἰς τὸ δημόσιον κελεύει τὸν μὴ γήμαντα, καὶ τὰς καθηκούσας δαπάνας ἀποδιδόναι τοῖς ἄρχουσιν· εἰ γὰρ μὴ γήμαντες οὐ παιδοποιήσονται, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀνδρῶν σπάνιν

✠ P. 505 ED. POTTER, 423 ED. PARIS.

Dein, cum hujus vocis alios sensus attulisset, hæc adjicit : Βέλτιον δὲ εἰρῆσθαι ἡμιτελῆ διὰ τὸ μὴ γεγεννηκότα παῖδας πλεῦσαι. Homero ἀμφιθαλὴς est, cui uterque parens vivit. *Iliad.* X, v. 496 :

Τὸν δὲ καὶ ἀμφιθαλὴς ἐκ δαιτύος ἐστυφέλιξε.

Hunc et aliquis utroque parente vivo florens e convivio exturbat.

Ubi scholiates vetus ait : Ἀμφιθαλὴς, κατὰ ἀμφοτέρους τοὺς γονέας θάλλων· ὅ ἐστιν, ἔχων τοὺς γονεῖς C ἀμφοτέρους. Consentiunt Eustathius, Hesychius, Suidas, *Etymologici magni* auctor.

(3) *Τὰ δυσχερῆ*. In libello sententiarum comicarum hoc ita disticho exprimitur ab H. Stephano :

Tu nuptiarum tædia et molestias
Scis intueri, non tueris commoda. Collect.

(4) *Παῖδες*. Versus illi sic disponentur melius :

Παῖδές δέ γ' ἀνδρὶ ὑπ' αἶαν ὄντι κληδόνες
Γεγᾶσι, φελλοὶ δ' ὣς ἄγουσι δίκτυον,
Τὸν ἐκ βυθοῦ κλωστῆρα σώζοντες λίνῳ.

Sed notandum legi eos, ut H. observavit, non apud Sophoclem, sed apud Æschylum in *Choephoris*, p. 247, hoc modo :

Παῖδες γὰρ ἀνδρὶ κληδόνες σωτήριοι
Θανόντι· φελλοὶ δ' ὣς ἄγουσι δίκτυον,
Τὸν ἐκ βυθοῦ κλωστῆρα σώζοντες λίνον.

D Sylburg. — Quos versus sic vertit Grotius in *Excerpt. e Trag.* p. 34 :

Nomen superstes mortuis sunt liberi,
Velutque suber, rete quo defenditur,
Submersa plane fila ne in fundum ruant.

Hi porro in Æschyli *Choephoris* occurrunt v. 503. Quo loco Stanleius nostras hoc modo eos correxit :

Παῖδες γὰρ ἀνδρὶ κατθανόντι κληδόνες
Γεγᾶσι· φελλοὶ δ' ὣς ἄγουσι δίκτυον,
Τὸν ἐκ βυθοῦ κλωστῆρα σώζοντες λίνου.

« Nec, inquit, est necesse, ut Clementem memoria lapsum suspicemur pro Æschylo Sophoclem substituisse. Notum est enim, Clemente ipso indicante, tragicos a se invicem multa suffuratos, vocibus leviuscule, imo quandoque nihil, immutatis, notionibus vero et imaginibus eisdem prorsus conservatis. » Eadem dicit Gatakerus etiam nostras in *Cinno* pag. 391.

(5) *Λακώνων νομ.* De Laconica lege meminit et Plutarchus *Lycurgo* pag. 15. H. Sylburg. — Joannes Meursius *Miscellan. Lacon.* lib. II, cap. 3, hæc sic vertit et exp. : « *Laconum legislator, non duntaxat cœlibatus pœnam statuit, sed et unici matrimonii, item seri, tum et vitæ solitariæ.* Ubi μονοδιαιτησίαν, *vitam solitariam*, non aliam dicit, quam C viduitatem post exactum matrimonium. » Pollux lib. III, cap. 3, sect. 5 : Ἦσαν δὲ ἀγαμίας δίκαι πολλαχοῦ, καὶ ὀψιγαμίου, καὶ κακογαμίου ἐν Λακεδαίμονι. *Erant vero cœlibatus actiones multis locis : etiam seri matrimonii, atque mali, Lacedæmone.* Plura hac de re videsis apud Meursium loco jam dicto, et Nic. Cragium *De republ. Lacedæm.* lib. III, cap. 1 et seq.

(6) *Μονογαμίου.* Nic. Cragius *De repub. Lacedæm.* lib. III, principio cap. 10, hæc dicit : « Quod Spartanis non licuerit nisi unam habere uxorem, ex iis liquet, quæ sunt apud Herodot. lib. V. Nam cum retulisset historicus, quo pacto Anaxandrides priori uxori alteram superinduxisset, ait tandem, hoc Spartanum non fuisse. Verba ejus hæc sunt : Μετὰ δὲ, γυναῖκας ἔχων δύο, διξὰς ἱστίας οἴκεε, ποιέων οὐδαμὰ Σπαρτιατικά. Quod itaque apud Clementem est, fuisse apud Spartanos ἐπιτίμιον μονογαμίου, ejus loco existimo legendum κακογαμίου, ne magno D auctori theologus adversari videatur. Sicut et hæc tria conjunguntur apud Pollucem, ἀγαμίου, κακογαμίου, et ὀψιγαμίου. Idque eo magis, quia apud Clementem additur etiam ἐπιτίμιον fuisse μονοδιαιτησίας, qua vetita vita solitaria. Nisi forte illud velimus intelligere, pœnam constitutam ei qui, mortua priore uxore, alteram non duxisset. Sed prior sententia probabilior.

(7) *Πλάτων.* Plato, *De legibus* lib. VI, p. 870 : Ἂν δ' ἄρα τις μὴ πείθηται ἑκὼν, ἀλλότριον δὲ αὑτὸν καὶ ἀκοινώνητον ἐν τῇ πόλει ἔχῃ, καὶ ἄγαμος ὢν γένηται πεντεκαιτριακοντούτης, ζημιούσθω κατ' ἐνιαυτὸν ἕκαστον· ὁ μέγιστον μὲν τίμημα κεκτημένος ἑκατὸν δραχμαῖς· ὁ δὲ δεύτερον ἑβδομήκοντα· τρίτον δὲ ἑξήκοντα· ὁ δὲ τέταρτον τριάκοντα. Τοῦτο δ' ἔστω τῆς Ἥρας ἱερόν. Ὁ δὲ μὴ ἐκτίνων κατ' ἐνιαυτὸν δεκαπλάσιον ὀφειλέτω. Πραττέσθω δὲ ὁ ταμίας τῆς θεοῦ· μὴ ἐκπράξας δὲ, αὐτὸς ὀφειλέτω. *Si quis autem sponte non pareat, et alienus ab hoc consortio*

ποιήσουσιν, καὶ καταλύσουσι τάς τε πόλεις, καὶ τὸν A κόσμον τὸν ἐκ τούτων· τὸ δὲ τοιοῦτον ἀσεβὲς, θείαν γένεσιν καταλυόντων· ἤδη δὲ ἄνανδρον καὶ ἀσθενὲς (8), τὴν μετὰ γυναικὸς καὶ τέκνων φεύγειν συμβίωσιν· οὗ γὰρ ἡ ἀποβολὴ κακόν ἐστι, τούτου πάντως ἡ κτῆσις ἀγαθόν· ἔχει δ' οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν. Ἀλλὰ μὴν ἡ τῶν τέκνων ἀποβολὴ τῶν ἀνωτάτω κακῶν ἐστι, φασίν· ἡ οὖν τῶν τέκνων κτῆσις ἀγαθόν· εἰ δὲ τοῦτο, καὶ ὁ γάμος.

beros non susceperint, quatenus in iis quidem situm est, hominum raritatem invehent, et civitates dissolvent, et, qui ex eis constat, mundum. Hi autem impie agunt, ut qui divinitus institutam generationem destruant. Quinetiam ignavi est et imbecilli animi, fugere conjunctionem vitæ et consuetudinem cum uxore et liberis. Cujus enim est amissio malum, ejus omnino possessio bonum est; ita autem se habet etiam in reliquis. Atqui liberorum amissio, inquiunt, est ex supremis malis; liberorum ergo possessio, bonum est; quod si ita est, etiam matrimonium.

Ἄνευ δὲ πατρὸς, φησὶ, *τέκνον οὐκ εἴη ποτ' ἄν·*
Ἄνευ δὲ μητρὸς οὐδὲ συλλαβὴ τέκνου·
Πατέρα δὲ γάμος (9) *ποιεῖ, ὡς μητέρα ἀνήρ.*

Namque absque patre liberos nemo tulit;
Nec absque matre filii conceptio;
Patrem autem nuptiæ efficiunt, ut vir matrem.

Εὐχὴν οὖν μεγίστην καὶ Ὅμηρος τίθεται, *ἄνδρα τε* B *καὶ οἶκον*, ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς, μετὰ ὁμοφροσύνης (10) δὲ τῆς ἐσθλῆς. Ὁ μὲν γὰρ τῶν ἄλλων γάμος ἐφ' ἡδυπαθείᾳ ὁμονοεῖ, ὁ δὲ τῶν φιλοσοφούντων ἐπὶ τὴν κατὰ Λόγον ὁμόνοιαν ἄγει, ὁ μὴ τὸ εἶδος (11), ἀλλὰ τὸ ἦθος ἐπιτρέπων ταῖς γυναιξὶ κοσμεῖσθαι, μηδ' ὡς ἐρωμέναις χρῆσθαι ταῖς γαμεταῖς προστάττων τοῖς ἀνδράσι, σκοπὸν πεποιημένοις τὴν τῶν σωμάτων ὕβριν· ἀλλ' εἰς βοήθειαν παντὸς τοῦ βίου καὶ τὴν ἀρίστην σωφροσύνην περιποιεῖσθαι τὸν γάμον. Πυρῶν γὰρ, οἶμαι, καὶ κριθῶν τε αὖ κατὰ τοὺς οἰκείους καιροὺς καταβαλλομένων σπερμάτων, τιμιώτερός ἐστιν ὁ σπειρόμενος ἄνθρωπος, ᾧ πάντα φύεται· κἀκεῖνά γε καὶ νήφοντες καταβάλλουσι τὰ σπέρματα οἱ γεωργοί. Πᾶν οὖν, εἴ τι ῥυπαρὸν καὶ μεμολυσμένον ἐπιτήδευμα, ἀφαγνιστέον τοῦ γάμου, ὡς C μὴ ὀνειδισθείημεν τὴν τῶν ἀλόγων ζώων σύνοδον, τῆς ἀνθρωπίνης συζυγίας συνᾴδουσαν τῇ φύσει μᾶλλον, κατὰ τὸν ὁμολογούμενον θορονθορόν. Τὰ γοῦν ἔνια αὐτῶν, ᾧ κελεύεται καιρῷ, εὐθέως ἀπαλλάττεται, καταλιπόντα τὴν δημιουργίαν τῇ διοικήσει (12). Τοῖς τραγῳδοποιοῖς (13) δὲ ἡ Πολυξένη, καίτοι ἀποσφαττομένη ἀναγέγραπται, ἀλλὰ καὶ θνήσκουσα

Maximum itaque votum statuit Homerus, *virum et familiam*, sed non absolute, verum *cum bona consensione*. Nam aliorum quidem matrimonium in voluptate consentit et delectatione; eorum autem, qui philosophantur, matrimonium deducit ad eum, qui est secundum Logon seu rationem, consensum; qui non formam, sed mores permittit ornare mulieribus; præcipitque maritis, ne utantur uxoribus tanquam amicis, unum sibi proponentes scopum, ut corpori probrum afferant, sed ad totius vitæ auxilium, et optimam temperantiam, matrimonium usurpent. Frumenti enim et hordei, ut arbitror, seminibus, quæ convenientibus temporibus ✠ terræ committuntur, præstantior est qui matrimonio seminatur, homo, in cujus usum omnia a natura producuntur. Atque illa quidem semina agricolæ sobrii deponunt. Si quod sit ergo sordidum et spurcum studium, id est a matrimonio expurgandum, ne nobis probro dari possit, quod brutorum animantium congressus magis naturæ conveniat, quam humana conjunctio, in ipso calore Veneris. Nonnulla certe eorum, quo tempore jubentur, statim abstinent, relinquentia opificium Providentiæ.

✠ P. 506 ed. POTTER, 424 ED. PARIS.

vivat in civitate, et sine connubio quinque et triginta egerit annos, singulis annis, si de maximo censu est, drachmis centum mulctetur; si de secundo, septuaginta; si de tertio, sexaginta; si de quarto, triginta. Quæ quidem pecunia deæ Junoni consecranda est. Si quis autem singulis annis non persolverit, decuplum debeat. Cujus pecuniæ exactor sit deæ ipsius quæstor; ac nisi exegerit, ipse debeat. Ejusdem operis lib. IV, p. 835: Μὴ πειθόμενος δ' αὖ, μηδὲ γαμῶν, ἔτη τριάκοντα γεγονὼς καὶ πέντε, ζημιούσθω μὲν κατ' ἐνιαυτὸν τόσῳ καὶ τόσῳ. *Qui non paruerit, et quinque ac triginta annos natus uxorem non duxerit, tanta in annos singulos mulctetur pecunia*, etc.

(8) *Ἄνανδρον καὶ ἀσθ.* H. ms., καὶ ἄνανδρον καὶ ἀσθ. SYLBURG.

(9) *Πατέρα δέ γ.* Metrum talem potius lectionem postulat:

Πατέρα δὲ ποιεῖ τέκνα, μητέρ' ὡς ἀνήρ.

SYLBURG. Hic senarius mutilus est. Libet sic fulcire:

Πατέρα δὲ γάμος ἐμποιεῖ, ὡς μητέρα ἀνήρ.

Ut sit apostrophe comica ad alium, nisi quid docti contra. Fed. Morellus P. R. COLLECT. — Conf. Gatakeri *Advers.* cap. 10.

(10) *Μετὰ ὁμοφροσ.* Si hemistichium velis, legendum erit, μεθ' ὁμοφροσύνης δέ τε ἐσθλῆς· cui D affinis locus infra ex eodem fonte, p. 214. SYLBURG. Vide quæ adnotata sunt in p. 309. Cui simile illud Euripidis *Medeæ:*

Ἥπερ μεγίστη γίνεται σωτηρία,
Ὅταν γυνὴ πρὸς ἄνδρα μὴ διχοστατῇ.

Felicitatem quam supremam existimo,
Concors marito mulier ubi degit suo.

COLLECT.

(11) *Μὴ τὸ εἶδος.* Respicit I Tim. II, 9, vel II Pet. II, 3.

(12) *Τῇ διοικήσει.* Vox ista apud Clementem significat naturæ aut Providentiæ dispositionem aut administrationem. Vid. p. 434, 452. LOWTH.

(13) *Τοῖς τραγῳδ.* Conf. Euripid. *Hecuba*, et Philo p. 604. H. SYLBURG.

A tragicis autem scriptum est, Polyxenam, etsi interficeretur, moriendo tamen *magnam* adhibuisse *diligentiam, ut honeste caderet.*

Illa tegens, mares quæ haud licuit cernere.

Fuit autem illi quoque calamitas matrimonium. Succumbere itaque et cedere vitiis et animi perturbationibus, est extrema servitus : sicut ea certe vincere, sola est libertas. Divina itaque Scriptura eos, qui præcepta transilierunt, dicit esse *venundatos alienigenis*, hoc est, peccatis, quæ a natura sunt aliena, donec conversi agant pœnitentiam. Conservandum est ergo matrimonium, tanquam sacra aliqua statua, mundum ab iis, quæ polluunt : et a somnis quidem expergiscamur cum Domino, eamus autem dormitum cum gratiarum actione, et oremus,

Cum somno indulges, lux et cum fulserit alma,

tota nostra vita Dominum testantes ; pietatem quidem ac religionem anima possidentes, temperantiam autem etiam usque ad corpus deducentes. Deo enim revera gratum est, a lingua ad opera traducere moderationem. Ad impudentiam autem via est turpis sermo : et utriusque finis est turpium rerum perpetratio. Quod autem consulit Scriptura uxorem ducere, et nec a conjugio unquam permittit discedere, legem aperte constituit : *Non dimittes uxorem, præterquam propter fornicationem* [a]. Adulterium autem existimat conjungi matrimonio, dum vivit alter ex separatis. Suspicione autem et criminatione liberam reddit uxorem, ut non ornetur ac comatur plus, quam sit decorum, sed assidue attendat precibus et orationibus ; utque e domo sæpe non exeat, a sui autem aspectu, quoad fieri potest, excludat eos, qui ad eam non attinent, ducatque domus custodiam intempestivis nugis conducibiliorem. *Qui autem dimissam accipit uxorem, mœchatur*, inquit : ✠ *si quis* enim *dimiserit uxorem, mœchatur ipsam* [b], hoc est, cogit eam mœchari. Non solum autem qui dimisit, est ejus causa, sed etiam qui eam suscepit, præbens mulieri peccandi occasionem ; si enim non suscipiat, revertetur ad virum. Quid vero lex [c]? Ut reprimat ad vitia propensionem, jubet de medio tolli eam, quæ adulterata, et adulterii fuerit convicta ; sin autem fuerit e familia sacerdotis, jubet eam igni tradi [d]. Obruitur autem adulter quoque lapidibus, sed non in eodem loco, ne mors quidem sit eis communis. Nequaquam igitur lex cum Evangelio pugnat, sed ei consentit. Quidni enim, cum utrumque unus suppeditavit Dominus? Quæ enim est fornicata, vivit quidem peccato, sed mortua est

A ὅμως *πολλὴν πρόνοιαν* πεποιῆσθαι τοῦ *εὐσχημόνως πεσεῖν*,

Κρύπτουσ' (14), *ἃ κρύπτειν ὄμματ' ἀῤῥένων*
[ἐχρῆν.

Ἦν δὲ κἀκείνῃ γάμος ἡ συμφορά. Τὸ ὑποπεσεῖν οὖν καὶ παραχωρῆσαι τοῖς πάθεσιν ἐσχάτη δουλεία· ὥσπερ ἀμέλει τὸ κρατεῖν τούτων ἐλευθερία μόνη. Ἡ γοῦν θεία Γραφὴ τοὺς παραβάντας τὰς ἐντολὰς πεπρᾶσθαι λέγει τοῖς ἀλλογενέσι, τουτέστιν ἁμαρτίαις ἀνοικείαις τῇ φύσει, ἄχρις ἂν ἐπιστρέψαντες μετανοήσωσι. Καθαρὸν οὖν τὸν γάμον, ὥσπερ τι ἱερὸν ἄγαλμα, τῶν μιαινόντων φυλακτέον· ἀνεγειρομένοις μὲν ἐκ τῶν ὕπνων μετὰ Κυρίου, ἀπιοῦσι δὲ εἰς ὕπνον μετ' εὐ- B χαριστίας, καὶ εὐχομένοις,

Ἡμὲν ὅτ' εὐνάζῃ, καὶ ὅτ' ἂν φάος ἱερὸν ἔλθῃ,

μαρτυρουμένοις τὸν Κύριον παρ' ὅλον ἡμῶν τὸν βίον· τὸ μὲν θεοσεβεῖν τῇ ψυχῇ κεκτημένοις, τὸ σώφρον δὲ μέχρι καὶ τοῦ σώματος ἄγουσιν. Θεοφιλὲς γὰρ τῷ ὄντι ἀπὸ τῆς γλώττης ἐπὶ τὰ ἔργα τὸ κόσμιον διαχειραγωγεῖν· ὁδὸς δὲ ἐφ' ἀναισχυντίαν ἡ αἰσχρολογία· καὶ τέλος ἀμφοῖν ἡ αἰσχρολογία (15). Ὅτι δὲ γαμεῖν ἡ Γραφὴ συμβουλεύει οὐδὲ ἀφίστασθαί ποτε τῆς συζυγίας ἐπιτρέπει, ἄντικρυς νομοθετεῖ· *Οὐκ ἀπολύσεις γυναῖκα, πλὴν εἰ μὴ ἐπὶ λόγῳ πορνείας*· μοιχείαν δὲ ἡγεῖται τὸ ἐπιγῆμαι ζῶντος θατέρου τῶν κεχωρισμένων. Ἀνύποπτον δὲ εἰς διαβολὴν δείκνυσι γυναῖκα (16) τὸ μὴ καλλωπίζεσθαι, C μηδὲ μὴν κοσμεῖσθαι πέρα τοῦ πρέποντος, εὐχαῖς (17) καὶ δεήσεσι προσανέχουσαν ἐκτενῶς· τὰς μὲν ἐξόδους τῆς οἰκίας φυλαττομένην τὰς πολλὰς, ἀποκλείουσαν δ' ὡς οἷόν θ' ἑαυτὴν τῆς πρὸς τοὺς οὐ προσήκοντας προσόψεως, προὐργιαίτερον τιθεμένην τῆς ἀκαίρου φλυαρίας τὴν οἰκουρίαν. *Ὁ δὲ ἀπολελυμένην λαμβάνων γυναῖκα μοιχᾶται*, φησίν· *ἐὰν γάρ τις ἀπολύσῃ γυναῖκα, μοιχᾶται αὐτὴν*, τουτέστιν, ἀναγκάζει μοιχευθῆναι. Οὐ μόνον δὲ ὁ ἀπολύσας αἴτιος γίνεται τούτου, ἀλλὰ καὶ ὁ παραδεξάμενος αὐτὴν, ἀφορμὴν παρέχων τοῦ ἁμαρτῆσαι τῇ γυναικί· εἰ γὰρ μὴ δέχοιτο, ἀνακάμψει πρὸς τὸν ἄνδρα. Τί οὖν ὁ νόμος; Πρὸς ἀναστολὴν τῆς εὐεπιφορίας τῶν παθῶν ἀναιρεῖσθαι προστάττει τὴν μοι- D χευθεῖσαν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐλεγχθεῖσαν· ἐὰν δὲ ἱέρεια ᾖ, πυρὶ παραδίδοσθαι προστάττει. Λιθοβολεῖται δὲ καὶ ὁ μοιχός· ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἵνα μηδὲ ὁ θάνατος αὐτοῖς κοινὸν ᾖ. Οὐ δὴ μάχεται τῷ Εὐαγγελίῳ ὁ νόμος· συνᾴδει δὲ αὐτῷ. Πῶς γὰρ οὐχὶ, ἑνὸς ὄντος ἀμφοῖν χορηγοῦ τοῦ Κυρίου; Ἡ γάρ τοι πορνεύσασα ζῇ μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀπέθανε δὲ ταῖς ἐντο-

✠ P. 507 ED. POTTER 424-425 ED. PARIS. [a] Matth. v, 32, xix, 9; Marc, x, 11, 12; Luc. xvi, 18. [b] Ibid. [c] Levit. xx, 10; Deut. xxii, 22. [d] Levit. xxix, 9.

(14) *Κρύπτουσ'*. Euripides *Hecub.* v. 569-570 :
Πολλὴν πρόνοιαν εἶχεν εὐσχήμως πεσεῖν,
Κρύπτουσ' ἃ κρύπτειν ὄμματ' ἀρσένων χρεών.
Magnam sollicitudinem habuit, decenter ut caderet,
Et occultaret, quæ occultare oculos virorum con-
[venit.

(15) *Αἰσχρολογία*. Sensus requirit αἰσχρουργία, vel contracte αἰσχρουργία· quod vidit etiam interpres. SYLBURG.

(16) *Γυναῖκα*. Respicere videtur I Tim. ii, 9, 10.

(17) *Εὐχαῖς*. Respicere videtur I Tim. v, 5: Προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας.

λαῖς· ἡ δὲ μετανοήσασα, οἷον ἀναγεννηθεῖσα κατὰ τὴν A ἐπιστροφὴν τοῦ βίου, παλιγγενεσίαν ἔχει ζωῆς· τεθνηκυίας μὲν τῆς πόρνης τῆς παλαιᾶς, εἰς βίον δὲ παρελθούσης αὖθις τῆς κατὰ τὴν μετάνοιαν γεννηθείσης. Μαρτυρεῖ τοῖς εἰρημένοις διὰ Ἰεζεκιὴλ τὸ Πνεῦμα, λέγον· *Οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέψαι* (18). Αὐτίκα λιθόλευστοι γίνονται, ὡς ἂν διὰ σκληροκαρδίαν ἀποθανόντες τῷ νόμῳ, ᾧ μὴ ἐπείσθησαν· τῇ δὲ ἱερείᾳ ἐπιτείνεται τὰ τῆς κολάσεως, ὅτι *ᾧ πλεῖον ἐδόθη, οὗτος καὶ πλεῖον* (19) *ἀπαιτηθήσεται*. Περιγεγράφθω καὶ ὁ δεύτερος ἡμῖν ἐνθάδε *Στρωματεὺς*, διὰ τὸ μῆκός τε καὶ πλῆθος κεφαλαίων (20).

mandatis: quæ autem ducta est pœnitentia, ut quæ sit iterum generata per vitæ conversionem, habet vitæ regenerationem; mortua quidem vetere fornicatrice, in vitam autem rursus ingressa ea, quæ genita **183** est per pœnitentiam. Iis, quæ dicta sunt, fert Spiritus testimonium, dicens per Ezechielem: *Nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur* [a]. Jam vero obruuntur lapidibus, ut qui propter duritiem cordis sint legi mortui, cui non paruerunt. Sacerdotis autem uxori augetur supplicium, quia *cui plus datum est, plus ab eo exigetur* [b]. Terminetur hic quoque secunda *Stromatum*, seu *Miscellaneorum*, disputatio, propter prolixitatem capitum et multitudinem.

[a] Ezech. XXXIII, 11. [b] Luc. XII, 48.

(18) *Τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπ.* Τοῦ ἀσεβοῦς, ὡς ἀποστρέψ. Ezech.

(19) *Πλεῖον*. Respicit Luc. XII, 48: Παντὶ δὲ, ᾧ ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ᾽ αὐτοῦ.

(20) *Κεφαλαίων*. Capitum quidem mentio hic; sed ea non distincta sunt ut in *Pædagogo*, propter varias scilicet materiæ interruptiones. SYLBURG.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ

ΤΩΝ ΕΙΣ ΟΚΤΩ ΛΟΓΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

—

CLEMENTIS ALEXANDRINI

STROMATUM

LIBER TERTIUS.

—

CAPUT PRIMUM.

Basilidis sententiam de continentia et nuptiis refutat.

Οἱ μὲν οὖν ἀμφὶ τὸν Οὐαλεντῖνον, ἄνωθεν ἐκ τῶν θείων προβολῶν (21) τὰς συζυγίας (22) καταγαγόντες, εὐαρεστοῦνται γάμῳ· οἱ δὲ ἀπὸ Βασιλεί-

✠ Ac Valentiniani quidem, qui desuper ex divinis emissionibus deduxere conjugationes, acceptum habent matrimonium: Basilidis autem sectatores,

✠ P. 508 ED. POTTER, 426 ED. PARIS.

(21) *Προβολῶν*. Περιβόλων, vulg. edit.; προβόλων, Victor. Sylburg, quod Lowthio placuit. Sed vera lectio est προβολῶν, a προβολή· qua voce usi sunt Valentiniani ad significandam Æonum e suis causis «emissionem.» Clemens infra, *Strom.* V, p. 609 edit. Paris.: Δέδωκε δὲ ἀφορμὰς τοῖς τὰς προβολὰς εἰσάγουσι, τάχα καὶ σύζυγον νοῆσαι τοῦ Θεοῦ. «Occasionem dedit iis, qui emissiones introducunt, ipsius forte Dei conjugem etiam comminisci.» Epiphanius lib. I, hæres. 32, p. 213, de his rebus agens, ait: Μονάς τε καὶ τὸ Ἓν προήκαντο τὰς λοιπὰς προβολὰς τῶν Αἰώνων. «Monas et Unum emiserunt reliquas emissiones Æonum.»

(22) *Συζυγίας*. «Conjugia» quædam in suo Pleromate commenti sunt Valentiniani, ex quibus nati sunt Æones. Irenæus lib. I, cap. 12, p. 31 edit. Oxon.: Διὸ καὶ ἐκ παντὸς τρόπου δεῖν αὐτοὺς ἀεὶ τὸ τῆς συζυγίας μελετᾶν μυστήριον· καὶ τοῦτο πείθουσ.

« Cum interrogassent, inquiunt, apostoli, num sit melius uxorem non ducere, dicunt respondisse Dominum : ✠ « Non omnes capiunt verbum hoc. Sunt enim eunuchi alii a nativitate, alii vero a necessitate [a]. » Hoc dictum autem sic interpretantur : « Quidam ex quo nati sunt, naturaliter feminam aversantur, qui quidem hoc naturali utentes temperamento, recte faciunt, si uxorem non ducant. Hi, inquiunt, eunuchi sunt ex nativitate. Qui autem sunt a necessitate, ii sunt theatrici exercitatores, qui, gloriæ studio retracti, se continent. Quinetiam qui casu aliquo excisi sunt, eunuchi facti sunt per necessitatem. Qui itaque eunuchi fiunt per necessitatem, non fiunt eunuchi secundum logon, seu rationem. Qui autem regni sempiterni gratia seipsos castrarunt, id ad declinandas, inquiunt, conjugii molestias fecerunt, quod procurandæ rei familiaris onus ac sollicitudinem timerent. Et illud : « Melius est nubere quam uri [b], » dicentem Apostolum aiunt velle : Ne animam tuam in ignem injicias, noctu et interdiu resistens, et timens ne a continentia excidas. Nam cum in resistendo occupata fuerit anima,

A δου (23), « Πυθομένων, φασὶ, τῶν ἀποστόλων μήποτε ἄμεινόν ἐστι τὸ μὴ γαμεῖν, ἀποκρίνασθαι λέγουσι τὸν Κύριον· Οὐ πάντες (24) χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον· εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι, οἱ μὲν ἐκ γενετῆς, οἱ δὲ ἐξ ἀνάγκης (25). » Ἐξηγοῦνται δὲ τὸ ῥητὸν ὧδέ πως· « Φυσικήν τινες ἔχουσι πρὸς γυναῖκα ἀποστροφὴν ἐκ γενετῆς, οἵτινες, τῇ φυσικῇ ταύτῃ συγκράσει χρώμενοι, καλῶς ποιοῦσι μὴ γαμοῦντες. Οὗτοι, φασὶν, εἰσὶν οἱ ἐκ γενετῆς εὐνοῦχοι. Οἱ δὲ ἐξ ἀνάγκης, ἐκεῖνοι οἱ θεατρικοὶ ἀσκηταὶ (26), οἵτινες διὰ τὴν ἀνθολκὴν τῆς εὐδοξίας κρατοῦσιν ἑαυτῶν· οἱ δὲ ἐκτετμημένοι κατὰ συμφορὰν (27) εὐνοῦχοι γεγόνασι κατὰ ἀνάγκην. Οἱ τοίνυν κατὰ ἀνάγκην οὐ κατὰ λόγον εὐνοῦχοι γίνονται· οἱ δὲ ἕνεκα τῆς αἰωνίου βασιλείας εὐνουχίσαντες ἑαυτοὺς, διὰ τὰ ἐκ τοῦ γαμοῦ, φασὶ, συμB βαίνοντα, τὸν ἐπιλογισμὸν (28) τοῦτον λαμβάνουσιν, τὴν περὶ τὸν πορισμὸν τῶν ἐπιτηδείων ἀσχολίαν δεδιότες. Καὶ τὸ, « Ἄμεινον (29) γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι, » μὴ εἰς πῦρ ἐμβάλῃς τὴν ψυχήν σου, λέγειν τὸν Ἀπόστολον, νυκτὸς καὶ ἡμέρας (30) ἀντέχων, καὶ φοβούμενος μὴ τῆς ἐγκρατείας ἀποπέσῃς· πρὸς γὰρ τὸ ἀντέχειν γενομένη ψυχὴ, μερίζεται τῆς ἐλπίδος. »

✠ P. 509 ED. POTTER, 426-427 ED. PARIS. [a] Matth. xix, 11, 12. [b] I Cor. vii, 9.

τοὺς ἀνοήτους, αὐταῖς λέξεσι λέγοντες οὕτως· Ὃς ἂν ἐν κόσμῳ γενόμενος, γυναῖκα οὐκ ἐφίλησεν, ὥστε αὐτὴν κρατηθῆναι, οὐκ ἔστιν ἐξ ἀληθείας, καὶ οὐ χωρήσει εἰς ἀλήθειαν. « Quapropter ex omni modo oportere eos semper syzygiæ meditari mysterium; et hoc suadent insensibilibus, in sermonibus dicentes sic : Quicunque in sæculo est, et uxorem non C amat, ut ei conjungatur, non est in veritate, et non transiet in veritatem. »

(23) *Βασιλείδου.* Sic scribendum, vel Βασιλείδους, ut supra Ποσειδώνιος, et paulo infra Βασιλειδιανῶν, et Ἀλεξανδρείας, etc., pro Βασιλίδου, Ποσιδωνίου, Βασιλιδιανῶν, Ἀλεξανδρίας.

(24) *Οὐ πάντες.* Similia iis quæ dicit Christus Matth. xix, 11, 12. Porro hæc, paucis mutatis, occurrunt in Epiphanii lib. i, hæres. 32.

(25) *Εὐνοῦχοι, οἱ μὲν ἐκ γενετῆς, οἱ δὲ ἐξ ἀνάγκης.* Duo eunuchorum genera memorat, quorum alii ex nativitate, alii casu aliquo contra voluntatem facti sunt eunuchi; tertium genus memorat Matthæus, loco jam dicto, eorum οἵτινες εὐνούχησαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· « qui seipsos castraverunt propter regnum cœlorum. » Et paulo infra Clemens, id Christi effatum ex sententia Basilidianorum explicans, hoc tertium genus memorat, οἱ ἕνεκα τῆς αἰωνίου βασιλείας εὐνουχίσαντες ἑαυτούς· « qui sempiterni regni gratia se castrarunt. » Denique, Epiphanius etiam, hæc enarrans, eos tertio loco refert, qui se castrarunt ἑκουσίως κατὰ τὴν βασιλείαν οὐρανῶν, « sponte propter regnum cœlorum. » Ex quibus probabile fit, hujusmodi periochen, οἱ δὲ ἕνεκα τῆς αἰωνίου βασιλείας, « alii autem propter sempiternum regnum, » ex codicibus Clementis casu aliquo excidisse.

(26) *Θεατρικοὶ ἀσκηταί.* Veneris usus ut vires, sic etiam vocem corrumpere putabatur. Conf. Juvenalis sat. 11, v. 156. Hinc athletæ et cantores ea abstinebant. Quemadmodum Amœbeus citharœdus dicitur γυναῖκα ὡραιοτάτην ἔχων, μὴ ὁμιλεῖν αὐτῇ· « cum venustissimam uxorem haberet, non coivisse cum ea, » ut referunt Ælianus *Variæ historiæ* lib. iii, cap. 30, et Clemens noster infra pag. 447 edit. Paris. Hinc Diogenis dictum, quod memorat Stobæus serm. 5 : Δεινὸν ἔλεγεν ὁ Διογένης, εἰ οἱ μὲν ἀθληταὶ καὶ οἱ κιθαρῳδοὶ γαστρὸς καὶ ἡδονῶν κρατοῦσιν, οἱ μὲν τῆς φωνῆς χάριν, οἱ δὲ τοῦ σώματος, σωφροσύνης δὲ ἕνεκα οὐδεὶς τούτων καταφρονήσει. « Indignum esse aiebat Diogenes, athletas ventri et voluptatibus temperare; hos vocis, illos corporis, gratia : propter temperantiam vero neminem ista contemnere.

(27) *Οἱ δὲ ἐκτετμημένοι κατὰ συμφοράν.* « Qui autem excisi sunt casu aliquo sinistro, eunuchi facti sunt ex necessitate. » Hæc omnia ex Clemente transtulit Epiphanius in librum suum i, hæresi 32, pag. 96 Basil. edit., ubi hoc deest membrum. Illud quoque quod sequitur : « Propter ea quæ ex matrimonio eveniunt, » et alia usque ad finem periodi, manca sunt apud Epiphanium, qui ex hoc loco restituendus est. Item illud, « apprehende ergo, » Græce est, ἀντέχου τοίνυν μαχίμης γυναικός, rectius quam apud Epiphanium, ἀνέχου μαχίμης, « sustine pugnacem uxorem. » Nec melius, opinor, vertit Cornarius : « Cum autem, inquit, gratiarum actio et benignitas Dei in petitionem tuam incid rit ; » quam Hervetus : « Quando tua eucharistia inciderit in petitionem. » Græce utrobique erat : Ὅταν δὲ, φησὶν, ἡ εὐχαριστία σου εἰς αἴτησιν ὑποπέσοι. Sequitur apud Clem. : Καὶ στῇς τὸ λοιπὸν οὐ κατορθῶσαι, ἀλλὰ μὴ σφαλῆναι, γάμησον, ubi corrigit Hervetus καὶ τῆς vertitque, et « de cætero petas non recte et perD fecte agere, sed non labi, duc uxorem. » Apud Epiphanium : Καὶ στῇς τὸ λοιπὸν, οὐ κατορθώσας μὴ σφαλῆναι, γάμησον. « Et steteris de cætero non peragens cum virtute, ut ne offendaris, nuptias contrahe. » Forte ita vertere potes : « Et steteris in posterum, non ut recte agas, sed non offendas, uxorem duc. » COLLECT.

(28) *Τὸν ἐπιλογ.* Deficit hoc loco Epiphanius, qui hanc sententiam hoc modo exhibet : τὸν ἐπιλογισμὸν τῶν ἐπιτηδείων ἀσχολίαν δεδιότες· his nempe verbis propter voces ὁμοιοτελεύτους, ut per librariorum negligentiam sæpe alias fit, omissis, τοῦτον λαμβάνουσιν τὴν περὶ τὸν πορισμόν. Proinde hæc ei ex Clemente restituenda sunt.

(29) *Ἄμεινον.* Βέλτιον, Epiph. Utrumque interpretamentum est τοῦ κρεῖσσον, quod exstat I Cor. vii, 9.

(30) *Νυκτὸς καὶ ἡμ.* Ἡμέρας καὶ νυκτός, inverso ordine, Epiphan., ubi mox γινομένη pro γενομένη.

« Ἀντέχου (31) τοίνυν, » φησὶ κατὰ λέξιν ὁ Ἰσίδωρος ἐν τοῖς « Ἠθικοῖς, » μαχίμης γυναικὸς, ἵνα μὴ ἀποσπασθῇς τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, τό τε πῦρ ἀποσπερματίσας, εὐσυνειδήτως (32) προσεύχῃ (33). Ὅταν δὲ ἡ εὐχαριστία σου, φησὶν, εἰς αἴτησιν ὑποπέσῃ (34), καὶ στῇς τὸ λοιπὸν οὐ κατορθῶσαι, ἀλλὰ μὴ σφαλῆναι, γάμησον. Ἀλλὰ νέος τίς ἐστιν, ἢ πένης, ἢ κατωφερὴς, καὶ οὐ θέλει γῆμαι κατὰ τὸν λόγον· οὗτος τοῦ ἀδελφοῦ μὴ χωριζέσθω· λεγέτω, ὅτι Εἰσελήλυθα ἐγὼ εἰς τὰ ἅγια· οὐδὲν δύναμαι παθεῖν. Ἐὰν δὲ ὑπόνοιαν ἔχῃ, εἰπάτω· Ἀδελφὲ, ἐπίθες μοι τὴν (35) χεῖρα, ἵνα μὴ ἁμαρτήσω· καὶ λήψεται βοήθειαν, καὶ νοητὴν καὶ αἰσθητήν· θελησάτω (36) μόνον ἀπαρτῆσαι (37) τὸ καλὸν, καὶ ἐπιτεύξεται. Ἐνίοτε δὲ τῷ μὲν στόματι λέγομεν, Οὐ θέλομεν ἁμαρτῆσαι· ἡ δὲ διάνοια ἔγκει-

A a spe est divisa. »—« Apprehende ergo, » inquit his verbis Isidorus in *Moralibus*, ✠ robustam mulierem, ne a Dei gratia avellaris; et cum ignem in semine excreveris, cum bona ores conscientia. Quando autem, inquit, tua gratiarum actio delapsa fuerit in petitionem, et deinceps steteris, ut tamen labi ac titubare non desinas, duc uxorem. Sin est aliquis juvenis, vel pauper, vel infirmus, et non ei libet logo, seu rationi, convenienter uxorem ducere, is a fratre ne discedat; dicat: Ingressus sum in sancta, nihil possum pati. Quod si eum suspicio aliqua subeat, dicat: Frater, impone mihi manum, ne peccem; et confestim tum in mente, tum in corpore opem experietur. Velit modo quod bonum est perficere, et assequetur. Nonnunquam autem

✠ P. 510 ED. POTTER.

(31) *Ἀντέχου.* Ἀνέχου, « sustine, » habet Epiphan. Porro in Isidori verba hæc adnotavit cl. Grabius *Spicilegii* sæc. II, pag. 66, 67: « Ista emendatione et explicatione egent, qua allata, patebit hæc verba bonum habere sensum. Ac priora quidem, Ἀντέχου (sive, ut apud Epiphanium legimus ἀνέχου) μαχίμης γυναικός, pessime vertit, imo pervertit, Hervetus, Clementis interpres: « Apprehende ergo robustam mulierem; » pro quo repone: « Patienter sustine contentiosam mulierem; » sicut et Petavius apud Epiphanium: « Patienter igitur tibi contumacis uxoris mores sustinendi sunt, ne gratiam Dei amittas. » Unde sequitur: « Cumque una cum semine libidinis flammam ejeceris » (per legitimum matrimonii usum, tanquam fornicationis remedium), « tum te, optima fretus conscientia, ad orandum converte. » Quid vero sibi volunt hæc: « Quando autem tua gratiarum actio in petitionem inciderit, » sive « delapsa fuerit? » Videtur Isidorus respexisse duplicem Christianorum statum, perfectorum et infirmorum: ex quibus illi, in bono fundati ac immobiles, non tam preces, quam gratias, Deo fundunt pro concesso justitiæ habitu; hi vero, minus stabiles, a periculo lapsus sibi metuunt, ac idcirco precibus magis indigent, quibus auxilium divinæ gratiæ postulent. Idem igitur est, ac si dixerat: « Quando autem in istam delapsus fueris conditionem, ut ores potius, quam gratias agas, » etc. Quem sensum aperte confirmant immediate sequentia, apud Clementem corrupta, ac proinde ex Epiphanio corrigenda hoc modo: Καὶ στῇς τὸ λοιπὸν οὐ κατορθῶσαι τὸ μὴ σφαλῆναι, γάμησον. « Et steteris, non tamen quoad reliquum vitæ tempus a periculo lapsus immunis sis, duc uxorem. » Vel, ut Petavius vertit apud Epiphanium: « Neque id tamen obtinueris, ut labi prorsus ac titubare desinas, ad nuptias confugito. » Quod consilium sane bonum est, simile illi apostolico, I Cor. VII, 9: « Quod si non se continent, nubant; melius est enim nubere, quam uri. » Pergit vero Isidorus docens, quid sit faciendum, ubi aliquis uxorem ducere nequeat, vel quod adhuc sit nimium juvenis vel pauper, vel κατωφερής sive καταφερής (utroque enim modo scribitur) id est, ἀσθενής, « infirmus, » ut Epiphanius explicationis gratia addit, quanquam alibi « pronum ad Venerem » significet: si igitur ob has circumstantias conjugium inire nolit κατὰ τὸν λόγον, id est, « ut verbum Dei suadet, » vel etiam « ut ratio exigit, » ne scilicet in isto statu uxorem ducat, tum, inquit Isidorus, « iste homo propterea a conventu fratrum ne segregetur. Dicat vero: Ingressus in sancta, nil patiar; » id est, si ecclesiam, ubi fratres ad sacra conveniunt, frequentavero, nil patiar mali. « Si vero habeat suspicionem, » de seipso scilicet, ne in peccatum incidat; « dicat: Frater, impone mihi manum, ut non peccem; »

B intelligens per « fratrem, » sive quemcunque fidelium, sive potius sacerdotem, cui proprie oratio cum manus impositione competit. Cætera sunt facillima intellectu: unde ad alia pergo, ubi tribus verbis monuero, quoad ultima Isidori verba editionem Epiphanii ex Clemente corrigendam. et pro φυσικὸν δὲ τὸ τῶν ἀφροδισίων. Ἀναγκαίως δὲ ταύτας παρεθέμην τὰς φωνὰς, etc., legendum esse, φυσικὸν δὲ τὸ τῶν ἀφροδισίων, οὐκ ἀναγκαῖον δέ. Ταύτας παρεθέμην φωνὰς, etc. Nam ita apud Clementem recte sunt distincta. »

(32) *Εὐσυνειδήτως*. Nonnulli hanc vocem ad præcedens ἀποσπερματίσας referunt.

(33) *Προσεύχῃ*. Scribendum προσεύχου, imperat. modo, quod habet Epiphan.

(34) *Ὑποπέσῃ*. Ὑποπέσοι, Epiphan.

(35) *Τήν*. Abest ab Epiphan., ubi mox, inverso ordine, καὶ αἰσθητὴν καὶ νοητήν.

C (36) *Θελησάτω*. Epiphanius, μόνον ἀπαρτῆσαι. « Velit solum perficere bonum, et assequetur. » Ibidem legitur λέγομεν οὐ θέλομεν, rectius hic, λέγομεν· corrige itaque in interprete: » Aliquando ore quidem dicimus, nolumus peccare. « Deinde ibidem corrige ex Clemente: Φυσικὸν δὲ τὸ τῶν ἀφροδισίων, οὐκ ἀναγκαῖον δέ. Ταύτας παρεθέμην, etc. « Naturale autem est venereis rebus uti, necessarium vero minime. Has apposui voces, » etc. Paulo post emenda illa Epiphanii, πάντων γε σωθησομένων φυσικῶν, sic ut habet Clemens, πάντως γε σωθησομένων φύσει· et lege in interpretatione: « Docuerunt propter perfectionem, cum omnino natura salvi futuri sint, et si peccent propter naturaliter insitam electionem, cum alioqui neque eadem ipsis facere permittant h. d. p. » Valentiniani se natura salvos fieri dicebant. Tertullianus in lib. adversus eosdem, c. 29: « Quæ nunc quoque si plenam atque perfectam notitiam apprehenderint istarum næniarum, naturificatæ jam spiritalis conditionis germinatæ (vel potius « germanitate ») certam obtinebunt, imo omnino debitam. » Irenæus lib. I, c. 1:

D « Quapropter et nobis quidem necessariam esse bonam conversationem respondent; aliter enim impossibile esse salvari. Semetipsos autem non per operationem, sed eo quod sunt naturaliter spiritales, omnino salvari dicunt. Quemadmodum enim aurum in cœno positum non amittit decorem suum, sed suam naturam custodit, cum cœnum nihil nocere auro possit; sic et semetipsos dicunt, licet in quibuscunque materialibus operibus sint, nihil semetipsos noceri, neque amittere spiritalem substantiam. » Vide lib. II, 390, 20. Collect.

(37) *Ἀπαρτῆσαι*. Hervetus legit ἀπαιτῆσαι, « petere. » Sed verior lectio videtur, ἀπαρτίσαι, « perficere, absolvere: » quam præbet Epiphanius. Eadem Sylburgio placuit.

ore tenus dicimus : Nolumus peccare ; animus autem noster propendet in peccatum. Qui est ejusmodi, propter metum, quod vult, non facit, ne ei constituatur supplicium. At hominum generi quædam necessaria sunt ac naturalia duntaxat. Quod indumentis egeat, necessarium simul est et naturale : est autem venerea voluptas naturalis, sed non necessaria. » Has voces adduxi ad reprehendendum Basilidianos, qui non recte vivunt, ut qui vel peccandi potestatem habeant propter perfectionem, vel omnino quidem natura salvi futuri sint, etsi nunc peccent, quod naturæ dignitate sunt electi. Neque vero primi dogmatum architecti eorumdem perpetrandorum potestatem illis faciunt. Ne ergo Christi nomen suscipientes, et iis, qui sunt in gentibus intemperantissimi, incontinentius viventes, nomini ✠ maledictum inurant. « Qui enim sunt ejusmodi, pseudapostoli, operarii dolosi, » usque ad illud : « Quorum finis erit secundum opera eorum [a]. Est ergo continentia, corporis despicientia secundum confessionem in Deum ; non solum enim in rebus venereis, sed etiam in aliis, quæ anima perperam concupiscit, non contenta necessariis, versatur continentia. Est autem et in lingua, et in acquirendo, et in utendo, et in concupiscendo continentia. Non docet autem ea solummodo esse temperantes, siquidem præbet nobis temperantiam, ut quæ sit divina potestas et gratia. Dicendum est ergo, quidnam nostris videatur de eo, quod est propositum. Nos quidem castitatem, et eos, quibus hoc a Deo datum est, beatos dicimus : monogamiam autem, et quæ consistit in uno solum matrimonio, honestatem admiramur; dicentes tamen oportere aliorum misereri, et « alterum alterius onera portare [b], » ne « quis, cum » recte « stare videatur [c], » ipse quoque « cadat. » De secundis autem nuptiis : « Si uraris, » inquit Apostolus, « jungere matrimonio [d]. »

A ται ἐπὶ (38) τὸ ἁμαρτάνειν. Ὁ τοιοῦτος διὰ φόβον οὐ ποιεῖ ὃ θέλει, ἵνα μὴ ἡ κόλασις αὐτῷ ἐλλογισθῇ. Ἡ δὲ ἀνθρωπότης ἔχει τινὰ ἀναγκαῖα καὶ φυσικὰ μόνα· ἔχει τὸ περιβάλλεσθαι ἀναγκαῖον (39) καὶ φυσικόν· φυσικὸν δὲ τὸ τῶν ἀφροδισίων, οὐκ ἀναγκαῖον δέ. » Ταύτας παρεθέμην τὰς φωνὰς εἰς ἔλεγχον τῶν μὴ βιούντων ὀρθῶς Βασιλειδιανῶν (40), ὡς ἤτοι ἐχόντων ἐξουσίαν καὶ τοῦ ἁμαρτεῖν (41) διὰ τὴν τελειότητα, ἢ πάντως (42) γε σωθησομένων (43) φύσει (44), κἂν νῦν ἁμάρτωσι, διὰ τὴν ἔμφυτον ἐκλογήν· ἐπεὶ μηδὲ ταῦτα αὐτοῖς πράττειν συγχωροῦσιν οἱ προπάτορες τῶν δογμάτων (45). Μὴ τοίνυν ὑποδυόμενοι τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐν ἔθνεσιν ἀκρατεστάτων ἀκολαστότερον βιοῦντες, βλασφημίαν τῷ ὀνόματι προστριβέσθων· « Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, » ἕως, « Ὧν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. » Ἐγκράτεια τοίνυν σώματος ὑπεροψία, κατὰ τὴν πρὸς Θεὸν ὁμολογίαν· οὐ μόνον γὰρ περὶ τὰ ἀφροδίσια, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ ἄλλα, ἃ ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχὴ κακῶς, οὐκ ἀρκουμένη τοῖς ἀναγκαίοις, ἡ ἐγκράτεια ἀναστρέφεται. Ἔστι δὲ καὶ περὶ τὴν γλῶσσαν, καὶ περὶ τὴν κτῆσιν, καὶ περὶ τὴν χρῆσιν, καὶ περὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἐγκράτεια. Οὐ διδάσκει δ' αὐτὴ σωφρονεῖν μόνον, ἥ γε παρέχει σωφροσύνην ἡμῖν, δύναμις οὖσα καὶ θεία χάρις. Τίνα οὖν τοῖς ἡμετέροις δοκεῖ περὶ τοῦ προκειμένου, λεκτέον. Ἡμεῖς εὐνουχίαν μὲν, καὶ οἷς τοῦτο δεδώρηται ὑπὸ Θεοῦ, μακαρίζομεν· μονογαμίαν δὲ καὶ τὴν περὶ τὸν ἕνα γάμον σεμνότητα θαυμάζομεν· συμπάσχειν δὲ δεῖν λέγοντες, καὶ ἀλλήλων (46) τὰ βάρη βαστάζειν· μή ποτέ τις δοκῶν καλῶς ἑστάναι, καὶ αὐτὸς πέσῃ. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου γάμου, « Εἰ πυροῖ, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, γάμησον. »

CAPUT II.

Carpocratis et Epiphanis sententiam de feminarum communitate refutat.

Qui autem a Carpocrate descendunt et Epiphane, censent oportere uxores esse communes ; a quibus contra nomen Christi maximum emanavit

Οἱ δὲ ἀπὸ Καρποκράτους καὶ Ἐπιφάνους ἀναγόμενοι κοινὰς εἶναι τὰς γυναῖκας ἀξιοῦσιν· ἐξ ὧν ἡ μεγίστη κατὰ τοῦ ὀνόματος (47) ἐῤῥύη βλασφημία.

✠ P. 511 ED. POTTER, 428 ED. PARIS. [a] II Cor. xi, 13, 15. [b] Galat. vi, 2. [c] I Cor. x, 12. [d] I Cor. vii, 9.

(38) *Ἐπί*. Εἰς, Epiphan.

(39) *Ἀναγκαῖον*. Τὸ ἀναγκ., Epiphan.

(40) *Βασιλειδιανῶν*. Sic scripsi cum Epiphanio pro vulg. Βασιλιδιανῶν. Hoc loco hæc addit Epiphanius : Καὶ Καρποκρατιανῶν καὶ τῶν ἀπὸ Οὐαλεντίνου, καὶ τοῦ Ἐπιφάνους καλουμένου· ᾧ δὲ συνήφθη Σεκοῦνδος ὁ προτεταγμένος· ἐξ ἀλλήλων γὰρ ἕκαστος, ἤτοι οὗτος ἐκείνῳ μεταδοὺς, ἢ ἐκεῖνος τούτῳ, τὰ δεινὰ ἀπεμπολήσαντες, καὶ εἴς τι πρὸς ἀλλήλους διαφερόμενοι, ὅμως ἐν μιᾷ αἱρέσει ἑαυτοὺς κατέθεντο, ὥστε καὶ ἔχειν ἐξουσίαν ἐδογμάτισαν. « Et Carpocratianos, et Valentini, Epiphanisque discipulos ; ad quem Secundus prius a nobis commemoratus adjungitur. Etenim illi a se invicem propagati ; sive iste alteri, sive alter isti, tanquam malas merces, ita pestiferam doctrinam communicaverunt. Ac licet aliqua in re dissideant, in eadem tamen hæsere secta, ut vel peccare sibi propter perfectionem licere dicerent. »

(41) *Τοῦ ἁμαρτεῖν*. Τὸ ἁμαρτάνειν, Epiphan. per-
D peram, nisi εἰς aut similis particula addatur.

(42) *Ἢ πάντως*. Epiphan., ἢ πάντων.

(43) *Σωθησομένων*. De Valentinianis hæc refert Irenæus lib. i, cap. 10, p. 30 : Τὸ πνευματικὸν θέλουσιν οἱ αὐτοὶ εἶναι ἀδύνατον φθορὰν καταδέξασθαι, κἂν ὁποίαις συγκαταλέγωνται πράξεσιν. « Idem spiritale existimant non posse corruptelam percipere, licet in qualibuscunque fuerint factis. »

(44) *Φύσει*. Melius videtur, quam φυσικῶν, quod habet Epiphanius. Ubi mox, τὰ αὐτὰ pro ταῦτα.

(45) *Δογμάτων*. Hactenus Clementem secutus est Epiphanius.

(46) *Ἀλλήλων*. Respicit Gal. vi, 2 : Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε. I Cor. x, 12 : Ὥστε ὁ δοκῶν ἑστάναι βλεπέτω μὴ πέσῃ. I Cor. vii, 9 : Εἰ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν· κρεῖσσον γάρ ἐστι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι.

(47) *Κατὰ τοῦ ὀνόματος*. Nomen Christianum intelligit. Similia refert Eusebius, de Carpocratis

Ἐπιφάνης (48) οὗτος, οὗ καὶ τὰ συγγράμματα κομίζεται, υἱὸς ἦν Καρποκράτους, καὶ μητρὸς Ἀλεξανδρείας τοὔνομα (49)· τὰ μὲν πρὸς πατρὸς Ἀλεξανδρεὺς (50), ἀπὸ δὲ μητρὸς Κεφαλληνεύς. Ἔζησε δὲ τὰ πάντα ἔτη ἑπτακαίδεκα, καὶ Θεὸς ἐν Σάμῃ τῆς Κεφαλληνίας τετίμηται· ἔνθα αὐτῷ ἱερὸν ῥυτῶν λίθων, βωμοὶ, τεμένη, μουσεῖον ᾠκοδόμηταί τε καὶ καθιέρωται· καὶ συνιόντες εἰς τὸ ἱερὸν οἱ Κεφαλλῆνες (51) κατὰ νουμηνίαν, γενέθλιον ἀποθέωσιν θύουσιν Ἐπιφάνει· σπένδουσί τε καὶ εὐωχοῦνται, καὶ ὕμνοι λέγονται (52). Ἐπαιδεύθη μὲν οὖν παρὰ τῷ πατρὶ τήν τε ἐγκύκλιον παιδείαν καὶ τὰ Πλάτωνος (53)· καθηγήσατο δὲ τῆς μοναδικῆς γνώσεως (54)· ἀφ' οὗ καὶ ἡ τῶν Καρποκρατιανῶν αἵρεσις. Λέγει τοίνυν οὗτος ἐν τῷ *Περὶ δικαιοσύνης*· « Τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν τινὰ εἶναι μετ' ἰσότητος. Ἴσος B γέ τοι πανταχόθεν ἐκταθεὶς οὐρανὸς, κύκλῳ τὴν γῆν περιέχει πᾶσαν· καὶ πάντας ἡ νὺξ ἐπίσης ἐπιδείκνυται τοὺς ἀστέρας· τόν τε τῆς ἡμέρας αἴτιον καὶ πατέρα τοῦ φωτὸς ἥλιον ὁ Θεὸς ἐξέχεεν ἄνωθεν ἴσον ἐπὶ γῆς ἅπασι τοῖς βλέπειν δυναμένοις· (οἱ δὲ κοινῇ πάντες βλέπουσιν·) ἐπεὶ μὴ διακρίνει πλούσιον, ἢ πένητα, ἢ δήμου ἄρχοντα, ἄφρονάς τε καὶ τοὺς

A probrum. Hic autem Epiphanes, cujus etiam scripta feruntur, filius erat Carpocratis, et matris Alexandriæ nomine, ex patre quidem Alexandrinus, ex matre vero Cephalleneus. Vixit autem solum septemdecim annis, et Samæ, quæ est **184** urbs Cephalleniæ, ut deus est honore affectus. Quo in loco templum ex ingentibus lapidibus, altaria, delubra, museum, ædificatum est et consecratum; et cum est nova luna, convenientes Cephallenei, diem natalem, quo in deos relatus est Epiphanes, sacrificant, libantque, et convivantur, et hymnos canunt. A patre autem didicit et orbem disciplinarum, et Platonis ✠ philosophiam. Fuit autem princeps monadicæ cognitionis. A quo etiam profluxit hæresis eorum, qui nunc sunt, Carpocratianorum. Is ergo dicit in libro *De justitia*, « Justitiam Dei esse quamdam cum æqualitate communionem. Æquale quidem certe cœlum undequaque extensum totam terram cingit. Et nox ex æquo stellas omnes ostendit; et diei auctorem et lucis patrem, solem, Deus ex alto æqualem effudit omnibus, qui possunt videre (illi autem omnes communiter respiciunt), quoniam non discernit divitem vel paupe-

✠ P. 512 ED. POTTER, 428-429 ED. PARIS.

sorta agens, *Historiæ eccles.* lib. IV, cap. 7: Τοῖς δὲ ἀπίστοις ἔθνεσι πολλὴν παρέχειν κατὰ τοῦ θείου λόγου δυσφημίας περιουσίαν, τῆς ἐξ αὐτῶν φήμης εἰς τὴν τοῦ παντὸς Χριστιανῶν ἔθνους διαβολὴν καταχεομένης. Ταύτῃ δ' οὖν ἐπιπλεῖστον συνέβαινε τὴν περὶ ἡμῶν παρὰ τοῖς τότε ἀπίστοις ὑπόνοιαν δυσσεβῆ καὶ ἀτοπωτάτην διαδίδοσθαι· ὡς δὴ ἀθεμίτοις πρὸς μητέρας καὶ ἀδελφὰς μίξεσιν ἀνοσίαις τε τροφαῖς χρωμένων. « Deinde gentibus a fide nostra alienis amplam obtrectandi et calumniandi Evangelii materiam subministravit: dum ab illis primum orta infamia ad totius Christiani nominis opprobrium diffunderetur. Atque hinc factum est, ut absurda quædam et impia de nobis opinio apud infideles tunc temporis spargeretur, quasi nefario concubitu cum sororibus et matribus misceri, et exsecrandis dapibus vesci soleremus. » De iisdem hæc conqueritur Irenæus lib. I, cap. 34, p. 100: « Qui et ipsi ad detractionem divini nominis, quemadmodum et gentes, a Satana præmissi sunt, uti secundum alium et alium modum, quæ sunt illorum, audientes homines, et putantes omnes nos tales esse, avertant aures suos a præconio veritatis. Conf. Justinus M. *Dialogo cum Tryphone*; Athenagoras *Legationis* pag. 15 edit. Oxon.; Minucius Felix *Octavio*; Tertullianus *Apolog.* et *Ad uxor.* lib. II, cap. 4; Origenes *Adv. Celsum*; Epiphanius *Adv. hæres.* lib. I; item Clemens mox p. 430 edit. Paris.

(48) *Ἐπιφάνης*. Hæc paulum mutata Epiphanius transtulit in suum *Adv. hæres.* lib. I, hæres. 32, p. 210.

(49) *Τοὔνομα*. Epiphan., οὕτω καλουμένης, quod interpretamentum est. Uterque voluit Carpocratis matrem, non patria, sed nomine, Ἀλεξάνδρειαν fuisse.

(50) *Πρὸς πατρὸς Ἀλεξανδρεύς*. Theodoretus in lib. *De hæresibus* Carpocratem, Epiphanis patrem, Alexandrinum fuisse testatur. Quamobrem corrigendus est Epiphanii locus, hæresi 32: Ἀπὸ Κεφαλληνίας μὲν τὸ πρὸς πατρὸς γένος ὤν, « e Cephallenia genus habens: » nisi forte memoria lapsus est Epiphanius, dum hunc Clementis locum exscripsit. Paulo post etiam scripsit ἐν Σάμῳ γάρ, cum sit apud Clementem ἐν Σάμῃ. Verum ex quatuor urbibus insulæ illius unam tradit Strabo lib. x, dici et Σάμην et Σάμον, communi illi cum insula nomine. Collect.

(51) *Οἱ Κεφαλλῆνες*. Si quis interroget, cur Epiphanes in patria materna, Same Cephallenia, potius quam Alexandriæ, quæ paterna ei urbs fuit, coleretur, respondit Cl. Dodwellus dissert. 4 in C Irenæum, sect. 29, inde contigisse, « quod illam delegisset scholæ sedem, et quod ibi proinde haberet præcipuam discipulorum multitudinem. »

(52) *Ὕμνοι λέγονται*. Concinnius, ὕμνους λέγουσι. Sylburg.

(53) *Τὰ Πλάτωνος*. Epiphanius libri jam dicti pag. 211: Δι' ὑπερβολὴν δὲ τῆς ἐκείνου παιδείας, ἐγκυκλίου τε καὶ Πλατωνικῆς, ἡ πᾶσα τοῖς προειρημένοις κατά τε αἵρεσιν καὶ κατὰ τὴν ἑτέραν πλάνην, λέγω τὴν εἰς εἰδωλομανίαν, τοὺς ἐπιχωρίους τρέψασαν, γέγονεν ἀπ' αὐτοῦ ἀπάτη. « Habuit vero ad infelices eos decipiendos, ac non modo ad eam sectam, sed et ad aliud genus erroris, hoc est, simulacrorum superstitionem, traducendos magnam illecebram exquisita quædam hominis eruditio, et cum in omni humanitatis genere, tum in Platonicis dogmatibus apprime versata. » Et hactenus Clementem secutus est ille. Theodoretus *Hæret. fabul.* lib. I, cap. 5, p. 197: Καὶ Ἐπιφάνης δὲ, τούτου παῖς, D Πλατωνικῆς ἡγμένος παιδείας, τὴν τούτου μυθολογίαν ἐπλάτυνεν. « Epiphanes vero, Carpocratis filius, in Platonica institutus disciplina, illius fabulas amplificavit. »

(54) *Μοναδικῆς γνώσεως*. Quid sit μοναδικὴ γνῶσις, disci poterit ex Irenæo lib. I, cap. 2, p. 51: Ἔστι τις πρὸ πάντων Προαρχὴ, Προανεννόητος, Ἄρρητός τε, καὶ Ἀνονόμαστος, ἣν ἐγὼ Μονάδα ἀριθμῶ. « Est quidem ante omnes Proarche, Proanennoetos, et Inenarrabilis, et Innominabilis, quam ego Monotetem voco. » Ab hac et Henotete emissum dicit omnium principium, quod ὁ λόγος μονάδα καλεῖ, « sermo monadem vocat. » Ab hac igitur « monade » est μοναδικὴ γνῶσις, cujus princeps fuit Epiphanes, eam petens e scholis Platonis, cujus in theologia frequens est μονάδος et μονότητος mentio. Quinetiam ante Platonem Pythagoras ἀρχὴν ἁπάντων μονάδα, « principium rerum omnium monadem, » statuit, ut refert Diogenes Laertius lib. VIII, segm. 25. Conf. Clemens infra *Strom.* IV, p.

tem vel populi principem, insipientes et sapientes, feminas et masculos, liberos, servos. Sed neque secus facit in brutis. Cum autem omnibus animantibus æque ipsum communem effuderit, bonis et malis justitiam suam confirmat, cum nemo possit plus habere, neque auferre a proximo, ut ipse illius lucem habeat duplicatam. Sol facit omnibus animantibus communia exoriri nutrimenta, communi justitia ex æquo data omnibus: et ad ea, quæ sunt hujusmodi, similiter se habet genus boum, ut boves; et suum, ut sues; et ovium, ut oves; et reliqua omnia. Justitia enim in iis apparet esse communitas. Deinde per communitatem omnia similiter secundum sua genera seminantur, et commune nutrimentum editur humi pascentibus jumentis omnibus, et omnibus ex æquo; ut quod nulla lege circumscriptum sit, sed ejus, qui donat, jubentis suppeditatione, convenienter justeque adsit omnibus. Sed neque generationi posita est lex, esset enim jamdiu abolita: ex æquo autem seminant et generant, habentia innatam a justitia communionem: ex æquo communiter omnibus oculum ad videndum, creator et pater omnium, sua justitia legem ferens, præbuit, non discernens feminam a masculo, non id quod est rationis particeps, ab experte rationis, et, ut semel dicam, nullum a nullo; sed æqualitate et communitate visum similiter dividens, uno jussu omnibus est largitus. Leges autem, inquit, hominum, cum ignorationem castigare non possent, contra ✠ leges facere docuerunt: legum enim proprietas dissecuit divinæ legis communionem et arrodit; non intelligens dictum Apostoli dicentis: « Per legem peccatum cognovi. » Et meum et tuum dicit subiisse per leges, ut quæ non amplius communiter fruantur (sunt enim communia), neque terra, neque possessionibus, sed neque matrimonio. Fecit enim vites communiter omnibus, quæ neque passerem, neque furem abnegant; et frumentum similiter, et alios fructus. Violata autem communio et æqualitas, genuit furem pecorum et fructuum. Cum ergo Deus communiter omnia fecisset homini, et feminam eum masculo communiter conjunxisset, et omnia similiter animantia conglutinasset, pronuntiavit justitiam, communio-

φρονοῦντας, θηλείας, ἄρσενας, ἐλευθέρους, δούλους. Ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἀλόγων παρὰ τοῦτο ποιεῖταί τι· πᾶσι δὲ ἐπίσης τοῖς ζώοις κοινὸν αὐτὸν ἐκχέας ἄνωθεν, ἀγαθοῖς τε καὶ φαύλοις, δικαιοσύνην ἐμπεδοῖ, μηδενὸς δυναμένου πλεῖον ἔχειν, μηδὲ ἀφαιρεῖσθαι τὸν πλησίον, ἵν' αὐτὸς τὸ κἀκείνου φῶς διπλασιάσας ἔχῃ. Ἥλιος κοινὰς τροφὰς ζώοις ἅπασιν ἀνατέλλειν (55)· δικαιοσύνης τε τῆς κοινῆς ἅπασιν ἐπίσης δοθείσης· καὶ εἰς τὰ τοιαῦτα βοῶν γένος ὁμοίως γίνεται ὡς αἱ βόες, καὶ συῶν ὡς οἱ σύες, καὶ προβάτων ὡς τὰ πρόβατα, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα· δικαιοσύνη γὰρ ἐν αὐτοῖς ἀναφαίνεται ἡ κοινότης. Ἔπειτα κατὰ κοινότητα πάντα ὁμοίως κατὰ γένος σπείρεται· τροφή τε κοινὴ χαμαὶ νεμομένοις ἀνεῖται, πᾶσι τοῖς κτήνεσι, καὶ πᾶσιν ἐπίσης, οὐδενὶ νόμῳ κρατουμένη, τῇ δὲ παρὰ τοῦ διδόντος κελεύσαντος χορηγίᾳ συμφώνως ἅπασι δικαιοσύνη παροῦσα (56). Ἀλλ' οὐδὲ τὰ τῆς γενέσεως νόμον ἔχει γεγραμμένον· μετεγράφη γὰρ ἄν· σπείρουσι δὲ καὶ γεννῶσιν ἐπίσης, κοινωνίαν ὑπὸ δικαιοσύνης ἔμφυτον ἔχοντες· κοινῇ πᾶσιν ἐπίσης (57) ὀφθαλμὸν εἰς τὸ βλέπειν ὁ ποιητής τε καὶ πατὴρ πάντων δικαιοσύνῃ νομοθετήσας τῇ παρ' αὐτοῦ παρέσχεν, οὐ διακρίνας θήλειαν ἄρρενος, οὐ λογικὸν ἀλόγου, καὶ καθάπαξ οὐδενὸς οὐδέν· ἰσότητι δὲ καὶ κοινότητι μερίσας τὸ βλέπειν ὁμοίως ἑνὶ κελεύματι πᾶσι κεχάρισται. Οἱ νόμοι δὲ, φησὶν, ἀνθρώπων ἀμαθίαν κολάζειν μὴ δυνάμενοι παρανομεῖν ἐδίδαξαν· ἡ γὰρ ἰδιότης τῶν νόμων, τὴν κοινωνίαν τοῦ θείου νόμου κατέτεμεν καὶ παρατρώγει· μὴ συνιεὶς τὸ τοῦ Ἀποστόλου ῥητὸν, λέγοντος « Διὰ Νόμου τὴν ἁμαρτίαν ἔγνων (58)· » τό τ' ἐμὸν καὶ τὸ σὸν φησὶ διὰ τῶν νόμων παρεισελθεῖν· μηκέτι (59) εἰς κοινότητα (κοινά τε γάρ·) καρπουμένων, μήτε γῆν, μήτε κτήματα, ἀλλὰ μηδὲ γάμον· κοινῇ γὰρ ἅπασιν ἐποίησε τὰς ἀμπέλους, αἳ μὴ στρουθὸν, μήτε κλέπτην ἀπαρνοῦνται· καὶ τὸν σῖτον οὕτως, καὶ τοὺς ἄλλους καρπούς. Ἡ δὲ κοινωνία παρανομηθεῖσα (60) καὶ τὰ τῆς ἰσότητος ἐγέννησε θρεμμάτων καὶ καρπῶν κλέπτην. Κοινῇ τοίνυν ὁ Θεὸς ἅπαντα ἀνθρώπῳ ποιήσας, καὶ τὸ θῆλυ τῷ ἄρρενι κοινῇ συναγαγὼν, καὶ πάνθ' ὁμοίως τὰ ζῶα κολλήσας, τὴν δικαιοσύνην ἀνέφηνεν, κοινωνίαν μετ' ἰσότητος. Οἱ δὲ γεγονότες οὕτω, τὴν συνάγουσαν κοινωνίαν, τὴν γένεσιν αὐτῶν ἀπηρνήθησαν· καὶ φησὶν, εἰ μίαν ἀγόμενος (61) ἐχέτω,

✠ P. 513 ED. POTTER, 429-430 ED. PARIS.

535; Theodoretus *Θεραπ.* β'; Hermias in *Irrisione philosoph. gentil.*, Plutarchus *De placitis philosoph.*, lib. I, etc.

(55) *Ἀνατέλλειν*. Rectius ἀνατέλλει, indic. modo: ea phrasi, qua psalmo CIII: Ὁ ἐξανατέλλων χόρτον τοῖς κτήνεσι. SYLBURG.—Eadem lectio Grabio etiam placuit, *Spicileg.*, sect. 11, p. 61.

(56) *Ἅπασι δικαιοσύνη παροῦσα*. Forte rectius ἅπασι παροῦσα, expuncto δικαιοσύνη, ut hoc quoque membrum referatur ad superiorem nominativum τροφή. SYLBURG.— Verum non opus est ut ea vox expungatur, modo scribatur in dativo casu δικαιοσύνῃ, hoc sensu: « Sed ejus, qui id donat, jubentis suppeditatione convenienter omnibus » ex justitia « adsit. » Sic paulo post, δικαιοσύνῃ νομοθετήσας.

(57) *Ἐπίσης*. Periodi notam, quæ in prioribus editionibus post has voces occurrit, tollere visum est.

(58) *Μὴ συνιεὶς.... ἔγνων*. Hæc Clementis verba sunt. Respicit autem Rom. III, 20: Διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας· vel Rom. VII, 7: Τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων εἰ μὴ διὰ νόμου.

(59) *Μηκέτι*. Priores editiones perperam hæc distingunt: μηκέτι εἰς κοινότητα· κοινά τε γὰρ καρπουμένων, μήτ. Est enim parentheticum illud, κοινά τε γάρ.

(60) *Παρανομηθεῖσα*. Hoc est, « legibus eversa. » Vult enim « leges » naturalem rerum omnium communionem injuste magnoque adeo hominum damno sustulisse. Sic paulo superius: Οἱ νόμοι.... παρανομεῖν ἐδίδαξαν.

(61) *Εἰ μίαν ἀγ*. Melius fortasse, ὁ μίαν ἀγόμενος. SYLBURG. — Vel hæc sic scribi et explicari

δυναμένων κοινωνεῖν ἁπάντων, ὥσπερ ἀπέφηνε τὰ λοιπὰ τῶν ζώων. » Ταῦτα εἰπὼν κατὰ λέξιν, πάλιν ὁμοίως αὐταῖς ταῖς λέξεσιν ἐπιφέρει· « Τὴν γὰρ ἐπιθυμίαν εὔτονον καὶ σφοδροτέραν ἐνεποίησε τοῖς ἄῤῥεσιν εἰς τὴν τῶν γενῶν παραμονήν· ἣν οὔτε νόμος, οὔτε ἔθος, οὔτε ἄλλο τι τῶν ὄντων ἀφανίσαι δύναται· Θεοῦ γάρ ἐστι δόγμα. » Καὶ πῶς ἔτι οὗτος ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς ἐξετασθείη λόγῳ, ἄντικρυς καὶ τὸν νόμον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον διὰ τούτων καθαιρῶν; Ὁ μὲν γάρ φησιν· « Οὐ μοιχεύσεις· » τὸ δὲ, Πᾶς (62) ὁ προσβλέπων κατ' ἐπιθυμίαν, ἤδη ἐμοίχευσεν, » λέγει· τὸ γὰρ « Οὐκ ἐπιθυμήσεις, » πρὸς τοῦ νόμου λεγόμενον, τὸν ἕνα δείκνυσι Θεὸν, διὰ νόμου καὶ προφητῶν καὶ Εὐαγγελίου κηρυσσόμενον· λέγει γὰρ, « Οὐκ ἐπιθυμήσεις τῆς τοῦ πλησίον· » ὁ πλησίον δὲ οὐχ ὁ Ἰουδαῖος τῷ Ἰουδαίῳ· ἀδελφὸς γὰρ καὶ ταυτότης B τοῦ Πνεύματος (63)· λείπεται δὴ πλησίον τὸν ἀλλοεθνῆ λέγειν· πῶς γὰρ οὐ πλησίον, ὁ οἷός τε κοινωνῆσαι τοῦ Πνεύματος; Οὐ γὰρ μόνων Ἑβραίων, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν πατὴρ Ἀβραάμ (64). Εἰ δὲ ἡ μοιχευθεῖσα, καὶ ὁ εἰς αὐτὴν πορνεύσας θανάτῳ κολάζεται, δῆλον δήπου τὴν ἐντολὴν τὴν λέγουσαν, « Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον, » περὶ τῶν ἐθνῶν διαγορεύειν· ἵνα τις, κατὰ νόμον καὶ τῆς τοῦ πλησίον καὶ τῆς ἀδελφῆς ἀποσχόμενος, ἄντικρυς ἀκούσῃ παρὰ τοῦ Κυρίου· « Ἐγὼ δὲ λέγω, Οὐκ ἐπιθυμήσεις. » Ἡ δὲ τοῦ « Ἐγὼ » μορίου προσθήκη προσεχεστέραν δείκνυσι τῆς ἐντολῆς τὴν ἐνέργειαν. Καὶ ὅτι θεομαχεῖ ὅ τε Καρποκράτης ὅ τ' Ἐπιφάνης ἐν αὐτῷ τῷ πολυθρυλλήτῳ βιβλίῳ τῷ « Περὶ δικαιοσύνης » λέγων (65), C ὧδέ πως ἐπιφέρει κατὰ λέξιν· « Ἔνθεν, ὡς γελοῖον εἰρηκότος τοῦ νομοθέτου, ῥῆμα τοῦτο ἀκουστέον, « Οὐκ ἐπιθυμήσεις, » πρὸς τὸ γελοιότερον εἰπεῖν, « Τῶν τοῦ πλησίον· » αὐτὸς γὰρ ὁ τὴν ἐπιθυμίαν δοὺς, ὡς συνέχουσαν τὰ τῆς γενέσεως, ταύτην ἀφαιρεῖσθαι κελεύει, μηδενὸς αὐτὴν ἀφελὼν ζώου· τὸ δὲ « Τῆς » τοῦ πλησίον (66) « γυναικὸς » ἰδιότητα τὴν κοινωνίαν ἀναγκάζων, ἔτι γελοιότερον εἶπεν. » Καὶ ταῦτα μὲν οἱ γενναῖοι Καρποκρατιανοὶ δογματίζουσι· τούτους (67) φασὶ, καὶ

A nem cum æqualitate. Qui autem sic nati sunt, communionem, quæ eorum conciliat generationem, abnegaverunt. Et dicit, si unam ducens habeat, cum omnium possint esse participes, sicut reliqua fecit animantia. » Hæc cum his verbis dixisset, subjungit rursus his verbis : « Intensam enim et vehementiorem ingeneravit masculis cupiditatem ad generum perpetuitatem, quam nec lex, nec mos, nec aliquid aliud potest abolere : est enim Dei decretum. » Et quomodo amplius hic in nostra examinetur oratione, cum legem et Evangelium per hæc aperte destruat? Illa enim dicit : « Non mœchaberis [a]. » Hoc autem dicit : « Quicunque respicit ad concupiscentiam, jam mœchatus est [b]. Illud enim : « Non concupisces [c], » quod a lege dicitur, ostendit unum esse Deum, qui prædicatur per legem et prophetas et Evangelium. Dicit enim : « Non concupisces uxorem proximi tui. » Proximus autem non est Judæus Judæo : frater enim est et eumdem habet Spiritum; restat ergo, ut propinquum dicat eum qui est alterius gentis. Quomodo autem non propinquus, qui aptus est esse Spiritus particeps? Non solum enim Hebræorum, sed etiam gentium pater est Abraham. Si autem quæ est adulterata, et qui in eam fornicatus est, capite punitur [d]: clarum est utique præceptum, quod dicit : « Non concupisces uxorem propinqui tui, » loqui de gentibus : ut cum quis secundum legem et ab uxore proximi et a sorore abstinuerit, aperte audiat a Domino : « Ego autem dico, non concupisces. » Additio autem ✠ hujus particulæ, « ego, » majorem præcepti vim ostendit. Quod autem cum Deo bellum gerat Carpocrates, et Epiphanes etiam in eo, qui vulgo jactatur, libro *De justitia*, patet ex eo quod subjungit his verbis : « Hinc ut qui ridiculum dixerit, legislatoris hoc verbum audiendum est : « Non concupisces : » usque ad id, quod magis ridicule dicit : « Res proximi tui. » Ipse enim, qui dedit cupiditatem, ut quæ contineret generationem, jubet eam auferre, cum a nullo eam auferat ani-

✠ P. 514 ED. POTTER. [a] Exod. xx, 13. [b] Matth. v, 28. [c] Exod. xx, 17. [d] Deut. xxii, 22.

poterunt : ἀπηρνήθησαν, καὶ, φησὶν, εἰ μίαν ἀγάγῃ δ. « abnegaverunt, etiamsi, inquit, unam qui ducit habeat, cum omnes participes esse possint, ut reliqua animalia declarant. » Putavit enim hæreticus ille matrimonium naturali κοινωνίᾳ repugnare. Vel forte aliquid excidit.

(62) *Πᾶς*. Matth. v, 28. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν.

(63) *Ταυτότης τοῦ πν.* Vid. supra p. 597 edit. Paris. LOWTH.

(64) *Ἐθνῶν πατὴρ Ἀβραάμ.* Nempe secundum illud Gal. III, 7 : Γινώσκετε ἄρα, ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Ἀβραάμ, et seq.

(65) *Τῷ Περὶ δικ. λέγων.* Melius fortasse, τῷ « Περὶ δικαιοσύνης λέγω» eo, inquam, qui De justitia inscriptus est. » SYLB.

(66) *Τὸ δὲ, Τῆς τοῦ π.* Hæc sententia sic scribenda et explicanda videtur : Τὸ δὲ, Τῆς τοῦ πλησίου γυναικὸς, εἰς ἰδιότητα τὴν κοινωνίαν ἀναγκάζων, ἔτι γελοιότερον εἶπεν. « Hæc autem verba, *uxorem proximi tui*, quibus communionem ad proprietatem redigit, adhuc magis ridicule dixit. »

D (67) *Τούτους*. Philastrius Brixiensis lib. *De hæresibus* : « Floriani, sive Carpocratiani, dicuntur negantes judicium et resurrectionem, Christum de Virgine natum non credentes, omnemque resurrectionem in filiorum procreatione nefandi cœtus existimantes consistere, ut in ecclesia sua post occasum solis lucernis exstinctis misceri cum mulierculis non dubitaverint, legis præceptum implere putantes : *Nascimini et multiplicamini*, Judaismo potius et paganitati parere nefandæ, quam Christianæ veritati acquiescere properantes. » Theodoretus lib. I *De fabul. hæretic.*, non ipsi Carpocrati, sed ejus discipulo attribuit : Οὗτος περιφανῶς λαγνεύειν τοῖς Καρποκράτους προσέθηκε δόγμασι. Κοινὰς γὰρ εἶναι τὰς γυναῖκας ἐνομοθέτησεν. Οὗ δὴ χάριν οὐκ ἐν τοῖς κοινοῖς δείπνοις μόνον τὸ λυχνιαῖον φῶς ἐκποδὼν ποιούμενοι, ἧπερ ἂν ἕκαστος ἐπέτυχε συνεμίγνυντο. « Is aperte et palam scortari adjecit decretis Carpocratis. Mulieres enim esse communes constituit. Quamobrem non solum in conviviis publicis, candelæ lumine paulo longius remoto, in

mali. Illud autem : « Uxorem proximi tui, » quo communionem cogit ad proprietatem, dixit adhuc magis ridicule. » **185** Et hæc quidem dogmata constituunt egregii Carpocratiani. Hos dicunt et aliquos alios simillum malorum æmulatores, ad cœnas convenientes (neque enim dixerim « agapen » eorum congressionem) viros simul et mulieres, postquam cibis venerem excitantibus se expleverint, lumine amoto, quod eorum fornicatoriam hanc justitiam pudore afficiebat, aversa lucerna, coire quomodo velint, et cum quibus velint : meditatos autem in ejusmodi « agape » communionem, interdiu jam, a quibus velint mulieribus exigere Carpocrateæ (divinæ enim nefas est dicere) legis obedientiam. Has leges, ut sentio, ferre oportuit Carpocratem canum et suum et hircorum libidinibus. Mihi autem videtur, Platonem quoque male intellexisse, in *Republica* dicentem, oportere esse communes omnium uxores : ut qui diceret eas ✠ quidem, quæ nondum nupserant, esse communes eorum, qui essent petituri, quemadmodum

A τινας ἄλλους ζηλωτὰς τῶν ὁμοίων κακῶν (68), εἰς τὰ δεῖπνα ἀθροιζομένους· (οὐ γὰρ « ἀγάπην » εἴποιμ' ἂν ἔγωγε τὴν συνέλευσιν αὐτῶν·) ἄνδρας ὁμοῦ καὶ γυναῖκας, μετὰ δὴ τὸ κορεσθῆναι ἐν πλησμονῇ τῇ κυπρίσῃ (69) φασὶ, τὸ καταισχῦνον αὐτῶν τὴν πορνικὴν ταύτην δικαιοσύνην, ἐκποδὼν ποιησαμένους φῶς τῇ τοῦ λύχνου περιτροπῇ, μίγνυσθαι, ὅπως ἐθέλοιεν, αἷς βούλοιντο· μελετήσαντας δὲ ἐν τοιαύτῃ « ἀγάπῃ » τὴν κοινωνίαν, μεθ' ἡμέραν ἤδη παρ' ὧν ἂν ἐθελήσωσι γυναικῶν ἀπαιτεῖν τὴν τοῦ Καρποκρατείου (οὐ γὰρ θέμις εἰπεῖν θείου) νόμου ὑπακοήν. Τοιαῦτα δὲ, οἶμαι, ταῖς κυνῶν καὶ συῶν καὶ τράγων λαγνείαις νομοθετεῖν τὸν Καρποκράτην ἔδει. Δοκεῖ δέ μοι καὶ τοῦ Πλάτωνος παρακηκοέναι ἐν τῇ « Πολιτείᾳ » φαμένου, κοινὰς (70) εἶναι τὰς γυναῖκας πάντων· κοινὰς μὲν, B τὰς πρὸ τοῦ γάμου, τῶν αἰτεῖσθαι μελλόντων, καθάπερ καὶ τὸ θέατρον κοινὸν τῶν θεωμένων, φάσκοντος· τοῦ προκαταλαβόντος δὲ ἑκάστην ἑκάστου εἶναι, καὶ οὐκ ἔτι κοινὴν τὴν γεγαμημένην. Ξάνθος δὲ ἐν τοῖς ἐπιγραφομένοις « Μαγικοῖς, Μίγνυνται δὲ, » φησὶν, « οἱ μάγοι μητράσι καὶ θυγατράσι (71)· καὶ

✠ P. 515 ED. POTTER, 431 ED. PARIS.

quamcunque inciderat, cum ea unusquisque coibat. » Sic interpres : at illud de lumine sic vertendum est, « candelæ lumine e medio sublato : » Clemens enim, unde id sumpsit Theodoretus, ait, φῶς ἐκποδὼν ποιησαμένους τῇ τοῦ λύχνου περιτροπῇ, « cum lumen eversione lucernæ sustulerint. » Id objectum olim ab ethnicis fuit Christianis. Unde illa Tertulliani in *Apologetico*, cap. 7 : « Dicimur sceleratissimi de sacramento infanticidii, et pabulo crudæ, et post convivium incesto, quod eversores C luminum canes, lenones scilicet, tenebrarum et libidinum impiarum inverecundiam procurent. » Item 9 : « Præterea candelabra, et lucernæ et canes aliqui, et offulæ, quæ illos ad eversionem luminum extendant. » Minucius Felix, *Octavio* : « Ad epulas solemni die coeunt, cum omnibus liberis, sororibus, matribus, sexus omnis homines et omnis ætatis. Illic post multas epulas, ubi convivium caluit, et incestæ libidinis fervor exarsit, canis, qui candelabro nexus est, jactu offulæ ultra spatium lineæ, qua vinctus est, ad impetum et saltum provocatur. Sic everso et exstincto conscio lumine, impudentibus tenebris nexus infandæ cupiditatis involvunt. » Collect. — Tertullianus *De anima*, c. 35 : « Carpocrates pariter magus, pariter fornicarius. » Conf. Augustinus *De hæres.*, cap. 7.

(68) *Κακῶν*. Convenientius κακιῶν, « vitiorum, improbitatum. » Sylburg.

(69) *Κυπρίσῃ*. Rectius fortasse κυπρίσει· quæ D tamen lectio ad sequens magis quam ad præcedens membrum pertinet. Sylburg. — Non possum negare, quin aliquantulum me exercuerit hic locus. Nam doctissimum Sylburg. ne assequor quidem. Carpocrates, quem in libro *De anima* fornicarium Tertullianus vocat, in abominandum, inquit auctor, usum, καὶ ἀθεμιτουργίαν illam suam, falso nomine dictam instituerat ἀγάπην, si sic appellandus sit turpissimus et in turpissimum fœdissimumque finem institutus conventus. In eo quippe, qui convenerant, corpus saginabant, non alia de causa, quam ut vim libidinis intenderent, quam postea promiscue, exstincto lumine, explebant. Cibos et potum excitare libidinem, nemo nescit. Unde eleganter noster libro *Pædagogi* secundo cap. 1, ἐδέσματα πασχητιῶντα vocat, quæ aut nimia sunt, aut nimis delicata : et Menander comicus, βινητιῶντα βρώματα. Plane eodem modo hic vocavit fœdum illum Carpocratitarum luxum et saturitatem, καπριῶσαν πλησμονήν, « subantem satietatem, » quæ ad venerem libidinemque impellit. Præclare Euripides :

Ἐν πλησμονοῦντι Κύπρις, ἐν πεινῶντι δ' οὔ.

Scribe totum locum hoc modo : Οὐ γὰρ ἀγάπην εἴποιμ' ἂν ἔγωγε τὴν συνέλευσιν αὐτῶν· ἄνδρας ὁμοῦ καὶ γυναῖκας, μετὰ δὴ τὸ κορεσθῆναι ἐν πλησμονῇ τῇ καπριώσῃ φασὶ, τὸ καταισχῦνον αὐτῶν τὴν πορνικὴν ταύτην δικαιοσύνην, etc. Heinsius.

C (70) *Κοινάς*. In lib. v *De repub.*, p. 655, Plato lege sanciendum esse putat, τὰς γυναῖκας τῶν ἀνδρῶν πάντων πάσας εἶναι κοινὰς, ἰδίᾳ δὲ μηδενὶ μηδεμίαν συνοικεῖν· καὶ τοὺς παῖδας αὖ κοινοὺς, καὶ μήτε γονέα ἔκγονον εἰδέναι τὸν αὑτοῦ, μήτε παῖδα γονέα· « ut mulierum virorum omnium omnes sint communes, nullaque privatim habitet cum aliquo : ac rursus ut sint liberi communes, neque pater filium suum, neque filius patrem agnoscat. » Diogenes Laertius in *Zenone*, lib. vii, segm. 131, Stoicorum dogmata describens, hæc dicit : Ἀρέσκει δὲ αὐτοῖς καὶ κοινὰς εἶναι τὰς γυναῖκας δεῖν παρὰ τοῖς σοφοῖς, ὥστε τὸν ἐντυχόντα τῇ ἐντυχούσῃ χρῆσθαι, καθά φησι Ζήνων ἐν τῇ « Πολιτείᾳ, » καὶ Χρύσιππος ἐν τῷ « Περὶ πολιτείας, » ἀλλά τε καὶ Διογένης ὁ Κυνικὸς, καὶ Πλάτων. « Placet item illis, uxores quasque communes esse oportere apud sapientes, ut quilibet cum ea congrediatur, quæ sibi occurrit : ut ait Zeno in *Republica*, Chrysippus item in libro *de Republica*, Diogene item Cynico et Platone hujus rei D auctoribus. » Falsus Clemens *Recognit.* lib. x, cap. 5 : « Communis enim usus omnium quæ sunt in hoc mundo, omnibus esse hominibus debuit ; sed per iniquitatem alius hoc suum dicit esse, alius illud ; et sic inter mortales divisio facta est. Denique, Græcorum quidam sapientissimus hæc ita sciens esse, ait : « *Communia debere esse amicorum omnia* ; » in omnibus autem sunt sine dubio et conjuges, etc. » Ubi Cl. Cotelerius hæc adnotavit : « Græcorum quidam sapientissimus : Socrates apud Platonem in opere *De republica*. Quos ideo arguunt plurimi, defendere vero conantur alii ; ut discere est ex lectione Clementis Alexandrini *Strom.* iii ; Ariani in Epictet. lib. ii, c. 4 ; Luciani in *Fugitivis* ; Eusebii *Præparat. evang.* lib xiii, cap. 19 ; Theodoreti sermone *De legibus*, ac Nicetæ Choniatæ lib. iv *Thesauri*, cap. 10. »

(71) *Μητράσι καὶ θυγ*. Conf. quæ superius dixit auctor *Pædag.* lib. i, cap. 7, et quæ ibi adnotata

A ἀδελφαῖς μίγνυσθαι θεμιτὸν εἶναι, κοινάς τε εἶναι τὰς γυναῖκας, οὐ βίᾳ καὶ λάθρα, ἀλλὰ συναινούντων ἀμφοτέρων, ὅταν θέλῃ γῆμαι ὁ ἕτερος τὴν τοῦ ἑτέρου. » Ἐπὶ τούτων οἶμαι καὶ τῶν ὁμοίων αἱρέσεων προφητικῶς Ἰούδαν ἐν τῇ ἐπιστολῇ εἰρηκέναι· « Ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι· » (ὃ γὰρ ὕπαρ, τῇ ἀληθείᾳ ἐπιβάλλουσιν (72)·) ἕως, « Καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα. »

theatrum quoque est commune spectatorum; esse autem unamquamque uniuscujusque qui præoccupasset, et non amplius communem esse eam quæ nupsisset. Xanthus autem in iis, quæ scribuntur *Magica:* « Coeunt autem, » inquit, « magi cum matribus et filiabus: et fas esse aiunt coire cum sororibus, et communes esse uxores, non vi et clam, sed utrisque consentientibus, cum velit alter ducere uxorem alterius. » De his et similibus hæresibus existimo Judam prophetice dixisse in epistola: « Similiter quidem hi quoque somniantes » (non enim vigilantes ad veritatem se applicant), usque ad illud: « Et os eorum loquitur superba [a]. »

CAPUT III.

Quatenus Plato aliique e veteribus præiverint Marcionitis aliisque hæreticis, qui a nuptiis ideo abstinent quia creaturam malam existimant et nasci homines in pœnam opinantur.

B Ἤδη δὲ εἰ αὐτός τε ὁ Πλάτων καὶ οἱ Πυθαγόρειοι (73), καθάπερ οὖν ὕστερον καὶ οἱ ἀπὸ Μαρκίωνος, κακὴν τὴν γένεσιν ὑπειλήφεσαν, πολλοῦ γε ἔδει κοινὰς αὐτὸν ὑποτίθεσθαι τὰς γυναῖκας. Ἀλλ' οἱ μὲν ἀπὸ Μαρκίωνος φύσιν κακὴν ἔκ τε ὕλης κακῆς καὶ ἐκ δικαίου γενομένην Δημιουργοῦ (74)· ᾧ δὴ λόγῳ μὴ βουλόμενοι τὸν κόσμον τὸν ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ γενόμενον συμπληροῦν, ἀπέχεσθαι γάμου (75) βούλονται, ἀντιτασσόμενοι τῷ ποιητῇ τῷ σφῶν, καὶ σπεύδοντες πρὸς τὸν κεκληκότα ἀγαθὸν, ἀλλ' οὐ τὸν, ὥς φασι, Θεὸν ἐν ἄλλῳ τρόπῳ· ὅθεν οὐδὲν ἴδιον καταλιπεῖν ἐνταῦθα βουλόμενοι, οὐ τῇ προαιρέσει γίνονται ἐγκρατεῖς, τῇ δὲ πρὸς τὸν πεποιηκότα ἔχθρᾳ, μὴ βουλόμε-

Jam vero si et ipse Plato et Pythagorei, sicut etiam postea Marcionitæ, malam existimarunt esse generationem, longe abfuit, ut communes ipse poneret uxores. Sed Marcionitæ quidem dicunt malam esse naturam, ex mala materia, et a justo factam opifice ac Creatore. Qua quidem ratione nolentes implere mundum, qui factus est a Creatore, volunt abstinere a nuptiis, resistentes suo Creatori, et contendentes ad bonum, qui vocavit: sed non ad eum, qui, ut dicunt, Deus est diversis moribus præditus. Unde cum nihil hic velint relinquere proprium, non sunt ex destinato animi proposito continentes, sed propter odium conceptum adversum eum, qui crea-

[a] Jud. 8-17.

sunt. Tertullianus in *Apologia:* « Persas cum suis matribus misceri Ctesias refert. » Eadem dicit *Ad nation.* lib. I, cap. 16. Clementis *Recog.* lib. IX, cap. 20: « Mos apud Persas, matres accipere in conjugium, et sorores, et filias. » Origenes *Contra Celsum* lib. V, pag. 248: Οἱ Περσῶν μὴ κωλύοντες γαμεῖσθαι τοῖς παισὶ τὰς μητέρας, μηδὲ ὑπὸ τῶν πατέρων τὰς ἑαυτῶν θυγατέρας. « Leges Persarum non arcentes nec matres a filiorum, nec patres a filiarum connubio. » Minucius *Octavio:* « Jus est apud Persas misceri cum matribus. » Conf. Tatianus *Orat. contra Græcos*, Q. Curtius lib. IV; Chrysostomus *De virgin.*; Julianus apud Cyrill. lib. IV, aliique plurimi.

(72) *Ὃ γὰρ ὕπαρ, τῇ ἀληθείᾳ ἐπιβάλλουσιν.* Hæc verba Clementis sunt, non Judæ apostoli: et transilit Clemens ab apostoli versu 8 usque ad 17. SYLBURG.—Apud S. Judam v. 8: Ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι σάρκα μὲν μιαίνουσι. Latina Vulg.: « Similiter et hi carnem quidem maculant. » Vox tamen ἐνυπνιαζόμενοι, « somniantes, » legitima est: sic enim citat hunc locum Epiphanius contra Gnosticos, hæresi 26: Οὐκ εἶπε δὲ ὁ μακάριος Ἰούδας περὶ ἐνυπνιαζομένων ἐν σώμασιν. Εὐθὺς γὰρ ἐπιφέρει καὶ δεικνύει, ὅτι περὶ τῶν ἐνυπνιαζομένων λέγει, τῶν λαλούντων ὡς δι' ὀνειράτων τὰ αὐτῶν ῥήματα, καὶ οὐκ ἀνανήψει γρηγορήσεως λογισμῶν. « Non dixit autem beatus Judas de his qui somniant in corporibus; statim enim infert, ac ostendit, quod de somniantibus dicit, qui loquuntur velut per somnia verba sua, et non per sobrietatem vigilantis rationis. » Hervetus correxisse videtur οὐ γὰρ ὕπαρ, et fortasse vertere debuit, « neque enim vigilantes ad veritatem se applicant, » usque ad illud: « Et os eorum loquetur superba, » v. 16; sic enim legitur in plerisque Vulgatæ Latinæ editionibus. Vide Œcumenium et Theophylactum. COLLECT.

(73) *Πυθαγόρειοι.* Pythagoras, teste Laertio lib. VIII, seg. 9, ἐρωτηθεὶς, πότε δεῖ πλησιάζειν, Ὅτε

C βούλει γενέσθαι σαυτοῦ ἀσθενέστερος, εἶπεν, « interrogatus, quando esset concumbendum, Tunc, inquit, cum teipso fieri infirmior vis. » Nec unquam est deprehensus οὔτε διαχωρῶν, οὔτε ἀφροδισιάζων, οὔτε μεθυσθεὶς: « vel exonerans alvum, vel Veneri operam dans, vel ebrius; » ut idem auctor refert, libri jam dicti seg. 19. Stobæus serm. 15 hæc de eo memorat: Πυθαγόρας παρηγγύα, μὴ πυκνὰ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου· μὴ δεῖν συνεχῶς ἀφροδισιάζειν αἰνιττόμενος. « Pythagoras admonebat: Ne sæpe hominem ab homine: hoc ænigmate frequenti venereorum usu interdicens. » Quæ vero hac de re Platonis sententia fuerit, ex verbis ejus quæ paulo infra adducet Clemens, patebit.

(74) *Δικαίου γ. Δημιουργοῦ.* Legendum procul dubio, κακοῦ γ. Δημιουργοῦ. LOWTH —Sed nil mutandum: nam Marcion Deum ἀγαθὸν, bonum ac facilem, opposuit Deo δικαίῳ, justo, rigido ac immiti, quem mundi creatorem esse docuit. Theodoretus
D *Hæret. fab.* lib. I, c. 24, p. 210, refert eum duos deos statuisse, quorum τὸν μὲν ἐκάλεσεν ἀγαθόν τε καὶ ἄγνωστον, ὃν καὶ πατέρα προσηγόρευσε τοῦ Κυρίου· τὸν δὲ δημιουργόν τε καὶ δίκαιον, ὃν καὶ πονηρὸν ὠνόμαζε: « alterum quidem bonum et incognitum dixit, quem et Domini patrem appellavit: alterum *creatorem et justum*, quem et malum appellavit. Dein de eodem addit: Καὶ πρὸς τούτοις τὴν ὕλην κακήν τε οὖσαν, καὶ ὑπ' ἄλλῳ κακῷ τελοῦσαν· τὸν δὲ Δημιουργὸν. . . . τὴν ὕλην λαβεῖν τε, καὶ ἐκ ταύτης δημιουργῆσαι τὰ σύμπαντα. « Et præter hæc materiam statuit, quæ mala sit, et alii malo subsit: Creatorem autem materiam accepisse, ex eaque omnia creasse.

(75) *Ἀπέχεσθαι γάμου.* Irenæus lib. I, cap. 31, pag. 106 de Tatiano ait: Τὸν γάμον τε φθορὰν καὶ πορνείαν, παραπλησίως Μαρκίωνι καὶ Σατορνίνῳ, ἀναγορεύσας. « Nuptias autem corruptelas et fornicationes, similiter ut Marcion et Saturninus, appellat

vit, nolentes iis uti, quæ ab ipso sunt creata. Sed hi quidem, qui propter impium, quod cum Deo ✠ gerunt, bellum, emoti sunt ab iis cogitationibus, quæ sunt secundum naturam, Dei longanimitatem contemnentes et benignitatem, etsi nolunt uxorem ducere, cibis tamen utuntur creatis, et aerem respirant Creatoris, ut qui et ejus sint opera, et in iis, quæ sunt ejus, permaneant, et inauditam ac novam quamdam, ut aiunt, annuntiatam audiunt cognitionem, etiamsi hoc quoque nomine mundi Domino deberent agere gratias, quod hic acceperint Evangelium. Sed adversus eos quidem, cum de principiis tractabimus, accuratissime disseremus. Philosophi autem, quorum mentionem fecimus, a quibus cum malam esse generationem impie didicissent Marcionitæ, tanquam suo dogmate gloriantur, non eam volunt esse natura malam, sed anima, quæ veritatem divulgavit. Animam enim, quam esse divinam fatentur, in hunc mundum deducunt, tanquam in locum supplicii. Oportet autem animas in corpus immissas expiari ex eorum sententia. Non convenit autem amplius hoc dogma Marcionistis, sed iis, qui censent in corpora intrudi, et iis alligari, et quasi ex vase in vas aliud transfundi animas. Adversus quos fuerit aliud dicendi tempus, quando de anima tractabimus. Videtur itaque Heraclitus maledictis insequi generationem: « Quoniam autem, » inquit, « nati volunt vivere, et mortes habere, vel potius quiescere; filios quoque relinquunt, ut mortes fiant. » Clarum est autem cum eo convenire Empedoclem quoque dicentem:

A νοι χρῆσθαι τοῖς ὑπ' αὐτοῦ κτισθεῖσιν. Ἀλλ' οὗτοί γε, ἀσεβεῖ θεομαχίᾳ τῶν κατὰ φύσιν ἐκστάντες λογισμῶν, τῆς μακροθυμίας (76) καὶ χρηστότητος τοῦ Θεοῦ καταφρονοῦντες, εἰ καὶ μὴ γαμεῖν ἐθέλουσι, ἀλλὰ τροφαῖς χρῶνται (77) ταῖς κτισταῖς, καὶ τὸν ἀέρα τοῦ Δημιουργοῦ ἀναπνέουσιν, αὐτοῦ τε ὄντες ἔργα καὶ ἐν τοῖς αὐτοῦ καταμένοντες, τήν τε ξένην, ὥς φασι, γνῶσιν εὐαγγελίζονται, κἂν κατὰ τοῦτο χάριν ἐγνωκέναι τῷ Κυρίῳ τοῦ κόσμου ὀφείλοντες, καθὸ ἐνταῦθα εὐηγγελίσθησαν. Ἀλλὰ πρὸς μὲν τούτους, ὁπόταν τὸν περὶ ἀρχῶν διαλαμβάνωμεν λόγον, ἀκριβέστατα διαλεξόμεθα· οἱ φιλόσοφοι δὲ ὧν ἐμνήσθημεν, παρ' ὧν τὴν γένεσιν κακὴν εἶναι ἀσεβῶς ἐκμαθόντες οἱ ἀπὸ Μαρκίωνος, καθάπερ ἰδίῳ δόγματι φρυάττονται, οὐ φύσει κακὴν βούλονται ταύτην εἶναι, ἀλλὰ τῇ B ψυχῇ τῇ τὸ ἀληθὲς διαδούσῃ· κατάγουσι γὰρ ἐνταῦθα τὴν ψυχὴν, θείαν οὖσαν, καθάπερ εἰς κολαστήριον (78) τὸν κόσμον· ἀποκαθαίρεσθαι δὲ ταῖς ἐνσωματουμέναις ψυχαῖς προσήκει κατ' αὐτούς. Κἄστιν τὸ δόγμα τοῦτο οὐ τοῖς ἀπὸ Μαρκίωνος ἔτι, τοῖς δὲ ἐνσωματοῦσθαι (79) καὶ μετενδεῖσθαι καὶ μεταγγίζεσθαι (80) τὰς ψυχὰς ἀξιοῦσιν οἰκεῖον· πρὸς οὓς ἄλλος ἂν εἴη καιρὸς λέγειν, ὁπηνίκα ἂν περὶ ψυχῆς διαλαμβάνωμεν. Ἡράκλειτος γοῦν κακίζων φαίνεται τὴν γένεσιν· « Ἐπειδὰν, φησὶ, γενόμενοι (81) ζώειν ἐθέλουσι, μόρους τ' ἔχειν, μᾶλλον δὲ ἀναπαύεσθαι· καὶ παῖδας καταλείπουσι, μόρους γενέσθαι. » Δῆλος δὲ αὐτῷ συμφερόμενος καὶ Ἐμπεδοκλῆς, λέγων·

Deflevi et luxi, insolitum cernens miser orbem.

C *Κλαῦσά τε καὶ κώκυσα, ἰδὼν ἀσυνήθεα χῶρον.*

✠ P. 516 ED. POTTER., 431-432 ED. PARIS.

(76) *Τῆς μακροθυμίας*. Respicit Rom. II, 4: Ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς;

(77) *Τροφαῖς χρῶνται*. De sene quodam Marcionita hæc refert Theodoretus, libri superius memorati p. 211: Οἶδα δὲ τούτων ἕνα τινὰ πρεσβύτην ἐνενηκοντούτην, ὅς, ἕωθεν ἀνιστάμενος, τῷ τοῦ πτύσματος περιττώματι τὸ οἰκεῖον ἀπένιπτε πρόσωπον, καὶ τὴν αἰτίαν ἐρωτηθεὶς, ἔφησεν, ὡς οὐ βούλεται δεηθῆναι τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ ὕδωρ ἐκ τῶν ἐκείνου ποιημάτων λαβεῖν. Τῶν δὲ παρόντων εἰρηκότων, Πῶς οὖν ἐσθίεις, καὶ πίνεις, καὶ περιβάλλῃ, καὶ καθεύδεις, καὶ τὰ νομιζόμενα ἐπιτελεῖς μυστήρια; ὑπολαβὼν, ἐξ ἀνάγκης εἶπε τοῦτο ποιεῖν, διὰ τὸ ἑτέρως μήτε ζῆν δύνασθαι, μήτε τελεῖν τὰ μυστήρια. « Novi D autem ex his (Marcionitis) senem quemdam nonagenarium, qui mane cum surgeret, sputi excremento faciem suam lavabat; causamque rogatus, respondit, se nolle opus habere Creatore, nec aquam quæ ex illius operibus est, usurpare. Cum autem dicerent, qui aderant: Quomodo ergo comedis et bibis, et vestiris, et dormis, et solita mysteria peragis? respondens necessitate adactum id se facere dixit, quod nec vivere aliter possit, nec mysteria celebrare.

(78) *Κολαστήριον*. De illo, quod mundus hic sit animarum κολαστήριον, agit etiam Athenæus lib. IV, p. 79. De Marcionis autem hæresi prolixe, ut et de aliis, Epiphanius Panario. H. De animarum e corporibus in corpora transfusione Pythagorica meminit etiam Seneca, epist. 108. SYLBURG.

(79) *Ἐνσωματοῦσθαι*. Conf. *Strom.* IV, pag. 507, *Strom.* VI, p. 653, edit. Paris.

(80) *Μεταγγίζεσθαι*. Sic transfundi animas Seneca quoque dicit epist. 108, quasi e vase in vas, sic in corpus e corpore. Ejus μεταγγισμοῦ mentio etiam apud Epiphan. in Simone Mago. SYLB. in *Indice Græco*.—Μετεμψύχωσιν illam Pythagoricam μεταγγισμόν vocat Epiphanius pag. 5, παρὰ τὸ μεταγγίζεσθαι· ita enim legendum apud Clementem Alexand. III *Strom.*, non μετεγγίζεσθαι, quod interpretem fugit. Hæc adnotarat D. Hœschelius in Gregorium Nazianzenum. D. Augustinus lib. LVIII, Metangismonitas etiam quosdam hæreticos appellatos esse monet, quod Filium in Patre, ut vas in vase esse dicerent. De quibus loquens corrigendus est Philastrius libro *De hæresibus*, ubi legis μετάνικαν pro μεταγγισμόν, post eum locum, ubi in Theodotum agit. Cæterum Tertullianus dogma de animabus in hunc mundum, tanquam in locum supplicii, deductis sic exagitat lib. *De anim.*, cap. 33: « Etiam cum judicii nomine vindicatur hoc dogma, quod animæ humanæ pro vita et meritis genera animalium sortiantur, jugulandæ quæque in occisoriis et subigendæ quæque in famulatoriis, et fatigandæ in operariis; si demutantur, non ipsæ dispungentur, quæ merebuntur. » In eum locum Pamelius scribit alludere eum ad Platonem, qui in *Phædone*, et alibi non semel, ob merita bona vel mala affirmat detrudi animas in corpora fœda aut proba, quemadmodum etiam Clemens Alexand. lib. III *Strom.* B. Hieronym. epist. ad Avitum similem Origenis opinionem ex Platone desumptam dicit, quam latissime impugnat B. Cyrillus Alexand. lib. I, in illud Joannis: « Illuminat omnes homines. » COLLECT.

(81) *Γενόμενοι*. Hæc sic distingui poterint: γενόμενοι ζώειν, ἐθέλουσι μόρους τ' ἔχειν, μᾶλλον δὲ ἀν. : « nati ut vivant, malunt tamen mortem, aut

Καὶ ἔτι·

Ἐκ μὲν γὰρ ζώων ἐτίθει νεκρὰ, εἴδε' (82) ἀμείβων.

Καὶ πάλιν·

Ὢ πόποι! ἦ δειλὸν (83) θνητῶν γένος· ὢ δυσάνολβον·
Οἵων ἐξ ἐρίδων ἔκ τε στοναχῶν ἐγένεσθε;

Λέγει δὲ καὶ ἡ Σίβυλλα·

Ἄνθρωποι θνητοὶ καὶ σάρκινοι, οὐδὲν ἐόντες·

Ὁμοίως τῷ γράφοντι ποιητῇ (84)·

Οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώποιο.

Καὶ μὴν καὶ Θέογνις τὴν γένεσιν δείκνυσι κακὴν, ὧδέ πως λέγων·

Πάντων (85) μὲν μὴ φῦναι ἐπιχθονίοισιν ἄριστον,
Μηδ' ἐσορᾷν (86) αὐγὰς ὀξέος ἠελίου·
Φύντα δ', ὅπως ὤκιστα πύλας Ἀΐδαο περῆσαι (87).

Ἀκόλουθα δ' αὐτοῖς καὶ ὁ τῆς τραγῳδίας ποιητὴς Εὐριπίδης γράφει·

Ἔδει (88) γὰρ ἡμᾶς, σύλλογον ποιουμένους,
Τὸν φύντα (89) θρηνεῖν, εἰς ὅσ' ἔρχεται κακά·
Τὸν δ' αὖ θανόντα καὶ πόνων πεπαυμένον,
Χαίροντας, εὐφημοῦντας ἐκπέμπειν δόμων.

Καὶ αὖθις τὰ ὅμοια οὕτως ἐρεῖ (90)·

Τίς δ' οἶδεν (91), εἰ τὸ ζῇν μέν ἐστι κατθανεῖν,
Τὸ κατθανεῖν δὲ τὸ ζῇν (92);

✠ P. 517 ED. POTTER.

A Et amplius:

Mortua nam ex vivis fecit, species commutans.

Et rursus:

Hei mihi! quam infelix hominum genus atque misellum!
✠ Litibus ex quantis prognati et planctibus estis?

Dicit autem Sibylla quoque:

Mortales homines, caro qui tantum, et nihil estis;

Similiter atque poeta, qui scribit:

Haud homine infelix tellus mage quidquam alit alma.

Quin etiam Theognis malam ostendit esse generationem, dicens hoc modo:

Optima non nasci res est mortalibus ægris,
B *Nec nitidi solis luce micante frui,*
Extemplo aut natum portas invadere Ditis.

His autem consequentia scribit quoque Euripides, poeta tragicus:

Nam nos decebat convenire publice, et
Deflere natum, quod tot ingreditur mala:
Ast mortuum, cuique jam quies data est,
Efferre lætis gratulationibus.

Et rursus similia sic dicit:

Quis novit, an vivere quidem siet mori,
Siet mori autem vivere?

potius requiem a malis, habere.»

(82) *Εἴδε'*. Cum formam tantum mutari dicit Empedocles, intelligit τὴν γένεσιν ἐκ τῆς ἀλλοιώσεως, non ἐκ τῆς μεταβολῆς, fieri, inquit Jos. Scaliger. SYLBURG. ἠδὲ habet edit. Florent.

(83) *Ἦ δειλόν*. Rectius forte ἃ δειλόν: itemque mox, ὦ δυσάνολβον. Si quis tamen ὢ malit in utroque membro, per me licet. SYLBURG.

(84) *Ποιητῇ*. Poetæ versus est *Odyss.* Σ. SYLB.

(85) *Πάντων*. Hi versus exstant inter gnomas Theognidis, vers. 425, item apud Stobæum, serm. 119. Eosdem, ut etiam ea quæ ex Euripide et Herodoto mox sequuntur, Theodoretus transtulit in *Θεραπευτ.* ε', p. 544. Porro ἀρχήν pro πάντων habet Stobæus.

(86) *Ἐσορᾷν*. Ἐσιδεῖν Theog., Stob.

(87) *Περῆσαι*. Sylburgius, quem reliqui editores secuti sunt, hunc pentametrum e Theognide adjecit:

Καὶ κεῖσθαι πολλὴν γῆν ἐπαμησάμενον.

Tellure et multa condita membra tegi.

Quem cum nec auctoris sententia exigeret, nec Florentina editio, nec Theodoretus, qui Clementem secutus est, agnosceret, non expunximus.

(88) *Ἔδει*. Hæc tanquam e Sophoclis, seu Euripidis *Themistocle*, seu *Cresphonte* recitavit etiam, præter Theodoretum, Stobæus serm. 119. Porro ἐχρῆν γάρ Theodoret., ἐχρῆν μέν Stobæus exhibet pro ἔδει γάρ. Conf. quæ congessit Th. Gatakerus *Advers. miscel.*, cap. 10.

(89) *Φύντα*. Ζῶντα, Stobæus.

(90) *Οὕτως ἐρεῖ*. H. ms. οὗτος ἐρεῖ, *hic dicit*. SYLBURG.

(91) *Τίς δ' οἶδεν*. Vide hæc eadem apud Theodoretum elegantius conversa lib. v *De curat. Græc.* ἐχρῆν γὰρ ἡμᾶς. Et apud Ciceronem lib. I *Tuscul. quæst.*, sub finem ex *Cresphonte*. Citantur a Stobæo quoque lib. CXIX. De laude mortis ex Euripidis *Themistocle*, sed a manuscripto abest nomen dramatis. Illa porro, *Quis novit*, apud eumdem manuscriptum Stobæum proferuntur e tragœdia *Phryxo*, ubi prius carmen sic habet:

C *Τίς δ' οἶδεν, εἰ ζῇν τοῦθ' ὃ κέκληται θανεῖν,*
Τὸ ζῇν δὲ θνήσκειν ἐστί; πλὴν ὅμως βροτῶν, etc.

Apud Diogenem vero Laertium in *Vita Pyrrhonis* prius illud ita legitur, ut apud Clementem:

Τίς δ' οἶδεν, εἰ τὸ ζῇν μέν ἐστι κατθανεῖν,
Τὸ κατθανεῖν δὲ ζῇν νομίζεται βροτοῖς;

Quis novit autem, an vivere hoc sit emori,
An emori hoc sit quod vocamus vivere?

Pindari locus, qui sequitur, numero 30 reperitur inter ejus fragmenta, non in aliis operibus. COLLECT. — Hæc ex Euripidis *Polyido* sumpta esse testatur scholiastes ad ejus *Hippolyt.* vers. 192. Ἀλλ' ὅτι τοῦ ζῆν. Ἐκ τοῦ ὀδυνηροῦ βίου στοχάζεται βελτίονα εἶναι τὰ ἐν ᾅδου τῶν ἐν γῇ, ὡς καὶ αὐτὸς ἐν *Πολυΐδῳ*· Τίς δ' οἶδεν, εἰ τὸ ζῆν μέν ἐστι κατθανεῖν, Τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν; Eadem recitavit etiam Plato in *Gorgia*, Diogenes Laertius in *Pyrrhone*, Sextus Empiricus *Pyrrhon. hypotypos.*, lib. III, cap. 24; Origenes *contra Celsum* lib. VII. Hinc lusus Aristophanis in *Ranis*:

D *Τίς οἶδεν, εἰ τὸ ζῇν μέν ἐστι κατθανεῖν,*
Τὸ πνεῖν δὲ δειπνεῖν, καὶ τὸ καθεύδειν κώδιον;

Ubi conf. scholiastes Græcus. Lactantius lib. III, cap. 19: « Hinc nata est inepta illa sententia, Hanc esse mortem, quam nos vitam putemus; illam vitam, quam nos pro morte timeamus: ita primum bonum esse non nasci; secundum citius mori. Quæ, ut majoris sit auctoritatis, Sileno attribuitur. Cicero sic in *Consolatione*: Non nasci, inquit, longe optimum, nec in hos scopulos incidere vitæ: proximum autem, si natus sis, quamprimum tanquam ex incendio effugere fortunæ. » Conf. Plutarchus in *Παραμυθητικῷ πρὸς Ἀπολλώνιον*. Similia sunt, quæ Stobæus, loco superius dicto, ex incerta Euripidis tragœdia,

(92) *Τὸ κατθανεῖν δὲ τὸ ζῇν*. Scribendum ex Origene et Euripidis scholiaste, aliisque: Τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν, omisso posteriori articulo.

Idem quod hi, videtur Herodotus quoque inducere dicentem Solonem : « O Crœse, quivis homo nihil est aliud quam calamitas. » Jam vero ejus de Cleobide et Bitone fabula plane nihil aliud vult, quam vituperare generationem, laudare autem mortem.

186 *Et qualis folii, est hominum generatio talis,* ait Homerus. Plato autem in *Cratylo*, Orpheo tribuit eam sermonem, quo anima puniri in corpore dicitur : « Nempe corpus hoc animæ σῆμα, » *monumentum*, « quidam esse tradunt : quasi ipsa præsenti in tempore sit sepulta; atque etiam quia anima per corpus σημαίνει, » *significat*, « quæcunque significare potest : ideo σῆμα jure vocari. Videatur mihi præterea Orpheus nomen hoc ob id potissimum imposuisse, quod anima in corpore hoc delictorum luat pœnas. » Operæ pretium est autem meminisse etiam eorum, quæ dicit Philolaus. Sic enim dicit hic Pythagoreus : « Testantur autem veteres quoque theologi et vates, ad luenda supplicia animam conjunctam esse corpori, et in eo tanquam in *monumento* esse sepultam. » Quin etiam Pindarus de iis, quæ sunt in Eleusine, mysteriis loquens, infert : « Beatus, qui cum illa sub terra viderit communia, novit quidem vitæ finem, novit autem datum Jovis imperium. » Et Plato similiter in *Phædone* non ve-

A Ταὐτὸν δὴ τούτοις φαίνεται καὶ Ἡρόδοτος ποιῶν λέγοντα τὸν Σόλωνα· « Ὦ Κροῖσε, πᾶς ἄνθρωπός (93) ἐστι συμφορή· » καὶ ὁ μῦθος δὲ αὐτῷ σαφῶς ὁ περὶ τοῦ Κλεόβιδος καὶ Βίτωνος (94) οὐκ ἄλλο τι βούλεται ἀλλ' ἢ ψέγειν μὲν τὴν γένεσιν, τὸν θάνατον δὲ ἐπαινεῖν.

Οἵη περ φύλλων γενεὴ, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν (95),

Ὅμηρος λέγει. Πλάτων δὲ ἐν « Κρατύλῳ » Ὀρφεῖ τὸν λόγον ἀνατίθησι, τὸν περὶ τοῦ κολάζεσθαι τὴν ψυχὴν ἐν τῷ σώματι· λέγει δὲ ὧδε· « Καὶ γὰρ (96) σῆμά τινές φασιν αὐτὸ εἶναι τῆς ψυχῆς, ὡς τεθαμμένης ἐν τῷ νῦν παρόντι· καὶ διότι τοῦτο (97) σημαίνει, ἃ ἂν σημαίνει (98) ἡ ψυχή· καὶ ταύτῃ σῆμα (99) ὀρθῶς καλεῖσθαι. Δοκοῦσι μέντοι μάλιστα θέσθαι οἱ ἀμφὶ Ὀρφέα τοῦτο τὸ ὄνομα, ὡς δίκην διδούσης, ὧν δὴ B ἕνεκα δίδωσιν. » Ἄξιον δὲ καὶ τῆς Φιλολάου λέξεως μνημονεῦσαι· λέγει γὰρ ὁ Πυθαγόρειος ὧδε· « Μαρτυρέονται δὲ καὶ οἱ παλαιοὶ θεολόγοι τε καὶ μάντεις, ὡς διά τινας τιμωρίας ἁ ψυχὰ (1) τῷ σώματι συνέζευκται, καὶ καθάπερ ἐν σάματι τούτῳ τέθαπται. » Ἀλλὰ καὶ Πίνδαρος, περὶ τῶν ἐν Ἐλευσῖνι μυστηρίων λέγων, ἐπιφέρει· « Ὄλβιος (2), ὅστις ἰδὼν ἐκεῖνα, κοινὰ εἰς ὑπὸ χθόνα (3)· οἶδεν μὲν βίου τελευτὰν, οἶδεν δὲ Διὸς δοτὸν ἀρχάν (4). » Πλάτων τε ἀκολούθως ἐν « Φαίδωνι » οὐκ ὀκνεῖ γράφειν ὧδέ πως· « Καὶ οἱ τὰς τελετὰς (5) δὲ ἡμῖν οὗτοι καταστήσαντες οὐκ

P. 518 ED. POTTER, 433 ED. PARIS.

tragœdia, alii ex ejusdem *Phryxo* recitant :

Τίς δ' οἶδεν, εἰ ζῆν τοῦθ', ὃ κέκληται θανεῖν,
Τὸ ζῆν δὲ θνήσκειν ἐστί;

Quis novit, an vivere sit, quod nos vocamus mori,
Mors autem vita?

Ubi prior versus hoc modo distingui et explicari debuit :

Τίς οἶδεν, εἰ ζῆν τοῦθ', ὃ κέκληται, θανεῖν;

Quis novit, an illud vivere, quod sic a nobis dicitur, mori sit?

(93) *Πᾶς ἄνθ.* Πᾶς ἐστι ἄνθρωπος συμφορή, inquit Solon apud Herodot. lib. I, cap. 32. Συμφορή, Theodoret. loco superius dicto.

(94) *Κλεόβιδος καὶ Βίτωνος.* Hanc historiam enarrant Herodotus lib. I, cap. 31, et Plutarchus *Consolat. ad Apollon.*, p. 109 edit. Paris., itemque Stobæus serm. 119, pag. 603 : Κλέοβις καὶ Βίτων, Κυδίππης, τῆς μητρὸς αὐτῶν, δεξαμένης (scrib. εὐξαμένης) τῇ Ἥρᾳ δοῦναι τοῖς παισὶν ὅπερ ἂν εἴη κάλλιστον, ὅτι ἑαυτοὺς ὑποζεύξαντες, τὴν μητέρα εἰς τὸ ἱερὸν ἀνήγαγον, τὸν βίον παραχρῆμα κατέστρεψαν. « Cleobis et Biton, cum ipsorum mater Cydippe Junonem rogasset, ut optimam rem filiis donaret, eo quod jugum ipsimet subeuntes matrem ad templum perduxissent, vitam statim finiverunt. » Dein in eorumdem laudem epigramma quoddam recitat.

(95) *Οἵη περ.* Homeri locus est *Iliad.* Σ, in cujus loci citatione Apollonii Rhodii scholiastes habet, Οἵη γάρ. A. SYLBURG. — Exstat autem Homeri versus in *Il.* Z, v. 146.

(96) *Καὶ γάρ.* Hæc occurrunt in *Cratylo* Platonis, p. 275.

(97) *Διότι τοῦτο.* Rectius Plato, διότι αὖ τούτῳ. Idem Lowthio visum est.

(98) *Σημαίνει.* Melius Plato, σημήνῃ. Mox, δοκοῦσι μέντοι μοι μάλιστα· dein, δίκην διδούσης τῆς ψυχῆς, quod plenius est. Ibid.

(99) *Σῆμα.* Ad istam σώματος etymologiam alludunt etiam hæc Philonis pag. 41 : Ἡ ψυχὴ ὡς ἂν ἐν σήματι τῷ σώματι ἐντετυμβευμένη. H. SYLBURG. — Theodoretus e Clemente hæc transtulit in *Θεραπευτ.* ε'. pag. 544 : Τῷ τοι ὁ Πλάτων ἐν τῷ *Κρατύλῳ* τὸ C σῶμα σῆμα κέκληκεν, ὡς ἐν ταύτῳ τῆς ψυχῆς οἱονεὶ τεθαμμένης. « Ideoque Plato in Cratylo (σῶμα) corpus (σῆμα) sepulcrum vocavit; quasi anima in corpore sepulta sit. » Dein hæc addit : Ξύμφωνα δὲ τούτων καὶ Φιλόλαος ὁ Πυθαγόρειος ἔφη· λέγει δὲ ὧδε. « His vero concordia Philolaus etiam Pythagoricus dixit his verbis, etc »

(1) *Ἁ ψυχά.* Ἡ ψυχή, Theodoret. et postea σήματι pro σώματι, Dorica dialecto in communem versa.

(2) *Ὄλβιος.* Hæc Pindari, et quæ iis e Platone subjuncta sunt, ad Eleusinia mysteria spectant; quibus initiati magnam felicitatem post mortem consecuturi esse credebantur. Quo pertinent Sophoclis versus, quos recitat Plutarchus lib. *De audiendis poetis*, pag. 21 edit. Paris.

.... Ὡς τρισόλβιοι
D *Κεῖνοι βροτῶν, οἳ ταῦτα δερχθέντες τέλη,*
Μόλωσ' εἰς Ἅδου· τοῖσδε γὰρ μόνοις ἐκεῖ
Ζῆν ἐστι, τοῖς δ' ἄλλοισι πάντ' ἐκεῖ κακά.

.... Ter beati et amplius
Homines, quibus videre sacra hæc contigit,
Priusquam ad Orcum venerint, solis ubi
His vivere datur, cæteris mala omnia.

(3) *Κοινὰ εἰς ὑπὸ χθόνα.* Forte rectius κοινᾷ εἶσ' ὑπὸ χθόνα, « communi » via, seu communi more, « sub terram it, » i. e. communi fato defungitur. SYLBURG. — Non satisfacit eruditissimus Sylburgius emendando Pindari loco, qui est περὶ τῶν ἐν Ἐλευσῖνι μεμυημένων, quem sic scribe, Ὄλβιος, ὅστις, ἰδὼν ἐκεῖνα, κοίλαν εἶσ' ὑπὸ χθόνα. HEINSIUS.

(4) *Διὸς δοτὸν ἀρχάν.* Forte rectius compos. διόσδοτον ἀρχάν, ut infra, p. 224. SYLBURG.

(5) *Καὶ οἱ τὰς τελ.* Non pigebit integrum Platonis locum descripsisse ex *Phædone*, p. 52 : Καὶ κινδυνεύουσι καὶ οἱ τὰς τελετὰς ἡμῖν οὗτοι καταστήσαντες οὐ φαῦλοί τινες εἶναι, ἀλλὰ τῷ ὄντι πάλαι αἰ-

ἄλλοτι, » ἕως, « Μετὰ θεῶν τε οἰκήσει. » Τί δὲ ὅταν λέγῃ, « Ἕως (6) ἂν τὸ σῶμα ἔχωμεν, καὶ συμπεφυρμένη (7) ἡμῶν ἡ ψυχὴ ᾖ μετὰ τοιούτου κακοῦ, οὐ μήποτε κτησώμεθα ἐκεῖνο ἱκανῶς, οὗ ἐπιθυμοῦμεν; » οὐχὶ αἰτίαν τῶν μεγίστων κακῶν τὴν γένεσιν αἰνίσσεται; Κἀν τῷ « Φαίδωνι (8) » ἐπιμαρτυρεῖ· « Κινδυνεύουσι γὰρ, ὅσοι τυγχάνουσιν ὀρθῶς ἁπτόμενοι φιλοσοφίας, λεληθέναι τοὺς ἄλλους, ὅτι οὐδὲν ἄλλο αὐτοὶ ἐπιτηδεύουσιν ἢ ἀποθνήσκειν τε καὶ τεθνάναι. » Καὶ πάλιν, « Οὐκοῦν (9) καὶ ἐνταῦθα ἡ τοῦ φιλοσόφου ψυχὴ μάλιστα ἀτιμάζει τὸ σῶμα, καὶ φεύγει ἀπ' αὐτοῦ· ζητεῖ δὲ αὐτὴ καθ' αὑτὴν γίνεσθαι (10). » Καὶ μήτι συνᾴδει τῷ θείῳ Ἀποστόλῳ, λέγοντι· « Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; » εἰ μὴ τὴν ὁμοφροσύνην τῶν εἰς κακίαν ὑποσεσυρμένων « σῶμα θανάτου » τροπικῶς λέγει. Τήν τε συνουσίαν, γενέσεως οὖσαν ἀρχὴν, καὶ πρὸ τοῦ Μαρκίωνος ἀποστρεφόμενος φαίνεται ἐν τῷ πρώτῳ τῆς « Πολιτείας » ὁ Πλάτων· ἐπαινῶν γὰρ τὸ γῆρας (11), ἐπιφέρει, « Ὅτι εὖ ἴσθι (12) ὅτι ἔμοιγε ὅσον αἱ ἄλλαι αἱ κατὰ τὸ σῶμα ἡδοναὶ ἀπομαραίνονται, τοσοῦτον αὔξονται αἱ περὶ τοὺς λόγους ἐπιθυμίαι τε καὶ ἡδοναί· » τῆς τε τῶν ἀφροδισίων χρήσεως ἐπιμνησθεὶς, « Εὐφήμει (13), ἄνθρωπε· ἀσμενέστατα μέντοι αὐτὸ ἀπέφυγον, ὥσπερ λυττῶντά τινα καὶ ἄγριον δεσπότην ἀποφυγών. » Πάλιν δ' ἐν τῷ « Φαίδωνι, » τὴν γένεσιν κακίζων, γράφει· « Ὁ μὲν οὖν ἐν (14) ἀποῤῥήτοις λεγόμενος περὶ αὐτῶν λόγος, ὡς ἔν τινι φρουρᾷ ἐσμὲν οἱ ἄνθρωποι. » Καὶ αὖθις, « Οἱ δὲ (15) δὴ, ἂν δόξωσι διαφερόντως πρὸς τὸ ὁσίως βιῶναι, οὗτοί εἰσιν, οἱ τῶνδε μὲν τῶν τόπων ἐν τῇ γῇ (16) ἐλευθερούμενοί τε καὶ ἀπαλλαττόμενοι, ὥσπερ δεσμωτηρίων, ἄνω δὲ εἰς τὴν καθαρὰν οἴκησιν ἀφικνούμενοι. Ἀλλ' ὅμως οὕτως ἔχων, αἴσθεται (17) τῆς διοικήσεως καλῶς ἐχούσης, καὶ φη-

✠ P. 519 ED. POTTER, 433-434 ED. PARIS.

A retur hoc modo scribere: « Porro autem hi, qui nobis hæc constituerunt mysteria, non aliquid aliud, » usque ad: « Et cum diis habitatione. » Quid vero, cum dicit: « Quandiu corpus habuerimus, et anima nostra cum ejusmodi malo admista fuerit, illud, quod desideramus, nunquam satis assequemur? » annon significat generationem esse causam maximorum malorum? Jam vero in *Phædone* quoque testatur: « Evenit enim, ut qui recte philosophantur, non animadvertantur ab aliis in nullam rem aliam suum studium conferre, quam ut emoriantur, et sint mortui. » Et rursus: « Ergo hic quoque philosophi anima corpus maxime vilipendit, et ab eo fugit, ipsa autem secum seorsim esse quærit. » Nunquid autem consentit cum divino ✠ B Apostolo, qui dicit: « Infelix ego homo, quis me liberabit a corpore mortis hujus [a]? » nisi forte eorum consensionem, qui trahuntur in vitium, « corpus mortis » dicit tropice. Atque coitum quoque, qui est principium generationis, vel ante Marcionem videtur Plato aversari in primo *De republica*: ubi cum laudasset senectutem, subjungit: « Velim scias, quod quo magis me deficiunt aliæ, » nempe corporis, « voluptates, eo magis confabulandi cupiditas, et voluptas, quam ex ea re capio, augetur. » Et cum rei venereæ injecta esset mentio: « Bona verba quæso, » inquit: « ego vero lubenter isthinc, tanquam ab insano aliquo et agresti domino, effugi. » Rursus in *Phædone*, vituperans generationem, dicit: « Quæ ergo de his in arcanis C dicitur, hæc est oratio, quod nos homines sumus in custodia aliqua. » Et rursus: « Qui autem pie præ cæteris vixisse inveniuntur, hi sunt, qui ex his terrenis locis, tanquam e carcere, soluti atque liberati, ad puram in altioribus locis habitationem

[a] Rom. VII, 24.

νίττεσθαι, ὅτι ὃς ἂν ἀμύητος καὶ ἀτέλεστος εἰς ᾅδου ἀφίκηται, ἐν βορβόρῳ κείσεται· ὁ δὲ κεκαθαρμένος καὶ τετελεσμένος ἐκεῖσε ἀφικόμενος μετὰ θεῶν οἰκήσει. « Quamobrem hi, qui nobis mysteria constituerunt, minime contemnendi videntur, sed revera jamdudum occulte nos admonuere, quod quicunque non expiatus, neque initiatus migrabit ad inferos, is jacebit in luto: quicunque vero purgatus atque initiatus illuc accesserit, cum diis habitabit. » Dein addit, « purgatos, sua sententia, non esse alios, quam qui recte sunt philosophati. » quos quidem superius dixerat, perpetuo « meditari discessum a D corpore. » Hinc autem apparet, quod apud Clementem pro οὐκ ἄλλο τι substituendum sit οὐ φαῦλοί τινες, « non contemnendi homines. »

(6) *Ἕως*. Hæc etiam sumpta sunt ex Platonis *Phædone*, p. 50.

(7) *Συμπεφ*. Συμπεφυρμένη ᾖ ἡμῶν ἡ ψυχὴ μετὰ τοῦ τοιούτου κακοῦ, οὐ μήποτε κτησώμεθα ἐκεῖνο ἱκανῶς, οὗ ἐπ. Plat.

(8) *Κἀν τῷ Φαίδωνι*. A. mavult καὶ τῷ αὐτῷ *Φαίδωνι*, quia jam aliquoties ex hoc dialogo citata testimonia. SYLBURG. — Occurrit autem hic locus in *Phædonis* p. 48.

(9) *Οὐκοῦν*. Ex ejusdem libri p. 49.

(10) *Γίνεσθαι*. Γίγνεσθαι, Plato.

(11) *Τὸ γῆρας*. Locum de laude senectutis, et Sophoclis apophthegma eleganter exponit Cicero in *Catone majore*, qui est *De senectute*. SYLBURG.

(12) *Ὅτι εὖ ἴσθι*. Ὡς εὖ ἴσθ. Plato *De republica* lib. I, pag. 572.

(13) *Εὐφήμει*. Integrum Platonis locum attulisse haud pigebit: is autem paulo post principium lib. I *De republica*, pag. 572, 573, sic se habet: Καὶ δὴ καὶ Σοφοκλεῖ ποτε τῷ ποιητῇ παρεγενόμην ἐρωτωμένῳ ὑπό τινος· Πῶς, ἔφη, ὦ Σοφόκλεις, ἔχεις πρὸς τἀφροδίσια; ἔτι οἷός τ' εἶ γυναικὶ συγγίγνεσθαι; καὶ ὅς, Εὐφήμει, ἔφη, ὦ ἄνθρωπε. Ἀσμενέστατα μέντοι αὐτὸ ἀπέφυγον, ὥσπερ λυττῶντά τινα καὶ ἄγριον δεσπότην ἀποφυγών. « Et cum Sophocle poeta nonnunquam adfui, ex quo cum quidam quæreret, uterenturne rebus venereis, Dii meliora, inquit, lubenter istinc, tanquam a domino agresti et furioso, profugi. » Conf. superius *Pædag.* lib. II, cap. 10, et Stobæum in principio serm. 6, qui est *De intemperantia*.

(14) *Ὁ μὲν οὖν*. Ex *Phædone*, pag. 47: Ὁ μὲν οὖν ἐν ἀποῤῥήτοις λεγόμενος περὶ αὐτῶν λόγος, ὡς ἔν τινι φρουρᾷ ἐσμὲν οἱ ἄνθρωποι, καὶ οὐ δεῖ δὴ ἑαυτὸν ἐκ ταύτης λύειν, οὐδὲ ἀποδιδράσκειν, μέγας τέ τίς μοι φαίνεται, καὶ οὐ ῥᾴδιος διιδεῖν. « Profecto sermo ille, qui de hisce rebus arcane habetur, quod nos homines sumus in quadam custodia, neque decet quemquam ex hac seipsum solvere, neque aufugere, magnus quidem mihi videtur, neque cognitu facilis.

(15) *Οἱ δέ*. E *Phædone*, pag. 84.

(16) *Τῶν τόπων ἐν τῇ γῇ*. Τῶν τόπων τῶν ἐν τῇ γῇ, Plato.

(17) *Αἴσθεται*. Haud scio, an verius ᾔσθηται,

transcendunt. » Sed tamen quamvis ita se habeat, recte a Deo mundum administrari existimat; unde dicit : « Non oportet autem seipsum solvere, nec effugere. » Et ut paucis dicam, non dedit Marcioni occasionem, ut malam existimaret materiam, cum ipse pie de mundo hæc dixerit : « Ab eo enim, qui ipsum construxit, habet omnia bona : a priori autem deformitate incommoda et injusta omnia, quæ intra cœlum nascuntur, mundus ipse sustinet, et animantibus inserit. » Adhuc autem subjungit manifestius : « Cujus quidem defectus est corporea temperatura, priscæ naturæ comes; nam quiddam valde deforme erat, et ordinis expers, priusquam præsenti ornatu decoraretur. » Nihilominus autem in *Legibus* quoque deflet humanum genus, sic dicens : « Dii autem hominum genus laboribus naturæ pressum miserati, remissiones ipsis statuerunt laborum, solemnium videlicet festorum vicissitudines. » Et in *Epinomide* persequitur etiam causas, cur sint hominum miserti, et sic dicit : « Ab initio ipsum esse genitum, est ✠ grave cuilibet animanti : primum quidem, quod eorum constitutionis sint participes, quæ in utero gestantur; deinde ipsum nasci, et præterea nutriri et erudiri, per innumerabiles labores universa fiunt, ut omnes dicimus. » Quid vero? annon Heraclitus generationem quoque dicit esse mortem? Pythagoras autem similiter atque Socrates in *Gorgia*, cum dicit : « Mors est, quæcunque experrecti videmus: quæcunque autem dormientes, somnus. » Sed de his quidem satis. Quando autem tractabimus de principiis, tunc et has repugnantias, quas et innuunt philosophi, et suis dogmatibus decernunt Marcionistæ, considerabimus. Cæterum satis dilu-

A σίν· « Οὐ δεῖ (18) δὴ ἑαυτὸν ἐκ ταύτης λύειν, οὐδὲ ἀποδιδράσκειν· » καὶ, συνελόντι εἰπεῖν, κακὴν λογίζεσθαι τὴν ὕλην, ἀφορμὴν οὐ παρέσχεν τῷ Μαρκίωνι, εὐσεβῶς αὐτὸς εἰπὼν περὶ τοῦ κόσμου τάδε· « Παρὰ (19) μὲν γὰρ τοῦ συνθέντος (20) πάντα τὰ καλὰ κέκτηται (21)· παρὰ δὲ τῆς ἔμπροσθεν ἕξεως, ὅσα χαλεπὰ καὶ ἄδικα ἐν οὐρανῷ γίνεται, ταῦτα ἐξ ἐκείνης αὐτός τε ἔχει καὶ τοῖς ζώοις ἐναπεργάζεται. » Ἔτι δὲ σαφέστερον ἐπιφέρει (22)· « Τούτων δὲ αὐτῷ (23) τὸ σωματοειδὲς τῆς συγκράσεως (24) αἴτιον, τὸ τῆς πάλαι ποτὲ φύσεως σύντροφον (25), ὅτι πολλῆς ἦν μετέχον ἀταξίας πρὶν εἰς τὸν νῦν κόσμον ἀφικέσθαι. » Οὐδὲν δὲ ἧττον κἀν τοῖς « Νόμοις » ὀδύρεται τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, λέγων ὧδε· « Θεοὶ (26) δὲ οἰκτείB ραντες τὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπίπονον πεφυκὸς γένος, ἀναπαύλας τε αὐτοῖς τῶν πόνων ἐτάξαντο τὰς τῶν ἑορτῶν ἀμοιβάς. » Ἔν τε τῇ « Ἐπινομίδι » καὶ τὰς αἰτίας τοῦ οἴκτου δίεισι, καὶ τάδε λέγει· « Ὡς ἐξ ἀρχῆς (27) τὸ γενέσθαι χαλεπὸν ἅπαντι ζώῳ, πρῶτον μὲν τὸ μετασχεῖν τῆς τῶν κυουμένων ἕξεως, ἔπειτ' αὖ τὸ γίνεσθαι, καὶ ἔτι τρέφεσθαι, καὶ παιδεύεσθαι, διὰ πόνων μυρίων γίγνεται ξύμπαντα, ὥς φαμεν ἅπαντες. » Τί δέ; οὐχὶ καὶ Ἡράκλειτος (28) θάνατον τὴν γένεσιν καλεῖ; Πυθαγόρας δὲ καὶ τῷ ἐν « Γοργίᾳ » Σωκράτει ἐμφερῶς, ἐν οἷς φησι· « Θάνατός ἐστιν, ὁκόσα ἐγερθέντες ὁρέομεν· ὁκόσα δὲ εὕδοντες, ὕπνος. » Ἀλλὰ τούτων μὲν ἅλις· ἐπειδὰν δὲ περὶ τῶν ἀρχῶν διαλαμβάνωμεν, τότε καὶ τὰς ἐναντιότητας ταύτας, ἃς οἵ τε φιλόσοφοι αἰνίσσονται, οἵ τε περὶ C Μαρκίωνα δογματίζουσιν, ἐπισκεψώμεθα (29). Πλὴν οὐκ ἀσαφῶς δεδεῖχθαι ἡμῖν νομίζω τὰς ἀφορμὰς τῶν ξένων δογμάτων τὸν Μαρκίωνα παρὰ Πλάτωνος ἀχαρίστως τε καὶ ἀμαθῶς εἰληφέναι. Ὁ δὲ περὶ ἐγκρατείας ἡμῖν προβαινέτω λόγος. Ἐφάσκομεν δὲ τὴν δυσ-

✠ P. 520 ED. POTTER, 434-435 ED. PARIS.

temp. præterito. SYLBURG.

(18) *Οὐ δεῖ.* E loco *Phædonis* superius dicto, pag. 47.

(19) *Παρά.* E Platonis *Politico*, pag. 538. Ea recitat etiam Theodoretus Θεραπευτ. δʹ, pag. 335.

(20) *Συνθέντος.* H. ms., συνελθόντος. SYLBURG. — Συνθέντος, Theod.

(21) *Κέκτηνται.* H. ms., κέκτηται, sing. numero. SYLBURG. — κέκτηται habent etiam Plato et Theodoretus; eaque vera lectio est.

(22) *Ἐπιφέρει.* « Subjungit. » Perperam, nam quæ hic sequuntur, apud Platonem præcedunt; quamvis apud Theodoretum eadem posteriorem locum obtineant : quo indicio, ut aliis etiam plurimis, e Clemente auctorum testimonia sumpsisse arguitur.

(23) *Τούτων δὲ αὐτῷ.* H. ms., τούτων δὲ αὐτῶν. SYLBURG. — Eamdem lectionem Theodoretus etiam exhibet.

(24) *Τῆς συγκράσεως.* A Theodoreto abest, ut mox ποτέ.

(25) *Σύντροφον.* Ξύντροφον, Plato, Theodoret.

(26) *Θεοί.* Hæc occurrunt paulo a principio lib. II *De legibus*.

(27) *Ὡς ἐξ ἀρχῆς.* Integram sententiam ex *Epinomidis* platonicæ principio attulisse, haud abs re fuerit : Λέγω δ' οὐδὲν σοφὸν, ἀλλ' ὅπερ ἅπαντες Ἕλληνές τε καὶ βάρβαροι γιγνώσκομέν τινα τρόπον, ὡς ἐξ ἀρχῆς τὸ γενέσθαι χαλεπὸν ἅπαντι ζώῳ, πρῶτον μὲν τὸ μετασχεῖν τῆς τῶν κυουμένων ἕξεως, ἔπειτ' αὖ τὸ γίγνεσθαι, καὶ ἔτι τὸ τρέφεσθαι, καὶ παιδεύεσθαι, καὶ διὰ πόνων μυρίων ταῦτα γίγνεσθαι ξύμπαντα, ὥς φαμεν ἅπαντες. « Nec inauditum aliquid novumque adduco, sed quod barbari omnes et Græci modo quodam cognoscimus. Nemo enim ignorat, quanta sit in prima generatione animalium difficultas, in conceptione et utero primum, deinde in nativitate et partu, postea in nutritione et educatione. Nam per mille labores fieri hæc, nemo nostrum ignorat. »

(28) *Ἡράκλειτος.* Ἡράκλειτος θάνατον τὴν γέD νεσιν καλεῖ, Πυθαγόρᾳ τε καὶ τῷ ἐν *Γοργίᾳ* Σωκράτει ἐμφερῶς, ἐν οἷς φησὶ, Θάνατός ἐστι· sic enim corrigendum est : « Quid vero? non Heraclitus quoque generationem (*aut* nativitatem) dicit esse mortem, consentiens iis quæ Pythagoras et Socrates in *Gorgia* dixerunt? Ait enim : Mors sunt quæcunque experrecti videmus; quæ vero dormientes, somnus. » At Socratis dictum forte an illud innuat, quod est p. 493 edit. Stephani. Nam allata Euripidis sententia, quam et Clemens præmisit : Τίς δ' οἶδεν, addit, καὶ ἡμεῖς τῷ ὄντι ἴσως τέθναμεν, ὅπερ ἤδη του ἔγωγε καὶ ἤκουσα τῶν σοφῶν, ὡς νῦν ἡμεῖς τέθναμεν, καὶ τὸ μὲν σῶμά ἐστιν ἡμῶν σῆμα. « Et nos revera morimur (*vel potius* mortui sumus), illud enim a quodam ex sapientibus audivi, nos nunc mortuos esse, et nostrum (σῶμα) corpus esse (σῆμα) sepulcrum. » COLLECT.

(29) *Ἐπισκεψώμεθα.* Convenientius διασκεψόμεθα, indic. modo. SYLBURG.

χρηστίαν ὑφορωμένους Ἕλληνας, πολλὰ εἰς τὴν γένεσιν τῶν παίδων ἀποφθέγξασθαι· ἀθέως δὲ ἐκδεξαμένους ταῦτα τοὺς περὶ Μαρκίωνα, ἀχαριστεῖν τῷ Δημιουργῷ. Λέγει γὰρ ἡ τραγῳδία (30)·

A cide ostensas esse existimo, externorum alienorumque dogmatum occasiones Marcionem ingrate et indocte accepisse a Platone. Nobis autem procedat sermo de continentia. Dicebamus autem Græcos adversus liberorum generationem multa dixisse, incommoda, quæ comitari eam solent, respicientes: quæ cum impie excepissent Marcionitæ, impie fuisse ingratos in Creatorem. Dicit enim tragœdia:

Τὸ (31) μὴ γενέσθαι κρεῖττον, ἢ φῦναι βροτούς.
Ἔπειτα (32) παῖδας σὺν πικραῖς ἀλγηδόσι
Τίκτω· τεκοῦσα δ', ἢν (33) μὲν ἄφρονας τέκω,
Στένω ματαίως, εἰσορῶσα μὲν κακούς,
Χρηστοὺς δ' ἀπολύουσ' (34)· ἢν δὲ καὶ σεσωσμένους (35),
Τήκω τάλαιναν καρδίαν ὀῤῥωδίᾳ.
Τί τοῦτο (36) δὴ τὸ χρηστόν; οὐκ ἀρκεῖ μίαν
Ψυχὴν (37) ἀπολύειν, κἄπειτ' οὐδ' ἔχειν (38) πόνους;

Non nascier præstat homines, quam nascier.
Dein filios acerbis cum doloribus
Enitor, ast enixa, si stolidi sient,
Affictor, intuendo quod servo malos,
Bonosque perdo. Si bonos servo, tamen
Mihi misellum cor timore liquitur.
Quid hic boni ergo est? unicam annon sufficit
Effundere animam, nisi crucieris amplius?

Καὶ ἔθ' ὁμοίως·

B *Ἐμοὶ γένοιτο (39) καὶ πάλαι δοκεῖν,*
Παῖδας φυτεύειν οὔποτ' ἀνθρώπους ἐχρῆν,
Πόνους ὁρῶντας εἰς ὅσους φυτεύομεν.

Et adhuc similiter:

187... *Vetus stat mihi persuasio,*
Plantare filios numquam hominem oportuit,
Dum cernit ad quot gignimus natos mala.

Ἐν δὲ τοῖς αὖθις λεγομένοις καὶ τὴν αἰτίαν τῶν κακῶν ἐναργῶς ἐπὶ τὰς ἀρχὰς ἐπανάγει λέγων ὧδε·

Ὦ δυστυχεῖν φὺς, καὶ κακῶς πεπραγέναι
Ἄνθρωπος ἐγένου καὶ τὸ δυστυχὲς βίου
Ἐκεῖθεν ἔλαβες, ὅθεν (40) ἅπασιν ἤρξατο
Τρέφειν ὅ τ' αἰθὴρ, ἐνδιδοὺς θνητοῖς πνοάς.
Μὴ οὖν τὰ (41) θνητὰ, θνητὸς ὢν, ἀγνωμόνει.

In his autem, quæ deinceps sequuntur, malorum quoque causam evidenter reducit ad principia, sic dicens:

✠ *O! miser natus, malisque obnoxius!*
Editus, homo, es, vitæ luæque miseriam
Hinc inchoasti: cœpit æther omnibus
Spiramen unde alens tradere mortalibus;
Mortalis ægre ne feras mortalia.

Πάλιν δ' οὖν τὰ ὅμοια τούτοις ὧδε ἀποδίδωσι·

Θνητῶν (42) δ' ὄλβιος οὐδεὶς, οὐδ' εὐδαίμων·
Οὔπω γὰρ ἔφυ τις ἄλυπος.

Rursus autem his similia tradit:

Mortalium omnium beatus non fuit
Quisquam, molestia et nemo carens fuit.

Καὶ εἶτ' αὖθις·

C *Φεῦ, φεῦ (43), βροτείων (44) πημάτων ὅσαι τύχαι,*
Ὅσαι τε μορφαί! τέρμα δ' οὐκ εἴποι τις ἄν.

Et deinde rursus:

Heu! quanta, quotque hominibus eveniunt mala,
Quam varia, quorum terminus nullus datur!

Καὶ ἔθ' ὁμοίως·

.... τῶν γὰρ (45) ἐν βροτοῖς
Οὐκ ἔστιν οὐδεὶς διὰ τέλους εὐδαιμονῶν (46).

Et adhuc similiter:

Nemo beatus semper est mortalium.

✠ P. 521 ED. POTTER.

(30) *Τραγῳδία.* Plerique ex his versibus in Euripidis tragœdiis exstabant.
(31) *Τό.* Exstat inter fragmenta incertarum Euripidis tragœdiarum, v. 331.
(32) *Ἔπειτα.* Hæc ibidem exstant v. 334, ut etiam in Grotii *Excerptis e trag. et com.*, p. 427.
(33) *Ἣν.* Al. ἂν.
(34) *Ἀπολύουσ'.* Ἀπολέουσ' substituit Grotius: ἀπολέσασ' habet Euripides.
(35) *Ἣν δὲ καὶ σεσωσμένους.* Εἰ δὲ σεσωσμένοι, Grot.
(36) *Τοῦτο.* Ταυτί melius Euripid. Grotius.
(37) *Ψυχήν.* Hunc versum sic correxit Grotius, quomodo etiam inter opera Euripidis exstat:

Ψυχὴν πολεύειν, κἀπὶ τῇδ' ἔχειν πόνους.

Curare vitam, proque ea pati ærumnas.

Ait enim, satis esse, pro uno homine, hoc est semetipso, esse sollicitum. Sic etiam alibi vitam cœlibem et improlem laudans, ait:

Μία γὰρ ψυχή· ἧς ὑπερ ἀλγεῖν
Μέτριον ἄχθος.

(38) *Οὐδ' ἔχειν.* Flor. edit. ἠδ' ἔχειν, parum apte. Sylburg.
(39) *Γένοιτο.* Paulo aptius ἐγένετο. Sylburg. — Hunc versum Grotius sic correxit:

Ἀλλ' ὡς ἔμοιγε νῦν τε καὶ πάλαι δοκεῖ.

Mea illa pridem est, et manet sententia.

(40) *Ὅθεν.* Hæc sic correxit Grotius:

Ὅθεν ἅπαντας ἤρξατο
Τρέφειν δδ' αἰθὴρ, ἐνδιδοὺς θνητοῖς πνοάς.

.... Unde nos cunctos alit
Æther, qui inhalat spiritum viventibus.

(41) *Μὴ οὖν τά.* Μή τοι τά, Grot.; μὴ τοίνυν D alii.
(42) *Θνητῶν.* Hi versus ex Euripidis *Iphigenia Aulidensi*, v. 161, hoc modo scribendi sunt:

Θνητῶν δ' ὄλβιος εἰς τέλος οὐδεὶς,
Οὐδ' εὐδαίμων·
Οὔπω γὰρ ἔφυ τις ἄλυπος.

Nemo mortalium est ad finem usque beatus,
Neque felix;
Nullus enim adhuc natus est omnis doloris expers.

(43) *Φεῦ, φεῦ.* Hi versus inter *Antiopes* Euripideæ fragmenta exstant, v. 98. Exstant etiam apud Stobæum, serm. 96, qui est *De vita brevi*, p. 531.
(44) *Βροτείων.* Βρότειαι, Eurip., Stob., ubi mox, ὅσαι τε μορφ.
(45) *Τῶν γάρ.* Ex Euripidis *Supplicibus*, v. 269.
(46) *Οὐδεὶς διὰ τέλους εὐδαιμονῶν.* Οὐδὲν δ. τ. εὐδαιμονοῦν, Eurip. Simile est, quod ex Euripidis

Hac itaque ratione dicunt etiam Pythagoreos abstinere a rebus venereis. Mihi autem contra videntur uxores quidem ducere, ut liberos suscipiant, velle autem a venerea voluptate se continere post susceptos liberos. Proinde mystice uti fabis prohibent, non quod sit legumen flatum excitans, et concoctu difficile, et somnia efficiat turbulenta; neque quod hominis capiti sit similis, ut vult ille versiculus.

Idem est namque fabam atque caput corrodere [patris;

sed potius quod fabæ, si comedantur, steriles efficiant mulieres. Theophrastus quidem certe in quinto libro *De causis plantarum*, ✠ fabarum siliquas, si ponantur ad radices arborum quæ nuper sunt plantatæ, refert plantas exsiccare. Quinetiam gallinæ domesticæ, quæ eas assidue comedunt, efficiuntur steriles.

A Ταύτῃ οὖν φασι καὶ τοὺς Πυθαγορείους ἀπέχεσθαι ἀφροδισίων. Ἐμοὶ δὲ ἔμπαλιν δοκοῦσι γαμεῖν μὲν παιδοποιίας ἕνεκα, τῆς δὲ ἐξ ἀφροδισίων ἡδονῆς ἐθέλειν κρατεῖν μετὰ τὴν παιδοποιίαν. Ταύτῃ μυστικῶς ἀπαγορεύουσι κυάμοις χρῆσθαι (47), οὐχ ὅτι πνευματοποιὸν, δύσπεπτον, καὶ τοὺς ὀνείρους τεταραγμένους ποιεῖ τὸ ὄσπριον· οὐδὲ μὴν ὅτι ἀνθρώπου κεφαλῇ ἀπείκασται κύαμος, κατὰ τὸ ἐπύλλιον ἐκεῖνο·

Ἶσον (48) *τοι κυάμους τρώγειν κεφαλάς τε τοκήων·*

μᾶλλον δὲ ὅτι κύαμοι ἐσθιόμενοι ἀτόκους ἐργάζονται τὰς γυναῖκας. Θεόφραστος γοῦν ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν « Φυσικῶν αἰτίων » (49) τὰ κελύφη (50) τῶν κυάμων, B περὶ τὰς ῥίζας τῶν νεοφύτων δένδρων περιτιθέμενα, ξηραίνειν τὰ φυόμενα ἱστορεῖ· καὶ αἱ κατοικίδιαι δὲ ὄρνιθες, συνεχῶς ταῦτα σιτούμεναι, ἄτοκοι γίνονται.

✠ P. 522 ED. POTTER, 436 ED. PARIS.

Auge recitat Stobæus serm. 93.... κοὐδεὶς διὰ τέλους εὐδαιμονεῖ.

(47) *Κυάμοις χρῆσθαι*. A fabis cur abstinuerint Pythagorei, causam eamdem affert Diogenes Laert. pag. 517, aliam Plutarchus *De liber. educ.*, p. 7, et in *Problem. Romanis*, quæst. 95. H. SYLBURG. — Gregorius Gyraldus in libello *De Pythagoræ symbolis* tradit ex Jamblicho et Olympiodoro, Timicham Pythagoricam, cum eam Dionysius cogeret mysterium revelare cur a fabis abstinendum monuerit Pythagoras, mordicus sibi præcisa lingua eam in faciem tyranni exspuisse. Heron. lib. II *Rei rusticæ*, causam affert, quod in earum flore auspicium quoddam lugubre inveniatur. Circumferuntur et Orphei versus:

O miseri, a fabulo, miseri, subducite dextras,
Esse fabas simile ac caput absumpsisse parentum.

Gellius tamen in *Noctibus Atticis* hunc priorem Empedoclis, non Orphei nomine, citat. « Videtur, » inquit lib. IV, c. 11 « de κυάμῳ esitato causam erroris fuisse, quia in Empedoclis carmine opinati sunt κύαμον, *legumentum*, vulgo dici; sed qui diligentius scitiusque carmina Empedoclis arbitrati sunt, κυάμους hoc loco *testiculos* significare dicunt, eosque more Pythagoræ aperte atque symbolice κυάμους appellatos, quod sint αἴτιοι τοῦ κυεῖν· idcirco in Empedoclis versu non a fabulo edendo, sed a rei venereæ proluvio voluisse homines deducere. » Gr. Naz. ideo fabas Orphicas, I *De Theol.* COLLECT. — Conf. etiam Cicero lib. I *De divinat.*; Plinius *Nat. histor.* lib. XVIII, cap. 12; *Geoponicorum* auctor lib. II, cap. 35; Suidas in *Pythagora*, etc.

(48) *Ἶσον*. Eodem plane modo hunc versum exhibet Athenæus lib. II. Idem vero in *Geoponic.* lib. II, cap. 35, Orpheo, una cum altero simili, ascriptus, paulo aliter se habet: Φέρεται δὲ καὶ Ὀρφέως τοιάδε ἔπη·

Δειλοί, πάνδειλοι, κυάμων ἄπο χεῖρας ἔχεσθε·

Καί·

Ἶσον τοι κυάμους τε φαγεῖν, κεφαλάς τε τοκήων.

Circumferuntur etiam Orphei versus hujusmodi:

O miseri, ter miseri, a fabis abstinete manus.

Et:

Par facinus fabis vesci atque capitibus parentum.

(49) *Φυσικῶν αἰτίων*. Φυσικῶν αἰτίων libros Theophrasto ascribit etiam Diogenes Laertius pag. 181; sed scribendum potius Φυτικῶν, ut apud Athenæum lib. XIII, p. 38, 44, et infra φυτικὴ δύναμις p. 528. Vulgo inscribuntur ii libri *Περὶ φυτῶν αἰτίων*, *De plantarum causis*, inquit Sylburg. Mercurialis lib. IV *Var. lect.*, cap. 5: « Quod Theophrastus, in V *De causis plantarum*, cap. 21, scribit fabarum putamina, radicibus aut germinibus plantarum novellarum apposita, earum vitam penitus tollere, etiam a Clem. Alex. *Strom.* III, et ab Apollonio in *Mirabilibus historiis*, hist. 45, citatum ex quinto *De causis naturalibus* (quasi sic liber ille inscriberetur antiquitus) invenio: qui cum addant domesticas gallinas iisdem putaminibus jugiter vescentes sterilescere, neque id a Theophrasto C traditum sit, ejuscemodi sententia non exiguam mihi suspicionem parit; quemadmodum item non admodum probo Pythagoreos idcirco fabarum esum vetasse, quod comestæ mulieres infecundas reddant: quoniam, ut meminit Galenus, fabæ, si belle nutriunt, et flatulentæ sunt, potius fecunditatem quam sterilitatem inducere debent. » COLLECT. — In Diogenis Laertii *Theophrasto* Casaubonus pro Φυσικῶν ἱστοριῶν et Φυσικῶν αἰτίων, substituit Φυτικῶν ἱστοριῶν, et Φυτικῶν αἰτίων. Sic Varro *De re rust.* lib. I, cap. 5: « Equidem innumerabiles mihi videntur, inquit Agrius, cum lego libros Theophrasti complures, qui inscribuntur « Φυτῶν ἱστορίας, » et alteri « Φυτικῶν αἰτιῶν. » Athenæus lib. II, cap. 14: Θεόφραστος δὲ ἱστορεῖ ἐν Αἰτίοις φυτικοῖς, etc.; Aristophanis Scholiastes *Ad Equites*: Τὰς δὲ θαλαττίας καὶ Ἀριστοτέλης ἀκαλήφας ἐν τῷ *Περὶ ζώων*, καὶ Θεόφραστος ἐν ἑβδόμῳ « Φυτικῶν. »

D (50) *Τὰ κελύφη*. Hæc sumpta sunt e Theophrasti *De causis plantarum* lib. V, cap. 21: Φθείρει γὰρ τὰ τῶν κυάμων κελύφη, περιβαλλόμενα ταῖς ῥίζαις καὶ τοῖς βλαστοῖς, οὐ πάντα, ἀλλὰ τὰ ἄρτι ἀναφυόμενα· ταῦτα γὰρ ἀσθενέστερα. « Enimvero fabarum putamina, radicibus aut germinibus apposita, vitam penitus tollunt: non tamen omnibus, sed iis, quæ nuper provenere, utpote imbecillioribus. » Apollonius Dyscolus *Historiæ commentitiæ* cap. 46, eadem refert, quæ Clemens: Θεόφραστος ἐν τῇ πέμπτῃ τῶν « Φυσικῶν (seu potius Φυτικῶν) αἰτίων » φησὶν τὰ κελύφη τῶν κυάμων, περὶ τὰς ῥίζας τῶν δένδρων περιτιθέμενα, ξηραίνειν τὰ φυόμενα· καὶ αἱ κατοικίδιαι δὲ ὄρνιθες, συνεχῶς ταῦτα ἐσθίουσαι, ἄτοκοι γίγνονται· ὅθεν καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν, τάχα δὲ καὶ δι' ἄλλας, οἱ Πυθαγόρειοι ἀπηγορεύκασιν τῷ κυάμῳ χρῆσθαι· καὶ γὰρ πνευματοποιὸν, καὶ δύσπεπτον, καὶ τοὺς ὀνείρους τεταραγμένους ἡμῖν ἐμποιεῖ. « Theophrastus, libro Naturalium causarum (seu potius *Plantarum*) quinto, putamina

CAPUT IV.

Quibus prætextibus utantur hæretici ad omnis generis licentiam et libidinem exercendam.

Τῶν δὲ ἀφ' αἱρέσεως ἀγομένων Μαρκίωνος μὲν τοῦ Ποντικοῦ ἐπεμνήσθημεν, δι' ἀντίταξιν τὴν πρὸς τὸν Δημιουργὸν τὴν χρῆσιν τῶν κοσμικῶν παραιτουμένου. Γίνεται δὲ αὐτῷ τῆς ἐγκρατείας αἴτιος, εἴ γε τοῦτο ἐγκράτειαν ῥητέον, αὐτὸς ὁ Δημιουργὸς, πρὸς ὃν ὁ Θεομάχος οὗτος γίγας ἀνθιστάναι οἰόμενος, ἄκων ἐστὶν ἐγκρατὴς, κατατρέχων καὶ τῆς κτίσεως καὶ τοῦ πλάσματος. Κἂν συγχρήσωνται τῇ τοῦ Κυρίου φωνῇ, λέγοντος τῷ Φιλίππῳ (51), « Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς· σὺ δὲ ἀκολούθει μοι (52)· » ἀλλ' ἐκεῖνο σκοπείτωσαν, ὡς τὴν ὁμοίαν τῆς σαρκὸς πλάσιν καὶ Φίλιππος φέρει, νεκρὸν οὐκ ἔχων μεμιασμένον. Πῶς οὖν σαρκίον ἔχων, νεκρὸν οὐκ εἶχεν; Ὅτι ἐξανέστη τοῦ μνήματος, τοῦ Κυρίου τὰ πάθη νεκρώσαντος, ζήσαντος (53) δὲ Χριστῷ. Ἐπεμνήσθημεν δὲ καὶ τῆς κατὰ Καρποκράτην ἀθέσμου γυναικῶν κοινωνίας· περί τε Νικολάου ῥήσεως διαλεχθέντες (54), ἐκεῖνο παρελίπομεν· Ὡραίαν, φασὶ (55), γυναῖκα ἔχων οὗτος, μετὰ τὴν ἀνάληψιν τὴν τοῦ Σωτῆρος, πρὸς τῶν ἀποστόλων ὀνειδισθεὶς ζηλοτυπίαν, εἰς μέσον ἀγαγὼν τὴν γυναῖκα (56), γῆμαι τῷ βουλομένῳ ἐπέτρεψεν (57)· ἀκόλουθον γὰρ εἶναί φασι τὴν πρᾶξιν ταύτην ἐκείνῃ τῇ φωνῇ, τῇ, ὅτι « παραχρήσασθαι τῇ σαρκὶ δεῖ (58). » Καὶ δὴ κατακολουθήσαντες τῷ γενομένῳ τῷ τε εἰρημένῳ

Ex iis autem, qui ab hæresi ducuntur, Marcionis quidem Pontici fecimus mentionem, qui propter certamen, quod adversus Creatorem suscepit, mundanarum rerum usum recusat. Ei autem continentiæ causa est, si modo est ea dicenda continentia, ipse Creator, cui se adversari existimans gigas iste cum Deo pugnans, est invitus continens, dum in creationem et Dei opus invehitur. Quod si usurpent vocem Domini, qui dicit Philippo : « Sine mortuos sepelire mortuos suos, tu autem sequere me [a] : » at illud considerent, quod similem carnis formationem fert quoque Philippus, non habens cadaver pollutum. Quomodo ergo cum carnem haberet, non habuit cadaver? Quoniam surrexit ex monumento, Domino ejus vitia morte afficiente, vixit autem Christo. Meminimus autem nefariæ quoque ex Carpocratis sententia mulierum communionis. Cum autem de dicto Nicolai loqueremur, illud prætermisimus : Cum formosam, aiunt, haberet uxorem, et post Servatoris assumptionem ei fuisset ab apostolis exprobrata zelotypia, in medium adducta muliere, permisit cui vellet eam nubere. Aiunt enim hanc actionem illi voci consentaneam, ✠ quæ dicit, quod « carne abuti oporteat. » Proinde ejus factum et dictum absolute et inconsiderate

✠ P. 523 ED. POTTER, 436-437 ED. PARIS.

[a] Matth. VIII, 22; Luc. IX, 60.

fabarum dicit, radicibus arborum apposita, fructus siccare. Sed et gallinas domesticas, si crebro ea edant, steriles fieri. Hanc ob causam, et fortassis etiam alias, Pythagorei fabæ usu interdixerunt. Flatus enim gignit, concoctu difficilis est, et turbulenta insomnia creat. » Item *Geoponicorum* auctor lib. II, cap. 35 : Φασὶ δὲ καὶ τοὺς κατοικιδίους ὄρνεις, συνεχῶς αὐτοὺς (κυάμους) ἐσθιούσας, ἀτόκους γίνεσθαι. « Aiunt et domesticas gallinas ex assiduo fabarum usu steriles fieri. » Tum memorat, quod κυάμους ὁ Πυθαγόρας φησὶ μὴ χρῆναι ἐσθίειν· « Pythagoras fabas comedere interdixerit. »

(51) *Φιλίππῳ*. Hujus nomen reticent evangelistæ.

(52) *Σὺ δὲ ἀκολούθει μοι*. Hæc sententia penitus a Matthæo abest; apud Lucam vero ejus loco exstat : Σὺ δὲ ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Sed commate præcedente dixerat Christus ἀκολούθει μοι, quod forte Clemens, e memoria Scripturas recitans, huc transtulit.

(53) *Ζήσαντος*. Seu potius ζωοποιήσαντος, « vivificante. » Alioqui scribendum esset ἔζησε, « vixit. » Respicere autem videtur Rom. VI, 11: Λογίζεσθε ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. Coloss. III, 5 : Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ γῆς, πορνείαν, etc., vel alium his similem S. Scripturæ locum.

(54) *Διαλεχθέντες*. Nempe *Strom.* II, p. 411 edit. Paris. Porro ea, quæ hic de Nicolao memorat Clemens, κατὰ λέξιν recitat Eusebius *Eccles. histor.* lib. III, cap. 29 : Ὅ γε μὲν Ἀλεξανδρεὺς Κλήμης ἐν τρίτῳ Στρωματεῖ ταῦτα περὶ αὐτοῦ κατὰ λέξιν ἱστορεῖ. « De hoc autem, inquit, » Nicolao « Clemens Alexandrinus in tertio Stromate narrat ad verbum, etc. » Eorumdem sensum Theodoretus in suum *Hæret. fabul.* lib. III, c. 1, p. 226, 227, transtulit.

(55) *Φασί*. Hoc ex Eusebio substitui pro vulgato φησί.

(56) *Τὴν γυναῖκα*. Abest ab Euseb.

(57) *Γῆμαι τῷ βουλομένῳ ἐπέτρεψεν*. Rufinus vertit, « si quis vellet eam habere, permisit. » Christophorsonus, « cuique cupienti ducendam permisit. » Theodoretus lib. III *Hæret. fabul.*, καὶ ἐπιτρέψαι κοινωνῆσαι αὐτῇ τὸν βουλόμενον, « et permisisse ut qui vellet cum ea haberet consuetudinem. » D. Augustinus, hær. 5, « ut qui vellet, ea uteretur. » Epiphanius autem hær. 25 ait eum ideo fuisse traductum, quod ἀπὸ τοῦ γυναίου ἐγκρατευσάμενος ὡς κατὰ μίμησιν ὧν ἑώρα Θεῷ προσανεχόντων, μέχρι τινὸς ἐκαρτέρει, οὐ μὴν εἰς τέλος ἤνεγκε κρατεῖν τῆς αὐτοῦ ἀκρασίας. « Cum ab uxore se continuisset ad imitationem eorum quos Deo addictos videbat, aliquo tenus tolerabat; non tamen in finem suæ intemperantiæ dominari potuit, sed volens velut canis ad vomitum reverti, prætextus quosdam non ita bonos venabatur ad petulantiæ defensionem. COLLECT.

(58) *Ἀκόλουθον γὰρ εἶναί φασι τὴν πρᾶξιν ταύτην ἐκείνῃ τῇ φωνῇ, τῇ, ὅτι παραχρήσασθαι τῇ σαρκὶ δεῖ*. Atque ita quoque habet Eusebius, nisi quod legit παραχρᾶσθαι. Rufinus : « Ex qua occasione isti consequens putaverunt, ut secundum hoc factum vel dictum Nicolai unusquisque carne sua, in quod delectaret, abuteretur. » Christophors. : « Atque illi dicto, carne nempe abuti oportere, hæretici hoc ipsorum factum congruere asseverant. » Atque ita relinquunt dubium interpretes, cujusnam sit dictum illud : « Carne abuti oportere, » Nicolai, an hæreticorum; et quodnam factum intelligant, Nicolai uxorem publicantis, an Nicolaitarum, qui communes habebant uxores. Illius tamen utrumque intelligere se videtur innuere, cum ait hæreticos ejus factum et dictum temere et inconsiderate sequi. Et quod est apud Nicephori interpretem lib. III, c. 15, quicunque vellet ducere eam jussit, eique facto congruens adjecit dictum, « abutendum esse carne, » inquiens. COLLECT.

sequentes, qui ejus hæresim persequuntur, impudenter effuseque fornicantur. Ego autem audio Nicolaum quidem nulla unquam alia, quam ea, quæ ei nupserat, uxore usum esse; et ex illius liberis, filias quidem consenuisse virgines, filium autem permansisse incorruptum. Quæ cum ita se habeant, vitii erat depulsio atque expurgatio, in medium apostolorum circumactio uxoris, cujus dicebatur laborare zelotypia: et continentia a voluptatibus, quæ magno studio parari solent, docebat illud, « abuti carne, » hoc est, exercere carnem. Neque enim, ut existimo, volebant, convenienter Domini præcepto, « duobus dominis servire [a], » voluptati et Deo. Dicunt itaque Matthiam quoque sic docuisse: « Cum carne quidem pugnare, et ea uti, nihil ei impudicum largiendo ad voluptatem; augere autem animam per fidem et cognitionem. » Sunt autem, qui etiam publicam venerem pronuntiant mysticam communionem; et sic ipsum nomen contumelia afficiunt. Sicut enim operari eum dicimus, tum qui malum aliquod facit, tum etiam qui bonum, idem nomen utrique tribuentes; haud aliter « communio » usurpari solet; nam bona quidem est in communicatione tum pecuniæ, tum nutrimenti et vestitus: illi autem quamlibet veneream

A ἁπλῶς καὶ ἀβασανίστως, ἐκπορνεύουσιν ἀναίδην (59) οἱ τὴν αἵρεσιν αὐτοῦ μετιόντες. Πυνθάνομαι δ' ἔγωγε τὸν Νικόλαον μηδεμιᾷ ἑτέρᾳ παρ' ἣν ἔγημεν, κεχρῆσθαι γυναικί· τῶν τ' ἐκείνου (60) τέκνων θηλείας μὲν καταγηρᾶσαι παρθένους, ἄφθορον (61) δὲ διαμεῖναι τὸν υἱόν. Ὧν οὕτως ἐχόντων, ἀποβολὴ πάθους ἦν, εἰς μέσον τῶν ἀποστόλων (62) ἡ τῆς ζηλοτυπουμένης ἐκκύκλησις γυναικός· καὶ ἡ ἐγκράτεια τῶν περισπουδάστων ἡδονῶν, τὸ « παραχρῆσθαι (63) τῇ σαρκὶ » ἐδίδασκεν. Οὐ γὰρ, οἶμαι, ἐβούλοντο (64), κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐντολὴν, « δυσὶ κυρίοις δουλεύειν, » ἡδονῇ καὶ Θεῷ (65). Λέγουσι γοῦν καὶ τὸν Ματθίαν οὕτω διδάξαι. « Σαρκὶ μὲν μάχεσθαι καὶ παραχρῆσθαι (66), μηθὲν αὐτῇ πρὸς ἡδονὴν ἀκόλαστον (67) ἐνδιδόντα· ψυχὴν δὲ B αὔξειν διὰ πίστεως καὶ γνώσεως (68). Εἰσὶν δ' οἳ (69) τὴν πάνδημον Ἀφροδίτην κοινωνίαν μυστικὴν ἀναγορεύουσιν, ἐνυβρίζοντες καὶ τῷ ὀνόματι (70)· λέγεται γὰρ καὶ τὸ ποιεῖν τι κακὸν ἐργάζεσθαι, ὥσπερ ἂν καὶ τὸ ἀγαθόν τι, ὁμωνύμως ἐργάζεσθαι· ὁμοίως δὲ καὶ « ἡ κοινωνία· » ἀγαθὸν δὲ καὶ ἐν μεταδόσει ἀργύριον (71), καὶ τροφῆς, καὶ στολῆς· οἱ δὲ καὶ τὴν ὁποιανδηποτοῦν ἀφροδισίων συμπλοκὴν κοινωνίαν ἀσεβῶς κεκλήκασιν. Φασὶ γοῦν τινα αὐτῶν, ἡμετέρᾳ παρθένῳ, ὡραίᾳ τὴν ὄψιν, προσελ-

[a] Matth. VI, 24; Luc. XVI, 13.

(59) *Ἐκπορνεύουσιν ἀναίδην*. Eusebius, ἀναίδην ἐκπορνεύουσιν, inverso ordine.

(60) *Τῶν τ' ἐκ.* Τῶν τε ἐκείνου τέκνων τὰς μὲν θηλ. Eus. elegantius.

(61) *Ἄφθορον*. Theodoretus ἤϊθεον explicat. Est autem ἤϊθεος, secundum Hesychium, ἄγαμος, « cælebs. » C

(62) *Εἰς μέσον τῶν ἀπ.* Ἡ εἰς μέσον τῶν ἀποστόλων τῆς ζηλοτυπουμένης ἐκ. Euseb.

(63) *Παραχρῆσθαι*. Illa verba, « hoc est exercere carnem, » adjecit Hervetus: nam Græce tantum est, ἡ ἐγκράτεια τῶν περισπουδάστων ἡδονῶν τὸ παραχρῆσθαι τῇ σαρκὶ ἐδίδασκεν. Rufinus: « Quo per hoc continentem se ostenderet ejus rei, quam nimio putabatur expetere, contemnendam magis quam expetendam carnis edocens voluptatem. » Christophors.: « Quinetiam ejus continentia in voluptatum depulsione, ad quas conquirendas plerique nimio studio incitabantur, perspicue docebat, carne abuti oportere, quo ejus refrenetur libido. Non enim, credo, secundum Domini mandatum duobus dominis inservire voluit. » Atque hanc interpretationem substituere potes in locum illorum Herveti, « et continentia a voluptatibus, » usque ad, « Dicunt itaque. » Nam quod apud Clementem est, οὐ γὰρ, οἶμαι, ἐβούλοντο, corrigendum est ex Eusebio ἐβούλετο. Porro quod dixit Clemens, filium Nicolai « permansisse incorruptum, ἄφθορον διαμεῖναι, Nicephorus ἐν ἀφθορίᾳ dicit; et ejus interpres, « in incorrupto cælibatu permansisse. » Theodoretus Nicolaum ait, τὰ τέκνα τὴν ὑπὲρ φύσιν ἁγνείαν ἐκπαιδεῦσαι, καὶ τὸν μὲν υἱὸν ἤϊθεον διαμεῖναι, « liberos suos supernaturalem castitatem docuisse, et filium quidem cælibem permansisse. » Rufinus quoque: « Filius autem castitatem incorrupti corporis custodivit, » melius quam Christoph.: « Filium vitam puram et nulla labis contagione aspersam traduxisse. » Potest enim et labe carere torus immaculatus conjugii. Clemens ergo Nicolaum ait suam uxorem vulgantem, id fecisse οὐ νομοθετοῦντα, ut ait Theodoretus, « non jubentem, » sed ut accusatores redargueret; hæreticos autem immerito, ut ait Augustinus, factum ejus in sectam turpissimam vertisse, qua placet usus indifferens feminarum, nam ei sceleri et vita et dicta ejus adversabantur. COLLECT. — Παραχρᾶσθαι iterum Euseb.

(64) *Ὁ ἐβούλοντο*. Euseb. rectius ἐβούλετο, sing. numero: de Nicolao enim loquitur.

(65) *Θεῷ*. Κυρίῳ Euseb.

C (66) *Παραχρῆσθαι*. Παραχρᾶσθαι iterum Euseb. Dein, μηδέν pro μηθέν.

(67) *Ἀκόλαστον*. Abest ab Euseb.

(68) *Γνώσεως*. Hactenus Clementis verba recitavit Euseb.

(69) *Εἰσὶν δ' οἱ*. Hoc sectatoribus Prodici tribuit Theodoretus lib. I *De hæretic. fab.*, ubi et hæc Clementis verba citat, itemque illa p. 457: « Omnium hominum infelicissimi, » etc. COLLECT. — Theodoretus *Hæret. fab.* lib. I, cap. 6, p. 197. Prodici, Adamitarum sectæ auctoris, erroribus enumeratis, hæc adjicit: Καὶ τούτου δὴ μάρτυρα τὸν Στρωματέα παρέξομαι Κλήμεντα, ἱερὸν ἄνδρα, καὶ πολυπειρίᾳ ἅπαντας ἀπολιπόντα. Λέγει δ' οὕτως ἐν τῷ τρίτῳ τῶν *Στρωματέων*. « Cujus rei testem Stromateum Clementem producam, virum sanctum, et qui abundantia doctrinæ omnibus antecelluit. Sic autem loquitur in tertio Stromatum. » Tum sequuntur Clementis verba usque ad ὀνόματι. Porro D εἰσὶ δέ pro εἰσὶν δ' habet Theodor. Dein ὀνομάζουσι pro ἀναγορεύουσι.

(70) *Ἐνυβρίζοντες καὶ τῷ ὀνόματι*. Hæc vetus Clementis interpres omisit; Theodoreti autem interpres sic vertit: « Vel ipso nomine contumeliosi. » Sensus est, quem Latine expressimus. Ὄνομα autem respicit nomen Christianum, cui contumeliæ notam ab impuris istis hæreticis inuri putavit auctor: quemadmodum paulo superius, p. 428, edit. Paris. de similibus dicit: Ἐξ ὧν ἡ μεγίστη κατὰ τοῦ ὀνόματος ἐῤῥύη βλασφημία. « A quibus in » Christianum « nomen manavit maximum dedecus. » Vel potius respicit κοινωνίαν, quam vocem, cum ea mysticam Christi ejusque membrorum « conjunctionem » significaret, ad turpes et nefarios « concubitus » applicabant hæretici. Cui sensui favent quæ sequuntur.

(71) *Ἀργύριον*. Scribendum esse ἀργυρίου, vidit interpres.

θόντα φάναι· Γέγραπται, « Παντὶ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· » τὴν δὲ σεμνῶς πάνυ ἀποκρίνασθαι, μὴ συνεῖσαν τὴν τἀνθρώπου ἀσέλγειαν· Ἀλλὰ περὶ γάμου τῇ μητρὶ διαλέγου. Ὢ τῆς ἀθεότητος! καὶ τῶν τοῦ Κυρίου φωνῶν διαψεύδονται οἱ τῆς ἀσελγείας κοινωνοὶ, οἱ τῆς λαγνείας ἀδελφοὶ, ὄνειδος οὐ φιλοσοφίας μόνον, ἀλλὰ καὶ παντὸς τοῦ βίου· οἱ παραχαράσσοντες τὴν ἀλήθειαν, μᾶλλον δὲ κατασκάπτοντες, ὡς οἷόν τε αὐτοῖς· οἵ γε τρισάθλιοι (72) τήν τε σαρκίνην κατὰ τὴν συνουσιαστικὴν κοινωνίαν (73) ἱεροφαντοῦσι, καὶ ταύτην οἴονται εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοὺς ἀνάγειν τοῦ Θεοῦ (74). Εἰς τὰ χαμαιτυπεῖα μὲν οὖν ἡ τοιάδε εἰσάγει κοινωνία· καὶ δὴ συμμέτοχοι εἶεν αὐτοῖς οἱ σύες καὶ οἱ τράγοι· εἶεν δ' ἂν ἐν ταῖς μείζοσι παρ' αὐτοῖς ἐλπίσιν αἱ προεστῶσαι τοῦ τέγους πόρναι, ἀναίδην εἰσδεχόμεναι (75) τοὺς βουλομένους ἅπαντας. « Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν Χριστὸν, εἴ γε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ (76), ἀποθέσθαι ὑμᾶς τὰ (77) κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης· ἀνανεοῦσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν, καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας, » κατὰ τὴν ἐξομοίωσιν τοῦ Θείου (78). « Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητὰ, καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ὑμᾶς (79), καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ εἰς ὀσμὴν εὐωδίας. Πορνεία δὲ, καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία, ἢ πλεονεξία, μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἁγίοις, καὶ αἰσχρότης, καὶ μωρολογία· » καὶ γὰρ ἀπὸ τῆς φωνῆς ἁγνεύειν μελετᾶν διδάσκων ὁ Ἀπόστολος, γράφει· Τοῦτο γὰρ ἴστε γινώσκοντες (80), ὅτι πᾶς πόρνος, » καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως, « Μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε. » Ἐῤῥύη δὲ αὐτοῖς τὸ δόγμα ἔκ τινος ἀποκρύφου· καὶ δὴ παραθήσομαι τὴν λέξιν τὴν τῆς τούτων ἀσελγείας μητέρα· καὶ εἴτε αὐτοὶ τῆς βίβλου συγγραφεῖς, ὅρα τὴν ἀπόνοιαν, εἰ καὶ Θεοῦ διαψεύδονται δι' ἀκρασίαν· εἴτε ἄλλοις (81) περιτυχόντες, τὸ καλὸν τοῦτο ἐνόσησαν δόγμα (82), διεστραμμένως ἀκηκοότες. Ἔχει δὲ (83) οὕτω τὰ τῆς λέξεως· « Ἓν ἦν τὰ πάντα· ἐπεὶ δὲ ἔδοξεν αὐτοῦ τῇ ἑνότητι μὴ εἶναι μόνῃ, ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ

A conjunctionem impie vocaverunt « communionem. » Dicunt itaque ex iis quemdam, cum ad nostram virginem vultu formosam accessisset, dixisse : Scriptum est : « Da omni te petenti [a] : » illam autem honeste admodum respondisse, ut quæ non intelligeret hominis petulantiam : At tu matrem ✠ conveni de matrimonio. O impietatem! etiam voces Domini ementiuntur isti intemperantiæ communicatores, fratresque libidinis, non solum probrum philosophiæ, sed etiam totius vitæ; qui veritatem, quantum in eis situm est, adulterant ac corrumpunt, vel potius defodiunt; homines infelicissimi carnalem concubitus communionem consecrant, et hanc ipsos putant ad regnum Dei perducere. Ad lupanaria ergo deducit hæc communio, et cum eis B communicaverint sues et hirci, maximaque apud illos in spe fuerint meretrices, quæ in prostibulis præsto sunt, et volentes omnes admittunt. « Vos autem non sic Christum didicistis, siquidem ipsum audiistis, et in eo docti estis, quemadmodum est veritas **188** in Christo Jesu, ut deponatis quæ sunt secundum veterem conversationem, veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria deceptionis. Renovamini autem spiritu mentis vestræ, et induatis novum hominem, qui creatus est secundum Deum in justitia et sanctitate veritatis [b], » ad Dei similitudinem. « Efficimini ergo Dei imitatores, ut filii dilecti, et ambulate in dilectione, sicut Christus quoque dilexit nos, et tradidit seipsum pro C nobis oblationem et hostiam Deo in odorem suavitatis. Fornicatio autem, et omnis immunditia, vel avaritia, ne nominetur quidem in vobis, sicut decet sanctos, et turpitudo, et stultiloquium [c]. » Etenim docens Apostolus meditari vel ipsa voce esse castos, scribit : « Hoc enim scitote, quod omnis fornicator, » et cætera, usque ad illud : « Magis autem arguite [d]. » Effluxit autem eis dogma ex quodam apocrypho libro. Atque adeo afferam dictionem, quæ mater eorum intemperantiæ et origo est : et sive ipsi hujus libri scriptores se fateantur, en eorum vecordiam, licet Deo eum falso ascribant libidinis intemperantia ducti : sive ab aliis, eos perverse audientes, hoc præclarum dogma acceperint, sic porro se habent ejus verba : « Unum erant omnia :

✠ P. 524 ED. POTTER, 437-438 ED. PARIS.

[a] Matth. v, 42; Luc. vi, 30. [b] Ephes. iv, 20-24. [c] Ephes. v, 1-4. [d] Ibid. 5-11.

(72) *Οἵ γε τρισάθ.* Hanc pericopen, usque ad hæc verba βουλομένους ἅπαντας, recitavit Theodoretus *Hæret. fabul.* lib. I, cap. 6. Porro οἱ γάρ pro οἵ γε habet ille.

(73) *Τήν τε σαρκίνην κατὰ τὴν συνουσιαστικὴν κ.* Haud scio an verius, τήν τε σαρκίνην καὶ τὴν συνουσιαστικὴν κ. SYLBURG. — Recte : sic enim hunc locum exhibet Theodoretus, τὴν σαρκικὴν καὶ τὴν συνουσ. κ.

(74) *Τοῦ Θεοῦ.* Τοῦ Χριστοῦ Theodoret.

(75) *Εἰσδεχόμεναι.* Ἐκδεχόμεναι, Theodoret.

(76) *Χριστῷ Ἰησοῦ.* Τῷ Ἰησοῦ, Ephes.

(77) *Τά.* Abest a vulg., Ephes.

(78) *Κατὰ τὴν ἐξομοίωσιν τοῦ Θείου.* Commation illud abest a vulg. Bibl. Ephes., inquit Sylburg. Est autem a Clemente additum, ut Apostoli D verba accommodaret ad ea quæ de divina similitudine paulo superius dixerat.

(79) *Ὑμᾶς.* Ἡμᾶς, Ephes.

(80) *Ἴστε γινώσκ.* Ἐστὲ γινώσκ. Ephes.

(81) *Ἄλλοις.* Forte convenientius ἄλλως, adverb. SYLBURG.

(82) *Τοῦτο ἐνόσησαν δόγμα.* Scribi possit ἐνόησαν, « excogitarunt. » Quamvis νοσεῖν etiam ad animum transferri solet. Hinc Chrysostomus in I Cor. xv : Ἄξιον δὲ ἀκοῦσαι, τί ἐνταῦθα λέγουσιν οἱ τὰ Μανιχαίων νοσοῦντες. « Operæ pretium fuerit audire, quid dicant, qui Manichæorum hæresi laborant. »

(83) *Δέ.* Vel δή, ut paulo superius, καὶ δὴ παραθήσομαι.

postquam autem ejus unitati visum est non esse solam, exiit ab eo inspiratio, et cum ea iniit communionem, et fecit dilectum. Exhinc autem egressa est ab ipso inspiratio, cum qua cum communionem iniisset, fecit potestates, quæ nec possunt videri nec audiri, » usque ad illud, « unamquamque in nomine proprio. » Si enim hi quoque, sicut Valentiniani, spiritales posuissent ✠ communiones, suscepisset forte aliquis eorum opinionem: carnalis autem libidinis communionem ad sanctam inducere prophetiam, est ejus qui desperat salutem. Talia etiam statuunt Prodici quoque asseclæ, qui seipsos falso nomine vocant Gnosticos: seipsos quidem dicentes esse natura filios primi Dei; ea vero nobilitate et libertate abutentes, vivunt ut volunt; volunt autem libidinose; se nulla re teneri arbitrati, ut « domini sabbati, » et qui sint quovis genere superiores, filii regales. Regi autem, inquiunt, lex scripta non est. Primum quidem, quod non faciant omnia quæ volunt: multa enim eos prohibebunt, etsi cupiant et conentur. Quinetiam quæ faciunt, non faciunt ut reges, sed ut mastigiæ: clanculum enim committunt adulteria, timentes ne deprehendantur, et vitantes ne condemnentur, et metuentes ne supplicio afficiantur. Quomodo etiam res est libera, intemperantia et turpis sermo? « Omnis enim, qui peccat, est servus, » inquit Apostolus [a]. Sed quomodo vitam ex Deo instituit, qui seipsum præbuit deditilium cuivis concupiscentiæ? cum dixerit Dominus: « Ego autem dico: Ne concupiscas [b]. » Vultne autem aliquis sua sponte peccare, et decernere adulteria esse committenda, voluptatibusque et deliciis se explendum, et aliorum violanda matrimonia, cum aliorum etiam, qui inviti peccant, misereamur? Quod si in externum mundum venerint, qui in alieno non fuerint fideles, verum non habebunt. Afficit autem hospes aliquis cives contumelia, et eis injuriam facit; et non potius ut peregrinus, utens necessariis, vivit, cives non offendens? Quomodo autem, cum eadem faciant, ac ii, quos gentes odio habent, quod legibus obtemperare nolint, nempe iniqui, et incontinentes, et avari, et adulteri, dicunt se solos Deum nosse? Oporteret enim eos, cum in alienis adsunt, recte vivere, ut revera regiam

A ἐπίπνοια, καὶ ἐκοινώνησεν αὐτῇ, καὶ ἐποίησε τὸν ἀγαπητόν. Ἐκ δὲ τούτου ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ ἐπίπνοια, ᾗ κοινωνήσας ἐποίησε δυνάμεις, μήτε ὁραθῆναι, μήτε ἀκουσθῆναι δυναμένας, » ἕως, « ἐπ' ὀνόματος ἰδίου ἑκάστην. » Εἰ γὰρ καὶ οὗτοι, καθάπερ οἱ ἀπὸ Οὐαλεντίνου, πνευματικὰς ἐτίθεντο κοινωνίας, ἴσως τις αὐτῶν τὴν ὑπόληψιν ἐπεδέξατο· σαρκικῆς δὲ ὕβρεως κοινωνίαν εἰς προφητείαν ἁγίαν ἀνάγειν ἀπεγνωκότος ἐστὶ τὴν σωτηρίαν. Τοιαῦτα (84) καὶ οἱ ἀπὸ Προδίκου, ψευδωνύμως Γνωστικοὺς (85) σφᾶς αὐτοὺς ἀναγορεύοντες, δογματίζουσιν· υἱοὺς μὲν φύσει τοῦ πρώτου Θεοῦ λέγοντες αὐτοὺς, καταχρώμενοι δὲ τῇ εὐγενείᾳ καὶ τῇ ἐλευθερίᾳ, ζῶσιν ὡς βούλονται· βούλονται δὲ φιληδόνως· κρατηθῆναι ὑπ' οὐδενὸς νενομικότες, ὡς ἂν « κύριοι τοῦ σαββάτου (86), καὶ ὑπεράνω παντὸς B γένους πεφυκότες, βασίλειοι παῖδες· βασιλεῖ δὲ, φασὶ, νόμος ἄγραφος. Πρῶτον (87) μὲν, ὅτι οὐ ποιοῦσιν ἃ βούλονται πάντα· πολλὰ γὰρ αὐτοὺς κωλύσει καὶ ἐπιθυμοῦντας καὶ πειρωμένους· καὶ ἃ ποιοῦσι δὲ, οὐχ ὡς βασιλεῖς, ἀλλ' ὡς μαστιγίαι ποιοῦσι· λάθρα γὰρ μοιχεύουσιν, τὸ ἁλῶναι δεδιότες, καὶ τὸ καταγνωσθῆναι ἐκκλίνοντες, καὶ φοβούμενοι κολασθῆναι (88). Πῶς δὲ ἐλεύθερον ἡ ἀκρασία καὶ ἡ αἰσχρολογία; « Πᾶς (89) γὰρ, « φησὶν (90), « ὁ ἁμαρτάνων δοῦλός ἐστιν, » ὁ Ἀπόστολος λέγει. Ἀλλὰ πῶς κατὰ Θεὸν πολιτεύεται ὁ πάσῃ ἐπιθυμίᾳ ἔνδοτον ἑαυτὸν παρασχὼν, τοῦ Κυρίου φήσαντος, « Ἐγὼ δὲ λέγω, Μὴ ἐπιθυμήσῃς; » Ἑκὼν δέ τις ἁμαρτάνειν βούλεται, καὶ δόγμα τίθησι τὸ μοιχεύειν, καὶ καθηδυπαθεῖν, καὶ λυμαίνεσθαι τοὺς ἄλλων γάμους, C ὅπου γε καὶ τοὺς ἄλλους ἄκοντας ἁμαρτάνοντας ἐλεοῦμεν; Κἂν εἰς ξένον τὸν κόσμον ἀφιγμένοι ὦσι, πιστοὶ (91) ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ μὴ γενόμενοι, τὸ ἀληθὲς οὐχ ἕξουσιν. Ὑβρίζει δέ τις ξένος πολίτας, καὶ τούτους ἀδικεῖ· οὐχὶ δὲ ὡς παρεπίδημος (92), τοῖς ἀναγκαίοις χρώμενος, ἀπρόσκοπος τοῖς πολίταις διαβιοῖ; Πῶς δὲ καὶ τοῖς ὑπὸ τῶν ἐθνῶν μεμισημένοις, διὰ τὸ μὴ πράσσειν τὰ ὑπὸ τῶν νόμων διηγορευμένα, τουτέστι τοῖς ἀδίκοις, καὶ ἀκρατέσι, καὶ πλεονέκταις, καὶ μοιχοῖς τὰ αὐτὰ πράσσοντες, Θεὸν ἐγνωκέναι μόνοι λέγουσιν; Ἐχρῆν γὰρ αὐτοὺς, καὶ ἐν τοῖς ἀλλοτρίοις παρόντας, καλῶς βιοῦν, ἵνα δὴ τῷ ὄντι τὸ βασιλικὸν ἐνδείξωνται. Ἤδη δὲ καὶ τοῖς ἀνθρωπίνοις νομοθέταις καὶ τῷ θείῳ νόμῳ ἀπεχθάνονται, D παρανόμως βιοῦν ἐπανῃρημένοι. Ὁ γοῦν « ἐκκεντη-

✠ P. 525 POTTER, 438-439 ED. PARIS. [a] Rom. VI, 16. [b] Matth. V, 28.

(84) *Τοιαῦτα... δογματίζουσιν*. Hoc commation Theodoretus in suum *Hæret. Fabul.* lib. I, cap. 1, p. 197 transtulit.

(85) *Ψευδωνύμως Γνωστικούς*. Sic *Strom.* VII, pag. 722: Τῶν ψευδωνύμων τούτων ἀνόσιος γνῶσις. Hinc Irenæus libros suos vocavit Ἔλεγχον καὶ ἀνατροπὴν τῆς ψευδωνύμου γνώσεως.

(86) *Κύριοι τοῦ σαββάτου*. Hic, et infra p. 442, respicit Matth. XII, 8: Κύριος γάρ ἐστι καὶ τοῦ σαββάτου ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

(87) *Πρῶτον*. Ante hanc vocem aliquid hujusmodi deesse videtur. Ψεύδονται δὲ ἐν τούτοις. « In his autem falluntur. »

(88) *Κολασθῆναι*. Fortasse rectius τὸ κολασθῆναι, cum articulo, ut in præcedentibus duobus membris. SYLBURG.

(89) *Πᾶς*. Non tam verba Apostoli, ut neque paulo post Christi, quam eorum sensum profert.

(90) *Φησίν*. Supervacua est hæc vox, ut quandoque alias.

(91) *Πιστοί*. Respicit Luc. XVI, 11, 12: Εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει; Καὶ εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει;

(92) *Ὡς παρεπίδημος*. Respicere videtur I Petr. II, 11, 12.

σας (93) » τὸν πόρνον εὐλαβούμενος (94) πρὸς τοῦ Θεοῦ δείκνυται ἐν τοῖς « Ἀριθμοῖς. Καὶ ἐὰν εἴπωμεν, » φησὶν ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ ἐπιστολῇ, « ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, » τουτέστι μετὰ τοῦ Θεοῦ, « καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν, ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν· ἐὰν δὲ ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτὸς ἐν τῷ φωτὶ (95), κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ αἷμα Ἰησοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. » Πόθεν οὖν κρείττους εἰσὶ τῶν κοσμικῶν οἱ τοιαῦτα πράσσοντες, καὶ τοῖς χειρίστοις τῶν κοσμικῶν ὅμοιοι; ὅμοιοι γάρ, οἶμαι, τὰς φύσεις οἱ καὶ τὰς πράξεις ὅμοιοι. Ὧν δὲ ὑπερφέρειν κατὰ τὴν εὐγένειαν ἀξιοῦσι, τούτων καὶ τοῖς ἤθεσιν ὑπερέχειν ὀφείλουσιν, ὅπως τὸν εἰς τὴν φυλακὴν (96) συγκλεισμὸν διαφύγωσιν. Ὄντως γάρ, ὡς ὁ Κύριος ἔφη, « Ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν B πλείω (97) τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐκ εἰσελεύσεσθε εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. » Περὶ δὲ τῆς τῶν βρωμάτων ἐγκρατείας δείκνυται ἐν τῷ Δανιήλ· συνελόντι δ' εἰπεῖν, περὶ ὑπακοῆς ὁ Δαβὶδ ψάλλων λέγει· « Ἐν τίνι κατορθώσει νεώτερος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ; » Καὶ παραχρῆμα ἀκούει· « Ἐν τῷ φυλάσσεσθαι (98) τὸν λόγον σου ἐν ὅλῃ καρδίᾳ· » ὅ τε Ἱερεμίας φησί· « Τάδε λέγει Κύριος· Κατὰ τὰς ὁδοὺς τῶν ἐθνῶν μὴ πορεύσησθε (99). Ἐντεῦθεν ἄλλοι τινὲς κινηθέντες, μικροὶ καὶ οὐτιδανοί, τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ διαφόρων δυνάμεων πλασθῆναι λέγουσι, καὶ τὰ μὲν μέχρις ὀμφαλοῦ θειοδεστέρας τέχνης εἶναι, τὰ ἔνερθε δέ, τῆς ἥττονος· οὗ δὴ χάριν ὀρέγεσθαι συνουσίας. Λέληθε δὲ αὐτούς, ὅτι καὶ τὰ C ἀνωτέρω μέρη τῆς τροφῆς ὀριγνᾶται καὶ λαγνεύει τισίν· ἐναντιοῦνται δὲ καὶ τῷ Χριστῷ, πρὸς τοὺς Φαρισαίους εἰρηκότι (1), τὸν αὐτὸν Θεὸν καὶ « τὸν ἐκτὸς » ἡμῶν καὶ « τὸν ἔσω » ἄνθρωπον πεποιηκέναι. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὄρεξις οὐ τοῦ σώματός ἐστι, κἂν διὰ τὸ σῶμα γίνηται. Ἄλλοι τινές, οὓς καὶ Ἀντιτάκτας (2) καλοῦμεν, λέγουσιν, ὅτι ὁ μὲν Θεὸς ὁ τῶν ὅλων πατὴρ ἡμῶν ἐστι φύσει, καὶ πάνθ', ὅσα πεποίηκεν,

A indolem ostenderent. Jam vero et humanos legislatores, et divinam legem habent sibi infensam, cum inique et præter leges vivere instituerint. Is certe, qui scortatorem « confodit, » a Deo pius esse ostenditur in Numeris. « Et si dixerimus, » inquit Joannes in epistola, « quod societatem habemus cum eo, « nempe Deo, « et in tenebris ✠ ambulamus, mentimur, et veritatem non facimus. Si autem in luce ambulamus, sicut et ipse est in luce, societatem habemus cum ipso, et sanguis Jesu filii ejus emundat nos a peccato [a]. » Quomodo ergo sunt hi hujus mundi hominibus meliores, qui hæc faciunt, et vel pessimis hujus mundi sunt similes? sunt enim, ut arbitror, similes natura, qui sunt factis similes. Quibus autem se esse censent nobilitate superiores, eos debent etiam superare moribus, ut vitent ne includantur in carcere. Revera enim, ut dixit Dominus: « Nisi abundaverit justitia vestra plus quam scribarum et Pharisæorum, non intrabitis in regnum Dei [b]. » De abstinentia autem a cibis ostenditur a Daniele [c]. Ut semel autem dicam, de obedientia dicit psallens David: « In quo diriget junior viam suam [d]? » Et statim audit: « In custodiendo sermones tuos in toto corde. » Et dicit Jeremias: « Hæc autem dicit Dominus: Per vias gentium ne ambulaveritis [e]. » Hinc moti aliqui alii, pusilli et nullius pretii, dicunt formatum fuisse hominem a diversis potestatibus: et quæ sunt quidem usque ad umbilicum esse artis divinioris; quæ autem subter, minoris; qua de causa coitum quoque appetere. Non animadvertunt autem, quod superiores quoque partes nutrimentum appetunt, et quibusdam libidinantur. Adversantur autem Christo quoque, qui dixit Pharisæis, eumdem Deum et « internum » nostrum **189** et « externum » fecisse hominem [f]. Quinetiam appetitio non est corporis, etsi fiat per corpus. Quidam alii, quos etiam vocamus Antitactas,

✠ P. 526 ED. POTTER. [a] Num. xxv, 8; I Joan. I, 6, 7. [b] Matth. v, 20. [c] Dan. I. [d] Psal. cxviii, 9. [e] Jerem. x, 2. [f] Luc. xi, 40.

(93) *Ἐκκεντήσας*. Respicit Numer. xxv, 8, quo loco Phineas dicitur Zimri et Cosbi scortantes confodisse: Καὶ ἀπεκέντησεν ἀμφοτέρους, τόν τε ἄνθρωπον τὸν Ἰσραηλίτην καὶ τὴν γυναῖκα διὰ τῆς μήτρας αὐτῆς.

(94) *Εὐλαβούμενος*. Videtur legendum εὐλογούμενος. Lowth.

(95) *Αὐτὸς ἐν τ.* Αὐτός ἐστιν ἐν τ. Joan., ubi mox μετ' ἀλλήλων pro μετ' αὐτοῦ· dein, αἷμα Ἰησοῦ Χριστοῦ· et rursum, ἀπὸ πάσης τῆς ἁμαρτ.

(96) *Φυλακήν*. Τὰ ἐν φυλακῇ πνεύματα, « spiritus in carcere, » dixit Apostolus, I Pet. iii, 19. Φυλακῆς etiam metaphora aliquoties usus est Christus de sceleratorum pœnis agens.

(97) *Πλείω*. Πλεῖον, Matth., ubi mox, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τ. β. τῶν οὐρανῶν.

(98) *Ἐν τῷ φ.* Psalm. cxviii: Ἐν τῷ φυλάξασθαι τοὺς λόγους σου· et sequens commation, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ, conjungit cum sequenti membro A. Sylburg.

(99) *Πορεύσησθε*. Μανθάνετε. Jerem.

(1) *Εἰρηκότι*. Respicere videtur Luc. xi, 40: Οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησεν;

(2) *Ἀντιτάκτας*. Hæc, paucis mutatis, Theodoretus in *Hæret. fabul.* lib. i, cap. 16, transtulit: D Ἦσαν δὲ καὶ ἄλλοι τινές, οὓς Ἀντιτάκτας ἐκάλουν οἱ ἀσεβεῖς, οἳ τὸν μέγαν ἄγνωστον Θεόν, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, πατέρα οἰκεῖον ὠνόμαζον· τοῦτον δὲ ἀγαθὸν εἶναι, καὶ Θεὸν ποιητήν· ἕνα δέ τινα τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγονότων ἐπισπεῖραι ζιζάνια· ὃς καὶ πάντας ἡμᾶς, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, κακοῖς περιέβαλεν, ἀντιταξάμενος ἡμῶν τῷ ἀγαθωτάτῳ πατρί, οὗ δὴ χάριν, καὶ ἡμεῖς ἀντιτασσόμεθα αὐτῷ, εἰς ἐκδίκησιν τοῦ πατρὸς ἀνθιστάμενοι τοῖς νόμοις αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὸς οὗτος εἶπεν, Οὐ μοιχεύσεις, ἡμεῖς, φησί, μοιχεύσωμεν ἐπὶ καταλύσει τῆς ἐντολῆς αὐτοῦ. Τούτους εἰκότως ἄν τις ἐφευρετὰς ὀνομάσοι κακῶν, οἳ ταῖς ἀσελγείαις τὰς βλασφημίας συνάπτουσιν. « Fuerunt et alii quidam, quos Antitactas impii vocabant, qui magnum ignotum Deum, ut ipsi dicunt, patrem suum appellabant. Hunc vero esse bonum, et Deum creatorem: unum autem quempiam ex iis, qui ex eo geniti erant, seminasse zizania; qui in nos omnes, ut ipsi dicunt, mala injecit, ut qui optimo patri nostro restiterit. Quo fit, ut nos quoque illi resistamus, ad ultionem patris nostri legibus ejus adversantes. Et quoniam ipse dixit: Non mœchaberis, nos, inquit, mœchemur, ut ejus præceptum infringamus. Hos malorum jure quispiam dixerit inventores, qui libidinibus suis blasphemias adjungunt.

hoc est « adversarios » et repugnantes, dicunt quod Deus quidem universorum noster est natura pater, et omnia quæcunque fecit, bona sunt; unus autem quispiam ex iis, qui ab ipso facti sunt, seminatis zizaniis, malorum naturam generavit: quibus etiam nos omnes implicavit, ut nos efficeret Patri adversarios. Quare nos etiam ipsi huic adversamur ad Patrem ulciscendum, contra secundi voluntatem facientes. Quoniam ergo hic dixit: «Non mœchaberis: » nos, inquiunt, mœchamur, ✠ ut ejus mandatum dissolvamus. Quibus responderimus quoque, quod pseudoprophetas, et eos qui veritatem simulant, ex operibus cognosci accepimus: si male audiunt autem vestra opera, quomodo adhuc dicetis vos veritatem tenere? Aut enim nullum est malum, et non est utique dignus reprehensione is, quem vos insimulatis, ut qui Deo sit adversatus, neque fuit alicujus mali effector; una enim cum malo arbor quoque interimitur: aut si est malum ac consistit, dicant nobis, quid dicunt esse ea, quæ data sunt, præcepta, de justitia, de continentia, de tolerantia, de patientia, et iis, quæ sunt hujusmodi, bona an mala? et si fuerit quidem malum præceptum, quod plurima prohibet facere turpia, adversus seipsum legem feret vitium, ut seipsum dissolvat, quod quidem non potest fieri; sin autem bonum, cum bonis adversentur præceptis, bono adversari, et mala facere confitentur. Jam vero ipse quoque Servator, cui soli censent esse parendum, odio habere, et maledictis insequi prohibuit: et, « Cum adversario, » inquit, « vadens, ejus amicus conare discedere [a]. » Aut ergo Christi quoque negabunt suasionem, adversantes adversario: aut, si sint amici, contra eum certamen suscipere nolunt. Quid vero? an nescitis, viri egregii (loquor enim tanquam præsentibus), quod cum præceptis, quæ se recte habent, pugnantes, propriæ saluti resistitis? Non enim ea, quæ sunt utiliter edicta, sed vos ipsos evertitis. Et Dominus: « Luceant » quidem, inquit, « bona vestra opera [b]: » vos autem libidines et intemperantias vestras manifestas redditis. Et alioqui si vultis legislatoris præcepta dissolvere, quanam de causa, illud quidem: « Non mœchaberis; » et hoc: « Stu-

A ἀγαθά ἐστιν· εἷς δέ τις τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγονότων ἐπέσπειρεν τὰ ζιζάνια, τὴν τῶν κακῶν φύσιν γεννήσας· οἷς (3) καὶ δὴ (4) πάντας ἡμᾶς περιέβαλεν, ἀντιτάξας ἡμᾶς (5) τῷ Πατρί. Διὸ δὴ καὶ αὐτοὶ ἀντιτασσόμεθα τούτῳ εἰς ἐκδικίαν τοῦ Πατρὸς (6), ἀντιπράσσοντες τῷ βουλήματι τοῦ δευτέρου. Ἐπεὶ οὖν οὗτος « Οὐ μοιχεύσεις » εἴρηκεν, ἡμεῖς, φασὶ (7), μοιχεύομεν ἐπὶ καταλύσει τῆς ἐντολῆς αὐτοῦ. Φαίημεν δ' ἂν καὶ πρὸς τούτους, ὅτι τοὺς ψευδοπροφήτας καὶ τοὺς ὅσοι τὴν ἀλήθειαν ὑποκρίνονται, ἐξ ἔργων γινώσκεσθαι παρειλήφαμεν (8). Εἰ διαβάλλεται δὲ ὑμῶν ἔργα, πῶς ἔτι (9) τῆς ἀληθείας ἀντέχεσθαι ὑμᾶς ἐρεῖτε; Ἢ γὰρ οὐδέν ἐστι κακὸν, καὶ οὐκ ἔτι μέμψεως ἄξιος, ὃν αἰτιᾶσθε ὡς ἀντιτεταγμένον τῷ Θεῷ, οὐδὲ κακοῦ τινος γέγονε ποιητικός· συναναι-
B ρεῖται γὰρ τῷ κακῷ καὶ τὸ δένδρον (10)· ἢ εἰ ἔστι τὸ πονηρὸν ἐνυπάρξει (11), εἰπάτωσαν ἡμῖν, τί λέγουσιν εἶναι τὰς δοθείσας ἐντολὰς περὶ δικαιοσύνης, περὶ ἐγκρατείας, περὶ ὑπομονῆς, περὶ ἀνεξικακίας καὶ τῶν τούτοις ὁμοίων, φαύλας ἢ ἀστείας; καὶ εἰ μὲν φαύλη εἴη, τὰ πλεῖστα ἀπαγορεύουσα ποιεῖν τῶν αἰσχρῶν ἡ ἐντολὴ, καθ' ἑαυτῆς νομοθετήσει ἡ κακία ἐπὶ καταλύσει τῇ ἰδίᾳ, ὅπερ ἀδύνατον· εἰ δὲ ἀγαθὴ, ἀντιτασσόμενοι ταῖς ἀγαθαῖς ἐντολαῖς ἀγαθῷ ἀντιτάσσεσθαι, καὶ τὰ κακὰ πράσσειν ὁμολογοῦσιν. Ἤδη δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ αὐτὸς, ᾧ πείθεσθαι ἀξιοῦσιν μόνῳ, τὸ μισεῖν (12) καὶ τὸ λοιδορεῖν κεκώλυκεν· καὶ, « Μετὰ τοῦ ἀντιδίκου βαδίζων, φίλος αὐτοῦ πειράθητι ἀπαλλαγῆναι, » φησίν. Ἢ τοίνυν καὶ τὴν Χρι-
C στοῦ παραίνεσιν ἀρνήσονται, ἀντιτασσόμενοι τῷ ἀντιτεταγμένῳ· ἢ φίλοι γινόμενοι, τούτῳ οὐκ ἀντιδικήσουσιν. Τί δαί; οὐκ ἴστε, ὦ γεννάδαι, (ὡς πρὸς παρόντας γὰρ εἴποιμ' ἄν·) ὅτι ταῖς καλῶς ἐχούσαις ἐντολαῖς μαχόμενοι, τῇ ἰδίᾳ ἀνθίστασθε σωτηρίᾳ; Οὐ γὰρ τὰ διαγορευθέντα χρησίμως, ἀλλ' ἑαυτοὺς καταστρέφετε. Καὶ ὁ μὲν Κύριος, Τὰ ἀγαθὰ (13) ὑμῶν ἔργα λαμψάτω, » ἔφη, ὑμεῖς δὲ τὰς ἀσελγείας ὑμῶν ἐκφανεῖς ποιεῖτε. Ἄλλως τε εἰ τὰς ἐντολὰς καταλύειν τοῦ νομοθέτου θέλετε, τί δήποτε τὸ μὲν « Οὐ μοιχεύσεις, » καὶ « Οὐ παιδοφθορήσεις (14), » καὶ ὅσα εἰς ἐγκράτειαν συμβάλλεται, καταλύειν ἐπιχειρεῖτε δι' ἀκρασίαν τὴν σφῶν· οὐ καταλύετε δὲ χειμῶνα τὸν ὑπ' αὐτοῦ γενόμενον, ἵνα θέρος ποιήσητε μεσοῦντος ἔτι τοῦ χειμῶνος· οὐδὲ γῆν πλωτὴν, βατὴν δὲ θάλασσαν (15)
D

✠ P. 527 ED. POTTER, 440 ED. PARIS. [a] Matth. v, 25; Luc. xii, 58. [b] Matth. v, 16.

(3) *Οἷς*. Ὃς legisse videtur Theodoretus.

(4) *Δή*. Supervacua est. SYLBURG. — Scribi possit, οἷς δὴ καὶ πάντ.

(5) *Ἀντιτάξας ἡμᾶς*. Ἀντιταξάμενος ἡμῶν. Theodoret.

(6) *Εἰς ἐκδικίαν τοῦ Πατρός*. Hoc commation Theodoreti interpres.

(7) *Φασί*. Φησί. Theodoret. ad sequentia, Clementis ad præcedentia refert.

(8) *Παρειλήφαμεν*. Nempe a Christo dicente: Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς, Matth. vii, 16.

(9) *Πῶς ἔτι*. Δὴ, vel synonyma οὖν, inserta, legendum videtur, πῶς οὖν ἔτι... SYLBURG.

(10) *Συναναιρεῖται γὰρ τῷ κακῷ καὶ τὸ δένδρον*. «Malo enim sublato, tollitur arbor, » e quo id nascitur: ac proinde si nullum sit malum, sequitur nullum esse principium Deo bono adversarium. Respexisse autem videtur Matth. vii, 17, 18.

(11) *Τὸ πονηρὸν ἐνυπάρξει*. Vel divise ἐν ὑπάρξει, « in essentia. » Putabant enim hæretici, principium illud, quod Deo repugnaret, esse « essentia malum. »

(12) *Τὸ μισεῖν*. Respicit Matth. v, 43, 44, vel Luc. vi, 27, 28; dein Matth. v, 25, vel Luc. xii, 58.

(13) *Τὰ ἀγαθά*. Matth. v, 16: Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως εἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα.

(14) *Οὐ παιδοφθορήσεις*. Conf. quæ superius dicta sunt ad *Protrept.* p. 67 edit. Paris.

(15) *Βατὴν δὲ θάλασσαν*. Poetice dictum. Lycophron *Cassandræ* vers. 1414:

..... *Τῷ θάλασσα μὲν βατὴ*
Πεζῷ ποτ' ἔσται, γῆ δὲ ναυσθλωθήσεται.

ἐργάζεσθε, καθάπερ οἱ τὰς ἱστορίας συνταξάμενοι (16), τὸν βάρβαρον ἐθελῆσαι Ξέρξην; Τί δ' οὐχὶ πάσαις ταῖς ἐντολαῖς ἀντιτάσσεσθε; Εἰπόντος γὰρ, « Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, » ὑμᾶς τοὺς ἀντιταγμένους ἐχρῆν μηδόλως συνουσίᾳ χρῆσθαι. Καὶ εἰπόντος, « Ἔδωκα ὑμῖν πάντα εἰς τροφὰς » καὶ ἀπολαύσεις, ὑμᾶς ἐχρῆν μηδενὸς ἀπολαύειν. Ἀλλὰ καὶ, « Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, » λέγοντος, ὑμᾶς ἐχρῆν μὴ ἀποδιδόναι ἀντίταξιν ἀντιτάξει· καὶ τὸν κλέπτην κελεύσαντος « τετραπλοῦν » ἀποδιδόναι, ὑμᾶς ἐχρῆν καὶ προσδοῦναι τῷ κλέπτῃ· ὁμοίως τε αὖ καὶ τῇ, « Ἀγαπήσεις τὸν Κύριον, » ἐντολῇ ἀντιτασσομένους, ἔδει οὔτε τὸν ὅλων Θεὸν ἀγαπῆσαι. Καὶ πάλιν, εἰπόντος, « Οὐ ποιήσεις γλυπτὸν, οὐδὲ χωνευτὸν, ὑμᾶς ἀκόλουθον ἦν καὶ τὰ γλυπτὰ προσκυνεῖν. Πῶς οὖν οὐκ ἀσεβεῖτε, ἀντιτασσόμενοι μὲν, ὥς φατε, τῷ Δημιουργῷ, τὰ δὲ ὅμοια ταῖς πόρναις καὶ τοῖς μοιχοῖς ἐζηλωκότες; Πῶς δὲ οὐκ αἰσθάνεσθε μείζονα ποιοῦντες, ὃν ὡς ἀσθενῆ νομίζετε; Εἴπερ, ὃ βούλεται, τοῦτο γίνεται, ἀλλ' οὐχὶ ἐκεῖνο, ὅπερ ἠθέλησεν ὁ ἀγαθός. Ἔμπαλιν γὰρ ἀσθενὴς δείκνυταί πως ὑμῶν αὐτῶν (17) ὁ ὑμέτερος, ὥς φατε, πατήρ. Ἀναλέγονται δὲ καὶ οὗτοι ἔκ τινων προφητικῶν περικοπῶν λέξεις ἀπανθισάμενοι, καὶ συγκαττύσαντες κακῶς, κατ' ἀλληγορίαν εἰρημένας, ἐξ εὐθείας λαβόντες. Γεγράφθαι γάρ φησιν· « Ἀντέστησαν Θεῷ, καὶ ἐσώθησαν. » Οἱ δὲ καὶ « Τῷ ἀναιδεῖ Θεῷ » προστιθέασι· δέχονται δὲ ὡς βουλὴν παρηγγελμένην τὸ λόγιον τοῦτο, καὶ σωτηρίαν σφίσι λογίζονται, τὸ ἀνθίστασθαι τῷ Δημιουργῷ. « Τῷ » μὲν οὖν « ἀναιδεῖ Θεῷ » οὐ γέγραπται· Εἰ δὲ καὶ οὕτως ἔχοι, τὸν κεκλημένον διάβολον, ὦ ἀνόητοι, ἐξακούσατε ἀναιδῆ, ἢ ὡς διαβάλλοντα (18) τὸν ἄνθρωπον, ἢ ὡς κατήγορον τῶν ἁμαρτανόντων, ἢ ὡς ἀποστάτην. Ὁ γοῦν λαὸς, ἐφ' οὗ εἴρηται ἡ περικοπή, παιδευόμενοι ἐφ' οἷς ἥμαρτον βαρέως φέροντες, καὶ στένοντες, διεγόγγυζον τὴν εἰρημένην λέξιν· ὅτι τὰ μὲν ἄλλα ἔθνη παρανομοῦντα οὐ κολάζεται, αὐτοὶ δὲ μόνοι παρ' ἕκαστα κολούονται· ὡς καὶ Ἰερεμίαν εἰρηκέναι· « Διὰ τί (19) ὁδὸς ἀσεβῶν εὐοδοῦται; » ὅμοιον τούτῳ τὸ παρὰ τῷ Μαλαχίᾳ τὸ προειρημένον. « Ἀντέστησαν Θεῷ, καὶ ἐσώθησαν· χρηματιζόμενοι γὰρ οἱ προφῆται, οὐ μόνον τινὰ ἀκούειν λέγουσι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ διαγγέλλοντες δείκνυνται κατὰ ἀνθυποφορὰν τὰ πρὸς τοῦ λαοῦ θρυλλούμενα, ὡς ἐπιζητήματά τινα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀναφέροντες· ἐξ ὧν καὶ τὸ προκείμενον τυγχάνει ῥητόν. Καὶ μή τι πρὸς τούτους ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους

A prum puero non inferes, » et quæcunque ad continentiam conferunt, dissolvere conamini, propter vestram intemperantiam : non dissolvitis autem, quæ ab ipso fit, hiemem, ut media adhuc hieme æstatem faciatis; neque terram navigabilem, mare autem pedibus pervium, facitis, ut qui historias composuerunt, barbarum Xerxem dicunt voluisse facere? Cur vero non omnibus præceptis repugnatis? Nam cum ille dicat : « Crescite et multiplicamini [a], » oporteret ✠ vos, qui adversamini, nullo modo uti coitu. Et cum dixit : « Dedi vobis omnia ad vescendum [b] » et fruendum, vos nullo frui oportuit. Quinetiam eo dicente : « Oculum pro oculo [c], » oportuit vos decertationem contraria non rependere decertatione. Et cum furem jusserit reddere B « quadruplum [d], » oportuit vos furi aliquid etiam addere. Rursus vero similiter, cum præcepto : « Diliges Deum tuum ex toto corde tuo [e], » repugnetis, oportuit nec universorum quidem Deum diligere. Et rursus, cum dixerit : « Non facies sculptile neque fusile [f], » consequens erat ut etiam sculptilia adoraretis. Quomodo ergo non impie facitis, qui Creatori quidem, ut dicitis, resistitis; quæ sunt autem meretricibus et adulteris similia, sectamini? Quomodo autem non sentitis vos eum majorem facere, quem pro imbecillo habetis; si quidem id fit, quod hic vult; non autem illud, quod voluit bonus? contra enim ostenditur quodam modo a vobis ipsis, imbecillum esse, quem vestrum C patrem dicitis. Recensent etiam ex quibusdam locis propheticis decerptas dictiones, et male consarcinatas, quæ allegorice dicta sunt tanquam recto ductu et citra figuram dicta sumentes. Dicunt enim scriptum esse : « Deo restiterunt, et salvi facti sunt [g] : » illi autem « Deo impudenti » addunt; et hoc eloquium tanquam consilium præceptum accipiunt : et hoc ad salutem conferre existimant, quod Creatori resistant. At « impudenti » quidem « Deo, » non est scriptum. Si autem sic quoque habeat, eum, qui vocatus est diabolus, intelligite impudentem : vel quod hominem calumniis impetat, vel quod accuset peccatores, vel quod sit apostata. Populus ergo, de quo hoc dictum est, cum castigaretur propter sua peccata, ægre ferentes et geD mentes, his verbis, quæ dicta sunt, murmurabant, quod aliæ quidem gentes cum inique se gerant non puniantur, ipsi autem in singulis vexentur; adeo ut Jeremias quoque dixerit : « Cur via impiorum

✠ P. 528 ED. POTTER, 441-442 ED. PARIS. [a] Gen. I, 28; IX, 1. [b] Genes. I, 29; IX, 2, 3. [c] Exod. XXI, 24. [d] Ibid. XXII, 1. [e] Deut. VI, 5. [f] Deut. XXVII, 15. [g] Malach. III, 15.

..... *Cui mare quidem pervium*
Pediti erit, terra autem navigabitur.

Ubi scholiastes hæc adnotat : Ὁ Ξέρξης τὸν μὲν Ἑλλήσποντον ἔχωσεν, ἤτοι βατὴν γῆν ἐποίησεν, τὸν δὲ Ἄθων ὄρος κόψας, ἐποίησε θάλασσαν, ὡς ὁ Ἡρόδοτος ἱστορεῖ. Conf. quæ ibi adnotat Meursius.

(16) *Οἱ τὰς ἱστορίας συνταξ.* Herodotus *Polyhymnia* p. 249, 251; Thucydides lib. IV, p. 156; Arrianus lib. V, p. 103, et alii. H. SYLBURG.

(17) *Δείκνυταί πως ὑμῶν αὐτῶν.* Forte δείκνυται πρὸς ὑμῶν αὐτῶν, « ostenditur a vobis ipsis. » Πρὸς autem in hac significatione passim ab hoc nostro usurpari, docet *Index* Sylburg.

(18) *Ὡς διαβάλλοντα.* Justinus M. *Cohort. ad Græc.* p. 108 edit. Oxon. : Ὃν διάβολον αἱ θεῖαι Γραφαὶ καλοῦσιν, ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον διαβολῆς ταύτης τῆς προσηγορίας τυχόντα. « Quem diabolum divinæ Scripturæ vocant, a prima sua adversus hominem calumnia et criminatione nomine sumpto. »

(19) *Διὰ τί.* Τί ὅτι, Jerem.

prosperatur [a]? » quod simile est ei, quod prius allatum est ex Malachia: « Deo restiterunt, et salvi facti sunt. » Nam prophetæ divinitus inspirati, non solum quæ a Deo audierint, se loqui profitentur; sed et ipsi etiam solent ea, quæ vulgo jactantur a populo, exceptionis modo, edicere, et tanquam quæstiones ab hominibus motas referre: cujusmodi est illud dictum, cujus mentio jam facta est. Nunquid autem ad hos verba sua dirigens, scribit Apostolus in Epistola ad Romanos: « Et non sicut blasphemamur, et sicut dicunt aliqui nos ✠ dicere: Faciamus mala, ut eveniant bona, quorum justa est damnatio [b]? » Ii sunt, qui inter legendum tono vocis pervertunt Scripturas ad proprias voluptates, et quorumdam **190** accentuum et punctorum transpositione, quæ prudenter et utiliter præcepta sunt, ad suas trahunt delicias. « Qui irritatis Deum sermonibus vestris, » inquit Malachias, « et dicitis, in quonam eum irritavimus? Dum vos dicitis: Quicunque facit malum, bonus est coram Domino, et ipse in eis complacuit; et ubi est Deus justitiæ [c]? »

A ἐπιστολῇ ἀποτεινόμενος γράφει· « Καὶ μὴ καθὼς βλασφημούμεθα, καὶ καθώς φασί τινες ἡμᾶς λέγειν, ὅτι, Ποιήσωμεν τὰ κακὰ, ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθὰ, » ὧν τὸ κρίμα ἔνδικόν ἐστιν; Οὗτοί εἰσιν οἱ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν φωνῆς τόνῳ διαστρέφοντες τὰς Γραφὰς πρὸς τὰς ἰδίας ἡδονὰς, καί τινων προσῳδιῶν καὶ στιγμῶν μεταθέσει τὰ παραγγελθέντα σωφρόνως τε καὶ συμφερόντως βιαζόμενοι πρὸς ἡδυπαθείας τὰς ἑαυτῶν· « Οἱ παροξύνοντες (20) τὸν Θεὸν τοῖς λόγοις ὑμῶν, ὁ Μαλαχίας φησὶ, καὶ εἴπατε· Ἐν τίνι παρωξύναμεν αὐτόν; Ἐν τῷ λέγειν ὑμᾶς· Πᾶς ὁ ποιῶν πονηρὸν ἀγαθὸς ἐνώπιον Κυρίου, καὶ ἐν αὐτοῖς ηὐδόκησεν· καὶ ποῦ ἔστιν ὁ Θεὸς τῆς δικαιοσύνης; »

CAPUT V.

Duo genera hæreticorum notat: prius illorum qui omnia omnibus licere pronuntiant, quos refutat.

Ne ergo hunc locum ungue amplius fodicantes, plurium absurdarum hæresium meminerimus; nec rursus dum in singulis adversus unamquamque dicere necesse habemus, propterea pudore afficiamur, et nimis prolixos hos faciamus commentarios, age in duo dividentes omnes hæreses, eis respondeamus. Aut enim docent indiscrete vivere: aut modum excedentes, per impietatem et odium profitentur continentiam. Prius autem tractandum est de prima parte. Quod si quodlibet vitæ genus licet eligere, tum eam scilicet etiam licet, quæ est continens: et si electus tute poterit quodlibet vitæ genus sectari, manifestum est eam, quæ temperanter et secundum virtutem agitur, longe tutissimam esse. Nam cum « domino sabbati, » etiamsi intemperanter vivat, nulla ratio reddenda sit, multo magis qui vitam moderate et temperate instituit, nulli erit rationi reddendæ obnoxius. « Omnia enim licent, sed non omnia expediunt [d], » ait Apostolus. Quod si omnia licent, videlicet moderatum quoque esse et temperantem. Quemadmodum ergo is est laudandus, qui libertate sua usus est ad vivendum ex virtute: ita multo magis qui dedit nobis liberam nostri potestatem, et concessit vivere ut vellemus, est venerandus et adorandus, quod non permiserit, ut nostra electio et vitatio cuiquam necessario serviret. Si est autem uterque æque securus, et qui incontinentiam, et qui continentiam elegerit, non est tamen ex æquo honestum et decorum. Qui enim impegit in voluptates, gratificatur corpori: temperans autem animam corporis dominam liberat a perturbationibus. Et si dicant nos « vocatos fuisse in libertatem, solummodo ne præbeamus li-

B Ἵν' οὖν (21) μὴ, ἐπιπλεῖον ὀνυχίζοντες (22) τὸν τόπον, πλειόνων ἀτόπων αἱρέσεων ἐπιμεμνήμεθα, μηδ' αὖ καθ' ἑκάστην αὐτῶν λέγειν πρὸς ἑκάστην ἀναγκαζόμενοι, αἰσχυνώμεθά τε ἐπ' αὐτοῖς. καὶ ἐπὶ μήκιστον τὰ ὑπομνήματα προάγωμεν· φέρε, εἰς δύο διελόντες πράγματα ἁπάσας τὰς αἱρέσεις, ἀποκρινώμεθα αὐτοῖς· ἢ γάρ τοι ἀδιαφόρως ζῆν διδάσκουσιν, ἢ, τὸ ὑπέρτονον ἄγουσαι, ἐγκράτειαν διὰ δυσσεβείας καὶ φιλαπεχθημοσύνης καταγγέλλουσι. Πρότερον δὲ περὶ τοῦ προτέρου διαληπτέον τμήματος· εἰ πάντα ἔξεστιν ἑλέσθαι βίον, δῆλον ὅτι (23) καὶ τὸν μετ' ἐγκρατείας· καὶ εἰ πᾶς βίος ἀκίνδυνος ἐκλεκτῷ, δῆλον ὅτι μετὰ ἀρετῆς καὶ σωφροσύνης πολὺ μᾶλλον ἀκίνδυνος· δοθείσης γὰρ ἐξουσίας « τῷ κυρίῳ τοῦ σαββάτου, » εἴπερ ἀκολάστως βιῶσαι, C ἀνεύθυνον εἶναι, πολλῷ μᾶλλον ὁ κοσμίως πολιτευσάμενος οὐχ ὑπεύθυνος ἔσται. « Πάντα μὲν γὰρ ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος. Εἰ δὲ καὶ πάντα ἔξεστι, δῆλον ὅτι καὶ τὸ σωφρονεῖν. Ὥσπερ οὖν ὁ τῇ ἐξουσίᾳ εἰς τὸ κατ' ἀρετὴν βιῶσαι συγχρησάμενος ἐπαινετὸς, οὕτω πολὺ μᾶλλον ὁ τὴν ἐξουσίαν ἡμῖν δεδωκὼς ἐλευθέραν καὶ κυρίαν, καὶ συγχωρήσας ἡμῖν βιοῦν ὡς βουλόμεθα, σεμνὸς καὶ προσκυνητὸς, μὴ ἐάσας δουλεύειν ἡμῶν κατὰ ἀνάγκην τὰς αἱρέσεις καὶ τὰς φυγάς. Εἰ δὲ τὸ ἀδεὲς ἑκάτερος ἔχει, D ὅ τε ἀκρασίαν ὅ τε ἐγκράτειαν ἑλόμενος, ἀλλὰ τὸ σεμνὸν, οὐχ ὅμοιον. Ὁ μὲν γὰρ εἰς ἡδονὰς ἐξοκείλας σώματι χαρίζεται, ὁ δὲ σώφρων τὴν κυρίαν τοῦ σώματος ψυχὴν ἐλευθεροῖ τῶν παθῶν. Κἂν ἐπ' ἐλευθερίᾳ κεκλῆσθαι λέγωσιν ἡμᾶς, μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκὶ παρέχωμεν, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· εἰ δὲ ἐπιθυμίᾳ χαριστέον, καὶ τὸν ἐπονείδιστον βίον ἀδιάφορον ἡγητέον, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν,

✠ P. 529 ED. POTTER, 443 ED. PARIS. [a] Jerem. XII, 1. [b] Rom. III. 8. [c] Malach. II, 17. [d] I Cor. VI, 13; X, 23.

(20) *Παροξύνοντες*. Παροξύναντες Malach., ubi mox, ἐν τοῖς λογ.· dein, καλὸν ἐνώπιον Κυρίου, καὶ ἐν αὐτοῖς αὐτὸς εὐδόκησε.

(21) *Ἵν' οὖν. . ἐπιμεμνήμεθα.* Usitatius, ἵν' οὖν... ἐπιμεμνώμεθα. SYLBURG.

(22) *Ὀνυχίζοντες*. Id est ἀκριβολογοῦντες. Hesychius, Ὀνυχιεῖ, ἐπιμελῶς ἐξετάσει. Hinc proverbium Ἐξ ὄνυχος, Latine « Ad unguem. »

(23) *Δῆλον ὅτι*. Flor. edit. conjuncte δηλονότι. SYLBURG.

ἤτοι πάντα ταῖς ἐπιθυμίαις πειστέον καὶ εἰ τοῦτο, τὰ ἀσελγέστατα καὶ ἀνοσιώτατα πρακτέον ἅπαντα, ἑπομένους τοῖς ἀναπείθουσιν ἡμᾶς· ἢ τῶν ἐπιθυμιῶν τινας ἐκκλινοῦμεν, καὶ οὐκ ἔτι ἀδιαφόρως βιωτέον, οὐδὲ ἀναίδην δουλευτέον τοῖς ἀτιμοτάτοις μέρεσιν ἡμῶν, γαστρὶ καὶ αἰδοίοις, δι' ἐπιθυμίαν κολακευόντων τὸν ἡμέτερον νεκρόν (24). Τρέφεται γὰρ καὶ ζωοποιεῖται διακονουμένη εἰς ἀπόλαυσιν ἐπιθυμία, καθάπερ ἔμπαλιν κολουομένη μαραίνεται. Πῶς δέ ἐστι δυνατὸν, ἡττηθέντα τῶν τοῦ σώματος ἡδονῶν, ἐξομοιοῦσθαι τῷ Κυρίῳ, ἢ γνῶσιν ἔχειν Θεοῦ; Πάσης γὰρ ἡδονῆς ἐπιθυμία κατάρχει· ἐπιθυμία δὲ λύπη τις καὶ φροντὶς, δι' ἔνδειαν ὀρεγομένη τινός. Ὥστ' οὐκ ἄλλο τί μοι δοκοῦσιν οἱ τοῦτον ἐπανῃρημένοι τὸν τρόπον, ἀλλ' ἢ τὸ λεγόμενον δὴ τοῦτο,

. . . . . *Πρός τ' αἴσχεσιν ἄλγεα πάσχειν·*

ἐπίσπαστον ἑαυτοῖς αἱρούμενοι κακὸν (25), νῦν καὶ ἐς ὕστερον. Εἰ μὲν οὖν πάντα ἐξῆν, καὶ μηδὲν ἦν δέος ἀποτυχεῖν τῆς ἐλπίδος διὰ πράξεις πονηρὰς, ἴσως ἦν ἄν τις αὐτοῖς πρόφασις τοῦ βιοῦν κακῶς τε καὶ ἐλεεινῶς· ἐπεὶ δὲ βίος τις ἡμῖν μακάριος δι' ἐντολῶν ἐπιδέδεικται, ᾧ χρὴ πάντας ἑπομένους, μὴ παρακούοντας τῶν εἰρημένων τινὸς, μηδὲ ὀλιγωροῦντας τῶν προσηκόντων, κἂν ἐλάχιστον ᾖ, ἕπεσθαι ᾗ ἂν ὁ λόγος ἡγῆται· εἰ σφαλείημεν αὐτοῦ, ἀθανάτῳ κακῷ (26) περιπεσεῖν ἀνάγκη· κατακολουθήσασι δὲ τῇ θείᾳ Γραφῇ, δι' ἧς ὁδεύουσιν οἱ πεπιστευκότες, ἐξομοιοῦσθαι κατὰ δύναμιν τῷ Κυρίῳ, οὐκ ἀδιαφόρως βιωτέον, ἀλλὰ καθαρευτέον εἰς δύναμιν τῶν ἡδονῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, ἐπιμελητέον τε τῆς ψυχῆς, ᾗ πρὸς μόνῳ τῷ Θείῳ διατελεστέον. Καθαρὸς γὰρ ὢν καὶ πάσης κακίας ἀπηλλαγμένος ὁ νοῦς, δεκτικός πως ὑπάρχει τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, ἀνισταμένης ἐν αὐτῷ τῆς θείας εἰκόνος· « Καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπὶ τῷ Κυρίῳ (27), ἁγνίζει, φησὶν, ἑαυτὸν (28), καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστιν. » Θεοῦ δὲ γνῶσιν λαβεῖν τοῖς ἔτι ὑπὸ τῶν παθῶν ἀγομένοις ἀδύνατον· οὐκοῦν οὐδὲ τῆς ἐλπίδος τυχεῖν, μηδεμίαν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν πεποιημένοις· καὶ τοῦ μὲν ἀποτυγχάνοντος τοῦδε τοῦ τέλους ἡ τοῦ Θεοῦ ἄγνοια κατηγορεῖν ἔοικε· τὸ δὲ ἀγνοεῖν τὸν Θεὸν ἡ τοῦ βίου πολιτεία παρίστησιν. Παντάπασι γὰρ ἀδύνατον ἅμα τε καὶ ἐπιστήμονα εἶναι, καὶ τὴν τοῦ σώματος

A bertatem, in occasionem carni [a], » ex sententia Apostoli. Si autem cupiditati est obsequendum, et quæ probrosa est et turpis vita tanquam indifferens est eligenda, ut ipsi dicunt; aut cupiditatibus est omnino parendum, et si hoc ita est, facienda sunt quævis ✠ impudicissima et maxime nefaria, eos sequendo, qui nobis persuadent : aut sunt aliquæ declinandæ cupiditates, et non est amplius vivendum indifferenter, neque est impudenter serviendum vilissimis et abjectissimis nostris partibus, ventri et pudendis, dum cupiditate ducti nostro blandimur cadaveri. Nutritur enim et vivificatur cupiditas, dum ei voluptates ministrantur : quemadmodum rursus si impediatur et interturbetur,
B flaccescit. Quomodo autem fieri potest, ut qui victus est a voluptatibus corporis, Domino assimiletur, aut Dei habeat cognitionem? Omnis enim voluptatis principium est cupiditas : cupiditas autem est molestia et sollicitudo, quæ propter egestatem aliquid appetit. Quare nihil aliud mihi videntur, qui hanc vitæ rationem suscipiunt, quam quod dicitur,

Ultra ignominiam sentire dolores;

ut qui malum a se accersitum, nunc et in posterum eligant. Si ergo « omnia licerent, » nec timendum esset ne a spe excideremus propter malas actiones, esset fortasse eis aliquis prætextus, cur male viverent et miserabiliter. Quoniam autem vita beata nobis ostensa est per præcepta, quam oportet omnes sequentes, nec aliquid eorum, quæ dicta sunt, perperam intelligentes, nec eorum, quæ
C convenit, aliquid, etsi sit vel minimum, contemnentes, sequi quo logos ducit; quia, si ab eo aberraverimus, in malum immortale incidamus necesse est; si divinam autem Scripturam secuti fuerimus, per quam ingrediuntur, qui crediderunt, ut Domino, quoad fieri potest, assimilentur, non est vivendum indifferenter, sed pro viribus mundos esse oportet a voluptatibus et cupiditatibus, curaque est gerenda animæ, qua apud solum Deum perseverandum est. Mens enim, quæ est munda et ab omni vitio libera, est quodammodo apta ad potestatem Dei suscipiendam, cum divina in ea assurgat imago : « Et quicunque habet hanc spem in Domino, seipsum, » inquit, « mundum castumque facit, quatenus ille est castus [b]. Ut ii autem acci-
D piant Dei cognitionem, qui adhuc ducuntur ab affectibus, minime potest fieri : ergo nec ut finem assequantur, cum nullam habeant Dei cognitionem. Et eum quidem, qui hunc finem non assequitur, accusare videtur Dei ignoratio; ut Deus autem ignoretur, effi-

✠ P. 530 ED. POTTER, 444 ED. PARIS. [a] Galat. v, 13. [b] Joan. III, 3.

(24) *Νεκρόν*. Sic humanum corpus appellat, ut superius p. 436 edit. Paris.

(25) *Ἐπίσπαστον .... κακόν*. Phrasis poetica. Homerus, *Odyss.* Σ, vers. 72:

Ἢ τάχα Ἶρος ἄϊρος ἐπίσπαστον κακὸν ἕξει.
Certe cito Irus infelix accersitum a se malum habebit.

Hesychius : Ἐπίσπαστον, αὐθαίρετον, ὅπερ ἑαυτῷ τις ἐπισπᾶται κακόν. Metaphoram aiunt ductam ἀπὸ τῶν ὀρνίθων δελεαζομένων, καὶ ἑαυτοῖς τὸν ὄλεθρον ἐπισπωμένων.

(26) *Ἀθανάτῳ κακῷ*. Phrasis Homerica, ex *Odyss.* M, vers. 18, ubi de Charybdi hæc dicit poeta:

Ἡ δέ τοι οὐ θνητὴ, ἀλλ' ἀθάνατον κακόν ἐστι.
Illa sane non mortalis, sed immortale malum est.

(27) *Ἐπὶ τῷ Κυρίῳ*. Ἐπ' αὐτῷ. Joann.

(28) *Ἁγνίζει.... ἑαυτόν*. Didymus in Comment.: « Dum ergo speret unusquisque similem se fore Deo, » castificet semetipsum, « sicuti est castus ille. » Collect.

cit ✠ vitæ institutio. Omnino enim fieri non potest, ut quis simul sit et scientia præditus, et blandiri corpori non erubescat. Neque enim potest unquam convenire, quod voluptas sit bonum, cum eo, quod bonum sit solum pulchrum et honestum: vel etiam cum eo, quod solus sit pulcher Dominus, et solus bonus Deus, et solus amabilis. « In Christo autem circumcisi estis, circumcisione non manu facta, in exspoliatione corporis carnis, in circumcisione Christi [a]. Si ergo cum Christo consurrexistis, quæ sursum sunt quærite, quæ sursum sunt sapite, non quæ sunt super terram. Mortui enim estis, et vita vestra absconsa est cum Christo in Deo; » non autem ea, quam exercent, fornicatio. « Mortificate ergo membra, quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, passionem, desiderium, propter quæ venit ira Dei. Deponant ergo ipsi quoque iram, indignationem, vitium, maledictum, turpem sermonem ex ore suo, exuentes veterem hominem cum concupiscentiis, et induentes novum, qui renovatur in agnitionem, ad imaginem ejus, qui
191 creavit ipsum [b]. » Vitæ enim institutio aperte eos arguit, qui mandata novere: qualis enim sermo, talis est vita. Arbor autem cognoscitur ex fructibus, non ex floribus et foliis ac ramis. Cognitio ergo est ex fructu et vitæ institutione, non ex sermone et flore. Non enim nudum sermonem dicimus esse cognitionem, sed quamdam divinam scientiam, et lucem illam, quæ innata animæ ex præceptorum obedientia, omnia, quæ per generationem oriuntur, manifesta facit, et hominem instruit, ut seipsum cognoscat, et qua ratione compos fieri possit, edocet. Quod enim oculus est in corpore, hoc est in mente cognitio. Neque dicant libertatem, qua quis voluptati servit, sicut ii, qui bilem dicunt dulcem. Nos enim didicimus libertatem, qua Dominus noster nos liberat a voluptatibus, et a cupiditatibus, et aliis perturbationibus solvens. « Qui dicit: Novi Dominum, et mandata ejus non servat, mendax est, et in eo veritas non est [c], » ait Joannes.

A κολάκειαν ἐπαισχύνεσθαι (29)· οὐδὲ γὰρ συνάδειν ποτὲ δύναται τὸ ἀγαθὸν εἶναι τῇ ἡδονῇ, ἢ μόνον εἶναι τὸ καλὸν ἀγαθὸν (30) ἢ καὶ μόνον καλὸν τὸν Κύριον, καὶ μόνον ἀγαθὸν τὸν Θεὸν, καὶ μόνον ἐραστόν· « Ἐν Χριστῷ δὲ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῆς σαρκὸς (31), ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ. Εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε (32), τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς· ἀπεθάνετε γὰρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ· » οὐχὶ δὲ πορνεία, ἣν ἀσκοῦσιν. « Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη (33) τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν, δι' ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ. Ἀποθέσθωσαν οὖν καὶ αὐτοὶ (34) ὀργὴν, θυμὸν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ στόματος αὐ-
B τῶν, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς ἐπιθυμίαις, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν. » Τὰ γὰρ τῆς πολιτείας ἐλέγχει σαφῶς τοὺς ἐγνωκότας τὰς ἐντολάς· ἐπεὶ οἷος ὁ λόγος, τοῖος ὁ βίος (35)· ἀπὸ δὲ τῶν καρπῶν τὸ δένδρον (36), οὐκ ἀπὸ τῶν ἀνθῶν καὶ πετάλων, γνωρίζεται. Ἡ γνῶσις οὖν ἐκ τοῦ καρποῦ καὶ τῆς πολιτείας, οὐκ ἐκ τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἄνθους· οὐ γὰρ λόγον ψιλὸν εἶναι τὴν γνῶσίν φαμεν, ἀλλά τινα ἐπιστήμην θείαν· καὶ φῶς ἐκεῖνο τὸ ἐν τῇ ψυχῇ ἐγγενόμενον ἐκ τῆς κατὰ τὰς ἐντολὰς ὑπακοῆς, τὸ πάντα κατάδηλα ποιοῦν, τά τε ἐν γενέσει, αὐτόν τε τὸν ἄνθρωπον, ἑαυτόν τε γινώσκειν παρασκευάζον, καὶ τοῦ Θεοῦ ἐπήβολον καθί-
C στασθαι διδάσκον· ὡς γὰρ (37) ὀφθαλμὸς ἐν σώματι, τοῦτο ἐν τῷ νῷ ἡ γνῶσις. Μηδὲ λεγόντων ἐλευθερίαν τὴν ὑπὸ ἡδονῆς δουλείαν, καθάπερ οἱ τὴν χολὴν γλυκεῖαν· ἡμεῖς γὰρ ἐλευθερίαν μεμαθήκαμεν, ἣν ὁ Κύριος ἡμᾶς ἐλευθεροῖ μόνος, ἀπολύων τῶν ἡδονῶν τε καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, καὶ τῶν ἄλλων παθῶν. « Ὁ λέγων· Ἔγνωκα τὸν Κύριον (38), καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστὶν, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν, » Ἰωάννης λέγει

CAPUT VI.

Secundum genus hæreticorum aggreditur, illorum scilicet qui ex impia de Deo omnium conditore sententia, continentiam exercent.

Adversus autem alterum genus hæreticorum, qui speciose per continentiam impie se gerunt, tum in

D Τοῖς δὲ εὐφήμως (39) δι' ἐγκρατείας ἀσεβοῦσιν εἴς τε τὴν κτίσιν καὶ τὸν ἅγιον Δημιουργὸν, τὸν παντο-

✠ P. 531 ED. POTTER. [a] Col. II, 11. [b] Ibid. III, 4, 10. [c] I Joan. II, 4.

(29) *Ἐπαισχύνεσθαι.* Scribendum οὐκ ἐπαισχύνεσθαι: quod viderunt etiam interpres et Lowthius.

(30) *Ἢ μόνον εἶναι τὸ καλὸν ἀγαθόν.* Flor. edit. ἣ μόνον, « quæ solum » relative: sed ἢ legendum esse, probat etiam Herveti versio. SYLBURG.—Legendum καὶ μόνον εἶναι τὸ καλὸν ἀγαθόν. LOWTH.

(31) *Τῆς σαρκός.* Τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, vulg. Bibl. Coloss.

(32) *Ζητεῖτε.* Οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος addunt vulg. Bibl.

(33) *Μέλη.* Μέλη ὑμῶν Coloss. ubi mox, Ἐπιθυμίαν κακὴν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν ἐν εἰδωλολατρείᾳ.

(34) *Ἀποθέσθωσαν οὖν καὶ αὐτοί.* Νυνὶ δὲ καὶ ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, Coloss., ubi mox, στόματος αὐτῶν, μὴ ψεύδεσθαι ἀλλήλοις, ἀπεκδ· et rursum ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, καὶ ἐνδυσ.

(35) *Οἷος ὁ λόγος, τοῖος ὁ βίος.* Seneca ad Lucilium Epist. 114: « Apud Græcos in proverbium cessit: Talis hominibus fuit oratio, qualis vita. » Erasmus *Chil.* I, cent. 6, prov. 50, ex Aristide Græcum affert: Οἷος ὁ τρόπος, τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸν λόγον, sed melius expressum habes e Clemente. COLLECT.—Conf. quæ sub finem *Protreptici* adnotata sunt.

(36) *Δένδρον.* Respicit Christi effatum: Ἐκ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. Matth. XII, 33.

(37) *Ὡς γάρ.* Forte rectius ὃ γάρ, vel ὅπερ γάρ, « quod enim. » SYLBURG.

(38) *Τὸν Κύριον.* Αὐτόν, Joann.

(39) *Εὐφήμως.* Sic infra pag. 452 edit. Paris.: Οἱ δὲ ἀντιτασσόμενοι τῇ κτίσει τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς εὐφήμου ἐγκρατείας.

A κράτορα μόνον Θεόν, καὶ διδάσκουσι μὴ δεῖν παραδέχεσθαι γάμον καὶ παιδοποιίαν μηδὲ ἀντεισάγειν τῷ κόσμῳ δυστυχήσοντας ἑτέρους, μηδὲ ἐπιχορηγεῖν τῷ θανάτῳ τροφήν, ἐκεῖνα λεκτέον· πρῶτον μὲν τὸ τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννου· « Καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν· ὅθεν ἐγνώκαμεν (40), ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν. Ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν· εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, μεμενήκεισαν ἂν μεθ' ἡμῶν. » Ἔπειτα καὶ διαστρεπτέον αὐτούς, τὰ ὑπ' αὐτῶν φερόμενα διαλύοντας, ὧδέ πως· « Τῇ Σαλώμῃ ὁ Κύριος πυνθανομένῃ, μέχρι πότε θάνατος ἰσχύσει, » οὐχ ὡς (41) κακοῦ τοῦ βίου ὄντος καὶ τῆς κτίσεως πονηρᾶς, « Μέχρις ἄν, εἶπεν, ὑμεῖς αἱ γυναῖκες τίκτετε· » ἀλλ' ὡς τὴν ἀκολουθίαν τὴν φυσικὴν διδάσκων· γενέσει γὰρ πάντως ἕπεται καὶ φθορά. B Τρυφῆς μὲν οὖν καὶ πάσης ἀκοσμίας ἡμᾶς ὁ νόμος ἐξάγειν προῄρηται. Καὶ τοῦτό ἐστιν αὐτοῦ τέλος, ἐκ τῆς ἀδικίας ἡμᾶς εἰς δικαιοσύνην ὑπάγειν, γάμους τε αἱρουμένους σώφρονας, καὶ παιδοποιίας, καὶ πολιτείας. Ὁ δὲ Κύριος οὐ καταλύειν (42) τὸν νόμον ἀφικνεῖται, ἀλλὰ πληρῶσαι· πληρῶσαι δὲ οὐχ ὡς ἐνδεεῖ (43), ἀλλὰ τῷ τὰς κατὰ νόμον προφητείας ἐπιτελεῖς γενέσθαι κατὰ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν· ἐπεὶ τὰ τῆς ὀρθῆς πολιτείας καὶ τοῖς δικαίως βεβιωκόσι πρὸ τοῦ νόμου διὰ τοῦ λόγου ἐκηρύσσετο. Οἱ τοίνυν πολλοί, τὴν ἐγκράτειαν οὐκ εἰδότες, σώματι πολιτεύονται, ἀλλ' οὐ πνεύματι. Γῆ δὲ καὶ σποδὸς τὸ σῶμα ἄνευ πνεύματος, αὐτίκα μοιχείαν (44) ἐξ ἐνθυμήσεως κρίνει ὁ Κύριος. Τί γάρ; οὐκ ἔστι καὶ γάμῳ ἐγκρατῶς χρῆσθαι, καὶ μὴ πειρᾶσθαι διαλύειν ὃ C « συνέζευξεν (45) ὁ Θεός; » Τοιαῦτα γὰρ διδάσκουσιν οἱ τῆς συζυγίας μερισταί, δι' οὓς καὶ τὸ ὄνομα βλασφημεῖται (46). Μιαρὰν δὲ εἶναι τὴν συνουσίαν λέγοντες οὗτοι, οἱ τὴν σύστασιν καὶ αὐτοὶ (47) ἐκ συνουσίας εἰληφότες, πῶς οὐκ ἂν εἶεν μιαροί; Τῶν δὲ ἁγιασθέντων ἅγιον, οἶμαι, καὶ τὸ σπέρμα. Ἡγιάσθαι μὲν οὖν ἡμῖν ὀφείλει οὐ μόνον τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος, καὶ ὁ βίος, καὶ τὸ σῶμα. Ἐπεὶ τίνι λόγῳ ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἡγιάσθαι λέγει « τὴν γυναῖκα ὑπὸ τοῦ ἀνδρός, ἢ τὸν ἄνδρα ὑπὸ τῆς γυναικός; » Τί δέ ἐστιν ὅπερ ὁ Κύριος εἶπε πρὸς τοὺς περὶ τοῦ ἀποστασίου πυνθανομένους, « Εἰ ἔξεστιν (48) ἀπολῦσαι γυναῖκα, Μωϋσέως ἐπιτρέψαντος; » « Πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, φησίν, ὁ Μωϋσῆς ταῦτα ἔγραψεν· ὑμεῖς δὲ οὐκ ἀνέγνωτε, ὅτι τῷ πρωτοπλάστῳ ὁ Θεὸς D

A creaturam, tum in sanctum Opificem, qui est solus Deus omnipotens; et dicunt non esse admittendum matrimonium et liberorum procreationem, nec ✠ in mundum esse inducendos alios infelices futuros, nec suppeditandum morti nutrimentum, hæc sunt opponenda: primum quidem illud Joannis: « Et nunc antichristi multi facti sunt, unde scimus quod novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis. Nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum [a]. » Deinde sunt etiam evertendi, et dissolvenda, quæ ab eis afferuntur, hoc modo: « Salomæ interroganti, quousque vigebit mors, » non quasi vita esset mala, et mala creatura, « Dominus, Quoadusque, inquit, vos mulieres paritis, » sed quasi naturalem docens consequen- B tiam: ortum enim omnino sequitur interitus. Vult ergo lex quidem nos a deliciis omnique probro et dedecore educere. Et hic est ejus finis, ut nos ab injustitia ad justitiam deducamur, honesta eligendo matrimonia, et liberorum procreationem, bonamque vitæ institutionem. Dominus autem « non venit ad solvendam legem, sed ad implendam [b]: » ad implendam autem, non ut cui aliquid deesset, sed quod legis prophetiæ per ejus adventum completæ fuerint. Nam recta vitæ institutio, iis etiam, qui juste vixerunt ante legem, per logon prædicabatur. Vulgus ergo hominum, quod non novit continentiam, corpore vitam degit, sed non spiritu: sine spiritu autem corpus nihil aliud est quam terra et C cinis. Jam adulterium judicat Dominus ex cogitatione. Quid enim? annon licet etiam continenter uti matrimonio, et non conari dissolvere, quod « conjunxit Deus [c]? » Talia enim docent conjugii divisores, propter quod nomen probris ac maledictis appetitur inter gentes. Sceleratum autem dicentes isti esse coitum, qui ipsi quoque suam essentiam ex coitu accepere, quomodo non fuerint scelerati? Eorum autem, qui sunt sanctificati, sanctum quoque, ut puto, semen est. Ac nobis quidem debet esse sanctificatus, non solum spiritus, sed et mores, et vita, et corpus. Nam quanam ratione dicit Paulus apostolus esse « sanctificatam mulierem a viro, » aut « virum a muliere [d]? » Quid est autem, quod Dominus quoque dixit iis, qui interrogabant de divortio: « An liceat D uxorem dimittere, cum Moyses id permiserit? » « Ad

✠ P. 532 ED. POTTER, 445 ED. PARIS. [a] I Joan. II, 18, 19. [b] Matth. V, 17. [c] Ibid. XIX, 6. Marc. X, 9. [d] I Cor. VII, 14.

(40) *Ἐγνώκαμεν*. Γινώσκομεν, Joann.

(41) *Οὐχ ὡς*. Simplicior ordo est, εἶπεν· Μέχρις ἂν ὑμεῖς αἱ γυναῖκες τίκτετε· οὐχ ὡς κακοῦ τοῦ βίου ὄντος καὶ τῆς κτίσεως πονηρᾶς, ἀλλ' ὡς... SYLBURG. —Porro hoc Christi ad Salomen dictum iterum occurrit in *Excerpt. e Theodot.* pag. 799, item libri hujusce pag. 452 edit. Paris., ubi ex Evangelio secundum Ægyptios sumptum, memorat auctor.

(42) *Καταλύειν*. Matth. V, 17: Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι.

(43) *Ἐνδεεῖ*. Congruentius ἐνδεῆ, vel ἐνδεᾶ. SYLBURG.

(44) *Μοιχείαν*. Respicit Matth. V, 18. Πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.

(45) *Ὃ συνέζευξεν*. Matth. XIX, VI; Marc., X. 9: Ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

(46) *Τὸ ὄνομα βλασφημεῖται*. Nomen Christianum vult, ut superius p. 428, edit. Paris. Simile est illud apostoli Jac. II, 7: Οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς· et Rom. II, 24: Τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν.

(47) *Καὶ αὐτοί*. Eodem argumento Marcionitas matrimonium prohibentes oppugnat Tertullianus sub finem lib. I *Contra Marcion.*: « Utique enim et Marcion ex nuptiis natus est. »

(48) *Εἰ ἔξεστιν*. Hæc, verbis paulum mutatis, exstant Matth. XIX, 3 et seq.; Marc. X, 2 et seq.

duritiam cordis vestri, inquit, Moyses hæc scripsit. Vos autem non legistis, quod protoplasto Deus ✠ dixit : « Eritis duo in carne una? Quare qui dimittit uxorem, præterquam fornicationis causa, facit eam mœchari[a]. Sed post resurrectionem, inquit, nec uxorem ducunt, nec nubunt[b]. Etenim de ventre et cibis dictum est : « Escæ ventri, et venter escis; Deus autem et illum et has destruet[c]; » hos impetens, qui instar caprorum et hircorum sibi vivendum esse censent, ne secure ac sine terrore comessent et coirent. Si resurrectionem itaque receperint, ut ipsi dicunt, et ideo matrimonium infirmant et abrogant; nec comedant, nec bibant : « destrui » enim « ventrem et cibos, » dicit Apostolus in resurrectione. Quomodo ergo esuriunt, et sitiunt, et carnis patiuntur affectiones, et alia, quæ non patietur, qui per Christum accepit perfectam, quæ speratur, resurrectionem? Quin etiam ii, qui colunt idola, a cibis et venere abstinent. « Non est » autem, inquit, « regnum Dei cibus et potus[d]. » Certe magis quoque curæ est, qui angelos colunt et dæmones, simul a vino et animatis et rebus abstinere venereis. Quemadmodum autem humilitas est mansuetudo, non autem afflictio corporis : ita etiam continentia est animæ virtus, quæ non est in manifesto, sed in occulto. Sunt autem etiam, qui matrimonium aperte dicunt fornicationem, et decernunt id traditum esse a diabolo. Dicunt autem gloriosi isti iactatores se imitari Dominum, qui neque uxorem duxit, neque in mundo aliquid possedit; se magis quam alii Evangelium intellexisse gloriantes. Eis autem dicit Scriptura : « Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam[e]. » Deinde nesciunt causam cur Dominus uxorem non duxerit. Primum quidem, propriam **192** sponsam habuit Ecclesiam : deinde vero, nec homo erat communis, ut opus haberet etiam adjutore aliquo secundum carnem; neque erat ei necesse procreare filios, qui manet in æternum, et natus est solus Dei Filius. Hic ipse autem Dominus dicit : « Quod Deus conjunxit, homo ne separet[f]. » Et rursus : « Sicut autem erat in diebus Noe, erant nubentes, et nuptui dantes, ædificantes, et plantantes; et sicut erat in diebus Lot, ita erit adventus Filii hominis[g]. » Et quod hoc non dicit ad gentes, ostendit, cum subjun-

A εἶπεν· « Ἔσεσθε οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν; Ὥστε ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα χωρὶς λόγου πορνείας ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι. Ἀλλὰ (49) μετὰ τὴν ἀνάστασιν, φησὶν (50), οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίζονται. » Καὶ γὰρ περὶ τῆς κοιλίας καὶ τῶν βρωμάτων εἴρηται· « Τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν· ὁ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει· » τούτους ἐπιῤῥαπίζων τοὺς δίκην κάπρων καὶ τράγων ζῇν οἰομένους, ἵνα μὴ ἀδεῶς ἐσθίοιεν, καὶ ὀχεύοιεν. Εἰ γοῦν τὴν ἀνάστασιν ἀπειλήφασιν (51), ὡς αὐτοὶ λέγουσι, καὶ διὰ τοῦτο ἀθετοῦσι τὸν γάμον· μηδὲ ἐσθιέτωσαν, μηδὲ πινέτωσαν· « καταργεῖσθαι » γὰρ ἔφη « τὴν κοιλίαν καὶ τὰ βρώματα » ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ ἀναστάσει. Πῶς οὖν καὶ πεινῶσι, καὶ διψῶσι, καὶ τὴν σάρκα πάσχουσι, καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα ὁ διὰ Χριστοῦ τε- B λείαν τὴν προσδοκωμένην ἀνάστασιν λαβὼν οὐ πείσεται; Ἀλλ' οἱ καὶ τὰ εἴδωλα σεβόμενοι βρωμάτων τε ἅμα καὶ ἀφροδισίων ἀπέχονται· « Οὐκ ἔστι δὲ ἡ βασιλεία Θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις, » φησίν. Ἀμέλει διὰ φροντίδος ἐστὶ καὶ τοῖς μάγοις, οἴνου τε ὁμοῦ καὶ ἐμψύχων καὶ ἀφροδισίων ἀπέχεσθαι, λατρεύουσιν ἀγγέλοις καὶ δαίμοσιν. Ὡς δὲ ἡ ταπεινοφροσύνη (52) πραότης ἐστὶν, οὐχὶ δὲ κακουχία σώματος· οὕτω καὶ ἡ ἐγκράτεια ψυχῆς ἀρετὴ, ἡ οὐκ ἐν φανερῷ, ἀλλ' ἐν ἀποκρύφῳ. Εἰσὶν θ' οἳ πορνείαν ἄντικρυς τὸν γάμον λέγουσι καὶ ὑπὸ τοῦ διαβόλου ταύτην παραδίδοσθαι δογματίζουσι· μιμεῖσθαι δ' αὐτοὺς οἱ μεγαλαυχοί φασι τὸν Κύριον, μήτε γήμαντα, μήτε τι ἐν τῷ κόσμῳ κτησάμενον· μᾶλλον παρὰ τοὺς ἄλλους νενοηκέναι τὸ Εὐαγγέλιον καυχώμενοι. Λέγει δὲ αὐτοῖς ἡ Γραφή· C « Ὑπερηφάνοις ὁ Θεὸς ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. » Εἶτ' οὐκ ἴσασι τὴν αἰτίαν τοῦ μὴ γῆμαι τὸν Κύριον· πρῶτον μὲν γὰρ, τὴν ἰδίαν νύμφην εἶχεν, τὴν Ἐκκλησίαν· ἔπειτα δὲ οὐδὲ ἄνθρωπος ἦν κοινὸς, ἵνα καὶ βοηθοῦ τινος κατὰ σάρκα δεηθῇ· οὐδὲ τεκνοποιήσασθαι ἦν αὐτῷ ἀναγκαῖον ἀϊδίως μένοντι, καὶ μόνῳ Υἱῷ Θεοῦ γεγονότι. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Κύριος λέγει· « Ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω. » Καὶ πάλιν· « Ὥσπερ (53) δὲ ἦν ἐν ταῖς ἡμέραις Νῶε, ἦσαν γαμοῦντες, γαμίζοντες, οἰκοδομοῦντες, φυτεύοντες, καὶ ὡς ἦν ἐν ταῖς ἡμέραις Λὼτ, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. » Καὶ ὅτι οὐ πρὸς τὰ ἔθνη λέγει, ἐπιφέρει· « Ἆρα ἐλθὼν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου (54), εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς; » D Καὶ πάλιν· « Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ

✠ P. 533 ED. POTTER, 446 ED. PARIS. [a] Matth. xix, 3; Marc. x, 2. [b] Matth. xxii, 30; Marc. xii, 23; Luc. xx, 35. [c] I Cor. vi 13. [d] Rom. xiv, 17. [e] Jac. iv, 6; I Pet. v, 5. [f] Matth. xix, 6; Marc x, 9. [g] Matth. xxiv, 37; Luc. xvii, 28.

(49) *Ἀλλά*. Hæc, verbis rursus paulum variatis, occurrunt Matth. xxii, 30; Marc. xii, 23; Luc. xx, 35.

(50) *Φησίν*. Si quis pluraliter malit φασί, per me licet. SYLBURG

(51) *Τὴν ἀνάστασιν ἀπ.* Hi hæretici affirmabant id, quod ante eos, S. Paulo in vivis agente, alii dixerant, τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι, « resurrectionem esse jam factam : » II Tim. ii, 18. Sic etiam Menander docuit « resurrectionem per id, quod est in eum, baptisma accipere ejus discipulos, et ultra non posse mori, sed perseverare non senescentes et immortales : » ut referunt Irenæus lib. i, cap. 21, et Tertullianus lib. *De anima*, cap. 50. Memorat etiam Tertullianus lib. *De resurrectione carnis*, cap. 19, alios fuisse hæreticos, qui dicebant « resurrectionem eam vindicandam, qua quis adita veritate redanimatus et revivificatus Deo, ignorantiæ morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis eruperit : . . . exinde resurrectionem fide consecutos cum Domino esse, cum eum in baptismate induerint. »

(52) *Ταπεινοφροσύνη*. Respicere videtur Coloss. ii, 23 : Ἅτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ, καὶ ταπεινοφροσύνῃ, καὶ ἀφειδίᾳ τοῦ σώματος.

(53) *Ὥσπερ*. Horum sensus occurrit Luc. xvii, 28; Matth. xxiv, 37.

(54) *Ἆρα ἐλθὼν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθ.* Ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἆρα, Luc.

ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.» Καίτοι καὶ ταῦτα ἀλληγορεῖται. Διὰ τοῦτο οὐδὲ τοὺς καιροὺς ὥρισεν (55), «οὓς ὁ Πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ,» ἵνα διαμένῃ κατὰ τὰς γενεὰς ὁ κόσμος. Τὸ δὲ, «Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον (56)· εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι, οἵτινες ἐγεννήθησαν οὕτως· καί εἰσιν εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· καί εἰσιν εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὁ δυνάμενος χωρεῖν χωρείτω·» οὐκ ἴσασιν, ὅτι μετὰ τὴν τοῦ ἀποστασίου ῥῆσιν, πυθομένων τινῶν, ὅτι, «ἐὰν οὕτως ᾖ (57) ἡ αἰτία τῆς γυναικὸς, οὐ συμφέρει τῷ ἀνθρώπῳ γαμῆσαι·» τότε ὁ Κύριος ἔφη· «Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ' οἷς δέδοται.» Τοῦτο γὰρ οἱ πυνθανόμενοι μαθεῖν ἐβουλήθησαν, εἰ συγχωρεῖ, καταγνωσθείσης ἐπὶ πορνείᾳ γυναικὸς καὶ ἐκβληθείσης, ἑτέραν γῆμαι. Φασὶ δὲ καὶ ἀθλητὰς (58) οὐκ ὀλίγους ἀφροδισίων ἀπέχεσθαι, δι' ἄσκησιν σωματικὴν ἐγκρατευομένους· καθάπερ τὸν Κροτωνιάτην Ἄστυλον, καὶ Κρίσωνα (59) τὸν Ἱμεραῖον· καὶ Ἀμοιβεὺς (60) δὲ ὁ κιθαρῳδὸς, νεόγαμος ὤν, ἀπέσχετο τῆς νύμφης· ὅτε Κυρηναῖος Ἀριστοτέλης (61), Λαΐδα ἐρῶσαν ὑπεώρα (62) μόνος· ὁμωμοκὼς οὖν τῇ ἑταίρᾳ, ἦ μὴν ἀπάξειν αὐτὴν εἰς πατρίδα, εἰ συμπράξειεν αὐτῷ τινα πρὸς τοὺς ἀνταγωνιστὰς, ἐπειδὰν διεπράξατο, χαριέντως ἐκτελῶν τὸν ὅρκον, γραψάμενος αὐτῆς ὡς ὅτι μάλιστα ὁμοιοτάτην εἰκόνα, ἀνέστησεν εἰς Κυρήνην, ὡς ἱστορεῖ Ἴστρος ἐν τῷ *Περὶ ἰδιότητος ἀθλων*. Ὥστ' οὐδ' ἡ εὐνουχία ἐνάρετον (63), εἰ μὴ δι' ἀγάπην γίνοιτο τὴν πρὸς τὸν Θεόν. Αὐτίκα περὶ τῶν βδελυσσομένων τὸν γάμον Παῦλος ὁ μακάριος λέγει· «Ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις (64) καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων, κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων.» Καὶ πάλιν λέγει· «Μηδεὶς (65) ὑμᾶς καταβραβευέτω ἐν ἐθελοθρησκείᾳ ταπεινοφροσύνης, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος.» Ὁ δὲ αὐτὸς κἀκεῖνα γράφει· «Δέδεσαι γυναικί; μὴ ζήτει λύσιν. Λέλυσαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα.» Καὶ πάλιν· «Ἕκαστος

A git: «Num cum venerit Filius hominis, inveniet fidem in terra [a]?» Et rursus: «Væ prægnantibus et ✠ lactantibus in illis diebus [b].» Quanquam hæc quoque dicuntur allegorice. Propterea nec «tempora» præfiniit, «quæ Pater posuit in sua potestate [c],» ut permaneret mundus per generationes. Illud autem: «Non omnes capiunt verbum hoc: sunt enim eunuchi, qui sic nati sunt; et sunt eunuchi, qui castrati sunt ab hominibus; et sunt eunuchi, qui seipsos castrarunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere, capiat [d];» nesciunt quod, postquam de divortio esset locutus, cum quidam rogassent: «Si sic sit causa uxoris, non expedit homini uxorem ducere;» tunc dixit Dominus: «Non omnes capiunt verbum hoc, sed quibus datum est [e].» B Hoc enim qui rogabant, volebant ex eo scire, an uxore damnata et ejecta propter fornicationem, concedat aliam ducere. Aiunt autem athletas quoque non paucos abstinere a venere, propter exercitationem corporis continentes: quemadmodum Crotoniatem Astylum, et Crisonem Himeræum. Quinetiam Amœbeus citharœdus, cum recenter matrimonio junctus esset, a sponsa abstinuit: et Cyrenæus Aristoteles amantem Laidem solus despexit. Cum meretrici itaque jurasset, se eam esse in patriam abducturum, si ei adversus decertantes adversarios in aliquibus opem tulisset, postquam id perfecisset, lepide a se dictum jusjurandum exsequens, cum curasset imaginem ejus quam simillimam depingi, eam Cyrenæ statuit, ut scribit Ister in libro *De proprietate certaminum*. C Quare nec castitas est bonum, nisi fiat propter dilectionem Dei. Jam de iis, qui matrimonium abhorrent, dicit beatus Paulus: «In novissimis diebus deficient quidam a fide, attendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum, prohibentium nubere, abstinere a cibis [f].» Et rursus dicit: «Nemo vos seducat in voluntaria humilitatis religione, et parcimonia cor-

✠ P. 534 ED. POTTER, 447 ED. PARIS. [a] Luc. xviii, 8. [b] Matth. xxiv, 19; Marc. xiii, 17; Luc. xxi, 23. [c] Act. i, 7. [d] Matth. xix, 11, 12. [e] Ibid. 10, 11. [f] I Tim. iv, 1, 3.

(55) *Ὥρισεν*. Nempe Christus, qui hæc loquitur Act. i, 7.

(56) *Τὸν λόγον τοῦτον*. Τοῦτον τὸν λόγον, ἀλλ' οἷς δέδοται. Matth., ubi mox, οἵτινες ἐκ κοιλίας, μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτως.

(57) *Ἐὰν οὕτως ᾖ*. Εἰ οὕτως ἐστίν, Matth.

(58) *Ἀθλητάς*. Eustathius in *Iliad.* Ω, p. 1472: Οἱ ἀθληταὶ τὸν τοῦ ἀθλεῖν πάντα καιρὸν οὐκ ἀφίεντο πλησιάζειν γυναιξί. «Athletæ per omne tempus certandi non admittebantur ad coeundum cum feminis.» Horatius *De arte poet.* v. 412:

Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit,
Abstinuit venere et vino . . . .

Conf. quæ adnotata sunt ad principium hujusce *Stromatum* libri.

(59) *Κρίσωνα*. Plato Crisonis meminit in *Protagora* p. 334: Ὥσπερ ἂν δέοιό μου Κρίσωνι τῷ Ἱμεραίῳ δρομεῖ ἀκμάζοντι ἕπεσθαι. Et lib. viii *De legib.*, p. 840, inter athletas abstinentes se a rebus venereis enumerat Κρίσσωνα, καὶ Ἀστύλον, καὶ Διόπομπον. Pausanias Ἠλιακ. Β'. Ἀστύλος δὲ Κροτωνιάτης Πυθαγόρου μέν ἐστιν ἔργον, τρεῖς δὲ ἐφεξῆς Ὀλυμπιάδος σταδίου καὶ διαύλου νίκας ἔχει. Athenæus lib. xiv Amœbei citharœdi meminit, qui, quoties cantaturus exiret, talentum in singulos dies accipiebat. Cæterum de loco illo caprorum et hircorum, vide quæ in *Pædagogo* notata sunt. COLLECT.

D (60) *Ἀμοιβεύς*. Ælianus *Var. hist.* lib. iii, cap. 30: Ἀμοιβέας ὁ κιθαρῳδὸς σωφρονέστατος ἐλέγετο, καὶ γυναῖκα ὡραιοτάτην ἔχων μὴ ὁμιλεῖν αὐτῇ. «Amœbeas citharœdus maxima continentia præditus dicitur fuisse, cumque venustissimam uxorem haberet, non coivisse cum ea.»

(61) *Ἀριστοτέλης*. Eadem de Eubata Cyrenæo refert Ælianus *Var. hist.* lib. x, cap. 2.

(62) *Ὑπεώρα*. Rectius H. ms. ὑπερεώρα, «despiciebat.» SYLBURG.

(63) *Οὐδ' ἡ εὐν*. Conf. *Strom.* iv, p. 533 edit. Paris.

(64) *Πνεύμασι πλάνοις*. H. ms., πνεύμασι πλάνης, «spiritibus erroris.» SYLBURG.

(65) *Μηδείς*. Hæc conflavit auctor ex Coloss. ii, 18: Μηδεὶς ἡμᾶς καταβραβευέτω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων· et v. 23: Ἅτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ, καὶ ταπεινοφροσύνῃ, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος.

poris [a]. » Idem autem illa quoque scribit : « Alligatus es uxori? ne quæras solutionem. Solutus es ab uxore? ne quæras uxorem [b]. » Et rursus : « Unusquisque autem suam uxorem habeat, ne tentet vos Satanas [c]. » Quid vero? ✠ non etiam justi veteres creaturam cum gratiarum actione participabant? Aliqui autem etiam liberos susceperunt, continenter versati in matrimonio. Et Eliæ quidem corvi alimentum afferebant, panes et carnes. Quinetiam Samuel propheta armum, quem ex iis, quæ comedisset, reliquerat, allatum, dedit edendum Sauli. Hi autem, qui se eos dicunt vitæ institutis excellere, cum illorum actionibus ne poterunt quidem conferri. « Qui » itaque « non comedit, comedentem ne spernat. Qui autem comedit, eum qui non comedit non judicet : Deus enim ipsum accepit [d]. » Quin etiam Dominus de seipso dicens : Venit, » inquit, « Joannes, nec comedens, nec bibens, et dicunt : Dæmonium habet; venit Filius hominis comedens et bibens, et dicunt : Ecce homo vorax et vini potor, amicus publicanorum, et peccator [e]. » An etiam

A (66) δὲ τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς. » Τί δέ; οὐχὶ καὶ οἱ παλαιοὶ δίκαιοι εὐχαρίστως τῆς κτίσεως μετελάμβανον; Οἱ δὲ καὶ ἐπαιδοποιήσαντο (67), γήμαντες ἐγκρατῶς. Καὶ τῷ μὲν Ἠλίᾳ (68) οἱ κόρακες ἔφερον τροφὴν, ἄρτους καὶ κρέα· καὶ Σαμουὴλ (69) δὲ ὁ προφήτης, ὃν καταλελοίπει κωλεὸν ἐξ ὧν ἤσθιε, φέρων ἔδωκε τῷ Σαοὺλ φαγεῖν. Οἱ δὲ καὶ τούτους ὑπερφέρειν λέγοντες πολιτείᾳ καὶ βίῳ οὐδὲ συγκριθῆναι ταῖς ἐκείνων πράξεσι δυνήσονται. « Ὁ μὴ ἐσθίων (70) » τοίνυν « τὸν ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω· ὁ δὲ ἐσθίων τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ κρινέτω· ὁ Θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο. » Ἀλλὰ καὶ ὁ Κύριος περὶ ἑαυτοῦ λέγων, « Ἦλθεν, φησὶν, Ἰωάννης, μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων· καὶ λέγουσι, Δαιμόνιον ἔχει· ἦλθεν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων B καὶ πίνων, καὶ λέγουσιν· Ἰδοὺ ἄνθρωπος φαγὸς (71) καὶ οἰνοπότης, φίλος τελωνῶν, καὶ ἁμαρτωλός. » Ἢ καὶ (72) τοὺς ἀποστόλους (73) ἀποδοκιμάζουσι (74); Πέτρος μὲν γὰρ καὶ Φίλιππος ἐπαιδοποιήσαντο· Φίλιππος δὲ καὶ τὰς θυγατέρας ἀνδράσιν ἐξέδωκεν. Καὶ ὅ γε Παῦλος οὐκ ὀκνεῖ ἔν τινι ἐπιστολῇ (75) τὴν αὐτοῦ

✠ P. 535 ED. POTTER, 448 ED. PARIS. [a] Coh. II, 18, 23. [b] I Cor. VII, 27. [c] Ibid. 2, 5. [d] Rom. XIV, 3. [e] Matth. XI, 18, 19.

(66) *Ἕκαστος*. Hæc composita sunt ex I Cor. VII, 2 : Διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω· et v. 5 : Καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν.

(67) *Οἱ δὲ καὶ ἐπαιδοποιήσαντο*. Conf. *Strom.* VI, p. 664, et quæ ibi adnotanda sunt.

(68) *Ἠλίᾳ*. I Reg. XVII, 6 : Καὶ οἱ κόρακες ἔφερον αὐτῷ ἄρτους τὸ πρωΐ, καὶ κρέα τὸ δείλης.

(69) *Σαμουὴλ*. I Sam. IX, 24 : Καὶ ἥψησεν ὁ μάγειρος τὴν κωλέαν, καὶ παρέθηκεν αὐτὴν ἐνώπιον Σαοὺλ· καὶ εἶπε Σαμουὴλ τῷ Σαοὺλ· Ἰδοὺ ὑπόλειμμα, παράθες αὐτὸ ἐνώπιόν σου, καὶ φάγε.

(70) *Ὁ μὴ ἐσθ.* Ὁ ἐσθίων τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω, Rom. IV, 3.

(71) *Φαγός*. Φάγος, Matth., ubi mox, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν.

(72) *Ἢ καὶ τ.* Hæc usque ad . . . τῆς ὑπηρεσίας εὐσταλές, recitavit Eusebius *Ecclesiasticæ historiæ* lib. III, cap. 30, ut etiam Nicephorus *Eccles. hist.* lib. II, cap. 44.

(73) *Τοὺς ἀποστόλους*. Idem accidit Herveto in hunc locum scribenti, quod Eusebio lib. III *Historiæ*, cap. 25, qui citat locum Act. XXI de Philippo diacono, cui erant quatuor filiæ, nec distinguit ab apostolo diaconum. Nam et hunc Clementis locum inseruit libro suo Eusebius cap. 24, sed interpres novissimus Christophorsonus in cap. 25 vertit : « Philippum dico unum e septem diaconis, qui Hierapoli extremum vitæ diem obiit. » Cum sit Græce : Φίλιππον τῶν δώδεκα ἀποστόλων, ὃς κεκοίμηται ἐν Ἱεραπόλει. Quod enim ait Suffridus Petrus, eum legisse εἷς τῶν ἑπτὰ διακόνων, vel ἕνα, ex conjectura, non ex manuscripto, videtur esse : nam et Rufinus cap. 31 vertit : « Dico autem de Philippo, qui fuit unus ex apostolis, qui dormivit apud Hierapolim. » In *Catalogo* D. Hieronymi est : « Philippus apostolus in Phrygia prædicat Evangelium Domini Jesu. Sepelitur Hierapoli, cum filiabus honorifice. » At monet M. Victorius hæc adjecta esse a Græcis, sed in voce Polycrat. genuinum est Hieronymi, quod citat ex ejus epistola adversus Victorem synodica, unde etiam illa sunt Eusebii, vertitque : « Philippum loquor de duodecim apostolis, qui dormivit Hierapoli, et duas filias ejus, quæ virgines senuerunt : et aliam ejus filiam, quæ Spiritu sancto plena in Ephesо occubuit. » Postremum istud Eusebius effert : Καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι πολιτευσαμένη, ἣ ἐν Ἐφέσῳ ἀναπαύεται. Rufinus : « Sed et duæ ejus filiæ inibi virgines consenuere, et alia ejus filia Spiritu sancto repleta permansit apud Ephesum; » rectius quam Christophorsonus, qui vertit, « quarum altera vitam Spiritus sancti, » etc., tres C enim apparet fuisse. Vide et Nicephorum lib. II, cap. 44, qui, errorem Eusebii animadvertens, ait per interpretem, « alterius Philippi, non apostoli. » COLLECT. — Nonnulli volunt a Clemente apostolum pro diacono positum fuisse : quemadmodum, ut aiunt, apostoli nomen viris apostolicis tribuerunt alii ex antiquis Patribus, ac speciatim Polycrates et Papias. Conf. Eusebius *Ecclesiasticæ historiæ* lib. III, cap. 30 et 31, et ibi Valesii notæ. Philippum diaconum συναπόστολον appellant apostoli in *Constitut. apost.* lib. VI, cap. 7, ubi conf. quæ hac de re adnotavit Cotelerius.

(74) *Ἀποδοκιμάζουσι*. Ἀποδοκιμάσουσι, fut. tempore, Euseb., Niceph.

(75) *Ἔν τινι ἐπιστολῇ*. Ad Philipp. c. IV. De conjuge autem ejus vise et Ignatii epist. 6, et Euseb. *Hist. eccles.* lib. III, cap. 24. H. SYLBURG. — Respicit Clemens Philipp. IV, 3 : Καὶ ἐρωτῶ σε, σύζυγε γνήσιε, συλλαμβάνου αὐταῖς, αἵτινες ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι. Quibus in verbis, licet γνήσιε D masculini generis sit, tamen cum Græci, ac præcipue Athenienses, diversa genera sæpe miscuerint, ut cum κλυτὸς Ἱπποδάμεια, etc., dixit Homerus; et cum apostoli et alii veteris Ecclesiæ pastores in curandis, et ad fidem convertendis feminis feminarum ope plerumque usi sint, de quo more consuli poterit *Constitut. apostol.* lib. III, cap. 15, putabant nonnulli Paulum hoc loco conjugem suam hortari, ut ei operi diligenter incumberet. Ignatius interpolat. *Epist. ad Philadelph.*, cap. 3, Paulum matrimonio junctum fuisse affirmat : Πέτρου, καὶ Παύλου, καὶ τῶν ἄλλων ἀποστόλων, τῶν γάμοις προσομιλησάντων. « Petri, et Pauli, et aliorum apostolorum, qui in nuptiis versati sunt. » Ubi conferri poterunt, quæ adnotavit Cotelerius. Adjici merentur, quæ adnotavit Beveregius nostras ad apostol. can. 5 : « Ex hisce, inquit, verbis nihil certius, nihil apertius esse potest, quam temporibus quibus conditi sunt hi canones, episcopos, presbyteros, et diaconos conjugatos esse. Nec mirum, cum Petrum et reli-

προσαγορεύειν (76) σύζυγον, ἣν οὐ περιεκόμιζε διὰ τὸ τῆς ὑπηρεσίας εὐσταλές (77). Λέγει οὖν ἔν τινι ἐπιστολῇ· « Οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι; » Οὗτοι μὲν, οἰκείως τῇ διακονίᾳ ἀπερισπάστῳ τῷ κηρύγματι προσανέχοντες (78), οὐχ ὡς γαμετὰς, ἀλλ' ὡς ἀδελφὰς (79) περιῆγον τὰς γυναῖκας, συνδιακόνους ἐσομένας πρὸς τὰς οἰκουροὺς γυναῖκας, δι' ὧν καὶ εἰς τὴν γυναικωνῖτιν ἀδιαβλήτως (80) παρεισεδύετο ἡ τοῦ Κυρίου διδασκαλία. Ἴσμεν γὰρ καὶ ὅσα περὶ διακόνων γυναικῶν ἐν τῇ ἑτέρᾳ πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ ὁ γενναῖος διατάσσεται Παῦλος. Ἀλλὰ μὴν ὁ αὐτὸς οὗτος κέκραγεν, ὡς « οὐκ ἔστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις· » οὐδὲ μὴν ἀποχὴ οἴνου καὶ κρεῶν· « ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Τίς αὐτῶν, μηλωτὴν καὶ ζώνην δερματίνην ἔχων, περιέρχεται ὡς Ἠλίας (81); Τίς δὲ σάκκον περιβέβληται, γυμνὸς τὰ ἄλλα, καὶ ἀνυπόδετος, ὡς Ἡσαΐας; ἢ περίζωμα μόνον λινοῦν, ὡς Ἱερεμίας; Ἰωάννου δὲ τὴν ἔνστασιν τὴν γνωστικὴν τοῦ βίου τίς μιμήσεται; Ἀλλὰ καὶ οὕτω βιοῦντες, ηὐχαρίστουν τῷ κτίσαντι οἱ μακάριοι προφῆται. Ἡ δὲ Καρποκράτους δικαιοσύνη, καὶ τῶν ἐπίσης αὐτῷ τὴν ἀκόλαστον μετιόντων κοινωνίαν, ὧδέ πως καταλύεται· ἅμα γὰρ τῷ φάναι, « Τῷ αἰτοῦντί (82) σε δός· » ἐπιφέρει· « Καὶ τὸν θέλοντα δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς· » ταύτην διδάσκων τὴν κοινωνίαν, οὐχὶ δὲ τὴν λάγνον. Πῶς δὲ ὁ αἰτῶν, καὶ λαμβάνων, καὶ δανειζόμενος, ἀπὸ μηδενὸς ὑπάρχοντος τοῦ ἔχοντος, καὶ διδόντος, καὶ δανείζοντος; Τί δ'; ὅταν ὁ Κύριος φῇ, « Ἐπείνασα, καὶ ἐχορτάσατέ με (83)· ἐδίψησα, καὶ ἐποτί-

A reprobant apostolos? Petrus enim et Philippus filios procrearunt: Philippus autem filias quoque suas viris locavit. Et Paulus quidem certe non veretur in quadam epistola suam appellare « conjugem, » quam non circumferebat, quod non magno ei esset opus ministerio. Dicit itaque in quadam epistola : « Non habemus potestatem sororem uxorem circumducendi, sicut et reliqui apostoli [a]? Sed hi quidem, ut erat consentaneum, ✠ ministerio, quod divelli non poterat, prædicationi scilicet, attendentes, non ut uxores, sed ut sorores circumducebant mulieres, quæ una ministraturæ essent apud mulieres quæ domos custodiebant : per quas etiam in gynæceum, absque ulla reprehensione malave suspicione, ingredi posset doctrina Domini. Scimus enim quæ- B cunque de feminis diaconis in altera ad Timotheum præstantissimus docet Paulus. Atqui hic ipse exclamavit : « Non est regnum Dei esca et potus : » neque vero abstinentia a vino et carnibus; « sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto [b]. » Quis eorum, ovilla pelle indutus, zona pellicea accinctus, circuit ut Elias? Quis cilicium induit, cætera nudus, et discalceatus, ut Isaias? vel subligaculum tantum habet lineum, ut Jeremias? Joannis autem vitæ institutum gnosticum quis imitabitur? Sed sic quoque viventes, gratias Creatori agebant beati prophetæ. Carpocratis autem justitia, et eorum, qui æque atque ipse impudicam prosequuntur communionem, hoc modo dissolvitur; simul enim ac C dixerit : « Te petenti des; » subjungit : « Et eum, qui velit mutuo accipere, ne averseris [c]; » hanc do-

✠ P. 536 ED. POTTER, 448-449 ED. PARIS. [a] I Cor. IX, 5. [b] Rom. XIV, 17. [c] Matth. V, 42.

quos apostolos uxores habuisse affirmat Basilius, *De abdicat. ser.*, statim ab initio. Et ipse quoque Ignatius : Ὡς Πέτρου, καὶ Παύλου, καὶ τῶν ἄλλων ἀποστόλων, τῶν γάμοις προσομιλησάντων. Ignat. *Epist. ad Philadelph.*, p. 98 edit. Usser. Hunc, fateor, Ignatii locum corruptum esse, ac nomen Pauli ab hæreticis insertum esse, e mss. nescio quibus acriter contendunt pontificii; sed incassum, ut probat Jac. Armachanus in *Prolegomenis* ad Ignatium, cap. 17. Ambrosius autem Paulum, cum Joanne, eosque solos, excipit : « Omnes, » inquit, « apostoli, exceptis Joanne et Paulo, uxores habuerunt : » Ambros. in II Cor. XI, 2. At Clemens Alexandrinus Paulum etiam uxorem habuisse scribit *Strom.* III, p. 488 edit. Paris., ubi et Philippum addit. De Philippo idem asserit et D. Chrysostomus Εἰς τὸν Ὀζίαν λόγ. δ', tom. V, p. 147 ed. Savil. et ante eum Polycrates Ephesinorum episcopus in epistola ad Victorem Romanum, apud Euseb. *Hist. eccles.* lib. III, c. 31. At Philippum illum, qui quatuor habuisse filias dicitur Act. XXI, 9, non apostolum, sed diaconum fuisse, probat Isidorus Pelusiota lib. I, epist. 147. »

(76) *Προσαγορεύειν*. Προσαγορεῦσαι, Euseb., Niceph.

(77) *Τὸ τῆς ὑπηρεσίας εὐσταλές*. Hoc ipse Clemens explicat infra, *Strom.* IV, p. 513 edit. Paris.

(78) *Ἀπερισπάστῳ τῷ κ. π.* Quid sit, ἀπερίσπαστον κήρυγμα, haud facile explicari potest. Scribendum ἀπερισπάστως τῷ κηρύγματι προσανέχοντες, « prædicationi » sine ulla distractione « attendentes. » Sic D. Paulus I Cor. VII, 35 : Ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερισπάστως. « Sed ut decenter et apte adhærescatis Domino » sine ulla distractione.

(79) *Οὐχ ὡς γαμετὰς, ἀλλ' ὡς ἀδελφάς*. Clemens infra, *Strom.* VI, pag. 664 : Ἀδελφὴ δὲ τούτῳ ἡ γυνὴ μετὰ τὴν παιδοποιίαν, ὡς καὶ ὁμοπατρία κρίνεται, τότε μόνον τοῦ ἀνδρὸς ἀναμιμνησκομένη, ὁπηνίκα ἂν τοῖς τέκνοις προσβλέπῃ. « Uxor autem ei fit soror post liberorum susceptionem, et eodem loco habetur, ac si esset eodem patre nata, tunc solum viri recordans, quando filios aspexerit, » etc. Ubi conf. adnotata.

(80) *Ἀδιαβλήτως*. *Constitut. apostol.* lib. III, cap. 15 : Προχείρισαι δὲ διάκονον πιστὴν καὶ ἁγίαν εἰς τὰς τῶν γυναικῶν ὑπηρεσίας. Ἔστι γὰρ ὁπόταν ἔν τισιν οἰκίαις ἄνδρα διάκονον γυναιξὶν οὐ δύνασαι D πέμπειν διὰ τοὺς ἀπίστους· ἀποστελεῖς οὖν γυναῖκα διάκονον διὰ τὰς τῶν φαύλων διανοίας. « Elige autem diaconissam fidelem et sanctam, ad mulierum ministeria. Fit enim nonnunquam, ut in quibusdam domibus virum diaconum ad mulieres non possis mittere propter infideles : destinabis igitur mulierem diaconissam ob improborum cogitationes.

(81) *Ἠλίας*. Conf. I Reg. XIX, 13, 19; II Reg. I, 8; ibid., 13, 14.

(82) *Τῷ αἰτοῦντι*. Apud D. Lucam ita legitur cap. 6, ut ait G. Hervetus, sed Matthæi cap. V, v. 42, sic reperies, ut Clemens habet : Καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς. « Qui autem petit a te, da ei, et volenti mutuare a te ne averteris. » Vel, ut D. Augustinus legit : « Et qui voluerit accipere mutuum a te, ne aversatus fueris. » Collect.

(83) *Ἐχορτάσατέ με*. Ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, Matth., ubi mox, ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστ.

cens communionem, non autem illam incestam et impudicam. Quomodo autem fuerit is qui petit et accipit, et is qui mutuatur, si nullus sit qui habeat et det mutuo? Quid vero? **193** quando dicit Dominus: « Esurivi, et me pavistis; sitii, et potum mihi dedistis; hospes eram, et me collegistis; nudus, et me vestiistis [a]; » deinde subjungit: « Quatenus fecistis uni horum minimorum, mihi fecistis [b]. » Nunquid easdem quoque tulit leges in Veteri Testamento? « Qui dat mendico, fœneratur Deo [c]. » Et: « Ne abstinueris a benefaciendo egenó [d], » inquit. Et rursus: « Eleemosynæ et fides ne te deficiant [e], » inquit. « Paupertas » autem « virum humiliat, ditant autem manus virorum [f]. » Subjungit autem: « Qui pecuniam suam non dedit ad usuram, fit acceptus. » Et: « Pretium redemptionis ✠ animæ, propriæ judicantur divitiæ [g]. » Annon aperte indicat, quod sicut mundus componitur ex contrariis, nempe ex calido et frigido, humido et sicco, ita etiam ex iis qui dant, et ex iis qui accipiunt? Et rursus cum dixit: « Si vis perfectus esse, vende quæ habes, et da pauperibus, » refellit eum qui gloriabatur quod « omnia a juventute præcepta servaverat; » non enim impleverat illud: « Diliges proximum tuum sicut teipsum [h]: » tunc autem cum a Domino perficeretur, docebatur communicare et impertiri per charitatem. Honeste ergo non prohibuit esse divitem, sed esse divitem injuste et inexplebiliter. « Possessio (enim,) quæ cum iniquitate acceleratur, minor redditur [i]. » Sunt (enim,) qui seminantes multiplicant, et qui colligentes minus habent [j]. » De quibus scriptum est: « Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæculum sæculi [k]. » Qui enim « seminat et plura colligit, » is est, qui per terrenam et temporalem communicationem ac distributionem, cœlestia acquirit et æterna. Est autem alius, qui nemini impertit, et incassum « thesauros in terra colligit, ubi ærugo et tinea destruunt [l]. » De quo scriptum est: « Qui colligit mercedes, colligit in saccum perforatum [m]. » Hujus « agrum » Dominus in Evangelio dicit « fuisse fertilem [n]: » deinde cum vellet fructus reponere, et esset « majora horrea ædificaturus, » sibi dixisse per prosopopœiam: « Habes bona multa reposita tibi in multos annos, ede, bibe, lætare.: Stulte ergo, inquit, hac nocte animam tuam a te repetunt; quæ ergo parasti, cujus erunt [a]? »

σατέ με· ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με· γυμνὸς, καὶ περιεβάλετέ με· » εἶτα ἐπιφέρει· « Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε. » Οὐχὶ δὲ τὰ αὐτὰ καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ νομοθετεῖ; « Ὁ διδοὺς (84) πτωχῷ δανείζει Θεῷ· » καὶ, « Μὴ ἀπόσχῃ εὖ ποιεῖν ἐνδεεῖ (85), » φησίν. Καὶ πάλιν· « Ἐλεημοσύναι καὶ πίστεις μὴ ἐκλιπέτωσάν σε, » εἶπεν. « Πενία » δὲ « ἄνδρα ταπεινοῖ· χεῖρες δὲ ἀνδρῶν (86), πλουτίζουσιν. » Ἐπιφέρει (87) δέ· « Ἢ δ' ἂν (88), ὃς οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ τὸ ἀργύριον αὐτοῦ, ἀποδεκτὸς γίνεται· » καὶ, « Λύτρον (89) ψυχῆς ἀνδρὸς, ὁ ἴδιος πλοῦτος κρίνεται. » Οὐχὶ διασαφεῖ ἄντικρυς, ὡς οὖν ἐξ ἐναντίων ὁ κόσμος σύγκειται, ὥσπερ ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ (90), ξηροῦ τε καὶ ὑγροῦ, οὕτω κἀκ τῶν διδόντων, κἀκ τῶν λαμβανόντων; Πάλιν τε αὖ ὅταν εἴπῃ, « Εἰ θέλεις τέλειος γενέσθαι, πωλήσας τὰ ὑπάρχοντα, δὸς πτωχοῖς, » ἐλέγχει τὸν καυχώμενον ἐπὶ τῷ πάσας τὰς ἐντολὰς ἐκ νεότητος τετηρηκέναι· οὐ γὰρ πεπληρώκει τό, « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν· » τότε δὲ, ὑπὸ τοῦ Κυρίου συντελειούμενος, ἐδιδάσκετο δι' ἀγάπην μεταδιδόναι. Καλῶς οὖν πλουτεῖν οὐ κεκώλυκεν, ἀλλὰ γὰρ τὸ ἀδίκως καὶ ἀπλήστως πλουτεῖν· « Κτῆσις γὰρ ἐπισπευδομένη (91) μετὰ ἀνομίας ἐλάττων γίνεται. Εἰσὶ (92) γὰρ οἳ σπείροντες πλείονα ποιοῦσι, καὶ οἱ συνάγοντες ἐλαττοῦνται· » περὶ ὧν γέγραπται· Ἐσκόρπισεν, ἔδωκεν τοῖς πένησιν· ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα· « ὁ μὲν γὰρ σπείρων καὶ πλείονα συνάγων οὗτός ἐστιν ὁ διὰ τῆς ἐπιγείου καὶ προσκαίρου μεταδόσεως τὰ οὐράνια κτώμενος καὶ τὰ αἰώνια· ἕτερος δὲ ὁ μηδενὶ μεταδιδοὺς, « κενῶς καὶ θησαυρίζων ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει· » περὶ οὗ γέγραπται « Συνάγων τοὺς μισθοὺς, συνήγαγεν εἰς δεσμὸν τετρυπημένον. » Τούτου « τὴν χώραν (93) εὐφορῆσαι » λέγει ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὁ Κύριος· ἔπειτα τοὺς καρποὺς ἀποθέσθαι βουληθέντα, οἰκοδομησόμενον ἀποθήκας μείζονας, κατὰ τὴν προσωποποιίαν εἰπεῖν πρὸς ἑαυτόν. « Ἔχεις ἀγαθὰ πολλὰ ἀποκείμενά σοι εἰς ἔτη πολλά· φάγε, πίε, εὐφραίνου. Ἄφρόν οὖν, ἔφη· ταύτῃ γὰρ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἃ οὖν ἡτοίμασας, τίνι γένηται; »

✠ P. 537 ED. POTTER, 449-450 ED. PARIS. [a] Matth. xxv, 35, 36. [b] Ibid. 40. [c] Prov. xix, 17. [d] Prov. iii, 27. [e] Ibid. 3. [f] Prov. x, 4. [g] Prov. xiii, 8. [h] Matth. xix, 16; Marc. x, 17; Luc. xviii, 18. [i] Prov. xiii, 11. [j] Prov. xi, 23. [k] Psal. cxi, 9. [l] Matth. vi, 19. [m] Agg. i, 6. [n] Luc. xii, 16-20.

(84) *Ὁ διδ.* Prov. xix, 17: Δανείζει Θεῷ ὁ ἐλεῶν πτωχόν.

(85) *Ἐνδεεῖ.* Ἐνδεῆ, Proverb. Sic superius ἐνδεῆ mutatum in ἐνδεεῖ, p. 445 edit. Paris.

(86) *Ἀνδρῶν.* Ἀνδρείων, Proverb.

(87) *Ἐπιφέρει.* Quis hæc « subjungit? » Certe non Salomon loco proverbiorum, quem antea respexit: nam in eo hæc non reperiuntur. Forte respicit Psal. xv, quo cum v. 1 interrogatum fuisset: « Quis habitabit in monte Domini? » Aliquis ἐπιφέρει, « respondet, » v. 5, eum ibi habitaturum esse, qui τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ. Similia occurrunt Ezech. xviii, 8.

(88) *Ἢ δ' ἄν.* Pro ἢ δ' ἂν non incommode reposueris ἰδοὺ ἀνήρ. Fr. Junius minori mutatione legit, ἐπιφέρει δε ὅδ' αὖ. Interpres commation id præteriit. Sylburg.

(89) *Λύτρον.* Proverb. xiii, 8: Λύτρον ἀνδρὸς ψυχῆς ὁ ἴδιος πλοῦτος, πτωχὸς δὲ οὐχ ὑφίσταται ἀπειλήν.

(90) *Ψυχροῦ.* Hoc in Flor. edit. omissum postulat antithesis. Sylburg.

(91) *Κτῆσις. . . ἐπισπευδομένη.* Ὕπαρξις ἐπισπουδαζομένη, Proverb. κτῆσις ἐπισπουδαζομένη, Clemens *Pædag.* lib. iii, cap. ult.

(92) *Εἰσί.* Εἰσὶν οἳ τὰ ἴδια σπείροντες, πλείονα ποιοῦσιν· εἰσὶ δὲ καὶ οἳ συνάγοντες ἐλαττοῦνται, Proverb.

(93) *Χώραν.* Lucæ sensum, verbis paulum mutatis exhibet auctor.

CAPUT VII.

Qua in re Christianorum continentia eam quam sibi vindicant philosophi antecellat.

Ἡ μὲν οὖν ἀνθρωπίνη ἐγκράτεια, ἡ κατὰ τοὺς φιλοσόφους, λέγω τοὺς Ἑλλήνων, τὸ διαμάχεσθαι τῇ ἐπιθυμίᾳ, καὶ μὴ ἐξυπηρετεῖν αὐτῇ εἰς τὰ ἔργα, ἐπαγγέλλεται· ἡ καθ' ἡμᾶς δὲ, τὸ μὴ ἐπιθυμεῖν, οὐχ ἵνα τις ἐπιθυμῶν καρτερῇ, ἀλλ' ὅπως καὶ τοῦ ἐπιθυμεῖν ἐγκρατεύηται. Λαβεῖν δὲ ἄλλως οὐκ ἔστι τὴν ἐγκράτειαν ταύτην ἢ χάριτι τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο εἶπεν· « Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν. » Ταύτην ἔλαβε τὴν χάριν καὶ ὁ Μωϋσῆς, τὸ ἐνδεὲς σῶμα περικείμενος, ἵνα τεσσαράκοντα ἡμέρας μήτε πεινάσῃ, μήτε διψήσῃ. Ὡς δὲ ὑγιαίνειν ἄμεινον τοῦ νοσοῦντα περὶ ὑγιείας διαλέγεσθαι, οὕτω τὸ εἶναι φῶς τοῦ περὶ φωτὸς λαλεῖν, καὶ ἡ κατὰ ἀλήθειαν ἐγκράτεια τῆς ὑπὸ τῶν φιλοσόφων διδασκομένης. Οὐ γὰρ ὅπου φῶς, ἐκεῖ σκότος· ἔνθα δέ ἐστιν ἐπιθυμία ἐγκαθεζομένη, μόνη τυγχάνουσα, κἂν τῇ ἐνεργείᾳ ἡσυχάζῃ τῇ διὰ τοῦ σώματος, τῇ μνήμῃ συνουσιάζει πρὸς τὸ μὴ παρόν. Καθόλου δὲ ἡμῖν προείτω (94) ὁ λόγος περί τε γάμου, περί τε τροφῆς, καὶ τῶν ἄλλων, μηδὲν κατ' ἐπιθυμίαν ποιεῖν, θέλειν δὲ μόνα ἐκεῖνα τὰ ἀναγκαῖα. Οὐ γάρ ἐσμεν ἐπιθυμίας (95) τέκνα, ἀλλὰ θελήματος· καὶ τὸν ἐπὶ παιδοποιΐᾳ γήμαντα ἐγκράτειαν ἀσκεῖν χρὴ, ὡς μηδὲ ἐπιθυμεῖν τῆς γυναικὸς τῆς ἑαυτοῦ, ἣν ἀγαπᾷν ὀφείλει, σεμνῷ καὶ σώφρονι παιδοποιούμενος θελήματι. Οὐ γὰρ « τῆς σαρκὸς πρόνοιαν ποιεῖσθαι εἰς ἐπιθυμίας » ἐμάθομεν· « εὐσχημόνως δὲ ὡς ἐν ἡμέρᾳ, » τῷ Χριστῷ, καὶ τῇ Κυριακῇ τῇ φωτεινῇ ἀγωγῇ, « περιπατοῦντες, μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔρισι καὶ ζήλοις. » Ἀλλὰ γὰρ οὐ μόνον περί τι ἓν εἶδος τὴν ἐγκράτειαν συνορᾷν προσήκει, τουτέστι τὰ ἀφροδίσια, ἀλλὰ γὰρ καὶ περὶ τὰ ἄλλα, ὅσα σπαταλῶσα ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχὴ ἡμῶν, οὐκ ἀρκουμένη τοῖς ἀναγκαίοις, περιεργαζομένη δὲ τὴν χλιδήν. Ἐγκράτειά ἐστιν ἀργυρίου καταφρονεῖν· τρυφῆς, κτήσεως, θέας καταμεγαλοφρονεῖν· στόματος κρατεῖν, κυριεύειν λογισμῷ τῶν πονηρῶν. Ἤδη δὲ καὶ ἄγγελοί (96) τινες, ἀκρατεῖς γενόμενοι, ἐπιθυμίᾳ ἁλόντες, οὐρανόθεν δεῦρο καταπεπτώκασιν. Οὐαλεντῖνος δὲ ἐν τῇ πρὸς Ἀγαθόποδα (97) ἐπιστολῇ, « Πάντα, φησὶν, ὑπομείνας, ἐγκρατὴς ἦν, θεότητα Ἰησοῦς εἰργάζετο· ἤσθιε καὶ ἔπινεν ἰδίως, οὐκ ἀποδιδοὺς τὰ βρώματα. Τοσαύτη ἦν αὐτῷ ἐγκρατείας δύναμις, ὥστε καὶ μὴ φθαρῆναι τὴν τροφὴν ἐν αὐ-

A Humana ergo continentia, ea, inquam, quæ est ex sententia philosophorum Græcorum, profitetur pugnare cum cupiditate, et in factis ei non inservire; quæ est autem ex nostra sententia continentia, non concupiscere; non ut quis concupiscens se fortiter gerat, sed ut etiam a concupiscendo se contineat. Non potest autem ea aliter comparari continentia, nisi gratia Dei. Et ideo dixit: « Petite, et dabitur vobis [a]. » Hanc gratiam Moyses quoque accepit, qui indigo corpore erat indutus, ut quadraginta diebus neque esuriret, neque sitiret. Quemadmodum autem melius est sanum esse, quam ægrotantem disserere de sanitate: ita lucem esse, quam loqui de luce; et quæ est ex veritate continentia, ea quæ docetur a philosophis. Non enim
B ubi est lux, illic tenebræ; ubi autem sola insidet cupiditas, etiamsi quiescat a corporea operatione, at memoria cum eo, quod non est præsens, congreditur. Generatim ✠ autem nobis procedat oratio de matrimonio, nutrimento, et aliis, ut nihil faciamus ex cupiditate, velimus autem ea sola, quæ sunt necessaria. Non sumus enim filii cupiditatis, sed voluntatis; et eum, qui uxorem duxit propter liberorum procreationem, exercere oportet continentiam, ut ne suam quidem concupiscat uxorem, quam debet diligere, honesta et moderata voluntate operam dans liberis. Non enim « carnis curam gerere ad concupiscentias » didicimus; « honeste autem tanquam in die, » Christo, et Dominica lucida vitæ institutione, « ambulantes, non in comessa-
C tionibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudicitiis, non in litibus et contentionibus [b]. » Verumenimvero non oportet considerare continentiam in uno solum genere, nempe in rebus venereis, sed etiam in quibuscunque aliis, quæ luxuriosa concupiscit anima, non contenta necessariis, sed sollicita de deliciis. Continentia est pecuniam despicere; voluptatem, possessionem, spectaculum magno et excelso animo contemnere; os continere, ratione quæ sunt mala vincere. Jam vero angeli quoque quidam, cum fuissent incontinentes, victi cupiditate, huc e cœlo deciderunt. Valentinus autem in Epistola ad Agathopodem: « Cum omnia,
D

✠ P. 538 ED. POTTER, 450-451 ED. PARIS. [a] Matth. VII, 7. [b] Rom. XIII, 12, 13, 14.

(94) *Προείτω*. In προείτω vestigia sunt duplicis scripturæ, προέτω et προΐτω. SYLBURG.

(95) *Οὐ γάρ ἐσμεν ἐπ*. Respicit forte Joan. I, 13: Οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν.

(96) *Ἄγγελοι*. Opinio ista veterum quorumdam de angelis, hausta est ex illo Genes. VI: Ἰδόντες δὲ οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων, et quæ sequuntur: sed decepit illos Hebraismus: qua de re et Munsterus in eum locum, et Notationes nostræ in homilias S. Patrum pag. 560. H. SYLBURG. — Conf. quæ adnotavimus ad finem *Pædag.*, lib. III, cap. 2.

(97) *Ἀγαθόποδα*. Cl. Grabius *Spiciléq.* sæc. II, p. 53, ad hunc Clementis locum hæc adnotavit: « Agathopus, ad quem Valentinus litteras dedit, idem forte fuit cum illo qui S. Ignatium Romam ad martyrium abductum comitatus est. » Idem existimavit Cl. Pearsonus Adnot. in hæc verba Ignatianæ epistolæ ad Smyrnæos cap. 10: Φίλωνα καὶ Ῥέων Ἀγαθόπουν, οἳ ἐπηκολούθησάν μοι· « Philonem et Reum Agathopoda, qui me secuti sunt. »

inquit, sustinuisset, erat continens, divinitatem sibi comparavit Jesus; edebat et bibebat peculiari modo, non reddens cibos; tanta ei inerat vis continentiæ, ut etiam nutrimentum in eo non interierit, quoniam ipse non habuit interitum. » Nos ergo propter dilectionem in Dominum, et propter ipsum honestum, amplectimur continentiam, templum Spiritus sanctificantes. Honestum enim est, « propter regnum cœlorum seipsum castrare [a] » ab omni cupiditate, et « emundare conscientiam a mortuis operibus, ad serviendum Deo viventi [b]. » Qui autem propter odium adversus carnem susceptum a conjugali conjunctione, et eorum qui conveniunt ciborum participatione, liberari desiderant, inducti sunt et impii, et absque ratione continentes, sicut aliæ gentes plurimæ. Brachmanes quidem certe neque animatum comedunt, neque vinum bibunt; sed aliqui quidem ex iis quotidie sicut nos **194** cibum capiunt; nonnulli autem ex iis tertio quoque die, ut ait Alexander Polyhistor ✠ in *Indicis*; mortem autem contemnunt, et vivere nihili faciunt; credunt enim esse regenerationem; aliqui autem colunt Herculem et Panem. Qui autem ex Indis vocantur Σεμνοί, hoc est, *venerandi*, nudi totam vitam transigunt: ii veritatem exercent, et futura prædicunt, et colunt quamdam pyramidem, sub qua existimant alicujus dei ossa reposita. Neque vero Gymnosophistæ, nec qui dicuntur Σεμνοί, utuntur mulieribus, hoc enim præter naturam et iniquum esse existimant; qua de causa seipsos castos conservant. Virgines autem sunt etiam mulieres, quæ dicuntur Σεμναί, hoc est, *venerandæ*. Videntur autem observare cœlestia, et per eorum significationem quædam futura prædicere.

A τῷ· ἐπεὶ τὸ φθείρεσθαι αὐτὸς οὐκ εἶχεν. » Ἡμεῖς μὲν οὖν δι' ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Κύριον καὶ δι' αὐτὸ τὸ καλὸν ἐγκράτειαν ἀσπαζόμεθα, τὸν νεὼν τοῦ Πνεύματος (98) ἁγιάζοντες· καλὸν γὰρ « διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εὐνουχίζειν (99) ἑαυτὸν » πάσης ἐπιθυμίας, « καὶ καθαρίζειν τὴν συνείδησιν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων εἰς τὸ λατρεύειν Θεῷ ζῶντι. » Οἱ δὲ διὰ τὸ μῖσος τὸ πρὸς τὴν σάρκα τῆς κατὰ γάμον συναλλαγῆς καὶ τῆς τῶν καθηκόντων βρωμάτων μεταλήψεως ἀχαρίστως ἀπαλλάττεσθαι ποθοῦντες ἀμαθεῖς τε καὶ ἄθεοι, ἀλόγως ἐγκρατευόμενοι, καθάπερ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Βραχμᾶναι (1) γοῦν οὔτε ἔμψυχον ἐσθίουσιν, οὔτε οἶνον πίνουσιν· ἀλλ' οἱ μὲν αὐτῶν καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ὡς ἡμεῖς, τὴν τροφὴν προσίενται, ἔνιοι δ' αὐτῶν διὰ τριῶν ἡμερῶν, ὥς
B φησιν Ἀλέξανδρος ὁ Πολυΐστωρ ἐν τοῖς *Ἰνδικοῖς*· καταφρονοῦσι δὲ θανάτου, καὶ παρ' οὐδὲν ἡγοῦνται τὸ ζῆν· πείθονται γὰρ εἶναι παλιγγενεσίαν· ἃ δὲ (2) σέβουσιν Ἡρακλέα καὶ Πᾶνα. Οἱ καλούμενοι δὲ Σεμνοὶ τῶν Ἰνδῶν γυμνοὶ διαιτῶνται τὸν πάντα βίον· οὗτοι τὴν ἀλήθειαν ἀσκοῦσι, καὶ περὶ τῶν μελλόντων προμηνύουσι, καὶ σέβουσί τινα πυραμίδα, ὑφ' ἣν ὀστέα τινὸς θεοῦ νομίζουσιν ἀποκεῖσθαι. Οὔτε δὲ οἱ Γυμνοσοφισταὶ οὔθ' οἱ λεγόμενοι Σεμνοὶ γυναιξὶ χρῶνται· παρὰ φύσιν γὰρ τοῦτο καὶ παράνομον δοκοῦσι· δι' ἣν αἰτίαν σφᾶς αὐτοὺς ἁγνοὺς τηροῦσι· παρθενεύουσι δὲ καὶ Σεμναί. Δοκοῦσι δὲ παρατηρεῖν τὰ οὐράνια, καὶ διὰ τῆς τούτων σημειώσεως τῶν μελλόν-
C των προμαντεύεσθαί τινα.

CAPUT VIII.

Loca S. Scripturæ ab hæreticis in vituperium matrimonii adducta explicat; et primo verba Apostoli Rom. VI, 14, ab hæreticorum perversa interpretatione vindicat.

Quoniam autem qui introducunt indifferentiam, paucas quasdam Scripturas detorquentes, titillanti suæ voluptati eas suffragari existimant; tum præcipue illam quoque: « Peccatum enim vestri non dominabitur; non estis enim sub lege, sed sub gratia [c]; » et aliquas alias hujusmodi, quarum post hæc non est rationi consentaneum ut faciam mentionem (non enim navem instruo piraticam), age paucis eorum argumentum perfringamus. Ipse enim egregius Apostolus in verbis, quæ prædictæ dictioni subjungit, intentati criminis afferet solutionem: « Quid ergo? peccabimus, quia non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit [d]. » Adeo divine et prophetice e vestigio dissolvit artem voluptatis sophi-

Ἐπεὶ δὲ οἱ τὴν ἀδιαφορίαν εἰσάγοντες, βιαζόμενοί τινας ὀλίγας Γραφὰς, συνηγορεῖν αὐτῶν τῇ ἡδυπαθείᾳ οἴονται· ἀτὰρ δὴ κἀκείνην· « Ἁμαρτία γὰρ (3) ὑμῶν οὐ κυριεύσει· οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν· » καί τινας ἄλλας τοιαύτας, ὧν ἐπὶ τοιούτοις μεμνῆσθαι οὐκ εὔλογον· (οὐ γὰρ ἐπισκευάζω ναῦν
D πειρατικήν·) φέρε δὴ διὰ βραχέων διακόψωμεν αὐτῶν τὴν ἐγχείρησιν· αὐτὸς γὰρ ὁ γενναῖος Ἀπόστολος τῇ προειρημένῃ λέξει ἐπιφέρων ἀπολύσεται τὸ ἔγκλημα· « Τί οὖν; ἁμαρτήσωμεν (4), ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν; Μὴ γένοιτο. » Οὕτως ἐνθέως καὶ προφητικῶς καταλύει παραχρῆμα τὴν σοφιστικὴν τῆς ἡδονῆς τέχνην. Οὐ συνίεισιν οὖν, ὡς ἔοικεν, ὅτι « Τοὺς πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν

[a] Matth. XIX, 12. [b] Hebr. IX, 14. ✠ P. 539 ED. POTTER, 451, 452 ED. PARIS. [c] Rom. VI, 14. [d] Ibid., 15.

(98) *Τὸν νεὼν τοῦ Πνεύματος*. Conf. I Cor. III, 16, 17.

(99) *Εὐνουχίζειν*. Respicit Matth. XIX, 12: Εἰσὶν εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

(1) *Βραχμᾶναι*. De philosophis Indicis conf. Strabo, *Geogr.* lib. XV; Eusebius, *Præpar. evangel.*, lib. VI, c. 10; *Recognition.* Clementis lib. IX, cap. 20; Clemens noster, *Strom.* I, pag. 305, edit. Paris., etc.

(2) *Ἃ δέ*. Aptius legemus οἱ δέ, vel οἵδε, ut mox οὗτοι. SYLBURG.

(3) *Γάρ*. Δέ, Rom.

(4) *Ἁμαρτήσωμεν*. Convenientius ἁμαρτήσομεν, indic. modo, ut Vulg. Bib. Rom. VI. Eadem Biblia II Cor. V, τὰ διὰ τοῦ σώματος. SYLBURG.

τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἔπραξεν εἴτε ἀγαθὸν εἴτε κακόν· » ἵνα ἃ διὰ τοῦ σώματος ἔπραξέ τις, ἀπολάβῃ. « Ὥστε εἴ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις, » οὐκ ἔτι ἁμαρτητική. « Τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, » ἀπελουσάμεθα τὸν βίον τὸν παλαιόν· « Ἰδοὺ (5) γὰρ γέγονε καινὰ, » ἁγνεία ἐκ πορνείας, καὶ ἐγκράτεια ἐξ ἀκρασίας, δικαιοσύνη ἐξ ἀδικίας. « Τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ; ἢ τίς (6) κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; τίς δὲ συμφώνησις Χριστοῦ πρὸς Βελίαρ; τίς μερὶς (7) πιστῷ μετ' ἀπίστου; τίς δὲ συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ μετ' εἰδώλων; Ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ. »

A sticam. Non intelligunt ergo, ut videtur, quod « omnes nos oportet manifestari ante tribunal Christi, ut referat unusquisque per corpus ea quæ fecit, sive bonum, sive malum [a]: » ut quæ per corpus fecit aliquis, recipiat. « Quare si quis est in Christo, nova creatura est, » nec amplius peccatis dedita: « Vetera prætererierunt, » vitam antiquam exuimus. « Ecce enim nova facta sunt [b], » castitas ex fornicatione, et continentia ex incontinentia, justitia ex injustitia. « Quæ est enim participatio justitiæ et injustitiæ? aut quæ luci cum tenebris societas? quæ est autem conventio Christo cum Belial? quæ pars est fideli cum infideli? quæ est autem consensio templo Dei cum idolis [c]? Has ergo habentes promissiones, mundemus nos ipsos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficientes sanctitatem in B timore Dei [d]. »

CAPUT IX.

Dictum Christi ad Salomen exponit, quod tanquam in vituperium nuptiarum prolatum hæretici allegabant.

Οἱ δὲ ἀντιτασσόμενοι τῇ κτίσει τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς εὐφήμου ἐγκρατείας κἀκεῖνα λέγουσι τὰ πρὸς Σαλώμην εἰρημένα, ὧν πρότερον (8) ἐμνήσθημεν· φέρεται δὲ, οἶμαι, ἐν τῷ κατ' Αἰγυπτίους Εὐαγγελίῳ. Φασὶ γάρ, ὅτι αὐτὸς εἶπεν ὁ Σωτήρ· « Ἦλθον καταλῦσαι τὰ ἔργα τῆς θηλείας· » θηλείας μὲν τῆς ἐπιθυμίας, ἔργα δὲ γέννησιν καὶ φθοράν. Τί οὖν ἂν εἴποιεν; Κατελύθη ἡ διοίκησις αὕτη; Οὐκ ἂν φήσαιεν· μένει γὰρ ἐπὶ τῆς αὐτῆς οἰκονομίας ὁ κόσμος. Ἀλλ' οὐκ ἐψεύσατο ὁ Κύριος· τῷ ὄντι γὰρ τὰ τῆς ἐπιθυμίας κατέλυσεν ἔργα, φιλαργυρίαν, φιλονεικίαν, φιλοδοξίαν, γυναικομανίαν, παιδεραστίαν, ὀψοφαγίαν, ἀσωτίαν, καὶ τὰ τούτοις ὅμοια. Τούτων δὲ ἡ γένεσις φθορὰ τῆς ψυχῆς, εἴ γε « νεκροὶ (9) τοῖς παραπτώμασι » γινόμεθα· καὶ αὕτη ἡ θήλεια ἀκρασία ἦν. Γένεσιν δὲ καὶ φθορὰν τὴν ἐν κτίσει προηγουμένως γίνεσθαι ἀνάγκη μέχρι παντελοῦς διακρίσεως καὶ ἀποκαταστάσεως ἐκλογῆς, δι' ἣν καὶ αἱ τῷ κόσμῳ συμπεφυρμέναι οὐσίαι τῇ οἰκειότητι προσνέμονται. Ὅθεν εἰκότως, περὶ συντελείας μηνύσαντος τοῦ Λόγου, ἡ Σαλώμη φησί· « Μέχρι τίνος οἱ ἄνθρωποι ἀποθανοῦνται; » ἄνθρωπον δὲ καλεῖ ἡ Γραφὴ (10) διχῶς, τόν τε φαινόμενον καὶ τὴν ψυχήν· πάλιν τε αὖ τὸν σωζόμενον καὶ τὸν μή. Καὶ θάνατος ψυχῆς ἡ ἁμαρτία λέγεται. Διὸ καὶ παρατετηρημένως ἀποκρίνεται ὁ Κύριος· « Μέχρις (11) ἂν τίκτωσιν αἱ γυναῖκες, » τουτέστι

Qui autem Dei creaturæ resistunt per speciosam illam continentiam, illa quoque dicunt, quæ ad Salomen dicta sunt, quorum prius meminimus: habentur autem, ut existimo, in Evangelio secundum ✠ Ægyptios. Aiunt enim ipsum dixisse Servatorem: « Veni ad dissolvendum opera feminæ; » feminæ quidem, cupiditatis; opera autem generationem et interitum. Quid ergo dixerint? Desiit C hæc administratio? Non dixerint: manet enim mundus in eadem œconomia. Sed non falsum dixit Dominus; revera enim opera dissolvit cupiditatis, avaritiam, contentionem, gloriæ cupiditatem, mulierum insanum amorem, pædicatum, ingluviem, luxum et profusionem, et quæ sunt his similia. Horum autem ortus, est animæ interitus: siquidem « delictis mortui » efficimur [e]. Ea vero femina est intemperantia. Ortum autem et interitum creaturarum propter ipsorum naturas fieri necesse est, usque ad perfectam distinctionem et restitutionem electionis, per quam, quæ etiam sunt mundo permistæ et confusæ substantiæ, proprietati suæ restituuntur. Unde merito cum de consummatione Logos locutus fuerat, ait Salome: « Quousque morientur homines? » Hominem autem vocat D Scriptura dupliciter: et eum, qui apparet, et animam; et eum rursus, qui servatur, et eum qui non.

[a] II Cor. v, 10. [b] Ibid., 16, 17. [c] II Cor. vi, 14, 15, 16. [d] II Cor. vii, 1. ✠ P. 540 ED. POTTER, 452, 453 ED. PARIS. [e] Ephes. ii, 5.

(5) Ἰδού. Ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα. II Cor. v.

(6) Ἢ τίς. Τίς δέ. II Cor. vi.

(7) Βελίαρ; τίς μ. Βελίαλ; ἢ τίς μ. II Cor. vi, ubi mox τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοί, καθ.

(8) Πρότερον. Nempe p. 445 edit. Paris., ubi conf. adnotata.

(9) Νεκροί. Respicit Ephes. ii, 5: Καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ.

(10) Γραφή. II Cor. iv. Ad dictum de morte pertinet istud Pauli I Tim. v: Ἡ δὲ σπαταλῶσα ζῶσα τέθνηκε· et hæc Philonis pag. 41: Φύσει μὲν οὐκ ἔστι θάνατος, καθ' ὃν χωρίζεται ψυχὴ ἀπὸ σώματος· ὁ δὲ ἐπὶ τιμωρίᾳ συνίσταται, ὅταν ἡ ψυχὴ τὸν ἀρετῆς βίον θνήσκῃ, τὸν δὲ κακίας ζῇ μόνον. Εὖ δὲ καὶ ὁ Ἡράκλειτος, κατὰ τοῦτο Μωϋσέως ἀκολουθήσας τῷ δόγματι, φησί· Ζῶμεν τὸν ἐκείνων θάνατον, τεθνήκαμεν δὲ τὸν ἐκείνων βίον. SYLBURG.

(11) Μέχρις. Infra in *Excerpt. ex Theodot.*, pag. 799, edit. Paris.: Ὅταν ὁ Σωτὴρ πρὸς Σαλώμην λέγῃ, «Μέχρι τότε εἶναι θάνατον, ἄχρις ἂν αἱ γυναῖκες τίκτωσιν, » οὐ τὴν γένεσιν κακίζων ἔλεγεν, ἀναγκαίαν οὖσαν διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν πιστευόντων· « Quando Servator Salomæ dixit: *Eo usque fore mortem, quousque mulieres parerent*, non locutus est ista in vituperium generationis, quæ utique necessaria est propter salutem fidelium. »

Mors autem animæ dicitur peccatum. Quare caute et considerate respondet Dominus : « Quoadusque pepererint mulieres, » hoc est, quandiu operabuntur cupiditates. « Et ideo quemadmodum per unum hominem peccatum ingressum est in mundum, per peccatum quoque mors ad omnes homines pervasit, quatenus omnes peccaverunt; et regnavit mors ab Adam usque ad Moysen [a], » inquit Apostolus : naturali autem divinæ œconomiæ necessitate mors sequitur generationem : et corporis et animæ conjunctionem consequitur eorum dissolutio. Si est autem propter doctrinam et agnitionem generatio, restitutionis causa erit dissolutio. Quomodo autem existimatur mulier causa mortis, propterea quod pariat : ita etiam dicetur dux vitæ propter eamdem causam. Proinde quæ prior inchoavit transgressionem, *Vita* est appellata [b], propter causam successionis : et eorum, qui generantur, et qui peccant, tam justorum quam injustorum, mater est, unoquoque nostrum seipsum justificante, vel contra inobedientem constituente. Unde non ego quidem arbitror Apostolum abhorrere vitam, quæ est ✠ in carne, cum dicit : « Sed in omni fiducia, ut semper, nunc quoque Christus magnificabitur in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem. Mihi enim vivere Christus et mori lucrum. Si autem vivere in carne, et hoc quoque mihi fructus operis, quid eligam nescio, et coarctor ex duobus, cupiens resolvi, et esse cum Christo : multo enim melius : manere autem in carne, est magis necessarium propter vos [c]. » Per hæc enim, ut puto, aperte ostendit, exitus quidem e corpore perfectionem, esse in Dei dilectionem : ejus autem præsentiæ in carne, ex grato animo profectam tolerantiam, propter eos, qui salute indigent. Quid vero? non etiam ea, quæ deinceps sequuntur, ex iis, quæ dicta sunt ad Salomen, **195** subjungunt ii, qui quidvis potius quam quæ est ex veritate, evangelicam regulam sunt secuti ? Cum ea enim dixisset : « Recte ergo feci, quæ non peperi : » scilicet, quod generatio non esset ut oportet assumpta; excipit Dominus, dicens : « Omni herba vescere, ea autem, quæ habet amaritudinem, ne vescaris. » Per hæc enim significat, esse in nostra potestate, et non esse necessarium ex prohibitione præcepti, vel con-

A μέχρις ἂν αἱ ἐπιθυμίαι ἐνεργῶσι. « Διὰ τοῦτο ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος (12) εἰς πάντας ἀνθρώπους διῆλθεν, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον· καὶ (13) ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωϋσέως, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος· φυσικῇ δὲ ἀνάγκῃ θείας οἰκονομίας γενέσει θάνατος ἕπεται· καὶ συνόδῳ ψυχῆς καὶ σώματος ἡ τούτων διάλυσις ἀκολουθεῖ. Εἰ δὲ ἕνεκεν μαθήσεως καὶ ἐπιγνώσεως ἡ γένεσις, ἀποκαταστάσεως δὲ (14) ἡ διάλυσις· ὡς δὲ αἰτία θανάτου διὰ τὸ τίκτειν ἡ γυνὴ νομίζεται, οὕτω καὶ ζωῆς διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν λεχθήσεται ἡγεμών. Αὐτίκα ἡ προκατάρξασα τῆς παραβάσεως (15) « ζωὴ » (16) προσηγορεύθη διὰ τὴν τῆς διαδοχῆς αἰτίαν, τῶν τε γεννωμένων τῶν τε ἁμαρτανόντων (17) γίνεται, ὁμοίως δικαίων
B ὡς καὶ ἀδίκων, μήτηρ, ἑκάστου ἡμῶν ἑαυτὸν δικαιοῦντος, ἢ ἔμπαλιν ἀπειθῆ κατασκευάζοντος. Ὅθεν οὐχ ἡγοῦμαι ἔγωγε μυσάττεσθαι τὴν ἐν σαρκὶ ζωὴν τὸν Ἀπόστολον, ὁπηνίκα ἂν φῇ· « Ἀλλ' ἐν πάσῃ παῤῥησίᾳ, ὡς πάντοτε, καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου εἴτε διὰ ζωῆς εἴτε διὰ θανάτου· ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν Χριστὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος. Εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκὶ, καὶ (18) τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου· τί αἱρήσομαι, οὐ γνωρίζω· συνέχομαι τε ἐκ τῶν δύο, τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι· πολλῷ γὰρ κρεῖττον· τὸ δὲ ἐπιμένειν τῇ σαρκὶ ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς· » ἐνεδείξατο γὰρ, οἶμαι, διὰ τούτων σαφῶς τῆς μὲν ἐξόδου τοῦ σώματος τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην τελείωσιν εἶναι, τῆς δὲ ἐν σαρκὶ παρουσίας τὴν εὐχάριστον διὰ τοὺς σωθῆ-
C ναι δεομένους ὑπομονήν. Τί δέ; οὐχὶ καὶ τὰ ἑξῆς τῶν πρὸς Σαλώμην εἰρημένων ἐπιφέρουσιν οἱ πάντα μᾶλλον ἢ τῷ κατὰ τὴν ἀλήθειαν εὐαγγελικῷ στοιχήσαντες κανόνι; Φαμένης γὰρ αὐτῆς· « Καλῶς οὖν ἐποίησα μὴ τεκοῦσα· » ὡς οὐ δεόντως τῆς γενέσεως παραλαμβανομένης, ἀμείβεται λέγων ὁ Κύριος· « Πᾶσαν φάγε βοτάνην· τὴν δὲ πικρίαν ἔχουσαν μὴ φάγῃς· » σημαίνει γὰρ καὶ διὰ τούτων, ἐφ' ἡμῖν εἶναι, καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης, κατὰ κώλυσιν ἐντολῆς, ἤτοι τὴν ἐγκράτειαν ἢ καὶ τὸν γάμον· καὶ ὅτι ὁ γάμος συνεργάζεταί τι τῇ κτίσει, προσδιασαφῶν. Μή ποτ' οὖν ἁμάρτημά τις ἡγείσθω τὸν γάμον τὸν κατὰ Λόγον, εἰ μὴ πικρὰν (19) ὑπολαμβάνει παιδοτροφίαν· πολλοῖς γὰρ ἔμπαλιν ἀτεκνία λυπηρότατον· μήτ' ἂν (20) πικρὰ ἡ
D παιδοποιία φαίνηταί τινι, μεταπερισπῶσα τῶν θείων

[a] Rom. v, 12-14. [b] Gen. III, 20. ✠ P. 541 ED. POTTER, 453, 454 ED. PARIS. [c] Philip. I, 20-24.

(12) *Θάνατος*. Bibl. addunt, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος· quod commation per librariorum negligentiam propter θάνατος repetitum excidisse videtur.

(13) *Καί*. Ἀλλ' Rom.

(14) *Δέ*. Malim δή.

(15) *Παραβάσεως*. Respicere videtur I Tim. II, 14 : Καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη· ἡ δὲ γυνὴ, ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε.

(16) *Ζωή*. De Evæ appellatione in eamdem sententiam infra quoque meminit auctor p. 197, 201, et Philo p. 136. H. SYLB.—Genes. III, 20 : Καὶ ἐκάλεσεν Ἀδὰμ τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Ζωὴ, ὅτι μήτηρ πάντων τῶν ζώντων.

(17) *Ἁμαρτανόντων*. Videtur legendum ἀποθανόντων. LOWTH.

(18) *Καί*. Abest a Philipp., ubi mox, καὶ τί αἱρ. Dein, συνέχομαι γὰρ ἐκ τ. Rursum, πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖτ. tandem, ἐπιμένειν ἐν τῇ σ.

(19) *Πικράν*. Eadem voce usus est hac in re Menander apud Stobæum serm. 74 :

. . . Ἢ δεῖ ζῆν μόνον,
Ἢ πατέρα παίδων ἀποθανεῖν γεννωμένων·
Οὕτω τὸ μετὰ ταῦτ' ἐστὶ τοῦ βίου πικρόν.

. . . Aut cælibi
Vivendum, aut sobole enata moriendum patri :
Adeo est acerbum, quidquid est vitæ super.

(20) *Μήτ' ἄν*. Pro μήτ' ἂν non minus apte legeretur μήτ' αὖ. SYLBURG.

διὰ τὰς χρειώδεις ἀσχολίας. Μὴ φέρων δ' οὗτος εὐκόλως τὸν μονήρη βίον, ἐπιθυμεῖ τοῦ γάμου· ἐπεὶ τὸ εὐάρεστον μετὰ σωφροσύνης ἀβλαβὲς, καὶ κύριος ἕκαστος ἡμῶν τυγχάνει τῆς περὶ τέκνων γονῆς αἱρέσεως. Συνορῶ δ' ὅπως τῇ προφάσει τοῦ γάμου οἱ μὲν ἀπισχημένοι (21) τούτου μὴ κατὰ τὴν ἁγίαν γνῶσιν εἰς μισανθρωπίαν ὑπεῤῥύησαν, καὶ τὸ τῆς ἀγάπης οἴχεται παρ' αὐτοῖς· οἱ δὲ, ἐνσχεθέντες καὶ ἡδυπαθήσαντες τῇ τοῦ νόμου συμπεριφορᾷ (22), ὥς φησιν ὁ Προφήτης, παρωμοιώθησαν τοῖς κτήνεσιν.

A tinentiam, vel etiam matrimonium; et quod matrimonium creationi aliquid affert auxilii, præterea explicans. Ne quis ergo eum deliquisse existimet, qui secundum Logon matrimonium inierit, nisi existimet amaram esse filiorum educationem: contra tamen, permultis videtur esse molestissimum liberis carere. Neque amara cuiquam videatur liberorum procreatio, eo quod negotiis implicatos a divinis abstrahat. Est enim, qui vitam solitariam facile ferre non valens, expetit matrimonium: quandoquidem res grata, qua quis temperanter fruitur, et innoxia: et unusquisque nostrum eatenus sui dominus est, ut eligat, an velit liberos procreare. Intelligo autem, quod aliqui quidem, qui prætextu matrimonii difficultatum ab eo abstinuerunt, non convenienter sanctæ cognitioni ad inhumanitatem et odium hominum defluxerunt, et perit apud ipsos charitas; alii autem matrimonio ligati, et luxui ac voluptatibus dediti, lege quodammodo eos comitante, fuerunt, ut ait Propheta, « assimilati jumentis [a]. »

CAPUT X.

Verba Christi Matth. XVIII, 20, *mystice exponit.*

Τίνες δὲ « οἱ δύο καὶ τρεῖς ὑπάρχουσιν, ἐν ὀνόματι Χριστοῦ συναγόμενοι, » παρ' οἷς « μέσος ἐστὶν ὁ Κύριος; » ἢ οὐχὶ ἄνδρα καὶ γυναῖκα καὶ τέκνον τοὺς τρεῖς λέγει; ὅτι ἀνδρὶ γυνὴ διὰ Θεοῦ ἁρμόζεται. Ἀλλὰ κἂν εὔζωνός τις εἶναι θέλῃ, οὐχ αἱρούμενος τὴν παιδοποιίαν διὰ τὴν ἐν παιδοποιίᾳ ἀσχολίαν, Μενέτω, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ἄγαμος (23), « ὡς κἀγώ. » Βούλεσθαι γὰρ λέγειν τὸν Κύριον ἐξηγοῦνται, μετὰ μὲν τῶν πλειόνων, τὸν Δημιουργὸν εἶναι τὸν γενεσιουργὸν Θεὸν, μετὰ δὲ τοῦ ἑνὸς, τοῦ ἐκλεκτοῦ, τὸν Σωτῆρα, ἄλλου δηλονότι Θεοῦ τοῦ ἀγαθοῦ Υἱὸν πεφυκότα. Τὸ δ' οὐχ οὕτως ἔχει· ἀλλ' ἔστι μὲν καὶ μετὰ τῶν σωφρόνως γημάντων καὶ τεκνοποιησάντων ὁ Θεὸς δι' Υἱοῦ· ἔστι δὲ καὶ μετὰ τοῦ ἐγκρατευσαμένου λογικῶς ὁ αὐτὸς ὡσαύτως Θεός. Εἶεν δ' ἂν καὶ ἄλλως οἱ μὲν τρεῖς θυμός (24) τε καὶ ἐπιθυμία καὶ λογισμὸς, σάρξ (25) δὲ καὶ ψυχὴ καὶ πνεῦμα κατ' ἄλλον λόγον· τάχα δὲ καὶ τὴν κλῆσιν τήν τε ἐκλογὴν δευτέραν, καὶ τρίτον τὸ εἰς τὴν πρώτην τιμὴν κατατασσόμενον γένος, αἰνίσσεται ἡ προειρημένη τριάς· μεθ' ὧν ἡ πανεπίσκοπος τοῦ Θεοῦ δύναμις ἀμερῶς μεριστή. Ὁ τοίνυν ταῖς κατὰ φύσιν ἐνεργείαις τῆς ψυχῆς ἐν δέοντι χρώμενος ἐπιθυμεῖ μὲν τῶν κατ' ἀλλήλων (26), μισεῖ δὲ τὰ βλάπτοντα, καθὼς αἱ ἐντολαὶ (27) προστάττουσιν· « Ἐνευλογήσεις » γὰρ,

B Quinam sunt autem illi « duo et tres, qui congregantur in nomine Domini, in » quorum ✠ « medio » est Dominus [b]? annon virum et mulierem et filium tres dicit, quoniam mulier cum viro per Deum conjungitur? Quod si accinctus quis esse velit et expeditus, non volens procreare liberos, propter eam, quæ est in procreandis liberis, molestiam et occupationem, « maneat, » inquit Apostolus, absque uxore « ut ego [c]. » Quidam vero effatum Domini exponunt, ac si dixisset, cum pluribus quidem esse Creatorem ac præsidem generationis Deum; cum uno autem, nempe electo, Servatorem, qui alterius, boni scilicet, Dei Filius sit. Hoc autem non ita habet: sed est quidem etiam cum iis, qui honeste ac moderate in matrimonio versati sunt, et liberos susceperunt, Deus per Filium: est autem etiam cum eo, qui secundum logon, seu rationem, fuit continens, idem Deus. C Fuerint autem aliter quoque tres quidem, ira, cupiditas, et ratio: caro autem et anima et spiritus, alia ratione. Forte autem et vocationem et electionem secundam, et tertium genus, quod in primo honore collocatur, innuit trias prius dicta: cum quibus est, quæ omnia considerat, Dei potestas, absque divisione cadens in divisionem. Qui ergo

[a] Psal. XLVIII, 21. ✠ P. 542 ED. POTTER, 454, 455 ED. PARIS. [b] Matth. XVIII, 20. [c] I Cor. VII, 7.

(21) Ἀπισχημένοι. Usitatius ἀπεσχημένοι, ut cum alibi, tum pag. 196, 238. SYLBURG.

(22) Τοῦ νόμου συμπεριφορᾷ. Intelligit, ut opinor, indulgentiam plurium uxorum Patribus concessam, v. pag. 461. LOWTH. — Vel id intelligit, quod in Latina versione expressimus, nonnullos scilicet, prætextu matrimonii, ac proinde lege, ut sibi persuadent, permittente, carni nimium indulgere: cum e contra, ut postea dicit: Σωφρόνως ἐβούλετο ταῖς γαμεταῖς χρῆσθαι τοὺς ἄνδρας, καὶ ἐπὶ μόνῃ παιδοποιίᾳ· « Lex viros moderate et propter solam liberorum procreationem uxoribus uti voluit; p. 456 edit. Paris. Conf. *Pædag.* lib. II, c. 10.

(23) Ἄγαμος. Hæc vox non solum eum significat qui nunquam uxorem duxit, sed etiam eum qui, uxore mortua, aliam non duxit: ut apud Latinos, *cælebs*. I Cor. VII, 10, 11. Παραγγέλλω γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι· ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, με- D νέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω.

(24) Θυμός. Respicit Platonicam animæ divisionem in partem concupiscibilem, irascibilem, et rationalem: de qua superius ad principium *Pædag.* lib. III, dictum est.

(25) Σάρξ. Alia humanæ naturæ divisio. Sic Clementis discipulus Origenes *Philocal.* p. 8: Ὁ ἄνθρωπος συνέστηκεν ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς καὶ πνεύματος· « Homo ex corpore, anima et spiritu constat. » Irenæus lib. V, initio c. 9: « Perfectus homo constat carne, animo et spiritu. » Ante hos D. Paulus I Thess. V, 23, dixit: Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς! καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου τηρηθείη!

(26) Κατ' ἀλλήλων. Rectius conjuncte καταλλήλων, « convenientium. » SYLBURG.

(27) Αἱ ἐντολαί. Hæc in S. Scriptura frustra quæ-

animus naturalibus, ita ut oportet, utitur operationibus, desiderat quidem ea, quæ sunt convenientia, odio autem habet ea, quæ lædunt, sicut jubent mandata : « Benedices » enim, inquit, « benedicenti, et maledices maledicenti. » Quando autem his, ira scilicet et cupiditate, superior factus, et creaturæ amore vere affectus propter eum, qui est Deus et effector omnium, gnostice vitam instituerit, et Salvatori similis evadens, facilem temperantiæ habitum acquisiverit, et cognitionem, fidem, ac dilectionem conjunxerit, simplici hac in parte judicio utens, et vere spiritalis factus, nec earum, quæ ex ira et cupiditate procedunt, cogitationum omnino capax, ad Domini imaginem ab ipso artifice efficitur homo perfectus, is sane dignus jam est, qui frater a Domino nominetur, is simul est amicus et filius. Sic ergo « duo et tres » in eodem « congregantur, » nempe in homine gnostico. Poterit etiam multorum quoque concordia ex tribus æstimata, cum quibus est Dominus, significare unam Ecclesiam, unum hominem, genus unum. Annon cum uno quidem Judæo ✠ erat Dominus, cum legem tulit : at prophetans, et Jeremiam mittens Babylonem, quinetiam eos qui erant ex gentibus vocans per prophetiam, congregavit duos populos : tertius autem est unus, qui ex duobus « creatur in novum hominem, quo inambulat et inhabitat » in ipsa Ecclesia? Et lex simul et prophetæ, una cum Evangelio, in nomine Christi congregantur in unam cognitionem. Qui ergo propter odium uxorem non ducunt, vel propter concupiscentiam carne indifferenter abutuntur, non sunt in numero illorum qui servantur, cum quibus est Dominus.

A φησὶ, « τὸν εὐλογοῦντα, καὶ καταράσῃ τὸν καταρώμενον. » Ὅταν δὲ, καὶ τούτων ὑπεραναβὰς, τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ἐπιθυμίας, ἔργῳ ἀγαπήσῃ τὴν κτίσιν διὰ τὸν ἁπάντων Θεόν τε καὶ ποιητὴν, γνωστικῶς βιώσεται, ἕξιν ἐγκρατείας ἄπονον περιπεποιημένος κατὰ τὴν πρὸς τὸν Σωτῆρα ἐξομοίωσιν, ἑνώσας τὴν γνῶσιν, πίστιν, ἀγάπην, εἷς ὢν ἐνθένδε τὴν κρίσιν, καὶ πνευματικὸς ὄντως, ἀπαράδεκτος τῶν κατὰ τὸν θυμὸν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν διαλογισμῶν πάντῃ πάντως, ὁ κατ' εἰκόνα ἐκτελούμενος τοῦ Κυρίου πρὸς αὐτοῦ τοῦ τεχνίτου ἄνθρωπος τέλειος, ἄξιος ἤδη τοῦ ἀδελφὸς (28) πρὸς τοῦ Κυρίου ὀνομάζεσθαι· φίλος ἅμα οὗτος καὶ υἱός ἐστιν. Οὕτως « οἱ δύο καὶ οἱ τρεῖς » ἐπὶ τὸ αὐτὸ « συνάγονται, » τὸν γνωστικὸν ἄνθρωπον. Εἴη δ' ἂν καὶ ἡ ὁμόνοια τῶν πολλῶν ἀπὸ τῶν τριῶν ἀριθμουμένη, B μεθ' ὧν ὁ Κύριος, ἡ μία Ἐκκλησία, ὁ εἷς ἄνθρωπος, τὸ γένος τὸ ἕν. Ἢ μήτι μετὰ μὲν τοῦ ἑνὸς τοῦ Ἰουδαίου ὁ Κύριος νομοθετῶν ἦν· προφητεύων δὲ ἤδη, καὶ τὸν Ἱερεμίαν ἀποστέλλων εἰς Βαβυλῶνα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ ἐθνῶν διὰ τῆς προφητείας καλῶν, συνῆγε λαοὺς τοὺς δύο· τρίτος δὲ ἦν ἐκ τῶν δυεῖν (29) « κτιζόμενος » εἷς « εἰς καινὸν ἄνθρωπον, ᾧ δὴ ἐμπεριπατεῖ τε καὶ κατοικεῖ » ἐν αὐτῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ; Νόμος τε ὁμοῦ καὶ προφῆται σὺν καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ ἐν ὀνόματι Χριστοῦ εἰς μίαν συνάγονται γνῶσιν. Οὐκοῦν οἱ διὰ μῖσος μὴ γαμοῦντες, ἢ δι' ἐπιθυμίαν ἀδιαφόρως τῇ σαρκὶ καταχρώμενοι, οὐκ ἐν ἀριθμῷ C τῶν σωζομένων ἐκείνων, μεθ' ὧν ὁ Κύριος.

CAPUT XI.

Legis et Christi mandatum ae non concupiscendo exponit.

His sic ostensis, age Scripturas, quæ adversantur sophistis hæreticis, jam adducamus, et regulam continentiæ secundum logon seu rationem observandam declaremus. Qui vero intelligit, quæ Scriptura cuique hæresi contraria sit, eam tempestive adhibendo refutabit eos, qui dogmata mandatis contraria fingunt. Atque ut ab alto rem repetamus, lex quidem, sicut prius diximus, illud, « Non concupisces uxorem proximi tui[a], » prius exclamavit ante conjunctam Domini in Novo Testamento vocem, quæ dicit ex sua ipsius persona : « Audivistis legem præcipientem : Non moechaberis. Ego autem dico : Non concupisces[b]. » Quod enim vellet lex viros uti moderate uxoribus, et

Τούτων ὧδε ἐπιδεδειγμένων, φέρε, ὁπόσαι τούτοις τοῖς κατὰ τὰς αἱρέσεις σοφισταῖς ἐναντιοῦνται Γραφαὶ, ἤδη παραθώμεθα τὸν κανόνα τῆς κατὰ λόγον τηρουμένης ἐγκρατείας μηνύοντες. Ἑκάστῃ δὲ τῶν αἱρέσεων τὴν οἰκείως ἐνισταμένην Γραφὴν ὁ συνιὼν ἐπιλεγόμενος κατὰ καιρὸν, χρήσεται πρὸς κατάλυσιν τῶν παρὰ τὰς ἐντολὰς δογματιζόντων. Ἄνωθεν μὲν οὖν ὁ νόμος, ὥσπερ προειρήκαμεν, τὸ, « Οὐκ D ἐπιθυμήσεις τῆς τοῦ πλησίον, » τῆς τοῦ Κυρίου προσεχοῦς κατὰ τὴν Νέαν Διαθήκην φωνῆς, προσαναπεφώνηκε (30), τῆς αὐτῆς αὐτοπροσώπως λεγούσης· « Ἠκούσατε τοῦ νόμου παραγγέλλοντος (31)· Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω· Οὐκ ἐπιθυμήσεις. » Ὅτι γὰρ σωφρόνως ἐβούλετο ταῖς γαμεταῖς χρῆσθαι

✠ P. 543 ED. POTTER, 455, 456 ED. PARIS.

[a] Exod. xx, 17. [b] Matth. v, 27, 28.

rentur. Respicit forte Gen. xii, 3, ubi Deus ait : Εὐλογήσω τοὺς εὐλογοῦντάς σε, καὶ τοὺς καταρωμένους σε καταράσομαι· vel Gen. xxvii, 29, ubi Isaacus Jacobo sic benedicit : Ὁ καταρώμενός σε ἐπικατάρατος· ὁ δ' εὐλογῶν σε ηὐλογημένος. Nisi potius hæc ex apocrypho libro petita fuerint.

(28) *Ἀδελφός*. Respicit Hebr. ii, 11, ubi Dominus dicitur, οὐκ ἐπαισχύνεσθαι ἀδελφοὺς αὐτοὺς καλῶν.

(29) *Τῶν δυεῖν*. Respicit Ephes. ii, 10 : Ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην, ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι. Dein II Cor. vi, 16 : Ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε ζῶντος, καθὼς εἶπεν ὁ Θεὸς, ὅτι Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω.

(30) *Προσαναπεφώνηκε*. Forte aptius προαναπεφώνηκε, « prius exclamavit. » Sylburg.

(31) *Τοῦ νόμου παραγγέλλοντος*. Interpretamentum Clementis, qui, verbis paulum mutatis, S. Scripturæ sensum exhibet. Ἠκούσατε, ὅτι ἐῤῥέθη ἀρχαίοις, dicit Christus apud Matthæum.

τοὺς ἄνδρας ὁ νόμος καὶ ἐπὶ μόνῃ (32) παιδοποιίᾳ, A δῆλον ἐκ τοῦ κωλύειν μὲν τῇ « αἰχμαλώτῳ » (33) παραχρῆμα ἐπιμίγνυσθαι τὸν ἄγαμον· ἐπιθυμήσαντος δὲ ἅπαξ, τριάκοντα πενθεῖν ἐπιτρέπειν ἡμέρας, κειραμένῃ καὶ τὰς τρίχας· εἰ δὲ μηδ' οὕτως μαραίνοιτο ἡ ἐπιθυμία, τότε παιδοποιεῖσθαι, δεδοκιμασμένης τῆς ὁρμῆς τῆς κυριευούσης κατὰ τὴν προθεσμίαν τοῦ χρόνου, εἰς ὄρεξιν εὔλογον. Ὅθεν οὐ δείξειας ἐγκύμονι πλησιάσαντα τῶν πρεσβυτέρων τινὰ κατὰ τὴν Γραφήν· ἀλλ' ὕστερον μετά τε τὴν κυοφορίαν μετά τε τὴν τοῦ τεχθέντος γαλακτουχίαν εὕροις ἂν πάλιν πρὸς τῶν ἀνδρῶν γινωσκομένας τὰς γυναῖκας. Αὐτίκα τοῦτον εὑρήσεις τὸν σκοπὸν καὶ τὸν τοῦ Μωϋσέως πατέρα φυλάσσοντα, τριετίαν διαλιπόντα μετὰ τὴν τοῦ Ἀαρὼν ἀποκύησιν, γεννήσαντα τὸν Μωϋσέα. B Ἥ τε αὖ Λευϊτικὴ φυλὴ, τοῦτον φυλάσσουσα τὸν τῆς φύσεως νόμον ἐκ Θεοῦ, ἐλάττων τὸν ἀριθμὸν παρὰ τὰς ἄλλας εἰς τὴν προκατηγγελμένην εἰσῆλθε γῆν· οὐ γὰρ ῥᾳδίως αὐξάνει γένος εἰς πολυπληθίαν, σπειράντων μὲν τῶν ἀνδρῶν τῶν τὸν κατὰ τοὺς νόμους γάμον ἀναδεδεγμένων, ἀναμενόντων δὲ οὐ τὴν κυοφορίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν γαλακτουχίαν. Ὅθεν εἰκότως καὶ ὁ Μωϋσῆς, κατ' ὀλίγον εἰς ἐγκράτειαν προβιβάζων τοὺς Ἰουδαίους, τριῶν ἡμερῶν κατὰ τὸ ἑξῆς ἀπεσχημένους ἀφροδισίου ἡδονῆς, προσέταξεν ἐπακούειν τῶν θείων λόγων. « Ἡμεῖς οὖν ναοὶ τοῦ Θεοῦ ἐσμεν, καθὼς εἶπεν ὁ προφήτης (34), ὅτι Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεὸς, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μου λαός· » ἐὰν κατὰ τὰς ἐντολὰς πολιτευώμεθα, εἴτε ὁ καθ' ἕκαστον ἡμῶν, εἴτε καὶ C ἀθρόα ἡ Ἐκκλησία. « Διὸ ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν καὶ ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος· καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε· κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς, καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγει Κύριος παντοκράτωρ. » Οὐ τῶν γεγαμηκότων, ὥς φασιν, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν τῶν ἐν πορνείᾳ βιούντων ἔτι, πρὸς δὲ καὶ τῶν προειρημένων αἱρέσεων ἀφορισθῆναι, ὡς ἀκαθάρτων καὶ ἀθέων, κελεύει προφητικῶς ἡμᾶς. Ὅθεν καὶ ὁ Παῦλος πρὸς τοὺς ὁμοίους ἀποτεινόμενος τοῖς εἰρημένοις, « Ταύτας οὖν ἔχετε (35) τὰς ἐπαγγελίας, φησὶν, ἀγαπητοί· καθαρίσωμεν ἑαυτῶν τὰς καρδίας ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ. Ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς Θεοῦ ζήλῳ· ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ, παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι (36) τῷ D Χριστῷ. » Ἐκκλησία δὲ ἄλλον οὐ γαμεῖ, τὸν νυμφίον κεκτημένη· ἀλλ' ὁ καθ' ἕκαστον ἡμῶν, ἣν ἂν βούληται κατὰ τὸν νόμον γαμεῖν, τὸν πρῶτον λέγω γάμον (37), ἔχει τὴν ἐξουσίαν. « Φοβοῦμαι δὲ μήπως, ὡς ὁ ὄφις ἐξηπάτησεν Εὔαν (38) ἐν τῇ πανουργίᾳ,

propter solam liberorum susceptionem, ex eo clarum est, quod prohibet quidem eum, qui non habet uxorem, statim cum « captiva » habere consuetudinem [a]. Quod si semel desideraverit, ei, cum tonsa fuerit capillos, permittere ut lugeat triginta diebus. Si autem ne sic quidem emarcescat cupiditas, tunc liberis operam dare, cum quæ dominatur impulsio, probata sit præfinito tempore consentanea rationi appetitio. Unde nullum ex veteribus ex Scriptura ostenderis, qui cum prægnante rem habuerit: sed postquam gestavit uterum, et postquam editum fetum a lacte depulit, rursus a viris cognitas fuisse uxores. Jam hunc **196** scopum et institutum invenies servantem Moysis patrem, cum triennium post Aaronem editum intermisisset, genuisse Moysem. Et rursus Levitica tribus, servans hanc naturæ legem a Deo traditam, aliis numero minor ingressa est in terram promissam. Non enim facile multiplicatur genus, cum viri quidem seminant, legitimo juncti matrimonio; exspectant autem non solum uteri gestationem, sed etiam a lacte depulsionem. Unde merito Moyses quoque Judæos paulatim provehens ad continentiam, cum ✠ « tribus diebus [b] » deinceps consequentibus a venerea voluptate abstinuissent, jussit audire verba Dei. « Nos ergo Dei templa sumus, sicut dixit propheta: Inhabitabo in eis, et inambulabo, et ero eorum Deus, et ipsi erunt meus populus, » si ex præceptis vitam instituamus, sive singuli nostrum, sive tota simul Ecclesia. « Quare egredimini e medio ipsorum, et separamini, dicit Dominus, et immundum ne tangatis; et ego vos suscipiam, et ero vobis in patrem, et vos eritis mihi in filios et filias, dicit Dominus omnipotens [c]. » Non ab iis, qui uxores duxerunt, ut aiunt, sed a gentibus, quæ adhuc vivebant in fornicatione, præterea autem a prius quoque dictis hæresibus, ut immundis et impiis, prophetice nos jubet separari. Unde etiam Paulus quoque verba dirigens ad eos, qui erant iis, qui dicti sunt, similes: « Has ergo promissiones habete, inquit, dilecti: mundemus corda nostra ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficientes sanctitatem in timore Dei [d]. Zelo enim vos zelo Dei; despondi enim vos uni viro, virginem castam exhibere Christo [e]. » Et Ecclesia quidem alii non jungitur matrimonio, cum sponsum habeat: sed unusquisque nostrum habet potestatem ducendi, quamcunque velit, legitimam uxorem, in primis, inquam, nuptiis. « Vereor autem, ne, sicut serpens seduxit

[a] Deut. XXI, 11, 12, 13. ✠ P. 544 ED. POTTER, 456-457 ED. PARIS. [b] Exod. XIX, 20. [c] II Cor. VI, 16, 17, 18. [d] II Cor. VII, 1. [e] II Cor. XI, 2.

(32) *Ἐπὶ μόνῃ π.* Conf. *Pædag.*, lib. II, c. 10, p. 192 edit. Paris.

(33) *Αἰχμαλώτῳ.* Conf. *Strom.* II, pag. 399 edit. Paris.

(34) *Ἡμεῖς ... προφήτης.* Ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε ζῶντος, καθὼς εἶπεν ὁ Θεός, II Cor. VI, ubi mox, ἔσονταί μοι λ.

(35) *Ἔχετε.* Ἔχοντες II Cor. VII, ubi mox, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπ.

(36) *Παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι.* Subaudiendum ὥστε. SYLBURG.

(37) *Τὸν πρῶτον λ. γάμον.* Conf. p. 428 et 461. LOWTH.

(38) *Ἐξηπάτ. Εὔ.* Εὔαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτω φθαρῇ, II Cor. XI.

Eram in astutia, corrumpantur sensus vestri a simplicitate, quæ in Christo est [a]. » pie admodum et doctoris instar dixit Apostolus. Quocirca admirabilis quoque Petrus : « Charissimi, inquit, obsecro vos tanquam advenas et peregrinos, abstinete vos a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam, conversationem vestram inter gentes habentes bonam : quoniam sic est voluntas Dei, ut bene facientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam; quasi liberi, et non quasi velamen habentes malitiæ libertatem, sed ut servi Dei [b]. » Similiter etiam scribit Paulus in Epistola ad Romanos : « Qui mortui sumus peccato, quomodo adhuc vivemus in ipso? Quoniam vetus homo noster simul est crucifixus, ut destruatur corpus peccati [c], » usque ad illud : « Neque exhibete membra vestra, arma injustitiæ peccato [d]. » Atque adeo cum in hunc locum devenerim, videor mihi non esse prætermissurus, quin notem, quod, eumdem Deum per legem et prophetas et Evangelium prædicet Apostolus. Illud enim : « Non concupisces, » quod scriptum est in Evangelio, legi attribuit in Epistola ad Romanos, sciens esse unum eum, qui prædicavit per legem et prophetas, Patrem, et qui per ipsum est annuntiatus. Dicit ✠ enim : « Quid dicemus? Lex estne peccatum? Absit. Sed peccatum non cognovi, nisi per legem. Concupiscentiam enim non cognovissem, nisi lex diceret : Non concupisces [e]. » Quod si ii, qui sunt diversæ sententiæ, repugnantes, existiment Paulum verba sua dirigentem adversus Creatorem, dixisse ea, quæ deinceps sequuntur : « Novi enim, quod non habitat in me, hoc est, in carne mea, bonum [f] ; » legant ea, quæ prius dicta sunt ; et ea, quæ consequuntur. Prius enim dixit : « Sed inhabitans in me peccatum ; » propter quod consentaneum erat dicere illud : « Non habitat in carne mea bonum [g]. » Consequenter subjunxit : « Si autem quod nolo, hoc ego facio, non utique ego id operor, sed quod inhabitat in me peccatum : » quod « repugnans, » inquit, « legi » Dei et « mentis meæ, captivat me in lege peccati, quæ est in membris meis. Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus [h]? » Et rursus (nunquam enim quovis modo juvando defatigatur) non veretur veluti concludere : « Lex enim spiritus liberavit me a lege peccati et mortis : » quoniam « per Filium Deus condemnavit peccatum in carne, ut justificatio legis impleatur in nobis, qui non secundum

A φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν· » σφόδρα εὐλαβῶς καὶ διδασκαλικῶς εἴρηκεν ὁ Ἀπόστολος. Διὸ καὶ ὁ θαυμάσιος Πέτρος φησίν· « Ἀγαπητοὶ, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπιδήμους, ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς, τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν καλὴν ἔχοντες (39) ἐν τοῖς ἔθνεσιν· ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἀγαθοποιοῦντας, φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἐργασίαν (40)· ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ὡς δοῦλοι Θεοῦ. » Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ γράφει· « Οἵτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ, πῶς ἔτι ζήσομεν ἐν αὐτῇ ; Ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρ- B τίας, » ἕως, « Μηδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ. » Καὶ δὴ ἐνταῦθα γενόμενος, δοκῶ μοι μὴ παραλείψειν ἀνεπισημείωτον, ὅτι τὸν αὐτὸν Θεὸν διὰ νόμου καὶ προφητῶν καὶ Εὐαγγελίου ὁ Ἀπόσταλος κηρύσσει· τὸ γὰρ, « Οὐκ ἐπιθυμήσεις, » ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γεγραμμένον, τῷ νόμῳ περιτίθησιν ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ, ἕνα εἰδὼς τὸν διὰ νόμου καὶ προφητῶν κηρύξαντα, καὶ τὸν δι' αὐτοῦ εὐαγγελισθέντα Πατέρα. Φησὶ γάρ· « Τί ἐροῦμεν (41); Ὁ νόμος ἁμαρτία (42); Μὴ γένοιτο. Ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων εἰ μὴ διὰ νόμου· τήν τε γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ᾔδειν, εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν· Οὐκ ἐπιθυμήσεις. » Κἂν οἱ ἀντιτασσόμενοι τῶν ἑτεροδόξων, προσαποτεινόμενον τὸν Παῦλον τῷ Κτίστῃ, εἰρηκέναι ὑπολάβωσι τὰ ἑξῆς· « Οἶδα γὰρ, C ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοὶ, τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν· » ἀλλ' ἀναγινωσκόντων τὰ προειρημένα, καὶ τὰ ἐπιφερόμενα· προεῖπε γὰρ, « Ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία· » δι' ἣν ἀκόλουθον ἦν εἰπεῖν, « Ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν τῇ σαρκί μου ἀγαθόν. » Ἑπομένως ἐπήγαγεν· « Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω, τοῦτο ἐγὼ (43) ποιῶ, οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία· » ἥτις, « ἀντιστρατευομένη (44) τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ νοός μου, » φησὶν, « αἰχμαλωτίζει με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας, τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου. Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; » πάλιν τε αὖ (κάμνει γὰρ οὐδ' ὅπως τις οὖν (45) ὠφελῶν·) οὐκ ὀκνεῖ ἐπιλέγειν· « Ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος (46) ἠλευθέρωσέ με D ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου· » ἐπεὶ « διὰ τοῦ Υἱοῦ ὁ Θεὸς κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκὶ, ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν, τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. » Πρὸς τούτοις ἔτι ἐπισαφηνίζων τὰ

[a] II Cor. xi, 3. [b] I Petr. ii, 11, 12, 15, 16. [c] Rom. vi, 2, 6. [d] Ibid. 13. ✠ P. 545 ED. POTTER, 457, 458 ED. PARIS. [e] Rom. vii, 7. [f] Ibid. 18. [g] Ibid. 17. [h] Ibid. 20, 23, 24.

(39) *Καλὴν ἔχ.* Ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἔχοντες καλήν, I Petr. ii.

(40) *Ἐργασίαν.* Ἀγνωσίαν I Petr. ii. Si Clementis lectionem sequamur, « sensus » Apostoli « erit, » inquit Estius, « Ut dum benefacitis, adversariæ linguæ non habeant quod dicant, et in quo occupentur. »

(41) *Τί ἐρ.* Τί οὖν ἐρ. Rom. vii.

(42) *Ὁ νόμος ἁμαρτίᾳ.* Rectius, ὁ νόμος ἁμαρτία, utrobique nominat. casu, ut in Vulg. Bib. Rom. vii. Sylburg.

(43) *Τοῦτο ἐγώ.* Ἐγὼ τοῦτο, Rom.

(44) *Ἥτις, ἀντιστρ.* Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμ. Rom. vii.

(45) *Οὐδ' ὅπως τις οὖν.* Si legamus, οὐδ' ὅπως τι οὖν, restringemus ad Paulum, alioqui generaliter dictum extendetur ad quemcunque. Sylburg.

(46) *Πνεύματος.* Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, Rom.

προειρημένα, ἐπιβοᾷ· «Τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι' ἁμαρτίαν·» δηλῶν, ὡς ὅτι μὴ νεὼς, τάφος δ' ἐστὶν ἔτι τῆς ψυχῆς (47)· ὁπηνίκα γὰρ ἁγιασθῇ τῷ Θεῷ, «Τὸ Πνεῦμα (48),» ἐποίσει, «τοῦ ἐγείραντος ἐκ νεκρῶν Ἰησοῦν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· ὃς ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν.» Αὖθις οὖν, τοῖς φιληδόνοις ἐπιπλήττων, ἐκεῖνα προστίθησι· «Τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς, θάνατος. Ὅτι οἱ κατὰ σάρκα ζῶντες τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦσιν· καὶ τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς ἔχθρα εἰς Θεόν· τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται. Οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες» οὐχ, ὥς τινες δογματίζουσι, «Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται,» ἀλλ' ὡς προειρήκαμεν. Εἶτα πρὸς ἀντιδιαστολὴν τούτων τῇ Ἐκκλησίᾳ φησίν· «Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι, εἴπερ πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. Εἰ δέ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. Εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι' ἁμαρτίαν, τὸ δὲ πνεῦμα ζωὴ διὰ δικαιοσύνην. Ἄρα οὖν, ἀδελφοὶ, ὀφειλέται ἐσμὲν οὐ τῇ σαρκὶ τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν· εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δὲ πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε. Ὅσοι γὰρ πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ.» Καὶ πρὸς τὴν εὐγένειαν καὶ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τὴν καταπτύστως ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων εἰσαγομένην, ἐπ' ἀσελγείᾳ καυχωμένων, ἐπιφέρει λέγων· «Οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, Ἀββᾶ ὁ Πατήρ·» τουτέστιν, εἰς τοῦτο ἐλάβομεν, ἵνα γινώσκωμεν τοῦτον, ᾧ προσευχόμεθα, τὸν τῷ ὄντι πατέρα, τὸν τῶν ὄντων μόνον Πατέρα, τὸν εἰς σωτηρίαν παιδεύοντα ὡς πατέρα, καὶ τὸν φόβον ἀπειλεῖ (49).

A carnem ambulamus, sed secundum spiritum [a].» Præter hæc adhuc declarans ea, quæ prius dicta sunt, exclamat: «Corpus quidem mortuum propter peccatum:» significans id non esse templum, sed sepulcrum animæ. Quando enim sanctificatum fuerit Deo, «Spiritus ejus,» infert, «qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis: qui vivificabit etiam mortalia vestra corpora, per ejus Spiritum, qui habitat in vobis [b].» Rursus itaque voluptarios increpans, illa adjicit: «Prudentia enim carnis, mors; quoniam qui ex carne vivunt, ea, quæ sunt carnis, cogitant; et prudentia carnis est cum Deo gerere inimicitias; legi enim Dei non subjicitur. Qui autem sunt in carne,» non ut quidam decernunt, «Deo placere non possunt,» sed ut B prius diximus. Deinde ut eos distinguat, dicit Ecclesiæ: «Vos autem non estis **197** in carne, sed in spiritu, si quidem spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem spiritum Christi non habet, is non est ejus. Si autem Christus in vobis, corpus quidem est mortuum per peccatum, spiritus autem vivus per justitiam. Debitores itaque sumus, fratres, non carni, ut secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vivitis, estis morituri: si vero spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis. Quicunque enim spiritu Dei aguntur, ✠ ii sunt filii Dei.» Et adversus nobilitatem et adversus libertatem, quæ exsecrabiliter ab iis, qui sunt diversæ sententiæ, introducitur, qui de libidine gloriantur, subjungit di- C cens: «Non enim accepistis spiritum servitutis rursus in timorem, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba Pater [c];» hoc est, ad hoc accepimus, ut cognoscamus eum, quem oramus, qui est vere Pater, qui rerum omnium solus est Pater, qui ad salutem erudit et castigat ut pater, et timorem minatur.

CAPUT XII.

Verba Apostoli I Cor. VII, 5, 39, 40, aliaque S. Scripturæ loca eodem spectantia explicat.

Ἡ δὲ ἐκ συμφώνου (50) πρὸς καιρὸν σχολάζουσα τῇ προσευχῇ συζυγία ἐγκρατείας ἐστὶ διδασκαλία· προσέθηκε γὰρ τὸ μὲν «ἐκ συμφώνου,» ἵνα μή τις διαλύσῃ τὸν γάμον, «πρὸς καιρὸν δὲ,» ὡς μὴ, κατὰ ἀνάγκην ἐπιτηδεύων τὴν ἐγκράτειαν ὁ γήμας, ὀλισθήσῃ ποτὲ εἰς ἁμαρτίαν, φειδοῖ μὲν τῆς ἑαυτοῦ συζυγίας, ἐπιθυμίᾳ δὲ ἀλλοτρίᾳ περιπεσών. Ὧ λόγῳ καὶ τὸν ἀσχημονεῖν (51) ἑαυτὸν ἐπὶ τῇ παρθενοτροφίᾳ ὑπολαμβάνοντα καλῶς εἰς γάμον ἐκδώσειν τὴν θυγατέρα ἔλεγεν. Ἡ πρόθεσίς τε ἑκάστου, τοῦ τε ἑαυτὸν εὐνουχίσαντος τοῦ τε αὖ γάμῳ διὰ παιδοποιίαν συζεύξαντος, ἀνένδοτος πρὸς τὸ ἧττον διαμέ-

Quod autem «ex consensu ad tempus orationi vacat» conjugium, doctrina est continentiæ. Adjecit enim illud quidem, «ex consensu,» ne quis dissolveret matrimonium; «ad tempus autem [d],» ne, dum ex necessitate exercet continentiam is, qui uxorem duxerit, labatur in peccatum, et dum suo conjugio parcit, alienum concupiscat. Qua ratione eum, qui se indecore gerere existimat, quod virgi- D nem alat, recte eam dicit esse nuptum daturum. Verum unusquisque, tam is qui castitatem delegit, quam is qui propter liberorum procreationem seipsum conjunxit matrimonio, in suo proposito

[a] Rom. VIII, 2, 3, 4. [b] Ibid., 10, 11. [c] Ibid. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15. ✠ P. 546 ED. POTTER, 458, 459 ED. PARIS. [d] I Cor. VII, 5.

(47) *Τάφος ... τῆς ψυχῆς.* Plato in *Cratylo* pag. 275: Καὶ γὰρ σῆμά τινές φασιν αὐτὸ (σῶμα) εἶναι τῆς ψυχῆς, ὡς τεθαμμένης ἐν τῷ νῦν παρόντι· «Corpus enim hoc animæ sepulcrum quidam esse tradunt: quasi ipsa præsenti in tempore sit sepulta.»

(48) *Τὸ Πνεῦμα.* Quæ sequuntur, imperfecte et tanquam διὰ μνήμης recitat auctor ex Rom. VIII, 5, 6, 7, 8.

(49) *Ἐὰν τὸν φόβον ἀπειλεῖ.* Exponi potest, «idemque timorem abigit:» ut non ad Patrem spectet, quemadmodum existimavit interpres, sed ad spiritum adoptionis, quem opponit spiritui servitutis ac timoris.

(50) *Ἐκ συμφώνου.* Respicit I Cor. VII, 5: Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ.

(51) *Ἀσχημονεῖν.* Respicit I Cor. VII, 36.

firmiter debet perseverare, nec in deterius deflectere. Si enim vitæ suæ institutum augere ac intendere poterit, majorem sibi apud Deum acquirit dignitatem, propter puram et ex ratione profectam continentiam. Si autem eam, quam elegit, regulam superaverit, in majorem deinde ad spem gloriam recidet. Habet enim sicut castitas, ita etiam matrimonium propria munera et ministeria, quæ ad Dominum pertinent, filiorum, inquam, curam gerere et uxoris. Quod enim honeste causatur is, qui est in matrimonio perfectus, est conjugii necessitudo, ut qui omnium curam ac providentiam in domo communi ostenderit. Ac proinde, « episcopos, » inquit, oportet constitui, qui ex domo propria toti quoque Ecclesiæ præesse sint meditati. « Unusquisque » ergo, « in quo vocatus est [a] » opere ministerium peragat, ut liber in Christo fiat, et debitam ministerio suo mercedem accipiat. Et rursus de lege disserens, utens allegoria : « Nam quæ sub viro est mulier, » inquit, « viventi viro alligata est lege [b], » et quæ sequuntur. Et rursus : « Mulier est alligata, quandiu vivit ✠ vir ejus; sin autem mortuus fuerit, libera est ut nubat, modo in Domino. Beata est autem si sic permanserit, mea quidem sententia [c]. » Sed in priore quidem particula, « mortificati estis, » inquit, « legi, » non matrimonio, « ut efficiamini vos alteri, qui excitatus est ex mortuis [d], » sponsa et Ecclesia; quam castam esse oportet, et ab iis quæ sunt intus, cogitationibus, quæ sunt contrariæ veritati; et ab iis, qui tentant extrinsecus, hoc est ab iis, qui sectantur hæreses, et persuadent vobis fornicari ab uno viro, nempe omnipotenti Deo : « Ne sicut

A νειν ὀφείλει. Εἰ μὲν γὰρ ἐπιτεῖναι οἷός τε ἔσται τὸν βίον, μείζονα ἀξίαν ἐν Θεῷ αὐτὸς ἑαυτῷ περιποιήσεται, καθαρῶς ἅμα καὶ λελογισμένως ἐγκρατευσάμενος· εἰ δὲ ὑπερβὰς (52) ὃν εἵλετο κανόνα εἰς μείζονα δόξαν, ἔπειτα ἀποπέσῃ πρὸς τὴν ἐλπίδα· ἔχει γὰρ ὥσπερ ἡ εὐνουχία, οὕτω καὶ ὁ γάμος ἰδίας λειτουργίας καὶ διακονίας, τῷ Κυρίῳ διαφερούσας, τέκνων λέγω κήδεσθαι καὶ γυναικός· πρόφασις γὰρ, ὡς ἔοικεν, τῷ κατὰ γάμον τελείῳ ἡ τῆς συζυγίας οἰκειότης γίνεται, τὴν πρόνοιαν πάντων ἀναδεδειγμένῳ (53) κατὰ τὸν οἶκον τὸν κοινόν· αὐτίκα φησίν· « Ἐπισκόπους (54) » δεῖ καθίστασθαι τοὺς ἐκ τοῦ ἰδίου οἴκου καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἁπάσης προΐστασθαι μελετήσαντας. « Ἕκαστος (55) » οὖν « ἐν ᾧ ἐκλήθη » ἔργῳ τὴν διακονίαν ἐκτελείτω, ἵνα ἐλεύθερος ἐν Χριστῷ B γένηται, τὸν οἰκεῖον τῆς διακονίας ἀπολαμβάνων μισθόν. Πάλιν τε αὖ, περὶ τοῦ νόμου διαλεγόμενος, ἀλληγορίᾳ χρώμενος· « Ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ, » φησὶ, « τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ, » καὶ τὰ ἑξῆς· αὖθίς τε· « Ἡ γυνὴ δέδεται ἐφ' ὅσον ζῇ χρόνον (56) ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, ἐλευθέρα ἐστὶν γαμηθῆναι, μόνον ἐν Κυρίῳ. Μακαρία δέ ἐστιν, ἐὰν οὕτως (57) μείνῃ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. » Ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῆς προτέρας περικοπῆς, « Ἐθανατώθητε, » φησὶ, « τῷ νόμῳ, » οὐ τῷ γάμῳ, « εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἑτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι, » νύμφην καὶ Ἐκκλησίαν· ἣν ἁγνὴν εἶναι δεῖ τῶν τε ἔνδον ἐννοιῶν τῶν ἐναντίων τῇ ἀληθείᾳ, τῶν τε ἔξωθεν πειραζόντων, τουτέστι τῶν τὰς αἱρέσεις μετιόντων καὶ πορνεύειν C ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἀνδρὸς ἀναπειθόντων, τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ· « Ἵνα μὴ (58), ὡς ὁ ὄφις ἐξηπάτησεν Εὔαν, » τὴν λεγομένην « ζωὴν (59), » καὶ ἡμεῖς ὑπὸ τῆς κατὰ τὰς αἱρέσεις λίχνου πανουργίας παραβῶ-

[a] I Cor. VII, 24. [b] Rom. VII, 2. ✠ P. 547 ED. POTTER, 459, 460 ED. PARIS. [c] I Cor. VII, 39, 40. [d] Rom. VII, 4.

(52) *Εἰ δὲ ὑπερβ.* Quid sibi voluit interpres hæc vertens, haud facile intelligi potest. Mihi videtur post τὴν ἐλπίδα aliquid hujusmodi excidisse, « ne despondeat animum; » ut sensus sit : « Quod si eam transgressus regulam, qua constituerat ad gloriam grassari, a tanta spe exciderit, » ne tamen animum despondeat : « nam quemadmodum castitati, sic etiam matrimonio sua sunt munera ac ministeria Domino pergrata, liberorum scilicet et uxoris cura. Nam ei, qui in matrimonio perfecte vivit, ipsa necessitudo conjugii videtur esse occasio ministrandi, dum omnium, quæ ad communem familiam pertinent, curam gerere se ostendit. — Doctissimus Oxoniensis editor existimat post τὴν ἐλπίδα aliquid hujusmodi excidisse, « ne tamen animum despondeat, » ita ut is, qui post susceptum continentiæ propositum cadit redeundo ad id quod reliquerat, is lapsum suum hac ratione consolari possit, quod ut castitas, ita etiam matrimonium suas habeat virtutes. Sed quod hic dicitur de matrimonii virtutibus, non eo spectat, ut illius usum repetere liceat his qui perfectiorem statum amplexi sunt. Nam lapsum vocat hanc agendi rationem S. Clemens, atque, ut perstantibus in suscepta continentia uberiorem mercedem promittit, ita cadentibus gravissimas minas intentat. Quare vulnus hujus loci sanabitur, si legamus, πῶς τὴν ἐλπίδα ἔχοι; illud ἔχοι facile excidere potuit ob similem vocem ἔχει, quæ proxime sequitur. Sic ergo totum hunc locum interpretor : « Quod si vitam ad perfectius intendere potuerit, majus meritum apud Deum sibi ipse comparabit ob servatam pure et rationi consentanee continentiam. Sed si postquam transcendit, majoris gloriæ causa, electum vitæ genus, ceciderit, quomodo spem habebit? Habet enim, ut castitas, ita et matrimonium proprias perfunctiones et ministeria, quæ Domino probantur. » Spem aufert cadentibus, quandiu scilicet ad promissam continentiam non redibunt; quod autem addit de laudabilibus matrimonii perfunctionibus, eo manifeste spectat, ut qui hunc statum elegerunt, non temere ad perfectiorem transcurrant. *Hæc D. Maranus in notis ad Athenagoræ Legationis num.* 33. *Vide Patr. Græcæ t. VI, col.* 965. EDIT.

D (53) *Ἀναδεδειγμένῳ*. Vel forte ἀναδεδεγμένῳ, ab ἀναδέχομαι. Sic infra p. 552, pro οὐκ ἦσαν ἀποδεδειγμέναι γυναῖκες κ., scribendum οὐκ ἦσαν ἀποδεδεγμέναι γ. κ.

(54) *Ἐπισκόπους*. Respicit 1 Tim. III, 4, 5. Similia dicit infra, pag. 472.

(55) *Ἕκαστος*. Respicit I Cor. VII, 24 : Ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοί, ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ τῷ Θεῷ· et v. 22 : Ὁ γὰρ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος ἀπελεύθερος Κυρίου ἐστίν.

(56) *Ἡ γυνὴ δέδεται ἐφ' ὅσον ζῇ χρόνον*. Γυνὴ δέδεται νόμῳ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ, I Cor. VII, ubi mox: Ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι.

(57) *Μακαρία... οὕτως*. Μακαριωτέρα... οὕτω, ibid.

(58) *Ἵνα μή*. Respicit II Cor. XI, 3 : Φοβοῦμαι δὲ μήπως, ὡς ὁ ὄφις Εὔαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτω φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν.

(59) *Ζωήν*. Conf. superius pag. 453 edit. Paris.

μεν τὰς ἐντολάς. Ἡ δευτέρα δὲ περικοπὴ μονογαμίαν ἵστησιν· οὐ γάρ, ὥς τινες ἐξηγήσαντο, δέσιν γυναικὸς πρὸς ἄνδρα τὴν σαρκὸς πρὸς τὴν φθορὰν ἐπιπλοκὴν μηνύεσθαι ὑποτοπητέον· τῶν γὰρ ἄντικρυς διαβόλῳ προσαπτόντων τὴν τοῦ γάμου εὕρεσιν ἀθέων ἀνθρώπων ἐπίνοιαν κατηγορεῖ καὶ (60) κινδυνεύει βλασφημεῖσθαι ὁ νομοθέτης. Τατιανὸν οἶμαι τὸν Σύρον τὰ τοιαῦτα τολμᾶν δογματίζειν. Γράφει γοῦν κατὰ λέξιν ἐν τῷ *Περὶ τοῦ κατὰ τὸν Σωτῆρα καταρτισμοῦ*· Συμφωνίαν (61) μὲν οὖν ἁρμόζει προσευχῇ· κοινωνία δὲ φθορᾶς λύει τὴν ἔντευξιν (62). Πάνυ γοῦν δυσωπητικῶς διὰ τῆς συγχωρήσεως εἴργει· πάλιν γὰρ « ἐπὶ ταὐτὸ » συγχωρήσας « γενέσθαι διὰ τὸν σατανᾶν καὶ τὴν ἀκρασίαν, » τὸν πεισθησόμενον « δυσὶ κυρίοις μέλλειν δουλεύειν » ἀπεφήνατο διὰ μὲν συμφωνίας Θεῷ, διὰ δὲ τῆς ἀσυμφωνίας ἀκρασίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ διαβόλῳ. » Ταῦτα δέ φησι, τὸν Ἀπόστολον ἐξηγούμενος. Σοφίζεται δὲ τὴν ἀλήθειαν, δι' ἀληθοῦς ψεῦδος κατασκευάζων· ἀκρασίαν μὲν γὰρ καὶ πορνείαν διαβολικὰ εἶναι πάθη καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν· γάμου δὲ τοῦ σώφρονος μεσιτεύει συμφωνία, ἐπί τε τὴν εὐχὴν ἐγκρατῶς ἄγουσα, ἐπί τε τὴν παιδοποιίαν μετὰ σεμνότητος νυμφεύουσα. Γνῶσις γοῦν καὶ ὁ τῆς παιδοποιίας καιρὸς πρὸς τῆς Γραφῆς εἴρηται, ἐπειδὰν φῇ· « Ἔγνω δὲ Ἀδὰμ Εὔαν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· καὶ συλλαβοῦσα ἔτεκεν υἱόν· καὶ ἐπωνόμασε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Σήθ· Ἐξανέστησε (63) γάρ μοι ὁ Θεὸς σπέρμα ἕτερον ἀντὶ Ἄβελ. » Ὁρᾷς, εἰς τίνα βλασφημοῦσιν οἱ μυσαττόμενοι τὴν σώφρονα σπορὰν, καὶ τῷ διαβόλῳ προσάπτεσθαι (64) γένεσιν· οὐ γὰρ Θεὸν ἁπλῶς προσεῖπεν ὁ τῇ τοῦ ἄρθρου προτάσει τὸν παντοκράτορα δηλώσας. Ἡ δὲ ἐπιφορὰ τοῦ Ἀποστόλου· « Καὶ πάλιν (65) ἐπὶ τὸ αὐτὸ γίνεσθε » διὰ τὸν Σατανᾶν, ἐκεῖνο προανακόπτει, μὴ εἰς ἐπιθυμίας ἑτέρας ἐκτραπῆναί ποτε· οὐ γὰρ ἀποκρούεται τέλεον, τὰς τῆς φύσεως ὀρέξεις δυσωποῦσα, ἡ πρόσκαιρος συμφωνία· δι' ἣν εἰσάγει πάλιν τὴν συζυγίαν τοῦ γάμου οὐκ εἰς ἀκρασίαν καὶ πορνείαν καὶ τὸ τοῦ διαβόλου ἔργον, ἀλλ' ὅπως μὴ ὑποπέσῃ ἀκρασίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ διαβόλῳ. Χωρίζει (66) δὲ καὶ τὸν παλαιὸν ἄνδρα καὶ τὸν καινὸν ὁ

A serpens decepit Evam [a], » quæ « vita » dicitur, nos quoque inducti callidis hæresium illecebris, transgrediamur mandata. Secunda autem particula statuit monogamiam : non enim, ut quidam existimarunt, mulieris cum viro alligationem, carnis cum interitu connexionem, significari putandum est; impiorum enim hominum, qui matrimonii inventionem diabolo aperte tribuunt, opinionem reprehendit, unde in periculum venit legislator ne incessatur maledictis. Tatianum arbitror Syrum talia audere dogmata tradere. His verbis quidem certe scribit in libro *De perfectione secundum Servatorem :* « Consensum quidem conjungit orationi : communio autem seu conjunctio, interitus solvit interpellationem. Admodum certe circumspecte arcet per concessionem. Nam cum rursus permisit B « simul convenire propter Satanam et intemperantiam [b], » pronuntiavit eum, qui est obtemperaturus, « serviturum duobus dominis [c] : » per consensum quidem, Deo; per dissensionem autem, intemperantiæ et fornicationi et diabolo. » Hæc autem dicit, Apostolum exponens. Sophistice autem eludit veritatem, per verum falsum confirmans : intemperantiam enim et fornicationem, diabolica vitia et affectiones nos quoque confitemur; intercedit autem moderati matrimonii consensio, quæ tum ad precationem continenter deducit, tum ad procreandos liberos cum honestate conciliat. « Cognitio » quidem certe a Scriptura dictum est tempus liberorum procreationis, cum dixit : « Cognovit autem Adam C Evam uxorem suam; ✠ et concepit, et peperit filium, et nominavit nomen ejus Seth : Suscitavit enim mihi Deus aliud semen pro Abel [d]. » Vides, quemnam maledictis incessant, qui honestam ac moderatam incessunt seminationem, et diabolo attribuunt generationem. Non enim simpliciter Deum dixit, qui articuli præmissione, nempe ὁ Θεός dicens, significavit eum, qui est omnipotens. Quod ab Apostolo autem subjungitur : « Et rursus simul convenite propter Satanam [e], » in eum finem dicitur, ut occasionem tollat ad alias declinandi cupiditates. Non

[a] II Cor. XI, 3. [b] I Cor. VII, 5. [c] Matth. VI, 24. [d] Gen. IV, 25. [e] I Cor. VII, 5.

✠ P. 548 ED. POTTER, 460, 461 ED. PARIS.

(60) *Καί.* Melius legeretur ᾧ, vel ὅθεν. LOWTH.

(61) *Συμφωνίαν.* Hæc dixit Tatianus explicans I Cor. VII, 5 : Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ· καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχεσθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν. Porro Tatiani verba hunc sensum præbere videntur : « Consensum igitur Apostolus orationi aptum pronuntiat : communio autem corruptelæ intercessionem impedit. Unde per ipsam concessionem severe ab ea arcet. Dum enim permittit « propter Satanam et intemperantiam » rursus convenire, declarat eum, qui obsequitur, « duobus servire dominis : » per consensum quidem (eum scilicet, quo consentiunt conjuges a se abstinere, ut orationi vacent) Deo : per violationem consensus (eam nempe, qua dirempto consensu ad concubitum revertuntur) intemperantiæ, et fornicationi, et diabolo, »

(62) *Κοινωνία δὲ φθορᾶς λύει τὴν ἔντ.* Perperam interpres : « Communio autem seu conjunctio, interitus solvit interpellationem. » Quid enim est « interitus interpellatio? » Sic igitur distinguendum : Κοινωνία δὲ φθορᾶς λύει τὴν ἔντευξιν. « Communio autem D corruptelæ, » hoc est carnalis concubitus, « intercessionem » ac orationem « solvit » ac impedit. Nam Tatianus connubium vocavit φθοράν. Epiphanius de eo hæc dicit, hæres. 46 : Τὸν δὲ γάμον πορνείαν καὶ φθορὰν ἡγεῖται, φάσκων μηδὲν διαλλάττειν πορνείας τὸν γάμον, ἀλλ' αὐτὸ εἶναι· « Nuptias adulterium esse merum et corruptelam existimat, nec ab illo discrepare penitus, sed idem esse. » Unde Clemens paulo ante : Οὐ γάρ, ὥς τινες ἐξηγήσαντο, δέσιν γυναικὸς πρὸς ἄνδρα τῆς σαρκὸς πρὸς τὴν φθορὰν ἐπιπλοκὴν μηνύεσθαι ὑποτοπητέον· « Non enim, ut quidam explicarunt, per mulieris ad virum alligationem, carnis cum corruptela conjunctionem significari putandum est. » Sic enim hæc verti debuerunt.

(63) *Σήθ· Ἐξ.* Σήθ, λέγουσα· Ἐξ. Genes.

(64) *Προσάπτεσθαι.* Rectius προσαπτόμενοι.

(65) *Καὶ πάλ.* Imperfecte recitat Pauli verba paulo superius allata.

(66) *Χωρίζει* Quæ sequuntur, hoc modo distin-

enim penitus repellit naturæ appetitiones, qui fit ad tempus, consensus : per quem rursus inducit Apostolus 198 conjugationem matrimonii, non ad intemperantiam et fornicationem et opus diaboli, sed ne subjugetur intemperantiæ, fornicationi, et diabolo. Distinguit autem veterem quoque hominem et novum Tatianus, sed non ut dicimus, « Veterem » quidem « virum, » legem; « novum » autem, Evangelium. Assentimur ei nos quoque, sed non eo modo, quo vult ille, dissolvens legem ut alterius Dei : sed idem vir et Dominus, dum vetera renovat, non amplius concedit polygamiam (nam hanc quidem expetebat Deus, quando oportebat homines augeri et multiplicari), sed monogamiam introducit propter liberorum procreationem et domus curam, ad quam data est mulier adjutrix : et si cui Apostolus propter intemperantiam et ustionem, veniam secundi concedit matrimonii : nam hic quoque non peccat quidem ex Testamento (non est enim a lege prohibitus), non implet autem summam illam vitæ perfectionem, quæ agitur ex Evangelio. Gloriam autem sibi acquirit cœlestem, qui apud se manserit, eam, quæ est morte dissoluta, impollutam servans conjunctionem, et grato ac lubente animo paret œconomiæ, per quam effectum est, ut divelli non possit a Domini ministerio. Sed nec eum, qui ex conjugali surgit cubili, similiter ut olim, tingi nunc quoque jubet divina per Dominum providentia : non enim necessario a liberorum abducit procreatione, qui credentes per unum baptismum ad consuetudinem omni ex parte perfectam abluit, Dominus, qui etiam multa Moysis baptismata per unum ✠ comprehendit baptismum. Proinde lex, ut per carnalem generationem nostram prædiceret regenerationem, genitali seminis facultati baptismum olim adhibuit, non vero quod ab hominis generatione abhorreret. Quod enim apparet homo generatus, hoc valet seminis dejectio. Non sunt ergo multi coitus genitales, sed matricis susceptio fatetur generationem, cum in naturæ officina semen formatur in fetum. Quomodo autem vetus quidem est solum matrimonium et legis inventum, alie-

A Τατιανὸς, ἀλλ' οὐχ ὡς ἡμεῖς φαμεν· « παλαιὸν » μὲν « ἄνδρα » τὸν νόμον, « καινὸν » δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, συμφωνοῦμεν αὐτῷ καὶ αὐτοὶ λέγοντες, πλὴν οὐχ ᾗ βούλεται ἐκεῖνος, καταλύων τὸν νόμον ὡς ἄλλου Θεοῦ· ἀλλ' ὁ αὐτὸς ἀνὴρ καὶ Κύριος, παλαιὰ καινίζων (67), οὐ πολυγαμίαν ἔτι συγχωρεῖ· (τότε γὰρ ἀπῄτει (68) ὁ Θεὸς, ὅτε αὐξάνεσθαι καὶ πληθύνειν ἐχρῆν·) μονογαμίαν δὲ εἰσάγει διὰ παιδοποιίαν καὶ τὴν τοῦ οἴκου κηδεμονίαν, εἰς ἣν βοηθὸς ἐδόθη ἡ γυνή· καὶ εἴ τινι (69) ὁ Ἀπόστολος δι' ἀκρασίαν καὶ πύρωσιν κατὰ συγγνώμην δευτέρου μεταδίδωσι γάμου· ἐπεὶ καὶ οὗτος οὐχ ἁμαρτάνει μὲν κατὰ Διαθήκην (οὐ γὰρ κεκώλυται πρὸς τοῦ νόμου), οὐ πληροῖ δὲ τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείας τὴν κατ' ἐπίτασιν τελειότητα· δόξαν δὲ αὐτῷ οὐράνιον περιποιεῖ, B μείνας ἐφ' ἑαυτοῦ, καὶ τὴν διαλυθεῖσαν θανάτῳ συζυγίαν ἄχραντον φυλάσσων, καὶ τῇ οἰκονομίᾳ πειθόμενος εὐαρέστως, καθ' ἣν ἀπερίσπαστος (70) τῆς τοῦ Κυρίου γέγονε λειτουργίας. Οὐδὲ μὴν τὸν ἀπὸ τῆς κατὰ συζυγίαν κοίτης (71), ὁμοίως ὡς πάλαι, βαπτίζεσθαι καὶ νῦν προστάσσει ἡ θεία διὰ Κυρίου πρόνοια· οὐ γὰρ ἐπάναγκες παιδοποιίας ἀφίστησι τοὺς πιστεύοντας, δι' ἑνὸς βαπτίσματος εἰς τὸ παντελὲς τῆς ὁμιλίας ἀπολούσας ὁ Κύριος, εἰ καὶ τὰ πολλὰ Μωϋσέως δι' ἑνὸς περιλαβὼν βαπτίσματος. Ἄνωθεν οὖν ὁ νόμος τὴν ἀναγέννησιν ἡμῶν προφητεύων, διὰ σαρκικῆς γενέσεως, ἐπὶ τῇ γεννητικῇ τοῦ σπέρματος προσέφερε τὸ βάπτισμα, οὐ βδελυσσόμενος ἀνθρώπου γένεσιν· ὃ γὰρ φαίνεται γεννηθεὶς ἄνθρωπος, τοῦτο δύναται C ἡ τοῦ σπέρματος καταβολή. Οὐκοῦν αἱ πολλαὶ συνουσίαι γόνιμοι, ἀλλ' ἡ τῆς μήτρας παραδοχὴ τὴν γένεσιν ὁμολογεῖ, ἐν τῷ τῆς φύσεως ἐργαστηρίῳ διαπλαττομένου τοῦ σπέρματος εἰς ἔμβρυον. Πῶς δὲ ὁ μὲν γάμος παλαιὸς μόνον καὶ νόμου εὕρημα, ἀλλοῖος δὲ ὁ κατὰ τὸν Κύριον γάμος, τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμῶν τηρουμένου; « Οὐ » γὰρ « ἂν ὃ συνέζευξεν ὁ Θεὸς, διαλύσειέ ποτε ἄνθρωπος » εὐλόγως· πολὺ δὲ πλέον ἅπερ ὁ Πατὴρ προσέταξε, τηρήσῃ (72) ταῦτα καὶ ὁ Υἱός. Εἰ δὲ ὁ αὐτὸς νομοθέτης ἅμα καὶ εὐαγγελιστής, οὐ μάχεταί ποτε ἑαυτῷ. Ζῇ γὰρ ὁ νόμος, πνευματικὸς (73) ὢν καὶ γνωστικῶς νοούμενος·

✠ P. 549 ED. POTTER, 461, 462 ED. PARIS.

gui et explicari potuerint : Χωρίζει δὲ...φαμεν· παλαιὸν μὲν ἄνδρα τὸν νόμον, καινὸν δὲ τὸ Εὐαγγέλιον συμφωνοῦμεν αὐτῷ καὶ αὐτοὶ λ. « Distinguit etiam « veterem hominem » a « novo » Tatianus : sed non eodem, quo nos, sensu. Nos enim in hoc ei assentimur, quod « veterem » quidem « hominem » legem ; « novum » autem, Evangelium dicimus, licet non perinde ac ille vult, qui legem tanquan ab alio Deo latam penitus abrogat. »

(67) *Παλαιὰ καιν.* Nam, ut ait Apostolus, εἴ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα, II Cor. v, 17.

(68) *Τότε γὰρ ἀπ.* Similia dicit Theodoretus *Hæret. fab.* lib. v, cap. 25, p. 307 : Διὰ γὰρ δὴ τοῦτο καὶ πλείους ἔχειν γυναῖκας τοὺς παλαιοὺς οὐκ ἐκώλυσεν, ἵνα αὐξηθῇ τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος. Ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας καὶ οἱ θεοφιλεῖς ἄνδρες καὶ δυσὶ, καὶ τρισὶ, καὶ πλείοσι συνήπτοντο γυναιξὶ, πλειόνων γενέσθαι πατέρες παίδων ἐπιθυμοῦντες· « Propterea enim non vetuit veteres plures habere uxores, ut genus humanum augeretur : eaque de D causa etiam viri religiosi, cum plurium liberorum patres esse cuperent, duabus, et tribus, et pluribus uxoribus jungebantur. »

(69) *Καὶ εἴ τινι.* Oratio elliptica. Subintelligendum, καὶ τοῦτο συγχωρεῖ, « hoc etiam concedit, » scilicet Dominus : vel aliquid hujusmodi.

(70) *Ἀπερίσπαστος.* Respicit I Cor. vii, 35 : Πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερισπάστως.

(71) *Συζυγίαν κοίτης.* Levit. xv, 18.

(72) *Τηρήσῃ.* Τηρήσῃ ferri potest, si quis tamen indicative τηρήσει malit, per me licet. SYLBURG.

(73) *Πνευματικός.* « Spiritalis, » hoc est, ex interpretatione Clementis, γνωστικῶς νοούμενος. « gnostice » et secundum mysticum sensum. « intellectus. » Respicit autem Rom. vii, 14 : Οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστι.

ἡμεῖς δ' «ἐθανατώθημεν τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ γενέσθαι ἡμᾶς ἑτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι,» τῷ ὑπὸ τοῦ νόμου προφητευθέντι, «ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ. «Διὸ» ὁ μὲν νόμος ἅγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἁγία, καὶ δικαία, καὶ ἀγαθή.» Ἐθανατώθημεν οὖν τῷ νόμῳ, τουτέστι τῇ ὑπὸ τοῦ νόμου δηλουμένῃ ἁμαρτίᾳ· ἣν δείκνυσιν (74), οὐ γεννᾷ ὁ νόμος, διὰ τῆς προστάξεως (75) τῶν ποιητέων, καὶ ἀπαγορεύσεως τῶν οὐ ποιητέων, ἐλέγχων τὴν ὑποκειμένην ἁμαρτίαν, «ἵνα φανῇ ἁμαρτία.» Εἰ δὲ ἁμαρτία γάμος ὁ κατὰ νόμον, οὐκ οἶδα πῶς τις ἐρεῖ Θεὸν ἐγνωκέναι, λέγων τὸ πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ ἁμαρτίαν εἶναι· «ἁγίου» δὲ ὄντος τοῦ «νόμου,» ἅγιος ὁ γάμος. Τὸ μυστήριον (76) τοίνυν τοῦτο εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἄγει ὁ Ἀπόστολος· καθάπερ «τὸ γεννώμενον (77) ἐκ τῆς σαρκὸς σάρξ ἐστιν, B οὕτω τὸ ἐκ πνεύματος πνεῦμα, οὐ μόνον (78) κατὰ τὴν ἀποκύησιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μάθησιν. Αὐτίκα «ἅγια τὰ τέκνα·» αἱ εὐαρεστήσεις τῷ Θεῷ τῶν Κυριακῶν λόγων, νυμφευσάντων τὴν ψυχήν. Πορνεία γοῦν καὶ γάμος κεχώρισται· ἐπεὶ μακρὰν ἀφέστηκε τοῦ Θεοῦ ὁ διάβολος. «Καὶ ὑμεῖς οὖν ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ, διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἑτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι.» Συνεξακούεται γὰρ προσεχῶς, ὑπηκόους γενομένους· ἐπεὶ καὶ κατὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ νόμου (79) τῷ αὐτῷ Κυρίῳ ὑπακούομεν, πόῤῥωθεν (80) παρακελευομένῳ. Καὶ μήτι ἐπὶ τῶν τοιούτων εἰκότως «τὸ Πνεῦμα ἄντικρυς (81) λέγει, ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς C ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνης, καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν συνείδησιν, καὶ κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετ' εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς, καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν, ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλὸν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον μετ' εὐχαριστίας λαμβανόμενον· ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως.» Ἐπάναγκες μὲν οὖν οὐ κωλυτέον γαμεῖν, οὐδὲ μὴν κρεωφαγεῖν, ἢ οἰνοποτεῖν· γέγραπται γάρ· «Καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πίνειν οἶνον, ἐὰν διὰ προσκόμματος ἐσθίῃ·» καί· «Καλὸν μένειν, ὡς κἀγώ·» ἀλλ' ὅ τε χρώμενος μετ' εὐχαριστίας, ὅ τε αὖ μὴ χρώμενος, καὶ αὐτὸς μετ' εὐχαριστίας,

A num autem est, quod est ex Domino, matrimonium, cum idem Deus servetur a nobis? «Non» enim «quod Deus conjunxit, homo» jure «dissolverit[a];» multo autem magis quæ jussit Pater, servabit quoque Filius. Si autem idem simul est et legislator et evangelista, nunquam ipse secum pugnat. Vivit enim lex, cum sit spiritalis, et gnostice intelligatur: nos autem «mortui» sumus «legi per corpus Christi, ut gigneremur alteri, qui resurrexit ex mortuis,» qui prædictus fuit a lege, «ut Deo fructificaremus[b].» Quare «lex quidem est sancta, et mandatum sanctum, et justum, et bonum[c].» Mortui ergo sumus legi, hoc est, peccato, quod a lege significatur, quod ostendit, non autem generat lex, per jussionem eorum quæ sunt facienda, B et prohibitionem eorum quæ non facienda; reprehendens subjectum peccatum, «ut appareat peccatum.» Si autem peccatum est matrimonium, quod secundum legem initur, nescio quomodo quis dicet se Deum nosse, dicens Dei jussum esse peccatum. Quod si «lex sancta» est, sanctum est matrimonium. Mysterium ergo hoc ad Christum et Ecclesiam ducit Apostolus: quemadmodum «quod ex carne generatur, caro est; ita quod ex spiritu, spiritus,[d]» non solum in pariendo, sed etiam in discendo. Jam «sancti sunt filii[e],» Deo gratæ oblectationes verborum Dominicorum, quæ desponderunt animam. Sunt ergo separata fornicatio et matrimonium, quoniam a Deo longe abest diabolus. «Et vos ergo mortui estis legi per corpus C Christi, ut vos gigneremini alteri, qui surrexit a mortuis[f].» Simul autem proxime exauditur, si fueritis obedientes: quandoquidem etiam ex veritate legis eidem Domino obedimus, qui præcipit eminus. ✠ Nunquid autem de ejusmodi hominibus merito aperte «dicit Spiritus, quod in posterioribus temporibus deficient quidam a fide, attendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum, in hypocrisi falsiloquorum, cauteriatam habentium conscientiam, et prohibentium nubere, abstinere a cibis, quos Deus creavit ad participationem cum gratiarum actione fidelibus, et qui agnoverunt veritatem, quod omnis creatura Dei bona

[a] Matth. xix, 6. [b] Rom. vii, 4. [c] Ibid. 12. [d] Joan. iii, 6. [e] I Cor. vii, 14. [f] Rom. vii, 4.

✠ P. 550 ED. POTTER, 462-463 ED. PARIS.

(74) *Ἣν δείκνυσιν*. Conf. Rom. vii, 7, 13.

(75) *Προστάξεως*. Superius legem describit, λόγον ὀρθὸν, προστακτικὸν μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ ὧν οὐ ποιητέον· «rectam rationem, quæ præcipit ea quæ fieri oportet, et prohibet quæ fieri non oportet.» *Strom.* i, pag. 350, edit. Paris.

(76) *Τὸ μυστήριον*. Respicit Ephes. v, 32.

(77) *Τὸ γεννώμενον*. Respicit Christi verba, Joan. iii, 6.

(78) *Οὐ μόνον*. Sensus est, id, quod jam dixit auctor, intelligendum esse, «non solum de liberis qui ex partu, sed etiam de iis qui ex doctrina nascuntur. Proinde «sanctos» liberos esse opera Deo grata, quæ proveniunt ex anima, quam Domini sermones desponderunt.» Respicit autem I Cor. vii, 14, quo loco affirmat Apostolus, sanctorum ἅγια εἶναι τέκνα, «sanctos esse liberos:» quod Clemens D ad animam per Evangelii doctrinam Deo desponsatam applicans, dicit ejus «liberos;» nempe opera, esse «sancta.» Proinde quæ sequuntur, hoc modo distinguenda sunt: Αὐτίκα ἅγια τὰ τέκνα, αἱ εὐαρεστήσεις τῷ Θεῷ, τῶν Κυριακῶν λόγων νυμφευσάντων τὴν ψυχήν.

(79) *Κατὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ νόμου*. Sic D. Paulus Gal. ii, 14. Οὐκ ὀρθοποδοῦσιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου.

(80) *Πόῤῥωθεν*. «Eminus,» nempe in lege: quemadmodum ἐγγύς, «prope,» esse dicuntur, quæ sunt in Evangelio; relatione scilicet ad Christianos facta.

(81) *Ἄντικρυς*. Ῥητῶς. I Tim. iv, ubi mox, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλυόντων γαμ. In iis quæ sequuntur, ex epistolis ad Romanos et Corinthios, non tam verba Apostoli, quam sententiam exhibet.

est, et nihil est rejiciendum quod sumitur cum gratiarum actione. Sanctificatur enim per verbum Dei et orationem [a] ? » Omnino igitur non est prohibendum jungi matrimonio, neque carnibus vesci, aut vinum bibere. Scriptum est enim : « Bonum est carnem non comedere, nec vinum bibere, si quis comedat per offendiculum [b]. » Et : « Bonum est manere sicut ego [c]. » Sed et qui utitur, « cum gratiarum actione [d], » et qui rursus non utitur, ipse quoque « cum gratiarum actione, » et cum moderata ac temperanti vivat perceptione, logo seu rationi convenienter. Et, ut in summa dicam, omnes Apostoli epistolæ, quæ moderationem docent et continentiam, cum et de matrimonio, et de liberorum procreatione, et de domus administratione innumerabilia præcepta contineant, nusquam honestum moderatumque matrimonium prohibuerunt aut abrogarunt : sed legis cum Evangelio servantes convenientiam, utrumque admittunt : et eum, qui Deo agendo gratias, moderate utitur matrimonio; et eum, qui, ut vult Dominus, vivit in castitate, quemadmodum « vocatus est unusquisque » inoffense et perfecte eligens. « Et erat terra Jacob laudata supra omnem terram [e], » inquit propheta, ipse vas spiritus gloria afficiens. Insectatur autem aliquis generationem, in eam **199** dicens interitum cadere, eamque perire : et detorquet aliquis ad filiorum procreationem illud dictum Servatoris : « Non oportere in terra thesauros recondere, ubi tinea et ærugo demolitur [f]; » nec erubescit his addere ea, quæ dicit propheta : « Omnes vos sicut vestimentum veterascetis, et tinea vos exedet [g]. » Sed neque nos contradicimus Scripturæ, neque in nostra corpora cadere interitum, eaque esse fluxa, negamus. Fortasse autem iis, quos ibi alloquitur propheta, ut peccatoribus, prædicit interitum. Servator autem de liberorum procreatione nil dixit, sed ad impertiendum ac communicandum eos hortatur, qui solum opibus abundare, egentibus ✠ autem nolebant opem ferre. Quamobrem dicit : « Operamini non cibum, qui perit; sed eum, qui manet in vitam æternam [h]. » Similiter autem afferunt etiam illud dictum de resurrectione mortuorum : « Filii illius sæculi nec nubunt, nec nubuntur [i]. » Sed hanc interrogationem et eos qui inter-

A μετά τε ἐγκρατοῦς ἀπολαύσεως, βιούτω κατὰ λόγον. Καὶ καθόλου πᾶσαι αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποστόλου, σωφροσύνην καὶ ἐγκράτειαν διδάσκουσαι, περί τε γάμων, περί τε παιδοποιίας, περί τε οἴκου διοικήσεως, μυρίας ὅσας ἐντολὰς περιέχουσαι, οὐδαμοῦ γάμον ἠθέτησαν τὸν σώφρονα· ἀλλὰ τὴν ἀκολουθίαν σώζουσαι τοῦ νόμου πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον, ἀποδέχονται ἑκάτερον, τόν τε εὐχαρίστως τῷ Θεῷ γάμῳ κεχρημένον σωφρόνως, τόν τε εὐνουχίᾳ, ὡς ὁ Κύριος βούλεται, συμβιοῦντα, καθὼς « ἐκλήθη ἕκαστος » ἑλόμενος ἀπταίστως καὶ τελείως. « Καὶ ἦν (82) ἡ γῆ τοῦ Ἰακὼβ ἐπαινουμένη παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν, » φησὶν ὁ προφήτης, τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος αὐτῆς δοξάζων (83). Κατατρέχει δέ τις γενέσεως, φθαρτὴν καὶ ἀπολλυμένην λέγων· καὶ βιάζεταί τις, ἐπὶ τεκνο- B ποιίας λέγων εἰρηκέναι τὸν Σωτῆρα· « Ἐπὶ γῆς μὴ θησαυρίζειν, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει· » καὶ τὰ τοῦ προφήτου προσπαρατιθέναι τούτοις οὐκ αἰσχύνεται· « Πάντες ὑμεῖς ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεσθε, καὶ σὴς βρώσεται (84) ὑμᾶς. » Ἀλλ' οὐδὲ ἡμεῖς ἀντιλέγομεν τῇ Γραφῇ, ὅτι φθαρτὰ ἡμῖν τὰ σώματα, καὶ φύσει ῥευστά. Τάχα δ' ἄν, καὶ οἷς διελέγετο, ὡς ἁμαρτωλοῖς, προφητεύει φθοράν. Ὁ Σωτὴρ δὲ οὐ περὶ τεκνοποιίας εἴρηκεν, ἀλλ' εἰς μετάδοσιν κοινωνίας προτρέπων τοὺς κτᾶσθαι μόνον τὴν τοῦ πλούτου περιουσίαν, ἐπικουρεῖν δὲ τοῖς δεομένοις μὴ βουλομένους. Διό φησιν· « Ἐργάζεσθε μὴ τὴν ἀπολλυμένην (85) βρῶσιν, ἀλλὰ τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Ὁμοίως δὲ κἀκεῖνο κομίζουσι, τὸ ῥητὸν (86), « Οἱ υἱοὶ (87) τοῦ αἰῶνος ἐκείνου, » τὸ C περὶ νεκρῶν ἀναστάσεως, « οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίζονται (88). » Ἀλλὰ τὸ ἐρώτημα τοῦτο καὶ τοὺς πυνθανομένους αὐτοὺς ἐὰν ἀναπεμπάσηταί τις, οὐκ ἀποδοκιμάζοντα τὸν γάμον εὑρήσει τὸν Κύριον, θεραπεύοντα δὲ τὴν κατὰ τὴν ἀνάστασιν τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας προσδοκίαν. Τὸ δὲ, « Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου, » οὐ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν ἄλλου τινὸς αἰῶνος υἱῶν εἴρηκεν, ἀλλ' ἐπίσης τῷ· Οἱ ἐν τούτῳ γενόμενοι τῷ αἰῶνι, διὰ τὴν γένεσιν υἱοὶ ὄντες, γεννῶσι καὶ γεννῶνται· ἐπεὶ μὴ ἄνευ γενέσεώς τις τόνδε τὸν βίον παρελεύσεται· ἀλλ' ἥδε ἡ γένεσις, τὴν ὁμοίαν ἐπιδεχομένη φθορὰν, οὐκ ἔτι ἀναμένει τὸν ἅπαξ τοῦδε τοῦ βίου κεχωρισμένον. « Εἷς μὲν οὖν ὁ Πατὴρ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· » ἀλλὰ καὶ ἁπάντων Πατὴρ κατὰ D δημιουργίαν αὐτός. « Μὴ καλέσητε (89) οὖν ὑμῖν

[a] I Tim. IV, 1, 2, 3, 4, 5. [b] Rom. XIV, 21. [c] I Cor. VII, 8. [d] Rom. XIV, 19. [e] Sophon. III, 19. [f] Matth. VI, 19. [g] Isa. L, 9. ✠ P. 551 ED. POTTER, 463, 464 ED. PARIS. [h] Joan. VI, 27. [i] Luc. XX, 35.

(82) *Καὶ ἦν*. An ad Ezech. XX, 6, alludit? LOWTH. — Monuit cl. Grabius hæc sumpta esse ex epistola D. Barnabæ, cap. II : Πάλιν ἕτερος προφήτης λέγει· « Καὶ ἦν ἡ γῆ τοῦ Ἰακὼβ ἐπαινουμένη παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν. » Τοῦτο λέγει, τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, ὃ δοξάζει· « Rursum alius propheta dicit : « Et « erat terra Jacob laudata per omnem terram. » Hoc dicit, vas spiritus illius, quod magnificat. » Ubi hæc adnotat Menardus : « Locus sumptus videtur ex capite tertio Sophoniæ : Καὶ θήσομαι αὐτοὺς εἰς καύχημα, καὶ ὀνομαστοὺς, καὶ πάσῃ τῇ γῇ. Et paulo post : Διότι δώσω ὑμᾶς ὀνομαστοὺς καὶ εἰς καύχημα πᾶσι τοῖς λαοῖς τῆς γῆς. »

(83) *Πνεύματος αὐτὸς δ.* Rursus monuit cl. Grabius scribendum esse ex Barnaba, Πνεύματος αὐτοῦ ὃ.

(84) *Βρώσεται*. Καταφάγεται, Isa.

(85) *Τὴν ἀπ.* Τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς ζ. Joan.

(86) *Τὸ ῥητ.* Simplicior ordo est : Τὸ ῥητὸν τὸ περὶ νεκρῶν ἀναστάσεως· Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος ἐκείνου οὔτε γαμ. SYLBURG.

(87) *Οἱ υἱοί*. Οἱ δὲ καταξιωθέντες, Luc. XX, 35. Sed in sententia præced. dixerat : Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου· unde Clemens, e memoria scilicet Scripturam recitans, hanc lectionem hausisse videtur.

(88) *Γαμίζονται*. Ἐκγαμίσκονται, Luc.

(89) *Μὴ καλ.* Καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς, Matth.

ἐπὶ τῆς γῆς πατέρα, » φησίν · οἷον · Μὴ αἴτιον A ἡγήσησθε τὸν σπείραντα ὑμᾶς τὴν κατὰ σάρκα σπορὰν τῆς οὐσίας ὑμῶν, ἀλλὰ συναίτιον γενέσεως, μᾶλλον δὲ διάκονον γενέσεως. Οὕτως οὖν ἐπιστραφέντας ἡμᾶς αὖθις ὡς τὰ παιδία (90) γενέσθαι βούλεται, τὸν ὄντως Πατέρα ἐπιγνόντας, δι' ὕδατος ἀναγεννηθέντας, ἄλλης ταύτης οὔσης ἐν τῇ κτίσει σπορᾶς. Ναί φησιν· « Ὁ ἄγαμος (91) μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου · ὁ δὲ γαμήσας, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί. » Τί δέ; οὐκ ἔξεστι καὶ τῇ γυναικὶ κατὰ Θεὸν ἀρέσκοντας, εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ; οὐχὶ δὲ ἐφεῖται καὶ τῷ γεγαμηκότι, σὺν καὶ τῇ συζυγίᾳ, μεριμνᾷν τὰ τοῦ Κυρίου; Ἀλλὰ καθάπερ « Ἡ ἄγαμος (92) μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ τῷ σώματι καὶ τῷ πνεύματι · » οὕτω καὶ ἡ γεγαμημένη τὰ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὰ τοῦ Κυρίου μεριμνᾷ ἐν Κυρίῳ, ἵνα ᾖ B ἁγία καὶ τῷ σώματι καὶ τῷ πνεύματι · ἄμφω γὰρ ἅγιαι ἐν Κυρίῳ, ἡ μὲν ὡς γυνή, ἡ δὲ ὡς παρθένος. Πρὸς ἐντροπὴν δὲ καὶ ἀνακοπὴν τῶν εὐεπιφόρων εἰς τὸν δεύτερον γάμον ἁρμοδίως ὁ Ἀπόστολος ὑπέρτονον φθέγγεται, καὶ αὐτίκα φησί· « Πᾶν ἁμάρτημα ἐκτὸς τοῦ σώματός ἐστιν · ὁ δὲ πορνεύων εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει. » Εἰ δὲ πορνείαν τὸν γάμον τολμᾷ τις λέγειν, πάλιν ἐπὶ τὸν νόμον καὶ τὸν Κύριον ἀνατρέχων, βλασφημεῖ · ὡς γὰρ ἡ πλεονεξία πορνεία λέγεται, τῇ αὐταρκείᾳ ἐναντιουμένη, καὶ ὡς εἰδωλολατρεία ἐκ τοῦ ἑνὸς εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπινέμησίς ἐστι Θεοῦ · οὕτως ἡ πορνεία ἐκ τοῦ ἑνὸς γάμου εἰς τοὺς πολλούς ἐστιν ἔκπτωσις · τριχῶς γάρ, ὡς εἰρήκαμεν, ἥ τε πορνεία ἥ τε μοιχεία παρὰ τῷ C Ἀποστόλῳ λαμβάνεται. Ἐπὶ τούτων ὁ προφήτης φησί· « Ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε. » Καὶ πάλιν· « Κατεμιάνθης ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ · » τήν τε κοινωνίαν μιαρὰν ἡγούμενος, τὴν ἀλλοτρίῳ σώματι συμπλακεῖσαν, καὶ μὴ τῷ κατὰ συζυγίαν εἰς παιδοποιίαν διδομένῳ. Ὅθεν καὶ ὁ Ἀπόστολος, « Βούλομαι οὖν, » φησί, « νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν. Ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ. » Ναὶ μὴν (93) καὶ τὸν τῆς μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα (94) πάνυ ἀποδέχεται, κἂν πρεσβύτερος ᾖ, κἂν διάκονος, κἂν λαϊκός, ἀνεπιλήπτως γάμῳ χρώμενος · « Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας. » Πάλιν τε αὖ ὁ Σωτὴρ (95) τοὺς Ἰουδαίους, « γενεὰν » εἰπὼν

A rogant, si quis consideraverit, inveniet Dominum non reprobare matrimonium, sed remedium afferre exspectationi carnalis cupiditatis in resurrectione. Illud autem, « filiis hujus sæculi [a], » non dixit ad distinctionem alicujus alius sæculi, sed perinde ac si diceret : Qui in hoc nati sunt sæculo, cum per generationem sint filii, et gignunt et gignuntur; quoniam non absque generatione hanc quis vitam prætergreditur : sed hæc generatio, quæ similem suscipit interitum, non amplius competit ei qui ab hac vita est separatus. « Unus est ergo Pater noster, qui est in cœlis [b] : » sed is ipse quoque Pater est omnium per creationem. « Ne vocaveritis ergo, inquit, vobis patrem super terram [c]. » Quasi diceret : Ne existimetis eum, qui carnali vos sevit satu, auctorem B et causam vestræ essentiæ, sed adjuvantem causam generationis, vel ministrum potius. Sic ergo nos rursus conversos vult effici ut pueros, eum, qui vere Pater est, agnoscentes, regeneratos per aquam, cum hæc sit alia satio in creatione. At, inquit, « Qui est cælebs, curat quæ sunt Domini; qui autem duxit uxorem, quomodo placebit uxori. » Quid vero? annon licet etiam eis, qui secundum Deum placent uxori, Deo gratias agere? Annon permittitur etiam ei, qui uxorem duxit, una cum conjugio etiam esse sollicitum de iis quæ sunt Domini? Sed quemadmodum « quæ non nupsit, sollicita est de iis, quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu [d] : » ita etiam quæ nupsit, et de C iis, quæ sunt mariti, et de iis, quæ sunt Domini, est in Domino sollicita, ut sit sancta et corpore et spiritu. Ambæ enim sunt sanctæ in Domino: hæc quidem ut uxor, illa vero ut virgo. Ad eos autem pudore afficiendos et reprimendos, qui sunt proclives ad secundas nuptias, apte Apostolus alto quodam tono eloquitur; inquit enim : « Ecce, omne peccatum est extra corpus; qui autem fornicatur, in proprium corpus peccat [e]. » Si quis autem matrimonium audet dicere fornicationem, rursus, legem et Dominum insectans, maledictis impetit. Quemadmodum enim avaritia ✠ et plura habendi cupiditas dicitur fornicatio, ut quæ adversetur sufficientiæ : et ut idololatria est ab uno in multos Dei distributio, ita fornicatio est ab uno matrimonio

[a] Luc. xx, 34. [b] Matth. xxiii, 9. [c] Ibid. [d] I Cor. vii, 32, 33, 34. [e] I Cor. vi, 18. ✠ P. 552 ED. POTTER, 464, 465 ED. PARIS.

(90) Ὡς τὰ παιδία. Respicit Christi dictum, Matth. xviii, 3 : Ἐὰν μὴ στραφῆτε, καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

(91) Ὁ ἄγαμος. Ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ Κυρίῳ · ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί. I Cor. vii, 32. 33.

(92) Ἡ ἄγαμος. Ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι · ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί. I Cor. vii, 34.

(93) Ναὶ μήν. Conf. I Tim. ii, 2, 12.

(94) Μιᾶς γ. ἄν. Clemens infra, paulo ante libri hujusce finem : Τί δὲ λέγουσι πρὸς ταῦτα οἱ τοῦ νόμου κατατρέχοντες, καὶ τοῦ γάμου ὡς κατὰ νόμον D συγκεχωρημένου, μονονουχὶ δὲ καὶ κατὰ τὴν Διαθήκην τὴν Καινήν; Τί πρὸς ταύτας εἰπεῖν ἔχουσι τὰς νομοθεσίας οἱ τὴν σπορὰν καὶ τὴν γένεσιν μυσαττόμενοι · ἐπεὶ καὶ τὸν ἐπίσκοπον τοῦ οἴκου καλῶς προϊστάμενον, νομοθετεῖ τῆς Ἐκκλησίας ἀφηγεῖσθαι · οἶκον δὲ Κυριακὸν μιᾶς γυναικὸς συνίστησι συζυγία; « Quid autem ad hæc dicunt, qui in legem invehuntur, et in matrimonium, ut quod sit a lege tantum concessum, non autem in Novo Testamento? Quid ad has leges dicent, qui sationem abhorrent et generationem; cum episcopum quoque, « qui domui recte præsit, » Ecclesiæ ducem constituat; domum autem Dominicam unius mulieris constituat conjugium? »

(95) Σωτήρ. Conf. Matth. xii, 39; xv, 2, 9; Marc. vii, 5, 7.

ad plura prolapsio. Tribus enim modis, ut diximus, fornicatio et adulterium sumitur apud Apostolum. De his dicit propheta : « Peccatis vestris venundati estis. » Et rursus : « Pollutus es in terra aliena [a] : » conjunctionem sceleratam existimans, quæ cum alieno corpore facta est, et non cum eo, quod datur in conjugio, ad liberorum procreationem. Unde etiam Apostolus : « Volo, inquit, juniores nubere, filios procreare, domui præesse, nullam dare occasionem adversario maledicti gratia. Jam enim quædam diverterunt post Satanam [b]. » Quin et unius quoque uxoris virum utique admittit; seu sit presbyter, seu diaconus, seu laicus, utens matrimonio citra reprehensionem : « Servabitur autem per filiorum procreationem [c]. » Et rursus Servator dicens Judæos « generationem pravam et adulteram, » docet eos legem non cognovisse, ut lex vult : « sed seniorum traditionem, et hominum præcepta sequentes, » adulterare legem, perinde ac si non esset data vir et dominus eorum virginitatis. Fortasse autem eos quoque innuit esse alienis mancipatos cupiditatibus, propter quas assidue quoque servientes peccatis, vendebantur alienigenis. Nam apud Judæos non erant admissæ communes mulieres : verum prohibitum erat adulterium. Qui autem dicit : « Uxorem duxi, non possum venire [d] » ad divinam cœnam, est quidem exemplum ad eos arguendos, qui propter voluptates abscedunt a divino mandato : alioqui nec qui justi fuere ante adventum, nec qui post adventum uxores duxerunt, servabuntur, etiamsi sint apostoli. Quod si illud attulerint, quod propheta quoque dicit : « Inveteravi inter omnes inimicos meos [e], » per inimicos peccata intelligant. Unum quoddam autem est peccatum, non matrimonium, sed fornicatio : alioqui generationem quoque dicant peccatum, et creatorem generationis.

A « πονηρὰν καὶ μοιχαλίδα, » διδάσκει μὴ ἐγνωκότας νόμον, ὡς ὁ νόμος βούλεται· « παραδόσει δὲ τῇ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ἐντάλμασιν ἀνθρώπων » κατηκολουθηκότας, μοιχεύειν τὸν νόμον, οὐχ ὡς ἄνδρα καὶ κύριον τῆς παρθενίας αὐτῶν δεδομένον. Τάχα δὲ καὶ ἐπιθυμίαις δεδουλωμένους ἀλλοκότοις οἶδεν αὐτοὺς, δι' ἃς καὶ συνεχῶς δουλούμενοι ταῖς ἁμαρτίαις, ἐπιπράσκοντο τοῖς ἀλλοφύλοις· ἐπεὶ παρά γε τοῖς Ἰουδαίοις οὐχ ἦσαν ἀποδεδειγμέναι (96) γυναῖκες κοιναὶ, ἀλλὰ καὶ ἡ μοιχεία ἀπηγόρευτο. Ὁ δὲ εἰπών· « Γυναῖκα ἔγημα, καὶ οὐ δύναμαι ἐλθεῖν εἰς τὸ δεῖπνον τὸ θεῖον, ὑπόδειγμα ἦν εἰς ἔλεγχον τῶν διὰ ἡδονὰς ἀφισταμένων τῆς θείας ἐντολῆς· ἐπεὶ τούτῳ τῷ λόγῳ οὔθ' οἱ πρὸ τῆς παρουσίας δίκαιοι οὔθ' οἱ μετὰ τὴν παρουσίαν γεγαμηκότες, κἂν ἀπόστολοι B ὦσι, σωθήσονται. Κἂν ἐκεῖνο προκομίσωσιν αὖθις, ὡς καὶ ὁ προφήτης φησίν· « Ἐπαλαιώθην ἐν πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς μου· » ἐχθροὺς τὰς ἁμαρτίας ἀκουέτωσαν. Μία δέ τις ἁμαρτία, οὐχ ὁ γάμος, ἀλλ' ἡ πορνεία· ἐπεὶ καὶ τὴν γένεσιν εἰπάτωσαν ἁμαρτίαν, καὶ τὸν τῆς γενέσεως κτίστην.

CAPUT XIII.

Julii Cassiani hæretici verbis respondet; item loco quem ex evangelio apocrypho idem adduxerat.

Talibus argumentis utitur quoque Julius Cassianus, qui fuit princeps sectæ Docetarum. In opere certe *De continentia*, vel *De castitate*, his verbis dicit : « Nec dicat aliquis, quod quoniam talia habemus membra, ut aliter figurata sit femina, aliter vero masculus : illa quidem ad suscipiendum, hic vero ad seminandum,
200 ✠ concessam esse a Deo consuetudinem. Si enim a Deo, ad quem tendimus, esset hæc constitutio, non beatos dixisset esse eunuchos; neque propheta dixisset, eos « non esse arborem infrugiferam [f] ;» transferens ab arbore ad hominem, qui sua sponte et ex instituto se castrat tali cogitatione. » Et pro impia opinione adhuc decertans, subjungit : « Quomodo autem non jure quis reprehenderit Servatorem, si nos transformavit, et ab errore liberavit, et a conjunctione membrorum, et additamentorum, et pudendorum? » in hoc eadem decernens cum Tatiano : hic autem prodiit ex schola Valentini. Propterea dicit Cassianus : « Cum

C Τοιούτοις ἐπιχειρεῖ καὶ ὁ τῆς δοκήσεως ἐξάρχων Ἰούλιος Κασσιανός· ἐν γοῦν τῷ *Περὶ ἐγκρατεἰας*, ἢ *Περὶ εὐνουχίας*, κατὰ λέξιν φησίν· « Καὶ μηδεὶς λεγέτω, ὅτι ἐπειδὰν τοιαῦτα μόρια ἔσχομεν, ὡς τὴν μὲν θήλειαν οὕτως σχηματίσθαι, τὸν δὲ ἄῤῥενα οὕτως, τὴν μὲν πρὸς τὸ δέχεσθαι, τὸν δὲ πρὸς τὸ ἐνσπείρειν, συγκεχωρῆσθαι (97) τὸ τῆς ὁμιλίας παρὰ Θεοῦ. Εἰ γὰρ ἦν παρὰ Θεοῦ, εἰς ὃν σπεύδομεν, ἡ τοιαύτη διασκευὴ, οὐκ ἂν ἐμακάρισεν τοὺς εὐνούχους· οὐδ' ἂν ὁ προφήτης εἰρήκει, « μὴ εἶναι ξύλον ἄκαρπον (98) » αὐτούς· μεταλαβὼν ἀπὸ τοῦ δένδρου ἐπὶ τὸν κατὰ προαίρεσιν ἄνθρωπον, ἑαυτὸν τῆς τοιαύτης ἐννοίας εὐνουχίζοντα (99). » Καὶ ἔτι ἐπαγωνιζόμενος τῇ ἀθέῳ δόξῃ, ἐπιφέρει· « Πῶς δὲ οὐκ ἂν καὶ εὐλόγως τις αἰτιῷτο τὸν Σωτῆρα, εἰ μετέπλασεν ἡμᾶς, καὶ τῆς πλάνης ἀπήλλαξε, καὶ τῆς κοινωνίας τῶν μορίων καὶ D προσθεμάτων καὶ αἰδοίων; » τὰ παραπλήσια τῷ Τατιανῷ κατὰ τοῦτο δογματίζων· ὁ δ' ἐκ τῆς Οὐαλεντίνου ἐξεφοίτησε σχολῆς. Διὰ τοῦτό τοι ὁ Κασσιανός φησι· « Πυνθανομένης (1) τῆς Σαλώμης, πότε γνωσθήσε-

[a] Isa. L, 1. [b] I Tim. v, 14, 15. [c] I Tim. II, 15. [d] Luc. XIV, 20. [e] Psal. VI, 8. ✠ P. 535 ED. POTTER, 465, 466 ED. PARIS. [f] Isa. LVI, 3.

(96) Ἀποδεδειγμέναι. Vel potius ἀποδεδεγμέναι, ab ἀποδέχομαι; ut superius, pag. 546.

(97) Συγκεχωρῆσθαι. Flor. edit., συγκεχωρίσθαι, errore satis evidenti. SYLBURG.

(98) Ἄκαρπον. Ξηρόν, Isa.

(99) Ἑαυτὸν τῆς τοιαύτης ἐννοίας εὐνουχίζοντα. Vide similem phrasin p. 451 edit. Paris., εὐνουχίζοντα ἑαυτὸν πάσης ἐπιθυμίας. LOWTH.

(1) Πυνθανομένης. Clemens Romanus sub finem posterioris ad Corinthios Epistolæ : Ἐπερωτηθεὶς γὰρ αὐτὸς ὁ Κύριος ὑπό τινος, πότε ἥξει αὐτοῦ ἡ βασιλεία, εἶπεν· Ὅταν ἔσται τὰ δύο ἕν, καὶ τὸ ἔξω

ται τὰ περὶ ὧν ἤρετο. ἔφη ὁ Κύριος· Ὅταν τὸ τῆς αἰσχύνης ἔνδυμα πατήσητε, καὶ ὅταν γένηται τὰ δύο ἕν, καὶ τὸ ἄῤῥεν μετὰ τῆς θηλείας, οὔτε ἄῤῥεν οὔτε θῆλυ. » Πρῶτον μὲν οὖν ἐν τοῖς παραδιδομένοις ἡμῖν τέτταρσιν Εὐαγγελίοις οὐκ ἔχομεν τὸ ῥητὸν, ἀλλ' ἐν τῷ κατ' Αἰγυπτίους· ἔπειτα δὲ ἀγνοεῖν μοι δοκεῖ, ὅτι θυμὸν μὲν ἄῤῥενα ὁρμὴν, θήλειαν δὲ τὴν ἐπιθυμίαν αἰνίττεται· οἷς ἐνεργήσασι, μετάνοια ἕπεται καὶ αἰσχύνη. Ὅταν οὖν, μήτε τις θυμῷ μήτ' ἐπιθυμίᾳ χαρισάμενος, ἃ δὴ καὶ ἐξ ἔθους καὶ τροφῆς κακῆς αὐξήσαντα ἐπισκιάζει καὶ ἐγκαλύπτει τὸν λογισμὸν, ἀλλ' ἀποδυσάμενος τὴν ἐκ τούτων ἀχλὺν, ἐκ μετανοίας καταισχυνθεὶς, πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἑνώσει κατὰ τὴν τοῦ Λόγου ὑπακοήν· τότε, ὥς ὁ Παῦλός φησιν, « Οὐκ (2) ἔνι ἐν ἡμῖν οὐκ ἄῤῥεν, οὐ θῆλυ. » Ἀποστᾶσα γὰρ τοῦδε τοῦ σχήματος, ᾧ διακρίνεται τὸ ἄῤῥεν καὶ τὸ θῆλυ, ψυχὴ (3) μετατίθεται εἰς ἕνωσιν, οὐθ' ἕτερον οὖσα. Ἡγεῖται δὲ ὁ γενναῖος οὗτος Πλατωνικώτερον (4), θείαν οὖσαν τὴν ψυχὴν ἄνωθεν, ἐπιθυμίᾳ θηλυνθεῖσαν δεῦρο ἥκειν εἰς γένεσιν καὶ φθοράν.

A interrogaret Salome, quando cognoscentur ea, de quibus interrogabat, ait Dominus : Quando pudoris indumentum conculcaveritis, et quando duo facta fuerint unum, et masculum cum femina, nec masculum nec femineum. » Primum quidem, in nobis traditis quatuor Evangeliis non habemus hoc dictum, sed in eo, quod est secundum Ægyptios. Deinde mihi videtur ignorare, iram quidem, masculam appetitionem ; feminam vero, significare cupiditatem : quorum operationem pœnitentia et pudor consequuntur. Cum quis ergo neque iræ neque cupiditati obsequens, quæ quidem et consuetudine et mala educatione auctæ, obumbrant et contegunt rationem, sed quæ ex iis proficiscitur exuens caliginem, et pudore affectus ex pœnitentia, spiritum B et animam unierit in obedientia Logi seu rationis ; tunc, ut ait Paulus, « non inest in nobis nec masculus, nec femina. » Recedens enim anima ab ea figura, qua discernitur masculus et femina, traducitur ad unionem, cum ea neutrum sit. Existimat autem hic vir præclarus plus, quam par sit, Platonice, animam, cum sit ab initio divina, cupiditate effeminatam, huc venire ad generationem et interitum.

CAPUT XIV.

II Cor. XI, 3, *et Eph.* IV, 24, *exponit.*

Αὐτίκα βιάζεται τὸν Παῦλον ἐκ τῆς ἀπάτης τὴν γένεσιν συνιστάναι (5) λέγειν διὰ τούτων· « Φοβοῦμαι δὲ μὴ, ὡς ὁ ὄφις (6) Εὔαν ἐξηπάτησεν, φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν. » Ἀλλὰ καὶ ὁ Κύριος ἐπὶ τὰ « πεπλανημένα » ὁμολογουμένως « ἦλθε· » πεπλανημένα δὲ οὐκ ἄνωθεν εἰς τὴν δεῦρο γένεσιν, κτίστης γὰρ ἡ γένεσις (7) καὶ κτίσις τοῦ Παντοκράτορος, ὃς οὐκ ἄν ποτε ἐξ ἀμεινόνων εἰς τὰ χείρω κατάγοι ψυχήν· ἀλλ' εἰς τοὺς πεπλανημένους τὰ νοήματα, εἰς ἡμᾶς, ὁ Σωτὴρ ἀφίκετο· ἃ δὴ ἐκ τῆς κατὰ τὰς ἐντολὰς παρακοῆς ἐφθάρη, φιληδονούντων ἡμῶν· τάχα που προλαβόντος (8) ἡμῶν τὸν καιρὸν τοῦ πρωτοπλάστου, καὶ πρὸ

Jam vero vel invitum cogit Paulum generationem ex deceptione deducere, cum dicit : « Vereor autem, ne sicut serpens Evam decepit, corrupti sint C sensus vestri a simplicitate, quæ est in Christo [a]. » Sed certum est, Dominum quoque « venisse » ad ea, « quæ aberraverant [b]. » Aberraverunt autem, non ab alto repetita origine in eam, quæ hic est, generationem (est enim generatio creatura Omnipotentis, qui nunquam ex melioribus ad deteriora deduxerit animam) ; sed ad eos, qui sensibus seu cogitationibus aberraverant, ad nos, inquam, venit Servator ; qui quidem ex nostra in præceptis inobedientia corrupti sunt, dum nimis avide volupta-

[a] II Cor. XI, 3. [b] Matth. XVIII, 11, 12.

ὡς τὸ ἔσω, καὶ τὸ ἄρσεν μετὰ τῆς θηλείας οὔτε ἄρσεν οὔτε θῆλυ· « Interrogatus enim a quodam ipse Dominus, quando venturum esset regnum ejus, dixit : Cum duo erunt unum, et quod foris ut quod intus, et masculum cum femina, neque mas, neque femina. » Ubi Cotelerius hæc adnotat : « Similia Ægyptiaci Evangelii citantur ac exponuntur in Alexandrino presbytero pag. 445, 452, 453 et p. 798, col. 1. Vide Oracula Sibyllina lib. II, v. 70, 71. » Grabius *Spicilegii* sæc. I, p. 264, ad hunc locum Evangelii secundum Ægyptios hæc adnotat : « Videtur Christus, dum dixit, « regnum suum tunc fore, cum mas fuerit cum femina, neque mas, neque femina, » id insinuasse, quod in canonico Evangelio Lucæ cap. XX, 35, claris verbis ab ipso expressum legimus : *Illi, qui digni habebuntur sæculo illo, et resurrectione ex mortuis, neque nubent, neque ducent uxores.* Abstinentiam scilicet a conjugali concubitu, sive virginitatem, dicto isto proprie intendit Servator, » etc., quæ apud auctorem videri poterunt.

(2) *Οὐκ.* Galat. III, 28 : Οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

(3) *Ψυχή.* Clemens infra, *Strom.* IV, p. 506, 507, edit. Paris. : Ἀλλὰ τῷ Βασιλείδῃ ἡ ὑπόθεσις προαμαρτήσασάν φησι τὴν ψυχὴν ἐν ἑτέρῳ βίῳ, τὴν κόλασιν ὑπομένειν ἐνταῦθα· « Sed Basilidæ dogma dicti animam, quæ prius peccaverat in alia vita, hic supplicium pati. »

D (4) *Πλατωνικώτερον.* Theodoretus *Θεραπευτ.* ε', p. 544 : Πυθαγόρας δὲ καὶ Πλάτων δῆμόν τινα ψυχῶν ἀσωμάτων εἰσάγουσι, καὶ τὰς ἁμαρτάδι τινὶ περιπεσούσας, τιμωρίας χάριν εἰς σώματα καταπέμπεσθαι λέγουσι· « Pythagoras autem ac Plato populum quemdam animarum corpore carentium introducunt, easque, postquam in peccatum aliquod inciderint, supplicii causa dicunt in corpora destinari. »

(5) *Συνιστάναι.* Rectius præteritum perf. συνεστάναι, « constare. » SYLBURG.

(6) *Μὴ, ὡς ὁ ὄφ.* Μήπως, ὡς ὁ ὄφις Εὔαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτω φθ. *II Cor.* XI, 3.

(7) *Κτίστης γὰρ ἡ γ.* H. κτιστὴ γὰρ ἡ γένεσις, ut infra p. 202, κτιστὸς γὰρ ὁ κόσμος, κτιστὴ καὶ ἡ εὐψυχία. SYLBURG.

(8) *Προλαβόντος.* Vid. principium p. 470 edit. Paris. LOWTH.

tem persequeremur; cum utique protoplastus noster tempus prævenisset, et ante debitum tempus matrimonii gratiam appetiisset et aberrasset: quoniam « quicunque aspicit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam [a], » ut qui voluntatis tempus non exspectaverit. Is ipse ergo erat Dominus, qui tunc quoque damnabat cupiditatem, quæ prævenit matrimonium. Cum ergo dicit Apostolus: « Induite novum hominem, qui secundum Deum creatur [b], » nobis dicit, qui ab Omnipotentis voluntate efficti sumus, sicut sumus efficti. « Veterem » autem dixit, non respiciens ad generationem et regenerationem, sed ad vitam inobedientiæ et obedientiæ. « Pelliceas » autem « tunicas [c] » existimat Cassianus esse corpora: in quo postea et eum, et qui idem cum eo sentiunt, aberrasse ostendemus, cum de ortu hominis, iis consequenter, quæ prius dicenda sunt, aggrediemur expositionem. « Quoniam, inquit, qui a terrenis reguntur, et generant, et generantur: *Nostra autem conversatio est in cœlo, ex quo etiam Salvatorem exspectamus* [d]. » Recte ergo nos hæc quoque dicta esse scimus, quoniam ut hospites et advenæ peregrinantes debemus vitam instituere; qui uxorem habent, ut non habentes; qui possident, ut non possidentes; qui liberos procreant, ut mortales gignentes, ut relicturi possessiones, ut etiam sine uxore victuri, si opus sit; non cum immodico affectu possessione utentes, sed cum gratiarum actione, et animo excelso.

A ὥρας τῆς τοῦ γάμου χάριτος ὀρεχθέντος καὶ διαμαρτόντος· ὅτι « Πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι (9) ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν, » οὐκ ἀναμείνας τὸν καιρὸν θελήματος. Ὁ αὐτὸς οὖν ἦν ὁ Κύριος, καὶ τότε κρίνων τὴν προλαβοῦσαν τὸν γάμον (10) ἐπιθυμίαν. Ὅταν οὖν ὁ Ἀπόστολος εἴπῃ· « Ἐνδύσασθε τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτιζόμενον (11), » ἡμῖν λέγει, τοῖς πεπλασμένοις ὑπὸ τῆς τοῦ Παντοκράτορος βουλήσεως ὡς πεπλάσμεθα. « Παλαιὸν » δὲ, οὐ πρὸς γένεσιν καὶ ἀναγέννησίν φησιν, ἀλλὰ πρὸς τὸν βίον τόν τε ἐν παρακοῇ, τόν τε ἐν ὑπακοῇ. « Χιτῶνας (12) » δὲ « δερματίνους » ἡγεῖται ὁ Κασσιανὸς (13) τὰ σώματα, περὶ ὧν ὕστερον καὶ τοῦτον καὶ τοὺς ὁμοίως αὐτῷ δογματίζοντας, πεπλανημένους ἀποδείξομεν, ὅταν περὶ τῆς ἀνθρώπου γενέσεως τὴν B ἐξήγησιν ἑπομένως τοῖς προλεχθῆναι δεομένοις, μεταχειριζόμεθα (14)· « Ἐπεὶ, φησὶν, οἱ ὑπὸ τῶν γηΐνων βασιλευόμενοι καὶ γεννῶσι, καὶ γεννῶνται· *Ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανῷ* (15), *ἐξ οὗ καὶ Σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα*· » Καλῶς οὖν εἰρῆσθαι καὶ ταῦτα ἴσμεν ἡμεῖς· ἐπεὶ ὡς ξένοι καὶ παρεπιδημοῦντες (16) πολιτεύεσθαι ὀφείλομεν· οἱ γαμοῦντες (17) ὡς μὴ γαμοῦντες· οἱ κτώμενοι, ὡς μὴ κτώμενοι· οἱ παιδοποιοῦντες, ὡς θνητοὺς γεννῶντες, ὡς καταλείψοντες τὰ κτήματα, ὡς καὶ ἄνευ γυναικὸς βιωσόμενοι, ἐὰν δέῃ· οὐ προσπαθῶς τῇ κτήσει χρώμενοι, μετ' εὐχαριστίας δ' ἁπάσης (18), καὶ μεγαλοφρονοῦντες.

CAPUT XV.

I Cor. VII, 1; *Luc.* XIV, 26; *Isa.* LVI, 2, 3, *explicat.*

Et rursus cum dicit: « Bonum est homini uxorem non tangere, sed propter fornicationes unusquisque suam uxorem habeat [e]; » id veluti exponens, rursus dicit: « Ne vos tentet Satanas [f]. » Non enim iis, qui continenter utuntur matrimonio propter solam liberorum ✠ procreationem, dicit, « propter intemperantiam; » sed iis, qui finem liberorum procreationis cupiunt transilire: ne, cum nimium annuerit noster adversarius, excitet appetitionem ad alienas voluptates. Fortasse autem quoniam iis, qui juste vivunt, resistit propter æmulationem, et adversus eos contendit, volens eos ad suos ordines traducere, per laborio-

C Αὖθίς τε, ὅταν φῇ· « Καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι· διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω· » οἷον ἐπεξηγούμενος, πάλιν λέγει· « Ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς. » Οὐ γὰρ τοῖς ἐγκρατῶς χρωμένοις τῷ γάμῳ ἐπὶ παιδοποιΐᾳ μόνῃ, « διὰ τὴν ἀκρασίαν, » φησὶν, ἀλλὰ τοῖς καὶ πέρα παιδοποιΐας προβαίνειν ἐπιθυμοῦσιν· ὡς μὴ πολὺ ἐπινεύσας ὁ δι' ἐναντίας, ἐκκυμήνῃ τὴν ὄρεξιν εἰς ἀλλοτρίας ἡδονάς. Τάχα δὲ ἐπὶ (19) τοῖς δικαίως βιοῦσιν ἀνθίσταται διὰ ζῆλον καὶ ἀντιφιλονεικεῖ, ὑπάγεσθαι τούτους τῷ ἑαυτοῦ τάγματι βουλόμενος, ἀφορμὰς δι' ἐγκρατείας ἐπιπόνου παρέχειν τούτοις βουλε-

✠ P. 555 ED. POTTER, 467-468 ED. PARIS.

[a] Matth. v, 28. [b] Ephes. IV, 24. [c] Gen. III, 21. [d] Philip. III, 20. [e] I Cor. VII, 1, 2. [f] Ibid. 5.

(9) *Ἐπιθυμῆσαι*. Ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, Matth.

(10) *Τὸν γάμον*. Etiam genitivo casu legi potest τοῦ γάμου. SYLB.

(11) *Κτιζόμενον*. A. mavult κτισθέντα, tempore præterito. SYLB. Ephes. IV, 24: Καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα.

(12) *Χιτῶνας*. Eos scilicet, quos ἐποίησε Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ καὶ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, Gen. III, 21.

(13) *Κασσιανός*. Hunc locum respexit Procopius in cap. III Geneseos, p. 76, versionis Latinæ, ubi quidem citatur « Clemens in primo sermone; » sed Græcus textus ms. habet, Κλήμης ἐν τρίτῳ Στρωματεῖ. GRABIUS.

(14) *Μεταχειριζόμεθα*. Congruentius μεταχειρισώμεθα. SYLBURG.

(15) *Οὐρανῷ*. Οὐρανοῖς, Philip. II, 20.

D (16) *Ξένοι καὶ παρεπ*. Respicit Hebr. XI, 13: Ὁμολογήσαντες ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς. Conf. I Petr. II, 11.

(17) *Οἱ γαμοῦντες*. Respicere videtur I Cor. VII, 29, 30, 31.

(18) *Τῇ κτήσει χρώμενοι, μετ' εὐχαριστίας δ' ἀπ*. Pro τῇ κτήσει χρ. scribi possit τῇ κτίσει χρώμενοι, « creatura utentes. » Nam respicere videtur I Timoth. IV, 3, 4: Ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας,... ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλὸν,... μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον. Sic Clemens superius p. 535: Οὐχὶ καὶ οἱ παλαιοὶ δίκαιοι εὐχαρίστως τῆς κτίσεως μετελάμβανον; « Nonne justi etiam veteres creaturam cum gratiarum actione participabant? »

(19) *Ἐπί*. Interpres legit ἐπεί, « quoniam. »

ται. Εἰκότως οὖν φησι· « Κρεῖττον γαμεῖν (20) ἢ πυροῦσθαι, » ὅπως « ὁ ἀνὴρ ἀποδιδῷ τῇ γυναικὶ τὴν ὀφειλὴν, καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρὶ, καὶ μὴ ἀποστερῶσιν ἀλλήλους » τῆς διὰ τῆς θείας (21) εἰς γένεσιν δοθείσης βοηθείας. « Ὃς δ' ἂν μὴ μισήσῃ, » φασὶ, « πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἐμὸς εἶναι μαθητὴς οὐ δύναται. » Οὐ τὸ γένος μισεῖν παρακελεύεται· « Τίμα » γὰρ, φησὶ, « πατέρα καὶ μητέρα (22), ἵνα εὖ σοι γένηται· » ἀλλὰ, μὴ ἀπάγου, φησὶν, ἀλόγοις ὁρμαῖς, μηδὲ μὴν τοῖς πολιτικοῖς ἔθεσι συνάπτου· οἶκος (23) μὲν γὰρ ἐκ γένους συνίσταται, πόλεις δὲ ἐξ οἴκων· καθὼς καὶ ὁ Παῦλος τοὺς περὶ γάμον ἀσχολουμένους «κόσμῳ ἀρέσκειν» (24) ἔφη. Πάλιν ὁ Κύριός φησιν· « Ὁ γήμας μὴ ἐκβαλλέτω· καὶ ὁ μὴ γαμήσας μὴ γαμείτω (25)· » ὁ κατὰ πρόθεσιν εὐνουχίας ὁμολογήσας μὴ γῆμαι, ἄγαμος διαμενέτω. Ἀμφοτέροις γοῦν ὁ αὐτὸς Κύριος διὰ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου τὰς καταλλήλους δίδωσιν ἐπαγγελίας, ὧδέ πως λέγων· « Μὴ λεγέτω ὁ εὐνοῦχος, ὅτι ξύλον εἰμὶ (26) ξηρόν· τάδε λέγει ὁ Κύριος τοῖς εὐνούχοις· Ἐὰν φυλάξητε τὰ σάββατά μου, καὶ ποιήσητε πάντα ὅσα ἐντέλλομαι, δώσω ὑμῖν τόπον κρείττονα υἱῶν καὶ θυγατέρων· » οὐ γὰρ μόνον ἡ εὐνουχία δικαιοῖ, οὐδὲ μὴν τὸ τοῦ εὐνούχου σάββατον, ἐὰν μὴ ποιήσῃ τὰς ἐντολάς. Τοῖς γαμήσασι δὲ ἐπιφέρει, καί φησιν· « Οἱ ἐκλεκτοί (27) μου οὐ πονέσουσιν εἰς κενὸν, οὐδὲ τεκνοποιήσουσιν εἰς κατάραν, ὅτι σπέρμα εὐλογημένον ἐστὶν ὑπὸ Κυρίου (28). » Τῷ γὰρ κατὰ Λόγον τεκνοποιησαμένῳ καὶ ἀναθρεψαμένῳ, καὶ παιδεύσαντι ἐν Κυρίῳ, καθάπερ καὶ τῷ διὰ τῆς ἀληθοῦς κατηχήσεως γεννήσαντι, κεῖταί τις μισθὸς, ὥσπερ καὶ τῷ ἐκλεκτῷ σπέρματι. Ἄλλοι δὲ «κατάραν» τὴν παιδοποιίαν ἐκδέχονται, καὶ οὐ συνιεῖσι κατ' αὐτῶν ἐκείνων λέγουσαν τὴν Γραφήν. Οἱ γὰρ τῷ ὄντι τοῦ Κυρίου ἐκλεκτοὶ οὐ δογματίζουσιν, οὐδὲ τεκνοποιοῦσι τὰ εἰς

A sam continentiam eis vult præbere occasionem. Merito ergo dicit: « Melius est matrimonio jungi quam uri [a], » ut « vir reddat debitum uxori, et uxor viro, et ne frustréntur invicem [b] » hoc divino ad generationem dato auxilio. « Qui autem, inquiunt, non oderit patrem, vel matrem, vel uxorem, vel filios, non potest meus esse discipulus [c]. » Non jubet odisse proprium genus: « Honora » enim, inquit, « patrem et matrem, ut tibi bene sit [d]: » sed ne abducaris, inquit, per appetitiones a ratione alienas, sed neque civilibus moribus conformis fias. Domus enim constat ex genere, civitates autem ex domibus; quemadmodum Paulus quoque eos, qui occupantur in matrimonio, « mundo dixit placere [e]. » Rursus dicit Dominus: « Qui uxorem duxit, ne expellat; et qui non

B duxit, ne ducat [f]; » qui ex proposito castitatis professus est uxorem non ducere **201** maneat cælebs. Utrisque ergo idem Dominus per prophetam Isaiam convenientes dat promissiones sic dicens: « Ne dicat eunuchus: Sum lignum aridum; » hæc enim dicit Dominus eunuchis: Si custodieritis sabbata mea, et feceritis quæcunque præcipio, dabo vobis locum meliorem filiis et filiabus [g]. » Non sola enim justificat castitas, sed nec sabbatum eunuchi, nisi fecerit mandata. Infert autem iis, qui uxorem duxerunt, et dicit: « Electi mei non laborabunt in vanum, neque procreabunt filios in exsecrationem, quia semen est benedictum a Domino [h]. » Ei enim, qui secundum Logon filios procreavit et educavit, et eru-

C divit in Domino, sicut etiam ei, qui genuit per veram catechesim et institutionem, merces quædam est proposita, sicut etiam electo semini. Alii autem « exsecrationem » ✠ accipiunt esse ipsam liberorum procreationem, et non intelligunt adversus illos ipsos ea dicere Scripturam. Qui enim sunt revera electi

✠ P. 556 ED. POTTER. [a] I Cor. VII, 9. [b] Ibid. 3, 5. [c] Luc. XIV, 26. [d] Exod. XX, 12. [e] I Cor. VII, 33. [f] Ibid. 10, 11. [g] Isa. LVI, 34, 5. [h] Isa. LXV, 23.

(20) *Κρεῖττον γαμεῖν*. Κρεῖσσον γάρ ἐστι γαμῆσαι, I Cor. VII, 9. In iis, quæ sequuntur, sensum I Cor. VII, 3, 5, et Luc. XIV, 26, verbis paulum mutatis, exhibet.

(21) *Τῆς διὰ τῆς θείας*. Post διὰ τῆς θείας desideratur οἰκονομίας, vel simile quid; aut legendum διὰ τοῦ Θείου, seu διὰ τοῦ Θεοῦ. SYLBURG. — Vel scribendum τῆσδε τῆς θείας, mutato διά in δε.

(22) *Πατέρα καὶ μητέρα*. Τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, Exod.

(23) *Οἶκος*. His verbis probare vult, civitatem intelligi a Christo per « patrem » et reliquos propinquos; ac proinde eum præcipientem « odio habere patrem », etc., jussisse ne civilibus consuetudinibus conformes essemus.

(24) *Κόσμῳ ἀρέσκειν*. Respicit I Cor. VII, 33: Ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί.

(25) *Ὁ γήμας .... γαμείτω*. Harum sententiarum prior sumi potuit cum ex Evangeliis, tum ex I Cor. VII, 10, 11. Sed ubi hæc verba: Καὶ ὁ μὴ γαμήσας μὴ γαμείτω, dicit Dominus? Respicit forte Clemens I Cor. VII, 8: Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστιν ἐὰν μείνωσιν ὥσπερ κἀγώ, vel potius Matth. XIX, 12, quia « Domini verba » se recitare dicit.

(26) *Εἰμί*. Ἐγώ εἰμι ξηρόν· τάδε λέγει Κύριος τοῖς εὐνούχοις· Ὅσοι ἂν φυλάξωνται τὰ σάββατά μου, καὶ ἐκλέξωνται ἃ ἐγὼ θέλω, καὶ ἀντέχωνται τῆς διαθήκης μου, δώσω αὐτοῖς ἐν τῷ οἴκῳ μου, καὶ ἐν τῷ τείχει μου τόπον ὀνομαστὸν, κρείττω υἱῶν καὶ θυγατέρων. Isa. LVI, 3, 4, 5.

(27) *Οἱ ἐκλεκτοί*. Οἱ ἐκλεκτοί μου οὐ κοπιάσουσιν εἰς κενὸν, οὐδὲ τεκνοποιήσουσιν εἰς κατάραν. Isa. LXV, 23: « Electi mei non laborabunt frustra, neque generabunt in conturbationem. » Apud D. Hieronymum: « Electi mei non laborabunt in vanum, neque filios generabunt in maledictionem. » Sed tollenda videtur distinctio illa, post « electi mei, » ut D conveniat cum Græco LXX. Porro quod in commentario duplicem lectionem videtur agnoscere, dum exponit in præcedenti versu, « Opera populi Dei veterascent; » et: « Veterascere faciunt; » et: « Opera populi Dei non veterascent, » hoc tueri videtur, quod legimus apud Procopium: Τὰ ἔργα, φησὶ, τῶν πόνων αὐτῶν οὐ παλαιώσουσιν, τοῦτ' ἔστιν ἀμετάβλητον ἕξουσι τὴν τῶν πρακτέων ὁδόν· quod ex Cyrillo videtur esse, cujus interpres habet: « Cursum in rebus gerendis habebunt certum et immutabilem. » Idem etiam vertit: « Neque filios generabunt ad detestationem; » quod quidam, εἰς ἀνυπαρξίαν, h. e. « ut esse desistant, » et finem substantiæ suæ habeant. Sed hæc de spiritali generatione interpretatur H. Pintus; « de naturali etiam accipi posse putat, scribens in Isaiam, cujus expositionem hic Clementis locus confirmat. » COLLECT.

(28) *Ἐστὶν ὑπὸ Κυρίου*. Ὑπὸ Θεοῦ ἐστι, Isa.

Domini, non dogmata decernunt, nec filios progignunt, qui sunt ad exsecrationem, ut hæreses. Eunuchus ergo, non qui per vim excisas habet partes, sed nec qui cælebs est, dictus est, sed qui non gignit veritatem. Lignum hic prius erat aridum; si autem Logo obedierit, et sabbata custodierit per abstinentiam a peccatis, et fecerit mandata, erit honorabilior iis, qui absque recta vitæ institutione solo sermone erudiuntur. « Filioli, modicum adhuc sum vobiscum [a], » inquit Magister. Quare Paulus quoque scribens ad Galatas, dicit: « Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus [b]. » Rursus ad Corinthios scribens: « Si enim decies mille pædagogos, » inquit, « habeatis in Christo, sed non multos patres. In Christo enim per Evangelium ego vos genui [c]. » Propterea « non ingrediatur eunuchus in Ecclesiam Dei [d], » qui est sterilis, et non fert fructum, nec vitæ institutione, nec sermone. Sed « qui se » quidem « castrarunt » ab omni peccato « propter regnum cœlorum [e], » ii sunt beati, qui a mundo jejunant.

A κατάραν, ὥσπερ αἱ αἱρέσεις. Εὐνοῦχος τοίνυν, οὐχ ὁ κατηναγκασμένος τὰ μόρια, οὐδὲ μὴν ὁ ἄγαμος, εἴρηται, ἀλλ' ὁ ἄγονος ἀληθείας. Ξύλον οὗτος ξηρὸν ἦν πρότερον· ὑπακούσας δὲ τῷ Λόγῳ, καὶ φυλάξας τὰ σάββατα κατὰ ἀποχὴν ἁμαρτημάτων, καὶ ποιήσας τὰς ἐντολάς, ἐντιμότερος ἔσται τῶν ἄνευ πολιτείας ὀρθῆς λόγῳ μόνῳ παιδευομένων. « Τεκνία (29), » φησίν, « ὀλίγον ἔτι μεθ' ὑμῶν εἰμι, » ὁ Διδάσκαλος. Διὸ καὶ Παῦλος, Γαλάταις ἐπιστέλλων, φησί· « Τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν. » Πάλιν τε αὖ Κορινθίοις γράφων, « Ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν Χριστῷ, » λέγει, « ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας· ἐν γὰρ Χριστῷ (30) διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα. » Διὰ τοῦτο « οὐκ εἰσελεύσεται εὐνοῦχος (31) εἰς Ἐκκλησίαν B Θεοῦ, » ὁ ἄγονος καὶ ἄκαρπος καὶ πολιτείᾳ καὶ λόγῳ· ἀλλ' « οἱ » μὲν « εὐνουχίσαντες ἑαυτοὺς » ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας « διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, » μακάριοι οὗτοί εἰσιν, οἱ τοῦ κόσμου νηστεύοντες.

CAPUT XVI.

Jerem. xx, 14; *Job.* xiv, 3; *Psal.* L, 5; *I Cor.* ix, 27, *exponit.*

« Exsecranda » autem « dies in qua natus sum, et ut non sit optanda [f], » inquit Jeremias: non absolute exsecrandam dicens generationem, sed populi peccata ægre ferens et inobedientiam. Subjungit itaque: « Cur enim natus sum ut viderem labores et dolores, et in perpetuo probro fuerunt dies mei [g]? » Quin etiam omnes, qui prædicabant veritatem, propter eorum, qui audiebant, inobedientiam, quærebantur ad pœnam, et veniebant in periculum. « Cur enim non fuit uterus matris meæ sepulcrum, ne viderem afflictionem Jacob et laborem generis Israel [h]? » ait Esdras propheta. « Nullus est a sorde mundus, » ait Job, « nec si sit quidem una dies vita ejus [i]. » Dicant ergo nobis, ubi fornicatus est

« Ἐπικατάρατος δὲ ἡ ἡμέρα ἐν ᾗ ἐτέχθην· καὶ μὴ ἔστω ἐπευκτέα (32), » ὁ Ἱερεμίας φησίν· οὐ τὴν γένεσιν ἁπλῶς ἐπικατάρατον λέγων, ἀλλ' ἀποδυσπετῶν ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι τοῦ λαοῦ καὶ τῇ ἀπειθείᾳ· ἐπιφέρει γοῦν· « Διὰ τί γὰρ ἐγεννήθην (33), τοῦ βλέπειν κόπους καὶ πόνους, καὶ διετέλεσαν ἐν αἰσχύνῃ αἱ ἡμέραι μου; » Αὐτίκα πάντες οἱ κηρύσσοντες τὴν ἀλήθειαν, διὰ τὴν ἀπείθειαν τῶν ἀκουόντων, C ἐδιώκοντό τε καὶ ἐκινδύνευον. « Διὰ τί γὰρ οὐκ ἐγένετο (34) ἡ μήτρα τῆς μητρός μου τάφος, ἵνα μὴ ἴδω τὸν μόχθον τοῦ Ἰακὼβ, καὶ τὸν κόπον τοῦ γένους Ἰσραήλ; » Ἔσδρας ὁ προφήτης λέγει. « Οὐδεὶς (35) καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, » Ἰὼβ φησιν, « οὐδ' εἰ μία ἡμέρα ἡ ζωὴ αὐτοῦ. » Λεγέτωσαν ἡμῖν, ποῦ ἐπόρνευσεν τὸ

[a] Joan. xiii, 33. [b] Galat. iv, 19. [c] I Cor. iv, 15. [d] Deut. xxiii, 1. [e] Matth. xix, 12. [f] Jer. xx, 14. [g] Ibid. 18. [h] IV Esdr. v, 35. [i] Job xiv, 4, 5.

(29) *Τεκνία.* A. mavult, simpliciori ordine, τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι, φησὶν ὁ Διδάσκαλος· ex Joan. xiii. Sylburg.

(30) *Χριστῷ.* Χριστῷ Ἰησοῦ, I Cor. iv, 15.

(31) *Εὐνοῦχος.* Θλαδίας, οὐδὲ ἀποκεκομμένος, Deut.

(32) *Ἐπικατάρατος ... ἐπευκτέα.* Ἐπικατάρατος ἡ ἡμέρα ἐν ᾗ ἐτέχθην ἐν αὐτῇ· ἡ ἡμέρα ἐν ᾗ ἔτεκέν με ἡ μήτηρ μου, μὴ ἔστω ἐπευκτή. Jerem. xx, 14.

(33) *Διὰ τί γὰρ ἐγεννήθην.* Ἱνατί τοῦτο ἐξῆλθον ἐκ μήτρας; Ibid. 18.

(34) *Διὰ τί γὰρ οὐκ ἐγ.* Quoniam attulit paulo ante verba Jeremiæ ex cap. xx, v. 14 et 18, existimavit Hervetus hic citari ejusdem capitis septimum decimum: « Qui non me interfecit a vultu, ut fieret mihi mater mea sepulcrum; » ideoque nomen Esdræ cum Jeremia commutavit: at eadem verba reperiuntur lib. iv Esdr. cap. v, v. 35, in Latina editione, nam Græca non exstat. Sic ergo verte: « Quare non flebat matrix matris meæ mihi sepulcrum, ut non viderem laborem Jacob, et defatigationem generis Israel? inquit Esdras propheta. Nullus est, » etc. Collect.

(35) *Οὐδεὶς.* Ambrosius in i Lucæ: « Nemo mundus a sorde, nec si unius diei vitæ sit in terra, numerosi menses ejus ab ipso? » D. Augustinus in Psalm. L: « Dicit et alio loco Propheta: Nemo mundus in conspectu tuo, nec infans, cujus est unius diei vita super terram. » S. Bernardus serm. 70 in Canticum: « Nec infans certe unius diei sine sorde est super terram. » Vide lib. iv *Strom.* Quidam in margine adnotant caput xv Job, alii xxv. Sed absunt a Latina vulgata: hæc apud LXX reperiuntur cap. xiv Job, v. 2: Τίς γὰρ καθαρὸς ἔσται ἀπὸ ῥύπου; Ἀλλ' οὐδείς, ἐὰν καὶ μία ἡμέρα ὁ βίος D αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς· « Quis enim mundus erit a sorde? Sed nullus, si et unus dies vita ejus in terra. » Latina vulg.: « Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine? nonne tu, qui solus es? » Ex Hebræo ad verbum: « Quis dabit mundum ex immundo? ne unus quidem. » Olympiodorus in *Expositione* a Niceta contexta, qua usi sumus manuscripta, sic explanat hunc locum: Αὐτὴ ἡ ἀνθρωπίνη γέννησις οὐκ ἄνευ ῥύπου καὶ ἁμαρτίας τυγχάνει, ὅθεν καὶ βαπτίζεται τὰ βρέφη τὸν διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ Ἀδὰμ ῥύπον ἀποπλυνόμενα. Τοῦτο δὲ λέγει διὰ τὸ ἠσθενηκέναι τὴν φύσιν ἐκ τῆς ἐν Ἀδὰμ παραβάσεως καὶ εὐόλισθον γεγονέναι εἰς ἁμαρτίαν, καὶ μέντοι καὶ διὰ τὴν ἐκ φιληδονίας γέννησιν, οὐ μὴν ὡς συνουσιωμένης ἡμῖν τῆς ἁμαρτίας· μὴ γένοιτο! Collect. — Clemens Romanus *Epistolæ* prioris *ad Corinthios* cap. 17: Ἰὼβ ἦν δίκαιος καὶ ἄμεμπτος, ἀληθινός,

A γεννηθὲν παιδίον; ἢ πῶς ὑπὸ τὴν τοῦ Ἀδὰμ ὑποπέπτωκεν (36) ἀρὰν τὸ μηθὲν ἐνεργῆσαν (37); Ἀπολείπεται δὲ αὐτοῖς, ὡς ἔοικεν, ἀκολούθως λέγειν τὴν γένεσιν εἶναι κακὴν, οὐ τὴν τοῦ σώματος μόνην, ἀλλὰ καὶ τὴν τῆς ψυχῆς, δι' ἣν καὶ τὸ σῶμα. Καὶ ὅταν ὁ Δαβὶδ (38) εἴπῃ, « Ἐν ἁμαρτίαις (39) συνελήφθην, καὶ ἐν ἀνομίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου· » λέγει μὲν προφητικῶς μητέρα τὴν Εὔαν (40), ἀλλὰ « ζώντων Εὔα μήτηρ » ἐγένετο· καὶ εἰ « ἐν ἁμαρτίαις συνελήφθη, » ἀλλ' οὐκ αὐτὸς ἐν ἁμαρτίᾳ, οὐδὲ μὴν ἁμαρτία αὐτός. Εἰ δὲ καὶ πᾶς ὁ ἐπιστρέφων ἐξ ἁμαρτίας ἐπὶ τὴν πίστιν ἀπὸ τῆς συνηθείας τῆς ἁμαρτωλοῦ οἷον μητρὸς ἐπὶ τὴν ζωὴν (41) ἐπιστρέφει, μαρτυρήσει μοι εἷς τῶν δώδεκα προφητῶν φήσας, B

✠ infans natus? vel quomodo sub Adæ cecidit exsecrationem, qui nihil est operatus? Restat ergo eis, ut videtur, consequenter, ut dicant malam esse generationem, non solum corporis, sed etiam animæ, per quam exsistit corpus. Et quando dixit David: « In peccatis conceptus sum, et in iniquitatibus concepit me mater mea [a]: » dicit prophetice quidem matrem Evam; sed Eva quidem fuit « mater viventium; » et si is « in peccatis fuit conceptus, » at non ipse in peccato, neque vero ipse peccatum. Utrum vero quicunque etiam a peccato ad fidem convertitur, a peccandi consuetudine tanquam a « matre » converti dicatur ad « vitam, » feret mihi testimonium unus ex duodecim prophetis, qui dixit: « Si dedero

✠ P. 557 ED. POTTER, 469 ED. PARIS. [a] Psal. L, 7.

Θεοσεβὴς, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς κακοῦ· ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτοῦ κατηγορῶν, λέγει· Οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, οὐδὲ εἰ μιᾶς ἡμέρας ἡ ζωὴ αὐτοῦ· « Jobus erat justus et sine crimine, verax, colens Deum, abstinens ab omni malo: sed ille seipsum accusans dicit: Nemo mundus a sorde, etsi unius diei sit vita ejus. » Ubi conf. quæ adnotavit Cotelerius: ut etiam Clemens noster hæc Clementis Romani verba recitans infra, *Strom.* IV, p. 516 edit. Paris.

(36) *Τὴν τοῦ Ἀδὰμ ὑπ.* Origenes tractat. 9 in Matth.: « Et forsitan quidem secundum hanc nativitatem: *Nemo est mundus a sorde, etsi unius diei sit vita ejus*, propter nativitatis nostræ carnalis mysterium: secundum quod ait David ex persona omnium nascentium ex carne et sanguine: *Quoniam in iniquitatibus conceptus sum et in delictis concepit me mater mea.* Idem Homil. 14 in Luc.: « Parvuli baptizantur in remissionem peccatorum. Quorum peccatorum? vel quo tempore peccaverunt? aut quomodo potest ulla lavacri in parvulis ratio subsistere, C nisi juxta illum sensum, de quo paulo ante diximus, « Nullus mundus a sorde, nec si unius diei quidem « fuerit vita ejus super terram? » Et quia per baptismi sacramentum, nativitatis sordes deponuntur, propterea baptizantur et parvuli. » Idem homil. 8 in Levit.: « Sed et ille ipse qui nascitur, sive virilis, sive feminei sexus sit, pronuntiat de eo Scriptura, quia « non sit mundus a sorde, etiamsi unius diei sit vita « ejus. » Et ut scias esse in hoc grande nescio quid, et tale, quod nulli sanctorum ex sententia venerit, nemo ex omnibus sanctis invenitur diem festum, vel convivium egisse in die natalis sui; nemo invenitur habuisse lætitiam in die natalis filii, vel filiæ suæ. » Et paulo post: « Quod si placet audire, quid etiam alii sancti de ista nativitate senserint, audi Davidem dicentem: « In iniquitatibus, « inquit, » conceptus « sum, et in peccatis peperit me mater mea: » ostendens, quod quæcunque anima in carne nascitur, iniquitatis et peccati sorde polluitur; et propterea dictum est illud, quod jam superius memoravimus: D « Quia nemo mundus a sorde, nec si unius diei sit « vita ejus. » Conf. ejusdem homil. 11 in Levit. et reliqua, quæ adnotavit G. Spencerus ad hæc Origenis verba, lib. IV *Contra Celsum* p. 191: Καθ' Ἑλλάδα (*l.* Ἑβραϊκὴν) φωνὴν ὁ Ἀδὰμ ἄνθρωπός ἐστι· καὶ ἐν τοῖς δοκοῦσι περὶ τοῦ Ἀδὰμ εἶναι φυσιολογεῖ ὁ Μωϋσῆς τὰ περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως. Καὶ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ, ὥς φησιν ὁ λόγος, πάντες ἀποθνήσκουσι, καὶ κατεδικάσθησαν ἐν τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδάμ· οὐχ οὕτως ὡς περὶ ἑνός τινος, ὡς περὶ ὅλου τοῦ γένους ταῦτα φάσκοντος τοῦ θείου λόγου· καὶ γὰρ ἐν τῇ τῶν λεγομένων ὡς περὶ ἑνὸς ἀκολουθίᾳ ἡ ἀρὰ τοῦ Ἀδὰμ κοινὴ πάντων ἐστί· καὶ τὰ κατὰ τῆς γυναικὸς, οὐκ ἔστι καθ' ἧς οὐ λέγεται. « Adam Hebræo vocabulo significat hominem; et in his, quæ de hoc Moyses prodidit, descripsit naturam hominis. Nam, ut ait Scriptura, « In Adamo omnes moriuntur, et damnati « sunt in similitudine prævaricationis Adami. » Nec tam de uno quopiam, quam de toto humano genere Scriptura divina loquitur: nam maledictio, quæ Adamo inflicta dicitur, communis est omnium; sicut quæ mulieri, ad nullam non pertinet. » Conf. testimonia Patrum, quæ collegit Ger. Vossius *Historiæ Pelag.* lib. II, par. 1, thes. 7.

(37) *Ἐνεργῆσαν.* Flor. edit. ἐνεργηθεῖσαν, errore manifesto. SYLBURG.

(38) *Ὅταν ὁ Δαβίδ.* S. Chrysostomus in Psal. L: Τοῦτο εἰπεῖν βούλεται, ὅτι τῶν ἡμετέρων προγόνων κρατήσασα ἡ ἁμαρτία, ὁδόν τινα καὶ τρίβον διὰ τοῦ γένους εἰργάσατο. Διδασκόμεθα δὲ διὰ τούτων ἁπάντων, οὐχ ὅτι φυσικὴ τῆς ἁμαρτίας ἡ ἐνέργεια (μὴ γὰρ ἂν ἦμεν ἐλεύθεροι τιμωρίας), ἀλλ' ὅτι ῥέπει ἡ φύσις πρὸς τὸ πταίειν, ὑπὸ τῶν παθημάτων ἐνοχλουμένη· νικᾷ δὲ ὅμως ἡ γνώμη, ποίοις συνέργοις κεχρημένη. Οὐ τοίνυν, ὥς τινες ἀνοήτως ὑπέλαβον, τοῦ γάμου κατηγορεῖ, οὕτω νενοηκότες τὸ *Ἐν ἀνομίαις συνελήφθην*, ἀλλὰ τὴν ἄνωθεν ὑπὸ τῶν προγόνων τολμηθεῖσαν παρανομίαν εἰς μέσον προφέρει, κἀκείνην λέγει γεγεννῆσθαι τῶν ῥευμάτων τούτων πηγήν. Quem locum ideo ascripsimus, quod videatur innuere hæreticos, qui matrimonium rejiciebant, illo freti loco, et quod a Joanne Fabro Viennensi episcopo in suspicionem sit adductus S. Chrysostomus, quod hunc versiculum de industria intactum reliquerit, ne in sermonem incideret peccati originalis, ut monet Sixtus Senen. adnotat. 178, lib. V *Bibliothecæ* suæ. Idem docet lib. VI, Adnotat. 236, peccatum agnovisse originis Chrysostomum, quamvis hoc loco, quem excripsit Theodoretus, videatur innuere transiisse ad posteros solum pœnam corporeæ corruptionis, quam consecutæ sunt cupiditates et perturbationes: neque enim necesse fuit Chrysostomo semper de peccato originali verba facere, quotiescunque eorum meminerat, quibus ob peccata primorum parentum obnoxii facti sumus. Idem de Clemente dici potest, præsertim cum adversus hæreticos disputaret, qui creationem admistam habere malum dicebant. COLLECT.

(39) *Ἐν ἁμαρτ.* Ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκισ. Psalm.

(40) *Μητέρα τὴν Εὔαν.* Tertullianus principio lib. I *De cultu feminarum*: « Ut non magis in sordibus ageret, et squalorem potius affectaret, ipsam se circumferens Evam lugentem et pœnitentem, quo plenius id, quod de Eva trahit (ignominiam dico primi delicti, et invidiam perditionis humanæ) omnis satisfactionis habitu expiaret: « In doloribus et anxietatibus paries, mulier, et ad virum conversio tua, et ille dominabitur tui: » et Evam te esse nescis? Vivit sententia Dei super sexum istum in hoc sæculo, vivat et reatus necesse est. Tu es diaboli janua, tu es arboris illius resignatrix, etc. »

(41) *Ζωήν.* Ludit in voce ζωῆς, quæ Evæ nomen est.

primogenita pro impietate fructum ventris mei, pro peccatis animæ meæ [a]. » Non accusat eum, qui dixit: « Crescite et multiplicamini [b]: » sed primos post generationem motus, quorum tempore Deum non cognoscimus, dicit « impietates. » Si quis autem ea ratione dicit malam generationem, idem eam dicat bonam, quatenus in ipso veritatem cognoscimus. « Abluamini juste, et ne peccetis. Ignorationem enim Dei quidam habent [c], » videlicet qui peccant. « Quoniam nobis est colluctatio non adversus carnem ✠ et sanguinem, sed adversus spiritalia [d]. » Potentes autem sunt ad tentandum « principes tenebrarum hujus mundi, » et ideo datur venia. Et ideo Paulus quoque: « Corpus meum, » inquit, « castigo, et in servitutem redigo; quoniam qui certat, omnia continet, » hoc est, in
B omnibus continet, non ab omnibus abstinens, sed continenter utens iis, quæ utenda judicavit; « illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant; nos

A « Εἰδῶ (42) πρωτότοκα (43) ὑπὲρ ἀσεβείας καρπὸν κοιλίας μου, ὑπὲρ ἁμαρτίας ψυχῆς μου· » οὐ διαβάλλει τὸν εἰπόντα· « Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε· » ἀλλὰ τὰς πρώτας ἐκ γενέσεως ὁρμὰς, καθ' ἃς Θεὸν οὐ γινώσκομεν, ἀσεβείας λέγει. Εἰ δέ τις κατὰ τοῦτο λέγει κακὴν γένεσιν, καὶ κατ' ἐκεῖνο εἰπάτω ἀγαθὴν, καθὸ ἐν αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν γινώσκομεν· « Ἐκνίψατε (44) δικαίως, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ἀγνωσίαν γὰρ Θεοῦ τινες ἔχουσι, » δηλαδὴ οἱ ἁμαρτάνοντες· « Ἐπειδὴ ἡ πάλη (45) ἡμῖν οὐ πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰ πνευματικά. » Δυνατοὶ δὲ ἐκπειράσαι « οἱ κοσμοκράτορες τοῦ σκότους· » διὰ τοῦτο αἱ συγγνῶμαι (46). Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος· « Αὐτό μου τὸ σῶμα ὑποπιέζω (47) καὶ δουλαγωγῶ, » φησίν· « ὅτι πᾶς (48) ὁ ἀγωνιζόμενος πάντα ἐγκρατεύεται· »
B ἀντὶ τοῦ, εἰς πάντα ἐγκρατεύεται· οὐ πάντων ἀπεχόμενος, ἀλλ' οἷς ἔκρινεν ἐγκρατῶς χρώμενος· « ἐκεῖνοι μὲν, ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν· ἡμεῖς δὲ, ἵνα ἄφθαρτον, » νικῶντες ἐν τῇ πάλῃ, οὐχὶ δὲ ἀκο-

✠ P. 558 ED. POTTER. [a] Mich. VI, 7. [b] Gen. I, 28. [c] I Cor. XV, 34. [d] Ephes. VI, 12.

(42) *Εἰδῶ*. Scribendum divise ex Mich. VI, 7, εἰ δῶ « si dedero. » Mox ibidem, πρωτότοκά μου.

(43) *Πρωτότοκα*. Mich. VI, 7: « Nunquid dabo primogenitum meum pro scelere meo, et fructum ventris mei pro peccato animæ meæ? » Aliter interpungitur ibi hic locus et apud LXX atque hic, et priore loco ponitur in edit. Antuerp. ὑπὲρ ἁμαρτίας μου, posteriore ὑπὲρ ἀσεβείας· at hic contra, et apud Theodoretum, qui hoc ita exponit: « Non infantes primigenii ad sacrificium Deo allati me de peccatorum multitudine absolvere possunt. COLLECT. »
C
(44) *Ἐκνίψατε*. Melius ἐκνήψατε, « evigilate, » I Cor. XV, 34.

(45) *Ἐπειδὴ ἡ πάλη*. In sequentibus auctor Scripturæ sensum, verbis paulum mutatis, exhibet.

(46) *Δυνατοί... συγγνῶμαι*. « Principes autem tenebrarum hujusce mundi valde potentes sunt ad inferendas tentationes, ideoque conceditur venia, » sive indulgentia, sc. ab Apostolo I Cor. VII, 6. LOWTH.

(47) *Ὑποπιέζω*. Vulg. Bibl. I Cor. IX, ὑπωπιάζω, nempe παρὰ τὰ ὑπώπια, sed ὑποπιέζω legitur etiam apud Basil. p. 82, et Greg. Naz. p. 196. Apud eumdem Greg. p. 131 legitur etiam καλὸν ὑπωπιασμὸς σώματος, a πιάζω, quod est « corripio et premo. » H. SYLB. — In Novo Testam. I Cor. IX legimus: Ἀλλ' ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ. Et additur tertia varia lectio ὑποπιάζω. Chrysostomus secundam sequitur: Διὸ, φησὶν, ὑπωπιάζω καὶ δουλαγωγῶ· οὐκ εἶπεν ἀναιρῶ· οὐδὲ γὰρ ἐχθρὰ ἡ σάρξ· ἀλλ' ὑπωπιάζω καὶ δουλαγωγῶ, ὃ δεσπότου ἐστὶν οὐ πολεμίου,
D διδασκάλου οὐκ ἐχθροῦ, παιδοτρίβου οὐκ ἐναντίου. Glossarium: Ὑπώπιον, « suggella. » Ὑπωπιασμός, « suggillatio. » At Latino-Græc.: « Sugillatio, » ὑπωπιασμός. « Sugillatus, » ὑπωπιασθείς. Suidas: Ὑπὸ τοὺς ὦπας τῶν πληγῶν ἴχνη, « partes circa oculos percussionibus contusæ et lividæ. » Idem: Ὑπώπια, ἀφ' οἱασδηποτοῦν πληγῆς τραύματα. Aristophanes *Vespis*: Μὴ λάβῃς ὑπώπια. S. Irenæus lib. IV, cap. 27: « Sic pugno, non quasi aerem cædens, sed lividum facio corpus meum, et in servitutem redigo. » Sanctus Paulinus epist. ad Augustinum, quæ inter eas Augustini 58: « Qui carnem jejuniis domat, sicut Apostolus dicit: Lividum facio corpus meum, et in servitutem redigo. » Apud Suidam: Ὑπωπιάζω, τοῦτ' ἔστι πρὸς ἄσκησιν αὐτὸ μετ' ἐπιστήμης καὶ φρονήσεως γυμνάζω, καὶ πρὸς τὴν τῶν κρειττόνων συνέργειαν, οὐ πρὸς ἀσέλγειαν προνοοῦμαι. Sic enim lego in manusc., non ὑπονοοῦμαι, ut in Aldi edit. sic paulo post, πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθαι. Rursus paulo post adjiciendum est illis verbis, τοῦ ὁ μικροῦ, ὑπωπιασμέναι. Idem etiam in voce ἄσκος ex manuscripto ita legendus: ὑποπιέζω τὸ σῶμα. Ait enim, τῇ ἀσκητικῇ ἀγωγῇ ταπεινοῦται καὶ πιέζεται ἡ τοῦ σώματος φύσις. In epistolis S. Antonii, quæ sunt in Bibl. S. Patrum, Serasius interpres, dum vertit, « Obculco corpus meum, » legisse videtur ὑποπιέζω. At Theophylactus in hunc locum ait: « Ὑπωπιάζω, i. e. « pugno. » Ὑπώπια enim dicuntur vulnera, quæ sub oculos infliguntur, dum pugnis contenditur. Non-
C nulli verbum ὑπωπιάζω magis proprie dictum putant pro eo, quod est, fami trado corpus meum, inediaque ipsum affligo: verum ea interpretatio nullius est momenti, oporteret enim esse ὑποπιέζω. Itaque videtur Theophylactus ὑποπιέζω non admittere, neque velle ὑποπιάζειν *affligere* significare. Cyprianus vertit, « affligo corpus meum, » et Vulgata cum Ambrosio et Augustino, « castigo; » et Hesychius ait: Ὑπωπιάζομεν, ταπεινοῦμεν, μαραίνομεν. Et videretur legendum ὑποπιέζομεν, cum sit inter ea, quæ per o scribuntur in 2 syllaba, sed et sequitur: Ὑπωπιασμὸς καὶ ταπείνωσίς ἐστι σώματος. Tertia lectio, ὑποπιάζω, ab eadem mente, qua ὑποπιέζω. Nam πιάζω Dorice dici πιέζω, auctor Eustath. in *Odyss.* H, ut τράχω pro τρέχω. Hesych., πιέσαι, πιάσαι· πιασθεὶς, δαμασθείς. COLLECT.

(48) *Ὅτι πᾶς*. Tertull. *ad Martyres*, cap. 3, eleganter hoc exponit: « Itaque epistates vester, Christus Jesus, qui vos Spiritu unxit, et ad hoc scamma produxit, voluit vos ante diem agonis ad duriorem
D tractationem a liberiore conditione seponere, ut vires corroborarentur in vobis. Nempe enim et athletæ segregantur ad strictiorem disciplinam, ut robori ædificando vacent; continentur a luxuria, a cibis lætioribus, a potu jucundiore; coguntur, cruciantur, fatigantur: quanto plus in exercitationibus laboraverint, tanto plus de victoria sperant. » Sanctus Chrysostomus in hunc locum: Τί ἐστι Πάντα; οὐχὶ τοῦδε μὲν ἀπέχεται, ἐν ἑτέρῳ δὲ διαμαρτάνει, ἀλλὰ καὶ γαστριμαργίας καὶ λαγνείας καὶ μέθης, καὶ πάντων ἁπλῶς κρατεῖ τῶν παθῶν. Τοῦτο γὰρ, φησὶ, καὶ ἐπὶ τῶν ἔξωθεν ἀγώνων γίνεται· οὐδὲ γὰρ μεθύειν ἔξεστι τοῖς ἀγωνιζομένοις μετὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀγωνίας, οὐδὲ πορνεύειν, ἵνα μὴ τὴν δύναμιν ἐκλύσωσιν. Illud autem Pauli πάντα ἐγκρατεύεται, sic vertit cum Irenæi interprete lib. IV, cap. 2, Cyprianus *De exhortatione martyrum*, cap. 8, et epist. ad martyres de Mappalico: « Omnis qui agonizat, in omnibus continens est; » ut hic Clemens ait, εἰς

νητὶ (49) στεφανούμενοι. Ἡ δή τινες (50) καὶ τῆς A παρθένου τὴν χήραν εἰς ἐγκράτειαν προτείνουσι, καταμεγαλοφρονήσασαν ἧς πεπείραται ἡδονῆς.

autem ut incorruptibilem [a], » in lucta vincentes, non autem sine pulvere coronam accipientes. Jam nonnulli quoque præferunt viduam virgini, ut quæ, quam experta est, voluptatem magno animo contempserit.

CAPUT XVII.

Qui nuptias et generationem malas asserunt, ii et Dei creationem et ipsam Evangelii dispensationem vituperant.

Εἰ δὲ ἡ γένεσις κακὸν, ἐν κακῷ λεγόντων οἱ βλάσφημοι τὸν γενέσεως μετειληφότα Κύριον, ἐν κακῷ τὴν γεννήσασαν Παρθένον. Οἴμοι τῶν κακῶν! βλασφημοῦσι τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ μυστήριον τῆς κτίσεως, τὴν γένεσιν διαβάλλοντες. Διὰ ταῦτα ἡ «δόκησις» Κασσιανῷ (51)· διὰ ταῦτα καὶ Μαρκίωνι, ναὶ μὴν καὶ Οὐαλεντίνῳ τὸ σῶμα τὸ ψυχικόν· ὅτι, φασὶν, ὁ ἄνθρωπος « παρωμοιώθη τοῖς κτήνεσιν, » εἰς συνδυασμὸν ἀφικνούμενος. Ἀλλ' ὅταν ἐπιβαίνειν B ἀλλοτρίᾳ κοίτῃ, ὀργήσας ὡς ἀληθῶς, θελήσῃ, τότε τῷ ὄντι ὁ τοιοῦτος ἐκθηριοῦται· « Ἵπποι θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν, ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον (52) ἐχρεμέτιζον. » Κἂν ἀπὸ τῶν ἀλόγων ζώων τὴν ἐπιτήδευσιν τῆς συμβουλίας ὁ ὄφις εἰληφὼς, καὶ παραπείσας τῇ κοινωνίᾳ τῆς Εὔας συγκαταθέσθαι τὸν Ἀδὰμ, λέγῃ, ὡς ἂν μὴ φύσει ταύτῃ κεχρημένων τῶν πρωτοπλάστων, ὡς ἀξιοῦσί τινες· ἡ κτίσις πάλιν βλασφημεῖται, ἀσθενεστέρους τοὺς ἀνθρώπους τῆς τῶν ἀλόγων φύσεως πεποιηκυῖα, οἷς κατηκολούθησαν οἱ πρωτόπλαστοι τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ ἡ μὲν φύσις ἦγεν αὐτοὺς, ὡς καὶ τὰ ἄλογα, πρὸς παιδοποιίαν, ἐκινήθησαν δὲ θᾶττον ἢ προσῆκον ἦν, ἔτι νέοι πεφυκότες, ἀπάτῃ παραχθέντες· C δικαία μὲν ἡ κρίσις τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς οὐκ ἀναμείναντας τὸ βούλημα· ἁγία δὲ ἡ γένεσις, δι' ἣν ὁ κόσμος συνέστηκεν, δι' ἣν αἱ οὐσίαι, δι' ἣν αἱ φύσεις, δι' ἣν ἄγγελοι, δι' ἣν δυνάμεις, δι' ἣν ψυχαὶ, δι' ἣν ἐντολαὶ, δι' ἣν νόμος, δι' ἣν τὸ Εὐαγγέλιον, δι' ἣν ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ. « Καὶ πᾶσα σὰρξ χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου· καὶ ὁ μὲν (53) χόρτος ξηραίνεται, τὸ δὲ ἄνθος καταπίπτει·

Sin autem malum est generatio, in malo blasphemi dicant fuisse Dominum qui fuit particeps generationis, in malo Virginem quæ genuit. Hei mihi! quot et quanta mala! Dei voluntatem maledictis incessunt, et mysterium creationis, dum invehuntur in generationem. Et hinc «Docesin» fingit Cassianus; hinc etiam Marcioni, et Valentino quoque est corpus animale; quoniam homo, inquiunt, operam dans veneri, « assimilatus est jumentis [b]. » Atqui profecto, cum libidine vere insaniens, aliena inire voluerit, ✠ tunc revera, qui talis est, efferatur : « Equi in feminas furentes facti sunt, unusquisque hinniebat ad uxorem proximi sui [c]. » Quod si dicat serpentem, a brutis animantibus accepta consilii sui ratione, Adamo persuasisse **202** ut cum Eva coire consentiret, tanquam alioqui, ut quidam existimant, protoplasti hac natura usuri non fuissent : rursus vituperatur creatio, ut quæ rationis expertium animantium natura homines fecerit imbecilliores, quorum exempla consecuti sunt, qui a Deo primi formati fuere. Sin autem natura quidem eos sicut bruta deduxit ad filiorum procreationem; moti autem sunt citius quam oportuit, fraude inducti, cum adhuc essent juvenes; justum quidem est Dei judicium in eos qui non exspectarunt ejus voluntatem : sancta est autem generatio, per quam mundus consistit, per quam essentiæ, per quam naturæ, per quam angeli, per quam potestates, per quam animæ, per quam præcepta, per quam lex, per quam Evangelium, per quam Dei cognitio. « Et omnis caro fenum, et omnis gloria ejus quasi flos

✠ P. 559 ED. POTTER, 470 ED. PARIS. [a] I Cor. IX, 27, 25. [b] Psal. XLVIII, 13 21. [c] Jerem. V, 8.

πάντα ἐγκρατεύεται, οὐ πάντων ἀπεχόμενος. Neque tamen rejicienda est vulgata versio, « ab omnibus se abstinet; » quam vides Chrysostomum exprimere; et advertendum est, hæreticos, quibuscum disputat Clemens, abstinere a cibis, quos Deus creavit; ipsum D autem velle, ut non penitus abstineamus, sed continenter utamur, id est, cum moderatione utamur, cum opus erit; et abstineamus, cum opus non erit. COLLECT.

(49) Ἀκονητί. Scribendum potius ἀκονιτί, a κόνις.

(50) Ἡ δή τινες. Flor. edit., ἤδη τινές, « jam quidam, » minus apte. SYLBURG.—Vult auctor nonnullos viduam virgini præferre, eo quod difficilius sit a voluptatibus temperare, quas experti fuimus, quam ab illis, quas nunquam sensimus. Clemens infra, *Strom.* VII, pag. 744 edit. Paris.: Μέγιστον γὰρ ἐν πείρᾳ γενόμενον, εἶτα ἀποσχέσθαι· τί γὰρ μέγα, εἰ ἃ μὴ οἶδέν τις, ἐγκρατεύοιτο; « Est enim res maxima cum quis voluptatem expertus fuerit, deinceps abstinere. Quid enim magnum, si quis se contineat ab iis quæ non novit? » Paulo ante, p. 742 : Ὁ γὰρ ἐπιθυμήσας, καὶ κατασχὼν ἑαυτοῦ, καθάπερ ἡ χήρα διὰ σωφροσύνης αὖθις παρθένος· « Qui enim concupivit et postea se continuit, instar est viduæ, quæ per temperantiam rursus virgo sit. » Tertullianus sub finem lib. I *Ad uxorem* : « Non tantum virginibus datum opinor. Licet in illis integritas solida, et tota sanctitas de proximo visura sit faciem Dei, tamen vidua habet aliquid operosius; quia facile est non appetere quod nescias, et aversari quod desideraveris nunquam. Gloriosior continentia, quæ jus suum sentit, quæ quod viderit novit. Poterit virgo felicior haberi; at vidua laboriosior; illa quod bonum semper habuit, ista quod bonum sibi invenit. » Cyprianus *De bono patientiæ* : « Tuetur in virginibus beatam integritatem, in viduis laboriosam castitatem. » Hieronymus epist. ad Gerontiam : « Virginitas in eo facilior est, quod carnis incentiva non novit; et viduitas in eo sollicitior, quod præteritas animo recolit voluptates. »

(51) Κασσιανῷ. Ille superius dicitur τῆς Δοκήσεως ἄρχων, « sectæ Docetarum princeps, » pag. 465 edit. Paris.

(52) Πλησίον. Πλησίον αὐτοῦ, Jerem.

(53) Καὶ ὁ μ. Isa. XL : Ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ

feni; et fenum quidem exsiccatur, flos autem decidit, sed verbum Domini manet [a], » quod unxit animam et uniit spiritui. Quomodo autem, quæ est in Ecclesia nostra, œconomia ad finem perduci potuisset absque corpore, cum etiam ipse, qui est caput Ecclesiæ, in carne quidem informis et specie carens vitam transiit, ut doceret nos respicere ad naturam divinæ causæ informem et incorpoream? « Arbor enim vitæ, » inquit propheta, « est in bono desiderio [b], » docens bona et munda desideria, quæ sunt in Domino vivente. Jam vero volunt viri cum uxore in matrimonio consuetudinem, quæ dicta est « cognitio, » esse peccatum : eam quippe indicari ex esu « ligni boni et mali [c], » per significationem hujus vocabuli « cognovit [d], » quæ mandati transgressionem notat. Si autem hoc ita est, veritatis quoque cognitio, est esus ligni vitæ. Potest ergo honestum ac moderatum matrimonium illius quoque ligni esse particeps. Nobis autem prius dictum est, quod licet bene et male uti matrimonio; et hoc est lignum « cognitionis, » si non transgrediamur leges matrimonii. Quid vero? annon Servator noster, sicut animam, ita etiam corpus curavit ab affectionibus? Neque vero si esset caro inimica animæ, inimicam per sanitatis restitutionem adversus ipsam muniisset. « Hoc autem dico, fratres, quod ✠ caro et sanguis regnum Dei non possunt possidere, neque corruptio possidet incorruptionem [e]. » Peccatum enim, cum sit « corruptio, » non potest habere societatem cum « incorruptione, » quæ est justitia. « Adeo stulti, » inquit, « estis? cum spiritu cœperitis, nunc carne consummamini [f] ? »

A ἀλλὰ τὸ ῥῆμα τοῦ Κυρίου μένει, » τὸ χρῖσαν τὴν ψυχὴν καὶ ἑνῶσαν τῷ πνεύματι. Πῶς δ' ἄνευ τοῦ σώματος ἡ κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν καθ' ἡμᾶς οἰκονομία τέλος ἐλάμβανεν, ὅπου γε καὶ αὐτὸς ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐν σαρκὶ μὲν ἀηδὴς (54) διελήλυθεν καὶ ἄμορφος, εἰς τὸ ἀειδὲς καὶ ἀσώματον τῆς θείας αἰτίας ἀποβλέπειν ἡμᾶς διδάσκων; « Δένδρον γὰρ ζωῆς, » φησὶν ὁ προφήτης (55), « ἐν ἐπιθυμίᾳ ἀγαθῇ γίνεται, » διδάσκων ἐπιθυμίας ἀστείους καὶ καθαρὰς τὰς ἐν τῷ ζῶντι Κυρίῳ. Ἤδη δὲ ἐθέλουσι τὴν ἀνδρὸς κατὰ γάμον πρὸς γυναῖκα ὁμιλίαν, « γνῶσιν » εἰρημένην, ἁμαρτίαν εἶναι· ταύτην γὰρ ὑπὸ τῆς βρώσεως μηνύεσθαι « τοῦ ξύλου τοῦ καλοῦ καὶ πονηροῦ, » διὰ τῆς τοῦ « ἔγνω » σημασίας παράβασιν ἐντολῆς διδάσκουσαν. Εἰ δὲ τοῦτο, καὶ ἡ τῆς B ἀληθείας γνῶσις βρῶσίς ἐστι τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς. Ἔστιν οὖν κἀκείνου τοῦ ξύλου μεταλαβεῖν τὸν σώφρονα γάμον. Προείρηται δὲ ἡμῖν ὡς καὶ καλῶς καὶ κακῶς ἔστι χρήσασθαι τῷ γάμῳ· καὶ τοῦτ' ἔστι τὸ ξύλον « τῆς γνώσεως, » ἐὰν μὴ παρανομῶμεν τὸν γάμον. Τί δέ; οὐχὶ ὁ Σωτὴρ, ὥσπερ τὴν ψυχὴν, οὕτω δὲ καὶ τὸ σῶμα ἰᾶτο τῶν παθῶν; Οὐκ ἂν δὲ, εἰ ἐχθρὰ ἡ σὰρξ ἦν τῆς ψυχῆς, ἐπετείχιζεν αὐτῇ τὴν ἐχθρὰν δι' ὑγιείας ἐπισκιάζων (56). « Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοὶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύναται (57)· οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ· » ἡ γὰρ ἁμαρτία, « φθορὰ » οὖσα, οὐ δύναται κοινωνίαν ἔχειν μετὰ τῆς « ἀφθαρσίας, » ἥτις ἐστὶ δικαιοσύνη. « Οὕτως ἀνόητοι, » φησὶν, « ἐστέ; C ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖτε (58); »

CAPUT XVIII.

Duas extremas opiniones esse vitandas : primam illorum qui Creatoris odio a nuptiis abstinent ; alteram illorum qui hinc occasionem arripiunt nefariis libidinibus indulgendi.

Justitiam ergo et salutis harmoniam, quæ est veneranda firmaque, alii quidem, ut ostendimus, nimium intenderunt, blaspheme ac maledice cum quavis impietate suscipientes continentiam; cum pie liceret castitatem, quæ secundum sanam regulam instituitur, eligere; gratias quidem agendo propter datam ipsis gratiam, non habendo autem odio creaturam, neque eos aspernando, qui juncti sunt matrimonio; est enim creatus mundus, creata est

Τὴν δικαιοσύνην τοίνυν καὶ τὴν ἁρμονίαν τοῦ σωτηρίου, σεμνὴν οὖσαν καὶ βεβαίαν, οἱ μὲν ἐπέτειναν, ὡς ἐπεδείξαμεν (59), βλασφήμως ἐκδεχόμενοι μετὰ πάσης ἀθεότητος τὴν ἐγκράτειαν· ἐξὸν ἑλέσθαι τὴν εὐνουχίαν κατὰ τὸν ὑγιῆ κανόνα μετ' εὐσεβείας· εὐχαριστοῦντα (60) μὲν ἐπὶ τῇ δοθείσῃ χάριτι, οὐ μισοῦντα δὲ τὴν κτίσιν, οὐδὲ ἐξουθενοῦντα τοὺς γεγαμηκότας· κτιστὸς γὰρ ὁ κόσμος, κτιστὴ καὶ ἡ εὐνουχία· ἄμφω δὲ εὐχαριστούντων ἐν οἷς ἐτάχθη-

✠ P. 560 ED. POTTER, 471 ED. PARIS. [a] Isa. XL, 6, 7, 8. [b] Prov. XIII, 12. [c] Gen. III, 5. [d] Gen. IV, 1. [e] I Cor. XV, 50, 1. [f] Galat. III, 3.

τὸ ἄνθος ἐξέπεσε, τὸ δὲ ῥῆμα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

(54) Ἀηδής. Haud scio, an verius ἀειδής, ut mox sequitur, τὸ ἀειδές. SYLBURG. — Recte, nam respicit auctor Isa. LIII, 3: Τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Quæ verba de Christo explicat, cum aliis Patribus, Clemens etiam noster *Pædag.* lib. III, sub finem cap. 1, *Strom.* II, p. 368 edit. Paris.

(55) *Προφήτης*. Salomonem designat, cujus verba sunt Prov. XIII, 12. Eumdem prophetam vocat pag. 471 et p. 674 edit. Paris. LOWTH.

(56) *Ἐπισκιάζων*. Scribendum ἐπισκευάζων, D quod Hervetus etiam in versionis suæ margine adnotavit. Sensus est : « Christum noluisse carnem, restituta ei sanitate, validiorem fecisse, si ea animæ hostis esset. »

(57) *Δύναται*. Δύνανται, I Cor. XV, 50, quod A. mavult. SYLB.

(58) *Ἐπιτελεῖτε*. Vulg. Bibl. Gal. III, ἐπιτελεῖσθε, forma deponenti. SYLBURG.

(59) *Ὡς ἐπεδείξαμεν*. Respicit hujusce libri p. 442 edit. Paris.

(60) *Εὐχαριστοῦντα*. Respicit illud Apostoli : Πᾶν κτίσμα καλὸν. . . . μετ' εὐχαριστίας λαμβανόμενον.

A σαν, εἰ γινώσκουσι καὶ ἐφ' οἷς ἐτάχθησαν. Οἱ δὲ, ἀφηνιάσαντες, ἐξύβρισαν, «ἵπποι θηλυμανεῖς» τῷ ὄντι «γενόμενοι, καὶ ἐπὶ τὰς τῶν πλησίον χρεμετίζοντες·» αὐτοί τε ἀκατασχέτως ἐχόμενοι, καὶ τοὺς πλησίον ἀναπείθοντες φιληδονεῖν· ἀθλίως ἐπαΐοντες ἐκείνων τῶν Γραφῶν· «Τὸν σὸν κλῆρον βάλε ἐν ἡμῖν· κοινὸν δὲ βαλάντιον κτησώμεθα πάντες, καὶ μαρσίππιον ἓν γενηθήτω ἡμῖν.» Διὰ τούτους ὁ αὐτὸς προφήτης, συμβουλεύων ἡμῖν, λέγει· «Μὴ πορευθῇς ἐν ὁδῷ μετ' αὐτῶν· ἔκκλινον (61) τὸν πόδα σου ἐκ τῶν τρίβων αὐτῶν. Οὐ γὰρ ἀδίκως ἐκτείνεται δίκτυα πτερωτοῖς· αὐτοὶ γὰρ αἱμάτων μετέχοντες, θησαυρίζουσιν ἑαυτοῖς κακά·» τουτέστι, τῆς ἀκαθαρσίας ἀντιποιούμενοι, καὶ τοὺς πλησίον τὰ ὅμοια ἐκδιδάσκοντες, «πολεμισταὶ, πλῆκται ταῖς οὐραῖς αὐτῶν,» κατὰ τὸν προφήτην (62), ἃς κέρκους Ἕλληνες καλοῦσιν. B Εἶεν δ' ἂν, οὓς αἰνίσσεται ἡ προφητεία, καταφερεῖς, ἀκρατεῖς, οἱ ταῖς οὐραῖς αὐτῶν πολεμισταὶ, σκότους καὶ «ὀργῆς τέκνα·» μιαιφόνοι, αὐτῶν (63) τε αὐθένται, καὶ τῶν πλησίον ἀνδροφόνοι. «Ἐκκαθάρατε τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα,» ὁ Ἀπόστολος ἡμῖν ἐμβοᾷ. Καὶ πάλιν, ἀσχάλλων ἐπὶ τοιούτοις τισὶ, διατάττεται, «Μὴ συναναμίγνυσθαι, ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ᾖ πόρνος (64), ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοίδορος, ἢ μέθυσος, ἢ ἅρπαξ, τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν. Ἐγὼ γὰρ διὰ νόμου νόμῳ ἀπέθανον,» λέγει· «ἵνα Θεῷ ζήσω. Χριστῷ συνεσταύρωμαι, ζῶ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ,» ὡς ἔζων κατὰ τὰς ἐπιθυμίας· «ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστὸς» διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν ὑπακοῆς ἁγνῶς καὶ μακαρίως. C Ὥστε τότε μὲν ἔζων ἐν σαρκὶ σαρκικῶς· «ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.» — «Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε·» τῆς ἐναντίας πολιτείας ἀποτρέπων ἡμᾶς, ὁ Κύριος λέγει· ἐπεὶ «ἡ καταστροφὴ ἀνδρῶν παρανόμων κακή· καὶ αὗταί εἰσιν αἱ ὁδοὶ (65) πάντων τῶν συντελούντων τὰ ἄνομα.» — «Οὐαὶ (66) τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ,» φησὶν ὁ Κύριος· «καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ μὴ ἐγεννήθη, ἢ ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν μου σκανδαλίσαι· κρεῖττον ἦν αὐτῷ περιτεθῆναι μύλον, καὶ καταποντισθῆναι εἰς θάλασσαν, ἢ ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν μου διαστρέψαι (67).» «Τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ βλασφημεῖται δι' αὐτούς (68).»

etiam castitas; ambo autem agant gratias in iis, in quibus sunt collocati, si modo ea quoque norunt, in quibus sunt collocati. Alii autem effrenati se petulanter et insolenter gesserunt, revera «effecti equi in feminas insanientes, et ad proximorum suorum uxores hinnientes [a];» ut, qui et ipsi contineri non possint, et proximis suis persuadeant ut dent operam voluptati; infeliciter illas audientes Scripturas: «Quæ tibi obtigit, partem pone nobiscum, crumenam autem unam possideamus communem, et unum fiat nobis marsupium [b].» Propter eos idem propheta dicit, nobis consulens: «Ne ambulaveris in via cum ipsis, declina pedem tuum a semitis eorum. Non enim injuste tenduntur retia pennatis. Ipsi enim, cum sint sanguinum participes, thesauros malorum sibi recondunt [c];» hoc est, sibi affectantes immunditiam, et proximos similia docentes, bellatores, percussores caudis suis [d], ut ait propheta, quas quidem Græci κέρκους appellant. Fuerint autem ii, quos significat prophetia, libidinosi, intemperantes, qui sunt caudis suis pugnaces, tenebrarum «iræque filii [e],» cæde polluti, manus sibi afferentes, et homicidæ propinquorum. «Expurgate ergo vetus fermentum, ut sitis nova conspersio [f],» nobis exclamat Apostolus. Et rursus, propter quosdam ejusmodi homines indignans, præcipit, «Ne conversari quidem, si quis frater nominetur vel fornicator, vel avarus, vel idololatra, vel maledicus, vel ebriosus, vel raptor; cum eo, qui est talis, ne una quidem comedere. Ego enim per legem legi mortuus sum,» inquit; «ut Deo vivam, cum Christo sum crucifixus; vivo autem non amplius ego,» ut vivebam per cupiditates; «vivit autem in me Christus,» caste ✠ et beate per obedientiam præceptorum. Quare tunc quidem in carne vivebam carnaliter: «quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei [g].» — «In viam gentium ne abieritis, et ne ingrediamini in urbem Samaritanorum [h],» a contraria vitæ institutione nos dehortans dicit Dominus; quoniam «Iniquorum virorum mala est conversatio; et hæ sunt viæ omnium, qui ea, quæ sunt iniqua, effi-

✠ P. 561 ED. POTTER, 472 ED. PARIS. [a] Jerem. v, 8. [b] Prov. I, 14. [c] Ibid. 15, 16, 17. [d] Apoc. IX, 10. [e] Ephes. II, 3. [f] I Cor. v, 7. [g] Galat. II, 19, 20. [h] Matth. x, 5.

(61) *Ἔκκλινον*. Ἔκκλινον δὲ, Proverb., ubi mox, αὐτοὶ γὰρ οἱ φόνου μετέχοντες θησ.

(62) *Προφήτην*. Apocalypseos auctorem designat; alludit siquidem ad Apoc. IX, 10. LOWTH.

(63) *Αὐτῶν*. Sic scribendum pro Vulg. αὐτῶν.

(64) *Ὀνομ. ᾖ π.* Ὀνομ. ᾖ π. I Cor. VII.

(65) *Καὶ αὗταί εἰσιν αἱ ὁδοί*. Αὗται αἱ ὁδοί εἰσι, Proverb.

(66) *Οὐαί*. Christi de Juda proditore verba applicat ad eos omnes, qui electis scandala objiciunt. Porro hæc sumpsisse videtur e Clementis Romani priore ad Corinthios Epistola, cap. XLVI: Εἶπε γάρ· Οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη, ἢ ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν μου σκανδαλίσαι· κρεῖττον ἦν αὐτῷ περιτεθῆναι μύλον, καὶ καταποντισθῆναι εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἕνα τῶν μικρῶν μου σκανδαλίσαι· «Dixit enim: Væ homini illi: bonum erat ei si natus non fuisset, quam ut unum ex electis meis scandalizaret; melius erat, ut ei mola circumponeretur, et in mare demergeretur, quam D ut unum de pusillis meis scandalizaret.» Ubi hæc adnotat Cotelerius: «Quod antiquis non insolens fuit, multa testimonia in unum conjungit: nempe Matth. XXVI, 24; Luc. XVII, 2; Matth. XVIII, 6, et Marc. IX, 42. Ac in Marco, aut in Luca, aut in utroque reperisse videtur περιτεθῇ pro hodierno περίκειται· sicque in Luca exhibet codex Evangeliorum ms. qui est Bibliothecæ Regiæ 2247. Vulgata, «imponatur.» Verbo etiam περιτεθῆναι utitur Theophylactus eum evangelistam enarrans, nec non Origenes ad Matthæi cap. XVIII. Et vero eadem divinorum Eloquiorum compages struitur a Clemente Alexandrino ad finem centonis 3, ubi cognominis sui Romani verba mutuatur; etc.»

(67) *Ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν μου διαστρέψαι*. Clemens Rom., ἕνα τῶν μικρῶν μου σκανδαλίσαι. Dein addit, τὸ σχίσμα ὑμῶν πολλοὺς διέστρεψεν, «schisma vestrum multos pervertit.» Unde Alexandrinus noster διαστρέψαι sumpsisse videtur.

(68) *Αὐτούς*. Ὑμᾶς, Rom. II, 24.

ciunt [a]. » — « Væ homini illi, » inquit Dominus; « bonum esset ei, si non natus esset, quam ut unum ex electis meis scandalizaret [b]. Melius esset, ut ei mola circumponeretur, et in mari demergeretur, quam ut unum ex meis perverteret [c]. Nomen enim Dei blasphematur propter ipsos [d]. » Unde præclare Apostolus : « Scripsi, » inquit, « vobis in epistola, non conversari cum fornicatoribus [e], » usque ad illud : « Corpus autem non fornicationi, sed Domino, et Dominus corpori [f]. » Et quod matrimonium non dicat **203** fornicationem, ostendit eo, quod subjungit : « An nescitis, quod qui adhæret meretrici, unum est corpus [g]? » An meretricem quis dicet virginem, priusquam nubat? « Et ne fraudetis, » inquit, « vos invicem, nisi ex consensu ad tempus [h]: » per dictionem, « fraudetis, » ostendens matrimonii debitum esse liberorum procreationem : quod quidem in iis, quæ præcedunt, ostendit, dicens : « Mulieri vir debitum reddat; similiter autem mulier quoque viro [i]; » post quam exsolutionem, in domo custodienda, et in ea quæ est in Christo fide, adjutrix est. Et adhuc apertius, dicens : « Iis, qui sunt juncti matrimonio, præcipio, inquit, non ego, sed Dominus, uxorem a viro non separari; sin autem separata fuerit, maneat innupta, vel viro reconcilietur; et virum uxorem non dimittere. Reliquis autem dico ego, non Dominus: Si quis frater [k], » usque ad illud : « Nunc autem sancta est [l]. » Quid autem ad hæc dicunt, qui in legem invehuntur, et in matrimonium, quasi sit solum a lege concessum, non autem etiam in Novo Testamento? Quid ad has leges latas possunt dicere, qui sationem abhorrent et generationem? cum « episcopum » quoque, « qui domui recte præsit [m], » Ecclesiæ ducem constituat; ✠ domum autem Dominicam « unius mulieris » constituat conjugium. « Omnia » ergo dicit esse « munda mundis; pollutis autem et infidelibus nihil est mundum, sed polluta est eorum et mens, et conscientia [n]. » De ea autem voluptate, quæ est præter regulam : « Ne erretis, » inquit; « nec fornicatores, nec idololatræ, nec adulteri, nec molles, nec masculorum concubitores, neque avari, neque fures, neque ebriosi, neque maledici, nec raptores, regnum Dei possidebunt; et nos quidem abluti sumus [o], » qui in his eramus; qui autem in hanc tingunt intemperantiam, ex temperantia in fornica-

A Ὅθεν γενναίως ὁ Ἀπόστολος, « Ἔγραψα ὑμῖν, » φησὶν, « ἐν τῇ ἐπιστολῇ, μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις, » ἕως « Τὸ δὲ σῶμα, οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι. » Καὶ ὅτι οὐ τὸν γάμον πορνείαν λέγει, ἐπιφέρει· « Ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ ἓν σῶμά ἐστιν; » Ἢ πόρνην τις ἐρεῖ τὴν παρθένον, πρὶν ἢ γῆμαι; « Καὶ μὴ ἀποστερεῖτε, » φησὶν, « ἀλλήλους, εἰ μὴ ἐκ (69) συμφώνου πρὸς καιρόν· » διὰ τῆς « ἀποστερεῖτε » λέξεως τὸ ὀφείλημα τοῦ γάμου τὴν παιδοποιίαν ἐμφαίνων· ὅπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐδήλωσεν, εἰπών· « Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλὴν (70) ἀποδιδότω· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί· » μεθ' ἣν ἔκτισιν κατὰ τὴν οἰκουρίαν καὶ τὴν ἐν Χριστῷ πίστιν βοηθός. Καὶ ἔτι σαφέστερον εἰπών· « Τοῖς γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύ-
B ριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι· ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω· καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι. Τοῖς δὲ λοιποῖς λέγω ἐγὼ (71), οὐχ ὁ Κύριος· Εἴ τις ἀδελφὸς, » ἕως· « νῦν δὲ ἁγία (72) ἐστί. » Τί δὲ λέγουσι πρὸς ταῦτα οἱ τοῦ νόμου κατατρέχοντες καὶ τοῦ γάμου, ὡς κατὰ νόμον συγκεχωρημένου, μονονουχὶ δὲ καὶ (73) κατὰ τὴν Διαθήκην τὴν Καινήν; Τί πρὸς ταύτας εἰπεῖν ἔχουσι τὰς νομοθεσίας οἱ τὴν σπορὰν καὶ τὴν γένεσιν μυσαττόμενοι; Ἐπεὶ καὶ τὸν « ἐπίσκοπον (74) τοῦ οἴκου καλῶς προϊστάμενον » νομοθετεῖ τῆς Ἐκκλησίας ἀφηγεῖσθαι· οἶκον δὲ Κυριακὸν (75) μιᾶς γυναικὸς συνίστησι συζυγία. « Πάντα οὖν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς » λέγει· « τοῖς δὲ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρὸν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συν-
C είδησις. » Ἐπὶ δὲ τῆς παρὰ τὸν κανόνα ἡδονῆς· « Μὴ πλανᾶσθε, » φησίν· « οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοὶ, οὔτε μαλακοὶ, οὔτε ἀρσενοκοῖται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε κλέπται, οὐ μέθυσοι (76), οὐ λοίδοροι, οὐχ ἅρπαγες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν· καὶ ἡμεῖς μὲν ἀπελουσάμεθα, » οἱ ἐν τούτοις γενόμενοι· οἱ δὲ εἰς ταύτην ἀπολούοντες τὴν ἀσέλγειαν ἐκ σωφροσύνης εἰς πορνείαν βαπτίζουσι, ταῖς ἡδοναῖς καὶ τοῖς πάθεσι χαρίζεσθαι δογματίζοντες, ἀκρατεῖς ἐκ σωφρόνων εἶναι διδάσκοντες, καὶ τὴν ἐλπίδα τὴν σφῶν ταῖς τῶν μορίων ἀναισχυντίαις προσανέχοντες· ἀποκηρύκτους εἶναι τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐγγράφους, τοὺς φοιτητὰς παρασκευάζοντες· ψευδωνύμου γνώσεως προσηγορίᾳ, τὴν εἰς τὸ
D ἐξώτερον σκότος ὁδοιπορίαν ἐπανῃρημένοι. « Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοὶ, ὅσα ἀληθῆ (77), ὅσα σεμνὰ, ὅσα δίκαια,

✠ P. 562 ED. POTTER, 473 ED. PARIS. [a] Prov. I, 18, 19. [b] Matth. XXVI, 24. [c] Matth. XVIII, 6, seqq. [d] Rom. II, 24. [e] I Cor. V, 11. [f] I Cor. VI, 13. [g] Ibid. 16. [h] I Cor. VII, 5. [i] Ibid. 3. [k] Ibid. 10, 11, 12. [l] Ibid. 14. [m] I Tim. III, 2, 4; Tit. I, 6. [n] Tit. I, 15. [o] I Cor. VI, 9, 10, 11.

(69) *Εἰ μὴ ἐκ.* Εἰ μή τι ἂν ἐκ, I Cor. VII.

(70) *Ὀφειλήν.* Ὀφειλομένην εὔνοιαν, Ibid.

(71) *Λέγω ἐγώ.* Ἐγὼ λέγω, Ibid.

(72) *Ἁγία.* Scribendum ἅγια in plur. numero, ex I Cor. VII, 14, ubi ad præcedens τέκνα refertur.

(73) *Ὡς κατὰ νόμον συγκεχωρημένου, μονονουχὶ δὲ κ.* Scribendum, ὡς κατὰ νόμον συγκεχωρημένου μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ κατὰ τὴν Διαθήκην τὴν καινήν; Quod Latine versum est.

(74) *Ἐπίσκ.* Cf. sup. p. 459 et 464 edit. Paris.

(75) *Οἶκον . . . Κυριακόν.* Sic templa, seu ecclesiæ, Christianorum appellari solebant : verumtamen, ut Balsamonis verbis ad can. 74 concilii in Trullo habiti utar : Πᾶς τόπος Κυρίῳ ἀνατεθειμένος Κυριακὸς λέγεται, κἂν μὴ ἐκκλησία ἐστίν· « Omnis locus Domino consecratus Dominicus dicitur, etiamsi non sit ecclesia : » ac proinde domus cujusvis Christiani, præcipue vero clerici, atque imprimis episcopi, οἶκος Κυριακός, « domus Dominica, » merito vocabitur.

(76) *Οὔτε πλ. . . . μέθυσοι.* Οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε μέθυσοι, I Cor. VI, ubi mox, ... οὐ κληρονομήσουσιν· καὶ ταῦτά τινες ἦτε· ἀλλὰ ἀπελούσασθε, etc.

(77) *Ὅσα ἀλ.* Ὅσα ἐστὶν ἀλ. Philip. IV, ubi mox, ἃ καὶ ἐμάθετε, καὶ παρελάβετε καὶ ἠκ. καὶ εἴδετε

A ὅσα ἁγνὰ, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὔφημα· εἴ τις ἀρετὴ, καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε, ὅσα καὶ ἐμάθετε· ἃ καὶ παρελάβετε καὶ ἠκούσατε καὶ ἴδετε ἐν ἐμοὶ, ταῦτα πράσσετε· καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν. » Καὶ ὁ Πέτρος ἐν τῇ Ἐπιστολῇ τὰ ὅμοια λέγει· « Ὥστε τὴν πίστιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα εἶναι εἰς Θεόν· τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας· ὡς τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις· ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε· διότι γέγραπται· *Ἅγιοι ἔσεσθε* (78), *διότι ἐγὼ ἅγιος*.» Ἀλλὰ γὰρ πέρα τοῦ δέοντος ἡ πρὸς τοὺς ψευδωνύμους τῆς γνώσεως ὑποκριτὰς ἀναγκαία λεγομένη ἀντιλογία εἰς μακρὸν ἀπήγαγεν ἡμᾶς, καὶ ἐξέτεινε τὸν λόγον· ὅθεν B καὶ ὁ τρίτος ἡμῖν τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματεὺς τοῦτο ἔχει τὸ πέρας.

tionem baptizant, voluptatibus et affectibus esse indulgendum decernentes, incontinentes ex moderatis fieri docentes, et in spe sua membrorum suorum impudentiæ affixi; ut a regno Dei abdicentur, non autem ut inscribantur, qui ad eos ventitant, efficientes; sub falso nominatæ cognitionis titulo, eam, quæ ad exteriores ducit tenebras, viam ingredientes. « Quod reliquum est, fratres, quæcunque vera, quæcunque honesta, quæcunque justa, quæcunque casta, quæcunque amabilia, quæcunque bonæ famæ; si qua virtus, et si qua laus, ea considerate; quæ et didicistis; quæ etiam accepistis et audiistis et vidistis in me, ea facite; et Deus pacis erit vobiscum [a]. » Et Petrus similia dicit in Epistola: « Ut fides vestra et spes sit in Deum, cum animas vestras castas effeceritis in obedientia veritatis [b]; quasi filii obedientiæ, non configurati prioribus desideriis, quæ fuerunt in ignorantia; sed secundum eum, qui vocavit vos, sanctum, et ipsi sancti sitis in omni conversatione. Quoniam scriptum est: « Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum [c]. » Verumtamen quæ adversus eos, qui cognitionem falso nomine simulant, necessario suscepta est a nobis disputatio, nos longius, quam par sit, abduxit, et orationem effecit prolixiorem. Unde tertius quoque liber Stromateus eorum, quæ sunt de vera philosophia, commentariorum, hunc finem habeat.

[a] Phil. IV, 8, 9. [b] I Petr. I, 21, 22. [c] Ibid. 14, 15, 16.

(78) *Ἅγιοι ἔσ.* I Petr. I, 16: Ἅγιοι γένεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ
ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ
ΤΩΝ ΕΙΣ ΟΚΤΩ ΛΟΓΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ.

CLEMENTIS ALEXANDRINI
STROMATUM
LIBER QUARTUS.

CAPUT PRIMUM.

Ordo dicendorum.

C Ἀκόλουθον δ' ἂν, οἶμαι, περί τε μαρτυρίου διαλαβεῖν, καὶ τίς ὁ τέλειος· οἷς ἐμπεριληφθήσεται κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τῶν λεχθησομένων τὰ παρεπόμενα, καὶ ὡς ὁμοίως τε φιλοσοφητέον δούλῳ τε καὶ ἐλευθέρῳ, κἂν ἀνὴρ ἢ γυνὴ τὸ γένος τυγχάνῃ· τά τε ἑξῆς, περὶ

Consequens autem deinceps esse existimo, ut de martyrio tractemus, et quisnam sit perfectus. Una autem cum his comprehendentur quæcunque natura dicendorum exigit; ut etiam quod æque sit philosophandum et servo et libero, sive sit vir sexu sive

femina. Et cum quæ deinceps sequuntur, et de fide et de inquisitione, absolverimus, genus symbolicum adducemus; ut cum orationem, quæ ad mores pertinet, cursim concluserimus, summatim ostendamus, quanta utilitas allata sit Græcis a barbara philosophia. Quam quidem postquam oculis subjecero, et adversus Græcos et adversus Judæos tradetur compendiosa Scripturarum expositio, et quæcunque in libris præcedentibus, quæ quidem in procemii ingressu uno commentario statuissemus absolvere, sed propter rerum multitudinem, cui necessario serviendum fuit, non licuit comprehendere. Post hæc a nobis, quoad fieri potest, rerum propositarum impleta declaratione, quæ de naturalibus principiis et a Græcis et ab aliis barbaris, prout ad nos pervenerunt opiniones, tradita sunt, oportet recensere; et adversus præcipua eorum, quæ sunt excogitata a philosophis, argumentari. Quibus fuerit consequens, ut postquam theologiam cursim percurrerimus, ea, quæ de prophetia tradita sunt, tractemus; ut cum etiam Scripturas, quibus credidimus, validas ac ratas esse omnipotenti auctoritate ostenderimus, serie possimus per ipsas progredi, et hinc omnibus hæresibus unum Deum ostendere, et Dominum **204** omnipotentem, qui per legem et prophetas et beatum etiam Evangelium fuit sincere prædicatus. Multa autem sequuntur nobis dicenda adversus eos, qui sunt diversæ opinionis, conantibus ea in scriptis dissolvere, quæ ab ipsis afferuntur, et vel invitis persuadere, per ipsas convincendo Scripturas. Perfecto itaque nobis universo proposito, cum jam commentarios, quales voluerit Spiritus, ad usum instantem ministraverimus (quædam enim ante veritatem omnino præfari necesse est), tunc vere gnosticam naturæ aggrediemur contemplationem, parvis ante magna initiati mysteria, ut vere divinæ sacrorum interpretationi nihil sit impedimento, prius expurgatis atque informatis iis, quæ oportet ante sciri et tradi. Ac naturæ quidem secundum veritatis regulam disciplina, seu inspectio potius, quæ per gnosticam traditionem acquiritur, facto ab ortu mundi initio, inde ad rerum divinarum contemplationem ascendit. Unde eorum, quæ tradentur, principium a creatione, quæ a prophetis descripta est, ducemus, intermiscentes nonnunquam quæ ab iis, qui diversa sentiunt, dicuntur, et, quoad a nobis fieri poterit, dissolventes. Sed hæc quidem mox scribentur, si Deus velit, et quemadmodum ille inspiraverit: nunc autem aggrediendum est id, quod fuit propositum, et absolvenda ea, quæ ad mores pertinet, oratio.

A τε πίστεως (79) καὶ περὶ τοῦ ζητεῖν, προσαποπληρώσαντες, τὸ συμβολικὸν εἶδος (80) παραθησόμεθα· ἵν', ὡς ἐν ἐπιδρομῇ τὸν ἠθικὸν συμπερανάμενοι λόγον, κεφαλαιωδῶς παραστήσωμεν τὴν εἰς Ἕλληνας ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας διαδοθεῖσαν ὠφέλειαν. Μεθ' ἣν ὑποτύπωσιν ἥ τε πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἡ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους κατ' ἐπιτομὴν τῶν Γραφῶν ἔκθεσις παραδοθήσεται, καὶ ὅσα ἐν τοῖς πρὸ τούτου Στρωματεῦσι κατὰ τὴν τοῦ προοιμίου εἰσβολὴν ἐν ἑνὶ προθεμένους (81) τελειώσειν ὑπομνήματι, τῷ πλήθει τῶν πραγμάτων ἀναγκαίως δουλεύσασι, περιλαβεῖν οὐκ ἐξεγένετο. Ἐπὶ τούτοις ὕστερον, πληρωθείσης ὡς ἔνι μάλιστα τῆς κατὰ τὰ προκείμενα ἡμῖν ὑποτυπώσεως, τὰ περὶ ἀρχῶν φυσιολογηθέντα τοῖς τε Ἕλλησι τοῖς τε ἄλλοις βαρβάροις, ὅσον ἧκον εἰς ἡμᾶς αἱ δόξαι, B ἐξιστορητέον, καὶ πρὸς τὰ κυριώτατα τῶν τοῖς φιλοσόφοις ἐπινενοημένων ἐγχειρητέον. Οἷς ἑπόμενον ἂν εἴη, μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῆς θεολογίας, τὰ περὶ προφητείας παραδεδομένα διαλαβεῖν (82)· ὡς καὶ τὰς Γραφὰς, αἷς πεπιστεύκαμεν, κυρίας οὔσας ἐξ αὐθεντίας παντοκρατορικῆς ἐπιδείξαντας, προϊέναι δι' αὐτῶν εἱρμῷ δύνασθαι, καὶ ἁπάσαις ἐντεῦθεν ταῖς αἱρέσεσιν, ἕνα δεικνύναι Θεὸν, καὶ Κύριον παντοκράτορα, τὸν διὰ νόμου καὶ προφητῶν, πρὸς δὲ καὶ τοῦ μακαρίου Εὐαγγελίου γνησίως κεκηρυγμένον. Πολλαὶ δὲ ἡμᾶς αἱ πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους ἀντιῤῥήσεις ἐκδέχονται, πειρωμένους τά τε ὑπ' αὐτῶν προκομιζόμενα ἐγγράφως διαλύεσθαι, πείθειν τε αὐτοὺς καὶ ἄκοντας, δι' αὐτῶν ἐλέγχοντας τῶν Γραφῶν. Τελειωθείσης τοί- C νυν τῆς προθέσεως ἡμῖν ἁπάσης, ἐν οἷς ἐὰν θελήσῃ τὸ Πνεῦμα ὑπομνήμασι πρὸς τὴν κατεπείγουσαν ἐξυπηρετούμενοι χρείαν (πολλὴ γὰρ ἡ τῶν προλεγομένων ὀφείλεσθαι τῆς ἀληθείας (83) ἀνάγκη), τότε δὴ τὴν τῷ ὄντι γνωστικὴν φυσιολογίαν μέτειμεν (84), τὰ μικρὰ πρὸ τῶν μεγάλων (85) μυηθέντες μυστηρίων, ὡς μηδὲν ἐμποδὼν τῇ θείᾳ ὄντως ἱεροφαντίᾳ γίνεσθαι, προκεκαθαρμένων καὶ προδιατετυπωμένων τῶν προϊστορηθῆναι καὶ προπαραδοθῆναι δεόντων. Ἡ γοῦν κατὰ τὸν τῆς ἀληθείας κανόνα γνωστικῆς παραδόσεως φυσιολογία, μᾶλλον δὲ ἐποπτεία, ἐκ τοῦ περὶ κοσμογονίας ἤρτηται λόγου, ἐνθένδε ἀναβαίνουσα ἐπὶ τὸ θεολογικὸν εἶδος. Ὅθεν εἰκότως τὴν ἀρχὴν τῆς παραδόσεως, ἀπὸ τῆς προφητευθείσης ποιησόμεθα γενέσεως, ἐν μέρει καὶ τὰ τῶν ἑτεροδό- D ξων παρατιθέμενοι, καὶ ὡς οἷόν τε ἡμῖν διαλύεσθαι πειρώμενοι. Ἀλλὰ γὰρ τὸ μὲν γεγράψεται, ἢν Θεός γε ἐθέλῃ, καὶ ὅπως ἂν ἐμπνέῃ· νυνὶ δὲ ἐπὶ τὸ προκείμενον μετιτέον, καὶ τὸν ἠθικὸν ἀποπληρωτέον λόγον.

✠ P. 563-564 ED. POTTER, 474-475 ED. PARIS.

(79) *Περί τε πίστεως*. Conf. p. 497, 500, 521 et 525, 527, edit. Paris. GRABIUS.

(80) *Τὸ συμβολικὸν εἶδος*. Lib. v. GRAB.

(81) *Προθεμένους*. Accus. προθεμένους (sc. ἡμᾶς) regitur a verbo infinit. περιλαβεῖν. Ubi etiam nota, medium et extremum cujusque Στρωματέως non semper propositioni, seu procemio respondere. SYLB.

(82) *Τὰ περὶ προφητείας π. δ.* An hinc Ἐκλογαὶ ἐκ τῶν προφητικῶν; GRABIUS.

(83) *Τῶν προλεγομένων ὀφείλεσθαι τῆς ἀλ.* Procul dubio legendum, τῶν προλέγεσθαι ὀφειλομένων τῆς ἀληθείας, « eorum, quæ ante veritatem dici debent, » ut interpres quoque vertit: « quædam enim ante veritatem omnino præfari necesse est. » SYLBURG.

(84) *Μέτειμεν*. Conf. *Index Græcus*.

(85) *Τὰ μικρὰ πρὸ τῶν μ.* Conf. *Strom.* I, pag. 277, et *Strom.* VI, p. 582, edit. Paris. et adnotata.

CAPUT II.

Cur libri isti Stromateis dicantur.

A Ἔστω δὲ ὑμῖν (86) τὰ Ὑπομνήματα, ὡς πολλάκις εἴπομεν, διὰ τοὺς ἀναίδην ἀπείρως ἐντυγχάνοντας, ποικίλα, ὡς αὐτό που τοὔνομά φησι, « διεστρωμένα, » ἀπ' ἄλλου εἰς ἄλλο συνεχὲς μετιόντα, ἕτερον μέν τι κατὰ τὸν εἱρμὸν τῶν λόγων μηνύοντα, ἐνδεικνύμενα δὲ ἄλλο τι· « Χρυσὸν γὰρ οἱ διζήμενοι, » φησὶν Ἡράκλειτος, « γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι, καὶ εὑρίσκουσιν ὀλίγον· » οἱ δὲ τοῦ χρυσοῦ ὄντως γένους τὸ συγγενὲς μεταλλεύοντες εὑρήσουσι τὸ πολὺ ἐν ὀλίγῳ· εὑρήσει γὰρ τὸν συνήσοντα ἕνα ἡ γραφὴ (87). Συλλαμβάνουσι μὲν οὖν πρός τε ἀνάμνησιν, πρός τε ἔμφασιν ἀληθείας τῷ οἵῳ τε ζητεῖν μετὰ λόγου οἱ τῶν ὑπομνημάτων Στρωματεῖς. Δεῖ δὲ καὶ ὑμᾶς τούτοις προσεκπονεῖν καὶ προσεφευρίσκειν ἕτερα· ἐπεὶ καὶ τοῖς ὁδὸν ἀπιοῦσιν, ἣν οὐκ ἴσασιν, ἀρκεῖ τὴν φέρουσαν ὑποσημῆναι μόνον· B βαδιστέον δὲ τὸ μετὰ τοῦτο ἤδη, καὶ τὴν λοιπὴν ἑαυτοῖς ἐξευρητέον. Ὥσπερ, φασὶ, καὶ δούλῳ τινὶ χρωμένῳ ποτὲ, τί ἂν ποιῶν τὸν δεσπότην ἀρέσαιτο, ἀνειπεῖν τὴν Πυθίαν· « Εὑρήσεις, ἐὰν ζητήσῃς. » Χαλεπὸν οὖν τῷ ὄντι, ὡς ἔοικεν, λανθάνον καλὸν ἐξευρεῖν· ἐπεὶ « τῆς ἀρετῆς (88) ἱδρὼς πρόκειται·

.. .. *Μακρὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐς αὐτὴν,*
Καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον· ἐπὴν δ' εἰς ἄκρον ἵκηται,
Ῥηϊδίη δὴ ἔπειτα πέλει, χαλεπή περ ἐοῦσα. »

« Στενὴ (89) » γὰρ τῷ ὄντι καὶ « τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς » Κυρίου· καὶ « βιαστῶν (90) ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ C Θεοῦ. » Ὅθεν· « Ζήτει, φησὶ, καὶ εὑρήσεις, » τῆς βασιλικῆς ὄντως ἐχόμενος ὁδοῦ, καὶ μὴ παρεκτρέχων. Εἰκότως οὖν πολὺ τὸ γόνιμον ἐν ὀλίγῳ σπερμάτων ἐμπεριεχομένων τῇδε τῇ πραγματείᾳ δογμάτων, ὥσπερ (91) « τὸ παμβότανον τοῦ ἀγροῦ, » φησὶν ἡ Γραφή. Ἣ καὶ τὴν ἐπιγραφὴν κυρίαν ἔχουσιν οἱ τῶν ὑπομνημάτων Στρωματεῖς, ἀτεχνῶς κατὰ τὴν παλαιὰν ἐκείνην ἀπηνθισμένην προσφορὰν, περὶ ἧς ὁ Σοφοκλῆς γράφει·

Ἦν μὲν γὰρ οἰὸς μαλλὸς, ἦν δὲ κἀμπέλων

Sint ✠ autem nostri, ut sæpe diximus, commentarii, propter eos, qui temere ac imperite ad eos legendos sunt accessuri, varia et diversi generis materia, ut ipsum nomen indicat, contexti, ab uno ad aliud subinde transeuntes, et per sermonis quidem seriem aliud profitentes, aliud vero exhibentes. « Qui enim aurum (inquit Heraclitus) quærunt, multum terræ fodiunt, et parum inveniunt; » qui autem, cum sint vere aurei generis, quod cognatum est, scrutantur, multum in pauco invenient; inveniet enim scriptura unum, qui sit eam intellecturus. Juvant ergo et ad revocandum in memoriam, et ad veritatem aperte declarandam, eum, qui valet quærere cum ratione, Stromata commentariorum. Oportet autem vos quoque allaborare, et his alia adinvenire, quoniam iis, qui via ignota proficiscuntur, sufficit rectam solummodo indicasse; postea autem est ingrediendum et reliquum viæ illis inveniendum. Quemadmodum dicunt, servo aliquando sciscitanti, quidnam agendo placiturus esset domino, respondisse Pythiam: « Invenies, si quæsieris. » Et est quidem revera, ut videtur, difficile, pulchrum latens invenire, quoniam « sudor ante virtutem est positus:

Via longa est atque acclivis ad ipsam;
Ardua namque prius: sed cum ad fastigia ventum,
Fit facilis, quæ difficilis valde ante clueret. »

Est enim revera « arcta (et) angusta via (Domini, ei) regnum Dei (est) violentorum. » Unde: « Quære (inquit) et invenies [a], » si teneas viam vere regiam, et non alio deflectas. Est ergo in exiguo quidem spatio multa genitalis copia seminum eorum dogmatum, quæ comprehenduntur in hoc opere, quod simile est « agro omnibus herbis pleno [b], » ut ait Scriptura. Unde etiam propriam habent inscriptionem Stromata commentariorum, similem plane illi veteri undique decerptæ oblationi, de qua scribit Sophocles:

Ovisque vellus, vitiumque illic erat.

✠ P. 565 ED. POTTER, 476 ED. PARIS. [a] Matth. VII, 14; XI, 12; VII, 7. [b] Job. V, 25.

(86) *Ἔστω δὲ ὑμῖν.* Aptius, ut puto, ἔστω δ' ἡμῖν, « erunt autem nobis; » inquit Sylburg. Idem Herveto etiam visum est.

(87) *Ἕνα ἡ γραφή.* Dicit, hoc suum scriptum saltem unum aliquem inventurum esse, qui id intellecturus sit. Fatetur enim se paucorum solummodo gratia scribere, atque adeo per operis sui formam ac rationem arcere τοὺς ἀπείρως ἐντυγχάνοντας. Simile est, quod dissimilem ob causam dicit Persius, principio sat. I:

M. *Quis leget hæc?* P. *Mi n' tu istud ais?* M. *Nemo hercule.* P. *Nemo?*
M. *Vel duo, vel nemo.*

(88) *Τῆς ἀρετῆς.* Ex Hesiodi *Ἔργ.* α', v. 287:

Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν.
Ante virtutem vero sudorem dii posuerunt.

Ibidem mox ἐπ' αὐτ. pro ἐς αὐτ. exstat: et ἵκηαι, « perveneris, » pro ἵκηται. Hinc Cebeti in *Tab.* via D ad virtutem primo est δυσάνοδος, τραχεῖα, πετρώδης· « accessu difficilis, aspera, saxosa, » etc, dein vero, superato fastigio, ὁδός ἐστι καλή τε καὶ ὁμαλὴ, καὶ εὐπόρευτος, καὶ καθαρὰ παντὸς κακοῦ· « via est pulchra, et plana, et facilis, et omni malo libera. »

(89) *Στενή.* Diversa Scripturæ loca in unum conjungit. Sunt enim hæc sumpta ex Matth. VII, 14: Στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν. Matth. XI, 12: Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν. Matth. VII, 7: Ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε.

(90) *Βιαστῶν.* Conf. *Strom.* V, pag. 553; *Strom.* VI, pag. 689 edit. Paris., lib. *Τίς ὁ σωζόμενος κλ.* p. 57 edit. Oxon.

(91) *Ὥσπερ.* Job. V, 25: Γνώσῃ δὲ ὅτι πολὺ τὸ σπέρμα σου, τὰ δὲ τέκνα σου ἔσται ὥσπερ τὸ παμβότανον τοῦ ἀγροῦ.

Libamen, uvaque optime recondita;
Eratque fructus; et quidem haud modi unius,
✠ *Et pingue olivum, defuit nec flavæ apis*
Molimen, olim quod sibi ex cera struit.

Proinde Stromata nostra, ut inquit agricola Timoclis comici, « ficus, oleum, caricas, mel proferunt, tanquam ex agro feracissimo : » propter quam feracitatem subjungit :

Tu quidem iresionem, non agrum cultum refers;

consuerant enim acclamare Athenienses :

Fert ficus pingues, et panes iresione,
Mella quoque in catino, atque oleum quo te un-
[gere possis.

Sæpe ergo oportet tanquam ex varie contextis capillis, multa eaque confusa semina discutiendo ac sursum jaciendo, triticum legere.

A *Σπονδή τε, καὶ ῥὰξ εὖ τεθησαυρισμένη* (92)·
Ἐνῆν δὲ συμμιγὴς ὅλαις παγκαρπία,
Λίπος τ' ἐλαίου, καὶ τὸ ποικιλώτατον
Ξανθῆς (93) *μελίσσης κηρόπλαστον ὄργανον.*

Αὐτίκα οἱ Στρωματεῖς ἡμῶν, κατὰ τὸν γεωργὸν Τιμοκλέους τοῦ κωμικοῦ, « σῦκα, ἔλαιον, ἰσχάδας, μέλι προσοδεύουσι, καθάπερ ἐκ παμφόρου χωρίου· » δι' ἣν εὐκαρπίαν ἐπιφέρει·

Σὺ μὲν εἰρεσιώνην (94), *οὐ γεωργίαν λέγεις*·

ἐπιφωνεῖν γὰρ εἰώθεσαν Ἀθηναῖοι·

Εἰρεσιώνη σῦκα φέρει καὶ πίονας ἄρτους,
Καὶ μέλι ἐν κοτύλῃ, καὶ ἔλαιον ἀναψήσασ-
[θαι (95).

Χρὴ τοίνυν πολλάκις, ὡς ἐν τοῖς πλοκάνοις (96), διασείοντας, καὶ ἀναῤῥιπτοῦντας τὴν πολυμιγίαν B σπερμάτων (97), τὸν πυρὸν ἐκλέγειν.

CAPUT III.

In quo vera hominis præstantia consistit.

Plerique autem perinde affecti sunt ac hiemes, instabiles scilicet ac temerarii. « Multa incredulitas fecit bona, fides mala ; » et Epicharmus : « Memento esse incredulus, » inquit, « sunt hi mentis nervi. » Jam non credere quidem veritati, affert mortem ; sicut credere, vitam. Contra autem, mendacio credere, non credere autem veritati, trahit in exitium. Eadem est ratio de continentia et incontinentia : se continere quidem a boni operatione, malitiæ est opus ; ab injustitia autem abstinere est principium salutis. Ac mihi quidem videtur Sabbatum per abstinentiam a malis significare continentiam. Et quidnam est, in quo differt homo a bestiis, et rursus quo Dei angeli

Οἱ πολλοὶ δὲ τῇ τῶν χειμώνων καταστάσει ὁμοίαν ἔχουσι τὴν διάθεσιν, ἀνέδραστόν τε καὶ ἀλόγιστον· « Πολλὰ (98) ἀπιστία δέδρακεν ἀγαθὰ, πίστις κακά· » ὅ τε Ἐπίχαρμος, « Μέμνασο ἀπιστεῖν, » φησίν· « ἄρθρα ταῦτα τῶν φρενῶν. » Αὐτίκα τὸ μὲν ἀπιστεῖν τῇ ἀληθείᾳ θάνατον φέρει, ὡς τὸ πιστεύειν, ζωήν· ἔμπαλιν δὲ, τὸ πιστεύειν τῷ ψεύδει, ἀπιστεῖν δὲ τῇ ἀληθείᾳ, εἰς ἀπώλειαν ὑποσύρει. Ὁ αὐτὸς λόγος ἐπί τε ἐγκρατείας καὶ ἀκρασίας· ἐγκρατεύεσθαι (99) μὲν γὰρ ἀγαθοεργίας, κακίας ἔργον· ἀπέχεσθαι δὲ ἀδικίας, σωτηρίας ἀρχή. Ἡ μοι δοκεῖ τὸ Σάββατον δι' C ἀποδοχῆς (1) κακῶν ἐγκράτειαν αἰνίσσεσθαι. Καὶ τί ποτ' ἐστὶν, ᾧ διαφέρει θηρίων ἄνθρωπος, τούτου τε αὖ οἱ τοῦ Θεοῦ ἄγγελοι σοφώτεροι; « Ἠλάττωσας αὐτὸν, »

✠ P. 566 ED. POTTER, 477 ED. PARIS.

(92) *Εὖ τεθ.* Is. Casaubonus mavult ἐντεθησαυρισμένη, Not. in Strabonis *Geogr.* lib. I, p. 12.

(93) *Ξανθῆς.* Alibi ξουθῆς. SYLBURG.

(94) *Εἰρεσιώνην.* Plutarchus in *Theseo* hæc eadem citat, et tertium versum addit. Suidas : Εἰρεσιώνη, θαλλὸς ἐλαίας ἐστεμμένος ἐρίοις, καὶ προσκρεμαμένους ἔχων παντοδαποὺς τῶν τῆς γῆς καρπῶν. Ramum hunc olivæ lana obvolutum et omni genere fructuum terræ onustum ferebat puer, et ante fores templi Apollinis ponebat in Pyanepsiis; pueri reliqui accinebant hos versus ad famem arcendam. Herodotus in *Vita Homeri* εἰρεσιώνην dictum etiam carmen quoddam docet, ἀείδων τὰ ἔπεα, ἃ καλεῖται εἰρεσιώνη. COLLECT. — De Eiresione conf. Petri Castellani lib. *De festis Græcor.* v° Εἰρεσιώνη, et Jos. Meursii *Græcia feriata*, v° Πυανέψια.

(95) *Ἀναψήσασθαι.* Id agnoscit etiam H. ms. et quodam in loco Aristophanis scholiastes : alibi tamen idem scholiastes pro eo habet ὑποψήσασθαι, Suidas ἀποψήσασθαι, Varini *Lexicon* ἐπικρήσασθαι· quod haud scio an mendose scriptum sit pro ἐπιχρίσασθαι. Ex his priora duo veriora sunt ; postremum ἐπιχρίσασθαι, exegema est. SYLBURG.

(96) *Πλοκάνοις.* A. et H. πλοκάμοις· ut crinium, seu tricarum discussio intelligatur. Sed malit fortasse aliquis πελάνοις, aut ποπάνοις· quorum illud fuisse dicitur πέμμα πλακουντῶδες ἐκ παιπάλης· hoc, πλακούντιον πλατὺ καὶ λεπτὸν καὶ περιφερές· ut sensus sit, « in conficiendo eo placentarum genere. » Πλάνου et χοῆς oblatio intra memoratur p. 218. SYLBURG. — Πλοκάμοις in editionem Heinsii, et reliquas ea posteriores irrepsit, eo sensu, qui in Latina versione exprimitur, hoc est nullo. Vera lectio est πλοχάνοις· est enim πλόχανον Suidæ et Favorino, τὸ πλέγμα ᾧ ὁ σῖτος καθαίρεται· scilicet, vas ex viminibus contextum, quo « triticum » διασείοντες καὶ ἀναῤῥιπτοῦντες, ut Clementis verbis utar, « a cæteris seminibus » separari ac « secerni » solet.

(97) *Σπερμάτων.* H. cum articulo τῶν σπερμάτων· recte. SYLBURG.

(98) *Πολλά.* Legendum videtur,

....πόλλ' ἀπιστία
Δέδρακεν ἀγαθὰ, πολλὰ δ' αὖ πίστις κακά.

D Epicharmi versus, qui sequitur, alibi sic legitur:

Μέμνασ' ἀπιστεῖν· τἄρθρα ταῦτα τῶν φρενῶν.

SYLBURG. — Apud Stobæum serm. 3, cui tit. *De prudentia*, Epicharmi dictum hoc modo exstat :

Νῆφε, καὶ μέμνησ' ἀπιστεῖν· νεῦρα ταῦτα τῶν
[φρενῶν.

Vigila, neu quid temere credas : nervi hi sunt pru-
[dentiæ.

Ibidem Dio, hanc sententiam recitans, νᾶφε pro νῆφε scribit, ut Clemens μέμνασ' pro μέμνησ'.

(99) *Ἐγκρατεύεσθαι.* Forte, trajectis genitivis, malet quis, ἐγκρατεύεσθαι μὲν γὰρ κακίας ἀγαθοεργίας ἔργον· aut diffusius etiam, ἐγκρατεύεσθαι μὲν γὰρ ἀγαθοεργίας, ἀκρατεύεσθαι δὲ κακίας ἔργον. Sed mutatione haud opus est : sensus enim est : « Nam continere se a boni operatione, malitiæ opus est : et contra, abstinere ab injuria, salutis est initium. » SYLBURG.

(1) *Ἀποδοχῆς.* Rectius ἀποχῆς. ID.

φησὶ, «βραχύ τι παρ' ἀγγέλους·» οὐ γὰρ ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἐκδέχονται τὴν γραφὴν, καίτοι κἀκεῖνος σάρκα ἔφερεν, ἐπὶ δὲ τοῦ τελείου καὶ γνωστικοῦ, τῷ χρόνῳ καὶ τῷ ἐνδύματι (2) ἐλαττουμένου παρὰ τοὺς ἀγγέλους. Οὔκουν ἄλλο (3) τι σοφίαν παρὰ τὴν ἐπιστήμην λέγω· ἐπεὶ μὴ διαφέρει ζωὴ ζωῆς· κοινὸν γὰρ τῇ φύσει τῇ θνητῇ, τουτέστι τῷ ἀνθρώπῳ, πρὸς τὸ ἀθανασίας κατηξιωμένον, τὸ ζῆν, ἕξιν (4) θεωρίας τε καὶ ἐγκρατείας, θατέρου διαφέροντος· ᾗ μοι δοκεῖ καὶ Πυθαγόρας σοφὸν μὲν εἶναι τὸν Θεὸν λέγων μόνον (ἐπεὶ (5) καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ γράφει· «Εἰς ὑπακοὴν πίστεως εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντες (6) μόνῳ σοφῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ),» ἑαυτὸν δὲ, διὰ φιλίαν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν, φιλόσοφον. «Διελέγετο γοῦν Μωϋσεῖ,» φησὶν (7), «ὁ Θεὸς ὡς φίλος φίλῳ.» Τὸ μὲν οὖν ἀληθὲς τῷ Θεῷ σαφὲς αὐτίκα τὴν ἀλήθειαν γεννᾷ· ὁ γνωστικὸς δὲ ἀληθείας ἐρᾷ. «Ἴθι,» φησὶ, «πρὸς τὸν μύρμηκα, ὦ ὀκνηρὲ, καὶ μελίττης γενοῦ μαθητής (8),» ὁ Σολομὼν λέγει· εἰ γὰρ ἑκάστου τῆς οἰκείας φύσεως ἔργον ἕν, καὶ βοὸς ὁμοίως, καὶ ἵππου, καὶ κυνὸς, τί ἂν φήσαιμεν τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἔργον τὸ οἰκεῖον; Ἔοικεν δ', οἶμαι, κενταύρῳ, Θετταλικῷ (9) πλάσματι, ἐκ λογικοῦ καὶ ἀλόγου συγκείμενος, ψυχῆς καὶ σώματος. Ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα γῆν τε ἐργάζεται, καὶ σπεύδει εἰς γῆν· τέταται δὲ ἡ ψυχὴ πρὸς τὸν Θεόν· ἥ γε διὰ φιλοσοφίας τῆς ἀληθοῦς παιδευομένη, πρὸς τοὺς ἄνω σπεύδει συγγενεῖς, ἀποστραφεῖσα τῶν τοῦ σώματος ἐπιθυμιῶν, πρός τε ταύταις πόνου τε καὶ φόβου· καίτοι πρὸς ἀγαθοῦ καὶ τὴν ὑπομονὴν καὶ τὸν

A sunt homine sapientiores? «Minuisti eum (inquit) paulo minus ab angelis [a].» De Domino enim non accipiunt hanc scripturam, quanquam ille quoque carnem ferebat; sed de quovis homine perfecto et gnostico, qui et tempore ✠ et indumento minor factus est angelis. Sapientiam ergo nihil aliud dico quam scientiam, quoniam vita non differt a vita. Naturæ enim mortali, hoc est, homini, cum eo, quod dignum habitum est immortalitate, commune est vivere, secundum habitum contemplationis et continentiæ, cum sit alterum præstantius. Quo respectu mihi quidem certe videtur Pythagoras solum Deum sapientem esse dicere (nam Apostolus quoque scribit in Epistola ad Romanos: «Ad **205** obedientiam fidei in cunctis B gentibus, cogniti soli sapienti Deo per Jesum Christum [b]),» propter eam autem, quæ illi cum Deo intercedebat, amicitiam, vocabat se philosophum. «Loquebatur» itaque «Deus cum Moyse,» inquit, «ut amicus cum amico [c].» Itaque verum, quod Deo est manifestum, generat veritatem; gnosticus autem amat veritatem. «Vade,» inquit, «ad formicam, o piger, et apis efficere discipulus [d],» ait Salomon. Si enim uniuscujusque propriæ naturæ unum est munus, et bovis similiter, et equi, et canis, quod jam dicemus esse proprium munus hominis? Videtur equidem, ut opinor, esse similis centauro, figmento Thessalico, compositus ex parte rationis participe et experte rationis, anima et corpore. C Sed corpus quidem et circa terram operando

✠ P. 567 ED. POTTER, 477-478 ED. PARIS. [a] Psal. VIII. 6. [b] Rom. XVI, 26, 27. [c] Exod. XXXIII, 11. [d] Prov. VI, 6, 8.

(2) *Τῷ χρόνῳ καὶ τῷ ἐνδύματι.* Scilicet χρόνῳ, «tempore,» quia mortalis et post angelos creatus; ἐνδύματι, quia carne vestitus. Nam ἔνδυμα corpus vocat. Simili sensu voce ἐνδύσασθαι utitur Apostolus II Cor. v, 2, 3: Ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες· εἴ γε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα.

(3) *Οὔκουν ἄλ.* Quomodo dicit, sapientiam non differre a scientia, cum scientiam creaturis, sapientiam soli Deo tribuat, explicari haud potest; ut nec ea, quæ sequuntur, si Herveti versionem sequamur. Proinde scribendum οὐκοῦν, igitur, pro negativ. οὔκουν: et quæ sequuntur, hoc modo intelligenda sunt: «Proinde dicendum est, sapientiam a scientia differre: quippe vita non differt a vita; id enim est naturæ mortali, nempe homini, commune cum eo, qui immortalitate dignatus est, ut uterque vivat: cum interea habitu contemplationis et temperantiæ alter alteri præstet. Qua etiam ratione solum Deum sapientem mihi videtur dixisse Pythagoras, etc.»

(4) *Ἕξιν.* Cum ἕξιν subaudienda videtur præpositio κατά, vel participium ἔχοντα, aut simile quid. SYLBURG.

(5) *Ἐπεὶ ... Ἰησοῦ Χριστοῦ.* Sensus est, «Pythagoram solum Deum vocasse sapientem (quemadmodum etiam Apostolus), se autem propter illam, quæ sibi cum Deo intercedebat, amicitiam, philosophum, seu «amatorem sapientiæ,» hoc est Dei.» Quintilianus *Institut. Orat.* lib. XII, cap. 1: «Nam et Pythagoras, non sapientem se, ut qui ante eum fuerunt, sed studiosum sapientiæ vocari voluit.» Clementis nostri sententiæ adhuc propria sunt, quæ refert Diogenes Laertius, proœmii ad *Vitas philosophorum*, seg. 12: «Φιλοσοφίαν» δὲ πρῶτος ὠνόμασε Πυθαγόρας, καὶ ἑαυτὸν «φιλόσοφον,» ἐν Σικυῶνι διαλεγόμενος Λέοντι τῷ Σικυωνίων τυράννῳ, ἢ Φλιασίων, καθά φησιν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ἐν τῇ *Περὶ τῆς ἄπνου*· Μηδένα γὰρ εἶναι σοφὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἢ Θεόν. Θᾶττον δὲ ἐκαλεῖτο σοφία, ἡ νῦν «φιλοσοφία·» καὶ «σοφὸς» ὁ ταύτην ἐπαγγελλόμενος, ὃς εἴη ἂν κατὰ ἀκρότητα ψυχῆς ἀπηκριβωμένος· «φιλόσοφος» δὲ ὁ σοφίαν ἀσπαζόμενος. «Cæterum «philosophiam» primus Pythagoras appellavit, seque «philosophum,» cum Sicyone sermonem haberet cum Leonte Sicyoniorum tyranno, sive Phliasiorum, ut ait Heraclides Ponticus in libro quem inscripsit *De femina* [*septem diebus*] *exanimi*: Nullum enim hominum, sed solum Deum D esse sapientem. Antea enim «sapientia» dicta, quæ nunc «philosophia;» et qui hanc profitebatur, «sapiens,» quicunque ad summam animi perspicacitatem pervenisset: «philosophus» autem qui sapientiam amplecteretur.»

(6) *Γνωρισθέντες.* Quædam Biblia post hanc vocem interpungunt. A. SYLBURG.

(7) *Φησίν.* Nempe S. Scriptura, e qua exemplum profert hominis qui cum Deo, ut de se referre solebat Pythagoras, familiariter et amicorum more congressus est. Sic enim dicitur Exod. XXXIII, 11: Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, ἐνώπιος ἐνωπίῳ, ὡς εἴτις λαλήσαι πρὸς τὸν ἑαυτοῦ φίλον. Conf. Num. XII, 8: Deut. XXXIV, 10.

(8) *Καὶ μελίττης γενοῦ μαθητής.* Prov. VI, 8: Ἢ πορεύθητι πρὸς τὴν μέλισσαν, καὶ μάθε ὡς ἐργάτις ἐστί, etc.

(9) *Θετταλικῷ π.* Centauri Thessaliam incoluisse feruntur.

versatur, et tendit ad terram; anima autem ad Deum extollitur; quæ quidem per veram erudita philosophiam, contendit ad suos, qui supra sunt, cognatos, liberata corporis cupiditatibus, et præterea labore et metu; quanquam ad bonum pertinere et tolerantiam et metum ostendimus. Si enim « per legem est agnitio peccati [a], » ut dicunt qui legem insectantur, et « usque ad legem peccatum fuit in mundo [b]: » sed « sine lege mortuum est peccatum [c], » nos eis contra occinamus. Si enim timoris causam peccatum abstuleris, abstulisti etiam timorem; multo autem magis supplicium, cum id abfuerit, a quo oriri solet concupiscentia. « Justo enim, » Scriptura ✠ inquit, « lex non est posita [d]. » Pulchre ergo Heraclitus: « Justitiæ, inquit, nomen non novissent, si hæc non essent. » Socrates autem dicit: « Legem non fuisse factam propter bonos. » Sed neque hoc cognoverunt accusatores, quod dicit Apostolus, quod « Qui propinquum suum diligit, malum non operatur. » Illud enim: « Non occides, non mœchaberis, non furtum facies; et si quod sit aliud præceptum, in hoc solo sermone in unam veluti summam redigitur. Diliges proximum tuum sicut teipsum [e]. » Hac utique ratione, « Diliges, inquit, Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et diliges proximum tuum sicut teipsum. » Quod si qui « proximum diligit, malum non agit: et omne præceptum in hoc veluti in compendium redigitur, » nempe « in diligendo proximum [f], » præcepta, quæ metum injiciunt, dilectionem pariunt, non odium: vitium ergo non est lex, eo quod timorem procreet. « Quare lex est sancta, » et revera « spiritalis [g], » ex sententia Apostoli. Oportet autem, ut est consentaneum, cum et corporis naturam, et animæ essentiam diligenter inquisierimus, utriusque finem deprehendere, nec mortem malum esse putare. « Quando enim servi eratis peccati, » inquit Apostolus, « liberi fuistis justitiæ. Quem ergo fructum tunc habuistis ex iis, propter quæ nunc erubescitis? finis enim illorum est mors. Nunc autem liberati a peccato, Deo autem servi effecti, habetis fructum vestrum in sanctificationem; finem autem, vitam æternam. Stipendium enim peccati mors est; gratia autem Dei, vita æterna in Christo Jesu Domino nostro [h]. » Res itaque eo videtur esse deducta, ut ostensum sit, mortem quidem esse eam animæ cum corpore conjunctionem, quæ est dedita peccato; vitam autem a peccato separationem. Multi autem nos impediunt valli et fossæ cupiditatis, iræque et excandescentiæ

A φόβον ἐδείξαμεν. Εἰ γὰρ « διὰ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας, » ὡς οἱ κατατρέχοντες τοῦ νόμου φασὶ, καὶ « ἄχρι νόμου ἁμαρτία ἦν ἐν κόσμῳ· » ἀλλὰ « χωρὶς νόμου ἁμαρτία νεκρὰ, » ἀντᾴδομεν (10) αὐτοῖς· ὅταν γὰρ ἀφέλῃς τὸ αἴτιον τοῦ φόβου τὴν ἁμαρτίαν, ἀφεῖλες τὸν φόβον· πολὺ δὲ ἔτι (11) κόλασιν, ὅταν ἀπῇ τὸ πεφυκὸς ἐπιθυμεῖν. « Δικαίῳ γὰρ οὐ κεῖται νόμος, » ἡ Γραφή φησιν. Καλῶς οὖν Ἡράκλειτος, « Δίκης ὄνομα, φησὶν, οὐκ ἂν ᾔδεσαν (12), εἰ ταῦτα μὴ ἦν· » Σωκράτης δὲ, « νόμον ἕνεκα ἀγαθῶν οὐκ ἂν γενέσθαι. » Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ἔγνωσαν οἱ κατήγοροι, ὡς ὁ Ἀπόστολός φησιν, ὅτι, « Ὁ ἀγαπῶν (13) τὸν πλησίον, κακὸν οὐκ ἐργάζεται· » τὸ γὰρ, « Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ κλέψεις, καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολὴ, ἐν τούτῳ μόνῳ ἀνακεφαλαιοῦται τῷ λόγῳ, τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. » B Ταύτῃ που, « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου, φησὶν, ἐξ ὅλης καρδίας (14) σου· καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. » Εἰ δὴ « ὁ τὸν πλησίον ἀγαπῶν κακὸν οὐκ ἐργάζεται, » καὶ « πᾶσα ἐντολὴ ἐν τούτῳ ἀνακεφαλαιοῦται, τῷ, ἀγαπᾷν τὸν πλησίον, » αἱ τὸν φόβον ἐπαρτῶσαι ἐντολαὶ ἀγάπην, οὐ μῖσος κατασκευάζουσι· οὔκουν πάθος τοῦ (15) φόβου γεννητικὸς ὁ νόμος. « Ὥστε ὁ νόμος ἅγιος » καὶ τῷ ὄντι « πνευματικός ἐστι, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Δεῖ δὴ, ὡς ἔοικε, τήν γε τοῦ σώματος φύσιν, καὶ τῆς ψυχῆς οὐσίαν πολυπραγμονήσαντας, τὸ ἑκατέρου τέλος καταλαβέσθαι, καὶ μὴ τὸν θάνατον ἡγεῖσθαι κακόν. « Ὅτε γὰρ δοῦλοι ἦτε τῆς ἁμαρτίας, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ. C Τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε, ἐφ' οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε; τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων θάνατος· νῦν (16) δὲ, ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ Θεῷ, ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμὸν, τὸ δὲ τέλος ζωὴν αἰώνιον· τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας, θάνατος· τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, ζωὴ αἰώνιος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. » Κινδυνεύει τοίνυν δεδεῖχθαι θάνατος μὲν εἶναι ἡ ἐν σώματι κοινωνία τῆς ψυχῆς, ἁμαρτητικῆς οὔσης, ζωὴ δὲ ὁ χωρισμὸς τῆς ἁμαρτίας. Πολλοὶ δὲ οἱ ἐν ποσὶ χάρακες καὶ τάφροι τῆς ἐπιθυμίας, τά τε ὀργῆς καὶ θυμοῦ βάραθρα, ἃ διαπηδᾷν ἀνάγκη, καὶ πᾶσαν ἀποφεύγειν τὴν τῶν ἐπιβουλῶν ἀνασκευὴν, τὸν μηκέτι « δι' ἐσόπτρου (17) » D τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ κατοψόμενον·

✠ P. 568 ED. POTTER, 478-479 ED. PARIS. [a] Rom. III, 20. [b] Rom. V, 13. [c] Rom. VII, 6. [d] I Tim. I, 9. [e] Rom. XIII, 8, 10, 9. [f] Luc. X, 27. Matth. XXII, 37, 39. [g] Rom. VII, 12, 14. [h] Rom. VI, 20, 21, 22, 23.

(10) *Ἀντᾴδομεν*. A. mavult ἀντᾴδωμεν. SYLBURG.

(11) *Πολὺ δὲ ἔτι*. Subaudiendum μᾶλλον, aut legendum πρὸς δ' ἔτι. SYLB.

(12) *Ἤδεσαν*, H. ἔδεισαν. metuerent. SYLB.

(13) *Ὁ ἀγαπ.* Rom. XIII, 8: Ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλήρωκε. V. 10. Ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται. V. 9. Οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολὴ, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

(14) *Ὅλης καρ.* Ὅλης τῆς καρ. Evangel.

(15) *Πάθος*. Hoc supervacuum est, nisi aut πάθους τοῦ φόβου γεννητικός legamus, aut πάθος τοῦ φόβου γεννητικόν. SYLB.

(16) *Νῦν*. Nuvi, Rom.

(17) *Δι' ἐσόπτρου*. Respicit I Cor. XIII, 12: Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.

voragines, quas transilire necesse, et omnem insidiarum effugere molitionem, eum, qui non amplius « per speculum [a] » Dei cognitionem percipere volet:

Ἥμισυ (18) *γάρ τ' ἀρετῆς ἀποαίνυται εὐρύοπα* [*Ζεὺς* A
Ἀνέρος, εὖτ' ἄν μιν κατὰ δούλιον ἦμαρ ἕλῃσι.

« Δούλους (19) » δὲ τοὺς ὑπὸ ἁμαρτίαν » καὶ « ταῖς ἁμαρτίαις πεπραμένους, » τοὺς φιληδόνους καὶ φιλοσωμάτους, οἶδεν ἡ Γραφή· καὶ θηρία μᾶλλον ἢ ἀνθρώπους, τοὺς « παρομοιωθέντας τοῖς κτήνεσι (20), θηλυμανεῖς ἵππους, ἐπὶ τὰς τῶν πλησίον χρεμετίζοντας. » — « Ὄνος ὑβριστὴς » ὁ ἀκόλαστος· « λύκος ἄγριος, » ὁ πλεονεκτικός (21), καὶ « ὄφις » ὁ ἀπατεών. Ὁ τοίνυν τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ψυχῆς χωρισμὸς, ὁ παρ' ὅλον τὸν βίον μελετώμενος, τῷ φιλοσόφῳ προθυμίαν (22) κατασκευάζει γνωστικὴν, εὐκόλως δύνασθαι φέρειν τὸν τῆς φύσεως θάνατον, διάλυσιν ὄντα τῶν πρὸς τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς δεσμῶν. « Ἐμοὶ γὰρ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ, » B λέγει· βιῶ δὲ ἤδη, ἐν σαρκὶ ὤν, ὡς « ἐν οὐρανῷ πολιτευόμενος. »

Altitonans viro virtutis Jupiter aufert
Dimidium, quem alii misere servire necesse [*est.*

« Servos » autem eos, qui sunt « sub peccato, » et qui « peccatis sunt venundati [b], » qui voluptati et libidini sunt dediti, et tenentur amore corporis, vocare solet Scriptura; et bestias potius quam homines, eos, qui sunt « assimilati ✠ jumentis, equos in feminas insanientes, ad proximorum uxores hinnientes [c]. » Est « asinus libidinosus, » is, qui est impudicus: « agrestis lupus, » avarus: et « serpens, » is, qui est impostor. Corporis ergo ab anima separatio, quam toto vitæ tempore meditatur philosophus, gnosticam quamdam parit animi alacritatem, ut possit facile ferre mortem naturæ, quæ est solutio vinculorum animæ a corpore. « Mihi enim crucifixus est mundus, et ego mundo [d], » inquit: vivo autem jam, cum sim in carne, ut si « in cœlo versarer [e]. »

CAPUT IV.

Martyrii laudes.

Ὅθεν εἰκότως καλούμενος ὁ γνωστικὸς ὑπακούει ῥᾳδίως, καὶ τῷ τὸ σωμάτιον (23) αἰτοῦντι φέρων προσδίδωσι, καὶ τὰ πάθη προαποδυόμενος τοῦ σαρκίου ταῦτα, οὐχ ὑβρίζων τὸν πειράζοντα, παιδεύων δὲ, οἶμαι, καὶ ἐλέγχων,

Ἐξ οἵης τιμῆς, καὶ οἵου μήκεος ὄλβου,

ὥς φησιν Ἐμπεδοκλῆς, ὧδε λιπὼν (24) μετὰ θνητῶν ἀναστρέφεται. Οὗτος ὡς ἀληθῶς μαρτυρεῖ (25), C αὐτῷ (26) μὲν τὸ εἶναι πιστῷ γνησίῳ πρὸς τὸν Θεὸν, τῷ πειράζοντι δὲ μάτην ἐζηλωκέναι τὸν δι' ἀγάπης

Unde merito, qui gnosticus vocatur, facile obtemperat, et ei, qui corporeum quid petit, donat offerens; et hujus carunculæ affectus prius exuens, tentatorem non afficit quidem contumelia, sed, ut opinor, castigat et arguit,

Ex quantis opibus, quam magno et lapsus honore,

ut ait Empedocles, hic deinceps versetur cum mortalibus. Is certe fert testimonium sibi quidem, quod sit in Deum sincere fidelis: tentatori autem, quod frustra sit æmulatione percitus in eum, qui

✠ P. 569 ED. POTTER. [a] I Cor. XIII, 12. [b] Rom. VI, 17, 20; III, 9; VII, 14. [c] Psal. XLVIII, 13, 21; Jerem. v, 8, etc. [d] Galat. VI, 14. [e] Philip. II, 20.

(18) *Ἥμισυ.* Homer. *Odyss.* P, vers. 322.

(19) *Δούλους.* Diversa S. Scripturæ loca, pro more suo, in unum conjungit; nam D. Paulus peccatores appellat δούλους ἁμαρτίας, Rom. VI, 17, 20, et esse dicit ὑπὸ ἁμαρτίαν, Rom. III, 9; denique se vocat σαρκικὸν, πεπραμένον ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, Rom. VII, 14.

(20) *Τοῖς κτήνεσι.* Alia S. Scripturæ loca in unum conferre pergit: nempe Psal. XLVIII, 12, 20: Ἄνθρωπος, ἐν τιμῇ ὤν, οὐ συνῆκε, παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς. Jerem. v, 8: Ἵπποι θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν· ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον αὐτοῦ ἐχρεμέτιζον. Job XI, 12 ubi ὄνῳ ἐρημίτῃ: Job XXIV, 5, ubi ὄνοις ἐν ἀγρῷ assimilantur stulti et improbi homines. Gen. XLIX, 27, ubi Benjamin dicitur λύκος ἅρπαξ· vel potius Ezech. XXII, 27, ubi de Judææ principibus hæc dicit propheta: Οἱ ἄρχοντες αὐτῆς ἐν μέσῳ αὐτῆς ὡς λύκοι ἁρπάζοντες ἁρπάγματα, τοῦ ἐκχέαι αἷμα, ὅπως πλεονεξίᾳ πλεονεκτῶσι. Gen. XLIX, 17, ubi Dan dicitur ὄφις ἐφ' ὁδοῦ, ἐγκαθήμενος ἐπὶ τρίβου, vel alia loca, in quibus diabolus ὄφις vocatur.

(21) *Ὁ πλεονεκτικός.* Eumdem superius ἁρπακτικὸν vocavit; nempe, qui propter « plura habendi » cupiditatem aliena « rapit; » non procul a principio *Protreptici*: Μόνος γοῦν τῶν πώποτε τὰ ἀργαλεώτατα θηρία, τοὺς ἀνθρώπους, ἐτιθάσσευεν· πτηνὰ μὲν τοὺς κούφους αὐτῶν, ἑρπετὰ δὲ τοὺς ἀπατεῶνας· καὶ λέοντας μὲν τοὺς θυμικοὺς, σύας δὲ τοὺς ἡδονικοὺς, λύκους δὲ τοὺς ἁρπακτικούς.

(22) *Μελετώμενος, τῷ φιλοσόφῳ πρ.* Malim sic distinguere, μελετώμενος τῷ φιλοσόφῳ, προθ., quod Latina versio exprimit. Respicere videtur Socratis Platonici verba, *Phædon.* p. 48: Κινδυνεύουσιν, ὅσοι τυγχάνουσιν ὀρθῶς ἁπτόμενοι φιλοσοφίας, λεληθέναι τοὺς ἄλλους, ὅτι οὐδὲν ἄλλο αὐτοὶ ἐπιτηδεύουσιν, ἢ ἀποθνήσκειν τε καὶ τεθνάναι. « Quicunque philosophiam recte tractant, videntur latuisse cæteros homines, quod nihil aliud ipsi commentarentur, quam mori et esse mortuos. » Dein: Τῷ ὄντι ἄρα, D ἔφη, ὦ Σιμμία, οἱ ὀρθῶς φιλοσοφοῦντες ἀποθνήσκειν μελετῶσι, καὶ τεθνάναι ἥκιστα αὐτοῖς ἀνθρώπων φοβερόν. « Revera, inquit, o Simmia, qui recte philosophantur, mori meditantur, et mors eis inter cæteros homines minime terribilis est.

(23) *Τὸ σωμάτιον.* « Corporeum quid » vertit interpres, ac si legisset σωματικόν τι. Sensus est, « virum gnosticum paratum esse ad obtemperandum, » et corpus « suum cedendum, cum id ab eo postulatur. »

(24) *Ὧδε λιπών.* Videtur legendum τοιάδε λιπών. Lowth. — Vel, ὧδε λοιπὸν, quod Latina versio explicat.

(25) *Μαρτυρεῖ.* Alludit ad nomen Christianorum martyrum, qui per mortem suam testimonia, quæ mox enumerat auctor, sibi, diabolo, Christo ac Deo præbent.

(26) *Αὐτῷ* « Sibi. » Quod edidimus pro αὐτῷ, « illi. »

est fidelis per dilectionem; Domino autem, quod ipsius doctrinæ divina persuadendi vis insit, a qua ne metu quidem mortis deficiet : quinetiam facto confirmat veritatem prædicationis, potentem eum esse ostendens, ad quem contendit. Mireris autem ejus dilectionem, quam docet evidenter, dum cognato quidem generi grato animo unitur, et etiam pretioso sanguine ipsos infideles pudore afficit. Is ergo metu propter præceptum declinat Christum negare, ut metui fiat testis. Sed neque propter spem donorum paratorum fidem vendit : sed propter suam in Dominum dilectionem, lubentissime hac vita exsolvetur; habens etiam gratiam, cum ei, qui causam præbuit hinc exeundi, tum ei, qui ipsi molitus est insidias; quod ab his honestam accepit **206** occasionem, quam ipse non præbuit, seipsum ostendendi quisnam sit; illi quidem per tolerantiam, Domino vero per charitatem : ✠ per quam etiam antequam nasceretur manifestus erat Domino, qui tunc ejus propositum novit, qui martyrium passurus foret. Bono itaque animo venit ad amicum Dominum, pro quo et corpus, atque etiam, ut judices sperabant, animam tradidit, et a Servatore nostro, « o frater dilecte, » ut dicam poetice, propter vitæ similitudinem compellatur. Nos autem « consummationem » vocamus martyrium, non quod vitæ « finem » homo acceperit, ut reliqui loquuntur, sed quod « perfectum ac consummatum » opus ostenderit charitatis. Quinetiam Græci quoque veteres laudant finem eorum, qui mortui sunt in bello, non quidem mortem suadentes violentam, sed quod qui in bello vitam finit, mortem non timens recessit; amputatus corpore, cum nec prius animo laborasset, nec emollitus esset, ut solet in morbis accidere hominibus; recedunt enim effeminati et vivere cupientes; et ideo neque puram emittunt animam, sed quæ cupiditates, veluti notas plumbeas, secum effert, nisi fuerint eorum aliqui virtute præstantes. Eorum autem, qui moriuntur in bello, nonnulli cum cupiditatibus e vita exeunt, quod perinde est ac si morbo contabuerant. Si autem Deo confiteri sit martyrium, quæcunque anima pure cum agnitione Dei vitam instituit et præceptis paruit, ea quidem vita et sermone est martyr, quomodocunque liberetur a corpore; fidem scilicet, tanquam sanguinem, per totam vitam et etiam in exitu, profundens. Jam dicit Dominus in Evangelio : « Qui reliquerit patrem, vel matrem,

A πιστόν· τῷ δ' αὖ Κυρίῳ τὴν ἔνθεον πρὸς τὴν διδασκαλίαν πειθὼ, ἧς οὐκ ἀποστήσεται θανάτου φόβῳ· ναὶ μὴν καὶ τοῦ κηρύγματος τὴν ἀλήθειαν συμβεβαιοῖ ἔργῳ, δυνατὸν εἶναι δεικνὺς τὸν πρὸς ὃν σπεύδει Θεόν. Θαυμάσαις ἂν τὴν ἀγάπην αὐτοῦ, ἣν ἐναργῶς διδάσκει εὐχαρίστως ἑνούμενος πρὸς τὸ συγγενὲς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῷ τιμίῳ αἵματι τοὺς ἀπίστους δυσωπῶν. Οὗτος οὖν φόβῳ τὸ ἀρνεῖσθαι (27) Χριστὸν διὰ τὴν ἐντολὴν ἐκκλίνει, ἵνα δὴ φόβῳ μάρτυς γένηται· οὐ μὴν οὐδὲ ἐλπίδι δωρεῶν ἡτοιμασμένων ἀπεμπράσκων τὴν πίστιν, ἀγάπῃ δὲ πρὸς τὸν Κύριον ἀσμενέστατα τοῦδε τοῦ βίου ἀπολυθήσεται· χάριν ἴσως καὶ τῷ τὴν αἰτίαν παρασχομένῳ τῆς ἐνθένδε ἐξόδου, καὶ τῷ τὴν ἐπιβουλὴν τεχνασαμένῳ ἐγνωκὼς, πρόφασιν εὔλογον λαβὼν, ἣν οὐχ αὐτὸς παρέσχεν, ἑαυτὸν B ἐπιδεῖξαι ὅς ἐστι, τῷ μὲν δι' ὑπομονῆς, δι' ἀγάπης δὲ Κυρίῳ, δι' ἧς ἀνεδείκνυτο τῷ Κυρίῳ καὶ πρὸ τῆς γενέσεως τὴν προαίρεσιν τοῦ μαρτυρήσαντος εἰδότι. Εὐθαρσήσας τοίνυν πρὸς φίλον τὸν Κύριον, ὑπὲρ οὗ καὶ τὸ σῶμα ἑκὼν ἐπιδέδωκεν, πρὸς δὲ καὶ τὴν ψυχὴν, ὡς οἱ δικασταὶ προσεδόκησαν, ἔρχεται, « φίλε κασίγνητε » ποιητικῶς γε (28) ἀκούσας πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, διὰ τὴν τοῦ βίου ὁμοιότητα. Αὐτίκα « τελείωσιν » τὸ μαρτύριον καλοῦμεν, οὐχ ὅτι « τέλος » τοῦ βίου ὁ ἄνθρωπος ἔλαβεν, ὡς οἱ λοιποὶ, ἀλλ' ὅτι « τέλειον » ἔργον ἀγάπης ἐνεδείξατο· καὶ οἱ παλαιοὶ δὲ τῶν παρ' Ἕλλησι, τῶν ἐν πολέμῳ ἐπιθανόντων τὴν τελευτὴν ἐπαινοῦσιν (29), οὐ τὸ βιαίως ἀποθνήσκειν συμβουλεύοντες, ἀλλ' ὅτι ὁ κατὰ πόλεμον τελευτῶν ἀδεὴς τοῦ θανεῖν ἀπήλλακται, ἀποτμηθεὶς τοῦ C σώματος, καὶ οὐ προκαμὼν τῇ ψυχῇ, οὐδὲ καταμαλακισθεὶς, οἷα περὶ τὰς νόσους πάσχουσιν οἱ ἄνθρωποι· ἀπαλλάττονται γὰρ θηλυκευόμενοι καὶ ἱμειρόμενοι τοῦ ζῆν· διὰ ταῦτα οὐδὲ καθαρὰν ἀπολύουσιν τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ὥσπερ μολυβδίδας (30) τὰς ἐπιθυμίας μεθ' ἑαυτῆς φερομένην, εἰ μή τινες τούτων ἐλλόγιμοι κατ' ἀρετὴν γεγόνασιν. Εἰσὶ δὲ καὶ οἱ ἐν πολέμῳ μετ' ἐπιθυμιῶν ἀποθνήσκουσιν, οὐδὲν οὗτοι διαφέροντες, εἰ καὶ νόσῳ κατεμαραίνοντο. Εἰ τοίνυν ἡ πρὸς Θεὸν ὁμολογία μαρτυρία ἐστὶ, πᾶσα ἡ καθαρῶς πολιτευσαμένη ψυχὴ μετ' ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἡ ταῖς ἐντολαῖς ἐπακηκουῖα, μάρτυς ἐστὶ καὶ βίῳ καὶ λόγῳ, ὅπως ποτὲ τοῦ σώματος ἀπαλλάττηται· οἷον αἷμα τὴν πίστιν ἀνὰ τὸν βίον ἅπαντα, πρὸς δὲ καὶ τὴν ἔξοδον προσχέουσα. Αὐτίκα ὁ Κύριος ἐν τῷ D Εὐαγγελίῳ φησίν· « Ὃς ἂν καταλείψῃ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ ἀδελφοὺς, » καὶ τὰ ἑξῆς, « ἕνεκεν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ ὀνόματός μου, » μακάριος οὗτοσί· οὐ

✠ P. 570 ED. POTTER, 480 ED. PARIS.

(27) *Οὗτος οὖν φόβῳ τὸ ἀρ.* Scribi possit, οὗτος οὖν τὸ φόβῳ ἀρ. « Ille igitur propter præceptum Christum ob metum negare declinat, » etc.

(28) *Ποιητικῶς τε.* Aptius ποιητικῶς γε, aut τέ supervacua est. SYLBURG. — Ποιητικῶς τι, Heinsii et eo posteriores editt. exhibent. Porro hanc compellationem superius Homericam vocavit.

(29) *Ἐπαινοῦσιν.* Quantopere laudati fuerint, qui in bello occubuissent, declarat insignis illa Periclis oratio apud Thucyd. lib. II, et Platonis sententia in *Menexeno*. R. SYLBURG.

(30) *Ὥσπερ μολυβδίδας.* Platonem imitatur. Nam ille haud longe ab init. lib. VII *De repub.*, p. 695, ait : Τοῦτο μέντοι τὸ τῆς τοιαύτης φύσεως, εἰ ἐκ παιδὸς εὐθὺς κοπτόμενον, περιεκόπη τὰ τῆς γενέσεως ξυγγενῆ, ὥσπερ μολυβδίδας, αἳ δὴ, ἐδωδαῖς τε καὶ τῶν τοιούτων ἡδοναῖς τε καὶ λιχνείαις προσφυεῖς γιγνόμεναι, περὶ τὰ κάτω στρέφουσι τὴν τῆς ψυχῆς ὄψιν. « Si ab hoc ingenio statim a pueritia amputentur, quæ sunt generationis affinia, » *ceu plumbea pondera*, « quæ comestionibus, et hujusmodi voluptatibus, et libidinibus, atque deliciis inhærentia, mentis aciem ad inferiora detorquent, » etc.

τὴν ἁπλῆν ἐμφαίνων μαρτυρίαν, ἀλλὰ τὴν γνωστι- A κὴν, ὡς κατὰ τὸν κανόνα τοῦ Εὐαγγελίου πολιτευσάμενον, διὰ τῆς πρὸς τὸν Κύριον ἀγάπης (γνῶσιν γὰρ σημαίνει ἡ τοῦ ὀνόματος εἴδησις, καὶ ἡ τοῦ « Εὐαγγελίου » νόησις, ἀλλ' οὐ ψιλὴν τὴν προσηγορίαν)· ἀπολιπεῖν μὲν γένος τὸ κοσμικὸν, ἀπολιπεῖν δὲ οὐσίαν καὶ κτῆσιν πᾶσαν, διὰ τὸ ἀπροσπαθῶς βιοῦν. « Μήτηρ » γοῦν ἡ πατρὶς καὶ τροφὸς ἀλληγορεῖται, « πατέρες » δὲ οἱ νόμοι (31) οἱ πολιτικοί· ἃ δὴ ὑπεροπτέον εὐχαρίστως τῷ μεγαλόφρονι δικαίῳ, ἕνεκεν τοῦ φίλον γενέσθαι τῷ Θεῷ, καὶ τυχεῖν τῶν δεξιῶν μερῶν τοῦ ἁγιάσματος (32), καθάπερ καὶ οἱ ἀπόστολοι πεποιήκασιν. Εἶτα Ἡράκλειτος (33) μέν φησιν· « Ἀρηϊφάτους θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι· » καὶ Πλάτων (34) ἐν τῷ πέμπτῳ τῆς « Πολιτείας » γράφει· « Τῶν δὲ δὴ ἀποθανόντων ἐπὶ στρατείας, ὃς ἂν εὐδοκιμήσας τελευτήσῃ, B ἆρ' οὐ πρῶτον μὲν φήσομεν τοῦ χρυσοῦ γένους εἶναι; Πάντων γε μάλιστα. » Τὸ δὲ χρυσοῦν γένος πρὸς θεῶν ἐστι, τῶν κατ' οὐρανὸν καὶ τὴν ἀπλανῆ σφαῖραν, οἳ μάλιστα τὴν ἡγεμονίαν ἔχουσι τῆς κατ' ἀνθρώπους προνοίας. Τινὲς δὲ τῶν αἱρετικῶν, τοῦ Κυρίου παρακηκοότες, ἀσεβῶς ἅμα καὶ δειλῶς φιλοζωοῦσι, μαρτυρίαν λέγοντες ἀληθῆ εἶναι τὴν τοῦ ὄντως ὄντος γνῶσιν Θεοῦ (35) (ὅπερ καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν), φονέα δὲ εἶναι αὐτὸν ἑαυτοῦ, καὶ αὐθέντην, τὸν διὰ θανάτου ὁμολογήσαντα· καὶ ἄλλα τοιαῦτα δειλίας σοφίσματα εἰς μέσον κομίζουσι. Πρὸς οὓς εἰρήσεται, ὁπόταν καιρὸς ἀπαιτῇ· διαφέρονται γὰρ ἡμῖν περὶ ἀρχάς. Λέγομεν δὲ καὶ ἡμεῖς τοὺς ἐπιπηδήσαντας τῷ θανάτῳ (εἰσὶ γάρ τινες οὐχ ἡμέτεροι, μόνου C τοῦ ὀνόματος κοινωνοὶ, οἳ δὴ αὑτοὺς παραδιδόντες σπεύδουσι, τῇ πρὸς τὸν Δημιουργὸν ἀπεχθείᾳ οἱ ἄθλιοι θανατῶντες), τούτους ἐξάγειν ἑαυτοὺς ἀμαρτύρως (36) λέγομεν, κἂν δημοσίᾳ κολάζωνται. Οὐ γὰρ τὸν χαρακτῆρα σώζουσι τοῦ μαρτυρίου τοῦ πι-

vel fratres, » et quæ deinceps sequuntur, « propter Evangelium et nomen meum ᵃ, » is est beatus: non quodvis significans martyrium, sed gnosticum, ejus nempe hominis, qui cum ex regula Evangelii vitam egerit, propter dilectionem Domini (« nominis » enim ratio et « Evangelii, » quorum hic mentio facta est, haud nudam appellationem, sed gnosticam vivendi rationem significat), cum hujus mundi cognatos, tum etiam substantiam ac possessiones relinquit, propterea quod vivat citra nimiam ad ea affectionem. Proinde « mater » quidem allegorice innuit patriam et altricem terram; « patres » autem, leges civiles; quæ quidem vir justus, qui est magni excelsique animi, lubentissime contemnere debet, ut Deo fiat amicus, et consequatur dexteras partes sanctuarii, ✠ sicut etiam fecerunt apostoli. Deinde dicit quidem Heraclitus: « Marte cæsos dii honorant et homines. » Et scribit Plato in quinto *De republica*: « Eum autem, qui in bello mortuus fuerit, postquam præclare se gesserit, annon primum quidem dicemus eum esse aurei generis? Omnium maxime. » Aureum autem genus cum illis diis versatur, qui sunt in cœlo et in sphæra inerrante, qui maxime principatum obtinent humanæ providentiæ. Quidam autem ex hæreticis, cum male Dominum intellexerint, impie simul et timide vitæ tenentur cupiditate, dicentes, verum esse martyrium, veri Dei cognitionem (quod quidem nos quoque fatemur), eum autem esse sui occisorem et sibi mortem consciscere, qui per mortem fuerit Deum confessus; et alia ejusmodi sophismata, quæ sua suggessit timiditas, in medium afferunt. Adversus quos dicetur, cum tempus postulaverit; dissident enim a nobis de principiis. Dicimus autem nos quoque, eos, qui de industria mortem quærunt (sunt

✠ P. 571, ED. POTTER, 481 ED. PARIS. ᵃ Matth. XIX, 29; Marc. X, 29, 30.

(31) *Οἱ νόμοι*. H. ms. οἰκονόμοι. SYLBURG.

(32) *Δεξιῶν μερῶν τοῦ ἁγ*. Respicit Matth. XX, 21, ubi Zebedæi uxor Christum rogat, ut filii sui sedeant, εἷς ἐκ δεξιῶν, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων, « unus ad dextram, alter ad sinistram » throni ejus. Proinde τυχεῖν τῶν δεξιῶν μερῶν τοῦ ἁγιάσματος, erit primum gloriæ gradum in cœlesti regno consequi. Clemens paulo infra, pag. 485: Οἱ τοιοῦτοι ἐκ δεξιῶν ἵστανται τοῦ ἁγιάσματος..., οἱ δὲ ἐξ εὐωνύμων ἱστάμενοι. « Qui tales sunt, a dextra parte sanctua- D rii stant, hi vero » inferiores « a sinistra. » Quem locum videsis.

(33) *Ἡράκλειτος*. Theodoretus lib. VIII *De curat. ægrit. Græc.*: « Heraclitus profecto etiam eos, qui in bello occisi essent, nullo non dignos honore existimavit. Quos enim Gradivus occidit, honore et dii et homines prosequuntur. Ἀρηϊφάτους γάρ, φησίν, οἱ Θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι. » Suidas: Ἀρηίφατος, ὁ ἐν πολέμῳ ἀνῃρημένος· et: Ἀρήϊος, ὁ πολεμικὸς, καὶ ἀρηΐους τὴν τοῦ πολέμου εἶναι ἔλεγον νεότητα ἐπίλεκτον, καὶ ἀρηΐοις ὅπλοις πεφράχθαι. Ita manuscriptus. Platonis locum leges tomo II, pag. 468, edit. H. Steph.: « Eum vero, qui re præclare gesta in bello occubuerit, nonne dicemus primum quidem ad genus aureum pertinere? Vocem πρῶτον omisit interpres. Idem Plato initio *Menexeni* 234: Καὶ μὴν πολλαχοῦ κινδυνεύει καλὸν εἶναι τὸ ἐν πολέμῳ ἀποθνήσκειν· καὶ γὰρ ταφῆς καὶ μεγαλοπρεποῦς τυγχάνει. « Atqui apud plurimos homines præclarum videtur in bello mori: etenim qui hoc leti genere occumbit, præclarum magnificumque funus consequitur.

Virgilius, IV *Georg.* v. 216, 217:

... Et corpora bello
Objectant, pulchramque petunt per vulnera mortem.

Æneid. II, 417:

... Pulchrumque mori succurrit in armis.

COLLECT.

(34) *Πλάτων*. Platonis verba occurrunt lib. V *De republica*, pag. 662.

(35) *Γνῶσιν Θεοῦ*. Irenæus lib. IV, cap. 64, ait: « Neque quidem necessarium esse dicentibus tale martyrium; esse enim martyrium verum, sententiam eorum. » Idem lib. III, cap. 20: « Ad tantam temeritatem progressi sunt quidam, ut etiam martyres spernant, et vituperent eos, qui propter Domini confessionem occiduntur. »

(36) *Ἀμαρτύρως*. Gatakerus nostras in Notis ad Marci Antonini lib. II, pag. 83, de hac Clementis voce hæc adnotat: Τὸ ἀμαρτύρως non est cum λέγομεν, uti Sylburgius putavit, sed cum ἐξάγειν ἑαυτούς conjungendum: « Dicimus eos ita sibi mortem accersere, ut martyres tamen non sint, nec martyrium obire dici debeant: Οὐ γάρ, inquit, τὸν χαρακτῆρα σώζουσι τοῦ μαρτυρίου τοῦ πιστοῦ. »

enim quidam, eatenus solum nostri, quod ejusdem nominis participes sint, qui quidem seipsos magno studio contendunt tradere, et propter odium in Creatorem miseri mortem cupiunt) eos, inquam, dicimus seipsos e vita exigere absque ullo martyrio, et si publice puniantur. Fidelis enim martyrii non servant characterem, quandoquidem verum Deum non cognovere; vanæ autem morti seipsos tradunt, sicut se temere in ignem conjiciunt Indorum Gymnosophistæ. Quoniam autem isti, qui falsum sibi nomen sumpserunt, in corpus invehuntur, discant quod bona corporis compages et recta compositio animo confert ad ingenii solertiam. Quare in tertio *De republica* Plato, quem maxime citant testem vituperatæ generationis, dixit oportere « curam gerere corporis propter harmoniam animæ, » per quod et vivendum et recte vivendum est ei, qui annuntiat præconium veritatis. Per vitam enim et sanitatem ingredientes, edisci

A στοῦ, τὸν ὄντως Θεὸν μὴ γνωρίσαντες· θανάτῳ δὲ ἑαυτοὺς ἀποδιδόασι κενῷ, καθάπερ καὶ οἱ τῶν Ἰνδῶν Γυμνοσοφισταὶ ματαίῳ πυρί. Ἐπεὶ δ' οἱ ψευδώνυμοι (37) οὗτοι τὸ σῶμα διαβάλλουσι, μαθέτωσαν, ὅτι καὶ ἡ τοῦ σώματος εὐαρμοστία συμβάλλεται τῇ διανοίᾳ πρὸς τὴν εὐφυΐαν. Δι' ὃ ἐν τῷ τρίτῳ τῆς « Πολιτείας » ὁ Πλάτων εἶπεν, ὃν μάλιστα ἐπιβοῶνται μάρτυρα τὴν γένεσιν κακίζοντα, « ἐπιμελεῖσθαι σώματος » δεῖν « ψυχῆς ἕνεκα ἁρμονίας (38), » δι' οὗ βιοῦν τε ἔστι, καὶ ὀρθῶς βιοῦν, καταγγέλλοντα τῆς ἀληθείας τὸ κήρυγμα· διὰ γὰρ τοῦ ζῆν καὶ τῆς ὑγιείας ὁδεύοντες, ἐκμανθάνομεν τὴν γνῶσιν. Ὧ δὲ οὐδὲ τὸ τυχὸν προσελθεῖν ἔστιν εἰς ὕψος ἄνευ τοῦ ἐν τοῖς ἀναγκαίοις εἶναι, καὶ δι' αὐτῶν πάντα ποιεῖν τὰ πρὸς τὴν γνῶσιν συντείνοντα, τὸ εὖ ζῆν τούτῳ πῶς οὐχ αἱρετέον; ἐν B γοῦν τῷ ζῆν, τὸ εὖ ζῆν κατορθοῦται· καὶ εἰς ἕξιν ἀϊδιότητος παραπέμπεται ὁ διὰ σώματος μελετήσας εὐζωΐαν.

mus ✠ cognitionem. Cui vero omnino non licet in altum progredi, nisi in providendis necessariis versetur, et eorum ope quæcunque tendunt ad cognitionem facere necesse habet, nonne ei bene vivere est eligendum? Vivendo enim, ut bene vivatur, fit; et ad immortalitatis habitum transmittitur, qui per corpus ad bene vivendum se exercuit.

CAPUT V.

De doloris, paupertatis aliorumque externorum contemptu.

Admiratione quoque digni sunt Stoici, qui dicunt, animam nihil affici a corpore, neque ad vitium a morbo, neque ad virtutem a sanitate; sed utraque hæc dicunt esse indifferentia. Jam vero Job quoque propter insignem continentiam et fidem eximiam, pauper quidem ex divite, ex illustri abjectus, ex pulchro deformis, ex sano morbidus factus, nobis est præclarum exemplar propositus, dum pudore afficit eum, qui tentaverat; benedicit ei, qui formaverat; secunda ita fert, ut prima; probe docens, virum gnosticum casibus omnibus recte posse uti[a]. Ac quod ea quidem, **207** quæ a veteribus præ-

Θαυμάζειν δὲ ἄξιον καὶ τῶν Στωϊκῶν, οἵτινές φασι, μηδὲν τὴν ψυχὴν ὑπὸ τοῦ σώματος διατίθεσθαι, μήτε πρὸς κακίαν ὑπὸ τῆς νόσου μήτε πρὸς ἀρετὴν ὑπὸ τῆς C ὑγιείας, ἀλλ' ἀμφότερα ταῦτα λέγουσιν ἀδιάφορα (39) εἶναι. Καίτοι καὶ Ἰὼβ, ἐγκρατείας ὑπερβολῇ καὶ πίστεως ὑπεροχῇ πένης μὲν ἐκ πλουσίου, ἄτιμος δὲ ἐξ ἐνδόξου, αἰσχρὸς δὲ ἐκ καλοῦ, καὶ νοσερὸς ἐξ ὑγιεινοῦ γενόμενος, ἡμῖν τέ ἐστι παράδειγμα ἀγαθὸν ἀναγεγραμμένος, δυσωπῶν τὸν πειράσαντα, εὐλογῶν τὸν πλάσαντα· φέρων οὕτω τὰ δεύτερα, ὡς καὶ τὰ πρότερα· διδάσκων εὖ μάλα τοῖς περιστατικοῖς ἅπασιν οἷόν τε εἶναι καλῶς χρῆσθαι τὸν γνωστικόν (40).

✠ P. 572 ED. POTTER, 482 ED. PARIS. [a] Job I.

(37) *Ψευδώνυμοι*. Scilicet οἱ ψευδωνύμως γνωστικοί, « falso appellati Gnostici; » ut alibi dicit.

(38) *Ἁρμονίας*. De harmonia, seu conformitate animæ et corporis, in libro a Clemente memorato hæc etiam dicit Plato, p. 625: Δεῖν γέ φαμεν τοὺς φύλακας ἀμφότερα ἔχειν τούτω τὼ φύσεε. Δεῖ γάρ. Οὐκοῦν ἡρμόσθαι δεῖ αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας. Πῶς δ' οὔ; Καὶ τοῦ μὲν ἡρμοσμένου σώφρων τε καὶ ἀνδρεία D ἡ ψυχή. Πάνυ γε. Τοῦ δὲ ἀναρμόστου δειλὴ καὶ ἄγροικος. Καὶ μάλα. « Dicebamus oportere ipsos custodes utrasque naturas habere. Oportet sane. Proinde eas congruere inter se et concinere oportet. Quidni? Ejusque animus, in quo hæc consonant temperans est et fortis. Omnino. Ejus autem animus, in quo dissonant, timidus et agrestis. Et maxime quidem. » Cætera apud auctorem legi possunt.

(39) *Ἀδιάφορα*. Laertius in *Zenone*, lib. VII, seg. 104, refert Stoicos bona corporis et fortunæ retulisse inter τὰ ἀδιάφορα, « indifferentia, » τὰ μήτε πρὸς εὐδαιμονίαν μήτε πρὸς κακοδαιμονίαν συνεργοῦντα· ὡς ἔχει πλοῦτος, ὑγίεια, ἰσχὺς, δόξα, καὶ τὰ ὅμοια· « quæ neque ad felicitatem, neque ad infelicitatem conferunt; ut sunt divitiæ, sanitas, vires, gloria, et cætera id genus. » Tacitus *Hist.* lib. IV, de Helvidio Prisco, Stoico: « Doctores, ait, sapientiæ secutus, qui sola bona, quæ honesta; mala tantum, quæ turpia; potentiam, nobilitatem, cæteraque extra animum, neque bonis neque malis annumerant. »

(40) *Διδάσκων... γνωστικόν*. « Probe docens gnosticum casibus omnibus adversis uti recte posse. » Περίστασις, necessitas hominem undique urgens, et casus incommodus. II Macab. VI: Χαλεπὴ ἦν ἡ ἐπίστασις τῆς κακίας, « incursio malorum; » at περίστασις, « calamitas, » et τὰ περιστατικά, ut apud Basilium, quod citat Budæus in *Comment.* ex homil. in princip. Proverb.: Οὔτε γὰρ τὰ δεξιὰ καὶ περισπούδαστα τοῖς πολλοῖς τὸ ἑστὼς καὶ μόνιμον ἔχει, οὔτε τὰ περιστατικὰ τῶν πραγμάτων καὶ κατηφῆ παγίως ἥδρασται. « Neque enim secunda omnia, et quibus plerique delectantur, perpetuitatem, firmitatemque habent; sicut nec tristia semper durant. » Sic verte pag. 500, 40: « Vel circumsistentia. » S. Chrysostomus eleganter, id est, more suo, apud Nicetam Heracliensem in *Expositione* ad illa verba: « Si bona suscepimus: « Ὁ μακάριος οὗτος πανταχόθεν βαλλόμενος, ἀσφαλέστερον ἵστατο, καὶ μυρία βέλη δεχόμενος, οὐκ ἐνεδίδου· ἀλλ' ἐκένωσε μὲν τοῦ διαβόλου τὴν βελοθήκην, αὐτὸς δὲ οὐ κατέπεσεν, οὐδὲ ὑπερκυλίσθη, ἀλλ' ὥσπερ ἄριστος κυβερνήτης, οὔτε μαινομένης τῆς θαλάττης καὶ τῶν κυμάτων διεγειρόμενος κατεποντίζετο, οὔτε γαλήνης οὔσης ῥαθυμότερος ἐγίνετο, ἀλλ' ἐν ἑκατέρᾳ τῇ τῶν καιρῶν διαφορᾷ ἴσην τὴν ἑαυτοῦ τέχνην διετήρησε, καὶ οὕτω

Καὶ ὅτι γε εἰκόνες τὰ παλαιὰ κατορθώματα εἰς τὰ ἡμεδαπὰ ἐπανορθώματα ἔκκειται, ἐμφαίνων ὁ Ἀπόστολος, « Ὥστε τοὺς δεσμούς μου, » φησί, « φανεροὺς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι, καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ πεποιθότας, τοῖς δεσμοῖς μου περισσοτέρως τολμᾷν ἀφόβως τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ (41) λαλεῖν· » ἐπεὶ καὶ τὰ μαρτύρια ἐπιστροφῆς ἐστι παραδείγματα, ἐνδόξως ἡγιασμένα. « Ὅσα γὰρ ἡ Γραφὴ λέγει, εἰς τὴν (42) ἡμετέραν διδασκαλίαν ἐγράφη, ἵνα διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν Γραφῶν τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν τῆς παρακλήσεως. » Ἔοικε δέ πως, παρούσης ἀλγηδόνος, ἡ ψυχὴ νεύειν ἀπ' αὐτῆς, καὶ τίμιον ἡγεῖσθαι τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς παρούσης ὀδύνης. Ἀμέλει κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καὶ μαθημάτων ῥαθυμεῖ, ὁπηνίκα καὶ αἱ ἄλλαι ἀπημέληνται ἀρεταί. Καὶ οὐ δήπου τὴν ἀρετὴν αὐτὴν πάσχειν φαμέν· οὐδὲ γὰρ νοσεῖ ἡ ἀρετή· ὁ δὲ ἀμφοῖν μετεσχηκώς, ἀρετῆς καὶ νόσου, ὑπὸ τοῦ κατεπείγοντος θλίβεται· κἂν μὴ καταμεγαλοφρονῶν τύχῃ ὁ μηδέπω τὴν ἕξιν τῆς ἐγκρατείας περιποιησάμενος, ἐξίσταται, ἴσον τε εὑρίσκεται τῷ φεύγειν τὸ μὴ οὐ ὑπομεῖναι. Ὁ δὲ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ πενίας· ἐπεὶ καὶ αὐτὴ τῶν ἀναγκαίων, τῆς θεωρίας, λέγω, καὶ τῆς καθαρᾶς ἀναμαρτησίας, ἀπασχολεῖν βιάζεται τὴν ψυχήν, περὶ τοὺς πορισμοὺς διατρίβειν ἀναγκάζουσα, τὸν μὴ ὅλον ἑαυτὸν δι' ἀγάπης ἀνατεθεικότα τῷ Θεῷ· ὥσπερ ἔμπαλιν ἥ τε ὑγίεια καὶ ἡ τῶν ἐπιτηδείων ἀφθονία ἐλευθέραν καὶ ἀνεμπόδιστον φυλάσσει τὴν ψυχήν, καὶ εὖ χρῆσθαι (43) τοῖς παροῦσι γινώσκουσαν· « Θλῖψιν (44) γάρ, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, τῇ σαρκὶ ἕξουσιν οἱ τοιοῦτοι. Ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι· θέλω γὰρ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπάρεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερισπάστως. » Τούτων οὖν ἀνθεκτέον οὐ δι' αὐτά, ἀλλὰ διὰ τὸ σῶμα· ἡ δὲ τοῦ σώματος ἐπιμέλεια διὰ τὴν ψυχὴν γίνεται, ἐφ' ἣν ἡ ἀναφορά. Ἐν ταύτῃ γὰρ μαθεῖν ἀνάγκη τὸν γνωστικῶς πολιτευόμενον τὰ προσήκοντα· ἐπεὶ τό γε μὴ εἶναι τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν ὡμολόγηται, ἐκ τοῦ κακὰς εἶναί τινας ἡδονάς· τούτῳ τῷ λόγῳ ἀναφαίνεται τὸ ἀγαθὸν κακόν, καὶ τὸ κακὸν ἀγαθόν. Ἔπειτα δέ, εἰ τινὰς μὲν αἱρούμεθα τῶν ἡδονῶν, τινὰς δὲ φεύγομεν, οὐ πᾶσα ἡδονὴ ἀγαθόν. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀλγηδόνων ὁ αὐτὸς λόγος, ὧν τὰς μὲν ὑπομένομεν, τὰς δὲ φεύγομεν. Ἡ δὲ αἵρεσις καὶ φυγὴ κατ' ἐπιστήμην γίνεται· ὥστε τὴν ἐπιστήμην εἶναι τὸ ἀγαθόν, οὐ τὴν ἡδονήν, δι' ἣν ἔστιν ὅτε καὶ τήν ποιὰν ἡδονὴν αἱρησόμεθα. Αὐτίκα ὁ μάρτυς ἡδονὴν τὴν δι' ἐλπίδος διὰ τῆς παρούσης ἀλγηδόνος αἱρεῖται.

A clare sunt gesta, ad nostram emendationem, quædam quasi imagines, proposita sunt, his verbis ostendit Apostolus: « Ut mea vincula fuerint in Christo manifesta in omni prætorio et reliquis omnibus, et plures fratres in Domino, confisi meis vinculis, auderent abundantius absque metu loqui verbum Dei [a]: » quandoquidem martyria quoque sunt exemplaria conversionis, gloriose sanctificata. « Quæcunque enim, ait Scriptura, ad nostram doctrinam scripta sunt ut per patientiam et consolationem Scripturarum, spem habeamus consolationis [b]. » Videtur autem si adsit dolor, anima quodammodo ab ipso declinare et magnifacere a præsenti liberationem molestia. Illo certe tempore quiescit etiam a disciplinis, quando aliæ quoque virtutes negliguntur. Non autem utique dicimus ipsam B pati virtutem : nam nec ægrotat virtus. Sed tamen qui est utriusque particeps, et virtutis et morbi, urgenti dolore premitur; et si non fuerit magni et excelsi animi, qui nondum continentiæ habitum ✠ acquisivit, loco pellitur; et instar fugæ invenitur non tolerasse. Eadem est autem etiam ratio de paupertate. Nam ipsa quoque a necessariis, contemplatione, inquam, et pura peccati amotione, cessare cogit animam, ut quæ in victu quærendo versari eum cogat, qui non se totum Deo per dilectionem dedicaverit; sicut rursus sanitas et rerum necessariarum copia liberam custodit animam, ut quæ nullum habeat impedimentum, et sciat recte uti rebus præsentibus. « Tribulationem » enim C « carnis habebunt, » inquit Apostolus, « qui sunt hujusmodi. Ego autem vobis parco; volo enim vos esse non sollicitos, ut decore et honeste Domino indivulse assideatis [c]. » Hæc sunt ergo amplectenda, non propter se, sed propter corpus : habetur autem cura corporis propter animam, ad quam fit relatio. Hac enim causa necesse est eum, qui vitam gnostice instituit, discere quid sit conveniens : nam bonum quidem non esse voluptatem, patet ex eo, quod malæ sint quædam voluptates; alioquin hac ratione videretur bonum esse malum, et malum bonum. Præterea autem si aliquas quidem expetimus voluptates, aliquas vero fugimus, tum non est quævis voluptas bonum. Similiter autem eadem quoque est ratio in doloribus, quorum D alios quidem toleramus, alios vero fugimus. Fit autem electio et fuga ex scientia ; ac proinde bonum est, non voluptas, sed scientia, propter quam voluptates quasdam nonnunquam eligimus. Jam

✠ P. 573 ED. POTTER, 483 ED. PARIS. [a] Philip. I, 13, 14. [b] Rom. XV, 4. [c] I Cor. VII, 28, 32, 35.

πλοῦτος αὐτὸν ἐφύσησεν, οὔτε πενία ἐταπείνωσεν. « Beatus hic, licet in eum undique mitterentur sagittæ, tutior ac firmior nihilominus consistebat; cumque jacula innumerabilia excepisset, nihil de animi virtute remisit. Imo vero diaboli pharetram exhausit, ipse vero nec concedit, nec animo fractus est, sed tanquam gubernator optimus, neque furente mari, seseque offerentibus fluctibus obruebatur; neque in tranquillitate atque malacia erat desidiosior : parem potius artem ad temporis utriusque discrimen afferebat. COLLECT.

(41) *Τοῦ Θεοῦ*. Abest a Philip. I.

(42) *Ὅσα γὰρ ἡ Γραφὴ λέγει, εἰς τ.* Forsan auctor scripsit : Ὅσα γὰρ ἐγράφη, λέγει, εἰς τ. Vulg. Biblia Rom. XV, προεγράφη habent in utroque membro. Vox τῆς παρακλήσεως post ἔχωμεν abest ab iisdem Bibl. SYLBURG.

(43) *Καὶ εὖ χρ.* Pro καὶ malim τήν, ut sensus sit, « Eam animam, quæ præsentibus uti norit, liberam et impedimentis immunem per sanitatem et rerum necessariarum copiam præstari. »

(44) *Θλῖψιν*. In unum conjungit I Cor. VII, 28, 32, 35, ubi θέλω δὲ pro θέλω γάρ, et mox εὐπρόσεδρον pro εὐπάρεδρον exstat.

martyr eam, quæ spe capitur, voluptatem eligit per præsentem dolorem. Si autem in siti quidem dolor consideretur, in potu autem voluptas; dolor, qui præcessit, erit efficiens voluptatis; boni autem malum non erit efficiens; neutrum ergo est malum. Ac Simonides quidem, sicut ✠ etiam Aristoteles, scribit : « Homini quidem esse optimum, sanum esse; secundum autem, natura valentem et pulchrum; tertium autem, absque dolo et fraude esse divitem. » Et Theognis Megarensis :

Pauperiem ut fugias, piscosi et in æquora ponti,
Cyrne, et te aeriis dejicito ex scopulis.

Contra autem Antiphanes comicus : « Plutus, inquit, « cum plus aliis videntes acceperit aliquos, cæcos facit. » Jam a poetis prædicatur ab ortu esse cæcus :

Natum illi genuit, qui solem non videt unquam,

A Εἰ δὲ κατὰ μὲν δίψαν ἡ ἀλγηδὼν νοεῖται, κατὰ τὴν πόσιν δὲ ἡδονὴ, ποιητικὴ τῆς ἡδονῆς ἡ ἀλγηδὼν ἡ προϋπάρξασα γίνεται· ἀγαθοῦ δὲ ποιητικὸν τὸ κακὸν οὐκ ἂν γένοιτο· οὐθέτερον οὖν κακόν. Ὁ μὲν οὖν Σιμωνίδης (45), καθάπερ καὶ Ἀριστοτέλης (46). « Ὑγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ, » γράφει, « δεύτερον δ', εὐφυᾶ καλὸν γενέσθαι· τρίτον δὲ, πλουτεῖν ἀδόλως. Καὶ ὁ Μεγαρεὺς Θέογνις·

Χρὴ πενίην (47) φεύγοντα, καὶ εἰς βαθυκήτεα (48) [πόντον
Ῥιπτεῖν, καὶ πετρέων (49), Κύρνε, κατ' ἠλιβάτων.

Ἔμπαλιν δὲ Ἀντιφάνης (50) ὁ κωμικός· « Ὁ Πλοῦτος, » φησὶ, « πλέον θατέρου βλέποντας παραλαβὼν, B τυφλοὺς ποιεῖ. » Αὐτίκα πρὸς τῶν ποιητῶν τυφλὸς ἐκ γενετῆς κηρύττεται·

Καί οἱ γείνατο κοῦρον, ὃς οὐκ ἠλέκτορα εἶδεν,

✠ P. 574 ED. POTTER.

(45) *Σιμωνίδης.* Aristoteles lib. I *Ethic.* ad Nicom. disticho illo epigrammatis Deliaci hæc distincta fuisse docet :

Κάλλιστον τὸ δικαιότατον, λῷστον δ' ὑγιαίνειν,
Ἥδιστον δὲ τυχεῖν οὗ τις ἕκαστος ἐρᾷ.

Justitia est pulcherrima res, suavissima rebus
Gaudere optatis, optima si valeas.

Quæ a Theognide usurpata sunt, immutato tantum altero sic :

Πρᾶγμα δὲ τερπνότατον οὗ τις ἐρᾷ τὸ τυχεῖν.

Illud vero secundum Græce ita Clemens, Δεύτερον εὐφυᾶ καλὸν γενέσθαι. At apud Stobæum tit. 101, *De felicitate*, Platonem in *Gorgia*, et Athenæum lib. XV in Canteri *Novis lectionib.* legitur : Δεύτερον δὲ φυὰν καλὸν γενέσθαι. « Secundum pulchrum indole esse, » vel « honesta specie esse. » Sic et Plato lib. I *De legib.* 631 : Ἡγεῖται μὲν ὑγίεια, κάλλος δὲ δεύτερον, τὸ δὲ τρίτον ἰσχὺς, τέταρτον δὲ πλοῦτος οὐ τυφλὸς, ἀλλ' ὀξὺ βλέπων. « Primum locum obtinet bona valetudo, secundum forma, tertium robur corporis, quartum opes haud cæcæ, sed acutum cernentes. » Vide in Proverbiis, « Primum recte valere. » COLLECT. Cum impressis consentit etiam ll. ms., sed Athenæi epitome ms. rectius, Δεύτερον δὲ φυὰν καλόν. Sic apud Platonem lib. II *De legib.* p. 661 (p. 792 edit. Francof.) : Λέγεται γὰρ, ὡς ἄριστον μὲν ὑγιαίνειν, δεύτερον δὲ κάλλος, τρίτον δὲ ἰσχὺς, τέταρτον δὲ πλοῦτος. SYLBURG.—Stobæus hoc dictum Scleriæ tribuit, serm. 101, ubi hoc modo id recitat :

Ὑγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ θνατῷ·
Δεύτερον δὲ φυὰν καλὸν γενέσθαι·
Τρίτον δὲ πλουτεῖν ἀδόλως· εἶτα
Τέταρτον, ἡβᾷν μετὰ τῶν φίλων.

Optima quidem est sanitas viro mortali,
Deinde bona forma nasci,
Tertio divitiæ sine dolo partæ,
Postremo inter amicos pubescere.

Athenæus idem effatum, tanquam scolion inter pocula decantari solitum, recitat, lib. XV, c. 15, quo loco etiam memorat Anaxandriden comicum his verbis id derisisse :

Ὁ τὸ σκόλιον εὑρὼν ἐκεῖνος, ὅστις ἦν,
Τὸ μὲν ὑγιαίνειν πρῶτον ὡς ἄριστον ἦν,
Ὠνόμασεν ὀρθῶς· δεύτερον δὲ εἶναι καλὸν,
Τρίτον δὲ πλουτεῖν. Τοῦθ', ὁρᾷς, ἐμαίνετο·
Μετὰ τὴν ὑγίειαν γὰρ τὸ πλουτεῖν διαφέρει,
Καλὸς δὲ πεινῶν ἐστὶν αἰσχρὸν θηρίον.

Auctor hujus scolii, quicunque ille sit,
Bonam valetudinem omnium rerum esse præstantissimum,
Recte quidem judicavit; secundo vero loco, nasci formosum;
Ac tertio, divitem. Hic, vides, insanit :
Post bonam valetudinem præcipuæ sunt opes,
Pulcher si inops esurit, fœda bestia est.

Theodoretus hæc a Clemente, pro more suo, sumpsisse videtur, serm. 11, cui tit. *De fine et judicio*, p. 63, 64 : Μᾶλλον δὲ οὗτος, ὡς ἔοικεν, ἠκολούθησε Σιμωνίδῃ τῷ ποιητῇ· ἐκεῖνος γὰρ ἔφη· Ὑγιαίνειν C μὲν ἄριστον ἀνδρί· δεύτερον δὲ, φυὰν καλὸν γενέσθαι· τρίτον δὲ, πλουτεῖν ἀδόλως. Καὶ ὁ Θέογνις δὲ τὴν πενίαν φεύγειν παρεγγυᾷ, καὶ φησί·

Χρὴ πενίην φεύγοντα καὶ εἰς μεγακήτεα πόντον
Ῥιπτεῖν, καὶ πετρῶν, Κύρνε, κατ' ἠλιβάτων.

Unde vix dubitari potest, quin apud Clementem, δεύτερον δὲ, φυὰν καλὸν γενέσθαι, scribendum sit pro δεύτερον δ', εὐφυᾶ καλὸν γενέσθαι.

(46) *Καθάπερ καὶ Ἀριστοτέλης.* Hic scilicet ad complendam felicitatem, non solum animi, sed etiam corporis ac fortunæ bona exigit. Hinc Theodoretus paulo ante verba modo allata hæc dicit : Ἀριστοτέλης.... ξυμπληροῦσθαι τὴν εὐδαιμονίαν ἐκ τριγενείας ἔφη, ἐκ τῶν κατὰ ψυχὴν, ἐκ τῶν κατὰ σῶμα, ἐκ τῶν ἐκτός· χρῆναι γὰρ τὸν εὐδαίμονα ἔλεγε, μὴ μόνον ἀρετῇ κοσμεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ ῥώμην ἔχειν, καὶ ὥρᾳ λάμπειν, καὶ πλούτῳ περιῤῥεῖσθαι· τὸν δὲ τινὸς τούτων ἐστερημένον, ἥκιστα καλεῖσθαι εὐδαίμονα. « Aristoteles ex triplici bonorum genere, D scilicet animæ, corporis, et externis bonis, plenam felicitatem fieri affirmavit. Aiebat enim, qui vere felix habendus sit, eum non modo virtute excultum esse oportere, sed et robusta præditum valetudine, et forma insignem, et divitiis affluentem; qui autem horum careat aliquo, felicem appellandum non esse. » Conf. sup. *Strom.* II, pag. 416 edit. Par.

(47) *Χρὴ πενίην.* Ἦν δὲ χρὴ, Theogn. *Gnom.* v. 175, ubi præcessit *paupertatis* mentio.

(48) *Βαθυκήτεα.* Theognidis edit. vulg. μεγακήτεα; Plut. pag. 644, μεγακήτεα, at p. 463, βαθυκήτεα. H. SYLB. —Βαθυκήτεα Theodoret.

(49) *Ῥιπτεῖν, καὶ πετρέων.* Ῥίπτειν, καὶ πετρῶν Theogn., Theodoret.

(50) *Ἀντιφάνης.* Antiphanis locus apud Stobæum, tit. 91, plenius sic legitur :

Ὁ Πλοῦτος ἡμᾶς, καθάπερ ἰατρὸς κακὸς,
Τυφλοὺς, βλέποντας παραλαβὼν, πάντας ποιεῖ.

SYLBURG.

φησὶν ὁ Χαλκιδεὺς Εὐφορίων·

Κακὸν οὖν ἦν τὸ παίδευμ' εἰς εὐανδρίαν
Ὁ πλοῦτος ἀνθρώποισιν, αἵ τ' ἄγαν τρυφαί,

ἐν τῷ *Ἀλεξάνδρῳ* ὁ Εὐριπίδης πεποίηκεν. Εἴρηται γε, « Ἡ πενία (51) σοφίαν λάχε, διὰ τὸ συγγενές (52). Ἀ φιλοχρηματία (53) δὲ οὐ *Σπάρταν* μόνον, ἀλλὰ *πᾶσαν πόλιν* ἕλοι ἄν. » — « Οὔκουν (54) μόνον τοῦτο νόμισμα, λευκὸς ἄργυρος ἢ χρυσός, ἔστιν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρετὴ βροτοῖς, » ὡς φησὶν ὁ Σοφοκλῆς.

A ait Euphorion Chalcidensis

Nil pejus opibus fortitudinem docet
Homines misellos, nimiaque luxuries comes,

dixit in *Alexandro* Euripides. Dictum certe est : « Paupertati obtigit sapientia propter cognationem; amor autem pecuniæ non solum *Spartam*, sed etiam *quamvis urbem* ceperit. » — « Non est ergo hic solum nummus, album argentum vel aurum, sed etiam virtus mortalibus, » ut ait Sophocles.

CAPUT VI.

Aliquot beatitudinum capita exponit.

Ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ὁ ἅγιος καὶ ἐπὶ τῶν πνευματικῶν, καὶ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν, τὴν πενίαν, καὶ τὸν πλοῦτον, καὶ τὰ τούτοις ὅμοια, ἔταξεν· εἰπὼν γάρ, « Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, » σαφῶς ἡμᾶς διδάσκει ἐν πάσῃ περιστάσει τὸν μάρτυρα ζητεῖν· ὅς, ἐὰν πτωχὸς ᾖ διὰ δικαιοσύνην, « μαρτυρεῖ (55) » δικαιοσύνην ἀγαθὸν εἶναι, ἣν ἠγάπησεν· « κἂν πεινῇ, κἂν διψῇ διὰ δικαιοσύνην, » μαρτυρεῖ δικαιοσύνην τὸ ἄριστον τυγχάνειν. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ κλαίων καὶ ὁ πενθῶν διὰ δικαιοσύνην μαρτυρεῖ τῷ βελτίστῳ νόμῳ εἶναι καλῷ. Ὡς οὖν « τοὺς δεδιωγμένους, » οὕτω δὲ καὶ « τοὺς πεινῶντας καὶ τοὺς διψῶντας διὰ δικαιοσύνην, » μακαρίους λέγει, ὁ τὸν γνήσιον ἀποδεχόμενος πόθον (56), ὃν οὐδὲ λιμὸς διακόψαι ἴσχυσεν. Κἂν « τὴν δικαιοσύνην αὐτὴν πεινῶσι, μακάριοι. μακάριοι » δὲ καὶ « οἱ πτωχοὶ » εἴτε « πνεύματι » εἴτε περιουσίᾳ, διὰ δικαιοσύνην δηλονότι. Μή τι οὖν

✠ Servator autem noster ille sanctus, tum ad B spiritualia, tum ad sensilia applicavit paupertatem, et divitias, et quæ sunt his similia. Cum enim dixit: « Beati, qui persecutionem patiuntur propter justitiam [a], » aperte nos docet, in omni casu quærere martyrem; qui, si fuerit pauper propter justitiam, « testatur » esse bonum, quam dilexit, justitiam; et si « esuriat et sitiat propter justitiam, » justitiam testatur esse optimum. Similiter autem qui flet quoque et luget propter justitiam, testatur optimam legem esse pulchram et honestam. Quemadmodum ergo eos, « qui persecutionem patiuntur, » ita etiam « qui esuriunt et sitiunt propter justitiam, » beatos dicit, sincerum approbans desiderium, quod ne fames quidem potuit perfringere. Et si « ipsam sitiant justitiam, beati [b]. Beati sunt » autem « pau- C peres » quoque, sive « spiritu [c], » sive facultatibus,

✠ P. 575 ED. POTTER, 484 ED. PARIS. [a] Matth. v, 10. [b] Ibid. 6. [c] Ibid. 3.

Refertur a Stobæo tit. 91 :
Ὁ δὲ Πλοῦτος ἡμᾶς, καθάπερ ἰατρὸς κακός,
Τυφλοὺς, βλέποντας παραλαβὼν, πάντας ποιεῖ.
Verum divitiæ nos, ceu malus medicus,
Videntes assumptos omnes excæcant.
Euripidis porro sententia ibidem recitatur, ubi pro κακὸν τὸ παίδευμ' εἰς εὐανδρίαν, legitur, κακόν τι βούλευμ' ἄρ' εἰς εὐανδρίαν. « Malum sane consilium ad fortitudinem sunt divitiæ hominibus. » In manuscripto citatur hoc distichum ex *Alexandro* Euripidis, non, ut habet impressus, ex *Alexandra*. In Græco Clementis erat, ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ Εὐριπίδης, *in Alexandro Euripides*; itemque superius illud ex Antiphane manuscriptus, non, ut impressus, ex Aristophane; cum quo non convenit, quod de Pluto a nativitate cæco tradit Euphorion, nam a Jove excæcatum fingit. COLLECT. — Hoc dictum Antiphanis H. Grotius sic exhibet, *Excerpt. e trag. et com.*, p. 633 :
.... *Ὁ Πλοῦτος πλέον*
Θατέρων βλέποντας παραλαβὼν, τυφλοὺς ποιεῖ.

(51) *Ἡ πενία.* Cum dicto de paupertate consonat hoc Theocriti :
Ἁ πενία, Διόφαντε, μόνα τὰς τέχνας ἐγείρει.
SYLBURG. Proverbium est, quod Zenodotus citat ex Euripide, alii tribuunt Aristoni : « Ignava est opulentia : verum inopia est artium repertrix, ingeniique venter, » ait Persius. Vide chil. 1, cent. 5, 22, et chil. 2, cent. 7. Illud alterum natum ex oraculo reddito Cleomeni et Theopompo, Spartæ regibus, tum demum vincendos esse Lacedæmonios, cum aurum et argentum in pretio cœperint habere. Sophoclis gnomen exscripsit in lib. I *De virtute* Stobæus ex ejus *Œdipode*. COLLECT.

(52) *Διὰ τὸ συγγενές.* An potius διὰ τὸ δυστυχὲς, « propter infortunium? » Id enim exstat inter fragmenta *Polyidi* Euripidis, et apud Stobæum sermone 93 :
Πλουτεῖς· τὰ δ' ἄλλα μὴ δοκεῖς ξυνιέναι·
Ἐν τῷ γὰρ ὄλβῳ φαυλότης ἔνεστί τις.
Πενία δὲ σοφίαν ἔλαχε διὰ τὸ δυστυχές.
Es dives : at scis præter hoc unum nihil;
Id adesse vitium quippe divitiis solet;
Magis malo coacta paupertas sapit.

(53) *Ἀ φιλοχρηματία.* Oraculum de Sparta, mutato verbo, legitur apud Plutarchum pag. 142 : Ἀ φιλοχρηματία Σπάρταν ὀλεῖ, « Spartam perdet : » cum hic sit ἑλεῖ, « capiet, » inquit Sylburg. Hoc oraculum Theopompo et Alcameni, Spartæ regibus, redditum fuisse refert Plutarchus sub finem *Institutorum Laconic.* Ejusdem meminerunt etiam Pausanias in *Bœoticis* pag. 591, 592, edit. Hanov. et Ælianus *Var. hist.* lib. XIV, cap. 29, ubi Lysandrum Spartanos hoc oraculum, ut etiam præceptum, quod D Lycurgus auri argentique usum prohibuit, contemnere docuisse memorant. Conf. Plutarchus in Lysandro. Oraculum hoc modo plenius scribitur :
Ἀ φιλοχρηματία Σπάρταν ὀλεῖ, ἄλλο δὲ οὐδέν.
Divitiarum amor Spartam perdet, aliud vero nihil.

(54) *Οὔκουν.* In Sophoclis loco si τοῦτο expungatur, metrum constabit rectius,
Οὔκουν μόνον νόμισμα λευκὸς ἄργυρος,
Ἢ χρυσός ἐστιν, ἀλλὰ κ' ἀρετὴ βροτοῖς.
SYLBURG. —Verum hos versus e Sophoclis *Œdipode* hoc modo recitat Stobæus serm. 1 :
Οὔ τοι νόμισμα λευκὸς ἄργυρος μόνον
Καὶ χρυσός ἐστιν· ἀλλὰ κ' ἀρετὴ βροτοῖς
Νόμισμα κεῖται πᾶσιν, ᾗ χρῆσθαι χρεών.

(55) *Μαρτυρεῖ.* Alludit ad τὸν μάρτυρα.

(56) *Ὁ τὸν γνήσιον ἀποδεχόμενος πόθον.* Congruentius, τοὺς τὸν γνήσιον ἀποδεχομένους

propter justitiam videlicet. Non ergo absolute pauperes, sed eos, qui propter justitiam voluerint fieri pauperes, eos beatos esse dicit; qui scilicet hujus mundi honores contempserunt, ut bonum acquirerent: perinde ac eos quoque qui honesti moribus et corpore fuere per castitatem, clarosque et illustres, qui propter justitiam provecti sunt ad filiorum adoptionem, et ideo « acceperunt potestatem ut filii Dei fierent, et super serpentes et scorpios ambularent et in dæmones et in adversarii copias dominatum obtinerent [a]. » Et, ut in summa dicam, Dominica exercitatio grate ac lubenter animam abducit a corpore, si quidem ipsa quoque seipsam transferendo avellit. « Qui enim amat animam suam, perdet **208** illam: et qui perdidit, inveniet ipsam [b]; » si modo nostram fragilitatem applicemus ad Dei incorruptionem. Dei autem voluntas est, ut Deum agnoscamus, qua ratione ejus incorruptionis participes erimus. Qui ergo per pœnitentiæ rationem peccatricem agnoscit « animam, perdet » ipsam a peccato, a quo est avulsa; « perditam » autem « inveniet » per obedientiam, ut quæ fidei quidem revixerit, mortua autem sit peccato. Hoc est ergo invenire animam, « nosse seipsum. » Eam autem, quæ fit ad divina, conversionem, Stoici quidem dicunt fieri per quamdam mutationem, dum anima mutatur ad sapientiam; Plato autem, « animæ ad meliora circumactionem, et conversionem ex nocturno quodam die. » ✠ Jam etiam viro bono permittunt philosophi, ut liceat animam justa de causa educere, si quis ab agendo adeo fuerit remotus, ut nulla ei spes amplius reliqua sit actionis. Judex autem, qui per vim urget, ut dilectum negemus, videtur detegere, quisnam Deo amicus sit, et quis non. Hic autem ne comparatio quidem relinquitur, quid quisnam magis elegerit, minasne hominum, an Dei dilectionem. Et abstinentia a malis actionibus invenitur quodammodo diminutio et exstinctio malorum, dum eorum tollitur operatio per cessationem ab agendo. Et hoc est, « Vende quæ habes, et da pauperibus; et veni, et sequere me [c]; » hoc est, sequere ea quæ dicuntur a Domino. Et per

A οὐχ ἁπλῶς τοὺς πένητας, ἀλλὰ τοὺς ἐθελήσαντας διὰ δικαιοσύνην πτωχοὺς γενέσθαι, τούτους μακαρίζει, τοὺς καταμεγαλοφρονήσαντας τῶν ἐνταῦθα τιμῶν εἰς περιποίησιν τἀγαθοῦ· ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς καλοὺς τὸ ἦθος καὶ τὸ σῶμα δι' ἁγνείαν γενομένους, τούς τε εὐγενεῖς καὶ ἐνδόξους, τοὺς διὰ δικαιοσύνην εἰς υἱοθεσίαν ἐληλακότας, καὶ διὰ τοῦτο « εἰληφότας (57) ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, καὶ ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων περιπατεῖν, » κυριεύειν τε καὶ δαιμόνων καὶ τῆς « τοῦ Ἀντικειμένου στρατιᾶς. » Καὶ ὅλως ἡ Κυριακὴ ἄσκησις ἀπάγει τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος εὐχαρίστως, εἴγε καὶ αὐτὴ αὑτὴν κατὰ μετάθεσιν ἀποσπᾷ. « Ὁ γὰρ ἐρῶν (58) τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας εὑρήσει αὐτήν· » ἢν μόνον τὸ ἐπίκηρον ἡμῶν ἐπιβάλωμεν τῇ τοῦ Θεοῦ
B ἀφθαρσίᾳ. Θέλημα δὲ τοῦ Θεοῦ, ἐπίγνωσις τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐστὶ κοινωνία ἀφθαρσίας. Ὁ τοίνυν ἐπιγινώσκων κατὰ τὸν τῆς μετανοίας λόγον ἁμαρτωλὸν « τὴν ψυχὴν, ἀπολέσει » αὐτὴν τῆς ἁμαρτίας, ἧς ἀπέσπασται· « ἀπολέσας » δὲ, « εὑρήσει » κατὰ τὴν ὑπακοὴν, τὴν ἀναζήσασαν (59) μὲν τῇ πίστει, ἀποθανοῦσαν δὲ τῇ ἁμαρτίᾳ. Τοῦτ' οὖν ἐστι τὸ εὑρεῖν τὴν ψυχὴν, τὸ « γνῶναι ἑαυτόν. » Τὴν δὲ μεταστροφὴν τὴν ἐπὶ τὰ θεῖα οἱ μὲν Στωϊκοὶ ἐκ μεταβολῆς φασι γενέσθαι, μεταβαλούσης τῆς ψυχῆς εἰς σοφίαν· Πλάτων (60) δὲ, « τῆς ψυχῆς ἐπὶ τὰ ἀμείνω περιαγωγὴν λαβούσης, καὶ μεταστροφὴν ἐκ νυκτερινῆς τινος ἡμέρας. » Αὐτίκα εὔλογον ἐξαγωγὴν τῷ σπουδαίῳ συγχωροῦσι καὶ οἱ φιλόσοφοι, εἴ τις τοῦ πράσσειν αὐτὸν οὕτως τηρήσειεν αὐτῶν, ὡς μηκέτι (61) ἀπολελεῖφθαι αὐτῷ
C μηδὲ ἐλπίδα τῆς πράξεως. Ὁ δὲ ἐκβιασάμενος δικαστὴς ἀρνεῖσθαι τὸν ἠγαπημένον διελέγχειν μοι δοκεῖ τὸν φίλον τῷ Θεῷ, καὶ τὸν μή. Ἐνταῦθα οὐδὲ σύγκρισις ἔτι ἀπολείπεται, τί ἄν τις καὶ μᾶλλον ἕλοιτο, ἀπειλὴν ἀνθρωπίνην, ἢ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ· καί πως ἡ τῶν κακῶν πράξεων ἀποχὴ μείωσίς τε καὶ σβέσις τῶν κακῶν εὑρίσκεται, καθαιρουμένης τῆς ἐνεργείας αὐτῶν διὰ τῆς ἀπραξίας· καὶ τοῦτ' ἔστι, « Πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς· καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι· » τουτέστιν, τοῖς ὑπὸ τοῦ Κυρίου λεγομένοις ἕπου. Ὑπάρχοντα δέ φασί τινες αὐτὸν εἰρηκέναι τὰ ἐν τῇ ψυχῇ ἀλλότρια (62)· καὶ πῶς τοῖς
D πτωχοῖς ταῦτα διανέμεται, οὐκ ἔχουσιν εἰπεῖν· ἀλλ'

✠ P. 576 ED. POTTER, 485 ED. PARIS. [a] Joan. I, 12; Luc. x, 19. [b] Joan. XII, 25; Matth. x, 39. [c] Matth. XIX, 21.

πόθον. Sylburg. — Sed recepta lectio verior est, cujus sensum Latine expressimus.

(57) *Διὰ τοῦτο εἰληφ.* Respicit Joan. I, 12: Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ· et Luc. x, 18, 19: Εἶπε δὲ αὐτοῖς· Ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν, ὡς ἀστραπὴν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα. Ἰδοὺ δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει.

(58) *Ἐρῶν.* Φιλῶν Joan. XII, 25, hoc Christi dictum recitans: sed malim εὑρών, quod extat Matth. x, 39: Unde sequitur, cum in Evangeliis, tum etiam hic apud Clementem: Ὁ ἀπολέσας εὑρήσει αὐτήν.

(59) *Ἀναζήσασαν.* Respicit Rom. VI, 4, 5, vel similem Apostoli locum.

(60) *Πλάτων.* Locus est ex VII *De republica*, p. 528. Vide lib. V *Strom.* Collect.—Platonis sententia sic se habet in lib. VII *De repub.*, p 696, edit. Francofurt.: Τοῦτο δὴ, ὡς ἔοικε, οὐκ ὀστράκου ἂν εἴη περιστροφὴ, ἀλλὰ ψυχῆς περιαγωγὴ, ἐκ νυκτερινῆς τινος ἡμέρας εἰς ἀληθινὴν τοῦ ὄντος ἰούσης ἐπάνοδον, ἣν δὴ φιλοσοφίαν ἀληθῆ φήσομεν εἶναι. « Hæc, ut videtur, non erit testæ revolutio, sed animæ circumductio, a nocturno quodam die ad ejus, quod vere est, contemplationem. Quem quidem ascensum veram philosophiam esse dicemus. »

(61) *Εἴ τις τοῦ πράσσειν αὐτὸν οὕτως τηρήσειεν αὐτῶν, ὡς μ.* Rectius A. pro οὕτως τηρήσειεν, legit οὕτω στερήσειεν, « ita privarit, sic orbarit, » inquit Sylburg. Scribe, εἴ τις τοῦ πράσσειν οὕτως τηρήσειεν αὐτὸν, ὡς μ., etc., ut deleatur τὸ αὐτῶν. Heinsius.

(62) *Τὰ ἐν τῇ ψυχῇ ἀλλότρια.* Flor., τὰ ἐν τῇ ψυχῇ ἀλλοτρία, perperam. Sylburg.

ὁ Θεὸς γὰρ πάντα πᾶσι μερίζει κατ' ἀξίαν, δικαίας οὔσης τῆς οἰκονομίας. Καταφρονήσας οὖν, φησὶ, τῶν ὑπαρχόντων, ἃ ὁ Θεὸς μερίζει διὰ τῆς σῆς μεγαλειότητος, ἕπου τοῖς ὑπ' ἐμοῦ λεγομένοις, σπεύδων πρὸς τὴν τοῦ πνεύματος ἄνοδον (63), οὐκ ἀποχῇ κακῶν μόνον δικαιωθεὶς, πρὸς δὲ καὶ τῇ Κυριακῇ τελειωθεὶς εὐποιΐᾳ (64). Αὐτίκα τὸν καυχώμενον τελείως τὰ ἐκ τοῦ νόμου προστάγματα πεπληρωκέναι διήλεγχε, μὴ τὸν πλησίον ἀγαπήσαντα· εὐεργεσίαν (65) δὲ ἀγάπη ἐπαγγέλλεται, ἡ κυριεύουσα τοῦ Σαββάτου κατ' ἐπανάβασιν γνωστικήν. Δεῖν δ' (66), οἶμαι, μήτε διὰ φόβον κολάσεως, μήτε διά τινα ἐπαγγελίαν δόσεως (67), δι' αὐτὸ δὲ τὸ ἀγαθὸν, προσεληλυθέναι τῷ σωτηρίῳ λόγῳ. Οἱ τοιοῦτοι ἐκ δεξιῶν ἵστανται (68) τοῦ ἁγιάσματος· οἱ δὲ διὰ τῆς τῶν φθαρτῶν δόσεως οἰόμενοι ἀντικαταλλάσσεσθαι τὰ τῆς ἀφθαρσίας, ἐν τῇ « τῶν δυεῖν ἀδελφῶν » παραβολῇ « μίσθιοι » κέκληνται. Καὶ μήτι γε ἐνταῦθα τὸ « καθ' ὁμοίωσιν καὶ εἰκόνα » ἀνακύπτει; ἵν' οἱ μὲν κατὰ τὴν πρὸς τὸν Σωτῆρα ὁμοίωσιν (69) συμπολιτεύωνται, οἱ δὲ ἐξ εὐωνύμων ἱστάμενοι κατὰ τὴν τούτων εἰκόνα. Τρία (70) τοίνυν ἐστὶν ἀπὸ τῆς ἀληθείας, μιᾶς ῥίζης ἀμφοῖν ὑποκειμένης, αἱρέσεως δὲ οὐκ ἴσης, μᾶλλον δὲ τῆς κατὰ τὴν αἵρεσιν διαφορᾶς οὐκ ἴσης. Διαφέρει δ', οἶμαι, τὸ κατὰ μίμησιν ἑλέσθαι τοῦ κατὰ γνῶσιν ἑλομένου, ὡς τὸ πεπυρωμένον καὶ τὸ πεφωτισμένον. Φῶς οὖν τῆς κατὰ τὴν Γραφὴν ὁμοιότητος ὁ Ἰσραήλ· ὁ δὲ ἄλλος εἰκών. Τί δὲ βούλεται ἡ « τοῦ Λαζάρου » παραβολὴ τῷ Κυρίῳ, πλουσίου καὶ πένητος εἰκόνα δεικνύουσα; Τί δὲ, « Οὐδεὶς δύναται δυσὶ δουλεύειν κυρίοις, Θεῷ καὶ μαμωνᾷ; » τὴν φιλαργυρίαν οὕτως ὀνομάσαντος τοῦ Κυρίου. Αὐτίκα εἰς τὴν κλῆσιν τοῦ δείπνου οἱ φιλοκτήμονες κληθέντες οὐκ ἀπαντῶσιν· οὐ διὰ τὸ κεκλῆσθαι (71), ἀλλὰ διὰ τὸ προσπαθῶς κεκτῆσθαι. « Αἱ ἀλώπεκες ἄρα φωλεοὺς ἔχουσι· » τοὺς ἀμφὶ τὸν μεταλλευόμενον καὶ γεωρυχούμενον διατρίβοντας πλοῦτον κακοήθεις ἀνθρώπους καὶ γηγενεῖς, ἀλώπεκας προσεῖπεν. Ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τοῦ Ἡρώδου· « Ὑπάγετε (72), εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ· Ἰδοὺ ἐκβάλλω δαιμόνια, καὶ ἰάσεις ἀποτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι. » — « Πετεινὰ γὰρ οὐρανοῦ, » τοὺς

A vocem ὑπάρχοντα, nonnulli dicunt intelligi ea, quæ sunt aliena in anima; sed quomodo ea distribuuntur pauperibus, minime possunt dicere. Sed enim Deus omnia omnibus distribuit pro meritis, cum justa sit ejus dispensatio. Facultatibus ergo, inquit, contemptis, quas Deus distribuit per tuam magnificentiam, sequere ea, quæ a me dicuntur, contende ad ascensum spiritus; non solum justificatus per abstinentiam a malis, sed etiam Dominica consummatus beneficentia. Jam vero eum, qui gloriabatur se legis præcepta perfecte adimplesse, refellit, quod non dilexisset proximum. Beneficentiam autem profitetur charitas, quæ dominatur Sabbato per gnosticam superioritatem. Existimo autem oportere, neque propter metum supplicii, neque propter aliquam doni promissionem, sed
B propter ipsum bonum accedere ad verbum salutare. Qui autem tales sunt, stant a dextris sanctuarii; qui autem pro donatione eorum, in quæ cadit corruptio et interitus, existimant se vicissim accepturos incorruptionem, in « duorum fratrum » parabola vocati sunt « mercenarii [a]. » Et nunquid hic quoque illud, « ad similitudinem et imaginem [b] » elucet? ut illi quidem secundum Servatoris similitudinem vitam instituant; qui autem stant a sinistris, ad imaginem horum. Tria ergo sunt a veritate cum ambobus sit una subjecta radix, ✠ eorum vero electio, vel potius differentia secundum electionis varietatem non sit æqualis. Differt autem, ut existimo, qui eligit ex imitatione
C ab eo qui eligit ex cognitione, ut id, quod est ignitum, ab eo quod illuminatum. Lumen ergo similitudinis secundum Scripturam est Israel; alius autem, imago. Quid autem intelligit Dominus per « Lazari » parabolam [c], quæ exhibet imaginem divitis et pauperis? Quid vero, « Nemo potest duobus dominis servire, Deo et mammonæ [d]? » pecuniæ scilicet amorem sic vocat Dominus. Jam qui suarum possessionum amore tenebantur, ad cœnam vocati non veniunt [e]; non quod vocarentur, sed quod possiderent cum affectione. « Vulpes » itaque « foveas habent [f]; » eos, qui in effodiendis et infodiendis versantur divitiis, homines pravos et plane terræ filios, « vul-

✠ P. 577 ED. POTTER, 486 ED. PARIS. [a] Luc. xv, 11. [b] Gen. I, 26. [c] Luc. xvi, 19. [d] Matth. vi, 24; Luc. xvi, 13. [e] Matth. xxii, 2; Luc. xiv, 16. [f] Matth. viii, 20; Luc. ix, 58.

(63) *Τὴν τοῦ πνεύματος ἄνοδον*. Conf. Plato, loco superius dicto.

(64) *Τῇ Κυριακῇ . . . εὐποιΐᾳ*. Intelligit « beneficentiam, » quæ ad exemplum Domini fit, ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν, Act. x. 38.

(65) *Εὐεργεσίαν*. Respicere videtur Matth. xii, 12, quo loco, postquam Christus manum aridam die Sabbati sanasset, dicit: Ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασι καλῶς ποιεῖν. Conf. Marc. iii, 1; Luc. vi, 6.

(66) *Δεῖν δ'*. Perfectiores statuit eos, ac proinde majori præmio dignos, qui propter solum boni amorem, quam qui metu pœnæ, vel spe præmii, bene agunt. Sic infra p. 529 edit. Paris.: Κρίναντος δὲ, ὅτι καλὸν τὸ ἀγαθὸν ποιεῖν, ἐκτενῶς ἡ ἐνέργεια φερομένη ἐν πάσῃ πράξει ἀγαθύνεται· . . . μήτε διὰ δόξαν ἔτι, . . . μήτε διὰ μισθὸν, εἴτε παρὰ ἀνθρώπων, εἴτε ἐκ Θεοῦ, κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Κυρίου τὸν βίον ἐκτελοίη.

(67) *Διά τινα ἐπαγγελίαν δόσεως*. Forte rectius διά τινος ἐπαγ. δ., « propter dationis alicujus promissionem, » ut mox. SYLBURG.

(68) *Ἐκ δεξιῶν ἵστ*. Hoc est, priorem locum obtinent; ut posteriorem, qui stant a sinistra. Conf.
D superius p. 570, et ibi adnotata.

(69) *Ὁμοίωσιν*. Perfectissimos esse vult, qui vitam suam secundum Christi ὁμοίωσιν instituunt; minus perfectos, qui illos perfectiores imitantur et secundum eorum εἰκόνα vivunt. Aliis locis dicit Christum esse Θεοῦ εἰκόνα, hominem εἰκόνα Christi, ac proinde εἰκόνα εἰκόνος, « imaginem imaginis. » Conf. *Protrept*. pag. 62, *Strom*. v, p. 594. edit. Paris. Quandoque etiam Dei εἰκόνα et ὁμοίωσιν distinguit, ut imperfectius a perfectiore: qua de re conf. *Pædag*. lib. I, cap. 12.

(70) *Τρία*. Δύο legendum pro τρία, arguit sequens vocabulum ἀμφοῖν. SYLBURG.

(71) *Οὐ διὰ τὸ κεκλῆσθαι*. Scribendum, οὐ διὰ τὸ μὴ κεκλῆσθαι, « non quod non sint vocati. » Vel potius, οὐ διὰ τὸ κεκτῆσθαι, « non quod possiderent, sed quod possessionibus suis nimium addicti essent. »

(72) *Ὑπάγετε*. Πορευθέντες, Luc., ubi mox ἐπιτελῶ pro ἀποτελῶ.

pes » appellavit. Similiter etiam de Herode : « Abite, dicite huic vulpi: Ecce dæmonia ejicio, et ægros curo hodie et cras, et tertio consummor [a]. » Volucres » enim « cœli [b], » eos, qui « cœlo » a reliquis avibus sunt distincti, ac vere puri, et ad cœlestis Logi seu verbi cognitionem evolare parati, vocavit. Neque solum divitiæ, gloria et matrimonium, sed etiam paupertas, ei, qui ipsam ferre nequit, innumerabiles affert sollicitudines. Atque has quidem curas significavit in parabola seminis quadripartiti, ubi dicit « semen Logi, » seu verbi, quod « cecidit in spinas » et sepes fuisse ab eis « suffocatum, » et fructum nequivisse producere [c]. Discere ergo necesse est, quomodo unoquoque eorum, quæ accidunt, utendum sit, ut per vitam bene ac gnostice actam ad habitum vitæ æternæ exerceamur. « Vidi » enim, inquit, « impium superexaltatum et elatum sicut cedros Libani: et transii, » inquit Scriptura, « et ecce non erat; et quæsivi ipsum, et non est inventus locus ejus. Custodi innocentiam, et vide rectitudinem, quoniam sunt reliquiæ homini pacifico [d]. » Talis autem fuerit, qui non simulate credit ex toto corde, et toto est animo tranquillus. « Alter enim populus labiis honorat, cor vero ejus longe ✠ abest a Domino [e]. Ore suo benedicunt, corde vero suo exsecrantur [f]. Dilexerunt eum in ore suo, et lingua sua mentiti sunt ei; cor autem eorum non erat rectum cum ipso, neque fideles fuerunt in testamento suo [g]. » Et ideo « muta fiant labia dolosa [h], et perdat Dominus labia dolosa omnia, linguam magniloquam, eos qui dixerunt: Linguam nostram magnificabimus, labia nostra a nobis sunt; quis est noster Dominus? **209** Ab afflictione inopum et ejulatu pauperum nunc exsurgam, dicit Dominus,

A οὐρανῷ τῶν ἄλλων ὀρνέων διακεκριμένους, καθαροὺς τῷ ὄντι, τοὺς εἰς τὴν τοῦ οὐρανίου Λόγου γνῶσιν πτητικούς, προσεῖπεν· οὐ γὰρ δὴ μόνον πλούτου καὶ δόξης καὶ γάμου, ἀλλὰ καὶ πενίας, τῷ μὴ φέροντι μυρίαι φροντίδες. Καὶ μὴν ταύτας ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ τετραμεροῦς σπόρου ᾐνίξατο τὰς μερίμνας, « τὸ σπέρμα τοῦ Λόγου » φήσας « τὸ εἰς ἀκάνθας » καὶ φραγμοὺς πεσὸν, « συμπνιγῆναι » ὑπ' αὐτῶν, καὶ μὴ καρποφορῆσαι δυνηθῆναι. Μαθεῖν οὖν ἀνάγκη, ὅπως ἑκάστῳ τῶν προσπιπτόντων χρηστέον, ὡς δι' εὐζωίας γνωστικῆς εἰς ἕξιν ἀϊδίου συνασκηθῆναι ζωῆς. « Εἶδον (73) » γὰρ, φησὶ, « τὸν ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον καὶ ἐπαιρόμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· καὶ παρῆλθον, » λέγει ἡ Γραφή, « καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν· καὶ ἐζήτησα αὐτὸν, καὶ οὐχ εὑρέθη ὁ τόπος B αὐτοῦ. Φύλασσε ἀκακίαν, καὶ ἴδε εὐθύτητα· ὅτι ἔστιν ἐγκατάλειμμα ἀνθρώπῳ εἰρηνικῷ. » Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ ἀνυποκρίτως ἐξ ὅλης καρδίας πιστεύων, καὶ πάσῃ τῇ ψυχῇ γαληνιῶν· « Ὁ γὰρ λαὸς ὁ ἕτερος (74) τοῖς χείλεσι τιμᾷ· ἡ δὲ καρδία αὐτοῦ πόῤῥω ἄπεστιν ἀπὸ Κυρίου. Τῷ στόματι αὐτῶν εὐλογοῦσι, τῇ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν καταρῶνται (75). Ἠγάπησαν αὐτὸν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τῇ γλώσσῃ αὐτῶν ἐψεύσαντο αὐτόν (76)· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν οὐκ εὐθεῖα μετ' αὐτοῦ, οὐδὲ ἐπιστώθησαν ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ. » Διὰ τοῦτο « ἄλαλα γενηθήτω πάντα (77) τὰ χείλη τὰ δόλια· καὶ γλῶσσαν μεγαλορήμονα (78), τοὺς εἰπόντας· Τὴν γλῶσσαν ἡμῶν μεγαλυνοῦμεν, τὰ χείλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν ἐστι· τίς ἡμῶν Κύριός ἐστιν; Ἀπὸ ταλαιπωρίας (79) τῶν πτωχῶν, καὶ τοῦ στεναγμοῦ τῶν C πενήτων νῦν ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος· θήσομαι ἐν σωτηρίῳ, παῤῥησιάσομαι ἐν αὐτῷ. » Ταπεινοφρονούντων γάρ ἐστιν ὁ Χριστὸς, οὐκ ἐπαιρομένων ἐπὶ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ. « Μὴ θησαυρίζετε » τοίνυν

✠ P. 578 ED. POTTER, 487 ED. PARIS. [a] Luc. XIII, 32. [b] Matth. VIII, 20, Luc. IX, 58. [c] Matth. XIII, 4; Luc. VIII, 5. [d] Psalm. XXXVII, 35, 36, 37. [e] Isa. XXIX, 13. [f] Psalm. LXI, 5. [g] Psalm. LVIII, 36, 37. [h] Psalm. XXX, 19.

(73) *Εἶδον*. Monuit post Junium Cl. Grabius, hæc, paucis mutatis, sumpta esse ex Clementis Romani *Epist.* I *ad Cor.*, cap. 14, 15 et 16, ubi ejus verba sic se habent: Καὶ πάλιν λέγει· Εἶδον ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον, καὶ αἰρόμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· καὶ παρῆλθον, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν· καὶ ἐξεζήτησα τὸν τόπον, καὶ οὐχ εὗρον. Φύλασσε ἀκακίαν, καὶ ἴδε εὐθύτητα, ὅτι ἐστὶν ἐγκατάλειμμα ἀνθρώπῳ εἰρηνικῷ. Τοίνυν κολληθῶμεν τοῖς μετ' εὐσεβείας εἰρηνεύουσιν, καὶ μὴ τοῖς μεθ' ὑποκρίσεως βουλομένοις εἰρήνην. Λέγει γάρ που· Οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἄπεστιν ἀπ' ἐμοῦ. Καὶ πάλιν· Τῷ στόματι αὐτῶν ηὐλόγουν, τῇ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν κατηρῶντο. Καὶ πάλιν λέγει· Ἠγάπησαν αὐτὸν τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τῇ γλώσσῃ αὐτῶν ἐψεύσαντο αὐτὸν, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν οὐκ εὐθεῖα μετ' αὐτοῦ, οὐδὲ ἐπιστώθησαν ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ· ἄλλα (scr. ex Clemente Alex. ἄλαλα) γενηθήτω τὰ χείλη τὰ δόλια, γλῶσσαν μεγαλοῤῥήμονα· τοὺς εἰπόντας, Τὴν γλῶσσαν ἡμῶν μεγαλυνῶμεν, τὰ χείλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν ἐστιν· τίς ἡμῶν κύριός ἐστιν; Ἀπὸ τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν καὶ ἀπὸ τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων νῦν ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος, θήσομαι ἐν σωτηρίᾳ, παῤῥησιάσομαι ἐν αὐτῷ. Ταπεινοφρονούντων γάρ ἐστιν ὁ Χριστὸς, οὐκ ἐπαιρομένων ἐπὶ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ.

(74) *Ὁ ἕτερος*. Respicit Isa. XXIX, 13: Καὶ εἶπε Κύριος, Ἐγγίζει μοι λαὸς οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῶν τιμῶσί με, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. Illud ὁ ἕτερος a Clemente additum est, quo significaret hunc populum diversis moribus et ingenio esse ab illo *pacifico*, de quo modo locutus est. Dein adjicit Psal. LXII, 4; LVIII, 36, 37; XXXI, 18; XII, 3, 4, 5, diversa Scripturæ loca, pro more suo, in unum conjungens.

(75) *Τῷ στόματι... καταρῶνται*. Psalm. LXII, 4: Τῷ στόματι αὐτῶν εὐλόγουν, καὶ τῇ καρδίᾳ αὐτῶν D κατηρῶντο.

(76) *Αὐτόν*. Αὐτῷ, Psal. LVIII, 36.

(77) *Πάντα*. Abest a Psal. XXXI, 8, et Clemente Romano.

(78) *Τὰ χείλη τὰ δ. καὶ γλ. μ.* Hæc in Psal. XII integra sic exstant: Τὰ χείλη τὰ δόλια, καὶ ἐξολοθρεύσαι Κύριος πάντα τὰ χείλη τὰ δόλια καὶ γλῶσσαν μεγαλ. Unde manifestum est hæc verba, καὶ ἐξολοθρεύσαι Κύριος πάντα τὰ χείλη τὰ δόλια, quæ ad sententiam complendam desunt, propter easdem voces repetitas, ut sæpe alias contigit, excidisse. Verum noluimus ea cum Sylburgio in textum auctoris recipere, quia probabile est eum, Clementem Romanum, cujus textu prius exciderant, secutum, ea omisisse.

(79) *Ἀπὸ ταλ.* Ἀπὸ τῆς ταλ. Psal. XII, ubi mox καὶ ἀπὸ τοῦ στεναγ.

« ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις A ἀφανίζει, καὶ κλέπται (80) διορύσσουσι καὶ κλέπτουσι, » τάχα μὲν τοὺς φιλοκτήμονας ὀνειδίζων, λέγει ὁ Κύριος· τάχα δὲ καὶ τοὺς ἁπλῶς μεριμνητάς τε καὶ φροντιστάς· ἤδη δὲ καὶ τοὺς φιλοσωμάτους. Ἔρωτες γὰρ, καὶ νόσοι, καὶ οἱ φαῦλοι διαλογισμοὶ, « διορύσσουσι » τὸν λογισμὸν καὶ τὸν ὅλον ἄνθρωπον· « ὁ » δὲ τῷ ὄντι « θησαυρὸς » ἡμῶν, ἔνθα ἡ συγγένεια τοῦ νοῦ (81)· ἐπεὶ τὸ κοινωνικὸν τῆς δικαιοσύνης παραδίδωσιν, ἐμφαίνων δεῖν ἀποδιδόναι τῇ συνηθείᾳ τῆς παλαιᾶς ἀναστροφῆς (82) τὰ ὑπ' αὐτῆς ἡμῖν περικτηθέντα, καὶ ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀνατρέχειν, ἔλεον αἰτουμένους. Οὗτός ἐστι τῷ ὄντι « βαλάντιον (83) μὴ παλαιούμενον, » ἐφόδιον ζωῆς ἀϊδίου, « θησαυρὸς ἀνέκλειπτος ἐν οὐρανῷ, » ὅτι « Ἐλεῶν (84) ἐλεήσω, ὃν ἂν ἐλεῶ, » φησὶ Κύριος. Λέγουσι δὲ ταῦτα καὶ τοῖς θέλουσι διὰ τὴν δικαιοσύνην πτωχεῦσαι· B ἀκηκόασι γὰρ διὰ τῆς ἐντολῆς, ὅτι « πλατεῖα (85) καὶ εὐρύχωρος ὁδὸς ἀπάγει εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοὶ οἱ διερχόμενοι δι' αὐτῆς. » Οὐ περὶ ἄλλου τινὸς, ἀλλὰ περὶ ἀσωτίας καὶ φιλογυνίας, φιλοδοξίας, φιλαρχίας, καὶ τῶν ὁμοίων διαλέγεται παθῶν· « Ἄφρον » γὰρ, οὕτως ἔφη, « ὅτι τῇ νυκτὶ ταύτῃ (86) ἀπαιτοῦσί σου τὴν ψυχήν· ἃ δὲ ἡτοίμασας αὐτῇ, τίνι γένηται; » Καὶ τὰ μὲν τῆς ἐντολῆς ὧδε ἔχει κατὰ λέξιν· « Φυλάσσεσθε (87) » τοίνυν « ἀπὸ πάσης πλεονεξίας· ὅτι οὐχ ἐν τῷ περισσεύειν (88) τινὰ τὰ ὑπάρχοντα ἐστὶν ἡ ζωὴ αὐτοῦ. Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, » τὴν δὲ « ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντ- C άλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; Διὰ τοῦτο λέγω· Μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε· μηδὲ τὸ σῶμα τί περιβάλητε (89)· ἡ γὰρ ψυχὴ πλείων ἐστὶ τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος. » Καὶ πάλιν· « Οἶδεν γὰρ ὁ Πατὴρ ὑμῶν (90), ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων. » Ζητεῖτε δὲ « πρῶτον τὴν βασιλείαν (91) τῶν οὐρανῶν καὶ τὴν δικαιοσύνην· » ταῦτα γὰρ « μεγάλα (92)· » τὰ δὲ « μικρὰ, » καὶ περὶ τὸν βίον, ταῦτα « προστεθήσεται ὑμῖν. » Ἆρ' οὐχ ἄντικρυς τὸν γνωστικὸν μεθέπειν ἡμᾶς παρακελεύεται βίον, ἔργῳ τε καὶ λόγῳ ζητεῖν τὴν ἀλήθειαν προτρέ-

A ponam in salutari, libere agam cum ipso [a]. » Est enim Christus eorum qui humiliter se gerunt, non eorum qui eriguntur in gregem ejus. « Ne thesaurizate ergo vobis thesauros in terra, ubi tinea et ærugo demolitur, et fures effodiunt et suffurantur [b], » fortasse quidem eos insectans qui tenentur amore possessionum, dicit Dominus; fortasse autem eos in universum, qui sollicitudini et curis se dedunt; quinetiam eos qui corporis nimium studiosi sunt. Amores enim, et morbi, et malæ cogitationes, rationem et totum hominem « perfodiunt. » Est autem verus noster « thesaurus, » ubi est mentis cognatio; proinde communicativam vim tradit justitiæ, dum indicat oportere reddere consuetudini veteris conversationis ea, quæ ab ipsa B sunt nobis acquisita, et ad Deum recurrere, petentes misericordiam. Is est revera « crumena, quæ non veterascit, » viaticum vitæ æternæ, « thesaurus in cœlo non deficiens [c], » quoniam « miserens miserebor, cujus miserebor [d], » ait Dominus. Dicunt autem hæc iis quoque, qui volunt esse pauperes propter justitiam: audierunt enim per mandatum, « latam et spatiosam esse viam, quæ ducit ad interitum; et multos, qui per eam transeunt [e]. » De nullo alio loquitur, quam de luxu et amore mulierum, cupiditate gloriæ et imperii, et similibus animi affectibus. « Stulte » enim, inquit, « hac nocte animam tuam repetunt: quæ autem ei parasti, cujus erunt [f]? » Et mandatum quidem his C verbis traditum est: « Cavete ergo ab omni avaritia, et plura habendi cupiditate: quoniam non in eo, quod alicui abundent facultates, vita ejus [g]. Quid enim prodest homini, si totum mundum lucretur, animæ ✠ autem suæ detrimentum faciat? aut quod dabit homo pretium pro anima sua [h]? Et ideo dico: Ne solliciti sitis animæ vestræ, quid comedatis; neque corpori, quid induamini. Anima enim est plus quam cibus, et corpus quam indumentum [i]. » Et rursus: « Scit enim Pater vester, quod his omnibus opus habetis. Quærite autem primum regnum cœlorum et justitiam; » ea enim « magna »

✠ P. 579 ED. POTTER, 488 ED. PARIS. [a] Psalm. XII, 3, 4, 5. [b] Matth. VI, 19. [c] Luc. XII, 33. [d] Rom IV, 15; Exod. XXXIII, 19. [e] Matth. VII, 13. [f] Luc. XII, 20. [g] Ibid. 15. [h] Matth. XVI, 26. [i] Matth. VI, 31; Luc. XII, 22, 23.

(80) *Καὶ κλέπ.* Καὶ ὅπου κλέπ. Matth. VI.

(81) *Ἔνθα ἡ συγγένεια τοῦ νοῦ.* Nempe in cœlo, ubi Deus et alii spiritus animabus nostris συγγενεῖς habitant.

(82) *Ἀναστροφῆς.* Respicere videtur Ephes. IV, 22: Ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον.

(83) *Βαλάντιον.* Respicit Luc. XII, 33. Ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

(84) *Ἐλεῶν.* Abest ab Exod. et Rom.

(85) *Πλατεῖα.* E memoria recitat Matth. XII, 13: Πλατεῖα ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς ἀπώλειαν, καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς.

(86) *Τῇ ν. τ.* Luc. XII, 20: Ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται;

(87) *Φυλάσσ.* Luc. XII, 15: Φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεον. Porro in unum conjungit Luc. XII, 15; Matth. D XVI, 26; VI, 21; Luc. XII, 22, 23, 30, 31; Matth. VI, 32, 33.

(88) *Οὐχ ἐν τῷ π.* Luc. XII, 15: Οὐχ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ. Mox interpres legit διὰ τοῦτο λέγει.

(89) *Μηδὲ τὸ σῶμα τ. π.* Seu potius in dativo casu, τῷ σώματι, τί π. ut τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φ. Sic apud Lucam, τῷ σώματι, τί ἐνδύσησθε. Ibidem mox, ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τ.

(90) *Ὁ Πατὴρ ὑμῶν.* Ὁ Πατὴρ ὑμῶν οὐράνιος, Matthæus, quem Clemens in hac et sequenti sententia, ut in ea, quæ præcessit, Lucam secutus videtur.

(91) *Τὴν β.* Τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, Matth., ubi mox, ταῦτα πάντα προστεθ.

(92) *Ταῦτα γὰρ μεγ.* Respicit Christi dictum, quod superius recitavit *Strom.* I, pag. 346: Αἰτεῖσθε τὰ μεγάλα, καὶ τὰ μικρὰ ὑμῖν προστεθήσεται· « Petite magna, et parva vobis adjicientur. »

A sunt; « parva » autem, et quæ ad victum pertinent, ea « adjicientur vobis [a]. » Annon aperte nos jubet persequi vitam gnosticam, et verbo et facto hortatur quærere veritatem? Divitem ergo non ex donatione, sed ex proposito æstimat Christus, qui animam instituit. Proinde Zacchæum, aut, secundum alios, Matthiam, publicanorum principem, cum audiisset Dominum dignatum fuisse secum commorari, dixisse ferunt: « Domine, dimidium bonorum meorum do eleemosynam, et si alicujus aliquid habui per calumniam, reddo quadruplum. » Unde etiam respondit Servator: « Filius hominis cum venisset hodie, invenit quod perierat [b]. » Et rursus, cum vidisset « in gazophylacium » jecisse quidem « divitem » convenienter suis facultatibus, B « viduam » autem duos nummos, dixit « viduam jecisse plus quam omnes: » ille enim « ex abundantia, » hæc vero « ex egestate » contulit [c]. Quoniam autem omnia reduxit ad animæ institutionem, « Beati, » inquit, « mites, quoniam ipsi possidebunt terram [d]. » Mites autem sunt, qui infidam, quæ est in anima, pugnam sedaverunt iræ et cupiditatis, ac cæterarum specierum, quæ his subjectæ sunt. Mites autem laudat eos, qui tales sunt sponte et ex animi instituto; non autem eos, qui ex necessitate. « Sunt » enim apud Dominum « complures » mercedes et « mansiones [e] » pro ratione vitæ hominum. « Qui enim, » inquit, « prophetam in nomine prophetæ susceperit, mercedem prophetæ accipiet; et qui justum in nomine justi, mercedem C justi accipiet; et qui susceperit unum ex parvis his discipulis, non amittet mercedem [f]. » Et rursus, virtutis pro meritis differentias, et præclaras remunerationes, per horas numero non æquales; præterea autem et unicuique operariorum æqualiter ✠ redditæ mercedis, hoc est salutis, quam significat « denarius, » æquum jus significavit per eos, qui operati sunt horis inæqualibus [g]. Opera-

A πει; Πλούσιον τοίνυν οὐ τὴν δόσιν, ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν λογίζεται ὁ παιδεύων τὴν ψυχὴν Χριστός. Ζακχαῖον τοίνυν, οἱ δὲ Ματθίαν φασὶν, ἀρχιτελώνην, ἀκηκοότα τοῦ Κυρίου καταξιώσαντος πρὸς αὐτὸν γενέσθαι, « Ἰδοὺ τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου δίδωμι ἐλεημοσύνην, » φάναι, « Κύριε (93)· καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, τετραπλοῦν ἀποδίδωμι· » ἐφ' οὗ καὶ ὁ Σωτὴρ εἶπεν· « Ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου (94) ἐλθὼν σήμερον, τὸ ἀπολωλὸς εὗρεν. » Πάλιν τε αὖ θεασάμενος εἰς τὸ γαζοφυλάκιον « τὸν » μὲν « πλούσιον » (95) ἀναλόγως τῇ κτήσει βεβληκότα, « τὴν » δὲ « χήραν » χαλκοῦς δύο, « πλεῖον » ἔφη « τὴν χήραν βεβληκέναι πάντων· » ὁ μὲν γὰρ « ἀπὸ τοῦ περισσεύματος, » ἡ δὲ « ἐκ τῆς ὑστερήσεως » συνεισήνεγκεν. Ὅτι δὲ πάντα ἐπὶ τὴν παίδευσιν τῆς ψυχῆς ἀνήγαγεν, « Μακάριοι, » φησὶν, « οἱ πραεῖς· ὅτι αὐτοὶ B κληρονομήσουσι τὴν γῆν. » Πραεῖς δέ εἰσιν οἱ τὴν ἄπιστον μάχην τὴν ἐν τῇ ψυχῇ καταπεπαυκότες, θυμοῦ καὶ ἐπιθυμίας, καὶ τῶν τούτοις ὑποβεβλημένων εἰδῶν. Πραεῖς δὲ τοὺς κατὰ προαίρεσιν, οὐ κατ' ἀνάγκην ἐπαινεῖ. « Εἰσὶ » (96) γὰρ παρὰ Κυρίῳ καὶ μισθοὶ καὶ « μοναὶ πλείονες, » κατὰ ἀναλογίαν βίων. « Ὃς γὰρ ἂν δέξηται (97), » φησὶ, « προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου, μισθὸν προφήτου λήψεται· καὶ ὃς ἂν δέξηται δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου, μισθὸν δικαίου λήψεται· καὶ ὃς ἂν δέξηται ἕνα τῶν μαθητῶν (98) τούτων τῶν μικρῶν, μισθὸν οὐκ ἀπολέσει. » Πάλιν τε αὖ, τὰς κατ' ἀξίαν διαφορὰς τῆς ἀρετῆς, εὐγενεῖς ἀμοιβὰς διὰ τῶν ὡρῶν τῶν οὐχ ὁμοίων τὸν ἀριθμόν· πρὸς δὲ, καὶ (99) τοῦ ἑκάστῳ τῶν ἐργατῶν ἀποδοθέντος ἴσου μισθοῦ, τουτέστι τῆς σωτηρίας, ἣν « τὸ C δηνάριον » αἰνίσσεται, τὸ ἐπίσης δίκαιον μεμήνυκε διὰ τῶν κατὰ τὰς ἀκαταλλήλους ὥρας ἐργασαμένων. Ἐργάσονται μὲν οὖν κατὰ τὰς μονὰς τὰς ἀναλόγους, ὧν κατηξιώθησαν γερῶν, συνεργοὺς τῆς ἀῤῥήτου οἰκονομίας καὶ λειτουργίας. « Οἱ δὲ δὴ (1) ἂν δόξωσι διαφερόντως πρὸς τῷ ὁσίως (2) βιῶναι προσκεκλῆσθαι (3), » φησὶν ὁ Πλάτων, « οὗτοί εἰσιν οἱ τῶνδε μὲν τῶν (4) ἐν τῇ γῇ ἐλευθερούμενοί τε καὶ ἀπαλ-

✠ P. 580 ED. POTTER, 489 ED. PARIS. [a] Matth. vi, 32; 33: Luc. xii, 30, 31. [b] Luc. xix, 8, 9, 10. [c] Luc. xxi, 1; Marc. xii, 41. [d] Matth. v, 5. [e] Joan. xiv, 2. [f] Matth. x, 41, 42. [g] Matth. xx, 1, et seq.

(93) *Δίδωμι ἐλ. . . . Κύριε.* Κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς, Luc., dein, ἀποδίδωμί τε τετραπλοῦν, ibidem.

(94) *Ὁ υἱὸς τοῦ ἀν.* Luc. xix, 9, 10: Σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς D Ἀβραάμ ἐστιν· ἦλθε γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

(95) *Τὸν μὲν πλούσιον.* A. ex Luc. xxi, mavult τοὺς μὲν πλουσίους . . . βεβληκότας· et mox, οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ τοῦ περισσ. Pro χαλκοῦς δύο Vulg. Bibl. habent δύο λεπτὰ, et mox, ἐκ τοῦ ὑστερήματος pro ἐκ τῆς ὑστερήσεως. SYLBURG.

(96) *Εἰσὶ.* Respicit Joan. xiv: Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν.

(97) *Ὃς γὰρ ἂν δέξηται.* Ὁ δεχόμενος, et rursus paulo post, Matth.

(98) *Καὶ ὃς ἂν δέξηται ἕνα τῶν μ.* A. ex Matth. x, legendum suspicatur, καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μ. SYLBURG. — Porro hæc sententia hoc modo exstat apud Matthæum: Καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσει τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

(99) *Πρὸς δὲ κ.* Locus non uno modo corruptus. Scribe primo: Πρὸς δὲ καὶ, διὰ τοῦ ἑκάστῳ τῶν ἐργατῶν ἀποδοθέντος ἴσου μισθοῦ, etc. In sequentibus (nam manifeste mutilus est locus): Τουτέστι τῆς σωτηρίας, ἣν τὸ δηνάριον αἰνίσσεται, τὸ ἐπίσης δίκαιον μεμήνυκεν· τὴν δὲ διαφορὰν τῶν καλουμένων, διὰ τῶν κατὰ τὰς ἀκαταλλήλους ὥρας ἐργασαμένων. Et deinde: Ἐργάσονται μὲν οὖν κατὰ τὰς μονὰς τὰς ἀναλόγους, ὧν κατηξιώθησαν γερῶν, συνεργοὶ τῆς ἀῤῥήτου οἰκονομίας καὶ λειτουργίας. HEINSIUS.

(1) *Οἱ δὲ δή.* Hæc occurrunt apud Platonem paulo ante finem *Phædonis*, p. 84, ut etiam apud Theodoretum Serm. 8, cui titulus *De martyribus*.

(2) *Πρὸς τῷ ὁσ.* Rectius πρὸς τὸ ὁσ. H. ms. et vulg. ed. Platonis. inquit Sylburg. Eamdem lectionem præbet etiam Theodoretus.

(3) *Προκεκλῆσθαι.* Προκεκρίσθαι, Theodor., neutrum agnoscit Plato.

(4) *Τῶνδε μὲν τ.* Τῶνδε μὲν τῶν τόπων ἐν τῇ γῇ ἐλευθερούμενοί τε καὶ ἀπ. Plat. τῶνδε μὲν τῶν ἐν γῇ ἀπαλλάτ. reliquis omissis, Theodoret.

λαττόμενοι, ὥσπερ δεσμωτηρίων (5), ἄνω δὲ εἰς καθαρὰν οἴκησιν ἀφικνούμενοι. » Διὰ σαφεστέρων τε αὖ τὸ αὐτὸ ὧδέ πως λέγει· « Τούτων (6) δὲ αὐτῶν οἱ ἐν φιλοσοφίᾳ (7) ἱκανῶς καθηράμενοι ἄνευ τε σωμάτων ζῶσι τὸ παράπαν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον· » καίτοι σχήματά τινα περιτίθησι, ταῖς μὲν ἀέρινα αὐτῶν, ταῖς δὲ καὶ πύρινα. Ἔτι ἐπιφέρει· « Καὶ εἰς (8) οἰκήσεις ἔτι τούτων καλλίους ἀφικνοῦνται, ἃς οὐδὲ ῥᾴδιον δηλῶσαι, οὐδὲ (9) ὁ χρόνος ἱκανὸς ἐν τῷ παρόντι. » Ὅθεν εἰκότως « Μακάριοι οἱ πενθοῦντες· ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται (10)· » οἱ γὰρ μετανοήσαντες ἐφ' οἷς κακῶς προβεβιώκασιν, εἰς « τὴν κλῆσιν » παρέσονται· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ « παρακληθῆναι. » Τοῦ μετανοοῦντος δὲ τρόποι δύο· ὁ μὲν κοινότερος φόβος ἐπὶ τοῖς πραχθεῖσιν, ὁ δὲ ἰδιαίτερος ἡ δυσωπία ἡ πρὸς ἑαυτὴν τῆς ψυχῆς ἐκ συνειδήσεως. B Εἴτ' οὖν ἐνταῦθα, εἴτε καὶ ἀλλαχῆ, (ἐπεὶ μηδεὶς τόπος ἀργὸς εὐποιΐας Θεοῦ·) πάλιν φησίν· « Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες· ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται (11). » Ὁ δὲ ἔλεος οὐχ, ἣ τινες τῶν φιλοσόφων (12) ὑπειλήφασι, λύπη ἐπ' ἀλλοτρίαις συμφοραῖς· μᾶλλον δὲ ἀστεῖόν τι (13) ἐστι, ὡς οἱ προφῆται λέγουσιν· « Ἔλεον » γάρ, φησί, « θέλω, καὶ οὐ θυσίαν (14). » Ἐλεήμονας δ' εἶναι βούλεται οὐ μόνον τοὺς ἔλεον ποιοῦντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐθέλοντας ἐλεεῖν, κἂν μὴ δύνωνται· οἷς κατὰ προαίρεσιν τὸ ἐνεργεῖν πάρεστιν· ἐνίοτε γὰρ βουλόμεθα δι' ἀργυρίου δόσεως, ἢ διὰ σωματικῆς σπουδῆς ἔλεον ποιῆσαι, ὡς δεομένῳ ἐπαρκέσαι, ἢ νοσοῦντι ὑπουργῆσαι, ἢ ἐν περιστάσει γενομένῳ παραστῆναι· καὶ οὐχ οἷοί τέ ἐσμεν, ἤτοι διὰ πενίαν, ἢ νόσον, ἢ γῆρας (φυσικὴ C γὰρ νόσος καὶ τοῦτο) ἐξυπηρετῆσαι τῇ προαιρέσει, ἐφ' ὧν ὁρμώμεθα, μὴ δυνηθέντες ἐπὶ τέλος ἀγαγεῖν ὃ βεβουλήμεθα. Τῆς αὐτῆς τιμῆς μετέχουσι τοῖς δυνηθεῖσιν οἱ βεβουλημένοι, ὧν ἡ προαίρεσις ἴση, κἂν πλεονεκτῶσιν ἕτεροι τῇ περιουσίᾳ. Ἐπεὶ δὲ τῶν ἀπαγόντων εἰς τὴν τελείωσιν τῆς σωτηρίας ὁδοὶ εὑρίσκονται δύο, ἔργα καὶ γνῶσις, μακαρίους εἶπεν « τοὺς καθαροὺς τὴν καρδίαν (15), ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. » Κἂν τῷ ὄντι τὸ ἀληθὲς σκοπῶμεν, ἡ γνῶσις τοῦ ἡγεμονικοῦ τῆς ψυχῆς κάθαρσίς ἐστι,

A buntur ergo convenienter mansionibus, quæ proportione respondent iis, quibus dignati sunt, præmiis, ineffabilis œconomiæ et muneris adjutores. « Qui autem, » inquit Plato, « visi fuerint evocati ad hoc, ut sancte præ cæteris vivant, ii sunt, qui ex his terrenis locis, tanquam e carceribus, liberati et soluti, sursum ad puram proficiscuntur habitationem. » Et rursus apertius idem dicit : « Ex his autem, quicunque per philosophiam satis sunt purgati, sine corporibus omnino vivunt in universum tempus. » Quanquam figuras quasdam illis adjicit, aliis quidem ex ipsis, aereas, aliis vero etiam igneas. Subjungit præterea : « Et proficiscuntur in habitationes his etiam pulchriores, quarum pulchritudo neque facilis dictu est, neque præsens B tempus ad dicendum sufficeret. » Unde merito dicit : « Beati qui lugent, quoniam ipsi advocationem accipient [a]. » Qui enim male actæ vitæ ducti sunt pœnitentia, aderunt ad « vocationem ; » hoc enim sibi vult παρακληθῆναι. Pœnitentium autem duo sunt ordines : quorum alter, qui multo frequentior est, timore pœnæ factis suis debitæ ducitur ; alter vero, qui magis est singularis, ex conscientia factorum afficitur interna animæ verecundia. Sive igitur hoc modo, sive illo pœniteat (quandoquidem nullus locus Dei misericordia vacuus est), rursus dicit : « Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. » Misericordia autem non est, ut existimarunt quidam philosophi, dolor propter alienas calamitates, 210 C sed est potius bonum quid, ut dicunt prophetæ : « Misericordiam, » inquit, « volo, et non sacrificium [b]. » Misericordes autem vocat, non solum eos qui faciunt opera misericordiæ, sed etiam qui misereri volunt, etsi non possint ; quibus scilicet adest operandi propositum. Nonnunquam enim volumus, vel dando pecuniam, vel corpoream adhibendo operam, facere misericordiam, utpote egenti opem ferre, vel ægrotanti inservire, vel ✠ ei adesse, qui est in aliqua calamitate, nec possumus, vel propter paupertatem, vel morbum,

✠ P. 581 ED. POTTER, 489-490 ED. PARIS.

[a] Matth. v, 4, 7. [b] Os. vi, 6; Matth. ix, 13; xii, 7.

(5) *Δεσμωτηρίων*. Δεσμωτηρίου, Theodoret. Mox, εἰς τὴν καθαρ. Plato.

(6) *Τούτων*. Hæc ea, quæ jam laudata sunt, sequuntur.

(7) *Ἐν φ.* Ἐν a Platone abest : apud quem ἱκανόν pro ἱκανῶς, et εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον pro εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον exstat.

(8) *Καὶ εἰς*. Hæc etiam loco superius dicto, tam apud Theodoretum quam apud Platonem occurrunt.

(9) *Οὐδὲ ῥ. δ. οὐδέ.* Οὔτε ῥ. δ. οὔτε, Theodoret.

(10) *Παρακληθήσονται*. Hoc est, ex sententia Clementis, « advocabuntur. »

(11) *Εἴτ' οὖν . . . ἐλεηθήσονται*. Hæc nobis sic distinguere et explicare visum est, prout jam se habent : quæ priores editiones hoc modo Græce ac Latine exhibuerunt : Εἴτ' οὖν ἐνταῦθα, εἴτε καὶ ἀλλαχῆ, ἐπεὶ μηδεὶς τόπος ἀργὸς εὐποιΐας Θεοῦ· πάλιν φησίν· Μακάριοι οἱ ἐλ. « Sive ergo hic, sive alibi : quoniam nullus locus vacat Dei misericordia. Rursus dicit : « Beati misericordes, quoniam ipsi mi« sericordiam consequentur. »

(12) *Τινὲς τῶν φιλοσόφων*. Stoicos intelligit, qui D dicebant, λύπην εἶναι συστολὴν ἄλογον, « dolorem esse irrationabilem animi contractionem : » cujus autem speciem primariam ἔλεον, « misericordiam, » εἶναι λύπην ὡς ἐπὶ ἀναξίως κακοπαθοῦντι, « dolorem tanquam super eo, qui indigne miser sit : » ut refert in *Zenone* Laertius, lib. vii, seg. 3. Cicero *Tuscul. quæst.* lib. iv : « Misericordia est ægritudo ex miseria alterius injuria laborantis. » Proinde misericordiam, ut reliquos etiam affectus omnes, sapienti viro indignam judicabant ; ut refert Laertius ejusdem libri seg. 123. Hinc illud Ciceronis in oratione « pro L. Murena, » inter cæteras, quas ibi memorat, Zenonis sententias : « Neminem misericordem esse, nisi stultum. »

(13) *Ἀστεῖόν τι*. Interpres mavult θεῖόν τι, « divinum quid. » Sed ἀστεῖον pro « eleganti » et « humano » retineri, nihil vetat. Sylburg.

(14) *Ἔλεον . . . θέλω, καὶ οὐ θ.* Ἔλεος θέλω ἢ θυσ. Os. vi, 6. Verum Clemens, quamvis prophetam laudet, sequitur potius Matth. ix, 13 ; xii, 7.

(15) *Τὴν καρδίαν*. Τῇ καρδίᾳ, Matth.

vel senectutem (nam ea quoque morbus est naturalis) exsequi institutum: ea scilicet, quæ cupimus, et ad quæ interno animi motu ferimur, non valentes efficere. Eumdem autem honorem consequentur ii, qui voluerunt, cum iis, qui potuerunt, quorum est voluntas æqualis, etsi alii superent facultatibus. Quoniam autem eorum, quæ ad salutis ducunt perfectionem, duæ viæ inveniuntur, opera et cognitio, « beatos » dixit eos, qui sunt « mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt [a]. » Et si revera verum consideremus, cognitio est principalis animæ partis purgatio, et est bona operatio. Ac bona quidem sunt, alia quidem ipsa per se; alia autem, per alterius boni participationem; sicut bonas dicimus actiones. Absque rebus autem intermediis, quæ quidem obtinent locum materiæ, neque bonæ, neque malæ constant actiones; verbi gratia, vita et sanitate, et aliis, quæ vel sunt necessaria, vel circumstantialia. Eos igitur, qui ad Dei agnitionem accedunt, vult esse mundos quoad corporis appetitus et sanctas cogitationes, adeo ut animæ facultati principali nihil adulterinum adhæreat, quod ejus vim obtundat. Cum igitur is, qui sanctæ hujus qualitatis gnostice particeps est, contemplationi deditus, cum Deo puram habuerit consuetudinem, ita proxime accedit ad habitum impatibilis identitatis, ut non habeat amplius scientiam, et possideat cognitionem, sed sit ipsa scientia et cognitio. « Beati » ergo « pacifici [b]; » qui scilicet legem sententiæ mentis nostræ repugnantem, iræ minas, et cupiditatis escas, et alias affectiones, quæ rationem oppugnant, mansuetas quietasque reddiderunt; qui cum scientia bonorum operum et vera ratione prædititi vixerint, restituentur in amiciorem et gratiorem filiorum adoptionem. Erit autem perfecta « pacificatio, » quæ in quocunque casu « pa-

καὶ ἐνέργειά ἐστιν ἀγαθή. Ἀγαθὰ γοῦν τὰ μὲν αὐτὰ καθ' ἑαυτά, τὰ δὲ μετέχοντα τῶν ἀγαθῶν, ὡς τὰς καλὰς πράξεις φαμέν. Ἄνευ δὲ τῶν μεταξὺ, ἃ δὴ ὕλης ἐπέχει τάξιν, οὔθ' αἱ ἀγαθαὶ οὔθ' αἱ κακαὶ συνίστανται πράξεις· οἷον ζωῆς λέγω, καὶ ὑγιείας, τῶν τε ἄλλων τῶν ἀναγκαίων ἢ περιστατικῶν. Καθαροὺς οὖν κατὰ τὰς σωματικὰς ἐπιθυμίας καὶ τοὺς ἁγίους διαλογισμοὺς τοὺς εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ ἀφικνουμένους εἶναι βούλεται, ὅταν μηδὲν ἔχῃ νόθον ἐπιπροσθοῦν τῇ δυνάμει ἑαυτοῦ τὸ ἡγεμονικόν. Ὅταν τοίνυν ἐνδιατρίψῃ τῇ θεωρίᾳ, τῷ Θείῳ καθαρῶς ὁμιλῶν, ὁ γνωστικῶς μετέχων τῆς ἁγίας ποιότητος, προσεχέστερον. ἐν ἕξει γίνεται ταυτότητος ἀπαθοῦς (16), ὡς μηκέτι ἐπιστήμην ἔχειν, καὶ γνῶσιν κεκτῆσθαι, ἐπιστήμην δὲ εἶναι καὶ γνῶσιν. Μακάριοι τοίνυν οἱ εἰρηνοποιοί· τὸν ἀντιστρατηγοῦντα (17) νόμον τῷ φρονήματι τοῦ νοῦ ἡμῶν, τοῦ θυμοῦ τὰς ἀπειλὰς, καὶ τῆς ἐπιθυμίας τὰ δελέατα, τά τε ἄλλα πάθη, ὅσα πολεμεῖ τὸν λογισμὸν, τιθασσεύσαντες καὶ ἐξηρεμώσαντες (18)· οἱ μετ' ἐπιστήμης ἔργων τε ἀγαθῶν καὶ λόγου ἀληθοῦς καταβιώσαντες εἰς υἱοθεσίαν ἀποκατασταθήσονται τὴν προσφιλεστέραν. Εἴη δ' ἂν ἡ τελεία εἰρηνοποίησις, ἡ ἐπὶ παντὶ τῷ συμβαίνοντι ἄτρεπτον φυλάσσουσα « τὸ εἰρηνικὸν, » ἁγίαν τε καὶ καλὴν τὴν διοίκησιν λέγουσα, ἐν ἐπιστήμῃ θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καθεστῶσα, δι' ἧς τὰς ἐν τῷ κόσμῳ ἐναντιότητας ἁρμονίαν κτίσεως καλλίστην λογίζεται. « Εἰρηνοποιοῦσι » δὲ καὶ τοὺς ἐνταῦθα πολεμουμένους τοῖς τῆς ἁμαρτίας στρατηγήμασι, μεταδιδάσκοντες ἐπὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν εἰρήνην μετιέναι. Κεφάλαιον δ', οἶμαι, πάσης ἀρετῆς Κύριος παιδεύων ἡμᾶς, τὸ δεῖν γνωστικώτερον δι' ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Θεὸν θανάτου καταφρονεῖν· « Μακάριοι, » φησὶν, « οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται (19)· » ἢ, ὥς τινες τῶν μετατιθέντων τὰ Εὐαγγέλια (20),

[a] Matth. v, 8. [b] Ibid. 9.

(16) *Ἀπαθοῦς*. Stoicorum more, sæpe dicit virum perfectum esse ἀπαθῆ. Conf. quæ superius adnotata sunt ad *Pædag.* lib. I, principio cap. 2.

(17) *Ἀντιστρατηγοῦντα*. Respicit Rom. VII, 23. Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου.

(18) *Τιθασσεύσαντες καὶ ἐξηρεμώσαντες*. Illud ἐξηρεμώσαντες, corruptum est. Scribendum, duabus litteris transpositis, ἐξημερώσαντες. Nam ἐξημερῶσαι idem est, quod τιθασσεῦσαι. Suidas: Τιθασσὸν, ἥμερον· καὶ Ἀτίθασσον, τὸν ἄγριον, καὶ μὴ ἥμερον. Hesychius: Τιθασσεύει, ἡμεροῖ, πραΰνει. Idem: Ἐξημερῶσαι, ἡμεροποιῆσαι.

(19) *Ὅτι . . . κληθήσονται*. Matth. v, 10: Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης. Sed Clemens hanc pericopen sumpsit ex com. 9: Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοὶ, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται.

(20) *Τῶν μετατιθέντων τὰ Εὐαγγέλια*. Cl. Millius in Prolegomenis ad Novum Testamentum, p. 33, hanc phrasin hoc modo explicavit: « Cæterum inter codices Ecclesiarum et privatorum hominum, hoc fere interfuit, quod isti prout e librariorum manibus exierant, emaculati notisque marginalibus liberi fere, integri in Ecclesiarum tabulariis remanserint; hi vero ab ipsis, in quorum gratiam fuerant conscripti, statim fere inter lineas, aut ad marginem, glossis scholiisque fuerint conspersi; maximopere in id incumbentibus S. litterarum studiosis, ut textum sacrum, quem apud se habebant, explicatiorem suisque usibus magis in dies ac magis idoneum redderent. Hinc apud Clementem Alexandrinum, qui sub finem sæculi secundi floruit, mentio fit τῶν τὰ Εὐαγγέλια μετατιθέντων, seu Scholiastarum, qui jam ab initio, libris istis, ad oram, aut spatio interlineari, explicatiunculas suas illeverant. Harum unam ille et alteram adducit, *Strom.* IV, p. 490. Matth. v, 10, e regione verborum, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, apposuerat adnotator quispiam, ὅτι αὐτοὶ ἔσονται τέλειοι· alius, ὅτι ἕξουσι τόπον, ὅπου οὐ διωχθήσονται. » Voce μετατιθέναι infra etiam utitur Clemens, *Strom.* VII, pag. 758, ubi de hæreticis S. Scripturæ sensum pervertentibus hæc dicit: Σχεδὸν γὰρ ἐν πᾶσιν, οἷς προσφέρονται, ῥητοῖς, εὕροις ἂν αὐτοὺς ὡς τοῖς ὀνόμασι μόνοις προσανέχουσι, τὰ σημαινόμενα ὑπαλλάττοντες· οὔθ' ὡς λέγονται γινώσκοντες, οὔθ' ὡς ἔχειν πεφύκασι χρώμενοι αἷς δὴ κομίζουσιν ἐκλογαῖς· ἡ ἀλήθεια δὲ οὐκ ἐν τῷ μετατιθέναι τὰ σημαινόμενα εὑρίσκεται· οὕτω μὲν γὰρ ἀνατρέψουσι πᾶσαν ἀληθῆ διδασκαλίαν. « Nam in omnibus fere, quæ adducunt, locis ipsos sola intueri videbis nomina, ut qui mutent significata, neque quemadmodum dicuntur cognoscant, neque iis, quas afferunt, allegationibus ita, ut earum rerum natura postulat, utantur. Veritas autem non invenitur in translatione significationum: sic enim omnem veram doctrinam everterent; etc. »

« Μακάριοι, » φησὶν, « οἱ δεδιωγμένοι ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης (21)· ὅτι αὐτοὶ ἔσονται τέλειοι· » καὶ, « Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκα ἐμοῦ· ὅτι ἕξουσι τόπον, ὅπου οὐ διωχθήσονται· » καὶ, « Μακάριοί ἐστε ὅταν οἱ ἄνθρωποι μισήσωσιν (22) ὑμᾶς, « ὅταν ἀφορίσωσιν, ὅταν ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν, ἕνεκα τοῦ Υἱοῦ ἀνθρώπου· » ἐὰν μὴ βδελυσσώμεθα δηλονότι τοὺς διώκοντας, καὶ ὑπομένωμεν τὰς παρ' αὐτῶν τιμωρίας, μὴ μισοῦντες αὐτοὺς βράδιον ἢ προσεδοκήσαμεν πεπειρᾶσθαι διανοούμενοι· ἀλλὰ κἀκεῖνο γινώσκοντες, πρόφασιν εἶναι μαρτυρίου τὸν ὀντινοῦν πειρασμόν.

A cificum » illud servat immutabile, sanctamque et honestam vocans Providentiam res administrantem, posita in rerum divinarum et humanarum scientia, per quam eas, quæ sunt in mundo, repugnantias, creationis pulcherrimam existimat harmoniam ac concordiam. « Pacificant » etiam, qui monitis suis ad fidem pacemque transferunt eos, quos peccati stratagemata hic oppugnaverant. Totius autem virtutis summa est, ut existimo, Dominus, docens oportere nos propter charitatem in Deum gnostice mortem contemnere. « Beati, » inquit, » ✠ qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur [a] : » vel, ut nonnulli ex iis, qui Evangelia transponunt: « Beati, » inquit, « quos persequitur justitia, quoniam ipsi erunt perfecti; » et: « Beati qui persecutionem patiuntur propter me, quoniam locum habebunt, ad quem non perveniet persecutio; » et: « Beati estis, quando vos homines odio habuerint, quando exterminaverint, quando nomen vestrum ut sceleratum expunxerint, propter Filium hominis [b]; » si eos videlicet, qui nos persequuntur, non abominemur, et sustineamus, quæ ab eis infliguntur, supplicia; neque eos odio habeamus, cogitantes nos esse tentatos tardius quam expectavimus; sed illud potius reputantes, quod martyrii occasio sit quævis tentatio.

CAPUT VII.

Beatos esse qui Dei causa sanguinem profundunt.

Εἶτα ὁ μὲν ψευσάμενος, καὶ ἑαυτὸν ἄπιστον B δείξας, καὶ μεταστὰς εἰς τὴν τοῦ διαβόλου στρατείαν, ἐν τίνι, οἰόμεθα, ἐστὶ κακῷ; ψεύδεται τοίνυν τὸν Κύριον, μᾶλλον δὲ τὴν ἑαυτοῦ διέψευσται ἐλπίδα, ὃς οὐ πιστεύει τῷ Θεῷ· οὐ πιστεύει δὲ ὁ μὴ ποιῶν ἃ ἐνετείλατο. Τί δέ; οὐχ ἑαυτὸν ἀρνεῖται, ὁ ἀρνούμενος τὸν Κύριον; Οὐ γὰρ ἀφαιρεῖται τῆς κυρίας τὸν δεσπότην, ὅ γε καὶ στερίσκων αὐτὸν τῆς πρὸς ἐκεῖνον οἰκειότητος. Ὁ τοίνυν ἀρνούμενος τὸν Σωτῆρα, ἀρνεῖται τὴν ζωήν· ὅτι « ζωὴ ἦν τὸ φῶς. » Ὀλιγοπίστους τούτους οὐ λέγει, ἀλλ' ἀπίστους καὶ ὑποκριτάς· τὸ μὲν ὄνομα ὑπογεγραμμένους (23), τὸ δὲ εἶναι πιστοὺς ἀρνουμένους. Πιστὸς δὲ εἴρηται, καὶ δοῦλος, καὶ φίλος. Ὥστε εἴ τις ἑαυτὸν ἀγαπᾷ, ἀγαπᾷ τὸν Κύριον, καὶ ὁμολογεῖ τὴν σωτηρίαν (24), ἵνα σώσῃ τὴν ψυχήν. Καί τοι κἂν ὑπεραποθάνῃς (25) τοῦ πλησίον δι' ἀγάπην, C πλησίον δὲ ἡμῶν τὸν Σωτῆρα ὑπολάβῃς (« Θεὸς γὰρ ἐγγίζων (26), » ὁ σώζων, πρὸς τὸ σωζόμενον ἐλέχθη), θάνατον ἑλόμενος διὰ ζωὴν, καὶ σεαυτοῦ μᾶλλον ἢ ἐκείνου ἕνεκεν παθών. Καὶ μήτι διὰ τοῦτο ἀδελφὸς εἴρηται; ὁ δι' ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Θεὸν παθὼν, διὰ τὴν ἰδίαν ἔπαθε σωτηρίαν· ὅ τε αὖ διὰ τὴν ἰδίαν ἀποθνήσκων σωτηρίαν, διὰ τὴν ἀγάπην ὑπομένει

Deinde, qui mentitus quidem est, et seipsum ostendit infidelem, et ad diaboli transfugit exercitum, in quanto eum malo versari credimus? Mentitur itaque Domino, vel potius spei suæ mentitur, eaque frustratur, qui Deo non credit. Non credit autem, qui non facit ea, quæ mandaverat. Quid vero? annon seipsum negat, qui negat Dominum? Domino enim non aufert dominium, qui se ea, quæ cum illo intercedit, privat necessitudine. Qui negat ergo Servatorem, negat vitam; quoniam « lux erat vita [c]. » Eos quidem non dicit esse « modicæ fidei [d], » sed infideles et hypocritas: qui nominis quidem suscipiunt inscriptionem, fideles autem sese abnegant. Fidelis autem dicitur, tum servus, tum amicus. Quare si quis seipsum diligit, diligit Dominum, et confitetur salutem, ut suam servet animam. Atqui si vel pro proximo moriaris propter charitatem, existimes Servatorem nostrum esse propinquum (« Deus » enim « appropinquans » dictus est is qui servat, ejus respectu qui servatur), mortem eligens propter vitam, et propter teipsum ✠ potius, quam propter illum patiens. Et nunquid propterea dictus est frater? qui patitur pro-

✠ P. 582 ED. POTTER, 490-491 ED. PARIS. [a] Matth. v, 10. [b] Luc. vi, 22. [c] Joan. i, 4. [d] Matth. vi, 30. ✠ P. 583 ED. POTTER, 491-492 ED. PARIS.

(21) *Μακάριοι, φησὶν, οἱ δεδιωγμένοι ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης.* Hæc potes vertere, « Beati, inquit, qui persecutionem patiuntur præ justitia, *vel* propter justitiam : nam ὑπὸ, cum gignendi casu, sic apud Platonem et Plutarchum interpretantur vulgata lexica, neque videntur, qui transferebant Evangelia, contrarium asseruisse. COLLECT.

(22) *Οἱ ἄνθρωποι μ.* Luc. : Μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν, καὶ ἐκβ. Et mox, Τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

(23) *Τὸ μὲν ὄνομα ὑπογεγραμμένους.* Scribe ἐπιγεγραμμένους. HEINSIUS. — Vel ὑποκεχριμένους, quia præcessit τῶν ὑποκριτῶν mentio.

(24) *Ὁμολογεῖ τὴν σωτηρίαν.* Scribe ὁμολογεῖ εἰς τὴν σωτηρίαν, « confitetur ad salutem. » Respicit enim Rom. x, 10 : Καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν.

(25) *Ὑπεραποθάνῃς.* Nam ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τὶς καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν, ut ait Apostolus, *Rom.* v, 7.

(26) *Θεὸς γὰρ ἐγγίζων.* Respicit Deut. iv, 7 : Ὅτι ποῖον ἔθνος μέγα, ᾧ ἐστιν αὐτῷ Θεὸς ἐγγίζων αὐτοῖς, ὡς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν πᾶσιν, οἷς ἐὰν αὐτὸν ἐπικαλεσώμεθα· vel Jerem. xxiii, 23 : Θεὸς ἐγγίζων ἐγώ εἰμι, λέγει Κύριος, καὶ οὐχὶ Θεὸς πόρρωθεν.

pter suam in Deum dilectionem, patitur propter propriam salutem; et rursus, qui moritur propter propriam salutem, sustinet mortem propter dilectionem Domini. Etenim ipse, cum esset « vita, » id, propter quod passus est, pati voluit, ut ejus passione viveremus. « Quid mihi dicitis, inquit, Domine, Domine, et non facitis quæ dico [a]? » Qui enim « labiis diligit populus, cor autem longe habet a Domino [b], » alius est, et alii obsequitur, cui se sua sponte vendidit. Quicunque autem Servatoris mandata exsequuntur, in unaquaque actione sunt martyres, seu « testes, » facientes quidem quod vult, et perinde nominantes Dominum, et re ipsa « testantes, » cui credunt esse eum, qui « carnem suam cum concupiscentiis et passionibus **211** suis cruci affixerunt. Si spiritu vivimus, inquit, spiritu ambulemus [c]. Qui seminat in suam carnem, ex carne metet corruptionem : qui autem seminat in spiritum, ex spiritu metet vitam æternam [d]. » Miseris autem hominibus, quod præbetur per sanguinem Domino martyrium, videtur esse mors violentissima, nescientibus hanc mortis januam esse veræ vitæ principium; et nec honores post mortem eorum, qui sancte vixerunt, nec supplicia eorum, qui injuste et libidinose se gesserunt, volunt intelligere, non ex nostris solum dico Scripturis (nam omnia fere mandata hæc indicant), sed nec suorum sermonibus volunt aures præbere. Scribit enim Theano Pythagorica : « Esset enim revera malis vita epulum, qui postquam omnia commiserunt

A τοῦ Κυρίου. Καὶ γὰρ αὐτὸς « ζωὴ » ὤν, δι' οὗ ἔπαθεν, παθεῖν ἠθέλησεν, ἵνα τῷ πάθει ζήσωμεν αὐτοῦ· « Τί με λέγετε (27) Κυριε, Κύριε, » φησὶ, « καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω; » Ὁ μὲν γὰρ « τοῖς χείλεσιν (28) ἀγαπῶν λαὸς, τὴν δὲ καρδίαν μακρὰν ἔχων ἀπὸ τοῦ Κυρίου, » ἄλλος ἐστὶν, ἄλλῳ πεπεισμένος· καὶ τούτῳ ἑκὼν ἑαυτὸν πέπρακεν· ὅσοι δὲ τὰς ἐντολὰς τοῦ Σωτῆρος ἐπιτελοῦσιν, καθ' ἑκάστην πρᾶξιν « μαρτυροῦσι, » ποιοῦντες μὲν ὃ θέλει, ἀκολούθως δὲ ὀνομάζοντες τὸν Κύριον, καὶ δι' ἔργου « μαρτυροῦντες » ᾧ πείθονται εἶναι, οἱ « τὴν (29) σάρκα σὺν ταῖς ἐπιθυμίαις καὶ τοῖς παθήμασι σταυρώσαντες· Εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν, » λέγει. « Ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν· ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον. » Τοῖς δὲ B ἀθλίοις τῶν ἀνθρώπων θάνατος εἶναι ὁ βιαιότατος, ἡ δι' αἵματος μαρτυρία τοῦ Κυρίου δοκεῖ, οὐκ εἰδόσι, τῆς ὄντως οὔσης ζωῆς ἀρχὴν εἶναι τὴν τοιαύτην τοῦ θανάτου πύλην· καὶ οὔτε τὰς τιμὰς τὰς μετὰ θάνατον τῶν ὁσίως βεβιωκότων, οὔτε τὰς κολάσεις τῶν ἀδίκως καὶ ἀσελγῶς πεπολιτευμένων συνεῖναι βούλονται, οὐκ ἐκ τῶν ἡμετέρων μόνον λέγω Γραφῶν (σχεδὸν γὰρ πᾶσαι αἱ ἐντολαὶ ταῦτα μηνύουσιν), ἀλλ' οὐδὲ τῶν οἰκείων ἐθέλουσιν ὑπακοῦσαι λόγων. Θεανὼ γὰρ ἡ Πυθαγορικὴ γράφει· « Ἦν γὰρ τῷ ὄντι τοῖς κακοῖς εὐωχία ὁ βίος, πονηρευσαμένοις, ἔπειτα τελευτῶσιν, εἰ μὴ ἦν ἀθάνατος ἡ ψυχὴ, ἕρμαιον ὁ θάνατος (30). » Καὶ Πλάτων (31) ἐν Φαίδωνι· « Εἰ μὲν γὰρ ἦν ὁ θάνατος τοῦ παντὸς ἀπαλλαγὴ, » καὶ τὰ ἑξῆς. Οὐκ ἔστιν C οὖν κατὰ τὸν Αἰσχύλου *Τήλεφον* (32) νοεῖν « ἁπλῆν-

[a] Luc. VI, 46. [b] Isa. XXIX, 13. [c] Galat. V, 24, 25. [d] Galat. VI, 8.

(27) *Τί με λέγετε.* Τί δέ με καλεῖτε, Luc.

(28) *Τοῖς χείλεσιν.* Respicit Isa. XXIX, 13 : Καὶ εἶπε Κύριος, Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῶν τιμῶσί με, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

(29) *Δι' ἔργου μαρτυροῦντες ᾧ πείθονται εἶναι, οἱ τ.* Forte melius, δι' ἔργου μαρτυροῦντες ὃ πείθονται εἶναι, « reipsa testificantes quod esse persuasum habent. » Interpres Hervetus minus apte, « reipsa testantes ei cui credunt esse carnem. » SYLB. Sed nos hoc aliter Latine expressimus.

(30) *Ἕρμαιον ὁ θάνατος.* Hæc verba hoc quidem loco supervacanea sunt : Theanus enim sententia absque iis perfecta est. Mihi videntur ad sequentem Platonis sententiam referri debere : quam cum imperfecte recitasset auctor, aliquis his verbis in libri sui margine scriptis eam complevit, quæ D deinceps alieno loco in textum recepta sunt. Porro Platonis verba in *Phædone* sic se habent, pag. 80 : Εἰ μὲν γὰρ ἦν ὁ θάνατος τοῦ παντὸς ἀπαλλαγὴ, ἕρμαιον ἂν ἦν τοῖς κακοῖς ἀποθανοῦσι, τοῦ τε σώματος ἅμα ἀπηλλάχθαι καὶ τῆς αὐτῶν κακίας μετὰ τῆς ψυχῆς. « Si enim mors totius dissolutio esset, nimirum improbi lucrarentur, cum et a corpore et a pravitate sua cum anima liberarentur. » Jam ex his facile constat hanc sententiolam, ἕρμαιον ὁ θάνατος, ex Platone additam fuisse. Justinus M. eadem Platonis verba in animo habuisse videtur, hæc scribens, *Dialogi cum Tryph.* p. 223 edit. Paris. : Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἀποθνήσκειν φημὶ τὰς ψυχὰς ἐγώ· ἕρμαιον γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς τοῖς κακοῖς. « Sed nec ego animas mori dico : hoc enim improbis in lucrum cederet. » Et hæc in *Apolog.* 1, p. 33, edit. Oxon. : Ὅπερ, εἰ εἰς ἀναισθησίαν ἐχώρει, ἕρμαιον ἂν ἦν τοῖς ἀδίκοις πᾶσιν. « Id (mors) si in statum sensus omnis vacuum abiret, injustis omnibus lucrum esset. »

(31) *Πλάτων.* Ut Theano dixit : Εἰ μὴ ἦν ἀθάνατος ἡ ψυχὴ, ἕρμαιον ὁ θάνατος· sic Plato : Εἰ μὲν γὰρ ἦν ὁ θάνατος τοῦ παντὸς ἀπαλλαγὴ, ἕρμαιον ἦν τοῖς κακοῖς ἀποθανοῦσι τοῦ τε σώματος ἅμα ἀπηλλάχθαι, καὶ τῆς αὐτῶν κακίας μετὰ τῆς ψυχῆς. « Nam si mors esset universi separatio et dissolutio, pro lucro emolumentoque improbis hominibus id putandum esset, cum mortui essent, ut una quidem cum corpore et cum ipsa quoque anima sua, etiam improbitate liberarentur. » In loco Aristophanis, qui sequitur, quod transfert Hervetus, « folia instar umbræ reddentia, » Græce est, σκιοειδέα φῦλα, « turbæ umbratiles, » vel « natio umbræ similis. » Porro dictum Epicharmi sic effert Clemens, ut et Theodoretus lib. I *De curat. Græc.* : « Fortasse autem cujusmodi vos estis hominibus Epicharmus ille comicus iambicum illud coaptavit :

Φύσις ἀνθρώπων ἀσκοὶ πεφυσημένοι.
Homines ventosis utribus perquam similes.

Verbum verbo reddes : « Natura hominum utres inflati. » Tale et illud Timonis Phliasii, lib. II apud eumdem :

Ἄνθρωποι κενεῆς οἰήσιος ἔμπλεοι ἀσκοί.
O utres, animi sensus quos implet inanis.

COLLECT.

(32) *Τὸν Αἰσχύλου Τήλεφον.* Hæc etiam Clemens e Platone sumpsit, qui loco *Phædonis* jam dicto hæc dicit : Ἔστι δὲ ἄρα ἡ πορεία, οὐχ ὡς ὁ Αἰσχύλου Τήλεφος λέγει· ἐκεῖνος μὲν γὰρ ἁπλῆν οἶμον φησὶν εἰς ᾅδου φέρειν· ἡ δὲ οὔτε ἁπλῆ, οὔτε μία μοι φαίνεται εἶναι. « Est autem iter non tale, quale ait Telephus apud Æschylum. Ille siquidem « simplicem » ait « viam ad inferos ferre. » Ego vero neque simplicem, neque unam esse puto. Eamdem sententiam recitavit etiam Dionysius Halicarnassensis, *Artis rhetoricæ*

A οἶμον εἰς ἀΐδου φέρειν· » ὁδοὶ δὲ πολλαὶ, καὶ ἀπάγουσαι ἁμαρτίαι. Πολυπλανεῖς τούτους, ὡς ἔοικε, τοὺς ἀπίστους διακωμῳδῶν Ἀριστοφάνης· « Ἄγετε, » φησὶν, « ἄνδρες (33) ἀμαυρόβιοι, φύλλων γενεᾷ προσόμοιοι, ὀλιγοδρανέες, πλάσματα κηροῦ, σκιοειδέα φῦλ', ἀμενηνοὶ, ἀπτῆνες, ἐφημέριοι. » Καὶ ὁ Ἐπίχαρμος (34)· « Αὗτα φύσις ἀνθρώπων, ἀσκοὶ πεφυσημένοι. » Ἡμῖν δὲ ὁ Σωτὴρ εἴρηκεν· « Τὸ πνεῦμα (35), πρόθυμον· ἡ δὲ σὰρξ, ἀσθενής· » διότι « τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς ἔχθρα εἰς Θεὸν, » ὁ Ἀπόστολος ἐξηγεῖται· « τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται· οὐδὲ γὰρ δύναται· οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται. » Καὶ ἐπεκδιηγούμενος, ἐπιφέρει, « ἵνα μὴ, ὡς Μαρκίων, ἀχαρίστως ἐκδέξηταί τις τὴν δημιουργίαν κακήν. Εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι' ἁμαρτίαν, τὸ δὲ πνεῦμα ζωὴ διὰ δικαιοσύνην. » B Πάλιν τε αὖ· « Εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· λογίζομαι γὰρ, ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ, πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς· εἴπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν, ὡς συγκληρονόμοι Χριστοῦ (36). Οἴδαμεν δὲ, ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθὸν (37), τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσι· ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· οὓς δὲ προώρισεν, τούτους καὶ ἐκάλεσεν· οὓς δὲ ἐκάλεσεν, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασεν. Ὁρᾷς δι' ἀγάπην διδασκομένην μαρτυρίαν. Κἂν δι' ἀμοιβὴν ἀγαθῶν ἐθελήσῃς μαρτυρῆσαι, ἀκούσῃ πάλιν· C « Τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν, ἐλπὶς δὲ βλεπομένη οὐκ ἔστιν ἐλπίς· ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει; » Εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν, ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα. « Ἀλλ' εἰ καὶ πάσχομεν (38) διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι, » φησὶν ὁ Πέτρος. « Τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ ταρα-

scelera, deinde moriuntur, si non esset anima immortalis, mors esset lucrum. » Et Plato in *Phædone* : « Si esset enim mors totalis dissolutio, » et quæ deinceps sequuntur. Non est ergo cogitandum ex sententia Telephi apud Æschylum, « simplicem viam ferre ad inferos ; » sunt enim viæ multæ, et multa, ✠ quæ abducunt, peccata. Errabundos hos, ut est verisimile, infideles comice ludificans Aristophanes : « Agite, inquit, obscuræ vitæ homines, generationi foliorum similes, imbecilli, ceræ figmenta, genus instar umbræ, evanidi, involucres, unius tantum diei vitam habentes. » Et Epicharmus : « Hæc, inquit, hominum vita, utres inflati. » Nobis autem dixit Servator : « Spiritus promptus, caro infirma [a] ; » quoniam « prudentia carnis est Deo inimica, » ut exponit Apostolus ; « legi enim Dei non subjicitur, neque enim potest. Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt. » Et id amplius explicans, subjungit, ne quis ingrato animo, ut Marcion, inferat malam esse creaturam : « Si autem Christus est in vobis, corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem vivit propter justitiam. » Et rursus : « Si » enim « secundum carnem vivitis, estis morituri. Considero, enim quod non sunt condignæ passiones hujus mundi ad gloriam, quæ revelanda est in nobis ; siquidem compatimur, ut conglorificemur, ut cohæredes Christi. Scimus autem, quod diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum iis, qui vocati sunt secundum propositum. Quoniam quos præscivit, eos et prædestinavit conformes imagini Filii ejus, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinavit, eos et vocavit. Quos autem vocavit, eos et justificavit. Quos autem justificavit, eos et glorificavit [b]. » Vides per dilectionem doceri martyrium. Quod si ve-

✠ P. 584 ED. POTTER, 492, 493 ED. PARIS.

[a] Matth. xxvi, 41. [b] Rom. viii, 7, 8, 10, 13, 17, 18, 28, 29, 30.

cap. 6, pag. 40 edit. Sylburg., p. 73 edit. Oxon. : Ἐπὶ δὲ τοῖς καθ' ἕκαστον καὶ ἀπὸ τῶν ἡλικιῶν πολλὰς ἀφορμὰς παρέξει ὁ λόγος εἰς παραμυθίαν· εἰ μέν τις ἄφνω τελευτήσειε καὶ ἀλύπως, ὅτι μακαρίως αὐτῷ ἡ τελευτὴ συνηνέχθη..... κἂν ἡ ἐν ἀποδημίᾳ, ὅτι οὐδὲν διενήνοχε· μία γὰρ καὶ ἡ αὐτὴ οἶμος, κατὰ τὸν Αἰσχύλον, εἰς ᾅδου φέρουσα. « In oratione vero privata, ex ætate amplam consolationis materiam habebimus : si repente exstinctus et sine dolore, quod felicem exitum consecutus..... si in peregrinatione, quod nihil refert, cum « una » et eadem « via, » ut ait Æschylus, « ad inferos ducat. »

(33) Ἄγετε, φησὶν, ἄνδ. Sic Flor. Ἄγετε, φύσιν, ἄνδ. mavult Sylburgius, quod et Aristophanis editione vulgata, et ipso metri numero confirmari dicit. Porro hi versus in Aristophanis *Avibus* hoc modo exstant, p. 573 edit. Aurel. Allobrog. :

Ἄγε δὴ φύσιν, ἄνδρες ἀμαυρόβιοι, φύλλων γενεᾷ προσόμοιοι,
Ὀλιγοδρανέες, πλάσματα πηλοῦ, σκιοειδέα φῦλ' ἀμενηνὰ,
Ἀπτῆνες, ἐφημέριοι, ταλαοὶ βροτοὶ, ἀνέρες εἰκελόνειροι.

Age jam natura viri languide viventes, foliorum generationi similes,
Parum valentes, formationes luti, umbris similes tribus invalidæ,
Implumes, unius diei vitam habentes, miseri mortales, viri somniis similes.

(34) Ὁ Ἐπίχαρμος. Theodoretus *Θεραπευτ. α'*, p. 477, de iis qui nil credunt, nisi quod sensibus percipi possit, ait : Καὶ ἴσως τοῖς οὕτω διακειμένοις ἀνθρώποις Ἐπίχαρμος ὁ κωμικὸς τὸν ἴαμβον ἐκεῖνον προσήρμοσε·

D *Φύσις ἀνθρώπων, ἀσκοὶ πεφυσημένοι.*

Fortasse autem hujusmodi hominibus Epicharmus comicus iambicum illud aptavit :

Hominum natura, utres inflati.

Grotius hoc modo eum scribit in *Excerpt. e trag. et com.* p. 479 :

Αὗτα ἀνθρώπων φύσις· ἀσκοὶ γε εἰσὶ πεφυσημένοι.

Hæc hominum natura est : utres sunt turgentes flatibus.

(35) Τὸ π. Concinnius τὸ μὲν πν. Sylburg.

(36) Εἴπερ συμ... Χριστοῦ. Rom. viii, 17 : Κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ· εἴπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν.

(37) Εἰς τὸ ἀγαθόν. Εἰς ἀγαθὸν absque articulo, Rom., ubi mox, καὶ οὓς ἐκάλ. pro οὓς δὲ ἐκάλ.

(38) Πάσχομεν. Πάσχοιτε, Petr.

lis martyr esse propter bonorum remunerationem, rursus audies : « Spe enim salvi facti sumus. Spes autem, quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem, quod non videmus, speramus, per patientiam exspectamus [a]. Sed etsi patimur propter justitiam, « inquit Petrus, » beati. Timorem autem eorum ne timueritis, neque conturbemini; Dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris. Parati autem semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea, quæ in vobis est, spe; sed ✠ cum modestia et timore, conscientiam habentes bonam; ut in quo detrahunt vobis, confundantur, qui calumniantur vestram bonam in Christo conversationem. Melius est enim benefacientes, si voluntas Dei velit, pati, quam malefacientes [b]. » Et si quis cavillandi animo interroget : Et quomodo fieri potest ut caro imbecilla resistat potestatibus et spiritibus dominationum? Illud sciat, quod Deo omnipotenti et Domino freti in eoque habentes fiduciam, adversamur principatibus tenebrarum et morti. « Adhuc te loquente, « inquit, » dicet : Ecce adsum [c]. » En adjutorem invictum, qui nos defendit. « Ne vobis nova et aliena, » inquit Petrus, « videatur, quæ ad tentationem vobis fit, per ignem probatio; sed quatenus communicatis Christi passionibus, gaudete, ut etiam in revelatione ejus gloriæ gaudeatis, exsultantes, si in nomine Christi probris afficimini; beati, quod gloriæ et Dei spiritus super vos requiescit [d]. Sicut scriptum est : Propter te mortificamur tota die : reputati sumus ut oves occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum, qui nos dilexit [e]. »

χθῆτε· Κύριον δὲ τὸν Χριστὸν (39) ἁγιάσατε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. Ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος· ἀλλὰ (40) μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου, συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθήν· ἵνα ἐν ᾧ καταλαλεῖσθε, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες τὴν καλὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἐν Χριστῷ. Κρεῖττον γὰρ ἀγαθοποιοῦντας, εἰ θέλημα (41) τοῦ Θεοῦ, πάσχειν, ἢ κακοποιοῦντας. » Κἂν τις ἐρεσχελῶν λέγῃ· Καὶ πῶς οἷόν τέ ἐστι τὴν σάρκα τὴν ἀσθενῆ πρὸς τὰς δυνάμεις (42), καὶ τὰ πνεύματα τῶν ἐξουσιῶν ἀνθίστασθαι; ἀλλ' ἐκεῖνο γνωριζέτω, ὅτι, τῷ Παντοκράτορι καὶ τῷ Κυρίῳ (43) θαῤῥοῦντες, ἀντιπολιτευόμεθα ταῖς ἀρχαῖς τοῦ σκότους, καὶ τῷ θανάτῳ. « Ἔτι σου λαλοῦντος (44), « φησίν, » ἐρεῖ· Ἰδοὺ πάρειμι. » Ὅρα τὸν ἀήττητον βοηθὸν, τὸν ὑπερασπίζοντα ἡμῶν. « Μὴ ξενίζεσθε τοίνυν, » ὁ Πέτρος λέγει, τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει, πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ, ὡς ξένου ὑμῖν συμβαίνοντος· ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθήμασι, χαίρετε, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι (45), εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ· μακάριοι, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. Καθάπερ (46) γέγραπται, Ὅτι ἕνεκεν σοῦ θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν, ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς. Ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς.

Ex mente sed mea quæ vis resciscere,
Non audies, nec si cremes, serras graves
Nec capite summo si ad pedes imos liges,
Nec si trecentis vincias me vinculis;

ut dicit in tragœdia femina se gerens viriliter. Et Antigone, Creontis edictum despiciens, dicit audacter :

Non hæc deorum quippe rex edixerat.

Sed Deus nobis edicit, eique est parendum : « Corde enim creditur ad justitiam, ore autem fit confessio

Ἃ δ' ἐκπύθεσθαι (47) τῆς ἐμῆς χρῄζεις φρενός,
Οὔτ' ἂν καταίθων, οὔτε κρατὸς ἐξ ἄκρου
Δεινοὺς καθεὶς πρίονας εἰς ἄκρους πόδας,
Πύθοι' ἂν, οὐδ' εἰ δεσμὰ πάντα προβάλλοις (48)·

ἀφόβως ἀνδριζομένη παρὰ τῇ τραγῳδίᾳ λέγει γυνή. Ἥ τε Ἀντιγόνη τοῦ Κρεοντείου καταφρονοῦσα κηρύγματος, θαρσοῦσά φησιν·

Οὐ γάρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύσσων (49) τάδε·

Θεὸς δὲ ἡμῖν κηρύσσει, καὶ πιστέον αὐτῷ· « Καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην· στόματι δὲ ὁμολο-

✠ P. 585 ED. POTTER. [a] Rom. VIII, 24, 25. [b] I Petr. III, 14, 15, 16, 17. [c] Isa. LVIII, 9. [d] I Petr. IV, 12, 13, 14. [e] Rom. VIII, 36, 37.

(39) *Χριστόν*. Θεόν, Petr.
(40) *Ἀλλά*. Abest a Petro : apud quem mox, ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν Χριστῷ ἀναστροφήν.
(41) *Θέλημα*. Θέλει, Petr.
(42) *Δυνάμεις*. Respicit Ephes. VI, 12 : Ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.
(43) *Τῷ παντοκράτορι καὶ τῷ Κυρίῳ*. Patrem peculiariter παντοκράτορα dicit. Alibi tamen Christum etiam παντοκράτορα vocat : ut *Pædag.* lib. III, cap. 7, p. 236 edit. Paris. Ἀνενδεὴς γὰρ ὁ τὸν παντοκράτορα Θεὸν Λόγον ἔχων. « Nullius indiget qui omnipotentem Deum Logon habet. » Verum hac de re alias plura diximus.
(44) *Σοῦ λαλ.* Λαλοῦντος σοῦ, Isa.
(45) *Χαρῆτε ἀγαλλ.* Χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι· εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάρ. Petr.
(46) *Καθάπερ*. Καθὼς, Rom., ubi mox ἕνεκα pro ἕνεκεν.
(47) *Ἐκπύθεσθαι*. Malim ἐκπυθέσθαι temp. aoristo. SYLBURG. Id etiam Grotio placuit in *Excerptis* e tragœdiis incert. p. 461, quo loco hæc sic Latine vertit :

Quæ sciscitari de meo vis pectore,
Non si cremes me, aut dente si ferri aspero
Seces ad imos vertice a summo pedes,
Non cuncta vincla si aggeras, intelliges.

His similia sunt illa Senecæ, epist. 88 : « Fides sanctissimum humani pectoris bonum est; nulla necessitate ad fallendum cogitur, nullo corrumpitur præmio : Ure, inquit, cæde, occide, non prodam : sed quo magis secreta quæret dolor, hoc altius condam. »
(48) *Προβάλλοις*. Scribendum cum Grotio, προσβάλοις.
(49) *Κηρύσσων*. Κηρύξας, Sophocles *Antig.* v. 460.

γεῖται εἰς σωτηρίαν. Λέγει γοῦν (50) ἡ Γραφή· «Πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ οὐ καταισχυνθήσεται.» Εἰκότως οὖν Σιμωνίδης γράφει· «Ἔστι τις λόγος, τὰν ἀρετὰν νέειν (51) δυσεμβάτοις ἐπὶ πέτραις· νῦν δέ μιν θοὰν χῶρον ἁγνὸν ἀμφέπειν· οὐδὲ πάντων βλεφάροις θνατῶν ἔσοπτος, ᾧ μὴ δακέθυμος (52) ἱδρὼς ἔνδοθεν μόλῃ, ἵκητ' ἐς ἄκρον ἀνδρείας.» Καὶ ὁ Πίνδαρος· «Νέων δὲ μέριμναι, σὺν πόνοις ἑλισσόμεναι, δόξαν εὑρίσκουσι· λάμπει δὲ χρόνῳ ἔργα μετ' αἰθέρα λαμπευθέντα.» Ταύτης τῆς ἐννοίας καὶ Αἰσχύλος ἐπιλαβόμενος, φησί·

. . . . . . *Τῷ πονοῦντι δ' ἐκ θεῶν*
Ὀφείλεται τέκνωμα τοῦ πόνου κλέος·

«Μόροι γὰρ μέζονες μέζονας μοίρας (53) λαγχάνουσι,» καθ' Ἡράκλειτον.

Τίς (54) δ' ἐστὶ δοῦλος, τοῦ θανεῖν ἄφροντις ὤν;

«Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα δουλείας πάλιν (55) εἰς φόβον, ἀλλὰ δυνάμεως, καὶ ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ· μὴ οὖν ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου ἡμῶν, μηδὲ ἐμὲ τὸν δέσμιον αὐτοῦ·» τῷ Τιμοθέῳ γράφει. Εἴη δ' ἂν ὁ τοιοῦτος, «ὁ κολλώμενος (56) τῷ ἀγαθῷ,» κατὰ τὸν Ἀπόστολον, «ἀποστυγῶν τὸ πονηρὸν, ἀγάπην ἔχων ἀνυπόκριτον· ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλήρωκεν.» Εἰ δὲ ὁ Θεὸς τῆς ἐλπίδος οὗτός ἐστιν, ᾧ μαρτυροῦμεν, ὥσπερ οὖν ἐστι, τὴν ἐλπίδα ἡμῶν ὁμολογοῦμεν, εἰς τὴν ἐλπίδα σπεύδοντες. Οἱ δὲ μέγιστοι (57) τῆς «ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι, φησὶ, πάσης τῆς γνώσεως.» Ἰνδῶν (58) οἱ φιλόσοφοι

A ad salutem. Dicit itaque Scriptura: «Omnis qui credit in eum, pudore non afficietur [a].» Merito ergo scribit Simonides: «Fertur virtus habitare in rupibus aditu difficilibus, nunc autem eam celerem castum locum obire. Nec vero aspici potest omnium mortalium oculis; cui non sudor mordens ✠ animum ab intra veniat, non processerit ad summitatem fortitudinis.» Et Pindarus: «Juvenum autem curæ, quæ versantur cum laboribus, gloriam inveniunt: tempore autem resplendent facta in æthere illustrata. Hunc sensum secutus, Æschylus dicit:

Qui subit laboribus,
212 *Laboris huic propago crescit gloria.*

«Majori enim fato majores partes obtingunt,» B ex sententia Heracliti.

Quis servus est, qui non timet mortem, precor?

«Non enim dedit nobis Deus spiritum servitutis rursus in timorem, sed virtutis et dilectionis et sobrietatis: ne ergo testimonium Domini nostri erubescas, nec te pudeat mei, qui sum ejus vinctus [b]:» scribit ad Timotheum. Erit autem hujusmodi, «qui bono adhæret,» ex sententia Apostoli, «odio habens malum, habens charitatem non fictam [c]. Qui enim alterum diligit, legem implevit [d].» Si est autem Deus spei is, cujus martyres sumus, sicut est, spem nostram confitemur, ad spem contendentes, et, quod est «bonitatis» maximum, «impleti,» inquit, «omni cognitione [e].» Indorum philosophi di-

✠ P. 586 ED. POTTER, 494 ED. PARIS. [a] Rom. x, 10, 11. [b] II Tim. I, 7, 8; Rom. VIII, 15. [c] Rom. XII, 9. [d] Rom. XIII, 8. [e] Rom. XV, 13, 14.

(50) *Γοῦν*. Γάρ, Rom.

(51) *Νέειν*. Rectius cum Stephani editione νάειν scribemus. Mox, ἔσοπτος idem Stephanus mavult. Sylb. Quæ sequuntur e Pindaro et Æschylo citata, inter eorum fragmenta exstant.

(52) *Ὧ μὴ δ.* Inter fragmenta Simonidis cum Pindaro edita sic legitur ex hoc libro excerptus hic locus: Ὧ μὴ δακέθυμος ἱδρὼς ἔνδοθεν μόλῃ, ἵκοιτ' ἐς ἄκρον. «Cui non sudor animum mordens deintus venerit, non pervenire possit ad summitatem fortitudinis.» Pindari quoque versus reperies in iisdem fragmentis 372 edit. 2. Heracliti demum sententiam affert etiam Theodoretus lib. VIII *Curat. Græc.*, sed corrupte: «Heraclitus profecto etiam eos qui occisi in bello essent, nullo non dignos honore existimavit: Μόνοι γὰρ μείζονες λαγχάνουσιν. Soli majores sortem habent. Hanc vero ejus orationem haud equidem admitto. Quamplurimi enim, qui sceleste vitam peregerunt, violentam mortem perpessi sunt.» Legendum est: Μόροι γὰρ μείζονες μείζονας μοίρας. «Majora funera majores sortes obtinent.» Collect.

(53) *Μέζονας μοίρας*. Concinnius μέζονας καὶ μοίρας. Sylburg.

(54) *Τίς*. Hic iambus Euripidi ascribitur a Plutarcho, p. 22. H. Sylburg. — Eum laudat Plutarchus *De consolat.* ad Apollon. et Philo Judæus in lib. *Quod omnis probus sit liber*, pag. 868. Exstat etiam inter Euripidis fragmenta v. 348.

(55) *Πνεῦμα δουλείας π.* In unum conjungit II Tim. I, 7: Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγ. et Rom. VIII, 15: Οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον.

(56) *Ὁ κολλώμενος*. Rom. XII, 9: Ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος· ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ.

C (57) *Οἱ δὲ μέγιστοι*. Interpres legit ὃ δὲ μέγιστον. Sic enim vertit: «Et quod est bonitatis maximum, impleti, inquit, omni cognitione.» Sylburg. — Ὃ δὲ μέγιστον in textum recepit Heinsius, idque retinuerunt editiones post eum omnes, non animadvertentes scilicet Clementem respexisse Rom. XV, 13, 14: Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρώσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν τῷ πιστεύειν, εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. Πέπεισμαι δὲ, ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοί ἐστε ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἄλλους νουθετεῖν. E quo loco reponendum μεστοὶ pro μέγιστοι, vel ὃ δὲ μέγιστον, μεστοὶ τῆς ἀγαθωσύνης, πλ. Nam hujusce sententiæ sensus hic esse videtur: «Quod si spei Deus sit ille, cui martyres nos consecramus, ut profecto est, spem nostram palam confitentes, ad spem D contendamus, » pleni, quod maximum est, «bonitate, impleti omni cognitione.»

(58) *Ἰνδῶν*. Iis, quæ sequuntur, similia scribit Alexandro Calanus Indus apud Philonem Judæum lib. *Quod omnis probus sit liber*, p. 879: Κάλανος Ἀλεξάνδρῳ. Φίλοι πείθουσι χεῖρας καὶ ἀνάγκην προσφέρειν Ἰνδῶν φιλοσόφοις, οὐδ' ἐν ὕπνῳ ἑωρακότες ἡμέτερα ἔργα. Σώματα γὰρ μετοίσεις ἐκ τόπου εἰς τόπον, ψυχὰς δὲ οὐ δύνασαι (supple ἀναγκάζειν) ποιεῖν ἃ μὴ βούλονται, ἢ μᾶλλον πλίνθους καὶ ξύλα φωνὴν ἀφεῖναι· πῦρ μεγίστους τοῖς ζῶσι σώμασι πόνους καὶ φθορὰν ἐργάζεται, τούτου ὑπεράνω ἡμεῖς γινόμεθα, ζῶντες καιόμεθα. «Calanus Alexandro. Amici tibi suadent, ut Indorum philosophis manus et vim inferas, ne per somnium scilicet res nostras conspicati. Corpora de loco in locum transferes, animos quidquam facere invitos nihilo magis coges, quam lateres et ligna vocem emittere. Ignis corporibus vivis maximos dolores excitat non sine pernicie:

cunt Alexandro Macedonum : « Traduces quidem corpora de loco, animas autem nostras non coges facere quæ nolumus. Ignis est hominibus maximus cruciatus, eum nos contemnimus. » Hinc Heraclitus « unam gloriam omnibus præposuit : » profitetur autem « se vulgo cedere, ut se expleant, tanquam pecora. »

Multi labores gratia sunt corporis :
Hoc tecta propter et domos invenimus,
Effodere argentum, seminare autem solum :
Aliaque, queis nos nomen imposuimus.

Vulgo ergo inanis hic labor videtur expetendus : nobis autem dicit Apostolus : « Hoc autem scimus, quod vetus noster homo simul est crucifixus, ut aboleatur corpus peccati, ✠ ut non amplius serviamus peccato [a]. » Annon illa quoque aperte subjungit Apostolus, quanto opprobrio fides apud populum haberetur ostendens ? « Puto enim, quod Deus nos apostolos novissimos ostendit tanquam morti destinatos ; quia spectaculum facti sumus mundo, et angelis, et hominibus. Usque in hanc horam et esurimus, et sitimus, et nudi sumus, et colaphis cædimur, et instabiles sumus, et laboramus, operantes manibus nostris : maledicimur, et benedicimus ; persecutionem patimur, et sustinemus ; tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus [b]. » Talia sunt ea etiam, quæ dicit Plato in *Republica* : « Etiamsi torqueatur justus, etiamsi effodiatur utroque oculo, eum futurum esse beatum. » Gnosticus ergo nunquam finem habebit positum in anima, sed in eo, ut sit semper felix et beatus, et regius Dei amicus : et licet quis ei inurat ignominiam, eumque et exsilio, et publicatione facultatum, et postremo morte afficiat, nunquam avelletur a libertate, et præcipua in Deum charitate : « Omnia sustinet, et omnia suffert charitas [c], » quod ei sit persuasum divinam providentiam omnia recte administrare. « Rogo vos, » inquit, « imitatores mei estote [d]. » Primus ergo gradus corporis est doctrina cum timore, per

Ἀλεξάνδρῳ λέγουσι τῷ Μακεδόνι· « Σώματα μὲν μετάξεις ἐκ τόπου εἰς τόπον, ψυχὰς δ' ἡμετέρας οὐκ ἀναγκάσεις ποιεῖν ἃ μὴ βουλόμεθα. Πῦρ ἀνθρώποις μέγιστον κολαστήριον· τούτου ἡμεῖς καταφρονοῦμεν. » Κἀντεῦθεν Ἡράκλειτος ἓν ἀντὶ πάντων κλέος ᾑρεῖτο· τοῖς δὲ πολλοῖς παραχωρεῖν (59) ὁμολογεῖ κεκορῆσθαι οὐχ ὥσπερ κτήνεσι.

Τοῦ σώματος γὰρ οὕνεχ' οἱ πολλοὶ πόνοι·
Τοῦδ' εἵνεκ' οἶκον στεγανὸν ἐξευρήκαμεν,
Λευκόν τ' ὀρύττειν ἄργυρον, σπείρειν τε γῆν.
Τά τ' ἄλλ', ὅσ' ἡμεῖς ὀνόμασι γινώσκομεν.

Τοῖς μὲν οὖν πολλοῖς ἡ ματαιοπονία αὕτη αἱρετή· ἡμῖν δὲ ὁ Ἀπόστολός φησι· « Τοῦτο δὲ γινώσκομεν, ὅτι (60) ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος ἡμῶν συνεσταύρωται, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ. « Ἆρ' οὐχ ἐμφανῶς κἀκεῖνα ἐπιφέρει ὁ Ἀπόστολος, δεικνὺς τὸν καταισχυμμὸν τῆς πίστεως παρὰ τοῖς πολλοῖς ; « Δοκῶ γὰρ, ὁ Θεὸς (61) ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους· ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις. Ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν, καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν, καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί· λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν· διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα· δυσφημούμενοι (62), παρακαλοῦμεν· ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν. » Τοιαῦτα καὶ τὰ τοῦ Πλάτωνος ἐν *Πολιτείᾳ*· « Κἂν στρεβλῶται (63) ὁ δίκαιος, κἂν ἐξορύττηται τὼ ὀφθαλμὼ, ὅτι (64) εὐδαίμων ἔσται. » Οὐκοῦν ἐπὶ τῇ ψυχῇ (65) τὸ τέλος ἕξει ποτὲ ὁ γνωστικὸς κείμενον, ἀλλ' ἐπ' αὐτῷ τῷ εὐδαιμονεῖν αἰεὶ καὶ τῷ μακαρίῳ εἶναι, βασιλικῷ τε φίλῳ τοῦ Θεοῦ· κἂν ἀτιμίᾳ τις περιβάλλῃ τοῦτον, φυγῇ τε, καὶ δημεύσει, καὶ ἐπὶ πᾶσι θανάτῳ, οὐκ ἀποσπασθήσεταί ποτε τῆς ἐλευθερίας καὶ κυριωτάτης πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, « ἣ πάντα στέγει, καὶ πάντα ὑπομένει· » καλῶς πάντα τὴν θείαν διοικεῖν πρόνοιαν πέπεισται ἡ ἀγάπη. « Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς· μιμηταί μου γίνεσθε, » φησίν. Ὁ μὲν οὖν πρῶτος βαθμὸς τοῦ σώματος (66)

P. 587 ED. POTTER, 495 ED. PARIS.

[a] Rom. vi, 6. [b] I Cor. iv, 9, 11, 12, 13. [c] I Cor. xiii, 7. [d] I Cor. iv, 16.

hunc tamen nos contemnimus, vivique comburimur, etc. » Conf. superius *Strom.* iii, pag. 414 edit. Paris.

(59) *Παραχωρεῖν*. Forte παραχωρεῖν ὡμολόγει κεκορῆσθαι οὕτως ὥσπερ κτήνεσι, « ad satietatem ita impleri, ut jumentis id permittitur. Sylb. — Παραχωρεῖν ὁμολογεῖ κεκορῆσθαι ὥσπερ κτήνεσι, editio Heinsiana, et post eam reliquæ, eo sensu, quem Latina versio explicat.

(60) *Τοῦτο δὲ γινώσκομεν, ὅτ*. Τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵν. Rom. vi.

(61) *Ὁ Θεός*. Ὅτι ὁ Θεός, I Cor. iv.

(62) *Δυσφημούμενοι*. Βλασφημούμενοι. Ibid.

(63) *Κἂν στρεβλ*. Platonis verba a quodam adversus justitiam orante proferuntur, lib. ii *De Republica*, pag. 594 : Λεκτέον οὖν· Καὶ δὴ κἂν ἀγροικοτέρως λέγηται, μὴ ἐμὲ οἴου λέγειν, ὦ Σώκρατες, ἀλλὰ τοὺς ἐπαινοῦντας πρὸ δικαιοσύνης ἀδικίαν. Ἐροῦσι δὲ τάδε· Ὅτι οὕτω διακείμενος ὁ δίκαιος μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεδήσεται, ἐκκαυθήσεται τὼ ὀφθαλμὼ, τελευτῶν, πάντα κακὰ παθὼν, ἀνασκινδυλευθήσεται· καὶ γνώσεται, ὅτι οὐκ εἶναι δίκαιον, ἀλλὰ δοκεῖν δεῖ ἐθέλειν. « Dicendum igitur, quod si asperius aliquid dicatur, ne existima me, o Socrates, hæc dicere, sed eos, qui præ justitia injustitiam laudant. Dicent enim, quod ita affectus justus cædetur, torquebitur, et vincula patietur : eruentur ei oculi, atque demum omnia mala perpessus suspendetur : atque cognoscet non esse, sed videri justum concupiscendum esse. » Theodoretus θεραπευτ. ζ', pag. 602 : Καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῇ *Πολιτείᾳ* ξυνέγραψεν. Οὕτω γάρ, φησὶ, διακείμενος ὁ δίκαιος, αἰκισθήσεται, στρεβλωθήσεται, δεθήσεται, ἐκκοπήσεται τὼ ὀφθαλμώ· τελευταῖον, πάντα τὰ κακὰ παθὼν, ἀνασκινδυλευθήσεται· οὐκοῦν τρισάθλιοι μὲν οἱ ταῦτα ποιοῦντες, τρισόλβιοι δὲ οἱ πάσχοντες. Quæ rursus recitat Clemens *Strom.* v, p. 601.

(64) *Ὅτι*. Hæc vox pleonastica est, nec Platonis, sed Clementis. H. Sylburg.

(65) *Τῇ ψυχῇ*. « Vita. » Vult enim auctor viri gnostici finem non esse « vitæ » diuturnitatem, sed æternam felicitatem. Sic apud Latinos « anima » pro « vita » ponitur. Terentius in *Adelph.* : « animam ipsam exstinguerem. »

(66) *Τοῦ σώματος*. Harum vocum loco, Herveto placuisse videtur τῆς γνώσεως, « cognitionis. » Scribi etiam possit τῆς σωτηρίας, « salutis. » Illud σώματος procul dubio mendosum est : sed quid scripserit auctor, difficile est augurari.

ἡ μετὰ φόβου διδασκαλία, δι' ἣν ἀπεχόμεθα τῆς ἀδι- A κίας· δεύτερος δὲ ἡ ἐλπὶς, δι' ἣν ἐφιέμεθα τῶν βελτίστων· τελειοῖ δὲ ἡ ἀγάπη, ὡς προσῆκόν ἐστι, γνωστικῶς ἤδη παιδεύουσα. Ἕλληνες γὰρ, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἀνάγκῃ δεδιωκότες ἀλόγῳ τὰ συμβαίνοντα, ἄκοντες πείθεσθαι ὁμολογοῦσιν. Ὁ γοῦν Εὐριπίδης (67) λέγει·

Ἅ γ' οὖν παραινῶ, ταῦτά μου δέξαι, γύναι·
Ἔφυ μὲν οὐδεὶς ὅστις οὐ πονεῖ βροτῶν (68)·
Θάπτει τε τέκνα (69), *καὶ ἕτερα σπείρει νέα,*
Αὐτός τε θνήσκει (70)· *καὶ τάδ' ἄχθονται βροτοί.*

Εἶτα ἐπιφέρει·

. . . . . Ταῦτα δεῖ
Στέγειν (71), *ἅπερ δεῖ κατὰ φύσιν· δεῖ δ' ἐκπερᾶν*
Οὐ δεινὸν οὐδὲν (72) *τῶν ἀναγκαίων βροτοῖς.* B

Πρόκειται δὲ τοῖς εἰς τελείωσιν σπεύδουσιν ἡ γνῶσις ἡ λογικὴ, ἧς θεμέλιος ἡ ἁγία τριὰς, « πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη· μείζων τε τούτων (73) ἡ ἀγάπη. » Ἀμέλει « Πάντα ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα οἰκοδομεῖ, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος· καί· « Μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ (74) ἑτέρου, » ὡς ποιεῖν ὁμοῦ καὶ διδάσκειν δύνασθαι, οἰκοδομοῦντα καὶ ἐποικοδομοῦντα. Ὅτι μὲν γὰρ « τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, » ὡμολόγηται· ἀλλ' ἡ συνείδησις τοῦ ἀσθενοῦντος ὑποφέρεται. « Συνείδησιν δὲ λέγω οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἑτέρου· ἵνα τί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως; Εἰ ἐγὼ (75) χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ; Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, C πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε. Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα· τὰ γὰρ ὅπλα

quam abstinemus ab injuria; secundus autem est spes, per quam desideramus quæ sunt optima; perficit autem, ut est consentaneum, charitas, quæ jam gnostice docet. Gentiles enim, nescio quomodo, cum necessitati rationis experti ea, quæ eveniunt, tribuerint, inviti se parere confitentur. Dicit certe Euripides:

Quæ dico, mulier, mente percipias volo:
Qui non laboret, nullus est mortalium:
Sepelire natos, seminare hinc alteros,
Mox ipsum obire, luctus hic mortalium est.

Deinde subjungit:

Oportet hæc, natura quæ vult, perpeti:

Quidquid necesse est, non grave est mortalibus.

Iis autem qui tendunt ad perfectionem, est proposita cognitio rationalis, cujus fundamentum est illa sancta trias: « fides, spes, charitas; major autem horum charitas [a]. Omnia » quidem certe « licent, sed non omnia expediunt; omnia licent, sed non omnia ædificant, » inquit Apostolus; et: « Nemo quærat, quod est suum solummodo, sed etiam quod alterius [b], » ut possit simul et facere et docere, ædificans et superædificans. Quod enim « Domini sit terra, et plenitudo ejus, » certum est et extra controversiam; sed infirmi sustinetur conscientia. « Conscientiam autem dico, non suam, sed alterius. Cur enim libertas mea judicatur ab alia conscientia? Si ego gratia participo, cur vituperor propter id propter quod gratias ago? Sive ergo comeditis, sive bibitis, sive aliquid facitis, omnia ad gloriam Dei facite [c]. In carne enim ambulantes,

P. 588 ED. POTTER, 496 ED. PARIS. [a] I Cor. XIII, 13. [b] I Cor. X, 23, 24. [c] Ibid. 26, 28, 29, 30, 31.

(67) *Εὐριπίδης*. Amphiarai verba, quibus in Euripidis *Hypsipyle* matrem Archemori de prematura filii morte consolabatur, partim exstant apud Plutarchum, lib. *De consolutione ad Apollonium*, p. 110, 111, partim apud Stobæum serm. 106, pag. 569, partim etiam hic apud Clementem, in omnibus vero mutilata et corrupta. Ea simul congessit et emendavit Grotius *Forilegii* pag. 449, e quo relata sunt inter fragmenta *Hypsipyles* Euripideæ edit. Cantabrig., p. 498.

Ἅ γ' οὖν παραινῶ, ταῦτά μου δέξαι, γύναι·
Ἔφυ μὲν οὐδεὶς, ὅστις οὐκ ἀεὶ πονεῖ,
Θάπτειν τε τέκνα, χἄτερ' αὖ κτᾶσθαι πάλιν,
Αὐτός τε θνήσκειν. Κᾆτα δ' ἄχθονται βροτοὶ
Εἰς γῆν φέροντες γῆν· ἀναγκαίως δ' ἔχει
Βίον θερίζειν ὥστε κάρπιμον στάχυν,
Καὶ τὸν μὲν εἶναι, τὸν δὲ μή. Τί ταῦτα δεῖ
Στένειν, ἅπερ δεῖ κατὰ φύσιν διεκπερᾶν;
Οὐ δεινὸν οὐδὲν τῶν ἀναγκαίων βροτοῖς.

Adverte quod te, mulier, admonitum volo:
Cunctis hominibus hæret assiduus labor,
Sepelire prolem, quærere iterum liberos,
Tandem interire. Graviter has tolerat vices
Mortalium gens: attamen fatum jubet,
Ut plena segetis arva, sic vitam meti;
Ut hic sit, ille non sit. Hæc quorsum attinet
Lugere, quæ natura nos cogit pati?
Quidquid necesse est ferre, nec habendum grave est.

Eadem a Chrysippo recitari solita, memorat Cicero *Tuscul. quæst.* lib. III, quo loco eorum maximam partem sic Latine vertit:

Mortalis nemo est, quem non attingit dolor,
Morbusque. Multi sunt humandi liberi.
Rursum creandi: morsque est finita omnibus:
Quæ generi humano angorem nequidquam afferunt.
Reddenda est terra terræ: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges: sic jubet necessitas.

(68) *Ὅστις οὐ πονεῖ βροτῶν*. Consentit Plutarchus: sed ὅστις οὐκ ἀεὶ πονεῖ apud Stobæum exstat.
(69) *Θάπτει τε τ.* Plutarchus, Θάπτει τε τέκνα, χ' ἅτερ' αὖ κτᾶται νέα. Stobæus, Θάπτειν τε τέκνα, D χ' ἅτερα κτᾶσθαι πάλιν. Unde χ' ἅτερα apud Clementem pro καὶ ἕτερα scribendum.
(70) *Αὐτός τε θ.* Hunc versum Plutarchus eodem modo, quo Clemens, exhibet: apud Stobæum sic exstat:
Αὐτοὺς δὲ θνήσκειν, κατὰ δ' ἄχθονται βροτοί.
(71) *Στέγειν*. Legi potest etiam στέργειν, ut apud Isocratem, στέργειν τὰ παρόντα. SYLBURG. — Distingue post ἐκπερᾶν, et deinde scribe, οὐ δεινὸν οὐδ. HEINSIUS. — Sed rectius Grotius hæc e Plutarcho et Stobæo sic restituit, ut est superius dictum.
(72) *Οὐ δεινὸν οὐδέν*. Δεινὸν γὰρ οὐδέν, Plutarch.
(73) *Μείζων τε τούτ.* Rectius μείζων δὲ τούτ. ut I Cor. XIII. SYLBURG.
(74) *Τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τ.* Sic Clemens explicat Apostoli verba, τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τ.
(75) *Εἰ ἐγ.* Εἰ δὲ ἐγ. I Cor. X.

non secundum carnem militamus. Arma enim militiæ nostræ non sunt carnalia, sed potentia Deo ad destructionem munimentorum, cogitationes destruentes, et omnem altitudinem se extollentem adversus cognitionem Domini [a]. » His armis munitus gnosticus : O Domine, inquit, da occasionem, et accipe ostensionem ; accedat hoc grave et formidabile; pericula ego despicio propter meam in te dilectionem :

Nam sola virtus, rebus in mortalibus,
Numquam laboris præmium accipit foris;
Ut quæ laboris ipsa præmium est sui.

« Induite ergo, sicut electi Dei, sancti et dilecti, viscera misericordiarum, benignitatem, humilitatem, mansuetudinem, lenitatem; super omnia autem hæc, charitatem, quæ est vinculum perfectionis; et pax Christi regnet in cordibus vestris, in qua etiam vocati estis in uno **213** corpore; et grati estote [b], » qui adhuc estis in corpore, sicut veteres justi, percipientes animæ tranquillitatem et immunitatem a passionibus.

A τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικὰ, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων· λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Κυρίου (76). » Τούτοις ὁ γνωστικὸς τοῖς ὅπλοις κορυσσόμενος· Ὦ Κύριε, φησὶ, δὸς περίστασιν, καὶ λάβε ἐπίδειξιν· ἴτω τὸ δεινὸν τοῦτο· κινδύνων ὑπερφρονῶ διὰ τὴν πρὸς σὲ ἀγάπην·

Ὅθ' οὕνεκ' ἀρετὴ τῶν ἐν ἀνθρώποις μόνη,
Οὐκ ἐκ θυραίων (77) *τἀπίχειρα λαμβάνει·*
Αὐτὴ δ' ἑαυτὴν ἆθλα τῶν πόνων ἔχει.

« Ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ, ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν· ἐπὶ πᾶσι δὲ B τούτοις, τὴν ἀγάπην· ὅ ἐστι (78) σύνδεσμος τῆς τελειότητος· καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Χριστοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑνὶ σώματι· καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε, » οἱ ἐν σώματι ἔτι ὄντες, καθάπερ οἱ παλαιοὶ δίκαιοι, ἀπάθειαν ψυχῆς καὶ ἀταραξίαν καρπούμενοι.

CAPUT VIII.

In ecclesia feminas non minus quam viros, et servos pariter cum liberis, martyrii esse candidatos.

✠ Nam non solum Æsopii, et Macedones, et Lacones, dum torquentur, fortiter tolerant, ut ait Eratosthenes in libro *De bonis et malis;* sed Zeno quoque Eleates, dum cogeretur arcanum quoddam enuntiare, restitit tormentis, nihil confitens; qui

Ἐπεὶ οὐ μόνον Αἰσώπιοι (79), καὶ Μακεδόνες (80) καὶ Λάκωνες (81) στρεβλούμενοι ἐκαρτέρουν, ὥς φησιν Ἐρατοσθένης (82) ἐν τοῖς « Περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν· » ἀλλὰ καὶ Ζήνων (83) ὁ Ἐλεάτης, ἀναγκα- C ζόμενος κατειπεῖν τι τῶν ἀποῤῥήτων (84), ἀντέσχε

✠ P. 589 ED. POTTER, 497 ED. PARIS.

[a] II Cor. x, 3, 4, 5. [b] Coloss. III, 12, 14, 15.

(76) *Κυρίου*. Θεοῦ, II Cor. x.

(77) *Ἐκ θυραίων*. Flor., ἐκ θυρεῶν, « e scutis : » repugnante sententia pariter et metro. Congruit autem cum ista Sophoclis gnome, hæc Senecæ, initio lib. *De clementia :* « Recte factorum verus fructus sit, fecisse; nec ullum virtutum pretium dignum illis, extra ipsas sit. » SYLBURG.

(78) *Ὅ ἐστι*. Ἥτις ἐστὶ, Coloss., ubi mox, ἡ εἰρήνη τοῦ Χριστοῦ βρ.

(79) *Αἰσώπιοι*. Malet forte aliquis Αἰσάπιοι, vel Ἀσώπιοι· ut Æsapi, vel Asopi fl. accolæ intelligantur. Sed Αἰσώπιοι rectius cum Fr. Junio intelligentur, qui Æsopi tolerantiam imitantur, vel veteris illius, vel recentioris, de quo Macrobius, lib. I, c. 11: « Æsopus, libertus Demosthenis, conscius adulterii, quod cum Julia patronus admiserat, tortus diutissime, perseveravit non prodere patronum, donec aliis coarguentibus consciis, Demosthenes ipse fateretur. SYLBURG.

(80) *Μακεδόνες*. E multis Macedonicæ patientiæ exemplis haud abs re fuerit unum attulisse, quod memorat Valerius Maximus lib. III, cap. 3 : « Vetusto Macedoniæ more, regi Alexandro nobilissimi pueri præsto erant sacrificanti. E quibus unus, thuribulo arrepto, ante ipsum astitit, in cujus brachio carbo ardens delapsus est; quo etsi ita urebatur, ut adusti corporis ejus odor ad circumstantium nares perveniret, tamen et dolorem silentio pressit, et brachium immobile tenuit, ne sacrificium Alexandri, aut concusso thuribulo impediret, aut edito gemitu regias aures aspergeret. Rex quoque patientia pueri magis delectatus, hoc certius perseverantiæ experimentum sumere voluit : consueto enim sacrificavit diutius, nec hac re eum a proposito repulit. Si huic miraculo Darius inseruisset oculos, scisset ejus stirpis milites vinci non posse, cujus infirmam ætatem tanto robore præditam animadvertisset. »

(81) *Λάκωνες*. Lacedæmoniorum pueri ad aram Dianæ Orthiæ flagris cæsi, μέχρι θανάτου πολλάκις διακαρτεροῦσιν ἱλαροὶ καὶ γαῦροι, « sæpe ad mortem usque hilares et gestientes perseverabant; » ut refert Plutarchus in *Institutis Laconicis*. Eorum tolerantiæ exempla satis ubique nota sunt. Conf. Nic. Cragius,, *De repub. Lacedæmon.* lib. III, inst. 8.

(82) *Ἐρατοσθένης*. Theodoretus serm. 8, p. 604. Eratosthenis testimonium ad ea, quæ sequuntur, refert : Οὐδὲ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, ὃς, ἀναγκαζόμενος κατειπεῖν τι τῶν ἀποῤῥήτων, ἀντέσχε πρὸς τὰς βασάνους, οὐδὲν ἐξομολογούμενος· ὡς δέ φησιν Ἐρατοσθένης ἐν τῷ *Περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν*, δείσας οὕτως μὴ τῇ τῶν παθῶν ὑπερβολῇ βιασθεὶς ἐξείπῃ τι τῶν συγκειμένων, καὶ τοὺς στασιώτας μηνύσῃ, τὴν γλῶτταν τοῖς ὀδοῦσι τεμὼν, προσέπτυσε τῷ τυράννῳ. Ταὐτὸ δὲ τοῦτο καὶ Θεόδοτόν φασι ποιῆσαι τὸν Πυθα- D γόρειον, καὶ Παῦλον τὸν Λακύδου γνώριμον, ὡς Περγαμηνὸς Τιμόθεος ἐν τῷ *Περὶ τῆς τῶν φιλοσόφων ἀνδρείας* ξυνέγραψε· ξυμμαρτυρεῖ δὲ τούτῳ καὶ Ἀχαϊκὸς ἐν τοῖς *Ἠθικοῖς*. « Nec Zeno Eleates, qui cum arcana quædam prodere cogeretur, constantissime tormentis omnibus restitit, nihilque est effatus : atque, ut Eratosthenes in libro De bonis malisque scripsit, timens ne excessu tormentorum victus efferret aliquid ex iis de quibus condixerant, consciosque conjurationis proderet, linguam dentibus abscissam in tyranni faciem conspuit. Quod ipsum et Theodotum Pythagoreum fecisse aiunt, et Paulum Lacydæ discipulum, ut testis est Timotheus Pergamenus in libro De philosophorum fortitudine : idemque Achaicus in *Ethicis* affirmat. »

(83) *Ζήνων*. Zenonis exemplum memorat Philo Judæus lib. *Quod omnis probus sit liber*, pag. 881: Diogenes Laertius lib. IX, segm. 27, aliique plurimi

(84) *Τὶ τῶν ἀποῤῥήτων*. Quid illud ἀπόῤῥητον fuerit, indicat Cicero *Tusculan. quæst.* l. II. « Zeno

πρὸς τὰς βασάνους, οὐδὲν ἐξομολογούμενος· ὅς γε καὶ τελευτῶν, τὴν γλῶσσαν ἐκτρώγων, προσέπτυσε τῷ τυράννῳ ὃν οἱ μὲν Νέαρχον (85), οἱ δὲ Δήμυλον προσαγορεύουσιν. Ὁμοίως δὲ καὶ Θεόδοτος (86) ὁ Πυθαγόρειος ἐποίησε, καὶ Παῦλος ὁ Λακύδου γνώριμος, ὥς φησι Τιμόθεος ὁ Περγαμηνὸς ἐν τῷ « Περὶ τῆς τῶν φιλοσόφων ἀνδρείας, » καὶ Ἀχαϊκὸς ἐν τοῖς « Ἠθικοῖς. » Ἀλλὰ καὶ Πόστουμος (87) ὁ Ῥωμαῖος, ληφθεὶς ὑπὸ Πευκετίωνος, οὐχ ὅπως τι τῶν κεχρυμμένων οὐκ ἐδήλωσεν, ἀλλὰ καὶ τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ πυρὸς θείς, καθάπερ εἰς χαλκὸν κατέθηκεν, ἀτρέπτῳ πάνυ τῷ παραστήματι. Τὰ γὰρ Ἀναξάρχου (88) σιωπῶ, « Πτίσσε, « ἐκβοῶντος, » τὸν Ἀναξάρχου θύλακον· Ἀνάξαρχον γὰρ οὐ πτίσσεις· » ὁπηνίκα πρὸς τοῦ τυράννου ὑπέροις σιδηροῖς ἐπτίσσετο. Οὔτ' οὖν ἡ τῆς εὐδαιμονίας ἐλπίς, οὔθ' ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, δυσανασχετεῖ πρὸς τὰ ὑποπίπτοντα, μένει δὲ ἐλευθέρα· κἂν θηρίοις (89) τοῖς ἀγριωτάτοις, κἂν τῷ παμφάγῳ ὑποπέσῃ πυρί, κἂν καταχτείνηται βασάνοις τυραννικαῖς, ταῖς θείαις ἀπαρτωμένη φιλίαις (90), ἀδούλωτος ἄνω περιπολεῖ, τὸ σῶμα παραδοῦσα τοῖς τούτου μόνου ἔχεσθαι δυναμένοις. Λέγεται δὲ ἔθνος βάρβαρον (91), οὐκ ἄγευστον φιλοσοφίας (92)· πρεσβύτην (93) αἱροῦνται (94) πρὸς Ζάμολξιν ἥρωα κατ' ἔτος. Ὁ δὲ Ζάμολξις ἦν τῶν Πυθαγόρου γνωρίμων (95). Ἀποσφάττεται οὖν ὁ δοκιμώτατος κριθείς, ἀνιωμένων τῶν φιλοσοφησάντων (96) μέν, οὐχ αἱρεθέντων δέ, ὡς ἀποδεδοκιμασμένων εὐδαίμονος ὑπηρε-

A etiam inter moriendum linguam erosam exspuit in tyrannum, quem alii quidem Nearchum, alii vero Demylum appellant. Similiter autem fecit etiam Theodotus Pythagoreus, et Paulus Lacydis discipulus, ut dicit Timotheus Pergamenus in libro *De fortitudine philosophorum*, et Achaicus in *Moralibus*. Quinetiam Posthumus Romanus captus a Peucetione, non modo nihil ex iis, quæ erant occulta, aperuit, sed cum etiam manum in ignem, tanquam in æs, immisisset, constitit vultu firmo et plane immutabili. Taceo Anaxarchum exclamantem : « Tunde Anaxarchi capsam, Anaxarchum enim non tundis ; » cum pistillis ferreis tunderetur a tyranno. Neque ergo spes felicitatis, neque in Deum charitas, ægre fert ea, quæ accidunt; manet autem B libera ; et licet in bestias incidat immanissimas, licet in ignem voracissimum, licet tyrannicis conficiatur tormentis, a divina pendens amicitia, minime redacta in servitutem, superas obit regiones, corpore iis tradito, qui id solum ✠ possunt tenere. Dicitur autem gens barbara non aliena a gustu philosophiæ, quotannis eligere legatum ad Zamolxin heroem : erat autem Zamolxis unus ex familiaribus Pythagoræ. Mactatur ergo is, qui fuerit judicatus probatissimus : iis, qui sunt philosophati quidem, sed non electi, mœrentibus, ut qui sint repulsi a beato ministerio. Plena est ergo tota Ecclesia iis, qui per omnem vitam sunt meditati mor-

✠ P. 590 ED. POTTER.

proponatur Eleates, qui perpessus est omnia potius, quam conscios delendæ tyrannidis indicaret. »

(85) *Νέαρχον*. Diogenes Laert. in ejus Vita : « Is, cum Nearchum tyrannum, seu, ut alii volunt, Diomedontem, dejicere ac profligare voluisset, comprehensus est. » Theodoretus lib. VIII : *De curat.* postquam exemplum Zenonis attulit, hæc subjicit : « Quod ipsum et Theodotum Pythagoricum fecisse aiunt, Paulumque præterea Lacydæ familiarem, ut testis est Pergamenus Timotheus in lib. *De philosophorum fortitudine*, itemque Achaicus in *Ethicis* libris affirmat. » In iis, quæ de Zamolxide subjicit, est in Græco, πρεσβύτην αἱρεῖσθαι, « senem eligere. » Hervetus correxit, πρεσβέα. Collect. — Tertullianus sub finem *Apologetici*, a Dionysio cæsum Zenonem refert; a Demylo Plutarchus *De Stoicis contrad.* et rursus *Adv. Coloten;* a Nearcho, Diodorus Siculus in *Excerptis*, a Valesio editis. Philostratus *De vita Apollon.* lib. VII, et Valerius Maximus lib. III, cap. 3.

(86) *Θεόδοτος*. Similia de Theodoto refert Valerius Maximus, loco jam dicto.

(87) *Πόστουμος*. De manu in ignem immissa quod narratur, potius est Mucii Scævolæ, quam Posthumi, ut ex Livio, Seneca, Plutarcho et aliis manifestum est. De Zenone Eleate meminit, præter Diogenem Laertium, etiam Plutarchus pag. 335, et Philo p. 604. De Anaxarcho idem Laertius pag. 364; Philo p. 604, Plutarchus p. 376, ubi etiam tyranni nomen exprimitur, Nicocreon. H. Sylburg. — Sed Lucas Holstenius ad Stephanum Byzant. p. 352 hæc adnotat : « Posthumus, Romanus dux, captus dicitur ὑπὸ Πευκετίωνος, pro ὑπὸ Πευκετίων. Regio ipsa Peucetia dicitur. Πευκέτιοι, ἔθνος περὶ τὸ Ἰόνιον πέλαγος, inquit Stephanus. »

(88) *Ἀναξάρχου*. De Anaxarcho, præter auctores a Sylburgio memoratos, conf. etiam Ovidius *In Ibin*, Tertullianus sub finem *Apologetici;* Origenes *Contra Celsum* lib. VII, pag. 367, 368; Gregorius Nazianz.

C epist. 58; Dio Chrysostomus orat. 37; denique, ut alios taceam, Theodoretus, loco superius dicto, quo fere ipsa Clementis verba recitat : Οὐδέ γε Ἀνάξαρχος ἐκεῖνος, ὅς, ὑπέροις πτισσόμενος σιδηροῖς, ἔλεγεν, ὥς φασι· Πτίσσε, πτίσσε τὸν Ἀναξάρχου θύλακον· Ἀνάξαρχον γὰρ οὐ πτίσσεις.

(89) *Κἂν θηρίοις*. Flor. conjuncte κανθηρίοις, errore manifesto. Sylburg.

(90) *Ταῖς θείαις ἀπαρτωμένη φιλίαις* Rectius forte τῆς θείας ἀπαρτωμένη φιλίας. Sylburg.

(91) *Ἔθνος βάρβαρον*. Getas intelligit, quos Zamolxin præcipue coluisse, referunt Herodotus in *Melpomene*, Laertius initio *Pythagoræ*, Porphyrius in *Vita Pythagoræ* extrema, Jamblichus in *Vita Pythagoræ*, c. 30, Suidas, *Etymologici* auctor, etc.

(92) *Οὐκ ἄγευστον φιλοσοφίας*. Scribit Herodotus, loco jam dicto, Getas Thracum omnium fortissimos et justissimos esse. Etenim, ut refert in loco etiam dicto Jamblichus, Ζάμολξις, παραγενόμενος πρὸς τοὺς Γέτας, τούς τε νόμους αὐτοῖς ἔθηκε . . .
D καὶ πρὸς τὴν ἀνδρείαν τοὺς πολίτας παρεκάλεσε, τὴν ψυχὴν ἀθάνατον εἶναι πεῖσαι (scr. πείσας). « Zamolxis ad Getas profectus, illis leges dedit, et ad fortitudinem cives est hortatus, animam immortalem esse persuadendo. » Unde μέγιστος τῶν θεῶν ἐστι παρ' αὐτοῖς, « deorum apud illos habitus est maximus : » ut ibi sequitur.

(93) *Πρεσβύτην*. Recte forte πρεσβευτήν, legatum. Sylburg.

(94) *Αἱροῦνται*. L. αἱροῦν. Lowth. — Sed recepta lectio ferri etiam potest.

(95) *Τῶν Πυθαγόρου γνωρίμων*. Sic plerique tradunt. Origenes etiam Pythagoræ servum fuisse memorat in lib. III *Contra Celsum*, pag. 144. Alii Zamolxin Pythagora antiquiorem fuisse asserunt : quod ex Herodoto, Suida et *Etymologici* auctore modo laudatis apparet.

(96) *Φιλοσοφησάντων*. Rectius forte φιλοτιμησάντων. Sylburg.

tem, quæ excitat ad Christum, sicut virorum, ita etiam mulierum temperantium. Licet ei, qui ex more nostro vitam instituit, etiam absque litteris philosophari, seu sit barbarus, seu Græcus, seu servus, seu senex, seu puellus, seu mulier. Est enim temperantia communis omnium hominum, qui eam delegerint. Est autem apud nos extra controversiam, eamdem naturam in unoquoque genere, eamdem etiam habere virtutem. Non aliam ergo habere naturam mulier, quod attinet ad humanitatem, aliam vero videtur vir habere, sed eamdem : quare etiam virtutem. Quod si viri utique virtus est temperantia, et justitia, et quæcunque has consequi existimantur, tum soli viro convenit esse virtute præditum; mulieri vero, esse intemperantem et injustam. Atqui turpe est hoc vel dicere : temperantiæ ergo et justitiæ, et cæteris virtutibus similiter quidem virum et mulierem, liberum et servum, operam oportet dare; quandoquidem ejusdem virtutis capaces sunt, cum ejusdem naturæ sint. Atqui, quod sit quidem eadem natura feminæ quæ viri, quatenus est femina, non dicimus; omnino enim convenit utrique eorum ut aliena inter eos differentia sit per quam unum quidem eorum femineum, alterum vero masculum dicatur. Uterum ergo gestare et parere, feminæ adesse dicimus, quatenus est femina, non quatenus est homo. Si autem viri et feminæ nulla esset differentia, uterque eorum eadem ageret et pateretur. Quatenus ergo est eadem eo quod habeat eamdem animam, veniet ad eamdem virtutem; quatenus autem diversa per proprietatem corporis, ad utero gestandos ✠ fetus, et servandam domum. « Volo » enim, inquit Apostolus, « vos scire, quod cujusvis viri caput est Christus, caput autem mulieris vir. Non est enim vir ex muliere, sed mulier ex viro. Sed neque mulier est separata a viro, neque vir separatus a muliere in Domino [a]. » Sicut enim virum esse temperantem et vincere voluptates oportere dicimus, ita etiam censemus mulierem esse oportere temperantem, et in pugna adversus voluptates exercitatam. « Dico autem, spiritu ambulate, et desiderium carnis non feceritis, » præceptum consulit apostolicum : « Caro enim concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem. Hæc ergo opponuntur, » non ut malum bono, sed ut quæ pugnant utiliter. Subjungit itaque : « Ut non quæ volueritis, ea faciatis. Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt for-

A σίας. Μεστὴ μὲν οὖν πᾶσα ἡ Ἐκκλησία τῶν μελετησάντων τὸν ζώπυρον θάνατον εἰς Χριστὸν παρ' ὅλον τὸν βίον, καθάπερ ἀνδρῶν, οὕτω δὲ καὶ γυναικῶν σωφρόνων (97). Ἔξεστι γὰρ τῷ καθ' ἡμᾶς πολιτευομένῳ καὶ ἄνευ γραμμάτων φιλοσοφεῖν, κἂν βάρβαρος (98) ᾖ, κἂν Ἕλλην, κἂν δοῦλος, κἂν γέρων, κἂν παιδίον, κἂν γυνή· κοινὴ γὰρ ἁπάντων τῶν ἀνθρώπων, τῶν γε ἑλομένων, ἡ σωφροσύνη. Ὡμολόγηται δ' ἡμῖν τὴν αὐτὴν φύσιν κατὰ γένος ἕκαστον, τὴν αὐτὴν καὶ ἴσχειν ἀρετήν. Οὐκ ἄλλην τοίνυν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα φύσιν ἔχει (99) ἡ γυνή, ἄλλην δὲ ὁ ἀνὴρ φαίνεται, ἀλλ' ἢ τὴν αὐτήν· ὥστε καὶ τὴν ἀρετήν. Εἰ δὲ ἀνδρὸς ἀρετὴ σωφροσύνη δήπουθεν, καὶ δικαιοσύνη, καὶ ὅσαι ταύταις ἀκόλουθοι νομίζονται, ἀνδρὶ μόνῳ ἐναρέτῳ εἶναι προσήκει, γυναικὶ δὲ ἀκολάστῳ B καὶ ἀδίκῳ. Ἀλλὰ ἀπρεπὲς τοῦτο καὶ λέγειν· σωφροσύνης οὖν ἐπιμελητέον καὶ δικαιοσύνης, καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς ἁπάσης, ὁμοίως μὲν γυναικὶ, ὁμοίως δὲ ἀνδρὶ, ἐλευθέρῳ τε καὶ δούλῳ· ἐπειδὴ μίαν, καὶ τὴν αὐτὴν ἀρετὴν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως συμβέβηκεν. Τὸ μὲν τοίνυν τὴν αὐτὴν εἶναι φύσιν τοῦ θήλεος πρὸς τὸ ἄῤῥεν, καθὸ θῆλύ ἐστιν, οὔ φαμεν· πάντως γάρ τινα καὶ διαφορὰν ὑπάρχειν προσῆκεν ἑκατέρῳ τούτων, δι' ἣν τὸ μὲν θῆλυ αὐτῶν, τὸ δὲ ἄῤῥεν γέγονεν· τὸ γοῦν κυοφορεῖν καὶ τὸ τίκτειν τῇ γυναικὶ προσεῖναί φαμεν, καθὸ θήλεια τυγχάνει, οὐ καθὸ ἄνθρωπος. Εἰ δὲ μηδὲν ἦν τὸ διάφορον ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, τὰ αὐτὰ ἂν ἑκάτερον αὐτῶν (1) ἔδρα τε καὶ ἔπασχεν. Ἧ μὲν τοίνυν ταυτόν ἐστι καθὸ ψυχὴ, ταύτῃ ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἀφίξεται ἀρετήν· ᾗ δὲ διά-C φορον, κατὰ τὴν τοῦ σώματος ἰδιότητα, ἐπὶ τὰς κυήσεις, καὶ τὴν οἰκουρίαν. « Θέλω » γὰρ (2) « ὑμᾶς, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « εἰδέναι ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός· κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνήρ· οὐ γάρ ἐστιν ἐκ γυναικὸς ἀνὴρ, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός. Πλὴν οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς, οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς ἐν Κυρίῳ. » Ὡς γὰρ σώφρονα τὸν ἄνδρα, καὶ τῶν ἡδονῶν κρείττονα δεῖν εἶναι φαμὲν, οὕτω καὶ τὴν γυναῖκα σώφρονά τε ὁμοίως ἀξιώσαιμεν εἶναι, καὶ πρὸς τὰς ἡδονὰς διαμάχεσθαι μεμελετηκυῖαν. « Λέγω δὲ, πνεύματι περιπατεῖτε, καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε, » ἡ Ἀποστολικὴ συμβουλεύει ἐντολή· « Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός. Ταῦτα οὖν ἀντίκειται, D » οὐχ ὡς κακὸν ἀγαθῷ, ἀλλ' ὡς συμφερόντως μαχόμενα. Ἐπιφέρει γοῦν· « Ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε. Φανερὰ δέ ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς, ἅτινά ἐστι, πορνεία (3), ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια, εἰδω-

✠ P. 591 ED. POTTER, 498 ED. PARIS. [a] I Cor. XI, 3, 8, 11.

(97) *Γυναικῶν σωφ.* Tertullianus lib. *Ad martyres*, cap. 4 : « Sed spiritus contraponat sibi et carni, acerba licet ista, a multis tamen æquo animo excepta, imo et ultro appetita, famæ et gloriæ causa; nec a viris tantum, sed etiam a feminis, ut vos quoque, benedictæ, sexui vestro respondeatis, » etc. Conf. *Pædag.* lib. I, c. 4.

(98) *Κἂν βάρβαρος.* Galat. III, 28 : Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην· οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος· οὐκ ἔνι ἄρσεν, καὶ θῆλυ. Conf. Rom. X, 12; I Cor. XII, 13.

(99) *Ἔχει.* Rectius forte ἔχειν infin. modo, ut regatur a verbo φαίνεται. SYLBURG.

(1) *Ἑκάτερον αὐτῶν.* Forte rectius ἑκάτερος αὐτῶν. SYLBURG.

(2) *Γάρ.* Δέ I Cor. XI, ubi mox, ἀνδρὸς ἡ κεφ. Χριστός ἐστι· dein, οὐ γὰρ ἀνὴρ ἐκ γυναικός· paulo post, πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρός.

(3) *Ἅτινά ἐστι, π.* Ἅτινά ἐστι, μοιχεία, π., Galat., ubi mox, φαρμακεία pro φαρμακεῖαι· dein, φθόνοι, φόνοι, μέθ. paulo post, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια. Mox, παραθεῖναι forte leg. pro παρακαταθῆναι.

λολατρεία, φαρμακεῖαι, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοὶ, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις, φθόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις· ἃ προλέγω ὑμῖν, καθὼς καὶ προεῖπον, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες, βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι. Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ πνεύματός ἐστιν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἐγκράτεια, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης. » « Σάρκα, » οἶμαι, τοὺς ἁμαρτωλοὺς, ὡς « πνεῦμα » τοὺς δικαίους εἴρηκεν. Ναὶ μὴν τὸ τῆς ἀνδρείας πρὸς τὸ εὔθαρσὲς καὶ ὑπομονητικὸν παραληπτέον, ὡς τῷ « τύπτοντι τὴν σιαγόνα παραταθῆναι τὴν ἑτέραν, καὶ τῷ τὸ ἱμάτιον αἴροντι καὶ τοῦ χιτῶνος παραχωρεῖν, » θυμοῦ κρατοῦντας ἐῤῥωμένως. Οὐ γάρ τινας Ἀμαζόνας τὰ πολεμικὰ ἀνδρείας ἀσκοῦμεν τὰς γυναῖκας· ὅπου γε καὶ τοὺς ἄνδρας εἰρηνικοὺς εἶναι βουλόμεθα. Ἀκούω δ' ἔγωγε καὶ Σαυρομάτιδας (4) γυναῖκας πολέμῳ χρωμένας ἀνδρῶν οὐκ ἔλαττον· καὶ Σακίδας ἄλλας, αἳ τοξεύουσιν εἰς τοὐπίσω, φεύγειν προσποιούμεναι, τοῖς ἀνδράσιν ἐπίσης. Οἶδα (5) καὶ τὰς πλησίον τῆς Ἰβηρίας (6) γυναῖκας ἔργῳ καὶ πόνῳ χρωμένας ἀνδρικῷ· κἂν πρὸς τὸ ἀποκύειν (7) γένωνται, οὐδὲν ἀνιείσας τῶν πρακτέων·

A nicatio, immunditia, impudicitia, idolorum cultus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, invidiæ, ebrietates, comessationes, et his similia, quæ prædico vobis, sicut et prædixi, quod qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, continentia, bonitas, fides, mansuetudo [a]. » Carnem, » ut existimo, peccatores, sicut « spiritum » justos dixit. Jam vero assumenda est fortitudo ad ingenerandam nobis fiduciam et tolerantiam, ut ei, qui « pulsat maxillam, porrigamus alteram; et ei, qui aufert pallium, cedamus etiam tunicam [b], » iram coercentes fortiter. Non enim tanquam Amazones aliquas ad bellicam virtutem exercemus fe- B minas, cum etiam viros velimus esse pacificos. Audio autem mulieres quoque Sauromatidas non minus belligerare, quam viros; et alias Sacidas, quæ a tergo sagittant, simulantes fugere, æque atque viri. Scio etiam feminas Iberiæ propinquas, et factis et **214** ✠ laboribus virilibus utentes, etiamsi uterum gestent et jam parturiant, nihil

✠ P. 592 ED. POTTER, 499 ED. PARIS. [a] Galat. v, 16, 17, 19, 20, 21, 22. [b] Luc. vi, 29.

(4) *Σαυρομάτιδας*. Sauromatæ, vel Sarmatæ, ac Sacæ, Scythiæ gentes erant; inter quas fere omnes more receptum fuit, ut feminæ, perinde ac viri, arma gestarent et bella gererent. Nicolaus Damascenus apud Stobæum serm. 5, cui tit. *De temperantia*. de Scythis Γαλακτοφάγοις, quos nonnulli Sarmatis annumerant, ait: Μάχιμοι δ' οὐχ ἧττον αὐτῶν αἱ γυναῖκες ἢ οἱ ἄνδρες· καὶ συμπολεμοῦσιν αὐτοῖς, ὅταν δέῃ. «Pugnaces vero non minus ipsorum mulieres, quam viri sunt: et si opus sit, in bello se gerunt socias. » Idem apud Stobæum, serm. 42, *De leg. et consuet.*, refert, Σαυρομάτας παρθένον οὐ πρότερον συνοικίζειν πρὸς γάμον, πρὶν ἂν πολέμιον ἄνδρα κτείνῃ. « Sauromatas non prius virginem tradere ad nuptias, quam hostem occiderit. » Quod tradit etiam Herodotus lib. iv, cap. 117. De Sacarum virginibus memorat Ælianus *Var. hist.* lib. xii, cap. 38, quod si quis eorum aliquam in uxorem ducere cupit, μονομαχεῖ τῇ παιδὶ, καὶ κρατήσασα μὲν, αἰχμάλωτον ἄγαγεται, καὶ κρατεῖ αὐτοῦ, καὶ ἄρχει· ἐὰν δὲ κρατηθῇ, ἄρχεται· « pugnam cum puella suscipit, et si illa superior evadat, captivum abducit, eique dominatur, et imperat; sin inferior, regitur ab illo.

(5) *Οἶδα*. P. Victorius hunc Clementis locum citat, illustrans illum Varronis *De re rustica*: « Nam in Illyrico hoc amplius prægnantem sæpe, cum venit pariendi tempus, non longe ab opere discedere, ibique enixam puerum referre, quem non peperis e, sed invenisse putes. » Paulo post citantur Euripidis sententiæ duæ, quarum altera legitur apud Stobæum lib. LXXI in *Vituper. mulierum* ex Euripidis *Œdipode*, κἂν ὁ κάκιστος γήμῃ τὴν εὐδοκιμοῦσαν, non, ut habet Clementis editio Florentina, κἂν ὁ κράτιστος γήμῃ. Scribe ergo: « Etsi pessimus vir ducat optimæ existimationis mulierem; » altera vero lib. LXVII, ex eodem poemate, sed extrema quoque leguntur aliter, ἀνοίᾳ τὸν ξυνόνθ' ὑπερφρονεῖ, non ὑπερφέρει. « Per vecordiam contemnit virum: » non autem: « Eum, qui una versatur, superat amentia. » Versus, qui consequuntur, verba sunt Ulyssis Nausicaam alloquentis, *Odyss.* Z', vers. 182. Quod vero dixit, « pudicam esse viri servam, convenit cum eo, quod dicebat S. Monica, ut scribit D. Augustinus lib. ix *Confess.* cap. 9: «Matronas per jocum admonens, ex quo illas tabulas, quæ matrimoniales vocantur, recitari audissent, tanquam instrumenta, quibus ancillæ factæ essent, deputare debuisse, proinde memores conditionis superbire adversus dominos non oportere. C COLLECT.

(6) *Τῆς Ἰβηρίας*. Strabo *Geograph.* lib. iii: Κοινὰ δὲ ταῦτα πρὸς τὰ Κελτικὰ ἔθνη, καὶ τὰ Θρᾴκια, καὶ Σκυθικά· κοινὰ δὲ καὶ πρὸς ἀνδρείαν, τήν τε τῶν ἀνδρῶν καὶ τὴν τῶν γυναικῶν· γεωργοῦσι γὰρ αὗται, τεκοῦσαι διακονοῦσι τοῖς ἀνδράσιν, ἐκείνους ἀνθ' ἑαυτῶν κατακλίνασαι· ἔν τε τοῖς ἔργοις πολλάκις αὗται καὶ λούουσι, καὶ σπαργανοῦσιν, ἀποκλίνασαι πρός τι ῥεῖθρον. Ἐν δὲ τῇ Λιγυστικῇ φησιν ὁ Ποσειδώνιος διηγήσασθαι τὸν ξένον ἑαυτῷ Χαρμόλεων, Μασσαλιώτην ἄνδρα, ὅτι μισθώσαιτο ἄνδρας ὁμοῦ καὶ γυναῖκας ἐπὶ σκαφητόν· ὠδίνασα δὲ μία τῶν γυναικῶν ἀπέλθοι ἀπὸ τοῦ ἔργου πλησίον, τεκοῦσα δ' ἐπανέλθοι ἐπὶ τὸ ἔργον αὐτίκα, ὅπως μὴ ἀπολέσειε τὸν μισθόν· καὐτὸς ἐπιπόνως ἰδὼν ἐργαζομένην, οὐκ εἰδὼς τὴν αἰτίαν πρότερον, ὀψὲ μάθοι, καὶ ἀφίησι, δοὺς τὸν μισθόν. Ἡ δ' ἐκκομίσασα τὸν παῖδα πρός τι κρήνιον, λούσασα, καὶ σπαργανώσασα οἷς εἶχε, διασώσειεν οἴκαδε. « Hæc illis (Hispanis) communia sunt cum Celtis, Thracibus et Scythis; sicut et fortitudo, non virorum modo, sed etiam D mulierum. Mulieres enim agros colunt, et cum pepererunt, suo loco viros decumbere jubent, iisque ministrant: interque operandum ipsæ sæpenumero infantes lavant et involvunt, ad alveum cujuspiam amnis acclinantes. Posidonius scriptum reliquit, sibi in Liguria hospitem suum Charmolaum Massiliensem narrasse, fuisse a se ad fossionem quamdam conductos viros et mulieres; inter has quamdam doloribus partus correptam, non longe ab opere digressam, edito fetu ad opus rediisse, ne mercedem amitteret; quam ipse cum videret ægre opus facere, primoque causam ignoraret, tandem, re cognita, mercede data dimiserit; mulierem ad fonticulum quemdam extulisse infantem, lotumque et quibus habebat pannis involutum, incolumem domum pertulisse. » Similia refert Diodorus Sic. lib. iv.

(7) *Πρὸς τὸ ἀπ.* H. πρὸς τῷ ἀποκύειν, dativo casu. SYLBURG.

de iis, quæ sunt agenda, remittere; sed sæpe in ipsa laborum contentione, mulier, quæ peperit, infantem sublatum domum portat. Quinetiam mulieres, non minus quam masculi, et domum custodiunt, et venantur, et greges pascunt:

Acriter et cervi vestigia Cressa secuta est.

Est ergo philosophandum mulieribus similiter ac viris, etiamsi præstantiores masculi primas in omnibus partes ferant, nisi evaserint molles et effeminati. Universo ergo hominum generi necessaria est disciplina et virtus, si quidem tendant ad felicitatem. Quidni enim temere scribit Euripides nunc hoc, nunc illud? Aliquando quidem: « Est quævis viro conjux deterior, etiamsi optimus ducat probatissimam. » Aliquando autem: « Quævis pudica mulier est viri serva: quæ autem non est pudica, eum, qui una versatur, superat amentia.

...Nam nil melius, nil est præstantius usquam,
Concordes quam cum in tecto versantur eodem
Vir simul et mulier...

Caput ergo est id quod principatum obtinet: si est autem « Dominus viri caput, mulieris autem vir, » vir est dominus uxoris, ut qui sit « imago et gloria Dei [a]. » Quocirca dicit etiam in epistola ad Ephesios, « Subjecti invicem in timore Dei. Mulieres suis viris subjectæ sint, sicut Domino; quoniam vir est caput mulieris, ut etiam Christus caput Ecclesiæ; ipse salvator corporis: sed sicut Ecclesia subjecta est Christo, ita etiam mulieres propriis viris in omnibus. Viri, diligite uxores vestras, sicut Christus dilexit Ecclesiam. ✠ Ita etiam viri debent diligere suas uxores, ut sua corpora. Qui suam uxorem diligit, seipsum diligit. Nemo enim carnem suam unquam odio habuit [b]. » Jam vero in Epistola quoque ad Colossenses inquit: « Mulieres, subditæ estote viris, sicut oportet, in Domino. Viri, diligite uxores, et nolite

A ἀλλ' ἐν αὐτῇ πολλάκις τῇ ἁμίλλῃ τῶν πόνων, ἡ γυνὴ ἀποκυήσασα, τὸ βρέφος ἀνελομένη, οἴκαδε φέρει. Ἤδη γοῦν αἱ γυναῖκες οὐδὲν ἔλαττον τῶν ἀῤῥένων καὶ οἰκουροῦσι, καὶ θηρεύουσι, καὶ τὰς ποίμνας (8) φυλάττουσι.

Κρῆσσα κύων ἐλάφοιο κατ' ἴχνιον (9) *ἔδραμε τορ-*
[γῶς.

Φιλοσοφητέον οὖν καὶ ταῖς γυναιξὶν ἐμφερῶς τοῖς ἀνδράσι, κἂν βελτίους οἱ ἄῤῥενες τὰ πρῶτα ἐν πᾶσι φερόμενοι τυγχάνωσιν, ἐκτὸς εἰ μὴ καταμαλακισθεῖεν. Ἀναγκαῖον οὖν σύμπαντι τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει παιδεία τε καὶ ἀρετὴ, εἴ γε ἐπὶ τὴν εὐδαιμονίαν σπεύδοιεν. Καὶ πῶς οὐ μάτην Εὐριπίδης ποικίλως γράφει; ποτὲ μὲν, « Πᾶσα γὰρ ἀνδρὸς (10) κακίων ἄλοχος, κἂν ὁ κράτιστος γήμῃ τὴν εὐδοκιμοῦσαν. » Ποτὲ δέ·
B « Πᾶσα γὰρ δούλη (11) ἐστὶν ἀνδρὸς ἡ σώφρων γυνή· ἡ δὲ μὴ σώφρων ἀνοίᾳ τὸν ξυνόντα ὑπερφέρει.

. . . . Οὐ μὲν γὰρ κρεῖσσον (12) *καὶ ἄρειον,*
Ἢ ὅθ' ὁμοφρονέοντε νοήμασιν οἶκον ἔχητον
Ἀνὴρ ἠδὲ γυνή. . . .

Κεφαλὴ τοίνυν τὸ ἡγεμονικόν. Εἰ « δὲ Κύριος (13) κεφαλὴ τοῦ ἀνδρὸς, κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνήρ· » κύριος ὁ ἀνὴρ τῆς γυναικὸς, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων. Διὸ καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους γράφει· « Ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Θεοῦ· αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὡς (14) τῷ Κυρίῳ· ὅτι ὁ ἀνήρ ἐστι κεφαλὴ τῆς γυναικὸς, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας· αὐτὸς ὁ σωτὴρ τοῦ σώματος·
C ἀλλ' ὡς ἡ Ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, οὕτως καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί. Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας (15), καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν Ἐκκλησίαν· οὕτω καὶ οἱ ἄνδρες ὀφείλουσιν ἀγαπᾷν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα· ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἑαυτὸν ἀγαπᾷ· οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν. » Κἂν τῇ πρὸς Κολοσσαεῖς,

✠ P. 593 ED. POTTER, 500 ED. PARIS. [a] I Cor. xi, 3, 7. [b] Ephes. v, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29.

(8) *Τὰς ποίμνας.* Conf. *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. iv, cap. 13.

(9) *Κατ' ἴχνιον.* Malet fortasse aliquis μετ' ἴχνιον, ut alibi quoque usurpari commonstrabit *Index*. SYLBURG.

D (10) *Πᾶσα γὰρ ἀν.* Hoc dictum recitat Stobæus, serm. 71, *De vituper. mulierum*, ex *Œdipode* Euripidis, cujus in fragmentis exstat v. 33. Verum in utroque loco desunt prima verba, πᾶσα γὰρ ἀνδρός, quæ proinde ex Clemente supplenda sunt. Dein pro Clementino κακίων, apud illum κάκιον neutrum exstat. Postremo, pro κράτιστος, quod sententiam plane pervertit, Stobæus melius κάκιστος exhibet. Tota igitur sententia hoc modo scribenda et explicanda videtur:

..... Πᾶσα γὰρ ἀνδρὸς
Κακίων ἄλοχος, κἂν ὁ κάκιστος
Γήμῃ τὴν εὐδοκιμοῦσαν.

..... Nam quævis viro
Minor est uxor, vili quamvis
Clarissima nupta marito.

(11) *Πᾶσα γὰρ δ.* Metri lex talem quampiam requirit lectionem:

Δούλη γὰρ ἐστιν ἀνδρὸς ἡ σώφρων γυνή·
Ἄφρων δ' ἀνοίᾳ τὸν ξυνόνθ' ὑπερφρονεῖ.

SYLBURG. — Sed veram horum versuum structuram indicat Stobæus serm. 65 et 67, ubi eos ex Euripidis *Œdipode* recitat, cujus etiam in fragmentis hoc modo exstant, v. 29:

Πᾶσα γὰρ δούλη πέφυκεν ἀνδρὸς ἡ σώφρων
[γυνή:
Ἡ δὲ μὴ σώφρων ἀνοίᾳ τὸν ξυνόνθ' ὑπερ-
[φρονεῖ.

Casta se matrona totam mancipat servam viro:
Quæ mala est, spernit feroce conjugem vecordia.

Hinc apud Clementem pro ὑπερφέρει substituendum ὑπερφρονεῖ.

(12) *Οὐ μὲν γὰρ κρ.* Οὐ μὲν γὰρ τοῦ γε κρ. Homer. *Odyss.* Z, v. 182.

(13) *Κύριος.* Respicit I Cor. xi, 3: Θέλω δὲ ὑμᾶς εἰδέναι, ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστι· κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνήρ· et v. 7: Ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει καλύπτεσθαι τὴν κεφαλὴν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων.

(14) *Ἀνδράσιν, ὡς.* Ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθαι ὡς. Ephes., ubi mox, καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τ. σ. ἀλλ' ὥσπερ ἡ Ἐκ..... οὕτω καὶ αἱ γ.

(15) *Γυναῖκας.* Γυναῖκας ἑαυτῶν, Ephes, ubi mox, οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες τὰς ἑ. γ.

« Αἱ γυναῖκες, φησὶν, ὑποτάσσεσθε τοῖς ἀνδράσιν, ὡς ἀνῆκει (16) ἐν Κυρίῳ. Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, καὶ μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς. Τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γὰρ εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ. Οἱ πατέρες, μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν. Οἱ δοῦλοι, ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείαις ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ἐν ἁπλότητι καρδίας, φοβούμενοι τὸν Κύριον· καὶ πᾶν ὃ ἐὰν ποιῆτε (17), ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες, καὶ οὐκ ἀνθρώποις, εἰδότες ὅτι ἀπὸ Κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας· τῷ γὰρ Κυρίῳ Χριστῷ δουλεύετε· ὁ γὰρ ἄδικος κομίσεται ὃ ἠδίκησεν· καὶ οὐκ ἔστι προσωποληψία. Οἱ κύριοι, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχετε, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὐκ ἔνι Ἕλλην καὶ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος, Σκύθης (18), δοῦλος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός. » Εἰκὼν δὲ τῆς οὐρανίου (19) Ἐκκλησίας ἡ ἐπίγειος· ὅπερ (20) εὐχόμεθα καὶ « ἐπὶ γῆς γενέσθαι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν οὐρανῷ. Ἐνδυσάμενοι (21) σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν· ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, ἐάν τις πρός τινα ἔχῃ μομφήν· καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἐχαρίσατο ἡμῖν, οὕτως καὶ ἡμεῖς (22). Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις ἡ ἀγάπη, ὅ ἐστι σύνδεσμος τῆς τελειότητος· καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Χριστοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑνὶ σώματι· καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε. » Οὐδὲν γὰρ κωλύει πολλάκις τὴν αὐτὴν παρατίθεσθαι Γραφὴν εἰς ἐντροπὴν Μαρκίωνος, ἣν πως μεταβάληται πεισθείς· εὐχάριστον δεῖν μαθὼν τὸν πιστὸν εἶναι τῷ δημιουργῷ Θεῷ, τῷ καλέσαντι ἡμᾶς, καὶ εὐαγγελισαμένῳ ἐν σώματι. Σαφὴς ἡμῖν ἐκ τούτων ἡ ἐκ πίστεως ἑνότης· καὶ τίς ὁ τέλειος, δέδεικται· ὥστε καὶ ἀκόντων τινῶν καὶ τὰ πλεῖστα ἐνισταμένων, κἂν κολάσεις ἐπαρτῶνται πρὸς τοῦ ἀνδρὸς, ἢ πρὸς τοῦ δεσπότου, φιλοσοφήσει ὅ τε οἰκέτης ἥ τε γυνή. Ναὶ μὴν καὶ ἐλεύθερος, κἂν τυράννου (23) θάνατος ἀπειλῆται τούτῳ, κἂν ἐπὶ δικαστήρια ἄγηται, καὶ εἰς κινδύνους ἐσχάτους περιέλκηται, περί τε τῆς κτήσεως ἁπάσης κινδυνεύσῃ, οὐκ ἀφέξεται τῆς θεοσεβείας οὐδ' ὁπωστιοῦν· οὐδὲ ἀπαυδήσει ποτὲ, ἡ μὲν γυνὴ φαύλῳ συνοικοῦσα ἀνδρὶ, ὁ δὲ υἱὸς, ἐὰν φαῦλον ἔχῃ πατέρα, ἢ πονηρὸν δεσπότην ὁ οἰκέτης, τῆς ἀρετῆς ἐχόμενοι γενναίως· ἀλλ' ὡς ἀνδρὶ ἀποθνήσκειν καλὸν ὑπέρ τε ἀρετῆς, ὑπὲρ

A esse amari in illas. Filii, obedite parentibus per omnia; hoc enim beneplacitum est Domino. Patres, nolite ad indignationem provocare filios vestros, ut non pusillo animo fiant. Servi, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum servientes, tanquam hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Dominum. Et quodcunque facitis, ex animo operamini, sicut Domino servientes, et non hominibus, scientes quod a Domino accipietis retributionem hæreditatis; domino enim Christo servitis. Qui enim injuriam facit, recipiet id, quod inique gessit; et non est personarum acceptio apud Deum. Domini, quod justum est et æquum, servis præstate, scientes quod et vos dominum habetis in cœlo [a]; B ubi non est Græcus nec Judæus, circumcisio et præputium, nec barbarus, nec Scytha, nec servus, nec liber, sed omnia et in omnibus Christus [b]. » Cœlestis autem Ecclesiæ imago est terrestris. Quocirca precamur etiam « in terra fieri voluntatem Dei sicut in cœlo [c] : Induentes viscera miserationis, benignitatem, humilitatem, mansuetudinem, lenitatem, sustinentes nos invicem, et condonantes nobis invicem, si quis adversus aliquem habeat de quo queratur; sicut Christus condonavit nobis, ita et nos. Super hæc autem omnia charitas, quod est vinculum perfectionis; et pax Christi regnet in cordibus vestris, ad quam etiam vocati estis in uno corpore; et grati estote [d]. » Nihil enim vetat quominus sæpe eadem adducatur C Scriptura, si qua ratione Marcion pudefactus, mutata sententia, tandem agnoscat oportere fidelem esse gratum in Deum opificem, qui nos vocavit et nobis Evangelium annuntiavit in corpore. Ex his ergo nobis est aperta, quæ est ex fide, unitas; et ostensum est, quis sit perfectus. Quare vel invitis aliquibus et pro virili resistentibus, etiamsi a marito vel a domino impendeant supplicia, philosophabitur servus et mulier. Quinetiam liber quoque, etiamsi tyrannus ei mortem minitetur, etiamsi ducatur ad judicia et trahatur ad ultima supplicia, et de facultatibus ac fortunis suis omnibus veniat in periculum, nullo modo ✠ abstinebit a vero Dei cultu. Neque unquam deficiet, mulier quidem, quæ cum malo marito habitat, aut filius, si malum ha- D beat patrem, vel improbum dominum servus, forti ac generoso animo virtutem persequentes. Sed ut viro pulchrum et honestum, et pro virtute, et pro

✠ P. 594 ED. POTTER, 501 ED. PARIS. [a] Coloss. III, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25; IV, 1. [b] Coloss. III, 11. [c] Matth. VI, 10; Luc. XI, 2. [d] Coloss. III, 12, 13, 14, 15.

(16) *Τοῖς ἀνδράσιν ὡς ἀνῆκει.* Τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς ἀνῆκεν. Coloss., ubi mox, τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστ.

(17) *Τὸν Κύριον· καὶ πᾶν ὃ ἐὰν π.* Τὸν Θεόν· καὶ πᾶν ὅ τι ἐὰν π., Coloss., ubi mox participium δουλεύοντες desideratur : dein, ὁ δὲ ἀδικῶν κομιεῖται ὃ ἠδ. et rursum, δούλοις παρέχεσθε· mox, Κύριον ἐν οὐρανοῖς.

(18) *Βάρβαρος Σκ.* Βάρβαρος καὶ Σκύθης, δοῦλος καὶ ἐλευθ. Coloss., ubi mox ἀλλὰ τὰ πάντα.

(19) *Εἰκὼν δὲ τῆς οὐρ.* Sic Hebr. IX, 23 : Τὰ ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

(20) *Ὅπερ.* Rectius forte διόπερ, « quapropter : » inquit Sylb. Scribe, διόπερ εὐχόμεθα καὶ ἐπὶ γῆς γενέσθαι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν οὐρανοῖς. HEINSIUS.

(21) *Ἐνδυσάμενοι.* Post aliquot interjecta, redit ad Coloss. III, 12 : Ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, χρ.

(22) *Ἡμῖν, οὕτως καὶ ἡμεῖς.* Ὑμῖν, οὕτως καὶ ὑμεῖς, Coloss., ubi mox, τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ συνδ. dein, εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βασιλευέτω.

(23) *Τυράννου.* Cum præpositione legendum ἐκ τυράννου, seu πρὸς τυράννου. SYLBURG.

libertate, et pro seipso mori, ita etiam mulieri. Non est enim hoc proprium masculorum naturæ, sed bonorum. Et senex ergo et juvenis, et mulier et servus, mandatis obediens fideliter vivet, et, si opus fuerit, morietur; quod quidem fuerit per mortem vivificari. Scimus quidem certe et pueros et mulieres et servos sæpe, invitis parentibus et maritis et dominis, evasisse optimos. Non minus ergo prompto et alacri animo eos esse oportet, qui pie vitam sunt acturi, cum visi fuerint aliqui eos arcere; sed multo magis convenit contendere et egregie decertare, ne victi excidant ab optimis et maxime necessariis consiliis. Neque enim existimo ullam admittere comparationem, utrum sit melius ascribi in consortium Omnipotentis, an dæmonum tenebras eligere. Nam quæ a nobis aliorum gratia fiunt, ea semper facimus, habito ad illos respectu, quorum gratia suscepta sunt, eam nobis normam proponentes, ut illis gratificemur. Quæ autem propter nos ipsos potius quam propter alios aguntur, æquali studio a nobis agi debent, sive videantur **215** aliquibus placere, sive non videantur. Quod si nonnulla ex iis, quæ sunt indifferentia, tantum honorem sunt assecuta, ut etiam aliquibus invitis videantur esse expetenda ac eligenda; multo magis existimandum est esse pro virtute decertandum, nihil aliud respicientes quam id, quod recte honesteque geri potest, sive id aliquibus aliis videatur, sive non. Pulchre ergo Epicurus quoque dicit, scribens ad Menœceum : « Nec si sit aliquis juvenis, differat philosophari ; neque si sit senex, defatigetur philosophando ; nam nec est aliquis immaturus, neque nimis provectæ et exhaustæ ætatis, ad adipiscendam animi sanitatem. Qui autem dicit nondum esse vel præteriisse tempus philosophandi, similis est ei qui dicit ad beatitudinem vel nondum adesse tempus, vel tempus præteriisse. Quare et juniori philosophandum ✠ est, et seni : huic quidem, ut senescens juvenescat bonis, per gratiam eorum quæ facta fuerint ; illi autem, ut sit simul juvenis et senex, per futurorum metus vacuitatem. »

A τε ἐλευθερίας, ὑπέρ τε ἑαυτοῦ, ὡς αὔτως (24) καὶ γυναικί· οὐ γὰρ τῆς τῶν ἀῤῥένων φύσεως τοῦτο ἴδιον, ἀλλὰ τῆς τῶν ἀγαθῶν. Πιστῶς οὖν καὶ ὁ πρεσβύτης, καὶ ὁ νέος, καὶ ὁ οἰκέτης, ὑπακούων ταῖς ἐντολαῖς, βιώσεταί τε καὶ, ἐὰν δέῃ, τεθνήξεται· ὅπερ ἂν εἴη διὰ θανάτου ζωοποιηθῆναι. Ἴσμεν γοῦν καὶ παῖδας, καὶ γυναῖκας, καὶ οἰκέτας πολλάκις, ἀκόντων πατέρων, καὶ δεσποτῶν, καὶ ἀνδρῶν, βελτίστους γεγονέναι. Οὔκουν ἔλαττον προθυμεῖσθαι χρὴ τοὺς μέλλοντας θεοσεβῶς ζήσειν, ἐπειδὰν εἴργειν αὐτούς τινες δοκῶσιν· ἀλλὰ πολὺ πλέον οἶμαι προσήκειν σπεύδειν τε καὶ ἀγωνίζεσθαι διαφερόντως, ὅπως ἂν, μὴ ἡττηθέντες, ἀποπέσωσι (25) τῶν ἀρίστων καὶ ἀναγκαιοτάτων βουλευμάτων. Οὐ γὰρ οἶμαι σύγκρισιν ἐπιδέχεσθαι, πότερον ἄμεινον, θιασώτην γενέσθαι τοῦ B Παντοκράτορος, ἢ τὸ τῶν δαιμόνων ἑλέσθαι σκότος. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλων ἕνεκα πραττόμενα ἡμῖν ἑκάστοτε πράξαιμεν ἂν, εἰς ἐκείνους ἀποβλέπειν πειρώμενοι, ὧν ἕνεκα γίνεσθαι δοκεῖ, μέτρον ἡγούμενοι τοῦτο τὸ ἐν ἐκείνοις κεχαρισμένον· ἃ δὲ αὑτῶν (26) μᾶλλον ἢ τινῶν ἑτέρων, ταῦτα ἂν ἡμῖν γίγνοιτο μετὰ τῆς ἴσης σπουδῆς, ἐάν τε ἀρέσκειν τισὶ δοκῇ, ἐάν τε καὶ μή. Εἰ δὴ τῶν ἀδιαφόρων ἔνια τοιαύτην εἴληχε τιμὴν, ὥστε καὶ ἀκόντων τινῶν αἱρετὰ εἶναι δοκεῖν, πολὺ δὲ πλέον τὴν ἀρετὴν περιμάχητον νομιστέον· μὴ εἰς ἄλλο τι ἀφορῶντας, ἀλλὰ εἰς αὐτὸ τὸ καλῶς πραχθῆναι δυνάμενον, ἐάν τε ἑτέροις δοκῇ τισιν, ἐάν τε καὶ μή. Καλῶς οὖν καὶ Ἐπίκουρος Μενοικεῖ (27) γράφων· « Μήτε νέος (28) τις ὢν μελλέτω φιλοσοφεῖν, μήτε γέρων ὑπάρχων κοπιάτω φιλοσοφῶν· οὔτε γὰρ ἄωρος C οὐδείς ἐστιν, οὔτε πάρωρος πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαίνειν (29). Ὁ δὲ λέγων, μήπω (30) τοῦ φιλοσοφεῖν ὑπάρχειν ὥραν, ἢ παρεληλυθέναι τὴν ὥραν, ὅμοιός ἐστι τῷ λέγοντι, πρὸς εὐδαιμονίαν ἢ μήπω παρεῖναι (31) τὴν ὥραν, ἢ μηκέτ' εἶναι τὴν ὥραν (32). Ὥστε φιλοσοφητέον καὶ νεωτέρῳ καὶ γέροντι (33)· τῷ μὲν, ὅπως γηράσκων νεάζῃ τοῖς ἀγαθοῖς διὰ τὴν χάριν τῶν γεγονότων, τῷ δὲ, ὅπως νέος ἅμα καὶ παλαιὸς ᾖ διὰ τὴν ἀφοβίαν τῶν μελλόντων. »

CAPUT IX.

Quæ Christus de martyrii beneficiis dixit, colligit in unum atque illustrat.

De martyrio autem aperte dixit Dominus (ea autem simul conjungemus, quæ diversis in locis scripta

D Περὶ δὲ τοῦ μαρτυρίου διαῤῥήδην ὁ Κύριος εἴρηκεν (καὶ τὰ διαφόρως γεγραμμένα συντάξομεν)·

✠ P. 595 ED. POTTER, 502 ED. PARIS.

(24) *Ὡς αὔτως*. Vel conjuncte ὡσαύτως.

(25) *Ἀποπέσωσι*. Duplex est lectio, ἀποπέσωσι et ἀποπταίσωσι. SYLBURG.

(26) *Αὐτῶν*. Vel αὑτῶν asper.

(27) *Ἐπίκουρος Μεν*. Exstat hæc epistola in *Epicuro* Diogenis Laertii lib. x, segm. 122 et seq.

(28) *Μήτε νέος*. Hæc forte respicit Horatius, Epicuri scilicet discipulus, epist. 1, v. 23 :

Sic mihi tarda fluunt, ingrataque tempora, quæ spem
Consiliumque morantur agendi gnaviter id, quod
Æque pauperibus prodest, locupletibus æque :
Æque neglectum pueris, senibusque nocebit.

(29) *Ὑγιαίνειν*. Ὑγιαῖνον, Laert. Utraque lectio proba est, inquit in *Not.* ad Laert. Menagius. Lego ὑγιαίνειν, quia videtur utcunque melius; inquit in *Vita Epicuri* Gassendus.

(30) *Μήπω*. Laertius ἢ μήπω scribit. Quinetiam Gassendo apud Clementem desiderari videtur particula ἢ ob consequens membrum, ubi occurrit ἢ μήπω, ἢ μηκέτι.

(31) *Μήπω παρεῖναι*. Μὴ παρεῖναι Laert. Clementis lectio Menagio magis placet, itemque Gassendo, eo quod μήπω, ut ait, opponatur voci μηκέτι.

(32) *Μήκετ' εἶναι τὴν ὥραν*. Μηκέτι εἶναι, Laert., sed τὴν ὥραν non agnoscit : quod tamen Gassendo non incongrue repeti videtur, quatenus repetita quoque in superiore contraque posito membro fuit.

(33) *Καὶ νεωτέρῳ, καὶ γέροντι*: Καὶ γέροντι καὶ νέῳ, Laert. Porro Menagio placet lectio Laertiana,

« Λέγω δὲ ὑμῖν· Πᾶς ὃς ἐὰν (34) ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ. Τὸν δὲ ἀρνησάμενόν με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνήσομαι αὐτὸν ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων (35). Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με, ἢ τοὺς (36) ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ. Πᾶς οὖν ὅστις ἐὰν ὁμολογήσῃ (37) ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. Ὅταν δὲ φέρωσιν ὑμᾶς εἰς τὰς (38) συναγωγὰς, καὶ τὰς ἀρχὰς, καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ προμεριμνᾶτε πῶς ἀπολογηθῆτε, ἢ τί εἴπητε· τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, τί δεῖ εἰπεῖν. » Τοῦτον ἐξηγούμενος τὸν τόπον Ἡρακλέων (39), ὁ τῆς Οὐαλεντίνου σχολῆς δοκιμώτατος, κατὰ λέξιν φησὶν, « ὁμολογίαν εἶναι τὴν μὲν ἐν τῇ πίστει καὶ πολιτείᾳ, τὴν δὲ ἐν φωνῇ. Ἡ μὲν οὖν ἐν φωνῇ ὁμολογία καὶ ἐπὶ τῶν ἐξουσιῶν γίνεται, ἣν μόνην, φησὶν, ὁμολογίαν ἡγοῦνται εἶναι οἱ πολλοί· οὐχ ὑγιῶς· δύνανται δὲ ταύτην τὴν ὁμολογίαν καὶ οἱ ὑποκριταὶ ὁμολογεῖν. Ἀλλ' οὐδ' εὑρεθήσεται οὗτος ὁ λόγος καθολικῶς εἰρημένος· οὐ γὰρ πάντες οἱ σωζόμενοι ὡμολόγησαν τὴν διὰ τῆς φωνῆς ὁμολογίαν, καὶ ἐξῆλθον. Ἐξ ὧν Ματθαῖος, Φίλιππος, Θωμᾶς, Λευῒς (40), καὶ ἄλλοι πολλοί. Καὶ ἔστιν ἡ διὰ τῆς φωνῆς ὁμολογία οὐ καθολικὴ, ἀλλὰ μερική. Καθολικὴ δὲ, ἣν νῦν λέγει, τὴν ἐν ἔργοις καὶ πράξεσι καταλλήλοις τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως. Ἕπεται δὲ ταύτῃ τῇ ὁμολογίᾳ καὶ ἡ μερικὴ, ἡ ἐπὶ τῶν ἐξουσιῶν, ἐὰν δέῃ, καὶ ὁ λόγος αἱρῇ (41)· ὁμολογήσει γὰρ οὗτος καὶ τῇ φωνῇ ὀρθῶς, προομολογήσας πρότερον τῇ διαθέσει. Καὶ καλῶς ἐπὶ μὲν τῶν ὁμολογούντων, « ἐν ἐμοὶ, » εἶπεν· ἐπὶ δὲ τῶν ἀρνουμένων τὸ « ἐμὲ » προσέθηκεν. Οὗτοι γὰρ, κἂν τῇ φωνῇ ὁμολογήσωσιν αὐτὸν, ἀρνοῦνται αὐτὸν, τῇ πράξει μὴ ὁμολογοῦντες· μόνοι δ' ἐν αὐτῷ ὁμολογοῦσιν οἱ ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ὁμολογίᾳ καὶ πράξει βιοῦντες, ἐν οἷς καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ, ἐνειλημμένος αὐτοὺς (42), καὶ ἐχόμενος ὑπὸ τούτων. Διόπερ

✠ P. 596 ED. POTTER, 502, 503 ED. PARIS.

A sunt) : « Dico autem vobis : Quicunque in me confessus fuerit coram hominibus, Filius etiam hominis confitebitur in eo coram angelis Dei. Qui autem me negaverit coram hominibus, negabo ipsum coram angelis [a]. Quem enim mei, vel meorum verborum puduerit in hac generatione adultera et peccatrice, Filium quoque hominis ejus pudebit, quando venerit in gloriam Patris sui cum angelis suis [b]. Quicunque ergo in me confessus fuerit coram hominibus, ego quoque in eo confitebor coram Patre meo, qui est in cœlis [c]. Cum autem induxerint vos in synagogas et ad magistratus et potestates, ne prius solliciti sitis quomodo respondeatis, aut quid loquamini : Spiritus enim sanctus docebit vos in ipsa hora quid loquamini [d]. » Hunc locum exponens
B Heracleon, cujus in schola Valentini fuit maxima existimatio, his verbis dicit : « Confessionem quidem unam esse fide et vitæ institutione, alteram vero voce. Atque quæ fit quidem voce confessio, fit etiam apud potestates, quam solam, inquit, plerique non recte confessionem esse existimant. Possunt autem hac confessione uti etiam hypocritæ. Sed nec hæc res universe prolata, ita se habere deprehendetur. Non enim omnes qui salvi fiunt, ea confessione, quæ voce fit, usi sunt, et excessere. Ex quibus est Matthæus, Philippus, Thomas, Levis, et alii multi. Accedit quod ea, quæ voce fit, confessio non universa complectatur, sed ad partem solum spectet. Universalis autem est, quam nunc dicit,
C quæ fit factis et operibus ei, quæ est in ipsum, fidei congruentibus. Hanc autem confessionem sequitur etiam particularis, quæ fit apud potestates, si opus fuerit, et ratio impulerit. Nam is voce quoque recte confitebitur, cum affectione prius recte fuerit confessus. Pulchre autem de iis qui ✠ confitentur quidem, « in me, » dixit : de iis autem qui negant, « me » simpliciter apposuit. Nam ii, etsi ipsum voce confessi fuerint, ipsum negant, actione minime confitentes. Ii autem soli in ipso confitentur, qui in ea, quæ est in ipsum, confessione et actione vivunt, in quibus ipse confitetur ;

[a] Luc. XII, 8. [b] Marc. VIII, 38. [c] Matth. X, 32. [d] Luc. XII, 11, 12.

ut etiam Gassendo ; cum neque pro γέροντι legitur γεραιτέρῳ, neque initio epistolæ cui hoc membrum respondet, legitur νεώτερος, sed νέος.

(34) Ἐάν. Luc., ἄν.

(35) *Τὸν δὲ ἀρνησάμενον ... ἀπαρνήσομαι αὐτὸν ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων*. Ὁ δὲ ἀρνησάμενος... ἀπαρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ· Luc.

(36) *Ἢ τούς*. Marc., καὶ τούς. Mox ibidem, μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων.

(37) *Πᾶς οὖν ὅστις ἐὰν ὁμολογήσῃ*. Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει, Matth.

(38) *Ὅταν δὲ φέρωσιν ὑμᾶς εἰς τ.* Ὅταν δὲ προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τ. Luc., ubi mox, μεριμνᾶτε, πῶς ἢ τί ἀπολογίσεσθε· sed προμεριμνᾶτε habet Marc. XIII, 11. Paulo post, ἃ δεῖ εἰπεῖν, Luc.

(39) *Ἡρακλέων*. Ejus meminit etiam Tertullianus lib. *Adversus Valentinianos*, cap. 4 : Origenes *Comment. in Joan.* p. 60, dicit Heracleonem Οὐαλεντίνου λεγόμενον εἶναι γνώριμον, « Valentini discipulum habitum fuisse. Conf. Cl. Grabius *Spicilegii* sæc. II, p. 80.

D (40) *Ματθαῖος ... Λευῒς*. Aliis iidem sunt Matthæus et Levis publicanus. Unde *Constitut. apost.* lib. VIII, cap. 22 : Ἐγὼ Ματθαῖος, ὁ καὶ Λευῒς, ὁ ποτὲ τελώνης, διατάσσομαι. « Ego Matthæus, qui et Levis, olim publicanus, constituo. » Conf. quæ ibi adnotat Cl. Cotelerius, qui ab Heracleone non vult intelligi Levi publicanum Marc. II, 14, Luc. V, 27, memoratum, sed Levi Lebbæum.

(41) *Ὁ λόγος αἱρῇ*. Legendum videtur ὁ λόγος αἰτῇ, « ratio postulat : » inquit Sylburg. Sed Cl. Grabius *Spicileg.* sæc. II, pag. 84 ait : « Αἰτῇ legendum frustra monet Sylburgius in margine et notis. Ego, spiritum et accentum solum mutans, αἱρῇ reponerem. Usitata enim est phrasis, ὁ λόγος αἱρεῖ. Velut apud Plutarchum in *Consolatione* ad Apollonium : Ὅπη λόγος αἱρεῖ βέλτιστ' ἔχειν. « Prout ratio dictaverit, optime se habere » Et apud Herodotum *Euterpe*, sive lib. II : Καὶ δὴ καὶ ὁ λόγος οὕτως αἱρέει. « Et sane ipsa ratio ita exigit. »

(42) Αὐτούς. Lege αὐτοῖς, GRAB.

utpote qui in illis habitat, et ab illis tenetur. Quocirca « nunquam potest seipsum negare [a]. » Eum autem negant, qui non sunt in ipso. Non enim dixit: « Qui negaverit in me, » sed « me. » Nullus enim unquam, qui est in ipso, ipsum negat. Illud autem « coram hominibus, » et iis qui salvi fiunt, et etiam gentilibus similiter, apud alios quidem vitæ institutione, apud alios vero etiam voce. Quamobrem nunquam possunt ipsi negare: eum autem negant, qui non sunt in ipso. » Hæc quidem Heracleon; et in aliis quidem videtur nobiscum sentire in hac pericope; illud autem non advertit, quod etsi non actione aliqua et vita, « confessi sunt Christum coram hominibus, » eo tamen, quod voce confiteantur in judiciis, et usque ad mortem cruciati non negent, ex animi proposito credidisse cernuntur. Propositum autem quod confitetur, præcipue si ne morte quidem mutetur, omnia simul vitia, quæ gignebantur per cupiditatem corporis, omnino rescindit. Est enim, ut ita dicam, in fine vitæ tota simul per actionem pœnitentia, et vera in Christum confessio, voce testificante. Si autem « Spiritus Patris » in nobis testificatur, quomodo sumus adhuc hypocritæ, quos dixit sola voce testari? Dabitur autem aliquibus, si expediat, religionis causam dicere, ut et per martyrium seu testimonium et confessionem omnes juventur, dum confirmantur quidem, qui sunt in Ecclesia; admirantur autem, et ad fidem deducuntur, qui ex gentibus salutem curiose quæsierint; reliqui autem stupore afficiuntur. Quamobrem oportet omnino confiteri; id enim situm est in nostra potestate: causam vero religionis dicere, non omnino semper; non est enim hoc quoque situm in nostra potestate. « Qui autem sustinuerit in finem, is salvus erit [b]. » Nam quis ex iis, qui sapiunt, non elegerit in Deo regnare, aut etiam servire? « Deum ergo confitentur » quidam « nosse, » ut dicit Apostolus, « factis autem negant: cum sint abominandi, increduli, et ad omne opus **216** bonum reprobi [c]. » Illi autem, licet nil aliud quam confessi fuerint, unum saltem in fine vitæ bonum effecerint. Videtur ergo martyrium esse expurgatio peccatorum cum gloria. Jam vero dicit Pastor: « Effugietis operationem feræ agrestis, si cor vestrum fuerit mundum et ab omni reprehensione alienum. » Quin etiam ipse Dominus: « Expetivit, inquit, vos Satanas ut cribraret; ego autem rogavi [d]. » Solus ergo Dominus propter eorum, qui ei insidiabantur, hominum, et infidelium expurgationem, « bibit calicem [e]. » Quem imitantes apostoli, ut qui revera es-

A « ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐδέποτε δύναται· » Ἀρνοῦνται δὲ αὐτὸν οἱ μὴ ὄντες ἐν αὐτῷ· οὐ γὰρ εἶπεν· « Ὅς ἀρνήσηται ἐν ἐμοὶ, » ἀλλ', « ἐμέ. » Οὐδεὶς γάρ ποτε, ὢν ἐν αὐτῷ, ἀρνεῖται αὐτόν. Τὸ δὲ « ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, » καὶ τῶν σωζομένων, καὶ τῶν ἐθνικῶν δὲ ὁμοίως, παρ' οἷς μὲν καὶ τῇ πολιτείᾳ, παρ' οἷς δὲ καὶ τῇ φωνῇ· διόπερ ἀρνήσασθαι αὐτὸν οὐδέποτε δύνανται· ἀρνοῦνται δὲ αὐτὸν οἱ μὴ ὄντες ἐν αὐτῷ. » Ταῦτα μὲν ὁ Ἡρακλέων· καὶ τὰ μὲν ἄλλα φαίνεται ὁμοδοξεῖν ἡμῖν κατὰ τὴν περικοπὴν ταύτην· ἐκεῖνο δὲ οὐκ ἐπέστησεν, ὅτι εἰ καὶ μὴ πράξει τινὲς καὶ τῷ βίῳ « ὡμολόγησαν τὸν Χριστὸν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, » τὸ μέντοι (43) κατὰ φωνὴν ὁμολογεῖν ἐν δικαστηρίοις, καὶ μέχρι θανάτου βασανιζομένους μὴ ἀρνεῖσθαι, ἀπὸ διαθέσεως πεπιστευκέναι **B** φαίνονται. Διάθεσις δὲ ὁμολογουμένη, καὶ μάλιστα ἡ μηδὲ θανάτῳ τρεπομένη, ὑφ' ἕνα (44) πάντων τῶν παθῶν, ἃ δὴ διὰ τῆς σωματικῆς ἐπιθυμίας ἐγεννᾶτο, ἀποκοπὴν ποιεῖται· ἔστι γὰρ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἐπὶ τέλει τοῦ βίου ἀθρόα κατὰ τὴν πρᾶξιν μετάνοια, καὶ ἀληθὴς εἰς Χριστὸν ὁμολογία, ἐπιμαρτυρούσης τῆς φωνῆς. Εἰ δὲ τὸ « Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς » ἐν ἡμῖν μαρτυρεῖ, πῶς ἔτι ὑποκριταὶ, οὓς φωνῇ μόνῃ μαρτυρεῖν εἴρηκεν (45); Δοθήσεται δέ τισιν, ἐὰν συμφέρῃ, ἀπολογήσασθαι, ἵνα διά τε τῆς μαρτυρίας διά τε τῆς ὁμολογίας ὠφελῶνται οἱ πάντες, ἰσχυροποιούμενοι μὲν οἱ κατ' Ἐκκλησίαν, θαυμάζοντες δὲ καὶ εἰς πίστιν ὑπαγόμενοι οἱ ἐξ ἐθνῶν τὴν σωτηρίαν πολυπραγμονήσαντες· οἱ λοιποὶ δὲ, ὑπ' ἐκπλήξεως κατεχόμενοι. Ὥστε τὸ ὁμολογεῖν ἐκ παντὸς δεῖ· ἐφ' **C** ἡμῖν γάρ· ἀπολογεῖσθαι δὲ οὐκ ἐκ παντός· οὐ γὰρ καὶ τοῦτο ἐφ' ἡμῖν. « Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος οὗτος σωθήσεται· » ἐπεὶ τίς οὐκ ἂν τῶν εὖ φρονούντων βασιλεύειν ἐν Θεῷ, ἀλλ' οὐ δουλεύειν ἕλοιτο; « Θεὸν οὖν ὁμολογοῦσί » τινες « εἰδέναι, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον, « τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται· βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι. » Οἱ δὲ, κἂν τοῦτο μόνον ὁμολογήσωσιν, ἕν τι κατεπράξαντο ἐπὶ τέλει ἔργον ἀγαθόν. Ἔοικεν οὖν τὸ μαρτύριον ἀποκάθαρσις εἶναι ἁμαρτιῶν μετὰ δόξης. Αὐτίκα ὁ Ποιμὴν (46) φησίν· Ἐκφεύξεσθε τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀγρίου θηρίου, ἐὰν ἡ καρδία ὑμῶν γένηται καθαρὰ καὶ ἄμωμος. » Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος· « Ἐξῃτήσατο (47) ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς, » λέγει, « σινιάσαι· ἐγὼ δὲ παρῃτησάμην. » **D** Μόνος τοίνυν ὁ Κύριος διὰ τὴν τῶν ἐπιβουλευόντων αὐτῷ ἀνθρώπων καὶ τὴν τῶν ἀπίστων ἀποκάθαρσιν, « ἔπιε τὸ ποτήριον· » ὃν μιμούμενοι οἱ ἀπόστολοι, ὡς ἂν τῷ ὄντι γνωστικοὶ καὶ τέλειοι, ὑπὲρ τῶν Ἐκκλησιῶν, ἃς ἔπηξαν, ἔπαθον. Οὕτως οὖν καὶ οἱ κατ' ἴχνος τὸ

✠ P. 597 ED. POTTER, 503, 504 ED. PARIS.

[a] II Tim. II, 13. [b] Matth. XXIV, 13. [c] Tit. I, 16. [d] Luc. XXII, 31, 32. [e] Matth. XX, 22.

(43) Τὸ μέντ. Vel potius τῷ μέντ.

(44) Ὑφ' ἕνα. Subaudiendum χρόνον, aut simile quid. SYLBURG.

(45) Εἴρηκεν. Nempe Heracleon in verbis jam allatis.

(46) Ὁ Ποιμήν. Hermæ Pastorem intelligit, lib. I, vis. 4: « Si ergo præparaveritis vos, poteritis effugere illam (sc. bestiam), si cor vestrum fuerit purum ac sine macula, et reliquos dies vestros servieritis Deo sine querela. »

(47) Ἐξῃτήσατο. Luc. XXII, 31, 32: Εἶπε δὲ ὁ Κύριος· Σίμων, Σίμων, ἰδοὺ, ὁ Σατανᾶς ἐξῃτήσατο ὑμᾶς, τοῦ σινιάσαι ὡς σῖτον· ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου.

ἀποστολικὸν πορευόμενοι γνωστικοὶ ἀναμάρτητοί γε εἶναι ὀφείλουσι, καὶ δι' ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Κύριον ἀγαπᾷν καὶ τὸν πλησίον· ἵν', εἰ καλοίη περίστασις, ὑπὲρ Ἐκκλησίας, ἀσκανδάλιστοι τὰς θλίψεις ὑπομένοντες, « τὸ ποτήριον πίωσιν. » Ὅσοι δὲ ἔργῳ μὲν παρὰ τὸν βίον, λόγῳ δὲ ἐν δικαστηρίῳ μαρτυροῦσι, κἂν ἐλπίδα ἐκδεχόμενοι, κἂν φόβον ὑφορώμενοι, βελτίους οὗτοι τῶν στόματι μόνον ὁμολογούντων τὴν σωτηρίαν. Ἀλλ' εἰ καὶ ὑπερβαίη τις ἐπὶ τὴν ἀγάπην, τῷ ὄντι μακάριος οὗτος καὶ γνήσιος μάρτυς, τελείως ὁμολογήσας, καὶ ταῖς ἐντολαῖς, καὶ τῷ Θεῷ, διὰ τοῦ Κυρίου· ὃν ἀγαπήσας, ἀδελφὸν ἐγνώρισεν, ὅλον ἑαυτὸν ἐπιδοὺς διὰ τὸν Θεὸν, οἷον παρακαταθήκην εὐγνωμόνως καὶ ἀγαπητικῶς ἀποδιδοὺς τὸν ἀπαιτούμενον ἄνθρωπον.

A sent gnostici et perfecti, pro ecclesiis quas fundarunt passi sunt. Sic ergo gnostici, qui vestigiis insistunt apostolicis, debent ita se gerere ut in eos non cadat peccatum, et propter dilectionem in Dominum diligant etiam proximum : ut si casus aliquis evocet, pro Ecclesia, citra offensionem patientes afflictiones, « bibant calicem. » Quicunque autem factis quidem in vita, verbis autem in judicio ferunt testimonium, sive spem exspectent, sive timorem reformident, ii sunt meliores iis qui ore solum confitentur salutem. Quod si quis etiam transierit ad charitatem, is revera est beatus et germanus martyr, ut qui sit perfecte confessus, et præceptis, et Deo, per Dominum : quem diligendo, significavit esse fratrem, cum totum seipsum tradiderit propter Deum,
B tanquam aliquod depositum, grate et amanter reddens hominem, cum exigitur.

CAPUT X.

Graviter reprehendit illos qui se judicibus offerebant.

Ἐπὰν δ' ἔμπαλιν εἴπῃ· « Ὅταν διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην· » οὐχ ὡς κακὸν τὸ διώκεσθαι παραινεῖ φεύγειν, οὐδ' ὡς θάνατον φοβουμένους, διὰ φυγῆς ἐκκλίνειν προστάττει τοῦτον, βούλεται δὲ ἡμᾶς μηδενὶ αἰτίους μηδὲ συναιτίους κακοῦ τινος γίνεσθαι, σφίσιν τε αὐτοῖς, πρὸς δὲ καὶ τῷ διώκοντι καὶ τῷ ἀναιροῦντι· τρόπον γάρ τινα προσαγγέλλει (48) ἑαυτὸν περιίστασθαι· ὁ δὲ παρακούων, τολμηρὸς καὶ ῥιψοκίνδυνος. Εἰ δὲ ὁ ἀναιρῶν « ἄνθρωπον (49) Θεοῦ » εἰς Θεὸν ἁμαρτάνει, καὶ τοῦ ἀποκτιννύντος αὐτὸν ἔνοχος καθίσταται ὁ ἑαυτὸν προσάγων (50) τῷ δικαστηρίῳ· οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ μὴ περιστελλόμενος (51) τὸν διωγμὸν, ἁλώσιμον διὰ θράσος παρέχων ἑαυτόν· οὗτός ἐστι, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, ὁ συνεργὸς γινόμενος τῇ τοῦ διώκοντος πονηρίᾳ. Εἰ δὲ καὶ προσερεθίζοι, τέλεον αἴτιος, ἐκκαλούμενος τὸ θηρίον. Ὡς δ' αὔτως, κἂν αἰτίαν μάχης παράσχῃ τινὰ,

Cum autem rursus dixerit, « Quando vos persecuti fuerint in hac civitate, fugite in aliam [a] ; « non suadet fugere, tanquam malum sit pati persecutionem ; nec ut mortem extimescentes, jubet nos eam fuga declinare ; vult autem nos nulli esse auctores neque adjutores mali, nec nobis ipsis, nec ei qui persequitur, nec ei qui interimit. Denuntiat enim quodammodo ut sibimet caveamus. Qui autem non obedit est temerarius, et inconsulte se in pericula conjicit. Si autem qui « hominem Dei » interimit, in Deum peccat, is quoque ejus cædis reus tenetur, qui se offert judicio. Talis autem erit, qui non vitat persecutionem, capiendum se præbens per audaciam. Is est qui, ✠ quantum in se
C est, adjuvat improbitatem ejus qui persequitur. Quod si etiam irritet, plane causa est, ut qui provocet feram. Similiter etiam si præbeat aliquam pu-

✠ P. 598 ED. POTTER, 504, 505 ED. PARIS.

[a] Matth. x, 23.

(48) *Προσαγγέλλει*. Malet forte aliquis προαγγέλλει, « prænuntiat. » Sed προσαγγέλλει accipi potest pro « defert : » quod mox dicit προσάγει ἑαυτὸν δικαστηρίῳ. SYLBURG.

(49) *Ἄνθρωπον Θεοῦ*. Phrasis e D. Paulo sumpta, qui I Tim. VI, 11, ait : Σὺ δὲ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ· et II Tim. III, 17 : Ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος. Utroque loco episcopum, qui nimirum, Deo jubente, in his, quæ Dei sunt, populo præest, « hominem Dei » vocat. In Veteri Testamento, « homines Dei, » aut « viri Dei » appellantur prophetæ, velut Deo familiares ; ut « Moyses, Samuel, David, Elias, atque alii. » Clemens latiori sensu hac phrasi usus est pro quovis homine, qui Deo se addixit, seu quovis fideli Christiano.

(50) *Ὁ ἑαυτὸν προσάγων*. Eusebius *Ecclesiasticæ historiæ* lib. IV, cap. 15 : Καὶ δὴ πλείστης ἐπὶ ταῖς βοαῖς γενομένης ταραχῆς, Φρύγα τινὰ τὸ γένος Κόϊντον τοὔνομα, νεωστὶ ἐκ τῆς Φρυγίας ἐπιστάντα, ἰδόντα τοὺς θῆρας καὶ τὰς ἐπὶ τούτοις ἀπειλὰς, καταπτῆξαι τὴν ψυχὴν μαλακισθέντα, καὶ τέλος τῆς σωτηρίας ἐνδοῦναι. Ἐδήλου δὲ τοῦτον ὁ τῆς προειρημένης γραφῆς λόγος, προπετέστερον, ἀλλ' οὐ κατ' εὐλάβειαν ἐπιπηδῆσαι τῷ δικαστηρίῳ σὺν ἑτέροις· ἁλόντα δ' οὖν ὅμως, καταφανὲς ὑπόδειγμα τοῖς πᾶσι παρασχεῖν, ὅτι μὴ δέοι τοῖς τοιούτοις ῥιψοκινδύνως καὶ ἀνευλαβῶς κατατολμᾷν. « Secuto dehinc post hujusmodi (in Christianos et præsertim Polycarpum) acclamationes gravissimo motu, Quintus quidam natione Phryx, qui nuper ex Phrygia advenerat, cum feras, et quæ præterea intentabantur tormenta vidisset, fracto animo expavit, tandemque
D vitæ retinendæ studio cessit. Hic porro Quintus, ut in eadem epistola docetur, temeritate quadam ac levitate ductus, non cum pio ac religioso metu, una cum aliquot aliis ad tribunal prosilueral : sed continuo captus, illustre documentum omnibus præbuit, ne præcipiti audacia sine ullo infirmitatis suæ respectu hujusmodi periculis sese objicerent. » Conf. Smyrnensis ecclesiæ epistola de martyrio Polycarpi cap. 4, e quo loco Eusebius hæc didicit.

(51) *Περιστελλόμενος*. Eodem sensu hanc vocem adhibet infra, *Strom*. VII, p. 738 edit. Paris. : Ὁ δὲ τῷ ὄντι ἀνδρεῖος, προφανῆ τὸν κίνδυνον διὰ τὸν τῶν πολλῶν ζῆλον ἔχων, εὐθαρσῶς πᾶν τὸ προσιὸν ἀναδέχεται· ταύτῃ τῶν ἄλλων λεγομένων μαρτύρων χωριζόμενος, ᾗ οἱ μὲν, ἀφορμὰς παρέχοντες σφίσιν αὐτοῖς, ἐπιῤῥιπτοῦντες αὐτοῖς (scr. αὐτοὺς) τοῖς κινδύνοις οὐκ οἶδ' ὅπως· εὐστομεῖν γὰρ δίκαιον· οἱ δὲ περιστελλόμενοι κατὰ λόγον τὸν ὀρθὸν, ἔπειτα τῷ ὄντι καλέσαντος τοῦ Θεοῦ προθύμως ἑαυτοὺς ἐπιδιδόντες, etc.

gnæ causam, vel damni, vel judicii, vel inimicitiarum, is occasionem peperit persecutionis. Et ideo jussi sumus nihil retinere ex iis quæad hanc vitam pertinent : sed « ei, qui tollit pallium, præterea etiam dare tunicam [a] ; » non solum ut permaneamus nimio affectu immunes, sed ne ea vendicantes, eos, qui in judicio contendunt, in nos reddamus efferatos, et per nos eos commoveamus, ut nomen Christianum maledictis appetant.

A ἢ ζημίας, ἢ δίκης, ἢ ἔχθρας, ἀφορμὴν ἐγέννησε διωγμοῦ. Διὰ τοῦτ' οὖν μηδενὸς ἀντέχεσθαι τῶν ἐν τῷ βίῳ προστέτακται ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ « τῷ αἴροντι (52) τὸ ἱμάτιον καὶ τὸν χιτῶνα προσδιδόναι· » οὐχ ἵνα ἀπροσπαθεῖς διαμένωμεν μόνον, ἀλλ' ὡς μὴ, ἀντιποιούμενοι, τοὺς ἐπιδικαζομένους ἐφ' ἑαυτοὺς ἀγριαίνωμεν, καὶ δι' ἡμῶν ἐπὶ τὴν τοῦ ὀνόματος διακινῶμεν βλασφημίαν.

CAPUT XI.

Respondet objectioni : Si Deus vestri curam gerat, cur patimini ?

At inquiunt : Si Deus vestri curam gerit, cur patimini persecutionem et morte afficimini? an ipse vos eis tradit? Nos autem non sic existimamus, velle Dominum ut in calamitates incidamus, sed prophetice prædixisse ea quæ essent eventura : fore scilicet, ut propter nomen ejus pateremur persecutionem, ut occideremur, et ut suspenderemur. Quamobrem noluit nos pati persecutionem, sed ea, quæ passuri sumus, prius significavit per eam, quod sint eventura, prædictionem, nos exercens ad tolerantiam, cui promisit hæreditatem. Quanquam non soli, sed cum multis supplicio afficimur. At illi, inquiunt, cum sint malefici, jure luunt pœnas; ergo vel inviti nobis justitiam suo testimonio tribuunt, qui injuste propter justitiam punimur. Sed neque injustitia judicis attingit Dei providentiam; oportet enim judicem in sua potestate habere suam sententiam, nec, veluti organa inanima, nervis quodammodo trahi, et ab externa solum causa vim agendi capere. Unde et ille, perinde ac nos, in quæstionem venit de suo judicio, deque electione rerum eligibilium et patientia. Quamvis autem non faciamus injuriam, tanquam tamen injuriam facientes, nos intuetur judex. Neque enim nostra novit, neque vult scire; sed quodam inani præoccupatus abripitur præjudicio; unde etiam ipse judicio fit obnoxius. Nos ergo persequuntur, non quod injustos esse deprehenderint, sed quod nos vitæ humanæ injuriam facere existiment, eo quod simus Christiani, et cum ipsi sic vitam instituimus, tum alios hortamur ut vitam degant similem. Cur autem, inquiunt, cum vos persequuntur, nihil vobis affertur auxilii? ✠ Quid enim, quod ad nos quidem attinet, nobis fit injuriæ, cum morte soluti tendimus ad Dominum; nec aliter vitæ mutatione afficimur, quam qui

Ναί φασιν· Εἰ κήδεται (53) ὑμῶν ὁ Θεὸς, τί δήποτε διώκεσθε καὶ φονεύεσθε; ἢ αὐτὸς ὑμᾶς εἰς τοῦτο ἐκδίδωσιν; B Ἡμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ὑπολαμβάνομεν τοῖς περιστατικοῖς περιπίπτειν ἡμᾶς τὸν Κύριον βουληθῆναι, ἀλλὰ προφητικῶς τὰ συμβήσεσθαι μέλλοντα προειρηκέναι, ὡς διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ διωχθησόμεθα, φονευθησόμεθα, ἀνασκινδυλευθησόμεθα (54)· ὥστ' οὐ διώκεσθαι ἠθέλησεν ἡμᾶς, ἀλλ' ἃ πεισόμεθα προεμήνυσεν διὰ τῆς τοῦ συμβήσεσθαι προαγορεύσεως, εἰς καρτερίαν γυμνασίας (55), ἣ τὴν κληρονομίαν ἐπηγγείλατο· καίτοι οὐ μόνοι, ἀλλὰ μετὰ πολλῶν κολαζόμεθα. Ἀλλ' ἐκεῖνοι, φασὶ, κακοῦργοι τυγχάνοντες, δικαίως ὑπίσχουσι τὴν τιμωρίαν. Ἄκοντες οὖν μαρτυροῦσιν ἡμῖν τὴν δικαιοσύνην τοῖς διὰ δικαιοσύνην ἀδίκως κολαζομένοις. Ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἄδικον τοῦ δικαστοῦ τῆς προνοίας ἅπτεται· δεῖ γὰρ κύριον εἶναι τὸν κριτὴν τῆς ἑαυτοῦ γνώμης· μὴ νευροσπαστούμενον C ἀψύχων δίκην ὀργάνων, ἀφορμὰς ἴσως μόνον παρὰ τῆς ἔξωθεν αἰτίας λαμβάνοντα. Δοκιμάζεται γοῦν ἐν ᾧ κρίνει, καθάπερ καὶ ἡμεῖς, κατά τε τὴν τῶν αἱρετῶν ἐκλογὴν, κατά τε τὴν ὑπομονήν. Κἂν μὴ ἀδικῶμεν, ἀλλ' ὡς ἀδικοῦσιν ἡμῖν ὁ δικαστὴς ἀφορᾷ (56)· οὐ γὰρ οἶδε τὰ καθ' ἡμᾶς, οὐδὲ θέλει μαθεῖν (57)· προλήψει δὲ συναπάγεται κενῇ· διὸ καὶ κρίνεται. Διώκουσι τοίνυν ἡμᾶς, οὐκ ἀδίκους εἶναι καταλαβόντες, ἀλλ' αὐτῷ μόνῳ τῷ Χριστιανοὺς εἶναι τὸν βίον ἀδικεῖν ὑπολαμβάνοντες, αὐτούς τε οὕτω πολιτευομένους, καὶ τοὺς ἄλλους τὸν ὅμοιον αἱρεῖσθαι βίον προτρεπομένους. Διὰ τί δὲ οὐ βοηθεῖσθε διωκόμενοι; φασί. Τί γὰρ καὶ ἀδικούμεθα ὡς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, θανάτῳ ἀπολυόμενοι πρὸς τὸν Κύριον, καὶ καθάπερ ἡλικίας μεταβολὴν, οὕτω δὲ καὶ βίου ἐναλλαγὴν ὑπομένοντες; D Εἰ δὲ εὖ φρονοῖμεν, χάριν εἰσόμεθα (58) τοῖς τὴν ἀφορμὴν τῆς ταχείας ἀποδημίας παρεσχημένοις, εἰ δι' ἀγάπην μαρτυροῖμεν· εἰ δὲ μὴ, φαῦλοί τινες ἄνδρες εἶναι τοῖς πολλοῖς ἐδοκοῦμεν ἡμεῖς. Εἰ

✠ P. 599 ED. POTTER. [a] Luc. vi, 29.

(52) *Τῷ αἴροντι.* Lucam secutus videtur, cap. vi, nam ex Matthæo legendum foret, ordine inverso, αἴροντι τὸν χιτῶνα καὶ τὸ ἱμάτιον προσδιδόναι. SYLBURG.

(53) *Εἰ κήδεται.* Conf. cum hoc loco libellum Senecæ *De Providentia*, seu, *Cur bonis accidant mala, cum sit Providentia.* ID.

(54) *Ἀνασκινδυλευθησόμεθα.* Hac voce superius usus est *Strom.* ii, pag. 414, et infra pag. 601 edit. Paris. Est autem e Platone sumpta, lib. ii *De repub.*, p. 594, cujus verba superius a nobis allata sunt ad p. 495 edit. Paris.

(55) *Γυμνασίας.* Legi potest etiam γυμνάσας· et mox, ἧ, « cui, » pro ἣ, « quæ. » SYLBURG.

(56) *Ἡμῖν ὁ δικαστὴς ἀφορᾷ.* Legi potest ἐφορᾷ, « inspicit, intuetur : » inquit Sylburg. Verum ἐφορᾷ accusativum regit, ac proinde si vera esset lectio, scriptum fuisset ἡμᾶς ὁ δικαστὴς ἐφορᾷ. Malim igitur, una littera addita, ἐφορμᾷ, ut sensus sit; « in nos judex impetum facit. »

(57) *Οὐδὲ θέλει μ.* Hoc argumentum copiose persequitur Tertullianus in principio *Apologetici.*

(58) *Χάριν εἰσόμεθα.* Legi potest χάριν ἂν εἰσοίμεθα, vel in præcedenti membro φρονοῦμεν, indic. modo. SYLBURG.

ᾔδεσαν (59) δὲ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀλήθειαν, πάντες μὲν ἂν ἐπεπήδων τῇ ὁδῷ (60)· ἐκλογὴ δὲ οὐκ ἂν ἦν. Ἀλλὰ γὰρ ἡ ἡμετέρα πίστις, « φῶς » οὖσα « τοῦ κόσμου, » ἐλέγχει τὴν ἀπιστίαν. « Ἐμὲ μὲν γὰρ (61) Ἄνυτός τε καὶ Μέλιτος ἀποκτείνειεν μέντ' ἄν, βλάψειε δ' ἂν οὐδ' ὁπωστιοῦν· οὐ γὰρ οἶμαι θεμιτὸν εἶναι τὸ ἄμεινον πρὸς τοῦ χείρονος βλάπτεσθαι. » Ὥστε θαῤῥοῦντα ἡμῶν ἕκαστον λέγειν· « Κύριος ἐμοὶ βοηθός· οὐ φοβηθήσομαι (62) τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος. Δικαίων γὰρ ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ· καὶ οὐ μὴ ἅψηται αὐτῶν βάσανος. »

A ex una ætate ad aliam transeunt? Si autem sapiamus, iis gratias habebimus, qui nobis præbuerint occasionem celeris migrationis, si propter dilectionem martyres fiamus. Si non, mali homines nos multis esse visi essemus. Si ipsi autem quoque novissent veritatem, omnes quidem in viam insiliissent, non fuisset autem electio. Sed enim nostra fides, cum sit « lux mundi [a], » arguit infidelitatem. « Nam me Anytus quidem et Melitus interficient, nullo autem modo me lædent. Neque enim fas esse existimo ut id, quod est melius, lædatur ab eo quod est deterius. » Ideo unusquisque ex nobis secure dicit et confidenter : « Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo [b]. Justorum enim animæ in manu Dei sunt, et non tanget eas tormentum [c]. »

CAPUT XII.

Basilidis sententiam, martyrium genus supplicii existimantis, refutat.

Βασιλείδης δὲ ἐν τῷ εἰκοστῷ τρίτῳ τῶν « Ἐξηγητικῶν » περὶ τῶν κατὰ τὸ μαρτύριον κολαζομένων, αὐταῖς λέξεσι τάδε φησί· « Φημὶ γὰρ (63) τὸ, ὁπόσοι

B Basilides autem in vicesimo tertio *Exegeticorum*, de iis qui in martyrio puniuntur, ipsis verbis hæc dicit : « Dico enim, quicunque incidunt in eas, quæ

[a] Matth. v, 14. [b] Psal. CXVII, 6. [c] Sap. III, 1.

(59) *Εἰ δὲ μὴ, . . . ἡμεῖς. Εἰ ᾔδ.* Sublata distinctionis nota post μὴ et ἡμεῖς, hæc sic explicari poterunt : « Quod si nos non essemus a vulgo hominum pro improbis habiti, sed ipsi quoque veritatem agnoscerent, universi quidem in viam « Christianæ religionis » insiliissent, et jam nulla foret electio. Atqui nostra fides est ad hoc comparata, cum sit lux mundi, ut infidelitatem argueret. »

(60) *Τῇ ὁδῷ.* Christianorum institutum Lucas in *Actis apostolorum* aliquoties τὴν ὁδὸν vocavit. Sic Act. IX, 2 : Ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ. XIX, 9 : Κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους. Ibid., 23 : Ἐγένετο . . . τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ. XXIV, 22 : Ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ. Alibi id vocat τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου, Act. XVIII, 25 ; Τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν, Ibid., 26 ; Ταύτην τὴν ὁδόν, Act. XXII, 4.

(61) *Ἐμὲ μὲν γάρ.* Post hæc verba H. ms. interserit φησὶ Σωκράτης. SYLBURG — Hæc ex Platone in *Apologia Socratis* laudantur, et a Theodoreto lib. VIII *De curat. Græc.* Ea sic habent tom. I, pag. 30 : Ἐμὲ μὲν γὰρ οὐδὲν βλάψει, οὔτε Μέλιτος, οὔτε Ἄνυτος· οὐδὲ γὰρ ἂν δύναιντο· οὐ γὰρ οἴμαι θεμιτὸν εἶναι ἀμείνονι ἀνδρὶ ὑπὸ χείρονος βλάπτεσθαι· ἀποκτείνειε μέντ' ἂν ἴσως, ἢ ἐξελάσειεν. « Nihil enim mihi nocuerit, aut Melitus, aut Anytus ; non enim possent. Quod quidem nefas esse arbitror, virum meliorem a deteriore violari. Interfecerit me fortasse, aut expulerit. » Tertullianus, *De anima* lib. I : « Nihil mirandum, si et in carcere lemniscatas Anyti et Meliti palmas gestiens infringere, ipsa D morte coram, immortalitatem vindicat animæ, necessaria præsumptione ad injuriæ frustrationem. COLLECT. — Justinus M. *Apol.* I, p. 4 : Ὑμεῖς δ' ἀποκτεῖναι μὲν δύνασθε, βλάψαι δ' οὔ. « Vos autem occidere quidem potestis, nocere vero minime. » GRAB.

(62) *Οὐ φ.* Καὶ οὐ φ., Psalm.

(63) *Φημὶ γάρ.* Cl. Grabius *Spicilegii* sæc. II, pag. 41 et seq. ad Basilidæ verba hæc adnotat : « Ita hæc in editionibus Parisiensibus excusa exstant, Græco textu passim male diviso, et pejus Latine translato. Primo quidem ἤτοι hic non est disjunctivum, sed διασαφητικόν, ideoque pro « sive » in Latina versione pone « videlicet, » ne frustra aliud disjunctionis membrum exspectes. Ast hoc leve est : magis autem observa, pro ἄλλα ἐξ ἄλλων legi debere ἀλλὰ ἐξ ἄλλων· indeque loco illorum, « cum revera alia ex aliis crimina intententur, » hæc, « sed alia prorsus de causa in jus vocati. » Neque expressa est in versione vox κατάδικοι, qua significantur « damnati in judicio, » oppositi iis qui tantum sunt λοιδορούμενοι, « probris affecti : » male neglectum quoque verbum πεφυκότες, indeque simpliciter positum, « quod sint Christiani ; » cum verti debuerit, « quod sint Christiani natura tales. » Hæc enim erat Basilidis hypothesis, de qua Irenæus quidem nihil dixit, sed Clemens aliis pluribus locis testatur. Ita sub finem hujus lib. IV *Stromat.*, pag. 540, Basilides ἐκλογήν, id est Christianos « electos, » dicit ὑπερκόσμιον φύσει οὖσαν, « natura esse supramundana. » Et sub initium lib. V *Stro-* C *mat.*, p. 545 : Φύσει τις τὸν Θεὸν ἐπίσταται, ὡς Βασιλείδης οἴεται. « Natura aliquis Deum scit, ut Basilides opinatur. » Ac mox : Φύσιν καὶ ὑπόστασιν. . . οὐχὶ δὲ ψυχῆς αὐτεξουσίου λογικὴν συγκατάθεσιν λέγει τὴν πίστιν. « Naturam et substantiam, ... non autem animæ libero arbitrio utentis rationalem assensionem dicit fidem. » De sectatoribus quoque Basilidis idem refert lib. II *Strom.*, p. 363, et lib. III, p. 427. Sed adhuc aliud ad fragmenti recitati emendationem addo : nimirum pro ἐνεργῶς μὲν οὐχ ἁμαρτηκὸς οὐδὲν ἐν ἑαυτῷ, τῷ δὲ τὸ ἁμαρτῆσαι ἔχον· « qui actu quidem in se nihil peccavit, sed quod habeat id, quod peccavit, » lege, ἐνεργῶς μὲν οὐχ ἁμαρτηκὸς οὐδὲν, ἐν ἑαυτῷ δὲ τὸ ἁμαρτῆσαι ἔχον· « qui actu quidem nihil quidquam peccavit, in se vero peccatum (id est, peccandi facultatem) habet : » nam et paulo post in apodosi, quæ huic protasi respondet, eodem modo ait : ἔχων μὲν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἁμαρτητικόν, etc., « in se quidem habens D peccandi facultatem. »

Cæterum recitata hactenus verba certe referenda sunt inter illos quos Origenes tract. 28 in Matthæum leviter perstringit : « Basilidis sermones detrahentes iis, qui usque ad mortem certant pro veritate, ut confiteantur coram hominibus Jesum. » Docet enim iis, omne martyrium esse pœnam peccatorum ante commissorum, si non actu, saltem voluntate. Quod merito, tanquam absurdum, refutat Clemens p. 507, inter alia scribens : Εἰ δὲ τὸ μαρτύριον ἀνταπόδοσις διὰ κολάσεως, καὶ ἡ πίστις, καὶ ἡ διδασκαλία, δι' ἃς τὸ μαρτύριον. Συνεργοὶ ἄρα αὗται κολάσεως, ἧς τίς ἂν ἄλλη μείζων ἀπέμφασις γένοιτο ; « Si autem martyrium est retributio per supplicium, et fides pariter, ac doctrina, propter quas martyrium subitur, erit talis. Sunt ergo hæ quoque adjutrices supplicii, quo quidnam aliud possit esse absurdius ? » Vide plura ibidem. Per peccata autem ante commissa et martyrio punienda

217 dicuntur, afflictiones, sive cum imprudentes peccaverint in aliis lapsi, ad hoc bonum ✠ deducuntur, benignitate ejus, qui adducit, cum revera alia ex aliis crimina intententur, ne patiantur ob ea, quæ mala esse certum est, neque maledictis appetiti, ut adulter, vel occisor; sed accusati, quod sint Christiani; quod quidem eos consolabitur, ut ne videantur quidem pati. Et si quis, qui omnino non peccaverit, accesserit ad patiendum, quod quidem est rarum, tamen ne is quidem aliquid patietur ex paratis a potestate insidiis, sed patietur ut pateretur infans, qui videbatur nihil peccasse. » Deinde paulo inferius subjungit: « Sicut ergo infans, qui prius non peccavit, aut actu quidem in se nihil peccavit, sed quod habeat id quod peccavit, postquam conjectus fuerit ad patiendum, afficitur beneficio, ut qui lucretur multa difficilia: ita etiam, si perfectus quoque, qui actu nihil peccaverit, patiatur, et passus fuerit, passus est similiter atque infans; in se quidem habens peccandi voluntatem, et tamen, non accepta occasione ad peccandum, non peccavit: quare non est ipsi imputandum quod non peccaverit. Quemadmodum enim qui vult adulterium admittere est adulter, etiamsi non consequatur effectus; et qui vult cædem facere est homicida, etiamsi non possit occidere: ita etiam eum, quem dico non peccasse, si videro patientem, etiamsi nihil mali fecerit, malum dicam, eo quod velit peccare. Quidvis enim dicam potius, quam malum id, quod providet. » Deinde inferius, aperte quoque de Domino dicit, tanquam de homine: « Sin autem his omnibus prætermissis accesseris ad hoc, ut me exempla adducendo redarguas, verbi causa: Hic ergo peccavit; hic enim est passus: si permittas quidem, dicam: Non peccavit quidem, sed erat similis infanti qui patiebatur. Sed si vehementius urgeas, dicam, quemcunque hominem nominaveris, esse hominem, justum autem Deum. « Nullus enim « est mundus, » ut dixit quispiam, « a sorde [a]. » Sed Basilidis hypothesis dicit animam, quæ prius peccaverat in alia vita, hic pati supplicium; electam

A ὑποπίπτουσι ταῖς λεγομέναις θλίψεσιν, ἤτοι ἡμαρτηκότες ἐν ἄλλοις λανθάνοντες πταίσμασιν, εἰς τοῦτο ἄγονται τὸ ἀγαθὸν χρηστότητι τοῦ περιάγοντος, ἀλλὰ ἐξ ἄλλων ὄντως ἐγκαλούμενοι, ἵνα μὴ ὡς κατάδικοι ἐπὶ κακοῖς ὁμολογουμένοις πάθωσι, μηδὲ λοιδορούμενοι ὡς ὁ μοιχὸς, ἢ ὁ φονεὺς, ἀλλ' ὅτι Χριστιανοὶ πεφυκότες· ὅπερ αὐτοὺς παρηγορήσει μηδὲ πάσχειν δοκεῖν. Κἂν μὴ ἡμαρτηκὼς δ' ὅλως τις ἐπὶ τὸ παθεῖν γένηται, σπάνιον μὲν, ἀλλ' οὐδὲ οὗτος κατ' ἐπιβουλὴν δυνάμεώς τι πείσεται, ἀλλὰ πείσεται ὡς ἔπασχε καὶ τὸ νήπιον τὸ δοκοῦν οὐχ ἡμαρτηκέναι. » Εἶθ' ὑποβὰς, πάλιν ἐπιφέρει· « Ὡς οὖν τὸ νήπιον οὐ προημαρτηκὸς, ἢ ἐνεργῶς μὲν οὐχ ἡμαρτηκὸς οὐδὲν ἐν ἑαυτῷ, τῷ δὲ τὸ ἡμαρτῆσαι ἔχον (64), ἐπὰν ὑποβληθῇ τῷ παθεῖν, εὐεργετεῖταί τε, πολλὰ κερδαῖνον δύσκολα· B οὑτωσὶ δὴ, κἂν τέλειος μηδὲν ἡμαρτηκὼς ἔργῳ τύχῃ, πάσχῃ δὲ καὶ πάθῃ, ταὐτὸ ἔπαθεν ἐμφερῶς τῷ νηπίῳ· ἔχων μὲν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἁμαρτητικὸν, ἀφορμὴν δὲ πρὸς τὸ ἡμαρτηκέναι μὴ λαβὼν, οὐχ ἡμάρτανεν. Ὥστ' οὐκ αὐτῷ τὸ μὴ ἁμαρτῆσαι λογιστέον. Ὡς γὰρ ὁ μοιχεῦσαι θέλων μοιχός ἐστι, κἂν τοῦ μοιχεῦσαι μὴ ἐπιτύχῃ· καὶ ὁ ποιῆσαι φόνον θέλων ἀνδροφόνος ἐστὶ, κἂν μὴ δύνηται φονεῦσαι· οὑτωσὶ δὲ καὶ τὸν ἀναμάρτητον, ὃν λέγω, ἐὰν ἴδω πάσχοντα, κἂν μηδὲν ᾖ κακὸν πεπραχὼς, κακὸν ἐρῶ τὸ θέλειν (65) ἁμαρτάνειν. Πάντ' ἐρῶ γὰρ μᾶλλον, ἢ κακὸν τὸ προνοοῦν ἐρῶ. » Εἶθ' ὑποβὰς, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου ἄντικρυς, ὡς περὶ ἀνθρώπου, λέγει· « Ἐὰν μέντοι παραλιπὼν τούτους ἅπαντας τοὺς λόγους, ἔλθῃς ἐπὶ τὸ δυσωπεῖν με, διὰ προσώπων τινῶν, εἰ τύχοι, λέγων, Ὁ δεῖνα οὖν ἥμαρτεν· C ἔπαθεν γὰρ ὁ δεῖνα· ἐὰν μὲν ἐπιτρέπῃς, ἐρῶ· Οὐχ ἥμαρτεν μὲν, ὅμοιος δὲ ἦν τῷ πάσχοντι νηπίῳ· εἰ μέντοι σφοδρότερον ἐκβιάσαιο τὸν λόγον, ἐρῶ, Ἄνθρωπον, ὅντιν' ἂν ὀνομάσῃς, ἄνθρωπον εἶναι, δίκαιον δὲ τὸν Θεόν· « Καθαρὸς γὰρ οὐδεὶς, » ὥσπερ εἶπέ τις (66), « ἀπὸ ῥύπου. » Ἀλλὰ τῷ Βασιλείδῃ ἡ ὑπόθεσις προαμαρτήσασάν φησι τὴν ψυχὴν ἐν ἑτέρῳ βίῳ, τὴν κόλασιν ὑπομένειν ἐνταῦθα, τὴν μὲν ἐκλεκτὴν ἐπιτίμως διὰ μαρτυρίου, τὴν ἄλλην δὲ καθαιρομένην οἰκείᾳ κολάσει. Καὶ πῶς τοῦτο ἀληθὲς, ἐφ' ἡμῖν κειμένου τοῦ ὁμολογῆσαι καὶ κολασθῆναι, ἢ μή;

✠ P. 600 ED. POTTER, 506 ED. PARIS. [a] Job xiv, 4.

intellexit Basilides delicta, non in eodem solum, sed et alio corpore perpetrata: siquidem μετεμψύχωσιν defendit, ut ibidem animadvertit Clemens his verbis: Ἀλλὰ τῷ Βασιλείδῃ ἡ ὑπόθεσις προαμαρτήσασάν φησι τὴν ψυχὴν ἐν ἑτέρῳ βίῳ, τὴν κόλασιν ὑπομένειν ἐνταῦθα. « Sed Basilidi hypothesis dictat, « animam, quæ prius peccaverat in alia vita, hic pati « supplicium. » Jam ad prius citata verba revertor, e « quibus Clemens colligit, quod Basilides « Christum « Dominum ausus fuerit dicere hominem peccato ob- « noxium, » uti p. 507 notavit. Jam ea quidem hoc haud clare eloquuntur, imo ne quidem disertam Servatoris mentionem faciunt; verum ex integro forte contextu Clementi patuit, per ἄνθρωπον, ὅντιν' ἂν ὀνομάσῃς, ipsum Christum Dominum a Basilide esse indigitatum.

(64) *Ἐνεργῶς μὲν οὐχ ἡμαρτηκὸς οὐδὲν ἐν ἑαυτῷ, τῷ δὲ τὸ ἁμαρτῆσαι ἔχον*. Corruptus est hic locus, nec penitus mihi placet Cl. Grabii conjectura. Malim, ἐνεργῶς μὲν οὐχ ἡμαρτηκὸς οὐδὲν, ἐν ἑαυτῷ δὲ τὸ ἁμαρτῆσαν ἔχον· « quod actu quidem non peccavit, sed in se id, quod peccavit, habet: scilicet animam. D Nam ex Basilidæ sententia, animæ quæ prius in alia vita peccassent, hic pœnas sustinent. Unde Clemens paulo post ait: Ἀλλὰ τῷ Βασιλείδῃ ἡ ὑπόθεσις προαμαρτήσασάν φησι τὴν ψυχὴν ἐν ἑτέρῳ βίῳ, τὴν κόλασιν ὑπομένειν ἐνταῦθα. « Sed secundum Basilidæ hypothesin, anima quæ prius in altera vita peccaverat, hic supplicium patitur. » Similiter superius de Julio Cassiano Valentiniano dixit, *Strom.* iii, pag. 553: Ἡγεῖται δὲ ὁ γενναῖος οὗτος Πλατωνικώτερον, θείαν οὖσαν τὴν ψυχὴν ἄνωθεν, ἐπιθυμίᾳ θηλυνθεῖσαν δεῦρο ἥκειν εἰς γένεσιν καὶ φθοράν. « Existimat autem hic vir præclarus plus, quam par sit, Platonice, animam, cum principio divina esset, cupiditate effeminatam, huc ad generationem et interitum venire. »

(65) *Τὸ θέλειν*. Rectius dativo casu, τῷ θέλειν, « volendo, » i. e. si velit. Sylburg.

(66) *Εἶπέ τις*. Job, c. xiv. H. Sylburg. — Vide quæ adnotata sunt in lib. ii. Collect.

λύεται γὰρ ἐπὶ τοῦ ἀρνησομένου ἡ κατὰ τὸν Βασιλείδην πρόνοια. Ἐρῶ (67) τοίνυν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ κρατηθέντος ὁμολογητοῦ, πότερον μαρτυρήσει καὶ κολασθήσεται κατὰ τὴν πρόνοιαν, ἢ οὔ; Ἀρνούμενος γὰρ, οὐ κολασθήσεται· εἰ δὲ καὶ τῆς ἀποβάσεως καὶ τοῦ μὴ δεῖν κολασθῆναι τοῦτον φήσει τὴν ἀπώλειαν τῶν ἀρνησομένων ἐκ προνοίας, ἄκων προσμαρτυρήσει (68). Πῶς δὲ ἔτι μισθὸς ὁ ἐνδοξότατος ἐν οὐρανῷ ἀπόκειται τῷ μαρτυρήσαντι διὰ τὸ μαρτυρῆσαι; Εἰ δὲ τὸν ἁμαρτητικὸν οὐκ εἴασεν ἡ πρόνοια ἐπὶ τὸ ἁμαρτεῖν ἐλθεῖν, ἄδικος γίνεται κατ' ἄμφω· καὶ τὸν διὰ δικαιοσύνην εἰς κόλασιν ἑλκόμενον μὴ ῥυομένη, καὶ τὸν ἀδικεῖν ἐθελήσαντα ῥυσαμένη· τοῦ μὲν ποιήσαντος δι' ὧν ἐβουλήθη, τῆς δὲ κωλυσάσης τὸ ἔργον, καὶ μὴ δικαίως περιέποντος (69) τὸν ἁμαρτητικόν. Πῶς δὲ οὐκ ἄθεος, θειάζων μὲν τὸν διάβολον, ἄνθρωπον δὲ ἁμαρτητικὸν τολμήσας εἰπεῖν τὸν Κύριον; Πειράζων γὰρ ἡμᾶς ὁ διάβολος, εἰδὼς μὲν ὅ ἐσμεν, οὐκ εἰδὼς δὲ εἰ ὑπομενοῦμεν, ἀλλὰ ἀποσεῖσαι τῆς πίστεως ἡμᾶς βουλόμενος, καὶ ὑπάγεσθαι ἑαυτῷ πειράζει· ὅπερ καὶ μόνον ἐπιτέτραπται αὐτῷ, διά τε τὸ ἡμᾶς ἐξ ἑαυτῶν σώζεσθαι δεῖν, ἀφορμὰς παρὰ τῆς ἐντολῆς εἰληφότας, διά τε τὸν καταισχυμμὸν τοῦ πειράσαντος καὶ ἀποτυχόντος, διά τε τὴν ἰσχυροποίησιν τῶν κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν, διά τε τὴν συνείδησιν τῶν θαυμασάντων τὴν ὑπομονήν. Εἰ δὲ τὸ μαρτύριον ἀνταπόδοσις διὰ κολάσεως, καὶ ἡ πίστις καὶ ἡ διδασκαλία, δι' ἃς τὸ μαρτύριον· συνεργοὶ ἄρα αὗται κολάσεως, ἧς τίς ἂν ἄλλη μείζων ἀπέμφασις γένοιτο; Ἀλλὰ πρὸς μὲν τὰ δόγματα ἐκεῖνα, εἰ μετενσωματοῦται ἡ ψυχὴ, καὶ περὶ τοῦ διαβόλου κατὰ τοὺς οἰκείους λεχθήσεται καιρούς· νυνὶ δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ ταῦτα προσθῶμεν· Ποῦ ἔτι (70) ἡ πίστις, κατὰ ἀνταπόδοσιν τῶν προημαρτημένων τοῦ μαρτυρίου γινομένου; Ποῦ δὲ ἡ ἀγάπη ἡ πρὸς τὸν Θεὸν, διὰ τὴν ἀλήθειαν διωκομένη καὶ ὑπομένουσα; Ποῦ δὲ ἔπαινος ὁμολογήσαντος, ἢ ψόγος ἀρνησαμένου; Εἰς τί δὲ ἔτι χρησίμη ἡ πολιτεία ἡ ὀρθὴ, τὸ νεκρῶσαι τὰς ἐπιθυμίας, καὶ μηδὲν τῶν κτισμάτων μισεῖν; Εἰ δὲ, ὡς αὐτός φησιν ὁ Βασιλείδης, ἓν μέρος ἐκ τοῦ λεγομένου θελήματος τοῦ Θεοῦ ὑπειλήφαμεν, « τὸ ἠγαπηκέναι ἅπαντα, » ὅτι λόγον ἀποσώζουσι πρὸς τὸ πᾶν ἅπαντα· ἕτερον δὲ, « τὸ μηδενὸς ἐπιθυμεῖν· » καὶ τρίτον, « μισεῖν μηδὲ ἕν, » θελήματι τοῦ Θεοῦ καὶ κολάσεις ἔσονται· ὅπερ ἀσεβὲς ἐννοεῖν. Οὔτε γὰρ ὁ Κύριος θελήματι ἔπαθε τοῦ Πατρὸς, οὐθ' οἱ διωκόμενοι βουλήσει τοῦ Θεοῦ διώκονται· ἐπεὶ δυεῖν θάτερον, ἢ καλόν τι ἔσται διωγμὸς διὰ τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, ἢ ἀθῶοι οἱ διατιθέντες καὶ θλίβοντες. Ἀλλὰ μὴν οὐδὲν ἄνευ θελήματος τοῦ Κυρίου τῶν ὅλων. Λείπεται δὴ συντόμως φάναι τὰ τοιαῦτα συμβαίνειν μὴ κωλύσαντος (71) τοῦ Θεοῦ· τοῦτο γὰρ μόνον σώζει καὶ τὴν πρόνοιαν καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Οὐ τὸ

A quidem, ut puniatur honorifice per martyrium; aliam autem, ut debito purgetur supplicio. Quomodo autem hoc verum est, cum in nostra potestate situm sit confiteri et puniri, aut non? ✠ Nam si quis negaverit, quoad eum perit ea, quæ est ex Basilidis sententia, providentia. Rogabo ergo eum de confessore in custodia manente, utrum martyrium patietur, et punietur ex providentia, an non? Nam si neget, non punietur; sin autem et exitus, et quod non oporteat eum puniri, dicet esse interitum eorum, qui sunt negaturi, ex providentia, invitus martyrium patietur. Quomodo autem adhuc in cœlis reponetur gloriosissima merces ei, qui martyrium passus fuerit, propterea quod fuerit martyr? Sin autem eum, qui peccare voluit, non
B sivit providentia venire ad peccandum, in utroque est injusta; et quod eum non liberet, qui propter justitiam trahitur ad supplicium; et quod eum, qui volebat injuriam facere, liberaverit; cum ille quidem fecerit, propterea quod voluit; hæc vero opus prohibuerit, et non jure ei faveat, qui peccare volebat. Quomodo autem non est vere impius et a Deo alienus, qui diabolum quidem in deos referat; hominem autem peccato obnoxium ausus est dicere Dominum? Nos enim tentat diabolus, sciens quidem quales sumus, nesciens autem utrum perseveraturi simus: verum nos a fide excutere cupit, et in suam potestatem redigere tentat. Quod quidem solum est ei permissum, partim quod nos ex nobis
C ipsis salvos esse oporteat, occasiones ex præceptis accipientes: partim ut tentator, spe sua frustratus, pudore suffundatur; et partim propter eorum confirmationem, qui sunt in Ecclesia; et denique propter eorum conscientiam, qui martyrum constantiam admirati sunt. Si autem martyrium est retributio per supplicium, et fides quoque et doctrina, per quas est martyrium. Sunt ergo hæ quoque adjutrices supplicii, quo quidnam aliud possit esse absurdius? sed ad illa quidem dogmata, an a corporibus in corpora migret anima, et de diabolo, dicetur suo tempore. Nunc autem iis, quæ dicta sunt, hæc quoque adjiciamus: Ubi est adhuc fides, si pro luendis pœnis eorum, quæ prius peccata sunt, subeatur martyrium? Ubi est autem charitas in
D Deum, quæ propter veritatem persecutionem patitur et sustinet? Ubi est autem laus ejus qui confessus est, aut vituperatio ejus qui abnegavit? Ad quid autem est adhuc utilis recta vitæ institutio, morte afficere cupiditates, et nullam odisse creaturam? Si autem, ut ipse dicit Basilides, unam partem ex Dei, quæ dicitur, voluntate existimamus « omnia diligere, » quod omnia rationem ac proportionem conservent ad universum; alteram autem, ✠ « nihil

✠ P. 601 ED. POTTER, 507 ED. PARIS. ✠ P. 602 ED. POTTER, 508 ED. PARIS.

(67) Ἐρῶ. Hoc ferri potest, ut paulo supra. Si quis tamen ἐρωτήσει malit, per me licet. SYLBURG.

(68) *Εἰ δὲ καὶ . . . προσμαρτυρήσει*. Ad hanc sententiam complendam aliquid desiderari videtur.

(69) *Περιέποντος*. Περιεπούσης, ut κωλυσάσης, ad προνοίας melius referri posset.

(70) *Ἔτι*. Ἔτι ea vi ac potestate usurpatum, qua mox, εἰς τί δὲ ἔτι χρησίμη ἡ πολιτεία ἡ ὀρθ. SYLBURG.

(71) *Μὴ κωλύσαντος*. Conf. quæ superius dixit auctor *Strom.* I, p. 367, 368

concupiscere; » et tertiam, « nihil odisse; » voluntate Dei erunt etiam supplicia: quod quidem impium est cogitare. Neque enim Dominus passus est voluntate Patris, nec qui patiuntur persecutionem, eam Dei voluntate patiuntur. Nam ex duobus alterum: aut bonum quid erit persecutio, propter Dei voluntatem, aut erunt insontes qui decernunt et affligunt. Sed tamen nihil fit sine voluntate Domini universorum. Restat itaque, ut breviter dicamus, ea, quæ sunt hujusmodi, evenire, Deo non prohibente. Hoc enim solum servat et providentiam et bonitatem Dei. Non est ergo existimandum, eum operando efficere afflictiones (absit enim, ut hoc vel cogitemus), sed non prohibere eos, qui eas efficiunt, persuasum habere convenit, quodque adversariorum facinoribus utatur ad bonum ex iis eliciendum: « Destruam, inquit, murum, et erit in conculcationem [a]: » **218** solet enim hac arte nos erudire providentia: in aliis quidem propter sua uniuscujusque peccata; in Domino autem et apostolis propter nostra. Jam vero divinus Apostolus: « Hæc enim est, inquit, Dei voluntas, sanctificatio vestra, ut vos abstineatis a fornicatione, et sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione et honore, non in affectione cupiditatis, sicut gentes, quæ non norunt Dominum; et non exsuperet, et per avaritiam circumscribat in negotio fratrem suum, quoniam vindex est Dominus horum omnium; sicut etiam vobis prædiximus et testificati sumus. Non enim vocavit nos Deus propter immunditiam, sed in sanctificatione. Itaque qui spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui dedit vobis Spiritum suum sanctum [b]. » Propter hanc ergo sanctificationem nostram non prohibitus fuit pati Dominus. Si quis autem ex eis respondens, dicat puniri quidem martyrem propter peccata quæ sunt admissa ante hanc in corpus migrationem; fructum autem posthac esse percepturum vitæ, quæ hic acta fuerit: sic enim constitutam esse administrationem: eum rogabimus an retributio fiat ex providentia. Nam si quidem non fuerit ex divina administratione, perit consilium et dispensatio expiationis, et eis sua excidit hypothesis. Si autem a providentia sunt expiationes, sunt punitiones quoque ex providentia. Providentia autem, etsi a principe, ut ita dicam, moveri incipit, immista tamen est et insita in substantiis, una cum ipsarum generatione, per Deum universorum. Quæ cum ita habeant, necesse est ut ipsi fateantur, vel non esse injustam punitionem; et tum recte justeque ✠ se gerunt, qui condemnant et persequuntur martyres; aut ex Dei voluntate exerceri persecutiones. Non utique ergo labor et metus rebus accidit, ut ipsi dicunt, tanquam rubigo ferro, sed ex propria voluntate accedit ad animam. Sed de his quidem multa reservantur dicenda, quæ posthac suo tempore tractabuntur.

ἐνεργεῖν τοίνυν αὐτὸν τὰς θλίψεις οἴεσθαι χρή· (μὴ γὰρ εἴη τοῦτο ἐννοεῖν!) ἀλλὰ μὴ κωλύειν τοὺς ἐνεργοῦντας, πεπεῖσθαι προσῆκεν, καταχρῆσθαί τε εἰς καλὸν τοῖς τῶν ἐναντίων τολμήμασιν· « Καθελῶ γοῦν, φησὶ, τὸν τοῖχον (72), καὶ ἔσται εἰς καταπάτημα· » παιδευτικῆς τέχνης τῆς τοιάδε αὐτῆς οὔσης προνοίας (73)· ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων διὰ τὰς οἰκείας ἑκάστου ἁμαρτίας, ἐπὶ δὲ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων διὰ τὰς ἡμῶν. Αὐτίκα ὁ θεῖος Ἀπόστολος· « Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ (74) θέλημα τοῦ Θεοῦ, » φησὶν, « ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας, εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ, μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας, καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη, τὰ μὴ εἰδότα τὸν Κύριον (75)· τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, διότι ἔκδικος ὁ Κύριος περὶ πάντων τούτων· καθὼς καὶ προείπομεν ὑμῖν, καὶ διεμαρτυράμεθα. Οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ. Τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεὸν, τὸν καὶ δόντα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον εἰς ὑμᾶς (76). » Διὰ τοῦτο οὖν τὸν ἁγιασμὸν (77) ἡμῶν οὐκ ἐκωλύθη παθεῖν ὁ Κύριος. Εἰ τοίνυν, ἀπολογούμενός τις αὐτῶν, λέγοι κολάζεσθαι μὲν τὸν μάρτυρα διὰ τὰς πρὸ τῆσδε τῆς ἐνσωματώσεως ἁμαρτίας, τὸν καρπὸν δὲ τῆς κατὰ τόνδε τὸν βίον πολιτείας αὖθις ἀπολήψεσθαι· οὕτω γὰρ διατετάχθαι τὴν διοίκησιν· πευσόμεθα αὐτοῦ, εἰ ἐκ προνοίας γίνεται ἡ ἀνταπόδοσις. Εἰ μὲν γὰρ μὴ εἴη τῆς θείας διοικήσεως, οἴχεται ἡ οἰκονομία τῶν καθαρσίων, καὶ πέπτωκεν ἡ ὑπόθεσις αὐτοῖς· εἰ δὲ ἐκ προνοίας τὰ καθάρσια, ἐκ προνοίας καὶ αἱ κολάσεις. Ἡ πρόνοια δὲ, εἰ καὶ ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος, ὡς φάναι, κινεῖσθαι ἄρχεται, ἀλλ' ἐγκατεσπάρη ταῖς οὐσίαις σὺν καὶ τῇ τῶν οὐσιῶν γενέσει πρὸς τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ. Ὧν οὕτως ἐχόντων, ἀνάγκη ὁμολογεῖν αὐτοὺς ἢ τὴν κόλασιν μὴ εἶναι ἄδικον, καὶ δικαιοπραγοῦσιν οἱ καταδικάζοντες καὶ διώκοντες τοὺς μάρτυρας· ἢ ἐκ θελήματος ἐνεργεῖσθαι τοῦ Θεοῦ καὶ τοὺς διωγμούς. Οὐκ ἔτι οὖν ὁ πόνος καὶ ὁ φόβος, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, ἐπισυμβαίνει τοῖς πράγμασιν ὡς ὁ ἰὸς τῷ σιδήρῳ, ἀλλ' ἐκ βουλήσεως ἰδίας προσέρχεται τῇ ψυχῇ. Καὶ περὶ μὲν τούτων πολὺς ὁ λόγος, ὅσον ἐν ὑστέρῳ σκοπεῖν ἀποκείσεται κατὰ καιρὸν διαλαμβάνουσιν.

CAPUT XIII.

Valentini nænias de mortis abolitione redarguit.

Valentinus autem in quadam homilia scribit his

Οὐαλεντῖνος δὲ ἔν τινι ὁμιλίᾳ κατὰ λέξιν γράφει·

✠ P. 603 ED. POTTER, 509 ED. PARIS. [a] Isa. v, 5. [b] I Thess. IV, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

(72) *Τοῖχον*. Isa. v, τοῖχον αὐτοῦ. A. SYLBURG.

(73) *Τῆς τοιάδε αὐτῆς οὔσης πρ*. Forte τῆς τοιᾶσδε αὐτῷ οὔσης προνοίας, « cum talis ea providentia sit ars institutoria. » SYLBURG.

(74) *Τό*. Abest e Thess. IV.

(75) *Κύριον*. Θεόν, Thess. IV.

(76) *Εἰς ὑμᾶς*. Εἰς ἡμᾶς, ibid.

(77) *Διὰ τοῦτο οὖν τὸν ἁγ*. A. διὰ τοῦτον οὖν τὸν ἁγ. SYLBURG.

« Ἀπ' ἀρχῆς ἀθάνατοί ἐστε, καὶ τέκνα ζωῆς αἰωνίας· καὶ τὸν θάνατον ἠθέλετε μερίσασθαι εἰς ἑαυτοὺς, ἵνα δαπανήσητε αὐτὸν καὶ ἀναλώσητε, καὶ ἀποθάνῃ ὁ θάνατος ἐν ὑμῖν, καὶ δι' ὑμῶν. Ὅταν γὰρ τὸν μὲν κόσμον λύητε, ὑμεῖς δὲ μὴ καταλύησθε, κυριεύετε τῆς κτίσεως καὶ τῆς φθορᾶς ἁπάσης. » Φύσει γὰρ σωζόμενον γένος ὑποτίθεται καὶ αὐτὸς ἐμφερῶς τῷ Βασιλείδῃ· ἄνωθεν δὲ ἡμῖν δεῦρο τοῦτο δὴ τὸ διάφορον γένος, ἐπὶ τὴν τοῦ θανάτου καθαίρεσιν ἥκειν· θανάτου δὲ γένεσιν ἔργον εἶναι τοῦ κτίσαντος τὸν κόσμον. Διὸ καὶ τὴν Γραφὴν ἐκείνην οὕτως ἐκδέχεται· « Οὐδεὶς ὄψεται (78) τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, καὶ ζήσεται· » ὡς θανάτου αἰτίου. Περὶ τούτου τοῦ Θεοῦ ἐκεῖνα αἰνίττεται, γράφων αὐταῖς λέξεσιν· « Ὁπόσον ἐλάττων ἡ εἰκὼν τοῦ ζῶντος προσώπου, τοσοῦτον B ἥσσων ὁ κόσμος τοῦ ζῶντος Αἰῶνος. Τίς οὖν αἰτία τῆς εἰκόνος; Μεγαλωσύνη τοῦ προσώπου, παρεσχημένου τῷ ζωγράφῳ τὸν τύπον, ἵνα τιμηθῇ δι' ὀνόματος αὐτοῦ· οὐ γὰρ αὐθεντικῶς εὑρέθη (79) μορφὴ, ἀλλὰ τὸ ὄνομα ἐπλήρωσαν (80) τὸ ὑστερῆσαν ἐν πλάσει. Συνεργεῖ δὲ καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον εἰς πίστιν τοῦ πεπλασμένου· » τὸν μὲν γὰρ δημιουργὸν ὡς Θεὸν καὶ Πατέρα κληθέντα, « εἰκόνα τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, » καὶ « Προφήτην » προσεῖπεν· « ζωγράφον » δὲ τὴν Σοφίαν, ἧς τὸ πλάσμα ἡ εἰκὼν, εἰς δόξαν τοῦ ἀοράτου· ἐπεὶ ὅσα ἐκ συζυγίας προέρχεται, πληρώματά ἐστιν· ὅσα δὲ ἀπὸ ἑνὸς, εἰκόνες. Ἐπεὶ δὲ τὸ φαινόμενον αὐτοῦ οὐκ ἔστιν, ἡ ἐκ μεσότητος ψυχὴ ἔρχεται, τὸ διαφέρον (81)· καὶ τοῦτ' ἔστι τὸ ἐμφύσημα τοῦ διαφέροντος πνεύματος, καὶ καθ' ὅλου ὃ C ἐμπνεῖται τῇ ψυχῇ τῇ εἰκόνι τοῦ πνεύματος· καὶ καθόλου τὰ ἐπὶ τοῦ Δημιουργοῦ λεγόμενα τοῦ κατ' εἰκόνα γενομένου, ταῦτ' ἐν εἰκόνος αἰσθητῆς μοίρᾳ ἐν τῇ γενέσει (82) περὶ ἀνθρωπογονίαν προπεφητεῦσθαι λέγουσι· καὶ δὴ μετάγουσι τὴν ὁμοιότητα καὶ ἐφ' ἑαυτοὺς, ἄγνωστον τῷ Δημιουργῷ τὴν τοῦ διαφέροντος ἐπένθεσιν πνεύματος γεγενῆσθαι παραδιδόντες. Ὅταν μὲν οὖν περὶ τοῦ ἕνα εἶναι τὸν Θεὸν, τὸν διὰ νόμου καὶ προφητῶν καὶ Εὐαγγελίου κηρυσσόμενον, διαλαμβάνωμεν, καὶ πρὸς τοῦτο διαλεξόμεθα· ἀρχικὸς γὰρ ὁ λόγος· πρὸς δὲ τὸ κατεπεῖγον ἀπαντητέον. Εἰ ἐπὶ τὸ (83) καταλῦσαι θάνατον ἀφικνεῖται τὸ διαφέρον γένος (84), οὐχ ὁ Χριστὸς τὸν θάνατον κατήρ-

A verbis : « Ab initio estis immortales, et filii estis vitæ æternæ, et mortem voluistis inter vos ipsos dispertiri ut eam consumeretis, et mors in vobis moreretur, et per vos. Quando enim mundum quidem solvitis, vos autem non dissolvimini, estis domini creaturæ et cujusvis interitus. » Genus enim, quod natura servatur, ponit ipse quoque similiter atque Basilides; ad nos autem desuper huc venire hoc diversum genus, ad mortem de medio tollendam; mortis autem generationem esse opus ejus, qui creavit mundum. Quamobrem sic etiam accipit illam Scripturam : « Nemo videbit faciem Dei, et vivet [a]; » quasi ille sit auctor mortis. De hoc Deo ita innuit, scribens his verbis : « Quanto imago minor est viva facie, tanto mundus est minor vivo Æone. Quænam est ergo causa imaginis? Faciei majestas, quæ pictori exhibuit figuram, ut per ejus nomen honoraretur. Non enim ex se et sua auctoritate fuit forma inventa, sed implevit nomen quod in creatione erat imperfectum. Adjuvat autem, quod Dei quoque est inaspectabile, ad fidem ejus, quod effictum est. » Creatorem enim, ut qui Deus et Pater sit vocatus, « veri Dei imaginem, » et « prophetam » appellavit; « pictorem » autem Sapientiam, cujus figmentum est imago, ad gloriam ejus qui est inaspectabilis. Nam quæcunque procedunt ex conjugatione, ea sunt pleromata; quæcunque autem ab uno, imagines. Quoniam autem non est ejus id, quod apparet : quæ est ex medietate anima venit, nempe id, quod est differens, et hoc est insufflatio differentis spiritus, et in summa id, quod inspiratur in animam, quæ est imago spiritus. Et, ut in summa dicam, quæ dicuntur de Creatore, qui factus est ad imaginem, ea in imagine sensili in generatione dicunt fuisse ✠ prædicta de generatione hominis. Nam ad seipsos quoque transferunt similitudinem ejus, qui differt, spiritus interjectionem Creatori fuisse ignotam tradentes. Cum ergo de eo, quod unus Deus sit, qui prædicatur per legem et prophetas et Evangelium, tractabimus, adversus hoc quoque disseremus; est enim locus primarius. Nunc adversus id, quo in præsens urgemur, est occurrendum. Si ad dissolvendam mortem venit genus

✠ P. 604 ED. POTTER, 510 ED. PARIS. [a] Exod. xxxiii, 20.

(78) *Οὐδεὶς ὄψ*. Exod. xxxiii, 20 : Οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται.

(79) *Εὑρέθη*. Haud scio an verius ἐῤῥέθη, « dicta est. » Sylburg.

(80) *Ἐπλήρωσαν*. Interpres sing. numero ἐπλήρωσεν, « implevit : » inquit Sylburg. Cl. Grabius *Spicilegii* sæc. ii, p. 54, hæc adnotat : « Ego ἐπλήρωσαν in ἐπλήρωσεν muto; et verba ista, οὐ γὰρ αὐθεντικ. ita interpretor : « Non enim exacte ad vivum forma « aliqua reperitur (in imagine expressa), sed nomen « (ejus scil. cujus imago est) supplet id, quod efforo« mationi deest. » Moris enim olim fuisse pictoribus, ut nomina imaginibus ascriberent, quo facilius dignoscerentur, ex Aristotelis lib. vi *Topicorum*, cap. 2, colligitur. Ad eumdem itaque modum Valentinus docebat supremum invisibilem Deum fidem conciliare suæ imagini, id est, ad imaginem ejus a matre Sophia formato mundi Creatori, dum nomen « Dei » ipsi communicavit; uti Clemens paulo post D Valentini sententiam explicat (de qua cf. Irenæum lib. i, sect. 9); quanquam ex *Orientali Valentinianorum Didascalia* apud Clementem, pag. 801, edit. Paris., verba Valentini in meliorem explicari possint sensum. Quod vero reliquæ in mundo creaturæ sint imagines cæterorum a summo Deo descendentium Æonum, post Valentinum loco citato, sectatores ejus docuisse, ex Irenæo constat. »

(81) *Τὸ διαφέρον*. Interpres appositive accipit, hoc sensu : « Venit anima, quæ ex dimidio est, nempe id quod est differens. » Sylburg.

(82) *Ἐν τῇ γενέσει*. Perperam interpres, « in generatione. » Vertendum fuit « in libro Geneseos. » Sensus est, « ea in illo Geneseos loco, quo de hominis creatione sermo factus est, per sensibilem imaginem olim prædicta fuisse. »

(83) *Ἐπὶ τό*. Etiam dativo casu legi potest ἐπὶ τῷ. Sylburg.

(84) *Διαφέρον γένος*. Nempe genus hominum

differens, Christus mortem non abolevit, nisi ipse quoque dicatur ejusdem cum eis essentiæ; sin autem in hoc eam abolevit, ut genus non attingeret differens, non isti mortem abolent, qui sunt æmuli Creatoris, qui imagini suæ istius animæ, quæ est ex medietate, supernam vitam inspirant secundum dogma ab eis susceptum. Sin vero hoc dicant evenire per matrem, vel si dicant se una cum Christo adversus mortem belligerare, aperte fatentur id occultum dogma, siquidem non timeant Creatoris divinam insectari potentiam, sed ejus creaturam, tanquam ipsi meliores essent, emendant, et animalem imaginem, quam ille non potuit liberare ab interitu, servare nituntur. Fuerit autem Dominus quoque Deo creatore melior ac præstantior : nunquam enim filius cum patre contenderit, idque inter deos. Quod autem hic sit pater filii, Creator universorum, Dominus omnipotens, ad illam distulimus disputationem, in qua adversus
219 hæreses disserere promisimus, ostendentes eum esse solum, qui est ab ipso prædicatus. Sed nobis quidem scribens Apostolus de tolerandis afflictionibus : « Et hoc, inquit, ex Deo, quod vobis donatum est pro Christo, ut non solum in ipsum credatis, sed etiam pro eo patiamini; idem habentes certamen, quale vidistis in me, et nunc auditis in me. Si qua est ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua viscera et miserationes, implete meum gaudium, ut idem sentiatis, eamdem habentes charitatem, unanimes, idem sentientes. Si autem immolatur super sacrificio et ministerio fidei gaudens et congratulans [a], » eos, ad quos loquitur Apostolus, Philippenses vocans « gratiæ consortes [b], » quomodo ipsos dicit « unanimes » et animales? Similiter etiam de Timotheo quoque scribens et seipso, « Neminem enim, inquit, habeo tam unanimem, qui germane de vobis futurus sit sollicitus. Omnes enim, quæ sua sunt, quærunt, non quæ Jesu Christi [c]. » Ne ergo probri loco nos « animales » dicant aut prius memorati homines, aut
✠ etiam Phryges : jam enim ii quoque illos, qui novæ non attendunt prophetiæ, « animales » appellant, adversus quos disseremus, cum agemus de prophetia. Eum ergo, qui est perfectus, oportet exercere charitatem, et hinc ad Dei tendere amicitiam, per charitatem ejus mandata exsequens. Cum vero jubet diligere inimicos, non diligere quidem malum jubemur, neque impietatem, vel adulterium, vel furtum; sed furem, et impium, et adulterum, non quidem quatenus peccat, et

A γησεν, εἰ μὴ καὶ αὐτὸς αὐτοῖς ὁμοούσιος λεχθείη· εἰ δ' εἰς τοῦτο κατήργησεν, ὡς μὴ τοῦ διαφέροντος ἅπτεσθαι γένους, οὐχ οὗτοι τὸν θάνατον καταργοῦσιν οἱ ἀντίμιμοι τοῦ Δημιουργοῦ, οἱ τῆς ἐκ μεσότητος ψυχῆς τῇ σφετέρᾳ εἰκόνι ἐμφυσῶντες τὴν ζωὴν τὴν ἄνωθεν, κατὰ τὴν τοῦ δόγματος αἵρεσιν· κἂν διὰ τῆς μητρὸς τοῦτο συμβαίνειν λέγωσιν, ἀλλὰ κἂν εἰ σὺν Χριστῷ καταστρατεύεσθαι τοῦ θανάτου λέγοιεν, ὁμολογούντων τὸ δόγμα τὸ κεκρυμμένον, ὡς τῆς θείας τοῦ Δημιουργοῦ κατατρέχειν τολμῶσι δυνάμεως, τὴν κτίσιν τὴν αὐτοῦ, ὡς κρείττους ἐπανορθούμενοι, πειρώμενοι σώζειν τὴν ψυχικὴν εἰκόνα, ἣν αὐτὸς ῥύσασθαι τῆς φθορᾶς οὐ κατίσχυσεν. Εἴη δ' ἂν καὶ ὁ Κύριος ἀμείνων τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ ἄν ποτε ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ διαφιλονεικοίη, καὶ ταῦτα ἐν θεοῖς. Ὅτι B δὲ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ υἱοῦ πατὴρ, ὁ Δημιουργὸς τῶν συμπάντων, ὁ παντοκράτωρ Κύριος, εἰς ἐκείνων ἀνεβαλόμεθα τὴν σκέψιν, καθ' ἣν πρὸς τὰς αἱρέσεις ὑπεσχήμεθα διαλέξασθαι, τοῦτον εἶναι μόνον δεικνύντες τὸν ὑπ' αὐτοῦ κεκηρυγμένον. Ἀλλ' ἡμῖν γε ὁ Ἀπόστολος εἰς τὴν τῶν θλίψεων ὑπομονὴν γράφων· « Καὶ τοῦτο, φησὶν, ἀπὸ Θεοῦ, ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν· τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες, οἷον ἴδετε ἐν ἐμοὶ, καὶ νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί. Εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν Χριστῷ, εἴ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἴ τις κοινωνία πνεύματος, εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοὶ, πληρώσατέ μου τὴν χαρὰν, ἵνα τὸ αὐτὸ φρονῆτε, τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες, σύμψυχοι, τὸ ἓν φρονοῦντες. C Εἰ δὲ σπένδεται ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ τῇ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως χαίρων καὶ συγχαίρων, » πρὸς οὓς ὁ λόγος τῷ Ἀποστόλῳ, τοὺς Φιλιππησίους « συμμετόχους τῆς χάριτος (85) » καλῶν, πῶς αὐτοὺς « συμψύχους » καὶ ψυχικοὺς (86) λέγει; Ὁμοίως καὶ περὶ Τιμοθέου καὶ ἑαυτοῦ γράφων, « οὐδένα γὰρ ἔχω, φησὶν, ἰσόψυχον, ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει· οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ (87). » Μὴ τοίνυν « ψυχικοὺς » ἐν ὀνείδους μέρει λεγόντων ἡμᾶς οἱ προειρημένοι, ἀλλὰ καὶ οἱ Φρύγες· ἤδη γὰρ καὶ οὗτοι τοὺς τῇ νέᾳ προφητείᾳ μὴ προσέχοντας « ψυχικοὺς » καλοῦσιν, πρὸς οὓς ἐν τοῖς « Περὶ προφητείας » διαλεξόμεθα. Ἀγάπην οὖν ἀσκεῖν τὸν τέλειον χρὴ, κἀνθένδε ἐπὶ τὴν θείαν φιλίαν σπεύδειν, δι' ἀγάπην ἐκτελοῦντα τὰς ἐντολάς. Τὸ D δὲ ἀγαπᾷν τοὺς ἐχθροὺς οὐκ ἀγαπᾷν τὸ κακὸν λέγει, οὐδὲ ἀσέβειαν, ἢ μοιχείαν, ἢ κλοπὴν, ἀλλὰ τὸν κλέπτην, καὶ τὸν ἀσεβῆ, καὶ τὸν μοιχὸν, οὐ καθὸ ἁμαρτάνει, καὶ τῇ ποιᾷ ἐνεργείᾳ μολύνει τὴν ἀνθρώπου προσηγορίαν, καθ' ὃ δὲ ἄνθρωπός ἐστι, καὶ ἔργον Θεοῦ. Ἀμέλει τὸ ἁμαρτάνειν ἐνεργείᾳ κεῖται, οὐκ οὐσίᾳ· διὸ οὐδὲ ἔργον Θεοῦ. Ἐχθροὶ δὲ οἱ ἁμαρτά-

✠ P. 605 ED. POTTER, 511 ED. PARIS. [a] Philip. I, 29, 30; II, 1, 2, 17. [b] Philip. I, 7. [c] Philip. II, 20, 21.

spirituale, quod hæretici affirmabant, e cœlo ad abolendam mortem descendisse : ut paulo superius dixit auctor.

(85) *Συμμετόχους τῆς χάριτος*. Respicit Philip. I, 7, ubi Apostolus ait : Συγκοινωνούς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας.

(86) *Συμψύχους καὶ ψυχικούς*. Vox posterior a priori ab auctore infertur : nam σύμψυχοι esse nequeunt, qui non habent τὴν ψυχήν, ac proinde ψυχικοί sunt. Vox ipsa ψυχικοί in hac epistola non occurrit.

(87) *Τὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Τὰ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ, Philip.

νοντες εἴρηνται Θεοῦ, οἱ ἐχθροὶ δὴ τῶν ἐντολῶν, αἷς μηδὲ ὑπακηκόασι, γενόμενοι ὥσπερ φίλοι οἱ ὑπακηκοότες, οἱ μὲν διὰ τὴν οἰκείωσιν, οἱ δὲ διὰ τὴν ἀπαλλοτρίωσιν τὴν ἐκ προαιρέσεως προσαγορευθέντες· οὐθὲν γὰρ ἡ ἔχθρα οὐδ' ἡ ἁμαρτία ἄνευ τοῦ ἐχθροῦ καὶ τοῦ ἁμαρτάνοντος· καὶ «τὸ μηδενὸς ἐπιθυμεῖν,» οὐχ ὡς ἀλλοτρίων τῶν ἐπιθυμητῶν ὄντων, πόθον μὴ ἔχειν διδάσκει, καθάπερ ὑπειλήφασιν οἱ τὸν Κτίστην ἄλλον εἶναι παρὰ τὸν πρῶτον Θεὸν δογματίζοντες· οὐθ' ὡς ἐβδελυγμένης καὶ κακῆς οὔσης τῆς γενέσεως (ἄθεοι γὰρ αἱ δόξαι αὗται)· «ἀλλότρια» δὲ ἡμεῖς φαμεν τὰ τοῦ κόσμου, οὐχ ὡς ἄτοπα, οὐδ' ὡς οὐχὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ πάντων Κυρίου, ἀλλ' ἐπειδὴ μὴ καταμένομεν ἐν αὐτοῖς τὸν πάντα αἰῶνα· κτήσει ὄντα ἀλλότρια, καὶ τῶν κατὰ διαδοχὴν ὑπάρχοντα· χρήσει δὲ ἑκάστου ἡμῶν ἴδια, δι' οὓς καὶ ἐγένετο· πλὴν ἐφ' ὅσον (88) γε αὐτοῖς ἀναγκαῖον συμπαρεῖναι. Κατὰ φυσικὴν τοίνυν ὄρεξιν χρηστέον τοῖς κεκωλυμένοις καλῶς, πᾶσαν ὑπερέκπτωσιν καὶ συμπάθειαν παραιτουμένους.

A quadam actione humano nomini dedecus infert, sed quatenus est homo et opus Dei. Peccare certe inter actiones ponitur, non inter substantias; quamobrem nec Dei est opus. Dei autem inimici dicti sunt peccatores, qui sunt inimici mandatorum, quibus non obediunt, sicut amici sunt, qui obediunt; hi quidem propter conjunctionem, illi vero propter alienationem, ex libero animi arbitrio profectam, appellati. Nihil enim sunt inimicitiæ neque peccatum, absque inimico et peccatore. Illud autem præceptum, quo jubemur «nil concupiscere,» non vetat nos qualicunque desiderio affici, ac si aliena essent quæcunque sunt desiderabilia, ut existimarunt qui Creatorem alium esse a primo Deo statuunt; neque tanquam ipsa generatio sit mala et exsecranda B (sunt enim impiæ hujusmodi opiniones); sed nos res hujus mundi «alienas» esse dicimus, non quod sint absurdæ ac turpes, aut quod ad Deum Dominum universorum non pertineant, sed quoniam in eis non permanemus in omne sæculum, cum quoad possessionem sint aliena, et successoribus nostris tradenda, quoad usum vero sint uniuscujusque nostrum propria, propter quos etiam facta sunt; sed tamen eatenus, quatenus una cum eis esse nobis necesse est. Igitur convenienter naturali appetitioni recte utendum est iis, quæ sunt prohibita, caventes ne modum excedamus, et supra quam par est in ea afficiamur.

CAPUT XIV.

De dilectione omnium, etiam inimicorum.

Ὅση καὶ χρηστότης; «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν,» λέγει· «εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς (89)· καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμῖν,» καὶ τὰ ὅμοια· οἷς προστίθησιν· «Ἵνα γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς·» τὴν ἐξομοίωσιν τὴν πρὸς Θεὸν αἰνισσόμενος. Πάλιν δ' αὖ φησιν· «Ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ. Ἀντίδικος» δὲ οὐ τὸ σῶμα, ὥς τινες βούλονται, ἀλλ' ὁ διάβολος καὶ οἱ τούτῳ ἐξομοιούμενοι, ὁ «συνοδεύων» ἡμῖν δι' ἀνθρώπων τῶν ζηλούντων τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν τῷ ἐπιγείῳ τῷδε βίῳ. Οὐχ οἷόν τε οὖν μὴ παθεῖν τὰ ἔχθιστα τοὺς ὁμολογοῦντας μὲν ἑαυτοὺς εἶναι τοῖς τοῦ Χριστοῦ (90), ἐν δὲ τοῖς τοῦ διαβόλου καταγινομένους ἔργοις· γέγραπται γάρ· «Μή ποτε παραδῷ σε τῷ κριτῇ,» ὁ κριτὴς δὲ (91) τῷ ὑπηρέτῃ τῆς ἀρχῆς τοῦ διαβόλου. «Πέπεισμαι γὰρ, ὅτι οὔτε θάνατος,» ὁ κατ' ἐπιφορὰν τῶν διωκόντων· «οὔτε ζωὴ,» ἡ κατὰ τὸν βίον τοῦτον· «οὔτε ἄγγελοι,» οἱ ἀποστάται· «οὔτε ἀρχαί·» ἀρχὴ δὲ τῷ Σατανᾷ, ὁ βίος ὃν εἵλετο· τοιαῦται (92) γὰρ αἱ κατ' αὐτὸν ἀρχαί τε καὶ

Porro autem quanta est etiam benignitas? «Diligite,» inquit, «inimicos vestros. Benedicite iis qui vos exsecrantur, et orate pro eis, qui vos afficiunt C contumeliis [a],» et similia. Quibus adjicit: «Ut sitis similes Patris vestri, qui est in cœlis [b];» significans eam, quæ Deum refert, assimilationem. Rursus autem inquit: «Sis cito benevolus adversario tuo, donec es in via cum ipso.» — «Adversarius» autem non est corpus, ut quidam volunt, sed diabolus, et qui ei assimilantur; qui una nobiscum «in via» ingreditur, per homines, qui ejus facta imitantur in hac vita terrena. Fieri ergo non potest, ut non patiantur ✠ inimicissima, qui se in Christi quidem esse confitentur, in diaboli autem versantur operibus. Scriptum est enim: «Ne forte te tradat judici, judex autem ministro» imperii diaboli. «Persuasum enim habeo, quod neque mors,» quam afferunt ii qui persequuntur; «neque vita,» quæ hic agitur; «neque angeli,» qui D defecerunt, «neque principatus» (Satanæ autem principatus est vita, quam elegit: tales enim sunt,

✠ P. 606 ED. POTTER, 512 ED. PARIS. [a] Matth. v, 44, 45. [b] Ibid. 24.

(88) *Ἐφ' ὅσον.* Hoc est, «quantisper versari nos in hac vita contingit,» non vero, ut paulo ante dictum, εἰς πάντα αἰῶνα.

(89) *Ὑμᾶς.* Addit Matthæus, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, quæ fortasse propter ὑμᾶς repetitum, per librariorum negligentiam exciderunt. Mox, ἐπηρεαζόντων ὑμῖν, Matth. v; dein, ὅπως γένησθε· et mox, τοῦ ἐν οὐρανοῖς, absque articulo.

(90) *Τοῖς τοῦ Χριστοῦ.* Rectius ἐν τοῖς τοῦ Χριστοῦ cum præposit. ut in seq. membro. SYLBURG.

(91) *Ὁ κριτὴς δέ.* Καὶ ὁ κριτὴς, Matth.

(92) *Τοιαῦται.* Ante hanc vocem A. inserendum putat, οὔτε δυνάμεις· deinde ante ὡς τοῦ μὲν στρατ. interserendum, οὔτε τὰ μέλλοντα· ut singulis membris sua respondeat ratio. Primæ tamen insertioni obstat relativum αὐτόν, quod a suo antecedente discludi non potest. Nec altera usque adeo necessaria est; cum militi spem, et mercatori lucrum, in hac vita, tanquam præsentia, proposita esse ipse Clemens indicet. Gnostico sane jam præsens esse id, quod futurum est, idem infra declarat. SYLBURG.

qui sunt ex eo principatus, et potestates tenebrarum); « neque præsentia, » in quibus sumus tempore hujus vitæ, ut spes quidem militis, lucrum vero mercatoris; « neque altitudo, neque profunditas, neque aliqua alia creatura, » per propriam homini resistit operationem fidei ejus, qui suo agit arbitrio. « Creaturæ » autem nomen tribuitur univoce operationibus, ut quæ sit nostrum opus: talis ergo operatio « non poterit nos separare a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro [a]. » Habes summam martyris gnostici.

A ἐξουσίαι τοῦ σκότους· « οὔτε τὰ ἐνεστῶτα, » ἐν οἷς ἐσμεν κατὰ τὸν τοῦ βίου χρόνον, ὡς τοῦ μὲν στρατιώτου ἡ ἐλπὶς, τοῦ ἐμπόρου δὲ τὸ κέρδος· « οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα, » κατ' ἐνέργειαν τὴν οἰκείαν ἀνθρώπῳ, ἀντιπράττει τῇ πίστει τοῦ προαιρουμένου· « κτίσις » δὲ συνωνύμως καὶ ἐνέργεια λέγεται, ἔργον ἡμέτερον οὖσα· ἡ τοιάδε ἐνέργεια, « οὐ δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, » Ἔχεις συγκεφαλαίωσιν γνωστικοῦ μάρτυρος.

CAPUT XV.

De vitando scandalo.

« Scimus autem, quod omnes habemus cognitionem » communem, quæ est in communibus, et quod unus sit Deus. Scribebat enim ad fideles, unde infert: « Sed non est in omnibus cognitio, » quæ traditur in paucis. Sunt autem qui dicunt eam, quæ est de iis, quæ simulacris immolata sunt, cognitionem non efferre inter omnes, « ne forte potestas nostra fiat offendiculum infirmis: perit enim infirmus tua cognitione [b]. » Quod si dicant, « oportere emere quidquid venditur in macello, » per interrogationem subjungentes illud « Nihil interrogantes, » æque ac interrogantes, ridiculam afferunt interpretationem. Dicit enim Apostolus: «Omnia» alia «ex macello emite, nihil interrogantes [c], » iis tamen exceptis, quæ notantur in catholica omnium apostolorum epistola, quæ, quod ita « visum sit Spiritui sancto, » scripta quidem est in Actis apostolorum; lata autem fuit ad fideles per ipsius Pauli ministerium. Significaunt **220** enim oportere « necessario abstinere ab immolatis, et sanguine, et suffocatis, et fornicatione; a quibus se conservantes, recte esse facturos [d]. » Aliud ergo est, quod dictum est ab Apostolo. « Nunquid non habemus potestatem comedendi ✠ et bibendi? Nunquid non habemus potestatem sororem uxorem circumducendi, ut etiam reliqui apostoli, et fratres Domini, et Cephas? Sed non usi sumus, inquit, hac potestate, sed omnia sustinemus, ne demus offensionem Evangelio Chri-

« Οἴδαμεν δὲ ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν, » τὴν κοινὴν ἐν τοῖς κοινοῖς, καὶ τὴν ὅτι εἷς Θεός· πρὸς
B πιστοὺς γὰρ ἐπέστελλεν· ὅθεν ἐπιφέρει· « Ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις, » ἐν ὀλίγοις παραδιδομένη (93). Εἰσὶ δὲ, οἵ φασι τὴν περὶ τῶν εἰδωλοθύτων γνῶσιν οὐκ ἐν πᾶσι φέρειν, « μήπως ἡ ἐξουσία ἡμῶν πρόσκομμα τοῖς ἀσθενέσι γένηται· ἀπόλλυται γὰρ ὁ ἀσθενῶν τῇ σῇ γνώσει. » Κἂν φάσκωσι, « Πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον ἀγοράζειν δεῖ, » κατὰ πεῦσιν ἐπάγοντες, τὸ, « Μηδὲν ἀνακρίνοντες, » ἐπίσης τῷ ἀνακρίνοντες, γελοίαν ἐξήγησιν παραθήσονται (94)· ὁ γὰρ Ἀπόστολος, « Πάντα, φησὶ, τὰ ἄλλα ὠνεῖσθε ἐκ μακέλλου, μηδὲν ἀνακρίνοντες, » καθ' ὑπεξαίρεσιν τῶν δηλουμένων κατὰ τὴν ἐπιστολὴν τὴν καθολικὴν τῶν ἀποστόλων ἁπάντων, « σὺν τῇ εὐδοκίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, » τῇ γεγραμμένῃ μὲν ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων, διακομισθείσῃ δὲ εἰς τοὺς
C πιστοὺς δι' αὐτοῦ διακονοῦντος τοῦ Παύλου· ἐμήνυσαν γὰρ « ἐπάναγκες ἀπέχεσθαι δεῖν εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτῶν (95), καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντας ἑαυτοὺς, εὖ πράξειν. » Ἕτερον (96) οὖν ἐστι τὸ εἰρημένον πρὸς τοῦ Ἀποστόλου· « Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν; μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ Κηφᾶς; Ἀλλ' οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, φησὶν, ἀλλὰ πάντα στέγομεν, ἵνα μὴ ἐγκοπὴν (97) δῶμεν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ· » ἤτοι φορτία περιάγοντες, δέον εὐλύτους (98) εἰς πάντας (99)

✠ P. 607 ED. POTTER, 513 ED. PARIS. [a] Rom. VIII, 38, 39. [b] I Cor. VIII 1, 7, 9, 11. [c] I Cor. X, 25. [d] Act. XV, 24, seq.

(93) *Ὀλίγοις παραδιδ.* Arcanam γνῶσιν paucis tantum traditam fuisse, superius memoratum est *Stromat.* I, pag. 322, not. 10; pag. 323, not. 7.

(94) *Κἂν φάσκ. . . παραθήσονται.* Ex his verbis, prout jam se habent, sanus aliquis sensus elici haud posse videtur. Nec satis apparet quid sibi voluerit interpres hæc vertens. Interea, dum aliquid certius ac melius reperiatur, sic scribi et explicari non incommode posse videntur: Κἂν φάσκωσι· Πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον ἀγοράζειν δεῖ; κατὰ πεῦσιν· ἐπάγοντες τὸ, Μηδὲν ἀνακρίνοντες, ἐπίσης τῷ Μὴ ἀνακρίνοντες, γ. ἐξ. π. « Quod si dicant: « Quidquid in macello venditur, emere oportet? » per interrogationem: subjungentes: « Nihil inter« rogantes, » quod perinde est, ac non interrogantes, « id facite, » ridiculam interpretationem afferent. »

(95) *Πνικτῶν.* Πνικτοῦ singul. num. in Vulg. Bibl. ubique legi adnotat A. SYLBURG.

D (96) *Ἕτερον.* Aliud nempe a præcedentibus. Putavit enim auctor abstinentiam ab immolatis et reliquis, quorum esum prohibuerunt in Actis apostoli, esse rem in se necessariam; abstinentiam vero ab iis, quæ jam sequuntur, solummodo ad vitandum scandalum esse præceptam.

(97) *Ἐγκοπήν.* Ἐγκοπήν τινα. I Cor. IX.

(98) *Δέον εὐλύτους.* Sic superius *Strom.* III, p. 535 cum memorasset, Petrum et Philippum matrimonio junctos fuisse et liberos procreasse, addit: Καὶ ὅ γε Παῦλος οὐκ ὀκνεῖ ἔν τινι ἐπιστολῇ τὴν αὐτοῦ προσαγορεύειν σύζυγον, ἣν οὐ περιεκόμιζε διὰ τὸ τῆς ὑπηρεσίας εὐσταλές. « Et Paulus non cunctatur in quadam Epistola suam salutare conjugem, quam non circumferebat, quod non magno uti voluit ministerio. »

(99) *Εἰς πάντας.* Haud scio an rectius εἰς πάντα, « ad omnia. » SYLBURG.

A εἶναι· ἢ ὑπόδειγμα τοῖς θέλουσιν ἐγκρατεύεσθαι γινόμενοι, μὴ οἰκοδομούμενοι εἰς τὸ ἀηδῶς τὰ παρατιθέμενα (1) ἐσθίειν, καὶ ὡς ἔτυχεν ὁμιλεῖν τῇ γυναικί· μάλιστα δὲ τοὺς τηλικαύτην οἰκονομίαν πεπεισμένους (2) ὑπόδειγμα τοῖς μανθάνουσιν ἄχραντον ἐκκεῖσθαι προσήκει. « Ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων, πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα, φησίν, ἵνα τοὺς πάντας κερδήσω. Καὶ πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος, πάντα ἐγκρατεύεται. Ἀλλὰ τοῦ Κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Διὰ τὴν συνείδησιν » οὖν ἀφεκτέον, ὧν ἀφεκτέον. « Συνείδησιν δὲ λέγω, οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ· » γνωστικὴ γάρ· ἀλλὰ τὴν τοῦ ἑτέρου, ἵνα μὴ κακῶς οἰκοδομηθῇ, ἀμαθίᾳ μιμούμενος ὃ μὴ γινώσκει, καταφρονητὴς ἀντὶ μεγαλόφρονος (3) γινόμενος. « Ἵνα τί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως; Εἰ B ἐγὼ (4) χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ; πάντα (5) οὖν ὅσα ποιεῖτε, εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε· » ὅσα ὑπὸ τὸν κανόνα (6) τῆς πίστεως ποιεῖν ἐπιτέτραπται.

sti [a]; » scilicet onera circumferentes, cum oporteat esse expeditos ad omnes; aut effecti exemplum iis, qui volunt continentes esse, ut qui non ita instructi simus, ut quæ nobis apponuntur non libenter comedamus, et temere cum muliere habeamus consuetudinem. Maxime autem eos, quibus est credita tanta dispensatio, convenit præbere purum et nulla labe pollutum exemplar discentibus. « Nam cum liber, inquit, essem ex omnibus, omnium me servum feci, ut omnes lucrifacerem. Omnis autem, qui in certamine contendit, est continens in omnibus [b]. Sed Domini est terra, et plenitudo ejus. Propter conscientiam » ergo abstinendum est ab iis, a quibus est abstinendum; « conscientiam autem dico, non suam; » est enim cognitione prædita; sed alterius, ne male ædificetur, per ignorationem imitando id, quod non cognoscit, et pro excelsi animi viro fiat contemptor. « Cur enim mea libertas judicatur ab alia conscientia? Si ego cum gratia participo, cur maledictis appetor pro eo, pro quo gratias ago? Omnia ergo, quæ facitis, in gloriam Dei facite [c]; » quæ scilicet a regula fidei permissum est facere.

CAPUT XVI.

Quædam Scripturæ loca de constantia, patientia et charitate martyrum illustrat.

« Καρδίᾳ μὲν πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν. Λέγει γοῦν (7) ἡ Γραφή· Πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ οὐ καταισχυνθήσεται· τουτέστι (8) τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως ὃ κηρύσσομεν· ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς τὸ ῥῆμα ἐν τῷ στόματί σου ὅτι Κύριος Ἰησοῦς, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι ὁ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ. » Ἄντικρυς C τελείαν δικαιοσύνην ὑπογράφει, ἔργῳ τε καὶ θεωρίᾳ πεπληρωμένην. « Εὐλογητέον οὖν τοὺς διώκοντας. Εὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε· ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁγιότητι (9) καὶ εἰλικρινείᾳ Θεὸν ἔγνωμεν· » δι' ὀλίγης ταύτης προφάσεως τὸ τῆς ἀγάπης ἔργον ἐνδεικνύμενοι, ὅτι « οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ' ἐν χάριτι Θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ. » Ταῦτα μὲν περὶ τῆς γνώσεως ὁ Ἀπόστολος· τὴν δὲ κοινὴν διδασκαλίαν (10) τῆς πίστεως « ὀσμὴν γνώσεως » εἴρηκεν ἐν τῇ δευτέρᾳ (11) πρὸς Κορινθίους. « Ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον ἡμέρας τὸ αὐτὸ κάλυμμα τοῖς πολλοῖς ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς Διαθήκης μένει, » μὴ

« Corde » quidem « creditur ad justitiam, ore autem fit confessio ad salutem. Dicit itaque Scriptura: Quisquis credit in ipsum, pudore non afficietur. Hoc est verbum fidei, quod prædicamus: quod si confessus fueris verbum in ore tuo, quod Dominus Jesus, et credideris in corde tuo, quod Deus eum suscitavit a mortuis, salvus eris [d]. » Evidenter perfectam describit justitiam, quæ et opere et contemplatione completur. « Benedicere » ergo oportet « iis, qui persequuntur. Benedicite, et nolite exsecrari [e]. Gloriatio enim nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ, quod in sanctitate et sinceritate Deum cognovimus; » per hanc parvam occasionem opus ostendentes charitatis, quod « non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conversati sumus in mundo [f]. » Hæc Apostolus quidem de cognitione. Communem autem fidei doctrinam, ✠ dixit « odorem cognitionis [g], » in secunda Epistola ad Corinthios. « Nam in hodiernum usque diem idem velum multis in lectione Veteris Testa-

✠ P. 608 ED. POTTER, 514 ED. PARIS. [a] I Cor. IX, 4, 5, 12. [b] Ibid. 19, 25. [c] I Cor. X, 28, 29, 30, 31. [d] Rom. X, 10, 11, 8, 9. [e] Rom. XII, 14. [f] II Cor. I 12. [g] II Cor. II, 14.

(1) *Μὴ οἰκ. εἰς τὸ ἀηδῶς τὰ π.* Videtur legendum οἰκοδομούμενοι εἰς τὸ μὴ ἀηδῶς τὰ π. Vox οἰκοδομούμενοι sumpta est e I Cor. VIII, 10. LOWTH.

(2) *Οἰκονομίαν πεπεισμένους.* Non solet dici οἰκονομίαν πείθεσθαι, sed πιστεύεσθαι. Quamobrem scribendum, οἰκονομίαν πεπιστευμένους. Qua phrasi usus est Apostolus in hoc ipso capite, quod jam explicat auctor, nempe I Cor. IX, 17: Εἰ γὰρ ἑκὼν τοῦτο πράσσω, μισθὸν ἔχω· εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν πεπίστευμαι.

(3) *Μεγαλόφρονος.* Μεγαλόφρονας opponit iis quos Apostolus ἀσθενεῖς vocat.

(4) *Εἰ ἐγώ.* Εἰ δὲ ἐγώ, I Cor. X.

(5) *Πάντα.* Abbreviat. I Cor. X, 31: Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε.

(6) *Ὑπὸ τὸν κανόνα.* A. mavult κατὰ τὸν κανόνα, D « secundum regulam. » Vulgatæ lectionis sensus est, quæcunque regulæ fidei subjicere permissum est. SYLBURG.

(7) *Γοῦν.* Γάρ Rom.

(8) *Τουτέστι.* A. divise τοῦτ' ἔστι. SYLBURG. — Mox, Ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν, καὶ πιστ. Rom. X, 9.

(9) *Ἁγιότητι.* Ἁπλότητι, II Cor. I, 12.

(10) *Τὴν δὲ κοινὴν διδ.* Τὴν κοινὴν διδασκαλίαν opponit τῇ ὀλίγοις παραδιδομένῃ, arcanæ scientiæ.

(11) *Ἐν τῇ δευτέρᾳ.* A. legendum censet ἐν τῇ αὐτῇ, quoniam superior quoque sententia ex eadem epistola desumpta est. Ἡμέρας, et τοῖς πολλοῖς, quæ sequuntur, absunt a vulgatis Pauli editt. ut idem A. adnotat. SYLBURG. — Sunt autem interpretamenti loco a Clemente inserta.

menti manet [a], » non revelatum per conversionem ad Dominum. Propterea ostendit etiam resurrectionem iis, qui possunt perspicere, eam, quæ est adhuc in carne, vitæ serpentis super ventrem. Unde etiam eos, qui sunt ejusmodi, vocavit « fœtus viperarum [b], » libidinosos ac voluptarios, ventrique et peni servientes, et propter mundanas cupiditates sua invicem capita abscindentes. « Filioli, ne diligamus sermone, nec lingua, » ait Joannes, perfectos esse docens, « sed opere et veritate. In hoc cognoscemus quod ex veritate sumus [c]. » Si autem « Deus est charitas, » charitas quoque est pietas in Deum, « timor non est in charitate: sed perfecta charitas foras ejicit timorem [d]. Hæc est charitas Dei, ut ejus præcepta servemus [e]. » Et rursus ei, qui cupit fieri gnosticus, scriptum est: « Sed sis forma fidelium, in sermone, in conversatione, in charitate, in fide et castitate [f]. » Fidei enim, ut arbitror, perfectio distinguitur a communi fide. Porro autem divinus quoque Apostolus per hæc tradit regulam gnostici, sic scribens: « Ego enim didici, in iis, in quibus sum, esse contentus. Scio et esse humilis, scio et abundare. Ubique et in omnibus sum institutus, et satiari et esurire, et abundare et penuriam pati; omnia possum in eo, qui mihi dat vires [g]. » Jam vero cum aliis quoque disserens, ut iis verecundiam incutiat, non veretur dicere: « Recordemini autem priorum dierum, in quibus illuminati magnum certamen sustinuistis passionum, partim quidem opprobriis et afflictionibus facti spectaculum, partim autem socii ita conversantium effecti. Nam et vincula mea commiserati estis, et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis; cognoscentes vos habere meliores et manentes facultates. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem: opus enim habetis patientia, ut cum Dei voluntatem feceritis, reportetis promissionem. Adhuc enim parumper qui venit veniet, et non tardabit. Justus autem meus ex fide vivet. Quod si subtraxerit ✠ se, non placebit animæ meæ. Nos autem non sumus subtractionis ad perditionem, sed

A ἀνακαλυπτόμενον κατὰ τὴν πρὸς τὸν Κύριον ἐπιστροφήν. Διὰ τοῦτο καὶ ἀνάστασιν ἔδειξε τοῖς διορᾷν δυναμένοις, τὴν ἔτι ἐν σαρκὶ τοῦ βίου ἕρποντος ἐπὶ κοιλίαν (12). Ἔνθεν καὶ « γεννήματα ἐχιδνῶν » τοὺς τοιούτους ἐκάλεσε, τοὺς φιληδόνους, τοὺς γαστρὶ καὶ αἰδοίοις δουλεύοντας, καὶ τὰς ἀλλήλων διὰ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας ἀποτέμνοντας κεφαλάς (13). « Τεκνία, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μηδὲ γλώσσῃ, » Ἰωάννης (14) τελείους εἶναι διδάσκων, « ἀλλ' ἐν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ· ἐν τούτῳ γνωσόμεθα, ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμέν. » Εἰ δὲ « ἀγάπη ὁ Θεὸς, » ἀγάπη καὶ ἡ θεοσέβεια, « φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ· ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον. Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν. » Πάλιν τε αὖ τῷ γνωστικῷ ποθοῦντι γενέσθαι γέγραπται, « Ἀλλὰ B τύπος γίνου τῶν πιστῶν, ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ (15), ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ. » Πίστεως γὰρ, οἶμαι, τελειότης πρὸς τὴν κοινὴν διαστέλλεται πίστιν. Καὶ δὴ γνωστικοῦ κανόνα ὁ θεῖος Ἀπόστολος διὰ τοσῶνδε (16) παρίστησιν, τοῦτο μὲν γράφων· « Ἐγὼ γὰρ ἔμαθον, ἐν οἷς εἰμι, αὐτάρκης εἶναι· οἶδα καὶ ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ (17) περισσεύειν. Ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι, καὶ χορτάζεσθαι καὶ πεινῆν, καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι· πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με (18). » Τοῦτο δὲ καὶ πρὸς ἐντροπὴν (19) ἄλλοις διαλεγόμενος, οὐκ ὀκνεῖ λέγειν· « Ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων, τοῦτο μὲν ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι, C τοῦτο δὲ κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γενηθέντες. Καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε· γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτοὺς κρείττονα ὕπαρξιν καὶ μένουσαν (20). Μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παῤῥησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μεγάλην μισθαποδοσίαν· ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν, ἵνα, τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν· ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ. Ὁ δὲ δίκαιός μου (21) ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς « περιποίησιν » ψυχῆς. Εἶτά σοι σμῆνος ὑποδειγμά-

✠ P. 609 ED. POTTER, 515 ED. PARIS. [a] II Cor. III, 14. [b] Matth. III, 7. [c] I Joan. III, 18, 19. [d] I Joan. IV, 16, 18. [e] I Joan. V, 3. [f] I Tim. IV, 12. [g] Philip. IV, 11, 12, 13.

(12) *Ἐπὶ κοιλίαν*. Rectius ἐπὶ κοιλίας, super ventre. SYLBURG.

(13) *Κεφαλάς*. Plinius *Nat. hist.*, lib. X, cap. 62.: « Viperæ mas caput inserit in os, quod illa abrodit voluptatis dulcedine. » Horus *Hieroglyph.* lib. II, de vipera refert, quod ὅταν συγγένηται τῷ ἄῤῥενι, στόμα στόματι ἐμβάλλει, καὶ μετὰ τὸ ἀποζευχθῆναι, ἀποδακοῦσα τὴν κεφαλὴν τοῦ ἄῤῥενος, ἀναιρεῖ. Unde mulierem per coitum viro insidias struentem designare cupientes, viperam pingebant hieroglyphicarum litterarum periti. Conf. Tzetzæ scholia in Lycophronis *Cassand.* v. 1114, itemque noster in ejusdem poematis v. 1112 Commentarius.

(14) *Ἰωάννης*. Constructionis lex postulat, φησὶν Ἰωάννης, seu Ἰωάννης λέγει. In eo autem loco, I Joann. III, Vulg. Bibl. habent τεκνία μου· et mox, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ· καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν. A. SYLBURG.

D (15) *Ἐν ἀγάπῃ*. Ἐν πνεύματι addunt Vulg. Bibl. I Tim. IV.

(16) *Διὰ τοσῶνδε*. Διὰ τῶνδε. Sylburg.

(17) *Καί*. Δέ, Philip.

(18) *Ἐνδυναμοῦντί με*. Χριστῷ addunt Vulg. Bibl. Philip. IV, quanquam a vetere quoque interprete Christi nomen abest. SYLBURG.

(19) *Πρὸς ἐντροπήν*. Phrasis e D. Paulo sumpta, I Cor. VI, 5; XV, 34.

(20) *Γινώσκοντες... καὶ μένουσαν*. Vulg. Bibl. Hebr. X: Γινώσκοντες ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς, καὶ μέν. Sed ex interpretatione alicujus in contextum irrepsisse ista exegemata adnotat noviss. doctissimusque interpres. SYLBURG — Mox, τὴν παῤῥησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην. Hebr. X.

(21) *Ὁ δὲ δίκαιός μου*. Ὁ δὲ δίκαιος absque μου legitur in Vulg. Bibl. SYLB.

των θείων παρίστησιν. « Ἡ γὰρ οὐ πίστει, » φησὶ, « δι' ὑπομονῆς κατώρθωσαν (22) οἱ ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πεῖρὰν λαβόντες (23), ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς; Ἐλιθάσθησαν, ἐπειράσθησαν (24), ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον· περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι, ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος· ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι, καὶ ὄρεσι, καὶ σπηλαίοις, καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς. Καὶ πάντες (25) μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ· » ἀπολείπεται νοεῖν τὸ κατὰ παρασιώπησιν εἰρημένον, « μόνοι. » Ἐπιφέρει γοῦν· « Περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προειδομένου τοῦ Θεοῦ, » (ἀγαθὸς γὰρ ἦν (26)·) « ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι. Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς, τοσοῦτον ἔχοντες περικείμενον ἡμῖν νέφος » ἅγιον καὶ διειδὲς (27) « μαρτύρων, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα, καὶ B τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν, δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα, ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν. » Ὅτι μὲν οὖν μίαν σωτηρίαν λέγει ἐν Χριστῷ τῶν δικαίων καὶ ἡμῶν (28), σαφῶς μὲν εἴρηκεν πρότερον· οὐδὲν δὲ ἧττον καὶ περὶ Μωϋσέως λέγων, ἐπιφέρει· « Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν Αἰγύπτου (29) θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ· ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν· πίστει κατέλιπεν Αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως· τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησεν. » Ἡ θεία Σοφία περὶ τῶν μαρτύρων λέγει· « Ἔδοξαν ἐν ὀφθαλμοῖς ἀφρόνων τεθνάναι, καὶ ἐλογίσθη κάκωσις ἡ ἔξοδος αὐτῶν, καὶ ἡ ἀφ' ἡμῶν πορεία σύντριμμα· οἱ δέ εἰσιν ἐν εἰρήνῃ· C καὶ γὰρ ἐν ὄψει ἀνθρώπων ἐὰν κολασθῶσιν, ἡ ἐλπὶς αὐτῶν ἀθανασίας πλήρης. » Εἶτα ἐπάγει, κάθαρσιν ἔνδοξον τὸ μαρτύριον διδάσκουσα· « Καὶ ὀλίγα παιδευθέντες, μεγάλα εὐεργετηθήσονται· ὅτι ὁ Θεὸς ἐπείρασεν αὐτούς· » τουτέστιν, εἰς δοκίμιον καὶ δυσωπίαν τοῦ πειράζοντος εἴασεν αὐτοὺς πειρασθῆναι· « καὶ εὗρεν αὐτοὺς ἀξίους ἑαυτοῦ, » υἱοὺς κληθῆναι δηλονότι. « Ὡς χρυσὸν ἐν χωνευτηρίῳ ἐδοκίμασεν αὐτοὺς, καὶ ὡς ὁλοκάρπωμα θυσίας προσεδέξατο αὐτούς· καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσι, καὶ ὡς σπινθῆρες ἐν καλάμῃ διαδραμοῦνται· κρινοῦσιν ἔθνη, καὶ κρατήσουσι λαῶν, καὶ βασιλεύσει αὐτῶν Κύριος εἰς τοὺς αἰῶνας. »

A fidei ad acquisitionem » animæ [a]. Deinde adducit tibi examen exemplorum divinorum. « Annon, inquit, fide per patientiam se præclare gesserunt, qui ludibria et flagella, et vincula præterea, et carcerem experti sunt? Lapidati fuerunt, tentati sunt, in cæde gladii mortui sunt, circuierunt in ovinis et caprinis pellibus, egentes, afflicti, vexati, quibus dignus non erat mundus; in solitudinibus errantes, et montibus, et speluncis, et foraminibus terræ. Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt promissionem; » restat subintelligendum, quod tacite dictum est, « soli. » Subjungit itaque: « Cum de nobis melius aliquid Deus prævidisset (bonus enim erat) ut non sine nobis
221 consummarentur. Itaque cum et nos circa nos habeamus tantam nubem » sanctam et pellucidam « testium, deponentes omne pondus, et nos facile circumstans peccatum, per patientiam curramus ad nobis propositum certamen, respicientes ad fidei auctorem et consummatorem Jesum [b]. » Et quod unam eamdemque intelligat salutem in Christo, cum justorum, tum etiam nostram, prius quidem dixit aperte, nihilo tamen secius de Moyse quoque dicens, subjungit: « Majores existimans divitias quam thesauros Ægypti, Christi improperium; respiciebat enim remunerationem. Fide reliquit Ægyptum, non veritus iram regis. Invisibilem enim tanquam qui videret, sustinuit [c]. » Divina Sapientia dicit de martyribus: « Visi sunt in oculis insipientium mori, et reputata est vexatio eorum exitus, et a nobis discessus, contritio: illi vero sunt in pace. Etenim si in oculis hominum suppliciis affecti fuerint, spes eorum plena est immortalitatis [d]. » Deinde subjungit, gloriosam expurgationem docens esse martyrium: « Et in paucis castigati, magnis afficientur beneficiis, quoniam Deus tentavit eos, » hoc est, ad eorum probationem, et ut pudore afficiatur tentator, sivit eos tentari; « et invenit eos se dignos, » ut scilicet vocentur filii. « Tanquam aurum in fornace probavit eos, et tanquam solidam sacrificii oblationem excepit eos, et in tempore inspectionis eorum fulgebunt, et tanquam scintillæ in stipula percurrent. Judicabunt gentes, et dominabuntur populis, et rex
D eorum erit Dominus in sæcula [e]. »

[a] Hebr. x, 32-39. [b] Hebr. xi, 36, 37, 38, 39, 40; xii, 1, 2. [c] Hebr. xi, 26, 27. [d] Sap. iii, 2, 3, 4. [e] Ibid. 5, 6, 7, 8.

(22) Ἡ γὰρ . . . κατώρθωσαν. Clementis verba sunt hæc ad ea, quæ sequuntur, transitum facientis.

(23) Πεῖραν λαβόντες. Hebr. xi, πεῖραν ἔλαβον.

(24) Ἐλιθάσθησαν, ἐπειράσθησαν. Vulg. Bibl. Hebr. xi, 37: Ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν. Ubi conf. quæ adnotavit Cl. Millius.

(25) Πάντες. Vulg. Bibl. οὗτοι πάντες· et mox, τὴν ἐπαγγελίαν, absque genit. τοῦ Θεοῦ· dein. τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου.

(26) Ἀγαθὸς γὰρ ἦν. Commation hoc a Clemente insertum videtur propter hæreticos qui Deum negabant bonum esse.

(27) Ἅγιον καὶ διειδές. Commation illud Clementis est, non Apostoli Hebr. xii. SYLBURG.

(28) Τῶν δικαίων καὶ ἡμῶν. Nempe « justorum » qui ante Christum vixerunt, et Christianorum, quibus eadem est per Christum ad salutem via: nam αὐτὸς ἂν θύρα τοῦ Πατρὸς, δι' ἧς εἰσέρχονται Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ οἱ προφῆται, καὶ οἱ ἀπόστολοι, καὶ ἡ Ἐκκλησία. « Ille (Christus) est janua Patris; per quam ingrediuntur Abraham et Isaac et Jacob, et prophetæ, et apostoli, et Ecclesia, » ut ait Ignatius *Epist. ad Philadelphenos*, cap. 9.

(29) Αἰγύπτου. Ἐν Αἰγύπτῳ, Hebr.

CAPUT XVII.

Citationem ex epistola S. Clementis ad Corinthios ad argumentum præcedentis capitis spectantem refert.

Porro autem Clemens quoque apostolus in epistola ad Corinthios, ipse ✠ quoque nobis quamdam gnostici imaginem describens, dicit: « Quis enim apud vos diversatus, omni virtute perfectam firmamque fidem vestram non probavit? modestam ac decentem in Christo pietatem non est admiratus? et magnificentiam hospitalitatis vestræ non prædicavit? et perfectam ac stabilem cognitionem non beatam esse censuit? nam citra personarum acceptionem omnia faciebatis, et in Dei legitimis ambulabatis. » Deinde apertius: « Fixis ergo oculis eos intueamur, qui magnificæ ejus gloriæ perfecte ser-

Ναὶ μὴν ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ ὁ ἀπόστολος (30) Κλήμης, καὶ αὐτὸς ἡμῖν τύπον τινὰ τοῦ γνωστικοῦ ὑπογράφων, λέγει· « Τίς (31) γὰρ, παρεπιδημήσας πρὸς ὑμᾶς, τὴν πανάρετον καὶ βεβαίαν πίστιν ὑμῶν (32) οὐκ ἐδοκίμασεν; τήν τε σώφρονα καὶ ἐπιεικῆ ἐν Χριστῷ εὐσέβειαν οὐκ ἐθαύμασεν; καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς τῆς φιλοξενίας ὑμῶν ἦθος οὐκ ἐκήρυξεν; καὶ τὴν τελείαν καὶ ἀσφαλῆ γνῶσιν οὐκ ἐμακάρισεν; ἀπροσωπολήπτως γὰρ πάντα ἐποιεῖτε, καὶ ἐν τοῖς νομίμοις (33) τοῦ Θεοῦ ἐπορεύεσθε·» καὶ τὰ ἑξῆς. Εἶτ' ἐμφανέστερον, « Ἀτενίσωμεν (34) οὖν εἰς τοὺς τελείως λειτουργήσαντας αὐτοῦ τῇ με-

✠ P. 610 ED. POTTER, 516 ED. PARIS.

(30) Ἀπόστολος. Superius dictum est, viros apostolicos nonnunquam apostolos ab antiquis Patribus appellatos fuisse. Conf. *Strom.* III, pag. 535, not.

(31) Τίς. Hæc occurrunt statim a principio prioris ad Corinthios Epistolæ, p. 145 edit. Antuerp.

(32) Πίστιν ὑμῶν. Ὑμῶν πίστιν, Clem. Rom.

(33) Νομίμοις. Clemens Rom. νόμοις hodie exhibet: sed νομίμοις eum cum Alexandrino nostro scripsisse, inde probat Colomesius, quod alias fere ea voce usus sit, ut cap. 40: Τοῖς γὰρ νομίμοις τοῦ Δεσπότου ἀκολουθοῦντες. « Leges enim Domini sequentes. »

(34) Ἀτενίσωμεν. In his, quæ sequuntur, Clemens noster Romani Clementis capp. 9, 10, 11, 12, 17, 18, 21, 22, 36, 38, 40, 41, 48, 49, 50 et seq. pro more suo abbreviavit, interpolavit, mutata denique ad suum institutum accommodavit, quod suis locis ostendetur. Sunt porro, ut id obiter moneam, in editione jam dicta editæ ignoti cujusdam hominis, quem proinde cl. editor littera B designat, notulæ: in quibus a capite ad calcem nil aliud agit, quicunque fuerit, auctor, quam ut persuadeat, venerandam hanc Clementis Romani epistolam interpolatam, ubique fere corruptam, et jam penitus mutatam esse ab illa quæ Eusebii tempore exstabat. Quibus vero argumentis id probat? Mihi profecto notulas ejus legenti ac relegenti, præter inanes quasdam conjecturas, nil aliud occurrit, quod vel tenuem argumenti umbram præ se ferre videatur, nisi quod observarit nonnulla eorum quæ in Clementis Romani epistola occurrunt, ab Alexandrino nostro hic omitti. Quamobrem ad principium cap. 17 ait: « Hæc junxit Clemens Alexandrinus p. 516, cum cap. 9 hujus epistolæ, et rectissime. Quanta interpolator addidit? Sed hoc facinus Hieronymum ipsum latuit, in Com. ad Isaiam. » Tum ad med. cap. 18: « Recte hic abrumpit sacrum carmen Clemens Alexandrinus p. 517. » Dein ad med. cap. 21: « Interpolatoris hæc sunt, » etc., p. 159. Tum cap. 22 adnotat: « A capite sequente ad cap. 40, adulterina omnia, post Clementem Alexandrinum addita. » Iterum ad medium cap. 40: « Est, qui velit hæc omnia esse mali commatis, ad finem usque capitis, et lectorem amandet ad Clementem Alexandrinum p. 518. » Rursus ad finem cap. 41: « Hinc usque ad cap. 48 omnia omisit Clemens Alexandrinus, nec agnovit. » Vide p. 518. Dein ad medium cap. 49: « Hæc absunt a Clemente Alexandrino, suntque interpolatoris. » Porro satis apparet, non sequi hæc a Clemente Romano scripta non fuisse, eo quod ab Alexandrino nostro absint: primo, quod Clemens Alexandrinus non semper integra auctorum verba recitet, sed sæpe alia omittat, alia variis modis mutata, nonnunquam suis etiam insertis, suo instituto accommodet. Exemplo esse poterunt, quæ ex Irenæo sumpsit *Strom.* I, p. 410, quæque ex Philone, ejusdem libri pag. 411, 412, 413, 414, 415, 416. Quæ si quis vel cum ipsorum auctorum libris conferre, vel quæ ibi a nobis adnotata sunt percurrere dignabitur, facile percipiet quam fallaci argumento nitantur, qui Clementi Romano, vel alii cuiquam auctori integras sententias adimunt, eo quod in Alexandrino nostro non appareant. Secundo, quod eorum nonnulla, quæ Alexandrinus noster hoc loco præteriit, alibi palam recitaverit. Qualia sunt illa, quæ superius e Clemente Romano sunt, *Strom.* I, p. 339: Ἤτω τις πιστός· ἤτω δυνατός τις γνῶσιν ἐξειπεῖν· ἤτω σοφὸς ἐν διακρίσει λόγων· ἤτω γοργὸς ἐν ἔργοις. Hæc occurrunt in Clementis Romani cap. 40, sed ab Alexandrino nostro hic omissa sunt, quamvis ea, quæ hæc præcedant, quæque eadem sequantur, recitaverit. Satis igitur hinc apparet, eum nonnulla, quæ suo scilicet instituto minus convenire videbantur, de industria præteriisse: ac proinde non licere nobis Clementi Romano quidquam hac sola causa detrahere, quod in Alexandrino non exstet. Reliqua eorum, quibus Clementinæ epistolæ auctoritatem elevare conatus est hic adnotator, hujusmodi fere sunt: « Ex glossa hæc esse suspicatur vir doctus, p. 148. Vir doctus suspicatur ex Clemente Alexandrino hæc huc traducta, p. 149. Simplicius Clemens Alexandrinus, a quo hæc petita sunt, ὁ Κύριος λέγει, p. 160. Clemens Alexandrinus, p. 536, ἄνομε, ex quo corruptor litterarum sumpsit, ubi Clemens præfatur τούτῳ φησὶν ἡ Γραφή, p. 166. Hæc quidem Clemens Alexandrinus dixerit, at non Romanus, p. 168. Hæc ex Clemente Alexandrino immutata efficlaque. Nam et male hærent, vix quidem Græca, et falsissimum dicunt; scilicet fuisse summi et cæterorum sacerdotum et levitarum esse μωμοσκόπους, p. 170. Qui ausus est, tot ineptias Clementis nomine vendere, etiam sacris Litteris hanc clausulam adjecit, ut assumentum hoc præcedentibus responderet, p. 171. Hoc nullus unquam dixerit Clemens. » Ibid.: « Adi Clementem Alexandrinum, p. 472, et videbis illinc hæc esse interpolata, p. 174. Hæc ad μακροθυμεῖ esse ex Clemente Alexandrino scies, si legas p. 518, p. 175. Hæc sunt interpolatoris. » Ibid.: « Hæc... exscripta sunt ex Clemente Alexandrino. » Ibid.: « Hæc efficta sunt ex his Clementis Alexandrini, etc. Hanc ad ἐξομολ. τῷ K. cap. 52 omnia finxit interpolator, et intempestive de confessione tot verba ingessit. » Ibid.: « Vide Clementem Alex. unde interpolator hæc habet, p. 178. » Quæ restant ex hujusce viri adnotatis, et pauca sunt, et his similia, ut quæ levibus tantum suspicionibus, nullo autem stabili fundamento nitantur, ac proinde contenta negari, accuratam refutationem non mereantur.

γαλοπρεπεῖ δόξῃ (35). Λάβωμεν Ἐνώχ, ὅς, ἐν ὑπακοῇ δίκαιος εὑρεθεὶς, μετετέθη· καὶ Νῶε, ὅς πιστεύσας διεσώθη· καὶ Ἀβραάμ, ὅς διὰ πίστιν καὶ φιλοξενίαν (36) « φίλος Θεοῦ (37), » πατὴρ δὲ τοῦ Ἰσαὰκ προσηγορεύθη. Διὰ φιλοξενίαν (38) καὶ εὐσέβειαν Λὼτ ἐσώθη ἐκ Σοδόμων· διὰ πίστιν (39) καὶ φιλοξενίαν ἐσώθη Ῥαὰβ ἡ πόρνη· δι' ὑπομονὴν (40) καὶ πίστιν ἐν δέρμασιν αἰγείοις καὶ μηλωταῖς καὶ τριχῶν καμηλείων πλέγμασιν περιεπάτησαν, κηρύσσοντες τὴν βασιλείαν (41) τοῦ Χριστοῦ. Λέγομεν δὲ Ἠλίαν καὶ Ἐλισσαῖον, Ἰεζεκιὴλ τε καὶ Ἰωάννην (42), τοὺς προφήτας. Ὁ γάρ τοι « φίλος Θεοῦ διὰ πίστιν ἐλευθέραν κληθεὶς Ἀβραὰμ οὐκ ἐπήρθη τῇ δόξῃ· μετριοπαθῶν δὲ ἔλεγεν· « Ἐγὼ δέ εἰμι γῆ καὶ σποδός. » Περί τε τοῦ Ἰὼβ οὕτως γέγραπται (43)· « Ἰὼβ δὲ ἦν δίκαιος καὶ ἄμεμπτος, ἀληθινὸς καὶ θεοσεβής, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς κακοῦ. » Οὗτος ὁ νικήσας δι' ὑπομονῆς τὸν πειράσαντα, καὶ μαρτυρήσας ἅμα καὶ μαρτυρηθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ὅς ταπεινοφροσύνης ἀντέχεται (44), « καὶ λέγει· Οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, οὐδ' εἰ μιᾶς ἡμέρας ἡ ζωὴ αὐτοῦ. » Μωϋσῆς, « ὁ πιστὸς θεράπων (45) ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, » πρὸς τὸν χρηματίζοντα ἐκ τῆς βάτου εἶπεν· « Τίς εἰμι ἐγώ, ὅτι με πέμπεις; Ἐγὼ δέ εἰμι ἰσχνόφωνος καὶ βραδύγλωσσος, » φωνὴν Κυρίου διὰ γλώσσης ἀνθρωπίνης διακονῆσαι (46). Καὶ πάλιν· « Ἐγὼ (47) δέ εἰμι ἀτμὶς ἀπὸ χύτρας. Θεὸς γὰρ ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. » « Ναὶ μὴν (48) καὶ Δαβίδ, ἐφ' οὗ μαρτυρῶν ὁ Κύριος λέγει· « Εὗρον ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, Δαβίδ, τὸν τοῦ Ἰεσσαί· ἐν ἐλαίῳ ἁγίῳ (49) ἔχρισα αὐτόν· » ἀλλὰ καὶ αὐτὸς λέγει πρὸς τὸν Θεόν· « Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου· καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου· ἐπιπλεῖον πλῦνόν με ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου, καὶ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας μου καθάρισόν με· ὅτι τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ γινώσκω, καὶ « ἡ ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μου ἐστὶ διαπαντός. » Ἔπειτα τὴν οὐχ ὑποπίπτουσαν Νόμῳ αἰνιττόμενος ἁμαρτίαν, γνωστικῶς μετριοπαθῶν, ἐπιφέρει (50)· « Σοὶ μόνῳ ἥμαρτον, καὶ τὸ πο-

A vierunt. Accipiamus Enoch, qui in obedientia justus inventus, fuit translatus; et Noe, qui cum credidisset, fuit servatus; et Abraham, qui propter fidem et hospitalitatem « Dei amicus [a], » pater autem Isaac est appellatus. Propter hospitalitatem et pietatem Loth fuit servatus ex Sodomis; propter fidem et hospitalitatem servata est Raab meretrix; propter patientiam et fidem, in pellibus caprinis et ovinis, et ex camelorum pilis contextis vestibus ambularunt, prædicantes regnum Christi. Dicimus autem Eliam et Elisæum, Ezechielem et ✠ Joannem, prophetas. Qui enim « Dei amicus » propter fidem liberam vocatus est Abraham, non fuit gloria elatus, sed modeste dixit: « Ego autem sum terra et cinis [b]. » Et de Job sic scriptum est:
B « Job autem erat justus, reprehensioni non obnoxius, Deum rite colens, abstinens ab omni malo [c]. » Is est, qui sua patientia superavit tentatorem, et simul fuit martyr seu testis, et a Deo accepit testimonium; qui humilitatem amplexus, dicit: « Nullus est mundus a sorde, ne si sit quidem unius diei vita ejus [d]. » Moyses, « fidelis servus in toto domo ejus [e], » dixit ad eum, qui ex rubo dabat responsa: « Quis ego sum, quod me mittis? Ego autem sum et voce tenui, et lingua tardiori [f], » ut Domini vocem ministrem per linguam humanam. Et rursus: « Ego autem sum vapor ex olla. Deus enim superbis resistit, humilibus autem dat gratiam [g]. » Jam vero David quoque,
C de quo testimonium ferens dicit Dominus: « Inveni hominem secundum cor meum, David Jessæi filium, in oleo sancto unxi eum [h]: » sed ipse quoque dicit ad Deum: « Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam; et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam. Amplius lava me ab iniquitate mea, et a peccato meo munda me. Quoniam iniquitatem meam ego cognosco, et peccatum meum in conspectu meo est semper [i]. » Deinde innuens peccatum, quod legi non subjicitur, gnostice suam ostendens modestiam,

✠ P. 611 ED. POTTER. [a] Jac. II, 23. [b] Genes. XVIII, 27. [c] Job I, 1. [d] Job XIV, 4, 5. [e] Hebr. III, 5. [f] Exod. III, 11; IV, 10. [g] Jac. IV, 6; I Petr. IV, 5. [h] Psal. LXXXVIII, 21. [i] Psal. L, 1, 2, 3, 4.

(35) *Αὐτοῦ τῇ μεγ. δ.* Τῇ μεγ. δ. αὐτοῦ, Clem. Rom.

(36) *Καὶ φιλοξενίαν.* Hæc in Romano non exstant; ut nec illud, quod sequitur, πατὴρ δὲ τοῦ Ἰσαὰκ προσηγορεύθη.

(37) *Φίλος Θεοῦ.* Vox Θεοῦ a Clemente Rom. hodierno abest, cui tamen ex hoc loco restituenda videtur. Respicit enim Jacob. II, 23: Καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη.

(38) *Διὰ φιλοξ.* Hæc e Romani Clementis cap. 11 petita sunt.

(39) *Διὰ πίστ.* Hæc ex ejusdem cap. 12 sumpta sunt.

(40) *Δι' ὑπομονήν.* Jam transit ad Clementis Romani cap. 17.

(41) *Τὴν βασιλείαν.* Τὴν ἔλευσιν, Clemens R.

(42) *Ἰωάννην.* Baptistam intelligit; ad quem spectat, quod de τριχῶν καμηλείων πλέγμασιν jam dictum est. Neutrum agnoscit Clemens R.

(43) *Γέγραπται.* Quæ sequuntur ex Veteri Testamento, non ex versione τῶν Ο', qualis hodie exstat,
D sed ex Clemente Rom. citata sunt.

(44) *Οὗτος ὁ νικ. . . ἀντέχεται.* Hæc Alexandrini verba sunt ad martyrium, de quo superius egerat, Clementis Romani dictum accommodantis.

(45) *Θεράπων.* Hoc etiam a Clemente Rom. abest. Additum videtur ex Hebr. III, 5: Καὶ Μωϋσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ὡς θεράπων.

(46) *Φωνὴν ... διακονῆσαι.* Hæc ab Alexandrino nostro inserta non agnoscit Romanus; ut nec quæ mox ex Jac. IV, 6, sequuntur.

(47) *Ἐγώ.* De his verbis, quæ non exstant in S. Scripturis, conf. quæ adnotata sunt sub finem cap. 17 Clementis Rom., p. 156.

(48) *Ναὶ μήν.* Quæ sequuntur petita sunt ex Clementis R. c. 18.

(49) *Ἁγίῳ.* Clemens R., αἰωνίῳ. Sed ἁγίῳ apud τοὺς Ο' exstat.

(50) *Ἔπειτα. . . μετρ. ἐπιφέρει.* Hoc ab Alexandrino nostro insertum est.

subjungit : « Tibi soli peccavi, et malum coram te feci [a]. » Dicit enim alicubi Scriptura : « Spiritus Domini lucerna, scrutans ventris penetralia [b]. » Et quo quis se juste gerendo evadit magis gnosticus, eo est ei propinquior Spiritus illuminans. « Sic justis appropinquat Dominus, et nihil eum latet ex nostris cogitationibus, et ratiocinationibus, quas facimus : Dominum Jesum dico, » qui ex omnipotenti voluntate corda nostra intuetur, « cujus sanguis fuit pro nobis sanctificatus. Observemus ✠ ergo eos, qui nobis præsunt, et revereamur seniores, honoremus juvenes, Dei doceamus disciplinam. » Beatus enim qui docuerit et fecerit quæ sunt Domini prout decet ; est autem id præclari magnificique animi, et qui contemplandæ veritati deditus est. « Uxores nostras ad id, quod bonum est, corrigamus; amabiles, inquit, 222 mores castitatis ostendant : simplicem suæ mansuetudinis demonstrent voluntatem : linguæ suæ moderationem silentio efficiant manifestam ; charitatem suam non secundum animi propensiones, sed omnibus, qui sancte timent Dominum, præbeant æqualem. Liberi nostri sint disciplinæ Domini participes, discant quid valeat apud Deum humilitas, quid possit casta apud Deum dilectio, quomodo timor Domini bonus et magnus, servans omnes qui in ipso sanctæ versantur in puro corde. Est enim scrutator cogitationum et mentis consiliorum ; cujus spiritus est in nobis, et cum voluerit, eum aufert. » Hæc autem omnia confirmat fides, quæ est in Christo. « Adeste, filii, audite me, »

A νηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα. « Λέγει (51) γάρ που ἡ Γραφή· « Πνεῦμα Κυρίου, λύχνος, ἐρευνῶν τὰ ταμιεῖα τῆς γαστρός. » Καὶ ὅσῳ τις δικαιοπραγῶν γνωστικώτερος γίνεται, προσεχέστερον τούτῳ τὸ Πνεῦμα τὸ φωτεινόν (52). « Οὕτως ἐγγίζει τοῖς δικαίοις ὁ Κύριος, καὶ οὐδὲν λέληθεν αὐτὸν τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν διαλογισμῶν ὧν ποιούμεθα· τὸν Κύριον Ἰησοῦν λέγω, » τὸν τῷ παντοκρατορικῷ θελήματι ἐπίσκοπον τῆς καρδίας ἡμῶν (53)· « οὗ τὸ αἷμα ὑπὲρ ἡμῶν ἡγιάσθη (54). Ἐντραπῶμεν οὖν τοὺς προηγουμένους ἡμῶν, καὶ αἰδεσθῶμεν τοὺς πρεσβυτέρους· τιμήσωμεν τοὺς νέους, παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ Θεοῦ. » Μακάριος γάρ, ὃς ἂν διδάσκῃ καὶ ποιῇ τὰ τοῦ Κυρίου κατ' ἀξίαν· μεγαλόφρονος δὲ ἐννοίας ἐστὶν, καὶ θεωρητικῆς τῆς ἀληθείας (55). Τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τὸ B ἀγαθὸν διορθωσώμεθα· τὸ ἀξιαγάπητον ἦθος τῆς ἁγνείας (56), φησὶν, ἐνδειξάσθωσαν· τὸ ἀκέραιον τῆς πραΰτητος αὐτῶν βούλημα ἀποδειξάτωσαν· τὸ ἐπιεικὲς τῆς γλώσσης αὐτῶν, διὰ τῆς σιγῆς (57) φανερὸν ποιησάτωσαν· τὴν ἀγάπην αὐτῶν μὴ κατὰ προσκλίσεις (58), ἀλλὰ πᾶσι τοῖς φοβουμένοις τὸν Θεὸν ὁσίως, ἴσην παρεχέτωσαν. Τὰ τέκνα ἡμῶν (59) τῆς ἐν Χριστῷ παιδείας μεταλαβέτωσαν (60), μαθέτωσαν τί ταπεινοφροσύνη παρὰ Θεῷ ἰσχύει, τί ἀγάπη ἁγνὴ παρὰ Θεῷ δύναται, πῶς ὁ φόβος τοῦ Κυρίου καλὸς καὶ μέγας, σώζων πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ ὁσίως ἀναστρεφομένους ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ (61)· ἐρευνητὴς γὰρ ἐννοιῶν καὶ ἐνθυμημάτων (62)· οὗ ἡ πνοὴ αὐτοῦ ἐν ἡμῖν ἐστι, καὶ ὅταν θέλῃ, ἀνέλει (63) αὐτήν. Ταῦτα (64) δὲ C πάντα βεβαιοῖ ἡ ἐν Χριστῷ πίστις. « Δεῦτε, τέκνα, » ὁ Κύριος λέγει (65)· « ἀκούσατέ μου· φόβον Κυρίου

✠ P. 612 ED. POTTER, 517 ED. PARIS. [a] Psal. L, 6. [b] Prov. xx, 27.

(51) *Λέγει*. Transit Alexandrinus ad Romani cap. 21. Porro quæ sequuntur ex Proverb. xx, 27, indiligentius et e memoria a Clemente R. prolata, putat Cotelerius. Sic autem in vulg. Bibl. se habent : Φῶς Κυρίου πνοὴ ἀνθρώπων, ὃς ἐρευνᾷ ταμιεῖα κοιλίας. Ubi adnotat Flaminius Nobilius, πνεῦμα pro πνοή a scholiasta quodam adnotatum esse : et pro φῶς, Aquilam, Symmachum ac Theodotionem λύχνος, alios λαμπτήρ exhibere.

(52) *Καὶ ὅσῳ . . . τὸ φωτεινόν*. Hæc etiam ab Alexandrino interpolata sunt.

(53) *Τὸν τῷ παντ. . . καρ. ἡμῶν*. Sunt etiam hæc ab Alexandrino addita.

(54) *Ἡγιάσθη*. Clemens R., ἐδόθη. Junius mavult ἐξεχύθη. Sed nil mutandum. Quod Lowthio etiam visum est. Nam ἁγιάζειν est « sacrificare. » D Joan. xvii, 19 : Ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτόν. Eodem sensu apud τοὺς Ο' non semel occurrit. Hinc Suidas, Ἁγιάσαι, καρπῶσαι, καῦσαι ἁγίως, « Deo sacrificare, et sancte adolere. » Porro apud Clementem Romanum hæc sic distinguuntur : Τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, οὗ τὸ αἷμα ὑπὲρ ἡμῶν ἐδόθη, ἐντραπῶμεν· τοὺς προηγουμένους ἡμῶν αἰδεσθῶμεν, τοὺς πρεσβυτέρους ἡμῶν τιμήσωμεν, τοὺς νέους παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ. « Dominum Jesum, cujus sanguis pro nobis datus est, veneremur ; præpositos nostros revereamur, seniores nostros honoremus, juvenes doceamus disciplinam timoris Dei. » Nec probabile videtur, eum jussisse νέους τιμᾷν, ut est apud Alexandrinum, cum potius « seniores honorandi » sint, « juniores » vero, ut sequitur, « erudiendi. » Putarim Romani verba ab Alexandrino, ea ad suum institutum accommodante, mutata fuisse, sequentia vero sic distinguenda esse : Ἐντραπῶμεν οὖν τοὺς πρ. ἡμῶν, καὶ αἰδεσθῶμεν· τοὺς πρεσβυτέρους τιμήσωμεν· τοὺς νέους παιδεύσωμεν τ. π. « Præpositos nostros veneremur et revereamur, seniores honoremus, juvenes doceamus Dei disciplinam.

(55) *Μακάριος. . . τῆς ἀληθείας*. Hoc ab Alexandrino additum est. Respicit autem Matth. : Ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

(56) *Ἦθος τῆς ἁγνείας*. Clem. Rom., τῆς ἁγνείας ἦθος.

(57) *Σιγῆς*. Clem. Rom., φωνῆς. Sed Alexandrini lectionem meliorem esse, pridem observavit Junius. Nam, ut ait Sophocles in Ajace,

. . . *γυναιξὶ κόσμον ἡ σιγὴ φέρει.*

(58) *Κατὰ προσκλίσεις*. Sic I Tim. v, 21 : Μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν. « Nihil faciens in alteram partem declinando. » Suidæ πρόσκλισις est ἑτερομέρεια.

(59) *Τέκνα ἡμῶν*. Sic superius ἐντραπῶμεν. . . αἰδεσθῶμεν. . . τιμήσωμεν. . . τὰς γυναῖκας ἡμῶν διορθωσώμεθα, in prima persona. Perperam igitur Clemens Rom. hodiernus, τέκνα ὑμῶν.

(60) *Μεταλαβέτωσαν* Clemens Rom., μεταλαμβανέτωσαν. Mox, παρὰ τῷ Θεῷ δ. πῶς ὁ φόβος αὐτοῦ καλὸς καὶ μέγας, καὶ σώζ. Ibid.

(61) *Καρδίᾳ*. Clem. Rom., διανοίᾳ. Dein, ἐρευνητὴς γάρ ἐστιν ἐν. Ibid.

(62) *Ἐνθυμημάτων*. Clemens Rom., ἐνθυμήσεων· qua voce usus est Apostolus, Hebr. iv, 12 : Κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας.

(63) *Ἀνέλει*. Scribendum ex Clem. Rom., ἀνελεῖ.

(64) *Ταῦτα*. Hoc loco incipit Clem. Rom. c. 22.

(65) *Δεῦτε, τέκνα, ὁ Κύριος λ*. Abbreviat illa Cle-

διδάξω ὑμᾶς. Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωὴν, ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθάς; » Εἶτα ἑβδομάδος καὶ ὀγδοάδος μυστήριον γνωστικὸν ἐπιφέρει (66)· « Παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη σου (67) τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον· ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθόν· ζήτησον εἰρήνην, καὶ δίωξον αὐτήν. » Γνῶσιν γὰρ αἰνίττεται διὰ τούτων μετά τε ἀποχῆς κακῶν, μετά τε ἐνεργείας ἀγαθῶν, ἔργῳ τε καὶ λόγῳ τελειοῦσθαι διδάσκων (68). « Ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς (69) δέησιν αὐτῶν· πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακὰ, τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτῶν. Ἐκέκραξε δὲ ὁ Κύριος καὶ εἰσήκουσε (70), καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων ἐῤῥύσατο αὐτόν. Πολλαὶ μὲν (71) γὰρ μάστιγες τῶν ἁμαρτωλῶν· τοὺς δὲ ἐλπίζοντας ἐπὶ Κύριον ἔλεος κυκλώσει. » Πλήθους ἐλέου (72) περιέχεσθαι τὸν ἐλπίζοντα γνησίως λέγει· ὅτι, ὃ ἐν τῇ « πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ » γέγραπται, « διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ (73) ἡ ἀσύνετος καὶ ἐσκοτισμένη διάνοια ἡμῶν ἀναθάλλει εἰς τὸ φῶς (74). Διὰ τούτου ἠθέλησεν ὁ Δεσπότης τῆς ἀθανάτου γνώσεως ἡμᾶς γεύσασθαι. » Ῥητότερον καὶ (75) τὸ τῆς γνώσεως ἰδίωμα ἐμφαίνων, ἐπήγαγεν· « Προδήλων (76) οὖν ὄντων ἡμῖν τούτων, καὶ ἐκκεκυφότες (77) εἰς τὰ βάθη τῆς θείας γνώσεως, πάντα τάξει ποιεῖν ὀφείλομεν, ὅσα ὁ Δεσπότης ἐπιτελεῖν ἐκέλευσε, κατὰ καιροὺς τεταγμένους (78). Ὁ σοφὸς (79) τοίνυν ἐνδεικνύσθω τὴν σο-

ait Dominus, « timorem Domini docebo vos. Quis « est homo, qui vult vitam, diligit dies videre bo« nos? » Deinde septenarii et octonarii numeri gnosticum mysterium subjungit : « Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum ; declina a malo, et fac bonum ; quære pacem, et persequere eam. » Per hæc enim significat cognitionem, cum abstinentia a malis, et cum operatione bonorum, docens eam perfici et opere et sermone. « Oculi Domini super justos, et aures ejus ad preces eorum ; vultus autem Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum. Clamavit autem Dominus, et exaudiit, et ex omnibus afflictionibus liberavit eum [a]. Nam multa quidem flagella peccatorum : ✠ sperantes autem in Dominum misericordia circumdabit [b]. » A multitudine misericordiæ contineri dicit eum, qui germane et sincere sperat : quoniam scriptum est in *Epistola ad Corinthios* : « Per Jesum Christum insipiens et obscurata mens nostra in lucem pullulat. Per eum voluit Dominus, ut nos immortalem gustaremus cognitionem. » Unde etiam evidentius ostendens proprietatem cognitionis, subjunxit : « Cum hæc ergo sint manifesta, in profundum divinæ cognitionis introspicientes, debemus omnia rite et ordine facere, quæ nos jussit Dominus peragere, ordinatis temporibus. Sapiens ergo suam ostendat sapientiam, non

✠ P. 613 ED. POTTER, 518 ED. PARIS. [a] Psal. xxxiii, 12-19. [b] Psal. xxxi, 10.

mentis Rom.: Καὶ γὰρ αὐτὸς διὰ τοῦ Πνεύματος ἁγίου οὕτως προσκαλεῖται ἡμᾶς· Δεῦτε, τέκνα.

(66) *Εἶτα ἑβδομάδος καὶ ὀγδοάδος μυστήριον γνωστ. ἐπ.* Hæc ab Alexandrino inserta sunt. Porro dies septimus apud Judæos quieti, octavus reversioni ad labores destinatus fuit. Proinde per priorem auctor significari vult, « quiescendum » esse a malo : per posterius, « faciendum » bonum, ut sequitur in ps. xxxiv. Et hoc est, quod vocat « hebdomadis et ogdoadis mysterium. » Hinc explicandum, quod dictum est *Strom.* vi, pag. 668, edit. Paris. : Οἱ μὴ καταμείναντες ἐν ἑβδομάδι ἀναπαύσεως, ἀγαθοεργίᾳ δὲ θείας ἐξομοιώσεως εἰς ὀγδοαδικῆς εὐεργεσίας κληρονομίαν ὑπερκύψαντες. « Qui non permanserunt in hebdomade quietis, sed bonorum operum effectione divinæ assimilationis (quia Deus scilicet totus est in bene agendo) ad octonariæ beneficentiæ hæreditatem sublati sunt. » Rursus pag. 682 : Ἡ ἑβδόμη τοίνυν ἡμέρα ἀνάπαυσις κηρύσσεται, ἀποχὴ κακῶν. « Septimus ergo dies dicitur quies, abstinentia a malis, » etc. Conf. *Strom.* iv, p. 538 ; *Strom.* v, p. 600.

(67) *Σοῦ.* Abest a Clemente Rom., sed id agnoscunt Bibl. Vulg.

(68) *Γνῶσιν. . . διδάσκων.* Hæc Alexandrini verba sunt.

(69) *Εἰς.* Clem. Rom., πρός· sed εἰς Vulg. Bibl. habent.

(70) *Ἐκέκραξε δὲ ὁ Κύριος καὶ εἰσήκουσε.* Scribendum, Ἐκέκραξε δὲ ὁ δίκαιος καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσε. « Clamavit justus, et Dominus exaudivit. » Nam Clemens Rom. ait : Ἐκέκραξεν ὁ δίκαιος, καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσεν αὐτοῦ· et Vulg. Bibl. : Ἐκέκραξαν οἱ δίκαιοι, καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσε, καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων ἐῤῥύσατο αὐτούς.

(71) *Πολλαὶ μέν.* Clemens Rom. : Πολλαὶ αἱ μάστιγες τοῦ ἁμαρτωλοῦ· τοὺς δὲ ἐλπίζοντας ἐπὶ Κ. Vulg. Bibl. : Πολλαὶ αἱ μάστιγες τοῦ ἁμαρτωλοῦ· τὸν δὲ ἐλπίζοντα ἐπὶ Κ.

(72) *Πλήθους ἐλέου.* Congruentius, πλῆθος ἐλέου. Sequens commation, ὃ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ γέγραπται, nostri potius, quam apostolici Clementis, esse videtur : alioqui ex ejus ad Corinthios epistola hæc excerpta esse non possent. Sylb. — Quæ sequuntur, e Clementis R. cap. 36 petita sunt.

(73) *Ἰησοῦ Χριστοῦ.* Clemens Rom., τούτου, quia præcessit Jesu Christi nomen.

(74) *Ἀναθάλλει εἰς τὸ φῶς.* Clemens R., ἀναθάλλει εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς. Est autem ἀναθάλλειν εἰς φῶς, « pullulare in lucem » metaphora sumpta a plantis, quæ e terra ἄνω βλαστάνουσιν· id enim significat ἀναθάλλειν, et Homericum ἀναθηλεῖν, *Iliad.* A, v. 236 :

Οὐδ' ἀναθηλήσει· περὶ γάρ ῥά ἑ χαλκὸς ἔλεψε
Φύλλα τε καὶ φλοιόν....

Neque repullulabit, circum enim ferrum delibravit
Foliaque et corticem....

Ubi scholiastes vetus ait : Οὐδ' ἀναθηλήσει, οὐδ' ἀναβλαστήσει. Hesych., Ἀναθηλάσαν, ἀναβλαστῆσαν· Ἀναθηλήσει, ἄνω βλαστήσει. Frustra igitur hanc lectionem sollicitavit Cl. Junius.

(75) *Ῥητότερον καί.* Forte ῥητότερόν τε, « disertiusque ; » vel transpositione facta, καὶ ῥητότερον. Sylburg.

(76) *Προδήλων.* Jam transit Alexandrinus ad Romani cap. 40. Mox, ἡμῖν ὄντων, inverso ordine, Clemens R.

(77) *Ἐκκεκυφότες.* Verior lectio est ἐγκεκυφότες, quam præbet Clemens R. Idem rursus cap. 59 : Ἐγκεκύφατε εἰς τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. « Penitus in divina eloquia introspexistis. »

(78) *Κατὰ καιροὺς τεταγμένους.* Hæc verba apud Clementem R. referuntur ad ea quæ apud illum quidem sequuntur, a nostro autem Clemente omissa sunt : Κατὰ καιροὺς τεταγμένους, τάς τε προσφορὰς καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι, etc.

(79) *Ὁ σοφός.* Regreditur Alexandrinus ad Romani cap. 38.

verbis solum, sed in bonis operibus. Humilis ferat testimonium, non sibi, sed in eo, quod ipse testimonium accipiat ab alio. Qui est carne castus, non insolescat, sciens esse alium, qui ei suppeditat continentiam. Videte, fratres, quo majori cognitione digni sumus habiti, eo majus subimus periculum. »

φίον αὐτοῦ, μὴ λόγοις μόνον, ἀλλ' ἐν ἔργοις (80) ἀγαθοῖς. Ὁ ταπεινόφρων μαρτυρείτω, μὴ ἑαυτῷ, ἀλλ' ἐν τῷ ὑφ' ἑτέρου αὐτὸν μαρτυρεῖσθαι (81)· ὁ ἁγνὸς τῇ σαρκὶ μὴ ἀλαζονευέσθω (82), γινώσκων, ὅτι ἕτερός ἐστιν ὁ ἐπιχορηγῶν αὐτῷ τὴν ἐγκράτειαν. Ὁρᾶτε, ἀδελφοὶ, ὅσῳ πλείονος κατηξιώθημεν γνώσεως, τοσούτῳ ὑποκείμεθα μᾶλλον κινδύνῳ » (83).

CAPUT XVIII.

De charitate et reprimendis cupiditatibus.

« Decora ergo et casta vis nostræ benignitatis, ex sententia Clementis, quærit id, quod est communiter utile, » sive martyrium patiatur, sive doceat opere et sermone; eoque duplici, non scripto et scripto. Hæc est charitas, diligere Deum et proximum: ea extollit in altitudinem, quæ non potest explicari. « Charitas operit multitudinem peccatorum [a]; » charitas omnia sustinet, in omnibus est patiens; charitas nos Deo agglutinat, omnia facit in concordia. In charitate consummati sunt omnes electi Dei; absque charitate nihil est gratum Deo; ejus perfectio non potest, inquit, explicari. Quis est idoneus ut in ipsa inveniatur, nisi quos ipse ✠ Deus dignos esse censuerit? » Jam vero apostolus Paulus: « Si corpus meum, inquit, tradidero, charitatem autem non habeam, sum æs resonans, et cymbalum tinniens [b]. » Si non ex affectione electa, inquit, per charitatem gnosticam martyrium passus fuero, sed propter metum forte, et spe exspectatæ mercedis, labra movens ad testimonium fuero confessus Dominum, sum homo communis, Dominum resonans, non cognoscens. Est enim et populus, qui diligit labiis; est etiam alius, qui tradit corpus ut comburatur. « Et si distribuero omnes facultates meas ad alendos pauperes [c], » inquit, non ex ratione communicationis, quæ proficiscitur a charitate; sed ratione remunerationis, quæ vel ab ipso homine, qui beneficio afficitur, vel a Domino, qui promisit, exspecta-

« Ἡ σεμνὴ (84) οὖν τῆς φιλανθρωπίας (85) ἡμῶν καὶ ἁγνὴ ἀγωγὴ, κατὰ τὸν Κλήμεντα, τὸ κοινωφελὲς ζητεῖ, » ἐάν τε μαρτυρῇ, ἐάν τε καὶ παιδεύῃ ἔργῳ τε καὶ λόγῳ· διττῷ δὲ τούτῳ, ἀγράφῳ τε καὶ ἐγγράφῳ. Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, τὸ ἀγαπᾷν τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον (86)· « αὕτη εἰς τὸ ἀνεκδιήγητον ὕψος ἀνάγει· « Ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν· » ἀγάπη πάντα (87) ἀνέχεται, πάντα μακροθυμεῖ· ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς τῷ Θεῷ, πάντα ποιεῖ ἐν ὁμονοίᾳ· ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐτελειώθησαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ· δίχα ἀγάπης οὐδὲν εὐάρεστον τῷ Θεῷ· τῆς τελειότητος αὐτῆς οὐκ ἔστιν ἐξήγησις, φησί. Τίς ἱκανὸς ἐν αὐτῇ εὑρεθῆναι, εἰ μὴ οὓς ἂν αὐτὸς (88) καταξιώσῃ ὁ Θεός; » Αὐτίκα ὁ ἀπόστολος Παῦλος· « Ἐὰν τὸ σῶμά μου ἐπιδῶ (89), » φησὶν, « ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, χαλκός εἰμι ἠχῶν, καὶ κύμβαλον ἀλαλάζον. » Ἣν μὴ ἐκ διαθέσεως ἐκλεκτῆς δι' ἀγάπης γνωστικῆς μαρτυρήσω, λέγει, φόβῳ δὲ εἴπερ οὖν καὶ μισθῷ προσδοκωμένῳ, ἐπικροτῶν τὰ χείλη εἰς μαρτυρίαν Κυρίου ὁμολογήσω Κύριον, κοινός εἰμι ἄνθρωπος, ἠχῶν τὸν Κύριον, οὐ γινώσκων. Ἔστι γὰρ καὶ ὁ λαὸς (90) ὁ τοῖς χείλεσιν ἀγαπῶν· ἔστι καὶ ἄλλος παραδιδοὺς τὸ σῶμα, ἵνα καυθήσεται. « Κἂν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, » φησὶν, οὐ κατὰ τὸν τῆς κοινωνίας τῆς ἀγαπητικῆς λόγον, ἀλλὰ κατὰ τὸν τῆς ἀνταποδόσεως ἢ παρὰ τοῦ εὐεργετουμένου ἀνθρώπου ἢ παρὰ τοῦ ἐπηγγελμένου Κυρίου· « κἂν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάναι, » καὶ τὰ ἐπισκοτοῦντα ἀποβαλεῖν πάθη· μὴ « δι' ἀγάπην

✠ P. 611 ED. POTTER, 519 ED. PARIS. [a] Jac. v, 20; I Petr. iv, 8. [b] I Cor. xiii, 1, 3. [c] Ibid. 3.

(80) *Μὴ λόγοις μόνον, ἀλλ' ἐν ἔργ.* Clemens Rom., μὴ ἐν λόγοις, ἀλλ' ἐν ἔργοις.

(81) *Ὁ ταπεινόφρων μαρτυρείτω, μὴ ἑαυτῷ, ἀλλ' ἐν τῷ ὑφ' ἑτέρου αὐτὸν μ.* Scribendum: Ὁ ταπεινόφρων (vel ταπεινοφρῶν) μὴ ἑαυτῷ μαρτυρείτω, ἀλλ' ἐάτω ὑφ' ἑτέρου ἑαυτὸν μαρτυρεῖσθαι. « Humilis ne sibi testimonium ferat, sed sinat ut alter ei testimonium ferat. » Quam lectionem præbet Clemens Romanus. Illud ἐάτω facile transit in ἐν τῷ, mutato α in ν.

(82) *Ὁ ἁγνὸς τῇ σαρκὶ μὴ ἀλ.* Clemens R., ὁ ἁγνὸς ἐν τῇ σαρκὶ καὶ μὴ ἀλ. Post finem hujusce sententiæ hæc apud Clementem Romanum sequuntur: Ἀναλογισώμεθα.... ποῖοι καὶ τίνες εἰσήλθομεν εἰς τὸν κόσμον, ὡς ἐκ τοῦ τάφου καὶ σκότους· ὁ ποιήσας ἡμᾶς καὶ δημιουργήσας εἰσήγαγεν εἰς τὸν κόσμον αὐτοῦ. Quæ sic potius distinguenda videntur: Ἀναλογισώμεθα.... ποῖοι καὶ τίνες εἰσήλθομεν εἰς τὸν κόσμον· ὡς ἐκ τοῦ τάφου καὶ σκότους ὁ ποιήσας ἡμᾶς καὶ δημιουργήσας εἰσήγαγεν εἰς τὸν κόσμον αὐτοῦ. « Reputemus .... qui et quales in mundum ingressi simus; tanquam e sepulcro et tenebris auctor et opifex noster in mundum suum nos introduxit. »

(83) *Ὁρᾶτε.... κινδύνῳ.* Hæc sententia petita est ex postrema parte cap. 41 epistolæ Clementinæ.

(84) *Ἡ σεμνή.* Quædam hic conjungit auctor petita ex capp. 48, 49 et 50, mutato autem sententiarum ordine et non paucis omissis.

(85) *Φιλανθρωπίας.* Clemens R., φιλαδελφίας.

(86) *Ἐάν τε μαρ.... καὶ τὸν πλησίον.* Hæc Alexandrini verba sunt. Conf. quæ superius dixit *Strom.* i, p. 318.

(87) *Ἀγάπη πάντα.* Imitatur I Cor. xiii, 4, 7.

(88) *Αὐτός.* Abest a Clemente Romano, cap. 50.

(89) *Τὸ σῶμά μου ἐπιδῶ.* Vulg. Bibl. I Cor. xiii, τὸ σῶμά μου παραδῶ ἵνα καυθήσωμαι· ut hic quoque mox legitur. SYLBURG.

(90) *Ὁ λαός.* Respicit Isa. xxix, 13: Καὶ εἶπε Κύριος, Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῶν τιμῶσί με. Mox scribendum, ἵνα καυθήσηται, subjunct. mod. Mox. καὶ ἐὰν ψωμίσ. et καὶ ἐὰν ἔχ. I Cor. xiii; dein, μεθιστάνειν pro μεθιστάναι, Ibid.

δὲ » πιστωθῶ τῷ Κυρίῳ, « οὐθέν εἰμι (91), » ὡς A πρὸς σύγκρισιν τοῦ γνωστικῶς μαρτυροῦντος εἰς πλῆθος, καὶ τὸ μηδὲν διαφέρον λογιζόμενος. « Αἱ γενεαὶ (92) δὲ πᾶσαι ἀπὸ Ἀδὰμ ἕως τῆσδε τῆς ἡμέρας (93) παρῆλθον· ἀλλ' οἱ ἐν ἀγάπῃ τελειωθέντες κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν ἔχουσι χώραν εὐσεβῶν, οἳ φανερωθήσονται ἐν τῇ ἐπισκοπῇ τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀγάπη· ἁμαρτάνειν οὐκ ἐᾷ (94)· ἣν δὲ (95) καὶ περιπέσῃ ἄκων τοιαύτῃ τινὶ περιστάσει διὰ τὰς παρεμπτώσεις τοῦ Ἀντικειμένου, μιμησάμενος (96) τὸν Δαβὶδ, ψαλεῖ· « Ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ (97), καὶ ἀρέσει αὐτῷ ὑπὲρ μόσχον νέον, φέροντα κέρατα καὶ ὁπλάς. Ἰδέτωσαν πτωχοὶ, καὶ εὐφρανθήτωσαν. » Λέγει γάρ (98)· « Θῦσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Κυρίῳ (99) τὰς εὐχάς B σου, καὶ ἐπικάλεσαί με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου, καὶ ἐξελοῦμαί σε, καὶ δοξάσεις με· θυσία γὰρ τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον. » « Ἀγάπη » (1) τοίνυν καὶ « ὁ Θεὸς » εἴρηται, ἀγαθὸς ὤν· οὗ « ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται, » μήτε ἀδικοῦσα, μήτε ἀνταδικοῦσά ποτε· ἀγαθοποιοῦσα δὲ πρὸς πάντας ἁπαξαπλῶς κατ' εἰκόνα Θεοῦ (2). « Πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη, » καθάπερ ὁ Χριστὸς (3), τουτέστιν ἡ παρουσία τοῦ ἀγαπῶντος ἡμᾶς Κυρίου, καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν ἀγαπητικὴ ἡμῶν διδασκαλία τε καὶ πολιτεία. Ἀγάπῃ γοῦν τὸ μὴ μοιχεῦσαι, καὶ τὸ μὴ ἐπιθυμῆσαι τῆς τοῦ πλησίον, τελειοῦται (4), φόβῳ πρότερον κεκωλυμένον. Τὸ αὐτὸ γοῦν ἔργον διαφορὰν ἴσχει, ἢ διὰ φόβον γενόμενον, ἢ δι' ἀγάπην τελεσθὲν, καὶ ἤτοι διὰ πίστεως, ἢ καὶ γνωστικῶς (5) C ἐνεργούμενον. Εἰκότως γοῦν καὶ τὰ τούτων διάφορα (6) τῷ μὲν γνωστικῷ ἡτοίμασται (7), « ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη· » τῷ δὲ ἁπλῶς πεπιστευκότι μαρτυρεῖ (8) « ἑκατονταπλασίονα » ὧν ἀπολέλοιπεν, ἣν ἐπαγ-

tur ; « et si habeam omnem fidem, ut montes transferam, » et affectus, qui menti tenebras offundunt, abjiciam, non fuero autem fidelis Domino « per charitatem, nihil sum [a], » ut qui si conferar cum eo, qui gnostice in vulgus fert testimonium, nihil reputer egregium. « Omnes quidem generationes ab Adam in hodiernum usque diem prætererunt ; sed qui per Dei gratiam consummati sunt in charitate, habent locum piorum, qui manifestabuntur in visitatione regni Christi. Charitas non sinit peccare ; quod si etiam invitus in aliquem talem casum inciderit per illapsus adversarii, David imitatus, psallet : « Confitebor Domino, et placebit ipsi super « vitulum novellum cornua producentem et ungu- « las. Videant pauperes, et lætentur [b]. » Dicit enim : « Sacrifica Deo sacrificium laudis, et redde Do- « mino vota tua, et invoca me in die afflictionis « tuæ, et liberabo te, et glorificabis me [c]. Sacrifi- « cium enim Deo spiritus contritus [d]. » — « Charitas » ergo etiam « Deus » dicitur [e], cum sit bonus : cujus « charitas proximo malum non operatur [f], » neque injuriam faciens, nec referens : omnibus autem, ut semel dicam, benefaciens, ad Dei imaginem. « Plenitudo ergo legis est charitas [g], » sicut Christus, hoc est, præsentia Domini qui nos diligit, et quæ est nostra ex Christo doctrina charitatis, et vitæ institutio. ✠ Charitate ergo perficitur præceptum non mœchandi, et præceptum uxorem proximi non concupiscendi, quod prius metu fuerat prohibitum. Idem ergo factum refert, an factum sit per metum, an perfectum per charitatem, et an per fidem, an etiam ex cognitione exerceatur. Merito ergo diversa etiam sunt horum præmia, ei quidem **223**, qui est gnosticus, parata sunt, « quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascende-

✠ P. 615 ED. POTTER, 520 ED. PARIS. [a] I Cor. XIII, 2. [b] Psal. LXVIII, 30, 31, 32. [c] Psal. XLIX, 14, 15. [d] Psal. L, 17. [e] Joan. V, 8, 16. [f] Rom. XIII, 10. [g] Ibid.

(91) *Οὐθέν εἰμι.* Hæc sic distinguere et explicare malim : Οὐθέν εἰμι ὡς πρὸς σύγκρισιν τοῦ γνωστικῶς μαρτυροῦντος, εἰς πλῆθος καὶ τὸ μηδὲν διαφέρον λογιζόμενος. « Nihil sum, si conferar cum eo qui gnostice martyrium patitur, inter homines vulgares et eos, qui nil eximium præ se ferunt, recensendus. »

(92) *Αἱ γενεαί.* Ex Clementis R. epistolæ superius dictæ cap. 50.

(93) *Τῆσδε τῆς ἡμ.* Clemens R., τῆσδε ἡμ. et mox, τὴν τοῦ Χριστοῦ χάριν.

(94) *Ἡ ἀγάπη ἁμαρτάνειν οὐκ ἐᾷ.* De charitate multa prædicat Clemens R., capp. 49 et 50, sed hæc verba nondum in eo inveni.

(95) *Ἣν δέ.* Hæc efficta videntur ex principio cap. 51 ejusdem epistolæ : Ὅσοι οὖν παρέβημεν διά τινος τῶν τοῦ Ἀντικειμένου (supple παρεμπτώσεων), ἀξιώσωμεν συγγνώμην. « Quotquot igitur per quemdam adversarii illapsum deliquimus, veniam postulemus. »

(96) *Μιμησάμενος.* Ex ejusdem epistolæ cap. 52.

(97) *Ἐξομολογήσομαι τῷ Κ.* Psalm. LXVIII : Αἰνέσω τὸ ὄνομα Θεοῦ μετ' ᾠδῆς, μεγαλυνῶ αὐτὸν ἐν αἰνέσει· καὶ ἀρέσει τῷ Θεῷ ὑπὲρ μόσχον νέον κέρατα ἐκφέροντα καὶ ὁπλ. Sed Clemens noster Romanum sequitur, nisi quod hic pro φέροντα κέρατα habeat κέρατα ἐκφέροντα.

(98) *Λέγει γάρ.* Clemens R., καὶ πάλιν λέγει.

D

(99) *Τῷ Κυρίῳ.* Psalm. XLIX et Clemens R., τῷ Ὑψίστῳ.

(1) *Ἀγάπη.* I Joan. IV, 8 et 16 : Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν.

(2) *Κατ' εἰκόνα Θεοῦ.* Respicit forte Matth. V, 44 et seq. ; Luc. XII, 36.

(3) *Καθάπερ ὁ Χριστός.* Nam Christus οὐκ ἦλθεν καταλῦσαι νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι· quod de se ipse dicit, Matth. V, 17.

(4) *Ἀγάπη . . . τελειοῦται.* Interpres vertit, « charitas perficit. » Unde ἀγάπη nom. cas. in nonnullas edit. irrepsit. Respicit autem Rom. XIII, 9 : Τὸ γὰρ, Οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολὴ, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν.

(5) *Διὰ πίστεως, ἢ καὶ γν.* Πίστιν et γνῶσιν iterum hic distinguit, ut superius : illam scilicet universis fidelibus Christianis, hanc solis perfectis tribuens.

(6) *Τὰ τούτων διάφορα.* V. Casaubonus ad Theophrast. *Περὶ μικρολογίας.* LOWTH.

(7) *Ἡτοίμασται.* Respicit I Cor. II, 9 : Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

(8) *Μαρτυρεῖ.* Nempe Christus, Matth. XIX, 29 : Καὶ πᾶς, ὃς ἀφῆκεν οἰκίας, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ ἀδελφὰς,

runt [a]; » ei autem, qui solummodo credidit, concedit suo testimonio « centum partibus plura [b], quam ea essent, quæ reliquit; quam promissionem contingit cadere in hominum intelligentiam. Hoc in loco mihi venit in mentem quidam, qui se dicebat esse gnosticum. Exponens enim illud : « Ego autem dico, qui aspexit mulierem ad concupiscentiam, jam mœchatus est [c], » non censebat nudam judicari cupiditatem, sed si per cupiditatem, quod ex ea fit opus, procedens ultra cupiditatem, in ipsa peragatur. Aut enim in somnis simul visione utitur, aut etiam corpore. Atque qui historias quidem conscripsere justi Bocchoridis, tale referunt judicium: Adolescens captus amore meretricis, persuadet, certa quadam mercede constituta, ut postridie puella ad eum veniat; cum autem puellam in somnis præoccupasset cupiditas, præter spem expleta libidine, eam, quam amabat, ad se venientem, ut constitutum fuerat, arcet aditu. Illa autem cum id, quod evenerat, didicisset, exigebat mercedem, dicens se ea ratione amatoris explesse cupiditatem. Venerunt ergo ad judicem. Is jusso adolescente crumenam, in qua erat merces, in sole extendere, jussit meretricem umbram apprehendere; lepide imperans, ✠ ut simulacrum mercedis redderet pro simulacro complexus. Atque somniat quidem aliquis, visioni assentiente anima; veram autem visionem somniat, qui aspicit ad concupiscentiam; non solum, ut ille dicebat gnosticus, si simulatque viderit, cum muliere consuetudinem animo concipiat, hoc enim jam est cupiditatis opus ut cupidi-

γελίαν εἰς σύνεσιν ἀνθρώπων πίπτειν συμβέβηκεν (9). Ἐνταῦθα γενόμενος, ἀνεμνήσθην τινὸς φάσκοντος ἑαυτὸν γνωστικόν. Ἐξηγούμενος γὰρ τὸ, « Ἐγὼ (10) δὲ λέγω· Ὁ ἐμβλέψας τῇ γυναικὶ πρὸς ἐπιθυμίαν ἤδη μεμοίχευκεν, » οὐ ψιλὴν τὴν ἐπιθυμίαν ἠξίου κρίνεσθαι, ἀλλὰ ἐὰν τῇ ἐπιθυμίᾳ τὸ κατ' αὐτὴν ἔργον περαιτέρω τῆς ἐπιθυμίας χωροῦν ἐν ἑαυτῇ (11) ἐκτελῆται· ἢ γὰρ ὄναρ τῇ φαντασίᾳ συγκαταχρῆται ἤδη καὶ τῷ σώματι. Λέγουσιν οὖν οἱ τὰς ἱστορίας συνταξάμενοι Βοκχόριδος τοῦ δικαίου (12) κρίσιν τοιάνδε (13). Ἐρῶν ἑταίρας νεανίας πείθει μισθῷ τινι ὡρισμένῳ τὴν παῖδα ἀφικέσθαι τῇ ὑστεραίᾳ πρὸς αὐτόν. Προλαβούσης ὄναρ τῆς ἐπιθυμίας τὴν παῖδα, παρ' ἐλπίδα κορεσθεὶς, ἥκουσαν τὴν ἐρωμένην κατὰ τὸ τεταγμένον, εἴργει τῆς εἰσόδου. Ἡ δὲ, ἐκμαθοῦσα τὸ γεγονὸς, ἀπῄτει τὸν μισθὸν, καὶ τῇδέ πως αὐτὴ τὴν ἐπιθυμίαν τῷ ἐραστῇ πεπληρωκέναι λέγουσα. Ἧκον οὖν ἐπὶ τὸν κριτήν. Τὸ βαλάντιον οὗτος τοῦ μισθώματος τὸν νεανίσκον προτείνειν κελεύσας, ἐν ἡλίῳ δὲ, τὴν ἑταίραν λαβέσθαι προσέταξε τῆς σκιᾶς· χαριέντως εἴδωλον μισθώματος ἀποδιδόναι κελεύσας εἰδώλου συμπλοκῆς (14). Ὀνειρώττει μὲν οὖν τις, συγκαταθεμένης τῇ φαντασίᾳ τῆς ψυχῆς· ὕπαρ δὲ ὀνειρώττει ὁ πρὸς ἐπιθυμίαν βλέπων, οὐ μόνον ὡς ἐκεῖνος ἔλεγεν ὁ δῆθεν γνωστικὸς, ἐὰν ἅμα τῇ ὄψει τῆς γυναικὸς συλλάβῃ κατ' ἔννοιαν τὴν ὁμιλίαν· τοῦτο γὰρ ἤδη ἔργον ἐστὶν ἐπιθυμίας, ὡς ἐπιθυμίας· ἀλλ' ἐὰν εἰς κάλλος σώματος βλέψῃ τις, ὁ Λόγος φησὶ, καὶ αὐτῷ ἡ σὰρξ εἶναι κατ' ἐπιθυμίαν δόξῃ καλὴ, σαρκικῶς ἰδὼν καὶ ἁμαρτητικῶς, δι' οὗ τεθαύμακε, κρίνεται. Ἔμπαλιν γὰρ ὁ δι' ἀγάπην τὴν ἀγ-

✠ P. 616 ED. POTTER, 520-521 ED. PARIS. [a] I Cor. II, 9; Isa. LXIV, 4. [b] Matth. XIX, 29; Marc. X 29,30. [c] Matth. V, 28.

ἢ πατέρας, ἢ μητέρας, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει. Conf. Marc. X, 29, 30.

(9) *Εἰς σύνεσιν ἀνθρώπων πίπτ. σ.* Opponit promissionem earum rerum, quæ humanæ mentis captum non excedunt, promissioni modo dictæ eorum, quæ nec oculus vidit, nec in cor hominis ascenderunt.

(10) *Ἐγώ*. Sententiam Matth. v, 28, verbis paulum mutatis exprimit.

(11) *Ἑαυτῇ*. « Se. » Vel αὐτῇ, « ipsa. » Mox, ut ait Sylburgius, pro ἢ γὰρ ὄν, forte scribendum asseverative ἦ γὰρ ὄν, « utique enim. » Interpres, ut prior disjunctiva consistat, in sequenti quoque membro legit, ἢ καὶ τῷ σώματι. Paulo insolentius esset, ἢ γὰρ, pro αὕτη γὰρ, « hæc enim. »

(12) *Βοκχόριδος τοῦ δικαίου*. Diodorus Siculus *Bibliothecæ historicæ* lib. I, p. 59 edit. Hanov. refert Bocchorin Ægypti regem fuisse, τῷ μὲν σώματι παντελῶς εὐκαταφρόνητον, ἀγχινοίᾳ δὲ καὶ φρονήσει πολὺ διαφέροντα τῶν προβασιλευσάντων, « corpore quidem valde despecto, sed ingenio et prudentia ante se regibus plurimum præcellentem. » Plutarchus in libro *De vitioso pudore*, p. 529, edit. Paris., de eodem memorat, quod cum natura gravis rigidusque esset, Isis aspidem immittere solita fuerit, quæ ejus capiti circumvoluta, superne eum inumbraret, ut ostento territus æque recteque judicaret. Suidas Bacchyrin vocat : Βάκχυρις, ἐπὶ τῶν δικαιοτάτων· τοιοῦτος γὰρ οὗτος βασιλεὺς Αἰγύπτου. Item Zenobius: Βάκχυρις· Οὗτος Αἰγύπτιος ὢν ἐπὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἐπινοίᾳ κρίσεων ἀπομνημονεύεται. Εἴρηται δὲ ἡ παροιμία ἐπὶ τῶν δικαιότατα καὶ παρευρημένως κρινόντων.

(13) *Κρίσιν τοιάνδε*. Plutarchus in Demetrio, p. 901 : Ἀπομνημονεύεται δὲ τῆς Λαμίας καὶ πρὸς τὴν λεγομένην Βοκχόριδος κρίσιν ἀντίρρησις. Ἐπεὶ γάρ τις, ἐρῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἑταίρας Θωνίδος, ᾐτεῖτο συχνὸν χρυσίον, εἶτα κατὰ τοὺς ὕπνους δόξας αὐτῇ συγγενέσθαι, τῆς ἐπιθυμίας ἐπαύσατο, δίκην ἔλαχεν ἡ Θωνὶς αὐτῷ τοῦ μισθώματος· ἀκούσας δὲ τὸν λόγον ὁ Βόκχορις, ἐκέλευσε τὸν ἄνθρωπον ὅσον ᾐτήθη χρυσὸν ἠριθμημένον ἐν τῷ ἀγγείῳ διαφέρειν δεῦρο κἀκεῖσε τῇ χειρὶ, τὴν δ' ἑταίραν ἔχεσθαι τῆς σκιᾶς· ὡς τὴν δόξαν τῆς ἀληθείας σκιὰν οὖσαν. Οὐκ ᾤετο ταύτην εἶναι τὴν κρίσιν ἡ Λαμία δικαίαν· οὐ γὰρ ἀπέλυσεν ἡ σκιὰ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἀργυρίου τὴν ἑταίραν, τὸ δὲ ὄναρ ἔπαυσεν ἐρῶντα τὸν νεανίσκον. « Memoratur Lamiæ quoque celebrati Bocchoridis judicii impugnatio. Nam cum quidam meretricem Ægyptiam Thonidem amaret, poposcit illa ingentem pecuniæ summam. Adolescens inde, cum in somnis sibi visus esset cum illa concumbere, liberatus est libidine. Ob id mercedem ab illo institit Thonis judicio exigere. Cognita causa, jussit Bocchoris illi, quantum postulaverit Thonis argenti, in vase numeratum huc atque illuc manu jactare, ac meretricem umbra frui: quod veritatis opinio umbra sit. Hanc sententiam censuit Lamia iniquam esse: neque enim, inquit illa, ademit meretrici umbra pecuniæ cupiditatem, somnium vero amore adolescentem liberavit. »

(14) *Εἰδώλου συμπλοκῆς*. Ellipsis est: plena structura: ἀντ' εἰδώλου συμπλοκῆς, « pro imagine coitus, » inquit Sylburgius. Sed ἀποδιδόναι apud probatissimos auctores ejusmodi genitivum sæpe regit: alioqui scribi possit ἀντιδιδόναι.

A τὴν προσϐλέπων τὸ κάλλος, οὐ τὴν σάρκα ἡγεῖται, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν καλὴν (15), τὸ σῶμα, οἶμαι, ὡς ἀνδριάντα θαυμάσας, δι' οὗ κάλλους ἐπὶ τὸν τεχνίτην καὶ τὸ ὄντως καλὸν αὐτὸς αὑτὸν παραπέμπει· σύμϐολον ἅγιον τὸν χαρακτῆρα τῆς δικαιοσύνης τὸν φωτεινὸν ἐπιδεικνύμενος τοῖς ἐφεστῶσι τῇ ἀνόδῳ ἀγγέλοις (16), τὸ χρίσμα τῆς εὐαρεστήσεως λέγω, τὴν ποιότητα τῆς διαθέσεως τὴν ἐπικειμένην τῇ ψυχῇ κατ' ἐπιχώρησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος γεγανωμένη. Ταύτην τὴν δόξαν τὴν ἐκλάμψασαν ἐπὶ τοῦ προσώπου Μωϋσέως ὁ λαὸς οὐχ οἷός τε ἦν προσϐλέπειν· διὸ καὶ κάλυμμα ἐλάμϐανε τῆς δόξης πρὸς τοὺς σαρκικῶς θεωμένους. Τοὺς μὲν γὰρ ἐπαγομένους τινὰ τῶν κοσμικῶν κατέχουσιν οἱ τὸ τέλος ἀπαιτοῦντες τοῖς σφετέροις βαρουμένους πάθεσι (17)· τὸν δὲ γυμνὸν μὲν τῶν ὑποπιπτόντων τῷ τέλει, πλήρη δὲ γνώσεως καὶ τῆς ἐξ ἔρ- B γων δικαιοσύνης, συνευχόμενοι παραπέμπουσι, τὸν ἄνδρα σὺν καὶ τῷ ἔργῳ μακαρίσαντες· « Καὶ τὸ φύλλον (18) αὐτοῦ οὐκ ἀποῤῥυήσεται, » τοῦ ζωτικοῦ ξύλου, τοῦ « κατὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων » τεθραμμένου. Καρποφόροις δὲ ὁ δίκαιος ἀπεικάζεται δένδροις, οὐ μόνον τοῖς κατὰ τὴν τῶν μεταρσίων θυσίαν (19). Ἦσαν (20) δὲ κἀν ταῖς τῶν θυσιῶν προσαγωγαῖς παρὰ τῷ νόμῳ οἱ τῶν ἱερείων μωμοσκόποι. Ὄρεξιν (21) οὖν ἐπιθυμίας διακρίνουσιν οἱ περὶ ταῦτα δεινοί· καὶ τὴν μὲν ἐπὶ ἡδοναῖς καὶ ἀκολασίᾳ τάττουσιν,

tatis; sed si quis corporis respexerit pulchritudinem, ait Logos, et ei ex libidine caro pulchra visa fuerit, cum carnaliter et animo peccandi viderit, propterea quod eam sit admiratus, condemnatur. Contra autem, qui per castam aspicit dilectionem, non carnem, sed animam pulchram esse existimat, corpus, mea quidem sententia, admirans tanquam statuam, per quam pulchritudinem ipse quoque seipsum transmittit ad artificem; et id, quod est vere pulchrum, sanctum signum, lucidum justitiæ characterem ostendens angelis qui præsunt ascensui, unctionem dico bene compositæ et quæ Deo placet mentis, qualitatem affectionis inditam animæ, quæ gestit et exsultat propter inhabitationem sancti Spiritus. Hanc gloriam, quæ in Moysis facie refulserat, non poterat populus intueri [a]; et ideo gloriæ velamen induit apud eos, qui intuebantur carnaliter. Eos enim, qui aliqua inducunt ex rebus mundanis, ii, qui detinent, vectigal exigunt ab iis, qui suis gravantur vitiis et animi perturbationibus; eum autem, qui nudus quidem est ab iis, in quæ cadit vectigal, est autem plenus cognitione et ea, quæ est ex operibus, justitia, bona precantes transmittunt, virumque cum opere suo beatum pronuntiant: « Et ejus folium non defluet, » ligni, inquam, vitalis, quod est nutritum « secus decursus aqua-

[a] Exod. xxxiv, 29, seq.

(15) *Οὐ τὴν σάρκα ἡγεῖται, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν κ.* Socratice et Platonice de amore loquitur. Sic apud Lucianum in *Auctione vitarum* ipse Socrates: Τίς δ' ἂν ἐπιτηδειότερος ἐμοῦ γένοιτο συνεῖναι καλῷ; καὶ γὰρ οὐ τῶν σωμάτων ἐραστής εἰμι, τὴν ψυχὴν δ' ἡγοῦμαι καλήν. « At quis magis me idoneus esse queat, qui cum formoso puero versetur? Etenim non sum amator corporum, sed animam formosam duco. » Item de eodem amore agens Maximus Tyrius dissert. 9, p. 113 edit. Oxon.: Ἀρχὴ αὐτοῦ ψυχῆς ἄνθος ἐν σώματι διαφαινόμενον. « Ejus origo est animæ pulchritudo corpore elucens. » Idem de simili Lacedæmoniorum amore, dissert. 10, pag. 128, ait: Ἐρᾷ Σπαρτιάτης ἀνὴρ μειρακίου Λακωνικοῦ, ἀλλ' ἐρᾷ μόνον ὡς ἀγάλματος καλοῦ. « Amat vir Spartiata puerum Laconicum, sed non secus quam pulchram imaginem. » Conf. ejusdem dissert. 8, 9, 10, 11, et *Archæologiæ* nostræ *Græcæ* lib. IV, cap. 9.

C (16) *Τοῖς ἐφεστῶσι τῇ ἀνόδῳ ἀγγέλοις.* Hermas in *Pastore* memorat « angelum pœnitentiæ, » et alium pœnæ præpositum: « et alibi inveniuntur « angeli pacis, mortis, matrimonii, puerperii, » et aliarum rerum D fere omnium. Unde nil mirum si « ascensui » in cœlos præesse crediti sunt. Nam et Christus refert angelos Lazari animam in Abrahæ sinum detulisse, Luc. XVI, 22. Barnabas epist. cap. 18: Ὁδοὶ δύο εἰσὶ διδαχῆς καὶ ἐξουσίας, ἥ τε τοῦ φωτὸς, ἥ τε τοῦ σκότους· διαφορὰ δὲ πολλὴ τῶν δύο ὁδῶν· ἐφ' ἧς μὲν γάρ εἰσι τεταγμένοι φωταγωγοὶ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ἧς δὲ ἄγγελοι τοῦ Σατανᾶ. « Duæ sunt viæ doctrinæ ac potestatis: una lucis, altera tenebrarum, differentia vero multa duarum viarum. Uni siquidem præpositi sunt lucis conciliatores, angeli Dei; alteri vero, angeli Satanæ. » Hinc in *Constitut. apost.* lib. VIII, cap. 41, docemur pro mortuo sic orare: Ἀγγέλους εὐμενεῖς παράστησον αὐτῷ, καὶ κατάταξον αὐτὸν ἐν τῷ κόλπῳ τῶν πατριαρχῶν. « Angelos ei placidos præbe, et colloca eum in sinu patriarcharum, etc. » Ubi conf. quæ adnotavit cl. Cotelerius. Clemens infra ex Platone meminit angelorum, qui sceleratis apud inferos puniendis præfecti sunt, *Strom.* v, p. 502 edit. Paris.

(17) *Τοὺς μὲν γ. . . . πάθεσι.* Hæc sic distinguere et explicare malim: Τοὺς μὲν γὰρ ἐπαγομένους τινὰ τῶν κοσμικῶν κατέχουσιν οἱ τὸ τέλος ἀπαιτοῦντες, τοῖς σφετέροις βαρουμένους πάθεσι. « Eos enim, qui res quasvis mundanas important, detinent ii, qui colligendis vectigalibus præfecti sunt, suis affectibus gravatos. Porro, οἱ τὸ τέλος ἀπαιτοῦντες metaphorice dici videntur iidem angeli quos paulo ante dixit auctor τῇ ἀνόδῳ præpositos esse. Quemadmodum Christus angelos messoribus assimilat, Matth. XIII, 39. Quæ sequuntur etiam in prioribus editionibus perperam distincta et exposita sunt.

(18) *Καὶ τὸ φύλλον.* Psalm. I, 3: Καὶ ἔσται ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ· καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀποῤῥυήσεται.

(19) *Θυσίαν.* Hæc vox irrepsisse videtur e sequenti sententia. Malim φύσιν, vel aliquid ejusmodi. Vult enim auctor « justum » in Psalm. I non solum « arboribus quæ in sublime feruntur, » sed etiam ac præcipue iis quæ « frugiferæ sunt, » — « assimilari. »

(20) *Ἦσαν.* Hæc sententia ad ea, quæ sequuntur, relata sic intelligi debet, prout nos eam Latine explicavimus. Priores editiones eam cum præcedentibus perperam conjunxerunt.

(21) *Ὄρεξιν.* Stoici, apud Stobæum in *Eclogis ethicis*, dicunt ὄρεξιν esse λογικοῦ (scrib. λογικῆς) ὁρμῆς εἶδος, « rationabilis appetitus speciem: » iidem vero apud eumdem ἐπιθυμίαν vocant ὄρεξιν ἀπειθῆ λόγῳ, « appetitionem rationi inobedientem. » Diogenes Laertius lib. V, seg. 113: Ἐπιθυμία δέ ἐστιν ἄλογος ὄρεξις. « Cupiditas autem est appetitio rationi contraria. » Cicero lib. III *Tusculan. quæst.*: « Altera cupiditas, quæ recte vel libido dici potest; quæ est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans. » Et lib. IV: « Libido, vel cupiditas effrenata, quæ adversa ratione incitata est vehementius.

rum [a]. » Comparatur autem justus arboribus frugiferis, non iis solis, quæ in sublime feruntur, sacrificiis.

ἄλογον (22) οὖσαν, τὴν δὲ ὄρεξιν ἐπὶ τῶν κατὰ φύσιν ἀναγκαίων, λογικὴν ὑπάρχουσαν κίνησιν.

✠ Quemadmodum autem erant in sacrificiorum quoque oblationibus penes legem, qui hostiarum vitia considerabant; sic appetitionem discernunt a cupiditate, qui sunt in his rebus exercitati; et hanc quidem voluptati tribuunt et intemperantiæ, cum rationis expers sit; appetitionem autem esse statuunt in his, quæ sunt per naturæ præscriptum necessaria, ut quæ sit motus ex ratione.

CAPUT XIX.

Tam mulieres quam viros esse perfectionis obtinendæ capaces, quod et heroinarum apud exteros exemplis confirmat.

Hujus perfectionis potest et vir et mulier æque esse particeps. Jam vero non solus Moyses, qui audivit a Deo : « Locutus sum ad te semel et bis, dicens : Vidi populum hunc, et ecce est dura cervice; sine me eos perdere, et delebo nomen eorum sub cœlo, et faciam te in gentem magnam et admirabilem, et longe magis quam hanc [b]; » respondet, non id, quod suum erat, spectans, sed pro communi salute preces fundens : « Nequaquam, Domine : « remitte peccatum huic populo, aut dele me etiam « de libro viventium [c]. » Quanta fuit ejus perfectio, qui maluerit una mori cum populo, quam solus esse salvus? Sed etiam Judith, quæ consummata fuit inter mulieres, cum esset urbs circumsessa, precata seniores, ingreditur quidem in castra alienigenarum, omne periculum contemnens pro patria, seipsam tradens hostibus in fide Dei : præmia autem fidei mox accipit mulier, cum in hostem fidei se præclare gesserat, et potita sit capite Holophernis. Et rursus perfecta illa in fide Esther, Israelem a tyrannica potestate liberans, et a crudelitate satrapæ, » sola mulier afflicta jejuniis, restitit

Ταύτης τοι τῆς τελειότητος ἔξεστιν ἐπίσης μὲν ἀνδρὶ, ἐπίσης (23) δὲ καὶ γυναικὶ μεταλαβεῖν. Αὐτίκα οὐχ ὁ Μωϋσῆς μόνος ἀκούσας παρὰ τοῦ Θεοῦ· « Λελάληκα (24) πρὸς σὲ ἅπαξ καὶ δὶς, λέγων· Ἑώρακα τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ ἰδού ἐστι σκληροτράχηλος (25)· ἔασόν με ἐξολοθρεῦσαι αὐτοὺς, καὶ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτῶν ὑποκάτωθεν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα καὶ θαυμαστὸν, καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ τοῦτο· » ἀποκρίνεται δεόμενος, μὴ τὸ ἑαυτοῦ σκοπῶν, ἀλλὰ τὴν κοινὴν σωτηρίαν (26)· « Μηδαμῶς (27), Κύριε· ἄφες τὴν ἁμαρτίαν τῷ λαῷ τούτῳ, ἢ κἀμὲ (28) ἐξάλειψον ἐκ βίβλου ζώντων. » Ὅση τελειότης (29) τοῦ συναποθανεῖν ἐθελήσαντος (30) τῷ λαῷ, ἢ σώζεσθαι μόνος; Ἀλλὰ καὶ Ἰουδὶθ (31), ἡ ἐν γυναιξὶ τελειωθεῖσα, ἐν συγκλεισμῷ τῆς πόλεως γενομένης, δεηθεῖσα τῶν πρεσβυτέρων, εἰς μὲν τὴν παρεμβολὴν τῶν ἀλλοφύλων ἐξέρχεται, τοῦ παντὸς καταφρονήσασα κινδύνου ὑπὲρ τῆς πατρίδος (32) ἑαυτὴν ἐπιδοῦσα τοῖς πολεμίοις ἐν πίστει Θεοῦ· λαμβάνει δ' εὐθὺς τἀπίχειρα τῆς πίστεως, ἀριστεύσασα γυνὴ κατὰ τοῦ πολεμίου τῆς πίστεως, κυρία τῆς Ὀλοφέρνου γενομένη κεφαλῆς. Πάλιν τε αὖ (33) ἡ

✠ P. 617 ED. POTTER. [a] Psal. I, 3. [b] Deut. IX, 13, 14. [c] Exod. XXXII, 32.

(22) Ἄλογον. Hanc vocem Stoici aliter paulo usurpare solebant, quam vulgus Græciæ. Stobæus : Τὸ δὲ ἄλογον, καὶ τὸ παρὰ φύσιν. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἄλογον, ὅσον τὸ ἀπειθὲς τῷ λόγῳ.

(23) *Ἐπίσης μὲν ἀνδρὶ, ἐπίσ.* Conf. *Pædagogi* lib. I, cap. 4.

(24) *Λελάληκα.* Jam revertitur auctor ad Clementem Romanum, e cujus cap. 53 hæc, paucis mutatis, sumpta sunt.

(25) *Ἰδού ἐστι σκληρ.* Clementis Rom. editor lacunam inter ἰδοὺ et σκληροτράχηλος supplevit voce λαός, ex versione τῶν Ο'. Erat autem Romanus ex Alexandrino potius supplendus; qui, ut superius, ita procul dubio hic etiam Romanum secutus est. Proinde καὶ νῦν, quæ voces apud τοὺς Ο' præcedunt verbum ἔασον, ab utroque Clemente absunt. Item pro ἔθνος μέγα καὶ θαυμαστόν, quod apud utrumque Clementem occurrit, ἔθνος μέγα καὶ ἰσχυρόν habent LXX interpretes.

(26) *Ἀποκρίνεται... σωτηρίαν.* Hæc Alexandrini verba sunt.

(27) *Μηδαμῶς.* Hæc etiam apud Clementem R. eodem, quo jam allata Scripturæ verba, loco leguntur; quamvis in Deuteronomio non exstent. Verum paria his, verbis paulum mutatis, occurrunt Exod. XXXII, 31, 32.

(28) *Κἀμέ.* Clem. R., *καί με.*

(29) *Ὅση τελειότης.* Abbreviat illa Clementis Romani : Ὦ μεγάλης ἀγάπης! ὦ τελειότητος ἀνυπερβλήτου! Παῤῥησιάζεται θεράπων πρὸς Κύριον, αἰτεῖται ἄφεσιν τῷ πλήθει, ἢ καὶ ἑαυτὸν ἐξαλειφθῆναι μετ' αὐτῶν ἀξιοῖ. « O charitatem ingentem! O insuperabilem perfectionem! Libere ad Dominum loquitur famulus, remissionem pro populo postulat; vel seipsum quoque cum eis deleri petit. » Non vere igitur adnotat ad « Romanum » vir iste superius memoratus : « Hæc usque ad historiam Judithæ non exstant in Clemente Alexandrino pag. 521. »

(30) *Ἐθελήσαντος.* Cum hac voce subaudiendum μᾶλλον. SYLBURG.

(31) *Ἀλλὰ καὶ Ἰουδίθ.* Hæc, verbis paulum mutatis, ex cap. 55 Clementinæ epistolæ sumpta sunt : Πολλαὶ γυναῖκες, ἐνδυναμωθεῖσαι διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἐπετελέσαντο πολλὰ ἀνδρεῖα. Ἰουδὶθ ἡ μακαρία, ἐν συγκλεισμῷ οὔσης τῆς πόλεως, ᾐτήσατο παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐαθῆναι αὐτὴν ἐξελθεῖν εἰς τὴν παρεμβολὴν τῶν ἀλλοφύλων· παραδοῦσα οὖν ἑαυτὴν τῷ κινδύνῳ ἐξῆλθεν δι' ἀγάπην τῆς πατρίδος, καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ ὄντος ἐν συγκλεισμῷ, καὶ παρέδωκεν Κύριος Ὀλοφέρνην ἐν χειρὶ θηλείας. « Mulieres complures, per gratiam Dei corroboratæ, strenua et virilia multa gesserunt. Beata Juditha, cum urbs obsideretur, rogavit seniores ut sibi liceret in alienigenarum castra transire; ac seipsam periculo tradens, propter charitatem patriæ populique obsessi, egressa est; et Dominus tradidit Holophernem in manu feminæ. »

(32) *Ὑπὲρ τῆς πατρίδος.* Malim hæc verba ad ea, quæ sequuntur, referre : « Omne periculum contemnens, seipsam pro patria tradens hostibus. »

(33) *Πάλιν τε αὖ.* Clemens R., post verba modo ex eo allata, hæc addit : Οὐχ ἧττον αὖ καὶ ἡ τελεία κατὰ πίστιν Ἐσθὴρ κινδύνῳ ἑαυτὴν παρέβαλεν, ἵνα τὸ δωδεκάφυλον τοῦ Ἰσραὴλ μέλλον ἀπολέσθαι ῥύσηται· διὰ γὰρ τῆς νηστείας καὶ τῆς ταπεινώσεως

τελεία κατὰ πίστιν Ἐσθὴρ, ῥυομένη τὸν Ἰσραὴλ τυραννικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς τοῦ σατράπου ὠμότητος, › μόνη γυνὴ νηστείαις τεθλιμμέναις (34) πρὸς μυρίας ὁπλισαμένας (35) ἀντετάξατο δεξιὰς, τυραννικὸν διὰ πίστεως ἀναλύουσα δόγμα· καὶ δὴ τὸν μὲν ἐτιθάσσευσεν, ἀνέστειλε δὲ τὸν Ἀμὰν, καὶ τὸν Ἰσραὴλ τῇ τελείᾳ πρὸς τὸν Θεὸν δεήσει ἀπαθῆ διεφύλαξεν. Σιωπῶ γὰρ Σουσάνναν καὶ τὴν Μωϋσέως ἀδελφὴν, ὡς ἡ μὲν συνεστρατήγησε τῷ προφήτῃ, πασῶν ἐξάρχουσα τῶν κατὰ σοφίαν παρ' Ἑβραίοις εὐδοκίμων γυναικῶν· ἡ δὲ, σεμνότητος ὑπερβολῇ καὶ μέχρι θανάτου χωροῦσα, πρὸς τῶν ἀκολάστων ἐραστῶν καταχρινομένη, μάρτυς ἁγνείας ἔμεινεν ἀῤῥεπής. Ναὶ μὴν Δίων ὁ φιλόσοφος (36) Λυσιδίκην τινὰ γυναῖκα ἱστορεῖ, δι' ὑπερβολὴν αἰδοῦς, αὐτῷ χιτῶνι λούεσθαι· Φιλωτέραν δὲ, ὁπότε μέλλοι εἰσιέναι τὴν πύελον, ἠσυχῇ ἐπαναστέλλεσθαι τὸν χιτῶνα, καθόσον τὰ γυμνὰ τὸ ὕδωρ ἔσκεπεν· εἶτα κατ' ὀλίγον (37) αὖθις ἀνιοῦσαν, ἐπενδύσασθαι. Ἦ γὰρ οὐχὶ καὶ βασάνους ἤνεγκεν ἀνδρείως Λέαινα ἡ Ἀττικὴ, συνειδυῖα αὐτῇ (38) τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἁρμόδιον καὶ Ἀριστογείτονα τὴν κατὰ Ἱππάρχου ἐπιβουλὴν; οὐδ' ὁπωστιοῦν ἐξεῖπεν, εὖ μάλα στρεβλουμένη. Φασὶ δὲ καὶ τὰς Ἀργολικὰς (39), ἡγουμένης αὐτῶν Τελεσίλλης τῆς ποιητρίας, Σπαρτιάτας τοὺς ἀλκίμους τὰ πολέμια φανείσας μόνον τρέψασθαι, καὶ ἐκείναις τὸ ἀδεὲς (40) τοῦ θανάτου περιποιήσασθαι. Τὰ ὅμοια λέγει καὶ ὁ τὴν « Δαναΐδα » πεποιηκὼς ἐπὶ τῶν Δαναοῦ θυγατέρων ὧδε·

Καὶ τότ' ἄρ ὡπλίζοντο θοῶς Δαναοῖο θύγατρες
Πρόσθεν ἐϋῤῥεῖος ποταμοῦ Νείλοιο ἄνακτος.

καὶ τὰ ἑξῆς. Ἄδουσι δὲ οἱ λοιποὶ τῶν ποιητῶν τὴν Ἀταλάντης ἐν θήρᾳ ὠκύτητα, καὶ τὴν Ἀντικλείας φιλοστοργίαν (41), καὶ τὴν Ἀλκήστιδος φιλανδρίαν, καὶ τὴν

A ✠ armatis copiis innumerabilibus, tyrannicum per fidem solvens decretum. Et tyrannum quidem mitigavit, Aman vero repressit, et Israelem perfecta ad Deum oratione illæsum conservavit. Taceo enim Susannam et Moysis sororem, quod hæc quidem una duxit exercitum cum propheta, princeps omnium mulierum, quæ apud Hebræos erant insignes sapientia; illa vero per summam honestatem, vel ad mortem usque procedens, cum ab intemperantibus condemnaretur amatoribus, perstitit firma et constans martyr pudicitiæ. Dion certe philosophus refert quamdam mulierem Lysidicam, propter insignem pudorem, se lavasse cum ipsa tunica; Philoteram autem, **224** cum esset ingressura solium, paulatim contraxisse tunicam, quantum quæ
B nuda erant tegebantur ab aqua; deinde rursus paulatim ascendentem induisse. Annon enim tormenta quoque tulit fortiter Leæna Attica, quæ cum esset conscia insidiarum, quæ ab Harmodio et Aristogitone parabantur in Hipparchum, nihil omnino est elocuta, etsi valde cruciaretur? Aiunt autem Argolicas quoque, Telesilla poetria duce, Spartanos, qui magnæ erant virtute in rebus bellicis, solo intuitu prodeuntes fugasse, et effecisse ut illæ mortem nihil extimescerent. De filiabus quoque Danai dicit similia *Danaidis* auctor:

Tumque cito Danai sumpserunt arma puellæ
C *In ripis pulchro labentis flumine Nili;*

et quæ sequuntur. Canunt autem reliqui poetæ velocitatem Atalantæ in venatione, et egregiam Anticleæ amicitiam, et Alcestidis in maritum amorem,

✠ P. 618 ED. POTTER, 522 ED. PARIS.

αὐτῆς ἠξίωσεν τὸν παντοποιητὴν Δεσπότην, Θεὸν τῶν αἰώνων· ὅς, ἰδὼν τὸ ταπεινὸν τῆς ψυχῆς αὐτῆς, ἐῤῥύσατο τὸν λαὸν, ὧν χάριν ἐκινδύνευσεν. « Nec minus, cujus perfecta fuit fides, Esthera, periculo se objecit, ut duodecim tribus Israelitarum jam perituras liberaret. Nam in jejunio et humilitate precata est omnium effectorem Dominum, Deum sæculorum; qui, animi ejus humilitatem cernens, populum liberavit propter pericula quæ illa adierat. »

(34) *Νηστείαις τεθλιμμέναις*. Interpres vertit, « afflicta jejuniis; » ac si legisset, νηστείαις τεθλιμμένη· quod non est incommodum.

(35) *Ὁπλισαμένας*. Forte rectius ὡπλισμένας, præt. perfecto. Sylburg.

D (36) *Δίων ὁ φιλόσοφος*. Dio scilicet Chrysostomus, qui, Trajano imperante, fuit σοφιστὴς καὶ φιλόσοφος τὸ ἐπιτήδευμα, ut referunt Photius et Suidas.

(37) *Κατ' ὀλίγον*. H. ms., μετ' ὀλίγον, paulo post: rectius. Sylburg.

(38) *Αὐτῇ*. H. ms., αὐτὴ nom. casu; rectius. Sylburg. — Scribendum igitur αὕτη, vel αὐτὴ, et tota insuper sententia hoc modo concipienda est: Ἦ γὰρ οὐχὶ καὶ βασάνους ἤνεγκεν ἀνδρείως Λέαινα ἡ Ἀττική; Συνειδυῖα αὕτη τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἁρμόδιον καὶ Ἀριστογείτονα τὴν κατὰ Ἱππάρχου ἐπιβουλὴν, οὐδ' ὁπωστιοῦν ἐξεῖπεν, εὖ μ. στρ. « Annon enim tormenta quoque fortiter tulit Leæna Attica? Hæc enim, cum conscia esset insidiarum quæ ab Harmodio et Aristogitone Hipparcho struebantur, nil omnino est elocuta, licet graviter cruciata. » Proinde, ut refert Plutarchus *De garrulitate* pag. 505 edit. Paris., in Leænæ memoriam Ἀθηναῖοι χαλκῆν ποιησάμενοι λέαιναν ἄγλωσσον, ἐν πύλαις τῆς ἀκροπόλεως ἀνέθηκαν· τῷ μὲν θυμοειδεῖ τοῦ ζώου τὸ ἀήττητον αὐτῆς, τῷ δὲ ἀγλώσσῳ τὸ σιωπηλὸν καὶ μυστηριῶδες φαίνοντες. « Athenienses æneam leænam lingua carentem fecerunt, inque foribus arcis dedicaverunt; iracundia animalis invincibilem feminæ constantiam, linguæ absentia taciturnitatem et secreti continentiam significantes. » Conf. Pausanias in *Atticis* p. 40 edit. Hanov.

(39) *Τὰς Ἀργολικάς*. Argivæ mulieres, eorum viris bello cæsis, adversum Cleomenem, Spartæ regem, Argos defenderunt, duce Telesilla: in cujus facinoris memoriam, ut refert in *Corinthiacis* Pausanias p. 121, statua Telesillæ juxta ædem Veneris posita fuit. Καὶ βιβλία μὲν ἐκεῖνα ἔῤῥιπται οἱ πρὸς ποσὶν, αὐτὴ δὲ εἰς κράνος ὁρᾷ κατέχουσα τῇ χειρὶ, ἐπιτίθεσθαι τῇ κεφαλῇ μέλλουσα· « et ad pedes ejus carminum volumina jacent; ipsa galeam aspicit, quam capiti jam impositura manu tenet. » Conf. Plutarchus *De virtutibus mulierum*, pag. 121. Telesillæ meminit etiam Suidas et Tatianus edit. Oxon. pag. 114, quo loco claras mulieres non paucas recenset.

(40) *Καὶ ἐκείναις τὸ ἀδ*. Excidisse videtur αὐτὴν post ἐκείναις. Est enim sensus, ut videtur, ἐκείναις αὐτὴν τὸ ἀδεὲς τοῦ θανάτου περιποιήσασθαι· « illis eam » (Argolicis mulieribus Telesillam poetriam) « mortis contemptum conciliasse. »

(41) *Ἀντικλείας φιλοστοργίαν*. Hesychio φιλόστοργος est φιλότεκνος. Proinde Anticleæ φιλοστοργία ejus « amorem » in Ulyssem filium significat.

et Macariæ et Hyacinthidum fortitudinem. Quid vero? non Theano Pythagorica eo processit philosophiæ, ✠ ut ei, qui ipsam curiose aspexerat, et dixerat: « Pulcher cubitus, » responderit: « At non publicus? » Ejusdem gravitatis fertur illud quoque dictum; rogata enim: « Quoto die mulier post congressum cum viro, in sacrum Cereris venire possit? A proprio quidem, vel statim, » subjunxit: « nunquam vero ab alieno. » Quinctiam Themisto quoque, Zoili filia, Lampsacena, uxor Leontei Lampsaceni, dabat operam philosophiæ Epicureæ; sicut Myia, Theanus filia, Pythagoreæ; et Arignote, quæ scripsit res gestas Dionysii. Filiæ autem Diodori, cui fuit cognomen Saturnus, fuerunt omnes dialecticæ, ut ait Philo dialecticus in *Menexeno*, quarum hæc ab eo feruntur nomina: Menexene, Argia, Theognis, Artemisia, Pantaclea. Memini autem etiam Cynicæ cujusdam, Hipparchia autem vocabatur, Maronitis, uxor Cratetis, propter quam in Pœcile quoque celebrata fuere cyno-

A Μακαιρίας (42) καὶ τῶν Ὑακινθίδων εὐψυχίαν. Τί δαί; οὐχὶ Θεανὼ (43) μὲν ἡ Πυθαγορικὴ εἰς τοσοῦτον ἧκεν φιλοσοφίας, ὡς πρὸς τὸν περιέργως ἀπιδόντα καὶ εἰπόντα, « Καλὸς ὁ πῆχυς » (44), « Ἀλλ' οὐ δημόσιος, » ἀποκρίνασθαι. Τῆς αὐτῆς φέρεται σεμνότητος κἀκεῖνο τὸ ἀπόφθεγμα· ἐρωτηθεῖσα γὰρ, « Ποσταία γυνὴ (45) ἀπὸ ἀνδρὸς εἰς τὸ Θεσμοφόριον κάτεισιν; Ἀπὸ μὲν τοῦ ἰδίου καὶ παραχρῆμα, » ἔφη, « ἀπὸ δὲ τοῦ ἀλλοτρίου οὐδεπώποτε. Ναὶ μὴν καὶ Θεμιστὼ (46). ἡ Ζωΐλου, ἡ Λαμψακηνὴ, ἡ Λεοντέως γυνὴ τοῦ Λαμψακηνοῦ, τὰ Ἐπικούρεια ἐφιλοσόφει, καθάπερ Μυῖα (47), ἡ Θεανοῦς θυγάτηρ, τὰ Πυθαγόρια· καὶ Ἀριγνώτη, ἡ τὰ περὶ Διονυσίου γραψαμένη (48)· αἱ (49) γὰρ Διοδώρου, τοῦ Κρόνου ἐπικληθέντος (50), θυγατέρες πᾶσαι διαλεκτικαὶ γεγόνασιν, ὥς φησι Φίλων B ὁ διαλεκτικὸς (51) ἐν τῷ « *Μενεξένῳ*, » ὧν τὰ ὀνόματα παρατίθεται τάδε· Μενεξένη, Ἀργεία, Θεόγνις, Ἀρτεμισία, Παντάκλεια. Μέμνημαι καὶ Κυνικῆς τινος· Ἱππαρχία (52) δὲ ἐκαλεῖτο, ἡ Μαρωνῖτις, ἡ Κράτητος γυνὴ, ἐφ' ᾗ καὶ τὰ γυνογάμεια (53) ἐν τῇ Πα-

✠ P. 619 ED. POTTER, 523 ED. PARIS.

Nam eam Ulyssis desiderio mortuam fuisse, refert ejus anima. *Odyss.* Λ, 202:

Ἀλλά με σός τε πόθος, σά τε μήδεα, φαίδιμ' Ὀδυσσεῦ,
Σή τ' ἀγανοφροσύνη μελιηδέα θυμὸν ἀπηύρα.

Sed me tui desiderium, tuæque curæ, inclyte Ulysses,
Tuaque benignitas dulci animo privarunt.

Atalantes et Alcestidis nomina ubique a poetis celebrata sunt.

(42) *Μακαιρίας*. Scribendum potius Μακαρίας. Fuit autem Macaria Herculis et Dejaniræ filia, quæ ex oraculi consilio mortem sibi conscivit, ut Atheniensibus victoriam in hostes daret. Conf. Pausanias in *Atticis*, p. 61.

(43) *Θεανώ*. Jamblichus, *De vita Pythagoræ* cap. 27, Theanos duas commemorat: unam Brontini, qui ab aliis Brotinus dicitur, alteram Pythagoræ uxorem; quarum utraque philosophiæ Pythagoricæ operam dedit: unde non satis constat, utri earum hæc dicta tribuenda sint. Theodoretus hunc Clementis locum transtulit in serm. 12: Θεανὼ ἡ Πυθαγορικὴ, ἀποβλέψαντός τινος εἰς αὐτὴν, καὶ εἰπόντος, Καλὸς ὁ πῆχυς, Ἀλλ' οὐ δημόσιος, ἀπεκρίνατο. Ἐρωτηθεῖσα δὲ πάλιν· Ποσταία γυνὴ ἀπὸ ἀνδρὸς εἰς τὸ Θεσμοφόριον κάτεισιν; Ἀπὸ μὲν τοῦ ἰδίου παραχρῆμα, ἔφη, ἀπὸ δὲ τοῦ ἀλλοτρίου οὐδέποτε.

(44) *Καλὸς ὁ π.* Hoc dictum superius retulit auctor, *Pædag.* lib. II, cap. 10, p. 238, ubi conf. adnotata.

C (45) *Ποσταία γ.* Diogenes Laertius lib. VIII, seg. 43: Ἀλλὰ καὶ φασὶν αὐτὴν (Θεανὼ) ἐρωτηθεῖσαν, Ποσταία γυνὴ ἀπὸ ἀνδρὸς καθαρεύει; φάναι, Ἀπὸ μὲν τοῦ ἰδίου παραχρῆμα, ἀπὸ δὲ ἀλλοτρίου οὐδέποτε. Idem effatum refert Stobæus serm. 72, Theo *Progymnasmatis* pag. 69, Jamblichus lib. *De vita Pythagoræ* loco jam dicto. Idem, cap. 11, id Pythagoræ tribuit: Ἔτι δὲ τὸ περιβόητον γενόμενος ἀποφθέγξασθαι κατὰ τὴν σύνοδον, ὡς ἀπὸ μὲν τοῦ συνοικοῦντος ἀνδρὸς ὁσιόν ἐστιν αὐθημερὸν προσιέναι τοῖς ἱεροῖς, ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ προσήκοντος οὐδέποτε. « In isto conventu fertur etiam (Pythagoras) pronuntiasse illud plurimorum sermonibus jactatum; nempe quod uxor a marito suo surgens, salva pietate ad sacra eodem die se conferre queat; ab alieno autem viro, nunquam. »

(46) *Θεμιστώ*. Themistam vocat Laertius lib. X, seg. 1; Cicero orat. in Pisonem; Lactantius *Institut.* lib. III, cap. 25. De hac et reliquis mulieribus quæ philosophiæ operam dabant, conf. Menagii *Historia* *mulierum philosoph.*

(47) *Μυῖα*. Jamblichus sub finem libri superius dicti, Pythagoræ discipulos recensens, ait: Μυῖα, γυνὴ Μίλωνος τοῦ Κροτωνιάτου. Suidas, v. Θεανώ, Myiam Pythagoræ et Theanus filiam fuisse refert. Ejusdem præterea meminerunt Porphyrius, Laertius, Lucianus in *Muscæ encomio*, etc.

(48) *Ἀριγνώτη, ἡ τὰ περὶ τοῦ Διονυσίου γρ.* Hæc etiam Pythagoræ et Theanus filia fuisse dicitur. Scripsit autem Βακχικὰ, τελετὰς Διονύσου, et ἄλλα φιλόσοφα, teste Suida. Unde apud Clementem loco Διονυσίου scribendum Διονύσου. Quod olim etiam observavit Menagius Adnot. in Laertii lib. VIII, seg. 42, et Kusterus in Suidam. Scripta Pythagorica Arignotes sua ætate exstitisse memorat Porphyrius in *Vita Pythagoræ*.

(49) *Αἱ Διοδώρου ... θυγατέρες*. Hieronymus lib. I *Contra Jovinianum*: « Diodorus Socraticus quinque filias dialecticas insignis pudicitiæ habuisse fertur. De quibus et Philo, Carneadis magister, plenissimam scripsit historiam. »

(50) *Τοῦ Κρόνου ἐπικλ.* Strabo lib. XIV, ubi de Jasso: Ἐντεῦθεν ἦν ὁ διαλεκτικὸς Διόδωρος, ὁ Κρόνος ἐπικληθεὶς, κατ' ἀρχὰς μὲν ψευδῶς· Ἀπολλώνιος γὰρ ἐκαλεῖτο ὁ Κρόνος, ἐπιστατήσας ἐκείνου· μετήνεγκαν δ' ἐπ' αὐτὸν διὰ τὴν ἀδοξίαν τοῦ κατ' ἀλήθειαν Κρόνου. « Inde fuit oriundus etiam Diodorus dialecticus, cognomento *Cronus*: quod ei ab initio tributum est falso, cum esset cognomen Apollonii, quo is usus fuit magistro: est autem translatum in D Diodorum ob veri *Croni* obscuritatem. » Eadem refert iterum lib. XVII, ubi de Cyrene. De hoc Diodoro ejusque cognomine plura in ejus Vita narrat Diogenes Laertius, lib. II, seg. 111, 112.

(51) *Φίλων ὁ διαλ.* Fuit hic Philo Diodori Croni discipulus, Zenonis Cittiei condiscipulus, et, ut ex Hieronymo jam dictum est, Carneadis magister.

(52) *Ἱππαρχία*. Ejus vitam scripsit Diogenes Laertius lib. VI, seg. 96.

(53) *Γυνογάμεια*. Rectius κυνογαμία, Theodoretus; inquit in *Indice Græco* Sylburg. Suidas in v. Κράτης: Γήμας δὲ Ἱππαρχίαν τὴν Μαρωνεῖτιν, κυνογαμίαν τὸν γάμον ἐκάλεσε. « Cum autem duxisset uxorem Hipparchiam Maronitidem, nuptias suas » *canium matrimonium* « appellavit. » Tatianus non procul a principio *Orat. in Græcos*: Τίς γὰρ ἂν ἐπιμαρτυρήσαι τῇ Κράτητος κυνογαμίᾳ; Ubi cl. editor Oxoniensis recte substituit κυνογαμία.

κλῃ ἐτετέλεστο. Ἀρήτη (54) δὲ ἡ Ἀριστίππου, Κυρηναϊκή, τὸν Μητροδίδακτον ἐπικληθέντα ἐπαίδευσεν Ἀρίστιππον. Παρὰ Πλάτωνί (55) τε ἐφιλοσόφουν Λασθένεια ἡ Ἀρκαδία (56), καὶ Ἀξιοθέα ἡ Φλιασία· Ἀσπασίας (57) γὰρ τῆς Μιλησίας, περὶ ἧς καὶ οἱ κωμικοὶ πολλὰ δὴ καταγράφουσι, Σωκράτης μὲν ἀπέλαυσεν εἰς φιλοσοφίαν, Περικλῆς δὲ εἰς ῥητορικήν. Παραπέμπομαι τοίνυν τὰς ἄλλας διὰ τὸ μῆκος τοῦ λόγου, μήτε τὰς ποιητρίας καταλέγων, Κόρινναν (58) καὶ Τελέσιλλαν, Μυΐαν (59) τε καὶ Σαπφώ· ἢ τὰς ζωγράφους, καθάπερ Εἰρήνην τὴν Κρατίνου θυγατέρα, καὶ Ἀναξάνδραν τὴν Νεάλκους, ὥς φησι Δίδυμος ἐν *Συμποσιακοῖς* (60). Ἡ δὲ Κλεοβούλου θυγάτηρ (61), τοῦ σοφοῦ καὶ Λινδίων μοναρχοῦντος, τῶν ξένων τῶν πατρῴων οὐκ ᾐδεῖτο ἀπονίπτειν τοὺς πόδας· ἐπεὶ καὶ ἡ τοῦ Ἀβραὰμ γυνὴ Σάῤῥα ἡ μακαρία, αὐτὴ τοὺς « ἐγκρυφίας » παρεσκεύασε τοῖς ἀγγέλοις· καὶ βασιλικαὶ κόραι (62) παρὰ τοῖς Ἑβραίοις τὰ πρόβατα ἔνεμον· ὅθεν καὶ ἡ παρ' Ὁμήρῳ Ναυσικάα (63) ἐπὶ τοὺς πλυνοὺς ᾔει. Ἕλοιτ' ἂν οὖν ἡ σώφρων, πρῶτον μὲν πείθειν τὸν ἄνδρα κοινωνὸν αὐτῇ γίνεσθαι τῶν πρὸς εὐδαιμονίαν φερόντων· εἰ δὲ ἀδυνάτως ἔχοι, μόνη σπευδέτω ἐπ' ἀρετήν, πάντα μὲν τῷ ἀνδρὶ πειθομένη, ὡς μηδὲν ἄκοντος ἐκείνου πρᾶξαί ποτε, πλὴν ὅσα εἰς ἀρετήν τε καὶ σωτηρίαν διαφέρειν (64) νομίζεται. Ἀλλὰ καί, εἴ καί τις εἴργοι τῆς τοιαύτης διαθέσεως ἀνυποκρίτως ὁρμῶσαν, ἤτοι γυναῖκα, ἢ καὶ θεράπαιναν, οὐκ ἄλλο τι φαίνεται τοτηνικάδε δρῶν ὁ τοιοῦτος, ἢ

A gamia. Arete autem, filia Aristippi, Cyrenaica, erudiit Aristippum, qui Μητροδίδακτος, id est « a matre doctus, » fuit cognominatus. Apud Platonem etiam philosophabantur Lasthenia Arcadia, et Axiothea Phliasia. Aspasia autem Milesia, de qua multa quoque conscribunt comici, usus quidem est Socrates ad philosophiam, Pericles autem ad rhetoricam. Prætermitto alias, ne sit prolixior oratio, neque recensens poetrias, Corinnam ✠ et Telesillam, Myiam et Sappho; aut pictrices, ut Irenen Cratini filiam, et Anaxandram Nealcis, ut dicit Didymus in *Symposiacis*. Cleobuli autem sapientis, Lindiorum monarchæ, filiam non pudebat lavare pedes paternorum hospitum. Quemadmodum Abrahæ quoque uxor beata Sara, paravit ipsa B angelis panes « subcinericios [a]; » et puellæ regiæ pascebant oves apud Hebræos. Unde etiam quæ est apud Homerum Nausicaa, ad lavacra ivit. Velit ergo pudica mulier, primum quidem, si fieri possit, marito persuadere, ut sit ei socius eorum, quæ ferunt ad beatitudinem; si id autem non possit efficere, sola contendat ad virtutem, marito quidem parens in omnibus, ut invito illo nihil unquam faciat, præter ea quæ censentur pertinere ad virtutem et salutem. Sed et si quis aut uxorem, aut etiam ancillam, quæ ad tale institutum sine simulatione fertur, ab eo arceat, nihil aliud videtur is tunc facere, quam a justitia quidem et temperantia

✠ P. 620 ED. POTTER. [a] Genes. XVIII, 6.

C

(54) Ἀρήτη. Laertius in Aristippo, lib. II, seg. 86: Ἀριστίππου διήκουσεν ἡ θυγάτηρ Ἀρήτη, καὶ Αἰθίοψ Πτολεμαεύς, καὶ Ἀντίπατρος Κυρηναῖος· Ἀρήτης δὲ Ἀρίστιππος ὁ Μητροδίδακτος ἐπικληθείς, οὗ Θεόδωρος ὁ ἄθεος. « Aristippum audivit Arete filia, et Æthiops ex Ptolemaide, et Cyrenæus Antipater: Aretæ vero auditor Aristippus, Metrodidactus cognominatus, hujus vero Theodorus atheus. » Similia refert Ælianus lib. III, cap. 60, nisi quod Areten appellet Aristen, et Aristippi senioris sororem fuisse dicat.

(55) Παρὰ Πλάτωνι. Perinde Laertius lib. III, seg. 46, Platonis discipulos enumerans, ait: Σὺν οἷς καὶ γυναῖκες δύο, Λασθένεια Μαντινική, καὶ Ἀξιοθέα Φλιασία, ἣ καὶ ἀνδρεῖα ἠμπίσχετο, ὥς φησι Δικαίαρχος. « Cum his et mulieres duæ, Lasthenia Mantinica, et Axiothea Phliasia; quæ, ut refert Dicæarchus, virili utebatur veste. » Earumdem meminit etiam Themistius in *Sophista*. Utramque, Platone mortuo, Speusippum ejus discipulum audivisse memorat in *Speusippo* Laertius, lib. III, seg. 2.

(56) Ἀρκαδία. Malim Ἀρκαδική, vel Ἀρκάδισσα, nam Ἀρκαδία est regionis nomen. Conf. Stephanus Byzantinus v. Ἀρκεῖς.

(57) Ἀσπασίας. Aspasia, Axiochi filia; a qua Pericles rhetoricam, Socrates rhetoricam ac philosophiam didicit. Conf. Plato in *Menexeno*, Suidas v. Ἀσπασία, Aristophanes ejusque vetus scholiastes in *Acharnensibus*, præcipue vero Plutarchus in *Pericle*, p. 165 edit. Paris.

(58) Κόρινναν. Pausanias in *Bœoticis*, p. 574, ubi de Tanagra: Κορίννης δή, ἣ μόνη δὲ ἐν Τανάγρᾳ ᾄσματα ἐποίησε, ταύτης ἐστὶ μὲν μνῆμα ἐν περιφανεῖ τῆς πόλεως· ἔστι δὲ καὶ ἐν τῷ γυμνασίῳ γραφή, ταινίᾳ τὴν κεφαλὴν ἡ Κόριννα ἀναδουμένη τῆς νίκης ἕνεκα, ἣ Πίνδαρον ᾄσματι ἐνίκησεν ἐν Θήβαις. « Corinnæ quidem, quæ sola apud Tanagræos cantica fecit, in celebri urbis loco est monumentum: in gymnasio ipsa picta est, tænia redimita; victoriæ illud insigne, quod Thebis carmine Pindarum vicerit. » Suidas: Κόριννα, Ἀρχελωδόρου καὶ Προκρατίας, Θηβαία, ἢ Ταναγραία, μαθήτρια Μύρτιδος· ἐπωνόμαστο δὲ Μυῖα· λυρική. Ἐνίκησε δὲ πεντάκις, ὡς λόγος, Πίνδαρον. Ἔγραψε βιβλία πέντε, καὶ Ἐπιγράμματα, καὶ Νόμους λυρικούς. Conf. Meursii *Bibliotheca Græca*.

(59) Μυῖα. Hæc diversa fuit a filia Pythagoræ superius memorata. Suidas tres Myias enumerat: Μυῖα Θεσπιακή, λυρική· μέλη πρὸς λύραν ἁρμόζουσα. Μυῖα Σπαρτιάτις, ποιήτρια· ὕμνους εἰς Ἀπόλλωνα καὶ Ἄρτεμιν. Μυῖα, Πυθαγόρου τοῦ μεγάλου καὶ Θεανοῦς, Σαμία. « Myia Thespiaca, lyrica: Scripsit carmina lyrica. Myia Spartana, poetria; hymnos in Apollinem et Dianam scripsit. Myia, Pythagoræ magni et Theanus filia, Samia.

D (60) Δίδυμος ἐν Συμποσιακοῖς. Conf. Diogenes Laertius in Demetrio, lib. V, seg. 76; Stephanus Byzantinus v. Ἤτεια, *Etymologici* auctor v. Σχόλια.

(61) Κλεοβούλου θυγάτηρ. Ejus meminit in *Cleobulo* Laertius, Aristoteles *Rhetor*. lib. III, præcipue vero Plutarchus in *Convivio septem sapientum*, p. 148, quo loco Eumetis dicitur, et a patris nomine Cleobuline: introducitur autem Anacharsidis κόμην ταῖς χερσὶ διακρίνουσα, « cæsariem manibus pectens; » ut σοφὴ καὶ περιβόητος, « sapiens ac celebris, » laudatur, ejusque quæstiones usque ad Ægyptum pervenisse memorantur, necnon aliæ ci laudes tribuuntur.

(62) Κόραι. Rebecca, Gen. XXIV, 15; Rachel, Gen. XXIX, 6; Zippora, ejusque sorores, Exod. II 16.

(63) Ναυσικάα. Nausicaam, filiam Alcinoi, Phæacum regis, celebrat Homerus *Odyss*. Z, vers. 86.

(64) Διαφέρειν. H. ms. φέρειν, absque præpositione. SYLBURG.

statuisse abducere, injustam autem simul et intemperantem voluisse domum suam efficere. Fieri ergo non potest, ut vel vir, vel mulier sit in ulla re doctus, qui non fuerit usus disciplina, meditatione que et exercitatione. Virtutem autem non in aliis, sed in nobis vel maxime sitam esse dicimus. Itaque alia quidem potest quis arcere bellum gerens, quod autem in nobis situm est, nequaquam, nec si maxime quidem institerit. Est enim donum datum divinitus, et quod non alii cuipiam subjicitur. Unde intemperantia quidem non alterius videri queat malum, quam ejus, qui se gerit intemperanter: temperantia autem rursus ejus bonum, qui potest sibi temperare.

A δικαιοσύνης μὲν καὶ σωφροσύνης ἀπάγειν προῃρημένος, ἄδικον δὲ ἅμα καὶ ἀκόλαστον παρασκευάζειν βεβουλημένος τὸν οἶκον τὸν ἑαυτοῦ. Οὐχ οἷόν τ' οὖν ἐστιν ἄνδρα ἢ γυναῖκα ἐν ὁτῳοῦν ἐλλόγιμον γενέσθαι, μὴ μαθήσει, μήτε μελέτῃ τε καὶ ἀσκήσει προσχρησαμένους· τὴν δὲ ἀρετὴν οὐκ ἐπ' ἄλλοις τισὶν εἶναί φαμεν ἢ πάντων μάλιστα ἐφ' ἡμῖν. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα εἴργειν δύναταί τις προσπολεμῶν· τὸ δ' ἐφ' ἡμῖν (65), οὐδαμῶς, οὐδ' ἂν μάλιστα ἐνίσταιτο· θεόσδοτον γὰρ τὸ δῶρον, καὶ οὐχ ὑποπίπτον ἄλλῳ τινί. Ὅθεν ἀκολασία μὲν οὐκ ἄλλου τινὸς ἂν δοξάζοιτο εἶναι κακὸν ἢ τοῦ ἀκολασταίνοντος, σωφροσύνη δὲ ἀγαθὸν αὖ τοῦ τὸ σωφρονεῖν δυναμένου.

CAPUT XX.

Uxoris bene moratæ officium describit.

Mulierem autem, quæ honeste virum amat, describit Euripides, sic monens:

..... Bonisque verbis prosequi
Videri oportet, quod maritus dixerit.
..... Laboret serio,
Ut quæ marito grata sint, pronuntiet.

✠ Et his rursus utique similia:

.... Dulce conjugem, mali
Si evenerit quid, cum viro tristarier,
Doloris ut sit gaudiique particeps.

Dein ejus mansuetudinem, vel in calamitatibus benevolentiam describens, subjungit:

Ast ego tibi valenti pessime partem feram,

Particeps dicar malorum.

B Φίλανδρον μετὰ σεμνότητος ὑπογράφει γυναῖκα Εὐριπίδης, παραινῶν·

..... Εὐλογεῖν (66)
Δ', ὅταν τι λέξῃ, χρὴ δοκεῖν, κἂν μὴ λέγῃ,
..... Κἀκπονεῖν,
Ἂν τῷ ξυνόντι πρὸς χάριν μέλλῃ λέγειν.

Καὶ αὖθίς που τούτοις τὰ ὅμοια·

..... Ἡδὺ δ', ἢν κακὸν
Πράξῃ τι, συσκυθρωπάζειν (67) *πόσει ἄλοχον,*
Ἐν κοινῷ λύπης τε ἡδονῆς τ' ἔχειν μέρος.

Τότε πρᾶον καὶ φιλόστοργον ὧδέ πως ὑποδεικνύειν, κἂν ταῖς συμφοραῖς, ἐπιφέρει·

Σοὶ δ' (68) *ἔγωγε καὶ νοσοῦντι συννοσοῦσ' ἀνέξομαι,*
Καὶ κακῶν τῶν σῶν συνοίσω.

✠ P. 621 ED. POTTER, 524 ED. PARIS.

(65) *Τὸ δὲ ἐφ' ἡμῖν*. Epictetus in principio *Enchiridii*: Τῶν ὄντων τὰ μέν ἐστιν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν..... καὶ τὰ μὲν ἐφ' ἡμῖν ἐστι φύσει ἐλεύθερα, ἀκώλυτα, ἀπαρεμπόδιστα· τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἀσθενῆ, δοῦλα, κωλυτά, ἀλλότρια. « Res quædam in potestate nostra sunt, quædam non sunt. Ac ea quidem, quæ sunt in nostra potestate, libera sunt sua natura, nec prohiberi ab ullo, nec impediri possunt. Quæ vero non sunt in nostra potestate, ea infirma, obnoxia servituti, obnoxia impedimentis, aliena. »

C (66) *Εὐλογεῖν*. Forte εὖ λέγειν. SYLBURG. — Hos versus sic emendavit et in ordine digessit Grotius, *Excerpt. e trag. et com.*, p. 425: eodemque modo in fragmentis Euripidis, v. 324 exstant, una cum aliis, quæ mox apud Clementem sequuntur:

Οὐδεμίαν ὤνησε κάλλος εἰς πόσιν ξυνάορον,
Ἀρετὴ δ' ὤνησε πολλάς· πᾶσα γὰρ ἀγαθὴ γυνή,
Ἥτις ἀνδρὶ συντέτηκε, σωφρονεῖν ἐπίσταται.
D *Πρῶτα μὲν γὰρ τοῦθ' ὑπάρχει· κἂν ἄμορφος ᾖ πόσις,*
Χρὴ δοκεῖν εὔμορφον εἶναι τῇ γε νοῦν κεκτημένῃ.
Οὐ γὰρ ὀφθαλμὸς τὸ μορφὴν κρίνον ἐστίν, ἀλλ' ὁ νοῦς.
Εὖ λέγειν δ', ὅτ' ἄν τι λέξῃ, χρὴ δοκεῖν, κἂν μὴ λέγῃ,
Κἀπονεῖν ἂν τῷ ξυνόντι πρὸς χάριν μέλλῃ λέγειν.

Feminarum apud maritos forma nulla profuit,
Plurimum virtus: bona omnis namque, quæ colet virum,
Femina intra disciplinam se tenet modestiæ.
Prima pars hæc est; maritus sit licet deformior,
Debet is pulcher videri mentem habenti conjugi.
Lumen haud enim, sed mens est, quæ formam judicat.
Dixerit quidvis maritus, bene putandus dicere est:
Ipsa sit sollicita, si quid dicit, ut placeat viro.

(67) *Συσκυθρωπάζειν*. Melius sic constaret metrum:

... Συσκυθρωπάσαι ἄλοχον πόσει,
Κοινόν τε λύπης ἡδονῆς τ' ἔχειν μέρος.

Mox, A., ὑποδεικνύων κἂν ταῖς συμφοραῖς (sub persona videlicet conjugis) ἐπιφέρει. Sequentium sic expleri metrum posset:

.... Σοὶ δ' ἐγὼ ....
Γε καὶ νοσοῦντι συννοσοῦσ' ἀνέξομαι,
Καὶ τῶν κακῶν τῶν σῶν συνοίσω σοι μέρος.

Et mox:

.... Οὐδέν ἐστί μοι πικρόν.
Μετὰ τῶν φίλων γὰρ δυστυχεῖν
Χρή· τίπτε γὰρ δὴ τὸ φίλον ἄλλο, πλὴν τόδε;

Sed absque codicum auctoritate nil ausim affirmare. SYLBURG.

(68) *Σοὶ δ'*. In libello *Sentent. comic.* monet Henricus Stephanus videri hæc ex tribus diversis Euripidis locis desumpta, et secundam sententiam incipere ab illis verbis: Καὶ κακῶν τῶν σῶν συνοίσω· et καὶ esse Clementis, non Menandri (Euripidis dicere voluit) perinde ac si diceret: « Item hæc. » Tertiam autem ibi incipere: Καὶ οὐδέν ἐστί μοι. « Et nil certe mihi. » Monet item videri deesse versum, qui interseratur inter duos postremos, aut certe posteriorem positum per parenthesim. Vide ibidem locum Menandri huic Euripidis similem pag. 105.

Καί·

..... Οὐδὲν ἐστί μοι
Πικρόν· μετὰ γὰρ τῶν φίλων εὐτυχεῖν τι χρή.
Τί γὰρ δὴ τὸ φίλον ἄλλο πλὴν τόδε;

« Ἁγιάζεται (69) » γοῦν καὶ γάμος κατὰ « Λόγον » τελειούμενος, ἐὰν ἡ συζυγία ὑποπίπτῃ τῷ Θεῷ, καὶ διοικῆται μετὰ « ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἡγνισμένων τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς, καὶ λελουμένων τὸ σῶμα καθαρῷ ὕδατι, καὶ ἐχόντων τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος· πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος. » Χρὴ δὲ τὸν εὐδαίμονα γάμον οὔτε πλούτῳ ποτὲ οὔτε κάλλει κρίνεσθαι, ἀλλ' ἀρετῇ.

..... Οὐδεμίαν,

φησὶν ἡ τραγῳδία,

Ὤνησε κάλλος εἰς πόσιν ξύνδορον,
Ἀρετὴ δὲ ὤνησε πολλάς· πᾶσα γὰρ ἀγαθὴ γυνὴ,
Ἥτις ἀνδρὶ συντέτηκε, σωφρονεῖν ἐπίσταται.

Εἶτα οἷον παραινέσεις διδοῦσά φησι·

Πρῶτα μέν γε τοῦθ' ὑπάρχει, κἂν ἄμορφος ᾖ [πόσις,
Χρὴ δοκεῖν εὔμορφον εἶναι τῇ γε νοῦν κεκτη-[μένῃ.
Οὐ γὰρ ὀφθαλμὸς τὸ κρίνειν (70) ἐστὶν, ἀλλὰ νοῦς·

καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Πάνυ γὰρ κυρίως ἡ Γραφὴ « βοηθὸν » εἶπεν τὴν γυναῖκα δεδόσθαι τἀνδρὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ. Δῆλον οὖν, οἶμαι, ὡς ἕκαστον τῶν προσπιπτόντων λυπηρῶν πρὸς τἀνδρὸς κατὰ τὴν οἰκουρίαν, λόγῳ θεραπεύειν μετὰ πειθοῦς προαιρήσεται. Εἰ δὲ μὴ ὑπακούοι, τότε ἤδη πειράσεται, καθόσον οἷόν τέ ἐστιν ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἀναμάρτητον διεξάγειν βίον, ἐάν τε ἀποθνήσκειν δέῃ μετὰ τοῦ λόγου, ἐάν τε ζῆν· συλλήπτορα καὶ κοινωνὸν τῆς τοιαύτης πράξεως τὸν Θεὸν εἶναι νομίζουσα, τὸν τῷ ὄντι παραστάτην καὶ σωτῆρα, εἴς τε τὸ παρὸν, εἴς τε τὸ μέλλον· στρατηγόν τε καὶ ἡγεμόνα πάσης πράξεως ἐκεῖνον πεποιημένη, σωφροσύνην μὲν καὶ δικαιοσύνην ἔργον ἡγουμένη, τὸ θεοφιλὲς δὲ ποιουμένη τέλος. Χαριέντως γοῦν ἐν τῇ πρὸς Τίτον Ἐπιστολῇ ὁ Ἀπόστολος δεῖν εἶναί φησι τὰς « πρεσβύτιδας ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖ (71), μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας, ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκνους, σώφρονας, ἁγνὰς, οἰκουροὺς, ἀγαθὰς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν· ἵνα μὴ ὁ λόγος

A Item:

. . . . Nihil mihi
Nunc est amari; quippe cum caris decet
Beari amicis; hoc amicitia est enim.

« Sanctificatur » itaque etiam, quod « per Logon » seu « Verbum » perficitur matrimonium, si conjugium se Deo submittat, et cum « vero corde » administretur « in fidei certitudine, sanctificatorum corde a mala conscientia, et ablutorum corpus aqua munda, et habentium confessionem fidei. Fidelis enim est, qui promisit [a]. » **225** Oportet autem felix matrimonium neque unquam divitiis, nec pulchritudine censeri, sed virtute.

. . . Nulli quidem,

ait tragœdia,

B *Jungit marito pulchritudo conjugem;*
Multis autem virtus profuit. Quævis enim bona [*mulier,*
Quæ viro adhæret, scit esse temperans.

Deinde veluti dans admonitiones, ait:

Hoc adest primum, maritus nempe si turpis siet,
Pulchrum oportet judicare, si qua mente prædita [*est;*
Mens enim, non visus, illud optime dijudicat;

✠ et quæ consequuntur. Valde autem proprie dicit Scriptura, mulierem datam esse a Deo « adjutricem [b]. » Clarum est ergo, quod unicuique ex iis, quæ a marito eveniunt, molestiis, logo seu ratione ac vi persuasionis mederi apud se constituet. Sin autem iis non obsequatur, tunc jam conabitur, C quoad fieri potest ab humana natura, vitam absque peccato transigere, seu cum ratione mori oporteat, seu vivere; talis actionis adjutorem et socium Deum esse existimans, qui revera defensor est, et servator, et in præsentia et in futuro; illumque ducem et principem cujusvis actionis constituens, temperantiam quidem et justitiam suum esse munus existimans, finem vero suum statuens, ut a Deo ametur. Eleganter itaque Apostolus in Epistola ad Titum dicit, « anus » debere esse « in habitu sancto, non calumniatrices, non vino multo servientes; ut erudiant adolescentes, ut sint virorum suorum amantes, et liberos suos diligant, prudentes, castæ et sobriæ, domus curam habentes, benignæ, subditæ viris

✠ P. 622 ED. POTTER, 525 ED. PARIS. [a] I Tim. IV, 5; Hebr. X, 22, 23. [b] Gen. II, 20.

COLLECT. — Porro hos versus, una cum præcedentibus et sequentibus, hoc modo emendatos et digestos exhibet Grotius in *Excerptis* ex incertis Euripidis tragœdiis, pag. 423, 424:

Ἡδὺ δ', ἢν κακόν τι πράξῃ, συσκυθρωπάζειν [πόσει
Ἄλοχον, ἐν κοινῷ τε λύπης ἡδονῆς τ' ἔχειν [μέρος.
Σοὶ δ' ἔγωγε καὶ νοσοῦντι συννοσοῦσ' ἀνέξομαι,
Καὶ κακῶν τῶν σῶν συνοίσω· καὶ γὰρ οὐδέν [ἐστί μοι
Πικρὸν οὐπέρ σου φορήσω· δυστυχεῖν μετὰ τῶν [φίλων,
Εὐτυχεῖν τε χρή· τί γὰρ δὴ τὸ φίλον ἄλλο, [πλὴν τόδε;

Dulce, cum fortuna sævit, condolere conjugem
Conjugi, partemque ferre de bonis et tristibus:
Ego tuas simul ægra tecum patiar ægrimonias,
D *Pariter ærumnas subibo: nil erit pro te grave,*
Nil acerbum. Sors amici simul habenda est, utra- [*que,*
Læta, mœsta. Nam quid aliud est amare mutuo?

Eodem fere modo exstant in fr[illegible] Euripidis, v. 296.

(69) Ἁγιάζεται. In unum conjungit I Tim. IV, 5: Ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως· et Heb. X, 22, 23: Προσερχώμεθα μετὰ ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἐρραντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς· καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ, κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῆ· πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος.

(70) Τὸ κρίνειν. Metrum postulat τὸ κρῖνον, « id quod judicat. » SYLB.

(71) Ἱεροπρεπεῖ. Ἱεροπρεπεῖς, Tit., ubi mox, μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους· ἵνα σ. Mox, μᾶλλον δὲ, Heb. XII, pertinet ad præced.

suis : ne verbum Dei blasphemetur [a]. Potius autem, inquit, pacem persequimini cum omnibus, et sanctificationem, sine qua nemo videbit Dominum ; attendentes, ne quis fornicator, aut profanus, ut Esau, qui pro cibo uno vendidit jus primogenituræ, ne qua radix amaritudinis sursum nascens molestiam afferat, et per eam inquinentur multi [b]. » Deinde veluti colophonem imponens quæstioni de matrimonio, subjungit : « Honorabile connubium in omnibus, et torus immaculatus ; fornicatores autem et adulteros judicabit Deus [c]. » Cum unus utique scopus et unus finis et viro et mulieri sit ostensus, de eo, qui est perfectus, dicit Petrus in Epistola : « Modicum nunc, si oportet, tristitia affecti in variis tentationibus, ut probatio vestræ fidei multo pretiosior auro, quod perit et per ignem est probatum, inveniatur, in laudem et gloriam, in revelatione Jesu Christi ; quem, cum non videritis, diligitis ; in quem, nunc cum non videatis, credatis autem, exsultatis lætitia inenarrabili et glorificata, reportantes finem fidei, salutem animarum [d]. » Quamobrem Paulus quoque gloriatur se propter Christum fuisse « in laboribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter [e]. »

A τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται. Μᾶλλον δὲ, » φησὶν, « εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων καὶ τὸν ἁγιασμὸν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον· ἐπισκοποῦντες (72) μή τις πόρνος ἢ βέβηλος, ὡς Ἡσαῦ, ὃς ἀντὶ βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια, καὶ μή τις ῥίζα πικρίας ἄνω φύουσα, ἐνοχλῇ, καὶ δι' αὐτῆς μιανθῶσιν οἱ πολλοί. » Εἶθ' οἷον κολοφῶνα ἐπιθεὶς τῷ περὶ γάμου ζητήματι, ἐπιφέρει· « Τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός. » Ἑνὸς δὴ σκοποῦ καὶ ἑνὸς δὴ τέλους ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ δεδειγμένου (73), τὸν τέλειον ὁ Πέτρος ἐν τῇ Ἐπιστολῇ φησι· « Ὀλίγον ἄρτι, εἰ δέον, λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς, ἵνα τὸ δοκίμιον τῆς πίστεως ὑμῶν πολὺ τιμιώτερον χρυσίου τοῦ ἀπολλυμένου καὶ διὰ πυρὸς δεδοκιμασμένου εὑρεθῇ, B εἰς ἔπαινον καὶ δόξαν, ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὃν οὐκ εἰδότες ἀγαπᾶτε· εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ, ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ, κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως, σωτηρίαν ψυχῶν. » Διὸ καὶ Παῦλος καυχᾶται διὰ Χριστὸν γεγονέναι « ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν θανάτοις πολλάκις. »

CAPUT XXI.

Perfectum seu vere gnosticum describit.

Hic invenio perfectum multis modis accipi, prout is est, qui unaquaque virtute præcellit. Perficitur itaque et consummatur aliquis, et ut pius ac religiosus, et ut tolerans, et ut continens, et ut operarius, et ut martyr, et ut gnosticus. In ✠ omnibus autem simul perfectus nescio an ullus sit, quandiu est homo, nisi solum is, qui propter nos induit hominem, vel quidem ex nuda lege. Quis ergo erit perfectus ? qui profitetur abstinentiam a malis. Ea autem est via ad Evangelium et ad bene faciendum. Sed legalis quidem hominis gnostica perfectio, est assumptio Evangelii, ut fiat is perfectus qui est ex lege. Ita enim prædixit is, qui erat ex lege, Moyses, esse audiendum, ut acci-

Ἐνταῦθα τὸ τέλειον εὑρίσκω πολλαχῶς ἐκλαμβανόμενον κατὰ τὸν ἐν ἑκάστῃ κατορθοῦντα ἀρετῇ. Τελειοῦται γοῦν τις καὶ ὡς εὐλαβὴς, καὶ ὡς ὑπομονητικὸς, καὶ ὡς ἐγκρατὴς, καὶ ὡς ἐργάτης, καὶ ὡς μάρτυς, καὶ ὡς γνωστικός· πάντα C δὲ ὁμοῦ τέλειος οὐκ οἶδ' εἴ τις ἀνθρώπων, ἔτι ἄνθρωπος ὢν, πλὴν μόνον ὁ δι' ἡμᾶς ἄνθρωπον ἐνδυσάμενος, καίτοι κατὰ νόμον ψιλόν. Τίς οὖν εἴη τέλειος; ὃς ἀποχὴν (74) κακῶν ἐπαγγέλλεται· ὁδὸς δέ ἐστιν αὕτη ἐπί τε τὸ Εὐαγγέλιον, ἐπί τε τὴν εὐποιίαν. Ἀλλὰ νομικοῦ μὲν τελείωσις γνωστικὴ Εὐαγγελίου πρόσληψις, ἵνα γένηται ὁ κατὰ νόμον τέλειος· οὕτω γὰρ προεθέσπισεν ὁ κατὰ νόμον Μωϋσῆς, ἀκοῦσαι δεῖν (75), ἵνα ἐκδεξώμεθα κατὰ τὸν Ἀπό-

✠ P. 623 ED. POTTER, 526 ED. PARIS. [a] Tit. II, 3, 4, 5. [b] Heb. XII, 13, 14, 15, 16, 17. [c] Heb. XIII, 4. [d] I Pet. I, 6, 7, 8, 9. [e] II Cor. XI, 23.

(72) *Ἐπισκοπ.* Heb. XII : Ἐπισκοποῦντες μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· μή τις ῥίζα πικρίας, ἄνω φύουσα, ἐνοχλῇ, καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολλοί· μή τις πόρνος ἢ βέβ. . . . πρωτοτόκια αὐτοῦ.

(73) *Τέλους . . . . δεδειγμένου.* Haud scio, an rectius δεδειγμένου τοῦ τελείου· ut appositivum exegema sit, idque substantive positum pro τῆς τελειότητος. SYLBURG. — Mox, εἰ δέον ἐστὶ apud I Petr. I ; dein, ὑμῶν τῆς πίστεως· rursus, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου pro καὶ διὰ πυρὸς δεδοκιμασμένου· tum, εἰς ἔπαινον, καὶ τιμὴν, καὶ δόξαν. Dein, εἰδότες ἀγαπᾶτε, denique, τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν.

(74) *Καίτοι κατὰ νόμον ψιλόν. Τίς οὖν εἴη τέλειος; ὃς ἀπ.* Hervetus hæc sic scripta explicat : Καίτοι κατὰ νόμον ψιλὸν τὶς ἂν εἴη τέλειος, ὃς ἀπ. « Quamvis ex nuda lege fuerit quis utique perfectus, qui profitetur abstinendum a malis ; etc. » Vult enim auctor legem Mosaicam mala prohibentem esse quodammodo viam ad Evangelium, ex quo præterea bene operari discimus. Proinde legem βαθμὸν, « gradum, » ad Evangelium appellat : quippe cum viri gnostici seu perfecti « opus sit, » οὐχ ἡ ἀποχὴ τῶν κακῶν· ἐπιβάθρα γὰρ αὕτη προκοπῆς μεγίστης· « non abstinentia a malis, quæ tantum D gradus est ad majorem profectum ; » sed præterea bene operari : ut ait auctor infra p. 528 ed. Paris. Et plenius *Str.* VI, p. 645 : Ὁ δὲ ἐν τῷ σώματι καθαρισμὸς τῆς ψυχῆς πρῶτος οὗτός ἐστιν, ἡ ἀποχὴ τῶν κακῶν· ἥν τινες τελείωσιν ἡγοῦνται· καὶ ἔστιν ἁπλῶς τοῦ κοινοῦ πιστοῦ, Ἰουδαίου τε καὶ Ἕλληνος, ἡ τελείωσις αὕτη. Τοῦ δὲ γνωστικοῦ μετὰ τὴν ἄλλοις νομιζομένην τελείωσιν ἡ δικαιοσύνη εἰς ἐνέργειαν εὐποιίας προβαίνει. « Est autem in corpore prima animæ purgatio, ut a malis abstineat ; quod quidem perfectionem putant ; et est quidem hæc communis cujusquam fidelis, seu Judæus is, seu Græcus fuerit, perfectio. Gnostici vero justitia ultra eam, quam alii sic dicunt, perfectionem ad bonorum operum effectionem progreditur. »

(75) *Ἀκοῦσαι δεῖν.* Respicere videtur Moysis verba, Deuteron. XVIII, 15 : Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου, ὡς ἐμὲ, ἀναστήσει σοι Κύριος· αὐτοῦ ἀκούσεσθε. Quæ in Christo impleta fuisse dicuntur, Act. III, 22 ; VII, 37.

στολον πλήρωμα (76) νόμου τὸν Χριστόν. Ἐν Εὐαγγελίῳ δὲ ἤδη προκόπτει ὁ γνωστικὸς, οὐ βαθμῷ χρησάμενος τῷ νόμῳ μόνον, συνιεὶς δὲ αὐτὸν καὶ νοήσας ὡς παρέδωκε τοῖς Ἀποστόλοις ὁ τὰς Διαθήκας δεδωκὼς (77) Κύριος. Εἰ δὲ καὶ πολιτεύσαιτο ὀρθῶς, (ὥσπερ οὖν ἀδύνατον, δυσεργείᾳ γνῶσιν ἐπακολουθεῖν·) μάρτυς τε ἐπὶ τοῖσδε ὀρθότατα ὁμολογήσας δι' ἀγάπην γένοιτο, πλείονα τὴν ἀξίαν ὡς ἐν ἀνθρώποις λαμβάνων· οὐδ' οὕτως φθάσει τέλειος ἐν σαρκὶ κληθείς· ἐπεὶ τὴν προσηγορίαν ταύτην προείληφεν ἡ συμπεραίωσις τοῦ βίου, φθάσαντος ἤδη τοῦ γνωστικοῦ μάρτυρος τὸ τέλειον ἔργον ἐνδείξασθαι καὶ παραστῆσαι κυρίως δι' ἀγάπης γνωστικῆς εὐχαρισθέντος (78) αἵματος, παραπεμπομένου τὸ πνεῦμα· μακάριος δ' ἔνθεν ἂν εἴη, τέλειός τε ἐν δίκῃ κηρυχθείη, B « ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν, » ὥς φησιν ὁ Ἀπόστολος· μόνον τὸ προαιρετικὸν καὶ τὴν ἀγάπην σώζωμεν· « ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι· ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι· διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι· καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι. » Χρὴ γὰρ τοὺς σπεύδοντας εἰς συντελείωσιν, κατὰ τὸν αὐτὸν Ἀπόστολον, « μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόναι προσκοπήν, ἀλλ' ἐν παντὶ συνιστάναι ἑαυτοὺς, οὐκ ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ. » Ἔστω δὲ κατεπακολούθημα, πείθεσθαι καὶ τοῖς ἀνθρώποις· καὶ γὰρ τούτοις εὔλογον, διὰ τὰς ἐπηρεαζούσας βλασφημίας. Ἡ δὲ διασύστασις (79) « ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, » ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις, ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ἐν ἀγρυ- C πνίαις, ἐν νηστείαις, ἐν ἁγνότητι, ἐν γνώσει, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ, ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει Θεοῦ, ἵνα ὦμεν (80) ναοὶ Θεοῦ, καθαρισθέντες ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος. Κἀγὼ, φησὶν, εἰσδέξομαι ὑμᾶς, καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγει Κύριος παντοκράτωρ. Ἐπιτελοῦμεν (81) οὖν, φησὶν, ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ. » Εἰ γὰρ καὶ λύπην ὁ φόβος γεννᾷ, « Χαίρω, » λέγω (82), « οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ' ὅτι εὐπαθεῖς ἐστε (83) εἰς μετάνοιαν. Ἐλυπήθητε γὰρ κατὰ Θεὸν, ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἐξ ἡμῶν· ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη, μετάνοιαν εἰς σωτη-

A piamus, ex Apostoli sententia, Christum legis plenitudinem. In Evangelio autem jam proficit gnosticus, non solum quod utatur lege tanquam gradu, sed quod eam percipiat, ejusque sensum intelligat, prout tradidit apostolis, qui dedit Testamenta, Dominus. Quod si etiam recte vitam instituerit (sicut certe fieri non potest, ut pravos mores sequatur cognitio), et præterea rectissime confessus, martyr per dilectionem fiat, et maximam ut inter homines dignitatem acceperit; ne sic quidem eo perveniet, ut vocetur in carne perfectus; quoniam hanc appellationem vindicat vitæ finis, cum gnosticus martyr jam eo pervenerit, ut perfectum opus ostendat et proprie exhibeat, atque sanguine per charitatem gnosticam grate effuso emiserit spiritum; beatus autem hinc fuerit, et jure perfectus vocetur, « ut sublimitas potestatis sit Dei, et non ex nobis, » ut dicit Apostolus. Solummodo conservemus liberum eligendi arbitrium et charitatem; « in quolibet afflicti, sed non redacti in angustias; egentes, sed non oppressi egestate; persecutionem patientes, sed non derelicti; dejecti, sed non perditi [a]. » Oportet enim eos, qui contendunt ad consummationem, ex ejusdem Apostoli sententia, « nullam in nulla re dare offensionem, sed in re qualibet commendare seipsos non hominibus, sed Deo; » addatur insuper, parere etiam hominibus; etenim his etiam parere est consentaneum, ne nos insectentur maledictis. Commendatio autem est « in tolerantia multa, in afflictionibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, in castitate, ✠ in cognitione, in patientia, in benignitate, in sancto Spiritu, in charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei [b], ut simus templa Dei emundata ab omni inquinamento carnis et spiritus. Et ego, inquit, vos accipiam, et **226** ero vobis in patrem, et vos eritis mihi in filios et filias, ait Dominus omnipotens [c]. Perficiamus ergo, inquit, sanctitatem in timorem Dei. » Nam etsi tristitiam timor generat, « gaudeo, inquam, non quod tristitia affecti estis, sed quod ea vos propensos reddidit ad pœnitentiam. Tristitia enim affecti estis secundum Deum, ut in nullo de-

✠ P. 624 ED. POTTER, 527 ED. PARIS. [a] II Cor. IV, 7, 8, 9. [b] II Cor. VI, 5, 4, 5, 6, 7. [c] II Cor. VII, 1; VI, 16, 17, 19.

(76) *Πλήρωμα*. Rom. x, 4: Τέλος γὰρ νόμου Χριστός. Matth. v, 17: Οὐκ ἦλθον καταλῦσαι (νόμον), ἀλλὰ πληρῶσαι.

(77) *Ὁ τὰς διαθήκας δεδ*. Irenæus lib. IV, cap. 21: « Utraque autem testamenta unus et idem paterfamilias produxit, Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus, qui et Abrahæ et Moysi collocutus est.

(78) *Εὐχαρισθέντος*. Rectius, εὐχαριστηθέντος. SYLBURG.

(79) *Ἡ δὲ διασύστασις*. Mallet fortasse aliquis ἡ δὲ δὴ σύστασις, ut II Cor. VI: Ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς, ὡς Θεοῦ διάκονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ. et quæ sequuntur: nam δὲ δὴ more Platonico alibi quoque usurpata p. 37, lin. 33; p. 186, l. 25; p. 206, l. 26. Sed mutatione opus non est, quia no- D men διασύστασις confirmat adjectivum διασυστατικὴ p. 220, l. 22. SYLB. — Forte respicit II Cor. XI, 28.

(80) *Ἵνα ὦμεν*. Quæ sequuntur, composita sunt ex II Cor. VII, 1: Καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ. VI, 16: Ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε ζῶντος. 17: Κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς. 19: Καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγει Κύριος παντοκράτωρ.

(81) *Ἐπιτελοῦμεν*. Malim in subjunctivo modo ἐπιτελῶμεν. Quo modo utitur Apostolus II Cor. VII, 1: Καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς, ... ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φ.

(82) *Λέγω*. Forte λέγει, « dicit. » SYLBURG

(83) *Εὐπαθεῖς ἐστε*. Interpretamentum τοῦ ἐλυπήθητε, quod hic repetit Apostolus.

trimentum a nobis accipiatis. Nam quæ est secundum Deum tristitia, pœnitentiam ad salutem operatur non pœnitendam ; tristitia autem mundi, mortem operatur. Etenim id ipsum, quod tristitia affecti estis secundum Deum, quantum in vobis operabatur studium, sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed vindictam. In omni exhibuistis vos castos negotio [a]. » Hæc sunt exercitationis gnosticæ præexercitamenta. Quoniam autem Deus ipse omnipotens « dedit alios quidem apostolos, alios vero prophetas, alios autem evangelistas, alios autem pastores et doctores, ad perfectionem sanctorum, ad opus ministerii, ad ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei et agnitionis Dei Filii, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi [b] ; » studendum, ut gnostice viri evadamus et quam maxime perficiamur, dum adhuc in carne manemus ; et perfecta hic concordia et consensione degendo, meditemur cum Dei voluntate concurrere, ad restitutionem vere perfectæ nobilitatis et cognationis in « plenitudinem Christi ; » quæ « perfectione » nostra absolute perficitur. Atque jam cernimus, quanam ratione et quomodo et quando « perfectum » dicit divinus Apostolus, et ut perfectorum ostendit differentias. Et rursus : « Unicuique datur manifestatio Spiritus ad utilitatem ; alii quidem datur per spiritum sermo sapientiæ, alii quidem sermo scientiæ secundum eumdem spiritum, alteri fides in eodem spiritu, alii autem gratiæ sanitatem in eodem spiritu, alii vero operationes virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii autem interpretatio linguarum. ✠ Omnia autem hæc operatur unus et idem Spiritus, dividens seorsum unicuique prout vult [c]. » Quæ cum ita se habeant, prophetæ quidem perfecti sunt in prophetia, justi autem in justitia, et martyres in confessione, alii autem in prædicatione, non expertes quidem virtutum communium, sed præterea excellentes in iis, ad quæ sunt ordinati. Quis enim sanæ mentis dixerit, prophetam non esse justum? Quid enim, non justi quoque, sicut Abraham, prophetarunt ?

ρίαν ἀμεταμέλητον ἐργάζεται (84)· ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται. Ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο τὸ κατὰ Θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς πόσην κατειργάσατο ὑμῖν σπουδήν ; ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλὰ ἐκδίκησιν· ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἁγνοὺς εἶναι τῷ πράγματι (85). » Ταῦτα γνωστικῆς ἀσκήσεως προγυμνάσματα. Ἐπεὶ δὲ ὁ παντοκράτωρ Θεὸς (86) αὐτὸς « ἔδωκεν τοὺς μὲν ἀποστόλους, τοὺς δὲ προφήτας, τοὺς δὲ εὐαγγελιστάς, τοὺς δὲ ποιμένας καὶ διδασκάλους, πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, μέχρι καταντήσομεν πάντες (87) εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (88), εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ· » σπευστέον ἀπανδροῦσθαι γνωστικῶς καὶ τελειοῦσθαι ὡς ὅτι μάλιστα ἔτι ἐν σαρκὶ καταμένοντας, ἐκ τῆς τελείας ἐνθένδε ὁμοφροσύνης μελετήσαντας συνδραμεῖν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τῷ ὄντι τελείας εὐγενείας τε καὶ συγγενείας εἰς « τὸ πλήρωμα τοῦ Χριστοῦ, » τὸ ἐκ « καταρτισμοῦ » τελείως ἀπηρτισμένον. Ἤδη συνορῶμεν ὅπη καὶ ὅπως καὶ ὁπότε ὁ θεῖος Ἀπόστολος τὸν « τέλειον » λέγει, καὶ ὡς τελείων ἐμφαίνει διαφοράς. Πάλιν τε αὖ· Ἑκάστῳ δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον· ᾧ μεν γὰρ δίδοται διὰ τοῦ πνεύματος λόγος (89) σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, ἑτέρῳ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, ἄλλῳ δὲ χαρίσματα (90) ἰαμάτων ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ προφητεία, ἄλλῳ διάκρισις πνευμάτων, ἑτέρῳ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἑρμηνεία γλωσσῶν· πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθὼς βούλεται. » Ὧν οὕτως ἐχόντων, οἱ μὲν προφῆται ἐν προφητείᾳ τέλειοι, οἱ δίκαιοι δὲ ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ οἱ μάρτυρες ἐν ὁμολογίᾳ, ἄλλοι δὲ ἐν κηρύγματι, οὐκ ἀμέτοχοι μὲν τῶν κοινῶν ἀρετῶν, κατορθοῦντες δὲ ἐν οἷς ἐτάχθησαν· ἐπεὶ τίς ἂν εὖ φρονῶν εἴποι τὸν προφήτην οὐ δίκαιον ; Τί γάρ ; οὐχὶ καὶ οἱ δίκαιοι ὥσπερ Ἀβραὰμ προεφήτευσεν (91) ;

Bellica namque Deus dedit huic ut munera obiret,
Illi ut saltaret, cithara cantuque sonaret,

ait Homerus. « Sed unusquisque habet proprium donum a Deo ; hic quidem sic, ille vero sic [d] : »

Ἄλλῳ μὲν γὰρ ἔδωκε Θεὸς πολεμήϊα ἔργα,
Ἄλλῳ δ' ὀρχηστὺν, ἑτέρῳ κίθαριν καὶ ἀοιδήν,

Ὅμηρος λέγει. « Ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον ἔχει χάρισμα ἀπὸ Θεοῦ· ὁ μὲν οὕτως, ὁ δὲ οὕτως· » οἱ ἀπόστολοι

✠ P. 625 ED. POTTER, 528 ED. PARIS. [a] II Cor. VII, 1, 9, 10, 11. [b] Ephes. IV, 11. 12, 13. [c] I Cor. XII, 7, 8, 9, 10, 11. [d] I Cor. VII, 7.

(84) *Ἐργάζεται.* II Cor. VII, κατεργάζεται.

(85) *Τῷ πράγματι.* Τῷ πράγματι agnoscit cum Clemente vetus interpres : sed cum præpos. habent libri vulg. ἐν τῷ πράγματι. SYLBURG.

(86) *Ὁ παντοκράτωρ Θεός.* Nempe Christus, de quo verba facit Apostolus Ephes. IV, 11.

(87) *Καταντήσομεν πάντες.* Ephes., καταντήσωμεν οἱ πάντες.

(88) *Τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.* Flor. edit. duplicem lectionem habet, τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ· et, τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· quæ cum in unam confusæ essent, ego eam secutus sum, quæ in Vulg. Bib. exstat. SYLBURG.

(89) *Δίδοται διὰ τοῦ π. λ.* Vulg. Bib. I Cor. XII, concinnius, διὰ τοῦ πνεύματος δέδοται λόγος, et mox, ἑτέρῳ δὲ πίστις· dein, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διάκρισις πνευμάτων, ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν· inserta ubique conjunctione. A. SYLBURG.

(90) *Χαρίσματα.* Vulg. Bib., χάρισμα.

(91) *Προεφήτευσεν.* Forte rectius προεφήτευσαν plur. num. Sequens Homeri locus exstat *Iliad.* N, in fine. SYLB. — Nempe v. 730. Mox, I Cor. VII, 7 Ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ Θεοῦ· ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως.

δὲ ἐν πᾶσι πεπληρωμένοι. Εὑρήσεις γοῦν, ἣν θελήσῃς, ἐκ τῶν πράξεων καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν, τὴν γνῶσιν, τὸν βίον, τὸ κήρυγμα, τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἁγνείαν, τὴν προφητείαν. Ἰστέον μέντοι, ὅτι εἰ καὶ ὁ Παῦλος τοῖς χρόνοις νεάζει, εὐθέως μετὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἀνάληψιν ἀκμάσας· ἀλλ' οὖν ἡ γραφὴ αὐτῷ ἐκ τῆς Παλαιᾶς ἤρτηται Διαθήκης, ἐκεῖθεν ἀναπνέουσα καὶ λαλοῦσα· ἡ γὰρ εἰς Χριστὸν πίστις καὶ ἡ τοῦ Εὐαγγελίου γνῶσις ἐξήγησίς ἐστι καὶ τοῦ νόμου πλήρωσις (92)· καὶ διὰ τοῦτο εἴρηται τοῖς Ἑβραίοις· « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐ μὴ (93) συνῆτε· » τουτέστιν, ἐὰν μὴ πιστεύσητε τῷ διὰ νόμου προφητευθέντι καὶ ὑπὸ νόμου θεσπισθέντι, οὐ συνήσετε τὴν Διαθήκην τὴν Παλαιάν, ἣν αὐτὸς κατὰ τὴν ἰδίαν ἐξηγήσατο παρουσίαν.

A apostoli autem fuere pleni in omnibus. Invenies itaque, si volueris, ex eorum Actis et scriptis, eorum cognitionem, vitam, prædicationem, justitiam, castitatem, prophetiam. Sciendum est autem, quod etsi Paulus sit tempore recentior, ut qui statim floruerit post Domini assumptionem; ejus tamen scriptura pendet ex Veteri Testamento, illinc et spirans et loquens. Nam fides in Christum, et Evangelii cognitio, est expositio, et legis adimpletio, et ideo dictum est Hebræis: « Nisi credideritis, non intelligetis [a]; » hoc est, nisi ei credideritis, qui per legem est prædictus et a legis oraculo est significatus, non intelligetis Vetus Testamentum, quod ipse per propriam exposuit præsentiam.

CAPUT XXII.

Perfectum, seu vere gnosticum neque metu pœnæ, neque spe præmii officium facere, sed solius boni et pulchri intuitu.

Ὁ δὴ συνιὼν καὶ διορατικὸς οὗτός ἐστιν ὁ γνωστικός. Ἔργον δὲ αὐτοῦ οὐχ ἡ ἀποχὴ τῶν κακῶν [ἐπιβάθρα γὰρ αὕτη προκοπῆς μεγίστης (94)], οὐδὲ μὴν ποιεῖν τι ἀγαθὸν, ἤτοι διὰ φόβον· γέγραπται γάρ· « Ποῦ φύγω (95), καὶ ποῦ κρυβήσομαι ἀπὸ προσώπου σου; Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανὸν, σὺ ἐκεῖ εἶ· ἐὰν ἀπέλθω (96) εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης, ἐκεῖ ἡ δεξιά σου· ἐὰν καταβῶ εἰς ἀβύσσους, ἐκεῖ τὸ πνεῦμά σου· » ἀλλ' οὐδὲ δι' ἐλπίδα τιμῆς ἐπηγγελμένης· εἴρηται γάρ· « Ἰδοὺ Κύριος (97), καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· » μόνη δ' ἡ δι' ἀγάπην εὐποιία, ἡ δι' αὐτὸ τὸ καλὸν αἱρετὴ τῷ γνωστικῷ. Αὐτίκα ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ τῷ Κυρίῳ λέλεκται, « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου· » αἴτημα τὸ βασιλικώτατον διδάσκων αἰτεῖσθαι, τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν, ἀμισθὶ, ἵνα δὴ ἡμεῖς κληρονομήσωμεν καὶ κτησώμεθα τὸν Κύριον. Ἔμπαλιν γὰρ, χρείας τινὸς ἕνεκεν, ἵνα μοι τόδε γένηται, καὶ τόδε μὴ γένηται, τῆς ἐπιστήμης ἐφίεσθαι τῆς περὶ τὸν Θεὸν, οὐκ ἴδιον γνωστικοῦ· ἀπόχρη δ' αὐτῷ αἰτία τῆς θεωρίας ἡ γνῶσις αὐτή. Τολμήσας γὰρ εἴποιμ' ἂν, οὐ διὰ τὸ σώζεσθαι βούλεσθαι τὴν γνῶσιν αἱρήσεται ὁ δι' αὐτὴν τὴν θείαν ἐπιστήμην μεθέπων τὴν γνῶσιν· τὸ μὲν γὰρ νοεῖν ἐκ συνασκήσεως εἰς τὸ ἀεὶ νοεῖν ἐκτείνεται· τὸ δὴ ἀεὶ νοεῖν οὐσία τοῦ γινώσκοντος, κατὰ ἀνάκρασιν ἀδιάστατον γενομένη, καὶ ἀΐδιος θεωρία, ζῶσα ὑπόστασις μένει. Εἰ γοῦν τις καθ' ὑπόθεσιν προθείη τῷ γνωστικῷ, πότε-

B Quocirca qui intelligens et perspicax est, hic quoque est gnosticus. Est autem ejus opus non a malis abstinentia (ea est enim quasi gradus ad majorem profectum), sed nec aliquid boni facere, scilicet propter metum. Scriptum est enim: « Quo fugiam, et ubi abscondar a facie tua? Si ascendero in cœlum, tu illic es; si abiero ad extrema maris, illic est dextera tua; si descendero in abyssos, illic spiritus tuus [b]. » Sed neque propter spem promissi honoris; dictum est enim: « Ecce Dominus, et merces ejus a facie ejus, ut reddat unicuique secundum opera sua [c]; quæ oculus non vidit, et auris non audivit, et in cor hominis non ascenderunt, quæ præparavit Deus iis qui ipsum diligunt [d]. » Sola autem C beneficentia, quæ propter charitatem et propter ipsum honestum fit, est a viro gnostico expetenda. Jam vero ex persona Dei, Domino dictum ✠ est: « Pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam [e]: » petitionem maxime regiam, docens hominum salutem petere sine mercede, ut nos simus hæredes et possideamus Dominum. Contra enim, alicujus usus gratia, nempe ut hoc fiat, vel illud non fiat, eam, quæ circa Deum versatur, desiderare scientiam, non convenit gnostico; verum ei pro causa contemplationis sufficit ipsa cognitio. Ausim enim dicere, non eo quod velit salvus esse, eum electurum cognitionem, qui persequitur cognitionem propter ipsam divinam scientiam. Intelligentia enim continua exercitatione fit perpetua D intelligentia. Semper autem intelligere, essentia est

✠ P. 626 ED. POTTER, 529 ED. PARIS. [a] Isa. VII, 9. [b] Psal. CXXXVIII, 7, 8, 9, 10. [c] Isa. XL, 10; LXII, 11; Psal. LXI, 12; Apoc. XXII, 12; Rom. II, 6. [d] I Cor. II, 9. [e] Psalm. II, 8.

(92) *Ἐξήγησίς ἐστι καὶ τοῦ νόμου πλήρωσις.* Vel, ἐξήγησίς ἐστι τοῦ νόμου καὶ πλήρωσις· « est legis expositio et adimpletio. »

(93) *Οὐ μή.* Isa. VII, οὐδὲ μή.

(94) *Μεγίστης.* H. μεγίστη nominat. casu: et mox ποιεῖ, indic. modo. SYLBURG.

(95) *Ποῦ φ.* Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; Psalm. CXXXIX.

(96) *Ἐὰν ἀπέλθ.* Ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ᾅδην, πάρει· ἐὰν ἀναλάβω τὰς πτέρυγάς μου κατ' (scr. ὄρθρον) καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης, καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χείρ σου ὁδηγήσει με, καὶ καθέξει με ἡ δεξιά σου.

(97) *Ἰδοὺ Κ.* Præter S. Scripturæ loca superius allata, conf. quæ adnotavit Cotelerius ad Clementis Romani *Epistolæ* prioris *ad Corinthios* cap. 34.

ejus, qui cognitione est prææditus, per temperationem quamdam nullis intervallis interruptam instituta, et perpetua contemplatio manet viva substantia. Si quis ergo per hypothesin gnostico proposuerit, utrum malit, Dei cognitionem, an salutem æternam; sint autem ea separata, cum sunt omnino **227** conjuncta; nihil penitus dubitans elegerit Dei cognitionem, propter se judicans esse expetendam eam, quæ fidem transcendit per charitatem ad cognitionem, proprietatem. Hæc est ergo prima viri perfecti beneficentia, quando non fit propter aliquod utile, quod ad se pertineat; sed cum judicaverit pulchrum esse et honestum, id quod bonum est facere, vehementer incitata operatio in omnibus reipsa bene se geret; non in aliquo quidem recte, in aliquo vero non: sed in benefaciendi habitu constituta, neque præterea propter gloriam, aut ut philosophi dicunt εὔκλειαν, id est «famam illustrem;» neque propter mercedem, aut ab hominibus aut a Deo, ad imaginem et similitudinem Domini vitam peregerit. Et si qua ratione ei bonum operanti aliquid contrarium occurrerit, talionem parisque pari relationem ut bonam, citra ullam acceptæ injuriæ recordationem, projiciet, ut qui erga «justos et injustos [a]» exsistat justus et bonus. Eis, qui sunt ejusmodi, dicit Dominus: «Estote sicut Pater vester perfectus [b].» Ei caro est mortua, vivit autem ipse solus, ut qui sepulcrum in sanctum templum Domino consecraverit, veteri peccatis obnoxia anima ad Deum conversa. Is non est amplius continens, sed ad habitum pervenit impatibilitatis, ✠ ut divinam formam induat exspectans. «Si eleemosynam,» inquit, «feceris, nemo sciat: et si jejunaveris, ungere, ut Deus solus cognoscat [c];» nullus autem homo, sed neque ipse, qui miseretur, debet scire se misereri; sic enim erit aliquando quidem misericors, aliquando vero non.

A ρον ἑλέσθαι βούλοιτο τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, ἢ τὴν σωτηρίαν τὴν αἰώνιον· εἴη δὲ ταῦτα κεχωρισμένα, παντὸς μᾶλλον ἐν ταυτότητι ὄντα· οὐδὲ καθοτιοῦν διστάσας, ἕλοιτ' ἂν τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, δι' αὐτὴν αἱρετὴν κρίνας εἶναι τὴν ἐπαναβεβηκυῖαν τῆς πίστεως δι' ἀγάπην εἰς γνῶσιν ἰδιότητα. Αὕτη τοίνυν ἡ πρώτη ἀγαθοποιία τοῦ τελείου, ὅταν μὴ διά τι χρειῶδες τῶν εἰς αὐτὸν συντεινόντων γίνηται· κρίναντος δ' ὅτι καλὸν τὸ ἀγαθὸν ποιεῖν, ἐκτενῶς ἡ ἐνέργεια φερομένη ἐν πᾶσι πράξει (98) ἀγαθύνηται· οὐκ ἐφ' ὧν μὲν, ἐφ' ὧν δ' οὔ· ἀλλ' ἐν ἕξει εὐποιίας καταστᾶσα, μήτε διὰ δόξαν ἔτι, ἢ, ὥς φασιν οἱ φιλόσοφοι, τὴν εὔκλειαν· μήτε διὰ μισθὸν εἴτε παρὰ ἀνθρώπων εἴτε ἐκ Θεοῦ, κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Κυρίου τὸν βίον ἐκτελοίη. Κἂν πως ἀγαθοεργοῦντι αὐτῷ B ἐναντίον τι ἀπαντήσῃ, ὡς ἀγαθὴν τὴν ἀντιμισθίαν (99) ἀμνησικάκως προήσεται, ἐπὶ «δικαίους καὶ ἀδίκους (1)» δίκαιος καὶ ἀγαθὸς γινόμενος. Τοιούτοις τισὶν ὁ Κύριος λέγει· «Γίνεσθε ὡς ὁ Πατὴρ ὑμῶν τέλειος (2).» Τούτῳ τέθνηκεν ἡ σάρξ· ζῇ δὲ αὐτὸς (3) μόνος, ἀφιερώσας τὸν τάφον (4) εἰς ναὸν ἅγιον Κυρίῳ, τὴν παλαιὰν ἁμαρτητικὴν ψυχὴν ἐπιστρέψας πρὸς Θεόν. Οὐκ ἐγκρατὴς οὗτος ἔτι, ἀλλ' ἐν ἕξει γέγονεν ἀπαθείας· σχῆμα θεῖον ἐπενδύσασθαι (5) ἀναμένων. «Ἐὰν ποιήσῃς,» φησὶν, «ἐλεημοσύνην, μηδεὶς γινωσκέτω· καὶ ἐὰν νηστεύῃς, ἄλειψαι, ἵνα ὁ Θεὸς (6) μόνος γινώσκῃ,» ἀνθρώπων δὲ οὐδὲ εἷς. Ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸς ὁ ἐλεῶν, ὅτι ἐλεεῖ (7), γινώσκειν ὀφείλει· ἔσται γὰρ οὕτω ποτὲ μὲν οἰκτίρμων, ἄλλοτε δὲ οὔ. Ἐπὰν δὲ ἐν ἕξει ποιήσῃ τὸ εὐεργετητικὸν, C φύσιν ἀγαθοῦ μιμήσεται· ἡ δὲ διάθεσις καὶ φύσις ἔσται καὶ συνάσκησις. Οὐ δεῖ δὲ ἀρθέντας μετατεθῆναι, ἀλλὰ βαδίζοντας ἀφικέσθαι οἷ δεῖ. Τοῦτο γάρ ἐστι «τὸ ἑλκυσθῆναι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς,» διὰ πάσης «τῆς στενῆς» διελθόντας «ὁδοῦ,» τὸ ἄξιον γενέσθαι τὴν δύναμιν τῆς χάριτος παρὰ τοῦ Θεοῦ λαβεῖν, ἀκωλύτως ἀναδραμεῖν (8)· κἂν μισῶσι

✠ P. 627 ED. POTTER, 530 ED. PARIS. [a] Matth. v, 45. [b] Ibid. 48. [c] Matth. vi, 2 seq.

(98) *Ἐν πᾶσι πράξει*. Forte ἐν πάσῃ πράξει· aut πράξει accipiendum pro τῷ ἔργῳ, «reipsa et factis.» Sylburg.

(99) *Ὡς ἀγαθὴν τὴν ἀντ*. Hoc est, negliget illam injuriam, nec magis eam ulciscetur, quam si esset bona sanctorum suorum remuneratio. Vel potius scribendum, ὡς οὐκ ἀγαθὴν τ. ἀ. «compensationem injuriæ, ut rem malam» et illicitam «refugiet.» Quod Lowthio etiam placuit. Quinetiam facile potuisse negativam illam particulam excidere, antequam ad hujusce libri finem pervenerimus, non uno exemplo patebit.

(1) *Ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους*. Respicit Matth. v, 45: Τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.

(2) *Γίνεσθε ὡς ὁ Πατὴρ ὑμῶν τέλειος*. Plenius ex Matth. vi legeris· Γίνεσθε τέλειοι, ὥσπερ ὁ Πατὴρ ὑμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τέλειός ἐστι. Sylb. — Porro Christi verba apud Matthæum sic se habent: Ἔσεσθε οὖν τέλειοι, ὥσπερ ὁ Πατὴρ ὑμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τέλειός ἐστι. Sed apud Clementem nil mutandum est: solet enim ille S. Scripturæ aliorumque auctorum verba decurtata, abbreviata, aliisque modis mutata suis immiscere; quemadmodum in iis, quæ ex principio cap. vi Matthæi mox sequuntur observare licet.

(3) *Τέθνηκεν ἡ σάρξ· ζῇ δὲ αὐ*. Respicere videtur Galat. ii, 20.

(4) *Τὸν τάφον*. Hoc est, carnem: quæ Domini templum fit, secundum illud I Cor. iii, 16: Ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε; Forte etiam respicit ethnicorum morem, qui mortuorum sepulcra in templa deorum convertebant: de quo superius D *Protrept*. p. 39, 40.

(5) *Ἐν ἕξει γέγονεν ἀπαθείας· σχῆμα θεῖον ἐπ*. Conf. quæ adnotata sunt ad *Pædag*. lib. i, c. 2, p. 99, et ad *Protrept*. p. 88, 89.

(6) *Ἵνα ὁ Θεὸς μόνος γινώσκῃ, ἀνθρώπων δὲ οὐδὲ εἷς. Ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸς ὁ ἐλ*. Hoc est: «Ut solus Deus cognoscat, hominum vero ne unus quidem. Imo ne ipse, qui miseretur, scire debet quod miseretur.» Potuerint etiam hæc sic distingui: Ἵνα ὁ Θεὸς μόνος γινώσκῃ, ἀνθρώπων δὲ οὐδὲ εἷς, ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸς ὁ ἐλ., quod interpres in Latina versione explicavit.

(7) *Οὐδὲ αὐτὸς ὁ ἐλ*. Respicere videtur Matth. vi, 3: Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου.

(8) *Οὐ δεῖ δὲ ἀρθ. .... ἀκωλύτως ἀναδραμεῖν*. Hanc sententiam, quæ jam turbata et prorsus ἀσύντακτος esse videtur, hoc modo scribi et explicari velim: Οὐ δεῖ δὲ ἀρθέντας μετατεθῆναι, ἀλλὰ βαδί-

τὸν ἐκλεκτόν τινες, οἶδεν οὗτος τὴν ἄγνοιαν αὐτῶν, A οἰκτείρων τῆς ἀμαθίας τὴν γνώμην αὐτῶν. Εἰκότως οὖν ἡ γνῶσις αὕτη ἀγαπᾷ, καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας διδάσκει τε καὶ παιδεύει τὴν πᾶσαν κτίσιν τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ τιμᾷν (9). Εἴ γε ἀγαπᾷν μεμάθηκε τὸν Θεὸν, οὐχ ἕξει τὴν ἀρετὴν ἀπόϐλητον οὗτος οὐδαμῶς, οὔτε ὕπαρ, οὔτε ὄναρ, οὐδὲ κατὰ φαντασίαν τινά· ἐπεὶ μηδ' ἐξίσταταί ποθ' ἑαυτῆς ἡ ἕξις, ἀποπεσοῦσα τοῦ ἕξις εἶναι. Εἴτ' οὖν ἕξις ἡ γνῶσις, εἴτε διάθεσις εἶναι λέγοιτο (10)· τῷ γὰρ μὴ παρεισιέναι ποτὲ ἐννοίας διαφόρους, ἀναλλοίωτον τὸ ἡγεμονικὸν μένον, οὐ προσλαμϐάνει τινὰ ἑτεροίωσιν φαντασιῶν, τὰς ἐκ τῶν μεθημερινῶν κινήσεων ἀνειδωλοποιίας ὀνειρώττον· διὰ τοῦτό τοι καὶ ὁ Κύριος « ἐγρηγορέναι » παραγγέλλει, ὥστε μηδὲ ὄναρ ἡμῶν παθαίνεσθαί ποτε τὴν ψυχήν· ἀλλὰ καὶ τῆς νυκτὸς τὴν πολιτείαν, ὡς B ἐν ἡμέρᾳ ἐνεργουμένην (11), καθαρὰν καὶ ἀκηλίδωτον διαφυλάττειν προστάττει· αὕτη γὰρ ἡ κατὰ δύναμιν ἐξομοίωσις πρὸς Θεὸν, τὸ φυλάττειν τὸν νοῦν ἐν τῇ κατὰ τὰ αὐτὰ σχέσει· αὕτη δὲ νοῦ σχέσις ὡς νοῦ· ἡ δὲ ποικίλη διάθεσις γίνεται τῇ πρὸς τὰ ὑλικὰ προσπαθείᾳ. Ἧ μοι δοκοῦσιν « εὐφρόνην » κεκληκέναι « τὴν νύκτα (12)· » ἐπειδὴ τηνικάδε ἡ ψυχὴ πεπαυμένη τῶν αἰσθήσεων, συννεύει πρὸς αὐτὴν, καὶ μᾶλλον μετέχει « τῆς φρονήσεως. » Διὰ ταῦτ' οὖν καὶ αἱ τελεταὶ γίνονται νυκτὸς μάλιστα, σημαίνουσαι τὴν ἐν νυκτὶ τῆς ψυχῆς συστολὴν ἀπὸ τοῦ σώματος. « Ἄρ' οὖν μὴ καθεύδωμεν, ὡς οἱ λοιποὶ (13), ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν· οἱ γὰρ καθεύδοντες νυκτὸς καθεύδουσι· καὶ οἱ μεθυσκόμενοι νυκτὸς μεθύουσιν. C Ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες νήφωμεν, ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης, καὶ περικεφαλαίαν ἐλπίδα σωτηρίου. » Ὅσα δ' αὖ περὶ ὕπνου λέγουσι, τὰ αὐτὰ

Cum autem ex habitu fecerit id, quod est beneficum, naturam boni imitabitur. Dispositio autem et natura fiet et continua exercitatio. Non oportet autem elatos transmoveri, sed ingredientes pervenire quo oportet. Hoc est enim « trahi a Patre, » per omnem « angustam viam [a] » incedentes, dignum effici, ut gratiæ virtutem a Deo accipiat, ut currat citra impedimentum; et si electum odio habeant aliqui, is novit eorum inscitiam, miseretque eum, quod in tanta animus eorum ignorantia versetur. Merito ergo ipsa diligit cognitio, et eos, qui ignorant, docet et erudit omnem Dei omnipotentis honorare creaturam. Quod si Deum didicit diligere, non sic habebit virtutem, ut ea vel vigilando possit amitti, vel in somniis, vel ulla visione; quoniam nec a seipso unquam excedit habitus, ab eo, quod est esse habitum, excidens. Sive ergo cognitio dicatur esse habitus, sive affectio, cum enim diversæ notiones subire non possunt, principalis pars animæ manens non alterata, non assumit aliquam visorum diversitatem, quæ ex diurnis motibus fiunt, simulacra somnians. Propterea certe Dominus quoque præcipit « vigilare [b], » ut anima nostra ne quidem in somnis unquam affectibus animi perturbetur; sed nocturnam quoque vitæ institutionem, tanquam quæ interdiu exerceatur, puram et immaculatam tueri imperat. Sic enim nosmet pro viribus Deo assimilabimus, si mentem in sua ad easdem res habitudine constanter servemus: ea quippe habitudo est mentis, prout mens est. Quod si varie disposita sit, id fit per nimiam in res materiales affectionem. Qua quidem ratione mihi videntur « noctem » vocasse εὐφρόνην, quoniam anima tunc

[a] Joan. VI, 44; Matth. VII, 13, 14. [b] Matth. XXIV, 42.

ζοντας ἀφικέσθαι οἷ δεῖ, διὰ πάσης τῆς στενῆς διελθόντας ὁδοῦ· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἑλκυσθῆναι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, τὸ ἄξιον γενέσθαι τὴν δύναμιν τῆς χάριτος παρὰ τοῦ Θεοῦ λαϐεῖν ἀκωλύτως ἀναδραμεῖν. « Non oportet autem in sublime elatos transferri, sed potius humi ingredientes, pervenire quo oportet, tota angusta via peragrata. Id enim dicitur a Patre trahi, ut quis dignus fiat a Deo gratiæ potentiam accipere, qua adjutus sine impedimento excurrat. » Scilicet, cum propter viciniam vocum οἷ δεῖ et ὁδοῦ, quæ fere sunt ὁμοιοτέλευτοι, posterior earum sententiarum excidisset, et postea fortasse in margine libri adnotata fuisset, tandem per imperitum librarium textui restituta, alienum locum occupavit. D Cujusmodi transpositiones sæpe alias contigisse norunt omnes qui his in rebus aliquantulum versati sunt. Porro respicit hoc loco auctor dictum illud Christi, quod occurrit Matth. VII, 13, 14: Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης,... ὅτι στενὴ ἡ πύλη, καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς, ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν. Item illud in Joan. VI, 44: Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς ἐμὲ, ἐὰν μὴ ὁ Πατὴρ, ὁ πέμψας με, ἑλκύσῃ αὐτόν.

(9) *Εἰκότως... τιμᾷν.* Possent hæc hoc etiam modo non incommode distingui et exponi: Εἰκότως οὖν ἡ γνῶσις αὕτη ἀγαπᾷ καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας, διδάσκει τε καὶ παιδεύει τὴν πᾶσαν κτίσιν τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ. « Merito illos, qui in ignorantia versantur, diligit ipsa cognitio, et docet etiam atque erudit, ut omnem omnipotentis Dei creaturam honore habeant. »

(10) *Εἴ γε ἀγαπᾷν .... εἶναι λέγοιτο.* Hæc sententia, periodi nota, quæ post ἕξις εἶναι posita est, in commatis notam mutata, sic poterit explicari: « Si autem gnosticus Deum amare didicit, non sic habebit virtutem, ut quovis modo amitti possit, sive inter vigilandum, sive in somniis, sive etiam per aliquam rerum sensibilium speciem; cum habitus nunquam a sua natura degeneret, nec desinat esse habitus; sive cognitio dicatur habitus, sive dispositio. »

(11) *Ὡς ἐν ἡμέρᾳ ἐνεργ.* Nos enim, ut ait D. Paulus I Thess. V, 5: Υἱοὶ φωτὸς ἐσμὲν, καὶ υἱοὶ ἡμέρας. Unde paulo post infert, V, 8: Ἡμεῖς δὲ, ἡμέρας ὄντες, νήφωμεν.

(12) *Εὐφρόνην κεκληκέναι τὴν νύκτα.* Plutarchus lib. *De curiositate*, pag. 521 edit. Paris.: Τοῦτο μέντοι παντὸς μᾶλλον ἀληθές ἐστιν, ὅτι τὴν αἴσθησιν ὀλίγα κινοῦσιν οἱ πλεῖστα τῇ διανοίᾳ χρώμενοι· καὶ γὰρ τὰ μουσεῖα πορρωτάτω τῶν πόλεων ἱδρύσαντο, καὶ τὴν νύκτα προσεῖπον εὐφρόνην, μέγα πρὸς εὕρεσιν τῶν ζητουμένων καὶ σκέψιν ἡγούμενοι τὴν ἡσυχίαν καὶ τὸ ἀπερίσπαστον. « Id tamen verissimum est, eos, qui mente plurimum utuntur, perparco sensuum motu uti. Nam et musæa longissime ab urbibus ædificabant; et noctem euphronam dixerunt Græci a bene intelligendo: ad considerationem et inventionem eorum, quæ quæruntur, admodum conducere quietem et alio abstrahentium vacuitatem rati. » *Etymologici* auctor: Εὐφρόνη, ἡ νὺξ, παρὰ τὸ εὖ φρονεῖν ἡμᾶς ἐν αὐτῇ· καὶ ὁ χρησμὸς, καὶ ἡ βουλή· καὶ γὰρ ὁ λογισμὸς, ὅτε ἀσχολεῖ, κριτὴς γίνεται τῶν πραγμάτων.

(13) *Ὡς οἱ λ.* I Thess. V, ὡς καὶ οἱ λ. et mox, ἐλπίδα σωτηρίας. SYLBURG.

✠ cessans a sensibus, convertitur ad seipsam, et est magis « prudentiæ » particeps. Propterea ergo sacra quoque mysteria maxime noctu fiunt, significantia eam, quæ noctu fit, animæ a corpore contractionem. « Ne dormiamus igitur ut reliqui, sed vigilemus et sobrii simus. Qui enim dormiunt, noctu dormiunt; et qui inebriantur, noctu inebriantur. Nos autem, cum simus diei, sobrii simus, induentes loricam fidei et charitatis, et galeam, spem salutis [a]. » Quæcunque autem dicunt de somno, eadem etiam oportet exaudire de morte : utrumque enim significat abscessum animæ; mors quidem magis, somnus vero minus; quod quidem licet etiam ab Heraclito accipere : « Homo in lætitia tangit lucem sibi mortuus, exstinctus; vivus autem tangit mortuum, dormiens exstinctus oculus. Vigilans tangit dormientem. Beati enim, qui viderunt Dominum, » ex sententia Apostoli; « quoniam tempus est jam nos ex somno surgere; nunc enim est propius nostra salus, quam quando credidimus. Nox præcessit, dies appropinquavit. Deponamus ergo opera tenebrarum, et induamur arma lucis [b]. Diem » autem allegorice dicit filium et lucem; et rursus præcepta, « arma lucis, » metaphorice. Hac ratione dicunt oportere nos ablutos, ad sacrificia et preces ire mundos et splendidos; et hoc quidem fieri symboli signive gratia, esse scilicet extrinsecus ornatum et emundatum. Emundatio autem est, ea quæ sunt sancta animo agitare et sentire. Quin etiam imago quoque fuerit baptismatis; quæ etiam a Moyse poetis tradita fuit hoc modo :

A χρὴ καὶ περὶ θανάτου ἐξακούειν· ἑκάτερος γὰρ δηλοῖ τὴν ἀπόστασιν τῆς ψυχῆς, ὁ μὲν μᾶλλον, ὁ δὲ ἧττον· ὅπερ ἐστὶ καὶ παρὰ Ἡρακλείτου λαβεῖν· « Ἄνθρωπος ἐν εὐφροσύνῃ φάος ἅπτεται ἑαυτῷ ἀποθανὼν, ἀποσβεσθείς· ζῶν δὲ, ἅπτεται τεθνεῶτος εὕδων ἀποσβεσθεὶς ὄψεις· ἐγρηγορὼς, ἅπτεται εὕδοντος (14). Μακάριοι γὰρ οἱ εἰδότες τὸν Κύριον (15), » κατὰ τὸν Ἀπόστολον· « ὅτι ὥρα ὑμᾶς (16) ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι· νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν· ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. Ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους· ἐνδυσώμεθα δὲ τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. Ἡμέραν » δὲ τὸν υἱὸν ἀλληγορεῖ καὶ φῶς· τάς τε αὖ παραγγελίας « ὅπλα φωτὸς, » μεταφορικῶς. Ταύτῃ τοι λελουμένους φασὶ δεῖν ἐπὶ τὰς ἱεροποιίας καὶ τὰς εὐχὰς ἰέναι, καθαροὺς B καὶ λαμπρούς· καὶ τοῦτο μὲν συμβόλου χάριν γίνεσθαι, τὸ ἔξωθεν κεκοσμῆσθαί τε καὶ ἡγνίσθαι. Ἁγνεία δέ ἐστι φρονεῖν ὅσια· καὶ δὴ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ βαπτίσματος εἴη ἂν, καὶ ἡ ἐκ Μωϋσέως παραδεδομένη τοῖς ποιηταῖς ὧδέ πως·

Cum hausit aquam, mundas gestans in corpore vestes,

Penelope ad preces venit,

.... Telemachusque :
Ablutis manibus pelago, edit vota Minervæ.

Ἡ δ' ὑδρηναμένη, (17) καθαρὰ χροῒ εἵματ' ἔχουσα

Ἡ Πηνελόπη ἐπὶ τὴν εὐχὴν ἔρχεται·

.... Τηλέμαχος δὲ,
C *Χεῖρας (18) νιψάμενος πολιῆς ἁλὸς, εὔχετ' Ἀθήνῃ.*

Hic erat mos Judæorum, ut etiam sæpe in lecto tingerentur. Bene ergo illud quoque dictum est :

Non lavacro mundus esto, sed animo.

✠ Est enim perfecta, ut sentio, mundities, quæ est mentis et operum et cogitationum, et præterea sermonis quoque sinceritas, et postremo peccati in somniis vacuitas. Est autem sufficiens, ut ego

Ἔθος τοῦτο Ἰουδαίων, ὡς καὶ τὸ πολλάκις ἐπὶ κοίτῃ (19) βαπτίζεσθαι. Εὖ γοῦν κἀκεῖνο εἴρηται·

Ἴσθι μὴ λουτρῷ, ἀλλὰ νόῳ καθαρός.

Ἁγνεία γὰρ, οἶμαι, τελεία ἡ τοῦ νοῦ, καὶ τῶν ἔργων, καὶ τῶν διανοημάτων, πρὸς δὲ καὶ τῶν λόγων εἰλικρίνεια, καὶ τελευταῖα ἡ κατὰ τὰ ἐνύπνια ἀναμαρτησία. Ἱκανὴ δὲ, οἶμαι, ἀνθρώπῳ κάθαρσις μετάνοια

✠ P. 628 ED. POTTER, 531 ED. PARIS. [a] I Thess. v, 6, 7, 8. [b] Rom. xiii, 11, 12. ✠ P. 629 ED. POTTER, 531-532 ED. PARIS.

(14) *Ἄνθρωπος ἐν εὐφροσύνῃ φ. ... ἅπτεται εὕδοντος*. In hoc τοῦ σκοτεινοῦ philosophi dicto, Sylburgius εὐφρόνῃ pro εὐφροσύνῃ substitui debere conjecit : dein pro εὕδων ἀποσβεσθεὶς ὄψεις. Lowthius mavult, εὕδων ἐγρηγορότος ἅπτεται. Poterit autem leviuscule mutatum, sic scribi et exponi : Ἄνθρωπος εὐφρόνῃς ἅπτεται ἐν ἑαυτῷ, ἀποθανὼν, φάος ἀποσβεσθείς· ζῶν δὲ ἅπτεται τεθνεῶτος, εὕδων· ἀποσβεσθεὶς ὄψεις, ἐγρηγορὼς ἅπτεται εὕδοντος. « Homo mortuus noctem in se tangit, luce privatus; vivus autem tangit mortuum, dormiens; cui vero exstincti sunt oculi, is vigilans tangit dormientem. » Simile est quod ex eodem auctore recitavit Plutarchus, lib. *De consolatione* ad Apollonium p. 107 : Καὶ, ᾗ φησιν Ἡράκλειτος, ταυτό τ' ἔνι ζῶν καὶ τεθνηκὸς, καὶ τὸ ἐγρηγορὸς καὶ τὸ καθεῦδον, καὶ νέον καὶ γηραιόν· τάδε γὰρ μεταπεσόντα, κἀκεῖνά ἐστι· κἀκεῖνα πάλιν μεταπεσόντα, ταῦτα. « Et, ut ait Heraclitus, idem est vivum ac mortuum, vigilans ac dormiens, adolescens ac decrepitum ; quia hæc in illa, vicissimque mutentur. »

(15) *Μακάριοι γὰρ οἱ εἰδότες τὸν Κύριον*. Ubi hoc dicit Apostolus? Certe in Rom. xiii, 11, nil ejusmodi occurrit, sed tantum : Καὶ τοῦτο, εἰδότες τὸν καιρόν. An vero auctor Κύριον pro καιρὸν legisse D putandus est? Ejusmodi sane exemplum occurrit Rom. xii, 11, ubi cum vulg. editiones, et mss. codices non pauci exhibeant, τῷ καιρῷ δουλεύοντες, Clemens noster. aliique permulti legunt, τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες.

(16) *Ὑμᾶς*. Vulg. Bibl. Rom. xiii, ἡμᾶς, *nos* : et καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπ. SYLBURG.

(17) *Ἡ δ' ὑδριναμένη*. Vulg. Hom. editt. *Odyss.* Δ. Ἡδ' ὑδρηναμένη. et mox, εἵμαθ' ἑλοῦσα. H. SYLBURG. — Εἵμαθ' ἑλοῦσα exstat in *Odyss.* Δ, vers. 751 et 760, *Odyss.* P,. vers. 48 et 58. Porro de ritu se aqua lustrandi ante preces conf. *Archæologiæ nostræ Græcæ* lib. ii, cap. 4.

(18) *Χεῖρας*. Ex *Odyss.* A. H. SYLBURG.—Hic versus exstat in *Odyss.* B, v. 261.

(19) *Ἐπὶ κοίτῃ*. Hoc est, « post concubitum. » Hervetus perperam vertit, « in lecto. » Hesychius: Κοῖται, γυναικῶν ἐπιθυμίαι. Rom. xiii, 13 : Μὴ κοίταις περιπατήσωμεν.

ἀκριβὴς καὶ βεβαία· εἴ γε, κατεγνωκότες ἑαυτῶν ἐπὶ ταῖς προγενομέναις πράξεσι, προΐεμεν εἰς τὸ πρόσθεν, « μετὰ ταῦτα (20) νοήσαντες, » καὶ τὸν νοῦν ἐξαναδύντες τῶν τε κατ' αἴσθησιν τερπόντων, καὶ τῶν πρόσθεν πλημμελημάτων. Εἰ γοῦν τὴν ἐπιστήμην ἐτυμολογεῖν χρὴ, καὶ ἀπὸ τῆς « στάσεως » τὴν ἐπιβολὴν αὐτῆς ληπτέον· ὅτι ἵστησιν ἡμῶν ἐν τοῖς πράγμασι τὴν ψυχὴν, ἄλλοτε ἄλλως πρότερον φερομένην· ὡς αὔτως (21) καὶ τὴν πίστιν ἐτυμολογητέον, τὴν περὶ τὸ ὂν στάσιν τῆς ψυχῆς ἡμῶν. Ἡμεῖς δὲ τὸν ἀεὶ καὶ ἐν πᾶσι δίκαιον ποθοῦμεν μαθεῖν· ὃς, μήτε τὴν ἐκ τοῦ νόμου δεδιὼς κόλασιν, μήτε τὴν τῶν συνόντων καὶ ἐπεξιόντων τοῖς πλημμεληθεῖσι μισοπονηρίαν εὐλαβούμενος, μήτε τὴν ἐξ αὐτῶν τῶν ἀδικουμένων κίνδυνον ὑφορώμενος, διαμένει δίκαιος· ὁ γὰρ διὰ ταῦτα τοῦ πράττειν τι τῶν ἀδίκων ἀπεχόμενος οὐχ ἑκὼν χρηστὸς, φόβῳ δὲ ἀγαθός. Καὶ ὅ γε Ἐπίκουρος « ἀδικεῖν ἐπὶ κέρδει τινὶ βούλεσθαι » φησὶ τὸν κατ' αὐτὸν (22) σοφόν· « πίστιν γὰρ λαβεῖν περὶ τοῦ λαθεῖν οὐ δύνασθαι. » Ὥστε εἰ ἐπιστήσεται λήσειν, ἀδικήσει κατ' αὐτόν. Καὶ τοιαῦτα μὲν τὰ σκοτεινὰ δόγματα· εἰ δὲ καὶ ἐλπίδι τῆς ἐπὶ δικαίοις παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀμοιβῆς ἀφέξεταί τις τοῦ ἀδικεῖν, οὐδ' οὕτως ἑκὼν χρηστεύεται· ὡς γὰρ ἐκεῖνον ὁ φόβος, οὕτω τοῦτον ὁ μισθὸς δικαιοῖ, μᾶλλον δὲ δίκαιον εἶναι δοκεῖν δείκνυσι. Τὴν δὲ ἐλπίδα τὴν μετὰ θάνατον οὐ μόνον οἱ τὴν βάρβαρον σοφίαν μετιόντες ἴσασι, τοῖς μὲν ἀγαθοῖς καλὴν, τοῖς δὲ φαύλοις ἔμπαλιν, ἀλλὰ καὶ οἱ Πυθαγόρειοι· τέλος γὰρ κἀκεῖνοι τὴν ἐλπίδα ὑπηγόρευον τοῖς φιλοσοφοῦσιν· ὅπου γε καὶ ὁ Σωκράτης ἐν Φαίδωνι (23) « μετὰ ἀγαθῆς ἐλπίδος φησὶ τὰς καλὰς ψυχὰς ἐνθένδε ἀπιέναι· » καὶ πάλιν τοὺς πονηροὺς κακίζων, ἀντιτίθησι· « Ζῶσι γὰρ μετὰ κακῆς ἐλπίδος, » λέγων. Συνᾴδειν τούτῳ καὶ ὁ Ἡράκλειτος (24) φαίνεται, δι' ὧν φησι περὶ τῶν ἀνθρώπων διαλεγό-

A quidem opinor, homini purgatio, perfecta ac stabilis pœnitentia; si cum de præcedentibus nos damnaverimus actionibus, anterius procedamus, « postea intelligentes, » et mentem sustollentes, tam ab iis quæ per sensum nos delectant, quam prioribus delictis. Si itaque scientiæ, quæ 228
dicitur ἐπιστήμη, danda est etymologia, ex « statione » et quiete, quæ dicitur στάσις, ejus sumenda est explicatio, quoniam nostram in rebus sistit mentem, quæ prius alias aliter ferebatur. Similiter fidei quoque, πίστεως inquam, danda est etymologia, animæ nostræ περὶ τὸ ὂν στάσις, id est, « circa id, quod est, statio » et quies. Nos autem eum, qui semper et in omnibus est justus, scire cupimus; qui nec timens supplicia, quæ a lege statuun-
B tur; nec eorum, cum quibus versatur, et qui peccata persequuntur, odium vitans in improbos; nec quod ab iis, quos injuria affecit, impendet periculum reformidans, justus permanet. Qui enim propter hæc abstinet a faciendo aliquid ex iis quæ sunt injusta, non est sua sponte, sed metu bonus. Atque Epicurus quidem ait eum, qui est ex ejus sententia sapiens, « velle propter aliquod lucrum facere injuriam; non posse enim sibi persuadere, fore ut lateat. » Quare si sciverit fore ut lateat, faciet injuriam, ut est ejus sententia. Et hæc quidem sunt tenebricosa dogmata. Si autem ab injuria facienda abstinuerit propter spem remunerationis a Deo consequendæ ob ea quæ juste fecerit, ne sic quidem sua sponte est bonus. Sicut enim illum
C metus, sic hunc quoque merces justum facit; vel potius efficit, ut videatur justus. Eam autem spem, quæ est post mortem, non solum agnoscunt, qui barbaram persequuntur philosophiam, bonis quidem bonam, malis autem contrariam, sed etiam

(20) *Μετὰ ταῦτα.* Τὰ μετὰ ταῦτα mavult Lowth.

(21) *Ὡς αὔτως.* Vel conjuncte ὡσαύτως.

(22) *Καὶ ὅγε Ἐπίκουρος ἀδικεῖν ἐπὶ κέρδει τινὶ βούλεσθαι φησὶ τὸν κατ' αὐτόν.* Negativa particula ex hac sententia excidit. Scribendum igitur: Καὶ ὅγε Ἐπίκουρος οὐκ ἀδικεῖν ἐπὶ κ. π. βούλεσθαι φ. Vel: Καὶ ὅγε Ἐπίκουρος ἀδικεῖν ἐπὶ κέρδει τινὶ μὴ βούλεσθαι φησὶ τὸν κατ' αὐτὸν σοφόν. « Et Epicurus ait nolle sapientem propter quodvis lucrum injuriam facere; quod fidem habere non possit fore ut lateat. Lowthio etiam ἐπὶ κέρδει μὴ βούλεσθαι placuit. Unde merito infert Clemens, eum velle injuriam facere, si certo latere possit. Hinc in *Epicuro* Laertius, lib. x, seg. 151: Ἡ ἀδικία οὐ καθ' ἑαυτὴν κακὸν, ἀλλ' ἐν τῷ κατὰ τὴν ὑποψίαν φόβῳ, εἰ μὴ λήσει ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἐφεστηκότας κολαστάς. Οὐκ ἔστι τὸν λάθρα τι ποιοῦντα ὧν συνέθεντο πρὸς ἀλλήλους, εἰς τὸ μήτε βλάπτειν, μήτε βλάπτεσθαι, πιστεύειν, ὅτι λήσει, κἂν μυριάκις ἐπὶ τοῦ παρόντος λανθάνῃ· μέχρι γὰρ καταστροφῆς ἄδηλον εἰ λήσει. « Injuria per se malum non est, verum ob suspicionis metum, quod latere nequeat eos, qui hujusmodi sunt injuriæ constituti judices. Non credat is, qui clam aliquid facit contra id, quod inter se constituerant homines, ne lædant invicem, nec lædantur, latere posse, etsi millies etiam præsenti tempore lateat; nam ad finem incertum est, an latere possit. » Seneca epistola 97: « Eleganter itaque ab Epicuro dictum puto: *Potest nocenti contingere ut lateat, latendi fides non potest.* » « Aut si hoc modo melius hunc explicari posse judicas sensum: *Ideo non potest latere peccantibus, quia latendi etiam felicitatem habent, fiduciam non habent.* Ita est, tuta scelera esse possunt, secura non possunt, etc. » Epictetus apud *Arianum* lib. III, cap. 7: Τὸ γὰρ κλέψαι οὐδ' αὐτὸ ὁ Ἐπίκουρος ἀποφαίνει κακὸν, ἀλλὰ τὸ ἐμπεσεῖν, καὶ ὅτι πίστιν περὶ τοῦ λαθεῖν λαβεῖν ἀδύνατον· διὰ τοῦτο λέγει, Μὴ κλέπτετε. Quippe Epicurus ne furari quidem reputat per se malum, verum deprehendi, nec securitatem perpetuo latendi posse accipere: Unde, etc.: *Ne furemini*, inquit. »

(23) *Ὁ Σωκράτης ἐν Φαίδωνι.* Hoc Socratis di-
D ctum recitat etiam Theodoretus serm. 8, p. 601: Καὶ αὖθις ἐν τῷ αὐτῷ διαλόγῳ φησί· Μετὰ ἀγαθῆς μὲν ἐλπίδος τὰς καλὰς ψυχὰς ἐνθένδε ἀπιέναι· οἱ πονηροὶ δὲ ζῶσι, φησὶ, μετὰ κακῆς ἐλπίδος. « Rursusque in eodem dialogo (*Phædone*) dicit: *Optima quidem cum spe bonas animas hinc proficisci: at qui mali sunt, pessima cum spe vivunt*, inquit. » Simile est illud Chilonis apud Diogenem Laert. lib. I, seg. 69: Ἐρωτηθεὶς, τίνι διαφέρουσιν οἱ πεπαιδευμένοι τῶν ἀπαιδεύτων; ἔφη, Ἐλπίσιν ἀγαθαῖς. Rogatus, *quo differant periti ab imperitis? Bona*, inquit, *spe.*

(24) *Ὁ Ἡράκλειτος.* Theodoretus libro jam dicto, pag. 600: Ἐκεῖνο δὲ τοῦ Ἡρακλείτου μάλα θαυμάζω, ὅτι μένει τοὺς ἀνθρώπους ἀποθνήσκοντας ὅσα οὐκ ἔλπονται, οὐδὲ δοκέουσι. « Heracliti vero dictum illud valde admiror: *Manere morientes homines ea, quæ neque sperant, neque exspectant.* » Conf. *Protreptici* p. 18, not. 4.

Pythagorei; nam illi quoque spem, tanquam finem, proponebant iis qui philosophabantur; cum etiam Socrates dicat in *Phædone*, « bonas animas hinc cum ✠ bona spe excedere; » et rursus malos vituperans, eis opponit : « Vivunt enim cum mala spe, » dicens. Ei videtur etiam consentire Heraclitus, in iis, quæ dicit disserens de hominibus : « Homines mortuos manent, quæ non sperant, nec exspectant. » Divine ergo Paulus aperte scribit ad Romanos : « Afflictio patientiam operatur, patientia vero probationem, probatio autem spem, spes vero pudore non afficit [a]. » Propter spem enim futuram est patientia; « spes » autem est etiam æquivoce spei redditio et restitutio; quæ etiam « pudore non afficit, » ut quæ probris et contumeliis non amplius afficiatur. Qui autem nudæ vocationi, quatenus vocatus est, obedit, is neque propter timorem, neque propter voluptates, tendit ad cognitionem. Non enim considerat an aliquod utile lucrum vel delectatio aliqua extrinsecus consequatur, sed tractus a dilectione ejus, qui vere est amabilis, et ad id, quod fieri oportet, adductus, pius est Dei cultor. Unde nec si per hypothesin a Deo accepetit potestatem faciendi ea, quæ sunt prohibita, citra ullam pœnam; neque si propterea beatorum bona accepturum eum esse, ei promissum fuerit; sed nec si persuasum habuerit fore, ut Deum lateant ea quæ gerit (quod quidem fieri non potest), in animum unquam est inducturus, ut aliquid agat præter rectam rationem, cum id, quod vere est honestum, et ex seipso eligendum, et ea ratione expetendum amandumque, semel elegerit. Non enim in esca ventris bonum esse situm accepimus. Audivit autem ille, quod « cibus nos non commendabit [b], neque matrimonium, sed neque abstinentia a matrimonio in ignoratione, sed opus gnosticum ex virtute. Nam canis quoque, qui est animal expers rationis, sic dicatur esse continens, dum eum timet qui tollit baculum, et ideo a cibo abstinet. Quod si ablata fuerit promissio illis facta, si timor intentatus præcisus fuerit et periculum impendens evanuerit, tum certo scias statim appariturum fore illorum propositum.

A μενος· » Ἀνθρώπους μένει ἀποθανόντας ἅσσα οὐκ ἔλπονται, οὐδὲ δοκέουσιν. Θείως οὖν ὁ Παῦλος Ῥωμαίοις ἄντικρυς ἐπιστέλλει· « Ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα· ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει, » δι' ἐλπίδα μὲν γὰρ τὴν μέλλουσαν ἡ ὑπομονή. Ἐλπὶς (25) δὲ ὁμωνύμως καὶ ἡ τῆς ἐλπίδος ἀπόδοσίς τε καὶ ἀποκατάστασις· ἣ καὶ « οὐ καταισχύνει, » μὴ ὀνειδιζομένη ἔτι. Ὁ δὲ ψιλῇ κλήσει, καθὸ κέκληται, ὑπακούων οὔτε διὰ φόβον οὔτε διὰ ἡδονὰς ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἵεται· οὐ γὰρ περισκέπτεται, εἴ τι λυσιτελὲς ἔξωθεν ἕπεται κέρδος ἢ ἀπόλαυσις (26) αὐτῷ· ἀγάπῃ δὲ τοῦ ὄντως ὄντος ἐραστοῦ ἑλκόμενος, καὶ πρὸς τὸ δέον ἀγόμενος, θεοσεβεῖ. Ὅθεν οὐδ' εἰ καθ' ὑπόθεσιν ἐξουσίαν λάβοι παρὰ B τοῦ Θεοῦ πράττειν τὰ ἀπηγορευμένα, ἀτιμωρητί τε ὤν, οὐδ' εἰ καὶ μισθὸν τὰ μακάρων ἀγαθὰ λήψεσθαι ἐπὶ τοῖσδε ἐπαγγελίαν προσλάβοι, ἀλλ' εἰ καὶ λήσεσθαι τὸν Θεὸν ἐφ' οἷς πράττει πεισθείη· (ὅπερ ἀδύνατον·) πρᾶξαί τι παρὰ τὸν λόγον τὸν ὀρθὸν ἐθελήσαι ποτ' ἂν, τὸ ὄντως καλὸν καὶ αἱρετὸν ἐξ ἑαυτοῦ, καὶ ταύτῃ ἀγαπητὸν εἶναι ἅπαξ ἑλόμενος. Οὐ γὰρ ἐν γαστρὸς βορᾷ τὸ χρηστὸν εἶναι διειλήφαμεν. Ἀκήκοε δ' ἐκεῖνος, ὡς βρῶμα ἡμᾶς οὐ παραστήσει, οὐδὲ μὴν γάμος, ἀλλ' οὐδὲ ἀποχὴ γάμου (27) ἐν ἀγνωσίᾳ, ἀλλὰ τὸ κατ' ἀρετὴν ἔργον τὸ γνωστικόν· ἐπεὶ καὶ ὁ κύων, τὸ ζῶον τὸ ἄλογον, ἐγκρατὲς λεγέσθω, τὸν ἐπαιρόμενον τὴν βακτηρίαν δεδιὸς, καὶ διὰ τοῦτο τοῦ ὄψου ἀπεχόμενον. Τῶν τοιούτων, εὖ ἴσθι, ὅτι περιαιρεθεῖσα ἡ ὑπόσχεσις ἡ προεπηγγελμένη, καὶ ὁ φόβος C περιγραφεὶς ὁ ἐπηπειλημένος, καὶ χωρισθεὶς ὁ κίνδυνος ὁ ἐπηρτημένος, τὴν πρόθεσιν ἐλέγχει.

CAPUT XXIII.

Ob quam rationem perfectis a rebus sensui jucundis, quam maxime potest, abstineat, meliorum scilicet intuitu.

Non enim ipsi rei naturæ se accommodant, ut revera gnostice comprehendant, esse quidem bona omnia, quæ creata sunt ad usum nostrum; ut matrimonium, verbi gratia, et liberorum procreationem, si iis uteremur cum temperantia, bonum autem ✠ esse melius, ut quis per eam, quæ est Deo, assimilationem, evadat impatibilis et virtute prædi-

Οὐ γὰρ αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ πράγματος οἰκειοῦται (28), ὡς τῷ ὄντι γνωστικῶς καταλαβέσθαι, καλὰ μὲν εἶναι πάντα, ὅσα εἰς χρῆσιν ἡμῶν ἐκτίσθη· ὡς γάμον, φέρε εἰπεῖν, καὶ παιδοποιίαν, D μετὰ σωφροσύνης παρειλημμένα· καλοῦ δὲ εἶναι ἄμεινον (29) τὴν πρὸς τὸ Θεῖον ἐξομοίωσιν ἀπαθῆ (30) καὶ ἐνάρετον γενέσθαι. Τοῖς δὲ ἔξωθεν εὐ-

✠ P. 630 ED. POTTER, 532-533 ED. PARIS.

✠ P. 631 ED. POTTER, 533-534 ED. PARIS.

[a] Rom. v, 3, 4, 5. [b] I Cor. VIII, 8.

(25) *Ἐλπίς*. Vult auctor hac voce denotari, non solum « sperandi » actionem, sed etiam rei « speratæ acquisitionem : quam qui feliciter attigerit, contumeliis deinceps superior erit.

(26) *Κέρδος ἢ ἀπόλαυσις*. Flor. edit., κέρδος ἡ ἀπόλαυσις, articulo pro conjunctione posito. SYLBURG.

(27) *Οὐδὲ ἀποχὴ γ*. Conf. superius *Strom.* III, p. 534, lin. 27.

(28) *Οἰκειοῦται*. Interpres vertit, ac si legisset οἰκειοῦνται in plurali num. Quod si retineatur οἰκειοῦται, referetur ad πρόθεσιν in præced. sententia, hoc sensu : « Non enim rerum naturæ se accommodat. »

(29) *Καλοῦ δὲ εἶναι ἄμεινον*. Dicit « creaturas esse res bonas, sed » his bonis melius « esse, ut Deo per virtutem similes evadamus. » Sic paulo post καλῶν καλλίονα dixit. Sed hoc loco καλὸν δὲ εἶναι ἄμ. in editiones Sylburgiana posteriores ex Latina, ut videtur, versione irrepsit.

(30) Ἀπαθῆ. Conf. *Pædag.* lib. I, cap. 2, pag. 99, not. 4.

χρήστοις ἢ δυσχρήστοις προσαγομένοις, τῶν μὲν ἀπέχονται, τῶν δ' οὔ. Ἀλλὰ καὶ ὧν ἀφίστανται μυσαττόμενοι, ταῦτα φαίνονται τὴν κτίσιν καὶ τὸν Δημιουργὸν διαβάλλοντες· κἂν τῷ δοκεῖν πιστῶς ἀναστρέφωνται, τὴν κρίσιν ἔχουσιν ἀνόσιον. Τὸ δὲ, « Οὐκ ἐπιθυμήσεις, » οὔτε ἀνάγκης τῆς ἐκ φόβου δεῖται, τῆς βιαζομένης ἀπέχεσθαι τῶν ἡδέων, οὔτε μισθοῦ, τοῦ δι' ἐπαγγελίας (31), ἀναπείθοντος ἀνακόπτειν τὰς ὁρμάς. Οὔτε τὴν ὑπακοὴν διὰ τὴν ἐντολὴν, διὰ δὲ τὴν ἐπαγγελίαν αἱροῦνται οἱ διὰ τῆς ἐπαγγελίας ὑπακηκοότες τῷ Θεῷ, δελέατι ἡδονῆς ᾑρημένοι. Οὐδὲ μὴν ἡ τῶν αἰσθητῶν ἀποστροφὴ τὴν τὰ πρὸς τὰ νοητὰ οἰκείωσιν ἀκολούθως ποιοίη ἄν· ἔμπαλιν δὲ, ἡ πρὸς τὰ νοητὰ οἰκείωσις κατὰ φύσιν περιαγωγὴ τῷ γνωστικῷ ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν γίνεται, κατ' ἐκλογὴν τῶν καλῶν τἀγαθὸν ἑλομένῳ γνωστικῶς, θαυμάζοντι μὲν τὴν γένεσιν, καὶ ἁγιάζοντι τὸν ποιητὴν, ἁγιάζοντι δὲ τὴν πρὸς τὸ Θεῖον ἐξομοίωσιν. Ἀτὰρ ἐγὼ ἐμὲ λύσομαι τῆς ἐπιθυμίας, φῆσαι (32), διὰ τὴν πρὸς σὲ οἰκείωσιν, Κύριε· καλὴ γὰρ ἡ κτισθεῖσα δὴ οἰκονομία, καὶ πάντα εὖ διοικεῖται, οὐδὲν ἀναιτίως γίνεται. Ἐν τοῖς σοῖς εἶναί με δεῖ, Παντοκράτορ· κἂν ἐνταῦθα ὦ, παρὰ σοὶ εἰμί· ἀδεὴς δ' εἶναι θέλω, ἵνα σοι συνεγγίζειν δυνηθῶ, ὀλίγοις καὶ ἀρκεῖσθαι, μελετῶν τὴν σὴν ἐκλογὴν τὴν δικαίαν τῶν καλῶν ἀπὸ τῶν ὁμοίων. Μυστικώτατα καὶ ὁσιώτατα ὁ Ἀπόστολος, διδάσκων ἡμᾶς τὴν ἀληθῶς εὐχάριστον ἐκλογὴν, οὐ κατ' ἀπεκλογὴν τῶν ἑτέρων ὡς φαύλων, ἀλλ' ὡς καλῶν καλλίονα ποιεῖσθαι, μεμήνυκεν εἰπών· « Ὥστε καὶ ὁ γαμίζων τὴν παρθένον αὐτοῦ (33) καλῶς ποιεῖ· καὶ ὁ μὴ γαμίζων κρεῖσσον ποιεῖ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπάρεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερισπάστως. » Ἴσμεν δὲ τὰ μὲν δυσπόριστα οὐκ ἀναγκαῖα· τὰ δὲ ἀναγκαῖα εὐπόριστα γεγενῆσθαι φιλαγάθως παρὰ τοῦ Θεοῦ. Διόπερ ὁ Δημόκριτος εὖ λέγει, ὡς « ἡ φύσις τε καὶ διδαχὴ παραπλήσιόν ἐστι· » καὶ τὴν αἰτίαν συντόμως προσαποδεδώκαμεν· καὶ γὰρ ἡ διδαχὴ μεταῤῥυθμίζει τὸν ἄνθρωπον· μεταῤῥυθμοῦσα δὲ, φυσιοποιεῖ· καὶ διήνεγκεν οὐδὲν, ἢ φύσει πλασθῆναι τοιόνδε, ἢ χρόνῳ καὶ μαθήσει μετατυπωθῆναι. Ἄμφω δὲ ὁ Κύριος παρέσχηται· τὸ μὲν κατὰ τὴν δημιουργίαν, τὸ δὲ κατὰ τὸν ἐκ τῆς Διαθήκης ἀνάκτισίν τε καὶ ἀνανέωσιν. Τὸ δὲ συμφέρον τῷ κυριωτέρῳ, τοῦτο αἱρετώτερον· κυριώτατον δὲ πάντων ἡ διάνοια. Οὕτω τοίνυν τῷ ὄντι καλὰ φαίνεται ἥδιστα, παρ' αὐτοῦ δὲ πορίζεται (34) ὃν ποθεῖ καρπὸν, τὴν τῆς ψυχῆς (35) εὐστάθειαν. « Ὁ δὲ ἐμοῦ ἀκούων, φη-

A tus. Sed ex iis, quæ extrinsecus adducuntur, bonis vel malis, ab aliis quidem abstinent, ab aliis vero minime. Verum in iis a quibus abstinent abhorrentes, creaturam et opificem cernuntur accusare; et licet ipsa specie versentur fideliter, habent tamen impium judicium. Illud autem : « Non concupisces, » neque necessitate eget, quæ per timorem incussa, cogit abstinere a suavibus; neque mercede, quæ per promissionem persuadeat reprimere appetitiones. Neque obedientiam propter mandatum, sed propter promissionem eligunt, qui Deo propter promissa obediunt, a voluptate inescati. Sed neque aversatio a rebus sensilibus necessario infert conjunctionem cum iis quæ percipiuntur intelligentia; contra autem, conjunctio cum iis, quæ intelligentia percipiuntur, hominem gnosticum B naturaliter convertit a rebus sensilibus; ut qui per eorum, quæ sunt pulchra, electionem, bonum gnostice elegerit, et admiretur generationem, et sanctificet Creatorem, una tamen sanctificet eam, quæ fit Deo, assimilationem. Sed ego me liberabo, dixerit, a cupiditate, o Domine, ut mihi tecum intercedat conjunctio: pulchra enim est, quæ utique creata est, dispensatio, et omnia recte administrantur, et nihil fit sine causa. In tuis me esse oportet, o Omnipotens, et licet hic fuero, sum apud te; sed volo expers esse metus, ut ad te possim appropinquare, et paucis etiam contentus, tuam imitans justam electionem, quæ bonos a similibus discernit. Mystice admodum et sancte nos docens Apostolus eam, quæ vere grata est, electionem, non alia tanquam mala C reprobanda, sed bonis alia censenda esse meliora, significavit dicens : « Quare et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit; et qui non jungit, melius facit, ad id, quod honestum est **229** et facultatem præbet indivulse Domino assidendi [a]. » Scimus autem ea, quæ difficulter quidem parari possunt, non esse necessaria; quæ autem sunt necessaria, paratu facilia benignitate Dei esse facta. Quamobrem bene dicit Democritus, « naturam et doctrinam rem esse persimilem. » Causam autem breviter reddidimus. Doctrina enim hominem concinnat et componit; concinnans autem ac componens, naturam ei tribuit; neque interest, an fuerit natura effectus talis, an tempore et disciplina transforma-D tus. Utrumque autem præbuit Dominus, illud quidem per creationem, hoc vero per recreationem ✠ et renovationem, quæ fit ex Testamento. Quod au-

[a] I Cor. VII, 38 35. ✠ P. 632 ED. POTTER, 534-535 ED. PARIS.

(31) *Ἐπαγγελίας*. Editiones Sylburgiana recentiores ἀπαγγελίας perperam exhibent.

(32) *Φῆσαι*. Etsi optativum φήσαι ferri potest, tamen si quis indicativum φήσει malit, per me licet. Allusio autem est ad Homericum illud; Αὐτὰρ ἐγὼν αὐτὸς ἐμὲ λύσομαι. SYLBURG.

(33) *Ὁ γαμίζων τὴν παρθένον αὐτοῦ*. I Cor. VII, ὁ ἐκγαμίζων, omisso commatio illo, τὴν παρθένον αὐτοῦ· quod glossema esse videtur: et mox, ὁ δὲ μὴ ἐκγαμίζων. SYLBURG. — Dein, εὐπρόσεδρον pro εὐπάρεδρον. Ibid.

(34) *Παρ' αὐτοῦ δὲ πορίζ*. A. inserta copula legit, καὶ παρ' αὐτοῦ πορίζ. Mox, Vulg. Bibl. Proverb. I, κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι πεποιθώς. SYLBURG. — Ibi vero Flaminius Nobilius e scholio quodam hæc verba adnotavit: ἀναπαύσεται ἐν εἰρήνῃ πεποιθώς.

(35) *Τῆς ψυχῆς*. Rursus Democritum imitari videtur: nam ille τὴν εὐεστὼ summum bonum dixit: Τέλος δὲ εἶναι τὴν εὐθυμίαν, οὐ τὴν αὐτὴν οὖσαν τῇ ἡδονῇ ὡς ἔνιοι, παρακούσαντες, ἐξεδέξαντο, ἀλλὰ καθ' ἣν γαληνῶς καὶ εὐσταθῶς ἡ ψυχὴ διάγει, ἀπὸ μηδενὸς ταραττομένη φόβου, ἢ δεισιδαιμονίας, ἢ ἄλλου τινὸς πάθους. Καλεῖ δὲ αὐτὴν εὐεστὼ, καὶ πολλοῖς ἄλλοις ὀνόμασιν. « Finem vero esse rectum quietumque animi statum, quæ non idem sit quod voluptas, ut quidam oblique interpretantur, verum secundum quam animus magna tranquillitate constantiaque beatus est, dum nullo metu, nulla superstitione, aut

tem conducit ei, quod est magis principale, id est magis eligendum; est autem omnium maxime principale, mens. Sic ergo videntur ea, quæ vere bona sunt, esse jucundissima; et ex se præbent eum, quem desiderant, fructum, nempe animæ tranquillitatem. « Qui autem me audit, » inquit, « requiescet in pace confidens, et sine metu conquiescet ab omni malo [a]. Confide in toto corde tuo et mente tua in Deo [b]. » Hoc modo fieri potest ut vir gnosticus jam Deus evaserit. « Ego dixi, dii estis, et filii Altissimi [c]. » Dicit autem Empedocles quoque sapientium animas deos fieri, hoc modo scribens:

A σὶν, ἀναπαύσεται ἐπ' εἰρήνῃ πεποιθὼς, καὶ ἡσυχάσει ἀφόβως ἀπὸ παντὸς κακοῦ. Ἴσθι πεποιθὼς ἐν ὅλῃ καρδίᾳ σου καὶ τῇ διανοίᾳ σου (36) ἐπὶ τῷ Θεῷ. » Τούτῳ δυνατὸν τῷ τρόπῳ τὸν γνωστικὸν ἤδη γενέσθαι Θεόν (37). « Ἐγὼ εἶπα· Θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου. »

Φησὶ δὲ καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς (38), τῶν σοφῶν τὰς ψυχὰς θεοὺς γίνεσθαι, ὧδέ πως γράφων·

Postremo vates, et qui hymnos carmine cantant,
Et medicique, ducesque viris mortalibus adsunt.
Hinc exsistunt dii, sunt quorum maxime honores.

Εἰς δὲ τέλος, μάντεις τε, καὶ ὑμνοπόλοι, καὶ [ἰητροὶ,
Καὶ πρόμοι ἀνθρώποισιν ἐπιχθονίοισι πέλονται·
Ἔνθεν ἀναβλαστοῦσι (39) *θεοὶ τιμῇσι φέριστοι.*

Atque homo quidem absolute ac generatim sumptus formatur secundum ideam spiritus sibi congeniti. Neque enim sine forma et specie creatur in officina naturæ, ubi hominis generatio mystice perficitur, cum sit communis et ars et essentia. Homo autem hic quispiam, seu homo singularis, characterem suscipit ex forma animæ insita ex iis quæ elegerit. Qua ratione Adam quoque dicimus fuisse perfectum, quod attinet ad formationem; nihil enim ei defuit ex iis quæ homini formæ et speciei characterem tribuunt. Quod autem dum fieret, accepit perfectionem, et justificatum est per obedientiam, hoc erat, quod in virum crescebat, nempe id, quod in ejus potestate erat situm, seu liberum arbitrium. Quod autem elegerit, atque adeo quod vetitum elegerit, non est culpa in Deum, sed in eligentem conferenda. Duplex enim est generatio: una quidem eorum qui gignuntur, altera vero eorum quæ fiunt. Et hominis quidem virilitas et fortitudo, cum sit, ut aiunt, sua essentia perturbationibus obnoxius, reddit metus expertem et insuperabilem eum, qui est ejus particeps, adeo ut ira sit tanquam mentis satelles in patientia, et tolerantia, et iis quæ sunt similia; cupiditati autem præficitur temperantia et salutaris prudentia. Deus autem est impatibilis, iræque expers et cupiditatis. Is autem non ideo dicitur ✠ metus expers, quod declinat quæ sunt terribilia. Sed neque est temperans, qua imperat cupiditatibus; neque enim in terribile aliquid Dei natura inciderit, neque fugit Deus timorem; sicut nec concupiscet, ut ei necesse sit imperare cupiditati. Mystice

Ὁ μὲν οὖν ἄνθρωπος ἁπλῶς οὗτος κατ' ἰδέαν πλάσ-
B σεται τοῦ συμφυοῦς πνεύματος· οὐδὲ γὰρ ἀνείδεος, οὐδ' ἀσχημάτιστος ἐν τῷ τῆς φύσεως ἐργαστηρίῳ δημιουργεῖται, ἔνθα μυστικῶς ἀνθρώπου ἐκτελεῖται γένεσις, κοινῆς οὔσης καὶ τῆς τέχνης καὶ τῆς οὐσίας· ὁ δὲ τὶς ἄνθρωπος κατὰ τύπωσιν τὴν ἐγγινομένην τῇ ψυχῇ, ὧν ἂν αἱρήσηται, χαρακτηρίζεται. Ἧ καὶ τὸν Ἀδὰμ τέλειον μὲν ὡς πρὸς τὴν πλάσιν γεγονέναι φαμέν· οὐδὲν γὰρ τῶν χαρακτηριζόντων τὴν ἀνθρώπου ἰδέαν τε καὶ μορφὴν ἐνεδέησεν αὐτῷ· ὃ δὲ ἐν τῷ γίνεσθαι τὴν τελείωσιν ἐλάμβανε, καὶ δι' ὑπακοῆς ἐδικαιοῦτο, τοῦτο ἦν ἀπανδρούμενον, τὸ ἐπ' αὐτῷ κείμενον· αἰτία (40) δὲ ἑλομένου, καὶ ἔτι μᾶλλον τὸ κωλυθὲν ἑλομένου· ὁ Θεὸς ἀναίτιος. Διττὴ γὰρ ἡ γένεσις, ἡ μὲν τῶν γεννωμένων, ἡ δὲ τῶν γινομένων. Καὶ ἡ μὲν τοῦ ἀνθρώπου ἀνδρεία, ἐμπαθοῦς ὄντος,
C φασι, κατὰ τὴν οὐσίαν, ἄφοβον καὶ ἀήττητον τὸν μετέχοντα αὐτῆς ποιεῖ, καὶ ἔστι δορυφόρος τοῦ νοῦ ὁ θυμὸς ἐν ὑπομονῇ, καὶ καρτερίᾳ, καὶ τοῖς ὁμοίοις· ἐπὶ δὲ τῇ ἐπιθυμίᾳ τάττεται καὶ ἡ σωφροσύνη, καὶ σωτήριος φρόνησις. Θεὸς δὲ ἀπαθὴς, ἄθυμός τε καὶ ἀνεπιθύμητος. Καὶ οὐ ταύτῃ ἄφοβος (41), ᾗ τὰ δεινὰ ἐκκλίνει (42)· οὐδὲ μὴν σώφρων, ᾗ τῶν ἐπιθυμιῶν ἄρχει· οὔτε γὰρ ἂν περιπέσοι τινὶ δεινῷ ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις, οὔτε φεύγει ὁ Θεὸς δειλίαν· ὥσπερ οὐδὲ ἐπιθυμήσει, ἵνα καὶ ἄρξῃ ἐπιθυμίας. Μυστικῶς οὖν ἐφ' ἡμῶν καὶ τὸ Πυθαγόρειον ἐλέγετο, « ἕνα γενέσθαι καὶ τὸν ἄνθρωπον δεῖν· » ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὁ ἀρχιερεὺς εἷς, ἑνὸς ὄντος τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν ἀμετάτρεπτον τοῦ ἀεὶ « θεῖν » (43) τὰ ἀγαθὰ ἕξιν. Αὐτίκα ὁ
D Σωτὴρ διὰ τῆς ἐπιθυμίας (44) συνανῄρει καὶ τὸν

[a] Prov. I, 33. [b] Prov. III, 5. [c] Psalm. LXXXI, 6.

✠ P. 633 ED. POTTER, 535-536 ED. PARIS.

alia quavis perturbatione agitatur. Eamdem vero εὐεστὼ appellant, multisque aliis nominibus.

(36) *Καὶ τῇ διανοίᾳ σου*. Hæc verba, quæ absunt a Prov. III, 5, forte adjecit auctor ex Matth. XXII, 37, vel Luc. X, 27, ubi Christus Deum amare jubet ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου.

(37) Γενέσθαι Θεόν. Conf. *Protreptici* p. 88, not. 7.

(38) *Ἐμπεδοκλῆς*. Hos Empedoclis versus recitat Theodoretus *De curand. Græc. affect.*, serm. 8, qui de martyribus agit, p. 599.

(39) *Ἔνθεν ἀναβλαστοῦσι*. Ἔνθ' ἀναβλαστάνουσι, Theodoret.

(40) *Αἰτία*. Conf. *Strom.* I, p. 318, not. 3.

(41) *Καὶ οὐ ταύτῃ ἄφοβος*. Legi posset etiam, transposita negativa, καὶ ταύτῃ οὐκ ἄφοβ. SYLBURG — Sed nulla mutatione opus est.

(42) *Τὰ δεινὰ ἐκκλίνει*. Scribendum potius, τὰ δεινὰ οὐκ ἐκκλίνει, « non fugit terribilia. » Vult enim, Deum non, perinde ut homines, ἄφοβον dici, eo quod « non fugit terribilia; » ut neque « temperans » dicitur, sicut homines, eo quod « cupidinibus imperet: » cum ei nil terribile sit, nec ullis sit affectibus obnoxius. Superius etiam observatum est, negativam particulam excidisse, p. 532, ubi ἀδικεῖν pro οὐκ ἀδικεῖν, et p. 529, ubi ὡς ἀγαθὴν pro ὡς οὐκ ἀγαθὴν, scriptum est.

(43) *Θεῖν*. Conf. *Protreptici* p. 22, not. 4.

(44) *Διὰ τῆς ἐπιθυμίας*. « Per cupiditatis prohibitionem. » LOWTH.

θυμὸν, τιμωρίας ὄντα ἐπιθυμίαν· καθόλου γὰρ τὸ παθητικὸν παντὶ γένει ἐπιθυμίας. Εἰς δὲ τὴν ἀπάθειαν θεούμενος ἄνθρωπος (45) ἀχράντως, μοναδικὸς γίνεται (46). Καθάπερ (47) οὖν οἱ ἐν θαλάττῃ ἀπὸ ἀγκύρας τονούμενοι ἕλκουσι μὲν τὴν ἄγκυραν, οὐκ ἐκείνην δὲ ἐπισπῶνται, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἐπὶ τὴν ἄγκυραν· οὕτως οἱ κατὰ τὸν γνωστικὸν βίον ἐπισπώμενοι τὸν Θεὸν ἑαυτοὺς ἔλαθον προσαγόμενοι πρὸς τὸν Θεόν· Θεὸν γὰρ ὁ θεραπεύων ἑαυτὸν θεραπεύει. Ἐν οὖν τῷ θεωρητικῷ βίῳ ἑαυτοῦ τις ἐπιμελεῖται, θρησκεύων τὸν Θεὸν, καὶ διὰ τῆς ἰδίας εἰλικρινοῦς καθάρσεως ἐποπτεύει τὸν Θεὸν ἅγιον ἁγίως· ἡ γὰρ σωφροσύνη ἐν παραστάσει γενομένη (48), ἑαυτὴν ἐπισκοποῦσα καὶ θεωροῦσα ἀδιαλείπτως, ἐξομοιοῦται κατὰ δύναμιν Θεῷ.

A ergo apud nos quoque dictum est illud Pythagoreum, « oportere hominem quoque fieri unum. » Nam ipse quoque pontifex est unus, cum sit unus Deus per immutabilem habitum, quo bona semper « currunt. » Jam vero Servator, sublata cupiditate, una etiam sustulit iram, quæ est vindictæ cupiditas. Nam universim patibilitas est in quovis genere cupiditatis. Qui autem per impatibilitatem homo deus efficitur citra ullum inquinamentum, fit « unicus. » Quomodo ergo qui in mari ab anchora stabiliuntur, trahunt quidem anchoram, non illam autem attrahunt, sed seipsos ad anchoram; ita qui per vitam gnosticam Deum attrahunt, non advertentes, seipsos ad Deum adducunt. Qui enim Deum colit, seipsum colit. In vita ergo, quæ versatur in contemplatione, sui quis curam gerit, dum Deum veneratur, et se sincere purgato Deum sanctum sancte contemplatur. Quæ enim assistit temperantia, seipsam assidue considerans et contemplans, Deo, quoad fieri potest, assimilatur. B

CAPUT XXIV.

De pœnarum a Deo inflictarum ratione et fine.

Αὐτίκα τὸ ἐφ' ἡμῖν ἐστιν, οὗπερ ἐπίσης αὐτοῦ τε κύριοί ἐσμεν καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῷ, ὡς τὸ φιλοσοφεῖν, ἢ μή· καὶ τὸ πιστεύειν, ἢ ἀπιστεῖν. Διά γοῦν τὸ ἑκατέρου τῶν ἀντικειμένων ἐπίσης εἶναι ἡμᾶς κυρίους, δυνατὸν εὑρίσκεται τὸ ἐφ' ἡμῖν. Καὶ δὴ αἱ ἐντολαὶ οἷαί τε γενέσθαι, καὶ μὴ γενέσθαι ὑφ' ἡμῶν, οἷς εὐλόγως ἕπεται ἔπαινός τε καὶ ψόγος· οἵ τ' αὖ κολαζόμενοι ἕνεκεν τῶν γενομένων αὐτοῖς ἁμαρτημάτων ἐπ' αὐτοῖς μόνοις κολάζονται (49)· παρῆλθε γὰρ τὰ C γενόμενα, οὐδὲ ἀγένητον γένοιτ' ἄν ποτε τὸ γενόμενον. Ἀφίενται γοῦν πρὸς τοῦ Κυρίου αἱ πρὸ τῆς πίστεως, οὐχ ἵνα μὴ ὦσι γενόμεναι, ἀλλ' ὡς μὴ γενόμεναι. Πλὴν οὐδὲ πάσας ὁ Βασιλείδης φησὶ, μόνας δὲ τὰς ἀκουσίους καὶ κατὰ ἄγνοιαν ἀφίεσθαι· καθάπερ ἀνθρώπου τινὸς, ἀλλ' οὐ Θεοῦ, τὴν τοσαύτην παρεχομένου δωρεάν. Τούτῳ φησὶν ἡ Γραφὴ (50)· « Ὑπέ-

Jam vero id est in nostra potestate, cujus et æquo sumus domini cum eo, quod ei adversatur; ut philosophari, vel non; et credere, aut non credere. Per hoc ergo quod sumus æque Domini utriusque eorum quæ inter se adversantur, invenitur fieri posse id quod est in nostra potestate. Quinetiam præcepta ejusmodi a nobis possunt fieri et non fieri, quæ consentaneum est, ut consequatur laus et vituperatio; et qui puniuntur propter ea, quæ ab ipsis admissa sunt, peccata, propter ipsa sola puniuntur. Prælerierunt enim ea quæ facta sunt; neque fieri potest, ut sit unquam infectum, quod factum est. Dimittuntur ergo per Dominum, quæ facta sunt ante fidem, non ut facta non sint, sed ut sint tanquam ✠ non facta. Sed ne omnia quidem, dicit Basilides, sed sola dimitti involunta-

✠ P. 634 ED. POTTER.

(45) *Θεούμενος ἄνθρωπος*. Sic *Strom.* VI, p. 650 ed. Paris. : Θεοειδὴς καὶ Θεοείκελος ὁ ἀγαθὸς ἀνὴρ μετὰ ψυχὴν, ὅ τε αὖ Θεὸς ἀνθρωποειδής. « Deiformis et Deo similis est bonus quoad animam, et rursus ipse Deus humanæ formæ similis. » Et pag. 671 : Καθ' ὁμοίωσιν οὖν τοῦ Θεοῦ, ὁ εἰς υἱοθεσίαν καὶ φιλίαν τοῦ Θεοῦ καταταγεὶς, κατὰ τὴν συγκληρονομίαν τῶν κυρίων καὶ θεῶν γίνεται. « Secundum Dei igitur similitudinem, qui est in filium adoptatus, et in numerum amicorum ascitus, cohæres dominorum et deorum fit. » Eosdem viros θεοποιεῖσθαι dicit p. 676. Item ait Deum eos υἱοὺς ἀναγορεύειν καὶ θεούς, « filios vocare et deos, » p. 687. Conf. *Protreptici* p. 88, not. 7 edit. nostræ.

(46) *Μοναδικὸς γίνεται*. Sic superius dixit virum gnosticum et perfectum, τῷ θείῳ καθαρῶς ὁμιλοῦντα, μετέχοντα τῆς ἁγίας ποιότητος, προσεχέστερον ἐν ἕξει γίνεσθαι ταυτότητος ἀπαθοῦς· « Cum divino numine puram consuetudinem habentem, sanctæ qualitatis participem factum, ad habitum impatibilis identitatis quam proxime accedere. *Strom.* IV, p. 490 edit. Paris. Item *Strom.* VI, pag. 651 : Εἰκότως τοίνυν ἐν τῇ μιᾷ ἕξει μένει τῇ ἀμεταβόλῳ, γνωστικῶς ἀγαπῶν. « Merito igitur manet in *uno immutabili* habitu, qui gnostice diligit : » deinde eumdem ἀπαθῆ, « impatibilem, » esse tradit. Quinetiam voce μοναδικός paulo post utitur p. 537 : Διὸ δὴ καὶ τὸ εἰς αὐτὸν, καὶ τὸ δι' αὐτοῦ πιστεῦσαι, μοναδικόν ἐστι γενέσθαι, ἀπερισπάστως ἑνούμενον ἐν αὐτῷ. « Quamobrem et in ipsum, et per ipsum credere, est *unicum* fieri, in ipso indivulse unitum : » quemadmodum, ut ibi sequitur τὸ ἀπιστῆσαι διστάσαι ἐστὶ, καὶ διαστῆναι, καὶ μερισθῆναι· « non credere est discerni, spatioque disjungi et dividi. »

D (47) *Καθάπερ*. Non multum dissimilia sunt illa Dionysii pseudo-Areopagitæ lib. *De divinis nominibus* cap. 3 : Ἢ ὥσπερ εἰς ναῦν ἐμβεβηκότες, καὶ ἀντεχόμενοι τῶν ἔκ τινος πέτρας εἰς ἡμᾶς ἐκτεινομένων πεισμάτων, καὶ οἷον ἡμῖν εἰς ἀντίληψιν ἐκδιδομένων, ἐφ' ἡμᾶς τὴν πέτραν, ἀλλ' ἡμᾶς αὐτοὺς τῷ ἀληθεῖ καὶ τὴν ναῦν ἐπὶ τὴν πέτραν προσήγομεν.

(48) *Γενομένη*. Flor., γενουμένη, errore ambiguo : nam aut γενομένη nobiscum legendum, aut γανουμένη · quod haud scio, an sit verius. SYLBURG.

(49) *Ἐπ' αὐτοῖς μόνοις κολάζονται.* « In ipsorum solummodo potestate est, quod puniuntur. » SYLBURG. in *Indice Græco*.

(50) *Ἡ Γραφή*. Psalmo XLIX (L) ubi legitur, ὑπέλαβες ἀνομίαν, ut etiam infra p. 285, lin. 7. Cum sequentibus de castigatione et punitione confer quæ Seneca ex Platone tradit lib. I *De ira*, cap. ultimo, p. 206, l. 52. SYLBURG.

ria, et quæ fiunt per ignorationem; perinde ac si A homo aliquis, non Deus, tam magnum præberet donum. Huic dicit Scriptura : « Existimasti, o impie, quod ero tui similis [a]. » Sed etsi punimur propter voluntaria, non ut desinant esse facta, cum facta fuerint, sed quod facta sint, punimur. Punitio autem non juvat eum qui peccavit, ad hoc ut non fecerit, sed ad hoc ut non peccet amplius, neque ullus alius incidat in similia. Hic ergo bonus Deus castigat propter has tres causas : primum quidem, ut is, qui castigatur, seipso melior evadat; deinde, ut ii, qui possunt salvi fieri, per exempla præparentur admoniti ; et tertio, ne is, qui injuria afficitur, contemptui habeatur, et aptus sit ad injuriam accipiendam. Sunt autem duo **230** quoque modi correctionis : unus quidem, docendo; B alter vero puniendo, quem etiam castigantem diximus. Sciendum est autem eos, qui post lavacrum in peccata incidunt, eos esse qui castigantur. Quæ enim prius facta sunt, dimissa sunt; quæ autem postea fiunt, expurgantur. De incredulis dictum est, eos esse « reputatos tanquam pulverem, quem projicit ventus a facie terræ, et guttam quæ a cado excidit [b]. »

λαβες, ἄνομε, ὅτι ἔσομαί σοι ὅμοιος. » Ἀλλ' εἰ καὶ ἐπὶ ταῖς ἑκουσίοις κολαζόμεθα, οὐχ ἵνα μὴ γένωνται γενόμεναι, ἀλλ' ὅτι ἐγένοντο, τιμωρούμεθα. Κόλασις δὲ τὸν ἁμαρτήσαντα οὐκ ὠφελεῖ εἰς τὸ μὴ πεποιηκέναι, ἀλλ' εἰς τὸ μηκέτι ἁμαρτάνειν, μηδὲ μὴν ἄλλον τινὰ τοῖς ὁμοίοις περιπεσεῖν. Ἐνταῦθα οὖν ὁ ἀγαθὸς Θεὸς διὰ τρεῖς ταύτας παιδεύει αἰτίας· πρῶτον μὲν, ἵν' αὐτὸς ἀμείνων αὐτοῦ γένηται ὁ παιδευόμενος· εἰσέπειτα, ὅπως οἱ δι' ὑποδειγμάτων σωθῆναι δυνάμενοι προανακρούωνται νουθετούμενοι· καὶ τρίτον, ὡς μὴ ὁ ἀδικούμενος εὐκαταφρόνητος ᾖ, καὶ ἐπιτήδειος ἀδικεῖσθαι. Δύο δὲ καὶ τρόποι τῆς ἐπανορθώσεως· ὁ μὲν διδασκαλικὸς, ὁ δὲ κολαστικὸς, ὃν καὶ παιδευτικὸν εἰρήκαμεν· ἰστέον μέντοι, τοὺς μετὰ τὸ λουτρὸν (51) τοῖς ἁμαρτήμασι περιπίπτοντας, τούτους εἶναι τοὺς παιδευομένους· τὰ μὲν γὰρ προενεργηθέντα ἀφείθη, τὰ δὲ ἐπιγινόμενα ἐκκαθαίρεται. Περὶ τῶν ἀπίστων εἴρηται, « λελογίσθαι τούτους ὡς χνοῦν (52), ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, καὶ σταγόνα τὴν ἀπὸ κάδου. »

CAPUT XXV.

In cognitione et amore Dei sitam esse veram perfectionem.

« Beatus est qui habet scientiæ disciplinam, et neque ad damna civium, neque ad injustas impellitur actiones, sed immortalis naturæ senii expertem C intuetur ornatum, quanam ratione, et quo pacto, quove modo constiterit. Iis autem, qui sunt ejusmodi, nunquam turpium factorum insidet meditatio. » Merito ergo Plato quoque eum, « qui ideas contemplatur, » dicit « victurum esse Deum inter homines; mens autem est locus idearum, mentis vero est Deus. » Eum, qui Deum invisibilem contemplatur, dixit « deum viventem inter homines. » Porro autem in *Sophista* quoque Eleatem hospitem, cum esset dialecticus, Socrates « deum » nominavit, « quales sunt dii externis hospitibus

« Ὄλβιος, ὅστις τῆς ἱστορίας ἔσχε μάθησιν, μήτε πολιτῶν ἐπιπημοσύνη (53), μήτ' εἰς ἀδίκους πράξεις ὁρμῶν, ἀλλ' ἀθανάτου καθορῶν φύσεως κόσμον ἀγήρω, πῇ τε συνέστη, καὶ ὅπη, καὶ ὅπως, τοῖς δὲ τοιούτοις, οὐδέ ποτ' αἰσχρῶν ἔργων μελέτημα προσίζει. » Εἰκότως οὖν καὶ Πλάτων « τὸν τῶν ἰδεῶν θεωρητικὸν Θεὸν ἐν ἀνθρώποις ζήσεσθαί φησι· νοῦς δὲ (54) χώρα ἰδεῶν· νοῦς δὲ ὁ Θεός. » Τὸν ἀοράτου Θεοῦ θεωρητικὸν θεὸν ἐν ἀνθρώποις ζῶντα εἴρηκεν. Καὶ ἐν τῷ « Σοφιστῇ (55) » δὲ τὸν Ἐλεάτην ξένον, διαλεκτικὸν ὄντα, ὁ Σωκράτης « θεὸν » ὠνόμασεν « οἵους τοὺς θεοὺς ξείνοισιν (56) ἐοικότας ἀλλοδαποῖσιν, ἐπιφοιτῶντας τοῖς ἄστεσιν. Ὅταν γὰρ ψυχὴ γενέσεως ὑπεξαναβᾶσα, καθ' ἑαυτήν γε ᾖ, καὶ ὁμιλῇ

[a] Psal. XLIX, 21. [b] Psal. I, 4; Isa. XL, 15.

(51) *Μετὰ τὸ λουτρόν*. Hoc est, post baptismum, quo peccata omnia plene remitti, semper est creditum. Conf. *Stromat.* VI, p. 668 ed. Paris. et quæ ibi adnotanda sunt.

(52) *Ὡς χνοῦν*. Sic infra *Strom.* VI, p. 669 : D Ὡς χνοῦς, φησὶν, ἐλογίσθησαν καὶ ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου. « Reputati sunt, inquit, ut pulvis terræ, et ut gutta ex cado. » Et plenius *Strom.* VII, p. 766 : Ἀλλ' ἢ ὡς χνοῦς, ὃν ἐκρίπτει ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, καὶ ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου. « Sed tanquam pulvis, quem projicit ventus a facie terræ, et tanquam stilla a cado. » Videtur in unum conjunxisse Psal. I, 4 : Οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἢ ὡς ὁ χνοῦς, ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς· et Isa. XL, 15 : Εἰ πάντα τὰ ἔθνη ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ ἐλογίσθησαν. Conf. etiam Sap. XI, 22

(53) *Ἐπιπημοσύνῃ*. Rectius divise ἐπὶ πημοσύνῃ. A. mavult ἐπὶ πημονῇ. Eumdem locum H. in versus ita digerit, ut primi finis sit μάθησιν· secundi, πημοσύνῃ· tertii, ὁρμῶν· quarti, φύσεως· quinti, ὅπως· sexti, αἰσχρῶν· ultimi, προσίζει. SYLB.

(54) *Νοῦς δέ.* Magis placet νοῦς τε· itemque mox, καθ' ἑαυτήν τε, ut paulo post σὺν Χριστῷ τε dicitur. SYLBURG.

(55) *Σοφιστῇ*. Hæc in principio *Sophistæ* Platonis exstant : Ἆρ' οὖν, ὦ Θεόδωρε, οὐ ξένον, ἀλλά τινα θεὸν ἄγων κατὰ τὸν Ὁμήρου λόγον λέληθας, ὅς φησιν ἄλλους τε τοῖς ἀνθρώποις, ὁπόσοι μετέχουσιν αἰδοῦς δικαίας, καὶ δὴ καὶ τὸν ξένιον οὐχ ἥκιστα θεὸν συνοπαδὸν γιγνόμενον, ὕβρεις τε καὶ εὐνομίας τῶν ἀνθρώπων καθορᾶν. Τάχ' οὖν ἂν καί σοί τις οὗτος τῶν κρειττόνων συνέποιτο, φαύλους ἡμᾶς ὄντας ἐν τοῖς λόγοις ἐποψόμενός τε καὶ ἐλέγξων· θεὸς ὤν τις ἐλεγκτικός. « Forte, Theodore, dum virum hospitem tecum ducere credis, deum quemdam ducis. Inquit enim Homerus, cum deos alios, tum maxime hospitalem deum inter homines, qui justi pudoris participes sunt, versari, et hominum contumelias injuriasque inspicere. Te forsitan et hic e superis unus huc secutus est, ut nos, qui a disputandi ratione aberramus, animadvertat atque corripiat : ipse redargutionis deus. » Homeri locus, quem respexisse videtur Plato, exstat *Odyss.* I, vers. 269.

(56) *Ξείνοισιν*. Respicit *Odyss.* P, vers. 490 :

Καί τε θεοὶ ξείνοισιν ἐοικότες ἀλλοδαποῖσι,

τοῖς εἴδεσιν· « οἷός ἐστιν ὁ ἐν τῷ « Θεαιτήτῳ » κορυφαῖος (57)· οἷον ἄγγελος (58) ἤδη γενόμενος, σὺν Χριστῷ τε ἔσται, θεωρητικὸς ὤν, ἀεὶ τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ σκοπῶν, τῷ ὄντι

A similes, qui in urbes ventitant. Quando enim anima transcendit ✠ generationem, et per se fuerit, et cum formis seu ideis versatur, » qualis est, qui coryphæus dicitur in *Theæteto*, is factus tanquam angelus, erit cum Christo, versabitur in contemplatione, semper Dei voluntatem considerans; revera hic

Οἶος (59) πεπνυμένος, τοὶ δ' ὡς σκιαὶ ἀΐσσουσιν.

Solus prudens, isti volitant velut umbræ.

Νεκροὶ (60) γὰρ τοὺς ἑαυτῶν θάπτουσι νεκρούς. Ὅθεν Ἱερεμίας λέγει· « Πληρώσω αὐτὴν νεκρῶν γηγενῶν (61), οὓς ἔπαισεν ἡ ὀργή μου. Ὁ μὲν οὖν Θεὸς (62), ἀναπόδεικτος ὤν, οὐκ ἔστιν ἐπιστημονικός· ὁ δὲ Υἱὸς σοφία τέ ἐστι, καὶ ἐπιστήμη, καὶ ἀλήθεια, καὶ ὅσα ἄλλα τούτῳ συγγενῆ. Καὶ δὴ καὶ ἀπόδειξιν ἔχει, καὶ διέξοδον· πᾶσαι δὲ αἱ δυνάμεις Πνεύ- B ματος, συλλήβδην μὲν ἕν τι πρᾶγμα γενόμεναι, συντελοῦσιν εἰς τὸ αὐτὸ, τὸν Υἱόν· ἀπαρέμφατος δέ ἐστι τῆς περὶ ἑκάστης αὐτοῦ τῶν δυνάμεων ἐννοίας. Καὶ δὴ οὐ γίνεται ἀτεχνῶς ἓν ὡς ἕν, (63) οὐδὲ πολλὰ ὡς μέρη ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ὡς πάντα ἕν· ἔνθεν καὶ πάντα· κύκλος γὰρ ὁ αὐτὸς πασῶν τῶν δυνάμεων εἰς ἓν εἰλουμένων καὶ ἑνουμένων· διὰ τοῦτο « Α καὶ Ω » ὁ Λόγος εἴρηται· οὗ μόνου τὸ τέλος ἀρχὴ γίνεται, καὶ τελευτᾷ πάλιν ἐπὶ τὴν ἄνωθεν ἀρχὴν, οὐδαμοῦ διάστασιν λαβών. Διὸ δὴ καὶ τὸ εἰς αὐτὸν καὶ τὸ δι' αὐτοῦ πιστεῦσαι μοναδικόν (64) ἐστι γενέσθαι, ἀπερισπάστως ἑνούμενον ἐν αὐτῷ· τὸ δὲ ἀπιστῆσαι διστάσαι ἐστὶ, καὶ διαστῆναι, καὶ μερισθῆναι. « Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος (65)· Πᾶς υἱὸς ἀλλογενὴς, ἀπερίτμητος C καρδίᾳ, καὶ ἀπερίτμητός ἐστι σαρκί· τουτέστιν, ἀκάθαρτος σώματί τε καὶ πνεύματι· οὐκ εἰσελεύσεται εἰς τὰ ἅγια ἀπὸ τῶν ἀλλογενῶν ἐν μέσῳ οἴκου Ἰσραὴλ, ἀλλ' ἢ οἱ Λευῖται. Ἀλλογενεῖς » δὲ εἴρηκεν τοὺς μὴ πιστεῦσαι βουληθέντας, ἀλλ' ἀπιστεῖν ἐθέλοντας. Μόνοι τοίνυν οἱ καθαρῶς βιοῦντες ἱερεῖς ὄντως τοῦ

Mortui enim sepeliunt mortuos suos. Unde dicit Jeremias: « Implebo ipsam mortuis terra genitis, quos percussit ira mea [a]. » Atque Deus quidem, cum demonstrari nequeat, non potest esse scientiæ objectum; Filius autem est et sapientia, et scientia, et veritas, et quæcunque cum hoc ullam habent cognationem. Quinetiam habet demonstrationem, et vim ratiocinandi. Omnes autem Spiritus potestates, cum simul una res factæ fuerint, ad idem conferunt, nempe ad Filium. Est autem infinitus unaquaque suarum potestatum notione. Quanquam non sit vere unum, ut unum, neque multa ut partes Filius, sed ut omnia unum, unde etiam omnia. Est enim idem circulus omnium potestatum, quæ in unum circumvolvuntur et uniuntur. Et ideo Logos dictus est « alpha et omega [b], » cujus solius finis sit principium, et rursus desinit in id quod est antea principium, nusquam distantiam accipiens et dimensionem. Quamobrem et in ipsum et per ipsum credere, est unicum fieri, scilicet in ipso indivulse unitum; non credere autem, est discerni, spatioque disjungi et dividi. « Propterea hæc dicit Dominus: Omnis filius alienigena est incircumcisus corde, et incircumcisus carne, » hoc est immundus et corpore et spiritu, « non ingredietur in sancta ex alienigenis in medio domus Israel, præterquam Levitæ [c]. Alienigenas » autem dixit eos, qui noluerunt

✠ P. 635 ED. POTTER, 537 ED. PARIS. [a] Jerem. XXXIII, 5. [b] Apoc. I, 8. [c] Ezech. XLIV, 9, 10.

Παντοῖοι τελέθοντες, ἐπιστρωφῶσι πόληας,
Ἀνθρώπων ὕβριν τε καὶ εὐνομίην ἐφορῶντες.
Et dii hospitibus similes peregrinis,
Omnifarii exsistentes, versantur per civitates,
Hominum fasque nefasque inspicientes.

(57) *Κορυφαῖος*. Plato in *Theæteto* p. 127: Λέγωμεν δὴ, ἐπεί σοί γε δοκεῖ, περὶ τῶν κορυφαίων. « Dicamus igitur, quoniam tibi videtur, de his qui principes sunt. »

(58) *Οἷον ἄγγελος*. Respicit forte Matth. XXII, 30: Ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσι.

(59) *Οἶος*. Homeri versus est, ex *Odyss.* K, SYLBURG.

(60) *Νεκροί*. Respicit Matth. VIII, 22: Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

(61) *Πληρώσω αὐτὴν νεκ. γ.* Jerem. XXXIII, 5: Καὶ πληρῶσαι αὐτὴν νεκρῶν τῶν ἀνθρώπων, οὓς ἐπάταξα ἐν ὀργῇ μου. Latina: « Venientium ut dimicent cum Chaldæis, et impleant eas cadaveribus hominum, quos percussi in furore meo et in indignatione mea. » Quidam ex Hebræo interpretantur: « Dominus dixit ad domos Juda, quæ destructæ sunt; eo quod habitatores earum venerunt, ut dimicarent cum Chaldæis, ut implerent eas domos cadaveribus, et multis Judæis cæsis efficerent, ut implerentur. » Quæ vero paulo ante dixit, « revera hic solus prudens. » Gr.: Οἶος πεπνυμένος, τοὶ δὲ σκιαὶ ἀΐσσουσιν, ad versum pertinent *Odyss.* K, de Tiresia vate, « cui uni Proserpina dicitur dedisse ut etiam defunctus sapiat, reliquas autem umbras volitare. » Usurpatum est hoc deinde in Chrysippum magnifice de se sentientem, ut refert Diog. Laertius l. VII, et in Scipionem juniorem, ut Plutarchus in *Politicis præceptis*:

Οἶος πέπνυται, τοὶ δὲ σκιαὶ ἀΐσσουσιν.
Ille sapit solus, volitant alii velut umbræ.

Vide Proverb. 53, cent. 3, chil. 2. COLLECT.

D (62) *Ὁ μὲν οὖν Θεός*. Sancti Patres tradunt, Deum Patrem nunquam apparuisse, sed Filium solum. Conf. D. Bulli *Defensio fidei Nicænæ*, p. 90 edit. fol. London.

(63) *Ἓν ὡς ἕν*. Dicit Filium non esse « unum tanquam unum; » hoc est, eo modo, quo res illæ, quæ certo loco definiuntur, unum sunt; nec tamen esse « multum, » seu multis partibus constantem; sed in vera ac propria « unitate omnia » comprehendere. Proinde « circulo » illum comparat; quæ figura nec initium nec finem habet, verum a quocunque ejus puncto initium ducatur, in eodem desinendum est. Atque hoc modo divina immensitas quodammodo adumbrari solet. Conf. D. Bullus, libri superius dicti p. 189, 190.

(64) *Μοναδικόν*. Conf. pag. 535, et quæ ibi adnotata sunt, pag. 582, 726 edit. Paris.

(65) *Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος*. Vulg. Bibl. Ezech. XLIV: Λέγει Ἀδωναὶ Κύριος ὁ Θεός· et mox, ἀπερίτμητος σαρκὶ, absque verbo ἐστί· dein, εἰς τὰ

runt credere, sed volunt esse increduli. Soli ergo ii, qui puram agunt vitam, vere sunt Dei sacerdotes. Ea de causa cum omnes tribus circumciderentur, reputatæ sunt sanctiores, quæ ungebantur in pontifices, et reges, et prophetas. Unde eis præcipit ne ✠ tangere quidem mortuos, nec ingredi ad eos, qui obiissent; non quod pollutum sit corpus, sed quod peccatum et inobedientia sit carnalis, et in corpore versetur, sitque mortua, et ideo abominanda. Ad solum ergo patrem et matrem, filiumque et filiam mortuam permissum est ingredi sacerdoti, quoniam hi soli sunt cognati carnis et seminis, a quibus proximam et continentem causam ingressus in vitam accepit quoque sacerdos. Mundantur autem hi quoque septem diebus, per quot dies perficitur generatio; septimo enim quies celebratur, octavo autem « offert propitiationem [a], » ut scriptum est in Ezechiele, per quam propitiationem accipienda est promissio. Perfecta est autem, ut existimo, purgatio ac emundatio, quæ per legem et prophetas docetur propitia fides in Evangelium, et quæ est per omnem obedientiam puritas, cum rerum quoque mundanarum depositione, usque ad gratam tabernaculi redditionem a jucundo usu animæ. Sive ergo fuerit tempus, quod per septem, quæ enumerantur, periodos in summam redit quietem; sive septem cœli, quos quidam per ascensum numerant; sive etiam inerrans regio, quæ appropinquat mundo, qui percipitur intelligentia, dicatur octava : dicit tamen oportere gnosticum ex generatione emergere et ex peccato. Septem itaque diebus sacrificantur hostiæ pro peccatis. Est enim adhuc mutationis metus; qui ad septimum ambitum pertingit. Job autem justus : « Ipse, » inquit, « nudus sum egressus ex utero matris meæ, et nudus

Θεοῦ. Διὰ τοῦτο πασῶν περιτεμνομένων τῶν φυλῶν, ἁγιώτεραι ἐλογίσθησαν αἱ εἰς ἀρχιερεῖς τε καὶ βασιλεῖς καὶ προφήτας χρίουσαι (66). Ὅθεν μηδὲ ἅπτεσθαι (67) νεκρῶν αὐτοῖς κελεύει, μηδ' ἐπεισιέναι κατοιχομένοις· οὐχ ὡς μιαροῦ τοῦ σώματος ὄντος, ἀλλ' ὡς τῆς ἁμαρτίας καὶ ἀπειθείας σαρκικῆς τε οὔσης, καὶ ἐνσωμάτου, καὶ νεκρᾶς, καὶ διὰ τοῦτο βδελυκτῆς. Μόνῳ οὖν πατρὶ καὶ μητέρι, υἱῷ τε καὶ θυγατρὶ, τελευτήσαντι ἐπιτέτραπται ἐπεισιέναι τὸν ἱερέα· ὅτι συγγενεῖς οὗτοι σαρκὸς καὶ σπέρματος μόνοι· παρ' ὧν τὴν προσεχῆ αἰτίαν τῆς εἰς τὸν βίον παρόδου καὶ ὁ ἱερεὺς εἴληφεν. Καθαρίζονται δὲ καὶ οὗτοι ἡμέραις ἑπτὰ, δι' ὅσων ἡ γένεσις τελειοῦται· τῇ ἑβδόμῃ γὰρ ἡ ἀνάπαυσις θρησκεύεται· τῇ δὲ ὀγδόῃ « ἱλασμὸν προσφέρει, » ὡς ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ γέγραπται, καθ' ὃν ἱλασμὸν τὸ λαβεῖν ἐστι τὴν ἐπαγγελίαν. Τέλειος δ', οἶμαι, καθαρισμὸς, ἡ διὰ νόμου καὶ προφητῶν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον πίστις ἵλεως, καὶ ἡ δι' ὑπακοῆς πάσης ἁγνεία, σὺν καὶ τῇ ἀποθέσει τῶν κοσμικῶν εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀπολαύσεως τῆς ψυχῆς εὐχάριστον τοῦ σκήνους (68) ἀπόδοσιν. Εἴτ' οὖν ὁ χρόνος εἴη ὁ διὰ τῶν ἑπτὰ περιόδων (69) τῶν ἀριθμουμένων εἰς τὴν ἀκροτάτην ἀνάπαυσιν ἀποκαθιστάς· εἴτε ἑπτὰ οὐρανοὶ, οὓς τινες ἀριθμοῦσι κατ' ἐπανάβασιν· εἴτε καὶ ἡ ἀπλανὴς χώρα (70), ἡ πλησιάζουσα τῷ νοητῷ κόσμῳ ὀγδοὰς λέγοιτο, πλὴν ἐξαναδῦναι γενέσεώς τε καὶ ἁμαρτίας χρῆναι λέγει τὸν γνωστικόν. Ἐπὶ γοῦν ταῖς ἑπτὰ ἡμέραις τὰ ἱερεῖα ὑπὲρ ἁμαρτιῶν θύεται· ἔτι γὰρ τροπῆς εὐλάβεια· καὶ τῆς ἑβδόμης ἅπτεται περιφορᾶς. Ἰὼβ (71) δὲ ὁ δίκαιος, « Αὐτὸς, » φησὶ, « γυμνὸς ἐξῆλθον ἐκ κοιλίας μητρός μου, γυμνὸς καὶ ἀπελεύσομαι ἐκεῖ· » οὐ κτημάτων γυμνός· τοῦτο μὲν γὰρ μικρόν τε καὶ κοινόν· ἀλλ' ὡς δίκαιος γυμνὸς ἄπεισι κακίας τε καὶ ἁμαρτίας, καὶ τοῦ ἑπομένου τοῖς ἀδίκως βιώσασιν ἀειδοῦς

✠ P. 636 ED. POTTER, 538 ED. PARIS. [a] Ezech. XLIV, 27.

ἅγιά μου ἐν πᾶσιν υἱοῖς ἀλλογενῶν τῶν ὄντων ἐν μέσῳ ..... A. SYLBURG.

(66) *Χρίουσαι.* Lege χρισθεῖσαι. LOWTH.

(67) *Μηδὲ ἅπτεσθαι.* Conf. Levit. XXI, 1 seq.; Numer. VI, 9, 10 seq., et præcipue Ezech. XLIV, 25 seq.

(68) *Τοῦ σκήνους.* Nempe corporis, quod est quodammodo animæ « *tabernaculum.* » II Cor. v, 2 : Ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ.

(69) Ἑπτὰ περιόδων. Intelligit « septem annorum sabbaticorum « periodos, » quibus peractis, incipiebat ἡ ἀκροτάτη ἀνάπαυσις, « sabbatum maximum, » seu maximus jubilæi annus. Nam quemadmodum quilibet septimus annus erat sabbaticus, ita septies septimus erat ἀκρότατον σάββατον. Levit. XXV, 4 : Τῷ δὲ ἔτει τῷ ἑβδόμῳ σάββατα· ἀνάπαυσις ἔσται τῇ γῇ σάββατα τῷ Κυρίῳ. v. 8 : Καὶ ἐξαριθμήσεις σεαυτῷ ἑπτὰ ἀναπαύσεις ἐτῶν, ἑπτὰ ἔτη ἑπτάκις, καὶ ἔσονταί σοι ἑπτὰ ἑβδομάδες ἐτῶν ἐννέα καὶ τεσσαράκοντα ἔτη, etc.

(70) *Ἡ ἀπλανὴς χώρα.* Nempe « regio » stellarum « fixarum ». Respicit enim veterum cœlorum in octo sphæras divisionem, quarum septem inferiores totidem planetis, octavam vero ac supremam stellis fixis assignabant : proinde hanc τῷ νοητῷ κόσμῳ, intelligentiarum seu spirituum habitaculo, proximam esse dicit auctor.

(71) *Ἰώβ.* Nicetas Heracliensis in *Expositione libri Job*, quam ex veterum commentariis contexuit, ex Clemente citat hæc : Τὰ τοῦ Ἰὼβ κομψότερον μὲν οὕτω νοητέον· Γυμνὸς κακίας καὶ ἁμαρτίας ὡς ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐκ τῆς γῆς καταρχὰς διεπλάσθην· γυμνὸς κακίας εἰς τὴν αὐτὴν γῆν καὶ ἀναλύσω· γυμνὸς οὐ κτημάτων· τοῦτο γὰρ μικρόν τε καὶ κοινόν· ἀλλὰ κακίας καὶ πονηρίας, καὶ τοῦ ἑπομένου τοῖς ἀδίκως βιώσασιν ἀειδοῦς εἰδώλου. Ita manuscriptus C. V. P. Delbenii abbatis, quæ Latine ita reddidit nuper in Catena sua vir doctissimus P. Comitolus : « Quanquam quæ a Jobo dicuntur sublimius cogitari debent, ad hunc modum : Nudus a scelere et peccato e terra, quasi in matris utero, satus sum. Nudus etiam revertar illuc; nudus, non a bonorum possessione (minutum enim id est et vulgare), verum ab improbitate et vitio, atque ab eo, quod vitæ hominum comes est, tenebricoso idolo. Nam si id, quod manibus, etc. » Hæc conferri cum Clementis libro poterunt, et ad illud conformari, extremum illud præcipue : « Quod hominibus, qui injuste vixerunt, comes est. t. id. » Quæ sequuntur apud Nicetam Clementi tributa non habet editio Florentina, nisi forte ex alio Clementis libro desumpta sunt, vel alterius forte auctoris, cujus nomen librarius omisit. COLLECT.

(72) *Ἀειδοῦς εἰδώλου.* Plato de improborum animabus *in Phædonis* pag. 61 hæc dicit : Ἐμβριθὲς δέ γε, ὦ φίλε, τοῦτο οἴεσθαι χρὴ εἶναι, καὶ βαρὺ, καὶ γεῶδες, καὶ ὁρατόν· ὃ δὴ καὶ ἔχουσα ἡ τοιαύτη ψυχὴ, βαρύνεταί τε καὶ ἕλκεται πάλιν εἰς τὸν ὁρατὸν τόπον, φόβῳ τοῦ ἀειδοῦς τε καὶ ᾅδου, ὥσπερ λέγεται,

εἰδώλου (72)· τοῦτο γὰρ ἦν τὸ εἰρημένον· « Ἐὰν μὴ στραφέντες γένησθε (73) ὡς τὰ παιδία· καθαροὶ μὲν τὴν σάρκα, ἅγιοι δὲ τὴν ψυχὴν, κατὰ ἀποχὴν κακῶν ἔργων, δεικνύντες (74) ὅτι τοιούτους ἡμᾶς εἶναι βούλεται, οἵους καὶ γεγέννηκεν ἐκ μήτρας ὕδατος (75)· γένεσις γὰρ, γένεσιν διαδεχομένη, κατὰ προκοπὴν ἀπαθανατίζειν βούλεται· « Τῶν δὲ ἀσεβῶν ὁ λύχνος (76) σβεσθήσεται. » Ναὶ μὴν τὴν κατά τε σῶμα κατά τε ψυχὴν ἁγνείαν, ἣν μέτεισιν ὁ γνωστικὸς, ὁ πάνσοφος Μωϋσῆς, εὐπρεπῶς τῇ ἐπαναλήψει χρησάμενος ἐμήνυσεν, τὸ ἀδιάφθορον τοῦ τε σώματος τῆς τε ψυχῆς διαγράφων ἐπὶ τῆς Ῥεβέκκας ὧδέ πως· « Ἡ δὲ παρθένος ἦν καλή (77)· ἀνὴρ οὐκ ἔγνω αὐτήν. » Ῥεβέκκα (78) δὲ ἑρμηνεύεται « Θεοῦ δόξα· » Θεοῦ δὲ δόξα ἀφθαρσία. Αὕτη ἡ τῷ ὄντι δικαιοσύνη, μὴ πλεονεκτεῖν θατέρῳ (79), ὅλον δὲ εἶναι B ἡγιασμένον νεὼν τοῦ Κυρίου. Δικαιοσύνη οὖν ἐστιν εἰρήνη βίου καὶ εὐστάθεια, ἐφ' ἣν ὁ Κύριος ἀπέλυε, λέγων· « Ἄπελθε εἰς εἰρήνην (80)· » Σαλὴμ γὰρ ἑρμηνεύεται εἰρήνη· ἧς ὁ Σωτὴρ (81) ἡμῶν ἀναγράφεται βασιλεὺς, ὅν φησι (82) Μωϋσῆς « Μελχισεδὲκ, βασιλεὺς Σαλὴμ, ὁ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, ὁ τὸν οἶνον καὶ τὸν ἄρτον » τὴν ἡγιασμένην διδοὺς τροφὴν εἰς τύπον εὐχαριστίας (83). Καὶ δὴ ἑρμηνεύεται ὁ Μελχισεδὲκ, « βασιλεὺς δίκαιος· » συνωνυμία δέ ἐστι

A illuc revertar [a]; » non nudus a possessionibus, hoc enim est et parvum et commune, sed ut justus recedit nudus a vitio et peccato, et ab informi simulacro, quod eos consequitur, qui injuste vixerunt. Hoc enim fuit, quod dictum est : « Nisi conversi effecti fueritis ut parvuli [b], » mundi ✠ quidem carne, sancti vero anima, per abstinentiam a malis operibus; ostendens quod nos tales esse vult, quales etiam genuit ex matrice aquæ. Generatio enim excipiens generationem, vult immortales reddere per profectum : « Impiorum autem lucerna exstinguetur [c]. » Porro autem castitatem in corpore et anima, quam persequitur gnosticus, sapientissimus Moyses pulchre epanalepsi, seu repetitione usus, significavit, corporis et animæ incorruptionem describens in Rebecca hoc modo : « Virgo autem erat pulchra, vir non cognovit ipsam [d]. » Rebecca autem exponitur « Dei gloria. » Dei autem gloria est incorruptio. Hæc est **231** vera justitia, nolle rei alterius plus quam par sit habere, sed totum esse templum Domini sanctificatum. Justitia ergo est vitæ pax et stabilitas ac tranquillitas, ad quam Dominus allegavit, dicens : « Abi in pacem [e]. » Salem enim « pax » exponitur, cujus noster Servator rex describitur, quem dicit Moyses « Melchise-

✠ P. 637 ED. POTTER, 539 ED. PARIS. [a] Job I, 21. [b] Matth. XVIII, 3. [c] Job 21, 10. [d] Gen. XXIV, 16. [e] Marc. V, 34.

περὶ τὰ μνήματά τε καὶ τοὺς τάφους κυλινδουμένη· περὶ ἃ δὴ καὶ ὤφθη ἄττα ψυχῶν σκιοειδῆ φαντάσματα, οἷα παρέχονται αἱ τοιαῦται ψυχαὶ εἴδωλα, αἱ μὴ C καθαρῶς ἀπολυθεῖσαι, ἀλλὰ τοῦ ὁρατοῦ μετέχουσαι· διὸ καὶ ὁρῶνται. « Ponderosum vero, o amice, id putandum est, et grave terrenumque, et visibile, quod anima ejusmodi secum trahit : ideoque ab eo gravatur, et rursus ad visibilem trahitur locum metu invisibilis atque occulti ; et, quemadmodum fertur, circa monumenta sepulcraque versatur, circa quæ jam nonnulla apparuerunt animarum umbrosa phantasmata, qualia præferunt simulacra tales animæ, quæ videlicet non puræ discesserunt a corpore, sed visibile aliquid trahentes : quo fit, ut videri possint. An ex hoc loco, vel alio simili fictum est ἀειδὲς εἴδωλον Clementis.

(73) *Στραφέντες γένησθε*. Matth., στραφῆτε καὶ γένησθε.

(74) *Δεικνύντες*. « Ostendentes. » Interpres, « ostendens, » δεικνύς.

(75) *Μήτρας ὕδατος*. Respicit regenerationem « aquæ » baptismalis.

(76) *Τῶν δὲ ἀσεβῶν ὁ λ.* Ἀλλὰ καὶ ἀσεβῶν λ. Job.

(77) *Καλή*. Hæc vox ex præcedenti Geneseos sententia huc irrepsisse videtur. Nam ibi dicitur : Ἡ δὲ παρθένος ἦν καλὴ τῇ ὄψει σφόδρα.

(78) *Ῥεβέκκα*. Philo Judæus Rebeccam exp. ὑπομονήν, « tolerantiam, » lib. *De plant. Noe*, p. 238 : Οὗτός ἐστιν Ἰσαὰκ, ὃς ἑρμηνεύεται γέλως, ὃν παίζειν μετὰ Ὑπομονῆς, ἣν Ῥεβέκκαν Ἑβραῖοι καλοῦσιν, ἁρμόττει. « Is est Isaac, qui *risus* exponitur; quem convenit ludere cum *Tolerantia*, Rebecca Hebræis nominata. » Item lib. *De congressu erud. quær. gr.*, p. 429 : Καλεῖται δὲ παρὰ μὲν Ἕλλησιν Ὑπομονὴ, παρὰ δὲ τοῖς Ἑβραίοις Ῥεβέκκα. « Vocantur autem a Græcis *tolerantia*, ab Hebræis Rebecca. » Alia ejusdem auctoris loca prætereo.

(79) *Μὴ πλεονεκτεῖν θατέρῳ*. Vel potius θατέρων, « non inhiare alienis. »

(80) *Ἄπελθε εἰς εἰρήνην*. Marc. V, 34 : Ὕπαγε εἰς εἰρήνην.

(81) *Σωτήρ*. Conf. Matth. XXI, 5; Luc. XII, 15.

(82) *Ὄν φησι*. Lowthius ὥς φησι mavult.

(83) *Εἰς τύπον εὐχαριστίας*. Epiphanius 205, et Damasc. H. SYLB. — Non pauci ex antiquis Patribus existimabant « Melchisedechum sacrificio panis et vini mysterium Dominici corporis et sanguinis expressisse, ac multo post futurum Domini sacramentum ante signasse : » quæ Hieronymi verba sunt in epist. ad Demetriadem. Conf. quæ affert Petavius *De incarnat.* lib. XII, cap. 12. Aliis visum est, pane et vino non Deo, sed tantum Abrahamo « oblatis » communem cibum significari. Josephus, hanc historiam enarrans, ait : Οὗτος ὁ Μελχισεδέχης τῷ Ἀβραάμου στρατῷ ξένια καὶ πολλὴν ἀφθονίαν τῶν ἐπιτηδείων παρέσχε. « Hic Melchisedeches Abrahami exercitui hospitalia munera et magnam rerum necessariarum copiam præbuit. » Tertullianus *Adv. Judæos*, c. 3 : « Melchisedech, qui ipsi Abrahæ jam circumciso revertenti de prælio panem D et vinum obtulit incircumcisus. » Philo Judæus ex eadem historia allegoricos sensus, pro more suo, elicit, lib. *De legis allegor.*, p. 75 : Καλείσθω οὖν ὁ μὲν τύραννος ἄρχων πολέμου, ὁ δὲ βασιλεὺς ἡγεμὼν εἰρήνης, Σαλήμ· καὶ προσφερέτω τῇ ψυχῇ τροφὰς εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς πλήρεις· ἄρτους γὰρ καὶ οἶνον προσφέρει. « Vocetur igitur tyrannus quidem, princeps belli; rex vero, dux pacis, Salem; offeratque animæ alimenta plena lætitiæ gaudiique; panes enim et vinum offert, etc. » Et paulo post : Ἀλλ' ὁ μὲν Μελχισεδὲκ ἀντὶ ὕδατος οἶνον προσφερέτω, καὶ ποτιζέτω καὶ ἀκρατιζέτω ψυχὰς, ἵνα κατάσχετοι γένωνται θείᾳ μέθῃ νηφαλεωτέρᾳ νήψεως αὐτῆς. « Cæterum Melchisedech pro aqua vinum offerat, potetque et mero irriget animas, ut divina teneantur ebrietate, quæ est ipsa sobrietate magis sobria. » Sic veteres historias singuli pro suo ingenio exponunt, et proprio instituto accommodant.

dech, rex Salem, sacerdos Dei altissimi, » qui « vinum » et « panem » sanctificatum dedit nutrimentum, in typum eucharistiæ[a]. Quinetiam Melchisedech exponitur « rex justus. » Eodem autem nomine gaudent justitia et pax. Basilides autem, qui defecit, Justitiam, et ejus filiam Pacem, existimat manere collocatas in ogdoade. Verum jam transeundum est a naturalioribus ad moralia, quæ sunt apertiora. Quæ enim de illis sunt dicenda, sequentur post eam, quæ est in manibus, tractationem. Vere ergo Servator noster nos mysteriis initiat, convenienter iis, quæ dicit tragœdia :

A δικαιοσύνης καὶ εἰρήνης (84). Βασιλείδης δὲ ὑποστατὰς, δικαιοσύνην δὲ καὶ τὴν θυγατέρα (85) αὐτῆς τὴν εἰρήνην ὑπολαμβάνει ἐν ὀγδοάδι μένειν ἐνδιατεταγμένας. Μετιτέον δὴ ἀπὸ τῶν φυσικωτέρων (86) ἐπὶ τὰ προφανέστερα ἠθικά· ὁ γὰρ περὶ ἐκείνων λόγος, μετὰ τὴν ἐν χερσὶ πραγματείαν ἕψεται. Αὐτὸς οὖν ἡμᾶς ὁ Σωτὴρ ἀτεχνῶς κατὰ τὴν τραγῳδίαν (87) μυσταγωγεῖ·

✠ *Videns videntes, ipse donat orgia.*

Ὁρῶν ὁρῶντας, καὶ δίδωσιν ὄργια.

Quod si roges,

Cujusmodi sint ista, quæ dico, orgia?

rursus audies :

Arcana non bacchantibus scire haud licet.

B Κἂν πύθῃ,

Τάδε ὄργια (88) *εἴ τιν' εἰδέαν ἔχεταί σοι,*

ἀκούσῃ πάλιν,

Ἄῤῥητ' ἀβακχεύτοισιν (89) *εἰδέναι βροτοῖς.*

Quod si quis rursus curiose scrutetur, cujusmodi ea sint, rursus audiat :

Te scire non fas, digna sint scitu licet;
Qui est impius, sunt huic Dei infesta orgia.

Κἂν πολυπραγμονῇ τις ὁποῖα εἴη, αὖθις ἀκουσάτω·

Οὐ θέμις ἀκοῦσαί σ'· ἔστιν δ' ἄξι' εἰδέναι·
Ἀσέβειαν ἀσκοῦντ', ὄργι' ἐχθαίρει Θεοῦ.

Deus autem expers principii, perfectum universorum principium, principii efficiens; et quatenus quidem est essentia, est principium loci efficientis; quatenus autem est bonum, moralis; quatenus autem rursus est mens, ratiocinantis loci et judicantis. Unde etiam solus est magister, qui est solus altissimi casti patris, qui erudit hominem.

Ὁ Θεὸς δὲ ἄναρχος, ἀρχὴ τῶν ὅλων (90) παντελὴς, ἀρχῆς ποιητικός. Ἡ μὲν οὖν ἐστιν οὐσία; ἀρχὴ τοῦ ποιητικοῦ τόπου· καθόσον ἐστὶ τἀγαθὸν, τοῦ ἠθικοῦ· ᾗ δ' αὖ ἐστι νοῦς, τοῦ λογικοῦ καὶ κριτικοῦ τόπου· ὅθεν καὶ διδάσκαλος μόνος, ὁ μόνος ὑψίστου ἁγνοῦ Πατρὸς (91), ὁ παιδεύων τὸν ἄνθρωπον. C

CAPUT XXVI.

Quomodo corpore et rebus mundanis utatur vere perfectus.

Non ergo recte faciunt, qui creaturam insectan-

Οὔκουν εὐλόγως οἱ κατατρέχοντες τῆς πλάσεως

✠ P. 638 ED. POTTER, 539-540 ED. PARIS.

[a] Gen. xiv, 18; Heb. vii, 1, 2.

(84) *Δικαιοσύνης καὶ εἰρήνης.* Heb. xii, 2, de Melchisedecho : Πρῶτον μὲν ἑρμηνευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα δὲ βασιλεὺς Σαλήμ, ὅ ἐστι βασιλεὺς εἰρήνης.

(85) *Βασιλείδης δὲ ὑποστατὰς, δικαιοσύνην δὲ καὶ τὴν θ.* Hervetus interpres legit, Βασιλείδης δὲ, ὁ ἀποστατήσας, δικαιοσύνην καὶ τὴν θυγ. Sic enim vertit : « Basilides autem, qui defecit, Justitiam et ejus filiam, Pacem, existimat manere collocatas in octava. » Sed forte retento verbali ὑποστατάς, sola conjunctio δὲ vertenda in copulativam τε, ut sensus sit : « Basilides vero res subsistentes Justitiam pariter et ejus filiam Pacem putat in octava manere collocatas. » Sylburg. — Ὑποστατὰς, « quasi subsistentes » vertit Pearsonus *Vindic. Epist. Ignat.* par. ii, c. 6. Grabius. — Idem in *Spicilegio* sæc. ii, p. 43, hæc adnotat : « Nulla hic textus indiget correctione, ac ita Latine reddi potest : « Basilides Justitiam ejusque filiam Pacem tanquam subsistentes existimat manere in ogdoade collacatas. » Si dicas, ὑποστατόν Clementi non fuisse in usu : respondeo, ab ipso usurpatum legi *Strom.* vii, p. 769. Imo adhuc aliter sine ullius litteræ mutatione dictus textus intelligi potest, si, transposito tantum accentu, legas ὑποστάτας· ὑποστάτης quippe « fulcimentum, » quo res sustentatur, significat : atque eadem pagina, paulo ante Clemens ait : Δικαιοσύνη οὖν ἐστι βίου εἰρήνη καὶ εὐστάθεια· « Justitia ergo est pax vitæ et stabilimentum. »

(86) *Φυσικωτέρων.* Φυσικά sunt speculativa. Pollux φυσικόν exp. θεωρητικόν. Unde φυσικὸς βίος est « vita contemplativa. » Porro φυσικώτερα auctor vocat interpretationes allegoricas paulo ante traditas, quas sensu « morali » minus obvias et facile esse dicit.

(87) *Τραγῳδίαν.* Euripidis *Bacchas* intelligit, ubi Pentheo Bacchi mysteriis absque præviis ritibus se ingerere tentante, hæc dicuntur v. 465 et seq.:

Πέν. *Πόθεν δὲ τελετὰς τάσδ' ἄγεις εἰς Ἑλλάδα;*
Διό. *Διόνυσος ἡμᾶς εὐσέβησ' ὁ τοῦ Διός.*
Πεν. *Ζεὺς δ' ἔστ' ἐκεῖ τις, ὃς νέους τίκτει θεούς;*
Διό. *Οὔκ, ἀλλ' ὁ Σεμέλην ἐνθάδ' ἔζευξεν γάμοις.*
Πεν. *Πότερα δὲ νύκτωρ σ' ἢ κατ' ὄμμ' ἠνάγκασεν;*
Διό. *Ὁρῶν ὁρῶντα, καὶ δίδωσιν ὄργια.*
Πεν. *Τάδ' ὄργι' ἐστὶ τίν' ἰδέαν ἔχοντά σοι;*
Διό. *Ἄῤῥητ' ἀβακχεύτοισιν εἰδέναι βροτῶν.*
Πεν. *Ἔχει δ' ὄνησιν τοῖσι θύουσιν τίνα;*
Διό. *Οὐ θέμις ἀκοῦσαί σ'. Ἔστι δ' ἄξι' εἰδέναι.*
D Πεν. *Εὖ τοῦτ' ἐκιβδήλευσας, ἵν' ἀκοῦσαι θέλω.*
Διό. *Ἀσέβειαν ἀσκοῦντ' ὄργι' ἐχθαίρει θεοῦ.*

(88) *Τάδε ὀργ.* Malim cum Euripide,

Τὰ δ' ὄργι' ἐστὶ τίν' ἰδέαν ἔχοντά σοι;

(89) *Ἄῤῥητ' ἀβ.* Theodoretus lib. i *De curat. Græcor.* : « Euripides quoque consona sic testatur : » Ἄῤῥητα βακχευτοῖσιν εἰδέναι βροτῶν. Hoc est : « Arcana Bacchico furore acti sciant. » Collect. — Primæ etiam Clementis editiones perperam, ἄῤῥητα βακχεύτοισιν....

(90) *Ἄναρχος, ἀρχὴ τῶν ὅλων.* Tatianus p. 17 edit. Oxon. : Θεὸς μόνος ἄναρχος ὢν, καὶ αὐτὸς ὑπάρχων τῶν ὅλων ἀρχή. « Deus solus sine principio exsistens, et ipse universorum exsistens principium. » Conf. D. Bulli *Defensionis fidei Nicænæ* sect. 3, cap. 6.

(91) *Ὑψίστου ἁγνοῦ πατρός.* Forte rectius, ὑψίστου υἱὸς Πατρός· aut poetice, ὑψίστου γόνος Πατρός. Sylburg.

καὶ κακίζοντες τὸ σῶμα· οὐ συνορῶντες τὴν κατα- A σκευὴν τοῦ ἀνθρώπου ὀρθὴν πρὸς τὴν οὐρανοῦ θέαν (92) γενομένην, καὶ τὴν τῶν αἰσθήσεων ὀργανοποιίαν πρὸς γνῶσιν συντείνουσαν, τά τε μέλη καὶ μέρη πρὸς τὸ καλὸν, οὐ πρὸς ἡδονὴν εὔθετα. Ὅθεν ἐπιδεκτικὸν γίνεται τῆς τιμιωτάτης τῷ Θεῷ ψυχῆς τὸ οἰκητήριον τοῦτο· καὶ Πνεύματος ἁγίου κατὰ τὸν τῆς ψυχῆς τε καὶ σώματος ἁγιασμὸν καταξιοῦται, τῷ τοῦ Σωτῆρος καταρτισμῷ τελειούμενον. Καὶ δὴ ἡ ἀντακολουθία τῶν τριῶν ἀρετῶν περὶ τὸν ἄνθρωπον εὑρίσκεται τὸν γνωστικὸν, ἠθικῶς τε καὶ φυσικῶς, καὶ λογικῶς περὶ τὸ Θεῖον πραγματευόμενον. Σοφία (93) μὲν γὰρ, ἐπιστήμη τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων· δικαιοσύνη δὲ συμφωνία (94) τῶν τῆς ψυχῆς μερῶν· ὁσιότης δὲ θεραπεία τοῦ Θεοῦ. Εἰ δέ τις διαβάλλεσθαι τὴν σάρκα καὶ δι' αὐτῆς B τὴν γένεσιν φάσκοι, παραθεὶς Ἡσαΐαν λέγοντα· « Πᾶσα σὰρξ χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου· ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσεν· τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου (95) μένει εἰς τὸν αἰῶνα· » ἀκουσάτω ἑρμηνεύοντος τὸ ζητούμενον διὰ Ἱερεμίου τοῦ Πνεύματος· « Καὶ διέσπειρα αὐτοὺς ὡς φρύγανα πετώμενα ὑπὸ ἀνέμου εἰς ἔρημον· οὗτος ὁ κλῆρος καὶ μερὶς τοῦ ἀπειθεῖν ὑμᾶς, λέγει Κύριος. Ὡς ἐπελάθου μου, καὶ ἤλπισας ἐπὶ ψεύδεσι· κἀγὼ ἀποκαλύψω τὰ ὀπίσω σου ἐπὶ πρόσωπόν σου· καὶ ὀφθήσεται ἡ ἀτιμία σου, μοιχεία σου, καὶ χρεμετισμός σου, » καὶ τὰ ἑξῆς. Τοῦτο γὰρ « τὸ ἄνθος (96) τοῦ χόρτου, » καὶ « τὸ κατὰ σάρκα περιπατεῖν, » καὶ « σαρκικοὺς εἶναι » κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἐν ἁμαρτίαις ὄντας. Κρεῖττον μὲν τοῦ ἀνθρώπου C ὡμολόγηται ἡ ψυχὴ, ἧττον δὲ τὸ σῶμα· ἀλλ' οὔτε ἀγαθὸν ἡ ψυχὴ φύσει, οὔτε αὖ κακὸν φύσει τὸ σῶμα· οὐδὲ μὴν, ὃ μή ἐστιν ἀγαθὸν, τοῦτο εὐθέως κακόν. Εἰσὶ γὰρ οὖν καὶ μεσότητές τινες καὶ προηγμένα, καὶ ἀποπροηγμένα (97) ἐν τοῖς μέσοις. Ἐχρῆν δὴ

tur, et corpus vituperant, non considerantes corporis constitutionem rectam factam esse ad cœlum contemplandum; et organa sensuum sic effecta esse, ut tendant ad cognitionem, et membra et partes apte esse compositas ad honestum, non ad voluptatem. Unde suscipit hoc habitaculum animam Deo pretiosissimam, et Spiritu sancto dignum censetur per animæ et corporis sanctificationem, ut quod perfectione Servatoris perficiatur. Quinetiam mutua trium virtutum consequentia invenitur in homine gnostico, qui moraliter, naturaliter et logice circa Deum versatur. Sapientia enim est scientia rerum divinarum et humanarum. Justitia autem est concentus partium animæ. Sanctitas autem est Dei cultus. Si quis autem dicat se infamare carnem, et propter ipsam generationem, adducens Isaiam dicentem: « Omnis caro fenum, et omnis gratia hominis tanquam flos feni. Exsiccatum est fenum, et flos ✠ cecidit, verbum autem Domini manet in æternum [a]: » audiat Spiritum per Jeremiam interpretantem id, quod quæritur: « Et dispersi ipsos, tanquam paleas, quæ a vento agitatæ volant in solitudinem. Hæc est sors et pars vestræ incredulitatis, dicit Dominus. Sicut oblitus es mei, et sperasti in falsis; ego quoque revelabo posteriora tua super faciem tuam, et videbitur ignominia tua, adulterium tuum, et hinnitus tuus [b], » et quæ deinceps consequuntur. Hic est enim « flos feni [c], et secundum carnem ambulare [d], et carnales esse [e] » ex Apostoli sententia, eos, qui sunt in peccatis. Præstantiorem quidem hominis partem esse animam, est extra controversiam, corpus autem deteriorem. Sed neque anima bonum est natura, neque rursus malum natura corpus. Neque vero quod non est bonum hoc est protinus malum; sunt enim quædam, quæ medium locum obtinent, et in mediis sunt

✠ P. 639 ED. POTTER, 540-541 ED. PARIS.

[a] Isa. XL, 6, 8. [b] Jer. XIII, 24, 25, 26, 27. [c] Jac. I, 10; I Pet. I, 24. [d] II Cor. X, 2. [e] I Cor. III, 3.

(92) *Ὀρθὴν πρὸς τὴν οὐρανοῦ θ.* Ovidius *Metamorph.* lib. I:

Pronaque cum spectent animalia cætera terras,
Os homini sublime dedit, cœlumque tueri.

(93) *Σοφία.* Hæc sapientiæ definitio superius tradita est *Pædagog.* lib. II, cap. 2, p. 181, ubi conf. not. 5.

(94) *Δικαιοσύνη δὲ συμφ.* Platonici interdum duas animæ partes statuunt, τὸ λογικόν, et τὸ ἄλογον, interdum tres, τὸ λογιστικὸν, θυμικόν, et ἐπιθυμητικόν· ut referunt Aristoteles *De anima* lib. III, c. 9, Plutarchus, aliique. Unde, secundum Platonem, singulæ virtutes certarum animæ partium perfectiones sunt; justitia vero totius animæ perfectio est; qua scilicet fit, ut reliquæ partes inter se concordent, et cum tota anima universæ, unaquaque quod suum est agente, nec alienum munus occupante; imperante nimirum ratione, reliquis vero ei parentibus. Erat igitur Platoni δικαιοσύνη δύναμίς τις, καθ' ἣν ὁμολογεῖ καὶ συμφωνεῖ πρὸς ἄλληλα τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς, καὶ ἕκαστον πρὸς τῷ οἰκείῳ γίνεται, καὶ ἐπιβάλλοντι κατ' ἀξίαν. Quinetiam Stoici in octo partes animam dividebant. Laertius lib. VII, seg. 157: Μέρη δὲ ψυχῆς λέγουσιν ὀκτὼ, τὰς πέντε αἰσθήσεις, καὶ τοὺς ἐν ἡμῖν σπερματικοὺς λόγους, καὶ τὸ φωνητικὸν, καὶ τὸ λογιστικόν. Quod Varro Latine sic exprimit lib. VIII *De lingua Latina*: « Quid ergo, cum omnes animæ hominum sint divisæ in octonas partes, inter se non proportione similes? quinque, quibus sentimus: sexta, qua cogitamus; septima, qua progeneramus; octava, qua voces mittimus. » Conf. Plutarchus *De placitis philosoph.* lib. IV, cap. 4.

D (95) *Κυρίου.* Isa. τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Mox apud Jerem. φρύγανα φερόμενα· dein, οὕτως ὁ κλῆρός σου καὶ μερὶς τοῦ ἀπειθεῖν ὑμᾶς ἐμοί. Paulo post, ἐπὶ τὸ πρόσωπ. dein, καὶ ἡ μοιχεία σ.

(96) *Τὸ ἄνθ.* Respicit Jac. I, 10, vel I Pet. I, 24; II Cor. X, II; I Cor. III, 3.

(97) *Προηγμένα καὶ ἀποπροηγμένα.* Ex Stoicorum mente hæc dicit. Nam illi, ut in *Zenone* refert Diogenes Laertius lib. VII, seg. 105: Τῶν ἀδιαφόρων τὰ μὲν λέγουσι προηγμένα, τὰ δὲ ἀποπροηγμένα· προηγμένα μὲν τὰ ἔχοντα ἀξίαν, ἀποπροηγμένα δὲ τὰ ἀναξίαν ἔχοντα. « Porro indifferentium alia quidem præposita vocant, alia vero rejecta. Præposita quidem quæ habent existimationem: rejecta vero, quæ existimatione carent. » Porro, exempli causa, τὰ προηγμένα ab illis dici refert, « ingenium, sanitatem, gloriam, » et his similia: ἀποπροηγμένα vero, « hebetudinem, imbecillitatem, ignobilitatem. » et alia hujus generis; quæ « bona » quidem, et « mala » non vocant, ea scilicet nomina solis virtutibus ac vitiis tribuentes, sed tantum « præposita » et « re-

« præposita et rejecta. » Oportuit ergo hominem, qui inter sensibilia numeratur, consistere quidem ex diversis, sed non ex contrariis, corpore et anima. Semper ergo bonæ actiones, ut meliores, attribuuntur ei quod est præstantius, nempe spiritui principali; voluptariæ autem et peccantes ei quod est deterius, nempe peccanti spiritui. Jam vero sapientis et gnostici anima, ut quæ in corpore peregrinetur, eo severe et austere utitur, non in ipsum nimiam affectionem ostendens aut indulgentiam; ut quæ sit e vestigio relictura tabernaculum, si excedendi et migrandi tempus eam vocaverit: « Advena, inquit, sum in terra, et peregrina sum ego vobiscum [a]. » Et hinc hospitem mundi electionem Basilides eam dicit accepisse, ut quæ sit natura supramundana. Hoc autem non ita se habet: unius enim Dei sunt omnia; neque erit aliquis natura mundi hospes, cum sit una quidem essentia, unus autem Deus. Sed electus vitam agit tanquam hospes, sciens omnia esse possidenda, et dein rejicienda; quæcunque autem bona triplicia esse volunt Peripatetici, eis utitur; quinetiam corpore, sicut aliquis qui procul peregre proficiscitur, diversoriis et habitaculis, quæ ei in via occurrunt; curam quidem gerens etiam rerum mundanarum et loci, in quo diversatur ✠; habitationem autem et possessionem, sicut etiam usum, relinquens, nulla motus perturbatione; prompto et alacri animo eum sequens, qui e vita abducit, nulla occasione se unquam retro convertens; ob incolatum quidem agens gratias, benedicens autem propter exitum, cœlestem amplectens mansionem. « Scimus enim, quod si terrena nostra habitatio tabernaculi dissoluta fuerit, ædificium a Deo habemus, domum non manufactam æternam in cœlis. Etenim in hoc ingemiscimus, habitaculum nostrum, quod est ex cœlo, superindui cupientes; siquidem etiam induti, non nudi inveniemur. Per fidem enim ambulamus, non per speciem, » ut ait Apostolus [b]. « Magis autem volumus peregrinari a corpore, et apud Deum versari [c]. » **232** Magis autem est in comparatione; comparatio autem est in iis, quæ cadunt in similitudinem; ut fortior fortibus fortior, timidorum autem fortissimus. Unde subjunxit: « Quamobrem contendimus, sive peregrinantes, sive apud eum

οὖν τὴν σύνθεσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐν αἰσθητοῖς γενομένην, ἐκ διαφόρων συνεστάναι, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἐναντίων, σώματός τε καὶ ψυχῆς. Ἀεὶ τοίνυν αἱ ἀγαθαὶ πράξεις, ὡς ἀμείνους, τῷ κρείττονι τῷ πνεύματι κυρίῳ προσάπτονται· αἱ δὲ φιλήδονοι καὶ ἁμαρτητικαί, τῷ ἥττονι τῷ ἁμαρτητικῷ περιτίθενται. Αὐτίκα ἡ τοῦ σοφοῦ τε καὶ γνωστικοῦ ψυχὴ, οἷον ἐπιξενουμένη τῷ σώματι, σεμνῶς αὐτῷ καὶ τιμητικῶς προσφέρεται, οὐ προσπαθῶς, ὅσον οὐδέπω· ἐὰν ὁ καιρὸς τῆς ἀποδημίας καλῇ, ἀπολείπουσα (98) τὸ σκῆνος· « Πάροικος, φησιν, ἐν τῇ γῇ, καὶ παρεπίδημος ἐγώ εἰμι μεθ' ὑμῶν. » Καὶ ἐντεῦθεν ξένην τὴν ἐκλογὴν τοῦ κόσμου ὁ Βασιλείδης εἰληφέναι λέγει, ὡς ἂν ὑπερκόσμιον φύσει οὖσαν. Τὸ δ' οὐχ οὕτως ἔχει· ἑνὸς γὰρ τὰ πάντα Θεοῦ· καὶ οὐκ ἄν τις εἴη φύσει τοῦ κόσμου ξένος, μιᾶς μὲν τῆς οὐσίας οὔσης, ἑνὸς δὲ τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ὁ ἐκλεκτὸς ὡς ξένος πολιτεύεται, κτητά τε καὶ ἀπόκτητα εἰδὼς πάντα· ὅσα δὲ τριττὰ (99) εἶναι ἀγαθὰ οἱ περιπατητικοὶ θέλουσι, χρῆται αὐτοῖς· ἀλλὰ καὶ τῷ σώματι, ὥς τις μακρὰν στελλόμενος ἀποδημίαν πανδοχείοις καὶ ταῖς παρ' ὁδὸν οἰκήσεσιν· ἐπιμελούμενος μὲν καὶ κοσμικῶν, τὸν τόπον (1) ἔνθα καταλύει· ἀπολιπὼν δὲ τὴν οἴκησιν καὶ τὴν κτῆσιν, καθάπερ καὶ τὴν χρῆσιν, ἀπροσπαθῶς, προθύμως τῷ ἀπάγοντι τοῦ βίου συνεπόμενος, οὐδαμῶς ὀπίσω κατ' οὐδεμίαν (2) ἀφορμὴν ἐπιστρεφόμενος· εὐχαριστῶν μὲν ἐπὶ τῇ παροικίᾳ, εὐλογῶν δὲ ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ, τὴν μονὴν ἀσπαζόμενος τὴν ἐν οὐρανῷ. « Οἴδαμεν γὰρ, ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες· εἴ γε, καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα· διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους, » ὡς ὁ Ἀπόστολος φησίν. « Εὐδοκοῦμεν δὲ μᾶλλον (3) ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Θεόν. » Ἐν συγκρίσει δὲ τὸ μᾶλλον· ἡ δὲ σύγκρισις ἐπὶ τῶν καθ' ὁμοίωσιν ὑποπιπτόντων· ὡς ὁ ἀνδρειότερος ἀνδρείων ἀνδρειότερος, δειλῶν δὲ ἀνδρειότατος. Ὅθεν ἐπήγαγεν· « Διὸ φιλοτιμούμεθα (4), εἴτε ἐκδημοῦντες, εἴτε ἐνδημοῦντες, » εὐάρεστοι εἶναι αὐτῷ, τῷ ἑνὶ δηλονότι Θεῷ, οὗ τὰ πάντα ἔργον τε καὶ κτίσις, ὅ τε κόσμος καὶ τὰ ὑπερκόσμια. Ἄγαμαι τὸν Ἐπίχαρμον, σαφῶς λέγοντα· « Εὐσεβὴς νῷ (5) πεφυκὼς, οὐ πάθοις γ' οὐδὲν κακὸν

✠ P. 640 ED. POTTER, 541-542 ED. PARIS. [a] Gen. xxiii, 4; Psal. xxxviii, 13. [b] II Cor. v, 1, 2, 3, 7. [c] Ibid. 8.

jecta; » ut Ciceronis verbis utar lib. iii *De finib.*

(98) *Ἀπολείπουσα*. In Flor. est etiam altera lectio ἀπολιποῦσα, fut. temp. Sequentia verba Davidis sunt ex Psalm. xxxviii, pauculis mutatis. A. Sylburg. — In unum conjungit Abrahami verba ad filios Cheth, Gen. xxiii, 4: Πάροικος καὶ παρεπίδημος ἐγώ εἰμι μεθ' ὑμῶν· et verba Davidis, Psal. xxxix (al. xxxviii), 12: Πάροικος ἐγώ εἰμι ἐν τῇ γῇ καὶ παρεπίδημος, καθὼς πάντες οἱ πατέρες μου.

(99) *Τριττά*. Nempe animi, corporis ac fortunæ. Aristoteles *Ethic.* ad Nicomach. lib. i, cap. 8: Νενεμημένων, τῶν περὶ ἀγαθῶν τριχῆ, καὶ τῶν μὲν ἐκτὸς λεγομένων, τῶν δὲ περὶ ψυχὴν καὶ σῶμα. « Distributis vero bonis trifariam, ut alia dicantur esse extra, alia in animo, alia in corpore, » etc.

(1) *Τὸν τόπον*. Constructionis regula postulat gen. casu, τῶν τόπων, vel τοῦ τόπου. Sylburg. — Gentianus Hervetus legit τοῦ τόπου, F. Morellus P. R. τῶν τόπων. Collect.

(2) *Ὀπίσω κατ' οὐδ*. Scilicet in animo servans Christi præceptum, Luc. xvii, 32: Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ.

(3) *Εὐδοκοῦμεν δὲ μᾶλλον*. A. mavult, θαρροῦμεν δὲ, καὶ εὐδοκιμοῦμεν μᾶλλον, ex II Cor. v, ubi etiam mox, ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον. Sylb.

(4) *Διὸ φ*. Vulg. Bibl. II Cor. v: Διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα, εἴ τε ἐνδημοῦντες, εἴ τε ἐκδημοῦντες, εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι. A. Sylburg.

(5) *Εὐσεβὴς ν*. Hos Epicharmi versus H. Grotius in *Excerptis e trag. et com.*, p. 481, hoc modo

κατθανών· ἄνω τὸ πνεῦμα διαμένει κατ' οὐρανόν· » καὶ τὸν μελοποιὸν (6) ᾄδοντα· « Ψυχαὶ δ' ἀσεβῶν ὑπουράνιοι γαίᾳ (7) πωτῶνται ἐν ἄλγεσι φονίοις, ὑπὸ ζεύγλαις ἀφύκτοις κακῶν· εὐσεβῶν δὲ ἐπουράνιοι νάουσι μολπαῖς μάκαρα, μέγαν ἀείδουσ' (8) ἐν ὕμνοις. » Οὔκουν οὐρανόθεν καταπέμπεται δεῦρο ἐπὶ τὰ ἥττω ψυχή· ὁ Θεὸς γὰρ ἐπὶ τὰ ἀμείνω πάντα ἐργάζεται· ἀλλ' ἡ τὸν ἄριστον ἑλομένη βίον ἐκ Θεοῦ καὶ δικαιοσύνης γῆς οὐρανὸν ἀνταλλάσσεται. Εἰκότως οὖν γνώσεως ἐπίβολος ὁ Ἰὼβ γενόμενος· « Νῦν (9) οἶδα, » εἶπεν, « ὅτι πάντα δύνασαι· ἀδυνατεῖ δέ σοι οὐθέν. Τίς γὰρ ἀπαγγέλλει μοι ἃ οὐκ ᾔδειν, μεγάλα καὶ θαυμαστά, ἃ οὐκ ἠπιστάμην; Ἐγὼ δὲ ἐφαύλισα ἐμαυτόν, ἡγησάμενος ἐμαυτὸν εἶναι γῆν καὶ σποδόν. » Ὁ γὰρ ἐν ἀγνοίᾳ ὢν ἁμαρτητικός τε ἐστι, « καὶ γῆ καὶ σποδός· » ὁ δ' ἐν γνώσει καθεστὼς, ἐξομοιούμενος Θεῷ εἰς ὅσον δύναται, ἤδη πνευματικὸς, καὶ διὰ τοῦτο ἐκλεκτός. Ὅτι δὲ τοὺς ἀνοήτους καὶ ἀπειθεῖς « γῆν » καλεῖ ἡ Γραφὴ, σαφὲς ποιήσει Ἱερεμίας ὁ προφήτης κατὰ Ἰωακεὶμ καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ λέγων· « Γῆ, γῆ, ἄκουε λόγον Κυρίου· γράψον τὸν ἄνδρα τοῦτον, ἐκκήρυκτον ἄνθρωπον. » Ἄλλος δ' αὖ προφήτης φησίν· « Ἄκουε, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ· » τὴν σύνεσιν, » ἀκοὴν εἰπών, καὶ « οὐρανὸν » τὴν τοῦ γνωστικοῦ ψυχὴν, τὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν θείων θεῖαν ἐπανῃρημένου, καὶ ταύτῃ Ἰσραηλίτην γεγονέναι (10)· ἔμπαλιν γὰρ αὐτὸν ἑλόμενον τὴν ἀμαθίαν καὶ τὴν σκληροκαρδίαν, γῆν εἴρηκεν· καὶ τὸ « Ἐνωτίζου, » ἀπὸ τῶν ὀργάνων τῆς ἀκοῆς, τῶν ὤτων, προσηγόρευσε, τὰ σαρκικὰ τοῖς προσανέχουσι τοῖς αἰσθητοῖς ἀπονείμας. Οὗτοί εἰσι περὶ ὧν Μιχαίας ὁ προφήτης λέγει· Ἀκούσατε, λαοί, λόγον Κυρίου (11), οἱ συνοικοῦντες ὀδύναις. » Καὶ ὁ Ἀβραὰμ, « Μηδαμῶς, εἶπεν, Κύριος ὁ κρίνων τὴν γῆν (12)· » ἐπεὶ ὁ ἀπιστήσας, κατὰ τὴν σωτήριον φωνὴν (13), « ἤδη κέκριται· » γέγραπται δὲ κἂν ταῖς « Βασιλείαις » (14) ἡ κρίσις καὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ Κυρίου ὧδε ἔχουσα· Δικαίων εἰσα-

A versantes, ei placere [a], » uni scilicet Deo, cujus omnia sunt opus et creatura, et mundus, et supermundana. Admiror Epicharmum, qui aperte dicit: « Si fueris mente pius, nihil mali patieris mortuus. Superius manet in cœlo spiritus. » Et poetam lyricum canentem: « Impiorum autem animæ sub cœlo volant in cruentis doloribus, sub malorum jugis inevitabilibus; piorum autem in cœlis habitant, cantibus beatorum principem canentes in hymnis. » Non ergo huc de cœlis anima ad ea, quæ sunt deteriora, demittitur: Deus enim refert omnia ad meliora; sed ea, quæ vitam elegit optimam ex Deo et justitia, cœlum terra commutat. Merito ergo Job, qui pervenit ad cognitionem: « Nunc, inquit, scio, quod omnia potes; nihil est autem, B quod tu non possis. Quis enim annuntiat mihi quæ non noveram, magna et admirabilia quæ nesciebam? Ego autem meipsum vilipendi, existimans meipsum esse terram et cinerem [b]. » Nam qui est in ignoratione, est peccato obnoxius, « et terra et cinis; » qui autem ad cognitionem pervenit, Deo quantum potest assimilatus, jam est spiritalis, et ideo electus. Quod autem amentes et inobedientes « terram » vocet Scriptura, planum faciet Jeremias propheta, de Joachim et ejus fratribus dicens: « Terra, terra, audi verbum Domini, scribe virum hunc, hominem abdicatum [c]. » Alius autem rursus propheta dicit [d]: ✠ « Audi, cœlum, et ausculta, terra; » auditum appellans intelligentiam, et « cœlum » animam gnostici, qui cœli et rerum divina- C rum suscepit contemplationem, et ea ratione factus est Israelita. Contra enim eum, qui elegerat inscitiam et cordis duritiem, « terram » dixit. Et illud, « ausculta, » dixit ab auribus, quæ sunt instrumenta auditus, carnalia attribuens iis, qui rebus attendunt sensilibus. Hi sunt, de quibus dicit Michæas propheta: « Audite, populi, verbum

✠ P. 641 ED. POTTER, 542-543. ED. PARIS.

[a] II Cor. v, 8, 9. [b] Job XLII, 2, 3, 6. [c] Jer. XXII, 29, 30. [d] Isa. I, 2.

emendavit ac digessit:

Εὐσεβὴς τὸν νοῦν πεφυκὼς, οὐ πάθῃς γ' οὐδὲν [κακὸν
Κατθανών· ἄνω τὸ πνεῦμα διαμένει κατ' οὐ-[ρανόν.

Si tibi mens sancta fuerit, nil feres moriens mali:
Semper in cœlo beatus permanebit spiritus.

(6) *Μελοποιόν.* Pindaro hæc vindicat Theodoretus lib. 8 *De curat. Græc.*, quæ et inter ejus fragmenta relata sunt. Paulo post, meminit alarum Euripidis, de quibus hæc Plutarchus lib. *An seni gerenda respubl.*: Αἱ δὲ ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἔργοις οὐ ταῖς Εὐριπίδου χρυσαῖς πτέρυξιν, ἀλλὰ τοῖς Πλατωνικοῖς ἐκείνοις πτεροῖς ὅμοια τὴν ψυχὴν μέγεθος καὶ φρόνημα μετὰ γήθους λαμβάνουσαν ἀναφέρουσιν. Vide Th. Canterum lib. I, c. 25, *Var. lect.* COLLECT.

(7) *Ὑπουράνιοι γαίᾳ.* II. ms., ὑπ' οὖν τοι γαίᾳ, corrupte. SYLB.

(8) *Μάκαρα, μέγαν ἀείδ.* Μάκαρα vel adverbialiter accipiendum, ut μακάρια, sc. pro μακαρίως· vel, distinctione transposita, legendum. μάκαρα μέγαν, idque substantive pro Θεὸν μέγαν. ID.

(9) *Νῦν.* Abest a Job., ubi mox, ἀδυνατεῖ δέ σοι οὐδέν. Τίς γάρ ἐστιν ὁ κρύπτων σε βουλήν; Φειδόμενος δὲ ῥημάτων, καί σε οἴεται κρύπτειν; Τίς δὲ ἀναγγελεῖ μοι, ἃ οὐκ ᾔδ. dein, διὸ ἐφαύλισα ἐμαυτὸν, καὶ ἐτάκην· ἥγημαι δὲ ἐμαυτὸν εἶναι γ.

(10) *Καὶ ταύτῃ Ἰσραηλίτην γεγονέναι.* « Et hac ratione Israelitam factum fuisse, » subintellecto φησὶν, quod paulo superius positum est.

D (11) *Ἀκούσατε, λαοί, λόγον K.* Mich. I, 2, et aliis locis dicit: Ἀκούσατε, λαοί, λόγους. Integram sententiam, quam recitat Clemens, nec in illo, nec alio quoquam sacro scriptore reperire potui.

(12) *Καὶ ὁ Ἀβραάμ· Μηδαμῶς εἶπεν Κύριος ὁ κρίνων τὴν γῆν.* Hæc sic distinguere et explicare malim: Καὶ ὁ Ἀβραὰμ, Μηδαμῶς, εἶπεν, Κύριος ὁ κρίνων τὴν γῆν. Et Abraham: « Nequaquam, » dixit, « Dominus, qui judicat terram: » ut εἶπεν non ad Dominum, verum ad Abrahamum referatur. Respicit enim auctor ea quæ dicit Abrahamus Genes. XVIII, 26: Μηδαμῶς σὺ ποιήσεις ὡς τὸ ῥῆμα τοῦτο.... μηδαμῶς· ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, οὐ ποιήσει κρίσιν;

(13) *Τὴν σωτήριον φωνήν.* Hoc est, τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνὴν, « Salvatoris vocem. » Joan. III, 18: Ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν οὐ κρίνεται· ὁ δὲ μὴ πιστεύων εἰς αὐτὸν, ἤδη κέκριται.

(14) *Ταῖς Βασιλείαις.* Quæ sequuntur, non occurrunt in *libris Regum*, sed auctor varia Jobi loca

Domini, qui cohabitatis simul cum doloribus [a]. » Et Abraham: « Nequaquam, dixit, Dominus qui judicat terram [b]. » Nam « qui non credidit, » convenienter salutari voci, « jam judicatus est [c]. » Scriptum est autem in libris quoque Regum judicium et sententia Domini, quæ sic habet: « Justos exaudit Deus, impios autem non servat, eo quod ipsi nolint nosse Deum. Absurda enim non faciet Omnipotens [d]. » Quid ad hanc vocem adhuc dicunt hæreses, cum omnipotentem Deum esse bonum prædicet Scriptura, et vitii et injustitiæ minime esse auctorem? siquidem ignorantia quidem propterea oritur, quod aliquis non cognoscat: Deus autem « nihil facit absurdum. Hic est enim, » inquit, « Deus noster, et non est præter eum, qui servet [e]. Non est enim apud Deum injustitia [f]; » ex sententia Apostoli. Aperte autem adhuc propheta Dei consilium, et cognitionis profectum per hæc docet: « Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus a te petit, nisi ut timeas Dominum Deum tuum, et ambules in omnibus viis ejus? Ut et eum diligas, et illi soli servias [g], » petit a te, qui habes potestatem eligendæ salutis. Quid ergo sibi volunt Pythagorei, cum jubent « cum voce precari? » non quod, ut mihi quidem videtur, existimarent Deum non posse exaudire eos qui tacite loquuntur, sed quod justas vellent esse preces, quas non vereatur quis ita fundere, ut multi sint conscii. Nos autem de precatione quidem, paulo post suo tempore tractabimus. Debemus autem habere opera clamantia, ※ « tanquam in die ambulantes [h]. Luceant enim opera tua [i]. Et ecce homo, et opera ejus ante faciem ejus. Ecce enim Deus, et opera ejus [k]. » Deum oportet imitari, quoad fieri potest, eum qui est

A κούει ὁ Θεός· ἀσεβεῖς δὲ οὐ σώζει, παρὰ τὸ μὴ βούλεσθαί εἰδέναι αὐτοὺς τὸν Θεόν· ἄτοπα γὰρ οὐ συντελέσει ὁ Παντοκράτωρ. Τί πρὸς ταύτην ἔτι φθέγγονται τὴν φωνὴν αἱ αἱρέσεις, ἀγαθὸν Θεὸν τὸν παντοκράτορα κηρυττούσης τῆς Γραφῆς, καὶ ἀναίτιον κακίας τε καὶ ἀδικίας, εἴγε ἡ μὲν ἄγνοια διὰ τὸ μὴ γινώσκειν φύεται, ὁ Θεὸς δὲ, « οὐδὲν ἄτοπον ποιεῖ. Οὗτος (15) γάρ ἐστι, » φησὶν, « ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔστι πλὴν αὐτοῦ σώζων. Οὐδὲ γάρ ἐστιν ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Σαφῶς δὲ ἔτι ὁ προφήτης τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν προκοπὴν τὴν γνωστικὴν διὰ τούτων διδάσκει. « Καὶ νῦν, Ἰσραὴλ, τί Κύριος ὁ Θεός σου αἰτεῖται παρὰ σοῦ, ἀλλ' ἢ φοβεῖσθαι Κύριον τὸν Θεόν σου, καὶ πορεύεσθαι ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ, καὶ ἀγαπᾷν αὐτὸν, καὶ B λατρεύειν αὐτῷ μόνῳ (16), αἰτεῖται παρὰ σοῦ, τοῦ τὴν ἐξουσίαν ἔχοντος ἑλέσθαι τὴν σωτηρίαν (17). Τί τοίνυν οἱ Πυθαγόριοι βουλόμενοι « μετὰ φωνῆς εὔχεσθαι » (18) κελεύουσιν; ἐμοὶ δοκεῖ, οὐχ ὅτι τὸ Θεῖον ᾤοντο μὴ δύνασθαι τῶν ἡσυχῇ φθεγγομένων ἐπαΐειν, ἀλλ' ὅτι δικαίας (19) ἐβούλοντο εἶναι τὰς εὐχὰς, ἃς οὐκ ἄν τις αἰδεσθείη ποιεῖσθαι πολλῶν συνειδότων. Ἡμεῖς δὲ περὶ μὲν τῆς εὐχῆς κατὰ καιρὸν προϊόντος (20) τοῦ λόγου διαληψόμεθα· τὰ δὲ ἔργα κεκραγότα (21) ἔχειν ὀφείλομεν, « ὡς ἐν ἡμέρᾳ περιπατοῦντες. Λαμψάτω γάρ σου τὰ ἔργα, καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ. Ἰδοὺ γὰρ ὁ Θεὸς, καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ. » Θεὸν χρὴ μιμεῖσθαι, εἰς ὅσον δύναμις, τῷ γνωστικῷ. Ἐμοὶ δὲ καὶ οἱ ποιηταὶ (22) C τοὺς ἐκλεκτοὺς παρὰ σφίσι « θεοειδέας » προσαγορεύειν δοκοῦσι, καὶ « δίους, » καὶ « ἀντιθέους, » καὶ « Διὶ μῆτιν ἀταλάντους, καὶ θεοῖς ἐναλίγκια μήδε' ἔχοντας, καὶ θεοεικέλους, τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν (23) περιτρώγοντες. » Ὁ μὲν οὖν Εὐριπίδης

P. 642 ED. POTTER. [a] Mich. I, 2. [b] Gen. XVIII, 25. [c] Joan. III, 18. [d] Job XXXVI, 6; XXXIV, 12. [e] Isa. XLV, 21. [f] Hebr. VI, 10. [g] Deut. X, 12. [h] Rom. XIII, 13. [i] Matth. V, 16. [k] Isa. LXII, 11.

in unum conjunxit: nam cum ibi Elihu dixerat in cap. XXXVI, 7, *justos esse* μετὰ βασιλέων εἰς θρόνον· addit, v. 10: Ἀλλὰ τοῦ δικαίου εἰσακούσεται· v. 12: Ἀσεβεῖς δὲ οὐ διασώζει, παρὰ τὸ μὴ βούλεσθαι αὐτοὺς εἰδέναι τὸν Κύριον. Idem cap. XXXIV, 12, id profert, quod apud Clementem, verbis aliquantum mutatis, sequitur: Οἴει δὲ τὸν Κύριον ἄτοπα ποιήσειν, ἢ ὁ Παντοκράτωρ ταράξει τὴν κρίσιν, ὃς ἐποίησε τὴν γῆν;

(15) *Οὗτος*. In unum conjungit Isa. XLV, 21: Ἐγὼ ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν ἐμοῦ· δίκαιος καὶ σωτὴρ οὐκ ἔστι παρὲξ ἐμοῦ· et Rom. IX, 14: Μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ; μὴ γένοιτο! Quæ Clemens, ut etiam paulo superius memorata S. Scripturæ loca, imperfecte et tanquam e memoria recitat.

(16) *Λατρεύειν αὐτῷ μόνῳ*. Deut. X: Λατρεύειν Κυρίῳ τῷ Θεῷ. Sed λατρεύειν αὐτῷ μόνῳ sumptum est ex Matth. IV, 10; Luc. IV, 8, vel alio simili loco.

(17) *Τοῦ τὴν ἐξουσίαν ἔχοντος ἑλέσθαι τὴν σωτηρίαν*. Commation istud Clementis est, enarrationis loco verbis Moysis attextum. SYLBURG.

(18) *Μετὰ φωνῆς εὔχεσθαι*. Conf. secunda Persii satyra.

(19) *Δικαίας*. Persius satyræ jam dictæ v. 6:

Haud cuivis promptum est, murmurque humilesque susurros
Tollere de templis, et aperto vivere voto.
Mens bona, fama, fides, hæc clare, et ut audiat hospes.
Illa sibi introrsum, et sub lingua murmurat: O si
Ebullit patrui præclarum funus! et, o si
Sub rastro crepet argenti mihi seria, dextro
Hercule! pupillumve utinam, quem proximus hæres
Impello, expungam.....

(20) *Κατὰ καιρὸν πρ.* Stromat. VII. GRAB.

(21) *Ἔργα κεκραγότα*. Hæc verba non invenio. Malorum operum ad Deum vindicem clamantium meminit Jacobus cap. V, 4, et Abelis sanguis ad eumdem clamasse dicitur Genes. IV, 10. Porro in iis, quæ sequuntur, auctor respicere videtur Rom. XIII, 13: Ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατήσωμεν. Matth. V, 16: Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα· ac dein forte Isa. LXII, 11: Ἰδοὺ ὁ Σωτήρ σοι παραγέγονεν, ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μισθὸν, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ.

(22) *Ποιηταί*. Homerum præcipue intelligit, qui epithetis a Clemente memoratis *Iliad.* B, v. 632, 714: A, 264; H. 47; *Odyss.* N, 89; *Iliad.* A, 131, aliisque locis passim usus est.

(23) *Τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν*. Respicit Gen. I, 26: Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν.

« Χρύσεαι (24) δέ μοι πτέρυγες περὶ » νώτῳ, φησὶ, « καὶ τὰ Σειρήνων ἐρόεντα πέδιλα ἁρμόζεται· βάσομαί τ' ἐς αἰθέρα πολὺν ἀερθεὶς, Ζηνὶ προσμίξων. » Ἐγὼ δὲ ἂν εὐξαίμην τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ πτερῶσαί με εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ τὴν ἐμήν (25)· λέγουσι γὰρ καὶ οἱ Στωϊκοὶ, τὸν μὲν οὐρανὸν κυρίως πόλιν, τὰ δὲ ἐπὶ γῆς ἐνταῦθα οὐκ ἔτι πόλεις· λέγεσθαι μὲν γὰρ, οὐκ εἶναι δέ· σπουδαῖον (26) γὰρ ἡ πόλις, καὶ ὁ δῆμος ἀστεῖόν τι σύστημα, καὶ πλῆθος ἀνθρώπων ὑπὸ νόμου διοικούμενον, καθάπερ ἡ Ἐκκλησία ὑπὸ Λόγου, ἀπολιόρκητος, ἀτυράννητος πόλις ἐπὶ γῆς· θέλημα θεῖον ἐπὶ γῆς, ὡς ἐν οὐρανῷ. Εἰκόνας τῆσδε τῆς πόλεως καὶ οἱ ποιηταὶ κτίζουσι γράφοντες· αἱ γὰρ Ὑπερβόριοι (27) καὶ Ἀριμάσπιοι πόλεις, καὶ τὰ Ἠλύσια πεδία (28), δικαίων πολιτεύματα· ἴσμεν δὲ καὶ Πλάτωνος « πόλιν, παράδειγμα ἐν οὐρανῷ κειμένην (29). »

A gnosticus. Mihi autem videntur poetæ quoque electos appellare « deiformes, et deos, et Deo æquales, et consilio Jovi pares, et quorum similis prudentia divis, et Deo similes, » illud : « Ad imaginem et similitudinem [a], » quasi arrodentes. Euripides itaque, « In meo, inquit, tergo sunt pennæ aureæ, et aptantur grata Sirenum talaria, iboque in immensum sublatus æthera, Jovem conventurus. » Ego autem Christi spiritum oraverim, ut me in meam sustollat Jerusalem. Dicunt enim Stoici quoque cœlum quidem proprie esse civitatem, quæ autem sunt hic in terra, non esse civitates : dici enim, sed non esse. Res enim bona est civitas, et populus, honestus aliquis cœtus, et multitudo hominum, quæ regitur lege, sicut Logo B Ecclesia; quæ est civitas, quæ non potest circumsideri, nec opprimi tyrannide; in terra divina voluntas, sicut in cœlo. Hujus autem civitatis imagines poetæ quoque condunt in suis scriptis : Hyperboreæ enim et Arimaspiæ civitates, et campi Elysii, sunt respublicæ justorum. Scimus autem Platonis quoque « civitatem esse propositam in cœlo ut exemplar. »

[a] Gen. I, 26.

(24) *Χρύσεαι*. Hi versus exstant inter fragmenta incertarum Euripidis tragœd. v. 347. Sunt autem ab H. Grotio hoc modo emendati ac digesti in *Excerptis ex tragœdiis et comœdiis Græcis*, pag. 431.

Χρύσεαι δέ μοι πτέρυγες περὶ νώτῳ,
Καὶ τὰ Σειρήνων πτερόεντα πέδιλα
Ἁρμόζεται· βάσομαι δ' εἰς αἰθέρα πολὺν
Ἀερθεὶς, Ζανὶ προσμίξων.

Aurea me dorsi compagine
Penna vehet, pedibusque volucria
Sirenum nectam talaria:
Sic altum penetrabo per æthera,
Colloquioque fruar magni Jovis.

Similia sunt, quæ scribit Horatius, lib. II, od. 20:

Non usitata aut tenui ferar
Penna, biformis per liquidum æthera
Vates : neque in terris morabor
Longius : invidiaque major
Urbes relinquam.

(25) *Ἱερουσαλὴμ τὴν ἐμήν*. Nempe Jerusalem cœlestem. Nam, ut ait Paulus Gal. IV, 26 : Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἁπάντων ἡμῶν. Anaxagoras cuidam interroganti, « Nullane tibi patriæ cura est? » respondisse fertur: Εὐφήμει· ἐμοὶ γὰρ καὶ σφόδρα μέλει τῆς πατρίδος, δείξας τὸν οὐρανόν. « Mihi vero patriæ cura, et quidem summa, est; digitum in cœlum intendens. » Conf. Diogenes Laertius in Anaxagora.

(26) *Σπουδαῖον*. Legi potest etiam σπουδαίων. Sylburg.

(27) *Ὑπερβόριοι*. Hos Ælianus *Var. hist.* lib. III, cap. 18, refert εὐδαιμονεστάτους, « felicissimos » esse. Hac felicitate alii eos mille annis in hac terra frui fabulantur. Strabo *Geograph.* lib. XV, p. 711, edit. Paris. : Περὶ δὲ τῶν χιλιετῶν Ὑπερβορέων τὰ αὐτὰ λέγειν Σιμωνίδῃ, καὶ Πινδάρῳ, καὶ τοῖς ἄλλοις μυθολόγοις. « De Hyperboreis mille annos viventibus eadem dicere quæ Simonides et Pindarus, et alii mythologi. » Diodorus Siculus *Bibliothecæ historicæ* lib. II, p. 130 edit. Hanov. : Ἑκαταῖος καὶ τινες ἕτεροί φασιν, ἐν τοῖς ἀντιπέραν τῆς Κελτικῆς τόποις κατὰ τὸν Ὠκεανὸν εἶναι νῆσον οὐκ ἐλάττω τῆς Σικελίας· ταύτην ὑπάρχειν μὲν κατὰ τοὺς Ἄρκτους, κατοικεῖσθαι δὲ ὑπὸ τῶν ὀνομαζομένων Ὑπερβορέων, ἀπὸ τοῦ πορρωτέρω κεῖσθαι τῆς βορείου πνοῆς· οὖσαν δ' αὐτὴν εὔγειόν τε καὶ πάμφορον, ἔτι δὲ εὐκρασίᾳ διαφέρουσαν, διττοὺς κατ' ἔτος ἐκφέρειν καρπούς. « Hecatæus et nonnulli alii tradunt, contra Galliam in Oceano insulam esse non minorem C Sicilia, Arctis subjectam, quam Hyperborei incolunt, sic vocitati, quod sint borea vento remotiores. Solum hic optimum esse ac fructuosum, optimeque temperatum, ac propterea bis in anno messem fieri. » Dein ex fabularum auctoribus memorat: « Latonam ibi natam fuisse, ac proinde Apollini præ diis aliis cultum deferri; et quia illum quotidie perpetua laudum decantatione celebrent, et maximis honoribus prosequantur, homines illos sacerdotes Apollinis haberi : » cum multis aliis, quæ referre longum est. Addi etiam poterint, quæ de Hyperboreis commemorat Herodotus in Melpomene

(28) *Ἠλύσια πεδία*. « Elysios campos describit Homerus *Odyss.* Δ, vers. 563, et Virgilius *Æneid.* VI, v. 637.

(29) *Παράδειγμα ἐν οὐρανῷ κειμένην*. F. Morello videbatur legendum, τῆς ἐν οὐρανῷ κειμένης, « cœlestis civitatis exemplar esse propositam. » D Collect. — Respicit Platonis lib. IX *De republica* sub finem, ubi hæc dicit : Μανθάνω, ἔφη, ἐν ᾗ νῦν διήλθομεν οἰκίζοντες πόλει λέγεις, τῇ ἐν λόγοις κειμένῃ· ἐπεὶ γῆς γε οὐδαμοῦ οἶμαι αὐτὴν εἶναι. Ἀλλ', ἦν δ' ἐγὼ, ἐν οὐρανῷ ἴσως παράδειγμα ἀνάκειται τῷ βουλομένῳ ὁρᾷν, καὶ ὁρῶντι ἑαυτὸν κατοικίζειν. « Intelligo equidem, quod ea in civitate dicis, quam nos condidimus in præsentia, quæ et verbis solum, in terris vero nusquam, ut arbitror, exstat. At forte, inquam ego, in cœlo illius exstat exemplar, conspicuum ei, qui et intueri voluerit, et seipsum ad id, cum intuitus est, instituere. »

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

CLEMENS ALEXANDRINUS.

LIBER SECUNDUS.

LIBER TERTIUS.

LIBER QUARTUS.

FINIS TOMI OCTAVI.

Ex Typis L. Migne, au Petit-Montrouge.